MELLÉKLET

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

1965

XX. új évfolyam

LAPKIADÓ VÁLLALAT
BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÁLLAM- ÉS JOGTUDOMÁNYI
INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA
ВЕСТНИК ЮРИДИЧЕСКИХ НАУК
Орган Института Государства и Права Академии Наук ВНР
REVUE DES SCIENCES JURIDIQUES
REVUE DE L'INSTITUT DES SCIENCES JURIDIQUES ET POLITIQUES
DE L'ACADEMIE HONGROISE DES SCIENCES
RECHTSWISSENSCHAFTLICHE MITTEILUNGEN
ZEITSCHRIFT DES INSTITUTS FÜR STAATS- UND RECHTSWISSENSCHAFTEN
DER UNGARISCHEN AKADEMIE FÜR WISSENSCHAFTEN

Szerkeszti a szerkesztő bizottság
Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. Szerkesztő: Dr. Pap Tibor.
Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. Telefon: 120—243.
Kiadja: Lapkiadó Vállalat, Budapest, VII., Lenin krt. 9—11. Tel.: 221—285.
Felelős kiadó: Sala Sándor
Megjelenik havonta

65.8004 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3.

Tartalommutató a Jogtudományi Közlöny XX. 1965. évfolyamához[1]

Állam- és jogelmélet

Tanulmányok

Lukács Tibor: Analógia és törvényesség 61
Lukács Tibor: Az analógia belső törvényszerűségeiről 425
Vas Tibor: A magyar népi demokratikus állam keletkezésének és fejlődésének néhány kérdése 177

Szemlecikkek

György Júlia: Gondolatok a jog és a pszichológia határterületéről 43
Györgyi Kálmán: Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964. 268 p. [Könyvism.] 165
Vas Tibor: Szabó Imre: Társadalom és jog. Bp. Akad. Kiadó, 1965. [Könyvism.] 466

Államjog. Alkotmányjog

Tanulmányok

Besnyő Károly: Az államhatalom központi és helyi szervei kialakulásának egyes kérdései hazánk felszabadulása után 141
Csizmadia Andor: A társadalmi szervek szerepe a népi demokratikus állam feladatainak megoldásában (1944—1945) 117
Pecze Ferenc: Társadalmi szervek rendszere a népi demokratikus agrárátalakulásban 147

Szemlecikkek

Ádám Antal: A nyugatnémet egyesületi törvényről. [1964. évi jún. 4-i törvény a nyilvános egyesülési jogról.] 94
Ádám Antal: Pikler Kornél: A burzsoá alkotmánybíráskodás. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1965. 286 p. [Könyvism.] 524
Lőrincz Lajos: Nemzetközi Államjogi Konferencia Szegeden. [1964. dec. 9—11.] 32

Államigazgatási jog

Tanulmányok

Ivánсics Imre: A jugoszláv községi statutumokról 514
Madarász Tibor: Sikeres kísérlet az államigazgatási statisztika módszertani megalapozására .. 510
Zieleniewski, Jan: Az általános szervezéselmélet néhány kérdése 544

Szemlecikkek

Ádám Antal: Az ipar és a mezőgazdaság állami irányításának főbb vonásai a Német Demokratikus Köztársaságban 445
Mádl Ferenc: Der Aussenhandel und seine rechtliche Regelung in der UdSSR. Gesamtredaktion Prof. D. M. Genkin. [A külkereskedelem és jogi szabályozása a Szovjetunióban.] Berlin, Staatsverlag, 1963. XX, 387 p. 413
Törő Károly: A tulajdonjog védelme és korlátai az államigazgatási anyagi jog körében 401
Wessely Antal: Takács Imre: A járási tanácsok feladatai. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 334 p. [Könyvism.] 53

[1] Az évfolyam a 12. számmal (662. oldalon) zárul.

Polgári jog

Tanulmányok

Boytha György: A szerzői jog fejlődésének néhány kérdése, különös tekintettel a televízióra .. 628
György Ernő: A tervszerződéseket érintő új szabályozások a szocialista országokban 393
Kampis György: A belföldi légifuvarozással kapcsolatos polgári jogi felelősség szabályozása. [1964. 26. sz. tvr.] 325
Kampis György: Kisajátítási jogunk új vonásai .. 539
Lukács Tibor: Analógia és törvényesség 61
Sárközi Tamás: Az építési szerződés teljesítésével és megszegésével kapcsolatos problémák .. 434
Solt Kornél: Állam javára marasztalás és beszámítás 81
Weiss Emilia: A polgári jogi semmisség néhány kérdése 193

Szemlecikkek

Gáspárdy László: Törő Károly: Orvosi polgári jogi viszony. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1965. 345 p. [Könyvism.] 528
Lontai Endre: Bösztörményi-Nagy Emil—Bernáth Zoltán: Birtok és birtokvédelem. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964. 272 p. [Könyvism.] 349
Törő Károly: A tulajdonjog védelme és korlátai az államigazgatási anyagi jog körében 401

Munkajog

Tanulmányok

Benedek Jenő: Részletek a korai magyar munkásbiztosítási jog köréből 334
Dux Erikné—Hágelmayer Istvánné: A dolgozók áthelyezésének statisztikai vizsgálata 621
Hágelmayer Istvánné: A munkaszerződés módosítása az új szabályozás alapján [1964 : 29. sz. tvr.] 296
Nagy László: A magyar munkajog fejlődésének néhány jellemző vonása 289
Román László: A szocialista munkáltató konkrét jogi aktusainak formájáról és struktúrájáról 365
Weltner Andor: A fegyelmi vétség fogalma az új szabályozás szerint 355

Szemlecikkek

Trócsányi László: [Nikola'eva] Nyikolajeva, A. A.: Organizacije i dejatel'noszt' komiszszij po trudovim szporam. [A munkaügyi vitabizottságok szervezete és tevékenysége.] Alma-Ata, Izd. Akad. Nauk Kazahsz SzSzR. 1963. 150 p. [Könyvism.] 417

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Földjog

Tanulmányok

Kerék Lajos: Az ellenőrző bizottság helye a termelőszövetkezeti szervek rendszerében 259
Molnár Imre: A termelőszövetkezeti munkadíjazás néhány jogi kérdéséről 376
Nagy László: A földreform húsz év távlatából .. 125
Német László: Elévülés a termelőszövetkezeti jogban 218
Prugberger Tamás—Rába László: A termelőszövetkezeti jogi fegyelmi és kártérítési felelősségrevonás egyes kérdései a jogpolitikai határozat tükrében 313

Várgedő Lajos: Anyagi ösztönzés — felelősség — reperációs szankció a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban 342
Várgedő Lajos: A termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősség egységes rendszeréről és causájáról 613

Szemlecikkek

[Domé Györgyné] B[alázs] M[ária]: Nemzetközi termelőszövetkezeti jogi konferencia Csehszlovákiában 230

Családjog

Tanulmányok

Hoóz István: A házasság keletkezésével és megszűnésével kapcsolatos kérdések jogi szabályozásának hatása a házasságkötések és a válások számára 561
Rakvács József: Az élettársak lakáshasználati vitája 207
Rex-Kiss Béla: A modern szerológiai genetika teljesítőképessége származásmegállapítási ügyekben. A szérumcsoportrendszerek vizsgálatának jelentősége 26

Szemlecikkek

Beck Salamon: Rövid riposzt Hraskó Gyula két cikkére 641
Budvári Róbert: Adatok az apaság vércsoportvizsgálati kizárásának hatásfokához 226
Erdős Béla: A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának XXIX. számú polgári elvi döntése 575
Hraskó Gyula: Hozzászólás Beck Salamonnak a „Volt házastársak közötti (visszakövetelési) igény" c. cikkéhez 97
Hraskó Gyula: Válaszmegjegyzések a „Megjegyzések a volt házastársak közötti (vissza-) követelési igény tárgyában keletkezett vitához" c. cikkre 455
Kakuszi Mária: Kal, Frederic M.—Frumess, Harry A.: Divorce problems. Handbook to divorce problems and the law of divorce in 50 states. New-York, Fr. Fell, 1961. [Könyvism.]: [Az Egyesült Államok házassági jogának keresztmetszete] 168
Nagy Lajos: Kézikönyv a Román Népköztársaság házassági jogáról 586
Takács József—Kakuszi Mária: Webb, P[hilip] R[ichard] H[ilton]—Bevan, H[ugh] K[eith]: Source book of family law. [Az angol családjog fejlődése.] London, Butterworths, 1964. 673 p. [Könyvism.] 590
Vékás Lajos: Volt házastársak közötti ajándék visszakövetelésének néhány kérdése 343

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Tanulmányok

Belkin, R. Sz.—Zujkov, G. G.: A bűncselekmények megelőzésének kriminalisztikai eszközei 212
Cieslak, Marian: A büntetőjog néhány kérdése a Lengyel Népköztársaság kodifikációs munkálataiban 18
Földvári József: A büntetőjogi gondolkodás alakulása 185
Horváth Tibor: Gondolatok a Legfelsőbb Bíróság 4. sz. irányelvéhez 304
Kádár Miklós: A súlyosbító körülmények 132
Lázár Miklós: Az összeesküvés, illetve a „szervezett" izgatás alanyi oldalának vizsgálata és elhatárolása 503

Szemlecikkek

Földvári József: Vigh József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964. 279 p. [Könyvism.] 283
Földvári József: Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1965. 533 p. [Könyvism.] 469
Horváth Anna: Egy kandidátusi disszertáció védése. [Szabó András: A fiatal korúak és a büntetőjog.] 271
[Minkovszkij] Minykovszkij, Henrik: A serdülő korú személy és a társadalom. [Megjegyzések a fiatalkorúak bűnözéséről.] 159
Szabó András: A Lengyel Népköztársaság büntetésvégrehajtásáról 40
Vermes Miklós: A Nemzetközi Kriminológiai Társaság V. kongresszusa 644
Wiener Imre: Lekschas, J.—Loose, N.—Renneberg J.: Verantwortung und Schuld im neuen Strafgesetzbuch. [Felelősség és bűnösség az új büntető törvénykönyvben.] Berlin, Staatsverlag, 1964. 148 p. [Könyvism.] 532

Igazságügyi szervezet

Szemlecikkek

Bolgár György: Hegyháti István—Révai Tibor: Jogi képviselet és védelem. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964. 377 p. [Könyvism.] 47
Révai Tibor: Tolar, Jan—Přenosil, Gustav—Lakatoš, Michal: Mistní lidove soudy. [A társadalmi bíróságok.] Praha, 1965. 243 p. [Könyvism.] .. 280

Polgári eljárásjog

Tanulmányok

Novák István: A polgári peres eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének néhány kérdése .. 552
Révai Tibor: A választottbíráskodás egyes elvi kérdései a szocialista országokban 72
Solt Kornél: Az elsőfokú ítélkezés korlátai a polgári perben 233

Szemlecikkek

Faragó László: Törvényességi óvás a választottbírósági eljárásban 225
Faragó László: A KGST-államok választott bíróságainak konferenciája Berlinben 513
Mádl Ferenc: Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1963. 750 p. [Könyvism.] 106
Soós László: Ujlaki László: Döntőbizottsági szervezet és eljárás. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964. 572 p. [Könyvism.] 112

Büntető eljárásjog

Tanulmányok

Balog János: Az igazság a büntető eljárásban .. 265
Balog János: A gyanú meghatározása 497
Barna Péter: Külföldön elkövetett bűntettek elbírálásának egyes kérdései 384
Gáspárdy László: A polgári jogi igénnyel kapcsolatos gyakorlati kérdések a büntető eljárásban 604
Nagy Lajos: A tanúvallomás jegyzőkönyvi rögzítése a büntetőper tárgyalásán 595
Szabó Lászlóné: A büntető eljárás formája 9

Nemzetközi jog

Tanulmányok

Buza László: Az államok szuverén egyenlőségének elve tekintettel politikai szerepük egyenlőtlenségére a nemzetközi életben 483
Haraszti György: Az ENSZ válsága a nemzetközi jog tükrében 419
Márkus Ferenc: A háborús és népellenes bűntettek elévülésének a kérdése és a nemzetközi jog .. 1
Ustor Endre: Új fejlemények régi szerződések körül. A Népszövetség idejében kötött többoldalú szerződésekhez való csatlakozás kérdése .. 202
Ustor Endre: A nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és az ENSZ 487

Szemlecikkek

Bokor [Péterné] Szegő Hanna: Az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottságának teheráni ülésszaka 409
Haraszti György: Az International Law Association 1964. évi tokióiói konferenciája 155
Herczeg István: Vita a nemzetközi szervezetek jogalanyiságának korlátairól 579
Herczegh Géza: Nemzetközi szeminárium Smolenicén a békés együttélés nemzetközi jogi elveiről 269
Valki László: Mezsdunarodnoe pravo. [Nemzetközi jog.] Szerk. F. I. Kozsevnikov. Moszkva, Izd. „Mezsdunarodnüje Otnosenija", 1964. [Könyvism.] 474

Nemzetközi magánjog

Tanulmányok

Boytha György: Magyar művek szerzői jogi védelme az Amerikai Egyesült Államokban .. 85
Karlócai János: A szovjet polgári törvényhozás Alapelveinek nemzetközi magánjogi vonatkozásai 461
Vida Sándor: Szabadalmak és védjegyek jogellenes használata külföldön 250

Szemlecikkek

Trócsányi László: Külföldi szabadalmi és védjegyjog. Szerk. Vida Sándor. Bp. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat [Soksz.], 1964. 490 p. [Ism.] 103

Állam- és jogtörténet

Tanulmányok

Vietor, Martin: Az önkormányzat a dualizmus magyar államéletében és gyakorlatában 570

Szemlecikkek

Csizmadia Andor: Vaneček, Václav: Dejiny státu a práva v Československu. [Csehszlovák állam- és jogtörténet.] Praha, Orbis, 1964. [Könyvism.] 278
Csizmadia Andor: Lenzte, Hans: Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein. [Gróf Thun-Hohenstein Leo miniszter egyetemi reformjai.] Wien, H. Böhlan's Nachfolger Verl. 1962. 239 p. [Könyvism.] 480
Pecze Ferenc: A népi demokratikus állam kialakulásának jogi kérdéseiről rendezett jubiláris ülésszak 341
Pecze Ferenc: Bianchi, Leonard: Právne formy monopolizácie za buržoázanej CSR. [A monopolizálás jogi formái a burzsoá Csehszlovákiában.] Bratislava, Vyd. Slovenskej Akademie Vied. 1965. 272 p. [Könyvism.] 588
Vargyai Lajos: A VII. magyar—csehszlovák jogtörténésztudományi konferencia 648

Jogtudomány. Tudományos élet. Vegyes tárgyú cikkek

Szemlecikkek

Kunos József: A Szegedi Acta juridica et politica 1964. évi kiadványairól 655
Tudományos fokozatok odaítélése. [Bihari Ottó, Kovács István, Szamel Lajos, Pólay Elemér, Csizmadia Andor doktori fokozat, Sápi Vilmos, Bajáki Veronika, Sárándi Imre, Turi István, Mádl Ferenc kandidátusi fokozat] 273, 274, 275, 276
Ujlaki László: A Magyar Jogász Szövetség VI. küldöttközgyűlése 227
Az európai szocialista országok jogalkotása:
A[lth] G[uidó]: Német Demokratikus Köztársaság 104, 411
F[iczere] L[ajos]: Szovjetunió 277, 654
H[orváth] A[nna]: Bolgár Népköztársaság 230, 583
L[ázár] M[iklós]: Román Népköztársaság 46, 465
N[agy] I[István]: Lengyel Népköztársaság .. 160, 520
T[rócsányi] L[ászló]: Csehszlovák Szocialista Köztársaság 348
Új könyvek [Összeáll. Nagy Lajos—Kakuszi Mária—Román Lászlóné—Veredy Katalin] 56, 115, 172, 288, 353, 481, 537, 594, 661

Mellékletek

Dokumentációs Szemle. Összeáll. az Állam- és Jogtudományi Intézet dokumentációs osztálya. Szerk. Alth Guidó. 29—30. sz. Bp. Kossuth ny. 1965. 175 p. [a 3. számhoz]; 31—32. sz. Bp. Kossuth ny. 1965. [a 8. számhoz] 176—348. p.
A Jogtudományi Közlöny 1964. évi tartalommutatója, [az 1. számhoz.] Bp. Kossuth ny. 1965. 6 p.

NÉVMUTATÓ
a JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY XX. 1965. ÉVFOLYAMÁHOZ

A mutató az évfolyam lapszámaira utal

Alth Guidó .. 104, 411
Ádám Antal .. 94, 445, 524
Balog János .. 265, 497
Barna Péter .. 384
Beck Salamon .. 641
Belkin, R. Sz. .. 212
Benedek Jenő .. 334
Besnyő Károly .. 141
Bokor Péterné Szegő Hanna .. 409
Bolgár György .. 47
Boytha György .. 85, 628
Budvári Róbert .. 226
Buza László .. 483
Čieslak, Marian .. 18
Csizmadia Andor .. 117, 278, 480
Domé Györgyné Balázs Mária .. 230
Dux Erikné .. 621
Erdős Béla .. 575
Faragó László .. 225, 513
Ficzere Lajos .. 277, 654
Földvári József .. 185, 283, 469
Gáspárdy László .. 528, 604
György Ernő .. 393
György Júlia .. 43
Györgyi Kálmán .. 165
Hágelmayer Istvánné .. 296, 621
Haraszti György .. 155, 419
Herczeg István .. 579
Herczegh Géza .. 269
Hoóz István .. 561
Horváth Anna .. 230, 271, 583
Horváth Tibor .. 304
Hraskó Gyula .. 97, 461
Ivánccsics Imre .. 514
Kakuszi Mária .. 168, 590
Kampis György .. 325, 539
Karlócai János .. 461
Kádár Miklós .. 132
Kerék Lajos .. 259
Kunos József .. 655
Lázár Miklós .. 46, 465, 503
Lontai Endre .. 349
Lőrincz Lajos .. 32
Lukács Tibor .. 61, 425
Madarász Tibor .. 510
Mádl Ferenc .. 106, 413
Márkus Ferenc .. 1
[Minkovszkij] Minykovszkij, Henrik .. 159
Molnár Imre .. 376
Nagy István .. 160, 520
Nagy Lajos .. 586, 595
Nagy László [egyetemi tanár, Gödöllő] .. 125
Nagy László [egyetemi tanár, Szeged] .. 289
Németi László .. 218
Novák István .. 552
Pecze Ferenc .. 147, 341, 588
Prugberger Tamás .. 313
Rakvács József .. 207
Rába László .. 313
Rex-Kiss Béla .. 26
Révai Tibor .. 72, 280
Román László .. 365
Sárközi Tamás .. 434
Solt Kornél .. 81, 233
Soós László .. 112
Szabó András .. 40
Szabó Lászlóné .. 9
Szegő Hanna ld. Bokor Péterné .. 409
Takács József .. 590
Törő Károly .. 401
Trócsányi László .. 103, 348, 417
Ujlaki László .. 227
Ustor Endre .. 202, 487
Valki László .. 474
Vargyai Gyula .. 648
Vas Tibor .. 177, 466
Várgedő Lajos .. 242, 613
Vermes Miklós .. 644
Vékás Lajos .. 343
Vida Sándor .. 250
Vietor, Martin .. 570
Wessely Antal .. 53
Weiss Emília .. 193
Weltner Andor .. 355
Wiener Imre .. 532
Zieleniewski, Jan .. 544
Zujkov, G. G. .. 212

XX. új évfolyam 1—2 szám Budapest, 1965. január—február hó

1965 MÁR 1 3

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

MÁRKUS FERENC:
A háborús és népellenes bűntettek elévülésének a kérdése és a nemzetközi jog 1

SZABÓ LÁSZLÓNÉ:
A büntető eljárás formája 9

CIESLAK, MARIAN:
A büntetőjog néhány kérdése a Lengyel Népköztársaság kodifikációs munkálataiban 18

REX-KISS BÉLA:
A modern szerológiai genetika teljesítőképessége származásmegállapítási ügyekben. A szérumcsoportrendszerek vizsgálatának jelentősége 26

Szemle:

LŐRINCZ LAJOS:
Nemzetközi Államjogi Konferencia Szegeden 32

SZABÓ ANDRÁS:
A Lengyel Népköztársaság büntetésvégrehajtásáról 40

GYÖRGY JÚLIA:
Gondolatok a jog és a pszichológia határterületéről 43

L. M.:
Az európai szocialista államok jogalkotása. (Román Népköztársaság) 46

Jogirodalom:

Révai—Hegyháti: Jogi képviselet és védelem. (BOLGÁR GYÖRGY) 47

Takács Imre: A járási tanácsok feladatai. (WESSELY ANTAL) 53

— —:
Új könyvek 56

Ezen szám mellékleteként jelenik meg az 1964. évi évfolyam tartalom- és névmutatója.

СОДЕРЖАНИЕ: *Ференц Маркуш:* Вопрос давности военных и антинародных преступлений и международное право. — *Терез Сабо:* Форма уголовного процесса. — *Мариан Чиеслак:* Некоторые уголовно-правовые вопросы в кодификационных работах в Польской Народной Республике. — *Бела Рекс — Киш:* Мощность современной серологической генетики в делах по установлению происхождения. Значение изучения системы групп сывороток. — *Обзор: Лайош Леринц:* Международная государственно-правовая конференция в гор. Сегед. — *Андраш Сабо:* Исправительно-трудовое право в Польской Народной Республике. — *Юлия Дьердь:* Идеи общей области права и философии.— *М. Л.:* Правотворчество европейских социалистических государств. (Румынская Народная Республика). — *Юридическая литература:* Реваи — Гедьгати: Юридическое представительство и защита. *(Дьердь Болгар).* — Имре Такач: Задачи местных советов. *(Анмал Вешшеи).* — — — Новые книги.

INHALT: *Ferenc Márkus:* Die Frage der Verjährung von Kriegsverbrechen und des Völkerrecht. — *Teréz Szabó:* Die Form des Strafverfahrens. — *Cieslak, Marian:* Einige Fragen des Strafrechts in der Kodifikation der Polnischen Volksrepublik. — *Béla Rex-Kiss:* Die Leistungsfähigkeit der modernen serologischen Genetik bei Feststellung der Abstammung. Die Bedeutung der Untersuchung von Serumgruppen. — *Rundschau: Lajos Lőrincz:* Internationale Konferenz für Staatsrechtswissenschaft in Szeged. — *András Szabó:* Über den Vollzug der Freiheitsstrafe in der Polnischen Volksrepublik. — *Julia György:* Gedanken über die Grenzgebiete des Rechts und der Psychologie. — *M. L.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Rumänische Volksrepublik) *Rechtsliteratur:* Révai—Hegyháti: Rechtsvertretung und -schutz. *(György Bolgár)* — Imre Takács: Die Aufgaben der Räte der Kreise. *(Antal Wessely)* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Ferenc Márkus:* Le prescription des crimes de guerre et des crimes contre le peuple et le droit international. — *Mme Teréz Szabó:* La forme de le procédure pénale. — *Cieslak, Marian:* Quelques problèmes du droit pénal dans les travaux de codification de la République Populaire Polonaise. — *Béla Rex-Kiss:* La praticabilité de la génétique sérologique dans des affaires de constatation de la filiation. — L'importance de l'examen de systèmes des groupes de sérum. — *Revue: Lajos Lőrincz:* Conférence internationale de droit publik à Szeged. — *András Szabó:* L'exécution des peines privatives de liberté dans le République Populaire Polonaise. — *Mme Julia György:* Quelques reflexions concernant les terrains avosinants du droit et de la psychologie. — *M. L.:* La législation des etats socialistes européens. (République Populaire Roumaine). — *Littérature:* Révai—Hegyháti: La représentation en justice et la défense. *(György Bolgár)* — Imre Takács: Les tâches des conseils d'arrondissement. *(Antal Wessely)* — — —: Nouveaux livres.

XX. új évfolyam 1—2. szám Budapest, 1965. január—február hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A háborús és népellenes bűntettek elévülésének a kérdése és a nemzetközi jog

Közismert és mindeddig senki által vita tárgyává nem volt téve az, hogy a nemzetközi jog nem tartalmaz az általa büntetni rendelt háborús és népellenes cselekmények elévülésére vonatkozó rendelkezést. Az érintett nemzetközi (emberiség elleni) bűncselekmények olyan súlyosak, hogy azok elkövetői büntethetőségének vagy a büntetésük végrehajtásának az elévülése ezidőszerint az emberiség általános igazságérzetébe ütköznék. Az idevonatkozó nemzetközi jogszabályok kialakításánál, az államok e bűncselekmények üldözésére vonatkozó kötelezettségei megállapításánál, szó sem volt arról, hogy érvényesülhetne az elévülés, mint a belső jog intézménye. Ezért is meghökkentő, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kormánya a nemzetközi jog elvei félretételével és az ezekkel összefüggő kötelezettségei ellenére kinyilvánította, hogy 1965. évi május 8-tól az elévülésre vonatkozó belső jogszabályokra figyelemmel a Köztársaságban megszűntnek kell tekinteni a fasiszták által a második világháború folyamán megvalósított háborús, az emberiesség elleni bűncselekmények büntethetőségét. Ezt az állásfoglalást felháborodás és tiltakozás fogadta és az egész Föld haladó közvéleménye egységesen követeli: a Német Szövetségi Köztársaság kormánya hagyjon fel arra irányuló törekvésével, hogy büntetlenséget biztosítson a második világháborúban elkövetett rémtettekben bűnös személyek számára.

A magyar jogászoknak és a tételes jognak a háborús bűncselekmények elévülését kizáró állásfoglalása mellett nem felesleges elméleti síkon megvilágítani annak az álláspontnak a tarthatatlanságát és a nemzetközi jogot sértő voltát, amely szerint az elévülés a háborús és népellenes bűncselekmények tekintetében is beállhat.

I.

A háborús és népellenes bűntettek a legsúlyosabb nemzetközi bűncselekmények közé tartoznak, amelyeknek a tényállásait a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróságról szóló Szabályzat 6. cikke is tartalmazza. Három csoportja van e bűncselekményeknek: a béke elleni, a háborús és az emberiesség elleni bűncselekmények.[1]

A Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Szabályzata említett rendelkezései a nemzetközi jog általánosan elismert szabályainak tételes kifejeződései.[2] Ezt támasztja alá az a körülmény is, hogy a Tókiói Nemzetközi Katonai Bíróság Szabályzatába is felvették ugyanezeket a rendelkezéseket, továbbá, hogy az ENSZ Közgyűlése is több határozatával megerősítette azokat. E közgyűlési határozatok közül mindenekelőtt az 1964. december 11-it kell megemlíteni, amelyben a Közgyűlés megerősítette a nemzetközi jognak a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Bíróság Szabályzatában megszövegezett és e katonai bíróság ítéleteiben kifejezésre juttatott elveket.[3]

A Német Szövetségi Köztársaságot a feltétel nélküli kapitulációjáról szóló 1945. május 8-i aktus[4] folytán *speciális kötelezettség* is terheli a náci háborús bűnösök megbüntetését illetően, ugyanis kifejezetten kötelezettséget vállalt arra, hogy végrehajtja a szövetséges hatalmak határozatait a német háborús bűnösök megbüntetéséről.

A bűncselekmények büntethetősége és a büntetés végrehajtása elévüléséről azért nem tartalmaznak rendelkezést a nemzetközi jogszabályok, mert azokat az a szándék jellemzi, hogy a háborús bűnösök semmilyen körülmé-

[1] A nürnbergi per. I. köt. Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 67. old.

[2] A magyar irodalomban l. erről részletesen Szabó Imre: A nürnbergi per és a nemzetközi büntetőjog. Bp. Officina, 1946. 51. old.

[3] Egyesült Nemzetek. A Közgyűlés által az első ülésszak második részén elfogadott határozatok. New York, 1947. 140. old.

[4] A nürnbergi per. I. köt. Moszkva, Goszjurizdat, 1957. 28—29. old.

nyek között se mentesülhessenek a megérdemelt büntetés alól.[5]

A Szovjetunió, az Észak-Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfői által Moszkvában 1943-ban tartott értekezleten közzétett nyilatkozat szövege szerint: „... teljesen bizonyos, hogy a három Szövetséges Hatalom a világ legtávolabbi tájáig üldözni fogja a bűnösöket és kiszolgáltatja őket biráiknak, hogy azok igazságot tehessenek."[6]

Az elévülés az összes államok belső büntetőjogának olyan intézménye, amely csak akkor érvényesülhet, amikor nincsen a nemzetközi jog általános elvei és szabályai alapján vagy speciális aktusból kifolyólag feltétlen bűnüldözési kötelezettség.

Azok a törekvések, amelyek az elévülés intézményét „a jog általános elveként" kívánják a belső nemzeti jogokból a nemzetközi jogba átplántálni és ekként kívánják alátámasztani a háborús bűncselekmények elkövetőinek a büntetlenségét, tarthatatlanok, mert egyfelől „a jog általános elvei" nem fogadhatók el a nemzetközi jog önálló forrásául,[7] másfelől az elévülés az úgynevezett közönséges bűncselekmények tekintetében sem minden állam belső büntetőjogának általánosan érvényesülő intézménye. Például: a finn büntetőjog értelmében nincs elévülés olyan bűncselekmény esetében, amely miatt halálbüntetést vagy életfogytiglani szabadságvesztést lehet kiszabni;[8] a dán büntetőjog ugyancsak ismer olyan bűncselekményeket, amelyek büntethetősége nem évül el.[9] Az OSZFSZK Btk. 48. cikke kimondja, hogy az olyan bűncselekmény esetében, amelyet a törvény halálbüntetéssel fenyeget, az elévülés alkalmazása a bíróság mérlegelésétől függ.[10]

A nemzetközi jogban kialakult gyakorlat szerint a nemzetközi aktusok autentikus magyarázatát csak az azokban résztvett államok együtesen adhatják.[11]

A büntetlenség biztosításával a Német Szövetségi Köztársaság nemcsak a nemzetközi joggal kerül ellentétbe, hanem saját belső jogával[12] is. Bár a hatályos német Btk. 67. §-a kimondja, hogy 20 év elteltével a legsúlyosabb bűncselekmények büntethetősége is elévül, azonban az alaptörvény, az alkotmány 25. cikke úgy rendelkezik, hogy a nemzetközi jog általános szabályainak a belső törvényekkel szemben elsőbbséget kell biztosítani.

A háborús bűnösök büntetőjogi üldözése a nemzetközi jog aktusaiban kifejezett elveken és szabályokon alapul. Minden állam belső jogának e téren összhangban kell lennie a nemzetközi jog szabályaival. (Amennyiben ellentét mutatkozott, vagy mutatkozik, akkor azt törvényhozásilag ki kell küszöbölni.) Az ezirányú kötelezettség egyértelmű és maradéktalan teljesítésének példái közül elsősorban kell kiemelni a Német Demokratikus Köztársaság törvényhozását, amely 1964. szeptember 1-én törvényt alkotott a náci és háborús bűncselekmények elévülésének a kizárásáról.[13] E jogszabály praembulumában megállapítja hogy a náci és háborús bűnösök igazságos megbüntetése a világ tartós békéjének és az alapvető emberi jogokba és az ember személyiségének méltóságába és értékébe vetett hit helyreállításának elengedhetetlen feltétele. A vonatkozó nemzetközi aktusok felsorolása után a preambulum hangsúlyozza, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban e kötelezettségeket következetesen teljesítették, és olyan társadalmi viszonyokat alakítottak ki, amelyek egyszer és mindenkorra kizárják a náci és háborús bűncselekményeket.

Megemlékezik a preambulum arról is, hogy a nyugatnémet kormány nemzetközi kötelezettségei megszegésével 1965. május 8-tól a belső jog elévülési szabályaira hivatkozva meg akarja szüntetni a náci háborús bűnösök büntetőjogi üldözését. A Német Demokratikus Köztársaság a német nép nemzeti érdekeivel összhangban kíván hozzájárulni ahhoz, hogy a háborús bűncselekmények üldözésére vonatkozó nemzetközi jogi szabályoknak egész Németországban érvényt szerezzen.

A törvény maga pedig kimondja, hogy a hitlerista Németország fennállása és a második világháború idején elkövetett háborús bűncselekmények, valamint a béke és az emberiség elleni bűncselekmények tekintetében nem érvényesülnek az elévülésre vonatkozó általános szabályok. Kimondja továbbá, hogy a felsorolt bűncselekményekkel kapcsolatban más államoknak mindennemű jogsegélyt meg kell adni.

A Lengyel Népköztársaság Sejmje 1964. május 22-én törvényt alkotott arról, hogy a hitlerista háborús bűntettek nem évülnek el.[14] A törvény szerint a gyilkosságokban, a polgári lakosság, valamint a foglyok elleni kínzásokban részt vett hitleri-fasiszta bűnözők, továbbá a lengyel nép árulóinak a szóban forgó bűncselekményei nem évülnek el, ha ellenük azért nem

[5] L. Klafkowski, A.: A hitlerista bűnözők büntetőjogi üldözése mint nemzetközi jogi probléma c. cikkét a Prawo i Zicye, 1964. július 7-i számában.

[6] A nürnbergi per, I. köt. Moszkva, Goszjurizdat. 1957. 21. old.

[7] G. I. Tunkin: A nemzetközi jog elméletének kérdései. Közgazdasági és Jogi Kiadó, Bp. 1963. 157. old.

[8] B. Chonkaszáló: A finn büntetőjog. A jelenkori külföldi büntetőjog c. gyűjtemény. II. köt. Moszkva, Izd. In. Lit. 1958. 115. old.

[9] F. Markusz: Dánia büntetőjoga. A jelenkori külföldi büntetőjog c. gyűjtemény, I. köt. Izd. In. Lit. Moszkva, 1958. 181—182. old.

[10] A Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok büntetőtörvényhozása. I. köt. Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 100. old.

[11] L. pl. a Nemzetközi jog c. szovjet tankönyvet. IMO, Moszkva, 1961. 348. old., továbbá A. Verdross: Völkerrecht (oroszul). Izd. In. Lit. Moszkva, 1959. 187. old.

[12] L. I. Karpec és D. Levin: „Revansvágy és elnéző magatartás a háborús bűnösök irányában" c. cikkét. Mezsdunarodnaja Zisny. c. folyóirat 1964. 8. sz. 42—49. old.

[13] Gesetzblatt der DDR. 1964. szept. 10. I. rész 10. sz.

[14] Dziennik Ustaw PRL, 1964. 15. sz. 86. tétel.

indult büntetőeljárás, mert nem derítették ki az elkövető személyét, vagy ezt nem fogták el, avagy mert a külföldön tartózkodó elkövetőt nem adták ki.

A Csehszlovák Szocialista Köztársaság Nemzetgyűlése 1964. szeptember 24-én alkotott törvényt a büntetőfelelősségrevonás elévülésének a kizárásáról a megszállók érdekében vagy szolgálatában elkövetett béke elleni, háborús, vagy az emberiesség elleni bűncselekmények esetében.[15] A törvény bevezetőjében megállapítja, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaság a nemzetközi jognak a háborús bűntettesek büntetőjogi üldözéséről és megbüntetéséről szóló hatályos rendelkezéseiből indult ki, valamint a csehszlovák népnek abból a jogos követeléséből, hogy a háborús bűnösök és azok segítői közül egyetlen egy se kerülhesse el a második világháborúval kapcsolatban elkövetett bűntettek miatt történő felelősségrevonást.

A Szovjetunióban nemcsak az OSZFSZK Btk-jának 48. cikke tartalmaz az elévülésre vonatkozóan (már idézett) rendelkezést, hanem a többi szövetséges köztársaság büntetőtörvénykönyve is — lényegében — azonos tartalmú a taglalt vonatkozásban.

A Magyar Népköztársaságban az Elnöki Tanács 1964. évi 24. számú törvényerejű rendelete zárta ki az elévülést a háborús bűntettek és a miattuk kiszabott egyes büntetések esetében.[16] Annak érdekében, hogy a háborús bűncselekmények elkövetőit felelősségre lehessen vonni, vagy a velük szemben kiszabott büntetések közül a legsúlyosabbakat végre lehessen hajtani, az Elnöki Tanács úgy rendelkezett, hogy a háborús bűntettek büntethetősége, valamint az ilyen bűntettek miatt kiszabott 10 évi vagy ennél súlyosabb szabadságvesztés büntetés nem évül el. A törvényerejű rendelet bevezetője hivatkozik az ideiglenes Nemzeti Kormánynak arra a rendelkezésére, hogy „mindazok, akik a magyar népet ért történelmi katasztrófa okozói, illetve részesei voltak, mielőbb elnyerjék büntetésüket". Megállapítja, hogy bár az azóta eltelt időben hazánkban a háborús bűnösöket nagyrészt felelősségre vonták és a rájuk kiszabott büntetéseket végrehajtották, a törvényerejű rendelet megalkotása mégis szükséges volt, mert egyes háborús bűnösök külföldre szökéssel vagy más módon kivonták magukat a büntetőjogi felelősségrevonás vagy a kiszabott büntetés végrehajtása alól. A Magyar Népköztársaság e törvényerejű rendelet megalkotásával a nemzeti érdekekből fakadó jogos követelményeknek és a nemzetközi jog szabályaiból folyó kötelezettségének egyaránt eleget tett.

A nemzetközi jog szabályainak a háborús bűncselekmények elévülésére vonatkozó helyes értelmét alakították ki a legtöbb nyugati országban is. Maurice Rolland „Az emberiség elleni bűncselekmények elévülése" című tanulmányában[17] azt írja, hogy az elévülés „olyan rendszabály, amelyet semmiképpen sem lehet alkalmazni az egész emberiség ellen elkövetett bűncselekményekre, s amelyről a népek, amikor e bűncselekmények törvényi fogalmát meghatározták, nem rendelkeztek". Megállapítja továbbá, hogy e téren az angolszász országokban egyáltalán nem ismerik az elévülés intézményét, Belgiumban folyamatban van az emberiség elleni bűncselekményekkel kapcsolatosan az elévülés kizárása, a francia nemzetgyűlés elé pedig olyan törvénytervezetet terjesztettek, amely kimondja, hogy az emberiség elleni bűncselekmények már a természetüknél fogva elévülhetetlenek.

Igen sok állam belső törvényhozása is azt mutatja, hogy a nemzetközi jog vonatkozó elveivel és rendelkezéseivel összhangban kizártnak tekintik az elévülés alkalmazását az emberiség ellen irányuló háborús bűncselekmények esetében. Ebből is táplálkozik az a tiltakozás, amely csaknem mindenütt megnyilvánul a Német Szövetségi Köztársaság kormánya által a háborús bűntettek elévülésével kapcsolatban elfoglalt állásponttal szemben.

II.

A haladó közvélemény felháborodásának és tiltakozásának a Német Szövetségi Köztársaság kormányának a „náci" háborús bűnök elévülésével kapcsolatos állásfoglalása ellen jó kifejezője volt az a kerekasztal értekezlet, amelyet igen jelentős közéleti tényezők 1964. december 2-án tartottak az APN szovjet sajtóiroda helyiségében. Az értekezletet *B. Burkov,* a sajtóiroda elnöke nyitotta meg.

A szovjet társadalomnak a Német Szövetségi Köztársaság kormánya ama szándéka ellen, hogy megszünteti elévülés címén a náci bűntettesek büntetőjogi üldözését, jogi szempontból is megalapozott tiltakozását jelentette az értekezlet.

A felszólalók közül elsőnek *A. A. Piontkovszkij* egyetemi tanárt, a jogi tudományok doktorát kell megemlíteni. Rámutatott arra, hogy az a hír, amely szerint a Német Szövetségi Köztársaság kormánya elévülés címén megszüntetni kívánja a háborús bűnösök üldözését, mélyen megdöbbentette a szovjet embereket, de indokolt nyugtalanságot és tiltakozást keltett minden ország minden becsületes polgáránál.

Rámutatott arra, hogy Nyugatnémetország sajtójában mindezzel kapcsolatban igen sok olyan állásfoglalással kell találkozni, amelyek jogi szempontból tarthatatlanok. Kifejtette, hogy a szóban forgó háborús bűncselekmények meghaladják a nemzeti büntetőtörvénykönyvek kereteit. A háborús bűncselekmények nemcsak

[15] Sbírka Zákonů ČSSR, 1964. évi 77. sz. 184. tétel.
[16] Magyar Közlöny, 1964. 68. sz. 553. old.
[17] Maurice Rolland: La prescription des crimes contre l'humanité. Le Monde, 1964. dec. 17. sz.

az egyes országok jogrendje ellen, hanem az egész emberiség ellen irányuló bűncselekmények. Az efajta bűncselekmények miatt a büntetőjogi felelősség nem az egyes országok büntetőtörvényhozása rendelkezésein, hanem a nemzetközi jog szabályain alapul. Az ezekért való büntetőjogi felelősség sajátos jellege abban is van, hogy itt jogforrásként a nemzetközi egyezmények szolgálnak. Felsorolta A. A. Piontkovszkij a háborús bűncselekményekre vonatkozó nemzetközi jogalkotó aktusokat és egyezményeket és kiemelte, hogy ezek sehol sem rendelkeznek az elévülés alkalmazhatóságáról.

Vizsgálta a nemzetközi jog és a belső jog szabályai közötti viszonyt és rámutatott a Német Szövetségi Köztársaság Alkotmányának 139. cikkére, amely kimondja, hogy az ország törvényei nem állhatnak ellentétben a „nácizmus" gyökeres felszámolására irányuló feladatokkal. Mindezek alapján meg kell állapítani, hogy Nyugatnémetország még tisztán formális szempontból is köteles elismerni a nemzetközi jog elsőbbségét a belső törvényhozással szemben és a háborús bűncselekmények esetében nem alkalmazhat a nemzetközi jog szabályaival ellentétes belső rendelkezéseket.

Minthogy Németország kötelezettséget vállalt arra, hogy teljesíti a Hitler-ellenes koalíció négy szövetséges nagyhatalmának a második világháború következményei felszámolására vonatkozó határozatait, így a háborús bűnösök megbüntetésére vonatkozó határozatait is —, az NSzK kétféleképpen tehet eleget kötelezettségének: egyfelől deklarációt adhat ki alkotmányára hivatkozva arról, hogy a háborús bűncselekmény esetén nem lehet alkalmazni az egyébként hatályos büntetőtörvény 67. §-át, másfelől külön jogszabályt alkothat, amelyben kimondja, hogy a náci háborús bűnösök büntetteire nem alkalmazható az elévülést szabályozó szakasz.

A náci háborús bűnösök megbüntetésére a Német Demokratikus Köztársaság kormánya példaszerű magatartást tanúsított. Az idevágó intézkedések vázolása után A. A. Piontkovszkij azt fejtegette, hogy az emberiség lelkiismerete nem engedhet büntetlenséget biztosítani a hitlerista rémtettek elkövetői számára. Annak a reményének adott kifejezést, hogy a világ közvéleményétől kiinduló tiltakozási hullám arra fogja kényszeríteni a Német Szövetségi Köztársaság kormányát, hogy megtartsa a saját alkotmányát és a nemzetközi jog szabályait, hogy levonja a szükséges következtetéseket és lemondjon arról a szándékáról, hogy megszünteti a hitlerista háborús bűnösök büntetőjogi üldözését.

A. Szaburov, a Szovjetunió hőse, az egyik partizánegység volt parancsnoka azokról a rémtettekről beszélt, amelyeket a hitleristák a Szovjetunióban a háború alatt elkövettek és amelyeknek a szemtanúja volt. Ugyancsak saját átélései alapján beszélt a hitleristák rémtetteiről *M. S. Rolnikajte* asszony, a vilniuszi gettó és az auschwitzi koncentrációs tábor volt foglya. *F. A. Matuszevics,* belorussz újságíró, volt partizán, a hitlerista bűnösök által Belorussziában elkövetett egyes rémtettekről szólt, majd a Koblenzben lefolytatott büntetőperrel példázta, hogy egyes nyugatnémet bírák hogyan igyekeznek mentesíteni a tetteseket.

V. M. Szamszonov, a moszkvai ügyvédi kamara elnöke emlékeztetett arra, hogy az emberek tízmilliói mindmáig gyászolják a gaztettek folytán elvesztett hozzátartozóikat. Azt is elmondotta, hogy ezideig sem ismertek a bűnösök mind, akik résztvettek ezekben a bűncselekményekben és viszonylag kevés azoknak a száma, akik cselekményeikért elnyerték büntetésüket. A bűncselekmények soha előbb nem tapasztalt tömege és kegyetlensége, az a tény, hogy e bűncselekmények számos nemzet ellen irányultak, nyilvánvalóvá teszi, hogy túlnőttek az úgynevezett rendes büntetőjogi szabályok keretein. Mindezek alapján az Ügyvédi Kamara elnöke annak a véleményének adott kifejezést, hogy a világ valamennyi becsületes jogászának hallatnia kell a szavát a háborús bűnösök bűncselekményei elévülését hirdető szándék ellen.

M. I. Kotov, a szovjet békevédelmi bizottság titkára hasonlóképpen vélekedett.

F. I. Kozsevnyikov, a nemzetközi jog egyetemi professzora szerint a háborús bűntettek esetében nem úgynevezett közönséges, hanem a nemzetközi béke, a népek biztonsága ellen irányuló bűncselekményekről, a világ jogrendje elleni bűncselekményekről van szó, amelyek vonatkozásában nincsen helye elévülésnek. Ezt követően elemezte az Egyesült Nemzetek Szervezete közgyűlésének a háborús bűntettesek kiadatásáról szóló 1946. február 13-i és az 1946. december 11-i határozatát. A közgyűlés ugyanis megerősítette azt, hogy a Nürnbergi Szabályzatba foglalt elvek a jelenkori nemzetközi jog elvei. Az az esetleges ellenvetés, hogy a Német Szövetségi Köztársaság nem tagja az Egyesült Nemzetek Szervezetének, nem helytálló, mert a Német Szövetségi Köztársaság nemzetközi jogi kötelezettségeiről van szó, továbbá az Egyesült Nemzetek Szervezetének Alapokmánya nemcsak a szervezet tagjaitól követeli meg a nemzetközi jog elveinek a megtartását, hanem valamennyi államtól. Az Alapokmány 2. cikkének 6. pontja más államokat is kötelez az Alapokmányba foglalt elvek megtartására, kivált a béke fenntartását és a nemzetközi biztonságot érintő esetekben. Aligha lehet kétséges, hogy *a nemzetközi* jog ellenére is megvalósított igen súlyos bűncselekmények elkövetői üldözésének a megszüntetése nagy veszélyt jelent és fenyegeti az egyetemes békét.

L. A. Bezimenszkij, közíró feltárta azt a kétszínűséget és álszent magatartást, amellyel a bonni hatóságok a háborús bűnösök megbüntetésének az ügyét kezelik; kész tények elé szándékoznak állítani a német népet. Azt kívánta, hogy még nagyobb energiával és meggyőző erő-

vel folytassák a harcot annak az érdekében, hogy a náci háborús bűnösök üldözését ne szüntessék meg.

Megrázó erővel jellemezte a náci háborús bűncselekményekkel kapcsolatos átéléseit *B. J. Jefimov,* az OSZFSZK nemzeti művésze. A rémtetteket nem lehet elfelejteni és nem lehet megbocsátani — mondotta —, s ezért törvényszerű, hogy a Német Szövetségi Köztársaság kormányának a szándéka ellen az emberi felháborodás és tiltakozás hatalmas ereje észlelhető mindenfelé. Lehetetlen azt hinni, hogy ez nem fogja meggondolásra késztetni a bonni vezetőket.

Felszólalt még *L. N. Szmirnov,* az OSZFSZK Legfelsőbb Bíróságának az elnöke. A számok meggyőző tükrében mutatta be, hogy — viszonylag — milyen jelentéktelen azoknak az ügyeknek a száma, amelyekben a bonni hatóságok a náci bűnösök ellen eljártak. Különösen eltörpül ez a szám, ha figyelembe vesszük a bűncselekmények áldozatainak a számát. Bűncselekményeiket a hitleristák az egész emberiség ellen követték el és ezért nyilvánvaló, hogy nem csupán belügyről van szó, miért is a háborús bűntettesek megbüntetését nem lehet levenni a napirendről az 1871. évi német büntetőtörvénykönyvnek az elévülésről szóló szakasza alapján. Azzal is érvelt, hogy a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének Budapesten tartott VIII. kongresszusán e kérdésben dr. Töpliz, a Német Demokratikus Köztársaság Legfelsőbb Bíróságának az elnöke már kifejtette az előbbiekkel azonos álláspontját és a jelen volt jogászok mind egyetértést fejeztek ki. A kongresszuson részt vettek Ausztria, Magyarország, Lengyelország, a Szovjetunió, Jugoszlávia, Görögország, Olaszország, Nagybritannia és számos más ország képviselői is.

Nagy nyomatékkal hivatkozott a főbíró annak a Nemzetközi Jogi Bizottságnak a deklarációjára, amely a háborús bűntettek elévülésének a kérdésében 1964. június 5—7-ig Varsóban ülésezett.

III.

Ezen a konferenciáján különösen nagy számban vettek részt Európa 14 országából — Ausztriából, Belgiumból, Csehszlovákiából, Dániából, Franciaországból, Hollandiából, Lengyelországból, Magyarországról, a Német Demokratikus Köztársaságból, a Német Szövetségi Köztársaságból, Olaszországból, Romániából, a Szovjetunióból, Jugoszláviából — kiemelkedő jogtudósok, s más neves jogászok. A három napos tanácskozás alapján határozat született, amely szerint:

„*1.* Abból az alkalomból, hogy a Német Szövetségi Köztársaság Kormánya nyilatkozata szerint a háborús bűntettek és a náci bűnözők legsúlyosabb gonosztettei 1965. május 8-án elévülnek, a konferencia behatóan tanulmányozta az elévülésre vonatkozó hatályos jogot a szóbanlevő bűntettek tárgyában. Ennek során figyelemre kellett méltatni:

a) az 1943 októberében a Szovjetunió, Nagybritannia és az Egyesült Államok külügyminisztereinek Moszkvában tartott konferenciája alapján a három nagyhatalom kormányfőjének a náci kegyetlenkedésekről kiadott deklarációját;

b) az 1945. februárjában az említett három hatalom Jaltában tartott konferenciáján létrejött rezolúciót;

c) az 1945. augusztus 8-i londoni négyhatalmi (Egyesült Államok, Nagybritannia, Szovjetunió, Franciaország) értekezleten létrejött egyezményt a háborús bűntettek üldözéséről és a Nemzetközi Katonai Törvényszékre vonatkozó statutumról, amelyet az Egyesült Nemzetek Szervezetének a közgyűlése 1946. december 11-i 95. (I) számú, 1947. november 21-i 177 (II) számú és 1948. december 14-i határozataival ismételten jóváhagyott;

d) az 1945. augusztus 2-i Potsdam-i egyezményt;

e) az 1945. december 20-i 10. számú törvényt, amelyet az Ellenőrző Tanács a háborús, a béke elleni és az emberiesség elleni bűntettek üldözése tárgyában alkotott; végül

f) az 1946. október 18-i 38. számú utasítását a Szövetséges Ellenőrző Tanácsnak."

Mindezek alapján a Nemzetközi Jogi Bizottság megállapította, hogy a nácik elkövette bűncselekmények az emberiesség elleni bűntettek, amelyek jogi természete alapvetően eltér az ún. közönséges bűntettekétől. Az előbbiekre a nemzetközi jog, míg az utóbbiakra az államok belső joga az irányadó. Amennyiben a „közönséges" büntettekre vonatkozóan elévülést kívánnak az egyes államok belső jogszabályaikban megállapítani, akkor azt kifejezett törvényi rendelkezéssel tehetik és teszik is. A nemzetközi jog által inkriminált emberiesség elleni cselekmények tekintetében sem lehet más a helyzet, tehát elévülésük csak akkor lehetséges, ha a nemzetközi jogszabály tartalmaz ezekre vonatkozóan pozitív rendelkezést. Ilyen rendelkezés azonban egyáltalában nincsen és pedig azért, mert a háborús és náci bűntettek *feltétlen* megbüntetése szükségesnek ítéltetett ahhoz, hogy az emberiség örökre megóvassék a náci tyrannizmus és kegyetlenkedés rémségeitől.

A népeknek nemzetközi jogszabályokban kifejezett és megerősített ez akaratával egyezően a felsorolt bűntettek üldözése tehát nem kizárólag az egyes államok belső hatáskörébe esik, hanem nemzetközi és egyetemes kötelezettség. Az egyes államok e kötelezettségüket különféle — saját jogelveiknek, nemzeti hagyományaiknak, alkotmányuknak megfelelő — alakszerűség mellett teljesíthetik, azonban okvetlenül teljesíteniök kell, mert ellenkező esetben, akár az elévülés nemzeti, belső jogintéz-

ményének a kiterjesztése is e bűntettekre a nemzetközi jognak és tehát a nemzetközi kötelezettségeknek a megsértése lenne.

Helyeslésssel értesült a Bizottság arról, hogy a Német Demokratikus Köztársaság törvényt alkotott a tárgyalt bűntettek elévülésének a kizárásáról, továbbá, hogy Lengyelország is törvényt alkotott, amely ugyane bűncselekmények további üldözésének a lehetőségéről szól.

A konferencia a fajirtásról (genocidium) szóló nemzetközi egyezményhez csatlakozott államokhoz azzal a felhívással fordult, hogy figyelmeztessenek valamennyi államot az emberiség elleni bűntettek elévülhetetlenségét feltételező nemzetközi jogra, hivatkozzanak arra, hogy a genocidiumra vonatkozó nemzetközi egyezmény sem tűr elévülést, s ezért is teszi minden állam magáévá a szóbanforgó bűncselekmények el nem évülésére vonatkozó — kétségtelen — jogelvet és rendelkezést.

A Nemzetközi Jogi Bizottság végül is ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy minden állam köteles a háborús és népellenes bűncselekményeket és a bűntetteseket erre irányuló megfelelő kiadatási kérelem esetén a kikérő államnak kiadni.

Nem lehet érdektelen, hogy a Nemzetközi Jogi Bizottság idézett határozatát a következők írták alá:

Constantin Balaceanu, a bukaresti ügyvédi kamara elnöke, Luis Bàvcon, a ljubljanai egyetem tanára, Walther Beetz (Stelzenau, Weser), Hermann Binkendhal (Berlin), Jean Boulier, párizsi professzor, Edith Buch, brüsszeli ügyvéd, Carlos Foth, a berlini fougyészhelyettes, Wulfram Jauffret, marseille-i ügyvéd, Kádár Miklós, a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem büntetőjogi professzora, Michel Kaganski, a párizsi Egyetem tanára, Igor Ivanovics Karpec, a moszkvai Kriminológiai Tudományos Intézet igazgatója, Mario Lana, firenzei ügyvéd, John Lekschas, a berlini Humboldt Tudományegyetem professzora, Ludwig Lendwehr (Osnabrück), Emilio La Pane, római ügyvéd, Tove Mortensen, koppenhágai ügyvéd, Ladislaw Maneli varsói egyetemi tanár, Marian Mazur, a lengyel Legfelsőbb Bíróság elnöke, Alfons Klafkowski, poznani egyetemi tanár, H. W. Nagel, leydeni egyetemi tanár, Eduard Rabofsky, a wieni Alkalmazottak és Munkások Kamarája jogi osztályának a vezetője, Joachim Renneberg, berlini egyetemi tanár, Beba Rattinger, prágai egyetemi tanár, Antonin Ruzak, prágai egyetemi tanár, Maurice Rolland, a francia Semmitő Szék bírája, Karl Sauer, stuttgarti ügyvéd, Jerzy Sawiczki, varsói egyetemi tanár, a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék volt ügyésze és Fausto Tersitano római ügyvéd.[18]

IV.

Érdemes idézni a nyugatnémet politikai sajtóban a legutóbbi időben napvilágot látott állásfoglalásokat arról, hogy az általános embe-

---

[18] A Nemzetközi Jogi Bizottságban Magyarországot képviselő *Kádár Miklós* professzor a varsói konferencián kifejtette, hogy — nézete szerint — a Német Szövetségi Köztársaságban, amellyel a második világháború után nem jött létre békeszerződés, a háborús és népellenes bűntettek üldözése *közvetlenül* a vonatkozó nemzetközi jogszabályok (tehát *nem* nemzeti törvényhozási aktussal történt becikkelyezés) alapján vált kötelezettséggé; ezek a jogszabályok elévülésre vonatkozó rendelkezést nem tartalmazván (mégpedig szándékosan nem, azért, hogy az érintett bűncselekmények okvetlenül üldöztessenek), a Német Szövetségi Köztársaságban nem lehet arra az álláspontra helyezkedni, hogy akár 1965. május 8-án, akár bármikor később ezek a bűntettek elévülnek. Egyébként, ha mégis lehetne arra hivatkozni, hogy a „belső" jog az irányadó, amely szerint az elévülési idő 20 év, 1965. május 8-án mégsem következnék be elévülés, mert a Szövetséges Ellenőrző Tanács 1954-ben szüntetvén be működését, az önálló igazgatás kezdetétől lehetne számítani az elévülési időt. E feltételezett, de meg nem engedett esetben is az elévülés legkorábban 1974-ben következnék be.

Magyarország vonatkozásában — s ez sok más országra is értelemszerű eltéréssel alkalmazandó — álláspontját a következőképpen összegezte:

A háborús és népellenes bűntettekkel kapcsolatban a következő jogforrások léteznek *külső jogforrásokként (nemzetközi egyezményekként):*

1. *Fegyverszüneti egyezmény* (Moszkva, 1945. január 20), becikkelyezve: 1945:V. tv. 14. pont:

„Magyarország közre fog működni a háborús bűncselekményekkel vádolt személyek letartóztatásában, az érdekelt kormányoknak való kiszolgáltatásában és az ítélkezésben e személyek felett."

2. *Békeszerződés* (Párizs, 1947. február 10.), becikkelyezve: 1947:XVIII. tv. II. Rész I. Cím, 6. cikk: „Magyarország meg fogja tenni a szükséges lépéseket az iránt, hogy biztosítsa az alább említett személyeknek letartóztatását és bírósági eljárás végett kiadását: *a)* A háborús bűnök, valamint a béke, vagy az emberiesség ellen elkövetett bűnök elkövetésével, elrendelésével, avagy az ilyenekben való részességgel vádolt személyek. *b)* Bármely Szövetséges vagy Társult Hatalomnak oly állampolgárai, akik azzal vannak vádolva, hogy nemzeti törvényeiket árulás, vagy a háború alatt az ellenséggel való együttműködés által megszegték."

Belső jogforrások pedig:

1. 81/1945. M. E. sz. rendelet a népbíráskodásról (1945:VII. tv. 1. §) (B. H. Ö. 93. pont): „(1) Az elévülés tekintetében a Btk. [1878:V. tv. 106. §-a, később: 1950:II. tv. 25. §-a] alkalmazandó azzal, hogy az 1941. június 21. napja után a fegyverszünet megkötéséig elkövetett cselekményekre az elévülés a fegyverszünet megkötésének napjával (1945. január 2.) veszi kezdetét." „(2) Az 1919. évben és az ezt követően elkövetett azoknak a politikai bűncselekményeknek az elévülése, amelyeknek emberélet esett áldozatul, úgyszintén a sajtó útján elkövetett azoknak a bűncselekményeknek az elévülése, amelyeknek a tényálladékát a jelen rendelet határozza meg, és amelyek üldözhetését az uralmon volt hatalom megakadályozta, csak 1944. december 21. napján veszi kezdetét."

Az 1878:V. tv. 106. §-a kimondotta, hogy az elévülés kizárja a bűnvádi eljárás megindítását: 20 év elteltével, ha az elkövetett bűntettre halál, vagy életfogytig tartó fegyház 15 év elteltével, ha az elkövetett bűntettre 10 éven felüli szabadságvesztés büntetés, 10 év elteltével, ha az elkövetett bűntettre 5 éven felüli szabadságvesztésbüntetés, 5 év elteltével, ha az elkövetett bűntettre kisebb büntetés van megállapítva.

riességből fakadó és a népek békéjét áhító szemlélet, valamint a tételes jog helyes értelmezésén alapuló szemlélet hogyan találkozik és jut közös nevezőre a háborús és népellenes, legsúlyosabb bűncselekmények mindenképpeni üldözésének az igényében.

Dr. Robert M. W. *Kempner*, az Egyesült Államok volt főügyészhelyettese a Nürnbergi Nemzetközi Katonai Törvényszék előtt, a Die Welt 1964. szeptember 18-i számában kifejtette, hogy a nemzetközi jog nem ismer tömegbűncselekmények tekintetében elévülést. Minthogy pedig Nyugat-Németországban a nemzetközi jog ott is elismert alapelvei érvényesek, minthogy továbbá csatlakozott a genocidiumról szóló konvencióhoz, azok a nemzetközi jogi rendelkezések, amelyek a háborús és népellenes bűntettek tekintetében nem tartalmaznak az elévülésre vonatkozó szabályozást, a belső jogot nem teszik alkalmazhatóvá. Azt is kijelentette dr. Kempner, hogy többszáz háborús bűnös, tömeggyilkos a háború után holttá nyilvánítatta magát; igen sokan hamis név alatt bújkálnak és se szeri, se száma azoknak, akik a tengerentúlra menekültek. Nagyon óvatos becslés szerint a még le nem leplezett tömeggyilkosok száma, tehát azoké, akik cselekményei elévüléséről van szó: több ezerre tehető. „Mindez csak néhány rövidre fogott szempont ahhoz az általános tételhez, amely szerint minden jogállamnak jogi és erkölcsi kötelessége, hogy legalább saját gyilkosaitól, amennyire csak lehet, magát elkülönítse."

Dr. jur. F. *Hellendall* angol jogász is nyilatkozott a Die Welt-nek ugyancsak 1964. szeptember 18-i számában és kijelentette, hogy az a Nyugat-Németországban hangot kapott nézet, amely szerint a belső jogbeli elévülés a háborús és népellenes bűncselekmények tekintetében is alkalmazható, teljesen figyelmen kívül hagyja azt a tényt, hogy az említett bűncselekmények nemcsak a belső jog szerint, hanem a nemzetközi jog szerint is bűntetteknek minősülnek, ami a londoni egyezményben, a Szövetséges Ellenőrző Tanács rendelkezéseiben és törvényeiben egyaránt megállapítást nyert azzal, hogy a nemzetközi jog értelmében e bűntettek nem évülhetnek el. A nyugatnémet Alaptörvény 25. §-a értelmében a nemzetközi jog szabályai a Szövetségi Köztársaság jogának részét képezik, azonban a belső jogot megelőzik.

Az 1964. szeptember 30-án megjelent Hamburger Abendblatt-ban *Höhler* szövetségi belügyminiszter nyilatkozata olvasható, amely szerint Münchenben olyan előterjesztést tett, hogy a gyilkosság bűntettére vonatkozóan az elévülés 20 évről 25 évre emeltessék. A Die Welt 1964. november 11-i számában közlemény szól arról, hogy a Szociáldemokrata Párt csak 1965. márciusában lesz abban a helyzetben, hogy a háborús és népellenes bűntettekkel kapcsolatban a gyilkosság elévülésére vonatkozó határidő meghosszabbítását illetően állást foglaljon. Karl *Mommer*, a Szociáldemokrata Párt parlamenti frakciójának a vezetője, továbbá Gerhard *Jahn* jogtudós sajtókonferencián adtak kifejezést an-

---

Az 1950:II. tv. 25. §-a kimondotta, hogy az elévülés megszünteti az elkövető büntethetőségét: *a)* halállal, eletfogytig tartó, vagy 10 évet meghaladó börtönnel büntetendő bűntett esetén 15 év elteltével, *b)* egyéb bűntett esetében az erre megállapított szabadságvesztésbüntetés legmagasabb tartamának megfelelő idő, de legalább 3 év elteltével.

2. Az 1962:10. tvr. 20. § (2) bek.: „Az 1945. évi VII. törvény 11. §-ában meghatározott háborús bűntettek büntethetősége az 1961:V. tv. 31. §-ának a) pontjában foglalt rendelkezés szerint évül el."

3. Az 1945:VII. tv. 11. §-ában meghatározott bűntettek büntetése a 12. § szerint *e r e d e t i l e g* vagylagosan: *a)* halál, *b)* vagy 15 évig terjedő, vagy *c)* 10 évig terjedő fegyház volt.

Az 1950:II. tv. és az 1950:39. tvr. rendelkezéseinek megfelelően e büntetések a következőképpen alakultak: *a)* halál, *b)* életfogytig tartó börtön, *c)* 10 évtől 15 évig terjedő börtön.

A BHÖ-beli szöveg ugyane büntetéseket tartalmazza a háborús bűntettekre is, azzal az eltéréssel, hogy a c) pont 5 évtől 15 évig terjedő börtönt állapít meg.

Az 1962:10. tvr. a 81/1945. M. E. sz. rendelet kapcsán [amelyet 2. §-ának (3) bekezdése hatályban tart], nem rendelkezik a korábbi büntetési tétel átalakításáról (csak a már kiszabott büntetés végrehajtásának az átalakításáról szól) és csak annyit tartalmaz, hogy a 12. § b és a 14. § b pontjaiban szabályzott büntetés — feltehetően az életfogytig tartó börtön — nem alkalmazható. Az 1961:V. tv. különös részével összhangban azt a felfogást kell vallani, hogy az említett bűntettek büntetési tétele ez idő szerint: halál, vagy 10 évtől 15 évig terjedő szabadságvesztés.

4. Az 1961:V. tv. 31. §-a szerint: „A büntethetőség elévül: *a)* olyan bűntett esetében, amelyre a törvény halálbüntetés alkalmazását is lehetővé teszi, 20 év, *b)* szabadságvesztéssel fenyegetett bűntett esetében a büntetési tétel felső határának megfelelő idő, de legalább 3 év, *c)* egyéb bűntett esetében 3 év elteltével".

A Moszkvában 1945. január 20-án kötött és az 1945:V. tv-vel becikkelyezett fegyverszüneti egyezmény a *háborús* bűntettek elkövetőivel kapcsolatban három kötelezettséget ró Magyarországra:

1. közreműködés a letartóztatásban, 2. a kiszolgáltatásban (kiadatás), 3. az ítélkezésben (14. pont).

Az ítélkezésben való közreműködés lényegében a háborús bűnösök felelősségrevonását jelenti, tehát ilyen irányú törvényhozásra vonatkozó kötelezettséget állapít meg az egyezmény. Ennek a következő hónapban, 1945. február 5-én tett eleget Magyarország a 81/1945. M. E. sz. rendelet megalkotásával és kihirdetésével.

A fegyverszüneti egyezmény szövege „háborús bűncselekményekkel *vádolt* személyek" letartóztatásában, kiszolgáltatásában és elítélésében való közreműködés kötelezettségét állapítja meg. A „vádolt" kifejezés helyes értelme a következő: a vádemelés feltétele a jogszabályban meghatározott törvényi ténvállás kimerítése. Azt kell tehát helyesen értelmezni, hogy ki és milyen jogszabály esetén emelheti a háborús bűncselekmény vádját valakivel szemben. Nyilvánvaló, hogy az egyezmény elsősorban a Szövetséges és Társult Hatalmak törvényeire és a későbbi nemzetközi jogszabályokra utal. Ezt támasztja alá, hogy kiadatási kötelezettséget is megállapított az egyezmény. Minthogy külállam törvényeinek az alkalmazása a büntetőjog vonatkozásában — az anyagi jog tekintetében — nem volt lehetséges, az ítélkezésben való közreműködés kötelezettsége magyar törvények alkalmazásának és az ezt lehetővé tévő, az alkalmazást megelőző, megalkotásnak

nak a véleményüknek, hogy hatalmas területek, amelyeken mindenekelőtt az intellektuális felbújtói találhatók a háborús és népellenes, náci büntetteknek, az igazságszolgáltatás által még egyáltalában nincsenek felderítve.

A Frankfurter Rundschau 1964. november 24-i számában közli D. N. *Pritt*, ismert angol büntetőjogász nyilatkozatát, amely szerint a háborús és népellenes bűntettek elévülésére a Német Szövetségi Köztársaságban sincsen jogi lehetőség és figyelmeztette az ottani kormányt, hogy amennyiben mégis az elévülés álláspontjára helyezkednék, akkor a náci bűntettesek menedékhelyévé válnék Nyugat-Németország.

A Frankfurter Rundschau 1964. november 25-i számában a tübingeni egyetem alkotmányjogi professzora: dr. Günter *Dürig*, kifejtette, hogy nincsen semmiféle alkotmányjogi akadálya a nyugatnémet hatályos büntetőtörvénykönyv elévülésre vonatkozó rendelkezése visszaható erővel hosszabb tartamúvá változtatásának, mert az elévülés tekintetében a visszaható erő tilalma nem ismerhető el, amint azt a Szövetségi Alkotmánybíróság is megállapította. (Ld. Hivatalos gyűjtemény, I. kötet, 418, s. köv. p.)

Nyilvánvaló tehát, hogy a Német Szövetségi Köztársaságot kényszeríteni kell a nemzetközi jogszabályokban foglalt és reá is rótt, a háborús és népellenes bűntettek üldözésével összefüggő kötelezettségek hiánytalan teljesítésére. Ezt nemcsak, vagy inkább: *nem is* a hatályos jogszabályok érvényesülésének absztrakt igénye indokolja, nem a „fiat iustitia, pereat mundus", hanem a „fiat iuctitia, *ne* pereat mundus!"

Márkus Ferenc

a kötelezettségét tartalmazta. Ezt a felfogást annak idején az Ideiglenes Nemzeti Kormány magáévá tette azzal, hogy az egyezmény után nem egész három hét elteltével megalkotta a 81/1945. M. E. sz. rendeletet.

Tény, hogy sem a fegyverszüneti egyezmény, sem a békeszerződés a háborús bűntettek törvényi tényállási ismérveiről, sem büntetési tételeiről, nem rendelkezik, hanem ezeknek a jogi rendezését a magyar törvényhozás hatáskörébe, illetőleg kötelezettségi körébe utalta. Ebből az következik, hogy ezek vonatkozásában a nemzeti jog az irányadó.

A Párizsban, 1947. február 10-én kötött és az 1947:XVIII. tv-vel becikkelyezett békeszerződés 6. cikke a letartóztatás és a kiadási kötelezettségről szól csupán, ítélkezésről nem. Ebből az következik, hogy az akkor már ítélkezés tárgyában hatályban volt 1945:VII. tv., tehát nemzeti törvényhozási aktus, maradt az irányadó.

Az elévülés kezdő napja az addigi jogszabályozás szerint 1941. június 21. és 1945. január 20. között elkövetett bűntettek tekintetében: 1945. január 20.; az 1919. évben és az azt követően elkövetett népellenes bűntettek tekintetében pedig, amelyeknek emberélet esett áldozatául, vagy sajtó útján követték el: 1944. december 21.

Az elévülési időt *a)* eredetileg az 1878 : V. tv. 106. §-a állapította meg, amely szerint halállal vagy életfogytig tartó fegyházzal büntetendő bűntettek büntethetősége 20 év alatt évül el. *b)* Az 1950 : II. tv. 25. §-a a halállal, életfogytig tartó, vagy 10 évet meghaladó börtönnel fenyegetett büntettek elévülési idejét 15 évben állapította meg. *c)* Az 1961 : V. tv. 31. § *a)* pontja szerint a büntethetőség olyan bűntett esetében, amelyre a törvény halálbüntetés alkalmazását is lehetővé teszi, 20 év elteltével évül el. *d)* Az 1962 : X. 10. tvr. 20. §-a (2) bek. a következő rendelkezést tartalmazza: „Az 1945 : VII. tv. 11. §-ában meghatározott háborús bűntettek büntethetősége a Btk. (1961 : V. tv.) 31. §-ának *a)* pontjában foglalt rendelkezés szerint évül el.

Az 1945 : VII. tv. 11. §-ában foglalt bűntettek büntetései eredetileg vagylagosan: halál, 15 évig terjedő, vagy 10 évig terjedő fegyház volt. Az 1950 : II. tv. és az 1950 : 39. tvr. rendelkezései folytán e büntetési tételek így módosultak: vagylagosan halál vagy életfogytig tartó börtön, vagy 10—15 évig terjedő börtön. Az 1961 : V. tv. hatálybalépése óta az 1962 : 10. tvr. 2 § (3) bek. szerint e bűntettek büntetési tétele: halál vagy 10—15 évig terjedő szabadságvesztés.

Az elévülési idő alakulása az ismertetett szabályok szerint tehát: *1.* A vagylagosan halállal is fenyegetett bűntettek (1945 : VII. tv. 11. és 13. §§-a) az 1878 : V. tv. 106. §-a értelmében 20 év alatt évülnek el.

Figyelemmel az elévülésnek az 1940 : VII. tv-ben megállapított kezdőnapjaira, a háborús és népellenes bűntettek attól függően, hogy 1945 január 20., vagy december 21 előtt követték el (félbeszakítás nélkül) 1965 január 20-án vagy 1964. december 21-én évültek *volna* el. A rendelkezés azonban csak 1951 január 1-ig volt hatályban (1950 : II. tv. és 1950 : 39. tvr.). *2.* Az 1950 : II. tv. 25. §-a halállal, életfogytig tartó vagy 10 évet meghaladó börtönnel büntetni rendelt bűncselekmények elévülési idejét 15 évben határozta meg. Ehhez képest az 1951 január 1. és 1962 július 1. között érvényben volt rendelkezések szerint a vagylagosan halállal fenyegetett bűntett 1960 január 20-án, illetőleg 1959 december 21-én évült *volna* el. *3.* Az 1962 : 10. tvr. 20. § (2) bek.-e a bűncselekmények büntethetőségét újból megállapította az 1945 : VII. tv. 11. §-ában meghatározott háborús bűntettek tekintetében.

Az 1962 : 10. tvr. 20. § (2) bek.-e ellentétesnek *látszik* az 1961 : V. tv. 3. § (2) bekezdésében foglalt és a súlyosabb elbírálást lehetővé tevő újabb büntetőtörvény visszaható hatálya kizárására vonatkozó rendelkezéssel. Jogdogmatikai szempontból mégis helyes a rendelkezés, mert az 1962 : 10. tvr. léptette hatályba az 1961 : V. tv.-t, így annak 3. § (2) bekezdését is; addig pedig az 1950 : II. tv. volt hatályban, amely megengedte a súlyosabb elbírálást rendelő újabb büntetőtörvény visszaható erejét.

Újabb jogszabályi rendezés hosszabb elévülési határidőt is megállapíthat, ha az elévülés olyan intézmény, amely nem anyagi jogi jelentőségű, hanem a büntető eljárás megindítása, vagy folytatása kérdésében jelent állásfoglalást.

Nem kétséges, hogy azokat a rendelkezéseket, amelyek büntető eljárás megindítását vagy folytatását zárják ki (feljelentés-, magánindítvány-, kívánat hiányai), az elmélet anyagi jogi jellegűeknek *is* tekinti. Az elévülés (a kegyelem és az elkövető halála is) tartalmaz anyagi jogi jellegzetességeket, azonban semmiképpen sem érinti a bűncselekmény megvalósultságát, sőt elévülésről csakis akkor lehet érdemben szó, ha bűncselekmény valósult meg. *A megvalósult bűncselekmény meddig üldözhetősége eljárásjogi jellegű rendelkezéstől függ.*

A ma hatályos — legújabb, az 1964 : 24. tvr.-be foglalt — jogszabályi rendezés tehát nincsen ellentétben a magyar jogrendszer egészével, sem a nemzeti hagyományokkal, sem pedig az alkotmánnyal, ezért arra az álláspontra *is* lehet helyezkedni, hogy az ismertetett külső jogforrásokkal kizárólag az 1964 : 24. sz. tvr.-rel kifejezett rendezés van összhangban.

A büntető eljárás formája

I. *Nézetek a büntető eljárás formájáról*

A szocialista jogirodalomban általánosan elfogadottnak tekinthető a különbségtétel a büntető eljárás típusa és rendszere, formája között. Az eljárás típusának a kérdése arra ad választ, hogy a büntető eljárást szabályozó büntető eljárási jogot milyen társadalmi berendezkedésen alapuló állam szankcionálja, vagyis, hogy a vizsgált büntető eljárási jog milyen jellegű társadalmi viszonyokat fejez ki, illetőleg tükröz. A büntető eljárás típusa tehát a kérdéses állam társadalmi berendezkedésének a függvénye. Ilyen általános meggondolás alapján tehát meg kell állapítanunk, hogy a burzsoá társadalmi rendszer büntető eljárásának típusa burzsoá, a szocialista társadalmi rendszer büntető eljárása pedig szocialista típusba tartozik.

Azzal azonban, hogy egy meghatározott büntető eljárás típusát megállapítottuk, még csak egy, éspedig a legáltalánosabb — bár kétségtelenül legjellemzőbb — vonást rögzítettünk. A büntető eljárásnak azonban nemcsak típusa, hanem formája, rendszere is van. A büntető eljárás rendszere, vagy másképpen formája, a konkrét büntető eljárás elvi-politikai felépítését jelenti, amely az eljárásban résztvevő alanyok jogi helyzetében, feladataiban, jogaiban és kötelezettségeiben fejeződik ki.

A történelem fejlődése során a büntető eljárásnak három formája alakult ki: a vádrendszerű, az inkvizitórikus és a vegyes rendszerű eljárás.

A burzsoá jogirodalomban e három eljárási formát — általában — a következőkben jellemezték:

1. A vádrendszerű eljárás az az eljárás, amely a vádelven épül fel. Jellemzői különösen: az eljárás csak az ellen és csak olyan cselekmény miatt folyik, amely miatt vádat emeltek. A bűnüldözés, a védekezés és az ítélkezés funkciói különválnak, a vádló a vád ura és rendelkezik a váddal, a terheltet a vádlóval egyenlő ügyféli jogok illetik meg, a bíróság jogköre pedig arra korlátozódik, hogy az aktív felek közötti jogvitát eldöntse.

2. Az inkvizitorius rendszer a nyomozóelven alapszik. A nyomozó elv egy kézbe — az inkvirens kezébe — egyesíti a bűnüldöző és az ítélkezés tennivalóit, a terhelt meg van fosztva a védekezéshez való jogtól, az inkvirenssel szemben nincsenek jogai, nem alanya az eljárásnak, csupán tárgya, akivel szemben kínvallatás alkalmazható.

3. A vegyes rendszer a vádrendszer és a nyomozórendszer elemeit egyesíti. A vádrendszerű eljárásból átveszi kisebb korrekciókkal a vádelvet, tehát az egyes eljárási funkciókkal kapcsolatos tevékenységet különböző szervekre és személyekre bízza, a vád ura a vádló, akit rendelkezési jog illet meg a vád felett. A vegyes rendszerben a terhelt az eljárás alanya, akinek a perben a vádlóval egyenlő ügyféli jogai vannak. A vegyes rendszer a nyomozórendszerből átveszi a hivatalbóliság elvét, amely alapján a bűnüldözés és a vádfunkció tennivalóit az erre hivatott állami szervek hivatalból kötelesek teljesíteni, és a bíróság is a vádelv adta keretek között köteles az igazság felderítésére, pontosabban az igazság felderítésének az előmozdítására.

A vádrendszerű eljárásban a vádelv folyamányaként érvényesül még a védelem elve, a közvetlenség, a nyilvánosság, a szóbeliség elve és a szabad bizonyítás elve, az inkvizitórius rendszert ezzel szemben a közvetlenség, nyilvánosság hiánya, az írásbeliség és a kötött bizonyítási rendszer jellemzi.[1]

A burzsoá jogirodalomban a vegyes rendszer tartalmával és felépítésével kapcsolatban is különböző álláspontok alakultak ki. Ismert olyan álláspont, amely szerint az eljárás vegyes jellege azt jelenti, hogy az inkvizitórius és vádrendszer elvei keverednek egymással az egész eljárásban. Pontosabban a vádrendszerbe átkerülnek az inkvizitórius rendszer egyes elvei. Ismert olyan álláspont is, amely szerint a vegyes rendszerű eljárásban a nyomozati szak inkvizitórius rendszerű és a tárgyalási szakasz akkuzatórius, vagyis vádelves felépítésű.[2]

Az egyes történetileg kialakult eljárási formák megkülönböztetése a szocialista jogirodalomban is különböző szempontok szerint történik.

Sztrogovics — a kizsákmányoló államok büntető eljárásjogát jellemezve — különbséget tesz a vádrendszerű, a kontradiktórius rendszerű és az inkvizitórius rendszerű formák között. A rabszolgatartó társadalmak eljárását vád-

---

[1] A büntető eljárás rendszerének, formájának meghatározásával kapcsolatos nézetek a burzsoá irodalomban sem egységesek. Voltak, akik a büntető eljárás rendszerét a hivatalbóliság, illetve a rendelkezési elv érvényesülésétől tették függővé. Pl. Fayer László: A bűnvádi eljárásunk reformjához. Budapest, 1884. 1—33. old. E két elv összeférhetetlenségére tekintettel Fayer tagadta a vegyes rendszer létjogosultságát, és csak a vádrendszerű, illetve az inkvizitórius rendszerű eljárási formát ismeri el. (A Magyar bűnvádi perrendtartás vezérfonala,1905. Budapest, 161. és köv. old. Ugyanígy: Csemegi Károly: Művei. II. köt. Budapest, 1904. 447—500. old.; A büntető eljárás rendszeréről a hivatkozottal egyezően Balogh Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog, Budapest, 1910. 122—148. old.: Finkey Ferenc: A magyar bűnvádi eljárás tankönyve, Budapest, 1908. 214—220. old.: Lukács Adolf: A bűnvádi per előkészítő része. Kolozsvár, 1904. 31—34. old.: Vámbéry Rusztem: A bűnvádi perrendtartás tankönyve Budapest, 1908. 214—220. old.: Lukács Adolf: A bűnbűnvádi eljárási jog. Budapest, 1938. 24—26. old.: Gál Lajos: Eljárás a vádtanács előtt. Budapest, 1901. 1. old.: stb.

[2] Lásd erről: Király Tibor: A védelem és a védő a büntetőügyekben, Budapest, 1962. 74—76. old.

rendszerűnek nevezi. A vádrendszerű vagy vádelves — szerinte — tehát az az eljárás, amelyben a jogvita a felek: a vádló és a terhelt között folyik le, az eljárást a vád tevékenysége határozza meg, és a bíróság az ügy vizsgálatában teljes egészében kötve volt a vádhoz. A vádrendszerű eljárásban csak a bírósági szakasz létezett, a vizsgálati, nyomozati szak hiányzott. A bizonyítékok összegyűjtése kizárólag a felek feladata volt.

A burzsoá államok (francia, angol) büntető eljárása a vádrendszerű eljárási rendszertől különböző rendszerű, kontradiktórius formájú. „A francia eljárás alapvető vonása a bűnüldöző hatóságok és a bíróság széleskörű eljárási jogköre volt — állapítja meg Sztrogovics. Ez az alapvető vonás kombinálódik össze a kontradiktórius forma megvalósításával: a kontradiktórius elvet és a felek szabad tevékenységének érvényesülését megnyirbálták a nyomozó és a bírósági szervek tevékenységével kapcsolatosan fennálló hivatalbóliság elvével." Sztrogovics az angol büntető eljárás formáját is kontradiktórius formaként jelöli meg. Az angol büntető eljárás általános felépítésére jellemző, hogy az egész eljárás során, mind a vizsgálat, mind a per stádiumában érvényesül a kontradiktórius forma: a felek, a vádlott és a vádló gyűjtik egybe a bizonyítékokat, amelyeken a bírósági döntés alapszik, a bíróság csak a felek által előterjesztett bizonyítékok alapján dönthet, és nincs joga arra, hogy további bizonyítékokat kutasson fel.[3]

Poljanszkij ugyancsak különbséget tesz a vádrendszerű vagy vádelves és a kontradiktórius forma között. A vádrendszerű eljárás elnevezését az ókori görög és római, valamint a korai feudalizmus büntető eljárása jellemzésére használja. A kontradiktórius elnevezéssel a burzsoá büntető eljárások formájat jellemzi. A vádrendszer és a kontradiktórius forma közötti különbséget Poljanszkij abban látja, hogy a bizonyítási jog különbözősége a vádrendszerű és a kontradiktórius eljárásokban (istenítélet a korai feudális eljárásokban és szabad bizonyítási jog a burzsoá büntető eljárásban) az eljárás alanyainak körét és szerepét különbözővé teszi. A vádrendszerű eljárásokban pl. védő nem működik közre a terhelt érdekében, mert a bizonyítási formák jellege következtében a terhelt csak saját személyében védekezhet, illetőleg bizonyíthat a vádat képviselő magánszeméllyel szemben.[4]

Ismert még olyan nézet is, amely nem választja külön a vádszerű és a kontradiktórius eljárást, hanem ezeket együttesen tárgyalja. E felfogás szerint a vádrendszerű vagy kontradiktórius eljárást az inkvizíciós rendszerű eljárással szemben az jellemzi, hogy az előbbiekben a funkciók különböző szervek és személyek között vannak megosztva, és az eljárásban, pontosabban a perben felek szerepelnek.[5]

Végül van olyan nézet is, amely a büntető eljárás alábbi három formáit különbözteti meg: a vádrendszerűt, az inkvizitórius rendszerűt és a vegyes rendszerűt.[6]

A szocialista jogirodalomban a szocialista büntető eljárás rendszerével, formájával kapcsolatban nincs általánosan elfogadottnak tekinthető álláspont. Van olyan nézet, amely szerint a szocialista büntető eljárás rendszere kontradiktórius, van továbbá olyan nézet is, amely szerint a szocialista büntető eljárás vegyes rendszert valósít meg, és ismertek még olyan nézetek is, amelyeknek a képviselői a szocialista büntető eljárással kapcsolatban az ún. hagyományos büntető eljárási rendszerek szerinti értékelést alkalmazhatatlannak, szükségtelennek ítélik. Ez utóbbi felfogás hívei a szocialista büntető eljárás rendszerét egyszerűen szocialistának nevezik.[7]

Nem kétséges, hogy a most említett — a szocialista büntető eljárás rendszerének a jellemzésével kapcsolatban kialakított — álláspontok mindegyike tartalmaz a valóságos helyzetnek megfelelő igazságot, amely különösen akkor derül ki, ha figyelembe vesszük a megállapítások indokolását is. A szocialista büntető eljárás rendszerének a kontradiktórius jellegéről vallott nézetek képviselői közül pl. Poljanszkij, továbbá a vegyes rendszer érvényesítéséről vallott nézetek képviselői is a burzsoá és a szocialista büntető eljárás formájának a hasonlóságából, illetőleg megegyezéséből indulnak ki, és a rendszer legjellemzőbb vonásának a forma jellegét tekintik. E felfogással éppen ellentétben, mások, mint pl. Cselcov is, a szocialista és a burzsoá társadalmi viszonyok között meglevő alapvető különbség hangsulyozása jegyében helytelenítik a forma absztrahálásából eredő közös ismérvek keresését. De minthogy a konkrét jogi szabályozást elemezve ilyenekkel mégis találkoznak, tagadják, éspedig általában tagadják a forma jelentőségét a szocialista büntető eljárás vonatkozásában, azzal a kétségtelenül helyes indokolással, hogy a szocialista büntető eljárás lényege a társadalmi tartalom, pontosabban a társadalmi tartalom szocialista jellege.

A szocialista büntető eljárás rendszerének a jellemzése kapcsán a forma jelentőségét hangsúlyozó nézetek képviselőinek felfogását helyeselnünk kell annyiban, amennyiben a büntető

[3] Sztrogovics M. Sz.: Kursz szovjetszkogo ugolovnovo processza. Moszkva, 1959. 600. és köv. old. Idézet a 619. oldalról.

[4] Poljanszkij N. N.: Voproszi teorii szovjetszkovo ugolovnovo processza, Moszkva, 1956. 22—25. old.

[5] Cselcov—Bebutov: Kursz szovjetszkovo ugalovno-processzualnovo prava. I. köt. Moszkva, 1947. 20. és köv. old.

[6] L.: Kocsis Mihály—Móra Mihály: A magyar büntetőeljárási jog, Budapest, 1961. 64—68. old. Sliwinski, Stanislav: A büntető eljárás új kodifikációjának problémái. 3—6. old.

[7] L., erről különösen Sztrogovics, N. Sz.: Kursz... i. m. 25. és köv. old.; Jakub, M. L.: Gyemokratyicseszkie osznovi szovjetszkovo ugolovno-processzuálnovo prava, Moszkva, 1960. 139. és köv. old.; Király: i. m. 49. és köv. old.

eljárás formáját, mint a büntető eljárás feladatának megvalósítási módját és ennek a jelentőségét hangsúlyozzák. Kétségtelenül igaz az, hogy minden államnak — így tehát a szocialista államoknak is —, amely a büntetőjogi felelősség megállapítását törvényesen rendezi, valamiféle, éspedig büntető eljárási formát kell alkalmaznia.

Az már azonban kevésbé feltétlen, hogy a szocialista büntető eljárás formáját kizárólag és egyértelműen a történelem során kialakult eljárási formák teljes és következetes alkalmazása jegyében kellene szabályozni. A szocialista büntetőjognak a társadalmi viszonyok fejlődésében gyökerező, megváltozott, és a burzsoá büntetőjoghoz viszonyítva átalakulóban levő, illetőleg már átalakult feladatára, továbbá a szocialista büntető eljárás sajátos feladataira — nevezetesen az objektív igazság elvének és a szocialista törvényesség elvének a megvalósítására — tekintettel a szocialista büntető eljárás formájának a megváltoztatása és fejlesztése szükségessé válik.

A forma megváltoztatása a történetileg kialakult eljárási formák, és ezek közül is a legfejlettebb, vagyis a burzsoá eljárási forma alapján, a burzsoá büntetőeljárási forma továbbfejlesztése, illetőleg átalakítása útján történik, amelynek során a burzsoá eljárási forma tartalmának, vagyis az eljárási jogviszonyok tartalmának a megváltoztatása új szocialista eljárási forma kialakulását eredményezi.

A kérdés tehát az, hogy a tartalom és a forma egysége, hogyan és milyen rendszer keretében valósul meg a szocialista büntető eljárásban. Erre a kérdésre a szocialista büntető eljárási jog elméletében a legmegnyugtatóbb választ Sztrogovics adta meg, aki Poljanszkijjal egyezően a szocialista büntető eljárás rendszerét kontradiktórius jellegűnek tekinti. A különbség azonban a két szerző álláspontja között mégis jelentős.

Poljanszkij ugyanis a kontradiktórius jelleg megállapítása kapcsán a burzsoá angol kontradiktórius performa vonásaiból indul ki, és a szovjet büntető per kontradiktórius jellegének a hangsúlyozása mellett a pert előkészítő szakaszt a szocialista büntető eljárás rendszerének a meghatározása szempontjából teljesen figyelmen kívül hagyja. Szerinte ugyanis egy eljárás rendszerének a kérdését a per felépítése és szerkezete határozza meg. Ezzel szemben Sztrogovics, aki a burzsoá büntető eljárás rendszerének a kontradiktórius jellegét még szintén a perszakasz jelentőségét kiemelve állapítja meg —, a szocialista büntető eljárást már a szocialista büntető eljárás egységének az elismerése jegyében, az egész eljárás vizsgálata alapján tekinti kontradiktórius rendszerűnek.

Ha ezt a két felfogást a harmadikkal, nevezetesen a szocialista büntető eljárás vegyes rendszeréről vallott felfogással egybevetjük, megállapíthatjuk, hogy ez utóbbi és Poljanszkij felfogása között szoros összefüggés áll fenn, éspedig a szocialista eljárás előkészítő szakasza értékelésének a tekintetében. A különbség mindössze abban van, hogy Poljanszkij az előkészítő szakasz jellegét a szocialista büntető eljárási rendszer meghatározásánál egyszerűen figyelmen kívül hagyja, a vegyes rendszerről vallott nézetek képviselői pedig figyelembe veszik, és éppen ezért tekintik a szocialista büntető eljárás rendszerét vegyes jellegűnek.

Amint az elmondottakból kiderül, a szocialista büntető eljárás újfajta formája, illetőleg általános kontradiktórius rendszere kérdésének el vagy el nem ismerése a pert előkészítő szakasz jellege értékelésével függ össze. Tekintettel arra, hogy e kérdésben nálunk mind az elméletben, mind pedig a gyakorlatban a vegyes rendszerről vallott nézetek ismeretesek, a tanulmány további részében ezeknek a nézeteknek az alapgondolatai nyomán kísérelem meg az elemzést.

II. *A vegyes rendszer problémája a szocialista büntető eljárási jogban*

1. A szocialista büntető eljárás vegyes rendszerének a megállapításához az egyes szerzők különböző szempontok figyelembe vétele alapján jutnak el. Sliwinski pl. úgy, hogy a szocialista büntető eljárás előkészítő szakaszát inkvizitóriusnak, a bírósági szakaszát pedig vádrendszerűnek tekinti. Ezzel szemben „A magyar büntető eljárási jog" tankönyvének szerzői (Kocsis—Móra) a szocialista büntető eljárás vegyes rendszerének alapját az egyes vádrendszerű, illetve inkvizitórius rendszerű eljárási alapelvek egyidejű alkalmazásában, érvényesítésében jelölik meg.

Ez utóbbi nézet szerint a szocialista büntető eljárás nyomozati szakaszára a kontradiktórius, illetve a vádrendszerű formára jellemző alapelvek nem, vagy csak korlátozott mértékben jellemzőek. Ezeknek az elveknek az érvénysülési területe a bírósági szakasz, ahol egyes inkvizitórius elvvel összefüggő vonástól — mint pl. a hivatalbóliság elvének érvényesülése a bíróság tevékenységében — eltekintve, széles körben nyernek alkalmazást. A nyomozati szakaszban tehát — annak ellenére, hogy a terheltet a védekezéshez való joggal összefüggésben eljárási jogok illetik meg, vagyis alanya az eljárásnak — az eljárási funkciók elkülönüléséről és ezzel együtt azonos jogkörű, egyenrangú ügyfelekről, vagyis a kontradiktórius rendszer vonásairól még nem beszélhetünk. A nyomozati szakasz két főszemély: a nyomozó hatóság és a terhelt közötti egyoldalú, alá- és fölérendeltségi viszony, amelynek keretében a terheltet kettős pozíció jellemzi: nevezetesen a terhelt nemcsak alanya, hanem egyes eljárási tevékenység, illetve viszony vonatkozásában tárgya is az eljárásnak.

A szocialista büntető eljárás vegyes jellegéről vallott — most ismertetett — nézetek kiindulópontját kétségtelenül helyeselni lehet, amennyiben ez a nyomozati szakasz önállósá-

gának elismerésével, fontos jelentőségének hangsúlyozásával függ össze. A kérdés azonban az, igazuk van-e e nézet képviselőinek abban, hogy a szocialista büntető eljárás nyomozati szakaszát — teljes egészében, vagy legalábbis túlnyomórészt, inkvizitórius formájának nevezik.[8]

A burzsoá büntető eljárás legújabb irodalma arról tanúskodik, hogy a burzsoá vegyes rendszerű eljárás előkészítő szakaszát — különös tekintettel a gyakorlatra — számosan nem alaptalanul tekintik inkvizitórius jellegűnek.

A burzsoá büntető eljárások fejlődésében ugyanis éppen ez a tendencia figyelhető meg. Sasserath, belga büntető eljárásjogász a Párizsi Egyetem Összehasonlító Jogi Intézetének Büntetőjogi Szakosztályában 1958. április 21-én tartott előadásában igen figyelemreméltó megállapításokat tett a francia és a belga büntető eljárás fejlődésével kapcsolatban. „Az 1808. évi bűnvádi perrendtartás Franciaországban és Belgiumban ma is hatályban van. Kétségkívül átalakították, kiegészítették, átdolgozták, hogy megfeleljen a megtorlás mindenkori igényeinek, mert a mi korunk társadalmi állapota egészen más és lényegesen bonyolultabb, mint amilyen a XIX. század elején volt."[9]

Sasserath továbbá leszögezi, hogy Belgiumban a büntető eljárás egészen a főtárgyalásig inkvizitórius jellegű. „A vizsgálóbíró a vád közege. Hiába törekszünk kimutatni az ellenkezőjét, rettenetes és kérlelhetetlen harc folyik egy állami funkcionárius részéről, aki hatalmas és felelős, a legkülönbözőbb eszközökkel rendelkezik, hivatásánál fogva vádak megformulázásával és megalapozásával foglalkozik, egy egyedülálló, és hatalom nélkül szűkölködő polgár ellen, aki teljesen önmagára van utalva és akinek — miután megfosztották a védekezés összes eszközeitől — mintegy büntetésképpen azt mondják: bizonyítsa be ártatlanságát, ha tudja."[10] A kommunista funkcionáriusok, és általában minden haladó nézetet valló ember vonatkozásában a legkülönbözőbb burzsoá országokban lefolytatott büntető eljárásokból magunk is jól tudjuk, hogy melyek azok a „legkülönfélébb eszközök", amelyekkel a nyomozó és vizsgáló közeg rendelkezik. És valóban nem használunk erős kifejezést akkor, ha megállapítjuk, hogy az említett eszközök között a legjelentősebb szerepet a terhelttel szemben alkalmazott szellemi, sőt fizikai tortúra tölti be. Az ilyen előkészítő szakasz, amelyben a legfontosabb szerepe a terhelt beismerő vallomásának van és amelyben a terhelt beismerő vallomása elérése érdekében mindennemű eszközt fel lehet használni, csak inkvizitórius jellegű eljárásnak lehet mondani.

A francia jogirodalomban, ugyancsak számosan, teljesen inkvizitórius jellegűnek tekintik a modern burzsoá büntető eljárást is. Így pl. Caleb is a korábbi Bp-vel kapcsolatban megállapítja, hogy „A jelenlegi nagy mértékben enyhített inkvizitórius alapon nyugvó törvényhozásunk nagyon beitatódott erkölcseinkbe, teljesen alkalmazkodott gondolkodási módunkhoz."[11] A büntető eljárás nagymértékben enyhített inkvizitórius formájában a védekezéshez való jog elvének tartalmát „a szabad tudományos jogkeresés alapján" a bírósági gyakorlat fejti ki. A bíróság hivatott tehát eldönteni — a nyomozás során pedig a nyomozó, illetve vizsgáló hatóság — azt, hogy az egyes, a büntető eljárás formáját nagyban befolyásoló elv tartalma valóban mit is jelent. És ez a sors vár a többi eljárási alapelvekre is. Ugyanis az elvek tartalmát sokkal könnyebb átalakítani, mint a tételes szabályokét. Ezzel magyarázható, hogy a modern burzsoá eljárási jogban „az általános elvek (a korábbihoz képest) nagyobb szerepet játszanak ma, annak ellenére, hogy a védelem gyengülőben van".[12]

A Horthy-Magyarország büntető eljárásjogának formájával kapcsolatban nagyon jellemzően állapítja meg egy korabeli szerző, hogy az eljárás előkészítése során „van egy külön rendszer, az ún. faggatási rendszer a detektív testületnél, ahol a Bp. legcsekélyebb garanciái sem érvényesülnek".[13] Ez a faggatási rendszer a feudális idők legsötétebb inkvizitórius rendszerének alkalmazása volt, amely egyedül és kizárólag arra irányult, hogy a gyanúsítottat be-

---

[8] A nyomozati, illetve az előkészítő szakasz formájával összefüggésben a szocialista irodalomban van olyan álláspont is, amely az inkvizitórius elv szocialista eljárásában való érvényesülésének tagadásával egyidejűleg megállapítja, hogy a nyomozati szakaszt nem valamely eljárási formával kell jellemezni, hanem egyszerűen azzal, hogy milyen típust valósít meg. A szocialista büntető eljárás előkészítő, illetve nyomozati szakasza tehát nem kontradiktórius, hanem szocialista típusú. Cselcov, M. A.: A szovjet büntető eljárás (Bp. 1954.) 194—20. old; Poljanszij, N. N.: Voproszi teorii... i. m. 105—106. old; Grodzinszkij: A szocialista törvényesség megszilárdítása és a szovjet büntető eljárás néhány kérdése. C. Gy. 1955. 8. sz. 343—344. old. Más nézet szerint a szocialista büntető eljárás előkészítő szakasza ugyan önálló főszakasz, de mégis az eljárás formájának meghatározásánál nem a nyomozati, hanem a bírósági szakasz — mint legfontosabb szakasz — jellemvonásait kell figyelembe venni, vagyis a bírósági szakasz jellemvonásai határozzák meg az egész eljárás formáját. Király: A védelem... i. m. 69. old. E kérdésben a szovjet irodalomban vita folyt Cselcov és Sztrogovics között (a vitát ismerteti; Poljanszkij: Voproszi teorii. i. m. 104—105. oldalon).; Rahunov, R. D.: A büntető eljárási forma és a szocialista törvényesség. C. Gy. 1955. 10. sz. 450—452. old. Végül van olyan nézet is, amely a szocialista büntető eljárás előkészítő szakaszát kontradiktóriusnak tekinti: Cieslak, M.: Az előkészítő eljárás kérdései. Nowe Prawo. 1954. 4. sz. 42. és köv. old.

[9] Sasserath, M.: A védeljárás és a nyomozó eljárás. Revue de Science 1952. 1. sz. 35. és köv. old.

[10] Sasserath: uo. 42. old. (A szerző A. Prins-t idézi.)

[11] Caleb, M.: Észrevételek az új francia büntető perrendtartással kapcsolatban. Revue de Science 1952. 1. sz. 24. old.

[12] Leauté, J.: A védelem jogát szabályozó elvek. Revue de Science 1953. 1. sz. 45. old.

ismerő vallomás tételére kényszerítse. A lelkileg vagy sokszor testileg is összetört vádlott aztán a bíróság előtt már „egyenrangú" ügyfél volt, megillette a védekezéshez és a perorvoslati jogosultsághoz való jog és „vitázhatott" a vádlóval, mert hiszen a vádelv és a kontradiktórius elv érvényesülését a burzsoá Bp a tárgyalás során biztosította. A burzsoá vegyes rendszer fogalmával összefüggésben tehát valóban helyesnek látszanak azok a nézetek, amelyek a nyomozati szakaszt inkvizitóriusnak, a tárgyalási szakaszt pedig kontradiktóriusnak, illetve vádszerűnek tekintik.

Ez a megállapítás azonban a szocialista büntető eljárás nyomozati szakaszának formájára és általában a szocialista eljárás rendszerére nézve — véleményem szerint — nem alkalmazható.

Tartalmilag azért nem, mert a szocialista büntető eljárás elvi, politikai felépítése szükségképpen egységes, tehát a nyomozati szakaszra is ugyanazok a feladatok és az azonos feladatokkal összefüggően, ugyanazok a — hatósági szerveket terhelő — kötelezettségek jellemzőek, mint a bírósági szakaszban. Formai szempontból pedig azért nem, mert a szocialista büntető eljárás formáját nem egy meghatározott elv érvényesülése, hanem az alapelvek összessége, és az ezeken nyugvó eljárási jogok és kötelezettségek összessége határozzák meg. A büntető eljárás formájának megállapításánál tehát azt kell megvizsgálni, hogy az eljárásban kik és milyen jogokkal és kötelezettségekkel vesznek részt, továbbá, hogy ezeknek a jogoknak és kötelezettségeknek milyen reális tartalmuk van.

A szocialista büntető eljárás — és ezen belül a nyomozati szakasz — formájának meghatározásához a vezérelv-koncepcióval nem érhető el eredmény, hanem elsősorban az szükséges, hogy tisztán lássuk, a kontradiktórius elv és a kontradiktórius forma közötti különbséget.

A kontradiktórius elv a szocialista büntető eljárás bírósági szakaszának fontos és jellemző alapelve. Azt jelenti, hogy az eljárásban, vagyis a perben az eljárási funkciókkal kapcsolatos tevékenységeket különböző alanyok lájták el. A bíróság az állam büntetőjogi igényének megállapítása és érvényesítése során köteles a bűnüldöző (vád) funkcióban és a védekező funkcióban tevékenykedő alanyokat meghallgatni, széles körben tájékoztatni, jelenlétüket biztosítani az egész tárgyalás során, és minden fontos kérdés eldöntése előtt meghallgatni a felek véleményét. A vád és a védelem funkciójának ellátására jogosult és egyben kötelezett alanyok pedig jogosultak és kötelezettek a törvény által biztosított jogaikkal élni. (Iratbetekintés, jelenlét, indítvány, észrevétel megtétele, perbeszédek, fellebbezés.) A kontradiktórius tárgyalási elv tehát a kétoldalú, vagy pontosabban minden oldalú meghallgatást jelenti a büntető perben.

A kontradiktórius elv érvényesülésének jelentőségét nem becsülhetjük le az eljárás formájának meghatározása során. De vajon, ha nincs kétoldalú meghallgatás, akkor a per nem kontradiktórius formájú? A Be. 18. §-a pl. az ügyész tárgyaláson való jelenlétét nem teszi általánosan kötelezővé. Kétségtelen az, hogy a kétoldalú meghallgatás elve az ügyész távollétében nem érvényesül olyan maradéktalanul, mint akkor, ha a tárgyaláson minden fél, tehát az ügyész is részt vesz. Az ügyész távolmaradása azonban nem befolyásolja az összes többi eljárási alapelvek és szabályok maradéktalan érvényesítését. Az eljárási funkciók különválása nem szűnik meg, a terhelt és védőjének jogköre nem szűkül, a nyilvánosság és közvetlenség stb. elve ugyanúgy érvényesül, mintha az ügyész részt venne a tárgyaláson.

Az elmondottakból természetesen nem lehet azt a következtetést levonni, hogy a kontradiktórius elv érvényesülése szükségtelen a tárgyalási szakaszban. Mégsem tekinthető azonban reálisnak az olyan felfogás, amely az eljárási forma meghatározását egy elv, a kontradiktóriusság elvének megvalósításától vagy hiányától teszi függővé.

Az eljárás kontradiktórius formája elsősorban az eljárásban részt vevő alanyok széleskörű jogaival és kötelezettségeivel, és az alanyok egymáshoz való viszonyával határozható meg. Az eljárásban kontradiktórius, ha az eljárásban részt vevő alanyoknak, elsősorban a terheltnek valóságos, megfelelő garanciákkal biztosított eljárási jogaik és kötelezettségeik vannak és az eljárás alanyai között kölcsönös jogok és kötelezettségek, vagyis jogviszonyok állanak fenn. Az eljárás jellege inkvizitórius, ha a jogok csak az egyik oldalon — az államhatalom oldalán — jelentkeznek, és az összes többi résztvevőt, elsősorban a terheltet csak kötelezettségek terhelik. Ilyen viszonyban a terhelt az állami szerveknek teljesen ki van szolgáltatva, és a jogok hiányában az eljárás alanyának sem nevezhető.

A szocialista büntető eljárás nyomozati szakaszában a terhelt az eljárás alanya. Törvény által biztosított joga van a védekezéshez, megilleti a panaszjog, továbbá joga van indítványok és észrevételek megtételére védelme érdekében, indítványt tehet bizonyítás felvételére, kiegészítésére stb. A terhelt tehát a nyomozati szakaszban is alanya az eljárásnak. A terhelt eljárási jogaival és kötelezettségeivel

[13] Földváry Béla: Ügyfélnyilvánosság és szabad védekezési jog a nyomozati és vizsgálati eljárásban. Budapest, 1929. 7. old. A modern burzsoá büntető eljárást inkvizitóriusnak, illetve mérsékelten inkvizitóriusnak jellemzik: Schmidt, E.: Inquisitionsprozecc and reception. Leipzig, 1940.; Sinn und Notwendigkeit Wissenschaftlicher Bechandlung den Strafprozessrechts. (Zeitschrift für die gesamte Strafrochtswissenschaft, Z. St. W. 1953. 161—177. old.: Henkel, H.: Strafverfahrensrecht. Stuttgart—Köln. 1953. 121—137. old.: Kern, E.: Strafverfahrensrecht, München—Berlin, 1956. 65—68. old.; Besson, A.: La réforms de la procedure pénale. Revue de Science Criminelle et de Droti Pénal Compré, 1954. 1. sz.)

szemben a nyomozó hatóság kötelezettségei és jogai állanak fenn. A nyomozó hatóság és a terhelt között jogviszony, büntető eljárási jogviszony áll fenn.

2. Akik a szocialista büntető eljárás előkészítő szakaszát nem tekintik kontradiktóriusnak, általában az alábbi érvekre szoktak hivatkozni: *a)* igaz, hogy a terhelt a nyomozás során is alanya az eljárásnak, de a terhelt és a nyomozó hatóság között alá- és fölérendeltségi viszony van; *b)* a nyomozati szakaszban hiányzik a kontradiktóriusság, nincsenek felek, nem beszélhetünk a funkciók különválasztásáról stb.; *c)* végül a nyomozati szakaszban a terhelt kettős pozícióban van, nemcsak alanya az eljárásnak, hanem tárgya is, mert pl. az elmeállapot vizsgálata, a véralkohol-vizsgálat stb. során a bizonyítás kifejezetten a terheltre, a terhelt személyére irányul és ezeket a vizsgálatokat a terhelt köteles eltűrni.

a) Az első érvvel szemben egyszerűen kimutatható, hogy a büntető eljárási jogviszonyok felépítése az egész eljárás során — szükségképpen — az ún. alá- és fölérendeltségi jellegük van. A büntetőeljárás létezésének, keletkezésének alapja az, hogy van büntetőjog és hogy a büntetőjogi szabályok megsértése eredményeképpen az állam és a bűntett elkövetője között büntetőjogviszony keletkezik. A büntetőjogviszony keletkezése az állam büntetőjogi igényének keletkezési forrása. Az állam büntetőjogi igényének érvényesítése, ennek módja attól függ, hogy milyen jellegű az állam berendezkedése. Attól függően tehát, hogy az állam felépítésében és jellegében vannak-e és milyen mértékben vannak demokratikus vonások és ez a demokratikus vonás kik között áll fenn, változik a büntetőjogi igény érvényesítésének módja, vagyis a büntető eljárás formája. Nincs azonban olyan büntető eljárás, amelyben az állam büntetőjogi igényét érvényesítő állami szerv ne lenne fölérendelt viszonyban a terhelttel vagy a vádlottal szemben, akivel szemben az igényt érvényesíti.

A burzsoá klasszikus büntető eljárás, pontosabban a büntető per felépítése, látszólag olyan mintha az állam igényét érvényesítő vádló és a vádlott azonos perbeli funkcióban lenne. Ezt a látszatot kellően kidomborítja a burzsoá védelv-koncepció.

A burzsoá jogtudósok egy csoportja rendkívül komoly erőfeszítéseket tesz annak érdekében, hogy a büntetőper demokratizmusát alátámassza. A legjobb módja ennek az volt, hogy a büntetőper tartalmának és jogi természetének magyarázatát a polgári per tartalmából és jogi természetéből vezessék le. A büntető perben a polgári perhez hasonlóan tehát felek vannak, a felek közül a vádló — mint a polgári perben a felperes — érvényesíti az igényt, csakhogy nem a saját, hanem az állam büntetőjogi igényét. A terhelt pedig támadja a vele szemben érvényesíteni kívánt igényt, az igény ténybeli és jogi alapját. A bíróság — amely pártatlan, elfogulatlan és független — az államon kívül áll, pontosabban az állam felett és dönt a vádló által elé terjesztett állami büntetőjogi igény kérdésében.

Ez az elméleti fejtegetés azonban nem a valóságos helyzet elemzésén alapszik. A bíróság ugyanis a burzsoá államban is az állam szerve, éspedig egyik legfontosabb, nevezetesen az igazságszolgáltatás megvalósításának a szerve.

Az állam büntetőjogi igényét a burzsoá büntető eljárásban is a bíróság érvényesíti, éspedig az eljárásban részt vevő felekkel fennálló alá- és fölérendeltséget kifejező jogviszonyok keretében. Nem vitás, hogy a vádló, pontosabban a királyi ügyészség jogköre a burzsoá büntető eljárásban éppen a védelv érvényesítése következtében sok vonatkozásban konkurált és konkurál a bíróság jogkörével. De nyilvánvaló, hogy a burzsoá perben végül is a jogerőre emelkedhető döntést meghozó bíróság érvényesítette a büntetőjogi igényt.

A büntető eljárás keretében általában — tehát mind a burzsoá, mind a szocialista büntető eljárásban — az állam büntető igényét érvényesítő eljáró, vagyis ügydöntő hatósági szervek között egyfelől, és az eljárásban részt vevő többi alany között másfelől, csak hatalmi jellegű jogviszonyok létezhetnek. A hatalmi viszonyok egyik legjellemzőbb tulajdonsága pedig éppen az, hogy alanyaik nem mellérendelt, hanem alá- és fölérendelt kapcsolatban vannak egymással. Ez a kapcsolat azt jelenti, hogy a jogviszony egyik alanyának joga van elrendelni valamit, amit a másik alany köteles teljesíteni anélkül, hogy ő ilyen joggal rendelkeznék. Az alá- és fölérendeltségi viszony tehát nem zárja ki a kölcsönös jogokat és kötelezettségeket — hiszen jogviszonyról kölcsönös jogok és kötelezettségek létezése nélkül nem is lehet beszélni, de szükségképpen más minőségű jogokat és kötelezettségeket tartalmaz az egyik, illetve a másik alany vonatkozásában.

Éppen ezért nem lehet egyetérteni azzal az állásponttal, amely szerint a szocialistá büntető eljárás főszemélyei között csak a nyomozati szakaszban van alá- és fölérendeltségi viszony, a tárgyalási szakaszra azonban már a mellérendeltségi viszony lenne a jellemző.[14]

Ez a felfogás két szempontból is kifogásolható: nevezetesen figyelmen kívül hagyja a szocialista büntető eljárásban az eljárási funkciókkal kapcsolatos tevékenységet ellátó állami szervek általános eljárásjogi helyzetét, feladatait, jogait és kötelezettségeit, továbbá a bíróság helyzetének meghatározása során — a tiszta processzuális szemléletmódot tükröző védelv-koncepció alapján — nem veszi kellően figyelembe a büntetőjogviszony realizálásából adódó ismérveket.

A védelv koncepció elmélete szerint a bí-

[14] Kocsis—Móra: A magyar büntető eljárási jog, i. m. 122. és 126. old.

róság jogi helyzete kettős: a bíróság és a felek között mellérendeltségi, a bíróság és a per további alanyai, vagyis mellékszemélyek között alá- és fölérendeltségi viszonyok vannak. A bíróságnak ez a kettős jogállása azonban sem a büntető eljárás során realizálódó büntető jogviszony szerkezetéből, illetve tartalmából, sem pedig az eljárási jog szabályaiból nem következik.

A büntetőjogviszony — speciális jellege folytán — csak mint alá- és fölérendeltséget kifejező kapcsolat, hatalmi viszony, fogható fel.

A büntető jogviszony három alanyának: az államnak, a sértettnek és a cselekmény elkövetőjének kapcsolatát így lehet ábrázolni:

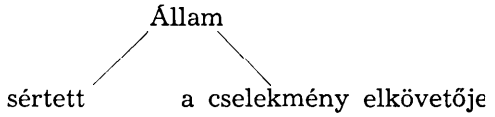

A sértettnek jogai és kötelezettségei az állam felé irányulnak, ugyanígy az elkövető kötelezettségei és jogai is.

Az anyagi jogban rejlő kapcsolattal nem lehet igazolni azt, hogy a bírói szakaszban a főszemélyek között a mellérendeltségi viszony állana fenn. Felmerül tehát az a kérdés, vajon indokolható-e ez az eljárási jogban rejlő kapcsolattal? Véleményem szerint ugyancsak nem.

Az eljárásban szabályozott kölcsönös jogok és kötelezettségek, vagyis jogviszonyok, ha konkrét tartalmakban nem is, de jellegük tekintetében szükségszerűen az anyagi jogon alapulnak, az anyagi jogviszonyra épülnek, amely alapján keletkezett jogviszony realizálására az eljárás hivatott.[15] A büntetőjogviszony realizálása során keletkező elsődleges jogviszonyokra — márpedig itt erről van szó — az a jellemző, hogy e jogviszonyok egyik alanya mindig az az állami szerv, amelynek a meghatározott szakaszban kötelezettsége — és egyben joga is — a büntetőjogviszony realizálása és az ebből keletkező büntetőigény érvényesítése. Ezt a feladatot a nyomozati szakaszban a nyomozóhatóság, a tárgyalási szakaszban a bíróság látja el. Mint ahogy a nyomozati szakasz vonatkozásában fel sem merül az a kérdés, hogy vajon a terhelt a nyomozó hatóság alá- vagy mellé van-e rendelve, éppen így nem merülhet fel elvileg az a kérdés, hogy vajon a bíróság és a terhelt között a per során keletkezett kapcsolatot mellérendelt vagy alárendelt viszonynak nevezhetjük-e. A nyomozó hatóságnak a terhelttel szemben — elvileg — semmivel sem szélesebb a jogköre, mint a bíróságnak, ellenkezőleg, a bíróság jogköre, és egyben a kötelezettségeinek a köre, bővebb szükségképpen, mert csak a bíróságnak van joga arra, hogy az ügyet jogerőre emelkedhető végső döntéssel, mind pozitíve, mind pedig negatíve érdemben lezárja. A terhelt jogi helyzete sem változik meg minőségileg a tárgyalási szakaszban a nyomozati szakaszhoz képest.

Kétségtelen ugyan, hogy a terheltet az ügyféli jogkör teljes egészében csak a tárgyalási szakaszban illeti meg. Mégis van törvényes lehetősége a terheltnek a nyomozati szakaszban is arra, hogy az egyes ügyféli pozícióra jellemző jogokat gyakorolhasson.

Az ügyféli pozíciót ugyanis általában az alábbi jogokkal lehet jellemezni: *1)* az ügy ismeretével kapcsolatos jogok: *2)* az ügy előbbrevitelével kapcsolatos jogok.

Az ügy ismeretével kapcsolatos jogok különösen: a jelenléthez való jog, az iratbatekintéshez való jog, és az észrevételezési jog. Az ügy előbbre vitelével kapcsolatos jogok pedig különösen: a nyilatkozat-tételhez való jog, az általános indítványozási jog és a jogorvoslathoz való jog.

A most felsorolt jogok közül pl. a Be. a terhelt számára a nyomozati szakaszban is biztosítja az ügy előbbrevitelével kapcsolatos jogokat, majdnem teljes egészében, és az ügy ismeretével kapcsolatos jogokat is annyiban, amennyiben a terhelt számára biztosított ezek a jogok az ügy feltárását és az ügy körülményeinek a kiderítését nem veszélyeztetik. Az ügy megismerésével kapcsolatban is vannak mégis olyan terhelti jogok is, amelyekkel való élhetést nem az eljáró hatóság mérlegelésen alapuló döntése, hanem maga a törvény szigorú rendelkezése teszi lehetővé. Ilyen pl. a terheltnek az a joga, hogy már a nyomozati szakasz során megismerkedhetik a szakértői vélemény tartalmával, abból a célból, hogy arra védekezése érdekében észrevételt tehessen, vagy indítványokat terjeszthessen elő.[16]

Megállapítható tehát az, hogy törvényhozásilag sincs akadálya annak, hogy a terheltet a tárgyalási szakaszban megillető ügyféli pozícióval kapcsolatos jogok — legalábbis részlegesen — már a nyomozati szakaszban is érvényesíthetők legyenek. A kérdés most már az, hogy a jogokkal való hathatósabb élhetés ténye a tárgyalási szakaszban jelentheti-e azt, hogy ezzel együttesen megváltozna a terhelt és az eljáró hatóság közötti eljárási kapcsolat jellege is, vagyis a terhelt jogainak kiszélesítése a korábbi — a nyomozó hatóság és a terhelt között fennálló — alá- és fölérendeltségi kapcsolat helyett

[15] A polgári per főszemélyei között nem egyértelműen mellérendeltségi viszonyok vannak, de kétségtelen, hogy az igényt érvényesítő alany személye, továbbá az eljárás alapjául szolgáló vitás, polgári jogi jogviszony jellege szükségszerűen maga után vonja mindkét fél részére a rendelkezési jog érvényesülését. És bár az elismerés, vagy a lemondás hatályosulásához is szükséges bírósági határozat, kétségtelen, hogy ezekben az esetekben az „érdemi" döntést nem a bíróság, hanem — legalábbis tartalmilag — az egyik fél „hozza".

[16] Vö. Be 7., 35., 114. §., 117. § (2) bek.; 140. § (3) bek., 158. §. 163., 166. §§.

a bíróság és a terhelt között mellérendelt jellegű viszonyt alapoz meg?

Az elmondottakra tekintettel, azt hiszem, megállapíthatjuk, hogy a terhelt jogkörének a kiszélesítése — tekintettel arra, hogy itt nem valamiféle „új" jogi helyzetről van szó, hanem arról, hogy a terheltet már a nyomozati szakaszban is megillető egyes jogok szélesebb körben, másik pedig garantáltabban érvényesülnek — a terhelt és az eljáró hatóság között keletkező és fennálló elsődleges eljárási jogviszony jellegében nem, hanem csak a tartalmában idéz elő változásokat.

Ugyancsak nem indokolható a mellérendeltségi kapcsolat feltételezése a vádló és a bíróság között sem.

A vádló eljárási jogi helyzetét — függetlenül attól, hogy a vádló köz-, vagy magánvádló-e —, az a kapcsolat határozza meg, amely a vád benyújtása következtében közöttük kialakul. A vád emelését, benyújtását követően pedig a vádló nem lehet ügydöntő hatóság többé, következésképpen a vádló széleskörű jogai a bírói szakaszban csak a bíróságon keresztül a bíróság jogain és kötelezettségein, valamint a bíróság tevékenységén keresztül irányulhatnak az ügy érdemi eldöntésére. Pl. a vádló az általa szükségesnek vélt bizonyítás kiegészítését csak indítványozhatja, de a törvény értelmében el nem rendelheti; a bíróság döntését az ügyész megfellebbezheti (megóvhatja), de ki nem javíthatja; a tárgyalás során észlelt eljárási szabálysértésre a bíróság figyelmét felhívhatja, illetve köteles felhívni, de ipso iure nem korrigálhatja stb.

A vádló és a bíróság közötti kapcsolat jellegét tehát ugyancsak a bíróság ügydöntő jogköre határozza meg. Éppen ezért a büntető perben a főszemélyek között mellérendelt viszonyt feltételezni tehát elvileg és gyakorlatilag indokolatlan, de egyszersmind helytelen is, mert ilyen feltételezést kifejtő nézet alkalmas lehet a bíróság felelősségének csökkentésére mind az eljárás lefolytatása, mind pedig a végső érdemi döntés meghozatala és tartalma vonatkozásában.

b) A további érv az, hogy a nyomozati szakban a kontradiktóriusság nem érvényesül.

A kontradiktórius elv — a kétoldalú meghallgatás elve — a nyomozás során valóban nem érvényesül. De vajon ugyanezt mondhatjuk-e el a funkciók megoszlása elvével kapcsolatban?

A nyomozati szakasz megelőzi az eljárás bírósági szakaszát. A nyomozás során tehát a bíróság nem alanya az eljárásnak. De azt jelenti-e ez, hogy a nyomozóhatóság egy kézbe egyesíti a bűnüldözés és ítélkezés, továbbá a védekezés funkcióit?

Ha a funkciók megosztásának elvét nemcsak a per, hanem az egész eljárás vonatkozásában vizsgáljuk, láthatjuk, hogy két értelemben beszélhetünk funkciók elkülönítéséről. Egy tágabb és egy szűkebb értelemben vett funkciómegosztás van a büntető eljárásban. A tágabb értelemben vett funkciómegosztás azt jelenti, hogy a büntető eljárás tennivalói megoszlanak az eljárás során az eljárásban részt vevő állami szervek és magánszemélyek között. A funkciómegosztás szűkebb értelemben véve a büntető perben azt jelenti, hogy a perben együtt jelentkezik az ítélkezési, a vád és a védekező funkció, amelyet a bíróság a vádló, valamint a terhelt és védője foganatosít.

A nyomozás során két eljárási funkció van: a bűnüldöző és a védekezési funkció. A bűnüldöző funkciót ellátó állami szerv köteles biztosítani, hogy a terhelt védekezhessék. A terhelt egyedül, vagy a törvényben meghatározott időtől kezdve a védő útján látja el már a nyomozás során a védekező funkció tennivalóit. A terheltet a védekezéshez való joga a nyomozás során is a törvény erejénél fogva és nem a bűnüldöző szerv akaratától függően illeti meg. Nem állítom, hogy a terhelt jogai a nyomozás során a perbeli jogokkal egyenlőek volnának már. De a szocialista jogalkotás tendenciája a terhelt eljárási jogainak általános — a nyomozati szakaszra vonatkozóan is — kiszélesítése irányában halad.

c) Végül vizsgáljuk meg azt az érvet, hogy milyen csorbát szenved a terhelt jogalanyisága azáltal, hogy a nyomozás során nemcsak alanya az eljárásnak, hanem egyes eljárási cselekmények — szakértői bizonyítás — iránya kifejezetten a terhelt személyére vonatkozik.

A terhelt két módon lehet bizonyíték forrása az eljárásban: a törvényes rendelkezések szerint a terhelt vallomása bizonyítékként vehető figyelembe, továbbá a terhelt teste, testi és szellemi állapota szakértői bizonyítás lefolytatása céljából vizsgálat alá vehető. A Be. a bizonyítékok felsorolása címet viselő 61. §-ának szövege szerint: „Bizonyítékok különösen: tanúvallomások, a szakértői vélemények, tárgyi bizonyítékok, az okiratok, a szemle és a terhelt vallomása." A korábban hatályban volt Bp. 53. §-a a bizonyítási eszközöket felsorolva, elsőnek a terhelt vallomását említette. A két törvényhely közötti különbség nemcsak szerkezeti jellegű, hanem elsősorban azt érzékelteti, hogy a Be. jobban szem előtt tartja a 6. § (2) bekezdésben foglalt rendelkezést: nevezetesen, hogy a terhelt beismerő vallomása egymagában egyéb bizonyítékok beszerzését feleslegessé nem teszi.

A Be. 117. § (3) és (4) bekezdése rendelkezik arról, hogy ha a terhelt a vallomástételt megtagadja, a törvényben megengedett figyelmeztetésen kívül vele szemben semmiféle fizikai vagy pszichikai kényszert nem lehet alkalmazni. A terhelt tehát vallomást tehet, és ezt a vallomást az eljáró hatóság bizonyítékként figyelembe veheti, de nem köteles vallomást tenni. A terheltnek joga van tagadni, sőt ahhoz is joga van, hogy az üggyel kapcsolatban a valóságnak nem megfelelő kijelentéseket tehessen. S míg a törvény a tanúval és a szakértővel szemben a büntető szankció alkalmazását he-

lyezi kilátásba, ha az ügyre nézve nem az igazságnak megfelelő vallomást és véleményt terjesztik elő, a terhelttel szemben ilyen szankció nem alkalmazható. A vádlott „az egész eljárás alanyaként a védelem funkcióit teljesíti. A vádlott befolyást gyakorolhat az ügy kivizsgálatának és a tárgyalás irányára. Az eljárási jogok egész sora áll rendelkezésére, amelyek biztosítják a védelmi funkció megvalósításának reális lehetőségét. Az ellene emelt váddal szembeni védekezés leghatékonyabb eszközét a vádlott vallomásai és nyilatkozatai alkotják, amelyeket egész eljárás folyamán jogában áll, de nem köteles megtenni."[17]

A terhelt tehát a közte és a nyomozó hatóság között fennálló eljárási jogviszonyból eredő joga — de egyben nem kötelessége, hogy az ügyben vallomást vagy bármiféle nyilatkozatot tegyen. Más a helyzet a terhelt testének, testi vagy szellemi tulajdonságainak szakértői vizsgálatával kapcsolatban. A nyomozóhatóság ugyanis köteles szakértői vizsgálatot elrendelni, ha pl. a terhelt pszichikus állapotáról, esetleges testi sérüléséről vagy ujjlenyomat egyezésről kíván meggyőződni.

A Be. 137. §-a úgy rendelkezik, hogy: „a terhelt és a sértett köteles magát a szakértői vizsgálatnak alávetni és köteles tűrni, hogy az orvosszakértő vagy más szakértő a véleményadáshoz szükséges, a testi épséget és az egészséget nem veszélyeztető cselekményeket foganatosíthassa." A törvény így tehát eljárási kötelezettségként állapítja meg a terhelt és a sértett vonatkozásában a szakértői vizsgálat eltűrését. Azt jelenti-e vajon ez a rendelkezés, hogy a terhelt most már nem alanya a büntető eljárásnak, hanem csak tárgya, akire az eljárási cselekmények irányulnak?

Erős a meggyőződésem, hogy nem azt jelenti. A terhelt és a nyomozó hatóság közötti eljárási jogviszony tartós jogviszony, amely a terheltté nyilvánítástól kezdve az eljárás bírósági szakaszáig fennáll. E jogviszony jogok és kötelezettségek foglalata, a jogok és kötelezettségek mindkét oldalon: a nyomozó hatóság és a terhelt oldalán egyaránt megvannak. A jogviszony elsődleges tárgya a terhelt büntetőjogi felelősségének megállapítása, vagyis a büntetőjogviszony létezésének megállapítása és a büntetőjogi igény érvényesítése. Erre irányulnak a terhelt és a nyomozóhatóság jogai és kötelezettségei, nem pedig a terheltre. (A sértett sem válik az eljárás tárgyává azért, mert szakértői vizsgálatot rendeltek el pl. testi épségének megvizsgálásával kapcsolatban.)

A szakértői vizsgálat elrendeléséről szóló határozat meghozatala után a nyomozó hatóság és a szakértő között keletkező eljárási jogviszonynak sem a megvizsgálandó terhelt a tárgya, hanem a szakértői vizsgálat végrehajtása és a vélemény elkészítése.

Végezetül arra szeretnék rámutatni, hogy a szocialista büntető eljárás tárgyalási szakaszával kapcsolatban nem merült fel — és nem is merülhetett fel — az a kétely, hogy vajon ott a terhelt alanya-e az eljárásnak, vagy tárgya-e csupán. Pedig a bírósági tárgyalás során is tesz, vagy tehet vallomást a terhelt, és kötelezhető arra, hogy szakértői vizsgálatnak vesse alá magát.

A szocialista büntető eljárás nyomozati szakasza — a most elmondottakat figyelembe véve — semmiképpen sem nevezhető inkvizitóriusnak, hanem — a tárgyalási szakaszhoz hasonlóan — kontradiktórius formájú. Kétségtelen, hogy kontradiktórius forma az eljárás különböző szakaszaiban különbözően valósul meg. Elsősorban azonban az jellemző a kontradiktórius formára, hogy a funkciók megvannak osztva és az eljárás alanyai, elsősorban a terheltnek alanyi jogai és kötelezettségei vannak, és az eljárás alanyai között jogviszonyok keletkeznek és léteznek. Jóllehet a kontradiktóriusság ismérvei a nyomozati szakaszban még fejletlen állapotban találhatóak meg, úgy vélem megállapítható, hogy a szocialista büntető eljárás rendszerének jellege kontradiktórius.

Szabó Lászlóné

[17] Matovilovkor, Ja. O.: A vádlott vallomása és nyilatkozata, mint a védelem eszköze a szovjet büntető eljárásban. Moszkva, 1956. 6. old. (Azt írja, hogy a terhelt nemcsak az eljárási jogviszonyoknak, hanem az egész eljárásnak is alanya, vagyis — ezek szerint — csak a perben ismeri el a jogviszonyok létezését!)

---

dr. Grétsy László

SZAKNYELVI KALAUZ

A szerző könnyed, csevegő hangon, egyszersmind azonban nagy tudományos felkészültséggel, gazdag szaknyelvi anyagon azokat a leggyakoribb műszóhasználati és nyelvhelyességi problémákat vizsgálja meg, amelyekkel az olvasók mindennapi munkájuk, hivatásuk gyakorlása, szaktudományuk művelése közben kerülhetnek szembe.

376 oldal, ára kötve 34,— Ft.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó kiadványa

A büntetőjog néhány kérdése a Lengyel Népköztársaság kodifikációs munkálataiban

I. Büntetőjogi kodifikációs munkálatok a Lengyel Népköztársaságban

1. A jelenleg érvényben levő lengyel büntetőtörvénykönyv 1932-ből származik, az akkori Kodifikációs Bizottság büntetőjogi részlegének a műve. Ebben a részlegben a legfontosabb szerepet Juliusz *Makarewicz,* a krakkói Jagelló egyetem hallgatója, majd professzora töltötte be, aki később hosszú éveken keresztül a lwówi Egyetem professzora volt. Ez a törvénykönyv formájára nézve összefoglaló jellegű (összesen 295 világosan és tömören megfogalmazott rendelkezést tartalmaz) és eléggé eredeti alkotás volt, amely számos új és sikeres konstrukciót tartalmaz. Ha más rendszerekkel akarjuk összehasonlítani, akkor mindenekelőtt a későbbi, az 1937-ből származó svájci büntető törvénykönyvvel való rokonságára kell rámutatnunk.

Alapvető megállapításait tekintve vegyes, eklektikus jellegű, de a klasszikus iskola sajátos liberális eszméinek túlnyomó fölénye nyilvánul meg benne (a nullum crimen, nulla poena sine lege elve, a felelősség feltételeinek a területén, a büntetés kiszabással kapcsolatban pedig erősen hangsúlyozottak a szubjektivizmus elvei). A kétféle büntetési szankcióra vonatkozó Stoss-féle felfogáson alapszik, amely büntetést és biztonsági intézkedést ismer, az utóbbinak az alkalmazására azonban csak olyan személyek ellen kerül sor, akik a *büntető törvény* szerinti büntetendő cselekményt követtek el. Másfelől azonban bizonyos engedményeket tett a pozitivista iskola, valamint az akkor új büntetési elméleteknek a javára. (A bűnöző és a szokásos bűnöző fogalma, előre meg nem határozott tartamú szabadságelvonás a javíthatatlanok intézetében a visszaeső bűntettesek részére, a feltételes szabadlábrahelyezés és a büntetésvégrehajtás feltételes felfüggesztése intézményeinek a kialakítása, az elítéltnek a bűncselekmény által okozott kár megtérítésére való esetleges kötelezése stb.).

2. A Lengyel Népi Állam új politikai, társadalmi és gazdasági viszonyai között ez a törvénykönyv nem felelhetett meg tökéletesen az igazságszolgáltatás követelményeinek. Különösen a káros társadalmi jelenségek új formáinak a feltűnése következtében, amelyek ugyan büntető reakciót követeltek, azonban az addigi büntetőjogi rendelkezések vagy egyáltalán nem is számoltak ilyenekkel, vagy pedig, ha rendelkezésre is álltak a büntetőjogi megtorlás eszközei, ezekre a cselekményekre nem lehetett kielégítően alkalmazni azokat. A közeli és sajnálatos múlt a büntetőjog területén is valamiféle leszámolást követelt: meg kellett büntetni a Lengyelországban elfogott, vagy pedig a Lengyelországnak kiadott hitlerista bűntetteseket, valamint azokat, akiket felelősség terhelt az 1939 szeptemberi katasztrófáért vagy pedig a háború előtti életünk fasiszta szellemű politikai és társadalmi átalakítása miatt. A gazdasági életnek az államosításával és társadalmasításával egyidőben, ezek anyagi alapjának a kiépítésével együtt fenyegető jelenségek tűntek fel — egyrészt a társadalmi tulajdon megkárosításában jelentkező gazdasági bűncselekmények formájában (lopás, eltulajdonítás, csalás stb.), valamint egyéb olyan cselekmények alakjában, amelyek a gazdasági élet szabályos menetét zavarták meg (üzérkedés, rossz minőségű ipari termék forgalomba hozatala stb.). Az ipar fejlődése és a növekvő urbanizálódás a népesség jelentős részének faluról a városokba való áttelepülését idézte elő, ezzel együtt a társadalmi ellenőrzés régi formáinak a meglazulását okozta,[1] és ez újabb bűnözési jelenségek táptalaja lett. Társadalmi kérdéssé vált az ún. „garázdaság bűncselekménye", amelyet a társadalmi rend szabályainak semmibevétele jellemez és ezt leggyakrabban a fiatalok csoportosan rendbontás formájában követték el. A gépesítés és az ipar gyors fejlődése a közúti balesetek ijesztő megnövekedését eredményezte. Ennek a jelenségnek a megfékezésére ugyancsak szükségessé vált a büntető reakciót szabályozó rendelkezéseknek a módosítása ebben a körben.

A büntető törvénykönyv általános részében meghatározott egyes alapelvek ugyancsak nem feleltek meg az új viszonyoknak és törekvéseknek. Így pl. a javíthatatlanok intézete a visszaeső bűnözők számára ellentétben áll a mostani társadalmi rend ideológiai alapelveivel és a Népi Lengyelországban sohasem került alkalmazásra. Szükségessé vált a feltételes szabadság intézményének a szabályozása.[2] Új törekvések jelentkeztek hasonlóképpen a büntetés kiszabásának területén is. A büntető jogpolitika na-

---

* E tanulmányt szerző, a Krakkói Jagelló Egyetem professzora a Jogtudományi Közlöny számára készítette. Ford.: Dr. Nagy István — *(Szerk.).*

[1] Sawicki, J.: A büntetőtörvénykönyv 1962. évi tervezete. (Alapvetés, kivitel, alapelvek), Pantstwo i Prawo 1963. 2. sz. 214. p.

[2] Ilyen új törvény 1951. okt. 31-én lépett életbe a szabadságvesztés büntetés letöltése előtti feltételes szabadságra bocsátásról. (Dziennik Ustaw, 58. sz. 399. tétel.) Ez a rendelkezés visszavonta az 1932-es büntetőtörvénykönyv feltételes szabadságrabocsátásról szóló rendelkezését. E törvény szerint feltételes szabadságrabocsátás alkalmazható, ha az elítélt szabadságvesztés büntetésének a felét már letöltötte. Jelenleg az 1957. május 29.-i törvény van hatályban a szabadságvesztés büntetésre ítéltek feltételes szabadságra bocsátásáról. May 29-i törvény van hatályban a szabadságvesztés alkalmazható a kiszabott büntetés legalább kétharmadának, de legalább hat hónapnak a letöltése után.

gyobb figyelmet fordít az általános megelőzésre. A bírói gyakorlatban és az elméletben is egyre gyakrabban hangsúlyozzák a cselekmény „társadalomra veszélyességét", mint általában a büntetőjogi felelősség szükséges előfeltételeként, továbbá mint a törvényi büntetési tétel határai között a büntetés mértékét meghatározó legfontosabb tényezőt.

3. Természetes tehát, hogy a Népi Lengyelországban 1948 óta történnek erőfeszítések a büntető törvényhozásnak az új viszonyokhoz való alkalmazására. Ennek a feladatnak a valóraváltása két úton történt:

a) részletekben új jogszabályok kibocsátásával, amelyek a legfontosabb részekben kiegészítették vagy módosították azt a hatályos büntetőjogi szabályanyagot, amely ellentétben állt az új feladatokkal és a büntető jogpolitika álláspontjával.[3]

b) A Népi Lengyelország büntetőjoga teljes kodifikációjáról tulajdonképpen az országnak a hitleri megszállók alól való felszabadulása óta tart a vita. Mégis, nem számítva a jogirodalomban időre időre megjelent korábbi kinyomtatott töredékeket, a Büntető Törvénykönyv első tervezetét 1951. évben hozták nyilvánosságra. Az Igazságügyminisztérium mellett akkor működött Tudományos Tanácsadó Bizottság alkotása volt ez és csak az általános részből állt. Sokszorosított kiadványok formájában (kis példányszámban) további tervezetek láttak napvilágot és az 1952., 1953., 1954. és 1956. években megvitatásra kerültek. Végül 1956-ban életrehívták a Kodifikációs Bizottságot, amelynek vezetője a Varsói Egyetem professzora és a Lengyel Népköztársaság Legfelsőbb Bírósága jelenlegi elnöke, Jan Wasilkowski lett. Ennek a bizottságnak a büntetőjogi szekciója az 1957—1961. években kidolgozta a törvénykönyv új tervezetét, amelyet 1963. januárban kinyomtattak.

Ezt a tervezetet nyilvános megvitatásra bocsátották, a vita teljesen szabad légkörben folyt le a jogtudományi folyóiratokban, a heti- és napilapok hasábjain, a rádióban és a televízióban, valamint a jogászok körében rendezett nyilvános gyűléseken. A büntetőjogi kodifikációval kapcsolatban feltámadt társadalmi érdeklődés minden várakozást felülmúlt. Az éles kritika a tervezet több ellentmondásos vagy gyenge részét mutatta ki, másrészt azonban sok fogalom és megoldás új jellege bizonyosodott be, kivált az általános részben.

A vita gyümölcsöző volt, a különféle jelentésekben, kifogásokban és javaslatokban az előfordult egyes tévedéseket és hiányosságokat felfedték.[4]

A viták során felmerült — többek között magának a kodifikációs munka módszerének a kérdése is. Rámutattak mindenek előtt annak a szükségességére, hogy jobban fel kellene ismerni a társadalmi igényt egyes kérdések büntetőjogi szabályozására és ezzel kapcsolatban jobban fel kellene használni a szociológiai vizsgálatokat a kodifikáció előkészítésének a folyamatában.[5]

Leginkább a tervezet különös részének a kazuisztikus jellegét érte bírálat, amely 309 cikkelyt foglal magába (az általános résszel együtt e tervezet 433 cikkelyből áll); ez pedig a jelenleg hatályos, nagymértékben tömör törvénykönyvvel való összehasonlításban igen szembetűnő.

Bírálták továbbá a számos csekély súlyú bűncselekmény pönalizálására vonatkozó rendelkezést. Az volt a vélemény, hogy e cselekményeket az államigazgatási szabálysértések közé kellene utalni (ez különösen a családi viszonyok, továbbá a dolgozók jogainak a védelmére, végül az állami és társadalmi intézmények munkatársai felelősségének a mértéktelen kiterjesztésére vonatkozik). Bírálatban részesítették az emberek egyes csoportjai elleni, valamint a béke és az emberiség elleni bűnteteke vonatkozó rendelkezések túlméretezett kibővítését. Egyszersmind rámutattak a kárte-

---

[3] Íme a legfontosabb, jelenleg is érvényben levő — a Lengyel Népköztársaság által hozott — büntetőjogszabályok:

a) 1944. VIII. 31-i tvr. a hitlerista-fasiszta gonosztevők, a polgári lakosság és a foglyok gyilkosai, megkínzói, valamint a lengyel nép árulói megbüntetéséről (egységes szöveg: DzU. 1946. 69. sz. 377. t.). Ezt a fontos rendelkezést többször módosították, majd az 1956-os amnesztia rendelet következtében az 1. Cikk kivételével hatályát vesztette.

b) 1946. VI. 13-i törvényerejű rendelet az ország újjáépítésének az időszakában elkövetett, különösen veszélyes bűncselekményekről. (DzU. 30. sz. 192. t., módosításokkal); a diverzióról, a szabotázsról, valamint egyéb, az állami és társadalmi rend ellen és az állam alapvető gazdasági érdekei ellen irányuló bűntettekről.

c) 1949. VIII. 5-i törvényerejű rendelet a gondolat- és vallásszabadságról. (DzU. 45. sz. 334. t.)

d) 1949. X. 26-i törvényerejű rendelet az állami és szolgálati titokról. (DzU. 55. sz. 437. t.)

e) 1952. X. 29-i törvényerejű rendelet a kereskedelemről és az áruellátásról. (DzU. 44. sz. 301. t.)

f) 1953. III. 4-i törvényerejű rendelet a rossz minőségű áruk forgalombahozataláról. (DzU. 16. sz. 63. t.)

g) 1957. VII. 13-i törvény az üzérkedésről és a vásárlók és kisárutermelők védelméről a kereskedelemben. (DzU. 39. sz. 171. t.)

h) 1959. VI. 18-i törvény a társadalmi tulajdon elleni bűntettekről. (DzU. 36. sz. 288. t.)

i) 1958. I. 21-i törvény a társadalmi tulajdon fokozott védelméről. (DzU. 4. sz. 11. t.)

j) 1956. IV. 27-i törvény a terhességmegszakítás engedélyezésének a feltételeiről. (DzU. 12. sz. 61. t.)

k) 1958. V. 22-i törvény a garázdaságról. (DzU. 34. sz. 152. t.)

l) 1960. IV. 13-i törvény az adócsalásról. (DzU. 21. sz. 123. t.)

m) A Lengyel Hadsereg Büntető Törvénykönyve (1944. szeptember 23-i törvény). Egységes szövege: DzU. 1957. március 29-i 21. sz. 123. t.

[4] Közelebbit ebben a kérdésben: Cieslak, M.: Vitamódszer a törvénytervezetekről. Prawo i Zycie. 1963. 10. sz.

[5] L. különösen: Podgoreczki, A.: A büntetőtörvénykönyv tervezete módszertani alapelveinek a kritikája. Pantswo i Prawo, 1963. 4. sz.; Swida, W.: A Btk. tervezet hibáinak okai. Slowe Polskie 1963. 149. sz.

vés, a rombolás, a társadalmi tulajdon rongálása körében a felelősség szabályozásának a hiányosságaira.

A tervezet Általános része problematikájának a vitája lényegében szakemberek körében folyt le és a szocialista büntetőjogi elméletek alapvető kérdései körül csoportosult. Nem kell csodálkoznunk tehát azon, hogy e vita lefolyása éppen ezért kevéssé volt szenvedélyes, inkább tárgyilagos. Ennek ellenére a tervezet általános részének a vitája sokkal érdekesebben alakult, mint a különös részé és jóval kevesebb jogos bíráló megjegyzésben részesült.[6]

Az országos vitának az összegezése a Lengyel Jogász Szövetség vezetőségének a plénumán hozott határozat formájában történt meg. 1963. június 25-én. Ebben a határozatban rámutattak a tervezet erényeire és a legfontosabb feltárt hiányosságokra. Az összegező értékelés negatív volt.

A határozat értelmében a tervezetet visszajuttatták a Kodifikációs Bizottsághoz új változat kidolgozása céljából, amelyben már felhasználják a nyilvános vita gazdag bíráló anyagát. Az említett határozat azt az ajánlást is magában foglalta, hogy a Kodifikációs Bizottság külön dolgozza ki a büntető törvénykönyv alapvető tételeit a büntetőjogi felelősségnek a legfontosabb elveivel, a társadalmi tulajdon védelmének terén hozott ítéletek irányával, a büntetőjogpolitika főbb álláspontjaival stb.-vel kapcsolatban, hogy ezek a további kodifikációs munkában irányításul szolgálhassanak.

Ebben a cikkben a büntetőjog általános részének néhány fontos kérdését elemezem, úgy, ahogyan a Lengyel Népköztársaság büntető törvénykönyvének egyes tervezetei és a kapcsolatos viták során felvetődtek.

II. A bűncselekmény társadalomra veszélyessége

1. A mostanáig hatályos, 1932-ből származó büntető törvénykönyvben a bűncselekmény csupán formálisan nyert meghatározást. Az 1. § értelmében „Büntetőjogilag felelős, aki az elkövetéskor hatályos törvény szerint büntetendő cselekményt követ el". Természetesen a régi lengyel büntetőjogi irodalomból sem hiányoznak a bűncselekmény materiális lényegére vonatkozó megfontolások, amelyek szerint ez a bűncselekménynek a társadalom alapvető érdekeire vonatkozó károsságát jelenti.[7] Ezek az elméletek a materiális lényeget kizárólag mint a büntető tilalom társadalmi okát tekintették. E felfogás szerint a büntetőjogi felelősség csak olyan esetekben marad el, ha jogellenességet kizáró körülményt lehet megállapítani. Végül is a büntetőjog tudományában elfogadták azt, hogy e kizáró körülményeket a törvény taxatíve nem határozza meg, hanem vannak egyéb ilyen hatású körülmények is (pl. a sértett beleegyezése).

2. A bűncselekmény tényállási elemeiről, ezek szerepéről régebben kialakult felfogás a büntetőjogi felelősséggel kapcsolatban már a felszabadulás utáni első években megváltozik a lengyel szakirodalomban, éspedig a szovjet tudomány befolyására. Az 1949. évben iktatták a Büntetőeljárási Törvénykönyvbe a 49. §-ba foglalt azt a rendelkezést, amelynek értelmében az ügyész a cselekmény társadalomra veszélyességének a csekély foka miatt megszüntethette az eljárást. Ez a rendelkezés első megfogalmazásában az intézményt — feleslegesen — az opportunizmus elvével kapcsolta össze. (A rendelkezés szellemét a későbbi szövegezésben összhangba hozták a Lengyelországban honos törvényesség követelményeivel. Jelenleg ugyanis az ügyészhez hasonlóképpen a bíróságnak meg kell szüntetnie az eljárást a cselekmény társadalomra veszélyességének a csekély fokára tekintettel. Ez annak a kétségtelenül nagy fontosságú elvnek az elfogadását jelentette, hogy a társadalomra veszélyesség hiánya megszünteti a büntetőjogi felelősséget. Eszerint a bűncselekmény meghatározása *alaki szempontból:* a büntető törvény által tiltott cselekmény; *anyagi szempontból:* a társadalomra veszélyesség; egyébként pedig alany által elkövetett cselekmény.[8]

Az 1951. évi Tervezet a bűncselekmény következő meghatározását tartalmazta: „Bűncselekmény az olyan társadalomra veszélyes, a törvény által büntetéssel fenyegetett cselekmény, amelyet bűnösen követnek el." Hasonlóképpen szövegezi meg az 1952. évi tervezet (2. Cikk). Az 1953. évi tervezet a 2. Cikk 2. bek.-ben kimondja: bűntett a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyet a büntető törvény annak mond. Amint látjuk, ebből a tervezetből kikapcsolták a bűnösség elemét, azonban csak látszólagosan, hiszen ennek a tervezetnek 10. Cikk (1.) ezt a negatív oldalról megközelített megha-

[6] Kidolgozták a katonai büntető törvénykönyv tervezetét is, amely a büntetőjogi egységesítési törekvéseivel megegyezően nem a büntető törvénykönyvtől független kodifikáció. csak annak sajátos kiegészítése. Ezt a tervezetet a Katonai Jogi Intézet és a varsói, F. Dzerzynski-ről elnevezett Katonai Politikai Akadémia által összehívott ülésen vitatták meg 1963. májusában. L. S. Guzy,; J. Muszynski: A katonai büntető törvény tervezete a viták fényében. Wojskowy Przeglad Prawniczy, 1963. 3. sz. 255. p.

[7] Vö. Wolter, W.: „A büntetőjog rendszerének vázlata. 1. köt. Krakow, 1933. 35. és köv. old.; Wolter, W.: Büntetőjog. Rendszeres előadás vázlat, Warszawa, 1947. 124—125. p., Glaser, S.: Vázlatos lengyel büntetőjog. Kraków, 1933. 103. és köv. old., Sliwinski, S.: Lengyel anyagi büntetőjog. Általános rész. 1946. 63. old.

[8] Természetesen ezeket a körülményeket különféle szerzők különféleképpen fogalmazták meg. (Vö. többek között: Andrejew, I.; Sawicki, J.: A bűnözés lényege a lengyel népi államban. Warszawa, 1949.; Andrejew, I.; Sawicki, J.: Társadalomra veszélyesség és jogellenesség stb.

tározást úgy egészíti ki: „Bűnösség nélkül nincsen bűncselekmény". Ez a felfogás feltehetően összefügg az akkoriban kifejezésre jutott azzal a nézettel, hogy a „társadalomra veszélyesség" kifejezés ne csupán valamely cselekménynek a megsértett vagy fenyegetett társadalmi érdekkel szembeni objektív viszonyát jelentse, hanem az elkövetőnek cselekményéhez való szubjektív viszonyát is, vagyis a bűnösséget és annak a mértékét.[9] Ugyanilyen felfogással találkozunk az 1954. évi tervezetben (7. Cikk) (1); 8. Cikk (1.).

3. Az 1963. évi tervezetben a társadalomra veszélyesség fogalmát nem teljesen egyértelműen határozták meg. Erről a felfogásról a tervezet szövege előtt elhelyezett ideológiai deklaráció tanúskodik: „. . . a büntető törvénykönyv meghatározza, milyen társadalomra veszélyes cselekmények minősülnek bűntettekként és miattuk büntetést határoz meg". Ugyanezt a kifejezést használja a tervezet 1. Cikke, amelynek értelmében „csak az tartozik büntetőjogi felelősséggel, aki olyan cselekményt követ el, amely elkövetése idején veszélyes a társadalomra". Meg kell emlékezni a 64. Cikk (1.)-ről, amely így szól: „Csekély társadalomra veszélyességű cselekmény esetén, különösen akkor, ha a bűnösség is csekély, büntetés helyett figyelmeztetést kell alkalmazni, amennyiben feltehető, hogy elégséges fegyelmi vagy szolgálati eszközök alkalmazása avagy társadalmi rosszallás.[10]

Ez a felfogás jelentős kérdésekben véleménykülönbségekre vezetett. Így kérdéssé vált, vajon a tervezet alapján milyen cselekményeket kell társadalomra veszélyesnek tekinteni. Az egyik értelmezés szerint — az elmélet és a bírói gyakorlat álláspontjával megegyezően — a jelenleg érvényes gyakorlat alapján a társadalomra veszélyesség hiánya a törvény által egyébként büntetni rendelt cselekménynek — konkrét esetben — büntetlenségét eredményezné.[11] Ennek az értelmezésnek a szellemében az 1. Cikk nyilván azt jelenti, hogy a büntetendővé nyilvánított cselekmény lehet konkrét körülmények között a társadalomra veszélytelen, ami azonban csak vélelem (praesumptio iuris tantum).

Lehetséges azonban másfajta értelmezés is, amely az 1. Cikk jelentését úgy határozza meg, hogy a büntetőtörvény által büntetendőnek mondott cselekmény a társadalomra veszélyt jelent. E szerint a felfogás szerint a büntető törvény által meghatározott bűncselekményért való felelősség alól mentesülni és a társadalomra veszélyesség hiányára hivatkozni csak akkor lehet, ha valamely társadalomra veszélyességet kizáró törvénybeli, vagy azon kívüli körülmény forog fenn. Véleményem szerint a vita résztvevőinek nagy része így értelmezte a Tervezet vonatkozó rendelkezését. A tervezet koncepciója erős ellenvéleménnyel találkozott.[12]

Egyöntetű álláspont kialakíthatásának hiánya ilyen alapvető kérdésben kétségtelenül a tervezet egyik hibájának tekintendő.

III. A bűncselekmények felosztása és a szabadságvesztés büntetés különféle esetei

1. A jelenleg hatályban levő 1932. évi Büntető Törvénykönyv a cselekményeket bűncselekményekre, államigazgatási szabálysértésekre osztja. A 3 hónapig terjedhető börtönnel vagy 4500 zloty pénzbírsággal fenyegetett cselekmények *államigazgatási szabálysértésnek* minősülnek; a szigorúbb szankcióval fenyegetett cselekmények pedig *bűncselekmények.*

A büntető törvénykönyv az államigazgatási szabálysértésekkel nem foglalkozik, azokat külön törvény szabályozza és — általában — államigazgatási szervek elbírálása alá tartoznak. Lehetséges azonban bírósági eljárás alá vonás is.

A bűncselekmények bűntettekre és vétségekre oszlanak a következő kritérium szerint: a halálbüntetéssel vagy 5 éven felüli szabadságvesztéssel fenyegetett bűncselekmények: bűntettnek, a többiek pedig vétségnek minősülnek.

A bűncselekmények felosztásáról csak kevés vita volt a Lengyel Népköztársaság jogi irodalmában. Az 1951—1954. évek tervezetei egyáltalában nem tartalmaztak rendelkezést a bűn-

---

[9] A különféle nézeteket arról, hogy mit kell érteni a „társadalomra veszélyesség"-en a lengyel irodalomban még nem sikerült teljesen egyeztetni. Világos, hogy jogi konstrukcióról van szó és hogy a fogalom körének a meghatározását nagy önállósággal lehet és kell elvégezni. A legutóbbi időben a szerzők nagy része arra az álláspontra jutott, hogy a „társadalomra veszélyesség" a cselekmény objektív és szubjektív elemeinek az összességében van (tehát ugyanígy kell a bűnösséget is értelmezni), míg a cselekménynek a társadalom megfelelő érdekeihez való objektív viszonyának a megjelölésére a „társadalmi károsság" elnevezést kell használni. Ez az álláspont jut kifejezésre az 1963. évi Tervezetben.

Figyelmet kell szentelni a „társadalomra veszélyesség" kifejezés egyezményes értelmezésének is, ha ugyanis a *veszély* a következmények lehetőségét jelenti, akkor világos, hogy csak arról a veszélyről lehet beszélni, amit a bűncselekmény a múltban okozott. Másrészt a cselekmény társadalomra veszélyességét nemcsak a veszélyeztetés elemei (a kár lehetősége) határozzák meg, hanem a tényleg felmerült kár is.

[10] A Tervezet tehát azt az álláspontot foglalta el, hogy a csekély társadalomra veszélyességű cselekmény sem veszti el bűncselekmény jellegét, amit ugyan a vitában a kritika hangján említettek.

[11] Sawicki, J.: A büntető törvénykönyv 1962. évi tervezete. Panstwo i Prawo, 1963. 2. sz. 219—220. old.; Cieslak, M.: A bűncselekmény tényezői (id. cikk). Hasonlóan, csak kevésbé kategórikusan: Andrejew, I.: Az új büntető törvénykönyv, 28. és 30. old.

[12] Rajzmann, H.: A kontratípusok kérdése az LNK büntetőtörvénykönyv tervezetében. Panstwo i Prawo, 1963. 3. sz.; Rajzmann H.: „Ignorantia juris" az LNK Btk. tervezetében. „Palestra" 1963. 5. sz; Switala, K.: A Lengyel Jogászszövetség a Btk. tervezete ellen, Panstwo i Zycie, 1963. 14. sz., valamint a Lengyel Jogász Szövetség plénumának határozata a Btk. tervezetének ügyében. Prawo i Zycie, 1963. 14. sz.

cselekmények felosztásáról és nem tértek ki a bíróság által büntetendő, tehát bűncselekmények és az államigazgatási szabálysértések elhatárolásának a kérdésére sem. Nem helyeselte ezt a bírói gyakorlat. Azt mondották — nem is helytelenül —, hogy a bűntettre és vétségre felosztás különösen nevelési szempontból jelentős, hogy a cselekmény bűntettként elnevezése önmagában is jobban hangsúlyozza a társadalmi rosszallást, mint a vétség. Ez volt Wl. *Wolter* professzor ama javaslatának a forrása, amely szerint a bűncselekmények felosztásának alapjául ne a törvényben meghatározott büntetési tételt, hanem magát a *tényleg kiszabott* büntetést tekintsék. Ezt a javaslatot az 1963. évi Tervezet magáévá tette.

E Tervezet szerint a bűncselekmények továbbra is bűntettekre és vétségekre oszlanak. A felosztás alapja a következő: a *kiszabott büntetés,* valamint a bűntett *pszichikai eleme* (a bűnösség formája); nevezetesen a *bűntett* olyan *szándékos* bűncselekmény, amelyért három év feletti szabadságvesztés büntetést vagy halálbüntetést szabnak ki, a többi szándékos bűncselekmény, valamint az összes nem szándékos bűncselekmény *vétségnek* minősül (12. Cikk).

A Tervezet a *kiszabott* büntetés mértéke szerinti értékelésével (az eddigi *fenyegetés* szerintivel szemben) kifejezésre juttatta a reális, a konkrét szempont fontosságát az absztrakttal szemben. Ezzel további fontos kérdés is összefüggésben van.

2. A hatályos 1932. évi Büntető Törvénykönyv különbséget tesz az egyes bűncselekményekért *a törvényben kilátásba helyezett* szabadságvesztés büntetések tekintetében *börtön* és *elzárás* között. Valamennyi tervezet ennek a felosztásnak a megszüntetését és egységes szabadságvesztés büntetés bevezetését javasolta. Az 1963. évi Tervezet azonban mégis különbséget tesz az egységes szabadságvesztés büntetésnek a végrehajtásánál, éspedig a *kiszabott* büntetés mértékétől függően.

Eszerint az egy évig terjedő szabadságvesztés büntetés végrehajtása: elzárás; a 3 éven felüli szabadságvesztés végrehajtása: börtön; az 1 évtől 3 évig terjedő szabadságvesztés büntetés végrehajtása: a bíróság döntésétől függően vagy börtön vagy elzárás (42. Cikk). E tervezet szerint a büntetés börtönben való végrehajtása a progresszív rendszer szerint megy végbe és jelentősen különbözik az elzárással való végrehajtásától, ami az elítélt részére többfajta könnyítést tartalmazhat (43. Cikk).

Ezek az új rendelkezések általában helyesléssel találkoztak, noha voltak ellentétes megjegyzések is, amelyek azonban a megszokottsággal függöttek össze.

IV. *A bűnösség alakzatai*

1. A hatályos Büntető Törvénykönyv két alapvető bűnösségi alakzatot különböztet meg: szándékosat és nem szándékosat. A szándékos bűncselekmények a következőképpen tagozódnak: 1. egyenes szándékúak (dolus directus) és 2. eshetőleges szándékúak (dolus eventualis); a szándékos bűncselekmények pedig: 1. ún. tudatos gondatlanságúak és 2. hanyag gondatlanságúak. A Büntető Törvénykönyv csak azt veszi figyelembe, hogy a bűntettet szándékosan vagy nem szándékosan követték-e el; a jogi következmények tekintetében a dolus eventualis és a dolus directus egyenlőek, hasonlóképpen a tudatos gondatlanság és a hanyagság is.

A Btk. kimondja, hogy bűntettet csak szándékosan lehet elkövetni, míg a vétséget gondatlanul is el lehet követni, ha a törvény azt kimondja.

Az eshetőleges szándék tekintetében elméleti elemzések mentek végbe és de lege ferenda eltérő következtetések is hangzottak ugyan el, de az említett meggondolásokat nem tették kérdésessé a büntetőjogi kodifikáció vitáin és a Tervezet e vonatkozásban csak szerkesztési jellegű változtatásra szorul.

Általában egyetértés van abban, hogy a belenyugvás káros következményekbe, ami az eshetőleges szándék jogi konstrukcióját jellemzi; szorosan értelmezve nem is szándéknak felel meg, tehát kétséges, hogy lehet-e szó ilyen esetben szorosabb értelemben vett szándékos cselekményről.

Egyetértés volt abban is, hogy az ún. „Reinhardt Frank formula" tarthatatlan. Ilyen körülmények között és az olyan esetek elemzése alapján, amelyekben a gyakorlat kimutatta a dolus eventualist, az a gondolat kapott hangot, hogy ennél a bűnösségi alakzatnál az elkövető tud a káros következmény beállásának a lehetőségéről, mégis *közömbösen* viszonyul ehhez a lehetőséghez olyannyira, hogy a káros következmény biztos tudata sem tudná visszatartani a magatartás tanúsításától, nem tudná a szándékától eltéríteni.[13]

A büntető törvénykönyv tervezetei ezt a megoldást nem tették magukévá, megelégedtek a hagyományos megfogalmazással,[14] amelyet már a gyakorlat is régen követett. Nem fogadták el a tervezetek a lengyel jogirodalomban megpendített azt a gondolatot sem, hogy az eshetőleges szándékot és a gondatlanságot új, harmadik bűnösségi alakzattal kapcsolják össze.[15]

2. Az 1963. évi Tervezet kimunkálta és részletesen szabályozta a hatályos Büntető Törvénykönyvnek azt az egyébként ismert kategóriáját, amely „vegyes bűnösségű" bűncselekmény néven ismeretes; azaz: ha az elkövető szándékosan

[13] Wolter, W.: Az ún. eshetőleges szándékról. Nowe Prawo, 1957. 5. sz.

[14] Az 1963-as tervezet szerint dolus eventualis merül fel, ha az elkövető a cselekményének a büntető törvény által tilalmazottsága tudatában, a cselekmény következményébe *belenyugszik.*

[15] Plawski, S „A harmadik bűnösségforma" Nowe Prawo, 1952. 10. sz; Szerer, M.: Az eshetőleges szándékról. Panstwo i Prawo, 1959. 3. sz.

követ el olyan bűncselekményt, amelynek az *eredménye* tekintetében nem szándékos a bűnössége és amennyiben az eredmény bekövetkezésétől függően súlyosabban minősített bűncselekmény valósul meg, s akkor az elkövető szándékos bűncselekményért felel [15. Cikk (1)].

A tervezet tartalmaz rendelkezést az elméletben vita tárgyává vált olyan esetre is, amikor az elkövető nem azt látja előre, ahogyan az eredmény létrejön, bár káros eredményt intencionál. Ez esetben a 15. Cikk (2) értelmében a bűncselekmény szándékos elkövetését akkor is meg kell állapítani, ha a következmény, a káros eredmény más úton jött létre, mint ahogyan azt az elkövető előre látta, de az eltérést előrelát*hatta.*

A vegyes bűnösségű alakzat erős ellenállásra talált a Tervezet megvitatása folyamán, amit a túlzottan bonyolult, ún. „»emeletes« felépítésű bűncselekmények idéztek elő".[16]

V. A cselekmény büntethetőségét kizáró okok

A lengyel büntetőjog kodifikálása feletti vitában kevés figyelmet szenteltek a cselekmény büntethetőségét kizáró okoknak („kontratípusok"-nak). Az 1932-ből származó hatályos Büntető Törvénykönyv ezeknek a körülményeknek a következő fajtáit ismerte:

a) fizikai kényszer (19. Cikk)[17] *b)* a bűncselekmény törvényi tényállásához tartozó körülményekben való tévedés (20. Cikk), *c)* a jogos védelem (21. Cikk), *d)* a végszükség (22. Cikk), valamint *e)* a beszámítási képesség hiánya (17. Cikk). A végszükséghelyzetet és a beszámítási képességet meghatározó törvényszöveg hibás annyiban, hogy nem bűncselekmény hiányáról szól, hanem a „nem esik büntetés alá" kifejezést használja, amiből arra is lehet következtetni, hogy ezekben az esetekben a büntetés kiszabását mellőzni kell, noha bűncselekmény elkövetése történt.

A kodifikációs tervezetekben határozott törekvést lehet észlelni a „kontratípusok" számának a növelésére, azaz a bűncselekménnyé válást kizáró körülmények törvényben felsorolásának a szaporítására. Az 1951—1954. évi tervezetek tartalmaznak „kontratípust" az összbüntetés végrehajtásával kapcsolatban. Az 1963. évi Tervezet három további „kontratípussal" egészül ki, ezek: *a)* a jogkörnek vagy a kötelességnek a keretein belüli tevékenység; *b)* a megengedhető kockázat keretén belül való cselekvés (a társadalmi élet és különösen a tudomány és a technika fejlesztésének szükségleteire tekintettel kell a keretet értékelni), *c)* a sértett beleegyezése.

VI. A cselekmény jogellenességének a nem ismerése

1. Az 1932. évi Büntető Törvénykönyv szerint a cselekmény jogellenességének a nem tudása nem mentesít a büntetőjogi felelősség alól. A 20. Cikk (1) szerint: „a bíróság a jogellenesség nem tudása esetén a büntetést rendkívüli mértékben enyhítheti". Ez a rendelkezés mind az irodalomban, mind a gyakorlatban eltérő megoldások kiindulópontja lett.[18] Nem szűntek meg de lege ferenda a jobb megoldást kereső próbálkozások.[19]

2. Az 1951—1954. évi tervezetek egyáltalán nem tartalmaztak rendelkezést a tévedésről, feltehetően abból kiindulva, hogy tévedés esetén a felelősség kizárt volta magából a bűncselekmény meghatározásából ered. Nem volt nehéz mégsem előrelátni, hogy milyen nehézségeket és kétségeket jelentene a gyakorlatban, ha a törvény valóban nem szólna a tévedésről, különösen a jogban való tévedésről. A magatartás bűncselekmény jellege fel nem ismerésére nem voltak tekintettel az 1963. évi Tervezet előkészítési munkálatai során. A Tervezet különbséget tesz a cselekmény *formális jogellenességének a nem ismerése* (az elkövető nem tudja, hogy valamely cselekmény a büntetőtörvény rendelkezésébe ütközik) és a *társadalomra veszélyessége nem ismerése között.* A Tervezet szerint a jogellenesség nem tudása elvileg nem mentesít a büntetőjogi felelősség alól, de a bíróság ilyen esetben a büntetést rendkívüli mértékben enyhítheti. Abban az esetben pedig, ha a cselekmény társadalomra veszélyességét nem ismerte fel az elkövető, a büntetést rendkívüli mértékben enyhíteni *kell.* Végül: ha az elkövető cselekményének sem jogellenességét, sem társadalomra veszélyességét nem tudta, mentesül a büntetőjogi felelősség alól. Ez a megoldás a vita folyamán ellentétes értékelésekre talált.[20]

---

[16] A vegyes bűnösség koncepciója ellen alapos kritikával lépett fel H. Rajzmann „Az elméletben előforduló ún. kombinált bűnesetek ügyében de lege lata és de lege ferenda szempontból" c. cikkében. Annales Universitatis Mariae Curie—Sklodowska, Sectio G., Lublin, 1963. vol. X. 2.

[17] Ez sui generis kontratípus, amikor is az elméletben elfogadják, hogy a fizikai kényszer nemcsak a cselekmény jogellenességét zárja ki, hanem magát a cselekményt is — büntetőjogi értelemben.

[18] Például: Wolter, W.: A büntetőjog rendszerének a vázlata. 1. köt. 1933. 97. old., valamint 156, és köv. old.; Wolter W.: A jogellenesség ismeretének az iránya. „Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne" 1935. 1. sz.; Makarewicz, J.: A büntető törvénykönyv kommentárokkal. 1. kiad. Lwów, 1938. 75. old.

[19] L. az irodalomban különösen: Wolter, W.: Tévedés a büntetőjog rendszeres értelmezésében. Tanulmányok a büntetőjog köréből.; Wolter, W.: A társadalomra veszélyesség ismeretének az iránya és a nem szándékos bűncselekmény. Nowe Prawo, 1955. 1. sz.; Plawski, S.: A jogi tévedés. Panstwo i Prawo, 1959. 4. sz.

[20] Ellene—Rajzmann, H.: „Ignorantis juris" a Lengyel Jogász Szövetség a büntető törvénykönyv tervezete ellen. „Prawo i Zyczie" 1963. 14. sz. 4. old. A tervezet mellett (de a 19. Cikk szerkezetének a bírálatával) Cieslak, M.: A cselekmény szociológiai-jogi jellegének nem ismerése a Lengyel Népköztársaság büntető törvénykönyve tervezetének értelmezésében. Panstwo i Prawo 1963. 7. sz.

VII. A bűncselekmény elkövetésének az alakzatai

1. A hatályos lengyel Büntető Törvénykönyv értelmében a különös rész rendelkezéseiben meghatározott bűncselekményeket különféle alakzatokban lehet megvalósítani, amelyeket az általános rész fogalmaz meg. Ezek az alakzatok a cselekmény stádiumaira, vagy a résztvevők egymáshozi viszonyaira vonatkoznak. Ehhez képest van: befejezett bűncselekmény, kísérlet és előkészület; illetőleg: tettes, társtettes, felbújtó és bűnsegéd.

Mindez befolyásolja a felelősség mértékét, ami azt jelenti, hogy a bíróság kiszabja — a különös rész megfelelő rendelkezésében valamely bűncselekményre megállapított határok között — a büntetést arra tekintet nélkül, hogy milyen stádiumú, vagy milyen elkövető által megvalósított bűncselekményről van szó. Kivételt képez az előkészület, ami csak a törvényben külön meghatározott esetekben büntetendő.

2. Törekvés észlelhető a kísérletért való felelősség csökkentésére. Az 1963. évi Tervezet olyan rendelkezést tartalmaz, amelynek értelmében kísérlet miatt csak akkor lehet büntetni, ha a befejezett bűncselekményre a törvény 3 évet meghaladó szabadságvesztést állapít meg, vagy ha a kísérlet büntetendőségét külön kimondja. Ezt is számos bírálat érte.

A kísérlet intézményével kapcsolatban három kérdés került előtérbe a kodifikációs vitákon: *a)* a dolo eventuali kísérlet problémája, *b)* a gondtalanul elkövetett bűncselekmény kísérletének a kérdése, *c)* és az ún. sikertelen kísérlet (untauglicher Versuch) problémája.

Az, vajon lehetséges-e dolo eventuali kísérlet a fogalomnak olyan meghatározása alapján, amilyent a hatályos Büntető Törvénykönyv tartalmaz, legalább is vitás.[21]

A kodifikációs munka során túlsúlyba került a kísérletért való felelősség megszüntetésére irányuló törekvés, amivel az 1963-as Tervezet több szerzője nem értett egyet.[22] A tervezetben az olvasható, hogy „bűncselekmény kísérlete akkor valósul meg, ha az elkövető a büntetőtörvény által tilalmazott cselekmény közvetlen véghezvitelét megkezdi, de nem fejezi be".

Ez a megfogalmazás nem dönti el teljesen világosan a kísérlet nem büntetendőségének a kérdését az eshetőleges szándékú bűntettek esetében.[23]

3. A hatályos lengyel büntetőjog szerint a felbújtó és a bűnsegéd nem részesei a tettes cselekményének, hanem önálló bűncselekményelkövetők és a többiektől függetlenül felelnek.

VIII. A halálbüntetés és az életfogytig tartó börtönbüntetés

1. A hatályos lengyel Büntető Törvénykönyv mindkét címbeli büntetést ismeri. Ezek a legsúlyosabb büntetések. A halálbüntetés vagylagos büntetés *is*, az életfogytig tartó, vagy a határozott időtartamú szabadságvesztés büntetés mellett.[24] Mindkét büntetési fajta vita tárgyát képezi.

Különösen a halálbüntetés elleni tiltakozást kell kiemelni.[25] Ennek ellenére egyetlen tervezet sem tartotta e büntetési nemet teljesen kiküszöbölhetőnek. Az 1951—1954. évi tervezetek nem sorolják fel a halálbüntetést a büntetések között, mégis — a szovjet tapasztalat nyomán olyan rendelkezéseket tartalmaznak, amelyek értelmében a halálbüntetést mint kivételes büntetési nemet a legsúlyosabb: az állam, a rendszer, a béke és az emberi élet ellen irányuló bűncselekmények eseteire, átmenetileg, fenn kell tartani. A kodifikációs viták során helytelenítették az olyan módszert, amely a szép elvek kirakata mögé rejti a ridegebb valóságot. Az 1963. évi Tervezet a halálbüntetést visszahelyezte a fő büntetések, a szabadságvesztés, a pénzbüntetés és a figyelmeztetés közé, ami mindenképpen retrográd lépés.[26] A Tervezet bizonyos korlátozásokat tartalmaz a halálbüntetés alkalmazását illetően. (Nem alkalmazható fiatalkorúval — 17—21 évessel —, valamint a terhes nővel szemben.)

2. A szovjet törvényhozás példájára valamennyi tervezet az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetés mellőzése mellett foglalt állást. Fő érvként történt utalás arra, hogy ez a büntetési fajta ellenkezik a szocialista büntetőjog alapelveivel. Az álláspont helyes, azonban ellentétben van a halálbüntetéssel. Minthogy

---

[21] Vö. Buchala, K.: A dolo eventuali kísérlet. A büntetőjog és a jogelmélet kérdései. Warszawa, 1959., valamint az ott megadott irodalom.

[22] Wolter, K.: A büntetőjogi felelősség alapelvei a büntető törvénykönyv tervezetének a megvilágításában. Panstwo i Prawo 1963. 2. sz. 235. old.; Sawicki, J.: A büntető törvénykönyv 1962. évi tervezete. Panstwo i Prawo 1963. 2. sz. 222. old.

[23] A cum dolo eventuali kísérlettel kapcsolatos felelősség kizárásáról bírálóan nyilatkozott Papierkowski, Z. prof.: A bűncselekmények megjelenési formái, Panstwo i Prawo 676. old.

[24] Hatályos — általános — büntetőjogban egyetlen — *kizárólag* — halálbüntetést előíró rendelkezés az 1944. aug. 31-i törvényerejű rendelet 1. cikke a hitlerista fasiszta bűnösök megbüntetéséről (a német állam érdekében elkövetett bűntettekért, a megszállók által üldözött személyek feljelentéséért vagy kiszolgáltatásáért). Kizárólag halálbüntetéssel fenyegetett további bűntettek csak a Lengyel Hadsereg Büntető Törvénykönyvében találhatók.

[25] Vö. többek között Wolter, W.: A büntető törvénykönyv rendszerének vázlata. Általános rész. 2. köt. 1934. 30—31. old.; Wolter, W.: Eltörölni a halálbüntetést. „Nowa Kultura" 1956. 10. sz.; Wolter, W.: A büntető törvénykönyv ultima ratio-ja. „Prawe i Zycie" 1957. 1. sz.; Ehrlich, S.: A halálbüntetés ellen. Nowa Kultura. 1956. 28. sz.: Lipczynski, J.: A halálbüntetés ellen. „Zagadnienia Prawo Karnego i Teorii Prawa, 1959.

[26] A halálbüntetési nem — várakozás ellenére — a megvitatás során nem vált jelentős vitaanyaggá. Ellene nyilatkoztak Ossowska, M.: Az új büntető törvénykönyv tervezetével kapcsolatos általános megjegyzések. Panstwo i Prawo, 1963. 5—6. sz.; Cieslak, M.: A törvényhozási tervezetek megvitatásának módszere. Prawo i Zycie. 1963. 10. sz.

a legtöbb tervezet szerint a szabadságvesztés-büntetés felső határa 15 év, továbbá, mert a büntetés kétharmad részének a letöltése után feltételes szabadságra bocsátást lehet alkalmazni, félő, hogy az életfogytig tartó szabadságvesztés büntetésfajta hiánya az elítélt terhére helyezné a halálbüntetést előtérbe a vagylagos szankciók esetében — természetesen a különösen súlyos bűncselekmények vonatkozásában. Ennek igyekezett gátat szabni az 1963. évi Tervezet, amely idevágóan a következő rendelkezést tartalmazza: „Halálbüntetéssel fenyegetett bűncselekmény esetén 25 évi szabadságvesztés büntetés is kiszabható."

IX. A büntetéskiszabás elvei

1. A hatályos Büntető Törvénykönyv a büntetéskiszabás területén széles lehetőséget nyújt a bírói mérlegelésnek. Az 54. Cikk példálózva olyan körülményeket sorol fel, amelyekre a bíróságnak a büntetéskiszabásnál különös figyelmet kell fordítania. Ezeket a körülményeket — egyébként — általánosságban tartalmazza a Tervezet is. (Ilyenek: a motívum, az elkövetés módja, az elkövetőnek a sértetthez való viszonya, szellemi fejlettségének a foka, jelleme, eddigi életmódja, a bűncselekmény elkövetése utáni magatartása). A büntetéskiszabás keretei az egyes bűncselekmények tekintetében igen tágak.

A gyakorlat úgy alakult, hogy rendszerint a büntetési tétel törvényi alsó határához közeli büntetést szabnak ki. Ennek az irányzatnak igyekezett később gátat vetni a Legfelsőbb Bíróság, sőt a törvényhozás is, amely több esetben a törvényi büntetési tétel határát felemelte. A gyakorlatban nagy eltérések fordultak elő a teljesen egyező cselekményekért a különböző bíróságok által kiszabott büntetési tételekben.

2. Az elmélet kísérletet tett a büntetéskiszabás tárgyilagosabbá és egyöntetűbbé tételére. Említésre kívánkozik a Wolter professzor által kidolgozott az a koncepció, amely a büntetés középmértékének a gondolatán alapszik.[27] Eszerint a törvénynek nemcsak a büntetési tétel alsó és felső határát kell meghatároznia, hanem a „középmértéket" is meg kell állapítania. Az alsó és a felső határt (mint eddig is) túl nem léphető mértéknek kell tekinteni, a középmérték pedig olyan tájékoztatási pont, amelyet az átlagos esetekben, valamint az enyhítő és súlyosító körülmények kölcsönös kiegyenlítettsége esetén kell kiszabni. A javaslat szerint nem szükséges, hogy a középmérték a büntetési tétel alsó és felső határának számtani közepe legyen, hanem az alsó határhoz kell közelebb esnie. Ez egybevág azokkal a tézisekkel, amelyek a külső tényezők ösztönző hatásáról szólnak, valamint azokkal a szociológiai vizsgálati eredményekkel, amelyek feltárták, hogy az elítéltek miként fogadják a büntetést.[28]

A tervezetek éspedig mind a régebbiek, mind az 1963. évi, nem fogadták el ezt a koncepciót. Túl nagy ugyanis a bizalmatlanság a gyakorlatban még ki nem próbált újításokkal szemben.[29]

3. A büntetéskiszabás területén kifejezésre jut az az irányzat is, amely az enyhítő és súlyosító körülmények kiépített felsorolásában az objektív kritériumokkal való összekapcsolásra törekszik és amelyeket valamennyi tervezetben, ha eltérő szövegezéssel is, de megtalálunk.

4. A tervezetek tartalmazzák a *büntetéskiszabás általános elveit.* Az 1963. évi Tervezet 58. Cikke (2) szerint a bíróságnak minden büntetéskiszabásnál mindenekelőtt az elkövető bűnösségi fokát és a cselekmény veszélyességének a mértékét kell figyelembe vennie. Tekintettel kell lennie a cselekmény motívumára, céljára és az elkövetés módjára, az elkövetőnek a sértetthez való viszonyára, személyes tulajdonságaira, a bűncselekmény elkövetése előtti életmódjára és az elkövetés utáni magatartására. Ugyane Cikk (3) értelmében ezeket a körülményeket „különösen annak a javító-nevelő szándéknak a szempontjából kell értékelni, amelyet a büntetés hivatott szolgálni". Ezekből a kompromisszumos megfogalmazásokból kétségtelenül — a büntetés hibrid felfogása bontakozik ki, amit igyekeznek a jelenlegi társadalom követelményeihez, a kultúra és az emberi tudat fejlettségének jelenlegi fokához illeszteni és amely egyébként egybeesik a hatályos jog megfogalmazásával is. Az 1. Cikk (1) tehát a büntetés alapeszméjének olyan meghatározása található, amely szerint *az* a társadalmi igazságon alapul és a bűnösséggel, valamint az okozott társadalmi kárral van arányban. A 3. bekezdés a büntetés javító-nevelő jellegét határozza meg, végül a Tervezet politikai bevezetése a büntetőjog által védett célokat jelöli meg. Ez lehetőséget biztosít arra, hogy szélesebb értelemben beszéljünk a megelőző célú intézkedések funkciójáról. Az 1963. évi Tervezet ezen a területen valóban túl messze ment. Amennyiben a felsorolt elméletek között néha összeütközésre kerül sor, akkor a bírónak tudnia kell, hogy mindenekelőtt az igazságos represszió eszmei alapjából [amint ez az (1) következik], vagy pedig a nevelő szándék elvéből (ami a 3. bek.-ből következik) induljon-e ki.

5. Az eddigi véleményekből — úgy gondolom —, hogy a prevencióra irányuló büntetések eszméje került fölénybe. Amennyiben ez az elmélet képes szabatosan meghatározni a speciális prevenció elemeit, akkor az igazságosság szerinti mérték a gyakorlatban az általános prevenció követelményeit is kielégítheti.

Cieslak, Marian

[27] Wolter, W.: A büntetéskiszabás problematikája (A büntetés átlagos mértéke). Panstwo i Prawo 1958. 7. sz.

[28] Ilyen vizsgálatokat Lengyelországban — többek között — a krakkói Jagello Egyetemen végeztek.

[29] Gubinski, A.—Sawicki, J.: A büntetés átlagos mértéke. Nowe Prawo 1959. 1. sz.

A modern szerológiai genetika teljesítőképessége származásmegállapítási ügyekben. — A szérumcsoportrendszerek vizsgálatának jelentősége

A fajspecifikus fehérjedifferenciálás felismerése a század elején megnyitotta az útját a különféle fajú élőlények szerológiai módszerekkel való elkülönítésének. A vércsoportok felfedezése a századfordulóban egy nem kevésbé jelentős kutatási iránynak vetette meg az alapját: az élőlények egyéni differenciálhatóságának ugyanazon fajon belül. Ez tette lehetővé, hogy egyedeket szöveteik közötti biokémiai különbségek alapján csoportokba oszthassunk. A csoportspecifikus jellegek korlátozott száma miatt természetesen eleinte ez csak néhány csoportot jelentett, mégis gyorsan felismerték ennek a vizsgálati módszernek messzekiható jelentőségét, nevezetesen azt, hogy a megkülönböztető jellegek számának mindennemű emelkedése a csoportosítási lehetőségek kiterjesztését eredményezheti, amelynek eredményeként lehetővé fog válni mindenegyes élőlény egyedi megkülönböztetése. Ezen az úton az A- és AB-alcsoportok, az MN- és P-vércsoportrendszerek felfedezése 1911-ben, ill. 1927-ben voltak az első lépések. Ezeket követte az Rh-vércsoportrendszer antigénkomplexumának és az ezzel összefüggő ellenanyagféleségeknek a felfedezése az 1939. utáni években. Az emberi vér alakos elemeinek intenzív vizsgálata volt a folytatás és ez egy egész sor további — általában egymástól teljesen független — vörösvérsejt-tulajdonság és vércsoportrendszer felfedezéséhez vezetett. Mindezekre a jellegekre jellemzőnek bizonyult, hogy öröklési szabályoknak vannak alávetve és generációkon keresztül mindig kimutathatók. Megállapítható, hogy a vércsoportok felfedezését követő 5 évtized csaknem kizárólag a szöveti sejtek (köztük elsősorban a véralakelemek) csoport-tulajdonságai kutatásának jegyében zajlott le.

Annak a lehetősége, hogy származásmegállapítási ügyekben egy szerológiailag meghatározható örökléses jelleg segítségével a „nemapát" fel tudjuk ismerni (vagyis, hogy a hamisan apának vélelmezett férfi atyaságát ki tudjuk-e zárni) attól függ, hogy:

a) a vizsgált jelleg milyen megoszlásban van jelen abban a népességben, amihez a vizsgált személyek (anya, gyermek, vélelmezett apa) tartoznak;

b) a vizsgált rendszerben egy vagy több jelleg határozható-e meg;

c) csak a fenotípus vagy emellett a genotípus is meghatározható-e közvetlenül szerológiailag.

Az utóbbi *(c)* szempont figyelembe vételével szoktak beszélni *Hirszfeld* után „teljesen felhasználható" (ha a genotípus is meghatározható) és „részben felhasználható" (ha csupán a fenotípus határozható meg közvetlenül) vércsoportrendszerekről. A teljes felhasználhatóság eseteiben a köv. képlet segítségével számíthatjuk ki egy vércsoportrendszer teljesítőképességét, ami alatt azt értjük, hogy ezzel a „nemapaság" az esetek hány %-ában állapítható meg.

$$P = \frac{b}{2}\left(1 - \frac{b}{2}\right)$$

(A b jelenti egy 2-allel-génes rendszerben a heterozygota egyedek %-os előfordulását, pl. az MN-rendszerben az MN-csoportúak előfordulási gyakoriságát.) Az MN-rendszerben b (azaz az MN-csoportúak előfordulási %-a) kereken 50%, így a kizárási esély ebben a rendszerben

$$P = \frac{50}{200}\left(1 - \frac{50}{200}\right) = \frac{5}{20} \cdot \frac{15}{20} = \frac{75}{400} =$$

$$= 0{,}18 \text{ (azaz } 18.0\ \%)$$

A származásmegállapítási ügyekben leggyakrabban használt vércsoportrendszerek kizárási esélye (könnyebbség és a számítások egyszerűsítése kedvéért kerek számokban): AB0-rendszer (alcsoportok nélkül) 18%, MN-rendszer 18%, Rh-rendszer 30%.

Mint látjuk, e 3 vércsoportrendszerrel elméletileg a férfiak kb. 66%-ának atyaságát lehetne kizárni. (18 + 18 + 30 = 66). A kizárás valóságos esélye azonban több vércsoportrendszerrel való vizsgálat esetén (az ún. kombinált kizárási %), sohasem azonos az egyes vércsoportrendszerek kizárási %-ainak összegével, hanem ennél mindig jóval kisebb. Ugyanis az ún. fedések (azoknak az eseteknek a száma, amelyekben a vélelmezett apa atyasága nemcsak egyetlen vércsoportrendszerrel zárható ki, hanem többel) a kizárási esélyt jelentősen csökkentik. (Vagyis a férfiak egy részének atyaságát nemcsak az AB0-, hanem az MN- vagy esetleg még egy harmadik rendszer is kizárja, 2-szeres, 3-szoros fedés.) Az ilyen esetek száma annál inkább halmozódik, minél több vércsoportrendszer vizsgálatára terjeszkedünk ki a származásmegállapítási ügyek során. Tehát az a furcsa helyzet áll elő, hogy a vércsoport vizsgálatok kiterjesztésével az egyre növekvő számú fedések miatt a kizárási % egyre kisebb arányban nő. Így bár a kizárási esély a vizsgálatoknak a sok vércsoportrendszerre való kiterjesztése következtében ma már csaknem eléri a 100%-ot, gyakorlatilag azonban fenti okok miatt ettől jóval elmarad. Több vércsoportrendszer alkalmazása esetén a fedések levonásával

elérhető valódi kizárási esélyt (az ún. kombinált kizárási %-ot) *Steinhaus* képlete segítségével számíthatjuk ki:

$$P = 1 - (1-a) \cdot (1-b) \cdot (1-c) \ldots\ldots (1-x)$$

(A képletben az a, b, c.....x az egyes rendszerek elméleti kizárási esélyeit jelentik %-ban.) A képletbe behelyettesítve az egyes vizsgálatba bevont vércsoportrendszerek kizárási esélyeinek %-os értékeit, megkapjuk a kombinált kizárási %-ot. Ez pl. az AB0, MN és Rh-rendszerek együttes vizsgálata esetén:

$$P = 1 - (1-0{,}18) \cdot (1-0{,}18) \cdot (1-0{,}30) = 0{,}536 \text{ (azaz } 53{,}6\%)$$

Vagyis fenti 3 vércsoportrendszer együttes vizsgálatával a kizárási esély 53,6%, szemben e vércsoportrendszerek külön-külön számított, összesen 66%-os kizárási esélyével. A különbség tehát, 13%. (Az A_1—A_2 és A_1B—A_2B alcsoportok meghatározásával az AB0-rendszer kizárási esélye kb. 2%-kal nő és így a 3 vércsoportrendszer kombinált kizárási esélye 54,6%-ra emelkedik.) Ez azt jelenti, hogy fenti 3 rendszer vizsgálatával kb. minden 2-ik hamisan apának vélelmezett férfi atyaságát ki tudjuk zárni.

Azokban a vércsoportrendszerekben, amelyek 2 meghatározható jelleggel rendelkeznek (pl. az MN-rendszer), az elérhető legmagasabb atyaságkizárás 18,75%. Ez akkor érhető el, ha mindkét jelleg közel egyforma gyakoriséggal, vagyis kb. 50—50%-ban fordul elő. Ezt az optimumot a Kidd-rendszer közelíti meg legjobban, mert 51,36, ill. 48,63%-os (külföldi adatok) génfrekvenciával rendelkezik. (Kizárási esély 18,73%.) Egy olyan rendszer esetén, amelyben csak egy meghatározható jelleg van (pl. a P-rendszer), a maximális kizárási esély 8,19% és ez akkor érhető el, ha a meghatározható jelleg 20%-os és a másik, meg nem határozható 80%-os gyakorisággal jelentkezik.

A mellékelt táblázatban összefoglaltuk azokat a vércsoportrendszereket, amelyek külföldön már általánosan használatosak a származásmegállapítási ügyekben. A táblázatban feltüntettük az egyes vércsoportrendszerekkel különkülön, és a több vércsoportrendszer együttes vizsgálatával elérhető kombinált kizárási esélyeket is.

1. táblázat.

Vér, ill. szérumcsoportrendszer	Kizárási esély %-ban	
	vércsoportrendszerként	kombinált
	Vércsoportok	
1. A_1A_2BO	20,0	20,0
2. MN	18,0	34,4
3. Rh (Cc, Ee, D)	30,0	54,1
4. P	3,9	56,4
5. Ss (csak S-re)	6,4	59,0
6. Duffy (a, b)	18,4	66,0
7. Kidd (a, b)	18,7	73,0
8. Kell	3,6	74,0
9. Secretor (ABOH)	3,9	75,0
	Szérumcsoportok	
10. Haptoglobin	17,5	79,5
11. Gm (a)	8,1	81,4
Gm (x)	6,6	83,0
12. Gc	16,1	85,5

Mint látható, a táblázatban feltüntetett vércsoportrendszerekkel (1—9.) kb. 75%-os kombinált kizárási esély érhető el, ami azt jelenti, hogy 10 hamisan apának vélelmezett férfi közül legalább 7-nek az atyaságát sikerül kizárni.

*

Az utóbbi években az egyéni biokémiai differenciálás további lehetőségeinek kutatása kiterjedt a fehérjekémia területére is. Elsősorban a szérumfehérjék kerültek a tervszerű kutatás középpontjába. A plasmafehérjék durva és részben empirikus felosztása már régóta ismeretes volt. Ismerték az albumint, globulint, fibrinogent. Frakcionált kisózás, elektroforézis és ultracentrifugálás segítségével az utóbbi években sikerült az eddig egységesnek tekintett plasmafrakciók további szétválasztása. Az elektroforézises vizsgáló eljárások nyújtotta különböző lehetőségek igen lényeges módszerbeli segítséget jelentettek a kutatásban, így ma már több mint 30 különböző szérumfehérje komponenst tudunk kimutatni és izolálni. Mindazonáltal ezek közül ma még csak alig néhánynak ismerjük eléggé jelentőségét, funkcióját, biokémiáját és öröklődését.

A modern öröklésbiológia szerológiai köre ma már 2 részre osztható:

a) a vércsoportok tudománya. — Ide tartoznak a klasszikus vércsoportokon kívül az újabb, egyéb vércsoportrendszerek, a kiválasztóképesség és a phenylthiocarbamid-ízlelő képesség;

b) az öröklésesen determinált fehérjék tudománya, *a szérumcsoport-rendszerek.* — Ezek között már jelenleg is 7 rendszert ismerünk: *1.* haptoglobinok, *2.* transferinek, *3.* postalbuminok, *4.* Gc-csoport, *5.* Gm-csoport, *6.* Ag-csoport, *7.* Lp-csoport.

Az. 1. és 5. rendszer ma már tudományosan annyira feldolgozott, hogy azok a vitás származás eseteinek tisztázására — jogi kihatással is — biztonsággal alkalmazhatók. Ezzel szemben a transferin-csoport heterogenitása úgy látszik fajtához kötött, így ennek következtében az igazságügyi-orvostani szerológiai gyakorlat számára — azonos fajtához tartozó népesség esetében — alig van jelentősége. A postalbuminok — hasonlóan a haptoglobinokhoz — keményítőgél elektroforézissel mutathatók ki. A rendelkezésünkre álló adatok még csak szórványosak, kimutatásuk is elég körülményes, így ma még nem lehet nyilatkozni ennek jövőbeni felhasználhatósága tekintetében. A Gc-rendszer fel-

használhatósága a származásmegállapítási ügyekben nemcsak elméletileg megalapozott, hanem ma már a gyakorlatban is alkalmazást, ill. bevezetést nyert. Ugyanez várható nemsokára az InV-, az Ag- és Lp-rendszereket illetően is.

2. táblázat

A máig ismert örökléses szérumcsoport-tulajdonságok

Elnevezés	Felfedezők neve és a felfedezés éve	A rendszer alkotó típusok
	Alfa-globulin	
Haptoglobin	Jayle és Polonowski, 1940 Smithies, 1955	Hp 1 -1, 2 -1, 2 -2
Postalbuminok	Smithies, 1959	
Groupspecific components (Gc)	Hirschfeld, 1959	Gc 1 -1, 2 -1, 2 -2
	Béta-globulin	
Transferin	Smithies és Horsfall, 1957	Tf BC, CC, CD, DD
	Gamma-globulin	
Gm_1-rendszer	Grubb és Laurell, 1956 Harboe, 1959 Harboe és Lundevall, 1959 Steinberg, Giles, Stauffer, 1960 Fudenberg, 1961 Thomas és Kemp, 1961	Gm (a) Gm (b) Gm (x) Gm-like Gm (r) Gm^D
Gm_2-rendszer (InV)	Ropartz, Lenoir, Rivat, 1960 Steinberg, 1961	InV(a) v. Gm_2(a) InV(b) v. Gm_2(b)
	Béta-lipoprotein	
Ag-rendszer	Allison és Blumberg, 1961	Ag(a), Ag(b)

Lp-rendszer/Mohr és Berg, 1963/Lp (a)

Ezen új kutatási irány gyors fejlődését tekintetbe véve egyáltalán nem látszik merésznek az az állítás, hogy belátható időn belül további olyan fehérjék válnak ismeretesekké, amelyek szintén öröklődő struktúra-különbséggel rendelkeznek. Mindinkább úgy néz ki a dolog. hogy csakis a methodika kérdése ma már, hogy a szerológiai individualitást igazoljuk. *Landsteiner* bátor jövendölése, hogy a vér individualitása az emberi ujjlécrajzolatéval lesz összehasonlítható, újból erőteljesen teret hódít a biológiában.

Haptoglobin-rendszer

Ennek a szérumcsoport-rendszernek öröklési szabályait, gyakorlati felhasználhatóságának lehetőségeit és feltételeit *Budvári dr.* e lap hasábjain (1961. 1. szám) kimerítően ismertette, ezért az ismétlések elkerülése végett e helyen csak utalok fenti közleményre, és inkább a bírósági származásmegállapítási ügyekben végzett haptoglobin-vizsgálataink eredményeinek ismertetésére szorítkozom, annál is inkább, mert *Budvári* fenti közleményében még csak 475 ilyen vizsgálat eredményéről számolhatott be röviden. A közlemény megjelenése óta 1964. szeptemberéig intézetünkben 3085 ügyben végeztünk bírósági megkeresésre az AB0- és MN-vizsgálatok mellett haptoglobin-vizsgálatokat is. Ezek közül 247 ügyben történt egyedül a haptoglobin-rendszerrel atyaságkizárás. (Vagyis az ügyek 8%-ában.) A 3085 ügyben összesen 3554 férfi szerepelt vélelmezett apaként. Ezek közül 264-nek (vagyis a férfiak 7,4%-ának) az atyaságát zártuk ki kizárólag ennek a rendszernek a segítségével. Tehát a géngyakoriság alapján számított 17,5% helyett, a férfiaknak csupán 7,4%-a volt kizárható. Ebből azt a következtetést kell levonnunk, hogy a 7,4 és 17,5% közötti különbség (= 59%) abból adódik, hogy a férfiak 59%-a valóban nemzője volt a perben szereplő gyermeknek.

Értékes felvilágositást kaphatunk, ha megvizsgáljuk, hogy az atyaságkizárások hogyan oszlanak meg az atyaságkizárást lehetővé tevő haptoglobin típus-kombinációk között. A kizárási esély ugyanis a különböző típus-kombinációkra is kiszámítható, megfelelő képletek segítségével. Tehát a számított és talált kizárási értékek összevetésével egyúttal ellenőrizhetjük vizsgálataink pontosságát, ill. kizárási eredményeink megbízhatóságát.

A haptoglobin-rendszerben összesen 6 olyan anya-gyermek típus-kombináció fordul elő, amelyekben atyaságkizárás lehetséges. A mellékelt táblázatban 264 atyaságkizárás eredményeit bontottuk fel a különböző típus-kombinációk szerint.

3. táblázat

Hp-típus kombinációk			Képlet	Számított	Talált
anya	gyermek	vél. apa			
1—1	1—1	2—2	$h^3 \cdot p^2$	1,77	2,0
1—1	2—1	1—1	$h^2p \cdot h^2$	0,94	1,0
2—1	1—1	2—2	$h^2p \cdot p^2$	3,35	3,7
2—1	2—2	1—1	$hp^2 \cdot h^2$	1,77	1,4
2—2	2—1	2—2	$hp^2 \cdot p^2$	6,33	6,4
2—2	2—2	1—1	$p^3 \cdot h^2$	3,35	3,0
			Összesen	17,5	17,5

Mint láthatjuk, a különböző típus-kombinációk szerinti atyaságkizárások számított és talált %-os értékei között nincsen nagy különbség. Nyilvánvaló, hogy a mutatkozó különbségek is megmagyarázhatók a kizárások statisztikai kiértékelés céljaira túl alacsony számával. A statisztikai törvényszerűség maradéktalan érvényesüléséhez ugyanis a 264 eset kevés.

Gm-rendszer

Mivel a jogi szaksajtóban erről a szérumcsoportrendszerről tudomásom szerint ismertetés

még nem jelent meg, mielőtt saját vizsgálataink eredményeinek rövid ismertetésére rátérnék, ismertetem, amit ennek a rendszernek lényegéről, öröklési szabályairól és alkalmazási lehetőségeiről tudni kell.

Ma már a Gm-rendszer sajátságaira nézve oly sok vizsgálat áll rendelkezésünkre, hogy ez a rendszer az igazságügyi-orvostani alkalmazás tekintetében — a Gm(a) jelleg vizsgálatát illetően — felzárkózott a ma már mindenütt elismert haptoglobin-rendszerhez. Legelsősorban mint az emberi fajon belüli további értékes szérumdifferenciáló rendszer jön számításba és jelentős hozzájárulást jelent az emberi vér individualitásának meghatározásában. Elsősorban a származásmegállapítási ügyekben van igen nagy jelentősége a különböző Gm-típusok meghatározásának. A Gm-tulajdonság öröklési szabálya — mivel itt egy olyan rendszerről van szó, amelyben közvetlenül csak egy tulajdonság [jelen esetben a Gm(a) pozitivitás] határozható meg, igen egyszerű: nem lehet jelen a tulajdonság (a pozitív jelleg) olyan egyénben, akinek legalább egyik szülőjében nem mutatható ki. Az eddig végzett számos családvizsgálat eredményei a Gm-rendszer alkalmazását jogosulttá teszik ezekben az ügyekben. Ma már 2000 körül van azoknak a családvizsgálatoknak a száma, amelyekben fenti öröklési szabály alól kivételt [tehát Gm(a) negatív szülőpártól Gm(a) pozitív gyermeket] nem észleltek. De nemcsak a Gm(a), hanem a Gm(x) és Gm(b) jellegekre nézve is számos családvizsgálat történt, amelyeknek eredményei az öröklési szabály helyességét igazolták, a Gm(x) és Gm(b) jellegek tekintetében is.

A rendelkezésünkre álló vizsgálatok eredményeiből kétségtelenül megállapítható, hogy a Gm(a) és Gm(x) jellegekre irányuló vizsgálatok igazságügyi-orvostani alkalmazhatósága tekintetében ma már nem merülhet fel kétség.

Egyedül a Gm(a) jelleg vizsgálata esetén az atyaság kizárása akkor lehetséges, ha az anya és a vélelmezett apa mindketten Gm(a) negatívok [Gm(a^-)], a gyermek pedig Gm(a) pozitív [Gm(a^+)]. Gm(a^-) anya-Gm(a^+) gyermek konstellációval hazai lakosságunkban kb. 13—14%-os gyakorisággal lehet számolni. Ebben a konstellációban az összes Gm(a^-) férfiak, vagyis 100 férfi közül 57—58-é, atyasága kizárható.

A Gm(x) jelleg vizsgálata esetén az atyaság kizárása — a Gm(a) jelleghez hasonlóan — akkor lehetséges, ha az anya és a vélelmezett apa egyformán Gm(x) negatívok, a gyermek ellenben Gm(x) pozitív. Tekintve, hogy a Gm(x) pozitív egyének előfordulása népességünkben — eddig még teljesen fel nem dolgozott vizsgálatok szerint csak kb. 7% — a Gm(x), kizárási esély is kisebb.

A kizárás biztossága, ill. bizonyító ereje a Gm(a) vizsgálatok esetében az eddig végzett családvizsgálatok eredményeiből számítva, ma már megfelel a „nyilvánvaló lehetetlenség" követelményeinek, vagyis a Gm(a) jelleg öröklési szabályaival össze nem egyeztethető atyaságot gyakorlatilag biztosan kizártnak kell tekintenünk. — A Gm(x) jelleg vizsgálatán alapuló atyaságkizárási eredményeknek pillanatnyilag nem tulajdoníthatunk ilyen bizonyító erőt, ez esetben az atyaságot csak nagyon valószínűtlennek mondhatjuk.

Ropartz, Rousseau és *Lenoir* családvizsgálatai az InV(a) jelleg öröklési viszonyaira nézve azt mutatják, hogy az InV(a) is kiválóan alkalmas a származásmegállapítás céljaira. InV(a)-negatív szülők házasságából származó gyermekek között egyetlen esetben sem találtak még InV(a)-pozitív gyermeket. Vagyis a fent ismertetett öröklési szabály ebben a rendszerben is maradéktalanul érvényesül. Ennek alapján egy InV(a) negatív anya InV(a) pozitív gyermekének atyjaként az összes InV(a) negatív férfiak kizárhatók.

Miután sikerült elegendő mennyiségű külföldi eredetű anti-Gm(a) szérumot és a vizsgálat beállításához szükséges feltételeket biztosítani, elkezdtük a Gm(a) vizsgálatok alkalmazását a bírósági származásmegállapítási ügyekben is.* Ezzel kapcsolatban meg kellett állapítanunk a Gm(a^+) jelleg előfordulásának gyakoriságát hazai lakosságunkban. Bírósági megkeresések kapcsán 1964. szeptemberéig összesen 4240 személynél végeztünk vizsgálatokat anti-Gm(a) szérummal a Gm(a^+) jelleg előfordulási gyakoriságának megállapítására nézve. Eredményeinket az alábbi táblázatban foglaltuk össze:

4. táblázat.

Vizsgált személyek száma	Gm (a+)		Gm (a—)		Génygyakoriság	
	számokban	%-ban	számokban	%-ban	Gm^a	Gm
4240	1642	38,7	2598	61,3	0,217	0,783

Mint a táblázatból látható, a Gm(a^+) jelleg hazánk lakosságában 38,7%-os gyakorisággal fordul elő, ami nem nagyon tér el a körülöttünk élő népeknél eddig talált előfordulási gyakorisági számoktól. (Csehszlovákiában 42,0%, Ausztriában 42,4%, Jugoszláviában 37,3%, Bulgáriában 39,0%, Lengyelországban 34,0%, Németországban 43—50,0%.)

A Gm(a) vizsgálatok rendszeres alkalmazását a bírósági származásmegállapítási ügyekben 1963-ban kezdtük el. 1964. szeptemberéig összesen 1400 ügyben végeztük el az AB0, MN és

* Gm-vizsgálatokat hazánkban elsőnek dr. Budvári Róbert (jelenleg a pécsi orvostudományi egyetem tanára és az igazságügyi-orvostani intézet igazgatója) végzett és e vizsgálatok bevezetése intézetünkben is az ő nevéhez fűződik.

haptoglobin vizsgálatok mellett ezeket a vizsgálatokat is. Eredményeink a következők:

Az 1400 ügyből atyaságkizárást sikerült elérni egyedül a Gm(a)-vizsgálatok alapján 60 ügyben (4,3%). — Az 1400 ügyben szerepelt 1580 férfi közül 65-nek az atyaságát sikerült kizárni (4,1%).

A Gm(a^+) jelleg hazai előfordulási gyakorisági %-ának, ill. a géngyakorisági adatok ismeretében kiszámíthatjuk az atyaságkizárás esélyét ebben a rendszerben a köv. képlet segítségével:

$$Gm^4 \cdot Gm^a = 0{,}783^4 \cdot 0{,}217 = 0{,}375 \cdot \\ \cdot 0{,}217 = 0{,}814 \ (8{,}14\%)$$

Tehát a várt, ill. számított értékeknek csaknem pontosan a felében (4,1%) értünk el atyaságkizárási eredményt.

*

Hogy az intézetünkben elvégzett vércsoportvizsgálatok eredményességéről tájékozódjunk, összeállítottuk a legutolsó 1000 bírósági származásmegállapítási ügyünk adatait. Ezekben az ügyekben minden esetben elvégeztük az AB0, MN, haptoglobin és Gm(a) rendszerek vizsgálatát. Az 1000 ügyből 246-ban (az ügyek 24,6%-ában) sikerült atyaságkizárást elérni. Az ügyekben összesen 1180 férfi szerepelt, akik közül 262-nek (= 22,2%) zártuk ki az atyaságát valamelyik vércsoportrendszerrel (vagy esetleg többel is). Ez a szám az elméleti kombinált kizárási esélynél (kb. 50%) jelentősen alacsonyabb, ennek mindössze 44,4%-a. Ez azt jelenti, hogy a peres ügyekben apaként szóbajövő férfiaknak kb. 55—56%-a volt apának tekinthető. Ez a megállapítás teljesen megegyezik *dr. Budvárinak* már idézett közleményében található adataival.

Mindazonáltal ebből helytelen lenne azt a következtetést levonni, (ahogyan ez *Budvári dr.* hivatkozott közleményében szerepel), hogy a keresetek (apasági, gyermektartási stb.) is 44—45%-ban megalapozatlanok, ill. rosszhiszeműek. Ezt az állításunkat a következőkkel igazoljuk:

A vizsgálataink tárgyát képező 1000 peres ügy részletesebb elemzéséből megállapítható, hogy az ügyek 11%-ában a kereset tárgya az apaság vélelmének megdöntése volt, amelyekben (néhány eset kivételével) a férfiak szerepeltek felperesként. Ezeket az ügyeket közelebbről megvizsgálva kiderült, hogy a 110 ilyen ügy közül 41-ben (= 37,3%) sikerült az atyaságot kizárni. A fennmaradó 890 ügy közül (ezek kevés kivétellel apaságmegállapítási és gyermektartási díj és járadék megállapítási, tehát az anyák vagy gyermekek által indított perek) 205-ben zártuk ki az atyaságot (= 23,0%). Mint látjuk, lényeges különbség (14%) van a keresetek ezen két csoportja között az elért atyaságkizárás eredményei tekintetében, amennyiben az első csoportban lényegesen magasabb az atyaságkizárással végződött ügyek száma. (Mint fentebb láttuk, az 1000 ügy 24,6%-ában értünk el atyaságkizárást).

Ha a kizárásokat az ügyekben szerepelt férfiak figyelembevételével elemezzük, akkor a következőket állapíthatjuk meg: az 1180 férfi közül 146 az apaság vélelmének megdöntése iránt indított perekben, 1034 pedig az egyéb perekben szerepelt. Az apaság vélelmének megdöntése iránti perekben szerepelt 146 férfi közül 45-nek (= 31%), míg az egyéb ügyekben szereplő 1034 férfi közül 217-nek (= 21%) az apaságát zárta ki a vércsoport vizsgálat. Mint látható, lényeges különbség van a peres ügyek e két csoportja között a kizárt férfiak száma tekintetében is (10%).

Igen érdekes eredményre jutunk akkor is, ha megvizsgáljuk, hogy vajon milyen %-ban szerepelnek a kizárt férfiak között a perekben az alperesként és a tanúként bevont férfiak, ill. az apaság vélelmének megdöntése iránt indított perekben a felperesként szereplő vélelmezett apák és a tanúk. A 890 gyermektartási, ill. apaságmegállapítási ügyben szerepelt 1034 férfi közül 144 volt a tanú, 890 pedig alperes. A 217 atyaságkizárás közül 161 esett az alperesként és 56 a tanúként szereplő férfiakra. Vagyis ezekben a perekben a vércsoportvizsgálat a kizárások 26%-ában a tanúként szereplő férfiak atyaságát zárta ki. — Az apaság vélelmének megdöntése iránt indított 110 peres ügyben a 146 férfi közül 36 volt a tanú és 110 vélelmezett apa (a perben felperes). A 45 apaságkizárás közül 37 esett a felperesként, 8 pedig a tanúként szereplő férfiakra. Vagyis ezekben a perekben a vércsoportvizsgálat a felperesként szereplő férfiak helyett 18%-ban az általa atyaként megnevezett és a bíróság által az ügybe tanúként bevont férfi atyaságát zárta ki.

Tehát, ha választ akarunk adni arra a kérdésre, hogy a vércsoportvizsgálat alapján menynyire tehető a rosszhiszemű keresetek száma a származásmegállapítási peres ügyekben, akkor fenti elemzés eredményeit feltétlenül figyelembe kell venni. Fenti adatok birtokában a kérdés megválaszolása csupán egyszerű számítás kérdése.

Nézzük először az apaság vélelmének megdöntése iránt indított pereket. Mint láttuk, a 146 férfi között 36 tanúként, 110 pedig felperesként szerepelt. A 110 felperesre a 45 kizárásból 37 (= 33,6%) esett. A maximális kizárási esély, mint fentebb már megállapítottuk, kb. 50%. A 33,6 ennek 66%-a, amiből következik, hogy az apaság vélelmének megdöntése iránt indított perekben a keresetek 66%-ának (gyakorlatilag tehát $^2/_3$-ának) megalapozottságával kell számolni.

Az apaságmegállapítási és gyermektartási díj, ill. járadék megállapítása iránt indított perekben, mint láttuk, az 1034 férfi közül 144 ta-

núként, 890 pedig alperesként szerepelt. A 890 alperesre a 217 kizárásból 161 (= 18,1%) esett. Ez a maximális kizárási esélynek (50%) csupán 36%-a, ami azt jelenti, hogy ezekben a perekben a keresetek 36%-át (tehát gyakorlatilag 1/3-át) megalapozatlannak kell tekinteni.

*

Az utóbbi időben elég gyakran végzünk intézetünkben egyes bíróságok részére *Rh-vércsoport vizsgálatokat* is. Mivel most már elegendő tapasztalattal rendelkezünk ezeknek a vizsgálatoknak az alkalmazásával is, helyesnek tartjuk, ha ezekről is beszámolunk. Az Rh-vizsgálatok jelentőségéről és alkalmazásuknak lehetőségeiről származásmegállapítási ügyekben *Rex—Kiss* már 1958-ban beszámolt e lap hasábjain. (J. K. 1958. 9. szám), de foglalkozott ezzel a kérdéssel röviden *Budvári dr.* is fent említett közleményében. Az ismétlések elkerülése végett ezúttal csupán arra szorítkozom, hogy az utolsó 2 évben Rh-vizsgálatra is kiterjesztett 200 ügyünk vizsgálatának eredményeit és tapasztalatainkat ismertessem.

Kizárólag az Rh-vizsgálatokat figyelembevéve, a 200 ügy közül 62-ben (31%) sikerült atyaságkizárást elérnünk. A 200 ügyben szerepelt összesen 240 férfi, akik közül 58-nak az atyaságát zárta ki egyedül az Rh-vizsgálat. (24%-os kizárás.) (Egyébként *Budvári* 14 ügyből ugyanilyen %-os kizárásról számolt be 1962-ben.) Vagyis az Rh-vizsgálat egymagában ugyanolyan mértékű kizárást eredményezett, mint az összes többi vércsoportvizsgálat együttvéve! Ez azonban ne tévesszen meg bennünket. Az Rh-vizsgálatok számított, elméleti kizárási esélye kb. 30%. A külföldi irodalomban általában 12—13%-os gyakorlati kizárási esélyről olvashatunk. Hogy mi egyedül az Rh-vizsgálatokkal 24%-os kizárást értünk el, annak az a magyarázata, hogy fenti 200 ügyben mi az Rh-vizsgálatokat nem válogatás nélküli anyagon végeztük, hanem túlnyomóan olyan esetekben (elsősorban a drága külföldi anti-Rh szérumokkal való takarékoskodás miatt), amelyekben az egyéb vércsoportvizsgálatok nem vezettek atyaságkizáráshoz, viszont a vércsoportkombináció alapján feltételezhető volt, hogy az ügyben szereplő férfi (vagy a férfiak közül valamelyik) nem nemzője a gyermeknek. Így tehát ezekben az esetekben nyilvánvalóan a vizsgált férfiak között több volt a nem apa, mint az ügyek átlagában, és ezért kaptunk mi magasabb %-ban atyaságkizárási eredményt.

*

Most pedig vizsgáljuk meg, hogyan is állunk a teljesítőképességgel az AB0, MN, Rh, haptoglobin és Gm(a) vizsgálatok együttes alkalmazása esetén. Ha fenti 200 ügyben figyelembe vesszük az Rh mellett a többi vércsoportvizsgálatok eredményeit is, akkor a következő eredményeket kapjuk:

a 200 ügyből 102-ben értünk el atyaságkizárást (az ügyeknek 51%-ában!) és a 200 ügyben szereplő, összesen 240 férfi közül 96-nak az atyaságát zártuk ki (40%!), a fentemlített 5 vércsoportrendszer segítségével. Az utóbbi % az elméletileg várható kb. 61—62%-os kombinált kizárási esélynek kb. 65%-a, ami a fentebb említett okok miatt lényegesen magasabb annál, amit abban az esetben kapnánk, ha az Rh-vizsgálatokat is válogatás nélküli ügyekben végeznénk el. Ez utóbbi esetben 40 helyett kb. 30%-os tiszta gyakorlati kizárási % volna várható.

1964 januárja óta rendszeresen meghatározzuk intézetünkben az A_1, A_2 és A_1B, A_2B *alcsoportokat*, s így kb. 2%-os újabb kizárási esélyel számolhatunk. Már eddig is több alkalommal sikerült az alcsoportok segítségével atyaságkizárást elérni olyan esetekben, amelyekben a többi fentemlített vércsoportrendszerek — beleértve az Rh-t is — nem vezettek atyaságkizáráshoz. Ezekről az eredményeinkről később külön tanulmányban fogunk beszámolni.

A vércsoportvizsgálatok teljesítőképességét illetően — hazai lehetőségeink figyelembevételével — megállapíthatjuk, hogy az A_1A_2B0. MN, Rh, haptoglobin és Gm(a) rendszerek rutinszerű vizsgálata kb. 65%-os kombinált kizárási esélyt jelent, másszóval lehetővé teszi a „nem-apák" 2/3 részének kizárását. Mivel adataink szerint a peres ügyekben szereplő férfiak kb. 46%-a valóban nem nemzője a gyermekeknek, a 30%-os tényleges kizárási-% azt jelenti, hogy 3 nem-apából 2-nek a kizárását teszik lehetővé a jelenleg általunk végzett vizsgálatok

5. táblázat.

Vér- ill. szérumcsoport rendszerek	Kizárási esély %-ban	
	vércsoportrendszerként	kombinált
1. A_1A_2BO	20,0	20,0
2. MN	18,0	34,4
3. Rh	30,0	54,1
4. Haptoglobin	17,5	62,2
5. Gm (a)	8,14	65,0

A vércsoportvizsgálatok teljesítőképessége elsősorban azáltal fokozható még, hogy kiterjesztjük a vizsgálatok körét azokra a vér- és szérum-csoportrendszerekre is, amelyeknek a használhatósága bizonyított és külföldön már a gyakorlatban is beváltak (Ss., Kidd, Kell, P., Duffy stb.). Másrészt azonban fokozható a teljesítőképesség úgy is, ha kiterjesztjük a vizsgálatokat a családtagokra is (így elsősorban a vélelmezett apa vérszerinti fel- és lemenő rokonaira, testvéreire) olyan vércsoportrendszerek esetén, amelyekben a genotípus közvetlenül nem állapítható meg. („Részben felhasználható" vércsoportrendszerek). A genotípus megállapításának elsősorban az A_1A_2B0-rendszerben vol-

na igen nagy jelentősége, mert ezzel lényegesen fokozhatnánk ennek teljesítőképességét. (Pl. egy 0-csoportú gyermeknek egy A_1- vagy A_2-csoportú férfi csak abban az esetben lehet nemzője. ha A_10- vagy A_20 genotípusú. Ezt csak úgy tudjuk eldönteni, ha megvizsgáljuk elsősorban a férfi szüleinek vércsoportját is. Ha a szülők közül csak egyik is 0-csoportú, akkor biztos, hogy a vélelmezett apa genotípusában a 0 szerepel és így minden további nélkül nemzője lehet a 0-csoportú gyermeknek. De, ha szülei pl. A_1B vagy A_2B csoportúak, akkor atyasága biztosan kizárható, mert genotípusában 0 biztosan nem szerepelhet és így nem lehet nemzője egy 0-csoportú gyermeknek.) Intézetünkben ilyen vizsgálatokkal is foglalkozunk, s vannak is pozitív eredményeink e téren, amikről egy későbbi időpontban fogunk beszámolni.

Befejezésül és összefoglalásként szeretném hangsúlyozni annak a megállapításunknak a fontosságát, hogy mind a gyermektartási, ill. atyaságmegállapítási, mind pedig az apaság vélelmének megdöntése iránt indított kereseteknek kb. $^1/_3$-a rosszhiszemű! Ez azt jelenti, hogy 9 per közül 3-ban joggal tételezhetjük fel, hogy a kereset alaptalan. (Ebből következik az is, hogy a gyermektartási díj fizetésére való kötelezése az alpereseknek a bizonyítási eljárás, ill. a vércsoport- és anthropológiai vizsgálat elvégzése előtt a férfiak $^1/_3$-át igazságtalanul terheli anyagilag.) Ezeknek az adatoknak az ismeretében a vércsoportvizsgálatokkal való bizonyítás igénybevételének fontossága, sőt nélkülözhetetlensége családjogi perekben azok előtt is világos kell, hogy legyen, akiknek eddig etekintetben kétségük lett volna.

*

Rex-Kiss Béla

SZEMLE

Nemzetközi államjogi konferencia Szegeden

1964. december 9—11-én a MTA Állam- és Jogtudományi Intézete és a szegedi József Attila Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kara rendezésében nemzetközi konferenciát tartottak Szegeden a szocialista alkotmányfejlődés kérdéseiről. A konferencián az európai szocialista országok[1] legnevesebb államjogászai, és a rokontudományok képviselői vettek részt. A tanácskozásokon négy előre kijelölt témát vitattak meg,[2] amelyekhez magyar professzorok készítettek bevezető referátumot. A vitaüléseken elhangzott, valamint az írásban beérkezett nagyszámú hozzászólás a szocialista alkotmányfejlődés számos kérdését érintette; az alábbiakban a bevezető referátumok, valamint a felszólalá-

1. A konferencia ünnepélyes megnyitására a szegedi József Attila Tudományegyetem aulájában került sor. Az ünnepélyes megnyitót *Szabó Zoltán* rektor tartotta. A tanácskozásokon az alábbi külföldi vendégek vettek részt: *Szovjetunió*: A. P. Koszicin és Ju. D. Orlovszkij, a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének igazgatóhelyettese, ill. tudományos főmunkatársa, Ju. G. Barabasev, a Moszkvai Egyetem Jogi Karának docense és D. A. Kerimov, a Leningrádi Egyetem Jogi Karának tanára. *Bolgár Népköztársaság*: Michail Genovszki, a Szófiai Közgazdaságtudományi Egyetem tanára, a jogi tanszék vezetője; Borisz Szpaszov, a Szófiai Egyetem Jogi Karának dékánja, egyetemi tanár és Doku Dokov, a Bolgár Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. *Csehszlovák Szocialista Köztársaság:* Michail Lakatoš, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa, Pavel Peška, a Prágai Egyetem Jogi Karának docense és Jan Moural, a Csehszlovák Kormány Jogi Hivatalának vezetője. *Jugoszláv Szocialista Szövetséges Köztársaság:* Fira Aleksander és Zarkovitch Dragoje, a Novi-Sadi Egyetem Jogi Karának tanára, ill. docense. *Lengyel Népköztársaság*: Stefan Rozmaryn akadémikus és Sylwester Zawadzki, a Varsói Egyetem Jogi Karának tanárai; Andrzej Burda, a Lublini Egyetem Jogi Karának tanára és Wojciech Sokolewicz, a Lengyel Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. *Német Demokratikus Köztársaság:* Wolfgang Weichelt és Hans Dietrich Moschütz, a Potsdam-babelsbergi Állam- és Jogtudományi Intézet igazgatója, ill. docense; Wolfgang Lungwitz, az NDK Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi szekciójának vezetője; Uwe-Jens Heuer, a Berlini Egyetem Jogi Karának docense, valamint Hans-Ulrich Hochbaum, a Jénai Egyetem Jogi Karának docense. *Román Népköztársaság*: Ion Vîntu és Anita Naschitz-Meirovici, a Román Tudományos Akadémia Jogtudományi Intézetének osztályvezetője, ill. csoportvezetője.

A konferencián nem vett részt, de írásban elküldte felszólalását: Karel Bertelmann, a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének főmunkatársa és M. A. Nudelj, az odeszszai egyetem jogi karának tanára. A tanácskozás dr. Kemenes Béla, a szegedi József Attila Tudományegyetem Jogi Karának dékánja záróbeszédével fejezte be munkáját.

2. A konferencia napirendjén a szocialista alkotmányfejlődés köréből négy témakör szerepelt. *A szocialista alkotmány jogrendszerben elfoglalt helyének* napirendre tűzése a szocialista alkotmány társadalmi szerepének, jelentőségének, a szocialista alkotmány egész koncepciójának kidolgozásához adott segítséget. Bevezető referátumot *Szabó Imre* akadémikus készített. *A törvényalkotás mechanizmusának* vizsgálata a népszuverenitást megtestesítő legfelsőbb államhatalmi-képviseleti szervek valóságos szerepének meghatározásához járult hozzá. Bevezető referátumot *Beér János* egyetemi tanár készített. *A gazdaság szerkezetének és vezetésének alkotmányi szabályozását* tárgyaló vitaülés a gazdasági irányítás módszereinek vizsgálatán túl átfogta az állampolgárok gazdasági és kulturális jogainak fejlődésével kapcsolatos, a gyakorlati munka számára igen jelentős problémakört is. Bevezető referátumot *Kovács István* egyetemi tanár készített. *Az államjog egyetemi oktatása és a tudományos kutatása időszerű kérdésének* programba iktatásával a konferencia rendezői azt jelezték, hogy az államjog tudományos kutatása szoros kapcsolatban áll az egyetemi oktatás reformjának napirenden lévő kérdéseivel. Bevezető referátumot *Bihari Ottó* egyetemi tanár készített.

sok legjelentősebb, legnagyobb vitát kiváltó részeit ismertetjük.

1. A tanácskozásokon igen nagy helyet kapott a *szocialista alkotmány jellegével és tartalmával* kapcsolatos kérdések megvitatása. A vitatott kérdést így fogalmazhatjuk meg: a szocializmus jelenlegi körülményei között, amikor az állami-politikai viszonyok köre egyre inkább kiszélesedik, állami-politikai tevékenységgé vált a társadalom gazdaságának irányítása, a kulturális viszonyok fejlesztése, az állam szociálpolitikai tevékenysége, helyes-e továbbra is a szocialista alkotmányok hagyományos fogalmához ragaszkodni; nem kellene-e inkább az alkotmány politikai-jogi okmányként való felfogására vonatkozó nézetet akként megváltoztatni, hogy az alkotmány lényegében a szocialista társadalom összes alapvető viszonyait magában foglaló okmány? A válaszok igen eltérőek. *Rozmaryn* professzor szerint az alkotmány továbbra is állami okmány, a társadalmi viszonyok politikai oldalát rögzíti, szabályozási tárgyköre következésképp nem terjedhet ki a gazdasági, szociális és kulturális viszonyokra. *Szabó Imre* szerint a szocialista államiság mai szakaszában, amikor a szocialista állam még megtartja a maga külön, bár fokozatosan egyre inkább viszonylagosabbá váló attributumait, amikor még államként, azaz a társadalom külön politikai szervezeteként áll fenn, az alkotmányt helytelen lenne társadalmi okmányként felfogni. Egy területen azonban a szocialista államokban végbemenő társadalmi változások mégis hatnak az alkotmány tartalmának kiszélesítésére. A társadalmi szervek jelentősége ugyanis fokozatosan növekszik, a különböző társadalmi szervek állami feladatok ellátására kapnak megbízást, a fejlődés magasabb szakaszában pedig korábban államinak tekintett feladatok társadalmi szervek hatáskörébe kerülnek át. A szocialista országok alkotmányainak erre a fejlődésre ki kell térniök, ki kell azt fejezniök. A szocialista alkotmányok szabályozási tárgyát tehát azok a viszonyok alkotják, amelyek politikailag, illetőleg politikai viszonyok alakjában jelennek meg, vagy megőrzik politikai viszonyként való múltbeli jelentkezésük elemeit. *A. P. Koszicin* szintén azt hangsúlyozta, hogy a szocialista alkotmány politikai okmány, s mint ilyen elsősorban a hatalom gyakorlásával, a legfelsőbb állami szervek felépítésével és működésével kapcsolatos kérdéseket kell, hogy tartalmazza. Emellett azonban az alkotmánynak szabályoznia kell a legfontosabb gazdasági viszonyokat is, főként a tulajdonviszonyokat és a gazdasági igazgatásra és szervezetére vonatkozó legáltalánosabb elvi rendelkezéseket. Ezen túlmenően azonban aggályos minden olyan törekvés, amely az alkotmány szabályozási tárgykörét még szélesebbre akarja vonni.

A szocialista alkotmány tartalmának *szélesebb felfogása* mellett szállt síkra a konferencia több résztvevője. E felfogást legélesebben *Kovács István* fogalmazta meg. A szocialista alkotmányok kezdettől fogva túlmentek az állami-hatalmi viszonyok szabályozásán, s rögzítették a gazdasági viszonyok, a nemzetközi politika, a kulturális viszonyok, a szociálpolitika legfontosabb elemeit is. A szocialista alkotmány szabályozási tárgykörét mindössze a politikai-hatalmi viszonyokra leszűkítő felfogás tehát olyan szocialista alkotmányra alapozza állásfoglalását, amilyen a valóságban sohasem létezett. A legújabban elfogadott szocialista alkotmányok, továbbá az új szovjet alkotmány előkészítéséhez kapcsolódó állami aktusok és államjogi irodalom alapján pedig még határozottabban állítható, hogy az alkotmányok általában az egész állami és társadalmi tevékenység tartalmát, a társadalmi struktúra egyidejűleg egymás mellett létező stabil elemeit meghatározzák a társadalmi rendre vonatkozó szabályok között. *Hans-Ulrich Hochbaum* arra mutatott rá, hogy a szocialista alkotmányok tartalmi bővülése azt a feladatot állítja a szocialista jogtudomány elé, hogy a társadalmi életben végbement változások feltárása alapján kidolgozza az alkotmány egész szerkezetének megváltoztatására vonatkozó elképzeléseit. *Ju. G. Barabasev* szintén azt hangsúlyozta, hogy a szocialista alkotmányoknak a politikai és gazdasági viszonyok rögzítésén kívül a társadalmi viszonyok kulturális és egyéb lényeges elemeit is ki kell fejezniök. *Lőrincz Lajos* dokumentálta, hogy a legújabb szocialista alkotmányok nagy lépést tesznek előre abban az irányban, hogy a társadalom egész struktúráját kifejezzék. Bírálta a „hagyományos", ún. közjogi alkotmánykoncepciót, amely legnagyobb elvi akadályát képezi a szocialista alkotmányok jellegére vonatkozó nézetek átformálásának. Az ún. közjogi alkotmánykoncepció ugyanis a múlt század feléig — az új polgári és a haláltusáját vívó hűbéri társadalom végső küzdelmében — elfogadott, tehát szükségképpen főként a hatalmi viszonyokat szabályozó alkotmányokra alapozva dolgozta ki „az" alkotmány fogalmát, s írta elő az alkotmány által szabályozandó kérdések körét. A politikai helyzet és az állami hatalom megszilárdítása után azonban a gazdasági és kulturális építés kérdései kerülnek előtérbe, s ennek megfelelően az alkotmányok fokozatosan kiszélesítik tárgykörüket. *Halász József* a helyi államhatalmi szervek alkotmányi szabályozása történetének ismertetésével bizonyította be, hogy az alkotmány által rögzített kérdések köre az adott ország történelmi sajátosságaitól, a hatalom megragadásának módjától függ. Az első szocialista alkotmányok (az 1918-as orosz és az 1919-es magyar tanácsköztársasági alkotmány) azért szabályozták részletesebben a helyi tanácsokkal összefüggő kérdéseket, mert a helyi szovjetek szerepe döntő volt a szocialista forradalom győzelmében. A népi demokratikus országokban a munkásosztály a hatalom megragadására már nem a helyi, hanem elsősorban a központi állami szerveket használta fel, s ezért az alkotmányi szabályozás csak a legfontosabb szervezeti kérdésekre terjed ki.

2. Az előző kérdés megvitatása során csaknem mindegyik felszólaló egyetértett abban, hogy a szocialista alkotmányoknak a társadalom gazdasági viszonyait is szabályozniok kell. Abban a kérdésben azonban, hogy a gazdasági viszonyoknak milyen elemei, a gazdasági életre vonatkozó kérdések milyen részletességgel szerepeljenek az alkotmányokban, megoszlottak az álláspontok. Különösen a termelés szervezése és szervezete alkotmányi kifejezésének problematikája eredményezett érdekes vitát. *Kovács István* azt hangoztatta, hogy

alkotmányoknak rögzíteniök kell a termelés igazgatására és irányítására rendelt szervezet fő típusait, s tartalmazniuk kell a gazdasági szervező tevékenység legfontosabb, jogilag szabályozható elemeit. A gazdasági szervezet fő kérdéseinek alkotmányos kifejezésére legalkalmasabbnak a gazdasági ún. külső és belső igazgatásának szembeállítása látszik. A külső igazgatás határainak megvonásával határozható meg a termelés közvetlen szervezését ellátó egységek (vállalatok, intézmények) önállóságának foka. A külső igazgatás alapvető szervezeti típusai hatáskörének megállapítása során ki lehet fejezni azt a különbséget, ami a kifejezetten gazdasági igazgatást ellátó szervek és egyéb igazgatási feladatot végző szervek között fennáll. A belső igazgatás területén különösen azok a közvetlen demokratikus elemek — a dolgozóknak a tervek elkészítésében, ellenőrzésében való közvetlen részvétele, a termelési értekezletek stb. — érettek meg alkotmányos szabályozásra, amelyek a kommunista társadalmi önigazgatás fejlődő alapjait alkotják. Mind a külső, mind a belső igazgatást egyaránt érintő elemek közül a társadalmi szervezetek, különösen a szakszervezetek gazdaságvezetésében betöltött szerepe, a gazdaság vezetési módszerek egyes jelentősebb alapelvei a bérpolitika alapelvei, az anyagi érdekeltség elve, nyereségrészesedés intézménye) jöhetnek számításba az alkotmányi szabályozás során. *Hans-Ulrich Hochbaum* kifejtette, hogy a gazdaságra vonatkozó rendelkezések közé a termelés igazgatásának, irányításának legfontosabb elveit, a demokratikus centralizmus, kollektív vezetés, az egyéni felelősség elvét is fel kell venni. *Lőrincz Lajos* arra hívta fel a figyelmet, hogy a gazdasági rendre vonatkozó alkotmányi szabályok kimunkálása során arra is tekintettel kell lenni, hogy a gazdasági élet szorosan összefügg a tudomány és kultúra fejlesztésével. *Ion Vîntu* szerint törvényszerű, hogy a gazdaságépítés jelentőségének növekedésével arányban a szocialista alkotmányoknak a gazdaság igazgatásra vonatkozó rendelkezései is részletesebbé, teljesebbé váljanak. Feltétlenül szükséges a termelő és szolgáltató vállalatok jogi helyzetének alkotmányi rögzítése. Nemcsak azért, mert gazdasági igazgatást is végeznek, hanem azért is, mert az állami szerveknek sajátos, mindegyik más szervtől elkülönülő típusát alkotják. A jelenlegi szocialista alkotmányok a többi állami szervtípus — hatalmi, igazgatási, bírói, ügyészi — legfontosabb szervezeti és működési szabályait tartalmazzák, s nem látszik logikusnak, hogy napjainkban a legfontosabb feladatot ellátó szervtípus ne szerepeljen az alkotmányban. *Zarkovitch Dragoje* éppen az alkotmányt tartotta az egyedüli jogszabályi formának, amely a gazdasági tevékenység joggal nehezen átfogható elemeinek kifejezésére alkalmas. *A. P. Koszicin* az előző felszólalásokkal ellentétben arra utalt, hogy túlságosan monstruózus lenne az alkotmány, ha gazdaságra vonatkozó tételek között még a vállalatok belső viszonyainak szabályozására is kitérne. *Eörsi Gyula* szintén azt az álláspontot képviselte, hogy az alkotmány nem terjedhet ki a belső vállalati igazgatás rendezésére. Két érvet hozott fel véleményének igazolására. Az első szerint azért nem szabad az alkotmánynak a vállalati belső igazgatást érintenie, mert gazdaságpolitikánk alapvető célkitűzése az, hogy a vállalatokat olyan miliőbe helyezze, amelyben a népgazdasági célkitűzéseket automatikusan tudják megvalósítani, s csak kivételes esetekben jogi parancscsal. Ez azt eredményezi, hogy egyre kevesebb lesz a jogi formát öltő gazdasági intézkedés. Igaz, hogy a gazdasági mechanizmus kiépítésekor a hatásköröket meg kell vonni, de erősen kérdéses, hogy ezt alkotmányban kell-e megtenni. Helytelen a vállalati önállóságot alkotmányban szabályozni azért is, mert napjainkban az állam gazdasági tevékenysége rövid időközönként változik. Más és más a vállalati önállóság tartalma az egyes időszakokban, a gazdaságpolitikán kívül a külpolitikai helyzet és más tényező is befolyásolhatja, de még egyugyanazon időszakon belül is más és más lehet a különböző típusú, rendeltetésű vállalatok között. Akkor, amikor az alkotmánynak viszonylag hosszú időre szóló stabilitást akarunk biztosítani, nem lenne helyes a vállalati önállóság gyorsan változó és meghatározatlan tartalmú intézményét az alkotmány rendelkezései közé iktatni.

3. Az alkotmány tartalmának és jellegének eldöntéséhez szorosan kapcsolódik annak a kérdésnek a megválaszolása, hogy *milyen a viszony az alkotmány és a jogrendszer többi része között.* A szocialista állam- és jogelmélet az alkotmányt a jogrendszer részének tekinti — hangsúlyozta *Szabó Imre* —, mert keletkezésére nézve ugyanúgy az állam által alkotott törvény, mint a többi törvény. Az alkotmány és a többi jogszabály közötti különbség egyrészt tartalmi, abban az értelemben, hogy az alkotmány szabályozási tárgyköre szélesebb, mint akármelyik más jogszabályé, magában foglalja a társadalom alapvető és politikai viszonyokban kifejeződő vonásait, másrészt az előbbinek megfelelő formai, az elfogadásához és módosításához kapcsolódó különleges eljárási különbség. Az alkotmány és a jogrendszer többi része közötti viszony meghatározása során két szélsőséges álláspontot kell visszautasítani: az alkotmány nem úgy képezi a jogrendszer alapját, mintha mindent magában foglalná, vagyis gátolná a jogrendszer fejlődését; nem fogadható el az az álláspont sem, amely szerint az alkotmány csak programszerű rendelkezések sorából áll, amit a szocialista állam többé-kevésbé igyekszik megvalósítani, azaz az alkotmány és a jogrendszer többi része közötti viszony csak egészen laza, esetleges. Helyesen abból kell kiindulni, hogy az alkotmány egyes rendelkezései nem azonos módon hatnak a jogrendszerre, az alkotmány szabályai és a jogrendszer többi része közötti viszony differenciált. Az alkotmány szabályainak egy része önmagukban is közvetlenül ható norma, érvényesülésükhöz nincs szükség újabb, végrehajtó normák kibocsátására. Másik része kifejezetten további törvényalkotásra utal, ennek érvénybelépte attól függ, hogy megjelenik-e külön jogszabály, amely e csoportba tartozó rendelkezések tételeit végrehajtja, érvényesíti. Az alkotmányi szabályok harmadik csoportját azok a szabályok alkotják, amelyek a gazdasági, politikai vagy kulturális élet alapjaira vonatkoznak, de belőlük nem fakad közvetlenül magatartási szabály, sem olyan jogszabály kibocsátására vonatkozó kötelesség, amely e rendel-

kezések végrehajtását jelentené. Ezek az alkotmányos tételek a jogrendszer érvényesülésénél általában értelmezési elvként, illetőleg jogalkalmazási-jogpolitikai elvekként kerülnek alkalmazásra. *Borisz Szpaszov* kiemelte, hogy az alkotmány legtömörebb fogalma (alaptörvény) azt jelöli, hogy az alkotmány alkotja az egész törvényhozás, az egész jogrendszer alapját általában. Az alkotmánynak általában csak a társadalmi viszonyok alapvető vonásait kell rögzíteni, némely esetben azonban — a politikai hatalom alapjaira, a legfelsőbb államhatalmi szervekre, az állampolgári jogokra és szabadságokra vonatkozó kérdésekben — részletes és kimerítő szabályozást kell adnia. Az alkotmánynak vannak azonban olyan rendelkezései is, amelyek nem normatív tartalmúak. Ilyenek a praembulumok történelmi visszapillantást, politikai alapelveket tartalmazó részei. Hiba lenne azt gondolni, hogy ezeknek a tételeknek egyáltalán nincs hatása a jogrendszerre. Jelentőségük a jogalkotásra, a jogpolitikára, és a jogalkalmazásra egyaránt számottevő. A preambulumoknak ezek a részei tehát — ha nem is normák —, de normatív jelentőségűek.

Az alkotmány kiemelkedő helyét a jogrendszerben — fejtette ki *Stefan Rozmaryn* — különleges létrehozási, módosítási eljárása is jelzi. A szocialista államokban általában kétharmados többség szükséges az alkotmány elfogadásához vagy módosításához. Ezzel azonban formailag nem nyer kifejezést az alkotmány különleges törvényi jellege, mert a szocialista törvényhozási gyakorlatban szinte nincs rá példa, hogy bármelyik törvényt ne fogadták volna el legalább kilenctizedes többséggel vagy egyhangúan, Ezért az alkotmány jelentőségének hangsúlyozásához új létrehozási formát kellene kialakítani, erre legalkalmasabb a népszavazás, a referendum lenne.

Az alkotmány és a jogrendszer többi részének viszonyát, a stabilitás szempontjából vizsgálta *Bihari Ottó.* Az alkotmány szabályai hosszú időn át érvényesek, ez abból adódik, hogy a szocialista alkotmányok általában kerettörvények s rendelkezései világnézeti-filozófiai szempontból megalapozottak. Más törvények, jogszabályok kevésbé stabilak, s a rövid időközönként bekövetkező kisebb jelentőségű társadalmi változásoknak konkrét szabályaik jobban ki vannak téve, részleteik filozófiai megalapozottsága nem mindig állapítható meg. Ezért fordul elő gyakran, hogy az alkotmány ún. áttételes normákat tartalmazó rendelkezései hosszú időn át változatlanok, annak ellenére, hogy e rendelkezéseket részletező más normák jelentősen megváltoznak. *Halász József* arra a veszélyre mutatott rá, ami az alkotmány szabályainak túlságosan általános megfogalmazásából adódhat. A túlságosan általános és absztrakt alkotmányi rendelkezések mellett születhetnek olyan konkrét jogszabályok is, amelyek formailag ugyan nem sértik az alkotmány rendelkezéseit, de ténylegesen akadályozhatják ezek érvényesülését.

Az alkotmány jogrendszerben elfoglalt helyét érdekes megvilágításban vizsgálta a konferencia több résztvevője. Az alább ismertetett felszólalások közös jellemzője az, hogy az alkotmány szabályai megtartásának, gyakorlati érvényesülésének fontosságát, az alkotmányhoz kapcsolódó eszme, az alkotmányosság eszméje realizálásának szükségét, az alkotmányvédelem jelentőségét hangsúlyozza. Az alkotmány szabályainak megsértése — húzta alá *Borisz Szpaszov* — nem egyenlő közönséges jogszabálysértéssel. Az alkotmány az állam politikai és gazdasági alapjait védi, s ezért bármelyik szabályának megsértése közvetlenül a politikai hatalmat veszélyezteti. Az alkotmányosság védelmére tehát különleges biztosítékokat kell megteremteni. Némelyik szocialista alkotmány tartalmaz ilyen irányú rendelkezéseket, azonban távolról sem elégséges mértékben. A bolgár Nemzetgyűlésen belül „alkotmányosságvédelmi" állandó bizottság létrehozásával valószínűleg hatékonyan lehetne a törvényhozás alkotmányosságát ellenőrizni. *Ju. G. Barabasev* azokat a garanciákat elemezte, amelyek az alkotmány tételei megvalósítására szolgálnak. A szervezeti garanciák közül különösen az állami szervek hatásköre részletes meghatározásának fontosságát emelte ki. Egyetértett Szpaszovval abban, hogy az alkotmány szabályainak megtartásáról szervezetileg kell gondoskodni. Lehetséges azonban, hogy a legfelsőbb képviseleti szerven belül létrehozott állandó bizottság ezt a feladatot nem tudná ellátni, ezért más megoldási formák kidolgozására is gondolni kell. Az alkotmány szabályainak megtartása nem csupán a jogrendszer érvényesülése szempontjából jelentős — húzta alá *Pavel Peška* —, hanem a társadalmi élet demokratizálódása, az egyéni szabadság kiterjesztése szempontjából is. Az alkotmányosság gondolata a polgári társadalom győzelméért vívott harcban fogalmazódott meg, de pusztán ezért a szocialista jogtudomány nem vetheti el. Ellenkezőleg, mint az emberi kultúra nagy értékét, pozitív tartalmi elemeivel (törvényesség, parlamentarizmus) kötelessége felhasználni, a szocialista alkotmányosság eszméjébe beépíteni. Túlzás lenne azt állítani, hogy az alkotmányosság eszméjét a szocialista jogtudomány bármikor is elutasította volna, de kétségtelen, hogy nem foglalkozott vele kellő mértékben. Az alkotmányosságot megvalósítottnak tekintette azzal, hogy mindegyik szocialista ország rendelkezik alkotmánnyal. Ez a szemléletmód azonban formális. A szocializmus építésének jelenlegi szakaszában a jogtudománynak arra kell figyelmét fordítania, hogy az alkotmány rendelkezései miként valósulnak meg, nem sértik-e meg a törvényhozás, az állampolgárok igazgatási ügyeinek intézése során. Az alkotmányosságnak azonban még mindig csak szűk felfogását tenné magáévá a szocialista jogtudomány, ha nem vizsgálná ezen túlmenően azt is, hogy az állampolgárok tevékenységének melyik az a területe, amelyik autonóm, azaz amelybe jogilag nem lehet beavatkozni. A szocialista alkotmányosság objektív alapja ugyanis az, hogy az emberek nézetei, állásfoglalásai különböző, eltérő érdekekből fakadnak. Az alkotmánynak és a törvényeknek legális lehetőséget kell adniok e véleményeltérések szabad kifejtésére. *Bihari Ottó* arra mutatott rá, hogy a részletszabályoknak és a bírói gyakorlatnak is alkotmányosnak kell lenniök. A szocialista államfejlődésnek ugyanis köztudomás szerint volt olyan időszaka, amikor a részletjogszabályok és a bírói döntések egy része nagyon

szabadosan alkalmazta, értelmezte az alkotmánytörvényt.

4. Az állampolgári jogok szabályozásának és érvényesülésének kérdését az alkotmányosság egyik részproblematikájának is felfoghatjuk — több felszólaló így is fogta fel — az állampolgári jogok jogi biztosítékainak egyre növekvő jelentősége azonban indokolttá teszi, hogy külön pontba foglaljuk össze az erről elhangzottakat.

A szocialista társadalom és állam fejlődésének jelenlegi szakaszában a demokratizmus széleskörű kiterjedése figyelhető meg. Ez az állampolgárok oldaláról megnövekedett aktivitást feltételez, tehát szükségszerűen együttjár az állampolgári jogok kiteljesedésével. Nem kétséges tehát — igazolta a kérdés megvizsgálásának szükségességét *Péteri Zoltán* —, hogy ez a folyamat a szocialista társadalomban benne rejlő objektív tendencia, aminek érvényesítésére a jog eszközeivel is törekednünk kell, elsősorban az állampolgári jogok alkotmányos garanciáinak kidolgozásával. Ezt a gondolatmenetet vitte tovább *Pavel Peška,* aki rámutatott arra, hogy a személyi kultusz időszaka arról tanúskodik, hogy az állampolgári jogok és szabadságok jogi garanciái elégtelenek voltak. A szocialista jogtudománynak ki kell dolgoznia az állampolgári jogok biztosításának jogi eszközeit, a szocialista törvényhozásnak pedig hasznosítania kell a tudomány eredményeit. Az állampolgári jogok egyik csoportja, a gazdasági, szociális és kulturális jogok, alkotmányos szabályozása sajátosságainak elemzése során *Kovács István* szintén azt emelte ki, hogy a jogok jogi garanciái a szocialista alkotmányokban kidolgozatlanok. Az alkotmányokban e jogoknak kettős tartalmuk van: a társadalmi berendezkedés általános vonásait kifejező alapelvek, valamint állampolgári jogok. Az állampolgári jogi jelleg az alkotmányok eddigi szabályozási rendszerében azonban háttérben maradt. Az alapvető jogok általános jellegének következetes érvényesítése szükségképpen az állampolgári egyenjogúság problematikájával kapcsolja össze az egyedi jogok biztosítékainak jogi szabályozását. Az állampolgárok a gazdasági, kulturális és szociális viszonyok területén általában a rendes gazdasági forgalomban jutnak hozzá igényeik kielégítéséhez. Egyre növekvő számban jelentkeznek azonban az olyan speciális igények, amelyek csak sajátos jogi eszközök közbejöttével elégíthetők ki. Így pl. több szocialista országban az állami szervek kötelessége, hogy az egyetemi felvételi kérelmek — a lehetséges keretek között — egyenlő feltételek mellett kerüljenek elbírálásra. Több helyen részletes szabályozás biztosítja azt is, hogy az állampolgárok igényjogosultságuk megfelelő kivizsgálása mellett egyenlő feltételek alapján, szoros rend szerint, az egyenjogúság elve alapján részesedjenek az évente felépülő lakásokból. A jogi szabályozást ezen a területen az igényli, hogy a szocialista állam számos olyan szociális, egészségügyi szolgáltatást létesít éppen a gazdasági, szociális és a kulturális jogok fokozottabb kielégítése érdekében, azok a szolgáltatások igénybevételéért fizetendő térítési összegek nincsenek arányban azok valóságos gazdasági értékével. Az általánosan érvényesülő jogi biztosítékok alapvető funkciója ezen a területen abban van, hogy a valóságos egyenjogúság realizálásával megakadályozza a személyes-, vagy csoportprivilégiumok kialakulását. Az állampolgári jogok bírói védelmének kérdésével az állam-jogtudománynak intenzívebben kellene foglalkoznia, vetette fel *Bihari Ottó.* Igen különösnek tűnik, hogy a burzsoá jogirodalomban az alkotmányokban található jogok katalógusának védelmét egységesen a közjogi oktatás tárgyaként kezelik, míg nálunk, ahol ennek a védelemnek szükségszerűen reálisabbnak kell lennie, s az érintett terület a gazdasági, szociális, kulturális jogok léte miatt tágabb is, az államjogi irodalom, az oktatási anyagok nem is említik meg e problémát.

5. A szocialista országok állhatatos harcot vívnak a szocialista demokratizmus kiszélesítéséért a társadalmi élet minden területén. E küzdelem egyik legfontosabb célkitűzése a választott képviseleti szervek társadalmi jelentőségének növelésére, tényleges vezetőszerepük biztosítására, testületi jellegük erősítésére irányul. Érthető tehát, hogy a különböző referátumok megvitatása kapcsán minduntalan szóbakerültek a képviseleti szervek fejlesztésével kapcsolatos kérdések. A kérdések egyik része a képviseleti szervek általános jellegére, hatáskörének általános kiszélesítésére vonatkozott, másik része pedig a legfelsőbb államhatalmi szervek törvényhozási tevékenységének vizsgálatára. Ez utóbbit a következő pontban ismertetjük.

A képviseleti szerveket, amelyek a szocialista építés jelentős időszakában a népszuverenitás megjelenésének alapvető formáit képezik — fejtette ki *Karel Bertelmann* — dolgozó, vezető intézményeknek tartjuk. A személyi kultusz idején azonban a képviseleti szerveknek ez a jellege nem érvényesült. A képviseleti szervek dolgozó jellege már azáltal is meggyengült, hogy az uralkodó elmélet az állami szerveket hatalmi és végrehajtó szervekre osztotta, amely lényegében a valódi hatalmat a végrehajtó szervek és azok bürokratikusan dolgozó hivatali apparátusa kezében összpontosította. Ha azt akarjuk, hogy a képviseleti szervek ténylegesen be tudják tölteni vezetőszerepüket, akkor lehetővé kell tenni, hogy a szocialista állam jelenlegi fő feladatának, a gazdasági és kulturális élet irányítói lehessenek. Jelenleg azonban képviseleti szerveink lényegében el vannak szakítva e legfőbb állami tevékenység irányításától. Ily módon a képviseleti szervek útban vannak a felé, hogy a szocialista építés vezetését ténylegesen szervező apparátus formális díszévé váljanak. Ezt elkerülendő rendszeresen gondoskodni kellene a testületek küldötteinek szakmai érettségéről már kiválasztásuk stádiumában. Továbbá a legfelsőbb képviseleti szerveknek ki kellene szélesíteni jogkörüket olyan jogosítványokkal, mint a felhalmozás és a fogyasztás legalapvetőbb arányainak, a beruházási politika alapelveinek, a külkereskedelem fejlesztésének eldöntése, a gazdasági és a kulturális építésre, valamint az egészségügyi szolgáltatásokra fordított eszközök közötti arány meghatározása, az állampolgárok jogait és kötelességeit érintő kérdések, az állampolgárok személyiségének fejlődésével kapcsolatos problémák szabályozása. A legfelsőbb képviseleti szervek gazdasági vezető szerepének növelése mellett száll síkra

Kovács István. A szocialista alkotmányok eddig általában csak a népgazdasági tervek és a költségvetés meghatározását utalták a legfelsőbb képviseleti szervek hatáskörébe. Az új fejlődés igényei előtérbe állítják hatáskörük bővítését bizonyos alapvető szervezeti vagy módszerbeli kérdések meghatározásában, továbbá a gazdaság egyes területein a fejlődés irányainak kijelölésében. Külön megvizsgálandó kérdés, hogy a legfelsőbb képviseleti szervek gazdasági hatáskörének bővülése mennyiben hat vissza a képviselet összetételének, belső felépítésének alakítására. Számos politikai és egyéb tényezőtől függ, hogy megmarad-e általános testületi jellege és a szakmaiság fokozottabb követelményeit a döntések előkészítésében juttatják érvényre, avagy a szakmai termelési elv a képviseleti szervek belső felépítését is érinteni fogja. *Halász József* a helyi államhatalmi szervek fejlesztésével kapcsolatos kérdésekkel foglalkozott. A tanácsi szervezet hatalmi-képviseleti jellegének fejlesztése érdekében szükséges a tanácsi hatáskörök fokozatonkénti és szerkénti differenciált kidolgozása, a tanácsi választott testület kizárólagos hatáskörének szélesítése, az igazgatási tevékenységben betöltött irányító és ellenőrző szerepének növelése. *Ju. G. Barabasev* a szovjet építés tapasztalatainak ismertetése során nyomatékosan hangsúlyozta, hogy a képviseleti szervek jelentősége az össznépi államban tovább növekszik. A kommunista párt és a szovjet kormány e képviseleti formákat teljes mértékben felhasználja a szocialista demokratizmus kiszélesítésére.

6. A legfelsőbb hatalmi szervek kizárólagos hatáskörébe tartozik, s tevékenységük egyik legjelentősebb részét alkotja a törvényhozás. A törvényalkotás folyamatát a konferencia több oldalról vizsgálta. Egyrészt a törvények létrejöttének, a törvényalkotás tényleges folyamatának oldaláról, másrészt a törvényhozás demokratizmusa kiszélesítésének szemszögéből.

A *törvényhozás demokratizmusa* kiszélesítésére tett elképzelések lényegében két csoportra oszthatók. A legfelsőbb képviseleti szerv törvényelőkészítő munkájának alaposabbá tételét szolgáló intézkedéseket és a további lehetőségeket ismertette az ehhez a témakörhöz felszólalók egy része, másik része pedig azt vizsgálta, milyen lehetőségei vannak a referendum alkalmazásának a törvényhozásban.

Beér János arra mutatott rá, hogy a tanácstagok beszámoló gyűléseit is fel lehetne használni pl. arra, hogy egy-egy jogalkotási tervezetről megtudjuk a lakosság véleményét. A szocialista demokratizmus tartalmi kiterjedésének bővülésével a közvélemény funkciójára egyre nagyobb figyelmet kell fordítani. A közvélemény szorosabb értelemben az egész lakosság véleményét jelenti. Akkor tehát, amikor különböző rétegek (valamelyi foglalkozási ág, valamely tömegmozgalom szervei stb.) körében tartott gyűlések, megbeszélések, viták során kutatjuk a lakosság visszhangját egy-egy törvénytervezetről, legfeljebb a közvélemény egy részéről kapunk tájékoztatást. A közvéleménykutatás módszereinek alkalmazásával azt kell elérnünk, hogy az egész lakosság valós véleményét ismerjük meg.

Jan Moural ismertette azokat az új rendelkezéseket, amelyet a csehszlovák Nemzetgyűlés hozott a Nemzetgyűlés állandó bizottságai szerepének növeléséről. A miniszterek és más központi szervek vezetői az általuk elfogadásra javasolt törvénytervezetek téziseit, az új törvény kibocsátásának vagy a hatályban levő törvény megváltoztatásának szükségességét bizonyító gazdasági-politikai elemzéssel együtt kötelesek a Nemzetgyűlés állandó bizottságainak bemutatni. A kormány tagjai és más központi szervek vezetői kötelesek lehetővé tenni, hogy a nemzetgyűlés állandó bizottságának tagjai részt vehessenek a törvénytervezetek előkészítésében. A miniszterek kötelesek a Nemzetgyűlés bizottságainak bemutatni azokat a tervezeteket is, amelyeket a törvények végrehajtásaként kell kibocsátaniok. *Andrzej Burda* szintén az állandó bizottságok szerepének jelentőségét emelte ki a törvényhozásban. A lengyel Szejm 1957. március 1-én elfogadott ügyrendje jelentősen növelte az állandó bizottságok számát, és világosan meghatározta az állandó bizottságok feladatait a törvényhozás területén. *Borisz Szpaszov* a bolgár törvényhozási eljárás különböző szakaszaiban vizsgálta a dolgozók részvételének formáit és lehetőségeit. A törvényjavaslatok ún. össznépi vitájáról szólva megjegyezte, hogy bár a Bolgár Nemzetgyűlés új házszabálya foglalkozik a vita megvalósításának módjával, számos kérdést nyitva hagy, s ezekre az elmélet szakembereinek kell tudományosan megalapozott választ adniok. Az össznépi vitákon kifejtett véleményeknek nincs közvetlen jogi hatása. E viták eredményeit azonban a nemzetgyűlés köteles tanulmányozni, s köteles kiválasztani az elhangzott javaslatok és vélemények közül azokat, amelyek tipikusan fejezik ki a népakaratot, s ezeket köteles a törvényjavaslat szövegébe felvenni. Rendkívül érdekes volt *Stefan Rozmaryn* felszólalása, aki abból indult ki, hogy 1957-ig a Szejm törvényhozási tevékenysége egészen jelentéktelen volt, mert helyettesítő szerve — a Prezidium — törvényerejű rendeletekben minden törvényi rendezésre érett kérdést szabályozott. 1957 óta a Prezidium úgyszólván nem bocsát ki törvényerejű rendeletet, s ezzel a Szejm törvényhozási tevékenysége megnövekedett, a törvényelőkészítés összehasonlíthatatlanabbul alaposabb, sokoldalúbb lett. Ebből a tapasztalatból el lehet jutni annak a kérdésnek az indokolt felvetéséhez, vajon a szocialista államokban általában szükség van-e a törvényerejű rendeletekre, vajon nem éppen a törvényerejű rendeletek képezik-e az országgyűlési munka, különösen a törvényhozási tevékenység megjavításának legnagyobb akadályát? *Anita Naschitz-Meirovici és Ion Vîntu* a törvényerejű rendelet szükségességét hangoztatták, de a Román Népköztársaságban folyó gyakorlat ismertetésével bizonyították, hogy a törvényerejű rendelet előkészítésébe is befolyhatnak a legfelsőbb képviseleti szervek állandó bizottságai. A Román Népköztársaságban ugyanis a Prezidium a törvényerejű rendelettervezetek megvitatására az elmúlt években minden esetben összehívta a Nemzetgyűlés megfelelő állandó bizottságát, vagy állandó bizottságait. Ugyanilyen lehetőségre hívta fel a figyelmet *Beér János* is. *Szabó Imre* elismerte, hogy a törvényerejű rendeletek bizonyos fokig elszívják a levegőt az országgyűlés törvényalkotási tevékenységétől, de

rámutatott arra is, hogy teljes kiiktatásukkal valószínűleg túlságosan nagy hézag jönne létre a törvények és az államigazgatási szervek részéről kiadott jogszabályok között.

A felszólalások másik csoportja a referendum intézményének felújítását, illetve bevezetését jelölte meg a törvényhozás demokratizmusa kiszélesítésének egyik módjaként. *W. Weichelt* és *W. Lungwitz* azt emelték ki, hogy a referendum mint a törvényalkotás módja alkalmazásának lehetőségeit minden országban az adott társadalmi osztályviszonyainak, szociális-gazdasági követelményeinek figyelembevételével kell mérlegelni. Az NDK-ban a referendum intézményét a felszabadulás első napjától kezdve felhasználták, mindenekelőtt a politikai és gazdasági fejlődés leglényegesebb kérdéseinek eldöntésére. A referendum alkalmazásával tulajdonképpen a weimari alkotmány hagyományai nyertek felújítást. *Borisz Szpaszov* a referendumot úgy értékelte, mint a lakosság akaratát legközvetlenebbül kifejező demokratikus törvényhozási intézményt. A referendummal kapcsolatban egy jelentős elvi kérdést vetett fel: lehet-e egyáltalán jogszabályt népszavazás útján alkotni? Hiszen — mint ismeretes — a jog az állam által létrehozott és szankcionált szabályok összessége; a referendum által elfogadott törvények pedig nem az állam valamelyik szervétől származnak, hanem a népakarat közvetlen kifejezői. Az állam azonban nem egyenlő az állami apparátussal. Az állam az uralkodó osztály szervezete, azaz több mint az állami szervek összessége. Ebből következik, hogy normatív jogi aktust nemcsak állami szerv bocsáthat ki. *Beér János* elismerte a referendum jelentőségét, mert számszerűleg lehetővé teszi az egész lakosság megkérdezését valamely kérdésben, de azt is felvetette, hogy a referendum tartalmilag igen korlátozott, lényegében csak igen és nem válasz kapható a feltett kérdésre. Ezért a tartalmi keretek tágításának lehetőségét kellene a kutatások központjába állítani. *Szabó Imre* vitathatónak tartotta az alkotmány referendum útján való elfogadásának szükségességét. A szocialista államokban eddig mindig a legfelsőbb hatalmi szervek fogadtak el alkotmányokat. Ezzel félre nem érthetően kifejezték, hogy az alkotmány a jogrendszer része, az állam által alkotott okmány.

7. A törvényalkotási, jogalkotási folyamat tényleges lefolyásának vizsgálata, az elképzelésnek legmegfelelőbb tárgyi jogszabály eléréséhez szükséges módszerek feltárása szintén jelentős helyet foglalt el a tanácskozások napirendjében.

A jogszabályalkotás folyamatának fázisait vizsgálva elsősorban azt kell megállapítani, hogy hol történik a *jogszabályalkotás szükségességének felismerése*. Ezt megállapítani csak akkor lehet — húzta alá *Beér János* —, ha a jogalkotási folyamatban résztvevő összes tényezőre kiterjesztjük kutatásainkat. Az országgyűlés elé konkrét tárgyalásra csak valóban vitára már megérett tervezetek kerülhetnek, ezért indokolt a tervezetek előterjesztésének útját szabályozni. Meggondolandó viszont, hogy nem kellene-e a kezdeményezés lehetőségét szélesebbre vonni, különböző formában szabályozni. Elképzelhető lenne olyan megoldás is, amikor az országgyűlésnek először csak arról kellene döntenie, hogy szükségesnek tartja-e a megjelölt területen a jogszabályalkotás előkészítő folyamatainak megindulását. A továbbiakról csak akkor határozna az országgyűlés, amikor az előkészítés során ehhez a megfelelő előfeltételeket a szakemberek már kimunkálták. *Anita-Naschitz-Meirovici* és *Ion Vîntu* azt hangsúlyozták, hogy a jog forrása a szocialista országokban a dolgozó tömegek akarata, új jogszabály hozatalakor vagy meglevő jogszabály módosításakor tehát a dolgozó nép akaratának megismerése a legdöntőbb feladat. Az osztályakarat megfogalmazásában és kifejezésében döntő szerepet játszik a párt és a tömegszervezetek. A dolgozók akaratának felderítésében tehát főként ezekre a szervekre kell támaszkodni. Nem lebecsülendő a jogalkalmazó szervek szerepe van. A jogalkalmazó szervek a társadalom életéből sok olyan jelzést gyűjtenek össze, amelynek alapján megállapítható egy-egy terület nem kielégítő jogi szabályozása. A jogalkalmazás gyakorlati hasznosításának szükségességét a jogalkotásban *Beér János* is alá-húzta. Rámutatott ezzel kapcsolatban arra is, hogy ki kell munkálni a jogalkalmazás ilyen szempontból való tanulmányozásának legkorszerűbb módszereit, amelyeknek fel kell használniok többek között a pszichológia, a szociológiai kutatások eredményeit is. Csak ilyen eszközök igénybevétele biztosítja, hogy kellő időben észleljük a jogalkotással való beavatkozás megérlelődött igényét.

A jogszabálykészítés döntő fázisának, *konkrét előkészítésének* vitájában különösen nagy hangsúllyal emelték ki a tudomány és az elméleti szakemberek jelentőségét. Ez az a szakasz ugyanis, amely legközvetlenebbül kívánja meg a szakszerűség érvényesülését, a tudomány és a specialisták bevonását. *Borisz Szpaszov* ismertette, hogy a Bolgár Népköztársaságban a jogszabálytervezet előkészítésébe jelentős mértékben bevonják a tudományos intézeteket, szakembereket. Ezeknek véleménye azonban csak ajánló jellegű, s befolyásuk még nem érvényesül kellő mértékben. *Anita Naschitz Meirovici és Ion Vîntu* a jogászok szerepét húzták alá, akik a leghelyesebb jogi formák felderítésében játszanak nagy szerepet.

Jan Moural ismertette, hogy Csehszlovákiában nemrég látott napvilágot egy kormányrendelet, amely megszabja a jogi normák előkészítésének rendjét. A jogszabályalkotó szervek kötelesek a tudományos intézményeket és főiskolákat az előkészítő munkába bevonni. A jogszabályalkotási tevékenység koordinálását és módszerbeli vezetését az igazságügyminiszter látja el, akit e feladat megvalósításában az elmélet és a gyakorlat legképzettebb szakembereiből összeállított bizottság segít.

Legdifferenciáltabban *Beér János* bontotta ki a problémát. Hangsúlyozta, hogy a jogszabályalkotás nemcsak jól képzett jogászok közreműködését kívánja meg, hanem a jog által szabályozni kívánt szakterület legkiválóbb specialistáit is. A tudománynak alapvető szerepe és felelőssége van a jogszabály előkészítésében. Ennek felismerése a jogalkotásban résztvevő állami szervek számára azt a köteleséget rója, hogy tegyék lehetővé a tudomány befolyásolásának érvényesülését. A jogalkotónak ugyanis a szó

legteljesebb értelmében alkotónak kell lennie, mert mindenki számára érthetően meg kell tudni fogalmazni a tudományosan alátámasztott elképzelését, mégpedig az általa elgondolt koncepcióban, amelyben az összes lehető mozgásokat, ütközéseket számbaveszi. A tudomány a jogalkotásban csak úgy töltheti be szerepét, ha nemcsak a megindult jogalkotási folyamatba kapcsolódik bele, hanem a konkrét feladatok bekövetkezését be nem várva végzi el a fundamentális kutatásokat, s adja meg a jogszabályalkotó szervek számára azt az általános bázist, amely nélkül tervszerű jogszabályalkotás nem képzelhető el. Az elmélet embereit, valamint az elméletileg képzett gyakorlati szakembereket rendszerint különböző bizottságok formájában kapcsolják be az előkészítés feladatainak elvégzésébe. Ez a forma általában bevált, de részleteiben tovább kell finomítani. Fékezi pl. a szakértő bizottságok hatékonyságának növelését, hogy rendszerint nem a megfelelő helyen kapcsolódnak össze a jogalkotás előkészítésének konkrét folyamatával. Nem közvetlenül az előkészítés során döntést hozó szervek számára dolgoznak, hanem alsóbb szinten veszik munkájukat igénybe. Ez azt eredményezi, hogy a ténylegesen döntő szervek csak „megszűrt", eleve megcsonkított szakvéleményt kapnak, nem jutnak kellő tájékoztatáshoz azokról a kérdésekről, amelyekben pedig éppen a teljes tájékoztatás után kellene dönteni. Biztosítani kellene tehát, hogy a szakértőknek módjukban legyen a döntő szervekkel való közvetlen eszmecserére. Azt is el lehetne érni, hogy az előkészületet elvégzők többféle megoldást dolgozhassanak ki, úgy készítsék el a tervezetet, hogy abban különböző párhuzamos lehetőségek kapjanak helyet.

A jogszabályalkotó akarat létrejötte és kinyilvánítása, vagyis a *végső döntés megszületése* az egész jogszabályalkotási munka összegezését jelenti. *Kulcsár Kálmán* ezzel kapcsolatban arra hívta fel a figyelmet, hogy a jogszabály elfogadása az erre felhatalmazott szervek által csak formális döntést jelent. Ez a formális döntés a tényleges döntések folyamatát zárja le. Az első reális döntés politikai döntés abban a tekintetben, hogy politikai szervek döntik el, milyen életviszonyt milyen irányban kell jogszabállyal rendezni. Szocialista államokban a párt vezető szerepe többek között abban jelentkezik, hogy a társadalom és állam kapcsolatának tartalmát jelentő tények, jelenségek és szükségletek a párt politikai döntéseiben kerülnek kifejezésre. Az állam jogszabályalkotó mechanizmusa tehát egy reális döntéssel, politikai döntéssel áll szemben. Az alapvető politikai döntésen túl reális döntések nyilvánulnak meg a jogszabály tényleges tartalmában, a jogi megoldások kiválasztásában, a jogszabály megszövegezésében is. A reális döntési folyamat megismerése a formális döntési folyamathoz viszonyítva meglehetősen differenciált képet mutat. Ennek a differenciált jelenséegeket magában foglaló folyamatnak a feltárása szociológiai módszerekkel lehetséges csupán.

A testületi szervek döntéseit vizsgálva *Beér János* azt húzta alá, hogy a testület csak a fő vagy legalábbis az elvi kérdésekben dönthet. Az alkotó feladat lényege tehát a testületben egyrészt a direktívák meghatározása, másrészt az elhatározás ahhoz, hogy valamelyik előterjesztés jó, vagy rossz, elfogadható-e vagy sem. Nem lehet megtagadni a testülettől a módosítás jogát, de ügyelni kell arra, hogy egy részmódosítás elfogadásával, annak rejtettebb összefüggéseinél fogva, olyan következmények álljanak be, amelyekre a módosítás elfogadásánál nem gondoltak, részletes vizsgálat nélkül nem is gondolhattak.

8. Az alkotmányfejlődéssel, a törvényalkotás mechanizmusával, a képviseleti rendszerrel összefüggő kérdések tisztázása az államjogtudomány kutatási feladatai közé tartozik. Nem kis mértékben attól függ tehát a szocialista államépítés során felvetődő problémák tudományos szinten való megoldása, hogy az állampogtudománynak mennyire sikerül kutatási módszereit gazdagítani, kapcsolatait a rokontudományokkal kialakítani. A tanácskozásokon ennek megfelelően sok szó esett az államjogtudomány kutatásának kérdéseiről is. *Bihari Ottó* az államjogtudomány segédtudományairól, elsősorban a szociológiáról, és az általános szervezéstudományról azt jegyezte meg, hogy ezek nem egy olyan kérdést vizsgálnak, amelyek az államjogtudomány közvetlen segítői lehetnek. Az államjogtudomány nem érhet el eredményeket a történeti összehasonlítás módszerének intenzívebb alkalmazása nélkül. Még akkor is szükség van erre a vizsgálati módra, ha egy adott korábbi történeti korszak intézményei az állam osztálytartalma, funkciói miatt szükségszerűen különböznek a szocialista állam intézményeitől. Ügyelni kell azonban arra, hogy ne csupán jogszabályokat, intézményeket hasonlítsunk össze, hanem ezekkel együtt a mögöttes alapul szolgáló gazdasági-társadalmi viszonyokat is. *Péteri Zoltán* a szocialista állam- és jogtudomány rendszertani és metodológiai kérdéseinek viszonylagos megoldatlanságának okát arra a szimplifikáló szemléletre vezette vissza, amely az ezzel kapcsolatos feladatokat a dialektikus materializmus módszertani alaptételének az egyes szaktudományok által történő egyszerű átvételére szűkítette le. A szocialista államelmélet a jogelméleti vizsgálódásoktól messze lemaradva, tulajdonképpen csak most jutott túl a marxizmus—leninizmus klaszszikusaitól származó s az állam lényegére és működésére vonatkozó alapvető jelentőségű megállapítások egyszerű ismételgetésén, s kezdett hozzá a valóság jelenségeinek tanulmányozásából kiinduló konkrét kutatásokba. A szocialista államelmélet elmaradásának az is oka továbbá, hogy míg a szocialista jogelmélet támaszkodhat és támaszkodik is az ágazati jogtudományok nyújtotta segítségre, addig az államelmélet — az állam kérdéseire vonatkozó tényvizsgálatoknak, az ágazati államtudományok megfelelő kimunkálásának hiányából fakadó elmaradása folytán — ma még sok vonatkozásban légüres térben mozog. A szocialista állami élet továbbfejlesztéséhez az államtudományok tagoltabb rendszerének kiépítésére van szükség. *Pavel Peška* vázolva a szocialista államjogtudomány előtt álló új feladatokat, kiemelte, hogy felül kell vizsgálni a szocialista demokratizmus, a törvényesség, a szocialista állam személyi kultusz időszakában eltorzított koncepcióit, s azokra az új jelenségeknek, lehetőségeknek a feltárására, elemzésére kell fordítania

a figyelmet, amelyek a szocialista demokrácia, a törvényesség, a humanizmus további kiszélesítését eredményezik. *Alexander Fira* ismertette, hogy a kutatóintézetek finanszírozása Jugoszláviában, az önigazgatási rendszerből eredően, szerződéses keretek között történik. Ez az államjogi kutatómunkára elég hátrányos, mert a gyakorlatibb jellegű jogágakhoz (államigazgatási jog, polgári jog, büntető jog stb.) képest jóval kevesebb anyagi juttatásban részesül. *Sylvester Zawadzki* kifejtette, hogy az államjogi kutatás nem korlátozódhat csupán az államjogi rész-szabályok vizsgálatára, hanem annak megvizsgálására is ki kell terjednie, hogy miként valósulnak meg az alkotmányos alapelvek a gyakorlatban. Ebből következően a szociológiai módszereket nemcsak a rész-szabályok, hanem az alkotmányos alapelvek megvalósulási fokának mérésére is fel kell használni.

D. A. Kerimov a kutatás helyes módszerei elsajátításának jelentőségét alapvető fontosságúnak tartotta. Az államjogtudomány kutatási módszerei alapvetően a dialektikus materializmus alaptételein nyugszanak, az államjogtudománynak azonban ezt a módszert ki kell egészítenie kutatási területének sajátos jellegéből fakadó speciális módszerekkel. A szovjet jogtudomány széles körben felhasználja a szociológiai, statisztikai és jogösszehasonlító módszert. *Kovács István* a szocialista alkotmányfejlődés perspektívája szempontjából nagy jelentőségűnek ítélte meg a valóságos társadalmi viszonyok feltárására irányuló komplex kutatásokat. Ezek alapján határozhatók meg ugyanis, hogy a társadalmi viszonyoknak, melyek azok a területei, amelyek alkotmányi szabályozást igényelnek. E tényfeltáró kutatások eredményes megvalósítása az összes társadalomtudományok közreműködését igényli, ide értve a közgazdaságtant, filozófiát, szociológiát, a rokontudományokat és a jogtudomány összes ágazatait. Az államjogtudomány e vonatkozásban kettős szerepet lát el: kizárólagos jelleggel kutatja, elemzi az alkotmányi szabályozás jogi formájával, szerepével kapcsolatos kérdéseket. Más oldalról szintetizálja, egyben alkalmazza más tudományok eredményeit.

9. A jogtudomány és a jogi oktatás közötti kapcsolat a szocialista országokban igen szoros és gyümölcsöző. A tanácskozás résztvevői ezt az alkalmat sem szalasztották el, hogy kicseréljék az államjog oktatásában szerzett tapasztalataikat és ismertessék az oktatás során felmerülő problémáikat. A legnagyobb vita a körül forgott, hogy milyen legyen az ún. tiszta és vegyes államjogi szabályok kifejtésének aránya az oktatásban. Tekintve, hogy ezek a szabályok egyaránt fontosak, közel egyenlő arányokat kell kialakítani — fejtette ki véleményét *Bihari Ottó*. A tananyag első felében a vegyes normákról szóló rész a viszonylag nagyobb súlyú, a második felében viszont különösen nagy gondot kell fordítani a tiszta államjogi normák és az azokkal összefüggő nézetek elsajáttitatására. Az eddigi oktatási gyakorlatban azonban az államjog jogi jellege meglehetősen háttérbe szorult. Az államjogi tankönyvek egy része még mindig csak az államjog politikai oldalát emeli ki, nem mutatja be az alkotmány egyes szakaszait, mint jogszabályokat, de különösen nem foglalkozik a részlet-jogszabályokkal. Az azonban szinte általánosnak mondható, hogy az államjogi tankönyvek nem dolgozzák fel az alkotmánnyal, a jogi szabályokkal összefüggő bírósági elvi döntéseket, vagy bírói gyakorlatot. *Borisz Szpaszov* szintén azt hangsúlyozta, hogy az államjog oktatása során a hatályos jogszabályok elsajáttítatására, továbbá az állami szervek gyakorlatának ismertetésére kell a nagyobb figyelmet fordítani. *Alexander Fira* a jugoszláv államjogi oktatás rendszerét ismertetve azt emelte ki, hogy az egyetemi autonómiából következően nincs mind a kilenc jogi fakultáson előírt kötelező tanterv. Ennek ellenére a tantervek egy része az alkotmányjog normatív jellegének kifejtésére helyezi a súlyt, a másik része pedig elsősorban az alkotmányjog politikai vonatkozásait helyezi előtérbe. Erőteljes törekvés észlelhető azonban a két irányzat egyeztetésére. *Beér János* azt hangsúlyozta, hogy az általános jogászképzés során a jogalkotás módszereire, elveire is meg kell tanítani a hallgatókat. Az államjog oktatása során feltétlenül figyelembe kell venni a jogalkalmazó szervek gyakorlatát — húzta alá *Martonyi János*. A jogalkalmazó szerveket azonban nem szabad pusztán a bírósági szervekre leszűkíteni. Az államjog szabályainak gyakorlati érvényesülését — talán a bírói gyakorlatnál jobban — jelzi az államigazgatási szervek jogalkalmazó gyakorlata.

A konferencia jelentős mértékben hozzájárult a szocialista államjogtudomány továbbfejlődéséhez. Bizonyítják ezt azok, a konferencia záróünnepélyén elhangzott felszólalások, amelyek egyhangúan a tanácskozások rendszeresebbé tételét javasolták.

Lőrincz Lajos

A Lengyel Népköztársaság büntetésvégrehajtásáról

Múlt év októberében tanulmányúton voltam a Lengyel Népköztársaságban. Bár a Lengyel Tudományos Akadémia Kriminológiai Intézetének vendége voltam, az Igazságügyminisztérium lehetővé tette számomra a jelentősebb javító intézetek és börtönök meglátogatását. Nem állítom, hogy két hét alatt jól meg lehet ismerni egy olyan bonyolult szervezetet, mint a büntetésvégrehajtás egész rendszere és ezen belül az egyes büntetésvégrehajtási objektumok belső élete. Részletjelenségekből azonban következtetni lehet a rendszer egészére, a rendszer egészét viszont olyan jellemvonások határozzák meg, amelyek egyes részekre jellemzőek. Megfigyeléseim arra irányultak, amit mi is felhasználhatunk. Nálunk ugyanis most folyik a büntetésvégrehajtás kodifikációja. Bizonyára hasznos lesz tehát, ha megfigyeléseimet és tapasztalataimat leírom.

1. Lengyel kollégáink új büntetésvégrehajtási kódex kidolgozásán fáradoznak. A kódex előmunkálatai befejeződtek. Az elkészült javaslatot rendelkezésünkre bocsátják. A javaslat rendelkezéseit még nem ismerem. Egy azonban bizonyos: lengyel elvtársaink a büntetésvégrehajtás kodifikációjában sokkal könnyebb helyzetben vannak, mint mi. A kodifikáció ugyanis — véleményem szerint — nem jelentheti egyszerűen a már kialakult gyakorlat szentesítését, hanem új intézmények, új elvek, új működési program meghonosítását.

Ezeknek természetesen nem kell merőben és teljesen új dolgoknak lenniök, hiszen kapcsolódhatnak a gyakorlat által kimunkált sikeres és hatékony tapasztalatokhoz és mint ilyenek: a gyakorlatban itt-ott jelentkező új elvek szélesebb körű általánosításainak kell lenniök. A lengyel kodifikáció az új és modern elveket nem egyszerűen a törvénnyel kívánja meghonosítani és nem is a gyakorlat által spontán módon felvetett tapasztalatokat általánosítja. Az új és modern elvek, intézmények és eljárási módok lehetséges változatai közül a lengyel kodifikáció *alapos kísérletezés után* választotta ki a legjobb megoldásokat. A magam részéről egyes kísérleteket és nem ezeknek törvényi általánosítását láttam. A kísérletek azonban azt mutatják, hogy a lengyel büntetésvégrehajtási kódex újításai már kipróbált eljárások törvényi általánosításai. Ami jellemző a kodifikálásra, az jellemző az egész büntetésvégrehajtási rendszerre is: bátor és elméletileg megalapozott kísérletezés, *empirikus-tárgyilagos* szellem.

2. Az empirikus kísérletező szellem önmagában még nem minden. Ez a beállítottság kalandokba is sodorhat. Szerencsére ennek veszélye nem áll fenn. A büntetésvégrehajtás felügyeletét ellátó Igazságügyminisztériumnak ugyanis egy nagyszerűen működő büntetésvégrehajtási kutató központja működik. Ez a kutatóközpont készíti elő a kísérleteket és vizsgálja, értékeli az eredményeket. Hangsúlyozni szeretném: nem *ellenőrzésről*, hanem *tudományos vizsgálatról* van itten szó. Az önmagához kritikusan viszonyló és igényes gyakorlat így teremti meg munkájában az elmélet és gyakorlat egységét. A büntetésvégrehajtási kutató központ kriminológiai vizsgálatokat folytat és így — többek között az elítéltek személyiségének megismerése útján — dolgozza ki kriminálpedagógiai programját és eljárásait. Nyilvánvaló, hogy az operatív vezetés mozgékony ellenőrzési rendszert is igényel, hiszen az elmélyült tudományos vizsgálat erre a mozgékonyságra képtelen. Ezt az ellenőrzési rendszert nem ismerem. A tudományos kutatás központjának megszervezése nem csak azzal a hallatlan előnnyel jár, hogy a büntetésvégrehajtásnak *saját elméleti tanácsadó szerve* van, amelyik mintegy „belülről" látja és vizsgálja a problémákat. Ez a központ értékes gyakorlati és elméleti anyagot szolgáltat a büntetésvégrehajtás személyi állományának kiképzéséhez is. Ennek a tudományos központnak egyrészt az igényes elméletiség, másrészt a gyakorlati problémák „belülről" való látása igen nagy tekintélyt biztosít. Az egyetemi hallgatók büntetésvégrehajtás tárgyában írt „magister" dolgozatait például a kutató központ dolgozói véleményezik. (Itt jegyzem meg, hogy a magister dolgozatok nem lehetnek egyszerűen irodalmi kompendiumok, hanem önálló empirikus felméréseken kell alapulniok.)

3. A kísérletező szellem és empirikus-alkotó munka a büntetésvégrehajtás gyakorlatában az egyes intézmények vezetésében is megtalálható. Ennek a szellemnek a kialakításához azonban nem elegendő a hivatásszeretet és hivatástudat, de még a nagy gyakorlati tapasztalat sem. Ehhez szükséges még egy lényeges szervezeti kérdés megoldása is. A következőkre gondolok. A büntetésvégrehajtás szervezete fegyveres testületként működik. A mi viszonyaink között a fegyveres testületekre jellemző szoros fölé- alárendeltségi viszony szinte kizárja az egyes objektumok parancsnokainak önállóságát. Lengyelországban a büntető-intézetek vezetői parancsnokok ugyan a *biztonságos* őrzés feladatainak fegyveres-rendészeti jelleget megkívánó megoldásában, azonban az intézmények *belső életének* megszervezésében, légkörének kialakításában és az elítéltek *átnevelésében* valójában *intézeti igazgatók*. Az önállóság biztosítása teszi valójában lehetővé egyrészt a munkafeladatokért való teljes felelősségvállalást, másrészt pedig ez a legjobb eszköz az alkotó hatékony munkára serkentésre. A büntetésvégrehajtás felügyeletét az Igazságügyminisztérium látja el.

4. A büntetőintézeti igazgatókat az átnevelés munkájában viszonylag nagy létszámú — a mienknél jóval nagyobb — nevelőtestület támogatja. A nevelőtestület és a pszichológus feladata a büntetési idő kezdetén a megfigyelés. Az elítéltek osztályozásában, a megfelelő intézeti típus és rezsim megválasztásában a megfigyelés periódusának döntő jelentősége van. Fel szeretném hívni a figyelmet arra, hogy a kategóriába sorolás nem pusztán az ítéleti jogi minősítés kérdése, hanem a kriminológiai vizsgálat közbeiktatásával történik. A megfigyelés periódusában alkalmazott módszerek stände rdizáltak. A szakképzés és képzés megfelelő formájának kiválasztása például feltételezi a szellemi képességek megfelelő szintjét és a rátermettség, a képességek, készségek pontos felmérését.

Mindez egységes módon, előírt intelligencia tesztek alkalmazásával történik. A megfigyelés periódusában kell tisztázni az elítélt emberi kapcsolatrendszerét is. Erre ugyancsak egységesített, gondosan kidolgozott környezetvizsgálati sémát használnak fel. Felhívom a figyelmet arra, hogy itt nem csak fiatalkorú bűnelkövetőkről van szó, akiknél a környezettanulmány elvégzése eljárási előírás, hanem felnőttkorú elítéltekről, akiknek büntetőeljárási anyagában ez a kérdés nem mindig nyer tisztázást. Ezt a „felderítő" munkát a tanácsok szociális osztályának aktívái és társadalmi egyesületek végzik külön megkeresésre.

A megfigyelés periódusának kell tehát tisztáznia az elítélt lényeges személyiségi jegyeit és emberi kapcsolatrendszerét. Ennek célja: a helyes kategóriába sorolás és a hatékony nevelőmunka kiindulási alapjainak tisztázása. A kategóriába sorolásról külön bizottság dönt. A helyes tárgyilagos tájékozódás a kriminálpedagógiai kezelés előfeltétele tehát, amit erre a célra rendszeresített személyi állomány stände rdizált módszerekkel külön eljárási fázisban (megfigyelési idő) végez el. A megfigyelés természetesen nem zárul le a büntetésvégrehajtás kezdetén foganatosított külön eljárással, hanem állandó, folyamatos mozzanata az egész kriminálpedagógiai kezelésnek. A pszichológus által alkalmakként foganatosított vizsgálat alapot teremt a nevelési eljárások esetleges korrekciójához (pl. más csoportba való áthelyezés stb.). Az egyéni fejlődési lapokra rá kell vezetni minden lényeges megfigyelést, a magatartásban mutatkozó előrelépést, vagy visszaesést. Az elítélt kollektívák viselkedésében

mutatkozó fejlődés nyilvántartására szolgál a körletnevelők által vezetett eseménynapló. Ez ugyancsak gazdag megfigyelési alapot tartalmaz és megadja az egyéni fejlődés közösségi hátterét.

Az igazgatók munkáját támogató és ugyanakkor nagy önállóságot élvező és kezdeményező szellemű nevelőtestületek szakszolgálati ágként működnek. Bár kétségkívül ők is létszámgondokkal küzdenek, azonban problémáik ezen a területen nem hasonlíthatók a mienkhez. Nálunk a nevelők létszámkérdése még azzal függ össze, hogy van-e egyáltalán nevelés, lengyel kollégáinknál pedig a munka hatékonyságával, de nem a nevelés „létkérdésével" függenek össze a létszámgondok. A viszonylag nagy önállóságot és kezdeményező erőt jelentő nevelőtestületek létrehozása nemcsak létszámkérdés, hanem szakmai kvalifikáció kérdése is. A Lengyel Népköztársaság pedagógusképzésében külön szakot jelent az általános nevelőképzés mellett a speciális nevelőképzés, amely főleg antiszociális és veszélyeztetett emberekkel való szakképzett bánásmódra képesít. Emiatt aztán inkább a kezdeményező erő és szakmai fantázia ésszerű összefogása az intézeti igazgatók gondja és nem az, hogy a különleges nevelési viszonyokból folyó nevelési sajátosságokba bevezessék nevelőiket.

5. A büntető intézetek lényegében három kategóriába sorolhatók. Vannak zárt, félig zárt és nyílt intézetek. A nevelés eredményességéhez mérten van áttelepítési lehetőség más intézeti típusba. Az intézeti típusok a belső őrzés és mozgásszabadság, a nevelési eljárások, a jogok és kötelességek, a kedvezmények és az elítélt közösségek öntevékenységének különböző fokozatait és változatait követik. A felnőttek nyílt intézetei a teljes belső mozgásszabadságot és az elítélt kollektívák önellenőrzését és önálló ügyintézését jelentik. A büntetésvégrehajtási személyzetnek itt felügyeleti jogköre van, de a napirendi tevékenységek lebonyolítása az elítéltek önigazgatási testületének a dolga. A szabadidőben az egymással való érintkezés nincs korlátozva. A félig zárt intézetekben az önigazgatás már körletre korlátozódik (pl. a körlet kulcsát is az elítéltek által adott szolgálat kezeli) és a napirend lebonyolítása már a büntetésvégrehajtási személyzet feladata. A körleten belüli érintkezés megengedett, körletenként társalgó működik, berendezett borbélyműhely áll rendelkezésre. A körleten kívül, a központi klubban szervezett mozielőadások, összintézeti kulturális rendezvények, központi könyvtár stb. már nem tartozik az önigazgatási szektorba. A félig zárt és a nyílt intézetekben a kulturálódási-művelődési lehetőségek a művelődés, ismeretszerzés, tájékozódás és szórakozás szükségletét elégítik ki. Rendelkezésre áll például minden folyóirat és újság, nincs tehát szellemi elszigetelés a külvilágtól. A rádióadás központi stúdió útján történik, ami felöleli az ismeretterjesztés és a szórakozás műfaját is. A szabad élet modelljét igyekszik az intézet megközelíteni és a nevelést nem szűkíti le mereven a szellemi-intellektuális ráhatásra, hanem figyelembe veszi a természetes emberi szükségleteket (pl. munka utáni szórakozás), amivel biztosítja az érzelmi nevelés lehetőségeit és egyáltalán a nevelés érzelmi töltését. Az esztétikai nevelés szerves része például a körlet önálló, lakályos berendezésének joga: az egységesen előírt ágyvetés, szekrényrend stb. mellett képekkel, a hozzátartozók fényképeivel, személyes használati tárgyakkal (pl. gitár lóg az ágy felett), függönnyel, színes terítőkkel, virággal rendezik be maguk az elítéltek körleteiket és szobáikat. Így tanulják meg, hogy keresetük egy részét hogyan fordíthatják otthoni körülményeik kulturált berendezésére. Figyelemreméltó pedagógiai elvvel állunk itt szembe: nem elég az intelem és meggyőzés, hanem be is kell gyakoroltatni dolgokat. Napfényes ligetté válik ezzel a büntetőintézet? Nem, hanem valóban a tisztességes, rendezett és kulturált élet iskolájává.

A fiatalkorúak nyílt intézetei különleges intézetek: lényegében internátusok. Megdöbbentő lehet a konzervatív szemléletnek, pedig lényegében nem más ez, mint a hatékony nevelés végső állomása, illetve a nevelés eredményességéhez fűződő logikus konzekvencia. Az internátus jelleg nem átmeneti otthont jelent, hanem a szervezett életrend egyik színtere. A szakképzés bizonyos fokán a növendékek szabad üzemben dolgoznak, délután szabad szakiskolát látogatnak, az intézet pedig az életrend harmadik állomása és a növendékek támaszpontja: itt készülnek el tanulmányi feladataikkal, itt szórakoznak, itt alszanak, ide térnek vissza tanulmányi szabadságról, az intézet segíti gondjaik megoldását és szabad életük előkészítését, megszervezését is az intézet végzi.

6. A büntetőintézetek nevelőmunkája lényegében három bűntettes kategóriára koncentrál: a fiatalkorúakra, a fiatal felnőttekre és a visszaesőkre. Lengyel kollégáink levonták a kriminológiai tapasztalatok bűntetőjogi és kriminálpedagógiai (bűntetésvégrehajtási) következményeit. A bűnöző karrier fiatalkori bűnözőként indul, a kriminális mozgékonyság és a fiatalkori bűnözők visszaesése lényegében a fiatal felnőttkorban ragadható meg, míg a felnőttkori visszaesés a végső stádium. A lengyel irodalomban vita folyt a visszaesők kriminálpedagógiai kezeléséről. Egyesek a szigorú börtönrezsim fontosságát hangsúlyozták, mondván, hogy ennél a bűntettes kategóriánál a nevelhetőség lehetőségei igen korlátozottak. Mások — helyesen — azt hangsúlyozták, hogy a nevelhetetlenség mindig az alkalmazott módszerekhez képest eldönthető személyi tulajdonság. A hagyományos módszerek — a szigorú rezsim — nem vezettek eredményre, mert a börtönélet elidegenítette a szabad élettől éppen azt a bűntettes kategóriát, amelyik egyébként sem tud beleilleszkedni. A kriminálpedagógiai kezelésnek tehát — logikusan — éppen ennél a kategóriánál kell a legintenzívebbnek lennie, hogy a szabad életbe való normális beilleszkedés feltételeit és készségét kialakíthassa. A vitát egy kísérleti, visszaesők számára szervezett börtön dönti el. Néhány éves működése máris igen jó tapasztalatokat hozott.

A büntetésvégrehajtás körülményeinek és az egyes bűntettes kategóriák kriminológiai vizsgálata további igen lényeges és megoldásra váró problémákat derített fel. A különböző bűntettes kategóriák külön kezelése — mint láthattuk — lényegében megvaló-

sult. A különböző kategóriákon belül azonban nagy problémát okoznak a „környezeti kibírhatatlanságot" mutató neurotikus és pszichopata elítéltek. Ezeknek különleges személyi tulajdonságai nem befolyásolják ugyan a büntetőjogi felelősséget és a kriminológiai sajátosságokra (kategóriába sorolás) sincsenek lényeges kihatással, azonban külön kezelésük megfontolandó. Ennek indoka: a büntetés általános nevelő hatása mellett gyógykezelést is igényelnek.

7. Az elítéltek reszocializálása érdekében tett intézkedések a lengyel büntetésvégrehajtás fontos és szerves részét képezik: nemcsak az utógondozásra utalt gyakorlati teendőket jelentenek. Ez konkréten azt jelenti, hogy az elítéltek perspektívarendszerében a nevelés folyamán olyan változást kell elérni, hogy társadalmilag hasznos jövőbeli szerepük tudata megerősödjön, ne érezzék magukat kitaszítottnak. Ennek kitűnő módszere a nagyvonalú szakképzés mellett az üzemi patronázs rendszer. Bizonyos üzemek szakmunkás igényét az egyes büntetőintézetekben folyó szakmunkásképzés is képes bizonyos fokig kielégíteni. Erre egyes üzemek számítanak is és ezért a szakmunkásképzés megfelelő színvonalának biztosításában — érdekeltségüknek megfelelően — anyagilag is résztvesznek, az elméleti képzés mellett folyó gyakorlati munka az ő munkahelyeiken folyik. Szabadulás után szociális gondoskodással is elősegítik a szabaduló elítéltek beilleszkedését, meggyökeresedését és az üzemi törzsgárdába való felemelkedését. Ez a rendszer ott, ahol a népességmobilitás olyan nagyméretű, mint a Lengyel Népköztársaságban és ott, ahol olyan sok ipari centrum működik, kitűnő eredményeket képes produkálni. A szabaduló elítélt tudja: nem általában a szocialista társadalom, hanem annak meghatározott kollektívája fogad vissza és nyújt támogatást abban, hogy a büntetőintézetben tanult és elsajátított képességek és készségek valóban realizálódjanak is.

Úgy gondolom, hogy ez a rövid tapasztalatösszegezés hasznos tanulságokat nyújt a büntetésvégrehajtási kodifikációnk számára is. Biztos vagyok benne, hogy a mi kodifikációnk az elvi rendelkezések keret-jellegével lehetőséget nyújt majd kísérletező és a nevelőmunka hatékonyságát állandóan fokozó gyakorlat — önmagát állandóan vizsgáló és korrigáló gyakorlat — kialakítására.

Szabó András

Gondolatok a jog és a pszichológia határterületéről

A jogi felelősség alapproblémáiról, a polgárjogi felelősségről szól Eörsi Gyulának az Akadémiai Kiadónál megjelent könyve. A műben is előforduló olyan kérdésekről szólok csupán, amelyek a jog és a pszichológia határterületén vannak, és amelyek mindkét aspektusból megközelíthetőek. Ezek *egyike: az erkölcsi és jogi felelősség s a velük kapcsolatos ún. szabad akarat; a másik: a szankciók tudatformáló, vagyis nevelő hatása.*

Egyetértek azzal, hogy Eörsi Gyula elveti mind a szélsőséges indeterminizmust, amely *„az erkölcsit abszolutizálja, s az okozatiságot az ember tetteire nem ismeri el", s elveti a másik végletet is, amely „a történelem és a társadalom törvényszerűségeinek kérdésében vagy az agnosztikus, vagy a mechanikus okságnak alá vetettnek tartja azokat, mint egy csupán biológiai organizmust* stb. — s az egyénnek semmiféle, *még relatív önállóságot, alkalmazkodási képességet, rugalmasságot sem tulajdonít."* A szerző álláspontja szerint a *helyes megoldás* feltétele: „a társadalom és egyén viszonyának, s az emberi magatartás sajátos, *a személyiség (főleg a tudat) közvetítésével végbemenő determináltságának helyes felfogása."*

Ezt az álláspontot — elvileg — pszichológiai szempontból is helyesnek kell elfogadni. — Minden pszichológiai iskola — keleten és nyugaton — Rubinsteintől Schilderig — egyetért ma abban, hogy az egyén minden pszichés tartalmát, illetve funkcióját, kezdve az érzékeléstől, felfelé a legmagasabb és legdifferenciáltabb funkciókig, így természetesen minden *akarati és cselekvési tényeit is jellegzetessé teszi, tehát determinálja: éppen a személyisége.*

Mi hát a személyiség és mitől függ annak a minősége? A személyiséget sokan és sokféleképpen definiálták már: Bleuler, Jaspers-Kretschmer, Freud és iskolája — W. Stern, Schneider, Schipkowensky nálunk elsősorban Gegessy stb. foglalkoztak vele. Az egyes álláspontok ismertetésével itt nem foglalkozhatom, csupán két, az előbbieket jórészt *magában foglaló,* definíciót idézek. Gegessy első definícióját, mely szerint: „a személyiség az egyedi ember egyéni tulajdonságainak sajátos összessége és egyben bizonyos rendezettségű egysége" és Schipkowenskyét, aki szerint: — „Zusammenfassend lässt sich die Persönlichkeit, als *die psychophysische* Ganzheit der menschlichen Individualität bestimmen" — amelybe tehát minden tudatos és tudattalan pszichés tartalom, karakter és testi alkat, arc, mimika és mozgás, az írás jellegzetességéig beletartozik; a személyiség: maga az ember.

A személyiség definíciójánál is fontosabbak a következők: *1. Mi* — illetve milyen *tényezők determinálják a személyiséget? 2. Mitől függ annak a minősége,* tehát fejlettségi foka, épsége, vagy kórossága, azaz viszonylag harmonikus, vagy belső és külső konfliktusokkal telített, belsőleg diszharmonikus, külsőleg adaptálatlan állapota? *3.* Végül pedig — *miben mutatkozik meg mindez?*

Ami a személyiség kialakulásának az előfeltételeit, tehát determinánsait illeti, *az mindenkor polyfaktorialis. Minthogy a személyiség a biopszichológiai és szociális erők egymásrahatásának az eredője, tehát a személyiséget kialakító erőkomponensek is több oldalról tevődnek össze:*

A veleszületett, helyesebben az átöröklött valami, aminek a mivoltáról és *fokáról,* főleg ami a jellembeli sajátosságokat illeti, *ma még nem sokat tudunk.* Az átöröklés csak olyan általános jellegekben mutatkozik, mint pl. az idegrendszer tempója, reactibilitása, teherbíró képessége stb. — Mindezek azonban mind a pedagógiai, mind a pszichiátriai tapasztalatok szerint nem determinálják véglegesen az egyén jellemét és sorsát. Ez tehát nem fatalizmus, nem horoszkóp. Ezekhez az idegrendszeri alap-

adottságokhoz, mind a fizikai, mind a psychosociális külvilági behatásokból az élmények egész sora járul — az intrauterin élettől kezdve a vizsgált időpontig —, ezek együttesen döntik el egészségessé vagy beteggé fejlődését. Ezek alakítják ki személyiségét. így természetesen azokat a struktúrákat is, amelyek a jelenlegi vizsgálódás tárgya: a *jogsértő ember* szempontjából, legdöntőbbek, az ún. *fékező apparátusokat.* Ezek a társadalmi követelményekhez alkalmazkodni képes emberben megfelelően, az adaptálatlanban viszont hiányosan fejletteknek mutatkoznak. — Többes számban mondottam: *fékező apparátusok.* A dinamikus pszichológia e téren kettős struktúrát ismert fel. — Az egyik az érzelmekben gyökerező erkölcsi fék — a másik: a judicium, a konzekvenciákat is mérlegelni képes, s a *realitással megfelelő kapcsolatban* levő — *éntudat.* — Elsősorban az erkölcsi fékező apparátus dönti el, hogy az egyén milyen érzelmi állapotban van a külvilággal, hogy jóakaratú, szociális, tehát közösséget, felelősséget érző-e embertársaival szemben, vagy ellenkezőleg, egocentrikus, akit a külvilág tárgyaihoz és személyeihez igen gyér, vagy semmiféle pozitív érzelmi kapcsolat nem fűz, aki számára a másik ember érdeke teljesen közömbös, sőt, aki egy vagy több irányban nem egyszer az egész külvilággal szemben ellenséges érzülettel és menetkész agresszív indulatokkal telített, tehát antiszociális állapotban van. Ennek az erkölcsi féknek a kialakulásáról, amely, mint említettem — az érzelmi életben gyökerezik — ma már minden pszichológus és pszichiáter, sőt pedagógus véleménye megegyezik abban, hogy a korai és legkoraibb gyermekkorban indul el, s ott dől el, vajon milyen erőteljessé válik, sőt, hogy egyáltalán kialakul-e? A gyermek és szülő, első stádiumban az *anya és gyermek közötti kapcsolat zavartalansága,* tehát folyamatossága és pozitív jellege az, amely döntő lesz ebben a vonatkozásban. Mindaz, ami ezt a kapcsolatot megzavarja, a szülő fizikai, vagy csak erkölcsi, illetőleg érzelmi elvesztése — így a nevelő vagy az anyafigura folytonos változása is, amire extrém példa volt a múltban, a „menhelyi gyermek" — megakadályozza a szülővel való érzelmi azonosítások kifejlődését és ezzel a szülő által képviselt és közvetített társadalmi követelmények elfogadását. Minthogy ezek a gyermek fejlődése folyamán éppen a saját erkölcsi Kódexnek, az erkölcsi fékező apparátusnak az alapjává válnak — akadályozza kialakulását.

A családon belüli stabil érzelmi kapcsolatok kialakulásának az elmaradása azután megnehezíti, sőt nem egyszer lehetetlenné teszi az egyén későbbi pozitív érzelmi kapcsolatainak a kibontakozását is a külső világban az embertársakkal szemben. — Akiben élnek ezek a primaer klisék, *akiben a szeretőképesség a gyermekkorban kialakult és meg is maradt, az ezer szállal fűződik később a külvilág személyeihez, sőt tárgyaihoz is. Ezzel együtt válik élővé benne az a bizonyos felelősségérzés is, amely nem más, mint annak a felismerése, hogy az embertárs ugyanolyan lény, mint ő maga, akinek vágyai, életigényei tehát ugyanolyan jogosultak, mint az önmagáé.* Így nyílik meg a tartozik rovat — a követel mellett. Ha jól szemügyre veszszük, kiderül, hogy minden erkölcsi tanítás, állásfoglalás alapja éppen ez: *az egyén és a másik ember, az én és te közötti azonosság felismerése és átélése.* — „Szeresd felebarátodat, mint önmagadat." „Amit magadnak nem kívánsz, ne tedd másnak." „Szabadság, *egyenlőség,* testvériség" egészen a szocialista erkölcsi szemléletig, amely *minden embernek egyenlő jogot kíván biztosítani a munkához, illetve az élethez, s annak minden pozitívumához.*

Felismerték ezt, s ennek a lelki beállítottságnak a jelentőségét a *negatív társadalmi áramlatok is* — a mindenféle — elsősorban a fajgyűlölet propagálói — hogy az ember képtelen olyan fokú destrukcióra egy másik emberrel szemben, akit önmagával azonosnak kell felismernie, mintha úgy érzi és éli át, hogy az más, tehát nem azonos vele. Ezért bélyegezték meg mindig előbb mindazokat, akiket a másik emberrel el akartak pusztíttatni.

A vallási és fajüldöző jelszavak mind az elkülönítést — az identifikációt megbontó lelki folyamatot szolgálják, s a harcra buzdító népi mondások is ezt tükrözik, pl. „üsd, nem apád", stb. Garofalo az általa megjelölt két emberi tulajdonság: a „probité" és a „pitié" alapján, amelyeket ő veleszületett „sense morale" alapjának tartott, szintén a részvétet, vagyis az embertárshoz való pozitív érzelmet, az együttérzést tekintette a becsület, s a megbízhatóság, tehát a pszichés, az erkölcsi felelősség alapjának. Csak ott tévedett, hogy ezeket veleszületetteknek tartotta, holott ezek a legnagyobb mértékben a vázolt társadalmi, illetve kulturális hatások alapján *szerzett* qualitásai a személynek.

Amennyiben bűnöző egyének életfolyamatát, sorsát nagy számban közelebbről megnézzük, azok gyermekkorában törvényszerűen megtaláljuk azokat a kritériumokat, amelyeket előbb a positiv érzelmek, s az azokban gyökerező erkölcsi fékek kiépülésének az akadályaiként jelöltünk meg. Ezek oly mértékben ismétlődnek — hogy *specifikus külső ártalmaknak nevezhetők, szemben az átöröklési vonalon észlelt bizonytalansággal és főleg azok nem specifikus voltával.*

Az antiszociális személyiségnél elsősorban az embertárssal való azonosulási, érzelmi folyamat hiánya észlelhető. Ez néha a legnagyobb fokú közönyben, *szinte vakságban mutatkozik a másik ember érdekeivel szemben; nem beszélve a lázadó, sőt ellenséges érzelmekről, amelyek a későbbi évek folyamán alakulnak ki masszívabban,* legtöbbször éppen a károsító körülmények között hibássá fejlődött egyén egocentrizmusa s egyéb provokációi által elszenvedett újabb sérelmek — tehát az *egyén és környezete között ily módon kialakult circulus vitiosus — következtében.*

Az erőteljes erkölcsi fék, az önálló belső erkölcsi kódex hiányával élő emberek száma igen nagy. Ez önmagában azonban még nem vezet biztosan kriminalitáshoz, s így a jogi felelősségre vonhatóság szituációjához. („Praetor non iudicat de internis").

Ahhoz, hogy az egyén szembeforduljon a közösséggel és törvénybe ütköző kriminális tetteket is hajtson végre, egy másik fékező apparátusnak — a realitást vizsgáló, s a konzekvenciákat mérlegelő — éntudati fék funkcióinak is insufficienseknek kell bizonyul-

niok. *Ez az állapot létrejöhet vagy azért, mert* a realitást is mérlegelő struktúrák *nem is fejlődtek ki kellőképpen, vagy* azért, mert *valamely nagy lelki megterhelés következtében ezek megsérültek* (súlyosan beteg egyéneknél az utóbbi helyzettel találkozunk) *vagy azáltal, hogy a külvilág eseményei — bizonyos történelmi idők stb. — folytán a külső társadalmi nyomás, tehát a várható szankcióktól való félelem csökkent és így még a realitást máskor józanul mérlegelni képes éntudatú ember inger küszöbét is elérte a lehetőség, a csábítás.* Ilyenkor azok is bűnözővé váltak: loptak, betörtek, embert öltek, akik normális időkben, normális szankciók elvárhatóságának az idején *tudtak nem* bűnöző módon élni, illetve aktív bűncselekményt, jogsérelmet *nem* elkövetni.

Milyenek voltak ezek az emberek? Olyanok, akiknek önálló belső erkölcsi kódexük — tehát erkölcsi fékük — nem volt kifejlődve, a realitás fékei pedig szintén hamarosan, mihelyt a külső nyomás csökkent áteresztőkké váltak. — Latensen antiszociális érzelműek voltak, s a kísértés, a csábítás — mint már szó volt róla — oly fokú volt, amely ellenálló erejüket legyőzte. A kétféle belső fékkel párhuzamos tehát a kétféle felelősség felvétele. A belsőleg antiszociális állapotú egyének a latensen züllöttek, akiket csak a realitás fékei, a szankciók lehetőségének a felismerése tart vissza; ők csupán az erkölcsi felelősség követelményeinek nem felelnek meg.

Akiben viszont a reális öntudat fékei sem elegendők, azok manifeszt kriminális tetteket követnek el és törvénysértőkké, jogilag is felelősségre vonhatóvá válnak.

Az ún. akarat-szabadságról szólva ismételni kell, hogy az egyén minden pszichés tartalmát, főleg tetteit, személyisége determinálja, ami viszont pszichophiziológiai és társadalmi kölcsönhatásokból alakul ki. — *Amíg azonban a mentálisan egészségesen fejlett ember* az erkölcsi és a tudatos cenzúrák jól működő volta következtében, amelyek segítségével *új helyzetekhez rugalmasan alkalmazkodni képes, tehát egyénisége és aktuális állapotának a korlátai között ugyan, de bizonyos fokig választani tud, addig a személyiség fejlődésében zavart szenvedett, tehát a fejlődési skála legkülönbözőbb, de mindenképpen egy alacsonyabb fokán megrekedt egyén, aminő a bűnöző személyisége is, választási lehetőséggel a reális helyzethez való alkalmazkodási képességgel sokkal kisebb fokban rendelkezik.*

A mentálisan egészséges személyiségnek tehát ugyan nem az „akarat-szabadsága", de a realitáshoz való adaptálódó képessége, rugalmassági skálája szélesebb, mint a belsőleg súlyosan kötött kóros személyiségéké. — *Minél kórosabb tehát valamely személyiség, annál merevebb belső schemákkal dolgozik — egészen a kényszeres jellemek súlyos kötöttségéig.*

Gondoljunk a chronikus, recidiváló bűnözőkre és az ilyen bűnözők stereotyp magatartására: X. Y. kasszafúrót stílusáról ismerik fel a detektívek. Egy kezelésem alatt állott fiatalkorú bűnöző kisebb-nagyobb gépek, vagy műszerek láttán ellenállhatatlan kényszert érzett, hogy vagy azokat, vagy legalább azokból egy alkatrészt elvigyen és csakis ezeket lopta és gyűjtötte össze. — Egy gyilkos áldozatainak a ruháit a tett után a zsibvásáron mindig eladta. A bíróság úgy vélekedett, hogy agresszív tetteit a ruhákból származó anyagi előnyökért követi el — egyszerűen ez a megélhetési alapja. — A kriminológus viszont azt kérdezi: ha a bűnöző ruhákból akart anyagi előnyökhöz jutni, vajon ahhoz nem lett volna-e sokkal egyszerűbb, ha az illető a sorozatos gyilkosságok helyett ruhaüzletbe tör be? Egyes bírák a stereotypiákat, mitsem tudva a kényszeres cselekvésekről, fantázia-szegénységnek, s általában csökkent intelligenciára valló jelenségnek tartották.

Arra a tényre, hogy milyen hatalmas küzdelem folyik egy-egy súlyosabban kóros személyben a benne ható kényszerimpulzusokkal szemben, példa volt Matuska Szilveszter esete is. Ez a beteg ember évekig küzdött önmagával. Találmányon dolgozott, hogyan lehetne megakadályozni a vasúti szerencsétlenségeket. Buzgó vallásossággal is próbálta leküzdeni magában azt a kényszerimpulzust, amely őt a szörnyű és perverz tettre kényszerítette. Végül is alulmaradt a küzdelemben. Megtette azt amit személyiségének másik része „jobbik énje" maga is a legnagyobb mértékben elítélt. Matuska nem bűnöző *struktúrájú* személyiség, hanem súlyosan perverz, sőt valószínűleg schizophren elmebeteg volt, de semmi esetre sem volt *belsőleg* szabad akaratú.

(Jelen voltam a tárgyaláson, amikor a bíró azt firtatta, miért szaladgált az aktatáskájával, vajon nem lopni akart-e a zűr-zavarban?! Ezt, valamint az előbbi álláspontot annak az illusztrálására említettem, hová vezet, ha a bűnöző emberrel a gyakorlatban foglalkozók minden pszichológiai, illetőleg psychopathologiai ismeretek nélkül végzik a dolgukat.)

A szankciókról és azok nevelő hatásának a kérdéséről Eörsi Gyula azt mondja: „A szankciónak olyannak kell lennie, hogy mind a jogsértőben, mind pedig a társadalomban a legintenzívebb kedvező hatást váltsa ki, és *emellett kedvezőtlen hatásai lehetőleg ne legyenek...*" E szavak erősen emlékeztetnek Makarenkónak, a következő álláspontjára: „a büntetés (ti. a nevelés kapcsán) olyan legyen, hogy az előbbi konfliktus mellé ne idézzen fel újabb konfliktust". Vagyis ne ártson többet, mint amennyit használ. *Makarenko ezért különösképpen vigyázott arra, hogy a megalázás tényezőjét a büntetésből kikapcsolja.* Csak haladottabb növendéket büntetett, mondván *„attól többet vár"*; s jó darab idő telt el, amíg az újonnan bekerült növendéket „büntetésre méltatta". — A növendékek maguk határozták meg a büntetés kitöltésének az időpontját. Dolgozószobájában, tehát mellette ültek le. Utána teljes rehabilitáció következett stb. (L. Új ember kovácsa.) Eörsi Gyula a nevelő hatást tartja a legfontosabbnak és ezt várja a büntetéstől is. „A jog rendeltetése nemcsak a törvényellenes magatartástól való visszatartás, hanem az emberek átformálásában való közreműködés, vagyis a nevelés is". —

Nevelni, vagyis oly módon átalakítani *egy embert, hogy annak erkölcsi magatartása valóban és tudatosan megváltozzék, csakis gyökeres érzelmi áthangolással lehet.* Ez pedig kizárólag akkor lehetséges, ha a nevelőnek sikerül az általa nevelendő legteljesebb bizalmát és szeretetét megnyernie. — Ez így igaz a gyermekkorban is, elérni még nehezebb a felnőtt kor-

ban, s a legnehezebb a kóros személyiségű felnőttek átalakításánál.

Lenin szerint az emberi tudat tükrözi a világot. De ha a személyiség kóros, úgy görbe a tükör, amely a legszebb tényeket is torzítva tükrözi vissza és minél kórosabb, annál inkább. De nézzük meg, *mi a valóság* a börtönben élők átnevelésével kapcsolatban? A hátratett kezek, a csíkos ruha, a megalázó durva hangnem és ketrec-szobák! Vajon miféle érzelmi áthangolást, kathartikus pálfordulást, újra megnyert bizalmat várhat a társadalom az így kezelt bűnözőjétől? — Ne áltassuk magunkat! A legfennköltebb jogi intenciók is légvárak addig, amíg a végrehajtás szemlélete és gyakorlata az ember nevelésben gyökeresen meg nem változik.

A régi gyakorlat csak visszaszoríthatja ideig-óráig az agressziókat — addig, amíg a nyomás tart —, hogy annak újbóli csökkenésével — a szabadulás után — többnyire még nagyobb erővel törjön felszínre újra. — Gondoljunk a recidivák számára, s a néha még bent is előtörő ún. „Haftknall" jelenségére. Ami pedig a generális prevenciót, vagyis az általános megelőzést illeti — az többnyire nem a már kórosan eltorzult bűnöző személyiségű egyénre, hanem esetleg arra a rétegre hat, amely úgy jellemezhető, hogy csupán a realitás fékekkel rendelkezik, és amely néha szintén ingadozik, s csak bizonyos körülmények között elégséges, hogy a konzekvenciákat mérlegelve a manifest jogsértéstől visszatartsa. Az erkölcsi fékeket ott kialakítani, ahol soha nem volt, ilyen eszközökkel lehetetlen.

Csakis az erőszak és brutalitás mentes nevelés, az önérzetet kímélő — és általában a ma már jól ismert mentális higiéniai szempontokat jobban tekintetbe vevő családés gyermek-, illetőleg embervédelem a csecsemőgondozó munkától kezdve — a letartóztatási intézetekig — hozhatja meg az újfajta embert, a mentálisan egészségesebb társadalmilag adaptáltabb, felelősségteljes, és a szocialista együttélésre alkalmasabb embert!

György Júlia

Az európai szocialista országok jogalkotása

ROMÁN NÉPKÖZTÁRSASÁG

A román Népköztársaság 1964. év első felének jogszabályalkotásából az alábbiakat érdemes kiemelni.

Az államigazgatási jog területén megemlítendő a Kohóipari Minisztérium szervezetéről és működéséről szóló 6/1964. sz. tvr. A törvényerejű rendelet négy főigazgatóságot, különböző igazgatóságokat és egyéb központi hivatalokat állít fel. (Bul. Of. 1964. jan. 22-i 1. sz.) A Gépipari Minisztérium szervezetét és működését a 7/1964. sz. tvr. állapítja meg. Eszerint a minisztériumnak 11 főigazgatósága, különböző igazgatóságai és egyéb központi hivatali szervei vannak. (Bul. Of. 1964. jan. 22-i 1. sz.) A 146/1964. sz. tvr. módosítja a Petróleum- és Vegyipari Minisztérium szervezetéről szóló 101/1962. sz. törvényerejű rendelet 4. szakaszát. (Bul. Of. 1964. ápr. 6-i 3. sz.)

A Román Népköztársaságban a 147/1964. sz. tvr.-el fő vonásaiban szabályozták a külügyi protokoltevékenység kérdéseit (Bul. Of. 1964. ápr. 11-i 4. sz.), a 212/1964. sz. minisztertanácsi határozat pedig a részletekbe menő szabályozást tartalmazza. (Col. Hot. 1964. máj. 5-i 16. sz.).

A sokszorosító-gépek és a sokszorosítási segédanyagok rendjéről szóló 148/1964. tvr. előírja a szervezeteknek ezen eszközök vonatkozásában fennálló bejelentési kötelezettségét, továbbá természetes személyek részére megtiltja ezek tartását. Kivételt képeznek az RNK-ban átmenetileg tartózkodó külföldi személyek. A tvr. hatályonkívül helyezi a 283/1963. sz. tvr.-el módosított 1056/1962. sz. tvr.-t, amely az írógépek vonatkozásában is bejelentési kötelezettségeket és egyéb korlátozásokat tartalmazott. (Bul. Of. 1964. ápr. 6-i 3. sz.) A tvr. végrehajtása tárgyában kiadott 199/1964. sz. minisztertanácsi rendelet többek között kimondja azt is, hogy az írógépekkel kapcsolatos előírások megszegése miatt indított szabálysértési eljárások megszűnnek, a még eddig végre nem hajtott szankciók pedig semmissé válnak. (Col. Hot. 1964. ápr. 9-i 14. sz.)

Meg kell említenünk, hogy egységes szövegezésben közzé tették az RNK területén eszközölt fényképészeti, film- és képzőművészeti munkálatok feltételeiről szóló 322/1958. évi tvr.-t (Bul. Of. 1964. febr. 26-i 2. sz.) Itt kell megemlítenünk, hogy a 997/1963. sz. minisztertanácsi határozat foglalja magában az említett tárgyban elkövethető szabálysértések tényállásait és szankcióit. (Col. Hot. 1964. febr. 29-i 5. sz.)

A 311/1964. sz. minisztertanácsi határozat részletesen szabalyozza az RNK államhatárainak átlépésére jogosító okiratok kibocsátásának és vízumok megadásának a kérdését, továbbá meghatározza azokat az átmenő- és ellenőrzési pontokat, ahol a határt át lehet lépni. Ezek közúti, vasúti, vízi és légi kikötői pontok. A minisztertanácsi határozat részletes rendelkezéseket tartalmaz ezek megszervezésére és intézésére vonatkozóan. (Col. Hot. 1964. jún. 5-i 25. sz.).

Az oktatásügyi területén említést érdemel az, hogy a 375/1964. sz. minisztertanácsi határozat felhatalmazza az Oktatásügyi Minisztériumot olyan iskolák létesítésére, amelyekben egyes tantárgyakat modern világnyelveken adnak elő. (Col. Hot. 1964. jan. 24-i 30. sz.) A 382/1964. sz. minisztertanácsi határozat a főiskolai hallgatók szakmai gyakorlatával összefüggő kérdéseket szabályozza. (Col. Hot. 1964. jún. 24-i 30. sz.)

A munkajog területén jelentős jogszabály, amely egyben a román gazdasági élet erősödésének bizonyítéka, a Román Munkáspárt Központi Bizottságának és a Minisztertanácsnak 384/1964. min. tan. sz. határozata. Ez a jogszabály előírja a munkabérek növelését a bérből és fizetésből élő dolgozók valamennyi kategóriájára kiterjedően.

Az 1. szakasz 1. pontja értelmében a munkások bérének növelése átlagosan 10%-os. Igazságosabb rendezés érdekében a növelés differenciáltan történik, ágazatok és szakképesítési kategóriák szerint 8—12% között.

A 2. pont szerint a technikai, mérnöki, gazdasági, igazgatási és tervezési dolgozóknál a növelés mértéke 10%-os.

A 3. pont szerint az oktatásügyi, az egészségügyi, a sajtó- és kiadói,

az igazságügyi és ügyészségi, valamint a kulturális és művészeti dolgozóknál a fizetésemelés 10%-os; azonban a tanítók és a középfokú egészségügyi dolgozók fizetését a jogszabály 13%-kal emeli. A tudományos dolgozók fizetésemelése átlagosan 13%.

A 4. pont szerint a fegyveres erőknél — minthogy ezek a dolgozók a korábbi években eszközölt fizetésemelésekből kimaradtak — a növelés mértéke 18—19%.

A jogszabály előírja továbbá a munkabér utáni adók egyes kulcsainak csökkentését is.

A jogszabály további rendelkezéseivel emeli azokat a fizetési határokat, amelyektől a gyermekek után járó pótlékok függnek; így pl. 2000 lei havi fizetésig valamennyi gyermek után jár ez a pótlék, míg 2001 és 2500 lei közötti havi fizetés esetén a dolgozók csak a második gyermektől kezdve élvezik ezt a kedvezményt stb. (Col. Hot. 1964. jún. 26-i 31. sz.).

A nemzetközi jog területén figyelmet érdemel a 132/1964. sz. tvr., amely a Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank tárgyában létrejött egyezményt és annak alapszabályait foglalja magában. (Bul. Of. 1964. ápr. 6-i 3. sz.), továbbá a 131/1964. sz. tvr., amelynek tárgya az RNK és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság között kötött kereskedelmi és hajózási szerződés. (Bul. Of. 1964. ápr. 6-i 3. sz.).

A 134/1964. sz. tvr. tartalmazza az RNK és a Magyar Népköztársaság között — a közös államhatár rendjével kapcsolatos együttműködés tárgyában — kötött szerződést. (Bul. Of. 1964. ápr. 11-i 4. sz.)

A 138/1964. sz. tvr. az RNK és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság között — az államhatár rendjével kapcsolatos egyes kérdések intézése tárgyában — létrejött megállapodást tartalmazza. (Bul. Of. 1964. ápr. 11-i 4. sz.) A 122/1964. sz. minisztertanácsi határozat jóváhagyja az RNK és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság kormányai között a nemzetközi közúti szállítmányok tárgyában létrejött megállapodást. (Col. Hot. 1964. márc. 7-i 8. sz.). A 66/1964. sz. minisztertanácsi határozat jóváhagyta az RNK és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság elektro-energetikai rendszereinek egybekapcsolásáról szóló megállapodást. (Bul. Of. 1964. márc. 11-i 11. sz.) Az RNK és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság között, a „Vaskapu" hidroenergetikai és hajózási rendszerrel kapcsolatosan létrejött megállapodást a 137/1964. sz. tvr. tartalmazza. (Bul. Of. 1964. jún. 8-i 7. sz.).

A 388/1964. sz. minisztertanácsi határozat tartalmazza a vasúti teherkocsi-park közös használatára vonatkozó — a Bolgár, Magyar, Lengyel, Román Népköztársaság, az NDK, a Csehszlovák Szocialista Köztársaság és a Szovjetunió között kötött — megállapodást. (Col. Hot. 1964. jún. 29-i 33. sz.)

A Román Népköztársaság és a Mali Köztársaság között létrejött tudományos és kulturális egyezményt a 135/1964. sz. tvr. tárgyazza. (Bul. Of. 1964. ápr. 6-i 3. sz.) Az RNK és Belgium között kötött kulturális egyezményt a 133/1964. sz. tvr. tartalmazza. (Bul. Of. 1964. ápr. 11-i 4. sz.) Az RNK és Dahomey Köztársaság között kötött kulturális együttműködési megállapodást a 271/1964. sz. tvr.-tel ratifikálták. (Bul. Of. 1964. jún. 25-i 8. sz.)

A 149/1964. sz. tvr. ratifikálja az oktatás területén való megkülönböztetések elleni harcról szóló 1960. dec. 14-i párizsi egyezményt. (Bul. Of. 1964. ápr. 20-i 5. sz.).

A tudományos élet területén említést érdemel a 312/1964. sz. minisztertanácsi határozat, amely jóváhagyja az RNK Tudományos Akadémiája szabályzatának módosítását. (Col. Hot. 1964. jan. 1-i 22. sz.) Az Akadémia Szabályzatát egységes szövegezésben tették közzé a Col. Hot. 1964. jan. 13-i 27. számában.

L. M.

JOGIRODALOM

*Jogi képviselet és védelem**

I.

A magyar ügyvédség a felszabadulás után rövid idővel a szocialista fejlődés útjára lépett. Ennek a fejlődésnek állomásai: az első ügyvédi munkaközösség megalapítása, az ügyvédi munkaközösségi mozgalom széleskörű kibontakozása, az Ügyvédi Kamarák Országos Bizottsága irányító szerepének megindulása, az Igazságügyminisztériumban önálló ügyvédi osztály felállítása, az ügyvédi munkaközösségek jogi személyiségének — előbb bírói gyakorlattal, majd jogszabálylyal történt — elismerése, végül (az ellenforradalom után) az új Ügyvédi Törvény, ennek végrehajtási rendelete, az Ügyvédi Munkaközösségek Szervezeti és Működési Szabályzata és e jogszabályokban az ügyvédi munkaközösségek szocialista szervezeti jellegének deklarálása.

Az ügyvédségnek az a fejlődése, amit ezek az állomások jeleznek, egyenes vonalú volt. Ezt a vonalat az ellenforradalom sem tudta megtörni, csak lelassítani. A fejlődés útja nem volt sima és ma sem az. Sok kérdés nyert az elmúlt másfél évtizedben megoldást, de sok kérdés máig sem jutott a megoldás szakába.

Az ügyvédség megítélése körül ma is sok a vita. Társadalmi megbecsülésének elnyerése terén még sok a tennivalója az ügyvédségnek is, másnak is. A társadalmi megbecsülés kevéssé egyértelmű voltának oka és gyökere a múltban található. Az elmúlt társadalmi rendszerekben az ügyvédség általában a kizsákmányolók oldalán állott; ugyanakkor a haladás zászlóvivői között is mindig ott voltak az ügyvédek. Az ügyvédség mindig kiemelkedő szerepet vitt a tudományos életben, a joggyakorlat alakításában; ugyanakkor sok olyan ügyvéd volt, aki magatartásával, ténykedésével, mentalitásával — az oly gyakori általánosítás útján — az ügyvédi foglalkozás iránti ellenszenvet váltotta ki.

És mert így áll a helyzet, feltétlenül óvnunk kell bármiféle álta-

* Dr. Hegyháti István–dr. Révai Tibor: Jogi képviselet és védelem. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó — Budapest, 1964.

lánosítástól. Először attól, hogy a burzsoá társadalom ügyvédjét olyan jellemzőkkel terheljük meg, amelyek nem voltak sajátjai, másrészt pedig a szocialista ügyvéd jellemzése során a meglevő valóság helyébe óhajokat állítsunk. Ezért nem látszik megalapozottnak az a megállapítás, hogy a tanácsadás lebecsülése a kapitalista idők maradványát jelenti (237. old.), avagy az, amely szerint erkölcsi szempontból csak a burzsoá ügyvéd tartja lehetségesnek a megbízás elvállalásának indokolatlan megtagadását (252. old.). A kapitalista társadalom tőkései nagyra értékelték az ügyvédi tanácsot és jelentős volt azoknak az ügyvédeknek száma, akiknek kifejezetten ún. konzultatív gyakorlatuk volt, s akiket ehhez képest rendszeresen igénybe vettek jogi tanácsadás céljából. Ma a törvény teszi lehetővé a megbízás elvállalásának indokolás nélkül való megtagadását; ez ellen tehát erkölcsi szempontból kifogást tenni akkor sem lehet, ha a burzsoá ügyvédi törvény ugyanezt a lehetőséget megadta a burzsoázia ügyvédjének. Az ügyvédi tényvázlat: nem „tőkés jogintézmény" (258. old.) akkor sem, ha azt az 1937 : IV. tv. 77. §-a tette kötelezővé — ugyanúgy, amint nem lehet tőkés jogintézménynek nevezni pl. az ügyvédek ellen fegyelmi eljárást sem. Másfelől: ma még nem jutottunk el odáig, hogy valóban megnyugtató érzés legyen (és lehessen) az ügyfelek számára, hogy „a közösségben a jog minden ágát, az ügyek minden fajtáját hozzáértéssel és alapos szaktudással látják el, mert a közösségi szellem teljes mértékben biztosítja az ügy szakavatott elintézését." (145. old.).

Elégedjünk meg tehát azzal a következtetéssel, hogy a kapitalista társadalom ügyvédjére kétségtelenül jellemző volt a kizsákmányolók érdekeinek szolgálata, a kizsákmányolás fényében való sütkérezés — ugyanakkor a haladás élvonalában is mindig megtalálhatók voltak az ügyvédek. A szocialista ügyvédség formájában és tartalmában más, mint a burzsoá ügyvédség; különösen a tartalom tekintetében azonban sok az — egyelőre még — meg nem valósult kívánalom.

Az ügyvédségnek nem egyértelmű megítélése képezi okát annak, hogy az ügyvédi munka, az ügyvédi foglalkozás (vagy akár mesterség, hivatás, művészet) gyakorlásának módja a mai napig is kidolgozatlan. Feltűnő, hogy a Felszabadulás óta erre még nem került sor. A szerzők könyvéhez fűzött irodalomjegyzék mutatja, hogy e témakör egyes részletkérdéseiről számtalan kisebb-nagyobb munka jelent meg, a részletkérdésekkel sokan foglalkoztak, de az ügyvédi munkával a teljesség igényével: senki. Ezért a szerzők jelentős feladatot vállaltak magukra, ugyanakkor helyesen — és újszerűen — választották ki a megoldandó kérdéseket. A maguk elé tűzött feladat kivitelezésének jellemzője az elméleti megalapozás és a gyakorlati megoldás egysége, és különös súly helyeződik az új szocialista forma: az ügyvédi munkaközösség keretében megvalósuló ügyvédi munkára.

Amikor éppen ennek a feladatnak megoldását örömmel üdvözöljük, meg kell látnunk azt is, hogy egyes jelentős feladatok még hátra vannak. A bűnügyi védő gyakorlati munkájának részletes megrajzolása a jogirodalomban: immár a megvalósuláshoz közeledik. Az ügyvédség — nem kis jelentőségű — haladó hagyományainak a teljesség igényével való feldolgozása azonban még hátra van, holott e haladó hagyományok kidolgozatlansága sok elvi vitának okozója; ezt mutatják azok az ellentmondások is, amelyekkel az olvasó a szerzők művében a kizsákmányoló társadalmi rendszerek ügyvédjével kapcsolatban magát szemben találja. Az ügyvédek féktelenül szolgálták a kizsákmányolók érdekeit — a hűbéri rend államhatalma terhesnek tekintette az ügyvédek tevékenységét; a hatalom előtt nem kedves az ügyvéd mestersége — a tőkés osztály az ügyvédségben szövetségesét látta (82. old.); ezek az ellentmondások élénken tanúsítják a fent írtakat. Annál helyesebb azonban annak megállapítása, hogy a kedvezőtlen társadalmi értékelés a kizsákmányoló társadalom ellenszenves ügyvédjére vezethető vissza, és mélységesen igaz az a megállapítás is, hogy az ügyvédség 1945. előtt nem érhette el azt az általános pozitív értékelést és megbecsülést, amelyet magának igényelt. Ezt a megbecsülést csak a népi demokrácia ügyvédsége közelítette meg, ehhez a lehetőséget az ügyvédi munkaközösségi mozgalom alapozta meg és az Ügyvédi Törvény váltotta valóra.

Az ügyvédségnek tehát sok adóssága van a saját hivatásával kapcsolatos irodalom terén. A szerzők az adósság rendezéséből nagy részt vállaltak magukra. Mindketten vérbeli ügyvédek, akkor is, ha egyikük a közelmúltban az ügyvédi hivatást egyetemi oktatói hivatással cserélte fel. Ügyvédi tudás, tárgyismeret, gyakorlat, tapasztalat, — ugyanakkor az ügyvédség és az ügyvédi hivatás iránti szeretet vezeti tollukat. Ezért nem riadnak vissza az ügyvédpolitika egyes ún. „kényes" kérdéseinek bátor kifejtésétől sem. Az ügyvédi problémák nehezének helyes meglátásával, a kérdések helyes kiválogatásával és azok szakavatott megválaszolásával a szerzők mai ügyvédpolitikai célkitűzéseinknek is jó szolgálatot tettek.

II.

A könyv öt részben foglalkozik a tárgyát képező kérdésekkel.

Első része a képviselet és védelem fajairól szól, és anyagi jogi és eljárásjogi *elméleti* megalapozását adja a további fejtegetéseknek. Kiemelkedően értékes és magas jogászi színvonalú mondanivalókat tartalmaz a megbízás — meghatalmazás — képviselet hármas fogalmának meghatározása és egymástól való elhatárolása, a törvényes képviselet kérdéseinek kifejtése, a képviselet és a védelem ismertetése terén.

A magyar ügyvédi szervezetről szóló második rész legjelentősebb fejezete a magyar ügyvédség kialakulásával és fejlődésével foglalkozik, részben a Felszabadulás előtti, részben a Felszabadulás utáni időket tekintve. A magyar ügyvédség jogtörténetének ilyen kifejtése a magyar irodalomban még nem ismeretes. Bár maguk a szerzők sem törekedtek e téren a teljességre, mégis különös érdeklődést válthatnak ki eddig nem ismert adatok, amelyek a későbbi ügyvédellenes közfelfogás kialakulását világítják meg. Ellenben a teljesség igényére tarthat számot azoknak a feladatoknak és funkcióknak kifejtése, amelyek terén a szocialista ügyvéd az előző társadalmi rendszerek ügyvédjétől különbözik. Ugyanez a rész

tartalmazza az ügyvédség *szervezeteinek*, valamint szervezeti és működési *alapelveinek* sokoldalú és részletes ismertetését.

A könyv harmadik része az ügyvédi munkaközösségről szól, részletesen foglalkozik az ügyvédi munkaközösség jellegével, jogi személyiségével, szocialista szervezet voltával, majd az ügyvédi munkaközösség szerveivel, belső gazdasági viszonyaival és anyagi felelősségével.

A negyedik rész a képviselő és védő működésével foglalkozik, éspedig első helyen e működés *belső* vonatkozásaival, tehát az ügyvédnek a munkaközösségen belüli helyzetével, második helyen e működés *külső* vonatkozásaival, tehát a hatóságok és bíróságok előtti fellépés kérdéseivel.

Végül a könyv ötödik része a képviselet egyes különleges eseteivel foglalkozik.

Utaltunk arra, hogy a könyv kiemelkedő részei, emellett jellemzői: számos helyes, bátor véleménynyilvánítás nehéz kérdésekben. Ennek megvilágítására iktassunk ide néhány ilyen kérdést.

Bátran foglalnak állást a szerzők abban a kérdésben, vajon helyesnek látszik-e még ma is az a perrendi alapelv, amely megszületése idejében feltétlenül indokolt volt, és amely az eljárásjog egész területén megszüntette a *kötelező ügyvédi képviseletet* (39. old.). A szerzők rámutatnak arra, hogy ehhez a rendezéshez fűzött aggályok alaposak voltak, és a Pp. ezen alapelvének gyakorlati megvalósítása ma már komoly igazságszolgáltatási problémákat vet fel. A fejlődés útja az állampolgárok minél kulturáltabb jogi ellátottsága, és ezzel egyidejűleg az igazságszolgáltatás minél magasabb színvonalon és minél kulturáltabban való működése felé vezet. Ezért helyesnek látszik egyes különleges jelentőségű ügyekben az ügyvéd közreműködésének igénybevétele, anélkül, hogy az ügyvédi kényszer visszaállítására egyelőre gondolni kellene. A szerzők ennek útját is megjelölik, a Pp. 3. §-ának megfelelő alkalmazásában.

A vállalati jogtanácsosi rendszer helyes működése: jelentős érdeke a vállalatoknak és ezeken keresztül az egész népgazdaságnak. A vállalati jogtanácsosok szerepe és működése mind jobban az érdeklődés homlokterébe kerül; a Magyar Jog hasábjain nemrég megindult vita is ezt az érdeklődést jelzi. Az ezzel kapcsolatos problémakörnek nem elsősorban ügyvédi érdekből, hanem inkább a vállalat nézőpontjából egyik legjelentősebb és legközérdekűbb kérdése az, amivel a szerzők aláhúzottan foglalkoznak: vajon milyen körben láthatja el a munkaviszonyban álló jogtanácsos a vállalat alkalmazottjának jogi képviseletét (47. old.)? Azért is helyesnek látszik a kérdés felvetése és az állásfoglalás a szerzők részéről, mert a Magyar Jog hasábjain megjelent vitaindító cikk (1964. évi 7. szám, 328. old.), majd az ezt követő cikkek ennek a jelentős kérdésnek az érintését mellőzik.

Két dologról van itt szó. Az egyik az, hogy vajon de lege ferenda helyes-e a 33/1958. (V. 17.) Korm. sz. rendelet 7. §-a, a másik pedig az, hogy az említett rendelkezés amúgy is rugalmas és cseppfolyós keretei a gyakorlatban hogyan érvényesülnek? A tapasztalatok ugyanis azt mutatják, hogy a vállalat alkalmazottjának a vállalati jogtanácsos által való képviselete ellentétben áll a vállalat érdekeivel, és az esetek túlnyomó részében összeférhetetlen helyzetekre és feloldhatatlan ellentmondásokra vezet. Ez az összeférhetetlenség és ellentmondás akkor is felvetné a 33/1958. Korm. sz. rendelet 7. § revíziójának kérdését, ha bíróságaink a vállalati jogtanácsosnak ilyen fellépése esetében e fellépésnek a jogszabályban írt feltételeit hivatalból is gondosan vizsgálnák, tehát e rendelkezés a valóságban teljességgel érvényesülne.

A szerzők ugyanakkor foglalkoznak azzal a kérdéssel is, vajon indokolt-e az, hogy a szocialista szektor képviseletét ügyvédi munkaközösségek elláthassák? Felvetik az e téren egyrészt az állami vállalatok, másrészt a jogi irodák területén jelentkező zavaró körülményeket, és rámutatnak arra, hogy a jogtanácsossal nem rendelkező vállalatok jogi képviseletének megoldása olykor célszerűbben és gazdaságosabban, a vállalat és ezen keresztül a népgazdaság érdekeinek megfelelőbben volna ellátható az ügyvédi munkaközösségek országos hálózata útján (54. old.).

Helyesen vetik fel a szerzők az *ügyvédjelöltek* képzésének problémakörét is (162. old.). Ez abból adódik, hogy az ügyvédjelölt egyfelől *munkaviszonyban*, másfelől *tanviszonyban* áll. A munkaviszonyban álló ügyvédjelöltre az általános munkaügyi szabályok érvényesek; ugyanakkor az ügyvédi munka sajátos jellege mellett az ügyvéd maga is lényegesen többet dolgozik a munkaügyi szabályok által előírt munkaidőnél. Ha tehát az ügyvédjelölt fejlődése érdekében jogos az az igény, hogy az ügyvédjelölt tárgyalásokat lásson el, írásbeli munkát végezzen, résztvegyen az ügyfélfogadáson, — mindez a munkaügyi rendelkezések által előírt keretek között aligha valósítható meg. Ugyanakkor jelentős problémát jelent az ügyvédjelölt irányításának nehezen megoldható volta, mert azt össze kell egyeztetni az ügyvédi munkaközösség valamennyi tagjának azzal az igényével, amely az ügyvédjelölt munkájában jelentkező segítség igénybevételére irányul.

A szerzők részletesen foglalkoznak az ügyvédi munkaközösségek *kártérítési felelőssége* tárgyában a Legfelsőbb Bíróság által hozott 828. számú polgári kollégiumi állásfoglalással (188. old). Kimerítően és meggyőzően indokolják azt az észrevételüket, amely a kollégiumi állásfoglalásnak azon megállapítása ellen irányul, hogy az ügyvédi munkaközösség felelősségének megállapítása a szerződésen kívül okozott kárért való felelősség szabályai alapján is lehetséges.

Sok gondot okozott az ügyvédségnek az a kérdés, hogy milyen jogokkal rendelkezik a képviselő és a védő a *bizonyítékok felkutatása* terén? Ez a kérdés ezideig azért nem nyert megoldást, mert az ilyen ügyvédi tevékenység nemegyszer felkeltette annak gyanúját, hogy az ügyvéd a tanút befolyásolni kívánja. E gyanú lehetőségének elhárítására pedig a legkényelmesebb megoldásként az általános tilalom felállítása mutatkozott. A szerzők itt is az életnek megfelelő, reális megoldást nyújtják (290. old.). Véleményük szerint nincs akadálya annak, hogy az ügyvéd tanúkat kutasson fel a képviselt által megjelölt útbaigazítás útján, sőt kérdést is intézzen a tanúként számbajöhető személyekhez, vajon tájékozottak-e a bizonyítani kívánt tényről? Helyes természetesen az a követelmény is, hogy az ügyvéd az

ügy körülményeiről az eljárás keretein kívül ne tárgyaljon és ezzel is kerülje el a tanúk befolyásolásának még a látszatát is.

A Legfelsőbb Bíróság teljes ülésének 3. számú irányelve előtt az ügyvédség körében is általános volt az a felfogás, hogy a felek a *házasság felbontása* tekintetében nem egyezhetnek meg. A szerzők ennek az állásfoglalásnak téves voltát meggyőzően világítják meg (327. old.). Az időközben napvilágot látott 3. számú irányelv ugyanerre az álláspontra helyezkedett: az ilyen megegyezésnek akadálya nincs, a megegyezés azonban nem abszolút bontóok és nem menti fel a bírót a házasság felbontására szolgáló alapos és komoly ok meglétének vizsgálata alól. Olyan tilalom azonban — sem jogi, sem erkölcsi — nincs, amely tiltaná a házasfelek ilyen megegyezését vagy az ügyvédnek az ilyen megegyezésben való közreműködését.

Emeljük ki végül a szerzők állásfoglalását *a védelem taktikája* kérdésében (286. old.). A Be. életbeléptetése óta a védőnek a nyomozás során való közreműködése — amely addig csak távoli lehetőség volt — reális valósággá vált. Ma már nemcsak ügyvédi oldalról hangoztatják a védelem bevonásának szükségességét a nyomozásba, és nemcsak az ügyvédek igénylik mind gyakrabban ezt a lehetőséget; ma már a nyomozó szervek részéről is felmerül olykor az igény aziránt, hogy a a nyomozás során védő vegyen részt éspedig necsak formálisan, hanem érdemlegesen. Ennek indokát a bűnüldöző munka színvonala és kulturáltsága, valamint a szocialista törvényesség adja meg.

Egészen természetes, hogy az ügyvéd, ha munkájához lát — akár a nyomozás során, akár tárgyalási szakban történik ez —, felépíti a védelem módszerét, mikéntjét. Ez nem egyéb, mint a védelem taktikája. A *taktika* alatt nem kell szükségképpen *taktikázást* érteni. Ha a védő köteles is a Be. 37. § értelmében minden törvényes védekezési eszközt és módot késedelem nélkül felhasználni, ezt csak a terhelt érdekében teheti meg. Ha tehát valamely bizonyítéknak már a nyomozás során való bejelentése a terhelt érdekeivel ellentétben áll — amire a gyakorlatban számos példa van és aminek számos oka lehet —, nemcsak joga, hanem kötelessége a bizonyítékoknak a hatóság elé tárását későbbi időre halasztani.

III.

Az alábbiakban a szerzők által felvetett néhány megoldásra vonatkozó gondolatainkat kívánjuk kifejteni.

Az Ügyvédi Törvény 25. § (4) bekezdése a gyakorlati élet követelményeit figyelembe véve lehetővé teszi *ellenérdekű felek képviseletét* ugyanabban az ügyben, ugyanazon ügyvédi munkaközösség által. Ezt a törvény ahhoz a feltételhez köti, „ha az ellen az erről kellően tájékoztatott feleknek kifogásuk nincs". A szerzők állásfoglalása szerint az ellenérdekű felek ügyének elvállalásához az elsőként megbízást adott fél hozzájárulása nem szükséges; ellenkező esetben ugyanis ez a fél tiltakozásával arra kényszeríthetné az utóbb jelentkező felet, hogy esetleg más területen működő ügyvédi munkaközösséghez forduljon jogi segítségért (113. old.).

A szerzők állásfoglalása — amely az Ügyvédi Közlöny 1962. évi 11. számában megjelent igazságügyminisztériumi tájékoztatón alapul — igen figyelemre méltó okfejtést tartalmaz. Mégis megfontolást igényel éppen az Üt. 25. § (4) bekezdésében szereplő rendelkezésre figyelemmel. Kétségtelen ugyanis, hogy az *első ízben* jelentkező féllel a megbízás *érvényesen létrejött.* Az Üt. 25. § (4) bekezdésének korlátozása ehhez képest csak az utóbb jelentkező ellenérdekű féllel szemben állhat fenn, csak ez utóbbi jelentkezése esetén válik időszerűvé. Utóbbival tehát a megbízás *csak akkor jön létre, ha az előbbi* — érvényes megbízással rendelkező — *ügyfél* hozzájárul az utóbbi megbízáshoz. Valóban az a helyzet tehát, hogy az előbbi megbízó tiltakozása esetén az utóbbi megbízás nem jön létre.

Ha pedig kifogásolhatnánk azt, hogy az előbb megbízást adó fél tiltakozásával az utóbb jelentkezőt máshová lehet „kényszeríteni", akkor legalább úgy kell kifogásolnunk azt is, hogy az utóbb jelentkező megbízásával (vagy tiltakozásával) az előbb megbízást adó felet lehessen máshová „kényszeríteni". Ez annál is inkább feltűnő lenne, hiszen *az utóbbinak még érvényes megbízása nincs,* mert ez „a kellően tájékoztatott felek" hozzájárulásától függ, ugyanakkor az *előbb* megbízást adó félnek *már érvényes megbízása van,* amelynek felbontását nem lehet kívánni az utóbbi jelentkezése okából.

Ilyen körülmények között véleményünk szerint a helyes álláspont csak az lehet, hogy az Üt. 25. § (4) bekezdésében foglalt korlátozás csak az utóbb megbízást adni kívánó fél vonatkozásában érvényesül.

A szerzők kifejezik azt az álláspontjukat, hogy a szerződéskötésnél *mindkét fél érdekében* tevékenykedő ügyvéd számára elvileg összeférhetetlen az esetleg e szerződésből kifolyólag később keletkező perben bármelyik szerződő fél képviselete (219. old.).

Ezzel az állásfoglalással egyetértünk, azonban kiegészítendőnek tartjuk bizonyos korlátozással. A tapasztalatok szerint az esetek túlnyomó részében az ügyvéd csupán az egyik fél kérésére készíti el a szerződést. Kétségtelen, hogy az ügyvéd ilyenkor a másik fél érdekeit is védeni köteles, éspedig akkor is, ha ezt a másik felet azelőtt nem is ismerte; hiszen a szerződést mindig úgy kell elkészíteni, hogy az minden utólagos vita lehetőségét kizárja. Gyakori eset az, hogy az ügyvéd régi megbízója — esetleg éppen régi ismerőse — kérésére készít szerződést és az ellenérdekű fél utólag nem teljesíti a szerződésből folyó kötelezettségeit. Ilyenkor az ügyvéd nem zárható el attól, hogy régi megbízójának képviseletét a szerződés *teljesítése* iránti perben elvállalja.

A szerzők által említett korlátozás tehát csak olyan esetre szól, amikor a szerződés *fennállása, érvényessége, értelmezése* lesz a perben eldöntendő kérdés. Ilyenkor ugyanis az ügyvéd bármelyik fél képviseletének ellátása esetén ellentétbe kerülne a sajátmaga által készített okirattal, esetleg tanú lenne abban a kérdésben, hogy mi volt a felek ügyletkötési szándéka? Ezért helyes a szerzőknek az a megoldása, hogy általában minden szerződő fél részére célszerű külön-külön jogi képviselőt kijelölni.

A szerzők ismételten felvetik a *vezető utasítási jogát.* Bár a 114. oldalon foglaltak szerint a munkaközösség vezetője nem kötelezheti

az ügyvédet meghatározott cselekmények, meghatározott módszer alkalmazására, mégis a 115. oldalon foglaltak szerint a munkaközösség vezetője utasítást adhat az ügyintéző ügyvédnek meghatározott cselekmény végzése vagy mellőzése céljából. Az ellentmondás helyes feloldását a 158. oldalon olvashatjuk. A gyakorlatban ui. ez a kérdés *így* sohasem merül fel. Ha igaz is az, hogy az ügyvéd még a taggyűlés utasítását sem köteles követni az elvégzendő joglépés kérdésében, ugyanakkor az az ügyvéd jár el okosan, aki igénybeveszi a *kollektív bölcsesség* által nyújtott előnyöket, ezért minél gyakrabban él a más tagokkal vagy a munkaközösség vezetőjével való konzultálás lehetőségével.

A munkaközösség vezetője nem szükségképpen a legképzettebb ügyvéd, különösen esetleg az éppen szóban forgó jogterületen nem az. Ezért a vezető is akkor jár el helyesen, ha felmerült vita esetén annak megoldásába bevonja az illető területen legjártasabb tagokat, és így az ügyintéző, a vezető és a leghozzáértőbb tagok együttes állásfoglalása alakul ki és tükröződik az ügyintéző joglépésében. Ilyen körülmények között fel sem merül a vezető utasítási joga az ügyintézés területén.

A szerzők foglalkoznak az ügyvédet terhelő *feljelentési kötelezettség* kérdésével is, anélkül azonban, hogy annak végleges megoldást adnának (118. old.).

Az nem kétséges, hogy a Büntető Törvénykönyv szerinti feljelentési kötelezettség alól az ügyvéd sem élvez privilégiumot, ha az Ügyvédi Törvény 8. § (1) bekezdésében írt kereteken *túl* szerez tudomást valamely bűncselekményről. Hiszen az ügyvédet csak olyan tények tekintetében terheli *ügyvédi titoktartási kötelezettség*, amelyeket a megbízás körében vele közöltek, vagy amelyek az általa képviselt ügyre vonatkozólag ügyvédi működése folytán tudomására jutottak. Nem oldja meg tehát a felvetett kérdést az, hogy az ügyvéd — ha bűncselekményre való előkészülettel találkozik — világosítsa fel a felet az elállás jelentőségéről. A kérdés ugyanis úgy van feltéve, vajjon terheli-e az ügyvédet feljelentési kötelezettség az Ügyvédi Törvény 8. § (1) bekezdésében írt kereteken *belül* tudomására jutott tényekről, ha más állampolgárt ez esetben feljelentési kötelezettség terhelne?

Úgy véljük, hogy az ügyvédre az említett kereteken belül elsősorban a titoktartás kötelezettsége irányadó. Az ügyvédi működésnek, e működéshez elengedhetetlenül megkívánható bizalomnak ez az egyik feltétele, és e kötelezettségnek betartását az ügyvédhez forduló ügyfelek joggal igényelhetik. A már megvalósult bűntettet a hozzátartozó sem köteles feljelenteni.

Az pedig a gyakorlatban egyébként sem látszik valószínűnek, hogy valaki előre bejelentené ügyvédjének, hogy államellenes bűntettet fog elkövetni és jövendőbeli védelmére megbízást ad. A védő ui. csak ez esetben fog az ügyvédi titoktartás és a feljelentési kötelezettség dilemmája előtt állni.

Ki kell emelni a szerzőknek azt a meghatározását (203. old.), amit az ügyvédi működés *szocialista jellegének* tekintetében adnak. Iktassuk ide és idézzük ezt a fogalmazást, mert plasztikus és szinte tökéletes. „Az ügyvédi munkaközösség mint szocialista szervezet a szocialista együttműködés elvénél fogva a tagok egymást támogató, ismereteiket kölcsönösen fejlesztő, egymás munkájának színvonalát emelő, egymás hibáinak kijavítására törekvő, a közösség munkájában anyagilag és erkölcsileg kölcsönösen érdekelt tagok olyan kollektívája, amely a jogi segítségnyújtást megvalósítja, amely az állampolgárok és a szocialista szervezetek jogait hivatott védeni és kötelességeit megtartatni, amely a népi demokratikus jogszabályokat magyarázza és propagálja."

Bár ez a fogalmazás a szocialista szervezetet határozza meg, mégis a működés szocialista jellegét írja körül. Az ügyvédi munkaközösség szocialista tartalmát pedig a működés szocialista jellege adja meg.

Az ügyvédi munkaközösség szocialista tartalmának meghatározása eddig csak egyízben látott napvilágot (A Budapesti Ügyvédi Kamara közgyűlési beszámolója. Magyar Jog 1959. évi 6. sz. 184. old.). E szerint „tartalmában is szocialista ügyvédi munkaközösségről csak akkor lehet beszélni, ha a munkaközösség tagjai között teljes eszmei és szakmai együttműködés áll fenn, a tagok érdekeltek egymás munkájában és jövedelmében, és helyesen tudják felhasználni a kollektív együttműködésben rejlő tárgyi és személyi téren megmutatkozó előnyöket. Nem lehet viszont erről beszélni akkor, ha a tagok csupán saját ügyeik és keresetük után futnak, amikor nem érdeklődnek egymás munkája, helyzete, fejlődése, érdekei, örömei és gondjai iránt, s mindenki éli saját külön életét ugyanúgy, amint azt tette magánügyvéd korában."

Úgy véljük, hogy e két meghatározás egymást kiegészíti és együtt közel járnak a teljességhez. Ennek ellenére az a nézetünk, hogy az ügyvédi munkaközösségek szocialista tartalmának minden igényt kielégítő kifejtése még hátra van, és adóssága az ügyvédségnek. E meghatározások azonban alkalmasak a kimerítő kidolgozás részére megfelelő iránymutatásra, és kiküszöbölik a szocialista tartalom meghatározása terén észlelhető végletes álláspontokat, alkalmasak a szocialista tartalmat a közös családi vacsorákig *bővítő*, valamint a jövedelemelosztási kérdésekre *szűkítő* felfogások kiküszöbölésére.

Hangsúlyozzuk azonban, hogy a szerzőknek e plasztikus meghatározása a könyv egyik legértékesebb része.

A szerzők több helyen foglalkoznak az ügyvédi munkaközösségek jövedelemelosztásának egyik legvitatottabb — és legaktuálisabb — kérdését jelentő *felosztható alap* problémáival (181., 227. old.).

A szerzők helyesen látják a felosztható alap fő célját. Hangsúlyozzák, hogy egyfelől nem engedhető meg bármiféle „egyenlősdi", másfelől egy szocialista szervezet tagjai között nem lehetnek határtalan jövedelemkülönbségek. Egyfelől figyelembe kell venni az egyes tagok képességében, felkészültségében, rátermettségében mutatkozó különbségeket, másfelől nem szabad teret engedni az ügyek hajhászásának, az egészséges verseny túlhajtásának.

Az így adódó valamennyi problémát megoldaná a *munka arányosítása*, amit egyébként az ügyvédi munkaközösségek Szervezeti és Működési Szabályzatának 13. pontja a munkaközösség vezetőjének kötelességévé tesz. Távol állnánk azonban a valóságtól, ha azt monda-

nánk, hogy a munka arányosításának kérdése akár csak közel volna is a megoldáshoz. A valóság ugyanis az, hogy a munkaarányosításnak összes ismert eszközei, illetve ezek teljes értékű és együttes felhasználása volna szükséges annak elérésére, hogy a túlzott jövedelmi aránytalanságok eltűnjenek, annál is inkább, mert a *szabad ügyvédválasztásnak* az Ügyvédi Törvény 7. § (1) bekezdésében lefektetett elvét áttörni semmi körülmények között — még a jövedelmek arányosítása érdekében — sem kívánatos. (Ugyanakkor természetesen hiba volna azt állítani, hogy a munka arányosítása és a szabad ügyvédválasztás között áthidalhatatlan ellentét volna.)

Tény az, hogy a munka arányosításának eszközei egyelőre még elég korlátozottak. Az ún. „utcai ügyek" elosztása, tehát azoknak az ügyeknek az elosztása, amelyekben az ügyfél nem meghatározott ügyvédhez fordul, hanem a munkaközösség vezetőjétől kéri az ügyintéző kijelölését — általában nem sok lehetőséget nyújt. A bíróságok és más hatóságok által a munkaközösséghez küldött kirendelések is megszűnnek a munka arányosításának eszközei lenni azon igény folytán, hogy a védelmet vagy jogi képviseletet minél képzettebb — és nem a kirendeléssel járó nem jelentős keresetre rászoruló — ügyvéd lássa el. Ugyanabban az ügyben két ügyintéző kijelölése a megbízó hozzájárulásával, az ügyfél által keresett ügyvéd helyett — ennek az ügyvédnek, az ügyfélnek, valamint a munkaközösségi vezetőnek együttes közreműködésével — más ügyintéző kijelölése, a munkaközösségen belüli helyettesítések szervezett díjazása: mindezek a módszerek valóban rendelkezésre állnak, és hathatós eszközei a munka arányosításának. Mégis, amíg ez a kérdés minden igényt kielégítő módon megoldva nincs, addig feltétlenül szükség van a jövedelem arányosításának a felosztható alap útján való rendezésére.

Ennek irányát egyébként az Ügyvédi Törvény végrehajtási rendelete [8/1958. (IX. 13.) I. M. sz. rend. 36. §] is megadja, amikor elsősorban a személyi és családi körülmények, továbbá az elvégzett különleges munka figyelembevételét írja elő. A személyi és családi körülmények körében különös jelentőséggel bírnak az ügyvédi munkaközösségi tagok szociális igényeinek kérdései.

Ismeretes, hogy az ügyvédi munkaközösségek tagjai más dolgozókhoz hasonlóan részesülnek egyes társadalombiztosítási szolgáltatásokban, így betegség esetén orvosi ellátásban, kórházi ápolásban, gyógyszerellátásban, ugyanígy más dolgozókhoz hasonlóan megilleti őket az öregségi vagy rokkantsági nyugdíj is. Vannak azonban egyes olyan társadalombiztosítási szolgáltatások, amelyeknek rendezésére ezideig még nem került sor. A családi segély, a táppénz, a szülési segély, a fizetéses szabadság: mindezek olyan juttatások, amelyeket egyelőre az ügyvédségnek saját erejéből kell megoldania. E megoldás célja és eredménye tehát kettős: egyfelől a jövedelmarányosítás, másfelől egyes szociális igények kielégítése.

A tapasztalatok azt mutatják, hogy ezeket az igényeket egyes munkaközösségek önállóan kielégíteni nem tudják. Ezért indult meg és terebélyesedett ki az ügyvédségnek az az önkéntes mozgalma, amely az egyes kamarák területén működő ügyvédi munkaközösségek által képzett felosztható alapokat vagy azok egy részét — az ügyvédi munkaközösségek hozzájárulásával — a kamara közös kezelésébe utalta. Így nagyobb lehetőség nyílt a felosztható alappal való tervszerű és sokoldalú gazdálkodásra, az igények megfelelő kielégítésére.

Ezen az úton az első lépést az ügyvédi munkaközösségek tartalékalapjainak kamarai szinten való összpontosítása jelentette, amely figyelemreméltó eredményeket mutatott. Ezeket az eredményeket új kamarai és munkaközösségi székházak, szépen berendezett munkaközösségi helyiségek, üdülők jelzik.

A felosztható alapok koncentrálása volt a további lépés, és lehetővé tette azt, hogy az ügyvédség maga oldjon meg olyan feladatokat, amelyek megoldására eddig — más szocialista szervezetek dolgozóihoz hasonló módon — állami erővel még nem kerülhetett sor. Így oldották meg a kamarák átmenetileg a táppénz, a családipótlék folyósítását, így fizetnek hozzájárulást a tagok üdüléséhez, így adnak segélyt a katonai szolgálatot teljesítő ügyvédnek. Mindez alkalmas kiküszöbölni azokat az eltéréseket, amelyek egyes munkaközösségek között — összetételüknél és eltérő anyagi erejüknél fogva — fennállanak.

Ugyanakkor nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy az egyes kamarák között is — igényeik és anyagi erejük tekintetében — jelentős eltérések vannak. Egyes kamarák tetemes anyagi erővel és kisebb igényekkel rendelkeznek, viszont vannak olyanok, amelyeknek ügyvédsége nagyobb igényekkel, ugyanakkor kisebb anyagi erővel jelentkezik. Nem kétséges, hogy ezeknek az ellentmondásoknak kiegyenlítésére is törekedni kell. Nem megnyugtató helyzet ui. az, hogy egyes ügyvédek szociális igényeinek megoldása attól függjön, hogy az ügyvéd az ország melyik részén lakik és működik. Ez a meggondolás felveti az ügyvédség szociális kérdéseinek országos rendezését (165. old.) és esetleg a jövőben erre a célra központi alap létesítését. A távoli jövő útján azonban mindezeknek az igényeknek állami erővel való kielégítése áll.

Megjegyezzük végül: hiányoljuk a könyvből a *szignalizáció* kérdésének ügyvédi vonatkozásait.

A szignalizációt a Be. 13. §-a a büntető ügyekben eljáró hatóságok kötelességévé teszi a további bűntettek elkövetésének megelőzése végett annál is inkább, mert ugyane törvényhely szerint a büntető eljárás során fel kell deríteni azokat az okokat és körülményeket is, amelyek a bűntett elkövetését lehetővé tették vagy előmozdították.

Úgy véljük, hogy igazságszolgáltatásunk ezen új intézménye — amely a Be. 1. §-ában foglalt feladatnak megfelelően a bűntettek megelőzésének és a bűnözés csökkenésének szolgálatában áll — ügyvédi feladatot is jelent, hiszen az ügyvéd is — a bíróval és az ügyészszel egy sorban — az igazságszolgáltatásnak résztvevője.

Ez a jelzés történhetik konkrét ügyben, pl. a perbeszédben. Ugyanakkor tény az is, hogy ma még gyakran nem méltatják kellő figyelemre azt a védői érvelést, amely az enyhítő körülmények sorában a laza ellenőrzésre vagy éppen az ellenőrzés teljes hiányára hívja fel a figyelmet. Az igazságszolgáltatás működése körében, az igazságügyi

(bűnüldöző) szervek munkájában észlelt hiányosságokat az ügyvédeknek az ügyvédi kamarán keresztül kell jelezniök annak érdekében, hogy jelzésük illetékes helyre továbbítást nyerjen — ugyanúgy, amint az igazságügyi szervek is jelzik az igazságszolgáltatás terén észlelt hiányosságokat.

Ha általánossá válik az a felismerés, hogy ezek a jelzések a javítás szándékával, az igazságszolgáltatási munka színvonalának emelése céljával történnek, akkor az ügyvédi jelzések is megkapják a megfelelő helyet a szignalizáció intézményének keretében.

IV.

A szerzők helyenként problémaként vetnek fel olyan kérdéseket is, amelyekben a magunk részéről ilyen problémát nem látunk.

Véleményünk szerint nem merülhet fel az a kérdés (260. old.), vajon a felet az igazmondás kötelezettsége terheli-e védőjével szemben? Ilyen kötelezettség ui. nincs. Amiként az orvos sem tud gyógyítani, ha a tüneteket nem közlik vele, úgy a félnek is saját érdeke, — de nem kötelessége — hogy a való tényállást védőjével közölje.

Nem ismerünk olyan álláspontot, amely szerint a perbeszéd előterjesztése a gondosan előre leírt szöveg felolvasásában áll. (269. old.) Ez a gyakorlatban egyszerűen nem lehetséges. Úgyszólván kizárt az, hogy a tárgyalás, a bizonyító eljárás fordulatai lehetővé tennék egy gondosan előre leírt szöveg felolvasását. A perbeszéd tervezetét, felépítését, gondolatmenetét természetesen előre el lehet készíteni, sőt véleményünk szerint azt a legrutinosabb szónok sem nélkülözheti.

A védői meghatalmazás korlátozása a tárgyalás egy részére: nem gyakorlati eset (274. old.). Ilyen korlátozás — *előre:* nem merül fel. Az előfordul, hogy a megbízó *utólag,* valamely eljárási szak lezárása után vagy valamely eljárási cselekmény befejezése után megvonja a megbízást az ügyvédtől, az azonban nem az életből merített eset, hogy a meghatalmazás meghatározott tárgyalási szakra szólna. A gyakorlatban még az is alig fordul elő, hogy a meghatalmazást csak az elsőfokú eljárásra adják; inkább az fordul elő, hogy a megadott meghatalmazást utóbb megvonják.

A perorvoslati kérelemmel kapcsolatban a szerzők „a határozottság igénye"-ről szólnak (318. old.) és maguk is bizonytalanok ebben a kérdésben. Egyfelől úgy látják, hogy a vagylagos és szubszidiárius kérelmek a védői álláspont bizonytalanságára, gyengeségére utalnak, másfelől úgy vélik, hogy a határozottság igényével való fellépés esetén a védő további érvek kifejtésének lehetőségét mulasztja el. Valójában mindkét lehetőséggel számolni kell, tehát ilyen „igény" nincs, és az ügyvéd esetenként dönti el azt, hogy határozott, vagylagos, avagy szubszidiárius kérelmet terjeszt-e elő?

Fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy (ellentétben a 263. oldalon foglaltakkal) a Be. 174. § (2) bekezdése szerint az előkészítő ülésen a tanács elnöke ismerteti az ügyet. A Be. előtti jogállapot szerint töltötte be az ügyész az előkészítő ülésen az előadó szerepét.

Nem állítható az, hogy a bíróság az egész eljárás folyamán mérlegeli a bizonyítékokat; ugyanígy nem helyes az a megállapítás, hogy a képviselő és a védő az ügy egész folyamán, kezdve az ügy elvállalásától annak befejező aktusáig mérlegeli a bizonyítékokat (308. old.). A Be. 254. §-a értelmében a másodfokú bíróság határozatát az elsőfokú bíróság által megállapított tényállásra alapítja; a bizonyítékok mérlegelése alapján megállapított tényállást csak a Be. 255. §-ában írt korlátok között módosíthatja. Ezzel ellentétes ténykedés a védőtől sem indokolt.

V.

Végezetül állapítsuk meg, hogy a „Jogi képviselet és védelem": hézagpótló mű. Annak témaválasztása, kidolgozása, a problémák felvetése, azok szakszerű, hozzáértő megoldása — nagy segítséget nyújt nemcsak az ügyvéd részére, hanem az igazságszolgáltatás valamennyi dolgozója részére az ügyvédséggel kapcsolatos kérdések megismeréséhez és megértéséhez.

Bolgár György

Takács Imre:
*A járási tanácsok feladatai**

A tanácsok munkáját monografikus szinten vizsgáló munka általában elég kevés. A helyi szervek munkáját tanácsszintenként való elemzése pedig különösen elhanyagolt része a szakmai irodalomnak. Ezért is igen jelentős esemény, ha egy ilyen jellegű tudományos munka lát napvilágot. A most tárgyalt monográfia a járási tanácsokkal kapcsolatosan felmerülő speciális kérdéseket értékeli széles keretben, érinti gazdasági-szervezői funkcióik problémáit; ezen belül a pénzgazdálkodással összefüggő főbb területeket is. A monográfia a szerző 1962-ben megvédett kandidátusi disszertációjára épül. Eredményeit a szaktudomány széles elismerése mellett — az is igen szemléltetően bizonyítja, hogy a közben elmúlt két év szinte teljes egészében igazolta a szerzőnek a könyvben kifejtett elképzeléseit. Ezért is indokolt e munka ismertetésére — értékelésére újból visszatérni.

A részletesebb tárgyalás előtt szükségesnek tartjuk kiemelni, a szerző a realitások helyes felismerésével általában milyen nagy súlyt helyez a gazdasági elemek vizsgálatára. A helyi gazdasági problémák nemcsak a „pénzügyi" szakirodalom tárgyai. E témának jelentkezni kell a tanácsok államhatalmi és államigazgatási tevékenységének átfogó jellegű vizsgálatánál is, mert a tanácsrendszer anyagi bázisának elemzését nem lehet figyelmen kívül hagyni. Ez a felismerés világosan tükröződik dr. Takács Imre művében. Monográfiájában a pénzügyi témát két módszerrel is exponálja: részben önálló fejezetben mutat rá a járások gazdasági-szervező funkcióira, részben pedig az egyes fejezeteken belül is megmutatja a gazdasági előfeltételek szerepét — jelentőségét. A pénzügyi vonatkozások objektív jelentőségüket megillető helyet kaptak.

Szükségesnek tartjuk megemlíteni, hogy szerző igen sok táblázattal, statisztikai összeállítással, ábrával teszi szemléletessé fejtegetéseit. Ez is mutatja, hogy nemcsak felismerte, de eredményesen alkalmazza a tudomány-kutatás újszerű eddig

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1963. (1—354. old.).

eléggé elhanyagolt modern eszközeit.

Az egyes tanácsi szintek: a megyei, a járási, a községi stb. tanácsok specifikus problémáit csak úgy lehet eredményesen elemezni, ha egy tanácsi szintet speciális helyzetében, de egyben a többivel is összefüggésben vizsgálunk. Ha azt is feltárjuk, hogy a feladataik ellátása során milyenek a kapcsolatai alsóbb és felsőbb szintű szervekkel. Ez a járási tanácsok tevékenységével foglalkozó tudományos munka eredményesen tesz eleget mindezeknek a követelményeknek.

I.

A munka első része a járási szervek funkcióinak történelmi változatait elemzi.

1. A szerző a bevezető részben megmutatja a járási tanácsoknak a szocialista államszervezetben elfoglalt helyét és szerepét. Hangsúlyozza: kulcshelyzetet foglalnak el a népgazdaság területén a mezőgazdaság irányításában; a több mint 3000 község állami irányításával, munkájának ellenőrzésével a járás tevékenysége közvetlenül kihat az állampolgárok nagy részére. A választóknak a járási tanácsok révén újabb lehetősége nyílik — a községi szinten túlmenően — az állami életben való részvételre.

A könyv a jelzett jelenségek analízise mellett olyan fontos elvi kérdésre is választ kíván adni, hogy hazai viszonyok között szükség van-e a helyi szervek három fokozatú rendszerére. Arra, hogy milyennek látja az államszervezet továbbfejlesztésének fő útját, figyelemmel a helyi szervek hatáskörének és területének a kialakításánál egyre inkább előtérbe kerülő termelési-szervezési feladatokra. A szocialista államok járási szintű szerveit az összehasonlító módszer alkalmazásával tanulmányozva — bizonyítja, hogy egyre inkább kibontakozik — erősödik a helyi középfokú szervek irányító-szervező tevékenysége is. Jelentőségüket növeli, hogy ezen a szinten eredményesen történhetik meg a helyi igényeknek és kezdeményezéseknek a központi szervek által biztosított keretekkel való összeegyeztetése és egyben a központ által meghatározott feladatok végrehajtásának megszervezése.

Az egész munka egyik központi gondolatat tükrözi a bevezető fejezetnek az a megállapítása, hogy a járási szervek fokozódó feladatainak megvalósításához az anyagi eszközök biztosításán túlmenően nagyfokú önállóságot, továbbá hatékony szervezeti és személyi feltételek megteremtését is biztosítani kell. E témán belül — véleményünk szerint — indokolt lett volna erőteljesebben hangsúlyozni a megfelelő pénzügyi (költségvetési) keretek és az ezekkel való rendelkezési jog fontosságát.

2. A tanulmány a járási szintű feladatok megvalósításának tárgyi feltételei között külön foglalkozik a járási szervezet hazai kialakításával és fejlődésével. Kitér arra is, hogy a kiegyezés után a járások — mint igazgatási egységek — önálló szervezettel és hatáskörrel az új szabályozás szerint sem rendelkeztek, csupán a megyei igazgatás részét képezték, ezért önálló (saját) költségvetésük sem volt. Az akkori járási szervezet bürokratikus jellegét szemléltetve a szerző az adóügyi szervezettel kapcsolatosan figyelemre méltó statisztikai adatokra támaszkodva mutatja be, hogy 1867—1873 között 509 járás működött és ugyanakkor csak 288 adóhivatal volt.

A könyv megvilágítja azokat a körülményeket, amelyek közepette az egyes járások területi terjedelme is eltérően alakult. A területi és népességi különbségek rendezésére a központi igazgatás érdekeinek biztosítását szem előtt tartva születtek ugyan törvényhozási kezdeményezések, ezek azonban sikertelenek maradtak, mert a vidéki dzsentri érdekének megfelelően számos főszolgabírói állás csak így volt fenntartható (31—32. old.). Takács meggyőzően mutat rá arra is, hogy ez a helyzet gátolta a településhálózat egészséges fejlődését; az apró járások ugyanis akadályozták az olyan kisvárosok kialakulását, amelyek a maguk környékének központjává fejlődhettek volna. Mindennek hatását a lakosság érezte meg.

3. A szocialista típusú járási szervezet kialakulása hazánkban c. fejezet összefoglalja a járási szervezet fejlődésének fő irányát a szocialista államokban. A szocialista országok ilyen szervei között hatáskörbeli vonatkozásban jelentős különbségek vannak ugyan, de a szocialista országokban lefolyt területrendezések általában a járások területének növekedéséhez és egyben hatáskörük bővítéséhez vezettek. A járási szervek több szocialista országban a központi irányítású nagyüzemek munkájának segítésén túlmenően jelentős szerepet kapnak a járási szintű közlekedési, építőipari, csatornázási stb. vállalatok irányításában is. A szocialista államok többségében a mezőgazdasági termelés vezetését a járásokra építik és a hatáskör szélesítése elsősorban a mezőgazdaság irányításában jelentkezik.

Takács egyébként a felszabadulás utáni hazai fejlődést illetően inkább azokat a hibákat elemzi részletesen, amelyek a járási szervek és a lakosság kapcsolatát gyengítették. Itt mutat rá arra a fogyatékosságra is, hogy a tanácsok gazdasági és pénzügyi hatáskörének általános növekedését követően nem került sor a tanácsi szerveken belül — az alsóbbfokú tanácsok ugyanilyen tárgyú hatáskörének szélesítésére.

4. Szerző a járási tanácsok területi problémáinak értékelése körében bemutatja a járási területek kialakulását és a felszabadulás után megvalósított területi reformot. Ennek során érinti azt, hogy a tanácsok létrehozása a községek életében jelentős változásokat okozott azáltal is, hogy gyakorlatilag majdnem kivétel nélkül minden község önálló tanácsot kapott, a közös tanácsú községek száma ebben az időben igen csekély volt.

A járási területi beosztás követelményeinek elemzésénél azt is fejtegeti, hogy területük meghatározásánál a gazdasági adottságokat, mint megalapozó tényezőt kell figyelembe venni. Látni kell, hogy csak a helyi erőforrásokra támaszkodva lehetnek képesek az adott terület komplex fejlesztésére. A terület kialakításánál a gazdasági adottságokon felül figyelemmel kell lenni a mezőgazdasági termelési körzetekre, mivel a járások elsősorban a mezőgazdaság irányításán keresztül gyakorolják a termelés irányításával kapcsolatos funkcióikat. Egyet kell érteni szerzővel abban, hogy „lehetővé kell tenni a járási szervek által gyakorolt gazdasági-szervező funkciók minden irá-

nyú kifejlesztését és biztosítani kell a terület igazgathatóságát" (70—71. old.). Nagyon fontos szerző olyan értelmű szemlélete is, hogy a járási területi beosztást az államhatalmi-igazgatási szervezet felépítésével, tagoltságával és az egyes fokozatok alapvető funkcióival összhangban kell vizsgálni. Összefüggéseiben helyesen mutat rá arra, hogy a községi hatáskör növelése a járás szerepét is növeli, hiszen ezzel a járás felügyeleti és jogorvoslati hatásköre is szélesedik. E fejezetben is a marxista tudomány dinamikus szemlélete domborodik ki, amely az egész monográfiát végig kíséri: szerző minden részletkérdésnél megmutatja a további fejlesztés szükségességét és lehetőségeit. E törekvés összhangban marad a politikai realitással is. Amikor például a járási terület növelését hangsúlyozza, egyben mértéktartóan állapítja meg azt is, hogy ilyen reform közvetlen napirendre tűzése még nem indokolt.

II.

A tanulmány második és harmadik része a járási tanácsi szervek feladataival, hatáskörével és a mezőgazdaság irányításában jelentkező funkcióival foglalkozik.

1. A járási szervek feladatainak és hatáskörének elvi alapjait vizsgálva szerző a járási tanácsoknak a helyi szervek rendszerében elfoglalt helyéből indul ki és elemzi a hatáskörükre vonatkozó általános problémákat. Kifejti, hogy feladataiknak a demokratikus centralizmus elvének érvényesülésével történő megállapítása megkívánja társadalmi fejlődésünk adott szakasza konkrét követelményeinek figyelembevételét. Ennek a tételnek szem előtt tartásával határozza meg — a községi tanácsok feladatainak meghatározásával párhuzamosan — a járási tanácsok feladatait. Hatásköri kérdésekben azt az álláspontot emeli ki és törekszik igazolni, hogy a termelés közvetlen irányításának, szervezésének feladatai körében annyiban kell bővíteni e járási hatáskört, amilyen mértékben képesek e feladattal önállóan megbirkózni. Rámutat viszont arra is, hogy a járások a helyi feladatok megvalósításába akkor is kényszerülnek bekapcsolódni, ha jogszabályban biztosított hatáskörük részükre döntési jogot nem biztosít. Szerző ezen fontos megállapítása olyan további problémákat is felvet, amelyek részletesebb kifejtése indokolt lett volna.

2. A járások gazdasági-szervező funkciói c. fejezet bevezető részében megállapítja, hogy a járási tanácsok munkájában ma már a gazdasági-szervező funkció áll előtérben. Ez a feladat elsősorban a járási mezőgazdasági termelés tervezésénél bontakozott ki ugyan, de ezen túlmenően a helyiipar segítésében és a munkaerőgazdálkodás területén is súlyos követelményeket támaszt.

A szerző e fejezetben azt a jogi helyzetet veszi alapul, amely szerint a járások ma nem önálló tervező egységek. Meggyőzően bizonyítja viszont, hogy a népgazdaság tervezésében a járások szerepét növelni kell. Gazdasági munkánk egyik fő fogyatékossága éppen az, hogy nem fordítanak kellő gondot az egyes járási területek gazdasági fejlődésének elemzésére. Ez ma még összefügg azzal is, hogy e feladatok kidolgozására nem rendelkezünk megfelelő szakigazgatási szervekkel. A járások területének növelésével, hatáskörük kiszélesítésével párhuzamosan szükségessé válik tehát a tanácsi tervezési hatáskör további lebontása is.

A tanulmány a járások gazdasági-szervező feladatait illetően a következő területeket öleli fel: költségvetési gazdálkodás, vállalati gazdálkodással kapcsolatos elvi és gyakorlati problémák, községfejlesztési tevékenység, községgazdálkodás segítése, kereskedelem helyi irányítása.

Szerző fentiek keretében behatóan elemzi a költségvetés jelentőségét a tanácsi gazdálkodásban, de nem hangsúlyozza eléggé az államhatalmi szerv szerepét a járási tanács költségvetésének összeállításánál, végrehajtásánál és ellenőrzésénél. Pedig az államhatalmi szervek hatásköre jelentős mértékben éppen pénzügyi (költségvetési) oldalról tűnik ki. Helyes lenne a tanácsok költségvetési érdekeltségének analizálásával jobban megmutatni egyrészt azt, hogy a jelenlegi konstrukcióban nem eléggé érvényesül érdekeltségük a költségvetési gazdálkodás területén: másrészt célszerű lenne ezzel kapcsolatban elemezni a jelenlegi „költségvetési szabályozási rendszer" egyes, a járásokat érintő problémáit is, amelyek érzékenyen kihatnak a tanácsok államhatalmi, államigazgatási és tömegszervezeti tevékenységére is.

Szerző foglalkozik ugyan a járások szerepével a községi költségvetési munka irányításában, ennek részletes kifejtésével azonban sajnos adós maradt. (A járási pénzügyi szerveknek aktív szerepük van a költségvetések technikai összeállításánál, az évközi ellenőrzésnél stb.)

Megalapozott szerzőnek az a megállapítása is, amely szerint szükséges napirenden tartani a járási és községi tanácsok hatáskörének növelését. Problematikus viszont, hogy a járások és községek költségvetési hatáskörének növelése a pénzügyi szervezet további kiépítését kívánja meg. Takács ugyanitt azt írja, hogy a „pénzügyigazgatás községi kiépített szervezete... az adóügyek ellátása mellett a költségvetési feladatok elvégzésében való közreműködésre is alkalmassá válik." Ez az álláspont további vizsgálatra szorul.

A monográfia a járások gazdasági hatáskörének növelésével kapcsolatosan hangsúlyozza a járási vállalatok létrehozásának szükségességét. Ennél a kérdésnél — kiindulva a gyakorlatban felmerülő problémákból — elsősorban a községek erejéből meg nem oldható elsődleges községgazdálkodási feladatok megvalósítását kellene figyelembe venni. Szerző kifejti, hogy az építőipari-tatarozó, útépítő, csatornázó, helyi építőanyagot bányászó vállalatok alapítása mellett még olyan jellegű járási vállalatok létrehozására is gondolni kell, amelyek saját intézményekkel kapcsolatos kisebb szolgáltatásokról gondoskodnak. Indokolt még kiemelni, hogy a vállalati gazdálkodás személyi feltételeinek megteremtése „a járási szervezet átalakításával, a járások összevonásával felszabadult szakemberek igénybevételével teremthető meg" (148. old.). De a járási gazdálkodási tevékenység ilyen kiszélesítésének témáját még továbbterjedőbben kellene vizsgálni. Még az eddiginél lényegesen nagyobb területű és népességű járások kialakítása esetén is. A jelenlegi gyakorlat szerint a

vállalati fejlődés tendenciájára éppen az összevonás, tehát a nagyvállalatok létrehozása a jellemző.[1] Elfogadhatónak látszik az a nézet, hogy elsősorban egyes csak helyi (járási vagy községi) igényeket kielégítő termelő vagy szolgáltató jellegű szervek létrehozása indokolt. Véleményünk szerint viszont ezekkel összefüggésben is megvizsgálandó vajon nem lenne-e célszerű ezeket a költségvetési rendszer keretén belül működtetni.

A tanácsok költségvetésük tervezésével, jóváhagyásával és végrehajtásával egyidőben községfejlesztési alapjuk költségvetésével is foglalkoznak. A tanácsi költségvetési gazdálkodás — az alapokkal rendelkező tanácsoknál — két különböző „jellegű" költségvetéssel valósul meg: a tanácsok ún. saját költségvetésével és a községfejlesztési (városfejlesztési) alap előirányzatával. A munka ugyanakkor csak szűk terjedelemben foglalkozik e témával és ebből következően csak változatosan érint olyan — elméletileg és gyakorlatilag is jelentős — kérdéseket, mint a községfejlesztési terv és a községfejlesztési alap közötti kapcsolat. Helyes lenne, ha a tanulmány a községfejlesztési alappal kapcsolatban olyan jelenlegi jogi problémákra is rámutatna, amelyek megoldása esetén a városok és községek fejlődése előbbre lendülne. Ilyen pl. a tanácsi költségvetés és a községfejlesztési alap kapcsolatának szorosabbá tétele, amely azonban nem vezethetne az alap „beolvasztásához" vagy közgazdasági-politikai súlyának csökkentéséhez. A javaslatok hiánya e kérdésnél annál inkább is szembetűnő, mert a mű egészére — mint említettük — az jellemző, hogy feltárja a perspektivikusan megoldandó feladatokat.

3. A szerző a tanácsi állandó bizottságok szerepének elemzésénél többek között jelzi e szervek hatáskörének kiszélesítésére irányuló általános tendenciát. Ezzel kapcsolatosan arra is ki kellene térni, hogy a tanács a költségvetés készítésében is csak akkor juthat döntő szerephez, ha az állandó bizottságok élnek a jogszabály által számukra e vonatkozásban biztosított jogokkal. Az állandó bizottságok ellenőrzése eddig nem érvényesült a költségvetési gazdálkodás területén a kívánt mértékben. Az állandóbizottságoknak rendszeres segítséget kellene adni a szakigazgatási szervek részére a költségvetési munkában is. E szervek tevékenységét tanulmányozva helyes, ha tapasztalataik alapján költségvetési javaslatot készítenek a tanács számára. Ezek a feladatok csak akkor oldhatók meg, ha minden egyes állandó bizottság felismeri, hogy a tanácsi szakigazgatási szervek költségvetési tevékenységére — az adott szakterületen — az eddiginél fokozottabb figyelmet kell fordítani. A gazdálkodás ilyen értékelése majd arra vezet, hogy a pénzügyi tevékenység társadalmi ellenőrzése a pénzügyi állandó bizottságok területén túl, valamennyi állandó bizottság munkájának szerves részévé válik.

Egyet kell érteni szerzőnek azzal az észrevételével, hogy a járási tanácsok tömegszervezeti jellegének erősítése végett a jelenleginél magasabb tanácstagi létszám biztosítására van szükség. A járási tanács hatáskörének növelésével párhuzamosan így járási szinten is, lehetőség nyílik a lakosság szélesebb rétegeinek bevonására. Fel kell figyelni arra a jelenségre is, hogy egyes községi tanácsok összevonásával végső fokon lényegesen csökkenni fog a tanácstagok létszáma.

4. A monográfia részletesen ismerteti a járási tanácsi szerveknek a mezőgazdaság irányítása terén jelentkező funkcióit. Értékeli ezt a tevékenységet és boncolgatja az ez irányú hatásköri problémákat is.

A műnek ez a része ugyancsak megmutatja, hogy a szerző a gyakorlati munkában is jelentős mélységben tud képet alkotni és adni a járási tanácsok irányító munkájának legjelentősebb területéről. Ez szintén közvetlen segítséget jelent a mindennapi munkához. A tanulmány e részének ez a jellege viszont egyben arra is figyelmeztet, hogy a mű egésze véleményünk szerint túlságosan is a mezőgazdaság irányításához kapcsolódott.

*

Befejezésül: a monográfia az államjog, az államigazgatási jog, a pénzügyi jog, a termelőszövetkezeti jog, valamint a közgazdaságtan oldaláról komplex módon — az állami és társadalmi élet sokoldalú tapasztalatának összegezésével — vizsgálja a járási tanácsok tevékenységének döntő területeit. E törekvést egyszerre több tudományág részére is feltetlénül eredményesnek kell elismerni: az elméleti és gyakorlati szakemberek számára egyaránt olyan gondolatokat ad, amelyek nemcsak további tanulmányok, viták elindítására ösztönöznek, de egyes konkrét feladatok, javaslatok megoldásához közvetlenül is segítséget adnak.

Wessely Antal

[1] A könyvet bíráló dr. Fonyó Gyula (Állam és Igazgatás, 1964. III.) elismerve, hogy a munka segíti az elmélet és gyakorlat közötti kapcsolatot, kétségbe vonja a járási vállalatok életképességét. E kérdést nem lehet lezártnak tekinteni, de tény, hogy azóta is szerveződött járási vállalat. Járási építőipari, tatarozó tanácsi vállalat alakult a gödöllői járásban; járási kisipari építő termelőszövetkezetek is működnek. A járási vállalatok mellett szólalt fel az országgyűlésen az építési törvény vitájában 1964. XI. 14-én Gergely Lajos baranyai képviselő is.

Új könyvek:

Szabó Imre: Társadalom és jog. Bp. Akad. Kiadó, 1964. 147 p. /Korunk tudománya./

Beér János—*Kovács* István—*Szamel* Lajos: Magyar államjog. 2. kiad. Bp. Tankönyvkiadó, 1964. 655 p.

A családjogi törvény. A módosított és egységes szerkezetbe foglalt 1952. évi 4. tv. és a családjogra vonatkozó egyéb jogszabályok. (Lezáratott 1964. szept. 30.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 86 p.

Nagy László: Anyagi felelősség a munkaviszony keretében okozott károkért. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 666 p.

Közadó jogszabályokat sértő magatartások. Bp. Fővárosi ny. 1964. [Soksz.] 90 p.

A bírósági ügyvitel kézikönyve. Szerk. Csiki Ottó. [Közzéteszi az] Igazságügyminisztérium oktatási osztálya. Bp. [Soksz.] 1964. 217 p.

A hatályos egészségügyi jogszabályok tárgy- és számmutatója. Lezárva: 1963. évi dec. hó 31. Bp. Medicina Kiadó, 1964. 144 p. /Az Egészségügyi Minisztérium hivatalos kiadványa./

Kovács Ferenc: A magyar jogi terminológia · kialakulása. Bp. Akad. Kiadó, 1964. 206 p. /Nyelvészeti tanulmányok 6./

Varró Tibor: Szocialista ellenőrzés. A központi ellenőrzési intézmény. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1964. 244 p.

Kádár János: Tovább a lenini úton. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1964. 358 p.

Apró Antal: A szocialista országok gazdasági együttműködéséért. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1964. 303 p.

Galántai József: Magyarország az első világháborúban. 1914—1918. Bp. Gondolat Kiadó, 1964. 380 p.

Juhász Gyula: A Teleki-kormány külpolitikája. 1939—1941. Bp. Akad. Kiadó, 1964. 368 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete./

Antalffy, Georges: Problèmes nouveaux de la théorie du droit dans l'évolution de la démocratie socialiste. Szeged, Szegedi ny. 1964. 74 p.
/Acta Universitatis Szegediensis. Acta juridica et politica. 11. tom. 2. fasc./

Zselev, Goszpodin: Narodnoe predsztavitel'sztvo v Narodnoj Reszpublike Bolgarii. Szeged, (Szegedi ny.), 1964. 52 p.
/Acta Universitatis Szegediensis ... 11. tom. 1. fasc./

Ivancsics Imre: A szakszervezetek szerepe az ipar irányításában. Bp. Tankönyvkiadó, 1964. 47 p.
/Studia juridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 36.)

Ţaţomir, Nicolae: A munka nemzetközi szervezete. /Új szempontok a mechanizmus megjavításának problémájához./ *Braunştein,* Berthold: Szabadság és szükségszerűség a büntetőjogban. Bp. Tankönyvkiadó, 1964. 22 p.
/Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 37./

Vargyai Gyula: A legitimisták és szabad királyválasztók közjogi vitájáról az ellenforradalmi államban. Bp. Tankönyvkiadó, 1964. 47 p.
/Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 35./

Parkinson, C[ecil Northcote]: Parkinson törvénye vagy az Érvényesülés iskolája. (Parkinson's law. Ford. Szász Imre. Előszó: Beér János) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 168 p.

Pintér István—*Szabó* László: A század nevezetes bűnügyei. A modern magyar Pitaval. Bp. Minerva, 1964. 345 p.

[Fedoszeev] Fedoszejev, P[etr] N[ikolaevics]: Kommunizmus és filozófia. (Kommunizm i filoszofija. Ford. Siklósi Mihály. Bp.—Bratislava), Kossuth Kiadó, 1964. 603 p.

Márkus György—*Tordai* Zádor: Irányzatok a mai polgári filozófiában. Egzisztencializmus, katolikus filozófia, neopozitivizmus. Bp. Gondolat Kiadó, 1964. 532 p.

Állam- és jogelmélet

Whitecross Paton, George: A text-Book of jurisprudence. [Jogtudomány.] 3. ed. Oxford, Clarendon Press, 1964. XV, 600 p. [Bibliogr. passim és fejezetenként.] ÁJI. 21.292

A harmadik kiadásban megjelent tankönyv bevezető része a jogtudomány jellegével, a jog fejlődésével és meghatározásával foglalkozik. A történeti áttekintést tartalmazó második rész után a harmadik rész a jogforrásokkal (szokásjog, bírói gyakorlat, írott jog) foglalkozik. A jog technikai kérdéseivel (rendszerezés, alanyi jogok, jogügyletek, jogi tények) foglalkozó negyedik rész után az ötödik fejezetben a közjog, a hatodik fejezetben pedig a magánjog legfontosabb intézményeit mutatja be. Ugyanebben a részben röviden az eljárási joggal is foglalkozik.

Államjog. Alkotmányjog

Kotok, V. F.: Sz"ezdü i szovescsanija trudjascsihszja — forma neposzredsztvennoj demokratii v SzSzSzR. [A dolgozók gyűlései és értekezletei, mint a követlen demokrácia formái a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. ‚Juridicseszkaja' Literatura, 1964. 163 p.
/Insztitut Goszudarsztva i Prava Akademii Nauk SzSzSzR./
ÁJI. 21.281

Népszerűsítő jellegű munka a dolgozóknak az államvezetésben való részvételi formáiról. Rövid történeti bevezetés után a munka lényeges részei a jelenlegi tételesjogi helyzetet mutatják be.

Konsztitucii goszudarsztv Afriki. 1. [tom]. [Afrikai államok alkotmányai. 1. köt.] Moszkva, Izd. Inosztrannoj Literaturü, 1963. 750 p. ÁJI. 21.262

A gyűjtemény az afrikai új államok alkotmány szövegeit tartalmazza. Az alkotmányok szövege mellett neves államjogi szerzők tollából rövid történeti bevezetést is ad. A gyűjteményt I. D. Levin, Z. I. Lukovnikovüj és Ju. A Judin szerkesztették.

Konsztitucionnüj mehanizm diktaturü monopolij. [A monopolista diktatúrák alkotmányi mechanizmusa.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 362 p. 2 sztl.
/Akademija Nauk SzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./
ÁJI. 21.274

Az I. D. Levin szerkesztésében megjelent munka a jelenkori imperialista állam intézményeit kritikailag bemutató gyűjteménysorozatba tartozik. A munka első szakasza a jelenkori inmperialista államok politikai formáit és állami intézményeit mutatja be (általános jellemzések, a jelenkori imperialista állam formái, a burzsoá törvényesség válsága, a burzsoá parlamentarizmus intézményének válsága, az államapparátus). A következő fejezetekben ezeket a kérdéseket a legfőbb imperialista államok (Északamerika, Nagy-Britannia, V. Francia Köztársaság, Német Szövetségi Köztársaság) vonatkozásában vizsgálja.

Partii v szisztéme diktaturü monopolij. Red. Levin, I. D. [A pártok a monopóliumok diktatúrájának rendszerében.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 410 p.
/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./
ÁJI. 21.264

Az I. D. Levin szerkesztésében megjelent munka egyes fejezeteit Levin, I. D., Mamev, V. A., Fedorov, Sz. G., Gluskov, V. P., Rubinszkij, Ju. I. és Ur'jasz, Ju. P. írták. Az első fejezet a pártok általános szerepét jellemzi a monopol-diktatúrák rendszerében, a következő fejezetekben pedig a legfontosabb kapitalista államok (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Nyugat-Németország) helyzetét ismerteti.

Verdoot, Albert: Naissance et signification de la déclaration universelle des droits de l'homme. [Az Emberi Jogok Nyilatkozatának keletkezése és jelentősége.] Louvain, Warny, 1964. 366 p. /Louvain, Université Catholique. Collection de l'École des Sciences Politiques et Sociales, 175. no./ [Bibliogr. passim.] OK. 378.956

Az Emberi Jogok Nyilatkozatának jelentőségét és történetét tárgyalja. A kötetben közölt bibliográfiai adatok sajnos csak nyugati szerzőkre vonatkoznak. Hasznos segítséget nyújt azonban az ENSZ hivatalos kiadványaiban megtalálható, a témára vonatkozó dokumentumok mutatója.

Államigazgatási jog

Le self-gouvernement local. [A helyi igazgatás.] Beograd, 1962. 128 p.
/Beograd. Institut za Uporedno Pravo. Institut de Droit Comparé./
/Recueil des lois de la RFP de Yougoslavie, 2. vol./
OK. 392.052

A jugoszláv helyi igazgatásra vonatkozó jogszabályok gyűjteménye francia nyelven.

Billyou, De Forest: Air law. Compil. with comments by —. [Légi jog.] New York, AD Press, 1963. XXVI, 608 p. OK. 378.809

Az Egyesült Államok légi közlekedésére vonatkozó jogszabályok gyűjteménye. Különálló fejezet tartalmazza a nemzetközi légijog szabályait, valamint az egyes kérdéscsoportokkal (felelősség, biztosítás, légi szállítmányozás, adózás, munkaviszony stb.) kapcsolatos jogeseteket.

Law and administration. 3. vol. Nuclear liability. [Jog és igazgatás. 3. köt. Nukleáris felelősség.] Oxford, Pergamon Press, 1962. XXXIV, 483 p.
/Progress in nuclear energy. 10. ser./ OK. 378.841

A kötet az atomenergia felhasználásával kapcsolatos egyes jogi problémákat tárgyalja önálló fejezetekben. Ezek közül a következő fontosabb kérdésekre hívjuk fel a figyelmet: felelősség, állami ellenőrzés, biztonsági intézkedések és rendszabályok, radioaktív anyagok szállítása, az atomenergia-meghajtású tengeri járművekkel kapcsolatos nemzetközi szabályozások stb. A függelékben megtalálhatók az egyes államok vonatkozó jogszabályai.

Lunev, A. E.: Obeszpecsenie zakonnoszti v szovetszkom goszudarsztvennom upravlenii. [A törvényesség biztosítása a szovjet államigazgatásban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1963. 157 p. ÁJI. 21.273

A szocialista törvényesség jellegét és építő szerepét kifejtő bevezető fejezet után külön-külön fejezetekben foglalkozik a szocialista törvényesség megvalósítását biztosító egyes intézményekkel (a dolgozók küldötteinek szovjetjei, általános ügyészi felügyelet, a döntőbíráskodás ellenőrző szerepe, párt és állami ellenőrzés, igazgatási ellenőrzés, szakszervezeti ellenőrzés, a dolgozók panaszjoga).

Szocial'noe obeszpecsenie is sztrahovanie v SzSzSzR. Szbornik oficial'nüh dokumentov. [Állami és társadalmi biztosítás a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 462 p. ÁJI 21.286

Az 1964. január 1-i állapotot feltüntető részletes jogszabálygyűjtemény.

Pénzügyi jog

Spiller, Hans: Valutamonopol und internationale Finanzbeziehungen. [Valutamonopólium és nemzetközi pénzügyi kapcsolatok.] Berlin, Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1963. 264 p.
[Bibliogr. 241—264. p.]
ÁJI. 21.291

A bevezetésben a szocialista államok nemzetközi pénzügyi jogi kapcsolatainak belső állami vezetésével összefüggő kérdéseket tárgyalja. Külön-külön fejezetekben foglalkozik a valutamonopóliummal, mint a szocialista szuverenitás kifejezőjével, az egyes államok szuverenitásának nemzetközi jogi elismerésével és ennek korlátaival. A befejező részben az állam szuverenitását pénzügyi téren sértő cselekmények jogkövetkezményeit tárgyalja.

Polgári jog

Dobrovolszkij, G. F.—*Ajueva,* E. I.—*Szedugin,* P. I.—*Barüsev,* A. I.: Voproszü primenenija osznov grazsdanszkogo zakonodatel'sztva v szudebnoj praktike. [A polgári jogi törvényhozás alapelveinek alkalmazásával kapcsolatos kérdések a bírói gyakorlatban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 166 p.
ÁJI. 21.279

A munka a Szovjetunió polgári jogi törvényhozásának 1961. dec. 8-i alapelveivel kapcsolatos kérdéseket a gyakorlati életben felmerülő problémakörök szerint csoportosítja. Az egyes fejezetek a lakótér használatával, a személyi tulajdonnal, a kártérítéssel és az öröklési joggal kapcsolatos kérdéseket dolgozzák fel.

Halfina, R. O.: Pravo licsnoj szobsztvennoszti. [A személyi tulajdon.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 136 p.
/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./
ÁJI. 21.278

„A Szovjetunió állampolgárainak személyi- és vagyoni jogai" című sorozatban megjelent, ismeretterjesztő jellegű mű a személyi tulajdonnal kapcsolatos tételesjogi ismereteket tárgyalja.

Fleisic, E. A.: Patentnoe zakonodatel'sztvo zarübezsnüh sztran. Tom. 1. [A külföldi szabadalmi törvényhozás. 1. köt.] Moszkva, Izd. „Progreszsz", 1964. 680 p.
ÁJI. 21.282

A most megjelent első kötet egyes kapitalista országok (Ausztria, Belgium, Nagy-Britannia, Görögország, Dánia, Izland, Olaszország, Hollandia, Norvégia, Német Szövetségi Köztársaság, Franciaország, Svájc és Svédország) tételes szabadalmi joganyagát (törvényszövegek stb.) mutatja be.

Deutsch, Erwin: Fahrlässigkeit und erforderliche Sorgfalt. Eine privatrechtliche Untersuchung. [Mulasztás és megkövetelhető gondosság.] Köln—Berlin—Bonn—München, Carl Heyman's Verl. 1963. XXVIII, 412 p. ÁJI. 21.304

A kérdés történeti oldalának bemutatása után a mulasztás polgári jogi fogalmával kapcsolatos általános elméleti kérdéseket és a mulasztás egyes tartalmi elemeit vizsgálja. A záró fejezetben a mulasz-

tás tartalmával, mint a jogkövetkezményeket szabályozó egyes jogi normák előfeltételével foglalkozik és de lege ferenda az ezt meghatározó egyes elemekből indul ki.

Munkajog

Arbeitsrecht der Lehrkräft und Erzieher. [Az oktatók és nevelők munkajoga.] Berlin, Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1964. 255 p. ÁJI. 21.249

Gyakorlati jellegű összefoglalás az oktatók, nevelők stb. munkaviszonyát érintő tételesjogi rendelkezésekről. A legfontosabb tételesjogi rendelkezések szövegét is közli.

Raicevic, Dragoljuh M.: Priručnik za rad personalne službe državnih organa i ustanova. [Munkaügyi kézikönyv állami alkalmazottak számára.] Beograd, „Savremena Administracija". 1962. XV, 782 p.
/Biblioteka stručnih izdanja./ OK. 378.955

Gyakorlati célú munkaügyi kézikönyv, iratmintákkal, betűrendes tárgymutatóval és jogszabálymutatóval. A terjedelmes mű a következő fejezetekben tárgyalja az egyes munkaügyi kérdéseket: munkaviszony létesítése, munkabér, társadalombiztosítás, nyugdíj, munkaviszony megszűnése stb.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Osznovü kolhoznogo prava. (Ucsebnoe poszobie.) [A kolhozjog alapjai.] Red. Volkov, A. I. Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1963. 258 p.
/Upravlenie Podgotovki Kadrov Szcsetnüh Rabotnikov CSZU SzSzSzR./ ÁJI. 21.271

Tankönyv a könyvelési dolgozók számára, a legfontosabb kolhozjogi alapismeretekről.

Sajbekov, K. A.: Pravovüe formü oplatü truda v kolhozah. [A kolhozmunka díjazásának jogi formái.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 302 p. ÁJI. 21.266

A kolhozmunka díjazásának jogi szabályozásával összefüggő kérdéseket bemutató bevezető fejezet után külön-külön fejezetekben tárgyalja a munkadíjazás jogi szabályozásának általános jellegzetességeit, a munkaegység szerinti díjazás alapját, a pénzbeli díjazást, végül a vezetők díjazásának külön szabályait. A befejező fejezetekben a munka kiegészítő díjazását és a munkadíjazás jogi biztosítékait ismerteti.

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Ugolovnüj kodeksz RSzFSzR. [Az OSzFSzK büntető törvénykönyve.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 262 p.
/Juridicseszkaja Komiszszija Szoveta Minisztrov RSzFSzR./ ÁJI. feldolgozás alatt.

Az 1963. december 1-én fennálló tételes jogi helyzetnek megfelelő szövegkiadás.

Nakazatelen kodeksz. [Büntető törvénykönyv.] Szofija, Izd. „Nauka i Izkusztvo," 1956. 215. p. ÁJI. 21.307.

A kiadvány az 1951. február 2-án közzétett büntetőtörvénykönyvnek, és az összes időközi módosításoknak szövegét, valamint a törvény indokolását tartalmazza. Ki kell emelni a munka igen részletes tárgymutatóját, amely a gyakorlati célzatú mű kezelését nagyban megkönnyíti.

Hamann, Andreas: Grundgesetz und Strafgesetzgebung. [Alaptörvény és büntető törvényhozás.] Berlin, Luchterhand, 1963. 92 p.
/Strafrecht-Strafverfahren-Kriminologie. Band 7./ ÁJI 21.303

A sorozat hozzánk most érkezett legutolsó kötetének bevezető fejezetei azt a tételt fejtik ki, hogy a büntetőjogi szabályozásnak is előfeltétele az alkotmányi szabályozás (1—4. fejezetig). Ezt követően az alkotmányi szabályozásnak a büntető törvényhozást irányító, illetőleg korlátozó tételeit csoportosítja.

Nass, Gustav: Ursprung und Wandlungen des Schuldbegriffs. [A bűnösség fogalmának eredete és változásai.] Berlin, Luchterhand, 1963. 137 p.
/Strafrecht-Strafverfahren-Kriminologie. Band 4./ ÁJI. 21.301

A történeti áttekintést adó munka a kérdésfelvetést körvonalazó bevezető rész után a primitív társadalmak mágikus és mítoszi eredetű bűnösség-fogalmát, majd a logikai gondolkodásra alapított bűnösségi fogalmat (római jog, postglossatorok, kánonjog) tárgyalja. Külön fejezetekben foglalkozik a bűnösség fogalmának a német területeken való fejlődésével — ezt a részt a Carolina Codex bűnösségfogalmának bemutatásával kezdi — végül a bűnösség XX. századbeli fogalmával foglalkozik.

Die Gerichtspsychiatrie in der neuen Rechtspflege. [Az igazságügyi orvostan az új jogszolgáltatásban.] Jena, Gustav Fischer Verl. 1964. 146 p.
/Medizinisch-juristische Grenzfragen unter besonderer Berücksichtigung der Psychiatrie und Neurologie. Heft 7./ ÁJI. 21.299

A munka az „Igazságügyi pszichiatria időszerű kérdéseiről" Berlinben 1963. március 8—9-én tartott symposion anyagát tartalmazza. Az anyagot *Szewczky,* Hans rendezte sajtó alá.

Probation and parole. [Próbaidő és a feltételes szabadlábra helyezés.] Compil. and ed. Barbara A. Kay and Clyde B. Vedder. Springfield. Ill., Thomas, 1963. XIII, 208 p.
[Bibliogr. 190—208. p.] OK. 379.235

A próbaidő és a feltételes szabadlábra helyezés elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó tanulmányok gyűjteménye.

Law, medicine, science — and justice. [Jog, orvostudomány — és igazságszolgáltatás. Ed. with commentary and intr. Larra Alan Bear. Assisted by Brian Parker. Springfield, Ill., Thomas, 1964. 636 p.
[Bibliogr. passim.] OK. 379.234

Összefoglaló kézikönyv az igazságügyi orvostan és kriminalisztika tárgyköréből. Az első amerikaközi igazságügyi orvostani konferencia anyagát és a kriminalisztikai kutatások legújabb eredményeit is feldolgozza.

Der strafrechtliche Staatsschutz in der Sowjetunion, der Tschechoslowakei, Ungarn und Polen. [Az állam büntetőjogi védelme a Szovjetunióban, Csehszlovákiában, Magyarországon és Lengyelországban] Herrenalb/Schwarzwald, Verl. für Internationalen Kulturaustausch, 1963. 364 p.
/München, Institut für Ostrecht. Studien. 15. Bd./ Bibliogr. 357—363. p. OK. 384.866/Z

A munka a tételes joganyagra támaszkodva, de ellenséges beállítottsággal foglalkozik a szocialista államok büntetőjogának államvédelmi funkciójával.

Trestný zákon. [Büntetőtörvény.] Komentár. Hlav. red. Stefan Breier, Alois Burda, Zoltán Farkaš. Bratislava, Osveta, 1964. 991 p. OK 392.168

Az 1961. november 29-i csehszlovák büntetőtörvénykönyv magyarázatos kiadása.

Törvénykezési szervezet

Friedrich, Carl J. — *Chapman,* John W.: Justice. [Az igazságszolgáltatás.] New York, 1963. Atherton Press, 1963. X, 325 p. (Nomos VI.) ÁJI. 21.295

A NOMOS sorozatban (1958) amelynek kötetei évenként jelennek meg — az 1963. évi kötet az igazságszolgáltatás elméleti és gyakorlati kérdéseivel foglalkozó tanulmányokat közöl.

Rahunov, R. D.—*Szapozsinkov,* I. G.—*Kozak,* L. M.—*Korsik,* M. G.: Prokurorszkij nadzor za zakonnoszt'ju raszszmotrenija v szudah ugolovnüh del. [Ügyészi felügyelet a bíróság által megvizsgált büntető ügyek törvényessége felett.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 321 p.

/Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 21.270

A bevezető részben az ügyész perjogi helyzetét vizsgálja, majd a büntető eljárás menetében (bíróságnak átadás, elsőfokú eljárás, perorvoslati eljárás, büntetésvégrehajtás, törvényességi felülvizsgálat, perújítás) vizsgálja az ügyészi felügyelet gyakorlati kérdéseit. A befejező fejezetben az ügyészi törvényességi felügyeleti munka szervezeti kérdéseit tárgyalja.

Polgári eljárásjog

Grazsdanszkij proceszszual'nüj kodeksz Latvijszkoj Szovetszkoj Szocialiszticseszkoj Reszpubliki. [A Lett Szocialista Köztársaság polgári eljárásjogi törvénye.] Riga, Latvijszkoe Goszudarsztvennoe Izdatel'sztvo, 1964. 264 p. ÁJI. 21.256

Az 1963. december 27-i törvénykönyv szövegkiadása.

Murzin, N. G.: Predogovornüj arbitrazs po posztavke v szovetszkom grazsdanszkom prave. [A szállítási szerződések megkötése előtti döntőbíráskodás a szovjet polgári jogban.] Alma-Ata, Izd. /Akademija Nauk Kazahszkoj SzSzR. 1964. 112 p.

/Akademija Nauk Kazahszkoj SzSzR. Insztitut Filoszofii i Prava./ ÁJI. 21.285

A szállítási szerződések megkötésével kapcsolatos általános kérdések után a legfontosabb gyakorlati problémák (minőség és választék, mennyiség, árkérdések, szállítási határidők stb.) kapcsán mutatja be az anyagot.

Büntető eljárásjog

Ugolovno-proceszszual'noe zakonodatel'sztvo zarubezsnüh szocialiszticseszkih goszudarsztv. Pol'szkaja Narodnaja Reszpublika. [A külföldi szocialista országok büntetőeljárásjogi törvényhozása. Lengyel Népköztársaság.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 295 p. ÁJI 21.251

A sorozat általunk ismert első kötete a Lengyel Népköztársaságban 1963. aug. 1-én hatályos legfontosabb alkotmányi rendelkezéseket, továbbá szervezeti jogszabályokat (bírói szervezet, népi ülnökök részvétele, Legfelsőbb Bíróság, ügyészség szervezete, ügyvédség), végül a büntető eljárási törvénykönyv 1950. szept. 2-án közzétett szövegét — valamint az összes közbeeső módosításokat — tartalmazza. A függelékben a magánvád alapján indított eljárásokra vonatkozó törvény szövegét közli.

Petruhin, I. L.: Ékszpertiza kak szredsztvo dokazüvanija v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [A szakértői vélemény mint bizonyítási eszköz a szovjet büntető eljárásjogban.] Moszkva, Goszjurizdat, 1964. 285 p. ÁJI. 21.284

A bevezető részben a szakértői vélemény lényegét és a bizonyítási eljárásban vitt szerepét tárgyalja. Ezt követi a szakértői vélemény és más bizonyítékok közötti összefüggéseket tárgyaló rész. A szakértői szemle tárgyát és a szakértő feladatkörét bemutató fejezet után a befejező két fejezetben a szakértői szemle lefolytatásának és a szakértői vélemény értékelésének kérdését tárgyalja.

Koblikov, A. Sz.—*Mazalov,* A. G.: Szbornik zadacs po ugolovnomu proceszszu. [Büntető eljárásjogi feladatok gyűjteménye.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 236 p. ÁJI. 21.265

Az OSzFSzK Oktatási Minisztériuma által közzétett oktatási segédkönyv jelentős számú (közel 400) gyakorlati esetet tartalmaz a büntetőeljárási törvénykönyv rendszerében, a legfontosabb problémák körül csoportosítva.

Simanova, Z. E.: Pozsarno-tehnicseszkaja ékszpertiza. [A tűzesetek szakértői szemléje.] Moszkva, Izd. Minisztersztva Kommunal'nogo Hozjajsztva RSzFSzR, 1963. 86 p. ÁJI. 21.269

A népszerűsítő jellegű munka az alapvető fogalmak mellett a szakértői szemle lefolytatásának módszerét és a szemle során megvizsgálandó tárgyi bizonyítékokkal kapcsolatos kérdéseket tárgyalja.

Schorn, Hubert: Der Schutz der Menschenwürde im Strafverfahren. [Az emberi jogok védelme a büntető eljárásban.] Berlin, Luchterhand, 1963. 150 p.

/Strafrecht-Strafverfahren-Kriminologie. Band 6./ [Bibliogr. 1, 4.]

A hozzánk most elérkezett új sorozat első füzete az emberi alapvető jogok és a büntető eljárás közötti érintkezési felületek problémáját foglalja össze. Ennek során az eljárás legfontosabb alapelveinek viszonylatában (ártatlanság vélelme, a bírói függetlenség, nullum crimens sine lege elve, az eljárás nyilvánossága, szóbelisége és közvetlensége, törvény előtti egyenlőség stb.) vizsgálja az emberi jogok érvényesülését korlátozó célszerűségi követelmények problémáit.

Hirschberg, Max: Das amerikanische und deutsche Strafverfahren in rechtsvergleichender Sicht. [Az amerikai és a német büntető eljárás.] Berlin, Luchterhand, 1963. 87 p.

/Strafrecht-Strafverfahren-Kriminologie. Band. 6./ [Bibliogr. 1, 4.] ÁJI. 21.302

A bevezető fejezetben az amerikai és a német büntető eljárás közötti alapvető különbségeket mutatja be, majd külön-külön fejezetekben foglalkozik a feljelentéssel, a kényszerintézkedésekkel és vádképviselettel, az esküdt bíróságok előtti főtárgyalással, az amerikai és a német bizonyítási joggal, végül a kriminalisztikai anyag értékelésével kapcsolatos eljárásokkal.

E lapszám (XX. új évfolyam 1—2.) szerzői: *Dr. Márkus Ferenc* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szabó Lászlóné* aspiráns. — *Cieslak, Marian* egyetemi tanár. (Krakkó). — *Dr. Rex-Kiss Béla* BOTE Igazságügyi Orvostani Intézet tudományos főmunkatársa. — *Dr. Lőrincz Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Szabó András*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. György Júlia* tudományos kutató, ELTE büntető-jogi tanszék. — *Dr. Bolgár György* ügyvéd. — *Dr. Wessely Antal* egyetemi adjunktus.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 64.7173 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

BUDAPEST KÖNYVTÁR

1965 APR 6

XX. új évfolyam 3. szám Budapest, 1965. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

LUKÁCS TIBOR:
Analógia és törvényesség 61

RÉVAI TIBOR:
A választottbíráskodás egyes elvi kérdései a szocialista országokban 72

SOLT KORNÉL:
Állam javára marasztalás és beszámítás ... 81

BOYTHA GYÖRGY:
Magyar művek szerzői jogi védelme az Amerikai Egyesült Államokban 85

Szemle:

ÁDÁM ANTAL:
A Nyugatnémet egyesületi törvényről 94

HRASKÓ GYULA:
Hozzászólás Beck Salamonnak a „Volt házastársak közötti (vissza) követelési igény" c. cikkéhez 97

TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ:
Külföldi szabadalmi és védjegyjog 103

A. G.:
Az európai szocialista államok jogalkotása (Német Demokratikus Köztársaság) 103

Jogirodalom:

Szászy István: Nemzetközi polgári eljárásjog. (MÁDL FERENC) 106

Újlaki László: Döntőbizottsági szervezet és eljárás. (SOÓS LÁSZLÓ) 112

— —:
Új könyvek: 115

СОДЕРЖАНИЕ: *Тибор Лукач:* Аналогия и законность. — *Тибор Реваи:* Некоторые принципиальные вопросы третейского суда в социалистических странах. — *Корнел Шолт:* Обязывание и зачет в пользу государства. — *Дьердь Бойта:* Авторско-правовая защита венгерских произведений в Соединенных Штатах Америки. — *Обзор: Антал Адам:* Закон о праве обьединения в ФРГ. — *Дюла Грашко:* Выскахывание о статье Шаламона Бек «Исковое (регрессное) требование между бывшими супругами«. — *Ласло Трочани:* Зарубежное право на изобретение и право на товарный знак. — *Г. А.:* Правотворчество европейских социалистических государств (Германская Демократическая Республика). *Юридическая литература:* Иштван Саси: Международное гражданско-процессуальное право *(Ференц Мадл)*. — Ласло Уйлаки: Арбитражная организация и процесс. *(Ласло Шоош)*. — Новые книги.

INHALT: *Tibor Lukács:* Analogie und Gesetzlichkeit. — *Tibor Révai:* Einige prinzipielle Fragen der Schiedsgerichtsbarkeit in den sozialistischen Ländern. — *Kornél Solt:* Verurteilung und Anrechnung zu Gunsten des Staates. — *György Boytha:* Urheberrechtsschutz ungerischer Werke in der USA. — *Rundschau: Antal Ádám:* Über das Vereingesetz Westdeutschlands. — *Gyula Hraskó:* Noch einmal über den Aufsatz „Anspruch auf Widerklage zwischen gewesenen Ehegatten". — *László Trócsányi:* Ausländisches Patent- und Varenzeichensrecht. — *G. A.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Deutsche Demokratische Republik). — *Rechtsliteratur:* István Szászy: Internationales Zivilverfahrensrecht *(Ferenc Mádl)*. — László Ujlaki: Organisation und Verfahren des Vertragsgerichts *(László Soós)*. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Tibor Lukács:* Analogie et légalité. — *Tibor Révai:* Certaines questions de principe de l'arbitrage dans les pays socialistes. — *Kornél Solt:* Condamnation en faveur de l'Etat et l'imputation. — *György Boytha:* La protection des droits d'auteur des ouvrages hongrois dans les Etats Unis de l'Amérique. — *Revue: Antal Ádám:* Loi d'association en Allemagne occidentale. — *Gyula Hraskó:* Remarques à l'article de Salamon Beck intitulé „Action et demande reconventionnelle entre anciens époux". — *László Trócsányi:* Droits étrangers des brevets d'invention et des marques de fabrique. — *G. A.:* Législation des Etats socialistes européens (République Démocratique Allemande). — *Littérature:* István Szászy: Procédure civile internationale. *(Ferenc Mádl)* — László Ujlaki: Organisation et arbitrales. *(László Soós)* — — —: Nouveaux livres.

XX. új évfolyam 3. szám Budapest, 1965. március hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Analógia és törvényesség*

B. Sz. Ukraincev a kibernetikai filozófiai problémáival foglalkozva mondotta: „Úgy látszik, hogy az analógia kategóriája, amelyet eddig a filozófusok nem tartottak a tudományos kutatás megbízható eszközének, úgyszólván suba alatt polgárjogot nyert. Mindenesetre régóta széles körben alkalmazzák a műszaki tudományokban, s új lehetőségeket nyújt bizonyos biológiai, fiziológiai, nyelvészeti stb. feladatok megoldására. Ez természetesen épp elég indok arra, hogy filozófiailag is elemezzük az analógia kategóriáját, s tisztázzuk alkalmazási feltételeit."

Munkám az analógia jogi alkalmazását kíséreli meg elemezni és tisztázni. A jogban és a jogtudomány területén is az analógia és az analógikus következtetés általános módszerét és sémáját kell alkalmazni, hiszen a valóság világa anyagi egység, ezért a valóságra vonatkozó, annak lényegét helyesen tükröző különböző tudományok is egységes rendszert alkotnak: következésképp a jog és tudománya területén sem szabad a más tudományok körébe tartozó fogalmakat „jogi használatra" átalakítani. Az általánossal szemben ugyan a különösnek mindig vannak olyan sajátosságai, amelyek figyelmen kívül hagyása súlyos hibákra vezethet, a különös megismeréséhez azonban az általánosból kell kiindulni. Az elmondottak ellenére tanulmányomban az ún. jogi analógiával foglalkozom és nem az analógia, illetve az analógikus következtetés általános törvényszerűségeit elemzem. A jogtudománynak ezeket a kérdéseket kell először tisztáznia ahhoz, hogy a jogalkalmazó számára a leghathatósabb segítséget nyújthassa. Nem lehet kétséges azonban, hogy a jogalkalmazó számára az analógia „természetrajzának", az analógikus következtetés általános szabályainak és mindezeknek az ún. jogi analógiával való összefüggése elemzésének ismerete is hasznos, sőt szükséges lehet. Ezért ezekkel a kérdésekkel később — esetleges későbbi tanulmány keretében — foglalkozom. Az érintett összefüggések ismerete ugyanis bizonyossá teszi a jogalkalmazót abban, hogy az ún. jogi analógia tudományos alapokon nyugszik és akkor felel meg az ugyancsak tudományos alapokon nyugvó törvényesség és a jogalkalmazás jogpolitikai elvei követelményeinek, ha megtartja az analógia általános — dialektikus —, habár a specifimukat figyelembevevő törvényszerűségeit.

1. *A joghézagról*

Analógia alkalmazásáról a jogban csak joghézag esetén lehet szó. Első kérdés tehát az, hogy a szocialista jogtudomány álláspontja szerint beszélhetünk-e *hézagról a jogban.* A joghézag problematikáját mindössze érintem csak, mert Szabó Imre ezzel a kérdéssel több értékes munkájában foglalkozott és fejtegetéseinek ismétlését szükségtelennek tartom. A röviden elmondandókat azonban kiindulásnak tekintem és kiegészítem néhány gyakorlati vonatkozással.

A burzsoá jogfilozófia egyik irányzata a jog logikai zártságának elvét vallja. Moór Gyula a jog logikai zártságának elméletével foglalkozva azt mondja, hogy a jog olyan zárt egész, amelyben hézagok nincsenek. Hangsúlyozza, hogy: „Amiről a jog nem intézkedik, az jogilag irreleváns, vagyis a jog szempontjából megengedett."[1] A nézet szerint, az aki joghézagról beszél, mindössze kifogásolja, hogy a jog valamiről másként intézkedett, mint kellett volna: a joghézag tehát nem azt jelenti, hogy a jog rendszerében hézag van, hanem azt, hogy a jog álláspontja valamely kérdésben helytelen. A

* Részletek a szerző „Analógia a polgári jogban" című és a Magyar Jogász Szövetség, a Hazafias Népfront Országos Tanácsa, a Közalkalmazottak Szakszervezete és a Szövetkezetek Országos Szövetsége 1964. évi pályázatán első díjjal jutalmazott munkájából.

[1] Moór Gyula: A logikum a jogban. Bp., 1928. 13. old.

joghézag ezek szerint kritikai, értékelő fogalom, amely azonban nem érinti a jogrendszer egységes és zárt voltát. Ebben a kérdésben való állásfoglalás azért jelentős, mert a joghézag elismerése nélkül az analógiának a szocialista jogrendszerben elfoglalt helyét megtalálni alig lehetne.

A szocialista jogászok többsége elismeri azt, hogy a jogban vannak hézagok és megkülönböztetnek eredeti és később keletkezett joghézagot. Ezzel olyan tényt ismernek el, amely valóságos és tagadása csak önámítás lenne. Az a megállapítás, hogy a joghézag tagadása önámítás és a valóság tagadása ebben a kérdésben, könnyen bizonyítható, ha a burzsoá szerzők nézeteire utalunk ismét. Említettem azt a felfogást, amely tagadja a joghézagot és a jog logikai zártságából indul ki. Azt állítják tehát, hogy nincs joghézag, ennek ellenére a jog logikai kiterjedési képességéről beszélnek. Bergbohm például azt mondja, hogy: „a jog belső termékenysége, logikai kiterjedési ereje a jogtételekre vonatkozó egész szükségletet fedezni képes . . ."[2] Nem beszélve arról, hogy az egész megfogalmazás idealista ködösítés, az érvelést mégis felhasználom annak bizonyítására, hogy e nézet szerint is van joghézag, mert ha nem lenne, akkor a jog „logikai kiterjedési ereje" vajon mire terjedne ki? Vannak azután olyan burzsoá nézetek is, amelyek elismerik a joghézagot és annak kitöltésére olyan eszközöket javasolnak, amelyek a sovány burzsoá törvényesség további lazítására alkalmasak, mert nemcsak a valóságos, hanem a vélt hézagok kitöltését is szorgalmazzák. Nem lesz érdektelen, ha ezekre a törekvésekre bemutatok két példát, amelyek önmaguk helyett beszélnek. A hitleri fasiszta diktatúra 1935. június 28-i törvénynovellájában[3] olvasható: „Büntetendő az, aki olyan tettet visz végbe, amelyet a törvény büntetendőnek nyilvánít, vagy pedig, amely a büntető törvény alapgondolata és az egészséges népi érzület szerint büntetést érdemel. Ha a tettre nem alkalmazható közvetlenül semmiféle határozott büntető törvény, úgy a tettet a szerint a törvény szerint kell megbüntetni, amelynek alapgondolata leginkább ráillik." A másik példa a bonni Németországból való, ahol törvény mondja ki, hogy azt a pártot, amely alkotmányellenes tevékenységet folytat, be kell tiltani. Amikor a Német Kommunista Pártot a karlsruhei alkotmányos bíróság perbe fogta, nem sikerült bizonyítania, hogy a párt alkotmányellenesen tevékenykedett volna. Ezért azt állapították meg, hogy tevékenysége „bomlasztó" volt és ezzel az „analógiával" töltötték ki a vélt joghézagot. Finkey Ferenc az 1935-ös német analógia-tilalom feloldásával foglalkozva azt mondta, hogy ezzel a reformmal a német novella egy több évtizedes általános jogi vitát akart lezárni legalább a büntető bíráskodás terén, ti. a törvényértelmezés, illetőleg a törvény hézagainak betöltése kérdését.[4] Említi Zitelmannt,[5] aki már 1903-ban felvetette a tételes jog hézagai betöltésének problémáját és Kantarowitzot, akinek a nevéhez az ún. szabadjogi iskola megalapítása fűződik. Ez az iskola azt akarta, hogy a bírót szabadítsák fel a „törvény járszalagja" alól, mert a törvény is csak eszköz a bíró kezében „az igazság megállapítására és érvényesítésére." A szabadjogi iskola és a német „reform" azután elérte ezt és a fasiszta „törvényesség" nagyobb dicsőségére milliók életébe került a bíró felszabadítása a „törvény járszalagja" alól.

A szocialista jog elismeri a joghézagot, amely: „. . . csak az elvileg a jog által szabályozott területen belül lehetséges, és abból adódhatik, hogy a törvényhozó az adott viszonyok körét szabályozni kívánta ugyan, de valamilyen vonatkozást nem szabályozott, vagy nem elég részletesen szabályozott, illetőleg kiderült, hogy a szabályozott viszony valamelyik, később kialakult vonatkozásait kifejezetten nem érintette."[6] A joghézag keletkezésére vonatkozó szocialista felfogásból következik, hogy hézaggal a jogalkalmazó csaknem minden területen találkozhat, ezért kitöltésének megengedettségéről a pozitív jognak elvileg nem kell külön rendelkeznie. Az azonban előfordul, hogy a jog a „joghézag" kitöltését kifejezetten megtiltja, mert nem teszi lehetővé az adott jogágban az analógiát. Büntetőjogunk a „nullum crimen sine lege" és a „nulla poena sine lege" elvek kimondásával is ezt a megoldást választotta. Jogrendszerünk többi ágazatában ilyen tilalom nincs, tehát az esetleges joghézagok kitöltésének nincs akadálya. Nem feladatom az, hogy a büntetőjoggal foglalkozzam, a joghézag problematikájával kapcsolatban azonban, egy elvi kérdést mégis közelebbről meg kell vizsgálnom. Szabó Imre a „nulla crimen sine lege" és a „nulla poena sine lege" elvek kimondásából azt a következtetést vonja le, hogy ez: „. . . egyben az e tekintetben adódó joghézagok analógia útján való kitöltésének tilalmát . . ."[7] jelenti. Véleménye szerint tehát, van joghézag, csak annak kitöltése — az analógia alkalmazása — ütközik tilalomba. Más munkájából is hasonló állásfoglalás tükröződik: „A büntetőjogban — írja — lényegileg az analógiával ugyanaz a helyzet, mint a többi jogágakban. Elvileg itt is csak akkor lenne szükség pozitív jogi rendelkezésre, ha az analógia ki van zárva; a jogrendszer jellegéből, *a joghézag létéből* itt is ezeknek analógia útján való kitöltése következnék."[8] (Kieme-

[2] Bergbohm: Jurisprudenz und Rechtphilosophie. 1892. 386. old. idézi Moór i. m. 13. old.

[3] Hivatkozik rá Barna Péter is. Ld: A szocialista állam büntetőjogi védelme. Bp., 1961. 67. old.

[4] Finkey Ferenc: A politikai bűncselekmények és a büntetőtörvénykönyv. Bp., 1927. 24. old.

[5] Zitelmann: Lücken im Recht. 1903. idézi Barna Péter i. m. 67. old.

[6] Szabó Imre: A szocialista jog. Bp., 1963. 284. old.

[7] Szabó Imre: i. m. 298. old.

[8] Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Bp., 1960. 445. old.

lés tőlem L. T.) Nem vitás az, hogy a büntetőjog is megengedheti az analógia alkalmazását, erre történelmi példát szolgáltatott pl. a szovjet büntetőjog. Kérdés azonban, hogy a nullum crimen és a nulla poena elvek kodifikálását követően, vagy ami ezzel egyértelmű: az analógia alkalmazásának kifejezett törvényi tilalmát követően beszélhetünk-e a büntetőjogban joghézagról? Van-e a büntetőjogunkban joghézag és annak csupán az analógiával való kitöltése tilos vagy a tilalommal a joghézag is megszünt-e? A felvetődő probléma tisztázása véleményem szerint nemcsak a büntetőjog szempontjából jelentős; megoldásából hasznos következtetések vonhatók le a jogalkalmazásra általánosságban, így a polgári jogalkalmazásra is. Büntetőjogunk az analógiát társadalmi-politikai okokból tiltja. A tilalom azonban olyan tételesjogi szabályokból következik, amelyek pozitív irányban meghatározzák, hogy mit tekint a büntető törvény bűntettnek, és arra milyen büntetőjogi büntetés alkalmazható. Ezzel minden egyéb magatartást a non ius területére száműz. A büntetőjogban tehát, csak jogon kívüli területekről beszélhetünk, joghézag pedig csak a jogon belül létezik. Joghézagról, illetve annak kitöltési lehetőségeiről a szocialista jogrendszerben csak akkor lehet szó, ha az megfelel a szocialista törvényesség követelményeinek. Ezért joghézagról — a jogon belüli, valódi hézagról — abban az esetben beszélhetünk, ha a pozitív jog konkrét szabályaiból megállapítható, hogy a törvényhozó szabályozni akart egy viszonyt, de a szabályozás nem teljes, vagy a társadalmi viszonyok fejlődése, változása következtében az adott életviszony egyes vonatkozásai csak a későbbiek során merültek fel. A szocialista törvényességgel összeegyeztethetetlen mindenféle önkényeskedés, bírói jogalkotás, vagy a szokásjog alapján történő jogalkalmazás. Ez csak akkor kerülhető el, ha „joghézagnak" a jogon belüli hézagot tekintjük és kitöltésére a pozitív jog rendelkezéseiből, a törvényhozónak az adott életviszony rendezésére irányuló szándékából vonunk le következtetést. A büntetőjog egyenesen megtiltja az analógiát és ezzel kifejezetten megnyilvánul a törvényhozó szándéka: amit a törvény nem szabályoz, az nincs a büntetőjogon belül, a büntetőjog számára irreleváns, nem hézag és kitöltésére nincs lehetőség. A többi jogág ennek a tilalomnak mellőzésével azt juttatja kifejezésre, hogy elismeri a joghézagot. Álláspontomból az a fontos, jogpolitikailag is jelentős elv következik, hogy a joghézag mindig rendelkezik bizonyos pozitív jogi adottságokkal, a törvényhozó általános akarata szerint történhet csak az analógia alkalmazása. A joghézag fogalma ezen túl nem szélesíthető, mert az ellentétes lenne a szocialista törvényességből folyó követelményekkel. A kifejtettekből következik az is, hogy ahol viszont a joghézag megállapítható, ott azt ki is kell tölteni. A joghézag megállapítása ugyanis objektív jellegű és független a jogalkalmazó szubjektív, a kitöltésére irányuló szándékától. Az elmondottak alapján nem értek egyet Szabó Imre álláspontjával, amely szerint: „. . . a pozitív jogi rendelkezésektől függően beszélünk *a)* kitölthető és *b)* ki nem tölthető joghézagról."[9] Felfogásom szerint ki nem tölthető joghézag nincsen, mert ami nem tölthető ki, az nem is joghézag. Amit a törvényhozó kifejezetten nem szabályoz, illetve amire vonatkozólag nem állapította meg a szándékolt szabályozás kereteit, az nincs a jogon belül. Az analógia alkalmazásának törvényességét éppen az adja meg, hogy csak a jog területén alkalmazható és csak olyan viszonyok vonatkozásában kerülhet szóba, amelyekre nincs ugyan kifejezett jogszabály, de nem vitatható, hogy a törvényhozó általános és tételesjogi rendelkezésekből felismerhető akarata a konkrét kérdésre is kiterjedt.

2. *A szokásjogról*

A joghézaggal kapcsolatos legfontosabb elvi kérdések tisztázása után felmerül az, hogy *a joghézag kitöltésének mi a módja?* A szocialista jog a joghézag kitöltésének csak két módját ismerheti el: kitölthető a joghézag jogszabályalkotás és kitölthető analógia útján. A burzsoá jogban — azoknak felfogásában, akik a joghézagot egyáltalán elismerik — a joghézag kitöltésére a szokásjogot is alkalmasnak tartják. Szükségesnek tartom, hogy néhány gondolattal foglalkozzam a szokásjog problematikájával, mert a gyakorlat számára a szokásjognak, mint a joghézag kitöltése egyik módszerének kritikájából hasznos következtetéseket vonhatunk le.

A Ptk. Általános indokolásából indulok ki: „A Polgári Törvénykönyv jelentőségét nagymértékben növeli az is, hogy Magyarországnak sohasem volt átfogó polgári törvénykönyve. Ez arra vezetett, hogy a polgári jog alapjában bíróalkotta jog: a bíróságok eseti döntésein és ezek általánosításán alapul. Ez pedig mint jogalkotási módszer teljesen elavult, feudális maradványnak tekinthető, ezen felül pedig szükségszerűen ellentmondó, bizonytalan tartalmú, nehezen megismerhető, kibúvókat engedő jogot hoz létre, nem felel meg sem a törvényesség, sem a szocialista demokrácia követelményeinek."[10] Nem lesz talán érdektelen, ha az idézetben foglaltakat néhány történeti emlékkel megerősítem. A „megerősítésre" nem a Ptk.-nak van szüksége, hánem azt a törekvésemet kívánom a példákkal alátámasztani, amely a szokásjog kritikáját célozza a még élő régi képletekhez való ragaszkodás felszámolása érdekében.

Kiss Géza szerint: „A szokásjognak, mint jogforrásnak kérdése úgyszólván kezdettől fog-

---

[9] Szabó Imre: A szocialista jog. Bp., 1963. 287. old.

[10] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Bp., 1959. Általános Indoklás 10. old.

va a lehető legzavarosabb képet nyújtja."[11] Kiss Van de Eyckent is idézi, aki a szokásjogról — többek között — így emlékezik meg: „A szokásjog természeténél fogva homályos, zavaros; ellentétben a törvénnyel, amely öntudatos jogászi munkásság eredménye és amely épp ezért értelmesen formulázott rendelkezéseket tartalmaz, a szokásjog... eo ipso ingatag; újabb esetekkel megváltozhat, tehát a törvényhez hasonló állandósulást nem is nyerhet... akkor sem, ha a nemzeti meggyőződés.. alapjára helyezzük, mert hiszen ez egyáltalán nem tartalmaz állandó igazságot."[12] A bizonytalanságra, amelyet az írott és az íratlan jog mesterségesen teremtett elegendő Magyary Zoltán szavait feleleveníteni, akit senki nem vádolhat a burzsoá állapotokkal szembeni elfogulatlansággal: „... a jogszabályok tömege olyan megfélemlítő, hogy a közigazgatási tisztviselők nagy része nem bízik abban, hogy azt ismerheti és így erkölcsi igazolást talál arra, hogy ne alkalmazza... Az eredmény sokszor az, hogy olyan ügyeket, amelyekben az alkalmazandó jogszabály meghatározása nehézséggel jár, sokszor évekig nem intéznek el."[13] Barsi József szerint: „Még az angol ember sem fogja elhinni többé, hogy valamely törvényes rendszabálynak, melyről fölteszik, hogy azt minden polgárnak ismernie kell, megismerhetésére jobb mód nincs, mint az, melyet eddig követtek, midőn minden embernek szabadságában állott egy-egy kérdéses esetben vagy ötven szétszórt törvénycikkelynek és vagy húsz előzményes esetnek összehasonlításából hozzávetőleg találgatni, mi szabad mi nem, mi tilos mi nem az."[14] Így bírálták a fennálló állapotot azok, akik már nem hittek abban, hogy a „nép meggyőződése", az „érzések" vagy a „szellemi képességek" állanak az ijesztő jelenségek mögött. Magyarázatot azonban nem találtak és nem is találhattak. Az írott és íratlan jogban uralkodó állapotok bírálatára csak a szocialista szemlélet adhatott olyan választ, amely a valódi okot tartalmazza: „Elegendőnek látszott az uralkodó osztályok számára, ha az a jogbiztonság, amelyet egy átfogó törvény nyújt, csak a kereskedelmi jog területén jön létre, a mezőgazdaság jogviszonyaiban, a mindennapi életviszonyokban, munkaviszonyokban stb. céljaiknak jobban megfelelt a rendkívül sokrétű, könnyen alakítható bíróság alkotta szokásjog és a rendkívüli részletszabályok tömege."[15]

A néhány idézet elegendő talán annak a megállapításnak erősítésére, hogy a szocialista törvényességgel nem egyeztethető össze a szokásjog, mert a határozottan ki nem fejezett jogtételek veszélyeztetik jogrendszerünk szilárdságát. Ennek hangsúlyozása, sőt a rövid visszapillantás nem felesleges. Szamel Lajos azt mondja: „Keresve sem találhatnánk ékesebb példát annak illusztrálására, hogy szokásainknak rabjai vagyunk, mint az, milyen nehezen tudunk elszakadni a régi képletektől a szokásjog jogforrás mivoltának megítélésénél."[16] Mivel a Ptk. megalkotása nemcsak új jogot, hanem új jogalkalmazási módszerekre való áttérést is jelentett, különösen figyelemre méltóak Eörsi Gyula szavai: „A Ptk. alapján való jogalkalmazás munkája megindult. Az új módszerre való áttérés olyan gyökeres szakítást kíván a múlttal, hogy mindenképpen számolni kell bizonyos kezdeti nehézségekkel."[17] A figyelmeztetés az új kódex hatálybalépését követően néhány hónappal hangzott el. A szerző ekkor írta, hogy a várható: „... nehézségek lényege: a törvény alapján ítélkezni. Két veszéllyel lehet ezzel kapcsolatban számolni. Az egyik az, hogy a bíró továbbra sem helyezkedik a törvény talajára, hanem — ha nem is kerül szembe a törvénnyel — vagy általános jogelvekre vagy pedig a bírósági gyakorlatban is megnyílvánuló jogtételekre hivatkozik. Ez a megoldás ugyanis kényelmesebb. A másik veszély abban áll, hogy a Ptk. alkalmazása terén még gyakorlatlan és tapasztalatlan bíróságok erőltetetten igyekszenek majd bizonyos szakaszok felhívásával megtalálni a megoldást vagy túlságosan sokat hivatkoznak a tényállásra szabott jogtétel helyett a bevezető rész alapelveire."[18] Az azóta eltelt idő bebizonyította, hogy Eörsi jóslata helyes volt, mert kialakultak azok a készségek: „... amelyek a törvény és nem a precedensek alapján való ítélkezéshez szükségesek."[19] Ennek ellenére — úgy érzem —, hogy az elmondottak nem voltak feleslegesek és az analógia alkalmazásának jogpolitikai elveit kialakítandó is segítséget nyújtanak számomra. Mielőtt azonban a szokásjoggal kapcsolatos fejtegetéseim ilyen konklúziójára térnék, előbb egy példával érzékeltetem az elmondottak helyességét.

A Ptk. miniszteri indokolása szerint az öröklési joggal kapcsolatban figyelembe vette a törvényhozó, hogy bizonyos területeken a fejlődést az segíti elő, ha egyes elavult intézmények megszűnnek (pl. az utóöröklés), más területeken viszont jobban erősíti társadalmunk fejlődését az, ha a meglevő intézmények kerülnek megfelelő átalakításra úgy, hogy a megszokásban rejlő erő a kifejeződő újat szolgálja (pl. a házastárs öröklése vagy az ági öröklés kérdésében). Az imént elmondottakból kiemelem az ági öröklést. A Ptk. 613. §-a tárgyi korlátozás foly-

[11] Kiss Géza: A jogalkalmazás módszeréről. Dogmatörténeti és kritikai tanulmány a magánjog köréből. Bp., 1909. 83. old

[12] Kiss Géza: i. m. 116—117. old.

[13] Magyary Zoltán: Kodifikációs törekvések a jogpolitika tükrében. Különlenyomat a Magyar Jogászegyleti Értekezések és Egyéb Tanulmányok c. kiadvány 1933. évi 3. számából. 42. old.

[14] Barsi József: Codificatio. Budapesti Szemle. Új folyam. 1869. Pest. 49. old.

[15] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. i. m. 11. old.

[16] Szamel Lajos: A jogforrások. Bp., 1958. 83. old.

[17] Eörsi Gyula: A Magyar Népköztársaság polgári törvénykönyvének életbelépéséhez. J K. 1960. évi 6. sz. 319. old.

[18] Eörsi Gyula: i. m. uo.

[19] Eörsi Gyula: i. m. uo.

tán az ági öröklést olyan szűk körre szorította, amely megfelel a fejlődés követelményeinek. Ennek érdekében a törvény kimondja — a korábbi joggal szemben —, hogy ági vagyonként csak azt lehet számba venni, ami a hagyatékban ténylegesen megvan. Közömbös tehát, hogy a vagyontárgyat az örökhagyó még életében eladta, elajándékozta vagy elcserélte, illetőleg a vagyontárgyak akár az örökhagyó hibájából, akár anélkül veszendőbe mentek. Sem az ági vagyontárgy helyébe lépett (pl. elcserélt, az ági vagyontárgy értékén vásárolt) vagyontárgyat ági vagyonként figyelembe venni, sem pedig az ági vagyontárgy értékét a hagyaték egyéb vagyontárgyaiból pótolni nem lehet. Érdekes, hogy a Ptk. 613. §-ában foglalt törvényi rendelkezéseket a bírói gyakorlat az utóbbi időben egyre inkább úgy értelmezi, hogy annak, a törvényből és annak indokolásából kiolvasható felfogás aligha felel meg. Hegyháti István például felhívja a figyelmet arra a tényállásra, amelyben a gyermek a szülőtől kapott pénzen vásárolt ingatlant. A megvásárolt ingatlant a rendelkezésére bocsátott pénzből a leszármazó vásárolta és a tulajdonjog is közvetlenül az ő nevére, mint vevőre került. A leszármazó később meghalt és a szülők a gyermekük hagyatékához tartozó ingatlant ági öröklés címén igényelték.[20] A bírói gyakorlat a Ptk. 613. §-a ellenére a készpénz helyébe lépett ingatlant ági jellegű vagyonnak tekinti. Az ismertetett tényállás alapján nem vitás ugyanis, hogy a leszármazó által vásárolt ingatlan a szülő által adott pénz helyébe lépett; a szerződést a leszármazó kötötte meg, a tulajdonjog vétel címén az eladóról közvetlenül került az örökhagyó, mint vevő nevére. Amikor a bíróság a szóbanforgó ingatlant ági vagyonnak tekintette, ezzel a Ptk. 613. §-ával ellentétes gyakorlat kialakításának útjára lépett. De gondoljunk a kisajátítási kártalanításra, amelynek körében gyakran előfordul, hogy a bíróságok a kártérítési összeg ági jellegét megállapítják, ha annak folyósítására az örökhagyó halála után került sor. Az ági öröklésre vonatkozó szabályok kiterjesztő értelmezése már a Legfelsőbb Bíróság 806. és 807. számú polgári kollégiumi állásfoglalásaival megkezdődött és a példákkal csak a folyamat irányára hívtam fel a figyelmet. Egyet máris megállapíthatok, azt, hogy e területre nem érvényes az amit Szabó Imre mondott: „. . . a kiterjesztő értelmezés a korábbiakhoz képest ‚megszorító' irányban halad, s ezen az úton olyan mértékben halad, amilyenben az önkényes felfogást a helyes, marxista tudományos álláspont a jogi gondolkodásból kiszorítja."[21] Jóllehet, az említett példákban — amelyeknek számát a korlátozott terjedelem miatt nem szaporítom — nem analógiáról van szó, de ha a kiterjesztő értelmezés így „fejlődik" tovább, akkor eljuthat odáig is, hogy „analógiát" alkalmaz. Igaz, hogy ez egészen sajátos „analógia" lenne, amelyben a felső tételt az a régi jog adja, amelyet a Ptk. kiküszöbölni kívánt, az indítóokot pedig a szokás, amelyet Szamel szavaival élve rabjaként szolgálunk, pedig csak olyan mértékben kellene, amilyen mértékben „a megszokásban rejlő erő a kifejlődő újat szolgálja."

A fentebb — a szokásról és a szokásjogról — elmondottak legfontosabb tanúlságaként azt kívánom hangsúlyozni, hogy a szocialista jogban a joghézag kitöltésének eszköze a szokásjog nem lehet; a szokásjog kritikájával való foglalkozás pedig még korántsem felesleges tevékenység. Azt is említettem, hogy a joghézag kitöltésének a szocialista jog két módját ismerheti csak el: a jogszabályalkotást és az analógiát. A jogszabályalkotás viszonylag lassúbb folyamat és a jogrendszer — ha el akarja látni felépítményi funkcióját — nem várhat az új jogszabályi rendelkezésig, hanem valóságos joghézag esetén megoldást kell találnia. Ennek egyetlen eszköze az analógia. Felhasználva azokat az elveket, amelyeket a joghézaggal és a szokásjoggal kapcsolatban érintettem, a következőkben az analógia alkalmazásának jogpolitikai téziseit foglalom össze, majd módszereiről teszek említést.

3. Az analógia alkalmazása jogpolitikai elveinek tézisei

1. Az analógia alkalmazásának előfeltétele a valódi joghézag objektív, tudományos megállapítása, amelyből a kitöltésének szükségessége szintén objektíve következik. Nincs helye tehát analógia alkalmazásának akkor, ha a konkrét eset elbírálására közvetlenül arra vonatkozó jogszabály áll rendelkezésre, vagy ha a felmerült kérdés a jogszabály értelmezése határain belül megoldható. Az analógia alkalmazását a jogértelmezésnek meg kell előznie, a jogalkalmazónak tehát — anélkül, hogy a jogértelmezés lehetőségeit túlvinné a jogértelmezés határain — előbb a határokon belül a jogértelmezés lehetőségeit kell kimerítenie. A kifejtettekből több fontos elvi és gyakorlati kérdés következik, amelyekkel foglalkozva az analógia alkalmazásának módszerbeli problematikájához is közeledünk.

a) A szocialista jogrendszerben az analógia élesen elhatárolódik a jogszabályok értelmezésétől, sőt az ún. kiterjesztő értelmezéstől is. Az analógia alkalmazása azonban módszerében elválaszthatatlan az értelmezéstől, mert a jogalkalmazónak előbb értelmezési műveletet kell elvégeznie. Analógia alkalmazására csak valódi joghézag esetén kerülhet sor. Hogyan állapítható meg azonban az, hogy a jogalkalmazó valódi joghézaggal áll szemben? Nem vitás, hogy értelmezés útján, még akkor is, ha ennek az ér-

[20] Hegyháti István: A polgári jogalkalmazás néhány jogpolitikai kérdése. J K. 1964. évi. 1. sz. 30—31. old.

[21] Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Bp., 1960. 306. old.

telmezési tevékenységnek az eredménye negatív lesz. A jogalkalmazónak ezért ismernie kell a jogszabályok értelmezésének legfontosabb elvi és gyakorlati kérdéseit ahhoz, hogy az analógiát alkalmazhassa, mert ha az analógia elhatároloódik is az értelmezéstől, mégis minden analógikus jogalkalmazásnak van értelmezési eleme, sőt az értelmezési tevékenység megelőzi az analógia alkalmazását. A jogszabályértelmezés problematikájával Szabó Imre közismert munkája foglalkozik, arra felesleges lenne kitérnem. Néhány megállapításával azonban polemizálok, mert véleményem szerint segíthetem ezzel az analógia alkalmazása módszereinek finomodását.

Szabó Imre hangsúlyozza, hogy nem lehet analógia alapján egy törvényben meghatározott rendelkezést átalakítani, mert ez egyenesen ellenkeznék a törvényhozó kifejezett akaratával. Ezt a megállapítást helyeslem és az analógia alkalmazásának jogpolitikai elveit elemezve magam is hasonló tartalmú megállapítást tettem. Analógia útján nem lehet új tényállást alkotni — egyébként a joggyakorlat által ilyet másképpen sem lehet létrehozni —, mert a jogalkalmazó nem végezhet jogalkotói tevékenységet. Szabó Imre azonban ezt a tételt az analógia alkalmazására „csak bizonyos módosítással" tartja elfogadhatónak. Azt mondja ugyanis, hogy: „Az analógia a jogalkalmazás egyetlen esete, amelynél a jogalkalmazó a törvény által megállapított tényálláshoz nyúlhat, s azt valamely új elemmel kiegészítheti, illetőleg a tényállás valamely elemét figyelmen kívül hagyhatja."[22] Igaz, hogy álláspontja szerint az analógiát nem lehet olyan esetnek tekinteni, mint amelynél a jogalkalmazó új normát állapít meg, mert a jogszabálynak: „... csak egy részét érinti." Azt viszont nem vitatja, hogy a tényállás egyetlen elemének elhagyása, vagy egyetlen új elem felvétele is: „... megváltoztatja a jogi normát, átalakítja a hipotézist, amely mellett a törvényi rendelkezés és a szankció érvényesülhet; ebből a szempontból lehetne új normáról szólni, amelyet a jogalkalmazó egy általa éppen eldöntendő esetben egyszer alkalmaz."[23] Véleményem eltér ettől. Elég visszautalnom mindarra, amit az analógiának a szocialista jogrendszerben elfoglalt helyéről kifejtettem, hogy véleményemet e kérdésben megfogalmazva lássam. Úgy gondolom, hogy analógia alkalmazása alatt csak olyan jogalkalmazói tevékenységet érthetünk, amely során az általánosabb jogtételt minden változtatás nélkül alkalmazzák. Helytelen a jogszabályban rögzített tényállás egyetlen elemének elhagyásáról vagy egyetlen új elem felvetéséről beszélni és az sem fogadható el, hogy ilyen esetben csak „formai álláspont" lenne új normáról szólni: „... mert figyelmen kívül hagyná, hogy a jogalkalmazónak nem lehet hozzányúlnia a jogszabály elemeinek többségéhez, s egyetlen elemén, a hipotézisen belül is csak ... részlegesen és éppen nem a lényeges ismérveket érintő módon változtathat, feltéve, hogy az analógia alkalmazásának általános szabályait tiszteletben tartja."[24] Szabó Imre következetes marad és arra az eredményre jut: „... hogy az analógia alkalmazásában van egy normatív elem is, s ezt hiábavaló lenne tagadni." Eltérő véleményemet úgy fogalmazom, hogy analógiával egy-egy jogszabályt csak minden változtatás nélkül alkalmazhat a jogalkalmazó. Ha megengedhető, hogy a jogalkalmazó a jogszabályban lerögzített tényállás egyes elemeit elhagyja, vagy egyetlen új elemet felvegyen — mégha „nem lényeges" elemeket is, úgy hogy ezzel nem nyúl a jogszabály elemeinek „többségéhez" — akkor az illegális jogszabályalkotás területére tévedne. Ez elvi kérdés, amelyet a törvényesség követelménye tesz fel, de gyakorlati szempontból is nyilvánvalóvá válik az, hogy engedményeket az analógia javára sem tehetünk. Szabó Imre álláspontját elfogadva ugyanis, szükségképpen merül fel, hogy mit tekinthetünk egy-egy jogszabály lényeges, és mit nem lényeges elemének? A szocialista törvényesség szilárd talaján álló jogrendszer megengedheti-e a jogalkalmazónak azt, hogy saját maga döntsön abban, hogy egyes elemek nem lényegesek, ezért adott esetben elhagyhatók vagy nem lényegesek azok az új elemek, amelyek a tételesjogi rendelkezésbe felvehetők? Aligha hiszem, hogy a „nem lényeges", a „lényeges" vagy az elemek „többségének" kategóriát bárki megfogalmazhatná úgy, hogy az szilárd eligazítást adjon és megmentse jogrendszerünket az engedmények nyomán várható szubjektivizmustól és voluntarizmustól.

Az a megállapításom, hogy analógiával egy-egy tételesjogi szabályt vagy általánosabb jogtételt csak minden változtatás nélkül alkalmazhatunk, nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy az alkalmazott jogszabályt a jogalkalmazó eltérésekkel használja fel. A gyakorlati megoldások megkövetelik, hogy egy-egy jogszabályt eltéréssel alkalmazzon a jogalkalmazó, anélkül azonban, hogy a jogszabályon vagy általánosabb jogtételen változtatna, egyes elemeit elhagyná vagy annak tartalmát új elemekkel bővítené. Ilyen eltérésekre elsősorban az ún. közvetett analógia esetén van szükség, amikor egy-egy jogágban olyan jogszabály „kölcsönvételére" kerül sor, amely egy másik jogághoz tartozik. Hangsúlyozom, hogy az eltérés nem változtatás, mindössze a jogszabálynak olyan alkalmazása, amely megfelel az illető jogág sajátosságainak. A félreértések elkerülése végett példákkal támasztom alá fejtegetésemet. A Ptk. ismeri a kármegosztást, amelyek alapján ezt a jogintézményt alkalmazni lehetne. A Legfelsőbb Bíróság 796/69. számú polgári kollégiumi állásfoglalása kimondotta, hogy ha a kár bekövetkezésében a munkáltató is közrehatott, kár-

[22] Szabó Imre: i. m. 405. old.
[23] Szabó Imre: i. m. 406. old.
[24] Szabó Imre: i. m. uo.

megosztásnak van helye. Az állásfoglalás tehát, a Ptk.-ból átvette a kármegosztási szabályokat, de tekintettel a munkajog sajátosságaira, azok csak bizonyos határig kerülhettek alkalmazásra Az állásfoglalás szerint a bíróság a kármegosztás szabályai alapján a teljes kárt osztja fel. A kármegosztás után azonban a dolgozóra eső rész tekintetében áll fenn a dolgozó felelőssége a Munka Törvénykönyvének és az azt kiegészítő jogszabályoknak a reá vonatkozó felelősségi szabályai szerint. Vagy vegyük szemügyre a Ptk. azon rendelkezését, amely szerint a jogszabályba ütköző szerződés semmis. Ez a szabály a munkajogban is alkalmazásra kerülhet, de a semmisség jogkövetkezményeinek a levonására már egészen más szabályokat kell alkalmazni. Azt jelenti-e a példákban említett bármelyik megoldás, hogy a jogalkalmazó az alkalmazásra kerülő jogszabályt új elemmel bővítette, illetve egyik vagy másik elemét elhagyta? Bizonyára senki nem állítja ezt, mert a jogszabályoknak változtatás nélküli alkalmazására került sor, de az analógia során figyelembe kellett venni a munkajog sajátosságainak megfelelő eltéréseket. Ugyanez a helyzet áll elő akkor is, ha az átvett jogszabályt a jogág egyes területeire alkalmazzák csak, más területeire viszont nem. Így járt el a Legfelsőbb Bíróság 796/68. számú polgári kollégiumi állásfoglalása, amikor az egyetemlegesség szabályainak a munkajogban való alkalmazására kimondta, hogy: „A munkaviszonyban álló dolgozó által a munkakörében, vagy hatáskörében harmadik személynek okozott kárért a dolgozó a munkáltatóval egyetemlegesen a károsulttal szemben akkor felel, ha a kárt szándékos bűncselekménnyel okozta (Ptk. 348. § (1) bek.) A károsulttal szemben fennálló erre a felelősségre a Ptk. rendelkezései az irányadók. A dolgozó és a munkáltató viszonylatában ez esetben is a munkajogi szabályok az irányadók." Amikor tehát az analógia segítségével egy-egy jogszabályt vagy általánosabb jogtételt csak egy bizonyos határig alkalmazunk, ezzel a tételesjogi rendelkezést nem változtatjuk meg. Elvileg nem szenved csorbát az a kívánalom, hogy az általánosabb jogtételt minden változtatás nélkül kell alkalmazni. A gyakorlati megoldás sem sérti ezt az elvet, ennek ellenére hangsúlyozni szükséges, hogy — amint az az analógiára általában is érvényes — az említett példákban szereplő megoldások is ideiglenesek és kivételesek, mert a törvényesség követelményeinek az ilyen megfelelő alkalmazás sem felelhet meg, ha az hosszabb időn keresztül él a gyakorlatban. Az analógia alkalmazásával „változtatás" nem engedhető meg; az egyes jogágak sajátosságainak megfelelő eltéréssel képzett analógikus következtetés és az analógikus jogalkalmazás a gyakorlat igényeit figyelembevéve nem tilos ugyan, de nem is megnyugtató. Amikor a joggyakorlat az ilyen eltérésekkel való operáláshoz egy-egy jogág kisegítése érdekében sűrűn nyúl, akkor a jogalkotónak éreznie kell az analógiával jelentkező kritikát. Ez a helyzet már a munkajogban nyilvánvaló, a törvényhozó meghallotta a kritika hangját és feladatának tekinti, hogy a törvényességet szolgáló legszilárdabb és legmegnyugtatóbb eszközzel, a jogalkotással töltse be a joghézagokat.

b) Annak a tézisnek hangsúlyozása, hogy az analógia alkalmazásának előfeltétele a valódi joghézag objektív megállapítása, amelyből a kitöltésének szükségessége szintén objektíve következik, további fontos kérdést takar: *köteles-e a bíróság dönteni* minden eléje kerülő ügyben vagy sem? A probléma jelentőségét az adja meg, hogy egyes nézetek az analógia alkalmazásának alapjait éppen a bíróság döntési kötelezettségében látták. Ha ugyanis a bíróság kivétel nélkül minden ügyben dönteni köteles, akkor ebből a kötelességéből következik, hogy joghézag esetén is meg kell találnia a megoldást, sőt ez a kötelező törekvése elvezethet egészen addig, hogy a bíróság jogalkotási jogot követeljen magának. A nézet gyökerei a francia forradalomig nyúlnak vissza, amelynek célkitűzése volt, hogy az igazságszolgáltatásban is felszámolja a feudalista rendszer nyomait. A feltörekvő burzsoázia elsőrendű érdekének tartotta azt, hogy a tőkés tulajdoni viszonyok, a forradalommal kialakított termelési és forgalmi viszonyok számára mindenképpen biztosítsa a jogvédelmet. Ennek megfogalmazása olvasható a Code Napoleonban, amelynek 4. §-a kimondotta, hogy az igazságszolgáltatás megtagadásában vétkes és felelősséggel tartozik az a bíró, aki a döntést a joghézag (a törvény hallgatása), a törvény homályossága miatt megtagadja. Ennek a rendelkezésnek a burzsoá irodalomban igen nagy volt a hatása, amelyet nem követhetek nyomon. Megemlítem azonban, hogy egyes szerzők eljutottak a bírónak és a törvénynek ellentétes oldalakra való helyezéséig: az egyik oldalon ott áll a törvény, mint absztrakt szabály; a másikon a bíró, a konkrét jogeset képviselője, akinek döntenie kell még jogalkotás árán is. A joghézagról vallott szocialista felfogásból következik, hogy a joghézag nem a jogalkalmazásból, nem a döntési kötelezettségből fakad. A joghézag a jogrendszer sajátossága, amelyet a jogalkalmazó mindössze észlelhet és törvényi felhatalmazás alapján, a pozitív jog keretein belül és meghatározott módon kitölthet. A szocialista jogszemlélet elutasít minden olyan kiindulást, amely a joghézagban a törvény és a jogalkalmazó ellentétét, ütközését látja; elutasítja ezért azt a szemléletet is, amely a bírói jogalkotásig terjedő engedményekkel tárja szabadra a jogalkalmazói szubjektivizmus és voluntarizmus előtt a törvényesség fellazulására nyíló kapukat. A kifejtettek után választ adhatunk arra a kérdésre, hogy a szocialista jognak a bíróság döntési kötelezettségével kapcsolatban mi az álláspontja? A döntési kötelezettség minden esetben — ha végső soron is — magából a törvényből következik. Az, hogy adott esetben van-e joghézag vagy nincs, attól függ.

hogy a törvény milyen életviszonyokat akart szabályozni és hogy a konkrét szabályozás — legalább általában — mennyiben felel meg ennek. A döntési kötelezettség tehát nem a bíróságnak önmagában vett, valamiféle általános döntési kötelezettségén alapszik, ezért a joghézagnak nem szubjektív, a bíróság állásfoglalásától függő eleme. Annak kiemelése, hogy az analógia a joghézagnak nem a jogalkotói állásfoglalástól függő eleme, jelenti azt is, hogy nem elég az, ha a jogalkalmazó valódi joghézagot állapít meg, amelyet valamiféle általános döntési kötelezettség alapján be kell töltenie. Az analógia, végső soron magából a törvényből következik, ezért alkalmazása csak akkor engedhető meg, ha a törvényhozónak az adott viszony szabályozására irányuló szándéka felismerhető. A valódi joghézag betöltésére alkalmas norma felkutatásának módszerei lényegében tehát azoknak a módszereknek megismerését jelentik, amelyekkel a törvényhozó szándéka felismerhető. Ha a jogalkalmazó megtalálja azt a jogszabályt vagy általános jogtételt, amellyel az adott tényállást a törvényesség követelményeinek és a jogalkalmazás jogpolitikai elveinek megfelelően eldöntheti, akkor egyúttal felismerte a törvényhozó szándékát, amely az adott életviszony szabályozására irányult. Ez a megállapítás megfordítva is igaz, mert ha a jogalkalmazó felismerte a törvényhozó szándékát, akkor megtalálta a „kölcsönvehető" normát is, hiszen a törvényhozó mindig normákon keresztül nyilatkozik. A jogalkalmazó tevékenysége a törvényhozó szándékának megismerése érdekében az alkalmazható jogszabály kutatására is irányul, mert a törvényhozó szándék és a norma dialektikus egységben jelenik meg a valóságban. A szocialista jogban tehát, nem azért alkalmazható az analógia, mert a jog valamiről egyszerűen hallgat és a jogalkalmazó döntési kötelezettsége nem ezen a hallgatáson alapszik. Az a döntési kötelezettség, amely adott esetben az analógia alkalmazását teszi kötelezővé, a pozitív jog konkrét rendelkezéseiből fakad, azokból a normákból származik, amelyek a törvényhozónak a konkrét életviszony rendezésére irányuló szándékát nyilvánvalóvá teszik. Ennek a szándéknak megismerése megköveteli, hogy a jogalkalmazó megfelelően keresse, kutassa azt, hiszen a jogalkotói akarat nem ritkán más jogintézményekben, sőt más jogágakban ismerhető meg.

2. Az analógia nem jogalkotás. Nem lehet jogcím a tételes jog módosítására. A szocialista jogban az analógia alkalmazása csak kivételes és átmeneti lehet, mert a joghézagot — előbb vagy utóbb — az analógia alkalmazásával gyakorolt kritika hatására a jogalkotónak jogszabályalkotással meg kell szüntetnie.

A burzsoá jog az analógiával nem egy esetben az érvényes joghoz nyúlt és olyan új jogot képzett, amely érdekeinek jobban megfelelt, mint a hatályos szabályozás. A szabadjogi iskola képviselői szívesen hangoztatták, hogy a törvényben hézagok nemcsak itt-ott találhatók, hanem nem kevesebb a hézag, mint ahány a szó. Somló Bódogot az ilyen nézet Mark Twain egyik történetére emlékeztette. Ebben a történetben a kiéhezett hős megevett egy ócska cipőt, majd megjegyezte, hogy az egész falatozásban a lyukak voltak a legízletesebbek. A szabadjogi iskola is a „lyukakat" — a joghézagokat — tartja a „legízletesebbeknek" és mivel jól ismerték a burzsoá jogalkotást és jogalkalmazást, ebben bizonyára igazuk is volt. A szocialista jog az életviszonyokat a társadalmi követelményeknek megfelelően igyekszik szabályozni. A társadalmi fejlődés azonban igen nagy mértékben meggyorsult, a jogszabályalkotás nem követheti ezt az ütemet, mert az a jogbiztonságot veszélyeztetné. A szocialista jog megkívánja ezért az értelmezési munka elmélyültebbé tételét és az analógia megfelelő alkalmazását is, de a túl gyors változtatással szemben egyéb módon is védekezik. Kitűnő példája ennek éppen a Ptk., amely a kodifikációs munka olyan módszereit alkalmazta, amelyek a szocialista építés változó, alakuló társadalmi viszonyainak a legjobban megfeleltek. Szabályrendszere az általánosabb meghatározásokkal nem válik a rohamos fejlődés gátjává, tipikus tényállásai elkerülik mind a kazuisztika túlzott egyediségének, mind a keretszabály elvont általánosításának útját. Ugyanakkor az életbeléptető szabályok viszonylag nagyobb számban tartalmaznak olyan rendelkezéseket, amelyek a Ptk. alkalmazását megkönnyítik. Ez a kodifikációs módszer az analógia szempontjából is jelentős, mert jól felismerhetővé teszi azokat az, életviszonyokat, amelyeket a törvényhozó szabályozni kívánt. Az elmondottak alapján újabb elvi kérdések merülnek fel, amelyeket érinteni kívánok.

a) Annak a tézisnek elfogadása, hogy az analógia nem jogalkotás és nem lehet jogcím a tételes jog módosítására, megkívánja annak elemzését, hogy a jogalkalmazó — megállapítva a valódi és az értelmezés határain belül be nem tölthető joghézagot —, honnan vegye azt a normát, amelyet fel kell használnia?

Az irodalomban eléggé általános az, hogy az analógia két fajtáját különböztetik meg: a joganalógiát (analógia iuris) és a törvényanalógiát (analógia legis). Egyéb felosztási kísérleteket is említhetnék (pl. Bergert, aki megkülönböztet casuisticus, principalis és systematicus analógiát), de csak az általánosan elterjedt osztályozást érintem. A joganalógia fogalmának az irodalomból ismert magyarázataira utalva megállapítható, hogy az ún. joganalógia alkalmazása összeegyeztethetetlen mindazzal, amit az analógia alkalmazásának jogpolitikai elveivel kapcsolatban kifejtettem. Akár egy általános jogtételt tartanak egyesek alkalmazhatónak (így pl. Zlinszky, Unger, Stahl, Beseler), amelynek „szellemében a pozitív jogszabályt módosítva alkalmazni lehet", akár a jogtételek szisztematikus csoportjából (mint pl. Berger, Dern-

burg), vagy a jogtételek sokaságából indulnak ki (így pl. Regelsberger), egyaránt veszélybe jut az analógia alkalmazásának objektív, tudományos alapja és megnyílik a lehetősége annak, hogy egy bizonyos szempontból kívánatosnak talált tételt használjanak fel, amely a pozitív jogtól esetleg független, sőt azzal egyenesen szemben áll. Az ún. joganalógia az önkényeskedésen, a szubjektivizmuson keresztül a jogalkalmazót egészen a jogalkotásig vezetheti el, amely a burzsoá jogrendszer számára kívánatos lehet, a szocialista törvényességtől azonban mindenképpen idegen. A jogalkalmazói jogalkotás aggálya már egyes burzsoá szerzőkben is felmerült. Szászy—Schwartz azt írta például, hogy az: „... alárendelt elvekből vont analógia (törvényanalógia) is csak akkor helyes, ha a jog felsőbb elveivel is egyetértésben van. Ezért a megkülönböztetésnek alig van értéke."[25] Jogrendszerünknek azonban tovább kell mennie ennél, nem elégedhetünk meg annak hangsúlyozásával, hogy a megkülönböztetésnek alig van értéke. Mivel az analógia a jogban mindig csak a törvény, a törvényes rendelkezés analógikus alkalmazását jelentheti, ezért az analógia a jogban csak törvényanalógia lehet. Sem az általános jogtételekre, sem a jogtételek bizonyos csoportjára való hivatkozással nem képezhető olyan új jogtétel, amely a hatályos jogot módosítaná. Minden ezzel ellentétes felfogás — véleményem szerint — sérti a szocialista törvényesség követelményeit.

b) Az ún. joganalógiával kapcsolatban elmondottak természetesen nem jelentik azt, hogy az általános jogtételeknek, az alapelveknek vagy egyéb jogelveknek az analógia alkalmazásánál ne lenne jelentőségük. Az analógia alkalmazása során betöltött szerepük vizsgálatához ezeknek az elveknek általános jelentőségéről kell elsőként néhány gondolatot elmondani.

Benedek Károly és Világhy Miklós ismertették a következő tényállást:[26] A felperes és az alperes házaspár között beszélgetés folyt arról, hogy az alperesek lakásukba fogadják a felperest és feleségét, ez utóbbiak gondoskodnak ezután az alperesek tartásáról, a II. r. alperes pedig ellátja majd a közös háztartást. A megbeszélések nem vezettek eredményre, mert a II. r. alperes végül is ellenezte a tartási (vagy öröklési) szerződés megkötését. A felperes és felesége ennek ellenére — az alperesek hozzájárulásával — albérlőként beköltöztek az alperesek lakásába, s ez alkalommal a felperes a szobát parkettáztatta. Utóbb — az alperesek keresete alapján — jogerős ítélet kötelezte a felperest és feleségét a lakás kiürítésére. A felperes keresetében az általa végzett parkettázás költségét követelte az alperestől. A követelés jogcímét keresve meg kell vizsgálni a szóba jöhető kereseti jogcímeket, figyelemmel azoknak egymáshoz való viszonyára, azaz a kereseti jogcímek elvont rangsorolására. Az ismertetett tényállásból következik, hogy a kereset jogcíme szerződés, szerződésen kívüli jogsértés, jogalap nélküli gazdagodás nem lehet. Úgy tűnik, hogy joghézaggal állunk szemben, legalább addig, amíg a tényállást a felsorolt jogcímekkel vetjük össze. A Ptk. a Bevezető rendelkezések között, a 6. §-ban szabályozza az ún. utaló magatartást. A Bevezető rendelkezésekről tudott az, hogy azok a Ptk. célkitűzéseit tartalmazzák (1—3. §), előírják, hogy milyen módon kell a Törvénykönyvben biztosított jogokat gyakorolni és érvényesíteni, valamint hogyan kell a kötelezettségeket teljesíteni (4—7. §). E rendelkezések átfogóak, alapelvszerűek, amelyek egyrészt keretet szabnak a részletrendelkezések számára, másrészt útmutatást jelentenek arra az esetre is, ha a Törvénykönyv valamilyen kérdésben kifejezett rendelkezést nem tartalmaz. Mindez azt jelenti, hogy a nyitvamaradt kérdéseket a Bevezető rendelkezésben adott iránymutatás alapján kell megoldani. Megemlítem, hogy általános jogtételeket, alapelveket nemcsak a Bevezető rendelkezések tartalmaznak. A Ptk. 88—92. §-ai a tulajdonjog formáira, a 277. § a reális teljesítésre és a szerződésen alapuló együttműködésre vonatkozólag tartalmaz elveket és ez a felsorolás csak példálózás. Jogrendszerünk a szilárd törvényességre törekszik, ezért az általános jogtételeket, az alapelveket vagy az alapelvszerű elveket kifejezett szabályok alakjában maga a törvény rögzíti. Világos, hogy ilyen körülmények között az általános jogtételeket, az alapelvek vagy az alapelvszerű elvek alkalmazása nem a jogalkalmazó szubjektív elgondolásaitól függ. Az ismertetett tényállás alapján helyes az a megoldás, amely az alpereseket az okozott kár megtérítésére a Ptk. 6. §-a alapján kötelezte. A jogalkalmazó tehát közvetlenül fordulhat az alapelvekhez, ha a tényállás a részletszabályok alapján nem dönthető el. Hangsúlyozni kell azonban, hogy az általános jogtételeknek, az alapelveknek nem ez az elsődleges szerepük, hanem az, hogy a részletszabályok értelmezésénél adjanak eligazítást. Nem alkalmazhatók a részletszabályok helyett, de ha a tényállásra a törvény nem tartalmaz kifejezett rendelkezést, a hézag az alapelvek igénybevételével is kitölthető. Mielőtt az általános jogtételek jelentőségét tovább fejtegetném, megemlítem, hogy az ismertetett tényállás további problémát is tartalmaz. A tényállás szerint az utaló magatartást két személy tanúsította. A Ptk. 6. §-a nem rendelkezik arról az esetről, amikor az utaló magatartásért való felelősséget több személy magatartása miatt kell megállapítani, így a Ptk. 6. §-a alapján nem dönthető el az, hogy az alperesek az okozott kár megtérítésére kötelezhetők-e egyetemlegesen? A Ptk. a felelősség szerződésen kívül okozott károkért és jogalap nélküli gazdagodásért címszó alatt rendezi az egyetemlegességet (Vö. Ptk. 344.

[25] Szászy-Schwartz Gusztáv: Parerga. Bp., 1912 92. old.

[26] Benedek Károly—Világhy Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban M. J. 1962. évi. 6. sz 264. és köv. old.

§-ával). Az utaló magatartásra a szerződésen kívül okozott kárért való szabályai nem illenek, éppen ezért volt helyes a Ptk. 6. §-ának az alkalmazása. A Ptk. 344. §-hoz fűzött miniszteri indokolás kifejti azonban a jogszabályban megfogalmazott rendelkezés elvi szempontjait. Ezek szerint az egyetemleges felelősség a károsult érdekeit, a reparáció szempontját messzemenően védelmezi, a károsult a kártérítéshez nagyobb biztonsággal jut, alkalmasan szolgálja a prevenciós célt stb. Az utaló magatartás esetén is kárról van szó, ha az nem jogsértés által okozott kár is. Az egyetemlegességet indokolttá tevő általános jogtételek ennek ellenére helyénvalók akkor is, ha a többek által okozott kár nem szerződésen kívüli jogsértésből, hanem utaló magatartásból keletkezett. A megoldásnál a kifejtett elvek nyújtanak segítséget. Mivel a konkrét esetben valódi joghézag áll fenn, ezért annak betöltésére a jogalkalmazónak megfelelő normát kell keresnie. A felsorolt elvek alapján-utalva az analógia alkalmazásának jogpolitikai elveivel kapcsolatban elmondottakra is a Ptk. 344. §-ának analógia útján való alkalmazása helyesnek látszik és az ismertetett tényállásból egyetemleges marasztalásra kerülhet sor.

A bemutatott példa azt kívánta érzékeltetni, hogy az általános jogtételeknek, az alapelveknek és alapelvszerű elveknek nagy a jelentőségük az analógia alkalmazásánál is. Miért nem jelent ez mégsem joganalógiát? Az ún. joganalógia megengedi, hogy az elveket önmagukban alkalmazzák, illetve azokból a jogalkalmazó vonjon le következtetéseket konkrét magatartási szabályokra. A szocialista jogban ez a módszer nem engedhető meg, ellentétes a törvényesség követelményeivel és elmossa a határvonalat a jogalkotás és a jogalkalmazás között. Az általános jogtételeknek és az alapelveknek az a szerepük, hogy eligazítsák a jogalkalmazót abban, hogy valódi joghézag esetén hol talál analogikusan alkalmazható jogszabályt. A törvényesség megkívánja, hogy analógia útján mindig csak meghatározott tényállásra vonatkozó, pozitív jogszabályban megfogalmazott, konkrét magatartási szabályt alkalmazzanak. Ennek feltalálásában segítséget nyújtanak az általános jogtételek. Utalni kell arra is, hogy a szocialista jogban a jogi alapelveket a pozitív jog rendszerint magába foglalja és feladatukként a részletszabályok értelmezésének és alkalmazásának segítését jelöli meg. Így a jogi elvek rendszerint a pozitív jogban kifejezett elvek, igénybevételük tehát nem független a tételes jogtól. A szilárd törvényességet követelő szocialista jogban az általános jogtételek nem függnek a jogalkalmazó egyéni elgondolásaitól, analogikus alkalmazásukra csak akkor kerülhet sor, ha azokat kifejezett szabályok alakjában maga a jogalkotó rögzítette. A jogi elvek analógia útján való alkalmazása ezért nem ún. joganalógia, hanem mindig törvényanalógia.

A most elmondottak alapján nyilvánvaló, hogy az általános jogtételek elsősorban az analogikus következtetést befolyásoló tényezők. Az általános jogtételek jelentőségével kapcsolatban Szabó Imre azt mondja, hogy: „Nincs kizárva, hogy a jogi alapelveket maga a pozitív szocialista jog foglalja magában, az fejezi ki, de ezek önmagukban ebben az esetben sem alkalmazhatók, mert nem konkrét magatartási szabályok, hanem a magatartási szabályok értelmezésére és alkalmazására vonatkozó elvi jogi tételek."[27] Álláspontja irányadó szempontként elfogadható, de nem állítható az, hogy az alapelvek önmagukban akkor sem alkalmazhatók, ha azokat maga a pozitív jog foglalja magában. A bemutatott példában a jogalkalmazó a Ptk. 6. §-ának segítségével, tehát közvetlenül az alapelvszerű elvekhez fordulva pótolta a hiányzó részletszabályt. Kertész István a munkajogban meglevő jogágazati eredetű hézagok problematikájával foglalkozva[28] felhívta a figyelmet arra, hogy a Munka Törvénykönyve — ismert okokból — számos ágazati eredetű joghézagot tartalmaz, amelyek betöltésénél a szocialista munkajog sajátosságaiból kell kiindulni, de igénybe lehet — sőt kell — venni a jogrendszer általános jogtételeit, alapelveit is. Ilyen általános elvek például a joggal való visszaélés tilalma, a jogok rendeltetésszerű használatának a kötelezettsége, a törvényes tilalomba vagy a dolgozó nép érdekeibe ütköző magatartások tilalma stb. Ismertet — többek között — egy olyan tényállást, amelynek alapján a jogalkalmazó a nyugdíjjogosultság megszerzését gyakorlatilag meghiúsító felmondást a Ptk. 4. §-a (2) bekezdésére figyelemmel nem részesítette oltalomban. Amennyiben tehát minden kiegészítés nélkül elfogadnók Szabó Imre véleményét, ezzel egyrészt a gyakorlat által helyesen alkalmazott megoldásokat figyelmen kívül hagynók, másrészt tagadnók az alapelvek, illetve az alapelvszerű elvek közvetlen gyakorlati jelentőségét. Annyiban feltétlenül igaza van, hogy elsősorban a részletszabályokra kell támaszkodni és az alapos jogszabályismeret hiányából fakadó bizonytalanságot nem szabad az alapelvekre való hivatkozással pótolni. Abban a kivételes esetben, ha a jogalkalmazó a valódi joghézagot úgy tölti ki, hogy részletszabály hiányában az általános jogtételekhez, alapelvekhez vagy alapelvszerű elvekhez nyúl, akkor sem szakad el a pozitív jogtól, mert csak azokat az általános jogtételeket alkalmazhatja, amelyeket a pozitív jog megjelöl. Ilyenkor az általános jogtételben ismerte fel a törvényhozónak a konkrét életviszony rendezésére irányuló szándékát. A konkrét életviszonyról a jog nem egyszerűen hallgatott, a jogalkalmazó döntési kötelezettsége tehát valóban a pozitív jog rendelkezéséből fakad és nem sértette meg a törvényességet.

c) Analógia alkalmazására a különböző jogágazatok között is sor kerülhet. Ennek elvi alapját vizsgálva a szocialista jogrendszer tagozódá-

[27] Szabó Imre: A szocialista jog. Bp., 1963. 296. old.

[28] Kertész István: Jogágazati eredetű hézagok a munkajogban. M. J. 1957. évi 10. sz. 260. old.

sának problematikáját kellene elemezni, ez azonban messzire vezetne. Utalok arra azonban, hogy a jogrendszer tagozódása az objektív valóságot tükrözi és a jogrendszernek, a jogágnak és a jogintézménynek kapcsolatában az általános, a különös és az egyes dialektikája mutatkozik. Az egyes jogágak, vagy jogintézmények viszonylagos önállóságuk ellenére is dialektikus kapcsolatban állanak egymással, a határvonalak nem merevek, egymást kölcsönösen feltételezik és hatnak egymásra. Az egyes jogágak tartalma sajátos, az egyes jogágazatba tartozó jogszabályok minőségileg is elkülönülnek és a jogágak módszerbelileg is viszonylag önállóak. Ennek ellenére — az általános, a különös és az egyes dialektikájából következésképp — a jogágak között nincs éles elkülönülés, csak egymásra tekintettel, egymást feltételezve érvényesülhetnek és összefüggésükben, kölcsönös feltételezésükben válthatják ki azt az egységes hatást, amely az általános, azaz a jogrendszer képvisel. A jogrendszer, a jogág és a jogintézmény dialektikája adja meg az analógia alkalmazásának tudományos alapját, ezen az objektivitáson alapszik az analógia az egyes jogintézmények között éppúgy, mint az egyes jogágak között. Szabó Imre kitűnő érzékkel fogalmazta meg a közvetlen és a közvetett joganalógia kategóriáit. Közvetlen alatt az ugyanazon jogágon belüli, közvetett alatt a más jogágból vett jogszabályon alapuló törvényanalógiát érti. Az egyes jogágazatokon belül a jogintézmények közötti összefüggés szoros, azok olyan elvi egységbe tartoznak, hogy az ún. közvetlen analógia alkalmazásának nincsenek különösebb elvi nehézségei. Lényegesen több problémát okoz az, ha a valódi joghézag az adott jogág keretein belül rendelkezésre álló jogszabályokkal nem tölthető ki és a jogalkalmazónak más jogág normáit kell igénybevennie. Ezeket a problémákat korábban részben érintettem már. Szabó Imre vonatkozó fejtegetéseit egyébként is mindenben osztom, ezért ismétlésbe nem bocsátkozom.

4. *Az analógia alkalmazásának tudományos alapjairól*

A következőkben olyan kérdésekkel foglalkozom, amelyek újszerűek. Helyesnek találom ezért, ha mondanivalómat példával vezetem be.

A Ptk. 383—385. §-ai az állatszavatosság intézményét szabályozzák állatok adásvétele esetére. Ez a szabályozás az általánostól eltérő kellékszavatossági szabályokat tartalmaz állatok adásvétele esetére, tehát arra az esetre, ha az állat tulajdonjogának átruházása adásvétellel történik. Az állat tulajdonjogának átruházása azonban nemcsak adásvétellel történhet, hanem más szerződéssel is. A Ptk. nem tartalmaz az ismertetett szabályozáson kívül olyan rendelkezéseket, amelyek az általánostól eltérő kellékszavatosságot biztosítanának arra az esetre, ha az állat tulajdonjogának átruházása például állatnevelési, állathizlalási vagy tervszerződéssel történt. Kérdés az, hogy az ilyen tényállásokra alkalmazhatók-e a Ptk. 383—385. §-aiban foglalt rendelkezések? A megoldást a Legfelsőbb Bíróság 830. számú polgári kollégiumi állásfoglalása megadta, azt most más vonatkozásban vizsgálom.

Az adásvételi szerződés visszterhes, tulajdonjog átruházást eredményező szerződés. Az állatnevelési, állathizlalási szerződés is visszterhes, tulajdonjog átruházást eredményező szerződés. A két szerződéstípus tehát lényeges ismertetőjegyeikben azonos. A szerződések lényeges ismertetőjegyeinek azonosságát éppen abban az ismertetőjegyben fedezhetjük fel, amelyre vonatkozóan a következtetést levonni kívánjuk: ez pedig a tulajdonjog átruházása. A két szerződés különböző is. Azokat vizsgálva azonban azt látjuk, hogy a különbözőségükben meglevő azonosság lép előtérbe. Összehasonlítási műveletet végeztünk, az analógia a jogban pedig analogikus következtetés, azaz mindig összehasonlításon alapszik. Mivel úgy láttuk, hogy a két dolog (konkrétan a két szerződés) bizonyos elemeinek és vonatkozásainak összehasonlításánál meghatározott időben és meghatározott vonatkozásban az azonosság lépett előtérbe, ezért analógia alkalmazása lehetővé vált. Amennyiben a különbözőségek lettek volna túlsúlyban, úgy analógiát nem alkalmazhattunk volna. Vegyük például szemügyre azt az esetet, amikor a tenyésztő átveszi az állatot nevelésre vagy hizlalásra, de a tulajdonjog mindvégig a megrendelőé marad. Az ilyen feltételek mellett kötött szerződés az adásvételi szerződéshez hasonló, de nem azonos, mert az azonosságban meglevő különbözőség lépett előre. Az azonosság mindig tartalmi és soha nem farmális azonosság. Az utóbb említett szerződést az adásvételi szerződéssel összehasonlítva azt látjuk, hogy a tulajdonjog átruházása, tehát a tartalmi elem azonossága hiányzik. Aligha vitatható, hogy a két szerződés ennek ellenére több vonatkozásban hasonló, de analogikus következtetés csak a dialektikusan felfogott azonosság esetében alkalmazható. Azt látjuk tehát, hogy az adásvételre vonatkozó szavatossági szabályoknak az állat tulajdonjogának bármely visszterhes szerződéssel történő átruházása általános — dialektikus — törvényeinek, éppen ezért megfelel a törvényességnek és az analógia alkalmazása jogpolitikai elveinek is. A tudományos alapokon nyugvó analógia nem jogszabályalkotás, a joghézag kitöltése érdekében a jogalkalmazó nem alakított ki új magatartási szabályokat. A bármilyen más visszterhes szerződés esetére a jog nem egyszerűen hallgatott, akarata megfelelően és élesen felismerhető volt és ezt éppen a két szerződés közötti azonosság bizonyítja. A megoldás azért felel meg a szocialista törvénynek és a jogalkalmazás jogpolitikai elveinek, mert tudományosan megalapozott, mint a törvényesség és a jogpolitikánk is.

Az analógia a valóság jelensége. Az analógia és így az analogikus következtetés azon alapul,

hogy az objektív valóság egységes egész, amelyben az egyes dolgok szerves kapcsolatban vannak egymással, függnek egymástól és kölcsönösen feltételezik egymást. A világ anyagi egységéből következik, hogy minden dolog alapvető és leglényegesebb ismérve — az, hogy anyagi — végsősoron minden dolgot ebben a vonatkozásban azonossá tesz. A világ anyagi egységéből, a dolgok összefüggéséből és kölcsönös feltételezettségéből következik az is, hogy minden azonosság és minden különbözőség csak bizonyos vonatkozásban különbözőség. Igen fontos tehát az, hogy az analógiának, mint az objektív valóság jelenségének, az analógikus következtetésnek és az analógiának a jogban felismerhető törvényszerűségeit, illetve az analógiának és az ún. jogi analógiának kapcsolatát kutassuk. Az ezzel kapcsolatban elmondottak csak figyelemfelkeltést célozták, arra következő tanulmányomban térek ki. A szocialista jognak ki kell lépnie a dogmatizmus szűk világából és meg kell keresnie azokat az alapokat, amelyekre épülve valóban társadalomtudománnyá emelkedhet. Ezért kell foglalkoznunk az analógia belső törvényszerűségeivel, hiszen az igazi tudomány magából a valóságból meríti a szerkezeti feltételeket és történeti változásokat — ha pedig törvényeket formuláz meg, ezek átfogják a folyamat általánosságát, de olyanképpen, hogy a törvényszerűségről mindenkor leszállhatunk, gyakran pedig sok közvetítésen át, az élet egyes tényeihez. Lukács György imént ismertetett gondolatával kell tovább keresnünk az analógia általános törvényszerűségeit.

Lukács Tibor

A választott bíráskodás egyes elvi kérdései a szocialista országokban

A választott bíróság gazdag burzsoá irodalma[1] a választott bíróság intézményét kialakulásának olyan időszakaiban is vizsgálja, amikor a jogvita eldöntésére a felek által kijelölt bíró, illetőleg bírák döntésének végrehajtására az államhatalom kényszereszközt nem biztosított, hanem a jogosult az önkéntes teljesítés elmaradása esetén annak kikényszerítése iránt keresettel volt kénytelen az állami bírósághoz fordulni, s ez esetben a kötelezett valamennyi, a választott bírák előtt már előterjesztett kifogását megismételhette. Az is előfordult, hogy az ilyen peres eljárás elkerülése végett a felek még a választott bírósági döntés előtt kötbér terhével vállalták annak elismerését és teljesítését, s ez esetben a jogosult az önkéntes teljesítés hiányában a kötbért érvényesítette az állami bíróság előtt; a kötbér iránti perben a kötelezett esetleg szintén megismételte valamennyi kifogását.[2] Más szóval a választott bíróság kialakulásának és fejlődésének folyamatában meg kell különböztetni az *eljárásjogi hatás nélküli* választott bíróságot az ennél többet jelentő, olyan *eljárásjogi hatással felruházott* választott bíróságtól, amely lényegileg mind a kapitalista, mind a szocialista felfogás és szabályozás szerint abban áll, hogy a felek választott bírósági szerződése esetén az állam *kizárja* a polgári ügyek eldöntésére hivatott állami bíróságok működését, s a választott bírósági döntés végrehajtására *állami kényszert* kölcsönöz.

Mint minden jogintézmény esetében, amely azonos névvel szerepel a kapitalista és a szocialista viszonyok között, a választott bíróság esetében is érdeklődésre tarthat számot annak vizsgálata, hogy mennyiben változik az intézmény jellege és funkciója a szocialista viszonyok között, mennyiben fejlettebb a kapitalista viszonyokhoz képest.

Amikor a választott bíróság intézményét a szocializmus viszonyai között vizsgáljuk, mindenekelőtt az intézmény *alkalmazhatóságának* kérdése vetődik fel a szocialista társadalmi rendszerben, vagyis az a kérdés, összeférhet-e ez az intézmény azzal az alapelvvel, amely az igazságszolgáltatást az állam bíróságainak *kizárólagos* feladatává teszi. Ugyanakkor felvetődik az a kérdés, hogy milyen keretek között érvényesülhet ez az intézmény a szocialista országokban *személyi és tárgyi* vonatkozásban, vagyis milyen felek mely jogvitái tekintetében. További kérdés, amely az intézmény kapcsán választ igényel: *engedményt* jelent-e a választott bíráskodás a szocializmus viszonyai között a *törvényesség rovására;* vannak-e olyan *biztosítékok,* amelyek a törvényesség érvényesülését támasztják alá a választott bírósági eljárásban is? E kérdésekre igyekszünk az alábbiakban választ keresni. Vizsgálódásunkat általános, elvi síkon kívánjuk elvégezni, túllépve a hatályos hazai szabályozás keretein, aminek kapcsán a többi szocialista or-

---

[1] A választott bíráskodás kérdéseivel foglalkozó, 1945. előtti burzsoá irodalmi alkotásokból azokat a hazai munkákat említjük meg, amelyek e kérdéseket kimerítően tárgyalják. Ezek közé tartozik *Fabinyi Tihamér:* A választott bíráskodás. Budapest, 1926.; *Újlaki Géza:* A választott bíráskodás kézikönyve. Budapest, 1943. Az 1945. utáni újabb burzsoá irodalomból témánkat érintőleg ld. *Adolf Schönke:* Die Schiedsgerichtsbarkeit in Zivil- und Handelssachen in Europa. I—II. Berlin, 1948.; *Franzes Kellor:* American Arbitration. New-York—London, 1948.; *Adolf Baumbach—Karl Heinz Schwab:* Schiedsgerichtsbarkeit. 2.. Auflage. München—Berlin, 1960. A szocialista irodalom területén a burzsoá választott bíráskodás kérdéseit átfogóan dolgozza fel *A. D. Kejlin:* Szudousztrojsztvo i grazsdanszkij processzs kapitalisztyicseszkich goszudarsztv. Csaszty III. Arbitrazs. Moszkva, 1961.

[2] Ld a választott bíráskodás történeti fejlődésének vázlatát *Fabinyi Tihamér,* i. m. 1—36. old.

ság törvényhozását is figyelembe szándékozunk venni. Következtetéseink erre való tekintettel a hazai szabályozás esetleges továbbfejlesztése síkján fognak mozogni.

I.

Ami a választott bíróság *alkalmazhatóságának* kérdését illeti a szocializmus viszonyai között, mind a hazai jogi irodalomban, mind egyes külföldi szocialista országok jogi irodalmában találkozunk olyan álláspont kifejtésével, amely aláhúzza az intézmény jelentőségét a szocialista országok *külkereskedelmi viszonyai* tekintetében, viszont alkalmazhatóságát kizártnak tartja a belföldi jogviszonyok kapcsán keletkező jogviták területén, mert ez az adott szerzők véleménye szerint megingatná az egységes törvényességet, és alkalmat adna egyéni érdekek érvényesülésére a közérdek rovására.[3]

Ennek az álláspontnak az indokolása, különösen napjainkban nem meggyőző. A választott bíróság alkalmazhatóságának korlátozását valló álláspont helyessége jelenlegi fejlődési szakaszunkban feltétlenül vitatható, amikor a szocialista országok kommunista pártjainak és államvezetésének egyik fő célkitűzése a demokratizmus minél szélesebb kibontakoztatása, ami együttjár az állampolgárok jogainak bővítésével az állami, illetőleg az azt pótló társadalmi tevékenységben. Ha egyetértenénk a választott bíráskodással szemben felhozott fenti aggállyal, ez azt jelentené, hogy az állampolgárok mindennemű ügyletével, így többek között egyezségeikkel (Ptk 240. §) szemben is bizalmatlanságot kellene táplálni. A törvényesség megvalósítása, s ennek ellenőrzése szempontjából a választott bírósággal kapcsolatban is kellő hatást érhetnek el egyes olyan szocialista jogintézmények, amelyeknek érvényesülését témánkkal kapcsolatban a továbbiakban külön meg kívánjuk vizsgálni.

Azt el kell ismernünk, hogy még az olyan szocialista országokban is, ahol a polgári eljárásjogi szabályozás az állampolgárok közti jogviták tekintetében a választott bíróság intézményének alkalmazását a megfelelő eljárásjogi hatásokkal megengedi, az állampolgárok vitássá vált igényeikkel teljes bizalommal inkább az állami bíróságokhoz fordulnak.[4] Ennek egyik magyarázata, hogy a szocialista polgári eljárás gyorsabb, egyszerűbb, olcsóbb, mint a kapitalista eljárás, s tovább halad a tökéletesedés útján. A szocialista igazságszolgáltatás területén adva vannak tehát azok a feltételek, amelyek az állampolgárok bizalmát a bírósági polgári eljárás iránt kellőképpen alátámasztják. Ez azonban a választott bíróság intézményét a szocializmus viszonyai között még nem teszi tárgytalanná.[5] Eltekintve az állami igazságszolgáltatási feladat társadalmi feladattá való átalakulásának ez idő szerint még beláthatatlan időtartamú folyamatától, amelynek kapcsán a választott bíróság intézménye fokozottabb szerephez juthat, a választott bíróság alkalmazhatóságát már jelenlegi viszonyaink között is indokoltnak látjuk, és ezt az alábbi elvi és célszerűségi szempontokkal kívánjuk alátámasztani.

1. A szocialista fejlődés kezdeti szakában fontos feladat volt *a szocialista állami szervek jellegének megvilágítása,* a hasonló nevű kapitalista állami szervektől való eltérésük kutatása. Ennek a törekvésnek a jegyében történt a szocialista bíróságok kizárólagosságának hangsúlyozása az igazságszolgáltatásban.[6] A fejlődés folyamán azonban előtérbe jön az a törekvés, amely a dolgozókat nemcsak az állami szervezetek keretében, hanem ezeken *kívül* is, a társadalmi szervezetek formájában, fokozódó szerephez kívánja juttatni a jelenleg még állami funkciók tartalmát tevő feladatok ellátásában. Ugyanakkor, amikor a jogrend biztosítása az igazságszolgáltatás területén is még hosszú időn át az állami bíróságok fenntartását és munkájuk fejlesztését igényli, elő kell mozdítani, hogy az állampolgárok e vonatkozásban egyre növekvő szerephez jussanak. Az állampolgárok öntevékenysége számára jogvitáik eldöntése kapcsán lehetőséget kell teremteni ott, ahol ez a szocialista fejlődést nem gátolja. Ebből a kiindulópontból szemlélve a választott bíróság alkalmazhatóságának kérdését, célszerű annak megengedése, hogy az állampolgárok és szervezeteik jogvitáik eldöntését közös egyetértéssel az általuk választott bírákra bízzák. Az állami-jogi szabályozás ezt megfelelő jogi eszközökkel elő tudja segíteni, s ellenőrizni is tudja. Így jutunk el a választott bíróság *funkciójához* a szocialista viszonyok között, ami nem más, mint az állampolgárok részvételének lehetővé tétele a polgári jogviták eldöntésében, mégpedig akként, hogy az állami bíróságok igazságszolgáltató tevékenységét helyettesítik, azt feleslegessé teszik. Ez a funkció egészen más, mint a burzsoá országokban, ahol a választott bíróság a magántulajdonosi autonómia megnyilvánulásának egyik formája, a laissez faire, laissez passer elv érvé-

[3] Ld. *Réczei László:* Nemzetközi magánjog. Budapest, 1961., 357. old. Hasonlóan foglal állást *Szászy István:* Nemzetközi polgári eljárásjog. Budapest, 1963., 628. old. Ugyanilyen nézetet vall a külföldi szerzők közül *Rudolf Bystrický:* Základy mezinarodniho práva soukromného. Prága, 1958., 480. old.

[4] Ld *K. Sz. Jugyelszon:* Szovjetszkij grazsdanszkij proceszsz. Moszkva, 1956., 427. old.; *Ion Nestor:* Probleme privind arbitrajul pentru comertul extrior in tarile socialista Europene. Bukarest, 1963., 18. old.

[5] Amikor az 1911. évi I. tv.-be foglalt Pp. a burzsoá magyar polgári eljárást a korábbinál sokkal fejlettebb színvonalra emelte, egyben a választott bírósági eljárást is — természetesen a burzsoázia érdekeinek megfelelően — tökéletesítette. Magyary Géza ekkor helyesen utalt arra, hogy a fejlett állami bíráskodás és a választott bíráskodás között nincs ellentét. Ld *Magyary Géza:* A választott bírósági eljárás az új polgári perrendtartásban. Összegyűjtött dolgozatai, Budapest, 1942., 255. old.

[6] Ld *Névai László:* Magyar törvénykezési szervezeti jog. Budapest, 1961., 68—70. old.

nyesülése a vagyoni jogvitákat érintő igazságszolgáltatás kapcsán.

2. A történelmi fejlődés során a szocialista társadalmi rendszer biztosítja első alkalommal általános szinten annak az elvnek a megvalósulását, hogy a felek jogvitáiban velük *egyenlőek* ítélkezzenek. Az osztálykülönbség hatása eltűnik itt a bíró és a felek közti viszonylatban. A felek tudatában egyre inkább gyökeret ver annak felismerése, hogy az ügyüket elbírálni hivatott bírák velük azonos társadalmi helyzetűek. A választott bíróság esetében az egyenlők által való elbírálás elve még jobban érvényesül annak folytán, hogy a felek jogvitájuk bíráját maguk választják ki környezetükből, munkatársaikból, akiket az ügy eldöntéséhez szükséges esetleges szakismeretek szempontjából is magukkal egyenlőknek tartanak.

Az állami bíróságtól eltérő szerv döntésének a felek részéről való elfogadása jut kifejezésre a *társadalmi bíróság* tekintetében, legalábbis néhány, ha nem is valamennyi szocialista államban. A polgári jogviták tekintetében a társadalmi bíróságok jogkörének olyan meghatározása látszik helyesnek, amely mellett a társadalmi bíróság polgári jogviták esetén a felek választása alapján jár el, vagyis úgy, hogy a felek tetszésük szerint fordulhatnak jogvitájuk eldöntése céljából az állami vagy a társadalmi bírósághoz.[7] Ezt a fejlődést tapasztalhatjuk a Szovjetunióban[8], valamint — legalábbis részben — a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban[9]. Ilyen konstrukció mellett a társadalmi bíróság tulajdonképpen — legalábbis bizonyos vonatkozásban — választott bíróság, amelynek a felek magukat egyezően, jóllehet előzetes szerződés nélkül, pl. úgy vetik alá, hogy a felperes keresetét a társadalmi bírósághoz nyújtja be, és az alperes a jogvita eldöntése céljából ott tárgyalásba bocsátkozik.

Az ekként működő társadalmi bíróság jellegével az ún. állandó választott bíróságot közelíti meg, amelynél a felek bírájukat csak meghatározott jegyzék alapján választhatják ki. A társadalmi bíróság gondolata polgári jogviták esetén nézetünk szerint még jobban érvényesülne olyan megoldás esetén, amely mellett a jogvita érdekeltjei lehetőséget nyernének arra, hogy a bírákat a társadalmi bíróság tagjai közül maguk jelöljék ki. Maga a társadalmi bíróság intézménye tehát, amelynek fejlesztését — igen jelentős nevelő hatásánál fogva — minden szocialista állam szükségesnek tartja, szintén a választott bíróság alkalmazhatóságát támasztja alá.

3. A jogvita eldöntése az abban érdekeltek körén kívül álló elfogulatlan személy tevékenységét igényli a jogvitában érintett tényállás kiderítése, ennek jogi értékelése, s meghatározott következtetések levonása céljából Ilyen emberi tevékenységgel állunk szemben mind az állami bírósági, mind a választott bírósági eljárás esetén. Az állami bírósági eljárás esetén ez az államhatalom megnyilvánulása, a választott bírósági eljárás esetében hiányzik a tevékenység állami jellege. Az állami igazságszolgáltatás funkcionáriusait az államszervezet tekintélye övezi, a választott bíróság esetében a bírák személyével kapcsolatban az állami tekintély helyét a felek által történt kijelölésből eredő *nagyobb bizalom* foglalja el, a feleknek az a meggyőződése, hogy a választott bírák elmélyültebben, nagyobb szakértelemmel hatolnak az ügy lényegébe, s az állami bíróságnál gyorsabban hozzák meg döntésüket. Ott az állami szerv tekintélye, itt a külön választott bírák személye iránti fokozott bizalom szempontjából kell a döntés meggyőző, nevelő hatását vizsgálni.

A felek választotta bírák döntésének *meggyőző ereje, nevelő hatása felülmúlhatja* az állami bíróság döntése által elérhető hatást. Eljárásjogi hatás szabályozása hiányában is megegyezhetnek a szembenálló felek abban, hogy elfogadják az általuk kijelölt személy, illetőleg személyek döntését, s ha ezt önként teljesítik, a döntés jogszabályi elismerése szükségtelen. A jogi szabályozás arra az esetre szükséges, amikor a felek vagy valamelyikük a döntést önként nem teljesíti. A döntés joghatásának biztosításához ilyen esetben kényszer szükséges, amit az állam-jogi szabályozás, figyelemmel arra, hogy a választott bíróság döntése az állami bíróság előtt álló feladatokat valóra tudja váltani, akadálytalanul biztosíthat.

4. A bírósági eljárás *alakszerűségei* zömmel a szocializmust megelőző korszakok jogának termékei. Az alakszerűségek sok vonatkozásban a külsőségekkel táplált, látszólagos ünnepélyesség, a mesterséges bonyolulttá tevés eszközei. Az alakszerűségek a kizsákmányoló társadalmakban megnehezítik az állami szervekhez, többek között a bírósághoz való fordulás lehetőségét.

A szocialista jogalkotás a törvénykezési viszonyok szabályozásánál nem vethet el mindennemű alakszerűséget. Bizonyos forma előírása a bírósági eljárásra, már az eljárási biztosítékok megtartása szempontjából is, elkerülhetetlen a szocialista jogrendszerben. A szocialista eljárásjog egyik célkitűzése azonban az állampolgárok és szervezeteik jogvédelmének megkönnyítése s ennek érdekében az eljárás *egyszerűsítése és meggyorsítása.* Ezért igyekszik a szocialista bí-

---

[7] A kérdés részletes kifejtését ld *Révai Tibor:* A társadalmi szervek szerepéről a polgári jogviták eldöntésében. Acta Facultatis Politico-Iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestiensis De Rolando Eötvös Nominatae, 1963. évi 1. sz.

[8] Ilyen szabályozást tartalmaz az OSZFSZK társadalmi bírósági szabályzata, mégpedig mind az 1961. évi eredeti, mind pedig az 1963. évi módosított szövegében. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1961. évi 3. sz. és 1964. évi 1. sz.

[9] A felperes alávetése, vagyis a felperes választása esetén járhat el Csehszlovákiában vagyonjogi vitákban a társadalmi bíróság szerepét betöltő helyi népbíróság. Ld a Csehszlovák Szocialista Köztársaság helyi népbíróságairól szóló 1961. április 18-i törvény 22. §-át. Állam és Igazgatás, 1961. évi 7. sz.

rósági eljárás az alakszerűségeket csökkenteni s olyan keretek közé szorítani, amelyek az eljárási biztosítékok szempontjából nélkülözhetetlenek.

Az eljárás szabályozásánál — az eljárási biztosítékok megóvása mellett — döntő szempontként kell érvényesülnie a *célszerűségnek,* amely a minél egyszerűbb, minél gyorsabb jogvédelem nyújtását kell, hogy biztosítsa. Olyan esetekben, amikor a törvényesség megóvására a megfelelő jogi eszközök adva vannak, és egyébként a szocialista demokratizmus fejlesztésére lehetőség nyílik, a minél célszerűbb megoldásokat kell keresni az eljárás területén. A célszerűségi szempontoknak kell tehát érvényesülniük, ha ez az eljárás célját, nevezetesen a törvényes, igazságos és nevelő hatást biztosító döntés meghozatalát nem veszélyezteti.

A célszerűség jegyében kell tehát a szocialista jogrendszerben is a polgári jogviták eldöntése számára egyszerűbb formákat keresni. Ilyen egyszerűbb forma a polgári jogviták eldöntésére a választott bíráskodás, amely *a)* a bírósági eljárási szabályokhoz való *kötöttség nélkül, b)* csupán *néhány legszükségesebb alakszerű követelmény* megtartásának előírásával, *c)* az ügy eldöntéséhez esetleg szükséges *szakismereteknek* a bírák személyében való biztosításával, *d) gyorsan* és *e)* sok esetben a bírósági eljárás költségénél *kisebb anyagi megterheléssel* vezet a jogvita eldöntéséhez.

A választott bíráskodás eme ismérvei teszik alkalmazását célszerűvé a szocialista jogrendszerben is. Ezek az ismérvek jellemzői ugyan a burzsoá választott bíráskodásnak is, a maguk tisztaságában azonban csak a szocialista rendszerben érvényesülhetnek. A burzsoá választott bíráskodás ugyanis az esetek nagy számában azt a célt is szolgálja, hogy a tőkések osztályához tartozó felek kikerüljék saját államuk jogának alkalmazását, amit a döntés indokolásának mellőzhetősége tesz lehetővé,[10] hogy elrejtsék saját államuk szervei elől olyan ügyeiket, amelyeknek feltárása az adózás vagy más szempontból kellemetlen következményekkel járna. Nem utolsó sorban kapcsolódik ehhez egyes burzsoá, főleg jelentős befolyással rendelkező feleknek, így a monopóliumoknak az a törekvése, hogy a választott bírák személyére befolyást gyakoroljanak. Ezek a szempontok: a hatályos jog félretételére törekvés, bizonyos ügyleti körülmények eltitkolásának vágya s a választott bírákra való befolyás lehetősége a szocializmus viszonyai között nem jönnek számításba. A kizsákmányoló jellegű magántulajdon felszámolása, a társadalom vagyoni viszonyainak magasfokú szervezettsége, s jórészt szocialista szervezetek közti, illetőleg azok részéről történő lebonyolítása a most érintett burzsoá melléktörekvésektől mentesen hozza előtérbe a választott bíráskodás valóban célszerű ismérveinek érvényesülését.

Az elmondottak alapján arra a *következtetésre* kell jutnunk, hogy a választott bíráskodás intézménye *nincs ellentétben* a szocialista jogalkalmazás elveivel. *Funkciójának* tekinthetjük többek között az állampolgárok fokozott részvételének biztosítását a polgári jogviták eldöntésében. *Helyettesítheti,* feleslegessé teheti az állam igazságszolgáltató tevékenységét a hozzá utalható ügyekben. A választott bíróság törvényes, nevelő hatású döntésével *ugyanazokat a feladatokat* valósíthatja meg, mint az állam igazságszolgáltatása. Emellett a *célszerűség* szempontjai szólnak a választott bíróság intézményének elismerése mellett a szocialista viszonyok között.

II.

1. Az eddig elmondottak lényegileg választ adnak már arra a kérdésre is, hogy van-e ok *differenciálni személyi* vonatkozásban a választott bíróság alkalmazhatósága kérdésében. Mint ahogyan az igazságszolgáltatás terén az egységes bíróság elvét[11] hangsúlyozzuk, ugyanúgy a választott bírósági szerződésre vonatkozó *alanyi jog egyenlőségének elvét* kell elfogadnunk. Ha a választott bíráskodás megengedett és célszerű a külkereskedelmi vállalat és külföldi partnere közti jogvita esetén, ugyanúgy megengedett és célszerű kell legyen a külkereskedelmi vállalat és belföldi partnere közti viszony terén. Ha választott bíróság megnyugtatóan tudja eldönteni a külkereskedelmi vállalat és a külföldi üzletfele közti jogvitát, aligha lehet alátámasztani olyan véleményt, amely az ugyanazon jogviszonyból folyó vita eldöntéséből a külkereskedelmi vállalat és belföldi üzletfele között a választott bíróság alkalmazhatóságát kizárná. Azok a szempontok, amelyek az állami igazságszolgáltatással szemben meghatározott jogviták eldöntése terén a választott bíráskodást célszerűvé teszik, megmutatkoznak a szocialista szervezetek közti jogvitákkal kapcsolatban is, jóllehet a szocialista szervezetek jogvitáit az erre hivatott állami döntőbizottságok (döntőbíróságok) sajátos szervezetükkel és eljárásukkal rugalmasabban, gyorsabban oldják meg, mint az állami bíróságok, s módjukban áll különös figyelmet fordítani a szocialista szervezetek, a népgazdaság érdekeire. A fentebb kifejtett célszerűségi szempontok, nevezetesen az eljárási szabályokhoz való kötöttség feloldása, a különleges szakismeretek szüksége, a gyorsaság stb., meghatározott esetekben a szocialista szervezetek közti viszonyok terén is előtérbe hozhatják a választott bíróság előnyeit.

S végül az az eljárás, amely az állami, a szocialista szervezetek közti jogviták terén célszerű s alkalmazható, ugyanúgy célszerű és alkalmazható az állampolgárok közti jogviták esetén is.

[10] Ld e vonatkozásban *Réczei László* és *A. D. Kejlin* id. műveit.

[11] Ld *Névai László:* Magyar törvénykezési szervezeti jog. Egyetemi tankönyv. Budapest, 1961., 71. old.

Ezt az álláspontunkat támasztja alá a szocialista országok törvényhozása az eljárásjogi hatásokkal felruházott választott bíróság kérdésében. A kép, amely e kérdésben az egyes szocialista polgári eljárásjogi törvényhozások egybevetéséből elénk tárul, nem egységes; a választott bíróságnak a külkereskedelmi viszonyokra való szűkítésétől az intézmény minden korlátozás nélkül való megengedéséig a szabályozás módjának nagyszámú változatával találkozunk.

a) A *külkereskedelmi* viszonyokból keletkező jogviták esetén minden szocialista törvényhozás megengedi a választott bíráskodást, kimondva, hogy választott bírósági szerződést jogvitái elbírálására belföldi állami szerv vagy állami vállalat csakis külföldi természetes vagy jogi személlyel létesíthet. A választott bíróság intézményét a kizárólag külföldi fél részvételével kapcsolatos jogvitákra korlátozás a külföldi érdekelt kívánságára látszik engedményt tenni a hazai állami igazságszolgáltatás monopóliuma alól, belföldi vonatkozásban viszont ezt a kivételt nem engedélyezi. Az adott fogalmazás mellett a választott bíróságra bízható jogviták köre szélesebb a külkereskedelemből eredő pereknél. Ilyen a hazai törvényhozás,[12] valamint a bolgár törvényhozás, amely a belföldi felek körét a szocialista szervezetekre, vagyis az állami szerveknél szélesebb köre bővíti.[13] Csak a belföldi jogi személyek részvételével engedte meg a választott bíráskodást a régi csehszlovák Pp is,[14] amellyel szemben az új csehszlovák törvényhozás külön törvénnyel, nevezetesen a nemzetközi kereskedelmi választott bírósági törvénnyel[15] a választott bíróság intézményét még szűkebb területre, a nemzetközi kereskedelem viszonyaira korlátozza.

b) Ugyanakkor azonban a csehszlovák törvényhozás ismeri, jóllehet külön rendelkezéssel szabályozza *a belföldi szocialista szervezetek közti választott bíróság* intézményét is.[16] Külön jogszabály állapítja meg a választott bíráskodás lehetőségét a belföldi szocialista szervezetek egymásközti viszonyában a Szovjetunió törvényhozása is.[17] A szovjet jogi folyóiratok e vonatkozásban a választott bíráskodás fokozódó elterjedéséről számolnak be s azt propagáló cikkeket közölnek.[18]

c) A szovjet szocialista köztársaságokat azonban ennél szélesebb kategóriába sorolhatjuk, mivel *az állampolgárok egymásközti jogvitái* tekintetében is ismerik a választott bíróság intézményét.[19] A szovjet szocialista köztársaságokban egyébként már az első polgári eljárásjogi törvénykönyvek, amelyek közvetlenül az Októberi Forradalmat követően, a húszas évek elején jelentek meg, szintén szabályozták a választott bíráskodást az állampolgárok közti jogviták esetén.[20]

d) Nem ismeri a szovjet törvényhozás a választott bíróság intézményét *a szocialista szervezetek és az állampolgárok között* keletkező jogviták esetén. Ily széles körben, minden személyi korlátozás nélkül azoknak a szocialista államoknak a polgári eljárásjogi szabályozása rendelkezik, amelyekben megfelelő módosításokkal a régi, felszabadulás előtti Pp. van hatályban. Ilyen az NDK és a Román Népköztársaság törvényhozása.[21] Meg kell jegyeznünk, hogy míg a Lengyel Népköztársaság korábbi polgári perrendtartása lényegileg szintén csak a külkereskedelmi jogvitákra szűkítette a választott bíróság intézményét,[22] addig az 1965. január 1-től hatályos új lengyel Pp. minden korlátozás nélkül engedélyezi a választott bírósági szerződést a felek szabad rendelkezése alá eső minden jogvitája esetén.[23] A Lengyel Népköztársaságban tehát a polgári eljárásjogi törvényhozás fejlődése eloszlatta a választott bírósággal szemben táplált aggályokat, és annak alkalmazhatóságát személyi viszonylatban általánossá tette.

Itt kell rámutatnunk hazai jogalkotásunkra, amely az újító (a feltaláló) és a megvalósító szerv között a szerződés megkötése előtt a kísérletezésre vagy a megvalósításra vonatkozólag keletkezett véleményeltérés esetén az érdekeltek számára megengedi, hogy az általuk választott személy vagy bizottság döntésének ves-

---

[12] A Pp hatályba lépéséről és végrehajtásáról szóló 1952. évi 22. sz. tvr. 17. §-a.

[13] Az 1952. február 2-i bolgár polgári eljárásjogi törvénykönyv 9. §-a.

[14] Az 1950. évi régi csehszlovák Pp. 648. §-ának (2) bek.

[15] Ld a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1963. évi december 4-i törvényét a nemzetközi kereskedelmi választott bírósági eljárásról. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény 1964. évi 3. sz.

[16] Ld a Csehszlovák Szocialista Köztársaság legfőbb döntőbírájának 1963. július 8-i hirdetményét a gazdasági vitás ügyek választott bírák által történő tárgyalásának ideiglenes szabályozásáról. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1964. évi 1. sz.

[17] Ld a Szovjetunió Minisztertanácsa 1959. július 23-i 824. számú rendeletének 4. pontját (a Szovjetunió jogszabálygyűjteménye, 1959. évi 15. sz.); a gazdasági viták választott bírósági tárgyalásának 1960. augusztus 31-i ideiglenes szabályát (A Szovjetunió népgazdasági kérdéseit érintő jogszabályok c. gyűjtemény I. kötetében, Moszkva, 1961., 750. old.)

[13] Ld *A. I. Klimentyev:* Raszszmotrenyije szporov mezsdu chozjajsztvennimi organizacijami tretejszkimi szudami. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo 1962. évi 3. sz.; *ugyanezen szerző:* Povösitj rolj tretyejszkovo szuda. Szovjetszkaja jusztyicija 1964. évi 12. sz.; *Sz. M. Lurje:* Ucsasztyije obscsesztvennosztyi v raszszmotrenyii chozjajsztvennüch szporov. Szovjetszkoje goszudarsztvo i pravo, 1964. évi 6. sz.

[19] Ld az OSZFSZK 1964. június 11-i Pe. 27. §-át és a Pe. mellékleteként a választott bíróság szabályzatát.

[20] Ld Szovjet polgári eljárás (*Névai László* bevezető tanulmányával). Budapest, 1952., 104. és 138. old.

[21] Az NDK-ban megfelelő módosításokkal hatályos 1877. évi német polgári perrendtartás 1025—1040. §-ai; a Román Népköztársaságban ugyanígy hatályos 1865. évi polgári eljárási törvénykönyv 349—371. §-ai.

[22] A Lengyel Népköztársaság hivatalos lapjának 1960. évi 43. számában közzétett polgári eljárási törvénykönyv 486—514. §-a.

[23] Az 1964. november 17-i új lengyel polgári eljárási törvénykönyv 695. §-a.

sék alá magukat, amely a felekre kötelező.[24] Az ekként engedélyezett eljárás nem más, mint — közelebbi szabályozást ugyan nélkülöző — választott bírósági eljárás.

Következtetésünk tehát a szocialista törvényhozások egybevetése által is indokoltan abban áll, hogy a választott bíróság elvileg *nemcsak a külkereskedelemben* résztvevő felek, hanem a szocialista szervezetek, valamint az állampolgárok jogvitái, nemkülönben a szocialista szervezetek és az állampolgárok között keletkező jogviták esetén is alkalmazható.

2. *Tárgyi* vonatkozásban, vagyis a választott bíróságra bízható ügyek körét illetően, már nem tekinthetjük a választott bíróság alkalmazhatóságát általános jellegűnek, korlátozás nélkülinek. Mindenek előtt a szocialista viszonyok között is érvényre jut a választott bíráskodással kapcsolatban a kapitalizmus viszonyai között elismert az az elv, amely szerint a felek csak olyan jogvitáikat bízhatják választott bíróság eldöntésére, amelyekkel kapcsolatban *rendelkezési jog* illeti meg őket. Nem létesíthető tehát választott bírósági szerződés eljárásjogi hatásokkal olyan igények tekintetében, amelyek felett a felek nem rendelkezhetnek. Ez a magyarázata annak, hogy mind a szovjet, mind a lengyel törvényhozás kizárja választott bírósági szerződés létesítését családjogi ügyekben.[25] Véleményünk szerint ez a megszorítás olyan családjogi igényekre szorítkozik, amelyek tekintetében a felek rendelkezési joguk alapján egyezséget jogkövetkezményekkel nem létesíthetnek. Nem zárható ki azonban a választott bírósági szerződés létrehozása pl. családjogi vagyonközösségi, tartási igények, valamint a házastársak volt közös lakásának bérleti joga rendezése tekintetében, mert mindeme kérdésekben feltétlenül rendelkezési jog illeti a feleket.

Van azonban még egy olyan ügykategória, amelynek területén a választott bíróság alkalmazhatóságát kizártnak kell tekinteni. Olyan jogvitákra gondolunk itt, amelyekben *meghatározott kollektívák* érdekeltek. A különböző munkakollektívák, illetőleg ezek szervei számára a szocialista jogrendszer biztosítja az őket érdeklő jogviták elbírálásában való közreműködést. Ilyen jogviták rendszerint az adott kollektíva keretében végzett munkával kapcsolatos perek, függetlenül attól, hogy a kollektívához való viszony a Munka Törvénykönyve hatálya alá eső munkaviszony, vagy szövetkezeti tagsági kötelék, vagy az adott kollektívához való tartozásnak más a jogalapja (pl. valamely munkaközösségi tagságból eredő viszony). A hazai jogi szabályozás is biztosítja általában a kollektívák szerveinek közreműködését az említett munkaviszonyból származó jogviták elbírálásában.[26] Az ilyen jogvitákkal kapcsolatban felvetődik a kérdés, helye lehet-e választott bíráskodásnak ezekben is, avagy ilyen jogviták esetén a választott bíráskodás kikötését kizártnak kell tekinteni.

E jogviszonyok esetében a felek rendelkezési szabadsága általában nem tekinthető kizártnak. A dolgozó pl. a munkáltató felmondását tudomásul veheti, a szövetkezet és tagja közti viszonyban is találunk olyan kérdéseket, amelyeket az érdekeltek megállapodásukkal szabályozhatnak. Vita esetén azonban előtérbe jön az adott dolgozói kollektíva keretében érvényesülő demokrácia követelménye, amely a kollektíva, illetőleg annak szerve számára meghatározott szerepet biztosít a vita eldöntése körében. Ahhoz tehát, hogy az adott jogvita a demokratikus szervek döntési jogköréből kikerüljön, azok hozzájárulására is szükség lenne, akiknek érdekében és nevében történik a szocialista demokrácia elveinek megfelelően az adott szervek közreműködésének biztosítása a kollektívát érintő, meghatározott jogviták eldöntésében.

A kollektíva részéről a választott bírósági eljáráshoz való hozzájárulás pedig lemondást jelentene azokról a demokratikus jogokról, amelyek a szocialista, illetőleg kommunista önigazgatás elemeihez tartoznak. A választott bírósági eljárás kívülről való idegen behatás lenne a kollektíva életébe, amely zavart kelthet, s célszerűségi szempontokkal sem magyarázható. Ezért jutunk ahhoz a következtetéshez, hogy a *dolgozói kollektívák* (vállalati dolgozók, szövetkezeti tagok) szerveinek jogkörébe utalt jogviták esetében a választott bírósági utat kizártnak kell tekinteni. Mind a már említett szovjet, mind a lengyel polgári eljárásjogi törvényhozás kizárja a választott bíráskodás alkalmazását munkajogi ügyekben.[27] Véleményünk szerint az adott törvényi rendelkezést tág értelemben kell felfogni és vonatkoztatni kell minden olyan munkaviszonnyal kapcsolatos jogvitára, amelyben meghatározott kollektíva érdekelt.

*

Tárgyi vonatkozásban a választott bíráskodás megengedhetősége szempontjából *a bonyolult és egyszerű* ügyek közti olyan különbségtétel, amely a választott bíráskodást csak a bonyolult ügyekben tenné lehetővé, nem jöhet számításba. Ugyancsak nem lehet indokolt a választott bíráskodást csak *meghatározott perértéken felüli* ügyekre korlátozni. A felek rendelkezési joga a választott bírósági szerződés megkötésében egyaránt érvényesülhet, mind egyszerű, mind bonyolult ügyekben, valamint minden értékhatártól való függővé tétel nélkül.

[24] Ld a 29/1959. (V. 10.) Korm. sz. rendelet 14. § (2) bekezdését.

[25] Ld az idézett szovjet választott bírósági szabályzat 1. §-át és a lengyel Pe. 697. §-át.

[26] Ld a munkaügyi viták elintézésének szabályait a Mt. XVII. fejezetében. Lásd továbbá e vonatkozásban különösen az 1959. évi 7. tvr. rendelkezéseit, amelyeket az 1960. évi 8. tvr. módosított, s amelyek a mezőgazdasági termelőszövetkezet és a tagjai közti vitás ügyek zömét a szövetkezeti szervek (vezetőség, közgyűlés) hatáskörébe utalja.

[27] Ld a 25. sz. lábjegyzetet.

Kis és nagy, egyszerű és bonyolult ügyben egyformán előtérbe jöhetnek a választott bíráskodással járó célszerűségi előnyök, nevezetesen a kisebb költséggel járó elintézés, ami pl. szocialista szervezetek egymásközti jogvitái esetén is jelentős lehet. Az általában a megyék székhelyén levő döntőbizottságok előtti megjelenés s az ezzel járó kiszállási költség elkerülhető, ha az érdekelt szocialista szervezetek jogvitáikat, mind az egyszerűeket és kisértékűeket, mind pedig a bonyolultakat és nagyértékűeket a *székhelyükön* vagy az ehhez közeleső helyen létesített választott bíróság döntésére bíznák. Ami az egyszerű és bonyolult ügyek közti különbségtételt illeti, azt is meg kell jegyezni, hogy a különbség ismérveinek meghatározása *nehézségbe ütközik,* hiszen a bonyolultság az esetek többségében relatív fogalom. Valamely ügy az egyik szemlélő látóköréből lehet bonyolult, más szemlélő látóköréből pedig egyszerű, vagy legalább is egyszerűbb.

A választott bíráskodás alkalmazhatósága szempontjából az ügyek értéke és minősége közti különbségtétel elvetésére irányuló álláspontunkat igazolja az a fejlődés, amit e kérdésben a Szovjetunióban tapasztalhatunk. A szocialista szervezetek egymás közti viszonyában az 1959. évi jogi szabályozás[28] a választott bírósági eljárás kikötését „nagy és bonyolult" ügyekben tette lehetővé. Az ezt követő fejlődés azonban fokozatosan kiterebélyesíti a szocialista szervezetek közti jogviták eldöntésére hivatott döntőbíróságon kívüli eljárásokat a *társadalmi döntőbírák* intézményének létrehozásával. A társadalmi döntőbírák lényegileg választott bírák, egyes helyeken a megyei végrehajtó bizottság erősíti meg őket e funkciójukban, s a felek kijelölése alapján hozzák meg döntésüket.[29] Az ekként történő eljárások a jogi szabályozás gyakorlati továbbfejlesztéseként nem korlátozódnak csupán a nagy és bonyolult ügyekre.[30]

*

A kifejtettek alapján az a következtetésünk, hogy a szocializmus viszonyai között *tárgyi* vonatkozásban a választott bíráskodás olyan esetekben alkalmazható, amikor a feleket az ügy tárgya tekintetében rendelkezési jog illeti, *kizárt* tehát a választott bíráskodás az olyan ügyekben, amelyekben a felek *nem rendelkezhetnek,* kizárt továbbá olyan ügyekben, amelyekben a szocialista demokratizmus érvényesülése folytán a dolgozói *kollektívák* vagy ezek szervei hivatottak a munkaviszonnyal kapcsolatos ügy elbírálására.

[28] A 17. sz. lábjegyzetben idézett szovjet jogszabály eredeti szövege szerint a szocialista szervezetek közti választott bíráskodást „nagy és bonyolult" ügyekben tette lehetővé.

[29] Ld *Sz. M. Lurje* id. tanulmányát.

[30] Nem ismer ilyen megkülönböztetést a 16. sz. lábjegyzetben idézett csehszlovák jogszabály sem.

III.

Ami a választott bírósági eljárással kapcsolatban a *törvényesség biztosítékainak* kérdését illeti a bíróság és az ügyészség szerepét kell megvizsgálnunk. A választott bírósági szerződés eljárásjogi hatásának elismerésével az állami-jogi szabályozás kizárja az állami bíróság tevékenységét, ezt azonban meghatározott *feltételek, követelmények* teljesítéséhez köti. A bírósági eljárás szabályai nem vonatkoznak a választott bíráskodásra, a jog egyéb szabályai azonban kötelezőek a választott bíróságra is, amely tehát szocialista viszonyok között az adott jogviták megoldásánál az érvényes jogtól el nem térhet, s valaminő méltányossági, választott bírósági külön jogot nem alkalmazhat.

1. A bíróság, mint állami szerv feladata első sorban, hogy a választott bíráskodással kapcsolatban az erre vonatkozó feltételek teljesítését, a törvényesség megtartását ellenőrizze. A választott bíráskodás törvényességét biztosító jogi eszközökre — a kimerítő kifejtés igénye nélkül — az alábbiakban kívánunk utalni:

a) A szocialista jog — a burzsoá joghoz hasonlóan — meghatározott alakszerűséghez, általában *írásbeli formához* köti a választott bírósági szerződést, meghatározza a választott bírák *kijelölésének módját,* az eljárás tekintetében minimális követelményként írja elő az érdekeltek *meghallgatását,* illetőleg ennek biztosítását, valamint a döntés minimális formái kellékeit, de többletkövetelményként azt is elő kell írni, hogy a választott bíróság döntését *indokolni köteles.*[31]

b) Az indokolás teszi többek között lehetővé annak ellenőrzését, hogy megfelel-e a választott bírósági döntés *a jog kötelező előírásainak.* A választott bírósági szerződés és az indokolt döntés alapján rendszerint ellenőrizhető a választott bíróság tekintetében előírt követelmények megtartása, valamint a döntés érvényességének, illetőleg érvénytelenségének a kérdése. Az érvénytelenség szempontjából különbséget kell tenni a *semmis* választott bírósági döntés, illetőleg az ennek alapjául szolgáló semmis választott bírósági szerződés és a megtámadható választott bírósági döntés, illetőleg az alapul szolgáló *megtámadható* választott bírósági szer-

[31] Nyilván a tőkés országokkal folytatott külkereskedelemre való különös tekintettel teszi mellőzhetővé a felek megállapodása alapján a választott bírósági ítélet indokolását a nemzetközi kereskedelmi választott bírósági eljárásról szóló csehszlovák törvény 14. § (1) bekezdése (Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény, 1964. évi 3. sz. 519. old.). A Román Népköztársaság hatályos polgári eljárásjogi törvénykönyvének 356. §-a lehetővé teszi, hogy a választott bíróság a felek arra irányuló megegyezése alapján döntését „megfontolására és lelkiismeretére" alapítsa. A szovjet szabályozás szerint a választott bíróság ítéletének indokolása nem mellőzhető. Az ítélet indokolását írják elő általában a szocialista országok kereskedelmi kamarái mellett működő állandó választott bíróságok szervezeti és működési szabályzatai (a csehszlovák kivételével). Ld *Ion Nestor* i. m.

ződés között. Semmisnek kell tekinteni a választott bírósági döntést az olyan esetekben, amikor a választott bíráskodás tekintetében előírt feltételek nem forognak fenn, valamint azokban az esetekben is, amikor a választott bírósági szerződés, illetőleg a választott bírósági döntés az anyagi jog, vagyis a Ptk. rendelkezései szerint a semmisség következményeivel járó hibában szenved. Az ilyen semmis választott bírósági döntés joghatásokat nem idézhet elő. A burzsoá jog a semmis választott bírósági döntés fogalmát általában nem ismeri, érvénytelenségének kimondását a törvényben szabályozott indokok alapján rendszerint az érdekelt által való megtámadásához köti.[32] A választott bírósági döntés megtámadásának lehetőségét a hazai jogi szabályozás is lényegileg olyan esetekben írja elő, amikor a semmisségi okokról van szó.[33] A szocialista jogi felfogásnak ezzel szemben fokozott figyelmet kell szentelnie a törvényesség biztosítására a választott bíráskodással kapcsolatban, és ez többek között a semmisség most említett elismerésében kell, hogy kifejezésre jusson. *Állami kényszer is csak az érvényes választott bírósági döntés végrehajtására biztosítható,* ezért az e kérdésben intézkedő állami bíróságot fel kell jogosítani és egyben kötelezni kell annak megvizsgálására, hogy a végrehajtandó választott bírósági döntés érvényes-e, nem szenved-e semmisséget előidéző hibában.[34]

c) Az állami- jogi szabályozás a semmisség következményeinek szankcióként való alkalmazásán kívül az érdekeltek részére *megtámadási* jogot is biztosíthat a választott bírósági döntés ellen. E megtámadási okokat a polgári eljárásjogi szabályozás hivatott körülírni, de általában — a jogbiztonság követelményéből kiindulva — lehetőleg szűk körben és viszonylag rövid határidőben. A megtámadási okok részletezésének elemzése az elvi általános kérdések vizsgálata mellett feleslegesnek tűnik, egyébként is azok köre a szabályozás módjától függ. A megtámadási jog gyakorlása az állami bíróság felülvizsgálatát eredményezi, és ezzel kapcsolatban ugyancsak az állami-jogi szabályozás feladata, hogy e felülvizsgálati jog kereteit, fokozatait és határidejét a választott bíráskodás jellegéből folyó gyors elintézés követelményére tekintettel határozza meg.

2. A választott bírósági eljárás törvényességének biztosítékai szempontjából meg kell vizsgálnunk a *szocialista ügyészség* szerepét. Az ügyészi törvényességi felügyelet általános jellegére tekintettel nincs alapunk olyan tétel alátámasztására, amely a választott bírósági eljárást e felügyelet alól kivonná. Arra azonban már elöljáróban utalni kell, hogy a felügyelet módszerei és eszközei az érintett viszonyok tekintetében nem egyformák. Milyen ügyészi törvényességi felügyelet felelhet meg a választott bírósági eljárás jellegének, milyen módszereket és eszközöket vehet az ügyészség igénybe a választott bírósági eljárás törvényességének biztosítása érdekében?

a) A választott bíróság nem tartozik az igazságszolgáltatást megvalósító bíróságok alkotmányi rendszerébe, nem tekinthető sem általános bíróságnak, sem különbíróságnak. A választott bíróság az állami szervek mechanizmusán kívül álló társadalmi jellegű szerv, melyre nem vonatkoznak az állam bíróságainak sem szervezeti, sem eljárási szabályai, kivéve azokat, amelyek különlegesen a választott bíráskodásról rendelkeznek. Ha a választott bíróság e jellegéből indulunk ki, meg tudjuk oldani azt a kérdést, amely a választott bírósági határozat elleni törvényességi óvás megengedhetőségét vagy kizártságát vizsgálja. A hazai jogi irodalomban e tekintetben két, egymással ellentétes vélemény jutott kifejezésre. Az egyik álláspont a választott bírósági ítéletet az állami bíróságok kivételével azonos jellegűnek tekinti a törvényességi óvás megengedettségének szempontjából is, s azt a nézetet vallja, hogy a választott bírósági határozat ellen a Legfelsőbb Bíróság elnöke és a legfőbb ügyész a Legfelsőbb Bírósághoz törvényességi óvással élhet.[35] A másik vélemény ezzel ellentétben, a Magyar Népköztársaság Legfőbb Ügyészségének álláspontjával egyezően, nemcsak a választott bírósági ítélet elleni törvényességi óvást tartja kizártnak, hanem olyan álláspontot foglal el, hogy a választott bírósági eljárásban az ügyész nem vehet részt.[36]

A törvényességi óvás a bíróságra és az ügyészségre vonatkozó alapvető szervezeti rendelkezések,[37] valamint az eljárásjogi törvények[38] szerint a *bíróságok* törvényessége feletti felügyelet eszköze. A Legfelsőbb Bíróság többek között a törvényességi óvások elbírálása útján gyakorolja elvi irányító tevékenységét a bíróságok munkáját illetően.[39] Amikor a törvényhozó az állami bíróságok körén kívül eső választott

[32] A semmis választott bírósági ítélet fogalmát általában elvető burzsoá álláspont kifejtését ld *Fabinyi Tihamér* i. m. 152. old.

[33] A Ppé (1952. évi 22. sz. tvr.) 18. § (2) bekezdésében felsorolt érvénytelenségi okok (választott bírósági szerződés hiánya, a bíróságnak a szerződéstől eltérő megalakítása, a határozathozatalra vonatkozó szerződési rendelkezések megsértése, a fél meghallgatásának mellőzése, törvény által meg nem engedett cselekményre való kötelezés) véleményünk szerint mind olyan semmisségi okok, amelyek eredményeként a választott bírósági ítélethez joghatások nem fűződhetnek, s az ilyen semmisségi okokat megtámadási jog gyakorlása nélkül hivatalból kellene figyelembe venni.

[34] Ezt írja elő az OSZFSZK választott bírósági szabályzatának 18. §-a: „A végrehajtási lap kiadásakor a bíró megvizsgálja, nem ütközik-e a választott bíróság ítélete a törvénybe és nem sértette-e meg a választottbíróság ítélete meghozatalakor a Szabályzatban foglalt rendelkezéseket."

[35] *Réczei László:* A kamarai választott bíróság új szabályzata. Jogtudományi Közlöny, 1954. évi 6. sz.

[36] *Szilbereky Jenő:* Az ügyész a polgári eljárásban. Budapest, 1961., 76. old.

[37] Az 1959. évi 9. tvr.

[38] Az 1952. évi 3. tv. (a hatályos Pp.) 270—275. §-a és a büntető eljárásról szóló 1962. évi 8. tvr. 280—282. §-a.

[39] Az 1954. évi II. tv. (a Bsz.) 38—42. §-a.

bíróság döntését a bírósági ítélethez fűződő joghatással ruházza fel,[40] ezzel a döntés jogerőhatását, végrehajthatóságát kívánja biztosítani, de semmiképp sem akarja sem az eseti választott bíróságot, sem az állandó választott bíróságot az állami bírósági rendszerbe bevonni, a Legfelsőbb Bíróság elvi irányítása alá helyezni. A választott bírósági döntés tekintetében tehát mind az elvi megfontolások, mind a törvényhozó álláspontja folytán a törvényességi óvás alkalmazását kizártnak kell tekintenünk.

b) Mint már fentebb utaltunk erre, a társadalmi viszonyok sokrétűsége az ügyészi felügyeletet is *differenciálttá* teszi. Az állami és a társadalmi élet egyes területei különböző fokú ügyészi törvényességi felügyeletet tesznek szükségessé más-más módszerekkel, eszközökkel. Függ ez az adott területen a törvényesség megsértésének veszélyességi jellegétől és fokától, következményeinek súlyától és terjedelmétől, az adott területen az állampolgárok és szervezeteik számára a törvény által biztosított rendelkezési szabadság terjedelmétől stb. Nyilvánvaló, hogy ott, ahol az állampolgárok jogcselekményei a számukra biztosított polgári vagyoni jogokat, vagy a családjog szerinti tartási jogok szempontjából hátrányosak, a törvényesség megvalósítását, illetőleg helyreállítását célzó ügyészi beavatkozás a társadalom, de maguk az állampolgárok érdekében kevésbé szükséges, mint akkor, amikor cselekvéseik a büntető jog szabályai által szankcionált magatartási szabályokat sértik. Abból kell ugyanis kiindulnunk, hogy az állampolgárok akkor, amikor a számukra biztosított vagyoni, tartási stb. jogokat gyakorolják, felfogják érdekeiket, s ezek szem előtt tartásával végzik jogcselekményeiket. Ugyanez vonatkozik a szervezetek számára biztosított jogok gyakorlására is. A ügyészségi törvényességi felügyelet egész hazai felépítése mutatja, hogy mind a törvényhozó szervek, mind az ügyészi munka egyes ágaira vonatkozó legfőbb ügyészi utasítások súlyt helyeznek a felügyelet módszereinek és eszközeinek az ez által érintett területek jellegétől függő differenciáltságára.[41] Nem a felügyelet minden módon való gyakorlásáról, a minden eszközzel való beavatkozásról van szó, hanem a társadalom, az állam jogainak védelme, a társadalmi és az egyéni érdek összhangja jegyében a törvényességi felügyelet olyan mérvű gyakorlásáról, amely a szocializmus építésének jelenlegi szakaszában szükséges. Ilyen megfontolások alapján az ügyészi felügyelet (általános felügyelet) alól ki nem vonható választott bírósági eljárás tekintetében az ügyészi felügyelet módszereire és eszközeire vonatkozó megállapításaink a következőek:

ba) A választott bírósági eljárásnak jelenlegi hazai szabályozása szerinti szűk köre mellett, amikor elenyészően csekély az eseti választott bírósági eljárások száma[42] s viszonylag nem nagy ügyforgalommal állandó választott bíróságként a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választott bíróság működik, egyet kell érteni a Legfőbb Ügyészség olyan gyakorlatával, amely a kamarai választott bíróság tekintetében törvényességi felügyeletet *nem kíván kifejteni.*[43]

bb) A jelenlegi szabályozás mellett is el kell ismerni az ügyészi törvényességi felügyelet szükségességét és jogosultságát a *külföldi választott bírósági ítéletek* ugyancsak ritkán előforduló *belföldi végrehajtásának bírósági engedélyezése* kapcsán. Ez az ügyészi törvényességi felügyelet a bíróságok polgári ügyekben kifejtett tevékenysége feletti felügyelet része.

bc) Ugyancsak az ügyészi polgári felügyelet területén kell biztosítani általában, a jelenlegi hazai szabályozásunkat meghaladóan, az ügyész részére *azoknak a jogoknak a gyakorlását,* amelyek a feleket a választott bírósági döntéssel kapcsolatban a bírósági vizsgálat elérése céljából vagy ennek kapcsán megillethetik. Az ügyész kezdeményezheti a választott bírósági döntés semmissé nyilvánítását, megtámadását és a döntés által elbírált igény bírósági érvényesítését, indítványt tehet a választott bírósági döntés alapján kért bírósági végrehajtás engedélyezésére vagy ennek megtagadására vonatkozólag. Az ügyész e jogaival azonban csak akkor él, ha ezt a társadalom, illetőleg az állampolgár sajátos érdekei megkívánják, s a törvényesség megsértésének a társadalom érdekeit kevésbé érintő egyes eseteiben felhívhatja az érdekeiben sértett fél figyelmét a bírósági út igénybevételének lehetőségére.

bd) Magát a választott bírósági eljárás menetét illetően nyilván nem indokolt az ügyész fellépése, bár ezt az ügyészség szervezetének felépítése és szabályozása alapján elvileg kizárni nem lehet. Az ügyészi felügyelet *módszere* e területen feltehetően csak a hozzá érkező bejelentések, panaszok megvizsgálására fog szorítkozni, s ennek kapcsán fogja az ügyész az érdekeltek *figyelmét* az elkövetett törvénysértésre *felhívni,* esetleg az ilyen általános felügyeleti vizsgálat kapcsán derül ki más ügyészi felügyeleti ághoz (polgári stb. felügyelethez) tartozó kezdeményezés szüksége.

Az elmondottak alapján tehát megállapíthatjuk, hogy a választott bírósági szerződés, eljárás és döntés *törvényességének biztosítéka* a szocialista ügyészi törvényességi felügyelettel is támogatott *állami igazságszolgáltatás,* amelynek gyakorlása során a bíróság a választott bírósági szerződésre, eljárásra és döntésre előírt törvényi követelmények teljesítését, valamint

[40] Ppé. 18. § (1) bek.

[41] Ld az általános ügyészi törvényességi felügyelet sajátos szabályozását a társadalmi bíróságokról szóló 1962. évi 24. tvr. 33. §-ában.

[42] Ld *Faragó László:* A magyarországi külkereskedelmi választott bíráskodás. Obzor vengerszkovo prava. A Magyar Jogász Szövetség orosz nyelvű lapja. Budapest, 1964. évi 1. sz.

[43] Ld *Szilbereky Jenő:* i. m. 76. old.

az adott jogviszonyra vonatkozó anyagi jogi szabályok megtartását vizsgálja. Más kérdés, hogy a bírósági vizsgálat milyen terjedelmű, vagyis hol van részleteiben a jogszabályokban foglalt követelményeknek az a határa, amelynek átlépése esetén a választott bírósági eljárással, illetőleg határozattal kapcsolatban a bírósági vizsgálatnak érvényesülnie kell. Ennek kifejtése azonban olyan részproblémákat érint, amelyek meghaladják e munka kereteit.

*

Végeredményben annak ismételt kihangsúlyozása mellett, hogy a szocialista állam igazságszolgáltatási szervezetét és tevékenységét állandóan fejleszteni és tökéletesíteni kell, arra a megállapításra jutunk, hogy a választott bíróság intézményének helye van *személyi vonatkozásban általában korlátozás nélkül,* tárgyi vonatkozásban meghatározott korlátokkal a szocializmus viszonyai között is. Hazai polgári eljárásjogunk jövőbeni kodifikációja esetén tehát a jelenleginél sokkal tágabb területet kaphat a polgári jogviták elbírálása terén. Alkalmazhatóságának törvényi biztosítása sem fogja azonban feltétlenül azt jelenteni, hogy a felek gyakran bízzák majd jogvitáikat választott bírósági döntésre. Elterjedése, mint általában minden jogintézmény közismertté válása, nagyban függ *propagálásától,* ami alatt problémáinak elméleti megvizsgálását, jellegének, előnyeinek a gyakorlatban való megvilágítását, s nem utolsó sorban a jogalkalmazóknak az intézménnyel kapcsolatos állásfoglalását értjük. A választott bíróság intézményének propagálására példaképpen hivatkozunk az OSZFSZK 1964. június 11-i polgári eljárásjogi törvénykönyvének 141. §-ára, amelynek 4. pontja a tárgyalás előkészítése kapcsán a tanács elnökének feladatává teszi, hogy a felek figyelmét a választott bírósági út lehetőségére felhívja. A hivatásos bíró e jogát és kötelességét nyilvánvalóan különösen az olyan ügyekben gyakorolja, amelyeknek a bírósági polgári eljárás szabályai szerinti eldöntése hosszadalmas, mint aminők pl. a házastársi vagyonközösség megszüntetése, a különböző elszámolások stb. iránti ügyek.

Révai Tibor

Állam javára marasztalás és beszámítás

Az ítélkezés során nem egyszer felmerül az a kérdés, hogy mennyiben érinti az állam javára marasztalás lehetőségét az ellenérdekű fél beszámítása.[1] Az alábbiakban ezt a kérdést vizsgáljuk.[2]

I. Állam javára marasztalásra a Ptk. 202. §-ának (3), 237. §-ának (1) és (2), 361. §-ának (3) és 406. §-ának (1) bekezdése alapján nyílik lehetőség.[3]

Az alperes abban a perben is beszámítási kifogást támaszthat, amelyben állam javára marasztalásnak van helye.[4]

Kérdés: vajon a beszámítási kifogás kizárja-e az állam javára marasztalást?

A Ptk. 296. §-ának (1) bekezdése értelmében a kötelezett a jogosulttal szemben fennálló egynemű és lejárt követelését — ha jogszabály kivételt nem tesz — a jogosulthoz intézett vagy a bírósági eljárás során tett nyilatkozattal tartozásába beszámíthatja. Ugyenezen § (2) bekezdése folytán a kötelezettségek — a beszámítás erejéig — megszűnnek.

Első pillantásra úgy tűnik, hogy — amikor a perben egyébként állam javára marasztalásnak volna helye, az alperes azonban a felperes restitúciós követelésével egyenlő összegű jogszerű beszámítási kifogást támaszt — állam javára marasztalásra nem kerülhet sor, mert a felperes követelése a beszámítás folytán megszűnt. Meggyőzőnek látszik az, hogyha nincs követelés, nincs állam javára marasztalás sem.

Ez a következtetés azonban téves.

II. Vizsgáljuk meg először az állam javára marasztalás és a beszámítás viszonyát a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdése körében.

Induljunk ki a következő tényállásból:

A felek közt régi baráti és üzleti kapcsolat áll fenn. Az alperesnek korábbi érvényes kölcsönszerződésen alapuló 5000 Ft összegű lejárt követelése van a felperessel szemben, amelyet azonban — a fenti kapcsolatra való tekintettel — ezideig nem érvényesített. Az alperesnek kárpitos iparengedélye volt, amelyet az államigazgatási hatóság visszavont. A felperes kárpi-

---

[1] Ez a kérdés felmerült pl. a Budapesti Fővárosi Bíróság 55. Pf. 22.850/1963/23., továbbá 49. Pf. 24.502/1964/22. szám alatt hozott ítéleteivel befejezett perekben.

[2] Az itt kifejtendők megfelelően vonatkoznak a beszámításra alkalmas viszontkereset (Pp. 147. § (1) bek.) és az állam javára marasztalás viszonyára is.

[3] Állam javára marasztalásra a következő jogviszonyok kapcsán kerülhet sor: a) érvényes tervszerződés (Ptk. 406. § (1) bek.), b) érvénytelen szerződés (Ptk. 237. § (1) és (2) bek., és — mint speciális rendelkezés — a Ptk. 202. §-ának (3) bekezdése), c) jogalap nélküli gazdagodás. — Az állam javára marasztalásnak a Ptk. 406. §-a (1) bekezdésén alapuló és döntőbizottsági hatáskörbe tartozó esetével fejtegetéseink során nem foglalkozunk.

[4] *Nizsalovszky Endre:* Az állam javára marasztalás — visszatérítés helyett c. cikkében rámutatott arra, hogy az állam javára marasztalás lehetősége nem zárja ki a sérelmet szenvedő fél beszámítási jogát. (Magyar Jog, 1958. évf., 3. szám.) Hasonlóan *Zoltán Ödön:* Adásvétel és csere. Bp. 1962. 124. old.

tozott garnitúrát rendel az alperesnél és ennek kapcsán azt ígéri, hogy összeköttetései révén visszaszerzi az alperes iparengedélyét. Az alperes — az említett ígéretre is tekintettel — a szokásos árnál olcsóbban vállalja a garnitúra elkészítését. Az alperes a teljesítést rövid határidővel vállalja függetlenül attól, hogy iparengedélyét már ez alatt az idő alatt visszakapja-e. A felperes 5000 Ft előleget ad át az alperesnek. A bútor elkészítése húzódik. Az alperes nem kapja vissza az iparengedélyét. A felperes pert indít. Keresetében az 5000 Ft előleg visszafizetésére kéri az alperest kötelezni. Követelését arra alapítja, hogy érdekmúlás címén elállt a szerződéstől. Az alperes a kereset elutasítását kéri. Tagadja az érdekmúlást és így az elállás jogszerűségét. Másodlagosan — arra az esetre, ha a bíróság álláspontja szerint a felperes követelése jogszerű — beszámítja 5000 Ft összegű kölcsönkövetelését. A perben a Pp. 2/A. §-a alapján fellép az ügyész és az 5000 Ft összegű felperesi követelés tekintetében állam javára marasztalást indítványoz.

A felek közt vállalkozási szerződés jött létre, amely az 1964. évi 22. sz. tvr.-el módosított 1958. évi 9. sz. tvr. 2. §-ának (1) bekezdésébe ütközik és ezért a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdése értelmében semmis.[5]

Az érvénytelen szerződéskötés előtt fennállott helyzetet vissza lehet állítani, ezért az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdése irányadó.

Tételezzük fel egyelőre azt, hogy az alperes nem támasztott beszámítási kifogást. Ebben az esetben a fenti tényállás megoldása a következő:

A Ptk. 237. §-ának (1) bekezdése alapján a felperesnek elvileg visszajár az általa nyújtott 5000 Ft előleg. A felperes terhére azonban többlettényállást kell megállapítani, minthogy a szerződés megkötése kapcsán azt is ígérte, hogy közbenjárásával visszaszerzi az alperes iparengedélyét. A többlettényállásra tekintettel a restitúció teljes elvonása indokolt a felperestől. Ezért a bíróság ítéletében a felperes keresetét elutasítja, az alperest pedig 5000 Ft megfizetésére kötelezi az állam javára.

Mennyiben változtat ezen a megoldáson az alperes említett beszámítási kifogása?

A beszámítás a szembenálló követelések kölcsönös teljesítését jelenti a beszámítás erejéig.[6] Így a fenti tényállás kapcsán — a beszámításra figyelemmel — a felperes teljesítette kölcsöntartozását, az alperes pedig teljesítette restitúciós tartozását. A beszámítás folytán mindkét követelés megszűnt. Minthogy az alperesnek nincs restitúciós tartozása, őt sem a felperes, sem az állam javára nem lehet marasztalni. Vele szemben a felperes keresetét és az ügyész indítványát egyaránt el kell utasítani. Ez a beszámítás jogi hatása az alperes helyzetére.

Milyen hatást gyakorol az alperes beszámítási kifogása a felperes jogi helyzetére?

A beszámítás folytán a felperes megkapta restitúciós követelését az alperestől. A Ptké. 35. §-a értelmében azonban a szolgáltatásnak az állam javára való megítélését nem akadályozza az a körülmény, hogy a csalárdul eljáró fél már visszakapta a szolgáltatást. Ezért a beszámítás sem zárja ki a felperes marasztalását az állam javára.[7]

III. Ez a megoldás következik a Ptké. 35. §-ához fűződő jogpolitikai célkitűzésekből is.

A Ptké. 32—36. §-aihoz fűzött indokolás az állam javára marasztalás kapcsán rámutat arra, hogy „... az adott peren túlmenően társadalmi jelentősége lehet annak, hogy a különösen súlyos jogsérelmeket ez az igen hatásosnak ígérkező jogkövetkezmény szankcionálja." Ezért: „... biztosítani kellett azt..., hogy akár a felek (fél) perbeli cselekményeivel, akár más módon, kerülő utakon ne lehessen meghiúsítani azt, hogy a bíróság a szankciót alkalmazza."[8]

A restitúció elvonása, az állam javára marasztalás a felperes (a restitúciós igény jogosultja) magatartására tekintettel, vele szemben alkalmazott különleges polgári jogi szankció. Ezért az alperes valamely percselekménye (így pl. beszámítási kifogása) nem mentesítheti a felperest magatartásának ezen polgári jogi jogkövetkezményei alól.

Az alperes beszámítási kifogása éppúgy nem hiúsíthatja meg az állam javára marasztalás szankciós célját, ennek a jogintézménynek a társadalmi rendeltetését, mint ahogy nem hiúsíthatja meg az sem, ha az alperes a visszajáró szolgáltatást utóbb visszaadja a felperesnek.

A Ptké. 35. §-ának indokolása szerint: „Elvtelen megoldás volna, ha a szankció (ti. az állam javára marasztalás) alkalmazása attól a véletlenszerű körülménytől függne, hogy a sérelmet szenvedett részéről a visszaszolgáltatás már megtörtént-e vagy sem."[9] Ehhez hasonlóan elv-

[5] A szerződés nem uzsorás. (Többek közt az árengedmény sem olyan mérvű, hogy — adott esetben — feltűnően aránytalan előnyről lehetne szó.).

[6] *Világhy Miklós* és *Eörsi Gyula* rámutatott arra, hogy „A beszámítás a teljesítéssel lényegében egyenértékű, mert hiszen végeredményben a jogosult szerződési érdekének kielégítésére vezet." (Magyar polgári jog. I. 401. l.).

[7] Kétségtelen, hogy a Ptké. 35. §-ának szövege elsősorban a Ptk. 202. §-ának (3) és 361. §-ának (3) bekezdésével fennálló kapcsolatára utal, amikor „sérelmet okozó fél"-ről és „a gazdagodást előidéző fél"-ről tesz említést. Az ítélkezési gyakorlat és a jogi irodalom egységes álláspontja azonban — helyesen — az, hogy a Ptké. 35. §-a a Ptk. 237. §-ának (1) és (2) bekezdésére is vonatkozik. Így pl. *Benedek Károly* és *Világhy Miklós* szerint is: „Ha a csalárdul eljáró fél az érvénytelen szerződés alapján teljesített szolgáltatás visszatérítése iránt indít keresetet, a bíróság... a Ptké. 35. §-a értelmében az ügyészi indítvány keretében a követeléssel fellépő felet is kötelezheti arra, hogy az állam javára fizesse vissza a másik fél által önként teljesített szolgáltatást." *(Benedek Károly—Világhy Miklós:* A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban, 59. pont. Magyar Jog, 1962. évf., 7. szám, 309. l.).

[8] Ptké. Indokolás. 23. l.

[9] Ptké. Indokolás. 24. l.

telen megoldás volna az is, ha a felperes állam javára marasztalása attól a véletlenszerű körülménytől függne, hogy egyrészt van-e az alperesnek beszámításra alkalmas ellenkövetelése, másrészt az alperes ténylegesen támaszt-e beszámítási kifogást.

A szocialista rendelkezési elv tartalmából is az következik, hogy az állam javára marasztalás ebben a tekintetben sem függhet a materiális felek rendelkezési jogától.[10] Az ellenkező megoldás súlyosan sérelmes lenne az állampolgárok nevelése, a prevenció szempontjából.

Az elmondottakat összefoglalva: a felperesnek a Ptk. 237. §-a (1) vagy (2) bekezdésén alapuló restitúciós igénye esetén az alperesnek — a felperesi követeléssel egyenlő összegű — jogszerű beszámítási kifogása, ügyészi indítvány és megfelelő többlettényállás mellett, nem zárja ki a felperes marasztalását az állam javára az ügyészi indítvány keretében. Ez azonban — természetesen — csupán lehetőség. Az állam javára marasztalás adott esetben nem kötelező.

Ugyanez a megoldás a Ptk. 361. §-ának (3) bekezdésén alapuló állam javára marasztalás és beszámítás találkozása esetén is.

IV. A fenti megoldás azonban nemcsak a Ptké. 35. §-ából következik. Mélyebben fekvő, elvi oka az állam javára marasztalásra irányuló igény jogi természetében rejlik.

Kérdésünk szempontjából döntő jelentősége van az arra vonatkozó állásfoglalásnak, hogy az állam javára marasztalásra irányuló ügyészi kereset, illetve indítvány önálló vagy származékos igény-e.

Ha az igény *származékos,* tehát a felperes fennálló restitúciós követelésén alapszik, ha az ügyész — valójában — a felperes jogán a felperes igényét érvényesíti az állam javára, akkor az alperes beszámítása kizárja az állam javára marasztalást. Ha viszont a kérdéses igény *önálló,* akkor az alperesnek a felperessel szemben támasztott beszámítási kifogása fogalmilag nem érintheti az állam javára marasztalás lehetőségét.

Az állam javára marasztalásra irányuló igény kapcsán *Szilbereky Jenő* mutatott rá különösen határozottan arra, hogy „... a szóban forgó jog érvényesítése az államot törvénynél fogva megillető sajátos (sui generis) önálló igény."[11]

Az államnak az ügyész által érvényesített igénye állam javára marasztalás iránt nem a materiális fél jogán alapszik, nem ennek a jognak a gyakorlása, hanem *önálló* jog. Az államnak ez a joga már nem „restitúciós igény", hanem speciális polgári jogi *szankció* gyakorlására irányuló jog.

Nem változtat ezen az a körülmény, hogy az állam javára marasztalás előfeltétele[12] vagylagosan kettős:

1. a jogosult restitúciós igénye, vagy

2. az a tény, hogy az a fél, akinek restitúciós igénye *volt,* visszakapta a restitúciót.

Az állam igényének önállósága különösen szembetűnő azokban az esetekben, amikor a materiális félnek (a felperesnek) már nincs restitúciós követelése, mert a szolgáltatást időközben visszakapta. Az ügyész indítványa ilyenkor arra irányul, hogy a bíróság magát a felperest marasztalja a visszakapott szolgáltatás tekintetében az állam javára. Az ügyész által a felperessel szemben érvényesített jog nyilvánvalóan nem a felperes jogán alapszik. (A felperesnek egyébként már nincs is fennálló restitúciós igénye.)

A beszámítás első feltétele a tartozások kölcsönössége vagyis az, hogy a követelés jogosultja azonos a beszámítani kívánt ellenkövetelés kötelezettjével és a beszámítani kívánt ellenkövetelés jogosultja azonos a követelés kötelezettjével.

Állam javára marasztalásra irányuló indítvány esetén ez a feltétel hiányzik. Az állam csupán az állam javára marasztalásra irányuló igénynek a jogosultja, de nem kötelezettje az alperes beszámítási kifogás útján érvényesített ellenkövetelésének. És viszont: az alperes csupán ellenkövetelésének jogosultja, de — valójában — nem kötelezettje az állam javára marasztalásra irányuló igénynek.[13] Ezért az alperes beszámítási kifogása eleve nem érintheti az állam javára marasztalásra irányuló állami (ügyészi) igényt.

V. Vizsgáljuk ezek után az állam javára marasztalás és a *részleges beszámítás* viszonyát.[14]

Ha az alperes jogszerű beszámítási kifogása nem meríti ki a felperes restitúciós igényét és egyébként az állam javára marasztalás feltételei adva vannak, a beszámítást meghaladó restitúciós igény tekintetében az alperest, a beszámítás keretében pedig a felperest lehet az állam javára marasztalni. (Az előbbi keretben az alperes restitúciós tartozása fennáll. Az utóbbi keretben a felperes megkapta restitúciós követelését.)

Például:

A felperesnek jogalap nélküli gazdagodás címén 6000 Ft összegű igénye van az alperes-

[10] A szocialista rendelkezési elv tartalmáról részletesen: *Bacsó—Beck—Móra—Névai:* Magyar polgári eljárásjog, 86—88. l.

[11] *Szilbereky Jenő:* Az ügyész a polgári eljárásban. Bp. 1961. 123. l.

[12] Az ügyészi indítványon és a restitúciós igény jogosultja terhére megállapítható többlettényálláson kívül.

[13] Az állam javára marasztalásra irányuló igény kötelezettje valójában mindig a felperes (a restitúciós igény egyébkénti jogosultja, és nem az alperes (a restitúciós igény kötelezettje). Csupán a lebonyolítás technikai megrövidítését jelenti az, hogy a bíróság az alperest marasztalja az állam javára. Dogmatikailag a helyzet ilyenkor is az, hogy az alperes a marasztalás folytán a felperesnek teljesít, aki azonban a kapott összeget az államnak fizeti meg.

[14] Az V—VII. pontokban — egyelőre — nem érintjük az uzsorás szerződés kérdését.

sel szemben. Az alperes — korábbi érvényes kölcsönszerződés alapján — 4000 Ft összegű ellenkövetelést jogszerűen beszámít. Az ügyész 6000 Ft tekintetében állam javára marasztalást indítványoz. A felperes terhére olyan többlettényállás áll fenn, amelyre tekintettel az állam javára marasztalás 6000 Ft-ra nézve indokolt.

Megoldás: Az alperes beszámítási kifogása folytán a felperes követelése 4000 Ft erejéig megszűnt. Ezért a felperes keresete ebben a keretben alaptalan. Az alperes tartozása a fennmaradó 2000 Ft tekintetében változatlanul fennáll. Az alperes ezt az összeget nem tarthatja meg. A többlettényállás folytán azonban a 2000 Ft tekintetében az alperesnek az állam javára való marasztalása indokolt. Ugyancsak a többlettényállás folytán indokolt a felperes marasztalása az állam javára a beszámítás útján visszakapott 4000 Ft tekintetében. A felperes keresetét teljesen el kell utasítani.

VI. Milyen viszonyban van egymással a *részleges állam javára marasztalás* és a restitúciós igényt teljesen kimerítő beszámítás?

A restitúciónak az a része, amelyre nézve a bíróság nem marasztal az állam javára, a restitúciós igény jogosultját illeti meg. A restitúciós igény kötelezettje részben sem tarthatja meg a restitúciót. Így nem tarthatja meg azt a részét sem, amely tekintetében a bíróság nem marasztal az állam javára.[15]

A részleges állam javára marasztalás kizárólag a restitúciós igény jogosultjára nézve jelent előnyt, részben sem jelenthet előnyt a restitúciós igény kötelezettjére nézve.

Részleges állam javára marasztalás esetén tehát a felperes restitúciós követelésével egyenlő összegű beszámítás folytán az alperes által beszámított ellenkövetelés is *teljes egészében* megszűnik. A részleges állam javára marasztalás nem eredményezi azt, hogy a kötelezett ellenkövetelésének az állam javára marasztalás összegét meghaladó része nem szűnik meg és az — külön perben — továbbra is érvényesíthető.

Például:

A felperesnek érvénytelen szerződés kapcsán 5000 Ft összegű restitúciós igénye van az alperessel szemben. Az alperes 5000 Ft összegű ellenkövetelést jogszerűen beszámít. Az ügyész 5000 Ft tekintetében az állam javára marasztalást indítványoz. A felperes terhére észlelhető többlettényállás folytán 1000 Ft összegű restitúció elvonása indokolt.

Megoldás: A jogszerű beszámítással az alperes restitúciós tartozását teljes egészében teljesítette. Ezért a felperes keresetét az alperessel szemben el kell utasítani. Ugyanekkor az alperes beszámított ellenkövetelése is teljes egészében megszűnt. A többlettényállásra tekintettel a felperest 1000 Ft megfizetésére kell kötelezni az állam javára. Az ügyész ezt meghaladó indítványát el kell utasítani.

VII. Mi a megoldás *részleges állam javára marasztalás és részleges beszámítás* találkozása esetén?

Induljunk ki a következő példából:

A felperes restitúciós igénye — pl. a Ptk. 361. §-ának (1) bekezdése alapján — 5000 Ft. Az alperes 3000 Ft összegű jogszerű beszámítási kifogást támaszt. Az ügyész 4000 Ft tekintetében az állam javára marasztalást indítványoz. A felperes terhére megállapított többlettényállásra tekintettel 3000 Ft összegű restitúció elvonása indokolt.

Nézetünk szerint a megoldás a következő:

A jogszerű beszámítás folytán az alperes restitúciós tartozásából 3000 Ft-ot teljesített. A felperes keresete tehát 3000 Ft tekintetében alaptalan. Ebben a keretben az alperes állam javára marasztalásának sincs helye. Az alperes azonban nem tarthatja meg a fennmaradó 2000 Ft-ot. Minthogy a felperes terhére jelentkező többlettényállás mérlegelése alapján 3000 Ft összegű restitúció elvonása indokolt a felperestől, az alperest arra kell kötelezni, hogy a terhére fennmaradó 2000 Ft-ot ne a felperesnek, hanem az államnak fizesse meg. A felperest pedig arra kell kötelezni, hogy a beszámítás folytán visszakapott 3000 Ft-ból 1000 Ft-ot fizessen meg az államnak. Az ügyész ezt meghaladó indítványát, valamint a felperes keresetét el kell utasítani.

VIII. Vizsgáljuk meg végül azt a kérdést, hogy milyen viszonyban van egymással az állam javára marasztalás és a beszámítás *uzsorás* szerződés esetén. Mennyiben módosulnak az eddig említett megoldások, ha az igény uzsorás szerződésen alapszik?

A Ptk. 202. §-ának (2)—(4) bekezdése folytán az uzsorás szerződés jogkövetkezményei több vonatkozásban eltérnek az érvénytelen szerződéskötés általános jogkövetkezményeitől. A főbb eltérések a következők:

a) Ha a bíróság nem nyilvánítja hatályossá a szerződést, a sérelmet okozó félnek visszajáró szolgáltatás visszatérítését egészben vagy részben *elengedheti* a sérelmet szenvedő félnek.

b) A sérelmet szenvedő félnek el nem engedett restitúció tekintetében az állam javára marasztalás *kötelező*.[16]

c) A bíróság a szerződést (az aránytalan előny kiküszöbölésével) a *jövőre nézve* is hatályossá nyilváníthatja.

[15] Ebben a kérdésben a bíróságnak nincs mérlegelési joga. Erre vonatkozóan részletes fejtegetéseket tartalmaz *Benedek Károly—Világhy Miklós:* A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban c. cikksorozatának 59. pontja. (Magyar Jog, 1962. évf., 7. szám, 309. l.).

[16] Az utóbbi tekintetében a bíróságnak nincs mérlegelési jogköre. — Lásd: *Szilbereky Jenő:* Az ügyész a polgári eljárásban c. művét. (132. l.).

Az állam javára marasztalás és a beszámítás viszonyának kérdése abban az esetben merül fel, ha a bíróság az uzsorás szerződést nem nyilvánítja hatályossá.

Ebben az esetben a sérelmet okozó felet — a restitúció tekintetében — kétféle különleges polgári jogi szankció fenyegeti:

a) a visszatérítés teljes vagy részleges elengedésének *lehetősége* a sérelmet szenvedő fél javára,

b) az el nem engedett restitúció tekintetében a *kötelező* állam javára marasztalás.

Az állam javára marasztalás és a beszámítás viszonyát vizsgálva uzsorás szerződés esetén, induljunk ki a következő tényállásból: A felperes a perben uzsorás kölcsön kapcsán 5000 Ft összegű kölcsönkövetelést érvényesít. Az alperes ezzel szemben érvényes ellenkövetelés kapcsán jogszerű beszámítási kifogást támaszt. A továbbiakban a tényállásnak — és ehhez képest a megoldásnak — több változata van. Éspedig:

1. A bíróság az 5000 Ft visszatérítését *teljesen elengedi* az alperesnek. Ezért ítéletében a felperes keresetét teljesen elutasítja. A tartozás elengedése folytán a beszámításra sor sem kerül. Az ítéletben rá kell mutatni erre a körülményre. Az alperes tehát ellenkövetelését külön perben érvényesítheti. Állam javára marasztalásnak — visszajáró, illetve visszakapott szolgáltatás hiányában — nincs helye.

2. A bíróság az 5000 Ft visszatérítését *egyáltalában nem engedi el.* Az alperes 5000 Ft összegű ellenkövetelést számít be. A beszámítás következtében a felperes követelése megszűnt. Keresetét tehát el kell utasítani. A beszámítás folytán visszakapott 5000 Ft tekintetében a felperes állam javára marasztalása *kötelező.*

3. Ha a bíróság a restitúció visszatérítését *egyáltalában nem engedi el* az alperesnek, az alperes beszámítási kifogása pedig *nem meríti ki* a felperes restitúciós követelését, a követelésnek a beszámítás folytán megszűnt része tekintetében a felperesnek az állam javára való marasztalása kötelező, a beszámítást meghaladó restitúció tekintetében pedig a bíróság az alperest marasztalja az állam javára.

4. A bíróság *részben engedi el* az alperes restitúciós tartozását. Ezen az esetcsoporton belül ismét több változat lehetséges. Éspedig:

a) A felperes 5000 Ft összegű restitúciós igényével szemben az alperes 3000 Ft összegű ellenkövetelést számít be. A bíróság a restitúciós követelésből 3000 Ft-ot elenged az alperesnek. A felperes fennmaradó restitúciós igénye tehát csupán 2000 Ft. A felperesnek ez az igénye a beszámítás folytán megszűnik. Az alperes beszámítás útján érvényesített ellenköveteléséből 1000 Ft nem kerül beszámításra. Ezt a fennmaradt ellenkövetelését az alperes külön perben érvényesítheti. A részleges elengedés és az alperes fennmaradó tartozásának teljesítése folytán az alperes állam javára marasztalására nem kerülhet sor. Ezzel szemben a felperes állam javára marasztalása a beszámítás folytán visszakapott 2000 Ft tekintetében kötelező.

b) Egyébként azonos tényállás mellett a bíróság 1000 Ft visszatérítésnek az alperes javára való elengedését látja indokoltnak. A felperes fennmaradó restitúciós igénye tehát 4000 Ft. Ebből a követelésből az alperes 3000 Ft-ot teljesít a beszámítással. Az alperes terhére fennmaradó 1000 Ft tekintetében az alperes állam javára marasztalásának van helye. A beszámítás folytán visszakapott 3000 Ft tekintetében a felperesnek az állam javára való marasztalása kötelező.

Solt Kornél

Magyar művek szerzői jogi védelme az Amerikai Egyesült Államokban

I.

Az elmúlt esztendők során jelentős mértékben megnőtt a külföldi érdeklődés különböző magyar szerzői alkotások iránt. Ez a jelenség korántsem korlátozódik a szocialista államok körére: a tőkés államokban is egyre több magyar könyv fordítása kerül kiadásra, folyóiratok közölnek magyar műveket, nő színdarabjaink nyugati bemutatóinak a száma, a rádió és televízió ezekben az államokban is sugároz magyar műveket és terjed a magyar zene felhasználásának minden formája is.

Szerzői jogi szempontból különös figyelmet érdemel, hogy mindez ma már az Amerikai Egyesült Államokra is vonatkozik. Közismert dolog ugyanis, hogy az Egyesült Államok szerzői joga több vonatkozásban alapvetően eltér az európai államok szerzői jogi alapelveitől és sajátos módon szabályozza a külföldi művek védelmét is. Leglényegesebb sajátsága, hogy a nyilvánosságra hozott szerzői alkotások védelméhez különböző, meghatározott alaki előfeltételeket kíván meg; ezzel kapcsolatban jelentős szerepet biztosít a washingtoni Library of Congress keretén belül szervezett Copyright Office-nak, amelynek élén a Register of Copyright áll. Az amerikai szerzői jog további jellemzője, hogy a külföldön előállított angolnyelvű kiadványok behozatalát korlátozza s védelmüket ugyancsak alaki előfeltételekhez köti, ezzel szerzői jogi kérdéssé avatva a hazai ipar érdekvédelmét.

Harmadik lényeges sajátsága, hogy kimerítően szabályozza a szerzői jogsérelmek polgári jogi orvoslásának és büntetőjogi szankcionálásának anyagi és eljárásjogi szabályait.

Az amerikai szerzői jog számos fontos szabálya azonban még szakmai köreinkben sem eléggé ismert ahhoz, hogy magyar művek Egyesült Államok-beli védelmének előfeltételei minden esetben kellő módon biztosítva lennének. Szükségesnek látszik ezért, hogy röviden áttekintsük azokat a legfontosabb rendelkezéseket, amelynek alapján az Egyesült Államokban magyar szerzői jogok védelmét igényelhetjük. Az amerikai szerzői jog rendszeres, összehasonlító módszerrel történő ismertetése ezúttal természetesen nem lehet célunk. Ezzel szemben megkíseréljük a leglényegesebb jogszabályi rendelkezéseket egybevetni a jelenlegi gyakorlattal, az amerikai szerzői jogi reformtörekvésekkel és az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezménnyel — melynek az Egyesült Államok tagja, Magyarország azonban ezidőszerint még nem —, hogy leszűrhessünk néhány, a magyar művek Egyesült Államok-beli szerzői jogi védelmével kapcsolatban hasznosítható szempontot.

*

Az Egyesült Államok kodifikált szerzői jogának gyökerei több mint másfél évszázados múltba nyúlnak vissza. Az 1788. évi alkotmány első cikkelyének 8. szakasza előirányozza, hogy a kongresszus mozdítsa elő a tudomány és a művészetek fejlődését, meghatározott időtartamokra védelmet biztosítva a szerzőknek és feltalálóknak írásaikon és találmányaikon. Az 1787. évi philadelphiai alkotmányozó gyűlésen nagy többségben már a polgárság képviselői, közfunkciókat ellátó ügyvédek, kereskedők, és piacra termelő nagybirtokosok vettek részt, akik a magánjogi renden alapuló szabad kereskedelmet minden vonatkozásban, így a szerzői jogok hasznothajtó értékesítését lehetővé tevő jogi rendezés formájában is biztosítani kívánták. 1790-ben életbe is lépett Amerikában az első átfogó szövetségi szerzői jogi statutum, megelőzve az európai államok jogfejlődését[1] és megvetve az alapját annak a sajátos szerzői jogi rendszernek, mely súlyos örökségként ma is ránehezedik az Egyesült Államok nemzetközi szerzői jogi kapcsolatainak alakulására.

Az első észak-amerikai szerzői jogi törvényt 1831-ben, 1870-ben és 1909-ben újraszövegezték. Az 1909. évi törvényt kisebb módosításokkal 1947. július 30-án beillesztették a „United States Code" szövegébe, annak 17. címeként. (A továbbiakban: törvény.) Azóta is több vonatkozásban módosították, lényegesebb mértékben az Egyesült Államoknak az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezményhez[2] való csatlakozása kapcsán (1955. szeptember 16-i hatállyal) és 1962. szeptember 25-én, a le nem járt védelmi idők meghosszabbítását rendelő átmeneti intézkedés formájában, a tervezett újabb szerzői jogi reformra tekintettel. A továbbiakban figyelemmel leszünk a küszöbön álló szerzői jogi reformmal várható változásokra is; a törvény szerkezetileg és tartalmilag egyaránt átdolgozott, új szövege (a továbbiakban: reformjavaslat) 1964. július 20 óta törvényjavaslat formájában az Egyesült Államok képviselőháza és szenátusa előtt fekszik s a tervek szerint véglegessé váló alakjában 1967. január 1-én lépne hatályba.

II.

A törvény 9. §-a szerint a kodifikált, ún. statutorius szerzői jog idegen államok alattvalóját csak akkor illetheti meg, ha műve első kiadásakor az Egyesült Államokban volt állandó lakhelye, vagy ha az idegen állam egyezmény vagy törvény alapján lényegében ugyanazokat a jogokat biztosítja az Egyesült Államok polgárainak, mint saját alattvalóinak, vagy lényegileg ugyanazt a védelmet nyújtja azoknak, mint az Egyesült Államok a szóbanforgó idegen állam szerzőinek. Védelmet igényelhet továbbá annak az államnak a szerzője is, amely tagja egy szerzői jogi viszonosságot előíró olyan nemzetközi egyezménynek, amelyhez az Egyesült Államok bármikor csatlakozhat. Az említett feltételek valamelyikének fennforgását azonban az Egyesült Államok elnökének kell deklarálnia ahhoz, hogy az amerikai szerzői jog a szóbanforgó állam polgárára is kiterjedjen.

Magyarország a szerzői jogok kölcsönös védelme végett 1912. január 30-án Budapesten kötött az Amerikai Egyesült Államokkal kétoldalú megállapodást, melynek becikkelyezéséről az 1912: LXI törvény intézkedett. Magyar szerzők jogainak Egyesült Államok-beli védelme ma is ezen az egyezményen alapszik. Az Egyesült Államok budapesti követe 1948. március 9-én kormánya megbízásából hivatalosan közölte a magyar kormánnyal, hogy a párizsi békeszerződés 10. cikkében biztosított jogánál fogva több más kétoldalú megállapodáshoz hasonlóan érvényben kívánják tartani az 1912. évi szerzői jogi egyezményt is. A magyar hadüzenet folytán hatályon kívül került megállapodás így 1948. március hó 9. napjától kezdve újra alkalmazandó. (12130/1948/XII. 8./Korm. sz. rend.)

[1] Noha Franciaországban a „Conseil d'Etat" hat „arrêt"-ben már 1777-ben szakított a nyomdászprivilégiumok feudális rendjével és a szerző életére elismerte jogait művei felett, átfogó szerzői jogi kodifikációra itt is csak az 1791. és 1793. évi forradalmi dekrétumokkal került sor.

[2] Az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezménynek ezidőszerint 48 tagállama van. A szocialista országok közül tagja Csehszlovákia. A következő tagállamaival Magyarországnak sem a Berni Unio, sem más szerzői jogi megállapodás révén nincs a szerzői alkotások kölcsönös védelmét biztosító egyezményes kapcsolata: Andorra, Chile, Costa Rica, Kuba, Ecuador, Guatemala, Haiti, Kambodzsa, Laosz, Libéria, Mexikó, Salvador.

Megjegyezzük, hogy miután Magyarország időközben az 1931. évi XXIV. törvénnyel becikkelyezte a Berni Unió 1928. VI. 2-án kelt ún. Római Egyezményét, melynek az Egyesült Államok ugyan máig sem tagja, de amelyhez elvileg csatlakozhatna, a törvény ismertetett rendelkezései értelmében az Egyesült Államokban kétoldalú megállapodás nélkül is igényelhetnénk szerzői jogi védelmet, illetőleg az azt lehetővé tevő elnöki deklarációt.[3]

A reformjavaslat egyszerűsíteni kívánja a külföldi szerzők védelmének előfeltételeit: ki nem adott művek az amerikai törvény szerinti védelmet élveznék szerzőjük állampolgárságára vagy lakóhelyére való tekintet nélkül. Kiadott műveknél a törvény az esetben nyerne alkalmazást, ha a mű egy vagy több szerzője az első kiadás időpontjában az Egyesült Államok vagy olyan idegen állam polgára vagy lakója volt, amely az Egyesült Államokkal szerzői jogi egyezményes viszonyban áll, vagy ha a művet először az Egyesült Államokban, illetőleg az 1952. évi Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény valamely más tagállamában adták ki. Lényeges, hogy a reformjavaslat nem kíván meg jogalapító hatályú elnöki deklarációt, viszont csak tényleges egyezményes viszonyt ismer el a védelem előfeltételeként. Amíg tehát Magyarország nem lesz tagja az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezménynek, addig az Egyesült Államokkal 1912-ben kötött kétoldalú megállapodásunkat bírálható tartalma ellenére is alapvető fontosságúnak kell tekintenünk.

Az egyezmény mindössze 5 cikkből áll és előírja, hogy a két ország állampolgárai vagy alattvalói a másik ország területén műveik tekintetében ugyanazokat a jogokat fogják élvezni, amelyeket a vonatkozó törvények a belföldiek javára mindenkor biztosítanak. Ez a rendelkezés a zeneművek gépi előadására vonatkozó szerzői jogkört is magában foglalja. Az Egyesült Államok jogintézményeire tekintettel az egyezmény előírja, hogy a biztosított jogok élvezete és gyakorlása azoknak a feltételeknek és alakszerűségeknek betöltésétől függ, amelyeket a védelmet nyújtó ország jogszabályai állapítanak meg, viszont független attól, vajon a mű élvez-e védelmet származási országában? Az egyezmény külön kiemeli, hogy a szerzői jogi védelem időtartamát annak az országnak a joga szabályozza, amelyben a védelmet igénylik.

Az egyezmény tehát szigorúan az alaki viszonosság elvén áll, vagyis azt kívánja meg, hogy mindkét fél úgy bánjon a másik szerzőivel, mint a saját polgáraival, akkor is, ha a másik fél jogszabályai kedvezőtlenebb elbánást biztosítanak a szerzőknek. A Berni Unió Római Egyezménye ettől az elvtől az anyagi viszonosság irányában eltér, amennyiben például a védelmi idő kapcsán előírja, hogy egy állam sem köteles hosszabb tartamú védelmet nyújtani a mű származási országában megállapított időtartamnál. Az anyagi viszonosság elvének érvényesülését jelenti a Római Egyezmény 4. cikkének 2. bekezdése is, amely szerint a jogok élvezése és gyakorlása a Berni Unió tagállamaiban nincs semmiféle alakszerűséghez kötve. Még az amerikai alakiságok rendszerére messzemenően tekintettel levő Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény is engedményt tesz az anyagi viszonosság elvének, amikor III. cikkében kimondja, hogy amely szerződő állam a szerzői jog védelmének előfeltételeként bizonyos alakszerűségeket kíván meg, ezeket kielégítetteknek kell tekintenie az egyezmény alapján védelmet élvező minden olyan mű tekintetében, amely először területén kívül jelent meg és szerzője nem az ő állampolgára; ezt a szabályt azonban az Egyesült Államok szerzői jogára tekintettel az Egyetemes Egyezmény is ahhoz az alaki előfeltételhez köti, hogy a szóbanforgó, egyébként jogszerűen megjelent mű első megjelenésétől kezdve © jelet, a szerzői jog jogosultjának nevét és az első megjelenés évét tartalmazó jelölést viseljen. Megengedi továbbá azt is, hogy per lefolytatása esetére a szerződő államok más formalitások betartását is megkövetelték. Az anyagi viszonosság irányában tett minimális lépés is szükségessé tette azonban, hogy az Egyesült Államok az Egyetemes Egyezmény tagállamainak vonatkozásában módosítsa néhány szerzői jogi alaki előírását: erre a kérdésre még visszatérünk.

Az Egyesült Államokkal fennálló kétoldalú egyezményünk alaki viszonossági előírásaiból következik, hogy amíg mi az Egyesült Államokbeli szerzők műveit akkor is védeni tartozunk, ha azok az Egyesült Államokban az alaki előírások be nem tartása miatt nem is védettek, magyar művek az Egyesült Államokban csak akkor tarthatnak igényt szerzői jogi védelemre, ha megfelelnek az ottani alaki követelményeknek, akkor is, ha Magyarországon védettnek tekintendők. Amíg tehát gyakorlatilag minden Egyesült Államok-beli szerző műve védendő Magyarországon, a kétoldalú egyezmény számos magyar művet kizár a szerzői jogi védelem köréből, így például az összes olyan könyvet, amely

[3] Nem említhetjük ebben az összefüggésben az irodalmi és művészeti tulajdon védelme tárgyában kötött 1899. évi Montevideói Egyezményt, amelyhez Magyarország 1931-ben csatlakozott ugyan (1931: XXXI tc). s amely más nemzetek részére is lehetővé teszi a csatlakozást (16. cikk); ez az egyezmény azonban mégsem tekinthető bármely állam egyoldalú nyilatkozattal történő s minden résztvevővel szemben hatályos társulását lehetővé tevő nemzetközi uniónak. A csatlakozó állam ugyanis csak azokkal a tagállamokkal kerül szerződéses viszonyba, amelyek csatlakozását kifejezetten tudomásul veszik. Magyarország viszonylatában ez csak Argentína, Bolívia és Paraguay részéről történt meg.

Megjegyezzük, hogy egyetlen állam vonatkozásában sem került sor az Egyesült Államok elnökének szerzői jogvédelmet lehetővé tevő nyilatkozatára azon az alapon, hogy az illető állam valamely nyitott nemzetközi egyezményhez tartozik. Egyéb előfeltételek fennforgása folytán ezzel szemben 1961 júliusáig 38 állam vonatkozásában biztosította egyedi elnöki nyilatkozat a szerzői jogok védelmét.

először megfelelő copyright jel nélkül jelent meg. Ehhez járul még hogy amíg mi az amerikai szerző *halálát* követő 50 évig — a szerzői jogi törvényünk 88. szakaszában körülírt esetekben 58 évig — vagyunk kötelesek védeni műveit, addig magyar szerzők alkotásai ezidőszerint az összes formalitások betartása esetén is legfeljebb a mű *nyilvánosságra hozatalától* számított 56 évig (az 1962. évi átmeneti meghosszabbítás hatálya alá eső műveknél a nyilvánosságra hozataltól számított 58 évig) élvezhetnek védelmet.

A viszonosság jellegének elemzése kapcsán érdemes felfigyelni kétoldalú egyezményünk 1. cikkének 2. bekezdésére, amely kifejezetten leszögezi, hogy a belföldiek javára biztosított jogok a másik fél szerzőjét a zeneművek gépi előadásaira vonatkozóan is megilletik. Erre a bekezdésre az amerikai törvény egyik sajátos előírása miatt volt szükség. A törvény 1. § e. pontja ugyanis, az ún. mechanikai jogok védelmét külföldi jogtulajdonos esetében külön is ahhoz a feltételhez köti, hogy a védelmet igénylő szerző állama kifejezetten biztosítson hasonló jogokat az Egyesült Államok polgárainak. Ilyen kifejezett nyilatkozat hiányában könnyen vitássá válhat az alaki viszonosság értelmezése: vajon a belföldiekkel való egyenlő elbánás biztosítása kiterjed-e a belföldi jog külföldiekre vonatkozó sajátos szabályainak mellőzésére is? (A Todamerica Musica Ltda. c/Radio Corp. of Am. perben 1948. december 6-án 171 F. 2. d. 369. sz. a. hozott amerikai ítélet indokolása szerint például egy olyan egyezmény, amely a külföldieket maradéktalanul a belső szerzői jogi szabályok alá helyezi, még nem elegendő ahhoz, hogy a mechanikai jogok élvezőivé is tegye őket.) A törvény 9. § c. pontja csupán az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény tagállamait mentesíti a mechanikai jogokat biztosító, szóbanforgó nyilatkozat megtételének feltétele alól.

III.

Lássuk ezek után, hogy az Egyesült Államokkal fennálló egyezményünk alapján milyen amerikai jogszabályi rendelkezésekre kell elsősorban tekintettel lennünk magyar művek védelmének biztosítása érdekében?

Szem előtt tartandó mindenek előtt, hogy a törvény szabályai által rendezett ún. „statutory copyright" nem terjed ki minden műre. A ki nem adott művek feletti szellemi tulajdon jogát a common law, illetőleg az equity szabályai biztosítják és statutórius szerzői jogi védelemben csak akkor részesülnek, ha a jogtulajdonos azokat önként regisztráltatja a Copyright Office-nál, a ki nem adott mű egy példányának letétbe helyezésével és 4,— $ illeték befizetésével. Általában csak olyan még nem többszörözött művek regisztrálhatók, amelyek fő nyilvánosságra hozatali formája nem nyomtatott formában való kiadásuk.[4] Regények, elbeszélések és más, rendszerint nyomtatott kiadvány formájában való megjelentetésre szánt művek kézirata kiadásuk előtt egyáltalán nem regisztrálható. Ezek inautorizált felhasználása ellen csak a common law szabályai védenek. Egyéb, ki nem adott mű regisztrálása esetén későbbi kiadásakor az arra vonatkozó szabályok szerint újra regisztráltatandó, a védelmi idő azonban mindenképpen az első bejegyzéstől számít. A bejegyzéssel, illetőleg a statutórius szerzői jog keletkezésével a common law alapján élvezett védelem megszűnik.

A common law-védelem és a statutórius szerzői jog kettősségének történeti okai vannak. Az 1790. évi első amerikai szerzői jogi statutum előtt a kéziratok a common law alapján már védettek voltak inautorizált felhasználás ellen, kiadásukkal azonban common law védettségük megszűnt és megszűnik ma is. A „statutory copyright" elsősorban ezen a fogyatékosságon volt hivatva segíteni, mintegy kiegészítve a common law szabályait.

A kétféle védelem közötti különbségek a következők: a ki nem adott mű common law védelme időben nincs korlátozva, akkor sem, ha azt egyébként kereskedelmileg hasznosítják, illetőleg terjesztik, például színpadi előadások, zenekari bemutatók, rádió-, illetve TV sugárzások formájában. A common law védelem nem esik továbbá a „statutory copyright" törvényi korlátozásai alá sem. Külföldieket is megillet, minden alaki előfeltétel nélkül. A common law szabályai alapján egyaránt igényelhető a jogosulatlan felhasználás eltiltása és kártérítés.

A statutorius szerzői jogi védelem időben korlátozott, alakszerűségekhez kötött. Előnyei mégis — eltekintve attól, hogy kiadott, illetőleg a nagyközönség számára tárgyilag megszerezhető módon előállított művek esetében az egyetlen lehetséges megoldás — abban állnak, hogy egyrészt a Copyright Office bejegyzési bizonylata a bíróságok előtt prima facie bizonyíték a szerzői jog fennállását és jogosultját illetően, másrészt a törvény szabályai hatékonyabb és részletesebben szabályozott jogorvoslati eszközöket biztosítanak a jogosultnak, mint a common law.

A reformjavaslat egyébként valamennyi ki nem adott művet is a statutorius szerzői jog körébe kívánna vonni — regisztrálási kényszert csak a per esetére írva elő — s egyidejűleg ja-

[4] A regisztrálás iránti kérelmet a Copyright Office (postacím: Register of Copyrights, Library of Congress, Washington, 25. D. C.; USA.) által ingyen rendelkezésre bocsájtott űrlapokon kell előterjeszteni. „C" mintájú űrlapon felolvasásra illetve szóbeli előadásra szánt műveknél, „D" űrlapon drámák, hangjátékok, TV-játékok, zenés színpadi művek stb. esetében. „L" vagy „M" űrlapon filmeknél. Magyar művek regisztrálása iránt indokolt esetben a Szerzői Jogvédő Hivatal intézkedik. Az illeték lerovásához szükséges deviza rendelkezésre bocsájtását a Magyar Nemzeti Banktól kell kérni.

vasolva, hogy szerzői jogot többé a common law-ra vagy equityre, vagy más statutumra, mint a United States Code 17. címére alapítani ne lehessen.

IV.

Kiadott, illetőleg a nagyközönség számára tárgyilag hozzáférhető módon nyilvánosságra hozott[5] *műveken megfelelő, törvényileg előírt kellékekből álló copyright-jelölés biztosít szerzői jogot.* (A törvény 10. §-a).

A copyright-jelölést — „Notice of Copyright" — a törvény 19. §-a pontosan körülírja. Nyomtatásban nyilvánosságra hozott műveknél három elemből áll. Tartalmaznia kell először a „Copyright" szót vagy a „Copr" rövidítést, vagy a © szimbólumot. Másodszor a szerzői jog tulajdonosának (vagy tulajdonosainak) nevét. (Esetleges kötőszavak angolul írandók.) Harmadszor az első nyilvánosságra hozatal esztendejét. (Például: © Kovács Sándor and Kovács Márton 1964). E copyright-jelölést a kiadvány címoldalán vagy könyveknél a címlap hátulján, zeneműveknél az első kottalapon, folyóiratoknál számonként az első szövegoldalon vagy a címfelirat alatt kell elhelyezni. Az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény által védett külföldi művek vonatkozásában a törvény a copyright jel elhelyezését illetően csak annyit kíván meg, hogy az ésszerű módon és helyen jelezze a szerzői jog iránti igényt; az ilyen műveknél a törvény az egyezménnyel összhangban a notice of copyrightban csak a © szimbólumot ismeri el formalitások alól mentesítő előfeltételként, az első nyilvánosságra hozatal éve és a szerzői jog tulajdonosának neve előtt.

Egy copyright-jelölés példányonként elegendő az egész tartalom védettségének megalapozásához. azonban nem befolyásolja a kiadványban már szereplő olyan művek védettségi idejét, amelyek első kiadása már korábban megtörtént s védelmi idejük ennek a korábbi kiadásnak az időpontjától számít. Ezzel összhangban nincs akadálya annak sem, hogy gyűjteményes műveknél az egyes felvett művek önálló, más-más jogtulajdonost feltüntető copyright-jelöléssel legyenek ellátva, szövegük első oldalán.

Térképeknél, művészeti alkotásoknál (festmények, rajzok, karcok, szobrok, domborművek, ezek reprodukciói, illusztrációk stb.) és fényképeknél a törvény megelégszik a példányokon feltüntetett © szimbólummal és a szerzői jog tulajdonosának kezdőbetűivel, jelével, vagy emblémájával; a nyilvánosságra hozatal évének feltüntetését ez esetben a törvény nem kívánja meg.

[5] „Publication" means making copies of a work available to the public." (Copyright Law Revision, Report of the Register of Copyrights, 1961. július, 29. old.)

Copyright jel nélküli első nyilvánosságra hozatal kizárja a mű jogvédettségét, ha a tulajdonos a nyilvánosságra hozatalba beleegyezett. Megdönthetetlen vélelem szól amellett, hogy ilyenkor a szerző illetve más nyilvánosságra hozatalra jogosított személy a művön nem kívánt szerzői jogot biztosítani, az így a domain public-ba hull. Későbbi, copyright-jellel ellátott kiadás sem orvosolhatja a hiányt.

Kivétel a copyright-jel nélküli inautorizált első kiadás esete: más jogtalan cselekménye nem járhat a jogosultra nézve jogfosztó következménnyel, a hiba ezért utólag orvosolható. Nem fosztja meg a művet védettségétől az a körülmény sem, ha az első kiadás néhány példányáról véletlenül vagy elnézésből maradt le a copyright-jel, de a jogtulajdonos egyébként mindent megtett megfelelő notice of copyright feltüntetése érdekében. A jóhiszemű felhasználó azonban a copyright-jel nélküli példányok vonatkozásában ilyenkor is mentesül minden igénnyel szemben.

A reformjavaslat lehetővé kívánja tenni azt is, hogy copyright-jel nélkül megjelent kiadásra a mű 5 éven belüli, a Copyright Officenél történő regisztrálásával utólag is lehessen szerzői jogot biztosítani, ha a hiány pótlása érdekében minden lehetőt elkövettek. Ez utóbbi feltétel mellett megmaradna a kiadást megelőzően a kéziraton mindenképpen fennállott védelem akkor is, ha azt még megjelenése előtt regisztráltatták. Ezekre a reformjavaslatban szereplő esetekre érdemes abból a szempontból is felfigyelni, hogy itt kivételesen a regisztrálás biztosítaná valamely kiadvány védettségét, amit általában a megfelelő „notice of copyright" von maga után.

A gyakorlatban sokszor félreértésekre ad okot az, hogy az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény a © szimbólumot írja elő további formalitások alól mentesítő copyright-jel alkotórészeként, s ez sokszor arra a téves következtetésre vezet, hogy azt csak az Egyetemes Egyezmény tagállamaiban lehet használni; mivel magyar művek az ebből az egyezményből eredő mentességeket nem élvezhetik, egyes nézetek szerint a © szimbólumot sem használhatjuk. Ez a nézet természetesen téves. Az amerikai törvény egyezményi tagságtól függetlenül — és az esetek többségében alternatív megoldásként — írja elő a © szimbólum használatát. Tekintettel arra, hogy elvileg Magyarország is csatlakozhat még az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezményhez, feltétlenül helyes az az utóbbi években kialakult gyakorlat, hogy copyright-jeleinkben a © szimbólumot használjuk. Nem ez a szimbólum vonja maga után az Egyetemes Egyezményben biztosított kedvezményeket, hanem az egyezményes tagság, a © szimbólum azonban előfeltétele a későbbiekben a különböző jogintézmények kapcsán ismertetendő kedvezményeknek.

A gyakorlatban mind máig előfordul, hogy hibás évszámmal látják el kiadványaink copyright jelét. Rendszerint a mindenkor éppen ak-

tuális kiadás évét nyomják bele. Miután a védettség az első kiadás évétől kezdődik, ez a későbbi évszám félrevezető és érvénytelenné teszi az egész copyright-jelet.

Különös módon vetődik fel a kérdés korábban copyright-jel nélkül megjelentetett művek újabb kiadásánál. Ezeknél, mint láttuk, az első kiadás évének feltüntetése sem biztosíthat már védettséget. Ebben az összefüggésben érdemes a reformjavaslat megoldására felfigyelni: hamis évszám esetén a művet csak akkor kívánja copyright-jel nélkül kiadottnak tekinteni, ha a feltüntetett évszám több mint egy évvel későbbi a megjelentetés tényleges événél. Ebben az esetben viszont a javaslatnak a copyright-jel nélküli kiadásokra vonatkozó, előbbiekben már ismertetett rendelkezései nyernének alkalmazást.

Amíg az évszámnak későbbi kiadásoknál is változatlanul az első megjelenés esztendejére kell utalnia, addig a jogtulajdonos neve az időközben bekövetkezett változásoknak megfelelően módosulhat a copyright-jelben is. A mű feletti szerzői jog eredetileg általában a szerzőé, s ha valamely konkrét kiadás jogát át is engedi egy kiadóvállalatnak, az első kiadások copyright jelei nagy többségükben a szerző nevét tartalmazzák, jelezve, hogy a kiadó csupán részjogosítványokat kapott és nem a szerzői jogban bekövetkezett egyetemes jogutódlásról van szó. Amennyiben ilyen bekövetkezik — például öröklésnél — a copyright-jelben feltüntetett jogtulajdonos is megváltozik. (Itt említjük meg, hogy élők közötti egyetemes jellegű szerzői jogutódláshoz a törvény írásbeliséget kíván meg.)

Kiadóink sokszor saját cégüket szerepeltetik copyright-jelzésükben, vagy meghalt szerző esetében is az ő nevét tüntetik fel. Mindkét eljárás jogszerűtlen; szerencsére azonban az uralkodóvá váló nézet szerint a copyright-jelben szereplő téves név nem érvényteleníti azt.[6] (Így biztosíthat védelmet gyűjteményes műveken a szerkesztő vagy a kiadó nevét tartalmazó copyright-jel az egyes felvett művek tekintetében külön-külön is.)

A reformjavaslat egyértelműen ki is mondja, hogy a copyright-jelben szereplő, a tényleges jogtulajdonos nevétől eltérő név a copyright jel érvényét nem érinti. A jelenlegi törvény szóhangzata azonban ellentmondó felfogásra is okot adott: a 32. § szerint, ha a szerzői jog valamely átruházását regisztrálták, a jogszerző fél a notice of copyrightban felcserélheti a jogátruházó nevét a sajátjáával. Ebből egyes amerikai bíróságok arra a következtetésre jutottak, hogy regisztrált jogátruházás nélkül érvénytelen az új jogtulajdonost feltüntető copyright jel és ezzel a mű védettsége is megszűnik.[7] A jogátruházás regisztrálását szabályozó 30. § szerint viszont az Egyesült Államokban 3, külföldön 6 hónapon belül nem regisztrált jogátruházás csak későbbi, regisztrált visszterhes jogszerzővel szemben érvénytelen. A regisztrálás elmulasztása tehát jelenleg sem érvénytelenít általában valamely jogátruházást s következésképpen nemcsak akkor szerepelhet az új tulajdonos a notice of copyrightban, ha a jogátruházást előzőleg megfelelő határidőn belül a Copyright Officenál regisztrálták. A törvény egyébként a 29—32. §§-ban nyilvánvalóan csak az élők közötti jogátruházást tartja szem előtt: külföldi jogátruházásnál ugyanis megkívánja, hogy a jogátruházó nyilatkozatát az átruházó az Egyesült Államok konzuli képviselője vagy követségi titkára előtt magáénak ismerje el.

E kevéssé egyértelmű szabályozás helyébe a szerzői jogok átruházását illetően a reformjavaslat lényegében a következőket rendelné: a szerzői jog, ha nem törvény erejénél fogva száll át, csak írásban ruházható át másra. Az átruházó külön elismerő nyilatkozata nem szükséges, de prima facie bizonyíték, ha az Egyesült Államokban hitelesítésre jogosult személy, vagy külföldi jogátruházásnál külképviseleti tisztviselő, vagy ilyen által igazoltan hitelesítésre jogosult személy állítja ki. Minden jogátruházás regisztráltatható a Copyright Officenál, ha a jogátruházó okmányon az átruházó aláírása szerepel, a regisztrálás azonban nem érvényességi kellék. Előfeltétele viszont annak, hogy a jogátruházásból eredő igények perben érvényesíthetők legyenek. Regisztrálás nélküli jogszerző a reformjavaslat szerint későbbi, de regisztrált jogátruházással szemben csak akkor érvényesítheti jogait, ha a jogátruházó okmány keltétől számított, belföldön két, külföldi jogátruházásnál négy hónapon belül regisztráltatja korábbi jogszerzését. Egyébként csak akkor érvényesítheti jogait, ha bejegyzésük megelőzi a későbbi jogátruházás regisztrálását. A javaslat szerint továbbá mindennemű jogátruházást 35 év után vissza lehetne vonni, két évvel korábbi, regisztráltatandó felmondó nyilatkozattal.

V.

A törvény 13. §-a előírja a megfelelő copyright jellel nyilvánosságra hozott védett művek meghatározott számú példányainak a Copyright Office-nál való haladéktalan letétbehelyezését, a mű regisztrálása iránti kérelem egyidejű benyújtása és meghatározott illeték lefizetése mellett.[8] Mi ennek az eljárásnak a jogi jelentősége?

[6] Copyright Law Revision, Report of the Register of Copyrights. (1961. július, 124. old. C/1/b.)

[7] Uo. 97. old.

[8] A kérelem az Egyesült Államokon kívül kiadott könyvek vagy folyóiratok vonatkozásában „Form A—B foreign" űrlapon történik. Letétbehelyezendő egy példány s lerovandó 4,— $ illeték. Hat hónapon belül alternatív megoldásként illetékmentes regisztrálás is kérhető, ekkor azonban a mű két példánya helyezendő letétbe s a kérelemhez csatolni kell egy megfelelően

A köztudatban széles körben elterjedt téves felfogással szemben a Copyright Office-nál történő regisztrálás nem előfeltétele a szerzői jogi védettségnek. Valamely nyilvánosságra hozott mű esetében az első közzététel során megfelelően feltüntetett copyright jel önmagában is elegendő a statutorius szerzői jog keletkezéséhez.

A továbbiakban azonban jelentőséget nyerhet a mű regisztrálása. Így az arról kiállított bizonylat előfeltétele a jogsértés esetén való perlésnek, mint prima facie bizonyíték. A 14. § szerint továbbá a letétbehelyezés elmulasztása esetén a Register of Copyrights bármikor felszólíthatja a jogtulajdonost a mulasztás pótlására s ha ennek a felszólításnak a külföldi jogtulajdonos hat hónapon belül nem tesz eleget, a mű védettsége megszűnik és emellett büntetés is fizetendő. Ilyen értelmű felszólításra azonban külföldi műveknél a legritkább esetben kerül sor, s így a regisztrálás a kétszakaszos védelmi időszak első 28 éves periódusának végéig elodázható. Azon túl már nincs lehetőség regisztrálásra, viszont a védelem meghosszabbítására sem, mivel a jelenlegi jog szerint a védelem második 28 évre történő meghosszabbításához a mű regisztrálása elengedhetetlen.

Az elmondottaknak megfelelően az Egyesült Államokban is védett művek igen tekintélyes hányada egyáltalán nem kerül regisztrálásra. A törvény 13. §-ának szóhangzatát értelmezve, mely szerint a regisztrálást a kiadást követően haladéktalanul kérni kell, a Washingtonian Publishing Co. v. Pearson (306 U. S. 30/1939) per jogerős ítéletében a bíróság elvi éllel is kimondta, hogy a kiadvány letétbe helyezésével, illetve regisztrálásával való huzamos késlekedés nem érinti a copyright érvényét.

A reformjavaslat az eddiginél egyszerűbb és liberálisabb módon kívánná rendezni a letétbe helyezések és regisztrálások kérdését. Megjelent mű letétbe helyezését csak az Egyesült Államokban és megfelelő copyright jellel megjelent műre nézve követelné meg; ennek idejét azonban a megjelenéstől számított három hónapon belül szabná meg. E határidő után a Register of Copyrights felszólíthatná a szerzői jog tulajdonosát, vagy a kiadás kizárólagos jogosultját a mulasztás pótlására. Újabb három hónap eredménytelen eltelte után a felszólított 250,— $-ig terjedő büntetéssel lenne sújtható. (Fontos tudnivaló az Egyesült Államokban kiadásra kerülő magyar jogú művek vonatkozásában). Egyébként a letétbehelyezés továbbra sem lenne — ebben a körben sem — előfeltétele a szerzői jogi védelemnek.

A regisztrálás jelenleg legalábbis elvileg meglevő kötelezettségét a javaslat föloldaná. A szerzői jog vagy valamely kizárólagos jogosultság tulajdonosa azonban a védelem egész tartama alatt kérhetné meg nem jelent vagy megjelent műve regisztrálását, ami a következő előnyökkel járna: bírósági eljárások során az első kiadást követő öt éven belüli regisztrálásról kiadott bizonylat az abban foglalt szerzői jogilag fontos adatok tekintetében prima facie bizonyíték lenne. Későbbi bejegyzésről készült bizonylat bizonyító erejének elismerése a bíróság mérlegelésétől függne. A regisztrálás továbbra is előfeltétele maradna jogsértéssel kapcsolatos per indításának, kivéve, ha a Copyright Office elutasító határozata miatt nem kerülhetett sor bejegyzésre. Lényeges intézkedés lenne, hogy meghatározott statutórius átalány-kártérítést, illetőleg ügyvédi költséget csak akkor lehetne megítélni, ha a mű még a jogsértő cselekmény megkezdése előtt regisztrálva volt. A javaslat egyúttal felemelné a regisztrálási illetéket.

A letéti és regisztrálási rendszerrel, az Egyesült Államok szerzői jogának hagyományos alaki követelményeivel tehát a reformjavaslat sem kíván gyökeresen szakítani. Noha anyagi joghatást már egyáltalán nem fűzne hozzá, eljárásjogilag továbbra is több lényeges következményt kapcsolna a regisztráláshoz. A letéti rendszert pedig többek között a könyvtár szerzeményi szempontjai miatt is fenn kívánja tartani, ha csupán az USA-beli kiadványokra korlátozódó hatállyal is.

Megjegyezzük, hogy az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény által védett külföldi művek vonatkozásában a törvény máris mentesít a nyilvánosságra hozott múvek letétbe helyezésének kötelezettsége alól; ilyen esetekben tehát a Copyright Office elvileg sem szólíthatja fel a jogtulajdonost szankciók terhe melletti deponálásra. Per esetén azonban, az Egyetemes Egyezmény által védett műveknél is előfeltétel a letétbe helyezés és a regisztrálásról szóló bizonylat megszerzése.

VI

Meg kell még említenünk az úgynevezett „ad interim copyright" intézményét. A törvény a hazai ipar védelmében megtiltja külföldön angol nyelven előállított könyvek és folyóiratok importját, megtagadva azok szerzői jogi oltalmát is; kivételt tesz azonban annyiban, hogy lehetővé teszi 1500 példány behozatalát azzal a feltétellel, hogy arra a külföldi jogtulajdonos a törvényben körülírt időleges védelmet kér-

---

kitöltött, ugyancsak a Copyright Office-tól kérhető katalógus kártyát is. A példányoknak és a benyújtandó papiroknak az első megjelenést követő hat hónapon belül meg kell érkezniük a Copyright Office-hoz. (Az angol—amerikai „Mail box theory" ez esetben nem érvényesül.) Külföldi szerzők először külföldön kiadott nem színpadi zeneműveinek (lehet szöveges is) regisztrálását „E foreign" űrlapon, ugyancsak egy példány letétbehelyezése és 4,— $ átutalása mellett kell kérni. Kiadott drámai, illetőleg zenés drámai műveknél, történést rögzítő koreográfiáknál stb. „D" űrlap használandó, két példány letétbehelyezése és 4,— $ átutalása mellett. A regisztrálás iránt szükség esetén a Szerzői Jogvédő Hivatal útján kell intézkedni.

jen. A kérelmet a külföldi nyilvánosságra hozatal napjától számított hat hónapon belül lehet csak előterjeszteni.[9] A Copyright Office regisztráláskor import tanúsítványt küld a jogosultnak, amelyet a kiadványok bevitelekor a kikötőbeli vámhivatalnak be kell mutatni. A szóbanforgó hiadványok védelmének előfeltétele, hogy a mű ne csak külföldi előállítású, hanem egyben külföldi kiadású is legyen. Az „ad interim" védelem a limitált számú példányok vonatkozásában is csak 5 évre szól és csak akkor hosszabbítható meg a statutórius védelmi idő tartamára, ha a kiadványt közben az Egyesült Államokban szabályos copyright jellel újból kiadják és ott is állítják elő. A védelem kiterjesztéséhez ez esetben elengedhetetlenül szükséges az új kiadás regisztrálása.

Ezek a korlátozó rendelkezések nagymértékben érintik hazai angolnyelvű kiadványaink Egyesült Államokba irányuló exportját és gátolják közös kiadások létrehozását Egyesült Államokbeli kiadókkal. E korlátozások az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezmény tagállamainak a szerzői, illetőleg az ezekben az államokban először megjelentetett művek vonatkozásában a törvény 9. § c) pontja értelmében már nem érvényesülnek, azzal a feltétellel, hogy az érintett, külföldön előállított angolnyelvű kiadvány is kezdettől fogva viselje a korábbiakban körülírt, © szimbólumos copyright jelet.

A reformjavaslat az egyezményes tagságtól függetlenül is felmentést kíván adni a korlátozás alól olyan külföldön előállított angolnyelvű kiadványok esetében, melyek szerzője — vagy a kiadvány lényeges hányadának szerzője — a behozatal idején sem nem az Egyesült Államok polgára, sem nem ottani állandó lakos. Ilymódon a hazai ipart védő korlátozások az Egyesült Államokbeli szerzőkre szorítkoznának, itt is azonban azzal a könnyítéssel, hogy 3500 példányig lehetne behozatali engedélyt kérniük — ami az amerikai kiadók magyarországi bérnyomás-rendelései szempontjából fontos változás lenne — s a korlátozások egyáltalán nem vonatkoznának drámai vagy túlnyomórészt drámai műveket tartalmazó kiadványokra. Megszűnne az ad interim védelem intézménye és így az ötéves korlátozás is. A példányszám-korlátozás túllépése — a mostani rendelkezésekkel szemben — nem érintené a szóbanforgó művek védettségét, amennyiben az egyébként megvan; csupán az esetben mentesítené a kizárólagos jogok megsértőjét, ha az bizonyítani tudja, hogy a jogosult vétkes a tiltó rendelkezések megszegésében.

VII

Külön figyelmet érdemel a zeneművek védelme annak következtében, hogy ez idő szerint az Egyesült Államokban a hanglemez forgalomba hozatala nem minősül „publication"-nek, a zenemű megjelentetésének. Ezért a hanglemezre vágott mű csak common law védelemben részesül, amíg kotta formában ki nem adják. Ekkor viszont a hanglemez common law védelme megszűnik s attól függően, hogy az első kottakiadás szabályos copyright jelet visel-e vagy sem, statutórius védelmet nyer a kottakiadás jogosultja javára, vagy pedig belevész a domain public világába. Ki nem adott művet tartalmazó lemez common law védelmét nem lehet statutórius védelemre változtatni; a jelenlegi törvény — az imént mondottakkal összhangban — nem teszi lehetővé hanglemezek deponálását.

Valamely hanglemeznek a rávágott mű előírásszerű kiadásából következő statutórius védelmével együtt jár a szerzői jog korlátozása licence légale (törvényen alapuló kényszerengedély) formájában. Ha a jogosult mechanikai többszörözési jogot engedett valakinek, ezzel a joggal mások is élhetnek, két cent többszörözött példányonkénti statutórius jogdíj megfizetése ellenében. A statutórius védelem alá került hanglemezekkel kapcsolatos jogbitorlási perek csak a Copyright Office-tól kérendő úgynevezett „Notice of Use" felmutatása mellett indíthatók.[10]

Miután a reformjavaslat, mint láttuk, szerzői jogi vonatkozásban meg kívánja szüntetni a common law szabályaira épült védelmet, új szabályokat kell előirányoznia a hanglemezek kapcsán is. Lényeges újítása, hogy a hanglemezt is megjelentetésnek kívánja tekinteni, s ennek megfelelően a forgalomba hozott lemezek védelméhez sajátos copyright jelet is kívánna: *p* a lemez első forgalomba hozatalának évszámával és a lemez jogosultjának nevével. (Utóbbi kétség esetén a lemezen szereplő gyár.) Az ilyen lemez hasonló szabályok szerint lenne bejegyezhető, mint más megjelentetett művek. A lemez szerzői jogosultját csak többszörözési és terjesztési jogok illetnék, az előadási jogok a felvett mű szerzőjénél maradnának. A lemez többszörözésének joga nem terjedne ki a mű másik előadásáról készült idegen lemez többszörözésére is. A kényszerlicenc intézménye fennmaradna, azonban kiterjedne a joggal élni kívánók javára a zenemű új „arrangeálására" is, amin azonban nem keletkezhetnének új szerzői jogok. A javaslat felemelné a kényszerlicenc díját.

VIII

A korábbiakban már érintett kétszakaszos statutórius védelmi idő ez idő szerint a következők szerint alakul:

[9] „A—B ad interim" űrlapon, és a 8. lábjegyzetben mondottaknak megfelelően megint csak úgy, hogy alternatíve a letétbehelyezendő példány vagy példányok, illetőleg a 4,— $ illeték vagy a katalógus lap a kérőlappal együtt hat hónapon belül érkezzen a Copyright Office-hoz.

[10] „U" űrlapon kérendő. Per esetén a Szerzői Jogvédő Hivatal gondoskodik beszerzéséről.

A megfelelő copyright jellel kiadott illetőleg tárgyilag megszerezhető módon nyilvánosságra hozott művek, első nyilvánosságra hozataluk évétől számított 28 esztendeig védettek. A védelmi időszak — a kontinentális jogoktól eltérően — az első kiadás illetve közzététel naptári napjától számít, tehát ez idő szerint nem terjed a lejárati nap esztendejének végéig. (Regisztrálás esetén megadandó az első kiadás, illetve közzététel pontos naptári napja.) Ha a művet még közzététele előtt regisztrálták, (v. ö. a III. alatt mondottakkal) a 28 éves periódus az első regisztrálás napjától számít.

E 28 éves időszak utolsó esztendejében — sem előbb, sem később — a Copyright Officenál további 28 éves védelem biztosítható (renewal).[11] Ez a második védelmi időszak már szigorúbb alakszerűségektől függ. Előfeltétele, hogy a mű regisztrálva legyen. Csak meghatározott személyek kérhetik: poszthumusz műveknél, gyűjteményes vagy összetett alkotásoknál. munkaviszonyból kifolyólag alkotott műveknél a védelem megújításakori jogtulajdonos. Egyébként azonban — tehát az esetek nagy többségében — a szerző; ha már nem él, özvegye és gyermekei; ilyenek nemlétében végrendeleti végrehajtója s ha végrendelet nélkül halt meg, legközelebbi rokona. Hiába szerzi meg tehát egy kiadó a mű feletti teljes szerzői jogot időbeli korlátozás nélkül, a védelem megújítására vonatkozó szabályok következtében a jogok visszaszállnak a szerzőre, illetőleg halála után az előbb említett személyekre. E rendelkezésnek öröklési jogi kihatásai is vannak: hiába hagyatkozik a szerző jogait illetően másra; a „renewal" intézménye következtében túlélő özvegyére, illetve gyermekeire kötelesrészszerűen száll a szerzői jog megújításának s így a megújított szerzői jog élvezetének joga.

Számos reformtörekvés irányul a közzétételtől számított legfeljebb 56 esztendőre terjedő védelmi idő meghosszabbítására. Egyes javaslatok a második időszakot 48 esztendőre kívánták megnyújtani.[12] A kongresszus mindkét házához benyújtott általános reformjavaslat végül még radikálisabb változást javasol: a Berni Unió alapelvének mintájára az életbelépését követően alkotandó műre nézve a szerző halálát követő 50. év lejártáig kíván védelmet nyújtani. A szerzői jogban érdekelt felek a szerző halálára, illetőleg életbenlétére vonatkozó időbeli adatokat a Copyright Office-nál regisztráltathatnák, s ha az ilyen bejegyzésekből nem tűnne ki az ellenkezője, a Copyright Office a mű közzétételét követő 75 év után, illetve a mű megalkotását követően 100 évvel írásbeli vélelmet adhatna érdeklődők kezébe, mely szerint a mű már nem védett. Ez mentesítené a jóhiszemű felhasználót esetleges később jelentkező jogosultakkal szemben.

Az új rendszerre való átállás számos átmeneti intézkedést igényelne.[13]

Miután ez idő szerint a jelenlegi törvény alapján már lejáró megújított védelmű művek oltalmi idejét a korábbiakban említett átmeneti intézkedés csak 1965 végéig hosszabbította meg, a kérdést visszamenőleg is rendezni kívánó új törvény életbelépésére pedig legkorábban 1967. január 1-ével lehet számítani, jogszabályi hézag keletkezik az 1965. december 31 és 1967. január 1 között lejáró védelmek vonatkozásában. E téren tehát új átmeneti intézkedésre lenne szükség.

IX

Befejezésül rá kell mutatnunk néhány olyan előnyre, melyet az Egyesült Államok körülményes, formaságokhoz kötött statutorius szerzői joga a jogbitorlások szankcionálása terén nyújt a sértett félnek. Amíg a common law védelme alatt álló jogok bitorlásakor csak a sértett fél kárának megtérítése követelhető, addig a statutorius védelem előírja, hogy a sértett kárán túlmenően követelhető a jogsértő haszna is. Ha ezek együttes értéke sem éri el a 250,— $-t, a bíróság köteles statutórius minimális kártérítésként legalább ezt az összeget megítélni akkor is, ha a jogsértő nem vétkes. Statutórius átalány-kártérítés egyébként is kérhető, ilyenkor a bíróság a kár, illetőleg a jogsértő hasznának összegszerű vizsgálata nélkül 5000,— $-ig marasztalhat szabad mérlegelése alapján. Természetesen magasabb összeg is megítélhető, ha a kár és a bitorló haszna ennél bizonyítottan magasabb. A jogsértő fél ezen felül a perköltségekben is marasztalandó, amelyeknek része a felperes méltányos ügyvédi költsége is. Vétkes jogsértővel szemben szigorú büntető szankciók is alkalmazást nyernek. (Egy évig terjedhető börtön vagy 1000,— $-ig terjedhető pénzbüntetés.)

Az elévülési idő a bűncselekmény elkövetésétől, illetőleg a polgári jogi igény felmerülésétől számított 3 év.

A reformjavaslat további szigorításokat kíván bevezetni a szerzői jog megsértőivel szem-

[11] „R" űrlapon kérendő, 2,— $ illeték fizetése mellett. A „renewal" lebonyolításáról indokolt kérelemre a Szerzői Jogvédő Hivatal gondoskodik.

[12] Copyright Law Revision (Report, 1961. július, 55. old.)

[13] Így a hatálybalépése előtt alkotott, de a common law védelme alatt maradt művekre a szerző halálát követő 50 évig terjedő védelmi időt a reformjavaslat azzal kívánná alkalmazni, hogy az semmiképp sem járhat le 1990 vége előtt; ha a művet közben megjelentetnék, ez a védelmi minimum 2015 végéig meghosszabbodna. A már statutorius védelmet élvező műveknél, melyek első védelmi időszaka még nem járt le, lejárat előtti öt éven belüli bejegyzéssel további 47 évet biztosítana a javaslat. Azoknál a műveknél, melyek 1965 december 31-én még korábban megújított védelmet élveznek, (akár az 1962. szeptember 25-i átmeneti kiterjesztő statutum alapján is), vagy ezt követően az új rendelkezések hatálybaléptéig kerülnek megújításra, a javaslat a szerzői jogi oltalmi időt a védelem kezdetétől számított 75 évre hosszabbítaná meg.

ben. Így pl. a felperes által választható statutórius kártérítésnél a bíróság 10 000,— $-ig, szándékosság esetében ezen túlmenő összegben is marasztalhatná alperest. Büntető perben a pénzbüntetés 2500,— $-ig terjedhetne, visszaesőnél 10 000,— $-ig; a javaslat ilyen esetben három évig terjedhető szabadságvesztés kiszabását is lehetővé tenné, vagy pénz- és szabadságvesztés büntetést együtt.

Csalárd szándékkal alkalmazott hamis copyright jelért, vagy a Copyright Office-hoz intézett tudatosan hamis adatközlésért 2500,— $-ig terjedhető pénzbüntetést irányoz elő a javaslat.

*

Noha az Egyesült Államok szerzői joga sajátos és bonyolult rendszer, kellő ismeretében hatékony és sokirányú védelmet biztosíthatunk magyar szerzőknek műveik Egyesült Államokbeli jogtalan felhasználásával szemben. A fentiekben csupán az Egyesült Államok legfontosabbnak vélt szerzői jogi szabályaira tértünk ki. A vizsgált anyagból is látható azonban, hogy a tételes jog és a bírói gyakorlat elemzése ezen a téren sok olyan gyakorlatilag hasznosítható következtetéssel járhat, amely jogaink fokozottabb és megfelelőbb érvényesítéséhez vezethet s amely magyar művek amerikai védelmének egyszerűbbé és teljesebbé válása érdekében megfontolandó szempont lehet az Egyetemes Szerzői Jogi Egyezményhez való csatlakozásunk kérdésének elbírálásánál is.

Boytha György

SZEMLE

A nyugatnémet egyesületi törvényről

1. A nyugatnémet monopóltőke a kapitalizmus általános válságának jelenlegi harmadik szakaszában nyílt támadást folytat a haladó erők, a polgárok demokratikus alapjogai ellen. A bonni állam militarista-revansista körei az utóbbi időben koncentrált erőfeszítést fejtenek ki, hogy az ún. szükségtörvények (Notstandsgesetze) tömegével[1] szabaddá tegyék az utat az 1949. évi alaptörvényben foglalt államrend és demokratikus alapjogok teljes felszámolására, háborús revansista céljaik elérésére. A haladás és a béke erői és a demokratikus szabadságjogok elleni nyílt támadás egyik nagy veszélyt magában rejtő aktusát teremtette meg a Szövetségi Gyűlés 1964. június 4-én a nyilvános egyesülési jogról szóló törvény elfogadásával.[2]

A törvény címével ellentétben — az egyesülési szabadság egyetlen rövid mondatban foglalt deklarálásán [I. § (1) bek.], valamint az egyesület fogalmának (2. §) meghatározásán kívül — nem tartalmaz anyagi jogi jellegű rendelkezéseket. Egyáltalán nem szabályozza az egyesületek jogait, szervezetét és működését. Az új nyugatnémet egyesületi törvény kifejezetten alaki jogi tartalmú jogszabály, amely kizárólag a hatóságok beavatkozásának lehetőségét, az egyesületekkel és az egyesületi tagokkal szemben eszközölhető állami kényszerintézkedések (egyesület betiltása, feloszlatása, egyesületi vagyon lefoglalása, elkobzása, egyesületi funkcionáriusokkal és tagokkal szemben eszközölhető büntetések) lefolytatásának, illetőleg alkalmazásának eljárási rendjét szabályozza. A törvény egyik nyugatnémet kommentátora, dr. Karl-Heinz Seifert miniszteri tanácsos is megállapítja, hogy „egészében az új törvény — ellentétben a régivel[3] — az alaki egyesületi jogra korlátozódik, amely lényegében eljárási törvény, az egyesületekkel szembeni tilalmak végrehajtásának törvénye".[4]

2. A törvény alapvető rendelkezéseit „A betiltás" c. 3. § tartalmazza. E szakasz (1) bekezdése szerint „Valamely egyesület csak azután tekintendő betiltottnak, [Alaptörvény 9. c. (2) bek.], ha a betiltó hatóság határozata megállapította, hogy az egyesület célja vagy tevékenysége szembenáll a büntető törvényekkel, vagy hogy az egyesület az alkotmányos rend ellen, vagy a népek közötti egyetértés eszméi ellen irányul. Az ilyen határozatban az egyesület feloszlatását el kell rendelni (betiltás). A betiltással együtt rendszerint össze kell kapcsolni az egyesületi javak lefoglalását és elkobzását".

A nyugatnémet hatóságok eddigi gyakorlata nem hagy kétséget afelől, hogy a jogalkotó és joglalkalmazó mely egyesületek célját és tevékenységét tekinti a büntető törvényekbe ütközőnek, vagy az alkotmányos rend ellen irányulónak. Eddig több mint 200 társadalmi jellegű szervezetet tiltottak be Nyugat-Németországban. Ezek a szervezetek összetételükben, világnézeti felfogásukban rejlő különbözőségeik mellett azt a lényeges közös vonást viselték magukon, hogy ellenzéki álláspontot képviseltek a bonni militarista kormánypolitikával szemben. A betiltott szervezetek közé tartoznak pl. a Demokratikus Ifjúsági Szövetség, a Német Nőszövetség, a Kulturális Szövetség, a demokratikus jogok megóvására alakult szolidaritási társaságok, a „Vidám szünidőt minden gyermeknek" elnevezésű munkaközösség, a demokratikus választó egyesülések, a nácizmus üldözötteinek egyesületei és más szervezetek, amelyek a lakosság demokratikus és békés ér-

[1] Vö. Dr. Ernst Gottschling: In Friedenszeiten unter Kriegsrecht. Neue Justiz 1964. évi 6. sz. Dr. Ernst Gottschling: Die Grundgesetzwidrigkeit der geplanten „Notsandsverfassung". Neue Justiz 1964. évi 8. sz. Alfred Wilke: Notstandsgesetze – offene Diktatur der Monopole. Neues Deutschland 1964. évi november 13. sz.

[2] A „Gesetz zur Regelung des öffentlichen Vereinsrechts (Vereinsgesetz)" címmel 1964. évi augusztus 5-i keltezéssel jelent meg a Bundesgesetzblatt Teil I 1964. augusztus 12-i (42.) számában (593–601. l.) és a törvény utolsó (34.) §-a értelmében kihirdetése után egy hónap elteltével lépett hatályba.

[3] Vö. 1908. évi április 19-i egyesületi törvény RGBl. 151. old.

[4] L. Dr. Karl-Heinz Seifert: Das neue Vereingesetz. Die Öffentliche Verwaltung 1964. évi 20. füzet 685. old.

dekeit következetesen képviselték.[5]

Egyetlen szót sem tartalmaz azonban a nyugatnémet egyesületi törvény, sem annak hivatalos indokolása a fasiszta és militarista szervezetek eltiltásáról. Nem rendelkezik a törvény valamely szervezet revansista, területkövetelő, faji gyűlöletre bujtogató tevékenységének következményeiről. Holt betűtömeg ma már Nyugat-Németországban a Potsdami Egyezménynek az a rendelkezése, hogy teljesen és végérvényesen feloszlattatnak az összes háborús egyesületek és minden egyéb militarista és félmilitarista szervezetek, amelyek a militarista hagyományok megőrzését szolgálják a hozzájuk tartozó tagszervezetekkel együtt, hogy ezáltal örökre megelőztessék a német militarizmusnak és a nácizmusnak újjászületése vagy feltámadása (III. 3. a). Hiába rögzíti a nyugatnémet alkotmány, hogy „a nemzetközi jog általános szabályai a Szövetség jogának alkotórészei" (25. c), valamint azt, hogy „az olyan tevékenység, amely azt célozza, hogy a népek békés együttélését zavarja, alkotmányellenes és büntetendő" [26. c. (1) bek.].

3. Az az ismert tény, hogy a burzsoá társadalomban az egyesülési jognak és az egyesületeknek nincs egységes tartalma, szembetűnően tapasztalható Nyugat-Németországban. A burzsoá viszonyok között általában fellelhető egyesületek három fő csoportja (1. a tőke szervezetei, az uralkodó osztály tömeg- és speciális szervezetei, 2. kisebb érdekszervezetek (bélyeggyűjtők, galambtenyésztők stb. egyesületei), 3. a haladó erők egyesületei) közül rendkívül nagy szerepet töltenek be a monopóltőke hatalmi mechanizmusában a vállalkozók, a munkaadók társaságai és a hozzájuk kapcsolódó, általuk támogatott revansista, fasiszta szervezetek.[6] A monopóliumok mellett a vállalkozók társaságai, szövetségei alkotják a fő formát és eszközt ahhoz, hogy a finánctőke az egész államapparátust kezében tartsa. E szervezetek élén a Német Ipar Szövetségi Társasága [„Bundesverband der Deutschen Industrie" BDI] áll. Az 1963. évi január 1-i adatok szerint a BDI-hez 209 tagállami társaság és 361 szakszövetség tartozott. A tagszövetségeken keresztül mintegy 94 000 ipari cég kapcsolódott a BDI-hez. E tagszervezetek évente 4 000 000 márka hozzájárulással finanszírozzák a Szövetségi Társaságot.[7] A Német Munkaadók Társaságainak Szövetségi Egyesüléséhez [„Bundesvereinigung der Deutschen Arbeitgeberverbände" (BDA)] mintegy 800 munkaadó társaság tartozik. Ezek a társaságok a monopolburzsoázia legagresszívebb csoportjainak szervezetei, amelyek harcban a munkásmozgalom haladó szervezeteivel a tőke és a munka közötti kapcsolatokkal, a bérpolitika, a társadalombiztosítás, a munkaidő és a munkajog egyéb fontos kérdéseivel foglalkoznak a burzsoázia érdekeinek megfelelően.

A vállalkozó szövetségek óriási apparátust — kb. 30 000 alkalmazottal — tartanak fenn. Ez az apparátus nemcsak a parlamentre gyakorol befolyást, hanem egyre inkább közvetlen együttműködésre lép a minisztériumi bürokráciával és egyéb állami szervekkel.[8]

Jellemző a csúcsok együttműködésére és összefonódására, hogy Bonnban a tőkések különböző szervezeteinek több mint 400 szövetsége telepedett le.[9]

A szocialista és demokratikus erők elleni harcban saját hatalmuk társadalmi bázisának szélesítése érdekében, revansista törekvéseik előmozdítására a monopolisták közvetlen támogatásban részesítik a különböző revansista, militarista szervezeteket és igyekeznek ezeket bekapcsolni az állammonopolkapitalizmus hatalmi mechanizmusába.[10] Ilyen szervezetek pl.: Aktion Oder/Neisse, Göttinger Arbeitskreis, Verband Heimatvertriebener Verleger, Kuratorium Unteilbares Deutschland, Rettet die Freiheit stb.

A „Bund der Vertriebenen" nevű szervezetbe egyesült Landsmannschaftok, mintegy 50 „üldözöttek szervezete" a nyugatnémet kormány és a CDU/CSU ultrái 1963 elején „Koordináló Bizottság" név alatt létrehozták a revanspolitika vezető centrumát, amely szemmel láthatóan az államapparátus és e revansista szervezetek vezetésének egybekapcsolt szerve. Ez a koordináló bizottság a „Göttinger Arbeitskreis ostdeutscher Wissenschaftler" elnevezésű szervezetet szemelte ki a revansista törekvések ideológiai megalapozására. A Szövetségi Köztársaság Sajtó és Tájékoztató Hivatalának közlönyében a Szövetségi Sajtóhivatal pártoló előszavával jelent meg e szervezet 30 tézise „Thesen zur Wiedervereinigung" címmel. E közlemény tartalmának érzékeltetésére idézzük a második tézist. „Németországnak a kormány által használt területi fogalma átfogja az államjogilag és nemzetközi jogilag fennálló államterületet. Ez pedig Németország az 1937. évi december 31-i határok között".[11]

Az „Aktion Oder/Neisse" nevű szervezet alapító felhívásában többek között ezt olvashatjuk: „A várakozás és a tétlenség ideje lejárt. Hosszú idő óta vártok ti a német keletre vonatkozó jogotok érvényesítésére. Most az árulók és a kollaboránsok vitatják ezt a szent jogot... Tépjétek le végre a gyáva lemondás álarcát..."[12]

Különleges propaganda szervezet a „Verband Heimatvertriebener Verleger", amely kb. 2 000 000 példányban megjelenő 350 revansista újságot és folyóiratot ellenőriz. Ezek a haladásellenes szervezetek nemcsupán a velük való szoros együttműködésben és erkölcsi támogatásban kifejezésre jutó nyilvános állami elismerésben részesülnek, hanem jelentős anyagi támogatást is élveznek az állam részéről.[13]

Óriási méreteket ölt Nyugatnémetországban annak a régóta be-

[5] Vö. Dr. Karl Pfannenschwarz–Theodor Schneider: Fussangeln für die Vereinigungsfreiheit zum neuen Bonner Vereinsgesetz. Neue Justiz 1964. évi 15. sz. 472. old.

[6] Vö. Manfred Banaschak: Die Entwicklung der westdeutschen Unternehmerverbände und ihrer Rolle im System des staatsmonopolistischen Kapitalizmus. Einheit 1963. évi 3. sz. Dr. Manfred Banaschak: Die Macht der Verbände. Organisationen und Methoden staatsmonopolistischer Machtausübung und Massenverführung. Staatsverlag der DDR 1964. 264 old.

[7] L. Dr. Banaschak: i. m. 75. old.

[8] Vö. Walter Ulbricht: Ünnepi beszéd az NDK megalakulásának 15. évfordulóján. Neues Deutschland 1964. évi október 7. sz.

[9] Vö. Ekkehard Lieberam: Die Zerstörung der Vereinigungsfreiheit in Westdeutschland und der Kampf der Volkskräfte dagegen. Manuskript Leipzig 1964.

[10] A revansista szövetségek felépítésére és politikai törekvéseire lásd: Bonner Revanschisten – Allianz gegen Entspannung und Abrüstung. Dokumentation der Zeit Nr. 301., 302. (1964. évi 1. és 2. sz.).

[11] L. Dokumentation...: 301. sz. 29. old.

[12] L. Dokumentation...: 301. sz. 32. old.

[13] 1963-ban például 361 haladásellenes szervezet közül 252 közvetlen állami szubvenciót kapott. Vö. Max Reimann: A Német Kommunista Párt harca a demokráciáért, Béke és Szocializmus 1963. évi 9. sz.

vált burzsoá módszernek az alkalmazása, amellyel a különböző rétegek sokfajta, de nem alapvető fontosságú érdekeltségére és érdeklődésére alapozva a társadalom, az elnyomott rétegek, a haladó erők maximális szétforgácsoltságát kívánja elérni az uralkodó osztály. A burzsoá államokban működő egyesületek fentebb említett második csoportjának hatalmas tömege („Vereinsmeierei") Nyugat-Németországban egyrészt a társadalom atomizálását,[14] az egyesületi jog demokratikus tartalmának szétzúzását szolgálja. Másrészt annak is tanúi lehetünk Nyugat-Németországban, hogy az uralkodó körök az egyesületek e csoportjába tartozó saját egyesületeiket hatalmas tömegszervezetekké igyekeznek kiépíteni, hogy ezáltal a polgárok minél nagyobb tömegét a monopóliumok politikai és gazdasági érdekeit szolgáló szervezeti keretek közé állítsák. A „Vereinsmeierei" indokoltságát támasztja alá a társadalom pluralizmusáról szóló elmélet, amelynek egyik megteremtője Herold J. Laski.[15] E felfogás lényege, hogy az emberek nagy része érdekeik és törekvéseik különbözősége, valamint elveik sokfélesége alapján számos szervezetbe tömörül és ez a pluralizmus egyedül biztosítja az egyes szabadságát.[16] A burzsoá ideológia képviselői képtelenek egységes szemlélet kialakítására. Ebből erényt kovácsolnak, és azt állítják, hogy a burzsoá ideológia sokféle változata és az ehhez igazodó sokféle szervezet működése az igazi szabadság megnyilvánulása. A pluralizmus híveit ez a felfogás már nem gátolja abban, hogy a haladó erőket az ún. „totalitárius eszmék" (totalitäre Ideen) követőinek, a „szabadság ellenfeleinek" minősítsék, és fellépjenek ellenük.

4. Annak érdekében, hogy az antidemokratikus elnyomó politika a haladó egyesületekkel szemben még gyorsabban és hatékonyabban érvényesülhessen az új törvény központosította a betiltó hatáskört. A törvény 3. §-a (2) bekezdésének 2. pontja értelmében a *szövetségi belügyminiszter* jogosult betiltó határozatokat hozni azokkal az egyesületekkel, illetőleg részegyesületekkel (Teilvereine) szemben, amelyeknek szervezete vagy tevékenysége valamely tagállam (Land) területén túlterjed. Ezen az alapon a szövetségi belügyminisztérium azzal az állítással, hogy az egyesület politikai kérdésekkel foglalkozik — amelyek a szövetségi hatóságok hatáskörébe tartoznak —, vagy hogy az egyesület tevékenysége kisugárzik valamely tagállam határain túlra, a betiltó felhatalmazást magához vonhatja. A törvény kezdeményezői nyíltan hangoztatták, hogy azért tartották szükségesnek ezt a központosítást, mert nem mindig sikerült a tagállamok hatóságait a bonni elképzeléseknek és törekvéseknek megnyerni. A törvény hivatalos indokolása szerint „az utóbbi évek tapasztalatai azt is mutatták, hogy a 11 német tagállam összehangolása a Szövetség egész területére kiterjedő alkotmányellenes szervezetekkel szembeni egységes fellépéshez rendszerint hosszú időt vett igénybe, és gyakran csak részeredményhez vezetett".[17] „A jogkörök területi felszabdalása mellett — állapítja meg Karl-Heinz Seifert — az állam reménytelen hátrányban találja magát veszélyes ellenfeleinek központilag vezetett szervezeteivel szemben. Ezt az állapotot kívánja megszüntetni a 3. § (2) bekezdése. Az értéke ennek az új szabályozásnak ezért alig becsülhető túl."[18]

Nagy rafináltsággal rendelkezik a törvény a részszervezetekről (Teilorganisationen). Az egyesület részszervezetének tekintendő a 3. § (3) bekezdése szerint minden szervezet, amely oly módon kapcsolódik az egyesülethez, hogy a tényleges viszonyok összképe szerint az adott egyesület tagozatának tűnik. E megállapításhoz kapcsolódó rendelkezés értelmében az eddigi gyakorlatnak megfelelően a betiltás hatálya kiterjed valamennyi részszervezetre anélkül, hogy a betiltó határozatban erre külön utalni kellene. A kiterjesztett hatály alól csak az mentesít, ha a betiltó döntés külön kiemeli valamely részszervezetet a betiltás alól.

Külön rendelkezik a törvény (8. §) az úgynevezett pótszervezetekről. (Ersatzorganisationen). Tilosnak nyilvánítja olyan szervezetek létrehozását, amelyek a törvény 3. §-a alapján betiltott egyesület helyében annak „alkotmányellenes törekvéseit" tovább folytatják. Tiltott a törvény szerint az is, hogy meglevő szervezetek pótszervezetként továbbműködjenek. A pótszervezetek elleni tilalom közigazgatási végrehajtásához ugyan külön határozat meghozatalát írja elő a törvény, de megengedi a „közbiztonsági" szerveknek, hogy késedelmi veszély esetén a szükséges ideiglenes intézkedéseket megtegyék.

5. Az egyesületekkel szembeni elnyomó hatáskör központosításával párhuzamosan erősödött a közigazgatási hatóságok akcióképessége a haladó szervezetekkel szemben. Kibővült a közigazgatási szervek nyomozó hatásköre. A 4. § megadja a betiltó hatóságoknak a lehetőséget, hogy közvetlenül a rendőri apparátust vegyék igénybe nyomozásra. Bírói vizsgálati tevékenység lefolytatására csak a közigazgatási bíróságok jogosultak, és csak akkor, ha az illetékes végrehajtó szervek meghatározott vizsgálati tevékenység (tanúk kihallgatása, bizonyító eszközök lefoglalása stb.) lefolytatását indítványozzák. A közigazgatási bíróság rendeltetése ezekben az ügyekben tehát bizonyos jogsegélyért megkeresett bíróság szerepére csökkent. Csak közigazgatási hatóság indítványára végezhet néhány vizsgálati tevékenységet, a nyomozás egészét a rendőri szervek tartják kézben. Méltán vonja le Pfannenschwartz és Schneider e rendelkezésekből azt a következtetést, hogy a jövőben egyetlen szakszervezeti iroda vagy más demokratikus szervezet helyisége, sem az egyesületi tagok és funkcionáriusok magánlakása nem lesz biztosított a rendőri nyomozóktól.[19]

A betiltó hatóságok önkényének azonnali érvényesülését biztosítja a törvény azáltal is, hogy tekintet nélkül az esetleges fellebbezésre a betiltó határozatot a kézbesítés, illetőleg a hivatalos közzététel után azonnal végrehajthatónak nyilvánítja [3. § (4) bek.] és nem ad halasztó hatályt a betiltás végrehajtására irányuló intézkedésekkel

[14] Jellemző például, hogy több mint 800 ifjúsági szervezet működik a Német Szövetségi Köztársaságban.

[15] L. Harold J. Laski: Einführung in Staatsrecht und Politik. Berlin, 1948.

[16] L. Hans Freyer: Das Soziale Ganze und die Freiheit des einzelnen unter den Bedingungen des Industriellen Zeitalters Göttingen 1957.

[17] L. Bundesratsdrucksache 1962. évf. 79. old.

[18] L. Dr. Karl-Heinz Seifert: i. m. 687. old.

[19] L. Pfannenschwartz—Schneider: i.m. 242. old.

szembeni jogorvoslatoknak sem. [6. § (2) bek.]

6. Problémát okozott a törvény megalkotóinak az, hogy miként terjeszthetik ki a törvény represszív rendelkezéseit a szakszervezetekre. Mint ismeretes, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet 1948. július 9-én elfogadott 87. sz. egyezménye az egyesülési szabadságról és az egyesülési jog védelméről — amely az egyezményről szóló 1956. december 20-án kihirdetett és hatálybalépett szövetségi törvény folytán Nyugat-Németország jogrendszerének alkotórészévé vált — 4. cikkelyében egyértelműen lerögzíti, hogy *a munkavállalók szervezetei* közigazgatási úton nem oszlathatók fel, és működésük ideiglenesen sem szüntethető be. Az egyezmény 8. cikkelye pedig még azt is kiköti, hogy a benne foglalt jogok sem az állam belső törvényhozása, sem alkotmánya által nem csökkenthetők. Mindezek ellenére az egyesületi törvény eredeti tervezete szerint a munkavállalók valamely szervezetének közigazgatási úton való betiltása akkor vált volna hatályossá, „ha az azért lett megfellebbezhetetlen, mert a fellebbező nem kellő időben fellebbezte meg a bíróság előtt a betiltó döntést vagy mert a fellebbezés nem vezetett eredményre". A szakszervezetek tiltakozására és a Szövetségi Gyűlés Munkaügyi Bizottsága egyes tagjainak aggályára némileg módosították ugyan a tervezetnek ezeket a szakszervezet-ellenes rendelkezéseit, tartalmilag azonban nem következett be lényeges változtatás. A törvényerőre emelt újabb megfogalmazás szerint ugyanis a végrehajtó szerveknek a munkavállalók szervezetei ellen hozott betiltó rendelkezései akkor válnak hatályossá, ha a bíróság azok jogszerűségét a betiltó hatóság indítványára megerősíti (16. §). A szakszervezetek betiltásának kezdeményezése és a betiltó határozat meghozatala — az említett egyezménnyel ellentétben — tehát a végrehajtó szervek hatáskörébe került.

Súlyos csapást mért az új egyesületi törvény a sajtószabadságra is, amikor felhatalmazza a rendőrhatóságokat, hogy akcióba lépjenek bizonyos kiadóvállalatokkal, nyomdákkal és terjesztő vállalatokkal szemben, amelyek működése nem vág egybe a kormány politikájával. Korábban a „társasági" formában működő kiadó- és nyomdavállalatok csak bírói úton voltak feloszlathatók. Most a 17. § alapján az egyesületi törvény rendelkezései alkalmazhatók az ilyen úgynevezett „külön társaságok"-kal szemben, ha működésük az „alkotmányos rend" ellen irányul, vagy ha szakszervezet, illetőleg egyesület elleni betiltó határozatban megnevezett részszervezetként, illetőleg a törvényben megfogalmazott pótszervezetként szerepelnek.

7. A haladó szervezetekkel szembeni állami akciók hatékonyságának erősítését célozzák a törvény nagy számú büntető rendelkezései. Ezek között elsőként a 22. § 1. és 2. pontjára utalunk, amelyek a büntetőtörvénykönyv 90a jelzésű §-a helyébe ugyanilyen jelzéssel új rendelkezést iktattak. E rendelkezések törvényi rangra emelik, sőt még túl is lépik azt a bírói gyakorlatot, amely a Német Kommunista Párt betiltása (1956. augusztus) óta büntetendőnek minősíti a betiltott párt állítólagos törekvéseivel való puszta egyetértést. Ennek a törvénytelen kiterjesztő felfogásnak a jegyében született az az 1961. szeptember 18-i fellebbviteli bírósági döntés is, amelynek alapján gyakorlatilag minden egyesület „kommunista pótszervezet"-nek nyilvánítható, amelynek célja és jelszavai a jogtalanul feloszlatott NKP célkitűzéseivel és követeléseivel megegyeznek. A büntetőtörvénykönyvnek az egyesületi törvény által beiktatott új 90a §-a ugyanis börtönnel rendeli büntetni azt, aki valamely politikai pártot, amelyet a Szövetségi Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánít, továbbvezet, annak szervezetét más módon fenntartja vagy számára pótszervezetet hoz létre, vagy aki az ilyen pártban, illetőleg pótszervezetben mint tag tevékenykedik, ezeket támogatja, vagy számukra toboroz. A további rendelkezések büntetendőnek nyilvánítják a kísérletet és megszabják a minősített eseteket.

A 90a § bemutatott rendelkezéseihez hasonló előírást tartalmaz az egyesületi törvény által a büntetőtörvénykönyvbe beiktatott 90b § az olyan egyesületekkel összefüggésben, amelyek betiltása az eljárási rendelkezéseknek megfelelően jogerőssé vált. Egyes demokratikus szemléletű nyugatnémet jogászokat és újságírókat a megelégedettség illúziójával töltötte el ez az utóbbi rendelkezés, mivel formáljogilag előrelépést látnak benne a korábbi alkotmányellenes 90a §-ra épülő bírói gyakorlathoz viszonyítva, amelynek során számos polgár ellen folytattak eljárást különböző demokratikus és béke-szervezetekben kifejtett tevékenységükért egyesületük betiltása előtt. A 90b §-t azonban nem értékelhetjük az egyesületi törvény reakciós betiltó rendelkezéseitől elszigetelten.

8. A törvény néhány rendelkezésének rövid áttekintése és a hivatalos gyakorlat vázolt megnyilvánulásai is mutatják, hogy milyen nagy veszélyt rejt magában ez a jogszabály a nyugatnémet lakosság alkotmányban foglalt egyesülési és szervezkedési szabadságának gyakorlására, a béke és a társadalmi haladás erőinek tevékenységére nézve. Értékelve a Nyugat-Németországban és a nemzetközi viszonyokban kialakult helyzetet, méltán jelölte meg a Német Kommunista Párt az 1963 áprilisában elfogadott programjában a munkásosztály és a széles néprétegek jelenlegi döntő feladataként a béke megmentéséért folytatandó küzdelmet, és a Német Szövetségi Köztársaság alkotmányában rögzített alapvető demokratikus jogok érvényesítéséért, a lakosság szabadságáért vívandó harcot.

Ádám Antal

Hozzászólás Beck Salamonnak a „Volt házastársak közötti (vissza) követelési igény" című cikkéhez*

I.

A cikkíró *helyesli* a szuperóvásnak, illetőleg az arra hozott elnökségi-tanácsi határozatnak azt az álláspontját, hogy a perbeli esetben a megtámadás közlése [Ptk. 236. § (1) bek.] *eredményes* volt, és hogy *ennek* következtében a felperes „ráért" az *általános elévülési* időn belül megindítani a megtámadási pert.

Én a cikkből elsősorban ezt kívánom kiragadni és elemzés tárgyává tenni, mert — szerintem — itt rejlenek a konkrét eset legfon-

* Megjelent a Jogtud. Közlöny 1964. évi 9. sz.-ban.

tosabb, legérdekesebb *elvi* kérdései.

Az irányadó, ehelyütt lerövidített tényállás szerint a felperes a Ptk. 236. §-ában megszabott egy éves határidőn belül közölte a megtámadást az alperessel, aki erre azt válaszolta, hogy ő hajlandó a perbeli — $^1/_6$ — házrészt a felperesnek *visszaajándékozni* abban az esetben, ha a felperes az ő 5590 Ft-ra rugó költségeit megfizeti.

Ezt követően a felek közt megegyezésre nem került sor, és a felperes csak — kereken — *23 hónap múlva* indította meg alperes ellen az ajándék visszakövetelése (-adása) iránti — a Legfelsőbb Bíróság által „megtámadási keresetnek" minősített keresetet.

*

A Ptk. 236. §. (1) bek. úgy rendelkezik, hogy: „A megtámadást egy éven belül írásban kell a másik féllel közölni, majd a közlés eredménytelensége esetében haladéktalanul a bíróság előtt érvényesíteni."

Ehhez képest az első eldöntendő elvi kérdés az, hogy mit kell érteni „a közlés *eredménytelensége*" alatt.

Bár egyszerű, gyakorlati megfontolással enélkül is rögtön meg lehet találni az egyedül helyes, logikus választ, itt szerencsére maga a törvény miniszteri indokolása adja meg a kifejezett, világos magyarázatot — a következőkkel: „Ami a megtámadás módját illeti, a javaslat a megtámadót nem kényszeríti nyomban bírósági útra. A megtámadásnak a másik féllel való közlése [236. § (1) bek.], mint a bírói út igénybevételének jogvesztő jellegű előfeltétele, lehetőséget teremt a megtámadás jogkövetkezményeinek *bíróságon kívüli érvényesülésére,* és összhangban van azzal a követelménnyel, hogy a jogviszonyok lehetőleg *állami segítség igénybevétele nélkül bonyolódjanak le* a törvénynek megfelelő módon."

Vagyis a törvényhozó értelmezése szerint: a megtámadás közlése akkor „eredményes", ha a felek közti jogvita peren kívüli (per nélküli) rendezésére, elintézésére vezetett, úgy hogy *nem lett perre szükség,* míg az ellenkező esetben, azaz ha a peren kívüli (bíróság igénybevétele nélküli) elintézés nem sikerült, illetve ténylegesen nem történt meg, a közlés eo ipso *eredménytelen.*

Az „eredményesség", illetve az „eredménytelenség" kritériumát az én szerény tudásom's meggyőződésem szerint nem lehet másképpen felfogni vagy értelmezni. Mert hiszen a törvény a *kereset*-indítás határidejét teszi függővé a közlés eredményétől, s így nyilvánvaló, hogy a keresetet „haladéktalanul" (azaz lényegében egy éven belül) meg kell indítani minden olyan esetben, amikor a jogvita rendezése csakis kereset-indítás (per) útján történhetik meg.

Például: A felperes közli a megtámadást, az alperes pedig:

1) egyáltalán nem reagál rá, — tehát a felperesnek — nem vitásan — „haladéktalanul" meg kell indítania a megtámadási pert; *2)* illetőleg — az alperes — a jelen perbelihez hasonló választ ad a felperesnek, mire ez, ugyebár, szintén kénytelen megindítani (ugyanazt) a pert az alperes ellen.

Hát, ha a felperesre nézve az eredmény mind a két változat mellett *ugyanaz* (ti. a kereset-indítás szükségességére), akkor, kérdem: mi reális indoka lehetne annak, hogy míg az *1)* változat esetén kötelező a „haladéktalan" per-indítás, addig a *2)* változat esetében nem kötelező, vagyis itt a *felperes igénye átváltozik* az általános elévülési határidőn (5 éven) belül érvényesíthető igénnyé?!. Hol, melyik jogszabály ad alapot, lehetőséget erre az átváltozásra?!

Fel sem tételezhető, hogy a törvényhozó a megtámadás időbeli korlátozását ilyen felszínesen vagy komolytalanul fogta volna fel, illetve akarta volna szabályozni. Az idézett miniszteri indokolás határozottan ennek az ellenkezőjét mutatja!

A perbeli esetben egyébként az alperes által a megtámadás közlésére adott válasz mégcsak (tartozás-) elismerésnek sem tekinthető, hanem legfeljebb *egyezségi ajánlatnak,* mivel az alperes a visszaajándékozást az ő 5590 Ft ellenkövetelése kielégítésének *feltételéhez* kötötte (felfüggesztő feltétel). Ez a válasz tehát lényegileg (ti. a megtámadási határidő szempontjából) ugyanaz, mintha az alperes nem is válaszolt volna, vagy mintha azt válaszolja, hogy a felperes igényét elismeri, de teljesíteni nem hajlandó. (Vajon, ha az alperes tényleg az utóbbi lakonikus választ adta volna, a felperest már ez is mentesítette volna a haladéktalan perindítás kötelezettségétől — a megtámadás közlésének „eredményessége" címén ??)

Ezenkívül figyelmet érdemel még az a körülmény is, hogy a felperes részéről az alpereshez intézett *felszólítás* tényleges tartalmát a perben nem tisztázták, és így egyfelől kérdéses, hogy a felperes képviselőjének felszólító levele egyáltalán „megtámadás közlése" volt-e, másfelől az alperesnek arra adott válaszából semmiképp sem lehet olyan következtetést levonni, mintha ő azt ismerte volna el, hogy a felperest az ajándékozási szerződés eredeti érvénytelenség okából való megtámadásának joga [Ptk. 210. § (3) bek.], vagy az általa (alperes által) elkövetett súlyos jogsértés (érdemetlenség) címén az ajándék visszakövetelésének joga illeti meg vele szemben. — Egyébként, mivel az I. r. alperes ügyvédi felszólítása még 1959. nov. havában történt, viszont a Ptk. majd csak 1960. máj. 1-én lépett hatályba, az imént jelzett „megtámadás-közlés" (a felszólító levéllel) nemcsak kérdésesnek, hanem egyenesen kizártnak látszik. (Hogy ti. a felperes egy olyan jogérvényesítési előfeltételt teljesített volna 1959-ben, amelyet — teljesen új jogintézményként — csak a Ptk. hozott be 1960-ban!)

Ugyanez áll, természetesen, az I. r. alperes 1959. XI. 10-én kelt válaszára is a felperes „megtámadási jogának" „elismerése" tekintetében.

A Ptk. 236. § (3) bek. szerint: a megtámadási határidőre az elévülés nyugvásának és megszakadásának szabályai megfelelően irányadók.

A megtámadási határidő alatt, természetesen, az egy év a közlés eredménytelenségével kapcsolatos „haladéktalanság" idejével együttesen értendő. (A „haladéktalanul" kifejezés ui. nyilván nem jelenti az egy éves határidőnek valamilyen számbavehető meghosszabbítását.)

Ezt a határidőt tehát még az alperes feltétlen elismerést tartal-

mazó válasza is legfeljebb megszakította volna [Ptk. 327. § (1) bek.], úgyhogy a válasz felperes-hez érkezése után a megtámadási határidő újból kezdődött volna és a felperesre nézve legkedvezőbb esetben is feltétlenül befejeződött volna a válasz kézhezvételétől számított egy esztendő elteltével.

Az 5 éves (általános) elévülési határidő egyébként is csak akkor jöhetne szóba, ha az alperes válasza a felek közt egy teljesen új, önálló jogcímet teremtett volna, amit azután a felperes az eredeti ajándék-visszakövetelési igényétől, illetve az ajándékozási szerződés megtámadása iránti igényétől teljesen függetlenül érvényesíthetett volna az alperes ellen. Ilyen jogcím-változást azonban még az alperes részéről való feltétlen tartozás-elismerés sem idézhetett volna elő (Ptk. 242. §), és a felperes a pert, tényleg, változatlanul az általa jogosnak vélt *eredeti* jogcímen (súlyos jogsértés, érdemetlenség alapján) indította meg, s ezt a jogcímet majd csak a Legfelsőbb Bíróság „módosította" — hivatalból! — „téves feltevésre", ugyanakkor ennek megfelelően a keresetet is — hivatalból — „megtámadási" keresetnek minősítve, ami szükségképpen a keresetindításra vonatkozó határidő-korlátozást is maga után vonta, míg az eredeti jogcím fenntartása esetén az általános elévülési határidő-szabály érvényesülhetett volna. Ez a bírói kereset (jogcím) — változtatás — amely a per jogerős befejezése után, a törv. eljárásban történt — külön érdekessége a szóban levő ügynek.

A BH-ban 3309. sorsz. a. közölt P. törv. III. 22,224/1961. sz. határozatában a Legfelsőbb Bíróság már maga is leszögezte — az én fentebb kifejtett álláspontommal egyezően — azt, hogy: A megtámadásnak a másik féllel írásban történő közlése még a per megindítása előtt nyilván azt célozza, hogy a szerződésben érdekeltek a peres út elkerülésével rendezhessék a felmerült jogvitát, s ezzel elkerüljék a pereskedéssel járó kiadásokat.

De ugyanitt kimondotta még a Legfelsőbb Bíróság azt is, hogy: A szerződés megtámadásának nem akadálya, ha a fél a Ptk. 236. §-ában előírt közlést ugyan elmulasztotta, de a szerződés érvénytelenné nyilvánítására irányuló keresetet e megtámadási határidőn belül beadta.

A Legfelsőbb Bíróság álláspontja szerint tehát a Ptk. 236. § (1) bek.-ében előírt megtámadás-közlés elmulasztásának — az ellenkező értelmű miniszteri indokolástól eltérően — nincs jogvesztő hatálya, mert a fél részéről a szerződés érvénytelenné nyilvánítása iránti keresetnek a megtámadási határidőn (egy éven) belül való beadása az elmaradt előzetes közlést pótolja. — Ez is világosan mutatja, hogy a megtámadás előzetes közlése a megtámadási jog szempontjából tulajdonképpen lényegtelen, s így (az) a megtámadási határidőre sem gyakorolhat döntő — különösen nem azt kiküszöbölő — befolyást; *a kereset-indítást feleslegessé tevő*, azaz valódi, tényleges *eredményessége* pedig azzal a magától értetődő következménnyel jár, hogy a megtámadási határidő kérdése is feleslegessé, illetve teljesen tárgytalanná válik. [De ha a közlés *nem ilyen* eredményt hozott, úgy a (megtámadási) határidő érintetlenül fennáll tovább, és legfeljebb a Ptk. 326—327. §-ai értelmében módosulhat.]

Összegezve: A Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsának — Beck professzor által lényegében helyeselt — P. törv. eln. 20,194/1964/5. sz. határozatára egy eseti és két elvi jellegű, egyaránt komoly, lényeges észrevétel (kifogás) tehető:

1. A határozat a kereseti kérelmen túlterjeszkedve olyan jogcím szempontjából bírálta el a pert, amit maga a felperes nem érvényesített. Ez egymagában is egy újabb — immár *harmadik* — törv. óvás (SZUPER-szuperóvás?) okául szolgálhat.

2. A határozat a megtámadás közlését „eredményesnek" minősítette, habár az egyáltalán nem vezetett a felek közti jogvita — *per nélkül* való — rendezésére. Mert a felperes az igényének tényleges kielégítéséhez a közlés, illetve az alperes válasza után is csak bírósági eljárás — per — után juthatott. (Ugyanúgy, mintha az alperestől nem kapott volna semmi választ.)

3. A határozat, bár a felperes keresetét „megtámadási" keresetnek minősítette, annak megindítási határidejéül mégsem a törvény szerinti egy évet, hanem ahelyett — a megtámadás közlésének „eredményességére" hivatkozva — az általános elévülési időt (5 évet) állapította meg, amilyen megtámadási határidőt a törvény egyáltalán nem ismer.

II.

Az első törv. óvás indokolása ama bevezető részének ismertetése után — mely szerint a Ptk. 582. §-a nem terjed ki az életben és az ítélkezési gyakorlatban sorozatosan felvetődő arra a kérdésre, hogy miként alakul a házastársak között a házasságkötés előtt, vagy után létrejött ajándékozási szerződés jogi sorsa akkor, ha a házassági együttélés megszűnik, vagy a bíróság a házasságot felbontja — a cikkíró megjegyzi: „Közelebbről azonban az 582. § (2) bekezdésének ezt a megszorító értelmezését sem az óvás, sem az óvási határozat nem fejtegeti."

Az a körülmény, amelyre a cikk e szerény megjegyzése utal, szerintem elvi szempontból igen nagy figyelmet érdemel, úgyhogy semmiesetre sem lehet felette oly könnyedén „átsiklani", mint ahogy a cikkíró tette.

Miről van ui. szó? Arról, hogy — mivel a Ptk. 582. §-a — úgy, amint a törv. óvás, illetőleg határozat maga is mondja — *„a szerződés alanyaira tekintet nélkül"* szabályozza azt a két esetet, amikor az ajándékozó az ajándékot visszakövetelheti, vagy, más szóval: minthogy a Ptk. idézett §-a *mindenkire*, tehát a (volt) jegyes-, illetve házastársakra is kiterjedő rendelkezéseket tartalmaz, és mivel a (volt) jegyes-, ill. házastársak közt történt ajándékozásokra nézve más — az általánostól eltérő — törvényes rendelkezés egyáltalán nincs — a Legfelsőbb Bíróság I., illetve elnökségi tanácsa a jegyes- vagy házastársak egymásnak adott ajándékai visszakövetelése tekintetében egy *új különleges jogszabályt hozott létre*. Mert akárhogy is nézzük, forgatjuk a dolgot, a törv. óvásból, ill. határozatból — lényegként — mindenképpen az „jön ki", hogy: az ajándékozó a volt jegyesének, vagy

(volt) házastársának (a jegyesség, ill. házasság alatt) nyújtott ajándékot nemcsak a Ptk. 582. § (2) bek.-ében megjelölt „súlyos jogsértés" esetén követelheti vissza, hanem ilyen jogsértés hiányában is visszakövetelheti, mégpedig a Ptk. 210. § (3) bek. szerint, az ajándékozási szerződésnek *téves feltevésre* alapított megtámadása útján.

A Ptk. 210. § (3) bek. szerinti megtámadás lehetősége, természetesen, fennáll mindenféle szerződés, így az ajándékozási szerződés tekintetében is. De amint általában, úgy az ajándékozási szerződéssel kapcsolatban is „téves feltevés" tárgya csak valamely, *a szerződő felek akaratától nem függő, külső* dolog vagy körülmény (tény) lehet; a feleknek a szerződéskötés után bekövetkező (felmerülő), különböző irányú saját akarat-elhatározása, cselekvése, illetve magatartása, így pl. a házaséletük belső vitele, rövidebb vagy hosszabb ideig való fenntartása (tartóssága) nyilván nem vonható a „téves feltevés" fogalom-, illetve tárgy-körébe, mert hiszen az ezekre vonatkozó feltevésüket — várakozásukat — rendszerint a felek maguk teszik utóbb „tévessé", helyesebben ők maguk hiúsítják meg erkölcs- vagy jogsértő viselkedésükkel, cselekedeteikkel.

Az úgyszólván soha elő nem forduló szerződési kifejezésre juttatástól (kikötéstől) eltekintve, *azt,* hogy a jegyes-, ill. házastársak az ajándékozási szerződést *kölcsönösen* a házasság megkötésének, illetőleg a házasságuk *tartósságának feltevésében* kötötték, egyébként sem lehetne soha konkrét bizonyítás útján megállapítani, hanem egyszerűen *vélelemként* kellene elfogadni és érvényesíteni.

Ezt, éppen ezt teszi a törv. óvás (határozat) is, amikor a Ptk. 210. § (3) bek.-ével kapcsolatos álláspontjának kifejtése után így folytatja: „A perbeli esetben a felperes és az I. r. alperes között az ajándékozási szerződés *nyilvánvalóan* abban a feltevésben jött létre, hogy házasságot kötnek és az tartós lesz. *Nyilvánvaló* az is, hogy tartós házasság feltevésének hiányában a szerződés közöttük létre sem jött volna."

A törv. óvás, ill. határozat azonban a továbbiakban teljesen elhagyja a vélelmezett „téves feltevés" vonalát, és, amint Beck Salamon is megállapítja, „visszacsúszik az egyébként elejtett vétkességi-felróhatósági szempontra."

Az eddigi eredmény tehát az, hogy: a szóban forgó törv. óvás, ill. határozat a valójában ajándék-visszakövetelési problémát a Ptk. 210. § (3) bek-ével kapcsolva össze a szerződés-megtámadási konstrukció révén az igény érvényesíthetőségének idejét egy évre korlátozta — szemben a Ptk. 582. §-ával, amely ilyen határidőkorlátozást egyáltalán nem tartalmaz. Ugyanakkor annak ellenére, hogy a törvény szerint — ha a megtámadás sikeres, azaz a megtámadott szerződés érvénytelenségének megállapítását eredményezi — egyszerűen a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet kell visszaállítani, mégpedig a felek esetleges vétkességére való tekintet nélkül — a törv. óvás, ill. határozat ahelyett, hogy a törvény eme parancsát teljesítené, a feltevés meghiúsulásának szempontjából vizsgálandónak mondja a felek magatartását, és az ajándék visszaítélését (az eredeti helyzet visszaállítását) a magatartásuk milyenségétől, azaz, más szóval, a felek vétkességétől, illetőleg vétlenségétől teszi függővé. Ezáltal, ahogy erre Beck professzor cikke is utal, a törv. óvás és határozat tulajdonképpen a volt H. T. 89. §-ában foglalt régi jogszabályt eleveníti fel, de — minden indokolás nélkül — túlmegy még azon is, amennyiben az ajándék visszakövetelését olyan esetben is lehetővé teszi, midőn a házasság felbontását nem kizárólag a megajándékozott fél vétkessége, hanem részben az ajándékozó fél vétkessége is okozta.

A Ptk. 210. §-ával való egész operálás tehát nyilvánvalólag csak azt a célt szolgálja, hogy a bíróság valahogy áttörhesse az ajándékvisszakövetelésének mindenkire — a (volt) jegyesekre, ill. házastársakra is! — irányadó s kötelező jogcímének, a „súlyos jogsértésnek" korlátját, és lehetővé tegye a visszakövetelést olyan esetben is, amikor a jogsértés nem éri el a „súlyosnak" mondható fokot. Ezt különben maga a szóban forgó óvás, ill. határozat is kézzelfoghatóan kifejezésre juttatja, amidőn a Ptk. 210. § (3) bek.-ének megemlítése előtt arról beszél, hogy a (volt) jegyesek, ill. házastársak közt létrejött ajándékozási szerződések jogi sorsának alakulására nézve a *Csjt.* nem tartalmaz rendelkezést; azaz úgy veszi, mintha ezt az esetet a Ptk. általános jellegű 582. §-a nem szabályozná.

Így most már azt se lehet tudni, hogy a törv. óvás, ill. határozat a jegyesek vagy a házastársak közti ajándékozás esetét teljesen kiveszi-e a Ptk. 582. § hatálya alól, vagy pedig — ha adott esetben a házasság tartósságára vonatkozó (vélelmezett) feltevés az egyik fél által elkövetett *súlyos jogsértés* miatt hiúsult meg — akkor az ajándék visszakövetelésére irányuló keresetet a Ptk. 582. § (2) bek. alkalmazásával látja-e elbírálandónak.

Az elbírálásnak itt jelzett kettőssége — szerintem — aligha volna indokolható és fenntartható. Egyrészt a két megoldási konstrukció, vagyis az eredeti helyzetnek a Ptk. 210. § (3) bek. alkalmazásával szükségképpen együttjáró visszaállítása és az ajándék *visszaadására* kötelezésnek a megajándékozott magatartásától (súlyos jogsértésétől) való függése egymást kizáró ellentétben állnak; másrészt az első, mint nagyobb, tágabb körű fogalom (jogcím), mint kevesebbet, a másodikat is felöleli s ezáltal teljesen feleslegessé teszi. Tehát azt mondani, hogy a súlyos jogsértéssel kapcsolatos ajándék-visszakövetelési igény egyaránt érvényesíthető a Ptk. 210. § (3) bek. alapján *is* és a Ptk. 582. § (2) bek. alapján *is,* nyilvánvalóan lehetetlen. Erre mutat egyébként az a megfontolás is, hogy akkor nemcsak a (volt) jegyesek — házastársak közti ajándékozással, hanem ugyanúgy *mindenféle* ajándékozással kapcsolatos visszakövetelési vitánál a Ptk. 210. § (3) bek.-ének megfelelő megoldást lehetne, illetőleg kellene alkalmazni, ami elvileg a Ptk. 582. §-ának, mint teljesen szükségtelennek a félretételét, hatályon kívül helyezését jelentené.

Lehetséges azonban, s ez látszik legvalószínűbbnek, hogy a Legfelsőbb Bíróságot olyan belső szempont vezette, miszerint a szóban forgó törv. óvásban, ill. határozatban kifejtett álláspont kizárólag a (volt) jegyesek vagy házastársak

közt létrejött ajándékozásokra, és azok közül is csak az olyan esetekre vonatkozik, amelyekben a megajándékozott részéről nincs „súlyos" jogsértésnek minősíthető magatartás (cselekmény), hanem a felek közt csupán enyhébb jellegű ellentétek, sértések merültek fel.

Ha így áll, aminthogy csaknem biztosan így áll, a dolog, akkor teljesen világossá válik, hogy a Legfelsőbb Bíróság az itt tárgyalt törv. óvásban, ill. határozatban egy *új jogszabályt alkotott*, amely a Ptk. 582. §-ában foglalt általános joghoz (ius generale) viszonyítva különös jogként (ius speciale) jelentkezik.

Összefoglalva: A törv. óvás, ill. határozat tárgyát képező esetben a Legfelsőbb Bíróság által a Ptk. 210. § (3) bek. alapján megkísérelt megoldás tisztán s következetesen, azaz a törvényességnek megfelelően már az óvás (határozat) saját indokolása szerint sem vihető keresztül.

Ez világosan mutatja, hogy a (volt) jegyesek, házastársak közti ajándékozással kapcsolatban a jegyesség, ill. házasság felbontására alapított ajándék-visszakövetelési igény, mint probléma, már eleve nem vonható a Ptk. 210. § (3) bek. alkalmazási körébe, hanem ez a probléma szükségképpen s a bírói ítélkezésben is megmásíthatatlanul az ajándék *vétkességi* (felróhatósági) alapon való *visszakövetelésének* keretében, azaz kizárólag a Ptk. 582. §-ának alkalmazásával oldható meg.

III.

Az érdemi problémának az előzők szerinti megfontolása, boncolgatása nyomán, természetszerűleg, egyéb — terminológiai, perjogi stb. kérdések is előbukkannak. Így nem lehet csodálni, ha a cikkíró Beck Salamon professzornak „szemet szúrt" az is, hogy a keresetet tartalmi szempontból „ingatlan-illetőség tulajdona iránti" keresetnek jelölték meg.

A cikkíró oly nézetet fejt ki, hogy a felperes kereseti igényét a Ptk. 580. § alá eső igénynek kellene minősíteni. Szerintem azonban a konkrét tényállás erre nem nyújt megalapozott, törvényszerű lehetőséget. Meg kell ui. állapítani pontosan, hogy mikor, hogyan és mire nézve jött — ha jött — létre ajándékozási szerződés a felperes és az I. r. alperes között.

A perbeli ingatlan-illetőséggel kapcsolatban szerződési *okirat* a perben csak *egyetlenegy* van, nevezetesen az, amelyben egyfelől J. F. II. r. alperes, mint *eladó*, másfelől a felperes és volt felesége, az I. r. alperes, mint *vevők*, szerepelnek. *Ez* a szerződés a felperes és az I. r. alperes egymásközti viszonyára nézve semmitsem tartalmaz, eltekintve attól, hogy a kettejük közös vételéről van benne szó. Ezzel az okirattal tehát a felperes és az I. r. alperes közt ingatlan-illetőség ajándékozására irányuló szerződés (kötelmi jogviszony) nyilvánvalólag *nem* létesült. — Következőleg *ennek* az okiratnak az alapján az I. r. alperes egyáltalán *nem* érvényesíthet a felperes ellen *ajándékozási szerződés teljesítése* iránti igényt, és ugyanúgy a felperes számára sem szolgálhat ez az okirat (*adásvételi* szerződés!) ajándékozási szerződés megtámadásának, vagy ajándék visszakövetelésének, avagy ajándékozási szerződés teljesítése megtagadásának (Ptk. 580. §) tárgyául, illetve kiindulási alapjául az I. r. alperessel szemben.

A törv. óvás ezen az egész problémán a következő párszavas utalással „...ő (ti. a felperes) az *adásvételi* szerződés *keretében* létrejött ajándékozási szerződést..." siklik át, vagyis úgy veszi, hogy a kérdéses adásvételi szerződés a felperes és az I. r. alperes közt létrejött ajándékozási szerződést is foglal magában, de ugyanakkor semmitsem mond arról, hogy ennek az ajándékozási szerződésnek mi volt a tárgya: maga az 1/6 ingatlan-illetőség-e, vagy pedig az annak megfelelő vételár-rész (pénzösszeg), amit a felperes még az I. r. alperes eljegyzése előtt a többivel együtt a sajátjából teljesen kiegyenlített volt.

A konkrét tényálláshoz képest — szerintem — legfeljebb arról lehet szó, hogy a felperes az általa kifizetett *vételár (pénzösszeg) felerészével ajándékozta meg* az I. r. alperest, mint akkori jegyesét, és — ebből következően — a felperes az ajándékozott összeg helyébe lépett, illetőleg tkvi bejegyzéssel még csak ezután „lépendő" 1/6 ingatlanrészt csakis a Ptk. 582. § (2) bek. alkalmaz(hat)ása esetén követelhetné vissza, míg a Ptk. 210. § (3) bek. és a 237. § alkalmazása mellett — a felperes — kizárólag az ajándékozott pénzösszeget magát kaphatja vissza, amivel kapcsolatban elvileg még az is lehetséges, hogy a bíróság ezt az összeget egészben vagy részben — a felperes helyett — az állam javára ítéli meg.

De érdemes magát a felperes kereseti kérelmét is közelebbről megvizsgálni. A felperes — annak az előadása (állítása) után, hogy a perbeli ingatlan 1/3-ának a felét „ő ajándékként juttatta az I. r. alperesnek" — az I. r. alperesnek az ajándékozásra érdemtelenné válása alapján azt kérte kimondani, hogy: a J. F.-el kötött adásvételi szerződésnek az I. r. alperesre vonatkozó része hatálytalan, és az I. r. alperes tűrni tartozik, hogy a tkvileg nevén „állandó" 1/6 ingatlan-résznek tulajdonjoga az ő (felperes) javára jegyeztessék be.

Tehát a felperes:

a) nem kérte az általa állított 1/6 ingatlan-ajándékozás *érvénytelenítését* sem a Ptk. 210. § (3) bek., sem más jogszabály alapján, hanem

b) a J. F.-el kötött adásvételi szerződés hatálytalanítását kérte az I. r. alperesre vonatkozóan, vagyis az I. r alperes (vevő) és J. F. (eladó) közt létrejött szerződést kérte *hatálytalanítani;* végül

c) azt kérte, hogy *ha majd* az I. r. alperes által J.-től megvett 1/6 ingatlan tkvileg az I. r. alperes nevére *került*, akkor *majd* az I. r. alperes tűrje stb....

Ad a) Ezzel kapcsolatban fentebb már kifejtettem álláspontomat.

Ad b) Habár a felperes és az I. r. alperes együtt szerepelnek vevőkként a J. F. eladóval kötött adásvételi szerződésben, ez a szerződés — amint már előbb is rámutattam — a felperes és az I. r. alperes közt nem hozott létre semmiféle szerződéses (kötelmi) jogviszonyt; ugyanakkor az ingatlan $^1/_6$ része tekintetében az I. r. alperes és J. F. közt olyan, lényegében önálló szerződés jött létre, amelyhez viszonyítva a felperes kívülállónak, 3-ik személynek tekintendő.

Vajon a felperes, mint ilyen 3-ik személy, megtámadhatja-e valaminő jogcímen az I. r. alperes és J. F., II. r. alperes, egymásközti szerződését, és kérhette-e ő — a kívülálló — ennek a szerződésnek a ha-

tálytalanítását?! — Erre a kérdésre, azt hiszem, egész könnyű válaszolni. Az egyszerű, kézenfekvő válasz ui. az, hogy nincs sem a Ptk.-ban, sem egyebütt olyan jogszabály, amely felperesnek a szóban forgó megtámadási jogot bármiként biztosítaná. (A Ptk. 203. § alkalmazása itt, természetesen, szóba sem jöhet.)

Ad c) A felperes egész jól tapintott rá arra, hogy a J.-vel kötött szerződés alapján előbb az I. r. alperesnek is tkvi tulajdonossá kell lennie (az 1/6 ingatlan- illetőségre nézve), mert enélkül tkvi akadályba [„elődˮ — auctor-kellék! 54/1960. (XI. 27.) Korm. sz. r. 20. § (1) bek.] ütköznék az általa igényelt „tkvi szolgáltatás" teljesítése, illetőleg a javára szóló tulajdonjog-bejegyzés I. r. alperes részéről való „tűrése". Ebből azonban az következik, hogy a felperesnek vagy magának kellett volna még a per megindítása előtt a szerződést benyújtania a vevők tulajdonjogának bejegyzése végett, vagy pedig azt, mint közös okiratot, ugyanezen célból az I. r. alperes rendelkezésére bocsátania. Ámde mindez csak úgy lehetséges, azaz csakis akkor vezethet eredményre, ha a J.-vel kötött szerződés *változatlanul érvényben marad,* mert hiszen ha annak az I. r. alperesre vonatkozó része „hatálytalaníttatik", akkor a tkvi hatóság az I. r. alperes javára tulajdonjogot nem fog bejegyezni. Tehát: a szerződésnek az I. r. alperes tekintetében való hatálytalanítása iránti kérelem és a bejegyzés tűrése iránti kérelem együtt semmiképp sem állhat meg, azaz egymást nyilvánvalólag kizárják. — Közbevetőleg meg kell itt jegyezni azt is, hogy a tűrésre irányuló kérelem mindig csak másodlagos lehet, azaz csak arra az esetre szólhat, ha a kötelezett önként nem adja ki a tkvi bejegyzésre alkalmas okiratot. Viszont ilyen okirat csakis már bejegyezve levő, vagy egyidejűleg bejegyzésre kerülő személy („elődˮ!) által kiállított okirat lehet. —

Az elnökségi tanács határozatának rendelkező-része csupán az első törv. határozat, valamint a két alsófokú ítélet hatályon kívül helyezéséből és az elsőfokú bíróságnak új eljárására s új határozat hozatalára utasításából áll, és csak a határozat indokolása tartalmazza azt a megállapítást, hogy: „A felperesnek az elévülési időn belül érvényesített kereseti igénye tehát alapos annyiban, hogy az általa jogszerűen megtámadott ajándékozási szerződés a Ptk. 235. § (1) bekezdésének értelmében a megkötésének időpontjától kezdődő hatálylyal érvénytelenné vált."

S az itt említett ajándékozási szerződés alatt az indokolás közvetlenül megelőző bekezdése szerint az elnökségi tanács „a felperes részéről a II. r. alperessel kötött adásvételi szerződésbe *ágyazott* ajándékozási szerződést" ért.

A cikkíró megjegyzi ugyan, hogy az „a perjogi álláspont", melyből kifolyólag az elnökségi tanács csupán hatályon kívül helyezés stb. iránt rendelkezett, „kimerítő indokolásban nem részesül"(t), utóbb azonban „mindenképpen helyeslendőnek" mondja, hogy „az óvási határozat részítélet helyett az új eljárás feladatává tette, hogy az alperes részéről emelt követelést tisztázza és a netán megítélendő ellenkövetelés kielégítéséhez kötötte a telekkönyvi bejegyzés kérésére való jogosultságot."

Az adásvételi szerződésbe „ágyazott" ajándékozási szerződésre vonatkozó észrevételeimet, illetve álláspontomat az előzőkben már kifejtettem. Itt külön még csak arra mutatok rá, hogy az idézett indokolás-rész szerint az elnökségi tanács az ajándékozási szerződést *a felperes* és a II. r. alperes (J. F.) egymással kötött adásvételi szerződésébe „ágyazottnak" mondja, azaz úgy veszi, mintha a kérdéses szerződésben az *I. r. alperes* egyáltalán nem szerepelne — ez pedig semmiképp sem érthető meg és fogadható el. (Még azzal a minden ténybeli és jogi alapot nélkülöző fikcióval sem, hogy: az I. r. alperes, mint vevő, és a II. r. alperes, mint eladó, — egymásközti — adásvételi szerződése a felperes, mint ajándékozó, és az I. r. alperes mint megajándékozott, közötti ingatlan-ajándékozási szerződés volt, illetőleg ennek „tekintendő".)

De, mindezt hagyva: *ajándékozási* szerződéssel kapcsolatban „a szerződéskötés előtt fennállott helyzet visszaállításánál" szóba jöhet-e egyáltalán a megajándékozott valaminő ellenkövetelése, mégpedig úgy, hogy az ajándék visszajuttatása ettől tétessék függővé? Hiszen az ajándékozás nem visszterhes szerződés. Ott az egyik fél *csak ad,* s a másik fél *csak kap.* Tehát ha — az eredeti helyzet visszaállításánál — ezen a jogilag eleve meghatározott kereten bármiként túllépnek, az már valójában nem az ajándékozási szerződés-kötés előtti helyzet visszaállítása, hanem valami más jogviszony tekintetében való restitutio, pl. jogalap nélküli gazdagodás megtéríttetése, vagyonközösség megszüntetésével kapcsolatos igény kielégítése, esetleg károkozás helyrehozatala, vagy egyéb hasonló jogi rendezés.

Az elnökségi tanács határozata — szerintem — az alsófokú bíróságokat mindenképp nehéz helyzetbe hozta. A határozatban — az indokolás legvégén — megadott utasítás szerint ui. a bíróságnak „a felperest fel kell jogosítania arra, hogy a követelés (ti. az I. r. alperes ellenkövetelése) kielégítésének ellenében és annak hiteltérdemlő igazolása mellett kérelmezhesse azt, hogy a Debrecenben, 1959. március 20-án egyrészről J. F. eladó, II. r. alperes, másrészről pedig a felperes és az I. r. alperes vevők között létrejött adásvételi szerződés alapján a tulajdonjog a megvett 1/3 ingatlan-illetőségre nézve egyedül az ő javára jegyeztessék be telekkönyvileg."

Ennek az utasításnak a teljesítése azonban — az előzőkben kifejtett okokból — telekkönyvi-jogilag lehetetlen, s így az alsóbíróság a kapott utasítás nyomán törvényszerű, végrehajtásra alkalmas ítéletet már eleve nem hozhat. A tkvi hatóság a neki feltétlenül bemutatandó adásvételi szerződés alapján — ha az az I—II. r. alperesek egymásközti viszonylatában netán hatálytalaníttatik is — csak azt teheti, hogy — mivel a most jelzett hatálytalanítással a felperes vevői illetősége nem emelkedik ipso iure 1/6-ról 1/3-ra — a felperes tulajdonjogát csak a reá eső 1/6 rész tekintetében jegyzi be, a másik 1/6 tekintetében pedig elutasítja a felperes bejegyzés iránti kérelmét. Így azután e másik 1/6 részre nézve vagy újabb szerződést kell a felperesnek és a II. r. alperesnek egymással kötniük, vagy pedig az I. r. alperes, mint megajándékozott, telekkönyvön kívül szerzett (?) tulajdonjogának feltüntetése mellett az ajándékozás érvénytelensége folytán — az eredeti helyzet vissza-

állítása jogcímén kellene — ha lehetne — a felperes tulajdonjogát bejegyezni Ámde ez az utóbbi teljesen lehetetlen, mert hiszen tkvileg az eredeti helyzet visszaállítása kizárólag J. F. eladó tulajdonjogának (bejegyzésének) visszaállítását eredményezhetné, minthogy elődként a telekkönyvben (csak) ő szerepel, a felperes egyáltalán nem.

Szóval, megakad minden azon, hogy a felperes és az I. r. alperes közt *ingatlanra* vonatkozó, akár érvényes, akár érvénytelen ajándékozási szerződés egyáltalán *nincs, nem jött létre.* Ebből a semmiből pedig a bíróság sem csinálhat valamit — sem a „beleágyazva" kifejezés varázs-szavával, sem egyéb módon. Viszont semmivé sem teheti azt, ami van, ti. az adásvételi szerződést az I. és a II. r. alperes közt (az 1/6 ingatlan-illetőség tekintetében), ha arra maguknak *ezeknek* a feleknek *egymásközti* viszonyában törvényes ok nincsen. (Ebből a szempontból ui. teljesen közömbös, hogy a felperes, valamint az I. r. alperes, mint vevők, által megkötött adásvételi szerződés *mögött* az ő egymásközti viszonyukban mi volt és mi lett.)

Persze, ha az eljáró alsóbíróságoknál ezek az aggályok, illetőleg szempontok nem fognak felmerülni, hanem megelégszenek a felülről kapott utasítás betű-szerinti követésével, úgy „simán" lebonyolódhatik minden az elnökségi-tanácsi határozat szellemében. Ámde — szerintem — a konkrét esettel kapcsolatos *elvi* kérdések ezzel még távolról sem lesznek megnyugtatóan és véglegesen elintézve.

*

Befejezésül: Amint ebből a kissé hosszúra sikerült hozzászólásból látható, én nem tudtam megelégedni, mint az igen tisztelt cikkíró, „a képtári kalauz" szerény szerepével, sőt a cikkíró egyes lényegbevágó helyesléseit nem helyeselni is bátorkodtam. Egyébként pedig, mint egyszerű gyakorló jogásznak, a cikk keltette általános benyomásom, illetve meggyőződésem az, hogy a bíróságok gyakorlati (ítélkezési) munkájának a tudomány részéről sokkal intenzívebb, mélyrehatóbb, s ugyanakkor kevésbé elnéző, kíméletes kritikára van szüksége.

Hraskó Gyula

Külföldi szabadalmi és védjegyjog

Mindig haszonnal jár, ha egy mű olyan területre vezeti el az olvasót, amely az általános jogászi érdeklődésen kívül esik, különösen, ha az a figyelmet olyan kérdésekre irányítja rá, amelyek a gyakorlati élettel szoros kapcsolatban állnak.

Ilyen munka a „Külföldi szabadalmi és védjegyjog", amely *Vida Sándor* szerkesztésében az elmúlt évben látott napvilágot.* A munka szerzői kollektíva alkotása, a szerzők csaknem kivétel nélkül szabadalmi ügyvivők, tehát olyan személyek, akik a kérdések helyes elbírálásához műszaki alapképzettségük mellett, kellő jogi ismeretekkel is rendelkeznek.

A munka két részre oszlik. Az Általános rész mindenekelőtt a szabadalommal és annak főbb rendelkezéseivel foglalkozik. Abból indul ki, hogy a szabadalmi jog, mint az iparjogvédelem egyik ága, a jogászok többsége számára idegen terület, aminek oka főként az, hogy a szabadalmi jog kérdéseinek tárgyalása alapos műszaki ismereteket is feltételez, amelyek nélkül a feltalálók gondolatkörébe való bekapcsolódás és az egyes találmányok különböző vonatkozásainak elbírálása szinte lehetetlen. Éppen ezért súlyt helyez az alapfogalmak kellő kifejtésére, így többek között foglalkozik a szabadalom mibenlétével, annak formai és tartalmi meghatározásával, a szabadalmi jog területén irányadó különböző elvek (feltalálói, bejelentői, területi, stb. elv) érvényesülési körével, a szabadalom céljával és hatályával. Felveti a kérdést, hogy vajon minden találmány szabadalmazható-e és nyomban megjegyzi, hogy ez a kérdés az iparjogvédelem egyik legbonyolultabb és igen különféle elbírálás alá eső problémája. A fő nehézség abban áll, hogy a találmány mint olyan nem határozható meg és az erre irányuló kísérletek a nagy irodalmi anyag ellenére mind ez ideig eredménytelenek maradtak. Rámutat arra, hogy a modern szabadalmi jogrendszerek a szabadalmazható találmányt illetően az ipari értékesíthetőség fogalmát mind tágabban értelmezik és ezzel megnyitják a lehetőséget olyan találmányok szabadalmaztatása előtt, amelyek a gyáripar vagy kézműipar keretén kívül esnek. Vannak viszont negatív feltételek, amelyek a találmány szabadalmazhatóságát kizárják. Így általában nem szabadalmazható az olyan találmány, amelynek gyakorlatba vétele a fennálló törvényekbe, rendeletekbe vagy a jó erkölcsbe ütközik, nem szabadalmazhatók továbbá a felfedezések és ezeknek körén belül a tudományos tantételek és elvek, mégha egyébként iparilag értékesíthetők is és a szabadalmazhatóság feltételeinek különben megfelelnek. Részletesen foglalkozik a munka a szabadalom megszerzésének, fenntartásának és megszűnésének feltételeivel, a szabadalmak nemzetközi vonatkozásaival és ezeken belül a szabadalmi jogrendszerekkel.

Az Általános rész II. fejezete a külföldi védjegyjog egyes alapkérdéseit tárgyalja. Ezzel kapcsolatban ki kell emelni a munka pontos disztinkcióit az egyes alapfogalmak elhatárolásánál, ami a helyes tájékozódást nagymértékben elősegíti. Részletesen foglalkozik a védjegy fogalmának meghatározásával, a védjegyhez való jog megszerzésével használat és bejelentés útján, a bejelentés előfeltételeivel, a védjegy lajstromozásával, az árujegyzékkel, az abszolút lajstromozást gátló okokkal, a védjegy átruházásával, a licenciával, a bitorlással, majd e rész lezárásaképpen a fejlődés irányát ecseteli.

A munka második része (Különös rész) a tételesjogokat alapul véve, részletesen ismerteti 72 állam szabadalmi jogát, használati mintajogát, védjegyjogát és mintaoltalmi jogát. A feldolgozás szempontjai egységesek, ami a jogösszehasonlító vizsgálatokat nagymértékben elősegíti. Jó szolgálatokat tesznek az egyes országokra vonatkozó összehasonlító táblázatok, amelyek a nagyszámú adat tekintetében való tájékozódást igen megkönnyítik.

Mindent egybevetve, a szerzők hasznos szolgálatot tettek e munka összeállításával egyfelől növekvő külkereskedelmi forgalmunkra tekintettel, amely a magyar találmányok és védjegyek oltalmát — amint erre a szerzők előszavukban maguk is rámutatnak —, egyre több

* *Beliczay András, Bernauer Magda, Horváth Gyula, Dr. Palágyi Tivadar, Polner Ödön, Somfai Éva, Somorjai Ottó, Szász Tibor, Dr. Vida Sándor:* Külföldi szabadalmi és védjegyjog. Bpest, 1964. Felsőoktatási jegyzetellátó vállalat, 490 old.

országban szükségessé teszi, és így fontos népgazdasági érdek a szabadalmi és védjegyjog leglényegesebb kérdéseinek ismerete. Ezen túlmenően azonban a munka azáltal, hogy a világnak csaknem minden tájára kiterjedő részletes jogszabályi anyagot közöl, megkönnyíti azoknak a kutatóknak a munkáját is, akik a szabadalmi és védjegyjog egyes elméleti kérdéseit kívánják vizsgálni, mert elősegítik az egyes rendszerek tekintetében való gyors eligazodást, a sokszor szerteágazó és bonyolult anyag átfogó ismeretét, ami az egyes részletkérdések tekintetében való helyes tájékozódás szempontjából is elengedhetetlen.

Mindezeknél fogva a munkát a szerzők hasznos és eredményes vállalkozásának tartjuk.

Trócsányi László

Az európai szocialista államok jogalkotása

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

A Német Demokratikus Köztársaságban csak az államigazgatási jog és a munkajog az a két jogterület, amely ebben a félévben új jogszabályanyag vonatkozásában többé-kevésbé gazdagnak mondható. Ez a megállapítás azonban nem jelenti azt, hogy egy-egy jogágban — mint például a családjogban az ifjúsági törvény, vagy a nemzetközi jogban az ott majd említendő négy jogszabály — ne jelent volna meg a szabályozott kérdés súlyánál és fontosságánál, illetve a jogszabály átfogó jellegénél fogva jelentős jogszabály. Tekintsük át azonban az 1964. első félév anyagát a szokásos jogági beosztásban.

Az *államigazgatási* jog területéről mindenekelőtt a tervgazdálkodással kapcsolatosan kiadott újabb és fontosabb jogszabályokról kell szóljunk. Ezek közül is említsük első helyen azt a minisztertanácsi irányelvet, amely *a Pénzügyminisztérium fő feladatait és felelősségét* szabályozza a népgazdaság tervezésének és irányításának új gazdasági rendszerében. (GDDR. II. 1964. 9. sz.) Ugyancsak ezt a területet érinti az a minisztertanácsi határozat, amely újabb és azonnal végrehajtandó intézkedéseket léptet életbe *a beruházások tervezésének előkészítése és végrehajtása* területén. (GDDR. II. 1964. 28. sz.) Az állami vállalatok, illetve az árképzés területét két fontosabb jogszabály érintette. Minisztertanácsi rendelet szabályozta a *minimális haszon kezelését, illetve a terven felüli veszteségek finanszírozását a Népgazdasági Tanácsnak alárendelt vállalatoknál* (GDDR. II. 1964. 27. sz.); a másik hasonló szintű jogszabály lerögzítette azt a követelményt, hogy az *árképzésnek* a jövőben a Német Mérésügyi és Minőségellenőrző Hivatal *minőségi osztályozása szerint* kell történnie. (GDDR. II. 1964. 14. sz.)

Külkereskedelmi vonatkozásban ugyancsak két minisztertanácsi rendelet látott napvilágot ebben a félévben. Az egyik a *nagy ipartelepek közvetlen behozatalát* szabályozta (GDDR. II. 1964. 29. sz.), a másik, amely időben is később jelent meg, a *külkereskedelem folytatását* szabályozta, illetve az 1958. január 9-én e tárgyban kiadott jogszabály alapelveit módosította (GDDR. II. 1964. 38. sz.).

A bányászati és energiaügyi igazgatás területéről vezető helyen kell megemlíteni a Német Demokratikus Köztársaság *atomenergia törvényének módosítására alkotott* törvényt, amely az alaptörvény 3., 9. és 11. paragrafusát módosította. (GDDR. I. 196. 1. sz.) A bányászok, a műszaki és kereskedelmi *személyzet helyzetét, valamint a termelési viszonyok javítását* a Német Demokratikus Köztársaság valamennyi bányászati ágában mint már az előző években többször is, minisztertanácsi rendelet szabályozta az új követelményeknek és feltételeknek megfelelően (GDDR. II. 1964. 43. sz.).

Térjünk rá ezek után a mezőgazdasági igazgatást érintő fontosabb jogszabályokra. Ha ezen a területen olyan átfogó jogszabályt keresünk, amely az egész mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos elméleti és gyakorlati iránymutatásokat a legmesszebbmenő részletességgel tartalmazza, akkor fel kell hívni a figyelmet *a VIII. Német Parasztkongresszus javaslataira*, amelyet a Német Demokratikus Köztársaság minisztertanácsa számára adott (GDDR. II. 1964. 58. sz.). Szervezeti vonatkozásokban három magasabb szintű jogszabály intézkedett. Módosításra került a *berlini Mezőgazdaságtudományi Akadémia alapszabálya* (GDDR. II. 1964. 60. sz.); állami bizottság felállítására került sor, amelynek feladata foglalkozni *a mezőgazdasági technikával és a mezőgazdaság anyagi és műszaki ellátásának* kérdéseivel; harmadiknak említsük meg a jogszabályok közül a *Meteorológiai Szolgálat alapszabályát* (GDDR. II. 1964. 15. sz.). A konkrét mezőgazdasági munkálatok vonatkozásában meg kell említeni azt a minisztertanácsi határozatot, amely 1964. évre szabályozza *a tavaszi vetések és növényápolási munkák előkészítését és elvégzését* (GDDR. II. 11. sz.). Ugyancsak minisztertanácsi határozat szabályozta a *takarmány termelésének, raktározásának és a velük folytatott kereskedelemnek különféle kérdéseit* (GDDR. II. 1964. 14. sz.). A nagyüzemű mezőgazdálkodásban *a növényvédelem területén* nélkülözhetetlen *a repülőgépek alkalmazása*, az ezzel kapcsolatos kérdéseket elsősorban *tarifális vonatkozásban* ugyancsak miniszteri rendelet szabályozta (GDDR. II. 1964. 18. sz.).

A közlekedésügyi igazgatás területén említjük meg első helyen a *Posta- és Távhírközlési Minisztérium alapszabályát*, amelyet minisztertanácsi rendelet formájában tettek közzé a hivatalos lapban (GDDR. II. 1964. 29. sz.). A vasúti közlekedés kérdéseit két minisztertanácsi rendelet szabályozta; az egyik az *Állami Vasútfelügyeletről* (GDDR. II. 1964. 44. sz.), a másik a *vasúti kocsi be- és kirakodási csomópontok forgalmának további fejlesztéséről* (GDDR. II. 1964. 52. sz.) szól. — A közúti közlekedés különféle kérdéseinek szabályozása állandóan aktuális problémát jelent a jogalkotó számára. A Német Demokratikus Köztársaságban is három olyan fontosabb jogszabályt regisztrálhatunk ebben a félévben, amely az ezzel kapcsolatos kérdésekkel foglalkozik; az első *a közúti közlekedésben tanúsítandó magatartásról* (GDDR. 1964. 49. sz.), a második *a közúti közlekedésben a biztonság emelésére* vonatkozó intézkedésekről (GDDR. II. 1964. 49. sz.), és a harmadik pedig *személyeknek és közlekedési eszközöknek a közúti közlekedésben való részvétele engedélyezéséről* (GDDR. II. 1964. 50. sz.) szól. Mind a három

jogszabály minisztertanácsi határozat formájában látott napvilágot.

Amíg az építésügyi igazgatást csak egy, éspedig az *Állami Építésügyi Felügyelőség feladatairól és munkájáról* szóló minisztertanácsi rendelet (GDDR. II. 1964. 51. sz.) képviseli, addig jóval nagyobb számú joganyag jelent meg az egészségügyi igazgatás területén. Itt is azt a szokásos módszert követjük, hogy először a szervezési kérdéseket szabályozó joganyagot említjük meg. Minisztertanácsi rendeletek formájában napvilágot látott *a Sport és Technikai Társaság alapszabálya* (GDDR. II. 1964. 60. sz.), a Német Demokratikus Köztársaság *Állami Sugárvédelmi Központjának alapszabálya* (GDDR. II. 1964. 6. sz.) és *Gyógyszervizsgáló, Gyógyszerügyi és Gyógyszertárügyi Intézet alapszabálya* (GDDR. II. 1964. 56. sz.). Újból szabályozásra került *a gyógyszerek forgalma*, mégpedig törvényi szinten (GDDR. I. 1964. 7. sz.) és *a mérgek forgalma* utasítási szinten (GDDR. II. 1964. 31. sz.). Konkrét egészségügyi intézkedést tartalmaznak ezen a területen viszont azok a jogszabályok, amelyek a lakosságnak fertőző betegségek, illetve járványok elleni védelmét célozzák. Ilyenek: *a tuberkulózis megelőzése és leküzdése* (GDDR. II. 1964. 42. sz.), *a tetanusz mérgezések elleni védőoltások alkalmazása* (GDDR. II. 1964. 31. sz.), *himlő elleni védőoltások alkalmazása*, végül pedig a *gyermekek és fiatalok diftéria, tetanusz és szamárköhögés elleni védőoltása* (GDDR. 62. sz.) tárgyában kiadott miniszteri rendeletek.

Az oktatásügyi igazgatás vonalán a szervezeti kérdéseket az a minisztertanácsi határozat képviseli, amely az ifjúság ügyeivel foglalkozó hivatal mellett *Tudományos Tanács szervezését* írta elő, s egyben közzétette ennek alapszabályát is (GDDR. II. 1964. 23. sz.). Kivonatosan jelent meg a hivatalos lapban *a hivatásképzés tervezésének és irányításának javításáról* szóló jogszabály, amely nemcsak az Állami Tervbizottságnak az ezen a téren jelentkező feladatait, hanem az egyéb központi állami szervek, a gazdasági tanácsok, a mezőgazdasági tanácsok, a vállalatok stb. e téren jelentkező feladatait is tartalmazza (GDDR. II. 1964. 61. sz.). Az *iskolaügy további szocialista fejlesztésére* is sor került a félévben, éspedig az e tárgyban kiadott jogszabály az 1959. évben megjelent törvényt főleg nemzetiségi vonatkozásban (Sorb-iskolák) fejlesztette tovább (GDDDR. II. 1964. 55. sz.).

Végül, de nem utolsó sorban, meg kell emlékezni a honvédelmi és a társadalmi rend védelmének igazgatása területén megjelent jogszabályokról. Ebben a vonatkozásban első helyen az a minisztertanácsi rendelet áll, amely *a Német Demokratikus Köztársaság államhatárainak védelméről* szól. (GDDR. II. 1964. 34. sz.). Ezzel szerves összefüggésben megjelent a Német Demokratikus Köztársaság *határterületeire és határvizeire* vonatkozó rendelet (GDDR. II. 1964. 34. sz.), amely részletesen szabályozza az idevonatkozó kérdéseket. Így a határsáv kérdését, a határsávval és azon belüli közlekedés részleteit, valamint azokat a különleges szabályokat, amelyek Nyugat-Berlinnel és a Nyugatnémet Szövetségi Köztársasággal való érintkezés részleteire vonatkoznak. A határvédelemmel kapcsolatos feladatok növekedése tette indokolttá, hogy az *önkéntes kisegítő személyek felvételét és tevékenykedését a néprendőrségnél, valamint a határőrségnél* minisztertanácsi rendelettel szabályozzák (GDDR. II. 1964. 30. sz.). Minisztertanácsi rendelet szabályozta a *zsoldfizetésről* szóló rendelkezéseket (GDDR. II. 1964. 60. sz.), valamint *a fegyveres szervezetek részére történő szállítások és szolgáltatások ügyét* (GDDR II. 1964. 37. sz.). Mielőtt az e területen megjelent jogszabályok ismertetését befejeznénk, említsük meg még azt a jogszabályt is, amely *földmérési, légi fényképezési, topográfiai és kartográfiai munkálatok koordinálását* szabályozta a Német Demokratikus Köztársaság területén (GDDR. II. 1964. 45. sz.).

Az államigazgatási jog területe után térjünk rá a többi jogágak ismertetésére, viszont meg kell itt jegyeznünk, hogy ebben a félévben az egyéb jogágak területén lényegesen kevesebb jogszabállyal találkozunk. A *pénzügyi jog* vonatkozásában az alábbi jogszabályokat tartjuk szükségesnek megemlíteni: *új pénzügyi jogi rendelkezések bevezetése a népgazdaság tervezésének és irányításának új gazdasági rendszerével kapcsolatban* (GDDR. II. 1964. 5. sz.); az *alapeszközök átértékeléséről, leírásáról és fő javítási alap képzéséről* (GDDR. II. 1964. 14. sz.); *rövid lejáratú hitelek nyújtásáról a gyáripar számára* (GDDR. II. 1964. 35. sz.); és a *vigalmi adó kivetéséről* (GDDR. II. 1964. 60. sz.).

Igen kis számú a magasabb szintű jogszabály *a polgári jog* területén is. Itt elsősorban *a munkáslakás építő szövetkezetekről* szóló minisztertanácsi rendeletet (GDDR. II. 1964. 4. sz.) kell megemlíteni, majd pedig a *fuvarozásról* szóló rendelet végrehajtása tárgyában kibocsájtott 5 végrehajtási utasítást (GDDR. II. 1964. 53. sz.). Ennél a jogágnál figyelemmel kell lenni a fentebb az államigazgatás területén tárgyalt minisztertanácsi rendeletre, amely a fegyveres szervezetek részére történő szállítások és szolgáltatások kérdését szabályozta (GDDR. II. 1964. 37. sz.).

A *családjog* területén mindössze egy törvényről kell részletesebben megemlékezni, a *Német Demokratikus Köztársaság ifjúsági törvényéről* (GDDR. I. 1964. 4. sz.), amely részletesen foglalkozik az ifjúság szerepével a szocializmus teljes és átfogó felépítésében, leszögezi az állami szervek, az üzemi és termelőszövetkezeti vezetők felelősségét az ifjúsági munkával kapcsolatban, kötelezi őket arra, hogy fokozottabban vonják be a fiatalokat — a jövő vezetőit — a termelés különböző fázisaiba, a tervezésbe, a termelés problémáinak intézésébe, rendszeresen tájékoztassák őket a különböző problémákról, karolják fel és támogassák az ifjúság kezdeményezéseit, vonják be őket a vezetésbe, és adják meg a módot és lehetőséget arra, hogy véleményüket nyilváníthassák, megjegyzéseiket és észrevételeiket megtehessék. A törvény foglalkozik a fiatal nemzedék kiképzésével és képesítésének különböző kérdéseivel is.

A termelőszövetkezeti jog vonatkozásában szintén csak két jogszabályt említhetünk meg, amelyek minisztertanácsi határozat formájában kerültek közzétételre. Az egyik a mezőgazdasági szocialista üzemek és a mezőgazdasági nagykereskedelmi vállalatok részére *járási könyvelőségek és kerületi elszámolási központok felállításával* és az ezzel összefüggő részletkérdések

szabályozásával foglalkozik (GDDR. II. 1964. 13. sz.); a másik az „új technika — új normák" alapelv megvalósítása és a *gazdaságilag célszerűbb bérformák bevezetése* a népi tulajdonban levő gazdaságba (GDDR. II. 1964. 10. sz.).

Az eddigi jogterületeknél bővebb és gazdagabb a jogalkotás a *munkajogban. Az állami részesedésű vállalatokban a munkaviszonyok* szabályozása (GDDR. II. 1964. 59. sz.), a *külföldön végzendő szerelések munkafeltételei* (GDDR. II. 1964. 20. sz.), a bányászok, a műszaki és kereskedelmi *személyzet helyzetének javítása* valamennyi bányászati ágban (GDDR. II. 1964. 43. sz.), valamint a *munkaidő és az üdülési szabadság* szabályozásával összefüggő kérdéseket a munkaviszony területén minisztertanácsi rendeletekkel szabályozták (GDDR. II. 1964. 26. sz.). A vállalati kulturális és szociális alapok kérdéskörében két minisztertanácsi határozat jelent meg. Az egyik a *kulturális és szociális alap képzésének és felhasználásának alapelveiről szól, az ipari és építőipari üzemekben* (GDDR. II. 1963. 30. sz.), a másik ugyanilyen alapok létesítéséről és felhasználásáról szól *az állami részesedésű vállalatoknál.* (GDDR. II. 1964. 59. sz.) További módosítás alá került az 1962. évben megjelent *munkavédelmi rendelet.* Az új jogszabály (GDDR. II. 1964. 3. sz.), a régi minisztertanácsi rendelet 5., 6., 7., 33. és 34. paragrafusait módosította és új fogalmazásban tette közzé. A társadalombiztosítással összefüggő területen minisztertanácsi rendelet különböző rendeletekbe foglalt *munkaügyi hatásköröket,* amennyiben azok nem a nyugdíjkérdéssel függnek össze, *az egészségügyi miniszter hatáskörébe utalt* és ennek megfelelően egyes jogszabályok fogalmazását megfelelően módosította. (GDDR. II. 1964. 3. sz.) Az *egyetemi hallgatók és az aspiránsok kötelező társadalombiztosítása* tárgyában 1962-ben megjelent min. tan. rendelet 3. §-a szintén módosításra került (GDDR. II. 1964. 60. sz.), és végrehajtási utasítás formájában kibővítésre került a gyermekek utáni *családi pótlék fizetéséről* szóló rendelet 1., 2., 12., 15. és 17. paragrafusa (GDDR. II. 1964. 55. sz.). A jutalmazás kérdésével kapcsolatban meg kell említeni az *egységes prémiumalap képzéséről és felhasználásáról* szóló minisztertanácsi határozatot, amely ezt a kérdést az állami ipari és építőipari üzemekre nézve szabályozta (GDDR. II. 1964. 10. sz.). A dolgozók képesítéséről és továbbképzéséről ugyancsak egy minisztertanácsi határozat intézkedett, amely a *hivatásképzés tervezésének és irányításának javítására* vonatkozó különböző intézkedéseket tartalmazza. (GDDR. II. 1964. 61. sz.) Természetesen, ha valamely jogág területén sok új jogszabály jelenik meg, számolni kell azzal is, hogy sok elavult, illetve a fejlődés sokat túlhaladott, s így azokat módosítani kell, illetve hatályon kívül kell helyezni. Ilyen céllal jelent meg a minisztertanácsnak egy összefoglaló rendelete, amely *a munka és bérek területén* különböző rendelkezéseket részben hatályon kívül helyezett, részben módosított. (GDDR. II. 1964. 3. sz.)

A *nemzetközi jog* anyagát négy magas szintű jogszabály képviseli ebben a félévben. Ha megjelenési sorrendjükben nézzük őket, akkor az első *a transzferálható rubel* és a *Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank felállításáról* szóló nemzetközi egyezmény közzététele, éspedig államtanácsi hirdetmény formájában. (GDDR. I. 1964. 2 sz.) A második az *atmoszférában, a kozmikus térségben és a víz alatt folytatott atomfegyverkísérletek tilalmáról* szóló egyezmény hatálybalépése. Formája ennek is államtanácsi hirdetmény (GDDR. I., 1964. 3. sz.) A harmadik a *Német Demokratikus Köztársaság és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság között* 1964. február 12-én *kötött konzuli egyezmény,* amely törvény formájában látott napvilágot (GDDR. I. 1964. 5. sz.); A negyedik a Német Demokratikus Köztársaság kormányának *nyilatkozata a keleti-tengeri partjai mentén húzódó talapzat* tárgyában (GDDR. I. 1964. 6. sz.).

A *tudományos élet* kérdései közé sorolhatjuk mindenekelőtt azt a jogszabályt, amelyről már az államigazgatási jog keretében a mezőgazdasági igazgatás körében említést tettünk, éspedig a berlini Német Mezőgazdaságtudományi Akadémia alapszabályának a módosítását (GDDR. II. 1964. 60. sz.). Az Állami Tervbizottságnak alárendelt *Központi Tájékoztató és Dokumentációs Intézetet* minisztertanácsi rendelettel a kutatási és műszaki fejlesztésügyi államtitkárnak rendelték alá (GDDR. II. 1964. 14. sz.), és végül ugyancsak minisztertanácsi határozat elrendelte azt, hogy a Német Demokratikus Köztársaságban levő *okmányokat a hitleri diktatúra időszakáról* össze kell gyűjteni és ki kell értékelni. (GDDR. II. 1964. 61. sz.)

Bár a fenti jogszabályismertetés korántsem mondható teljesnek, azonban igyekeztünk áttekintést adni azokról a fontosabb jogszabályokról, amelyek az olvasónak tájékoztatást adnak a Német Demokratikus Köztársaság félévi jogalkotásáról.

A. G.

JOGIRODALOM

Szászy István:
Nemzetközi polgári eljárásjog

Szászy István közel 50 ívre terjedő új könyvében külön hosszú szakaszt szentel a nemzetközi polgári eljárásjog jogrendszerbeli helyének, más jogágaktól való elhatárolásának (27—43. old.). Igaz, hogy főtételként azt vallja, hogy „a nemzetközi polgári eljárásjog... minden állam belső polgári eljárásának önállósult, különvált része" (27. old.), a nemzetközi magánjog azonban a munka minden részében ott kísért. Röviddel a fenti tétel rögzítése után ki is fejti a szerző, hogy a nemzetközi polgári eljárásjog és a nemzetközi magánjog között bizony szoros kapcsolat van, ha nem is osztja azokat a nézeteket, amelyek a két jogterületet egy egységnek tekintik (32—34. old.). De hát a tényekkel szemben nem is kíván senki sem hadakozni. A szerző is jól látja, hogy a nemzetközi polgári eljárásjog számos kategóriáját a nemzetközi magán-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963. 750 old.

jogból veszi, ill. vette át. Hogy csak egy-két példával utaljak erre a körülményre, a szerző munkájában nemzetközi polgári eljárásjogi intézménnyé transzferálja pl. a közrend, a renvoi, a minősítés, az előkérdés stb. néven ismert nemzetközi magánjogi intézményeket, bevezetőleg azonban mindegyikről szinte szó szerint azonosan állapítja meg, hogy a szóbanforgó intézménnyel eddig csak a nemzetközi magánjog foglalkozott (ld. 139., 156., 167., 195. old.). Ez alighanem önmagában is jelzi, hogy a rokonságnak igen közelinek kell lennie. Ha ehhez még hozzászámítjuk, hogy a nemzetközi polgári eljárásjog tételesjogi corpusa jogi természetére nézve abban is közös a nemzetközi magánjoggal, hogy jogrendszerek kollízióját feltételezve utaló vagy direkt normák alapján a kollíziót oldja fel, akkor a vérrokonság ténye még kézenfekvőbb. Ha végezetül azt a körülményt is számba vesszük, hogy a gazdasági-társadalmi valóság szintjén végülis mindkét jogterület útján egy homogén jelenség — nemzetközi gazdasági vagy társadalmi kapcsolatból eredő tényleges viszonyok — jogi szabályozásáról, a vitás helyzetek megfelelő feloldásáról van szó, akkor az egy nagy családba való tartozás ténye aligha lehet kérdéses.

Tulajdonképpen elnézést kell kérnem az olvasótól és a szerzőtől, amiért ilyen körülményesen próbáltam magyarázni és igazolni, hogy nincs jogi és morális alap híján, ha valaki a szerző könyvéről — mint jelen esetben — a nemzetközi magánjog területéről nézve kíván ismertetést adni és véleményt nyilvánítani. Mentségemre szolgáljon, hogy amúgyis jelezni kívántam: a jogrendszerbeli elhatárolást, a nemzetközi polgári eljárásjog jogági különállóságát, a nemzetközi magánjogtól való elkülönülését, egyáltalán a tagozás kérdését nem volna szabad eltúlozni; egyrészt nincs túl nagy gyakorlati jelentősége, másrészt az önállóság nagyonis relatív, inkább az egység (a végülis egységes gazdasági-társadalmi jelenség) az abszolút, ha már ilyen végletek között gondolkodunk.

I.

Általánosságban nehéz a méltó, az elismerő és mégis tudományosan mértéktartó véleményt Szászy István új könyvéről elmondani. Talán akkor járunk el helyesen, ha az új művet civilisztikánk egészének kereteiben szemléljük. Csak örömmel és megelégedéssel lehet konstatálni, hogy számos más jelentős munka mellett egyre nő azoknak a munkáknak a száma, amelyek a tágabb értelemben vett civilisztika egyes átfogó intézményeit monografikus méretekben és szinten tárják fel, foglalják egységbe. Hogy csak egy-két példára utaljunk: Eörsi Gyula a tervszerződések szisztematikus és monografikus feldolgozását adta „Tervszerződések" c. munkájában, amit a felelősség alapvető elvi-elméleti kérdésekről írott munkája követett.[1] Nizsalovszky Endre a családjog alapvető kérdéseinek (elveinek, intézményeinek és dogmatikai rendszerének) sokoldalú feldolgozását nyújtotta „A család jogi rendjének alapjai" c. nemrég megjelent könyvében.[2] De lehet utalni még a Világhy Miklós szerkesztésében megjelent tudományosan is kiemelkedő polgári jogi tankönyvre,[3] Pólay Elemérnek a római jog tagozódásáról, kiépüléséről írott monográfiájára.[4] Ezek a munkák, amelyek mind rövid néhány év alatt jelentek meg, az adott jogágazat, az adott diszciplína, ill. az adott átfogó intézmény minden lényeges elméleti és gyakorlati kérdését, vetületét sokoldalúan elemzik; sokoldalúan megalapozott szintézisek, rendszerek megalkotására törekszenek, a megfelelő hazai és külföldi irodalom értékelésével és felhasználásával. Ennek folytán előreviszik az adott ágazat tudományának fejlődését, kihatnak a szocialista jogszemlélet fejlesztésére, elvi szinten segítik a gyakorlatot; az ismeretek tárházát, a további kutatások forrását is jelentik. Nézetem szerint e munkák sorában foglal helyet a szerző méreteiben is impozáns munkája — mindazokkal az elismerésreméltó sajátságokkal, amikre röviden utaltunk. Szászy István könyve annyira átfogó jellegű, annyira egy egész jogterületet érint és dolgoz fel, oly sok elméleti és még több gyakorlati kérdés feldolgozását nyújtja, oly alapos és szinte teljes dokumentatív apparátussal szolgál, hogy a munka önmaga egyik bizonyíték a szerző egyik alaptétele mellett, hogy ti. a nemzetközi polgári eljárásjog önálló tudományos diszciplína. Alighanem általánosságban is áll, hogy egy tudományos kérdéskör önálló diszciplínává egyéb feltételek mellett azáltal is alakul, hogy keretében jelentős tudományos munkák jönnek létre. Ha lehet is vitatkozni a nemzetközi polgári eljárásjog önálló jogági voltán, azon, hogy tudományosan lehet-e önálló diszciplína, aligha lehet vagy lenne célszerű vitatkozni. Ugyan milyen jogtudományi mű lenne akkor Szászy Istvánnak ez a vitán felül tudományos és vitán felül a nemzetközi polgári eljárásjogról szóló munkája?

A gondolatmenetet folytatva: a szerző maga is azt mondja könyvének *jellegéről*, hogy az egyrészről *rendszeres* feldolgozása a nemzetközi polgári eljárásjognak, másrészt *monográfikus* jellegű (5. old.). Azt lehetne kérdezni: lehetséges-e a kettő együtt. Általában és végletesen szemlélve: aligha. Gyakorlatilag szemlélve: a fontosabb kérdésekre kiterjedően igen. Ezt mutatja ez a munka is. Egyrészt azáltal, hogy rendszerében teljesen átfogó, tankönyvnyi szélességű sodrással: minden fő- és részkérdésre kiterjedően mutatja be a tételesjogi helyzetet, mindenekelőtt természetesen a magyar jogra kiterjedően. Másrészt azáltal, hogy — legalábbis a főbb kérdések szempontjából — monográfikus is: elméleti elemzést nyújt, széles összehasonlító jogi anyaggal dolgozik, beható történeti részekkel a fejlődéstörténeti tendenciákat is kiemeli, részletes elméleti fejtegetései kapcsán sok helyen alapos argumentációval önálló elméleti tétele-

[1] Eörsi Gyula: *A tervszerződesek.* Akadémiai Kiadó. Budapest, 1957. 672 old.; *A jogi felelősség alapproblémái — a polgári jogi felelősség.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961. 489. old.

[2] Nizsalovszky Endre: *A család jogi rendjének alapjai.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1963. 487 old.

[3] Világhy Miklós–Eörsi Gyula: *Magyar polgári jog.* Egyetemi tankönyv. 1–2. köt. Szerk. Világhy Miklós. Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 530 (I), 471 (II) old.

[4] Pólay Elemér: *Differenzierungen der Gesellnhaftsnormen im antiken Rom.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 401 old., és talán ide sorolható e sorok szerzőjének a deliktuális felelősségről írott munkája is. Ld.: Mádl Ferenc: *A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 620 old.

ket is kifejt. Annyit azonban mégis meg kell jegyezni, hogy ez a monografikus törekvés nem általános. Az egyes kérdések tárgyalásának szintje különböző; a teljes dokumentációtól, összehasonlító anyag vagy részletes elmélettörténet leíró közlésétől a magas szintű elméleti elemzésig terjed. De lehetetlen is egy egész jogterület minden kérdését egyszerre, egy könyvbe komprimálni és mégis minden részproblémát monográfikus módszerrel teljességgel kimeríteni. Erre a szerző nem is gondolt. Még több korlátozás, egyes nem lényeges kérdések monografikus színezetű, de valójában nem sokat mondó részletezésének elhagyása vagy csökkentése még tovább növelte volna a könyv erényeit. Főleg a különböző szintű és különböző szempontból való osztályozások sokaságára utalnék ebben az összefüggésben. Különösebb elemzés nélkül nem túl sok ráció van abban, ha előbb leszögezzük, hogy vannak kapitalista, szocialista és egyéb rendszerű nemzetközi polgári eljárásjogi rendszerek és utána több tucat ország deskriptív csoportosításával még elmondjuk, hogy van *1)* szocialista, *2)* német, *3)* latin, *4)* svájci, *5)* angolszász, *6)* skandináv, *7)* muzulmán, *8)* hindu és *9)* egyéb jogrendszercsoportok (47. oldal), amely utóbbihoz nem lehet tudni milyen országok tartoznak, ha csak nem korábbi felsorolásból kimaradtak összessége. Ilyen elemzés és ismérvek nélküli osztályozás után annak közlése is kevésnek hat, hogy az osztályozásra praktikus okok miatt van szükség. Azért nevezetesen, „mert ha a magyar bíróságnak külföldi eljárási vagy anyagi jogot kell alkalmaznia és az alkalmazandó külföldi jogszabály tartalmát nem tudja megállapítani, mielőtt a lex forit alkalmazná, az ugyanazon jogrendszercsoport másik országának hasonló tartalmi jogszabályát kell alkalmaznia, mert ez közelebb áll az irányadó joghoz, mint a lex fori szabálya, amely végső szükség esetében volna alkalmazandó" (47—48. old.). Ezzel a megállapítással egyébként nézetem szerint még akkor is vitába lehetne szállni, ha a benne kimondott tételt a szerző nemcsak megállapította, hanem ki is munkálta, elméletileg és gyakorlatilag igazolta is volna.

A lényeg és a könyv alapvető sajátossága azonban nem az ilyen akcidentális részekben van. A fő kérdésekben a szerző beható és jelentős elvi-elméleti elemzést nyújt, ezekkel továbbfejleszti tudományágát. Példaként csak a „Különös rész" 1. §-ára utalok, amelyben az irányadó polgári eljárásjog meghatározása általános kérdéseiről a szerző a *rendszer* egy darabjának és a *monografikus módszer* kiemelkedő egységét, ötvözetét érte el (alább még visszatérek rá).

Az általános értékelés keretében végezetül le kell szögezni, hogy a nemzetközi polgári eljárásjog területén mindezideig ilyen munka még nem született. Megjelent természetesen eddig is sok munka, sőt összefoglaló rendszerű munka is a nemzetközi polgári eljárásjog területéről (ilyenek pl. J. Meili századeleji „Das internationale Zivilprozessrecht auf Grund der Theorie, Gesetzgebung und Praxis", G. Morelli „Il diritto processuale civile internazionale", 1938, 1954. E. Reizler „Internationales Zivilprozessrecht", 1945. c. könyvek, vagy a nagy nemzetközi magánjogi standard munkák eljárásjogi részei —, Meili, Morelli, Reizler és Batiffol egyébként Szászy István leggyakrabban idézett szerzői). Ezek azonban részben elavultak, általában a polgári tudomány termékei (szocialista monográfiát a szerző nagy irodalmi apparátusában sem találni), és egyáltalán nem érintik a szocialista jogrendszereket. Mindezekért joggal lehet a szerző szavaival fogalmazni: „Önálló rendszeres munka a nemzetközi polgári eljárásjogról, amely a nemzetközi polgári eljárásjog egész anyagát rendszeresen feldolgozná és szerves egészként összefoglalná, eddig a világirodalomban kevés van. Olyan mű pedig, amely mint a polgári jogtudomány nemzetközi magánjogában Rabel „Conflicts of Law. A Comparative Study 1945—1959" című műve, a nemzetközi magánjogot, a nemzetközi polgári eljárásjogot összehasonlító alapon, a modern összehasonlító jogtudomány követelményeinek megfelelően az összes főbb nemzetközi polgári eljárásjogi rendszerek tekintetbevételével feldolgozná, nincs. Mindegyik nemzetközi polgári eljárásjogi munka alkalmazza ugyan kisebb vagy nagyobb mértékben az összehasonlító módszert is, az összes nemzetközi polgári eljárásjogi jogrendszercsoport főbb alapelveinek ismertetését azonban egyik sem öleli fel. Végül egyik sem dolgozta még fel megfelelően a nemzetközi polgári eljárásjog általános részét, és a szocialista országok nemzetközi polgári eljárásjogát sem. Ez a munka e hiányokat kívánja pótolni és feldolgozni igyekszik összehasonlító jogi alapon a nemzetközi polgári eljárásjog egész rendszerét, e rendszer általános elveit is, mégpedig különös tekintettel a szocialista országok törvényhozására és bírói gyakorlatára" (86. old.).

II.

A munka *szerkezetét* tekintve rövid *Előszó* után *Bevezetésre, Általános részre* és *Különös részre* tagolódik. Az egyes szakaszok (konkrét kérdések) keretében a szerző általában azt a módszert követi, hogy előbb bizonyos fogalomelemzést nyújt, amit rendszerint intézménytörténeti vagy eszmetörténeti (tudománytörténeti) elemzés követ; a fő hangsúlyt az egyes tételesjogi rendszerek összehasonlító jogi bemutatása kapja, aminek keretében a jelenkori kapitalista jogrendszerek megoldásai mellett az alapvető és részletes feldolgozás mindig a szocialista, legnagyobb részletességgel a szocialista magyar jognak jut; a jelenkori problematika körében találhatók természetesen az elméleti kérdések, ill. a saját elméleti konstrukciók kimunkálása is.

Az elég beható orosz és francia nyelvű összefoglaló, valamint a jó névmutató mellett érdemes lett volna még teret találni valamilyen komprimált tárgymutatónak, továbbá idegen nyelvű tartalomjegyzéknek is. Egyébként megállapítható, hogy az általában jól sikerült tartalmi szerkesztésnek a kiadó jó kiadói szerkesztést és tipográfiai bontást talált.

A szerkezetet illetően legfeljebb egy észrevétel tehető. Nevezetesen a következő. A Különös rész „I. közvetett jogrendezés (kolliziós normák)" és „II. közvetlen jogrendezés" címek alatt két részre oszlik. Az itt hivatkozott címeket az alattuk tárgyalt kérdések érdemével összevetve a szerkesztés bizonyos

inkonzekvenciáit lehet megállapítani. A „Közvetlen jogrendezés" c. rész keretében tárgyalja például a szerző a választottbíráskodás nemzetközi vonatkozásait (635. és kk. old.) és mindjárt az első mondatban ő maga mondja: A választottbíráskodás nemzetközi vonatkozásainak vizsgálatánál a megoldásra váró fő kérdések közé tartozik, hogy mely szempontok szerint kell meghatározni azt a jogot, amelynek uralma alá a választottbírósági ítélet esik, mely jog szerint kell elbírálni a felek között létrejött választottbírósági szerződést, mely jog irányadó a választottbírósági eljárás alaki rendje tekintetében stb. (635. old.). Az ilyen kérdések eldöntésére hivatott normák kézenfekvően nem ún. direkt normák, hanem kollíziós, azaz utaló szabályok. Tévedés ne essék, az ellenkezőjét a szerző sem mondja. A példára csak a szerkezeti felépítésnek — a munka érdeme szempontjából egyébként jelentéktelen — inkonzekvenciája tekintetében utaltam.

III.

A munka részletező ismertetése, annak 45 §-ára kiterjedően (amelyek közül egyik-másik közel félszáz oldalt is elér) túlzó és szükségtelen vállalkozás lenne. Ezért az alábbi átfogó szemlében csak esetileg ereszkedünk egy-egy kérdés mélyebb vizeibe (a szerző munkájának mikrokozmoszát is felvillantandó).

A *Bevezetés* a polgári eljárásjog fogalmából indul ki, ill. azt tárgyalja (mindjárt elméleti igénnyel). Van ideje kitérni a polgári eljárásjogi jogviszonyok természetének, kapitalista felfogásának részletezésére, miközben beható kritikában részesíti azokat a nézeteket, amelyek szerint a per egy, két, vagy legfeljebb három jogviszony a perben résztvevők között. Kifejti, hogy az eljárásjogi jogviszonyok még a perben sem foglalhatók össze egy egységes jogviszonyba. Ennek megállapítására azért is szükség van, mert a nemzetközi polgári eljárásjog — több jogrendszerhez kapcsolódva, különböző elemei útján különböző jogrendszerek uralma alatt állva — a per során szükségképp hoz létre egymástól különböző jogviszonyokat (12—14. old.). A következő láncszem a nemzetközi polgári eljárásjog fogalma: „A nemzetközi polgári eljárásjog tehát a polgári eljárásjognak nemzetközi, külföldi vonatkozásait szabályozó része, *nemzetközi, külföldi vonatkozású polgári eljárásjog*" (16. old.), — írja. (Csak zárójelben jegyezzük meg: ebből a megfogalmazásból legfeljebb a kiemelés utal arra, amit a szerző később a jogrendszerbeli elhelyezésnél mond, hogy ti. a nemzetközi polgári eljárásjog szerinte önálló jogágazat.) Még a fogalomhoz tartozóan kell utalni arra, hogy *a)* mitől, milyen általános ismérvektől válik a polgári eljárás nemzetközi vonatkozásúvá és *b)* mi a nemzetközi polgári eljárásjogi szabályozás közelebbi köre.

Ami az *a)* kérdést illeti: nemzetközi vonatkozást a polgári eljárásnak a szerző kifejtése szerint két körülmény kölcsönözhet. Az egyik, hogy az elbírálandó anyagi jogviszonyban külföldi elem van; a másik, hogy magában az eljárásban, az eljárási jogviszonyokban vannak külföldi elemek (16. old.).

Ami pedig a *b)* kérdést illeti, a szerző a következőkben vázolja azokat a kérdéseket, jelenségcsoportokat, amelyeknek szabályozása a nemzetközi polgári eljárásjog tárgyát teszik. Nemzetközi polgári eljárásjogi mindaz a norma, amely afelől rendelkezik, hogy *1.* mely esetben kell külföldi és mely esetben belföldi eljárásjogi szabályt alkalmazni; *2.* mely esetben van bírói joghatósága a belföldi fórumnak és mely esetben nincs; *3.* mi a külföldiek jogi helyzete a belföldi polgári eljárásban; *4.* mik a nemzetközi polgári eljárásnak a bizonyítással kapcsolatos szabályai; *5.* milyen hatása van a külföldi (peres, perenkívüli és választott bírósági) eljárásnak belföldön; *6.* milyen eljárási szabályok irányadók, amikor a belföldi bíróság külföldi anyagi polgári jogot alkalmaz; *7.* milyen eljárási szabályok irányadók, ha belföldi hatóság kiegészíti külföldi hatóság eljárását és fordítva, *8.* az állam milyen esetben terjesztheti ki, milyen feltételek mellett, és milyen eljárási szabályok szerint bírói hatalmát más állam területére (18—19. old.). Fogalom és szabályozási kör (a jogterület határai) — íme, a két kategória, ami a szerző számára, a jelzettek szerint a további részletekhez, a további problémák feldolgozásához a kereteket általában megadja.

A nemzetközi polgári eljárásjog jogrendszerbeli helyéről mondottakra (27. és kk. old.), ill. a szerzőnek ezzel kapcsolatos nézeteire már utaltunk. Alighanem nehezen vitatható el a szerzőnek az az álláspontja, hogy a nemzetközi polgári eljárásjog önálló terület (sőt talán önálló jogágazat is), ha számba veszszük, hogy az alapulfekvő tényleges viszonyoknak akár a perjogi, akár a nemzetközi magánjogi viszonyokhoz képest van bizonyos relatíve önálló, sajátos jellege, ha számba vesszük továbbá, hogy a szerző munkája megfelelő részében — általában sikeresen — megkonstruálja a nemzetközi polgári eljárásjog általános részét is (amire inkább az összehasonlító jogi anyag folytán van lehetőség, sem mint egy ország viszonylag kevés idevágó normája alapján), ha végül — nem beszélve most az idetartozó szabályok jogi természetéről — számításba vesszük, hogy a nemzetközi polgári eljárásjog (pl. e mű útján is) ma már önálló tudományos diszciplina jelleggel bír. A nemzetközi magánjoggal való rokonság azonban nézetem szerint erősebb, mint ami a szerzőnek e helyen és később kifejtett megállapításaiból folyik.

A nemzetközi polgári eljárásjog forrásainak elvi és — a gyakorlat és tudományos kutatás számára is nagyon hasznos — dokumentatív bemutatása után a történeti fejlődésmenetről láthatunk átfogó szemlét, amely az ókortól a szocializmusig terjed (egészében nagyon értékes rész, ha a korábbi időkre nézve, pl. az őskor-ókori vonatkozásban el is mosódik egy kissé a kép és érthetően nem is támaszkodik mindig közvetlen, eredeti forráselemzésre; ki kell emelni viszont a középkori, ill, feudalizmuskori részt, amelynek alapján sokat tudunk meg ebből a jogilag egyébként sokszor eltemetett világból).

A nemzetközi polgári eljárásjog tudományáról szóló szakasz egyrészt értékes tudománytörténeti adalék, másrészt felveti e jogi diszciplina önállósodásának, illetve önállóságának kérdését. E tekintetben, a tudomány oldaláról, az általános rész megkonstruálását kéri számon (90. old.). A különböző körök szerzői (Justinianus, Accursius,

Dumoulin, Voet, Savigny, Mancini, Zittelmann, Niboyet stb.) elméleti konstrukcióinak értékelése, kritikája után a nemzetközi polgári eljárásjog tudományának önállóságát még nem látjuk eléggé megalapozottnak, mert a fő tét, az általános rész még nem látszik kidolgozottnak. E szakaszban a szerző sem ad új önálló elméletet; válaszának nyilván könyve „Általános rész"-ét szánja.

A fenti gondolatmenetben logikusan az *Általános rész* a következő mozzanat.

Az első probléma e körben az önálló jogágiság ismérveinek taglalása (alapul fekvő társadalmi viszony, szabályozás módszere), amit érdemi kifejtéssel a már említett általános rész kimunkálásának megkezdése követ. Első kérdésként a nemzetközi polgári eljárásjogi jogszabályt vizsgálja, mintegy *jogszabálytant* ad (az idetartozó jogszabályok különböző osztályozásával, különböző szerkezeti sajátosságainak kimunkálásával, polgári nézetek kritikájával stb. 100—112. old.).

Fontos szakasz a *kapcsolóelvekről* szóló 2. §. A kapcsolóelvekről szóló általános elemzései után (kapcsolóelvek általában, szerepük a nemzetközi magánjogban, a nemzetközi polgári eljárásjogban stb.) a szerző itt is él kedvenc módszerének: különböző (összesen 7) szempontból való osztályozás útján a kapcsolóelveket nehezen összegezhető számú csoportba rendezi, átrendezi és újra csoportosítja. A lényeg azonban nem az osztályozáson és a csoportosításon van, hanem azokon az elemzéseken, amelyek útján a nemzetközi polgári eljárásjog általános kapcsolóelvei az olvasó elé tárulnak. Ezekből az elemzésekből világos, hogy az egyes jogrendszerek alapvetően négy általános kapcsolóelvet hoztak létre, és alkalmaznak a különböző egyedi normákban. Ezek: *1.* az alperes lakó-, illetőleg tartózkodási helye; *2.* az állampolgárság; *3.* a dolog, a jog vagy magatartás helye és végül *4.* a felek akarata.

Messze vezetne mindezek részleteibe bocsátkozni, csak a lakóhely és a felek akarata kapcsán néhány szó. A szerzőnek az alperes lakóhelye, mint fő kapcsolóelvnek elfogadása melletti érvelése (a korábban említett mikrokozmosz megcsillantása végett) érdemes arra, hogy néhány gondolatát itt is közvetítsük az érdeklődőknek. A gyakorlati szempontokról szólva pl. azt írja, „ha nem az alperes lakó-, illetve tartózkodási helyét tekintenénk fő kapcsolóelvnek, az alperes kénytelen volna külföldön perbe bocsátkozni, ami helyzetét nagyon megnehezítené, nem is szólva arról, hogy ez a per célját: az objektív igazság felderítését is körülményesebbé és bizonytalanabbá tenné. Ezenkívül az erős bevándorlásra szoruló államokra nézve az államjogi kapcsolatnak fő kapcsolóelvkénti elfogadása tűrhetetlen állapotot eredményezne. A dolog természetéből is az következik, hogy a kézbesítésekre egy területi vonatkozás legyen irányadó" (120—121. old.). Másutt így ír a lakóhely szerinti kapcsolóelvekről: „Előnye az állampolgársági kapcsolóelvvel szemben, hogy... a személy állandó környezete gyorsabban és biztosabban megállapítható, mint honossága; hogy a lakóhely bírája a saját jogát jobban ismeri, és könnyebben alkalmazza; hogy számos államban nincs egységes állampolgárság (pl. a brit Commonwealthben, az USÁ-ban); hogy jobban megfelel a bevándorlásra szoruló országok érdekeinek; hogy a per lefolytatását megkönnyíti. Ezzel szemben hátránya, hogy nélkülözi az állampolgárságot jellemző állandóságot, hogy fogalma államonként különböző, hogy nem mindig állapítható meg könnyen" (126—127. old.).

A felek akaratára, más néven jogszabályválasztó jogára nézve a szerző itt is közli azt az álláspontját (132—133. old.), amelyet a nemzetközi magánjog tekintetében „Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga" c. munkájában már kifejtett.[5] Lényegileg ugyanarról a kérdésről van szó:

a felek esetleges jogvitájuk elbírálásához milyen mértékben határozhatják meg maguk az irányadó anyagi jogot és eljárásjogot. Másutt már kifejtettük,[6] hogy a szerző álláspontja a nemzetközi magánjog tekintetében túlzottan korlátozó, elvileg vitatható és a gyakorlattól távolálló álláspont, amikor az autonómiát csak a diszpozitív jogszabályok tekintetében, brevitatis causa jellegű anyagi jogi természetű kategóriáinak ismeri el. Most ismertetett munkájában maga a szerző is mondja, hogy a nemzetközi polgári eljárásjogban tulajdonképpen ugyanaz a kérdés merül fel, ugyanolyan érvekkel, mint a nemzetközi magánjogban (132. old.). Logikusan folyik ebből az a nézete, hogy a felek jogszabályválasztó jogát az eljárásjog tekintetében is csak nagyon korlátozottan engedné meg (133. old.). Logikus viszont ebből következőleg az is, hogy pro-autonómia állásfoglalásunkat, az előbb hivatkozott helyen[7] kifejtett érveket itt is helyénvalónak tartjuk. A tények tisztelete azonban, hogy jelezzük: a szerző most mégis engedékenyebb, mert a bírói joghatóság meghatározásához (summissio fori, derogatio fori, prorogatio fori) szinte teljes szabad kezet adna (133., 627. és kk. old.); ellenkező álláspont egyébként a tények (pl. a választott bírósági gyakorlat nagymérvű elterjedésének) nyílt semmibe vevése lenne.

A minősítés (characterisation), a vissza- és továbbutalás (renvoi), az előkérdés (preliminary question), az erősebb jog alkalmazása (Grundsatz der stärkeren Rechtsordnung, principle de l'ordre juridique le plus proche), a közrend (ordre public, public policy) stb. a nemzetközi magánjogból jól ismert általános kérdések eljárásjogi jellegű kimunkálása teszi teljessé és zárja le a könyv „Általános rész"-ét.

A *Különös rész*-ből mindjárt az első §-t emeljük ki, mint amely különösen alkalmas annak bemutatására, hogy a szerző a rendszeralkotás mellett egyes alapvető kérdésekben sokoldalúan és monografikus szinten oldotta meg feladatát. A kérdéses szakasz *az irányadó polgári eljárásjog meghatározásának általános kérdéseiről* szól (225. és kk. old.). Alapos jogszabálydokumentációval kiindul abból, hogy az egyes belföldi törvényekben és nemzetközi szerződésekben az alkalmazandó polgári eljárásjog tekintetében általános szabály nem található (225—226. old.). Ennek folytán — folytatódik logikus gon-

[5] Akadémiai Kiadó, Budapest, 1962. 318 old., 223. és kk. old.

[6] Mádl Ferenc—Szászy István: *Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga.* MTA Társadalmi- Történeti Tudományok Osztályának Közleményei, 1964. (XIV.) köt. 1—2. sz. 91—111., 99. és kk. old.

[7] Ld. a 6. sz. alatti jegyzetet.

dolatmenete — a nemzetközi polgári eljárásjog tudománya próbálta az űrt kitölteni, aminek keretében szinte áttekinthetetlen mérvű elméleti konstrukciók kifejtésére került sor. A szerző ezek sikerült összefoglalását, kritikus áttekintését nyújtja. Ennek során jelzi, hogy a szocialista országok irodalma is osztja azt az évszázados álláspontot, hogy — szemben az anyagi polgári joggal — a nemzetközi polgári eljárásjogban általános szabálynak a lex fori tekinthető. Az indoklásban, a kivételek és az érvényesülési kör megállapításában azonban dúl a polgári irodalom harca. A szerző irodalmi szemléje nagyrészt ennek kritikai bemutatására irányul (boncolás alá kerülnek Morelli, Neumeyer, Niederer, Mittermaier, Riezler és más neves szerzők teóriái (226—243. old.). A lex fori és a külföldi eljárásjog alkalmazási területének elhatárolására vonatkozó elméletek közös főhibájának azt tartja, „hogy a kérdés eldöntésénél valamennyien a *szintetikus, deduktív* módszert követik, és egy előre felállított általános alapelv alapján igyekeznek az alkalmazandó eljárásjog kérdését megoldani". „Ezért túlságosan egyoldalúak. A kérdés eldöntésénél az *analitikus, induktív* módszert kell alkalmazni,... az elhatárolásnál nem egy, hanem *több szempont játszik szerepet*" (243. old.). „A helyes megoldás csak úgy érhető el, ha az egyes eljárásjogi szabályok tartalmát, célját és indokait, valamint az ezek által az eljárásjogi szabályok által rendezett eljárási jogviszonyok jogi természetét különkülön vizsgáljuk, és annak alapján döntjük el, hogy a kérdéses szabály és az általa szabályozott eljárási jogviszony a lex fori, vagy a jogviszonyra irányadó anyagi jog eljárási joga, vagy egy, másik külföldi eljárásjog szerint bírálandó el" (244. old.). A nemzetközi magánjog példájára utal, amelynek keretében szintén az a fő szempont, hogy olyan anyagi jog kerüljön alkalmazásra, amellyel az adott jogviszony a törvényhozó politikai, gazdasági és társadalmi felfogása szerint a legésszerűbb kapcsolatba hozható, amely ilyen megfontolásokból a leginkább felel meg a jogviszony tartalmának és funkciójának. Ez a szemlélet pedig kizárja, hogy ab ovo általánosan a lex fori-t tekintsük az irányadó jognak. Bár a látszat azt mutatja, hogy a nemzetközi polgári eljárásjogban gyakorlatilag a lex fori az általános elv (mert számszerint a legtöbb szabály tartalma és célja a lex processualis fori alkalmazását teszi szükségessé), elméletileg és elvileg a fő szempont, a fő elv mégis az, hogy a jogviszony belső tartalmának megfelelő jog kerüljön alkalmazásra, amelynek csak egyik esete a lex fori — mondja *Barral* egyezően a szerző (245—246. old.), és logikus okfejtésének igazat kell adnunk. Szászy ezt a fő elvet „a legszorosabb kapcsolat elvének" nevezi, amiből kiindulva az egyes konkrét kapcsolóelvek (mint pl. a lex fori) az egyes konkrét jogviszonyok, ill. jogviszonytípusok tartalmából és természetéből adódóan állapíthatók meg. Gondolatmenetében a következő láncszem: az általa követelményként állított induktív és analitikus módszerrel elemzi, beható tételesjogi alapon dokumentálja a lehetséges (a tételes jogban ismert) eljárási jogviszonytípusokat; az idevágó tételesjogi rendelkezések, illetve a szerző de lege ferenda felfogása szerint ezek a jogviszonytípusok lényegileg öt kapcsolóelv köré csoportosíthatók. Ezek a következők: 1. *Lex civilis causae.* Ide tartoznak a rendes eljárás különböző jogvédelmi formáinak feltételei; a bizonyítási jognak azok a szabályai, amelyek alkalmazásának az érdemi döntésre döntő befolyása lehet; a választott bírósági szerződés érvényének és joghatásainak kérdése, anyagi jogi kifogások stb. (246—247. old.). 2. *Lex processualis personalis* (perbeli jogképesség és cselekvőképesség bizonyos meghatározott feltételek mellett, pl., hogy ha a fórum szabályai az adott kérdésben nem az anyagi polgári jogra utalnak, 247. old.). 3. *Lex processualis loci actus* (külföldi kézbesítések, külföldön lefolytatott bizonyítás érvénye, külföldi bírói határozat érvényessége, jogereje, 247. old.). 4. *Lex processualis situs* (okirat fekvése, helyének joga irányadó, pl. az okirat kiadása és bemutatása tekintetében fennálló kötelezettségre, 247—248. old.). 5. *Lex processualis fori.* Ide tartozik a legtöbb eljárásjogi jogviszony, illetve jogszabály. A szerző részletesen kifejti ezeket, és részletesen kifejti azokat a szempontokat is, amik miatt gyakorlatilag a lex processualis fori a legfrekventáltabb kapcsolóelv (248—252. old.). Megállapítja, hogy bár a lex fori elvét mint általános elvet kimondó felfogás és az ő felfogása (legszorosabb kapcsolat elve) között a gyakorlati végeredményt illetően kevés különbség látszik, az mégis — gyakorlatilag is — számottevő, elvileg pedig teljesen más megközelítés: egy jog primátusa helyett a legésszerűbb megoldást biztosító jog alkalmazásának elvéből indul ki, de lege ferenda ez különösen kívánatos volna és szolgálná az együttműködés, a jó kapcsolatok szélesítését (251—252. old.).

Könyvismertetésnek túl sok lenne, ha az egész munkát, annak minden lényeges részét itt akarnánk valamiképp, valamilyen érthető tartalmi sűrítéssel közvetíteni. Ezért most már csak jelezzük, hogy az irányadó eljárásjog további részkérdéseinek elemzése után a munka egy másik nagyon izgalmas problémakört tárgyal, nevezetesen a *bírói joghatóság meghatározásának* kérdéseit. Ennek központi jelentősége még az egész jogterületben kevésbé járatos érdeklődő számára is nyilvánvaló, ha számításba veszi, hogy mintegy „messziről" nézve a polgári jog köré tartozó mindazokban a kérdésekben, amelyekben valamilyen címen nemzetközi elem és ezért nemzetközi jogvita van, alapjában három kérdést kell a bírónak eldöntenie (ebben kell nyilatkozniok az idetartozó, „nemzetközi" jelzővel ellátott civilisztikai jellegű jogterületeknek): *1.* van-e egyáltalán joghatósága az ügy elbírálására; *2.* ha igen, milyen normákat kell az eljárás egyes fázisaira alkalmazni; *3.* és milyen feltételek között, milyen anyagi jog szerint kell döntését meghoznia. Látható tehát, hogy a joghatóság meghatározása — legalábbis forma szerint — az egész nemzetközi magán- és eljárásjogi komplexum első kérdése. A könyv a joghatóság általános kérdései mellett a tételesjogi részletekig menően szinte minden számottevő kérdésre kiterjeszkedik (315—458. old.).

A kisebb jelentőségű *perköltség és költségmentesség* kérdések után ismét egy gyakorlatilag is nagyon jelentős terület: *a külföldi polgári eljárás jogi hatásainak elismerése,* ennek keretében olyan fontos prob-

lémák, mint pl. a befejezett külföldi eljáráshoz kapcsolódó határozat végrehajtásának feltételei (554. és kk. old.). Ugyancsak nagyon jelentős a *választottbíráskodás* problémaköre, amihez a szerző történeti, összehasonlító jogi és komoly elméleti elemzést nyújt. Mindenekelőtt kiemeli a választottbíráskodás nyilvánvalóan nagy szerepét a nemzetközi kereskedelem szempontjából, majd az intézmény konkrét részkérdéseit dolgozza fel — a külföldi választottbírósági határozat fogalmával kezdve, a külföldi választottbírósági határozat elismerésén és végrehajtásán át egészen a külföldi választottbírósági egyezségig (627. és kk. old.).

A munka utolsóelőtti részében beható általános képet nyújt a *nemzetközi jogsegélyről*, különös tekintettel a magyar jogsegélyegyezmények fejlődésére, a hatályos egyezmények fontosabb sajátságaira és elemeire. Az általános kérdések után a szerző a kézbesítés és a bizonyításfelvétel céljából kibocsátott megkeresések idevonatkozó problematikáját, tételesjogi szabályait részletezi (680. és kk.).

A könyvet egy történetileg nagyon érdekes, jelen viszonyaink között már kevésbé gyakorlati, a könyv egésze szempontjából mindazonáltal szintén fontos téma zárja. Nevezetesen *a bírói hatalom kiterjesztése külföldre* c. fejezet (711. és kk. old.). Itt tárgyalja a szerző a expanzió korábbi szakaszára eső gyarmatosítás, illetve a politikai expanzió korábbi szakaszára eső ún. kapitulációs és koncessziós szerződéseket, amelyek útján a gyarmatosító, illetve győztes hatalmak a maguk törvényhozását részben vagy egészben kiterjesztették az ellenőrzés alá vont külföldi országokra. Gyakorlatilag is jelentősek még azok az egyezmények, amelyek arról rendelkeznek, hogy milyen eljárási szabályok irányadók a külföldi katonai támaszpontok, illetve személyi állományuk és az adott ország szervei, illetve polgárai között polgári jogi jogvitákra. A szerző ezeket és a még idetartozó egyéb kérdéseket avatott kézzel építi bele munkájának rendszerébe.

Mádl Ferenc

Újlaki László:
*Döntőbizottsági szervezet és eljárás**

1. Egy tudományos mű ismertetése és kritikája általában figyelmen kívül hagyja a szerző személyi tulajdonságait.

Én — eléggé rosszhiszeműen — a szerzővel kivételt teszek. Személyéhez szóló kritikával kezdem. Szóvá kell tennem túlzott szerénységét. Szerinte „mentegetőznie kell e könyv szerzőjének mindenekelőtt azért, mert olyan területre merészkedett, amelyen előtte Magyarországon még senki sem járt és a baráti országokban sem akad — a mű terjedelme, rendszere és a részletekbe hatolás szempontjából — hasonló vállalkozás." E vállalkozást dicséret illeti, nem bírálat; az úttörés még akkor is érdem volna, ha a könyvben jelentős hibák akadnának, pedig ilyenek — mint majd kifejtem — szerintem nem találhatók.

2. Az újszerűségen túlmenően a könyv érdeméül tudom be az alaptéma mindenoldalú feldolgozását. Az olvasó részletes képet kap a döntőbizottsági rendszer történelmi kialakulásáról nemcsak hazánkban, hanem a Szovjetunióban és a szocialista államokban is. Külön fejezet ismerteti a döntőbizottságok szerepét és feladatait a népgazdaságban. Érdekes a szerző kategorizálása is, amelyben kidomborítja a döntőbizottság gazdasági szerepét: *1.* szerződések létrehozása vagy a szerződések felbontása, *2.* a terv és a szerződés összhangjának megteremtése, a szerződések módosítása, megszüntetése, semmissé nyilvánítása útján, *3.* a tervben mutatkozó aránytalanságok felfedése, *4.* a szerződések megkötésének megkönnyítése, a szerződések, mint a tervteljesítés emelőjének propagálása, *5.* a vállalati együttműködés javítása, *6.* vagyoni szankciók alkalmazása és egyéb vagyoni viták eldöntése, *7.* az igényérvényesítési kötelezettség kikényszerítése.

A döntőbizottságok e szerepét és feladatait a szerző egyenként is elemzi és különös súlyt helyez a döntőbizottsági munkamódszerek ismertetésére. Módszeresen elhelyezi a döntőbizottságokat az állami szervek rendszerében és elemzi őket olyan szempontok szerint, mint: egyedi- testületi szerv, országos- helyi szerv, általános-különös hatáskörű szerv, ágazati- funkcionális szerv, hatósági- hivatali jellegű szerv, költségvetési- önállóan elszámoló szerv. Ezután a döntőbizottsági rendszernek ismérvei, a döntőbizottságok szervezeti felépítése és a szervezet alapelvei következnek, majd a Központi Döntőbizottság irányító és ellenőrző tevékenységéről olvasunk. Ismerteti a szerző a döntőbizottsági szervezet és eljárási jog forrásait és nézeteit e jog helyéről a jogrendszerben. A döntőbizottsági eljárás alapelvei (a jóhiszemű eljárás, a felek egyenjogúsága, az officialitás és a rendelkezési elv, a tárgyalási elv, a szóbeliség, a közvetlenség, a gyorsaság, a pergazdaságosság elve és érvényesülési formái) szemléletesen bontakoznak ki előttünk és átvezetnek a döntőbizottsági eljárási fogalmak ismertetéséhez. Külön fejezet ismerteti a hatáskört és illetékességet, a döntőbizottsági eljárásban résztvevő feleket és egyéb résztvevőket, a képviselet szabályait, majd a keresetindítást megelőző eljárást, éspedig a különleges eljárásokat is. A keresetindítási és a tárgyalási szakasz különkülön fejezetben válik ketté. Nagy súlyt helyez a szerző a bizonyítás, a határozat és a határozattal kapcsolatos intézkedések kifejtésére. Az egyik legjobban kidolgozott fejezet a szignalizáció. A végrehajtás fejezetét a szerző (kifejti, hogy miért) a „jogorvoslat és felügyelet" című fejezet elé teszi; a könyv tartalmi része ez utóbbi fejezettel zárul. Részletes irodalomjegyzék és három idegennyelvű összefoglalás, majd jól használható tartalom- és tárgymutató zárja le a könyvet.

3. A szerző a jogtudományban használatos elemző módszerek legszélesebb skáláján játszik. Ezeket teljességgel távolról sem tekinthetem át. Kiemelem azonban közülük a *történeti módszer* alkalmazását, amely minden társadalomtudományban, így a jogtudományban is az intézmények lényegének megismeréséhez vezető út egyik forrása. Különösen fontos ennek alkalmazása a marxista jogtudományban és oly jellegzetesen a szocialista rendszerhez tartozó jogintézmény elemzésénél, mint a döntőbizott-

* Bp. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1964.

sági rendszer. Bár a szerző szerintem túl távol is keres ősöket a döntőbizottságnak (pl.: római jogi arbitrium, Zwangsschiedsgericht), egészen megragadó, ahogyan a szocialista termelési viszonyok megszilárdulásának keretébe helyezi a velük kapcsolatos anyagi jogszabályok (szállítási szerződések joga) kialakulását, a döntőbizottsági rendszer keletkezését és fejlődését. Fejtegetéseiből megértjük, hogy a jogintézmény miért keletkezett szükségszerűen és éppen akkor Magyarországon, és azt, hogy az intézmény fejlődésének tendenciáit a társadalom fejlődésének milyen elemei határozták meg. Az egész gépezetből kibontakozik előttünk a döntőbizottsági rendszer, mint szükségszerű alkatrész.

4. A szerző igen erőteljesen használja a rendkívül munkaigényes *összehasonlító módszert* is. Művében külön fejezetet szentel a szovjet döntőbizottsági rendszer kialakulásának és a szocialista államokban működő döntőbíróságok ismertetésének, de az összefoglaló fejezeten kívül az egyes külön intézményi elemek történelmi fejlődését is bemutatja a baráti országokban. (Így például külön fejezet szól a szocialista államok döntőbíróságainak szervezetéről, a náluk érvényesülő szervezeti elvekről, kodifikációs megoldásaikról, eljárási alapelveikről, a hatáskör és illetékesség, a bizonyítás, a szignalizáció, a végrehajtás, a jogorvoslat és felügyeleti rendszer külföldi szabályairól.)

Talán helyesebb lett volna viszont az összehasonlítás módszerét a hazai jogintézmények terén nagyobb mértékkel alkalmazni. Nem túlságosan távoli-e például a rokonság azzal az egyeztető bizottsággal, amely a 4800/1945. M. E. számú rendelet szerint a népellenes intézkedések miatt elbocsátott magánalkalmazott ügyében járt el?

5. Mióta tanulmányoztuk Marxnál, hogy minden anyagi jognak megvannak a maga szükségszerű eljárási formái, amelyek különbözők lehetnek ugyan, de mégis oly szoros kapcsolatban állnak az anyagi jogokkal, mint az állatok formái az állatok húsával és vérével — tehát mióta a tartalom és forma egységére vonatkozó tanításokat ilyen értelemben a jogtudományban is felhasználjuk —, szinte kötelező hasonló természetű műnél vizsgálni, hogy a szerző mennyire követi ezt a törvényt mint vizsgálati módszert.

Az anyagi jog, mint tartalom és az eljárási jog, mint forma, szerintem helyesen úgy is megfogalmazandó, hogy az anyagi jog és a szervezet (mint az anyagi jogok érvényesítője, az eljárási jogok hordozója) szintén a tartalom és a forma kapcsolatában áll egymással.

A szerző művében vezérfonalként vonul végig a döntőbizottságnak, mint intézménynek és működésének, mint eljárásnak ilyen szempontból való elemzése. Ez a kiinduló pontja, amikor meghatározza a döntőbíráskodás tartalmát: „A munkásosztály pártja által vezetett állam gazdaságpolitikájának a szocialista törvényesség szellemében, a polgári jogi eljárásra emlékeztető módszerekkel való megvalósítása, a szocialista szervezetek terven alapuló szerződéses kapcsolataiban, az adott időszak követelményeinek megfelelően."

Amint a tervszerződési rendszerben több jogágazati intézménynek együtthatását figyelhetjük meg: a polgári jogét, az államigazgatási jogét, a pénzügyi jogét (Eörsi szerint még a munkajogét is), úgy az általa jelentős mértékben meghatározott döntőbizottsági szervezeti és eljárási intézményekben is az államigazgatási jog, a polgári peres eljárás és még más jogágazatok intézményeinek együtthatásáról is van szó. A tervszerződési rendszer célját és tartalmát is elemezve állítja be a szerző a döntőbizottságot, mint intézményt a megfelelő helyére. Ennek figyelembevételével jelöli ki feladatait, elemzi az eljárás sajátosságait, stb.

E módszer alkalmazása még talán több helyet is megérdemelt volna a szovjet döntőbírósági rendszer kialakulásáról szóló 1. fejezet VII. részében. E fejezet kissé túlságosan a szovjet döntőbírósági rendszer szinte önálló fejlődésének látszatát tükrözi, elszakítva a tervszerződési rendszer Szovjetunióbeli kialakulásától. A sikertelen kezdeti kísérletek említése után, első lépésként rögtön a döntőbizottságokról szóló 1931. március 20.-i rendeletet és az 1931. május 3-án jóváhagyott szabályzatot látjuk. Az említett időpontban létrejött szabályozások azonban nem véletlenek. 1931. a Szovjetunióban a vállalati önálló elszámolás, a vállalati önálló jogalanyiság és a tervszerződési rendszer kifejlődésének éve. E polgári jogi jogintézmények szükségszerűen követelték éppen akkor a döntőbizottsági szervezet létrehozását.

6. A szerző módszerére jellemző továbbá, hogy világos meghatározásokra és szabatos rendszerbeli elhatárolásokra törekszik.

Példaként idéztem már az előbb a döntőbíráskodás tartalmának meghatározását a szerző szerint. Tudományos részletességgel és világosan fejti ki továbbá, hogy a döntőbizottság *államigazgatási szerv* (3. fejezet II. rész), hogy a döntőbizottsági szervezeti jog a magyar szocialista államigazgatási jog része (9. fejezet II. rész), az eljárási jog viszont a polgári eljárási jogba tartozik, és jogosultnak tartja a döntőbizottsági eljárási jog viszonylagos önállóságát, mint a polgári eljárási jog al-jogágazatáét.

Az utóbbi állásfoglalás a 9. fejezet IV. részében (az eljárási jog helye a jogrendszerben) foglal helyet. Ez előtt a 8. fejezet III. részében fejtegeti a szerző a polgári perrendtartás szabályainak alkalmazhatóságára vonatkozó nézeteit és nem ért egyet a Központi Döntőbizottságnak azzal az állásfoglalásával, hogy a Pp. szabályait per analogiam sem lehet alkalmazni a döntőbizottsági eljárásban. Véleményem szerint a két kérdést talán helyesebb lett volna együtt tárgyalni. Fontolóra lehet venni még olyan felfogást is, hogy a Pp.-t elismerjük a döntőbizottsági eljárás „anyajogának" abban az értelemben, ahogy azt Eörsi Gyula „Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében" című műve II/2. fejezetében használja. Akik részvettünk a döntőbizottsági eljárás kezdeti szabályainak kialakításában, tudjuk, hogy a Pp. *történelmileg anyajog,* a szerző fejtegetéseiből az tűnik ki, hogy szerinte *rendszeri-dogmatikai szempontból* is anyajog. Ha ez igaz, ebből elvileg következik, hogy a Pp. szabályai általában alkalmazhatók a döntőbizottsági eljárásban is.

A szerző rendszerező és elhatároló készségére csak néhány jel-

lemző példát hoztam fel, ez azonban részletekben is megmutatkozik. Érdeméül tudom be, hogy a jelenlegi intézmények kritikájától sem tartózkodik. Így például meszszemenően egyetértek vele abban, hogy a határidőviták hatásköri szabályai elvtelenek „s így de lege ferenda a döntőbizottság hatáskörét e vonatkozásban ki kellene terjeszteni".

Véleményem szerint e vonatkozásban megért volna még néhány mondatot a következő két téma: A 3. fejezet IV. részének D. pontjában fejtegeti, hogy a döntőbizottságok „A szállítási alapfeltételek létrehozásával kapcsolatos ügykörben még normatív aktusok kibocsátával is közreműködnek", stb. A messzemenően részletes elemzésből kimarad azonban, hogy a KDB vezetője jogalkotó szerv, mint országos hatáskörű hivatal vezetője, utasítást adhat ki (1954. 26. sz. tvr., 1072/1954. (IX. 4.) M. T. sz. határozat) és ezt a KDB vezetője teszi is. (Ma már például a 155/1955. (VIII. 19.) KDB számú utasítás a polgári jog nem elhanyagolható része.) A szerző továbbá a döntőbizottságot, mint állami szervet elemzi (3. fejezet I. rész): egyetértek azzal, hogy a döntőbizottság államigazgatási szerv, de a SZÖVOSZ és az OKISZ döntőbizottsága nyilván nem állami szerv és e különbség érdekes jogi elemzésre alkalmat adhatott volna még a szerzőnek.

7. Dicséret illeti meg a szerzőt önmagában azért, hogy a döntőbizottsági „munkamódszert" egyáltalában ismeri és elismeri, mint jogtudományos műben tárgyalandó témát. (2. fejezet X—XIII. rész.) Magyarázatot ad arra, hogy „miért lehet és kell beszélni döntőbizottsági munkamódszerekről, holott a polgári eljárási jogban nem esik szó a bíróság munkamódszereiről". Külön fejti ki a perrendi és az államigazgatási munkamódszereket ezekben a fejezetekben. De nemcsak a három külön fejezet tükrözi a szerzőnek azt a helyes álláspontját, hogy a döntőbizottsági eljárást nem lehet pusztán a tételes eljárásjogi szabályok ismeretével és magyarázatával kimeríteni: e meggyőződése végig vonul az egész művön és ragyogó, a gyakorlatot megtermékenyítő „jogszabályon túli" részletekkel szolgál. E részek nemcsak a döntőbírót, hanem a felekat és mindazokat logikus gondolkodásra és gazdaságos eljárási módra taníthatják, akik a döntőbizottsággal bármilyen kapcsolatba kerülnek. Említsük meg példaként a 17. fejezet II. részéből azt a felsorolást, amely a keresetlevél előadása után tehető alperesi nyilatkozatokat tartalmazza. Több ez, mint a jogszabályi lehetőségek összefoglalása, ez a logikailag lehetséges védekezések szinte katalógusszerű felsorolása. Hasonló okokból tetszett annak kifejtése, hogy a szerző szerint (de szerintem is) miként kell indokolnia határozatát annak a döntőbírónak, aki nemcsak a tételes jog kényszerítő szabályait alkalmazza, hanem amellett még okos munkamódszerekkel is jár el (19. fejezet IV/b. rész, különösen a 448—452. oldalon).

Nézzük meg, milyen jogalkalmazás a szerző elemzésében a döntőbizottsági határozathozatal? — „Ez sokoldalú, elemző és értékelő tevékenység, amelynek forrása a döntőbíró helyes politikai és gazdasági tájékozottsága és szakmai ismeretei, amelyek segítségével megismeri a valóságot és alkalmazza a társadalom jogszabályban kikristályosodott nézeteit. Mindez filozófiai ismereteket, szellemi éberséget, fejlett valóság-érzéket, lényegfelismerési képességet, gyors gondolkodást, találékonyságot, kifejezési és szerkesztési készséget kíván. Az ítéletalkotásnak a döntőbírónál még egy különlegesen fontos követelménye van, a gyorsaság".

8. *A* könyv minden szempontból megfelel véleményem szerint az esztétikai követelményeknek is. Ide értem stílusát is: a magam részéről nemcsak szépirodalmi, hanem tudományos műben is szeretem, ha könnyen olvasható; sőt — ha lehet — szórakoztató is. Hadd jellemezzem e szempontból két példával a szerző stílusát: a száraz szerző így szól: „Kevés részletszabály rendezi azt, vagy azt az intézményt." a szerzőnél viszont „gyéren csergedez a jog forrása" (95. oldal).

„Nem új felvonás kezdődik, hanem új színjáték, néhány eleve megadott kulisszával, új rendezői utasításokkal". Tévedés ne essék: ez nem színháztudományi műből vett idézet, olvasható a bírált műben az 519. oldalon a felülvizsgálati határozatok egy fajtájának, a „feloldó" határozatnak az elemzésénél. És a hasonlat tényleg jó, mert a „feloldó határozattal a felperesi követelés ismét az igény állapotába került, minden korábbi eljárási cselekmény hatálya elenyészett azzal, hogy a felek eljárási jogviszonyába officiálisan benyomultak a megadott irányelvek."

Az esztétikai követelményeknek példásan felelt meg a Kossuth Nyomda is, a könyv minden igényt kielégítő, szép kiállításával.

9. Nem szokták eléggé mélyrehatónak tartani a kritikát, ha nem csipkelődik egy kissé apróságokon.

Hadd mondjak ezért egy-két jelentéktelen észrevételt. „A döntőbíró nemcsak jogvitát, hanem pusztán ténybeli vitát (pl.: szerződési vita) is eldönthet." (22. oldal) Pusztán ténybeli vita-e a szerződési vita? Megáll-e a döntőbíró a puszta ténybeli következtetésnél? Azt hiszem, ezt a szerző sem mondja komolyan, hiszen Eörsi professzort így idézi: „A szerződési vita eldöntése — mondja Eörsi — polgári jogi vitához hasonló eljárás a terv államigazgatási úton való konkretizálására és ezáltal a *polgári jogviszony létrehozására.*" (69. oldal) Az ilyen határozat „szankciója" közvetlen. (70. oldal) Nem több-e tehát a szerződési vita, mint ténybeli vita?

A tervet nem tartanám annyira áthághatatlan előírásnak, mint a könyv 71. oldaláról vett alábbi idézet: „A terv alapján *létre kell hozni* a szerződést, mégpedig úgy kell létrehozni, hogy ez a szerződés *csakis a terv követelményeit tükrözze.*" (Kiemelések a szerzőtől.) (Kifogásaim kifejtésére nincs helyem, de idézhetnék néhány döntőbizottsági elvi határozatot.)

Vitatkozhatom azzal is, hogy a szerződési vita szankciója „a szerződésnek a vállalat akaratán kívül vagy akaratának pótlásával való létrehozása". (70. oldal) A döntőbizottság valóban a vállalat akaratán kívül hozza létre a szerződést, de nem pótolja a vállalat akaratát. (Sem azért, mert a vállalat, illetőleg vezetősége elhatározóképtelen, sem azért, mert belátóképessége, értelmi képessége csekély.) Nincs szükségünk arra a fikcióra, hogy a döntőbizottság a

vállalat helyébe lép és hamis akarat helyébe igazi akaratot állít, a vállalat nevében tesz szerződési nyilatkozatot. Nincs szükség az állami kényszerítő erő lényegének ilyen elpalástolására. Hasonló felfogás mutatkozik meg „Az officialitás elve és a felek rendelkezése" című fejezetben (a 242. oldalon) abban a kifejezésmódban, hogy „a döntőbizottság a keresetet felemelheti, leszállíthatja". Az officialitás konstrukciója szerintem e téren sem az, hogy a döntőbizottság a keresetindítást mellőző felperes helyett keresetet emel, hanem az, hogy az eljárást hivatalból megindítja, a keresetet nem felemeli, hanem hivatalból a keresettel nem érvényesített követelés-rész erejéig folytatja az eljárást, stb. Idézet a könyvből: „Vannak intézkedések, amelyeket a döntőbizottság hivatalból köteles teljesíteni (pl.: keresetindítás hivatalból: 17. § (2) bekezdés." Ugyanezt idézem a jogszabályból: „17. § (1) bekezdés. A döntőbizottság az eljárást *keresetlevél alapján vagy hivatalból indítja meg.* (2) bekezdés. Hivatalból akkor kell az eljárást megindítani, ha *a)* valamelyik fél a jogszabály szerint kötelező keresetindítást indokolatlanul elmulasztotta..." stb.) A döntőbizottság tehát hivatalból nem „keresetet indít", hanem „hivatalból eljárást indít".

Talán szabad egy „alperesek szerint illetékes" minisztérium jogi osztálya vezetőjének ehelyütt a szerzővel vitatkozni egy kicsit azon, hogy a népgazdasági érdek sérelmét megvalósítja-e kötbérben marasztalás. A könyv 502—503. oldalán az az álláspont jut kifejezésre, hogy a törvényesen kiszabott kötbérben marasztaló határozat tartalma a népgazdasági érdek megsértésében megnyilvánuló felülvizsgálati okot valósíthat meg a szerző szerint „felülvizsgálati causa") a következő indokolással: „Különösen kötbéres ügyekben kell ügyelni arra, hogy a kiszabott kötbér ne büntesse a vállalatot vétkességén és az okozott sérelem jóvátételén túlmenően, mert ilyen esetben a marasztalt fél önálló elszámolási érdekei sérelmet szenvednek és ez népgazdasági érdeksérelemmé is válhat, például, ha a túlzott összegű kötbér miatt pénzügyi gazdálkodása felborul és ez kihat a társvállalatok gazdasági tevékenységére is". Mutasson nekem a szerző olyan vállalatot, amelynek a kötbérben marasztalás miatt „pénzügyi gazdálkodása felborult" úgy, hogy ez „kihatott a társvállalatok gazdasági tevékenységére is", akkor talán jobb szívvel nézem el, hogy a könyv e része alaptalan felülvizsgálati sirámokra ösztönöz.

Néhány apró részletkérdésben említettem nézetkülönbségeket a szerző álláspontjával szemben. Ez semmit nem változtat azon a meggyőződésemen, hogy a „Döntőbizottsági szervezet és eljárás" úttörő munka, a tudományos és gyakorlati kézikönyv jelleget együttesen úgy valósítja meg, hogy egyik célkitűzés sem megy a másik kárára. Örömmel üdvözölhetjük a szocialista jogtudomány legújabb művei sorában.

Soós László

Új könyvek:

Dallos Ferenc: A tanácsok a szocialista demokrácia szervei: (Előszó: Dobi István.) [Bp.] Kossuth Kiadó, 1964. 358 p.

Vigh József: A fiatalkorú bűnözés és a társadalom. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 279 p.

Gál Gyula: Világűrjog. Bp. Közgazd. Kiadó, 365 p. [Bibliogr. 313—325. p.]

Böszörményi-Nagy Emil—*Bernáth* Zoltán: Birtok és birtokvédelem. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 271 p. /Jogi kézikönyvtár 15./

Kriminalisztikai tanulmányok. 3. (Szerk. Gödöny József.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 355 p. /Országos Kriminalisztikai Intézet./ [Bibliogr. 248—349. p.]

Nemzetközi jog

Augenthaler, Zdenek: Co je západoevropská integrace. [A nyugateurópai integráció.] Praha, Nakl. Politické Literatury, 1963. 115 p.

ÁJI. 21.243

Ismeretterjesztő jellegű mű, számos adattal a nyugat-európai integráció folyamatáról.

Langrod, Georges: The international civil service. [A nemzetközi közszolgálat.] Its origins, its nature, its evolution. Pref. Paul Guggenheim. Leyden-N[ew] Y[ork], Sythoff-Oceana, 1963. 538 p.
[Bibliogr. 329—342. p.]

OK. 379.112

A munka a nemzetközi jog egyre növekvő fontosságú jogintézményének: a nemzetközi közszolgálatnak problémáiról ad áttekintést. A nemzetközi igazgatás fogalmi meghatározásából kiindulva a munka részletesen foglalkozik az ENSZ Titkárságának tevékenységével és azokkal a politikai tényezőkkel, amelyek a nemzetközi közszolgálat intézményének kialakulására hatnak.

Zakonodatel'sztvo SzSzSzR i mezsdunarodnüe szoglasenija po voproszam grazsdansztva. (Szbornik.) [A Szovjetunió állampolgársággal kapcsolatos jogszabályai és nemzetközi egyezményei.] Szoszt. G[rigorij] E[fimovics] Vilkov. Moszkva, Izdat. „Mezsdunarodnüe Otnosenija." 1964. 178 p.

OK. 391.565

A gyűjtemény első fejezete a Szovjetunió és az egyes köztársaságok alkotmányainak és családjogi törvényeinek vonatkozó paragrafusait, valamint az 1921 óta hozott, a kérdéssel kapcsolatos egyéb jogszabályokat tartalmazza. A második fejezetben a Szovjetunió és a szövetséges köztársaságok más államokkal kötött kétoldalú állampolgársági egyezményeit közli. A harmadik fejezet címe: az állampolgárság kérdése a konzuli szerződésekben és egyezményekben, míg a negyedik fejezeté: az állampolgárság kérdése a többoldalú nemzetközi egyezményekben.

Bogdanov, Oleg Vaszil'evics: Vszeobszcsee i polnoe razoruzsenie. [Az általános és teljes leszerelés.] Moszkva, Izdat. „Mezsdunarodnüe Otnosenija". 1964. 359 p. /A[kademija] N[auk] SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./

OK. 392.054

A kérdés történeti áttekintése után a szerző a Szovjetuniónak a leszerelésért folytatott erőfeszítéseit és a leszerelés megvalósításának különböző módozatait tárgyalja, abból kiindulva, hogy az általános és teljes leszerelés nemzetközi jogi alapelv.

Geck, Wilhelm Karl: Die völkerrechtlichen Wirkungen verfassungswidriger Verträge. [Az alkotmányellenes szerződések nemzetközi jogi kihatásai.] Köln—Berlin, Heymann, 1963. XVI, 440 p. /Max-Planck — Institut für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht. Beiträge zum ausländischen öffentlichen Recht und Völkerrecht 38./ Bibliogr. 421—433. p.

OK. 378.883

A bevezetőben a szerző a fogalmi meghatározásokkal és a kutatás módszertanával foglalkozik, majd rátér a különböző jogelméleti kérdések ismertetésére. A nemzetközi szerződések alkotmányjogi vonatkozásait történelmi áttekintésben mutatja be. Foglalkozik a Nemzetközi Bíróság és a választottbíróságok kérdésével is. A függelékben a világ összes alkotmányainak hatályos mutatóját közli, évszámokkal és bibliográfiai források megjelölésével.

Codex Juris Gentium Diplomaticus. Sammlung völkerrechtlicher Verträge und Dokumente. 1963. [Nemzetközi jogi szerződések és dokumentumok gyűjteménye.] Ed. Gotofredus Guilelmus Leibniz. 1. Bd. Neue Ausg. Berlin, Akad. — Verl. 1962. 422 p. /Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Arbeitsstelle für Völkerrecht./ OK. 378.931 : 1

A Német Tudományos Akadémia Nemzetközi Jogi Hivatala kiadásában megjelenő szerződés- és dokumentumgyűjtemény 13, a nemzetközi jog szempontjából is fontos dokumentumot tesz közzé, többek között a Szovjetunió és a Német Demokratikus Köztársaság közötti szerződés, ill. egyezmények szövegét, Togó és Szudán függetlenségi dokumentumait, valamint Irak alkotmányát.

O szovremennoj diplomatii. Red. Lebedeva, B. Z. [A jelenkori szovjet diplomáciáról.] Moszkva, Izd. Insztituta Mezsdunarodnüh Otnosenij, 1963. 150 p.

ÁJI. 21 213

A tanulmánygyűjtemény a szovjet diplomácia időszerű kérdéseiről szól. A gyűjteményt V. Z. Lebedev szerkesztette és vezette be.

Nemzetközi magánjog

Sammlung der deutschen Entscheidungen zum internationalen Privatrecht. 1958—1959. [Német nemzetközi magánjogi döntvénytár.] Berlin-Tübingen, Gruyter-Mohr, 1962. XI, 663 p. /Max-Planck-Institut für Ausländisches und Internationales Privatrecht./ OK. 378.875

A két német állam közötti viszonylatban jelentős magánjogi döntvények. Tárgyszavas mutatót, jogszabálymutatót és az illetékes bíróságok szerinti mutatót közöl.

Reithmann, Christoph: Internationales Vertragsrecht. (Das Internationale Privatrecht der Schuldverträge.) [Nemzetközi szerződési jog.] Köln, Verl. Otto Schmidt, 1963. XVI, 391 p. [Bibliogr. XV—XVI. p. és passim.]

ÁJI. 21.305

A szerződésnek nemzetközi magánjogával foglalkozó munka a szerződések általános kérdéseit tárgyaló rövid elméleti összefoglalás után gazdasági és szociálpolitikai tartalmú kötelező előírások alkalmazását, majd a magánjogi tartalmú kötelező előírások alkalmazását tárgyaló két fejezettel kezdődik. Ezt követőleg külön-külön fejezetekben tárgyalja az egyes szerződési típusokat, továbbá a szerződéskötéssel kapcsolatos meghatalmazási kérdéseket. A befejező fejezetben a szerződésekbe foglalható különleges kikötésekkel (a hatásköri és illetékességi megállapodások, választott bírói megállapodás, végrehajtási kérdések stb.) foglalkozik.

Currie, Brainerd: Selected essays on the conflict of laws. [Válogatott tanulmányok a kollizió problematikájáról.] Durham, N. C., Duke Univ. Press, 1963. X, 761 p.

OK 379.251

Az Egyesült Államok tagállamainak jogszabályai közötti kollízióval kapcsolatos tanulmányok gyűjteménye. A szerző célja igazolni azt a tételt, hogy a jogalkalmazás szempontjából a különféle elméletek és elvi alapok lefektetése a kollíziós esetekben nem jelent megoldást. A megoldás a szerző szerint az, hogy egyes kérdések jogszabályi rendezésének egységére kell törekedni az összes tagállamok viszonylatában.

Állam- és jogtörténet

Historia państwa i prawa Polski, 1918—1939. 1. szesc. [Lengyel állam- és jogtörténet.] Warszawa, Państwowe Wyd. Naukowe, 1962. 415 p.

OK. 378.909:1

Az átfogó jogtörténeti munka gazdag forrásanyagot dolgozott fel.

Democskin, N. N.: Szovetü 1905. goda. Organü revoljucionnoj vlaszti. [Az 1905. évi szovjetek.] Moszkva, Goszjurizdat, 1963. 174 p. ÁJI. 21 018

A munka az 1905. évi szovjeteket mint a forradalmi hatalom szerveit mutatja be. Bevezető részében Leninnek az 1905. évi szovjetekről írt megállapításait foglalja össze, a következő fejezetben pedig az 1905. évi szovjetek egyes sajátos kérdéseit (a szovjetek mint a tömegek forradalmi alkotóerejének eredményei, a szervezeti formák fejlődése, a fegyveres ellenállás, mint a szovjetek legfontosabb feladata a forradalmi szervezetekben, a szovjetek mint forradalmi szerv tevékenysége) tárgyalja.

Gyűjteményes és összefoglaló munkák. Lexikonok

Ucsenüe zapiszki. Vüpuszk 13. Szerija juridicseszkaja. [Tudományos közlemények. Jogi sorozat 13. füzet.] Moszkva, Izd. IMO, /Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij.,/ ÁJI. 21 013 1963. 255 p.

A gyűjteményes munka nemzetközi kapcsolatokat érintő tanulmányokat közöl. A főbb tanulmányok a Szovjetunió (szállítási szerződés), az egyes népi demokratikus országok: így pl. a Magyar Népköztársaság (a Hazafias Népfront kérdései), a Bolgár Népköztársaság (a szocialista államiság), néhány afrikai ország (Kamerun), illetőleg az imperialista országok (Franciaország, NSZK, USA, Itália) egyes időszerű jogi kérdéseit, valamint egyes nemzetközi szervezetek (Biztonsági Tanács) kérdéseit tárgyalják.

E lapszám (XX. új évfolyam 3.) szerzői: *Dr. Lukács Tibor* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Révai Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Solt Kornél* bíró. — *Dr. Boytha György* a Szerzői Jogvédő Hivatal osztályvezetőhelyettese. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi docens (Pécs.) — *Dr. Hraskó Gyula* Legfelsőbb Bírósági tanácsvezető. — *Dr. Trócsányi László* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Mádl Ferenc* a Magyar Tudományos Akadémia főelőadója. — *Dr. Soós László* Könnyűipari minisztériumi főosztályvezetőhelyettes.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 319—927. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.1227 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

PL 20

XX. új évfolyam 4. szám Budapest, 1965. április hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST
1965 MÁJ 4

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

CSIZMADIA ANDOR:
A társadalmi szervek szerepe a népi demokratikus állam feladatainak megoldásában (1944—1945) 117

NAGY LÁSZLÓ:
A földreform húsz év távlatából 125

KÁDÁR MIKLÓS:
A súlyosító körülmények 132

BESNYŐ KÁROLY:
Az államhatalom központi és helyi szervei kialakulásának egyes kérdései hazánk felszabadulása után 141

PECZE FERENC:
Társadalmi szervek rendszere a népi demokratikus agrárátalakulásban 147

Szemle:

— —:
A felszabadulás 20. évfordulója 155

HARASZTI GYÖRGY:
Az International Law Association 1964. évi tokiói konferenciája 155

MINYKOVSZKIJ, HENRIK:
A serdülőkorú személy és a társadalom 159

N. I.:
Az európai szocialista országok jogalkotása (Lengyel Népköztársaság) 160

Jogirodalom:
Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja. (GYÖRGYI KÁLMÁN) 165

KAKUSZI MÁRIA:
Az Egyesült Államok házassági jogának keresztmetszete 168

— —:
Új könyvek 172

СОДЕРЖАНИЕ: *Андор Чизмадиа:* Роль общественных органов в разрешении задач народно-демократического государства (1944—1945). — *Ласло Надь:* Земельная реформа из 20-летней перспективы. — *Миклош Кадар:* Отягчающие обстоятельства. — *Карой Бешне:* Некоторые вопросы возникновения центральных и местных органов государственной власти после освобождения нашей родины. — *Ференц Пеце:* Система общественных органов в народно-демократическом аграрном преобразовании. — *Обзор:* 20-я годовщина со дня освобождения. — *Дьердь Харасти:* Конференция 1964 года в Токио. — *Хенрик Миньковский.* Подросток и общество. — *И. Н.:* Правотворчество европейских социалистических стран. (Польская Народная Республика). — *Литература:* Михай Шаму: Основа построения системы социалистического права. *(Калман Дьерди).* — *Мария Какуси:* Профиль права о браке в Соединенных Штатах Америки. — — — Новые книги.

INHALT: *Andor Csizmadia:* Die Rolle der gesellschaftlichen Organe bei der Lösung der Aufgaben des volksdemokratischen Staates (1944—1945). — *László Nagy:* Die Bodenreform aus der Perspektive von zwanzig Jahren. — *Miklós Kádár:* Die erschwerenden Umstände. — *Károly Besnyő;* Einige Fragen der Ausgestaltung der zentralen und der örtlichen Organe der Staatsmacht seit der Befreiung Ungarns. — *Ferenc Pecze:* Das System der gesellschaftlichen Organe in der volksdemokratischen Umgestaltung der Agrarverhältnisse. — *Rundschau:* — —: Der 20. Jahrestag der Befreiung. — *György Haraszti:* Die Konferenz der International Law Association im Jahre 1964 in Tokio. — *Henrik Minkovszkij:* Die heranwachsende Person und die Gesellschaft. — *I. N.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Polnische Volksrepublik). — *Rechtsliteratur:* Mihály Samu: Die Grundlage der Gliederung des sozialistischen Rechtssystems *(Kálmán Györgyi)* — *Mária Kakuszi:* Durchschnitt über das Eherecht in den Vereinigten Staaten. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Andor Csizmadia:* Le rôle des organes sociaux dans l'accomplissement des tâches de l'Etat démocratique populaire. (1944—1945) — *László Nagy:* La réforme agraire dans la perspective des derniers vingt ans. — *Miklós Kádár:* Les circonstances aggravantes. — *Károly Besnyő:* Certains problèmes du développement des organes centraux et locaux du pouvoir étatique après la libération de notre pays. — *Ferenc Pecze:* Le système des organes sociaux dans la transformation du régime agraire de la démocratie populaire. — *Revue:* Le vingtième anniversaire de la Libération. — *György Haraszti:* La conférence de l'International Law Association tenue à Tokyo en 1964. — *Henrik Minkovszkij:* Le jeune adulte et la société. — *I. N.:* La législation des pays socialistes européens (République Populaire de Pologne). — *Littérature:* Mihály Samu: La base de la division du système juridique socialiste. *(Kálmán Györgyi)* — *Mária Kakuszi:* Esquisse sur le droit matrimonial aux Etats Unis. — — —: Nouveaux livres.

XX. új évfolyam 4. szám Budapest, 1965. április hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A társadalmi szervek szerepe a népi demokratikus állam feladatainak megoldásában (1944—1945)

Minden feltörekvő osztály forradalmában nyomon követhető az igyekvés forradalmi szervezet megteremtésére, mely a forradalom feladatait, célkitűzéseit megvalósításhoz segíti. „Minden forradalom alapvető kérdése az államhatalom kérdése" állapította meg Lenin.[1] A forradalmat irányító politikai-társadalmi erőknek először meg kell szerezniök a hatalmat, majd ezután erejüket a hatalom megtartására és gyakorlására kell összpontosítaniok. A hatalom gyakorlására megfelelő szervezet szükséges, mivel a régi államgépezet nem alkalmas a forradalmi feladatok ellátására. A forradalmat megvalósító osztályok vagy rétegek tehát olyan szerveket hoznak életre, melyek segítségével kezükbe ragadják a hatalmat. E szervek létrehozása nemcsak a központban, hanem a vidéken is szükségessé válik.

A forradalom jellegének különbözősége azonban meghatározza az államapparátus lebontásának és az új apparátus felépítésének mértékét. A Nagy Októberi Szocialista Forradalmat megelőző minden forradalomban végső soron a kizsákmányolás egyik formáját a kizsákmányolás másik formája váltotta fel. A polgári forradalmak kezdeti szakaszán létrejött ugyan a forradalmi hatalmat megtestesítő és gyakorló apparátus, amikor azonban a győztes burzsoázia megszilárdította hatalmát, legott félretette a forradalmi apparátust, amelyben a dolgozó nép képviselői is résztvettek, nehogy az túlnőve a polgári követeléseken, a polgárság uralmát veszélyeztesse. A győztes polgárság ezért minden forradalmában a forradalom során létrejött szervezetét felszámolta, lényegében visszatért a régi apparátus kereteihez, amelyeket ismét megtöltött régi emberekkel, ezt a keretet legtöbbször csak kiegészítette a saját soraiból. Ezért állapította meg Marx a XX. század előtti forradalmakról, hogy az állami gépezetet minden forradalmi átalakulás tökéletesítette ahelyett, hogy megtörte volna.[2] Nem vonatkozik ez a megállapítás a szocialista forradalmakra. A szocialista forradalom, amely a kizsákmányolás minden formájának megszüntetését tekinti feladatának, nem támaszkodhat a dolgozók elnyomását szolgáló régi államra. A szocialista forradalomnak a régi állam gépezetét össze kell törni és új állami gépezetet teremteni. Az új államgépezet azonban nem jön létre máról-holnapra, a forradalom sodrában a megmozdult társadalmi osztályok fokozatosan létesítik ezeket a szerveket, amelyek a szocialista forradalmak során beépülnek az állami mechanizmusba, vagy legalább is átveszik az állami feladatok egyrészének ellátását.

Hogy minden forradalom szükségszerűen létrehoz célkitűzéseinek megoldására valamilyen sajátos szervezetet, igazolja a forradalmak története. Már az angol és a XVIII. század végi francia polgári forradalmak egyaránt megteremtették a maguk forradalmi szervezetét, később azonban, azt félretették és megelégedtek a régi szervezet tökéletesítésével. A Párizsi Kommün volt az első forradalom, amely teljesen új típusú, a munkásosztály, a nép hatalmát megtestesítő szervezetet hozott létre. A Kommün rövid uralma miatt azonban nem vált lehetővé, hogy e szervezet tovább fejlődjék, bár Marx megállapítása szerint a kommün volt „az a végre felfedezett politikai forma, amelyben a munka gazdasági felszabadítása végbement."[3] Új típusú forradalmi szervek, a szovjetek jöttek létre az 1905—1907. évi orosz polgári demokratikus forradalomban is. Ezek az új típusú forradalmi szervek az 1917. évi februári forradalomban ismét életre

[1] A kettős hatalomról. Művei. 24. k. 20. old.

[2] Marx: Louis Bonaparte brumaire tizennyolcadikája. Marx—Engels: Válogatott Művek, Bp. 1949. I. 309. old.

[3] Marx: A polgárháború Franciaországban. u. ott. I. 505. old.

keltek. Lenin mérlegelvén az 1905. évi forradalom és az 1917. évi februári forradalom tapasztalatait, arra a következtetésre jutott, hogy a szovjetek a munkásosztály forradalmának és a proletárdiktatúrának a legjobb szervezeti formái és az áprilisi téziseiben kifejtette erről nézeteit. A szovjetek — e kezdetben társadalmi szervek — lettek a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban az államhatalom egyedüli és teljes jogú szervei. Hasonló fejlődéssel találkozunk az 1919. évi Bajor Tanácsköztársaságban és már nemzeti bizottságok jöttek létre az első világháborút záró csehszlovák forradalmi mozgalmakban is.[4]

A magyar forradalmi hagyományokban is megtalálhatjuk a társadalmi forradalmi szervezet létrehozását, amely az államhatalmat vagy annak egy részét adott körülmények között hajlandó és képes átvenni. Az 1848—49. évi forradalom 1848. március 15-én megteremtette a maga hatalmi szervezetét: a pesti közbátorságra felügyelő választmányt. A bécsi kamarilla ellentámadása következtében 1848 őszén a nemzet a Habsburg-önkényuralom visszaállítása ellen szabadságharcba kényszerült. Az országgyűlés e harcban nem támaszkodhatott egyedül a 48-as törvények által életre hívott államszervezetre. A szabadságharc üteme forradalmi szervezetet kívánt meg, amit az országgyűlés a Honvédelmi Bizottmányban hívott életre és ennek élére Kossuth Lajost állította. A Honvédelmi Bizottmány pedig mint forradalmi kormány az ország népének mozgósítására megteremtette a kormánybiztosi intézményt, amely a szabadságharc változó periódusai között a nehézkes megyei apparátus helyett több vagy kevesebb eredménnyel, lényegében azonban jól gondoskodott a hadviseléshez nélkülözhetetlen személyi és dologi szükségletekről.[5]

Az 1919. évi Tanácsköztársaság alatt szükségszerűen újabb forradalmi szervezet létesült, amely először értékesíthette a Nagy Októberi Szocialista Forradalom tanulságait és szervezeti felépítésében e forradalom tapasztalataira támaszkodhatott. A forradalom társadalmi szervei, az első munkástanácsok már jóval előbb, az 1918. évi januári általános sztrájk során létrejöttek; ez év őszén kiépült a munkás és katonatanácsok országos hálózata is és ezek az 1919. március 21-én kikiáltott Tanácsköztársaság idején végleges hatalmi szervekké váltak. A Tanácsköztársaság államhatalmi szervezete a tanácsokra épült, szervezetüket, hatáskörüket a Forradalmi Kormányzó Tanács 26. számú rendelete, majd a Tanácsok Országos Gyűlésének júniusi ülésszakán elfogadott alkotmány részletesen szabályozta.[6]

A szabadságharc és a Tanácsköztársaság társadalmi szervezeteink hagyományai, a Nagy Októberi Forradalom tapasztalatai utat mutattak a felszabadulást követően a magyar dolgozó népnek, hogyan építse a forradalmi változást megvalósító hatalmi szervezetét. Hasonló tapasztalatokkal rendelkeztek a többi népi demokratikus országok népei is.

*

A népi demokratikus forradalmak, melyek 1944-ben és a következő években zajlottak le Közép- és Kelet-Európában, mindenütt megteremtették a maguk forradalmi szervezetét. Ezek a társadalmi szervek előbb jöttek létre, mint maga a népi demokratikus államszervezet. A társadalom haladó erői által életrehívott forradalmi szervek lettek azok az emelők, amelyeknek segítségével azután a dolgozó osztályok kezükbe vették az államapparátus nagy részét. A szervek létrejöttének közvetlen indoka Magyarországon az volt, hogy 1944. őszén a szovjet hadsereg által felszabadított területeken a fasiszta központi államszervezet szétbomlott. A helyi vezetők vagy elmenekültek, vagy központi vezetés nélkül a nép bizalmát nem bírva tehetetlenül álltak a feltornyosult feladatokkal szemben. Szükség volt tehát olyan szerv létrehozására, mely képes volt és mert vállalkozni arra, hogy a gazdátlanul maradt hatalmat a nép bizalmából átvegye, mivel a felszabadító harcok első szakaszában a központi hatalmi szerv és a kormány még nem alakulhatott meg, a szovjet parancsnokok pedig mindenütt kijelentették, hogy mint felszabadítók jöttek Magyarország földjére és nem avatkoznak az ország belügyeibe. A nép demokratikus erőinek helyileg kellett kezükbe venni saját sorsuk irányítását. Mikor tehát a Vörös Hadsereg csapatai az ország déli és keleti területeit felszabadították, a helyi erők, legtöbbször a helyi szerveit gyors ütemben létrehozott Kommunista Párt kezdeményezésére létrehoztak megfelelő társadalmi-politikai szerveket. A szervezési formák rendkívül változatosak voltak. Egyik helyen ötös bizottságot alakítottak (Makó), másutt a régi törvényhatósági bizottság alakult újjá, s a városi adminisztrációval intézte az ügyeket (Hódmezővásárhely), ismét másutt a de-

[4] Heinz Engelbert: Die neuen Gesetze über die Nationalausschüsse — eine Neue Etappe der Demokratisierung der örtlichen Organe der Staatsgewalt in der Tschechoslowakischen Volksrepublik. Staat und Recht. 3. (1954) évf. 241. old.

[5] L. Beér—Csizmadia: Az 1848—49. évi népképviseleti országgyűlés. Bp. 1954. 73—76. old. — Ember Győző: A Honvédelmi Bizottmány. Századok, 1948. 150—165. old. uő.: Kossuth a Honvédelmi Bizottmány élén. Kossuth Emlékkönyv, I. 175—285. old. A bizottmány iratait közzétette Barta István: Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. Bp. I. 1952. II. 1953. — Csizmadia Andor: A pesti közcsendi Bizottmány (Kézirat). — uő.: A kormánybiztosi intézmény 1848—49-ben. Bp. 1960.

[6] Hevesi Gyula: A proletárforradalom mozgalmi előzményeiről az első világháború alatt. Társadalmi Szemle, 1949. 214—233. l. Szentpéteri István: Első munkástanácsaink megalakulása. Állam és Igazgatás 1953. Hajdú Tibor: Tanácsok Magyarországon 1918—1919-ben. Bp. 1958. Az alkotmány: a Tanácsköztársaság (hivatalos lap) 1919. június 28-i számában, legújabban: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. (szerk.: Halász Pál—Kovács István—Peschka Vilmos) Bp. 1959. 55—72. old.

mokratikus pártok küldötteiből intéző bizottság jött létre (Pécs),[7] de már december elején megteremtődött az a társadalmi szervezeti forma, amely azután az egész országra vonatkozóan állandósult, s ez volt a *nemzeti bizottság* intézménye.[8]

A nemzeti bizottságok a népi demokratikus forradalmak során nem Magyarországon jöttek először létre. Szlovákiában már a nemzeti felkelés idején a Szlovák Nemzeti Tanács mint a nemzeti felszabadító harcot irányító központi szerv felhívására, sőt már előbb is Szlovákia helységeiben megalakultak és helyileg a hatalmat is átvették. Hasonlóképpen jöttek létre nemzeti bizottságok a történelmi Csehországban.[9] Megtaláljuk azonban a hasonló szervezeteket Jugoszláviában, Romániában és a többi népi demokratikus országokban is. Lengyelország náci megszállta területein már a hitleri időkben létre jöttek nemzeti tanácsok a forradalmi erők összefogására a megszállókkal vívott harcban. Az Országos Nemzeti Tanács (Krajowa Rada Narodowa) már 1944. évi első ülésén jóváhagyta a nemzeti tanácsok statutumát, mely a nemzeti tanácsokba tömörítette az összes demokratikus és függetlenségi szervezeteket.[10]

A nemzeti bizottságok vagy tanácsok *társadalmi szervek* voltak, amelyek az antifasiszta felszabadító harcokban érdekelt társadalmi osztályokat és rétegeket átfogták. Nem kizárólag a dolgozó osztályoknak szervezetei voltak, megteremtésük első pillanatában a fasiszta megszállás elleni harcban érdekelt közép burzsoáziát, kispolgárságot és az értelmiségnek egyes antifasiszta, de nem szocialista beállítottságú rétegeit is magukban foglalták. Csakhamar vagy már előbb megteremtődtek a szervek országos központjai is. Bulgáriában a Hazafias Front, Csehszlovákiában a Nemzeti Front, Romániában a Népi Demokrácia Frontja, Lengyelországban az Országos Nemzeti Tanács, Magyarországon pedig a Nemzeti Függetlenségi Front. Maguk e társadalmi szervezetek nem amorf alakultak, hanem a felszabadításban érdekelt osztályokat és rétegeket képviselő pártoknak koalíciós szervezetei. Ezek a Frontok a fasizmus ellen a nemzeti függetlenségért folyó harcban egyesítették a különböző politikai pártokat és a különböző néprétegek antifasiszta törekvéseit kifejező progresszív társadalmi szervezeteket, a kommunista (munkás) pártok vezetése alatt. A népfrontok Csehszlovákiában, Lengyelországban vagy Jugoszláviában nagy szerepet játszottak a német leigázókkal szembeni ellenállás megszervezésében. Magyarországon már csak az új hatalom létrehozását a gyökeres demokratikus átalakulás végrehajtását és a nemzeti függetlenség biztosítását szolgálták.

A népfrontok programja antifasiszta, a még megvalósulásra váró, zömükben polgári demokratikus jellegű követelések összegezése, ugyanakkor azonban hídfőállást is tartalmaz a további fejlődéshez, amely perspektivikusan lehetővé teszi az átbillenést a szocialista forradalomba. A népfrontok programját mindenütt a kommunista pártok dolgozták ki és az magában biztosította a forradalom későbbi továbbfejlődését. Magyarországon az új központi hatalom az 1944. december 2-án Szegeden létrejött Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programján alapult. E program alapján létrejött Magyarországon a munkásosztály és a parasztság demokratikus diktatúrája. Ez a diktatúra a német elnyomók, de ugyanakkor az imperializmus és a fasizmus, belpolitikailag az ezeket kiszolgáló földbirtokosok és nagytőkések ellen irányult.

A Lengyel Felszabadítási Bizottság (Polski Komitet Wyzarolenia Narodowgo) által 1944. július 22-én kibocsátott Manifesztum az ország újjáépítését, a háborús sebek gyors begyógyítását, az alapvető társadalmi, gazdasági reformoknak: a földreformnak, a nagyipar, bankok és bányák államosításának megvalósítását foglalja össze.

A csehek és szlovákok Nemzeti Front kor-

---

[7] A különböző szervezési formákra lásd Balázs Béla: A középrétegek szerepe társadalmunk fejlődésében. Bp. 1958. 174. sk. old.

[8] A nemzeti bizottságok történeti és jogi kérdéseire Balázs Béla: A demokratikus tömegmozgalom kibontakozása és a népi forradalmi szervek megalakulása a felszabadult Magyarországon. (Századok, 1957. [91] évf. 297—325. old.) uő.: A nemzeti bizottságok. Tanulmányok a népi demokrácia történetéből. Bp. 1955. uő.: Népmozgalom és nemzeti bizottságok. 1945—1946. Bp. 1961. Balázs Tibor: A Pest vármegyei nemzeti bizottságok történetéhez (1945. január—október). Levéltári Közlemények, 1955. (XXV. évf.) Beér János: A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon (1945—1960.) Bp. 1962. Különösen 81—122. old. Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok. Bp. 1956. (Diss.) Kézirat. — uő.: A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944—1945-ben. Studia Iuridica 13. sz. Budapest, 1960. — uő.: A forradalmi jogalkotás 1944—1945-ben. Jogtudományi Közlöny, 1960. (XV. évf.) 187—196. old. — uő.: A nemzeti bizottságok a felszabadulás utáni állam mechanizmusában. A pécsi és Baranya megyei nemzeti bizottság 1944—1945. évi történetéhez. A Tanulmányok Baranya és Pécs történetéhez. 1944—1960. (Pécs, 1961.) kötetből. — (Az alábbiakban az itt felsorolt kutatásaim eredményeit felhasználom.) — Deszkás János: Nemzeti bizottságok. Bp. 1948. Falu és város Könyvtára 1. sz. — Lengyel Alfréd: A nemzeti bizottságok szerepe az élet megindulásában Győr-Moson megyében. Levéltári Közlemények. 1962. [33]. évf. 255—273. old. — Nagy Lajos: A Budapesti Nemzeti Bizottság történetéhez. Levéltári Közlemények, 1961. [32]. évf. 129—144. old. Pecze Ferenc: Národné výbory v Maďarsku v rokoch 1944—1948. Právny Obzor, 1964. [47.] évf. 305—316. old. Szabó Imre: A népi demokratikus államhatalom fejlődése, a Tanulmányok... kötetben 585—626. old.

[9] Legújabb csehszlovák monografia Bertelman Karol: Vyvoj národních výboru do Ustavy 9. května. Praha, 1965. — ugyanott irodalmi összefoglalás. Lásd még Václav Vaněček: Dejiny státu a práva v Československu do roku 1945. Orbis, Praha, 1964.

[10] Legújabb irodalom: Zdzislaw Jarosz, Janina Zekrzewska: Krajowa Rada Narodowa. Czasopismo Prawno-Historyczne. Tom. XVI. 1964. 9—88. old. Zygmunt Rybicki: Rozwój rad narodowych w Polsce w latach 1944—1950. Czasop. Prawno Hist. Tom. XV. 1963. old. — uő.: Tendencje rozevojowe rad narodwych w PRL. Panstwo i Prawo. 1964. [19] évf. 50—58. old. u. ott az irodalom.

mányának 1945. április 5-én Kassán közzétett programja, a nemzeti és demokratikus forradalom követeléseit foglalta össze. A kassai program a nemzeti bizottságokban megteremtette az új politikai hatalom alapjait. Jelentette az első beavatkozást a burzsoázia hatalmi körébe: gazdasági téren sok ipari vállalat nemzeti gondnokság alá helyezésével, a Nemzeti Földalap megteremtésével. A népbíróságok létrehozása, s számos más demokratikus jellegű intézkedés biztosította a demokratikus forradalom eredményeit és előfeltétele volt a további fejlődésnek.

*

A frontok programjának megvalósítását az újonnan alakult forradalmi társadalmi szervezetek voltak hivatva biztosítani. Ezek a szervezetek országonként másként és másként épültek be az állam mechanizmusába, illetve vették át bizonyos állami feladatok megoldását. Lengyelországban az Országos Nemzeti Tanács (Krajowa Rada Narodova) az első időszakban ellátta a törvényhozás feladatát, tehát legfőbb államhatalmi szerv lett[11] és csak 1947 év elején tartották meg a választásokat, ennek alapján ült össze a Szejm. — Csehszlovákiában a nemzeti bizottságok, Szlovákiában a Szlovák Nemzeti Tanács és a nemzeti bizottságok ugyan társadalmi szervekként jöttek létre, a Szlovák Nemzeti Tanács azonban a felkelés ideje alatt Szlovákiában legfőbb államhatalmi szervként működött, s a nemzeti bizottságok is helyi viszonylatban elláttak államhatalmi és igazgatási funkciókat. A kassai program azután a nemzeti bizottságokat az egész Csehszlovákiában az államhatalom és igazgatás kizárólagos képviselőivé tette; ezzel végleg beépültek az állami mechanizmusba. Országos szinten ugyan ideiglenes nemzetgyűlés alakult, de tagjait a nemzeti bizottságok küldöttei választották (47/1945. Sb. dekretum), Magyarországon a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front szervezetében — hatáskörében is társadalmi szerv maradt. A front a megalakulását követő hetekben egyik legfőbb feladatnak tekintette, hogy létre hozza Debrecenben a legfőbb államhatalmi szervet, a nemzetgyűlést. Ő maga nem vette át a hatalmi szerv feladatát.

Hasonlóképpen másként alakultak a *helyi* társadalmi szervek a különböző népi demokratikus országokban. Csehszlovákiában — mint láttuk, — a nemzeti bizottságok azonnal beépültek a közigazgatási szervezetbe és átvették a helyi önkormányzatok feladatkörét. Lengyelországban, a nemzeti tanácsok az államgépezetben egyelőre csupán az önkormányzatok testületi szerveinek a feladatkörét vették át, míg az egyedi szervek továbbra is megmaradtak az operatív munkák végzésére. Magyarországon a nemzeti bizottságok megalakulásuk után néhány hónapig hasonlóképpen ellátták az önkormányzati testületi szervek feladatkörét. 1944—45. év fordulóján a magyar nemzeti bizottságok illetékességi területükön magukat nemcsak a hatalom egyedüli képviselőjének nyilvánították, hanem az intézkedő, rendelkező tevékenységet is kizárólagos jogkörrel végezték vagy az általuk életre hívott, megválasztott önkormányzati szervek útján végeztették. Általában nemcsak a megyei és városi törvényhatósági bizottságok, illetve községi képviselő testületek hatáskörét gyakorolták, hanem azon belül olyan központi hatalmi és igazgatási funkciókat láttak el, melyeket helyi szervek csak forradalmi időszakban, vagy háború esetén láthatnak el.

Amikor 1944. december 21-én Magyországon az ideiglenes nemzetgyűlés összeült és megalakította a kormányt, az új kormány 14/1945. sz. alatt rendeletet bocsátott ki, mely a nemzeti bizottságokat egyrészt el akarta választani a közigazgatástól, másrészt azonban ellenőrzési jogkörüket az igazgatási apparátus fölött biztosította. E rendelet a kormány koalíciós összetételének megfelelően, kissé ellentmondásosan készült s benne a kormány felhívja a nemzeti bizottságokat, alakítsák újjá az önkormányzati testületeket, illetve törvényhatósági bizottságokat, de azt is kimondta, hogy „A nemzeti bizottságok, mint a demokratikus pártok helyi szövetségei politikai szervek, maguk tehát ne illeszkedjenek be a közigazgatás szervezetébe." A kormány tehát nem látta szükségesnek a nemzeti bizottságok hatalmi és igazgatási tevékenységét és ennek más szervre ruházását a helyi önkormányzatok életrehívásával kívánta realizálni. Sőt a kormány jobb szárnya már most felveti: szükség van-e egyáltalán a nemzeti bizottságokra a kormány megalakulása után.

A Magyar Kommunista Párt azonban védelmére kelt a nemzeti bizottságoknak; álláspontja szerint ezeknek feladatuk lesz mindaddig, míg a Függetlenségi Front programját meg nem valósították. „Az, aki fél a nemzeti bizottságoktól az a néptől fél, a demokratikus átalakulás következetes végrehajtásától fél. Aki azt állítja, hogy a nemzeti bizottságok már betöltötték tisztüket, az meg akarja állítani a demokratikus átalakulást".[12] Valóban a nemzeti bizottságok a következő hetekben be is bizonyították szükségességüket. Megszervezték az ínségbejutott bányavidék támogatására a „Nemzeti Segélyt",[13] közreműködtek a kormány újjáépítési programja célkitűzéseinek megvalósításában. A kormányrendeletnek megjelenése előtt Szeged Nemzeti Bizottsága „rendelettel" felállította saját népbíróságát, s annak működéséhez kibocsátotta a leg-

[11] Jarosz, Zdzisław—Zakrzewska, Janina: Krajowa Rada Norodowa. Z dziejów kształtowania się ludowego parlamentu. Czasopismo Prawno-Historyczne. 1964. 9. sk. old.

[12] Révai József: Kellenek-e a nemzeti bizottságok és mire? Néplap, 1945. január 10.

[13] A Nemzeti Segélyre Balázs Béla: A nemzeti bizottságok. Tanulmányok... 206. sk. old.

fontosabb anyagi és eljárásjogi szabályokat.[14] A debreceni és miskolci Nemzeti Bizottságok is kidolgozták a népbíráskodás alapelveit.[15] Mikor pedig a 81/1945. (II. 5.) M. E. sz. népbíráskodási rendelet megjelent, a nemzeti bizottságok egyrészt mindent elkövettek a rendelet végrehajtásának előmozdítására, másrészt már akkor rámutattak a rendelet hiányosságaira, a Budapesti Nemzeti Bizottság egyenesen kiegészítette a rendeletet.[16]

E társadalmi szervek politikai aktivitására jellemző, hogy megelőzve a kormánynak az állami tisztviselők igazolására vonatkozó rendeletét, maguk vették kézbe az igazolások megindítását. Mikor pedig a kormány végre kiadta a rendeletet (15/1945. M. E. sz.), ismét rámutattak e rendelet hiányosságaira, s még mielőtt a kormány a rendeletet módosította volna, saját hatáskörükben megváltoztatták annak egyes rendelkezéseit (pl. a honvédségi igazoló bizottságokba behívták a politikai pártok kiküldötteit, Budapesten pedig a főispán jogkörét az igazolásoknál a Nemzeti Bizottság magához vonta.).

A magyarországi nemzeti bizottságok szervezete és feladata jelentősen bővült a Budapesti Nemzeti Bizottságban. (BNB). 1945. január 21-i megalakulásától a BNB gyakorolta az összes magyar nemzeti bizottságok között a legszélesebb hatáskört, amit az indokolt, hogy a főváros az ország szívverését jelentette és a távollevő kormány helyett a közlekedési nehézségek következtében a Nemzeti Bizottság gyakran kényszerült a kormány hatáskörébe vágó intézkedések megtételére. A Budapesti Nemzeti Bizottság megalakulása után azonnal kinevezte a főváros vezető tisztviselőit, a rendőrfőkapitányt, megindította az igazgatási és újjáépítési munkát, általában eljárt a törvényhatósági bizottság és a főváros egyéb testületi szerveinek hatáskörében, ezen túlmenően pedig gyakran a kormány, illetve az egyes miniszterek jogkörében (pl. az egyes minisztériumok, a Nemzeti Bank, a fővárosi közmunkák tanácsa, állami intézetek, üzemek élére vezetőket rendelt, a járványveszély sürgős elhárítása érdekében plein pouvoir-ral ellátott orvosi bizottságokat küldött ki, kultúrális és gazdasági jellegű országos tanácsokat alakított, ingatlanokat foglalt le és utalt ki, gyakorolta a kormány sajtórendészeti jogkörét, engedélyt adott a fővárosnak kölcsön felvételére, egyes esetekben felruházta a főváros vezetőségét rendelet-kiadási joggal (közmunka rendelet), névváltozásokat engedélyezett stb.[17] A Budapesti Nemzeti Bizottság működésében egy második kormány csírája rejtőzött.

A kormány polgári jobboldala noha kénytelen-kelletlen átlátta, hogy a háborús és közlekedési nehézségek mellett a nemzeti bizottságok, különösen a Budapesti Nemzeti Bizottság szükségszerűen fejt ki ilyen széleskörű hatalmi és igazgatási tevékenységet, — kezdettől fogva arra törekedett, hogy a nemzeti bizottságok hatáskörét megnyirbálja. Amint az egész ország felszabadult, s a kormány átköltözött Budapestre, Miklós Béla miniszterelnök olyan rendelettervezetet készített, mely a nemzeti bizottságok minden intézkedési jogkörét megszüntette volna, azokat csak tanácsadó szervekké kívánta degradálni. Ez a rendelettervezet olyan büntető szankciókat is tartalmazott, hogy ha valamelyik nemzeti bizottsági tag hatáskörét túllépi, azt a Horthy-korszak államvédelmi büntetőjogszabálya (az 1921. évi III. tc.) alapján kell megbüntetni. Noha az említett rendelettervezetet a kormány demokratikus szárnya még tárgyalás alapjául sem fogadta el, április 26-án a kormány mégis olyan rendeletet bocsátott ki (1030/1945. M. E.), mely végeredményben a nemzeti bizottságok háttérbe szorítását eredményezte. Ez a rendelet intézkedett az önkormányzati testületi szervek haladéktalan újjáalakításáról, s ugyanakkor megszüntette a nemzeti bizottságok közigazgatási hatáskörét. Míg tehát Lengyelországban és Csehszlovákiában a közigazgatási hatáskör mindvégig megmaradt, sőt Csehszlovákiában a kizárólagos helyi önkormányzati hatáskört a nemzeti bizottságok látták el, Magyarországon 1945. nyarán a nemzeti bizottságok kezéből a hatalom és az igazgatási tevékenység, az 1030/1945 sz. kormányrendelet következtében kiesett.

E társadalmi szerveknek mégis nagy politikai jelentőségük volt; a kezükben maradt ellenőrzési hatáskör is komoly fegyvert biztosított az antidemokratikus erők elleni küzdelemre. Majdnem korlátlanul megillette őket továbbra is a kezdeményezés, sőt egyes konkrét esetekben (pl. választásoknál) hatalmi vagy igazgatási jogkört is gyakorolhattak.[18]

A nemzeti bizottságok így is állandó támadások pergőtüzében álltak még egyes koalíciós pártoknak részéről is. A „Debrecen", a Kisgazda Párt lapja pl. 1945. június 24-én követeli a nemzeti bizottságok visszavonását a közügyek ellenőrzésétől. Azt kívánja, hogy azt bízzák kizárólag a hatósági szervekre és a nemzeti bizottságok ne foglalkozzanak az igazoló bizottságok kritikájával sem. A koalíció baloldala, mindenekelőtt a Kommunista Párt azonban megvédte a nemzeti bizottságokat, sőt 1945. szeptember 4-én az Országos Nemzeti Bizottság megalakításával csúcs-

[14] Felszabadulás. 1944. szept. 26.—1945. április 4. Dokumentumok, Bp. 1955. 193. old.

[15] Néplap (Debrecen) 1945. jan. 16. és 21. számai.

[16] Budapesti Állami Levéltár: BNB jegyzőkönyvei: II/9 — 1945, III/2 — 1945, IV/4 — 1945, XI/6 — 1945, XXI/4 — 1945. sz. határozatok. L. Csizmadia Andor: A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása. 1944—45-ben.

[17] A Budapesti Nemzeti Bizottság működésére lásd még Nagy Lajos: A Budapesti Nemzeti Bizottság működésének történetéhez. Levéltári Közlemények, 1961. [32.] évf. 129—146. old.

[18] 7460/1945. M. E. r. 2. §. (2) bek. 1945: VIII. tc. 2. §. (2) bek. 1947: XXII. tc. 6. §. (3) bek. l. még 510.005/1947. B. M. 6 §. 547/1947. (IV. 3.) B. M. r. Választási Bíróság 20/1947—48. sz. ítélete a Magyar Közlöny, 1947. dec. 24-i számában.

szervet is hozott létre. Ezzel Magyarországon is megalakult a nemzeti bizottságok országos szervezete; ez azonban egészen más hatáskörrel működött, mint a lengyel vagy a csehszlovák csúcsszerv. Az Országos Nemzeti Bizottság alakuló ülésén a Kommunista Párt képviselője azt állapította meg: „...mindnyájunk előtt világos, hogy még hosszú ideig szüksége lesz a magyar demokráciának az összes pártok bizalmát bíró olyan népi szervre, amely hangot ad a demokrácia kezdeményezésének, támogatja és népszerűsíti a demokratikus kormány célkitűzéseit és intézkedéseit. Szükség van egy olyan népi szervre, amely számon tartja a reakció növekvő mesterkedéseit, felhívja idejekorán a figyelmet a bajokra és segíti kialakítani a demokratikus közvéleményt a nemzet célkitűzései érdekében."[19]

*

A nemzeti bizottságok a halaszthatatlan kérdésekben számos *szabályt* alkottak. E szabályok hosszabb-rövidebb ideig Magyarország jelentős területén az életviszonyokat sok vonatkozásban rendezték, jogszabályként érvényesültek. Az új jogrend kiépítésének folyamata időt igényelt, régi jogszabályok még léteztek, bár nem mindig hatottak, mert a munkás-paraszt demokratikus diktatúra céljainak megvalósítását egyes régi jogszabályok már gátolták. Ezeknek formai érvényességéhez is kétség fért, mert bele ütköztek a nemzetgyűlés által elfogadott kormányprogramba. A régi államgépezet munkába állított maradványai ezt nem értették vagy nem akarták érteni és a jogfolytonosságra hivatkozva mindent ott akartak folytatni, ahol a harcok előtt abbahagyták. (pl. 1944. őszén Csanád megyében a közigazgatási hatóságok nem engedték be üzleteikbe a visszatért zsidókat. A csongrádi alispán nem akarta elismerni a nemzeti bizottságokat. Az ilyen és az ehhez hasonló törekvések alapvetően téves, legtöbbször szándékosan ellenséges szemléletből eredtek.)

A nemzeti bizottságoknál szó sem lehetett jogfolytonosságról, hiszen a nemzeti bizottságok forradalmi szervek voltak. A nép éppen le akart számolni a kizsákmányolás jogfolytonosságával és a maga kezébe venni saját ügyeinek intézését. A kizsákmányolás jogfolytonosságával való leszámolást pedig csak forradalmi úton végezhette. A nép azonnal megértette, hogy csak forradalmi úton valósítható meg az ország demokratikus átalakítása, s ennek egyetlen jogforrása csak saját forradalmi hatalma lehet. Erre mutat a népnek a népi demokratikus forradalom alatt követett gyakorlata is.

A felszabadított területeken az ideiglenes nemzetgyűlés megalakulása előtt jogszabályalkotó szerv nem működött. Mivel pedig jogszabályalkotásra szükség volt, a nemzeti bizottságok helyileg, működésük területén kizárólagos jogforrásnak nyilvánították magukat (pl. Heves megye Nemzeti Bizottsága), vagy maguk alkottak új jogszabályokat (pl. a Szegedi Nemzeti Bizottság népbírósági rendelete, a Budapesti Nemzeti Bizottság rendeletei a gazdasági és társadalmi élet elindításáról stb.) vagy az egyes régi, antidemokratikus jogszabályokat kifejezetten vagy hallgatólagosan félre tették.

A jogszabályok forradalmi változtatására maga az Ideiglenes Nemzetgyűlés adott határozott útmutatást. A Nemzetgyűlés ugyanis határozattá emelte a Minisztertanács által előterjesztett nyilatkozatot, melyben ígéretet tett arra, hogy a „demokratikus átalakítás" érdekében hatályon kívül helyezi az összes népellenes törvényeket és rendeleteket, a zsidók elleni barbár rendelkezéseket és biztosítja a demokratikus szabadságjogokat. E nyilatkozat elfogadásán túl a Nemzetgyűlés felhatalmazást adott a kormánynak az ország ügyeinek vezetésére, ami noha nem volt jogilag szabatosan megfogalmazva, magában foglalta a jogszabályok megváltoztatásának jogát is.[20] A Pécsi Nemzeti Bizottság már december 15-én elhatározta, hogy addig, míg a kormány törvényhozási úton hatálytalanítja az ún. zsidótörvények érvényét, hatályukat saját hatáskörében megszünteti.[21] Veszprém vármegye Nemzeti Bizottsága pedig megállapította, hogy a nemzeti bizottságok „saját felelősségükre" az elavult és népellenes jogszabályokat félredobták és saját belátásuk szerint a népi demokrácia szellemének megfelelően új rendelkezéseket hoztak.[22]

A jogfolytonosság kérdése hasonló módon felmerült a lengyel demokratikus államban is. Itt az 1921. és 1935. alkotmány érvényességének talaján indultak el, ami ezen túlmenően annak a vitának az eldöntését jelentette, vajon a lengyel emigráns kormány, mely az 1935. évi fasiszta alkotmány alapján állt, jogosan működik-e, és képviselheti-e a népi Lengyelországot. A népi forradalom akként döntötte el a vitát, hogy az 1935. évi ún. szanációs alkotmányt érvénytelennek nyilvánította, az ennek alapján működő emigrációs kormány jogait megvonta és az egész állami élet demokratikus átalakításának alapjaivá a nemzeti tanácsokat tette.[23] Csehszlovákiában is harc folyt a jogfolytonosság kérdése körül, még a forradalomban résztvevő polgári pártok képviselői és a Kommunista Párt között is. A londoni emigráns kormány 11/1944. sz. alkotmányos dekrétuma pl. az 1919. okt. 28. és 1938 szeptember 29. napja között alkotott csehszlovák jogszabályokat feltétel nélkül reci-

[19] Budapesti Állami Levéltár: Az Országos Nemzeti Bizottság I. (alakuló) ülésének jegyzőkönyve.

[20] Az Ideiglenes Nemzetgyűlés Naplója. Bp. 1946.

[21] Új Dunántúl 1944. dec. 17.

[22] Veszprémi Állami Levéltár. A Veszprém-megyei nemzeti bizottság 1948. augusztus 11-i körlevele a vármegye területén működő nemzeti bizottságokhoz.

[23] A Lengyel Felszabadító Bizottság 1944. júliusi manifesztuma, lásd Konstytucja i podstawowe akty prawne PRL. Warszawa, 1952.

piálta.[24] Sőt a Szlovák Nemzeti Tanács is 1. rendeletében részben a jogfolytonosság elvi alapjára helyezkedik s érvényben hagyja valamennyi korábbi jogszabály hatályát, amennyiben a köztársasági — demokratikus szellemmel nincsen ellentétben. A későbbi fejlődés során azonban itt is felszámolják a jogfolytonosságot.

Felmerül a kérdés, milyen jogszabályokat hoztak a nemzeti bizottságok Magyarországon? A nemzeti bizottságok működésének első szakasza alig tette lehetővé az érdemleges jogszabályalkotást. Az életviszonyok változásának forradalmi üteme a nemzeti bizottságoktól ismételt és gyors hatósági intézkedéseket követelt, ennek megfelelően aktusaik inkább eseti intézkedések voltak, nem volt szükség, illetve lehetőség általános szabályozásra. Az ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulása után a nemzeti bizottságok jogszabályalkotó tevékenysége megélénkült és a hozott jogszabályok behálózták szinte az egész jogi életet. A fentiekben már említett tény azt világossá teszi, hogy a nemzeti bizottságok jogalkotása tartalmilag az életviszonyok sokoldalú szabályozására terjedt ki. A kibocsátott jogszabályok között egyaránt találunk államjogi, államigazgatásijogi, büntető-, polgári- vagy munkajogi rendelkezéseket, anyagi és eljárásjogi szabályokat egyaránt. Ezek a normák az új munkás-paraszt demokratikus diktatúra első jogszabályalkotásai közé tartoznak. A nemzeti bizottságok jogszabályai kibocsátásának nem alakult ki végleges formája, legtöbbjük rendelet vagy határozat alakjában jelent meg. A nemzeti bizottságok által adott jogszabályok természetesen mindig helyi jellegűek voltak, vagyis csupán saját területükön érvényesültek.

A nemzeti bizottságoknak széleskörű jogszabályalkotó tevékenysége aránylag rövid időre terjedt. Az ország egész területének felszabadítása és a kormány Budapestre költözése után a nemzeti bizottsági jogszabályalkotás a minimumra zsugorodott. Hatáskörük a jogszabályok kezdeményezésére korlátozódik, s legfeljebb saját szervezetükkel és működésükkel kapcsolatos szabályok alkotása marad meg mindvégig jogkörükben.

Arra a kérdésre, hogy milyen jellegűek a nemzeti bizottságok által kibocsátott szabályok, figyelembe kell venni, hogy a nemzeti bizottságok társadalmi-politikai szervek voltak, működésükben azonban — különösen kezdetben — állami feladatokat láttak el, aktusaik végrehajtásához igénybe vették az állami karhatalmat. A 14/1945. kormányrendelet az államhatalom erejét is biztosítja a nemzeti bizottságok számára, amikor utasítja a közigazgatás szerveit, hogy hivatali eljárásukban a nemzeti bizottságok határozataihoz alkalmazkodjanak. A nemzeti bizottságok aktusaiban tehát kétségkívül megtaláljuk a kikényszeríthetőség mozzanatát, így aktusaikat jogi aktusoknak, normatív rendelkezéseiket pedig, melyek közfeladatok megvalósítását szolgálták, jogszabályoknak kell tekinteni.

A jogi irodalomban olyan nézettel is találkozunk, hogy a nemzeti bizottságok által alkotott jogszabályokat a szokásjogi szabályok közé kell sorolni. Az Országos Nemzeti Bizottság maga is többször utalt arra, hogy szokásjogi alapon rendelkezik. A szokásjog mint jogalkotó tényező azonban aligha tekinthető a forradalmi jogszabály alapjának. A szokásjog a magyar jogforrások között a múlt konzerválását jelentette. A népi demokratikus forradalom adott szakaszán azért merülhetett fel a szokásjogra hivatkozás, mert számos kérdés várt rendezésre, amelyeket a régi jogszabályok alapján a hatóságok vagy a nemzeti bizottság nem intézhettek.

Az írott jogszabályok ugyanis ellentétben voltak a forradalomban élő nép jogi meggyőződésével. Új írott szabállyal minden kérdést nem lehetett azonnal rendezni. Nem is lett volna célszerű, mert a kérdések gyakran túlnőttek az írásban foglalt szabályokon. Esetleg lehető megoldásnak látszott, ha a nép jogi meggyőződése a hatóságok forradalmi gyakorlatában érvényesül, s ebből a polgári államjogi kategóriákhoz szokott teoretikusok szokásjogi szabályok keletkezését olvasták ki.

A nemzeti bizottságok normatív aktusaiban azonban korántsem szabad szokásjogi szabályokat keresnünk. A szokásjogi szabályok kialakulásához még a polgári közjogtudomány is elengedhetetlenül szükségesnek tartja a hosszabb ideig tartó gyakorlatot, az aktusok megismétlődését. Népi demokratikus forradalmunk éppen a szokásjog felszámolását vagy legalább háttérbe szorítását fontos célkitűzésnek tartotta a jogalkotás terén. Nem indulhat tehát a jogalkotás éppen szokásjogi szabályok létrehozásával, legfeljebb a nemzeti bizottságok belső szervezetére, összetételére vonatkozó szabályok terén alakulhat ki országos szokásjog, amint erre az Országos Nemzeti Bizottság utalt is. A nemzeti bizottságok egyéb aktusaiban jelentkező jogszabályokat az általában ismert jogforrási kategóriákon kívül kell elhelyeznünk. E forradalmi jogszabályok, mert a nemzeti bizottság normatív aktusai túlnyomórészt ilyenek voltak, olyan jogforrásoknak tekinthetők, amelyek erejüket és érvényüket közvetlenül a munkás-paraszt demokratikus diktatúra forradalmi hatalmából vették, s meghozatalukban, kihirdetésükben éppen ezért nem voltak magasabb jogszabályban megállapított formákhoz kötve. E jogszabályok érvényességéhez még sem fért semmi kétség, mert bennük a magyar nép forradalmi jogtudata testesült meg, mely eleven erővel hatott a népi demokratikus fejlődés e legelső szakaszában és csak az államhatalom központi, majd helyi szerveinek kialakulásával módosult.[25]

[24] 11/1944. sz. alkotmányos rendelet.

[25] Csizmadia Andor: A forradalmi jogalkotás 1944—1945-ben. Jogtudományi Közlöny, 1960. április 187—196. old.

Más a helyzet Lengyelországban, ahol az Országos Nemzeti Tanács — mint kizárólagos törvényhozó szerv jelenik meg, — a helyi nemzeti tanácsok pedig átveszik a helyi önkormányzati testületi szervek hatáskörét, ezzel a jogalkotó hatáskört is. Másként mutatkozik a kérdés Csehszlovákiában is, ahol a nemzeti bizottságok kezdettől fogva beépülnek az állami apparátusba, ellátják ugyancsak a helyi önkormányzati testületek hatáskörét, s így állami síkon résztvesznek a jogszabályalkotásban, normatív aktusaik vitathatatlanul állami aktusok, jogszabályok.

*

A nemzeti bizottságokon kívül más társadalmi szervek, az ún. *népi bizottságok* is részt vettek a népi demokratikus államok feladatainak ellátásában. A népi bizottságokat is a felszabadulás utáni politikai szükségszerűség hozta létre, mert merültek fel olyan feladatok, amelyeket a közigazgatási apparátus nem tudott megnyugtatóan ellátni és melyeknek megoldása kívül esett a nemzeti bizottságok ügyintéző, végrehajtó tevékenységén, márcsak azért is, mert a nemzeti bizottságok összetétele egyes különleges feladatok ellátására kevésbé volt alkalmas. Ilyen feladatként jelentkezett a földreform végrehajtása, a mezőgazdasági termelés megszervezése, a terméseredmények biztosítása stb. E feladatok ellátására szükségszerűen megfelelő összetételű és hatáskörrel ellátott szerveket kellett életre hívni, ezek voltak a népi bizottságok (földigénylő, termelési, szociálpolitikai, közegészségügyi, közellátási bizottság, szabad művelődési tanács, a házmegbízott intézmény stb.).[26]

A társadalmi bizottságok egy külön csoportját alkották az üzemi bizottságok, melyek az iparban látták el a termelés megindítását, illetve ellenőrzését, foglalkoztak a munkaviszonyt illető összes ügyekkel. Tevékenységük kiterjedt a termelésre is: ebben a formában kezdődött meg a termelés közvetlen munkásellenőrzése. A rájuk vonatkozó első szabályzatot 50.100/1945. sz. alatt az iparügyi miniszter 1945 február 18-án adta ki, sok helyütt azonban már e rendelet megjelenése előtt is működtek.[27]

A népi bizottságok valamennyi államban létrejöttek. Ezek egyrészét a nemzeti bizottságok hívták életre, egyes népi bizottságokba a nemzeti bizottságok tagokat küldtek, ezen kívül valamennyi népi bizottság működését éppúgy, mint az igazgatás bármelyik szervének működését a nemzeti bizottságok ellenőrizték.

Az 1947—48-as évek gazdasági, politikai változásai a népi demokratikus forradalom új szakaszát készítették elő. A népi demokratikus országokban a forradalom átbillent polgári demokratikus szakaszáról a szocialista forradalom, a proletárdiktatúra szakaszára. Az egyes államoknál az átbillenés nem azonos időpontban jött ugyan életre, lényegében azonban az 1947—48. év jelentette a változást. Magyarországon a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontnak 1944. decemberében elfogadott és túlnyomóan polgári demokratikus követelést tartalmazó programja már megvalósult, s a következő feladat a szocializmus építése lett.[28] A program változása szükségszerűen összefüggött az osztálybázis megváltozásával. Míg a fasizmus elleni küzdelemben természetes volt, hogy a Függetlenségi Front osztálybázisába bele tartozzanak az egyes fasiszta ellenes burzsoá elemek is, a szocializmus építését csak olyan összefogás biztosíthatta, amely a munkásosztály vezető szerepe mellett a dolgozó osztályok szorosabb szövetségén alapult és kizárta soraiból a munkásosztály vezető szerepével és a szocializmus építésével osztályérdekeiknél fogva szembenálló rétegeket. A változás a szervezetben is szükségszerűvé vált. A különféle pártok eddigi laza kapcsolata helyett az új feladatok szervezetileg szorosabb egységet követeltek, amelyben a résztvevő tömegszervezetek és személyek valójában az egész dolgozó nép; ezek elismerik a munkásosztály vezetését és a Kommunista Párt irányításával haladnak. E politikai szükségesség vezetett Magyarországon 1949. februárjában a Magyar Függetlenségi Népfront megteremtésére, ami a volt Függetlenségi Frontnak és a helyi szerveiként tevékenykedő nemzeti bizottságoknak megszűnését vonta maga után.[29] Csehszlovákiában és Lengyelországban a szervezeti változás a frontokon belül ment végbe, s a nemzeti bizottságok összetételére is befolyással volt. Az osztályharc élesedése a falun és a városon is a volt kizsákmányolók kiiktatását eredményezte, magukat a bizottságokat azonban nem szüntette meg, azok továbbra is fennmaradtak és ezentúl ellátták a proletárdiktatúra államának helyi szerveiként reájuk háruló feladatokat.

A nemzeti bizottságok magyarországi megszűnésével kapcsolatban joggal vetődik fel a kérdés, hogy a nemzeti bizottságok országos szervezetének keretében miért nem alakulhatott ki a tanácsok rendszere akkor, amikor a fordulat éve után sor került Magyorszóngon is a proletárdiktatúra államának megfelelő helyi szervezet létrehozására. Míg ugyanis a Csehszlovák Köztársaságban és a Lengyel Népköztársaságban meg-

[26] A népi bizottságokra l. Deszkás János: Népi bizottságok. Bp. 1948. Falu és Város Könyvtára 4—5. sz. Szakács Sándor: Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában. 1945—1948. Bp. 1964. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem Közleményei, 5. sz. M. Somlyai Magda: Szabadulás és magvetés. Az 1945-ös földreform történetéből. Bp. 1961.

[27] Az üzemi bizottságokra Berend T. Iván: Újjáépítés és a nagytőke elleni harc Magyarországon 1945—1948. Bp. 1962. 26. sk. old. — Ságvári Ágnes: Az üzemi bizottságok megalakulása. 1945. Századok, 1962. 704—822. old. — uő.: Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945—1947. Bp. 1964.

[28] Vö.: Nemes Dezső: A népi Magyarország 15 éves fejlődése. Bp. 1960. Társadalomtudományi Kismonografiák 1. sz. 38. sk. old.

[29] 1100/1949. (II. 5.) Korm. rendelet.

felelő fokozatos belső fejlődés után a helyi tanácsok rendszere kibontakozott, Magyarországon a nemzeti bizottságok kezdeti szakaszán ez a fejlődés megszakadt, így a tanács-rendszert teljesen új szervezetként kellett kialakítani. Ennek több oka volt. Magyarországon a nemzeti bizottságok nem a fasizmus elleni illegális harc részeként alakultak meg, hanem már a felszabadult területeken jöttek létre. Nem rendelkeztek tehát olyan harci hagyományokkal, mint az illegalitásban megedződött csehszlovák és lengyel társaik. Míg a csehszlovák és különösen a lengyel nemzeti bizottságoknál, illetőleg tanácsoknál azonnal kiépült az országos szervezet, Magyarországon az Országos Nemzeti Bizottság csak hónapokkal később alakult meg és soha sem töltötte be azt a szerepet, mint a lengyel Országos Nemzeti Tanács, mert lényeges politikai kérdéseket ezentúl is az Országos Nemzeti Bizottság mellőzésével országos pártközi értekezleteken döntöttek el. Magyarországon a koalíciós kormány jobb-oldalának 1945. elején sikerült a nemzeti bizottságok hatáskörét korlátozni, s azzal, hogy a nemzeti bizottságok nem illeszkedtek be a közigazgatás szervezetébe, Magyarországon letértek a tanácscsá fejlődés vonaláról. Ugyanakkor Magyarországon a Kommunista Párt kiharcolta, hogy az önkormányzati testületek újjáalakítását a nemzeti bizottságok végezzék, s az újjáalakított önkormányzati testületek a nemzeti bizottságokkal azonos alapon életre hívott szervek legyenek, ezekben lényegében biztosítva volt a demokratikus vezetés. A 14/1945. és az 1030/1945. sz. kormányrendeletek végleg eltérítették a nemzeti bizottságokat a tanáccsá fejlődés útjáról.

Amikor Magyarországon a népi demokratikus forradalom átbillent a proletárdiktatúra megvalósításának szakaszára, a nemzeti bizottságok befejezték feladatuk teljesítését és 1949. február 1-vel átadták helyüket a Magyar Függetlenségi Népfront helyi szerveinek. Annak ellenére tehát, hogy Magyarországon nem váltak a tanáccsá fejlődés bázisává, jelentős szerepük volt a demokratikus államszervezetnek kialakításában, átvettek és megvalósítottak számos állami feladatot, ellenőrizték az állami szervek helyes működését és segítőivé váltak az újjáépítésnek. Ma, amikor a szocializmus építésének adott szakaszában a népi demokratikus államrendben fontos szerepet játszik az a kérdés, hogy az állami feladatokat vagy azoknak egy részét miként lehet a társadalmi szervekre átruházni, a nemzeti bizottságoknak, és a népi bizottságoknak mint társadalmi szerveknek szervezési, működési, munkamódszerbeli tapasztalatai jelentős segítséget nyújthatnak.

Csizmadia Andor

A földreform húsz év távlatából

1. Húsz esztendeje annak, hogy a diadalmasan előretörő szovjet csapatok által felszabadított országrészen a debreceni Ideiglenes Kormány pontot tett az „ezeréves pör" végére. A 600/1945 M.E. sz. rendelet (amelyet az 1945 : VI. tv. emelt törvényerőre) egycsapásra, radikálisan megoldotta a földkérdést, amely annyi társadalmi nyomornak és problémának volt hosszú időn keresztül szülője, gyújtópontja. Európának e részén az egészségtelen földtulajdonviszonyok úgy megcsontosodtak, mintha a feudalizmus szelleme a Duna—Tisza táján örök időkig kívánt volna berendezkedni. A földnek közel fele a lakosság alig egy százalékának tulajdonában volt, s e föld fölötti monopolhelyzet rányomta bélyegét az egész ország közéletére. Ahogyan az egyszerű ember nem tudott eligazodni a személyi kiváltságokat kifejező címek sokaságában, talán még nehezebben igazodott volna el a feudális tulajdonviszonyok labirintusában. Hitbizomány, családi hitbizomány, kegyúri birtok, koronabirtok, vitézi telek és sok más kötött tulajdoni forma akadályozta, hogy a magyar mezőgazdaság tőkeerős és modern mezőgazdasággá váljék, s konzerválta a falu hárommillió koldusának nyomorúságos állapotát. Az elmúlt húsz esztendő sok milliárd forintra rúgó mezőgazdasági beruházása sem volt elegendő hogy a magyar nagybirtok elmaradottságával együttjáró alacsony technikai szintjét pótolja. Nem csoda, hogy a harmincas években a magyar társadalom haladó gondolkodású embereiben valamiféle új fiziokratizmus ütötte fel a fejét, s a földkérdés megoldásától várták az ország szekerének, a népesség sorsának jobbrafordulását.

Sok más megoldásra váró társadalmi probléma mellett tehát a földreform a demokratikus Magyarország egyik legsürgősebb feladatának bizonyult. Húsz esztendő távlatából nem árt, ha felidézzük a földreform legfontosabb eredményeit, mutatóit, hiszen a földreform záróköve volt a magyarországi feudális földtulajdonviszonyoknak, s egyben a közvetlen célok megvalósításán túl *nyitánya* a szocialista földtulajdoni és földhasználati viszonyoknak.

2. Magyarország mezőgazdasági földterülete 1935-ben 16 081 000 kat. hold volt. Ez 1 634 000 birtokos között oszlott meg olymódon, hogy a 100 kat. hold aluli birtokosok — a birtokosok 9,2%-a — az egész földterületnek 51,9%-át birtokolták. Ugyanakkor a 0,8%-ot kitevő 100 kat. holdon felüli birtokosoké volt a földterület 84,1%-a. Az 1000 kat. holdon felüli birtokkategóriában (az állami kezelésben levő birtokokat figyelmen kívül hagyva) 773 birtok tartozott, amelyeknek az összterülete meghaladta a 2,5 millió kat. holdat. Az egy birtokosra eső átlagos földterület tehát több volt 3 500 kat. holdnál.

Néhány kirívó példát említve elég ha utalunk Eszterházy herceg 223 000, gróf Festetich György 69 000 kat. holdas birtokára. Ezzel szemben az ország 1 179 400 félholdon aluli paraszti kisgazdasága mindössze 1,5 millió kat. hold földet ölelt fel, átlagos birtoknagyságuk az 1,5 kat. hold nagyságot sem érte el.[1] Tetézte ezt az állapotot, hogy az ország lakosságának majd tíz százaléka földnélküli mezőgazdasági munkás és gazdasági cseléd volt. Érthető tehát, hogy a felszabadulás első heteiben a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontba tömörült demokratikus pártok és szervezetek által elfogadott „Magyarország demokratikus újjáépítésének és felemelkedésének programja" a földre vonatkozóan kimondta, hogy „A mezőgazdasági munkások és cselédek, a törpe és kisbirtokosok, a magyar nép e legszámosabb és legszegényebb rétegének felemelésére, a magyar demokrácia alapjainak megszilárdítására a legrövidebb határidőn belül, a földigénylők közreműködésével széleskörű földreformot kell végrehajtani, amely sok százezer földnélkülit és szegényparasztot tesz életképes kisgazdaság tulajdonosává".

a) A földreform-törvény rendelkezéseinek megfelelően földbirtokrendező szerveink *igénybe vették* az 1000 kat. hold feletti birtokokat teljes egészében, a 100—1000 kat. hold közöttieket pedig a 100 kat. holdat meghaladó, a szőlőket és gyümölcsösöket 10 kat. holdat meghaladó részükben. Teljes egészében és nagyságra való tekintet nélkül igénybevették a nyilaskeresztes, nemzeti szocialista és egyéb fasiszta vezetők, a Volksbund náci szervezet tagjainak, továbbá a háborús és népellenes bűnösöknek földbirtokait. Minthogy a magyar mezőgazdaságban a banktőke is jelentősen érdekelve volt — hiszen a két világháború közötti évek a magyar mezőgazdaság eladósodásának is évei voltak — és ebben az időben a pénzintézetek árverés útján és más módon jelentős számú földbirtokot szereztek meg, az igénybevételt nem akadályozta az, hogy az ingatlanra jelzálogjog volt bekebelezve. Hasonlóképpen terjedelemre való tekintet nélkül igénybe vették a földreform céljaira a kereskedelmi társaságok földbirtokait is.

A földreform-törvény értelmében az ingatlanhoz tartozó élő és holt felszerelést és épületet is igénybe kellett venni. E rendelkezés elsősorban azt célozta, hogy a földet birtokbavevő szegényparasztság már a birtokbaadással egyidejűleg támogatást kapjon termelésének megindításához. (A földbirtokosok jelentős része még 1944 őszén nyugatra menekült; birtokaik vezetés nélkül, jórészt megműveletlenek maradtak. A mezőgazdasági termelés megindítása létszükséglet volt.) Az igénybevett élő és holt felszerelésből annyi mentesült az igénybevétel alól, amennyi az érintett földbirtokos saját tulajdonában és haszonbérletében maradt föld megműveléséhez szükséges volt. Ez azonban nem lehetett több 200 kat. holdon való gazdálkodáshoz szükséges élő és holt felszerelés mértékénél.

A mezőgazdasági termeléssel élethivatásszerűen foglalkozó személyek földbirtokát 200 kat. holdig, a demokratikus ellenállási mozgalomban résztvett személyekét pedig 300 kat. holdig mentesíteni lehetett az igénybevétel alól. Mentesek voltak továbbá a községi és közbirtokossági legelők, valamint a közérdekű célú alapítvány birtokából a cél megvalósításához szükséges földterület. Az igénybevétel tehát teljesítette a demokratikus agrárátalakulás első feladatát: *a feudális nagybirtokrendszer teljes szétzúzását.*

b) A fenti jogcímeken igénybevett földekből a földosztás céljára *állami földalap* létesült. Ennek a földalapnak a későbbiek során kiosztásra nem került része lett az egyéb állami földekkel együtt magva az állami szocialista földalapnak: *ennyiben a földreform a föld részleges nacionalizálását* is szolgálta. Ezt az állami földalapot a későbbiek során gyarapította: a vitézi telkek 1948-ban történő államosítása, 1949-ben az önkormányzati földek egységes állami tulajdonba vétele. Végül — az általános tulajdonszerzési jogcímek mellett — kialakultak az állami földtulajdon gyarapodásának sajátos jogcímei: *államosítás* (pl. 1957. évi 52. sz. tvr.), *állami megvásárlási jog* (1957. évi 9. sz. tvr.), *önkéntes földfelajánlás* (1959. évi 24. sz. tvr.), valamint a *kisajátítás* (1955. évi 23. sz. tvr.).

c) A földalapba tartozó földek többségét azonban az állam a dolgozó parasztoknak telekkönyvileg is bekebelezett tehermentes *magántulajdonába* adta. Minthogy a demokratizálódás a jog más területén is érvényesült és haladt előre, a nő és a férfi egyenjogúsításának gazdaságilag is kifejezésre jutó tényezőjeként a földreform befejezését célzó rendelkezések során az 1946. évi IX. számú törvény a földreform során juttatott földet *házastársi közösvagyonnak* nyilvánította.

A juttatás mértékének meghatározásánál jogszabályaink az ún. *munkaföldhasználat* megvalósítását tartották szem előtt. Másszóval a kiosztható birtok nagyságának felső határát úgy állapították meg, hogy az nem lehetett nagyobb olyan birtokegységnél, amelyet egy földművelő család a maga erejével meg tud művelni. Ennek megállapításánál figyelembe kellett venni tehát a felosztásra, illetőleg a kiosztásra kerülő birtok fekvését, minőségét és művelési ágát, úgy hogy egy igényjogosultnak juttatott szántóföld és rét együttvéve 15 kat. holdat, kert és szőlő együttvéve 3 kat. holdat nem haladhatott meg. Bizonyos esetekben azonban a juttatható szántóföld és rét 25 kat. holdig, a kert és szőlő 5 kat. holdig terjedhetett.

Az igényjogosultságra vonatkozólag a földreform-törvény megállapította: A kiosztásra kerülő földekből kisgazdaságok létesítésére földhöz juttatandók a gazdasági cselédek és mezőgazda-

[1] Lásd részletesebben E. Somlyai Magda: Az 1945-ös földreform néhány kérdése. (Tanulmányok a magyar népi demokrácia történetéből.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1955.

sági munkások, — birtokuk kiegészítésére a törpebirtokosok és olyan kisbirtokosok nős fiúgyermekei, akiknek földbirtoka várható örökrészükkel együtt 5—6 kat. holdnál nem több. A házhelyek és ezekkel kapcsolatos konyhakertek céljára igénybevett területekből pedig *lakótelekhez* juthattak azok a családos és vagyontalan magyar állampolgárok, akiknek sem lakóhelyükön, sem máshol saját vagy háztartásukban élő hozzátartozójuk tulajdonát képező házingatlanuk nem volt. A juttatásnál előnyben kellett részesíteni azt, aki a fasiszta Németország elleni harcban kiváló érdemeket szerzett, megrokkant, aki a partizán mozgalomban harcolt, aki a reakció és fasizmus elleni belső ellenállásban résztvett és ennek során szabadságvesztés büntetést vagy internálást szenvedett. Ha e magatartás során meghalt, illetőleg kivégezték, az igényjogosultság átszállt házastársaira, vagy gyermekeire, ezek nem létében szüleire. Előnyben kellett részesíteni továbbá azt is, aki az 1945. évi gazdasági munkák során munkájával példaadó módon elöljárt, végül azt, akinek három vagy ennél több — háztartásában élő — gyermeke volt. Végül megjegyzendő, hogy 1947-ig juttatott földek *telekkönyvi* birtokbaadása is megtörtént.[2] A telekkönyvezés gyors lebonyolítása válasz volt arra a támadásra amelyet a reakció 1945—46-ban a földreform eredményei ellen — tegyük hozzá sikertelenül — megkezdett és lefolytatott.

Az 1945. évi földreform teljesítette a demokratikus agrárátalakulás második feladatát: a földnek a dolgozó parasztság tulajdonába való adását.

d) A földreformtörvény abból az elvből indult ki, hogy a földhöz juttatottak a juttatott földért *alacsony összegű megváltási árat* fizessenek.

A földhöz juttatott törpebirtokos vagy kisbirtokos köteles volt a föld megváltási árának 10%-át a birtokba helyezés alkalmából lefizetni, a hátralékot pedig 10 évi egyenlő részletre kifizetni. A földnélküli gazdasági cseléd vagy mezőgazdasági munkás a föld megváltási árát 20 évi egyenlő részletben törleszthette le. Hasonló módon kellett megváltási árat fizetni a juttatott személy tulajdonába adott gazdasági felszerelések és épületek után is. Megjegyzendő azonban, hogy a törlesztési időt mező- és erdőgazdasági ingatlanoknál, ha a juttatott a juttatás időpontjában mezőgazdasági munkás, gazdasági cseléd vagy telepes volt 1967-ig, ha egyéb juttatott 1961-ig újabb jogszabályaink meghosszabbították. Ezen felül a határidő előtt történő befizetések után a juttatott kedvezményben részesül. Végül pedig bizonyos kategóriáknál jogszabályaink a megváltási ár be nem fizetett részét teljesen elengedték (pl. a Csehszlovákiából vagy Bukovinából áttelepültek esetében). *Felfüggesztették* a fizetési kötelezettséget azoknál, akik a szövetkezetbe belépve földjüket a szövetkezet használatába adták.

e) A földreform lebonyolítását az Országos Földbirtokrendező Tanács irányította, és a lebonyolításban jelentős szerep hárult a *községi földigénylő bizottságokra.* A bizottság tagjait maguk a földigénylők választották meg, s az vette nyilvántartásba a község határában levő és a törvény értelmében igénybevétel alá eső területeket. Felosztási tervet készített és közreműködött a földbirtok felosztásában. E 3200 bizottságnak jelentős *szerepe volt abban, hogy az átalakulás gyorsan és radikálisan valósuljon meg.*

3. A földreform számszerű eredményeit az alábbi táblázatok szemléltetik.[3]

A földreform egyik alapvető célkitűzését, a nagybirtok gyökeres megszüntetését kifejezően bizonyítja a földreform előtti és a földreform utáni adatok összehasonlítása a három legfelső birtokkategóriában:

Birtoknagyság-csoportok kat. holdakban		200—1000	1000—3000	3000 felett
Birtokok száma	a földreform előtt	1 3117	553	203
Birtokok területe		1 289 284	859 566	1 859 912
Birtokok száma	a földreform után	21	—	—
Birtokok területe		5670	—	—

A földreform másik alapvető célkitűzését, a paraszti munkán alapuló gazdaságok növekedését mutatja az alábbi táblázat:

Gazdaságnagyság csoport	A gazdaságok száma		A növekedés %-ban kifejezve	A gazdaságok területe kat. holdakban		A növekedés %-ban kifejezve
	1935	1949		1935	1949	
1-5 kat.holdas gazdaságok	484 430	561 209	15,8	1 225 009	1 746 310	42,6
5-10 kat. holdas gazdaságok	198 645	385 655	94,1	1 433 510	2 969 544	107,2
10-20 kat. holdas gazdaságok	160 339	203 026	26,6	2 266 451	2 800 715	23,6

[2] A gyors telekkönyvezés forradalmi volta kézenfekvővé válik, ha ezt a kérdést a Nagyatádi-féle földreform kapcsán vizsgáljuk: 1927-ig a Nagyatádi-féle földreform során juttatott földek végleges birtokbaadása mindössze 126 esetben történt meg. Vö. Neubauer Ferenc: A földbirtokreform likvidálása. Közgazdasági Szemle, 1927. év 1—2. szám, 25. lap.

[3] Somlyai Magda: id. mű.

Az igénybevett birtokok súlyát mutatja a harmadik tábla.

Igénybevett földbirtok	száma	területe kat. holdakban
	75 505	5 599 645

A kiosztott földek csoportonkénti megoszlását szemlélteti a negyedik tábla. (Nem tünteti fel azonban az állami tulajdonba került 2 340 000 kat. hold földet. Az állami tulajdonba került földek nagy része erdő volt, s a két világháború közötti rablógazdálkodás következtében leromlott erdők népgazdasági szempontból is indokoltan kerültek állami tulajdonba.)

A természetes személyeknek juttatott föld megoszlása.

Foglalkozás	Személyek száma	Kiosztott terület kat. holdban	
		Összesen	Egy főre eső
Gazdasági cseléd	109 875	922 255	8,4
Mezőgazdasági munkás	261 088	1 288 463	4,9
Törpebirtokos	213 930	829 447	3,9
Kisbirtokos	32 865	143 131	4,4
Segédményes és kisiparos	22 164	53 866	2,4
Képesített (okl.) gazda	1 256	14 548	1,6
Erdészeti alkalmazott	1 164	6 998	6,-
Összesen:	642 342	3 258 738	5,1

A földreform során azonban nemcsak a földet adták át a dolgozó parasztságnak, hanem a nagybirtok élő és holt felszerelését: épületeket, takarmányt és vetőmagot is. E célra igénybevettek 65—70 millió légköbméternyi épületet, körülbelül 160 000 kisebb talajművelő gépet és eszközt, 250 000 egyéb kisgépet, amelyeket döntőrészt az újgazdák közt osztottak szét. A földművesszövetkezetek kezelésébe került 6950 traktor és gőzeke, 6000 cséplőgép. Az újgazdáknak ez nagy segítséget nyújtott a gazdálkodás, a termelés megindításához. A Földhivatal számításai szerint a juttatott épületek, gépek, eszközök értéke mintegy 18—20 millió mázsa búza értékének felelt meg. Ebből egy juttatott átlagosan körülbelül 35 mázsa búza értékben részesült. Ha mindehhez hozzávesszük még azt is, hogy a földreformmal körülbelül 120 millió pengő jelzálogteher kifizetésétől szabadult meg dolgozó parasztságunk, akkor értékelhetjük igazán, hogy mit kapott a falu népe a földreformmal.[4]

4. A földreform a közvetlen célok kielégítése, a polgári demokratikus forradalom vívmányai mellett, azon túlnövő célokat is szolgált. A földosztás során ugyanis a földhöz juttatottak segítését is célzó, de a szocialista fejlődési irányba is ható különösen jelentős intézkedés volt a földhözjuttatott személyek közreműködésével a *földművesszövetkezetek létrehozása.* A földreformtörvény rendelkezéseinek megfelelően a földművesszövetkezetek tulajdonába kerültek mindazok a nagyüzemű mezőgazdasági felszerelések, amelyeknek szétosztása nem volt lehetséges, illetőleg népgazdasági szempontból nem volt indokolt. A földosztás során a földművesszövetkezetek tulajdonába került vagyon sajátosságát a tulajdonjog szempontjából az határozta meg, hogy a földművesszövetkezeti tulajdon már létrejöttétől kezdve lényegében *szocialista szövetkezeti tulajdon.* Ez a *megállapítás a földművesszövetkezeteknek az agrárforradalmi átalakulásban betöltött szerepéből következik.* Az 1945-ös földreformmal megindult magyar agrárforradalmi átalakulásban a földművesszövetkezetek mintegy összekötő kapocsként, második lépcsőfokként szerepelnek a földreform és a mezőgazdaság szocialista átszervezése között. A földművesszövetkezeti mozgalom a földreform végrehajtásával egyidejűleg keletkezett, a földreformnak szerves része és folytatása volt, a továbbiakban pedig a földművesszövetkezeti mozgalomból jött létre és fejlődött ki a szocialista termelőszövetkezeti mozgalom.

5. A földreform úgyszólván az egész mezőgazdaságban a munkaföldhasználati rendszert tette általánossá. E rendszer stabilizálódása érdekében a földreform során juttatott földek feletti rendelkezési jogot a törvény különböző *korlátozásoknak* vetette alá. E korlátozások három irányban jelentkeztek:

a) Mindenekelőtt a föld adás-vételének és megterhelésének 10 éves tilalmában. A terhelési tilalom azonban nem vonatkozott a megváltási árra, amely megállapítása után az ingatlanra bekebelezhető volt és minden más jelzálogot megelőzött; nem vonatkozott továbbá a bűncselekményekből eredő kártérítési követelésekre; a törvényen alapuló tartásdíjakra; adó- és illetéktartozásra, végül a termelési beruházásokból eredő tartozásokra.

b) Ugyanerre az időszakra a jogszabály elrendelte az *öröklési jog korlátozását is.* E korlátozás lényege abban állt, hogy ha a juttatott a terhelési és elidegenítési tilalom ideje alatt elhunyt, az ingatlant csak a házastárs és a köteles részre jogosultak örökölhették. Más személy sem törvényes, sem végrendeleti öröklés címén a juttatott ingatlant nem szerezhette meg.

c) Végül abban, hogy a juttatott föld megművelésének nagymérvű elhanyagolása esetén a figyelmeztetésen túlmenően a törvény lehetővé tette a juttatott föld megvonását. „Amenynyiben a földhöz juttatott földjének megművelését két gazdasági éven keresztül elhanyagolja, vagy indokolatlanul elmulasztja, s ezáltal az ország gazdasági érdekeit veszélyezteti, a Községi Földigénylő Bizottság $^2/_3$ szótöbbséggel hozott véleményes javaslatára az Országos Földbirtokrendező Tanács a juttatott ingatlant elveheti és másnak adhatja" (1945 : VI. tv. 28. §).

[4] Vö. Csizmadia Ernőné: Népi demokráciánk első nagy vívmánya, dolgozó parasztságunk felemelkedésének első lépése a földreform. Társadalmi Szemle 1955. év, 4. sz. 101. old.

Mindez azt mutatja, hogy a földreform során szétosztott és az arra igényjogosult természetes személyek tehermentes magántulajdonába adott föld a tulajdonjog tartalmát illetően *korlátozott földmagántulajdon* volt. Ez a korlátozás mindenekelőtt közvetlenül azt a helyes célt szolgálta, hogy megakadályozza az újonnan földhözjuttatottak elszegényedését — de ugyanakkor ezek az intézkedések alkalmasaknak bizonyultak arra is, hogy a földmagántulajdon ilyen korlátozás mellett a későbbiekben megindulhasson a mezőgazdaság szocialista átszervezése.

E korlátozások azonban nagy jelentőségűek a jogfejlődés szempontjából is, hiszen lényegében a hasonló tartalmú rendelkezések általánossá tétele alakította ki a korlátozott földmagántulajdon fogalmát. (A kötelező előírások, a tulajdonszerzés és a haszonbérlet korlátozása, birtokmaximum és ezzel kapcsolatos állami megvásárlási jog létrehozása, valamint a tulajdonjogról való lemondás révén.) A munkaföldhasználat általánossá tétele egyfelől, a tulajdonjog tartalmi korlátozása másfelől tehát megkönnyítette a mezőgazdaság szocialista útra való áttérését azáltal, hogy csökkentette a föld árutulajdon jellegét, kizárta a földtulajdon differenciálódását; egyesek meggazdagodását, mások elszegényedését.

A magyar népi demokrácia *első fejlődési szakaszában* tehát a földtulajdoni és földhasználati viszonyok területén:

a) a földreform forradalmi módon *megszüntette a nagybirtokokat;* felszámolta a félfeudális tulajdoni formákat és a kisárutermelő tulajdont tette uralkodóvá a magyar mezőgazdaságban;

b) amennyire az adott politikai és gazdasági viszonyok engedték, *gátat vetett a kisárutermelés polarizáló tendenciáinak: a föld koncentrációjának egyfelől, a pauperizálódásnak másfelől* és uralkodóvá tette a mezőgazdaságban a saját munkán alapuló földhasználatot;

c) a kisbirtokosok és mezőgazdasági munkások támogatásával, az állami földtulajdon folyamatos gyarapításával, a földművesszövetkezetek létrehívásával és erősítésével *megteremtődtek az előfeltételek a mezőgazdaság szocialista átszervezésének megkezdéséhez,* a mezőgazdasági termelőszövetkezetek megteremtéséhez, a dolgozó parasztság felemelkedésének útjához.

6. Nem esünk túlzásba, ha megállapítjuk, hogy az 1945. évi földreform tehát eleve *meghatározta* termelőszövetkezeti mozgalmunk földtulajdoni viszonyainak milyenségét és eddigi alakulását. Ha a földreform egyik oldalon megszüntette a magyarországi földviszonyok feudális jellegét, másik oldalon kétségtelenül erősítette a kisárutermelő földmagántulajdonosi szemléletet. Amennyiben társadalmi szükségszerűség volt az 1945-ös nagy történelmi átalakulás az előbbiekben vázolt módon való lebonyolítása, azaz a föld magántulajdonba való adása, annyiban társadalmi szükségszerűség volt, hogy a magyar mezőgazdaság szocialista átalakítása során a mozgalomba belépő dolgozó paraszt földjének tulajdonjogát ne társadalmasítsuk. A marxizmus—leninizmus tételeinek alkotó alkalmazásából éppúgy, mint a gyakorlati tapasztalatokból, csak arra a következtetésre juthatunk, hogy *a föld társadalmasításának ütemét és módját az adott terület sajátos viszonyai határozzák meg s az mindig eszköze a proletárdiktatúra megszilárdításának, a munkás-paraszt szövetség erősítésének.* Kormányzatunknak akarva-akaratlanul számolni kellett a magyar parasztság erős — 1945—48-ban erősödő — magántulajdonosi beállítottságával. Emellett tudott dolog, hogy a mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átalakítása nemcsak szűkenvett gazdasági, szervezési kérdés. Rendkívül nagy jelentősége van a szubjektív tényezőknek, a tegnap még kisárutermelő, ma már — a termelési viszonyokat illetően — termelőszövetkezeti parasztság tudati fejlődésének. S amennyire igaz, hogy az anyagi lét és a tudatvilág között adekvát kapcsolat van, s amennyire szoros a kauzalitás e két nagy szféra között, annyira szükségszerű, hogy — a szövetkezeti elvek egyikének — a *fokozatosság* elvének megvalósítása, konkrét állami rendelkezésekben való testet öltése mindig az anyagi és a tudati viszonyok meghatározott egységében menjen végbe. Helyesen mutat rá Garamvölgyi Károly, hogy e szempontból a még kisárutermelő, de már a tsz felé tekintő paraszt számára nem közömbös, hogy milyen a perspektíva a tekintetben is, hogy a termelőszövetkezet gazdálkodásába milyen beleszólása lesz, illetve magántulajdonának sorsa tovább hogyan alakul.[5] Az összhang kialakításának elmulasztása, illetőleg egyik oldal eltúlzása, másik oldal figyelmen kívül hagyása gátló tényezője lehet a fejlődésnek. Erre azért kell a figyelmet felhívnunk, mert mindkét esetre találunk hazánk szövetkezeti irodalmában példákat, s hol a termelési viszonyok lebecsülésével, hol pedig olyan szemléletmóddal kell megküzdenünk, amely e körben a tudat szerepének nem tulajdonít kellő fontosságot. Különben az ellenforradalom utáni évek bizonyítják, hogy parasztságunk körében a magántulajdonosi tudat egyáltalán nem halt el. Máskülönben nem volna érthető a földárak olyan mértékű emelkedése, mint amilyen mértékű volt az 1957—58-ban. Az elmondottakból függ össze az is, hogy az 1959. évi 7. sz. tvr. annyira kimerítően, differenciáltan szabályozta a *földbevitelt* és hogy a párt és az állami szervek annyira nyomatékosan hangsúlyozták a *földjáradékfizetési* kötelezettséget. Társadalmi törvényszerűség volt, hogy az egyéni gazdálkodásról a szocialista útra való áttérés *a magántulajdon alapján valósuljék meg. Más út*

[5] Garamvölgyi Károly: A mezőgazdaság szocialista nagyüzemi átalakításának egyes közgazdasági és társadalmi kérdései. (Kandidátusi disszertáció, 1962. év. 11. lap.)

(pl. a szövetkezeti földtulajdon meghonosítása) nagymértékben akadályozta volna az átszervezés gyorsütemű és sikeres lebonyolítását.

7. A mezőgazdaság szocialista átalakítása során földtulajdonosok a történelmi szükségszerűség folytán kialakult korlátozott jellegű földmagántulajdonnal léptek a szövetkezetbe. A földtulajdonjog alakulását illetően a továbbiakban olyan megoldást kellett keresni, amely egyfelől tiszteletben tartja a szövetkezet tagjának a földhöz való tulajdonjogát (azaz az e vonatkozásban elért társadalmi tudati szintet), másfelől azonban lehetővé teszi — a nagyüzemi gazdálkodás érdekében — a jogi személlyé önállósult szövetkezet számára a földhasználati jog gyakorlásának kizárólagosságát. A jogszabály ezért a szövetkezetbe bevitt földek *használatát* társadalmasította, amely azonban szükségszerűen magával vonta a tulajdonjog belső tartalmi átalakulását is. A használati jog társadalmasítása lényegében egyértelmű volt a birtoklási jog társadalmasításával is. Bonyolultabb volt a rendelkezési jog szabályozása. A rendelkezési jogosítványok egy része megszűnt, hiszen e földek megszűntek az áruforgalom tárgyai lenni. Másrészt átszállt a szövetkezetre (jogosult azt önkéntes földcsere, földrendezés stb. során elcserélni), de az egyén számára fontos rendelkezési jogosítványok a tagnál maradtak (pl. végrendelkezési jog). A telekkönyvbe bejegyzett tulajdonjog érintetlenül hagyásával sikerült tehát olyan megoldásokat találni, amelynek értelmében a tulajdonjog belső tartalma közelebb áll a társadalmi tulajdonhoz, mint a magántulajdonhoz. Ezért a jogtudományban kialakult e tulajdonforma *részleges magántulajdonként* való elnevezése.

A termelőszövetkezetbe belépés előtti tulajdoni állapot azonban többé-kevésbé meghatározta a *háztáji föld* tulajdonjogát is. Ha a jogszabály tiszteletben tartotta a tulajdonjogot a gazdálkodás célját szolgáló egyéb területeken, akkor még inkább tiszteletben kellett tartania azokon a földeken, amelyek szubjektíve közelebb állnak a dolgozó paraszt tudatvilágához, és amelyek rendeltetése személyi fogyasztási jellegű. Ezért a termelőszövetkezeti tag számára háztáji célokra meghagyott földeken a jogszabály *személyi tulajdonjogot* alakított ki. Végkövetkeztetésként tehát elmondhatjuk, hogy az 1945. évi demokratikus agrárátalakulás lényegében *meghatározója volt a mezőgazdasági földtulajdonviszonyok jelenlegi állapotának is.*

A mezőgazdaság szocialista átalakulásával együttjáró földhasználati társadalmasítás következtében *a földhasználati jog elvált a földtulajdonjogtól és önállósult.* A földhasználati jog önállósága pedig a polgári jogban addig ismeretlen új intézményeket hívott létre. Kialakultak a sajátos földhasználati jogcímek, amelyekből jelentőségüknél fogva ki lehet emelni a szövetkezetbe való *belépést* és a *juttatást.* Egyben jogi kategóriák vesztettek jelentőségükből, vagy nagyrészt nem alkalmazhatók (mint pl. az aedificium solo cedit elve). Más kategóriák tartalmilag átalakultak, s nem annyira a polgári jog, hanem a földjog követelményeihez igazodnak. Így pl. lényeges átalakuláson ment keresztül a földhaszonbérlet intézménye (vö. a Legfelsőbb Bíróság 1964. évi 860. sz. állásfoglalásával). Hasonló jellegű változások tapasztalhatók más intézményeknél is, így pl. *a telki szolgalmaknál,* hiszen azok jobbára már nem a szolgáló telek tulajdonosát, mint inkább a földhasználót terhelik stb., stb. A szocialista földhasználat viszonyának fokozatos megszilárdítása azután újabb olyan intézmények létrehívását igényelte, amelyek az úgynevezett ingatlanjogban eddig ismeretlenek voltak. Kiemelkedő e körből pl. a *földvédelem.* Mindent összevetve, a földtulajdonviszonyok előbb vázolt alakulása, de legfőképpen *a földhasználati viszonyok önállósága tulajdonképpen létrehívta jogrendszerünk új ágát, a földjogot.*

8. Ám a földtulajdon és a földhasználati viszonyok területén elért eredmények korántsem jelentik, hogy nincs további tennivaló a szocialista földhasználati viszonyok megszilárdításában. Az eddig vázoltak alapján a jogtudományra a földhasználati viszonyok megszilárdítása terén több közeli és távlati feladata, kimunkálása és megoldása vár.

A közelebbi feladatok legfontosabbjaként kell megemlíteni, hogy a földvédelmi törvény rendelkezéseinek következetes *végrehajtásával biztosítani kell a nagyüzemi rendeltetésű földek valóban nagyüzemi kezelésbe való vonását.* További feladat a zártkertek tulajdoni és használati viszonyai rendezése, stabilizálása, a földek kisajátításának új módon — a nagyüzemi követelményekhez igazodóan — való rendezése, a tanyai belsőséggel rendelkező tsz-tagok számára belterületi lakótelek szerzési lehetőségének megkönnyítése, az üzemek közötti határok végleges kialakítása, valamint a nem rendeltetésszerűen használt mezőgazdasági ingatlanoknak mezőgazdasági gazdálkodó szervek kezébe való adása stb., stb. Általános követelményként kell hangsúlyoznunk, hogy a jövőben még nagyobb gondot kell fordítani *minden arra alkalmas föld nagyüzemi módon történő megvűvelésére, s a közéletben éppúgy, mint a jogszabályban a föld nagyobb becsületét kifejező szemléletet kell kialakítani.*

Amikor mi a magántulajdon eddig vázolt fokozatos elmosásának, a szövetkezeti tagok földjei egyesítésének eddigi fő irányát maradéktalanul helyeseljük, korántsem szeretnénk valamiféle olyan álláspont látszatát kelteni, mintha ez az út teljesen problémamentes volna. Egyáltalán nem. Mi azt hangsúlyozzuk, hogy a magántulajdonosi intézményeket fokozatosan kell elmosni, újabb lépéseket csak akkor lehet tenni, ha arra a feltételek megértek, s azokat is mindig a tsz és tagja közötti érdekösszhang követelményeinek sérelme nélkül. Ilyen szemléletmód alapján volna célszerű pl. annak megvizsgálása is, hogy az 1959. évi 7. sz. tvr.-nek a termelőszövetkezeti földek öröklését rendező szabályai

elegendőnek bizonyulnak-e a kérdés úgyszólván társadalmi méretű rendezésére. Közismert ugyanis, hogy a termelőszövetkezeti tagság életkora évről évre magasabb lesz, és ez szükségszerűen együttjár a földek feletti végrendelkezési jog gyakorivá válásával. Arra való tekintettel, hogy a falusi fiatalság — tehát a mi esetünkben az örökösök — jelentős része nem mezőgazdálkodással foglalkozó, szükségszerűen adódik, *hogy a jelenlegi tag és szövetkezet között fennálló földhasználati viszony egy része átalakuljon a szövetkezet és harmadik személy közötti haszonbérleti viszonnyá.* Kétségtelen, hogy a joggyakorlat szerint ez a haszonbér összege nem haladja meg a földjáradék összegét, s az is kétségtelen, hogy a Legfelsőbb Bíróság 860. sz. állásfoglalása értelmében ez a haszonbérleti viszony sajátságos és a Ptk. alá nem vonható haszonbérletté alakul át. Mindez azonban nem oldja meg véglegesen a kérdést. Előbb-utóbb jogszabályi úton és átfogóan kell e folyamat minden kérdését rendezni, természetesen figyelemmel arra, hogy a föld a termelőszövetkezet legfontosabb eszköze, ezzel összefüggésben pedig törekedni kell a termelőszövetkezeti földhasználat állandóságának biztosítására. Az, ami a mezőgazdaság szocialista átszervezésének időszakában kivételes és elenyésző súlyú volt, ti. hogy harmadik személyek tulajdonában álló földön gazdálkodjék a termelőszövetkezet, az ma már jelentős súlyú tényezővé vált. Az elmúlt évek tulajdonképpen új helyzet elemeit halmozták fel: a termelőszövetkezet gazdálkodásának alapjául három jogilag különböző helyzetű föld szolgál: az állam által ingyenesen juttatott föld, a tagok és családtagjaik által bevitt föld és végül a termelőszövetkezet által külső személyektől haszonbérelt föld.[6]

9. A társadalmi viszonyok előbb vázolt fejlődése során kialakult új jogágunk, a földjog olyan mértékben vált mind teljesebbé, amilyen mértékben alakultak ki annak előfeltételei a mezőgazdaság szocialista átszervezése során. E jogág sem egyik napról a másikra jött létre, hanem 1945 óta lépésről lépésre halmozódtak kialakításának feltételei. A földjog fokozatosan kiépült dogmatikája azután jelentős szerepet játszott a kisárutermelő földtulajdoni és földhasználati viszonyok átalakításában. Elég ha utalunk az 1959. évi 7. sz. tvr. földbeviteli rendelkezéseire, vagy akár a Ptk. földhasználatot szabályozó normáira, amelyek messzemenő jogi finomsággal segítették a különböző és sokrétű földhasználati jogcímek egységesítését, s ugyanakkor megfelelő határozottsággal alakították ki a földjog új szocialista intézményeit (pl. a föld személyi tulajdonát). E vonatkozásban a földjog tudománya sok tekintetben — helyesen — megelőzte a kodifikációt, s megkönnyítette a kodifikátor munkáját a sokrétű földtulajdoni és használati viszonyok feltárásával és de lege ferenda. Elég ha utalunk álláspontok kialakításával. A húsz esztendős évfordulón nem minden büszkeség nélkül állapíthatjuk meg, hogy a magyar nép számára oly nagy jelentőségű átalakuláshoz a jogtudomány is lerakta a maga obulusait.

A szocialista társadalom ünnepei alkalmasak arra, hogy úgy mérjük fel a megtett utat, hogy egyben a jövőre, a jövő feladataira vessük szemeinket. Nem hisszük, hogy ünneprontás volna részünkről, ha megjegyeznénk; a földjog tudományának mindazonáltal határozottabban kellene foglalkozni a megszilárdult termelőszövetkezeti mozgalom földviszonyainak elemzésével. A földjog irodalmában végzett tallózásunk eredményeként mondhatjuk, hogy a földjog irodalma e vonatkozásban még szegényes. Talán ezzel is magyarázható egyik-másik jogi munkában a földjog önállóságát vitató nézet. Nem vitatható persze, hogy a tsz-ben levő földek jelenlegi jogi helyzetét jogtudományunk lényegében kimunkálta, hiányosak azonban a földhasználati viszonyok várható alakulását meghatározó tényezők tekintetében a jogtudomány obulusai. Hiányosak továbbá *a földjog tárgyára, elveire és szabályozási módszerére vonatkozó tudományos munkák.*[7] A megalapozó elméleti munkák mellett indokolt a földjog egyes részterületeinek is az eddiginél mélyebb és igényesebb feldolgozása. Pl. a különleges rendeltetésű földek a földek nagy részét fogják egybe — s ezek tételes jogi rendezése nagymértékben megtörtént —, azonban a magyar földjog tudománya meg sem kísérelte az intézmény lényegét, illetőleg az ahhoz fűződő jogosultságokat, valamint kötelezettségeket egybefogni. Ez a magyarázata annak, hogy a különleges földek nem mindegyik csoportjánál szabályozzuk azonos módon az azonos viszonyokat. Nagyjából-egészéből hasonló a helyzet a *személyi földtulajdon* vonatkozásában is; az irodalom ennek csak egy részét, a háztáji földtulajdonjogot dolgozta fel. E néhány kérdést természetesen nem a teljesség igényével, hanem példaként emeltük ki.

Mindent egybevetve, az 1945-től napjainkig eltelt húsz esztendő eredményei, mind a földre vonatkozó társadalmi viszonyok alakítása, mind azok szabályi rendezése büszkeséggel kell eltöltsön bennünket, hiszen a történelemben oly rövid húsz esztendő alatt sikerült a feudális földhasználati viszonyoktól az egész népünket szolgáló szocialista földhasználati viszonyokhoz eljutnunk.

Nagy László

[6] A szövetkezet által haszonbérelt föld mennyiségére nézve országos adataink nincsenek. Abból következtetve, hogy ez egyik-másik — a szerző által megvizsgált községben — a szövetkezet földjeinek mintegy 30—35%-át teszi ki, lehet következtetni e kategória nagyságrendjére.

[7] A földjogi viszonyok természetét és önállóságát elemző — s nem egyszer egymástól eltérő — nézeteket a szovjet jog viszonylatában kritikai módszerrel újabban Bratusz foglalta össze. Vö. Sz. N. Bratusz: A szovjet polgári jog tárgya és rendszere. Bp. Közgazdasági Kiadó, 1964. 116—120. p.

A súlyosító körülmények*

A büntetőtörvény — amennyiben első célját: a bűnözéstől való általános és mindenkire ható visszatartást nem éri el — alkalmazásra kerül. Alkalmazásának ilyen esetben a legjellemzőbb sajátossága: az elkövető terhére büntetés kiszabása.

Ilyenkor is érvényesült a múltra nézve *is* a büntetőtörvény visszatartó hatása, ugyanis, akik tartózkodtak bűncselekmény megvalósításától, azok közül soknál a büntetőtörvény léte, rendelkezése tényezővé vált a bűnözéstől *történt* tartózkodásra determináló componensek között.

A büntetőtörvénynek az elkövetővel szemben büntetés kiszabása útján való alkalmazása is visszatartó hatású (illetőleg ilyennek kell lennie), mégpedig a megbüntetett elkövető jövőbeni magatartása és mindenki más jövőbeni magatartása vonatkozásában.

Az a követelmény, hogy a büntetőtörvény alkalmazása visszatartó hatású legyen, tehát a büntetés létjogát jelenti. Másként nem lenne értelme a büntetésnek, másként nem lenne morális, — etikai — és ennélfogva jogi alapja, másként nem lenne racionális magva; tehát más esetben alkalmazása felesleges, embertelen lenne, legfeljebb bosszú kielégítését szolgálná.

A kitűzött témának ugyan nem része annak a bizonyítása, hogy a büntetéssel fenyegetés és — végső soron — a büntetés általában visszatartó, mégis utalni kell arra, hogy a tapasztalat szerint a szankciónak és alkalmazásának az alapja, hogy az érintett vonatkozásban — általában — eredményes, tehát a bűnözés visszaszorításához hozzájárulás.

Nyilvánvaló, hogy ezt az általában eredményességet fokozni kell, a büntetőtörvényt a bűnözés elleni harcra állandóan alkalmasabbá kell tenni.

Nos: a büntetés az ő igen sokrétű és bonyolult ráhatásával éri el, vagy közelíti meg alkalmazásának az alapját: a visszatartást. A büntetés hat arra, akire kiszabták, de hat általában is; mindenkire, aki tudomást szerez róla. A hatás — többek között — a büntetés milyensége és mérve alapján, továbbá a bűncselekmény és annak elkövetője mineműsége, személyisége és mindkettő körülményei összefüggésében keletkezik.

Eredményességét illetően az is jelentős, hogy az elkövetőn kívülállókra — az előbb említett együtthatók alapján — gyakorolt hatása milyen értékelést vált ki. Nyilvánvaló, hogy azt helyeslés kísérheti, hogy helyteleníthetik, minőségét megfelelőnek, vagy alkalmatlannak ítélhetik. Enyhének tarthatják, esetleg túl súlyosnak és ilyen esetben — például — az elkövető iránti sajnálat érzetét keletkeztetheti.

Mindezeknél fogva a bűnözés elleni küzdelem eredményességéhez jelentősen járul hozzá a *megfelelő*, az adequat büntetés.

A megfelelő büntetés megállapítása, ami a büntetőtörvény idevágó rendelkezéseinek a kialakításán is alapul — többek között — szociológiai, kriminológiai, pszichológiai tényezőktől függ.

A súlyosító körülmények a büntetés-alkalmazást befolyásoló tényezők egyik csoportja, ezért a témában megjelölt feladat megoldásához hozzáfogni csak úgy lehet, ha a *„súlyosító körülmények”* fogalmát meghatározzuk.

I.

A törvény a bűncselekmény tényállásának a megállapításakor a dispositióban — általában — a legenyhébbtől a legsúlyosabbig terjedhetőt fogalmazza meg. *A* modern *büntetőkódex sanctiorendszere* „relatíve meghatározott”. *Rendelkezésre bocsátja a büntetési keretet és azon belül kell a bírónak a „megfelelő” büntetési tételt megtalálnia.* Ennek a műveletnek az elvégzéséhez elengedhetetlen annak a világos megfogalmazása (témánk korlátjánál fogva), hogy melyek a súlyosító körülmények.

A büntetés kiszabására vonatkozóan a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvének (1961 : V. tv.) a 43. §-a kimondja, hogy:

„a büntetés célja: a társadalom védelme érdekében a bűntett miatt a törvényben meghatározott joghátrány alkalmazása, az elkövető megjavítása, továbbá a társadalom tagjainak visszatartása a bűnözéstől.”

A 64. § pedig így szól: „a büntetést — céljának (34. §) szem előtt tartásával — a törvényben meghatározott keretek között úgy kell kiszabni, hogy igazodjék a bűntett és az elkövető társadalomra veszélyességéhez, a bűnösség fokához, továbbá az egyéb súlyosító és enyhítő körülményekhez.

(2) Halálbüntetést — az (1) bekezdésben meghatározott elvek figyelembevételével — akkor kell kiszabni, ha a büntetés célja más büntetéssel nem érhető el.”

A Btk idézett rendelkezései az eddig kifejtett elméleti meggondolásokon alapulnak, azokkal teljes összhangban vannak.

Mindebből következik, hogy miket kell súlyosító körülményeknek tekinteni.

Ezek: *1. A büntettet megvalósító cselekményből a társadalomra háramló veszélyt fokozó körülmények.*

A bűntett fogalmi elemét képezi a társadalomra veszélyes sajátossága: a magyar Btk 2. §-a szerint ugyanis

„(1) bűntett az a társadalomra veszélyes cselekmény, amelyre a törvény büntetés kisza-

* A Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület (Association International de Droit Pénal) 1964. évi, Hága-i, IX. Kongresszusán „A súlyosító körülmények [kivéve a visszaesést és a halmazatot] című I. témához készített referátumból.

bását rendeli, és amelyet szándékosan vagy — ha a törvény a gondatlan elkövetést is bünteti — gondatlanul követnek el.

(2) Társadalomra veszélyes cselekmény minden olyan tevékenység vagy mulasztás, amely a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait sérti vagy veszélyezteti."

2. A bűntettet elkövető személyéből a társadalomra háramló veszélyt fokozó körülmények;

3. A bűnösséget (szándékosságot, illetőleg gondatlanságot) fokozó körülménynek.

(Az eddig felsoroltak — amint az idézett 2. §-ból világos — a bűntett törvényi fogalmához tartozó ismérvekre vonatkoztak.)

4. Egyéb — a bűntett törvényi fogalmához nem tartozó — súlyosító körülmények.

Ad 1) A bűntettnek az a sajátossága, hogy veszélyes a társadalomra, szoros összefüggésben van a jogellenességgel.

A Btk idézett 2. §-a azt a követelményt állítja fel, hogy a bűntett egyik sajátossága: a megvalósító cselekmény, társadalomra veszélyes — éspedig az állam jellegétől meghatározott társadalmi érdekekre veszélyes — legyen. Ez azt a korlátot is jelenti, hogy a törvényhozás csakis olyan emberi magatartást minősíthet bűntetté, amely az előbbiekben kifejtett értelemben veszélyes a társadalomra. Ennélfogva a jogellenesség nemcsak formai sajátossága a bűntettnek, hanem annak meghatározott tartalma van. A bűntettnek a társadalomra veszélyes sajátossága — ezek szerint — nem más, mint *materiális jogellenesség.*

A formai jogellenességről akkor van szó, ha emberi magatartás a büntetőtörvénybe ütközik; ha az megvalósítja a Btk különös részének valamely bűntettet megfogalmazó rendelkezésében meghatározott bűntettet. Ennek a bűntettmegvalósításnak *fokozatai* elképzelhetetlenek.

A formai jogellenesség tehát nem fokozható.

A büntető törvényekben megfogalmazott bűntettek — tárgyuk szerint — súlyosabbak, illetőleg enyhébbek. Az egyiknek a megvalósítása tehát lehet a társadalomra károsabb (súlyosabb), mint a másiké, azonban a megvalósítással, azzal, hogy az emberi magatartás jogtárgyat sértett, nincsen a súlyosság fokozható összefüggésben. A súlyosságot csak valamely bűntettnek a keretében lehet mérni, azaz *valamely* megvalósított bűntett — a maga nemében — lehet súlyosabb, vagy enyhébb, attól függően, hogy a megvalósítás a társadalomra nagyobb vagy kisebb veszéllyel járt-e, *a jogtárgyat súlyosabban, vagy enyhébben sértette-e.*

Ugyanannak a bűntettnek a jogi tárgya súlyosabb sérelmet szenvedvén, vagy súlyosabban veszélyeztetvén, a társadalomra súlyosabb veszély hárul, fokozódik *ugyanannak* a bűntettnek a *materiális* jogellenessége.

A materiális jogellenesség (a magatartás társadalomra veszélyessége) tehát fokozható.

A materiális jogellenességet fokozó körülményeket a büntetés kiszabása szempontjából figyelembe kell venni. Ezek tehát súlyosító körülmények.

Vannak szerzők, akik a materiális jogellenességet súlyosító (fokozó) körülményeket két csoportra osztják.[1] Megkülönböztethetők eszerint súlyosító körülmények, amelyek:

a) a magatartásnak az illető bűntett törvényi tényállásához tartozó elemekkel összefüggő tényezőivel és

b) a magatartásnak az illető bűntett törvényi tényállásán kívül eső tényezőivel vannak kapcsolatban.

Ad a) Attól függően súlyosabb valamely bűntett, hogy a jogi tárgyat (például a tulajdont: azzal, hogy nagy értéket lopott, az életet: azzal, hogy több embert ölt meg) súlyosabban *sértette;* illetőleg, hogy a jogi tárgyat (például az állambiztonságot: azzal, hogy igen nagy nyilvánosság előtt izgatott; a közbiztonságot: azzal, hogy nagyon ittas állapotban vezetett gépjárművet; az életet: azzal, hogy több ember ellen sikertelenül kezdette meg az ölést, tehát csak kísérletig jutott) súlyosabban *veszélyeztette.*

(Ez utóbbinak egyik válfaja lehet a jogtárgy-veszélyeztetés közvetlensége, konkrét volta, szemben a közvetett, az absztrakt veszélyeztetéssel. Az előbbi azt jelenti, hogy az az okfolyamat megindult, aminek következménye a jogtárgy megsértése lehet, azonban valamely közreható ok — például a szembejövő gépjármű gyors fékezése — az okfolyamatot kitérítette útjából. Az utóbbi, tehát az absztrakt veszélyeztetés azt jelenti, hogy magának a konkrét veszélyhelyzetnek a beállta csupán elvileg lehetséges. Például: az íróasztalfiókban tartott hamis közokirat.)

Ad b) A lopásnak tárgya a birtok, a tulajdon; az abban okozott nagyobb kár, ami a materiális jogellenességet fokozza, összefügg a lopásként megvalósított bűntett törvényi tényállásával, ez esetben a jogi tárgyával.

A rágalmazásnak a tárgya az emberi méltóság, a becsület. A magyar Btk 266. §-a szerint:

„. . . aki valakiről más előtt a becsület csorbítására alkalmas tényt állít vagy híresztel, vagy ilyen tényre közvetlenül utaló kifejezést használ, . . . büntetendő . . ."

Ebből kitűnik, hogy a családi békének a megromlását előidézhető *tartalmú* rágalmazás is elkövethető, noha a családi békét veszélyeztető mozzanat nem tartozik a rágalmazás törvényi tényállásába. Nyilvánvaló, hogy a családi békéhez fűződő társadalmi érdeket veszélyeztető, pláne sértő, rágalmazás súlyosabb, mint sok másfajta rágalmazás, ezért súlyosító körülmény lehet az a mozzanat is, amely csak az illető bűntett törvényi tényállásán kívül eső tényezővel van kapcsolatban.

[1] P.o.: *Schultheisz* Emil; l. kéziratos tanulmányát a súlyosító és enyhítő körülményekről.

Csupán félreértés elkerülése céljából kívánkozik ide, hogy a büntetés visszatartó hatásának az igenléséből folyóan (az emberi értelemre hatás eredményezhet csak tartózkodást a bűnözéstől) büntető felelősségre vonásnak kizárólag olyanért lehet helye, amiről az elkövető tehet. Amennyiben a büntető felelősségre vonás ilyen értelmű feltétele megvan, tehát bűnös az elkövető, (szándékosan vagy ahol a törvény ezt is elégnek tartja, gondatlanul cselekedett), akkor súlyosabb felelősségre vonásnak abban az esetben van helye, ha súlyosító körülményről (az eddig kifejtettek szerinti materiális jogellenességet fokozó; például: nagy kárt előidéző, több ember életét veszélyeztető stb. súlyosító körülményről) az elkövetéskor tudott.

A magyar Btk 24. §-ában ezt így fejezi ki: „(1) nem róható az elkövető terhére az olyan tény, amelyről az elkövetéskor nem volt tudomása." (A civiljogi, például kártérítési, felelősségre — természetesen — nem a büntetőjogi elvek vonatkoznak.)

A bűncselekmény *mindig* veszélyes a társadalomra, mindig materiálisan jogellenes, ezért súlyosító csakis a materiális jogellenességet *jelentősen* fokozó körülmény lehet.

Ad 2) Szó volt már arról, hogy a magyar Btk rendelkezése szerint ami — egyébként — a szocialista államokban a bűntett fogalmáról kialakult tudományos felfogáson alapul, csak olyan *magatartás* lehet bűntett, ami *az állam jellegének megfelelően* veszélyes a társadalomra. A *magatartást* az elkövető személy tanúsítja. Valamely társadalomra veszélyes magatartás csak akkor bűntett, ha azt a törvény annak minősíti, tehát ha formálisan is *jogellenes* és ha az elkövető: *bűnös*. Ez utóbbi azt jelenti, hogy az elkövető a materiális jogellenességről tudott, vagy (egyes esetekben) arról *néki* tudnia kellett volna. Az ilyen — társadalomra veszélyes — magatartást tanúsító személy éppen bűnösségénél, tudattartalmánál fogva és a bűncselekménynyel összefüggésben, tehát nem általában, hanem aktuálisan, saját személyében is veszélyes a társadalomra. Ez a személyi társadalomra veszélyesség a megvalósított bűntett társadalomra veszélyességének a függvénye. A cselekménynek az elkövető terhére felróható társadalomra veszélyességi foka befolyásolja az elkövető személyi társadalomra veszélyességét, azonban *az attól függetlenül is fokozható.*

Az elkövető személyéből fakadó társadalomra veszélyességet fokozhatja: a) a motívum (bosszú, nyereségvágy, különösen aljas egyéb indok stb.); *b)* a dolus specialis (vagyoni haszonszerzési cél, más terhére érvényesülés végetti magatartás, különösen aljas egyéb cél stb.); *c)* következetesen dologtalan életmód; *d)* büntetett előélet és i. t.

A Btk már idézett 64. §-a szerint: „A büntetést . . . úgy kell kiszabni, hogy igazodjék . . . az elkövető társadalomra veszélyességéhez . . ."

Ugyane törvényhely arra is utal, hogy az elkövető társadalomra veszélyességének a foka súlyosító körülménnyé lehet.

A bűntettet elkövető személyéből a társadalomra mindenképpen háramlik veszély, ezért súlyosító csakis az elkövető személyéből a társadalomra háruló veszélyt *jelentősen* fokozó körülmény lehet.

Ad 3) Köztudott, hogy a bűnösség az a pszichikus viszony, ami az elkövető tudata és a bűntetti cselekmény, valamint annak társadalomra veszélyes következménye között van; az is, hogy ez a viszony kétféle lehet: *szándékos* és *gondatlan.* Minthogy *a bűnösséget fokozó körülményekről, mint súlyosító körülményekről* szóltunk, minthogy továbbá ezeket csak attól függően lehet számba venni, vajon a bűnösség két alakzata: szándékos és gondatlan elkövetés tartalmilag mit jelent, minthogy végül e kétfajta pszichikus viszony meghatározásában alapvető eltérések ismeretesek az irodalomban, szükséges az erre vonatkozó nézet előrebocsátása.

Szándékosan elkövetett az a bűntett, amelynek az elkövetője felismerte cselekménye materiális jogellenességét, tehát ismerte magatartásának társadalomra veszélyes következményeit. E felfogás szerint a szándékosan elkövetett bűntett esetében az elkövető tudata a következőképpen alakul:

Tudatában megjelenik a közösségi motívum, tudatossá válik nála, hogy mit vár tőle a társadalom, ő azonban szembehelyezkedik ezzel az elvárással, legyőzi önmagában a közösségi motívumot és a társadalmi elvárással *ellentétes* tartalommal cselekszik, tehát szembeszáll a társadalommal.

[Az ellenkező felfogás nem kívánja meg a szándékos bűnösséghez a cselekmény materiális jogellenessége — társadalomra veszélyessége — *tényleges* tudatát, hanem megelégszik az ilyen tartalom *lehetőségével.* Eszerint a szándékos magatartás nem más, mint célra irányozottság, amelyet ontológiailag is meg kell különböztetni a célképzet tartalmi értékelését jelentő materiális jogellenességi tudattól, vagyis a cselekmény társadalomra veszélyessége tudatában tanúsított cselekménytől. E meggondolás fő argumentuma, hogy ellenkező esetben a *szubjektíve* „tiszta lelkiismerettel" véghezvitt cselekményt (tehát, ha az elkövető azt hitte, hogy helyesen cselekszik) nem lehetne *szándékos* bűntettnek tekinteni. (Finális cselekménytan teóriája.)][2]

Amennyiben tehát a társadalomra veszélyességnek, azaz a materiális jogellenességnek a tudata hiányzik az elkövetőnél, akkor motivációs harcra nem is kerülhet sor, mert a közösségi motívum fel sem merül; ez esetben legfeljebb gondatlanul cselekedett.

A kifejtett értelemben vett *szándékos bűnösséget fokozó körülmények* a szándékos magatartás elemeihez fűződnek. Melyek ezek az elemek? *a)* A bűntett tárgyi ténykörülményei-

[2] L.: Viski László: Szándékosság és társadalomra, veszélyesség, Bp. 1959.

nek a képzete; *b)* az okozati összefüggésről alkotott helyes képzet; *c)* az eredmény, illetőleg a következmény képzete.

Ad a) Amennyiben a bűntett tárgyi elemei közül bármelyik tekintetében hiányzik az elkövető képzete, szándékos bűnösségről nem lehet szó.

Ad b) Amennyiben az *objektíve* alakuló okfolyamatot az elkövető felismerte, — az egyéb feltételek fennforgása esetén — szándékosan megvalósított bűntett forog fenn. Amennyiben az *objektíve* alakuló okfolyamatot az elkövető nem ismerte fel, de annak a felismerésére ő — személy szerint — képes volt, tehát felismer*hette* volna, (esetleg tévedett az okfolyamat jövőbeli alakulását illetően), akkor gondatlanul megvalósított cselekményről *lehet* szó. (Bűntett ez esetben akkor valósul meg, ha a magyar Btk gondatlan elkövetés esetére külön rendelkezik.)

Ad c) Az eredményhez (materiális bűntett esetében) és a következményhez (formális bűntett esetében) fűződő pszichikus viszony ugyanúgy alakul, mint ahogyan az „ad b)" alatt a causalitás vonatkozásában ki van fejtve.

Ezeknek az elemeknek (a)—(c) a vonatkozásában merülhetnek tehát fel a szándékos bűnösséget fokozó körülmények, amelyek e tárgykörben a súlyosító körülményeket meghatározzák.

E nézet a súlyosító körülmények körét lényegesen szélesíti, ugyanis szemben áll azzal a felfogással, amely azt vallja, hogy a büntetés mérve, nagysága csakis a jogellenességet és a bűnösséget önmagában fokozó körülményektől függ. A bűntett törvényi tényállásszerűségéhez fűződő elemekkel összefüggő körülmények — nézetünkkel ellentétben — nem tekinthetők súlyosítóknak, mert a jogellenesség és a bűnösség indiciuma törvényi tényállásszerűség, tehát az utóbbi a súlyosítás szempontjából figyelmen kívül marad.

Szándékosan elkövetett bűntett esetében a *tudattal* és az *akarattal* összefüggő körülmények fokozzák a bűnösséget.

A *tudattal* kapcsolatban azt kell vizsgálni, vajon az elkövető a dispositióban foglalt elemek általa történő megvalósítását illetően milyen képzettel rendelkezett. E képzet lehetőségek így alakulhatnak: *a)* biztosra veszi a dispositióban foglalt elemek megvalósítását és kívánja (dolus directus); *b)* feltételezi azok megvalósítását és kívánja (dolus directus); *c)* lehetségesnek tartja azok megvalósítását, de elmaradását is (dolus eventualis).

Minthogy még az *a)* és *b)* alatti esetek is tipikusak, súlyosító körülményként azok sem jöhetnek figyelembe, amiből következik, hogy a *c)* alatti sem jöhet súlyosító körülményként figyelembe.

Az *akarattal* kapcsolatban már más a helyzet. *a)* Előre megfontoltság; *b)* előre kiterveltség; *c)* különös kitartás; *d)* különös ravaszság; *e)* kezdeményezés *f)* vezetés; *g)* folytatólagosság; *h)* üzletszerűség; *i)* többszörös elkövetői minőség (felbujtó és tettes is stb.) fokozzák a szándékos bűnösséget, tehát súlyosító körülmények.

A bűnösséggel, annak fokával szoros kapcsolatban van az elkövető *személyes sajátossága, illetőleg képessége.* (A képességnek egyébként a gondatlan bűnösség körében a bűnösség fennforgása tárgyában is nagy a jelentősége.)

Fokozhatja tehát a bűnösséget és súlyosító körülményként jöhet figyelembe: *a)* magasabb műveltség; *b)* magasabb képzettség; *c)* fokozott szakmai képzettség (összefüggésben a konkrét bűntettel); *d)* kiemelt társadalmi helyzet, amely példaadásra különösen kötelez; *e)* helyzeténél vagy hivatásánál fogva éppen az általa támadott jogi tárgy megóvására volt kötelezett (például: szülő, tanító a gyermek erkölcsi javai viszonylatában); *f)* közeli hozzátartozói viszony egyes bűntettek esetében, stb.

A gondatlan bűnösséget fokozó körülmények a gondatlan magatartás elemeihez kapcsolódnak. Előre kell tehát bocsátani, hogy mit kell gondatlan elkövetésen érteni. A Btk 17. §-a szerint:

„gondatlanul követi el a bűntettet, aki előre látja magatartásának következményeit, de könnyelműen bízik azok elmaradásában, úgyszintén az is, aki e következmények lehetőségét azért nem látja előre, mert a tőle elvárható figyelmet vagy körültekintést elmulasztotta."

A törvényi fogalomból kiderül, hogy gondatlan elkövetés esetén az elkövető tudatának a tartalma így alakul:

a) előre látja, hogy magatartásának káros következménye *lehet,* továbbá, hogy az jogellenes, azonban meg van győződve annak az elmaradásáról;

b) nem látja, hogy magatartásának káros következménye lesz (tehát a jogellenességre nem is gondol), noha ő — éppen személyes képessége alapján — láthatta volna; elvárható volt *tőle,* hogy lássa a káros következményt és ennélfogva magatartásának jogellenességét.

Ebből következik, hogy a bűnösséget fokozó körülmények, amelyekről a szándékos bűnösséggel kapcsolatban szó volt, s amelyek a materiális jogellenesség tudatával, valamint az elkövető „személyes képességeivel" állnak összefüggésben, a gondatlan bűnösségre is vonatkoztatandók.

A materiális jogellenesség tudata a gondatlan bűnösség „luxuria" alakzatánál jut szerephez, míg a materiális jogellenesség tudatának a lehetősége a gondatlan bűnösség „negligentia" alakzatánál relevans.

A csupán gondatlan elkövetésnél számbajövő elemek a következők:

a) a körültekintés, a figyelem tanúsításának a kötelezettsége;

b) a magatartást tanúsító a) alatti kötelessége kifejtésére vonatkozó *személyes* képességének a foka, („ami ... tőle elvárható ..." Btk. 17. §.)

c) a káros következmény előre láthatását jelentősen könnyítő tényezők.

Ad a) Minthogy a gondatlan elkövetés nélkülözhetetlen előfeltétele, hogy a körültekintés, a figyelem tanúsításának a kötelessége jogszabályon, foglalkozási szabályon, szolgálati szerződésen, vagy legalább is társadalmi erkölcsi szabályon alapuljon, bűnösséget fokozó, tehát súlyosító körülményként értékelhető a kötelességszegés csak akkor lesz, ha az *nagyfokú, durva,* az *átlagost* észrevehetően *meghaladó.*

Ad b) A materiális jogellenesség tudatával össze nem függő fokozott képesség a konkrét cselekmény viszonylatában a körültekintésre, a figyelemre. Ilyen lehet például: a magasabb képesítés, a foglalkozás körében ügyködés stb.

Ad c) Ilyen lehet például a foglalkozási szabály *tudatos* megszegése.

Ad 4) Ebbe a kategóriába az olyan súlyosító körülmények foglalhatók, amelyek *nem a bűntett törvényi fogalmával vannak, vagy nemcsak azzal vannak közvetlen kapcsolatban.* Legtöbbjük elhelyezhető lenne az első három csoport valamelyikében. Az effajta rendszerbefoglalás az áttekintést segítheti elő.

Idetartozó súlyosító körülmények: *a)* az elkövetett bűncselekmény gyakorisága; *b)* az elkövetett bűncselekménnyel szemben megnyilvánuló csekély mértékű negatív etikai értékelés; *c)* az elkövetést jelentékenyen könnyítő olyan tárgyi tényezők, amelyek egyúttal a felfedezést jelentékenyen nehezítik; *d)* a büntetett előélet (visszaesés nélkül is); *e)* haszontalan (egyébként korábban bűncselekményt meg *nem* valósító) életmód; *f)* kegyetlen véghezviteli mód; *g)* orvul végrehajtás; *h)* könnyen befolyásolható (fiatal) embernek bűntett elkövetésébe bevonása; *i)* széles körben (városban, községben, településen) nyugtalanságot keltő hatás; stb.

Ad a) Egyes bűntettek időnként és helyenként elterjednek. (Például: fiatal nők megtámadása erőszak végett; postai kézbesítők megtámadása rablás végett.) A sűrű előfordulás súlyosabb megítélést igényel.

Ad b) Bizonyos körülmények között, vagy egyes jogtárgyak tekintetében — esetleg — nagyon széles körben az elkövetett bűncselekményt nem kíséri a jogtárgysérelemmel arányban álló etikai rosszallás. Ilyen körülmény lehet az egyén és a közösség vélt, vagy valódi konfliktusa. (Például: vám-bűntettek.) Ama gazdasági viszonyok sérelmére elkövetett bűntettek esetében, amelyeket széles körben nem értékelnek kellően éppen bonyolult voltuk miatt a szociáletikai rosszallást súlyosabb megítéléssel lehet szorgalmazni. (Például pénzügyi bűntettek).

Ad c) A sötétség kihasználásával történt például az áldozat cserbenhagyása.

A Btk. 259. §-a szerint: „aki nem nyújt tőle elvárható segítséget sérültnek, balesetet szenvedett vagy olyan személynek, aki az életet vagy testi épséget közvetlenül veszélyeztető helyzetbe jutott, egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

Ilyen esetben a cserbenhagyó személyének a titokban maradását is elősegíti a sötétség.

Amennyiben az elkövető a sértett személyének a bűntett megvalósításával szembeni csak csökkent ellenállásra képes állapotát (bódult, beteg) vagy fogyatékosságát (béna, szellemileg vagy testileg gyenge) kihasználta, súlyosabb megítélés lesz indokolt. (Ugyanez az eset, ha a sértett nagyon fiatal, vagy idős kora idézett elő hasonló helyzetet.) (Az itt tárgyalt körülmény sorolható az elkövető személyi társadalomra veszélyességét fokozók közé is.)

Ad d) A büntetőjogi értelemben visszaesést nem jelentő, de büntetett előélet, mint az ismételt bűnelkövetés tényezője, súlyosabb büntetést indokolhat. (Ez a körülmény is sorolható az elkövető személyi társadalomra veszélyességét fokozók közé is.)

Ad e) Az elkövető korábbi más bűncselekménnyel össze *nem* függő, mégis haszontalan, a társadalommal való szembenállását manifesztáló életmódja állhat félelmet gerjesztő magatartásból, fegyelmi rosszallást eredményezett magatartásból és i. t. és ez vonhat maga után súlyosabb megítélést. (Ez is sorolható a elkövető társadalomra veszélyességét fokozók közé is.)

Ad f) A véghezvitel módja lehet csak látszólag tárgyi sajátossága a bűntettnek, a különös kegyetlenséggel végrehajtás például az elkövető személyiség-struktúrájának a folyománya és annak objektív projekciója. (Lehet az elkövető személyi és a cselekmény társadalomra veszélyességét fokozó körülmény is.)

Ad g) Az orvul végrehajtás, mint a védekezést előre lefegyverző egyfelől a cselekmény társadalomra veszélyességét fokozó körülmény, másfelől azonban az elkövető személyiség-struktúrájának a folyománya.

Ad h) A romlatlan — főleg fiatal — ember bűntett elkövetésébe bevonása, vagy gyermeknek bűntett elkövetésénél felhasználása (közvetett tettességet létrehozó körülmény) súlyosabb megítéléshez vezethet. (Az elkövető személyi társadalomra veszélyességét fokozó körülménynek is tekinthető.)

Ad i) Akár egyetlen olyan, vagy olyan körülmények között véghezvitt bűntett, ami széles körben izgalmi hatást idéz elő (gyermek „elrablásával" megvalósított személyes szabadság elleni bűntett), súlyosabb megítélést eredményezhet. (A cselekmény társadalomra veszélyességét fokozó hatású is.)

II.

A súlyosító körülmények fogalmi körének a meghatározása nem járhatott azzal az eredménnyel, hogy azokat magukat — akár csupán megközelítőleg is — felsorolhattuk volna. Rendszerbe foglalásukra kifejtett törekvésünk indoka abban lehet, hogy az összegezett nézetek alapján és azok szerint vizsgálhatja a bíró, vajon mik azok a körülmények, amelyek a büntetéskiszabás rendjén súlyosítókként számba jöhetnek és a büntetési célok elérése irányában szerepet kell, hogy kapjanak. (Természetesen

ugyanilyen feladatot kell megoldania a bírónak az enyhítő körülményeket illetően is, amiről azonban a téma elhatároltságánál fogva most nem foglalkozhattunk. A *jogalkalmazás* szempontjából a súlyosító és enyhítő körülmények együttes és dialektikus rendszerű feltárása a jogalkalmazó feladata, egymástól elkülönítetten helyesen nem is értékelhetők.)

Fejtegetéseink során azt a módszert választottuk, hogy a súlyosító körülmények elméleti alapjaival foglalkozunk és azok rendszerbe foglalása után a jogalkalmazás praktikuma számára hasznosíthatókat kiemeltük. Nem a hatályos törvényünkből indultunk ki, még akkor sem, amikor annak egyes rendelkezéseit idéztük, tehát nem arra törekedtünk, hogy a magyar büntetőkódex vonatkozó rendelkezéseit pozitivista módon elemezzük, hanem az 1961 : V. törvényünk (Btk) idevágó rendelkezései kialakításának az eszmei, társadalmi, jogi indokait tártuk fel. A továbbiakban is hasonló módszerrel hivatkozunk a Btk-nak a témát illetően releváns rendelkezéseire.

A kategóriák, amelyekbe a súlyosító körülményeket soroltuk, azok *tartalmi* sajátosságainak felelnek meg.

A gyakorlati — egyfelől törvényalkotói, másfelől törvényalkalmazói — feladatok megoldásához nyújthat segítséget a súlyosító körülmények *formai* kategóriáinak a felállítása.

1. Általánosan súlyosító körülmények; *2.* Egyes bűntettekre vonatkozó súlyosító körülmények;

Mindkét kategória két alcsoportra osztható:

1/a—2/a A törvényben magában meghatározott; *1/b—2/b* A törvényben meg nem határozott.

Az *1/a—2/a* további két alcsoportra osztható:

1/aa—2/aa A törvényben magában „súlyosabban minősítő" körülményként meghatározott.

Ad 1. Általánosan súlyosító körülménynek tekinthetők, amelyek — elvileg — bármely bűntettre vonatkoztathatók (például: visszaesés, szövetségben elkövetés); továbbá, amelyek a bűntettek csaknem bármelyikére vonatkoztathatók, s a kivételek felemlítése is felesleges, mert azok értelemszerűek (például felfegyverkezve elkövetés; ez az általános súlyosító körülmény — értelemszerűen — nem vonatkozhatik pl. a közokirathamisításra); végül amelyek a bűntettek egy csoportjára, esetleg csak ugyanazt a jogtárgyat veszélyeztetőkre vonatkoztathatók (például: különösen nagy kár vagy hátrány okozása, ami a vagyon elleni delictumokra lehet elsősorban jellemző, de súlyosíthatja az emberi méltóság ellenieket is; különös kegyetlenséggel elkövetés az élet, testi épség és az egészség elleni — azonos jogtárgyú — bűntettek esetén bírhat jelentőséggel.)

Ad 2. A csak egyes bűntettekre vonatkoztatható súlyosító körülmények fősajátossága, hogy *legfeljebb* a bűntettek egynémelyikét érinthetik (például: háború idején elkövetés), illetőleg csak egy-egy bűntettet illetően lehet jelentőségük (például: magzatelhajtás bűntette esetén a terhes nő beleegyezésének a hiánya).

Ad 1/a—2/a. Ismeretes, hogy egyes büntetőkódexek az *általános* részben feltüntetnek néhány súlyosító körülményt, amelyre nézve kimondják, hogy azok: általában, értelemszerűen lehetséges esetekben, vagy egyes esetekben — okvetlenül — értékelendők. Az is köztudott, hogy egyes kódexek ugyancsak az általános részben a súlyosítás általános keretét adják meg, amelynek a kitöltésénél valamennyi elképzelhető súlyosító körülményre tekintettel kell eldöntenie a bírónak, hogy „súlyos esetről" van-e szó. [Például: a ma már hatályon kívül helyezett 1948 : LXII. évi magyar katonai büntetőtörvénykönyv 24. §-a kimondotta, hogy ha az elkövető személyének, vagy az elkövetett cselekménynek a társadalomra veszélyessége a bűnösség fokára, a jogsérelem súlyosságára, az elkövetés helyére, idejére ... figyelemmel ... súlyos, akkor súlyosabb büntetést kell kiszabni. A már hatályon kívül helyezett 1948 : XLVIII. sz. magyar büntetőtörvény 15. §-a kimondotta, hogy lőszerrel, lőfegyverrel, robbanószerrel, robbanóanyaggal elkövetett bármely bűntett (amit értelemszerűen így is meg lehet valósítani) súlyosabb megítélés alá esik.]

Ad 1/aa Amennyiben a törvény általános részében meghatározott egyes *általánosan* súlyosító körülményekhez azt a joghatást fűzi a büntetőjogszabály, hogy az alapesetként megfogalmazott bűntettre megállapított büntetési tétel kereteit a súlyosság irányában el kell hagyni és a relatíve meghatározott büntetési keresztszisztéma felhasználásával súlyosabb büntetési *keretet* állapít meg, akkor *általánosan súlyosabban minősítő* körülményről van szó. Ilyenkor a törvényi szerkezeti megoldás kétféle lehet: — éspedig

α a törvény különös része meghatározza a *büntetési keretet* az alapesetre (például: 1 évig terjedhető szabadságvesztés), és kimondja, hogy „súlyos esetben", azaz a súlyosabban minősülő esetben (az *Ad 1/a—2/a* alatt említett katonai bűntettekről van szó) *a büntetési keret* súlyosabb (például: 6 hónaptól 5 évig terjedhető szabadságvesztés);

β a törvény különös része meghatározza a büntetési keretet és a törvény általános része nemcsak *az általánosan súlyosabban minősítő körülményt* állapítja meg (az *Ad 1/a—2/a* alatt említett lőszerrel, stb.-vel elkövetésről van szó), hanem azt is kimondja, hogy a különös részben az egyes lőszerrel, stb.-vel egyáltalában elkövethető bűntettekre megállapított büntetési keretek helyett milyen súlyosabb büntetési keretben kell a büntetést kiszabni.

Ad 2/aa. A törvény különös része egyes büntetteknek az alapeseteit és az azoknak megfelelő büntetési tételkereteket megállapítja (például a magyar Btk 262. §-ának (1) bekezdése szerint:

„(1) aki mást személyi szabadságától jogtalanul megfoszt, két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő."

Ugyanez a törvényhely a (2) bekezdésben kimondja: „(2) a büntetés három évig terjedő szabadságvesztés, ha a) a bűntettet aljas indokból vagy célból, b) hivatalos minőség vagy megbízás színlelésével követték el; c) a bűntett a sértett sanyargatásával járt, vagy d) súlyos következményre vezetett."

Tehát bizonyos *súlyosító* körülményeket *súlyosabban minősítőkként* határoz meg és az így megfogalmazott diszpozíciókra súlyosabb *büntetési tételkeretet* állapít meg.

A tárgyalt, súlyosabban *minősített* eseteket illetően is elképzelhetők — természetesen — olyan *súlyosító* körülmények, amelyek nem esnek egybe az alapesethez képest súlyosabban *minősítő* körülményekkel. Ezek — a súlyosabban minősített esetre — a különös részben meghatározott büntetési tételkereten belül a súlyosítás irányában értékelhetők.

A törvényben *kiemelt* azok a súlyosabban *minősítő* körülmények, amelyek csak egyes, vagy némely bűncselekményre vonatkoznak, más bűncselekmények tekintetében — értelemszerűen — súlyosító körülményként jöhetnek figyelembe. A súlyosabban *minősítő* körülmények önmagukban *súlyosító* körülmények és ahol a törvény nem fogalmaz meg az alapesethez képest alkalmazásukkal súlyosabban *minősített* esetet, azt az álláspontját fejezi ki, hogy a bűntettek elkövetése kapcsán észlelhető előfordulásuk esetén értékelhetők a diszpozícióhoz (ilyenkor csak egy eset — alapeset — van a különös részben) tartozó büntetési kereten belül.

Ebből az a következtetés vonható, hogy a törvényben előforduló súlyosabban *minősítő* minden egyes körülmény olyan, amit a törvény súlyosítóként *felsorol* ama bűntettek tekintetében, amelyeknek nincsen súlyosabban minősített esete megfogalmazva és amely vonatkozásában a súlyosabban *minősítő* körülmény értékelése *fogalmilag* nem kizárt.

A Btk. 295. §-a kimondja, hogy: „(1) aki társadalmi tulajdont károsító lopást, sikkasztást csalást vagy hűtlen kezelést követ el, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő," — alapeset; „(3) a büntetés öt évtől tizenkét évig terjedő szabadságvesztés, ha a bűntett különösen nagy kárt okozott."

A 297. § a jogtalan elsajátításról szólva, nem tartalmaz súlyosabban minősített esetet a különösen nagy kár tekintetében, amennyiben tehát a jogtalan elsajátítás különösen nagy kárt okozott, ez a körülmény *súlyosítóként* jön figyelembe.

A I. alatt kifejtettek szerint az elméletileg súlyosítóknak approbált körülmények közül kerültek a magyar Btk különös részébe súlyosabban *minősítő* körülmények; a bírói gyakorlatnak pedig a súlyosító körülményeket — többek között — az említett *minősítő* körülményeknek megfelelően kell tekintetbe vennie.

III.

A magyar Btk megoldása annak az álláspontnak az igenlése, hogy a súlyosító körülmények az általános részben — általában, tehát felsorolásszerűen — nem kaphatnak helyet. Nyilvánvaló, hogy azokat taxatíve nem lehet felsorolni, mert:

1. a társadalmi viszonyok változása folytán egyeseket a mindennap szül, másokat megszüntet;

2. egy-egy körülmény — az elkövetett bűntettől függően — lehet súlyosító, de lehet enyhítő is. (A lopásnál az éjszakai sötétség lehet súlyosító; a gépjárművezetéssel elkövetett gondatlan bűntettnél lehet enyhítő; az ellenséges érzület egyes állam elleni bűntetteknél lehet rendszerinti, az élet ellenieknél lehet súlyosító körülmény.)

3. Lehet súlyosító körülmény az is, ami valamely bűntettnek a diszpozícióban írt, tehát törvényi tényállásbeli eleme ugyan, de sajátosságánál fogva fokozható, ha a fokozottság *lényeges* mérvű, és i. t. (Például: a sikkasztás tényeleme a bizalommal visszaélés, ennek különösen nagy foka lehet súlyosító körülmény.)

A taxatív felsorolás lehetetlenségének a kimutatása önmagában még nem támasztja alá azt a nézetünket, hogy az általános részben a súlyosító körülmények exemplificatiója nem helyes. E nézet indokként támaszkodik részben a taxációt ellenző álláspontnál felhozottakra, részben pedig arra, hogy néhánynak a megemlítése nemcsak nem ad eligazítást, hanem a megemlítésből kihagyott súlyosító körülmények értékelését illetően — esetleg — gradációkhoz vezetne. A fordított helyzettől nem kell tartani, attól ugyanis, hogy a bíró azt hiheti az általános rész exemplificatiójának a hiányában, hogy súlyosító körülmény csak az lehet, amit a különös rész súlyosabban *minősítőkként* tartalmaz. Elsősorban is a bíró nem laikus, másodsorban pedig a Btk 64. §-a — amint erről már szó volt, — kimondja: „a büntetést ... úgy kell kiszabni, hogy igazodjék ... az egyéb súlyosító ... körülményekhez ..." Az 1961 : V. tv. az elméletileg kifejtetteknek — lényegében — megfelelően alakította ki megoldásait.[3]

[3] A Nemzetközi Büntetőjogi Egyesület 1964. évi Hága-i kongresszusán (amelyről más vonatkozásban az 1964. évi 12. számban már referáltunk) nem hozott teljesen egyértelmű határozatot abban a kongresszusi tárgyalás anyagává tett témakörben, vajon a súlyosító körülményeket helyes-e a törvényben taxatíve felsorolni; tartalmazzon-e a törvény példálódzó felsorolást; a törvény általános részében kell-e a súlyosító körülmények mibenlétéről rendelkezést felvenni, ha ilyen rendelkezések egyáltalában helyet kapnak.

A kongresszuson részvevők véleménye megoszlott, mégis azt lehet állítani, hogy a Magyar Büntetőtörvénykönyv megoldásai irányában született meg e tárgyban az egyébként nem teljesen egyértelmű resolutio. Ennek bizonyságául idézzük azt:

„tekintettel arra, hogy:

Az általános rész egyes rendelkezései a súlyosító körülményekre egyedileg és általános hatállyal is vonatkoznak.

1. A 15. § szerint: „több elkövető esetében az a körülmény... amelynél fogva valamelyikükre súlyosabb büntető rendelkezést kell alkalmazni, más elkövetőre csak akkor hat ki, ha erről a körülményről az elkövetéskor tudott."

2. A 39. § szerint: „a szabadságvesztésre ítéltet a bíróság feltételes szabadságra bocsáthatja, ha büntetésének legalább kétharmad részét kiállotta, és alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető... (3) Nem bocsátható feltételes szabadságra: ... aki az általa elkövetett bűntett jellegéből, avagy életmódjából megállapíthatóan a társadalmi együttélés szabályaival konokul szembehelyezkedik."

3. Az általános rész 46. §-a állást foglal abban, hogy ama bűntettek tekintetében, amelyek haszonszerzésre egyáltalában irányulhatnak, a haszonszerzésre irányuló cél (éspedig akár a diszpozícióban foglalt tényelem, akár nem) kötelezően súlyosabb büntetést von maga után: „azzal szemben, akit szabadságvesztésre ítéltek, és megfelelő keresete, jövedelme vagy vagyona van... (1) mellékbüntetésként pénzbüntetést kell alkalmazni, ha a bűntettet haszonszerzés céljából követte el..."

4. A 49. § szerint: „a közügyektől való eltiltást azzal szemben kell alkalmazni, akit szabadságvesztésre ítéltek, ha az eset összes körülményeit figyelembe véve a közügyekben részvételre méltatlannak mutatkozik.

5. Az 51. § szerint: „a foglalkozástól eltiltást azzal szemben lehet alkalmazni, aki a) szakképzettséget kívánó foglalkozás szabályainak a megszegésével vagy az abban való járatlansága következtében követett el bűntettet, vagy b) foglalkozásának felhasználásával szándékos bűntettet követett el."

A 21. § kimondja: „(2) ha az elkövetőt elmebetegsége, gyengeelméjűsége vagy tudatzavara csupán korlátozta a cselekmény társadalomra veszélyes következményeinek a felismerésében, vagy abban, hogy e felismerésnek megfelelően cselekedjék, büntetését korlátlanul enyhíteni lehet."

A 22. § szerint: „a 21. § rendelkezései nem alkalmazhatók annak javára, aki a cselekményt önhibájából eredő ittas vagy bódult állapotban követte el."

Tehát: a 22. § szerinti ittasság a büntetés súlyosításához vezethet a 21. § (2) bekezdésében foglaltakhoz képest.

A Btk különös részében a következő *súlyosító* körülmények szerepelnek a különféle bűntettekkel kapcsolatban súlyosabban minősítő körülményekként: *1.* a jogtárgy súlyos sértése; *2.* a jogtárgy súlyos veszélyeztetése; *3.* súlyos hátrány okozása; *4.* háború idején elkövetés; *5.* közveszély színhelyén elkövetés; *6.* közveszélyt előidéző elkövetés; *7.* közrend súlyos megzavarása; *8.* nyilvános elkövetés; *9.* nagyobb nyilvánosság előtt (sajtó, stb. útján) elkövetés; *10.* közhivatali minőségben, vagy annak színlelésével elkövetés; *11.* aljas indokból elkövetés; *12.* aljas célból elkövetés; *13.* csoportos elkövetés; *14.* bűnszövetségben elkövetés; *15.* bizalom, vagy fokozott bizalom kihasználásával elkövetés; *16.* kezdeményezés; *17.* szervezés; *18.* vezetés; *19.* haszonszerzési cél; *20.* sértett sajátossága (közhivatalnok, fiatal, ellenállásra kisebb mértékben képes); *22.* munkakerülő, iszákos (tehát züllött) életmód; *23.* különös kegyetlenség; *24.* előre kiterveltség; *25.* felbújtói minőség; egyes esetekben a tettesi minőségnél a felbújtói nagyobb mértékben fokozza a materiális jogellenséget, például: a 283. § szerint: (1) aki a közösülést, természet elleni vagy egyéb fajtalanságot üzletszerűen folytatja, egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő." A 284. § pedig kimond-

---

a bűntett különös súlyosságának az értékelésére és ennek megfelelő megbüntetésére a törvényalkotási módszereknek igen széleskörű változata áll rendelkezésre, hogy:

fölöttébb kívánatos bármely módszer mellett is biztosítani: egyfelől az elkövetőnek a törvényesség elvéből folyó jogait, másfelől pedig minden egyes előforduló esethez mért büntetés egyéniesítést, hogy:

a különféle országok törvényalkotásai különfajta lehetőségeket használnak fel és biztosítanak az említett hatások céljára, pl. olyan módszerrel, hogy a törvény által megengedett büntetés minimumok és maximumok között szabható ki a büntetés és vehető figyelembe a súlyosító körülmény, vagy pl. olyan módszerrel, hogy a súlyosító körülmények fennforgása esetén az általánosan kötelező maximum túllépése megengedett, hogy:

ha bármely változat is kerül alkalmazásra a különféle törvényalkotásokban, a kongresszus kívánatosnak tartja — amennyiben a súlyosbító körülményeknek valamely rendszere (felsorolása) a törvényben létezik, hogy:

1. a lehetőséghez képesti mértékben és a büntetőpolitika igényeire tekintettel, továbbá a tradíciónak, valamint a különféle nemzeti jogok sajátos természeteinek megfelelően a súlyosító körülményekről a büntető törvénykönyv általános részében történjék rendelkezés; hogy:

2. a súlyosító körülmények figyelembevételénél tekintettel kell lenni az alanyi felelősségre vonatkozó általános törvényi rendelkezésekre; hogy:

3. a súlyosító körülmények értékelése bírói mérlegelés tárgya lehet, hogy:

4. azokban az esetekben, amikor a törvényi rendszer folytán a súlyosító körülmények fennforgása ellenére sem megengedett a törvényi büntetési maximum túllépése, a bíró számára tartalmazzon a törvény nem taxatív felsorolásban, hanem exemplificative súlyosító körülményeket azzal azonban, hogy a bíró esetenként másokat is ilyeneknek tekinthessen.

Ez a felsorolás a bűntettet súlyosító körülmények tárgyi elemeire tekintettel és az elkövető személyiségének a sajátosságaira, magatartásának az indítékaira, végül reszocializálásának a biztosítására és a társadalom védelmére tekintettel kerüljön összeállításra, végül hogy:

5. összehasonlító tanulmányok végeztessenek a kriminológia szempontjából is a súlyosító körülményeknek a különfajta jogalkotásokban történt értékelési rendszerét illetően azért, hogy a büntetőjog e területén a gyakorlat számára a megfelelő megoldás megtalálttassék.

ja: „aki mást üzletszerű kéjelgésre rábír, hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő"; *26.* erőszakkal vagy fenyegetéssel elkövetés; például: a 263. § szerint: súlyosabban büntetendő, aki a magánlaksértést erőszakkal, vagy fenyegetéssel követi el. *27.* ha az elkövető olyan, akinek a sértett gondozása éppen feladata (272. §); *28.* folytatólagosság; a katonai bűntettek körében szerepel az alárendelt bántalmazása. A 321. § kimondja, hogy súlyosabban büntetendő: „...ha ugyanazon személy sérelmére folytatólagosan... követték el..." *29.* végül: bizonyos súlyosító körülmények sui generis bűntettként is megfogalmazásra kerülhetnek: (Például: a 219. § szerint: „(1) aki nyilvános helyen olyan közösségellenes magatartást tanúsít, mely alkalmas arra, hogy másokban megbotránkozást vagy riadalmat keltsen, avagy nem nyilvános helyen tanúsított közösségellenes magatartásával másokban megbotránkozást vagy riadalmat kelt, ha súlyosabb bűntett nem valósult meg, két évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.")

IV.

A büntetés céljaival minden egyes büntetésnek teljes összhangban kell lennie, mert csak így lehet a büntetőjog alkalmazása útján is a bűnözés ellen eredményesen küzdeni.

Minthogy az alkalmazásra kerülő büntetés kialakítása — többek között — függ a súlyosító körülményektől, indokolt áttekinteni, hogy a súlyosító körülmények hogyan függenek össze az egyes büntetési célokkal.

A büntetési célok:
a társadalom védelme érdekében
a generális prevenció és
a speciális prevenció.

A büntetés alkalmazásával a társadalom és az elkövető nevelő hatás alá kerül. Ennek az eredményétől, illetőleg az eredményesség arányától is függ a bűnözés csökkenése.

Ami a generális prevenciót illeti: el kell vetni, hogy „el*rettentő*" büntetéssel lehet ezt a célt szolgálni. Bő tapasztalat mutatja, hogy a testi büntetés, a határozatlan tartamú szabadságvesztés (pláne élethossziglan) nem eredményezi a társadalom ingatag tagjainak a visszatartását, inkább a keletkező sajnálat közömbösíti a büntetéstől várható hatást. Tehát félelmet sem kelt. Minthogy a bűntettek előfordulási számából következtetni lehet arra, hogy az azonosak miatt korábban kiszabott büntetések előnyös hatást gyakoroltak-e, lehet olyan következtetésre is jutni, hogy az előfordulások nagyobb száma éppen a generális prevenció érdekében súlyosabb büntetést tesz szükségessé. Fordított esetben pedig éppen az enyhébb büntetés lesz indokolt, mert a generális prevenciót már alig kell kielégíteni.

A speciális prevenció igényének a kielégítése attól függ, hogy az elítélt átnevelése, megjavítása a büntetés útján mennyire sikeres. Ezt befolyásolhatják: *1.* az elkövető személyiségstruktúrája (jelleme); *2.* a bűnismétlés lehetőségét támogató egyéb körülmények; *3.* a büntetés elviselésére vonatkozó képességek (például pénzbüntetés vonatkozásában a nagy kereset); *4.* az elkövetés és az elbírálás között az 1. és 2. tekintetében netán beállott változások.

A Legfelsőbb Bíróság kimondotta: „a büntetés célja a dolgozó nép védelme. E cél akkor valósul meg, ha a büntetés az elkövető nevelését, megjavítását eredményezi, tehát megfelel az egyéniesítés követelményének, de ugyanakkor alkalmas arra is, hogy másokat is visszatartson a bűnözéstől. Az általános megelőzés érdekében mellőzhetetlen, hogy a bíróság ne csak elszigetelten a konkrét ügyet, annak eseti körülményeit vizsgálja, hanem figyelembe vegye annak társadalmi hátterét és mindazok az általános jellegű körülményeket is, amelyek ugyancsak döntő jelentőségű támpontot adnak annak megítélésére, hogy az általános megelőzés érdekében szigorúbb vagy enyhébb intézkedésre van-e szükség." (Bírósági Határozatok 1955. évi 1. szám 656. jogeset.) „Az eltúlzott büntetés kiszabása épp olyan helytelen, mint a túlzottan enyhe büntetés kiszabása. Az elítélttel szemben szánalmat kelt, így ahelyett, hogy a társadalmi tulajdon sérelmére bűncselekményeket elkövetőkkel szemben az erkölcsi elítélés légkörét alakítaná ki, éppen ellenkező irányban és így károsan hat. Az ilyen büntetésnek nincs nevelő hatása és az általános visszatartás célját sem szolgálja." (Bírósági Határozatok 1955. évi 11. sz. 1060. sz. jogeset.)

Mindezeket a célokat nem *kizárólag* a büntetés mérvének az akár súlyos megállapításával lehet közelíteni. Más eszközökkel is lehet, sőt kell:

A Btk az individualizációnak a büntetés, kiszabása, annak végrehajtása terén is nagy jelentőséget tulajdonít.

A 38. § kimondja: „(1) a szabadságvesztést börtönben vagy büntetésvégrehajtási munkahelyen kell végrehajtani. (2) A szabadságvesztésre ítélt köteles a kijelölt munkát elvégezni, s ezért őt díjazás illeti. (3) A börtön rendje a büntetésvégrehajtási munkahely rendjénél szigorúbb. (4) A szabadságvesztés végrehajtásának módozatait és rendjét a büntetésvégrehajtási szabályok állapítják meg."

A súlyosító-enyhítő körülmények figyelembevételével együtt a büntetés kiszabását az is befolyásolja, hogy a végrehajtás mely módját állapítja meg a bíró.

Katonai bűntettek esetében is ugyanez a helyzet.

A Btk 106. és 107. és 108. §§-ai szerint: „106. §: olyan bűntett miatt, amelynek törvényi büntetése egy évi szabadságvesztésnél nem súlyosabb, a katonát büntetés helyett fegyelmi fenyítéssel lehet sújtani, ha az eset összes körülményeire figyelemmel a büntetés célja ez úton is elérhető." „107. § (1): a bíróság a sorállományú katonára három hónapnál hosszabb, de két évet meg nem

haladó tartamban kiszabott szabadságvesztésnek fegyelmező zászlóaljban végrehajtását rendeli el, ha az elítélt hátralevő szolgálati idejére is figyelemmel a büntetés célja ez úton is elérhető. (2) A fegyelmező zászlóalj katonai alakulat, amelyben a büntetés célját az elítéltek szabadságának elvonásával és szigorú katonai neveléssel biztosítják." „108. § (1): a bíróság a katonára három hónapnál nem hosszabb tartamban kiszabott szabadságvesztésnek katonai fogdában végrehajtását rendeli el, ha a büntetés célja ez úton is elérhető. (2) Javító-nevelő munka helyett katonával szemben egy hónaptól három hónapig terjedő szabadságvesztést kell kiszabni, és azt katonai fogdában kell végrehajtani."

Az individualizációt szolgálja a feltételes szabadság intézménye is: A Btk 39. §-a kimondja: „(1) a szabadságvesztésre ítéltet a bíróság feltételes szabadságra bocsáthatja, ha büntetésének legalább kétharmad részét kiállotta, és alaposan feltehető, hogy a büntetés célja további szabadságelvonás nélkül is elérhető."

Továbbá a vagylagos szankció rendszer. A különös részben számos helyen fordul elő, hogy valamely bűntettre szabadságvesztés, vagy javító-nevelő munka; javító-nevelő munka, vagy pénzbüntetés van előírva.

Ezekben az esetekben a büntetési *nem* megválasztása az individualizáció keretében kell, hogy megtörténjék, s azután kell a súlyosító és enyhítő körülményeket is mérlegelve a már kiválasztott büntetési nemben a megfelelő büntetési tételt meghatározni.

Minthogy a súlyosító körülmények vizsgálatának is a bűnözés elleni küzdelem jegyében kell történnie, szót érdemel végül az, hogy a magyar Btk a büntetés hatékonyságát büntetésen kívüli intézkedésektől is származtatja.

A 62. § akként rendelkezik, hogy: „(1) ha a bűntett elkövetése mértéktelen alkoholfogyasztással függ össze, a bíróság az elkövetőt arra kötelezheti, hogy kényszerelvonó-kezelésnek vesse magát alá. (2) Ha az elkövetőt szabadságvesztéssel nem járó büntetésre ítélték, a kényszerelvonó-kezelést rendelőintézetben vagy zárt gyógyintézetben kell foganatosítani. (3) Ha az elkövetőt szabadságvesztésre ítélték, a kényszerelvonó-kezelést a büntetés végrehajtása alatt kell foganatosítani."

V.

Véleményünk szerint a büntetések hatékonyságának a fokozása a végrehajtás módszereinek a fejlesztésében, az átnevelés jobbátételében keresendő.

A szabadságvesztést szenvedettek nevelésére hivatottak magas fokú képzésére és persze ilyen munkára vállalkozás érdekében magas javadalmazásra kell törekedni. Pedagógusokkal, pszichológusokkal kell a feladatot elláttatni. Az utógondozást nívóssá kell tenni, biztosítani kell a büntetését kiállottnak a megfelelő elhelyezkedését és munkáját pedagógiai és pszichikai szempontokból is szakemberekkel kell figyelemmel kísértetni A gyógyító intézmények fejlesztését — nem kivéve a csökkent beszámítási képességet okozó betegségre is kiterjedően — a közvetlen tennivalók közé kell sorolni.

Kádár Miklós

Az államhatalom központi és helyi szervei kialakulásának egyes kérdései hazánk felszabadulása után

1. *A népi- és nemzeti bizottságok megalakulása.* Az államhatalom helyi szervei nem egyidejűek népi demokratikus államrendszerünk kialakulásával. Országunknak a kapitalista rendszer elnyomása alóli felszabadítása a szovjet Vörös Hadseregnek a német katonai egységek felett aratott győzelmével, illetőleg a fasisztáknak az ország területéről való kiűzésével egyidőben történt. Hazánk szabadságának visszanyerése után új állami szervezetek létrehozására megnyílt a lehetőség.

A dolgozó nép a kizsákmányoló államrend szétzúzása után új államszervezet kialakítására törekedett a legalsóbbtól a legfelsőbb szervig. Ebben a munkában a Magyar Kommunista Párt az iránymutatáson kívül nagy segítséget is nyújtott. A lakosság demokratikus tömegei, a munkások, a haladó gondolkodású parasztok és értelmiségiek egységesen vették ki részüket a munkás-paraszt demokratikus diktatúra új állami szerveinek kialakításában.

Köztudott, hogy hazánk felszabadulása után a régi államgépezet helyett a nép hatalmának megvalósítása céljából a központi és a helyi állami szervekre nagy és megtisztelő feladatok hárultak. Ezek közül kiemelkedő volt: a reakciós fasiszta erők elnyomása, a haladó erők tömörítése és az új demokratikus állam rendjének védelme a külső és belső ellenséggel szemben. E célkitűzések megvalósítására a felszabadulást közvetlenül követő időben, a demokratikus népi erők még meg sem várták a központi kormányzat teljes kialakulását, hanem különböző elnevezésű népi bizottságokat hoztak létre. Kovács Kálmán professzor szerint: „Elnevezésük és szervezeti formájuk tekintetében ezek az orgánumok eleinte nagy változatosságot mutatnak, de közös vonásuk volt, hogy megszüle-

tésük időszakában forradalmi-*hatalmi szervek* voltak, amelyek egy-egy városban, vagy községben az élet minden területére kiterjedő hatáskört gyakoroltak."[1] A felszabadult területeken a haladó erők a háború sújtotta károk megszüntetésére és a normális viszonyok helyreállítására a Magyar Kommunista Párt kezdeményezése alapján létrejött új szervek és intézmények a termelés és az élet megindításában eredményes tevékenységet folytattak. Az ország demokratikus átalakulása a népi és a nemzeti bizottságok közreműködésével mind a városokban, mind a falvakban erőteljesen megindult.

Az új államhatalom a levitézlett uralkodóosztályok elleni harcban erősödött meg és vált a munkások és parasztok demokratikus diktatúrájává. A háború sújtotta károk megszüntetésében és a termelés megindításában a gyors előrehaladást még a különböző pártok éles harca sem tudta megakadályozni. A nemzeti bizottságok a sajátos módon létrejött államhatalom helyi szerveivé váltak, s ellátták mindazokat a feladatokat, amelyekre a burzsoázia szétvert állami mechanizmusa már nem lett volna képes.[2]

A nemzeti bizottságok munkáját a felszabadult friss erők lelkes tevékenysége és a háború okozta károk gyors elhárítása jellemezte. Az új szervek tevékenységi körét kiegészítették a demokratikus úton létrejött földigénylő-, közellátási-, termelési népi bizottságok és egyéb szervek, amelyek mint társadalmi-, politikai és igazgatási feladatokat — központi utasítás hiányában — a helyi viszonyoknak legmegfelelőbb módon — a dolgozó nép érdekében és megelégedésére — nagy önállósággal látták el.

A népi bizottságok tevékenysége rendkívül nagy segítséget jelentett az ország demokratikus átalakulásában, jelentős számú lelkes munkás, paraszt és értelmiségi vett részt a legsürgősebb közügyeket szervező és végrehajtó munkában, valamint az ellenőrzésben.

2. *A nemzeti bizottságok és a központi irányítás.* A nemzeti bizottságok megalakulásuk pillanatától fogva az államhatalom helyi szervei voltak, s egyben eredményesen betöltötték a reájuk háruló igazgatási feladatokat is.[3] A nemzeti és népi bizottságok forradalmi jellegű szervek, amelyeknek különleges helyzetét meghatározta az is, hogy az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásáig nem működött központi állami szerv, sőt még ezt követően is hosszabb ideig hiányoztak mind a tartalmi, mind a szervezeti előfeltételek a központi irányítás megvalósításához.

A népi és nemzeti bizottságok központi irányításáról nem beszélhetünk, bár működésük második szakaszában az ideiglenes központi szervek már létrejöttek, de azok elsősorban saját tevékenységük megszervezésével voltak elfoglalva.

A nemzeti bizottságok túlnyomó többségének tevékenységét a Magyar Kommunista Párt helyi szervei irányították, illetőleg munkájukat döntő mértékben befolyásolták, s ez időben — a különböző pártok közötti harcok mellett is — irányt szabott a kommunisták szívós osztályharcos politikája. Ha csak a földosztással, a termelés megindításával és a vesztes háború utáni közellátás megszervezésével kapcsolatban elért eredményekre utalunk, már világosan láthatjuk, hogy e szervek felülmúlhatatlan érdemeket szereztek. A kialakuló demokratikus államrendet tisztelő lakosság a nemzeti bizottságokat a falu és a város életének fellendítéséért dolgozó szerve és jó gazdájaként ismerte meg.

A községi és városi nemzeti bizottságokat nem sokkal később követték a járási és a megyei szinten alakult bizottságok. Az Országos Nemzeti Bizottság megalakulására azonban csak később 1945 szeptemberében került sor. A Nemzeti Bizottságok subordinációja azonban még ekkor is csak elvileg valósult meg, a gyakorlatban a centrális irányítás nem érvényesült. A központi irányítást jó ideig azonban pótolta az antifasiszta és demokratikus erőkben rejlő újjáépítési lendület és akarat, amelyet a Kommunista Párt helyi szervei juttattak kifejezésre.

3. *A helyi önkormányzatok visszaállítása.* Az Ideiglenes Nemzetgyűlés által megválasztott első független demokratikus kormány a közigazgatás ideiglenes rendezéséről szóló 14/1945. M. E. számú rendeletben „a helyi önkormányzatok tevékenységének előmozdítása és helyes irányban való elindítása érdekében" első ízben szabályozta a helyi szervek munkáját. E rendeletek alkotói nem törekedtek arra, hogy a nemzeti bizottságok maguk is alkalmas szervei legyenek a demokratikus forradalom továbbvitelének, hanem sürgős szükségét látták annak, hogy „a nemzeti bizottságok mindenütt alakítsák újjá az önkormányzati testületeket, mint ideiglenes községi képviselőtestületeket, városi képviselőtestületeket és törvényhatósági bizottságokat."

Az országban újraéledt jobboldali pártok az első hónapok újjáépítési eredményein, valamint nyugati ösztönzésre felbátorodtak és olyan mesterkedést folytattak a nemzeti bizottságok ellen, amelynek eredményeképpen az Ideiglenes Nemzeti Kormány is úgy rendelkezett, hogy „a nemzeti bizottságok ne illeszkedjenek be a köz-

[1] Kovács Kálmán: „Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának történelmi jelentősége". Állam és Igazgatás 1965. 1. sz. 2. old.

[2] Beér János professzor könyvében így foglalta össze: „A nemzeti bizottságok voltak a felszabadult nép hatalmának első képviselői. Egy-egy részecskéjét képezték az éppen születő, de még összefüggés és *országos szervezettség* nélkül tevékenykedő demokratikus államszervezetnek." Beér: „A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon". Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1962. 84. old.

[3] Egyetértünk Szamel Lajos professzornak azzal a megállapításával, hogy „ezeket a bizottságokat téves lenne az igazgatás tömegkapcsolati formáiként értékelni." E bizottságok ugyanis nem az igazgatás melletti testületi szervek, hanem államhatalmi és az államigazgatási szerveket helyettesítő önálló munkaszervek voltak.

igazgatás szervezetébe", majd rövid időn belül szükségesnek tartották a felszabadulás előtti kapitalista önkormányzati forma visszaállítását.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány számos tagja sem értett egyet a nemzeti bizottságok elsorvasztásával, például az akkori belügyminiszter dr. Erdei Ferenc a Délmagyarország című helyi újság 1944. évi december 29-i számában a fejlődés irányát abban látja, hogy a nemzeti bizottságok a helyi népi önkormányzat képviseleti szerveivé válhatnak. Ugyancsak Erdei Ferenc a Nemzetgyűlés plénumán két évvel később még világosabban kifejezésre juttatta véleményét: „Nehezen lehetne szembehelyezkedni azzal az óhajtással és kívánsággal, hogy fel kell számolni az egész feudális, bürokratikus úri közigazgatásunkat és új népi közigazgatási szerveket kell felépíteni... Egész önkormányzati szervezetünk lényegében ma is ugyanazokon az alapokon nyugszik, amelyekre a szentistváni királyság megalapította és útjában áll annak, hogy igazi népi önkormányzatokat tudjunk létesíteni."[4]

Ha figyelembe vesszük a baráti népi demokratikus államok államhatalmi helyi szerveinek kialakulását, azt látjuk, a II. világháború alatt és után kialakult helyi népfront típusú bizottságokat legtöbb országban (a nemzeti bizottságokat és a népi bizottságokat) nem sorvasztották el, hanem ezeket tovább fejlesztették és

---

[4] Itt említeném meg azt a vitatémát, hogy vajon nem lett volna-e helyesebb a nemzeti bizottságokat és a többi népi szervet inkább tovább fejleszteni a tanácsrendszer irányában, mint azokat visszafejleszteni és újra — hacsak átmenetileg is — a jegyzői és járási főjegyzői, illetőleg főispáni és alispáni állásokat és hivatalokat visszaállítani. Különböző politikai és tudományos fórumokon a probléma elemzésével már foglalkoztak, az eddigi vélemények nagyobbrészt megoszlanak, a publikált vélemények egy része a történtek helyeslésében látják a probléma megoldását. Nekem, mint volt nemzeti bizottsági titkárnak, személyes tapasztalataim, sok gyakorlati élményem, valamint a baráti népi demokratikus államok többségének példája alapján az a véleményem, hogy a nemzeti és a népi bizottságok visszafejlesztése és a felszabadulás során szétvert kapitalista államigazgatási formák újra alakítása helyett a nemzeti bizottságok tovább-fejleszthetőek lettek volna a szocialista típusú tanácsrendszerre és nem kellett volna a tanácsrendszer kialakításával várni a felszabadulás után még 5 évig.

A régi közigazgatási formák visszaállítására felhozott indokok (a pártok közötti harcok, a szilárd központi vezetés hiánya stb.) látszólag elfogadhatóak. A régi igazgatási formák, azonban a régi tartalmi elemeiktől sem tudtak megszabadulni, s így a törvénysértések elburjánoztak. E vitakérdést politikai fórumokon első ízben 1954-ben a Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusán Nagy Imre a politikai bizottság tagja vetette fel előadói beszédében kérdés formájában. Azáltal, hogy a kapitalista államgépezet maradványait fokozatosan alakítottuk át, „vajon nem tévesztettünk-e utat, nem tértünk-e el a marxizmustól?" Rögtön meg is válaszolta, ha nem is eléggé meggyőzően: „Nem! Pártunk nagy ereje, elméleti felkészültsége és politikai képessége abban mutatkozott meg a legnagyobb mértékben, hogy az osztályharc rendkívül bonyolult körülményei között a marxizmus—leninizmust nem dogmatikusan, hanem a konkrét magyar viszonyokra alkotó módon alkalmazta, amikor felismerte, hogy az akkori hatalmi és erőviszonyok közepette a régi állami gépezet maradványainak átalakítása szükséges és jogos lélekzetvételi szünetet jelent, mert nyilvánvalóvá vált, hogy nem volt elég erőnk a régi államgépezet maradványainak forradalmi összezúzására." (MDP III. kongresszusának jegyzőkönyve, 214—215. old.) E hibás indokolás könnyen cáfolható. A régi államgépezet összezúzására ugyanis ismételten nem is lett volna szükség, mert azt nagyrészt a felszabadító hadsereg, másrészt maga a háború nyomában megalakult népi bizottságok maguk megtették, a kizsákmányoló rendszer állami mechanizmusának szétveréséhez tehát nem kellett volna újabb erőösszpontosítás.

A nemzeti bizottságok elsorvasztásának szükségességével egyetért Csizmadia Andor professzor is. Álláspontjától több vonatkozásban eltérő a véleményünk. Az alábbi véleményének második felével különösképpen nem értünk egyet. „A régi közigazgatási szervezet feltámasztása minden változtatás nélkül helyi viszonylatban a teljes visszakanyarodást jelentette volna a polgári uralomhoz, míg a nemzeti bizottságoknak a közigazgatási hierarchiába való beépítése azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy e bizottságokat a mindennapi igazgatási feladatok elvonják a népi demokratikus forradalom helyi feladatainak szolgálatától." (Csizmadia Andor: Nemzeti Bizottságok létrejötte és jogállása 1944—45-ben. Tankönyvkiadó 1960. 15—16. old.) Véleményünk szerint a népi szerveket az igazgatási munka nem vonta, de nem is vonhatta volna el, mivel ezekben a bizottságokban a demokratikus vonások párosultak az odaadó, néphez hű közigazgatási szakemberek munkájával, és e két adottság önmagában is elég az igazgatási feladatok maradéktalan ellátásához, amelyet tulajdonképpen „a népi demokratikus forradalom helyi feladatainak szolgálatában" tudtak még eredményesebben végezni.

Álláspontunk az eddigi magyar államjogi irodalomban nem egyedülálló, így Beér János könyvében (A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 1945—1960. 86. old.) mérsékelten, de alapjában a nemzeti bizottságok megszüntetése ellen foglal állást: „Visszatekintve — 15 év távlatából — jogosan tételezhető fel, hogy amennyiben a nemzeti bizottságokra építve alakítottuk volna ki már akkor a demokratikus állam új helyi szerveit, kisebb erőfeszítéssel, kevesebb harccal, gyorsabban lehetett volna a demokratikus fejlődésnek következetesebben megfelelő formában és személyi összetételben a helyi szerveket is kifejleszteni."

A régi szervezet visszaállításának helytelenségét továbbá élesen bizonyította 1946. május 2-án a Nemzetgyűlésben a kommunista párt szónokának, Zöld Sándornak interpellációja, és az arra adott válasz. Az interpelláció tárgya: „A közigazgatásnak a reakciósoktól való megtisztítása tárgyában hangzott el." Belügyminiszter válaszából idézem a következő megállapítást: „Megváltozott-e az a régi közigazgatás, annak szellem és módszere? A demokratikus fejlődés egy esztendejének tapasztalatai alapján nyíltan meg kell mondani, hogy nagyjában-egészében *maradt a régi.*

Nem fér hozzá kétség — a történelem tanulságai is erre intenek bennünket, hogy demokratikus kormányzat reakciós, népellenes közigazgatási apparátusra nem támaszkodhatik". (Nemzetgyűlési Napló, 1946. május 2.)

A régi közigazgatási forma és a bentmaradt káderek nem egy helyen ellentmondásba, konfliktusba kerültek a népi hatalom helyi szerveinek munkamódszereivel, akadállyává váltak a demokratikus fejlődésnek. Csehszlovákiában a forradalmi átalakulás során létrejött nemzeti bizottságokat megtartották a továbbfejlesztésükkel töretlenül tértek át a tanácsrendszerre. A Magyar Kommunista Párt felfedte a régi közigazgatás visszaállításából adódó nehézségeket, azonban a különböző pártok mesterkedéseikkel minden reformtervet elleneztek, s így csak az új alkotmány teremthette meg a tanácsrendszer alapját.

ezekből folyamatos fejlődés után jöttek létre az államhatalom helyi szervei, így Bulgáriában, Albániában, Lengyelországban, Jugoszláviában és Csehszlovákiában. Hozzánk hasonlóan felülről hozták létre a tanácsrendszert Romániában.[5]

A nemzeti bizottságok továbbfejlesztése helyett tevékenységük korlátozására vonatkozó kormányrendelet végrehajtása nagy huzavonával, s nem egységesen történt. Ugyanezen jogszabály rendelkezett az „újjá alakítandó ideiglenes önkormányzati testületek" és a régi közigazgatási hivatali szervezet működésének újjászervezéséről is.

A 14/1945. M. E. számú rendelet végrehajtása országosan nem volt egyöntetű. A nemzeti bizottságok a hatalmat nem engedték ki egykönnyen a kezükből, sok helyen továbbra is maguk látták el a helyi önkormányzati testületek jogkörét. A nemzeti bizottságok számos helyen változatlanul gyakorolták az államhatalom és államigazgatás helyi szerveire háruló feladatokat.[6]

Az önkormányzati szervek munkájáról ugyanez év április 26-án megjelent 1030/1945. M. E. sz. rendelet közöl részletesebb végrehajtási utasítást az önkormányzati szervek megválasztásáról és állások betöltéséről. A rendelet 11. §-a alapján a nemzeti bizottságok igazgatási hatáskörét megszüntették: „a törvényhatósági bizottságok, illetőleg képviselőtestületek megalakulásával a nemzeti bizottságok közigazgatási hatásköre megszűnik." Ezzel visszaállították a közigazgatás régi formáit és elkezdődött a harc a régi formák új tartalommal való megtöltéséért. Ez egészen a tanácsrendszer bevezetéséig tartott.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány az államigazgatási szervek munkájával kapcsolatos több rendeletet adott ki és az ország súlyos gazdasági helyzete miatt nagy nehézségekkel kellett megküzdenie, a szervező munka zömét a helyi szervekre bízták és jó ideig az ellenőrzés feladatait sem tudták ellátni.

Az önkormányzati testületekben a jegyzők, polgármesterek személyében kevesebb, a járási főjegyzők személyében jelentős, az alispánok és főispánok személyében teljes számú személycserére került sor.

A nemzeti bizottságok helyett visszaállított felszabadulás előtti közigazgatási forma új tartalommal való megtöltése volt a következő évek központi kérdése, majd az új típusú szocialista államhatalmi és államigazgatási gépezet a tanácsrendszer felállításának előkészítésére és felülről való lépcsőzetes megvalósítására került a sor.

A haladó közvélemény nem látta tisztán a központi szerveknek a jól működő nemzeti bizottságok felszámolására tett intézkedésének szükségességét és a kapitalista igazgatási forma visszaállítása inkább az egyre élénkülő reakciós erők tetszésével találkozott. A népi erőkre támaszkodó bizottságok megalakulásuk pillanatától kezdve a nemzetközi és hazai reakciós erők támadásainak célpontjai voltak. A Magyar Kommunista Párt osztályharcos tevékenységének köszönhető, hogy a régi forma mellett sem a régi tartalmat, sem a múlt rendszer közigazgatási kádereit, nagy számban még a jobboldali pártok mesterkedései ellenére sem sikerült visszaállítaniok.

Szórványosan azonban a jegyzőkkel együtt visszatértek a kapitalista közigazgatás módszerei is. Már 1946. február 8-án a Nemzetgyűlésben Kádár János felszólalásában többek között felhívta a figyelmet ezek tevékenységére: „A reakciós jegyzők, főjegyzők a magyar vidék nagy részén továbbfolytatták azt, amit 25 esztendőn keresztül végeztek. Távol az ipari munkásság éber őrködésétől, távol a központi ellenőrzéstől, a vidéki jegyzők despoták módjára uralkodnak a falvak, járások felett. Királyként uralkodnak, elnyomják a népet és a kormány intézkedéseit meghamisítva, a nép nyúzását tekintik legfőbb feladatuknak."[7]

A közigazgatás demokratikus átalakulását a reakciós és népi erők elleni szívós és szakadatlan küzdelme jellemezte. A visszaállított önkormányzatokban az átmeneti megtorpanásokat sohasem a vereség, hanem a népi erők lankadatlan győzni akarása követte. A demokratikus erők töretlenül harcoltak a népi demokratikus fejlődésért és így sikerült a régi közigazgatási formát is szolgálatukba állítani.

4. *Az Ideiglenes Nemzetgyűlés és az Ideiglenes Nemzeti Kormány.* Az Ideiglenes Nemzetgyűlés még 1944. december hó 22-én Debrecenben tartott ülésén egyhangú határozattal az Ideiglenes Nemzeti Kormánynak „bizalmat nyilvánított" és „felhatalmazást adott neki az ország ügyeinek vezetésére". A központi irányítás egy része — a nemzetgyűlés munkájának akadályoztatása miatt — a kormány kezébe összpontosult.

Az Ideiglenes Nemzeti Kormány a vármegyei területi beosztás sürgős korrekcióját rendelte el a 4.330/1945. M. E. számú rendeletével. Ezen ideiglenes rendezés csak a közigazgatási élet zavartalan működését gátló és legsürgősebb kérdések megoldására vezetett. E rendeletben kapott felhatalmazást a belügyminiszter az igazgatás területi beosztásának szabályozására.

Az államigazgatás központi irányításának első megnyilatkozásai után még hosszabb időnek kellett eltelnie, amíg szilárd vezetésről beszélhettünk.

Az első szabad választások után megalakult nemzetgyűlés és kormány munkájára a pártok közötti vetélkedés nyomta rá bélyegét és gátolta meg az egységes államvezetés kialakításának

[5] Vö.: Kovács István: A szocialista alkotmányfejlődés új elemei. Akadémiai Kiadó 1962. 310. old.

[6] Vö. Csizmadia Andor: A Nemzeti Bizottságok létrejötte és jogállása 1944—45-ben. Tankönyvkiadó, 1960. 17. old.

[7] Nemzetgyűlés Naplója 1945. év 414. old.

lehetőségét. Ennek ellenére a kommunista párt szívós harcainak eredményeképpen megszületett az első kormányprogram, amely utat mutatott a rend helyreállításához. A nemzetgyűlés elfogadta a kormányprogramot, amely nagy lendületet adott az újjápítésnek.

A program tömören az államigazgatási tevékenységről kifejtette: „Az első követelmény a kristálytiszta demokratikus szellem, hűség a nép iránt és önzetlen hazaszeretet. A közigazgatási apparátusban fokozni kell a kötelességérzetet és szigorú munkafegyelmet kell teremteni."[8]

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. XII. 22-én 22 tagú Politikai Bizottságot (később 36 tagút) választott. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés a Politikai Bizottságot — mint önmagát helyettesítő legfelsőbb államhatalmi szervet — az ideiglenes kormány megválasztása céljából létesítette, miután a Nemzetgyűlés egyes sürgős kérdések eldöntésére nem hívhatták össze. A Politikai Bizottság állami életünk továbbfejlesztésében igen jelentős munkát végzett, a Nemzetgyűlés két ülésszaka között a központi irányító funkciók ellátása ráhárult.[9] Határozatait azzal a kötelezettséggel hozta, hogy tudomásulvétel és jóváhagyás végett azokat a Nemzetgyűlés elé kellett terjesztenie. A Politikai Bizottság működését eredetileg átmeneti jellegűnek tartották, majd többízben meghosszabbították tevékenységét, mivel további működése nemcsak kívánatos, hanem nélkülözhetetlen is volt.[10]

Még 1945. év februárjában az ideiglenes Nemzetgyűlés elnökéből, a kormány elnökéből és egy politikai bizottsági tagból — központi szervként — felállították a Nemzeti Főtanácsot, a kollektív államfőt megillető jogosítványokkal. Ez év végén tartott választások után a Nemzeti Főtanács a Nemzetgyűlés elnökéből és a nemzetgyűlés által megválasztott 2 tagból áll, akik azonban nem lehetnek a kormány tagjai. Egyetértünk Kovács Kálmán professzorral, aki kifejezésre juttatta, hogy a Nemzetgyűlés, ezzel világosan elválasztotta az államfői feladatokat az államigazgatási feladatoktól.[11] Ez a szerv egészen az 1946. évi I. törvény megjelenéséig működött.

A Nemzetgyűlés irányító tevékenységét plenáris ülésein végezte, az ülés elé kerülő anyagok előkészítésében azonban jelentős szerepe volt a Politikai Bizottságnak és az állandó bizottságoknak. Az elfogadott házszabály részletesen előírta a legfelsőbb államhatalmi szerv minden tevékenységét.

Hazánk fejlődésének jelentős állomása a Magyarország államformájáról szóló 1946. évi I. törvény. E törvény jelentőségét még növelte, hogy jogszabályba először került: „Az államhatalom kizárólagos forrása és birtokosa a magyar nép. A magyar nép a törvényhozó hatalmat az általános, egyenlő, közvetlen és titkos választójog alapján megválasztott Nemzetgyűlés útján gyakorolja." (1946. évi I. tv. 1. §-a.) A köztársasági elnöki intézmény felállításával egyidejűleg a Nemzeti Főtanács megszűnt.

A köztársasági államforma keretei ezzel létrejöttek, demokratikus tartalommal való megtöltése azonban még szívós munkát igényelt. A központi államhatalmi szerv a Nemzetgyűlés megválasztása után még hosszú ideig a különböző pártok közötti harcok színtere volt. A Nemzetgyűlésben elhangzott kormánybeszámolók és nyilatkozatok a pártok erőviszonyának volt a tükörképe.

Ez időtájt a kormányprogramnak a Nemzetgyűlésben való elmondására és megvitatására határainkon belül és kívül nagy figyelmet szenteltek. Az állami szervek munkájára a kormányprogram serkentően hatott, jó időre a helyi szervek feladatainak ellátásához is irányt szabott. Kitűzte a legfontosabb politikai és gazdasági feladatokat és meghatározta a lakosság részvételének módszereit az ország újjáépítésének szakaszában.

A miniszterelnök által 1946. év február 8-án ismertetett kormánynyilatkozathoz Kádár János a Magyar Kommunista Párt szónoka találóan többek között azt mondta: „... az állam gazdasági ügyeit rendbehozni más módon nem lehet, csak ha olyan állami apparátus áll a demokratikus ország rendelkezésére, amely a kormány intézkedéseit, a demokráciát ténylegesen ki akarja szolgálni, amely nem a kormányrendeletek elszabotálásában, hanem végrehajtásában kel versenyre egymással."[12]

A központi szervek rendelkezéseinek országos méretekben való egységes végrehajtásának ez idő tájban nagy nehézségekkel kellett megküzdenie. A felélénkülő reakció mesterkedései, a helyi kiskirályok túlkapásai, a régi szakemberek egy részének a demokráciával való szembenállása, az újonnan a közigazgatásba bekerültek szakmai járatlansága növelte a helyi államigazgatási munka nehézségeit, és melegágyává lett a bürokratikus munkastílus újjáalakulásának.

A közigazgatásban tevékenykedő reakciós erők elleni küzdelem egyik eredménye volt az igazságügyminiszter javaslata alapján kiadásra került 5000/1946. M. E. számú rendelet. E jogszabály — végrehajtása során történt hiányosságok ellenére is — elősegítette a közigazgatás demokratizálását. A központi intézkedések ez időtől kezdve a közigazgatásba új káderek be-

[8] Nemzetgyűlési Napló I. köt. 1945. 28. old.

[9] A Politikai Bizottság létrehozta a nemzetgyűlés bizottságait: alkotmányjogi-, földbirtokpolitikai-, gazdasági-, véderő-, valamint mentelmi bizottságot.

[10] Vö.: az Ideiglenes Nemzetgyűlés elnökének Zsedényi Bélának 1945. szeptember 6-án elmondott beszédével. Ideiglenes Nemzetgyűlési Napló 1945. szeptember 68. old.

[11] Kovács Kálmán: Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásának jelentősége. Állam és Igazgatás 1965. 1. sz. 14. old.

[12] A Nemzetgyűlés Naplójából 1946. február 8-i ülés 409. old.

hozatalának lehetőségét megteremtették, egyre több munkás és paraszt került felelős igazgatási funkcióba.

A nemzetgyűlésen 1947. június 10-én bemutatkozó új kormány, programjában a közigazgatási reform megvalósítását a belügyi kormányzat jövőbeni feladatai közé tűzte ki. S ennek során a Nemzetgyűlés meghatározta, hogy: „a közigazgatási reformnak nemcsak egyes elavult jogszabályok megváltoztatására, hanem az egész közigazgatásnak szervezeti és személyi vonalon történő átalakítására és a demokratikus követelményeknek megfelelő átszervezésére kell kiterjednie."[13]

Ez időtől kezdve az általános igazgatás központi szerve, irányítója és felelős szerve a Belügyminisztérium lett. Az országgyűlési választások megszervezése és lebonyolítása is az igazgatási szervek útján ment végbe.

Az igazgatás központi irányításának megszilárdítására nagy hatással voltak az 1947. évi választások és az azt követő Magyar Kommunista Párt kongresszusa, amelyen a kommunista és a szociáldemokrata párt egyesült.

Az újonnan megválasztott országgyűlés feladata az alkotmány, illetőleg a tanácsrendszer alapjainak lerakása, s a fejlettebb szocialista államigazgatás megteremtése volt.

Az új kormány programjában első esetben hangzott el (1947. okt. 7-én) az országgyűlés plénumán, hogy: „az önkormányzatok lényegében ma látszat-önkormányzatok, amelyek elzárják a dolgozó népet attól, hogy saját ügyeinek intézésében résztvehessen. Sürgősen meg kell tehát valósítani a valóságos önkormányzatokat."[14]

Az egy éven belül másodízben elhangzott célkitűzés ellenére az önkormányzatok tevékenységének megjavítása vontatottan haladt. A nemzeti bizottságok megszüntetése után visszaállított önkormányzati szervek viszonylag rövid ideig működtek.

Beér professzor az akkori helyzetet találóan úgy foglalta össze: „Élénk viták folytak a körül, hogy a régi formák jellemző elemeit indokolt-e fenntartani, vagy pedig egészében fel kell számolni azokat és rá kell térni a szocialista állam legfejlettebb formáira: a tanácsokra."[15] Az új alkotmány 1949-ben pontot tett a közigazgatás régi formáira és megteremtette a lehetőségét az új szocialista államigazgatás helyi és központi szerveinek megválasztására, a tanácsrendszer kialakítására.

5. *Felhatalmazás a kormány részére.* A nemzetgyűlés az 1945. XI. törvénynek 15. §-ában széleskörű felhatalmazást adott a kormánynak, rendeleti úton való kormányzásra. E szerint a kormány a gazdasági élet rendjének, az államháztartás egyensúlyának, valamint a közigazgatás zavartalan menetének biztosítása érdekében rendelettel megtehet a rendkívüli helyzetben szükséges törvényhozás hatáskörébe tartozó bármely intézkedést és evégből fennálló törvényektől eltérő rendelkezéseket állapíthat meg.

A törvényhozási jogkör egy részének ideiglenes átengedése azonban nem jelentette, hogy azt a központi végrehajtó hatalom korlátlanul gyakorolja. A nemzetgyűlés, illetőleg az országgyűlés figyelemmel kísérte a kormányrendeletek útján végzett irányító tevékenységet. Az újabb felhatalmazásban már ez úgy jutott kifejezésre (1947. évi XXVI. sz. törvény), hogy a minisztertanácsi elfogadástól számított 15 napon belül a kormány rendeletét jóváhagyás céljából az országgyűlés politikai bizottságának be kellett mutatni.

A kivételes felhatalmazásra az adott belpolitikai erőviszonyok miatt a munkás hatalom megszerzéséhez szükséges központi döntések gyors meghozatala céljából volt szükség. Szükséges volt továbbá az országgyűlési meddő viták elekerülése érdekébe, amelyeket a jobboldali pártok politikai céljaik megvalósítására használtak volna fel. A minisztériumok a felhatalmazás adta lehetőségek alapján tevékenyen résztvettek a központi irányító munkában. A Nemzetgyűlésnek, illetőleg az országgyűlésnek a kormány és a minisztériumok irányában adott felhatalmazása az államigazgatás legfőbb szerveinek hatáskörét és tekintélyét növelték.

Hazánk felszabadulása után a rendeleti úton való kormányzásra való felhatalmazásoknak legfőbb sajátossága volt, hogy: *a)* meghatározott időre szóltak, *b)* körülhatárolt hatáskörben hozhatták és *c)* utólagos jóváhagyáshoz kötötték.

Ezenkívül ismeretes még a kormány számára adott konkrét felhatalmazások, mint például az államháztartás vitelére adott felhatalmazás, amelyet a Nemzetgyűlés, illetőleg az Országgyűlés több ízben meghosszabbított.[16]

A kommunista párt álláspontját juttatta kifejezésre az országgyűlés előtt a felhatalmazási törvény vitájában Zöld Sándor képviselő, amikor tömören összefoglalta: „Mi kommunisták nem vagyunk hívei a mindenáron rendeletekkel való kormányzásnak és azt csak a legszükségesebb mértékre korlátozva tartjuk kívánatosaknak!"[17]

---

[13] Nemzetgyűlés Naplója VII. köt. 773. old.

[14] Idézet Dinnyés Lajos miniszterelnök beszédéből. Országgyűlési Napló 1947. évi okt. 7-i ülésének jegyzőkönyvéből 50. old.

[15] A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 126. old.

[16] Az 1946. évi VI. tv., az 1946. évi XVI. tv., az 1946. évi XVIII. tv., az 1947. évi VIII. tv., az 1947. évi XVI. tv., az 1947. évi XXVI. tv., az 1948. évi XXIV. tv., az 1948. évi LVI. tv., végül az 1949. évi XVII. tv. Ez utóbbi felhatalmazás határideje 1949. évi december hó 31-ig szólt, mivel a miniszteri indokolás szerint „remélhető ugyanis, hogy addig az időpontig elkészül az új alkotmánytörvény, amely a jogszabályalkotással kapcsolatos kérdéseket végleges hatállyal fogja rendezni."

[17] 1947. évi szeptember 16-i Országgyűlési Napló 722. old.

A kormány hatalmának a növelése felhatalmazás útján, politikai bizalom kérdése. Ezért nem véletlen, hogy a kormány többszöri felhatalmazása a Nemzetgyűlésben, majd az Országgyűlésben mindannyiszor a reakciós pártok képviselőivel való harcok közben zajlott le. Különösen szívesen lépett fel az ellenzék a felhatalmazás ellen. Szívós munkára volt szükség minden esetben a törvényjavaslatok elfogadtatására és annak megértésére, hogy nem az dönti el, egy ország intézkedéseinek demokratikus jellegét, hogy rendeleti úton vagy a törvényhozás útján hozták-e meg a jogszabályt. Valamely intézkedés demokratikus vagy antidemokratikus voltát a tartalma dönti el, közelebbről az, hogy milyen cél érdekében hozták. Legjobban kifejezésre jut ez az állásfoglalás például a felhatalmazás alapján kiadott 600/1945. M. E. számú rendeletben, amely a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról rendelkezett.

A központi és a helyi szervek szívós és nem egyszer kérlelhetetlen osztályharcban edződtek meg és sikeresen betöltötték azokat a funkciókat, amelyeknek segítségével hazánkban is létrejött a proletárdiktatúra állama és megteremtődött az új alkotmány kiadásának gazdasági és politikai lehetősége, elkezdődhetett a legszélesebb tömegekre támaszkodó tanácsrendszer kialakítása.

*

Összefoglalva: Hazánk felszabadulását követően megalakult Ideiglenes Nemzetgyűlésnek, majd az Országgyűlésnek az új szocialista típusú irányítás kialakításában történelmi jelentőségű szerepe volt. Az első szabad választások útján megindult parlamenti élet természetszerűen magánviselte egy újonnan kialakuló társadalmi rend gyermekkori hiányosságaival járó nehézségeket. A parlament a haladó és a reakciós pártok közötti harcok színtere volt, mégis a koalíciós kormány a Magyar Kommunista Párt politikai célkitűzéseit maradéktalanul megvalósította, létrehozta a munkásosztály vezette népi demokratikus államrendszert, megteremtette a szocializmust építő állam alapjait. Nélkülözhetetlen megoldás volt a kormánynak rendeleti úton való felhatalmazása, mivel a II. világháború utáni rendkívüli állapot okozta nehézségeket csakis ezen az úton lehetett megoldani.

Az országgyűlésnek a központi irányításban a legnagyobb szerepe a kormányprogramok nyilvánosságra hozatalában, illetőleg megvitatásában jutott kifejezésre. Az országgyűlést, amíg a Magyar Kommunista Párt és a baloldali pártok a gyors konszolidáció előmozdítására, a háború okozta károk megszüntetésére használták fel, addig a reakciós pártok a kormány és rendelkezései elleni támadások színterévé akarták tenni. A jobboldali pártok vezetői felszólalásaikkal, interpellációjukkal fékezői és nem elősegítői voltak a fejlődésünknek. A munkás-paraszt állam központi államhatalmi szervében nehéz és szívós harcot kellett folytani minden kommunista képviselőnek először a népi demokratikus állam vívmányai létrehozásáért, majd azok megvédéséért.

Besnyő Károly

Társadalmi szervek rendszere a népi demokratikus agrárátalakulásban

I

A népi demokratikus fejlődés kezdeti időszaka agrárátalakításában közreműködő társadalmi szervek rendszerének vizsgálata többszörösen indokolt. Méltatásukat mindenekelőtt megalapozza a felszabadulás után végrehajtott földreform korszakos politikai-gazdasági jelentősége. E szervekről kevés az egykorú gyakorlati rendeltetésű kritika igényével készült jogtudományi elemzés. A későbbi, gyakran ünnepélyes hangvételű államjogi, állam- és jogtörténeti, valamint történeti munkák a társadalmi testületeket általában, közelebbről pedig főleg a nemzeti bizottságokat érintő tanulságokat tartalmaznak.[1] A földreformot lebonyolító szervek közel kétéves működésének bemutatására alig néhány helytörténeti tanulmány vállalkozott. Ugyanakkor, a napirenden levő társadalmasítási folyamatban a közvetlen demokrácia alapján alkotott

[1] L.: Csizmadia Andor, A nemzeti bizottságok. 1956. (disszertáció); uő., A nemzeti bizottságok létrejötte és jogállása 1944—45-ben. Studia Iurudica (Univ. Pécs) Bp., 1960; 13. sz.; uő., A nemzeti bizottságok a felszabadulás utáni állam mechanizmusában. A pécsi és Baranya megyei nemzeti bizottság 1944—45. évi történetéhez. Pécs, 1961. Beér János, A helyi tanácsok kialakulása és fejlődése Magyarországon 1945—1960. Bp., 1962. Nagy Lajos, A Budapesti Nemzeti Bizottság történetéhez Levéltári Közlemények 1961. Pecze Ferenc, Národné vybory v Madársku v rokoch 1944—48. Právny Obzor 1964. 5. sz. Balázs Béla, A nemzeti bizottságok. Tanulmányok a népi demokrácia történetéből. Bp., 1955.; uő., Népmozgalom és nemzeti bizottságok 1945—1948. Bp., 1961. Szakács Sándor, Földosztás és agrárfejlődés a magyar népi demokráciában 1945—48. Bp., 1964. M. Somlyai Magda, Szabadulás és magvetés. Bp., 1961. A. I. Puskás, Borba za agrarnije preobrazovanija v Vengrii. M., 1959. Csendes Béla, A demokratikus agrárátalakulás. Közgazdasági Szemle, 1955. Kanyar József, Elsikkasztott földreform — megvalósult földosztás Somogyban (1920, 1945). Bp. 1964.

testületek fokozott figyelmet érdemelnek. A róluk való megemlékezést időszerűvé avatja keletkezésük napjainkban bekövetkező húszadik évfordulója. Kimunkálásra várnak a földrendező szervek jogilag szabályozott felépítésének és hierarchikus kapcsolatának kérdései.

A népi demokratikus *agrárátalakításban közvetlen szerepet betöltő szervek* hatása messze túlmutatott a földreform egymagában is jelentős gazdasági és szociális eseményén. Szorosabban a földreform megvalósítására rendelt testületek egyben a keletkező új államiság tartópillérei, valamint a demokratikus gondolkodás és cselekvés iskolái voltak. Ezekben tanulták a dolgozók a kollektív összefogást, és közeledtek a szocializmus eszméjéhez. A közügyektől korábban távoltartott emberek széles körben intézkedhettek lényeges kérdésekben, az érdemi döntés jogát és a technikai megoldást is beleértve.

A szocialista építést megelőző agrárátalakulás sarkalatos kérdései közé tartozik a feudális intézmények és maradványok felszámolása, továbbá a földosztás szervezetének és módszereinek demokratikussága. Ezek mellett számos egyéb (a kiosztandó terület nagysága, az ingyenesség vagy megváltás stb.) ugyancsak jelentős problémát kell megoldani. A legalapvetőbb posztulátumok a *nagybirtok magántulajdonának* megszüntetése, és az igénybevett földnek a *parasztság kezébe saját bizottságai* közreműködésével való átadása.

Az agrárproletariátus és a kevés ingatlannal rendelkező parasztság minden országban állandóan komoly figyelmet szentelt a földkérdésnek. De az elavult birtokviszonyok megváltoztatására a munkásosztállyal karöltve tett ismételt kísérletek sokáig nem vezettek eredményre. A szocializmus irányába mutató átfogó rendezést a szovjethatalom föld-dekrétumával elindított oroszországi agrárforradalom valósította meg. Ez az átalakítás megszüntette a föld magántulajdonát és messzemenően figyelembe vette a parasztság kívánságait. Más európai államokban később elfogadott lassú ütemű földreformok a társadalmi feszültségek levezetését, a kapitalizmus erősítését, s azzal összeegyeztethető feudális vonások konzerválását szolgálták. A kapitalista földreformok lényegében nem a csekély juttatásban ugyan részesülő parasztság érdekeit, hanem az uralkodó osztályok akaratát fejezték ki; kisebb-nagyobb mértékben soviniszta színezetűek voltak. A tulajdonjog egymagában természetesen nem tükrözi pontosan a feudális maradványok tényleges kiküszöbölését, sem az adott ország agrárkérdésének jelentőségét. Ehhez figyelembe kell venni a lakosság foglalkozási arányait, az iparosodás színvonalát, a mezőgazdasági termelés technikájának fokát stb. Mégis kétségtelen, hogy pl. Csehszlovákiában, Romániában, Jugoszláviában a két világháború között végetvetettek a nemesi nagybirtoknak, szakítottak a feudális vonások túlnyomó részével, míg Magyarországon a változás, Lengyelországhoz hasonlóan, csekélyebb volumenű volt.[2]

A múlt század derekán lezajlott magyarországi jobbágyfelszabadítás, illetőleg a polgári forradalom és szabadságharc után hamarosan fellobbantak a földmozgalmak. A kiegyezés kormányzatának egyik első gondja volt a nagybirtokok felosztására irányuló „communisticus ígéretek" elleni rendszabályok kidolgozása. A századforduló táján az agrárszocialista megmozdulások hullámai még magasabbra csaptak; a többi között a választójog, a szabadságjogok kiszélesítése, mellett földosztást is követeltek. Eközben a vajúdó probléma társadalmi-gazdasági és jogi megoldására különféle árnyalatú javaslatok és tervezetek születtek.[3] A dualizmus rendszerét felváltó polgári-demokratikus forradalom állama — a földkérdést illetően — a gyakorlatban csupán szórványos változásokat hozott.[4] A proletárforradalom tanácsköztársasága a parasztságnak új távlatot nyitott (választójog megadása, földadó eltörlése, földmunkások béremelése stb.), de az akkor uralkodó álláspont szocialista mezőgazdasági nagyüzemek azonnali és közvetlen szervezését hirdette.[5] Az imperialista katonai beavatkozással hatalomra segített ellenforradalmi rezsim főleg nagybirtokosok érdekében inkább látványos földrendezése a régi egyenlőtlen tulaj-

[2] Az első világháborút követő földrendezések egybevetéséhez l.: Dolmányos István, A kelet-európai földreformok néhány problémája (1917—39). Agrártörténeti Szemle, 1962. 1—2. sz-tól 1963. 4. sz.-ig. La reforme agraire en Pologne. Varsovie, 1929. F. Zweig, Poland between two Wars. London, 1944. Vl. Brdlik, Hospodárské a sociologické základy reformy pozemkové v republice ceskoslovenské. Tiskem „Politiky" v Praze, é. n. I. Bistrina, Ludová demokrácie. Praha, 1957. (oroszul is — 1961.). J. Michl, Revise prvni pozemkové reformy. Praha, 1948. M. Mirkovic, Odrzanje seljackog posjeda. Zagreb, 1937. Teofan Ristic, Borba za zemlju i nasa agrarna reforma. Beograd, 1938. Sebess Dénes, Az új agrárdemokráciák. Bp., é. n. (1925); uez.; Die neuen Agrardemokratien. Lugoj-Lugos, 1926.

[3] Pölöskei Ferenc—Szakács Kálmán, Földmunkás és szegényparaszt mozgalmak Magyarországon 1848—1948. 1—2. Bp., 1962. Móricz Zsigmond, Népszavazás a földreformról. Bp., 1919. Emil Kun, Sozialhistorische Beiträge zur Landarbeiterfrage in Ungarn, Jena, 1903. Leonard Bianchi—Pecze Ferenc, A gyülekezési és az egyesülési jog szabályozása a dualizmus korában. Jogtudományi Közlöny, 1963. 3. sz. uők., Spolkove a zromazdovacie právo v Unorsku za dualizmu. Historicky Casopis 1963. 3. sz. Kiss Albert, Mezőgazdaságunk fejlődése 1895—1935. Bp., 1944. Erdei Ferenc, A magyar paraszttársadalom. Bp., é. n. Az agrár szocializmus megoldása Magyarországon. Bp. 1897. Molnár Erik (főszerk.), Magyarország Története. 2. köt. Bp., 1964. 174., 222., s köv. old. Pikler J. Gyula, Magyar földreform. Bp. 1919.

[4] Az 1919. XVIII. sz. néptörvény. A „kápolnai kapavágásról" l.: Mód Aladár, Károlyi Mihály ideológiai örökségéről. Párttörténeti Közlemények 1964. 4. sz. Pölöskei—Szakács, i. m. 2. köt. 521. old.

[5] Lenin, Művei. 31. köt. Bp., 1951. 249. old. Szemere Vera, Az agrárkérdés 1918—19-ben. Bp., 1963. Pölöskei—Szakács, i. m. 2. köt. 582., s köv. old. Medve Zs., A földjogi jogalkotás és a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogállása a Tanácsköztársaságban. Tanulmánykötet. Bp., 1959. Gergely E., A nemzetiségi egyenjogúság a Magyar Tanácsköztársaság jogszabályaiban és állami gyakorlatában (disszertáció). A Tanácsok Országos Gyűlésének Naplója. Bp., 1919.

donviszonyokat és birtokmegoszlást alapvetően nem érintette. Az agrárátalakítás továbbra is időszerű feladat maradt, s a háború finálén, 1944 februárjában a vésztői (Békés megye) földmunkás kongresszus a kommunisták javaslatára radikális földreformról nyilatkozott.[6] Ezeket a törekvéseket azonban hamarosan elnémította egyidőre az országnak ugyanaz év tavaszán a hitleri fasizmus hadigépezete által végrehajtott megszállása. A hosszú évtizedek alatt erősen elterjedt, communis opiniává vált földosztás gondolatát mégsem lehetett megsemmisíteni, és a felszabadulással megteremtődtek valóra váltásának feltételei.

II

A földkérdés szervesen összefonódik a társadalmi haladás ügyével, ezért megoldásában érdekeltek az összes dolgozók. Ugyanakkor a parasztság fő problémája nem a föld tulajdonjogának megszerzése, hanem az anyagi és szellemi emelkedés eszközeinek, valamint a demokratikus szabadságjogok érvényesülésének biztosítása. A népi demokratikus rendszer a tulajdoviszonyok megváltoztatásával kiküszöbölte a *magánkézben levő nagybirtokot* és egyben jelezte a jövő perspektíváját, a *kollektivizáláshoz* vezető utat. A hatalmas átrendezésbe a *parasztság közvetlenül érdekelt rétegeinek szervei* tevékenyen bekapcsolódtak. Ez az agrárátalakulás megszüntette a feudális földtulajdont, részben szűkítette a tőkés kizsákmányolást, de az állami tulajdonban levő nagybirtokot meghagyta, sőt fejlesztette. A kiosztott földek tulajdonjogát átruházták a juttatásban részesített személyek javára, a meghatározott vagyonnagyság keretéig a magántulajdon elvét sem törték át.

A feudális elemekkel sűrűn átszőtt birtokszerkezet, rendkívül aránytalan birtokmegoszlás részben megkönnyítette és sürgette az agrárátalakítást. A sokrétű és mély ellentmondások ugyanis a tulajdonviszonyok megváltoztatásának szükségességét nyilvánvalóbbá, a közvetlenül érintett földbirtokosokon kívül mindenki számára elfogadhatóvá tették. A felszabadult ország parasztságának zöme szilárdan óhajtotta a földosztást, aminek sikerét alátámasztotta a társadalom mind szellemi, mind tömegereje, és elsősorban a munkásosztály vezetésével két dolgozó osztály szoros szövetsége. Az agrárreform 1944—45 telén gazdasági szükségességgé is vált, mert enélkül nem lehetett biztosítani a termelést, a földek megművelését. A falu megmozdulásait ösztönözte a tavaszi idénymunkák közeledése, amikorra a mezőgazdasági dolgozók tisztázott tulajdonjogi helyzetet kívántak. A másik oldalon viszont az államhatalomtól megfosztott, de gazdasági s részben egyéb szervezettségében megbontatlan, évszázados tapasztalatokkal rendelkező erőtényező (arisztokrácia, klérus, nagytőke) tömörült. Ezek az erők befolyásukkal odahatottak, hogy akadályokat gördítsenek a földreform megvalósítása elé. Az ilyen körülmények az agrárátalakulás jogi szabályozása közben kiváltották a reakció és a haladás gyakori heves összecsapását.

A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programjába iktatta a kommunisták és a parasztpártiak javaslatára a földosztás követelését.[7] Ugyanezt állami okmány is rögzítette, mindenekelőtt az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. decemberi Szózata, majd rövidesen a kormány nyilatkozata. A rákövetkező hetekben a program konkretizálása végett a falu dolgozói egyfelől a kormányhoz küldöttségeket menesztettek, másfelől különböző szervekhez (nemzeti bizottságokhoz stb.) előterjesztették saját helységük földosztásterveit. A koalíciós összetételű állami vezetés azonban nem volt teljesen egyértelmű, a kormányon belül jelentős ellenvélemények mutatkoztak. A földreformot szabályozandó jogforrási kategória kérdésében először az volt az álláspont, hogy *nem rendeletet,* hanem *törvényt* alkotnak, ezért tervbevették 1945. áprilisára a nemzetgyűlés összehívását. De hosszas tanácskozások után a kormány megszavazta és 1945. március 18-án kihirdette a földosztásról szóló rendeletet. A 600/1945. ME sz. rendelet *„a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földmíves nép földhözjuttatásáról”,* amelyet az 1945. évi VI. törvény megerősített, eldöntötte a parasztság évszázados perét, képletesen szólva megszületett a végrehajtható jogerős ítélet.

A rendelet teljes összhangban volt a nép döntő többségének akaratával, és nagy tömegeket serkentett építő munkára, társadalmi aktivitásra.[8] A földosztás kezdeményezésében és ál-

[6] Kállai Gyula, A magyar függetlenségi mozgalom 1939—45. Bp., 1955. Pölöskei—Szakács, i. m. 2. köt. 1021. old. Tilkovszky Lóránt, A csehszlovák földreform magyar revíziója az első bécsi döntéssel átcsatolt területen. Agrártörténelmi Szemle 1964. 1—2. sz.; uő., Hospodárske a sociálne postavenie juzného Slovenska za horthyovskej okupácie. Historicky Casopis 1964. 3. sz. Nagy László, A mezőgazdasági tulajdonviszonyok a Horthy-korszakban. Tanulmánykötet. Bp., 1958. Nagy László, Észrevételek a földbirtokreformtörvény gyakorlati megvalósításához. Bp., é. n. A két háború közötti gazdasági válság kényszerhatására az akkori kormányzati tényezők szócsövei is földreformot hangoztattak. L.: Halász Elemér, Az elkerülhetetlen új földreform. Bp., 1937.

[7] A Magyar Kommunista Párt 1944. november 30-án megjelent programja kimondta, hogy „a mezőgazdasági munkások és cselédek, a törpe- és kisbirtokosok ... felemelésére, a magyar demokrácia alapjainak megszilárdítására a legrövidebb időn belül a földigénylők közreműködésével széleskörű földreformot kell végrehajtani”, amely szövegezést átvette a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front is. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány nyilatkozata megállapította, hogy az „ország gazdasági talpraállítására, a parasztság évszázados álmainak megvalósítására, a magyar demokrácia alapjainak megszilárdítására ... haladéktalanul földreformot hajt végre”. L.: Felszabadulás. Dokumentumok. Bp., 1955. 206., s köv. old.

[8] Vö.: Csizmadia Andor, A társadalmi szervek szerepe a népi demokratikus állam feladatainak megoldásában 1944—45. (kézirat). Horváth Ferenc, Az élet megindulása: a földreform. Vasi Szemle 1960. 1. sz. Ivá-

landó támogatásában élenjártak a Magyar Kommunista Párt és a Nemzeti Parasztpárt szervezetei, továbbá a nemzeti bizottságok. Munkások és diákok mentek szerte az országban nehéz közlekedési viszonyok között, hogy megismertessék az új rendelkezéseket. Segítséget nyújtottak a Vörös Hadsereg alakulatai, különösen a huzamosabb ideig állófrontok körüli területeken. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság képviseletében eljáró katonák előmozdították, hogy a később felszabadult helyeken is haladéktalanul megkezdődjék a földosztás. Lendületet adtak továbbá ennek a szomszédos országok népeinek burzsoáziájuk felett aratott sikerei és a demokratikus agrárátalakításban elért eredményei.

Az alaprendelet gyakorlati megvalósítását elsősorban az érintett szaktárcák (földművelés-, igazságügyminisztérium) szerteágazó jogalkotása szolgálta.[9] Szabályozták a földigénybevételi (meghagyható maximumok), juttatási területnagyságokat, valamint speciális geodéziai, telekkönyvezési és más kérdéseket. A magántulajdon felső határát 100, illetőleg a fővároshoz közeli néhány megye (Fejér, Komárom, Pest stb.) számos községe és városa területén 50 kataszteri holdban állapították meg.[10] Ez alól csak szorosan megszabott feltételek esetén tettek kivételt, kettő, illetőleg háromszáz holdig. A jogszabállyal meghúzott birtokhatárokat azonban némely vidékek földhiánya miatt a földigénylő bizottságok a gyakorlatban lefelé szorították. Egy igényjogosultnak juttatható birtokegység kiterjedése 3—15 hold között váltakozott. Ennek konkrét meghatározását a helyi adottságoktól, lehetőségektől (földminőség stb.) függően két elvi szempont irányította: a juttatott földterület egyrészt elég legyen a megélhetés biztosításához, másrészt a család képes legyen azt saját erővel, idegen munka nélkül megművelni. Az újgazdák és minden érdekelt megnyugtatására fontosak voltak a földmérési munkákat, valamint a változások telekkönyvi bekebelezését gyorsító jogszabályok.[11] Különös figyelmet szenteltek a termelés folytonosságának, továbbá a dolgozó emberek érdekeinek biztosítására. Így bár minden felosztandó földet azonnal kimértek az igényjogosultság szerint, a kishaszonbérlőket nem lehetett kimozdítani a gazdasági év végéig.[12] Noha az alaprendelet, illetőleg a törvény címében „a nagybirtok megszüntetéséről" beszél, ez valójában csak a feudális eredetű földtulajdonra vonatkozott. A rendezés tehát nem általában nagyüzemi gazdálkodás, hanem a tulajdonviszonyok egyik történelmileg túlhaladott változata ellen irányult. A jogszabályok tételes szövege már pontosabb körülírást alkalmazott és a földosztás hatálya alól kivette a mezőgazdasági szakoktatás, valamint az állami mintagazdaságok birtokait. A rendeleteknek aktuális feladatuk folytán sokszor jellemző vonása a kisbirtok egyoldalú idealizálása, de számos alkalommal kedvezően hatottak a szövetkezési formák kialakítására.

III

A népi demokrácia fejlődése kezdetén a feladatok végrehajtását a társadalmi szerveknek más intézményekkel történt összekapcsolása biztosította. Az egész nép, vagy a dolgozók egy részének akaratát kifejező új testületek széles rétegeket vontak be az ügyek közvetlen intézésébe. A földrendezést kormányzati intézkedések alapján a *parasztság szerveinek* hatékony közreműködésével bonyolították le.

A földreformot szabályozó rendelet kibocsátása előtt, 1945. elején helyenként megkezdték a földigénylő bizottságok szervezését. Sajtóvisszhangot is kapott az a felfogás, hogy a bizottságok létrehozásával nem kell várni felső utasításra, sem hatósági jóváhagyásra. Létrehozásukat gyakran a községi vagy járási nemzeti bizottságok szorgalmazták és megjelölték felépítésük elveit (képviselve legyen az igénylők minden rétege, a törpebirtokosok, mezőgazdasági munkások stb.), de az útmutatások nem egyöntetűek. A földigénylő bizottságok *egységes* alapon, *tö-*

---

nyi Anna, Az 1945-ös földosztás. Emlékkönyv Mezőkovácsháza alapításának 150. évfordulójára. Mezőkovácsháza, 1964. Varga Zoltán, Debrecen szerepe a földreformért folytatott harcban. Acta Universitatis Debreciensis 1956. Nagy József, Az 1945-ös földreform Heves megyében. Az Egri Pedagógiai Főiskola évkönyve 1961.

[9] Ezek az ún. I., II., III. végrehajtási (33 000-, 2400-, 5600/1945. FM, 9000/1945. IM sz.) rendeletek és más jogszabályok.

[10] Másutt szintén deklarációk, jogszabályok, sokszor alkotmányok rendezték az agrárkérdést. A Lengyel Felszabadítás Bizottságának 1944 nyári manifesztuma bejelentette a „parasztság évszázados földéhségének kielégítését" és a „szövetkezetek széles fejlesztését". Az 1946. márciusi bolgár agrártörvény kimondta „a föld azé, aki megműveli" elvet, majd tiltotta a nagybirtok magántulajdonát, segítette a termelőszövetkezeteket. Csehszlovákiában pl. 1946-ban kidolgozott törvénytervezetek egész katalógusa (1919. évi reform felülvizsgálása, tagosítás, föld öröklési jog, feudális csökevények megszüntetése stb.) jelezte a kérdés bonyolultságát, később a május 9-i alkotmány maximálta a föld magántulajdonát. Az előbbiekhez hasonlóan rendelkeztek a többi korabeli (jugoszláv, román, újabban a kubai) törvények is. A magánbirtok maximum kezdetben Bulgáriában 20—30, Jugoszláviában 25—35, Romániában 50, NDK-ban 100 hektár, amely értékeket utóbb csökkentették. L.: Kazancev, Osznovnie zakonodatelnie akti po agrarnim preobrazovanijam v zarubezsnih szocialiszticseszkih sztranah. M., 1958. Goszudarsztvennoje pravo zarubezsnih szocialiszticseszkih sztran. M., 1957. Le regime juridique des terrains agricoles. Beograd, 1961. Dieter Sachse, Szocialiszticseszkie preobrazovanija agrarnih otnosenij v GDR. M., 1960. Harahasjan, Agrarnie preobrazovanija v GDR. M., 1951. M. Otáhal, Zápas o pozemkovou reformu v CSR. Praha, 1963.

[11] Sajátos feladatot jelentett a telepítések, lakosságcsere földkérdéseinek megoldása. L.: Varjú Ákos, A földreform eredményei. Valóság 1947. 3. sz. Juraj Zvara, K problematike postavenia maďarskej narodnostnej skupini v CSR v období boja za upevnenije ludovej demokrácie. Historicky Casopis 1964. 1. sz.

[12] Egyházközségeknek 30 (összesen közel 20 000) hold juttatását engedélyezték (papnak pl. 15, kántornak 10, harangozónak 5), de az egyházi nagybirtokokat természetesen ugyancsak kiosztották.

meges megalakulása március derekától, a földrendelet megjelenése után következett be.

Az agrárátalakulással szorosabb összefüggésben a jogszabályok többféle társadalmi, vagy részben társadalmi szerv széles hálózatát hozták létre.[13] Közöttük legfontosabbak a *községi földigénylő bizottságok,* majd az ezekre vertikálisan felépülő *megyei földbirtokrendező tanácsok* és *az Országos Földbirtokrendező Tanács,* továbbá a *termelési bizottságok,* valamint a *mezőgazdasági hiteligényeket elbíráló bizottságok.* A felsorolt testületeket részint a közvetlen demokrácia eszközeivel és más társadalmi szervek (nemzeti bizottságok, szakszervezetek) közreműködésével, részint az államigazgatási apparátus (minisztérium stb.) útján alakították meg. Tagjaik megbízatása sorrendben mindenekelőtt a *választás,* továbbá a *delegálás,* illetőleg a *kinevezés* elvén nyugodott.

A földosztás végrehajtó szerveit, a *községi földigénylő bizottságokat* a helység nemzeti bizottságának kezdeményezésére az igénylők saját soraikból gyűléseken közfelkiáltással választották.[14] A bizottságoknak az igénylők létszámától függően 5—30 tagjuk volt, akik maguk közül választottak elnököt, és esetleg szűkebb (5 tagú) választmányt. A jogszabályi irányelv meghatározta, hogy az érdekelt dolgozók minden rétege: gazdasági cselédek, földmunkások, törpe- és kisbirtokosok egyaránt képviselethez jussanak. A nagykiterjedésű községekben a helyi viszonyoknak megfelelően a földigénylő bizottságok saját tagjaikból albizottságokat alakítottak.

A községi földigénylő bizottságoknak az ügyek egy részében *érdemi döntési joguk,* más részében pedig *javaslattevő és véleményezési joguk* volt. Érdemben döntöttek a felosztási terv, az igényjogosultság, az ideiglenes birtokbahelyezés, a régi tulajdonosoknak visszamaradó parcellák kijelölése, a gazdasági épületek hasznosítása, a juttatott ingatlan visszavétele stb. kérdésekben. A javaslattételi és véleményezési jogukat pedig pl. a hazaárulók, fasiszta vezetők ingatlanainak elkobzásával, továbbá a juttatásokra fizetési halasztás engedélyezésével kapcsolatban gyakorolták. A felsőbb szerv határozathozatal előtt mindig köteles volt — kivéve a jogorvoslatok elbírálását — a földigénylő bizottságot meghallgatni. Ezeken felül a bizottságok feladatai közé tartozott a „földhözjuttatandó földmíves nép érdekeinek az igazságosság és méltányosság" szerinti megóvása.

A földigénylő bizottságok lefolytathattak bizonyítási eljárást, kihallgathattak tanúkat, megkerestek hatóságokat stb. Határozataikat egyszerű szótöbbséggel, de fontosabb kérdésekben (pl. igénylő kizárása, juttatott ingatlan visszavétele) minősített többséggel, $^2/_3$-os szavazattal hozták. Külön szabályozták az összeférhetetlenséget, s az ügyben közvetlenül, vagy rokonilag érdekelt bizottsági tag a határozathozatalban nem vehetett részt.

A földigénylő bizottságoknak gyakorlati szükségességből többféle jogilag nem szabályozott szervezeti megnyilvánulása is volt. Így a többi között a földigénylők (újgazdák) küldöttei 1945. szeptemberében országos kongresszusra jöttek össze. A Szolnok megyei községek földigénylő bizottságainak vezetői 1946. májusában tartott ülésüket kongresszusnak nevezték, és határozatokat hoztak. Ezek a tanácskozások a földosztás akadályainak elhárításáról, befejezésének előmozdításáról, a birtokmaximum csökkentéséről stb. tárgyaltak. Az országos kongresszus a telekkönyvezések sürgetésének, a mezőgazdasági hitelnek és a termelésnek a kérdéseivel foglalkozott. Jelentőségét növelte, hogy azokban a napokban ülésezett a földkérdést is tárgyaló nemzetgyűlés, és közeledett az új birtokszerkezettel induló első gazdasági év. Voltak továbbá tapasztalatcserére összehívott, didaktikus jellegű konferenciák, amelyek laza és esetleges szervezeti formák, a határozataiknak sincs jogereje.[15]

A földrendelet a legalsó fokozaton elhelyezkedő földigénylő bizottságokra a *megyei földbirtokrendező tanácsokat* építette. Ezeket minden megyeszékhelyen megalakították és kebelükben több tárgyaló testületet hozhattak létre. A nagykiterjedésű megyékben megosztották az *ügyeket* néhány (2—4) párhuzamos tárgyaló tanács (pl. Somogy), vagy a *területet* két egymástól szervezetileg különálló földbirtokrendező tanács (Pest megye — budapesti és kecskeméti székhellyel) között. E középfokú szervek, a földigénylő bizottságoktól eltérően nem a közvetlen demokrácia, hanem a delegálási, valamint a kinevezési elvek alapján keletkeztek. Tagságuk egyrészét szakképesítéshez kötötték (1—1 bíró, mérnök,

[13] A jogszabályok és a korabeli kommentárok az időszerű kérdéseket kevés kivétellel tartalmilag, magas színvonalon oldották meg. A jogalkotó szervek gyümölcsözően együttműködtek, a rendelkezések közérthető fogalmazásban láttak napvilágot, de szövegük itt-ott a sietség nyomait viseli, fordulatokat szükségtelenül ismétel, terminus-technikusokat felcserél (pl. igénylő — igényjogosult), ami a kutatásnál figyelmet érdemel.

[14] Földigénylő bizottságok városokban is alakultak, sőt a tekintélyes kiterjedésű városi tulajdont képező ingatlanokat szintén felhasználták a földreformban. L.: Ruisz Rezső, A földbirtokreform és a magyar városok. Városi Szemle 1947. 3—4. sz.

[15] Összehasonlításul pl. a csehszlovákiai földreform három szakasza közben országos és regionális parasztkongresszusokat tartottak; a községi paraszt bizottságokra az 1948. 46. sz. törvény a kerületi földrendező szervek megválasztását bízta. Lengyelországban parasztok, mezőgazdasági munkások és kisbérlők földbizottságokat választottak az állami szervek segítésére. Németországban a szász tartományi kormány szeptemberi rendelete — amellyel analóg szabályokat bocsátott ki több tartomány. Brandenburg stb. — kislétszámú, 5—7 tagú falusi bizottságok választását írta elő; járási paraszt konferencia delegációja képviselte a földreform ügyét, a felosztásról pedig a kisbirtokosok és földnélküliek gyűlései döntöttek. Ugyancsak bekapcsolódtak társadalmi szervek az ázsiai népi demokráciák (kínai, koreai, vietnami) földreformjainak megvalósításába. L.: 10. alatti jegyzet irodalmát. The agrarian reform law of the People's Republic of China. Peking, 1950. Agrarian reform law. Hanoi. 1955.

agronómus), további 2—2 pedig a földmunkás szakszervezet és a megyei nemzeti bizottság küldötte volt. A szakembereket a földművelésügyi miniszter nevezte ki, s bizonyos esetekben földigénylők köréből a többieket is kijelölhette. A megyei földbirtokrendező tanács hatáskörébe tartozott elsőfokon néhány kérdés (elkobzás, műszaki munkálatok hitelesítése, telekkönyveztetés stb.), továbbá a földigénylő bizottságok határozatai ellen benyújtott jogorvoslatok elbírálása.

A földosztó szervezet csúcsán levő *Országos Földbirtokrendező Tanács* tagjai közül négy szakember, a többi öt földigénylő volt, valamennyiök megbízatása végsősoron a földművelésügyi minisztertől függött. A hatásköre az elsőfokon hozzá utalt ügyeken (állami birtokok, telepítések, fasiszta törvényekkel zsidóktól elvett ingatlanok rendezése, mintagazdaságok stb.) felül kiterjedt a megyei földbirtokrendező tanácsok határozatai elleni jogorvoslatok elbírálására. Továbbá összehangolta az alsóbb szervek működését, valamint kötelező erejű elvi döntéseket hozott, de az egész apparátus a földművelésügyi miniszter irányítása alatt állott.

A földosztást lebonyolító szervezet felépítésének kérdésében két koncepció állott egymással élesen szemben. Az egyik — és a vázoltak szerint jogszabályi erőre emelkedett — a földigénylő parasztságnak szánta a fő szerepet. A másik elgondolás viszont a földigénylők közreműködését nagyon szűkre kívánta korlátozni. Ez utóbbinak megfelelően a többi között a Független Kisgazdapárt reformtervezete éppen községi bizottságok felállítását mellőzte, s csak magasabb szinten javasolt erősen bürokratikus szerveket.[16]

A földrendező testületek tehát jogilag és ténylegesen községi, megyei és országos szinten jöttek létre, míg a járásokban nem alakultak. Működtek azonban velük együtt a földművelésügyi minisztérium *megyei meghatalmazottai* és *járási megbízottai*, akik a megyei földbirtokrendező tanácsokat, illetőleg a községi földigénylő bizottságokat ellenőrizték. Ez a szervezeti konstrukció formailag követte a régi burzsoá helyi igazgatási modellt, amely a járás fokozatán az önkormányzati testületet nem ismerte. A népi szervek és az államigazgatás közötti kapcsolatok fenntartásában, az adminisztráció ellátásában szerepet játszottak még a *földhivatalok*, amelyek később átvették a földreform lezárásának néhány feladatát.

A földosztással logikusan egybehangolt népi szervek láncolatában még a *termelési bizottságok* foglaltak el fontos helyet. Ezek az összes igazgatási-területi egységeknek megfelelő (község, város, járás, megye) lépcsőfokon kiépültek. Községekben a koalíciós pártok, a nemzeti bizottság, a földmunkások stb. 1—1 képviselője, valamint a gazdasági elöljáró voltak tagjaik között; hasonlóan alakultak a magasabb fokozatokon is. A földreform befejezése után, a mezőgazdasági lakosság osztályszerkezetében bekövetkezett változások miatt, a termelési bizottságok összetételében mindinkább az új és a régi gazdák paritása érvényesült. Hatáskörükbe tartozott az élelem és az ipari nyersanyagok termelésének biztosítása; a mezőgazdaság minden ágában kötelezően intézkedtek vetőmagellátás, földmunkák stb. kérdésekben. A termelési bizottságok a gyakorlatban főleg a nemzeti bizottságok irányítását követték.

A földrendezés sokirányba tagolódó szerveihez csatlakoztak a *mezőgazdasági hiteligényeket elbíráló bizottságok*, amelyeket csak községekben és városokban alakítottak. Tagjaik a községi (városi) nemzeti bizottság, a földigénylő bizottság, a termelési bizottság és a földmunkás szakszervezet 1—1 küldötte, valamint a járási gazdasági felügyelő és a hitelintézet megbízottja voltak. A tárgyalt szervek közül egyedül ez a bizottság látott el, érdemi döntés joga nélkül, kizárólag véleményező és javaslattevő feladatot.[17]

A földosztás szerveinek kiépítésével párhuzamosan a jogszabályok már az első időben foglalkoztak a *társas gazdálkodás* előmozdításával.[18] Szabályozták a szövetkezetek különféle formáit,

[16] A tervezet annyira paradox volt, hogy szerzői annak idején nyilvánosságra sem hozták, jóval később, immár történeti kuriózumként publikálta a szakirodalom. L.: Donáth Ferenc, Egy elkésett program. Agrártörténeti Szemle 1962. 1—2. sz.

[17] Az agrárátalakulás tartalma és szervezete közötti szoros kapcsolatot a népi demokráciák eredményein felül mutatják a közép- és kelet-európai országok második világháború előtti földreformjainak negatív tapasztalatai. De napjaink földrendezései sem jutnak el mindig, sok előnyük ellenére (pl. Egyiptom, Szíria) a feudális földtulajdon teljes kiküszöböléséig, s a gyakorlati megoldást sokszor hivatalnoki kar végzi. Ezért a forradalmi munkáspártok agrárprogramjának (Algéria stb.) sarkalatos pontja, hogy a földosztás szerveit a parasztságból alakítsák meg. Máshol (pl. Ceylon) a feudális viszonyok megszüntetésének követelésével összekapcsolják a termelőszövetkezetek létesítésének gondolatát. Fontosságra tettek szert a parasztszervezetek az olasz latifundiumok elleni földfoglaló törekvésekben. Az előbbiekhez hasonlítanak a latin-amerikai agrárrendezési problémák. Sokszínűek a jelentékeny összegű megváltással kompenzált indiai, illetőleg ezen belül a megváltás nélküli kasmiri földreformok. Vö.: Agrarnij voprosz i nacionalno-oszvoboditelnoje dvizsenije. A marxista agráriusok 1960. július—szeptemberben rendezett havannai és bukaresti ankétjainak anyaga. Moszkva, 1963. G. D. Patel. The Indian land problem and legislation, Bombay, 1954.

[18] A föld felosztásának és társas megművelésének összefüggéseire l.: Lenin, Művei. 28. köt. 1952. 172., s köv. old. Borsi Emil, a szocialista mezőgazdasági szövetkezeti mozgalom előtörténetéhez. Párttörténeti Közlemények 1964. 4. sz. Pápai Miklós, A földosztás és a termelőszövetkezeti mozgalom. Bp. 1959. Garamvölgyi Károly, Mezőgazdaságunk szocialista átalakítása. Bp. 1965. Erdei Ferenc, A földhözjutott parasztság szövetkezetei — 1946. A szövetkezeti úton. Bp. 1956. 44., s köv. old. Földes Iván, A termelőszövetkezetek állami irányítása. Tanulmánykötet. Bp. 1962. Seres Imre, Az alsóbb szövetkezeti formációk vagyonjogi kérdései. Jogtudományi Közlöny 1961. 3. sz. Kokovec-Kosťa-Soltés, Vyznamné etapy socialistickej prestavby pol'nohospodarstva v CSR. Právnicke Studie 1960. 3. sz. M. Falťan, Cesta slovenského rol'nictva k socializmu. Bratislava, 1954. Social and economic development of Bulgaria 1944—64. Sofia, 1964. 82., s köv. old.

figyelembevéve az önkéntesség elvét, az érdekelt személyek hozzájárulási szándékát. A földreformmal egyidőben több helyen megalakult kollektív gazdasági szervek a később széles mederben elterjedt mozgalom előhírnökei voltak. Ezt az irányzatot a földigénylő bizottságok kijelölt feladataikat kiterjesztve, öntevékenyen támogatták. Így pályadíjakat tűztek ki tervező mérnököknek szövetkezeti községek leggazdaságosabb rendezési terve kidolgozására, továbbá földrajzi tájegységek stílusában házak építésére stb.[19]

IV

A népi demokratikus agrárátalakítással foglalkozó, utóbbi években gyarapodó irodalomban kibontakozó élénk vita tanúsítja a kérdés nagy horderejét és bonyolultságát. Egyik idevágó álláspont szerint pl. a földreformról szóló jogszabályok nem tűzték célul „a magánnagybirtokok összességének megszüntetését". Ezt az értelmezést arra alapítják, hogy a többi között a nemzeti ellenállásban kimagasló érdemeket szerzett személyek megtarthattak földtulajdonukból legfeljebb 300 holdat. Szólni lehetne arról, hogy ekkora terület mely nagyságrendű kategóriába sorolható, de a csekély számú ilyen mentesítésre tekintettel elenyésző gazdasági-társadalmi jelentőségük volt. Mindenesetre ezek kivételes rendelkezések, a jogszabály alaptendenciája, hogy lehetőleg valamennyi igényjogosult részesülhessen akár a 100 holdas földbirtokok *teljes* megváltása árán is. A 600/1945. ME sz. rendelet 12. § 3. bek. ugyanis ezt kifejezetten lehetővé tette, ha a kérdéses községben nem volt elegendő egyéb kiosztható ingatlan. Az ehhez hasonló rendelkezések fényénél a földigénylő bizottságok által szorgalmazott birtokhatár leszorítási törekvések jelentékeny része a törvényes alapon belül maradt.[20] Amellett a törvények szerinti eljárás, illetőleg a törvényesség fogalma ebben az átmeneti korszakban sokkal összetettebb, semhogy valamely jogszabály korrekciójára irányuló elgondolásokat eleve és feltétlenül fenntartással, vagy kompromisszumos tételeit megváltoztathatatlan dogmaként kezelhetnénk.[21] A földigénylő bizottságok vitára okot adó ténykedéseinek másik csoportja, a községek közötti ellentétek körében sem törvénysértő magatartásokkal találkozunk. Hiszen ezeket a kérdéseket a jogszabályok tüzetesen nem rendezték, és a megyei földbirtokrendező tanácsok is sokszor tanácstalanok voltak a helyes megoldást illetően, legalábbis állásfoglalásaik számottevő eltéréseket mutatnak.[22] Ugyanez volt a helyzet a földnélküli és a saját földdel már rendelkező igényjogosultak közötti vonalon fellépő véleménykülönbségek kérdésében.

A földigénylő bizottságok valamivel később jötték létre, mint a nemzeti bizottságok, de néhol a megalakulásuk, különösen a legutoljára felszabadult dunántúli területeken közel egyidőben történt. A kezdeti időszakban ugyanis a figyelem középpontjában az új államgépezet (ideiglenes nemzetgyűlés, kormány stb.) megteremtésének általános kérdései állottak. A központi államszervek életrehívásának, továbbá a földosztásra tett pozitív megnyilatkozásaik hatására végbemehetett a társadalmi szervek szélesebb kibontakozása. A nemzeti bizottságok a rájuk vonatkozó első tételes rendelkezés (1945. január eleje) kibocsátásának idején már elterjedtek és érdemi munkát végeztek. A földigénylő bizottságok a róluk alkotott tételes szabályozást (március közepe) megelőzően még csekély számban működtek, addig földosztásra alig került sor. A nemzeti bizottságok a demokratikus pártok és a szakszervezetek küldötteiből alakultak, a földigénylő bizottsági taggá választás feltétele pedig az osztályhovatartozás (földmunkás stb.) volt. Az általános hatáskörű nemzeti bizottságokhoz képest megkülönböztető kritériumuk még, hogy körülhatárolt szakágazati feladatot láttak el. A sajátos funkcióból fakadó szerkezeti és egyéb eltérések nem csorbították a földigénylő bizottságok forradalmi jellegét, hanem erősítették. A földigénylő bizottságok szoros kapcsolatban voltak a nemzeti bizottságokkal, helyenként együttes üléseket tartottak, máskor a nemzeti bizottság utasította a földigénylő bizottságot. A tárgyalt időszakban „a nemzeti bizottságok mellett a földigénylő bizottságok voltak a magyar nép legátfogóbb népi szervei."[23] A szabályszerű jogorvoslati eljárás helyett a földigénylő bizottság döntése ellen néha a községi vagy a járási nemzeti bizottságokhoz fellebbeztek. Ezek azonban szórványos jelenségek, és a földigénylő bizottságok jogilag nem voltak alárendelve a nemzeti bizottságoknak, hanem az agrárátalakítást közvetlenül lebonyolító testületek rendszeréhez tartoztak.

Az agrárátalakítást közvetlenül lebonyolító testületek rendszere a rájuk háruló különleges

---

[19] L.: Kanyar, i. m. 84., s köv. old. Itt említendők, bár nem a földreformból levezetett 1945. március 24-i 31.374/1945. FM. sz. rendelettel létesített *mezőgazdasági munkabérmegállapító bizottságok*, amelyek elnökét a megyei nemzeti bizottság bízta meg.

[20] Vö.: Halasi Iászló, Az 1945—47-es agrárátalakulás jellegéről; továbbá M. Somlyai Magda, Néhány megjegyzés Halasi László cikkéhez. Párttörténeti Közlemények 1964. 3. sz. A behatóbb jogi szempontú megvilágítást érdemlő kérdéskomplexumhoz ezúttal annyit, hogy pl. 1946. IX. tv. 19. §-a csak az 50 holdon aluli területek igénybevételét nem legalizálta, így gyakorlatilag általánosságban ezen a szinten maximálta a földmagántulajdont.

[21] Szabó Imre, A szocialista jog. Bp., 1963. 116., 151., s köv. old.

[22] Donáth Ferenc, A községek közötti viták a földosztás idején. Agrártörténeti Szemle 1964. 1—2. sz.

[23] Kállai Gyula, Hozzászólás a nemzetgyűlés 1946. 83. ülésén. Igen figyelemre méltó a nemzeti bizottságok egyéb szervekhez viszonyának értékeléséről indult vita. Vö.: Ságvári Ágnes, Tömegmozgalmak és politikai küzdelmek Budapesten 1945—47. Bp., 1964. 54., s köv. old. Csizmadia Andor, Társadalmi szervek stb. (kézirat) i. m.

feladattal összhangban épült fel. A községi földigénylő bizottságok összetétele különbözött a lépcsőzetesen fölöttük elhelyezkedő megyei földbirtokrendező tanácsokétól. Az előbbieknek csak fizikai dolgozók (földigénylők) lehettek tagjai, míg az utóbbiak tagjainak egy részétől megkövetelték a szakmai (agrár, jogi, műszaki) képesítést. A szakképesítés előírása a földosztás sikeres megvalósításának, a telekkönyvezés, a mezsgyeviták stb. gyors elintézésének nélkülözhetetlen és előnyös feltétele volt. Mindez emelte a földreform végrehajtásának színvonalát, s az adott körülmények között elhárította az új- és régi gazdák bizonytalanságérzetét, fokozta termelési kedvüket. Az ebből származó politikai és gazdasági eredmények egyben a népi demokratikus állam erősítését, alapjainak megszilárdítását szolgálták.

Az eszmei fejlődés különböző fokán levő értelmiségi dolgozók szép számban nemcsak szakmai feladatnak, hanem szociális szükségszerűségnek tekintették a földosztást. Ezt a meggyőződésüket tovább mélyítette a népi demokratikus állam irányítása és nevelő hatása. De sokukat régi gondolati kategóriák befolyásoltak, s nem egyszer a községi földigénylő bizottságok konfliktusba kerültek a megyei földbirtokrendező tanácsokkal. A földigénylő bizottságok, amelyeknek a feudális intézmények megszüntetésében szerzett elévülhetetlen érdemeire az utókor csak pátosszal emlékezhet, néha átlépték a kormányrendelet szabályait (meghagyandó földbirtok szűkítésének tendenciái stb.).[24] Mégis az alapvető negatívumok a földvisszavételi kísérletekben öltöttek testet, és helyenként a megyei földbirtokrendező tanácsoknál kaptak tápot.

A községi földigénylő bizottságok és a megyei földbirtokrendező tanácsok viszonya a jogszabályi rendelkezések, valamint azok tényleges érvényesülése alapján értékelhető. A hierarchia különböző fokozatain levő szervek összetételbeli stb. eltérései és esetenkénti vitái nem indokolnak közöttük éles elhatárolást. A merev szembeállítás egyik oldalról csak a földigénylő bizottságokat — mint közvetlenül választott társadalmi testületeket — tekinthetné a progresszió letéteményeseinek, vagy másik oldalról — pusztán alárendeltségük ténye miatt — a valóságosnál szűkebben értelmezhetné jogkörüket. Az ilyen kiindulópont a vegyes tagságú magasabb szervek erőltetett elmarasztalására, vagy — éppen ellenkezőleg — a szubordináció külsőséges elemei hangsúlyozásával, jelentőségük túlbecsülésére csábítana. Bármelyik megoldás egyoldalú képet nyújtana, s nem domborítaná ki azt az alapvető vonást, ami ezeket a szerveket egységbe foglalta.

E szervek kölcsönhatásának tartalmát plasztikusan ábrázolja a *hatáskörük*, továbbá a földreformhoz kiépített *eljárási szabályok*, a jogorvoslati fórumrendszer, valamint a döntések jogerejének jellege. A községi földigénylő bizottságok kizárólagos hatáskörébe a jogszabály lényeges (igényjogosultság elbírálása, régi tulajdonosoknak visszamaradó parcellák kijelölése, stb.) kérdéseket utalt. Némely ügycsoportot fel kellett terjesztenie (pl. felosztási terv, ingatlanok elkobzása) és a javaslatot indokolni. Ezekre az előterjesztésekre a megyei földbirtokrendező tanács nagyon rövid idő (3 nap) alatt tartozott válaszolni. A válasz elmaradása esetén, vagy pontosan idézve a jogszabályt, ha „a fenti határidő alatt a községi földigénylő bizottság értesítést nem kap," a tervezet jóváhagyottnak tekintendő és végrehajtható. A megyei földbirtokrendező tanács határozata ellen az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz lehetett 8 napon belül panaszt emelni.[25] „Sem a kézbesítés sikertelensége, sem pedig a panasz benyújtása — mondja a jogszabály — az elkobozni rendelt földbirtok kiosztását nem akadályozza" stb. A jelentéktelennek látszó eljárásjogi megszorítások valójában nagyon fontos, számos esetben anyagi jogi hatásúvá vált rendelkezések voltak (különösen a földosztás idején hiányos közlekedési, hírközlési feltételek között). De az itt említett szabályok nem a magasabb szervek „jogcsorbítását" célozták, hanem az akkori erőviszonyok és általános körülmények adekvát kifejezői, mivel az ügyeket természetüknél fogva nem lehetett hosszadalmasan függőben hagyni.[26]

A megyei földbirtokrendező tanácsok hatáskörébe tartozó ügyeknél a műszaki-adminisztrációs (telekkönyveztetés, földérték megállapítása stb.) vonatkozások domináltak. Amellett az első fokú határozatait — mint említettük — a községi földigénylő bizottságok javaslata alapján hozhatta. Továbbá nemcsak a felsőbb szerv döntése volt kötelező az alsóbbakra, hanem fordítva, a jogerőre emelkedett alacsonyabb fokú döntés szintén kötelező volt a magasabb szervekre. Végül lényeges, hogy a döntések jogorvoslattal való megtámadhatóságával nem járt együtt az elbírálásra hivatott szerv utasítási joga. A jogszabály nem adott lehetőséget a megyei földbirtokrendező tanácsnak, hogy utasítsa a községi földigénylő bizottságokat, hanem csupán ellenőrzést gyakorolhatott felettük. A szerzett tapasztalatok tehát informatív értékűek voltak, amelyek hatékonyságát korlátozta a szankciók hiánya (ezeket működésük végén vezették be).[27] Egyedül

[24] Százezrek emberi sorba emelésében kifejeződő humanitás érvényesült a földigénylő bizottságok egyébként egészében ingadozástól mentes magatartásában a tanítókkal szemben, s ezzel együtt a szakemberek iránt is; a nagybirtokok volt intézői stb. átlag 11,6 holdat kaptak, míg mások ennek felét. L.: Varju Ákos, i. m.

[25] A földrendező szervek egyöntetű intézkedéseire, a jogorvoslatok alakiságaira l.: Országgyűlési Könyvtár B8—23.218. sz.

[26] A kisebb mérvű bolgár földreform (bár ott is voltak egyházi-kolostori kézen nagy területek) törvényhozása a jogorvoslatoknál hosszabb, 2 hetes és 2 hónapos határidőket engedett; a vietnámi agrártörvény pedig bírói eljárást honosított meg. L.: 10. és 15. alatti jegyzetek irodalmát.

[27] Az 1946. IX. tv. helyezett kilátásba juttatásból kizárást, a korábbi szankciók éle más irányba hatott.

az Országos Földbirtokrendező Tanács elvi határozatai voltak kötelezőek az alsó szervekre, de az sem bocsáthatott ki konkrét ügy mikénti eldöntésére utasítást.

A fentvázolt és általánosságban ténylegesen is érvényesült jogszabályi előírásokkal természetesen nem volt minden esetben azonos a gyakorlati megoldás. Az akkor rendkívül dinamikus, szakadatlan mozgásban levő társadalom valamelyik intézménye időlegesen túlzottan előrehaladhatott, vagy éppen lemaradt. Egyik-másikban időnként a rendeltetéstől eltérő irányzatok (földigénylő bizottságokban főleg a reform radikálisabb vitele, megyei földbirtokrendező tanácsokban pedig lassítása stb.) is teret nyertek. Mindezek azonban nem változtatnak azon, hogy a szervek összességükben megtartották a jogszabályok alapirányát, s nem rivalizáltak egymással szembenálló felekként. A tárgyalt testületek, egyazon szerkezetű társadalomnak és osztálytartalmú hatalomnak eszközeiként, a reájuk tartozó feladatokat végezték, és együtt alkották meg a földreform művét. Az agrárátalakulásnak tehát egyaránt hordozói mind az alsóbb, mind a felsőbb szervek, illetőleg valamennyien közösen a törvényes megvalósítás tényezői voltak.[28]

A hagyományosan földreformnak nevezett átalakulás tartalmát tekintve valójában egyenértékű volt a forradalmi változással. Ezt a jelleget erősítette és a jövő irányát jelezte, hogy a földrendezéssel kialakult a lakosságra támaszkodó néphatalmat közvetlenül gyakorló szervek átfogó rendszere. E szervek a történelmileg szükségszerű gazdasági-társadalmi átépítés ügyeit az állam által irányított, és öntevékeny intézkedésekkel oldották meg.

A földosztással közelebbi vagy távolabbi kapcsolatban levő testületek társadalmi és államszervi ismérvekkel rendelkeztek. Szervezeti felépítésük és hatáskörük, a politikai fontosságukkal együtt szakmai-gazdasági jellegzetességeiket is kidomborította. Az egész szervezet, a földreform szűkebb feladatát meghaladva, alkalmazkodott az új mezőgazdasági struktúra hasznosításának kívánalmaihoz, ugyanakkor tartalmazta a szocializmushoz vezető továbbfejlődés elemeit.

Pecze Ferenc

*

[28] Az agrárátalakulás szervei rövid idő alatt hozzávetőleg 700 ezer igényjogosultságról, több mint 5 millió hold földről döntöttek. A kereken 35 ezer taggal működött földigénylő bizottságok (mintegy 3200) a tanyáknak a reformmal egycsapásra 75 ezerrel megszaporodásából is adódó igazgatási és más problémákban hathatósan segíthettek, közben gondoltak átszervezésükre földműves bizottságokká a községek mezőgazdasági munkáinak irányítására. Az agrárátalakulás demokratikusan létrejött társadalmi szervei közel kétéves sikeres erőpróbája után az 1947. V. tv. kimondta megszüntetésüket.

SZEMLE

A felszabadulás 20. évfordulója minden területen és mindenkiből a méltó megünneplés gondolatán kívül a visszatekintés és a számbavétel igényét váltja ki.

A Jogtudományi Közlöny Magyarország joga és jogtudománya tekintetében az ünneplést számbavétel útján kívánja végezni. Ehhez képest nem egy lapszámban és nem egy alkalommal — mert ez a terjedelemnél fogva sem lehetséges — hanem az év lapszámaiban több és számos tanulmány keretében valósítja meg a történelmi jelentőségű eseménynek és az általa megindított fejlődésnek az áttekintését — amint arról már a XX. új évfolyam ez áprilisi számának a tartalma is tanúskodik.

Az International Law Association 1964. évi tokióí konferenciája

A nemzetközi jog iránt a múlt század második felében megnyilvánult fokozott érdeklődés együtt járt a nemzetközi jog tudományának fellendülésével és e jogág kodifikálására irányuló törekvések megélénkülésével. Nem volt tehát véletlennek tekinthető, hogy a nemzetközi jog tudománya művelőit összefogó két legjelentősebb szervezet, a zártkörű Institut de Droit International és a jogászok nagyobb tömegeihez szóló International Law Association (ILA) úgyszólván egyidőben, 1873-ban alakult meg. Mindkét szervezet alapvető célkitűzése a nemzetközi jog kodifikációjának elősegítése volt és ebből a célból az említett szervezetek most már több mint kilenc évtizedes fennállásuk alatt számos kodifikációs tervezetet dolgoztak ki a nemzetközi jog különböző területeire vonatkozólag. Ezek a tervezetek jelentős lökést adtak a hivatalos kodifikációnak is és több nemzetközi egyezményben kimutatható az Institut és az ILA által készített tervezetek hatása. Emellett azonban a két nemzetközi jogászszervezet konferenciái kitűnő lehetőséget adnak a nemzetközi jog különböző problémáinak beható megvitatására is.

A több mint 4000 tagot számláló International Law Association kétévenként rendszeresen tartja nemzetközi konferenciáit, amelyek az időközben működő bizottságok különböző tervezeteit vitatják meg. Magyarországon a múltban két ízben, 1908-ban és 1934-ben került sor az ILA konferenciájának megrendezésére, a magyar nemzetközi jogászok rendszeresen, sa-

ját nemzeti tagozat keretében azonban csak 1960 óta vesznek részt az egyesület munkájában. Ez idő óta a magyar jogászok rendszeresen képviseltették magukat az ILA konferenciáin és az egyesület néhány bizottságában is állandó helyet kaptak. Ugyancsak képviselve van a magyar tagozat az egyesület legfőbb ügyintéző szervében, a Londonban székelő Végrehajtó Tanácsban is.

Az ILA ötvenegyedik nemzetközi konferenciájának megtartására 1964 augusztus havában Tokióban került sor. A konferenciát, amely az ILA első ázsiai földön rendezett értekezlete volt, világszerte nagy érdeklődés előzte meg és azon a hatalmas távolság ellenére 35 országból többszáz részvevő jelent meg. A magyar nemzetközi jogászok részéről a konferencián Hajdu Gyula és Haraszti György egyetemi tanárok vettek részt. A magyar tagozat egyben „Questions of International Law 1964" címmel a konferencia tiszteletére tanulmánykötetet jelentetett meg. Ez a kötet, amely tartalmával általában kapcsolódott a konferencia napirendjén szereplő kérdésekhez, a részvevők körében nagy érdeklődést keltett és a kötetben közölt tanulmányokra a konferencia ülésein elhangzott felszólalásokban több hivatkozás is történt.

A konferencia napirendje igen változatos volt és szokás szerint mind a nemzetközi közjog, mind a nemzetközi magánjog több kérdését felölelte.

A nemzetközi közjogi kérdések közül a legélénkebb vita a Nemzetközi Bíróság joghatóságának kiterjesztésére irányuló javaslat körül folyt. A bizottság előadója, Sohn ismert amerikai professzor messzemenő javaslatokat terjesztett elő, amelyek lényegében elő akarták készíteni az utat a kötelező nemzetközi bíráskodás bevezetéséhez. A tervezet több oldalról ellenzésre talált, de elsősorban a szocialista államok képviselői emeltek kifogásokat Sohn professzor elgondolásaival szemben. Ezeknek a kifogásoknak a lényege abban foglalható össze, hogy a Nemzetközi Bírósággal szemben a világ nagy részében jogos bizalmatlanság mutatkozik meg, amit elsősorban a Bíróság összetétele indokol. A Bíróság tagjainak túlnyomó többsége az imperialista katonai szövetségekbe tartozó államok polgáraiból kerül ki, akik minden egyéni jószándékuk mellett sem igen akarnak vagy tudnak elszakadni saját államuk álláspontjától és ez a Nemzetközi Bíróság döntéseire is rányomja bélyegét. Különösen megnyilvánult ez a Bíróság olyan ítéleteiben, amelyek közvetlen kapcsolatban álltak a gyarmati problémával. Élénk példái ennek azok az ítéletek, amelyeket a Nemzetközi Bíróság az Egyesült Államok állampolgárainak marokkói előjogai tárgyában, valamint a Portugália és India között a volt portugál gyarmatokkal kapcsolatban keletkezett vitában hozott. Ezekben az ítéletekben a Bíróság változatlanul hatályosaknak tekintette azokat az évszázados szerződéseket, amelyek a gyarmatosító hatalmaknak lehetővé tették, hogy más országokat leigázzanak és uralmuk alatt tartsanak. Az események rövidesen túlhaladták ezeket az ítéleteket, amelyek azonban nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy a szocialista országok, továbbá az el nem kötelezett országok, különösképpen pedig a szabadságukat és függetlenségüket újonnan kivívott államok nagy része továbbra is elutasítólag foglaljon állást a Nemzetközi Bíróság fokozottabb igénybevételére irányuló felhívásokkal szemben. Rámutattak egyben a felszólalók arra is, hogy az előadói jelentés túlzottan előtérbe helyezi a nemzetközi viták bírói úton való elintézését és a békés elintézés egyéb módjait teljesen figyelmen kívül hagyja.

A lefolyt vita eredményeként az előadó kénytelen volt javaslatán bizonyos módosításokat eszközölni és egyes indítványait elejteni. A létrejött határozat kompromisszumos jellegű, amely általánosságban helyesli ugyan a nemzetközi vitáknak a Nemzetközi Bíróság elé való terjesztését és felhívja az államokat, hogy az általuk meghatározandó tárgyköröket érintő vitáikat, illetve a Biztonsági Tanács vagy az ENSZ Közgyűlése által bírói döntésre alkalmasnak talált ügyeket terjesszék a Bíróság elé, a Nemzetközi Bíróság joghatóságának elfogadása vagy el nem fogadása kérdésében való döntést azonban továbbra is az egyes államok kezében kívánja hagyni. A konferencia egyben felhívta a bizottságot, hogy folytassa a nemzetközi viták békés elintézési módjainak tanulmányozását.

Ha a legélénkebb vitát a nemzetközi bíráskodás kérdése váltotta is ki, a legnagyobb érdeklődés és feszültség a tokiói konferencián a békés egymás mellett élés kérdésének tárgyalását előzte meg. Ez az 1956. évi dubrovniki konferencia óta az egyesület napirendjén levő probléma már az 1962. évi brüsszeli konferencián nagy vihart keltett és csak a Végrehajtó Tanács beavatkozása mentette meg ekkor a helyzetet. Az amerikai delegátusok ugyanis, akik a békés egymás mellett élés elvét mindenképpen valamiféle „szovjet propagandafogásnak" akarták minősíteni, mit sem törődve azzal, hogy a különböző társadalmi-gazdasági rendszerű államok együttes létezésének időszakában a nemzetközi jognak szükségszerűen erre az elvre kell felépülnie, erőszakos nyomással elérték azt, hogy a konferencia egyik bizottsági ülésén kis többséggel elvetette az előadói előterjesztést, sőt a „békés egymás mellett élés" kifejezést végképp ki akarta küszöbölni minden szövegből. Az amerikaiak eljárása a konferencia részvevőinek körében erős visszatetszést keltett és a súlyosabb következmények elhárítása érdekében a Végrehajtó Tanács úgy határozott, hogy alapszabályszerű jogával élve a bizottsági döntést nem terjeszti a konferencia plénuma elé, hanem azt hatálytalannak tekinti és a kérdést végleges határozat végett a tokiói konferencia elé utalja. Ugyanakkor azonban a Tanács az amerikaiaknak tett engedményként kimondotta azt is, hogy a tokiói konferencia után a békés egymás mellett élés kérdését le kell venni az egyesület üléseinek napirendjéről.

A békés egymás mellett élés elveinek kidolgozása egyébként annál nagyobb jelentőségű kérdéssé vált, mert az ENSZ Közgyűlésének napirendjén is szerepel az „államok közötti baráti kapcsolatok és együttműködés" elveinek kodifikálása. Az ILA megfelelő határozata tehát nyilvánvalóan kihatással lenne az ENSZ Közgyűlés munkájára is és elősegítené a

szóban forgó elvek kodifikálásának tető alá hozását.

Ilyen előzmények után került tehát a békés egymás mellett élés kérdése a tokiói konferencia elé. Az előző brüsszeli konferencia óta eltelt két év alatt a kérdéssel foglalkozó bizottság, amelynek előadója a jugoszláv Radojković professzor volt, beható jelentést dolgozott ki és terjesztett a konferencia elé. Ez a jelentés 16 pontban a békés egymás mellett élés tartalmát kitevő elvek felsorolását adta és így annak elfogadása tulajdonképpen biztosította volna az elérni kívánt célt, nevezetesen a békés egymás mellett élés elveinek az ILA konferenciája által való meghatározását. A jelentésben foglalt pontok többek között tartalmazták az erőszak tilalmát, a nemzetközi viták békés elintézésének kötelezettségét, a leszerelés elvét, az államok szuverén egyenlőségének és az államok belügyeibe való beavatkozás tilalmának elvét, a népek önrendelkezési jogának elismerését, az államok közötti együttműködés és a kölcsönös előnyök elvét, a gyengén fejlett országok megsegítésének kötelezettségét és a különböző társadalmi, gazdasági és politikai rendszerek elismerésének elvét.

A konferencia megnyitása után rövidesen az amerikaiak vezetésével újabb támadás bontakozott ki a bizottsági jelentés ellen. Az amerikai tagozat különböző ellenjavaslatokat terjesztett a részvevők között, amelyek egyrészt ismét ki akarták iktatni a határozatból a „békés egymás mellett élés" kifejezést, másrészt pedig az elvek megfogalmazását is újra kívánták eszközölni és meglehetősen ködös, semmitmondó elveket óhajtottak a jelentésben foglaltak helyébe iktatni.

A kérdésnek a konferencia elé való terjesztése előtt a bizottság tagjai között megoszlottak a vélemények. Egyesek kitartottak a bizottsági előterjesztés mellett, mások azonban amerikai nyomásra megváltoztatták korábbi felfogásukat és az előadóval szemben foglaltak állást. Ilyen körülmények között az ügy sikeres lezárása már-már veszélyeztetettnek látszott és csak közvetlenül a kérdésnek a konferencián való megvitatására kitűzött időpont előtt, egész éjszakán át tartott viharos bizottsági ülés után sikerült a bizottság tagjai között bizonyos egyetértést kialakítani. Az így elfogadott kompromisszumos szöveget azután a konferencia ülésének elnöke mintegy puccsszerűen hajtotta keresztül, amennyiben két percre korlátozta a szónokok beszédidejét és megtagadta annak a kérésnek a teljesítését, hogy a konferencia ülésezései során a kérdést még egyszer vitassák meg.

A létrejött határozatnak az a lényege, hogy a konferencia elfogadta a bizottsági jelentést, annak hozzátételével, hogy ez a határozat nem kölcsönöz végleges jelleget a jelentésben foglalt felsorolásnak, továbbá hogy a határozat nem kíván állást foglalni abban a kérdésben, vajon az említett elvek a békés egymás mellett élés jogelveinek vagy pedig nemzetközi jogi elveknek tekintendők-e. Ez a hozzátétel azonban nem sokat von le a határozat értékéből. Nyilvánvalóan senki sem állíthatja, hogy a bizottsági jelentésben foglalt felsorolás kivétel nélkül mindazokat az elveket tartalmazza, amelyek a békés egymás mellett élés tartalmát kiteszik, azt azonban nyugodtan mondhatjuk, hogy a koexisztencia legfontosabb alkotóelemei a jelentésben megtalálhatók. A hozzáfűzött szöveg második részének pedig különösebb jelentőséget nem tulajdoníthatunk: ha elismeri a határozat, hogy a felsorolt elvek jogelvek, akkor ebből következik, hogy azok tiszteletbentartása kötelező, ilyen körülmények között tehát aligha lehet jelentősége annak, hogy azokat valaki a békés egymás mellett élés jogelveinek vagy nemzetközi jogelveknek kívánja-e tekinteni. Egyébként bajosan képzelhető el, hogy a koexisztencia jogelvei másnak legyenek minősíthetők, mint éppen nemzetközi jogelveknek: a különböző társadalmi-gazdasági rendszerű államok békés egymás mellett élését rendező jogelvek csakis a nemzetközi jog elvei lehetnek.

A tokiói konferencián résztvett szocialista jogászok tehát nagyjából elégedettek lehettek a határozattal, jóllehet az kompromisszumos jellegénél fogva nem sorolta fel kifejezetten a békés egymás mellett élés elvének tartalmát kitevő jogelveket, hanem az említett fenntartásokkal csupán utalt a bizottsági jelentésre. A Végrehajtó Tanács 1962. évi londoni határozata szerint a békés egymás mellett élés bizottságának meg kellett szűnnie és helyébe lépett volna egy új bizottság, amelynek feladatává kívánták tenni az új államok önállóvá válásával kapcsolatos jogi kérdéseknek és a be nem avatkozás elve tartalmának a megvitatását. A tokiói konferencia a most említett határozatot módosította: a régi bizottság, amelynek több szocialista jogász is tagja és — amint említettük — közülük került ki az előadó is, megmarad, csupán neve változik meg a nemzetközi biztonság és együttműködés elveinek bizottságává, feladata pedig egyelőre az lett, hogy az erőszak tilalmának kérdésével, az államoknak a nemzetközi viták békés rendezésére irányuló kötelezettségével, valamint a leszerelés jogi vonatkozásaival foglalkozzék. Ilyen módon a bizottságnak voltaképp a békés egymás mellett élés elvének egyes rendkívül fontos alkotóelemeit kell majd kidolgoznia és ez a munka kétségkívül jelentősen befolyásolni fogja az említett elvek kodifikálására irányuló törekvéseket.

A nemzetközi közjogi témák közül számottevő érdeklődés kísérte a tokiói konferencián az űrjogi problémák tárgyalását. Az 1962. évi brüsszeli konferencia úgy határozott, hogy az addig működött légi és űrjogi bizottságot kettéválasztja és külön űrjogi bizottságot hoz létre. Ennek az lett egyik következménye, hogy a tokiói konferencia az eddigi szokásoktól eltérőleg csupán űrjogi kérdésekkel foglalkozott és légi jogi problémák nem is szerepeltek az értekezlet napirendjén. A brüsszeli döntés egyébként nem is keltett osztatlan tetszést és így pl. a nyugatnémet Alex Meyer, a légi és űrjogászok nesztora a bizottsághoz intézett levelében a régi helyzet visszaállítását kérte, ami azonban nem következett be.

A tokiói konferencián tárgyalt űrjogi témák egyébként nem tűntek ki újszerűségükkel és a hozott határozatokról sem mondhatjuk el, hogy lényegesen hozzájárultak volna a nemzetközi jog ezen új ágának fejlődéséhez. Tárgyalásra került természetesen Tokióban

is az állami szuverenitás felső határának kérdése, bár az érdekeltek nagy része eleve úgy nyilatkozott, hogy ez a kérdés még nem érett meg a döntésre. Ez az álláspont jutott érvényre a hozott határozatban is, amely leszögezi ugyan a kérdés fontosságát annak hangsúlyozása mellett, hogy a kozmikus térségnek minden állam szabad rendelkezésére kell állnia, a határozat azonban még irányelveket sem rögzít az állami szuverenitás felső határának megállapítására vonatkozólag, hanem csupán felhívja a bizottságot munkájának folytatására, és jelentésének az 1966. évi konferencia elé terjesztésére. Aligha tévedünk, ha azt állítjuk, hogy ebben a kérdésben a helyzet 1966-ig sem fog döntően megváltozni, és a bizottságnak jövőre sem áll majd módjában érdemleges javaslatokat előterjeszteni az állami szuverenitás alatt álló légi tér és a szabad kozmikus térség határának megállapítására vonatkozólag.

Megoszlottak a vélemények abban a kérdésben is, milyen joghatállyal rendelkezik az ENSZ Közgyűlése által a kozmikus térségben irányadó jogelvek tárgyában 1963. december 13-án elfogadott határozat. A kérdést komplikálta az a közismert bizonytalanság, amely a Közgyűlés által egyhangúlag elfogadott ajánlásjellegű határozatok jogi hatálya tekintetében fennáll. A tokiói konferencia feladata tulajdonképpen az lett volna, hogy kimondja, szükséges-e az ENSZ határozatában foglalt elveknek nemzetközi szerződésben, vagy deklarációban való rögzítése. A konferencia ebben a kérdésben is mellőzte a határozott állásfoglalást és beérte azzal, hogy felhívja az államokat az ENSZ közgyűlési határozatában közzétett elvekhez való alkalmazkodásra. Figyelemreméltó azonban, hogy a konferencia nem tette magáévá a bizottság elnöke és néhány tagja által kidolgozott határozati javaslatnak azt a rendelkezését, amely kifejezetten meg akarta állapítani, hogy az ENSZ Közgyűlés határozata nem jelenthet a tagállamok számára közvetlenül érvényes jogi kötelezettséget.

Kevés visszhangra talált a konferencián az a napirendre tűzött kérdés, mi a jogi státusuk a nemzetközi szervezetek által felbocsátott űrhajóknak, és milyen nemzetközi felelősség terheli ezeket a nemzetközi szervezeteket a kozmikus térségben folytatott tevékenységükkel kapcsolatban. Ez a kérdés nyilván a közeljövőben szintén időszerűvé válhatik, a konferencia azonban az érdemi állásfoglalást mellőzte, és felhívta az űrjogi bizottságot a probléma tanulmányozásának folytatására.

Valamivel pozitívabban értékelhető a konferenciának az űrhajók által okozott károk miatt fennálló felelősség kérdésével kapcsolatban hozott határozata, amely annak leszögezése mellett, hogy az ENSZ Közgyűlés 1963. december 13-i határozatának 8. pontja az államot terhelő felelősséget már rögzíti, hangsúlyozza az űrhajó üzembentartójára háruló polgári jogi felelősség szabályozásának szükségességét, anélkül azonban, hogy egyelőre az ide vonatkozó elveket kidolgozná.

Az űrjogi határozatok köréből említsük meg végül azt, amely az űrhajósoknak nyújtandó segítségre, valamint az űrhajók visszajuttatására vonatkozó kötelezettség nemzetközi egyezmény útján való szabályozását sürgeti, úgyszintén a kozmikus térség problémáival foglalkozó szakosított intézmény létrehozásának megvizsgálására felhívó határozatot.

Ez alkalommal sem hiányzott a konferencia napirendjéről a nemzetközi folyók problémája. Ha a hajózás kérdései nemzetközi egyezményekben nagyban-egészében szabályozást is nyertek, bár tennivaló ezen a téren is bőven akad még, sokkal kedvezőtlenebb a helyzet a folyók vizének egyéb vonatkozásokban való hasznosítása terén. A bizottság hosszú évek munkájának eredményeként részletes szabályokat dolgozott ki a nemzetközi folyók vizének hajózás és faúsztatás céljaira való felhasználásáról, továbbá a vízszennyezés megakadályozására vonatkozólag, ami különösen nehéz problémának bizonyul. Nem fejezte be ezzel szemben a bizottság munkáját a nemzetközi folyók vizének a parti államok közötti méltányos megosztására vonatkozólag, amely kérdés világszerte nem kevés súrlódást okoz az ugyanazon folyó mentén fekvő államok kapcsolatában. A konferencia a bizottság által az említett kérdésekre vonatkozólag előterjesztett szabályokat ideiglenes jelleggel elfogadta, a végleges határozat meghozatalát azonban az 1966. évi konferenciára bízta, amikor is előreláthatólag a teljes anyag rendelkezésre fog már állni.

Az eddig említett kérdések mind már ismételten szerepeltek az ILA konferenciáinak napirendjén. Az egyetlen teljesen új kérdés a menedékjog problémája volt, amelyről az ILA-nak egy újonnan alakult bizottsága terjesztett jelentést a konferencia elé. Ez a jelentés egyelőre csak általánosságban foglalkozott a kérdéssel anélkül, hogy konkrét szabályok kidolgozására törekedett volna, megállapításai azonban tükrözték a bizottság összetételét, amelyből a szocialista jogászok teljesen hiányoztak. A konferencián a menedékjog kérdésében viszonylag rövid vita alakult ki, amelynek eredményeként a bizottságot felhívták, hogy dolgozzon ki konkrét szabályokat mind a területi, mind a diplomáciai menedékjogra vonatkozólag, és azokat terjessze a következő konferencia elé. Ezeknek a szabályoknak a megvitatása az 1966. évi konferencia napirendjének kétségkívül egyik lényeges pontja lesz.

A nemzetközi közjogi kérdések közül utolsóként említsük meg az ún. nemzetközi orvosi jog kérdését. E címszó alatt tulajdonképpen a háború áldozatainak védelméről szóló 1949. évi genfi egyezményekkel kapcsolatos kérdések megvitatása szerepel már jó ideje az ILA konferenciáin. A rendkívül aktív bizottság, amelyben a jugoszláv jogászok és katonaorvosok nagy szerepet játszanak, ismét különböző előterjesztéseket tett a genfi egyezmények hathatósabb végrehajtásának előmozdítására és ezeket a konferencia el is fogadta.

A kialakult szokás szerint nemzetközi magánjogi kérdések is bőven szerepeltek a tokiói konferencia programján. Ezek közül első helyen említjük meg a külföldi ítéletek elismerésének és végrehajtásának kérdését, amely már hosszú évek óta van napirenden. A bizottság ez alkalommal az előző viták anyagának figyelembevételével elkészítette végleges mintaszabálytervezetét, amelyet a kon-

ferencia el is fogadott. Ez a szabályzat, amelyet egyben a hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia elé fognak terjeszteni, azt a célt szolgálja, hogy iránymutató legyen az egyes államok számára, ha azok a külföldi ítéletek végrehajtásának kérdését belső jogszabálylyal rendezni kívánják.

Ugyancsak a hágai Nemzetközi Magánjogi Konferencia elé kerül a tokiói határozat értelmében az a jelentés is, amelyet az ILA családjogi bizottsága az örökbefogadással kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdések szabályozása tárgyában készített.

Igen nagy érdeklődést váltott ki a konferencia részvevőinek körében a kartel- és trösztellenes jogszabályok extraterritoriális alkalmazásának kérdése. A hozott határozat megállapítja, hogy az államok ebben a vonatkozásban alá vannak vetve a nemzetközi jog szabályainak, és felhívja a bizottságot a kérdés részleteinek kidolgozására. Ennek kapcsán a konferencia bizonyos elveket állapított meg kiindulópontul a bizottság számára, amelyek azonban több tekintetben kifogás alá esnek. Így pl. tartalmazza a határozat azt a nagyon is kifogásolható elvet, amely szerint az állami közhatalom gyakorlása külföldiek irányában mindig a nemzetközi jog szabályainak van alávetve, akár az illető állam területén tartózkodnak ezek, akár nem.

A konferencia egész munkáját értékelve megállapíthatjuk, hogy ha az nem is hozott látványos eredményeket, a kérdések többsége tekintetében olyan határozat született, amely kompromisszum jellegét viselte magán, és végeredményben mind a szocialista, mind a kapitalista államok jogászai számára elfogadható volt. Ez az eredmény azonban csak szívós harc árán volt elérhető, amelyet a szocialista országok jogászai más haladó jogászoktól támogatva az amerikai részvevők és egyes segítőik ellen folytattak. Ennek a harcnak legalábbis részleges sikerét mutatja a Neue Zürcher Zeitungnak a konferenciát ismertető beszámolójában olvasható rezignált megállapítás, amely szerint egyre több jogász hajol meg mélyen az állami szuverenitás „Gessler-kalapja" előtt. A szocialista jogászokat azonban elégtétellel tölti el ez a megállapítás, amely szerint munkájuk eredményeként az ILA konferenciáján létrejött határozatok jelentős része tiszteletben tartja az állami szuverenitás elvét és csak azt sajnálják, hogy ez a tendencia nem érvényesült még teljesebben a konferencia határozataiban, mert tisztában vannak azzal, hogy a nemzetközi jog fejlesztése csakis a szuverenitás maradéktalan tiszteletben tartása mellett biztosítható.

Nem lenne teljes a beszámoló, ha nem emlékeznénk meg a rendező japán jogászok nagyszerű szervező készségéről és vendégszeretetéről. Ezekről a tulajdonságokról egyébként e távoli ország népe néhány héttel később az olimpiai játékokkal kapcsolatban az egész világ előtt bizonyságot tett.

Haraszti György

A serdülő korú személy és a társadalom

*(Megjegyzések a fiatalkorúak bűnözéséről)**

A szocialista társadalmi viszonyok győzelme a Szovjetunióban elvágta a bűnözésnek a gyökerét is, amit a cári Oroszország lakossága jelentős részének alacsony anyagi és kulturális színvonala vont maga után. A húszas évek kezdetén két milliónál több gyerek élt csavargó életet az országban. Ennek ellenére rövid idő alatt felszámolták azokat az állapotokat, amikor a gyerekek el voltak hanyagolva, felügyelet nélkül éltek.

Ha a 16. életévüket be nem töltött olyan serdülő korúak számát, akikkel szemben 1939-ben ítéletet hoztak, mutatószámként 100-nak fogadjuk el, akkor a megfelelő mutatószám 1946-ban (az első háború utáni év) 11,6%-ot fog kitenni, 1959-ben pedig 10,4%-ot. A 16—18 éves korban levő elítélt személyek száma 1959-ben csak 22,5%-ot tett ki, az 1946. évhez viszonyítva. A fiatalkorúak bűnözésének részaránya az általános bűnözésen belül ugyancsak csökkenő irányzatot mutat. 1946-ban 11,7%; 1955-ben 5,6%; 1960-ban 3% volt.

A szovjet szociológia az anyagi ellátottság, a kultúra és a szovjet emberek öntudatának az emelkedését csak a bűnözés felszámolásához vezető *előfeltételnek* tekinti. A bűnözés nem magától szűnik meg, a szocialista állam és társadalom ennek elérése céljából meghatározott gazdasági, ideológiai és nevelési feladatokat valósít meg.

Az utóbbi évek során a Szovjetunióban több olyan kriminológiai kutatást végeztek, amely a fiatalkorúak bűnözésének struktúráját vizsgálta. Az alábbiakban közlünk néhány olyan adatot, amely feltárja e bűnözés konkrét okait.

A büntetőjogi felelősségre vont serdülőkorú személyek az életkor szerint így oszlanak meg: 14—16 évesek — 13—15% körül, 16—18 évesek — 85—87% körül. E személyeknek majdnem 50%-a olyan családban nevelkedett, amely valamilyen oknál fogva széthullott. A lopást elkövető serdülőkorúak 50%-a a bűncselekmény elkövetése időpontjában ittas állapotban volt. A fiataloknak viszonylag jelentős része (legalább 20—30%-a) azért követte el a cselekményét, mert erre felnőttek bújtották fel. A vizsgálatok azt mutatják, hogy az ilyen serdülőkorú személyek általános képzettségének a színvonala alacsonyabb, mint az évfolyamtársaiké, bár pszichikai rendellenesség nem áll fenn náluk.

A rablások és az erőszakos támadások túlnyomó részét közösen követik el. A csoportos támadások vagy lopások száma 70—75%-ot tesz ki. Rendszerint olyan eseti csoportosulásokról van szó, amelyek az adott bűncselekmény idejére alakulnak meg. Az ilyen társaságok 4/5-e két-három serdülőkorúból állt, és nem nagyobb csoportból. Az állandó bűnöző csoportok számának és taglétszámának a növekedése — ahogyan ezt

* „A fiatalkorú bűnözők abnormális nevelési körülmények közé került abnormális gyermekek" — írta Anton Makarenko, a neves szovjet pedagógus, aki a 30-as, 40-es években Oroszországban megszervezte és vezette azokat a nevelő intézeteket, amelyek a fiatal állampolgárok – volt bűnözők – százait adták vissza a társadalomnak. Ezek a szavak jól jellemzik azt, hogyan közelítik meg a Szovjetunióban a fiatalkorúak bűnözésének problémáját.

A serdülő korú személyek bűnözésének problémájával a bűnözés okainak tanulmányozása és a megelőzésére irányuló intézkedések kidolgozása céljából a Szovjetunió Legfőbb Ügyészsége mellett megszervezett össz-szövetségi intézet speciális osztálya foglalkozik. Ezt az osztályt Minykovszkij Henrik vezeti. Az ő tollából e tárgyban több tanulmány jelent meg a szovjetunióbeli és külföldi folyóiratokban.

az Egyesült Államok, Anglia és más tőkés államok szociológusai a saját országaikban észlelik — a mi társadalmunkban nem fordul elő.

A serdülőkorban levő személyek által elkövetett törvénysértő cselekmények túlnyomó többsége viszonylag csekély mértékben veszélyes, a csínytevéssel határos. Több mint 80% — lopás és garázdaság, miközben az eltulajdonítások többségét azért követik el, hogy nyalánkságok, cigaretta, sportfelszerelések, különböző eszközök, szerszámok stb. birtokába jussanak. Az értékesebb dolgokhoz rendszerint nem nyúlnak.

A tények arról tanúskodnak, hogy azok az okok, amelyek országunkban az ifjúság körében a bűnözést kiváltják, az életkörülmények és a tudat területén találhatók: a múlt maradványai még sok ideig fennmaradnak azután is, miután megszűnnek az azokat kiváltó gazdasági feltételek.

A Szovjetunióban gyakorlatilag megszüntették a fiatalkorúak bűnözésének egyik fő forrását, a rossz anyagi körülményeket a családon belül. A lopást elkövető serdülőkorú személyek közül mindössze csak 4% hivatkozott a kikérdezése során anyagi okokra (családjaikban rendszerint a szülők részegesek voltak és a munkaképes családtagok egy része nem dolgozott). A serdülőkorúak bűnözésének legszélesebb körben található okai a következők: a helytelen családi nevelés, a rossz környezet, a társadalomellenes elemek felbújtása. Érdeklődésre tarthat számot az, hogy a bűnözés színvonala az ország egyes területein és kerületeiben különböző, még ha egyébként hasonló gazdasági feltételekről is van szó. Ez mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy a nevelő munkának igen nagy jelentősége van. Így Lettországban az ország területének majdnem a felén egyáltalán nem követnek el bűncselekményeket, vagy legfeljebb egy-két bűncselekményt évenként. Az OSZFSZK-ban az elítéltek 50%-a 10 területre és határterületre esik, az Ukrán SZSZK-ban pedig az elítéltek 66%-a 6 területre.

A szovjet kriminológia különös figyelmet fordít azokra a körülményekre, amelyek ugyan nem közvetlenül váltják ki a bűnözést, de megkönnyítik azt. Az Intézet megelőző rendszabályokat dolgoz ki annak érdekében, hogy meg lehessen óvni a serdülőkorban levő személyeket a bűnözéstől. A fiatalkorúak bűnözése elleni harc akként van megszervezve, hogy lehetőleg a bűnözéshez vezető úton már olyankor előzik meg a bűnözővé válást, amikor még távol vannak a bűncselekmény elkövetésétől. Így e célból alakították meg a fiatalkorúak ügyeivel foglalkozó bizottságokat az állami és társadalmi szervek képviselőiből. E bizottságok széleskörű jogokkal rendelkeznek; megvizsgálják a családokat, figyelemmel kísérik a tanulásban elmaradó iskolai tanulók fejlődését, internátusokba helyezik el ezeket vagy munkát biztosítanak a számukra.

Komoly figyelmet fordítanak a Szovjetunióban a pedagógiai ismereteknek a szülők közötti terjesztésére. A szakszervezetek és más társadalmi szervezetek szükség esetén megvizsgálják azoknak a szülőknek a magatartását, akik helytelenül nevelik gyermekeiket. Előfordul, hogy a bíróság előtt indítványozzák a szülői jogoktól való megfosztást. Nagy gondot fordítanak arra, hogy maradéktalanul megtartsák a törvénynek azt a rendelkezését, amely szerint fiatalkorúak számára tilos szeszesitalokat árusítani, továbbá arra is, hogy a felnövekvő ifjúságot megfelelően helyezzék el munkába. Minden vállalatnál bizottságot alakítottak az ifjúságnak a munkára való felvételére és ez a bizottság foglalkozik a fiatalkorúaknak munkából való felmentésével is. A lerövidített munkanap, a pótszabadság, a kötelező szakmai képzés — mindez az ifjúság olyan joga, amelyet a törvény véd.

A Szovjetunió büntető és büntetőeljárási törvényei teljes mértékben összhangban vannak a törvénysértések megelőzését célzó követelményekkel. A büntetőjogi felelősség a bűncselekmények túlnyomó része esetében a 16. életévtől kezdődik és csak a legsúlyosabb bűncselekmények esetében a 14. életévtől. Ha a bűncselekményt első ízben követték el és annak társadalomra veszélyessége nem nagy, a büntetőjogi büntetést nevelő intézkedésekkel helyettesítik. A halálbüntetés és a száműzetés a fiatalkorúak bűnügyeiben nem alkalmazhatók. A fiatalkorú személyt a büntetése időtartama egyharmadának kitöltése után szabadságra lehet bocsátani.

A fiatalkorúak ügyeiben olyan nyomozók és ügyészek járnak el, akik járatosak a gyermekpszichológiában. A milícia dolgozói az ilyen ügyekben nem jogosultak eljárni. A kihallgatásnál kötelező a védő és a fiatalkorú szülőjének a jelenléte. Megidézik az iskolának vagy annak a vállalatnak a képviselőjét is, ahol a terhelt dolgozik. Az ilyen ügyeket a bíróság egy bíróból és két pedagógusból vagy a gyermeknevelési munkában tapasztalattal rendelkező más személyből álló tanácsokban bírálja el. A bíróság az ítélettel egyidejűleg külön végzést is hozhat, amelyben rendszerint a bűncselekmény elkövetését elősegítő körülmények kiküszöbölése iránt intézkedik.

*

Az egyik bolgár kutató szemléltető kifejezése szerint az a serdülő személy, aki a vádlottak padjára kerül, élő szemrehányás a szocialista társadalom tagjai számára. A fiatalkorúak bűnözése jelenleg arról tanúskodik, hogy hiányosságok vannak a felnövekvő nemzedék nevelésében. Az a magasfokú igényesség, amellyel a szocialista társadalom az ifjúság erkölcsi arculata és tudata iránt fellép, záloga annak, hogy a közeli években elérjük a bűnözés további jelentős csökkenését és majd teljesen felszámoljuk azt.

Minykovszkij Henrik

Az európai szocialista országok jogalkotása

LENGYEL NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az 1964. év első felében több jelentős jogszabály megalkotására került sor. Ezek közül is kiemelkednek fontosságukkal a Polgári Törvénykönyv, és a családjogi és gyámügyi törvénykönyv.

Államjogi vonatkozásban igen fontos kérdést szabályozott a tanácsok jogszabályalkotásáról szóló törvény. (DzU. 8. sz. 47. t.) A törvény megállapítja, hogy a tanácsok

csok egyes törvényekben, másrészt ezen törvényben adott felhatalmazás alapján alkothatnak jogszabályokat. Fontos elveket rögzít a törvény a jogszabályalkotó hatáskör gyakorlásával kapcsolatban. Így hangsúlyozza, hogy a jogszabályalkotásban is támaszkodjanak a tanácsok a társadalmi erők kezdeményezésére és tevékeny közreműködésére. Lehetővé teszi a törvény, hogy a nagyjelentőségű jogszabályok tervezetét nyilvános megvitatásra bocsássák a tanácsok, mint ahogyan ez eddig a legfontosabb törvénykönyvek tervezeteivel történt (pl. PTK, büntetőtörvénykönyv, családjogi törvénykönyv tervezete). A harmadik fontos alapelv szerint a tanácsülés elé kerülő jogszabálytervezeteket az illetékes tanácsi bizottságnak véleményeznie kell. Rendelkezik még a törvény a tanácsi jogszabályok jóváhagyásáról, szankcióiról stb. A tanácsok jogszabályalkotásáról szóló törvényhez kapcsolódik az a minisztertanácsi rendelet, amely a jogszabályok kihirdetéséről és a vajdasági hivatalos lapokról rendelkezik. (DzU. 24. sz. 156. t.)

Az egyesületek vonatkozásában említésre méltó, hogy a „Katonák Barátainak Szövetsége" nevét „Honvédemi Szövetség"-re változtatta. (DzU. 10. sz. 64. t.)

Az egész népgazdasági tervezés kérdését érinti az a minisztertanácsi rendelet, amely a minisztertanács mellett működő Tervbizottság részletes hatáskörét módosítja (DzU.18. sz. 104. t.). E rendelet a Tervbizottság hatáskörét annyiban bővíti, hogy feladatává teszi a beruházások és a külön beruházási szolgálat alapelveinek megállapítását, a beruházási tervek kidolgozását stb.

A minisztertanács, ill. annak elnöke több területrendezési kérdésben hozott döntést, városok, települések új határait állapítva meg (DzU. 20. sz. 122. t.; 21. sz. 135., 136., 137., 138., 139., 140. t.)

Az egész tanácsi szervezetre kiterjedő jelentőségű törvény megalkotására került sor a tanácstörvény alapján (DzU. 24. sz. 157. t.). Az új jogszabály a tanácsok osztályai szervezetére vonatkozó rendelkezéseket jelentősen módosította, az osztályokon belül kisebb szervezeti egységek bevezetésével is.

Az időközi módosítások miatt a földművelésügyi miniszter közzétette a mezőgazdaság érdekében a vízügyi talajjavítás előmozdításáról szóló 1958. évi törvény végrehajtása tárgyában 1958. évben hozott minisztertanácsi rendelet egységes szövegét (DzU. 3. sz. 20. t.)

A minisztertanács elrendelte a vízgazdálkodási társulatok felszerelésének egyes kivételekkel állami tulajdonba vételét a vízügyi törvény alapján és részletesen szabályozta e társulatok felszámolásának alapelveit és módját (DzU. 12. sz. 71. t.)

Az állami gazdaságok, állami erdészeti üzemek és mezőgazdasági gépüzemek területén létesített építményekben levő helyiségek kiürítéséről, valamint az ilyen helyiségek bérének megállapításáról alkotott jogszabályt a minisztertanács (DzU. 19. sz. 114. t.)

A földművelésügyi miniszter rendelettel szabályozta a dohányperonoszpóra elleni védekezés kérdéseit (DzU. 20. sz. 124. t.)

Több rendelkezést hoztak az építésügyi igazgatás kérdéseiről. Az építésügyi és területi tervezési államigazgatási irányító szervek szervezetének és hatáskörének módosításáról szóló törvény rendkívül fontos változásokat hozott, amikor a régóta fennálló Építésügyi, Városrendezési és Építészeti Bizottság hatáskörébe tartozó ügyeket néhány kivétellel az építési és építőanyagipari miniszter hatáskörébe utalta, ami együtt járt a Bizottság egyes dolgozóinak áthelyezésével is. (DzU. 8. sz. 49. t.) E törvény rendelkezéseinek megfelelően a minisztertanácsnak újból szabályoznia kellett az építésügyi és építőanyagipari minisztérium kibővített hatáskörét (DzU. 8. sz. 52. t.). Az építkezési objektumok felépítése, lebontása és fenntartása feletti állami felügyeletről szóló rendelettel kapcsolatban bizonyos határidőmódosítást rendelt el az építésügyi és építőanyagipari miniszter (DzU. 21. sz. 143. t.)

Az iparigazgatás területén a minisztertanács rendelete egyes műszaki berendezések nyilvántartásbavételével és műszaki átadásra való bejelentésével kapcsolatos határidőket állapított meg (DzU. 10. sz. 63. t.) A magánkezdeményezésnek az ipar területén való érvényesülésével kapcsolatos a minisztertanácsnak az a rendelete, amely az ipari, kézműipari tevékenység és egyes szolgáltatások végzéséhez szükséges engedély kötelező megszerzése alól mentes gazdasági tevékenységi ágak meghatározását módosította. (DzU. 11. sz. 68. t.) A rendelet az ilyen iparágak és szolgáltatási ágak részletes felsorolását nyújtja.

A kereskedelmi igazgatás területéről ide kapcsolódik az a minisztertanácsi rendelet, amely magánosok részére lehetővé teszi egyes kivételekkel kereskedelmi és vendéglátóipari tevékenység folytatásához szükséges engedély megadását (DzU. 20. sz. 120. t.)

Minisztertanácsi rendelet szabályozta a szállítmányozási tevékenység kötelező igazolását az országos közúti szállítmányozásban (DzU. 10. sz. 65. t.), amit pl. mezőgazdasági termékek szállításával kapcsolatban lehet bevezetni. A rendelet részletesen szabályozza a kivételeket is, továbbá felhatalmazza a közlekedésügyi minisztert ilyen engedélyek kiadására.

Itt említjük meg azokat a rendeleteket, amelyek a borjú vágásával kapcsolatos területi korlátozásokról, az engedélyező hatóságokról és eljárásukról, a borjúhús forgalombahozataláról jelentek meg (DzU. 11. sz. 67. t., 70. t.).

Sok kérdés került szabályozásra a művelődésügyi igazgatás területén is. A művelődésügyi miniszter rendelettel szabályozta a művészeti főiskolák tudományos munkatársi, előadói és főelőadói munkaköreinek betöltését (DzU. 4. sz. 25. t.), a művészeti főiskolákra való felvétel részletes feltételeit és módját (DzU. 17. sz. 102. t.) Meghatározza a rendelet, hogy kik kérhetik felvételüket, a felvehetők életkorát, a felvételi kérelem tartalmát, mellékleteit stb. Szabályozásra került egyes orvostudományi egyetemekre való felvételek kérdése is (DzU. 24. sz. 159. t.) Több rendelkezés szabályozta a végzős hallgatók kérdéseit is. A végzős hallgatóknak foglalkoztatási terv szerint tanulmányaik befejezése után legfeljebb három évig kell működniük az új törvény alapján (DzU. 8.sz. 48. t.) Minisztertanácsi rendelet szabályozta annak az oktatásnak az irányítását, amelyben a végzős hallgatók részesülnek. (DzU. 22. sz. 147. t.) Végül meg

kell említenünk ebben a tárgykörben a minisztertanács rendeletét a főiskolák végzős hallgatóinak foglalkoztatásáról és a tanulmányi költségek visszafizetési kötelezettségéről (DzU. 22. sz. 146. t.) E terjedelmes rendelet a kérdés sok oldalát szabályozza, így a munkára való irányítás tervezését, a kijelölt munkahely el nem foglalásának következményeit, a dolgozók és a munkahely közötti viták megoldását, a tanulmányi költségek visszatérítéséről hozott határozatot, a végzősök külföldön történő alkalmaztatását stb. Végül pedig megemlítjük a felsőoktatási miniszter rendeletét a főiskolát végzett hallgatók részéről az államkincstár részére megtérítendő összeg megállapításáról (DzU. 24. sz. 158. t.)

Említésre méltó rendelkezés jelent meg az amatőr és kísérleti rádióállomások felállítására és üzemeltetésére vonatkozó engedélyek kiadásának alapelveiről és a rádióállomások használatának feltételeiről (DzU. 15. sz. 88. t.)

Itt foglalkozunk még a bánya- és energiaügyi minisztérium alá tartozó iskolák és egyéb nevelőintézetek oktatóinak és nevelőinek képesítésével (DzU. 7. sz. 43. t.).

A kultúrális javak védelméről és a múzeumokról szóló 1962. évi törvény alapján a művelődésügyi miniszter rendelettel szabályozta a múzeumi leltárak vezetésének kérdését. A rendelet részletesen felsorolja azokat a nyilvántartásokat, amelyeket a múzeumokban őrzött tárgyakról, kultúrális értékekről vezetni kell. (DzU. 17. sz. 101. t.)

A honvédelmi igazgatás területén szabályozták azt az eljárást, amelynek keretében a hadsereg hivatásos altisztjei a katonai szolgálat keretébe nem tartozó feladatok végrehajtására jelölhetők ki. (DzU. 3. sz. 16. t.)

A belügyminiszter és a külügyminiszter együttes rendelettel intézkedett az útlevélről szóló törvény alapján új mintájú útiokmányok bevezetéséről és a régi mintájú útiokmányok érvénytelenítéséről (DzU. 17. sz. 97. t.). A rendelet melléklete tartalmazza az új okmány mintáit. Módosították az útlevelek kiadására jogosult hatóságokról, eljárásukról szóló rendelkezéseket is (DzU. 17. sz. 98. t.).

Az egészségügyi igazgatás területén az egészségügyi miniszter rendelete bejelentési kötelezettséget állapított meg egyes megbetegedésekre és a fertőző betegségekben bekövetkezett halálesetekre, részletesen megállapítva a bejelentés teljesítésére kötelezettek körét, a bejelentés tartalmát stb. (DzU. 7. sz. 46. t.) Több rendelkezés foglalkozott a mérgező anyagokkal. Elrendelték a forgalomba kerülő mérgező anyagoknak feltűnő megjelölését (DzU. 2. sz. 8. t.), az egészségügyi miniszter rendelete részletes jegyzéket bocsátott ki a mérgekről és az egészségre ártalmas szerekről (DzU. 2. sz. 9. t.), majd pedig a mérgező anyagokra vonatkozó rendelkezéseknek az etiléterre való kiterjesztéséről (DzU. 2. sz. 10. t.) A mérgező anyagokról szóló 1963. évi törvény alapján végül szabályozásra került a mérgek előállításának és forgalombahozatalának engedélyezési kérdése, a mérgek nyilvántartása és a mérgező anyagok ellenőrzését végző szervek eljárási alapelve (DzU. 7. sz. 45. t.).

A pénzügyi jog területén figyelemreméltó rendelkezés a költségvetési fegyelem megszegésével kapcsolatos bírságokról szóló minisztertanácsi rendelet (DzU. 5. sz. 32. t.), amely jelentős módosításokat állapított meg a kiszabható bírságokban, az eljáró szervezetben, és az eljárásban. A bankjogi törvény módosításában a betét tulajdonosának halála esetén teljesíthető kifizetésekről történt intézkedés (DzU. 8. sz. 50. t.) Módosításra került az adófizetési kötelezettségről szóló törvényerejű rendelet végrehajtása (DzU. 12. sz. 72. t.), adókedvezményt biztosítanak egyes pénzügyminiszteri rendeletek az idős személyek és dolgozó rokkantak számára (DzU. 13. sz. 76. t.), az ipari tanulók képzésével is foglalkozó kisipari üzemeknek (DzU. 13. sz. 77. t.), sőt teljesen mentesíti a pénzügyminiszter rendelete a forgalmi és jövedelmi adó fizetése alól azokat, akik étkeztetéssel foglalkoznak, ha a kiszolgáltatott ételek száma nem haladja túl a megállapított határt (DzU. 17. sz. 103. t.) Megállapították az étkezdék és penziók forgalmi adójának kulcsát is (DzU. 20. sz. 123. t.) Végül megemlítjük még a minisztertanácsnak azt a rendeletét, amely a költségvetési gazdálkodó egységet, állami intézményeket, vállalatokat és bankokat illető követelések törlesztésével kapcsolatban módosítja a fizetési kedvezmények nyújtására jogosított hatóságok eljárási alapelveit (DzU. 13. sz. 75. t.)

A polgári jog területén rendkívüli fontossággal rendelkezik az új Polgári Törvénykönyv megalkotása. Kiemelkedő jelentőségű törvényalkotás, amelyet hatalmas munka előzött meg. Lengyelországban ugyanis a két világháború között csak részleges polgári jogi kodifikációra került sor, amely csak részben számolta fel a francia, német, osztrák, magyar és orosz eredetű polgári jogi szabályok örökségét. A Népi Lengyelország számára ezért volt rendkívül fontos és sürgős a Polgári Törvénykönyv megalkotása, amelyhez vezető fáradságos utat a kodifikátorok hamarosan a felszabadulás után megkezdették. Már 1945 június 12-én kormányhatározat rendelte el a polgári jog egységesítését és részleges reformját. Ezt a feladatot sikeresen meg is oldották, egy év elteltével több rendkívül fontos törvényerejű rendeletre tekinthettek már vissza a családi jog, öröklési jog, dologi jog, telekkönyvi jog stb. kérdéseiben, változatlanul hagyva a kötelmi jogi szabályanyagot. Mindezeket azonban csak átmeneti jellegű szabályozásnak lehetett tekinteni és már 1947 nyarán elrendelte az igazságügyminisztérium a kodifikációs munkák megkezdését a polgári jog és családi jog területén. Ennek során több részleges javaslat született, közülük két igen fontos törvény került ki: az 1950. évi családjogi törvénykönyv és a polgári jog általános szabályairól szóló törvény.

Új lendületet kapott a kodifikációs munka az 1952. évi alkotmány elfogadása után, amely sok vonatkozásban megteremtette az elvi alapot a Polgári Törvénykönyv számára. A munka gyorsulását jelezte, hogy 1954-ben már megjelenhetett az első nyomtatott tervezet, amelyet alapos bírálat alá vetettek. Emiatt új tervezet készítésére került sor, amely már 1955-ben el is készült. Bírálói éles támadásai miatt ez sem emelkedhetett törvényerőre. Az újabb tervezet már úgy készült, hogy az új-

jászervezett Kodifikációs Bizottság munkájába egyéb jogágak szakembereit is bevonták. Így került sor 1962. évben annak a tervezetnek a kiadására, amely a Szejm tárgyalásának alapjául szolgált.

Mielőtt a törvénykönyv rendelkezéseinek ismertetésére rátérnénk, megemlítünk még néhány igen fontos kérdést. A Polgári Törvénykönyv elutasítja az önálló gazdasági jog gondolatát. Mint ahogyan a miniszteri indokolás kifejti, a polgári jog egységének megőrzése elméletileg helyes, jogpolitikailag pedig célszerű. Így az 1959. évi magyar Polgári Törvénykönyv és a szovjet polgári jogi alapelvek álláspontjára helyezkedik e kérdésben, éles eltérést mutat viszont az 1964. évi csehszlovák Polgári Törvénykönyvtől, és az önálló gazdasági törvénykönyvtől. Míg egyes korábbi lengyel tervezetek a családjogi rendelkezéseket is felvetették, az 1962. évi tervezet már elismeri a családi jog önálló létét, amely jogág nemcsak a személyi, hanem a vagyonjogi viszonyokat is magában foglalja a családi jog vonatkozásában. A Polgári Törvénykönyv tervezeteinek megvitatása során olyan kívánalom is felmerült, hogy az új törvénykönyvnek az összes polgári jogi viszonyokat szabályoznia kell. Ezzel nem lehetett egyetérteni, mert az ilyen felfogás beleütközött volna abba az alapvető követelménybe, hogy bizonyos jogviszonyokat komplex módon kell szabályozni, így pl. a vízügyeket, a bányaügyeket, találmányi ügyeket, stb. amelyek részben polgári jogi vonatkozásúak ugyan, de mégsem kerültek be a Polgári Törvénykönyvbe.[1]

A hatalmas terjedelmű, 1088 cikket tartalmazó törvénykönyv 1965. január 1-én lépett hatályba. Négy könyvre tagozódik, az első az általános részt, a második pedig a tulajdont és egyéb dologi jogokat öleli fel. A hátralevő könyvek a kötelmekkel és az örökléssel foglalkoznak.

Az első könyv hat címre bontva foglalkozik a bevezető rendelkezésekkel, a személyekkel. Ezen belül rendelkezéseket találunk a természetes személyekről, a jog- és cselekvőképességről, a lakóhelyről, a holttányilvánításról és a jogi személyekről. A rövid harmadik cím (44—55. cikk.) a vagyon kérdéseit tartalmazza, a következő pedig a jogügyleti tant. Ezen belül találkozunk az általános rendelkezésekkel, a szerződéskötéssel, az akaratnyilvánítás kérdéseivel, a feltétellel és a képviselet intézményével. Az első könyv a határidőtűzéssel és az igények elévülésével foglalkozó címekkel zárul.

A második könyvben került elhelyezésre a tulajdon és egyéb dologi jogok kérdése, négy címre bontva. A tulajdonról szóló első címben rendelkezéseket találunk a tulajdon tartalmáról és érvényesítéséről, megszerzéséről és elvesztéséről, átruházásáról, majd az elbirtoklásról, a közös tulajdonról és a tulajdon védelméről. A második címben következik az örökhaszonbérlet, a terjedelmes harmadik cím a korlátozott dologi jogokat tartalmazza. Ezen belül találjuk meg természetes személyek és termelőszövetkezetek haszonélvezetét és a haszonélvezet egyéb eseteit, a telki és személyi szolgalmakat, a zálog és a birtok szabályozását a negyedik cím tartalmazza.

A harmadik könyv a kötelmek gazdag anyagát öleli fel, 36 címben. Az általános rendelkezések után az egyetemleges, osztható és oszthatatlan kötelmek, a szerződési kötelmek szabályait találjuk, majd a társadalmasított gazdaság egységei közötti szerződéskötési kötelezettség, jogalap nélküli gazdagodás, jogellenes cselekmények következnek. Ezután helyezkednek el a kötelmek teljesítésével, nemteljesítésük következményeivel kapcsolatos szabályok, a beszámítás, újítás, adósságelengedés, a hitelező vagy az adós személyében bekövetkező változások kérdései, a hitelező védelme az adósi fizetésképtelenség esetén. E könyvön belül a legnagyobb szabályanyagot az adásvételről szóló cím (XI.) öleli fel, amelyen belül rendelkezéseket találunk a szavatosságról, jótállásról, az adásvétel különös fajtáiról (adásvétel részletre, próbára). Ezután következnek a csere, szállítási szerződés, vállalkozási szerződés, szerződés építkezési munkákra. A bérlettel és haszonbérlettel foglalkozó címen belül foglal helyet a lakóhelyiségek stb. bérlete. Majd a haszonkölcsön- és kölcsönügyletek szabályozása következik és a bank-folyószámla szerződés. Itt találjuk a megbízás és megbízás nélküli ügyvitel szabályait, az alkuszi, bizományi és fuvarozási szerződés, szállítmányozás címeit. A biztosítási szerződésről szóló cím általános rendelkezéseket ad, majd vagyoni és személyi biztosítással foglalkozik. Külön cím tartalmazza a szállodások felelősségét, zálogjogát, a raktározási szerződést, a társaság, kezesség szabályait. A harmadik könyv utolsó címei nyújtják az ajándékozás, járadék és eltartás, egyezség, nyilvános ígéret szabályait.

Az öröklési jog szabályait a negyedik könyv 10 címre bontva tárgyalja. Az öröklés általános rendelkezései után a törvényes öröklés és a halál esetére szóló végintézkedések kerültek szabályozásra. Ez a cím foglalkozik a végrendelettel, annak alakjával, a rendes és különös végrendeletekkel, az örökösnevezéssel, a hagyomány és meghagyás, végül pedig a végrendeleti végrehajtó kérdéseivel. Majd szabályokat találunk a köteles részről, az örökség elfogadásáról és visszautasításáról, az örökség megszerzésének megállapításáról és az örökös védelméről, a hagyaték adósságaiért való felelősségről. Az örökjogi könyv utolsó címeiben találkozunk az örököstársak közösségét és az örökség megosztását, az örökségre vonatkozó szerződéseket szabályozó rendelkezésekkel, legvégül pedig a mezőgazdasági üzemek öröklésére vonatkozó különös rendelkezésekkel.

A Polgári Törvénykönyv életbeléptetéséről rendelkező törvény egyrészt fontos általános rendelkezéseket tartalmaz, másrészt kapcsolatban az életbelépéssel végrehajtja a szükséges változásokat a hatályos jogszabályokban, végül pedig átmeneti rendelkezéseket ölel fel (DzU. 16. sz. 94. t.)

Polgári jogú vonatkozású a minisztertanács rendelete, amely kisajátítási ügyekben benyújtott fellebbezések elbírálására a belügyminiszter mellett Fellebbezési Bizottságot szervezett (DzU. 17. sz.

[1] A PTK megalkotásának, egyes alapelveinek ismertetésével kapcsolatban a gazdag lengyelnyelvű irodalmon kívül felhasználtam SZER, Szeweryn: Über das neue Zivilgesetzbuch der Volksrepublik Polen (Staat und Recht, 13. Jahr. 1964. H. 12. 2126—2136. p.), és ĽUBY, Stefan: Završenie kodifikácie poľského občianského práva (Právny Obzor. Ročník 47. 1964. Číslo 7. 404—414. p.) c. cikkét.

95. t.). A rendelet részletes szabályokat tartalmaz a Bizottság szervezetéről, összetételéről és eljárási módjáról. Itt teszünk említést a szállítmányozásról szóló rendeletről, amely rendelkezéseket tartalmaz a szállítmányozás folytatásának alapelveiről, feltételeiről és az ehhez szükséges engedély megadásáról (DzU. 19. sz. 116. t.) A minisztertanács rendelettel szabályozta az állam védelme keretében felhasznált találmányokért való kártérítés megállapításának és kifizetésének alapelveit és módját (DzU. 20. sz. 121. t.), a társadalmi tulajdonba vett szerveket illető védjegyek belajstromozásából származó jogok átruházásának alapelveit (DzU. 22. sz. 145. t.) Módosították a kiadói szerződések megkötésére vonatkozó szabályokat (DzU. 23. sz. 151. t.) és egyúttal összegszerűen meghatározták, hogy a különböző fajta irodalmi, tudományos munkákért milyen tiszteletdíj illeti meg a szerzőket.

Hosszú évek alapos kodifikációs munkája a családjog területén is meghozta gyümölcsét: megalkották a családjogi és gyámügyi törvénykönyvet (DzU. 9. sz. 59. t.). Az egyúttal hatályon kívül helyezett 1950. évi törvénykönyv tapasztalatai, hiányosságai, szűkszavúsága stb. tették szükségessé új törvénykönyv alkotását. Tervezetét széleskörű nyilvános megvitatásra bocsátották, ennek eredményeit újabb tervezetben értékesítették, és 1962. évben ez is nyilvános megvitatásra került. A megvitatás során felmerült kérdések nagyban hozzájárultak ahhoz, hogy a minisztertanács és a Szejm helyes álláspontot foglalhatott el.

A törvénykönyv három címre tagolva a házasság, a rokonság és végül a gyámság és gondnokság kérdéseit szabályozta.

A házasságról szóló első címen belül a házasságkötéssel kapcsolatban új rendelkezést tartalmaz a törvénykönyv: egy hónapi időközt követel meg a házassági iratoknak az anyakönyvvezetőnél való benyújtása és a házasságkötés között, amitől a sebtében, kellő megfontolás nélkül kötött házasságok számának csökkenését várják (4. cikk). A törvénykönyv a férfiaknál a házasságkötési korhatárt 21 évre, a nőknél 18. évre emelte fel (10. cikk.) Szabályozza a törvénykönyv a házastársak jogait és kötelességeit, a közöttük fennálló vagyoni viszonyokat, így a törvényi vagyonközösséget, annak módosítását, kizárását, a házasság fennállása alatti megszűnését, végül a házasság megszűnését. E kérdésekkel kapcsolatban különös érdeklődésre tarthatnak számot a törvényi vagyonközösség, a házasfelek tartási kötelezettsége, stb. — A rokonság kérdéseivel foglalkozó 2. címen belül elsősorban a szülők és gyermekek viszonya kerül előtérbe, a gyermekek származása, a szülői hatalom, végül az örökbefogadás, az egyenesági rokonokat és testvéreket terhelő tartási kötelezettség. — A gyámságot és gondnokságot a harmadik cím szabályozza. Foglalkozik ez a kiskorú feletti gyámság létesítésével, a gyámi teendők ellátásával, a gyám felmentésével, a gyámság megszűnésével, legvégül pedig a gondnoksággal.

A büntető eljárási jog területéről azt a minisztertanácsi rendeletet említjük meg, amely több helységben speciális eljárást vezetett be a garázdaság büntetőjogi felelősségének megszigorításáról szóló törvény alapján (DzU. 15. sz. 87. t.)

Az igazságügyi szervezet vonatkozásában jelentőségteljes intézkedés volt az általános bíróságok szervezetéről szóló törvény egységes szövegének kihirdetése (DzU. 6. sz. 40. t.).

A törvény két részből áll, a bíróságok és a bírák kérdéseit szabályozza. Az első rész szól az általános bíróságokról: a járásbíróságokról és vajdasági bíróságokról, ezek szervezetéről, ami a vajdasági bíróságoknál már tekintélyesebb, ezek teljes üléseket is tartanak, igazgatási tanáccsal is rendelkeznek, amely lényegében a tevékenységi beosztást állapítja meg. Külön fejezetet szentel a törvény a bíróság tekintélyének megóvására, az ennek érdekében igénybevehető eszközökre, a bírósági igazgatásra és felügyeletre. — A bírákról szóló második részt a bírói függetlenség elvéből fakadó rendelkezések vezetik be. Intézkedik a törvény a bírák kinevezésének és elbocsátásának módjáról, állásváltoztatásukról. A törvény a bírák szolgálati pragmatikáját is nyújtja, meghatározva jogaikat és kötelezettségeiket. Részletesen szabályozza a törvény a bírák fegyelmi felelősségét, a fegyelmi eljárást, az annak során kiszabható fegyelmi büntetéseket, a szolgálati tevékenységtől való felfüggesztést. A törvény utolsó rendelkezései a bíróságokon alkalmazott gyakornokokról, titkárokról, végrehajtókról és más bírósági dolgozókról intézkednek.

Az ügyvédség szervezetéről szóló 1963. évi törvény alapján az igazságügyminiszter rendelettel szabályozta az ügyvédi munkaközösségek ügyét (DzU. 1. sz. 4. t.) Rendelkezik a jogszabály a munkaközösségek kötelező megalakításáról, az ügyvédeknek a munkaközösséggel szembeni kötelezettségeiről. Elrendeli, hogy az ügyvédi tanács pontos nyilvántartást, lajstromot vezessen a munkaközösségekről. A továbbiakban a rendelet a munkaközösség szerveiről intézkedik: ezek a legalább kéthavonként tartandó taggyűlés, a munkaközösség vezetője és ennek helyettese. Szabályozza a belépést és a kilépést, a tagok jogait és kötelezettségeit, különösen az ügyvédi tevékenység folytatásával, az ügyfelekkel kapcsolatban. A munkaközösségben foglalkoztatott ügyvédjelöltek munkáját a vezető és a patronáló ügyvéd irányítja. Részletes rendelkezéseket találunk a rendeletben a munkaközösség pénzügyeiről, a tagokat illető jövedelemről. A befolyt összegek egy részéből az ügyviteli és egyéb kiadások levonása után arányosan osztoznak a tagok, az ezen felüli részből munkájuk arányában részesülnek. Végül a gazdasági és irodai ügyvitelről, a munkaközösség felszámolásáról rendelkezik a jogszabály.

A munkajog területéről említésre méltó az igazságügyminiszternek az a rendelete, amely a letartóztató intézeti alkalmazottak fegyelmi felelősségét szabályozza (DzU. 3. sz. 19. t.), ezen belül a fegyelmi büntetés kiszabásának alapelveit, az eljáró hatóságokat és azok jogkörét, a kiszabható büntetést, a bíráskodás feletti felügyelet kérdéseit stb.

Az ideiglenes munkaképtelenség megállapításáról jelent meg jogszabály időszakunkban (DzU. 7. sz. 44. t.), az ügyvédi munkaközösségek ügyvéd tagjai és családtagjaik társadalombiztosításáról (DzU.

10. sz. 62. t.) és ide kapcsolódik a belső karhatalmi erő katonái és családtagjaik baleseti biztosításáról szóló belügyminiszteri rendelet (DzU. 17. sz. 99. t.), a hivatásos és kiszolgált katonák nyugellátásáról (DzU. 18. sz. 105. t.), a nem dolgozó és egyéb bevételi forrással nem rendelkező személyek járadékáról (DzU. 18. sz. 106. t.), végül a vasúti dolgozók és családtagjaik részére járó vasúti pótlékról (DzU. 18. sz. 108. t.)

Nemzetközi jogi vonatkozású a külügy- és belügyminiszter együttes rendelete a diplomáciai képviseletek, konzulok és konzulátusi tisztviselők részére kiadható igazolványról (DzU. 21. sz. 141. t.) Itt is említést teszünk a korábban már ismertetett rendelkezésekről az útiokmányokkal kapcsolatban.

A vizsgált időszak gazdag jogszabály-termésének ismertetését annak a törvénynek a megemlítésével zárjuk le, amely nemzetközi büntetőjogi vonatkozásban a második világháború idején elkövetett legsúlyosabb hitlerista bűncselekmények elévülésének megszakításáról rendelkezik (DzU. 15. sz. 86. t.)

N. I.

JOGIRODALOM

*Samu Mihály: A szocialista jogrendszer tagozódásának alapja**

A szocialista jog megszületése óta sok vita zajlott le a szocialista jogrendszerről és tagozódásáról. E kérdés körül hazánk jogtudományában is szenvedélyes viták folytak és bizonyára a jövőben is tanúi lehetünk a különféle álláspontok összeütközésének. A marxista—leninista jogelmélet ugyan a jogrendszer tagozódásának fő ismérveit meghatározta, egységes, általánosan elfogadott tudományos álláspont mégsem alakult ki. Ezt nem írhatjuk kizárólag a jogelmélet rovására, mert ismerettárgya, a jog is állandóan fejlődik, sokkal gyorsabban, mint bármely más megelőző társadalmi formációban, és ez magával vonja a jogra vonatkozó tudományos tételek fejlődését is.

Ma a jogtudomány fejlődési irányát az jelzi, hogy már nem elégedhetünk meg a jog meghatározottságának hangoztatásával, hanem szükség van a jogra jellemző egyéb ismérvek mind mélyebb feltárására is. A jogelmélet a gazdaság objektív meghatározó jelentőségének hangsúlyozása mellett mind nagyobb figyelmet fordít a jog viszonylagos önállóságának, sajátos belső összefüggéseinek, a jog akarati jellegének elmélyült kutatására.

A jogelmélet fejlődésének ezt a tendenciáját fejezi ki Samu Mihálynak a jogelmélet egyik alapvető problémájának, a jogrendszer tagozódásának szentelt monográfiája is.

A jogelméletben folyó vitákat nyomon követő elméleti jogász és a gyakorlatban dolgozó szakember érdeklődésére egyaránt számot tart a munka, mert az izgalmas elméleti problémák megoldásának jelentős gyakorlati vonatkozásai is vannak. A munka szűkebb értelemben vett témáján kívül különös figyelmet érdemelnek a szerzőnek a jogi oktatás, a jogtudomány és a jogi gyakorlat aktuális kérdéseiről kifejtett gondolatai.

Sajátos módon az olvasó előbb találkozott Samu Mihály munkájának a tudományos irodalomban kiváltott visszhangjával, mint magával a monográfiával. E könyv a szerző 1962-ben megvédett kandidátusi disszertációja alapján készült és Szabó Imre akadémikus „A szocialista jog" c. művében már érinti a szerző teóriáját, attól eltérő álláspontot foglal el.

A jól felépített monográfia közel 250 oldal terjedelmű. A Bevezetés után hét fejezetre tagolódik, ezt követi a Befejezés. A munka kezelhetőségét segíti a név és tárgymutató. A könyv végén orosz és németnyelvű összefoglalást találunk.

1. A *Bevezetésben* a szerző a címben megjelölt probléma logikai megközelítését vázolja fel. A jogrendszer tagozódásának problémáját elhelyezi a szocialista jogelmélet általános fogalmai körében. Ezzel összefüggésben kimutatja az általános-különös-egyes dialektikájának jelentkezését a jogelmélet általános fogalmai vonatkozásában. Ehelyütt előrebocsátja azokat a fogalmakat, amelyeket fejtegetéseinél kiindulópontul használ, így a jog, a jogtípus, a jogrendszer fogalmát.

A Bevezetésben adott logikai megközelítés előreveti az egész munka aspektusát, amelyben a deduktív logikai módszer dominál.

A munka ezután két részre osztható. Az első három fejezetben a szerző kritikailag ismerteti a jogrendszer tagozódására vonatkozó nézetek fejlődését a szovjet és a népi demokratikus jogtudományban. Ez a rész a mű egyharmadát teszi ki. A további fejezetekben a szerző a szocialista jogrendszer tagozódására vonatkozó önálló álláspontját fejti ki.

2. Az első két fejezetben a szerző gazdag irodalmat feldolgozva tárgyalja *a szovjet jogrendszer kialakulásával, tagozódásának fejlődésével kapcsolatos tudományos nézeteket.* Ehelyütt csak a leglényegesebb állomásokat idézhetjük fel. Az első kísérletek Lenin útmutatása nyomán eljutottak annak felismeréséig, hogy a jogrendszer közjogra és magánjogra való felosztásának burzsoa koncepciója szocialista viszonyok között alkalmazhatatlan. A különböző felfogások harcában a jogtudomány lényegében az átmeneti viszonyokat tükrözte.

Az egységes szocialista gazdasági viszonyok győzelme után a szovjet jogrendszer tagozódása megfelelően módosult. Az elméletben Visinszkij fellépése jelentős, aki az addig uralkodónak mondható Sztucska—Pasukanisz féle irányzattal szemben fejtette ki nézetét. A szerző helyteleníti Visinszkij szubjektív felfogását a jogrendszer tagozódásáról, azonban hangsúlyozza, hogy az általa adott jogfogalom, amely kiemeli a jog normatív oldalát, hozzásegített a jogrendszer tagozódását illetően annak felismeréséhez, hogy a jogrendszer tagozódásának alapja: a jogi szabályozás tárgya és módszere. Ez az alap azonban a legkülönfélébb következtetésekhez szol-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 268 old.

gált kiindulópontul. Az SzKP. XX. Kongresszusa után a jogelmélet képviselői felülvizsgálták a korábban elfogadott tagozódási elveket. Nagy vita bontakozott ki, amely jelentős eredményeket mutatott fel, egységes megoldást mégsem sikerült kidolgozni.

3. A harmadik fejezet *a népi demokratikus jogrendszerek kialakulásával és a tagozódással kapcsolatos vitákkal* foglalkozik.

Itt először a magyar népi demokratikus jogrendszer kialakulásáról és az ezt kísérő jogtudományi vitákról esik szó. A szerző szól röviden a gazdasági jog magyar koncepciójáról és az ekörül lezajlott vitáról, amelynek eredményeként tisztázódott népi demokratikus jogrendszerünk tagozódása.

Kitér a szerző a Magyar Tudományos Akadémia Állam és Jogtudományi Bizottsága által 1958-ban rendezett vitára, amely a felmerült ellenvetésekkel szemben fenntartotta azt az álláspontot, hogy a jogrendszer tagozódásának alapja a jogi szabályozás tárgya (azaz a társadalmi viszonyok) és a jogi szabályozás módszere.

A szerző a jogrendszer tagozódásáról a szocialista jogtudományban lefolytatott vita értékelésénél megállapítja, hogy ugyan általánossá vált az a felfogás, hogy a jogrendszer az alapul fekvő társadalmi viszonyok különbözése szerint tagozódik, mégis eltérő következtetésekre jutnak az egyes álláspontokban, mert a tagozódás elméleti alapjainak vizsgálata másodrendű szerepet kapott a gazdasági jog mellett vagy ellen történő állásfoglalás mögött.

Ezzel zárul a nézetek kritikai ismertetése, amelynek végén a szerzőnek az egyes álláspontokról adott értékeléséből és odavetett megjegyzéseiből álláspontjának alapvonalai is kirajzolódnak.

4. A szerző *önálló álláspontját* a következő rendszerben fejti ki. Először a rendszerezés logikai és filozófiai követelményeit tárgyalja. A módszer és a világnézeti alap tisztázása után következik a jogrendszer meghatározása. Ezután fogalmazza meg a jogrendszer tagozódásának alapjáról szóló tételét, majd ennek praktikus következményeit tárgyalja.

A szerző, mint minden szisztematizálásnál, a jogrendszer megállapításánál is a természetes rendszer felismerésének követelményét hangsúlyozza, amely a jog belső összefüggéseit, belső rendjét fejezi ki, szemben a különféle mesterséges rendszerekkel.

A rendszerezés filozófiai alapjairól szólva leszögezi, hogy a rendszerezés nem pusztán logikai kérdés, hanem elsősorban világnézeti kérdés. A rendszerezés fő alapelvének a tárgyi felosztás elvét tekinti, amely a tárgyak összefüggéseinek, kapcsolatainak és differenciálódásának felismerését jelenti. Az osztályozás másik alapelve a módszer, amely a tárgy formai jegyeit jelenti.

Ez a jogrendszer tagozódásának körében azt jelenti, hogy a jogszabályokat aszerint kell egy jogágba foglalni, hogy mi a közös tárgyuk és szerepet kap az osztályozásnál a módszer is.

A szerző felidézi a különféle viták során sokszor elhangzott kérdést: tagozódik-e a jogrendszer, vagy mi tagoljuk? Válasza egyértelműen az, hogy a jogrendszer tagozódik, tehát objektíve determinált. A szerző fejtegetései során több helyütt hangsúlyozza a szubjektív tényezők jelentőségét és ez kifejezésre jut végső következtetéseiben is. Így a fenti megállapításában következetlen, mert a jogrendszer dialektikus meghatározottságának csak egyik oldalát emeli ki, a gazdaság objektív meghatározó szerepét. A jogrendszer tagozódását közvetlenül szubjektív tényezők határozzák meg, ezért a helyes választ a feltett kérdésre abban látjuk, hogy a jogrendszert a tagozódás objektív alapját felismerve tagoljuk.

5. Az ötödik fejezetben a szerző *a szocialista jogrendszer fogalmát határozza meg.* Az egyes államok jogrendszerét a társadalmi munkamegosztás eredményeként kialakult jelenségnek tekinti, amely kialakulása után relatív önállósággal rendelkezik és speciális mozgásformát testesít meg.

A jogrendszerről mondottakat a szerző definícióba sűríti: „...a szocialista jogrendszer az adott állam gazdasági viszonyain épül fel, a munkamegosztás külön ágát képezve viszonylagos önállósággal rendelkezik, belső rendezettsége, struktúrája van, és az a társadalmi rendeltetése, hogy a társadalmi törvények érvényesülését támogassa a jogalanyok magatartásának rendezésén keresztül a sajátos jogi szabályozás módszerével." (142. o.) A meghatározás tartalmi vonatkozásaival egyetértve csak azt jegyezzük meg, hogy felfogásunk szerint helytelen a jogrendszerről magáról, mint a társadalmi munkamegosztás külön ágáról beszélni, mert a társadalmi munkamegosztás külön ágaként a jogászi tevékenység alakult ki, és ennek nyomán alakul ki a jogrendszer, amely a jogászi tevékenység kereteit és formáit adja meg, de nem azonos azzal.

6. A munka legértékesebb része a hatodik fejezet, amely *közvetlenül a címben megjelölt kérdésre* ad választ.

A szerző a fejezet elején összefoglalja: mit produkált eddig e téren a tudomány?

Megállapítja, hogy a különböző helyes felismerések mellett a jogrendszer tagozódásának alapjára vonatkozó nézetek közös hibája, hogy ezek nem a jog belső rendezettségében, hanem külső tényezőkben keresték a tagozódás alapját. Ez a hibája a társadalmi viszonyokból kiinduló, jelenleg uralkodónak mondható nézetnek is. Az uralkodó felfogás tévedésül rója fel azt is, hogy a jogi szabályozás tárgyát a társadalmi viszonyokban ismeri fel.

A szerző a jogrendszer tagozódásának alapjára vonatkozó tételének kifejtésénél a jog fogalmából indul ki. A jog legáltalánosabb értelemben: magatartási szabály. A jogi szabályozás tárgya tehát a társadalmi viszonyokban szereplő jogalany magatartása és nem a társadalmi viszony. A jogi szabályozás tárgya határozza meg végső fokon a jogszabályok eltérő tartalmát és a szabályozás módszerét. A szerző gondolatmenetének következő állomása az, hogy „az egyes jogszabályok attól függően rendelkeznek bizonyos egységgel, hogy közös jellegűek; az uralkodó osztály sajátos érdekeinek megfelelően azonos tartalmat és formát ad a jogszabályok bizonyos csoportjának... A közös tartalmú és

formájú jogszabályok egy jogágba tömörülnek." (180. o.)

A szerző tételét tömören így fogalmazza meg: „...a jogrendszer tagozódásának alapja nem a társadalmi viszonyok, hanem az uralkodó osztály érdekeltsége által meghatározott magatartási szabályok eltérő tartalma és formája." (180. o.) A szerző gondolatmenete szigorú logikával vezet el a kiinduló tételekből a végső következtetéshez. Aki a premisszákat elfogadja, annak a konklúzióval is egyet kell érteni. Az okfejtés egy lépését azonban megítélésünk szerint a szerző elnagyolta. Kiindulási tétele az, hogy a jogrendszer tagozódásának alapja a jogi szabályozás tárgya, azaz a jogalanyok magatartása. Végső következtetésében már a jogszabályok eltérő tartalmában és szabályozási formájában leli meg a tagozódás alapját. Ez pedig már származékos jelenség. Annak a dialektikus összefüggésnek a mélyebb feltárását hiányoljuk tehát, amely a jogi szabályozás tárgya és a jogi szabályozás között fennáll.

A szerző a jogrendszer tagozódásának alapját tisztázva, meghatározza a jogág fogalmát: „a jogág — a jogszabályok minőségileg elkülönült, meghatározott struktúrával rendelkező csoportja, amely az adott állam uralkodó osztály érdekeltségének megfelelően határolódik el sajátos tartalommal és módszerrel; a jogág a társadalmi együttélés jogilag meghatározott körét, az azonos jellegű jogszabályokat, s az azoknak megfelelő szankcióformát és felelősségi alakzatot öleli fel és a jogviszonyok sajátos fajtájában, a jogalkalmazás sajátos formáiban érvényesül." (192. o.)

7. A hetedik fejezet címe: *„A szocialista jogrendszerek tagozódásának gyakorlati jelentősége."*

Itt a szerző először a szocialista jogrendszer tagozódásának a jogtudomány rendszerével való összefüggését vizsgálja. A jogtudományokat négy csoportra osztja: a jogelmélet a jog egészét a magasfokú általánosítás szintjén tanulmányozza; a jogtörténet a jog keletkezésének és fejlődésének konkrét formáival foglalkozik; a szakjogtudományok a jogrendszer jogágakra tagozódásán nyugszanak, ezek mellett segédtudományok helyezkednek el; végül a nemzetközi jogtudományok csoportja, amely az államok nemzetközi kapcsolataira vonatkozó joganyagot tanulmányozza.

Ezt követően vizsgálja a szerző a jogrendszer tagozódásának a jogalkotásra, a jogalkalmazásra és a jogi oktatásra gyakorolt hatását. E körben fel kell hívnunk a figyelmet azokra az értékes gondolatokra, amelyeket a szerző a jogi gyakorlat igényei, a jogtudomány és a jogi oktatás összefüggéseiről mond. Ezt követően foglalkozik a szerző a szocialista jogrendszerek tagozódásával kapcsolatos belső ellentmondásokkal. Kiemeli, hogy ezek az ellentmondások többnyire az elméleti megfogalmazásokban jelentkeznek, abban, hogy az egyes jogágak meghatározása különféle ismérvek szerint történik.

A szerzőnek az egyes jogágak problémáival kapcsolatos állásfoglalásai különös érdeklődésre tarthatnak számot. Egyrészt azért, mert a jogrendszer tagozódásával kapcsolatos viták általában valamely jogág léte fölött csaptak össze, másrészt, mert a szerzőnek általánosságban kifejtett tétele itt kap konkrét tartalmat.

Az államjogtudománnyal kapcsolatosan kimutatja, hogy az uralkodó meghatározások nincsenek összhangban azzal az általánosan elfogadott tétellel, hogy a jogág a társadalmi viszonyok elkülönült csoportját rendezi. Elveti a szerző a magyar jogirodalomban kialakult tiszta és áttételes államjogi jogviszonyok koncepcióját is.

A polgári jog tárgymeghatározásával kapcsolatosan is vitatja az uralkodó felfogást, kimutatva ennek ellentmondásait.

A termelőszövetkezeti jog önállóságát elismeri és a földjog anyagát is a termelőszövetkezeti jog részének tekinti.

A szerző állást foglal a polgári jog és az államigazgatási jog határán kialakult joganyag önálló jogági volta mellett. A gazdasági jog elnevezést azonban helyteleníti, ezért e jogággá elkülönült anyagot vállalati jognak nevezi. Így a vagyoni viszonyok közvetlen szabályozását négy jogág látja el: a vállalati jog, a termelőszövetkezeti jog, a munkajog és a polgári jog.

Foglalkozik a szerző a szocialista jogtudományban igen sokat vitatott törvénykezési jog problémájával és az ezzel összefüggő törvénykezési szervezeti joggal is. A törvénykezési szervezeti jog anyagát az államjogba tartozónak tekinti és elveti a törvénykezési jog koncepcióját is.

Igen érdekesek azok a gondolatok, amelyeket a szerző a polgári eljárási joggal kapcsolatosan fejt ki. Felveti, hogy míg a szocialista jogrendszerekben az anyagi jogágak differenciálódtak, ezt a folyamatot nem követte az eljárási jog differenciálódása. Megállapítja, hogy mivel minden anyagi jognak megvan a szükségszerű eljárási formája, a polgári eljárás a fejlődés folyamán a benne egyesült joganyag heterogén volta miatt szét fog esni, és az egyes eljárások a különböző anyagi jogokon belül fognak elhelyezkedni. Az eljárások differenciálódása már a fejlődés mai fokán is kialakult.

A szerzőnek az egyes jogágak problematikáját érintő fejtegetései közül bizonyára a gazdasági jog, vagy ahogy a szerző nevezi: vállalati jog melletti állásfoglalás érdemel a legnagyobb figyelmet. Kérdéses azonban, hogy éppen a szerző által meghatározott tagozódási ismérvek alapján lehetséges-e ilyen állásfoglalás? Ez a kérdés kifejezi azt az észrevételünket is, hogy a konkrét jogágak problémájának érintése kapcsán a szerző csak felszínesen alkalmazza alaptételét.

Bizonyára nem feladata e monográfiának, hogy elvégezze minden egyes jogág tárgymeghatározását. A jogelmélet feladata a jogra vonatkozó legáltalánosabb tételek kimunkálása, ezt a feladatát azonban csak akkor tudja betölteni, ha termékeny kapcsolatban van a szakjogtudományokkal. A szakjogtudományok az általános tételek igazságát konkrét alkalmazásukkal tudják igazolni vagy kétségbe vonni. A szakjogtudományok művelőinek feladata, hogy a jogelmélet által kiművelt tételekre reagáljanak, azokat felhasználják.

A különböző viták során sokszor került szóba a büntetőjog önálló jogági jellegének kérdése. Pontosabban, nem is a büntetőjog önálló jogági jellegét vitatták, csak

nem tudták megmagyarázni annak önálló jogágiságát az uralkodó teória alapján. Ahogy Szabó Imre írja: „A büntetőjog jogági jellegének és más jogágakhoz való viszonyának kérdése tulajdonképpen a jogrendszert és a felosztását illető elvi állásfoglalás próbaköve." (Szabó Imre: A szocialista jog. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest. 1963. 404 o.)

Az uralkodó felfogás szerint a jogág egységét a szabályozott társadalmi viszonyok határozzák meg, azonban ennek a tételnek alkalmazása a büntetőjogra aligha lehetséges. Kétséget ébreszt az a felfogás is, amely egy „általános-egyedi jogviszonyban" látja a büntetőjog alapját. (Szabó i. m. 405—406. o.) Úgy tűnik, hogy a szerző tétele alapján a büntetőjog tárgyának meghatározásánál is a többi jogággal azonos alapról lehet kiindulni. A büntetőjog által szabályozott magatartások közös jellegzetességét nem nehéz felismerni, mert mindegyik közös jellemzője, hogy sérti vagy veszélyezteti a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait. A társadalomra veszélyes magatartás a büntetőjogi szabályozás tárgya, és ez határozza meg a büntető jogszabályok tilalmat tartalmazó diszpozícióját és ehhez képest alakul ki a szabályozás sajátos büntetőjogi módszere az e jogágra jellemző intézményekkel. A társadalomra veszélyes magatartások közül az uralkodó osztály érdekeltsége alapján emeli ki azokat, amelyekkel szemben a büntetőjog eszközeivel kíván harcolni.

E rövid gondolatmenetet természetesen nem tekinthetjük a szerző elvi állásfoglalása „próbakövének", de meggyőződésünk, hogy a büntetőjog tárgyának meghatározásához jelentős segítséget nyújt a szerző tétele.

Összegezésként megállapíthatjuk, hogy jelentős monográfiával lett gazdagabb szocialista jogirodalmunk. A munkában kifejtett tételek új, magasabb szinten folyó viták alapjául szolgálhatnak, mert újat és értékeset tartalmaznak, ugyanakkor felhasználják a jogelmélet eddigi eredményeit is.

Györgyi Kálmán

*Az Egyesült Államok házassági jogának keresztmetszete**

Sajátságos könyv fekszik előttünk. Célja az, hogy gyakorlati kézikönyv legyen s apparátusa, rendszere, felépítése önmagában nem igényli elemzését, még szakirodalmi értékelő bírálatát sem, de mégis foglalkoznunk kell vele, mert kétségtelen, hogy praktikus célkitűzései ellenére kitűnő betekintési lehetőséget ad az észak-amerikai Egyesült Államok házassági jogának alapelveibe és a szövetségi állam 50 tagállamának sajátos házassági jogi rendjébe is.

A könyvnek három előszava van. Az első előszót egy bíró, a másodikat a kiadó, a harmadikat maguk a társszerzők írták.

Philip B. Gilliam, a bíró, kifejti, hogy a könyv régi hiányt pótol, kérdés-felelet formájában könnyen érthető és hasznos tájékoztatást ad az olvasóknak a házasság felbontásával kapcsolatban adódó jogi problémákra vonatkozóan. Konkrét gyakorlati példán igazolja, hogy mennyire szükséges egy eligazító kézikönyv, mert egy-egy kérdés rendkívül komplex és komplikált lehet.

A kiadó előszava — természetesen — reklám kíván lenni. A közönség előtt a legnagyobb érdeklődésre számot tartó kérdéseket csoportosítja: Milyen jelentősége van a hűtlenségnek? Hogyan reagál erre a bontó okra az egyes szövetségi tagállamok joga? Hogyan lehet a legtöbb esetben bontóoknak tekinteni a „lelki durvaságot" és ezt a bíróság előtt bizonyítani? A szexuális abnormitások mikor s mennyiben jönnek számításba a bontás tekintetében? Az iszákosságot hol és mikor tekintik bontóoknak? Melyek a tartásjog legfontosabb szabályai? Hogyan lehet a bontóperben eredményesen védekeznie annak, aki a bontást nem kívánja? Mi a különbség a házasság felbontása, semmisség kimondása és a különválasztás között? Milyen gyakorlati következményei vannak az ezekből eredő különbségeknek?

A szerzők előszava már bizonyos elvi megalapozást, általános ismereteket ad bevezetőnek a konkrét kérdésekre adott válaszokhoz,

Leszögezik, hogy az egyházi bíróságoknak ma már nincs jurisdikciójuk a házassági perekben, legalábbis annak polgári jogi vonatkozásai tekintetében. Határozataik tehát nem befolyásolhatják a bíróságok döntéseit. Rámutatnak arra, hogy a polgári bíróságoknak a házassági perekben elsősorban az a feladatuk, hogy ne bontsák fel könnyelműen a házassági köteléket.

Az általános bevezető a vétkesség szerepével is foglalkozik, rögzíti azt a döntően érvényesülő alapelvet, hogy a bontókeresetet csak a vétlen fél nyújthatja be. Ez alól kevés államban találhatunk kivételt. Néhány tagállamban az a szabály, hogy ha mindkét fél hibás, egyik sem indíthat bontópert.

A szerzői előszó kifejti, hogy a bontóperben három fél szerepel: a férj, a feleség és az állam. Ez utóbbi azért, mert a házasság fenntartása a célja. Természetesen ennek érvényesítése nem terjedhet addig, hogy az egyes házasságokat közérdekből még akkor is igyekezzék fenntartani, ha a felek közötti viszony annyira megromlott, hogy a házasság fenntartása értelmetlen lenne. Ilyen körülmények között a bíróság nem kényszerítheti a házasfeleket az együttélésre.

Az Egyesült Államokban komolyan törekszenek arra — mondja a szerzői előszó —, hogy felfedjék az „egészségtelen házasságok" okait, azokat az okokat, amelyek a házasság felbontásához vezetnek. A társadalomtudományok különböző stúdiumainak ezen a téren elért eredményeit a jogászok a jogszabályalkotásban és a bírói gyakorlatban egyaránt igyekszenek hasznosítani. A modern jogi irányzat a házassági bontópert nem is tekinti olyannak, amelyben a házasfelek az elsősorban érdekeltek, hanem családi ügynek, amely a házasságból származott gyermekek sorsára hat ki. Ezért új eljárásjogi szabályokat léptettek életbe és létrehozták a családjogi tanácsokat és családjogi bíróságokat. A bíróságokra jóformán csak a házasság felbontásának kérdése hárul. A megromlott házastársi viszony megjavítá-

* KAL, Frederic M.—FRUMESS, Harry A.: Divorce problems handbook. A practical guidebook to divorce problems and the law of divorce in 50 states. New York, 1961, Frederick Fell. 207 p.

sa, a családi élet egyensúlyának helyreállítása társadalmi szervekre, nevelő intézményekre, az egyházakra és a pszichiáterekre tartozik. A szerzők szerint ezek az utóbbiak egyre nagyobb eredményekkel dolgoznak. A jogászok csak akkor válnak szükségessé, amikor a családi élettel kapcsolatos problémák nem felületiek, hanem mélyrehatóak s amikor a házasság fenntartásának lehetősége, illetőleg szükségessége válik vitássá. Természetesen mindezek ellenére sem szabad a jogászok szerepét úgy képzelni el, mintha mindenképen a házasság felbontását igyekeznének előmozdítani. Van eset, amikor a jogászok helyes tanácsa lehet éppen a megfelelő kiindulópont a házasság, a házastársi életközösség helyreállítására.

Az elméleti bevezető után a kézikönyv eredeti céljának megfelelően gyakorlati kérdéseket tesz fel és válaszol meg.

A szerzők — tapasztalataik hasznosításával — 1285 feltett és megválaszolt kérdésben foglalják összse mondanivalójukat az Egyesült Államok házassági jogi berendezkedéséről és intézményeiről.

Néhány általános, elsősorban eljárásjogi elv leszögezése után a szerzők tizennégy csoportba foglalják problematikájukat: a bontóokok, a bontóokokkal szemben alkalmazható védekezés, a bíróságok illetékessége, a nőtartásdíjjal kapcsolatos kérdések, a bírói határozatok megváltoztatása, a gyermekek helyzete és a gyermektartás, a más tagállamokban kimondott bírói ítéletek hatálya, a tartásdíjak végrehajtásának lehetősége más államok területén, a bontás vagyonjogi következményei, a házastársak közötti megállapodások, a bontóperrel kapcsolatos adózási kérdések, a csőddel kapcsolatos problematika, a házasság semmissé nyilvánításának esetei és a különválasztás kérdése.

Az egyes fejezetek felsorolása mutatja, hogy anyagi és eljárásjogi kérdések váltakoznak és mellékhatások kérdései is szóbakerülnek a könyvben, anélkül, hogy a logikus elrendezés, a szerkezet arányai, egysége, vagy más, egy jogterületet feldolgozó művel kapcsolatban emelhető igény kielégítést nyerne. A szerzők felszabadítottnak érzik magukat minden elvi kötöttségtől.

Rátérve a kézikönyv lényegére: a kérdés-feleletekre, célszerűnek látszik a terjedelmes anyagból kiemelni azokat, amelyekből a magunk számára legalább keresztmetszetben való betekintési lehetőséget teremthetünk az észak-amerikai házassági jogba.

Az általános elvek között a kézikönyv mindenekelőtt a bontás joghatályát ismerteti. Ebből kiemeli azt a — nyilvánvalóan leglényegesebbnek vélt — jogkövetkezményt, hogy a házasság felbontása után mindkét fél szabadon köthet újabb házasságot. Ha a bontóper tartama alatt bármelyik házasfél meghal, az eljárást meg kell szüntetni.

A bontóokok az 50 tagállamban rendkívül változatosak. Forrásuk az angol szokásjog, de körük jelentősen bővült.

Tulajdonképpen csak három olyan bontóokot lehet kiemelni, amely mindegyik államban érvényesíthető. Ezek: a hűtlenség, a durva bánásmód és az elhagyás. Gyakorlatilag durva magatartás címen bontják fel a legtöbb házasságot. A különböző államokban ismert bontóokok összesen 35 csoportba sorolhatók. Ezek közül érdekesebbek a közmegvetés, a vad vérmérséklet, a csavargó természet, a káros szenvedélyek, a feleség a házasság megkötésekor harmadik személytől teherben volt, amiről férje a házasság megkötésekor nem tudott, bűncselekmény elkövetése a házasságkötés előtt, ha arról a másik fél nem tudott, nemibetegség, az, hogy ha valamelyik házasfél olyan vallási szekta tagja lesz, amely a nemi érintkezést tiltja, ha valamelyik házasfél megszökik az igazságszolgáltatás elől, végül, ha a feleség prostituált volt a házasságkötés előtt, feltéve, hogy erről a férj nem tudott. A többi vagy a polgári házassági törvényekben ismert, vagy olyan konkretizált cselekmény, amely valamelyik ismert bontóok fogalmához tartozik.

A bontás ellen tiltakozó házasfél számára a védekezéshez szükséges tudnivalókat közli a kézikönyv. Ennek során mondja el, hogy míg azelőtt általában csak akkor lehetett a házasságot felbontani, ha csak az egyik házasfél volt vétkesnek tekinthető, a modern jogfelfogás azonban lassankint utat tör annak az elvnek az érvényesítéséhez, hogy fel lehessen bontani a házasságot akkor is, ha a bontásra mindkét fél okot szolgáltatott. Több tagállamban már meg is valósult ez az elv. Egyébként jellemző a jogi formalizmusra az, amit a szerzők ezzel kapcsolatban indokolásként mondanak. Ugyanis nem abból indulnak ki, hogy mindkét házasfél vétkessége esetén sincs esetleg értelme és főként nincs etikai alapja, a házasság fenntartásának, hanem abból, hogy a kétoldalú vétkesség esetén nem lehetett egyik fél sem alperes, illetőleg felperes, most azonban elhárul ez a perjogi akadály, mivel ma a házassági pert nem percselekménynek, hanem családi aktusnak tekintik.

A védekezésben célszerűen alkalmazható szempontok: a panaszt tevő fél felelős azért a magatartásért, amelyet a másik fél elkövetett, a megbocsátás, a bontóok elkövetéséhez a másik fél hallgatólagos beleegyezése s végül, hogy a másik fél is elkövetett vétkességet jelentő cselekményeket, tehát a kompenzáció. Actio publica-nak tekinthető viszont a megemlített egyik szempont érvényesítése, t. i. az, hogy nem lehet a házasságot felbontani, ha a felek megállapodtak valamilyen vétkes cselekmény színlelésében. Ez mutatja a tagadó állásfoglalást a házasság felbontására vonatkozó megegyezéssel szemben.

Tekintettel arra, hogy egy szövetséges állam jogrendjéről van szó, önálló jelentőséget nyer a bírói hatáskör és illetékesség kérdése. Az illetékesség alapja rendszerint az állandó lakhely. Az államok többségében a bontóper lefolytatásának nem előfeltétele, hogy a házastársak abban az államban indítsák meg a pert, ahol házasságot kötöttek, vagy amelyben éltek azután. A legtöbb állam azonban megkívánja, hogy a bontókeresetet benyújtó félnek bizonyos időtartamú helybenlakása legyen.

A nőtartásnak két formáját ismerik az Egyesült Államokban: az ideiglenes és a végleges nőtartást. A házassági kötelék fennállása alatt is lehet ugyanis nőtartást kérni, ha a férj a feleség eltartásáról ténylegesen nem gondoskodik. A végleges nőtartási kötelezettség nem automatikusan áll be, hanem csak a bírói ítéletből következik.

A bíróságok ítéletei a megváltozott körülmények hatása alatt megváltoztathatók. A végleges nőtartásdíjat megállapító határozat helyett is új, az újabb körülményeknek megfelelő határozatot lehet kérni.

A gyermekek tartásának és elhelyezésének kérdése a bíróságok hatáskörébe tartozik. Az elhelyezés kérdésében az a döntő, hogy a gyermeknek, illetőleg gyermekeknek melyik szülőnél van kedvezőbb helyzetük, megfelelőbb nevelésük biztosítva. A kézikönyv megjegyzi, hogy az esetek többségében ez az anyánál található meg, de nincs kizárva az sem, hogy a bíróság az apát jogosítja fel a házasságból származott gyermek, vagy gyermekek gondviselésére.

A gyermektartásdíj megállapításánál a bíróság sokkal nagyobb körültekintéssel jár el, mint a nőtartásnál. A gyermektartásdíj fizetésére az apa akkor is köteles, ha a gyermek anyja újból férjhezmegy.

A gyermek ügyeinek intézésénél a gyermeket is meg kell hallgatni, de nyilatkozata nem lehet döntő a bíróság ítélete szempontjából.

Érdekes annak megemlítése, hogy a gyermek elhelyezését és tartását megállapító bíróság biztosítékot kérhet az anyától arra vonatkozóan, hogy határozatát más állam bíróságánál nem kívánja megváltoztatni.

Nagy problémát jelent a jelenlegi lakóhelyváltoztatásoknál, sőt államok közötti vándorlásnál, hogy valamelyik állam bíróságának határozata az újabb lakóhely államában helytállónak bizonyul-e. Az egyes államok bíróságainak csak az illető állam területén van kizárólagos hatásköre. Az áttelepülések azután a kérdések egész sorát vetik fel, ami arra kell, hogy indítsa a szövetséges államokat, hogy egységes jogszabályi rendezésre törekedjenek az alapvető kérdésekben.

Az egyes államok között jelentős különbségek vannak a házasság felbontására vonatkozó jogszabályokat illetően. Ez sok esetben arra vezet, hogy valamelyik állam polgárai csak azért teszik át lakóhelyüket egy másik állam területére, hogy annak enyhébb, számukra kedvezőbb házassági jogát használhassák fel. A probléma különösen akkor éles, ha egy ilyen államban történt házasság felbontása után visszatérnek eredeti lakóhelyükre.

Ez készteti a szerzőket arra, hogy a joghatály kérdésével részletesebben foglalkozzanak. A kérdések során a következőket állapítják meg:

Bármelyik állam területén kimondott bontás köteléki szempontból joghatályos minden más tagállam területén, feltéve, hogy a bíróság hatáskörében járt el. Ezért, ha a felek valamelyik államban már felbontották házasságukat, más állam területén újabb bontópert nem tehetnek folyamatba. Ugyancsak minden állam területén joghatályos valamelyik állam hatáskörében eljárt bíróságnak olyan ítélete, amely a bontókeresetet elutasítja. Ha azonban az egyik állam területén történt a bontás és ott a bíróság nem döntött a tartásdíj kérdésében, a feleségnek módjában áll újabb lakóhelyének bíróságától kérni a nőtartásdíj megállapítását.

Ahhoz, hogy valamely állam bíróságának a házasság felbontására vonatkozó ítélete hatályos legyen, a feleknek gondoskodniuk kell a bírói ítélet nyilvánosságra hozatáról. Ellenkező esetben a házasság felbontását érvénytelennek kell tekinteni.

Az a körülmény, hogy valamelyik államban elfogadták egy másik állam hatáskörében eljárt bírósági ítéletet a kötelék és a tartásdíjak tekintetében, nem jelenti egyben az ítélet minden vonatkozásban való elfogadását is.

Érdemes a kérdéscsoportból kiemelni az indiánok külön jogára vonatkozó néhány rendelkezést.

Az indiánok egyes szokásainak elismerése ma is fennáll, feltéve, hogy az illető állam joga kifejezetten nem helyezte hatályon kívül ennek érvényesülését. Feltétel az is, hogy az indiánok válása tekintetében engedélyezett sajátos joggal csak azok élhetnek, akik törzsi közösségben vannak. Ha a törzsi közösséget elhagyják, ilyenfajta indián privilégiumokról le kell mondaniuk és rájuk ugyanazon jogszabályok válnak érvényessé, mint az illető állam többi polgárára.

A tartásra vonatkozó határozatok valamely másik tagállam területén csak akkor hajthatók végre, ha az illető állam errevonatkozóan külön határozatot hoz. Helye van azonban annak, hogy ha a háházasságot egy másik állam bírósága bontotta fel, az újabb lakóhely állama külön határozzon a nőtartás tekintetében, feltéve, hogy a válást kimondó állam elismeri a nőtartásdíjnak külön határozattal való megállapítását.

A tartásdíjnak jelzálog útján való biztosítása más állam területén csak az ingatlan fekvése szerinti állam bíróságának külön határozatával érhető el.

Ismernünk kell azt az általános alkotmányi alapelvet, hogy valamely állam bírósága által hozott ítéletek általában más állam területén is joghatályosak. Ez az alapelv érvényesítendő minden ilyen jellegű probléma megoldásának kiindulópontjában. A szövetségi rendszerre való tekintettel azonban különös jelentőséggel bír a kihirdetés, a bírói határozatok nyilvánosságra hozatala, melynek érdekében mind a bíróságoknak, mind pedig a feleknek mindent meg kell tenniök. A hatályosság tekintetében a kivételek eléggé szűk korlátok közé vannak szorítva és rendszerint viszonossági alapokra vezethetők vissza, tehát egyes államok közötti viszonyban állnak meg ilyen kivételek.

Szokás a bírói ítéletekben olyan záradékot is alkalmazni, amely szerint a házasfelek bizonyos ideig nem köthetnek újabb házasságot. Az ilyen tiltó rendelkezés tekintetében is érvényesül a viszonosság az egyes tagállamok között, tehát az egyik állam bíróságának tiltó rendelkezése a másik állam területén is érvényes.

Az Egyesült Államok joga általában elismeri a külföldön történt bontást is. Atekintetben, hogy az a külföldi bírói határozat is elismerést nyer-e, amely az Egyesült Államokban nem ismert bontóokon alapszik, nem egyértelmű a válasz. Etekintetben is elsősorban a viszonosság a döntő szempont.

Komoly problémát jelentett a megállapított tartásdíjak végrehajtása abban az esetben, ha a tartásra kötelezett másik államba tette át lakóhelyét. Ez a lehetőség a tartástól szabadulni kívánó, rosszhiszemű férjeket visszaélésre késztette. Hiába volt tehát jogerős bí-

rói határozat, amely a tartásdíjat megállapította, mert sok állam nem ismerte el a végrehajtás intézményét ilyen esetekre. Ezen a problémán igyekszik segíteni az a jogszabály, amely a kölcsönös jogsegélyt kimondja. Ez a jogszabály azonban csak azokban az államokban érvényesíthető, amelyek önként elfogadták magukra nézve. Ilyen viszonosság esetén a feleség saját lakóhelyének államában terjesztheti elő végrehajtás iránti kérelmét és azt a másik állam területén végrehajtják.

A bontást kimondó bírói határozat nem szükségképpen rendezi a házasfelek vagyonjogi viszonyait. Ha külön rendelkezés nincs, akkor a közös bérleti viszony továbbra is fennmarad. Egyébként a házasfelek egymás között szabadon köthetnek vagyonjogi vonatkozású megállapodásokat, azokat azonban a bírósághoz jóváhagyás végett be kell mutatniok. Azokban a kérdésekben, amelyeket illetően a házasfelek között megállapodás nem történt, a bíróság határozatát kell kikérni.

Ugyancsak a bíróság jóváhagyása alá tartoznak mindazok a megállapodások, amelyeket a szülők gyermekeik tartása, elhelyezése, nevelése és vagyonjogi kérdéseit illetően kötöttek.

A kézikönyv külön fejezetet szentel az adójoggal kapcsolatos kérdéseknek, így pl. annak, hogy a tartásként megállapított összeg mennyiben esik adó alá és azt a férj milyen mértékben háríthatja át a kedvezményezett feleségre.

A tartás iránti kötelezettségtől a férj, illetőleg apa csőd esetén sem mentesül.

A kérdéskomplexum két záró fejezete a bontástól független és a házasság megszűnésének másik két módjával: a semmisséggel, illetőleg a különválasztással foglalkozik.

A házasság semmisségét kimondó bírói határozat egészen más jellegű, mint a bontás, mert ilyenkor úgy kell a következtetéseket levonni és a következményeket alkalmazni, mintha a házasság egyáltalában létre sem jött volna. Ennek következtében nem merül fel a tartásdíj kérdése, amelynek alapján a házassági kötelék lett volna. Megoszlanak az egyes államok jogszabályai atekintetben, hogy a semmisnek tekintendő házasságból született gyermeket törvényesnek kell-e tekinteni, vagy sem. A legtöbb államban alkalmazzák a gyermekek javát szolgáló kedvezményt és a gyermeket, illetőleg gyermekeket attól függetlenül, hogy házasságból született gyermekeknek tekintik, hogy a szülők házasságát semmissé nyilvánították.

Különbözik a házasság semmisségének megállapítása a bontóper-tól atekintetben is, hogy a per folytatását az egyik házasfél halála sem akadályozza.

Megoszlanak az egyes államok jogrendszerei abban a kérdésben is, hogy ismerik-e a különválasztás (ágytól és asztaltól való elválasztás) intézményét. Amelyik államban ez az intézmény ismert, gyakorlatilag is élő. Az ilyen különválasztást olyan „részleges válás"-nak tekintik, amelynek eredményeként a házastársak külön élnek, de a férjnek a család ellátására vonatkozó kötelezettsége továbbra is fennáll. Természetesen a különválasztott házasfelek nem köthetnek újabb házasságot.

A kézikönyvnek két függeléke is van. Mindkettő az eredetileg kikötött gyakorlati használat célját szolgálja.

Az egyik függelék a jogi definíciókat adja meg s ezáltal lehetővé teszi, hogy a nem jogász olvasók megértsék a jogi anyagot ismertető műben egyébként mellőzhetetlen jogi szakkifejezéseket. Ez a segédlet lényegében ugyanazt a szerepet tölti be, mint egy széles tömegeknek készült szépirodalmi műnek az idegen szavakra, történeti és földrajzi fogalmakra adott magyarázatai. De segítséget jelentenek a külföldi jogászolvasó számára is azáltal, hogy egyes sajátos jogi fogalmakat egyszerűen és röviden magyarázznak meg.

A másik segédlet az 50 tagállam válási jogának döntő kérdéseiről, alapelveiről készült rövid kivonat.

*

Frederic M. Kal és Harry A. Frumess gyakorló ügyvédek. Érthető, hogy nagy tapasztalataikat hasznosítva erősen gyakorlati jellegű kézikönyvet kívánnak a közönség kezébe adni. Ezért nem mentes a könyv — bár elég ízlésesen mértéktartó — üzleti szempontoktól. A jogász szerepének hangsúlyozása mellett bár, mint írók adnak gyakorlati tanácsokat, elmondják, hogy a válópert nem lehet „do-it-yourself" — „csináld magad" — alapon elintézni, hanem ügyvédhez kell fordulni. A kiadó is ismeri az üzleti szempontokat és azokat a kérdéseket emeli ki a külön előszóban, amelyek a könyvet „olvasmányossá", ha tetszik még izgalmassá is teszik.

A kézikönyv a gyakorlati céloknak alárendelten még arról is megfeledkezik, hogy tartalommutatót adjon. Pontosan méretezett, jó helykihasználó, mindenképpen praktikus könyv.

A kérdések és feleletek mégis indiszkrétek. Akarva-nemakarva jó betekintést adnak jogintézményein keresztül az egész amerikai életformára. „Az állam minden házassági bontóperben szerepel"** — mondják bevezetőjükben a szerzők — minthogy a házasság fenntartása a célja". Ugyanakkor köztudomású és az UNESCO statisztikában is feltárt az a tény, hogy az USA vezet világviszonylatban a bontóperek magas arányszámában, abszolút és relatív számokban egyaránt.

Érdekes, hogy a szerzők hivatkoznak arra, hogy az USA házasságjogi intézményeinek jogforrása az angol jog, akkor, amikor rendkívül sok vonásban tér el attól és messzire haladt a konzervatív angol jogtól elszakadt modernizáló törekvésekben. Szentimentálisnak ható megállapítás az is, mely azt fejezi ki, hogy az Egyesült Államokban a bíróságokra csak a házasság felbontásának feladata hárul (értve ezen természetesen a mellékkérdések: tartásdíj, stb., rendezését is), míg a házasságok összekovácsolása körül különböző jótékonysági intézmények tevékenykednek, mint mondják „egyre hatásosabb eszközökkel". Jellemző néhány sajátos, az amerikai életformából adódó bontóok is. Ilyenek a „vad vérmérséklet", „csavargó természet", „olyan vallási szekta tagsága amely a közösülést tiltja", „a feleség prostitúciója". Jellemző a szerződési szabadság túlzott figyelembe vétele, amelynek

** im. XII. old.

közvetlen jelei és vetületei is mutatkoznak. Ilyenek a kompenzációk: az olyan felfogás, hogy nem lehet a házasságot felbontani, ha mindkét fél hibás, vagy hogy a bontás ellen hathatós védekezés annak bizonyítása, hogy a másik fél hallgatólagos beleegyezésével követte el a vétkes cselekményt. Különösen jellemző végül az adózási kérdéseknek a házasság problemtikájával: a bontással, a nő- és a gyermektartással, az összehasonlító jogi rendelkezésekkel stb. egy szinten való tárgyalása.

Mindent összevetve: a kézikönyv megérdemli a figyelmet, érdeklődést és ezért az ismertetést is. Praktikussága mellett megismerhetők az USA házasságjogi alapelvei, mégpedig a gyakorlattal való összefüggésükben.

Kakuszi Mária

Új könyvek

Szabó, Imre: Szocialiszticseszkoe pravo. Red. V. A. Tumanov. Moszkva, Izdatel'sztvo „Progreszsz", 1964. 395 p.

Kriminalisztikai tanulmányok. 3. (Szerk. Gödöny József.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 355 p. /Országos Kriminalisztikai Intézet./ [Bibliogr. 248—249. p.]

Bratusz, Sz[ergej] N[ikitics]: A szovjet polgári jog tárgya és rendszere. (Predmet i szisztema szovetszkogo grazsdanszkogo prava. Ford. Décsi Gyula.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 206 p.

Varga István: Az újabb magyar pénztörténet és egyes elméleti tanulságai. (Sajtó alá rend. és előszó Schmidt Ádám.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 217 p. [Bibliogr. 211—216. p.]

A budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának actái. 6. köt. 1. füz. Szerk. a Kar Tudományos és Módszertani Bizottsága. Bp. Tankönyvkiadó, 1964. 227 p. [Bibliogr. 41—46. p.]

Kilényi Géza: Az ügyész jogköre az államigazgatási eljárásban.

Ekler Dezső: A munkajogi anyagi felelősség egyes gyakorlati kérdései. (Közzéteszi a Legfőbb Ügyészség személyzeti főosztálya.) Hivatali használatra! [Bp.] Közgazd. Kiadó, [1964.] 59 p. /Ügyészi kiskönyvtár 17./

Kiss János: A nemzetközi térségek jogállása. Bp. KÖZDOK, 1964. 104 p.

Munkajogi tudnivalók a művelődési otthonok részére. (Lezárva 1963. dec. 31. Összeáll. és szerk. Ferencz Győző.) Bp. Állami ny. 1964. 95 p. /Művelődésügyi Minisztérium Közművelődési Főosztályának hivatalos kiadványa./

Jogszabálymutató a hatályos munkaügyi vonatkozású rendelkezésekről. /Lezárva: 1964. szept. 15./ (Összeáll. Molnár Dániel.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 371 p.

Az államigazgatási eljárás általános szabályai. (Összeáll. Fonyó Gyula—Varga József. Lezárva: 1964 júl. 31-én.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 254 p.

Kovacsics József: Az államigazgatási munka hatékonyságának elemzésére vonatkozó ténykutatások a Székesfehérvári Városi Tanácsnál. Közzéteszi a Székesfehérvári Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. [Bp.] Franklin ny. 1964. 26 p.

Kőszegi László: A területi tervezés főbb elvi és módszertani kérdései. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 398 p.

Nagy Károly: Az állam időelőtti elismerése és a beavatkozás a nemzetközi jogban. Szeged, [Szegedi ny.] 1964. 32 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 11. Fasc. 5./

Tóth Árpád: A kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. tc. létrejöttének előzményei 1868-tól a századfordulóig. Szeged, Szegedi ny. 1964. 32 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 11. Fasc. 6./

Horváth Róbert: Berzeviczy Gergely közgazdasági és népességi tanai. Szeged, Szegedi ny. 1964. 32 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 11. Fasc. 7./

Bólya Lajos: A biztosító és kényszerítő intézkedések rendszere a büntető eljárásban. Szeged, Szegedi ny. 1964. 62 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta juridica et politica. Tom. 11. Fasc. 8/

Pólay Elemér: Az eladói kellékszavatosság a preklasszikus római jogban. Szeged, Szegedi ny. 1964. 75 p. /Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Tom. 11. Fasc. 9./

Állam- és jogelmélet

Hägerstörm, Axel: Inquiries into the nature of law and morals. [Vizsgálódások a jog és az erkölcs természetéről.] Ed. by Karl Olivecrona. Transl. by C. D. Broad. Stockholm, Almquist — Wiksell, 1953. XXXII, 377 p. [Bibliogr. 367—374. p.]

PEK Római jogi tanszék 14—1894

Hägerstörm svéd jogtudós alapvető jogfilozófiai nézeteinek összefoglalását tartalmazza e kötet, amely Karl Olivecrona szerkesztésében került kiadásra. A mű elsősorban az állam- és jogelmélet kérdéseivel tudományos szinten foglalkozók számára készült. Az alábbi főbb problémakörökre oszlik: „Akaratnyilvánítás-e a tételes jog?" cím alatt az akarat determinizmusának kérdésével, a kollektív vagy általános akarat elméleti problémáival, az akaratelméletnek a régi jogra, valamint a mai bírói jogalkalmazásra történő alkalmazása nehézségeinek kérdéseivel foglalkozik. A második fejezet a jogfogalom kérdésével, a harmadik Kelsen állam- és jogfilozófiájával foglalkozik. Ez utóbbi fejezeten belül igen részletesen vizsgálja Kelsen alapvető elméleti tételeit: általános államtanát, a pozitív jogra, szuverenitásra vonatkozó stb. elméleteit. A következő fejezetben az akaratnyilvánításnak a magánjog szférájában való érvényesülésével, illetőleg fogalmi kérdéseivel foglalkozik.

Bodenheimer, Edgar: Jurisprudence. The philosophy and method of the law. [A jog filo-

zófiája és módszere.]
Cambridge Mass., Harvard Univ. Press, 1962. XIV, 402 p.
PEK Jogelméleti tanszék 7—3260

A szerző az 1940-ben megjelent „Jurisprudence"-ben közölt anyagot vette át és fejlesztette tovább. Az első és második rész beosztása azonos a régi mű rendszerével. Az első rész 9 fejezete a jogfilozófia történetét adja az egyes irányzatok elemzésével. A második fejezet 5 részben „A jog természete és funkciói" cím alatt a jog szükségességének kérdésével, a jog és más társadalmi jelenségek különbségének és a jog társadalmi szerepének kérdésével foglalkozik. A harmadik fejezet a jog forrásainak és technikájának teljesen új, modern feldolgozását adja, főként a jogforrások tartalmi kérdéseinek vizsgálata tekintetében. Itt foglalkozik a szerző a jog formális forrásainak (törvénykezés, konszenzuális szerződések, precedensek) és a jog tartalmi forrásainak kérdéseivel. Ez utóbbi problémakörön belül felveti az igazságosság, a mérlegelés, a méltányosság, az állami politika, az erkölcsi meggyőzés és a szokásjog kérdéseit, mint amelyek a jognak tartalmilag forrásait képezhetik. A továbbiakban „Jog és tudományos módszer" cím alatt a jogtudomány módszereinek (fogalomalkotás, logikai módszer, értékítéletek) kérdését taglalja. Az utolsó részben „A jogi eljárás technikája" cím alatt tulajdonképpen jogértelmezési és a döntéssel kapcsolatos egyéb eljárási kérdésekkel foglalkozik.

Államjog. Alkotmányjog

[Týulpanov] Tyulpanov, Sz. I.: Ékonomicseszkie i politicseszkie problemü novüh szuverennüh goszudarsztv. [Az új szuverén államok gazdasági és politikai problémái.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universzitet, 1964. 168 p.

A monográfia két fő részből áll. Az első rész összegezi az imperialista gyarmati rendszer felbomlásának gazdasági következményeit. Különös figyelmet fordít arra a kérdésre, hogy miképpen helyezkednek el az új független államok a világgazdálkodás rendszerében. Elemzi a szocialista világrendszer hatását az új szuverén államoknak iparosításukért és gyarmati rendszerű gazdálkodásuk megváltoztatásáért folytatott küzdelmére. Vizsgálja az országok gazdasági fejlődésének távlatait is. A könyv második része az új független államok semlegességének kérdéseivel foglalkozik. Elemzi a fejlődésben levő államok semlegességének gazdasági, politikai, nemzeti és osztály-alapjait. Vizsgálja az új államok politikájának nemzetközi jogi vonatkozásait és figyelmet fordít általános politikai irányzatuk és a nemzeti felszabadító mozgalom, valamint a forradalmi fejlődés közötti összefüggésekre.

Latüsev, I[gor] A[lekszandrovics]: Konsztitucionnüj voprosz v poszlevoennoj Japonii. [Az alkotmány kérdése a háború utáni Japánban.] Moszkva, Izd. Voszt. Lit. 1959. 228, [2] p.
PEK Államjogi tanszék 3—3575

Azokat a politikai mozgalmakat vizsgálja, amelyek a háború utáni Japánban az alkotmány megteremtéséért folytak. A fejezetek címei: 1. A háború utáni alkotmányreform (1946—1947) — a japán államforma demokratizálásáért küzdő progresszív erők harcának eredménye; 2. Az 1947-es alkotmány tartalma és alapvető vonásai; 3. Az alkotmányos gyakorlat az amerikai megszállás idején; 4. Az alkotmány kérdése a San Francisco-i különbéke-szerződés megkötése után.

Dicey, A[lbert] V[enn]: Introduction to the study of the law of the constitution. [Bevezetés az alkotmányjogba.] With intr. by E. C. S. Wade.
London, Macmillan, 1964. CXCVIII, [2], 535 p.
PEK Jogelméleti tanszék 7—3267

A mű tizedik kiadása. E. C. S. Wade cambridge-i egyetemi tanár monográfiának beillő bevezetéssel látta el Dicey klasszikussá vált alkotmányjogi könyvét. A bevezetésben a Dicey által vizsgált alkotmányos alapelveket elemzi. (A parlament szuverenitása, a „Rule of Law", az alkotmányos előírások stb.). A könyv függelékében megtaláljuk P. M. Gaudement-nak a a Nancy-i egyetem professzorának tanulmányát „A közigazgatási jog Franciaországban" címmel, valamint Diceynek „A közigazgatási jog fejlődése Angliában" című tanulmányát is. A kötet végén a témára vonatkozó rövid bibliográfiát találunk a modern szerzők tanulmányairól, majd a törvények és esetek mutatója, valamint általános index zárja a kötetet.

Röder, Karl Heinz: SDP und Bonner Staat. [A Szociáldemokrata Párt és a bonni állam.] Eine Auseinandersetzung mit den Staatsauffassungen rechter SDP-Führer.
(Berlin), Staatsverlag, [1964.] 203, [4] p.
PEK Államjogi tanszék 3—3502

Elméleti és gyakorlati politikai szempontból vizsgálja a jobboldali szociáldemokraták nézeteit a munkásosztály, az állam, a társadalom és a nemzet megítélésével kapcsolatban. Külön fejezetben vizsgálja a szerző, hogyan rendelik alá „saját" államelméletüket a klerikális államelméletnek és azt: hogyan próbálják a nyugatnémet monopolista diktatúrát a „jogállam" tulajdonságaival felruházni, elfogadtatása, népszerűsítése érdekében.

Kurland, Philip B.: Religion and the law. [A vallás és a jog.] Of church and state the Supreme Court.
Chicago, Aldine, 1962. 127 p.
PEK Jogelméleti tanszék 7—3272

A szerző a chicagói egyetem államjogi professzora. A mű az Egyesült Államok Legfelső Bíróságának az állam és egyház hatásköre közötti határvonal megvonására irányuló erőfeszítéseit tárgyalja. Kimutatja, hogy az amerikai alkotmányjog nem ad egyértelmű választ az e körben felmerülő vitás kérdések megoldására.

Államigazgatási jog

Höhn, Ernst: Gewohnheitsrecht im Verwaltungsrecht. [Szokásjog a közigazgatási jogban.]
Bern, Stampfli, 1960. XIV, 97 p. /Abhandlungen zum schweizerischen Recht, Neue Folge 340./ [Bibliogr. X—XIII. p.]
PEK Államigazgatás jogi tanszék J 12222/4.

Az első részben a problémával kapcsolatos legfontosabb fogalmakkal, valamint a jogalkotás és a szokásjog elhatárolásával, illetőleg érvényesülési területe határainak megvonásával foglalkozik. Vizsgálja, melyek azok a területek, amelyek törvényi szabályozást igényelnek a svájci alkotmány szerint, és

melyek azok a törvényi formától mentes területek, ahol a szokásjog érvényesülésére nyílik lehetőség. Ezzel kapcsolatban vizsgálja a törvényhozás hézagmentességének és a törvény hézagának kérdéseit, felsorolja a hézagok lehetséges fajtáit, és vizsgálja a hézagok kitöltésének lehetőségeit. Több fejezeten keresztül vizsgálja a szokásjog érvényesülésének problémáit. Külön fejezetben foglalkozik a szokásjog fogalmával, lényeges és nem lényeges kritériumaival, a szokásjog és a bírói jog, a szokásjog és az általános jogelvek összefüggéseinek kérdéseivel. A könyv második fő része, a Különös rész, többek között a szokásjog kisegítő és törvénypótló, valamint korlátozó jellegének kérdésével, valamint a szokásjognak, mint jogforrásnak kérdésével foglalkozik.

Friedmann, W[olfgang] Gaston—*Benjafield,* D. G.: Principles of Australian administrative law. [Ausztrália közigazgatási jogának alapelvei.] 2. ed. Sidney—Melbourne—Brisbane, The Law Book. 1962. XXIII. 263 p.

PEK Államigazgatási jogi tanszék J37659/4

Összefoglaló elméleti munka Ausztrália közigazgatási jogáról. Szerzők sorra veszik az ausztráliai közigazgatási jog legfontosabb intézményeit, vizsgálják az angol és az ausztráliai alkotmányjog közötti különbségeket. Külön fejezetben vizsgálják az állam társadalmi funkcióinak változásával kapcsolatban a közigazgatási jogot, a „közhatalom" elméleti kérdéseit, és ezzel összefüggésben a törvényes felelősség problémáit. Az utolsó fejezet az „igazgatási igazságszolgáltatás" problémáit taglalja.

Polgári jog

Kolganov, M[ihail] V[aszil'evics]: Szobsztvennoszt' v period perehoda k kommunizmu. [A tulajdon a kommunizmusba való átmenet időszakában.] Moszkva, Ékonomizdat, 1963. 114, [2] p. /Insztitut Ékonomiki Akademii Nauk SzSzSzR./

PEK Államjogi tanszék 3—3513

A könyv a politikai gazdaságtan, az államjog és a tulajdonjog kérdéseivel foglalkozók érdeklődésére tarthat számot. Az alábbi fő fejezetekre oszlik: 1. A tulajdon néhány általános kérdése; 2. A szocialista tulajdon alapvető vonásai; 3. A szocialista tulajdonnak a kommunizmusba való átnövéséről. Ez utóbbi fejezeten belül a szerző vizsgálja a szocialista tulajdon két formája közeledésének és az egységes kommunista tulajdon létrehozásának termelési eszközeit; a felépült kommunista társadalom tulajdonviszonyait; a kommunista tulajdon jellemző vonásait; a társadalmi termelésirányítás formáinak változását az átmenet időszakában, valamint a természeti kincsek ésszerű felhasználásának kérdéseit.

Munkajog

Szmirnov, O[leg] V[ladimirovics]: Priroda i szuscsnoszt' prava na trud v SzSzSzR. [A munkához való jog természete és lényege a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. Jurid. Lit. 1964. 209 p.

PEK Polgári jog I. tanszék 9—2825.

Az első fejezet a munkához való jog problémakörével kapcsolatos általános elméleti fejtegetéseket tartalmazza, (a munkához való jog fogalma, tartalma, tárgya, alanyai, a munkához való jog, mint annyi jog a Szovjetunióban). A második fejezet „Jog a szakképzett munkához" cím alatt a szakképzettségnek megfelelő munkavégzéssel, valamint ezzel összefüggésben a művelődéshez és a szakmai képzéshez való joggal és a tanulói szerződéssel foglalkozik. A harmadik fejezetben a mű a munkához való jog elméleti és gyakorlati problémáival, míg a negyedik fejezetben a munkához való jog érvényesülésének gazdasági és jogi biztosítékaival, a biztosítékok általános elméletével (a biztosítékok fogalma, osztályozása), valamint a szakszervezeteknek e joggal kapcsolatos szerepével foglalkozik.

Családjog

Lehmann, Heinrich: Deutsches Familienrecht. [Német családjog.] 3. verm. verb. Aufl. Berlin, Gruyter, 1960. XI, 305 p. /Lehrbücher und Grundrisse der Rechtswissenschaft 4./

PEK Polgári jog II. tanszék 13—2859

Elsősorban a jogi tanulmányokat folytatók számára készült mű a hatályos német családi jog szövegét és magyarázatát közli.

Müller-Freienfels, Wolfram: Ehe und Recht. [Házasság és jog.] Tübingen, Mohr, 1962. XVI, 362 p.

PEK Polgári jog II. tanszék 13—2795

A szerző a mai polgári házassággal kapcsolatos szociológiai és jogi kérdések egész sorát veti fel és a polgári felfogás egy modernebb változatának keretein belül, keresi a problémák megoldásának lehetőségeit. A bevezető részben a házassággal, mint a nemek jogilag elismert közösségével, valamint az ezen elismeréssel együttjáró jogkövetkezmények kérdéseivel foglalkozik. A továbbiakban történelmi áttekintést nyújt a szerző a házasság intézményének szabályozásáról. A harmadik fejezetben a házasságot, mint jogintézményt és mint társadalmi intézményt vizsgálja, és a mai házassági jogot a társadalmi etikával és a társadalmi valósággal való összefüggéseiben, illetőleg ellentmondásosságában vázolja. Az ötödik részben a mai házassági jog legfontosabb intézményeit és legfontosabb elvi kérdéseit fejtegeti (a kihirdetés; az érvénytelen és a semmis házasság; a házassági akadályok; a házasság felbonthatatlanságának vallásos elve; a feldúltság és a vétkesség elve; a válás feltételei és következményei, valamint a házassági eljárás kérdései). Az utolsó részben a házassággal kapcsolatos szabályozás (a megromlott házasságok therápiájának) kérdéseivel foglalkozik. Ezen belül és e szempontból vizsgálja a bírósági tárgyalásban rejlő lehetőségek, a „családi bíróság" a „békéltető eljárás" és „házassági tanácsadás" szerepét valamint „az időtényezőt", amely objektíve ilyen esetekben szintén segítséget nyújthat. E fejezet egyébként a „Lehetőségek és szükségszerűségek" cimet viseli. címében is jelezve, hogy itt jórészt a kérdés megoldásának gyakorlati kérdéseit tárgyalja.

James, T[homas] E[gbert]: Child law. [Gyermekjog.] With a chapter on conflict of laws by

Gareth Jones. London, Sweet-Maxwell, 1962. XXXV. 202 p. [Bibliogr. XXXI—XXXV. p.]
PEK Polgári jog II. tanszék 13—2858

A gyermek társadalmi-jogi védelmével kapcsolatos fontosabb kérdéseket (közigazgatási, polgári jogi és büntetőjogi intézmények) tárgyalja. Három fejezetben foglalkozik a törvényes és törvénytelen gyermek megkülönböztetésének — alapvetően burzsoá nézőpontból történő — vizsgálatával, valamint az örekbefogadással. Külön fejezetben taglalja a gyermek felügyeletének, tulajdoni jogosultságainak, kötelmei védelmének kérdéseit. Két fejezet a fiatalkorúak bűnözésének okait vizsgálja, és a büntető ítélkezési gyakorlat számára általános és speciális megfontolásokat vázol.

Büntetőjog
Bűnügyi tudományok

Feldbrugge, F. J.: Soviet criminal law. General part. [Szovjet büntetőjog. Általános rész.] Status juris: 1 January 1964.
Leyden, Sythoff, 1964. 291 p. /Law in Eastern Europe. 9. No./ [Bibliogr. passim.]
OK. 363 415:9

A szerző az 1958-as Alapelvek és az Oroszországi Szövetséges Szocialista Köztársaság 1960. évi büntetőtörvénykönyvére támaszkodva, jogösszehasonlító módszerrel értékeli a szovjet büntetőjogi rendszert.

Nemzetközi jog

Bishop, William W[arner]: International law. Cases and materials. [Nemzetközi jog. Esetek és anyagok.] 2. ed.
Boston—Toronto, Little—Brown, 1962. XLVI, 964 p.
/Law school casebook series./
PEK Nemzetközi jogi tanszék J37658/10

A mű esetgyűjtemény és az esetekkel kapcsolatos vélemények gyűjteménye. Leírja a különböző nemzetközi eseményeket, az esettel kapcsolatosan hozott nemzetközi intézkedéseket, bírósági határozatokat és az adott eset kapcsán felvetődő nemzetközi jogi elvekkel kapcsolatban egyes szerzőket, nyilatkozatokat idéz. Nagy anyagot dolgoz fel, ezt az alábbi kérdések köré csoportosítja: 1. A nemzetközi jog természete, forrásai és alkalmazása; 2. A nemzetközi egyezmények; 3. A nemzetközi közösségek tagjai; 4. A terület; 5. Az állampolgárság; 6. A bíráskodás; 7. Az állami felelősség és a nemzetközi követelések; 8. Erőszak és háború. A kötet függelékében az Egyesült Nemzetek Alapokmányát, a Nemzetközi Bíróság szabályzatát, valamint az Egyesült Államok és az NSZK között folytatott „Barátsági, kereskedelmi és hajózási tárgyalások" anyagát találjuk.

Münch, Ingo von: Das völkerrechtliche Delikt in der modernen Entwicklung der Völkerrechtsgemeinschaft. [A nemzetközi deliktum a nemzetközösségek modern fejlődésének tükrében.]
Frankfurt/Main, Keppler, 1963. 356 p.
[Bibliogr. XXIII—LV. p.]
OK. 392.878

A nemzetközi deliktumok kérdéseinek monografikus feldolgozása mellett a kötet tartalmazza a nemzetközi büntetőjogi kodifikációs törekvések és javaslatok anyagát.

Les projets des Nations Unies pour l'institution d'une Justice Pénale Internationale. [Az ENSZ tervezetei nemzetközi büntetőbíróság létesítésére.] Bilan et perspectives d'avenir. Recueil d'avis. Publ. sous la dir. Jean Graven. Paris, Recueil Sirey, 1964. 406 p. /Revue Internationale de Droit Pénal. 35. année. 1964. No. 1—2./ [Bibliogr. passim.]
OK. A4/7329:1964:1—2

A kötetben számos értékes javaslatot és elgondolást tartalmazó tanulmányt találunk a nemzetközi büntetőkódex és büntetőbíróság létrehozásáról.

Jenks, C. W.: Law, freedom and walfare. [Jog, szabadság és jólét.]
London, Stevens, 1963. XI, 162 p. [Bibliogr. passim.] OK. 379.117

A jelenkori nemzetközi jog feladatairól, az egyetemes békéről, a jólét és szabadság biztosításáról szóló tanulmányok és előadások gyűjteménye.

Nemzetközi magánjog

Durand, Paul M. F.:
Les transports internationaux. [Nemzetközi szállítmányozás.] Mise à jour 1963.
Paris, Sirey, 1963. 99 p.
/Traités Sirey./
[Bibliogr. passim.] OK. 379.393

A kiadvány az 1961-es berni egyezményt közli a nemzetközi vasúti fuvarozásról, valamint személy- és poggyászfuvarozásról, az összes időközi módosításokkal.

Állam- és jogtörténet

Isztorija goszudarsztva i prava zarubezsnüh sztran. 1. tom.
[Az állam és jog története a külföldi országokban.] Red. P. N. Galanza.
Moszkva, Izd. Jurid. Lit. 1963. 599 p.
/Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova./ PEK Jogtörténeti tanszék 8—4300

A jogi egyetemek hallgatói részére készült tankönyv. Az 1949-es kiadáshoz képest anyagában bővült, amennyiben India és Kína államának és jogának fejlődését is vizsgálja. Az első kötet az ősközösségi társadalom felbomlásától a feudalista társadalom felbomlásáig vizsgálja a különböző országok állami és jogi rendjének fejlődését.

Vegyes művek. Gyűjtemények.

Hronologicseszkoe szobranie zakonov Turkmenszkoj SzSzR. Tom 4. [A Turkmén SzSzR törvényeinek... időrendi gyűjteménye.] Asabad, Turkmenszkoe Goszudarsztvennoe Izd. 1963. 928 p. /Juridicseszkaja Komiszszija pri Szovete Minisztrov Turkmenszkoj SzSzR./ ÁJI. 21 085

A gyűjtemény új kötete az 1957—1960 időközben közzétett törvények, törvényerejű rendeletek, kormányrendeletek és határozatok szövegét közli.

Zbornik radova o sztranom i uporednom pravu. Sveska 2. [Külföldi jogra vonatkozó és össze-

hasonlító jogi tanulmányok gyűjteménye.] Beograd, Radisa Timotié, 1963. 241 p. /Institut za Uporedno Pravo./

ÁJI. 21 007

A belgrádi Összehasonlító Jogi Intézet által közreadott gyűjteményes munka most megjelent 2. kötetében 9 tanulmány jelent meg, melyben a szerzők különböző időszerű nemzetközi jogi és nemzetközi magánjogi kérdéseket (a termelő felelőssége az árukért, a nemzetközi szállítási szerződések szabályozása, a munkajog és a munka szabadsága, a szerződési és a deliktuális felelősség egysége és kettőssége, az idegen vagyon helyzete, a meghitelezési elszámolások nemzetközi szabályozása stb.) mutatnak be.

570 voproszov i otvetov po szovetszkomu zakonodatel'sztvu Juridicseszkij szpravocsnik dlja naszelenija. [570 kérdés és felelet a szovjet törvényhozásról.] Kiev, Izd. Akademii Nauk Ukranszkoj SzSzR, 1963. 456 p. /Akademija Nauk Ukranszkoj SzSzR. Szektor Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21 098

Az Ukrán Szövetségi Köztársaság Tudományos Akadémiájának gondozásában megjelent ismeretterjesztő munka a lakosság számára készült tájékoztató a legfontosabb jogi kérdésekről. A kézikönyv a kérdés-felelet alakjában feldolgozott anyagot a következő fejezetekben mutatja be: a lakosság jogi segélye és az állampolgárok jogainak védelme; a nevelésügyi törvényhozás; a munkaügyi törvényhozás; a lakásügyi törvényhozás; a családról szóló törvények; öröklési jog; kolhozjog, földjog, biztosítás; állampolgári felelősség a károkozásért; felelősség az egészség védelméért. A kötetet B. M. Babij szerkesztette.

Danish and Norwegian law [A dán és a norvég jog.] A general survey. Ed. by the Danish Committee on Comparative Law. Copenhagen, Gad, 1963. 251 p.

OK. 391 187

A két jogrendszert összehasonlító tanulmány a történeti áttekintés és az általános közös vonások felvázolása után bizonyos jogágak vonatkozásában is megmutatja az azonosságokat és eltéréseket.

Bauer, Ivan — *Popović,* Slavoljub — *Stefanović,* Milutin: Registar vazecih saveznih propisa objavljenih u Službenom listu SFRJ od 1945 do 31. 12. 1963. [A Szerb Szövetségi Köztársaság Hivatalos Lapjában 1945—1963. XII. 31-ig megjelent fontosabb jogszabályok mutatója.] 7. izd. Zagreb, 1964. 645 p. /Informatorov priručnik za kadrove./ OK. 378.930

A 7. kiadásban megjelent jogszabálymutató jogágak szerinti elrendezésében, igen részletes tárgymutatóval ellátva közli anyagát.

Quadri, Anwar Ahmad: Islamic juridprudence in the modern world. [Mohamedán jogtudomány a modern világban.] /A reflection upon comparative study of the law./ Bombay, Tripathi, 1963. XI, 366 p. [Bibliogr. 323—336. p.]

OK. 379.258

A szerző ügyvédi gyakorlatából vett példákkal mutatja be a modern társadalmi átalakulás következtében felmerült és megoldásra váró problémákat.

E lapszám (XX. új évfolyam 4.) szerzői: *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Gödöllő). — *Dr. Kádár Miklós* egyetemi tanár. — *Dr. Besnyő Károly* a Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsa titkárságának munkatársa. — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Haraszti György* egyetemi tanár. — *Minykovszkij, Henrik* a jogi tudományok kandidátusa (Moszkva). — *Dr. Györgyi Kálmán* egyetemi gyakornok. — *Dr. Kakuszi Mária* az Országgyűlési könyvtár munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.1830 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

P 2r/90
1965 JUN 10

XX. új évfolyam 5. szám Budapest, 1965. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

VAS TIBOR:
A magyar népi demokratikus állam keletkezésének és fejlődésének néhány kérdése 177

FÖLDVÁRI JÓZSEF:
A büntetőjogi gondolkodás alakulása 185

WEISS EMÍLIA:
A polgári jogi semmiség néhány kérdése 193

USTOR ENDRE:
Új fejlemények régi szerződések körül. A Népszövetség idejében kötött többoldalú szerződésekhez való csatlakozás kérdése 202

RAKVÁCS JÓZSEF:
Az élettársak lakáshasználati vitája 207

BELKIN, R. SZ.—ZUJKOV, G, G.:
A bűncselekmények megelőzésének kriminalisztikai eszközei 212

NÉMETI LÁSZLÓ:
Elévülés a termelőszövetkezeti jogban 218

Szemle:

FARAGÓ LÁSZLÓ:
Törvényességi óvás a választottbírósági eljárásban 225

BUDVÁRI RÓBERT:
Adatok az apaság vércsoportvizsgálati kizárásának hatásfokához 226

UJLAKI LÁSZLÓ:
A Magyar Jogász Szövetség VI. küldöttközgyűlése 227

B. M.:
Nemzetközi Termelőszövetkezeti Jogi Konferencia Csehszlovákiában 230

H. A.:
Az európai szocialista államok jogalkotása *(Bolgár Népköztársaság)* 230

СОДЕРЖАНИЕ: *Тибор Ваш:* Некоторые вопросы возникновения и развития венгерского народно-демократического госрдарства. — *Йожеф фелдвари:* Развитие уголовно-правового мышления. — *Эмилия Веисс:* Некоторые вопросы гражданско-цравовой недействительности. — *Эндре Уштор:* Новые моменты вокруг старых договоров. Вопрос о присоединении к многосторонним договорам, заключенным во время Лиги Наций. — *Йожеф Раквач:* Спор сожителей по пользованию жилищной площадью. — *Р. С. Велкин — Г. Г. Эуйков:* Криминалистические средства првдупрождения преступлений. — *Ласло Немети:* Давность в сельскохнзяйственно-кооперативном праве. — *Обзор: Ласло Фараго:* Протест по законности в процессе третейских судов. — *Роберт Будвари:* Данные к коэффициенту исключения по исследованию групп крови отцовства. — *Ласло Уйлаки:* VI. конференция уполномоченныл Венгерской Ассоциации Юристов. — *М. Б.:* Международная конференция по производственно кооперативному праву в Чехословакии. — *А. Х.:* Правотворчество европейских социалистических государств. — (Болгарская Народная Республика).

INHALT: *Tibor Vas:* Einige Fragen der Entstehung und Etwicklung des ungarischen volksdemokratischen Staates. — *József Földvári:* — Die Gestaltung des strafrechtlichen Denkens. — *Emilia Weiss:* Einige Fragen der Nichtigkeit im Zivilrecht. — *Endre Ustor:* Neue Ergebnisse alter Verträge. Die Frage der Anschliessung an zur Zeit des Völkerbundes abgeschlossene multilaterale Verträge. — *József Rakvács:* Aus dem Wohnungsrecht entstandene Streitigkeiten der Lebensgefährten. — *R. S., Belkin—G. G., Zujkov:* Die kriminalistischen Methoden der Vorbeugung von Verbrechen. — *László Németi:* Verjährung im LPG-Recht. — *Rundschau: László Faragó:* Kassationsantrag in Schiedsgerichtsverfahren. — *Róbert Budvári:* Angaben zum Wirkungsgrad der Ausschlissung der Vaterschaft auf Grund Blutgruppenuntersuchungen. — *László Ujlaki:* Die VI. Generalversammlung der Delegierten des Ungarischen Juristenverbandes. — *M. B.:* Internationale Konferenz für LPG-Recht in der Tschechoslowakei. — *A. H.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Staaten. (Bulgarische Volksrepublik).

SOMMAIRE: *Tibor Vas:* Quelques questions de la naissance et de l'évolution de l'Etat démocratique populaire hongrois. — *József Földvári:* La formation de la pensée de droit criminel. — *Emilia Weiss:* Quelques problèmes de la nullité en droit civil. — *Endre Ustor:* Nouvelles suites d'anciennes conventions. La problème de l'adhésion à des conventions multilatérales conclues à l'époque de la Société des Nations. — *József Rakvács:* Litiges des concubins concernant l'usage du logement. — *R. S., Belkin—G. G., Zujkov:* Les moyens criminalistiques de la prévention des infractions. — *László Németi:* La prescription en droit des coopératives de production. — *Revue: László Faragó:* Pourvoi dans l'intérêt de la légalité dans la procédure arbitrale. — *Róbert Budvári:* Quelques données à l'efficacité de l'exclusion de la paternité à la base de l'examen du groupe de sang. — *László Ujlaki:* La VIe assemblée générale de délégués de l'Association des Juristes Hongrois. — *M. B.:* Conférence Internationale de droit des coopératives de production agricole en Tchécoslovaquie. — *A. H.:* La législation des Etats socialistes européens. — (République Populaire Bulgare).

XX. új évfolyam 5. szám Budapest, 1965. május hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A magyar népi demokratikus állam keletkezésének és fejlődésének néhány kérdése

A magyar népi demokratikus fejlődés folytatója a forradalmi hagyományoknak, egyrészt az 1848—49-es polgári forradalom, másrészt az 1919-es proletár forradalom hagyományainak, amelyeket a 25 éves Horthy-fasiszmus sem tudott teljesen kiirtani.

1944. második felében kezdődött meg és 1945. április 4-én zárult le az a hadműveleti sorozat, amelynek eredményeképpen a szovjet hadsereg kiverte Magyarországról a német fasisztákat és a magyar nyilas szövetségeseiket. Tehát 1944 őszén megkezdődött a belső forradalmi erők és a külső segítség hatására az az objektív forradalmi folyamat, amelyet a szubjektív tényezők támogattak; ezzel kezdetét vette a népi demokratikus forradalom. A Kommunista Párt, illetve a munkásosztály vezetésével a forradalmi erők élni tudtak a lehetőségekkel. A szovjet hadsereg elől nyugatra menekültek a szélsőséges fasiszták, a hadsereg és egyéb erőszakszervek. Tehát lényegében a burzsoá diktatúra apparátusa nem működött a fölszabadult területeken. Itt elsősorban a Magyar Kommunista Párt helyi szervei jöttek létre az illegális párt tagjaiból, a Szovjetunióból hazatért elvtársakból, valamint volt „19-es" elvtársakból és a kommunista érzelmű munkásokból, parasztokból és értelmiségiekből, akikhez a forradalmi érzelmű lakosság csatlakozott. Lassanként a többi demokratikus pártok is szervezkedtek. A fölszabadult területeken demokratikus módon megtartották az ideiglenes nemzetgyűlés képviselőinek megválasztását. Az ideiglenes nemzetgyűlés 1944. december 21-én ült össze, megválasztotta az ideiglenes kormányt, amely magáévá tette a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front programját. A fölszabadult területeken lassanként megindult az élet. A pártok, az állami és társadalmi szervek megkezdték munkájukat, megindult a termelés is.

1944-ben megalakult a Magyar Nemzeti Függetlenségi Front, amelynek vezetője és szervezője kezdettől fogva a Magyar Kommunista Párt volt, tagjai voltak még a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazda Párt és a Nemzeti Parasztpárt. Átmenetileg a Polgári Demokrata Párt is csatlakozott, ez azonban nem játszott különösebb szerepet. E széleskörű nemzeti összefogás kezdetben kifejezetten antifasiszta, antifeudális, antiimperialista jellegű volt. A következetes demokratikus rend megteremtésére irányult, azonban visszatekintve, kezdettől fogva olyan polgári demokratikus forradalomnak tekinthetjük, amelynek tendenciája a szocialista forradalom felé mutatott. A kialakult munkás-paraszt demokratikus diktatúra is nem csak főmozgás irányában mutatott a proletárdiktatúra felé, hanem már e szakaszban is a proletárdiktatúra bizonyos jegyeit viselte magán. E megállapítást nem ronthatja le az sem, hogy ezt a körülményt a fejlődés menetében csak később ismertük fel, mert az értékelés nem azon múlik, hogy a tények jellegét mikor minősítjük. E folyamat keletkezésében és fejlődésében eltéréseket mutat a Lenin által kifejtett polgári demokratikus forradalomtól és munkás-paraszt demokratikus diktatúrától. Ezt érzékeltetjük a „népi demokratikus" megjelöléssel.

Népi demokratikus fejlődésünket két szakaszra osztjuk. Egyszerűség kedvéért az első szakasz kezdetét 1944. december 21-ében, az ideiglenes nemzetgyűlés összeülésének napjában jelöljük meg és e szakasz 1948. júniusában, a két munkáspárt egyesülésével, az MDP első kongresszusán zárul le; ezen belül az 1947 közepén kezdődő időszakot a fordulat évének tekintjük. A fejlődés második szakasza már a proletariátus diktatúrája, tehát a szocialista állam első szakasza.

A két szakaszt nem választja el egymástól

merev fal, maga a fordulat éve is inkább ütemében, mint jellegében határolódik el. Bizonyos mozzanatok mégis indokolttá teszik e megkülönböztetést. Magát a folyamatot a felszabadulástól kezdve lényegében egységesnek lehet tekinteni, ha a fentebbi megkülönböztetést el is fogadjuk. Az SZKP XX. Kongresszusa Lenin tanításai alapján épp a népi demokratikus forradalom és állam tapasztalatainak felhasználásával jutott el ahhoz a következtetéshez, hogy a szocialista forradalom és a proletárdiktatúra formája igen változatos lehet és ennek egyik példájával állunk szemben a magyar népi demokratikus forradalom és állam értékelésénél is.

A Magyar Kommunista Párt kezdettől fogva e fejlődés irányítója. E szerepe a fejlődés menetében egyre erősödik és végül kizárólagossá válik. Irányításának és ellenőrzésének módszerei változtak, Központi Bizottságának, pártértekezleteinek és kongresszusainak határozatai, amelyek alkalmazták a társadalom fejlődésének objektív tudományos törvényeit, irányítólag hatottak a fejlődés menetére. Ezeknek az objektív törvényeknek az érvényesítését segítette elő az állam és a jog is.

A munkásosztály kezdettől fogva hegemón erő volt, szövetségeseire támaszkodva a proletárdiktatúra uralkodó osztályává, vezető erejévé fejlődött, miközben az általa vezetett osztályszövetség tartalma, terjedelme és módszerei is változtak. A párt és a munkásosztály vezető szerepe, valamint az osztályszövetség vonatkozásában igen érdekes dialektikus változást tapasztalhatunk a fejlődés egész menetében. Ehhez még azt kell hozzáfűzni, hogy a termelési viszonyok jellegében végbement változás, a termelőerőkkel létrejött összhang nemcsak a termelőerők fejlődését gyorsította meg, hanem lényegében megváltoztatta államunk osztályszerkezetét is. Természetesen ez is kihatott az osztályszövetségre.

A népi demokratikus fejlődés kezdetén ez az osztályszövetség magában foglalta az egész parasztságot, a feudális nagybirtok kivételével és a burzsoázia jelentős részét is, a nagytőke kivételével. Vezetője már ekkor is a munkásosztály volt. Igaz, hogy ez a vezetés akkor sok nehézséggel, időnként visszaeséssel járt. A vereségből eredő megtorpanás után a reakció is rendezte sorait és ellentámadásba ment át, amellyel szemben a párt és a munkásosztály sajátos módszerekkel vette fel a küzdelmet. E széles osztályszövetségen belül 1946. márciusában kialakult a Baloldali Blokk, az MKP, az SZDP, a Nemzeti Parasztpárt és a Szakszervezetek tömörüléseként, amely fel tudta venni a harcot a reakció támadásaival szemben.

Pártunk kezdettől fogva az államapparátus, a társadalmi szervek és a tömegmozgalmak irányításával, valamint megfelelő harcbavetésével segítette elő a fejlődést a munkás-paraszt demokratikus diktatúrától a proletárdiktatúra felé; bár — amint erre fentebb rámutattam — államunk jellegének ilyen osztályozása csak hozzávetőleges, mert már az első szakaszban is megoldottunk bizonyos fokig olyan feladatokat, amelyek a proletariátus diktatúrájának funkciójához tartoznak (pl. a nagyipar bizonyos szektorainak az államosítása), másrészt bizonyos polgári demokratikus feladatok a második szakaszra maradtak (pl. az állam és egyház szétválasztása). Pártunk tehát ebben a szakaszban részben felülről, az államhatalom részeseként az állami és társadalmi szervek által, részben alulról forradalmi tömegmozgalmakkal dialektikus egységben vitte az osztályharcot és így kapcsolta össze az általános törvényszerűségek és a magyar sajátosságok hatását.

Az osztályszövetség alakulása bizonyos fokig tükröződött a nemzeti összefogás formáinak változásában is. A Magyar Nemzeti Függetlenségi Front 1949-ben Függetlenségi Népfronttá alakult át, mely kifejezetten elismerte a Magyar Kommunista Párt vezető szerepét, majd 1954-ben létrejön a Hazafias Népfront, a párt vezetésével működő széles nemzeti összefogás, melynek ma állami és társadalmi feladatai is vannak. Bizonyos fejlődés és visszaesések után ma ténylegesen erősödik a szocialista nemzeti egység, különös tekintettel arra, hogy nem csak az ipar, hanem a mezőgazdaság területén is győzött a szocialista szektor. Ma százalékosan is jelentéktelen már a kisipari és kiskereskedői szektor a szocialista szektorban dolgozókhoz képest, erősödik a szocialista tudat, az erkölcsi-politikai egység. Ez a Hazafias Népfront társadalmi bázisa, de a Hazafias Népfront tevékenységével hozzá is járul ennek fejlesztéséhez.

1944 végén a Kommunista Párt ad először programot, amelyet lényegében magáévá tesz a Függetlenségi Front is. Az ideiglenes kormányban is ennek megfelelően jelentős szerephez jut a Kommunista Párt. Megindul az állami fejlődés, de az állami szervek mellett ebben az időben jelentős szerepet játszanak a társadalmi szervek is, amelyek részben alulról, forradalmi kezdeményezésre jönnek létre, részben jogszabályok segítik kialakulásukat és működésüket. E társadalmi szervek kétségtelen kedvező hatást gyakorolnak az állami szervekre, amelyekben azonban a Kisgazda Párton keresztül lassanként szervezkedő reakció is egyre jobban érezteti a maga befolyását.

E társadalmi szervek között első helyen kell említenünk a Nemzeti Bizottságokat, amelyek a Függetlenségi Front pártjainak képviselőiből alakultak. Kezdetben pótolták az önkormányzati szerveket is, később tevékenységük csupán politikai jellegű lett, végül teljesen elsorvadtak, amelyet mai szemmel kritizálva károsnak tekinthetünk. Egészséges fejlődéssel ezekből alakulhattak volna ki a későbbi helyi tanácsok. Az igazoló bizottságok minden hibájuk ellenére is jelentős szerepet játszottak az állami apparátus, sőt hatáskörüknek kiterjesz-

tése után, valamennyi szervezet, intézmény, stb. személyi állományának megtisztításában, noha feladatukat nem is tudták maradéktalanul megoldani. Az igazoló bizottság a pártok és a szakszervezet delegáltjaiból, egy jogi képesítésű tagból és az igazolás alá vont munkahelyének képviselőjéből tevődött össze. Helyes lépés volt, hogy a háborús és népellenes bűnösök elleni eljárást a népbíróságokra bíztuk, amelyek működésében szintén voltak zökkenők, de többségükben munkájuk pozitív volt és ez volt az első forma, amelyben a nép részvétele érvényesült az igazságszolgáltatásban. A népbíróság egy szakbíró vezetésével működött és további tagjai voltak a pártok és a szakszervezet által delegált személyek. A földreform végrehajtásában, mely fölszámolta a feudális nagybirtokot és földhöz juttatta a nincstelen parasztok zömét, szintén jelentős szerepe volt a társadalmi szerveknek (földosztó bizottságok). Az ipari termelés tekintetében fontos feladatot kapott az ideiglenes kormánytól a szakszervezet, megalakultak az üzemi bizottságok, melyeknek jelentős szerepük volt a termelés újbóli megindításában és az üzemek ellenőrzésében. A szakszervezetekben kezdett kialakulni és megerősödni a két munkáspárt együttműködése és így létrejöttek a későbbi egyesülés csírái. Más területeken is működtek társadalmi szervek (szociálpolitika, egészségügy, stb.).

Az ideiglenes nemzetgyűlés, mely megkötötte a fegyverszünetet, hadat üzent a német fasisztáknak, tényleges munkáját csak az ország teljes felszabadulása után kezdte meg. Így kezdetben a jogalkotó tevékenység zömét is az Ideiglenes Nemzetgyűlés felhatalmazása alapján az ideiglenes kormány látta el. Fontos rendeleteket bocsátott ki, amellyel megindította új, demokratikus állami életünket. Hozzáfogott az újjáépítéshez, elkezdte a régi feudális, imperialista államgépezet lebontását. Létrehozta az új demokratikus államrendőrséget, megszüntette a csendőrséget, elrendelte az önkormányzatok újjáalakítását. A kormány reakciós körei sok nehézséget okoztak ugyan, de a tömegek forradalmi aktivitására támaszkodva a Kommunista Párt keresztülvitte a földreformot, rendezte a társadalmi szervek működését és feladatát.

Az 1945 májusában tartott országos pártkonferencia behatóan foglalkozott a párt szervezeti és ideológiai kérdései mellett a soron levő állami feladatokkal is. Aláhúzta az ideológiai munka fontosságát. Leszögezte, hogy a munkásság vezetésével erősíteni kell a demokratikus összefogást, bürokráciamentes demokratikus népi államot kell létrehozni, fokozni kell az újjáépítést, fokozni kell a harcot a fasiszták, nyilasok ellen.

1945 őszén választást tartottunk. Ez volt az első választás, amelyen először valóban általános, titkos, egyenlő és közvetlen választójog alapján szavazott a nép. Habár a nemzetgyűlésben a Kisgazda Párt, — amelyben már ekkor a reakció szerveződött —, abszolút többséget szerzett, a Kommunista, Szociáldemokrata és Nemzeti Parasztpárt szavazóihoz hozzászámítva a Kisgazda Párt valóban demokratikus szavazóit, az ország többsége a demokrácia mellett foglalt állást. A választási eredmény azonban megnehezítette a nemzetgyűlés munkáját. Az állami tevékenység főterülete a kormányon belül alakult ki, ahol a Kommunista Párt, melyet az ország demokratikus, forradalmi tömege célkitűzéseiben tömegmozgalmakkal támogatott, politikai befolyását határozottabban tudta érvényesíteni. A miniszterelnök ugyan a Kisgazda Pártból került ki, mégis — a fentiek alapján — a jogalkotó munka jelentős részét kormányrendeletekkel tudtuk megoldani. A népi demokratikus fejlődés egyik sajátossága, hogy a jogalkotás feladatát általában rendeleti formában realizálták.

Az 1946. évi I. törvény rendezte az államforma kérdését, Magyarország köztársaság lett és e törvény szabályozta a polgárok alapvető jogait is. Hogy fokozzuk a Kommunista Párt befolyását gazdasági téren, 1945 végén létrehoztuk a Gazdasági Főtanácsot. Tömegmozgalmakra támaszkodva visszavertük az osztályellenség támadását és megvédtük a földreformot. A reakció mesterkedései ellenére sikerült 1946. augusztus 1-re az új forint segítségével megteremteni a stabilizációt. Létrejöttek az előfeltételei a szénbányák, bankok és nagyobb vállalatok állami kezelésbe vételének, illetve államosításának. A stabilizáció megvédése érdekében fontos kormányrendeleteket bocsátottunk ki. Államunkat és jogunkat a párt a marxizmus—leninizmus alapján kidolgozott feladatok megoldására használta fel.

Az MKP III. kongresszusa 1946-ban már határozottan olyan célokat tűzött ki, amelyek jellegüket tekintve a szocializmus felé mutatnak. A kongresszus követelte a szervezkedő reakció elleni következetes harcot és kizárását a koalícióból. Kimondta, hogy gyorsítani kell az államosítást, hogy a gazdasági kulcspozíciókat megszerezzük, biztosítani kell a földreform befejezését és erősíteni kell a demokratizmust az államigazgatás és a kultúra terén is.

E kongresszus ugyan még nem használta a szocialista forradalom és proletárdiktatúra kifejezéseket, de lényegében a kitűzött feladatokat úgy értékelhetjük, mint amelyek világosan efelé mutatnak. Ezt alátámasztja a kongresszusnak az a megállapítása is, amely leszögezi, hogy az MKP a demokratikus fejlődés motorja. Államunkat és jogunkat sikerült is e célok szolgálatába állítani.

Az 1947. évi XXIII. törvény létrehozta a munkásbíróságot, amely gazdasági rendünk védelmének volt hathatós eszköze. Előkészítettük és 1947. augusztus 1-ével életbe léptettük a 3 éves gazdasági tervet, melyet 2 év 5 hónap alatt teljesítettünk. E tervet törvénybe iktattuk, mint ahogy későbbi terveinket is, amelyek így a jogszabály erejével is köteleztek.

Minthogy a nemzetgyűlés a megváltozott viszonyokból adódó feladatoknak, részbeni reakciós összetétele miatt, nem tudott eleget tenni, feloszlattuk és 1947 augusztus végén megtartottuk az új választást. E választás eredményeképpen a Kommunista Párt lett az ország legnagyobb pártja és a Nemzeti Frontba tömörült pártok a szavazatok több mint 60%-át kapták meg.

Az 1947. évi XXX. törvény kimondta a Magyar Nemzeti Bank, a részvénytársasági formában működő pénzintézetek és az érdekeltségükhöz tartozó vállalatok államosítását, majd 1948 tavaszán államosítottuk a száznál több alkalmazottat foglalkoztató ipari-, kohó- és bányavállalatokat. Ezzel az ipar jelentős része állami tulajdonba jutott.

1947-ben megkötöttük a párizsi békeszerződést, ezzel szuverénitásunk teljessé vált. 1948 elején a Szovjetunióval, majd fokozatosan a többi népi demokráciával barátsági szerződést kötöttünk.

1947 második felében feltartóztathatatlanul megindult a két munkáspárt egyesítésének folyamata, amely az 1948. júniusi kongresszuson be is teljesedett —, ennek döntő jelentősége volt. Megalakult a Magyar Dolgozók Pártja. A párt megnyerte a munkásosztály döntő többségét és a dolgozók zömét. Ezzel megteremtette a proletárdiktatúra osztálybázisát.

Kétségtelen, hogy az itt ismertetett politikai, gazdasági és társadalmi fejlődés fokozatos minőségi változást hozott létre. Forradalmunk jellege egyértelműen szocialistává, államunk pedig a proletariátus diktatúrájává fejlődött át. Ezt azonban csak 1949-ben szögeztük le.

Az MDP első, 1948. júniusi kongresszusa megállapította, hogy az ipar szocialista és a mezőgazdaságban, amelynek területén megszűnt a feudális nagybirtokos osztály hatalma, szintén irányt kell venni a szocialista átszervezésre. Kimondotta, hogy a munkásosztály az uralkodó osztály, szövetségben a parasztsággal és az értelmiség zömével, tehát lényegében megállapította, hogy államunk újtípusú szocialista állam, ha nem is használta a proletárdiktatúra kifejezést. Feladatul tűzte ki az államigazgatás, az igazságszolgáltatás és a jogrend terén létrehozandó reformokat és ennek megfelelően az új alkotmány megalkotását.

1948-ban létrehoztuk az Országos Tervhivatalt, 1949-ben a Gazdasági Főtanács helyébe a Népgazdasági Tanácsot szerveztük meg.

1949. évi XI. törvényben a büntető igazságszolgáltatás területén az ülnökbíráskodás bevezetésével megvalósítottuk a nép részvételét és ezzel jelentős lépést tettünk igazságszolgáltatásunk demokratizálása felé.

Államunk ez időben már a proletariátus diktatúrája és így jogunk is egységesen szocialista joggá lett. Államapparátusunkban voltak régi maradványok, de különösen megvolt ez jogrendszerünkben. A szocialista forradalom fokozatosan zajlott le, s így nem egy csapásra — uno ictu — törtük össze a burzsoá államapparátust és helyeztük hatályon kívül a burzsoá jogot. Az a körülmény azonban, hogy még számos régi jogszabályt alkalmaztunk, nem érinti jogrendszerünk egységesen szocialista jellegét, bár kétségtelen okozott nehézségeket és szocialista jogszabályaink megalkotása lassúbb ütemben ment még a fordulat éve után is, mint amenynyire ez indokolt és szükséges lett volna. 1949-ben kormányrendeletet alkottunk, amely lehetővé tette, hogy az igazságügy miniszter közérdekű kifogással éljen olyan ügyekben, amelyekben a bíróság nem megfelelően alkalmazta a jogszabályokat. Ezt azonban csak kisegítő megoldásnak tekinthetjük. Egyes bírák ugyanis kihasználva a régi jogszabályok formális hatályát, reakciós irányban tevékenykedtek.

1949-ben végre megoldottuk az állam és egyház elválasztását és az iskolák államosítását.

Az 1949. évi XX. törvényben megalkottuk az új alkotmányt, amely e korszak legfontosabb törvénye, politikai és jogi jelentőséggel bír. Alaptörvény, mely most már világosan föltárja társadalmunk, államunk és jogunk szocialista jellegét. Új államformánk a népköztársaság és a törvény deklarálja, hogy a termelési eszközök zöme társadalmi tulajdonban van.

Az 1949 februárban átszervezett Népfront jegyében tartottuk meg május havában a választásokat. A szavazók a Népfront jelöltjeire adták le szavazatukat. Az ekként megválasztott legfőbb népképviseleti szerv, az országgyűlés alkotta meg az új alkotmányt, amelynek tervezetét elfogadás előtt a dolgozó nép széles körben megvitatta és ezzel példáját szolgáltatta annak, hogy a törvényalkotásra jogosult országgyűlés mellett hogyan lehet bevonni a dolgozók széles tömegeit és ezzel hogyan lehet demokratikus irányban fejleszteni a jogalkotást.

Alkotmánytörvényünk véglegesen felszámolta az államigazgatás területén a régi maradványokat és törvénybe iktatta a tanácsrendszert, amelyben a marxista államelméletnek megfelelően az államhatalom egysége tényleg realizálódik. Így a helyi szervek vonatkozásában is új államapparátust hoztunk létre. Tényleges bevezetésére azonban csak 1950-ben került sor. Alkotmánytörvényünk biztosította a polgárok jogait és meghatározta kötelességeit, alapelvként mondta ki a szocialista törvényesség megtartását és ennek biztosítására létrehozta az új szocialista ügyészséget, amelynek tényleges megszervezésére csak 1953-ban került sor.

Felszabadulásunkkor több párt alakult nálunk. Az 1947-es választáson a pártok száma szaporodott, majd újból csökkent és az 1949. évi XX. törvényben foglalt alkotmány egyértelműen a marxista—leninista párt vezető szerepe mellett foglalt állást, amely a proletárdiktatúra élcsapata. Az egy párt, vagy több párt léte nem tartozik a népi demokrácia lényegéhez, ez olyan esetlegesség, amelyet a sajátosságok hatá-

roznak meg. Visszatekintve felvethetjük azt a kérdést nem volt-e korai már az alkotmányban felszámolni a több párt rendszert? Hiba volt, hogy a megalakult Népfront évekig nem működött, ez akadályozta a szocialista demokrácia fejlődését és az állam osztálybázisának kiszélesítését.

Alkotmánytörvényünk életbelépésétől kezdve megindult egységes szocialista jogrendszerünk kiépítése. Nagy jelentőségű jogszabályokat alkottunk. A jogszabályalkotás üteme azonban különösen az ellenforradalom leverése után gyorsult meg.

1949 végén államosítottuk a 20-nál több alkalmazottal dolgozó vállalatokat és ezzel lényegében az ipar területén, a nem számottevő kisiparosoktól eltekintve, befejeztük a szocialista átszervezést. A mezőgazdaság területén is megkezdtük a szocialista szektor szervezését, ez azonban akkor még nagyon lassan indult meg.

Az 1950. évi I. törvényben megalkottuk a tanácstörvényt és ennek alapján még 1950 őszén megtartottuk a tanácsválasztásokat. Ugyancsak megalkottuk az 1950. évi II. törvényben a büntetőtörvénykönyv általános részét, hogy így a büntetőjognak legalább ez a része új szocialista jogszabályban nyerjen rendezést. Külön jogszabályt alkottunk a társadalmi tulajdon védelmére és e jogszabályainkkal államunk elnyomó funkcióját erősítettük. A korábban megalkotott békevédelmi törvény (1950. V. tv.), valamint a Szovjetunióval és más szocialista országokkal kötött baráti szerződések becikkelyezése államunk külső funkciójának adott jogi szabályozást.

A szocialista állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciója nálunk már az első, vagyis a szocializmust építő szakaszban megjelent és e vonatkozásban is számos jogszabályt alkottunk. Sőt ez a funkció bizonyos vonatkozásokban már a népi demokratikus állam fejlődése első szakaszában is jelentkezett. Ez egyik indoka annak, hogy — véleményem szerint, amint arra fentebb utaltam — nem lehet csupán polgári demokratikus forradalomnak tekinteni az 1945—48 évek közötti időszakot, hanem olyannak, amelynek bizonyos vonatkozásokban szocialista színezete van.

1950. január 1-én megkezdtük első ötéves tervünket, amelynek teljesítésén keresztül az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciója érvényesült. A kulturális feladat megvalósítása vonatkozásában utalok arra, hogy végrehajtottuk az iskolák államosítását, 1948. őszétől az egyetemi oktatást is új alapokra helyeztük és így a szocialista forradalom nemcsak a politikai és gazdasági, hanem kulturális téren is jelentős lépést tett előre. A csak példaszerűen hivatkozott állami intézkedések és jogszabályok, amelyek az állam funkcióinak megvalósítását segítették elő, erősítették a szocialista alapot és elősegítették a szocialista társadalom objektív tudományos törvényeinek hatályosulását.

Az MDP 1951-ben tartotta meg második kongresszusát, amely behatóan foglalkozott államunk több problémájával. Kiemelte, hogy a párt irányítása mellett milyen jelentős a munkásosztály vezette osztályszövetség, feladatul tűzte ki az államhatalom megerősítését, az állami munkában észlelhető hibák (bürokratizmus stb.) kiküszöbölését, a demokratizmus kiszélesítését, a tömegek aktivizálását az állami ügyek intézésében és a békeharcban. E kongresszus rámutatott arra, hogy adminisztratív módszerek mellett a meggyőzés módszerét is alkalmazni kell. További feladatul tűzte ki a mezőgazdaság szocialista átszervezésének fokozását és helytelenül, a tények nem megfelelő értékelése alapján, fölemelte az ötéves terv célkitűzéseit.

Az MDP második kongresszusának helyes határozatait sok vonatkozásban nem hajtottuk végre. Az államhatalmi szervek helyett az államigazgatási szervek jutottak nagyobb szerephez. Megsértettük a demokratikus centralizmus elvét, sorvadt a szocialista demokratizmus és a meggyőzés helyett adminisztratív intézkedéseket alkalmaztunk. Megsértettük a lenini normákat. A párt az irányító és ellenőrző tevékenység helyett az állami szervek mellőzésével konkrét ügyekben intézkedett.

Az 1953. júniusi központi bizottsági határozat rámutatott a hibákra, amelyeket a párt- és az állami vezetés elkövetett, s külön hangsúlyozta a törvényesség megsértéséből eredő káros következményeket. 1953 nyarán új választást tartottunk és az új országgyűlésnek, valamint — az újjáalakult kormánynak lett volna a feladata a feltárt hibák kiküszöbölése. Csak 1953-ban szerveztük meg ténylegesen az 1949-es alkotmányban szabályozott szocialista ügyészséget és ezzel is előbbre léptünk a szocialista állami apparátus kiépítésében (1953. 13. tvr.).

Az 1954. II. törvény megalkotta az egységes szocialista bírósági szervezetet; már korábban megalkottuk a munkatörvénykönyvet (1951. 7. tvr.), a büntető (1951. III. tv.) és a polgári eljárásjogi (1952. III. tv.), valamint a családjogi törvényt (1952. IV. tv.) és ezzel fontos új szocialista jogszabályokat léptettünk életbe. Ezek jelentős lépések voltak ahhoz, hogy igazságszolgáltatásunk szocialista irányban fejlődjék.

Fejlődésünk első szakaszában bíróságaink működése sok jogos kritikát kapott, ezért szerveztük meg már 1945-ben a népbíróságokat. Majd a büntető-, később a polgári perekben is meghonosítottuk a népi ülnökök részvételét, amely feleslegessé tette a népbírósági intézményt. Állami és jogi aktusainkban igen nagy szerepe volt a Szovjetunió példájának, amely több évtizedes fejlődésével előttünk járt. A szocialista forradalom és a szocialista társadalom fejlődésének és ebben az állam és a jog szerepének általános törvényszerűségei a Szovjetunióban jól vizsgálhatók. E főtörvényszerű-

ségek alkalmazása nálunk is nagy jelentőségű. Természetesen emellett figyelembe kell venni a különös sajátosságokat is. Ezért szükséges a valóság beható vizsgálata az elmélet és a gyakorlat egysége alapján, a gyakorlat elméleti általánosítása.

1954-ben tartotta az MDP III. kongresszusát, amelynek egyik főkérdése volt a tanácsok munkájának értékelése és a hibák kiküszöbölése, a tanácsok megreformálása és további feladatainak kitűzése. A kongresszus megállapította, hogy a tanácsok államhatalmi és társadalmi szervi jellege — legszélesebb tömegszervezet — nem fejlődött ki eddig eléggé. Aláhúzta a párt vezető szerepét a tanácsok és a Népfront viszonylatában. Megállapította, hogy mezőgazdaságunk szocialista átszervezése elmaradt az iparhoz képest. Feladatul tűzte ki a demokrácia további fejlesztését és ezzel kapcsolatban a tömegek aktivizálását. A kongresszus után hozott törvények és egyéb jogszabályok végrehajtották a tanácsok megreformálását a kongresszusi határozatok szellemében. Biztosították a központi irányítást, ugyanakkor szélesítették az alsóbb szervek hatáskörét, tehát érvényesítették a demokratikus centralizmus elvét.

1954-ben megalakult a Hazafias Népfront a korábbi Függetlenségi Népfront helyébe, amely épp a szocialista demokratizmus alapján szélesebb feladatokat kapott.

A fejlődés, mely ezekben a párt- és kormányaktusokban jutott kifejezésre, korántsem volt azonban töretlen.

1949-től kezdve pártunk vezetésében szektáns, dogmatikus, személyi kultuszt kifejlesztő politika érvényesült, amely az állam és jogi aktusokban is súlyos hibákhoz, törvénysértésekhez vezetett és ez akadályozta a szocialista nemzetté fejlődés menetét is. Az 1953. júniusi központi bizottsági határozat és az MDP 1954. évi III. kongresszusa bizonyos hibákat föltártak ugyan, de mégsem tudtuk a hibákat kiküszöbölni. Ebben az időszakban revizionista behatások is kezdtek érvényesülni, amelyek ugyancsak eltorzították az állami és társadalmi szervek munkáját és különösen károsan hatottak az újjáalakult Hazafias Népfront tevékenységére.

Az SZKP XX. kongresszusa, amely nemcsak az SZKP, hanem a nemzetközi munkásmozgalom szempontjából is nagy jelentőségű, elvi segítséget nyújtott a népi demokráciák kommunista pártjai számára is. E kongresszus útmutatásait sem tudtuk azonban megfelelően felhasználni és így a külső ellenség, a még meglevő belső ellenség kihasználva a párt szektáns és revizionista bal- és jobboldali hibáit, 1956. október 23-án ellenforradalmat robbantott ki, amelyet a Szovjetunió segítségével győztünk le. Az ellenforradalom leverése után megalakult az MSZMP, amely az MKP és MDP folytatója és így a proletárdiktatúrát vezető marxista—leninista párt szerepét tölti be. Megalakult a munkás-paraszt forradalmi kormány, amely az MSZMP irányításával hozzáfogott az ellenforradalom ideológiai, politikai és gazdasági kártevéseinek felszámolásához. Ebben a Szovjetunió és a többi szocialista országok nagy segítséget nyújtottak. Következetes harcot kezdtünk elsősorban jogi eszközökkel az ellenforradalmi erők ellen. A bíróságokon átmenetileg fölállítottuk a népbírósági tanácsokat és ezek hatáskörébe utaltuk az ellenforradalmárok elleni büntető ügyeket.

1957-ben tartotta az MSZMP első pártértekezletét, amelyen foglalkozott azokkal az okokkal, melyek az ellenforradalomhoz vezettek és kitűzte a legfontosabb közvetlen feladatokat. Elsőrendű feladatnak tekintette a tömegek megnyerését, ugyanekkor éles harcot hirdetett az ellenséggel szemben. Gazdasági feladatként az ellenforradalom okozta károk helyrehozását jelölte meg, fontosnak tartotta a párt vezetésével a munkás-paraszt szövetség megszilárdítását, erkölcsi, politikai és ideológiai egység megteremtését. Meghirdette a kétfrontos ideológiai harcot a jobboldali revizionisták és a baloldali dogmatikusok ellen. Továbbá célul tűzte ki az állami munka megjavítását, ezen keresztül az államhatalom megszilárdítását.

A gazdasági feladatok megoldására átmeneti 3 éves tervet dolgoztunk ki 1959. december 31-ig terjedő időszakra.

Az MSZMP 1958-ban tartott VII. kongresszusa már megállapíthatta, hogy a pártértekezlet által kitűzött feladatokat lényegében megoldottuk, a munkásosztály vezetésével a munkás-paraszt szövetség megszilárdult, az értelmiség társadalmi szerepe megnőtt és fölzárkózott a munkásosztályhoz, mint szövetséges.

Az ellenforradalom támadást intézett tanácsi szervezetünk ellen. Az ellenforradalom leverése után megvédtük tanácsainkat, sőt a VII. kongresszus kitűzhette a tanácsok hatáskörének bővítését, éspedig elsősorban az alsóbb szervekét.

Az 1956 előtti szektáns politika egyik hibája volt az osztályharc állandó éleződésére vonatkozó állásfoglalás. Az MSZMP VII. kongresszusa rámutatott e nézet tarthatatlanságára és megállapította, hogy az osztályharc éleződése vagy lanyhulása a körülményektől, elsősorban az ellenség támadásának fokától függ. Végeredményben e kongresszus dialektikus egységbe foglalta az ellenforradalom következtében még időszerű harcot az ellenséggel szemben, másrészt az MSZMP helyes politikája következtében kibontakozó nemzeti egységen alapuló széleskörű összefogást. Tehát a proletárdiktatúra megerősödését állapíthatta meg a kongresszus, amely a munkásosztály vezette széles osztályszövetség társadalmi bázisán nyugodott. A kongresszus feladatul tűzhette ki a dolgozó nép aktivizálását, a Hazafias Népfront fejlesztését a párt irányítása mellett. Megállapította, hogy a munkásőrség fontos feladatot lát el és ezzel is a szocialista nemzeti egység erősödik. Állástfog-

lalt a polgárok egyenjogúsága és a törvényesség szilárd érvényesítése mellett. Rámutatott, hogy a kultúra és az ideológia terén bizonyos elmaradás mutatkozik, amelyet feltétlenül fel kell számolni.

E kongresszus megállapította a mezőgazdaság szocialista átszervezése terén való elmaradást és feladatul tűzte ki ennek befejezését. A kongresszust követően központi bizottsági határozatok konkrétan elemezték a mezőgazdaság helyzetét és valóban meggyorsult a mezőgazdasági termelőszövetkezetek szervezése. E határozatok szellemében hozott jogszabályok és állami aktusok is elősegítették a termelőszövetkezeti mozgalom széleskörű kibontakozását, amelynek fő mozgatója a meggyőzés és az önkéntesség elvének tiszteletbentartása volt. Ebben pártunk és irányítása alatt az állami és társadalmi szervek, különösen a Hazafias Népfront a lenini elveket követte.

1953-ban elhatároztuk a polgári- és büntetőjogi kodifikációt. E törvénykönyvek tényleges megalkotására csak az ellenforradalom leverése után került sor. E két törvény megalkotása (Ptk. 1959. IV. tv. és BTK. 1961. V. tv.) két fontos területen számolta fel a régi jogszabályok hatályát. Polgári törvénykönyvünk korábban egyáltalában nem volt, mert a magyar burzsoá társadalomban érvényesülő feudális erők megakadályozták a burzsoá polgári törvénykönyv megalkotását, büntető törvénykönyvünk pedig végleg hatályon kívül helyezte az 1878. évi V. törvénycikkbe iktatott Csemegi kódex rendelkezéseit. 1957-ben megalkottuk az államigazgatási eljárási törvényt (1957. IV. tv.), amely az eljárás átfogó és szabatos rendezése által biztosítja a törvényesség érvényesülését az államigazgatási munka területén és ezzel is hozzájárul e tevékenység színvonalának emeléséhez.

Következetes külpolitikánk eredményeképpen államunk nemzetközi tekintélye is megnőtt ebben az időben. A Hazafias Népfront tevékenysége sokoldalúan bontakozott ki.

Egységes szocialista termelési viszonyok alakultak ki mind az iparban, mind a mezőgazdaságban. Ennek következtében végbement a társadalmi szerkezetben is a változás. Parasztságunk lényegében egységes szocialista parasztsággá vált objektív a termelésben elfoglalt helyzeténél fogva, de szubjektíve a tudat, az ideológia szempontjából még sok régi maradvány volt észlelhető, hiszen a tudat lassabban fejlődik, mint az alapot alkotó termelési viszony. Ezt indokolja az is, hogy a kisárutermelői szektorból éppen csak hogy áttért a szocialista szektorba.

1961. január 1-én megkezdtük második ötéves tervünket.

Mindezek alapján az MSZMP 1962-ben tartott VIII. kongresszusa megállapíthatta, hogy teljesítettük a kitűzött feladatot, leraktuk a szocializmus alapjait. A szocialista állam fejlődésében az első szakasz a proletárdiktatúra kezdetétől a szocializmus teljes győzelméig tart. Ez a proletariátus diktatúrája, míg a második szakasz a kommunizmus építésének időszaka, ez az egyetemes össznépi állam.

A szocializmus alapjainak lerakása tehát még az első szakaszon belül megy végbe. Nálunk tehát ma még proletárdiktatúra van, amelynek azonban osztálytartalmában és funkcióiban eltolódások és változások következtek be a társadalmi, gazdasági fejlődés alapján. Így megkezdődött a fejlődés az egyetemes népi állam irányában, amely fokozatosan megy végbe, mert a proletárdiktatúra és egyetemes népi állam közé nem lehet éles határvonalat húzni.

Az MSZMP VIII. kongresszusa az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkcióját állította előtérbe, hiszen államunk főfeladata a szocializmus teljes és végleges felépítése, másrészt a marxista—leninista világnézet alapján az egységes szocialista tudat kialakítása. Kétségtelen, hogy objektíve a lakosság óriási többsége a szocialista szektorban dolgozik és idetartozik az értelmiség zöme is. A kispolgári réteg nem jelentős. A volt kizsákmányoló osztály nagy többsége és különösen azok leszármazottai lojális magatartást tanúsítanak, beleilleszkedtek a szocialista társadalom életrendjébe. Ma már csak a kizsákmányoló osztály maradványairól beszélhetünk, akik között még van ellenség. Ezt azonban már nem lehet antagonisztikus osztálynak tekinteni, mert csupán bizonyos egyedei és elszigetelt csoportjai állnak szemben aktívan államunkkal. Ezért változik az osztályharc formája és módszere is, mely főleg gazdasági és ideológiai téren folyik.

A marxista—leninista államelmélet főkérdése a hatalom. Munkásosztályunk a fordulat évétől kezdve szilárdan vezető erő, szövetségeseire támaszkodva. Az MSZMP VIII. kongresszusa megállapíthatta, hogy e hatalom szilárd, széleskörű szocialista nemzeti egységre támaszkodik, amelynek vezető ereje a marxista—leninista párt. Pártunk az ellenforradalom leverése óta következetesen harcol a jobboldali revizionizmus és a baloldali dogmatizmus, szektánsság ellen. A marxizmus—leninizmus tudománya alapján politikáját helyesen dolgozta ki és hajtotta végre. Ezzel megnyerte a tömegek bizalmát. Természetesen azonban még komoly feladat van a közömbösök, ingadozók nevelése terén, ezért egyik fontos feladatunk az ideológiai meggyőzés és nevelés.

Ez szorosan összefügg gazdasági munkánkkal is, mert a fegyelem megszilárdítása, a technikai színvonal emelése, a termelékenység fokozása összefügg a szocialista tudat aktivizáló hatásával.

Az MSZMP VIII. kongresszusa ezért részletesen foglalkozott a tudomány feladataival, rámutatott arra, hogy közelebb kell hozni az elméletet a gyakorlathoz, az élethez. Ezzel függ össze az azóta állami aktussá vált távlati tudományos kutatási terv és a megvalósított oktatási reform is.

A gazdasági szervező és kulturális nevelő funkció mellett államunknak tovább is fennmarad a külső funkciója, melynek főfeladata a béke védelme, a két rendszer békés egymás mellett élésének elve alapján. Ezt szolgálja a szocialista államok közötti Varsói Szerződés. E külső funkció tartalma azonban ennél gazdagabb és az ebből eredő feladatok sokoldalúak. Így különösen a KGST keretei között megvalósítjuk a szocialista országok közötti gazdasági együttműködést. Ez az együttműködés az államok szuverenitásának tiszteletben tartása mellett igyekszik maximálisan kihasználni az egyes államok adottságait és sajátosságait és ennek megfelelően érvényesíti a nemzetközi munkamegosztást. Valójában ez elősegíti az állam gazdasági szervező és kulturális nevelő funkciójának érvényesülését, tehát a szuverenitás teljességét biztosítja, nem pedig csökkenti.

Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk a szocialista hazafiság és proletár internacionalizmus dialektikus egységére, amelyet a szocialista állam épp külső funkciója segítségével valósít meg. Ezért beszélhetünk a szocialista államban a szuverenitás magasabb fokáról, mint a burzsoá államban. A burzsoá államok közötti gazdasági kapcsolatok szupranacionalista jellegűek és a szuverenitás korlátozását vonják maguk után. A szocialista államok közöttiek internacionalista jellegűek, dialektikus egységben a hazai adottságokkal és így a szuverenitás biztosítását szolgálják.

Az MSZMP VIII. kongresszusa rámutatott arra is, hogy államunk elnyomó funkciója lényeges változáson ment át a fentebb már ismertetett osztályszerkezetben végbement változásra tekintettel. Ennek következtében az állami szervek mellett egyre fokozottabb szerephez jutnak a társadalmi szervek, amelyek állami feladatok ellátását is átveszik. A régi társadalmi szervek hatásköre, feladata módosul, új társadalmi szervek jönnek létre. Az állami és társadalmi szervek tevékenységében az adminisztratív intézkedések mellett egyre nagyobb jelentőséghez jut a meggyőzés és nevelés, amely az elnyomó funkció változásával függ össze. A párt vezető szerepe sokkal nagyobb jelentőséghez jut, a vezetés formái és módszerei azonban szintén változnak. Ezért nő az ideológiai munka fontossága.

Az 1962. 24. tvr. kiszélesíti a társadalmi bíróságok hatáskörét és ezzel növeli e társadalmi szerv fontosságát. Az ellenforradalom után létrejött társadalmi szervek, mint a Központi Népi Ellenőrző Bizottság, szerepe fokozódik. A sport, a szociálpolitika és más területeken is nő a társadalmi szervek szerepe, külön alá kell húznunk a Hazafias Népfront fontosságát, mely állami és társadalmi feladatokat lát el. Az MSZMP VIII. kongresszusa külön kiemelte a szocialista demokratizmus különböző formái fejlesztésének jelentőségét és a dolgozók aktivizálásának fontosságát. E szempontból is hangsúlyozzuk a társadalmi szervek szerepét. Ennek megfelelően nő a tanácsok, valamint állandó bizottságaik hatásköre is. A társadalmi és a kettős jellegű szervek mozgósítják a tömegeket, viszont ezek aktivizálása javítja a társadalmi és a kettős jellegű (részben állami, részben társadalmi: pl. tanács, KNEB) szervek munkáját, tehát itt olyan kölcsönhatás áll fönn, mely végső kihatásában a szocialista demokratizmust fejleszti.

Az MSZMP VIII. kongresszusa helyesen foglalja dialektikus egységbe a munkásosztály vezette osztályszövetségi politika és az osztályharc változott formáinak problémáját, a párt vezető szerepének hangsúlyozása mellett. E helyes elmélet gyakorlati alkalmazását realizálják az 1963-ban megalkotott jogpolitikai irányelvek.

Az MSZMP VIII. kongresszusa által kitűzött feladat a szocializmus teljes és végleges győzelme, amelynek eredményeképpen a proletárdiktatúra egyetemes népi állammá fog fejlődni. Meghatározta az ebből eredő gazdasági, ideológiai és politikai feladatokat. Ezek végrehajtásában fontos szerep hárul az államra és a jogra.

Több olyan jogszabályt alkottunk meg, amelyek újabb részterületeken helyeztek hatályon kívül régi, még a burzsoá időből fennmaradt jogszabályokat és ezzel hozzájárultak egységes szocialista jogrendszerünk formai és tartalmi megjavításához (bánya-, posta-, víz-, építésjog stb.). Új honvédelmi törvényünk társadalmi fejlődésünknek megfelelően szabályozta a honvédelmi kötelezettséget. Megérett az idő arra, hogy új alkotmány-törvényt alkossunk, amelynek tükröznie kell, hogy leraktuk a szocializmus alapjait, s utat mutatni a szocializmus teljes győzelme felé.

A felszabadulástól kezdve végigkísérhettük társadalmi fejlődésünkben az ellentétek harcát és egységét, de mind az ellentétek harca, mind az egység tartalmában és formájában a fejlődés menetében változott. Más volt a jellege mind a harcnak, mind az egységnek a fejlődés különböző szakaszaiban. Ezzel függ össze az állam elidegenedésének problémája is. Az állam, mint az uralkodóosztály erőszakszervezete, a társadalomtól elkülönül, elidegenedik. Természetesen csökkenthető ez az elidegenedés a proletárdiktatúrában, amikor az állam az uralkodó többség hatalmát biztosítja és lényegében elkezdődik az állam elhalása. Még inkább közeledik az állam a társadalomhoz az össznépi államban, amikor az állam az egész nép érdekét szolgálja. A szocialista állam megerősítésének és elhalásának dialektikusan ellentétes és egységes mozgásában hosszú ideig a mozgás főtendenciája az állam megerősítése. Ez a folyamat megy végbe nálunk is, noha időnként épp az elkövetett hibák megzavarták a fejlődésnek ezt a főtendenciáját. Ma azonban, minthogy leraktuk a szocializmus alapjait, s objektíve kialakult az egységes szocialista nemzet, minimumra csökkenthető ez az elidegenedés, amely teljesen csak az állam elhalásával fog megszűnni. Így válik le-

hetővé a társadalmi érdek és egyéni érdek összhangja objektív törvényének megvalósítása. Megjegyezzük azonban, hogy e területen konfliktus lehetséges és e konfliktusok kiküszöbölésében, illetve megoldásában van nagy szerepe az államnak és a jognak. Ugyancsak nagy szerepe van az államnak és a jognak a tudatos tervszerű fejlődés előmozdításában. Nem szabad azonban abba a hibába esnünk, mintha az állam és a jog mindenható eszköz lenne. Az objektív termelési viszonyok meghatározzák az állam és jog tevékenységének korlátait az aktív, az alapot fejlesztő szerepük mellett. Viszont rá kell mutatni arra is, hogy e feladatok megoldását a szocialista társadalomban egyéb módon is elősegíthetjük.

Az 1956-os ellenforradalomban a több párt követelése reakciós, ellenforradalmi jellegű volt és az ellenforradalom leverése után az MSZMP helyesen az egypártrendszert állította vissza. Az azóta elért eredményeink és fejlődésünk irányítója, vezetője az MSZMP, amely összeforrt a néppel, élvezi a nép bizalmát és helyes politikájával, mely az SZKP XX., XXI. és XXII. kongresszusainak tanításait is értékesíti, biztosítja további fejlődésünket.

Vas Tibor

A büntetőjogi gondolkodás alakulása*

Azok a szellemi áramlatok, amelyek a gazdasági viszonyokban végbement változások tükröződéseképpen századunk tudományos életét újra meg újra felélénkítették, nem maradtak hatás nélkül a büntetőjogtudományban sem.

A társadalom struktúrájának megváltozásával szükségszerűen együttjár a büntetőjog tartalmi átalakulása. Megváltoznak a büntetőjogi értékelés határai, módjai és eszközei. Ez alkalommal nem az ilyen jellegű változásokról kívánok szólni, hanem azokról, amelyek a büntetőjogi szemléletben, a büntetőjogtudomány tárgyát képező jelenségek lényegének a megítélésében mentek végbe.

Kétségtelen, hogy a mondott értelemben is kiemelkedő jelentőségűek azok az átalakulások, szemléleti változások, amelyek az elmúlt két évtized során mentek végbe. E változások megértéséhez és reális értékeléséhez szükség van a korábbi évtizedek szellemi áramlatainak és a jelen időszak velünk szembenálló ideológiai nézeteinek a szemügyre vételére is. A büntetőjogi szemlélet változásait, és fejlődésének irányát csak abban az esetben tudjuk helyesen értékelni, ha vizsgálatainkat nem korlátozzuk a fejlődésnek egy meghatározott területén és egy szűk időtartamon belül megtett útjára, hanem tekintettel vagyunk a mai nézetek szellemi elődjeire és arra a harcra is, amely napjainkban a két ellentétes társadalmi és gazdasági rend talaján felépülő ideológiák között megy végbe.

A haladó és a visszahúzó eszmék a büntetőjogtudomány területén is harcban állanak és mindig is harcban állottak egymással. Ma az ellentétek annyival nagyobbak, mint régen voltak, hogy ezek az ellentétes eszmék egymástól gyökeresen különböző társadalmi és gazdasági rend talaján nőnek ki és tükrözik meghatározó jelenségeik eltérő igényeit.

A büntetőjogtudomány területén szinte minden kérdésben ütközik a szocialista és a polgári társadalom jogtudósainak nézete. A fejlődés, a változás bemutatása céljából azonban nincs szükség arra, hogy minden kérdés vonatkozásában megvizsgáljuk a nézetek harcának folyamatát, elég, ha a legjellemzőbb vonatkozásokat emeljük ki. Úgy gondolom, leghelyesebb, ha a büntetőjogtudomány két központi fogalmára, a bűncselekményre és a büntetésre vonatkozó felfogásokat tesszük vizsgálódásaink tárgyává.

A korábbi burzsoá büntetőjogtudomány teljesen egységes volt abban — és etekintetben ez az álláspont még ma is uralkodónak tekinthető — hogy a büntetőjogtudomány tárgya a bűncselekmény és a miatta alkalmazott büntetés. A tudomány művelői feladatukat abban látták, hogy precízen és félreérthetetlenül kidolgozzák a büntetés alkalmazásának feltételeit. A kapitalizmus kezdeti időszakán még arra törekedtek, hogy az állampolgárok számára biztos garanciákat nyújtsanak az államhatalom és minden egyes személy önkényével, túlkapásaival szemben. Ezért tartották szükségesnek annak biztosítását, hogy csak olyan személyekkel szemben lehessen büntetőjogi eszközöket alkalmazni, akik a törvény által kifejezetten megtiltott magatartást tanúsították. A nullum crimen elvének az érvényesítésében látták az állampolgárok érdekeinek döntő biztosítékát. Ennek az elvnek az érvényesítéséhez azonban elengedhetetlenül szükség lett volna a bűncselekmény lényegének a feltárására, fogalmának valósághű meghatározására.

Ezt a feladatot a burzsoá büntetőjogtudomány nem volt képes megoldani.

Ennek elsődleges okát a jogi szempontok kizárólagosságát hirdető alapfelfogásukban keresheti jük. A burzsoá büntetőjogtudomány képviselői ugyanis mereven elzárkóztak a társadalmi szempontok érvényesítése elől. A bűncselekményben is csak jogi jelenséget láttak, amelynek fogalmát ezért meghatározhatónak tartották egyedül jogi ismérvekkel.

* A Pécsi Tudományegyetem tudományos ülésszakán 1965. március 24-én elhangzott előadás alapján. — *Szerk.*

Ez a felfogás teljesen érthető a kialakulása idején uralkodott eszmerendszerre tekintettel. Ennek a kornak a világnézetét jellemezte *Marx* és *Engels* jogi világnézetnek és írták az alábbiakat: „Ugyanazok az ábrándozók, akik a jogban és törvényben egy önmagában álló általános akarat uralmát látják, a bűncselekményben a jog és törvény puszta megszegését láthatják. Ugyanezek az ideológusok természetesen azt is elképzelhetik, hogy a bűncselekmények tisztán egy fogalom lenézéséből erednek, a bűncselekmények nem egyebek, mint fogalmak megcsúfolásai és csak azért jár értük büntetés, hogy a megsértett fogalmaknak elégtétel szolgáltassék."

A jogi világnézet talaján álló és az egyes fogalmak közötti logikai kapcsolatok zárt rendszerének a kiépítésére törekvő jogtudósoknak kezdetben valóban sikerült is hibátlannak látszó rendszert felépíteniök. Megalkottak egy olyan bűncselekményfogalmat, amely egyszerűségénél, könnyen áttekinthető voltánál fogva alkalmasnak látszott arra, hogy a büntetőjogtudomány alapfogalmává váljék. Ez a klasszikus bűncselekményfogalom három ismérvet foglalt magában: a cselekmény tényállásszerű, jogellenes és bűnös jellegét.

A fogalom legnagyobb érdemét azonban objektív jellegében kell megjelölnünk, és a későbbi burzsoá fejlődés döntő hibáját, mint majd látni fogjuk, a szubjektivizálódásban látjuk.

Objektívvá tette a klasszikus bűncselekményfogalmat mindenekelőtt a fogalom genusz proximumának, a cselekménynek akkori értelmezése. A cselekményben ekkor még az akaratnak a külvilágban történő megjelenését látták, függetlenül a cselekvő céljától.

A bűncselekmény fogalmának felépítésénél azonban nemcsak a kiinduló pont biztosította az objektivitást, hanem a további ismérvek értelmezése is. A következő lépés ugyanis a tényállásszerűség vizsgálatára irányult.

A tényállásszerűség keretében kezdetben csak ténymegállapításokat végeztek. Itt csak olyan objektív tények fennforgását vagy hiányát kellett megállapítani, amelyek értékelést nem igényeltek. A törvényi tényállás ugyanis, e kor felfogása szerint, egy-egy bűntett-típus értékelésmentes körülírását tartalmazza. A tényállásban leírt történés jogi méltatását már a jogellenesség körébe tartozónak mondották.

A törvényi tényállásszerűség és a jogellenesség tehát élesen elvált itt még egymástól. De mindkét ismérv közös sajátossága objektív jellegükben rejlik. Szubjektív jellegű ismérv csak a bűnösség.

A bűncselekményfogalom ilyen objektív értékelése mellett a másik jellemző vonása volt a korábbi burzsoá büntetőjogtudománynak a bűncselekmény és a büntetés arányosságának, a proporcionalitásnak az elve. Egyébként nem nehéz felismerni e két körülmény közötti szoros kapcsolatot. A bűncselekmény objektív jellegű szemléletének a büntetéskiszabás vonatkozásában a proporcionalitás elve felel meg, vagyis az, hogy a büntetés mértéke döntően az elkövetett cselekmény súlyához igazodott. Az elkövető személyi körülményeinek a büntetés megállapításánál csak másodlagos szerep jutott.

Időközben azonban a korábban tökéletesnek vélt, a szabadversenyre épült társadalmi berendezkedés hibái kezdenek feltűnőek lenni. Új apologetikára van szükség, amely már nem tagadja a hibák lehetőségét, de azokat reformok útján kijavíthatóknak hirdeti. Kialakul a burzsoá szociológia és nyomában a büntetőjog reformjának szükségességét valló kriminológia. Az új irányok támadásának célpontja a régi büntetéstan volt ugyan, de a büntetőjogi jelenségek közötti szoros összefüggés miatt alig maradt olyan intézmény, amely a támadások hatására nem alakult volna át.

A bűncselekménytan átalakulása a törvényi tényállás értelmezésében bekövetkezett változással vette kezdetét. Korábban a törvényi tényállást úgy tekintették, mint egy történés-típus értékelésmentes körülírását. Most felfedezik, hogy a tényállás elemei között nemcsak deskriptív, hanem normatív jellegűek is vannak. Szinte mindegyik törvényi tényállás tartalmaz olyan elemeket is, amelyeket nem lehet egyszerűen csak „megállapítani", fennforgásukat vagy hiányukat konstatálni. Vannak olyan tényállási elemek is, amelyek értékelést igényelnek.

Lényeges átalakuláson megy át a jogellenességtan is. Eddig a jogellenességet formálisan értelmezve egy jogi normába ütközéssel azonosították. Jogellenesnek tekintették azokat a cselekményeket, amelyek ellentmondanak valamelyik jogi normának. Most a jogszabályalkotás céljából indulnak ki és jogellenesnek azokat a cselekményeket tekintik, amelyek sértik vagy veszélyeztetik a törvényhozó által védeni kívánt érdekeket.

Nem maradt azonban átértékelés nélkül a bűncselekmény fogalmának harmadik ismérve, a bűnösség sem. A tisztán lélektani bűnösségfogalmat felváltja az ún. értékelési, majd az érzület-, jellembűnösséget hirdető materiális bűnösségi konstrukció.

Mindezekhez járult a bűncselekmény objektív és szubjektív elemei eddigi tiszta és logikusnak tűnő szétválasztásának az összezavarása. Eddig az objektív elemeket a tényállásszerűség és a jogellenesség területéhez, a szubjektív elemeket pedig a bűnösség területéhez tartozókként tárgyalták. Most felfedezték — vagy felfedezni vélték —, hogy vannak olyan alanyi elemek, amelyek nem a bűnösséghez, hanem a cselekmény jogellenességéhez tartoznak. Ilyennek tekintik pl. a célzatot a célzatos bűncselekményeknél, a belső meggyőződés kifejezését egyes bűntetteknél, a vallomás szubjektív hamisságát a hamis tanúzásnál, és így tovább. E felfogás szerint ezeknek az elemeknek a megléte vagy hiánya a cselekmény jogellenességét alapozza meg.

A szubjektív jogellenességi elemekkel párhuzamosan megjelennek az irodalomban az objektív bűnösségi elemek: olyan objektív körülmények, amelyek nem a cselekmény jogellenességét jellemzik, hanem az elkövető bűnösségével állanak kapcsolatban. Ilyeneknek tekintették a gyermekölés bűntetténél a „szülés alatt vagy a szülés után" kitételt, ilyennek a visszaesést és így tovább. Romba dőlt tehát a régi klasszikus bűncselekmény-fogalom, egyik alkateleme sem választható már el a másiktól.

De a fogalom genus proximuma, a magatartás értelmezése is alapvetően megváltozott. Korábban, mint említettük, magatartáson az akaratnak a külvilágban történő megjelenését értették. Tehát csak az akart testmozgásokat tekintették cselekménynek. Az akarat tartalmát azonban, vagyis azt, hogy mit akart az elkövető, már nem a cselekmény fogalmába, hanem a bűnösség tanába tartozónak nyilvánították. A cselekmény megállapításához tehát csak azt kellett bizonyítani, hogy az elkövető akart bizonyos testmozgást. Akaratának tartalma azonban csak a bűnösség megállapításánál játszott szerepet.

A jelen század 30-as éveitől kezdve azonban a cselekményfogalom itt vázolt konstrukcióját is egyre hevesebben támadják. Kezdetben nem nagy sikerrel. Csak a második világháború után és akkor is főképpen csak Nyugat-Németországban terjedt el a finalizmusnak nevezett új tan, amelynek egyik alaptétele a cselekmény fogalmának újszerű meghatározása és értelmezése.

A finalizmus az akarat szerepének és tartalmának a vizsgálatánál jut új következtetésekhez. Szerintük a cselekmény fogalmához nemcsak az akartság tényére van szükség, hanem legdöntőbb éppen az akarattartalom.

A felfogás indokolása igen tetszetős. „Az emberi cselekmény célratörő tevékenység kifejtése" — írják. Ezért a cselekmény fogalmához hozzátartozik, sőt: annak legdöntőbb eleme éppen a cselekvő célja.

E tan hívei le is vonták felfogásuk következményeit. A cselekmény megállapításánál ezek után már nem a külső, érzékileg észlelhető történés a lényeges, hanem a cselekvő célja — ez a rendkívül nehezen megállapítható és bizonytalan momentum. A tettest nem annyira cselekménye miatt, mint inkább célkitűzése miatt büntetjük, illetőleg mentjük fel esetleg cselekménye ellenére. Így jutott el a burzsoá büntetőjogtudomány a bűncselekmény fogalmának dogmatikai kiépítésénél a klasszikusok objektív jellegű felfogásától napjaink finalizmusában megtestesülő legszélsőségesebb szubjektivizmusig.

A bűncselekmény fogalmának a meghatározása azonban mindig a legszorosabb összefüggésben állt a büntetés vonatkozásában vallott nézetekkel. A bűncselekmény fogalmának tartalmi átalakulásával egyidejűleg megváltozott a klasszikus tan egész büntetéselmélete is. Sőt, mint már említettem, az átalakulást éppen a büntetési rendszer elleni támadások indították el.

De nemcsak az új irányzatok kialakulásánál játszott nagy szerepet a büntetéstan: kihatásait tekintve a legveszélyesebb konklúzióhoz az idevágó nézetek vezettek.

Amint a bűncselekmény fogalmánál, úgy a büntetéstan kérdéseinél is tetszetős és elméletileg magasabb szintűnek tűnő felfogásokkal találkozunk. Nem a tettet, hanem a tettest büntetjük — mondották az átalakulást sürgetők. A büntetést nem a tetthez, hanem a tettes egyéniségéhez kell igazítani — követelik a reformerek.

Nincs lehetőség arra, hogy az új irányzatoknak akárcsak a legfontosabb alaptételeivel is megismerkedjünk. Kétségtelen az, hogy rendszerük egyes vonatkozásaiban elméletileg kidolgozottabb, a tudományok eredményeivel jobban összhangban álló, gyakorlati szempontból jóval célszerűbbnek mutatkozott, mint a régi tan volt. Mindezek a körülmények sem homályosíthatják el azonban azt a tényt, hogy ezek az új irányok ingatták meg az állampolgári szabadság biztosítékait és teremtettek lehetőséget a szélsőséges hatalmi önkényeskedéseknek.

Az új irányoknak a kialakulása azonban nem magyarázható az eszme önfejlődésével. Nagyon is gyakorlati okai vannak a büntetőjogi nézetek vázolt irányú megváltozásának. A kapitalista államok büntetőpolitikai szükségletei, a korábbi büntetőjogi eszközök eredménytelensége magyarázza az említett változásokat.

A büntetőjog és a büntetőjogtudomány célja ugyanis a bűnözés elleni harc sikerének az elősegítése. Abban az időszakban azonban, amelyet a kapitalizmusnak az imperializmusba való átnövése időszakának szoktunk nevezni, olyan változások mentek végbe a bűnözés területén, amelyek a korabeli büntetőjogtudomány csődjét jelentették. Bebizonyosodott, hogy a büntetőjogtudomány nem képes arra, hogy a bűnözés elleni harc elméleti alapjait kidolgozza és olyan eszközöket adjon a harcot folytatóknak, amelyek alkalmasak a bűnözés visszaszorítására.

A bűnözés soha nem sejtett arányú növekedése, a visszaesők és a fiatalkorú bűnelkövetők számának a szaporodása voltak azok a tényezők, amelyek a büntetőjog reformját követelők fellépését előidézték. A társadalmi rendszer megváltoztatása nélkül új büntetőjogi intézmények segítségével kívántak a bajokon segíteni.

Az eredmények közismertek. A bűnözés helyzete a legutóbbi évtizedekben tovább romlott valamennyi tőkés államban. Pedig a szubjektivizmus térhódítása a büntetőjogtudományban tovább fokozódott. Lehetetlen azonban nem gondolnunk *Goethé*nek egyik mondására, mely szerint „minden hanyatlásban és felbomlásban levő korszak szubjektív, ezzel szemben minden haladó korszaknak objektív iránya van".

A polgári büntetőjogtudomány fejlődésében az utóbbi évtizedekben a szubjektivizálódás mel-

lett megfigyelhetünk még egy tendenciát: a büntetőjog jogiatlanítására való törekvést.

Amint a klasszikus tanok ellen fordulást is a magasabb tudományosság látszata övezte, ugyanúgy hivatkoznak napjainkban az említett törekvés szószólói a tudományok legutóbbi években bekövetkezett forradalmának eredményeire. A mai reformerek a *Philippo Grammatica* által a II. világháború befejezése után alapított *Társadalomvédelem* hangzatos nevet viselő egyesületben tömörülnek.

A társadalomvédelem irányzatának hívei rendszerük felépítését ugyancsak büntetéstani nézeteik rögzítésével kezdik. Hirdetik a megtorlás gondolatának a kiiktatását a büntetőjogból és helyébe a nevelést, a reszocializálást állítják. A nyugati államokban elterjedt büntetéstani dualizmus száműzésével a büntetőjogi intézkedések monizmusát akarják megteremteni. Az intézkedések alkalmazása azonban a büntetőjogtól való eltávolodást eredményezné, mivel ennek feltételét nem valamely jogellenes cselekmény elkövetésében, hanem adott személy antiszocialitásában jelölik meg. Azt állítják, hogy az emberrel foglalkozó tudományok ma már lehetőséget biztosítanak az egyes személyek antiszocialitásának a megállapítására. A különböző tesztek, pszichoanalitikus vizsgálatok alapján prognózisokat igyekeznek felállítani nemcsak a bűnelkövető megjavítására legalkalmasabbnak látszó intézkedés kiválasztásánál, hanem az antiszociálisnak ítélt személyek jövő viselkedésére nézve is. Prognózis táblázatokat állítanak fel, melyek segítségével kiszámíthatónak tartják a vizsgált személy magatartásának valószínűségét.

A prognózis táblák készítése terén különösen kiemelkedő jelentőségű a *Glueck*-házaspár munkássága. Már 1950-ben közzétett tanulmányukban célul tűzték ki olyan szelekciós módszer kidolgozását, amelynek segítségével a leendő bűnözőket már az iskolába lépésükkor ki lehessen szűrni.

A szocialista tudományok képviselői a vázolt irányzatot elhibázottnak tartják. Megítélésünk szerint az irányzat alapjául szolgáló feltételezés, vagyis az, hogy a tudományok jelenlegi állása mellett egzakt módon feltárható az emberi cselekvés pszichés mechanizmusa, beláthatatlan veszélyeket rejt magában. Ezt a burzsoá jogtudósok közül is sokan elismerik. Így pl. *Ervin Frey* svájci jogtudós harcol élesen a „korlátlan etatizmus" veszélyét felidéző nézetek ellen, amelyek megvalósításában ő „a jogállam öngyilkosságához vezető lépéseket" lát.

Pedig ezek az elméletek ma már törvényekben is testet öltenek. Így az 1951. évi görög, az 1954. évi grönlandi és az 1958. évi svéd Btk. némely vonatkozásban már magáévá tette a társadalomvédelem irányzatának követelését.

A büntetőjog jogiatlanításának másik módja a bűnelkövetők felelősségre vonásának kivevése a bíróságok hatásköréből. Lényegében ezzel az eredménnyel járna ugyanis az ítélkező szerv felbontása két külön tanácsra vagy bizottságra, amelyek közül csak az egyik állna bírókból, a másik kriminológusból, szociológusból, pszichiáterből, pszichológusból és pedagógusból. Az első helyen említett bizottság döntene a bűnösség kérdésében, míg az utóbbi összetételű szerv állapítaná meg a bírók által bűnössé nyilvánított személyek ellen alkalmazandó intézkedést és annak tartamát.

Az Amerikai Egyesült Államokban már 1941-ben benyújtottak egy ilyen javaslatot, amely 1949-ben részleges eredményre is vezetett. A büntetőjogi gyakorlatban végbement eme fejlődéssel párhuzamosan folyt a büntetőjogtudomány olyan jellegű átalakulása, amelynek eredményeképpen a büntetőjog ma már egyes helyeken szinte teljesen feloldódott a kriminológiában. Ha az előzőekben kifogásoltuk is a klasszikusokra jellemző jogcentrikus világnézetet, a jogi formalizmust, a mai helyzettel való összehasonlítás alapján sokkal kívánatosabbnak és haladóbbnak tűnik a régi felfogás, mivel az az állampolgárok számára biztosabb garanciákat jelentett szabadságuk, egyéniségük érintetlenségének megőrzésére.

Hazai büntetőjogtudományunk fejlődése a felszabadulás előtt mindenben megfelelt a kontinentális államok, elsősorban a német büntetőjogtudomány fejlődésének. Húsz évvel ezelőtt azonban megteremtődött annak feltétele, hogy a büntetőjogtudomány valósághűbb művelésével, az egyes tudományok eredményeinek a felhasználásával hatásosabb segítséget nyújtson a bűnözés elleni küzdelemhez.

A felszabadulás óta eltelt két évtizedben büntetőjogtudományunk ért is el figyelmet érdemlő eredményeket. Az eddig vizsgált körben maradva megállapíthatjuk, hogy sikerült meghaladnunk a burzsoá büntetőjogtudománynak a bűncselekmény fogalmára vonatkozó tanítását.

A bűncselekmény fogalma meghatározásának kiemelkedő jelentősége van. A büntetőjognak egyik alapfogalma, amely szinte mindegyik büntetőjogi fogalommal összefüggésben áll, a bűncselekmény fogalma. Meghatározása azért közvetlenül vagy közvetve kihat szinte valamennyi büntetőjogi fogalom meghatározására és így végső soron döntően befolyásolja a büntetőjogi gyakorlatot is. A bűncselekmény lényegéről vallott felfogásunktól függ végső soron a bűnelkövetések elleni küzdelem természete, módszere és iránya is.

A szocialista büntetőjogtudomány ezért fáradozott azon, hogy a bűncselekményt a maga teljességében, minden lényeges vonására figyelemmel definiálja. Arra törekedett, hogy a meghatározás tükrözze a valóságot és a tükrözött jelenség mindegyik jellegzetességét egyoldalúságtól mentesen egyaránt értékelje. Nem fogadhattuk el a burzsoá jogtudomány bűncselekmény-fogalmát, mivel az teljesen figyelmen kívül hagyja a bűncselekmény társadalmi jellegét

és azt csak mint jogi jelenséget tükrözi. Álláspontunk szerint viszont a bűncselekmény elsősorban társadalmi jelenség és csak a jogi szabályozás következtében válik jogi jelenséggé. A bűncselekménynek ezt a társadalmi jellegét annál inkább szükséges hangsúlyozni, mivel a bűncselekmény fogalmának a meghatározása a bűnözés elleni küzdelem módszereire és eszközeire is kihat. Nem véletlen, hogy a bűncselekményt tisztán jogi jelenségként értékelő irányzatok a bűnözés elleni küzdelemben is tisztán jogi eszközök alkalmazását hirdették és mereven elzárkóztak a társadalmi szempontok figyelembevételétől, de még az ilyen szempontok felkutatásától is.

Abban az esetben viszont, ha mi a bűncselekményt társadalmi jelenségnek is tekintjük, a bűnözés elleni küzdelem területe rendkívüli mértékben kiszélesedik, a harc eszközei és módszerei jelentősen gazdagodnak.

Az egyoldalúságot azonban el kell kerülnünk abban a vonatkozásban is, hogy nem tagadhatjuk a bűncselekmény jogi jellegét. A társadalmi élet e jelensége a jog érdeklődése és szabályozása következtében jogi jelenséggé is lesz, ezért fogalmának a meghatározásánál e jelleget tükröző ismérveknek is szerepelniök kell. Az előbbi gondolatmenetnek megfelelően mondhatjuk, hogy ezekre tekintettel jelentőségük van a bűnözés elleni küzdelemben a jogi eszközöknek és módszereknek is.

A bűncselekmény társadalmi és jogi jellegének egymáshoz való viszonya a tartalom és a forma viszonyával jellemezhető. A bűncselekmény, mint társadalmi jelenség adja azt a tartalmat, amely a jogi szabályozás formáját megtölti. A bűncselekmény a társadalmi-gazdasági tartalom és a jogi forma dialektikus egysége — vallja szocialista büntetőjogtudományunk.

A bűncselekmény fogalmának társadalmi jellegére utaló ismérve a társadalomra veszélyesség.

A társadalomra veszélyesség mozzanatának a bűncselekmény fogalmi meghatározásánál történt értékesítése nemcsak az egyoldalú — és már emiatt is hibás — jogi formalizmus hátrányát segített leküzdeni, hanem elősegítette azt, hogy büntetőjogtudományunk művelői és gyakorlati szakemberei a társadalmi valóság felé forduljanak. Ez kétségtelen érdeme a bűncselekmény fogalma ilyen módon történt meghatározásának.

A bűncselekmény és a büntetés között fennálló szoros kapcsolatnak megfelelően a társadalomra veszélyesség mozzanata értékelést nyert a büntetéstan területén is. Az az igény, hogy a büntetés mértékének igazodni kellett a cselekmény és elkövetője társadalomra veszélyességéhez, a figyelmet egyre jobban az életviszonyokra irányította. A bűnelkövetés és elbírálása időpontjában fennálló társadalmi körülmények, az elkövetőt környező életviszonyok tanulmányozása nélkül elképzelhetetlen a bűncselekmény súlyának, az elkövető bűnösségének megfelelő értékelése és abból következően a helyes arányú büntetés kiszabása.

Annak ellenére, hogy a büntetés előfeltételét képező bűncselekmény fogalmának a meghatározásánál a társadalmi szempontok a fent mondottak értelmében már érvényesültek, a bűnözés elleni küzdelem a korábbi években túlságosan büntetőjogi eszközökkel folyt. Egyre inkább terjedt azonban a felfogás, hogy ezt a küzdelmet szélesíteni, az alkalmazandó eszközök számát pedig növelni kell. A bűnözés elleni harcot tehát átgondoltabban és tudományosan megalapozottabban kell folytatni. Ennek a feladatnak a teljesítése viszont megkövetelte a büntetőjogtudománytól is azt, hogy a régi tételeit és nézeteit vizsgálja felül és ahol szükséges, dolgozzon ki új, a mai igényeknek jobban megfelelő álláspontokat. Egyetlen tudomány sem mondhat le arról, hogy időről-időre ne vegye szemügyre az évek, évtizedek óta meggyökeresedett nézeteit, intézményeit és ne vesse azokat össze egyéb tudományok előrehaladásával, az életviszonyok átalakulásával.

A büntetőjogtudomány vonatkozásában parancsolóan megkövetelte a korábbi nézetek felülvizsgálatát a bűnözés alakulása.

Korábban elterjedt az a nézet, hogy a kapitalista viszonyok megszüntetésével automatikusan bekövetkezik a bűnözés csökkenése, majd megszűnése. Ma már látjuk, hogy a bűnözés sokkal bonyolultabb jelenség annál, sem hogy egyetlen körülményre visszavezethető lenne. A bűnözés jelensége és az ellene folytatandó küzdelem jóval nagyobb tudományos felkészültséggel vizsgálandó, mint korábban tettük. Kiderült, hogy ehhez nem elegendő a büntetőjogtudomány bármilyen magas szintű művelése, hanem különböző tudományok együttes erőfeszítésére van szükség. Ez a társadalmi igény különböző tudományok kialakítását, illetőleg korábban is ismert, de később elhanyagolt tudományok szocialista jelleggel történő felelevenítését eredményezte. Az új tudományok kialakulása mellett szemléleti változások történtek a büntetőjogtudományban. Közülük legalapvetőbb jelentőségű az az átalakulás, amely a büntetőjogtudomány tárgyával kapcsolatosan ment végbe.

A büntetőjogtudomány kutatási tárgyát korábban a bűncselekményben és a büntetésben látták. A büntetőjogtudomány feladatát a hatályos törvények és a bírói gyakorlat, általában a büntetőtörvények alkalmazása jogi problémáinak tanulmányozására korlátozták.

Ma már uralkodónak tekinthető hazánkban az a nézet, amely a büntetőjogtudomány tárgyát a bűnözésben és az ellene folytatott küzdelemben jelöli meg. A büntetőjogtudomány tárgyának ily módon történt átfogalmazásában is az a néhány éve végbement változás mutatkozik meg, amelynek lényegét azzal tudnánk röviden jellemezni, hogy a büntetőjogi tudományos ku-

tatás egyre inkább a társadalmi valóság jelenségei felé fordult. Ebben a fordulatban nagy segítséget jelent a büntetőjogtudomány további fejlődéséhez is a kriminológia tudományának kibontakozása.

A büntetőjogtudomány fejlődésére ma szerte a világon a kriminológiai szemlélet nyomja rá bélyegét. Minden új büntetőjogi eszmeáramlat kriminológiai köntösben jelenik meg.

Hazánkban csak pár évvel ezelőtt kezdődtek meg a kriminológiai kutatások és ma már elmondhatjuk, hogy a kriminológia tudományának az önállóságát és létjogosultságát kevesen vonják kétségbe.

Ami a kriminológia kialakulásának okait illeti, azokat csak a gyakorlat szükségleteiben jelölhetjük meg. Egyetlen tudomány keletkezése sem magyarázható eszmei indítékokkal vagy személyes törekvésekkel. Új tudományok, új szellemi áramlatok jelentkezése mindig a társadalmi valóság talaján jelentkező igények felmerülését jelzi.

A kriminológia iránti igényt a bűnözés elleni küzdelem szülte. Bebizonyosodott, hogy napjainkban már a büntetőjogtudomány dogmatikus művelése nem képes arra, hogy a bűnözés elleni harc elméleti alapjait kidolgozza. Ehhez elengedhetetlen szükség van olyan tudományágra, amely a bűnözést nem mint jogi, hanem mint társadalmi jelenséget vizsgálja.

Meg kell mondanunk azt is, hogy ennek az új felfogásnak az elterjedése viták között ment végbe és ma is vannak még olyanok, akik a kriminológia létjogosultsága és főképpen pedig önálló tudományági jellege tekintetében tagadó álláspontot vallanak. Ha általában el is ismeri mindenki azt, hogy a bűnözés társadalmi vonatkozásainak kutatására és tanulmányozására is szükség van, egyesek azt állítják, hogy ennek a feladatnak az ellátására nincs szükség önálló külön tudományra, hanem ezt elvégezheti a büntetőjogtudomány is.

Ezt a nézetet ma már meghaladottnak tekinthetjük. Az uralkodó álláspont nem tagadja, sőt vallja annak szükségességét, hogy a büntetőjogtudomány művelése során érvényesüljenek szociológiai szempontok is. Erre azonban e tudomány művelése terén korlátozottak a lehetőségek. A büntetőjogtudomány elsősorban jogi aspektusú tudomány, amelynek sajátos jogi szempontú vizsgálatait nem oldhatjuk fel teljesen a szociológiai jellegű kutatásokban. Ez a tudomány jogi jellegének a megszűnését és így végső soron a büntetőjog jogiatlanítását eredményezné. Ezt az utat járja néhány kapitalista állam büntetőjogtudománya, ez az út azonban számunkra elfogadhatatlan. Mi valljuk azt, hogy szükség van olyan tudományra, amely a bűnözés vonatkozásában nem a jogi szabályozás mikéntjét, a felelősség mértékét és feltételeit, hanem a kérdéses életjelenség megnyilvánulását, annak okait és kihatását, valamint leküzdésének, a társadalom életéből való kiiktatásának módját és eszközeit tanulmányozza.

Az ilyen jellegű vizsgálatok elvégzésére illetékes kriminológia kialakulását a bűnözési helyzet tette szükségessé. Nem azért, mintha a bűnözés akár méreteiben, akár tendenciájában aggasztóvá vált volna. Bűnügyi statisztikánk a felszabadulás óta eltelt 20 év során kedvezőbb képet mutatott, mint a kapitalista államok hasonló időszakra vonatkozó bűnözési statisztikája. Nyugodtan mondhatjuk, hogy egyes vonatkozásokban igen kedvező előrehaladást értünk el a bűnözés csökkentésében.

Ugyanakkor látnunk kell azt is, hogy a bűnözés csökkenése nem töretlen, hanem ingadozó, visszaesések és előrehaladások váltogatják egymást, s egyes vonatkozásokban pedig szinte egy helyben topogunk. Nem kielégítő pl. a helyzet az emberi élet elleni bűntettek vonatkozásában. Az ilyen jellegű támadások aránylag nagy száma is igényli a valóság teljes és részletes feltárását.

A kriminológiai kutatásoktól azt várjuk, hogy szolgáltassanak megfelelő anyagot a törvényhozás számára ahhoz, hogy az az egyes életviszonyokat a legcélravezetőbben tudja szabályozni. Evonatkozásban természetesen elsősorban a büntető törvényhozás támogatását igényeljük a kriminológiától. A kriminológiai kutatások elősegíthetik azt, hogy a törvényhozó helyesen válassza meg a bűnözés elleni küzdelem jogi eszközeit és azok alkalmazási módját. Bízunk benne, hogy a büntetésvégrehajtási rendelkezések jelenleg folyamatban levő kodifikációjánál már komoly szerepet játszanak azok a kriminológiai kutatások és eredményeik, amelyeket az utóbbi néhány évben értünk el büntetésvégrehajtásunk hatásosságának vizsgálata tekintetében.

De nemcsak a szankció, a büntetés meghatározásában segítheti a kriminológia a büntető törvényhozót: hozzájárulhat a bűntetti diszpozíciók célszerűbb meghatározásához is.

A kriminológiai vizsgálatok egyik feladata ugyanis a bűnözés megjelenési formáinak a feltárása. Egyes bűncselekményfajták vizsgálata során pl. az elkövetési mód vonatkozásában eljuthatunk olyan következtetésekhez, hogy kívánatos bizonyos elkövetési módok külön törvényi értékelése. Egyébként ugyanez vonatkozik a bűnözés egyéb megjelenési formájára is.

A kriminológiai vizsgálatok azonban nemcsak a büntető törvényhozás munkáját segíthetik: anyagot szolgáltathatnak más természetű jogszabály megalkotásának előkészítéséhez is. Ezek a vizsgálatok ugyanis feltárhatnak a társadalmi életben előforduló olyan kriminogén hatású tényezőket is, amelyek megfelelő szabályozása nem büntető jogszabályokkal történhet meg. A kriminológiai vizsgálatok kimutathatják pl. annak szükségességét, hogy a kereskedelmi életben, a vendéglátó vagy az építőiparban jogszabályi rendelkezéssel kell meg-

szüntetni bűnözést lehetővé tevő valamely körülményt. Ennek eredményeképpen polgári-, munkajogi vagy államigazgatási jellegű jogszabály alkotására kerülhet sor.

A kriminológia tudománya nemcsak a törvényhozás munkáját javíthatja, hanem növelheti a bűnözés jogi vonatkozásait kutató büntetőjogtudomány eredményességét is. A büntetőjogtudomány egyenesen igényli is a kriminológia támogatását, anélkül ma már művelése el sem képzelhető. A jogi forma ugyanis csak a tartalmát alkotó életviszonnyal együtt tehető vizsgálat tárgyává. A büntetőjogtudomány a kriminológia támogatásával haladhatja meg a rossz értelemben vett dogmatizmust, az élettől eltávolodott fogalomjogászkodást.

Ami a büntetőjogtudomány és a kriminológia közötti kapcsolatot illeti, az elmúlt néhány év alatt komoly szemléleti változás következett be. Ismeretes, hogy korábban a kriminológiát a büntetőjogtudomány melléktudományának nevezték, kifejezve ezzel azt a szemléletet, hogy a kriminológia csak másodrendű a büntetőjogtudományhoz képest. Ma már nehéz elzárkózni a kriminológia önálló tudományági jellegének az elismerésétől. A kriminológiának ugyanis megvan a saját kutatási területe, amely egyetlen másik tudomány működési körében sem tartozik, és ezen felül van kutatási tárgya által meghatározott sajátos módszere is. Ez az a két körülmény, amelyre tekintettel valljuk a kriminológia tudományának önállóságát.

Úgy véljük, a kriminológia önálló tudományági jellegén semmit sem változtat az a tény, hogy eredményeit más tudományok, köztük a büntetőjogtudomány is felhasználhatja. Valamely tudománynak az a sajátossága, hogy más tudományt is segít, nem érinti önállóságát, hiszen aligha van olyan tudomány, amelynek eredményeit ne használná fel más tudomány a saját kutatásainál. A kriminológia tudományának eredményeit is felhasználhatja — és fel is kell használnia — a büntetőjogtudománynak is, anélkül azonban, hogy e segítő jelleg miatt a kriminológiát csak másodrendű tudományként — melléktudományként — kezelnénk.

A büntetőjogtudomány és a kriminológia egymásra utaltságát, egymás munkájának a támogatását a cél azonossága magyarázza. Mindkét tudományágnak végső soron az a feladata, hogy a bűnözés elleni küzdelmet segítse. Ennek legszembetűnőbb formája a kriminalpolitika elméleti alapjainak kidolgozásához nyújtott támogatás.

Ma már általánosan elfogadottnak tekinthetjük azt a felfogást, amely a kriminálpolitika fogalmát és lényegét mindig az adott állam általános politikájából vezeti le. A politika viszont általános értelemben jelenti azt a társadalmi gyakorlatot, amely az elméleti és a gyakorlati tapasztalatok alapján érvényesül a társadalmi élet különböző területein felmerülő feladatok megoldásában.

A mondottakra figyelemmel szocialista államunk büntetőpolitikáját a következőképpen határozhatjuk meg: a büntetőpolitika az általános politikának az a része, amely a bűnözés ellen folytatott harc tekintetében a marxizmus—leninizmus elmélete, valamint a társadalmi gyakorlat tapasztalatai alapján meghatározza a feladatokat, továbbá a bűnüldözés és a bűnmegelőzés általános módszereit és eszközeit.

A meghatározásból következően a büntetőpolitika átfogja a törvényhozás és a jogalkalmazás területét egyaránt. Mind a büntetőjogtudomány, mind a kriminológia tudománya fontos segítséget tud nyújtani a helyes és célszerű büntetőpolitika kialakításához. A büntetőjogtudomány a bűnözés elleni állami küzdelem jogi vonatkozásainak tisztázásával, a kriminológia a bűnözés társadalmi törvényszerűségeinek, okainak, megjelenési formáinak, mennyiségi és minőségi változásainak, egyszóval: dinamikájának a feltárásával. A büntetőjogtudomány, a kriminológia és még további tudományok eredményeinek az értékesítésével lesznek képesek állami és társadalmi szerveinek olyan gyakorlati kriminálpolitikát kialakítani és folytatni, amely a bűnözés jelentős csökkenését eredményezheti.

A bűnözéssel foglalkozó valamennyi tudomány célja ugyanis ez. Ezt a célt reálisnak tartjuk, és úgy véljük, hogy a szocialista társadalmi rendünkben adottak azok a feltételek, amelyek a bűnözés csökkentéséhez szükségesek. Ha el is ismerjük a bűnözésnek mint társadalmi tömegjelenségnek az emberi társadalomból történő kiiktatásának lehetőségét, ezt csak a távoli jövőre vonatkoztatjuk. Mai társadalmi, gazdasági, kulturális viszonyaink alapján törvényszerűnek kell tekintenünk azt, hogy a bűnözés létező jelenség. Nem szükséges azonban, hogy ilyen sok bűncselekményt kövessenek el. A szocializmus további építésének egyik feltétele az emberek tudatának olyan átalakítása, ami gátat szab a bűnözés terjedésének.

A bűnözés csökkentése a bűnözés megelőzésével érhető el. A bűnözés megelőzése viszont a bűnözést szülő és azt elősegítő körülmények hatástalanítása útján valósítható meg.

A bűnözés megelőzésének alapvető feltételét megteremtettük akkor, amikor a tőkés társadalmi és gazdasági rendszert felváltottuk a szocialista berendezkedéssel. Ezzel azonban még nem iktattunk ki minden olyan tényezőt, amely kriminogén hatású lehet. Mai társadalmi, gazdasági életünkben is találunk olyan körülményeket, amelyek egyes személyekben antiszociális képzeteket és ezeken keresztül bűnelkövetéseket eredményezhetnek. Kétségtelen ugyan, hogy az életviszonyok szocialista irányú átalakulása és fejlődése kedvező irányban befolyásolja az emberek gondolkodásmódját és így közvetve a bűnözés alakulását is. Szükség van azonban arra is, hogy ezt a kedvező irányú fejlődést a legkülönbözőbb eszközök igénybevételével is elősegítsük, gyorsítsuk. Gyakran han-

goztatjuk azt a tételt, hogy a társadalmi viszonyokban bekövetkezett változásoktól elmarad az emberek tudatának fejlődése. Látnunk kell azonban azt is, az emberek közvetlen életkörülményei sem változnak közvetlenül a tulajdon viszonyokban, a társadalmi rendben bekövetkezett változásokkal. Ezért maradnak fenn a szocialista viszonyok létrejötte után is a társadalmi, gazdasági helyzetben olyan körülmények, amelyek bűncselekmények elkövetése irányában hatnak. A kriminogén hatású körülmények felszámolása csak céltudatos bűnmegelőző munkával történhet meg. És ebben a vonatkozásban bűnmegelőzésen értjük azoknak az összehangolt állami, társadalmi és gazdasági intézkedéseknek az összességét, amelyek célja a bűnözést elősegítő körülmények és feltételek megszüntetése.

Ilyen intézkedéseket természetesen csak azt követően foganatosíthatunk, ha előzetesen pontosan tisztázzuk a bűnözés helyzetét és alakulását. Pontosan ismernünk kell, hogy országosan és területi egységenkint, összesen és bűncselekményfajták szerinti felosztásban mennyi bűnelkövetés történik. Ismernünk kell, hogy a bűnelkövetéseknek mi volt az oka, milyen körülmények tették lehetővé megvalósulását, és milyen körülmények könnyítették azt meg. Tisztában kell lennünk intézkedéseink megtétele előtt azzal is, hogy adott területen bizonyos bűncselekményfajta elkövetése csökkenő vagy növekvő tendenciát mutat-e. Mindezen körülmények ismeretében szabhatjuk meg büntetőpolitikánkat atekintetben, hogy hol, milyen bűncselekmények vonatkozásában, és hogyan szálljunk szembe a bűnözést elősegítő körülményekkel.

A bűnözés jelenlegi helyzetét figyelembe véve úgy látjuk, hogy napjainkban három olyan elkövetői kategóriát jelölhetünk meg, akiknek bűnözése elleni harc intenzívebbé és hatásosabbá tehető. Első helyen a fiatalkorú bűnözők bűnelkövetéseit említem.

A fiatalkorúak bűnelkövetése több ok miatt is méltán igényel fokozott figyelmet. Csak a legdöntőbbet emelem ki: statisztikailag bebizonyított, hogy a legveszélyesebb felnőttkorú bűnözők, a visszaesők, nagy arányban olyanok közül kerülnek ki, akik fiatalkorban is követtek el bűncselekményt. A fiatalkorú bűnelkövetők elleni harc eredményessége tehát nemcsak a jelen bűnözésének helyzetét, hanem a holnapét is javítja.

A másik réteg, akiknek bűnözése elleni harcot intenzívebbé kell tennünk, a fiatalkort alig meghaladott, általában a 18—25 év közöttiek rétege. E csoport bűnözésének kriminológiai jelentőségét az adja, hogy ez a korosztály a legaktívabb a bűnözésben és emellett a legagresszívabb is. Nemcsak az általuk elkövetett bűncselekmények nagy száma és erőszakos jellege hívja fel e rétegre a figyelmet, hanem az is, hogy aktivitásuk és agresszivitásuk miatt más személyekre, az ingadozó, a gyengébb ellenálló képességgel rendelkező és a fiatalabb korban levő személyekre nagy a befolyásuk.

Végül a harmadik rétege a bűnelkövetőknek, akiknek bűnözése bűnmegelőzési munkánk főcélpontja, a visszaesők.

Úgy gondoljuk, hogy e kategória határvonalának a megvonásánál nem kell feltétlenül ragaszkodnunk a büntetőjogi visszaesés fogalmához.

Ismeretes, hogy büntető törvénykönyvünk 115. §-ának rendelkezése értelmében általában azt kell visszaesőnek tekinteni, akit a bűntett elkövetését megelőzőleg szándékosan elkövetett ugyanolyan bűntettért már szabadságvesztésre ítéltek. E szabályozást kiegészíti a törvénykönyv különös részének néhány rendelkezése, amelyek lehetővé teszik a visszaesés megállapítását olyan esetekben is, amikor az elkövető a jelenlegi bűntettéhez hasonló, a törvényben pontosan meghatározott valamely más bűntettet követett el.

A kriminológiának a bűnmegelőzési feladatok teljesítése során azonban figyelemmel kell lenni olyan esetekre is, amikor az elkövető jelenlegi és korábbi bűntette, esetleg bűntettei között nem áll fenn a vázolt természetű kapcsolat. Más intézkedések alkalmazása látszik indokoltnak az első ízben bűnöző személlyel, mint az olyan személlyel szemben, akit már korábban is elítéltek, mégha ezek az elítélések nem is azonos vagy egymáshoz hasonló bűntettek miatt történtek is.

Nehéz feladatot vállalnánk magunkra akkor, ha a bűnmegelőzési munka főirányait nemcsak az elkövetők, hanem a bűntettek alapján is meg akarnánk jelölni. Valószínűleg valamenynyien erős hajlamot éreznénk arra, hogy a legsúlyosabb bűncselekményeket állítsuk a célpontba.

Kétségtelen, hogy a súlyosabb bűncselekmények elkövetése a társadalom életében nagyobb visszhangot vált ki, mint a kisebb súlyú bűntettek. Ennek ellenére azt hiszem, hogy kriminológiai szempontból jelentősebbek azok a társadalomra veszélyes cselekmények, amelyek vagy egészen kis jelentőségű bűntettnek tekinthetők, vagy egyáltalán nem is minősülnek bűncselekménynek, de bűntetteket szülhetnek, bűntettekké fajulhatnak. A bűnmegelőző munka szempontjából ezért kiemeljük azokat a cselekményeket, amelyek a társadalmi bíráskodás, a fegyelmi vagy a szabálysértési eljárás tárgyát képezik.

E cselekmények kriminológiai jelentőségét mutatja mindenek előtt e cselekmények nagy száma. Szabálysértés miatt pl. évenként több mint 300 ezer embert vonnak felelősségre. A felelősségre vonás módja, a felelősségre vonás eredményeképpen alkalmazott intézkedés megválasztása nagy mértékben befolyásolhatja ezeknek a személyeknek a tudati fejlődését. A bűnözővé válás folyamatának első állomása lehet a szabálysértés — de a fegyelmi vétség —

elkövetése is, ha a felelősségre vonás módja nem állja útját e folyamat kifejlődésének.

Még nagyobb jelentőségűnek tartjuk a társadalmi bíróság előtti eljárásokat ebből a szempontból, ahol a társadalomra veszélyes cselekményt elkövető személy kollektívájából kerülnek ki az őt felelősségre vonó személyek is, és a felelősségre vonásnak sok szem- és fültanúja van. Ezért lehetne e szervnek nagy szerepe abban, hogy az emberekben a mainál jobban megerősödjenek, megszilárduljanak a bűnözést gátló képzetek.

Mivel előadásom tárgya a büntetőjogi gondolkodásban bekövetkezett változások voltak, úgy gondolom, befejezésül meg kell emlékeznem még egy szemléleti változásról. Ez a változás azonban eddig még nem történt meg a kívánt mértékben, ennek a változásnak az előidézése jövő feladataink közé tartozik. Ennek a változásnak a bűncselekmények társadalmi megítélésében kell végbemenni.

Meggyőződésem, hogy megfelelő közvélemény, megfelelő légkör kialakítása is járhat olyan kedvező sikerrel, mint a hivatalos bűnüldöző szervek tevékenysége. Nagy visszatartó ereje van a bűncselekmény megvetésének, elítélésének. A cél tehát olyan közhangulat kialakítása, amelyben a bűnelkövetőket nem a hősiesség és bátorság nimbusza, hanem a legszélesebb közvélemény elítélése sújtja. Ennek az elítélésnek az alapja az a belátás, hogy a törvény által bűntettnek minősített cselekmények erkölcsileg is helytelenítendők, mert társadalomellenesek.

Ilyen légkör kialakítása csak neveléssel érhető el. Első sorban az ifjúság erkölcsi-világnézeti nevelését kell hatékonyabbá tenni, emellett azonban az idősebb korosztályokra való ráhatás különböző formáit is fel kell használni. Minél gyorsabban fel kell számolni azt az eltérést, amely a nagy társadalmi közösség, a makrokozmosz, és a kis speciális közösségek, a mikrokozmosz értékrendszere között áll fenn.

Az emberek tudatának átalakítása vonatkozásában nem elégedhetünk meg szerény célkitűzésekkel. Nem elégedhetünk meg annak elérésével, hogy társadalmunk tagjai ne támogassák, ne nyújtsanak segítséget bűntettek elkövetéséhez. Ki kell vívnunk a közösség aktív közreműködését a bűnözés elleni küzdelemben is. Meg kell értetni az emberekkel, hogy a bűnözés elleni küzdelem nemcsak az igazságszolgáltatási apparátus feladata. A társadalom tagjai felelősségérzetének a növelésével, közömbösségük leküzdésével nagy lépést tehetünk a bűnözés csökkentése irányában.

Kétségtelen, hogy evonatkozásban is vannak már eredményeink. Egyes bűncselekmények elkövetése kiváltja a társadalom legszélesebb rétegeinek a felháborodását, elítélését. Ilyen bűnelkövetések tetteseinek a kiderítésénél is sok segítséget ad a lakosság a bűnüldöző szerveknek. Ezt az aktivitást és az alapját képező gondolkodásmódot kell általánosítani mindenfajta bűncselekmény elkövetésére. És ha ez a felfogás nemcsak a bűncselekmények elkövetése után fejeződik ki tettekben, hanem bűnelkövetések előtt is, akkor számíthatunk arra, hogy a társadalom és az állami szervek együttes erőfeszítései nyomán bűnmegelőző munkánk eredményes lesz, a bűncselekmények elkövetésének a számát jelentősen csökkenthetjük.

Földvári József

A polgári jogi semmiség néhány kérdése

1. Az érvénytelenség egységes fogalmán belül az érvénytelenség két főfajtájának, a semmisségnek és a megtámadhatóságnak a megkülönböztetése a szocialista és a népi demokratikus kodifikációkban nem általános, bár többségük — ha nem is feltétlenül ezzel a számunkra általánossá vált nomenklatúrával — ismeri.

A magyar polgári jog fenntartotta az érvénytelenség két fő formájának, a semmisségnek és a megtámadhatóságnak a különbségét. Változatlanul különböztet tehát olyan esetek között, amelyekben nem bízza az érdekelt felekre az érvénytelenségi szankció érvényesülését és olyanok közt, amikor ez a szankció csak annak a félnek a kívánságára érvényesül, akinek érdekeit a jog az érvénytelenségi szankcióval védeni kívánja.

A törvény — a Ptk. indokolása szerint — általában a semmisség jogkövetkezményeit fűzi az olyan szerződésekhez, amelyek teljesítése ellen fontos társadalmi érdek szól, megtámadhatóságot viszont ott állapít meg, ahol a sérelmet szenvedett fél kívánsága nélkül az érvénytelenség megállapítása nem volna indokolt.[1]

A semmis és a megtámadható ügyleteknek vannak egyrészt olyan közös sajátosságaik, amelyek alkalmassá teszik őket a közös érvénytelenségi kategória alá vonásra, másrészt olyanok, amelyek éppen a kettő közti különbség megvonásának alapját képezik. Az alábbiakban a semmisség néhány jellemző sajátosságával kívánunk foglalkozni, tekintet nélkül arra, hogy ezek csak a semmisségre, vagy egyben a megtámadhatóságra is jellemzőek-e.

A semmisség lényege — és ez az érvénytelenség, mint jogi kategória közös jellemzője —, hogy a semmis (és ugyanígy a megtámadható)

[1] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 182. old.

ügylet a célzott joghatásokat nem vonja maga után.

A semmisség további, csaknem minden jogrendszer által akár törvényben kimondottan, akár hallgatólagosan elismert jellemzői: *a)* hogy az hivatalból észlelendő, *b)* hogy arra bárki hivatkozhat, *c)* hogy annak megállapításához külön eljárásra nincs szükség,[2] *d)* hogy érvényesítése nincs határidőhöz kötve és *e)* hogy az ex tunc hatályú (ez utóbbi ismét a megtámadhatósággal közös sajátosság).

Emellett a burzsoá jog a megtámadhatósággal szemben a semmisség egyik alapvető jellemzőjének tekinti azt is, hogy az feltétlenül orvosolhatatlan. Ez utóbbi kérdésről a szocialista kodifikációk zöme hallgat. Hogy a hallgatás mögött a régi burzsoá tan hallgatólagos átvétele van-e, vagy fordítva, az azzal való szembefordulás, az a szocialista jogirodalomból sem tűnik ki egyértelműen. A mi jogunk álláspontját egyes irodalmi állásfoglalásokon kívül elsősorban a Ptk. indokolásából ismerhetjük meg, amely már valamelyest szakítva a korábbi tanokkal, a semmisséget csak általában mondja orvosolhatatlannak, bizonyos esetekben azonban, különösen ahol ezt a Ptk. külön is kimondja, elismeri a semmisség orvoslásának lehetőségét.[3] A semmis ügylet orvosolhatatlanságának vagy orvosolhatóságának kérdése, az orvosolhatatlanság illetve az orvosolhatóság elvi alapjainak vizsgálata, az orvosolhatóság elismerése esetén — amelyben úgy vélem, tovább kell menni a Ptk. indokolásában foglaltaknál — ennek határainak megvonása jelentőségében és terjedelmében egy önálló tanulmányt igényelne, így ezzel a kérdéssel az alábbiakban nem kívánok foglalkozni.

De a semmis ügyletre jellemző többi sajátosságok csaknem valamennyije is vet fel, ha nem is az egyes sajátosságok alapját érintő, de annak korlátlan érvényesülését esetleg vitássá tevő problémákat. Az alábbiakban ezeket szeretném vizsgálat tárgyává tenni.

2. A semmisség hivatalból észlelése kapcsán mindenekelőtt ki kell emelni, hogy bár ez a szabály egyaránt áll a kapitalista és a szocialista jogrendszerekben, a szocialista jogrendszerekben sokkal nagyobb jelentőséghez jut. A kapitalista jogrendszerekben akár az uralkodó osztály tagjainak egymásközti jogvitáiban, akár az uralkodó osztály és a kizsákmányolt osztályok valamelyikének tagjai közti jogviszonyban az államnak nem lesz feltétlenül érdeke a törvénysértés, a jóerkölcsbe ütközés felfedése és a felfedett törvénysértés vagy jóerkölcsbe ütközés esetén a szerződés érvénytelenségének megállapítása. A szocialista társadalomban sokkal erősebb a törekvés a törvényesség, a szocialista törvényesség biztosítására ezen az úton is.

Nemcsak az érvénytelenség kérdéseivel foglalkozó jogirodalom hangoztatja a semmisség hivatalból figyelembeveendő voltát, hanem ezt tükrözi a bírói gyakorlat is. A szerződés semmisségét kimondó bírói ítéletek tekintélyes részét nem a szerződés semmisségének megállapítása iránti perben hozzák a bíróságok, hanem olyan ügyekben, amelyekben a felperes teljesítés vagy a teljesítés befejezése, esetleg a másik fél nemteljesítése miatt az általa nyújtott szolgáltatás visszaadása iránt perel, vagy esetleg a hibás teljesítésből eredő szavatossági igényeit érvényesíti, s a per során észleli a bíró, hogy a felek szerződése törvénybeütköző, a törvény megkerülésére irányuló, a dolgozó nép érdekeibe vagy a szocialista együttélés követelményeibe ütköző.

Az érvénytelenség hivatalból észlelése mellett felmerül a kérdés, hogy vajon az érvénytelenség jogkövetkezményei is hivatalból, a felek erre irányuló kérelme nélkül alkalmazandók-e.

Ebben a vonatkozásban a jogirodalom, de különösen a joggyakorlat álláspontja már nem ilyen egyértelmű. Az irodalomban uralkodónak az a nézet mondható, amely az érvénytelenség jogkövetkezményeit is hivatalból, erre irányuló kérelem nélkül is alkalmazandónak tartja, mégis felmerül egyrészt a kérdés, hogy vajon ez nincs-e ellentmondásban a Pp. 4. és 215. §-aival, amelyek a bíróságnak a kereseti kérelemhez kötöttségét mondják ki, másrészt, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek hivatalból észlelése jelentheti-e azt, hogy a bíró a felek kifejezett kérelme ellenére is tartozik az eredeti állapotot helyreállítani.

Az első kérdést Solt Kornél vetette fel e lap hasábjain „Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről" című cikkében, s arra a megállapításra jutott, hogy nyilvánvaló ugyan, hogy az érvénytelenség kérdésében folytatott bírói gyakorlat ellentétes a Pp. idézett szabályaival, törvényellenesnek azonban nem tekinthető, mert megfelel a Ptk. 237. § (1) és (2) bekezdéseiben foglaltaknak. A két összeütköző jogszabály közül a Ptk. szabályának kíván elsőbbséget biztosítani, csupán arra hívja fel a figyelmet, hogy a szocialista törvényesség és a jogrendszer egységessége érdekében helyes volna a Pp. szabályait a Ptk. szabályaival összhangba hozni.[4]

A második kérdéssel többen foglalkoznak, s általában az a nézet mondható uralkodónak, amely arra az esetre, ha a felperes — esetleg bí-

[2] Azzal az álláspontal, hogy a semmis ügyletet is bíróságnak vagy döntőbizottságnak kell érvénytelennek nyilvánítania, csak Rabinovics szovjet jogtudósnál találkoztam. (Rabinovics: A jogügyletek érvénytelensége és annak következményei. A Leningrádi Egyetem Kiadója, Leningrád 1960. 16. old.) Meg kell azonban jegyezni, hogy Rabinovics nézete a szovjet jogtudományban sem egyedülálló nézet, Genkin szerint az abszolút érvénytelen (semmis) ügyleteknél az ügylet érvénytelenné nyilvánításához nem kell külön eljárás (Genkin: A szovjet polgári jog I. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóirat Kiadó 1952. 193. old.)

[3] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve id. kiadás 183. old.

[4] Solt Kornél: Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről. JK. 1964. 168—169. old.

rói kioktatás ellenére — úgy nyilatkozik, hogy nem kéri az eredeti állapot helyreállítását, ezt nem tekinti a bíró feladatának.[5]

Józsa Mihály álláspontja szerint a restitúciós kötelemnek fölé- és alárendeltségi, de egyben mellérendeltségi eleme is van, s ezek közül csak az előbbit tartanánk szem előtt, ha ezt a hivatalbóliságot addig fokoznánk, hogy a bíróság a felek kifejezett kérelme ellenére is tartozik az eredeti állapot visszaállítása felől rendelkezni. Éppen ezért, mint a polgári jogra jellemző mellérendeltségi elvvel szembenállót, nem tartaná helyesnek. Elismeri mégis, hogy lehetnek olyan esetek, amikor az érvénytelen szerződés alapján létrejött helyzet oly kiáltóan ütközik a közérdekkel, hogy az eredeti állapot visszaállítása mindenképpen kívánatos. Ilyenkor álláspontja szerint a bíróságnak az ügyészséghez kellene fordulnia, aki a perben a Pp. 2/A. §-a alapján az állam vagy valamely polgár jogainak védelme érdekében felléphet és indítványt terjeszthet elő az eredeti állapot visszaállítása iránt.[6]

A gyakorlat álláspontja korántsem egységes, sőt ugyanolyan fajta ügyben csak a fővárosi bíróság ítélkezési területén háromféle elvi megoldást tükröző ítélettel találkozhatunk.

A 3/1960. Korm. sz. r. alapján az albérlő által megindított albérleti díj megállapítása iránti perben a budapesti I—III. ker. bíróság P. I. 21.350/1964. sz. alatt hozott ítéletében, noha megállapította, hogy a felperes már a lakásba való beköltözésétől (1961 áprilisától) majdnem kétszeresét fizeti a törvényesen megengedett albérleti díjnak, s az ítélet indokolásából kitűnően a bíróság figyelmét nem is kerülte el a szerződés részleges érvénytelensége, ítélete rendelkező részében nem terjed túl a felperes kereseti kérelmén, csak a keresetindítás napjától állapítja meg a törvényesnek megfelelő albérleti díjat.[7]

Hasonló ügyben — amely talán csak annyiban különbözik az előzőtől, hogy a bérbeadó kéri az albérleti díj megállapítását — a Fővárosi Bíróság 53. Pf. 25.305/1961. sz. ítélete megállapítva, hogy az albérlő a törvényes albérleti díjat eddig is túlfizette, s hogy a kifizetett többletösszegek a szerződés részleges érvénytelensége miatt az alperesnek visszajárnak, a túlfizetett összeg visszaítélése tekintetében — minthogy az alperes e vonatkozásban viszontkeresetet nem emelt — a határozathozatalt mellőzte, s csupán felhívta az alperes figyelmét visszakövetelési jogára.

Ugyancsak albérleti díj megállapítása iránti perben a Fővárosi Bíróság 58. Pf. 30.716/1963. sz. ítélete megállapítva, hogy az albérlő 44 hónapon át havi 36,— Ft-tal többet fizetett a törvényesen megengedettnél, az albérleti szerződés részleges semmisségét kimondva, erre irányuló kereseti kérelem nélkül a túlfizetett összeg beszámítására jogosította fel az albérlőt.

De elég széles körben merül fel a kérdés a gyakorlatban tiltott lakáseladás, színlelt lakáscsere-ügyletek esetén is.[8] A XVIII. ker. bíróság 18. P. 27. 130/1961. sz. ítéletével elbírált perében pl. színlelt lakáscsere-szerződés miatt a Fővárosi Főügyészség indított keresetet a lakás vételárának az állam javára való megítélése iránt. Minthogy az ügyészség keresete csak az állam javára való marasztalásra irányult, s az eredeti állapot helyreállítását nem indítványozta, a bíróság ebben a kérdésben nem is határozott. A Fővárosi Bíróság elnöke a Ptk. alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatok értékelése során az ítéletet kifogásolta s rámutatott arra, hogy a bíróságnak akkor is hivatalból kellett volna a szerződéskötést megelőző helyzet visszaállításáról gondoskodnia, ha etekintetben az ügyész nem is tett kifejezetten indítványt, ha a felek maguk nem is kívánják az eredeti állapot helyreállítását.[9]

Megjegyzendő, hogy lakásügyekben, amennyiben az érvénytelen szerződés alapján a lakás birtokbavétele, a lakások kölcsönös elcserélése kiutaló vagy jóváhagyó határozat alapján már megtörtént, inkább az a gyakorlat nevezhető általánosnak, amely — ha ezt a felek nem kérik — az eredeti állapot helyreállítását nem rendeli el.[10]

De felmerül az eredeti állapotnak a sérelmet szenvedett fél kérelme ellenére való helyreállításának problémája az uzsorás szerződések körében is. Az uzsorás szerződések felperesei — ha első látszatra különösen hangzik is — általában az uzsorások és nem a kiuzsorázottak. Az uzsorás a még hátralékos tőketartozás címén perli a kiuzsorázottat s csak a perben derül fény a szerződés uzsorás voltára. Ilyen esetben elég gyakori, hogy a kiuzsorázott csak a hátralékos fizetési kötelezettsége alóli mentesítését kéri, a már túlfizetett összeg visszatérítésére azonban nem tart igényt.

---

[5] Józsa Mihály: Az érvénytelen szerződés megkötése előtti helyzet visszaállításának a gyakorlat által felvetett kérdései. MJ. 1963. 553. old., Solt Kornél: Tipikus tényállások az érvénytelen szerződések hatályossá nyilvánítása köréből. MJ. 1964. 24. old. és ugyanő: Az érvénytelen szerződésekkel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről. JK. 1964. 168. old. 4. jegyzet.

[6] Józsa Mihály i. m. 553. old.

[7] Megjegyzendő, hogy ugyanezen bíróság ugyanezen tanácsa, amikor a kereseti kérelem a túlfizetett albérleti díj visszafizetésére irányul, ezt megítéli.

[8] Elesik természetesen a probléma, amikor a lakásügyi hatóság a tiltott ügyletet idejében felfedezve a kiutalást megtagadja, vagy amikor — különösen ellenérték fejében történő lakáscsere esetén — a bíróság az eredeti állapot helyreállítását a Ptk. 238. § b) pontjára alapított részleges érvénytelenség címén mellőzi.

[9] A Ptk. alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatok. 1959. El. II. E. 44/124.

[10] L. pl. a Fővárosi Bíróság 55 Pf. 23 575/1961. sz. Solt által idézett ítéletét is (Solt Kornél: Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről. J. K. 1964. 168. old. 4. jegyzet.)

A bírói gyakorlatot itt különösen nehéz helyzet elé állította a Ptk-nak az a bár így kifejezetten ki nem mondott, de annak szelleméből feltétlenül levezethető szabálya, hogy az uzsorás a tiltott vagyoni előnyt semmiképpen nem tarthatja meg. Ezért felmerült a gondolat, hogy ilyenkor a sértett fél helyett az uzsorás vagyoni előnyt is az állam javára kellene megítélni. Ezzel az álláspontal már a Legfőbb Ügyész 104/1961. Legf. Ü. sz. körlevele is szembefordul, a Legfelsőbb Bíróság legújabb gyakorlatában azonban a kérdés megint előtérbe került.

Az elmondottak, különösen a bemutatott bírói gyakorlat arra mutatnak, hogy a kérdés az eddiginél egyértelműbb megoldást kíván.

Aligha férhet kétség ahhoz, hogy a semmisség hivatalból észlelésének követelménye elvileg a semmisség jogkövetkezményeinek hivatalból alkalmazandó voltát is magában foglalja. Ha — miként ezt a Ptk. már idézett indokolása mondja[11] — a törvény semmisséggel azokat a szerződéseket szankcionálja, amelyek teljesítése ellen fontos társadalmi érdek szól, a teljesítés ellen szóló fontos társadalmi érdek a teljesítés felszámolását is megkívánja.

Kérdés azonban, vajon a polgári jogra jellemző annak a sajátosságnak, hogy a felek a polgári jogi jogviszonyokban mellérendeltségi viszonyban vannak egymással — ami, mint láttuk, Józsa koncepciója[12] — vagy annak a körülménynek, hogy a polgári jogban — a tervszerződések körét kivéve — a feleket nem terheli jogérvényesítési kötelezettség, adekvát következménye-e, hogy a felek a semmisség jogkövetkezményeinek alkalmazásáról, különösen az eredeti állapot helyreállításáról lemondhatnak. Úgy hiszem, ezt a tételt ilyen általánosságban kimondani, s az ez alóli kivételt, az eredeti állapotnak a felek erre irányuló akarata ellenére való helyreállítását ügyészi indítványhoz kötni — ahogy azt Józsa javasolná[13] — helytelen, sem a törvény rendelkezéseinek, sem intenciójának nem felel meg.

A törvényalkotó azzal, hogy a szerződés bizonyos hibáit semmisséggel szankcionálta, a felektől ebben a körben a rendelkezési szabadságot is meg kívánta vonni. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy a semmis szerződések le nem becsülhető része a felek akaratának, érdekeinek az érvénytelenségi ok ellenére megfelel, rendszerint nem is az érvénytelenségi ok miatt támad belőlük jogvita. Ha ezekben az esetekben pusztán a felekre bíznánk azt, hogy kívánják-e az érvénytelenség jogkövetkezményeinek érvényesülését, vagy lemondanak arról, ezzel egyben kihúznánk az érvénytelenségi szankció méregfogát.

De még azokban az esetekben sincs törvényes alapja a fél rendelkezési szabadsága korlátlan elismerésének, amelyekben a semmisségi szankció a védeni kívánt társadalmi érdek mellett elsősorban, döntően az egyik szerződő fél magánérdekét hivatott védeni. Ilyen esetben a törvényhozó gyakran éppen a gyengébb szerződő fél érdekét, vagy a társadalmi érdek mellett ezt is védi, amikor nem megtámadási, hanem semmisségi szankciót rendel és ez a védelem nem állhat meg ott, hogy a bíró a gyengébb fél joglemondását elismeri.

Ez lesz a helyzet álláspontom szerint azoknál az uzsorás szerződéseknél, amelyekben a sértett fél az általa fizetett aránytalan előnyt nem követeli vissza. Az aránytalan előnynek ilyenkor az állam javára való megítélése semmilyen törvényes alappal nem bír.

További kérdés azonban, hogy vajon olyan esetekben, amikor a semmisség a társadalmi érdek mellett kétségtelenül döntően a szerződő felek vagy azok egyikének érdekét hivatott védeni, s ezek nem szorulnak olyan fokozott védelemre, mint pl. a kiuzsorázott, vagy a cselekvőképtelen, mellőzheti-e a bíró az érvénytelenségi szankció jogkövetkezményeinek, illetve ezek közül az eredeti állapot helyreállításának alkalmazását az érdekelt fél, illetve az érdekelt felek joglemondása alapján, illetve ahogy a kérdést az eddigi jogirodalom és joggyakorlat felvetette, visszaállíthatja-e a bíró az eredeti állapotot az érdekeltek akarata ellenére.

Ez az a kör, amelyben úgy vélem, a bíró — ha kitanítási kötelezettségének eleget tesz — az érdekelt fél joglemondását figyelembe vehetné. Ebben a körben az in integrum restitutionak a felek akarata ellenére való elrendelése már öncélú volna s nem felelne meg az érvénytelenségi szankcióval védett jogok társadalmi rendeltetésének.

Ebbe a körbe sorolnám a fent tárgyalt bírói gyakorlat köréből a túlfizetett albérleti díjakkal kapcsolatos pereket. A bemutatott ítéletek közül tehát a másodikkal értenék egyet, bár kétségtelen, hogy tételes jogszabályainknak a harmadik sem mond kifejezetten ellent.

Ami az ellenérték fejében történt vagy egyéb okból tiltott lakásátruházásokat illeti, ezeknél az eredeti állapot helyreállításának elrendelése vagy annak mellőzése sokkal sokrétűbb kérdés, semhogy az esetek zömében pusztán a felek erre irányuló akaratától volna függővé tehető. Adott esetben az eset egyéb körülményeinek mérlegelése mellett azonban ennek is lehet szerepe a döntésben.

Álláspontom szerint tehát — szemben az eddig inkább uralkodónak mondható nézettel — a semmisség hivatalból észleléséből az folyik, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeit, különösen az eredeti állapot helyreállítását *általában* a felek erre irányuló akarata ellenére is el kell rendelnie a bírónak. *Kivételesen* azonban, ha a semmisségi szankció a társadalmi érdekek mellett döntően a szerződő felek, vagy azok egyikének érdekét hivatott védeni, s ezek nem szo-

[11] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve id. kiadás. 182. old.
[12] Józsa Mihály i. m. 553. old.
[13] Józsa Mihály i. m. uo.

rulnak olyan fokozott védelemre, hogy a bíró megfelelő kitanítás után joglemondásukat ne vehesse figyelembe, az eredeti állapotot a felek kifejezett akarata ellenére nem köteles helyreállítani.

Hogy az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében a feleket a rendelkezési jog ebben a körben is csak az őket illető jogokra nézve illetheti meg, s nem terjedhet ki az állam javára való marasztalásra, arra nem kell szót vesztegetni, annál kevésbé, mert a felek rendelkezési szabadságát a Ptké. 32. § (3) bekezdése általában, tehát erre az esetre is kifejezetten megköti.

3. A felek egymásközti viszonyában az érvénytelenség jogkövetkezményeinek hivatalból alkalmazása kapcsán az irodalomban az a kérdés is felmerült, vajon köthetnek-e a felek a köztük létrejött érvénytelen szerződés kapcsán őket megillető jogaik tekintetében a Ptk. 237. §-ában foglaltaktól eltérő tartalommal perbeli egyezséget és ezt az egyezséget a bíróság jóváhagyhatja-e.[14]

A kérdés felvetője, Solt Kornél a kérdést igenlően válaszolja meg, pusztán azzal a megszorítással, hogy a bírónak az ilyen egyezség jóváhagyásánál fokozott óvatossággal kell eljárnia, mert a felek az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos igényeik tárgyában kötött egyezség keretében sem köthetnek ugyanazon vagy egyéb okból érvényelen szerződést.

Solt álláspontját nem tudom magamévá tenni, még kevésbé azt az okfejtést, amelyre azt alapítja. A kérdés — mint nézetem szerint is helyesen mondja — elsősorban azon fordul meg, hogy a Ptk. 237. § (1) és (2) bekezdése kogens vagy diszpozitív szabály-e. Solt pedig meglehetősen formális érvek alapján e szabályokat diszpozitívaknak tartja. A Ptk. 200. § (1) bekezdésének abból a szabályából, amely szerint a szerződésekre vonatkozó rendelkezésektől a felek — ha jogszabály az eltérést nem tiltja — eltérhetnek, vonja le azt a következtetést, hogy minthogy a Ptk-nak az érvénytelenség következményeit rendező 237. § (1) és (2) bekezdésében foglalt szabályai is a szerződésekre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaznak, a felek azoktól is eltérhetnek, azok is diszpozitívak, így ezektől eltérő perbeli egyezség kötésének ezek tekintetében sincs elvi akadálya.[15]

Solt érvelése — álláspontom szerint — rendkívül formális, a törvény helytelen értelmezésén alapszik. Ha figyelembe vesszük azt a jogpolitikai célt, amelyet az egyes jogrendszerek az ügyletérvénytelenséggel általában, de különösen az ügyletek semmisségével el akarnak érni, ha figyelembe vesszük azt a tételes jogi szabályt, hogy a semmisség hivatalból észlelendő, s ebből levonjuk azt a következtetést — amit Solt sem tagad[16]—, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményei is hivatalból alkalmazandók, akkor aligha állítható, hogy a Ptk. 237. § (1) és (2) bekezdésének az érvénytelenség jogkövetkezményeit rendező szabályai olyan szabályok volnának, amelyektől jogszabály az eltérést nem tiltja. Egyébként a Ptk. 237. § (1) és (2) bekezdésének nyelvtani értelmezése sem igen ad lehetőséget e szabályok diszpozitív voltára való következtetésre.

Álláspontom szerint a Ptk-nak az érvénytelenség jogkövetkezményeit rendező szabályai *feltétlenül kogensek,* ami azonban nem zárja ki, hogy olyan esetben, amikor a Ptké. 32. § (3) bekezdésének korlátozó rendelkezése nem érvényesül, a felek a Ptk. 237. § (1) és (2) bekezdésének figyelembevételével, de nem az abban foglaltaktól eltérően, ne rendezhetnék akár bírói, de akár perenkívüli egyezséggel is jogviszonyukat, hogy a Ptk. 238. § *c)* pontjában foglaltakra hivatkozással ne segíthetnék elő, hogy szerződésüket a bíró csak részlegesen nyilvánítsa érvénytelennek, vagy akár, hogyha ennek feltételei megvannak, ne küszöbölhetnék ki maguk az érvénytelenségi okot és orvosolhatnák ezzel az eredetileg érvénytelen szerződést.

4. A következő kérdés, amellyel foglalkozni kívánunk, hogy vajon minden megszorítás nélkül érvényesülhet-e a Ptk-nak az a szabálya, hogy a semmisségre bárki hivatkozhat. A kérdésnek tisztán elméleti jelentősége van abban az irányban, hogy helyesebb-e egy olyan szabály, amely a „bárki"-t úgy korlátozza, hogy a semmisségre hivatkozás jogát is csak olyan személynek adja meg, akinek legalább valami köze van, valami akármilyen távoli érdeke fűződik a szerződés érvénytelenségéhez, vagy erre tekintet nélkül valóban mindenkinek biztosítja ezt a jogot. A gyakorlatban úgysem igen fordul elő, hogy olyan személy avatkozzék a szerződésbe, akinek ehhez semmi érdeke nem fűződik, s ha történetesen ilyen hívná fel a bíró figyelmét annak érvénytelenségére, a bírónak nem azt kellene vizsgálnia, hogy az illetőt fűzi-e valamilyen érdek a szerződés érvénytelenítéséhez, hanem hivatalból is figyelembe kellene a semmisséget vennie.

De elméleti jelentősége mellett komoly jogpolitikai és gyakorlati jelentősége lehet egyrészt annak a kérdésnek, hogy vajon maguk a szerződő felek arra tekintet nélkül hivatkozhatnak-e a szerződés semmisségére, hogy a semmis szerződés folytán létrejött jogellenes helyzetet saját felróható magatartásukkal idézték elő, másrészt annak, hogy azokban az esetekben, amelyekben a semmisségi szankció félreérthetetlenül az egyik fél védelmét hivatott biztosítani, hivatkozhat-e erre a semmisségre a vele szembenálló másik szerződő fél.

Ami az első kérdést illeti, a megtámadható szerződésekre nézve mind a Ptk. indokolása,

[14] L. Solt Kornél: Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjog kérdésről. JK., 1964. 171. old.

[15] Solt Kornél i. m. uo.

[16] Solt Kornél i. m. uo.

mind az uralkodó jogirodalom megfosztja a megtámadásra jogosultat ettől a jogától akkor, ha a megtámadás okát ő maga idézte elő. A semmisségre azonban egy olyan általános jogszabály kimondása, amely ilyenkor a jogellenes helyzetet saját felróható magatartásával előidéző szerződő felet az érvénytelenségre hivatkozás jogától megfosztaná, nem volna helyes. Mégis nézetem szerint kétségtelenül lehetnek olyan esetek, amikor ez indokolt.

Ide tartoznak mindenekelőtt azok az esetek, amelyekben a jogellenes helyzetet saját felróható magatartásával előidéző fél eleve tud a szerződés érvénytelenségéről, eleve számol annak felszámolásával, vagy a törvényes keretek közé szorításával és éppen ezáltal, így akar időlegesen vagy véglegesen előnyt biztosítani magának.

Ilyen lehet pl. egy olyan albérleti szerződés, amelyben az albérlő a szobáját albérletbe adni nem kívánó bérbeadót hosszas rábeszéléssel, a törvényesnél magasabb albérleti díj kilátásbahelyezésével rábírja az albérleti szerződés megkötésére, majd az albérleti jogviszony fennállása alatt a szerződés részleges érvénytelensége címén keresetet indít a túlfizetett albérleti díjak visszafizetése iránt. De ilyen lehet az a szerződés is, amelyet valaki tudva iparengedélylyel nem rendelkező személlyel iparengedélyhez kötött munka elvégzésére köt, hogy azután a vállalkozó teljesítése után a szerződés érvénytelenségéből eredő jogait érvényesíthesse.

De ide tartozhatnak olyan esetek is, amelyekben a szerződő felek a szerződés megkötésekor ugyan jóhiszeműen jártak el, később azonban az érvénytelenségről tudomást szerző fél, akinek noha módjában állna az érvénytelenség orvoslása, ezen a címen kíván a számára egyébként más okból terhessé vált szerződéstől szabadulni.

Ide különösen az alaki hiba miatt érvénytelen ügyletek tartozhatnak, bár nem lehet kizárt azoknak az előbbi kategória alá esése sem.

Vajon az ilyen és az ehhez hasonló esetekben hogyan reagáljon a bíró a csalárdul, vagy legalábbis egyébként felróható módon eljárt fél semmisségi keresetére. Nem kell-e ezt is figyelembevennie, ha nem is azon a címen, hogy a semmisségre bárki hivatkozhat, mert ezt a venire contra factum proprium tilalmával még elháríthatná, de azon a címen, hogy ő, akinek a semmisséget hivatalból is észlelnie kell, nem mellőzheti ezt akkor, ha valaki — akár egy egyébként csalárdul, rosszhiszeműen eljáró, magának ezzel meg nem érdemelt előnyt biztosítani kívánó személy is — erre a figyelmét már felhívta.

Álláspontom szerint a kérdés megválaszolásánál elsősorban azt kell szem előtt tartani, hogy az érvénytelenség szabályai nem öncélú szabályok, a semmisség hivatalból észlelésének kötelezettsége és az ebből eredő következmények megvonása sem öncélú. A semmisség hivatalból észlelése és az ebből eredő következmények megvonása ugyanúgy a polgári jog általános alapelvei alá vannak rendelve, mint a polgári jog bármely más szabálya. Éppen ezért a Ptk. 2. § (2) bekezdésében előírt rendeltetésszerű joggyakorlás ebben a körben éppúgy kötelező, mint a polgári jog bármely más területén, s a Ptk. 5. §-a által tiltott joggal való visszaélés éppúgy tiltott, mint a polgári jog bármely más területén. S végül itt sem hagyható figyelmen kívül a polgári jogok gyakorlására irányadó, a Ptk. 4. § (3) bekezdésében kimondott az az általános alapelv, hogy saját felróható magatartására előnyök szerzése végett senki sem hivatkozhat.

A bíró ezért nézetem szerint azt a szabályt, hogy az érvénytelenségre bárki hivatkozhat, csak ezek között a keretek között veheti figyelembe. Az érvénytelenség hivatalból észlelésében és különösen az érvénytelenség jogkövetkezményeinek megvonásában is szükségszerűen kötik ezek az elvek, még akkor is, ha ezek éppen ezeknek a szabályoknak a félretételét fogják eredményezni.

Ami a felvetett másik kérdést illeti, hogy nevezetesen azokban az esetekben, amelyekben a semmisségi szankció félreérthetetlenül az egyik fél védelmét hivatott biztosítani, helyes-e a másik félnek is jogot adni a semmisségre való hivatkozásra, jogunk e tekintetben az általános szabály alól egy vonatkozásban kifejezetten kivételt tesz. A Ptk. 21. § (1) bekezdése ugyanis kimondja, hogy a korlátozott cselekvőképességen és a cselekvőképtelenségen alapuló semmisségre csak annak érdekében lehet hivatkozni, akinek cselekvőképessége korlátozott vagy hiányzik. Ez a szabály a Ptk.-ban a relatív semmisség egyetlen elismert esete. E szabály helyességéhez nem férhet kétség, kérdés azonban, nem szorulna-e kiterjesztésre, nem biztosít-e a Ptk. feleslegesen abszolút semmisséget olyan esetekben, amelyekben a semmisségi szankcióval biztosítani kívánt érdek csak relatív semmisséget kívánna meg.

És itt nem elsősorban az uzsorára gondolok, amely korábbi jogunkban csak relatív semmisséget eredményezett, mert — miként erre a Ptk. indokolása is rámutat — azzal, hogy a Ptk. uzsorás szerződés esetén kötelezővé tette az állam javára marasztalást, gyakorlatilag kizárta, hogy az uzsorás hivatkozzék a szerződés érvénytelenségére és így saját tényével teremtsen olyan helyzetet, hogy a neki visszajáró szolgáltatást a bíróság az állam javára ítélje meg.[17]

De lehet és kétségtelenül van a polgári jognak az uzsorán kívül is még más olyan területe, ahol a semmisségi szankció annyira nyilvánvalóan döntően a gyengébb fél érdekeinek védelmére hivatott, hogy a kérdés felvetése feltétlenül jogosnak tűnik. Nem tűztem célul ebből a

[17] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve id. kiadás. 157. old.

szempontból a polgári jog, de még a Ptk. semmisséget rendelő szabályainak áttekintését sem, de hogy egy példát mégis említsek — miként erre már más alkalommal rámutattam — aligha indokolt a Ptk. 218. § (2) bekezdésén alapuló érvénytelenség esetén a közokirat vagy teljes bizonyító erejű magánokirat hiánya címén az írni nem tudó, vagy írni nem képes szerződő fél ellenfelének a szerződés semmisségére való hivatkozás jogát biztosítani.[18]

Nem vitás, hogy a most említett, valamint az ebbe a körbe vonható, ehelyütt fel nem kutatott többi eset is végső soron megoldható lesz a Ptk. imént idézett, a rendeltetésszerű joggyakorlást előíró, illetve a joggal visszaélést tiltó alapelveinek segítségével, mégis úgy vélem, ha már Ptk.-nk — a szocialista polgári törvénykönyvek közül egyedüliként — ismeri a relatív semmisség intézményét, azt szélesebb körben hasznosíthatta volna.

5. A harmadik kérdés, amely a semmisség szabályai köréből szót érdemel, hogy hogyan értelmezendő az a régi, de a Ptk. és a többi szocialista jogrendszer által is követett szabály, hogy a semmisségre határidő nélkül lehet hivatkozni. Vajon jelenti-e ez egyben azt is, hogy a semmis szerződésből eredő jogkövetkezményeket is határidő nélkül le lehet vonni.

Szeretnénk a kérdéshez jogpolitikai és jogdogmatikai oldalról is közeledni. A semmisség jogkövetkezményét a törvény — mint erről már szó volt — az olyan szerződésekhez fűzi, amelyek teljesítése ellen fontos társadalmi érdek szól. A semmisség szankció, amelynek lényege a felek által célzott joghatásoknak a jogrend által nem helyeselt szerződésektől való megtagadása.

Ha ebből indulunk ki, és nem abból a már ismételten elvetett, helytelenített nézetből, hogy a semmis ügylet nem jogügylet, ahhoz tehát joghatás semmiképpen nem fűződhet, akkor egyrészt a semmisség rendeltetését nézve felmerül az a kérdés, hogy vajon az a társadalmi érdek, amelynek teljesítése ellen a törvény a semmisség jogkövetkezményének kilátásbahelyezésével küzd, van-e olyan fontos, hogy megéri akármilyen hosszú idő után is a felek közt — bár törvényellenesen — rendezett jogviszonyok felszámolását, megfordítását; másrészt a semmisség szankciós oldaláról nézve az a kérdés merül fel, hogy vajon indokolt-e, s ha igen mi indokolja, hogy a semmisség legyen a jogrend, nemcsak a polgári jog, de az ennél súlyosabb magatartásokat szankcionáló büntetőjog, vagy más jogágak szankciói közül is az egyetlen olyan szankció, amely nem eshet elévülési idő alá.

Az előbbi kérdést véve szemügyre, már a kérdésfelvetés módjából kitűnik, hogy különbséget kívánunk tenni a megkötött, de teljesedésbe nem ment, esetleg éppen a felek akaratából nem ment, és a megkötött és teljesedésbe is ment szerződések között. A megkötött, de teljesedésbe nem ment szerződések esetén teljesült a törvényalkotónak az a célja, hogy a felek szerződéséhez a kívánt joghatás nem fűződik hozzá. Teljesen értelmetlen lenne, semmilyen józan érdeket nem szolgálna ettől a céltól később eltekinteni, s a semmisség okainak változatlan fennmaradása esetén, pusztán bizonyos hosszabb-rövidebb idő elmúlásának jogcímén, a szerződés útjából a semmisségi akadályt elhárítani, s az eredetileg semmis szerződés teljesítését megengedni.

Nem ilyen egyértelmű azonban a már teljesített semmis szerződés jogkövetkezményeinek megvonása, így elsősorban az eredeti állapot helyreállítása és az állam javára való marasztalás időben korlátlan megengedése, vagy határidőhöz kötésének kérdése. Kérdés tehát, hogy az a szabály, amely szerint a semmisségre határidő nélkül lehet hivatkozni, jelenti-e egyben azt is, hogy — csak a teljesített érvénytelen szerződés legfontosabb jogkövetkezményeit figyelembevéve — határidő nélkül van helye [ha ezt a Ptk. 237. § (2) bekezdése egyébként nem zárja ki] az eredeti állapot helyreállításának és határidő nélkül van helye, az állam javára való marasztalásnak.[19]

A kérdést korábbi jogunk (már természetesen csak az eredeti állapot helyreállítása iránti igény tekintetében) tudomásom szerint nem vetette fel, de ennek a már bírált elméleti kiindulópontra visszavezethető okon kívül sok gyakorlati értelme sem lett volna egy olyan jogrendszerben, amelyben az általános elévülési és elbirtoklási idő 32 év. Mai jogunkat illetően azonban a kérdés felvetését már jogosnak tartom.

Azt hiszem, az eddig mondottak már sejttetni engedik, hogy álláspontom szerint azt a jogpolitikai célt, amelyet jogunk az érvénytelenségi szankcióval általában el kíván érni, aligha szolgálja régen teljesedésbement szerződések felszámolása, de akár évek hosszú sorára visszamenően túlfizetett kisebb-nagyobb összegek visszaítélése sem, s azt sem látom indokoltnak, hogy az a szankcióval fenyegetettség, amelyet az eredeti állapot helyreállítása vagy részleges helyreállítása jelent, minden időbeli korlát nélkül lebegjen a semmis szerződést kötő felek felett.

Hogy csak egy példát emeljek ki: a fentiekben ismertettem azt az ítéletet, amelyben a bíró erre irányuló kereseti kérelem nélkül 44 hónapra visszamenően ítélt vissza érvénytelenség címén havi 36 Ft túlfizetett albérleti díjat. Ha az érvénytelenségből eredő jogok érvényesítését valahol nem kötjük határidőhöz, az

[18] L. Weiss Emília: Orvosolhatja-e a szerződés törvényes alaki kellék hiánya miatti semmisségét a teljesítés? J. K. 1964. 235. és köv. old.

[19] Igenlő álláspontot látszik elfogadni Szalkai Sándor: Az állam javára való marasztalás című munkájában. (Legfőbb Ügyészség tanulmányi csoportja, Budapest, 1963. 19. old.).

albérleti díjakat rendező 1960. február 1-én életbelépett rendelet alapján már 1965-ben több mint öt évre visszamenően lehet a túlfizetett albérleti díjak visszaítélése iránt keresetet indítani, s ez az idő mindaddig növekedhet, amíg az albérleti díjakat rendező 3/1960. Korm. sz. rendelet hatályban marad.

De azt a jogpolitikai célt, amelyet a jogalkotó az állam javára való marasztalás bevezetésével szemelőtt tartott, sem szolgálhatja álláspontom szerint az állam javára való marasztalás lehetőségének korlátlan, határidő nélküli biztosítása. Anélkül, hogy az állam javára való marasztalás céljával, rendeltetésével ehelyütt foglalkozni kívánnék, álláspontom alátámasztására itt csak az állam javára való marasztalásnak mint szankciónak nézetem szerint vitán felül állóan büntető jellegű voltára kívánok rámutatni, s ezzel összefüggésben arra, hogy a Ptk. indokolása az állam javára való marasztalás jelentőségét többek között abban látja, hogy a csalárd eljárás viszonylag enyhébb eseteiben mellőzhetővé teszi a sokkal súlyosabb következményekkel járó büntető eljárást.[20] Ennek szem előtt tartásával teljesen logikátlan volna egy olyan szabályozás, amely a súlyosabb, büntetőjogi üldözés alá eső cselekmények elévülésének törvényes elismerése mellett az állam javára való marasztalásnak időben korlátlanul teret enged.

Ami a kérdés jogdogmatikai oldalát illeti, a teljesített semmis szerződés érvénytelenségéből eredő igények érvényesítésének időbeli korlátozásához nem kell új jogszabályhoz folyamodnunk, sőt jogi dogmatikánk inkább ezt, és nem az időben korlátlan érvényesítési lehetőséget látszik alátámasztani.

Az eredeti állapot helyreállítása iránti igény az esetek jelentős részében kötelmi követelés, érvénytelen szerződés alapján történt tulajdonátruházás esetén — minthogy jogunk a tulajdonátruházáshoz érvényes jogcímet követel — dologi, tulajdoni igény. Márpedig a kötelmi követelések jogunk szerint — ha jogszabály kivételt nem tesz — öt év alatt évülnek el, s bár a tulajdoni igény nem évül el, de — ha ennek egyéb feltételei fennforognak — az érvénytelen jogcímen szerző is elbirtokol.

Jogpolitikai érvek aligha támasztják alá, hogy a szerződés érvénytelensége jogkövetkezményeinek megvonásánál ezektől az általános szabályoktól eltérjünk. S ha adott esetben kivételesen ez mégis igazságtalan eredményre vezetne, az elévülés és elbirtoklás nyugvásának rugalmas szabálya a bíró kezébe adja az igazságos megoldás lehetőségét. Álláspontom szerint tehát, bár a semmisségre időben korlátlanul lehet hivatkozni, sem önmagában ebből, sem a semmisség lényegéből, sem pedig a semmisségi szankció céljából nem következik, hogy a már teljesített érvénytelen szerződés jogkövetkezményeinek megvonásánál kivételt tegyünk a polgári jogban a jogérvényesítésre általánosan biztosított határidők alól.[21]

Konkrét eset kapcsán ugyanezt az álláspontot tükrözi a Lfb. P. törv. II. 21.915/1961. sz. ítélete, amely egy a hatósági ár megsértésével kötött ügylet kapcsán kimondta, hogy a felperes az árkülönbözetet az elévülési időn belül jogszerűen igényelhette.[22]

6. Végül az utolsó kérdés, amellyel foglalkozni kívánok, a semmisség ex tunc hatályával kapcsolatos. A polgári törvénykönyvek többsége a kérdést kifejezetten nem rendezi ugyan, de kétségtelen, hogy hallgatásuk mögött az ex tunc hatályú érvénytelenség elismerése áll. Az érvénytelenség ex tunc hatályának kimondása feleslegesnek is tűnik. Ha az érvénytelenség lényege a célzott joghatás el nem ismerése, ennek értelemszerűen a jogviszony kezdetére kell visszahatnia. Ha a teljesített érvénytelen szerződés alapvető szankciója az in integrum restitúció, ez implicite szintén az érvénytelenség ex tunc hatályát jelenti.

Kérdés azonban, beszélhetünk-e az érvénytelenség ex tunc hatályáról azokban az esetekben, amelyekben az eredeti állapot fizikai helyreállításának lehetősége az ügylet természeténél fogva hiányzik, vagy gazdasági célszerűség kívánja ennek mellőzését. A kérdésre a szocialista kodifikációkban kétféle választ találunk. Az egyiket az OSZFSZK 1964. évi polgári törvénykönyvében, a másikat a mi Ptk.-nkban. Az OSZFSZK polgári törvénykönyvének 59. §-a szerint ha az ügylet tartalmából az következik, hogy az csak a jövőre nézve szüntethető meg, az érvénytelennek nyilvánított ügylet hatálya csak a jövőre nézve szűnik meg. Az OSZFSZK polgári törvénykönyve tehát erre az esetre nyíltan az érvénytelenség ex nunc hatálya mellett foglal állást.

---

[20] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyve id. kiadás, 184. old.

[21] Ehhez hasonló álláspontot képvisel a bolgár jogi irodalomban Vasziljev. Nézete szerint is mind a teljesítés visszaadása iránti igényt, mind az állam javára való marasztalásra irányuló igényt a bolgár jognak a keresetelévülésre vonatkozó általános szabályai alapján kell elbírálni. (Vasziljev: A Bolgár Népköztársaság polgári joga. Általános rész. Szófia, 1956. XIX. fejezet 29. alcím.).

[22] L. a B. H. 1963. évi 2. számában 3458. sorszám alatt leközölt ítéletet. — Nem ide tartozó kérdés, hogy az ítélet egyéb érdemi részével nem tudok egyetérteni.

Az általam felvetett kérdésnek mintegy a fordítottját veti fel Rudolf Lóránt, azt vizsgálva, hogy vajon a megtámadási idő rövid határidőhöz kötése jelenti-e azoknak az igényeknek ezen határidőn belüli elévülését, amelyek a megtámadási jog sikeres gyakorlása esetén keletkezhetnek. Álláspontja szerint ezek az igények a megtámadási jognak nem szerves részei, hanem önálló jogosítványok, amelyek nem enyésznek el a megtámadási záros határidőn belül, hanem az általános elévülési idő szerinti elévülés alá esnek. (Rudolf Lóránt: Az elévülés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1961. 133. old.). Hasonló álláspontot tükröz a Lfb. P. törv. Eln. tan. 20.194/1964. sz. ítélete (L. a B. H. 1964. évi 11. számában 4201. sorszám alatt).

Ezzel szemben a magyar polgári jog az érvénytelenséget ilyenkor is ex tunc hatályúnak tartja, s a bírót jogosítja fel arra, hogy ilyen esetben a szerződést a határozathozatalig terjedő időre hatályossá nyilvánítsa [Ptk. 237. § (2) bekezdés]. Hasonló jogot biztosít a Ptk. a bírónak uzsorás szerződés esetén, sőt itt a határozathozatalig, vagy akár a jövőre nézve hatályossá nyilvánításnak nem is feltétele az eredeti állapot helyreállíthatatlansága. [Ptk. 202. § (2) bekezdés *b)* pont].

A két megoldás között inkább elvi, mint gyakorlati az eltérés, bár az elvi eltérés valamelyes gyakorlati következményekkel is jár.

A szovjet jog megoldását valahogy őszintébbnek, az élet realitását inkább figyelembevevőnek tartom. A magyar jog megoldása azon a feltétlen pozitívumán túlmenően, hogy az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása együttjár a bírónak azzal a jogával és kötelességével, hogy egyben a szerződés értékaránya felett is őrködjék, esetleg dogmatikailag látszhat helyesebbnek azáltal, hogy az érvénytelen ügyletet mint olyant voltaképpen még a határozathozatalig sem ismeri el, hogy nem az érvénytelen ügylethez fűzi a joghatásokat, hanem ahhoz a helyzethez, amit a bíró konstitutív ítéletével teremt. Ebből viszont az elmélet azt a további következtetést vonja le, hogy az érvénytelen ügyletnek a határozathozatalig való hatályossá nyilvánítása esetén (ami esetleg az ügylet természetétől függően végleges hatályossá nyilvánítást is jelenthet) a „hatályossá nyilvánított" szerződés teljesen független az eredetileg érvénytelenül létrejött szerződéstől, s ezzel éppen csak annyi kapcsolata van, hogy a hatályossá nyilvánítás feltételez egy érvénytelen szerződést a felek között. Az irodalomban széles körben uralkodó nézet szerint az érvénytelen szerződés hatályossá nyilvánítása valójában új jogviszonyt hoz létre a felek között.[23] A létrejött jogviszony e nézet szerint keletkezését tekintve még akkor is új, ha a bíróság által életrehívott jogviszony elemeiben, tartalmában sok vonatkozásban több-kevesebb hasonlóságot mutat a felek szerződéses viszonyához, sőt akkor is, ha az tartalmilag esetleg teljesen azonos az eredeti érvénytelen szerződés tartalmával. Vékás külön is hangsúlyozza, hogy *nyilvánvaló* (kiemelés tőlem W. E.), hogy ilyenkor a felek jogai nem az érvénytelen szerződésen alapulnak, s álláspontjának erősítésére még azt is felhozza, hogy az ellentétes felfogásból az folyna, hogy a bíróságnak a hatályossá nyilvánítást kimondó határozatát nem, vagy nem csak az irreverzibilitás ténye kötné, hanem — a jogszabályok keretei között — a felek szerződési akarata is befolyásolhatná.[24]

Kétségtelen, hogy Polgári Törvénykönyvünknek az OSZFSZK Polgári Törvénykönyvétől eltérő konstrukciója mellett az érvénytelen szerződésnek a bírói határozathozatalig való hatályossá nyilvánítása még akkor is konstitutív aktusnak tekinthető, ha a bírónak az értékegyensúly helyreállítása terén nincs tennivalója. De az a szemlélet, amely e konstitutív aktus mögött az érvénytelen ügylet szerepét, a felek akaratmegegyezését teljesen tagadja, illetve csak annyiban ismeri el, hogy enélkül nem kerülhet sor a szerződés hatályossá nyilvánítására, s amely ennek megfelelően olyan esetben, amikor a bírónak a hatályossá nyilvánítás során az értékegyensúly helyreállításáról is gondoskodnia, rendelkeznie kell, valami merőben mást lát, mint bírói szerződésmódosítást, álláspontom szerint a reális tényektől elvonatkoztatott, azokat észrevenni nem is akaró dogmatika eredménye, amelyet lehet hogy csak a tudat alatt, de minden bizonnyal az a szemlélet táplál, amely a semmis ügyletet nem tekinti jogügyletnek.

A Ptk. a 237. § (2) bekezdésében, illetve a 202. § (2) bekezdés *b)* pontban valóban olyan konstrukciót hozott létre, amely formájában az érvénytelenséget változatlanul ex tunc hatályúnak tartja fenn, tartalmában azonban ez az ex tunc hatályú érvénytelenség közelebb áll az ex nunc hatályúhoz, mint a klasszikus értelemben vett ex tunc hatályú érvénytelenséghez, sőt gyakran azonos is vele.

Anélkül hogy tagadnánk a bírói hatályossá nyilvánítás konstitutív voltát, álláspontunk szerint amikor a hatályossá nyilvánítás tartalmilag majdnem vagy esetleg egészen fedi a felek szerződését, a felek közti új, a korábbitól teljesen független, azt teljesen figyelmen kívül hagyó jogviszonyról beszélni merő fikció, akkor is, ha a hatályossá nyilvánítás a határozathozatal utáni időre fosztja meg a szerződést a joghatásaitól és méginkább akkor, ha a határozathozatalig való hatályossá nyilvánítás egyben a szerződés végleges hatálybantartását jelenti.

Az értékegyensúlynak a Ptk. 237. § (2) bekezdésén alapuló helyreállítása pedig az esetek széles körében szintén folyik a felek jogviszonyából is, hiszen ebben a körben rendszerint a felek eredeti szerződése sem az értékegyensúly megsértése miatt érvénytelen. Ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás rendszerint nem volt a felek célzott akarata, hanem ez véletlenszerűen, annak folytán állt elő, hogy a határozathozatal időpontjában (ameddig a hatályossá nyilvánítás történik) a felek egyike éppen előreteljesítésben volt a másikkal szemben. A bírói hatályossá nyilvánítás tehát nem idegenedik

[23] L. Zoltán Ödön: Adásvétel és csere. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1962. 111. old., Solt Kornél: Az érvénytelen szerződés jogkövetkezményeiről. J. K. 1963. 396. old., Vékás Lajos: Az érvénytelen szerződés bírói hatályossá nyilvánítása. M. J. 1963. 502. old.

[24] L. Vékás Lajos i. m. 502. old. — Hasonló álláspont cseng ki Benedek Károly—Világhy Miklós egyik cikkéből is. (A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. MJ. 1962. 308. old.).

el a felek jogviszonyától, hanem éppen ellenkezőleg, a Ptk. 237. § (2) bek. által szabályozott körben támaszkodik erre, éppen azért, mert a fizikai lehetőség vagy a gazdasági körülmények nem teszik lehetővé visszaható hatályú felszámolásukat, nem teszik lehetővé figyelmen kívül hagyásukat.

Némileg más a helyzet a szerződésnek a Ptk. 202. § (2) bekezdés *b)* pontja alapján való hatályossá nyilvánítása esetén.[25] Itt természetesen nem a felek szerződési akaratára lesz visszavezethető, ha a bíró az értékegyensúly helyreállításával hatályossá nyilvánítja a szerződést. Itt azonban nézetem szerint — hiába próbáljuk tagadni — nemigen történik más, mint hogy a bíró az érvénytelen szerződést az érvénytelenségi ok, a feltűnő értékaránytalanság kiküszöbölésével, a határozathozatalig terjedő időre vagy végleg orvosolja.

[25] Megjegyzendő, hogy ez a gyakorlatban sokkal ritkábban fordul elő, mint a Ptk. 237. §. (2) bekezdésének alkalmazása.

Van a magyar jogirodalomban képviselője annak a nézetnek is, amely nyíltan elismeri, hogy az érvénytelenségi ok fennforgása esetén a szerződési viszony felszámolása történhet ex tunc és ex nunc hatállyal, az érvénytelenség tehát lehet ex tunc hatályú is és ex nunc hatályú is.[26] Ezt az álláspontot őszintébbnek tartom az előbb ismertetettnél.

Az elmondottakban nem kívántam többet, mint a semmisség néhány olyan problémájára rámutatni, amelyeket a semmisségnek szinte tradicionálissá vált dogmatikája — néhol talán éppen e tradíciók túlságos tisztelete folytán — a jogi gyakorlatban és a jogi elméletben felvetett.

Weiss Emília

[26] Eörsi Gyula: Tulajdonosok és kollektívák jogágazatai; differenciálódás és integrálódás a szocialista jogrendszerben. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalmi- Történeti Tudományok Osztályának Közleményei XIII. köt. 1—2. szám. 108. old.

Új fejlemények régi szerződések körül. A Népszövetség idejében kötött többoldalú szerződésekhez való csatlakozás kérdése

A Magyar Közlöny 1965. január 24-i számában jelent meg a Népköztársaság Elnöki Tanácsa 1965. évi 1. és 2. számú törvényerejű rendelete, amely a váltójog és a csekkjog körében három-három nemzetközi szerződést hirdet ki. (I. Egyezmény az idegen és a saját váltóra vonatkozó egységes váltótörvény tárgyában, II. Egyezmény az idegen és a saját váltóra vonatkozó törvények ütközésének rendezése tárgyában, III. Egyezmény az idegen váltó és a saját váltó bélyegilletéke tárgyában; I. Egyezmény az egységes csekktörvény tárgyában, II. Egyezmény a csekkre vonatkozó törvények ütközésének rendezése tárgyában, III. Egyezmény a csekkek bélyegilletéke tárgyában.)

Ezek a szerződések még a Népszövetség idejében, 1930. június 7-én illetve 1931. március 19-én jöttek létre. Időálló voltukat és hasznosságukat igazolja, hogy létrejöttük után 34—35 évvel vált azoknak Magyarország részesévé.

Mind a hat egyezmény a nemzetközi szerződéseknek abba a fajtájába tartozik, amelyet általános többoldalú (generális multilaterális) szerződésnek szoktak nevezni és ezek közül is abba a körbe, amelyet technikai és nem-politikai jellegűnek hívnak. Az egyezmények zárórendelkezései azonosak, letéteményesük eredetileg a Nemzetek Szövetségének főtitkára volt.

A Népszövetség a felszámolása tárgyában tartott utolsó ülésszakán, 1946. április 18-án hozott határozatában azt ajánlotta tagjainak, hogy minden vonatkozásban mozdítsák elő az ENSZ részéről azoknak a feladatoknak a megszakítás nélküli átvételét, amelyeket a többoldalú szerződések a Népszövetségre bíztak. Ennek megfelelően, illetve már az ENSZ közgyűlése 1946. február 12-én hozott 24(I) számú határozata alapján, az ENSZ főtitkára átvette és azóta is ellátja a népszövetségi szerződések letéteményesének feladatait. Ez vonatkozik a bevezetőben említett hat egyezményre is. Már a 24(I) számú közgyűlési határozattal kapcsolatban meg kell jegyezni a következőket: a letéteményesi feladatok átvétele az ENSZ főtitkára részéről tulajdonképpen a kérdéses egyezmények vonatkozó zárórendelkezésének vagyis a felek megállapodásának módosítását jelenti. A követett eljárás — közgyűlési határozat hozatala — szorosan véve nem felel meg a szerződésekre vonatkozó zárórendelkezésének, vagyis a felek szerint a szerződés valamely rendelkezésének megváltoztatásához a részesek újabb *megállapodására* van szükség. Ennek a kérdésnek a részleteire az alantiakban még visszatérek. Tény azonban, hogy 1946 óta egyetlen észrevétel sem merült fel az ellen, hogy az ENSZ főtitkára átvette ezeknek a nemzetközi szerződéseknek a tekintetében a letéteményes szerepét. Ezt a szerepet azóta zavartalanul látja el.

Az a hat szerződés, amelynek Magyarország most részesévé vált, zárórendelkezései szerint nyílt jellegű. Azoknak a Nemzetek Szövetsége minden tagja *és minden nem tagállam is* részesévé válhatott és azokhoz ma is minden

állam csatlakozhat. A szerződéseknek ez a rendelkezése teljesen megfelel annak a célnak, amiért őket kötötték: hogy azoknak minél több és lehetőleg minden állam a részesévé váljék. Ez természetesen nemcsak az említett váltó- és csekkegyezményeknek a helyesen felfogott célja, hanem valamennyi általános, tehát nem regionális többoldalú szerződésnek: ezek egy-egy szakterületen minél nagyobb számú, sőt lehetőleg minden állam együttműködését célozzák. Az általános multilaterális szerződések ilyen fajtájú zárórendelkezése egyúttal megfelel az államok egyenlősége alapelvének. Annak az elvnek, hogy minden államnak joga van, hátrányos megkülönböztetés nélkül, részt venni a nemzetközi együttműködésben.

A Nemzetek Szövetségének idejében azonban több olyan — és közöttük néhány fontos — generális multilaterális szerződés is létrejött, amelynek a zárórendelkezései nem olyanok, mint az előbb említett váltó- és csekkjogi egyezményeké. Ilyen például a pénzhamisítás elnyomása tárgyában 1929. április 20-án létrejött nemzetközi egyezmény (1933. évi XI. tc.). Ezt az egyezményt a 20. cikk szerint csak a Nemzetek Szövetségének tagjai és „az a nem tagállam írhatja alá, amely képviseltette magát azon az értekezleten, ahol ezt az egyezményt kidolgozták vagy amelynek részére a Nemzetek Szövetségének Tanácsa ennek az egyezménynek egy példányát megküldi." Az egyezmény 21. cikke a csatlakozás lehetőségét is az államoknak ugyanerre a körére szorítja. Minthogy a Nemzetek Szövetségének Tanácsa megszűnt és annak jogutódja sincsen, ezek az egyezményi rendelkezések ezt a fontos szerződést zárt szerződéssé tették. A Népszövetség megszűnése után keletkezett sok új állam ekként elesett a szerződéshez való csatlakozás lehetőségétől. A pénzhamisítás elnyomása tárgyában létrejött egyezményen kívül még további 20 olyan egyezmény van, amelynek zárórendelkezései lényegileg azonos módon intézkednek (felsorolásukat l. az A/C. 6./L. 498. számú ENSZ dokumentumban). Köztük van pl. az átmenet szabadsága tárgyában Barcelonában, 1921. április 20-án kelt szerződés és szabályzat (1928. évi XXXIX. tc.), valamint a tengeri kikötők ügyének nemzetközi szabályozása tárgyában Genfben, 1923. évi december 9-én elfogadott egyezmény és szabályzat (1929. évi XXII. tc.).

Az ilyen módon zárttá vált népszövetségi szerződések megnyitásának problémájára a nemzetközi jogi bizottság hívta fel a figyelmet (l. a bizottság 14. ülésszakára vonatkozó jelentésben a szerződések jogának kodifikálására vonatkozó 8. és 9. cikkekhez fűzött kommentár 10. bekezdését.) A bizottság ugyanis a nemzetközi szerződésekre vonatkozó szabályok kodifikálása során foglalkozott az általános többoldalú szerződések kérdésével is. Jelentésében a nemzetközi jogi bizottság rámutatott arra, hogy az ezekben való részvétel lehetőségét elvileg a legszélesebb alapon biztosítani kell. A bizottság haladó felfogású tagjai azt hangsúlyozták, hogy a nemzetek családjának közös érdekében az e szerződésekben való részvételből egyetlen államot sem szabad kizárni. Ennek az elvnek nem mond ellent az államok elvileg korlátlan joga arra nézve, hogy megválogassák szerződő partnereiket. A gyakorlat igazolja, hogy az általános többoldalú szerződésekben gyakran olyan államok is részesek, amelyek között nincsen diplomáciai kapcsolat vagy el sem ismerik egymást.

A bizottság más tagjai azonban az államok szerződéses szabadságának elvére hivatkozással amellett szálltak síkra, hogy a többoldalú általános szerződéseket nem kell szükségszerűen „minden állam" részére megnyitni. Arra is hivatkoztak, hogy a „minden állam" megjelölés nem elég határozott, mert vannak a világon alakulatok, amelyeket egyes államok államként elismernek, mások viszont nem. A „minden állam" meghatározás ekként kényelmetlen helyzetbe hozhatja a szerződés letéteményesét, aki a szerződés részeseinek eltérő felfogása esetében nem tudja magát mihez tartani az egyes aláírások, megerősítések vagy csatlakozások tekintetében, ha azok olyan államtól származnak, amelyet egyes államok elismernek, mások meg nem. Ennek az álláspontnak azonban nem annyira tudományos, mint politikai jellege van; az az újabban kötött többoldalú szerződések zárórendelkezései körül az Egyesült Nemzetek Szervezetében évek óta folyó vitát tükrözi. A vita a nyugati államoknak abból a törekvéséből származik, hogy az általuk el nem ismert Német Demokratikus Köztársaságot, a Vietnami Demokratikus Köztársaságot és a Koreai Népi Demokratikus Köztársaságot elzárják attól a lehetőségtől, hogy az általános többoldalú szerződésekben részt vehessenek.

E törekvések eredménye az, hogy az ENSZ keretében újabban elfogadott általános többoldalú szerződések zárórendelkezései a kérdéses szerződésekhez való csatlakozást csak az ENSZ valamint a szakosított szervezetek tagállamai, illetve a nemzetközi bíróság alapszabályzatának részesei számára, valamint azoknak az államoknak teszik lehetővé, amelyeket „az Egyesült Nemzetek Szervezetének közgyűlése meghív arra, hogy a szerződés részese legyen". (Ezt a fordulatot alkalmazzák pl. a diplomáciai, illetve a konzuli kapcsolatokról létrejött 1961. és 1963. évi bécsi szerződések.)

A nemzetközi jogi bizottság azzal a kérdéssel is foglalkozott, hogy milyen szabályokat kellene létrehozni a zárt jellegű többoldalú szerződések megnyitására a szerződésben részt nem vevő államok részére. Ez a probléma természetesen nem szorítkozik az általános többoldalú szerződésekre. Többoldalú szerződés létrejöhet néhány állam között vagy az államok kisebb csoportja körében is és az ilyen szerződések különösen gyakran hallgatnak a kívülálló államok csatlakozásának lehetősége felől. Az ilyen típusú szerződés tekintetében a nemzetközi jogi bizottság a fennálló gyakorlatnak és a

nemzetközi jog alapelveinek megfelelően úgy szövegezte meg a kodifikációs szabályt, hogy további államoknak a szerződés kötelékébe való felvételéhez a szerződés alkotásában részt vett valamennyi állam hozzájárulására szükség van. A szabályt a nemzetközi jogi bizottság még azzal javasolja megtoldani, hogy ha a szerződés megszövegezése és elfogadása után az ténylegesen csak az alkotók egy része között lépett hatályba (pl. mert a többiek a szerződést nem erősítették meg) akkor bizonyos még meghatározandó idő elteltével csak a szerződésnek tényleg részesévé vált államok hozzájárulására legyen szükség az újabb államok csatlakozásának lehetővé tételéhez.

A zártjellegű általános többoldalú szerződések tekintetében a nemzetközi jogi bizottságnak az a felfogása, hogy itt nem célszerű az alkotók, illetve a részesek teljes egyhangúságának megkövetelése a szerződésnek további államok számára való megnyitásához. A javaslat szerint ehhez csak kétharmad többségre — illetve amennyiben a szerződés valamely nemzetközi szervezetben vagy e szervezet részéről rendezett konferencián jön létre, a szervezetre vagy konferenciára irányadó szabályokban meghatározott többségre — lenne szükség.

Ezeknek a munkálatoknak a során hívta fel a nemzetközi jogi bizottság a figyelmet arra, hogy a Nemzetek Szövetségének égisze alatt létrejött, s a Népszövetségi Tanács megszűnése folytán zárttá vált általános többoldalú szerződések tekintetében biztosítani kellene az újonnan függetlenné vált államok csatlakozásának a lehetőségét és pedig minél gyorsabb és egyszerűbb formában. A nemzetközi jogi bizottság jelentése alapján ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozott az ENSZ közgyűlésének VI (jogi) bizottsága.

Az ENSZ titkárságának a VI. bizottság elé terjesztett jelentése (A/C. 6./L. 498.) szerint 21 azoknak a népszövetségi általános többoldalú szerződéseknek a száma, amelyekhez való csatlakozástól az új államok el vannak zárva. Ezek azok a szerződések, amelyek a Nemzetek Szövetsége Tanácsára ruházzák azt a jogot, hogy a Népszövetség tagjai közé nem tartozó államot csatlakozásra hívjon fel.

A népszövetségi szerződések egyes rendelkezései — s köztük a zárórendelkezések — módosításának problémáját az ENSZ közgyűlése 1946. és 1953. között hét esetben jegyzőkönyvek felvételével oldotta meg (l. pl. az 1956. évi 6. számú tvr-ben kihirdetett, 1946. évi december 14-én kelt, az egyes korábbi kábítószer egyezmények módosítása tárgyában felvett jegyzőkönyvet, valamint az 1958. évi 18. sz. tvr-ben kihirdetett, a rabszolgaságra vonatkozó 1926. évi genfi egyezmény módosítása tárgyában 1953. évi december 7-én kelt jegyzőkönyvet). E jegyzőkönyvek rendszere azonban bonyolult és nehézkes. A jegyzőkönyv részesei arra vállalnak kötelezettséget, hogy az eredeti szerződést egymás között a jegyzőkönyv mellékletében megjelölt módosításokkal fogják alkalmazni. A jegyzőkönyv csak az eredeti szerződés részesei között létesül. A jegyzőkönyv mellékletében feltüntetett módosítások — köztük a módosított zárórendelkezések — azonban csak akkor lépnek hatályba, ha az eredeti szerződésben részes államok többsége a jegyzőkönyv részesévé vált.

Az eljárás nehézkessége szembeötlő. Az első nehézség az, hogy az alapszerződés módosítása csak akkor lép hatályba, ha az eredeti részesek többsége részesévé vált a módosító jegyzőkönyvnek. Ez rendszerint huzamos procedúra egyrészt azért, mert a szükséges ratifikációk vagy csatlakozások az alkotmányjogi eljárások nehézkessége folytán sokáig tartanak. Másrészt a mai viszonyok között azt is bonyolult megállapítani, hogy egy-egy népszövetségi szerződésnek mely államok a részesei. A gyarmati birodalmak széthullása után nem rendeződött egységesen a szerződésekben való jogutódlás kérdése. Az új független államok e tárgyban nem vallanak egységes felfogást és nem követnek egységes gyakorlatot. Emellett a módosító jegyzőkönyv nem teremt jogviszonyt az újonnan csatlakozó állam és a szerződésnek ama részese között, amely a jegyzőkönyvnek nem vált részesévé.

Az egyszerűbb megoldás kérdéséről a VI. bizottság a közgyűlés XVII. és XVIII. ülésszakán vitatkozott, és közben — a VI. bizottság felkérésére — a nemzetközi jogi bizottság is vizsgálódást folytatott a kérdésben. Hosszadalmas lenne az e tárgyban folyt vita, illetve az előterjesztett, visszavont és módosított javaslatok ismertetése. A végeredményt a közgyűlés 1903/XVIII. számú 1963. november 18-án hozott határozata tartalmazza. E határozatnak a tárgyunk szempontjából lényeges részei a következők:

A Közgyűlés

. . . . . .

figyelembe véve, hogy 21 olyan technikai és nem-politikai jellegű szerződés van, amely a Nemzetek Szövetségének Tanácsát hatalmazza fel arra, hogy további államokat hívjon meg a szerződésben való részvételre, tehát eredetileg nem volt zárt szerződésnek szánva,

figyelembe véve továbbá, hogy amióta a Nemzetek Szövetségének Tanácsa megszűnt, számos új állam keletkezett és közülük sok azért nem válhatott e szerződések részesévé, mert erre nem kapott meghívást,

megemlékezve arról az ajánlásról, amelyet a Nemzetek Szövetségének közgyűlése tett az utolsó ülésszakán, hogy a tagok mindenképpen mozdítsák elő a technikai és nem-politikai jellegű nemzetközi szerződésekben a Nemzetek Szövetségére bízott feladatoknak és jogosítványoknak az Egyesült Nemzetek Szervezete részéről való átvételét,

megemlékezve továbbá a közgyűlés 1946. évi február 12-én kelt 24(I) számú határozatában foglalt ama kijelentésről, hogy az Egyesült

Nemzetek Szervezete elvileg hajlandó átvenni a nemzetközi szerződésekben korábban a Nemzetek Szövetségére bízott bizonyos feladatokat és jogosítványokat,

1. elhatározza, hogy a közgyűlés az Egyesült Nemzetek megfelelő szerve arra, hogy gyakorolja a technikai és nem-politikai jellegű szerződésekben a Nemzetek Szövetségének Tanácsára bízott azt a jogosítványt, hogy államokat meghívjon e szerződésekben való részvételre;

2. megállapítja, hogy az Egyesült Nemzeteknek azok a tagjai, amelyek a fent említett szerződések részesei, a jelen határozattal hozzájárulnak a fenti 1. bekezdésben foglaltakhoz és kifejezik azt az elhatározásukat, hogy a szükséghez képest kifejtik jószolgálataikat a szerződések egyéb részesei együttműködésének biztosítására;

3. felkéri a főtitkárt, hogy *a)* mint a fent említett szerződések letéteményese hozza tudomására a szerződések mindama részeseinek, amelyek nem tagjai az Egyesült Nemzeteknek a jelen határozat szövegét, *b)* juttassa el e határozat példányait az Egyesült Nemzetek ama tagjaihoz, amelyek e szerződések részesei...

4. felkéri továbbá a főtitkárt, hogy hívjon föl minden államot, amely az Egyesült Nemzetek tagja, vagy tagja valamely szakosított szervezetnek vagy részese a nemzetközi bíróság alapszabályzatának vagy amelyet e célra a közgyűlés kijelölt és amely egyébként nem lehetne a kérdéses szerződések részese, hogy csatlakozzék azokhoz a csatlakozási okmányának az ENSZ főtitkáránál való letétele útján...

Az 1903/XVIII. számú határozat elemzése során azt minden esetre meg lehet állapítani, hogy rövid és egyszerű eljárás, amely merészen vágja át a gordiuszi csomót. A megoldás azonban nem problémamentes. A dolog első szépséghibája, hogy a határozatot a közgyűlés nem egyhangúlag fogadta el. A határozat mellett 79 tagállam szavazott és bár ellene nem szavazott senki, 22 tagállam tartózkodást jelentett be a szavazás során. E két számnak az ENSZ akkori taglétszámával való összevetésből az látszik, hogy 12 tagállam nem vett részt a szavazásban.

A közgyűlési határozat *1.* pontja azt célozza, hogy megváltoztassa 21 többoldalú szerződés egy-egy zárórendelkezését. Még azoknak a tagállamoknak a tekintetében is, amelyek a határozatot megszavazták, felmerül az a kérdés, hogy mennyiben köti az illető államot képviselőjének közgyűlési szavazata? A közgyűlési képviselők felhatalmazása aligha terjed odáig, hogy államuk nevében annak szerződéses kötelezettségeit módosítsák. Vajon az az állam, amelynek képviselője megszavazta az 1903 (XVIII) számú határozatot, hivatkozhat-e később a szerződéshez e határozat alapján csatlakozott állammal szemben képviselője meghatalmazásának hiányosságára? Hivatkozhat-e arra, hogy saját belső alkotmányjogi szabályai szerint a szerződések módosításához meghatározott eljárásra van szükség (kormány, parlament stb.)? Hivatkozhat-e arra, hogy az ENSZ közgyűlés határozatai az alapokmány 10. cikkének megfelelően csupán ajánlás jellegűek és, hogy az 1903. (XVIII). számú határozat nem tartozik a belső szervezést érintő közgyűlési határozatok körébe, amelyeket a gyakorlat a tagállamokra nézve kötelezőnek tekint (pl. a rendes költségvetés jóváhagyása, tisztségviselők megválasztása stb.)? Ezek a kérdések még nagyobb súllyal vetődhetnek fel az olyan tagállamok vonatkozásában, amelyek a határozat hozatala során a szavazástól tartózkodtak vagy abban részt sem vettek. Az ilyen államokra nézve még kérdésesebb, hogy róluk is szól-e a határozat (2) bekezdése, vagyis az, hogy „a jelen határozattal hozzájárulnak a fenti 1. bekezdésben foglaltakhoz..." Ezeknek az államoknak a vonatkozásában különösen kérdéses, hogy lehet-e és milyen joghatást tulajdonítani a határozat szövege 3. b) pont szerinti eljuttatásának és annak, ha az illető állam arra nem nyilatkozik.

A szerződéseknek ama részeseire nézve, amelyek nem tagjai az Egyesült Nemzeteknek, a határozat, ha azt velük a főtitkár a 3. a) pont szerint közli is, res inter alios acta, amelyet magukévá tehetnek ugyan, de arra jogi kötelezettségük nyilvánvalóan nincsen.

A felmerülő kérdések és aggályok nem jelentőség nélkül valók. Nem egyszerűen arról van szó, hogy a közgyűlési határozat a Népszövetség Tanácsának szerepét átruházta e szerződések tekintetében az ENSZ közgyűlésére, hanem arról, hogy e funkció átruházása következtében a kérdéses szerződések részesei az új csatlakozások folytán a további államoknak egész sorával találhatják magukat szerződéses kötelezettségben, vagyis olyan jogviszonyokba kerülhetnek, amelyek alapítása eredetileg szándékukban nem volt és amelyek tekintetében alkotmányos szerveiknek nem volt lehetőségük a mérlegelésre. Hogy ez az eredeti szerződő feleknek gondot okozhat, azt a következő példa is illusztrálhatja: X állam részese az átmenet szabadsága tárgyában Barcelonában 1921. április 20-án kelt egyezménynek (1928 : XXXIX. tc.). Az egyezménnyel elfogadott szabályzat 13. cikke vitás esetekre az állandó nemzetközi bíróság joghatóságát köti ki. X állam ezt a kikötést annak idején elfogadta, de újabb gyakorlatában nem szokta magát alávetni a nemzetközi bíróság (az ENSZ szerve) joghatóságának. A kérdéses közgyűlési határozat következtében viszont egyszeriben megszaporodik azoknak az államoknak a száma, amelyek vele szemben a szabályzat 13. cikkére hivatkozhatnak. A nemzetközi bíróság alapszabályzatának 37. cikke alapján pedig nem tekinthető eleve kizártnak (különösen a nemzetközi bíróságnak a Belgium és Spanyolország közötti „Barcelona Traction" ügyben 1964. július 24-én hozott közbenszóló ítélete fényében), hogy a 13. cikk kikötését vele szemben a nemzetközi bíróság joghatóságának való alávetésként fogják értelmezni.

A közgyűlési vita során a szocialista államok képviselői is a határozat elfogadása mellett foglaltak állást. A szavazás során kifejezett tartózkodásuk oka — mint később látni fogjuk — nem a fent részletezett kérdésekben rejlett.

A határozat megoldását voltaképpen a nemzetközi jogi bizottság javasolta (l. a bizottság XV. ülésszakára vonatkozó jelentése III. fejezetét).

Indokainak lényege: A népszövetségi szerződések letéteményesének személyét is a klasszikus követelményektől eltérően változtatta meg a 24(I) sz. közgyűlési határozat. Ez ellen az eljárás ellen kifogást nem emelt egy állam sem. A tárgyalt eset pedig az előbbivel analóg, mert itt is szerződések zárórendelkezését kell megváltoztatni, noha ez a módosítás nem tisztán adminisztratív jellegű, hanem a szerződés hatályának kiterjesztését eredményezi. Az eredeti szerződő felek annak idején egy külső testületre, a Népszövetségi Tanácsra bízták a csatlakozó államok meghívását. Ez a körülmény csökkenti a kevésbé formális eljárás elleni kifogások erejét azért is, mert lényegileg csupán a népszövetségi funkciók átvételére vonatkozó 1946. évi megállapodás végrehajtásáról van szó.

A bizottság nem hivatkozott a nemzetközi bíróságnak Délnyugat-Afrika nemzetközi helyzete tárgyában 1950. július 11-én adott tanácsadó véleményére, de nyilvánvaló a tényállás különbözősége mellett is a gondolatmenet és a megoldás hasonlósága. A bíróság e véleményében amellett foglalt állást, hogy az ENSZ közgyűlésének joga van átvenni és gyakorolni a mandátum-terület felett azt az ellenőrzési funkciót, amely korábban a Népszövetség szervét illette.

A közgyűlés VI. bizottsága elfogadta a nemzetközi jogi bizottság javaslatát. Az egyszerűsített megoldás mellett szóló jogi érveken felül nyilvánvalóan nyomatékosan figyelembe vette azt a politikai érvet, hogy a gyors megoldás a függetlenségüket elnyert új államok érdekében áll. Gyors és hatásos intézkedést kellett találni arra, hogy ezek az államok részeseivé válhassanak 21 általános többoldalú szerződésnek, amelyek közül egyik-másik — mint fentebb láttuk — ma is fontossággal bír. A határozat elfogadását egyébként az a gyakorlati meggondolás is indokolta, hogy az a kitűzött célt az eseteknek feltehetőleg messze túlnyomó részében zavartalanul el fogja érni. Ha egy-egy különleges esetben zavarok is állhatnak elő, illetve jogviták támadhatnak, az nem teszi indokolttá az egyszerű helyett a bonyolult és a gyors helyett a vontatott eljárás választását.

Le lehet-e vonni mindezekből azt a következtetést, hogy az 1903. (XVIII) számú közgyűlési határozattal kapcsolatban fentebb felvetett kérdések és aggályok (ezek nem mind vetődtek fel a határozat vitája során) tárgytalanok? Ezt nem hiszem és nem gondolom, hogy a határozat elzárná az egyes államokat attól a lehetőségtől, hogy adott esetben a fenti kérdéseket felvessék — a nemzetközi viszonyokban kötelező jóhiszeműség és tisztesség keretében.

Nyilvánvaló azonban, hogy ha a 1903/XVIII. számú közgyűlési határozat funkcionálni fog, betölti feladatát és általánosságban nem fog tiltakozást kiváltani az érdekelt államok részéről, rendelkezéseit bizonyítéknak tekinthetjük arra nézve, hogy a nemzetközi életben jelentkező újabb és újabb problémák megoldásához a nemzetközi jog rugalmas alkalmazására van szükség. Az eset sajátosságai folytán azonban nem hiszem, hogy abból messzemenő következtetéseket lehet levonni az ENSZ közgyűlés határozatainak jogi természetét, az államok szerződéses szabadságát, illetve a nemzetközi szervezetek keretében mutatkozó jogutódlási kérdéseket illetően. (Ez utóbbi egyébként új problémakör. Lásd az International and Comparative Law Quarterly-ban erre vonatkozóan megjelent cikket. 1965. 83. lap.)

Az 1903. (XVIII) számú közgyűlési határozat 4. pontja az, amelyet a szocialista államok kifogásoltak és amely miatt megtagadták a határozat megszavazását, illetve tartózkodásukat bejelentették. E ponttal kapcsolatban éles formában ismétlődött meg az a vita, hogy lehet-e korlátozni az általános többoldalú szerződésekben résztvevő államok körét.

A közgyűlés 1963. november 18-i 1258. számú plenáris ülésén ezzel kapcsolatban a magyar küldött a következőket mondotta: „... a magyar küldöttség nem fogja megszüntetni erőfeszítéseit arra nézve, hogy megvédje az államok egyenlőségének elvét. Helyesen állítják azt, hogy ez az elv a nemzetközi jognak ius cogens jellegű szabálya. Ez más szóval azt jelenti, hogy az államok egyenlősége a nemzetközi jognak olyan szabálya, amelytől az államok szerződéssel vagy más módon nem térhetnek el. Ha a helyzet így áll, akkor nyilvánvaló, hogy egyik állam sem és az államok egyik csoportja sem foszthat meg más államokat a nemcsak regionális, hanem általános érdekű szerződésekben való részvételtől. A kérdéses szerződések általános jellegűek lévén, a tervezett határozati javaslat 4. bekezdése nyilvánvalóan sérti a nemzetközi jog hatályos szabályát. Ez a bekezdés világos diszkrimináció. Diszkrimináció pedig nem tűrhető, nem tűrhető a személyek között fajuk, színük, vagy hitük alapján és nem tűrhető az államok között gazdagságuk és hatalmuk, szociális és gazdasági rendszerük vagy bármely egyéb jellegzetességük alapján. A diszkriminációt minden formájában ki kell irtani. Ki kell irtani minden emberi társadalomból, mind az egyes országok társadalmából, mind az államok társadalmából, a népek családjából.

Ezt a követelést világosan tartalmazza szervezetünk alapokmánya, amely nemcsak az emberi jogokat és alapvető szabadságokat, a személyek egyenlőségét hirdeti meg, hanem a kis és nagy nemzetek egyenlő jogait, a népek egyenlő jogait is. Az alapokmány, amint az

első cikkének második pontjában olvasható, az egyenlőség elvét nem korlátozza az ENSZ vagy szakosított szervezetének tagjaira. Ez a követelés egyetemes jellegű és az alapokmány alapvető céljai közé tartozik.

Delegációm örömmel állapítja meg, hogy a 4. bekezdésben foglaltakhoz hasonló klauzulák diszkriminációs jellegét a közgyűlésben mindinkább felismerik és az ellenük leadott szavazatok száma egyre nő. Elkerülhetetlen bizonyosság, hogy a diszkrimináció el fog tűnni ebből a világból, minden alakjában és elkerülhetetlen szükségesség, hogy az ilyen jellegű diszkriminációs rendelkezések eltűnjenek az ENSZ gyakorlatából.

Történelmi jellegű esemény lesz, ha a közgyűlés először fog az ilyen jellegű diszkrimináció kiirtása tárgyában állást foglalni. Delegációm azt szeretné, ha ezt a történelmi lépést ezen ülésszakon tennők meg..." (A plenáris ülések hangulata, az a körülmény, hogy ott a felszólalásokat nem a padból, hanem a rostrumról, emelvényről tartják és hogy ott a felszólalások nem a bizottság szűk jogászi közönségéhez szólnak, szónoklatra csábítanak, ami megmutatkozik a felszólalások stílusán.)

A vita során a diszkriminációs rendelkezés fenntartását támogató körök még az ENSZ főtitkárát is mozgósították. Azzal a csehszlovák módosító javaslattal kapcsolatban, hogy a kérdéses szerződésekhez való csatlakozást „minden állam" részére tegyék lehetővé, a guatemalai küldött a következő kérdést intézte a főtitkárhoz: Magára tudja-e vállalni a főtitkár annak az eldöntését, hogy mely alakulatok államok és melyek nem államok? A főtitkár előre elkészített és felolvasott válaszában arra mutatott rá, hogy vannak a világon bizonyos területek, amelyek helyzete nem világos. Ha ezek nyújtanának be csatlakozási okiratot, úgy ő nem óhajtaná eldönteni az ezzel kapcsolatos politikai vitás kérdést. Ha tehát a határozat a csatlakozást minden állam részére lehetővé tenné, úgy azt a főtitkár csak akkor tudná végrehajtani, ha a közgyűlés meghatározná azt is, hogy mely államok esnek az ENSZ és a szakosított szervezeteken, tagállamain kívül e fogalom alá.

A főtitkárnak erre az állásfoglalására beszédében a magyar küldött tért vissza és rámutatott arra, hogy a csatlakozásnak minden állam részére való lehetővé tételével a közgyűlés nem valami különös újítást valósítana meg, hanem csupán azonos helyzetbe hozná a kérdéses 21 szerződést több más, a Népszövetség idejében kötött szerződéssel, olyanokkal, amelyek hatályban vannak, amelyekhez „minden állam" csatlakozhatik és amelyeknek ugyancsak a főtitkár a letéteményese. Ez az utalás nyilvánvalóan az olyan féle szerződésekre vonatkozik, mint a bevezetőleg említett váltó és csekkjogi szerződések, amelyeket az Elnöki Tanács az 1965. évi 1. és 2. számú törvényerejű rendelettel hirdetett ki.

A „minden állam" csatlakozási jogára vonatkozó javaslatot a közgyűlés 55 szavazattal 33 ellenében 14 tartózkodással vetette el.

Ustor Endre

Az élettársak lakáshasználati vitája

Államunk és jogrendszerünk a házasság intézményét tekinti a családi élet helyes társadalmi formájának. A mindennapi életben azonban előfordul, hogy férfi és nő házasságon kívül együttél, élettársi kapcsolatot létesít.

Családjogi törvényünk a házassággal, a rokonsággal és a gyámsággal kapcsolatos személyi viszonyokat és azokat a vagyoni viszonyokat szabályozza, amelyek a személyi viszonyok függvényei. Az élettársak viszonyait nem vonta a szabályozás körébe. Jogszabályaink azonban az élettárs bizonyos jogait mégis szabályozzák. Így pl. meghatározott feltételek mellett a jogszabály biztosítja a meghalt bérlő élettársának a bérleti jogviszony folytatásához való jogosultságát, bizonyos esetekben özvegyi nyugdíjra lehet igénye.

A jogszabály a bíróság hatáskörébe utalja az élettársak között a lakás használata tekintetében felmerült vita eldöntését.

A tételes jog ezzel kapcsolatosan mindössze a bíróság hatáskörét határozza meg, viszont ezen túl a vitás kérdések eldöntésére pozitív tartalmú rendelkezést már nem tartalmaz. A jogalkotó itt éppen úgy adós maradt a részletesebb szabályozással, mint a házastársak és a volt házastársak lakásvitájának mikénti rendezésénél.

Az élet azonban itt is megköveteli a problémák megoldását s ezt kívánta elősegíteni a Legfelsőbb Bíróság néhány elvi irányító aktusa. A gyakorlatot azonban még ma sem mondhatjuk egységesnek és a konkrét körülménytől függően az egyes ítéleti döntések igen eltérő képet mutatnak.

A gyakorlat egyik jelentősebb állomása az volt, amikor éles különbséget tettek a házastársak és az élettársak lakáshasználati jogosultsága tekintetében.

Az elvi különbséget abban látták, hogy a házasságon kívül együttélő férfi és nő élettársi kapcsolata nem létesít bérlőtársi jogviszonyt.

A bírói gyakorlat felfogása ennek megfelelően az volt, hogy a közös háztartásban élő férfi és nő egymásközti jogviszonyai nem eshetnek a házastársi jogviszonnyal egyenlő elbírálás alá, a lakáshasználat tekintetében sem. Mint ahogyan a házassági vagyonközösségre, vagy a há-

zastársi tartásra vonatkozó szabályok nem alkalmazhatók a közös háztartásban élőkre, éppen úgy nem alkalmazhatók reájuk a házastársakra vagy a volt házastársakra vonatkozó egyéb rendelkezések sem.

Ennélfogva az élettársi kapcsolat megszűnése után a nem bérlő élettársat jogcím nélkül ottmaradó személynek tekintették és mint ilyent, minden esetben kötelezték a lakás elhagyására.

Ennek az álláspontnak egyik fogyatékossága az volt, hogy nem számolt megfelelően azzal, hogy az élettársak között olyan benső és tartalmilag a házassághoz hasonló kapcsolat állhat fenn, amely indokolttá teszi a nem bérlő élettárs megfelelő jogvédelmét.

Ez a felfogás később változott és engedett az előbbi merevségéből. Később már elismerték az élettárs lakáshasználati jogosultságát az élettársi kapcsolat megszűnése után is. Nem lehetett az élettársat teljes méltánytalan helyzetbe hozni és a másik élettárs kénye-kedvére kiszolgáltatni, különösen akkor, ha kapcsolatuk huzamosabb ideig fennállott.

A Legfelsőbb Bíróság 3592. sz. alatt közzétett eseti döntése az élettárs megfelelő jogi védelmét szükségesnek tartja abban az esetben, ha az élettársi kapcsolat huzamosabb ideig fennállott. Utal arra a körülményre, hogy az egyes jogszabályok az élettársnak meghatározott jogokat biztosítanak. A jogalkotó tehát figyelembe vette az ilyen társadalmi viszonyokat, az élettársat védelemben kívánta részesíteni. Mindebből pedig az következik, hogy sem a vagyoni, sem pedig a lakáshasználati viszonyok rendezésénél az élettárs érdekeit nem lehet figyelmen kívül hagyni. Az élettársi kapcsolat megszűnése után nem lehet a lakáshasználatot egyoldalúan megvonni, mert a volt élettársat jogalap nélkül ottlakónak semmi esetre sem lehet tekinteni. Az élettársat méltánytalan súlyos helyzetbe, a másik élettárs kénye-kedvére kiszolgáltatni nem lehet.

A bírói gyakorlat ezt követően úgy alakult, hogy az élettársnak a lakás használatához való jogosultságát elismerték az élettársi kapcsolat megszűnése után is, ha a kapcsolat tartósan, huzamosabb ideig fennállott.

Nincs azonban iránymutatás még ma sem arra nézve, hogy közelebbről milyen szempontok figyelembevételével kell az élettársak lakáshasználati vitáját eldönteni. Így különösen: a felek felróható magatartását, vagy a családvédelmi szempontokat mennyiben lehet figyelembe venni, a tulajdoni viszonyok mennyiben jöhetnek számításba, kárpótlás megítélésének lehet-e helye.

Az élettársak vagyoni viszonyainak rendezésére megfelelő iránymutatásul szolgál a Legfelsőbb Bíróság 827. sz. polgári kollégiumi állásfoglalása.

A lakáshasználati vita eldöntésére ilyen egységes iránymutatás nincs. Igaz ugyan, hogy a közelmúltban közzétett két eseti döntés már némi eligazítást ad, azonban ezek csak részkérdéssel foglalkoznak és konkrét esetekre vonatkoznak.

Egyesek ma is a 845., mások viszont a 787. (R. 41. §), illetve a 827. sz. polgári kollégiumi állásfoglalásban kifejtett elvek szerint oldják meg az élettársak lakáshasználati vitáját.

A legtöbb ítélet viszont semmiféle állásfoglalásra nem hivatkozik, mondván, hogy az élettársakra nézve ilyen tárgyú kollégiumi állásfoglalás nincs.

Egyébként a valóságos probléma az élettársaknál is legtöbbször úgy jelentkezik, mint a házastársaknál. Az életközösség megszűnik, az együttélés lehetetlenné válik, s a lakás közös használata sem lehetséges. Nehezíti a helyzetet az is, ha az élettársi kapcsolatból gyermek származott, vagy az egyik élettárs házasságot kötött.

Ilyenkor a volt élettársak lakáshasználati vitáját még azzal nem tudjuk eldönteni, ha általánosságban elismerjük, hogy az élettárs akkor is jogosult a lakás további használatára, ha az élettársi kapcsolat megszűnik. Ez csak akkor vezethet eredményre, ha a korábban közösen használt lakás elkülönített használatra alkalmas.

Még mielőtt rátérnék a lakáshasználati vitával kapcsolatosan néhány gondolat kifejtésére, megpróbálom az élettárs jogi helyzetét meghatározni a lakáshasználat szempontjából.

Ezzel kapcsolatosan két jelentősebb felfogás alakult ki:

Az egyik álláspont az élettársat szívességi lakáshasználónak tekinti, elsősorban a használat ingyenes jellegénél fogva, amikor is az élettársi kapcsolat hozza létre és szolgál alapul a szívességi lakás használatnak. Ebből következik az is, hogy ha az élettársi kapcsolat megszűnik, akkor ezzel együtt megszűnik a lakás használatához való jogosultság és a továbbiakban nem lehet az élettársat szívességi lakáshasználónak tekinteni. Vagyis: a jogcím nélkül ottmaradt élettársat a lakás elhagyására kell kötelezni. Ez a felfogás a házassági és az élettársi viszonyok éles elhatárolását hangsúlyozza, és az élettársak viszonyaira a házastársakra vonatkozó szabályok alkalmazását lehetetlennek tartja. Lényegében ezt az elvet tükrözte a korábbi bírói gyakorlat. (2317. sz. eseti döntés.)

Egy másik álláspont az életközösség tartós fennállása esetén az élettársat quasi bérlőtársnak tekinti és így az élettársak lakáshasználati vitájánál a házastársakra vonatkozó szabályok alkalmazását tartja helyesnek. Ez a nézet abból indul ki, hogy a tartós élettársi kapcsolat a házassághoz hasonlítható, ami a házastársakra vonatkozó szabályok kiterjesztő értelmezését teszi indokolttá.

Megítélésem szerint mindkét nézet szélsőséges álláspontot képvisel. Az egyik felfogás az élettársi és a házassági viszonyok alapvető kü-

lönbségét hangsúlyozza és teljesen figyelmen kívül hagyja az azonos elemeket. Így különösen azt, hogy családi kapcsolatokon alapuló viszonyokról lehet szó. Másik nézet viszont a házastársak és az élettársak között pusztán formai különbséget lát, azt ti., hogy az élettársak nem kötöttek házasságot. Ez a felfogás is helytelen, mert jogrendszerünk elvi különbséget tesz a házasságban és a házasságon kívül együttélők között.

Nézetem szerint az élettárs jogi helyzetét a lakáshasználat szempontjából úgy kell megítélni, hogy több mint szívességi lakáshasználat, viszont kevesebb mint bérlőtárs.

Az élettársat nem lehet szívességi lakáshasználónak tekinteni, mert az élettársi kapcsolat létesítése esetén nem csupán lakáshasználat ingyenes átengedéséről van szó, hanem egy olyan kapcsolat létesítéséről, ami gyakran eredményez tartós érzelmi és gazdasági közösséget.

Más az, ha valaki ideiglenes jelleggel ingyenes lakáshasználatot engedélyez barátjának, ismerősének, és az is más, ha egy férfi és egy nő tartós szándékkal életközösséget létesít, huzamosabb ideig együtt élnek, gyermekek születnek, közös gazdálkodást folytatnak.

Ez persze korántsem teszi szükségessé azt, hogy az élettársi viszonyokat a házassági viszonyokkal azonos elbírálás alá vegyük. Ez már csak azért sem lehetséges, mert a jogszabály az élettársat bérlőtársnak nem tekinti. Az analógia alkalmazását pedig kizárja az, hogy a házasságon kívül együttélők között fennálló jogi és egyéb elvi különbséget ki kell hangsúlyozni, tehát az élettársi viszonyt nem lehet a házassággal azonos jogállású kapcsolatnak tekinteni.

Ezek előre bocsátása után két alapgondolatot szeretnék megjelölni, amelyet a használati vita eldöntésénél követni kell. Ezek:

a) a tartós, több éven át fennállott élettársi kapcsolat esetén a lakáshasználati vita eldöntésénél az élettársat megfelelő jogi védelemben kell részesíteni.

b) Az élettársak nem házastársak, ennélfogva a házastársak és az élettársak között a jogrendszer által is előírt elvi különbséget ki kell hangsúlyozni.

A tulajdonképpeni használati vita eldöntésénél lényeges különbséget kell tenni aközött, amikor az élettársi kapcsolat néhány hétig vagy pár hónapig állt fenn. Ilyen rövid ideig tartó együttélés esetén nem tartom helyesnek az elkülönített használat elrendelését akkor sem, ha annak tárgyi és személyi előfeltételei megvannak. Ha a kapcsolat ilyen hamar megszűnik, az rendszerint arra utal, hogy közöttük ez alatt a rövid idő alatt sem volt benső kapcsolat. Ilyenkor tehát a lakás elhagyására kell kötelezni azt, aki az életközösség létesítésekor a lakásba beköltözött. A bérlő, vagy a tulajdonos részére méltánytalan hátrányt jelentene, ha egy ilyen rövid élettársi kapcsolat alapul szolgálhatna az elkülönített használat elrendelésére. Ilyen esetben nálam álláspontom szerint elsősorban a bérlő érdekeit kell túlnyomó részt figyelembe venni.

Ami persze itt a bérlőre méltányos, az a másikra méltánytalanság lehet. Ámde ilyenkor azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy aki nem kellő megfontoltsággal lép életközösségre, annak bizonyos mértékig viselnie kell az ebből eredő hátrányokat. Annak kell tehát eltávozni a lakásból, aki az életközösség létesítésekor oda költözött, még akkor is, ha az együttélés megszakadásában felróható magatartás nem terheli. Ilyenkor még a családvédelmi szempontok kevésbé jöhetnek számításba.

Összefoglalva tehát: az ilyen rövid együttélés esetén nem is beszélhetünk a szó tulajdonképpeni értelmében élettársi kapcsolatról, ezért a lakáshasználati vitát nem az élettársakra vonatkozó elvek szerint, hanem a Ptk-ban a haszonkölcsönre vonatkozó szabályok megfelelő alkalmazásával kell eldönteni.

A jogalkotó is ezt a szempontot vette figyelembe, amikor 6 hónapi élettársi kapcsolat fennállása esetén ismerte el az elhalt bérlő élettársának a bérleti jogviszony folytatásához való jogát, vagy özvegyi nyugdíjra igényét akkor biztosítja, ha az élettársi kapcsolat legalább tíz évig fennállott.

Egészen más a helyzet, ha az élettársi kapcsolat tartósan, évekig vagy évtizedekig fennállott, amikor házastársak módjára, de házasságkötés nélkül együtt éltek, amikor az élettársi kapcsolatból gyermek származott, közös gazdálkodást folytattak stb.

Ilyenkor a családvédelmi szempontokat, a felek felróható magatartását okvetlenül figyelembe kell venni anélkül természetesen, hogy az élettársakat házastársaknak tekintenénk. A lakáshasználati vitát ilyen esetekben kellő körültekintéssel az érdekek kölcsönös figyelembevételével kell megoldani.

A használati vita eldöntésénél tehát elsődlegesen mindig a felek kapcsolatát kell értékelés alá vonni. Nem létesít élettársi kapcsolatot a puszta érzelmi kapcsolat, az alkalmi együttlakás, s a közös költekezés sem mindig feltétlen velejárója ennek a viszonynak. Élettársi kapcsolatról csak akkor lehet szó, ha házastársak módjára, de házasság kötés nélkül együtt élnek, közös háztartást folytatnak, amikor tartós érzelmi és gazdasági közösséget létesítenek.

A használati vita eldöntésének egyik módja lehet az elkülönített használat elrendelése.

Ha a lakás beosztására, terjedelmére tekintettel az elkülönített használatra alkalmas, akkor a használati vitát elsősorban az adott lakás keretein belül kell megoldani. Ha a lakás két vagy ennél több szobából áll és legalább egy szoba külön bejárattal rendelkezik, akkor a volt élettársat az egyik elkülöníthető lakrész kizárólagos használatára kell feljogosítani, a mellékhelyiségek vagy egyes mellékhelyiségek közös használata mellett. Ebből a szempontból szobának általában azt kell tekinteni, amit a lakás-

ügyi rendelkezések előírnak. Természetesen az egyes rendelkezéseket nem lehet szigorúan értelmezni, mert az elkülönített használat szempontjából szobának lehet tekinteni az olyan helyiséget is, ami az előírásnak nem minden tekintetben felel meg. Adott esetben egy 5 és $^1/_2$ m² alapterületű helyiséget is szobának lehet tekinteni. A nem lényeges, nem alapvető és különösen kiküszöbölhető hiányosságoktól tehát el lehet tekinteni.

A külön bejárat fogalmát is bizonyos mértékig tág értelembe kell venni. Adott esetben külön bejáratú szobának lehet tekinteni a fürdőszobán át megközelíthető szobát is.

Az elkülönített használat elrendelésénél arra kell törekedni, hogy a felek egy-egy szobát kizárólagosan használhassanak a másik fél érdekeinek lényeges sérelme nélkül.

Az elkülönített használat elrendelésénél soha sem elégedhetünk meg a tárgyi előfeltételek vizsgálatával. A felek személyes körülményeit minden esetben elemezni kell. Ha a volt élettársak között súlyos személyi ellentét van, ha az egy lakásban maradás esetén egymás életét vagy testi épségét veszélyeztetnék, ha tettlegességre kerülhet sor, akkor az elkülönített használat elrendelésére soha sem kerülhet sor, még akkor sem, ha annak tárgyi előfeltételei megvannak.

A személyi és tárgyi előfeltételeket tehát egyforma alapossággal elemezni kell.

Az elkülönített használat elrendelése az élettársak egymásközti belső viszonyait rendezi. Kifelé, harmadik személy felé általában nincs jelentősége. A bíróság döntése a bérbeadóra nem hat ki, társbérletet nem létesít. A bérleti jogviszonyból származó kötelezettségek továbbra is a bérlőt terhelik. Ez a körülmény viszont a bérlőre jelentős anyagi hátrányt jelenthet, ezért célszerű az elkülönített használat elrendelésével egyidejűleg a lakás használatából eredő terhek viselése felől is rendelkezni.

Mivel az élettárs bérleti jogviszonyban nem áll, így a bérlő felé tartozik használati díjat fizetni. A kizárólagos használatában levő helyiség megfelelő karbantartásáról egyedül köteles gondoskodni.

Bár nem tartozik szorosan a lakáshasználati vita mikénti eldöntéséhez, mégis itt kell megemlíteni, hogy az elkülönített használat elrendelése után komoly probléma jelentkezik akkor, ha a bérlő bérleti jogviszonya megszűnik.

Ha az elkülönített használat elrendelése után meghal a bérlő, jogosult-e a volt élettárs a bérleti jogviszony folytatásához akkor, ha korábban több mint 6 hónapig együtt éltek?

Álláspontom szerint a jogalkotó a halál idejében fennállott élettársi kapcsolat esetén biztosítja ezt a kedvezményt. Ezt a rendelkezést azért sem helyes kiterjesztően értelmezni, mert további bonyodalmat idézhet elő akkor, ha a bérlő a halála előtt ténylegesen együtt lakott pl. a testvérével.

A másik jelentősebb probléma akkor áll elő, ha az elkülönített használat elrendelése után a bérlő bérleti jogviszonya felmondás útján megszűnik.

Nézetem szerint a felmondás, illetve a bérleti jogviszony megszűnése kihat a volt élettárs lakáshasználati jogosultságára. Álláspontom szerint a bérleti jogviszony megszűnésével az elkülönített használatra való jogosultság is elvész.

Végül felmerül a kérdés, hogy ha a bíróság elkülönített használatot rendel el és a volt élettárs szolgáltat okot a felmondás alapjául, akkor a bérbeadó élhet-e felmondással? Álláspontom szerint az ilyen magatartás legfeljebb az elkülönített használat megvonását eredményezheti, de semmi esetre sem jelenthet súlyos hátrányt a bérlőre.

Nem tartom helyesnek az elkülönített használat elrendelését akkor sem, ha ezáltal a bérlő jogos lakásigényének mértéke lényeges sérelmet szenved. Ha a bérlő két-három gyermekével vagy közeli hozzátartozóival egy szobába kényszerülne, akkor az élettárs részére elkülönített használatot biztosítani nem helyes.

Ha a lakás terjedelmére, beosztására tekintettel vagy a felek között fennálló súlyos ellentét miatt az elkülönített használat nem lehetséges, a használati vitát csak úgy lehet eldönteni, ha az egyik felet a lakás elhagyására kötelezzük.

Sajnos a gyakorlatban elsősorban ilyen esetek adódnak. Az elbírálást nehezíti, ha az élettársi kapcsolatból származó közös kiskorú gyermek annak a gondozásában van, aki az együttélés lehetetlenné válását nem idézte elő, és jelentősen nem is járult hozzá.

Álláspontom szerint ilyen esetekben a családvédelmi szempontokat nyomatékosan figyelembe kell venni, s a felek felróható szándékos magatartását megfelelően értékelni kell.

A használati vita eldöntése egyszerűnek mutatkozik abban az esetben, ha a nem bérlő élettárs idézte elő azt a helyzetet, ami az élettársi kapcsolat megszűnését és a lakás közös használatát lehetetlenné tette. Ilyenkor a nem bérlő élettársat kell a lakás elhagyására kötelezni.

Nehezebb a helyzet elbírálása akkor, ha a bérlő magatartása idézte elő a tarthatatlan helyzetet, vagy ha szándékosan arra törekszik, hogy úgymondjam „elüldözze" élettársát a lakásból.

És itt felmerül a legnehezebb kérdés: Lehet-e a bérlőt a lakás elhagyására kötelezni akkor, ha magatartása súlyos megítélés alá esik.

A felfogások megoszlanak.

Egyesek lehetetlennek tartják a bérlőt távozásra kötelezni, mert a lakás bérlete a bérleti jogviszonyból származó jogok és kötelezettségek őt illetik, az élettárs csak lakáshasználó. A bíróság nem szüntetheti meg azt a bérleti jogviszonyt, amelyet sem a bérbeadó, sem a bérlő nem akar.

Mások viszont utalnak arra, hogy ilyesmi a házastársaknál is előfordul, amikor a házastársat — aki bérlőtárs — a lakás elhagyására kötelezik.

Ha az utóbbi álláspontot fogadjuk el — hogy ti. lehet a bérlőt a lakás elhagyására kötelezni — akkor felmerül a kérdés, hogy mi a különbség a házastársak és az élettársak lakáshasználati jogosultsága között, mi az a megoldás, amelyet a használati vita eldöntésénél a házastársaknál lehet alkalmazni, az élettársaknál viszont nem.

A másik álláspontot viszont azért nem lehet maradéktalanul elfogadni, mert ha a bérlő súlyosan elítélendő magatartással idézi elő a lakás közös használatának lehetetlenné válását, akkor az ilyen magatartása előnyére nem szolgálhat. Saját felróható magatartását senki sem használhatja fel előnyök szerzésére.

A magam részéről azt a nézetet fogadom el, amely szerint a bérlőt a lakás elhagyására nem lehet kötelezni.

Bár egészen egyedi esetben előfordulhat, hogy a bérlő súlyos bűntettet megvalósító magatartása az együttélést lehetetlenné teszi, ugyanakkor az élettársi kapcsolatból származó közös kiskorú gyermekek az élettárs gondozásában vannak, ilyenkor a helyes döntés az lesz, ha a bérlőt a lakás elhagyására kötelezzük és az élettárs, illetve a kiskorú gyermekek javára biztosítjuk a lakás kizárólagos használatát.

Az élettársak lakáshasználati vitájának eldöntésénél bárkit kötelezünk a lakás elhagyására, kárpótlás megítélését nem tartom jogszerűnek.

Ez az intézmény a házastársaknál is sok problémát okoz, úgy a jogalap, mint az összegszerűség tekintetében. A bírói gyakorlat eltér a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásától és ma már olyan esetben is sor kerül kárpótlás megítélésére, amikor kivételesen indokolt esetről aligha lehet szó.

Nincs iránymutatás arra nézve sem, hogy az összegszerűséget milyen szempontok figyelembevételével kell meghatározni.

A kárpótlás megítélését mégis azért tartom helytelennek, mert nincs olyan jogszabály, amely az élettársak lakáshasználati vitájánál a kárpótlás megítélését lehetővé tenné.

Ebben a kérdésben egyébként szintén nincs egységes álláspont. Egyes felfogás szerint akkor, amikor az egyik személy az élettársi kapcsolat létesítésekor bérleti lakását adta fel, és a lakás elhagyására őt kötelezték, a Ptk. 6. §-a alapján kárpótlásra lehet igénye. Ha pedig az élettársat a bérlő szándékos és jogellenes magatartással a lakás elhagyására kényszerítette, akkor a Ptk. 339. §-a alapján kártérítésre lehet kötelezni a bérlőt.

Sajnos mindkét megoldás negatív oldala az, hogy végsősoron a lakás bérletét vagyoni értéknek tekinti. Nem akarom vitatni ennek helyességét, vagy helytelenségét, annyi azonban bizonyos, hogy a bírói gyakorlat következetesen az ellenkezőjét követi, vagyis a lakás bérletét nem tekinti vagyoni értéknek. A magam részéről nem tartanám szerencsésnek éppen az élettársak lakáshasználati vitájánál ezt a gyakorlatot megváltoztatni. Sokkal nagyobb jelentőségű ez a kérdés, amit helyesebb általában a lakásügyi rendelkezéseknél szabályozni.

Ha az élettársak olyan személyi tulajdonban levő szabadrendelkezésű lakásban laknak, amely az egyik élettárs kizárólagos tulajdonában áll, a használati vitát a tulajdonosi jogok jelentős, de nem kizárólagos figyelembevételével kell eldönteni. Elkülönített használat elrendelésére ritkán kerülhet sor, a tulajdonost a lakás elhagyására kötelezni pedig aligha lehet. Ha pedig az élettársak közös tulajdonában levő szabadrendelkezés alatt álló lakás használati vitájáról van szó, akkor a 827. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás alapján kell ezt a vitát is eldönteni.

Szolgálati lakás használati vitájának eldöntésénél indokolt a szolgálati lakással rendelkező szerv értesítése és meghallgatása. A lakással rendelkező szerv hozzájárulása, illetve hozzájárulásának hiánya a használati vita eldöntésére komoly befolyással lehet.

Azt a személyt, aki a szolgálati lakást kapta, a lakás elhagyására kötelezni nem lehet és az elkülönített használat elrendelése is akkor célszerű, ha a lakással rendelkező szerv ehhez hozzájárul.

Végül megemlítem a gyakorlatban előforduló azt az esetet, amikor az élettárs a közösen használt lakást elhagyja. Ha a tényállás alapos felderítése után azt lehet megállapítani, hogy az elköltözés ideiglenes szándékkal és kényszerítő körülmények között történt, akkor az eltávozást közömbösnek kell tekinteni a használati vita eldöntésénél.

Ha viszont a peradatokból az állapítható meg, hogy az eltávozás végleges szándékkal történt, akkor az eltávozó személynek elenyészik az a joga, hogy a lakás használatára ismét igényt tartson.

Az élettársat a jogszabály erejénél fogva nem lehet bérlőtársnak tekinteni. Még sincs kizárva, hogy az együttes beköltözés esetén és az erre irányuló szerződés alapján az élettárs is bérlőtárs legyen. Ilyenkor természetesen a lakáshasználati vita eldöntésénél a bérlőtársakra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni.

A bírói gyakorlat bérlőtársaknak tekinti az élettársakat abban az esetben is, ha a személyi tulajdonban levő, szabadrendelkezés alatt álló lakásba együttesen költöznek be, még akkor is, ha a bérleti szerződést csak az egyik személy kötötte. Ilyenkor ugyanis rendszerint az élettársak közös akarata alapján jön létre a bérleti szerződés, ebben ők egymás között is megegyeznek s miután a bérleti jogviszonyból származó jogokat és kötelezettségeket kölcsönösen viselik, így tartalmánál fogva az élettársak

mindketten alanyai a bérleti jogviszonynak. Természetesen más a helyzet akkor, ha kölcsönösen éppen abban egyeznek meg, hogy az élettárs nem lesz bérlőtárs.

Ehhez kapcsolódik az a felfogás, amely szerint az élettársakat minden olyan esetben bérlőtársaknak kell tekinteni, amikor együttesen költöznek be. Az elgondolás következetes alkalmazása jelentősen bővítené az élettársi kapcsolatból származó bérlőtársi jogviszonyok számát, ami a viták eldöntését kétségtelenül könnyebbé tenné.

Ez a jogi megítélés azonban adott esetben azt is eredményezhetné, hogy egy lakáscsere önmagában az élettársat bérlőtárssá minősítené. A példában említett eset pedig a bérlőre igen hátrányos lehet abban az esetben, ha a lakáscserét nem kényelmi szempontok, hanem pl. a munkahelyváltozás tette indokolttá.

Megítélésem szerint egymagában az együttes beköltözés tényéből nem volna helyes minden esetben a bérlőtársi jogi következtetésre jutni. Ez számos problémát idézne elő a gyakorlatban.

Álláspontom szerint a tanácsi rendelkezés alatt álló lakásoknál helyesebb az élettársakat akkor bérlőtársaknak tekinteni, ha a kiutaló határozat mindkét személy nevére szól, a bérleti szerződést közösen kötik, és a lakásba együttesen költöznek be.

Egyes nézetek a jogalkotás helyes fejlődését abban látják, ha a jogszabály elismeri az élettársat bérlőtársnak. Ez a törekvés helyénvalónak mutatkozik abban az esetben, ha más személy pl. felmenő és lemenőágbeli rokon érdekserelmével nem jár. Az ilyen irányú jogi szabályozás az ítélkezést megkönnyítené, mégis feltétellel fogadható el ez a nézet. Ismeretes ugyanis, hogy a jogalkotó nem kívánta az élettársat a törvényes öröklésben részesíteni, az élettárs tartásra, névviselésre igényt nem tarthat stb.

Talán abban az esetben el lehetne ismerni az élettársat bérlőtársnak, ha több mint egy éven át közös háztartásban éltek. Ez alól azonban olyan kivételeket kellene tenni, amelyben a közeli rokonok érdekei védelemben részesülnének gondolva arra is, hogy a volt élettársak később házasságot köthetnek.

A magam részéről helyesnek találnám az élettársat a jogszabály erejénél fogva bérlőtársnak tekinteni abban az esetben, ha az államigazgatási hatóság élettársaknak utal ki lakást. Gyakran előfordul ugyanis, hogy több gyermekes élettársak kapnak lakást és ilyenkor csak az egyik nevére szól a kiutalás és csak az egyik köti a bérleti szerződést. Természetesen ilyenkor az élettársat nem lehet bérlőtársnak tekinteni még akkor sem, ha együtt költöztek be.

A jogszabály ilyen irányú kötelező előírása megkönnyítené a viták eldöntését.

Ezt a problémát ma is meg lehetne oldani, ha a kiutalás mindkét személy nevére szólna és a bérleti szerződés megkötésében mindketten részt vennének. Az együttes beköltözéssel így az élettárs is bérlőtárs lenne.

Noha gyakorlati megoldás is mutatkozik, mégis helyesebbnek tartanám, ha a jogszabály ilyen irányú kötelező előírást tartalmazna.

Helyes volna egy olyan jogszabályi rendelkezés is, hogy az élettársak erre irányuló közös akarata — és a tanácsi rendelkezés alatt álló lakásoknál — a tanács illetékes szakigazgatási szervének hozzájáruló határozata bérlőtársi jogviszonyt létesítene az élettársak között akkor is, ha nem együttesen költöztek be. Ez különösen akkor mutatkozik indokoltnak, amikor az élettársi kapcsolat létesítésekor az egyik fél bérleti jogviszonya emiatt szűnt meg. Ez a körülmény megfelelő jogvédelmet biztosítana annak a javára, aki korábbi bérleti lakását az élettársi kapcsolat miatt adta fel.

A szakigazgatási szerv mérlegelési jogkörébe tartozna az, hogy a hozzájárulást megadja-e vagy sem. Az ilyen megoldás a visszaélések lehetőségét is kizárná.

Rakvács József

A bűncselekmények megelőzésének kriminalisztikai eszközei

Azok között a tudományok között, amelyek különféle szemszögből tanulmányozzák a bűnözés elleni harc ügyét a Szovjetunióban, az egyik fontos helyet a szovjet kriminalisztika foglalja el, a perbeli bizonyítékok feltárásának, rögzítésének és vizsgálatának a módszereivel és eszközeivel foglalkozó tudomány; tárgya: ama módszerek és eszközök feltárása, amelyekkel egyrészt a bűncselekmények kinyomozását, továbbá a bírósági tárgyalás objektivitásának a biztosítását, másrészt a bűncselekmények megelőzését, a bűnözést elősegítő körülmények kiküszöbölését, a káros következmények elhárítását lehet elősegíteni. Ez a kettős feladat határozza tehát meg a szovjet kriminalisztika tárgyának a tartalmát.

Viszonylag még nem is olyan régen a szovjet kriminalisztika feladatait mesterségesen leszűkítették. A kriminalisztikát csak a bűncselekmények kinyomozására irányuló módozatokról és eszközökről szóló tudománynak tekintették. A Szovjetunió és a köztársaságok büntetőeljárása 1958. évi Alapelveinek elfogadása után a bűncselekmények megelőzésére irányuló eszközök kidolgozásának a feladatát a szovjet kriminalisztikában általánosan elismerték.

Miért kell a szovjet kriminalisztika egyik feladatának, a tárgya alkotórészének tekinteni a bűncselekmények megelőzésére szolgáló eszközök és módszerek kidolgozását? A válasz e kérdésre — véleményünk szerint — a következőkön alapul.

1. A kriminalisztika tárgyának egyik alkotórésze a bűncselekmények kinyomozására irányuló módozatokból és eszközökből áll. Egyetlen bűncselekményt sem lehet azonban kellően felderítettnek tekinteni, ha nem nyernek tisztázást e bűncselekmény okai, az elkövetését lehetővé tevő vagy megkönnyítő feltételek, mindaz, ami elősegítette a bűnös eredmény bekövetkeztét. Mindezek a kérdések a kinyomozandó bűncselekmény tényállásának objektív és szubjektív oldalához tartoznak és csak ezek tisztázása után lehet elfogadni, hogy a bűncselekmény bizonyítást nyert. E körülmények tisztázása viszont a bűncselekmények megelőzésének kezdeti szakasza, következésképpen amikor a szovjet kriminalisztika a bűncselekmények kinyomozásának a metodikai kérdéseit vizsgálja, nem hagyhatja érdeklődési körén kívül a bűncselekmények megelőzésének a kérdéseit sem.

2. A szovjet kriminalisztika a bizonyítékok feltárására és megvizsgálására irányuló módszerek és eszközök kidolgozása során a bűncselekmények elkövetési módjainak az ismeretéből indul ki. A bűncselekmények elkövetési módjainak a tanulmányozása szükségszerű feltétele azok feltárásának és kinyomozásának. Megkönnyíti a bűnözők felkutatását, lehetővé teszi azoknak az intézkedéseknek a meghatározását, amelyek megtétele szükséges annak érdekében, hogy hasonló bűncselekmények elkövetése lehetetlenné vagy legalábbis nehezebbé váljék. Ezen felül — ahogy erre B. M. Saver, a kriminalisztikával foglalkozó neves szovjet tudós rámutatott — a bűncselekmények elkövetésének a bűnözők által alkalmazott módozatai tanulmányozása lehetővé teszi a hasonló bűncselekmények egyéb elkövetési módjainak az előrelátását is.[1] Az ilyen előrelátás a megelőzés eleme, mert lehetővé teszi az előfordulható bűncselekményekkel szemben az intézkedések kellő idejű megtételét.

A bűncselekmények elkövetési módjainak a tanulmányozása alapján kidolgozták a társadalom és az állam *kriminalisztikai védelmének* az eszközeit a bűnös cselekményekkel szemben. Ezek közé tartoznak pl. a bűnözők és a bűncselekmények elkövetési módozatok szerinti kriminalisztikai nyilvántartása, az okiratoknak vagy más tárgyaknak a hamisítással szembeni védelmére szolgáló eszközök, az egyes objektumok védelmének az eszközei stb.

3. Ismeretes, hogy a büntetésnek nemcsak nevelő jellege van a büntetésnek alávetett személy vonatkozásában, hanem megelőző eszközként is szolgál a társadalom más, nem eléggé állhatatos tagjaival szemben. „Már régen megmondották — írta V. I. Lenin —, hogy a büntetés korántsem azáltal lesz preventív jellegűvé, hogy szigorú, hanem azáltal, hogy elkerülhetetlen. Nem az a fontos, hogy szigorúan büntessék a bűntettet, hanem az, hogy egyetlen bűntett sem maradjon felderítetlen."[2] A bűncselekmények felderítésének tényleges lehetősége jelentős mértékben attól függ, vajon helyesen szervezik-e meg a felderítésüket és hatékony módszereket alkalmaznak-e ennek során. A kriminalisztika az, amely kidolgozza az egyes bűncselekményfajták nyomozásának a metodikáját; a nyomozás módszertanában összegeződnek a kriminál-technika és taktika elvei és tételei, megfelelő jelentőségre tesznek szert a tudományos-technikai eszközök, a technikai és taktikai módszereknek az egyes bűncselekményfajták elleni harcban történő alkalmazási sajátosságai. Mindebből következik, hogy a bűncselekmények megelőzésének a kérdései a szovjet kriminalisztikai tudomány tárgyának az alkotórészei.

Amikor arról beszélünk, hogy a szovjet kriminalisztikai tudomány kidolgozza a bűncselekmények megelőzésére szolgáló utakat és eszközöket, rá kell arra is mutatni, hogy — véleményünk szerint — e kérdésekkel a kriminalisztika valamennyi részterületén foglalkozni kell.[3] A kriminál-technikán és taktikán belül vizsgálni kell azokat a problémákat, amelyek a bűncselekmények megelőzésére szolgáló kriminalisztikai eszközök kidolgozásával és tökéletesítésével függenek össze; a bűncselekmények nyomozásának és *megelőzésének* a metodikáján belül (véleményünk szerint helyesebb ezt a szakaszt így nevezni) foglalkozni kell azzal is, vajon hogyan kell ezeket az eszközöket alkalmazni valamely bűncselekményfajta elleni harc konkrét körülményei között.

A bűncselekmények megelőzése kérdéseinek a megvizsgálása a megfelelő rész: technika, taktika, vagy metodika sajátosságainak a figyelembe vétele mellett lehetővé teszi azt, hogy az érintett szempontból feltárják az összes kriminalisztikai ajánlások jelentőségét, meghatározzák a helyüket a bűncselekmények megelőzésére irányuló kriminalisztikai eszközök rendszerében, elválaszthatatlanul összekapcsolják a bűncselekmények megelőzésének a feladatát a nyomozás és a bűncselekmények bírósági elbírálása feladataival.

A bűncselekmények megelőzésére szolgáló kriminalisztikai eszközöknek — álláspontunk szerint — a külön e célra kialakított technikai és taktikai jellegű eszközöket kell tekinteni.

---

[1] B. M. Saver: A szovjet kriminalisztika tárgya és módszere. Szoc. Zak. 1938. 6. sz.

[2] V. I. Lenin: Művei, 4. köt. 414—415. old.

[3] A szovjet kriminalisták azon a véleményen vannak, hogy a kriminalisztika rendszere három egymással kölcsönösen összefüggő részből áll: a kriminál-technikából, a kriminál-taktikából és az egyes bűncselekményfajták nyomozásának a metodikájából.

(Ezúttal az „eszközök" kifejezést tágabb értelemben használjuk, mint a kriminalisztikában általánosan szokásos, ott ugyanis eszközökön készülékeket, berendezést és anyagokat értenek.) Értelmezésünk szerint tehát a megelőzésre szolgáló eszközökön mind a tulajdonképpeni technikai eszközöket, mind pedig a bűncselekmények megelőzésére szolgáló kriminalisztikai (technikai és taktikai) módszereket is kell érteni — éspedig az e célból való alkalmazásuk minden lehetséges szemszögéből.

A bűnözés elleni harc területén betöltött szolgálati szerepük szerint a bűncselekmények megelőzésére szolgáló kriminalisztikai eszközöket a következőképpen oszthatjuk fel: *1.* a bűncselekmények elkövetését vagy eltitkolását elősegítő okok és körülmények megállapítására szolgáló eszközök; *2.* az előkészületben levő bűncselekményekre vonatkozó adatszerzés eszközei; *3.* a különféle objektumoknak a bűnös cselekményekkel szembeni kriminalisztikai védelmére szolgáló eszközök.

A bűncselekmények megelőzése lehetetlen azoknak az okoknak és körülményeknek a megállapítása nélkül, amelyek elősegítik az elkövetésüket vagy eltitkolásukat. Ezeket az adatokat az egyes bűnügyek nyomozása és bírósági tárgyalása folyamán kell megszerezni. Nem véletlenül beszélünk arról, hogy a bűncselekmények elkövetését elősegítő körülmények megállapítása mellett meg kell állapítani azokat a körülményeket is, amelyek következtében a bűncselekményt — időlegesen — nem lehetett feltárni. Ismeretes, hogy a megelőző tevékenység nemcsak a bűncselekmény elkövetését lehetővé tevő körülmények kiküszöböléséből áll. A bűncselekményt meg lehet előzni olyan körülmények megteremtése útján is, amelyek között az elkövetése nehezebbé válik, sőt a bűnöző útjában álló akadályok arra is késztethetik, hogy lemondjon bűnös szándékának a megvalósításáról. Amennyiben könnyű eltitkolni a bűncselekményt, amennyiben a bűnöző indokoltan feltételezheti, hogy cselekménye titokban marad, tehát arról senki sem szerez tudomást, kialakul az a meggyőződése, hogy cselekménye büntetlen marad. Amennyiben pedig megszüntetik a bűncselekmény eltitkolását elősegítő körülményeket, a bűnöző számára is reális valósággá válik az, hogy elkerülhetetlenül rábizonyul a bűncselekmény elkövetése és így elkerülhetetlen lesz a megbüntetése. Ennek minden esetre komoly megelőző hatása lehet, illetőleg van, kivált az ingadozó, nem eléggé megbízható elemekre.

A bűncselekmények elkövetését, illetőleg azok eltitkolását elősegítő okok és körülmények megállapítására szolgáló kriminalisztikai eszközök a következőképpen csoportosíthatók.

a) A nyomozó szerv vagy bíróság ilyen adatoknak közvetlen megállapítását szolgáló eszközei;

b) a szakértői megállapítás eszközei;

c) azok az eszközök, amelyek segítségével a nyomozó szerv, illetőleg a bíróság tájékozódást szerezhet az említett okokról és körülményekről.[4]

A bűncselekmények elkövetését vagy eltitkolását elősegítő okoknak és körülményeknek a nyomozó szerv vagy bíróság közvetlen megállapítási eszközei a nyomozásnak és a tárgyalási bizonyítási eljárás megtervezésének azok a feltételei, és az egyes eljárási cselekmények végrehajtásának azok a taktikai módszerei, amelyek a nyomozó szerv vagy a bíróság számára lehetővé teszik, hogy közvetlenül, saját szemükkel meggyőződjenek az ilyen ok vagy körülmény jellegével bíró valamely ténybeli adat létezéséről és tartalmáról.

Így pl. fontos szerepet tölt be a bűncselekmények elkövetését és eltitkolását elősegítő okok és körülmények megállapításában a *helyszíni szemle.* A bűncselekmény jellegétől függően a helyszíni szemle folyamán figyelmet fordítanak az olyan körülmények megállapítására, amelyek lehetővé teszik következtetések levonását a vizsgált bűncselekmény elkövetését elősegítő okok és körülmények tekintetében. A biztonsági technika megsértésével kapcsolatos ügyekben a helyszíni szemle során tisztázzák a veszélyes munkaterületekkel kapcsolatos védelmi berendezések állapotát, az egyedi védelmi eszközök meglétét és állapotát, a berendezések és a készülékek állapotát, a munkahelyen uralkodó körülményeket, a szükséges jelzőberendezések, egészségügyi felszerelések állapotát stb.; a közlekedés körében előforduló bűncselekmények esetén a balesetet szenvedett közlekedési eszköz valamint az útvonal állapotát, az útjelző táblák elhelyezését és jellegét, a menetirányokra vonatkozó előírásokat stb.

A bűncselekmények elkövetését vagy eltitkolását elősegítő okok és körülmények szakértői megállapításának eszközei. A kriminalisztikai szakértő feladata az ügybeli vizsgálódás során nem korlátozódik a bűncselekmény elkövetése mechanizmusának a tisztázására és az azonosításokra. A kriminalisztikai szakértői vizsgálat során sok esetben eredményes eszköz egyfelől a vizsgált bűncselekmény, másfelől a hasonló módon elkövetett hasonnemű bűncselekménycsoportba tartozó bűntettek elkövetését vagy eltitkolását elősegítő okok és körülmények megállapításához. Ezért — ahogyan erre helyesen mutatott rá Sz. P. Mitricsev egyetemi tanár, ismert szovjet tudós — igen fontos, hogy a kriminalisztikai intézetek nagyobb figyelmet fordítsanak a bűncselekmé-

[4] Minthogy azok a kriminalisztikai eszközök, amelyek útján a nyomozó szerv vagy a bíróság adatokat szerez a bűncselekmények elkövetését vagy eltitkolását elősegítő okokról és körülményekről, sokban hasonlóak az előkészületben levő bűncselekményekre vonatkozó adatok megszerzésének az eszközeihez, a bűncselekmények megelőzésére szolgáló kriminalisztikai eszközök említett mindkét fajtáját egyidejűleg tárgyaljuk.

nyek megelőzésével kapcsolatos kérdések megoldására.[5] Sőt mi több: véleményünk szerint — a kriminalisztikai szakértő köteles (nemcsak jogosult) ezeknek az okoknak a tisztázása érdekében túllépni a szakértői feladat kereteit.

A bűncselekmények elkövetését és eltitkolását elősegítő okok és körülmények szakértői megállapításának az eszközei tehát a következők:

a) vizsgálat a bűncselekmény elkövetési módjának és az elkövetési mód alkalmazásának a lehetőségét tevő körülmények megállapítása céljából;

b) vizsgálat a bűncselekmény feltárását megnehezítő okok tisztázása érdekében (ide értve a bűncselekmény eltitkolása módjának a megállapítását is);

c) vizsgálat a bűncselekmények megelőzésére irányuló hatékony tudományos-technikai rendszabályok kidolgozása érdekében.

Ezeknek a vizsgálatoknak az eredményei, amelyek a szakértői gyakorlat tudományos általánosításaként jelentkeznek, alapul szolgálnak a bűncselekmények megelőzésére irányuló intézkedések javaslatainak a kidolgozására.

A hasonnemű ügyekben végzett kriminalisztikai szakértői vizsgálatok nem egyszer olyan következtetések levonását teszik lehetővé, amelyek lényegesek a hasonló bűncselekmények kiküszöbölése, illetőleg megelőzése szempontjából.

A bűncselekmény elkövetési módjának és az elkövetési mód aktuális alkalmazását lehetővé tevő körülményeknek a megállapítása céljából végzendő vizsgálatoknak helye lehet mind más kérdések szakértői megoldása alkalmával, mind pedig speciálisan és csak az említett célból. Az látszik helyesnek, hogy amikor a bűncselekmény elkövetési módjának a kérdését csak megfelelő szakismeretek alapján lehet eldönteni, a szakértő köteles véleményt nyilvánítani e kérdésben még akkor is, ha kifejezetten nem is tettek fel erre vonatkozó kérdést. Ebben látjuk az egyik olyan utat, amely lehetővé teszi a szovjet kriminalisztikai szakértői intézetek megelőző tevékenysége jelentőségének a fokozását. Meg kell azt is jegyezni, hogy a bűncselekmény elkövetési módjára vonatkozó adatok alapján a szakértő egyes esetekben következtetést vonhat le arra nézve is, vajon milyen új elkövetési módot alkalmazhatnak a bűnözők a hasonló bűncselekmények elkövetése során. Ezt a következtetést a vizsgálandó objektum „gyenge pont"-jainak a megállapítása alapján lehet levonni. (E gyenge pontok azok a konstrukciós hiányosságok, amelyeket a vizsgált esetben a bűntettesek ugyan nem használtak ki, de amelyeket hasonló bűncselekmények elkövetésénél ki lehet használni.) A bűncselekmények lehetséges elkövetési módjainak ez az előrelátása a szükséges megelőző intézkedések kellő időbeni megtételét segíti elő.

A bűncselekmények feltárhatóságának a megelőzésre vonatkozó jelentőségét figyelembe véve, hangsúlyozni kell azt, hogy a megelőzés szempontjából igen fontos a bűncselekmények feltárását nehezítő okok megállapítása érdekében folytatott szakértői vizsgálat.

Ismeretes, hogy a kriminalisztikai szakértői intézetek a tisztán szakértői gyakorlaton kívül többirányú tudományos kutatást is végeznek: fejlesztik a kriminalisztikai vizsgálatok módszereit, tanulmányozzák az egyes, azonosításra szolgáló ismérvek előfordulásának a gyakoriságát, tökéletesítik a meglevő berendezéseket, további új berendezéseket és készülékeket konstruálnak stb. Különösen nagy a jelentősége azoknak a kutatásoknak, amelyek a bűncselekmények megelőzését célzó tudományos-technikai rendszabályok hatékonyságának az emelésére irányulnak. Ide tartozik a különféle objektumoknak a bűncselekményekkel szembeni védelmét szolgáló új eszközök kidolgozása, továbbá az olyan eszközök kimunkálása, amelyek biztosítják a már elkövetett bűncselekmények feltárásához szükséges feltételeket, vagy elősegítik a bűnös cselekmények kellő időbeni meggátlását stb.

A bűncselekmények elkövetését vagy eltitkolását elősegítő okokra és körülményekre, továbbá az előkészületben levő bűncselekményekre vonatkozó adatok megszerzését a nyomozó szervek és a bíróság részére biztosító eszközök.

A különféle nyomozási és bizonyítási cselekmények (szemle, házkutatás, nyomozási kísérlet stb.) értékes adatokat szolgáltathatnak az előkészületben levő bűncselekményekről, eszközként jelentkezhetnek arra, hogy a nyomozó szerv vagy a bíróság tájékozódást szerezzen az előkészületben levő bűncselekmények jellegéről, a bűntettesek által felhasználni szándékolt eszközökről, a bűncselekmények jövőbeni tárgyáról stb. Bizonyos értelemben az ilyen tájékozódás megszerzésére szolgáló eszközök e körülmények szakértői megállapításának az eszközei is. Az említett adatok megszerzésének alapvető kriminalisztikai eszköze azonban a tanúk, sértettek, gyanúsítottak, illetőleg terheltek kihallgatása, pontosabban azok a taktikai módszerek, amelyek biztosítják a teljes, a valóságnak megfelelő és megbízható, a szükséges adatokat magukban foglaló vallomások megszerzését. Ezeken felül: minthogy az említett körülmények tisztázása a bizonyítás tárgyát nem haladja meg, helyesnek látszik az az álláspont, hogy létezik a kihallgatandó tanúknak egy olyan kategóriája is, amely csak azokat a személyeket foglalja magában, akik kizárólag a szóban forgó kérdésekre tudnak vallomást tenni: az ilyen vallomásoknak az ügyhöz való tartozása nyilvánvaló.

A bűncselekmények megelőzése szempontjából jelentőséggel bíró adatok és tájékozódás kimerítő megszerzése végett célszerű a kihall-

[5] Ld. Sz. P. Mitricsev: A bűncselekmények megelőzése és a bírósági szakértői vizsgálat feladatai. Szoc. Zak. 1961. 12. sz.

gatás során tisztázni a következő kérdéseket (a felsorolás — természetesen — nem kimerítő, hanem példaszerű):

1. Melyek a vizsgált bűncselekmény okai, mi indította az elkövetőt a bűncselekmény megvalósítására, követett-e el ugyanő azonos okból hasonló bűncselekményt?

2. Milyen *módon* követték el a bűncselekményt, honnan szerzett a gyanúsított vagy a terhelt tudomást az elkövetés alkalmazott módjáról, követett-e el másfajta bűncselekményt hasonló módon?

3. Mi tette lehetővé a vizsgált bűncselekménynek a tapasztalt módon való elkövetését, milyen körülmények könnyítették meg azt, kihasználták-e már ugyanezeket más személyek is bűncselekmény elkövetésére, a körülményeket speciálisan a vizsgált bűncselekmény elkövetése céljából teremtették-e meg, vagy a gyanúsított, illetőleg a terhelt csak kihasználta azokat?

4. Milyen volt a bűncselekmény eltitkolásának a módja és mi segítette azt elő?

5. Milyen módon szerezték meg vagy készítették a bűncselekmény eszközeit, mi segítette ezt elő, mit tud a kihallgatott személy arról, hogy hasonló vagy más ugyanily célra szolgáló eszközök vannak-e más személyeknél?

6. Milyen módon és ki által értékesítették a bűnös úton szerzett értékeket, mi segítette elő az értékesítést.

7. Milyen más bűncselekményeket szándékozott elkövetni vagy milyen előkészületeket végzett a gyanúsított, illetőleg a terhelt vagy a kihallgatott személy által ismert más személy? Milyen módon szándékozták elkövetni a bűncselekményeket, mi a bűncselekmények tárgya; mikor és hol és milyen körülmények felhasználásával akarták elkövetni a bűncselekményeket?

8. A kihallgatott személy véleménye szerint milyen körülmények teszik lehetővé vagy könnyítik meg a hasonló, illetőleg az azonos tárgy ellen irányuló más bűncselekmények elkövetését és eltitkolását?

9. A kihallgatott személy véleménye szerint milyen intézkedések indokolták a szóban forgó bűncselekményekhez hasonló, illetőleg az azonos objektum ellen irányuló más bűncselekmények megelőzésére, a bűncselekményeknek az elkövetés körzetében vagy az elkövető személyek általi elkövetésének a megelőzésére?

10. Kit ismer a kihallgatott személy az ingatag elemek közül, milyen bűncselekmények elkövetése várható e személyektől és milyen okokból kifolyólag?

Az ilyen adatok megszerzését biztosító kihallgatási taktikai módszerek közül a leghatékonyabb a részletes kihallgatás módszere, mikoris a kihallgatást végző személy nemcsak az említett általános kérdéseket tisztázza, hanem a vallomások lehető legnagyobb fokú részletezésére törekszik, kiegészítő, tisztázó és ellenőrző kérdéseket tesz fel.

A kihallgatás során szerzett olyan adatokat, amelyeknek jelentőségük van a bűncselekmények megelőzése és különösen azok meggátlása szempontjából, célszerű megfelelő ellenőrzésük után haladéktalanul felhasználni, sokszor még a folyamatban levő ügybeli eljárás befejezésének a megvárása nélkül. Ellenkező esetben az így szerzett adatok elveszthetik értéküket, sőt késedelem esetén az előkészületben levő bűncselekményt elkövethetik.

Az eredményesség szempontjából a bűncselekmények megelőzésének korlátozottabb eszköze a kikérdezés, azaz a vizsgálatot vagy a nyomozást végző személy nem alakszerű, tehát az eljárási szabályok szerint nem jegyzőkönyvezett beszélgetése azokkal a személyekkel, akik a jövőben az ügyben sértettként, vagy tanúként szerepelhetnek. A kikérdezés alapvető jelentősége abban van, hogy ilyen úton tájékozódást lehet szerezni a vizsgált eseményről, annak a részleteiről, ide értve a cselekmény elkövetését, illetőleg annak az eltitkolását elősegítő okokat és körülményeket is. Az ilyen kikérdezést arra is fel lehet használni, hogy tájékozódást nyerjenek a szándékolt vagy előkészületben levő bűncselekményekről.

A kikérdezést — rendszerint — valamely nyomozati cselekmény vagy operatív feltáró intézkedés előrelátható megvalósításával kapcsolatban végzik, helyszíni szemlével, nyomozással, nyomozási kísérlettel kapcsolatban. Jelentőségében meghaladhatja az ilyen kikérdezés eredménye azokét, amelyekre tulajdonképpen irányul.[6]

A különféle objektumoknak bűnös cselekményekkel szembeni kriminalisztikai védelmi eszközei a következők:

a) azok az eszközök, amelyek megnehezítik a tárgy vagy a tárgyak csoportja ellen irányuló bűnös cselekményeket, vagy kizárják az ilyen cselekmények sikerét;

b) a bűnös cselekmények kellő időbeni meggátlását elősegítő eszközök;

c) a bűncselekmények feltárását lehetővé tevő körülményeket megteremtő eszközök, amelyek ennek folytán visszatartó feladatot töltenek be az ingatag elemek irányában.

Az összes ilyen eszközöket a nyomozási, bírósági és szakértői gyakorlat tudományos elemzése és általánosítása alapján dolgozzák ki és azok a bűncselekmények elkövetési módjainak és az elkövetést valamint a bűncselekmény eltitkolását elősegítő körülményeknek a tanulmányozásán alapulnak.

Vizsgáljuk meg részletesebben a bűncselekmények megelőzésére szolgáló említett kriminalisztikai eszközöket.

---

[6] Ezúttal nem vizsgáljuk az elkövetett vagy előkészületben levő bűncselekményekre vonatkozó adatok megszerzésének olyan eszközeit, mint a milícia operatív lehetőségei, jelenleg ugyanis nincsen egységes vélemény atekintetben, hogy ezek — természetüket tekintve — kriminalisztikai eszközök-e.

Azok az eszközök, amelyek megnehezítik valamely tárgy vagy a tárgyak valamely csoportja ellen irányuló bűnös cselekményeket vagy kizárják az ilyen cselekmények sikerét, kétfélék: *1.* az egyedi védelmi eszközök, amelyek csak az éppen támadott tárgy tekintetében alkalmazhatók, amelyeket speciálisan e tárgyra dolgoztak ki, és *2.* a tömeges, szériában készített eszközök, amelyek a hasonnemű tárgyak egész csoportjának a védelmét szolgálják a bűnös cselekményekkel szemben.

Az első helyen említett védelmi eszközök közé az olyanok tartoznak, amelyeket egyedi, specifikus objektumoknál alkalmaznak, mint pl. az egyedi konstrukciójú speciális páncélszekrényeknél alkalmazott nem szabványos záróberendezések stb.

A második fajtájú védelmi eszközök elterjedtebbek és ezekkel a hasonnemű tárgyak sorozatát, illetőleg nagy számát látják el. Ilyenek pl. az okiratoknak a hamisításokkal szembeni védelmét szolgáló eszközök.

Az okiratok védelmét szolgáló eszközök egyrészt a teljes hamisítás megelőzését célozzák, tehát az olyan esetek megelőzését, amikor teljes mértékben hamisítják az okiratot, ide számítva az okirat tartalmát is, másrészt pedig a részleges hamisítással szembeni védelmet, azaz az okirat egyes elemeinek, egyes kellékeinek a meghamisítással szembeni védelmet. A szakértői és nyomozási gyakorlat általánosítása alapján le lehet vonni azt a következtetést, hogy egyes okiratokat az űrlapok hamisításával szemben kell védeni, más okiratokat nemcsak az űrlapok hamisításával szemben, hanem a tartalmuk hamisításával szemben is, ismét más okiratokat csak a tartalmuk hamisításával szemben. A védelem eszközei állhatnak az okirat elkészítésénél használt különleges anyag alkalmazásából, az okirat elkészítésének a módjából, az okirat tartalmi kitöltésének az eszközeiből. Így pl. a papírpénz, a kötvények, sorsjegyek vagy más értékpapírok elkészítésénél, továbbá az egyes személyi okmányok űrlapjainak az elkészítésénél a nyomtatás különösen egyedi és bonyolult módját alkalmazzák, a többi papírfajtáktól való megkülönböztetést lehetővé tevő különleges papírt, különleges festéket használnak. A nyomdai forma elkészítésénél bonyolult készülékeket és berendezéseket alkalmaznak. Ahogy a gyakorlat mutatja, az ilyen rendszabályok összessége jelentős mértékben megnehezíti a fontosabb okiratok hamisítását.

Az okiratok védelmére szolgáló eszközök kétféle szerepet töltenek be: egyfelől a hamisítás megnehezítésével megelőzik annak elkövetését, másfelől biztosítják az ilyen bűncselekmények felderítését, ha azokat mégis elkövetik. Az okiratok védelmére szolgáló eszközök csak akkor hatásosak, ha azokat helyesen választva meg jól alkalmazzák, ha megfelelően magas színvonalúak.

A bűncselekmények kellő időben történő meggátlását elősegítő eszközök lehetnek olyan védelmi jelzőberendezések, amelyek megfelelően reagálnak a védett objektumba való behatolási kísérletekre (rendszerint üzlethelyiségek vagy raktári helyiségek, üzemi terület védelme esetén). A védelmi jelzőberendezések különféle rendszerei ismeretesek: elektromos berendezések, rádióberendezések, ultrahang-, infravörös sugarakat felhasználó berendezések stb. Mindezek azon alapulnak, hogy a védett objektumot érő mindennemű behatás jelzést eredményez, hangjelet, fényjelet vált ki.

A kriminalisztikai védelem eszközeinek ez a csoportja, miként az előző csoport is, egyrészt olyan eszközöket foglal magában, amelyeket speciálisan annak az objektumnak a számára konstruáltak, másrészt tömegesen, szériában gyártott eszközöket.

A bűnös cselekmények feltárásához szükséges körülményeket megteremtő eszközök a kriminalisztikai nyilvántartás különféle rendszerei, továbbá a bűnözők számára készített különféle „csapdák".

A kriminalisztikai nyilvántartás (bűnügyi nyilvántartás) többek között azt a célt is szolgálja, hogy a bűncselekmény elkövetőjének a személyét meg lehessen állapítani a bűncselekmény elkövetési módja szerint, az elkövetés helyén talált ujjlenyomatok szerint és más nyilvántartott ismérvek alapján. A jól megszervezett és jól felhasznált kriminalisztikai nyilvántartás hatékony eszköze az olyan bűncselekmények felderítésének, amelyek elkövetési helyén kriminalisztikai nyilvántartásba vett ismérveket lehet felfedezni.

A bűncselekmények feltárását elősegítő feltételek megteremtése érdekében sikeresen használnak fel különféle anyagokat is, festékeket, fluoreszkáló anyagokat vagy „megjelölt", pl. radioaktív izotópok alkalmazása útján megjelölt anyagokat. Az elkövető a bűncselekmény elkövetésénél érintkezésbe kerül ezekkel az anyagokkal, magával viszi azokat a testén vagy a ruháján. Az a körülmény, hogy a megállapításukra szolgáló eszközök útján valakin ilyenféle anyagot találnak, gyanút jelent arra, hogy részese a vizsgált bűncselekménynek. Miként a jelzőberendezések (feltételezett vagy valódi) meglétének a ténye egymagában is, úgy az ilyen „csapdák" alkalmazásának a ténye is bizonyos megelőző szerepet tölt be azáltal, hogy a rábizonyítás veszélye útján visszatartja az ingatag elemeket a bűncselekmények elkövetésétől.

Belkin R. Sz.—Zujkov G. G.

Elévülés a termelőszövetkezeti jogban

I. *Az elévülés szerepe a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban*

A jog — különösen a szocialista jog — következetesen törekszik arra, hogy a vitás ügyekben résztvevő felek huzamosabb ideig ne legyenek bizonytalanságban. A gazdasági fejlődés üteme és a felek együttműködése is megkívánja, hogy gyorsítsuk meg a jogviták intézésének ütemét és a vitás ügyeket minél előbb vigyük nyugvópontra.[1] A jogéletet gyorsítani, a társadalmi viszonyok stabilitását fokozni sokféle eszközzel lehet. Az elévülés intézménye ezt az alapvető célkitűzést hivatott elősegíteni és szolgálni. Az elévülés ui. meghatározott időn túl kizárja a jogos igények kényszerrel (elsősorban állami kényszerrel) történő kielégítésének lehetőségét. Ezáltal erőteljesen hat az igények mielőbbi érvényesítése irányában. A jogfejlődésnek ezt az irányvonalát, jellemvonásait — az elévülési idő lényeges megrövidülését, feltételeinek pontos meghatározását — különösen a Ptk. vonatkozó rendelkezései tükrözik. E szabályok alkalmazásának tapasztalatai más jogágak fejlesztésénél is figyelmet érdemelnek. A szovjet jog is ismeri az elévülés intézményét, sőt *a szovjet jogirodalom*ban D. M. Genkin illetőleg I. B. Novickij *nagy jelentőséget tulajdonít e jogintézménynek.* A magyar jogirodalomban Rudolf Lóránt foglalkozik monografikusan, az egyes jogágakra (polgári jog, munkajog, családi jog, mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog) kiterjedően, nagy alapossággal az elévülés szerepével, történeti fejlődésével, az elévülés kezdő és befejező időpontjával, az elévülés nyugvásával, az elévülés megszakadásával, az elévüléssel rokon tényállásokkal stb. Ez az alapos jogtudományi elemzés fel is ment bennünket az alól, hogy az elévülés általános kérdéseit bonckés alá vegyük. Feladatunknak csak azt tekinthetjük, hogy a termelőszövetkezeti specialitásokat vizsgáljuk meg, illetőleg az elévüléssel kapcsolatos gyakorlati és elméleti kérdésekre adjunk választ. Elöljáróban néhány gondolatot azonban mégis megemlítünk. A régi burzsoá magyar magánjogban[2] a rendes elévülési idő 32 esztendő volt; a kivételes elévülési idők skálája (ez utóbbiakat tételes jog szabályozta) változatos volt, 100 évtől (kincstári követelés) hat hónapig (szavatossági igények) terjedhetett. A jelenlegihez képest általában hosszabb ideig nyílott lehetőség az igények érvényesítésére. A gyakorlatban általában sokkal kevesebb volt a vitára okot adó nehézség, különösen a 32 esztendős elévülési idejű követeléseknél. A szocialista jog jóval rövidebb határidőket állapít meg, sőt a szocialista szervezetek között a pénzkövetelések elévülési ideje még rövidebb, ennek az életviszonyok sajátossága és dinamikája adja magyarázatát.

Vizsgáljuk meg az elévülés intézményének szükségességét és szerepét a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogszabály a fejlődés kezdeti fázisában egyáltalán nem rendezte az elévülést, de nem szabályozta az elévülést a termelőszövetkezetek működési szabályzata, illetőleg a később kiadott mintaalapszabály sem. Ennek részint az adja magyarázatát, hogy az életviszonyok viharos gyorsasággal változtak, másrészt, hogy a szabályozás több más jogintézményre kiterjedően is hézagos volt. A termelőszövetkezeti jogban joghasonlatosság alapján az általános elévülési időt (32 esztendő) alkalmazták egészen 1959. évi 7. számú tvr (a továbbiakban: tvr) hatálybalépéséig azaz 1959 március 19-ig. A tvr *a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő bármely követelés elévülésére 2 éves időtartamot állapított meg.* Mi indokolja azt, hogy a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő követelések tekintetében rövidebb az elévülési idő mint a polgárok egymás közötti viszonylatában (5 év). Kérdéses továbbá az is, hogy külön jogági szabályozásra miért van szükség.

A termelőszövetkezet dinamikus gazdaságszervezeti forma, amelynek tevékenysége az érvényben levő szabályok szerint a nagyüzemi mezőgazdasági termelésre, az ezzel összefüggő beszerzésre és értékesítésre terjed ki. A termelőszövetkezet emellett kisegítő gazdasági tevékenységet is folytat, a közös gazdaságok és a tagok háztáji gazdasági termelvényeinek feldolgo-

---

[1] Az elévülés szerepével, jelentőségével a szocialista jogirodalom is foglalkozik. A szovjet irodalom D. M. Genkin: A szovjet polgári jog. Bp. 1952., I. B. Novickij: Ügyletek. Moszkva, 1954. I—II. kötet 20—23, 32, 42, 43, 52, 55, 60, 76 (kéziratos fordítás); M. J. Lapirov—Szkoblo: Keresetelévülés a gazdasági szervezetek vagyoni vitáiban (kéziratos fordítás). A Szovjetunióban az állami vállalatok és hatóságok, *kolhozok*, szövetkezeti és társadalmi szervezetek vitáiban a keresetelévülési határidő egy éves, más esetekben 3 éves. 17. old. M. A. Gurvics: Jogvesztő határidők a szovjet polgári jogban 1961. (Oroszul). A magyar jogirodalomban a kérdéssel — az egyes jogágakra kiterjedően is — Rudolf Lóránt foglalkozik, Az elévülés. Bp. 1961 c. művében. A polgári jogi igény elévülése tekintetében Világhy Miklós—Eörsi Gyula egyetemi tankönyve nyújt eligazítást. Magyar Polgári Jog Bp. 1962. 165—169. Szigligeti Viktor: A kártérítési követelések elévülési idejével kapcsolatos polgári jogi problémák, Magyar Jog, 1961. május.

[2] Rudolf Lóránt i. m. 62—86. old. Kis Albert: Az elévülés a magyar anyagi magánjogban, Bp. 1902. Villányi László: Követelések megszűnése és elévülése (Szladits Károly szerkesztésében) 631—645. Grosschmid Béni: Fejezetek a kötelmi jog köréből. Nagyon érdekes, de találó Franknak a régi magyar jogtudósnak a megállapítása: „Hosszú hallgatás által az ügy lassan homályba borul, a tanúságok elvesznek; illik tehát, hogy immár az utódok is megnyugodván, a múltat magára hagyják és elavult keresettel az életet ne zavarják." (Ősiség és elévülés, 43. old.) Egri—Bónis: Az elévülés magyar jogszabályai 1928.

zására segéd és feldolgozó üzemeket létesíthet. A termelőszövetkezet termelési és pénzügyi terv alapján folytatja a közös gazdálkodást. *A tagok a jövedelemből részesednek, amely számtalan tényező eredményeképpen jön létre.* (Ilyen tényezők lehetnek pl., hogy mennyi az egy szántóegységre jutó gazdálkodási eredmény, milyen a földterület minősége, a vezetés, a tagok munkához való viszonya, a halmozatlan teljes termelési érték nagysága stb.) A termelőszövetkezetben mint fontos szocialista gazdaságszervezeti formában különösen törekedni kell a bizonytalan helyzetek kiküszöbölésére, sőt az ilyen helyzetek kialakításának megelőzésére, hiszen *a termelőszövetkezet és tagja között nem árujellegű a kapcsolat,* a felek között sokirányú belső viszony alakul ki (munka, elosztási, használati stb.), a követelések elodázására tehát semmi szükség nincsen többek között azért sem, mert ezzel a termelőszövetkezet tagjainak saját jövedelemrészesedése (munkadíjazása) is bizonytalanná válna. A termelőszövetkezet joggal következtethet arra, hogy a jogosult (termelőszövetkezeti tag) tagsági követeléséhez fűződő érdeke elenyészett illetőleg megszűnt. *A termelőszövetkezeti jogban a sokrétű érdekkiegyenlítés és az állandó kölcsönös együttműködési kötelezettség az igények nyílt és gyors felvetését követeli meg.* Az önigazgatásnak csak időszerű anyaggal, élő érdekekkel szabad foglalkozni; terméketlen viták az önigazgatási szerveket elvonhatják fő hivatásuktól, a termelés irányításától. A termelőszövetkezet éves terveken alapuló termelési tevékenysége és pénzgazdálkodása sem tűri a jogbizonytalanságot, mivel a bizonytalanság akadályozza, de legalábbis nehezíti a magas hatásfokú termelési tevékenységet. Annak, hogy a tagsági viszonyból eredő követelések elévülésére a termelőszövetkezeti jog szabályai az irányadók az adja a magyarázatot, hogy a termelőszövetkezeti jogviszony — ezen belül a tagsági viszony — alapvetően különbözik a polgári jogi viszonytól. Ennek a különbözőségnek az anyagi jog síkján is, de az érvényesíthetőség vonatkozásában is jelentkeznie kell. Ez a termelőszövetkezeti jogi elévülésnél a polgári jogi elévülési időhöz képest általában rövidebb időtartamban jut kifejezésre.[3] Ugyancsak két éves az elévülési idő a termelőszövetkezetek egymás közötti viszonylatában illetőleg a mezőgazdasági termelőszövetkezetnek más szocialista szervezettel szemben fennálló pénzkövetelése tekintetében is.

II. *Az elévülés kezdő időpontja, nyugvása és félbeszakadása a termelőszövetkezeti jogban*

Az elévülésről a termelőszövetkezeti jogszabályok részletekbe menően nem rendelkeznek. Általában a nem rendezett vitás kérdésekben a polgári jogi szabályokat[4] kell megfelelően alkalmazni.

1. Az *elévülés kezdő időpontja* általában akkor kezdődik, amikor a jogosultság kikényszeríthetővé illetőleg amikor a követelés esedékessé válik. A termelőszövetkezeti tagsági viták fórumrendszeréből következően nem feltétlenül szükséges a jogosultság állami kényszer útján történő érvényesítése, az bekövetkezhet az önigazgatás (vezetőség, közgyűlés) útján is. Amennyiben pl. a termelőszövetkezet és tag között belső megállapodás jön létre a munka díjazására vagy munka végzésére, akkor az elévülés kezdő időpontja a lejárat napján illetőleg zárszámadásban rögzített esedékesség időpontjában veszi kezdetét, jogellenes károkozásnál az elévülést a károkozás napjától kell számítani. Érdekes az NDK termelőszövetkezeti jogának az a megoldása, amely szerint az elévülési határidő annak az évnek a végével kezdődik, amelyben az igény esedékessé vált. Egyetértünk azzal a felfogással, amely szerint hasonló szabályozás a kezdő időpont meghatározása szempontjából sok vitának venné elejét és jól alkalmazkodna a termelőszövetkezeti gazdálkodás és elszámolási rend éves ciklusaihoz. Ehhez hasonló a szovjet kolhozjogi gyakorlat. A kolhoz tagjának a kolhozzal szemben a munkanapoknak megfelelő fizetség iránti keresetét attól a naptól számított egy év leforgása alatt kell előterjesztenie, amikor a jövedelmek tényleges felosztása, a kolhozban megtörtént.

2. Az *elévülés nyugvása* tekintetében az 1959. évi IV. számú törvény (a továbbiakban: Ptk) 326. §-ának (2) bekezdése alkalmazható analóg szabályként. Eszerint ha a követelést a jogosult menthető okból nem tudja érvényesíteni, az akadály megszűnésétől számított egy éven belül a követelés akkor is érvényesíthető, ha az elévülési idő már eltelt, vagy abból egy évnél kevesebb volna hátra. Ez a rendelkezés alkalmazandó akkor is, ha a jogosult lejárat után a teljesítésre halasztást adott. A jogalkalmazó szervre — a vita jellegétől függően — vezetőségre, közgyűlésre, járási tanács végrehajtó bizottságra, bíróságra tartozik annak elbírálása, hogy a jogosult valóban hibáján kívül menthető

[3] Szép György: Elévülés termelőszövetkezeti szabályai (kézirat). A szerző ezt az összeállítást nem publikálta. Hasznos megállapításai azonban olyan jelentősek, hogy feltétlenül idézni kellett. Egyébként a szerző a tanulmány megírásában nagy segítséget nyújtott. Nagy László—Seres Imre: A termelőszövetkezeti törvény c. kommentárban (Bp. 1961. 378.) a szerzők véleménye szerint annak magyarázatát, hogy a tvr. az elévülési időt nem egy évben szabályozta, abban kell keresni, hogy a mezőgazdasági termelők rendszerint a gazdasági év végén tudnak teljesíteni. A mezőgazdasági termelés folyamata ugyanis egy gazdasági év és ennek hosszúsága — egy éves elévülés esetén — sok tekintetben számos követelés indokolatlan elévülését eredményezné. Ez természetesen a kérdés megítélésének egyik fontos aspektusa.

[4] Rudolf Lóránt: i. m. 32—48, 119—176, 228—229. old.

okból nem élt a jogérvényesítés jogával. A „túlelőlegezésnél" előfordulhat, hogy a termelőszövetkezet a tagjának halasztást ad a túlelőleg visszafizetésére, ekkor természetesen eltolódik illetőleg meghosszabbodik az elévülés.

3. Ugyancsak a polgári jog szabályai szerint bírálandó el *az elévülés megszakadása.* A Ptk 327. §-ának (1) bekezdése úgy rendelkezik, hogy a követelés teljesítésére irányuló írásbeli felszólítás a követelés bírósági úton való érvényesítése, továbbá megegyezéssel való módosítása — ideértve az egyezséget is —, végül a tartozásnak a kötelezett részéről való elismerése megszakítja az elévülést. A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban ez a szabály a termelőszövetkezeti sajátosságoknak megfelelően érvényesül. Így pl. a jogérvényesítés nemcsak bírói úton lehetséges, hanem az önigazgatási szervek útján is. Ezenkívül álláspontunk szerint a követelés teljesítésére irányuló — termelőszövetkezethez, önigazgatási szervekhez intézett — írásbeli felszólítás vagy ilyen követelésnek jegyzőkönyvbe mondása, a termelőszövetkezet és a tag között létrejött egyezség, a tartozásnak a termelőszövetkezet részéről történő elismerése is megszakítja az elévülést. Ugyancsak megszakítja az elévülést, ha a tag felügyeleti szervekhez ad be panaszt vagy azt jegyzőkönyvbe mondja. Ezt a felfogást az is indokolja, hogy a termelőszövetkezet vezetői szükségtelenül nem terjesztik gyakran az elbírálásra jogosult önigazgatási szerv (vezetőség, közgyűlés) elé a vitás ügyet. Így kénytelen a termelőszövetkezeti tag a felügyeleti szerv elé vinni a jogvitát. Az elévülés megszakításának az a jogi hatása, hogy az elévülés megszakadása illetőleg az elévülést megszakító eljárás jogerős befejezése után az elévülés újból megkezdődik.

Az elévülési idő tekintetében érdekes kérdések vetődtek fel azokban a vitás ügyekben, amelyek a tvr hatálybalépése előtt keletkeztek. Ezekben a vitás ügyekben alapvető anyagi szabályként a kódexjelleggel bíró jogvita keletkezése idején érvényben levő működési szabályzatok illetőleg mintaalapszabályok voltak érvényben. Ezek azonban az elévülésre vonatkozóan nem tartalmaztak rendelkezéseket, tehát analógiaként (analógia legisként) a polgári jog akkori általános elévülési idejét kell figyelembe venni, vagyis a 32 esztendőt. Tehát pl. keletkezett egy vitás ügy a felek között 1955-ben. A követelés ugyanebben az évben esedékessé is vált. Ez esetben az elévülést a tvr hatálybalépéséig, azaz 1959. március 19-ig folyamatban levőnek kell tekinteni: a követelés eddig az időpontig nem évülhetett el. A jog visszamenőleges alkalmazása ui. joghátrányt általában nem eredményezhet. A követelés a tvr hatálybalépésétől számított 2 éven belül érvényesíthető, mivel a tvr 74. §-ának (1) bekezdése szerint a törvényerejű rendelet rendelkezéseit a folyamatban levő ügyekben is alkalmazni kell. Természetesen a törvényi analógia alkalmazása nem jelenti azt, hogy a polgári jogi elévülési szabályok mindegyike — teljes mélységében — alkalmazásra kerül. *Az analógia alkalmazására*[5] *csak az esetben kerül sor ha az nem ellenkezik az adott jogág által szabályozott társadalmi viszonyokkal, az adott jogág módszerével, jellegével és elősegíti a keletkezett konfliktus megoldását.* A Ptknak az elévüléssel foglalkozó rendelkezései több olyan szabályt tartalmaznak, amelyek nem egyeztethetők össze a termelőszövetkezeti tagsági viszony jellegzetességeivel, illetőleg a termelőszövetkezet sajátos jogi személyiségével. Ilyen polgári jogi szabály pl. a rövidebb határidő kikötése, a kézi zálogból való kielégítés biztosítása, az elévülésnek csak az érdekelt hivatkozására történő figyelembevétele stb.

III. *A termelőszövetkezeti és polgári jogi elévülési idők egybevetése, illetőleg azok elhatárolása*

Az élet az elévülési idők tekintetében is sokszínűen, jogági határokat áttörve veti fel a kérdéseket. Ezért bár nyomatékosan hangsúlyozzuk a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog önállóságát, a szemléletesség kedvéért együtt vizsgáljuk a polgári jog és a termelőszövetkezeti jog által megállapított elévülési határidőket.[6] Először meg kell vizsgálni a jogi személyekkel szemben támasztható követelések elévülési időit.

1. A mezőgazdasági termelőszövetkezetnek

---

[5] Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Bp. 1960. A szerző szerint *analógikus jogalkalmazásra joghézag esetében kivételes jelleggel és csak átmenetileg kerülhet sor.* Érinti a törvényi analógia alkalmazásának lehetőségét két jogág relációjában 383—384, 422—423, 426. old.

[6] Gyakorlati szempontok szerint érdekes módon, igen szemléletesen foglalja össze a termelőszövetkezetet és tagjait érintő követelések elévülési idejét Gavallér Lajos i. o. 279. old. Az elévülési idő:

1 év a) termelőszövetkezettel szemben más szocialista szervezet javára fennálló pénzkövetelés —,
b) a vezetőség és az ellenőrző bizottság tagja által működése körében a termelőszövetkezetnek nem szándékosan okozott kár megtérítése iránti követelése —,

2 év c) termelőszövetkezetnek más szocialista szervezettel szemben fennálló követelése —,
d) termelőszövetkezeteknek egymással szemben fennálló bármely követelése —,
e) tagsági viszonyból származó követelések, a b) alatti eset kivételével —,

3 év f) fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatása közben a tagsági viszonyon kívül a termelőszövetkezet vagy tagja által magánszemélynek, illetőleg a termelőszövetkezetnek okozott kár megtérítése iránti követelés —,

5 év g) mint általános polgári jogi elévülés — a fenti a)—f) pontok alá nem eső követelések esetében.

Ez utóbbi összeállítás a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 800/15 számú állásfoglalása alapján készült.

más szocialista szervezetekkel és állampolgárokkal szemben fennálló pénzkövetelése a polgári jogban meghatározott általános elévülési idő alá esik. A Ptk. rendelkezései tehát, ha jogszabály kivételt nem tesz, a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre is irányadók. A szocialista szervezetek egymás közötti jogviszonyában a pénzkövetelések elévülési ideje — ha jogszabály kivételt nem tesz — egy év. Az 1960. évi 11. számú törvényerejű rendelet (Ptké) 55. §-a e téren kivételt teremtett amidőn úgy rendelkezett, hogy mezőgazdasági termelőszövetkezetnek más szocialista szervezettel szemben fennálló pénzkövetelése két év alatt évül el. Erre a szabályra azért volt szükség, mert a Ptk a szocialista szervezetek egymás közötti pénzkövetelésére egységesen egyéves elévülési időt állapított meg, ez pedig az akkori joghoz [51/1955. (VIII. 19.) M.T. számú rend. 42. §-a (8) bekezdésének b) pontja] képest a termelőszövetkezetre joghátrányt jelentett volna. Indokolja a kivételt az is, hogy a tvr 71. §-a szerint a termelőszövetkezeteknek és a termelőszövetkezeti csoportoknak egymással szemben támasztott bármely követelése — termelőszövetkezeti jellegű és polgári jogi követelés egyaránt — két év alatt évül el. Érdekességként említendő meg, hogy más szocialista szervezet pénzkövetelése a termelőszövetkezettel szemben viszont egy év alatt évül el. [Ptk 324. §-ának (1) bekezdése.] Ezek a szabályok a termelőszövetkezet javára és érdekében előnyösebb feltételeket állapítanak meg. Ennek többek között az adja a magyarázatát, hogy a termelőszövetkezetek adminisztrációja, pénzgazdálkodása korántsincsen még azon a szinten mint a többi szocialista szervezeté, így tehát ezek hátrányban lennének egyenlő feltételek biztosítása esetén.

A szocialista szervezetek egymás közötti viszonylatában azonban a nem pénzkövetelések 5 esztendő alatt évülnek el, ide tartozik természetesen a termelőszövetkezettel szemben támasztható követelések és a termelőszövetkezetnek más szocialista szervezetekkel fennálló követeléseinek elévülése is.

2. A tagsági viszonyból eredő bármilyen követelés, ha jogszabály kivételt nem tesz, két év alatt évül el. A követelés tehát bármilyen követelésre kiterjed nemcsak a pénzkövetelésre. Eszerint ha a termelőszövetkezetnek a taggal (volt taggal, vagy a meghalt tag örökösével) illetőleg a tagnak (volt tagnak, meghalt tag örökösének) a termelőszövetkezettel szemben fennálló pénz — vagy nem pénz követelése — a tagsági viszonyból származik, arra sem a Ptk 324. §-a (1) bekezdésének rendes (öt éves), sem a Ptk 345. §-a (4) bekezdésének kivételes (három éves) elévülési szabálya nem alkalmazható, mert ez a követelés két év alatt évül el.

Érdekes e vonatkozásban megjegyezni, hogy a tagsági viszonyból eredő követelés nem szűkíthető le a tagokra, ez kiterjed a volt tagokra, az örökösökre, sőt, esetenként a családtagokra is. A családtagok különböző igényeinél (földjáradék, munkadíj stb.) ugyanúgy kell eljárni mint a termelőszövetkezeti tagok követelései tekintetében. Sőt véleményem szerint pl. a tvr 22. §-ának (6) bek. alapján szintén két év alatt évül el annak az idős élethivatásszerűen mezőgazdasággal foglalkozó dolgozó paraszt nem termelőszövetkezeti tagnak a földjáradékból eredő követelése, ha választási joga alapján nem haszonbért hanem földjáradékot igényelt.

3. Ha a termelőszövetkezetnek a taggal, vagy a tagnak a termelőszövetkezettel szemben fennálló pénz vagy nem pénz követelése nem tagsági viszonyból származik, arra az ötéves általános, illetőleg ha a követelés fokozott veszélylyel járó tevékenység folytatásából eredő kár megtérítésére irányul, a három éves elévülési idő az irányadó. *A polgári jogi és a termelőszövetkezeti jogi elévülés elhatárolásánál tehát alapvetően vízválasztó az a tény, hogy a követelés tagsági viszonyból ered-e vagy sem, ettől függően kerül alkalmazásra a termelőszövetkezeti életviszonyokat rendező tvr* 71. §-a, illetőleg a polgári jogi követelések elévülése tekintetében a Ptk 324—332. §-a, továbbá a Ptké 55., illetőleg 85. §-a. A tagsági viszony — felfogásunk szerint — a termelőszövetkezetnek és tagjának olyan személyes jellegű, vagyoni következményekkel is járó kapcsolata, amelyet a termelőszövetkezeti belső jogviszonyok (használati, munka, elosztási stb.) széles körére kiterjedően a termelőszövetkezeti jog szabályoz, vagy ennek jogi rendezését — meghatározott keretek között — a termelőszövetkezetekre bízza. A tagok jogairól és kötelezettségeiről, a tagsági viszony tartalmáról[7] a tvr 10—14. §-ai, a 19/1959. (VII. 12.) FM számú rendelet 10—34. §-ai és a saját

---

[7] A tagsági viszony tartalmára a jogirodalmi művek is adnak eligazítást. Gavallér Lajos: A mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozó jogszabályok. Bp. 1962. 81—204, Nagy László: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Bp. Kézirat 1962. 63—76. A tagsági viszony tartalmát érdekesen világítja meg Sylvester Domokos: Termelőszövetkezeti jog meg Sylvester Domokos: Termelőszövetkezeti jog. *kat* a következőképpen csoportosítja;

— közgyűlési jogok,
— a tisztségviseléssel,
— a közös munkában való részvétellel kapcsolatos jogok,
— részesedés a közös jövedelemből,
— jog a háztáji gazdaság fenntartására,
— jog a közös gazdaság üzemeinek, eszközeinek használatára,
— a szociális ellátásra és,
— egyéb kedvezményekre vonatkozó jog.

A termelőszövetkezeti tag alapvető kötelezettségei:

— az alapszabály megtartásával kapcsolatos kötelezettség,
— a közös munkákban való részvétel kötelezettsége,
— a közös vagyon megóvásának kötelessége és az ezzel kapcsolatos kártérítési kötelezettség,
— a termelőszövetkezet szervezeti életében való részvétel kötelezettsége,
— beviteli kötelezettség.

alapszabály előírásai, illetőleg egyéb más belső normák tartalmaznak rendelkezéseket. Erre azért fontos rámutatni, mert a fenti meghatározás „fényében", illetőleg a jogszabályra tekintettel kell a konkrét követelést megvizsgálni és arra a megfelelő anyagi, illetőleg hatásköri szabályt alkalmazni (így az elévülésre vonatkozó szabály is ennek alapján vizsgálandó).

IV. *A tagsági viszonyból eredő egyes követelések elévülése*

1. A tagsági viszonyból eredő követelések elévülése köréből elsőnek a kártérítési követelések elévülésével foglalkozunk. *A tagsági viszonyból eredő kártérítési igények elévülésére a tvr. rendelkezései az irányadók.*[8] Ezt azért szükséges kiemelni, mert a Legfelsőbb Bíróság véleménye szerint a tvr 71. §-a kivételt jelent a Ptk 324. §-a (1) bekezdésével és a 345. §-a (4) bekezdésével szemben. *Ez meghaladott polgári jogias szemléletet tükröz. A polgári jog és a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog az egységes szocialista jogrendszer önálló jogágai, sőt a termelőszövetkezeti jogi és a polgári jogi felelősség egymással a mellérendeltség relációjában levő felelősségi formák* (rendszerek), *nem lehet tehát a polgári jogi szabály kivételének tekinteni a termelőszövetkezeti jogi szabályt.*

A tvr 71. §-a szerint a tagsági viszonyból eredő követelés (így a tagsági viszonyból eredő kártérítési követelés is) két év alatt évül el. Ez alól tesz kivételt a tvr 55. §-ának (3) bekezdése, amidőn kimondja, hogy e §-ban szabályozott kártérítési igény — szándékos károkozás kivételével — a megbízatás megszüntetésétől számított egy év alatt évül el. Erre a rendelkezésre, illetőleg szigorúbb szabályra azért van szükség, mert gyakran a vezetőkkel szemben éppen vezetői minőségük miatt nem kerülhet sor kártérítésre, ezért célszerű és indokolt a megbízatás megszűntétől számítani a kártérítési igény elévülését.

Külön tárgyalandók azok az esetek, amikor a károkozás nem függ össze a tagsági viszonynyal. Ha a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagja a termelőszövetkezetnek kárt okoz és a károkozás a tagsági viszonnyal egyáltalán nincs okozati összefüggésben, akkor a jogviták elbírálásánál a polgári jogi anyagi és eljárási szabályok alkalmazandók. Ez azt jelenti, hogy az elévülésre is a polgári jog szabályai adnak eligazítást.

Ugyanez a helyzet, ha a termelőszövetkezet okoz kárt tagjának. A tvr 16. §-ának (1) bekezdése ugyanis akként rendelkezik, hogy a termelőszövetkezet a tagjának okozott kárt a polgári jog szerint tartozik megtéríteni.[9] Ebben a viszonylatban tehát — mint a Legfelsőbb Bíróság kifejti — a kártérítési felelősség anyagi jogi feltételeire, a kártérítés módjára és mértékére nem a termelőszövetkezeti jog szabályai, hanem a Ptk szabályai irányadók. *A polgári jog szabályainak alkalmazása természetesen az elévülési szabályok alkalmazását is magában foglalja.* Ennek az okfejtésnek pedig logikus folytatása, hogy ha a termelőszövetkezet károkozása nincs okozati összefüggésben a tagsági viszonnyal, akkor a tag követelése a Ptk 324. §-a (1) bekezdése szerint (öt éves), fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásából eredő kár esetén pedig a Ptk 345. §-a (4) bekezdése szerint (három éves) elévülési idő alá esik.

Nem következetes a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának állásfoglalása abban az esetben, ha a termelőszövetkezet a tagsági viszonnyal kapcsolatban okoz kárt a tagjának. Utóbbi változatnál már azt emeli ki, hogy a Tvr 71. §-a nem különböztet aszerint, vajon a követelés a termelőszövetkezetet vagy pedig a tagot illeti-e meg, hanem egyedül a tagsági viszonyt tekinti ügydöntőnek. A tagsági viszonyból származó követelések pedig mind a termelőszövetkezettel, mind a taggal szemben két év alatt évülnek el. Ennek a „kivételes" elévülési szabálynak kell érvényesülni akkor is, amikor a termelőszövetkezet a tagjának okozott kárt a polgári jog szabályai szerint téríti meg, feltéve, hogy a károkozás a tagsági viszonnyal kapcsolatos. Ez az álláspont vitatható. E téren osztjuk a jogirodalom álláspontját. A tvr 71. §-ában megállapított elévülési szabály alkalmazásának mindig előfeltétele az, hogy a követelés a termelőszövetkezeti tagsági viszonyból származzék. Azoknak a károkozásoknak az esetében, amelyekért a termelőszövetkezetnek a károsult taggal szemben felelnie kell, többnyire nehéz volna megállapítani, hogy a tagot ért károsodás olyan adekvát okozati összefüggésben volt-e az ő tagsági viszonyával, hogy indokolt a kártérítési követelést a tagsági viszonyból származottnak tekinteni. Ugyanis a szövetkezetet nemcsak tagjaival, hanem minden kívülálló harmadik személlyel szemben terheli az az általános jogi kötelezettség, hogy megfelelő intézkedések útján hatékonyan gondoskodjék arról, hogy az ő érdekében tevékenykedő tagok, alkalmazottak, megbízottak, feladatuk ellátása közben senkinek se okoz-

[8] Szigligeti Viktor: A kártérítési követelések elévülési idejével kapcsolatos termelőszövetkezeti jogi problémák c. tanulmányában részletekbe menően foglalkozik a termelőszövetkezetet érintő kártérítési követelések elévülésével. Magyar Jog, 1961. június 266—271. old.

[9] Feltétlenül helyes Szigligeti Viktor felfogása, szerinte a tvr. 16. §-ának (1) bekezdése, amikor úgy rendelkezik, hogy a termelőszövetkezet a tagjának okozott kárt a polgári jog szabályai szerint tartozik megtéríteni, nem utal kivételre. Mivel pedig a polgári jognak a kártérítésre vonatkozó szabályai magukban foglalják a Ptk-nak az ilyen igények elévülésére irányadó rendelkezéseit is, ezért a tvr. 16. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezést úgy kell felfogni, hogy ez az ilyen kártérítési igények tekintetében a tvr. 71. §-ában megállapított elévülési idő alól is kivételt tesz azzal, hogy *a polgári jog szabályait általában, minden kivétel nélkül rendeli alkalmazni.* i. m. 271. old.

zanak kárt. Mivel ezekben az esetekben nem a tagsági viszonyból eredő, hanem sokkal általánosabb jellegű kötelezettségek megsértése a felelősség alapja, a gépi erővel működtetett mezőgazdasági üzem folytatása közben a szövetkezet egész kollektívája érdekében végzett gazdasági tevékenységgel összefüggően bekövetkezett károkozásból keletkezett kártérítési igényt aligha volna indokolt a szövetkezet és tagja közötti tagsági viszonyból származott követelésnek tekinteni. Annál kevésbé volna ez helyes, mert a szövetkezet felelősségét megállapító körülmények között kárt szenvedett szövetkezeti tag részére nem különleges, csak a termelőszövetkezeti tagokra irányadó szabályok szerint jár kártérítés, hanem a polgári jog általános szabályai szerint, tehát ugyanúgy, mint bármely kívülálló harmadik személynek (károsultnak). Mivel a tag kártérítési igénye szempontjából általában nincs anyagi jogi jelentősége tagsági viszonyának, hanem csak a követendő eljárásra van ennek kihatása [tvr 16. §-ának (2) bek.], ezért *semmi nem indokolja, hogy csak ebben az egyetlen anyagi jogi vonatkozásban, az elévülési idő tekintetében ne érvényesüljenek a Ptk szabályai.*[10] Ilyen körülmények között a tagnak a szövetkezettel szemben keletkezett kártérítési követelésére a tvr 71. §-a szerinti kétéves elévülési idő alkalmazása azt eredményezné, hogy ha a termelőszövetkezet tagja ugyanannál a káresetnél azonos módon és körülmények között egy kívülálló harmadik személlyel vagy a szövetkezet alkalmazottjával együtt szenvedne kárt, a kívülálló károsultnak, illetve alkalmazottnak a kártérítési igénye a szövetkezettel szemben csak 5 év múlva évülne el, viszont a tagé már két év múlva. Vagyis e vonatkozásban lényegesen hátrányosabb helyzetbe kerülne a szövetkezet tagja. A jogalkotónak ez aligha lehetett szándéka.

A tvr 16. §-ának (1) bek. polgári jogi szabály alkalmazását rendeli amely szerint ha a szövetkezeti tag (pl. elnök, főkönyvelő) munkakörében vagy hatáskörében okoz kárt harmadik személynek — jogszabály eltérő rendelkezése hiányában — a károsulttal szemben a munkáltató felelős. Ha a tag (pl. elnök, főkönyvelő) a kárt szándékos bűncselekménnyel okozta, a tag a termelőszövetkezettel egyetemlegesen felelős. [Ptk 348. §-ának (1) bek.] Ugyancsak polgári jogi elévülési szabály alkalmazandó, ha a tag a kárt szándékosan vagy bűncselekménnyel maga okozta, felelőssége öt éven túl sem évülhet el mindaddig, amíg az a bűntett, amelyet megvalósít, el nem évült. A károkozó magatartás miatt indított büntető eljárás az elévülést megszakítja; az elévülés az eljárás jogerős befejezésével vagy megszüntetésével újból kezdődik.

2. A földek közös használatba adásával (tvr 20. §-a) és egyéb vagyontárgyak termelőszövetkezeti tulajdonba adásának elévülésével kapcsolatban is merülnek fel problémák.[11] Jogirodalmi felfogás szerint a termelőszövetkezetnek a tag beviteli kötelezettsége teljesítésére vonatkozó eme igénye is elévülés alá esik, hiszen a termelőszövetkezeti tételes jognak kifejezetten másként kellett volna rendelkezni, ha ezt az igényt az elévülés alól mentesíteni kívánta volna. Ez a felfogás vitatható. Az érvényes rendelkezések szerint ui. a tag köteles a saját, valamint a vele közös háztartásában élő családtagok tulajdonában, haszonélvezetében, haszonbérletében vagy bármilyen más törvényes jogcím alapján használatában levő összes földet a termelőszövetkezet közös használatába adni, kivéve a törvényesen visszatartható háztáji földet. *A beviteli kötelezettség arra a földre is kiterjed, amelyet a tag vagy a vele közös háztartásban élő családtag a termelőszövetkezetbe történt belépése után tulajdon vagy haszonélvezet jogcímén szerez. E törvényes rendelkezés azt jelenti, hogy semmilyen jogcímen a termelőszövetkezeti tagnak a háztáji föld területén kívül használatában föld nem lehet.* Ez a szabály nemcsak a belépés pillanatában meglevő föld bevitelét írja elő, hanem a később szerzett föld bevitelét is. A föld „társadalmasítása" a szövetkezeti gazdálkodás előfeltételeit teremti meg. A „társadalmasítást" nem lehet statikusan szemlélni, az dinamikus folyamat, amely a megvalósulásig tart. A társadalmasításhoz nemcsak a termelőszövetkezetnek mint kollektívának fűződik érdeke, hanem az egész társadalomnak. A társadalmasítás hiánya, be nem következése feltétlenül kötelességszegést, jogellenes állapotot idéz elő, hiszen a leggyakrabban tudatos jogsértéssel állunk szemben. Itt nem pusztán termelőszövetkezeti, esetleg polgári jogi jellegű igény érvényesítéséről van szó, hiszen az esetek nagy részében az államigazgatási szerveknek is bele kell kapcsolódni a föld társadalmasításába (földrendezéssel). Ugyancsak hasonló elvek érvényesülnek egyéb termelőeszközök tulajdonba adása tekintetében [tvr. 24—26. §, 19/1959. (VII. 12.) FM számú rendelet 57—64. §] itt olyan szabály található, hogy a beviteli kötelezettség nemcsak azokra a vagyontárgyakra terjed ki, amelyek a belépéskor a tag és a vele közös háztartásban élő családtagok tulajdonában vannak, hanem amelyeket a *belépés után tulajdonul megszereznek.* Ez sem köti tehát a belépés időpontjához a társadalmasítást. Ez utóbbinál azonban a vagyontárgyakért fizetendő térítés — mint termelőszövetkezeti tagsági viszonyból eredő követelés — már elévülés alá tartozik (tvr. 71. §-a). Ennyiben — de csak ennyiben — osztjuk a jogirodalmi felfogást. Sőt, ha ezek a vagyontárgyak a közös vagyonba nem kerülnének be, akkor tulajdonképpen jogellenes állapot fenntartását segítenénk elő, ami gátja lenne a mezőgazdaság szocialista irányú fejlesztésének, mezőgazdasági termelőszövetkezetek megszilárdításának. Előfordulhat, hogy a

[10] Szigligeti Viktor i. m.

[11] Rudolf Lóránt i. m. 228. old.

tag közös használatba adott földjére számbavételi hiba miatt tévedésből az állam tulajdonjogát jegyzik be. Ez a tulajdonjog azonban soha nem évülhet el [Ptk 115. §-ának (2) bek]. Ez hatósági úton korrigálandó. Ez viszont nem jelentheti azt, hogy e területet — elévülés folytán — nem kell a termelőszövetkezet közös használatába adni. Viszont ez idő alatt nem évül el a földjáradékból eredő követelése sem a termelőszövetkezeti tagnak.

3. Érdekesen alakul és az előbbi témával összefügg a *földjáradék igények elévülése.* A földjáradék kétségtelenül tagsági viszonyból eredő követelés, így természetesen ez a követelés is két esztendő alatt évül el. A földjáradék azonban sui generis követelés, amelyet a közgyűlés — zárszámadás alkalmával — egységesen pénzben állapít meg. A földjáradék kifizetésére tehát minden különösebb felhívás nélkül kerül sor. A földjáradék kifizetését az éves pénzügyi tervben meg kell tervezni, a kifizetésről pedig az érvényben levő jogszabályok szerint zárszámadásban kell intézkedni, és a fizetendő földjáradék összegét el kell számolni akkor is, ha annak fedezete az eszközökben nincs biztosítva. A termelőszövetkezetek azonban gyakran — a jogszabályi kötelezettség ellenére — fizetési képtelenség miatt (mérleghiány stb.) nem fizetnek földjáradékot. A termelőszövetkezet ugyanis a tvr. 46. §-a alapján először az állam iránti és egyéb kötelezettségeit rendezi, az alapok képzéséről gondoskodik, és csak az így fennmaradó jövedelmet köteles felosztani teljesített munka arányában, illetőleg földjáradék címén. Ilyen esetben természetesen nem lehet szó elévülésről, mert a tartozást a termelőszövetkezet, zárszámadásban történő intézkedése folytán, halasztással elismerte. Ez lényegében azt jelenti, hogy az elévülés megszakadása áll be. Található olyan felfogás, hogy ez esetben az elévülés nyugvásával állunk szemben. Ez a felfogás a Ptk. 326. §-ának (2) bekezdése alapján érvel, amely szerint nyugvás keletkezik, ha a jogosult lejárat után a teljesítésre halasztást ad. Ez esetben szó sincs erről, hiszen a termelőszövetkezeti tag nem adott halasztást a termelőszövetkezetnek a teljesítésre. Voltaképpen nem is halasztásról, hanem objektív irányú „halasztódásról" beszélhetnénk.

Előfordulhat az az eset is, hogy a termelőszövetkezeti tagok nagy részének a termelőszövetkezet a földjáradékot kifizeti. Egyes tagoknak azonban ennek kifizetését (pl. átlépés, elköltözés, munkában való részvétel elhanyagolása miatt) elmulasztja, megtagadja. Ilyen esetben meg kell vizsgálni, vajon a termelőszövetkezeti tag követelte-e két éven belül a földjáradékot. Ha ui. *megfelelő* módon követelte, ez esetben az elévülés megszakad, és a földjáradékot a termelőszövetkezet visszamenőlegesen köteles megtéríteni.

4. A termelőszövetkezeti tagnak a tagsági viszonyából eredően számtalan, pontosan *fel nem sorolható vagyonjogi igénye* lehetséges (pl. jövedelemrészesedéshez, munkadíjazáshoz, háztáji föld használatához, a termelőszövetkezet közös használatába került földjének kiadása a tagsági viszony megszűnése esetén, különböző segélyezéshez való joga stb.), ezeknél szintén két év az elévülés ideje.

5. Az irodalomban érdekes elvi kérdések merültek fel *a fegyelmi ügyek elévülésével*[12] kapcsolatban. A tvr. 71. §-a olyan rendelkezést tartalmaz, amely szerint a kétéves elévülési idő csak akkor kerül alkalmazásra, ha jogszabály kivételt nem tesz. A 17/1960. (VII. 27.) FM számú rendelet mellékletében a mezőgazdasági termelőszövetkezetek részére kiadott *Fegyelmi szabályzat* 5. pontja e téren kivételt tesz, amidőn úgy rendelkezik, hogy a fegyelmi eljárást attól az időponttól számított 30 napon belül lehet megindítani, amikor a fegyelmi vétség a vezetőségnek, az ellenőrző bizottságnak vagy az irányítása alá tartozó munkaterületen elkövetett fegyelmi vétség tekintetében tudomására jutott. Nincs helye a fegyelmi eljárás megindításának e határidőn belül sem, ha az ítélet jogerőre emelkedésétől számítva egy év már eltelt. E határidőkre nézve az a szabály, hogy fegyelmi eljárást csak az elkövetéstől számított egy éven belül lehet elrendelni (objektív határidő). Ennek az egy évnek az eljárás elrendelése nélküli eltelte a fegyelmi vétséget elévültté teszi. Az egyéves időmúlás kizárja, elenyészti a fegyelmi felelősségrevonást. Az egyéves határidő azonban nem korlátlan lehetőséget biztosít a fegyelmi hatóság számára, vagyis nem jelenti azt, hogy a fegyelmi hatóság az egy éven belül tetszése szerint bármikor elrendelheti a fegyelmi eljárást. Erre nézve is korlátozás érvényesül, mégpedig az, hogy a fegyelmi eljárás az egy éven belül is csak akkor rendelhető el, ha a fegyelmi vétség elkövetésének tudomására jutásától 30 nap még nem telt el (szubjektív határidő). Ennek a kettős, rövidebb határidőnek (egy év, 30 nap) az a jelentősége, hogy a fegyelmi ügyekben különösen indokolt a gyors intézkedés, a fegyelmi vétségekre történő gyors reagálás. Az ilyen jellegű ügyek elhúzódásával célját vesztené mind a generális, mind pedig a speciális prevenció.

6. A jogirodalomban felvetődött, hogy vajon a tagsági igények mindegyike vagyoni jellegű-e, vagy pedig vannak-e más, *nem vagyoni jellegű alanyi jogok és igények.*[13] Megvizsgálandó az is, hogy ezeket a nem vagyoni jellegű alanyi igényeket nem gyakorlásuk esetén el lehet-e venni, és pl. nem vagyoni alanyi jog sérelmével állunk-e szemben, ha a tagnak a közgyűlésen való felszólalási vagy felvilágosításkérési jogát megsértették; kérdés, hogy ez okból meddig kérheti

[12] Molnár Imre: A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége. Bp. 1963. A szerző nem csupán a fegyelmi ügyek elévülési idejével foglalkozik, hanem más határidőkkel is, főleg eljárási határidőkkel, sőt az „elévülést" is eljárási határidőként tárgyalja, ennek a fegyelmi ügyekben van is bizonyos elvi alapja.

[13] Rudolf Lóránt: i. m. 223. old.

az illetékes szervnél a közgyűlési határozat megsemmisítését.

A tvr. 71. §-a nem különböztet aszerint, hogy a követelés vagyoni vagy nem vagyoni jellegű, tehát bármilyen követelésre kiterjed. Ezek a követelések is az általános elévülés hatálya alá tartoznak.

A kérdés mélyebb elemzésétől azonban eltekinthetünk, mivel ilyen nehézség — a nem vagyoni jellegű igények elévülésével összefüggően — a gyakorlatban nem merül fel, illetőleg a termelőszövetkezeti demokrácia keretei között kerül elrendezésre.

Németi László

SZEMLE

Törvényességi óvás a választottbírósági eljárásban

Schelnitz György a „Jogtudományi Közlöny 1964. évi decemberi számában a polgári eljárásban érvényesíthető törvényességi óvás jellegéről és jelentőségéről szóló tanulmány V. fejezetének 5. pontjában azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy van-e helye a választottbírósági ítélet ellen törvényességi óvásnak és — mert szerinte az institucionális választottbíróságnál ilyen lehetőség van — nem volna-e propagatív okból helyes a törvényességi óvás kizárása.

Annak előrebocsátásával, hogy a konklúzióval (azzal ti., hogy a törvényességi óvás a választottbíróság vonzóerejét csökkenti) e sorok írója tökéletesen egyetért, meg kell állapítania, hogy *téves* a cikk szerzőjének (és téves természetesen Réczei és Szászy professzornak is) az a véleménye, hogy az egyetlen magyar institucionális választottbíróság, a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választottbíróság ítélete ellen lehet törvényességi óvással élni.

A cikk írójának már a kiindulása is helytelen. Az 1/1953. BKM. számú és az 1/1959. KKM. sz. rendelettel kiegészített szabályzat sehol sem utal a Polgári Perrendtartásra, vagy akármilyen, e szabályzaton kívüli jogszabályra.

A választottbíróság helyét a magyar eljárásjogban tehát itt hiába kutatnók.

A másodlagos jogforrás, a szabályzat, helyette tehát az elsőlegeshez, a Ppé-hez kell fordulnunk, amelynek egyetlen szakasza, a 20. §, szól erről a választottbíróságról.

Ennek a szakasznak az első bekezdése a kodifikációs sokértelműség (sőt, talán nem vagyok tisztelettelen, ha azt mondom, hogy értelmetlenség) kiáltó terméke.

A bekezdés ui. a következőket mondja: „A 17—19. §-ok *nem érintik* a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett választottbíróságra vonatkozó rendelkezések hatályát."

Hogy mit jelent ez a „nem érintik" kifejezés, erre vonatkozóan egész sorozat megoldás lehetséges, de minden magyarázat ugyanakkor támadható és sebezhető is.

Az egyik magyarázat szerint a 17—19. §-ok rendelkezései egyáltalán nem vonatkoznak erre a fix szervezetű választottbíróságra, nem vonatkozik tehát rá a 17. §-ban foglalt eljárási mód megválasztásának szabadsága sem. („A választottbíróság a szerződés külön rendelkezése hiányában az ügyben eljárását maga határozza meg.")

A másik felfogás szerint, amennyiben ennek a választottbíróságnak vannak — aminthogy vannak — eljárási szabályai, ezek mint lex speciális elsőbbséget élveznek a 17—19. § gyér lex generalisa felett! Es nyitva marad az a (jelen vita szempontjából mellékes) kérdés, hogy egyéb vonatkozásban érvényes-e a 17—19. §? Mindkét szómagyarázatnak lehet logikai és grammatikai alapját találni.

A harmadik magyarázat pedig azt mondja, hogy a „nem érintik" kifejezés úgy értendő, hogy a hivatkozott három szakasz érvénye a kamarai választottbíróságra is kiterjed, ami azt jelenti, hogy amennyiben a felek az Eljárási Szabályzaton túlmenően nem intézkednek, a kamarai választottbíróságot csak a szabályzat köti és ezen felül eljárását maga határozza meg.

Akármelyik magyarázatot fogadjuk el azonban, egyikből sem következik, hogy azokban a kérdésekben, amelyekben a szabályzat nem rendelkezik, a Pp. szabályai az irányadók.

Erre mindössze egyetlen *topografiai* (és nem logikai) tény utal, az ti., hogy a kamarai választottbírósággal a Ppé., tehát a Polgári Perrendtartást életbeléptető törvényerejű rendelet foglalkozik. De hogyan foglalkozik? Megalapítja? Elrendeli létesítését? Szó sincs róla! Bár a szabályzat a Ppé. *után* készült, a hivatkozott 20. § nem a szabályzat megalkotására ad utasítást, hanem a szabályzatot (noha a Ppé. kihirdetésekor még nem lépett életbe) hatályban levőnek tekinti.

De akárhogyan fogjuk fel a Ppé. 20. §-át, nyoma sincs benne a Pp. szabályaira való utalásnak. Nem is lehet, mert a választottbíróság sajátos alkatánál fogva a Pp. szabályai csak *részben* és csak mutatis mutandis alkalmazhatók. Így például nem alkalmazható a 2/A szakasz, mert az ügyésznek (melyik ügyésznek?) fogalma sincs, nem is lehet arról, hogy a választottbíróság előtt ilyen vagy olyan eljárás folyik. És nem alkalmazható többek között a 148. § sem, mert a választottbíróságnak nincs joga ahhoz, hogy a felek egyezségét felülbírálja, hanem azt el *kell* fogadnia.

Móra Mihály és e sorok írója is azon a véleményen van, hogy a választottbíróság a szabályzaton túlmenően a *lehetőség határain belül* támaszkodjék a Pp.-re, de nem azért, mert erre valamiféle jogszabály kötelezi, hanem, mert egyébként az eljárás teljesen az adott választottbírák önkényétől függene, ez pedig bizonytalanná, megbízhatatlanná tenné a választottbíróság eljárását.

A Pp. alkalmazása (már amennyiben lehetséges) nem szabály, nem törvény, hanem mentőöv. Ha nem ezt öltené magára a bíróság, fulladozhatnék a magateremtette jogbizonytalanságban és érvényesülhetne az, amit e sorok írója úgy fejezett ki, hogy „lex voluntatis arbitri."

De azok között a perjogi berendezések között, amelyeket a választottbíróság a maga gyakorlatában *célszerűségből* átvesz a Pp-ből, van-e és lehet-e helye a törvényességi óvásnak?

A Pp. 270. §-a ezt egymagában nem tenné lehetetlenné. Hiszen a választottbíróság „polgári ügyben" hoz „jogerős határozatot" és előfordulhat (bár 11 év alatt egyszer sem fordult elő), hogy a határozat „törvénysértő, vagy megalapozatlan".

De honnan szerez erről tudomást a legfőbb ügyész, vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke? A választottbíróság az iratokat sehova sem terjeszti fel, hanem a maga őrizetében tartja. Így tehát a legfőbb ügyész, vagy a Legfelsőbb Bíróság elnöke csak valamelyik fél vagy a kisebbségben maradt bíró, (esetleg a titkár) bejelentése alapján szerezhet tudomást arról, hogy a határozat törvénysértő, vagy megalapozatlan.

A törvényességi óvásnak helyt adó határozat a Pp. szerint kétféle lehet: *a)* kiterjed a felekre; *b)* nem terjed ki a felekre.

Az előbbi esetben a Legfelsőbb Bíróság (Pp. 247. § (2) bekezdés) „a megtámadott határozatot... hatályon kívül helyezi és annak helyében — feltéve, hogy a döntéshez szükséges tények az iratok alapján megállapíthatók — a jogszabályoknak megfelelő határozatot hoz *(első fordulat)*, egyébként pedig az ügyben eljárt első vagy másodfokú bíróságot új eljárásra és új határozat hozatalára utasítja." *(második fordulat)*

Nyilvánvaló, hogy az első fordulat érvényesítése megoldhatatlan. A választottbíróság nem tartozik a rendes bíráskodás hierarchiájába, jogszolgáltató tevékenységét semmiféle rendes bíróság (tehát a Legfelsőbb sem) vonthatja magához!

Nem teheti p. o. már azért sem, mert a szabályzat 1 §-ának (3) bekezdése szerint "Hatásköre hiányát *(tehát a contrario fennállását)* a választottbíróság hivatalból veszi figyelembe." Hiába állapítaná meg tehát a Legfelsőbb Bíróság, hogy a választottbíróságnak nem volt hatásköre és határozata ennélfogva törvénysértő), a választottbíróság ezirányú döntése megtámadhatatlan. Olyan mint a pápai infallibilitás. Lehet hibás, de nem reparálható!

De nézzük és vizsgáljuk a második fordulatot. A Legfelsőbb Bíróság új határozatra utasítja a választottbíróságot. A választottbíróságot, mint szervezeti egészet? Vagy az ügyben konkréte eljárt tanácsot? Illetve esetleg az egyesbírót? Az előbbi esetben ugyan ki és hogyan állítaná össze az új választottbíróságot, ki kényszerítheté a feleket arra, hogy más bírát deszignáljanak, a bírákat arra, hogy más elnököt válasszanak?

A második esetben milyen hatósági, fegyelmi, büntető jogköre van a Legfelsőbb Bíróságnak arra, hogy az azonos összetételű választottbíróságot új megfontolásra utasítsa, vagy egyáltalán összeülését kikényszerítse? Ilyen lehetősége, ereje, hatalma a Legfelsőbb Bíróságnak nincs!

Végezetül: amikor az 1/1959. KKM. sz. rendeletet előkészítették, éppen arról volt szó — tehát igenis felmerült a törvényességi óvás lehetőségének *megteremtése* —, hogy valamilyen módon biztosítani *kellene* a Legfelsőbb Bíróság ellenőrzési jogát a választottbíróság tevékenysége felett.

A Legfelsőbb Bíróság ezt a törekvést *mereven elutasította.* A megbeszélések során expressis verbis kifejezésre juttatta azt a (vitathatatlanul helyes) meggyőződését, hogy a választottbíróság nem a rendes bíráskodás valamilyen láncszeme, nem *különbíróság,* hanem *különleges bíróság!*

A Pp. számos szakasza bizonyítja (utalunk csak a felhozott példákra) hogy a választottbíróságra a Pp. szabályai nem vonatkoznak és a választottbíróság csak *célszerűségi* okból alkalmazza ott, ahol, ahogy a Pp. alapvető rendelkezéseit. De a törvényességi óvás az elmondottak alapján a Pp. ama rendelkezései közé tartozik, amelynek a választottbíróság ítéletével szemben nincs helye!

Schelnitz György tehát olyan lehetőség megvonását tartja szükségesnek, amely lehetőség (helyesen) nincs és nem is volt sohasem!

Ami viszont valóban kívánatos volna, ez a Ppé. 20. §-ának logikus és egyértelmű átfogalmazása és a Pp. azon szabályainak tételes felsorolása (itt *részben* Móra Mihály megállapításait kellene követni), amelyeket a választottbíróság mutatis mutandis most már nem saját jószántából alkalmazna, hanem alkalmazni köteles volna!

A törvényességi óvás veszedelme azonban csak kísértet. Kísértetek pedig — ebben talán mindenki egyetért — nincsenek!

Faragó László

Adatok az apaság vércsoportvizsgálati kizárásának hatásfokához

A Jogtudományi Közlöny ez évi 1—2. számában dr. Rex-Kiss Bélától „A modern szerológiai genetika teljesítőképessége származásmegállapítási ügyekben. — A szérumcsoportrendszerek vizsgálatának jelentősége" címmel értékes közlemény jelent meg, mely több vonatkozásban utal a Jogtudományi Közlöny 1962. évi 1. számában megjelent hasonló tárgyú közleményem megállapításaira. Ehhez kapcsolódva az alábbiakban szeretném gyakorlati példán igazolni azt az elméletileg már sokszor hangoztatott tételt, hogy az újabb vércsoportrendszerek, illetve örökletes vérsavórendszerek bekapcsolása *ténylegesen* milyen hatásfokú, hogyan emeli az apaságkizárás eseteinek számát. A vezetésem alatt álló Pécsi Igazságügyi Orvostani Intézetben 1954. óta folytak apasági vércsoportvizsgálatok, ezek 1962-ig csak az ABO és MN vércsoportrendszerek szerint történtek, 1962-ben vezették be a haptoglobin meghatározásokat, majd amikor az Intézet vezetését átvettem, 1963-ban az Rh-vércsoportmeghatározást, 1965-ben pedig a Gm-tulajdonság rutinszerű meghatározását vezettük be. *Magyarországon tehát egyedül a Pécsi Igazságügyi Orvostani Intézetben történnek manapság a vércsoportvizsgálatok minden egyes apasági ügyben az ABO- MN-, és Rh-vércsoportrendszerekre, illetve a Hp és Gm(a), újabban az Lp örökletes vérsavórendszerekre kiterjedően.* Ezen az anyagon módomban volt gyakorlati síkon is ellenőrizni a kizárások számának emelésére tett elméleti megállapítások helyességét. A Pécsi Igazságügyi Orvostani Intézet vércsoportlaboratóriumában végzett vizsgálatok anyagát *dr. Guth Péter* tanársegéddel összeállítva

bebizonyosodott, hogy a *kizárással végződő ügyek százalékos arányában* az újabb és újabb vércsoport- és vérsavótulajdonságvizsgálatok bekapcsolásának arányában *állandó emelkedés mutatkozik:* az 1960. évi 11,3%-ról az 1964. évi 26,3%-ra. Részletezve: a haptoglobinvizsgálatok bekapcsolásával a kizárással végződött ügyek százalékos aránya szemben az 1960. évi 11,3%-al egyszerre 17,4%-ra emelkedett. Az Rh-vércsoportrendszer rutinszerű vizsgálatának bekapcsolása 1963-ban a kizárások százalékos arányát az előző évi 17,4-ről 23,6%-ra emelte. 1964-ben a Gm-vérsavótulajdonság bekapcsolásával (és az *Lp-rendszer* vizsgálatával) már 26,3%-ot tett ki. Meg kell jegyezni, hogy a kizárások számának emelkedése nem függ össze az ügyek számával, mert 1960-ban 229 ügyből 26 ügyet, 1964-ben pedig sokkal kevesebb, összesen 152 ügyből már 43 ügyet végeztünk be apaságot kizáró eredménnyel. Ez pedig nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy gyakorlatilag valamennyi vitás apasági ügyben sikerült eredményt elérni.

Rex-Kiss Béla idézett cikkében arra a következtetésre jut, hogy a gyermektartási, illetve apasági perekben indított kereseteknek kb. $^1/_3$-a rosszhiszemű, 9 per közül 3-ban joggal tételezhetjük fel — írja — hogy a kereset alaptalan. Ha pedig ez így van, akkor adataink bizonyítják, hogy az ügyek eme vitás egyharmadában már a jelenlegi lehetőségek is módot nyújtanak a vércsoportvizsgálat alapján való objektív döntésre, ha ti. minden egyes esetben valamennyi felsorolt vércsoport és vérsavótulajdonságot rutinszerűen megvizsgálunk.

E kézzel fogható, szembeötlően nagy jelentőségű eredményeknek hivatalos elismerése is megtörtént azzal, hogy az Igazságügyminisztérium — az Egészségügyi Tudományos Tanács javaslatait magáévá téve — 304/1965. (I. K. 2.) I. M. III/2. számú közleményében állást foglalt az *Rh* — és *Gm* vércsoport —, illetve vérsavótulajdonságok bizonyító eszközökként való felhasználhatósága mellett.

Budvári Róbert

A Magyar Jogász Szövetség VI. küldöttközgyűlése

Rohanó korunkban állandó feladat, hogy az egyének és a közösségek időnként mérjék fel: mit végeztek egy-egy időszakban, mi megy át teljesítményeikből a társadalom tartós értékei közé és mit kell tenniök a jövőben az értékek megőrzése és új értékek szerzése érdekében.

Ezt a felmérő és útkijelölő munkát végezte el három évre visszamenőleg és három évre előre a magyar jogászság egyetemes testülete, a Magyar Jogász Szövetség 1965. február 26-án megtartott VI. küldöttközgyűlése, különösen a közgyűlésen elhangzott főtitkári beszámoló.

Kezdőakkordja és kísérő motívuma a beszámolónak hazánk felszabadulása 20. évfordulójának küszöbén a szovjet néphez fűződő barátság és ebből fakadóan a politikai és társadalmi, gazdasági téren kapott felmérhetetlen segítség. Ez kiemelkedő jelentőségű volt az állam- és jogtudomány számára is, hiszen tapasztalatilag igazolt elmélet és az elmélet által megtermékenyített gyakorlati tevékenység célt és értelmet adott valamenynyiünk jogászi munkájának.

A beszámolási időszak döntő ténye az, hogy népünk a szocializmus teljes felépítésének korszakába lépett, befejeződött a szocializmus alapjainak lerakása. Ez politikailag a szocialista népi nemzeti egység megszilárdulásában, gazdaságilag a társadalmi gazdálkodás teljessé válásában, társadalmilag kiegyensúlyozott nyugodt légkör kialakulásában, az anyagi és a kultúrális életviszonyok gazdagodásában nyilvánul meg.

E fejlődés rányomja bélyegét a jog munkásainak személyi és társadalmi körülményeire is. Különösen 1956. november 4-ét követően évről évre fokozódik a jogászok társadalmi tekintélye és anyagi megbecsülése. Az utóbbi 3 év alatt 13%-kal emelkedett a bírói és ügyészi szervezet dolgozóinak illetménye, emelkedtek az államigazgatási dolgozók bérei, javultak a vállalati jogászok és az ügyvédek jövedelmi viszonyai is. A jogászok anyagi és társadalmi megbecsülésének fokozódásában annak elismerése ölt testet, hogy a jog társadalmi hatásának fokozódásában jelentős szerepe van a jogászoknak. Ma már általános az a felismerés a jogászok körében, hogy tekintélyük megnövekedését marxista-leninista tudásuk gyarapodásának és annak köszönhetik, hogy tudatos lett bennük: nem csupán hivatali feladataikat kell példaadóan betölteni, hanem kötelességük és felelősségük van a társadalom egészével szemben is. A Magyar Jogász Szövetség működésével e felismerések általánossá válását és elmélyítését segíti és mozgalmi kereteket ad a közösségi tevékenység kari és társadalmi méretekben jelentős gyümölcsöztetésére.

A magyar jogászság fejlődő aktivitása olyan időszakban kap teret, amikor a szocializmus alapjainak lerakásával jogrendszerünk fejlődése is felélénkült és meggyorsult. Lemérhető ez elsősorban a fejlett társadalmi viszonyokat elősegítő jogszabályalkotási munkán. A nagy kódexek (Alkotmány, MT, Ptk, Btk) megalkotásával a kodifikáció most már fontos részletterületek felé irányul. Idevágó alkotások a légügyi törvény, a postatörvény stb. A jogalkotás irányvonalának kitűzését nagyban szolgálta *a jogalkalmazás jogpolitikai elveiről szóló kormányhatározat, amely* emellett elősegíti a jogalkalmazás egységének és egyöntetűségének kialakítását is. E szerepre a határozatban kifejezésre jutó jogpolitikai elvek azért alkalmasak, mert a társadalmi-gazdasági fejlődés objektív törvényeit felismerő tudományos nézeteken alapulnak.

A szövetség eddigi és jövőbeni munkájának fontos célkitűzése, hogy ösztönözze tagjait és rajtuk kívül az egész magyar jogászságot: tanulmányozzák ezeket az elveket, s úgy tegyék magukévá, hogy gyakorlati munkájuk az elvek alkalmazását jelentse. A jogalkalmazás jogpolitikai elveit, elméleti és gyakorlati problémáit megvitató 1963 évi hévízi kongresszus munkájának máris mutatkoznak bizonyos eredményei, mert — mint ezt az állami szervek vizsgálatai is megerősítették — megfigyelhető néhány szakterületen a jogi felfogás egységének megszilárdulását tükröző gyakorlat egységessé válása. A jogalkalmazók nagyobb gondot

fordítanak a társadalmi- gazdasági összefüggések feltárására, a társadalmi és az egyéni érdekek összehangolására. Különösen jelentős e téren a Legfelsőbb Bíróság elvi irányító tevékenysége. A tapasztalatok arra is utalnak azonban, hogy a jogpolitikai elvekkel való foglalkozás nem kampányfeladat, ezeknek az elveknek vérré kell válniok, nehogy felmerülhessen a szocialista törvényesség mechanikus értelmezése, a formalizmus, az „ügyek" társadalmi összefüggésekből kiszakított elszigetelt szemlélete.

A beszámolási időszakban az állam és a jog területén bekövetkező megélénkülés megnyilvánul a szövetség belső életében is, amennyiben jelentősen emelkedett a szakmai előadások, ankétok, viták és jogásznapok száma, ezek színvonalasabbakká váltak és megnőtt a munkában ténylegesen résztvevők száma is. A Magyar Jogász Szövetség programjának jelentős részét teszi ki az a feladat, hogy tagjait marxista—leninista szellemben politikailag és szakmailag képezze, továbbképezze, s ezzel emelni segítse a gyakorlati jogász munkájának színvonalát. Egyáltalán leszögezhetjük, hogy *a szövetség mozgalmi munkája és tagjainak napi hivatási tevékenysége egy ugyanazon dolog két oldala.*

A szövetségi munka szervezeti keretét a szakosztályok adják. Főhivatásuk, hogy egyeztessék a különböző szakterületeken működő jogászok véleményét egyes fontos jogi kérdésekben, s ráneveljenek arra a szemléletre, hogy a jogalkalmazóknak felül kell emelkedniük szakterületükön, s azonos elvi alapról kell értékelniök és elemezniök a társadalmi jelenségeket, s ennek jegyében kell alkalmazniok a jogszabályokat. A szakosztályi munka ma már tervszerű. A megbeszélések, előadások stb. nem ünnepélyes „rendezvények", hanem műhelyértekezletek.

A szövetség célkitűzéseinek érvényesülését jelentősen segítik folyóiratai, elsősorban a Magyar Jog s a Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. A Magyar Jogász Szövetség nem formailag tekinti ezeket az orgánumokat „hivatalos" kiadványainak, hanem a szövetségi munka olyan megnyilvánulásaival igyekszik tenni ezeket, amelyek a sajtó különleges eszközeivel segítik a központi célkitűzések érvényesülését.

Külön kell szólni a szövetség különböző szakmai továbbképző és politikai tanfolyamairól, amelyeken az egész tagság kb. fele résztvesz. A Magyar Jogász Szövetség a pártonkívüli ügyvédek politikai oktatásával országosan az ügyvédség több, mint 50%-ának politikai ismeretszerzését teszi lehetővé. A szövetség tanfolyamainak sikerességéhez a legkülönbözőbb vezető jogászi szervek is komoly segítséget nyújtanak.

Az a hozzájárulás, amit a Magyar Jogász Szövetség oktató és képző tevékenységével nyújtani akar a tudat és bennünket körülvevő anyagi világ általános fejlődése között időnként fellépő ellentmondások megoldásához, csak egyik részét képezi a szükséges teendőknek. A másik terület, ahol a problémák felvetésével, tisztázásával és a gyakorlati megoldásra mozgósítással be kell lépni a küzdelembe, az állami és a jogi szervek általános tevékenységének összhangba hozatala a szocializmus építése során fellépő újabb követelményekkel. Az etéren felmerülő feladatok a következők

a) a társadalmi fejlődés napirendre tűzte olyan termelési és társadalmi viszonyok jogi szabályozását, amelyek felett az idő túlhaladt. Így elvégzendő feladat a társadalombiztosítási és a kisajátítási jogszabályok egységes átfogó rendezése és új Munka Törvénykönyvének megalkotása. E nagy munkák megkívánják a kodifikáció módszereinek tudományos kidolgozását, a jogszabályalkotás demokratizmusának továbbfejlesztését és a jogpolitikai elvek fokozott érvényesülését.

b) Minthogy a bűnözés nem csökkent olyan mértékben, amilyen mértékben társadalmi rendünk lényege és fejlettségi foka ezt megkívánná, a büntető ítélkezés színvonalának emelése megkívánja a kriminalisztika és a kriminológia fejlesztését. A polgári jogalkalmazás területén fokozott feladat a gazdasági alap erősítése és a lakosságnak a szocialista együttélési normák önkéntes betartására nevelése.

c) Fokozott szerep vár a jogra és a jogászokra a népgazdasági feladatok megoldásában. Olyan jogalkalmazókra van szükség, akiknek nemcsak jogi képzettségük van meg, hanem gazdasági vonatkozásokban is elméletileg képzettek s a napi kérdésekben is tájékozottak.* Manapság, amikor iparvállalataink nagyrésze ipari nagyvállalatokká összevontan működik, nem lehet tartalmában és formájában a régiekre szabott módszerekkel dolgozni. Nem arról van szó, hogy a jogászok átvegyék a közgazdászok feladatait, de tegyék meg a magukét a felmerült új problematika megoldásában, segítsék szervezetileg az új kialakulását, éljenek adott esetben a szignalizálás kötelességével, kezeljék helyesen a szankciós fegyvereket. Meg kell szívlelni a beszámolónak azokat az intelmeit, hogy még kevésbé szabad a jogszabályokat mereven alkalmazni, de érvényt kell szerezni azok tartalmi követelményeinek. Jó példa erre az „elvárhatóság" feszítése egyfelől a magasabb rendű gazdasági követelmények irányában, másfelől helyes értelmezése a gazdálkodással együttjáró ésszerű kockáztatás követelményeinek helyes megvonása felé.

Igen sokat tesz a jogász a termelőszövetkezetek fejlődése érdekében. Rátermettsége, szakmai tudása, helyes emberi magatartása hozzá tud járulni ahhoz, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezetek vezetői sem le ne becsüljék a közösség kárára a jogi szabályozás jelentőségét, sem pedig ne várjanak mindenre az előírásoktól megoldást. „Olyan jogászra van szükség — jegyzi meg a beszámoló —, aki a termelőszövetkezet életébe egyenesen beleépül".

d) A VIII. Kongresszus útmutatásához híven küzdeni kell a szocialista tudat kialakításáért, ami a jogászok körében egyet jelent a marxista jogfelfogás, a szocialista jogi ideológia fejlesztésével, a politikai és a szakmai ismeretek elválasztásának lehetőségét hangoztató felfogások elleni harccal, a szakmai ismeretek nagyobbmérvű bővítésével, a szakosítás soviniszta felfogásának elvetésével, az elmélet

* Mint az egyik felszólaló a vitában kifejtette, a mérnök-közgazdászok mintájára jogász-közgazdászokra volna szükség. E típus kiképzését az egyetemen kellene elkezdeni s folytatódnia kellene — főleg a Magyar Jogász Szövetség közreműködésével — a mindennapos tevékenység során is.

és a gyakorlat egymásrahatásának fokozásával. Természetesen e téren az egyes jogászi kategóriák állami irányító szerveinek van a legnagyobb szerepük, de e munkából a szövetségnek is ki kell vennie a maga részét.

e) Itt-ott mutatkoznak jelei annak, hogy a szocialista demokratizmus elmélete és gyakorlata nem vert még elég mély gyökeret. Erre utal például az a visszhang, amelyet egyes jogászok körében a társadalmi bíráskodásról szóló törvényerejű rendelet kiváltott, amennyiben hangok hallatszottak, hogy a társadalmi bíráskodás bevezetése még nem időszerű. Hasonlóképpen a munkajogi bíráskodás új rendszerének itt-ott fellépő bírálata abból fakad, hogy a szocialista állam fejlődésének törvényszerűségei — különösen az egyetemes népi állam kialakulása — még nem elég ismertek. Ez szükségessé teszi, hogy elsősorban a jogászok körében komoly felvilágosító munka folyjék a szocialista demokratizmus megértetése és fejlesztése érdekében.

f) A jogalkalmazás a társadalom tagjainak széles körét érinti. A jogász sűrű érintkezésben van a társadalom tagjaival. Nagyon fontos ezért, hogy a jogászok közéleti szereplése hozzájáruljon a jog által kifejezett együttélési szabályok iránti rokonszenv kialakulásához. Megtisztelő feladata a Magyar Jogász Szövetségnek, hogy nagy szerepet vállaljon a jogpropaganda munkájából. Ennek egyik része, hogy a jogászok megismertessék a lakosság széles rétegeivel, a dolgozó néppel a jogszabályok tartalmát s főleg a jogszabályok rendelkezéseinek célját és értelmét. Emellett szükség van — főleg üzemekben és falvakban — jogi ismeretterjesztő előadásokra, mert ezek hozzásegítenek a törvénysértések megelőzéséhez. E munkában az eddigiekhez képest fordulatot kell végrehajtani, mert bár vannak le nem becsülendő eredmények ezen a téren, még mindig sok a szervezetlenség és a nagy célt nem helyesen szolgáló propagandatevékenység. Üdvözölni kell a beszámolónak azt a javaslatát, amely a jogpropaganda koordinálására országos bizottság felállítását indítványozza.

A Magyar Jogász Szövetség elnöksége a közgyűlés fórumát használta fel arra, hogy a küldötteken keresztül tájékoztassa tagságát a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága Titkárságának 1964. november 18-án hozott határozatáról. A Titkárság ugyanis megvizsgálta a Szövetség utóbbi években kifejtett tevékenységét és határozatában ennek alapján megjelölte a Magyar Jogász Szövetség főbb feladatait. E feladatok a következők:

1. A jogászok eszmei- politikai és szakmai nevelése körében a fő tennivaló a marxista—leninista szellemű világnézet érvényre juttatása, egységes jogi és jogpolitikai szemlélet kialakítása, a mindennapos jogászi munka magasabb színvonalra emelése, az elmélet és gyakorlat egymásra hatásának fokozása.

A Szövetség a feladatok megoldásáért akkor száll eredményesen síkra, ha segíti általánossá válni azt a felfogást, hogy marxista—leninista tudománnyal való felvértezettség nélkül közelítenünk sem lehet a társadalom elméleti és gyakorlati problémáinak megoldásához. A jogászoknak ki kell munkálniok azokat a lehetőségeket, amelyekkel a jog oldaláról hatni lehet a szocializmus építése során fel-felmerülő problémák megoldására. Ennek előfeltétele, hogy a kiindulás valóban helyes marxista álláspontról történjék, vagyis a jogászok tudatát ne fertőzhessék bár tetszetős külsőben fellépő, de a meghaladottat és az elvetettet leplező nézetek.

Gyakorlatilag ez azt a konkrét feladatot rója a Szövetségre, hogy emelni kell a politikai és szakmai tanfolyamok mennyiségi és minőségi színvonalát, magasabb szintre kell emelni a szakosztályi munkát és lehetővé kell tenni a gyakorlati jogászok bekapcsolását a tudományos munkába. Mindez szükségessé teszi a Szövetség kiadói tevékenységének áthangolását és a Magyar Jog fokozott felhasználását a Titkárság által megjelölt ideológiai feladatok megvalósítása érdekében. Emellett természetesen a meglévő szervezeti keretek (Tudományos Bizottság, szakosztályok, albizottságok stb.) funkcionálását is hatásosabbá kell tenni.

2. A főbb feladatok közé tartozik a különböző szakterületeken működő jogászok politikai és társadalmi összefogásának szervezése. Ennek előfeltétele a ma még a Szövetség keretein kívülálló jogászok bevonása a szövetségi munkába. Bár ez idő szerint a Magyar Jogász Szövetség a jogi munkakörben dolgozó jogászok mintegy 60%-át tömöríti soraiban, a következő év alatt mintegy 25%-kal kell emelni a Szövetség létszámát. Hangsúlyozni kell a Szövetség egyetemes jellegét, vagyis azt, hogy nem egyik vagy másik jogászi rétegnek a céljait szolgálja, hanem az adott beosztástól függetlenül minden magyar jogász közös szervezeti otthona. Csakis így érhető el, hogy a Magyar Jogász Szövetség megkapja azt a súlyt és tekintélyt a társadalom életében, amire a jogászi munka objektív értéke a társadalom szempontjából rászolgál. Minthogy szervezeti okokból a vállalati és a szövetkezeti jogtanácsosok nem rendelkeznek közös hivatali összekötő szervvel és összefogásuk csupán a Szövetség keretein belül valósul meg, különös jelentőség fűződik a Szövetségen belül az egyetlen szakmai jellegű csoport, a Vállalati Szakosztály megerősítéséhez és munkájának továbbfejlesztéséhez. Ennek tulajdonítható, hogy a Központi Bizottság Titkárságának határozata e téren feladatokat tűzött a szövetség elé. Így: *a)* rendszeresen tájékoztatni kell a vállalati és szövetkezeti jogászokat az időszerű szakmai és politikai kérdésekről; *b)* gondoskodni kell szakmai továbbképzésükről; *c)* együtt kell működni az állami és a szakszervezeti szervekkel a szakmai irányításban; *d)* támogatni kell a vállalati és a szövetkezeti jogászok törekvéseit a törvényesség érvényesítése érdekében és *e)* lépéseket kell tenni a vállalati és szövetkezeti jogászok jogállásának egységes szabályozása érdekében.

Nagyon figyelemre méltó a határozatnak az a beállítása, amely megkülönböztetés nélkül említi egymás mellett a vállalati és a szövetkezeti jogászokat, mert valóban — mint a szakosztály elnevezése maga is mutatja — a munka homlokterében a vállalati jogászok állanak és sokhelyütt a szövetkezeti jogászokra nem terjed ki a vállalati jogász szakosztályok gondoskodása.

Különös tekintettel arra, hogy napjainkban a népgazdaság előtt álló feladatok megoldásában helyzetüknél fogva leginkább a vállalati jogtanácsosok működhetnek közre, körvonalazni kellett az ezzel kapcsolatban a Szövetségre háruló további feladatokat. Mozgósítani kell a vállalati jogtanácsosokat a munkafegyelem megszilárdítása elméleti és gyakorlati kérdéseinek tanulmányozására, az össznépi és a vállalati érdek helytelen szembeállítása típusos eseteinek a feltárására, a jogalkalmazásban jelentkező gyakorlati kérdések megoldására irányuló javaslatok tételére, stb.

3. A titkársági határozat nagy súlyt helyez a szocialista demokratizmus gyakorlati érvényesítésére. Ennek kapcsán utal arra, hogy az állami szervek a jogszabályelőkészítés során vegyék igénybe a jogászok kritikai közreműködését, továbbá, hogy a szövetség tegyen intézkedéseket a jogpropaganda tevékenység fejlesztésére. Ennek egyik módozata a TIT-tel való együttműködés jobb megszervezé-

4. Felhívja a határozat a Szövetséget, hogy támogassa továbbra is a Demokratikus Jogászok Nemzetközi Szövetségének és más haladó nemzetközi jogász szervezeteknek a munkáját. Ennek egyik kiemelkedő eszköze az orosz, angol és francia nyelven megjelenő Szemle, amely a külföld felé folyó jogpropaganda munka elismert tényezője. A Szövetség nemzetközi munkájában a Magyar Népköztársaság általános külpolitikájának elveit kell érvényesíteni. A kifejtetteken alapul az a határozati javaslat, amelyet vita után a küldöttközgyűlés határozattá emelt. A Magyar Jogász Szövetség választott szerveinek, apparátusának, de ezen felül minden egyes tagjának a nagy feladatokhoz mért áldozatos munkájára van szükség, hogy a Magyar Jogász Szövetség a Központi Bizottság Titkársága szabályzatának szellemében helyt tudjon állni.

Ujlaki László

Nemzetközi termelőszövetkezeti jogi konferencia Csehszlovákiában

1964 november 4—7. között került megrendezésre a második Termelőszövetkezeti Jogi Nemzetközi Konferencia. Az első — mint ismeretes — Budapesten volt, a másodikat pedig a Szlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete a Csehszlovák Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetével, valamint a Prágai Károly Egyetem és a Bratislavai Komensky Egyetem Jogi Fakultásaival szervezte meg. A konferencia helyileg Szmolenicében a Szlovák Tudományos Akadémia alkotó házában folyt le.

A kb. 60—70 *hazai* elméleti és gyakorlati termelőszövetkezeti jogászon kívül 20 külföldi termelőszövetkezeti jogász is részt vett. Így *Bulgáriából* dr. T. G. Ljajev és dr. L. Popov, *Jugoszláviából* dr. Djurovics és dr. Brankó Mirilovics, *Magyarországról* dr. Domé Györgyné, dr. Földes Iván, dr. Molnár Imre, dr. Nagy László és dr. Seres Imre, a *Német Demokratikus Köztársaságból* dr. R. Arlt. dr. K. Böninger, dr. H. Egler, dr. R. Hähnert, dr. K. Heuer, dr. R. Mückenberger, dr. G. Rohde, dr. R. Trautmann és dr. H. Richter, *Lengyelországból* dr. H. Szwiontkowszki és a *Szovjetunióból* dr. M. I. Kozir.

A konferencia hivatalos nyelve: szlovák, cseh, orosz és német volt. A konferencián három fő téma szerepelt, amelyet hazai referensek adtak elő. Az első napon dr. L. Kosta a SZTA Állam és Jogtudományi Intézetének igazgatója *„A mezőgazdaság irányítása és az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek belső igazgatása"*, a második napon dr. Valér Fábri a Prágai Károly Egyetem professzora *„A mezőgazdasági földhasználat jogi kérdései"* és a harmadik napon dr. Boleszlav Pospisil docens *„A munkadíjazás néhány jogi problémája az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetekben"* címmel tartott előadást.

Az előadásokat élénk vita követte, amelyben a résztvevők többsége felszólalt. A magyar delegáció tagjai közül Domé Györgyné a termelési kooperációk állami irányításának néhány problémájával, Földes Iván a termelőszövetkezetek állami irányításának kérdéseivel, Seres Imre a termelőszövetkezeti földhasználat, Nagy László a kisajátítás, Molnár Imre pedig a termelőszövetkezeti tagok munkadíjazásának jelenlegi helyzetével foglalkozott.

A Szmolenicában megrendezett Nemzetközi Konferencia is bizonyságul szolgált arra, hogy a tudományos munkát végzők közötti kapcsolatok kialakítása és fenntartása, a saját országban folyó tapasztalatok kicserélése nagymértékben hozzájárulnak a termelőszövetkezeti jog alapvető elméleti kérdéseinek tisztázásához. Megmutatta továbbá azt, hogy a termelőszövetkezeti jogban nálunk jelentkező elvi és gyakorlati problémák nemcsak hazai jellegűek és nem kizárólag hazai jelentőséggel bírnak. A termelőszövetkezeti jogban jelentkező problémák a szocialista tábor országainak közös problémái és csak az eltérő fejlődési viszonyokból eredő fáziseltolódások lehetnek. Éppen ezért csak helyeselni tudjuk az ilyen és hasonló jellegű munkaértekezletek szervezését, még akkor is, ha nyelvi különbségeik miatt nem tudjuk kialakítani azt a közvetlen vitaszellemet, amely még inkább elmélyítené a kutatók közötti kapcsolatot. Azon kell munkálkodnunk, hogy a különböző országok tudományos munkásainak az ilyen és hasonló jellegű vitafórumait tovább fejlesszük és kiszélesítsük, ahol mód lehet nemcsak komplex jellegű, hanem a termelőszövetkezeti jog egy-egy rész-kérdésének a megtárgyalására is.

B. M.

Az európai szocialista államok jogalkotása

BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az 1964. második félévi jogszabályok közül elsőként említjük meg az államjogi vonatkozású 534. számú törvényerejű rendeletet, amely a *Bolgár Népköztársaság új himnuszáról* rendelkezik. A himnusz szövege és dallama egy közismert bolgár hazafias dalon alapszik. (Dr. Veszt. 1964. IX. 8-i 71. sz.)

Az államigazgatási jogterület több jelentős jogszabállyal gazdagodott ebben a félévben. Ezek közül kiemelkedik jelentőségével a *közúti közlekedés új szabályozása*, amely felváltotta az 1960. decem-

ber 6-án közzétett korábbi KRESZ-t. A szabályzat bevezető rendelkezéseiben kimondja, hogy a közlekedési szabályok megsértése a Géperejű szállítóeszközökről szóló törvény, a Népi milíciáról szóló törvény, az Utakról szóló tvr., a Népi tanácsokról szóló törvény és a Büntető törvénykönyv rendelkezései szerint büntetendő (BM. szab. Dr. Veszt. 1964. VII. 7-i 53. sz.)

Az egészségügyi és szociális igazgatás területén megemlítendő *a Népegészségügyi és Népjóléti Minisztérium szervezeti felépítését és feladatait tartalmazó szabályzat.* Eszerint a minisztérium a Minisztertanács szerve, s rendelkezései a rábízott hatáskörben kötelezőek valamennyi hatóság, népi tanács és társadalmi szervezet részére. A minisztérium tanácsadó jellegű szervei: a kollégium, tudományos orvosi tanács, oktatási-módszertani tanács és higiéniai-járványügyi tanács. E szervek tevékenységét és szervezetét a miniszter által jóváhagyott szabályzatok rendezik.

A miniszter hatáskörébe tartozik a minisztérium belső munkarendjének szabályzatában megnevezett hivatalos személyek kinevezése, áthelyezése és elbocsátása. Ő jelöli ki a miniszterhelyettesek közül az országos fő egészségügyi inspektort a külön tvr.-el létrehozandó Állami Egészségügyi Inspekció élére.

A minisztérium szervezeti felépítését a jóváhagyott státusok és költségvetés keretei között a miniszter határozza meg.

A minisztérium rendszerében hozzák létre a főbb orvosi intézeteket, a tudományos kutató intézeteket, amelyeket a minisztérium illetékes hivatalai és önálló osztályai közvetlenül irányítanak.

A szabályzat részletesen felsorolja a minisztérium feladatait és kötelezi a tanácsok végrehajtóbizottságait, hogy aktívan segítsék a minisztériumot feladatai megvalósításában.

A minisztérium utasításokat ad az átmenetileg vagy végleg munkaképtelenek szakorvosi vizsgálatának, az igazságügyi-orvostani szakértői vizsgálatok, valamint a testnevelés, sport és gyógytorna orvosi ellenőrzésének megszervezésére és irányítására vonatkozóan.

A minisztérium valósítja meg a népjóléti intézmények módszertani irányítását és a rászoruló állampolgárokról való gondoskodást.

Ugyancsak a minisztérium hatáskörébe tartozik a Bolgár Vöröskereszt, a Vakok Szövetsége és a Süketek Szövetsége általános irányítása, az országon belül az egészségügyi beruházások megvalósítása, az egészségügy terén a nemzetközi kapcsolatok támogatása, az egészségügyi és népjóléti törvények és egyéb jogszabályok végrehajtásáról való gondoskodás, valamint az orvosegészségügyi beszámolók formáinak, a statisztikai felmérések, stb. kidolgozása és szervezése.

A minisztérium hagyja jóvá a tudományos kutató-intézetek és orvosi főiskolák által kidolgozandó tudományos problémák terveit, valamint az orvostudományi kérdések irodalmának kiadói terveit. Közép- és felsőfokú orvosi tanintézeteket létesít és a művelődésügyi minisztérium hozzájárulásával kidolgozza és jóváhagyja azok tantervét és programját.

A minisztérium szigorúan ellenőrzi az egészségügyi dolgozók magángyakorlatát és szabályozza azok szaktevékenységét. (Dr. Veszt. 1964. IX. 1-i 69. sz.)

A lakosság anyagi helyzetét érintő igen fontos pénzügyi vonatkozású aktus az *állammal szemben fennálló állampolgári adósságok elengedéséről szóló törvény.* E törvény értelmében a Bolgár Népköztársaság elengedi állampolgárainak az 1956. december 31-e előtt különféle címeken keletkezett és azóta fennálló adósságait. A törvény csak az állammal szemben érvényes és részletesen felsorolt adósságokra terjed ki. Úgymint: adókból, illetékekből, vagyonelkobzásból, jogtalanul felvett nyugdíjból, kereskedelmi stb. társaságok feloszlatásából, állami vállalatok, gépállomások és öntözőrendszerek felszámolásából, bírósági perköltségekből stb. származó adósságok; az államosítás előtt keletkezett és az államosított vállalatokkal szemben fennálló, a kötelező vagyonbiztosítással kapcsolatos adósságok, valamint a lakásépítéshez kapott állami ingatlannal kapcsolatos adósságok — bizonyos feltételek mellett. (Dr. Veszt. 1964. IX. 15-i 73. sz.)

Kulturális-szociális téren említésre méltó a bolgár államnak az a rendelkezése, mellyel rendezi az *előrehaladott korú személyek részére létesített kulturális klubok szervezetét és vezetését.* E jogszabály lényege abban áll, hogy a városi tanácsok végrehajtóbizottsága a Népegészségügyi és Népjóléti minisztérium, a Pénzügyminisztérium és az Állami Tervbizottság hozzájárulásával művelődési klubokat nyit és tart fenn az idős emberek számára, ha a jelentkező klubtagok száma eléri az 50 főt. A jogszabály rendelkezései kiterjednek a klub tevékenységének vezetésére és ellenőrzésére, a klubtagság feltételeire, a klub feladataira és kezdeményezéseire. A zárórendelkezések kimondják, hogy a klubok önfenntartók, jövedelmüket a tagdíjak, a büfé bevétele, önkéntes adományok és a klubhoz tartozó kert hasznosítása stb. képezi. (Dr. Veszt. 1964. X. 16-i 82. sz.)

A katonai szolgálatot teljesítő személyek anyagi létfeltételeinek megjavításáról szóló 42. sz. minisztertanácsi határozat kimondja, hogy a bolgár néphadsereg tisztjeit és továbbszolgáló tiszteseit azon város lakosának kell tekinteni, amelyben szolgálatot teljesítenek. Tíz év leszolgálása után abban a városban telepedhetnek le, ahol kívánnak, kivéve Szófiát. A városi tanácsok kötelesek az évi lakásépítési kontingens 5%-át az ott megtelepedett tisztek és tisztesek részére fenntartani, s megfelelő feltételek meglétében azoknak kiutalni. (Dr. Veszt. 1964. X. 16-i 82. sz.)

A Bolgár Népköztársaság államtitkává nyilvánított tények, adatok és tárgyak jegyzéke hatályon kívül helyezi az 1956. augusztus 14-i minisztertanácsi határozattal elfogadott korábbi szabályozást. A jegyzék 5 részre tagoltan közli az ország védelmével, a belső biztonsággal és a külpolitikával, a gazdasággal, a szállítással és közlekedéssel, valamint a pénzügyi és kereskedelemmel kapcsolatos adatok, tények és tárgyak felsorolását. (Dr. 1964. VII. 24-i 58. sz.)

A másik büntetőjogi vonatkozású jogszabály az indokolásával együtt közzétett *amnesztia-törvény.* A törvény szerint az am-

nesztia kiterjed az 1944. szeptember 9-e után elkövetett s a részletesen felsorolt törvényhelyek alapján büntetendő cselekmények elkövetőire (államellenes bűncselekmények, az ország területének jogellenes elhagyása, tervbűncselekmények, katonai, közellátási bűncselekmények, munkaerőgazdálkodás elleni, a polgári mozgósítás és munka-gazdasági mozgósítás elleni bűncselekmények, beszolgáltatással kapcsolatos, személy- és közbiztonság elleni bűncselekmények, katonai titkot sértő, egyes vagyon elleni, hivatali, stb. bűncselekmények); azokra a személyekre, akik 1947. december 6-a előtt követtek el olyan bűncselekményeket, amelyek a népi demokratikus hatalom megerősítésével és védelmével kapcsolatosak, valamint a pénzbírsággal sújtott elítéltekre. A törvény kiterjed Bulgáriának a második világháborúba való bevonásával kapcsolatos egyes esetekre, kivéve az életfogytig tartó börtönbüntetésre vagy halálra ítélt személyeket. Mentesülnek a büntető eljárás vagy a büntetés letöltése alól — bizonyos feltételek meglétében — azok a személyek, akik 1964. augusztus 1. előtt követtek el olyan bűncselekményt, amelyre a törvény 5 évnél nem súlyosabb büntetést ír elő. Az e törvény alapján amnesztiában részesült személyek — egyéb feltételek meglétében — az általános szabályok szerint jogosultak nyugdíjra. Ennek megfelelően módosítja az amnesztia-törvény a nyugdíjjogosultság alól kivételeket megállapító törvény egyes rendelkezéseit. (Dr. Veszt. 1964. IX. 8-i 71. sz.)

A munkajogi törvényhozást összeállításunkban ugyancsak két jogszabály képviseli. A Szakszervezetek Központi Tanácsa módosítja és kiegészíti a *fizetett pótszabadságra jogosító munkakörök jegyzékét*, amely szerint a jövőben 12 nap pótszabadság jár a gépiszámoló állomások vezetőjének, a normatív-kutatási irodák, a konstruktőri vagy technológiai irodák vezetőinek, az agronómusi és zootechnikusi munkakörökben az állami gazdaságban vagy termelőszövetkezetben, vagy más termelővállalatnál, kutató intézetnél és kísérleti-tangazdaságokban dolgozóknak, valamint a saját szakterületükön működő állatorvosoknak. A jegyzék a továbbiakban azokat a munkaköröket nevezi meg, amelyekben 6 nap fizetett pótszabadság jár a dolgozóknak. (Dr. Veszt. 1964. XII. 11-i 98. sz.)

Ugyancsak a Szakszervezetek Központi Tanácsától származik a másik aktus is, az *állami társadalombiztosítás szakszervezeti szerveinek tevékenységével és feladataival kapcsolatos irányelvek.* Az irányelvek az állami társadalombiztosítással kapcsolatban megvalósítandó feladatoknak megfelelően öt részre tagozódnak.

I. A dolgozók társadalombiztosításával kapcsolatos tevékenységet a Bolgár Népköztársaságban a Szakszervezetek Központi Tanácsa irányítja és valósítja meg az Állami Társadalombiztosítási Igazgatóságon keresztül. Ennek megfelelően az Igazgatóság feladatai közé tartozik a társadalombiztosítás szervezetének tökéletesítése, beleértve a szükséges jogszabályok kezdeményezési jogát is. Ellenőrzi és segíti a megyei (okrug) szakszervezeti tanácsok tevékenységét, törvényes hatáskörében hiteles jogszabályértelmező rendelkezéseket bocsáthat ki, amelyek kötelezőek a megyei szakszervezeti tanácsra, valamint az összes központi és megyei szakszervezeti bizottságra és más szakszervezeti szervekre, illetve szervezetekre. Irányítja és ellenőrzi a társadalombiztosítás anyagi eszközeinek tervezését, előteremtését és felhasználását. Intézkedéseket tesz a dolgozók egészségügyi helyzetének, munkafeltételeinek megjavítására.

II. A szakszervezetek megyei tanácsainak feladata, hogy a társadalombiztosítási osztályokon keresztül irányítsa a társadalombiztosítás feladatainak ellátását a megye területén. Ennek érdekében gondoskodik saját területén a jóváhagyott költségvetési terv végrehajtásáról, amelyért a törvények értelmében a Megyei Szakszervezeti Tanács elnöke, távollétében pedig a társadalombiztosítási osztály vezetője felelős. Ellenőrzi és segíti, valamint koordinálja a társadalombiztosítási feladatok végrehajtását, elintézi a dolgozók panaszait.

III. A központi szakszervezeti bizottságok feladata az egyes gazdasági ágazati dolgozók társadalombiztosításának specifikus kérdéseit tanulmányozni és javaslatokat tenni a Szakszervezetek Központi Tanácsának azok megoldására. Segítik és ellenőrzik a megyei szakszervezeti bizottságok munkáját, kivizsgálják a megbetegedések okait és felhívják az illetékes minisztériumok, a Minisztertanács figyelmét a munkafeltételek megjavításával kapcsolatos teendőkre. A feladatok jobb ellátása érdekében a Szakszervezetek Központi Tanácsa önkéntes bizottságokat is létrehoz orvosok, jogászok, közgazdászok, könyvelési és más szakemberek részvételével.

IV. A megyei szakszervezeti bizottságok feladatai erősen operatívak, minthogy ők gondoskodnak a szakszervezeti aktívák továbbképzéséről, az egyes egészségügyi, társadalombiztosítási intézmények működésének zavartalanságáról, a vállalatok társadalombiztosítási terveinek végrehajtásáról. Munkájuk megkönnyítése érdekében szintén szerveznek önkéntes bizottságokat.

V. A szakszervezeti bizottságok és a mellettük működő társadalombiztosítási bizottságok feladatait a jogszabály a lehető legnagyobb részletességgel állapítja meg. A feladatok lényege a vállalatok, intézmények, szervezetek hivatalos vezetőségével együttműködésben mindent megtenni a dolgozók munkakörülményeinek, szociális helyzetének megjavítására, a panaszok elintézésére és a szükséges segítség nyújtására. Az irányelvek ennek megfelelően kitérnek e munka pénzügyi, adminisztratív, technikai stb. kérdéseire. Rendelkezik a jogszabály a társadalombiztosítási bizottságok mellett megválasztásra kerülő elvtársi segítség és egészségvédelmi csoport, a pénzügyi csoport, valamint a nyugdíjkérdésekkel foglalkozó bizottságok feladatairól is.

A jelen jogszabály hatályon kívül helyezi az 1960. március 4-i, valamint az 1962. november 21-i, stb. korábbi — e kérdéseket szabályozó — jogszabályokat. (Dr. Veszt. 1964. X. 6-i 79. sz.)

E lapszám (XX. új évfolyam 5.) szerzői: *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Földvári József* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Weiss Emília* egyetemi adjunktus. — *Dr. Ustor Endre:* főkonzul. — *Dr. Rakvács József* a Legfelsőbb Bíróság titkárságának vezetője. — *Belkin, R. Sz.* egyetemi tanár (Moszkva) — *Zujkov, G. G.* kandidátus (Moszkva). — *Dr. Németi László* a Földművelésügyi Minisztérium főelőadója. — *Dr. Faragó László* a Magyar Kereskedelmi Kamara ny. titkára. — *Dr. Budvári Róbert* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Újlaki László* a KDB. vezető döntőbírája.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.2584 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

1965 JUL 3

XX. új évfolyam

Budapest, 1965. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

SOLT KORNÉL:
Az elsőfokú ítélkezés korlátai a polgári perben 233

VÁRGEDŐ LAJOS:
Anyagi ösztönzés — felelősség — reperációs szankció a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban 242

VIDA SÁNDOR:
Szabadalmak és védjegyek jogellenes használata külföldön 250

KERÉK LAJOS:
Az ellenőrző bizottság helye a termelőszövetkezeti szervek rendszerében 259

BALOG JÁNOS:
Az igazság a büntető eljárásban 265

Szemle:

HERCZEGH GÉZA:
Nemzetközi szeminárium Smolenicén a békés együttélés nemzetközi jogi elveiről 269

HORVÁTH ANNA:
Egy kandidátusi disszertáció védése 271

— —:
Tudományos fokozatok odaítélése 273

F. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása (Szovjetunió) 277

Jogirodalom:

Václav Vaněček: Csehszlovák állam- és jogtörténet (CSIZMADIA ANDOR) 278

Jan Tolar—Gustav Přenosil—Michal Lakatoš: Monográfia a társadalmi bíróságról (RÉVAI TIBOR) 280

Vigh József: A fiatalkorú bűnözés és a társadalom (FÖLDVÁRI JÓZSEF) 283

— —:
Új könyvek 288

СОДЕРЖАНИЕ: *Корнел Шолт:* Рамки приговоров первой инстанции в гражданском процессе. — *Лайош Варгеде:* Материальное стимулирование — ответственность — санкция репарации в сельскохозяйственном кооперативном праве. — *Шандор Вида:* Неправомерное использование патентов и патентных знаков за границей. — *Лайош Керек:* Место контрольных комиссий в системе производственно-кооперативных органов. — *Янош Балог:* Истина в уголовном процессе. — *Обзор: Геза Херцег:* Международный семинар в Смоленице о международно-правовых принципах мирного сосуществования. — *Анна Хорват:* Присуждение одной кандидатской диссертации. — *Л. Ф.:* Правотворчество европейских социалистических государств. (СССР). — *Юридическая литература:* Вацлав Ванечек: История чехословацкого государства и права *(Андор Чизмадиа.)*. — Ян Толар — Густав Преносил — Михаил Лакатош: Монография о товарищеских судах *(Тибор Реваи)*. — Йожеф Виг: Преступность несовершеннолетних и общество. *(Йожеф Фельдвари)*. — — — ; Новые книги.

INHALT: *Kornél Solt:* Die Schranken des Rechtsspruches erster Instanz im Zivilprozess. — *Lajos Várgedő:* Materieller Anreiz — Verantwortlichkeit — reparierende Sanktion im LPG-Recht. — *Sándor Vida:* Der rechtswidrige Gebrauch von Patenten und Schutzmarken im Ausland. — *Lajos Kerék:* Die Stelle der Kontrollkommission im System der Produktionsgenossenschaftsorgane. — *János Balog:* Die Wahrheit in Strafverfahren. — *Rundschau: Géza Herczegh:* Das internationale Seminar in Smolenice über die völkerrechtlichen Grundsätze der friedlichen Koexistenz. — *Anna Horváth:* Verteidigung einer Dissertation. — *L. F.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Sowjetunion). — *Rechtsliteratur:* Vaclav Vanecek: Staats- und Rechtsgeschichte der Tschechoslowakei. — Jan Tolar—Gustav Prenosil—Michael Lakatos: Eine Monographie über die Kameradschaftsgerichte. *(Tibor Révai)* — József Vigh: Die Jugendkriminalität und die Gesellschaft. *(József Földvári)* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Kornél Solt:* Les limites de la juridiction en première instance dans le procès civil. — *Lajos Várgedő:* Encouragement matériel — responsabilité — sanction par réparation en droit des coopératives de production agricole. — *Sándor Vida:* L'emploi illégal des brevets d'invention et des marques de fabriques à l'étranger. — *Lajos Kerék:* La place de la commission de contrôle dans le système des organes des coopératives de production. — *János Balog:* La vérité dans la procédura pénale. — *Revue: Géza Herczegh:* Séminaire international à Smolenice s'occupant des principes de droit international de la coexistence pacifique. — *Anna Horváth:* Soutenance des thèses d'une dissertation. — *L. F.:* Législation des Etats socialistes européens. (Union Soviétique) — *Littérature:* Vanecek, Václav: Histoire de l'Etat et du droit tchécoslovaques *(Andor Csizmadia)*. — Tolar Jan—Prenosil, Gustav—Lakatos, Michel: Monographie sur les tribunaux sociaux. *(Tibor Révai — József Vigh:* La délinquence juvénile et la société *József Földvári)*. — — —: Nouveaux livres.

XX. új évfolyam 6. szám Budapest, 1965. június hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az elsőfokú ítélkezés korlátai a polgári perben

I. A címben jelzett kérdést már behatóan elemezte *Bajory Pál:* Az érdemi döntés korlátai a polgári perben c. cikkében.[1] Minthogy azonban a kérelemhez kötöttség és a hivatalbóliság érvényesülése a polgári ítélkezésben még számos vitás kérdést vet fel, az alábbiakban ismét foglalkozni kívánunk az elsőfokú ítélkezés korlátaival.[2]

A bíróság kérelemhez kötöttségének elvét a polgári perben a Pp. 4. és 215. §-a mondja ki. A Pp. 4. §-a értelmében: „A bíróság a felek által előterjesztett kérelmekhez és jognyilatkozatokhoz általában kötve van..." A Pp. 215. §-a értelmében: „A döntés nem terjedhet túl a kereseti kérelmen, illetőleg az ellenkérelmen; ez a szabály a főkövetelés járulékaira (kamat, költség stb.) is kiterjed."[3]

A Pp. 4. §-a általában, a Pp. 215. §-a szűkebb körben, a bíróság döntése kapcsán mondja ki a kérelemhez kötöttség elvét. A Pp. 4. §-a — az említett főszabály mellett — egyben a kivételekre is utal, amikor kimondja, hogy a bíróság nem köteles figyelembe venni a jogról való lemondást, az elismerést és az egyezséget, ha az a fél méltányos érdekeivel nyilvánvalóan ellentétben áll. Ezzel szemben a Pp. 215. §-a nem utal kivételekre.

Ennek ellenére hatályos jogunkban a „ne eat iudex ultra petita partium" elvének számos megengedett áttörése van. A kérelemhez kötöttség elvével szemben gyakran egy azzal ellentétes elv, a hivatalból történő döntés elve érvényesül jogunkban. Számos esetben a bíróság túlterjeszkedhet ítéletében a kereseti kérelmen, illetőleg az ellenkérelmen.[4]

Hangsúlyozni kell azonban, hogy a szocialista törvényességnek megfelelően kizárólag valamely speciális jogszabály jogosíthatja fel a bíróságot kérelmen túlterjeszkedő ítélkezésre.

Hatályos jogunkban — még a Ptk. rendelkezéseiből következő eljárásjogi megoldásokat is figyelembevéve — a kérelemhez kötöttség a túlnyomóan érvényesülő főszabály és a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés megengedése viszonylag szűkebb körre korlátozott kivétel.

II. A magyar polgári eljárásjog szabályozásától jelentősen eltérnek a többi szocialista jogalkotások.

Így a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezést bizonyos körben már az OSZFSZK 1923. évi polgári perrendtartása lehetővé tette, amikor 179. §-ában a következőképpen rendelkezett: „Ha a kereseti követelés mértéke nem a felek korábban létrejött megállapodásán alapul, vagy nem a törvény (váltó, szerződés, díjszabás stb.) szabja meg azt, a bíróság az ítélet meghozatalakor, az előtte tisztázást nyert körülmények figyelembevételével, a felperes által támasztott követelés határán is túlmehet."

---

[1] Magyar Jog. 1960. évf. 10. szám.

[2] A másodfokú ítélkezés korlátainak sajátos kérdéseivel ebben a tanulmányunkban nem foglalkozunk.

[3] A Pp. 215. §-a a viszontkeresetre, a beszámításra és az ügyészi indítványra is vonatkozik.

Itt említjük meg, hogy a Pp. 215. §-a az állam javára marasztalásra irányuló ügyészi kereset, illetve indítvány kapcsán az állam javára marasztalás kérdésében kivétel nélkül érvényesül. A bíróság nem marasztalhat az állam javára ügyészi kereset, illetve indítvány nélkül, sem annak keretein túl. Állam javára marasztalás kapcsán tehát a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezésnek csupán meg nem engedett változata van. (Pl.: A Pesti Központi Kerületi Bíróság 16. P. 90.249/1963/12. szám alatt hozott ítéletében a felperest marasztalta az állam javára, noha az ügyész — bár erre, nézetünk szerint, perjogi lehetőség nincs — nem a felperes, hanem a beavatkozó állam javára marasztalását indítványozta.)

[4] A jogi szóhasználatban a „kérelmen túlterjeszkedő ítélet" általában a Pp. 215. §-a megsértésével hozott ítéletet: meg nem engedett kérelmen túlterjeszkedést jelent. Minthogy jelen tanulmányunkban a kérelmen túlterjeszkedés meg nem engedett eseteivel nem foglalkozunk, az alábbiakban „kérelmen túlterjeszkedő" ítéleten minden esetben a kérelmen megengedett módon túlterjeszkedő ítéletet értünk.

A Szovjetunió és a szövetségi köztársaságok polgári eljárásának 1962. május 1.-én életbeléptetett alapjai már lényegesen szélesebb körben nyitotta meg a kérelmen túlterjeszkedés lehetőségét. Az Alapok 37. cikkének harmadik bekezdése értelmében ugyanis: „A bíróság a megállapított körülményektől függően túllépheti a felperes által előterjesztett követelés kereteit, ha erre az állami intézmények, vállalatok, kolhozok és más szövetkezeti és társadalmi szervezetek vagy az egyes állampolgárok jogainak és törvény által védett érdekeinek védelme szempontjából szükség van."

Úgy véljük, hogy az Alapok e rendelkezése folytán a szovjet polgári eljárásjogban a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés kivételből főszabállyá változott.

Az Alapok idézett rendelkezése logikusan kapcsolódik az Alapok 16. cikkéhez, amely szerint: „a bíróság köteles megtenni minden intézkedést az ügy valóságos körülményeinek, a felek jogainak és kötelezettségeinek sokoldalú, teljes és tárgyilagos kiderítése érdekében."

A bíróság e kötelezettségeiből, különösen „a felek jogainak és kötelezettségeinek *teljes* kiderítése" kötelezettségéből is az következik, hogy a bíróságnak a megfelelő esetekben nem csupán a fél által érvényesített, hanem a fél *valóságos* alanyi joga keretében kell döntenie.

Az Alapok után sor került az OSZFSZK új Pp.-jének a megalkotására. Az OSZFSZK Legfelsőbb Tanácsa 1964. június 11-én fogadta el az OSZFSZK új polgári perrendtartását, amely 1964. október 1-én lépett hatályba.

Amint *Kallisztratova* rámutatott, az OSZFSZK Pp.-je az Alapok valamennyi rendelkezését inkorporálta.[5] Így az OSZFSZK Pp.-jének 195. §-a tartalmazza az Alapok 37. cikkének harmadik bekezdését.[6] Ebben a tárgykörben az Alapokban foglaltaknál konkrétabb szabályt nem tartalmaz.

Az új csehszlovák Pp. 153. §-ának (2) bekezdése értelmében: „. . . a bíróság a felek kérelmén túl terjedhet és többet ítélhet meg, mint amennyit kérnek, de csak akkor, ha a) az eljárás hivatalból is megindítható, vagy b) ha ez a jogszabálynak megfelel, vagy c) az összegszerűség tekintetében való döntés szakértői véleménytől vagy a bíróság mérlegelésétől függ."[7]

Amint *Révai Tibor* rámutat, az új csehszlovák Pp. e rendelkezése konkrétabb, mint a szovjet polgári eljárásjog megfelelő rendelkezése.[8] Ugyanez vonatkozik az új lengyel Pp.-re is.

Az 1964. november 17.-iki lengyel Pp. 321. §-ának 1. bekezdése szerint: „A bíróság nem hozhat ítéletet olyan tárgyban, amely nem szerepel a kérelemben és nem mehet túl sem a kérelmen." Ugyanezen § 2. bekezdése értelmében azonban: „Nem vonatkozik ez azokra az esetekre, amikor szocialista gazdasági szervezet a fél, továbbá a tartási ügyekre, valamint a tiltott cselekmény által okozott kár megtérítésére; ezekben az ügyekben a bíróság — amennyiben a tényekből ez következik — túlmehet a követelésen akkor is, ha az nem volt a kereset tárgya vagy kisebb mértékben érvényesítették, mint amilyen mértéket az eljárás eredménye igazol."

A fentiekből kitűnően a csehszlovák és a lengyel jog szűkebben vonja meg a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés körét, mint a szovjet jog. Azonban ez a kör is lényegesen tágabb, mint a magyar jogban — a Pp. szabályozásán túlmenően — a Ptk. rendelkezései, valamint az ítélkezési gyakorlat folytán kialakult kör.

III. A Pp. 1. §-a normatív erővel mondja ki azt, hogy a polgári eljárásjog célja a polgári jogviták eldöntésének az *igazság* alapján való biztosítása. Ennek megfelelően a Pp. 3. §-ának (1) bekezdése értelmében a bíróságnak az a feladata, hogy az igazság kiderítésére törekedjék. A szocialista eljárásjogok az *objektív igazság* elvén alapszanak.

Szembetűnő a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés szoros kapcsolata az objektív igazság elvével. Amikor a bíróság ítélkezése során feltétlenül kötve van a felek kérelmeihez, az igazság csupán a perbevitt jogvita tekintetében érvényesülhet. Amikor viszont a bíróságot nem kötik ítélkezésénél a felek kérelmei, az igazság a materiális felek kérelmeitől függetlenül,[9] tehát szélesebb körben érvényesül.

Az igazság feltétlen érvényesülésének követelménye az egyik fontos jogpolitikai indoka annak, hogy — bizonyos esetekben — speciális jogszabály kivételt teremt a Pp. 215. §-a alól.

„Úgy véljük — írja *Gurvics* —, hogy a bíróság valósághű ítélkezésének a polgári eljárásban nem csupán a jogi tények (a bírósági ítélet tényalapja) tárgyai, hanem a bíróságilag megállapított jogviszonyok is."[10] Aligha kétséges, hogy a „valósághű ítélkezés"-t — általában — jobban megközelítheti a kérelmen túlterjeszkedő, mint a kérelemhez kötött ítélkezés.

IV. Témánk kapcsán az elsők között merül fel az a kérdés, hogy milyen kapcsolatban van

---

[5] *R. F. Kallisztratova:* Az OSZFSZK új polgári perrendtartása. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1965. évf., 1. sz. 77. old.

[6] Az OSzFSzK. Pp.-jének 195. §-a „Право суда выйти за пределы исковых требований" cím alatt a következő rendelkezést tartalmazza:

„В зависимости от выяснившихся обстоятельств дела суд может выйти за пределы заявленных истцом требований, если это необходимо для защиты прав и охраняемых законом интересов государственных учреждений, предприятий, колхозов и иных кооперативных и общественных организаций или граждан."

[7] Idézve *Révai Tibor:* A polgári eljárás új szabályozásának sajátosságai a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban c. tanulmányából. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1964. évf., 3. sz. 481. old.

[8] Uo.

[9] Vagy: bizonyos fokig függetlenül.

[10] *M. A. Gurvics:* Az objektív igazság elve a szovjet polgári eljárásban. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1965. évf., 1. sz. 44. old.

egymással a kérelemhez kötöttség elve és a *szocialista rendelkezési elv.*[11]

A szocialista rendelkezési elv[12] a társadalmi és a jogos egyéni érdekek dialektikus egységét juttatja kifejezésre.[13] Két komponensből tevődik össze: az egyik a materiális fél rendelkezési joga, a másik a társadalmi érdekek védelmére elsősorban hivatott szervek (bíróság, ügyész) megfelelő ellenőrzési joga.

A kérelemhez kötöttség elve a materiális fél rendelkezési jogának egyik megnyilvánulása. A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés esetén viszont a materiális fél rendelkezési joga nem érvényesül.

Ezért az ítélkezés kapcsán a szocialista rendelkezési elv — nézetünk szerint — *nem egyedül* a kérelemhez kötöttségben, hanem ebben és a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezésben *együttesen* jelentkezik. Az ítélkezés kérelemhez kötött és kivételesen kérelmen túlterjeszkedő két változata a maga dialektikus egységében juttatja kifejezésre a szocialista rendelkezési elv teljes tartalmát az ítélkezés kapcsán.

V. A Pp. 213. §-ának (1) bekezdése értelmében: „Az ítéletben foglalt döntésnek ki kell terjednie a perben, illetőleg a 149. § alapján egyesített perekben érvényesített valamennyi kereseti kérelemre."[14] Az idézett szabály az *ítélet teljességének követelményét* juttatja kifejezésre.

A Pp. 213. §-a (1) bekezdésének és 215. §-ának szoros logikai viszonyát *Móra Mihály,*[15] valamint *Névai László* és *Szilbereky Jenő* részletesen elemezte. Az ítélet teljességének követelménye — írja *Névai László* és *Szilbereky Jenő* — „... kihat az ítélet tartalmára pozitív és negatív értelemben egyaránt, s megszabja ily módon az ítéleti rendelkezés kereteit." „Pozitív értelemben az ítélet teljességének követelménye az ítélet kimerítő jellegével egyértelmű."[16]

A Pp. 213. §-ának (1) bekezdése azt írja elő kötelezően, hogy mire *kell* az érdemi döntésnek kiterjednie, a Pp. 215. §-a viszont azt határozza meg, hogy min *nem* terjedhet túl a döntés. A két szabály eredményében egyezően határozza meg az érdemi döntés körét.

A Pp. 213. § (1) bekezdés és 215. § logikai viszonyából az következik, hogy a Pp. 215. §-ának áttörései egyben a Pp. 213. §-ának (1) bekezdését is érintik.

Az ítélet teljességének követelménye továbbá új tartalmat nyer annak következtében, hogy amikor valamely jogszabály kivételt teremt a Pp. 215. §-a alól, a bíróságnak — a megfelelő anyagi jogi feltételek megléte esetén — nemcsak joga, hanem *kötelessége* is döntésénél az előírt körben túlterjeszkedni a felek kérelmein.

Ennek megfelelően az ítélet teljességének követelménye — nézetünk szerint — nemcsak azt jelenti, hogy az érdemi döntés során el kell bírálni az egész kereseti kérelmet (valamennyi kereseti követelést), hanem azt is, hogy a kérelmen túlterjeszkedés megengedett eseteiben a bíróságnak mindazt döntése körébe *kell* vonnia, aminek hivatalból történő elbírálását a kivételes jogszabály előírja. Ahogy nem teljes az ítélet, ha nem terjed ki valamennyi kereseti követelésre, úgy nem teljes akkor sem, ha nem terjed ki a kivételes jogszabály folytán hivatalból elbírálandó egész (valamennyi) alanyi jogra.

Lényeges eljárási szabálysértés az, ha a bíróság ítélete nem teljes. Okot szolgáltat a fellebbezési eljárás során az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezésére a Pp. 252. §-ának (2) bekezdése alapján.[17] A fent kifejtettekhez képest — úgy véljük —, az elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezésére kerülhet sor akkor is, ha az ítélet abban az értelemben nem teljes, hogy nem döntött valamely hivatalból elbírálandó alanyi jog, illetve az alanyi jog hivatalból elbírálandó része tekintetében.

---

[11] Ezt a kérdést *Bajory Pál* is felveti, a megoldás tekintetében azonban nem foglal állást. „Jogi irodalmunk — írja — még nem tisztázta kellőképpen a kérelemhez kötöttség és a rendelkezési elv közötti viszonyt." (I. m. 416. old.)

[12] A szocialista rendelkezési elv tartalmáról lásd *Névai László:* Magyar polgári eljárásjog. Budapest, 1962. 86—88. old.

[13] A társadalmi és az egyéni érdekek érvényesüléséről a polgári eljárásban lásd pl. *Szilbereky Jenő:* Az ügyész a polgári eljárásban. Budapest, 1961. 35. old. *Névai László:* A jogalkalmazás jogpolitikai kérdései és a polgári eljárás. Jogtudományi Közlöny, 1963. évf., 12. sz. *Szilbereky Jenő:* A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseiről. Magyar Jog, 1963. évf., 10. sz.

[14] A Pp. 213. §-ának (1) bekezdése kapcsán *Névai László* és *Szilbereky Jenő* rámutat arra, hogy a jogszabály szövege kiegészítésre szorul: „... az ítéletben foglalt döntésnek — írják a szerzők — természetszerűleg ki kell terjednie az alperes védekezésében foglalt, nem kereseti (viszontkereseti) formát öltő kérelmekre (pl. beszámítási kifogás) is." (*Névai László—Szilbereky Jenő:* Polgári eljárásjog. Budapest. 1965. II. 75. old.)

Kétségtelen, hogy az ítéletnek tartalmilag ki kell terjednie — a felperest egyébként megillető követelés keretében — a beszámításra is. Nem változtat ezen az a körülmény, hogy a beszámítási kifogás teljes vagy részleges elutasítását az ítélet rendelkező részének nem kell tartalmaznia. Az olyan marasztaló (részben marasztaló) ítélet, amely — indokolásából kitűnően — nem foglalkozott érdemben a beszámítással, nézetünk szerint, nem: „teljes, de hibás", hanem „nem teljes" ítélet.

Továbbmenve: a Pp. 213. §-ának (1) bekezdése vonatkozik az ügyészi indítványra is.

[15] *Móra Mihály:* Az ítélet teljessége; rész- és közbenső ítélet. Magyar Jog. 1959. évf. 11. sz.

[16] *Névai László — Szilbereky Jenő:* i. m. II. 75. old.

[17] Tény az, hogy a Pp. 252. §-ának (2) bekezdése szerint a hatályon kívül helyezés nem kötelező, hanem csupán lehetőség. Nézetünk szerint azonban — de lege lata — a nem teljes elsőfokú ítélet hatályon kívül helyezése kötelező, figyelemmel a Pp. 253. §-ának (3) bekezdésére, amelynek értelmében a másodfokú bíróság nem bírálhat el érdemben az elsőfokú eljárás során előterjesztett, de az elsőfokú ítéletben érdemben el nem bírált kereseti kérelmet. (Az utóbbi kérdést *Bajory Pál* vizsgálta részletesen „A másodfokú bíróság felülvizsgálatának korlátai" c. cikkében. Magyar Jog., 1959. évf., 11. sz.) — Más kérdés, hogy a kötelező hatályon kívül helyezés kívánatos-e de lege ferenda, figyelemmel az eljárás gyorsításához fűződő kívánalomra.

VI. A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés kapcsán olykor olyan törekvéssel találkozunk, amely fenntartani kívánja a Pp 215. §-a érvényesülésének látszatát.

Ennek egyik formája a „többen benne van a kevesebb" — nézetünk szerint — gyakran erőltetett konstrukciója.

Pl.: A Legfelsőbb Bíróság 837. számú polgári kollégiumi állásfoglalása értelmében: „A tartási szerződésből származó perekben a kereseti kérelemhez való kötöttség kérdésének vizsgálatánál az az irányadó, hogy a szerződés megszüntetése iránti kérelemben — mint többen a kevesebb — benne van a módosításra és az életjáradékra való átváltoztatás iránti igény is, továbbá a módosításra és a járadékra való átváltoztatás iránti igények kölcsönösen benne foglaltatnak egymásban."[18]

Ezzel szemben a tényleges helyzet nem feltétlenül ez. Amikor pl. az idős felperes a tartási szerződés megszüntetését kéri, mert a viszony megromlása folytán nem hajlandó a tartást és a gondozást az alperestől elfogadni, koránál és egészségi állapotánál fogva azonban gondozásra szorul, amelyet új tartási szerződéssel kíván biztosítani, — úgy véljük — a tényekkel ellentétes az a konstrukció, hogy a megszüntetési kérelemben benne van az életjáradékra való átváltoztatás iránti igény is. Ha a bíróság az említett esetben nem szünteti meg a tartási szerződést, hanem azt életjáradéki szerződéssé alakítja át, nem *kevesebbet,* hanem *mást* ítél meg, mint amit a felperes kért.

Természetesen helyes annak megengedése, hogy a bíróság a kereseti kérelemtől a Legfelsőbb Bíróság állásfoglalásában írt körben eltérjen, úgy véljük azonban, nem az idézett konstrukció, hanem a kérelmen túlterjeszkedés kifejezett megengedése útján.

A Pp. 215. §-a érvényesülésének látszatára törekvés máskor abban nyilvánul meg, hogy a bíróság a fél kioktatása útján igyekszik elérni megfelelő kereseti kérelem előterjesztését, holott — adott esetben — kérelem nélkül is határoznia kellene a kérdéses alanyi jog tekintetében. A kérelem birtokában most már az — egyébként hivatalból is meghozandó — ítélet megfelel a Pp. 215. §-ának is.

Pl.: A Fővárosi Bíróság polgári kollégiumának 1964. március 21-én tartott tanácsvezetői értekezletén elfoglalt álláspontja az, hogy a házastársak közös lakásának kizárólagos használatával kapcsolatos jogvita tekintetében nem érvényesül a kérelemhez kötöttség elve: „... a házastársak közös lakásának kizárólagos használatára vonatkozó igény és a távozni kényszerülő házasfél kárpótlásra irányuló igénye csak együttesen bírálható el. Ennek biztosítása érdekében az a helyes eljárás, hogy ha nincs megfelelő kérelem, akkor ilyen kérelem előterjesztését a Pp. 3. §-a alapján szorgalmazza a bíróság."

Egymagában „megfelelő kereseti kérelem előterjesztésének szorgalmazása" nem kifogásolható. Az állásfoglalás idézett utolsó mondatát csupán azért tartjuk aggályosnak, mert úgy is értelmezhető, hogy a kárpótlásra irányuló másodlagos kérelem *előfeltétele* a kárpótlás iránti döntésnek. Nézetünk szerint a helyzet nem ez. Véleményünk szerint, ha pl. a személyesen eljáró fél arra a bírói kérdésre, hogy másodlagosan kér-e kárpótlást, úgy nyilatkozik, hogy neki lakás kell és nem pénz, a bíróság — ennek ellenére — köteles hivatalból a kárpótlás kérdésében is határozni, ha őt a lakás elhagyására kötelezi.

A Fővárosi Bíróság egyik ítélete szerint, ha a bíróság már jogerősen döntött a házastársak kizárólagos lakáshasználata tekintetében, utóbb egyik fél sem indíthat pert kárpótlás iránt, minthogy „... az e tárgyban született jogerős ítélet ítélt dolog hatályával döntötte el azt a kérdést is, hogy a távozni kényszerülő félnek jár-e kárpótlás, vagy sem."[19] Ezzel a helyes megállapítással egyetértünk. Ha azonban a házastársak kizárólagos lakáshasználata tárgyában hozott ítélettel minden esetben eldöntöttnek kell tekinteni a kárpótlás kérdését is, akkor — következetesen — a bíróságnak minden esetben, kérelem nélkül is, hivatalból döntenie kell a kárpótlás kérdésében.[20]

A kérelmen túlterjeszkedő ítéletek említett *burkolt* esetei bizonyos idegenkedésre mutatnak az ítélkezés e válfajával szemben. Ez az idegenkedés azonban nem indokolt, figyelemmel a szocialista jogfejlődés irányára, amely kétségtelenül a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés erősödése felé mutat. Helyesebbnek látszanék ezért a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés megengedett eseteinek *nyílt* elismerése.

VII. Az előző pontban elmondottakkal kapcsolatban mutatunk rá arra, hogy hatályos Pp.-énkben a bíróság kioktatási kötelezettsége ad módot arra, hogy a kérelemhez kötöttség eseteiben az ebből adódó igazságtalanságot a bíróság kiküszöbölje.

A Pp. 146. §-ának (3) bekezdése értelmében: „Ha a bíróság megítélése szerint a kereseti kérelem nem meríti ki a felperest megillető jogokat, erre a felperest figyelmeztetni kell, illetőleg magyarázatot kell tőle kérni." A felperest — nyilatkozatához képest — arról is tájékoztat-

[18] B. H. 1963. évf., 1. sz. — Megemlítjük, hogy két igény vagy azonos egymással, vagy különbözik egymástól. Az utóbbi esetben nem lehetnek egymással olyan logikai viszonyban, hogy „kölcsönösen benne foglaltassanak egymásban".

[19] A Fővárosi Bíróság polgári ítélkezési gyakorlatáról kiadott 28. számú Tájékoztatóban közölt 831. számú jogeset. — A kárpótlás kérdéséről lásd a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 787/R. 40. § számú állásfoglalását. (B. H. 1960. évf., 8. sz.)

[20] Nem döntés az, ha a bíróság a döntést elmulasztja. Az ítéletnek — az indokolásból kitűnő — „hallgatása" nem érdemi döntés.

ni kell, hogy kereseti kérelmét megfelelően megváltoztathatja.

A kioktatás alapján a fél — a legtöbb esetben — felemeli keresetét. A keresetfelemelés folytán most már nincs akadálya annak, hogy a bíróság a Pp. 215. §-a szem előtt tartása mellett olyan ítéletet hozzon, amely nem hagyja elbírálatlanul a fél részéről nem érvényesített jogos követelést.

Ez a megoldás azonban nem őszinte. Különösen kifogásolható e megoldás kapcsán a nyílt prejudikálás veszélye. Amikor a bíróság kioktatja a felet pl. arra, hogy nem érvényesített kamatigényt, pedig a törvény szerint érvényesíthetne, vagy arra, hogy a kár összegére nézve felvett szakértői bizonyítás alapján az érvényesítettnél magasabb összegű kártérítést igényelhetne, a bíróság ítélethozatal előtt feltárja a felek előtt jogi álláspontját. Ez pedig helytelen.

VIII. A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés elengedhetetlen előfeltétele valamely kereseti kérelem. Kizárólag egy kereseti kérelem folytán kerülhet a bíróság abba a helyzetbe, hogy hivatalból is döntsön valamely alanyi jog tekintetében. Ez következik abból, hogy „Kereset nélkül nincs per."[21]

A hivatalból történő ítélkezésnek azonban ezen kívül is vannak korlátai, amelyek esetenkint eltérőek. A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezésnek különböző *fokozatai* vannak aszerint, hogy a materiális felek rendelkezési joga korlátozottan érvényesül-e, és ha igen, milyen mértékben.

1. A legenyhébb fokozat az, amikor a bíróság valamely alanyi jog tekintetében arra irányuló *kérelem nélkül* határoz, de nem határozhat, ha a jogosult a határozathozatal mellőzését kéri.[22]

Pl.: A bíróság a Pp. 78. §-ának (2) bekezdése értelmében a perköltség felől hivatalból határoz, kivéve ha a pernyertes fél a perköltség tárgyában való határozathozatal mellőzését kéri.[23]

2. Erőteljesebben érvényesül a hivatalbóliság, amikor a bíróság nemcsak kérelem nélkül, hanem a jogosult kifejezett *tiltakozása ellenére* is határoz valamely alanyi jog tekintetében, de nem határozhat mindegyik peres fél egyező tiltakozása ellenére.

Pl.: Tartási szerződés módosítása a felperes kérelmétől eltérő módon is történhet, azonban „... a bíróság semmiképpen sem alkalmazhat olyan megoldást, amely ellen a felek mindegyike tiltakozik."[24]

Vagy: A Ptk. 589. §-ának (3) bekezdése folytán tartási szerződés megszüntetése esetén a bíróságnak hivatalból intézkednie kell a felek megfelelő kielégítése iránt.[25] Helyesen mutat azonban rá *Berényi József* arra, hogy kivétel e szabály alól az, amikor a felek egyezően kérik az ilyen tárgyú határozat hozatalának mellőzését.[26]

Hasonló a helyzet a tulajdonközösség megszüntetése iránti perekben is. A bíróság — egyetértés hiányában — a kérelemtől eltérve a Ptk. 148. §-ában szabályozott megszüntetési módok közül a legmegfelelőbbet választhatja, azonban: „... nem alkalmazhatja a közösség megszüntetésének azt a módját, amely ellen mindegyik tulajdonostárs tiltakozik."[27]

A fenti 1. és 2. alatti esetekben, ha korlátozott mértékben is, de jelentkezik bizonyos „kérelemhez kötöttség".

3. A legerősebben érvényesül a hivatalbóliság, amikor a bíróság nemcsak a fél kérelme nélkül, sőt tiltakozása ellenére, hanem mindkét fél *egyező* tiltakozása ellenére köteles valamely alanyi jog tekintetében dönteni.[28]

Ez a helyzet, nézetünk szerint, pl. akkor, ha a kereseti követelés alapjául szolgáló szerződés érvénytelen és a restitúció mellőzése a jogosult kérelme, illetve lemondó nyilatkozata folytán olyan helyzetet tartana fenn, amely a Ptk. 200. §-ának (2) bekezdésébe vagy más jogszabályi tilalomba ütköznék.[29]

Pl.: Ha lakásbérleti szerződéssel kapcsolatos perben a bíróság azt észleli, hogy a felperes ellenszolgáltatás fejében átruházta bérleti jogát az alperesre és a szerződés ezért semmis, a felek egyező tiltakozása ellenére is kötelezi az alperest — többek között — a lakás kiürítésére. Ellenkező esetben a bíróság fenntartaná a tiltott lakáseladást. Adott esetben tehát a kérelemhez kötöttség korlátozott mértékben sem érvényesül.

---

[21] *Névai László—Szilbereky Jenő:* I. m. I. 209. old. — Míg a döntőbizottsági eljárás szabályai lehetővé teszik az eljárás megindítását hivatalból a döntőbizottság kezdeményezésére, addig a peres eljárás csak kérelemre indulhat meg.

[22] A jogosult hallgatása esetén — ilyenkor — mintegy vélelem szól amellett, hogy igényét érvényesíti.

[23] Egyebekben a perköltség tekintetében a kérelemhez kötöttség elve érvényesül, minthogy a Pp. 79. §-ának (1) bekezdése értelmében nem lehet a pernyertes fél javára az általa felszámítottnál több perköltséget megállapítani.

[24] A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 837. számú állásfoglalása. (B. H. 1963. évf., 1. sz.)

[25] A Ptk. 591. §-ának (2) bekezdése folytán a bíróság hivatalból intézkedik a felek megfelelő kielégítése iránt életjáradéki és a Ptk. 658. §-ának (1) bekezdése folytán öröklési szerződés megszüntetése esetén is.

[26] *Berényi József:* Szerződésen alapuló tartási viszonyok. Budapest, 1962. 163. old.

[27] A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 824/I. számú állásfoglalása. (B. H. 1962. évf. 8. sz.)

[28] *Bajory Pál* mutatott rá arra, hogy a bíróság a felek kérelmeitől függetlenül határoz pl. az eljárási illeték és az állam által előlegezett költség megtérítése tekintetében. (*Bajory Pál:* Az érdemi döntés korlátai a polgári perben. Magyar Jog. 1960. évf., 10. sz. 419. old.) — Ebben az esetben a bíróság nem valamelyik fél alanyi jogát, hanem az állam igényét érvényesíti hivatalból.

[29] A restitúciós igényekről lásd *Benedek Károly* és *Világhy Miklós:* A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. 59. pont. Magyar Jog, 1962. évf. 309/310. old.

IX. Az utóbbi összefüggésben említjük meg azt, hogy a hivatalból történő ítélkezésnek *érvénytelen* szerződéskötés jogkövetkezményei tekintetében is megvannak a maga korlátai.

Így a hivatalbóliság, úgy véljük: *1.* kizárólag a *peres felek* vonatkozásában (inter partes) és *2.* kizárólag a *perbevitt jogviszony* körében érvényesülhet.

A bíróság a kereseti követelés alapjául szolgáló szerződés érvénytelenségét észlelve sem kötelezheti valamelyik peres felet a szavatos vagy a beavatkozó, illetve a perben félként nem szereplő harmadik személy javára.

A bíróság továbbá nem vonhatja hivatalból döntése körébe a felek olyan más érvénytelen szerződését, amely sem kereset, sem viszontkereset, sem beszámítási kifogás folytán nem tárgya a pernek (pl. a felek korábbi uzsorás kölcsönszerződését).

X. A kereseti kérelmen túlterjeszkedő ítéleteket *tartalmuk* szerint — a kérelemhez viszonyítva — két csoportba oszthatjuk. Éspedig: *1.* annak a félnek a részéről, akinek javára a bíróság kötelez, egyáltalában *nincs* kereseti kérelem a kötelezettel szemben, *2.* annak a félnek a részéről, akinek javára a bíróság kötelez, van kereseti kérelem a kötelezettel szemben.

A két esetcsoport — jellegében — lényegesen eltér egymástól.

ad 1. Az első esetkörnek ismét két változata van:

a) A bíróság viszontkereset nélkül a *felperest* kötelezi az alperes javára.

Ilyen ítélet hozatalára kerülhet sor különösen érvénytelen szerződéssel, de — kivételesen — valamely érvényes jogviszonnyal kapcsolatos perben is.

Az előbbire a következő példát említjük: A felperes keresetében kölcsön címén 2000 Ft visszafizetésére kéri az alperest kötelezni. A bíróság hivatalból észleli, hogy a kölcsönszerződés uzsora folytán semmis. Bizonyítást nyer, hogy az alperes a kölcsönt visszafizette és az uzsorakamat egy részét, 500 Ft-ot is fizetett a felperesnek. A Ptk. 202. §-ának (4) bekezdése folytán a bíróság a kölcsöntőkével kapcsolatos rendelkezésén kívül, alperesi viszontkereset nélkül is, hivatalból kötelezi a felperest az aránytalan előny[30] visszafizetésére az alperesnek.[31] Adott esetben a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés az anyagi jogi rendelkezés természetéből és tartalmából következik.

Érvényes jogviszony kapcsán a felperes kötelezésére viszontkereset nélkül a következő példákat említhetjük:

A bíróság a tartási szerződés megszüntetését kérő felperest viszontkereset nélkül is kötelezheti a megfelelő kielégítés keretében az alperes javára.

Vagy: Közös tulajdon megszüntetése kapcsán a bíróság viszontkereset nélkül is, hivatalból kötelezi a másik (többi) tulajdonostárs hányadát magához váltani jogosult felperest megfelelő pénzösszeg megfizetésére a másik (a többi) tulajdonostárs alperes(ek) részére.[32]

A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés ezekben az esetekben is az anyagi jogi szabály tartalmából következik.

b) Más jellegűek azok az esetek, amikor a bíróság — kivételesen[33] — az *egyik pertársat* kötelezi a *másik pertárs* javára.

Erre sor kerülhet érvénytelen szerződéssel kapcsolatos ügyészi kereset alapján[34] és — kivételesen — valamely érvényes szerződés alapján is.[35]

Az előbbi esetcsoport kapcsán a következő gyakori tényállásra utalunk: Az I. rendű alperes 20 000 Ft ellenében a II. rendű alperesre ruházta át tanácsi rendelkezésű lakása bérleti jogát. Az ügyész keresete arra irányul, hogy a bíróság az I. rendű alperest 20 000 Ft tekintetében az állam javára marasztalja, a II. r. alperest pedig ennek tűrésére kötelezze. A bíróság álláspontja az, hogy az állam javára marasztalás 10 000 Ft tekintetében indokolt. A bíróságnak az érvénytelenség jogkövetkezményeit erre irá-

---

[30] Másként oldja meg a kérdést *Weiss Emília* A polgári jogi semmisség néhány kérdése c. cikkében. (Jogtudományi Közlöny, 1965. évf., 5. szám, 195. old.)

[31] A felperes viszontkereset nélküli marasztalásra példa a PKKB 4. P. 89.743/1962. sz. ítélete.

[32] Lásd a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma 824. számú állásfoglalásának indokolását. (B. H. 1962. évf., 8. sz.)

[33] „Jelenlegi tételes jogunk szerint — írja helyesen *Hámori Vilmos* — az az általános szabály, hogy a perben csak az ellenérdekű (ellenkező oldalon álló) felek vonatkozásában hozható ítéleti döntés..." *(Hámori Vilmos:* A pertársaság és a beavatkozás egyes kérdései. Jogtudományi Közlöny. 1964. évf., 8. sz. 457. old.) — Itt említjük meg, hogy *Hámori Vilmos* gondolatokban igen gazdag tanulmányában azokra az esetekre, amikor több személy perbeni részvétele mellőzhetetlennek látszik — a szocialista szervezetek egymás közti pereiben érvényesülő szabály mintájára —, a bíróság felhatalmazását javasolja arra, hogy a perben érdekelt felet hivatalból is perbe vonhassa. Javasolja továbbá annak kimondását, „...hogy ha a kereseti kérelem szükségessé teszi, a bíróság ebben a körben a pertársak közötti jogviszonyt is jogerőképesen rendezheti." Ezekkel a javaslatokkal nem értünk egyet. Az előbbi a materiális fél rendelkezési jogának indokolatlan csorbítását jelentené. Az utóbbit pedig — a fenti b) pontban említett rendkívül indokolt, ritka kivételektől eltekintve — perjogi elveink szempontjából meg nem engedhetőnek tartjuk, minthogy a per a felperes és az alperes között folyik, nem pedig a pertársak között.

[34] „Az ügyész által a Ptk. 202. § (3) bekezdése, 237. § (1) bekezdése, vagy 361. § (3) bekezdése alapján az állam javára való marasztalás iránt előterjesztett kereset... esetében — írja *Hámori Vilmos* — a bíróságnak... a szerződéskötés, illetve a gazdagodás előtti állapot helyreállítása során a szerződő felek közötti jogi helyzetet is rendeznie kell, arra való tekintet nélkül, hogy azok esetleg ugyanabban a perbeli pozícióban vannak." (I. m. 457. old.)

[35] Lásd erről *Hámori Vilmos:* uo.

nyuló kérelem nélkül[36] a *két alperes* egymás közti viszonyában is alkalmaznia kell.[37] Ezért a kereset alapján kötelezi az I. rendű alperest 10 000 Ft megfizetésére az állam javára, a II. rendű alperest pedig ennek tűrésére. A meghaladó keresetet elutasítja. Ezen kívül — a kereseten túlterjeszkedve — kötelezi az I. rendű alperest[38] a fennmaradó 10 000 Ft visszafizetésére a II. rendű alperesnek és kötelezi a II. rendű alperest a lakás kiürítésére.[39]

Ez a megoldás egyrészt abból következik, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeit hivatalból kell alkalmazni, másrészt abból a jogpolitikai követelményből, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazása nem függhet attól a véletlenszerű körülménytől, hogy milyen a felek perbeli pozíciója. A döntés — azonos tényállás mellett — nem lehet különböző aszerint, hogy a felek érvénytelen szerződése kapcsán az ügyész keresetet nyújt-e be a szerződő felek ellen az állam javára marasztalás iránt vagy erre nézve indítványt tesz a felek közt folyamatban levő perben.[40]

Az érvényes szerződésekkel kapcsolatos perek köréből olyan esetre, amikor a bíróság, a felperesek vagy az alperesek egymás közötti viszonyát is elbírálja ítéletében, *Hámori Vilmos* a tulajdonközösség megszüntetése iránti pereket említi példaként. „Árverés útján való értékesítés esetén — írja — ... meg kell állapítani azt is, hogy a tulajdonostársak — akár alperesek, akár felperesek — egyenként hogyan részesülnek az árverési vételárból."[35]

Az *a)* és *b)* pont körébe tartozó esetek közös jellegzetessége az, hogy adva van ugyan egy kereseti kérelem, nincs azonban kereseti kérelem annak a félnek a részéről, akinek javára a bíróság kötelez. Ezekben az esetekben tehát többel állunk szemben, mint „kérelmen túlterjeszkedő" ítélettel. Ezek az esetek — valójában — nemcsak a Pp. 215. §-ának, hanem a Pp. 2. §-a (1) bekezdésének áttörését is jelentik, amely szerint: „A bíróság a polgári ügyek körében felmerült vitát csak erre irányuló kérelem esetén bírálja el."

ad 2. Amikor van kereseti kérelem annak a félnek a részéről, akinek javára a bíróság kötelez, a kérelmen túlterjeszkedő ítéletek két változatát különböztethetjük meg szembeállítva egymással az ítélet és a kereset *tartalmát.*

a) A bíróság *mennyiségileg többet* ítél meg, mint amennyit a felperes keresetében kér.[41]

Pl.: A felperes keresetében adásvételi szerződéssel kapcsolatos szavatosság folytán árleszállítás címén 1000 Ft visszafizetésére kéri az alperest kötelezni. A bíróság azonban hivatalból észleli a szerződés semmisségét és az alperest a Ptk. 237. §-ának (1) bekezdése alapján az egész vételár, pl. 5000 Ft visszafizetésére kötelezi.

b) A bíróság *minőségileg mást* ítél meg, mint amit a felperes keresetében kér.

Pl.: A felperes 1000 Ft kártérítést érvényesít keresetében. A bíróság ezzel szemben a kár természetben történő kijavítására kötelezi az alperest.[42]

Vagy: A felperes keresetében a közös tulajdon tárgyainak természetben történő megosztását kéri. A bíróság ezzel szemben pl. értékesítést és a vételár megfelelő felosztását rendeli el.[43]

Vagy: A bíróság a tartási szerződés megszüntetése helyett a szerződést életjáradéki szerződéssé változtatja át.[44]

Mindkét — akár kvantitatíve, akár kvalitatíve — túlterjeszkedő ítélkezés kizárólag jogszabályi felhatalmazáson alapulhat.

XI. A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezést *engedélyező* szabályok szempontjából két esetcsoportot kell megkülönböztetni:

---

[36] A hivatalbóliságról érvénytelen szerződések kapcsán *Solt Kornél:* Az érvénytelen szerződéskötéssel kapcsolatos néhány eljárásjogi kérdésről. (Jogtudományi Közlöny, 1964. évf., 3. sz.)

[37] Nincs perjogi lehetőség arra, hogy az egyik alperes a másik alperes marasztalását kérje. Egyedül az ügyész kérheti ügyészi keresetindítás esetén — az állam javára marasztaláson felül — az érvénytelenség egyéb jogkövetkezményeinek alkalmazását is az alperesek egymás közötti viszonyában.

[38] Az I. rendű alperes részben sem tarthatja meg a restitúciót.

[39] Nemegyszer előfordul még az, hogy a bíróság — a fentihez hasonló tényállás esetén — nem rendezi az alperesek egymás közti jogviszonyát. Az ilyen ítélet jogszabályt sért. Így pl. a Budapesti XX. Kerületi Bíróság P. XX. 20.636/1964/5. számú ítélete azzal az indokolással mellőzte az érvénytelenség jogkövetkezményeinek alkalmazását az alperesek viszonyában, hogy erre a Pp. 215. §-a folytán nincs lehetőség. Ezt az ítéletet a másodfokú bíróság 55. Pf. 27.978/1964/10. számú végzésével hatályon kívül helyezte. Rámutatott arra, hogy az érvénytelenség jogkövetkezményeit — hasonló esetekben — hivatalból alkalmazni kell az alperesek egymás közti viszonyában is.

[40] Helyesen mutat rá *Névai László* a következőkre: „Az ... hogy az ügyész a polgári eljárásban felperesként vagy alperesként szerepel, illetőleg, hogy fellép felperesi vagy alperesi minőség nélkül a perben, csupán esetleges processzuális formája a polgári eljárásbeli ügyészi tevékenységnek." *(Névai László:* Törvényességi felügyelet a polgári eljárásban. Jogtudományi Közlöny. 1962. évf., 1. sz. 54. old.) — Lásd a fent tárgyalt kérdésről még *Benedek Károly—Világhy Miklós:* id. m.

[41] Ugyanez vonatkozik a viszontkeresetre is.

[42] A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 804/8. számú állásfoglalása értelmében: „A bíróság a kártérítés módjának megállapításánál nincs kötve a felek kérelméhez, ebben a vonatkozásban tehát a kereseti kérelem korlátja (Pp. 215. §) sem érvényesül." (B. H. 1961. évf., 8—9. sz.)

[43] Ptk. 148. §-ának (1) bekezdése és a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 824/I. számú állásfoglalása. (B. H. 1962. évf., 3. sz.)

[44] A Legfelsőbb Bíróság 4284. számú törvényességi határozatában (B. H. 1965. évf., 1. sz.) rámutatott arra, hogy tartási szerződés megszüntetése esetén a jogosult megfelelő kielégítése ingatlanhányad juttatásával is történhet. A megfelelő kielégítés kapcsán tehát a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés úgy is jelentkezhet, hogy a fél pénzben kéri a megfelelő kielégítést, a bíróság viszont azt ingatlanhányadban nyújtja.

1. Magának az anyagi jogi szabályozásnak a tartalmából következik az, hogy a kereseti kérelem nem kötheti a bíróságot ítélkezése során. Ilyen esetekben az anyagi jogi szabály egyben eljárásjogi szabályt is tartalmaz: felhatalmazást arra, hogy a bíróság a kereseti kérelem korlátaira tekintet nélkül ítélkezzék.[45]

2. Más esetekben viszont az anyagi jogszabály tartalmából nem következik feltétlenül a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés, azonban társadalmi vagy nyomatékos egyéni érdekek, illetve célszerűségi szempontok indokolják a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezést.[46] Ilyenkor külön eljárási szabályra van szükség, amely kivételt teremt a Pp. 215. §-a alól.

ad 1. Az első csoportba tartozó esetek közül a következő kiragadott példákat említjük:

a) A Ptk. 202. §-ának (2)—(4) bekezdéséből és 237. §-ának (1)—(2) bekezdéséből félreérthetetlenül következik az, hogy a megfelelő érvénytelenségi szankció alkalmazása szempontjából — általában — nem a felek kérelme irányadó, hanem a hivatalbóliság érvényesül.[47]

Ennek a szabályozásnak a társadalom- és jogpolitikai indokai nyilvánvalók. Valamely érvénytelen szerződés fennállása a jogrend tartós megsértését jelenti.[48] Ezért az érvénytelenségi szankciók alkalmazása — főszabályként — nem függhet a felek kérelmeitől.

b) Nézetünk szerint maga az anyagi jogi szabály töri át a Pp. 215. §-át azokban az esetekben, amikor arra hatalmazza fel a bíróságot, hogy meghatározott kérelem esetén *ne a kért,* hanem *más* jogkövetkezményt alkalmazzon.

Pl.: A Ptk. 383. §-a (2) bekezdésének a) pontja értelmében, ha a vevő a szerződés felbontását választja, a bíróság a vételárat megfelelően leszállíthatja, és a szerződést hatályában fenntarthatja. Ebben az esetben az anyagi jog egyáltalában nem ad árleszállításra irányuló alanyi jogot a materiális félnek.[49] Kizárólag a bíróság joga az, hogy az említett feltétel mellett a vételárat megfelelően leszállítsa és a szerződést hatályában fenntartsa. Ezért a kereseti kérelem a Ptk. 383. §-a (2) bekezdésének a) pontja kapcsán *eleve nem kötheti* a bíróságot.

c) Előfordul, hogy az anyagi jogi szabály több vagylagos jogkövetkezményt fűz valamely tényálláshoz olyan módon, hogy nem a jogosult választása irányadó, hanem a bíróság dönti el, hogy melyik jogkövetkezményt alkalmazza.

Ez a helyzet pl. közös tulajdon megszüntetése esetén. A Ptk. 148. §-ában írt számos jogkövetkezmény közül a bíróság a megfelelőt alkalmazza, függetlenül a jogosult kérelmétől. Ebben az esetben tehát ismét maga az anyagi jogi szabály teremt kivételt a Pp. 215. §-a alól.[50]

ad 2. Olyan speciális eljárásjogi szabályt, amely kivételt enged a Pp. 215. §-a alól azokban az esetekben, amikor az anyagi jogi rendelkezésből ez nem következik kényszerítően, tartalmazhat maga a Pp.[51] vagy más jogszabály (pl. Ptké.[52], Csjt.[53], a 4/1961. (XII. 12.) I.M. sz. rendelet[54] stb.).

XII. A kérelmen túlterjeszkedő ítélet a peres fél valamely alanyi joga tekintetében dönt a

---

[45] A Ptk. eljárásjogi jellegű rendelkezéseiről lásd *Révai Tibor:* Az állam javára marasztalás és az ügyész indítványa a polgári perben c. cikkét. (Jogtudományi Közlöny. 1961. évf., 11—12. sz.)

[46] Ilyen célszerűségi szempont pl. a felesleges perek lehető elkerülése.

[47] Nem vizsgáljuk jelen tanulmányunkban sem azt a kérdést, hogy milyen kivételek vannak a hivatalbóliság alól az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében, sem azt a kérdést, hogy milyen körben köthetnek a felek az érvénytelenség jogkövetkezményei tekintetében a Ptk. 237. §-ától eltérő tartalmú bírói vagy peren kívüli egyezséget.

[48] Az érvénytelenség jogkövetkezményeiről lásd *Vékás Lajos:* Az érvénytelen szerződés bírói hatályossá nyilvánítása c. cikkét. (Magyar Jog, 1963. évf., 11. sz).

[49] Lásd *Zoltán Ödön:* Adásvétel és csere. Budapest. 1962. 258. old.

[50] *Bajory Pál* helyesen mutat rá arra, hogy pl. túlépítés esetén sem köti a bíróságot a fél nyilatkozata: „... a bíróság az eset körülményei alapján dönti el, hogy melyik szankciót alkalmazza a túlépítővel szemben, s utóbbinak milyen igényét ismeri el alaposnak." *Bajory Pál:* Ráépítés — túlépítés — beépítés. Magyar Jog, 1963. évf., 12. sz. 542. old). — Merőben más a helyzet pl. kellékszavatossági jog esetén. Ekkor a jogosult választ az őt megillető jogok közül. Ha pl. az elállást választja, a bíróság kötve van a kérelemhez és nem kötelezhet — többek között — kijavításra.

[51] Ilyen rendelkezést tartalmaz a Pp. 78. §-ának (2) bekezdése.

Vagy: a Pp. 153. §-ának (3) bekezdése értelmében szükség esetén a bíróság a gyermek részére az ideiglenes tartás megállapítása felől hivatalból határozhat.

Továbbá: a Pp. 290. §-ának (1) bekezdése értelmében a házasság érvénytelenítése vagy felbontása esetén a bíróságnak a közös kiskorú gyermek elhelyezése és tartása felől — szükség esetében — erre irányuló kereseti kérelem hiányában is határoznia kell.

[52] Pl.: A bíróság kérelem nélkül határoz birtokháborítással kapcsolatos jogvita esetén a hasznok, károk és költségek tekintetében (Ptké. 27. § (3) bek.), ha ezekben a kérdésekben a végrehajtóbizottság szakigazgatási szerve is határozott (Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiumának 788. számú állásfoglalása, B. H. 1960. évf., 11. szám.) — Lásd erről a kérdésről *Böszörményi-Nagy Emil* és *Bernáth Zoltán:* Birtok és birtokvédelem. Budapest, 1964. 227—231. old.

[53] A Csjt. 76. §-ának (1) bekezdése értelmében a gyermek elhelyezése kérdésében — a szülők megegyezésének hiányában — a bíróság dönt. A gyermeket nemcsak az egyik szülőnél, hanem (a gyermek érdekében) máshol is el lehet helyezni.

A családjog körébe tartozik a kérelmen túlterjeszkedés azon ismert szabálya, hogy a házastársi vagyonközösség megszüntetésére irányuló perben a bíróságnak kérelem nélkül is vagyonmérleg felállítására kell törekednie. (Legfelsőbb Bíróság 1334. számú határozata. B. H. 1956. évf., 6. sz.)

Ehhez hasonlóan — de nem a családjog körébe tartozóan — a Budapesti Fővárosi Bíróság polgári ítélkezési gyakorlatáról kiadott 28. számú tájékoztatóban 821. szám alatt közölt ítélet szerint élettársak közös vagyonának megosztása sem történhet meg egyes kiragadott tételek tekintetében.

[54] A bíróság ítélete túlterjeszkedik a kereseti kérelmen, ha szocialista szervezetek egymás közötti perében a 4/1961. (XII. 12.) I. M. sz. rendelet 2. §-ának (1) bekezdése alapján hivatalból perbevont felet kötelezi.

fél kérelme nélkül. Ez a körülmény kihatással van arra, hogy milyen *típusú* ítéleteket lehet hozni a kérelmen túlterjeszkedve.

Ezt a kérdést két szempontból lehet vizsgálni: *1.* a kereset és *2.* a fél tényleges *alanyi joga* szempontjából.

ad 1. A kérelmen túlterjeszkedő ítélet — a túlterjeszkedés körében — fogalmilag nem lehet elutasító a kérelemhez képest akkor, ha viszontkereset nélkül hivatalból kötelezi a felperest az alperes javára, vagy hivatalból kötelezi az egyik pertársat a másik pertárs javára, vagy többet ítél meg, mint amennyit a felperes keresetében kér (kvantitatív túlterjeszkedés).

Ezzel szemben a kvalitatíve túlterjeszkedő ítélet — egyidejűleg — részben elutasító is. Az ilyen ítéletnek tehát — a *„másra"* kötelező rendelkezésén kívül — kifejezett *elutasító* rendelkezést is kell tartalmaznia a meg nem ítélt kereseti követelés tekintetében.

Végül sajátos a helyzet akkor, ha a bíróság a 4/1961. (XII. 12.) I.M. sz. rendelet 2. §-ának (1) bekezdése alapján hivatalból perbevont alperes vonatkozásában úgy találja, hogy vele szemben a felperesnek nincs alanyi joga. Ilyenkor téves az ítélet olyan szövegezése, hogy a bíróság „a felperes keresetét (pl. a II. rendű) alperessel szemben elutasítja", minthogy a felperes nem is terjesztett elő keresetet a II. rendű alperessel szemben. Az sem helyes azonban, ha az ítélet „mellőzi a II. rendű alperes marasztalását". Az ítélet ugyanis — jogerőre emelkedése esetén — a II. rendű alperes tekintetében is ítélt dolgot jelent. Ezért — nézetünk szerint — ilyen esetben azt kell megállapítani az ítélet rendelkező részében, hogy a felperesnek nincs jogos követelése a hivatalból perbevont alperessel szemben.

A kérelmen túlterjeszkedő kötelező ítélet egyébként esetenként lehet marasztaló, megállapító vagy jogalakító, illetve ezek együttes változata.

ad 2. A fél tényleges alanyi joga szempontjából a bíróság bármely kérelmen túlterjeszkedő ítélete lehet „részben elutasító".

Pl.: A bíróság a felperesnek a szerződés teljesítésére irányuló keresete alapján — észlelve a szerződés semmisségét — az alperest csupán 5000 Ft visszafizetésére kötelezi, bár a restitúció helyes összege 8000 Ft. Ennek az ítéletnek tartalmilag, a felperes tényleges restitúciós igénye szempontjából van részleges elutasító rendelkezése. Ezért — fellebbezés esetén — a másodfokú bíróság a marasztalás összegét megfelelően felemelheti.

XIII. Témánk kapcsán figyelmet érdemelnek a *bizonyítás* sajátos kérdései.

A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés esetén nemcsak a keresetben érvényesített jog alapját képező tények, hanem a hivatalból elbírálás alá vont alanyi jog alapját képező tények is bizonyítás tárgyai.

Ezért nem értünk egyet *Gurvicsnak* azzal a megállapításával, hogy a bizonyítás tárgyaiul „. . . továbbra is csupán a kereset alapját és a keresettel szembeni védekezés alapját tevő jogi tényeket . . ." kell tekintetni.[55]

A fent említett körülménynél fogva sajátosan alakul a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés kapcsán a *bizonyítási teher* kérdése.[56]

A bizonyítás a Pp. 164. §-a értelmében általában az érdekelt felet terheli, a bíróság azonban hivatalból is bizonyítást rendelhet el. A Pp. 164. §-a tehát szintén kifejezi a szocialista rendelkezési elv kettős dialektikus tartalmát: így a bizonyítás során is érvényesül a jogos egyéni érdekek kapcsán az egyéni rendelkezési jog és a társadalmi érdekekre tekintettel a hivatalbóliság.

A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés esetén kétségtelenül fokozottabban érvényesül a hivatalbóliság a bizonyítás terén. A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés számos esetében a fél érdekeltsége, mint a bizonyítás legerősebb motorja, nem fejti ki hatását olyan mértékben, mint az ítélkezés kérelemhez kötött eseteiben.

A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés kapcsán, természetesen, szintén megtörténhet az, hogy — a jóhiszemű pervitel szabályainak megfelelően — mindkét fél előmozdítani kívánja a bizonyítás sikerét. (Ez lehet a helyzet pl. egy tulajdonközösség megosztási perben, amikor mindkét fél támogatja a bíróságot a legmegfelelőbb megosztási mód kiválasztásában.)

Előfordulhat az is, hogy a bíróság által hivatalból elbírálás körébe vont alanyi jog jogosultja — bírói kioktatás folytán — kellő aktivitással támogatja a bíróságot a bizonyítás tekintetében. (Pl. egy birtokháborítási perben a hasznok, károk, költségek vonatkozásában.)

A hivatalból elbírálás alá vont alanyi jog jogosultjának aktivitása azonban nemegyszer azért viszonylag kisebb a bizonyítás terén, mert a kereseti kérelemre tekintettel és abban a feltevésben, hogy az ítélet kereteire nézve a Pp. 215. §-a irányadó, nem érzi érdekeltségét a kérdéses bizonyítás tekintetében.

Előfordulhat az is, hogy a hivatalból elbírálás körébe vont alanyi jog jogosultja teljesen passzív a bizonyításban. Ez lehet a helyzet különösen olyan esetben, amikor a bíróság hivatalból *más* alanyi jog tekintetében vesz fel bizonyítást, mint amelyet a fél érvényesít. (Pl. a felperes a tartási szerződés megszüntetését kéri, a bíróság viszont arra nézve vesz fel bizonyítást, hogy lehet-e a szerződést, mint életjáradéki szerződést fenntartani.)

Nem ritkák végül azok az esetek, amikor a

---

[55] *M. A. Gurvics:* i. m. 47. old.

[56] A bizonyítási teherről lásd különösen *Farkas József:* A bizonyítás a polgári perben. Budapest. 1956. — *Névai László—Szilbereky Jenő:* i. m. II. 45—48. old.

felveendő bizonyítás mindkét fél érdekébe ütközik. Ilyenkor mindkét materiális fél igyekszik akadályozni a bizonyítást. Ez a helyzet többnyire azokban a perekben, amelyek alapjául szolgáló szerződés érvénytelen és állam javára marasztalásra kerülhet sor. Ha ilyen perben olyan ténykörülményt kell tisztázni, amelyről kizárólag a feleknek van tudomásuk, a materiális felek meghiúsíthatják a bizonyítás sikerét.

Így pl. ha a felperes társasviszonyból eredő követelést érvényesít és a bíróság hivatalból észleli, hogy a társasviszony semmis, bizonyítást kell felvenni arra nézve, hogy van-e valamelyik félnél ellenszolgáltatás nélkül maradó szolgáltatás és, ha igen, milyen összegű az. Ezen összeg tekintetében — ügyészi indítvány alapján — a Ptk. 237. §-ának (2) bekezdése folytán helye lehet az állam javára való marasztalásnak. Ez a bizonyítás ilyen esetben kizárólag a felek elszámolása mellett lehetséges. A felek tehát az elszámolás megtagadásával vagy valótlan elszámolással meghiúsíthatják ennek a bizonyításnak a sikerét.

A bizonyítás e sajátos nehézségei folytán általában nehezebb ítélkezni az olyan perekben, amelyekben a Pp. 215. §-a nem érvényesül, mint amelyekben érvényesül. A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés általában még magasabbrendű bírói munkát igényel, még fokozottabb követelményeket támaszt a bírósággal szemben, mint a kérelemhez kötött ítélkezés.

XIV. Befejezésül *de lege ferenda* a következőket említjük meg:

A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezésnek vannak a Pp.-ben és azon kívül szabályozott, sőt lényegében szabályozatlan esetei is. A szocialista törvényesség és a polgári eljárásjog egysége érdekében — úgy véljük — indokolt lenne a kérdés kimerítő szabályozása a Pp.-én belül.

Továbbá: A kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés eddig elismert esetei bizonyos fokig spontán jogfejlődésen alapszanak. Ezért elvi szempontok alapján fel kellene mérni azokat az eseteket, amelyek kapcsán a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés megengedése esetleg szintén indokolt lenne.

A kérdés új szabályozása során el kellene oszlatni azt a bizonytalanságot, amely jelenleg nemegyszer érezhető abban a kérdésben, hogy adott esetben a hivatalbóliság milyen erővel jelentkezik: kérelmen túlterjeszkedő ítélkezésre a jogosult kérelme hiányában, vagy tiltakozása ellenére, vagy mindkét fél egyező tiltakozása ellenére is sor kerülhet-e?

Nem kétséges, hogy a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés szabályozása tekintetében a Pp. jelentősen elmaradt a Ptk. mögött, annak eljárásjogi kihatású rendelkezéseire is figyelemmel. Nem kétséges az sem, hogy polgári eljárásjogunk ebben a kérdéskörben jelentősen elmaradt pl. a szovjet, csehszlovák, lengyel polgári eljárásjogokhoz képest. Ezért indokoltnak látszik, hogy — amikor ez a kérdés időszerűvé válik — kodifikációnk fordítson kellő figyelmet a kérelmen túlterjeszkedő ítélkezés problémáira.

Solt Kornél

Anyagi ösztönzés — felelősség — reperációs szankció a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban

A jog társadalmi szerepével, felépítményi jellegével kapcsolatosan a szocialista jogtudomány jelentős eredményeket ért el. Ennek ellenére a múltban huzamosabb időn keresztül elsősorban a jog társadalmi viszonyokat védő, elnyomó funkciójának megvilágítására törekvés volt megfigyelhető. Újabban a jog szervező, nevelő szerepének hangsúlyozását figyelhetjük meg és a jogirodalomban ennek értékes megnyilvánulásait konstatálhatjuk az ilyen irányú kutatások eredményeként megjelent számos munkában mind a hazai, mind pedig a szocialista jogirodalomban.[1]

A jog szerepének, funkciójának vizsgálatában megfigyelhető súlypont-eltolódás a szocialista államok általános, minden vonatkozású fejlődésének következménye.[2]

Az 1. sz. jegyzetünkben felsorolt munkák alapján is megállapítható, hogy a jogi felelősség általános vagy részkérdései napjainkban — összhangban a jog nevelő funkciójának kiemelésére irányuló törekvésekkel — a jogtudomány és a jogalkotás részéről is megkülönböztetett figye-

[1] Az ide sorolható munkák közül csak néhányat említünk meg a hazai monográfiák közül: Eörsi Gyula: Kártérítés jogellenes magatartásért. Bp. 1958. uő: A jogi felelősség alapproblémái... Bp. 1961. uo: Elhatárolási problémák... Bp. 1962. Molnár I.: A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége. Bp. 1963. Nagy László: Anyagi felelősség a munkaviszony keretében... Bp. 1964. Kertész István: A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban. Bp. 1964. Kulcsár Kálmán: A jog nevelő szerepe a szocialista társadalomban. Bp. 1962. Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. uő: A társadalom és jog. Bp. 1964. Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének... Bp. 1963. Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség. Bp. 1964. Földes Iván: A termelőszövetkezetek állami irányítása. Bp. 1963. Takács Imre: A járási tanácsok feladatai. Bp. 1964. Seres Imre szerkesztésében: A termelőszövetkezetek megszilárdításának jogi kérdései c. kötet. Bp. 1961.

[2] Vö. Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái... c. munkához írt Bevezetővel.

lemben részesülnek. E témának az érdeklődés homlokterében szereplését társadalmi, gazdasági és politikai fejlődésünk adott és a jövőben adódó feladatai magyarázzák.[3] A szocialista állam feladata nem merül ki abban, hogy a szocialista forradalmat követően — tartalmában és formájában egyaránt — minőségileg új jogot hoz létre, megalkotja első kódexeit. A szocialista jog társadalmi szerepéből és a társadalom fejlődésének objektív törvényéből következik az, hogy a szocialista államnak tudatosan kell számolnia az idő tényezőjével, mert az adott társadalmi formáción belül is olyan mérvű változások következnek be a társadalmi viszonyokban, amelyek már meglevő kódexeink módosítását vagy újakkal történő felváltását teszik szükségessé.[4] E gondolatot annak bizonyítására szánjuk, hogy a jog tökéletesítését nem mellőzhetjük, és különösen nem olyan jogágak esetében, ahol csak az alapok lerakása történt meg és közel sem tekint vissza olyan több évezredes múltra, mint egyes „hagyományosnak" nevezett jogágak.[5] A termelőszövetkezeti jog és benne a termelőszövetkezeti jogi felelősség kiépítése, megalapozása — véleményünk szerint — még horizontálisan sem történt meg, nem is beszélve a kiépítés mélységeiről és minőségi problémáiról.[6] Ezek alapján Eörsi Gyula megállapításával a legteljesebb mértékben egyetértve[7] a termelőszövetkezeti jogi felelősség két kérdésével kívánunk foglalkozni azzal a szándékkal, hogy a jogi felelősség általános és más jogágak felelősségi kérdéseiben tapasztalható mozgalmasabb, pezsgőbb érdeklődéshez és vizsgálódáshoz a felzárkózást, és ezen keresztül az alapvető kérdések tisztázását a termelőszövetkezeti jogban is megkíséreljük előremozdítani a jelenlegi állapothoz képest.

Az egyes jogágazatokban elhelyezkedő, azok szerves részét és intézményét alkotó felelősségi fajok vizsgálatánál nélkülözhetetlen a jogi felelősség általános problémáinak (mibenléte, rendeltetése, irányító eszméi stb.) a tanulmányozása is, mert az egyes jogágazatok felelősségi intézményei a tartalmilag egységes szocialista felelősségi rendszernek a konkrét, megjelenési formái, ezért az alapvető összefüggések figyelmen kívül hagyása sem helyes, sem indokolt nem volna. Az is természetes, hogy e tanulmány keretében — márcsak terjedelmi okok miatt is — nem nyúlhatunk le a jogi felelősség általános problémáinak mélyére, mert akkor az elsődleges célunk megvalósítására — a termelőszövetkezeti jogi felelősség, ezen belül is a kártérítési felelősség egyes problémáinak feltárására — nem lenne módunk. Ezért azt a megoldást választjuk, hogy egyrészről csak vázlatosan és azokat a kérdéseket érintjük a jogi felelősség általános problémái közül, amelyekre az utalás nélkülözhetetlen, másrészt támaszkodunk e vonatkozásban azokra az eredményekre, amelyeket más szerzők már eddig feltártak.[8]

A jogi felelősség társadalmi rendeltetése minden felelősségi fajta vonatkozásában azonosan jelentkezik. Ezért egyetértve Eörsi Gyulával és felhasználva megállapításait úgy véljük, hogy a termelőszövetkezeti jogi felelősség intézménye is represszív jogi szankció kilátásba helyezését, alkalmazását jelenti jogellenes felróható kötelezettségszegés esetére.[9] (Ez alkalommal más kérdések javára lemondunk arról, hogy a termelőszövetkezeti jogi felelősség kialakulásáról, sajátosságáról, más felelősségi fajtáktól elhatárolásáról, rendszeri kapcsolatairól stb. szóljunk, ezt majd más alkalommal kíséreljük meg.)

Eörsi Gyula koncepcióját elfogadva vizsgáljunk meg a termelőszövetkezeti jogi felelősség fogalmával kapcsolatosan két álláspontot.

1. Josef Éliaš csehszlovák szerző sok vonatkozásban újszerű és úttörő munkájában az elsők között járult hozzá értékes kifejtésekkel a termelőszövetkezeti jogi felelősség irodalmában a téma alapjainak lerakásához.[10] Idézett munkájában kétféle értelemben foglalkozik a

[3] A jogi felelősség problémái iránti fokozott érdeklődés a nem szocialista típusú államok jogrendszerében is megfigyelhető. Ennek okait abban kell keresnünk, hogy e társadalmak fejlődésében is olyan változások mennek végbe, amelyek a jogi felelősségnek az új viszonyokhoz alkalmassá tételét sürgetik. Más kérdés az, hogy — különösen a tőkés országokban — a kodifikáció eszméjének hanyatlását tapasztaljuk, s az új törekvések elsősorban a jogalkalmazói jogalkotás, „jogfejlesztés", az egyedi jogeset szemlélet irányába tolódtak és tolódnak. Vö. Szabó Imre: A kodifikáció problémái a jelenlegi tapasztalatok és feltételek tükrében. Állam és Jogtudomány, V. kötet 2. sz.

[4] Vö.: Szabó Imre: A kodifikáció problémái, továbbá: A szocialista jog, különösen: a 180—194. old, valamint Molnár Imre: A termelőszövetkezeti jogi kodifikáció egyes kérdései, Jogtudományi Közlöny 1963. 12. sz.

[5] A jogág fiatal voltának problémája viszont előnnyel is jár, mégpedig olyan előnnyel, amely veszélyt is rejt magában. Ez az előny abban jelentkezik, hogy a megszokott, megmerevedett és viszonyaink között is létező kategóriák új tartalommal megtöltése vagy teljes elvetése bátrabban kerül előtérbe az ilyen jogágak esetén. Az ebben rejlő veszély a fejlődés megszakításának túlhangsúlyozásában jelentkezhet, amint azt Eörsi kifejti. Lásd: Akadémiai székfoglalóját, 103. old.

[6] A termelőszövetkezeti jogi felelősség kiépítésében utalunk Eörsi Gula, Molnár Imre és Nagy László értékes munkáira, amelyekre munkánkban több alkalommal hivatkozunk.

[7] „Önmagukban meglevő jelentőségükön túlmenő figyelmet kell fordítani az olyan jogágazatokra, amelyek közvetlenül egy-egy kollektíva belső viszonyait szabályozzák. Jelentős mértékben e kollektívák fejlődése révén megy ugyanis végbe a jog minőségi átalakulása is. Itt alakulnak ki a szocialista jog legfejlettebb struktúrájú jogágazatai, mert a társadalom magasabbfokú szervezettségét leginkább ezek tükrözik." Eörsi Gyula: Akadémiai székfoglalója, MTA II. o. Közl., 1963. 1—2. sz. 88. old.

[8] Különösen támaszkodunk — mivel kártérítési típusú felelősséggel foglalkozunk — Eörsi Gyula ilyen vonatkozású munkáira.

[9] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái... 67. old.

[10] A dolgozók anyagi felelőssége az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetben. Prága, 1959. Nakladatelstvi Ceskoslovenské Akadémie Ved. Kéziratos ford. az ÁJI-ben található.

termelőszövetkezetben dolgozók anyagi felelősségével, éspedig egyrészt „anyagi felelősség a munka díjazásáról szóló rendelkezések szerint", másrészt anyagi felelősségről ír „a kártérítésről szóló jogszabályok szerint". Vizsgáljuk meg tehát, hogy a munka díjazásának mértékéből, a szocializmus elosztási alapelvéből, „a mindenki képességei szerint és mindenkinek munkája szerint" tételből lehet-e arra a következtetésre jutni, hogy a kevesebb, rosszabb és kisebb szakmai hozzáértést igénylő munkáért járó kisebb bér — a szorgalmasabb, társadalmilag fontosabb, bonyolultabb munkáért járó bérhez képest — tartalmilag vagy akár csak formailag is — „anyagi felelősségi szabályt" jelent.

Marx a kommunista társadalom első szakaszára nézve — amelyet szocializmusnak nevezünk — megállapítja, hogy a javak elosztásában még „egyenlő jog" érvényesül.[11] „Az egyenlőség abban van, hogy egyenlő mértékkel, a munkával mérnek." Mindenki annyit kap vissza tehát a társadalomtól valamely más munka formájában — a levonások után — amennyit egyéni munkájával adott a társadalomnak. Marx tehát kifejti, hogy itt ugyanaz az elv uralkodik, mint az áruk cseréjénél, bár — írja Marx — „a tartalom és forma megváltozott, mert a megváltozott viszonyok következtében senki a munkáján kívül egyebet nem adhat és mert, másfelől, az egyéni fogyasztási értékeken kívül semmi sem lehet egyesek magántulajdonává" — és e fogyasztási cikkek elosztására egyelőre ugyanaz az „egyenlő jog" érvényes, mint amely az árucserét is szabályozza, vagyis „az egyenlő jog tehát itt (mármint a szocializmusban — V. L.) még mindig — a polgári jog". Marx e megállapításai alapján következtetésként levonhatjuk, hogy „mindenki képességei szerint és mindenki munkája szerint" elv alkalmazása a szocializmusban elkerülhetetlenül szükségszerű, mert az elosztást nem lehet a termelés módjától függetleníteni és mert „a jog sohasem lehet magasabb fokon, mint a társadalom gazdasági alakulata és ezáltal meghatározott kulturális fejlettsége." A termelők joga tehát az elvégzett munkájukkal arányos, az egyenlőség abban van, hogy egyenlő mértékkel, a munkával mérnek. „Az ilyen egyenlő jog egyenlő munkáért — egyenlőtlen jog." Ugyanis a jog természeténél fogva csak egyenlő mérték alkalmazásában állhat és ezt egyenlőtlen egyénekre alkalmazzák. Ezeket az egyéneket a felvetett témánk aspektusából nézve — tehát a munka oldaláról — ez a jog is egyenlőtlenséghez vezet.

Marx kristálytiszta megállapításain túl utalnunk kell arra is, hogy a jogi felelősség eszközeit csak *kivételesen* lehet alkalmazni. A kivételest a rendszeres ellentétének értelmében használjuk. Ha ez nem így lenne, akkor a jogi felelősség nem tudná betölteni társadalmi rendeltetését, hatékonysága „elkopna". „A kivételesség nagy jelentősége abban áll, hogy a hatás nagymértékben tompul vagy éppenséggel megszűnik, ha a kivételesség csorbul vagy megszűnik".[12] Márpedig a jövedelemelosztás szocialista szabályai — nem tagadva annak aktív nevelő, ösztönző erejét — a dolgozók mindennapi tevékenységére automatikusan kerülnek rendszeres alkalmazásra. A munka díjazásának szabályozásánál tehát nem lehet „anyagi felelősségi szabályokról" beszélni, mert ott voltaképpen a munka-teljesítmény ellenértékéről van szó.

J. Éliás idézett munkáját figyelmesen olvasva, tartalmilag elemezve megállapíthatjuk, hogy önmaga előtt sem sikerült bizonyítania azt, hogy ez esetben felelősségi szabályokkal állnánk szemben, inkább azt a gondolatot akarta — úgy véljük — aláhúzni, hogy az anyagi ösztönzésnek milyen szerepe van jogszerű magatartásra a nevelésben. E felfogással teljes mértékben azonosítani tudjuk magunkat, elismerve azt, hogy a munkáért járó jövedelem nem egyszerűen következménye a munkateljesítménynek, hanem maga is motivál, serkent a jobb és nagyobb munkateljesítményre.

A jog egyik funkciója — és benne mindenfajta felelősség is — a tágabb értelemben vett nevelés szolgálatát jelenti elsődlegesen. A szocializmus fejlődésének jelenlegi szakaszában azonban új módon vetődnek fel a jog nevelő szerepével kapcsolatos problémák. A kényszer és önkéntes követés viszonya alapvetően — és tegyük hozzá pozitív irányban — megváltozott, és a jogi normák önkéntes és tudatos követésében általában nagy jelentősége van annak — különösen pedig a termelőszövetkezeti jogban — hogy az egyéni és társadalmi érdek helyes összhangjának biztosítására, valamint az anyagi ösztönzés helyes alkalmazására a jogalkotás során is kellő figyelmet fordítunk. A tudat alakításában nemcsak a klasszikus, tehát felelősségi értelemben vett joghátránynak van nagy szerepe, hanem ezen túl a jogszabályok más jellegű ösztönzést is kifejthetnek az emberi magatartásra és tudatra. Ennek módja: a társadalmilag megkívánt és igényelt magatartások vonatkozásában olyan előnyöket biztosítsunk, amelyek serkentik a jogi norma címzettjeit a megkívánt magatartásra. (Pl. prémiumok, hűségjutalom, természetbeni juttatások, stb.) Az ilyen ösztönzők — és mi ilyennek tekintjük az egyéni anyagi érdekeltség fogalmába tartozó munkadíjazási szabályokat is — különösen hatásosan egészítik ki — a nevelés és társadalmi követelmények megvalósítása szempontjából — a felelősségi eszközökkel, joghátrányokkal fenyegető jogi normáinkat. A szankció és ösztönzés (ez utóbbi jelentkezhet abban is, hogy kevesebb vagy rosszabb munkáért kevesebb bér jár) dialektikus egységet alkot és így egységként jelentkezik a társadalmi nevelés

[11] Marx: Gothai Program kritikája, Bp. 1953. 5—14. old.

[12] Eörsi: A jogi felelősség alapproblémái... 34. old.

folyamatában.[13] Ez a gondolat ölt testet abban, hogy az anyagi felelősség és anyagi érdekeltség egységének elve a termelőszövetkezeti jog egyik alapelve is.[14]

Szocialista viszonyok között a társadalom érdekeinek megfelelő, a jogszabályok parancsai szerinti magatartás kialakítása nem csupán a kilátásba helyezett joghátránnyal biztosítható. Ezt megelőzően más — talán kevésbé kemény, az állampolgárok egyéni reputációját nem érintő, sokkal „zajtalanabbul" ható, ugyanakkor mégis hatékony eszközeink vannak. Marx megírta, hogy: „az okos törvényhozó elejét veszi a bűnténynek, hogy ne kényszerüljön büntetni."[15] Marx bűncselekményekről beszél, de véleményünk szerint ez minden olyan jogellenes magatartásra vonatkoztatható, amely valamilyen felelősségi szankciót von maga után. A szocialista jog és a felelősség intézménye nevelő funkciójának hatékonyságát gyengíti és az elérni kívánt céllal ellentétes magatartáshoz vezet, ha a nem jogi és különösen a nem felelősségi eszközökkel is megoldható feladatokat a jog és a jogi felelősség tartományába vonjuk. Az adminisztratív intézkedések, a voluntarisztikus követelmények hasznos eredményekkel nem járnak.[16] Ezért elsődlegesen nem felelősségi jogi eszközökkel kell előmozdítani a jogi norma címzettjeinél a secundum lege magatartást. A jogszabályainkban kifejezett követelmények akkor helyesek, ha a jogi normáink a fejlődő társadalmi és gazdasági valóságot helyesen tükrözik. Az igényelt magatartás adott esetben — ha nincs meg az objektív társadalmi bázisa — a jogellenes, tehát nem jogkövető magatartások számának jelentős gyarapodását, ugrásszerű növekedését idézheti elő, vagyis a törvényhozó szinte mesterségesen gyarapíthatja a jogellenes magatartások számát, olyan esetekben is kénytelen lesz felelősségi szankciót alkalmazni, amikor arra nem lenne szükség, mert más eszközök — pl. az anyagi ösztönzés — hiányoznak „a jogi szerszámtárból."[17] A jogi felelősség hatékonyságának biztosítása az ilyen esetekben rendkívüli nehéz, a jogi felelősségi szankciók tömeges alkalmazása csorbítja annak hatását és a minimális eredmény eléréséhez is a represszió, a konkrét szankciók mértékének növelése szükséges, az eredmény pedig kétes értékű és csekély.

A jogi normáink helyes követelmény-szintjénél nemcsak azt kell figyelembe venni, hogy a támasztott követelmények az objektíve adott társadalmi tudathoz képest túlzott igényeket ne jelentsenek, hanem azt is, hogy az igényelt magatartásokra való serkentésben a jogon túli eszközök felhasználása — mégpedig a jogi felelősség eszközeit megelőző alkalmazása — hogyan használható fel.[18] A jogalkotás újabb megnyilvánulásaiból arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a jogalkotó és a jogalkalmazó szervek — ide számítva termelőszövetkezeteinket s — jutalmazzák a jogszerű magatartást tanúsítókat és anyagi ösztönzőkkel indítják az egyént a kívánt magatartás tanúsítására. Nem helyes tehát az olyan álláspont, amely szerint „a törvény magatartásáért jutalom nem jár".[18/a] Lenin megállapításaira hivatkozásunk nem akar a nagy nevek nyújtotta asylum lenni álláspontunk megerősítésében, de mint írja „. . . ha nem akarunk utópizmusba esni, nem szabad azt képzelnünk, hogy az emberek, miután megdöntötték a kapitalizmust, egycsapásra megtanulnak a társadalom érdekében dolgozni minden jogszabály nélkül.[18/b] Ahhoz tehát, hogy a társadalom tagjait rászoktassuk a rendszeres munkára, megtanítsuk őket a társadalom érdekében dolgozni, hogy mindenkinek életszükségletévé váljék a munka, mindehhez az erkölcsi elismerésen és ösztönzésen túl szükséges az anyagi ösztönzés és anyagi felelősség helyes alkalmazása, a munka szerinti elosz-

---

[13] Vö. Kulcsár K.: i. m. 73—86. old. Az anyagi érdekeltség ill. ösztönzés biztosításának szükségességét a marxista-leninista pártok elismerik és hangsúlyozzák. Így az MSzMP. VIII. Kongresszusának határozatai és az MSzMP. K. B. 1965. évi márciusi ülésén elfogadott irányelvek is aláhúzzák a helyesen alkalmazott anyagi ösztönzés fontosságát, szerepét a gondolkodás formálásában, a tudat alakításában, tehát általában a nevelésben.

[14] Vö.: Nagy László: Szövetkezeti elvek. Jogtudományi Közlöny, 1964. 9. sz. Utalunk továbbá arra, hogy a csehszlovák termelőszövetkezeti törvény (az 1959. júl. 9-én kelt. 49. sz. törvény) 39. §-a is — amely a szövetkezeti vagyon védelmével és a kárfelelősséggel kapcsolatos fejezetet nyitja meg — kifejezetten utal arra, hogy a szövetkezeti vagyon védelmében alkalmazható felelősségi szankciókat megelőzően fel kell használni az erkölcsi és anyagi ösztönzőket. Hazai vonatkozásban megemlítjük a Legfelsőbb Bíróság Polgári Kollégiumának 800/3 sz. a munkából vétkes távolmaradással okozott kárért keletkező felelősségről szóló állásfoglalását, amelyből ugyancsak azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az anyagi ösztönzés és az anyagi felelősség intézménye között határozott, éles különbség van.

[15] Idézi: L. Scheinin: Über die rechtliche Erzeihung der Bürger. Neue Justiz. 1956. 18. sz.

[16] Nagy László: Szövetkezeti elvek, Akadémiai Kiadó (sajtó alatt) c. munkájából vett példával, a begyűjtés intézményével lehet bizonyítani azt, hogy a kizárólag csak kemény szankcióra, azok tömeges alkalmazására épített követelmény olyan „sikerrel" járt, amely felér a bukással.

[17] Így pl. az ellenforradalmat megelőző időben a munkaerővándorlás és önkényes kilépés elleni küzdelem szinte kizárólag adminisztratív és büntetőjogi eszközök alkalmazásával történt. Ezért az ilyen magatartást tervbűncselekményként értékelték és büntetőjogi eszközökkel küzdöttünk ellene.

[18] Az anyagi ösztönzés és anyagi felelősség helyes alkalmazása különösen fontos szocialista viszonyok között. Itt ugyanis hiányzanak azok a tényezők, jelenségek, amelyek a kapitalizmusban kiegészítik sőt sokszor feleslegessé teszik az anyagi ösztönzést és felelősséget, (pl. nyomor, munkanélküliség, konkurrencia harc stb.) és ahol a jogon kívüli tényezők hatása rendkívül intenzív.

[18/a] Vö.: Sz. Sztrumlin: Anyagi ösztönzés a Szovjetunióban. Közgazd. Szemle. 1963. 5. sz. Idézi: Nagy László: Szövetkezeti elvek. Akadémiai Kiadó. (Sajtó alatt.)

[18/b] Lenin: Művei 25. köt. 501. old.

tás elvének tényleges érvényesülése.[19] E fejtegetésünk lezárásaként újra Leninre hivatkozunk, aki hangsúlyozta azt, hogy a szocializmusra való közvetlen áttérés feladatának sikeres megoldásához meg kell találnunk és értenünk azt, hogy milyen közvetítő módokra és eszközökre valamint segédeszközökre van szükség, hogy a korábbi viszonyokról a szocialista viszonyokra áttérést realizáljuk. Ezen eszközök sorában az anyagi érdekeltség és anyagi felelősség úgy véljük nem az utolsók között helyezkedik el.

A kommunizmus felé vezető úton az anyagi ösztönzés és felelősség dialektikus egysége, a két intézmény közötti objektív összefüggés nemcsak abban rejlik, hogy az anyagi felelősség objektíve feltételezi az anyagi ösztönzés fizikai létét, mert a negatív anyagi ösztönzés csak ott képzelhető el, ahol annak pozitív megjelenési formája is létezik, hanem azért is objektív a két intézmény összefüggése, mert objektíve kötöttek a tudati viszonyok és a személyi tulajdonban lecsapódó anyagi ösztönzés elkerülhetetlen szükségszerűség átmeneti társadalmunkban.[19/a] Ezért kell nagy jelentőséget tulajdonítanunk egyes termelőszövetkezeteinkben alkalmazott olyan anyagi ösztönzőknek, amely szerint a természetbeni juttatások, kedvezmények csak annak a tagnak járnak, aki a tárgyi héten fegyelmezetten és rendszeresen résztvett a termelőszövetkezeti gazdaság munkájában. Különösen a tanyai településeken lakó szövetkezeti tagok fegyelmezettségét segíti elő és talán minden más intézménynél hatékonyabban biztosítja az olyan alapszabályi rendelkezés, mely szerint a rendszeresen dolgozók hét-végén a termelőszövetkezet által vágott állat húsának kimérése során húst kapnak önköltségi áron, kenyérgabona, bor stb. fejadagjuk igazodik a közös munkában részvételhez. Az ilyen ösztönzők alkalmazása az új, a kollektíva által igényelt fegyelem kialakításában rendkívül hatékonyak és — minthogy nem köti le a sokszor 6—10 km-re levő és egyébként is bizonytalan bolti áruellátás a tagot és családtagjait — fizikailag is megteremtik annak a lehetőségét, hogy a közös gazdaság munkájában fegyelmezetten vegyenek részt, mert a bevásárlás gondjai és az ezzel járó időveszteség alól is mentesül a tag.

A termelőszövetkezeti jogi kárfelelősség intézményében az anyagi ösztönzés érvényesül olyan esetben is, amikor már felelősségi szankciók alkalmazására kerül sor. Vagyis a termelőszövetkezeti jogi kárfelelősség intézményének alapja, konstrukciója önmagában is kifejezésre juttatja az anyagi érdekeltséget. Ennek megnyilvánulásai: a felróhatóság mint a termelőszövetkezeti jogi felelősség alapja és a kárfelelősség korlátozott mértéke.

A felróhatóságon belül a vétkesség mint alapvető felelősségi causa — egyebek mellett — kifejezi azt is, hogy csak olyan károkért támad felelősségi jogviszony, amelyek a termelőszövetkezeti tag tudati, akarati hibáira vezethető vissza. Az ellenkező megoldás — amint arra már sokan és sokszor rámutattak, demobilizálná a dolgozókat, a termelőszövetkezet tagjait és a munkavégzésben negatív, azaz gátló motivációkat fejlesztene ki a mozgosító, serkentő hatás — mint kívánatos cél helyett.[20]

A munkavégzés során okozott — és gondatlanul okozott — károkért fennálló felelősség törvényileg korlátozott felelősség. E megoldás — amellett, hogy nevel és részben reparál is — a felelősség realizálásának szakaszában is biztosítja a munkában résztvevő szövetkezeti tagok anyagi érdekeltségét azáltal, hogy a keletkezett kár egészét nem hárítjuk át, a közös munkában kifejtett magatartást pedig a kártérítés konkrét mértékének megállapításánál figyelembe kell venni.

A kártérítési felelősségnél a végrehajtási létszakban is figyelemmel kell lenni arra, hogy a dolgozó érdekelt legyen továbbra is a munkájában. Ezt biztosítja a részletfizetési kedvezmény és a végrehajtás lehetőségének a munkabérre, illetve jövedelemrészesedésre korlátozása.[21] Tehát a felelősségi szankciók a végrehajtási stádiumban is, a végrehajtás módja révén is kifejthetnek különféle — pl. nevelő, ösztönző — hatást. E probléma a büntetőjogászok számára nem teljesen új, bár az ebben rejlő potenciális hatás kihasználására törekvés szintén napjaink feladata. (Pl. ún. harmadolás, egyes zárka, munkatábor, kedvezmény megvonása stb.).[22]

A jogszerű magatartásra nevelésben az anyagi ösztönzés alapvető és nagyfontosságú. A jó nevelés feleslegessé teszi a törvényt — mondja Rousseau.[23] Ha e megállapítás — legalább is rövid történelmi távon — illuzorikus is, annyi bizonyos, hogy a felelősségi eszközök mellett, azokat megelőzően az anyagi ösztönzés szerepét tagadni — különösen a magántulajdonosok gondolkodását még sokban magán viselő termelőszövetkezeti parasztság körében — nem lenne célravezető. Ugyanilyen káros és elméletileg is hibás viszont az az álláspont, amely az anyagi ösztönzők alkalmazása és az anyagi felelősség között egyenlőségi jelet tesz. J. Éliás megállapítása tehát, melyszerint a termelőszövetkezeti jog

[19] Vö.: Az MSzMP. néhány időszerű ideológiai feladata (irányelvek). Társadalmi Szemle. 1965. 4. sz. különösen a 9—16. old.

[19/a] Nagy László idézett munkájában csupán arra az összefüggésre utal, amely a két pólus — az anyagi ösztönzés és anyagi felelősség — között az egymás fizikai feltételezésében merül ki.

[20] A vétekességen alapuló felelősség és a nevelés, ösztönzés összefüggésére utal pl.: Vitali E. Tadzser: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog (egyetemi tankönyv), Szófia, 1964., különösen a 354. old. (bulgárul)

[21] Vö.: Mt. V. 143. és 191. §-val valamint a 19/1959 (VII. 12.) F. M. sz. re. 31. §. 3—4. bek. rendelkezéseivel.

[22] Vö.: Nemzetközi büntetőjogi munkaértekezlet a MTA-án. Az Állam és Jogtud. Intézet Értesítője. 1961. 1—2. sz., különösen 37. old.

[23] Idézi: Kulcsár Kálmán: i. m. 75. old.

ismeri az olyan anyagi felelősséget, amely összefügg a munka díjazásának szabályozásával, nézetünk szerint nem helyes. Az általa elemzett díjazási sajátosságok esetén — anélkül, hogy annak részleteibe menő elemzésre kitérnénk — a szocialista elosztás elveinek megfelelő anyagi ösztönzés és a tulajdonosi kárveszélyviselés, termelési kockázat körébe tartozó rendelkezések megjelenési formáival állunk szemben.

2. A szocialista felelősségi elméletben az álláspontok többsége egyetért abban, hogy a felelősség keretében alkalmazott represszív jellegű intézkedések elsődlegesen a tágabb értelemben vett nevelést szolgálják és — kártérítési felelősség esetén — a reparáció szempontja ehhez képest másodlagos.[24]

Eörsi Gyula kifejti, hogy: „A polgári jogban tehát a jogellenességnek két iránya van, ha ezek nem is választhatók el mindig teljesen egymástól. E két jogpolitikai iránynak kétféle jogalap felel meg: az egyik független a magatartás társadalmi értékelésétől, javíthatóságának prognózisától, a másik nem. Ennek viszont a szankciók két típusa felel meg: a represszív és a represszióitól elvileg mentes szankciók típusa."[25] Eörsi e megállapításait annak nyomán teszi, miközben határozottan bírálja azt az álláspontot, mely szerint a szankcióval fenyegetettség azonos a felelősséggel vagy a másik nézetet, amely a reparáció és felelősség között tesz egyenlőségi jelet. Ez utóbbi álláspontal vitatkozva Eörsi kiemeli, hogy a polgári jogi kártérítés ilyen felfogása voltaképpen magában foglalja azt is, hogy lemondunk a nevelésről és azt átengedjük a lényegesen keményebb szankciójú büntetőjognak és államigazgatási jognak.[26] Eörsi elismeri azt, hogy a represszív és represszióitól mentes szankciók közötti határvonal nem merev és mert mozgó határról van szó és kivételek mindig lehetségesek (és ezek a főszabályt erősítik), az általa adott felosztáson belüli csoportosítást azonban megalapozottnak tartja.[27] Ennek alapján a jogellenes károkozást egységesen represszív, tehát felelősségi szankciónak ítéli a polgári jogban. Véleményünk szerint azonban — és ez a termelőszövetkezeti jogi kártérítési felelősség szempontjából gyakorlati jelentőségű is — lényeges különbség van a jogellenes károkozás kategóriáján belül ama két eset között, amikor egyrészről a termelőszövetkezeti tag úgy okoz kárt, hogy a termelőszövetkezet vagyona csorbul, de nem keletkezik gazdagodás a termelőszövetkezeti tag oldalán, másrészről, az olyan eset között, amikor a termelőszövetkezeti tag eltulajdonít valamit a termelőszövetkezet vagyonából, ezt felhasználja vagy eladja, tehát gazdagodás keletkezik a termelőszövetkezeti tag oldalán. Ha Eörsi álláspontját fogadjuk el, akkor mindkét esetben felelősségi igényről van szó.[28] Nézetünk szerint e kérdésben ilyen egyértelműen nem lehet azt állítani, hogy mindkét esetben felelősségi intézménnyel állunk szemben. Ugyanis a második esetben — mert a termelőszövetkezeti tag egyébként is csak a tényleges kárt köteles megtéríteni, az elmaradt hasznot nem — a jogsértő csupán a gazdagodást adja ki a felváltó szankcióként megállapított kártérítésben. Eörsi ezzel kapcsolatban utal arra, hogy ilyenkor is van kockázata a jogsértőnek, mert esetleg olcsóbban adta el a dolgot, mint a megállapított kártérítés, vagy elhagyta az elvont dolgot stb.[29] Vizsgálataink szerint a termelőszövetkezeti jogban még e csekély kockázattal sem lehet számolni. A termelőszövetkezeti közös vagyonból olyan dolgok, termények, termékek elvonása a gyakori, amelyek rendszerint hiánycikkek és a szabadpiacon csak igen magas áron vagy egyáltalán nem szerezhetők be. Ilyen pl. az abrak-takarmány. Ezek elvonására rendszerint az új termést megelőzően, tavasszal kerül inkább sor, amikor országosan takarmányhiány van, különösen ha kedvezőtlen gazdasági év áll mögöttünk. Ilyen esetekben a termelőszövetkezet érdekének védelme egyébként sincs biztosítva a pénzbeli kártérítéssel (amely a forgalmi értéket sohasem haladja meg) a termelőszövetkezeti tag háztáji állatállománya viszont a lopott takarmányon gyarapszik.

Régi két sarkalatos elve a polgári jogi kártérítési felelősségnek, hogy egyrészt a kártérítés nem lehet gazdagodás forrása, másrészt a jogsértő legalább annyit kockáztasson, amennyire kiveti a horgát. Eörsi, amikor a reparációt mint kötelezettséget és szankciót különválasztja, a kisajátítás esetében — egyébként helyesen — azt írja, hogy a jogellenesség hiányán kívül a reparáció nem okoz anyagi veszteséget a kisajátítónak, mert ellentételként jelentkezik a kisajátított ingatlan.[30] Vajon az általunk felvetett eset-

[24] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái... 35. old. továbbá: akadémiai székfoglalója valamint: A jogpolitikai elvek, Jogtud. Közlöny 1964. 5. sz.; Nagy László: Anyagi felelősség a munkaviszony keretében... 9. old. J. Éliás: i. m. Asztalos László: A polgári jogi felelősség és a szankciós reparáció. JK. 1964. 9. sz. A magyar magánjogi felelősségben a megelőzés (prevenció) gondolatának kiemelkedő hirdetője Marton Géza, aki annak ellenére, hogy nem különböztet a reparáción belül felelősségi szankciók és egyéb megtérítési kötelezettség között — a megelőzés európai hírű és kiemelkedő hirdetője. Lásd: Magyar Magánjog IV. Szladits szerkesztésében, különösen a 828. p.

[25] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái... 264. p. Ezt az álláspontot tagadja Kemenes Béla. Lásd Horeczky Károly: Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái..." c. művének vitája. Jogtud. Közlöny 1964. 4. sz., továbbá Zoltán Ödön: A jogellenes károkozásért való felelősség a Ptk. tervezetében. Magyar Jog 1957. 10. sz.

[26] Vö. Eörsi: A jogi felelősség alapproblémái... 249—268. old.

[27] Eörsi: A jogi felelősség alapproblémái... 264. old.

[28] Vö. még Eörsi: Elhatárolási problémák... Bp. 1962. 72. old.

[29] Eörsi: A jogi felelősség alapproblémái... 264. old. 25. sz. jegyzet.

[30] Eörsi: A felelősség alapproblémái... 261. old.

ben — amikor a jogsértő termelőszövetkezeti tag az ellopott és általa felhasznált takarmány fejében — kártérítést fizet a termelőszövetkezetnek, lehet-e arról beszélni, hogy a jogsértő a saját vagyona rovására reparál és represszív jellegű, tehát felelősségi szankció alkalmazásról van szó? Mi úgy véljük — és sajnos e hibát az 1959. ék 7. sz. tvr. rendelkezései is magukban rejtik — ilyen esetekben elsődlegesen nevelő, — Eörsi szavaival élve — elsődlegesen belső hatásra[31] irányuló joghátrányról nem beszélhetünk. Sőt ha figyelembe vesszük azt, hogy a termelőszövetkezeti törvény 14. § 3. bekezdésének rendelkezései szerint a kártérítés mértékének megállapításánál az okozott kár nagysága mellett figyelembe kell venni a termelőszövetkezeti tag vagyoni helyzetét, vétkességének fokát, családi körülményeit stb., akkor a tényleges kár (tehát az ellopott termény) a forgalmi értékénél — tehát a gazdagodásnál — alacsonyabb összegben is megállapítható. Mindezeket egybevetve még „jó üzletnek" is bizonyulhat a jogsértés és így semmiképpen sem a jogszerűségre indítást, ösztönzést szolgálja. Valljuk azt, hogy a jogellenes magatartások elleni küzdelem nem jár együtt szükségszerűen a represszió fokozásával. Emellett azonban — éppen a jog és a felelősség nevelő funkciójának biztosítása végett — érvényesülnie kell annak a követelménynek, hogy a jogszabály objektíve helyes rendelkezést tartalmazzon és meggyőző legyen abban a vonatkozásban is, hogy a jogi norma címzettjei kisebb mértékben vagy egyáltalán nem szenvednek sérelmet, sőt előnyeik származnak akkor, ha jogszerű magatartást tanúsítanak, mintha velük szemben a megsértett jogrend szankcióit alkalmaznánk.[32]

A tulajdon, különösen pedig a társadalmi tulajdon védelmének és a jog nevelő szerepének biztosítása megkívánja azt, hogy a reparációs kötelezettséget ne kezeljük annyira alárendelt jelentőségű kérdésnek, amikor már a konkrétan megállapított reparációs kötelezettség mértéke egyáltalán nem fejt ki nevelő — visszatartó hatást. Ezért a kollektíván belüli károkozások esetén az eddig egységesen felelősségként kezelt kártérítési esetcsoportokat tényállásszerűen helyes lenne összefoglalni, mert a kártérítés ilyen csoportosítása egyúttal finomítaná a felelősségi intézményt és ugyanakkor további differenciálásra adna lehetőséget a szankciós helyzetek és a felelősségi esetek szétválasztása vonatkozásában.[33]

A termelőszövetkezeti tag oldalán jogellenes vagyoneltolódás nemcsak akkor keletkezhet, ha megfelelő jogalap hiányában a szövetkezet tulajdonában álló dolgot, vagyontárgyat fizikailag elvonja, hanem ugyanez az állapot bekövetkezhet azáltal is, ha a termelőszövetkezeti tag jogellenesen megakadályozza azt a vagyoneltolódást, amelynek jogszerűen egyébként végbe kellene mennie a termelőszövetkezet javára. Ennek tipikus esete a vagyonbeviteli, illetve társadalmasítási szabályok megszegése, kijátszása. A társadalmasítás ellenérték fejében történik, mégis a szövetkezeti vagyon állagának a gyarapodása marad el, egyrészről azáltal, hogy a szövetkezet nem jut hozzá a dolog birtokához és ezen keresztül nem tudja azt felhasználni az induló közös gazdaság termelő tevékenységében, másrészt az ellenértéknek az a része, amelyet a fel nem osztható szövetkezeti alap javára le kell vonni, nem jelentkezik a szövetkezeti tulajdon gyarapításának forrásaként. Ezekben az esetekben a szövetkezet elsődleges igénye az, hogy követelje a tagtól a vagyonbeviteli kötelezettségének teljesítését. Ha ez már azért nem lehetséges, mert időközben a termelőszövetkezeti tag elidegenítette a beviteli kötelezettség alá eső vagyontárgyat, akkor — a jogszabály szerint — olyan összeg megtérítésére kell kötelezni, amely megfelel annak a hányadnak, amelyet a vagyontárgy ellenértékéből a fel nem osztható alap javára kellett volna visszatartani. Ebben az esetben is megegyezik a reparatív szankció a gazdagodás mértékével.

„A kollektíva struktúrájú" jogviszonyokban további gondot jelent az igény jogalapjainak, illetve ezek egymásutániságának, sorrendjének megállapítása az ún. „autonóm struktúrájú" jogágazatban helyesen kifejtett megoldáshoz képest.[34] A nehézség e vonatkozásban kettős. Egyfelől problematikus annak az eldöntése, hogy hol kezdődik „a kollektíva struktúra" vagy hol végződik az „autonóm struktúra". A másik további nehézség abból adódik, hogy az Eörsi által kifejtett tulajdoni igény — felelősség — jogalap nélküli gazdagodás a polgári jogi viszonyokban helytálló,[35] a termelőszövetkezeti jog vonatkozásában azonban más megoldást kell keresnünk. Ugyanis a Ptk. XXXII. fejezetének rendelkezései a termelőszövetkezeti jogban — és ugyanígy a munkajogban — nem alkalmazhatók. A kollektívákon belüli jogalap nélküli gazdagodás egyik jelentős csoportja kifejezetten az életfenntartás célját szolgáló juttatásokból keletkezhet. Ennek tipikus esete a tévesen kifejezett munkabér, illetve az előleg túlfizetés vagy hibás számoláson alapuló stb. jövedelemrészesedés. A Munka Törvénykönyve idevonatkozó rendelkezése 30 napos határidőn belül a tévesen kifizetett munkabér visszakövetelését minden esetben lehetővé teszi, e határidőn túl viszont már csak akkor, ha a tévedést maga a dolgozó idézte elő, illetve a téves kifizetésről tudomása volt. A termelőszövetkezeti jogban ilyen rendelkezés ez-

[31] Eörsi: Akadémiai székfoglalója, továbbá Jogpolitikai elvek, Jogtud. Közl. 1964. 5. sz.

[32] Vö. Kulcsár: A jog nevelő szerepe... 229. old.

[33] Eörsi: A szocialista polgári jog alapproblémái. (Akadémiai Kiadó, 1965. 244. old.) c. munkájában utal arra, hogy a polgári jogi felelősség tényállásai kialakulóban vannak.

[34] Eörsi: A szocialista polgári jog alapproblémái: különösen 7—35. old.

[35] Eörsi: Elhatárolási problémák... 70—79. old.

ideig nincs, de lege ferenda azonban e kérdés rendezése szükségesnek mutatkozik azzal a kiegészítéssel, hogy nemcsak a tévesen kifizetett munkabérre, hanem egyéb járandóságokra és természetbeni juttatásokra is ki kell terjeszteni a jogszabályi rendezést. Megítélésünk szerint tehát a jogalap hiányában és a jogellenesen végbement vagyoneltolódások esetében teljesen közömbös az eset megítélését illetően az, hogy a jogalap nélkül vagy jogellenesen szerzett vagyontárgy a jogalap nélkül szerző, illetőleg a jogellenes magatartást tanúsító birtokában van-e, vagy azt elidegenítette, illetve saját céljaira felhasználta. A jogalap nélküli szerzés esetcsoportjába tartozó vagyoneltolódások megakadályozásának szabályozásában a kollektívák jogi nézetei, jogtudata és közmeggyőződése egy bizonyos határidőn belül a jogalap hiányában végbement vagyoneltolódás mindenképpeni megakadályozását igényli és tartja helyesnek, e határidőn túl pedig csak a felelősség körébe eső felróhatóságon alapuló, illetve rosszhiszemű esetekben igényli tagjai magatartásának a szankcionálását. Mindkét esetben morfológiai szempontból kártérítéssel állunk szemben. Az előbbi esetben a jogalap nélküli vagyoneltolódás megakadályozását célzó, az utóbbi esetben pedig felelősségi szankcióként jelentkező kötelezettséggel állunk szemben, amikor a reparáció mértéke csökkentésének a lehetőségét ugyancsak törvényileg helyes lenne kizárni, mivel ez az esetcsoport — bár felelősségi szankció — mégis következményeit tekintve a tag oldalán gazdagodással is járó jogellenes magatartáson alapul.

Eörsi Gyula legújabb munkájában is[36] azon az állásponton van, hogy ha a tulajdonjog megsértésével vagy jogalap hiányában végbement vagyoneltolódás az elvont dolog visszaadásával nem szüntethető meg, mert a dolgot visszaadni a jogsértő nem tudja, akkor ez kár a tulajdonos oldalán, amelynek helyreállítását csak a felróhatóság alapján, tehát csak a felelősség intézményének keretén belül lehet megoldani. Ezt az álláspontot — különösen a termelőszövetkezeti jog vonatkozásában — nem tudjuk osztani. A jogalap hiányában végbement vagyoneltolódásokat most figyelmen kívül hagyva a jogellenes dologelvonás általában szándékos magatartás keretében, sőt meghatározott célzattal történik. Az elvonás célja rendszerint vagyoni előny szerzése, amely abban jelentkezik, hogy azt a termelőszövetkezeti tag háztartása, illetőleg háztáji gazdasági keretében felhasználja vagy kötelezettségei kiegyenlítésére fordítja, illetve általános fizetési és csereértékre, pénzre cseréli el. E lehetséges esetek mindegyikében, ha a jogellenesen elvont dolog in specie, tehát egyedileg már nincs is a jogellenes magatartást tanúsító birtokában a gazdagodás transzformált állapotban mindenképpen fennáll a jogellenes magatartást tanúsító oldalán. Indokolatlannak tartjuk tehát a károsultat arra kötelezni, hogy ilyen esetekben — tehát akkor, ha az eredeti dolog már nincs a jogsértő birtokában — a jogsértővel szembeni felróhatóságot kényszerüljön bizonyítani és ezt felelősségként fogjuk fel, amely a kollektíva felelősségének struktúráját tekintve még enyhébb elbánást tesz lehetővé, mint abban az esetben, ha a dolog még a jogsértő birtokában van. A jogsértő magatartásának értékelése nem függhet tehát attól, hogy a jogellenesen elvont dolog a birtokában van-e, vagy annak csak a surrogátumával rendelkezik, mert az ilyen álláspont hasonlít ahhoz a diagnózishoz, amely nem a beteg szervezetben jelentkező kórokok alapján állapítja meg a szükséges terápiát, hanem az alkalmazott terápia várható eredményének megfelelően állapítja meg a betegséget. Elhasználható és fajlagos, illetve helyettesíthető dolgok esetében (pl. termény, baromfi, pénz stb.) amúgyis lehetetlen gyakorlatilag annak megállapítása, hogy az elvont dolgot adja-e vissza a jogsértő, vagy csak annak megfelelő fajú, mennyiségű és értékű dolgot.

A Legfelsőbb Bíróság P. törv. III/B. 20.465/1964. sz. ítéletében álláspontunkkal egybevágóan ítélkezett olyan esetben, amikor a termelőszövetkezetből kilépett tag nem létező földjének kiadását kérte. A termelőszövetkezet által így kiadott földet a volt tag eladta és azon jóhiszemű harmadik személy tulajdonjogot szerzett. Ezek után a Legfelsőbb Bíróság — anélkül, hogy a felróhatóságot vizsgálta volna — a szövetkezet volt tagját a jogtalanul megszerzett föld visszaadására kötelezhetőnek ítélte, mivel azonban a földet már további harmadik személy megszerezte, a szövetkezet volt tagját annak az összegnek a szövetkezet javára történő megfizetésére kötelezte, amelyet a jogtalanul megszerzett föld ellenértékének fejében vételárként kapott. E bírói határozat — mint említettük — nem tartalmaz utalást a felróhatóság vizsgálatára vonatkozóan, amelyet nem is tartunk szükségesnek a megítélt rész vonatkozásában. Szükségesnek tartanánk viszont a felróhatóságot a további kár megítéléséhez, amely a föld elvonásának további következményeként merült fel a termelőszövetkezetben, erről azonban ez idézett bírói határozat nem intézkedik.[37]

Álláspontunk tehát megegyezik Asztalos László álláspontjával, aki a kártérítést a reparáció módszere legáltalánosabb fajlagosan felváltó formájának tekinti, amely egyúttal kifejezi azt is, hogy a reparáció alapja jogellenes magatartás volt. E megvilágításban tehát a kártérítés nemcsak a felelősség realizált szankciója lehet.[38]

[36] Eörsi: A szocialista polgári jog alapproblémái... különösen 235—36. old.

[37] A jogalap nélküli gazdagodás kategóriájába eső további — álláspontunkkal egyezően eldöntött — jogvita a Bírósági Határozatok 1965. évi 3. számában a 4366 sz. jogeset. Ennek kapcsán a bíróság a jóhiszeműen felvett újítási díj visszafizetésének korlátozását mondta ki.

[38] Vö.: Asztalos: i. m.

A kollektívákon belüli jogi felelősségben — mind a munkajogban, mind pedig a termelőszövetkezeti jogban — szükséges a kártérítésnek, mint felelősségi szankciónak és mint reparációs kötelezettségnek (utóbbi esetben előfeltétel, hogy a sértett kollektíva vagyonából a jogsértő javára történik vagyongyarapodás) a szétválasztása. Megítélésünk szerint ugyanis azok a jogpolitikai megfontolások, amelyek a kollektíva és tagjai közötti felelősség szabályozásának alapjául szolgálnak, egyáltalán nem indokolják azt, hogy olyan esetekben, amikor a kollektíva tagja jogellenesen elvonja a kollektíva vagyonának egy részét, eltérjünk az egyenérték alapján fennálló kártérítési igénytől. Különösen fontos ennek felismerése a termelőszövetkezeti jogban, mert a termelőszövetkezeti tagoknál még mindig erős a magántulajdonosi szemlélet, a háztáji gazdaság nem kívánt mértékű fejlesztésére irányuló törekvés. Mindezek elleni küzdelemben a jog akkor lesz hasznos eszköz, ha nem nyújt lehetőséget ahhoz, hogy a kollektíva terhére tagjai társadalmilag is elítélt, jogellenes magatartás útján szerzett javakkal mindenképpen indokolatlanul gazdagodjanak és esetleg e gazdagodást — felismerés hiányában — jogdogmatikai megoldással is támogassuk.

A munkajogi rendelkezésekben — ha elméletileg talán nem is tisztázott alapokon — e probléma megoldására törekvést látjuk abban, hogy a Munka Törvénykönyvének a legutóbbi módosítása előtti rendelkezése szerint [Mt. V. 191. § (4) bek.] az elvont dolog értékének kétszeres összege erejéig lehetett a munkavállalót kártérítésre kötelezni (itt a represszió az elvont dolog értékének összegén felüli kártérítés). Az 1964. é. 29. sz. tvr.-rel és ennek végrehajtásáról szóló 33/1964. (XII. 18.) Korm. r.-tel módosított Munka Törvénykönyvének új szabálya pedig akként rendelkezik, hogy a kártérítés (a jogszabály szóhasználata szerint a felelősség) mérséklésének általában nincs helye, ha a károkozásból a dolgozó vagyoni előnyhöz jutott [Mt. V. 189. § (3) bek.]. A Szovjetunió Legfelső Bírósága plénumának 1950. május 5. napján kelt határozata 3. pontja értelmében az állatállomány pontosabban az ún. számosállatoknak a kolhoz tagjai általi eltulajdonítása esetén a kolhoztag az állat értékének másfélszeres összegéig kötelezhető kártérítésre.

Végső következtetéseinket e kérdéssel kapcsolatban az alábbiakban összegezzük:

a) Jogellenes magatartással (ez lehet felróható kötelezettségszegés is) okozott kár esetén a kártérítés, mint reparációs kötelezettség elsősorban nem represszív jellegű és elsődlegesen nem is nevelő hatásra irányul, feltéve, hogy a kár a kollektíva vagyonában úgy állt elő, hogy az (pl. a tulajdoni, illetőleg birtokállapot megzavarása, a kollektíva tulajdonjogának megszűnése) egyúttal gazdagodást idézett elő a kollektíva jogsértő tagjánál.

b) Ilyen esetekben a kollektíva elsődleges igénye a tulajdoni, illetve birtokállapot helyreállítása és az ezt meghaladó kár érvényesítése. (Ez utóbbi a felelősség szférájába tartozik.) Ha az elsődleges igények (pl. rei vindicatio) nem vezetnek eredményre, mert a követelt dolgot a kollektíva tagja kiadni nem tudja (pl. megetette a háztáji állataival) vagy annak visszakövetelését a kollektíva jogosan nem kívánja, a kártérítés mint felváltó kötelezettség jelentkezik.

c) A kártérítés — mint másodlagos felváltó reparatív kötelezettség — független a felróhatóságtól.[39]

d) Ez esetben a reparáció (és nem a felelősség) mértéke csökkentésének lehetőségét — de lege ferenda — általában ki kell zárni a kollektívák és tagjaik között.

Várgedő Lajos

[39] Eörsi ellenkező álláspontot fejt ki a polgári jog vonatkozásában. Lásd: Elhatárolási problémák... c. munkáját a 73. old.

Szabadalmak és védjegyek jogellenes használata külföldön*

A magyar szabadalmi törvény (Sztv.) 49. §-a szerint szabadalombitorlást követ el, „aki a szabadalom tulajdonosának[1] engedélye nélkül, valamely szabadalom tárgyát előállítja, forgalomba hozza, vagy tiltott módon használja úgy, hogy ezáltal a szabadalom tulajdonosának e törvényben gyökerező jogait tudva sérti".

A magyar védjegytörvény módosításáról szóló 1921. évi XXII. tv. 7. §-a szerint védjegybitorlást követ el „aki kizárólagos használati jogon mást illető védjeggyel jogtalanul ellátott árut, ezt tudva forgalomba hoz, vagy árusít, úgyszintén aki valamely védjegyet ily célból utánoz."

Az ipari minták oltalmáról szóló magyar rendelet 30. §-a szerint a mintaoltalmi jog megsértése állhat „akár abban, hogy a védett mintát egy harmadik személy bizonyos iparcikken jogtalanul alkalmazza, akár abban, hogy az

* A Magyar Jogász Szövetség Nemzetközi Magánjogi Szakosztályában 1964. december 16.-án elhangzott előadás alapján. *(Szerk.)*

[1] A „tulajdonos" kifejezést — figyelemmel a Ptk. 94. § (1) bek. rendelkezésére, amelynek értelmében tulajdonjog tárgya csak birtokba vehető dolog lehet — túlhaladottnak kell tekinteni. Helyette mai jogfelfogásunknak megfelelően „jogosult" személyt (pl. szabadalom jogosultja) kell érteni.

ilyen mintával ellátott iparcikket jogtalanul forgalomba hozza."

A magyar polgári jog e rendelkezései alapján, *Világhy Miklós* nyomán megállapíthatjuk, hogy a szabadalom, védjegy, ipari minta bitorlásának két konjunktív feltétele van: az egyik a szabadalmi-, védjegy- vagy mintaoltalmi jog fennállása, a másik olyan cselekmény, amely a jogosult részére biztosított kizárólagos jogot sérti.[2]

Ha egybevetjük a különböző országok jogszabályainak a szabadalom-, védjegy-, valamint ipari minta bitorlásról szóló rendelkezéseit,[3] úgy a magyar tételes jog normái alapján elvontan fogalmazott megállapítást, nemzetközi szinten történő általánosítás eredményeként egyetemes érvénnyel is kimondhatjuk.

Ezek előrebocsátása után vizsgáljuk meg az ilyen tárgyú jogellenes cselekményeket a nemzetközi magánjog síkján.

Ha a jogellenes cselekmény tényállása, vagy a tényállás egy része külföldön valósul meg, felvetődik a kérdés: a cselekmény jogellenessége, annak szankcionálása, az abbanhagyás, eltiltás, kártérítés tekintetében milyen jog szabályai irányadók. E kérdést a nemzetközi magánjog szabályai alapján kell eldönteni.

A szabadalmak, védjegyek, ipari minták külföldön való jogellenes használatával kapcsolatosan szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok között a következő nemzetközi magánjogi kérdések tarthatnak érdeklődésre számot:

Elismerhető-e a védjegyek extraterritoriális oltalma?

Külföldi jogok megsértése szankcionálható-e belföldön?

Belföldi jogviszonyokra külföldi jogi tények milyen hatással lehetnek?

A feltalálóval kötött szerződés nélkül külföldön hasznosított találmány díjazása felvet-e nemzetközi magánjogi kérdéseket?

Az alábbiakban e kérdésekre kísérelünk meg válaszolni.

I. *Elismerhető-e a védjegyek extraterritoriális oltalma?*

A szabadalomra, védjegyre, ipari mintára vonatkozó jog keletkezéséhez a legtöbb civilizált országban állami aktus szükséges. Ez az állami aktus a szabadalom engedélyezésével, a védjegy lajstromozásával, az ipari minta letételével teljesül.

Ezért ahány országban engedélyezik a szabadalmat, lajstromozzák a védjegyet, helyezik letétbe az ipari mintát, annyi országban keletkezik a szabadalomra, védjegyre, ipari mintára vonatkozó alanyi jog. Ezért alakult ki a különböző országok joggyakorlatában és irodalmában az az általánosnak nevezhető felfogás, hogy a szabadalmak, védjegyek, ipari minták oltalma *territoriális hatályú*, az oltalmat adó ország területéhez kötött.

Mielőtt a territorialitás ellentétének, az extraterritorialitásnak vizsgálatába bocsátkoznánk, röviden meg kell emlékeznünk a territorialitás tételének kialakulásáról, fejlődéséről, valamint arról, hogy vele kölcsönhatásban hogyan fejlődött ki az extraterritorialitás tétele és hogy e két tétel közül szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok között melyik az elfogadhatóbb, ill. a szocialista állam számára melyik látszik fenntarthatónak.

A territorialitás tétele keletkezésének és fejlődésének tárgyalása során *Világhy Miklós* rámutat arra, hogy a szabadalmak territoriális védelme (és így a védjegyeké és ipari mintáké is) a kapitalizmus kezdeti időszakában alakult ki, amikor a kapitalizmus éppen hogy csak kezdte meghódítani a nemzeti piacot és tömeges áruforgalma még alig volt. A territorialitás tétele a kapitalizmus e kezdeti időszakában módot adott az egyes országok tőkéseinek arra, hogy a külföldi szabadalmat (vagy védjegyet) minden gazdasági vagy jogi akadály nélkül elsajátíthassák, s ezzel a belföldi piacon előnyösebb helyzetet szerezzenek maguknak. A későbbi fejlődés során azonban, amikor az áruforgalom már tömegesen túllépte az egyes országok határait és a tőkés vállalatok nemzetközi méretekben kezdtek működni, a nemzetközi tőkés érdekeltségek hatására a XIX. század végén olyan nemzetközi szervezet jött létre, amely a szabadalmak, védjegyek, ipari minták kölcsönös védelmének rendszerében az ország területén kívül is (tehát extraterritoriálisan is) biztosította az oltalmat.[4]

A jelen tanulmány kapcsán írásban közölt észrevételeiben *Világhy Miklós* e gondolatokat tovább folytatja és azt mondja, hogy a szabadalmak és védjegyek nemzetközi védelmére irányuló törekvések ilyen vagy olyan formában általában csökkentik az oltalom territoriális hatályát és — legtöbbször ellentmondásosan — a védelem extraterritoriális hatályának elismerése felé mutatnak. Mivel azonban az adott történelmi előzmények után az extraterritorialitás csak fokozatosan és rendszerint úgy valósul meg, hogy az eredetileg territoriális hatályú szabályozást a szerződő államok egymás irányában kölcsönösen elismerik, az extraterritorialitás fokozatos elismerésének jogi formájában ellentmondás keletkezik: az extraterritorialitás igénye ellentmondásban van azzal a jogi módszerrel, amely az oltalom kiterjesztését a nemzeti szabályok kölcsönös elismerése útján valósítja meg.

[2] Világhy Miklós — Eörsi Gyula: Magyar polgári jog Budapest 1962. II. köt. 321. old.

[3] Vö. Külföldi szabadalmi és védjegyjog. Szerk. Vida Sándor. Budapest, 1964. (Ismerteti 72 ország szabadalmi-, védjegy- és ipari minta jogát.)

[4] Világhy—Eörsi: im. II. köt. 324. old.

Erre az ellentmondásra vezethetők vissza azok a problémák, amelyek az elméletben és a gyakorlatban a territorialitás és az extraterritorialitás kérdésével kapcsolatban felmerülnek.

A szocialista államok keletkezésük időpontjában ebbe a már fennálló helyzetbe kerülnek bele. Több szocialista állam úgy reagál erre, hogy a nemzetközi védelmet legalábbis kezdetben egyáltalában nem ismeri el. Így a Szovjetunió csak 1965. márciusában lépett be a Nemzetközi Iparjogvédelmi Unióba, a Kínai Népköztársaság pedig ma sem tagja annak. A népi demokratikus államok — közéjük tartozik Magyarország is —, keletkezésekor a helyzet alapvetően más volt. Ezek az államok már a szocialista rendszerre való áttérés időpontjában tagjai voltak a Nemzetközi Iparjogvédelmi Uniónak, s részben ezért, részben az export fokozása céljából kezdettől fogva érdekük volt az extraterritorialitás említett — ellentmondásos formájú fokozása. Ezt az érdeket azonban csak a már korábban is meglevő, tehát ellentmondásos módon valósíthatták meg. Elvi általánosságban ezért a szocialista országok számára a territorialitás-extraterritorialitás kérdése mindenesetre a nemzetközi kereskedelmi kapcsolatok fejlesztésének függvénye. Mivel a szocialista országoknak érdekében áll a nemzetközi kereskedelem fejlesztése, érdekük az is, hogy a szabadalmak, védjegyek, ipari minták extraterritoriális hatálya fokozódjék. Ez azonban csak a már meglevő formájú nemzetközi oltalom fokozásának útján látszik lehetségesnek. A szocialista országok rövidebb távlatra a nemzetközi oltalom fokozására törekednek, tehát az extraterritorialitás fokozására, s ezzel együtt a védelem formájából eredő ellentmondások kiküszöbölésére. Távolabbi célként kívánatos volna valaminő egyetemes hatályú nemzetközi egyezmény útján a védelem territorialitásának lehető teljes feloldását elérni. Mégpedig úgy, hogy az egyetemes hatályú nemzetközi egyezmény ne csak kolliziós norma útján, tehát a nemzeti törvényhozások kölcsönös elismerésével oldja fel a territorialitást, hanem úgy, hogy materiálisan biztosítson mindenütt egyenlő védelmet az ipari tulajdonjogoknak, s legfeljebb szubszidiáriusan tartalmazzon utaló normát. A fejlődés tehát valahogy úgy lenne elképzelhető, mint a szerzői jog területén — mondja *Világhy Miklós.*

A territorialitás-extraterritorialitás tétele múltjáról, jelenéről és elképzelt jövőjéről írott e gondolatok felvázolása után térjünk rá vizsgálódásunk tulajdonképpeni tárgyára arra, hogy a jelenlegi magyar tételes jog szerint a védjegyek extraterritorialis oltalma elismerhető-e vagy sem.

Mint említettük a mai tételes jog a territorialitás alapján áll.

A védjegyek tekintetében azonban a territorialitás egyébként általánosan elismert tételét több körülmény zavarja. Ilyenek: a védjegyek nemzetközi lajstromozása; a védjegy lajstromozása számos országban deklaratív hatályú, szemben a szabadalom engedélyezésének általánosan elismert konstitutív hatályával; a védjegyjognak a névjoghoz való közeli rokonsága stb. A védjegyek külföldön történő jogellenes használatával kapcsolatosan különösen a legutóbb említett körülmény okoz problémát, a védjegyjogot sokan személyiségi jogként fogják fel, amiből kiindulva azután olyan nemzetközi magánjogi álláspont alakítható ki, amely ellentétbe kerül a védjegyre vonatkozó jog territoriális hatályával.

A magyar irodalomban e kérdésben ma többféle nézet található. *Szászy István* szerint a belföldi védjegyet a belföldi bíróság a külföldön elkövetett bitorlás ellen még akkor is védelemben részesítheti, ha a védjegy külföldön nem részesül védelemben. *Beck Salamon* elvileg ugyanezen az álláspontón van, bár megjegyzi, hogy a magyar tételes jog a védelmet ilyen esetre nem biztosítja. *Réczei László* szerint csak az abbahagyás, ismétléstől eltiltás ítélhető meg, mert az abszolút szerkezetű jogokat a nem jogellenes behatással szemben is meg kell védeni. Kártérítés, elkobzás azonban nem mondható ki, mert ez utóbbi igények alapja a deliktum, e tekintetben pedig az elkövetés helyének joga irányadó.[5]

E nézetek a magyar védjegyből folyó jogokat végeredményben extraterritoriális hatályúként fogják fel, a megoldások között csak fokozati különbségek vannak. E nézetek közös tőről fakadnak; a német jogban hosszú ideig uralkodó és *Kohler* tekintélyére támaszkodó arra a felfogásra vezethetők vissza, hogy a védjegyre vonatkozó jog a személyiség kisugárzása. *Kohler* szerint a személyiség e kisugárzása következtében a védjegyre vonatkozó jog, a névjoghoz hasonlóan mindenhová követi a jogosítottat. Ebből következik, hogy a védjegyre vonatkozó jogot bármely országban gyakorolni lehet és az bármely országban megsérthető. A *Kohler* tekintélyére támaszkodó e jogfelfogás a német gyakorlatban még az első világháborút követően is uralkodott bizonyos ideig.

A Reichsgericht az 1927. évben véglegesen szakított a *Kohler* tanaira támaszkodó gyakorlattal és a védjegyre vonatkozó jog territorialitására alapította döntéseit. Amint arról *Bussmann* beszámol, a védjegyügyekben követett német bírói gyakorlat és irodalom azóta is töretlenül — a szabadalmi és ipari minta ügyekben kialakított felfogással egyezően — a territorialitás alapján áll.[6]

Minthogy Szászy és Beck nézeteit Réczei

[5] Réczei László: Nemzetközi magánjog, Budapest 1961. 189—190 old. Szászy István: Az európai népi demokráciák nemzetközi magánjoga. Budapest 1962. 214. old.

[6] Kurt Bussmann: Wettbewerbsverstösse und Warenzeichenverletzungen mit Auslandsbeziehung in der deutschen Rechtsprechung. Ernanion für G. S. Maridakis, Athen, 1963. II. köt. 173—178. old.

László meggyőzően elemzi és bírálja, véleményem szerint felesleges, hogy Réczei fejtegetéseit megismételjem. Álláspontjához, nevezetesen, hogy a kártérítési, elkobzási igények tekintetében az elkövetés helyének joga irányadó, fenntartás nélkül csatlakozom.

Nem tudom azonban magamévá tenni *Réczei Lászlónak* azt a nézetét, hogy a külföldi jog szerint nem jogellenes, külföldön elkövetett védjegybitorlás abbanhagyását, az ismétléstől való eltiltást, a magyar bíróság is kimondhatja, arra való tekintettel, hogy a védjegy által biztosított abszolút jog — akárcsak a tulajdonjog által biztosított abszolút jog — a nem jogellenes behatással szemben is oltalomban részesül.

A tulajdonjoggal húzott párhuzam azért nem meggyőző, mert a tulajdonjog elvileg országhatártól függetlenül, az állam esetenkénti elismerő aktusától függetlenül biztosít alanyi jogokat. A védjegyjog alanya ezzel szemben a védjegy lajstromozásának állami aktusa alapján csak abban az országban gyakorolhatja a védjegyből folyó alanyi jogait, ahol a védjegyet lajstromozták. Ezért, a védjegyjog által biztosított abszolút szerkezetű jog csak az oltalmat adó ország határain belül érvényesíthető. Ebből pedig az következik, hogy a két abszolút szerkezetű jog, a védjegyjog és a tulajdonjog éppen a kétfajta jogviszony által biztosított alanyi jogok közötti eltérésből adódóan ezen a ponton nemzetközi magánjogi vonatkozásaiban tér el egymástól lényegesen, a védjegy oltalma szigorúan territoriális hatályú.

Ezért bár a védjegyjog és a névjog közötti éles határvonal megvonásának eredményeként — amint azt az újabb német felfogás is tanúsítja — ugyancsak a védjegyre vonatkozó jog extraterritoriális oltalmának megengedhetetlenségét kell megállapítanunk, más okfejtéssel, nemzetközi magánjogi szempontok mérlegelésével is ugyanerre a következtetésre jutunk. Ezért a védjegyjog extraterritoriális hatályáról a magyar irodalomban vallott nézet, mai viszonyaink között, még a *Réczei László* által enyhített változatban sem tartható fenn, azt véleményem szerint, teljesen fel kell számolni.[7]

II. *Külföldi jogok megsértésének szankcionálása belföldön*

Azt jelenti-e vajon a védjegyjog territoriális hatálya kérdésében kifejtett álláspontunk, hogy kizártnak tartjuk annak lehetőségét is, hogy a belföldi bíró a külföldön elkövetett jogsértések miatt eljárhasson? Korántsem. Kivételek minden szabály alól lehetnek. Így például olyan esetben, amikor a szabadalomra, védjegyre, ipari mintára vonatkozó alanyi jogot a külföld elismeri, nézetünk szerint a belföldi bíró — ha joghatósága fennforog — a külföldi jog alkalmazásával eljárhat.

E kérdés részletesebb tárgyalása előtt azonban meg kell állnunk egy előkérdésnél: a belföldi bírói eljárás előfeltételénél, a joghatósági kérdésénél. Az alkalmazandó jog kérdése ugyanis csak akkor merülhet fel, ha a bíróság saját joghatóságát már megállapította. Ez a külföldi irodalom számos képviselőjét arra készteti, hogy a kérdést főként vagy kizárólag a nemzetközi perjog szempontjából vizsgálja.[8]

A magunk részéről túltesszük magunkat ezen az előkérdésen, s csupán olyan esetekről kívánunk beszámolni, amelyeknél a bíróság joghatósága megállapítást nyert, s az alkalmazandó jog kérdését kellett eldönteni. Távolról sem lehet azonban azt állítani, hogy a különböző országok joggyakorlata, ill. az irodalomban megnyilvánuló jogfelfogás e kérdésben egységes volna.

Az egyik legismertebb jogeset tényállása a norvég Legfelsőbb Bíróság ítéletén alapszik: a norvég Legfelsőbb Bíróság sikeres viszontkereset eredményeként a német felperest marasztalta el és kötelezte kártérítés megfizetésére a „Vacuum" és „Arctic" védjegyek bitorlása miatt, a norvég alperes javára. Minthogy a norvég ítéletet a pervesztes német felperessel szemben sem Norvégiában sem Németországban nem lehetett végrehajtani, a norvég fél most már német bíróság előtt érvényesítette igényét.

Az ügyben a *Reichsgericht* is állást foglalt. A határozat szerint a német bírói eljárásban a norvég Legfelsőbb Bíróság ítéletét döntő bizonyítékként kell figyelembe venni. Az ugyanis bizonyítja, hogy az alperes jogellenesen járt el, nevezetesen megsértette a felperes norvégiai védjegyjogait, amely cselekménye miatt a norvég jog szerint kártérítésre köteles. Az, hogy a per tárgyát képező védjegyek Németországban nincsenek lajstromozva, csak azzal a következménnyel jár, hogy azok a német védjegyjog alapján nem részesülnek oltalomban. A német védjegyjog azonban csak akkor volna irányadó, ha a jogellenes cselekményt Németország területén követték volna el. Nincs azonban akadálya annak, hogy ha a jogellenes cselekményt belföldi személy külföldön oltalom alatt álló védjegy kárára követte el, ezért azt a német bíróság a külföldi védjegyjog alkalmazásával felelősségre vonja, annál is inkább, mivel a védjegybitorlás cselekménye a német jog szerint is jogellenes cselekmény.

[7] A vita során *Bernauer Magda, Boytha György* és *Zsembery István* kifejtették, hogy a védjegyek oltalmának territorialitása törést szenved a védjegy versenyjogi oltalma esetén. Így például az általánosan ismert és a világhírű védjegyek (marque notoire, marque de haute renommé) lajstromozás nélkül is oltalmat élveznek, a tárgyi jog (Uniós egyezmény 6bis, 10bis cikk) normái alapján.

[8] Alois Troller: Das internationale Privat- und Zivilprozessrecht im gewerblichen Rechtschutz und Urheberrecht. Basel 1952. 261—275 old.

Az összegszerűség tekintetében — a felperes igénye a norvég Legfelsőbb Bíróság által megítélt 20 000 norvég korona fizetésére irányult — a Reichsgericht nem foglalt állást.[9]

A Reichsgerichtnek ezt az úttörő ítéletét az akkori közvélemény bizonyos kritikával fogadta. Az ítélethez fűzött kommentárjában *Nussbaum* arra mutatott rá, hogy a külföldön elkövetett és a külföldi jog szerint jogellenes cselekmény belföldön való szankcionálása inkább a deliktuális felelősség szabályaira, mintsem a védjegyjog rendelkezéseire alapítható. Kifogásolja, hogy a németet aki külföldi tilalom ellen vét, ezért belföldön felelőssé lehet tenni, ugyanakkor pedig a külföldi, aki saját hazájának törvényei ellen vét, ezért Németországban nem vonható felelősségre. Végül arra céloz, hogy hasonló ügyekben korábban a német bíróságok azért nyújtottak jogsegélyt, mert a jogaiban sértett fél belföldi volt.[10] Végeredményben tehát azt kifogásolja, hogy a német bíróság külföldit részesített jogsegélyben. A felek állampolgárságával kapcsolatos ez az érvelés azonban nem meggyőző. Nussbaumnak ez a kommentárja arra világít rá, hogy az ismertetett határozat olyan korszakban született, amikor már nem sok választotta el Németországot attól, hogy a nyílt fasizmus útjára lépjen és az egyre erősödő nacionalista szemlélet néha még a legkiválóbb jogtudósok állásfoglalásait is befolyásolta.

Rabel — igaz bizonyos távlatból — de már sokkal emelkedettebben nyilatkozik erről az ítéletről. Példaként állítja ezt az esetet a szabadalomból, védjegyből, ipari mintából folyó jogok gyakorlásának a territorialitás szabálya, a főszabály alóli kivételre: rámutat arra, hogy ha az oltalmat adó országban biztosított alanyi jogot vétkesen megsértették, a kárigény külföldön is érvényesíthető, feltéve, hogy a külföldi bíróság joghatósága megállapítható.[11]

A második világháborút követően a nyugatnémet bírói gyakorlatban e kérdés újra felmerült. A *Bundesgerichtshof* a korábbi bírói gyakorlatban kifejezésre jutó jogfelfogást fenntartás nélkül magáévá tette. A per alapját ez esetben az képezte, hogy a német alperes „Flava" és „Erdgold" védjegyű nagy terméshozamú vetőburgonyát ajánlott portugáliai eladásra. E védjegyek a Német Szövetségi Köztársaságban, valamint a madridi megállapodás tagállamaiban és így Portugáliában is lajstromozva voltak a német felperes javára. A Bundesgerichtshof ítéletében rámutatott arra, hogy a Portugáliában lajstromozott védjegyből fakadó jogokat a felperes a német bíróság előtt ugyanúgy érvényesítheti, mintha a védjegy a Német Szövetségi Köztársaságban állna oltalom alatt. Minthogy pedig a német bíróság által hozandó ítélet joghatásai csak belföldön érvényesülnek, ezért a német ítélet a külföldi szuverenitást sem zavarja.[12]

Megjegyzendő, hogy e per tényállása nem tisztán külföldi, mint a Reichsgericht előtt lefolyt peré, e per vegyes tényállású. Ez utóbbi esetben ugyanis a védjegybitorlást belföldön és külföldön egyaránt elkövették.

Hasonló tényállású jogesetek időnként nálunk is felvetődnek, bár jogalkalmazásunk ilyen vonatkozású legújabb eredményeivel nem sokat dicsekedhetünk. Így a *Budapesti Fővárosi Bíróság* elutasította a magyar szabadalomtulajdonos által a magyar külkereskedelmi vállalat ellen a Német Szövetségi Köztársaságban és az Amerikai Egyesült Államokban elkövetett szabadalombitorlás miatt indított keresetet. (A magyar szabadalom a cselekmény elkövetésének időpontjában már megszűnt.)[13]

A Budapesti Fővárosi Bíróságnak ezzel az ítéletével kapcsolatosan az az egységesnek nevezhető jogászi vélemény alakult ki, hogy ebben az ügyben a külföldön elkövetett jogellenes cselekményt a magyar bíróságnak szankcionálnia kellett volna, ezt követelte volna a *lex loci delicti commissi* szabálya.[14]

Nem alakult ki azonban egységes álláspont abban a kérdésben, hogy ha a magyar szabadalomtulajdonos kárigényének jogalapja tekintetében a külföldi jog alkalmazandó is, milyen jog legyen irányadó a kártérítés összegszerűsége tekintetében.

A magam részéről *Réczei* és *Bystricky*[15] álláspontját tettem magamévá, akik szerint a kártérítés összegszerűsége esetén is ugyanaz a jog alkalmazandó, amely jogot a kártérítés jogalapja tekintetében alkalmazni kell. Ha tehát a kártérítés jogalapja tekintetében külföldi jogot al-

[9] Entscheidungen des Reichsgerichtes 129 köt. 385—390 old.

[10] Juristische Wochenschrift 1931. 428—430 old.

[11] Ernst Rabel: The Conflict of Laws. Chicago 1947. II. köt. 295. old.

[12] GRUR. 1957. 215—219. old .

[13] Az ítélet kritikai ismertetését lásd: Vida Sándor: Az iparjogvédelmi ügyekben folytatott magyar bírói gyakorlat nemzetközi magánjogi vonatkozásai; Jogtudományi Közlöny 1964. 363—364. old.

[14] Az e helyütt közölt előadást követő vita során *Szászy István* és *Boytha György* arra mutattak rá, hogy a *lex loci delicti commissi* szabálya, amely a nemzetközi magánjogban évszázadokon keresztül uralkodó kapcsolóelv volt, az utóbbi időben — elsősorban az angol és amerikai nemzetközi magánjogban, de az európai kontinensen is, — jelentőségéből egyre jobban veszít és helyét más kapcsoló elvek, elsősorban pedig a *lex fori* foglalja el. — *Karlócai János* e kérdés kapcsán arról emlékezett meg, hogy bár a lengyel nemzetközi magánjogi törvény 11. § (1) bek. a deliktuális kötelmekre a *lex loci delicti commissi* szabályát rendeli irányadónak, amely megoldást az 1962. évi nemzetközi magánjogi törvényjavaslat is átvett —, az új törvényjavaslat nyilvános vitája során e megoldással szemben ellenérvek is hangzottak el. Az ellentétes álláspont szerint, ha a jogügylet egyéb vonatkozásai pusztán alkalomszerűen fűződnek ehhez a helyhez (pl. átmenetileg külföldön tartózkodó lengyel állampolgárok személyi kölcsön felvétele, becsületsértése, stb.) a kötelem joga a *lex fori*, még ha az elkövetési hely külföldön is van.

[15] Rudolf Bystricky: Základy mezirárodniho prava. Praha, 1958. 312. old.

kalmaztak, úgy ugyanazt a külföldi jogot kell alkalmazni az összegszerűség kérdésében is. Az alkalmazandó külföldi jog rendszerint a *lex loci delicti commissi* lesz. Álláspontomat azzal indokoltam, hogy nem volna igazságos, hogy a belföldi szabadalomtulajdonos azért kerüljön hátrányosabb helyzetbe, azért kapjon alacsonyabb összegű kártérítést, mert jogait a belföldi és nem a külföldi bíróság előtt érvényesítette. De jogpolitikai szempontból is nem kívánatos eredményre vezetne a külföldi jognak a kártérítés összegszerűsége tekintetében való mellőzése: arra késztetné a belföldi szabadalom és védjegytulajdonosokat, hogy követeléseiket ne a belföldi, hanem a külföldi bíróság előtt érvényesítsék.

Más álláspontot foglalt el a vitában *Boytha György,* aki szerint az összegszerűség kérdésében a külföldi jog alkalmazásának a magyar közrend határt szab. Véleménye szerint a kártérítés összege nem haladhatja meg azt az összeget, amelyet a károsult a magyar jog szerint követelhetne. Így pl. a magyar bíróság az összegszerűség megállapításánál nem terjeszkedhet ki az erkölcsi kár nagyságának mérlegelésére is, noha ezt szabadalombitorlás kapcsán is előírja számos külföldi jog. Hasonlóképpen nem lehet irányadó a magyar bíróságra nézve pl. az amerikai jogban található kártérítési minimum. Másrészt propter normam internam alkalmazni kellene a magyar feltalálókra nézve kötelező feltalálói díjtételeket. Utalt továbbá arra is, hogy a közrendi záradék az összegszerűség tekintetében érvényesült a korábbi magyar bírói gyakorlatban, továbbá így rendelkezik a Szászy-féle Nemzetközi Magánjogi Törvényjavaslat 68. §-a is.[16]

Mindenekelőtt megemlítendő, hogy Szászy Nemzetközi Magánjogi Törvényjavaslatának indokolásában ugyancsak a magyar bírói gyakorlatra utal, nevezetesen ugyanarra a kúriai döntésre, amelyet Boytha is említ.

E *kúriai döntés* szóhasználata szerint „ha a külföldi nem valamely szerződésből, hanem cselekményből eredő jogot hazai bíróság előtt érvényesít, ő sem bírhat nagyobb jogigénnyel mint az itteni állampolgár."[17] Ezt az álláspontot azonban a Kúria gyermektartási perben alakította ki. Ezért a határozat egész tartalmának az idézettel való egybevetése alapján arra kell következtetnünk, hogy az idézett szövegrészben szereplő „szerződés" szó alatt a Kúria tartási szerződést, „cselekmény", szó alatt pedig a gyermek tartásával, nevelésével, a szülői felügyelet gyakorlásával kapcsolatos magatartást értette. Ezért véleményem szerint merész dolog a Kúria e családjogi ügyben hozott eseti döntéséből olyan általános és messzemenő következtetéseket levonni, hogy az ott kifejezésre jutó állásfoglalás a magyar nemzetközi magánjog egész területére, s így a vagyoni felelősség viszonyaira is vonatkoztatható volna. E körülményekre tekintettel Szászynak és Boythának az ismertetett kúriai döntésre, ill. annak alapján a magyar bírói gyakorlatra való utalása — megítélésem szerint — nem kellően megalapozott.

Érdekességképpen meg kell még említenünk azt is, hogy korábban maga *Szászy István* is helytelenítette az ismertetett kúriai döntésben kifejezésre jutó és az EGBGB 12. §-ának mintájára alakuló magyar bírói gyakorlatot. Maga is rámutatott arra, hogy a specializált közrendi záradékot meghonosító e gyakorlat nem szerencsés, mert semmiképpen sem jelenti a közrend sérelmét, ha a tilos cselekmény alapján a bíró a magyar jognál súlyosabb polgári jogi következményeket állapít meg.[18]

Utóbb azonban Nemzetközi Magánjogi Törvényjavaslatában *Szászy István* mégis magáévá tette az általa bírált felfogást. A törvényjavaslat 68. §-a szerint „magyar állampolgár által külföldön elkövetett tiltott cselekmény vagy akár jogellenesen, akár nem jogellenesen másnak vétlenül okozott kár alapján nagyobb kártérítést senki sem követelhet, mint amilyet hasonló esetben a magyar jog szerint követelhetne." Az indokolás szerint e szabály lényegileg nem más, mint az általános közrendi záradék egyik különös esete, s e rendelkezés megfelel a német EGBGB 12. §-ának, amelyet recipiált a japán és a kínai nemzetközi magánjog is.[19]

---

[16] Ezek közül az érvek közül kettő különösen meggyőzően hangzik, nevezetesen az erkölcsi kár és a kártérítési minimum. Ezért azokkal ehelyütt ismételten szükséges foglalkoznunk. — Nézetünk szerint az erkölcsi kár megítélhetőségének kérdése szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok között, mint a jogalap kérdése merül fel. Minthogy pedig a magyar jog az erkölcsi kár megítélését nem teszi lehetővé, a magyar bíróságnak nem is nyílik alkalma az erkölcsi kár nagyságának kérdését vizsgálat tárgyává tenni. — A kártérítési minimumnak a közrend segítségével való kizárása pedig egyenesen nem kívánatos eredményre vezetne: azt eredményezné, hogy a magyar bíróság adott esetben magasabb összegű kártérítést állapítana meg, mint amekkora a károkozás helyének joga szerint jár. Az ilyen joggyakorlat pedig egyrészt ellentétes volna a kártérítés teljességének elvével [Ptk. 358. § (1) bek.] másrészt jogpolitikailag nem kívánatos irányban hatna: kedvezőtlen irányban befolyásolná a károsultak magatartását, nem ösztönözné őket a kár elhárítására, csökkentésére. — A vitáról lásd még: Vida im. 364—365. old.

[17] Döntvénytár (A Jogtudományi Közlöny szerkesztőségének kiadása) Budapest 1903. XXII. köt. 130 eset.

[18] Szászy István: Nemzetközi magánjog. Budapest, 1938. 124, 344. old.

[19] Szászy István: Magyar Nemzetközi Magánjogi Törvény Tervezet és Indokolás. Budapest, 1948. 124—125. old. — Megjegyzendő, hogy a japán jog nyomán Sziám az 1939. március 10-i nemzetközi magánjogi törvény 15. § (3) bek.-vel ugyancsak átvette ezt a gondolatot. — A most közölt előadást követő vita során *Szászy István* rámutatott arra, hogy eredeti álláspontját ma is fenntartja: a specializált közrendi záradékot meghonosító magyar bírói gyakorlatot ma is helyteleníti. — Az általa készített Nemzetközi Magánjogi Törvényjavaslat szövegébe a felfogásával ellentétes rendelkezést a Jogi Reformbizottság, ill. az Igazságügyminisztérium kívánságára kellett felvennie.

Vizsgáljuk meg ezért közelebbről az EGBGB 12. §-át, amely mint látjuk, a nemzeti öntudatra ébredt, nacionalista eszméktől áthatott fejlődő országok törvényhozásában talált visszhangra. E jogszabályhely szerint „külföldön elkövetett jogellenes cselekményből kifolyólag német állampolgárral szemben nem támaszthatók messzebbmenő igények, mint amilyen igényeket a német törvények is elismernek."

Az EGBGB előkészítési munkálatai a századforduló idejére esnek. Ezért e rendelkezés indítékait az akkori idők társadalmi-gazdasági viszonyaiban, a porosz nacionalizmus hatása alá került jogszemléletben kell keresnünk. Az első Német Birodalom gazdasági és politikai expanziós törekvései a nemzetközi magánjog síkján is jelentkeztek: az adott esetben a külföldi jog alkalmazásának kizárásával, amely a közrend kiterjesztésének formájában valósult meg.[20]

Abban a kérdésben, hogy a specializált közrendi záradék (a külföldi jog kizárása a kártérítés összegszerűségének megállapításánál) alkalmazása mai jogfelfogásunkkal összeegyeztethető-e vagy sem, a magyar nemzetközi magánjog általános elveiből, szocialista társadalmi-gazdasági viszonyaink által meghatározott magyar jogfelfogásból kell kiindulnunk.

A magyar nemzetközi magánjogban uralkodó felfogás szerint a közrendre való hivatkozás csak kivételes esetekben vehető igénybe, olyankor, amikor valóságos állami vagy társadalmi érdek fűződik a közrend alkalmazásához, annak megakadályozásához, hogy a bíró a belföldi közrendet sértő külföldi jogszabályt alkalmazza. De ha már a kártérítés jogalapja tekintetében a külföldi jogot alkalmazhatónak ismertük el, vajon milyen állami vagy társadalmi érdek szól az ellen, hogy a magyar bíró a szovjet vagy az amerikai jogot alkalmazza a kártérítés összegszerűsége tekintetében? A közrendnek, ha annak felhívása valóban elkerülhetetlen, a jogalap kérdésénél kell jelentkeznie, de semmi esetre sem az összegszerűségnél. Milyen erkölcsi alapja van annak, hogy egy külföldön elkövetett jogellenes cselekményért magasabb vagy alacsonyabb összegű kártérítést ítéljen meg a magyar bíró, mint amit a felperes akkor kapna, ha a pert a cselekmény elkövetési helyén, külföldön folytatta volna le?

De ellentétes a közrendi záradéknak a kártérítés összegszerűsége kérdésében való alkalmazása a magyar polgári jog alapelveivel is, nevezetesen az értéktörvénnyel, ill. a kártérítés teljességének elvével [Ptk. 358. § (1) bek.], is. A közrendi záradéknak a kártérítés összegszerűsége kérdésében való alkalmazása ugyanis a jogellenes cselekmények elkövetőinek vagyoni felelősségét csökkentené s így nem kívánatos eredményre vezetne.

Mindezen szempontok alapján a magam részéről ismételten azt a következtetést vagyok kénytelen levonni, hogy a külföldön elkövetett jogellenes cselekmények szankcionálása esetén a kártérítés jogalapja, valamint az összegszerűség megállapítása során ugyanazt a (rendszerint külföldi) jogot kell alkalmazni.

Ellenpróbaként vizsgáljuk meg, hogyan érvényesíthető ez a nézet a gyakorlatban, a jogalkalmazásban? Vizsgálódásunkat csak az iparjogvédelem területére korlátozva, az döntendő el, hogy milyen módon történjék a külföldön elkövetett szabadalombitorlás miatti kártérítés összegének megállapítása.

E tekintetben mindenekelőtt a szabadalmi jog rendelkezéseit kell figyelembe vennünk. Az e tekintetben irányadó Sztv. 58. §-a kimondja, hogy vétlen bitorlás esetén a bitorló csak saját gazdagodása erejéig felel. Ezért, minthogy ilyen esetben a gazdagodás a bitorló által ki nem fizetett feltalálói díj összegével egyenlő, vétlen bitorlás esetén a bíróságnak a magyar jog által megállapított feltalálói díj fizetésére kell a bitorlót köteleznie. Vétlen szabadalombitorlás esetén ezért a Sztv. 58. §-ának imperatív szabálya kizárja a külföldi jog alkalmazását.

Más a helyzet azonban a szabadalombitorlás vétkessége esetén, amikor is a bitorló teljes kártérítéssel tartozik. Ez esetben, ha a kártérítés jogalapjának megállapítása a külföldi jog alkalmazásával történik, az összegszerűséget is a külföldi jog alapján kell meghatározni. A kártérítés összege ilyen esetben a külföldi jog, a külföldi gyakorlat szerint járó licenciadíj képzeleti összege kell legyen, természetesen magyar valutában. Így tehát áruexport segítségével elkövetett bitorlás esetén a kártérítés összege az áruexporttal külföldön elért többletbevétel arányos része lesz, szellemi export segítségével elkövetett szabadalombitorlás esetén pedig az a licencia díj, amelyet hasonló esetben külföldi licenciaadónak kellett volna fizetni.

Úgy vélem, hogy ilyen joggyakorlat kialakítása nagyobb gondosságra ösztönözné az állami vállalatokat és szövetkezeteket, de ugyanakkor fokozottabban szolgálná a feltalálói mozgalom állami támogatásával kapcsolatos jogpolitikai célkitűzések megvalósítását is.[21]

---

[20] Az 1942. dec. 7-én megjelent rendelet (Rechtsanwendungs VO) az EGBGB 12. §-ában kifejezésre jutó gondolatot még tovább fejlesztette és a német állampolgárokat a Német Birodalom területén kívül ért károk megtérítésére vonatkozóan a német jog uralmát írja elő. E jogszabály ma is hatályban van. (Neue Juristische Wochenschrift 1961. 731. old.)

[21] A vita során *Boytha György* fenntartotta korábbi álláspontját. Rámutatott arra, hogy az összegszerűség kérdésében a jogkérdések és a ténykérdések elhatárolása sokszor nem kielégítő. Külföldön a licenciadíj összegét jogszabály általában nem rendezi; az összegszerűség inkább bizonyítási, tehát eljárási kérdés, amelyet a *lex fori* szerint célszerű elbírálni. Hangsúlyozta továbbá, hogy a közrendi záradék formai szabály, amelynek a mindenkori jogrend jellege ad tartalmat. — *Farkas Zoltán* e gondolatmenethez kapcsolódva a *lex fori* alkalmazása mellett foglalt állást. —

III. *Külföldi jogi tények hatása belföldi jogviszonyokra*

A külkereskedelmi vonatkozású jogviszonyokat jellemző átnyúló joghatások kérdése gyakran nemzetközi magánjogi vonatkozású jogeseteket is felvet. Többek között felmerül az átnyúló joghatások kérdése az iparjogvédelmi tárgyú külkereskedelmi szállítási szerződéseknél, de felmerülhet a feltalálókkal, iparművészekkel kötött szerződéseknél is.

Az átnyúló joghatások kérdése különös jelentőséget nyer a jogellenes magatartás, valamint a szerződésszegés esetén.

A jogszavatosság kérdését veti fel például a *moszkvai Külkereskedelmi Döntőbizottság* egyik határozata:

Szovjet külkereskedelmi vállalat egyedárusítási szerződést kötött egy belga céggel. A szerződés alapján a szovjet külkereskedelmi vállalat belga egyedárusítója útján gyufákat szállított Belgiumba és Kongóba. Harmadik belga cég azonban fellépett a szovjet külkereskedelmi vállalat belga egyedárusítója ellen, mivel a forgalomba hozott szovjet származású gyufa címkéje az ő „Camel" védjegyű gyufájának címkéjéhez hasonlított. A „Camel" védjegy tulajdonosának fellépésére tekintettel, a szovjet gyufák exportja meghiúsult. E tényállás alapján indított pert a belga egyedárusító a szovjet külkereskedelmi vállalat ellen az ügylet meghiúsulása következtében felmerült költségei és kártérítés miatt. A perben az ismertetett külföldi jogi tényekre figyelemmel a Külkereskedelmi Döntőbizottság marasztaló ítéletet hozott.[22]

Az átnyúló joghatások kérdése, nevezetesen a külföldi jogi tények áthatása belföldi jogviszonyokra, kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok között is felvetődik. A holland bírói gyakorlatban felmerült például az a kérdés, hogy külföldi jogi tény vajon akadályozhatja-e belföldi jogok érvényesítését.

A kérdés ilyen elvont megfogalmazása mellett aligha lehet arra tagadó választ adni: a külföldön kötött és a belföldre is kiterjedő hatályú licencia szerződés talán a legjellegzetesebb példája olyan külföldi jogi ténynek, amely a szabadalomtulajdonos jogainak érvényesítését belföldön korlátozhatja. A jogi tények sokfélesége mellett reménytelen vállalkozás megkísérelni, hogy felsoroljuk azokat a külföldön bekövetkező jogi tényeket, amelyek a szabadalmi, —védjegy-, mintaoltalmi jog belföldi érvényesítésének útjában állhatnak.

E kérdés még sem vetődik fel mindig ilyen leegyszerűsített formában. Érdemes ezért megemlékezni a *Holland Legfelsőbb Bíróság* előtt lefolyt perről, amelyet a holland szabadalom német tulajdonosa indított a holland alperes ellen, aki a szabadalmi oltalom alatt álló mosógépeket Hollandiában forgalomba hozta. A holland alperes azzal védekezett, hogy ő a mosógépeket a Német Szövetségi Köztársaságban rendes kereskedelmi forgalomban szerezte be. Ezért a használati módok összefüggésének szabálya [holland szabadalmi törvény 30. § (2) bek.] alapján, a mosógépek forgalombahozatala nem volt jogellenes. A szabadalom tulajdonosa ezzel szemben azt állította, hogy figyelemmel a szabadalmi jog territoriális hatályára, a találmány szerinti berendezésnek a Német Szövetségi Köztársaságban, tehát külföldön történt forgalombahozatala a holland szabadalomból folyó jogokat nem érinti. A használati módok összefüggésének szabályára alapított jogok ugyancsak territoriális hatályúak, s így ilyen jogokra alapított kifogás csak akkor volna alapos, ha a mosógép Hollandiában került volna forgalomba. A Holland Legfelsőbb Bíróság az ideiglenes intézkedést megtagadta. Az ítélet azt mondja, hogy nem volna helyes, ha a bíróság az ideiglenes intézkedés iránti eljárásban a felmerült elvi kérdésben állást foglalna. Ennek az elvi kérdésnek az a lényege, hogy a Közös Piacot létrehozó római szerződésnek a verseny szabadságát biztosító 86. cikkét a per szempontjából hogyan kell értelmezni. Ezt a kérdést rendes bírósági eljárás esetén a Közös Piac Bíróságának megkeresése útján kellene eldönteni. E megkeresést azonban a Holland Legfelsőbb Bíróság — figyelemmel arra, hogy az eljárás ideiglenes intézkedés iránt indult — nem rendelte el.[23]

Az ismertetett holland ítélet plasztikusan mutatja, hogy a jogalkalmazás mennyire követi a mögöttes termelési-gazdasági viszonyok mozgását, fejlődését. E bírói ítélet alapjául szolgáló termelési-gazdasági viszonyok, a nyugat Európában egyre erősödő gazdasági integráció gazdasági és jogi koncepciói tükröződnek az ítéleten. A gazdasági integráció következtében az ítéletben a szabadalomra vonatkozó jog belső tartalmi változásának első nyomai is jelentkeznek már.

Az eddig ismertetett kérdésektől merőben eltérő problematikájú az *Auerswald* által ismertetett jogeset, ahol is a belföldi bíróságnak azt kellett eldöntenie, hogy a külföldi jogi tény fennáll-e vagy sem. Konkréten megfogalmazva: a belföldi bíróságnak a külföldi szabadalom érvényessége kérdésében kellett állást foglalnia.

Keszthelyi Nándor a közrend alkalmazhatóságának kivételes jellegét hangsúlyozta és arra mutatott rá, hogy ahhoz, hogy a közrend kérdése egyáltalán felmerülhessen szükséges, hogy az adott jogviszony elvileg a külföldi jog uralma alá essék.

[22] Mindkét gyufacimke ábráján szerepelt a teve és a pálmafa ábrája. Amíg azonban a szovjet cimkén a pálmafa motívum uralkodó, addig a belgánál alig észrevehető. A szovjet gyufacímke ezenfelül két tevét ábrázol lovasokkal, míg a belga cimkén csak egy teve áll magában piramisok között. Az eset leírását és az ábrákat lásd: E. K. Szuhareva: Tovarnij Znak, Moszkva 1962. 38—39. old.

[23] Wirtschaft und Wettbewerb-Entscheidungssammlung 1965. 1. sz. 82—84. old. Az ítélet szövegét P. H. M. Hoogenbergh rotterdami ügyvéd volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

A jogvita alapját az képezte, hogy két német iparvállalat nemcsak belföldön, de az Amerikai Egyesült Államokban is üzleti versenyben állt egymással. A per azért indult, mert az egyik fél (a per alperese) egy amerikai szabadalomra hivatkozással a másik fél (a per felperese) amerikai üzletfeleihez óvást intézett (Verwarnung.) A felperes álláspontja szerint az amerikai szabadalom alaki okokból érvénytelen, de még ha érvényes volna is, akkor sem nyújt olyan terjedelmű oltalmat, mint ahogy azt versenytársa az óvásban állította, így az óvás jogellenes volt. Ezért pert indított, amelyben azt kérte, hogy a bíróság versenytársát ilyen és hasonló cselekmények elkövetésétől tiltsa el.

Azt a kérdést, hogy ilyen körülmények között a német bíróság az amerikai szabadalom érvényességét és az abból fakadó jogok terjedelmét felülbírálhatja-e, a düsseldorfi Landgericht igenlően döntötte el. *Auerswald* rámutat arra, hogy az amerikai szabadalom érvényességének kérdésében az oltalmat adó ország joga irányadó. Felveti ezért a kérdést, hogy milyen terhet jelent a német bíróságra nézve a külföldi szabadalmi oltalom körülményeinek tisztázása. Álláspontja szerint a külföldi szabadalmi jog alkalmazásával kapcsolatos nehézségek ez esetben sem lehetnek nagyobbak, mint más olyan esetekben, amikor a nemzetközi magánjog szabályai értelmében a külföldi jogot kell alkalmazni.[24]

Az itt felvetett problematika szokatlan és véleményem szerint kicsit veszélyes útra is viszi a jogalkalmazót. Ha rendszeres lehetőséget teremtünk arra, hogy a belföldi bíró a külföldi szabadalom vagy védjegy érvényességét, az azokhoz fűződő joghatás tartalmát és terjedelmét felülvizsgálhassa, úgy a bírói önkény érvényesülésének nyitunk kaput.[25]

Véleményem szerint az itt ismertetett esetben a düsseldorfi bíróságnak a jogsegély eszköze igénybevételével kellett volna az amerikai szabadalom érvényessége és az ahhoz fűződő joghatások terjedelme felől tájékozódnia. A szocialista törvényesség alapján álló magyar jogfelfogással, csak ilyen eljárás volna összeegyeztethető.

IV. *Találmány külföldi felhasználása a feltalálóval kötött szerződés nélkül*

Szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok között a szabadalmak, védjegyek, ipari minták jogellenes külföldi használatával kapcsolatos nemzetközi magánjogi kérdések alig merülnek fel. A magyar eredetű külföldön engedélyezett szabadalmak, külföldön lajstromozott védjegyek, külföldön letett minták ugyanis az állami külkereskedelmi monopólium következtében legtöbbször állami tulajdonban, rendszerint állami vállalatok rendelkezése alatt állnak.

Szocialista társadalmi-gazdasági viszonyok között azonban a külföldön elkövetett, vagy legalább is külföldön megvalósuló jogellenes cselekmények egy másik fajtája bír jogi jelentőséggel: a találmány külföldi hasznosítása a feltalálóval kötött szerződés nélkül.

Valamennyi szocialista ország joga biztosítja a feltalálónak díjazásra való igényét. A magyar jog szerint a feltalálói díjazás kérdését általában szerződésileg kell rendezni, akár áruexport, akár szellemi export során hasznosítják a találmányt.

Nyilvánvaló, hogy e rendelkezés figyelmen kívül hagyása, vagyis a feltaláló díjazására vonatkozó szerződés megkötésének elmulasztása, vagy a megkötött szerződés teljesítése körüli mulasztás olyan jogellenes magatartás, amely témánk körébe esik. A *Legfelsőbb Bíróság* közelmúltban hozott határozata értelmében pl. díjkiegészítés illeti meg a feltalálót az esetben, ha a találmányt meghatározott országban, az adott esetben Csehszlovákiában valósították meg, aminek fejében a felek a szerződésben egyszeri díjazást állapítottak meg, utóbb azonban a felhasználás köre bővült, nevezetesen a találmányt Jugoszláviában is megvalósították. (Pf. I. 20.112/1963.)[26]

Aligha lehet kétséges azonban, hogy az ilyen jellegű jogellenes magatartás a belföldi jog uralma alá esik.

A találmány külföldi felhasználása a feltalálóval kötött szerződés nélkül ugyanis — ellentétben a külföldi szabadalom bitorlásával — külföldi alanyi jogokat nem sért, hanem csupán a feltaláló részére a belföldi tárgyi jog által biztosított alanyi jogokat sérti. A jogellenes magatartás ez esetben a feltalálói díjazás elmulasztásában áll, márpedig a feltalálói díjazást kapitalista társadalmi-gazdasági viszonyok között a tárgyi jog, jogszabály nem is biztosítja, így a külföldi jogok megsértése már csak ez okból is kizárt.

Ez esetben tehát, nemzetközi magánjogi probléma fel sem merül.

Érdekes nemzetközi magánjogi problémát vethetne azonban fel, ha kivándorolt, vagy jogellenesen külföldre távozott magyar feltaláló, vagy újító kapitalista ország bírósága előtt ér-

[24] Heinz Auerswald: Können Ansprüche wegen Verletzung eines ausländischen Patents vor deutschen Gerichten verfolgt werden? Festschrift Werner vom Stein. Karlsruhe 1961. 8—12. old.

[25] A vita során *Zsembery István* kifejtette, hogy a külföldi szabadalom érvényessége kérdésének ilyen incidentaliter történő elbírálása a törvényességről alkotott fogalmainkkal nem egyeztethető össze. Kivételt csak az az eset képezhetne, ha az amerikai szabadalmi jog az ilyen eljárást lehetővé tenné.

[26] Krasznay Mihály: A Legfelsőbb Bíróság elvi jelentőségű állásfoglalásai. Újítók Lapja 1964. 15. sz. 3. old. — A ítélet kapcsán *Krémer Miklós* — a szovjet irodalomra való hivatkozással — azt hangsúlyozta, hogy a szocialista táboron belül hasznosított találmányokkal kapcsolatos nyitott kérdéseket mielőbb nemzetközi szerződésben kellene rendezni.

vényesítené a magyar jog alapján őt megillető feltalálói vagy újítói díjat az önálló exportjoggal felruházott iparvállalattal szemben. Ez esetben nem az alkalmazandó jog kérdése képezné a fő problémát, hanem az, hogy vajon jogellenes cselekménynek minősítheti-e és szankcionálhatja-e a kapitalista ország bírósága a feltalálói, vagy újítói díjazás elmulasztását, amely mulasztás csak a szocialista ország joga szerint jogellenes, a kapitalista ország joga szerint azonban nem az. Minthogy a nemzetközi magánjog általános elvei szerint a delikturális felelősség megállapításához általában szükséges, hogy a cselekmény a *lex fori* szerint is jogellenes legyen, ezért aligha képzelhető el, hogy a szocialista jog alkalmazásával kapitalista bíróságok jogsegélyben részesítsék a szocialista országból odaszakadt feltalálót vagy újítót. Ez már jogpolitikai okokból is nehezen képzelhető el, mivel ez nyílt feltárása volna a szocialista feltalálói jog felsőbbrendűségének a kapitalista joggal szemben.[27]

Vida Sándor

[27] E fejtegetésünk nem vonatkoztatható a Német Szövetségi Köztársaság bíróságaira. Ez az ország ugyanis — a Német Demokratikus Köztársaság jogfejlődése eredményeinek nyilvánvaló ellensúlyozására — ugyancsak jogszabályilag biztosította a feltalálóknak a díjazásra való igényét.

Az ellenőrző bizottság helye a termelőszövetkezeti szervek rendszerében

I.

Mezőgazdaságunk szocialista átszervezése folytán egész népgazdaságunkban osztatlanul uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. Szántóterületünk mintegy 97%-án nagyüzemi szocialista gazdálkodás folyik. Az MSZMP VIII. Kongresszusának határozataiban foglaltak megszabják a termelőszövetkezeti mozgalom továbbfejlődésének kívánatos irányát: „A termelőszövetkezeti rendszer győzelmével nagy lehetőségek nyíltak a mezőgazdasági termelés fellendítése és dolgozó parasztságunk felemelkedése előtt. A magyar mezőgazdaság történetében új fejezet kezdődik: erőnket most már a termelőszövetkezetek korszerű, nagyüzemi gazdálkodásának fejlesztésére és szocialista jellegének erősítésére, a szövetkezeti parasztság szocialista nevelésére, egységének kovácsolására összpontosíthatjuk."[1]

Ahhoz, hogy termelőszövetkezeteinkben korszerű, magas színvonalú mezőgazdasági termelés folyék, az erőket a szövetkezetek *gazdasági* és *szervezeti* megerősítésére egyaránt összpontosítani kell. Mezőgazdaságunk fejlesztésének feladatairól írva *Németh Károly* kifejti, hogy a mezőgazdasági termelés fejlesztése döntő mértékben a szántóterületünk 80%-án gazdálkodó termelőszövetkezetek további erősödésétől függ. A termelőszövetkezetek további fejlődésének kulcskérdését a *„hozzáértő, szilárd, jó vezetés"*-ben látja. Kihangsúlyozza, hogy „A jó szövetkezeti vezetés egyik legfontosabb ismérve az, hogy érvényesül-e a *szövetkezeti demokrácia*. A szövetkezetet jól kell vezetni, ugyanis csak a szövetkezeti tagságra támaszkodva, vele egyetértésben lehet, hiszen a tagság a gazdája a szövetkezetnek. Ezért meg kell szüntetni azt a több helyen kialakult helytelen gyakorlatot, hogy ... nem működnek a szövetkezet választott bizottságai, nem tájékoztatják a tagságot a a szövetkezet érdekeit alapvetően érintő kérdésekről."[2]

A termelőszövetkezetek szervezeti megszilárdításának fontos kérdését képezi tehát az a körülmény, hogy a választott szervek működése az alapszabálynak megfelelően történjék, rajtuk keresztül a termelőszövetkezeti tagság akarata érvényesüljön. A közös vagyon megóvása, gyarapítása, a lazaságok, fegyelmezetlenségek felszámolása érdekében a termelőszövetkezeteink fejlődésének mostani szakaszában különlegesen fontos szerepe van a *termelőszövetkezeti belső ellenőrzésnek*. A termelőszövetkezeten belül kiépített hatékony ellenőrzés a vezetés egyik fontos feladata, a tagság alapvető érdeke. Az ellenőrző bizottság jellegének, a szövetkezeti szervek rendszerében betöltött helyének vizsgálata előtt, ha vázlatosan is, de feltétlenül érinteni kell a termelőszövetkezeti belső ellenőrzés szükségességét és rendszerét.

II

A termelőszövetkezet sajátos jellegénél fogva különbözik az állami vállalattól, belső szervezeti felépítését, igazgatását megszabja az a körülmény, hogy a termelőszövetkezeti tag a termelőszövetkezetnek tulajdonosa, és egyben dolgozója is. A termelőszövetkezeti belső igazgatás ugyan alá-felé rendelt szervekre (közgyűlés, vezetőség, bizottságok) tagozódik, a belső igazgatás azonban demokratikus.

[1] MSZMP VIII. Kongresszusa, Bp. 1962. 101. old.

[2] Németh Károly: Mezőgazdaságunk fejlesztésének feladatai. Társadalmi Szemle, 1964. 4. sz. 124—125. old.

A termelőszövetkezet belső igazgatása eredményes munkát csak úgy tud végezni, ha a közgyűlés, a vezetőség által kiadott határozatok, utasítások végrehajtást nyernek, és ezek a szervek a termelőszövetkezeti élet, a termelés vonatkozásában felmerülő kérdésekről értesülnek, és ezek alapján intézkedést tesznek. Egyszóval, mint mindenféle igazgatási munkában, itt is szükség van információra. Az információszerzés egyik, de jelentős módszere pedig az *ellenőrzés*. Az ellenőrzés fogalmával kapcsolatban úgy véljük, hogy külön, a termelőszövetkezeti belső ellenőrzési fogalom megkonstruálására szükség nincs, idevágóan is elfogadhatjuk *Szamel Lajos* helyes megállapítását, miszerint: „Az ellenőrzés tevékenység, amelynek célja ténymegállapítás, információ szerzése, s azokból következtetések levonása mind az okokra, mind pedig a jövőben végzendő cselekményekre nézve."[3]

Az ellenőrzés nem öncélú tevékenység, a vezetés kezében az ellenőrzés hatékony eszközzé kell, hogy váljon. Az ellenőrzésnek azonban rendszeresnek, alaposnak, megszervezettnek kell lenni, ahhoz, hogy olyan tényeket és jelenségeket tudjon feltárni, amely a munka jövőbeni irányára kihatással lehet. A termelőszövetkezeten belüli ellenőrzés tagazódása véleményünk szerint a következő:

1. A tagság általi ellenőrzést: *a)* közvetlen formában, *b)* közvetett formában.

2. Az ellenőrzés egyéb formái (ez utóbbi a működés során a vezetéssel összefüggő ellenőrzés).

Ez utóbbit követi a belső igazgatás tagazódása. Így ellenőrzési joga és kötelessége van: — a közgyűlésnek (e feladatát zömmel az ellenőrző bizottságon keresztül látja el, de egyéb módon is ellenőrizhet); — a vezetőségnek; — a vezető beosztású tagoknak és dolgozóknak; ;— az ellenőrzéssel megbízott tagoknak.

Az ellenőrzést végző szervek más csoportosítását adják Csáki László—Kövesdi Ferenc közös tanulmányukban.[4]

Úgy véljük, hogy a szerzőkkel ellentétben a közgyűlés ellenőrzési jogát nem mellőzhetjük, bár ez az ellenőrzés nem úgy jelentkezik, mint egyéb ellenőrzési tevékenység általában. A közgyűlés — jellegénél fogva — nem folytat le tételes vizsgálatot, azonban az általa hozott határozatok végrehajtásáról való beszámolás során lényegében ellenőrzést végez a vezetőség felett. A közgyűlés által hozott határozatok az Alapszabályminta VII. 3. I. pontja szerint a vezetőségre és a termelőszövetkezet valamennyi tagjára nézve kötelezők, ezen keresztül valósul meg a termelőszövetkezeti élet egyik legfőbb alapelve, a szövetkezeti demokrácia.

Akkor, amikor a vezetőség a közgyűlésnek a kapott feladatokról beszámol, a közgyűlés a beszámolót megvitatja, ennek keretében a tagok kérdéseket intézhetnek a vezetőséghez. A kérdezés jogán keresztül a tag közvetlenül résztvesz az ellenőrzésben, a közgyűlési ellenőrzés pedig ezen keresztül valósul meg és ölt végső formát a beszámolót elfogadó, vagy elutasító döntésben.

A szerzők által adott csoportosítás ellen felhozható további érv, hogy az ellenőrzést nemcsak az őrzési feledatokkal megbízott tagok végezhetnek, a vezetőségnek úgy véljük, jogában áll más tag megbízása is ellenőrzésre a termelőszövetkezeti tagok sorából.

Említettük, hogy a termelőszövetkezeten belüli ellenőrzést feloszthatjuk abból az el nem hanyagolható szempontból is, hogy az *ellenőrzést közvetlenül maga a tag gyakorolhatja, illetőleg a tag közvetve a választott bizottságon keresztül gyakorolja az ellenőrzést.* A felosztásnak ilyen módja azonban átvezet bennünket a termelőszövetkezeti demokrácia érvényesülésének területére.

A termelőszövetkezeten belüli tevékenység, így az ellenőrzés is a tagság érdekeit képviseli. A termelőszövetkezeti demokrácia elve a termelőszövetkezeti alapelvek közül a szocialista törvényesség megszilárdításának fokozásával egyre inkább kiemelt fontossághoz jutott.

A termelőszövetkezeti demokrácia elvének alapját a rochdale-i kötelező elvekben, a demokratikus igazgatás elvében fedezhetjük fel. *Nagy László* kifejti, hogy ez a mi szövetkezeteink esetében a szövetkezeti demokrácia elve, ami: „Befelé ez a demokratikus vezetésben, kifelé pedig a szövetkezeti önkormányzatban nyilvánul meg".[5] Más megfogalmazásban a szövetkezeti demokrácia — „a belső igazgatás demokratizmusa, és a demokratikus önigazgatás megvalósítása által a szövetkezet szervezeti működésének legfontosabb zsinórmértéke."[6]

Nagy László által adott meghatározások helyességét elismerve vizsgáljuk meg, hogy a szövetkezeti demokrácia összetevői miben jelentkeznek az ellenőrzés tekintetében. Figyelemmel arra, hogy szövetkezeti demokrácia főbb összetevőinek részletes elemzése nem célunk, csak ami az ellenőrzéssel kapcsolatos, így ki kell emelnünk ezen összetevők közül, hogy „A Szövetkezet működése felett az ellenőrzést maga a tagság gyakorolja, vagy közvetlen formában (a bírálat és a kérdezés jogának gyakorlása ál-

[3] Dr. Szamel Lajos: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Bp. 1963. 162. old.

[4] Az ellenőrzésben résztvevők köre felosztásuk szerint: A vezetőség, az ellenőrző bizottság, üzemegységek, brigádok és munkacsapatok vezetői, a számviteli dolgozók és az őrzési feladatokkal megbízott szövetkezeti tagok. (Csáki—Kövesdi: A termelőszövetkezeti tulajdon védelmének egyes kérdései. Állam és Igazgatás, 1964. 11. sz. 964. old.).

[5] Nagy László: Szövetkezeti elvek a szocializmusban. Valóság, 1962. 6. sz. 17—29 old.

[6] Nagy László: Szövetkezeti elvek szocialista értelmezése. Jogtudományi Közlöny, 1964. 484. old.

tal), vagy közvetett formában a tagság soraiból választott ellenőrző bizottságon keresztül.[7]

Láthatjuk tehát, hogy a tagság ellenőrzési joga a termelőszövetkezeti demokrácia, mint alapelv egyik részét képezi, és véleményünk szerint a kérdést ebből a kiindulási alapból kell vizsgálni.

A termelőszövetkezeten belüli, a tagok részéről történő közvetlen ellenőrzésnek jogszabályi alapja van. A tag jogosult arra, hogy a közgyűlés napirendjén szereplő ügyekben, valamint a termelőszövetkezet gazdálkodásával, ügyvitelével és vagyoni helyzetével kapcsolatban a közgyűlésen felszólaljon, és a vezetőséghez, illetőleg az ellenőrző bizottsághoz kérdéseket intézzen. A feltett kérdésekre a vezetőség, illetőleg az ellenőrző bizottság tartozik a megfelelő felvilágosítást megadni. [19/1959 (VII. 12.) F. M. sz. rendelet 12. § 1. bek.]

A termelőszövetkezeti tagnak ezen kérdezési joga az ellenőrzés egyik formája. A tag a demokratikus igazgatásból folyó jogával él, amikor közvetlenül intéz kérdést a vezetőséghez, ennek keretében közvetlenül gyakorol ellenőrzést a termelőszövetkezetet érintő kérdésekben. *Az ellenőrzésnek ilyen módja a közvetlen demokrácia érvényesülésének útja.* A kérdezés jogán és gyakorlásán keresztül a tag a termelőszövetkezeti élet bármely területéről információt szerezhet. A választás kötelezettsége pedig garancia arra, hogy a tagság egyes kérdésekben a tájékoztatást megkapja. Az ellenőrzés ezen közvetlen formájának jelentőségét eléggé hangsúlyozni nem lehet, mindenesetre a vele való élés egy-egy termelőszövetkezeten belül egyik iránymutatója lehet a szövetkezeti demokrácia érvényesülésének.

A szocialista termelőszövetkezeti demokrácia maradéktalan érvényesülése érdekében véleményünk szerint a termelőszövetkezeti jogi kodifikáció során e szabályozás vonatkozásában helyes lenne figyelemmel lenni a csehszlovák szabályozásra, amely szélesebb jogkört biztosít a tagnak. A csehszlovák szabályozás lehetővé teszi a tagnak, hogy kérdéseket intézzen a vezetőséghez, az ellenőrző bizottsághoz és a szövetkezeti funkcionáriusokhoz, a szövetkezet és a szövetkezeti tagokat érintő összes kérdésekben.[8]

A csehszlovák szabályozás azért szélesebb körű, mert a tagnak a kérdezési jogkört a termelőszövetkezeti funkcionáriusok felé is biztosítja. Egy ilyen jellegű szabályozás jelentőségét két irányból is helyesnek látjuk. Termelőszövetkezeteinkben vezető beosztásban nagyszámban dolgoznak olyan személyek, akik nem tagjai a termelőszövetkezetnek, hanem alkalmazottak. Jelenlegi szabályozásunk szerint feléjük a kérdezés joga nincs biztosítva, tevékenységükről közvetlen formában a tag a közgyűlésen tájékoztatást nem tud szerezni. Már pedig a szövetkezeti demokrácia teljessége érdekében e lehetőség jogszabályi megteremtése helyesnek mutatkozna.

Egy ilyen szabályozás mellett szól az is, hogy a termelőszövetkezeti tag nemcsak a vezetőség és az ellenőrző bizottság felé intézhetne kérdéseket a választás kötelezettségével, hanem minden tisztségviselő felé, így a termelőszövetkezeti belső igazgatási szervek tevékenysége felett a közvetlen formában megnyilvánuló ellenőrzés lehetősége kiszélesedhetne. A gyakorlati tapasztalatok is mutatják, hogy a közgyűléseken a felmerülő problémák jelentős része a brigádvezetők, munkacsapatvezetők, továbbá a könyvelés, számvitel munkájával kapcsolatban merülnek fel. Ezek a tisztségviselők pedig valamennyien — a dolog természeténél fogva — nem vezetőségi tagok.

A kifejtettekre tekintettel de lege ferenda javaslatunk, hogy a termelőszövetkezeti tag kérdezési joga a vezetőségen és ellenőrző bizottságon kívül a tisztségviselőkre is terjedjen ki.

A tagság általi közvetlen ellenőrzés fontos törvényességi garancia, azonban meg kellett teremteni a tagság általi ellenőrzés hatékonyabb és állandó ellenőrzést lehetővé tevő formáját, ami az ellenőrző bizottságon keresztül valósul meg. Az ellenőrző bizottság létrehozásának szükségességét vizsgálva különböző álláspontokkal találkozhatunk. Töröcsik Gábor az ellenőrző bizottság létrehozásának szükségességét a termelőszövetkezet gazdasági és politikai céljában látja.[9]

Bak József, az ellenőrzésnek külön szerv feladatkörébe utalásának indokát az alábbiakban látja: „Az ellenőrzés külön, speciális szerv által való gyakorlását itt még indokolja az a sajátos helyzet is, hogy — mint Pavlov helyesen megállapítja a legmagasabb vezetőszerv, a közgyűlés az egész tagságot foglalja magában, így nem lehetne képes a maga kollektivitásában, illetve az egyes kolhoztagok nem lehetnének képesek külön-külön személyesen ellenőrzést gyakorolni a kolhoz egyes szervei, munkaterületei, illetve tisztségviselőinek tevékenysége felett. Megjegyezhetjük, hogy ez fontos, de nem egyetlen indok az ellenőrzés külön szerv feladatkörébe utalása; ezt alapvetően a termelőszövetkezet esetében is a munka bonyolultsága, a termelőszövetkezet vállalati működésének és belső viszonyainak sokoldalúsága indokolja."[10]

Bak József következtetései vitathatók. Az

[5] Nagy László: Szövetkezeti elvek a szocializmusban. Valóság, 1962. 6. sz. 17—29. old.

[8] Dr. Josef Glos: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok jogainak és kötelezettségeinek egyes alapkérdései Csehszlovákiában. Külföldi Jogi Cikkgyűjtemény. 1962. 1. sz. 132., 133. old.

[9] Dr. Törőcsik Gábor: A mezőgazdasági termelőszövetkezetek ellenőrző bizottságairól. Állam és Igazgatás, 1961. 12. sz. 900. old.

[10] Bak József: A termelőszövetkezet belső igazgatásának egyes kérdései. (A termelőszövetkezetek megszilárdításának főbb jogi kérdései.) Bp. 1962. 346., 349. old.

ellenőrző bizottság megalakításának és működésének szükségességét véleményünk szerint alapvetően nem a munka bonyolultsága indokolja, ennek alapvető indokát a termelőszövetkezeti demokráciában, mint alapelvben kell, hogy keressük. A szocialista szövetkezeti demokrácia, amely hordozója a demokratikus igazgatás követelményeinek, az egyedüli és alapvető oka a tagság általi ellenőrzés külön szervre való bízásában. Ugyanis az ellenőrző bizottságra nem a termelőszövetkezeten belüli ellenőrzés valamennyi fajtáját bízzák, hanem a tagság közgyűlésen kívül gyakorolni kívánt ellenőrzési jogát.

Bak József által kifejtettek véleményünk szerint csak a belső igazgatási szervek ellenőrzési jogának és kötelességének szükségességét támasztják alá. A közgyűlés és a tagok közvetlen formában való ellenőrzési joga a közgyűlés keretében korlátozott, a tagság által választott ellenőrző bizottságon keresztül, azonban a rendszeres ellenőrzésre lehetőség van, így a kifejtettekre figyelemmel a tagság ezen közvetett formában való ellenőrzési jogának lehetőségét a munka bonyolultságától függetlenül — a szövetkezeti demokrácia elvéből látjuk helyesen levezethetőnek és így a Pavlov által kifejtettek helyességét fogadhatjuk el.

Az ellenőrző bizottság jellegének vizsgálata során a termelőszövetkezeti belső igazgatáshoz való viszonyát kell feltárni. A termelőszövetkezeti ellenőrző bizottság lényegével kapcsolatos állásfoglalások különbözők, egymástól eltérnek. Földes Iván[11] szerint „Az ellenőrző bizottság általában a termelőszövetkezet gazdasági tevékenységét vizsgálja és ellenőrzi, nem irányító, hanem kifejezetten ellenőrzésre hivatott szerv." A magyar jogi irodalomban az ellenőrző bizottság lényegével kapcsolatosan legszélesebb körben Bak József fejtette ki álláspontját. Kritika alá véve egyrészt Pavlov meghatározását, miszerint az ellenőrző bizottság, mivel rendelkezői jellegű hatáskörrel és operatív funkcióval nem rendelkezik, nem igazgatási szerv, hanem csak mint az ellenőrzés szerve jelentkezik, másrészt Suchanek álláspontját is bírálja — aki ugyan az ellenőrző bizottságot a szövetkezeti igazgatási szervek közé sorolja — és Suchanek álláspontján túlmenve megállapítja „hogy az ellenőrzés a vezetés szerves része és éppen *ebben az értelemben* minősül igazgatási cselekménynek.[12]

Bak József megállapítása szerint tehát az ellenőrző bizottság a szövetkezeti belső igazgatás szerve, tehát igazgatási szerv. Bak József következtetései véleményünk szerint az ellenőrző bizottság lényegének meghatározásakor egyoldalúan csak az egyik sajátosságot az ellenőrzésnek a vezetéshez való viszonyát vizsgálja és ebben látja a bizonyítékát megállapításai helyességének.

Az ellenőrzés, miként arról szó esett, az információszerzés egyik módja. Az ellenőrzés és az igazgatás összefüggő tevékenység, egymással szoros, vagy lazább kapcsolatban állnak. Értjük ezalatt azt, hogy az ellenőrzést vagy maga az igazgatási szerv végzi, így munkájával a legszorosabban összekapcsolódik, vagy külön szerv végzi, de az igazgatási szerv érdekében. Úgy véljük, hogy az igazgatási szervek ellenőrzésével kapcsolatban — akármilyen a fenti formában történik is az —, az ellenőrzést helyes igazgatási cselekménynek felfogni. Mert valljuk azt, hogy az ellenőrzés az igazgatás része. Ennyiben osztjuk Bak József álláspontját, természetesen abban a tekintetben is, hogy az ellenőrzés a vezetés szerves részét képezi.

Ki szeretnénk hangsúlyozni azonban azt, hogy az ellenőrzés az igazgatásnak csak egyik részét, egyik jellemző vonását képezi. Annak megítéléséhez pedig, hogy egy szerv igazgatási szervnek tekintendő-e vagy sem, nem elegendő csak az egyik összetevő feltárása, meg kell vizsgálni, hogy ez a szerv rendelkezik-e az ellenőrzésen kívül más, az igazgatási szervre jellemző vonással.

Ebben a körben mindenekelőtt, ha vázlatosan is, tisztázni kell, hogy a termelőszövetkezeti belső igazgatás vonatkozásában milyen jellemző sajátságokkal, vonásokkal rendelkezik az igazgatási szerv.

Az államigazgatási jogi tudomány világában az igazgatásra nézve Szamel Lajos idézi Henry Fayol megállapítását, miszerint „... adminisztrálni, ez nem más, mint előrelátni, szervezni, parancsolni, koordinálni és ellenőrizni".[13] Ez a meghatározás ugyan az államigazgatási jog vonatkozásában adja meg az igazgatás fogalmát, azt mindenesetre erre a meghatározásra alapítottan is kimondhatjuk, hogy a termelőszövetkezeti belső igazgatásban is az ellenőrzés az igazgatási feladatok és összetevők egyik részét képezi csak. Ugyanis a termelőszövetkezeti belső igazgatás jellemzői is: határozathozatal, a határozat végrehajtása, ennek keretében a tevékenység megszervezése, a munkák összehangolása és az ellenőrzés.

Ezek után tegyük vizsgálat tárgyává, hogy az ellenőrző bizottság az ellenőrzések során feltárt hiányosságok megszüntetése érdekében milyen intézkedéseket tehet?

Ha az ellenőrző bizottság a vizsgálatok során jogszabályba ütköző, az alapszabály vagy a termelőszövetkezet érdekeit sértő magatartást tapasztal, köteles a vezetőséget, illetőleg az elnököt figyelmeztetni, ennek eredménytelensége esetén pedig a közgyűlés összehívását kezdeményezni. (1959. évi 7. sz. tvr. 54. § 3. bek.)

A jelenlegi jogi szabályozás szerint tehát

[11] Földes Iván: Termelőszövetkezeti jogunk fejlődése. (Tanulmányok mezőgazdaságunk jogi kérdései köréből.) Bp. 1952. 138. old.

[12] Bak József: Idézett mű, ugyanott.

[13] Idézett mű 66. old.

az ellenőrző bizottságnak *csak javaslattételi joga van.* Az észlelt törvénysértések kiküszöbölésére nézve utasítást nem adhat. Jelzése, javaslata folytán a konkrét intézkedési jog a vezetőség, az elnök feladata. Az ellenőrző bizottság tehát önállóan nem intézkedhet, hanem javaslata eredményeként hozza mozgásba a vezetőséget, elnököt, közgyűlést, vagyis ezen operatív jogosultsággal rendelkező szervektől eszközli ki a végrehajtást.

Figyelemmel arra, hogy az ellenőrző bizottság nem rendelkezik az igazgatási szervekre jellemző operatív, utasításadási joggal, az ellenőrző bizottság igazgatási szervként való meghatározását nem tartjuk elfogadhatónak. Az ellenőrző bizottság jellegének meghatározásánál véleményünk szerint nem lehet egyoldalúan feladatából, az ellenőrzésből kiindulni, és mivel az ellenőrzés valóban igazgatási cselekmény, olyan következtetést levonni, hogy az ellenőrző bizottság igazgatási szerv. Ellenben az eddig kifejtettekre figyelemmel, az a véleményünk, hogy az ellenőrző bizottság által végzett ellenőrzés, mint igazgatási cselekmény, nem az ellenőrző bizottság, hanem a közgyűlés mint a termelőszövetkezeti belső igazgatás legmagasabb szervének igazgatási cselekménye. Az ellenőrző bizottság nem „önjogúan" hanem a közgyűlés érdekében és helyette végzi az ellenőrzést. Tevékenysége tehát igazgatási feladat, azonban mint szerv, jellegére tekintettel nem igazgatási szerv.

Véleményünk szerint az ellenőrző bizottság a termelőszövetkezeti szervek rendszerében a kifejtettekre figyelemmel nem tartozik az igazgatási szervekhez — az ezekre a szervekre jellemző jogosítványok hiánya miatt —, hanem önálló, sajátos helyet foglal el a termelőszövetkezeti szervek sorában. Az ellenőrző bizottság a termelőszövetkezeten belül nem az egyedüli ellenőrzést végző szerv, de a törvényesség biztosítása, az alapszabályszerű működés betartása feletti őrködés folytán válik szerepe kiemelkedővé. *Feladata nemcsak egyszerűen az ellenőrzés, de célját tekintve a termelőszövetkezeti demokrácia testesül meg tevékenységében, a tagok által közgyűlésen kívül gyakorolt ellenőrzés formájában, amely végső soron a termelőszövetkezeten belül a közgyűlések közötti időre a törvényesség feletti őrködés legfőbb szervévé teszi az ellenőrző bizottságot.*

A termelőszövetkezeti szervek rendszerén belül az ellenőrző bizottság helyének tisztázása elvi szempontokon túl kihatással bír az ellenőrző bizottságok gyakorlati tevékenységének helyes irányára is. A gyakorlati tapasztalatok ugyanis az ellenőrzési bizottságok munkájával kapcsolatban két irányban is torzulást mutatnak. Egyes termelőszövetkezetekben az ellenőrző bizottságok alig működnek, míg más esetben, miként Töröcsik Gábor megállapítja, „... a gyakorlatban mégis tapasztalhatók olyan esetek, hogy az ellenőrző bizottságot mintegy a vezetőség, vagy az elnök segédszervének tekintik, és az ellenőrző bizottságok tevékenységüket a szervek utasítására fejtik ki.[14]

Továbbmenve az ellenőrző bizottságok tevékenységével kapcsolatban olyan igények is felmerülnek, amelyek a napi ellenőrzés mellett szólnak. Ilyen állásfoglalás szerint: „Az ellenőrző bizottságnak a vezetőséggel összehangolt, mindenre és mindenkire kiterjedő ellenőrzést kell végeznie, amely egyrészt a napi ellenőrzés, másrészt időnként egy-egy főbb termelési ág átfogó ellenőrzése útján valósul meg. A napi ellenőrzések során ellenőrizni kell a végzett munka mennyiségét és minőségét, az etetést, gondozást, készlet felhasználást, számvitelt és nyilvántartást, a munkarend betartását stb."[15]

Véleményünk szerint az ellenőrző bizottság napi ellenőrzése folytán feltétlenül átvenne olyan feladatokat, amelyek ellenőrzés szempontjából a vezetőség, vagy más vezetők kötelessége lenne. Az ilyen naponkénti ellenőrzés végül oda vezetne, hogy az ellenőrző bizottság tagjai csak ellenőrzéssel foglalkoznának, a termelőszövetkezetben végzett más munkájuk teljes elhanyagolása mellett, és a bizottság elvesztené társadalmi jellegét. Az ilyen — az ellenőrzést csak az ellenőrző bizottságra való kötelezettségként felfogó — nézetek a gyakorlatban helytelen eredményekre is vezettek már, amikor egyes termelőszövetkezetekben függetlenítették az ellenőrző bizottság elnökét.[16]

A gyakorlati tapasztalatokra támaszkodóan is az a véleményünk, hogy olyan termelőszövetkezetekben, ahol a belső vezetés megfelelően és rendszeresen végzi ellenőrzési tevékenységét, az ellenőrző bizottság általi naponkénti ellenőrzésekre szükség nincs. Véleményünk szerint olyan esetekben, ha az ellenőrző bizottság naponként folytatna ellenőrzést, ezt feltétlenül a belső vezetés helyett is tenné, és így olyan eredményre vezetrne, hogy az ellenőrző bizottságot a belső igazgatás szervéül tekintené és feladatát a vezetőség igyekezne megszabni. A naponkénti ellenőrzések végül elvennék az ellenőrző bizottság lényegét, miszerint a termelőszövetkezeten belül a törvényesség feletti őrködés legfőbb szerve. A termelőszövetkezeti demokrácia maradéktalan érvényesülése érdekében az ellenőrző bizottságnak feladatait nem napi, hanem időközönkénti, átfogó és a vezetőség munkájára is kiterjedő ellenőrzések során kell gyakorolni. Csak ilyen, az Alapszabály VIII—9. pontjában foglalt tervszerű ellenőrzés vezethet sikerhez, és csak így nem sikkad el az ellenőrző bizottságnak az előzőekben kifejtett lényege.

A fentiekben vázolt gyakorlati tapasztalatok is világosan igazolják az elméleti alapvetés szükségességét és az elméleti téren meglévő ellentéteknek hatását a még eléggé kiforratlan

[14] Idézett mű. 901. old.
[15] Csáki—Kövesdi: Idézett mű 965. old.
[16] Népszabadság, 1965. jan. 26-i száma.

gyakorlatra. Ezen kérdésnek tisztázása azonban már további vizsgálatokat tenne szükségessé.

Ezek után kísérletet teszünk arra, hogy az ellenőrző bizottságok tevékenységének általunk helyeselhető irányát általánosságban felvázoljuk.

Az Alapszabály az ellenőrző bizottság feladatául szabja, hogy ellenőrizze a szövetkezeti közös vagyon kezelését, megőrzését és gyarapítását, a közös gazdálkodást, a tagokkal való elszámolást, továbbá a közgyűlés határozatainak végrehajtását és a jogszabályok, valamint az Alapszabály rendelkezéseinek megtartását. E feladatának végrehajtása során

— tételesen ellenőrzi az előírt nyilvántartások és könyvek vezetését, ezen belül a pénzbeli és természetbeni bevételek és kiadások nyilvántartását, ideértve a takarmányok és építési anyagok, valamint más termények és anyagok rendeltetésszerű, takarékos felhasználását;

— megvizsgálja, hogy a gazdálkodás a beruházások, a segéd- és feldolgozó üzemi tevékenység, valamint a közös értékesítés megfelel-e a termelési terv előírásainak;

— ellenőrzi a hitelek rendeltetésszerű felhasználását és a hitelek visszafizetését;

— ellenőrzi, hogy a munkaegységet tervszerűen és a munkaegységkönyv előírásainak megfelelően használják-e fel;

— felülvizsgálja az évvégi elszámolásokat, különösen figyelve arra, hogy teljesítették-e az állam iránti és egyéb kötelezettségeket, a közös vagyont előírásszerűen növelték-e, biztosították-e a tartalékokat, kiegészítették-e az Alapszabály szerint a különböző alapokat, a vetőmag és takarmány alapot, valamint a szociális és kulturális alapot, valamint a szociális és kulturális alapot rendeltetésszerűen használták-e fel, felülvizsgálja továbbá, hogy a tagoknak munkaegység szerint osztották-e szét a természetbeni és pénzbeni részesedést.

Láthatjuk, hogy az Alapszabály az ellenőrző bizottságok feladatát olyan széles körben vonta meg, hogy az a termelőszövetkezeti élet minden területére kiterjed. Amint arról már szó esett, az ellenőrző bizottságok társadalmi szervként végzik munkájukat, tagjaik a termelőszövetkezetben végzett munkájuk mellett látják el ellenőrzési feladataikat. A bizottság társadalmi jellegén az sem változtat, hogy az ellenőrzés idejére munkaegység jóváírásban részesülnek.

Az Alapszabály reálisan vette számba ezt a körülményt, amikor lényegében meghatározza a vizsgálatok számát, azzal, hogy kimondja: *az ellenőrző bizottság évente kétszer általános vizsgálatot, az egyes munkaterületeken pedig negyenévenként ellenőrzést tart.*

Általános vizsgálat alatt azt értjük, amikor a vizsgálat a termelőszövetkezeti gazdálkodás egész területére kiterjed. Egy-egy ilyen vizsgálat lefolytatása komoly szakértelmet igényel. Ilyen szakértelemmel az ellenőrző bizottsági tagok többsége azonban nem rendelkezik, és így idegenkednek is az általános vizsgálatok lefolytatásától. Márpedig az általános vizsgálatok megtartásához nyomós érdek fűződik, mivel csak az ilyen, a gazdálkodás minden területére kiterjedő vizsgálat ad átfogó képet, a gazdálkodásról, az ügyvitelről, általánosságban a törvényesség helyzetéről. Az általános vizsgálat során feltárt hibák pedig a munka jövőbeni irányának meghatározása szempontjából segítséget nyújtanak a vezetőségnek.

El kell érni, hogy az ellenőrző bizottságok az általános vizsgálatokat időközönként folytassák le. Az ilyen irányú tevékenység beindításához, vagy ahol tartanak általános vizsgálatokat, ezek színvonalasabbá tételéhez, úgy véljük, hogy külső, az állami felügyelet részéről történő segítségnyújtásra van szükség. Mire gondolunk? A járási tanács VB. Mezőgazdasági Osztályai a termelőszövetkezetekben tartanak általános pénzügyi, revizori vizsgálatokat, ezen vizsgálatoknak a tárgya megegyezik az ellenőrző bizottság feladatául szabott vizsgálatok tárgyával. Úgy véljük, hogy az ebben rejlő lehetőséget ki kell használni. A mezőgazdasági osztályok az általános vizsgálat tartásakor a vizsgálatba vonják be az ellenőrző bizottságot. Ennek során az ellenőrző bizottságnak át kell adni az ellenőrzési módszereket, az ellenőrző bizottság tagjait meg kell tanítani az ellenőrzés alapelemeire (a vizsgálat előkészítése, a vizsgálati program kidolgozása, a tények rögzítése, bizonyítékok megjelölése, a felelősség megállapítása, stb.). Az ellenőrző bizottság tagjainak részvétele az általános vizsgálatban kettős haszonnal jár. Egyrészt az ellenőrző bizottság tagjai megtanulják az ellenőrzés alapelemeit, másrészt a vizsgálat során a termelőszövetkezeti élet konkrét ismeretéből fakadóan komoly segítséget nyújthatnak a hibák feltárásában a felügyeleti szerveknek.

Ez a módszer véleményünk szerint eredményre vezethet, mozgásba hozhatja az ellenőrző bizottságokat, s rávezeti őket az alapszabályszerű működés útjára. Ugyanilyen lehetőségek vannak a Népi Ellenőrző Bizottság által tartott vizsgálatokban is, ha ezek lefolytatásába a termelőszövetkezet ellenőrző bizottságát bevonják.

Az Alapszabály által lehetővé tett további helyes módszer — amivel az ellenőrző bizottságok általában nem élnek —, hogy az ellenőrző bizottság szakvélemény adására illetékes szervtől szakértő kirendelését kérheti. Ez a lehetőség lerontja azt a sokak által hangoztatott indokolást, hogy az ellenőrző bizottság szakértelem hiányában nem képes pénzügyi, könyvviteli stb. ellenőrzés lefolytatására és az ellenőrzések ezért maradnak el. Az ellenőrző bizottság társadalmi jellegénél fogva természetesen nem rendelkezhet olyan szakértelmű tagokkal, akik a termelőszövetkezet gazdasági életének minden területével tisztában lehetnének. Ilyen igényt velük szemben támasztani nem lehet, ez helytelen is lenne. *Az igény: az ellenőrző bizottság az Alapszabályban írt időközökben és területeken tartsa*

meg vizsgálatait, ha szükséges, szakértő bevonásával. A szakértő a szakkérdésekben az ellenőrző bizottság számára a hiányosságokat feltárja, az ellenőrző bizottság feladata ilyen esetekben pedig a vizsgálat irányítására, a szükséges javaslatok kidolgozására terjedjen ki.

Az egyes munkaterületeken a negyedévenkénti ellenőrzés véleményünk szerint mindig olyan területre irányuljon, ahol a tapasztalatok szerint legtöbb a fogyatékosság. Az ilyen vizsgálatok előtt — ha ezek a vizsgálatok a vezetőség tevékenységét nem érinti — helyes, ha az ellenőrző bizottság ellenőrzését a vezetőség munkájával összehangolja.

Az évenkénti kétszeri általános és a negyedévi vizsgálatokon túlmenően jogszabály további feladatot ír elő az ellenőrző bizottság számára. A vagyonkezeléssel megbízott termelőszövetkezeti tagok által átvett vagyontárgyakban keletkezett hiány esetén a termelőszövetkezet vezetősége értesíti az ellenőrző bizottságot. Az ellenőrző bizottság köteles a hiányt haladéktalanul kivizsgálni és a vizsgálat eredményéről készült jegyzőkönyvet intézkedés végett a vezetőség elé terjeszteni. A termelőszövetkezeti kártérítési jogban az ellenőrző bizottság ilyen irányú kötelessége nyilván összefügg a vagyonkezelő termelőszövetkezeti tagok fokozott felelősségével. (36/1960. (VIII. 7.) 4. § 2. bek.)

Jogszabály, illetőleg az Alapszabály által az ellenőrző bizottság számára egyéb kötelező vizsgálati tevékenység nincs előírva. Véleményünk szerint az ellenőrző bizottságok megfelelő működésének irányának követni kell az Alapszabály, illetőleg a jogszabály által előírt feladatokat. Ha az ellenőrző bizottságok az évenkénti kétszeri általános vizsgálatokat, továbbá az egyes munkaterületeken a negyedévenkénti ellenőrzéseket elvégzik, továbbá foglalkoznak a termelőszövetkezeti tagok bejelentéseivel, működésük az Alapszabálynak, és a termelőszövetkezeti tagság érdekeinek megfelelő lesz.

Ahhoz azonban, hogy az ellenőrző bizottságok munkájukat így végezzék, feltétlenül szükséges a felügyeleti, és az egyéb külső ellenőrző szervek (Nemzeti Bank, Népi Ellenőrző Bizottság) segítségnyújtása az ellenőrzés tudományának elsajátításában. Továbbá az ellenőrző bizottságot a termelőszövetkezeti vezetők részéről a maga helyére kell tenni. Feltétlenül szakítani kell az olyan nézetekkel, hogy az ellenőrző bizottságot a vezetőség, vagy az elnök segédszervének tekintik, továbbá a vezetéssel összefüggő ellenőrzés körébe tartozó feladatokkal nem lehet terhelni az ellenőrző bizottságokat. Az ellenőrző bizottságnak a termelőszövetkezeten belül a törvényesség feletti őrködés legfőbb szervévé kell válni, ezt azonban csak úgy tudjuk elérni, ha az ellenőrző bizottságot nem valamiféle termelőszövetkezeti „rendészeti" szervnek tekintik és így dolgoztatnak vele a mindennapos ellenőrzések során, továbbá ha a vezető szervek ellenőrzési kötelezettségeiknek eleget tesznek.

A fentiekben csak vázlatosan érintettük az ellenőrző bizottságok munkájának helyeselhető irányát, a kérdés részletes kidolgozása nyilván külön tanulmányt igényelne.

Kerék Lajos

Az igazság a büntető eljárásban

I.

A szocialista büntető eljárás fő célja az igazság megállapítása. Az eljárás eredményeként megállapított igazság teszi lehetővé annak eldöntését, hogy történt-e bűntett vagy nem, a megtörtént bűntettet a terhelt követte-e el vagy más személy, bűnös-e az elkövető a cselekményben, nem zárja-e ki büntetőjogi felelősségre vonását valamely büntethetőséget kizáró vagy megszüntető körülmény?

E néhány gondolat felvetése is igazolja az elmélet művelőinek azt a törekvését, hogy meghatározzák az igazság fogalmát a szocialista büntető eljárás számára, kutassák azokat a módokat, amelyek lehetővé teszik a jogalkalmazó számára az igazság megismerését.

A megismerés útjainak kutatása során az igazságot, mint jogi fogalmat, különbözőképpen nevezték. Leggyakoribb ilyen kifejezések az „anyagi igazság" és az „objektív igazság".

A büntető eljáráson belül az igazság megismerésének az útja a *bizonyító eljárás.* A bizonyító eljárás befejező mozzanata a *bizonyítottság.*

A bizonyítottsághoz a jogalkalmazó szervek — a nyomozó hatóság és a bíróság — a büntető eljárásbeli megismerés *két fő mozzanatán,* a *gyanún* és az *alapos gyanún* keresztül jutnak el.

A gyanú és alapos gyanú több-kevesebb feltételezést tartalmaz, a bizonyítottság már az igazság tartalmával rendelkezik. E megállapítást helyesnek elfogadva, leszögezhetjük, hogy a büntető eljárás elméletének nem lehet fő kérdése, hogy a bizonyítottság esetén anyagi igazság vagy objektív igazság forog-e fenn.

Eltekintve attól, hogy az anyagi igazság elnevezés abból a burzsoá felfogásból származik, amely szerint a büntető eljárásban anyagi és alaki igazság van, a bizonyítási eljárás befejező mozzanatát jelentő bizonyítottság legalább két objektív igazságot tartalmaz: *a)* objektíve igaz, hogy bűntett történt és *b)* objektíve igaz, hogy a bűntettet a terhelt követte el.

E kérdés vizsgálatánál meg kell válaszolni

azt is, hogy a büntető eljárás során ki állapíthatja meg az igazságot. A szocialista jogirodalomban az a nézet uralkodik, hogy a büntető eljárás során *az igazságot csak a bíróság állapíthatja meg.*

Ez az állásfoglalás azonban csak egyik oldalát világítja meg a tényleges gyakorlatnak. Anélkül, hogy itt ezt részletesen taglalnánk, szükségesnek látszik néhány megállapítást tenni e megállapítás hiányosságairól.

1. A büntető eljárás során már a nyomozó hatóságok kötelesek megállapítani az igazságot az adott konkrét büntető ügyben a nyomozás befejezésekor. Valószínűség feltételezése esetén nem dönthetik el pozitív értelemben a vádemelés kérdését.

2. Negatív értelemben a nyomozó hatóságok már a nyomozás keretein belül lefolytatott bizonyító eljárás eredményeként is az igazságot kötelesek megállapítani az alábbi esetekben: *a)* a nyomozás megszüntetésekor; *b)* a fegyelmi eljárásra utaláskor; *c)* társadalmi bíráskodásra történő áttétel esetén és *d)* ha a Btk. 60. §-át alkalmazva figyelmeztetéssel élnek.

A nyomozó hatóságoknak az a kötelezettsége, hogy a nyomozásbeli bizonyítás során megállapítsák az objektív igazságot, semmiképpen sem jelentheti azt, hogy ez az igazság a bíróságok számára is kötelező lehet.

Ha ez így volna, akkor a bíróság számára nem maradna egyéb, minthogy ellenőrizze a nyomozó szervek, illetve az ügyész megállapításait s azok megállapításait rögzítse ítéletében.

Az ilyen felfogás egyrészt ellenkezik az ártatlanság vélelmével, másrészt sajátos funkciómegosztást eredményezne a nyomozó hatóságok és az ügyész, illetve a bíróság között.

A szocialista jogirodalomban felbukkannak ilyen nézetek (lásd G. Filimonov ügyész cikkét a Lityeraturnaja Gazeta 1964. évi augusztus 8-i számában), azonban ezek a szocialista jogirodalom művelői és jogalkalmazói többségének részéről megfelelő visszautasításban részesülnek.

II.

A) Az ilyen nézetek két tényezőből származnak. Az egyik tényező elsősorban elméleti: ez az igazság fogalmának azonosítása a jogalkalmazó benső meggyőződésével. Ha ez megfelelne a jogalkalmazás gyakorlatának; akkor az igazság megállapítása teljességgel szubjektív tényezőktől függne. Ezt a nézetet képviselte a szocialista jogirodalomban Visinszkij, akinek álláspontja szerint „A benső bírói meggyőződés a bíróság által megvizsgált tények, illetőleg körülmények alapján alakul ki, amelyeket a bíró egyedül a saját lelkiismeretével ellenőriz és mér le. A bírói meggyőződés kialakulását ebben a maga függetlenségében védett, a törvény által minden beavatkozástól és befolyásolástól óvott folyamatban jut el a bíró — a bizonyítási eljárás során megállapított tényekre támaszkodva — arra a következtetésre, hogy mi igaz és mi nem igaz, mi való és mi nem való".[1]

Visinszkij álláspontjának tarthatatlanságát még az sem dönti meg, hogy a továbbiakban arról beszél, hogy „a bírói meggyőződés kialakulásában döntő szerepe van a bizonyítékoknak".

Ugyanígy vélekedik Cselcov: „Az igazság a bírói tevékenységben az, amiről a bíróság megvan győződve".[2] Hasonló nézeteket vall e kérdésről Sztrogovics: „Az anyagi igazság egyértelmű az objektív igazsággal (hiszen különben nem is volna igazság), de ezt az igazságot csak akkor tekinthetjük valóban megállapítottnak, ha a bíróság meggyőződött arról, hogy mindez igazság, nem pedig hazugság".[3]

Ha ezek az állásfoglalások ténylegesen fednék a büntető eljárásban megállapítandó igazság fogalmát, úgy az igazság megállapítása a jogalkalmazó szubjektív meggyőződésétől függene. Ezek az állítások feltételezik, hogy a bíró (vagy bármely más jogalkalmazó) gondolkodása eltér az általános emberi megismerő gondolkodás törvényeitől.

A büntető eljárásban a nyomozó éppúgy, mint a bíró a rendelkezésére álló bizonyítékokból a logika törvényei szerint következtetéseket von le a bűntett elkövetésére és az elkövető bűnösségére. Amikor tehát a jogalkalmazó érdemi megállapítást tesz e két alapvető kérdésben, nem a benső meggyőződésnek tartalmát képező következtetéseket fejezi ki például a bírói ítéletben, hanem a bizonyítékok értékeléséből levont következtetéseket. E következtetések fejezik ki az igazságot.[4] E következtetések azonban

---

[1] A. J. Visinszkij: A perbeli bizonyítás elmélete a szovjet jogban. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1952. 201. old.

[2] M. A. Cselcov: A szovjet büntető eljárás. Moszkva. 1948. 184. és 524. old. Oroszul.

[3] M. Sz. Sztrogovics: Az anyagi igazság és a perbeli bizonyítékok a szovjet büntető eljárásban. Moszkva, 1955. OKrI fordítás. 125. old.

[4] A jogalkalmazó, tehát a bíró vagy nyomozó benső meggyőződése nem azonos az objektív igazsággal. Ellenben a büntetőjogi megismerés — az objektív igazság megismerése — tükröződik a meggyőződésen keresztül. Ez lényegében pszichikus folyamat, ami a szubjektumban megy végbe a megismerés folyamatában. Ha a megismerés az objektív igazságokból táplálkozik és a jogalkalmazó meggyőződésévé válik, az egyidejűleg objektív és szubjektív is.

A múltban lezajlott történés rekonstruálása függ a bizonyítékok észlelésének feltételeitől éppúgy, mint ahogy a bizonyítékok függenek létezésük feltételeitől. Határozottan így vélekedik Rubinstein (Sz. L. Rubinstein: Lét és tudat, Budapest, 1962. Kossuth kiadó, 72—73. old.) a pszichikus tevékenység és objektív valóság összefüggéséről: „az igazi megismerés az objektív, a léttel adekvát megismerés. Ám a helyesen felfogott objektivitás semmiképpen sem jelenti a szubjektumtól, a szubjektum életétől való elidegenedettséget. Az objektív igazság, amely nemcsak a gondolkodáson keresztül tükröződik, hanem az ember életén, élményein és cselekedetein keresztül átmegy a szubjektumnak magatartását meghatározó meggyőződésbe. Az objektív igazság csak úgy lesz hatékonnyá, ha az ember meggyőződésévé válik; az objektív igazság csak a szubjektumon

tényeken alapulnak. A tényeket pedig részint a nyomozásban, részint a kontradiktórius tárgyaláson gyűjtik össze s a bizonyító eljárás keretében nyer megállapítást összefüggésük és kölcsönös függőségük.

Amennyiben elfogadjuk a nyomozó vagy bíró benső meggyőződését objektív igazságnak, akkor el kell fogadnunk azt a tarthatatlan nézetet is, amelyet Filimonov ügyész fejtett ki a már idézett cikkében. E nézetből ugyanis egyenesen következik az, hogy ha az igazság a benső meggyőződés, akkor ezt a gyanúba vett személyre is kihatóan megállapíthatja a nyomozó is. Ha pedig ez egyezik az igazsággal, akkor az ügyésznek nem marad egyéb szerepe, minthogy ellenőrizze a nyomozó megállapításait, a bíróságnak pedig az, hogy e megállapítások alapján büntetést szabjon ki.

B) A nyomozó hatóság munkájában jelentkező másik hibás nézet az ún. *bűnösségi vélelem.* Ezt a káros és rendkívül veszedelmes felfogást tükrözi a már idézett Filimonov ügyész cikke. Filimonov Sztrogoviccsal vitatkozva kijelenti: „... ha elfogadnánk e törvénynek Ön szerinti értelmezését, úgy a nyomozó szerveket fel kellene számolni és fel kellene számolni a bíróságon az állami vádolási intézményt, mert ellenkező esetben ... az történik, hogy az ügyész ártatlan embert állít bíróság elé!" Majd a továbbiakban: „A törvény a vizsgálati szerveknek jogot adott arra, hogy személyeket terheltté nyilváníthassanak, terheltként hallgassák ki és ezzel *bűnösnek ismerjék el őket.* Az ügyész a büntető eljárásban már olyan személyt állít a bíróság elé és olyan személyt vádol, aki a vizsgálati szervek szempontjából, vagyis az *államhatalom szempontjából bűnös.* (Saját kiemeléseim B. J.) A bíróság csupán azt ellenőrzi, hogy a bíróság elé állított személy valóban olyan mértékben bűnös-e, hogy a tettes büntetést érdemel-e ... A büntetőjogi bűnösséget először a nyomozó szervek bizonyítják be, majd ezt követően a bíróság ellenőrzi a nyomozó szervek megállapításainak, következtetéseinek az objektivitását és ítélet formájában meghozza a döntését".[5]

Részletesebb vizsgálat nélkül is megállapíthatjuk Filimonov állításainak tarthatatlanságát. A szocialista büntető eljárásban a terheltté nyilvánítás intézménye nem azonos a bűnösség megállapításával.

A terheltté nyilvánításról a szocialista államok büntető eljárási jogszabályai mindössze azt a rendelkezést tartalmazzák, hogy a nyomozás során feltárt adatok megfelelő alapot teremtenek annak feltételezésére, hogy egy meghatározott személy elkövethette a bűntettet, őt terheltté kell nyilvánítani. Így az OSZSZSZK büntető eljárási törvénykönyvének 143. cikke a terheltté nyilvánításról a következő rendelkezést tartalmazza: „Ha elegendő bizonyíték áll rendelkezésre, amely alapul szolgál arra, hogy a gyanúsítottal közöljék, hogy a bűncselekmény elkövetésével őt gyanúsítják, a vizsgáló indokolt határozatot hoz az érintett személynek terheltté nyilvánításáról". Lényegében ugyanezt tartalmazza a mi büntető eljárásjogunk is. A Be. 114. § (1) bekezdése szerint ugyanis: „Ha a nyomozás során feltárt adatok alapján meghatározott személy alaposan gyanúsítható a bűntett elkövetésével, a nyomozó hatóság ennek a személynek terheltté nyilvánításáról határozatot hoz".

A két jogszabályban különös jelentősége van éppen a bűnösségi vélelem tarthatatlansága szempontjából a következő kifejezéseknek: „A bűncselekmény elkövetésével őt gyanúsítják ...", és a magyar Be.-ben: „... meghatározott személy alaposan gyanúsítható a bűntett elkövetésével ..."

Részletesebb indokolás nélkül is azonnal látható, hogy sem az OSZSZSZK, sem a Magyar Népköztársaság büntető eljárási jogszabálya nem tartalmaz bizonyítottságra utaló kifejezést a terheltté nyilvánítással kapcsolatban. Ilyen követelmény nem is állítható fel a nyomozás e szakában, hiszen minden jogalkalmazó előtt ismeretes: *a terheltté nyilvánítással a nyomozás még nem fejeződött be.* A terheltté nyilvánítás után történik meg a terheltként felelősségre vont személy kihallgatása, s a terhelt vallomása, másrészt a terhelt által megjelölt újabb tanúk vagy más bizonyítékok megdönthetik a terheltté nyilvánításkor még csak feltételezett, de semmiképpen sem objektíve igaznak tételezett bűnösséget.

Filimonov álláspontja önellentmondást tartalmaz, amikor azt állítja, hogy a nyomozó szervek a terheltté nyilvánítással már bűnösséget állapítanak meg. Negatív értelemben ugyanis a bűntett hiányában vagy éppen a bűnösség hiányában történő nyomozás-megszüntetések (OSZSZSZK Büntetőeljárási törvénykönyve 5. cikk 1—2. pont és nálunk a Be. 160. § (1) bek. a—b pontok) éppen ennek az állításnak a képtelenségét igazolják.

A szocialista állam bűnüldöző szervei nem kapkodhatnak és nem határozhatnak tetszésüktől függően egyszer így, egyszer úgy. Nem tehetik meg, hogy „az államhatalom szempontjából" egyszer bűnösnek nyilvánítsanak állampolgárokat, majd ugyanabban az ügyben ártatlanoknak jelentsék ki őket. A büntető eljárásjogban biztosított garanciák kizárják az ilyen kapkodást. Az Alkotmányban biztosított állampolgári szabadságjogok teljes figyelmen kívül hagyását is jelentené az, ha nyomozó szerveink — bűnössé nyilvánítva — lépten-nyomon „rossz hírbe ke-

---

és az embereknek az objektív igazság által irányított tevékenységén keresztül megy át a gyakorlatba, az emberek életébe. Az életben testet öltött igazság, miután az emberek meggyőződésévé vált, objektív *is,* szubjektív *is*".

[5] G. Filimonov: A bíróság és a nyomozás funkcióiról. Lityeraturnaja Gazeta, 1964. augusztus 18-i szám.

vernének" állampolgárokat, és szinte tetszésük szerint hoznák őket hátrányos helyzetbe.

Különös figyelmet érdemel Filimonov azon állítása, hogy a bíróság csupán *ellenőrzi* a vádlott bűnösségének mértékét, illetve a nyomozó szervek megállapításainak objektivitását.

A szocialista alkotmányok nem ruházzák fel nyomozó szerveinket igazságszolgáltatási hatalommal. Valamennyi szocialista alkotmány és büntető eljárásjog alapelvként rögzíti, hogy *az igazságszolgáltatás kizárólag a bíróságok útján* történhetik. Ez nem valamiféle „ellenőrzést" jelent, hanem azt a kötelezettséget rója bíróságainkra, hogy folytassák le *ismételten* a bizonyító eljárást (miután a nyomozó szervek egyszer már lefolytatták) és a közvetlenül észlelt bizonyítékok alapján állapítsák meg, hogy történt-e bűntett, a bűntettet a megvádolt személy követte-e el stb.

Teljességgel egyet kell érteni M. Sz. Sztrogovics-al, amikor úgy értelmezi Filimonov álláspontját, hogy: „kiderül, hogy amikor a bíróság a büntető ügyet tárgyalja, a vádlott bűnösségének a kérdése már eldöntött, még a tárgyalás előtt eldöntik, a nyomozó szervek és az ügyész megállapítják a vádlott bűnösségét". Majd a továbbiakban mély iróniával jegyzi meg: „A bíróságnak egyáltalán nem azt kell eldöntenie, hogy a vádlott bűnös-e vagy sem — a vizsgáló és az ügyész már eldöntötte, hogy bűnös, — a bíróság dolga csupán leellenőrizni és figyelembe venni az enyhítő és mentő körülményeket, majd el kell döntenie: kell-e büntetést kiszabni és hogy milyen büntetést".[6]

Filimonov figyelmen kívül hagyta cikkében azt a rendkívül lényeges kérdést, hogy *a terheltté nyilvánítás* még csak gyanúsítás (még akkor is, ha azt alapos gyanúnak nevezzük), vagy más szóval *feltételezés*. Hogy ennek a feltételezésnek van-e kellő alapja vagy sem, az kiderül a nyomozás befejezésekor, végső értékelést azonban éppen a jogszabályi rendelkezések előírásai alapján csak akkor nyer, ha a bíróság a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékok alapján ítéletében állapítja meg a terhelt bűnösségét, s ez az ítélet jogerőre is emelkedik. „A Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok büntető eljárásának Alapelvei 7. cikke egyenesen kimondja, hogy senkit sem lehet másként bűncselekmény elkövetésében bűnösnek kimondani és ezért megbüntetni, csak a bíróság ítélete alapján. Ez azt jelenti, hogy az állam nevében csak a bíróság mondhatja ki bűnösnek a személyt és szabhat ki vele szemben büntetőjogi büntetést" — írja A. Gorkin a SZSZSZK Legfelsőbb Bíróságának elnöke, az Izvesztyiában reflektálva a Filimonov—Sztrogovics vitára.[7]

A magyar büntető eljárásjogi jogszabály is hangsúlyozottan emeli ki azt a lényeges tételt, hogy „a bíróság ítéletét kizárólag a tárgyaláson megvizsgált bizonyítékokra alapíthatja, a bizonyítékokat a maguk összességében értékeli és meggyőződése szerint bírálja el" (Be. 223. §). Legkevésbé sem korlátozza a bíróság tevékenységét „ellenőrzésre" büntető eljárásjogunk. A Be. 224. § (2) bek.-ben határozottan kimondja: „A vád tárgyává tett tények jogi elbírálásánál a bíróságot az ügyész... indítványa nem köti". De ellene mond a bűnösségi vélelemnek az a tény is, hogy büntető eljárási jogszabályunk egyedül a bíróságot jogosítja fel arra, hogy ítéletében bűnössé nyilvánítson bárkit is. A Be. 225. § erre nézve kifejezett rendelkezést tartalmaz: „Az ítéletben a terheltet bűnösnek kell kimondani, vagy fel kell menteni".

E rendelkezéseket nyomozó szerveink nem hagyhatják figyelmen kívül és az ügyek nagy többségében ilyen nézet érvényesülése nem is fordul elő. Idézett cikkében A. Gorkin is rávilágít az ilyenfajta nézetek veszedelmességére. „A törvény e tételének néhány elméleti munkában és a gyakorlatban való elferdítése az a kísérlet, hogy e tételnek korlátozott értelmet adjanak és hogy nem bírói szerveket jogosítsanak fel a személy bűnösségének kimondására (megállapítására), a nyomozó szervek, a vizsgálati szervek, az ügyészség és a bíróság dolgozói részéről elkerülhetetlenül a szocialista törvényesség megsértésének tényeire vezetnek".

III.

Nyomozó szerveink munkájában a bűnösségi vélelem alapvetően nem érvényesül. Nyomozó hatóságaink nem igénylik azt a jogot, hogy a terhelt bűnösségét ők állapítsák meg s nem igyekeznek bíróságainkat az ellenőrző szerepére korlátozni.

A Be. 5. §-ában kifejezetten kötelezővé teszi, hogy „az eljárás minden szakában a terhelő és mentő, valamint a büntetést súlyosbító és enyhítő körülményeket egyaránt kideríteni és figyelembe kell venni".

A nyomozás teljesítésekor a terhelő és mentő körülményeket eljáró szerveink hivatalból kötelesek tehát felderíteni és vizsgálni. E törekvésükben irányítja őket a büntető eljárásjog azon rendelkezése is, amely előírja, hogy: „a terheltet részletesen ki kell hallgatni és módot kell neki adni arra, hogy védekezését összefüggően előadhassa" (Be. 117. § (2) bek.).

E helyes elvek és a jogszabályi rendelkezések ellenére is előfordul azonban, hogy a nyomozás teljesítésekor bizonyos bűnösségi vélelem látszik érvényesülni. Ez a bűnösségi vélelem nem kifejezett, azonban jelentkezése veszélyes lehet az igazságszolgáltatás munkájára, arról nem is beszélve, hogy indokolatlan eljárási késedelmet okoz.

Igazságügyi kormányzatunk e veszélyes né-

[6] M. Sz. Sztrogovics: Válasz az ügyésznek. Lityeraturnaja Gazeta 1964. augusztus 18-i szám.

[7] A. Gorkin: A szocialista igazságszolgáltatásról. Izvesztyija 1964. december 2-i szám.

zet megnyilvánulásaira felfigyelt és rendszeres vizsgálatok folytatásával kielemezte a hibák forrásait.

A Magyar Népköztársaság legfőbb ügyészének felügyelete és irányítása alatt működő Országos Kriminalisztikai Intézet több bűntetti kategóriára kiterjedő részletes elemző vizsgálatai során megállapította, hogy a hamis vád miatt folyó büntető eljárások során: „a terheltek kihallgatásával kapcsolatban tapasztalt legfőbb hiányosság az, hogy a terheltek több mint 20%-ánál vagy nem ellenőrizték a védekezésben foglaltakat, nem tisztázták azokat az ellentmondásokat, melyek a terhelt vallomása és az egyéb adatok között merültek fel, vagy figyelmen kívül hagytak olyan adatokat, amelyek a terhelt kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvben egyébként szerepeltek".[8]

Ugyanilyen hiányosságra mutat rá az OKrI vizsgálata a hamis tanúzások nyomozásában is: „ha azonban azt vizsgáljuk meg, vajon minden szükséges esetben ellenőrizték-e a terhelt védekezését, már meglehetősen kedvezőtlen képet kapunk s azt a nyomozások komoly hiányosságának kell tekinteni". A hivatkozott vizsgálat adatai szerint ugyanis a szükséges esetek $^1/_3$-ában nem vizsgálták, illetve ellenőrizték kellőképpen a terheltek védekezését. „Ennek az az oka, hogy egyrészt a terhelt védekezésének nem tulajdonítanak jelentőséget, másrészt pedig egyszerűen elhiszik a védekezést és azt nem ellenőrzik" — állapítja meg a vizsgálat következtetése.[9]

Figyelembe véve azt, hogy e két bűntetti kategóriában egyetemi végzettségű nyomozó ügyészek járnak el, akik a jogszabályi rendelkezések helyes értelmezését természetszerűleg pontosabban végzik el, mint az alacsonyabb jogászi képzettségű rendőrnyomozók, a rendőri nyomozások tekintetében még nagyobb hibaszázalékra számíthatunk. Ezt ugyancsak az OKrI hosszú időn keresztül és tudományos alapossággal végzett vizsgálata több megállapítással igazolja. Így például a társadalmi tulajdon sérelmére hanyag kezeléssel és gondatlan rongálással elkövetett bűntettek nyomozásainak a vizsgálata során a következő fontos megállapítás szerepel a vizsgálati anyagban: „A terheltek kihallgatásánál általános jellegű hiba annak a fontos kriminalisztikai elvnek a figyelmen kívül hagyása, hogy a terhelt vallomásában nem csupán a bűnösség megállapításához, hanem ennek kizárásához, sőt az egész cselekmény megítéléséhez szolgáltathat adatokat".[10]

Ugyanez a vizsgálat mutatott rá arra a már fentebb említett lényeges hátrányra, hogy a védekezés ellenőrzésének elmaradása nemcsak a nyomozás tárgyilagosságát veszélyezteti és így eredményében bűnösségi vélelmet tükröz, hanem indokolatlanul elhúzza az eljárás befejezésének az idejét is. „A pótnyomozások 75%-ára többek között az szolgáltatott okot, hogy nem ellenőriztek a terhelt védekezésében foglalt olyan kérdéseket, melyek közvetlenül a tényálláshoz tartozóak voltak".[11] Komoly hiányosságként emeli ki a vizsgálat, hogy a pótnyomozásra szóló utasításokban „...újabb adatkutatást nem rendelnek el, ha csak a bűnösséget csökkentő vagy növelő tényezőkben tapasztalható hiányosság, de a tényállás egyébként megállapítható".[12]

IV.

A bűnösségi vélelem a jogalkalmazás során veszedelmes következményekkel járhat. A nyomozás során figyelmen kívül hagyott bizonyítékok, még a terhelt javára szólók is, elenyészhetnek a bírósági tárgyalás idejére. A nyomozás során nem értékelt bizonyítékok adott esetben alaptalanul súlyosabb ítéleteket eredményezhetnek. Ez pedig a törvényesség és az objektív igazság sérelmével jár. Kormányunknak a jogalkalmazásról szóló jogpolitikai elvei minden bűnüldöző szervünk számára kötelezően írják elő, hogy a büntető eljárás során a helyes elbíráláshoz szükséges összes adatot be kell szerezni, és egyaránt figyelembe kell venni az értékeléskor a terheltek terhére és javára mutatkozó valamennyi bizonyítékot.

Balog János

[8] OKrI 8. számú Tájékoztatója. Budapest, 1964. 105. old.

[9] Idézett Tájékoztató. 168. oldal.

[10] OKrI 7. számú Tájékoztatója. Budapest, 1964. 158. old.

[11] OKrI 7. számú Tájékoztatója. Budapest, 1964. 160. old.

[12] 7. számú Tájékoztató. 161. old.

SZEMLE

Nemzetközi szeminárium Smolenicén a békés együttélés nemzetközi jogi elveiről

A különböző rendszerű államok békés egymás mellett élésének és együttműködésének biztosítása az egyetlen lehetőség az egész emberiség végzetes katasztrófáját jelentő atomháború elkerülésére. Ez a felismerés az elmúlt évek folyamán az ellentétes irányzatok dacára egyre általánosabbá vált, nemcsak befolyásolta, hanem növekvő mértékben irányította a nemzetközi szervezetek tevékenységét és a világ nemzetközi jogászainak tudományos munkáját. Ez ösztönözte az Egyesült Nemzetek Közgyűlését is 1962. december 18-i 1815 (XVII) sz. határozatának meghozatalára. E határozat értelmében a Közgyűlés elkezdte „az államok között az Alapokmánynak megfelelő baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jogi alapelvek vizsgálatát, progresszív tovább-

fejlesztésük és kodifikációjuk érdekében", hogy az alapelvek eredményesebb alkalmazása biztosítható legyen. A Közgyűlés egyidejűleg meghatározta azt a négy alapelvet is, amelynek tanulmányozását a legfontosabbnak ítéli, éspedig az erőszakkal való fenyegetésnek és az erőszak alkalmazásának tilalma, a nemzetközi viszályok békés elintézése, a belügyekbe való be nem avatkozás és végül az államok szuverén egyenlőségének elveit. Ezzel a problémakörrel a Közgyűlés VI (jogi) főbizottsága XVIII. ülésszakán sokat foglalkozott, majd a Közgyűlés 1966 (XVIII) sz. határozatával 27 tagból álló külön bizottságot (comité special) szervezett beható elemzése érdekében. Ez a bizottság 1964. augusztus 27-e és október 1-e között Mexikó-Cityben ülésezett és a Közgyűlés XIX. ülésszaka számára részletes jelentést készített, mely jó áttekintést ad a négy alapelv alkalmazásával és érvényesítésével kapcsolatos jogi problémákról.

A békés együttélés nemzetközi jogi alapelveinek, illetve — a közgyűlési határozat szövege szerint — az államok közötti baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jogi alapelvek tartalmának pontos kifejtése, meghatározása és továbbfejlesztése élénken foglalkoztatta a nemzetközi jogtudomány művelőinek széles táborát, köztük a magyar nemzetközi jogászokat is.[1] Nagyon távol állunk azonban még attól, hogy az alapelvek értelmezésének lényeges kérdései tekintetében teljes lenne az egyetértés a különböző államok képviselői és jogászai között. Kodifikálásuk tehát — amennyiben erre a jövőben sor kerül — rengeteg nehézséggel járna, de éppen azért van nagy jelentősége a kérdés tudományos vizsgálatának, mely tisztázhatja és közelebb hozhatja egymáshoz a különböző álláspontokat.

Ezt a célt szolgálta az Egyesült Nemzetek Társaságainak Világszövetsége és a Csehszlovák Nemzetközi Kapcsolatok Intézete által a Szlovák Tudományos Akadémia tulajdonában levő Smolenicei várkastélyban rendezett nemzetközi szeminárium is, amelynek megtartására 1965. április 20-a és 24-e között került sor. Ezen a szemináriumon a szocialista jogászok mellett az ázsiai és az afrikai országok több képviselője és számos nyugati nemzetközi jogász vett részt, összetétele tehát — ha nem is számszerűen — megfelelt az Egyesült Nemzetek jelenlegi összetételének és az elhangzott előadások, valamint az egyes előadásokat követő viták ugyancsak híven tükrözték az államok baráti kapcsolataira és együttműködésére vonatkozó nemzetközi jogi alapelvek időszerű problémáival kapcsolatban eddig kialakult fő álláspontokat és irányzatokat.

A szemináriumot *H. Perera*, az Egyesült Nemzetek Társaságai Világszövetségének alelnöke nyitotta meg, majd utána *Nawaz* indiai professzor tartott előadást, amelyben vázolta a békés együttélés nemzetközi jogi alapelveinek történeti fejlődését. Ennek kapcsán részletesen foglalkozott a mohamedán és a hindu népek körében az elmúlt évszázadok során kialakult nézetekkel is, amelyek az európai nemzetközi jogászok nagy többsége előtt még ma is teljesen ismeretlenek. *S. Molodcov* szovjet professzor előadása a legfontosabb problémát, az erőszakkal való fenyegetésnek, illetőleg az erőszak alkalmazásának tilalmát — vagyis az Alapokmány 2. cikkének 4. bekezdését — elemezte. Megállapításait az amerikaiak Vietnam elleni fegyveres támadásai különösen időszerűvé tették. *H. Blix* a stockholmi egyetem professzora, aki egyúttal az ENSZ külön bizottságának előadója is volt, a nemzetközi viszályok békés elintézésének alapelvével, pontosabban a viták békés elintézésének eddig alkalmazott eszközeivel, *E. McWhinney* torontói professzor pedig a be nem avatkozás elvével, illetve ennek az elvnek a megszegése során felvetődött jogi kérdésekkel foglalkozott, majd a sorok írója tartott előadást az államok szuverén egyenlőségének alapelvéről. A szeminárium programja azonban nem szorítkozott a Mexico-Cityben már megvitatott négy alapelv tartalmának elemzésére, hanem — éppen a nemzetközi jog haladó szellemben való továbbfejlesztésének szempontjától vezettetve — három további alapelv tanulmányozását is napirendre tűzte. *R. Bystricky* prágai professzor az államok együttműködésének alapelvéről, *Milena Srnska* a népek és nemzetek önrendelkezési jogáról, *V. Outrata* professzor pedig — aki szintén a prágai egyetem tanára — a nemzetközi kötelezettségek jóhiszemű teljesítésének elvéről értekezett. Valamennyi előadást élénk vita követte.

E rövid beszámoló keretében nem térhetünk ki az előadások, még kevésbé az egyes hozzászólások fontosabb megállapításaira. Általánosságban azonban elmondhatjuk, hogy miként az ENSZ Közgyűlésének VI. főbizottságában, Mexico-Cityben és a szakfolyóiratok hasábjain megjelent tanulmányokban, úgy a Smolenice-i szemináriumon is két egymással szemben álló irányzat rajzolódott ki. Az első, amelyet a szocialista jogászok és a fejlődőben levő országok képviselői hangoztattak, a szóban forgó nemzetközi jogi alapelvek továbbfejlesztésére törekedett, figyelembe véve a nemzetközi közösség szerkezetében végbement változásokat, különösen pedig a gyarmati rendszer felszámolásának hatásait. A másik irányzat, amelyet konzervatívnak, sőt egyenesen reakciósnak is nevezhetnénk, és amelyet a tőkés országok nemzetközi jogászai képviseltek, ezzel ellentétben arra törekedett, hogy — lehetőség szerint — leszűkítve a nemzetközi jogi alapelvek tartalmának kifejtését, a II. Világháború előtti nemzetközi jog szellemének megfelelően értelmezze azokat. Ennek érdekében — egyébként helyesen — éles határvonalat húztak a kérdések de lege lata történő vizsgálata és a de lege ferenda javaslatok megfogalmazása között, de — teljesen helytelenül — nem akarták tudomásulvenni azt a tényt, hogy magában a tételes nemzetközi jogban is mélyreható változások történtek a legutóbbi 20 év folyamán.

Szocialista részről nyomatékosan hangsúlyozták a nemzetközi jogelvek kodifikációjának szükségességét, amit nyíltan a tőkés országok képviselői sem vontak kétségbe, de

[1] L. ezzel kapcsolatban az alábbi tanulmányokat: Bokorné Szegő H.: Az államok szuverén egyenlőségének elve" az ENSZ Alapokmányának rendszerében. Állam- és Jogtudomány 1963. 3. sz. 341—359. old. — Haraszti György: A nemzetközi bíráskodás kérdése. Jogtudományi Közlöny 1963. 4. sz. 194—199. old. — Herczegh Géza: Az erőszakkal való fenyegetésnek és az erőszak alkalmazásának tilalma a mai nemzetközi jogban. Állam- és Jogtudomány 1963. 3. sz. 360—380. old. — Ustor E.: The Content of the Legal Rule of Non-Intervention in the Internal Affairs of Other States. Questions of International Law. Bp. 1964. 189—204. o.

annál többet hangoztatták a kodifikáció előtt álló nehézségeket, egyidejűleg pedig ellenezték, illetve kifogásolták azokat a szocialista részről előterjesztett javaslatokat, amelyek a nemzetközi jog továbbfejlesztésének szükségességéből kiindulva, az Alapokmány szellemével teljesen összhangban, olyan elemek hangsúlyozására és meghatározására irányultak, amelyek a kapitalizmus idején kialakult nemzetközi jog rendszerében ismeretlenek voltak. A vita tehát szükségszerűen a nemzetközi jog továbbfejlesztésének problémái körül sűrűsödött össze, amelyeket megkísérlünk röviden összegezni.

Nagy figyelmet szentelt a szeminárium annak a kérdésnek a tanulmányozására, miszerint az erőszakkal való fenyegetésnek és az erőszak alkalmazásának tilalma nem csupán a fegyveres erőszakra vonatkozik, hanem az egyéb — elsősorban gazdasági jellegű — erőszak alkalmazását is megtiltja, de megvitatta az agresszió különböző nyílt és burkolt formáinak problémáit — erre sajnos igen sok példát szolgáltatnak napjaink nemzetközi eseményei — és a közvetett intervenció eseteit. Nagymértékben eltért egymástól a szocialista és a kapitalista álláspont a nemzetek önrendelkezési jogának tartalma tekintetében. A burzsoá jogtudomány, mint tudjuk, minduntalan kétségbe vonja annak jogi jellegét és a nép, illetőleg a nemzet pontos nemzetközi jogi definíciójának hiányában nem tekinti az önrendelkezési jog elvét alkalmazhatónak az egyes konkrét problémák megoldására. A szocialista nemzetközi jogászok részletesen kifejtették az önrendelkezési jog tartalmát, hangsúlyozták, hogy a gyarmatok nem tekinthetők többé az imperialista hatalmak területe integráns részének. Minden népnek és nemzetnek elidegeníthetetlen joga a természeti kincsei és erőforrásai feletti korlátlan rendelkezés és ennek megfelelően azok az imperialista hatalmak, amelyek megfosztották a gyarmati népeket természeti kincseiktől és évszázadokon át kizsákmányolták őket, kötelesek e népeket megfelelő kártérítésben részesíteni. Sok vitát váltottak ki azok a fejtegetések is, amelyek a kis államok szuverénitásának reálisabbá tételét és a nemzetközi közösségben elfoglalt helyzetüket kívánták megszilárdítani. Ebben az összefüggésben különösen az az elv állt az érdeklődés előterében, mely szerint minden államnak joga van a nemzetközi szervezetekben való részvételre és arra, hogy közreműködhessen mindazoknak a nemzetközi kérdéseknek a megoldásában, amelyek jogos érdekeit érintik, vagyis — más szavakkal — nem lehet egyetlen független és békeszerető államot sem az Alapokmány szellemének és alapelveinek megsértése nélkül elzárni attól, hogy az ENSZ és a többi nemzetközi szervezet tagjává és a különböző többoldalú nemzetközi szerződések részesévé válhasson.

A szemináriumnak nem volt feladata konkrét tervezetek kidolgozása, vagy javaslatok tétele az egyik, illetőleg a másik nemzetközi jogi alapelv részletes meghatározása tárgyában, csupán arra szorítkozott, hogy a nemzetközi jogi alapelvek továbbfejlesztésének tudományos problémáit felmérje és felhívja a különböző országok nemzetközi jogászainak figyelmét az ezekkel kapcsolatos kérdésekre. Ebből a szempontból a Smolenice-i szeminárium eredményes munkát végzett, mert bebizonyította, hogy jól lehet a szocialista és a fejlődőben levő országok jogászai, illetőleg a nyugati nemzetközi jogászok álláspontja között mélyreható különbségek mutatkoznak, van mód és lehetőség eredményes tudományos együttműködésre. Senki sem vitatta a nemzetközi jog alapelveire vonatkozó kutatások fontosságát, és senki sem tagadta, hogy a kodifikáció előtt álló nehézségek elhárítása a nemzetközi együttműködés, az egész nemzetközi közösség számára rendkívüli haszonnal járna. Ezen a téren a kezdeményezés ma kétségtelenül a szocialista országok képviselőnek kezében van, az ő javaslataik és előterjesztéseik felett vitatkoznak a különböző nemzetközi fórumok, míg a tőkés államok jogászai az állami szuverénitás elavultságára, túlhaladott voltára, valamint a kötelező nemzetközi bíráskodás bevezetésére vonatkozó nézeteikkel általában defenzívába szorultak.

A szeminárium éppen ezért még egy további fontos tanulság leszűrését is lehetővé tette. Bebizonyosodott, hogy a fejlődőben levő országok jogászai nagy érdeklődést tanúsítanak a szocialista országok nemzetközi jogtudományának eredményei iránt, örömmel fogadják mindazokat a szempontokat és érveket, amelyek segítséget nyújtanak államaik önállóságának megszilárdításához, és teljes egyenjogúságuk biztosításához. Mindez egyben azt is mutatja, hogy szükség van olyan szervezett tudományos fórum kialakítására, ahol az ázsiai és az afrikai országok fiatal jogászai nem a tőkés országok tudósainak nem egyszer retrográd megfogalmazásában ismerik meg a mai nemzetközi jog rendszerét, hanem — éppen ellenkezőleg — a nemzetközi jog haladó szellemű továbbfejlesztésére törekvő szocialista jogászok értelmezésében sajátítják el annak sokrétű, bonyolult problematikáját.

Reméljük, hogy Smolenice-i szemináriumot, amely rövid időtartama és a résztvevők viszonylag csekély száma miatt természetszerűleg nem adhatott teljes képet a mai nemzetközi jog fontos kérdéseiről, hasonló jellegű előadássorozatok fogják követni.

Herczegh Géza

Egy kandidátusi disszertáció védése

1965. február 10-én védte meg kandidátusi disszertációját a Magyar Tudományos Akadémián Szabó András, a Jogtudományi Intézet büntetőjogi osztályának tudományos munkatársa.

A disszertációként benyújtott munka — „A fiatalkorúak és a büntetőjog" — 1961-ben jelent meg könyvalakban, s választott témája, valamint a téma feldolgozásának színvonala széleskörű elismerést hozott a szerzőnek.

Szabó András munkájának jelentőségét növeli az a tény, hogy hosszú évtizedek óta ez az első mű, amely tudományos igénnyel feldolgozza a fiatalkorúak büntetőjogi problémáit, s a bűnözést mint társadalmi tömegjelenséget vizsgálja a maga törvényszerűségeivel együtt. Ezzel a hazai és általában a szocialista büntetőjogi irodalomban is úttörő szerepet tölt be.

A kandidátusi disszertációkkal szemben támasztott követelményeket messzemenően kielégítő munka legfontosabb érdemei három terü-

letre csoportosíthatók: a követett kutatási módszer, a bűnözést eredményező ok-folyamatok, a felelősségelmélet kérdései és a büntetéselmélet.

I. A disszertáció nemcsak a témaválasztásban, hanem a vizsgált témakör megközelítésének módszereiben is újat ad, eltér az előző büntetőjogi munkáktól. A fogalmak, jelenségek jogdogmatikai elemzését összekapcsolja a ténykutatáson nyugvó kriminológiai módszerrel, a fogalmak mögött meghúzódó társadalmi valóságot teszi elemzés tárgyává. A jogi kérdéseket megelőzően a ténykérdéseket tanulmányozza, ezért a fiatalkorúak büntetőjogi helyzetének bemutatása és értékelése előtt kerül sor a fiatalkorúak magatartásának elemzésére. Abból az elvből kiindulva, hogy a fiatalkori bűnözés csak része az összbűnözésnek, hogy a fiatalkorúakra vonatkozó büntetőjogszabályok csak egy részét képezik a büntetőjognak, s nincs a fiatalkorúaknak önálló büntetőjoga —, az egyes kérdések vizsgálatát is az általános emberi, az általános büntetőjog szintjén kezdi, s csak azután tér át a fiatalkorúak és a rájuk vonatkozó büntetőjogi szabályok sajátosságainak viszgálatára.

Ahogy a ténykutatásokat, úgy a jogdogmatikai elemzéseket sem áldozza fel a másik kedvéért, mert azt sem téveszti szem elől, hogy jog nélkül ma a bűnözés nem határozható meg. A kettő szintézise, a ténykutatás, a jogi, kriminológiai, pszichológiai módszerek eredményeinek együttes alkalmazása teszi a disszertációt módszertanilag is kiemelkedő jelentőségűvé.

II. A disszertáció egyik különösen értékes, s a büntetőjogtudományok számára messze előre mutató része az, amelyben a szerző a bűnös magatartás determináltságának, a bűncselekményfogalom lényegének mélyreható elemzését adja annak felismeréseképpen, hogy a bűncselekményről vallott felfogás meghatározza a bűnözés elleni küzdelem módszereit és intézményeit, és hogy a büntetőjogi intézményeket csak a cselekménytan, a felelősségelmélet és a büntetéstan kölcsönhatásának szemszögéből lehet vizsgálat tárgyává tenni.

Abból indul ki, hogy a pszichés mechanizmus, amelynek útján a külső hatásokra való reagálás végbe megy — organikusan determinált; a pszichés magatartás tartalma viszont, ami a különböző társadalmi hatások visszatükröződése — társadalmilag determinált. A gyermeki magatartást determináló tényezők közül az intencionális nevelésnek, továbbá a viselkedés formáira vonatkozó egyéni tapasztalatoknak van nagy jelentőségük. A gyermek életmódját a felnőttek határozzák meg, s fejlődését így végeredményben tudatosan létrehozott külső körülmények, a nevelési helyzet határozza meg. A nevelési helyzet — a gyermek életmódja és létezési formája, mint a felnőttek által meghatározott külső létfeltétel. A nevelési helyzetben bekövetkezett hibák determinálják a fiatalkorú magatartását, s a fiatalkori bűnözés mindenekelőtt a nevelési helyzet kedvezőtlen alakulása által determinált jelenség. A nevelési helyzet ellentmondásaiban természetesen azok a társadalmi ellentmondások tükröződnek, amelyek társadalmi-gazdasági rendünk szocialista építésével, strukturális átalakulásával járnak együtt. A személyes tulajdonságok: elsajátított tulajdonságok; a bűnözés is tanult magatartás. A nevelési hibák, illetőleg a nevelési helyzet kedvezőtlen alakulása magatartási hibákat alakít ki, amelyek az erkölcsi züllés és a bűnözés alapelemeit hordozzák magukban. Szabó András a nevelési helyzetet nem egyoldalú pedagógiai szempontból fogja fel, hanem összetett, mondhatni szintetizált jelenségnek tekinti, amely ugyancsak nem mentes a társadalmi meghatározottságtól. Az objektív valóság kettős értelemben határozza meg a tudatot. Egyfelől a cselekvés pillanatában fennálló vérmérsékleti és tudati állapoton, a jellembeli sajátosságokon keresztül, amely pszichés állapot, az egyén múltbeli objektív körülményeinek szubjektivizálódása, és másfelől az adott környezeti hatások formájában. A disszertánsnak a tudat teljes determináltságára vonatkozó álláspontja elveti az ember viszonylagos választási lehetőségét, tagadja, hogy az elkövető választhatott a normának megfelelő és az ezzel ellentétes magatartás tanúsítása között. Ezért a bűncselekményt úgy tekinti, mint a bűntett elkövetését megelőző tudati állapot és a külső hatások szükségszerű következményét.

Ez természetesen nem zárja ki annak elismerését, hogy a tudat viszonylagos önállósággal rendelkezik, vagyis képes arra, hogy a körülményeket értékelje, hogy mérlegelje a cselekmény várható következményeit, s hogy a szubjektumban eddig felhalmozott ismereteknek, a szubjektum sajátosságainak megfelelően döntsön. A teljes determinizmus sarkkövét éppen ez a felismerés képezi, hogy a szubjektumnak ezek a sajátosságai is determináltak, vagyis, hogy az ember tudata egy adott helyzetben hogyan mérlegel, hogyan értékel, s ennek következtében hogyan dönt — az is meghatározott. Nincs tehát választási lehetőség; egy adott helyzetben csak egyféleképpen lehet dönteni. A bűncselekmény elkövetése tehát az elkövető szubjektív és objektív körülményeinek szükségszerű következménye, amely csak társadalmi hatásaiban különbözik a jog szerinti vagy a jogilag közömbös emberi magatartástól.

Ez a következetes determinista felfogás szükségképpen maga után vonja több büntetőjogi fogalom tartalmának átalakítását. „A felelősség alapja ezek szerint nem az, hogy a jogszerűtlen cselekvést választotta a tettes, holott meg volt a lehetősége a cselekvéstől való tartózkodásra, azaz tőle elvárható lett volna a bűntettől való tartózkodás. Ellenkezőleg, a felelősség alapja éppen az, hogy ténylegesen nem tartózkodott a cselekvéstől, hogy a bűntett elkövetése pszichés előzményéből szükségszerűen következett".

A felelősségfogalomból így kikerül a felróhatóság, az elvárás eleme, s átalakul tényleges felelősséggé. Ennek megfelelően a bűnösségben a bűncselekmény szükségszerű pszichés előzményét kell látnunk, a cselekvés motivációjában a kötelességellenes indítékok győzelmét, túlsúlyát vagy kizárólagosságát.

III. A tényleges felelősség fogalma természetesen nem fér össze a büntetés megtorló jellegével sem, hiszen az elkövető nem cselekedhetett másként. Ezért a büntetés célja csak a megelőzés, a bűnöző magatartásának jövőbeli determinálása vonalán alapozható meg,

minthogy a felelősségrevonás a társadalmi szükségszerűség felismerésére, a társadalmilag helyes cselekvésre determináló tényezők egyikének a funkcióját tölti be. Éppen a tudat előzetes determináltsága nyújt alapot a jövőbeli preventív irányú determinációra. A megelőző hatás éppen azért várható, mert az akarat determinálható, és ahogy a bűntettre motiváló indítékok győzedelmeskedhettek, a jövőben győzedelmeskedhetnek a kötelességszerű cselekvés indítékai is. A kötelességszerű indítékok kialakításához, a megelőzéshez szükséges hatás mértéke határozza meg a büntetés jellegét és mértékét. A büntetés tartalmaz kényszert, amelyre meghatározott objektív és szubjektív feltételek mellett kerül sor. A büntetés igazodik a bűntetthez, azzal arányosnak kell lennie —, ez teszi a büntetést igazságossá. Csak ilyen büntetésben érvényesülhet a nevelés.

A büntetés mértékének megállapításához a disszertáns három körülmény figyelembe vételét tartja szükségesnek.

1. Abból a gyakorlati tapasztalatból kiindulva, hogy a súlyos bűntett elkövetőjének átneveléséhez általában több idő szükséges, arra a következtetésre jut, hogy a büntetésnek szükségképpen a bűntetthez kell igazodnia, mert ez biztosítja a büntetés igazságosságát, a büntetés nevelő hatásának érvényesülését, a tettes szembefordulását társadalomra veszélyes cselekményével.

2. Figyelembe kell venni a bűntett súlya mellett a bűnösség mértékét, a társadalomellenes indítékok intenzitását, mert ennek kapcsán nyílik lehetőség a tettes személyi tulajdonságainak megfelelő értékelésére. A bűnösség fokában ugyanis nemcsak mennyiségi tényezők tükröződnek, hanem az is, hogy a bűnösség mint a bűncselekmény elkövetésének szükségszerű pszichés előzménye, mennyiben mutat lényeges összefüggést az elkövető életével, tulajdonságaival.

3. A büntetés mértékének megállapításánál figyelemmel kell lenni a speciális prevenció mellett az általános prevencióra is, azaz a speciális prevencióhoz szükséges hatás mértékének megállapításánál nem érvényesülhet kizárólag az egyénesítés szempontja. A generális prevenció meghatározza a speciális prevenció alsó határát, minthogy a bűntettet feltétlen büntetésnek kell követnie, mert ez mélyíti el a büntetőjogi követelmények feltétlen betartásának tudatát. Ugyanakkor a speciális prevenció is hatással van az általános prevencióhoz fűződő hatás felső mértékére, vagyis a büntetés nem haladhatja meg a bűnösség fokát.

A disszertáns ezzel a sémával elméletileg megalapozta az ítélkezés követendő gyakorlatát, s megjelölte a pönológiai kutatások fő irányait.

Az új determinista felfogás szerint a büntetés célja tehát — mivel a jövőbeli magatartást az akarat determinálhatósága folytán befolyásolhatónak tartja — a preventív hatás kiváltása. A hatás, vagyis a prevenció kiváltásának viszont előzménye, szükségszerű előfeltétele a bűntett viszonzása. Míg azonban a viszonzás az indeterminista rendszerben a büntetési rendszer lényege, logikai záróköve, a determinista rendszerben viszont eszköze, szükségszerű előzménye az eredményességnek, a prevenciónak, mint a büntetési rendszer zárókövének. A determinista felfogásban tehát, ahol a prevenció a cél, a büntetés megtorló tartalma ugyanolyan jól megfér, mint az indeterminista büntetési rendszerben, de ugyanakkor elveszti öncélú jellegét, önmagára utaltságát. Egyébként az új elvek következetes érvényesítésének előfeltétele, hogy a társadalmi és az egyéni tudat fejlődése olyan szintet érjen el, hogy az emberek többsége megértse az emberi magatartás és a felelősségre vonás lényegét. Ugyancsak feltétele, hogy a pszichológia, s más — az emberi magatartásokkal foglalkozó — tudományok (pedagógia, kriminológia stb.) oly mértékben egzakttá váljanak, hogy nagy valószínűséggel tudják mérni a külső társadalmi körülmények és a tudati beállítottság, a gondolkodási sémák közti korrelációt.

Szabó András értekezésében ezek után még egy elvi jelentőségű kérdést tesz fel: vajon a fiatalkorúakra alkalmazott intézkedések büntetések-e? Igennel válaszol. A nevelő intézkedéseket a büntetések körében tartják a következő sajátosságaik: alkalmazásuk általános feltétele a bűncselekmény elkövetése; állami kényszer-rendszabályok; alkalmazásuk célja a prevenció. Nevezhetnénk az intézkedéseket pedagógiai büntetéseknek; speciális sajátosságuk az, hogy bennük a pedagógiai kényszer büntetőjogi szintre emelkedik azzal, hogy állami kényszer áll mögöttük.

Az opponensi vélemények egybehangzóan magasra értékelték az értekezés imént ismertetett érdemeit s néhány kritikai észrevételük is inkább a mélyen tudományos alaposságú tényfelméréseken és azok elemzésén nyugvó következtetések finomítását vagy azok szükséges továbbfejlesztését kérte számon.

A bíráló bizottság egyhangú szavazata alapján a Tudományos Minősítő Bizottság dr. Szabó Andrásnak odaítélte az állam- és jogtudományok kandidátusa tudományos fokozatot.

Horváth Anna

Tudományos fokozatok odaítélése

Doktori fokozat

Bihari Ottó „Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete" c. doktori értekezését 1962. január 18-án védte meg. Az értekezés opponensei Búza László akadémikus, Barna Péter és Beér János az állam- és jogtudományok doktorai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy dr. Bihari Ottó „Az államhatalmi képviseleti szervek elmélete" című doktori disszertációja időszerű, a szocialista államjogtudomány fejlődése szempontjából jelentős, a szocialista jogtudományi irodalomban eddig monográfikus igénnyel fel nem dolgozott problémák marxista—leninista igényű elemzését tartalmazza. A munka fő elméleti és gyakorlati célja az államhatalmi képviseleti szervek fejlesztése elméleti problémáinak tisztázásával elősegíteni a szocialista demokratizmus fokozott érvényesítését. A disszertáció különösen értékes elemzését adja a szocialista képviseleti szervek jellegének, az állam osztálytartalma és a képviseleti szervek közötti összefüggések problémáinak, a burzsoá képviseleti rendszer válságának, tudományos igénnyel bírálja a burzsoá képviselet újabb jelenségeit, értékesek az összefér-

hetetlenség és a visszahívás intézményei kapcsolatára vonatkozó elemzései stb. Az opponensek által vitássá tett és lezártnak nem tekinthető elvi kérdésekben kifejtett álláspontját is megalapozottan és tudományos igénnyel védte meg. E kérdések elsősorban azokkal az intézményekkel kapcsolatban jelentkeznek, ahol a szerző az államjogtudomány egyes hagyományos fogalmainak szocialista átértékelését tűzte ki célul. A disszertáció gazdag irodalmi apparátusra támaszkodik. következtetései a marxista—leninista elmélet szempontjából szilárdan megalapozottak.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bihari Ottót az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Kovács István „A szocialista alkotmányfejlődés új elemei" c. doktori értekezését 1962. október 29-én védte meg. Az értekezés opponensei Szabó Imre akadémikus, Beér János, az állami és jogtudományok doktora és Bihari Ottó, az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Kovács István rendkívül időszerű témát választott doktori értekezése tárgyául. A szocialista alkotmányfejlődés kérdéseinek vizsgálata mind elméleti, mind államépítési szempontból napjainkban különösen jelentős, annál is inkább, mert e témakörben ilyen átfogó, az általános törvényszerűségeket sokoldalúan feltáró monografikus mű a szocialista irodalomban eddig nem jelent meg. A szerző újszerűen, tudományos megalapozottsággal és mindvégig következetesen a marxizmus—leninizmus alapján végzi elemzéseit, különös figyelmet fordít az alkotmányok társadalmi összefüggéseire, az alkotmánygondolat kialakulásának és az alkotmányos intézmények történeti fejlődésének vizsgálatára, az alkotmány állami alapokmány jelentősége mellett társadalmi szerepük bemutatására. Mindezek eredményeképp a disszertáció egészében és részleteiben új tudományos mű, amely számos, a szocialista államiság fejlődését kifejező új elemmel, új tudományos megállapítással gazdagítja a szocialista államjogtudományt. Kovács István doktori disszertációja nagy anyagot fog át a szocialista és nemszocialista törvényhozásból, a polgári filozófiából és jogtudományból, úgyszintén a szocialista államjogtudomány e tárgykörrel foglalkozó teljes anyagát. A nagy anyaggal megfelelő biztonsággal bánik, az értekezés mind nyelvi, mind szerkezeti tekintetben világos és áttekinthető. Az opponenseknek tudományosan megalapozott észrevételeire színvonalasan válaszolt és a további kutatásokra vonatkozóan is következtetéseket vont le. Az opponensek és a bírálóbizottság véleménye szerint a szerző magas szinten, sokoldalúan megalapozva dolgozza fel a szocialista alkotmányfejlődés kérdéseit, munkája doktori disszertáció követelményeinek minden szempontból megfelel.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Kovács Istvánt az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Szamel Lajos „Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái" c. doktori értekezését 1963. április 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Szabó Imre akadémikus, Beér János, az állam- és jogtudományok doktora és Kovács István, az állam- és jogtudományok doktora voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy Szamel Lajos időszerű, a szocialista államigazgatási jogtudomány, de az államjog, állam- és jogelmélet szempontjából egyaránt jelentős témát választott doktori értekezése tárgyául.

Az államigazgatás vezetése — különösen az utóbbi években — mind elméleti, mind államépítési szempontból több fontos problémát vet fel, amelyek sokoldalú, monografikus igényű elemzésével a szocialista államigazgatási jogtudomány ma még adós. Szerzőnek ezért kétségtelen érdeme, hogy értekezésében újszerűen, tudományos megalapozottsággal és mindvégig következetesen a marxizmus—leninizmus alapján feldolgozza az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémáit. A korszerű követelményeknek megfelelően előtérbe állítja a jog szervező-rendező funkciójának vizsgálatát, feloldja az államigazgatás és az államigazgatási jog történetileg kialakult merev ellentétét; sokoldalúan megalapozott választ ad a szocialista államigazgatási jog szerepére, feladataira, más társadalomtudományokhoz való viszonyára. Újszerűen és rendkívül világosan fejti ki a különböző burzsoá felfogások bírálatát, ugyanakkor rámutat a szocialista államigazgatási jogtudományi munka hiányosságaira is. Az értekezés ezen megalapozó jellegű elemzéseken túlmenően még számos új tudományos eredménnyel gazdagítja a szocialista államigazgatási jogtudományt. Ezek közül is kiemelendőnek tartja a bírálóbizottság az általános vezetés, valamint az államigazgatási vezetés összefüggéseinek és megkülönböztető jegyeinek elmélyült feldolgozását; az irányítás és felügyelet, az utasítási jog és az engedelmességi kötelesség körében elért jelentős új elméleti eredményeit. Az értekezés gazdag irodalmi és tapasztalati bázisra épül, hasznosítja a szocialista államigazgatási jogtudomány, az államjog, állam- és jogelmélet tárgykörhöz kapcsolódó szinte teljes anyagát. A feldolgozást elmélyültség és alaposság, az okfejtés világos, élvezetes módja jellemzi. A bírálóbizottság külön hangsúlyozni kívánja, hogy a vitatott doktori értekezés számos elemzésével és megállapításával közvetlenül segítheti az államépítő munkát, nemcsak a hagyományos állami igazgatás területén, hanem fejlődésünk jelenlegi szakaszában különösen fontos gazdasági vezetés és igazgatás területén is. Az opponensek és a bírálóbizottság véleménye szerint szerző magas szinten sokoldalúan megalapozva dolgozza fel a szocialista államigazgatás vezetésének jogi alapproblémáit, munkája egészében új tudományos eredmény, amely a doktori disszertáció követelményeinek minden szempontból megfelel. Az értekezés opponenseinek tudományosan megalapozott kritikai észrevételeire színvonalasan válaszolt és a további kutatásokra vonatkozó következtetéseket vont le.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Szamel Lajost az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Pólay Elemér „A társadalmi normák differenciálódása az ókori Rómában" c. doktori értekezését 1963. június 14-én védte meg. Az értekezés opponensei Nizsalovszky Endre akadémikus, Világhy Miklós az állam- és jogtudományok kandidátusa és Hahn István a történelemtudomány kandidátusa voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáns a római jog tudományos kutatásának azokat a legújabb eredményeit dolgozta fel, melyek a római jog normakomplexumának differenciálódására vonatkoznak. Ez a téma a forrás- és irodalmi anyag összegyűjtése és értékelése terén igen nagy igényt támaszt feldolgozójával szemben: a disszertáns ennek nagy alapossággal, széles látókörrel tett eleget. A disszertáció kérdésfeltevése újszerű, és különösen új a romanisztika tudományában ennek a témának marxista módszerrel való feldolgozása. A disszertáció hathatós bizonyíték arra, hogy a római jognak a burzsoá tudomány által feltárt anyaga a marxista tudományos módszer alkalmazásával új és értékes eredményeket alapozhat meg.

Ilyen tudományos eredményként lehet elkönyvelni mindenekelőtt azt, hogy a disszertáció témáját a maga történetiségében elsőnek dolgozza fel marxista módszer alkalmazásával, következetesen érvényesítve azt az elvet, hogy a jog és annak normarendszere is a gazdasági viszonyok felépítményeként alakul és fejlődik. Ezen túlmenően a disszertáció megállapításai több olyan, általánosabb jellegű tételt is igazolnak, amelyeket a római jog példáján keresztül még nem bizonyítottak. Így kimutatja, hogy a társadalom korábban egységes normarendszere kettéválik jogi és nem jogi szabályokra, hogy az árutermelő jogokban szükségszerűen kialakul az árutulajdonosok bizonyos fokú egyenlősége; hogy az árutermelés jogának fejlődésével fokozatosan eltűnik a jogrendszer tartalmi differenciáltsága. A disszertációnak az opponensek által szóvátett hiányosságai a disszertáció pozitívumaihoz képest kisebb jelentőségűek. A bírálóbizottság felhívta a jelölt figyelmét arra, hogy a munka publikálása előtt vegye figyelembe az oppozíció során elhangzott azokat a megjegyzéseket, melyek a mű egyes történeti megállapításaira vonatkoznak — amire vonatkozó készséget egyébként válaszában be is jelentette. A disszertáns az opponenseknek magas színvonalon adta meg válaszát.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Pólay Elemért az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

*

Csizmadia Andor „Az állam és az egyházak kapcsolatainak jogi kérdései a Horthy-korszakban (1919—1944)." c. doktori értekezését 1964. március 17-én védte meg. Az értekezés opponensei Révész Imre akadémikus, Beér János az állam- és jogtudományok doktora és Bihari Ottó az állam- és jogtudományok doktora voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a doktori disszertáció a marxista jogtörténet és történetkutatás szempontjából egyaránt időszerű és fontos témát dolgoz fel. Az országos távlati tudományos kutatási terv éppen erre a korra irányítja a történészek és jogtörténészek figyelmét. A témakör jogi kérdéseinek feldolgozása azért is lényeges, mert e nélkül a köztörténeti kutatások sem vezethetnek eredményre. Miután e terület kutatása eléggé elhanyagolt volt, a disszertáció hézagpótlónak tekinthető. A jelölt — mint képzett államjogász és mint a kérdésekben elmélyedni képes jogtörténetkutató — témáját a legszélesebbkörű történelmi és elméleti alapozással dolgozta fel. Az állam és az egyház jogi kapcsolatainak kialakulását a feudális kortól kezdve rendkívül nagy oklevél- és irodalmi forrásanyag felhasználásával tekinti át, a Horthy-korszakot illetően pedig törekszik a kiadatlan kútfőanyag lehető teljességű kiaknázására is. Különösen értékes az Országos Levéltár vonatkozó anyagán túl az egyházi levéltárakból merített eddig teljesen feldolgozatlan anyag feltárása és értékelése. Az elbírálás alatt álló disszertáció nem csupán a hozzáférhető levéltári anyagot, hanem a széleskörű hazai és külföldi irodalmat is marxista elemzéssel hasznosítja. Ennek megfelelően sok eredeti új és értékes tudományos megállapításra jut, amelyek a tudományágazata alkotó továbbfejlesztését szolgálják. Ezek közül kiemeljük a következőket: a munka számottevő előrehaladást jelent annak a problémának teljes megoldásához, hogy miképpen helyezkednek el az egyházak a burzsoá állam mechanizmusában és mik az egyház és a burzsoá állam kapcsolatainak formái. Történelmileg bemutatja az állam és egyház szétválasztására vonatkozó polgári törekvéseket Magyarországon, sikeresen elemzi a szekularizációra irányuló magyarországi törekvéseket és az egyházi törvények jogforrási jellegének magyarországi problémakörét. Feltárja és tisztázza az egyházi bevételek jogi természetét a magyarországi polgári államban. Kritikusan feldolgozza a főkegyúri jog és a kegyúri bíráskodás-gyakorlatát. Végül egy sor kérdésben megcáfolja a hibás nézeteket. Például: a főkegyúri jog természetét illetően, Werbőczi óta kialakult nézeteket, az egyházi vagyon és más egyházi bevételek jogi természetére vonatkozó álláspontokat és az „Eigenkirche" magyarországi átültetésére vonatkozó, a külföldi burzsoá irodalomban ma is élő tanításokat. A jelölt az opponenseknek adott válaszában a disszertáció téziseit magas színvonalon megvédte. Felhívja azonban a bizottság a jelölt figyelmét arra, hogy a konkordátumok jogforrási jellegének kérdése, valamint a nem katolikus egyházak és az állam viszonya további elemzésre is érdemes.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Csizmadia Andort az állam- és jogtudományok doktorává minősítette.

Kandidátusi fokozat

Sápi Vilmos „A mezőgazdasági bérmunkásság jogviszonyai Magyarországon" c. kandidátusi értekezését 1962. május 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Csizmadia Andor az állam- és jogtudományok kandidátusa és Szabad György a történelemtudomány kandidátusa voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt a jogtörténetnek kevéssé művelt területén

jelentős eredményeket mutat fel. A munka gazdag, széleskörű kutatása alapján készült, melynek során nagy forrásanyagot gyűjtött össze hazai levéltárainkban. Eredményeket ért el a feudáliskori jogforrások feltárása és elemzése terén, a feudális kori munkaviszonyok fontosabb részeire vonatkozó szabályok és gyakorlat feldolgozásában. A jelölt pozitívan foglalt állást azokkal a bíráló megjegyzésekkel kapcsolatosan, amelyek túlzottnak minősítették a mezőgazdasági bérmunkásság különálló osztályakénti felfogását a feudalizmusban és sommás egyeztetését a zsellérséggel. Egyetértően foglalt állást az opponensi véleményekben felmerült több kisebb-nagyobb tartalmi és szerkezeti változtatás tekintetében is. A bizottság a színvonalas és kielégítő válasz alapján is és a vitában elhangzottak figyelembevételével a munka kiadását ajánlja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Sápi Vilmost az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Bajáki Veronika „A lakosság részvétele a helyi szovjetek közrendvédő bizottságaiban" c. kandidátusi értekezését 1963. március 27-én védte meg. Az értekezés opponensei Bihari Ottó az állam- és jogtudományok doktora és Névai László az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a jelölt témaválasztása helyes volt, a szocialista államfejlődés jelentős kérdését dolgozta fel. Megállapításai a szovjet fejlődés elvi értékelésén túl a magyar jogfejlődés számára különösen hasznosak, mert olyan új állam és jogintézményeket fejteget, amelyeket még a magyar szakirodalom nem dolgozott fel. A mű értékét növeli, hogy olyan időszerű kérdés differenciált tudományos elemzéséhez járul hozzá új tudományos eredményekkel, mint a szocialista törvényesség és ennek demokratikus biztosítékai. Az új tudományos eredmények közé kell sorolni az állandó bizottságok jellegéről, a társadalmi bizottságok döntései elleni jogorvoslatokról, a társadalmi öntevékenység jogi szabályozásáról, a magyar tanácsszervezetben a közrendvédelmi állandó bizottság létesítéséről kifejtett tételeket. A szerző magas elméleti színvonalon foglal állást az opponensek által is észrevételezett, nyitottnak minősíthető kérdésekben is. Ilyen nyitott kérdésnek minősíthetők többek között a közrendsértés fogalma, az állandó bizottságok kisegítő vagy igazgatási jellege. A bizottság megállapította azt is, hogy a jelölt teljesen ismeri a téma szakirodalmát, a disszertáció előkészítéséhez gazdag tudományos apparátust használt fel. A munka marxista-leninista megalapozottsága és elméleti színvonala megfelel a kandidátusi értekezésekkel szemben támasztott követelményeknek.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Bajáki Veronikát az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Sárándi Imre „A joggal való visszaélés" c. kandidátusi értekezését 1963. május 30-án védte meg. Az értekezés opponensei Beck Salamon az állam- és jogtudományok doktora és Eörsi Gyula MTA lev. tag voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a disszertáció a polgári jog egyik fontos problémáját dolgozza fel, amely jogpolitikailag és dogmatikailag egyaránt kapcsolatban van a civilisztika alapvető kérdéseivel. Ennek a problémakörnek monografikus szocialista feldolgozása ezideig nem történt meg és ez önmagában is értékessé teszi a disszertáns témaválasztását. A disszertáns a tárgykörébe tartozó joganyagot és tudományos irodalmat széles körben ismeri és jól hasznosítja. A munka jó történeti és dogmatikai érzékről tanúskodik és több lényeges kérdésben tartalmaz újszerű fejtegetéseket és következtetéseket. Következetesen érvényesíti a marxista-leninista módszert és erre sikeresen építi rá a jogdogmatikai elemző munkát. Az intézmény történeti fejlődésének bemutatása azonban kiegészítésre szorul és ugyancsak további kifejtést igényelnek a szerzőnek a P.M. 5. § (3) alkalmazásával kapcsolatos állásfoglalásai is. Ezek a megjegyzések azonban ugyanúgy, mint az opponensek által felhozott egyéb ellenvetések a disszertáció sok mondanivalója, gondolatgazdagsága mellett annak pozitív értékelését nem befolyásolják. A disszertánsnak az oppozíciókra adott válasza színvonalas volt és a disszertáns tudományos gondolkodásának önállóságát bizonyította.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Sárándi Imrét az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Turi István „Adócsalás és vámbűntett" c. kandidátusi értekezését 1963. június 28-án védte meg. Az értekezés opponensei Fonyó Antal és Kálmán György az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

A kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a felszabadulás utáni magyar jogi irodalomban egyetlen olyan átfogó jellegű munka jelent meg, amely a népgazdaság elleni bűntettek egész területét felöleli. Emellett a munka mellett a szerző tesz először kísérletet arra, hogy a bűntettek közül az adócsalás és a vámbűntettel összefüggő kérdéseket kiemelve az ítélkezési gyakorlatot is segítő elméleti megoldásokat dolgozzon ki. A szerző úttörőnek tekinthető munkájánál gazdag külföldi irodalmat használ fel. Növelte volna munkájának értékét, ha a külföldi szocialista tankönyvirodalmat is értékesítette volna. Ennek elmulasztása néhány fogyatékosságra vezetett. Ellenkező esetben még színvonalasabb kifejtés lett volna az eredmény. Elméleti megállapításai közül egyeseket az opponensek meggyőzően kifogásoltak. Helyesen bírálták pl. a szerzőnek azt a nézetét, amely szerint a vámvisszaélések egy része az államellenes bűntettekkel mutat rokonvonásokat. Az opponensek néhány kifogásának helytálló voltát válaszában a szerző elismerte. Más bíráló megjegyzésekkel szemben viszont színvonalasan indokolta és védte meg saját álláspontját. Értéke a disszertációnak a tárgyalt téma államigazgatási jogi területre is kiterjedő és bírói gyakorlatának az

adócsalás és vámbűntett törvényi tényállásainak elemzése során tett általános fejtegetései is. Az előbbiekben már érintett úttörő jelleg a feldolgozásnak tárgyánál fogva újszerűségét biztosítja. Az államigazgatási és a büntetőjogi normaellenesség közötti viszony disszertációbeli kidolgozása önálló tudományos eredmény. A disszertáns részletes válaszát a bírálóbizottság az előterjesztett értekezés megvédésére alkalmasnak minősítette és megállapította, hogy a disszertációval bizonyítást nyert a jelöltnek önálló tudományos kutatásra és tudományos alkotásra való készsége.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság javaslata alapján Turi Istvánt az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

*

Mádl Ferenc „A deliktuális felelősség a társadalom és a jog fejlődésének történetében" c. kandidátusi értekezését 1964. február 5-én védte meg. Az értekezés opponensei Csanádi György és Világhy Miklós, az állam- és jogtudományok kandidátusai voltak.

Kiküldött bírálóbizottság megállapította, hogy a szerző a szocialista jog egyik alapvető intézményének, a deliktuális felelősség szabályainak történetét választotta a disszertációja tárgyául és munkájában kimagasló eredményeket ért el. A társadalmi és jogfejlődés kezdetétől elindulva, a dialektikus és történelmi materializmus módszerét helyesen alkalmazva végigvizsgálta a deliktuális felelősség intézményének alakulását. Felderítette az ebben megmutatkozó főbb mozgástörvényeket; különösen munkájának azon fejtegetéseiben ért el új tudományos eredményeket, amelyek a deliktuális felelősségnek a kapitalizmust megelőző, eddig fel nem tárt fejlődésére vonatkoznak. A feldolgozott irodalmi és tételes forrásanyag imponálóan nagy. A szerző bizonyságot tett arról, hogy ezt az igen nagyterjedelmű forrásanyagot magas színvonalon kezelni tudja. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy a dolgozatot teljesebbé tette volna, ha szerző behatóbban foglalkozik az angolszász jogfejlődéssel. Szerző tételeit színvonalasan, önmagában is tudományos értékkel bíró válaszában védte meg. Mindezeket egybevetve megállapítható, hogy szerző munkája a jogtudományi irodalomban kiemelkedő helyet foglal el, a szocialista jogi gondolkodás fejlődését szolgálja.

A Tudományos Minősítő Bizottság a bírálóbizottság egyhangú javaslata alapján Mádl Ferencet az állam- és jogtudományok kandidátusává minősítette.

Az európai szocialista államok jogalkotása

SZOVJETUNIÓ

1964. július 1-től 1964. december 31-ig terjedő időszakban a Szovjetunióban több jelentős jogszabályt alkottak.

Államjogi vonatkozásban figyelmet érdemel a Szovjetunió Legfelső Tanácsának 1964. november 17-én kelt határozata (V. V. Sz. 1964. november 25-i 48. sz.), amely a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének *a kegyelmi kérvények elbírálása* kapcsán kibocsátandó aktusainak formájáról rendelkezik. A határozat szerint, ha a Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége az elítélt kegyelmi kérvényének helyt ad, ezt tvr. formájában hirdeti ki, míg a kegyelmi kérvény elutasítása a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének határozata formájában kerül kihirdetésre. Itt kell megemlíteni továbbá a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége 1964. július 27-én kelt, a Szovjetunió Össz-szövetségi *polgári légügyi miniszteriumának felállításáról* rendelkező tvr.-t. (V. V. Sz. 1964. július 31-i 31. sz.) Megjegyezzük, hogy ezt megelőzően a polgári légügyi igazgatás legfelső szerve a Szovjetunió Minisztertanácsa mellett működő polgári Légügyi Főigazgatóság volt. A vizsgált időszakban államjogi vonatkozásban még két törvényt kell kiemelni. 1964. december 11-én fogadta el a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa az 1965. évi *állami népgazdasági tervről* (V. V. Sz. 1964. december 16-i 51. sz.) és az *állami költségvetésről* (V. V. Sz. 1964. december 16-i 51. sz.) szóló törvényt.

Az államigazgatási jog területén érdeklődésre tarthat számot a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1964. szeptember 25-én kelt határozata, amely *a határterületek, területek, járások, városok, más lakott települések, vállalatok, kolhozok, intézmények és szervezetek elnevezésével és nevének megváltoztatásával* kapcsolatos szabályokat tartalmazza. (V. V. Sz. 1964. november 4-i 45. sz.) A határozat szerint a határterület, terület, járás, valamint város, község és egyéb lakott terület elnevezés joga és nevének megváltoztatása a szövetséges köztársaság Legfelső Tanácsa Elnökségének hatáskörébe tartozik. Abban az esetben, ha az adott lakóterületen postai intézmény, illetve vasútállomás is van, a lakóterület elnevezése, illetve nevének megváltoztatása előtt erről a postaügyi, illetve a közlekedésügyi minisztériumot előzetesen értesíteni kell.

A szövetséges- köztársasági és a köztársasági alárendeltségű vállalatok, intézmények, szervezetek elnevezési joga és nevének megváltoztatása a szövetséges köztársaság Minisztertanácsának hatáskörébe tartozik. A helyi alárendeltségű vállalatok, intézmények stb. elnevezésére, illetve nevének megváltoztatására a területi (határterületi) szovjetek végrehajtóbizottságai jogosultak.

A kolhozok és egyéb szövetkezeti szervek elnevezéséről és nevének megváltoztatásáról az illetékes szövetkezeti szervek javaslata alapján a területi (határterületi) szovjetek végrehajtóbizottságai döntenek.

Pénzügyi jogi vonatkozásban meg kell említeni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1964. november 4-én kelt törvényerejű rendeletét, amely az 1956. évi augusztus 27-i, a városokban lakó állampolgárok *mezőgazdasági jellegű állattartása utáni adófizetési kötelezettségéről* szóló tvr.-t helyezte hatályon kívül. (V. V. Sz. 1964. nov. 11-i 46 sz.)

Több, jelentős jogszabályt alkottak a *munkajog* területén is. Etekintetben mindenekelőtt az 1964. július 15-én kelt, a *kolhoztagok nyugdíjáról és táppénz-járadékáról* szóló törvényt kell kiemelni (V. V. Sz. 1964. július 18-i 29. sz.).

A törvény szerint, a kolhoztagok öregségi, rokkantsági nyugdíjra jogosultak. A munkaképtelen kolhoztagok nyugdíjjogosultak abban az esetben is, ha eltartójukat elveszítik. A kolhoztag-nők terhesség és szülés esetén, táppénzjogosultsággal

rendelkeznek. A nyugdíjak adómentesek.

A továbbiakban a törvény a nyugdíjjogosultság megállapításával kapcsolatos kérdéseket, a nyugdíjkorhatárt (öregségi nyugdíj esetén férfiaknál 65, nőknél 60 év), a nyugdíj megállapításának rendjét, valamint a maximális és minimális nyugdíjösszegeket rögzíti.

A törvény harmadik része a terhesség- illetve szülés esetén a táppénzfizetéssel kapcsolatos szabályokat tartalmazza. Terhességi, illetve szülési táppénzre a kolhoztagnők a terhességi, illetve szülési szabadság idejére jogosultak (a terhességi, illetve szülési szabadság a szülést megelőző, illetve követő 56 nap.)

A törvény negyedik részében a kolhoztagok központi összszövetségi társadalombiztosítási alapjának létrehozásáról rendelkezik. A központi társadalombiztosítási alap eszközeit részben az állami költségvetésből, részben a kolhozok jövedelméből merítik.

A törvény utolsó részében felhatalmazza a Szovjetunió Minisztertanácsát arra, hogy a jelen törvény rendelkezéseinek megfelelően szabályzatokat bocsásson ki a nyugdíjfizetés, a táppénzfizetés rendjéről, valamint a kolhoztagok központi társadalombiztosítási alapjával kapcsolatos kérdések szabályozásáról. A jelen törvény 1965. január 1-én lépett hatályba.

Itt kell megemlíteni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa által 1964. július 15-én elfogadott, a közoktatásügyi, egészségügyi, kereskedelmi, közélelmezési stb. *dolgozók fizetésének emeléséről* szóló törvényt. A törvény szerint, a jelzett területeken dolgozók munkabérét átlagosan 21%-kal kell felemelni. (V. V. Sz. 1964. júl. 18-i 29 sz.)

A Szovjetunió *nemzetközi kapcsolatainak* további kiszélesedését a vizsgált időszakban is több jelentős egyezmény, szerződés jelzi. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa hivatalos lapjának 1964. évi december 10-i, 54. számában került kihirdetésre az 1962-ben kötött többoldalú *nemzetközi kávéegyezmény.* A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége 1964. december 28-án kelt törvényerejű rendelete az *ENSZ alapokmányában eszközölt módosítások megerősítéséről* rendelkezik. A Szovjetunió Legfelső Tanácsa hivatalos lapjának 1964. július 8-i 28. számában került kihirdetésre *a kontinentális talapzatról szóló egyezmény* szövege. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1964. augusztus 20-i 34. száma a *Jemeni Arab Köztársaság és a Szovjetunió között kötött barátsági szerződés megerősítéséről* rendelkezik. Az újonnan felszabadult országok és a Szovjetunió kapcsolatainak további kiszélesedését jelzi a *Szovjetunió és Dahomey között kötött kulturális és tudományos együttműködési, valamint kereskedelmi egyezmény* is (V. V. Sz. 1964. augusztus 26-i 35. sz.).

A Szovjetunió és a szocialista országok barátságának és együttműködésének elmélyítését jelzi a *Szovjetunió és az NDK között 1964. június 24-én kötött barátsági, kölcsönös segítségnyújtási és együttműködési szerződés* (V. V. Sz. 1964. szeptember 30-i 40. sz.).

Végül fel kell hívni a figyelmet a hivatalos lap 1964. október 21-i 43. számában kihirdetett, *a területi vizekről* szóló egyezményre, valamint a *külkereskedelmi döntőbíráskodásról szóló európai egyezményre* (V. V. Sz. 1964. október 28-i 44. sz.).

F. L.

JOGIRODALOM

*Václav Vaněček: Csehszlovák állam- és jogtörténet**

Az előttünk fekvő szép kiállítású vaskos munka az első olyan, egy-egy ország állam és jogtörténetét tárgyaló tankönyv a népi demokratikus államokban, mely a feudális és kapitalista fejlődést egyaránt tartalmazza, sőt a felszabadulás utáni állam és jogfejlődés főbb irányvonalait is sommázza. Néhány népi demokratikus államban, így Bulgáriában, Lengyelországban, Jugoszláviában jelentek ugyan meg ez államok jogtörténetét tárgyaló tankönyvek, ezek azonban csak a feudális államot és jogot foglalták össze, s mindössze a jugoszláv tankönyv az, amely elvezet 1918-ig. Vaněček professzor munkája tehát az első olyan népi demokratikus jogtörténeti tankönyv, amely a teljes állam- és jogtörténetet adja.

A többi államokban egyelőre még csak jegyzet készült, a tankönyvírás későbbi feladat. Így vagyunk ezzel Magyarországon is, ahol történettudományunk még korántsem dolgozta fel olyan szinten és mélységben a kapitalista kori problémákat, hogy azt alapulvéve jogtörténetírásunk a jogi értékelést és elemzést tartós igénnyel elvégezhesse. Már pedig a jogtörténet nem pótolhatja a köztörténet munkáját, különösen akkor, amikor, mint a magyar jogtörténetírás, komoly káderhiánnyal küzd. Mivel azonban a tankönyvírás feladata elől a magyar jogtörténet művelői sem térhetnek ki, különös érdeklődéssel fordulunk az első olyan jogtörténeti kísérlet felé, amely egy szomszédos és baráti államban hasonló feladatot már megoldáshoz segített. Érdeklődésünk annál indokoltabb, mert a tankönyv-szerző Václav Vaněček akadémikus, a prágai Károly-egyetem jogtörténeti tanszékének vezetője, aki hosszú évek gazdag pedagógiai és kutatási tapasztalatai alapján végezte el a tankönyvírást. Célkitűzésével, amint arra a tankönyv 5. oldalán rámutat, azt a feladatot állította maga elé, hogy a csehszlovák állam és jogtörténetnek — tartalmát, felosztását és formáját tekintve — egészen új rendszerét hozza létre; ez nemcsak az egyetemi hallgató számára szolgáljon tankönyvül, hanem egyben a megismerés forrása is legyen azok számára, akik a legkülönbözőbb politikai és jogi intézmények fejlődését illetően a cseh és szlovák nép állami életének területén tájékozódni kívánnak. Ezt a célkitűzést a szerző akként vélte megoldani, hogy saját kutatásain kívül felhasználta munkájában a jogtörténetíró elődök kutatási eredményeit. A régi forrásokhoz azonban kritikával nyúlt, hogy megvalósíthassa azt a célkitűzését, amely szerint a

* (Dějiny státu a práva v Československu. Praha, Orbis 1964.)

tankönyv feladata „mélyebben megalapozni az új jogi káderek hazafias öntudatát, beléjük önteni, hogy a cseh és szlovák nép előttük járt nemzedéknek alkotásaira büszkék legyenek és ezzel erősíteni őket a szocialista építésnek munkájában" (15. lap.) A materialista történészek — állapítja meg Vaněček professzor — egyre jobban felismerik a megújhódás szolgálatában álló harcosok azon szép tanításának igazságát, hogy „Ha megismered a régit, az újat erősíted."

A munkát jellemzi az első kiadás írójának szerénysége, aki ugyan nagy pedagógiai múltra és az előadások ismételt sorozatára támaszkodik, mégis hivatkozik arra, hogy az első kiadás soha sem lehet tökéletes, azt még többször át kell dolgozni és a következő kiadásokban tökéletesíteni.

Anélkül, hogy a cseh vagy szlovák nemzet történetének egyes fejlődési részeiben vitába kívánnánk bocsátkozni, inkább a pedagógus jogtörténész szempontjaival szeretnénk a könyvvel kapcsolatban megjegyzéseket tenni. Mindenekelőtt szembetűnik a feudális és a kapitalista kor aránya. Az ugyanis, hogy a szerző a feudális korral 320 oldalon át foglalkozik, a kapitalista korra ezzel szemben mintegy 160 oldal jut. A hátralevő részek a felszabadulás harcaival és a felszabadulás utáni állam és jog fejlődésével foglalkoznak. A szocialista fejlődésre nem akarok megjegyzést tenni, a szerző maga is úgy jelöli azt meg, mint összefoglalást és iránymutatást, s még egyelőre a felszabadulás utáni fejlődés tárgyalása az államjog, valamint az egyes szakjogok feladatkörébe tartozik. Rá kell azonban mutatni arra, hogy a következő kiadásokban a feudális és kapitalista kor közötti arányt a kapitalista tárgyalás javára kell megváltoztatni. Nagyon jól tudjuk, hogy ez milyen nagy nehézségbe ütközik. A feudális kor részletkérdései aránylag alaposan fel vannak tárva, s a feltárt forrásanyag alapján kellő kritikával az állam és jog intézményeinek fejlődését jól lehet tárgyalni. Különben is a szerző, akinek métierje elsősorban éppen a cseh feudális kor, teljes biztonsággal jár ezen a területen, s szinte természetes, hogy a feudális kor intézményeit részletesen elemzi. A kapitalista kor kérdése Csehszlovákiában ugyanolyan problémát vet fel, mint nálunk. Jórészt hiányoznak a történeti alapkutatások, hiányoznak a részmonografiák és tanulmányok, s így várható, hogy az első kísérlet a történettudomány további fejlődése során újabb kiegészítésekre, elemzésekre szorul. Sokat lehet várni a csehszlovák jogtörténészek kollektív munkájától, melynek során éppen napjainkban elemzően feldolgozzák a kapitalista kor állam- és jogtörténetének legfontosabb kérdéseit. Ezek az eredmények egy második kiadásban már bizonyára értékesíthetők lesznek.

Külön problémát jelent egy cseh tankönyvben a csehek és szlovákok feudáliskori állam- és jogtörténetének aránya, és bizonyos, hogy a prágai jogtörténészek inkább a történeti Csehország, míg a bratislavai jogtörténészek inkább Szlovákia állam- és jogfejlődésének anyagát helyezik előtérbe. Kétségkívül meg kell azt állapítani, hogy Vaněček akadémikus nagy mérséklettel keresi az arányokat és igen nagy figyelmet szentel a környező népek állam- és jogtörténetének is. Különösen figyelembe veszi a magyar állam- és jog történetét, amely az egykor Magyarországhoz tartozó szlovákiai részeken már a feudális korban érvényesült. Vaněček akadémikus e tekintetben jól értékesíti egykori megbecsült tanítómesterének Karel Kadlecnek útmutatásait, aki nagy felkészültséggel és ritka tárgyilagossággal foglalkozott a magyar állam- és jogtörténet számos kritikus kérdésével, köztük Werbőczy Hármaskönyvével.

A könyv profilja némi változást szenved a magyar állam és jogtörténet profiljával szemben, mert Csehszlovákiában előbb kerül tárgyalásra az egyetemes állam- és jogtörténet, míg nálunk mindkét tárgyat párhuzamosan az első évfolyamon adjuk elő. Ez az oktatási különbség szükségszerűen változtatást jelent a tananyagban. Egyes fogalmakra, intézményekre csak utalni kell, így az anyag némi csökkentését lehet elérni. Ugyanakkor a csehszlovák tankönyv írójának sokkal több nehézséggel kell megbirkózni, mivel a csehszlovák állam a múltban különböző jogrendszerben élő területekből állt, így a csehszlovák jogtörténeti fejlődés korántsem volt egységes. A cseh jog a feudális kor későbbi szakaszán mindinkább elveszti önállóságát és az ausztriai birodalmi jog általánossá válása mellett csak helyi viszonylatban érvényesül, ugyanakkor a szlovák jog a történelem folyamán a magyar jogfejlődés része volt. Az előbbi jogtörténetírás — a burzsoá jogtörténetírást is beleértve —, ezeket a kérdéseket meglehetősen elhanyagolta, ennek ellenére több részeredményt tudott felmutatni. Óvatosnak kell azonban lenni annak megítélésénél, hogy mit adnak a mai jogtörténész számára a régebbi tudományos alkotások. A szerző is nyomatékosan aláhúzza, hogy a marxista szempontból résen kell lenni, nemcsak a jogi irodalom, hanem a forráskiadványok felhasználásánál is. Mindaz ugyanis, ami egyszer a burzsoá kutató kezén és gondolatvilágán keresztülment, a polgári osztálykoncepció bizonyos célzatának pecsétjét hordja magán, ha nem is másban, de az anyagnak a forrásokból való kiválogatásában és elrendezésében. (11. oldal.)

Igen értékes és tanulságos számunkra az a historiografia, melyet a szerző a csehszlovák jogtörténet területén ad. Mivel a csehszlovák jogtörténészek között többen foglalkoztak a szomszédos népek, így a magyar nép jogával, jogfejlődésével is, az erre vonatkozó munkák kritikája számunkra is sok tanulságot rejt.

Tanulság számunkra a csehszlovák állam- és jogtörténet periodizációja is. A munkában az őskközösségi társadalom, ebben a szlávok előtti és a szláv korszak a VIII-ik századdal zárul. A feudális kort öt alfejezetre osztja: *A)* A korai hűbéri államra és jogra; *B)* A feudális anarchia leküzdése a huszita forradalomig; *C)* Külön tárgyalja a huszita forradalmi mozgalmat; *D)* A rendi monarchiát, és végül *E)* Az abszolút monarchia korszakát a 30 éves háborútól 1848-ig.

A szlovák fejlődést is beilleszti e periodizációba; ez néha mechanikusan hat. A kapitalista korszak a tankönyv szerint 1848-ban kez-

dődik és a felszabadulásig tart. Ezt a korszakot három részre bontja; az első 1848-tól 1871-ig tart, ezt a kapitalista szabadverseny korának nevezi. Vitatható, hogy a liberál-kapitalizmus már ekkor zárul-e? Külön tárgyalja az 1848—49-es forradalmi időszakot, az 1849—1860 közötti bürokratikus abszolutizmus idejét (a Bach korszakot), végül az 1860—71 közötti kompromisszum időszakát, amelyben a burzsoázia az arisztokráciával megegyezik és a burzsoá demokratikus forradalom lezárul.

A második 1871-től 1918-ig terjedő időszakot a Habsburg birodalomban a szociális és nemzetiségi ellentétek új növekedése jellemzi és az 1871—1900-ig terjedő időszakban létrejönnének a feltételek a kapitalizmusnak az imperializmusba való átmenete számára. A következő, 1900-tól 1918-ig terjedő korszakban a néptömegek kiharcolják az általános választó jogot, de a fellendülést az első világháború végén a monarchia bukása követi. Végül az 1918-tól 1946-ig terjedő szakaszban a monarchia romjain új állami keretek jelentkeznek, megteremtődik a burzsoá Csehszlovák Köztársaság, a csehek és a szlovákok közös állama. A felszabadulásig terjedő időszakban a szerző két szakaszt különböztet meg: az első 1938-ig tart és burzsoá demokratikus parlamenti rendszer érvényesül, de az uralkodó osztály az új államban az alapvető kérdéseket nem tudja megnyugtatóan megoldani. 1938-ban a müncheni eseményekkel kapcsolatban új szakasz veszi kezdetét. Az első köztársaságot feldarabolják a németek, a cseh területeket megszállják, Szlovákiában pedig egy fasiszta állam létesül német protektorátus alatt. E szakasz a felszabadítási harcokkal a csehszlovák köztársaság újjá születésével és a népi demokrácia létrejöttével zárul.

Anélkül, hogy részletkérdésekbe bocsátkoznánk, rá kell mutatni a tankönyv néhány olyan megállapítására, melyek a magyar jogtörténet számára is nagy tanulsággal szolgálnak. Így értékes számunkra a huszita forradalom értékelése, melyben egyes időszakokban és helyeken a köztársasági államforma is győzedelmeskedik, sőt Taboron kísérletet tesznek a fogyasztási kommunizmus elvei szerinti köztársaság felállítására.

Fontosnak tartjuk azt a megállapítást, hogy az 1526-os évet követő Habsburg uralom idején megkezdődik a három államegység, vagyis a cseh országrészek, a magyar országrészek és az osztrák tartományrészek, valamint politikai és jogi intézményeik fokozatos közeledésének folyamata. A magyar jogtörténetírás e szempontokat idáig jelentős mértékben elhanyagolta s csak Eckhardt Ferenc hívta fel a figyelmet a szomszédos népek, elsősorban a cseh nép jogtörténetének tanulmányozására. A szerző megállapitása ezen túlmegy, itt nemcsak a tanulmányozás igényléséről van szó, hanem egy sok tekintetben azonos jogfejlődés beható és gondos vizsgálatáról.

Rendkívül tanulságos a cseh városi jog kodifikációjának kérdése is (Koldin törvénykönyve 1579-ben) melyet az iparilag fejlettebb cseh városok és gazdaságilag erősebb városi polgárok életviszonyainak rendezési igénye hozott létre.

Magyarországon ez a kodifikáció közel sem ilyen jelentős, bár a szlovákiai városokban, különösen a Szepességben és Kassán fejlett jogélet uralkodik. Mindenesetre nagyobb figyelmet kell fordítanunk a tárnoki jog fejlődésére és feldolgozására, mint az előző évtizedek jogtörténet írása tette.

Külön értékeli a szerző Werbőczy munkáját és jelentőségét Szlovákia joga szempontjából. Szerinte Werbőczy, mint képzett jogász művének megírásánál az akkori egyetemes jogtudomány valamennyi eredményét felhasználta, így különösen valamennyi korábban általánosan elfogadott római jogi és kánonjogi koncepciót, fogalmat, konstrukciót és tanítást figyelembe vett. Mégis a Hármaskönyv iránya népellenes; Werbőczy a nemeseknek kedvez, a jobbágyságnak csak az elnyomást biztosítja. A szerző találóan nyújtja Werbőczy munkájának kritikáját; talán nem eléggé domborítja ki az una eademque libertas elvének jelentőségét, amely az uralkodóosztályon belül bizonyos egységes jogot hoz létre, a szegényebb, illetve a középnemesség egyenlő jogait hangsúlyozza a főnemességgel. Ezért akarja megváltoztatni a főnemesség, mint erre a szerző is rámutat, a Tripartitumot és kidolgoztatja a Quadripartitumot. De az ellentétes érdekű udvar és főnemesség megegyezni nem tudnak, a megyei bíróságok gyakorlatában pedig a köznemesség mindjobban nemesi bibliának tekintette a Hármaskönyvet, és a benne foglalt szabályokat érvényesíti. A Hármaskönyv szakaszai annyira átmentek a nemesi köztudatba, hogy még Kossuth 1848-ban a szabadságharc alatt is elkeseredetten hányja országgyűlési követtársai szemébe, hogy immár Werbőczy Hármaskönyvével nem lehet a hazát megmenteni.

Nincs lehetőség arra, hogy Vaněček akadémikus egyes megállapításával részletesen foglalkozzak. Az az együttműködés, amely a csehszlovák és a magyar jogtörténészek között most már évek óta folyik és amelynek keretében az idei év őszén Pécsett tartandó, immár VII. jogtörténeti konferencián a dualizmus korának mindkét államot érintő jogtörténeti kérdéseit tárgyaljuk meg, módot és egyben biztosítékot nyújt arra, hogy azokat a közös kérdéseket, amelyeket a tankönyv felvet, vagy összefoglal, részleteiben is megvitathassuk. Az azonban máris megállapítható, hogy Václav Vaněček akadémikus tankönyve nagy nyeresége a népi demokratikus jogtörténetírásnak, és sok tanulsággal szolgál az elkészítendő magyar állam és jogtörténeti tankönyv számára is.

CSIZMADIA ANDOR

Monográfia a társadalmi bíróságról*

A társadalmi bíróság az európai szocialista országok életében, különösen a hatvanas évek eleje óta, egyre növekszik politikai-társadalmi jelentőségében. A szocialista tudatosság kialakításában és fejlődésében, a szocialista erkölcs és együttélés normáinak érvényesülését gátló akadályok leküzdésében *nevelő* szerepe elvitathatatlan. Az európai szocialista országokban a jog, az erkölcs, a társadalmi együttélés szabályait sértő magatartások,

* Jan *Tolar*—Gustav *Přenosil*—Michal *Lakatoš:* Mistní lidove soudy. Praha 1965. 243 p.

a jogviták eldöntésének *új* formája a társadalmi bíráskodás, s mint általában minden újnak a régivel vívott harcában, különböző tényezők lassítják helyenként elterjedését, érvényesülését. Osztatlanul népszerűvé válása, az iránta való bizalom gyökereinek elültetése többek között az intézmény *propagálásától* függ. A szocialista országok jogirodalma hol kisebb, hol nagyobb hatékonysággal igyekszik problémáit megvilágítani, gyakorlatát elemezni, tapasztalatait általánosítani és elterjeszteni. A társadalmi bíráskodással foglalkozó irodalmi alkotások sokrétű anyagából kitűnik *Jan Tolar—Gustav Přenosil—Michal Lakatoš „A helyi népbíróságok"* c. monográfiája (a Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadója, Prága, 1965, 243 old.).

A helyi népbíróságok Csehszlovákiában lényegileg társadalmi bíróságok, ilyennek tekintik az ismertetett monográfia szerzői is. Felépítésük a mi társadalmi bíróságainkétól abban különbözik, hogy az állami bírósági rendszer legalacsonyabb láncszemeiként — a Csehszlovák Szocialista Köztársaság alkotmánya és bírósági szervezeti törvénye szerinti *igazságszolgáltatási szervekként* fejtik ki működésüket a munkahelyeken és a lakóterületeken.

A monográfia fejtegetéseinek irányát ugyan a szerzők hazai szabályozása adja meg, munkájuk azonban Csehszlovákia határain túl felkelti mindenki érdeklődését, aki akár elméleti, akár kodifikációs vagy gyakorlati szempontból foglalkozik a társadalmi bíráskodással. A szerzők ugyanis *elvi megalapozással* közelítik meg a társadalmi bíráskodás minden szocialista országban időszerű kérdését, kritikailag elemzik hazai szabályozásukat s ennek egyes rendelkezései kapcsán módosító javaslatokat fejtenek ki, ugyanakkor nem tévesztik maguk elől egyetlen kérdésben sem azt a kitűzött céljukat sem, amely a társadalmi bíróságok munkáját támogatni, fejleszteni kívánja.

A munka mintegy elméleti megalapozása *„A helyi népbíróságok lényege és jellege"* c. *I. fejezete* (7—49. old.), amely a néprészvétel csehszlovákiai igazságszolgáltatásbeli kialakulásának vázolása során kimutatja, hogy a társadalmi bíróság nemcsak a szocialista demokrácia megvalósítását célozza, hanem ugyanakkor, sőt első sorban, *eszköz* a társadalom és tagjai életében jelentkező *konfliktusok* megoldására, illetőleg kiküszöbölésére. A társadalmi bíróság részben társadalmi, részben állami elemekből álló, a szerzők szerint Csehszlovákiában is kétségtelenül *társadalmi* szerv, s olyan ügyeket bírál el, amelyek egyrészt *már* meghaladják más társadalmi szervek tevékenységi körét, másrészt azonban kisebb súlyuknál fogva *még* nem érik el az állami bíróságokhoz utalás kereteinek alsó határát. Az I. fejezet egyben valóságos tárháza a csehszlovák társadalmi bíróságokra vonatkozó tapasztalatoknak a statisztikai és egyéb adatok tükrében. Ezekből hozzávetőlegesen azt a következtetést vonhatjuk le, hogy mintegy 800 társadalmi bíróság kereken számítva 20 hónap alatt 30 000 ügyet, vagyis egy-egy társadalmi bíróság havonként átlagosan mintegy 20 ügyet tárgyal. Bár tudatában vagyunk annak, hogy minden átlagszámítást csak feltételesen lehet következtetés alapjául elfogadni, szükségesnek tartjuk itt egy megjegyzésünk kifejtését.

A társadalmi bíróságok hálózatának kiépítésében, ugyanúgy mint hatáskörük kialakításában, mind a hozzájuk utalható ügyek és személyek meghatározásában a *fokozatosság* elvének kell érvényesülnie. Épp újszerűségük teszi szükségessé azt, hogy egy-egy fejlődési fokozatuk *megszilárdulása után* történjék intézkedés továbbfejlesztésük érdekében. Tevékenységük gyakorisága megnehezítheti előrehaladásukat, csökkentheti tekintélyüket, hatásukat. A szerzők a csehszlovák helyi népbíróságok és az egyéb szocialista országokban működő társadalmi bíróságok között csupán egy különbséget látnak, ami a döntéseiknek a járásbíróság mint fellebbezési bíróság által való felülvizsgálatában áll. Annak ellenére, hogy a bírósági felülvizsgálatot — a szerzők véleményével egyezően — mi is a törvényesség biztosítékának tekintjük (hazai szabályozásunk is engedélyezi ezt, bár nem általános jogorvoslatként), az állami bírósági rendszerhez kapcsolt és e kötelektől függetlenül működő társadalmi bíróságok között épp e kötelékben rejlő, *lényegbeli* különbséget látunk. Az állami bírósági szervezethez tartozás folyamatos funkcionálásra késztető tényező, míg e kötelektől mentes társadalmi szervként való működés — főleg a saját vagy más társadalmi szervek kezdeményezése területén — a tárgyalandó ügyek rugalmasabb szelektálását biztosítja. A csehszlovák társadalmi bíróságok által tárgyalt ügyeknek a mi adatainkhoz képest viszonylag nagyobb száma és az állami bírósági szervezethez tartozás között nézetünk szerint feltétlenül összefüggés van.

A társadalmi bíróság *hatáskörével* foglalkozó *II. fejezet* (50—81. old.) mindenekelőtt a társadalmi bírósági eljárásra utalható kisebb súlyú bűncselekmények, szabálysértések és a vétségként megjelölt egyéb sértő magatartási esetek kategóriáit határolja el egymástól és elemzi külön-külön.

A társadalmi bírósági hatáskörbe utalható kisebb súlyú bűncselekmények egyes típusoktól és büntetésnemektől, illetőleg határoktól függő meghatározása helyett a szerzők helyesebbnek tartják a generális klauzula alkalmazását, amely az ügyészség, illetőleg a bíróság számára biztosít mérlegelési jogkört az elkövetett bűntett tárgyi és alanyi vonásaitól függően annak a kérdésnek az eldöntésénél, hogy elegendő-e a konkrét bűntett társadalmi bírósági tárgyalása az elérni kívánt nevelő hatás biztosítása céljából.

A szerzők általunk is osztott álláspontja szerint a társadalmi bírósághoz utalt bűntett, illetőleg szabálysértés e jellege nem szűnik meg, hanem a cselekmény és a büntetés közti viszony módosul a szocialista humánum szellemében akkor, amikor a büntetőjogi büntetés helyébe más intézkedés lép. E magatartások társadalmi bírósági tárgyalása maga után vonja az olyan büntetőjogi kategóriák alkalmazását, mint aminő a bűnösség, az előkészület, kísérlet, bűnrészesség.

A szerzők kifejtése szerint a vétség csak jogsértés lehet. Álláspontunk szerint azonban, amelyet saját társadalmi bírósági elméletünk és szabályozásunk kialakulásával és fejlődésével is alátámaszthatunk, a társadalmi bíróság tárgyalhat olyan magatartásokat, amelyek

sértő jellege nem a jogi, hanem az erkölcsi, a társadalmi együttélési, vagyis a nemjogi magatartási normákba való ütközésben jut kifejezésre. Az alkoholfogyasztás pl. egy bizonyos mértéken túl a társadalmi együttélési normák által tiltott területet jelez, s társadalmi bírósági eljárás tárgya lehet anélkül, hogy jogi előírásba ütköznék. Ugyanakkor az a körülmény, hogy a társadalmi bíróság ilyen esetben állami kényszert igénylő, lényegileg állami szankciót alkalmazhat, a jogi és nemjogi magatartási normák egységének kialakulása felé vezető utat mutat.

A társadalmi bíróság által tárgyalható anyagi természetű jogviták, miként egyébként a kisebb súlyú bűntettek, szabálysértések és vétségek vonatkozásában a szerzők az eljárás feltételének tekintik a tényállás tisztázottságát s azt, hogy az érvényesíteni kívánt jogi álláspont a kollektíva többségének véleményével találkozzék.

A csehszlovák szabályozás — a többi szocialista szabályozáshoz hasonlóan — a társadalmi bírósági *eljárásnak* csupán néhány lényeges elemét rögzíti. A részletekbe menő szabályozás ugyanis nem egyeztethető össze a társadalmi bíróság jellegével. Vannak azonban mindennemű ítélkezésnek szabályozás nélkül is alapelvek formájában kifejezhető követelményei, amelyek a szocialista demokrácia rendszerében a törvényes, nevelő hatású döntés elérése céljából mintegy objektív törvényszerűségként törnek utat maguknak. A tüzetesen nem szabályozott, a formális kötöttségektől mentes társadalmi bírósági eljárás is alá van e követelményeknek rendelve. A munka ennek megfelelően legterjedelmesebb fejezetében, a *III. fejezetben* (82—157. old.) foglalkozik *az eljárás elveivel* s ugyanakkor az ezekből levont következtetések alapján vizsgálja *az eljárási cselekményeket.* Az alapelveket egyrészt a helyi népbíróságok szervezeti és működési alapelveiként, másrészt — az utóbbiakat — az ügyek egyes kategóriái szerint csoportosítja. A *szervezeti alapelvekhez* tartozik a közvetlen néprészvétel elve az ítélkezésben, aminek egyik vetülete az, hogy a társadalmi bíróságok tagjai foglalkozásuk mellett gyakorolják funkciójukat; a társadalmi bírák választásának elve; függetlenségük elve; a társasbíráskodás elve; a társadalmi bíróság tagjainak a dolgozó nép előtti felelőssége; az állampolgárok egyenlőségének elve a törvény és a bíróság előtt, ami némileg törést szenved annyiban, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban sem épült ki teljesen a társadalmi bíróság hálózata, így ugyanazon cselekmény elbírálása eltérő lehet attól függően, hogy az adott munkahelyen, illetőleg lakóterületen működik-e társadalmi bíróság vagy sem. Végül a szervezeti alapelvekhez számítják a szerzők az anyanyelv használatának és a kétfokú eljárás elvét.

A társadalmi bíróságok *működési alapelveit* a szerzők három csoportba soroltan tárgyalják. Az első csoport keretében a következő, minden ügyben érvényesülő elveket elemzik: az állampolgárok aktív részvételét az ügy tárgyalásában; a társadalmi bíróságok szoros együttműködését az állami és egyéb szervekkel, a formális kötöttségtől mentes eljárás és a gyors eljárás elvét. A működési alapelvek második csoportja a bűntettek és vétségek miatti eljárásra vonatkozik, éspedig az objektív igazság, a hivatalbóli eljárás, a szóbeliség, közvetlenség, nyilvánosság, a bizonyítékok szabad mérlegelése, az ártatlanság és a védelemhez való jog elve. Végül a működési alapelvek harmadik csoportja a vagyoni jogviták miatti eljárásra vonatkozik, s lényegileg azonos a második csoporttal azzal azonban, hogy szűkül az ártatlanság vélelme és a védelemhez való jog elvével, viszont bővül a tárgyalási és rendelkezési elvvel.

A munka „A helyi népbíróságok *néhány további működési elve*" cím alatt foglalkozik a társadalmi bíróságok jelzési kötelezettségével, a társadalmi bíróság tagjainak kizárásával, a tanúkkal és szakértőkkel kapcsolatos kényszerítő intézkedések problémájával, a tárgyalás elhalasztásával, a társadalmi bíróság iratába való betekintés jogával, a prejudiciális kérdésekkel, a ne bis in idem elvével és az eljárásban sajátosan érvényesülő reformatio in peius tilalmával.

A monográfiában történik a szocialista jogirodalomban *először* kísérlet a társadalmi bíróságok szervezetére és működésére vonatkozó főbb követelmények alapelvszerű rögzítésére. A szerzők elvi elmélyültséggel, gyakorlati példákkal kísért, gondolatébresztő fejtegetései alapul szolgálhatnak a további feldolgozásra, többek között azzal a módszerrel, amely alapelvek gyanánt a társadalmi bíróságokra legjellegzetesebb, irányadó követelményeket fektetné le és az eljárás menetét követve vizsgálná ezek megvalósulását, s a szerzők által tárgyalt elveket mennyiségileg tömörítené. Felfogásunk szerint a társadalmi bíráskodás egyik legjellegzetesebb elve az *aktív nyilvánosság* elve, ami a tárgyaláson résztvevők felszólaláshoz való jogát biztosítja. Elméletileg és gyakorlatilag egyaránt jelentős feladat az aktív nyilvánosság terjedelmének, irányának és a döntéshez való viszonyának kifejtése. A szerzők maguk is helyenként vitásnak tekintett problémákat vetnek fel, s igyekeznek megoldani, valósággal ösztönözve a kutatókat a problémák további feldolgozására. Ezek köréből csupán példálózóan említünk egyetkettőt: az állami bírósági eljárási szabályok analógiájának a szerzők által elvetett alkalmazását, a védelemhez való jog területéről általában a védő igénybevételének kizárását stb.

A munka *IV. fejezete* (158—187. old.) a társadalmi bíróságok által alkalmazható *intézkedéseket,* s *VI. fejezete* (188—202. old.) nevelő hatásuk főbb *eszközeit és formáit* elemzi egyrészt az eljárás alá vont személy, másrészt a többi állampolgár vonatkozásában. Az alkalmazható intézkedéseket (figyelmeztetést, szigorú megrovást, 500 Kc-ig terjedhető pénzbírságot, a legfeljebb három hónapra terjedő 15%-os munkabérlevonást, az alacsonyabb vagy más munkakörbe való áthelyezés elrendelését, amely utóbbihoz a munkáltatóval való együttműködés szükséges) a szerzők előbb általánosságban, majd külön-külön vizsgálják az egyes magatartásokkal kapcsolatban való alkalmazhatóságuk, a kiszabásukra irányadó tényezők, egymáshoz való viszonyuk szempontjából. A szerzők elvi követelményként állítják fel azt a szabályt, hogy bár a társadalmi bíróság határozata az eljáró tanács véleményeként születik meg, érvé-

nyesülnie kell a tanács és az egész kollektíva *véleményegységének*, mert így biztosítható leginkább, hogy azt a felelősségre vont is magáévá tegye, hogy ő és az esetleg hasonló cselekményt elkövetők magatartásukat a határozatban kifejezendő elveknek és szabályoknak rendeljék alá. S hogy a csehszlovák társadalmi bíróságok intézkedései rendszerint elérik ezt a hatást, kitűnik abból, hogy az általánosan megengedett fellebbezéssel az érdekeltek csupán az esetek 3%-ában élnek.

A társadalmi bírósági nevelő hatásnak az alkalmazható intézkedés nem egyetlen eszköze. Nagy hatást érhet el a társadalmi bíróság magán a tárgyaláson is, sőt ennek előkészítése során, valamint az alkalmazott intézkedést követően az ez által érintett személy magatartásának figyelemmel kísérésével. Mind általános, mind egyéni vonatkozásban nevelő hatás tulajdonítható a hozott határozat *közzétételének* is, ami azonban nézetünk szerint kellő tapintatot, körültekintést, — módját, fokozatait tekintve — differenciálást igényel, s nem feltétlenül kíván minden esetben alkalmazást.

A munka utolsó, *VI. fejezete* (203—230. old.) „A szervek és szervezetek *segítsége* a helyi népbíróságok számára" címmel a társadalmi bíróságok és az állami, társadalmi szervek együttműködésének kérdéseit elemzi. A szerzők hangsúlyozzák, mennyire fontos a társadalmi bíróság elé utalható ügyek megfelelő kiválasztása, és a hivatásos jogász dolgozók részéről jövő támogatás az általában jogi képzettség nélküli társadalmi bírák számára. A szerzők itt elemzik e támogatás sokrétű formáit, az alapfokú jogi ismeretek elsajátításának lehetőségeit a társadalmi bíróságok tagjai számára, a kölcsönös jelzések fontosságát, a társadalmi bíróságok tapasztalatainak általánosításával és elterjesztésével, a választóik előtti beszámolóikkal összefüggő kérdéseket. Kár, hogy külön nem tárgyalják azt a lényeges segítséget, amelyet nézetünk szerint a vállalati jogtanácsos nyújthat a társadalmi bíróságok számára a munkahelyeken.

A VI. fejezet tárgyalja a társadalmi bírósági határozatok elleni fellebbezés, illetőleg törvényességi óvás problémáit. A szerzők által vizsgált időszakban törvényességi óvás előterjesztésére a tárgyalt ügyek csupán egy ezrelékében került sor, s ez a tény a társadalmi bíráskodás megszilárdulásának jele.

A munka érdemeként kell megemlíteni, hogy helyenként a társadalmi bíráskodás külföldi szabályozását is elemzés tárgyává teszi. Itt kell megjegyeznünk, hogy különösen a külföldi érdeklődők az ilyen új intézmény tárgyalásánál az összehasonlító módszer alkalmazását szívesen látnák szélesebb körben a külföldi szocialista országok elméleti, kodifikációs és gyakorlati eredményeinek felhasználása céljából.

Egy megszabott keretekben készülő recenzió a tárgyalt mű gondolatgazdagságának úgyszólván csak néhány oldalára irányíthatja a hazai érdeklődők figyelmét. Végső megállapításunk kétségtelenül az, hogy a munka mind az elmélet, mind a gyakorlat területén komoly értéke a szocialista jogirodalomnak.

Révai Tibor

*Vigh József: A fiatalkori bűnözés és a társadalom**

Hazánk felszabadulása utáni első évtized elteltével fokozott erővel merült fel a társadalomtudományokban is az empirikus vizsgálatok iránti igény. A jogtudományban nőtt a valóság felé fordulás kívánalma, a ténykutatások jelentősége. A büntetőjogtudományban e társadalmi igény abban is megmutatkozott, hogy megindultak az addig mellőzött kriminológiai kutatások. E kutatások eredményeinek publikálására is sor került, és ma már elmondhatjuk, hogy a kriminológia tudománya önállósulásának és kibontakozásának az időszakát éljük.

A kriminológia jelentőségének az elismeréséhez nem kis mértékben járultak hozzá azok a monográfiák, tanulmányok és cikkek, amelyek a fiatalkorban bűnöző személyek bűnelkövetéseivel összefüggő kérdéseket tették vizsgálat tárgyává. Szinte azt mondhatnánk, hogy a kriminológia tudományának az újjászületése a fiatalkorú bűnözés vizsgálatának az eredményeképpen történt meg. Elsősorban az ilyen jellegű monográfiák dolgozták fel a címükben megjelölt problémán túlmenően a kriminológia szinte valamennyi alapkérdését és igyekeztek azokban a szocializmus eszmevilágának megfelelő állásfoglalást kialakítani. Különösen *Szabó András:* A fiatalkorúak és a büntetőjog, valamint *Huszár Tibor:* Fiatalkorú bűnözők című munkája ért el komoly előrehaladást az említett vonatkozásban.

Az említett két monográfia után most nem kisebb érdeklődéssel fogadtuk *Vigh József:* A fiatalkori bűnözés és a társadalom című könyvét. Célkitűzését a szerző a következőképpen rögzíti: „... a könyvben arra tettem kísérletet, hogy statisztikai adatok és módszerek segítségével tanulmányozzam a fiatalkori bűnözésnek mint társadalmi tömegjelenségnek a társadalom egyéb jelenségeivel való kapcsolatát." (9. old.)

A könyv áttanulmányozása alapján meggyőződhetünk arról, hogy Vigh Józsefnek sikerült célját megvalósítani és egyben bebizonyítani munkája publikálásának indokoltságát.

Helyes volt a könyv megjelentetése mindenek előtt azért, mivel a korábban közzétett monográfiák a fiatalkori bűnözés más vonatkozásait tárgyalták és alapozták meg a további kutatásokat. Míg az egyik monográfia a fiatalkori bűnözésnek inkább a jogi vonatkozásait elemzi és ennek kapcsán tárja fel a fiatalkori bűnözés létrejöttének mechanizmusát, addig a másik monográfia a kérdés pedagógiai és pszichológiai vonatkozásait helyezi előtérbe.

Vigh József könyve a fiatalkori bűnözés társadalmi vonatkozásait vizsgálja. Arra a kérdésre igyekszik választ adni, hogy milyen társadalmi körülményeknek van szerepe a bűnözés — döntően a fiatalkori bűnözés — létrejöttében, miből és miért állanak elő e kriminogén hatású társadalmi körülmények. Vizsgálata során a szocializmus társadalmi és gazdasági viszonyaiból indul ki és ezek vetületében elemzi a bűnözés alakulását.

* Közgazdasági és Jogi könyvkiadó, Bp. 1964.

Vigh elvtárs könyve tehát döntően olyan kérdések vizsgálatát tartalmazza, melyek a korábban megjelent publikációkban csak érintőlegesen szerepeltek.

Van azonban még egy körülmény, amelyet már elöljáróban meg kell említenem — és a magam részéről a munka fő érdemét éppen ebben látom: Vigh József könyve az első kísérlet a magyar irodalomban a szocialista kriminológia szinte valamennyi kérdésének a felvetésére és rendszerbe foglalására.

Úgy gondolom, hogy két körülményre nem lesz felesleges itt rámutatni.

Az egyik a fiatalkori bűnözéssel foglalkozó munkák és a kriminológia tudományának a fejlődése közötti összefüggésre vonatkozik. Nem véletlen, hogy a burzsoá kriminológia kialakulására is nagy befolyása volt azoknak a tanulmányoknak, amelyek a fiatalkorban levők bűnelkövetésével összefüggő kérdéseket vizsgálták, és a mai hazai kriminológia tudományát is az idevágó munkák alapozták meg. E tény a fiatalkori bűnözés kiemelkedő társadalmi jelentőségével magyarázható. Még abban az esetben is elsődleges jelentőségű a kriminológia számára a fiatalkori bűnözés, ha az nem duzzad egészségtelen irányúvá az összbűnözésen belül. A fiatalkori bűnözés ugyanis nem kezelhető csak a ma problémájaként: a mai fiatalkori bűnelkövetőből a holnap felnőttkorú bűnözője lehet. A fiatalkori bűnözés elleni harc fokozása tehát nemcsak a ma bűnözésének helyzetét javíthatja, hanem kedvező hatású lehet a holnap bűnözésének állapotára is.

Az sem véletlen — és ez a másik körülmény, amit kiemelendőnek tartok, hogy most kerülhetett sor a kriminológia szinte teljes anyagának rendszerbefoglalására. A korábbi kriminológiai kutatások és irodalmi publikációk után ugyanis most érkeztünk el a kriminológia önálló tudományági jellegének az elismeréséhez. Az elmúlt években elméletileg bizonyítást nyert a tétel, hogy a kriminológia szoros összefüggésben áll ugyan egyéb tudományokkal, de nem tekinthető egyetlen más tudomány mellék- vagy segédtudományának, kisebb értékű tudománynak. A kriminológiának ugyanis — amint ezt a már hivatkozott szerzők mellett *Horváth Tibor* és *Vermes Miklós* meggyőzően kimutatták — van önálló, kutatási területe, amelyet egyetlen más tudományág sem vizsgál, és van rá jellemző, kutatási tárgya által meghatározott sajátos módszere is. E két körülmény alapján ma már nem lehet elzárkózni a kriminológia önálló tudományági jellegének az elismerése elől. A végbement fejlődés alapján elérkezettnek tekinthetjük az időt arra is, hogy rendszerezzük a szocialista kriminológia teljes anyagát.

És ennek a feladatnak a teljesítéséhez tesz Vigh József figyelmet érdemlő lépéseket. A fiatalkori bűnözéssel összefüggő kérdések központba állításával felvázolja mindazokat a problémákat, amelyek a kriminológia területéhez tartoznak.

A fentiek előrebocsátása után veszem sorra a Vigh elvtárs által tárgyalt kérdéseket.

A könyv négy részből, a részeken belül összesen 14 fejezetből áll.

Az első rész címe: A kriminológiai kutatások és nézetek történeti áttekintése különös tekintettel a fiatalkori bűnözésre.

A marxizmus—leninizmus azt tanítja, hogy egyetlen tudományág kialakulása sem magyarázható az eszme önfejlődésével. Új tudományágak kialakulására mindig gyakorlati igények felmerülése után került sor. A kriminológia létrejöttének a megértéséhez is szükség van a kialakulása idején fennállott társadalmi, gazdasági helyzet vizsgálatára. Ezt végzi el Vigh elvtárs e rész bevezetőjében. Mivel — állapítja meg — a klasszikus büntetőjogi irányzat szembenállt a társadalmi jelenségek természettudományos egzaktsághoz hasonló vizsgálatával, „bekövetkezett az a különös helyzet, hogy a bűnözés és okainak első kutatói nem jogászok, hanem statisztikusok, csillagászok, egyházi személyek és filozófusok soraiból kerültek ki." (15. old.)

A kutatások kezdetben jó irányban indultak meg. Különösen Quetelet érdemét kell e vonatkozásában hangsúlyoznunk, aki a bűnözést társadalmi jelenségnek tartotta és hirdette azt, hogy a társadalmi jelenségek körében is számszerűen mérhető törvényszerűségek uralkodnak. Quetelet elismerte az emberi cselekményeknek a cselekvő személy fizikai és társadalmi adottságai, körülményei általi determináltságát is. Ugyanakkor felismerte a bűnözés csökkentésének egyetlen reális lehetőségét: a társadalmi viszonyok megváltozásának szerepét. Mivel a körülmények változását Quetelet rendkívül lassúnak tartotta, felállította híres tételét a bűnözés állandóságára és arra vonatkozóan, hogy a bűnözés a társadalom szükségszerű velejárója.

Vigh József bemutatja, hogy a jó irányban indult kutatások az imperializmus kezdeti időszakában hogyan és miért tértek politikailag veszélyes, tudományosan meg nem alapozott útra. Német-, angol-, francia- és olaszországi bűnözési adatokkal igazolja tételét, mely szerint a bűnözés nagyarányú növekedését már nem lehetett a morálstatisztika tételeivel magyarázni. És — tegyük hozzá — nem lehetett eredményesen harcolni a bűnözés ellen. Olyan elméletek kialakulására volt szükség, amely a korábban ismerteknél hatásosabb fegyvereket ad a bűnözés elleni küzdelmet irányítók számára. Kialakult az antropológiai irányzat.

A Lombroso által alapított antropológiai irány ismertetése kapcsán helyesen mutat rá Vigh elvtárs arra, hogy Lombroso statisztikai adatai nem alkalmasak a bűnözés örökletes jellegének a bizonyítására. Ugyanis önmagában az az adat, hogy a megvizsgált fiatalkorúnak 7,4%-a iszákos szülőktől, további 48%-a kétes vagy közismerten rosszhírű családból származik, még nem bizonyítja a bűnözés örökletes jellegét. Ennek az adatnak a helyes értékeléséhez csak a társadalmi környezet hatásának a figyelembevételével juthatnánk. Ezt azonban Lombroso mellőzi.

Lombroso másik alapvető hibáját Vigh József abban látja, hogy Lombroso gyakran rosszul kiválasztott „kisszámú eseteket vizsgált, ami egyáltalán nem alkalmas általánosításra." (27. old.) Azonban nemcsak Lombrosora, hanem „az antropológiai irányzat valamennyi képviselőjére jellemző a statisztikai analfabetizmus." (27. old.)

Az antropológiai irányzat ismertetését a kriminálszociológiai irány

felvázolása követi. Két legismertebb alakjának, Lacassagne-nak és Tarde-nak, valamint Ferrinek a felfogásával ismerkedünk meg e részben, majd a szerző külön foglalkozik a szocialistának nevezett Turati, Colajanni és Bonger tanításával. Ez utóbbiak ismertetése annál inkább indokolt, mivel jogászközvéleményünk e tudósok nevét és működését alig ismeri, még egyetemi tankönyveink, jegyzeteinek sem tárgyalják. Kétségtelen, hogy e szerzőknek több megállapításával ma is egyetérthetünk, néhány tételük azonban megalapozatlan. Egyetértünk Vigh értékelésével, mely szerint: „A »szocialista« irányzat képviselőinek érdeme, hogy a bűnözést a társadalom gazdasági viszonyaival hozták összefüggésbe. Ugyanakkor az összefüggést gyakran mechanikusan értelmezték. Nem számoltak azzal a körülménnyel, hogy a külső gazdasági és szociális viszonyok nem határozzák meg egyértelműen a bűnös magatartását. Ezenkívül eltúlozták a szegénység, a nyomor és a bűnözés kapcsolatát." (32. old.)

Szerzőnk a következőkben a Liszt, Van Hamel és Prins nevével fémjelzett közvetítő irányzat fő tételeit mutatja be, véleményem szerint kissé szűkreszabottan. Nagyobb teret érdemelt volna ez az irányzat azért, mivel hazánkban ennek az iránynak volt a legtöbb — és legismertebb — követője. A felszabadulás előtti tankönyvek szerzői szinte mind ennek az irányzatnak a tanítását közvetítették, így a mai idősebb jogásznemzedék is ennek az iskolának a tanítását szívta magába. Mivel az irányzat hívei a maguk tételeit elméletileg tetszetős és meggyőző formában hirdették, hatásuk máig sem szűnt meg teljesen. A szocialista felfogáshoz egyes vonatkozásban hasonló nézeteik miatt pedig számolhatunk azzal is, hogy tételeik egy részét egyesek nem tudják elhatárolni a szocialista állásponttól. Ennek az irányzatnak a hívei is azt tartják pl. hogy a bűnelkövetések részint a külvilágban, részint az elkövető személyében rejlő okokból fakadnak, sőt Liszt a bűnözés nagyarányú növekedését egyenesen a nagy társadalmi átalakulásra, az imperializmus kialakulására vezeti viszsza. Mindezekre tekintettel tehát nem lett volna felesleges az iskola tanításának részletesebb ismertetése és értékelése. Vigh elvtárs ugyan végeredményben helyesen értékeli az irányzatot, de nemcsak az antropológiai iskolával, hanem a szocialista tanítással is össze kellett volna vetni az idetartozó szerzők nézeteit.

Részletesen vizsgálja Vigh elvtárs a fiatalkori bűnözés elleni harc kezdetét Magyarországon. Az elemzés központját az I. Büntető novella alkotja, ahol Szabó András álláspontjával vitatkozva fejti ki saját nézetét. Szabó szerint az I. Bn. csak látszatenyhülést, látszat előrehaladást eredményezett, valójában azonban a burzsoá törvényesség fellazulásához vezetett. Vigh Józsefnek az a — szerintem is helyes — nézete, hogy „a fiatalkorúak különleges büntetőjogi elbírálásának szabályozása, mint a reformtörekvések egyik ága, kétségtelenül haladást jelentett az előző viszonyokhoz képest, s pozitíven kell értékelnünk." (45—46. old.)

Az első rész utolsó fejezeteként az első világháború utáni kriminológiai irányzatokat ismerteti a könyv. Jól látja az erre az időszakra jellemző tendenciát: a kriminológia pszichológizálódását. Ezek a modern irányok felhasználják az új tudományos eredményeket és módszereket is a maguk kutatása során. Itt Lange híressé vált ikerkutatásaira hivatkozom, amelyek végső soron a régi nézetet igyekeztek modern formában igazolni: a bűnözés öröklődő tulajdonság.

Vigh rámutat a kriminológiai kutatások módszerében ez időtájt végbement változásra: a szociológiai irány hívei által használt statisztikai módszereket felváltja az egyedi, esetvizsgálati módszer és ezzel az általános kriminológiát felváltja vagy felváltani igyekszik a klinikai kriminológia.

A könyv II. része A „népi kapitalizmus", a „jóléti állam" és a fiatalkori bűnözés címet viseli. A szerző e részben a fiatalkori bűnözésnek a mai tőkés államokbeli helyzetét vizsgálja. Itt a négy vezető kapitalista állam fiatalkori bűnözésével kapcsolatban mutat be néhány nagyon beszédes adatot. Adatai szerint az Amerikai Egyesült Államokban 1941-től 1950-ig a fiatalkorú letartóztatottak száma több mint 7.5-szeresére növekedett, míg közben a fiatalkorú népesség csak 25%-kal emelkedett. Nem sokkal kedvezőbb a fiatalkori bűnözés helyzetének angliai alakulása sem. Itt az 1938-tól 1958-ig eltelt 20 év alatt a fiatalkorú bűnözők száma 84%-os emelkedést mutat, szemben a megfelelő korú lakosság számának 9%-os növekedésével. Némileg jobb a Német Szövetségi Köztársaság helyzete e vonatkozásban: itt 1948-tól 1959-ig „csak" 49%-kal nőtt a fiatalkorú elítéltek száma. Aránylag még Franciaország helyzete a legkedvezőbb: itt 1939 és 1957 között 33%-kal emelkedett a fiatalkorú elítéltek száma. Aggasztó viszont, hogy 1957-ben 1956-hoz viszonyítva 13%-os emelkedés történt.

A vázolt mennyiségi változás mellett figyelmet érdemelnek a bűnözés struktúrális változásai. A szerző meggyőzően bizonyítja, hogy a fiatalkorú bűnözők számán belül egyre nagyobb hányadot képviselnek a szokásos vagy visszaeső bűnözők. Nőtt az erőszakos bűncselekmények aránya is és általában a durva, brutális módon elkövetett bűntettek száma. Feltűnő emelkedést mutat az utóbbi években a nemi erkölcs elleni bűnözés. A korábbi évekre is jellemző szervezett bűnözés új színfolttal gazdagodott az utóbbi években: egyre több leány-gang alakult, amellett, hogy a vegyes gangekben is egyre több nő vesz részt.

Úgy gondolom, a vázolt körülmények elég magyarázatot adnak a jelenkori burzsoá kriminológia pszichologizálódásának a megértéséhez. Igaz ugyan, hogy név szerint ma is megkülönböztethető a biopszichológiai és a szociológiai irány egymástól, bizonyos közeledés ment azonban végbe közöttük amiatt, hogy mindkét irány hívei elismerik a bűnözés kettős meghatározottságát. Ma már a biopszichológiai irányzat sem tagadja a külső körülmények szerepét, amint a szociológiai felfogás híve is elismerik az egyénben rejlő tulajdonságok jelentőségét. A biopszichológusok azonban csak korlátozott hatást tulajdonítanak az elkövetőt körülvevő társadalmi környezetnek, döntőnek a személy testi és pszichikai adottságait tartják. A szociológiai irányzat hívei többet feladtak a korábbi felfogásukból, amikor a társadalmi viszonyok szerepét korlátozzák a bűnözővé vá-

lás pszichés folyamatában való részvételre.

A második világháború utáni időkben terjedtek el a különböző mélylélektani irányok, amelyek követői a tudatalattinak túlzott szerepet tulajdonítanak az emberi magatartás kialakításában. A neofreudizmus egyes hívei szerint a bűnözés nem más, mint neurotikus zavar, a külvilágba transzponált neurózis.

Az itt mondottakkal szemben az Amerikai Egyesült Államokban inkább a szociológiai megalapozottsági irányzatok váltak uralkodóvá. Vigh elvtárs az alábbi csoportosításban ismerteti a legelterjedtebbeket: egyes irányzatok a családi élet, a családi nevelés döntő jelentőségét hirdetik, mások a szellemi élet, a kulturális élet területén uralkodó ellentmondásokban, az ún. kulturális konfliktusokban látják a bűnözés alapvető tényezőit. Ez utóbbiak között is legismertebb a Sutherland által kidolgozott differenciális asszociáció tana, valamint Cohen szubkultúra elmélete.

Sutherland szerint a bűnözés nem örökölt, hanem tanult viselkedés. Valaki „akkor válik bűnözővé, ha a környezetétől nyert azon képzetei, amelyek a bűnözés irányába hatnak, erősebbek, mint azon képzetek, amelyek a bűnözéstől való visszatartásra alkalmasak." (88—89. old.) Sutherland tehát elismeri a külső környezet szerepét a bűnözésben, de mellőzi e kriminogen jellegű tényezők kialakulása okainak a vizsgálatát. Cohen tovább megy egy lépéssel akkor, amikor nemcsak a bűnözést közvetlenül kiváltó tényezők vizsgálatát tartja feladatának, hanem hirdeti a bűnözésre vezető szubkultúrákat szülő társadalmi viszonyok megváltozásának szükségességét is.

Valóságnak kevésbé megfelelő, politikai kihatásait tekintve azonban jóval veszélyesebb a Philippo Grammatica által alapított és a „társadalomvédelem" hangzatos jelszavát viselő irányzat. Előszeretettel használnak prognózisokat nemcsak a bűncselekmény megvalósulása esetében alkalmazásra kerülő intézkedések kiválasztása céljából, hanem már az előzetes prevenció érdekében is. Különböző prognózis táblákat készítettek, amelyek segítségével pontosan feltérképezhetőnek tartották az ember szellemi, jellembeli világát is. Vígh elvtárs helyesen mutat rá arra, hogy ugyanazok az okok, körülmények nem minden embernél vezetnek ugyanolyan magatartáshoz. Ugyanakkor egyetérthetünk a szerzővel abban is, hogy az ilyen prognózis táblák „adhatnak iránymutatást nevelési és büntetési eszközök kiválasztásához egyaránt." (105. old.)

A számunkra legérdekesebb és legtanulságosabb fejtegetéseket a könyv III. részében találjuk, ahol a szerző a szocializmus építésének viszonyai közötti fiatalkori bűnözés problémáit teszi vizsgálat tárgyává.

A fiatalkori bűnözés dinamikájának vizsgálata során Vigh József arra a helyes következtetésre jut, hogy a bűnözés tendenciája tartós csökkenést mutat ugyan, de ez a csökkenés nem fokozatosan és egyenletesen megy végbe. A szerző részletesen ismerteti azokat a körülményeket, amelyek a bűnözési statisztikában formálisan a bűnözés csökkenésének látszatát keltik, anélkül azonban, hogy a ténylegesen megvalósult társadalomra veszélyes magatartások száma csökkent volna. A magyar bűnözési statisztikák mellett a szerző vázolja néhány szocialista állam fiatalkori bűnözési adatait is, amelyekből arra következtet, hogy „a szocializmus építésének első időszakában, amíg érződik a régi társadalmi rendszer bomlása, amíg az új viszonyok nem szilárdultak meg, addig a bűnözés csökkenő tendenciája nem lehet általános, sőt erre az időszakra általában a bűnözés növekedése jellemző." (131. old.)

A továbbiakban a szerző tág teret szentel az olyan általános jellegű elméleti kérdések tisztázásának, amelyek a kriminológia tudománya alapkérdéseinek is tekinthetők. E vonatkozásban az okozatisággal, a magatartás determináltságával, valamint a társadalmi viszonyoknak a bűnözés létrejöttében játszott szerepével kapcsolatos fejtegetéseket emelem ki.

Az okozatiság vonatkozásában Vigh elvtárs igyekszik tisztázni az ok, a tényező, a feltétel és a körülmény fogalmát és egymáshoz való viszonyukat. Szerinte a körülmény a legáltalánosabb körű fogalom, amely egyesíti magában az ok és a feltétel fogalmát is. Oknak a bűnös elhatározást kiváltó tényezőt tekinti, míg feltételnek minősíti mindazokat a tényezőket, amelyek lehetőséget teremtettek a bűncselekmény elkövetéséhez. Ebből is látható, hogy az ok és a feltétel elhatárolása csak adott bűnelkövetés vonatkozásában lehetséges. Ugyanaz a körülmény az egyik bűntett elkövetésénél oknak, a másik bűntettnél vagy másik elkövető bűntetténél feltételnek minősülhet.

A magatartás determináltságával kapcsolatban a szerző hangsúlyozza a társadalmi viszonyok szerepét. Szembeszáll azokkal a nézetekkel, amelyek szerint a mi viszonyaink között kiveszőben vannak a bűnözés társadalmi determinánsai. E nézetek szükségszerű következménye a pszichés és szomatikus tényezők előtérbe kerülése. A szerző jól értékeli az objektum és a szubjektum kölcsönhatását amikor rámutat arra, hogy „a kölcsönös meghatározottság nem jelenti a tényezők egyenlőségét, a kölcsönhatáson belül az objektív külvilág játssza a döntő szerepet." (148. old.)

A külvilág döntő szerepe következik a kettős vonatkozásban fennforgó befolyásából. A külvilág befolyásolja az akaratelhatározást egyrészről az elhatározás idején fennálló körülményei révén, másrészről a korábbi külvilági tényezőkön keresztül, amelyek résztvettek az elkövető személyiségének a kialakításában. A szerző nem fél levonni tételeiből a következtetést: a mai társadalmi viszonyok között is vannak olyanok, amelyek hozzájárulnak antiszociális személyiségek kialakulásához, bűncselekmények elkövetésének elhatározásához. A szerző kísérletet is tesz arra, hogy megjelölje azokat a társadalmi viszonyokat, amelyek „a szocializmus építésének időszakában társadalomellenes nézetek keletkezéséhez, azok fennmaradásához, és ezen keresztül bűncselekmény elkövetéséhez vezethetnek." (153—154. old.) A szerző szerint ilyen gazdasági és szociális viszonyok nemcsak léteznek, hanem, amint azt egy időközben megjelent cikkében (Belügyi Szemle, 1964. 9. sz.) félreérthetetlenül megfogalmazta: létezésük és így a bűnözés

is szükségszerű jelensége mai életünknek.

Vigh elvtárs álláspontja azon a felismerésen nyugszik, hogy a szocializmus építésének viszonyai között megtalálhatók még a kapitalizmusnak nemcsak a tudati, hanem a szociális és gazdasági maradványai is. E maradványok eltűnését csak akkor várhatjuk, amikor a kapitalizmusnál magasabb termelékenységet produkál a szocialista rend. Amíg ez meg nem történik, addig ellentmondás lesz a szükségletek és a termelés között is, amiből viszont további gazdasági és szociális nehézségek származnak.

Igen érdekesek a szerzőnek azzal a kérdéssel kapcsolatos fejtegetései, hogy az anyagi érdekeltség elve lehet-e alapja individuális nézetek keletkezésének. A szocialista irodalomban eltérő állásfoglalásokkal találkozunk. Vigh elvtárs elismeri annak lehetőségét, hogy bizonyos körülmények között a munkavégzés alapján történő jövedelem-elosztás és az anyagi érdekeltség elvének az érvényesülése hozzájárulhat társadalomellenes nézetek keletkezéséhez és így bűncselekmények elkövetéséhez is. Tekintettel azonban arra, hogy az említett elvek a szocializmus teljes felépítése utáni időkben is érvényesülnek, levonhatjuk a következtetést: „ a szocializmus építése során nincs meg a lehetőség a bűnözés felszámolására, hanem csak annak csökkentésére... A bűnözés teljes felszámolásának a lehetősége csak a felépített szocializmus talaján, a kommunizmus építésének kibontakozó szakaszában nyílik meg, amikor létrejön a kommunizmus anyagi bázisa és a társadalmi tudat olyan magas fokra emelkedik, hogy az emberek képesek lesznek egyéni érdekeiket a társadalmi lehetőségekhez igazítani." (168. old.)

Ezen alapvető jelentőségű kérdések tárgyalása után tér át a szerző azoknak a konkrét körülményeknek a vizsgálatára, amelyeknek szerepük van a fiatalkori bűnözés — hozzátehetjük a felnőttkori bűnözés — létrejöttében is.

Először a családi körülmények elemzését végzi el a szerző. Statisztikai adatokkal mutatja be, hogy a fiatalkorú bűnelkövetők közül hányan éltek a szülők közös háztartásában, csak az egyik szülő háztartásában, idegen háztartásban és így tovább. Az itt közölt adatok azonban csak abban az esetben lennének következtetések levonására alkalmasak, ha tisztában lennénk azzal is, hogy a nem bűnöző fiatalkorúak hogyan oszlanak meg az említett kategóriák között. E vonatkozásban azonban csak közvetett utalásokat kapunk. Adatok híján még ilyen közvetett utalásokat sem tehetett a szerző arra nézve, hogy a ténylegesen együttélő szülők milyen légkört teremtenek a nevelésük alatt álló fiatalkorú számára. Már pedig e tekintetben is tájékozottaknak kellene lennünk ahhoz, hogy túljussunk a feltételezéseken. Jelenleg ugyanis csak feltételezzük és csak közvetve tudjuk feltételezésünket alátámasztani, hogy a családi élet zavarai, annak meg- és felbomlása kriminogén hatású tényező.

Érinti a szerző a nők munkavállalásának, szülők esti és levelező oktatásban való részvételének és általában a családi nevelés meglazulásának a kihatásait. Az adatszegénység azonban e vonatkozásban is olyan tényező, amelyen a szerző sem tudott segíteni. Közvetett módon alátámasztott állásfoglalását a magam részéről helyesnek tartom. A szerző ugyanis azt állítja, hogy a családi nevelés lazulása önmagában még nem jelenti a gyermeknevelés lazulását. A kérdés tehát oda konkludál, hogy képesek-e pótolni a családi nevelés lazulásából eredő hiányokat az állami és a társadalmi nevelés különböző formái. A bölcsődék, óvodák, napközi otthonok és egyéb nevelő intézmények által nyújtott lehetőségeket figyelembe véve csak azt állapíthatjuk meg, hogy a családi nevelés lazulása ma még olyan körülmény, amely kedvező talajt teremt a fiatalkori bűnözés számára.

A szociális viszonyok elemzéséhez csak egy körülményt kívánok hozzáfűzni: a ki nem elégítő lakáshelyzet erősen kriminogén hatású. A bűnözést előmozdító hatása nem annyira a bűnelkövetés pillanatában, inkább a bűnözővé válás, a bűnöző személyisége kialakulásának a folyamatában érvényesül.

Meggyőzőek azok az adatok, amelyek segítségével Vigh elvtárs bizonyítja a fiatalkori bűnözés és az értelmi fejlettség, az elemi ismeretek alacsonyabb színvonala közötti összefüggést. Helyesen hívja azonban fel a szerző a figyelmet, hogy ezek az elkövetők nem gyengeelméjűség, vagy fiziológiai elmaradottság miatt állanak alacsonyabb szellemi nívón. Ezeknek az elkövetőknek az értelmi képessége általában normális, csak kifejlesztése nem történt meg.

A szerző a továbbiakban bemutatja és elemzi a foglalkozás, a munkaviszony, az alkoholizmus, egyes demográfiai tényezők és a fiatalkori bűnözés közötti összefüggést, valamint a csoportos bűnözés néhány jellegzetességét. Vizsgálódásait statisztikai adatok alapján végzi és így jut el általános következtetésekhez. Több helyütt is hangsúlyozza — és adatai is azt bizonyítják —, hogy a szocialista társadalom struktúrája csak közvetve befolyásolja a bűnözés alakulását. Lényegesnek tartom e vonatkozásban azt a már Huszár Tibor által is kiemelt körülményt, hogy „az emberek szűkebb környezete, szociális viszonyai nem változnak meg azonnal a termelési viszonyok átalakulásával s ugyanígy az életviszonyok, a szociális viszonyok megváltozása sem vonja maga után azonnal az emberek politikai, erkölcsi nézeteinek, szokásainak, gondolkozásmódjának megváltozását, átalakulását." (226. old.)

Vigh elvtárs könyvének IV. részében a fiatalkori bűnözés elleni harc kérdéseit tárgyalja. Úgy véli, hogy napjainkban a bűnözés elleni küzdelmet nem annyira a súlyosabb bűncselekmények ellen, hanem a társadalomra kisebb mértékben veszélyes cselekmények ellen kell fokozni. Emellett természetesen a fiatalkori bűnözés elleni küzdelem hatásosabbá tételére és általában a bűnözést szülő körülmények kiküszöbölésére kell törekedni.

Annak a belátásnak megfelelően, hogy a bűnözés ellen a társadalmi és jogi eszközöket egyaránt igénybe kell venni, a szerző külön tárgyalja a fiatalkori bűnözés megelőzésének a főbb társadalmi és jogi eszközeit.

Végére jutva Vigh József elvtárs könyvének, véleményemet az alábbiakban összegezem:

Annak ellenére, hogy a fiatal-

kori bűnözés kérdéseit már több monográfia és számos tanulmány szerzője tette vizsgálat tárgyává, adott újat Vigh József könyve az olvasónak. A bűnözés olyan összefüggéseit kutatja, amelyek a korábbi munkákban inkább csak érintést nyertek, mintsem rendszeres feldolgozást. Ezen túlmenően e könyv az első kísérletnek tekinthető arra, hogy a szocialista kriminológia tudományának anyagát, az idetartozó kérdéseket rendszerbe foglalja. A szerző a bűnözés és több társadalmi körülmény közötti viszonyt tisztáz és közben határozottan állást foglal eddig ki nem mondott kérdésekben is. Különösen értékesek ebből a szempontból a bűnözésnek a szocialista társadalomban történő előfordulásával kapcsolatos fejtegetései. Úgy vélem, hogy Vígh József ismertetett könyve büntetőjogi irodalmunknak is, de elsősorban a kibontakozóban levő kriminológiának komoly nyeresége, amelyet a bűnüldözéssel foglalkozó gyakorlati szakemberek is haszonnal forgathatnak.

Földvári József

Új könyvek

Törvények és rendeletek hivatalos gyűjteménye. 1964. Közzéteszi a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány Titkársága. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. XXIII, 587 p.

Büntető jogszabályok. Bp. Közgazd. Kiadó 1965. 414 p.

Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 533 p. /Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 22./

A Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete. Összeáll. a Szakszervezetek Országos Tanácsa és a Munkaügyi Minisztérium. Bp. Táncsics Kiadó, 1965. 300 p.

Görgey Mihály: Kellékszavatosság a szállítási szerződések körében. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 739 p.

Pintér Jenő: A veszély fogalma és jelentősége a büntetőjogban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 193 p. [Bibliogr. 187—190. p.]

Haraszti György: A nemzetközi szerződések értelmezésének alapvető kérdései. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 253 p.

Pikler Kornél: A burzsoá alkotmánybíráskodás. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 286 p.

Szamel Lajos: Az államigazgatás társadalmasításáról. Bp. Tankönyvkiadó, 1965. 34 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 38./

Nagy György—*Neményi* Béla: A büntető tárgyalás előkészítésének rendje. — A tárgyalás mellőzése pénzbüntetés kiszabása esetén. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 179 p.

Eörsi Gyula: A szocialista polgári jog alapproblémái. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 253 p. /Társadalomtudományi kismonográfiák 4./

Filozófiai lexikon. (Filoszofszkij szlovar'.) Szerk. M. Rozental, P. Judin. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1964. 734 p.

A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok nyugellátására vonatkozó jogszabályok. (Lezáratott 1964. szept. 15. Összeáll. Kutis Jenő—Váli László.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 191 p.

Szentpéteri István: A közvetlen demokrácia fejlődési irányai. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 481 p.

Németi László: Termelőszövetkezeti tagsági vitás ügyek a gyakorlatban. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 307 p. /Jogi kézikönyvtár 16./

Magyar statisztikai zsebkönyv. 1965. Közzéteszi a Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 253 p.

*

Lavroff, D[imitrij] G[eorges] — *Peiser,* G[ustave]: Les constitutions africaines. [Afrikai alkotmányok]. 2. tome. États anglophones. Paris, Pedone, 1964. 391 p. /Collection du Centre de Recherches, d'Études et de Documentation sur les Institutions et la Legislation Africaines 2./ OK. 500.475:2

A gyűjtemény második kötete egyes angol fennhatóság alól felszabadult afrikai államok (Dél-afrikai Köztársaság, Ghana, Libéria, Nigéria, Uganda, Sierra Leone és Tanganyika) politikai intézményeinek fejlődését és alkotmányát tartalmazza.

Burks, Ardath W.: The government of Japan. [A japán kormányzat.] 2. ed. New York, Crowell, [1964.] XVI, 283 p. /Crowell comparative government series./ [Bibliogr. 268—271. p.] OK. 394.585

Japán állami és politikai berendezkedését, a törvényhozó és végrehajtó hatalom szerveit, helyi igazgatását, választási rendszerét ismerteti.

Schorn, Hubert: Die Gesetzgebung des Nationalsozialismus als Mittel der Machtpolitik. [A nemzeti szocializmus jogalkotása, mint a hatalmi politika eszköze.] Frankfurt a. M., Klostermann, 1963. 175 p. [Bibliogr. 167. p.] OK. 379.644

A munka a fasiszta Németország állami berendezését, a német nemzeti szocializmus jogalkotását és jogpolitikájának alapvető sajátosságait mutatja be.

Jenks, C[larence] Wilfred: The prospects of international adjudication. [A nemzetközi bíráskodás perspektívái.] London—New York, Stevens—Oceana, 1964. XL, 805 p. /The law of international institutions./ [Bibliogr. II. p.] OK. 379.470

A munka szerzőjének álláspontja szerint a nemzetközi jog egyéb intézményeihez képest a nemzetközi bíráskodás intézménye lemaradt a fejlődésben. A munka ennek okait elemzi, kifejtve a nemzetközi igazságszolgáltatás legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdéseit. A nemzetközi bíráskodás fejlődési perspektíváit ezen az alapon vizsgálva, részletesen kifejti a fejlődés érdekében szükségessé vált új megoldásokat.

Jurimetrics. [„Jurimetrika".] Ed. Hans W. Baade. New York—London, Basic Books, [1963.] [5], 270 p. [Bibliogr. passim.] OK. 379.627

Tanulmánykötet az elektronika és a kibernetika eredményeinek alkalmazási lehetőségeiről a jogtudomány egyes területein és a jogszolgáltatásban.

E lapszám (XX. új évfolyam 6.) szerzői: *Dr. Solt Kornél* bíró. — *Dr. Várgedő Lajos* egyetemi adjunktus (Gödöllő). — *Dr. Vida Sándor* jogtanácsos. — *Dr. Kerék Lajos* járási vezető ügyész (Dunavecse). — *Dr. Balog János* aspiráns. — *Dr. Herczegh Géza* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Horváth Anna* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Révai Tibor* egyetemi docens. — *Dr. Földvári József* egyetemi docens (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.3264 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

XX. új évfolyam 7. szám Budapest, 1965. július hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST 1965 AUG

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NAGY LÁSZLÓ:
A magyar munkajog fejlődésének néhány jellemző vonása 289

HÁGELMAYER ISTVÁNNÉ:
A munkaszerződés módosítása az új törvényi szabályozás alapján 296

HORVÁTH TIBOR:
Gondolatok a Legfelsőbb Bíróság 4. sz. irányelvéhez 304

PRUGBERGER TAMÁS—RÁBA LÁSZLÓ:
A termelőszövetkezeti jogi fegyelmi és kártérítési felelősségrevonás egyes kérdései a jogpolitikai határozat tükrében 313

KAMPIS GYÖRGY:
A belföldi légifuvarozással kapcsolatos polgári jogi felelősség szabályozása 325

BENEDEK JENŐ:
Részletek a korai magyar munkásbiztosítási jog köréből 334

Szemle:
PECZE FERENC:
A népi demokratikus állam kialakulásának jogi kérdéseiről rendezett jubiláris ülésszak 341

VÉKÁS LAJOS:
Volt házastársak közötti ajándék visszakövetelésének néhány kérdése 343

T. L.:
Az európai szocialista államok jogalkotása (Csehszlovák Szocialista Köztársaság) 348

Jogirodalom:
Böszörményi-Nagy Emil—Bernáth Zoltán: Birtok és birtokvédelem. (LONTAI ENDRE) 349

— —:
Új könyvek: 353

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Надь:* Некоторые характерные черты развития венгерского трудового права.— *И Хагелмайер:* Изменение трудового договора согласно постановлениям нового закона. — *Тибор Хорват:* Заметки к руководящим указаниям Верховного Суда за номером 4. — *Тамаш Пругбергер—Ласло Раба:* Некоторые вопросы привлечения к дисциплинарной ответственности и возмещения вреда согласно колхозному праву в свете решения по вопросам правовой политики. — *Дердь Кампиш:* Урегулирование гражданско-правовой ответственности в связи с внутренним воздушным траспортом. — *Ене Бенедек:* Очерк из области раннего венгерского законодательства по вопросам социального обеспечения. *Обзор: Ференц Пепе:* Юбилейная сессия по правовым вопросам развития народно-демократического государства. — *Лайош Векаш:* Некоторые вопросы отмены дарования между бывшими супругами. — *Л. Т.* Законодательство европейских социалистических стран (Чехословацкая Социалистическая Республика). — *Правовая литература: Эмил Бесерменн-Надь — Золтан Бернат:* Владение и защита владения *(Эндре Лонтан).* — — —: Новые книги.

INHALT: *László Nagy:* Einige charakteristische Züge der Entwicklung des ungarischen Arbeitsrechts. — *Frau I. Hágelmayer:* Die Änderung des Arbeitsvertrages auf Grund der neuesten gesetzlichen Regelungen. — *Tibor Horváth:* Gedanken zur Richtlinie No 4 des Obersten Gerichts. — *Tamás Prugberger—László Rába:* Einige Fragen der disziplinaren Verantwortlichmachung und des Schadenersatzes des LPG-Rechts im Spiegel des rechtspolitischen Beschlusses. — *György Kampis:* Die Regelung der zivilrechtlichen Verantwortlichkeit im inländischen Lufttransport. — *Jenő Benedek:* Abschnitte aus dem frühen Arbeiterversicherungsrecht. — *Rundschau: Ferenc Pecze:* Eine Jubilartagung über die juristischen Fragen der Entwicklung des volksdemokratischen Staats. — *Lajos Vékás:* Einige Fragen der Zurückforderung der Geschenke zwischen Ehegatten. — *L. T.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Tschechoslowakische Sozialistische Republik). — *Rechtsliteratur:* Emil Böszörményi-Nagy—Zoltán Bernát: Besitz und Besitzschutz *(Endre Lontai).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *László Nagy:* Quelques traits caractéristiques de l'évolution du droit du travail hongrois. — *Mme I. Hágelmayer:* La modification du contrat de travail en base de la nouvelle loi. — *Tibor Horváth:* Quelques réflexions relatives à la directive No 4 de la Cour Suprême. — *Tamás Prugberger—László Rába:* Quelques problèmes de la responsabilité disciplinaire et des réparations selon le droit des coopératives de production agricole à la lumière de la décision du parti relative à la politique juridique. — *György Kampis:* La réglementation de la responsabilité civile dans le domaine des transports aériens à l'intérieur du pays. — *Jenő Benedek:* Quelques fragments de l'ancien droit hongrois relatif aux assurances des travailleurs. — *Revue: Frenc Pecze:* La session jubilaire tenue concernant les problèmes juridiques de la formation le l'Etat démocratique populaire. — *Lajos Vékás:* Quelques problèmes de la répétition des dons entre anciens époux. — *L. T.:* Législation des Etats socialistes. — *Littérature:* Emil Böszörményi-Nagy—Zoltán Bernát: Possession et protection possessoire *(Endre Lontai).* — — —: Nouveaux livres.

XX. új évfolyam 7. szám Budapest, 1965. július hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A magyar munkajog fejlődésének néhány jellemző vonása*

I

Húsz év a jog fejlődése szempontjából aránylag rövid időszak. Az 1945 óta eltelt húsz esztendő azonban nem mérhető ilyen általános mértékkel. E húsz év évszázadoknak felel meg. Ez alatt olyan óriási változások történtek, amelyek tökéletesen átalakították hazánk társadalmi-gazdasági viszonyait. E viharos fejlődés megmutatkozik a jog — és ezen belül a munkajog — területén is.

A felszabadulást megelőzően Magyarországon munkajogról nem lehet beszélni. A munkaviszonyokra vonatkozó szabályok a magánjogi, a kereskedelmi jogi, ill. a közigazgatási jogi szabályok között helyezkedtek el. De maga a szabályozás is a fejlett európai államok színvonalához képest elmaradott volt, szűk térre szorítkozott és — különösen a háztartási és a mezőgazdasági dolgozók tekintetében — részben még feudális jelleget viselt magán.

Az ország 1945-ben történt felszabadulása megnyitotta a fejlődés útját a munkaviszonyok jogi szabályozása terén. Kialakult a magyar szocialista jogrendszer és szocialista munkajog, mint ennek önálló ága. Ezt nemcsak a munkajogi szabályok hosszú sora — közöttük a Munka Törvénykönyve — jelzi, hanem mind szélesebbkörű és jelentős eredményeket felmutató elméleti kutató munka is.

A munkajog fejlődésével az elmúlt évek során ismételten foglalkoztunk mind tanulmányokban, mind előadásokban. E tanulmányok, előadások különböző szempontokból tárgyalták és mutatták be e fejlődést. A húsz éves évforduló alkalmával igen csábító gondolat felsorolni az elmúlt két évtized jelentősebb állomásait, azokat a rendelkezéseket, amelyek mérföldkövekként jelzik a megtett utat. Úgy érzem azonban, hogy ehelyett ezt az alkalmat arra kellene felhasználnunk, hogy megkíséreljünk néhány általánosítást, a két évtizedes fejlődés néhány jellemző vonásának a megállapítását — elsősorban azokat, amelyek eltérést mutatnak a többi jogágakhoz képest — és igyekezzünk ezekből a jövőre nézve tapasztalatokat levonni.

Természetesen tudatában vagyok annak, hogy egy rövid cikk keretében csak rendkívül vázlatosan és a fejlődést befolyásoló társadalmi és gazdasági tényezők részletes elemzése nélkül lehet csak a fejlődés kérdéseivel foglalkozni. Ebből következik, hogy a cikk fejtegetései nem tartanak és nem is tarthatnak teljességre igényt. E kis tanulmány célja csak az, hogy felvázoljon néhány — eddig talán kevésbé tárgyalt — vonást és ezzel is igyekezzen teljesebbé tenni a munkajog fejlődéséről alkotott képet.

II

Bevezetőként említettem, hogy a felszabadulás előtt Magyarországon munkajog nem volt és a munkaviszonyokra vonatkozó jogi szabályozás is rendkívül alacsony színvonalon állt, részben feudális jellegű volt. Ebből következik, hogy a munkajog fejlődése — elsősorban kezdeti szakaszában — a jog általános fejlődésétől, helyzetétől eltérő képet mutat. A munkajog területén nem álltak rendelkezésre többé-kevésbé felhasználható jogszabályok. Éppen ellenkezőleg. A meglevő rendelkezésekkel kapcsolatban egyik legsürgősebb teendő a megsemmisítés, a hatályon kívül helyezés volt, ezek reakciós, a Horthy-korszak népelnyomó, háborús politikát szolgáló jellegére tekintettel. Így a munkajogi szabályozást a felszabadulást követően teljesen újként kellett felépíteni. Ez annál inkább nehéz feladat volt, mert nálunk — éppen az ország elmaradott, kevéssé iparosított jellegére tekintettel — a szakszervezetek harca során is csak korlátozottan alakultak ki azok az elvek és főképpen gyakorlati megoldások, amelyek az új munkajogi szabályozás alapjául szolgálhattak.

* A Magyar Jogász Szövetség munkajogi bizottsága és a fővárosi szervezet munkajogi szakosztálya által a felszabadulás 20. évfordulója alkalmából rendezett ülésen elhangzott előadás alapján. *(Szerk.)*

A felszabadulás után kialakuló új munkajog fejlődése két alapvető szakaszra oszlik. Az egyik 1945-től 1949-ig, a másik ettől napjainkig.

Az első fejlődési szakaszban, a felszabadulás után hazánk gazdasági rendje — a gazdasági alap — kapitalista jellegű volt. Ez a gazdasági alap azonban napról-napra alakult, haladt a szocialista jelleg irányába. Megfigyelhető ugyanakkor az a jelenség, hogy — miután az állam vezetésében jelentős befolyással rendelkezett a munkásosztály — a felépítménynek ezen a területén és a vele szorosan összefüggő jogban, a szocialista irányú fejlődés gyorsabb volt az alap átalakulásánál. Itt a felépítmény igen aktívan hatott és segítette a szocialista gazdasági alap kialakulását. Ez a jelenség megtalálható a munkajog területén is.

A munkajogi szabályok eltüntették a feudális és fasiszta maradványokat, megteremtették a polgári demokratikus átalakulásnak megfelelő legfontosabb rendelkezéseket. (Elég példaként a felmondási szabályokra, a kollektív szerződések rendjének kialakitására, a munkaközvetítés rendezésére utalni.) Ugyanakkor ezek a rendelkezések számos olyan intézkedést tartalmaztak, amelyek már túlmutattak e fejlődési szakaszon. Példaként az üzemi bizottságokról szóló rendelkezéseket lehet idézni. Ez a jelenség a gazdasági alap szocialista irányba történő fejlődése folyamán mind erőteljesebbé vált. Különösképpen erőteljesen megmutatkozik a fejlődési szakasz második felében kötött kollektív szerződésekben (főképpen a béreket, a dolgozók jogait, a szakszervezeti szervek hatáskörét érintő kérdésekben).

A munkajog fejlődésének második szakasza a termelőeszközök zömének társadalmi tulajdonba vétele, a szocialista jellegű gazdasági alap kialakulása után veszi kezdetét. Formailag az 1949. évi alkotmány jelzi a két szakasz közötti határvonalat. Ez a szakasz a szocialista jog kialakulásának időszaka. A munkajog területén ez a folyamat 1950-ben indul meg és az átalakulás 1950-ben és 1951-ben nagyrészt megtörténik. E folyamatot jelzi a darabbérrendszer bevezetését elrendelő jogszabálysorozat, az egyeztető bizottságok rendszerének kialakítása, a Munka Törvénykönyve megalkotása, a nyugdíjra és a társadalombiztosításra vonatkozó új szabályozás. Most csak az új építményt tartó pilléreket említettem. Ezeket még kiegészítette számos kisebb rendelkezés.

Itt megint egy érdekes és a többi jogág fejlődésétől elütő jelenségre kell felfigyelnünk. A legtöbb jogág esetében az első és második szakasz között nincs éles határvonal. Az első — 1945—1949 közötti — időszak jogszabályainak jelentős része a második szakaszban is tovább élt és él. Ezzel szemben a munkajogban az 1950—1951-es átalakulás e szabályokat részben hatályon kívül helyezte, részben az új rendelkezésekbe beolvasztotta. Így a munkajog területén az első szakasz szabályai nem nyúltak át a szocialista fejlődési szakaszba. (Egy-két jogszabály — pl. a közszolgálati alkalmazottak fegyelmi szabályzata — túlélte az 1950—1951-es éveket, de rövid időn belül ezek is hatályukat vesztették.) E jelenséget részben a szabályozás alapjául szolgáló társadalmi viszonyok gyors változása, részben az igen erőteljes egységesítésre törekvés magyarázza. (Mindkét említett okra más vonatkozásban még visszatérek.)

Az 1949 utáni második szakaszon belül jelentkeznek további elhatárolható időszakok. Így az 1953. júniusáig, majd innen az 1956 októberi ellenforradalomig terjedő és végül az ezt követő időszak. Ezek azonban már nem jelentenek elvileg, a jelleg szempontjából változást. Ezek az időszakok a szocialista munkajog fejlődésén belül jelentkeznek. Az 1950—1951-es években lezajlott az a nagy minőségi változás, amellyel a munkajog szocialista jellegűvé vált. Ezt követően már ilyen viharos fordulatról nincs és nem is lehet szó.

E körülményt szeretném igen erőteljesen aláhúzni, mert nálunk a munkajogi szabályozással szemben állandóan mutatkozik olyan várakozás, amely szerint a jelentősebb kodifikációs munkáknak, különösen a Munka Törvénykönyve revíziójának feltétlenül olyan alapvető intézkedéseket, „vívmányokat" kell hozni, mint az 1951-es törvénykönyvnek. Egy ilyen várakozás indokolatlan. Nyilván szükség van az idejétmúlt rendelkezések hatályonkívül helyezésére, a fejlődést elősegítő, új szabályok megalkotására, továbbá ott, ahol a szocialista jelleg nem jutott kellően kifejezésre, ennek orvoslására. Mindez azonban az alapvető elveket nem érinti. Az újabb munkajogi kodifikáció alapvető változásokat már nem jelenthet.

III

Jellemző vonása a munkajogunknak a szabályozás egységes jellege, amely már az első fejlődési szakaszban igen erőteljesen érvényesül. Ez megnyilatkozott mind tartalmi, mind formai szempontból. Tartalmi szempontból ez abban jelentkezett, hogy munkajogi szabályaink azonos elvek alapján rendezték a dolgozók különböző kategóriáinak helyzetét. Ugyanazon elvek vonatkoztak az iparban foglalkoztatott dolgozókra és a közszolgálati alkalmazottakra, a kereskedelmi alkalmazottakra és a mezőgazdasági dolgozókra. (Ez természetesen nem vonatkozik a részletrendelkezésekre.) Jelentkezik azonban tartalmi szempontból ez az egységes jelleg olyan módon is, hogy a munkaviszonyhoz fűződő jogok a dolgozókat — néhány kivételtől eltekintve — egyformán illetik meg, tekintet nélkül a munkavégzés során tanúsított magatartásukra. Formai szempontból az egységes jelleg mutatkozik abban, hogy a munkajogi szabályok alapjait minden dolgozóra egységesen ugyanaz a rendelkezés határozza meg. Ez utóbbi kérdésre még visszatérek, egyelőre csak az egységesítés tartalmi oldalával foglalkozom.

A munkajognak az integrálódás, az egységes jelleg irányába való fejlődése természetszerű. A termelőeszközök társadalmi tulajdona esetén a dolgozóknak a termelőeszközökhöz való viszonya azonos, nincsenek privilegizált dolgozói kategóriák. Ebből következnie kell az egységes elveken nyugvó szabályozásnak is.

Mégis ennek a nálunk tapasztalt gyors megvalósulása és érvényesülése, amely bizonyos mértékig elüt a többi jogágak és részben egyes baráti országok fejlődésétől is, figyelmet érdemel. Ennek okát több körülményben kell keresnünk. Egyik oka nyilván abban jelölhető meg, hogy a népgazdaság kevéssé volt fejlett és emiatt magának a társadalmi munkamegosztásnak a bonyolultsága is kisebb volt, kevésbé összetett és nem kívánt túl differenciált rendezést. A másik ok az előzővel összefüggő az a körülmény, hogy a társadalom tagozódása is egyszerűbb. Hozzátartozik ehhez, hogy a társadalom tagozódásából eredő különbségek egy része — amelyekhez munkajogi konzekvenciák is fűződhettek volna — a dolgozó tömegek előtt a felszabadulást megelőző időkre tekintettel olyan ellenszenves volt, hogy fenntartásuk még akkor sem lett volna lehetséges, ha egyéb elvi megfontolásból nem ütközött volna akadályba. Végül lehetővé tette és elősegítette az egységesítést a munkaviszonyok jogi szabályozásának rendkívül elmaradott volta, amelyről már szó volt és amely nagyrészt az előbb említett társadalmi és gazdasági okoknak a következménye.

Meg kell említeni, hogy az integrálódással egyidőben találunk differenciálódást is a részletekben. Ez azonban a kezdeti időszakban, inkább látszólagos. Arról van ugyanis szó, hogy egy sor olyan kérdés, amely a kapitalista rendszerben nem tartozott a jogi szabályozás szférájába, hanem részben a munkáltató által megállapitott belső rendelkezések, részben a munkaszerződés rendezték, jogi szabályozásra került. Itt tehát csak látszólagos a differenciálódás, valóban eddig jogon kívül rendezett kérdés került jogi rendezésre.

Az egységes jelleg kialakulása, az integrálódás alapjában helyes folyamat volt. (Annak a vizsgálata, hogy a részleteket tekintve ennél az integrálódásnál hol jelentkeznek túlzások vagy éppen ellenkezőleg felesleges eltérések, külön tanulmányt igényelne. Erre nem térek ki.) Fel kell azonban figyelnünk arra, hogy az integrálás túlzásba vitele, valamint azonos szinten való fenntartása akkor, amikor a társadalom és a népgazdaság szerkezete megváltozik, működése összetettebbé, bonyolultabbá válik, zavarokat okozhat.

Ez a szabályozás tartalmi oldalát tekintve azt jelenti, hogy az egységes elveken nyugvó rendezés mellett a részletekre vonatkozóan csak addig mehet az egységesítés, amíg nem hagyja figyelmen kívül az életben jelentkező, helyes és szükséges eltéréseket. A túlzott, indokolatlan egységesítés a jogszabályok nyílt vagy burkolt félretételét eredményezheti és nem egyszer eredményezte is. Az utóbbi évek folyamán az e téren mutatkozó túlzások kiküszöbölése megkezdődött. Elég itt példaként a munkabérekre vonatkozó rendelkezések 1956 utáni megváltoztatására utalni. E kérdésre azonban nagyobb figyelmet kell forditanunk. Még mindig számos olyan rendelkezésünk van — legjellemzőbbek erre a munkaidő beosztására, felhasználására vonatkozó szabályok —, amely nem veszi figyelembe kellőképpen a valóságos, indokolt különbségeket. Ez pedig már akadályát képezheti fejlődésünknek.

Hasonló problémák jelentkeznek a jogok, kötelezettségek egységes megállapításánál is. A termelőeszközök társadalmi tulajdona esetén a társadalom tagjai egyenlő helyzetben vannak. Ez az egyenlő helyzet alapjában két vonatkozásban jelent egyenlőséget. (Itt csak a munkajog oldaláról érintem a kérdést.) Egyrészt jelenti az egyenlőséget a lehetőségek biztosítása terén. Tehát a legfontosabbakat említve — munkajogi viszonylatban — mindenki számára egyenlő lehetőséget a munkára, a munkahely kiválasztására, a lehetőséget a képességek kifejtésére, az egyenlő lehetőséget a sérelmek orvoslására. Másrészt jelenti az azonos munka, az azonos kötelezettségek azonos teljesítése esetén az egyenlő jogot mind a díjazásra, mind egyéb juttatásokra és jogokra. A munkajog az első követelményt — az egyenlő lehetőségek biztosítását — általában érvényrejuttatta. Az e téren még mutatkozó hiányosságok oka elsősorban nem a jogi szabályozásban, hanem a társadalmi és gazdasági fejlődésünkben mutatkozó és jogi eszközökkel meg nem oldható ellentmondásokban rejlik. (Elég itt példaként a munkaerő iránti igények és a jelentkező munkaerők területi vagy szakképzettségi megoszlása között mutatkozó ellentmondásra utalni. Az ipari városokban hiány van, ugyanakkor egyes kevéssé iparosított területeken felesleg. De ezen belül is hiány van esetleg szakképzett dolgozókban, ezzel szemben elsősorban szakképzetlenekből álló tartalék áll rendelkezésre.) A második követelmény megvalósítása terén már a jogi szabályozásnak is vannak mulasztásai, ill. tennivalói. A munkabérekre vonatkozó szabályok tesznek mind pozitív, mind negatív irányú különbséget a végzett munkának megfelelően. Vannak olyan rendelkezéseink, amelyek szankciókat állapítanak meg a fegyelmezetlenek és a károkozók ellen. De a most említetteken túl szélesebb körben lehetne és kellene jobb helyzetet teremteni, több jogot biztosítani a példamutatóan fegyelmezettek, a kiváló munkát végzők számára. A jövőben ennek a lehetőségét is jobban kell tanulmányoznunk. (A munkajogi szabályozás mentségére azonban meg kell említeni azt is, hogy e téren az alapvető feladat nem a jogi szabályozáson nyugszik, hanem azoknak a társadalmi-gazdasági tényezőknek a megváltoztatásán, amelyek ott sem élnek a lehetőségekkel, ahol a jogi szabályozás erre módot ad.)

IV

A munkajog fejlődésének vonásait formai oldalról vizsgálva rögtön szembetűnő, hogy a szabályozás rendszere igen összetett és jelentős mértékben elüt a legtöbb jogág helyzetétől. Az összetettség két szempontból is megmutatkozik. Egyrészt ugyanarra a kérdésre több szinten (tvr, kormányrendelet, miniszteri rendelet stb.) találunk szabályozást. Másrészt ugyanazt a kérdést különböző területekre egymás mellett több azonos vagy eltérő szintű szabályozás rendezi. Ez a helyzet több tényező hatására alakult ki.

A szocialista munkaviszonyok egységes jellegűek abból a szempontból, hogy a szocialista társadalom tagjai a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel lépnek kapcsolatba. Ha azonban a munkaviszonyokat technikai oldalról vizsgáljuk, akkor a munka jellegére, a munkavégzés körülményeire, időtartamára stb. tekintettel rendkívül sok eltérést találunk, amelyek a jogi szabályozásra befolyással bírnak. Ha a szabályozás során e tényezőket figyelembe kívánjuk venni, erősen differenciált szabályokat kell alkotnunk. Van olyan jogág, így pl. a polgári jog, amely az ilyen helyzetet könnyebben elviseli, mert rendelkezései általában diszpozitív jellegűek és így a felekre bízza, hogy az élet megkívánta eltéréseket rendezzék. A munkajogi szabályozás esetében részben a dolgozók védelme, részben a tervszerű arányok megtartásának szükségessége ilyen megoldást nem tesz lehetővé. Ebből eredően a munkajog területén jogszabályi rendezést kívánt számos olyan kérdés, amely más jogágban a felekre bízható.

Az előzőkben már beszéltünk arról, hogy az elmúlt húsz évben a társadalmi-gazdasági fejlődés igen gyors volt és ez a jogi szabályozás terén is gyors változásokat kívánt. Ehhez azonban mindjárt azt is hozzá kell tenni, hogy a munkajogi szabályozásra — amint erre az előbb utaltam — a munkavégzés technikai oldalának és így a technikai fejlődésnek, a szervezési változtatásoknak is jelentős befolyása van. Ebből eredően a munkajog területén az új szabályozás, a módosítás szükségessége sokkal gyakrabban jelentkezik, mint más jogágak területén. (Elég itt példaként az ipar átszervezésére hivatkozni, amely — a kialakult nagy vállalatokra tekintettel — számos munkajogi szabály megváltoztatását igényelte. Hasonlóképpen a papírgyártásban bevezetett folyamatos termelés szintén több — a munkaidőre, pihenőre, munkabérre vonatkozó — rendelkezés módosítását tette szükségessé.)

A sokrétű, differenciált szabályozás következménye és ezzel egyidejűleg a gyors és gyakori változtatások szükségessége már kezdettől fogva kizárta a munkajog szabályainak egy egységes, részletes, átfogó jogszabály útján történő rendezését. A munkajog területén éppen ezért már kezdettől kialakult a többszintű szabályozás rendszere. Szükségessé vált a joganyag állandó és kevésbé állandó elemeinek a szétbontása. Magasabb szinten csak elvi jellegű szabályozás és alacsonyabb szinten a részletes végrehajtási rendelkezések meghatározása. Ez utóbbiakon belül pedig az egyes népgazdasági ágak, iparágak szabályainak elkülönülése. Ez jelentkezik már az első — 1945 utáni — fejlődési szakaszban is a kollektív keret és az iparági kollektív szerződések kialakulásakor.

Az 1949 utáni második fejlődési szakaszban ugyancsak a többszintű szabályozás érvényesül. Ugyanakkor azonban — különösen az első 5—6 évben — e téren bizonyos következetlenség mutatkozik. Az 1951-es évben megalkotott Munka Törvénykönyve szabályai egyes kérdésekben az elvek helyett részletes szabályokat adnak. Igaz, hogy más esetekben az elvek meghatározása helyett megelégedett üres felhatalmazás megadásával. (A részletes szabályozás részben abból a hagyományos felfogásból eredt, amely szerint a kódexnek minden kérdést felölelő rendelkezésnek kell lennie. Részben azonban ilyen irányba hatott az a törekvés is, hogy a felszabadulás után elért és a kollektív szerződésekben rögzített jogok, vívmányok minél maradéktalanabbul kerüljenek át a törvénykönyvbe. Hatása volt erre az általunk akkor ismert 1922. évi orosz Munka Törvénykönyvnek is. Emellett viszont azért kerültek be mégis üres felhatalmazások, mert a törvénykönyv megalkotásáig eltelt rövid szocialista fejlődés nem adott kellő alapot minden kérdésben a fejlődési tendenciák részletes elemzésére. Emiatt ott, ahol az élet igen gyors és rendkívül változatos rendezést kívánt, meg kellett elégedni a felhatalmazással.) Az iparági szintű részletes szabályoknak a magasabb szintű szabályokba való átvétele még fokozottabban érvényesült a Minisztertanács által kiadott végrehajtási rendeletekben. Ez a tendencia az 1953-as módosítás során még erőteljesebbé vált mind a törvénykönyv, mind a végrehajtási rendelet vonatkozásában. Úgy látszott, hogy a szabályozás közeledik a hagyományos módszerekhez vagy legalábbis a többszintű helyett kétszintűvé válik. (Túlmenne ennek az előadásnak a keretein, ha azt igyekeznénk megállapítani, hogy a munkajogi szabályozás centralizált jellegét milyen tényezők idézték elő, mennyiben volt ebben része egyik oldalról a gazdaságpolitikának és a személyi kultuszból folyó centralizálási törekvéseknek, míg másik oldalról a helyi szervek, különösen vállalatok, még nem megfelelő felkészültségének. Ennek elemzése elsősorban a jogtörténészek feladata.)

A centralizáló megoldás hátrányai azonban csakhamar kiütköztek. Egyrészt túl terjedelmessé és emiatt áttekinthetetlenné tette a szabályozást. Másrészt — és ez a lényegesebb — nagyon nehézzé tette a szükséges változások keresztülvitelét. Éppen ezért az 1956 utáni szabályozások során már újra kezdett ellentétes tendencia érvényesülni. (Különösen jól mutatták ezt a munkabérekre vonatkozó rendelkezések.) Azonban a szintek közötti differenciálás, az állandó és változó jellegű rendelkezések szétvá-

lasztása nem történt meg következetesen. Jól mutatta ezt a munkavédelemre vagy a munkaügyi vitákra vonatkozólag 1963-ban nyilvános vitára bocsátott két tervezet is. Nem következetes ebből a szempontból a Munka Törvénykönyve 1964 decemberi módosítása sem.

Tekintettel arra, hogy a jövőben számolni kell azzal, hogy egész gazdaságunk mind összetettebbé válik, ez a szabályozás terén is további differenciáltságot fog eredményezni. Ugyanakkor a változások szükségessége ugyanugy fel fog merülni, mint eddig. Éppen ezért a jövőbeni helyes szabályozás érdekében többet kell foglalkoznunk a szabályozási szintek elveinek meghatározásával. Ennél abból kell kiindulni, hogy a törvény valóban foglalja össze az összes rendezendő kérdések elveit, jelölje ki a részletes szabályozás, a végrehajtás irányát. Tehát ne törekedjen a részletes szabályozásra, de ugyanakkor ne üres keretet, hanem tartalommal bíró szabályt adjon. A részletes szabályok viszont arra a szabályozási szintre kerüljenek, ahol érdemben dönteni tudnak az intézkedés tartalma és szükségszerűsége felől.

A munkajogi szabályozás többszintű jellegével kapcsolatban, mint jellemző vonást kell kiemelni a speciális munkajogi szabályozási formák — különösen a vállalati szintű szabályozás — széleskörű érvényesülését. Már 1945 után a munkajogi szabályozás alapvető formájává a kollektív szerződések váltak. Ennek több oka volt. Egyrészt a kollektív szerződési formának a munkásosztály felszabadulás előtti harcai során bizonyos hagyománya kifejlődött. Másrészt a kollektív szerződési forma jobban megfelelt az akkori gyors változásoknak, lényegesen rugalmasabb volt, mint a hagyományos jogszabályi rendezés. Végül pedig — és ez volt a legfontosabb — az akkori koalíciós kormányzás közepette egy olyan jogi szabályozás megalkotása, amelynek előremutató, politikai célokat is szolgáló jellege volt, csak nagyon nehezen, bonyolult, hosszadalmas tárgyalások után lett volna lehetséges. Ezzel szemben a kollektív szerződéseket kötő szakszervezetek szilárdan a munkásosztály álláspontját képviselték — a kommunista párt befolyása itt volt a legerőteljesebb — és így sokkal jobb lehetőséget nyújtottak egy kielégítő szabályozás létrehozásához. 1949 után ez a szabályozási forma visszafejlődött. Az 1950 után létrehozott üzemi kollektív szerződések inkább munkaprogramot jelentettek, mint jogi szabályozást. A vállalati önállóság hiánya miatt azonban ezt a feladatukat nem tudták betölteni. Az 1950 után kialakuló — már előbb említett — erőteljes centralizálás és az ezt tükröző részletes, központi rendezés nem is adott lehetőséget az alsóbb szintű szabályozás további fejlődésére. Éppen emiatt a másik vállalati szintű szabályozási mód, a vállalati munkarend, amelynek a feladata nagyrészt normatív jellegű szabályozás lett volna, szintén nem tudott élő, tartalommal bíró formává válni.

1957-től kezdve a minisztériumok és a vállalatok önállóságának növekedése viszont rögtön felvetette és ki is termelte a speciális szabályozási formákat. Elég itt a vállalati bérszabályzatra, vagy az üzemi tanács normatív jellegű határozataira utalni. De ide kell sorolni a SZOT, valamint a miniszterek és a szakszervezetek által különböző kérdésekben kiadott irányelveket is. (Így pl. a nyereségrészesedés felosztására vonatkozó irányelvek.) Ugyanakkor viszont e fejlődésben igen sok volt a spontaneitás. Az elmúlt években nem tulajdonítottunk olyan fontosságot a speciális munkajogi szabályozási formáknak, azok kidolgozásának, rangsorolásának, feladataik elhatárolásának, amennyit érdemeltek volna. E téren a jelenlegi fejlődésnél előbbre tarthatnánk. Miután a jövőben számolnunk kell a vállalatok önállóságának fokozódásával, a kérdésnek jelentős figyelmet kell szentelnünk. De feltétlenül foglalkoznunk kell azzal is, hogy a vállalati területeken kívül — tehát a közszolgálat, a vasút, a posta stb. területén — milyen módon lehet az alsóbb szintű szabályozás megfelelő formáit kialakítani. Igaz ugyan, hogy e területek egységesebb rendezést kívánnak, de itt is találunk számos olyan kérdést, amely helyi szintű szabályozással megfelelőbben rendezhető.

A munkajogi szabályok gyors változásainak szükségessége felveti a módosítások módszerének a kérdését. Eddig — különösen a magasabb szintű szabályozás, így a Munka Törvénykönyve esetében — lehetőleg ragaszkodtunk ahhoz, hogy ne történjenek részleges módosítások, hanem a szükséges változtatásokat egyszerre hajtsuk végre minden fejezetre vonatkozólag. A törvénykönyv rendelkezései igen széles területet ölelnek fel. Amellett a különböző fejezetek létrejöttét, ill. változtatását eltérő tényezők befolyásolják. Így pl. a munkaviszony létrejöttére, megszüntetésére vonatkozó rendelkezéseknél a munkaerőgazdálkodás, míg a munkabérekre vonatkozó szabályok megalkotásánál az anyagi ösztönzés szempontjai a dominálók. Lehetséges, hogy mindkettő változtatást kíván, de amikor az egyiknél már létre kellene jönnie a változtatásnak, a másiknál még csak az előkészítés lehetséges. Az együttes, egységes szabályozás, ill. módosítás elvének tiszteletbentartása emiatt odavezetett, hogy a módosítások elhúzódtak, egyes szabályok már a fejlődés akadályaivá váltak. Minél szélesebb kört akarunk átfogni a szabályozással, annál inkább meg kell küzdenünk e nehézségekkel. Ennek hátrányait az elmúlt évek során a Munka Törvénykönyve egységes módosítására irányuló kísérletek igen jól felszínre hozták. Úgy gondolom, a jövőre vonatkozólag le kell vonnunk azt a tanulságot, hogy az egységes szabályozást, ill. módosítást ne tekintsük öncélúnak. Olyan esetekben, amikor a fejlődés valamilyen területen változtatást követel, ezt pusztán az egyszerre történő egységes módosítás kedvéért nem szabad elhalasztani.

Mind a szabályok nagyfokú differenciáltsága, mind a gyors változtatások miatt a munkajog szabályainak száma igen nagy és ezek gyor-

san cserélődnek. Emiatt e szabályok között az eligazodás igen nehéz. Előáll tehát az az ellentmondás, hogy annál a jogágnál, amely a dolgozók széles körét közvetlenül érinti, és amelynek szabályait jogi képzettséggel nem rendelkező embereknek naponta kell alkalmazni, a legnehezebb a jogszabályok ismeretének biztosítása. Ez a törvényesség megtartása és a jogszabályok által kitűzött hatás elérése szempontjából is jelentékeny nehézséget okoz.

Amint az előző fejtegetések is mutatják, a munkajog területén mind a több szintű szabályozás, mind pedig a szabályok gyakori változása szükségszerűen jelentkezik. Ezen a jól előkészített, gondos kodifikáció sem tud sokat változtatni. Ebből tehát következik, hogy olyan problémával állunk szemben, amelynek megoldását a kodifikáción kívül kell keresni. Ez viszont azt is felveti, hogy a munkajog területén a többi jogterülettől eltérő és rendkívül fontos problémát jelent a jogszabályok egységes szerkezetben, ill. jogszabálygyűjteményekben való közlése, valamint a jogszabályok ismertetése, a jogpropaganda. Ezen a téren vannak eredményeink, úgy gondolom azonban, hogy sokkal többet kell tennünk a jövőben.

V.

Munkajogunk fejlődésének jellemző vonása a szocialista demokrácia széleskörű és sokoldalú kibontakozása. Ez megmutatkozik mind a szabályok megalkotásánál, azok végrehajtásánál és a végrehajtás ellenőrzésénél, mind pedig a vállalat irányításában való részvételnél.

A felszabadulást követő első fejlődési szakaszban a munkaviszonyok szabályozása jórészt a kollektív szerződésekkel és az Országos Munkabérmegállapító Bizottság határozataival történik. A kollektív szerződéseket a szakszervezetek kötik a munkáltatók szervezeteivel (később a minisztériumokkal), az Országos Munkabérmegállapító Bizottság tagjainak $^1/_3$-át ők delegálják. Ilyen módon a szabályok megalkotásánál a szakszervezeteknek meghatározó szerepük van. A fejlődés második szakaszában a szabályozás a hagyományos formák — tvr., rendelet, miniszteri utasítás — felé fordul. Az ekkor bevezetett üzemi kollektív szerződés — mint már említettem — kevéssé bírt normatív jelleggel. Ez a változás azonban alapjában nem érinti a szakszervezetek szerepét. Közreműködésük formái változnak, sőt részben ki is szélesednek.

A Munka Törvénykönyve elrendeli, hogy az állami szervek a dolgozók életkörülményeit érintő kérdéseket csak a Szakszervezetek Országos Tanácsának, ill. a szakszervezeteknek közreműködésével szabályozhatják. Ennek megfelelően a Minisztertanács a Szakszervezetek Országos Tanácsa véleményének kikérése után határoz, sőt a fontosabb határozatokat a Szakszervezetek Országos Tanácsával együtt adja ki, míg a miniszterek e kérdéseket csak a szakszervezetekkel egyetértésben szabályozhatják. Hasonlóképpen szakszervezeti egyetértés kell a vállalati munkarend kiadásához. Egyidejűleg a társadalombiztosítás, a munkavédelmi ellenőrzés, kedvezményes üdültetés irányítása a Szakszervezetek Országos Tanácsa hatáskörébe kerül, amely egyben e területeken a jogszabályok megalkotását is részben szakszervezeti hatáskörbe viszi át. 1957-től kezdődően a szabályozás terén a szakszervezeti közreműködés újra szélesedik. Ezt jelzi a munkavédelem irányításának átvétele, a döntési jog a nyereségrészesedés felhasználása, ill. felosztása, valamint a munkaruhajuttatás kérdéseiben, továbbá a szakszervezeti bizottság joga bérszabályzat kötésére.

A fejlődés a szabályalkotásban való közreműködés terén a szocialista demokrácia szélesedését mutatja. A jövőben — a vállalatok önállóságának növekedésével párhuzamosan — e téren további fejlődéssel kell számolnunk. A vállalat és a szakszervezeti bizottság által kötött megállapodások körét indokolt lesz kiszélesíteni a munkabéreken túl, egyéb kérdésekre is. Ugyanakkor azonban nagy gondot kell fordítanunk arra, hogy ezek valóban a helyes tartalommal jöjjenek létre, találják meg és rendezzék a vállalati szinten szabályozandó kérdéseket. Mind a korábbi üzemi kollektív szerződések, mind a jelenlegi bérszabályzatok gyakorlata felhívja a figyelmet olyan veszélyekre, hogy a megállapodás nemegyszer csak mechanikusan megismétel egyes magasabb szintű rendelkezéseket anélkül, hogy azok kereteit kitöltené. Hasonlóképpen nemegyszer előfordult az is, hogy a megállapodást a felsőbb jogszabályok egész sorának átvételével jogszabálygyűjteménnyé változtatták. Az első esetben a vállalati szabályozási forma nem tölti be hivatását. A második esetben pedig a közölt jogszabálytömeg miatt a dolgozók éppen azokat a rendelkezéseket nem fogják megtalálni és megismerni, amelyek az adott üzemben reájuk vonatkoznak. (Az előbb már beszéltem a jogszabálygyűjtemények fontosságáról. Vigyázni kell azonban ennél arra, hogy ezek közlését ne mechanikusan, egységes séma szerint végezzük, hanem igen változatosan, alkalmazkodva azoknak a felkészültségéhez és érdeklődési köréhez, akikkel az adott jogszabályokat meg akarjuk ismertetni.)

A munkajogi rendelkezések végrehajtása során szintén jelentkezik már a fejlődés kezdetétől a szakszervezeti közreműködés. A kollektív szerződések rendelkezései mellett megtaláljuk ennek előírását az üzemi bizottságokról szóló első rendelkezésekben, vagy a munkaközvetítésről intézkedő szabályokban is. A második fejlődési szakaszban — különösen a Munka Törvénykönyve és végrehajtási rendelete módosításai során — ez a közreműködés továbbfejlődik. A dolgozót érintő minden fontosabb intézkedésnél szükséges a szakszervezeti bizottság egyetértése vagy véleménye. Sőt kialakult olyan forma is, amikor a kitüntetés, ill. jutal-

mazás kérdésében a termelési tanácskozás, tehát a dolgozói kollektíva dönt.

A rendelkezések végrehajtásánál a szakszervezeteknek, ill. itt már rendszerint a szakszervezeti bizottságoknak vagy más üzemi szintű szakszervezeti szerveknek a közreműködése indokoltan fejlődött ki. A kezdeti szakaszban ennek nagy politikai jelentősége is volt. De később a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele után is fontos volt az egyes dolgozókra vonatkozó intézkedéseknél a részvétel. A vállalatok munkaügyi szervezete még kevéssé fejlődött ki, a dolgozók nem voltak kellően tájékozottak a rendelkezésekről, számolni kellett még számos esetben önkényeskedéssel, szubjektív döntésekkel. Az ezekből keletkező hibákat kellett a szakszervezeti közreműködésnek kiküszöbölni, vagy legalábbis csökkenteni. Ma már ezek a körülmények lényegesen megváltoztak, és főképpen kialakult egy — szakszervezeti részvétellel működő — jogorvoslati rendszer. Megfontolandó ezért, hogy nem kellene-e az egyes ügyekre vonatkozó intézkedéseknél a közreműködést csökkenteni és ehelyett inkább az ellenőrzést fokozni. Emellett szól az is, hogy a szakszervezeti egyetértés számos esetben leveszi a felelősséget az intézkedő vállalati vezetőkről. Ugyanakkor fokozni kellene a végrehajtásban való közreműködésnek olyan formáját, amely ma általában csak a munkabérekkel kapcsolatban fejlődött ki. Ez pedig az egyes rendelkezések vállalati végrehajtására vonatkozó általános elveknek a vállalat és a szakszervezeti bizottság egyetértésével történő megállapítása.

A jogszabályok végrehajtásának ellenőrzésére már a felszabadulást követően a kollektív szerződések, valamint egyes jogszabályok is — pl. az üzemi bizottságokról szóló rendelet — a szakszervezetek részére lehetőséget biztosítanak. A Munka Törvénykönyve ezt kiterjeszti és felhatalmazza a szakszervezeteket a jogszabályok végrehajtásának ellenőrzésére, és arra, hogy ennek érdekében vizsgálatokat tarthassanak, az érintett állami szervektől felvilágosítást kérhessenek, a mulasztások megszüntetésére határidőt szabjanak. Ezen az általános ellenőrzési jogon túlmenően a szakszervezetek vették át a munkavédelmi felügyeletet és ezzel járó ellenőrzési jogot. Szűk körben — a jóléti keretekkel kapcsolatban — a dolgozók kollektíváját is megilleti az ellenőrzési, ill. beszámoltatási jog. Lényegében az ellenőrzési jogkörhöz kapcsolódik a munkaügyi viták eldöntésében való részvétel is.

Az ellenőrzési jog szervesen kiegészíti a szabályozásban való közreműködés jogát. Ezért a fontossága igen nagy. Úgy gondolom, éppen ezért a jövőben nagyobb figyelmet kell szentelnünk ennek is. Szélesíteni kell az ellenőrzés formáit, módszereit. Így feltétlenül indokolt volna a munkavédelmi felügyelet jogkörének kiterjesztése a munkavédelmi szabályokon túlmenően az egyéb — a dolgozók védelmét szolgáló — rendelkezések ellenőrzésére. Növelni kellene azoknak a kérdéseknek a körét is, amelyekben a dolgozók előtt a vállalat vezetőinek be kell számolniuk. Ugyanakkor az ellenőrzés eredményesebbé tétele érdekében foglalkoznunk kellene a szakszervezet ellenőrzését akadályozók és a rendelkezéseket megszegők hatékonyabb felelősségrevonásának kérdésével is.

A vállalatok vezetésében, irányításában való részvétel tekintetében a felszabadulást követően az üzemi bizottságokról szóló rendelkezések lényeges jogkört biztosítanak a dolgozók részére. Ennek igen komoly politikai jelentősége volt. A termelőeszközök társadalmi tulajdonbavétele után a közreműködés ilyen irányú szükségessége megszűnt. Ezt követően elsősorban az üzemi kollektív szerződéseken keresztül érvényesült volna a szakszervezet, ill. a dolgozói kollektíva részvétele a vállalat termeléssel kapcsolatos kérdéseiben. Ez azonban a szűkkörű vállalati önállóság miatt igen kevés jelentőséggel bírt. 1957 után e téren is változás következik be. Az üzemi tanácsok, az üzemrészenként, műhelyenként megszervezett termelési tanácskozások, lehetőséget adnak a termeléssel kapcsolatos kérdések megtárgyalására, a dolgozók javaslatainak előterjesztésére. Az e téren mutatkozó hiányosságok, negatív jelenségek nem a jogi szabályozásból erednek.

Miután számolnunk kell a vállalatok önállóságának növekedésével, emelkedik azoknak a formáknak a jelentősége, amelyek útján a kollektíva bekapcsolódik a vezetés munkájába, kifejti észrevételeit, előterjeszti javaslatait. A jövőben e kérdésekre is nagyobb gondot kell fordítanunk. Különösképpen foglalkoznunk kell azoknak az előfeltételeknek, biztosítékoknak a megteremtésével, amelyek révén elérhető, hogy az üzemi demokrácia különböző formái valóban tartalommal bírjanak, működésük ne látszat legyen.

VI.

A munkajog fejlődésének csak néhány vonásával foglalkoztam. Az így megrajzolt vázlatos kép is megmutatja azt a nagy fejlődést, amelyet munkajogunk a két évtized alatt megtett. Világosan érzékelhető e néhány vonásból is az az aktív és jelentős befolyás, amelyet munkajogunk a szocialista átalakulás és a szocializmus építése során kifejtett és amellyel elért eredményeinkhez hozzájárult. Megmutatja azonban e vázlatos kép hiányosságainkat, mulasztásainkat is és azokat a teendőket, amelyek az elkövetkező időben ránk várnak.

Az elmúlt húsz évben gyors, viharos fejlődésnek voltunk nemcsak tanúi, hanem tevékeny részesei is. E fejlődés során számos nehézséggel álltunk szemben, naponta újabb és újabb kérdéseket kellett megoldanunk. Úgy gondolom, az elkövetkező évek fejlődése nem lesz kevésbé gyors és kevésbé változatos. A munkajog elméleti és gyakorlati művelői elé is számtalan új, megoldandó kérdés fog tornyosulni. Helyzetünk

azonban mégis sokkal előnyösebb, mint az előző években. Ma már mögöttünk áll két évtized tapasztalata, tanulmányozhatjuk egy sor baráti ország fejlődését, eredményeit. Kifejlődött és napról napra terebélyesedik a munkajog tudománya, amely ma már képes arra, hogy a gyakorlat segítségére siessen, rendelkezésre bocsássa azokat az elméleti általánosításokat, eredményeket, amelyek lehetővé teszik a megalapozott, jogszabályalkotást és végrehajtást.

Nagy László

A munkaszerződés módosítása az új szabályozás alapján

I.

A munkaviszonyt érintő egyes kérdéseket szabályozó 1964. évi 29. sz. tvr. többek között jelentős mértékben megváltoztatta a Mt. „Munkaviszony" c. fejezetét. Bár e fejezetben a munkaviszony megszüntetését és a munkaviszony folyamatosságát érintő változások állnak az érdeklődés homlokterében, szeretném a figyelmet ráirányítani a munkaszerződés módosításának új megoldásaira is.

A munkaszerződést mind a munkáltató, mind a dolgozó saját elhatározása alapján, szabad akaratából köti meg. A dolgozó — mérlegelve egyéni körülményeit és azokat a lehetőségeket, amelyeket a vállalat nyújt számára — huzamos időre elkötelezi magát a kiválasztott munkáltatónak. A vállalat, mielőtt munkajogviszonyt létesít szintén figyelemmel van arra, hogy igényeinek a dolgozó tartósan megfelel-e.[1] Ebből következik, hogy mind a két félnek érdeke fűződik a munkaszerződés állandóságához. A munka nyugodt menete megkívánja a vállalat belső viszonyainak, ezen belül a munkafeltételeknek a stabilitását, a munkaszerződésben foglaltak folyamatos és következetes megtartását.

A munkajogviszony azonban huzamos, tartós jogviszony. Hosszabb idő elteltével pedig a felek körülményeiben változás következhet be. Lehet, hogy az új körülmények között a feleknek nem áll érdekükben a munkajogviszony további fenntartása, tehát megszüntetik azt. De az is lehet, hogy mindkét fél érdeke a munkajogviszony fennetartása mellett szól, csak nem az eredeti, a szerződésben megállapított feltételekkel. A felek körülményeiben bekövetkezett változás tehát szükségessé teheti a munkaszerződés módosítását.

A szerződésmódosítás igénye azonban nem mindig jelentkezik együtt, mindkét fél oldalán. Ha a változás szüksége csak az egyik oldalon merül fel és az a másik fél érdekeit nem sérti, kölcsönös megállapodással módosíthatják az eredeti szerződést. Kérdés azonban, mi történjék akkor, ha az egyik fél módosításra irányuló akarata ütközik a másik fél érdekeivel. Melyik fél érdekét helyezze előtérbe a jogszabály, illetve hogyan, milyen módszerekkel szolgálja a dolgozó és a vállalat érdekeinek az összeegyeztetését? Módosítás előtt a Mt. a vállalat érdekeit előtérbe helyezte, amennyiben megengedte a vállalat egyoldalú szerződésmódosítását és nem részesítette kellő védelemben a dolgozó érdekeit. Ha ui. a dolgozót népgazdasági érdekből áthelyezték, és az áthelyezést az egyeztető bizottság fenntartotta, a dolgozó nem szüntethette meg jogszerűen a munkaviszonyát, azt a munkaviszonyt, amelyet — ebben a módosított formában — létesíteni nem is akart. (Kivétel volt két olyan eset, amikor az áthelyezés súlyos érdeksérelemmel járt.) Ha mégis megszüntette, önkényes kilépőnek minősült.

A módosított Mt. fokozottabban törekszik mindkét fél érdekeinek a figyelembevételére. Bár továbbra is lehetővé teszi a vállalat számára az egyoldalú szerződésmódosítást, azonban a korábbinál nagyobb súlyt helyez a dolgozó érdekének a védelmére többek között azzal, hogy kötetlenné teszi a dolgozó felmondását. Ha tehát a dolgozó a megváltozott feltételek mellett nem akarja a munkaviszonyát tovább fenntartani, attól *jogszerűen* megválhat. Ezzel megszűnt az áthelyezés kényszerintézkedés jellege, mert a mögötte álló szankció alapvetően megváltozott.

E mellett az alapvető változást jelentő rendelkezés mellett a munkaszerződés módosítását közvetlenül érintő szabályok is megváltoztak. Módosult a jogszabály *szerkezete* és *tartalma.*

II.

1. Szerkezeti változások

A szerkezeti változások azt tükrözik, hogy a jogalkotó felismerte a szerződésmódosítás szabályainak jelentőségét. Ennek megfelelően e szabályokat a *munkaszerződésre vonatkozó rendelkezések között* helyezi el és az idetartozó legfontosabb szabályokat csokorba szedve *új cím* alatt közli. Így „A munkaszerződés módosítása" keretében nyer szabályozást az áthelyezés, mint a munkahely és a munkakör módosítása, valamint a munkabér módosítása. Ezzel a szerkezeti átalakítással a jogalkotó elvi alapokra helyezte a munkaszerződésben megállapított elemek megváltoztatásának szabályait.

A régi Mt. a munkaszerződésre vonatkozó

[1] Eltekintünk ezúttal a határozott időre- és a meghatározott munka elvégzésére létesített munkaviszonyoktól, minthogy ezek jelentik a kivételt a határozatlan időre létesített munkaviszonnyal szemben. E munkaviszonyok módosítása sajátos problémákat vet fel, amelyekre kitérni e tanulmány keretén belül nem lehet.

szabályok között csupán egy mondatban rendelkezett a munkaszerződés módosításáról,[2] ez is a formai oldalára tartalmazott előírást. A többi idevágó szabály a Mt.-ben elszórtan helyezkedett el. Az áthelyezés pl. a „Munkaerőgazdálkodás" c. fejezetben nyert szabályozást. Nem mondhatjuk, hogy ez elméletileg az áthelyezésnek hibás elhelyezése volt, hiszen az áthelyezés mind vállalaton belüli, mind vállalatok közötti viszonylatban a munkaerőgazdálkodás egyik jogi formájának tekinthető. Olyan formának, amely *a már* vagy *az éppen* lekötött munkaerő elmozdítását, más munkaterületre irányítását eredményezi, azaz a munkaviszonyban álló dolgozó munkahelyét vagy munkakörét változtatja meg. Minthogy azonban a munkaviszonyt a vállalat és a dolgozó közös megállapodása, a munkaszerződés hozta létre, a megváltoztatásban is azonos elveknek és főszabályoknak kell érvényesülniök, mint a munkaszerződés megkötésében. Ezért helyes, ha a módosítás szabályai a munkaszerződésre vonatkozó egyéb rendelkezések között szerepelnek. Ez a megoldás a munka megválasztásának szabadságát hangsúlyozza, míg a korábbi — a munkaerőgazdálkodás c. fejezetben történt elhelyezés — az áthelyezés adminisztratív jellegét domborította ki.

A másik jelentős szerkezeti változást a munkaszerződés módosítása körében az jelenti, hogy az új rendelkezések különválasztották a vállalaton belüli és a más vállalathoz történő áthelyezés szabályait és ez utóbbiakat „A munkaviszony megszűnése" cím alá építik be. Ez a megoldás is helyeselhető, mind elméleti, mind gyakorlati szempontból. Az a tény, hogy a Mt. együtt és egységesen szabályozta az áthelyezés e két különböző formáját, mint a munkaerőgazdálkodás eszközeit, szintén nem tekinthető hibás megoldásnak, bár a munkaerőgazdálkodás szempontjából sem közömbös, hogy a vállalat meglevő munkaerőállományát használja-e fel, pl. jobb munkaszervezéssel, vagy munkaerőállományát növeli, ill. csökkenti. A munkaerőgazdálkodás e formái azonban jogi formák, s rájuk a munkajog szabályai vonatkoznak. A munkajog pedig elsődlegesen a munkaviszonyt szabályozza. Az áthelyezésnek a munkaviszonyra gyakorolható hatása rendkívül jelentős. A vállalaton belüli áthelyezés a munkajogviszony *fenntartását* célozza, annak kisebb-nagyobb módosításával. A más vállalathoz történő áthelyezés ezzel szemben a fennálló munkaviszony *megszüntetését és új munkaviszony keletkezését* eredményezi. A más vállalathoz való áthelyezés tehát a munkaviszony sorsát döntően befolyásolja, ebből következően helyes a „Munkaviszony" c. fejezetben való szabályozása; ezen belül pedig, mint a munkaviszonyt megszüntető jogi ténynek, „A munkaviszony megszűnése" cím alatt van a helye. Ez az elhelyezés felel meg egyben a jogalkalmazás gyakorlati szempontjainak is.

2. Tartalmi változások

Vizsgáljuk meg a következőkben, hogy a tvr. tartalmilag milyen változást eredményezett a munkaszerződés módosítására vonatkozó szabályokban és mennyiben jelentenek e szabályok fejlődést a korábbiakhoz képest.

1. A munkaszerződés módosítása kölcsönös megegyezéssel. A munkaszerződés módosítása esetén a felek érdekeinek összhangját a közös megegyezéssel történő módosítás szabálya biztosítja a leghatékonyabban. Ez a szabály nélkülözhetetlen láncszeme a munkajogi normarendszernek és egyik fontos biztosítéka a dolgozó munkához való jogának a munkaviszony tartama alatt. Ennek ellenére a korábbi Mt. nem rendelkezett a szerződésmódosítás e jelentős formájáról. A munkajogi irodalomban találkozunk olyan nézettel, hogy a közös megegyezéssel történő szerződésmódosítás következik a Mt. 17. §-ából, miszerint „a munkaszerződés megkötésére vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell a szerződés módosítására és kiegészítésére is." Az Mt.-nek az a rendelkezése pedig, amely lehetővé tette a dolgozó áthelyezését saját kérelmére, lényegében nem más, mint közös megegyezéssel történő szerződésmódosítás. A szabály tehát benne rejlett a korábbi Mt. rendelkezéseiben, ott bujkált ki nem mondottan a §-ok között, sőt élt a gyakorlatban is. Mindez azt bizonyítja, hogy elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt szükségessé vált a kölcsönös megegyezéssel történő szerződésmódosítás szabályozása. E követelményeknek tesz eleget a Mt. új 28. §-a, amely a munkaszerződés módosítására vonatkozóan főszabályként mondja ki, hogy „a vállalat és a dolgozó a munkaszerződést kölcsönös megegyezéssel bármikor módosíthatják." E szabály jelentőségének ismételt hangsúlyozása mellett reálisan meg kell állapítani, hogy az a munkaszerződés módosítására vonatkozó szabályokban *gyökeres fordulatot nem jelent.* Nem jelent azért, mert a jogszabály lehetőséget ad a munkaszerződés egyoldalú módosítására is, a Minisztertanács által meghatározott esetekben. A tvr. végrehajtását szabályozó 33/1964. (XII. 18.) Korm. sz. rendelet pedig e felhatalmazás alapján bizonyos feltételek fennállása esetére lehetővé teszi a dolgozó egyoldalú áthelyezését vállalaton belül, fenntartva *lényegében* a korábbi áthelyezés intézményét. Csakhogy, amíg a régi szabályok szerint a vállalat érdekében történt végleges áthelyezésnek *egyedüli* szabályozott formája az egyoldalú népgazdasági érdekből való áthelyezés volt, az új rendelkezés erre az esetre is a kölcsönös megegyezést kívánja főszabályként érvényesíteni és kivétellé teszi az egyoldalú módosítást. Amikor tehát a munkaszerződés módosításának szükségessége felmerül, a vállalatok akkor járnak el helyesen, ha minden esetben törekednek a kölcsönös megegyezésre és

[2] „A munkaszerződés megkötésére vonatkozó rendelkezéseket megfelelően alkalmazni kell a szerződés módosítására és kiegészítésére is." Mt. 17. §.

csak ennek sikertelensége esetén nyúlnak az egyoldalú módosítás lehetőségéhez, feltéve, hogy a jogszabály szabta feltételek fennállnak.

2. *Az áthelyezés.* A dolgozónak a vállalaton belüli egyoldalú áthelyezésére vonatkozó szabályokat a kormányrendelet több vonatkozásban is megváltoztatta. Egyrészt módosult az egyoldalú áthelyezés feltétele, másrészt, mint említettem, fokozottabban előtérbe került az áthelyezendő, illetve az áthelyezett dolgozó érdekeinek a védelme.

a) Az új szabályozás felismeri, hogy áthelyezés esetén a népgazdasági érdeket a maga teljességében vizsgálni nem lehet és nem is szükséges. Ezért a kormányrendelet elhagyta a népgazdasági érdek közvetlen figyelembevételét, mint az áthelyezés feltételét és helyette azokban az esetekben teszi lehetővé a dolgozó egyoldalú áthelyezését a vállalaton belül más munkakörbe vagy más munkahelyre, „... ha erre a vállalat előtt álló feladatok elvégzése, (a dolgozó) egészségének védelme érdekében vagy más fontos okból szükség van.[3]"

Az új rendelkezés tehát nem kívánja meg a vállalat vezetőitől, hogy amikor egy dolgozó áthelyezésének a szüksége a vállalat oldalán felmerül, vizsgálat tárgyává tegyék ennek az aktusnak az egész népgazdasággal való összefüggéseit, az áthelyezésnek az egész népgazdaságra gyakorolható pozitív vagy negatív hatását, hanem megelégszik a vállalat érdekeinek a szem előtt tartásával, feltételezve egy olyan gazdasági mechanizmust, amelyben a vállalat és a népgazdaság érdeke azonos. Ha tehát az áthelyezést elrendelő vezető a vállalat szemszögéből vizsgálja az áthelyezés szükségességét és előnyös voltát, ezzel egyszersmind eleget tett a népgazdaság követelményeinek is. Azt a körülményt, hogy a vállalati és a népgazdasági érdek egymástól eltérhet, egymással összeütközhet, a jogalkotó figyelmen kívül hagyja az áthelyezés szabályainak megállapítása szempontjából, átengedvén a probléma megoldásának előmozdítását különböző gazdasági intézkedések, valamint más jogszabályok számára.

A népgazdasági érdek figyelembevétele az áthelyezésnél eddigi gyakorlatunkban is inkább csak követelmény volt, mint megvalósult tény. A jogalkalmazó rendszerint azonosította vagy helyettesítette azt a vállalat érdekeinek vizsgálatával. Amikor e gyakorlatot bíráltam,[4] azt a jogszabály maradéktalan végrehajtására való ösztönzés céljából tettem. Meg kell állapítani, hogy az új jogszabály reálisabb a feladat kitűzésében, ennek következtében megvalósítása is könnyebben elérhető. És ha a vállalatok tervét helyesen, a népgazdaság érdekével összhangban állapítják meg, akkor „a vállalat előtt álló feladatok elvégzése érdekében" hozott áthelyezési intézkedés sem ütközhet a népgazdaság érdekeivel.

A Mt. V. 35. §-a — a korábbi szabályoktól eltérően — a vállalaton belüli egyoldalú áthelyezést nemcsak a vállalat oldalán felmerült ok bekövetkezése esetén engedi meg, hanem a dolgozó érdekkörében jelentkező indokok közül is kiemel egyet, a dolgozó egészségének védelmét, amelynek biztosítására nem tartja elégségesnek a kölcsönös megegyezéssel történő szerződésmódosítás általános szabályát, hanem a vállalat számára lehetővé, illetőleg kötelezővé teszi az egyoldalú áthelyezést is. Hasonló tényálláshoz fűz áthelyezési jogot, illetve kötelezettséget a Mt. V. 49/A. §-a és a kormány 33/1963. (XII. 3.) Korm. sz. rendelete is.

A Mt. V. 49/A. §-a szerint a vállalat köteles a dolgozót kérelmére az általa megjelölt vállalathoz áthelyezni, ha *a)* munkakörének ellátása egészségét súlyosan veszélyezteti és új munkaviszonyában ilyen veszélyeztetésnek nincs kitéve, vagy *b)* nem szakképzettségének megfelelő munkakörben dolgozik és új munkaviszonyába ilyen munkakörbe kerül.

Ha azonban a vállalat megfelelő munkakört biztosít, nem köteles az áthelyezésre.

A 33/1963. (XII. 3.) Korm. sz. rendelet kötelezi a vállalatot arra, hogy az üzemi balesetet szenvedett és a gümőkórban megbetegedett dolgozók részére a foglalkoztatást az egészségi állapotuknak megfelelő munkakörben és munkafeltételekkel biztosítsa. Ennek megvalósítása érdekében „... a vállalat az üzemi balesetet szenvedett dolgozót köteles *a)* a munkakörülmények módosításával elsősorban eredeti munkahelyén és szakmájában tovább foglalkoztatni vagy *b)* más, megfelelő munkakörbe (munkahelyre), esetleg más vállalathoz áthelyezni, illetőleg *c)* más munka végzésére betanítani vagy szakmunkás képzésben részesíteni és ennek megfelelő munka végzésére áthelyezni." (33/1963. Korm. sz. rendelet 2. §.)

Az egymással kapcsolatban álló szabályok közül a Mt. V. 35. §-a tartalmazza a legelvontabb, a legáltalánosabb tényállást (a dolgozó egészségének védelme érdekében) és ehhez joghatásként a vállalaton belüli áthelyezés lehetőségét fűzi. A Mt. V. 49/A. §-ában foglalt tényállás konkrétabb, (ha „munkakörének ellátása egészségét súlyosan veszélyezteti ...") a rendelkező rész pedig szigorúbb: ez esetben is *jogosult* az igazgató vállalaton belüli áthelyezésre, de ha ezzel a lehetőségével nem él, *köteles* — kérelmére — más vállalathoz helyezni a veszélyeztetett dolgozót. A Mt. V.-nek ez a rendelkezése tehát fokozottabb védelmet nyújt a dolgozónak, minthogy konkrét, súlyos veszély fenyegeti egészségét. Még messzebb megy az egészségvédelem terén a 33/1963. (XII. 3.) sz. Korm. r., amely a már bekövetkezett betegség, a dolgozót ért baleset vagy tbc-s megbetegedés esetén a vállalatot vagylagosan különböző intéz-

[3] Mt. V. 35 §.

[4] L. Hágelmayer Istvánné: Áthelyezés népgazdasági érdekből. JK. 1964. 80—89. old.

kedések megtételére kötelezi. Ezek között az intézkedések között szerepel elsősorban a munkakörülmények módosítása, másodsorban az áthelyezés más megfelelő munkakörbe (munkahelyre), esetleg más vállalathoz, s végül az a meszszemenően helyeselhető, humánus rendelkezés, amely szerint a dolgozót más munka végzésére kell betanítani vagy szakmunkás képzésben részesíteni és ennek megfelelő munka végzésére áthelyezni. A vállalat igazgatója ezeket az intézkedéseket a dolgozó kérelmére vagy az üzemi orvos javaslatára teszi meg. Kérelem, illetőleg javaslat nélkül csak akkor köteles az intézkedést megtenni, ha a dolgozó olyan munkakörben dolgozik, amelyben jogszabály — egészségi állapotára tekintettel — tiltja a foglalkoztatását.

Összegezve tehát a dolgozó egészségének védelme érdekében kialakított áthelyezési rendszer szabályait, megállapíthatjuk, hogy ezekre a tényállásokra is mindenekelőtt *a munkaszerződés módosítására vonatkozó főszabálynak kell érvényesülnie.* Ha tehát az áthelyezés szükségessége merül fel a dolgozó egészségének védelme érdekében, a vállalatnak minden esetben törekednie kell arra, hogy az áthelyezés *kölcsönös megegyezés útján* menjen végbe. Az egyoldalú áthelyezés lehetőségével pedig csak akkor éljen, ha a dolgozóval a kölcsönös megállapodás nem vezet eredményre, viszont továbbfoglalkoztatása a régi munkakörben tilos vagy egészségét súlyosan veszélyezteti.[5]

b) Az előzőekben már jeleztem, hogy a vállalaton belüli áthelyezés új szabályai nagyobb súlyt helyeznek a dolgozó érdekeinek védelmére, mint azt a Mt. korábbi rendelkezései tették. Az Mt. V. 35. §-a csak akkor teszi lehetővé az áthelyezést, ha a vállalat erről az intézkedéséről előbb a szakszervezeti bizottság véleményét kikérte. Ez az első ellenőrzési lehetőség arra, hogy ha az áthelyezés nem felelne meg a jogszabályban előírt feltételeknek, vagy súlyosan sértené a dolgozó érdekeit, a szakszervezeti bizottság erre az igazgató figyelmét felhívja, még mielőtt az intézkedésről a dolgozót értesítenék.

A dolgozó érdekeinek védelmét szolgálják azok a rendelkezések is, amelyek bizonyos korlátokat állítanak az igazgató áthelyezési joga elé. A beteg dolgozók egy meghatározott körét pl. két éven belül csak akkor lehet áthelyezni, ha ezzel a dolgozó egészségi állapotának megfelelőbb munkakörülmények közé kerül.[6] Tiltja a sorkatonai szolgálatát betöltött dolgozó alacsonyabb munkakörbe helyezését, leszerelésétől számított 6 hónapig, és ha a dolgozó alkalmazásához, illetve munkaviszonyának megszüntetéséhez felettes vagy más szerv jóváhagyása kell, megkívánja ezt az áthelyezéshez is.[7]

A dolgozó védelme szempontjából jelentős, minden dolgozóra kiterjedő rendelkezést az Mt. V. 35/A. § (4) bekezdése tartalmazza, mondván, hogy „az áthelyezésnél figyelemmel kell lenni arra, hogy az — a szükségessé tevő indokra is tekintettel — a dolgozóra nézve aránytalanul sérelmes ne legyen". Ezzel a rendelkezésével a kormányrendelet irányt mutat a vállalatoknak az egyoldalú áthelyezés alkalmazásának módjára vonatkozóan. Arra hívja fel a figyelmet, hogy ha kivételesen — kölcsönös megállapodás nélkül — a dolgozó egyoldalú áthelyezésére kerül sor, ez nem jelentheti *csak* az egyik oldal érdekeinek szem előtt tartását. Ellenkezőleg, bármelyik oldalon merül is fel az egyoldalú áthelyezés szükségessége, az igazgatónak mérlegelnie kell mind az áthelyezés indokait, mind az áthelyezésnek a dolgozó érdekeit érintő hatását. Jelentős a fent idézett rendelkezés az áthelyezésből fakadó munkaügyi viták tartalmát illetően is, mert megszünteti azt a korábbi jogbizonytalanságot, hogy vizsgálják-e (vagy egyáltalán vizsgálhatják-e) az egyeztető bizottságok a népgazdasági érdek fennállását az áthelyezésnél vagy sem. A jogszabály félreérthetetlenül választ ad arra a kérdésre, hogy mit kell a munkaügyi döntőbizottságoknak vizsgálniuk, ha a dolgozó panasszal él az egyoldalú intézkedés ellen. Vizsgálniuk kell, hogy *a)* az áthelyezésre — a vállalat előtt álló feladatok elvégzése, a dolgozó egészségének védelme érdekében vagy más fontos okból — szükség volt-e, *b)* nem vonatkozik-e a dolgozóra valamilyen áthelyezést korlátozó rendelkezés, *c)* az áthelyezési intézkedés meghozatala előtt kikérték-e a szakszervezeti bizottság véleményét, *d)* az áthelyezés megfelelt-e a jogszabályban előírt alaki követelménynek (megtartották-e a közlésre vonatkozó előírásokat stb.). Végül vizsgálni kell azt a tényt, hogy *e)* nem volt-e az áthelyezés a dolgozóra nézve aránytalanul sérelmes. Bár az Mt. korábban nem tartalmazott olyan kötelező szabályt, miszerint ez utóbbi körülményt az egyeztető bizottságnak fel kell derítenie, a TEB-ok csaknem mindig vizsgálat tárgyává tették, nem jelent-e az áthelyezés a dolgozóra nézve méltánytalanul súlyos hátrányt. A jogalkotó a kialakult helyes joggyakorlatot jogszabályi erőre emelte, s ezzel növelte azoknak a jogi biztosítékoknak a számát és súlyát, amelyek a dolgozók érdekeinek védelmét szolgálják az áthelyezés egyoldalú intézkedésével szemben.

A Mt.-t módosító új rendelkezések tehát konkrétabbá tették az áthelyezés lehetőségére és módjára vonatkozó szabályokat. Ezek a szabályok meghatározzák, hogy milyen feltételek fennállása esetén nyúlhat a vállalat az egyoldalú áthelyezéshez, és milyen eljárást kell követnie az áthelyezés elrendezésekor. Módosul-

[5] Problémát vet fel ezzel kapcsolatban, hogy mi a jogkövetkezménye annak, ha a vállalat megszegi áthelyezési kötelezettségét, vagy ha a dolgozó nem foglalja el az új munkakörét, ill munkahelyét. E kérdés vizsgálatára azonban e tanulmány keretében nem vállalkozhatom.

[6] Mt. V. 35/A. § (1) bek.

[7] Mt. V. 35/A. § (2)—(3) bek.

tak tehát az áthelyezés szabályainak mind tényállási, mind rendelkezési elemei és nem maradtak változatlanul a *szankciói* sem. Ha a vállalat az áthelyezés elrendelésével kapcsolatban jogszabályt sértett és emiatt az egyeztető bizottság az áthelyezést hatályon kívül helyezte, a régi szabályok szerint a munkáltató a dolgozót köteles volt továbbra is a régi munkahelyén foglalkoztatni. E szabály fenntartása mellett az új rendelkezés kibővítette a szankciót azzal, hogy „... a vállalat köteles megtéríteni (a dolgozónak) az áthelyezés következtében elmaradt munkabérét és egyéb járandóságait, valamint felmerült kárát",[8] ugyanúgy, mint a munkaviszony jogellenes megszüntetése esetén. A kormányrendeletnek ez az új rendelkezése minden bizonnyal hatékonyan fogja ösztönözni a vállalatokat a szabályok pontos megtartására és általában arra, hogy áthelyezés esetén körültekintően járjanak el. Másrészről pedig e szabály — az e tekintetben hézagos korábbi rendelkezésekkel szemben — biztosítja, hogy a vállalat jogellenes magatartása miatt a dolgozó kárt ne szenvedjen.

Mint erről a bevezetőben már szó volt, az áthelyezett dolgozó érdekeinek védelme szempontjából nagyon fontos az a változás, hogy kötetlenné vált a dolgozó felmondása. Ha ui. a dolgozó nem akarja elfogadni az áthelyezést annak ellenére, hogy a munkaügyi döntőbizottság azt fenntartotta, nem kell jogellenes magatartáshoz (korábban az önkényes kilépéshez) folyamodnia ahhoz, hogy megváljon az egyoldalúan módosított munkaviszonytól. Jogszerűen, felmondással megszüntetheti a munkaviszonyát. Korábban a Mt. csak akkor tette ezt lehetővé, ha

a) a dolgozót alacsonyabb fizetéssel járó munkakörbe helyezték, és az alapbércsökkenés 10 százaléknál magasabb volt,

b) más helységbe helyezték, s az áthelyezést követő 6 hónap alatt új munkahelyén lakást nem kapott.

A jelenlegi szabályok a nem kívánatos mértékű munkaerőhullámzás csökkentése érdekében ugyan bizonyos előnyök elvesztését fűzik a dolgozó felmondásához, mint pl. a munkaviszony folyamatosságának megszakadását, de ezzel együtt elismerhetjük, hogy a dolgozó felmondásának kötetlenné válása egyik lényeges változás a Mt.-ben, amely különösen jelentős az áthelyezett dolgozó szempontjából.

3. Áthelyezés fegyelmi büntetésként. Az áthelyezés szabályainak vizsgálata — úgy vélem — nem lenne teljes, ha nem szólnánk az áthelyezésről, mint fegyelmi büntetésről. Bár ez utóbbinak az előzőtől eltérő rendeltetése van, nevezetesen az, hogy hátrány kilátásba helyezésével, illetőleg alkalmazásával nevelje a fegyelmi vétséget elkövetett dolgozót, formailag a kétféle áthelyezés rokon intézmény. Mindkettő módosíthatja a munkaszerződésben megállapított munkakört és munkahelyet. A fegyelmi büntetésként alkalmazható áthelyezés vizsgálatát más részről az teszi indokolttá, hogy a Mt.-nek a fegyelmi felelősségről rendelkező egész XI. fejezete megváltozott, benne a fegyelmi büntetésekre vonatkozó szabályok is. Bővült a fegyelmi büntetések skálája, és ezen belül olyan új büntetési nemekkel egészült ki, amelyek megfelelő fokozatosságot biztosítanak a társadalomra különböző mértékben veszélyes fegyelmi vétségeket tanúsítók büntetésére. A fegyelmi büntetéseket a Mt. régi 113. §-ának (2) bekezdése sorolta fel, amelynek *c)* pontja volt az áthelyezés alacsonyabb munkakörbe. E büntetési nemnek és az alkalmazására vonatkozó rendelkezéseknek több irányú fogyatékosságai voltak: *a)* kiszabásának korlátai nagy mértékben megnehezítették alkalmazását,[9] *b)* szabályai nem voltak kellő összhangban a népgazdasági érdekből történt áthelyezéssel, mert fokozottabb védelemben részesült a fegyelmi úton áthelyezett dolgozó, mint az, akit népgazdasági érdekből helyeztek át. Ezek a fogyatékosságok a jogszabály alkalmazóit arra ösztönözték, hogy különböző utakat keresve megkerüljék a fegyelmi büntetésként alkalmazott áthelyezés kiszabásának korlátait. Így pl. a Mt.-nek azt a szabályát, hogy a vállalatot az áthelyezésre megszabott idő lejártával visszahelyezési kötelezettség terheli, azzal kerülték meg, hogy a visszahelyezés esedékessé válásakor népgazdasági érdekből áthelyezték a dolgozót ugyanabba a munkakörbe, amelyben büntetésképpen működött vagy más hasonló beosztásba.[10] Gyakran választották azt a megoldást is, hogy fegyelmi áthelyezés helyett a népgazdasági érdekből való áthelyezést alkalmazták. Ezzel ui. nagyobb differenciáltságú szankciót alkalmazhattak: a vétkes dolgozót nemcsak alacsonyabb munkakörbe, hanem más munkahelyre vagy hasonló munkakörbe is helyezhették és a visszahelyezési kötelezettség sem kötötte őket.[11]

Az új rendelkezés feloldotta azokat az ellentmondásokat, amelyek a fegyelmi áthelye-

[8] Mt. V. 35/D. §.

[9] L. erről részletesebben Kertész István: A fegyelmi felelősség alapkérdései a munkajogban. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Bp. 1964. 300—301. old.

[10] L. Kertész, i. m. 301. old.

[11] Az egyeztető bizottságok gyakorlatában határozatlanság mutatkozott annak a kérdésnek az eldöntésében, hogy lehet-e népgazdasági érdekre hivatkozással áthelyezni a dolgozót fegyelmi vétség elkövetése esetén, fegyelmi büntetés helyett. Pl. a Veszprém-megyei TEB a 38/181/1963. sz. határozatában a következőképpen foglalt állást: „Az áthelyezés a Mt. 133. § (1) bek. b) pontjára hivatkozva népgazdasági érdekből történt, helytelen tehát, hogy a határozat indokolási részében azt a ... fegyelmi vétség elkövetésével indokolja" Ezzel szemben a Csongrád megyei TEB 448/1963. sz. határozata szerint „... megállapítást nyert, hogy az áthelyezés jogszabályt nem sért, mert panaszos a telephelyi munkakörében munkafegyelmet sértő magatartást követett el, így a népgazdasági érdekből történő áthelyezés tényét a TEB fennforogni látta, ezért az 1. fokú egyeztető bizottság határozatának hatályon kívül helyezése mellett a rendelkező részben foglaltak szerint határozott."

zés, valamint a népgazdasági érdekből történt áthelyezés szabályai között fennállottak.[12]

A) A fegyelmi büntetések új skálájában az *alacsonyabb munkakörbe helyezés* helyett az *áthelyezés* büntetés szerepel. Ez a fokozatosságot a korábbinál sokkal szélesebb körben veszi figyelembe. Amint a Mt. V. 171. § (2) bekezdése rendeli, „fegyelmi büntetésként a dolgozót át lehet helyezni azonos vagy alacsonyabb munkakörbe, ugyanazon vagy más helységbe és más vállalathoz is . . ." E megoldással a fegyelmi áthelyezés azzal a dolgozóval szemben is kiszabható, akit alacsonyabb munkakörbe nem lehet helyezni vagy azért, mert nincs a munkakörénél alacsonyabb munkakör, vagy mert az alacsonyabb munkakörben nem tudná hasznosítani szaktudását, illetőleg szakmai tapasztalatait. Mindezzel lehetőséget nyújt az új rendelet arra, hogy a fegyelmi jogkör gyakorlója az áthelyezésen mint büntetési nemen belül különböző súlyú hátrányokat alkalmazhasson. Az alacsonyabb munkakörbe helyezés ui. nyilvánvalóan súlyosabb hátrányt jelent a dolgozónak, mintha csak munkahelyét változtatják meg munkaköre és munkabére érintetlenül hagyásával.

B) Az új rendelkezés nem szab időbeli korlátot a fegyelmi áthelyezésre, a vállalatot nem terheli a visszahelyezés kötelezettsége meghatározott idő elteltével. Ezzel a jogszabály még jobban kiszélesítette az „áthelyezés" fegyelmi büntetés alkalmazásának útját. Felvetődik azonban, helyes volt-e lemondani egy olyan garanciális szabályról, amely biztosítékot adott a megbüntetett dolgozónak arra, hogy a büntetésének meghatározott idő múlva vége szakad, és újra eredeti munkakörében fog dolgozni.

Az áthelyezett dolgozó visszahelyezési kötelezettségét elrendelő szabály hatályon kívül helyezése nem jelentett lemondást a büntetett dolgozók védelméről, illetve a büntetés időtartamának a korlátozásáról. Az Mt. új rendelkezése egységesen szabályozza a *mentesítést* a fegyelmi büntetés hátrányos következményei alól úgy, hogy e szabályok fokozottabban ösztönözzenek a fegyelmezett magatartásra. A Mt. V. új 182. § (1) bekezdése szerint „mentesül a dolgozó a fegyelmi büntetés hátrányos következményei alól, ha a büntetés kiszabása óta elbocsátás esetén három év, áthelyezés esetén két év, egyéb fegyelmi büntetés esetén pedig egy év eltelt, feltéve, hogy ezalatt újabb jogerős fegyelmi büntetésben nem részesült." Az áthelyezés büntetés alóli mentesülés a korábbi visszahelyezési kötelezettséggel szemben tehát több vonatkozásban is változást jelent:

a) A visszahelyezést — a korábbi szabályok szerint — a határozatban megjelölt idő (maximum 1 év) elteltével végre *kellett* hajtani, ezzel szemben mentesülésre a büntetés kiszabásától számított 2 év eltelte után *kerülhet sor.* (Kivételesen, ha a dolgozó kiemelkedő munkája és példamutató magatartása alapján arra érdemes, — a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben — a vállalat 2 év eltelte előtt is mentesítést adhat a fegyelmi büntetés hátrányos következményei alól.)[13]

b) A régi szabályok szerint a határozatban megszabott idő elteltével a vállalat *feltétel nélkül* köteles volt visszahelyezni a dolgozót. Az új szabályok a mentesülést *feltételhez kötik:* csak akkor mentesül a dolgozó, ha a 2 év alatt újabb jogerős fegyelmi büntetésben nem részesült.

c) A mentesülés nem jelenti a büntetés előtti állapot helyreállítását, a dolgozó tehát nem követelheti *eredeti* munkakörébe, munkahelyére való visszahelyezését. (Ez sok esetben nem is segítené elő a nevelés célját, gyakran pedig — főleg vezetőbeosztásúaknál — visszatetszést keltene a beosztott dolgozók körében.) Ha pedig a vállalat a dolgozót a két év eltelte előtt mentesítette — a fegyelmi büntetés további végrehajtását és az ahhoz fűződő hátrányok alkalmazását is meg kell szüntetni.[14]

C) Korábbi tanulmányomban felhívtam a figyelmet arra a — kétféle áthelyezés között fennálló — ellentmondásra, hogy a fegyelmi büntetésként alacsonyabb munkakörbe helyezés esetén az alacsonyabb munkakör kijelölésénél figyelemmel kellett lenni a dolgozó szakképzettségére és tapasztalataira, sőt ügyintézőt ügyviteli, vagy segédmunkás munkakörbe, szakmunkást pedig segédmunkás munkakörbe fegyelmi határozattal áthelyezni nem volt szabad. Nem írt elő azonban a Mt. ilyen, vagy hasonló szabályt a népgazdasági érdekből áthelyezett dolgozó munkakörére vonatkozóan. Első pillantásra úgy tűnik, hogy ez a helyzet a módosítást követően is változatlan maradt. Az új rendelkezés továbbra is tiltja a dolgozó fegyelmi úton való áthelyezését olyan munkakörbe „. . . amelyben a szaktudását illetőleg szakmai tapasztalatait nem hasznosíthatja", [Mt. V. új 171. §-ának (2) bekezdése] és a vállalat érdekében történő áthelyezésre vonatkozóan továbbra sem áll fenn kifejezetten ez a tilalom. Ha azonban felidézzük a vállalati érdekből történő áthelyezés vizsgálata során már tárgyalt általános szabályt, mely szerint az áthelyezésnél figyelemmel kell lenni arra, hogy az a dolgozóra nézve aránytalanul sérelmes ne legyen, meg kell állapítani, hogy a kétféle áthelyezés között az ellentét megszűnt. Gyakorlatilag ui. kevés az olyan eset, hogy a dolgozó szakképzettségének nem megfelelő alacsonyabb munkakörbe kerül és ránézve ez nem jelent aránytalan sérelmet. Ha pedig aránytalanul sérelmes a dolgozóra, azt a jogszabály jogellenessé nyilvánította.

Összegezve a fegyelmi úton történő áthelyezés szabályairól elmondottakat, az új rendelkezés az „áthelyezés" fegyelmi büntetést a dolgozók nevelésének hatékony eszközévé tette és

[12] A Mt. új 111. §-a (1) bek.

[13] Mt. V. 182. § (2) bek.

[14] 9/1964. XII. 24. Mü. M. sz. r. (2) bek.

megszüntette az ellentmondásokat a fegyelmi áthelyezés és a vállalat érdekében történő áthelyezés szabályai között.

Az Mt. új 28. §-a tehát a munkaszerződés módosítására vonatkozó általános szabály megállapítása mellett felhatalmazza a Minisztertanácsot azoknak az eseteknek a meghatározására, amikor a munkaszerződést a vállalat egyoldalúan módosíthatja. A Minisztertanács e felhatalmazás alapján lehetővé teszi a dolgozó egyoldalú áthelyezését (ezen belül a dolgozó munkahelyének és munkakörének megváltoztatását) és szabályozza a munkabér módosítását.

4. A munkabér módosítása. Az áthelyezés új szabályainak áttekintése után foglalkozzunk még azzal, milyen célt szolgál a munkabér módosításának lehetősége és a kitűzött célt a jogalkotó milyen eszközökkel kívánja elérni. A munkabér módosításáról az Mt. V. 35/E. §-a a következőképpen rendelkezik: „Ha a dolgozó munkáját ismételt írásbeli vagy egyéb komoly figyelmeztetés ellenére hanyagul végzi, fegyelmi büntetés kiszabása helyett személyi alapbérét — munkakörének megváltoztatása nélkül — a bértétel határai között a vállalat a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben csökkentheti, illetőleg a dolgozót a munkakörére megállapított alacsonyabb fizetési osztályba (fokozatba) sorolhatja."

A Mt. — a módosítást megelőzően — semmiféle rendelkezést nem tartalmazott a munkabér egyoldalú megváltoztatására. Ennek ellenére kialakult olyan joggyakorlat, amely szerint az igazgató jogosult a dolgozó munkabérét a bértétel határai között megváltoztatni, azaz felemelni vagy leszállítani is.[15] A munkabér egyoldalú csökkentésének ez a gyakorlati lehetősége igen aggályos volt, mert teret nyitott a joggal való visszaélésnek. Minthogy a jogszabály a munkabér-módosítás jogát nem biztosította, nem szabott feltételeket vagy korlátokat sem e jog alkalmazására. Sőt az egyeztető bizottságok a jogorvoslatot is megtagadták a hivatkozott törvényhely alapján, ha a dolgozó panaszt nyújtott be a bércsökkenést elrendelő határozat ellen.

A jogirodalomban Kertész István foglalkozott e problémával. Megoldásaként de lege ferenda javasolta, hogy az Mt. tegye lehetővé az igazgatónak a munkabér csökkentését akkor, „ha a dolgozó munkáját ismételten nem végzi el megfelelően". Hangsúlyozta továbbá, hogy az igazgató döntése ellen panaszjogot kell biztosítani a dolgozónak.[16] Az Mt. V. idézett 35/E. §-a lényegében megvalósította ezt az elképzelést és a munkabér-csökkentés jogát a munkafegyelem javítására törekszik felhasználni.

Az Mt. szerint fegyelmi vétséget követ el az a dolgozó, aki a munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkesen megszegi. A fegyelmi vétséget elkövető dolgozót fegyelmi eljárás keretében felelősségre kell vonni.[17] Ha a dolgozó munkáját ismételten írásbeli vagy egyéb komoly figyelmeztetés ellenére hanyagul végzi, ezzel a munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkesen megszegi. A munkabér csökkentésének feltételeként meghatározott tényállás tehát fegyelmi vétség. E fegyelmi vétség elkövetése esetén azonban a jogszabály választás elé állítja az igazgatót: vagy fegyelmi büntetést szab ki a vétséget elkövetett dolgozóra, vagy büntetés kiszabása helyett nevelő intézkedést — a munkabér csökkentését — alkalmazza (kivéve, ha valamely jogszabály a dolgozó munkakörére meghatározott fizetési fokozat kötelező alkalmazását írja elő). Minthogy azonban ez a nevelő intézkedés számottevő anyagi hátrányt okoz a dolgozónak, büntetés jellege van, a jogalkotó megfelelő biztosítékokat állapított meg abból a célból, hogy a vállalat e jogával vissza ne élhessen. Így pl. az egyoldalú munkabércsökkentésre csak a szakszervezeti bizottsággal egyetértésben kerülhet sor. Elrendeli továbbá a jogszabály, hogy a dolgozót előzetesen meg kell hallgatni és ennek során tudomására kell hozni a csökkentés indokát. Amikor pedig a vállalat a csökkentést elhatározta, ezt és az intézkedés indokát a csökkentés tervezett időpontjánál legalább 15 nappal korábban — írásban kell közölnie a dolgozóval. Az intézkedés ellen a dolgozó panasszal fordulhat a munkaügyi döntőbizottsághoz és a panasz jogerős elbírálásáig a csökkentést végrehajtani nem szabad.[18] A felsorolt szabályok egyben a munkaszerződésben meghatározott munkabér erőteljes védelmét jelentik.

III.

A fentiekben — bár csak vázlatosan — megkíséreltem képet adni arról, hogyan változott meg a munkaszerződés módosítására vonatkozó rendelkezések szerkezete és tartalma. Nem mutattam be a kép minden apró részletét, hanem arra törekedtem, hogy a fejlődés iránya világosan látható legyen. Azt hiszem, senki sem gondolhatja arról a képről, amelyet a jogszabály mutat, hogy a legtökéletesebb, hogy egykét ecsetvonás nem javíthat, szépíthet rajta. Ámde azt is elismerhetjük, hogy az új szabá-

[15] E gyakorlat többek álláspontja szerint vitatható jogszabályértelmezésen alapult. A Mt. V. 237. §-a kimondja, hogy a munkabérnek a munkakörre meghatározott bértétel határai között történt megállapítása ellen panasznak vagy más jogorvoslatnak helye nincs. A rendelkezés tehát — a hivatkozott nézetek szerint — csak arra az esetre vonatkozik, amikor az igazgatónak — a jogszabály alapján — egyoldalúlag van joga a munkabér megállapítására, pl. bérrendezés, vagy áthelyezés esetén.

[16] Kertész István: Munkajogi sajátosságok az állami vállalat igazgatójának mérlegelési jogkörében. JK, 1959. 405—406. old.

[17] Mt. 110. § (2)—(3) bek.

[18] Mt. V. 35/E. § (2)—(3) bek.

lyozás előrelépést jelent a korábbihoz képest. A fejlődés vonalát tovább vezetve a jövőre nézve annak a kívánalomnak szeretnék hangot adni, hogy „A munkaszerződés módosítása" cím alatt nyerjen szabályozást a módosítás minden esete, azok az esetek is, amelyek ma még az Mt.-ben vagy más jogszabályokban elszórtan találhatók, vagy esetleg nincsenek megfelelően szabályozva. Így kívánatos lenne rendszerbe foglalni a helyettesítés, a kirendelés, a kiküldetés és a külszolgálat szabályait.

A jövő jogalkotására vár az is, hogy a munkaszerződés módosítására vonatkozó főszabály, a kölcsönös megegyezéssel történő szerződésmódosítás érvényesülésének tágabb teret biztosítva, még szűkebb korlátok közé szorítsa az egyoldalú módosítás lehetőségét. Ezt a jogalkotó úgy oldaná meg a legcélszerűbben, ha a lényeges szerződés-módosítást jelentő áthelyezést *csak kölcsönös megegyezés útján* tenné lehetővé. Ha pedig a módosítás a szerződésnek nem lényeges elemét változtatná meg vagy lényeges elemét ugyan, de csak rövid időre, az áthelyezést a vállalat egyoldalúlag is elrendelhetné. Lényeges változtatásnak kell tekinteni ebből a szempontból a más vállalathoz, a más munkakörbe és a más helységbe történő áthelyezést, minthogy az ilyen áthelyezés súlyos sérelmet jelenthet a dolgozónak akkor is, ha az áthelyezés indoka ennél nyomósabb. Ez a jogi megoldás a vállalat munkaerőállományával való gazdálkodást bizonyos vonatkozásban nehezítené. Azt kívánja ui. a vezetőktől, hogy az áthelyezés elrendelésekor körültekintően járjanak el, törekedjenek meggyőzni dolgozóikat az intézkedés helyességéről és szükségességéről. Problémát jelentene az is, hogy a kedvezőbb munkafeltételeket vagy magasabb kereseti lehetőséget biztosító munkahelyekre történő áthelyezést örömmel fogadnák a dolgozók, de nem járulnának hozzá az áthelyezésükhöz, ha az az előbbinél rosszabb munkahelyet jelentene számukra. Márpedig minden üzemben kialakulhat olyan helyzet, amikor a termelés folyamatossága veszélybe kerül, mert valamely munkakörben nem tudnak pótolni egy-egy hiányzó dolgozót. Az ilyen esetekre továbbra is fenn kell tartani az egyoldalú áthelyezés lehetőségét, mint egy kényszerű intézkedést a vállalat szükséghelyzetének enyhítésére, de ne legyen ez a megoldás végleges. Ne oldja fel ez a lehetőség a vállalatot az alól a kötelezettsége alól, hogy jobb, tökéletesebb megoldást keressen. Helyezze át hozzájárulásával egy másik dolgozóját, vagy töltse be a munkakört új dolgozóval és mindenek előtt törekedjék kedvező, egészséges munkafeltételek kialakítására.

Az eredményes munkavégzésnek fontos feltétele a munka öröme. Ezt az örömöt az olyan munka végzése táplálja, amely lehetővé teszi a dolgozó képességeinek kibontakozását és amelyet a dolgozó kedvező üzemi körülmények között szeretettel végez. Az áthelyezésre vonatkozó rendelkezések gátolhatják vagy elősegíthetik e feltételek megvalósulását. A körvonalaiban már felvázolt megoldást, amely e cél elérésére alkalmas eszköznek mutatkozik a következő szabályok testesítenék meg:

1. A dolgozót csak hozzájárulásával lehet áthelyezni más vállalathoz, más munkakörbe vagy más helységbe.

2. Ideiglenesen (jogszabályban meghatározott időre) hozzájárulása nélkül is áthelyezhető a dolgozó.

Hasonló megoldások szép példáit látjuk a szocialista országok jogalkotásában. A Szovjetunió munkajogi kódexe kifejezetten nem szögezi le ugyan azt az általános tételt, hogy a dolgozó csak beleegyezésével helyezhető át, de ez következik a 36. szakaszából, amely szerint a munkáltató nem követelhet a dolgozótól olyan munkát, amely nem tartozik abba a tevékenységi körbe, amelyre őt felvette. Egy 1930. április 10-én megjelent NKT rendelet pedig kifejezetten kimondja, hogy „a dolgozó áthelyezése ugyanannál a vállalatnál vagy intézetnél más állandó munkára, amely a munkaszerződésben kikötve nem volt (azaz, amelyre a munkás nem vállalkozott), csak a dolgozóval való megegyezés alapján megengedett."[19]

Az 1959-ben vitára bocsátott Összszövetségi Munkajogi Törvénytervezet már azt tartalmazzal, hogy a dolgozót áthelyezni csak saját beleegyezésével lehet. Kivételesen, ha a termelés érdeke feltétlenül megkívánja, vagy munkaszünetelés esetén az igazgató egyoldalúlag is áthelyezheti a dolgozót egy, illetve három hónapra.[20]

Hasonló megoldást követ a NDK Munka Törvénykönyve, amelynek 26. §-a szerint a munkaszerződésben meghatározott feltételeket csak írásbeli szerződéssel lehet módosítani. Kivételt itt is enged a törvény, de csak határozott időre (1—3 hó) vonatkozhat az egyoldalú módosítás.[21]

Eltérő részletszabályok mellett ezt az elvet valósítja meg a Román Népköztársaság Munkatörvénykönyve is.[22]

A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1964. évi 29. sz. törvényerejű rendelete a munkaszerződés módosítását szabályozó általános tételében nemcsak az adott társadalmi viszonyokat fejezi ki, hanem jelzi a fejlődés várható tendenciáját is. Ezért tartottam szükségesnek a múlt és a jelen bemutatása mellett a jövő felvillantását.

Dr. Hágelmayer Istvánné

---

[19] B. Bazarjev: A más munkára való áthelyezésről. Szovetszkoje Goszudarsztvo i Pravo, 1961. évi 2. sz. 119. old.

[20] A Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok munkajogi törvényhozásának alapjai. Tervezet. 7—8. cikke. Az Igazságügyminisztérium fordítása.

[21] Das Geseztbuch der Arbeit. Arbeitsrecht, 1961. 5—6. sz. 145. old.

[22] A Munka Törvénykönyve, Bukarest, 1953. Megtalálható a MÜM irattárában.

Gondolatok a Legfelsőbb Bíróság 4. sz. irányelvéhez

A Legfelsőbb Bíróság az alkotmánytörvény rendelkezése értelmében elvi irányítást gyakorol a bíróságok ítélkezése tekintetében. Ezirányú megnyilvánulásai — irányelvei és elvi döntései — jelentős eseményei jogéletünknek. Jelentőségük nemcsupán a vitás jogértelmezési kérdések eldöntésében és az ítélkezés tekintetében kifejtett büntetőpolitikai iránymutatásban rejlik. Az irányelvek és elvi döntések olyan okmányok, amelyekben sajátosan fonódnak össze a gyakorlati és az elméleti büntetőjogi gondolkodás elemei, az eddig elért eredmények általánosítása, s az újabb jogpolitikai, jogértelmezési és elméleti feladatok kijelölése. Egyrészt a bírói gyakorlat általánosításaként jelentkeznek, másrészt viszont tükröződnek bennük a büntetőjogi gondolkodás újabb irányai és problémái, amelyek nem utolsósorban a büntetőjogtudomány számára újabb kutatási feladatokat is felvetnek. Így van ez a 4. sz. irányelv esetében is. Az Irányelv állást foglal a szándékos emberölési ügyekkel kapcsolatos legfontosabb minősítési problémákat illetően, tárgyalja a szándékos emberölési ügyek konkrét büntetéskiszabási problematikáján túlmenően a büntetéskiszabás elvi kérdéseit és felhívja a bíróságok figyelmét a szándékos emberölési ügyekben érvényesítendő kriminológiai szempontokra. Elméleti szempontból az utóbbi a legjelentősebb. E feladatok kijelölésével a Legfelsőbb Bíróság magáévá tette az elméleti kutatások eredményeit és határozottan arra az útra lépett, amely a büntető jogalkalmazásban a kriminológiai gondolat érvényesüléséhez és gyakorlati alkalmazásához vezet.

Az Irányelv gazdag anyagából a teljesség igénye nélkül néhány kérdést szeretnénk kiragadni. Célunk nem az Irányelvben rögzített tételek kommentálása, hanem az Irányelv tartalmából folyó egyes olyan gondolatoknak a felvetése, amelyek általában érintik a szándékos emberölési ügyek elbírálását, illetve a szándékos élet elleni bűnözés kriminológiáját.

I.

Az Irányelv bevezetőjében leszögezi: „... az élet elleni bűntettek viszonylagos nagysága arra mutat, hogy a társadalom e bűncselekményekkel szemben a megfelelő védelmet nem kapta meg. Az így kialakult helyzet ellentétes azzal..., hogy az ember személyiségi jogai ... csak a szocializmusban teljesedhetnek ki; az élethez fűződő kiemelkedően fontos személyiségi jogok teljes érvényesülését ... elsősorban a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok biztosítják."

Az Irányelv e megállapításaiban az a büntetőjog világában ismert sajátos kérdésfeltevés fonódik össze, amely a „van" és a „kell" dialektikájában vizsgálja a bűnözés valóságjelenségeit és a büntetőjog által védett társadalmi érdekeket. A „kell" viszonylatában a jelen esetben különösebb probléma nincs; sem az elméleti, sem a gyakorlati büntetőjogász előtt nem kétséges, hogy az emberi élet védelme büntetőjogunk egyik főfeladata. Azt a kérdést pedig, hogy az élethez fűződő személyiségi jogok érvényesülését a szocialista társadalmi és gazdasági viszonyok milyen eszközökkel, elsősorban büntetőjogi vagy azon kívül eső eszközökkel és hogyan biztosítják, most mellőzhetjük. Előtérben a „van" problémája áll. Nevezetesen az, hogy milyen jelenségek rejlenek annak megállapítása mögött, hogy a társadalom a szándékos emberölésekkel szemben a megfelelő védelmet nem kapta meg. Mi tehát a valóságos helyzet a bűnözés területén a szándékos emberöléseket illetően?

Elöljáróban két megjegyzést kell tenni.

Kétségtelen, hogy a bűnözés helyzetét egy adott területen más szempontból vizsgálják a bűnüldözési és igazságszolgáltatási szervek, mint az elméleti büntetőjogászok és kriminológusok. Az előbbiek körében a hangsúly a büntetőpolitikai következtetésekből folyó gyakorlati intézkedések kimunkálásán és érvényesítésén van. Éppen ezért fel kell figyelniük a bűnözés adott területén a bekövetkező minden olyan időszaki és átmeneti változásokra is, amelyekből a bűnözés visszaszorítása érdekében gyakorlati következtetések adódhatnak. Ezzel szemben az elméleti kutató, aki a bűnözés adott területének tendenciáit vizsgálja, mindig hosszabb időszakot vesz figyelembe, miután a társadalmi törvényszerűségek csak hosszabb időszak keretében mutatkoznak meg. A két szempont nem ellentétes egymással akkor, ha az elméleti kutató nem hagyja figyelmen kívül, hogy a bűnüldöző szerveknek a bűnözés minden részletjelenségére operatíve kell figyelemel lenniök és akkor, ha a gyakorlati szervek nem tévesztik szem elől, hogy a bűnözés visszaszorítására irányuló hosszútávú büntetőpolitika csak a bűnözés valóságjelenségeinek megismerésére és törvényszerű mozgásának feltárására alapítható. A két vizsgálódási szint azonban szükségszerűen eltérő bázisokon nyugszik, s csupán végkövetkeztetéseik csendülnek össze, amennyiben a különböző szintű vizsgálódásokat egyes tényezők nem torzították el.

A bűnözés valóságjelenségeinek mérésére az élet elleni bűncselekmények területén ma az egyedüli eszközünk a bűnügyi statisztika. Nem érintve a bűnügyi statisztika általános problémáit, s azt, hogy egyes tényezők — a büntetőpolitika megváltozott iránya, változások a tételes jogban, a bírói gyakorlatban stb. — mennyiben torzítják adatait, elmondhatjuk, hogy az élet elleni bűncselekmények területén ez a mérőeszköz a leginkább megbízható. E bűntettek jellegéből folyik, hogy ezen a területen számolha-

tunk viszonylag a legkisebb latens bűnözéssel. Gyakorlatilag ez csak a gyermekölések vonatkozásában merül fel. Következésképpen az élet elleni bűnözés alakulásáról a bűnügyi statisztika viszonylag teljes és megbízható képet nyújt.

Ezek után vegyük szemügyre közelebbről a szándékos élet elleni bűnözés helyzetét.

Hosszabb időszakot véve alapul, a bűnügyi statisztika adataiból kétségkívül megállapítható, hogy kb. 1960 óta az összbűnözés viszonylatában csökkenő tendencia kibontakozását figyelhetjük meg és az összbűnözés szintje erősen az 1938-as szint alatt marad. Az is megállapítható viszont, hogy a szándékos élet elleni bűnözés vonatkozásában erről nem beszélhetünk és a bűnözés terjedelme ezen a területen nagyjából az 1938-as szinten mozog, sőt az utóbbi két évben bizonyos emelkedést is mutat. (Megjegyzendő, hogy a bűnügyi statisztika mutatóinak összehasonlítása nem problémanélküli. Torzítja azt az emberölés kísérletének minősítését illetően a bírói gyakorlat időszakos hullámzása, ami statisztikailag nem mutatható ki. Az abszolút számok összehasonlításánál pedig nem hagyható figyelmen kívül a lakosság számának növekedése 1938-hoz képest.)

A szándékos élet elleni bűncselekményeket illetően az igazságügyi statisztika 1951-től napjainkig a következő képet mutatja:

Gyilkosság, szándékos emberölés és gyermekölés miatt

1938-ban	392 személyt
1951-ben	336 személyt
1952-ben	248 személyt
1953-ban	240 személyt
1954-ben	260 személyt
1955-ben	481 személyt
1956-ban	309 személyt
1957-ben	407 személyt
1958-ban	436 személyt
1959-ben	385 személyt
1960-ban	315 személyt
1961-ben	284 személyt
1962-ben	368 személyt
1963-ban	366 személyt
1964-ben	454 személyt

ítéltek el jogerősen (a fiatalkorúak és a katonai bíróságok által elítéltek adatai nélkül).

Ebből az adatsorból elsősorban az a szembetűnő, hogy a vizsgált bűncselekmények számának alakulása a megfigyelt időszakon belül rendkívül hullámzó. 1951-től 1954-ig a szándékos emberölés miatt jogerősen elítéltek száma jelentősen csökken és mélyen az 1938-as szint alatt mozog, 1955-től 1958-ig ugrásokkal és visszaesésekkel együttvéve erősen emelkedik, majd 1959 és 1961 között határozottan csökkenő irányzatot mutat. 1960—61-ben terjedelme és aránya mind 1938-hoz, mind 1955-höz viszonyítva kisebb. 1962 és 1964 között ismét az 1938-as szint fölé emelkedik. A szándékos élet elleni bűnözés dinamikájának hullámvonala jól érzékelhető, ha az 1951—1964. évek adatait három éves időszakok átlagában állítjuk szembe egymással. A vizsgált bűncselekmények miatt

1951—53. években évente átlag 274,6 személyt,
1954—56. években évente átlag 350,0 személyt,
1957—59. években évente átlag 409,3 személyt,
1960—62. években évente átlag 322,3 személyt,
1963—64. években évente átlag 410,0 személyt

ítéltek el jogerősen.

Ha pedig a megfigyelt időszak egészét átlagoljuk és az így nyert számot állítjuk szembe az 1938-as adattal, akkor azt látjuk, hogy az 1951 és 1964 között évente átlag 349,2 jogerős elítélés történt gyilkosság, szándékos emberölés és gyermekölés miatt az 1938-as 392 jogerős elítéléssel szemben.

Lényegében azonos a kép, ha a 100 000 megfelelő korú lakost alapul vevő tisztított bűnözési arányszám alakulását vesszük figyelembe. Gyilkosság, szándékos emberölés és gyermekölés bűntette miatt 100 000 lakosra 1938-ban 6,4, 1951-ben 5,1, 1955-ben 7,0, 1960-ban 4,5, 1961-ben 4,1 jogerősen elítélt jutott.

Mindebből levonható az az általános következtetés, hogy a szocialista társadalmi viszonyoknak a bűnözést csökkentő objektív hatása a szándékos élet elleni bűnözés területén sajátosan érvényesül. Ebben a körben is igaz az az általános tétel, hogy a szocialista társadalmi viszonyok megteremtik a lehetőséget a bűnözés mint társadalomra veszélyes magatartástípus visszaszorítására és későbbi teljes felszámolására, amelynek folyamata viszonylag hosszabb történelmi-társadalmi időszakot tételez fel. Másfelől nem tévesztendő szem elől, hogy a szocialista társadalmi viszonyoknak a bűnözést csökkentő objektív hatása a társadalmi fejlődésben tendenciatörvényként érvényesül, nem zárja ki az időleges visszaesést sem, s érvényesülése, illetve annak sajátosságai csak hosszabb időszakot alapul véve rajzolódnak ki világosan. A fent elemzett adatok éppen ilyen sajátosságokra utalnak, melyeket úgy fogalmazhatunk meg, hogy míg *a szándékos élet elleni bűnözés dinamikája három-négy éves időszakokban rendkívül erős hullámzást* mutat, addig viszont az egész időszakot alapul véve, *terjedelme lényegében az 1938-as szint körül* mozog. Kétségtelen, hogy ez a negatívum, ha az összbűnözés előbb említett tendenciájához hasonlítjuk. Nem felejtkezhetünk meg azonban egy lényeges körülményről. Hazánkban a 20-as évek elejétől kezdve a szándékos élet elleni bűnözés állandóan és nagy mértékben emelkedő tendenciát mutatott. 1921 és 1938 között a gyilkosság és a szándékos emberölés különböző alakzatai miatt jogerősen elítéltek száma megkétszereződött! Az 1938 előtt megindult növekvő tendenciájú szándékos élet elleni bűnözést tehát, ha magas szinten is, de sikerült megállítani. Ezt mindenképpen olyan eredménynek tekinthetjük, amelyben a szocializmusnak a bűnözést csökkentő objektív hatása

mutatkozik meg. Ez még akkor is igaz, ha nem felejtkezünk meg arról, hogy hazánkban az emberölés miatt elítéltek aránya az európai átlag felett van.

Ennek a ténynek a jelentőségét különösen akkor érzékeljük, ha e bűntetteket illető bűnözési mutatókat összevetjük a fejlett tőkés államok kriminálstatisztikai adataival. A rövidség okából csupán utalunk korábbi vizsgálatainkra,[1] amelyek azt mutatták, hogy a fejlett tőkés államokban — Franciaország kivételével — egész Nyugat-Európában és az Amerikai Egyesült Államokban a második világháború után általában jelentősen növekedett az élet elleni bűnözés terjedelme, amely az összbűnözés terjedelmén belül is egyre nagyobb súllyal jelentkezik. Így pl. Angliában a gyilkosság, gyilkosság kísérlete, gyilkosságra felbujtás, emberölés miatt jogerősen elítéltek száma 1938-tól 1959-ig majdnem a duplájára nőtt. Ma már a burzsoá kriminológusok is felismerik, hogy míg a század elején a bűnözés jelentős mértékben intellektuális jelleget öltött, addig a második világháború után a bűnözés súlypontja erőteljesen az agresszív bűnözési formák felé tolódott el és ezen belül is mind nagyobb gondot okoz a szándékos élet elleni bűnözés.

A szándékos élet elleni bűnözés helyzetének ilyen pozitív vonásai sem feledtetik, hogy e bűntettek elleni küzdelem még hosszú ideig büntető igazságszolgáltatásunk központi feladata marad. Az élet elleni bűncselekmények társadalmi jelentőségére tekintettel „. . . az emberölések megelőzése, az emberi élet fokozottabb védelme büntetőpolitikánk egyik központi feladata" — hangsúlyozza az Irányelv.

II.

Amennyire pozitív tehát az összehasonlítás a nyugati bűnözési helyzettel, kétség kívül annyira negatív összbűnözésünk általános tendenciáját illetően. Okkal és indokoltan merül fel a kérdés mind a bűnüldözési szervek, mind a társadalom körében, hogy mi magyarázza a szándékos élet elleni bűnözés viszonylagosan magas szintjét és állandóságát hazánkban. Őszintén be kell vallanunk: ma még nem tudunk erre kielégítő választ adni. Annál inkább sem, minthogy egy-két hivatalos felmérésen és kriminálstatisztikai összeállításon túlmenően a szándékos emberölések okainak, feltételeinek feltárására irányuló empirikus vizsgálatok ezidáig nem történtek. Ha a válaszadás körében mégis felvetünk egy-két gondolatot, úgy ezt annak hangsúlyozásával tesszük, hogy ezek a gondolatok az általános jellegű társadalmi jelenségek felől közelítik meg a kérdést, s így maguk is általános és hipotetikus jellegűek.

A szándékos emberölés bűntettének okai, feltételei, elősegítő tényezői mind társadalmi, mind egyéni szinten rendkívül bonyolultak. A kapitalizmus viszonyai között e területen is a bűnözés elsődleges oka a kizsákmányoló társadalmi rend struktúrájában volt, amely azonban az élet elleni bűntettek vonatkozásában rendkívül közvetett módon, áttételesen érvényesült. Az áttételek sorában nagy szerepe volt a kifejezetten szubjektív és a társadalmi felépítményből folyó, illetve ideologikus jelenségeknek. A bűnözés ilyen, elsődleges társadalmi okának kiküszöbölése társadalmunkból eredményezi azt valószínűleg, hogy a világszerte emelkedő tendenciájú élet elleni bűnözést, ha magas szinten is, sikerült megállítani. Ugyanakkor egyes társadalmi jelenségeknek ilyen áttételes hatása a szándékos élet elleni bűnözés területén, azok kriminogén tényezőként való megjelenése ma is megfigyelhető. A szándékos emberölési ügyek iratainak futólagos áttekintésénél is azonnal szembeötlenek olyan jelenségek, mint pl. az alacsony kulturális színvonal, az alkoholizmus, a lakáskérdés nehézségei stb., amelyek más tényezőkkel együtt kisebb vagy nagyobb szerepet játszottak a cselekmény elkövetésénél. Különös súllyal hatnak a szándékos emberölések körében a kapitalista tudati maradványok, erkölcsi nézetek, a társadalmi tudat egyes negatív jelenségei. Csupán utalunk itt a halálos kimenetelű bicskázásokban, verekedésekben megnyilvánuló „férfias elégtételvétel", az „alvég és a felvég harcának", a más életét semmibevevő virtuskodás hagyományaira, a leányanyákat sújtó és a gyermekőléseket oly gyakran motiváló erkölcsi kiközösítésre stb. S végül, de nem utolsósorban, itt van maga az ember, az emberölés elkövetője, akinek fizikai-pszichikai adottságai, személyiségi vonásai, egész életútja, tudati beállítottsága közrejátszik abban, hogy a konkrét szituációra emberöléssel reagáljon. Emellett nyilvánvaló, hogy e jelenségek, társadalmi vagy egyéni körülmények egyikét önmagában sohasem nyilváníthatjuk a konkrét emberölési cselekmény kizárólagos okának. Mindezeknek a körülményeknek együttes hatása eredményezi a konkrét cselekmény elkövetését, eltekintve attól, hogy a hatásmechnaizmusban az egyes tényezők különböző súllyal jelentkezhetnek az adott esetekben. Az a kör tehát, amelyen belül a szándékos emberölések okait kereshetjük, rendkívül széles. Hipotetikus tételünket úgy fogalmazhatjuk meg, hogy a *szándékos emberölések oka olyan objektív és szubjektív körülmények együttes hatásában keresendő, amelyek részben az átmeneti korszak egyes társadalmi jelenségeivel, részben a társadalmi tudat egyes negatív vonásaival, részben pedig merőben szubjektív körülményekkel kapcsolatosak.*

A szocializmus alapjainak lerakásával hazánkban uralkodóvá váltak a szocialista termelési viszonyok. Társadalmi viszonyaink azonban még magukon viselik az átmeneti korszak bélyegét és ellentmondásait. A társadalom átalakulásának mozgásjelenségei számos területen

[1] L. a szerzőtől: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. Bp., 1965. 52—71. old.

Janus-arcúak, pozitív, a haladás irányába mutató vonásaik másik oldalán a korábbi társadalmi organizmus felbomlásából származó jelenségek is kifejtik hatásukat. Így például a társadalom átrétegződésének pozitív irányú folyamata felbontja az addigi szűkebb társadalmi környezet (pl. a paraszti nagycsalád) erkölcsi kontrollját és magatartásszabályozó szerepét. Ugyanakkor nem biztos, hogy az ennek folytán más társadalmi környezetbe került személy szocialista töltésű társadalmi kontroll alá kerül. (Gondoljunk a faluból a városba jött és munkásszállásokon kallódó egyes fiatalok magatartásának problémáira.) Vagy nézzünk egy másik problémát. A társadalmi átalakulással párhuzamosan hazánkban kulturális forradalom zajlik, amelynek eredményei a nemzetközi összehasonlítások tükrében is jelentősek. Ugyanakkor léteznek még olyan rétegek, amelyeket mintha egyáltalán nem érintett volna a szocialista átalakulás forgó szele, s anyagi helyzetüktől eltekintve életmódjuk mitsem változott harminc év óta. Kulturális viszonyaik megdöbbentően alacsonyak, alkoholizmus és burkolt prostitúció szedi közöttük áldozatait. (A „Rozsdatemető" miliője nem ismeretlen és egyedi jelenség a szándékos emberölési ügyekben!)

Mindezek a társadalmi jelenségek természetesen a társadalmi és egyéni tudatra gyakorolt hatásukban válnak emberi magatartást ilyen vagy olyan mértékben meghatározó tényezővé. Ebben rejlik annak a jelenségnek csökönyös szívóssága, amelyet úgy jelölünk, hogy az emberek gondolkodására a szocializmus lerakása után is hatnak a kapitalista tudati maradványok, erkölcsi nézetek. Van azonban a társadalmi tudat átalakulásának olyan társadalmi-történeti tényezője is, amely a szándékos élet elleni bűnözés okaira különösen erős hatást gyakorol. Nem kétséges, hogy a társadalmi tudat értékelése az emberi élet értékéről nem közömbös tényezője az élet tiszteletének és védelmének. A szocialista tudat és ideológia szempontjából az erkölcsi követelmény teljesen egyértelmű: a legfőbb érték az ember. A társadalmi tudatra azonban hatnak, méghozzá az ellenkező irányban, a szocialista ideológián kívül fekvő jelenségek is, elsősorban az objektív történelmi helyzet. Az elmúlt negyedszázad történelmi eseményeinek — a fasizmus elleni világméretű küzdelemnek, a második világháborúnak — egyik negatív kísérő jelensége: az emberi élet értékének csökkenése. A társadalmi tudat alakulására óhatatlanul hatást gyakorol az a tény, hogy korunkban milliók estek áldozatul a fasiszta önkénynek és milliók pusztultak el a második világháború során. Ha pedig ennek lecsapódása a társadalmi tudat szintjén az emberi élet értékének csökkenése, akkor ez a jelenség feltétlenül jelentkezik az egyéni tudat vonatkozásában is. Nem hunyhatunk szemet afölött, hogy a fasizmus embertelenségeinek, a világháborúnak az emberi élet értékét csökkentő hatása még erősen érezhető az emberek gondolkodásában. Az élet értékének természetes érzését állandóan rombolja az a hidegháborús pszichózis, amelyben a második világháború óta éltünk és jelenleg is élünk. Ezirányban hat a dekadens nyugati irodalomból áradó, az emberi lét céltalanságát hirdető erkölcsi bomlás depressziós hangulata is. Végül nem lehet arról sem megfeledkezni, hogy a szocializmus építésének egyes szakaszait hazánkban kiélesedett osztályharc kísérte (gondoljunk csak az 1956-os ellenforradalomra!), s az osztályellenség ellenállásának formái, illetőleg az egyes társadalmi rétegek deklasszálódásával kapcsolatos bomlásjelenségek gyakran az élet elleni bűnözés területén jelentkeztek. Társadalmi szemszögből nézve ezeket a jelenségeket, arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az elmúlt negyedszázad történelmi körülményei között az emberi élet értéke nem emelkedett a kívánt szintre, sőt bizonyos vonatkozásokban jelentősen csökkent, s nem csoda, hogy a történelmi körülményeknek a társadalmi tudatra, illetve az emberek gondolkodására gyakorolt ilyen hatását a szocializmus építésének nem sikerült még teljesen kiküszöbölnie. Keserű történelmi paradoxon, hogy a szocializmus, amely az ember minden irányú fejlődését, és az emberiség egyetemes boldogulását tűzte ki célul, olyan történelmi körülmények között születik meg és halad előre, amelyek időlegesen az emberi élet értékének csökkenése irányába hatnak.

A fent említett társadalmi jelenségek, illetve a társadalmi tudat átalakulásának egyes negatív kísérőjelenségei mint objektív tényezők elsősorban a társadalmi tudatra hatnak, s azon keresztül erkölcsi, tudati stb. áttételekkel alakítják az egyén magatartását. Ezenközben szubjektivizálódnak is, amennyiben az egyéni tudat szintjén is megjelennek. Az objektum és a szubjektum viszonya az emberölések okainak körében is dialektikus módon jelentkezik. Az elkövető, mint szubjektum nem egyszerűen a külső objektív erők viaszlenyomata, hanem önálló személyiséggel rendelkező lény, akinek magatartását és akaratelhatározását a kérdéses szituációban közvetlenül személyisége determinálja. Személyiségének feltárásával tudjuk majd megragadni azokat az objektív és szubjektív körülményeket, amelyek együtthatásukban emberölés elkövetéséhez vezettek.

Jelenlegi ismereteink tükrében azonban már felvethető az a hipotetikus tétel, hogy a fent érintett általános társadalmi jelenségek, az elkövető személyisége és az emberölés motívuma közötti összefüggéseik másképpen alakultak ott, ahol valamilyen emberi kapcsolat van a szándékos emberölés elkövetője és a sértett között, és ott, ahol ilyen kapcsolat nincs. A különbségtételt már az is indokolja, hogy különféle felmérések szerint az esetek legalább kétharmad, ha nem háromnegyed részében a sértett az elkövető rokona vagy ismerőse. Kettejük között tehát fennállott valamilyen kapcsolatrendszer (házastársi, rokoni viszony, barátság, szerelem, munkatársi viszony stb.), amelynek megbomlása és

konfliktusai vitték az elkövetőt az emberöléshez. Ez a kapcsolatrendszer és annak konfliktusai képezik rendszerint azokat az objektív és szubjektív körülményeket, amelyeknek talaján az elkövetés okait kereshetjük. Ugyanakkor ennek a kapcsolatrendszernek — pl. a házasságnak — adott problémái összefüggethetnek az illető társadalmi intézmény általános problémáival (az újtípusú házasság és család kialakulásának ellentmondásai, a régi tudatot hordozó személyek beilleszkedni nem tudása az újtípusú kapcsolatokba stb.). Mindez tehát összefüggést mutathat az általános szintű társadalmi jelenségek, az elkövető személyisége és az emberölés motívuma között. Ott viszont, ahol a sértett és az elkövető között ilyen emberi kapcsolat nem áll fenn, — pl. a tettes előtt addig ismeretlen sértett megölése és kirablása — ilyen közvetítő láncszem az általános társadalmi jelenségek felé nincs, s az vizsgálandó, hogy az utóbbiak milyen hatást gyakoroltak az elkövető életútjára, személyi vonásainak kialakítására.

III.

A szándékos élet elleni bűnözés okainak, feltételeinek kérdése nem redukálható arra a társadalmi szintre, amelyről fent beszéltünk, mint ahogy semmilyen egyedi emberi magatartást sem determinálnak közvetlenül az általános szintű társadalmi jelenségek. Ezért indokolt feltenni a kérdést úgy is, hogy vajon milyen feltételek és körülmények összhatásaként kerül sor az egyén részéről a konkrét szándékos emberölés elkövetésére. Nem véletlen tehát az Irányelvnek az a megállapítása, hogy „... fokozni kell az élet elleni bűncselekmények elkövetésének kriminológiai vizsgálatát, úgyszintén az elkövető személyi körülményeinek, valamint a motívumoknak mélyreható felderítését. Ennek során fel kell deríteni azokat a szubjektív és objektív körülményeket, amelyek közrejátszottak a motívum kialakításában".

Az Irányelv ezzel tulajdonképpen kettős feladatot tűz ki. Közvetlenül a bűnöző szervek feladatává teszi azoknak a szubjektív és objektív körülményeknek a felderítését, amelyek közrejátszanak az adott szándékos emberölés motívumának kialakulásában. Közvetve viszont a felderítésen túlmenően kriminológiai vizsgálatok folytatását célozza. Ebből olyan feladatok fakadnak, amelyeket elsősorban a tudományos kutatásnak kell megoldania. Az utóbbi azonban csak akkor képes e feladatokkal megbirkózni, ha a jogalkalmazó szervek az adott eljárás folyamán összegyűjtik mindazokat az adatokat, amelyekből megfelelő következtetések vonhatók le az elkövető személyiségére, illetve a szándékos emberölést kiváltó okokra és körülményekre. A kétirányú feladat és célkitűzés tehát szorosan összefügg. Az egyszerűség kedvéért nézzük meg mind a két feladatot külön-külön.

Vitathatatlan kiindulópont, hogy a szándékos élet elleni bűncselekmények körében végzendő kriminológiai vizsgálatoknak az alapja a személyi körülményeknek és az emberölés motívumainak mélyreható és teljeskörű felderítése.

Az Irányelvnek fenti megállapítása azon a felismerésen alapul, hogy a szándékos emberölési ügyekben is kötelező a Be. 13. §-ában foglalt rendelkezés következetes megvalósítása. Mint ismeretes a Be. 13. §-a a bűnüldöző szervek feladatává teszi azoknak az okoknak és körülményeknek felderítését, amelyek a bűntett elkövetését lehetővé tették vagy előmozdították. A bűnüldöző szervek és a bírói gyakorlat hajlamosak arra, hogy a Be. 13. §-át csupán a szignalizációt elrendelő törvényi intézkedésnek tekintsék. Ennek a rendelkezésnek azonban a szignalizáción túlmenő jelentősége van. Bármiféle kriminológiai kutatás csak úgy lehet eredményes, ha annak egyik fázisa — az adatfelvétel — az adott ügyben az eljárás folyamán megtörténik. E körülményeknek a megállapítása ugyanis nem képez valamely elkülönített nyomozási feladatot, hanem a büntető eljárás egységes folyamatának szerves része. A szándékos emberölést lehetővé tevő, vagy előmozdító okok és körülmények sem formálisan, sem tartalmilag nem szakíthatók el az ügy egyéb körülményeitől. Az összefüggés nyilvánvaló, hiszen az okokra és körülményekre a bűncselekmény és az elkövető személyi körülményei (az elkövetés módja, eszköze, helye, időpontja, az elkövető kora, foglalkozása, személyi tulajdonságai stb.) következtetési, illetve kiindulási alapot jelentenek. De fordítva is fennáll az összefüggés, mert az okok és körülmények megállapítása elmélyítheti és alaposabbá teheti az előbb felsorolt körülményekre vonatkozó megállapításokat.

Általános tapasztalat, hogy a különböző bűntetti kategóriákban az objektív és szubjektív jellegű okok és körülmények vonatkozásában a helyzet nem azonos. A vagyon elleni bűntettek tekintetében túlnyomó részt az objektív körülmények dominálnak, viszont az élet elleni bűntetteknél a szubjektív körülmények jelentkeznek nagyobb súllyal. A Be. 13. §-át nem lehet úgy felfogni, mint amely csak az objektív jellegű okok és körülmények tekintetében írna elő felderítési kötelezettséget. Ellenkezőleg a Be. 13. §-ának elhelyezéséből, általános fogalmazásából csak az következtethető, hogy az valamennyi bűntettre irányadó. Következésképpen a Be. 13. §-ának érvényesülnie kell a szándékos élet elleni bűntettek miatt indított eljárásokban is.

A szándékos emberölés okainak és körülményeinek felderítése és a bírói ítéletben való rögzítése gyakorlatilag a cselekmény helyes minősítése és a törvényszerű büntetés kiszabása vonatkozásában jelentős. Kiinduló tételként elfogadhatjuk, hogy a szándékos emberöléseknél az *objektív és szubjektív jellegű okok és körülmények felderítése szolgáltatja az alapot* a törvényszerű minősítéshez. Egyes felderített ha-

sonló jellegű körülmények viszont a *büntetéskiszabásra* vannak kihatással. Nem hagyható azonban figyelmen kívül, hogy a szubjektív jellegű okok és körülmények nem azonosak a törvényben kiemelt és a minősített esetek alapjául szolgáló motívumokkal (nyereségvágy, illetve más aljas indok). Nem azonosak, de azoktól el sem választhatók. A motívumok genezise ugyanis azt mutatja, hogy az objektív és szubjektív jellegű okok és körülmények együtthatásaként jön létre az az indító ok, amely az emberölés elkövetésének motívumává válik. Hogy tételünket megvilágítsuk, lássunk egy egyszerű példát.

A. az italboltban összeakad B.-vel, régi ismerősével. Italozás közben összeszólalkoznak, majd összeverekednek, melynek során A. zsebkésével halálra szurkálja a sértettet. Az eljárás során kiderül, hogy *1.* A. 4 elemit végzett tsz-paraszt, *2.* garázda, kötekedésre állandóan hajlamos, italozó egyén, anélkül, hogy orvosi értelemben alkoholista volna, *3.* legénykorában egy leánynak udvarolt, aki őt B. kedvéért otthagyta, *4.* B. a szövetkezet brigádvezetője, akivel A. már több ízben összeszólalkozott a munkateljesítmény elszámolásával kapcsolatban, *5.* az eset megtörténtekor B. is italos állapotban volt, a verekedést ő kezdeményezte azzal, hogy nyilvánosság előtt becsmérelte A.-t a brigádban tanúsított összeférhetetlen magatartásáért.

E körülményekre figyelemmel kell a bíróságnak eldönteni, hogy A. cselekményét erős felindulásban elkövetett emberölésnek, szándékos emberölésnek vagy aljas indokból elkövetett emberölésnek minősítse. Bárhogy dönt is az adott ügyben a bíróság, döntését csak ezekre a körülményekre alapozhatja, melynek sorából ha csak egyet is figyelmen kívül hagy, illetve ha egy is kikerül a felderítés látószögéből, döntése nem tükrözi az anyagi igazságot. Az elkövetés konkrét körülményei arra utalnak, hogy alkoholgőzben, kocsmai szóváltásból fakadó erős felindulásban elkövetett emberölés történt, amelynek kiváltója a sértett magatartása volt. A cselekmény motívuma: elégtételvétel a sértés miatt. Kérdés azonban, hogy az elkövető motívumának kialakulásában mennyiben játszott közre a B.-vel szembeni korábbi féltékenység, illetve a munkával kapcsolatos vitákból eredő haragos viszony. E kérdés megválaszolásától függ a cselekmény helyes minősítése, s nem utolsó sorban a büntetéskiszabás alakulása is.

A hasonló példákat és kérdésfeltevéseket lehetne még folytatni. Ez az eset is azonban azt mutatja, hogy az emberölési ügyekben az elkövető egész személyiségét be kell vonni a vizsgálódás körébe ahhoz, hogy a büntetőjogi következtetések megalapozottak legyenek. Azt is megállapíthatjuk, hogy a szubjektív jellegű okok és körülmények felderítésére és értékelésére nemcsak azokban az esetekben kerül sor, amikor a megállapított motívum a minősítés alapjává válik, hanem minden esetben jelentőséggel bír. A szándékos emberölés, mint minden pszichikailag akaratlagos magatartás, mindig motivált cselekmény. Az más kérdés, hogy a felderített motívum milyen büntetőjogi relevanciájú, már a minősítésre is irányadó vagy csak a büntetéskiszabás tekintetében jelentős.

A motívumok skálája meglehetősen széles a szándékos emberölések körében. Ennek érzékeltetésére idézzük egy korábbi vizsgálat adatait. A Belügyminisztérium 1963-ban reprezentatív vizsgálatot folytatott a szándékos emberölések körében, melynek során vizsgálta a cselekmények motívumának jellegét, tekintet nélkül a büntetőjogi minősítés alakulására. A vizsgált ügyekben a motívumok megoszlása a következő volt:

anyagi érdek az esetek	8,0%-ában
harag, bosszú az esetek	64,5%-ában
féltékenység az esetek	19,0%-ában
homoszexualitás, nemi vágy az esetek	0,5%-ában
szégyenérzet az esetek	7,5%-ában
más bűntett leleplezésének célja az esetek	0,5%-ában

A vizsgálat adatait a bírói gyakorlat tapasztalatai is megerősítik. Pozitív jelenség, hogy az anyagi érdek, mint emberölési motívum előfordulása meglehetősen alacsony. Ugyancsak rendkívül kis szám a motívumok sorában a homoszexualitás, illetve a nemi vágy kielégítése és más bűntett leleplezésének célja. A szégyenérzet a gyermekölések körében előforduló leggyakoribb motívum; a viszonyszám terjedelme lényegében megegyezik a gyermekölések abszolút számával. Két motívum-csoport a legjelentősebb: a harag, illetve a bosszú és a féltékenység. Motívum-csoportot mondottunk, mert mindkét csoport további bontásra szorul. Itt ugrik ki annak felderítésének szükségessége, hogy a haragot, bosszút, féltékenységet milyen objektív és szubjektív körülmények eredményezték. Így pl. a bosszúnak, a haragnak lehet alapja a családi, lakótársi, munkatársi konfliktus, a szórakozás, italozás közben keletkezett vita stb. S miután a mindennapi élet bármelyik területén keletkező személyi konfliktusok haragos viszonyra, bosszúvágy kialakulására vezethetnek, e tekintetben a felderítés feladatai a legszélesebb körűek. Ezek felderítése döntő jelentőségű, mert a minősítés szempontjából nem elégséges egyedül a motívum megállapítása. A Legfelsőbb Bíróság már korábban helyesen állapította meg, hogy „. . . Az a körülmény, hogy valaki az őt ért sérelemért önhatalmúlag, önkényesen vesz elégtételt, önmagában még nem szolgálhat az aljas indokból történő elkövetés megállapításának az alapjául. Vizsgálni kell, hogy az elégtétel vétel milyen indítékból fakad." (BH. 3703. sz.)

Nem csak elméleti tétel, de gyakorlati tapasztalat is, hogy a motívumnak és annak eredőinek felderítése csak az *elkövető személyiségének teljes ismeretén* alapulhat. Ezt láttuk az előbbi példánál is. Az elkövető személyiségét itt

pszichológiai értelemben kell venni, amelybe beletartozik mind az egyén fizikai-pszichikai adottságai (testi felépítés, temperamentum, jellem), mind pedig a személyiséget alakító egész életút és társadalmi környezet.[2] Felderíthető mindez egy büntetőeljárás keretében? Többé-kevésbé igen. Ennek szükségét érezte már a korábbi bírói gyakorlat is, amely kialakította azt a szabályt, hogy az ítélet tényállásnak tartalmaznia kell az elkövető legfontosabb életrajzi adatait (iskolai végzettség, családi állapot, foglalkozás, munkaviszony, osztályhelyzet, előzetes büntetettség stb.). Az Irányelvből folyó feladat az, hogy a bíróságok ne elégedjenek meg az életrajzi adatok egyszerű regisztrálásával, hanem azokra támaszkodva alakítsák ki és ítéletükben rögzítsék az elkövető személyiségének konkrét képét.

Bizonyos általános ismeretekkel már rendelkezünk a szándékos emberölés elkövetőjének személyiségéről. Egyes kriminálstatisztikai felmérések eredményei a bírói gyakorlat tapasztalataival kiegészítve, jó támpontul szolgálnak a konkrét ügyekben alkalmazandó személyiségvizsgálathoz. Nagy vonásokban ezt a személyiségképet így rögzíthetjük:

Az emberölés elkövetője az esetek zömében férfi (a nők részvételi aránya 6—8% körül mozog). Az átlagos életkor 35 év körül van (az elkövetők 70—75%-a 18 és 40 év közötti). Családi állapotuk az életkori és a nemek közti megoszlásra tekintettel jelentősen eltérő. Általában magas, az átlagos bűnözési gyakoriságot lényegesen meghaladja a nőtlen és az elvált férfiak emberölési gyakorisága. A házas elkövetők gyakorisága viszont az átlagosnál alacsonyabb. A női elkövetők közül 70—80% körül mozog a férjezettek száma. (Ez összefügg a női elkövetők motívumaival, melyeknek túlnyomórészt a családon belüli konfliktus vagy féltékenység az eredője.) Az elkövetők műveltségi színvonala mélyen a lakosság átlagos színvonala alatt van. Sok közöttük a teljes vagy részleges analfabéta, kb. egyharmaduk csupán az általános iskola 1—5. osztályát s csak az elkövetők kb. fele végezte az általános iskola 6—8. osztályát, közöttük a középiskolai és egyetemi végzettségűek aránya csupán néhány százalékra tehető. Az elkövetők csaknem kétharmad része paraszt és nem egészen egyharmada munkás, jelentős számban az alacsonyabb jövedelmű kategóriákból kerülnek ki. Elmeállapotukra tekintettel az elkövetők kb. $^2/_3$ része normálisnak s kb. $^1/_3$ része kóros személyiségűnek tekinthető (elme- és idegzavarban szenvedők, pszichopaták, idült alkoholisták stb.). Az elkövetők jelentős részben és évek óta egyre emelkedő arányban (ma kb. 50% körül) alkoholfogyasztással összefüggésben követte el cselekményét. Közöttük 40% körül mozog a már valamilyen bűntett miatt elítéltek száma (általános visszaesők).

[2] Vö. Sz. L. Rubinstein: Lét és tudat. Bp., 1962. 326—336. old.

Messze vagyunk azonban még attól, hogy felvázoljuk az emberölés elkövetője típusának képét. Sok még ezen a képen a fehér folt. Csak speciális vizsgálatok tárhatják fel az elkövető jogismeretét, erkölcsi és műveltségi viszonyait, életkörülményeit stb. A fent felvázolt kép tehát csak olyan sémának tekinthető, amelynek alapjáról a későbbi vizsgálatok elindulhatnak. Ugyanakkor tájékoztató jelentőségű a bűnüldöző szervek és bíróságok számára atekintetben, hogy a konkrét ügyben végzendő személyiségvizsgálat körében milyen adatokat derítsenek fel.

IV.

A következőkben nézzük meg a szándékos élet elleni bűnözés körében végzendő személyiségi és okkutatás néhány gyakorlati kérdését. E kutatások jellegét, célját és terjedelmét tekintve, közöttük három alaptípus különböztethető meg, éspedig: *a)* egyedi, *b)* operatív, és *c)* tudományos jellegű. Mindhárom típus sajátos vizsgálati metodikát igényel, szervezésük gyakorlati problémái is eltérők.

ad a) Az egyedi szintű személyiség és okvizsgálat fő területe a konkrét emberölési ügyekkel kapcsolatos büntetőeljárás. (Az Irányelv „okkutatás" terminológiájával szemben helyesebb itt „vizsgálatról" beszélni, minthogy nem az elméleti irányú kutatás, hanem inkább a gyakorlati célú felderítés áll az előtérben.) Feladatát az Irányelv a fentiekben pontosan meghatározza. Tartalmára mindaz irányadó, melyeket előzőleg kifejtettünk. A vizsgálat szervezésével kapcsolatban különös probléma nem jelentkezik, hiszen az szorosan összefügg az ügy egészének felderítésével és elbírálásával. Annál inkább gyakorlati probléma annak a körnek a megvonása, amelyen belül az elkövető személyiségével és a motívum kialakulásával kapcsolatos körülmények felderítési kötelezettség alá esnek. Nyilvánvaló, hogy e vonatkozásban nem lehet minden esetre irányadó választ adni, hiszen a probléma éppen egyediségében jelentkezik. Elvileg annyit lehet leszögezni, hogy ennek a körnek a határait elsődlegesen az adott emberölési ügy jellege, körülményei határozzák meg. Következésképpen a nyomozás megindulásakor erre a kérdésre még nem tudunk választ adni, csak a nyomozásnak abban a későbbi szakaszában, amikor már az elkövető személye ismert és az elkövetés körülményei — az elkövetés módja, eszköze, időpontja stb. — többé-kevésbé tisztázottak. Csak ilyen tények ismeretében képes a nyomozóhatóság megfelelő figyelmet fordítani az elkövető személyiségi vonásaira és az emberölés motívumát eredményező körülményeinek a feltárására. Mihelyt azonban ezek tisztázása lehetővé válik, e körülmények teljeskörű felderítése egyben jogi kötelezettsége is a nyomozó hatóságnak. Ez következik abból, hogy egyrészt a vádirati minősítés szempontjából egyébként is fel kell deríteni ezeknek a körülményeknek jó

részét, másrészt hogy a nyomozóhatóság rendelkezik erre a legmegfelelőbb apparátussal. A bíróság tényfelderítési eszközei ehhez képest jóval korlátozottabbak s feladata elsősorban annak ellenőrzése, hogy a nyomozóhatóság az adott ügyben eleget tett-e ezirányú felderítési kötelezettségeinek.

Mire irányul tulajdonképpen ez a felderítési kötelezettség? Általánosságban szólva: az elkövető személyiségének és a szándékos emberölés motívumát eredményező objektív és szubjektív jellegű körülmények feltárására.

Közbevetőleg kell megjegyezni, ebben a körben szükségtelen az ok-feltétel elhatárolásának problémájával foglalkozni. A felderítés feladata nem az elkövetett emberölés egy meghatározott okának a megállapítása, hanem minden olyan objektív és szubjektív jellegű körülmény feltárása, amely szerepet játszott a konkrét emberölés motívumának a kialakításában.

De térjünk vissza az alapkérdéshez: milyen körülményeket kell a nyomozó hatóságnak az üggyel kapcsolatban felderítenie? Elvileg már választ adtunk erre, de a választ gyakorlatilag is tudnunk kell megfogalmazni. Felderítendő tehát: az elkövető életútja, személyi és társadalmi környezete, fizikai és szellemi állapota, az elkövetés idején fennállott pszichikai helyzete és viszonya a sértetthez. E körülmények jó részét a nyomozó hatóság korábban is felderítette, ez nem jelentkezik új feladatként. Ami új ebben a körben, az főleg szemléleti jellegű. Vagyis arról van szó, hogy nem elég ezeket a körülményeket egyszerűen regisztrálni, hanem azokat úgy kell felderíteni, rendszerezni és megállapítani, hogy abból kikerekedjék az elkövető személyiségének teljes képe: életútja és életvezetése, jelleme, s annak a társadalom szempontjából lényeges vonásai. Mindennek megállapítása lehetetlen, ha nem vizsgáljuk — esetleg szakértő bevonásával — az elköveti fizikai és szellemi állapotát, konkrét műveltségi és erkölcsi színvonalát, pszichikai beállítottságát stb. A beszámíthatatlanság, illetve annak mértékének megállapítása végett szándékos emberölési ügyekben bíróságaink eddig is gyakran fordultak elmeorvos szakértőhöz. A személyiségvizsgálat körében, ahol elsődlegesen nem a felelősség kérdése merül fel, ez elégtelennek mutatkozik és számos esetben pszichológus szakértő bevonására lesz szükség. Ennek eljárásjogi akadályai nincsenek (vö.: Be. 66. §) és indokolt, hogy a szándékos emberölési ügyekben már a nyomozási szakban pszichológus szakértő is eljárjon.

ad b) Sajátos helyet foglal el a szándékos élet elleni bűnözés kriminológiájában a ún. operatív szintű vizsgálat, amelyet meghatározott célból főhatóságok, nagyobb területi egységek bíróságai folytatnak. (Természetesen kriminológiai vizsgálatról csak akkor beszélhetünk, ha a vizsgálat célja nem ügyviteli adatok megállapítása.) Az ilyen jellegű vizsgálatok célja rendszerint a bűnözés adott helyzetének megállapítása bizonyos időszakban országos vagy területi szinten, illetve annak vizsgálata, hogyan érvényesülnek a büntetőpolitikai elvek és követelmények a bűnüldözésben és az igazságszolgáltatásban. Ehhez képest módszereiben a kriminálstatisztikai feldolgozás dominál, értékelő szempontjait a büntetőpolitikai elvek határozzák meg. Veszélye, hogy meghatározott időszak adatait kiragadva szemléli, s így szem elől tévesztheti a bűnözés mozgását, hosszabb időszakban megnyilvánuló fejlődési tendenciáit. Egyoldalúságát megfelelő kriminálstatisztikai módszerekkel — összehasonlítás a korábbi időszak adataival stb. — korrigálni lehet. Az elkövető személyiségének megvilágításáig az ilyen szintű vizsgálat rendszerint nem jut el, eszközei sem alkalmasak erre. Bizonyos statisztikai képet azonban nyújt az elkövetők köréről, személyi összetételéről, a leggyakoribb motívumokról, s az elkövetés objektív körülményeiről — az elkövetés módja, eszköze, időpontja, helyszíne — s ezzel alkalmassá válik büntetőpolitikai következtetések kialakítására, főleg a megelőzési intézkedések kidolgozása (pl. a közrendvédelmi szolgálat erősítése bizonyos helyeken) és a büntetéskiszabási gyakorlat vonatkozásában. Mindez indokolja, hogy a főhatóságok minél gyakrabban nyúljanak az operatív vizsgálat eszközéhez és módszereiket finomítva közelítsék a lehetőségekhez képest a kriminológiai vizsgálati szintet (kriminológiai értékelő szempontok alkalmazása, a személyiségi adatok mélyebb feldolgozása stb.).

ad c) A legtöbb metodikai és szervezési problémát a tudományos szintű kriminológiai kutatás veti fel. Ennek oka elsősorban tapasztalatok teljes hiánya. Míg a társadalmi tulajdon elleni, a visszaeső és a fiatalkori bűnözés tekintetében az elmúlt években jelentős kísérletek történtek a metodikai problémák tisztázására, melynek eredményeként konkrét vizsgálatok is indultak, a szándékos élet elleni bűnözés területén semmi ilyesmit nem találunk. Egyedül kriminálstatisztikai felmérések történtek egyes főhatóságok részéről. A kriminálstatisztika azonban még nem kriminológia, s eltekintve a bűnözés helyzetére, dinamikájára, struktúrájára vonatkozó törvényszerűségektől önmagában kriminálstatisztikai megállapításokra kriminológiai törvényszerűség még nem alapozható. Így abban a helyzetben vagyunk, hogy minden tapasztalati előzmény nélkül végig kell gondolnunk a szándékos élet elleni bűnözés területén végzendő kriminológiai kutatások metodikai és szervezeti problémáját. Nem hallgathatjuk el viszont, hogy ebben jelentős segítséget nyújtanak a más területeken végzett kutatások metodikai tapasztalatai.

A kérdést talán úgy közelíthetjük meg a leghelyesebben, ha meghatározzuk a kriminológia, mint tudományág tárgyát és vizsgálati módszereit. A tárgymeghatározás kérdésében azokhoz csatlakozunk, akik szerint a kriminológia tárgya: a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem valóságjelenségei; feladata: a bűnözés jelenségeinek megismerése, okainak, mozgástörvényeinek

feltárása, s ennek alapján büntetőpolitikai következtetések kimunkálása.[3] A kriminológiai társadalomtudomány, amelynek középpontjában mindig meghatározott emberi magatartás áll, akár egyedi, akár absztrahált társadalmi szintű megjelenési formájában, azaz a bűnözés, mint egyedi, illetve társadalmi jelenség. Ennek felismerése eleve meghatározza a kriminológia vizsgálati módszereit, kutatási eljárásait. Így módszereinek egy részét más, konkrét társadalmi jelenségeket vizsgáló társadalomtudományoktól (szociológia, demográfia, statisztika), másik részét pedig az embert vizsgáló tudományokból (biológia, antropológia, pszichológia) kölcsönzi. Csak e módszerek együttes alkalmazása eredményezheti tárgyának egzakt megragadását és a konkrét kriminológiai törvényszerűségek felismerését és megfogalmazását. Ilyen komplex szemléleti mód hiányában a kriminológiai kutatások óhatatlanul egyoldalúvá válnak és nem haladhatják meg a kriminálstatisztikai, kriminálpszichológiai stb. vizsgálatok és megállapítások szintjét.[4]

Mindez nem újdonság a probléma ismerői előtt. Mégis rekapitulálni kell az alaptételeket ahhoz, hogy valamilyen kiinduló pontot alakítsunk ki a szándékos élet elleni bűnözés kriminológiája tekintetében.

Először is megállapíthatjuk, hogy ezen a területen is szükséges a két szint, az emberölés mint társadalmi tömegjelenség és az emberölés mint egyedi bűnös magatartás viszonylagos különtartása.

A társadalmi szint, a szándékos emberölés helyzetének, mozgástendenciáinak (a bűnözés dinamikája, struktúrája) megállapítása alapvetően kriminálstatisztikai és demográfiai eszközök alkalmazását igényli. A kutatások megindítása szempontjából ez viszonylag egyszerűbb feladat, ahol már támaszkodhatunk korábbi vizsgálatok tapasztalataira és eredményeire. Ennek alapján kell megállapítanunk a szándékos élet elleni bűnözés helyzetében a felszabadulás óta végbement számszerűen mérhető változásokat. Mindez viszonyítási alap az 1938-at megelőző bűnözési helyzet, illetve más országok bűnözési helyzetének tekintetében. Az utóbbit illetően sürgető feladatként jelentkezik olyan statisztikai mutatók kimunkálása, amelyek a nemzetközi adatokat alkalmassá teszi az összehasonlításra. Kriminálstatisztikai felmérések alapján elemezhetjük a szándékos emberölések területi, időbeli megoszlását, s az elkövetők személyiségét jellemző személyi és társadalmi vonások alakulását (nem, életkor, foglalkozás, társadalmi rétegződés, családi állapot szerinti megoszlás, az elkövető műveltségi és egyéb életviszonyai stb.). Az így nyújtott adatok gondos összehasonlítást igényelnek az általános demográfiai adatokkal abból a célból, hogy az emberölés elkövetőjének személyiségét hasonlítani tudjuk a lakosság nem bűnöző részéhez.

Mind az élet elleni bűnözés mozgástörvényeinek, okainak, mind az elkövető személyiségének megismerése végett mélyebbre kell hatolnunk s el kell jutnunk az egyedi bűncselekmény, az egyedi elkövető vizsgálataig. A tudományos kutatás itt alapvetően azokra az egyedi vizsgálatokra támaszkodik, amelyekről a bűnüldöző szervek és a bíróságok tekintetében már beszéltünk. S a Legfelsőbb Bíróság idézett irányelvének jelentőségét tudományos szempontból az adja meg, hogy annak végrehajtása esetén minden egyes ügy tartalmazni fogja azokat az adatokat, amelyre a teljességre törő kriminológiai vizsgálat támaszkodhat. Támaszkodhat, de csak azokkal nem elégedhet meg. Egyedi vizsgálat esetén ugyanis nem lehet eltekinteni az elkövetők vagy azok egy meghatározott reprezentatív részének egyéni tanulmányozásától, ahol érvényesíteni lehet pszichológiai és biológiai szempontokat. Konkrét módszereiben ez lehet személyes interjú, pszichológiai tesztvizsgálat stb. Az egyedi vizsgálatok adatainak általánosításával, illetve a társadalmi és az egyedi szinten feltárt jelenségek, mozgásformák intézésével leszünk csak abban a helyzetben, hogy felvázoljuk a szándékos emberölés elkövetőjének személyiségi képét, választ tudjunk adni a szándékos emberölés okainak kérdésére és meg tudjuk fogalmazni a szándékos élet elleni bűnözés területén ható törvényszerűségeket.

Végül nézzük meg, hogy jelenlegi adottságaink mellett milyen lehetőségeink adódnak egy ilyen, tudományos jellegű kriminológiai kutatás lefolytatására.

Az egyik tényező a vizsgálat alá vonandó elkövetők számszerű terjedelme. Itt abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy nem ütközik nagy nehézségbe az adott évben elítéltek egészének vizsgálata sem, de ezen belül reprezentatív csoportot is könnyen ki lehet alakítani. Erre tekintettel célszerűnek látszik az egy évben jogerősen elítéltek vagy azok egy része adatainak feldolgozása és személyes vizsgálatuk. Az így nyert adatok azután összehasonlíthatók az adott év igazságügyi statisztikájából, illetve az összes ügy statisztikai feldolgozásából nyert adatokkal.

A vizsgálat lefolytatásával olyan nem nagy létszámú kutatócsoportot lenne célszerű megbízni, amelyben résztvenne kriminológus, statisztikus, orvos, pszichológus. Jelenlegi tudományos felkészültségünk az ilyen kutatócsoport kialakítását — eltekintve a pénzügyi és adminisztratív nehézségektől — lehetővé teszi. A kutatócsoport működhetne valamelyik tudományos intézet keretei között, úgy azonban, hogy benne helyt kapjanak egyes főhatóságok gyakorlati szakemberei is. Ilyen módon biztosítható

[3] Vö. Vermes M.: A kriminológiai kutatások módszertani kérdései. ÁJI Értesítője, Bp., 1961. IV. köt. 1—2. sz. 80. old.
Vigh J.: A bűnözés okainak problémái. Jogtudományi Közlöny, 1963. 9. sz.

[4] Vö. Szabó A.: A fiatalkori bűnözés kutatásának metodológiai kérdései. Jogtudományi Közlöny, 1964. 11. szám.

lenne az ügyiratok beszerzése, az adatok megfelelő feldolgozása, s egyéb a főhatóságokat érintő kérdések megoldása. A kutatócsoport első feladata olyan hipotézis és vizsgálati modell kidolgozása, melynek alapján már a következő évben a konkrét kutatások megindíthatók.

Látszólag messze kerültünk a Legfelsőbb Bíróság 4. sz. irányelvétől. Tartalmilag azonban közelebb, mintha egyes tételeit magyaráztuk volna. S nem vagyunk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy egész büntetőpolitikánk eredményessége ma egyre inkább a valósággal való szembenézést, jelenségeinek pontos számbavételét igényli.

Horváth Tibor

A termelőszövetkezeti jogi fegyelmi és kártérítési felelősségrevonás egyes kérdései a jogpolitikai határozat tükrében

I.

A jogalkalmazás jogpolitikai elveiről 1963-ban meghozott kormányhatározat felveti azt a kérdést, hogy az itt lefektetett elvek — melyek a jogsértések, a jogi konfliktusok csökkentését és megelőzését célozzák — a jogalkalmazás minden területére vonatkoztathatók, vagy csak azokra a területekre, amelyeket a kormányhatározat kifejezetten megjelöl, nevezetesen a polgári, a büntető jogalkalmazás és az ügyészi általános felügyelet területére. A jogirodalom és a gyakorlat az első variáns mellett döntött,[1] aminek a helyességét jogelméleti és jogpolitikai indokok egyaránt alátámasszák. Jogelméletileg — jogdogmatikailag a termelőszövetkezeti jog vonatkozásában emellett szól az a tény, hogy a belső termelőszövetkezeti jogalkalmazás (vezetőség, közgyűlés) szférájába tartozó vitás kérdések, bár a termelőszövetkezeti jogágba tartoznak, de át vannak szőve a keletkeztető jogágak, nevezetesen a büntetőjog (tsz fegyelmi jog) és a polgári jog (tagok anyagi felelőssége, tagsági viszonnyal kapcsolatos vagyoni viták) egyes elemeivel.[2] Jogpolitikai-jogalkalmazási oldalról közelítve a kérdéshez ugyancsak ehhez az állásponthoz jutunk el, mivel az ügyészi általános felügyelet mindent magába foglal, ami nem tartozik explicite a büntető, a polgári és a büntetésvégrehajtási ügyészi felügyelet körébe. Így tehát átfogja a termelőszövetkezeti belső jogalkalmazást is.

Ezt indokolja az egységes jogalkalmazási gyakorlat kialakítása annak érdekében, hogy az általános társadalmi (generál prevenció) és az egyéni (speciál prevenció) megelőzésének a jog és neveléstudomány által kidolgozott alapvető jogi és pedagógiai módszerei egymással szerencsésen elegyítve általános érvénnyel, egységesen jussanak érvényre jogrendszerünk alkalmazásának valamennyi területén. Ezt kívánja meg a szocialista törvényesség maradéktalan érvényre jutása, mely biztosíték a jogalkalmazás partikulárissá válásával szemben és a helyes irányú jogpolitikai tevékenységre, ami a termelőszövetkezeti jogalkalmazáson belül, főleg a fegyelmi és az anyagi felelősségrevonásnál éreztetné hatását.

Az 1959. évi 7. sz. tvr. is a többi alapvető jogszabályhoz hasonlóan a szocialista társadalmi átalakulás egy hosszabb időszakára vonatkozik. Ezzel szemben a jogpolitikai határozat a termelőszövetkezeti életet is átfogva a szocialista társadalmi fejlődés egy adott időszakára vonatkoztatva határozza meg a soronkövetkező legfontosabb feladatok elvégzéséhez szükséges jogalkalmazási és jogpolitikai módszereket,[3] ráirányítva a figyelmet a gazdaságilag, erkölcsileg és jogilag veszélyeztetett, továbbá a jogalkalmazási tevékenységre érzékenyen reagáló területekre. A jogpolitikai szempontok félreismerése, helytelen és törvénytelen módszerek követése a jogalkalmazást végző vezetőség és közgyűlés tekintélyét ássa alá. A tekintély pedig — különösen a vezetőség tekintélye — igen lényeges a kollektív gazdaság előbbrevitele terén. Enélkül meglazul a tsz-ek életében a munkafegyelem, csökken a termelés és a munka intenzitása. Ennek elkerülése olyan következetes irányvonalat követel elsősorban a fegyelmi és az anyagi felelősségrevonási gyakorlattól, ami főleg a nevelés, a társadalmi meggyőzés eszközével, nem pedig csak visszariasztással biztosítja a jogsértések kiküszöbölését és a termelőszövetkezeti tagsági fegyelem (beleértve a munkafegyelmet is) megszilárdulását.

Ezért az arra valóban okot szolgáltató taggal szemben igen lényeges a felelősségrevonás-

[1] Katona Z.: A jogpolitikai határozat és a tanácsok. Áll. és Igazgatás XIV. (1964.) évf. 5. sz. 394. old. — Szilbereky Jenő: A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdései. Magyar Jog X. (1963.) évf. 10. sz. 450. old.

[2] Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a tsz. jogi felelősség az előbbi kettő „anyajoga" lenne olyként, hogy automatikusan alkalmazhatók volnának a büntető és polgári jogi felelősség megfelelő szabályai. Egyező álláspontunk Eörsy Gy.-éval és Nagy L.-éval, amelyet ők a tsz. jognak a polgári joggal és a munkajoggal való relációjában fejtettek ki. Nagy L.: A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. Jogt. Közl. XVIII. (1963.) évf.

[3] Katona Z.: A jogpolitikai határozat és tanácsok. Áll. és Igazg. XIV. (1964.) évf. 5. sz. 394. old.

nak, a fegyelmi és az anyagi joghátrány alkalmazásnak következetes gyakorlása, melynek során nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni az egyént és a személyben rejlő hibák kiküszöbölésére, erkölcsi megnevelésére, tudati és érzelmi világának pozitív átalakítására kell törekedni, hogy hasznos tagja legyen, illetőleg eseti megbotlás esetén hasznos tagja maradjon szövetkezetének.[4] Ezért a jogpolitikai határozatban foglaltaknak megfelelően a termelőszövetkezeti belső jogalkalmazásban is küzdeni kell a túlzott kinövésekkel, a végletekkel szemben. Ilyen végletként jelentkezik a gyakorlatban egyfelől a túlszigorú, az egyéniesítést figyelmen kívül hagyó merev és lélektelen jogalkalmazás, másfelől az olyan túl engedékeny liberális felfogás, amely nem egyszer szemet huny a tsz-ek érdekeit súlyosan sértő és nagyarányú vétkességgel elkövetett jogsértések felett is.

Mindkét véglet igen káros. Az első elkedvetleníti a jogos igazságtalanság érzet folytán a tagot és elidegeníti a termelőszövetkezettől, ezzel szemben a második további felelőtlenségre, a közös érdekek semmibevételére ösztönzi a tagot és a tagságot. Ugyanilyen károsak jogpolitikailag azok a törekvések is, amelyeket vagy a fegyelmi szabályzatban nem szereplő fegyelmi büntetési nemek alkalmazásával (pl. pénzbüntetés) vagy a fegyelmi szabályzat által ismert, de az ott meghatározott maximális mérték (pl. munkaegységlevonás, háztáji földterület korlátozása) figyelmen kívül hagyásával követnek el a jogalkalmazó termelőszövetkezeti szervek.[5] Hasonló törvénysértések tapasztalhatók az anyagi felelősség megállapítása körül is, amikor a kártérítés összegét az 1959. évi 7. sz tvr. 14. § (2). és (3). bek.-ben foglalt szempontok figyelmen kívül hagyásával állapítják meg, vagy amikor a kártérítést összekeverik a „büntetéssel" (értsd pénzbüntetés).[6] A jogpolitikai határozat által megkívánt egységes törvényesség megvalósítása a termelőszövetkezetekben sokkal nagyobb körültekintést igényel, mint pl. tanácsi vonalon. Figyelembe kell venni ugyanis, hogy az egyes tsz-ek fejlődési üteme eltérő, egyeseknél rendezettebbek a viszonyok másoknál kevésbé (pl. munkafegyelem).[7] Ezeket az eltéréseket az egyes tsz-eknél a jogalkalmazás során mind figyelembe kell venni és ott ahol szükséges, az általános rend biztosítása érdekében a joghátrányt generál preventív éllel kell kiszabni, ahol viszont ilyenre nincs szükség, még a súlyosabb jogsértéseknek esetleg enyhébb elbírálása sem kifogásolható,[8] ha ettől is kedvező hatás várható a jogsértő tag személyében. Ennek a differenciálásnak csakis a termelőszövetkezeti jogszabályok által meghatározott keretek között lehet helye, de ezen belül is, hogy a differenciálás helyes szemléletben és ne ötletszerűen történjen, van szükség a jogpolitikai irányelvekre, melyek rámutatnak az egyes konkrét ügyek mögött meghúzódó és az adott időszakra jellemző általános társadalmi összefüggésekre. Ezért nem lényegtelen arra törekedni, hogy a helyi speciális adottságok messzemenő figyelembevételével, de nem sablonos belső jogalkalmazási gyakorlat alakuljon a tsz-ekben ki, vagyis, hogy hasonló típusú ügyekben, hasonló tényállások mellett, megközelítőleg azonos jellegű határozatok szülessenek.

A jogpolitikai határozat a jogalkalmazók kiemelkedő feladataként jelöli meg a jogszabályok gazdasági, társadalmi célkitűzéseinek felismerését az egyes konkrét társadalmi, gazdasági összefüggéseinek a feltárását és a jogszabályoknak ezen összefüggésekre figyelemmel történő alkalmazását.[9] Nem szabad figyelmen kívül hagynunk azt, hogy a tsz jogalkalmazástól e körülményeknek önálló, minden segítség nélküli felismerése a tsz tagság és tisztségviselők zömének jelenlegi ideológiai fejlettsége mellett még nem várható el. Abból kifolyólag ugyanis, hogy a tsz-ek össznépgazdasági szinten nem tervkötelezettek, még a szélesebb látókörű tagok is elsősorban a termelőszövetkezetek oldaláról, nem pedig a népgazdasági szempontok összefüggéseiből nézik a kérdéseket. Ezért az összefüggések feltárására és ezeknek az összefüggéseknek a belső jogalkalmazásban való figyelembe vételére a tsz-eket kívülről kell ráirányítani, amelyet az ügyészi általános felügyeleten kívül a termelőszövetkezetek fel-

[4] A nevelés általános jogalkalmazási szükségességét tárgyalja Eörsi Gy.: A jogpolitikai elvek és a jogászi tevékenység elvi kérdései. Jogtud. Közl. XIX. évf. 5. sz. 274. old. — Katona Z.: A jogpolitikai elvek és a tanácsok. Áll. és Ig. XIV. évf. 401. old. — Külön tanulmány a tsz. tagok nevelésének általános kérdéseiről és jelentőségéről Nagy L.: A szövetkezeti nevelés elve mezőgazdasági termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Áll. és Ig. XIV. évf. 9. sz. A nevelés fegyelmi jogi vonatkozásairól Molnár I.: A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége. Bp. 1963. 25. és 162—169. old. Az anyagi felelősségrevonás vonatkozásában Nagy L. Felelősségi szabályok a tsz. jogban. Jogt. Közl. XIV. évf. 223. old.

[5] Vö. Molnár I: Tsz. fegyelmi felelősség 192—198. oldalon levő esetekkel.

[6] Molnár I.: Tsz. fegyelmi felelősség 186. old. — a celldömölki járás területén három ilyen eset volt. — 1964. II. felében.

[7] Vö. Nagy L. A tsz. felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. Jogt. Közl. XVIII. évf. 83. old. — Az egységes jogpolitikai szemlélet büntetőjogi vonatkozásairól Csendes K. fejtegetéseiben meghúzódó elvi vonatkozás igen hasznos útmutatást tartalmaz a tsz. jogalkalmazás egységes szemléletére vonatkoztathatóan is. Magyar Jog. X. (1963.) évf. 10. sz. 441. old.

[8] Mindez azonban nem jelenti azt, hogy generál preventív szempontok ilyenkor háttérbe szoríthatók. „...még csekély súlyú bűncselekmények elkövetőivel szemben alkalmazott felelősségrevonáskor sem szabad megfeledkezni az ált. megelőzés követelményeiről, mely összhangban van a közvélemény ilyen irányú kívánságának megnyilvánulásaival." Csendes K.: A büntető jogalk. jogpolitikai elvei. Magy. Jog. X. évf. 440. old.

[9] Vö. Molnár I.: A mezőgazdasági fegyelmi jog néhány kérdése. Áll. és Ig. XI. évf. 1. sz. — Földes I.: A termelőszövetkezetek állami irányítása. Bp. 1962. 222. old.

ügyeletét ellátó mezőgazdasági szakigazgatásnak kell megoldania.[10]

Mindez bonyolult és komplex tevékenységet igényel a mezőgazdasági szakigazgatástól. Nem elég ugyanis metafizikus jelleggel csak azt vizsgálni, hogy a tsz belső jogalkalmazási, felelősségrevonási gyakorlata megfelel-e a szocialista törvényesség követelményeinek és a jogpolitikai elveknek, hanem ki kell kutatni a helytelen gyakorlat okait is, ahol a felelősségrevonás túl liberális, kirívóan enyhe, sőt elnéző — kendőző jellegű, ott rendszerint a vezetés megalkuvó, a vezetők nem akarnak ellentétbe kerülni a tagokkal, akiknek egy részével nem egyszer rokoni, sógori kötelékben állanak. Ilyen helyeken a közös vagyon terhére gyakran nemcsak a tagok, hanem még a vezetők egynémelyike is nyerészkedik. Azokban a tsz-ekben, ahol egyszer túl enyhe, másszor túl szigorú, egyszer a tagokra méltánytalanul sérelmes, jogaikat semmibevevő, másszor jogtalan és indokolatlan előnyöket biztosító határozatok születnek, ott többnyire klikkrendszer, a vezetők önkénye és szubjektív voluntarizmusra hajlása húzódik a háttérben meg. Egyes tsz-ekben a nem megfelelő jogalkalmazáshoz a fentieken kívül még az is hozzájárul, hogy a vezetőség annyira előtérbe helyezi a gazdasági kérdésekkel való foglalkozást, hogy emellett teljesen háttérbe szorul a szabályszerű adminisztratív és jogalkalmazási működés, a hatályos tsz jogszabályok és az alapszabály rendelkezéseinek figyelembe vétele.[11]

Külön fel kell vetnünk a termelőszövetkezeti belső jogalkalmazást károsan érintő körülmények között egyes tsz-ek részéről fennálló jog- és alapszabályellenes gazdasági tevékenység folytatását, amikor teljesen háttérbe szorul az alapvető mezőgazdasági tevékenység és pillanatnyilag nagyobb gazdasági előnyt jelentő melléküzemeket (fazekasság, kosárfonás, fafeldolgozás stb.) létesítenek.[12] Ilyenkor a termelőszövetkezet működése a mezőgazdasági termelésről mintegy a kisipari termelésre csúszik át, ami az adott termelőszövetkezetnek pillanatnyilag hasznos lehet, de a népgazdaság számára rendkívül káros, mert ebben az esetben nem azt a gazdasági feladatot hajtja a termelőszövetkezet végre, aminek érdekében megszervezésre került. Ezért az ilyen ferde vágányra sikló gazdasági tevékenység munkafegyelmének biztosítását célzó belső jogalkalmazás, fegyelmi vagy anyagi felelősségrevonás bármennyire is figyelembe veszi a konkrét jogszabályokat, végső soron mégis törvényellenes a termelőszövetkezet jogellenes működése miatt.

A termelőszövetkezeti belső jogalkalmazást hátrányosan érintő eme oktényezőknek a feltárása és felszámolása, a helyes jogpolitikai irányvonal folytatása és a jogpolitikai preventív célkitűzések elérése szempontjából igen lényeges. Ezért mint a belső a jogalkalmazás során hozott határozatok bírósági vagy államigazgatási felülvizsgálatánál, mint pedig a rendszeres jellegű általános ügyészi felügyeleti és mezőgazdasági szakigazgatási ellenőrző tevékenységénél az okkutatásnak ez a formája, valamint a feltárt hiányosságoknak a termelőszövetkezet felé való észrevételezése és az észrevételezett hiányosságok felszámolásának ellenőrzése igen lényeges. Úgyszintén igen lényegesnek kell tartanunk a tapasztalható hiányosságok mellett észlelhető pozitív jelenségek regisztrálását is, e pozitív jelenségek erősítése és általánossá tétele érdekében,[13] melyben a gazdasági-politikai intézkedések mellett a jogalkalmazásnak is lényeges szerep jut. Ugyanis csak így biztosítható a termelőszövetkezeti belső jogalkalmazásnak az aktuális társadalmi-gazdasági összefüggések felismerésére való rávezetése és az, hogy ezek az összefüggések a figyelem ráirányítása után a jogalkalmazás során a jogpolitikai határozatnak megfelelően valóban érvényre jussanak a termelőszövetkezetekben. Mindez tehát a termelőszövetkezeteken kívülálló, de a termelőszövetkezet jogilag is releváns tevékenységi területeibe beleszólni jogosult szervek részéről a gazdaságpolitikai, szociológiai, feltáró, a szignalizációs, az instruáló és ellenőrző tevékenység széleskörű, valamint együttes kifejtését igényli, melyek közül az utóbbi kettő főleg a járási mezőgazdasági osztály feladatát kell, hogy képezze.

A külső szervek ok-feltáró, ok-kutató és okelhárító tevékenysége azonban nem lehet teljes, ha a termelőszövetkezeti belső jogalkalmazás nem végezne hasonló tevékenységet. A kettő képes ugyanis — kiegészítve — teljes egészet adni. Míg a termelőszövetkezet belső jogalkalmazása e tevékenységi körön belül, főleg az eseti jogsértések (fegyelmi vétségek, károkozások, hiány) termelőszövetkezeten belüli gazdasági, szervezésbeli valamint az elkövető részéről fennálló egyéni-szubjektív okainak feltárására hivatott, (ezeknek az okoknak pártatlan és tárgyilagos feltárása, értékelése, a vezetőségtől független fegyelmi és ellenőrző bizottságoktól várható el leginkább) addig a külső szerveknek feladata egy adott igazgatási egységnek területén jelentkező ilyen eseti problémák általánosításán keresztül a tipikus hibák feltárása, kiküszöbölésükhöz szükséges intézkedések megtétele, a likvidáláshoz legmegfelelőbb jogpolitikai irányvonal kezdeményezése.

[10] Eörsi Gy.: A jogpolitikai elvek és a jogászi tevékenység elvi kérdései. Jogt. Közl. XIX. évf. 271. old. — Szilbereky J.: A polgári jogalk. jogpol. kérdéseiről. Magyar Jog X. évf. 10. sz. 446. oldal. — Katona Z.: A jogpolitikai határozat és a tanácsok. Áll. és Ig. XIV. évf. 402. oldal.

[11] Szerzők megfigyelése a celldömölki és a vasvári járás területéről.

[12] Katona Z.: A jogpolitikai határozat és a tanácsok. Áll. és Ig. XIV. évf. 402. old. — Rába L.: A termelőszövetkezetek melléktevékenységéről. Vas Népe 1963. máj. 12.

[13] K. Szkvorcov—I. Sraga: A bűncselekmény elkövetését előmozdító okok és feltételek bírósági vizsgálata. Külföldi Jogi Cikkgy. IV. (1964.) évf. 4. sz. 339. old.

A legmegfelelőbb jogpolitikai irányvonal általános vezérfonala pedig az egyéni és a közösségi érdekösszhang következetes érvényrejuttatása.[14] Ennek megfelelően a jogpolitikai határozat a kötelezettségek teljesítését fokozottan megköveteli a termelőszövetkezeti tagoktól is.[15] Reflektorfénybe állítja a tagok némelyike részéről még mindig felbukkanó spekulációs, jogtalan nyerészkedést célzó és egymás kijátszására irányuló törekvésekkel szembeni küzdelmet, a tsz közös vagyon védelmét, valamint a tagságnak a közös munkában való rendszeres részvételre történő nevelését. Mindez azonban csak akkor érhető el, ha a termelőszövetkezeti érdekkel összhangban valamennyi tag egyéni érdeke is megfelelőképpen érvényesül, úgyhogy a tagság érzelmileg is pozitíven viszonyuljon ahhoz a kötelékhez, amely tsz-éhez fűzi. Mindez azonban feladatai magaslatán álló színvonalas szak- és szervezeti vezetést kíván, amit bizonyít többek között az a tapasztalat is, ami a részesművelésben jelentkező új javadalmazási rendszer bevezetése körül volt észlelhető. Ez az új, helyi adottságokat messzemenően figyelembe venni kívánó és a munka mennyiségéhez és minőségéhez viszonyuló javadalmazási rendszer csak ott nem ért célt, ahol a vezetésnek felróható okok folytán baj volt az elosztás és az ellenőrzés körül, ahol megromlott az érdekösszhang a tsz és a tagság viszonyában.[16]

Minderre figyelemmel további fejtegetéseink alapjául szolgáló konklúzióként álláspontunk szerint kimutatható, hogy a helyes mederbe irányuló jogalkalmazás alapvető feltétele a most érintett általános jog- és termelőszövetkezeti társadalompolitikai követelmények betartása, amelyek általánosként határozzák meg az egyes szűkebb területek konkrét jellemvonásait. Bármennyire is helyes lehet jogpolitikailag ebből kifolyólag az egyes fegyelmi és kártérítési ügyek elbírálása, nem ér el tartós és megnyugtató preventív hatást, ha a termelőszövetkezeti közvetlen vezetés és felső irányítás nem biztosítja észrevehető jelleggel a tsz gazdasági megerősödésével kapcsolatban a tagság életszínvonalának emelkedését. Ha viszont ez biztosítva van, kialakul a termelőszövetkezeti tagságban a szövetkezeti érdekeket megsértő taggal szembeni olyan erkölcsi rosszallás, ami már önmagában fél siker a tsz fegyelmi és kártérítési gyakorlat preventív célkitűzéseinek számára az erkölcsi visszahúzó erő effektív megléte folytán.

II.

A fegyelmi felelősségrevonás a tsz-ekben egyes helyeken több évi stagnálás, más helyeken törvényellenes eltúlzások után az utóbbi időben helyes irányt kezd venni. Közrehat ebben a termelőszövetkezeti vezetés és a jogi képviselet (önálló jogtanácsos a tsz-ekben) megszilárdulása mellett az is, hogy a bűnüldöző hatóságok a szövetkezeti tagokkal szembeni büntetőeljárások megszüntetésével a Be. 105. és 161. §-ainak keretei között egyre inkább élnek a fegyelmi hatáskörbe való áttétel lehetőségével, ellenőrizve azt, hogy a jogpolitikai irányelveknek megfelelő határozat születik-e vagy sem. Tanulmányunk első részéből kitűnik, hogy a tsz. fegyelmi jogalkalmazásnak is generál és speciál preventív vonatkozásban egyaránt a tagság tudati-erkölcsi átalakítása, a megtévedt vagy közösségellenes tag megnevelése kell, hogy célja legyen.[17] E pedagógiai jellegű jogpolitikai irányvonal a tsz fegyelmi jogalkalmazótól egyénicsítést, méltányos, ugyanakkor azonban következetesen szigorú intézkedést követel. A cselekmény tárgyi súlyával és az elkövető vétkességi fokával, antiszociális beállítottságával arányban nem álló túl enyhe fegyelmi intézkedés felbátorítólag hat mind az elkövető, mind a többi tag körében. A túlzott szigora miatt méltánytalan és igazságtalan fegyelmi büntetés pedig — ismerve a parasztság érzékenységét — a tsz érdekekkel szembeni közönyt és a kollektív munkával szembeni ellenszegülést váltja ki.

Mindez a jogalkalmazótól elsősorban egy komoly szelektáló-értékelő tevékenységet igényel abban a vonatkozásban, hogy a rendszeres munkavégzés és a kollektívára való kihatása miatt a tagsági viszonnyal összefüggő egyéb magatartási normákat tartalmazó tsz tagsági erkölcs-sértés mikor igényel fegyelmi beavatkozást és mikor nem? E vonatkozásban az 1959. évi 7. sz. tvr. 13. §-a helytálló eligazítást ad. Az alapszabály vagy a munkarend megsértőivel szemben elsősorban nevelő — társadalmi rendszabály alkalmazását kívánja, a fegyelmi felelősségrevonást pedig csak szükség esetére írja elő. Figyelembe véve a jogpolitikával kapcsolatos elméleti és gyakorlati tapasztalatokat, fegyelmi felelősségrevonás mellőzésével történő társadalmi rendszabályozásnak akkor van helye, ha egyfelől a tagsági fegyelem megsértése a tsz-re komolyabb erkölcsi vagy anyagi hátrányt nem jelent,[18] másfelől az elkövető részéről enyhébb fokú vétkesség vagy olyan eseti megbotlás forog fenn, amelyet maga is megbánt. Ilyenkor sem a generál, sem pedig a speciál prevenció nem kíván a taggal szemben fegyelmi büntetést. Ilyen esetekben ugyanis a hibás munkának újbóli elvégeztetése és egy fe-

[14] Katona Z.: A jogpolitikai határozat és a tanácsok. Áll. és Ig. XIV. évf. 397. old. — Pongrácz A.: Az érdekösszhang főbb jogi problémái a tsz-ek gazdasági tevékenységében. Előadás Celldömölkön 1964. XI. 25. napján. (Közlés alatt.)

[15] Szilbereky J.: A polgári jogalkalmazás jogpolitikai elveiről. M. J. X. évf. 445. old. — Katona Z.: A jogpol. hat. és tanácsok. XIV. évf. 397. old.

[16] Vö. A Vas megyei tsz-ek 1963. évi évkönyvével, mely tsz-enként bemutatja az új javadalmazási rendszer kihatásait a gazdasági eredményre.

[17] Nagy L.: A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. J. K. XVIII. évf. 80. old.

[18] Hasonló állásfoglaláshoz jut „a contrarió" Molnár Imre is. Tsz. fegy. felelősség 183—184. old.

gyelmin kívüli írásbeli figyelmeztetés az elkövetőre eredményes nevelő hatással van, generál prevencióra törekedni pedig felesleges, sőt káros is volna.

Abban az esetben, ha generál preventív szempontokra is törekedni kell, viszont az elkövető veszélyessége, valamint a konkrét fegyelemsértésben tanúsított vétkessége csekélyebb fokú, úgyszintén ez utóbbi körülmények súlyosabb volta, de elsőízbeni elkövetése esetén a tsz-re csekélyebb objektív veszélyességgel (kárral) járó fegyelemsértéseknél már a két legenyhébb fegyelmi büntetésnek, a szóbeli feddésnek és az írásbeli megrovásnak kell előtérbe kerülnie. E két büntetési nem jelenleg még nem vált a tagság körében megfelelő generál és speciál preventív hatást ki. Ebben nem vitásan közrejátszik az, hogy a fegyelmi büntetések nyilvántartásába való feljegyzésen felül nem jelent komolyabb joghátrányt szemben a munkajog hasonló intézkedésével, ahol ezen kisebb büntetések nemcsak erkölcsileg, hanem a prémiumból és nyereségrészesedésből való kizárás által vagyonilag is hátrányos helyzetet teremtenek.[19] A tsz vagyon-elosztás sajátos jellege miatt ez a megoldás a tsz fegyelmi jogban nem alkalmazható. Ugyanis a tsz-ből származó jövedelem nem oszlik általában alapkeresményre és külön jutalmakra. Az eseti eredmény jutalmakból való kizárás (pl. sertésgondozót az évvégén járó malacrészesedésből stb.) destruktívan, jogpedagógiailag károsan hatna ki. A közvélemény is eltúlzottnak érezné.

Ezért e két büntetési nem erkölcsi visszatartó erejét, valamint a komolyabb joghátrány közelebb kerülésének veszélyét kell kidomborítani a prevenció és a nevelés biztosításának érdekében. Ezért a vezetőségnek törekednie kell arra, hogy mind szóbeli feddés, mindpedig írásbeli megrovás esetén a tagság részéről erkölcsi rosszallás vegye az elkövetőt körül. Ennek érdekében mindkét fegyelmi büntetést — sőt a vezetőség hatáskörébe tartozó minden fegyelmi büntetést — kibővített vezetőségi ülésen volna helyes úgy meghozni, hogy a nem vezetőségi tagok a társadalmi bírósághoz hasonlóan, szabad vélemény nyilvánítási joggal lehessenek jelen. Ha pedig a vezetőségen felül meghívandó tagok tudati fejlettségükre figyelemmel kerülnek megfelelő módon kiválogatásra, biztosítani lehet e két legenyhébb fegyelmi büntetésnél is azt az erkölcsi „fejreolvasást", amely a tagban a belső önrosszallást és szégyenérzetet a társadalmi bírósági eljárás nevelő hatásával egyezően kiváltani képes.[20] Annak érdekében pedig, hogy e két büntetési nem valamelyikével egyszer már sújtott személy érezze azt, hogy újabb fegyelem sértése — már nemcsak erkölcsi, hanem a fegyelmi szabályzat 18. c) pontjával kezdődő súlyosabb, anyagi- represszáriát is könnyen maga után vonhat, e két büntetési nemet a fokozatosság elvének figyelmen kívül hagyásával tartjuk helyesnek alkalmazni. Ez alatt azt értjük, hogy ugyanazon személy többszöri fegyelem sértése ne először szóbeli, majd másodszor írásbeli és csak ezt követően vonja maga után a súlyosabb fegyelmi büntetést, hanem már az első visszaesés is, kivéve ha az újabb fegyelmi vétség alanyi és tárgyi súlyánál, valamint egyéb körülményeknél fogva a fent kifejtett jogpolitikai kihatások miatt enyhébb elbírálást igényel. Ezért nézetünk szerint az enyhébb elbírálást igénylő fegyelemsértéseknek már első elkövetése esetében is egyforma esélyel helyes figyelembe venni a szóbeli és írásbeli feddést,[21] azt pedig, hogy a kettő közül konkrétan melyik kerüljön alkalmazásra azt az adott fegyelem sértés alanyi és tárgyi súlyától, körülményeitől helyes függővé tenni.

Áttérve az anyagi hátránnyal is járó fegyelmi büntetésekre, úgymint a fegyelmi szabályzat 18. c)—e) pontjaiban felsorolt munkaegységlevonásra, kedvezményekből kizárásra és a háztáji földterület csökkentésére, elöljáróban rá kell mutatnunk arra, hogy ezeket a büntetési nemeket alkalmazták és alkalmazzák a legszívesebben azok a termelőszövetkezetek, ahol a fegyelmi felelősségrevonás következetes. Hiba csak ott van, hogy ezeknél a tsz-eknél e büntetési nemek kiszabása az enyhébb elbírálású és első ízben elkövetett fegyelemsértéseknél is általános, ami jogpolitikailag az eltúlzás káros hatásaihoz vezet. Tetézi ezt még az a körülmény is, hogy alkalmazásuk is nem egyszer törvénysértéssel történik. Gyakran a kötelező fegyelmi eljárás lefolytatása nélkül — egyszerűsítési szempontok alapján — adminisztratív eszközökkel szabja ki az elnök a munkaegységlevonást vagy a kedvezmény elvonást, amit a főkönyvelő egyszemélyileg hajt végre.[22] Sőt, arra is van eset, hogy a fegyelmi szabályzattal ellentétesen egészen új fegyelmi büntetéseket — pénzbüntetés — kreálnak és alkalmaznak a gyakorlatban.[23] Ez annál is inkább veszélyes, mivel nem érvényesülnek azok a felső határok, amelyek a fegyelmi szabályzat 19. c)—d) pontjaiban a munkaegység levonásra és a kedvezmény elvonásra az önkényeskedések megelőzése érdekében fennállnak.[24] A gyakorlatnak ezek a torz kinövései nem indokolhatók az élet igé-

[19] Karlovits K.—Prugberger T.: Jogalkotás és jogalkalmazási kérdések a munkajogi anyagi és fegyelmi felelősségrevonás köréből. Magyar Jog. XIX. évf. 406. old.

[20] Kostyál G.—Prugberger T.: A társadalmi bíráskodás jelenlegi helyzete és fejlődésének lehetősége. Vasi Szemle 1962. II. 48. old.

[21] Vö. Nagy L.-al, aki szintén egyszinten kezeli a szóbeli feddést és írásbil megrovást, mint „csak erkölcsi marasztalást" tartalmazó fegyelmi büntetést. A tsz. felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. Jogt. Közl. XVIII. 84. old.

[22] Molnár I.: Tsz. fegyelmi felelősség 181—189. old.

[23] Uo.

[24] A gyakorlat azt mutatja, hogy a büntetési nemekre az FSZ szerinti kiválasztás esetén is gyakori a reájuk megállapított felső határok túllépése. — Molnár I.: uo.

nyeinek spontánul jövő kielégítéseivel sem. A tsz fegyelmi büntetési rendszerben nincs olyan űr két büntetési nem között, amely a jogirodalomban szükségszerűen felvetette a munkajogi fegyelmi büntetési rendszer vonatkozásában a pénzbüntetést vagy más hasonló büntetési nem felvételének szükségességét.[25] A termelőszövetkezeti fegyelmi jogban ez a jelenség nem áll fenn, mivel a jövedelem csökkenést előidéző represszív eszközök elég gazdagok és változatosak.

Eme anyagi-vagyoni vonatkozásban is hátrányos büntetési nemek közül a munkaegységlevonást és az egyes kedvezmények megvonását jogpolitikai szempontból szintén egymás mellett helyes kezelni.[26] Ugyanis az elkövető személyi és a tsz társadalmi körülményeit illetően egyszer a munkaegység levonás, másszor a kedvezmény elvonás jelent olyan hátrányt, amely az általános és a különös megelőzési célkitűzések elérésére alkalmas. Figyelemmel kell lenni ugyanis arra a körülményre, hogy a mezőgazdaságban fokozottabban érvényesül még a kereslet-kínálat törvénye, amire figyelemmel nagy kínálat esetén a szabadpiaci árak szabad volta következtében sokkal nagyobb vagyoni hátrányt jelenthet a fegyelmi vétséget elkövető tagra nézve az, ha a szabad piacon nem keresett kérdéses háztáji termékét a tagokkal előre megállapított árban kedvezmény elvonásként nem veszi tőle át, mintha munkaegység levonást alkalmazna. Ugyanez a helyzet természetesen állhat megfordítva is. Ezért a fegyelmi hatóságtól helyes, ha a szabadpiacon érvényesülő értékesítési helyzetét mindenkor figyelembe veszi e két büntetési nem közötti választás során.

E két büntetési nemen belül is további differenciálásra van szükség. E differenciálásnál azonban már a külső tényezőkön felül a belső, az elkövetővel és magával az elkövetéssel kapcsolatos tényezőket is figyelembe kell venni az egyéni elbírálás, az egyéni átnevelés biztosítása érdekében. Ki kell hangsúlyozni, hogy nemcsak a vétkesség alanyi és tárgyi súlyának, hanem az elkövető vagyoni helyzetét érintő körülményeket is fokozott mértékben figyelembe kell venni, mert csak e körülmények dialektikus és teljes értékelés alá vonása mellett érhető el fegyelmi büntetésként alkalmazásra kerülő olyan, nem eltúlzott vagyoni joghátrány alkalmazás, amely megfelelő súlyánál fogva jogpolitikai célját elérni képes, mind a tagság mind az elkövető irányában.

Az ezirányú differenciálás nehezebb feladatot jelent a kedvezmény elvonásnál, mint a munkaegység csökkentésnél, mert míg ez utóbbinál a megadott keretek közötti mértékeket kell az eset összes körülményeinek megfelelően megállapítani, addig az előbbinél a kizárásra kerülő kedvezményt is e szemléletnek megfelelő módon kell kiválasztani. Ez pedig sokrétűbb tevékenységet jelent. Mégis az egyéniesítés elvének megsértése a munkaegység levonásnál is gyakran tapasztalhatók. Így pl. a celldömölki járás egyik termelőszövetkezetében a vezetőség a háztáji szőlők kapálása miatt a közös kukoricabehordásból magukat kihúzó tagokkal szemben az eltérő vagyoni és családi helyzetre való tekintet nélkül egységesen 5 munkaegység levonást alkalmazott. Felvetődhet, hogy egy ugyanazon magatartást megvalósító tagok cselekményük miatt egyforma elbírálásban részesüljenek. Itt azonban az egyenlő elbírálásra való törekvés csak látszat egyenlőség, mely egyesek irányában túlzott joghátrányt és ezért a nevelésben visszavető hatást jelent, ugyanakkor a nem ilyen látszat egyenlőség alapján kiszabott fegyelmi határozatok megfelelő megindokolással és ennek megfelelő propagálásával a tagság körében képes eloszlatni a látszat egyenlőség esetleges helyeslését, kimutatva a differenciálás szigorú, de igazságos voltát. Ilyen módon a generál-preventív hatások is teljes mértékben biztosíthatók. Épp ezért erre figyelemmel nem volna helyes, ha pl. egyidőben ugyanazon fegyelmi vétséget elkövető minden egyes taggal szemben kedvezmény elvonás esetén egyenlősdi alapon ugyanaz a kedvezmény kerülne minden egyéniesítés nélkül megvonásra.

Fegyelmi büntetési rendszerünk preventív erejének biztosítása szempontjából figyelembe kell venni a munkaegység levonással és a kedvezmény elvonással kapcsolatosan a fegyelmi szabályzat 19. c)—d) pontjaiba foglalt korábban utalt korlátozást. Ez a korlátozás abból a szempontból is helyes, hogy gátat emel a fegyelmi felelősségrevonás lejáratása elé. A tsz-ek jelentős része ugyanis hajlamos lenne retinensen fegyelmet sértő tagjaival szemben állandóan e két fegyelmi büntetést, köztük is főleg a munkaegység levonást alkalmazni, amihez végül is hozzá szoknának a fegyelmi vétséget sorozatosan elkövető tagok és védekezésképpen kivonnák magukat a közös munkából munkaerejüknek a háztájiba való fektetése által. Ezért igen helyes, hogy a fegyelmi szabályzat fenti rendelkezése folytán a tsz-ek az anyagi hátrányokozás szempontjából nem egyszerűen, hanem tartósan jelentkező és ezért súlyosabb kihatással járó alacsonyabb munkakörbe helyezését vagy a háztáji földterület megvonását kényszerülnek alkalmazni. Kérdés most, hogy melyik mikor kerüljön alkalmazásra? Hogy erre jogpolitikai szempontból reális feleletet adhassunk, meg kell néznünk mindkettő alkalmazásával járó társadalmi kihatást és az ennek figyelembevételével biztosítható preventív célkitűzéseket.

[25] Szamel L.: Az államigazgatási fegyelmi felelősség kulcskérdései. Á. I. XVIII. (1963.) évf. 6. sz. 455. old. — Prugberger T.: Fegyelmi büntetési rendszerünk fogyatékosságai. Magyar Jog X. évf. (1962.) 461. old. — Karlovits K.—Prugberger T.: Jogalkotás és jogalkalmazási problémák a munkajogi fegyelmi és anyagi felelősségrevonás köréből. Magyar Jog XII. évf. 406. old.

[26] Nagy L.: A tsz. felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. Jogt. Közl. XVIII. évf. 81. old.

Gyakran tapasztalható termelőszövetkezetekben, hogy lusta, de ugyanakkor hangadó tagok olyan környezetben szeretnek dolgozni, ahol kedvező munkafeltételek és a közös munkához szintén negatíve viszonyuló, vagy könnyen befolyásolható munkatársak vannak. Az e típusba tartozók követnek el rendszeresen munkafegyelemsértést és lázítanak a mindenkori termelőszövetkezeti munkaelosztással és ezen keresztül a vezetőséggel szemben. Az ilyen mentalitású tagok nem törődnek a tsz közös vagyonával sem. A reájuk bízott munkaeszközöket szinte kérkedve használják rendellenesen, nem egyszer kifejezetten szembe szegülve a vezetőség utasításaival. Tapasztalható ezen felül, hogy a nem ilyen beállítottságú tagok is sértődöttségből vagy elbizakodottságból nem fogadják meg a szakvezetők utasításait és ezzel komoly hátrányokat okoznak a közös vagyonban, ami leggyakrabban az állatgondozóknál tapasztalható.

Ezekben az esetekben elsősorban a termelőszövetkezeti vagyon védelme és a tagság munkafegyelmének megóvása miatt a fegyelmi felelősségrevonás során előtérbe kell helyezni a más munkakörbe való áthelyezést. A gyökeres megoldást nemcsak generál preventíve, de speciál preventíve is általában ez biztosítja a gyakorlat tapasztalatai szerint.

Az alacsonyabb vagy más munkakörbe helyezés — ha a tsz fegyelmi hatósága részéről a tagot valóban hátrányosan sújtó módon kerül kiszabásra — komoly preventív erőt képes biztosítani.[27] Ez a preventív erő azonban inkább általános megelőzési szempontból hatásos. Speciál preventíve gyakran éppen a tag ellenszegülését váltja ki és nem hajlandó a részére kijelölt új munkahelyen a munkát felvenni. Ezért e jogpolitikailag, neveléspolitikailag és a termelésre egyaránt káros jelenség kiéleződésének elkerülése végett az első esetbeni elkövetéseknél ezt a büntetési nemet csak olyankor helyes végrehajtható jelleggel alkalmazni, ha a tag részéről nagyobb fokú antiszociális érzület, beilleszkedni nem akarás tapasztalható és emiatt régi munkakörébe hagyása továbbra is veszélyeztetné a termelőszövetkezet érdekeit. Az pedig, hogy a fegyelmileg felelősségre vont részéről ilyen konok szembehelyezkedés, megbánás és megjavulási szándék hiánya áll-e fenn, az legjobban a fegyelmi eljárás alatt tanúsított magatartásból állapítható meg. Ezért a fegyelmi vétség elkövetésétől az elbírálásig fennálló időszak alatt az elkövetőt fokozott személyiség megfigyelés alá helyes vonni és ha ez alatt tanúsított magatartása alapján a megjavulás, a megváltozás iránt fogékonyságot mutat, még a tárgyilag súlyosabb fegyelemsértések esetében is a fegyelmi büntetésként kiszabott alacsonyabb, illetve más munkakörbe helyezésének a fegyelmi szabályzat 21. pontja alapján próbaidőre történő felfüggesztése mutatkozik jogpolitikailag helyesnek. Ez esetben ugyanis a generál prevenciót az alacsonyabb munkakörbe helyezés puszta ténye, a speciál prevenciót pedig a büntetési nem hatályosulásától való félelem megjavulásra ösztönző tényezőként biztosítja.

Azokban az esetekben, amikor az alacsonyabb munkakörbe helyezés végrehajtása jogpolitikai, vagy vagyonvédelmi okból feltétlenül szükségesnek mutatkozik, de az új munkahelyre fegyelmi útján beosztott tag a munkát itt nem hajlandó felvenni, eme újabb fegyelem sértését a fegyelmi szabályzat 18. g) pontja szerinti háztáji földterület megvonásával helyes sújtani, mely fegyelmi büntetés anyagi-gazdasági kihatásai folytán a tagot általában a munka felvételére készteti. Itt is azonban a represszária túlzásba vitelének elkerülése érdekében a feltételes felfüggesztés alkalmazása helyes, melynek megvonására azonban a munka felvételének további megtagadása esetében következetesen sort kell keríteni mind a speciál prevenció, mindpedig a fegyelmi jogintézmény tekintélyének megóvása érdekében.

A háztáji földterület megvonásával kapcsolatban eddig előadott rövid fejtegetésünkből is kiviláglik az a nézetünk, hogy e büntetési nemet a kizárást megelőző legsúlyosabb büntetési nemként, a termelőszövetkezeti érdekkel konokul szembehelyezkedő, a következetesen hanyagul vagy sehogysem dolgozó, valamint ilyen magatartásukkal sorozatosan kártokozó tagokkal szemben kell alkalmazni.[28] Igen ám, azonban e büntetési nem méregfogát éppen az olyan nem dolgozó tagokkal szemben húzza ki a jogalkotó, akik a 800 n. öl földterületből is képesek kis létszámú családjuknál, vagy máshol történt munkavállalásnál fogva megélni, mivel a fegyelmi szabályzat 19. e) pontja szerint a háztáji földterületet 800 n. öl alá csökkenteni még fegyelmi útján sem lehet. Sőt, a jelenlegi helyzetben még mindig erősen vitás a zártkerti ingatlannak személyi tulajdont képező volta miatti csökkenthetősége.[29]

Álláspontunk szerint a zártkerti ingatlancsökkentésére lehetőséget kell jogpolitikai okokból adni, ami jogszabálysértés nélkül meg is valósítható a Legfelsőbb Bíróság 860. sz. polg. koll. állásfoglalásának megfelelően. A tagsági jogviszony létesítésével ugyanis a tag magára nézve a termelőszövetkezeti jogágba tartozó

[27] Molnár I.: Tsz. fegyelmi felelősség 189. old.

[28] Említést kíván, hogy N. L. az alacsonyabb, ill. más munkakörbe helyezést súlyosabbnak tartja a háztáji földterület megvonásánál. A tsz. felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. J. K. XVIII. évf. 81. old. — A fejlődés kétségtelenül Nagy L. nézete felé tendál, jelenleg azonban a háztáji földterület megvonása a tagság nagyobb hányadát súlyosabban érinti. Közvetlenebb kihatással van a családra is.

[29] Németh L.: Mit mond a törvény és az alapszabály a háztáji gazdaságokról. 3. p. a Népszabadság Tsz tanácsadója. 1963. május. 46. lap. — Molnár I.: Tsz. fegyelmi felelősség (199—193. old.) utal a problémára.

jogszabályokat kötelezőnek ismerte el,[30] ezek a jogszabályok rendezik viszont a termelőszövetkezettel kapcsolatos viszonyát, minek következtében a tagsági viszonnyal összefüggő polgári jogi jogviszonyainál a Ptk. csak másodlagosan, mögöttesen érvényesülhet.[31] A termelőszövetkezeti jogviszony elsődlegessége alapján ezért a tulajdonát képező zártkert használati jogában a tag fegyelmi határozat folytán korlátozható. Hogy pedig e fegyelmi határozat a fegyelmi büntetéssel sújtott tag részéről a zártkerti ingatlannak idegenekre való átruházása folytán ne legyen kijátszható, a földhasználatnak a fegyelmi határozattal való korlátozását helyes volna telekkönyvileg is feltüntetni. Célszerű volna épp ezért a telekkönyvről szóló 54/1960. Korm. rendelet vagy a VR.-t idevonatkozóan lex ferenda kiegészíteni. Ezen felül pedig, hogy a zártkerti ingatlan a fegyelmi büntetéssel valóban korlátozható legyen, szükséges lenne a jelenlegi gyakorlattal ellentétben a zártkerti ingatlanokat is a termelőszövetkezeti földkönyvekben nyilvántartásba venni, megjelölve a kizárólagos személyi tulajdonosi jelleget.

Visszatérve az előbb érintett másik problémára, a háztáji földterület 800 n. öl alá való csökkentésének tilalmára, e büntetési nem generál és speciál preventív hatásosabbá tétele érdekében helyes volna de lege ferenda a háztáji földterületnek fegyelmi büntetés útján a közös munkában egyáltalán részt nem vevő tagokkal szembeni teljes, ez eseteken felül pedig legalább 600 n. ölig terjedhető megvonására (korlátozására) is a lehetőséget megadni. Ugyanis tapasztalati tények mutatják, hogy a közös munkából magukat kivonó tagok — akiktől a közgyűlés a 800 n. öl feletti háztáji területet amúgy is megvonja — a fennmaradó 800 n. ölből kis alkalmi fuvarokkal és munkákkal kiegészítve megélnek. Ezenfelül visszásan hat az is — és e büntetési nemnek visszatartó erejét semmivel sem növeli az —, hogy fegyelmi büntetésként a háztáji földterület nem csökkenthető jobban, mint az 1959. évi 7. sz. tvr. 30. §-a alapján történő újra megállapítása esetében. Ezenfelül ott is probléma van, hogy de lege lata 800 n. öl háztáji földterületre igényjogosult a közös munkában részt nem vevő olyan tag is, aki földet a termelőszövetkezetbe nem hozott be. Ezért a termelőszövetkezet érdeke ilyenekkel szemben a kizárás mellett szól. A gyakorlatban is többnyire ezt szokták alkalmazni, ilyenkor azonban az egyén átnevelésére vonatkozó jogpolitikai célkitűzések komoly csorbát szenvednek.

E visszásságok csakis fenti felvetésünk de lege ferenda megvalósulásával lennének szerintünk feloldhatók, mivel ha más nem is, a gazdasági kényszerítő hatás a munkával szembeni passzivitásának megváltoztatására késztetné a közösben nem dolgozó tagot. Ezen felül a megvonásnak általunk is bizonyos mértékben fenntartandó korlátai mellett megelőzhető minden önkényeskedés, az eltúlzással szemben pedig a megadott keretek között — a már korábban jogpolitikai vonatkozásban kifejtett elvek alapján — történő helyes differenciálással, valamint a kiszabott háztáji megvonásnak próbaidőre való feltételes felfüggesztésével védekezni lehet, biztosítva a jogpedagógiai úton elérhető speciál preventív célkitűzéseket is a maguk teljességében.

Ilyen körülmények között a kizárás — amely az átnevelés útján biztosítható speciál prevencióról való teljes lemondást jelenti — a fegyelmi szabályzat 19. h) pontjának megfelelően valóban csak a legvégső esetekben akkor kerül alkalmazásra, amikor a tag átnevelésére semmi remény nincs és a tagságból való kiközösítése a termelőszövetkezet érdekeinek megóvása végett feltétlenül szükséges. A kizárás generál preventív ereje a már hivatkozott 860. sz. polg. koll. állásfoglalás megjelenése óta megnőtt, mivel a Legfelsőbb Bíróságnak az 1959. évi 7. sz. tvr. 31. §-át értelmező álláspontja szerint a kizárt tag által bevitt földterület kiadási időpontjának meghatározása teljesen a termelőszövetkezettől függ, ami gyakorlatilag huzamos ideig is elhúzódhat. Ugyanakkor viszont a kizárt tag háztáji földterületének a 19/1959. F. M. sz. r. 66. § (6). bek. alapján történő azonnali, vagy az év végén való elvonása folytán legalább is átmenetileg beálló anyagi válságtól való félelem alkalmassá teszi e büntetési nemet az általános visszatartás biztosítására nemcsak földdel, hanem földterület nélkül belépő tagok irányában is. Épp ezért e hatóerő fokozása érdekében a fent utalt jogszabályhelyen fennálló alternatíva közül a háztáji földterület azonnali elvonását tartjuk helyesnek főszabályként alkalmazni, az évvégi elvonás kedvezményét pedig kivételes méltánylást érdemlő esetekben, főleg családvédelmi okból alkalmaznánk csupán. Végezetül csak annyit, hogy e büntetési nem visszatartó — megelőző erejét még az is emelné, ha a kizárás a munkajogi felmondás nélküli kilépéshez és a fegyelmi úton történő elbocsátáshoz hasonló joghátrányokat vonna új helyén maga után (pl. alapszabadság fele stb.). E kérdés kidolgozása azonban mélyebb elemzést igényel, ezért e keretek között erre nem térhetünk ki.

[30] A jogirodalomban ezen az alapon jut Márai Gy. is ahhoz az állásponthoz, hogy a visszatartott háztáji földnél a személyi tulajdon „korlátozottan érvényesül, mert a termelőeszközök társadalmi vagyis a tsz csoport tulajdonán... alapszik". A háztáji földek tulajdoni kérdései. Magyar Jog X. (1963.) évf. 2. sz. 81—82. old.

[31] A jogirodalomban elfogadott álláspont, hogy a tsz. és tagja között a tagsági viszonyon belül még számos jogviszony is létrejön. Többek között tulajdoni, földhasználati és háztáji gazdasági viszony. Németi L.: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony. Jogt. Közl. XVII. új évf. 4. sz. 177. old; Nagy L.: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Egyetemi jegyzet 53—54. old. — A most felsorolt viszonyok szerintünk átfogják a kizárólagos személyi tulajdonban álló zártkerti ingatlant is.

III.

A termelőszövetkezeti kártérítési jognak a munkajogi kártérítéshez hasonlóan elsődleges célja nem a reparáció, hanem a munkakollektíva károkozó tagjának ránevelése arra, hogy a munkatevékenysége során a károkozás elkerülése érdekében máskor gondosabban járjon el.[32] E nevelési cél a vétkesség csekélyebb eseteiben az okozott kár korlátozott mérvű áthárítását teszi csak indokolttá, mert a „standard" jellegű munkaviszonyi és szövetkezeti tagsági viszony keretében nagyobb a károkozás lehetősége mint a mindennapi életben.[33] Ezért a teljes kártérítéssel járó nagyösszegű és huzamos ideig tartó fizetési kötelezettség a perspektívátlanság érzete miatt „erkölcsileg inkább romboló, mint nevelő hatású."[34] A tsz kártérítési jogban viszont a tagságnak a munkaviszonyban álló dolgozókhoz viszonyított kötetlenebb, kevésbé fegyelmezett és individuálisabb életszemlélete miatt a vagyonvédelem generál preventív jellegű biztosítása érdekében a felelősség szigorúbb megállapításának lehetővé tételére van szükség,[35] mint a munkajogban. Míg ugyanis a tapasztalatok szerint a munkajogban bekövetkező károkozások zömmel enyhébb fokú gondatlanságból adódnak, addig a tsz-ekben a károsodások az egyenes szándék esetét nem is számítva, igen gyakran olyan felelőtlen nemtörődömségből adódnak, amelyek a „culpa lata"-n felül gyakran a „dolus eventuális"-t is kimerítik. Ezért helyesen járt el az 1959. évi 7. tvr. alkotója — amidőn szemben a Munka Törvényével — a súlyos gondatlansággal kárt okozó tag esetében lehetővé teszi a teljes kártérítésre kötelezést. A generál preventív célkitűzésnek a termelőszövetkezeti életben való ilyen előtérbe állítása mellett azonban töretlenül érvényesülni tud az egyéni nevelésnek fent kifejtett — korlátozást igénylő — szempontja is. Ezt bizonyítja az 1959. évi 7. sz. tvr. 14. § (1). bek. első mondatának záróformulata, melynek szószerinti értelmezése alapján a bűncselekménnyel szándékosan vagy súlyos gondatlansággal okozott károkozások esetében bár lehetőség van teljes kártérítésre, de a vezetőség, illetőleg a közgyűlés a kártérítés összegét a 14. § (3). bek.-ére hivatkozással saját belátása szerint ilyenkor is mérsékelheti. Az itt felsorolt körülmények alapján pedig a mérséklésre legtöbbször sor kerül. Mégis vannak egészen súlyos kirívó esetek, amikor a mérséklést jogpolitikailag mind az általános, mind a különös megelőzés, mind pedig a tsz vagyonvédelem szempontjából károsnak kell minősíteni. Ezeknek leggyakoribb esete az erőgépeket rendszeresen és többszöri figyelmeztetés ellenére ittasan vezető traktorosok karamboljaiból keletkező anyagi igények elbírálása. Az ebből eredő polgári igényeket elbíráló gyakorlat igen helyesen általában a teljes kártérítésre kötelezés alapján áll, ahol legfeljebb a családi körülmények játszanak mérséklő tényezőként közre. Az elbírálásnak e vonatkozásban történő szigorúbb voltát a termelőszövetkezeti vagyonvédelem szempontjai még akkor is indokolják, ha az adott vagyontárgy használatáról és kezeléséről nem leltár, illetve jegyzék szerint gondoskodnak és ha nem is hiányról van szó.

Tekintve, hogy az általános tsz kárfelelősség gyakorlati alkalmazásánál a TSZ tvr. 14. § (3). bek.-ének döntő jelentősége van, ezért jogpolitikai-nevelési szempontból nem érdektelen az itt felsorolt értékelendő körülmények elemzése. Első kérdésként itt mindjárt kiinduló és objektív kritériumként a tsz jogi kárfogalommal kell foglalkoznunk, vagyis azzal, hogy milyen ismérvek alapján történjen a kár összegének megállapítása konkrét károkozások esetén. E kérdés tisztázása azért lényeges, mert a jogi irodalomban a szerzők túlnyomó többsége a munkajogi és a termelőszövetkezeti kárfogalomnak a polgári jogi kárforgalomhoz[36] viszonyított szűkítése mellett foglalnak állást. Nevezetesen a munkajogi szakirodalomban túlnyomó többségben akként foglalnak állást, hogy a munkajogi kár fogalma a tényleges kárt, a „damnum emergenst" foglalja magába, az elmaradt hasznot, vagyis a „lucrum cessans"-t már nem.[37] Lényegében ehhez hasonló álláspont alakult ki a termelőszövetkezeti jogban is azzal a hozzáfűzéssel, hogy a tényleges kár körébe a bekövetkezett „effektív" vagyoncsökkenésen felül beletartozik a terméskiesés is.[38] Hogy a munkajog területén helytálló-e ez az uralkodó álláspont, vagy sem, nem kívánunk állástfoglalni, mert ez túlnőne témánk keretein. A tsz kárfogalomra nézve azonban álláspontunk az, hogy elsősorban jogpolitikai, nevelési okokból a kárfogalomnak olyan szélesebbkörű értelmezése a

[32] Nagy L.: „Ha egyik oldalon az anyagi érdekeltség formáival ösztönözzük a tsz. tagot jogi munkára, másik oldalon az anyagi felelősség eszközeivel lehet visszatartani a tsz. vagyona ellen vétőket." A tsz. felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. Jogt. Közl. XVIII. évf. 79. old.

[33] Vö. Nagy L.: A kártérítés csökkentése a dolgozók anyagi felelőssége esetén. Jogt. Közl. XIX. új évf. 527. old.

[34] PTK. 339—342. §-aihoz fűzött miniszteri indokolás. Ig. Min. közzététel Bp. 1959. 263. old.

[35] Vö. Nagy L.: A tsz. felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. Jogt. Közl. XVIII. 85. old.

[36] PTK által használatos társadalom Zoltán Ö. megfogalmazásában is kiterjesztetten jelentkezik: „Kár az a hátrány, amely valakit a káresemény folytán vagyonában ér." Felelősség szerződésen kívül okozott károkért. Bp. 1961. 98. old.

[37] Császár, Kolossváry, Klobetz, Kadocsa és Balogh: „Az elmaradt haszonért való felelősség a munkajogban". Vitacikksorozat. Magyar Jog 1964. évi 5., 9., 14. pontjaiban.

[38] Nagy L.—Seres I.: A termelőszövetkezeti törvény. Bp. 1961. 74—77. old. Nagy L.: A tsz. felelősségi viszonyok néhány elhatárolási problémája. Jogt. Közl. XVIII. 84. old.

helyes, amely a nyilvánvaló „lucrum cessans"-t magába foglalja.[39]

Azzal ugyanis, hogy ha a kártérítési határozatban a termelőszövetkezet illetékes szerve, vagy pedig a kárt okozó tagot marasztaló bírósági ítélet minden esetben kimutatja, hogy a kárcselekmény folytán a termelőszövetkezetet a tényleges káron felül elmaradt haszon formájában milyen veszteség érte, még akkor is fokozni tudja a kárt okozó tagban keletkező felelősségérzetet, ha a kártérítés összegét lényegesen mérsékelten állapítja meg. Fokozni tudja a felelősségérzetet ez a közlés azáltal, hogy mind a károkozó tag, mindpedig az egész tagság ilymódon konkrétan látja a kárcselekménnyel összefüggésben álló saját jövedelemcsökkenésének mértékét, ami egyfelől a kár okozóját is nagyobb megfontolásra készteti, másfelől a tagság részéről emiatt fokozottabban megnyilvánuló rosszalástól való félelem a károkozó tagesetében a speciál preventív, a többi tag esetében pedig a generál preventív hatást felfokozva biztosítja.[40] Ezért az egyhavi átlagmunkaegység keretei között kiszabandó kártérítésnél a „lucrum cessans"-nak a határozatban való felemlítése, a teljes reparációig terjedhető kártérítésnél pedig ezen felül a TSZ tvr. 14. § (3). bek.-ére figyelemmel történő mérséklés esetén az elmaradt haszonnak az arányosítás szempontjából nem eltúlzott hátrányos figyelembevétele — nézetünk szerint — indokoltnak látszik.

Ezen álláspontunkat a gyakorlati élet tapasztalataival látjuk igazolva. Gyakori jelenség ugyanis az, hogy ittas állapotban kárt okozó traktorosok szó nélkül kifizetik az erőgép javítási költségeket és tovább italoznak. Ezért, ha a tsz a javítási költségeken felül a vétkesség súlyosabb eseteiben a vétkesség fokától függően egészben vagy részben a kihatásként jelentkező egyéb, közvetlenül vagy később jelentkező károkat (pl. állásidő a traktor kiesésből a mezőgazdasági munkáknak a terméseredményre károsan kiható, szállításkésedelemből adódó áruromlás ezért csökkent kifizetés stb.) is a kárt okozó traktorost terheli, nézetünk szerint nagyobb megfontolásra tudja késztetni őt a jövőbeli magatartását, italozásait illetően.

További problémaként foglalkoznunk kell a károsszeg megállapításának elvi vonatkozású számszaki problémáival is, mivel bármennyire is helyesen kívánja alkalmazni a termelőszövetkezeti vagy a bírói jogalkalmazás a jogpolitika eddig tárgyalt tételeit, ha elszámítások folytán a kár és így a kártérítés helytelenül eltúlzottan, vagy túl enyhén kerül megállapításra, illetőleg realizálásra. Ez a probléma főleg a munkamegtagadásból, a Legfelsőbb Bíróság 800/3 sz. polg. kollégiumi állásfoglalása alapján adódó kártérítésre kötelezések bizonyos eseteiben jelentkezik. A károsszeg pontos és bizonyítható meghatározása nem nehéz akkor, ha a termelőszövetkezet a nem dolgozó tag helyett munkabér, illetve vállalkozási díj fizetése ellenében termelőszövetkezeten kívül álló személlyel vagy pedig saját tagjával, de túlmunka folytán az eredetit meghaladó összegű többlet jutalék jóváírása ellenében végezteti a munkát el. Ilyenkor ugyanis a munka mással történt elvégeztetéséből bekövetkezett többletkiadásokat a tsz a kifizetési bizonylatok alapján könnyen és pontosan megállapítva át tudja hárítani. Nem így azonban akkor, ha a munkamegtagadás folytán terméskiesés is előállott. Ebben az esetben a tag munkamegtagadó magatartása, valamint az egyéb agronómiailag befolyásoló tényezők (pl. kedvezőtlen időjárás, rossz növényvédőszer alkalmazás stb.) által különböző pontokból elinduló, de egy és ugyanazon okozathoz (termés-eredményromlás) vezető okfolyamatoknak egymással kölcsönhatásban történő kielemzése az igazságos és ezáltal jogpolitikailag meggyőző erejű jogalkalmazás biztosítása végett igen lényeges. Annak ellenére ugyanis, hogy adott körülmények között a tag munka megtagadása mindenképpen terméskieséshez vezetne, viszont elemi csapás folytán a terméskiesés mindenképpen bekövetkezik, a tagot a kártérítés alól mentesíteni kell, illetőleg felelőssége csak annyiban állapítható meg, amennyiben a szükséges munkálatok elvégzése esetén az Állami Biztosító a kárt megtérítette volna. Az ezen túlmenően bekövetkezett kárért sem a munkamegtagadó tag, sem pedig más felelőssé nem tehető, tehát e tekintetben a termelőszövetkezet terhére a „casus sensit domino" elvének kell érvényesülnie. Ellenkező esetben ugyanis nem lehetne a károkozó tagot, sem a tagság reálisan gondolkozó részét meggyőzni és ezáltal nevelni nem tudó igazságtalan reparáció érvényesülne csupán.

A munka megtagadó, vagy a más módon kárt okozó tagra jogszerűen áthárítható terméskiesés számszaki megállapítását nagymértékben befolyásolja, könnyíti, illetve nehezíti a munkaszervezés formája. A közös területnek bizonyos munkafázisok elvégzésére (pl. a cukorrépa megkapálása) történő felosztása esetében a károkozás a kártokozó személy és a bekövetkezett kár, a munka egyedisége folytán könnyen meghatározható. Más a helyzet azonban az effektíve is kollektíven végzett munkáknál, ahol egyes esetekben nehéz a kárnak adott személyre történő lokalizálása. Különösen áll ez a munka megtagadásra, illetőleg a munkához való olyan lanyha hozzáállásra, amelyről azonban nem vitás, hogy a kollektív munkát visszahúzza és ez-

[39] Szerintünk a terméskiesés kérdésében is Eörsi Gy. álláspontja alapján helyes állást foglalni. „Ha valami nem terem meg vagy csak silányabb minőségben, az nem „damnum emergens; A damnum emergens körébe az tartozik ami megvolt és ami most nincs meg, vagy ami jó volt és most silány." — Nagy L. idézi Jogt. Közl. XVIII. évf. 89. old.

[40] Érdemes megemlíteni, hogy az elmaradt haszon munkajogi értékelésével kapcsolatos vitában Balogh Imre jogpolitikai preventív okból kivételként a bűncselekményt is megvalósító szándékos korlátozások esetében az elmaradt haszon figyelembevételét is lehetségesnek tartja. Magyar Jog XII. (1964.) évf. 514. old.

által gazdasági eredményromlást, jövedelemcsökkenést idéz elő. A munkafolyamat kollektív vonása miatt azonban nehéz szétválasztani a tagok együttes munkatevékenységéből származó összértékből az egyes tagok tevékenységén keresztül származó értéket, illetőleg a részben vagy teljesen passzív tag mulasztásából adódó értékkiesést. Gyakorlott mezőgazdásznak szakértői bevonásával (amit a bíróságon kívül a tsz is megtehet még peren kívüli felkérés útján) és a tsz termelői tevékenységének gazdasági és pénzügyi tervének konkrét ismeretében azonban még ilyen esetben is elkülöníthető — legalább megközelítő pontossággal — a kollektív munkatevékenységből adódó összértéktől az az értékkiesés, amely egyes tagok felróható magatartásával az előbb kifejtetteknek megfelelő okozati összefüggésben áll. Ha ennek során a kártérítés összegszerű alapjának pontos megállapítása nem, csak valószínű kiszámítás lehetséges, preventív- jogpolitikai okokból indokoltnak látszik a valóságot reálisan megközelítő agronómiai alapon álló pénzügyi számítások útján a PTK 358. § (2). bek.-nek analógiájával a mulasztó tagot általános kártérítésre kötelezni.[41]

A jogpolitikai célkitűzéseket is lerontó, igazságtalan túlkapások és a nevelésre felettébb káros önkényeskedések elkerülése érdekében ilyen esetekben a kártérítési eljárásban a járási mezőgazdasági osztály vagy más termelőszövetkezet termelési szakemberének bevonása kívánatos, úgyszintén az is, hogy a kártérítési határozat indokolása agronómiailag és számszakilag is megalapozott legyen. Hogy mindez következetesen meg is történjen helyes volna, ha a fentieket „lex ferenda" legalább szakminiszteri rendelet kötelezővé tenné, amit a kártérítési határozatok felülvizsgálatában eljáró bírói gyakorlat következetesen érvényesítene.

A TSZ tvr. 14. § (3). bek.-ben felsorolt kritériumok közül — amelyeket a kártérítés összegének megállapításánál figyelembe kell venni —, jogpolitikai-nevelési szempontból pszichikai kihatásai miatt talán a leglényegesebb, legbonyolultabb az adott kárcselekménynél az elkövető tag részéről fennforgó vétkességi foknak, valamint a termelőszövetkezeti életben általában tanúsított magatartásnak[42] megfelelő, helyesen történő értékelése. E két körülményt együttesen a maguk kölcsönhatásában kell figyelembe venni, mivel a tagnak a tsz munkájához, életéhez való általános viszonya sokat elárul abban a vonatkozásban, hogy milyen tudatos vagy tudatalatti szubjektív tényezők játszottak közre a kárcselekmény elkövetésében és a szubjektív tényezők milyen kapcsolatban állottak azokkal a külső körülményekkel, amelyek az elkövető pszichikai hozzáállását, tudatát kedvezőtlenül befolyásolták. Minthogy a kárhoz vezető magatartás — más magatartásokhoz hasonlóan — egy pszichológiai és egy fizikai-fiziológiai oldalra bontható, e két oldalnak a gyakorlati élet analízise, megfigyelés alapján az állapítható meg, hogy a tsz tagok részéről elkövetett károkozások általában két főokból adódnak: az egyik az, hogy a tag nagyobb mértékben érdektelenül viselkedik a termelőszövetkezet irányában és ezért nem teljes emocionális-racionális hozzáállással (odaadással), hanem bizonyos hanyagsággal végzi munkáját, kezeli a rendelkezésére bocsátott közös vagyont. A bekövetkezett károk másik csoportjánál a károkozások a tag képességeinek, tudati koncentrálásának nem a fenti okból fennforgó hiánya, hanem fizikai, szellemi elfáradása folytán következnek be. A vétkesség ezen utóbbi esetcsoportban általában enyhébb, menthetőbb és ezt jogpolitikailag feltétlenül méltányolni kell.

E két véglet között a gyakorlati élet számtalan átmeneti esetet is produkál, ahol kisebb vagy nagyobb formában egyik vagy másik csoportba tartozó jelenségek egyöntetűen, egymás mellett, talán teljesen függetlenül forognak fenn. Ilyenkor az egymásba keveredő jelenségeknek az értékelés szempontjából egymástól való szétválasztása igen lényeges, különösen akkor, ha az egyébként lanyha hozzáállású tag az adott munkafolyamathoz pozitíven viszonyult, a kár azonban személyét méltányolható okból pl. elfáradás, nekibuzdulásból adódó figyelmetlenségből adódott elő. Általános magatartását tekintve ilyenkor egy pozitív fejlődés javulás tapasztalható, aminek a kártérítés összegének megállapításánál való figyelmen kívül hagyása visszavető kihatáshoz vezetne. Ezért e körülményeket a maguk dialektikájában differenciáltan, ugyanakkor viszont komplex módon, tárgyilagosan, a szocialista humanitás alapján kell értékelni mint a tsz-en belüli jogalkalmazás során, mint pedig a panaszra (keresetre) induló bírósági eljárásban.[43] Csak így biztosítható, hogy jogpolitikailag — jogpedagógiailag mind az egyéni, mind az általános visszatartás szempontjából helyes döntés szülessen, egyfelől abban a kérdésben, hogy a vétkesség foka és jellege alapján csak az egyhavi átlagmunkaegységig terjedhető korlátolt felelősség, vagy a teljes reparációig terjedhető korlátolt felelősség kerüljön megállapításra, másfelől ennek eldöntése után van-e és milyen mértékben további mérséklésnek helye a TSZ tvr. 14. § (3). bek.-ben foglalt eddig tárgyalt tényezők figyelembevétele alapján.[44]

A kártérítés összegének megállapításánál azonban az okozott kár nagyságát, a vétkesség fokát és a tsz-hez való viszonyuláson, illetőleg

[41] Vö. Nagy L.: A tsz .felelősség néhány elhatárolási problémája. Jogt. Közl. XVIII. (1963.) évf. 84. old.

[42] Nagy L.—Seres I.: A tsz .törvény. 74. old.

[43] Nagy L.: Felelősségi szabályok a termelőszövetkezeti jogban. Jogt. Közl. XIV. 5. sz. 222. old.

[44] A károkozó tag részéről fennforgó vétkesség és az egyéb egyéni tulajdonságok körültekintő vizsgálatának fontosságát, vagyis az egyéniesítés követelményét igen helyesen domborítja ki Kerék L.: „A termelőszövetkezeti kártérítési felelősség" c. tanulmányában. Magyar Jog XIV. 12. sz. 552. old.

az ott végzett munkán kívül a TSZ tvr. 14. § (3) bek.-ben foglaltak szerint figyelembe kell venni a tag vagyoni helyzetét és családi körülményeit is. Bár ez utóbbi két tényező a kárcselekménynyel nem áll összefüggésben, értékelése és figyelembevétele jogpolitikailag kívánatos a túlzott vagyoni megterhelés destruktív, amoralizáló és ezért az egyéni nevelést is hátráltató hatása miatt. Ezenfelül faluról lévén szó, ahol emberek és családok szorosabb kötelékben (rokonság, komaság, szomszédság) állnak egymással, a túlzott anyagi megterhelés a közvéleményben is visszatetsző, sőt a tsz-szel szemben is ellenszenvet szülhet, ha emiatt a kárt okozó tag családja anyagilag feltűnően hátrányos helyzetbe kerül. Ezen felül és mind ennek folyományaképpen számolni kell azzal is, hogy a családtagok a vélt sérelmek miatt és a nagyobb kereseti lehetőségek érdekében a tsz-en kívül igyekeznek munkát keresni (többnyire a közeli város iparában). Ilyet a tagsági viszony fenn nem állása és a munkaerő szükséglet következtében találnak is. Tekintettel kell lenni ezenfelül a családvédelmi szempontokra is.

Ugyanakkor azonban másik oldalon azt sem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy kizárólag e két körülmény alapján a kártérítés összegének számottevő mérséklése általában túlzott, meg nem érdemelt kedvezmény és a kárcselekménynyel való összefüggés hiánya folytán csak méltányolandó, nem pedig enyhítő körülményként kell értékelni. A kettő közötti különbségnek az adott esetek elbírálásánál történő kihangsúlyozása egyfelől a kárt okozó tagban a felelősség felébresztése, másfelől pedig az általános visszatartás érdekében lényeges. Ugyanis olyan tényezőknek túlméretezett kedvezményként való figyelembevétele, amelyek a kár okozójának érdemben javára nem írhatók, különösen a személyi méltánylást érdemlő, menthető körülmények teljes híján levő kártokozó és a hozzá hasonló beállítottságú tagok esetében a kártérítési határozat semmibevételét vonja maga után. Ezzel kapcsolatosan találóan mutat rá Kerék Lajos egyik tanulmányában arra, hogy olyan tag esetében, aki a közös munkából kihúzza magát, fegyelmezetlen magatartást tanúsít és ezért gyengébb anyagi körülmények között él, ez a rosszabb vagyoni helyzet nem szolgálhat javára a kártérítés összegének megállapítása során.[45] Ezért ha a kárcselekmény elbírálásánál valóban méltányos mérséklésre okot adó tényezőként a vagyoni és családi helyzeten kívül nem jöhet más tekintetbe a kártérítés összegének a tényleges kár alá történő nagyobb mérvű csökkentése helyett preventív okból a részletfizetési kedvezményt helyesebb előtérbe állítani.

IV.

A jogpolitikai elvek és a termelőszövetkezeti jogalkalmazás általános alapkérdéseiből kiindulva megkíséreltük külön-külön analízis alá venni a fegyelmi és az anyagi felelősségrevonás területét. Bár elméleti-dogmatikai szempontból a kettő szépen elkülönül egymástól, a gyakorlatban azonban legtöbbször mégis együtt jelentkezik, ami felveti az együttalkalmazás problémáját. Ezen a téren a termelőszövetkezeti belső jogalkalmazásban sokszor észlelhető hibás gyakorlat, aminek forrása a fegyelmi szankció represszív — sújtó és az anyagi felelősségrevonás reparációs jellegű különbségtételének — mint a leglényegesebb „differencia specifica"-nak a nem kellő felismerése. Emiatt — miként a fegyelmi büntetések tárgyalásánál már utaltunk rá — gyakran összekeverik a két intézményt és büntetésnek nevezve hozzák meg a kártérítésre, nem egyszer a hiány megtérítésére kötelező határozatot. Ha pedig elsősorban reparációs célzatból „ilyen" határozatot már hoztak, fegyelmi eljárás lefolytatására már nem igen kerül sor, mivel a tagság, illetve a vezetőség abban mintegy a „ne bis in idem" elvének megsértését látja. Ennek eredménye legtöbbször aztán az, hogy a nagyfokú vétkességgel kárt elkövető tsz tag nem részesül a reparáción felül — ami különben is méltányosan érvényesül csak — egy olyan plusz joghátrányban, amiben ha nem is a megtorlás, de egy olyan anyagi és pszichikai hátrányban jelentkező erkölcsi rosszallás, egy olyan megvetés jutna kifejezésre, amely az elkövetőt magatartása helytelenségének felmérésére és megjavulásra késztetné. Gyakorlati tapasztalataink ugyanis azt mutatják, hogy a fegyelmi vétség mércéjét meghaladó súlyossági fokkal kárt okozó tagok az általuk okozott kár megtérítésére gyakran önként is hajlandók, és ha az erkölcsi rosszallás elmarad, folytatják felelőtlenségüket ott, ahol abbahagyták. Ezért ha a közfelfogás a kárcselekmény elkövetésénél az anyagi felelősség szempontjából releváns vétkesség mértéke és jellege alapján a tsz tagsági erkölcs normáinak komolyabb megsértését fennforogni látja, az anyagi felelősségrevonáson felül mind generál, mind pedig speciál preventív nevelési érdekből indokolt a fegyelmi felelősségrevonás lefolytatása is.

Végezetül a felelősségrevonási eljárások tapasztalatainak általánosításaképpen rá kell mutatnunk arra a problémára is, hogy a tagság körében még igen gyakran jelentkező opportunizmus miatt nem egyszer meghiúsul a felelősségrevonás, a fegyelmi vagy kártérítési határozat hozatala. 1963. évben a celldömölki járásban két ilyen eset is volt. Az egyiknél a közgyűlés a szavazás során kifejezetten az egyébként jogos kártérítésre kötelezés alóli mentesítés mellett szállt síkra kifejezetten azzal az indokolással, hogy „minek haragot szítani" és ugyanezek a tagok a közgyűlés után egymást vádolták a kártérítés elengedése miatt. A másik esetben pedig született kártérítésre kötelező határozat,

[45] Kerék L.: A tsz. kártérítési felelősség terjedelme. Magyar Jog XI. évf. 553. old.

de a jelenlevő 70 tag közül egy ellenében csak 14 szavazott a kártérítés mellett, míg a többiek tartózkodtak a szavazástól. Ez utóbbi kártérítési határozat a tag keresete folytán bíróság elé került, ahol vitatta e szavazati eredmény miatt a határozat érvényességét. A bíróság — első és másodfokon — figyelemmel az e tárgyban levő állásfoglalásokra és a tsz. jogszabályokra is alaptalannak találta a fent kifejtett érvelését a tagnak.[46]

Az eljárt bíróságoknak ezt az állásfoglalását a szombathelyi megyei bíróság polgári kollégiumának 1964. november 20. napján nyilvánosan megtartott ülésén a termelőszövetkezeti jogászok részéről is többen bírálat tárgyává tették elfogadva lényegében a felperesi védekezést.[47] Álláspontunk szerint az eljárt bíróságok ítéletét helyesnek elismerő kollégiumi állásfoglalás felel meg a jogpolitikai érdekeknek, a tagság felé irányuló általános és egyéni nevelés szempontjainak. Azokat a problémákat azonban, amelyeket a fent közölt két jogeset eljárási vonatkozásai is elénk tárnak, nem lehet sem belső, sem pedig külső (pl. bírósági) jogalkalmazással a jogpolitikai, nevelési szempontokra hatásosan megoldani. Valóban hatásos megoldás e téren nézetünk szerint csak jogszabály módosítás útján volna biztosítható olyként, hogy egyfelől a vezetőség hatásköre a határozathozatal tekintetében a jelenlegi 300,— Ft-os értékhatárról legalább 1000—1500 Ft-ra emelkedjen fel, másfelől pedig két vezetőségi ülés között a termelőszövetkezeti munkát közvetlenül irányító vezetők (elnök, agronómus stb.) egyes fegyelmi és kártérítési intézkedéseket a vezetőség, illetőleg a közgyűlés soron következő üléséig ideiglenes jelleggel megtehessen a társadalmi rendszabályozáson felül is (pl. felfüggesztés munkavégzés alól, áthelyezés más munkakörbe, előleg kifizetésének visszatartása stb.). Ilymódon a jogsértésre való gyors joghátrányi reagálás kellőképpen biztosítható lenne, aminek előnyös jogpolitikai hatásait a jogirodalomban már több mint egy évszázaddal korunkat megelőzve kimutatták a jog, főleg pedig a kriminálpolitika klasszikus művelői.[48]

Prugberger Tamás—Rába László

[46] Celldömölki járásbíróság P. 20.050/1964/4. és a szombathelyi megyei bíróság Pf. 20.214/1964/8. sz. ítélete.

[47] A Termelőszövetkezeti Tanács Vas megyei Irodája jogi munkatársának, Dancs Jenőnek és a Vas megyei Ügyvédi Kamara elnökének, Surján Lászlónak álláspontja.

[48] C. Beccaria: A bűncselekményekről és a büntetésekről. (Ford. Tarnay J.) Bp. 1887.

A belföldi légifuvarozással kapcsolatos polgári jogi felelősség szabályozása

Szocialista jogrendszerünk kiépítésének folyamatában legutóbb ismét olyan jogterület alapvető szabályai kerültek megállapításra törvényszintű jogszabályban, amely jogterület kodifikálása sem a felszabadulás előtt, sem azt követően még nem történt meg. A *polgári repülésről,* erről az aránylag fiatal közlekedési ágról van szó, amelynek jelentősége rohamosan fokozódik.[1]

Az ebbe a körbe tartozó életviszonyok jogi szabályozása eddig hézagos és alkalomszerű volt. Az 1922. évi XVII. törvény 30. §-a a légiközlekedésre vonatkozó szabályok rendeleti úton történő megállapítására adott felhatalmazást („ideiglenesen", „a törvényhozás rendelkezéséig"). Ennek alapján mintegy 40 jogszabály került kibocsátásra 1922 és 1941 között: egy kormányszintű alaprendelet, amelyet néhányszor módosítottak (10 270/1922. ME sz.), továbbá számos miniszteri rendelet, amelyek egy-egy részkérdést rendeztek. Utóbb, a nemzetközi légifuvarozásra vonatkozó 1929. évi varsói nemzetközi egyezmény becikkelyezéséről szóló 1936. évi XXVIII. törvény 3. §-ában kapott felhatalmazás alapján a 42 481/1940 KkM számú rendelet kiterjesztette az egyezmény hatályát a belföldi légifuvarozásra is. Ez az egyezmény azonban lényegében csak a fuvarozási okiratokról és a fuvarozó felelősségéről rendelkezik, így légügyi kódexnek nem tekinthető. A felszabadulás után ezen a területen főként miniszteri utasítások jelentek meg, továbbá a KPM Légügyi Főigazgatóságának utasításai és rendelkezései. — A szabályozásnak ez a helyzete a Ptk hatálybalépése után sem változott, az említett jogszabályok hatályban maradtak.

Az 1964. évi 26. számú törvényerejű rendelet (a továbbiakban: Tvr) elsőízben foglalja kódexbe a polgári repülés irányításának és funkcionálásának legfontosabb szabályait; egyben — a jogszabályrendezés követelményeinek megfe-

[1] A fejlődés ütemére jellemző, hogy pl. 1964-ben 19%-kal többen utaztak repülőgépen, mint 1963-ban, szemben a vasúti személyszállítás 4%-os növekedésével. (Központi Statisztikai Hivatal jelentése az 1964. évi népgazdasági terv teljesítéséről a Népszabadság 1965. január 17-i számában).

lelően — kiiktatja jogrendszerünkből az eddigi szabályokat, néhány nemzetközi egyezmény kivételével.

A Tvr túlnyomó részt államigazgatási (gazdasági igazgatási) jellegű szabályokat tartalmaz, mert a polgári repülés körébe tartozó tevékenységeket — a tipikus eseteket tekintve — az állam látja el szervezetei útján, s a tevékenységeknek csak egy részét végzik állampolgárok társadalmi szervek keretében (pl. sportrepülés, ejtőernyőzés, modellezés); a repüléssel kapcsolatos szabályok körében — a repülési tevékenység különleges természetére tekintettel — egyébként is az igazgatási jellegű szabályok az elsődlegesek. — A polgári repülés körébe tartozó tevékenységek egy részének lebonyolítása azonban polgári jogi jogviszonyok keretében történik: az utasok szállítása és az áruk fuvarozása. A légijárművek üzembentartása pedig egyben fokozott veszéllyel járó tevékenység is, amely maga után vonja az erre vonatkozó polgári jogi felelősségi szabályok érvényesülését, illetőleg megállapításának szükségességét.

A Tvr szabályozási körébe vont életviszonyok államigazgatási jogi vetületét az egyidejűleg kiadott 27/1964. (XI. 10.) Korm. számú rendelet fejti ki részletesebben, míg a polgári jogi szabályokat a később kiadandó légifuvarozási szabályzat fogja tartalmazni, amelynek kiadására a Kormány kapott felhatalmazást a Tvr 27. §-ában.

A *polgári jogi felelősség alapvető szabályait* azonban maga a Tvr foglalja magában, külön fejezetet (VII. fejezet) szánva ennek a témakörnek. *A következőkben az erre vonatkozó — részben új — szabályozás kialakításáról és legfontosabb vonásairól lesz szó.* Ehhez előbb át kell tekintenünk az azonos vagy rokon jogterületekre vonatkozó külföldi szocialista, nemzetközi és hazai jogi szabályozást.

I.

1. Az európai szocialista országok nagy részének volt már légügyi kódexe, éspedig általában friss keletű.

A *Szovjetunió* Legfelsőbb Tanácsa Elnöksége által 1961. december 26-án jóváhagyott és 1962. január 1-én hatálybalépett légügyi kódex fuvarozásról szóló VII. fejezete tartalmaz felelősségi szabályokat.

A 101. cikk szerint a fuvarozó felelősséggel tartozik az utasok haláláért, megrokkanásáért vagy egyéb egészségi károsodásáért, amennyiben nem bizonyítható, hogy a baleset a károsult akaratára vezethető vissza. Ha a baleset elháríthatatlan erő következtében történt, a felelősséget a fuvarozó viseli, kivéve ha bizonyítja, hogy az utas felróható módon közrehatott a baleset bekövetkeztében; utóbbi esetben a fuvarozó teljes mértékben is mentesülhet.

Poggyász, teheráru és posta tekintetében bekövetkezett kárért fennálló felelősség alól a fuvarozó akkor mentesül (102. cikk), ha bizonyítja, hogy az elveszés, elpusztulás, stb. olyan körülmények között történt, amelyeket a fuvarozó nem tudott megelőzni, illetve kiküszöbölni; ilyenek pl. a feladó vagy a címzett hibája, a szállított anyagok természete, a hiányos csomagolás stb. A kézipoggyászért a fuvarozó csak akkor felel, ha bebizonyítható, hogy az abban bekövetkezett kár a fuvarozó hibájából történt.

A 105. cikk összegszerűen korlátozza a fuvarozónak a teheráruért, a poggyászért és a kézipoggyászért fennálló felelősségét. — A felelősségi szabályoknak szerződés útján történő megváltoztatása hatálytalan.

A *lengyel* légiközlekedési törvény (153. számú, hatálybalépett 1962. május 31-én) mind az üzembentartói, mind pedig a fuvarozói felelősséget szabályozza az „állampolgári felelősség"-ről szóló VII. részében.

A törvény 72. §-a a légiközlekedési eszközt üzembentartó személyek felelősségét illetően a polgári jog szabályaira utal, de hozzáteszi, hogy nem kell kártérítést fizetni, amennyiben a kár az előírásokat megtartó légiközlekedési eszköz repülése során keletkezik.

A 74—77. § szerint a légifuvarozó felel az utasokat, az árukat, a poggyászt és a kézipoggyászt ért károkért, úgyszintén a késedelmes fuvarozásért; nem felel a fuvarozó, ha bebizonyítja, hogy a kár elhárítása érdekében minden lehetséges intézkedést megtett. — A további §-ok minden vonatkozásban összegszerűen korlátozzák a fizetendő kártérítés mértékét.

A *Német Demokratikus Köztársaságban* az 1963. július 31-i törvény rendezi a polgári repüléssel kapcsolatos kérdéseket (hatálybalépett 1963. augusztus 1-én). A kódexnek az anyagi felelősségről szóló X. fejezete azonos szabályozást ad az üzembentartói és a fuvarozói felelősségre egyaránt.

A 48. § szerint az üzembentartó a személyekben és dolgokban keletkezett kárért akkor nem felel, ha a kár a károsult szándékos vagy súlyosan gondatlan magatartása miatt keletkezett és az üzembentartó nem hibáztatható.

A szállított árukban és poggyászban keletkezett károkért az üzembentartó akkor nem felel, ha az előbb említett feltételek fennállanak, továbbá akkor sem, ha a kár olyan körülmények folytán keletkezett, amelyeket az üzembentartó nem tudott megakadályozni, vagy amelyeknek kiküszöbölése nem tőle függött (pl. az áru természete, a csomagolás hiányosságai). A kézipoggyász tekintetében az üzembentartó csak akkor felel, ha a kár az ő hibájából következett be. — Felelős továbbá a fuvarozó a késedelemért is.

A törvény a fuvarozó felelősségét minden vonatkozásban összegszerűen korlátozza (59. §).

A *Csehszlovák Szocialista Köztársaság* már 1956-ban megalkotta a polgári repülésről szóló törvényt (47. számú, hatálybalépett 1956. október 1-én), amely néhány szakaszban rendezi a

felelősség kérdését mindkét említett vonatkozásban.

A törvény 58. §-a szerint az üzembentartó a Polgári Törvénykönyv szabályai szerint tartozik felelősséggel a repülőüzem különleges jellegéből kifolyóan keletkezett károkért.

Az 59. § szerint a fuvarozó a fuvarozott tárgyakban bekövetkezett kár tekintetében a Polgári Törvénykönyvnek a fuvarozási szerződésekre vonatkozó szabályai szerint felel (a Közlekedésügyi Minisztérium által kiadott fuvarozási feltételek azonban attól eltérhetnek).

A felelősség a 60. § szerint ugyanolyan mértékben korlátozott, mint nemzetközi légifuvarozás esetében.

A *Román Népköztársaság* légügyi szabályzata a legrégibb keletű a rendelkezésre álló e tárgyú szocialista jogalkotások közül: 1953. december 30-án lépett hatályba (jóváhagyta a Nagy Nemzetgyűlés 1953. december 5-én kelt 516. számú rendelkezésével). A felelősségi szabályokat ez a kódex is külön fejezetben (VIII. fejezet) tárgyalja.

A szabályzat 97. §-a szerint az üzembentartó az általános kárfelelősségi szabályok szerint felelős az utasok haláláért, sérüléséért vagy anyagi károsodásáért, kivéve ha a kárt a károsult szándékos cselekménye vagy súlyos gondatlansága idézte elő. A légifuvarozó akkor mentesül a fuvarozott tárgyakban bekövetkezett kárért fennálló felelőssége alól, ha a kár oka a feladó vagy címzett szándékos cselekménye vagy súlyos gondatlansága, természeti esemény, az áru tulajdonsága, a csomagolás hiányossága és más hasonló okok. — A szabályzat a kártérítés mértékét összegszerűen nem korlátozza.

2. A *nemzetközi légifuvarozás* körében a fuvarozói felelősséget a nemzetközi légifuvarozásra vonatkozó egyes szabályok egységesítése tárgyában Varsóban, 1929. október 12-én kelt nemzetközi egyezmény és az azt módosító, 1955. szeptember 28-án kelt Hágai Jegyzőkönyv szabályozza. Az előbbit a ma is hatályos 1936. évi XXVIII. törvénnyel iktatták az ország törvényei közé, az utóbbi pedig az 1964. évi 19. számú törvényerejű rendelettel nyert nálunk kihirdetést.

A varsói egyezmény szerint a fuvarozó felelős az utas halála, megsebesülése vagy bármely más testi sérülése folytán bekövetkezett kárért, ha az a baleset, amely a kárt okozta, a légijárművön vagy valamely beszállási vagy kiszállási művelet közben történt. Felelős továbbá a poggyász vagy az áru megsemmisülése, elveszése vagy megsérülése esetében bekövetkezett kárért, ha a kártokozó esemény a légifuvarozás közben történt, — végül az utasok, a poggyász vagy az áru légifuvarozásában bekövetkező késedelemből származó kárért (17. cikk, 18. cikk (1) bekezdés, 19. cikk).

Nem felelős a fuvarozó, ha bizonyítja, hogy ő és alkalmazottai minden szükséges intézkedést megtettek a kár elhárítása végett, vagy hogy azokat lehetetlen volt megtenniük (20. cikk). A sértett személy önhibája vagy közrehatása esetében a felelősség kizárása, illetőleg enyhítése kérdésében az egyezmény 21. cikke a *lex fori*-ra utal.

A nemzetközi légifuvarozó felelőssége azonban nem csak alapját, hanem mértékét tekintve is korlátozott. A varsói egyezmény 22. cikke utasonként 125 ezer aranyfrankra korlátozta a fuvarozó felelősségét az utas személyét ért károk esetére, 250 aranyfrank/kg-ra a poggyászt és árut ért károk esetére és utasonként 5000 aranyfrankra azokat a tárgyakat ért károk esetére, amelyek az utas őrizetében maradnak (kézipoggyász). A Hágai Jegyzőkönyv az utas személyét ért kár esetére szóló tételt a kétszeresére emelte; az jelenleg kb 388 000 forintnak felel meg. (A poggyászra és árura vonatkozó tétel kb 388 Ft/kg-nak, a kézipoggyászra vonatkozó tétel pedig kb 7760 Ft-nak.)

A felelősség alóli mentesítésre vagy a felelősségi határok csökkentésére irányuló szerződéses kikötés semmis (23. cikk); ehhez a Hágai Jegyzőkönyv annyit fűz hozzá, hogy ez a részleges semmisség nem vonatkozik az olyan kikötésekre, amelyeknek tárgya a fuvarozott áru természetéből vagy belső hibájából eredő elveszés vagy más kár.

A varsói egyezmény eredeti 25. cikke szerint a fuvarozó az egyezménynek a felelősséget *kizáró vagy korlátozó* rendelkezéseire nem hivatkozhatott, ha a károsodás az ő vagy szolgálatot teljesítő alkalmazottja részéről szándékosan vagy olyan hibából eredően történt, amely a lex fori értelmében a szándékossággal esik egy tekintet alá. Ezt a cikket a Hágai Jegyzőkönyv hatályon kívül helyezte és helyette úgy rendelkezett, hogy a felelősségi *határösszegek* nem alkalmazhatók, ha bizonyítást nyert, hogy a kárt a fuvarozónak, illetőleg alkalmazottjának vagy megbízottjának olyan magatartása okozta, amely szándékosan a kár előidézésére irányult, vagy amelyet gondatlanul tanúsított, de annak tudatában, hogy a magatartásból feltehetően kár származhat. Bizonyítani kell azt is, hogy az alkalmazott vagy megbízott feladatkörében járt el.[2]

3. Ami a *korábbi hazai jogalkotást* illeti, a légifuvarozás — mint más személy- és árufuvarozás — eredetileg a Kereskedelmi Törvény uralma alatt állott. A már említett 10 270/1922 ME számú rendelettel indult meg e fuvarozási ágra vonatkozó szabályozás specializálódása, amely — többek között — a fuvarozó felelőssége terén is megmutatkozott.

A 10 270/1922 ME számú rendelet 19. §-a — nem téve különbséget üzembentartói és fuvarozói felelősség között — az objektív felelősség alapjára helyezkedett és kimondta a légijármű „járató"-jának, illetőleg vállalat eseté-

[2] A varsói egyezmény magyar irodalma: Dr. Istvánffy László: „A légifuvarozásra vonatkozó nemzetközi és magyar jogszabályok". 1943.

ben az engedélyesnek általános kártérítési kötelezettségét. Ez a felelősség szigorított objektív felelősség volt, mert a rendelet — eltérően a vasútra vonatkozó és a gépjárműre is alkalmazott akkori szabályoktól — kimondta, hogy az erőhatalom a felelősség alól nem mentesít. Mentesítő körülmény a rendelet szerint — egészben vagy részben — csak a károsult önhibája vagy közrehatása volt. *A felelősséget azonban a fuvarozás körében szerződéssel ki lehetett zárni, amit a légifuvarozó vállalat minden alkalommal meg is tett.* (Más fuvarozónak — a Kt rendelkezései folytán — erre nem volt jogi lehetősége.)

A Magánjogi Törvénykönyv 1928. évi Javaslata nem vette át ezt a szigorított objektív felelősséget, hanem valamennyi veszélyes üzemmód alkalmazója tekintetében egységesen kívánta kimondani, hogy a felelősség alól az üzemmód alkalmazója által bizonyított erőhatalom, a károsult önhibája és közrehatása mentesít, a felelősséget pedig előre sem kizárni, sem korlátozni nem lehet (1741—1742. §).

A 10 270/1922 ME számú rendelet szerinti, elvileg felfokozott felelősséget, illetőleg annak kizárása miatt gyakorlatilag a légifuvarozó felelősségének teljes hiányát váltotta fel a varsói egyezmény tárgyalt felelősségi konstrukciója, azáltal hogy az egyezményt a 42 481/1940 KKM számú rendelettel a belföldi légifuvarozásra is kiterjesztették. Ettől kezdve a fuvarozási okiratok és a felelősség tekintetében ezt az egyezményt, a légifuvarozásban részt vevő felek egyéb jogai és kötelességei tekintetében — külön légifuvarozási szabályzat hiányában — a Kereskedelmi Törvényt, majd a Polgári Törvénykönyv hatálybalépésétől a Ptk fuvarozási szabályait kellett alkalmazni, továbbá a MALÉV üzleti feltételeit és díjszabását. (A polgári repülés egyéb kérdéseiben pedig e tanulmány bevezetőjében említett, szétszórt joganyagot.)

4. Nem lesz érdektelen röviden kitérni arra is: hogyan alakul *a fuvarozó felelőssége más fuvarozási ágak területén,* figyelemmel mind a belföldi, mind a nemzetközi fuvarozásra.

a) A *Vasúti* Árufuvarozás Szabályzata (VÁSZ),[3] a *Hajózás* Árufuvarozási Szabályzata (HÁSZ)[4] és a *Gépjármű* Fuvarozási Szabályzat (GFSZ)[5] — az első kettő a Ptk alapján módosításra került, a harmadik a Ptk-val egyidejűleg lépett hatályba — a fuvarozó felelősségét az *árufuvarozás körében* a Ptk vonatkozó rendelkezéseivel összhangban állapította meg, az egyes fuvarozási ágak jellegéből folyó finomításokkal és kiegészítésekkel.

A *személyszállítás körében* csak a vasúton és a gépjárművel történő személyszállítást szabályozza jogszabállyal közzétett szabályzat: a Vasúti Személy-, Útipoggyász- és Expresszárufuvarozás Szabályzata[6] és a már említett GFSZ. Az előbbi az útipoggyász és az expresszáru tekintetében a felelősségi szabályokat a Ptk-nak megfelelően állapítja meg, útipoggyásznál a kártérítés mértékét 200 Ft/kg-ra korlátozva, ugyanúgy mint a GFSZ.

A vasút és a gépjármű vállalat a Ptk-nak a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásából eredő károkért fennálló felelősségre vonatkozó szabályai szerint felel az utasok halála, megsebesülése vagy más testi sérülése folytán keletkezett kárért,[7] s ezt a felelősséget szerződéssel nem zárhatja ki és nem is korlátozhatja.

b) A nemzetközi vasúti árufuvarozásról szóló berni egyezmény (CIM)[8] 27. cikke szerint a vasút mentesül a felelősség alól, ha a késedelmet, az elveszést vagy a megsérülést az áruval rendelkezésre jogosult vétkessége, e jogosultnak a vasút vétkességére vissza nem vezethető intézkedése, az áru sajátszerű hibája vagy oly körülmény okozta, amelyet a vasút el nem kerülhetett és amelynek következményeit nem állott módjában elhárítani. A bizonyítási teher a vasutat terheli. — A kártérítés mértéke az áru teljes vagy részleges elveszése esetére 100 frank/kg-ra korlátozott. A késedelem folytán bekövetkezett kárért járó kártérítés a fuvardíjat nem haladhatja meg.

Ugyanebben a tárgyban a szocialista országok között létrejött nemzetközi megállapodás (SMGS) a felelősséget az előbbihez hasonlóan szabályozza, az áru teljes vagy részleges elveszése esetére azonban a kártérítés mértékét nem korlátozza.

A nemzetközi vasúti személy- és poggyászfuvarozásról szóló berni egyezmény (CIV)[9] 28. cikke szerint arra vonatkozóan, hogy a vasút mennyiben felelős az utas haláláért, sérüléséért vagy testi épségének bármilyen más megsértéséért, továbbá a késedelem folytán keletkezett károkért, annak az államnak a belföldi jogszabályai az irányadók, amelynek területén a károkozó esemény bekövetkezett.

Az utas őrizetében levő kézipoggyászban bekövetkezett kárért a CIV szerint a vasút csak vétkessége esetében felel, a feladott útipoggyászban keletkezett kárért való felelősséget pedig a CIV úgy szabályozza, mint a CIM az árukban bekövetkezett károkért fennálló felelősséget, ideértve a kártérítés összegének korlátozását is (bizonyított kárnál max. 40 frank/kg, nem bizonyított kárnál max. 20 frank/kg).

---

[3] 208/1951. (XII. 9.) MT sz. r., módosította a 17/1960. (IV. 13.) Korm. sz. r.; egységes szerkezetben közzétéve a 3/1960. (V. 13.) KPM sz. rendelettel.

[4] Jóváhagyva az 1036/1957. (IV. 8.) Korm. sz. határozattal, közzétéve az 1/1957. (IV. 20.) KPM sz. rendelettel; módosította a 23/1960. (V. 8.) Korm. sz. rendelet.

[5] 26/1960. (V. 21.) Korm. sz. r.

[6] Jóváhagyva az 1005/1956. (I. 7.) Korm. sz. határozattal, módosítva a 22/1960. (V. 8.) Korm. sz. rendelettel.

[7] Eörsi Gyula: Elhatárolási problémák az anyagi felelősség körében, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 81. s köv. old.

[8] Kihirdetve az 1964. évi 30. sz. törvényerejű rendelettel.

[9] Kihirdetve az 1964. évi 30. sz. törvényerejű rendelettel.

A *szocialista országok között* a nemzetközi vasúti személyforgalom tárgyában létrejött egyezmény (SMPS) kiegészítéseként külön egyezmény áll tárgyalás alatt, amely a vasútnak az utasokat ért károkért való felelősségét fogja szabályozni. Az egyezmény-tervezet szerint a vasút köteles megtéríteni azokat a károkat, amelyeket mások számára veszélyt jelentő tevékenységének sajátos természetéből eredően okozott. Mentesülne a vasút a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy a kárt elháríthatatlan erő, a károsult szándékos magatartása vagy harmadik személy szándékos magatartása okozta. Olyan károkért, amelyek e veszélyforrással nincsenek összefüggésben, a vasút csak akkor felelne, ha nem bizonyítja, hogy vétkesség nem terheli.

Az egyezmény-tervezet a kártérítés összegét előreláthatólag korlátozni fogja mind az utas személyét ért kár esetére, mind pedig a kézipoggyászt ért kár esetére, valószínűleg a nemzetközi légifuvarozásra vonatkozó varsói egyezményt módosító Hágai Jegyzőkönyvben meghatározott összegeknek megfelelően.

Végül a *nemzetközi közúti árufuvarozási* szerződésekről szóló nemzetközi egyezmény (CMR)[10] 17. cikke szerint a fuvarozó mentesül a késedelemért, továbbá az áru teljes vagy részleges elveszéséért és megsérüléséért fennálló felelőssége alól, ha a késedelmet, elveszést vagy megsérülést a jogosultnak a fuvarozó vétkességére vissza nem vezethető rendelkezése, az áru sajátszerű hibája vagy olyan körülmény okozta, amelyet a fuvarozó el nem kerülhetett és amelynek következményeit nem állott módjában elhárítani. A mentesítés érdekében a fuvarozó nem hivatkozhat sem a fuvarozáshoz használt jármű hiányosságára, sem a jármű bérbeadója vagy annak alkalmazottja vétkességére. A bizonyítási teher a fuvarozót terheli. — A kártérítés összegszerűen korlátozott (25 frank/kg).

5. Amint látható, a fuvarozó, közelebbről a légifuvarozó felelősségére vonatkozó különféle szabályozások meglehetősen tarka képet mutatnak, tekintsük bár e szabályozásokat akár történeti fejlődésükben, akár jelenlegi tartalmukban.

A *külföldi szocialista jogalkotások* jelentős része az utas személyét ért károk tekintetében a légifuvarozó felelősségét vétkességi alapon szabályozza, de vannak kódexek, amelyek az általános kárfelelősségi szabályok, következésképpen a veszélyes üzem működésével kapcsolatos felelősségi szabályok alkalmazását rendelik, és van olyan is, amely elháríthatatlan ok esetében is a fuvarozóra hárítja a felelősséget. Az áruban és az azzal egy tekintet alá eső dolgokban a légifuvarozás során bekövetkezett kárért való felelősséget e kódexek úgy szabályozzák, mint más fuvarozó felelősségét az általa fuvarozott dolgokért. — Közös vonása e kódexeknek, hogy az áruban és az azzal egy tekintet alá eső dolgokban bekövetkezett kárért fennálló felelősség mértékét összegszerűen korlátozzák; az összegszerű korlátozás a kódexek jelentős részében az utas személyét ért károk esetére is fennáll.

A *nemzetközi légifuvarozó* felelősségét a módosított varsói egyezmény minden vonatkozásban csak vétkesség esetére állapítja meg, a repülés veszélyes üzem jellegéből folyó jogi következmények kiiktatásával; ugyancsak minden vonatkozásban összegszerűen korlátozza a felelősséget. A Hágai Jegyzőkönyv csak látszólag szigorította ezt a felelősséget, amikor törölte a varsói egyezmény 20. cikkéből azt a szabályt, hogy áruk és poggyász tekintetében bekövetkezett károk megtérítése alól a légifuvarozó akkor is mentesül, ha bizonyítja, hogy azok oka a hibás kormányzás, vezetés vagy navigálás volt, de minden más tekintetben megtette a szükséges intézkedéseket. E módosítás után is változatlan maradt a felelősség jogalapja. A Hágai Jegyzőkönyv csak annyiban szigorította a felelősséget, hogy az alkalmazottak felróható magatartása esetére a felelősség összegszerű korlátozása most már nem vonatkozik; ebben a körben azonban a bizonyítás terhe a károsultra hárul, így a szigorítás inkább elvi, mint gyakorlati jellegű.

A *többi fuvarozási ág* tekintetében összefoglalóan a következőket állapíthatjuk meg:

a) A belföldi szabályozás — „mindkét lábával" a Ptk talaján állva — a személyszállítás területén a veszélyes üzemmel kapcsolatos objektív felelősséget mondja ki, áruk és más hasonló dolgok fuvarozása területén pedig a speciális fuvarozói felelősséget érvényesíti.

b) A nemzetközi szabályozás ettől némileg eltér. A jogalap tekintetében árufuvarozás körében az egyezmények az objektív felelősség valamelyest enyhített formáját alkalmazzák, a személyszállítás körében pedig a kapitalista országok által kidolgozott (vasúti) egyezmény önálló szabályozást nem ad, a szocialista országok között készülő (vasúti) egyezmény viszont lényegében az objektív felelősséget fogadja el. A kártérítés mértéke pedig általában összegszerűen korlátozott.

II.

„Bő választék" állt tehát a kodifikátor rendelkezésére, amikor azt a feladatot kellett megoldania, hogy javaslatot készítsen a belföldi légifuvarozással kapcsolatos polgári jogi felelősség szabályozására.

Nem volt vitás, hogy a szabályozás során külön kell kezelni azt az esetet, amikor a légifuvarozó harmadik személynek, vagyis vele semmiféle szerződéses jogviszonyban nem álló személynek okoz személyi vagy dologi kárt, és azt az esetet, amikor a károkozás a fuvarozási jogviszony keretén belül történik, a *kísérő kötelezettségek* megszegése folytán.

[10] Magyarország nem részese az egyezménynek.

A) Az elsőnek említett esetkör, *az üzembentartói felelősség* tekintetében problémamentesnek látszott, hogy arra a Ptk-nak a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásából eredő károkért fennálló felelősségre vonatkozó szabályait kell alkalmazni. Ilyen értelemben rendelkezik a Tvr 28. §-a.

Ehhez csak annyit kell hozzátenni, hogy a szabály a köznapi értelemben vett légijárművek (motoros és motor nélküli, szárazföldi és vízi repülőgép, helikopter és léghajó) által okozott károkon felül vonatkozik ama *„repülőszerkezetek"* (pl. léggömb, sárkány, repülőmodell) által okozott károkért fennálló felelősségre is, amely szerkezeteket a közlekedés- és postaügyi miniszter a Tvr-ben kapott felhatalmazás alapján a Tvr hatálya alá von. Ezáltal azonban még nem tekinthető kizártnak az a lehetőség, hogy a bíróság adott esetben a Tvr hatálya alá nem vont fajtájú repülőszerkezet által okozott kárért is a veszélyes üzemmel kapcsolatos szabályok szerint tegye felelőssé az üzembentartót. Azok a műszaki és rendészeti szempontok ugyanis, amelyek alapján egyes repülőszerkezeteket a Tvr hatálya alá vonnak, nem feltétlenül egyeznek azokkal a szempontokkal, amelyeket a bíróság tart szem előtt a Ptk 345. §-a alkalmazhatóságának elbírálása alkalmával.

Az üzembentartói felelősség *egymagában* a sportrepülő tevékenységgel, továbbá a különleges repülési feladatok (pl. mezőgazdasági szóró tevékenység) ellátásával kapcsolatban jelentkezik, míg egyébként a fuvarozói felelősséggel *halmozottan* fordul elő.[11] Az utóbbira példa az 1961. augusztus 6-án Budapesten történt légikatasztrófa, amikor a sétarepülőgép utasokkal a fedélzetén lakóházra zuhant rá.

B) Problematikus volt ellenben *a fuvarozói felelősség* szabályainak kialakítása. Erre vonatkozóan lényegében két álláspont alakult ki a jogszabály előkészítése során.

Az egyik álláspont szerint a belföldi légifuvarozó ugyanazon az alapon feleljen és ugyanolyan mértékű kártérítést nyújtson, mint a nemzetközi légifuvarozó, éspedig mind a személyek, mind az áruk és más dolgok fuvarozása közben bekövetkezett kár esetében. Ennek megfelelően az új kódex tartsa fenn továbbra is azt a megoldást, amely szerint a nemzetközi légifuvarozási egyezmény rendelkezései a felelősség minden vonatkozása tekintetében a belföldi légifuvarozásra is kiterjednek; ennek kimondása azonban ne utaló szabállyal, hanem a nemzetközi egyezmény vonatkozó szövegének az új kódexbe való inkorporálásával történjék.[12] — E felfogás indoka az volt, hogy a légiközlekedés egységes közlekedési ág, egységesebb más közlekedési ágaknál, és azonos feltételek mellett működik belföldi és nemzetközi viszonylatban. A légifuvarozó felelősségét és annak mértékét tehát nem lehet függővé tenni esetszerű körülményektől: hogy másként alakuljon a felelősség, ha a károkozás a párizsi légijárat gépével történik Győr térségében, és másként, ha a szombathelyi járat gépével történik ugyanott. A javasolt megoldást egyébként a külföldi szocialista kódexek egy része is alátámasztotta.

Az ezzel ellentétes álláspont szerint vitatható, hogy e közlekedési ág — a fuvarozás lebonyolításának műszaki feltételeit tekintve — egységesebb volna, mint más közlekedési ágak, viszont az utóbbiak körében a belföldi és a nemzetközi szabályozás eltér egymástól. Jelentős érdek fűződik továbbá hazai szocialista jogrendszerünk egységességéhez is; ez megkívánja, hogy a hasonló életviszonyokra már kialakított és bevált szabályozástól nyomós ok nélkül ne térjünk el. Nyilvánvalónak látszott továbbá, hogy a közrehatói felelősségre vonatkozóan a nemzetközi egyezményből átvenni szándékolt rendelkezés nem lesz kielégítően alkalmazható a gyakorlatban az áruk légifuvarozása körében, ahol három fél: a feladó, a fuvarozó és a címzett közrehatása merülhet fel. E három fél részéről a felelősség mikénti alakulása a Ptk-nak a fuvarozásra vonatkozó szabályaiban nyert elméletileg tisztán és gyakorlatilag is bevált módon részletes kidolgozást.

Az ennek az álláspontnak megfelelő megoldás az lett volna, ha a légifuvarozó felelőssége

---

[11] Fuvarozói felelősség beállása üzembentartói felelősség nélkül könnyen lehetséges, l. pl. az 1962. november 23-án a párizsi légijárat gépével bekövetkezett légikatasztrófa esetét. — Itt említem meg, hogy a munkajogi vonatkozásokra e tanulmányban nem térek ki.

[12] Ez ennek megfelelően készített tervezet szövege a következő volt:

„(1) A légifuvarozó e minőségében felelős:

a) az utas halála, megsebesülése vagy bármely más testi sérülése folytán bekövetkezett azért a kárért, amely a légijárművön vagy a beszállás, illetőleg a kiszállás közben történt" (kisebb szövegezési eltéréssel megfelel a varsói egyezmény 17. cikkének);

„*b)* a poggyász, az áru, a postai küldemény és az utas őrizetében levő tárgyak megsemmisülése, elveszése vagy megsérülése folytán a légifuvarozás közben bekövetkezett kárért" (kisebb mértékű átszövegezéssel a varsói egyezmény 18. cikkének (1) bekezdése, kiegészítve az utas őrizetében levő tárgyakra való utalással);

„*c)* az utasok, a poggyász, az áru, valamint a postai küldemény légifuvarozása során bekövetkezett késedelemből eredő kárért" (érdemben megfelel a varsói egyezmény 19. cikkének, kiegészítve azt a postai küldeményekre való utalással).

„(2) Mentesül a légifuvarozó a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy minden szükséges intézkedést megtett a kár elhárítása végett, vagy hogy azokat lehetetlen volt megtennie." (Érdemben azonos a varsói egyezmény 20. cikkével, elhagyva abból az alkalmazottakért való helytállásra vonatkozó szabályt, a Ptk. 348. § (1) bekezdésére figyelemmel.).

„(3) Nem kell megtéríteni a kárt annyiban, amennyiben a károsult felróható magatartásából származott." (Azonos a Ptk. 345. §-a (3) bekezdésének szövegével; értelemszerű átvétele a varsói egyezmény 21. cikkének, amely szerint ha a kárt a sértett személy hibája okozta vagy abban része van, a bíróság saját törvénye rendelkezéseinek megfelelően kizárhatja vagy enyhítheti a fuvarozó felelősségét.)

Ezekhez a rendelkezésekhez kapcsolódott az a szabály, amely a Kormányt hatalmazta volna fel, hogy a kártérítés terjedelmének összegszerű korlátait meghatározza.

— „mindkét lábbal" a Ptk. talaján állva, de azért különbséget téve árufuvarozás és személyfuvarozás között — az árufuvarozás körében a fuvarozói felelősség általános szabályai szerint, a személyszállítás körében pedig (a vállalkozás szabályainak közvetítésével) a veszélyes üzemmel kapcsolatos felelősségi szabályok szerint alakulna, esetleg mindkét vonatkozásban összegszerűen korlátozva a kártérítés terjedelmét.[13]

A *Tvr. 29. §-ában foglalt felelősségi szabályok* a kifejtett két álláspont összeegyeztetését tükrözik. Különbséget tesznek személyfuvarozás és árufuvarozás között, és az új belföldi szabályozás részben eltér a nemzetközi szabályozástól.

1. A *személyfuvarozás* körében a légifuvarozó felelős az utas halála, megsebesülése vagy bármely más testi sérülése folytán bekövetkezett kárért, továbbá a poggyász és az utas őrizetében levő tárgyakban bekövetkezett kárért, végül a késedelemből eredő kárért. Mentesül a felelősség alól, ha bizonyítja, hogy minden szükséges intézkedést megtett a kár elhárítása végett, vagy hogy azokat lehetetlen volt megtennie. Nem kell megtérítenie a kárt, amennyiben az a károsult felróható magatartásából származott.

A felelősség jogalapja tehát a személyszállítás és az ahhoz szorosan kapcsolódó dologfuvarozás körében azonos a nemzetközi légifuvarozó felelősségének jogalapjával. A szabály — kisebb változtatásokkal — megfelel a módosított varsói egyezmény rendelkezéseinek, mellőzve abból az alkalmazottakért való helytállásra vonatkozó rendelkezést, figyelemmel arra, hogy ezt a vonatkozást jogunk általánosságban rendezi [Ptk. 348. § (1) bek.].

E konstrukció átvételét az a felismerés tette lehetővé, hogy

a) a nemzetközi egyezmény által adott megoldás kimentéses rendszerű, a vétkesség vélelmén alapuló felelősséget jelent, így a magyar polgári jog általános felelősségi rendszerétől nem idegen;

b) e felelősségi formula is alkalmas — megfelelő bírósági gyakorlat mellett — arra, hogy a károsultak érdekei kellő védelemben részesüljenek. Ezzel kapcsolatban figyelembe kell venni azt is, hogy a repülőbalesetek túlnyomó része olyan körülmények között következik be, amelyek nem teszik lehetővé a légifuvarozónak bizonyítani a mentesüléséhez szükséges tényeket, így a felelősség rajta marad.[14]

A szabályozás ebben a vonatkozásban tehát honorálja e közlekedési ág egységéből eredő következményeket, anélkül azonban, hogy az utasokat hátrányos helyzetbe hozná, vagy jogunktól idegen megoldást venne át.[15]

A károsult közrehatására vonatkozó szabály a Ptk. 345. §-ának (3) bekezdésében foglalt rendelkezésnek felel meg szövegében; pontos értelméről alább még szó lesz. A jogszabály szövegében szükségtelen volt hangsúlyozni, hogy a bizonyítás terhe ebben a körben is a fuvarozóra hárul; a tárgyalt konstrukcióban ugyanis a személy-, poggyász- és kézipoggyászfuvarozás egységet alkot.

Tekintettel arra, hogy e felelősségi szabály alapvonásában nem tér el az eddig alkalmazott szabálytól, a formula tartalmának bemutatásához az eddigi magyar bírósági gyakorlatból vett következő két példát használom fel:

Az egyik ügyben a felperes Budapestről — athéni átszállással — Izraelbe utazott. Bőröndjét személypoggyászként szabályszerűen feladta. Athénben a feladóvevényt átadta a légifuvarozó alperes személyzetének a poggyász izraeli gépre történő átrakása végett. Az átrakás az izraeli gépre nem történt meg, a poggyászt a repülőgép Kairóba vitte, ahol az EAK hatóságai — mint izraeli rendeltetésű küldeményt — elkobozták. — A légifuvarozó nem tudta bizonyítani, hogy ő és alkalmazottai minden szükséges intézkedést megtettek volna a kár elhárítása érdekében, vagy hogy azokat lehetetlen volt megtenniük. Ezért a bíróság a légifuvarozóval szemben a korlátozott mértékű kártérítést megítélte.[16]

A másik ügyben[17] a felperes a belföldi légifuvarozást lebonyolító repülőgép ajtajához tolt lépcsőn kiszállás közben megcsúszott, lábszártörést és ficamot szenvedett, és emiatt keresetvesztesége keletkezett. A bíróság „ilyen irányú

---

[13] A 10270/1922. ME számú rendelet szerinti feltétlen felelősségre való visszatérés gondolata a Ptk. után már nem merülhetett fel; különben is a javasolandó megoldás gyakorlatilag használható és reális kellett hogy legyen.

[14] A nemzetközi légijog irodalma és gyakorlata megoszlik abban a kérdésben, hogy a bizonyítás sikertelensége a fuvarozó vagy a károsult terhére esik-e; l. pl. Schleiher—Reymann—Abraham: Das Recht der Luftfahrt, Carl Heymanns Verlag Köln—Berlin, 1960., 352. s köv. old. — sőt még abban a kérdésben is, hogy szerződéses jogviszonyon belüli vagy szerződésen kívüli károkozásról (ill. azért való felelősségről) van-e szó; l. N. M. Matte: Traité de Droit aérien — aéronautique, 2e édition, Édition A. Pedone Paris, 1964., 403. s köv. old.

Hazai jogi gondolkodásunk számára nem kétséges, hogy a sikertelenség annak a hátránya, akit a bizonyítás terhel. (A későbbiekben szó lesz arról, hogy mit kell bizonyítani a mentesüléshez.)

[15] A varsói egyezményt becikkelyező 1936. évi XXVIII. törvény miniszteri indokolása a felelősségi konstrukció mellett azzal érvelt, hogy a tárgyi felelősséggel járó rendkívüli kockázatot a még nem eléggé tőkeerős légiforgalmi vállalatok az idő szerint még nem bírják el, s különben is a repülés még nem feltétlenül szükséges közlekedési mód, ezért méltányos, hogy aki azt mégis igénybeveszi, részt vállaljon a közlekedés e nemével járó különös kockázatból. — Ez az érvelés ma már nálunk nem helytálló. Kapitalista viszonyok között a kalkulálhatatlan kockázat elhárításának változatlanul nagy jelentősége van (l. Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1964. 401. old.).

[16] Budapesti Fővárosi Bíróság 41 Pf. 29.845/1964/6. sz. ítélete.

[17] Legf. Bir. Pf. I. 22060/1960. sz. ítélete, BH. 1961/11. sz. 3004. sz. jogeset, közli a Polgári Jogi Döntvénytár is 114. szám alatt.

szakértelem híján" (?) nem jelölte ugyan meg, hogy a légifuvarozó mi mindent tehetett volna a károsodás elkerülése érdekében (azon felül, hogy a szóban forgó típusú repülőgépekhez mindig és mindenhol használt lépcsőt alkalmazta, éspedig kifogástalan állapotban), mégis úgy vélte, hogy a légifuvarozó nem tett meg minden szükséges intézkedést, így a varsói egyezmény 20. cikke alapján nem mentesítette a felelősség alól. A károsult közrehatásáról rendelkező 21. cikk körében pedig azt állapította meg a bíróság, hogy a károsult a kiszállást nem végezte a a szükséges fokozott körültekintéssel és figyelemmel; ezzel kapcsolatban a bíróság a repülésnek a közérzetre vagy biztonságérzetre gyakorolt hatását emelte ki. Mindezek alapján a bíróság 50—50%-os kármegosztást alkalmazott.

Ez az ítélet már nem látszik megnyugtatónak. A légifuvarozó oldalán nem mutatja ki az okozati összefüggést a légifuvarozó valamely cselekménye vagy mulasztása és a baleset bekövetkezése között, inkább csak vélelmezi, hogy a légifuvarozó nem tett meg minden szükséges intézkedést. A károsult oldalán bizonyos fokú gondatlanságot megállapít ugyan, de a repülésnek a közérzetre és a biztonságérzetre gyakorolt hatására hivatkozva (anélkül azonban, hogy utalás lenne az ítéletben *a)* a fiziológiai hatás bizonyított tényére a konkrét esetben, és *b)* a hatás és a baleset bekövetkezése közötti okozati összefüggésre; mindezek bizonyítása sem alapozná meg azonban a légifuvarozó felelősségét; l. alább). Az ügybeli tényállás részletesebb vizsgálata viszont azt mutatja, hogy a károsult nagytestű, elnehezült ember volt, aki emiatt köteles lett volna fokozott gondosságot kifejteni a lépcsőn (bármiféle lépcsőn!) való lemenetel során; ezt elmulasztván, a balesetért kizárólag ő felel. A varsói egyezmény 21. cikke ilyet esetre lehetővé teszi a légifuvarozó felelősségének teljes kizárását.

Nehéz fel nem ismerni az ítélet gondolatmenetében a Ptk-nak a veszélyes üzemért fennálló felelősségre vonatkozó 345. §-a hatását: a légifuvarozó nem bizonyította, hogy „a kárt olyan elháríthatatlan ok idézte elő, amely" a repülés „körén kívül esik", így nem mentesülhet [Ptk. 345. § (2) bek.]. Marad tehát a károsult felróható közrehatásának vizsgálata [Ptk. 345. § (3) bek.], annak alapján viszont csak kármegosztásnak van helye. — A repülés közérzetre gyakorolt hatására való utalás is a veszélyes üzemért fennálló felelősség gondolatköréből ered.

A légifuvarozó felelőssége azonban nem objektív felelősség, hanem vétkességen alapuló (szubjektív) felelősség. A légifuvarozó a saját *magatartásáról* köteles számot adni: megtett-e a *konkrét esetben* minden szükséges intézkedést, illetőleg azért követett-e el „mulasztást", mert lehetetlen volt a szükséges intézkedést megtennie; a bizonyítás sikere mentesülésre vezet. Ugyancsak mentesülésre vezet, ha bizonyítja, hogy a kárt a károsult hibája okozta, kármegosztásra, ha abban része volt (varsói egyezmény 21. cikk).

Külön szükséges hangsúlyozni, hogy a légifuvarozó nem az általában kifejtett, hanem a konkrét esetben tanúsított magatartása alapján bizonyíthatja a mentesüléshez szükséges körülményeket. Ellenkező felfogás mellett elég volna annak bizonyítása, hogy az üzemeltetést normálisan megszervezte, a személyzetet ésszerűen választotta meg, kellően ellenőrizte, a repülőgépeket és alkatrészeiket pedig az előírt időközökben felülvizsgálta; ilyen alapon azonban a légifuvarozó mindig mentesülhetne a felelősség alól.[18]

A fentiek alapján *megáll* tehát *a légifuvarozó felelőssége* pl. (az ítéletihez hasonló tényállásokat véve), ha a kiszálláshoz használt lépcsőt rosszul állítják oda a géphez, a gép és a lépcső közötti hézagban a kiszálló utas megbotlik és emiatt károsodás éri; vagy: a szóban forgó ügyben is a fuvarozáshoz használt LI 2-es gép alacsony ajtajába beüti a fejét az utas, mert nem figyelmeztették, és emiatt legurul a lépcsőn stb. — *Nem felel a légifuvarozó* e minőségében pl., ha a kiszállás közben a lépcsőt elsodorja egy műszakilag meghibásodott repülőtéri üzemi gépkocsi, s az utas emiatt sérül meg (felel ellenben a gépkocsi üzembentartója a veszélyes üzemért fennálló felelősség szerint); vagy: kiszállás közben a gépre rázuhan egy másik gép (de felel a légifuvarozó a másik gépért, mint veszélyes üzemért fennálló felelőssége szerint); vagy: a tárgyalt ítélet szerinti tényállás esetében, amikor a kár kizárólag az utas felróható magatartása miatt következik be; vagy: a repülésnek a szervezetre gyakorolt hatása miatt az utas meghal vagy egészségében károsodik; az ilyen kár elhárítása érdekében szükséges intézkedéseket ugyanis a légifuvarozónak lehetetlen megtennie — stb.

Összefoglalva: A légifuvarozó vétkesség alapján felel, de nem az általános vétkességi felelősség szabályai (Ptk. 339. §) szerint, hanem annál szigorúbb feltételek mellett. A tárgyalt felelősségi formula alkalmazása során — összhangban a Ptk. felelősségszigorító tendenciájával — a mércét (az elvárhatóság mértékét) magasan kell tartani,[19] az ítéletekben pedig gondo-

---

[18] Lényegében ilyen álláspont olvasható ki Dr. Farkas Imre: „A légifuvarozás néhány jogi problémája" c. cikkéből (Közlekedési Közlöny, 1964. évi 32. sz.). — Ott azt említi többek között a szerző — Eörsi Gyulának azzal az álláspontjával vitázva, amely szerint, ha a személyfuvarozási szerződés megszegése abban áll, hogy az utas veszélyes üzem működése folytán megsérül, akkor a felelősség tekintetében a veszélyes üzemi jelleg dominál (i. m. 82. old.) —, hogy a légifuvarozónak minden *„ésszerűen lehetséges"* intézkedést kell megtennie; ez a kifejezés azonban csak a varsói egyezmény tárgyalás alá bocsátott *tervezetében* szerepelt, az egyezmény *„minden szükséges"* intézkedésről szól. — A szóban forgó vita egyébként a Tvr. után végkép tárgytalanná vált a légifuvarozó vonatkozásában.

[19] A külföldi joggyakorlat is a légifuvarozó felelősségének kiterjesztő értelmezése irányában fejlődik; N. M. Matte, i.m. 412. s köv. old., 447. old.

san ki kell mutatni a légifuvarozónak a konkrét ügyben kifejtett magatartása és a bekövetkezett kár közötti okozati összefüggést, figyelmet fordítva a károsult magatartására is, anélkül azonban, hogy a gondolkodás átcsúsznék az objektív felelősség területére.[20]

Itt szükséges rámutatni arra, hogy a Tvr. 29. §-a (2) bekezdésének második fordulata a varsói egyezmény 21. cikkének megfelelő átvételét célozza. Annak alapján tehát nem csupán kármegosztásra, hanem a légifuvarozó mentesülésére is sor kerülhet; az „annyiban-amennyiben" kifejezéssel jelzett arány 0 : 100 is lehet a légifuvarozó javára. Nincs helye ebben a körben annak az említett értelmezésnek, amely a Ptk. 345. §-a egyes bekezdéseinek alkalmazása során érvényesítendő.

2. Az *árufuvarozás* körében a légifuvarozó felelős az áru megsemmisülése, elveszése vagy megsérülése folytán bekövetkezett, továbbá a késedelemből eredő kárért. Erre a felelősségre a Tvr. a Polgári Törvénykönyv fuvarozói felelősségre vonatkozó (az általánoshoz képest szintén szigorúbb) szabályait rendeli alkalmazni; a kimentés és a bizonyítási teher tehát az ott részletezett módon alakul. Belső hasonlóság alapján ez a szabályozás kiterjed a postai küldemények fuvarozásával kapcsolatos felelősségre is.

Ily módon az árufuvarozás körében valamennyi közlekedési ág tekintetében egyaránt a Ptk. fuvarjogi szabályai érvényesülnek, a légifuvarozásnál mindamellett kisebb eltérésekkel.

3. Jelentősége van annak a kérdésnek is, hogy *a légifuvarozó tárgyalt felelőssége mely időpontban, illetőleg melyik mozzanattal kezdődik és meddig tart.*

Erre vonatkozóan a szabályozás ismét differenciál: a személyeket ért károkkal kapcsolatban kimondja, hogy a fuvarozó azért a kárért felel, amely a légijárművön vagy a beszállás, illetve a kiszállás közben történt. Ebből a szempontból közömbös, hogy a légijármű állt, gurult, illetőleg repült-e a kár bekövetkezésekor, vagy hogy egyáltalán üzemben volt-e. A felelősség kezdete korábbra esik, mint annak az időszaknak kezdete, amely alatt ún. rendkívüli repülőesemény fogalmilag bekövetkezhet.[21] — A poggyászt és az utas őrizetében levő tárgyakat ért károkkal kapcsolatban a Tvr. vonatkozó rendelkezései csak annyit említenek, hogy a kárnak a „légifuvarozás során" kell bekövetkeznie. Tekintettel arra a jogi egységre, amelyet a személy-, poggyász- és kézipoggyászfuvarozás alkot az új szabályozásban, a „légifuvarozás során" kitételnek — mutatis mutandis — az előbb kifejtetteknek megfelelő értelmet kell tulajdonítani.[22]

Az utóbb említettel azonos kifejezést használ a jogszabály akkor is, amikor az árufuvarozással kapcsolatos felelősséget szabályozza. A kifejezés pontos tartalma ebben a vonatkozásban még részletes kifejtésre szorul, s ez a feladat a kiadandó légifuvarozási szabályzatra vár. A szabályzat az árufuvarozás sajátos jellegét szem előtt tartva fogja a szóban forgó időtartam kezdetét és végét meghatározni, természetesen a Ptk. erre vonatkozó szabályaival összhangban.

4. Jellegzetessége a légifuvarozó felelősségének, hogy a felelősség alapján nyújtandó *kártérítés terjedelme korlátozott,* mind a személyeket (poggyászt, kézipoggyászt), mind az árut ért károk tekintetében.

A korlátozott mértékű kártérítés szintén nem idegen jogunktól. A fuvarozói felelősségnek a Ptk.-ban foglalt általános szabályai a késedelem esetében fizetendő kötbér — mint kártérítési átalány — mértékét a fuvardíj összegére korlátozzák [Ptk. 500. § (1) bek.], a küldemény elveszése, megsemmisülése vagy megsérülése esetében fizetendő kártérítést pedig a dolog értékére korlátozzák [kizárva az elmaradt haszon és a költekezés megtérítését, Ptk. 503. § (1) bek.]; e tanulmány I. részében már említett Gépjárműfuvarozási Szabályzat az útipoggyász elveszése vagy megsemmisülése esetére a kártérítés terjedelmét összegszerűen korlátozza; a veszélyes üzem működéséből eredő károkért fennálló objektív felelősség szabályai is megengedik a felelősség korlátozását (sőt kizárását) a dologban okozott károk tekintetében [Ptk. 345. § (1) bek. második mondat] stb.

A Tvr. erre vonatkozó 30. §-a a korlátozás mértékét nem határozza meg (magasabb fokú jogforrásba összegszerűségeket nem helyes belefoglalni), hanem a Minisztertanácsnak ad erre felhatalmazást. A mértékek megállapítása tehát a kiadandó légifuvarozási szabályzatra vár. A Tvr. azonban megadja azokat a kereteket, amelyeken belül kell maradnia a korlátozás tekintetében az alacsonyabb fokú jogforrásnak: a nemzetközi légifuvarozásra vonatkozó nemzetközi megállapodásoknak megfelelően lehet a kártérí-

[20] Baczonyi—Isépy—Uhlyarik: „Árufuvarozási jog" c. műben (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964.) a szerzők azon a véleményen vannak (642. old.), hogy a légifuvarozóra nehezedő bizonyítási teher nem súlyosabb polgári jogunk általános bizonyítási terhénél a felelősség körében. — *Elvileg* valóban ez a helyzet, mert itt is, ott is kimentő bizonyítással operáló felelősségről van szó. *Gyakorlatilag* azonban — éppen az említett szerzők szavaival élve (i. m. uo.) — ez a szabályozás „a légifuvarozó üzemének kiterjedt és bonyolult természete miatt *ugyancsak súlyos bizonyítási terhet ró a fuvarozóra"* (kiemelés tőlem — K. Gy.); hozzátehetjük még ehhez a légibalesetek már említett sajátos jellegét is.

[21] Rendkívüli repülőesemény üzemben levő légijárművel történhet. Ebből a szempontból üzemben van az a légijármű, amelyre repülés céljából bárki *felszállt,* addig az időpontig, amíg a légijárművet mindenki el nem *hagyta* (27/1964. [XI. 10.] Korm. sz. r. 39. §.).

[22] Nem látszik megalapozottnak Baczonyi—Isépy—Uhlyarik i. művében olvasható az a megállapítás (642. old.), hogy vélelem áll fenn arra vonatkozóan: minden kárt a légifuvarozás ideje alatt bekövetkezett eseményből származónak kell tekinteni, és a kimentésnek elsősorban e vélelem megdöntésére kell irányulnia. Mind a varsói egyezmény, mind a Tvr. meghatározza a felelősség időtartamát determináló kezdő és végső mozzanatot.

tést korlátozni. Ez a hágai jegyzőkönyvvel módosított varsói egyezmény tételeinek megfelelő átvételét jelenti.

Tekintettel arra, hogy a Tvr. 1965. január 1. napjával hatálybalépett, a légifuvarozási szabályzat hatálybalépése pedig legkorábban csak további egy év múlva várható, az időközi joghézag elkerülése érdekében a Tvr. végrehajtásáról szóló 27/1964. (XI. 10.) Korm. sz. rendelet egyelőre hatályban tartotta azt a már tárgyalt 42 481/1940. KKM számú rendeletet, amely a varsói egyezmény rendelkezéseit kiterjesztette a belföldi légifuvarozásra; az említett rendeletet a légifuvarozási szabályzattal kell majd hatályon kívül helyezni. A rendelet hatályban tartása folytán azonban nem állt elő kettős szabályozás: belföldi vonatkozásban a varsói egyezményből csak azokat a kérdéseket szabályozó rendelkezések hatályosak az említett átmeneti időszakban, amely kérdéseket a Tvr. vagy végrehajtási rendelete nem szabályoz. Ezek: a fuvarozási okiratokról szóló II. fejezet rendelkezései, továbbá a fuvarozó felelősségét szabályozó III. fejezetből a felelősség korlátozásának mértékére és az igények érvényesítésére vonatkozó rendelkezések, természetesen a hágai jegyzőkönyv szerinti módosulásokkal. — Mindezt a Tvr-ben szövegszerűen kifejezésre juttatni kodifikációstechnikai okokból nem lehetett.

A kártérítés mértéke az utas személyét ért kár esetében — mint már említettük — jelenleg maximum kb. 388 000 forint. Ehhez járul a kötelező balesetbiztosítás alapján járó további maximum 100 000 forint. Ez a közel félmillió forint — akár tőkeösszegként, akár járadékként kifizetve — elegendőnek látszik a károsult vagy hozzátartozói kártalanításához.

5. Végül néhány szót *a kártérítési igények érvényesítésének határidejéről.* A Tvr. és a végrehajtási rendelet erre vonatkozóan nem tartalmaz rendelkezést, ebben a kérdésben tehát jelenleg még a varsói egyezmény érvényesül (a hágai jegyzőkönyv erre vonatkozóan nem hozott módosulást). Eszerint a kártérítési igényt két éven belül lehet a légifuvarozóval szemben érvényesíteni, ez a határidő azonban nem elévülési, hanem jogvesztő határidő.

A kiadandó légifuvarozási szabályzatban majd ezt a kérdést is rendezni kell. Attól a szempontból vezetettve, hogy a belföldi légifuvarozás szabályai minél szervesebben illeszkedjenek be hazai jogrendszerünkbe, helyesnek látszanék a kétéves jogvesztő határidő helyett egyéves elévülési határidőt bevezetni. A Ptk. ui. bármely fuvarozási szerződés alapján támasztható igény érvényesítésére egyéves elévülési határidőt szab [504. § (3) bek.]. Igaz ugyan, hogy ugyancsak a Ptk. [506. § (2) bek.] lehetőséget ad arra, hogy jogszabály a légifuvarozási szerződések tekintetében a Ptk. fuvarozási szabályaitól eltérjen, de aligha lehet olyan nyomós okot találni, amely indokolná az eltérést a szóban forgó kérdésben.

*

Befejezésül úgy vélem, megállapítható, hogy a belföldi polgári repülésnek a Tvr-ben megállapított legfontosabb polgári jogi szabályai beleilleszkednek hazai polgári jogunkba, ugyanakkor azonban egy-egy új színfolttal is gazdagítják azt.

Kampis György

Részletek a korai magyar munkásbiztosítási jog köréből*

A társadalombiztosítás, vagy ahogy ezt a múlt században nevezték, a munkásbiztosítás, Európában, — mint a polgári átalakulás egyik következménye —, ebben az időszakban kezdett határozottabb formában kibontakozni.

Erre az időre esik a tőkés árutermelés és ennek folyományaként a munkásosztály kialakulása. Ezt követi később a munkásbiztosítás fokozatos kilépése a szegénygondozás keretéből, melynek rendszeréhez addig tartozott, majd pedig a munkásmozgalom erőteljes kibontakozása és a munkásosztály politikai és gazdasági harcainak következtében a munkásbiztosítás önálló formáinak kifejlődése.

Ez a folyamat nem egy időben kezdődik el, hanem különböző országokban és különböző időkben, attól függően, hogy a tőkés árutermelés, ennek következtében a munkásmozgalom, milyen fejlettségi fokot ér el. Természetesen a munkásmozgalom politikai fejlődését sok egyéb más tényező is befolyásolta Európa egyes országaiban. Mégis meg lehet állapítani, hogy a munkásbiztosítás rendszere a különböző európai országokban mindenkor összhangban állt az adott ország politikai, gazdasági és társadalmi viszonyainak fejlettségi fokával és jellegével.

A polgárság forradalmi fellépése a magát túlélt feudalizmus ellen és ennek a küzdelemnek végső eredménye, jelentős befolyást gyakoroltak a feudalizmusból kilábaló társadalom politikai, gazdasági, és természetesen jogi intézményeire is. Ezeknek az intézményeknek jellegében visszatükröződnek annak a harcnak eredményei, amit a feltörekvő új osztály, a polgár-

* A szerző azonos című kandidátusi disszertációjának a bevezetése. *(Szerk.)*

ság és szövetségesei a polgári forradalomban a magát történelmileg és társadalmilag túlélt feudális osztály ellen vívtak. Egyes országokban ennek megfelelően olyan politikai és jogi intézmények keletkeznek, amelyek szélesre tárják a kaput a polgári átalakulás előtt. Viszont ott, ahol a polgári forradalom győzelme nem volt teljes és nem tudta végleg elsöpörni a fejlődés elől a feudális maradványokat, olyan intézmények keletkeztek, amelyek magukon viselik még a feudalizmus nyomát. Ezek az objektív törvényszerűségek természetesen hatottak később az olyan jogi intézményekre is, mint a munkásbiztosítás.

Nyugat-Európában és Észak-Amerikában pl. a polgári forradalom teljesen legyőzte a feudalizmust és a burzsoázia a sikeres polgári forradalomból magával hozta a liberalizmus eszméjét: „mindenki boldoguljon úgy, ahogy tud." Ezért ezekben az országokban a szervezett szociális gondolkodás helyett kialakul az önsegély rendszere. Ez egyes országokban, mint pl. Angliában, a munkásbiztosítás intézményét visszavezeti a szegényügy talajára, az USA-ban viszont csak a legutóbbi időkben került napirendre az intézményes társadalombiztosítás bevezetésének terve.

Később egyes országokat a munkásosztály forradalmi fellépése és ennek ereje arra kényszerít, hogy az alamizsna jellegű segélyek, vagy többé-kevésbé önkéntességen alapuló megoldások helyébe átfogóbb munkásbiztosítási rendszert vezessenek be.

Más országokban, mint pl. Németországban, Magyarországon, majd a XX. század elején a cári Oroszországban, olyan munkásbiztosítási rendszert vezetnek be, amelyben a feudális maradványok a polgári forradalom demokratikus követelésével keverednek. Ennek megfelelően az említett országok munkásbiztosítási intézményeinek működését egyfelől az állami szervek ellenőrzik, másfelől a munkásbiztosítás „kincstári" jellege összefonódott a választás, az önkormányzat, valamint más egyéb polgári demokratikus formákkal. Természetesen ezekben az országokban a munkásbiztosítási rendszer jellegét jelentősen befolyásolta az is többek között, hogy olyan időben alakultak ki ennek formái, amikor a kapitalizmus fejlődése az imperializmusba fordul és a munkásmozgalomban pedig az opportunizmus befolyása erősödik.

A polgári átalakulás egyik legfőbb sajátossága, mint ismeretes, a tőkés termelési viszonyok alapján az árutermelés tőkés formája. A polgári társadalomban a termelési és áruforgalmi eszközök legjelentősebb része egy kis számú osztály birtokában van. A lakosság óriási többsége proletárokból és félproletárokból áll, akiket gazdasági helyzetük arra kényszerít, hogy állandóan vagy időről-időre eladják munkaerejüket, bérmunkásoknak szegődjenek el a tőkésekhez és munkájukkal előteremtsék a társadalom uralkodó osztályainak jövedelmét.

A technika állandó tökéletesedése következtében kiszélesedik a tőkés termelési viszonyok uralmának területe, növekszik a nagyüzemek gazdasági jelentősége, ami az önálló kistermelők kiszorításához vezet. Ezeknek egy részét proletárokká változtatja, a többieknek pedig csökkenti gazdasági jelentőségét, korlátozza társadalmi szerepét és függőségi helyzetbe juttatja őket a tőkével.

A technikai haladás lehetővé teszi a tőkés vállalkozóknak, hogy a termelésben és az áruforgalomban egyre nagyobb mértékben alkalmazzák a női és gyermekmunkát. Ez arra vezet, hogy a vállalkozónak viszonylag kevesebb munkaerőre van szüksége. Ennek viszont az a következménye, hogy jelentékeny munkaerőfelesleg keletkezik, aminek következtében a bérmunka egyre nagyobb mértékben függ a tőkétől és fokozódik az emberi munkaerő kizsákmányolása.

Ilyen formán a technika tökéletesedésével együttjár a tőkések versengése a világpiacon, ami megnehezíti az állandóan növekvő mennyiségben termelt áruk eladását. A válságok, az ipari pangás időszakai még jobban tönkreteszik a kistermelőket, még inkább növelik a bérmunka függőségét a tőkétől, még gyorsabban vezetnek egyfelől a munkásosztály helyzetének viszonylagos, másfelől pedig abszolút rosszabbodásához. Ez viszont azt eredményezi, hogy egyre nagyobb lesz a társadalmi egyenlőtlenség, növekszik a vagyonosok és nincstelenek közötti távolság, egyre szélesebb dolgozó tömegeknek nincs biztosított megélhetése, egyre nagyobb dolgozó tömegeket fenyeget a munkanélküliség és mindenféle nélkülözés, a szociális bizonytalanság.

Marx Károly, a tudományos szocializmus megalapítója, a „Tőke" című munkájában kidolgozta a munkásosztály relatív és abszolút elnyomorodásáról szóló ismert tételt, amely a kapitalizmus viszonyai között a proletariátus osztályharcára nézve is rendkívül nagyjelentőségű.

A marxizmus-leninizmus tanítása a munkásosztály relatív és abszolút elnyomorodásáról a kapitalizmusban megvilágítja egyrészt a munkások és családjai inségének és egyre növekvő nyomorúságának valódi okait, másrészt a monopóliumok gyarapodó vagyonának forrásait.

A munkásosztály relatív elszegényedése azt jelenti ugyanis, hogy a munkásosztály részesedése a társadalmi termelésben állandóan relatíve kisebb lesz, a burzsoázia részesedése pedig állandóan növekszik. Ez nem zárja ugyan ki a munkások bérének növekedését, de a munkabérek emelkedésének üteme lényegesen kisebb, mint a vállalkozók profitjának emelkedése.

A munkásosztály relatív elnyomorodása a legvilágosabban megmutatkozik a munkásosztály részesedésének állandó csökkenésében a nemzeti jövedelemből.

A munkásosztály relatív elnyomorodása nem fedi fel még egészen a proletariatus elnyomorodását a kapitalizmusban. Csak egyik oldalát mutatja be az elnyomorodásnak a profitok

emelkedésével szemben, melyek a vállalkozók zsebébe folynak.

A kapitalizmus fejlődése és a burzsoázia gazdagságának rohamos növekedése azonban egyidejűleg összekapcsolódik a munkásosztály abszolút elnyomorodásával is.

Marx Károly a tőke akkumulációjának teoriájából azt a végkövetkeztetést vonja le, hogy a többletérték állandó átváltozása tőkévé és ennek következtében a tőke növekvő koncentrációja és centralizációja megsokszorozza a kapitalisták vagyonát, másrészt fokozza a munkások nyomorúságát.

„Ebből következik tehát, hogy abban a mértékben, amelyben a tőke felhalmozódik, a munkásosztály helyzetének rosszabbodnia kell, bármilyen is a fizetése, akár magas, akár alacsony."

Az imperializmus kialakulásakor a II. Internacionálé revizionista „teoretikusai" cáfolták, „elavultnak" minősítették a marxizmusnak ezt az alapvető tanítását. A revizionista „elméletek" szerint a kapitalizmus modern szakaszában a munkásosztály elnyomorodása helyett a „tőke demokratizálódásának" folyamata érvényesül.

Ezekkel a hamisításokkal szemben Lenin feltárta a monopolkapitalizmus valóságos törvényszerűségeit és kimutatta, hogy az imperializmus idején is érvényesül a munkásosztály elnyomorodásának törvényszerűsége, sőt még rohamosabbá válik ez a folyamat, mivel a monopolkapitalizmus a „drágaság és trösztök igáját" rakja a dolgozó tömegek vállára; még jobban elmélyül a szakadék, a milliomos finánctőkések szűk csoportja és a nyomorgó munkások százezrei között.

A munkásosztály abszolút és relatív elnyomorodásának rohamos előrehaladása világosan következik a monopolkapitalizmus gazdasági alaptörvényeiből.

A munkásosztály relatív és abszolút elnyomorodásáról szóló marxista-leninista elmélet nagyon fontos többek között a munkásosztály és a szervezetei által a kapitalizmus viszonyai között követett szociálpolitikai törekvések értékelése és megértése, valamint a modern tőkés állam munkásellenes szociálpolitikájának leleplezése szempontjából is.

A munkásosztály szociálpolitikája kapitalista körülmények között olyan rendszabályok bevezetését követeli, amelyek a munkásosztály relatív és abszolút elnyomorodása pusztító hatásának csökkentésére alkalmasnak látszanak.

Ezek azok az alapvető társadalmi és gazdasági tényezők, amelyekkel összefüggésben kell megvizsgálni a munkásbiztosítás kialakulását és fejlődését is.

A munkásosztály súlyos társadalmi, politikai és gazdasági helyzete a kapitalizmus viszonyai között a munkásokat a forradalomhoz vezeti. A munkásosztály forradalma különböző szervezeti formák között megy végbe. Ezeknek a szervezeteknek legmagasabb formája a munkásosztály forradalmi pártja. A párt létrehozását azonban megelőzi számtalan olyan szervezeti forma, amely megvalósítja a munkások összefogását.

Különösen a kezdeti munkásmozgalom alakít ki sok ilyen formát. Ezek közé tartoznak azok a különböző szakegyletek is, amelyeket a munkások azért hoznak létre, hogy egységesen lépjenek fel a tőkés vállalkozókkal szemben és kikényszerítsék a munkásosztály szervezett erejével politikai és gazdasági követeléseik teljesítését. Ilyen a munkásbiztosítás is, amelynek a munkásmozgalom fejlődéstörténetében nagy a jelentősége.

A kapitalizmus viszonyai között a munkásbiztosítást leginkább a kibékíthetetlen belső ellentmondások jellemzik. A munkásbiztosítás bevezetéséért — azokban az országokban, ahol ez még nem történt meg —, a proletariátus elkeseredett harcot folytat, ott viszont, ahol már bevezették, a proletáriátus a munkásbiztosítás további javításáért küzd. Ilyen módon a munkásbiztosítás a tőkés országokban az osztályharc eredményeképpen a proletáriátus növekvő szociális és gazdasági ellátatlansága ellenhatásaként keletkezik és fejlődik.

A kapitalista viszonyok között a munkásbiztosítás a legkezdetlegesebb segélyegylettől a fejlett társadalombiztosítási rendszerekig közvetett politikai célokat is szolgált annak következtében, hogy előmozdította a munkások szervezeti összefogását.

Az európai országok munkásmozgalmának történetében ezt sok példával lehet alátámasztani. Meg kell azonban jegyezni azt is, hogy a munkásbiztosítás néhány európai országban és különösen Magyarországon, pozitív és negatív irányba egyaránt befolyásolta a munkásmozgalom alakulását.

A munkásbiztosítás és a munkásmozgalom viszonyában pozitív irányba ható politikai vonás az volt, hogy a munkásbiztosítás elősegítette a maga sajátos célkitűzései útján a munkások szervezeti összefogását, támogatást tudott nyújtani a munkásoknak a gazdasági követelésekért folyó harcban, segíteni tudta anyagilag a munkások politikai pártjait és nem utolsó sorban megvalósította a munkások legális szervezkedési formáját.

Negatív irányban ható politikai vonás ebben a viszonyban ezzel szemben az volt, hogy a munkásbiztosítás egyrészről kitermeli a „munkásmozgalom bürokratáit", akiket személyes érdekeik arra ösztönöznek, hogy lojálisak maradjanak a burzsoáziával és hatóságaival szemben. Ezért a munkásmozgalomnak ezek a „tisztviselői" hamar elárulják a munkásosztály érdekeit. Arra törekszenek, hogy a munkásbiztosítás szervezetében rejlő erőket a munkásmozgalom forradalmi irányú fejlődésének korlátozására használják fel, nehogy a munkásmozgalom fejlődése kicsapjon a békés mederből.

A munkásbiztosítás „hivatalos" vezetői a különböző munkásszervezetekben, a politikai pártokban és a gazdasági egyesülésekben egyaránt, a forradalmi álláspontlal szemben mindig

a megalkuvás politikáját képviselik. A kormányok és annak hatóságai ezért is támogatják végig, különösen Magyarországon, az úgynevezett betegpénztári tisztviselőket a munkásosztály különböző szervezeteiben és elősegítik a „betegpénztári politikai koncepció" érvényesülését a munkásmozgalomban.

Különösen éles formában domborodik ki a munkásbiztosításnak ez a vonása az imperializmus szakaszában. A XIX. század utolsó negyedében a kapitalizmus átfejlődik az imperializmus szakaszába.

Lenin mélyrehatóan elemzi a kapitalista fejlődésnek ezt a szakaszát. Megállapítja, hogy a fejlődésnek ezen a fokán, „amelyen kialakult a monopóliumok és a finánctőke uralma, a tőkekivitel kimagasló jelentőségre tett szert, megkezdődött a világ felosztása a nemzetközi trösztök által és befejeződött a föld egész területének felosztása a legnagyobb kapitalista országok által."

Ebben a szakaszban a szabadverseny uralmát felváltja a monopóliumok uralma, ami az imperializmus legfőbb gazdasági jellegzetessége, az imperializmus lényege.

A XIX. század végén a kapitalizmus olyan világrendszerré fejlődött, amelyben az imperialista országok gyarmati uralom alá vetik a föld lakosságának jelentős részét. Az imperializmusra többek között az is jellemző, hogy a kapitalizmus valamennyi gazdasági, politikai, osztály- és nemzetiségi ellentéte azelőtt soha nem tapasztalt mértékben éleződik ki.

Az imperialista burzsoázia uralmának fenntartásáért és erősítéséért folytatott harc során arra törekszik, hogy a lehető legmesszebbmenően kihasználja az idejétmúlt kapitalista alapot szolgáló egész felépítményt, a monopóliumoknak alárendelt és hallatlanul felduzzasztott államgépezettől kezdve a proletáriátus ideológiai leigázásának legkülönbözőbb formájáig.

Lenin hangsúlyozza, hogy az imperializmus korának politikai felépítményére jellemző a demokráciától való elfordulás és a demokráciának „spanyolfallá" változtatása.

Az imperialista burzsoázia uralmának stabilizálása érdekében felhasználja a munkásmozgalomban a XIX. század végén kialakult irányzatot, a reformizmust, amely szembenáll a forradalmi marxizmussal és a munkásosztály valódi érdekeivel. A reformizmus összefügg a kapitalista fejlődés imperialista szakaszának kialakulásával.

Engels Marxhoz intézett 1858. október 7-i levelében az angol proletariátusról azt írja, hogy „az angol proletariátus a valóságban egyre inkább elpolgáriasodik" és „nyilván odáig akarja vinni a dolgot, hogy a burzsoázia mellett burzsoá arisztokráciája és burzsoá proletariátusa legyen".

Lenin a munkásmozgalomban bekövetkezett ezt az irányzatot Anglia gyarmati monopolhelyzetével, ennek következtében Angliába áramló monopol extraprofittal és azzal hozza összefüggésbe, hogy Angliában „a tőkések megtehetik, hogy ennek az extraprofitnak egy részét (sőt nem is kis részét) odadobják azért, hogy saját munkásaikat megvásárolják" és, hogy „valamiféle szövetséget teremtsenek" a munkások és a kapitalisták között.

A reformizmusnak ennek megfelelően szociális alapja a munkásosztálynak a tőkések által megvásárolt felső rétege, a munkásarisztokrácia, amelyből kialakulnak „a munkásmozgalom bürokratái".

Lenin hangoztatja, hogy a „modern kapitalizmus politikai intézményei — a sajtó, a parlament, a szakszervezetek, a kongresszusok stb. — megteremtették a tekintélyimádó, békés, reformista és hazafias tisztviselők és munkások számára a gazdasági kiváltságoknak és alamizsnáknak megfelelő politikai kiváltságokat és alamizsnákat. Kényelmes és jövedelmező állások a minisztériumban vagy a hadiipari bizottságban, a parlamentben és a különböző bizottságokban, a „szolid" legális lapok szerkesztőségeiben, vagy a nem kevésbé szolid és „polgári módra engedelmes" munkás szövetségek vezetőségeiben, — ezzel vonza és jutalmazza az imperialista burzsoázia a „burzsoá munkáspártok" képviselőit és szekértolóit".

Ennek a rétegnek a politikai elmélete a reformizmus, melynek legfőbb célja, hogy félrevezesse a munkásokat és letérítse őket a következetes proletárharc útjáról, hogy a munkásosztály érdekeit összhangba hozza a tőkések érdekeivel. Legfőbb vonása az osztályok „harmóniájának" és együttműködésének eszméje. Ezt a reformisták parlamenti tevékenységükkel, a különböző szövetkezeti szervezetekkel, a nyereségben való részesedéssel kívánják elérni. Ezzel teremtettek ideológiai alapot az úgynevezett „demokratikus szocializmus" elméletének. Ennek rendszerébe tartozik a kapitalista országok szociálpolitikája is, a legkülönbözőbb szociális reformok, mint amilyen a munkásbiztosítás is a kapitalista viszonyok között, amely „kitűnően szolgálja a burzsoázia ügyét, mégpedig éppen a munkások között, éppen a proletariátus soraiban érvényesíti a burzsoázia befolyását".

A reformizmus és annak legkülönbözőbb válfajai, a munkások „kisebbségének ideiglenes kiváltságait védelmezik", „ a polgári eszmék és a polgári befolyás hordozói" és „valóságban a burzsoázia szövetségesei és ügynökei". Ennek megfelelően a II. Internacionálé pártjai politikájában nagy szerepe volt a munkásbiztosításnak.

A munkásbiztosítás ugyanis a gazdasági-társadalmi életben betöltött szerepénél fogva olyan feltételeket teremt, amelynek felhasználásával a munkásmozgalom reformista „tisztviselői" jelentős befolyást képesek gyakorolni a munkásosztály nagy tömegeire.

Másrészt azonban ezek „a munkásvezérek" a különböző munkásszervezetekben, így a munkásbiztosítás szervezeteiben betöltött funkcióikra, valamint a munkásosztály nagy tömegeire gyakorolt befolyásukra támaszkodva, stabilizálni tudják helyzetüket a burzsoázia és a burzsoá közigazgatás előtt is.

Ez a reformista politika teremti meg gyakorlatilag is a munkásosztály egyes szervezeteiben — többek között a munkásbiztosítás szervezeteiben is — a közigazgatás és a burzsoázia, valamint a jobboldali munkásvezetők érdekei és törekvései közötti teljes összhangot.

Lenin mutat rá, hogy a kapitalizmus fejlődése és a munkásmozgalom gyors növekedése minden civilizált országban nagy változást idézett elő a burzsoázia és a proletariátus korábbi viszonyában. „Az európai és amerikai burzsoázia ideológusai és politikai vezetői már nem folytatnak nyílt, elvi, közvetlen harcot a szocializmus alaptételei ellen a magántulajdon abszolút sérthetetlensége s a szabad verseny nevében, hanem ehelyett egyre gyakrabban az úgynevezett szociális reformokat védelmezik a szociális forradalom eszméjével szemben. A modern, »élenhaladó«, művelt burzsoázia ehelyett a formula helyett: nem szocializmus, hanem liberalizmus, — ezt a formulát választotta: — nem szocialista forradalom, hanem reformizmus. És minél fejlettebb valamely ország kapitalizmusa, minél tisztábban érvényesül a burzsoázia uralma, minél nagyobb a politikai szabadság, annál szélesebb területen alkalmazható a »legújabb« burzsoá jelszó: *nem* forradalom, *hanem* reformok, a pusztuló rendszer részleges foltozgatása, a munkásosztály megosztása és gyengítése céljából, hogy ily módon megtartsák a burzsoázia hatalmát és megelőzzék e hatalom forradalmi megdöntését."

Világosan tükröződik ez a felfogás Ferenczi Imre szociáldemokrata szociálpolitikus állásfoglalásából is, aki egyik munkájában kifejti, hogy a szakszervezeti mozgalom és a munkásmozgalom fejlődése egységes logikai láncolatban foglalható össze.

Az egészséges szakszervezeti mozgalom, a szakszervezeti élet belső organizációja, segélyező pénztárak hálózatának kiépítése jól fizetett állandó hivatalnokokkal, egyben egy óvatos „kompromisszumokra törekvő gazdasági politikát" eredményez a sztrájkok helyett. Az óvatos gazdasági politika összekapcsolva az általános és titkos választójog intézményével, lehetővé teszi „a politikai forradalmiság visszaszorítását".

Ebben a helyzetben a szervezett munkásokat vezető pártnak a „mindenkor létező társadalmi viszonyokból kiindulva" önálló „munkáspolitikát" kell folytasson. Ez a szakszervezeti mozgalom fő célja.

Ferenczi Imre hangoztatja, hogy ahol ilyen „szociálpolitika válik egy munkáspárt létcéljává, ott valójában a Kommunista Kiáltvány eredeti politikai eszméiről és forradalmi taktikájáról többé szó sem lehet".

A burzsoázia modern teoretikusai és a különböző szociáldemokrata pártok ideológusai azonos elvi alapon sürgetik a szociális reformok bevezetését és a gyakorlatban is azonos politikát követnek. Egyes jobboldali szociáldemokrata politikusok fejtegetése a szociális reformok jelentőségéről és szerepéről a modern társadalomban összhangban áll a különböző burzsoá szociálpolitikai teóriákkal, amelyre elsősorban a társadalmi valóság elködösítése, a kapitalista termelési, gazdasági és társadalmi viszonyok idealizálása a jellemző.

A burzsoá szociálpolitika a kapitalista társadalom ellentmondásait nem a tőkés és a munkásosztály antagonisztikus ellentétéből, a tőkés termelési viszonyok sajátosságaiból, kizsákmányoló jellegéből vezeti le, hanem a modern társadalom mechanizmusából, a technika fejlődéséből, a véletlenből. Elismeri a modern társadalomban az osztályellentétek jelenlétét, ezeknek az ellentéteknek megoldására viszont egy sor olyan módszert javasol, mint az „igazságosság eszméje" uralmának megteremtése, a megfelelő „vagyon- és munkamegosztás" bevezetése és az állam „beavatkozása", „kiegyenlítő" szerepének növelése a tőkés és munkásosztályok kapcsolatában.

Nálunk, különösen a XX. század első harmadában és főleg akkor, mikor egyre inkább elmélyült a kapitalizmus általános válsága, jelennek meg különböző szociálpolitikai tanulmányok, amelyekben mindenütt az említett felfogás tükröződik vissza.

Ezekben az elméleti fejtegetésekben egyesek a szociálpolitika fogalmát abban jelölték meg, hogy az „az állam kiegyensúlyozó osztályközi politikájával azonos, amely minden osztály számára emberhez méltó megélhetést óhajtván biztosítani, ez alapon keres kiegyenlítést az osztályok ellentétei között".

Mások szerint a szociálpolitika azoknak az eljárásoknak és intézményeknek az elmélete, amely megfelelő vagyon- és munkamegosztás mellett, a társadalom minden tagja részére biztosítja azt a lehetőséget, hogy az összességbe — az igazság eszméjének megfelelő módon — beilleszkedhessék.

Mindezek azt mutatják, hogy a szociálpolitikát a nyilvánvalóan beteg kapitalista osztálytársadalom kórtanaként kezelték. A szociálpolitikáról vallott ez a szubjektív felfogás szükségszerűen reakciós szerepet töltött be, korlátozta a munkásosztály forradalmi törekvéseit, és olyan illúziót igyekezett kelteni, hogy lehetséges az adott termelési viszonyok érintetlenül hagyása mellett a társadalmi bajok orvoslása.

Ez a szociálpolitikai felfogás a burzsoázia társadalomszemléletét tükrözi, ami természetesen gátjává vált a társadalmi valóság megismerésének is és forrása lett a legkülönfélébb irracionális, tudománytalan, idealista nézeteknek.

Egyesek ezen az úton jutottak el később a szociálpolitikában is a fajelmélethez, amely a szociális gondozás körébe kizárólag a faj, illetve a

nemzet szempontjából „értékes" rétegeket kívánta bevonni. Ezzel akarta elősegíteni az egyre reakciósabbá váló uralkodó osztály azoknak a rétegeknek anyagi és morális megszilárdítását, akikre minden körülmények között támaszkodhat. Másrészt e rétegek körén kívülálló, a „nemzet" szempontjából kevésbé „értékes", más társadalmi csoportoknak a szociális gondoskodásából való kizárásával eljutott addig a felfogásig, hogy helyeselte ennek, a „faj" szempontjából alacsonyabbrendűnek minősített rétegnek személyi megsemmisítését és vagyonának, valamint egyéb vagyoni értékeinek felhasználását az állami szociálpolitika céljaira.

Ennek a fasiszta szociálpolitikának elsőrendű célja többek között a népszaporodás erőltetése volt és ezt állította a szociális gondoskodás középpontjába.

Egyesek nyíltan hangoztatták, hogy nemcsak a nagy imperialista nemzeteknél sorsdöntő kérdés a népszaporodás fokozása a világhatalmi pozíciókért versenyző nemzetekkel szemben, hanem az izolált kis nemzeteknél is. Ezért erőltettek olyan szociálpolitikát, amely megfelelően tudja a maga eszközeivel segíteni az állam militarista céljait.

Egyes szerzők kifejezetten abban foglalják össze a modern szociálpolitika célját és fő irányvonalát, hogy a „nemzeti szociálpolitikának" elsősorban a mezőgazdasági munkásság gondozását kell feladatának tekinteni, mert a „nemzet legegészségesebb, legjobb idegzetű, legszaporább és legmunkaszeretőbb tömege, amely a legjobb, legerősebb, legönfeláldozóbb katonát szolgáltatja: a nem nyomorgó parasztosztály. A legbiztosebb népanyaga minden nemzetnek a föld egészséges népe."

Ezek a teoretikusok a szociálpolitika — sajátos kifejezésükkel élve —, a „nemzeti szociálpolitika" alatt azoknak az intézményeknek és eljárásoknak elméletét értették, amelyek „a nemzeti vagyon és munkamegosztás helyes szabályozása mellett, a nemzeti társadalomnak, a nemzethűség szempontjából kifogástalan minden tagja részére olyan módon és olyan mértékben kívánja biztosítani az összességbe való — az igazságosság eszméjének megfelelő — beilleszkedés lehetőségét, hogy a nemzeti sorsközösség tudata és a nemzet jövőjébe vetett hit a nemzet erőit és teljesítőképességét maximumig fokozva állítsa a nemzet jelenének és jövőjének szolgálatába".

Ennek a fasiszta — militarista szociálpolitikának a munkásbiztosításról is hasonló volt a felfogása, hasonló elméleti alapon igyekezett meghatározni a munkásbiztosítás helyét saját szociálpolitikája rendszerében.

Abból indult ki ez az elméleti fejtegetés, hogy a nemzeti társadalomban a munkához mindenkinek joga van. A kérdést tehát úgy teszi fel, van-e és milyen szerepe a társadalombiztosításnak egy olyan társadalmi szerkezet mellett, amelynek egyik fontos alapelve a munkához való jog. A munkához való jog azt jelenti, hogy a létminimum minden munkaképes, nemzethű személy részére ebben a társadalmi szerkezetben biztosított.

Mindemellett figyelembe kell venni, hogy ez a nemzeti társadalmi-gazdasági rendszer sem biztosíthat általánosságban olyan munkabéreket, hogy a keresőképes munkavállalók — nagy tömegben — betegség, baleset, rokkantság stb. miatt improduktív idejükre elégségesen tartalékolni tudjanak. Gondoskodni kell tehát olyan intézményekről, amelyek a keresőképtelenné vált tömegek létfenntartását erre az időre biztosítják. Ezért szükségesnek tartják a munkásbiztosítási célok összehangolását a tőkés termelés céljaival. Hangoztatják, hogy a munkásbiztosítás a nagy tömegek fogyasztóképességének megóvásával alkalmas a nemzeti társadalmi-gazdasági termelés és a fogyasztóképesség fenntartására, a belföldi piac kiegyensúlyozására. Az a tény, hogy a lakosság nemzethű munkaképes rétege biztosított, nem csupán fenntartja, hanem azáltal, hogy a biztosítottnak a beállható veszéllyel szemben fennálló aggodalmát csökkentheti — emeli is annak teljesítőképességét, tehát közvetve fokozza termelés produktivitását. Ebből jutnak egyesek arra a következtetésre is, hogy a társadalombiztosításban közvetlenül a munkaadók is érdekeltek, mert minél inkább „beleérdekeltek a munkaadók a fennálló társadalmi-gazdasági rendbe, annál inkább érdekük olyan intézmény fentartása, amely a létező társadalmi rend megvédését és békéjét szolgálja".

Ennek, a Magyarországon különösen az 1940-es években ismert nézetnek, semmiféle tudományosan elfogadható alapja nincs. Ez az álláspont zavaros, nyilvánvalóan átlátszó és nagyon is világosan tükrözi az olyan nyíltan militarista-fasiszta célkitűzéseket, mint a szociális gondoskodásnak kizárólag a „nemzethű" rétegekre való kiterjesztése, a hadiipari monopóliumok terheinek csökkentése, a fogyasztóképesség fenntartása és a belső piac egyensúlyának biztosítása.

Itt kell megjegyezni azt is, hogy a Horthy-Magyarország ennek a szociálpolitikának megvalósításához szükséges anyagi fedezetet a rendkívül alacsony szintre szorított munkabérekből, a viszonylag magas adókból, a „nemzethűség" szempontjából megbízhatatlan állampolgárok vagyonának elkobzásából teremtette elő.

Ez a szociálpolitikai konstrukció teljes mértékben összhangban áll a burzsoá-fasiszta állam politikai, gazdasági, társadalmi célkitűzéseivel.

A munkásbiztosításnak mint sajátos jogintézménynek közvetve az a célja, hogy a lehetőséghez képest elhárítsa a proletariátus szociális ellátatlanságát szülő és állandóan a forradalom veszélyével fenyegető helyzetet. Ez adja viszont a tőkés társadalomban a munkásbiztosítás legélesebb belső ellentmondásait. A burzsoázia, miután meghaladja erőit a proletariátus szociális és gazdasági ellátatlanságát szülő okok le-

küzdése, az egyes, ezzel összefüggő kockázatok ellen a polgári jogi biztosítás elvei alapján, a legkülönbözőbb intézkedések olyan rendszerét dolgozza ki, amely az ellátatlanság leküzdése irányában igyekszik hatni.

A „szociális kockázat" elmélete, mint a tőkés munkásbiztosítási rendszer jogi alapja, abból a felfogásból indul ki, hogy a tőkés árutermelés természete magába rejti annak kockázatát, hogy valaki munkanélkülivé válhat, illetve elvesztheti létfenntartásának más forrását. A proletariátus számára, amelynél a létfenntartás egyetlen forrása a munkaerő eladása, az ilyen „szociális kockázat" azt a kockázatot fejezi ki, hogy valaki elveszítheti saját munkaereje eladásának lehetőségét és feltételeit, vagy személyes viszonyai alakulása következtében a munkaerő eladásának lehetőségei vagy feltételei korlátozódnak. Az ilyen állapotot előidézhetik a munkaképesség elvesztése (öregség, a munkaképesség üzemi baleset, betegség stb. miatt bekövetkezett ideiglenes vagy állandó elvesztése), vagy annak a reális lehetőségnek az elvesztése, hogy valaki saját munkaerejét a tőkés társadalom fejlődése során előálló gazdasági körülmények (munkanélküliség) következtében eladhassa.

A proletár munkaképtelen családtagjai számára ezen kívül is „szociális kockázat", hogy a létfenntartás forrása a családfenntartó munkaerejének formájában vész el. A tőkés viszonyok között tehát a munkásbiztosításnak az a társadalmi rendeltetése, hogy a tőkés termelés alapvető gazdasági törvényszerűségei ellen hasson. Ez határozza meg egyúttal a tőkés viszonyok között a társadalombiztosítás fejlődésének lehetőségeit és feltételeit is, tehát az a tendencia, hogy korlátozza a lehetőségekhez képest a kapitalizmus gazdasági törvényszerűségeinek érvényesülését.

Ennek következtében a tőkés viszonyok között a munkásbiztosítás fejlődése az uralkodó osztály és a burzsoá állam szívós ellenállásába ütközik és a proletariátus tartós osztályharcának eredménye. Így érthető, hogy a munkásbiztosítás egyik válfajaként keletkezik a magánbiztosításnak a kapitalizmus korában, de már ugyanekkor olyan eltérő vonások jellemzik, amelyek megkülönböztetik a vagyonbiztosítástól, illetve a más kockázatok elleni polgári jogi biztosítás intézményétől.

A kapitalista társadalom biztosítási rendszerének egyes vonásai ennek következtében a biztosítás magánjogi jellegére, más vonásai viszont annak szociális-állami jellegére mutatnak. Ilyenek többek között a munkásbiztosítás törvényi szabályozása, a biztosítási jogviszony megvalósulása állami kényszer útján, a biztosítás kötelező jellege, habár ez csak a bérmunkából élő személyek egyes kategóriáira nézve áll fenn és a munkásbiztosítás, mint jogi intézmény önálló, szervezeti függetlensége és eltérő szerkezete, fejlődése — a biztosítás polgári jogi intézményétől.

A munkásbiztosítás tehát a tőkés viszonyok között nem a magánjog, hanem az államigazgatási jog rendszeréhez tartozik. Fejlődésére is elsősorban ezek az elemek nagyobb aránya a jellemző. Ugyanakkor a biztosítás egyéb fajaitól is különbözik főleg abban, hogy a társadalombiztosítás a magánjogi biztosítás intézményétől eltérő különleges biztosítási kockázatokra épül és törvény határozza meg a biztosítottak körét. Emellett azonban a két biztosítási rendszerben közös a jogi forma annak következtében, hogy minden egyes dolgozó biztosításával kapcsolatban biztosítási jogviszony keletkezik. E jogviszony alanyai:

a) a társadalombiztosítást megvalósító szerv,

b) a munkás — esetleg a munkaadóval együtt — olyan eltérő jogi pozícióban, hogy

1. a munkásnak joga van a biztosítási esemény bekövetkezése esetén a törvényben meghatározott ellátásra,

2. a munkás és a munkaadó a törvény által meghatározott arányban viselik a biztosítással járó díjakat.

További előfeltétele a biztosítási jogviszonyból eredő igények érvényesülésének az, hogy a munkás a biztosítási események beállta esetén a törvényben meghatározott ellátásban csak akkor részesíthető, ha eleget tett úgy ő, mint a munkaadó, a biztosított személyével összefüggő járulékfizetési kötelezettség teljesítésének.

Ezzel lehet magyarázni a tőkés társadalombiztosítási rendszernek olyan szabályait, hogy az ellátásban részesülő fő feltétele a munkásra nézve az, hogy a biztosítási eset beálltát megelőző időkben a törvény által meghatározott mértékű járulékot fizessenek be. Ilyen körülmények között a tőkés-országokban a munkásbiztosításnál minden egyes biztosított tekintetében egységes jogviszony keletkezik, amelyeknél a biztosítás egyes alanyai jogokkal rendelkeznek (ellátás) és kötelezettségük van (járulékfizetés).

Ezek a fő vonásai a tőkés társadalomban a munkásbiztosítás politikai — jogi szerkezete vázlatának.

Mindezekből a tanulmány szempontjából a következőket lehet levonni:

1. Csak a marxista társadalomtudomány útján és annak módszereivel lehet eljutni a társadalmi fejlődés fő összefüggéseinek megismeréséhez és ezeknek az összefüggéseknek mélyebb vizsgálatához.

2. A kapitalista társadalmi berendezkedés és a társadalmi élet kapitalista fejlődése a maga törvényszerű antagonisztikus ellentmondásainak következtében, soha semmilyen formában sem képes gyökeresen megoldani a társadalom szociális problémáit. Azok az elméleti fejtegetések, amelyek célja e szociális kérdések megoldásának kutatása, irracionális feltételekből indulnak ki és az a valóságos céljuk, hogy igazolják az osztály-együttműködés és az osztálybéke illúzióját. Ugyanezeket a célokat szolgálják azok a gyakorlati szociális intézkedések is, amelyeket korunkban a különböző kapitalista országok bevezettek és bevezetnek.

3. A társadalmi élet szocialista átalakulása egyszerre nem szünteti meg a kapitalista társadalmi berendezkedéssel együtt átvett szociális problémákat. Ezek a szociális problémák azonban a szocialista fejlődés következtében menynyiségileg csökkennek, minőségileg átalakulnak, elvesztik régi formájukat és új tartalomban jelennek meg. A szocializmus végső és teljes győzelmével — a szocialista fejlődéssel párhuzamosan — fokozatosan elvesztik társadalmi jelentőségüket és a kommunizmus építésének időszakában a társadalmi életből végleg eltűnnek.

Benedek Jenő

SZEMLE

A népi demokratikus állam kialakulásának jogi kérdéseiről rendezett jubiláris ülésszak

(Moravany 1965. március 11—12.)

A népi demokratikus állam keletkezése kapcsán létrehozott intézmények kérdése mind behatóbb tanulmányozásra, vitákra serkenti a korszakkal foglalkozó kutatókat és a történelmi átalakulás résztvevőit. A téma részben a felszabadulás kétévtizedes fordulója, részben a társadalmi szervek napjaink fejlődése szempontjából meglevő jelentősége miatt is magára vonja a figyelmet. Az elmúlt időszak alatt feltárt források és a további kutatások alapján megnyílt az anyag rendszerbe foglalásának, elvi általánosításának lehetősége. A sokrétű feladat megoldásának, több ország jogintézményei összehasonlításának a nemzetközi eszmecserék is mindinkább fontos alkotó műhelyeivé válnak. E tanácskozások kedvező légköre megvitathatóvá teszi mind az egyetértésben könnyen kimunkálható kérdéseket, mind az egymástól távolabb eső nézőpontokat. Az országok közötti összehasonlítás mellőzése, vagy nem kellő kiaknázása csak egyoldalú, illetőleg csonka ábrázolást eredményezne. Akár a hasonló vonásokat, akár a sajátosakat találják túlnyomónak, mindenképpen számolnak kisebb-nagyobb mérvű kölcsönhatásokkal, amelyek hasznos tanulságok levonására alkalmasak. Ezek jegyében tűzte vitára a felszabadulás 20. évfordulójának emlékére a 6. *(moravanyi) csehszlovák—magyar jogtörténettudományi* szimpozion a népnek a jogalkotásban és jogalkalmazásban való részvétele néhány problémáját. A két ország vonatkozásában huzamosan folytatott rendszeres tanácskozások másutt is kiváltottak érdeklődést, s az 1962-ben tartott 3. *(budapesti) magyar—csehszlovák jogtörténettudományi* konferencián már közreműködtek előadással lengyel részről. A mostanira pedig meghívták több ország jogtudósait (a magyarokon kívül szovjet, jugoszláv, NDK), akik előadásokkal szerepeltek. A külföldi vendégekkel együtt előadásokat tartottak, a vitákban résztvettek a csehszlovák, illetőleg szlovák tudományos akadémiák jogtudományi, történettudományi szerveinek, valamint párttörténeti intézetek, továbbá a Károly Egyetem, a Komensky Egyetem, a történelmi társulat jogtörténeti szakosztálya és más intézmények munkatársai.

A megnyitóbeszédet *Martin Vietor*, a Komensky Egyetem professzora tartotta, az ülésszak elnöki tisztségét ellátták még Ladislav Kosta, a Szlovák Tudományos Akadémia jogi kabinetjének igazgatója és a vendég-professzorok. A témaválasztásnak az ünnepi évfordulón felül, mint az elnöki összefoglaló hangsúlyozta, közvetlenebb tudományos indítéka, hogy a csehszlovák jogtörténetírás foglalkozik az 1945—48 közötti időszakot felölelő saját nemzeti állam- és jogtörténet kidolgozásával, továbbá a szocialista országok állam- és jogtörténeti tankönyve szerkesztésével. E szintézisek feltételezik a módszerek tisztázását annál inkább, mert megalkotásukba kollektív alapon bekapcsolódnak jogtörténészeken kívül történészek, közgazdászok, valamint más országok jogtörténészei is.

A kétnapos ülésszak előadásainak zömét a hallgatóság több nyelven sokszorosításban előzetesen megkapta, ami lehetővé tette a rendelkezésre álló idővel való jó gazdálkodást. Ez módot nyújtott a kifejtett tételek alapos megismerésére, a felkészülésre, és így további mintegy húsz hozzászólás hangzott el. Az anyag egyébként megjelenik nyomtatásban, ezért alább csupán utalásszerűen vázoljuk a referátumokban és a vitában érintett kérdéseket.

Az első előadást *Csizmadia Andor* tartotta a társadalmi szervek szerepéről a népi demokratikus állam kezdeti időszaka feladatainak megoldásában (1944—45 évek folyamán). A korabeli magyar nemzeti bizottságok forradalmi jogalkotó és végrehajtó tevékenykedésének alakulását egybevetette mindenekelőtt a csehszlovákiai és a lengyel fejlődéssel. Rámutatott, hogy a nemzeti bizottsági szervezet kiépítése nálunk horizontálisan és vertikálisan megtörtént, de hatáskörük nem érte el az említett országok hasonló testületei hatáskörének terjedelmét. Majd vázolta más népi bizottságok struktúráját, s valamennyi megszüntetésének mozzanatait. Ezután a belgrádi *Dragoslav Janković* a régi elnyomó rezsim teremtette társadalmi és nemzeti ellentmondások terhes örökségét felszámoló jugoszláviai forradalmi államhatalmi szervek működését elemezte. Kiemelte a népfrontmozgalom speciális problémáit, amelyek a monarchiára orientálódó polgári pártok merev elzárkózása következtében adódtak. Az elméleti általánosítás előtt szükségesnek tartja kellő részletességű és mélységű történeti ténykutatások elvégzését. Ezt követő előadásban *Karol Rebro* (Szlov. Tud. Akad) bemutatta a községi és a járási nemzeti bizottságok felépítésének, alá-fölé rendeltségének kritériumait a felszabadításért folytatott harc idején. Hangsúlyozta, hogy a különféle szervek működése a ténylegesen jelentkezett egykorú szükségletek és feladatok alapján értékelhető; fontosnak tekinti a szakirodalom (pl. történetírás) korábban előfordult téves megállapításainak helyesbítését. Különösen korrekcióra szorul a megbízottak tanácsának a helyi szervek felett gyakorolt irányító tevékenységéről néhány munkában

kialakított kép. A következőkben *Pecze Ferenc* az agrárátalakulás (földreform 1945) társadalmi szerveinek hatásköri elhatárolását tárgyalta, illusztrálva más országok hasonló intézményeinek köréből merített példákkal. A magyar földreformot végrehajtó alsófokú népi testületek érdemi döntési jogát, egyebek mellett a rövid jogorvoslati határidő is erősítette, míg a bulgáriai megoldás nagyobb teret engedett a középső szintű szerveknek, az NDK-ban viszont a választott szervek javaslatairól a határozathozatalt jogszabály a kisbirtokosok és földnélküliek gyűléseire bízta. A továbbiakban *Vladimír Čarvaga* (Komensky Egyetem) a szlovákiai földreform lebonyolítására alakult parasztbizottságok összetételének és felsőbb irányításának vonásait mutatta be. Foglalkozott a nemzeti bizottságok, illetőleg a parasztbizottságok helyett a földreform végrehajtására szánt más szervekkel (pracovnych skupin) stb.

A szünet után *Josef Fischer* (Komensky Egyetem) a csehszlovákiai nemzeti front kialakulását meghatározó külső és belső sajátos feltételekről szólva rámutatott, hogy a megszállás idején a benesi irányzat passzív ellenállásra szorítkozott, míg a CSKP az aktív harc szervezését vállalta. Részletesen kifejtette a cseh—morva és a szlovákiai területek közötti különbségek szerepét, majd a nemzeti ellenállás összes árnyalata egyesítésének jelentőségét a forradalom átnövése szempontjából. Nagy figyelmet keltettek *Ján Gronský* (Károly Egyetem) széles összehasonlító irodalmi apparátusra, s nálunk is végzett kutatómunkájának eredményeire támaszkodó fejtegetései. Főleg azt a kérdést boncolta, hogy mennyiben mutat közös vonásokat a nemzeti bizottságok fejlődése egyfelől magyarországi, másfelől csehszlovákiai illetőleg jugoszláviai viszonylatban. A következő előadásban *Gertruda Železková* (Komensky Egyetem) ismertetve a szenátus megszüntetésével, egykamarára áttéréssel stb. beállott szerkezeti módosulásokat, alapvető jelentőségűként kidomborította, hogy a csehszlovák ideiglenes nemzetgyűlés a nemzeti bizottságok bázisán alakult meg. Ezzel a központi képviselet hagyományos elemei forradalmi vonásokkal bővültek, noha a benesi taktika a nemzeti bizottságokat igyekezett ideiglenes igazgatási szerveknek minősíteni. Megvilágította a nemzetgyűlés pártok szerinti paritásos összetételét, az interpellációk bírálati szerepét, a törvényalkotás jellegét, továbbá Szlovákia alkotmányjogi helyzetét érintő döntéseknek az ottani képviselők többsége hozzájárulásától függőségét. A vitában *Gustav Husák* (Szlov. Tud. Akad.) a nemzeti bizottságok jellegzetes ismérvei alapján arra a következtetésre jutott, hogy e szerveknek a népi demokráciákban lényeges közös vonásaik is vannak. Hangsúlyozta a népi demokratikus fejlődés kezdeti szakaszán kialakult társadalmi szervek hagyományteremtő erejét. Ezután felszólaló *Miloslav Doležal* (Károly Egyetem) a jogtörténeti anyagok tanulmányozásánál helytelenítette az a priori felállított tételekből kiindulást, amely megoldás visszatérést jelentene a személyi kultuszhoz kapcsolódó hibás metodológiai irányzat vonalára. Továbbá felhívta a figyelmet a népi demokratikus fejlődés elején működött és napjaink igényeinek megfelelő társadalmi szervek feladatai között mutatkozó különbségekre.

A továbbiakban hozzászóló *Ivan Bystřina* (prágai Jogtud. Int.) szerint a felvetett problémákhoz vagy történeti módszerrel, a történeti tények feltárásával, vagy általánosító elméleti módszerrel lehet közelíteni. A központi problémát abban jelölte meg, hogy a hitlerellenes koalíció, szétesésével a népi demokratikus országok specifikus fejlődése megszakadt s 1947 után a szocializmusba való átmenet közös modelljét törekedtek érvényrejuttatni. A vita folytatása során *Peter Lesjuk* (CSKP Társadalomtud. Int.) visszapillantást tett a második világháborút megelőző időszak nemzetközi fejleményeinek hatására az 1940—41. évek népfront mozgalma szempontjából. Elemezte a cseh országrészek illegális nemzeti bizottságainak tevékenységét a fegyveres ellenállásban, valamint a népfront felszabadulás utáni mechanizmusát. *Márta Vartiková* (SZKP Párttört. Int.) különösen a szélesebb szervezeti alapokon nyugvó népfront koncepció megvalósulása elmaradásának körülményeit tárgyalta. A tartalmas vitához még számos kiegészítő gondolatot fűztek az előadók, illetőleg a hozzászólók, közöttük *Kovács K.*, *Janković*, *Fischer*, *Madai*, *Škurlo*. Az érdeklődést mindenekelőtt a népfront mozgalom története kötötte le, s ebben a körben volt legtöbb vitás pont. A várakozást felülmúló számú és időtartamú felszólalások elevenen pergő ritmusban követték egymást. Megvilágították és felfedték a téma valamennyi elágazását, a tömegszervezetek, továbbá a vallásfelekezetekhez is tartozó dolgozók népfrontban való részvételének stb. kérdéseit. A polémia fokozatosan áttolódott azokra a mozzanatokra, amelyeket annakidején kevésbé, inkább általánosságban rendezték jogszabályok, s ezáltal hiányzik az egyértelmű értékelések egyik viszonylag szilárdabb támpontja.

Önálló témakör vitájához képezett alapot *Kovács, Kálmán* előadása a népbíróságok szerepéről a népi demokrácia létrejötte időszakában. Bemutatta e szervek történeti előzményeit és kifejtette jellegzetes ismérveiket. A korabeli hivatalos értékelések nyomán összevetette az újtípusú bírói szervek működéséből az országonként mutatkozó sajátosságok figyelembevételével levonható tanulságokat. Az első hozzászóló *Miloslav Doležal* (Károly Egyetem) párhuzamot vont egyfelől a köztársasági elnök retribuciós dekrétumában, másfelől a szlovák nemzeti tanács megfelelő rendelkezéseiben foglaltak között. Ezután gazdag adalékkal világította meg *Leonard Bianchi* (Szlov. Tud. Akad.) a népbírósági eljárás néhány alapvető vonását. Érdeklődést váltott ki *Buzás József* méltatása az első világháború előidézésében és vétkesen könnyelmű folytatásában részes miniszterek, felelős állású hivatalnokok elleni eljárást szabályozó magyar polgári-demokratikus köztársaság alkotta néptörvényről. Felszólaltak még ehhez a témához *Rebro*, *Škurlo*, *Fischer* és *Lesjuk*, majd az elnök berekesztette az ülésszak munkáját.

A szimpozion eredményeit összefoglaló *Vietor* professzor rámutatott, hogy a vitában alaposan megvizsgálták a forradalmi társadalmi szervek keletkezésének és a népi demokratikus államapparátus-

ba beépítésének folyamatát. Az előadások tüzetes áttekintést nyújtottak a nemzeti bizottságok, az agrárátalakulás szervei, az ideiglenes nemzetgyűlés, a népfrontok, a népbíróságok jellegéről és jelentőségéről. Mindezen intézmények fejlődését összehasonlították több népi demokratikus ország viszonylatában. A tanácskozás előnyösnek ígérkezik a jövő tudományos munkája szempontjából, mivel az 1944—48. évek számos kérdése láthatóan nincs megoldva. A terjedelmes vita igen sok következtetést, gyakran ellentmondó felfogásokat tartalmazott, ami jelzi, hogy élő problémák kerültek terítékre. Az elnöki zárszó kifejezte, hogy a külföldről meghívottak közül megjelenésben akadályozottak (Nedbajlo, Lieberwirth) hasznosan bővíthették volna az eszmecserét. Utalt még arra, hogy a jogintézmények vizsgálatának mélységét meghatározzák a történettudomány, a szociológia és a jogelmélet eredményei, de ez nem ad felmentést a feladatok végzése alól, hanem felhívja a figyelmet rokon tudományszakok szélesebb együttműködésének szükségességére. Tényként állapította meg, hogy a korábbi feldolgozások az 1944—48 évek történelmi eseményeit némileg mesterségesen és mereven elkülönítették a népi demokratikus fejlődés két etapjának keretei közé ágyazva. E sémában szemlélték a régi államapparátus széttörésének, az új felépítésének mértékét, továbbá az államszervek szolgálati szerepét a szocializmusra való áttérés elősegítésében stb.

Ezúttal a vitában eltérő nézőpontok egyike a szocialista országokban végbement fejlődés közös vonásainak, míg a másik sajátosságainak elsődleges kimunkálásáért szállt síkra. Az összefoglaló egyetértett azzal, hogy a specifikumok tanulmányozása nélkül — aminek tekintetében egyébként a kutatásnak még sok az adóssága — átfogóbb általánosítás sem végezhető el. Ugyanakkor másfelől figyelembe veendőnek tartja, hogy az eddigi kutatási eredmények, már megszerzett ismeretek szolgáltatnak alapot sematizmustól mentes bizonyos tételek levonásához. Kétségtelenül megállapítható, hogy valamennyi népi demokratikus ország tárgyalt szervei, tekintet nélkül megalakulásuk egymástól különböző körülményeire, közös feladatokat teljesítettek, a szocializmusért vívott forradalom eszközei voltak. Végül a közeli időben elvégzendő munkák fontosságára emlékeztetett és felsorolt néhány sürgős, a jogtörténészekre váró teendőt.

Az immár rendszeres tanácskozások fokozatosan igen magas szervezettségi és tartalmi színvonalra emelkedtek. A mostani rendezvény szervezői is dicséretre érdemesek az írásos anyagok francia, orosz, szlovák nyelvekre fordításából, a felszólalások tolmácsolásából, s a viszonylag sok résztvevő kalauzolásából adódó problémák ötletes áthidalásáért. Az alig egy évtizede kezdeményezett első tanácskozások még szerény igényt támasztottak önmagukkal szemben, csak meglehetősen általános, vagy bizonyos módszerbeli kérdések körül mozogtak. Főleg az került mérlegre, hogy egyáltalán vannak-e kölcsönösen érdeklődést tápláló témák, s ezek megbeszélésére lesznek-e alkalmas szervezeti lehetőségek. Azután sorrakerültek jogintézmények érdemi vitái, bár eleinte egy-egy ülésen, vagy többnapos ülésszakon néhány egymással kevéssé összefüggő kérdés szerepelt. Később kialakultak a már hagyományosnak mondható munkamódszerek, s újabban az a törekvés, hogy minden alkalommal a vita lehetőleg egyetlen fő kérdés köré csoportosuljon, ami most megvalósult, és szintén hasonlóan épül fel a következő rendezvény repertoárja. Ennek megfelelően a nálunk esedékes konferencia napirendjére a dualizmus államai jogának kérdéseit tűzték.

Pecze Ferenc

Volt házastársak közötti ajándék visszakövetelésének néhány kérdése

Igen érdekes, több elvi kérdést felvető ítéletét tette közzé a Legfelsőbb Bíróság a Bírósági Határozatok 1964. évi 11. számában (4201. sz., P. törv. Eln. tan. 20. 194/1964.). A döntés problémagazdagságát és konkrét érdekességét mutatja az, hogy szuperóvás eredményeként született, elvi tartalmát pedig a BH-ban való közzétételen kívül jelzi az is, hogy a Jogtudományi Közlöny hasábjain élénk vita alakult ki megállapításaival kapcsolatban. Előbb Beck Salamon professzor lényegileg egyetértve kommentálta az ítélet elvi jelentőségű kérdéseit,[1] majd Hraskó Gyula Legfelsőbb bírósági tanácsvezető érdemben és az elvi problémákat illetően is — Beck professzorral vitatkozva — az ítéletben foglaltakkal ellentétes álláspontra helyezkedett.[2]

Az alábbiakban ehhez a vitához kapcsolódva szeretnék néhány gondolatot kifejteni az ítélet *elvi* magot tartalmazó *kérdéseivel* kapcsolatban, néhány vonatkozásban vitábaszállva Hraskó megállapításaival, s az elvi kérdéseket tekintve végeredményben egyetértve a Legfelsőbb Bíróság álláspontjával. Hozzászólásomban kizárólag az általános, elvi kérdéseket tartalmazó problémákkal kapcsolatban fejtem ki véleményemet, s nem érintem az ítéletnek — az alapjául szolgáló tényállás konkrét elemeiből fakadó — különös, egyedi problémáit, s magát az eseti érdemi döntést sem. Ezért mellőzöm — a megelőző két cikkben egyébként is előadott — tényállás ismertetését is.

I.

Az ítélet legfontosabb elvi kérdése az, hogy *milyen jogcímen követelhető* vissza az egyik házastársnak — a házasságkötés előtt vagy után — a másik házastárs részére juttatott — a szokásos mértékűt meghaladó — ajándéka, amennyiben a házastársi együttélés megszűnik vagy a házasságot a bíróság felbontja, illetőleg a házasságkötés elmarad.

Ez a kérdés gyakrabban foglalkoztatta a bírósági ítélkezést, és az egységes szemlélet biztosítása érdekében a Legfelsőbb Bíróság már korábban *kollégiumi állásfoglalásban* is véleményt nyilvánított, elvi iránymutatást adott (846. sz. polgári kollégiumi állásfoglalás; BH. 1963. évi 6. sz.). E kollégiumi állásfoglalás szerint az ajándék visszakövetelésére általánosan — tehát a

[1] Beck Salamon: Volt házastársak közötti (vissza) követelési igény. — JK., 1964. 516. old.

[2] Hraskó Gyula: Hozzászólás Beck Salamonnak a „Volt házastársak közötti (vissza) követelési igény." c. cikkéhez. — JK. 1965. évi 3. sz. 97. old.

szerződés alanyaira tekintet nélkül — lehetőséget biztosító 582. § mellett a Legfelsőbb Bíróság a szóbanforgó esetekre — megfelelő tényállások esetén — alkalmazhatónak találja a Ptk.-nak a bontó feltételre, a tévedésre és a megtévesztésre vonatkozó szabályait is. Ezen kívül a kollégiumi állásfoglalás részletesebben elemzi azt a lehetőséget, hogy a házasságkötés elmaradása, illetve rövid ideig tartó házassági együttélés esetén a volt jegyesek, illetve a volt házastársak közötti ajándékozási szerződés gyakran megtámadható a Ptk. 210. § (3) bekezdésének azon rendelkezése alapján, hogy bármelyik szerződő fél jogosult az ügylet megtámadására, ha a felek a szerződéskötéskor ugyanabban a *téves feltevésben* voltak. A kollégiumi állásfoglalás szerint ugyanis a közös téves feltevés gyakran megvalósul a kérdéses esetekben azzal, hogy a leendő házastársak vagy a házastársak közötti ajándékozás alapját, döntő motívumát az a közös feltételezés képezi, hogy a házasság — betöltve egyéni és társadalmi rendeltetését — tartós lesz.

A bírói gyakorlat már korábban is alkalmazta ilyen esetekben a 210. § (3) bekezdését (pl. Főv. B. 54. Pf. 24. 114/1962.), a kollégiumi állásfoglalás után pedig általánosnak tekinthető a judikatura felfogása abban, hogy az 582. § (2) bekezdésében foglalt lehetőség híján, illetve attól függetlenül elismeri az ajándékozó házastárs megtámadási jogát, ha bizonyítható, hogy a felek az ajándékozási szerződést a kötendő házasságra tekintettel, illetve a meglevő házasság tartósságát feltételezve kötötték (pl. Főv. B. 44. Pf. 29.150/1963., Főv. B. 44. Pf. 30.276/1963., Legf. B. P. törv. 20.522/1964., stb.).

Lényegében ezt az álláspontot teszi magáévá a Legfelsőbb Bíróság elnökségi tanácsának szóban forgó határozata is, amelynek kapcsán Hraskó Gyula kifejti ellenkező nézetét.

Mielőtt kissé részletesebben vizsgálnám a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalásának a fentiekben röviden ismertetett álláspontját és az azon alapuló bírói gyakorlatot, illetőleg mielőtt vitatkoznék Hraskó cikkének néhány idevonatkozó megállapításával, szeretném aláhúzni a kollégiumi állásfoglalás *két olyan kitételét*, amelyek — véleményem szerint — nem kapnak kellő hangsúlyt az egyes eseti döntésekben, s amelyeknek figyelembevétele a kialakult polémia ellentétes nézőpontjait is közelítené.

Mindenek előtt kiemelném, hogy a kollégiumi állásfoglalás nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a volt házastársak ajándékvisszakövetelési vitájánál mindig szem előtt kell tartani a *családi vonatkozású elemeket*, messzemenően biztosítani kell a családjogi szempontok érvényesülését. A kifejtett elv alkalmazására maga a kollégiumi állásfoglalás konkrét példát is mutat a megtámadási határidő kezdő időpontjának meghatározásával.

A kollégiumi állásfoglalás másik elhanyagolt, sőt egyes esetekben kifejezetten félreértett megállapítása az, amely egyértelműen foglal állást abban a kérdésben, hogy a tényállásoktól függő esetleges egyéb jogcímek egyáltalában nem érintik az 582. § (2) bek.-ének alkalmazhatóságát.

Nem egyezik tehát a kollégiumi állásfoglalásban kifejtettekkel az elnökségi tanács ítéletének az a megállapítása, amely — pontatlanul idézve a kollégiumi állásfoglalást — általános érvénnyel és kategorikusan kirekeszti a volt házastársak közötti vitát az 582. § (2) bek.-ének hatálya alól.

Hraskó éppen az elnökségi tanács eseti döntéséből kiindulva nem látja tisztázottnak azt a kérdést, hogy vajon a Legfelsőbb Bíróság „a jegyesek, vagy házastársak esetét teljesen kiveszi-e a Ptk. 582. §-ának hatálya alól, vagypedig — ha adott esetben a házasság tartósságára vonatkozó (vélelmezett) feltevés az egyik fél által elkövetett súlyos jogsértés miatt hiúsult meg — akkor az ajándék visszakövetelésére irányuló keresetet a Ptk. 582. § (2) bek.-ének alkalmazásával látja-e elbírálandónak".

Véleményem szerint a 846. sz. kollégiumi állásfoglalás figyelembevételével ez a kétség egyértelműen dönthető el olyan értelemben, hogy a Legfelsőbb Bíróság az 582. § (2) bek.-ének alkalmazhatóságát a volt házastársak és a volt jegyesek közötti ajándékozásokra is *alkalmazhatónak tartja*, megfelelő tényállás esetén.

A kollégiumi állásfoglalás ugyanis — nézetem szerint — egyáltalán nem tekinti a volt házastársak, illetőleg a volt jegyesek közötti ajándékozási szerződést olyan értelemben sajátos jogviszonynak, hogy arra a Ptk.-nak az ajándék visszakövetelését súlyos jogsértés miatt lehetővé tevő szabálya — megfelelő tényállás mellett — ne vonatkozna. Ellenkezőleg, ezt a lehetőséget, mint az ajándékozás speciális — de mindenfajta, tehát a volt házastársak és a volt jegyesek közötti ajándékozásra is kiterjedő — szabályát függetlennek tekinti az egyes tényállások mellett esetleg lehetséges egyéb jogcímektől, pl. a 210. § (3) bek.-ére alapított megtámadhatóságtól.

Ennek megfelelően, annak a kérdésnek a vizsgálatánál, hogy a 210. § (3) bek.-e alkalmazható-e a volt házastársak és a volt jegyesek közötti ajándékozási szerződésekre vagy sem, abból kell kiindulnunk, hogy a Legfelsőbb Bíróság kollégiumi állásfoglalása ezt a törvényhelyet elvileg *nem* az 582. § (2) bek.-e *helyett*, hanem — természetesen a két jogszabály tényállása közötti különbségek figyelembevételével — a súlyos jogsértés miatti visszakövetelési igény *mellett* találja alkalmazhatónak.

Ezek előrebocsátása után nézzük meg, milyen aggályok merülhetnek fel a 210. § (3) bek.-ének a kérdéses esetre történő alkalmazásával kapcsolatban, illetve milyen érveket állít szembe Hraskó a Legfelsőbb Bíróság álláspontjával.

Az aggályokat és ellenérveket csoportosítva, vizsgáljuk meg ezeket a következő rendszer szerint:

1. Sérti-e valamely általános jogalkalmazási elvünket a Legfelsőbb Bíróság által javasolt az a megoldás, amely elvileg elismeri a 210. § (3) bek.-ének alkalmazhatóságát a tárgyalt esetkörben az 582. § (2) bek.-e mellett?

2. Kimerítheti-e a 210. § (3) bek.-ében megkívánt közös téves feltevés kritériumait a házasságkötés meghiúsulása, illetőleg a házasság vagy a házassági életközösség rövid időtartama?

ad 1. Hraskó, mint „egymást kizáró" eredményre vezető megoldást, „lehetetlennek" tartja a 210. § (3) bek.-e és az 582. § (2) bek.-e egymás melletti alkalmazhatóságának elvi elismerését. Helytelennek tekinti ezt a felfogást azért is, mert

— nézete szerint — az „elvileg a Ptk. 582. §-ának, mint teljesen szükségtelennek a félretételét, hatályon kívül helyezését jelentené" azáltal, hogy a 210. § (3) bek.-e, „mint tágabb körű jogcím" az 582. § (2) bek.-ét, „mint kevesebbet teljesen felöleli".

Véleményem szerint a két jogszabály viszonyának helyes meghatározása és az azokkal kapcsolatos helyes jogalkalmazási elv megtalálása *más úton keresendő.*

A Ptk. 582 §-a speciális lehetőséget ad az ajándék visszakövetelésére, a szerződés ingyenes jellegére tekintettel. Ez a jogszabály azonban egyáltalán nem zárja ki a szerződésekre vonatkozó azoknak az általános szabályoknak az alkalmazhatóságát, amelyek rendelkezésével nem ellentétesek.

Ez következik abból az általános *jogalkalmazási elvből,* hogy a speciális szabályok csak az ugyanazt a kérdést rendező általános szabályt előzik meg, csak az ugyanarra a problémára vonatkozó általános szabály alkalmazhatóságát rontják le. Így pl. — a kérdéses szerződés normái köréből véve példát — a Ptk. a szolgáltatás kellékhibáiért való helytállás feltételeit az ajándékozási szerződésnél az általános rendelkezésektől eltérően állapítja meg, s ezzel e körben kizárja az általános szabályok alkalmazhatóságát.

Nyilvánvaló viszont, hogy az ajándék visszakövetelésének lehetőségeit tartalmazó *582. § nincs a specialitás viszonyában* a szerződések érvénytelenségéről rendelkező általános szabályokkal, így a tévedés miatti megtámadás szabályaival sem. Kétséget kizáróan megállapítható ez még akkor is, ha adott esetben a sikeres megtámadás folytán helyreállítandó eredeti állapot esetleg az ajándék visszakövetelésével azonos helyzetet eredményez. A sajátos visszakövetelési jog ugyanis semmiféle összefüggésben sincs a szerződés érvénytelenítésére vezető megtámadási joggal.

Tulajdonképpen a kérdéses szabályok *látszólagos ütközéséről* van szó. Az esetet a szerződések megtámadását szabályozó normák és az érvényes szerződéses kapcsolatok felszámolását (elállást) lehetővé tevő jogszabályok közötti általános kolliziós lehetőség egy fajtájának kell tekintetünk. Hasonló kollizió lehetséges például a tévedés és a kellékszavatosság szabályai között, azzal a különbséggel, hogy egyrészt ebben az esetben általános jellegű rendelkezések ütköznek össze (ami a vizsgált szempontból nem lényeges különbség), másrészt, hogy a két tényállás között következményükben — a szavatossági jogok árnyaltsága és kötött sorrendje folytán — lényegesen nagyobbak a különbségek, mint a 210. § (3) bekezdése és az 582. § (2) bek.-e között.

Véleményem szerint tehát *jogalkalmazási elvet egyáltalán nem sért* az a felfogás, amely a vizsgált problémakörben elvileg elismeri mind a 210. § (3) bek.-ének, mind az 582. § (2) bek.-ének alkalmazhatóságát.

Nem ütközik tehát jogalkalmazási elveinkbe az olyan gyakorlat, amely súlyos jogsértés esetén lehetővé teszi a volt házastársak és a volt jegyesek között is az ajándék visszakövetelését, ugyanakkor arra az esetre, ha a házastársak között a házassági együttélés rövid volta, illetve a jegyesek között a házasságkötés elmaradása az ajándékozás indokául szolgáló közös téves feltevésnek minősíthető, megengedi a szerződés e címen való megtámadását is. A megtámadási lehetőség ezen kívül független attól, hogy volt-e súlyos jogsértés vagy sem. A súlyos jogsértés megléte ugyanis csak az érvényes szerződésen alapuló ajándék visszakövetelésére szükséges, de lényegtelen szempont a szerződés érvényességének elbírálásánál. Amennyiben ugyanis bármely szerződés — így az ajándékozás, vagy közelebbről a volt házastársak vagy a volt jegyesek közötti ajándékozás is — érvényessége veti fel a problémát, a kérdést kizárólag az érvénytelenség szabályai alapján kell megoldani. Így a 210. § (3) bek.-ének feltételei is teljesen függetleníthetők, sőt elválasztandók más problémáktól, például a súlyos jogsértés kérdésének vizsgálatától.

A kifejtett felfogást támasztja alá egyébként maga a Ptk. is, amennyiben a 211. §-ból kétségtelenül látható, hogy a tévedés szabályai az ingyenes szerződésekre — köztük a leggyakoribb ingyenes ügyletre, az ajándékozásra — is vonatkoznak. Teljesen indokolatlan, sőt elképzelhetetlen is lenne, hogy a nyilatkozati elvet a törvény éppen az ingyenes szerződéseknél abszolutizálna, tenné kivétel nélkülivé, megfosztva a tévedést jogi relevanciájától.

Összefoglalva álláspontomat, nézetem szerint az ajándékozó házastárs — az egyes tényállások feltételeitől függően — közös téves feltevés címén érvényteleníttetheti a szerződést, vagy súlyos jogsértés miatt az érvényes szerződés mellett is visszakövetelheti az ajándékot anélkül, hogy igényének megválasztásával jogalkalmazási probléma merülne fel.

E felfogás mellett egyedül az a kérdés vetődik fel, hogy milyen alapon dönthető el vagy egyáltalán eldönthető-e a lehetséges két jogcím alkalmazásának *sorrendje,* amennyiben mindkettőnek megállnak a feltételei. A szerződés megtámadási joga-e az elsődleges vagy a súlyos jogsértés miatti visszakövetelési jog, ha a házasság korai felbontása, illetve a házassági együttélés rövid volta, mint az ajándékozási szerződéssel kapcsolatos közös téves feltevés, egyben a megajándékozott súlyos jogsértésének eredménye is?

Elméletileg könnyű a két jogcím elhatárolása. A közös téves feltevés — mint akarathiba — a szerződés érvényességével, joghatással bíró létrejöttével kapcsolatos, a súlyos jogsértés miatti visszakövetelési igény pedig dogmatikailag csak érvényes szerződésen alapulhat.

A *gyakorlatban* az lehet problematikus, hogy az ajándékozó tetszésére lehet-e bízni azt, hogy a szerződés érvénytelenségére hivatkozzon, vagy ezt a kérdést megkerülve az 582. § (2) bek.-e alapján támasszon igényt.

Véleményem szerint — adott tényállás mellett — a jogosultnak megvan a választási joga, mert őt nem lehet és *nem* is *szükséges befolyásolni* abban, hogy melyik eszközhöz nyúljon, amennyiben mindkettő feltételei megvannak. Ez a felfogás következik mindenekelőtt abból a tényből, hogy a törvény az érvénytelenségi hibás ügyletek egyik részét — köztük a közös téves feltevés esetét — a megtámadási konstrukción keresztül már eleve úgy értékelte, hogy a szerződés érvényessége vagy érvénytelensége az érdekelt fél elhatározásától, nyilatkozatától függ. A jogosultnak

ezt a diszkrecionális jogi lehetőségét pedig nem érinti az a körülmény, hogy a megtámadás folytán elérhető eredményt (vagy ahhoz hasonló eredményt) más eszközzel — például az ajándék visszakövetelése útján — is elérheti.

Sem jogpolitikailag, *sem* dogmatikailag nem jelent tehát problémát a többfajta jogcím egymásmellettiségének elvi elismerése és az egyes jogcímek közötti választásnak az ajándékozóra való bízása.

A törvény egyébként még abban az esetben nem zárta ki a különféle jogalapok egyidejű lehetőségét, illetve a lehetőségek közötti választásnak a jogosult számára való biztosítását, amikor azok eltérő eredményre is vezethetnek, mint pl. a tévedés miatti megtámadhatóság és a szavatossági igények említett kollíziója esetében. Nem tette ezt a törvény annak ellenére, hogy a kettős lehetőség mellett a jogosult az ügylet megtámadásával felszámolhatja a jogviszonyt, míg erre a reális teljesítés elvét szolgáló szavatossági igénye alapján csak végső soron van lehetősége. A Ptk. ezt a problémát a jogcímek érvényesítési sorrendjének megállapítása helyett úgy oldotta meg, hogy egyrészt körülhatárolt körben ismeri csak el az akarathibák relevanciáját, másrészt az elismert körben is szigorú feltételekhez köti a tévedés miatti megtámadhatóság lehetőségét, ezzel a reális teljesítés irányába ható szavatossági jogok érvényesítésére ösztönözve.

A Ptk. 210. § (3) bek.-ének és az 582. § (2) bek.-ének jogszabálytani viszonyát és a kapcsolódó jogalkalmazási problémákat vizsgálva, befejezésül még egy megállapítást tennék. Véleményem szerint, a kifejtettekből következően, a 210. § (3) bek.-e egyáltalán *nem csak* a volt házastársak és a volt jegyesek közötti ajándékozási szerződésekre vonatkozik, hanem — jellege folytán — általános, a szerződés alanyaitól függetlenül minden ajándékozási ügyletre kiterjedő lehetőség, éppúgy, mint az 582. §. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a kollégiumi állásfoglalásban megállapított körben — a jegyesek és a házastársak közötti ajándékozások gyakoribb volta folytán — többször fordul elő lehetőségként, mint más szerződő felek viszonyában. Ez indokolhatja azt, hogy a Legfelsőbb Bíróság e területen foglalt állást. Ez azonban *egyáltalán nem jelenti* azt, hogy a Legfelsőbb Bíróság új, az 582. §-hoz képest speciális jogszabályt alkotott volna, amint ezt Hraskó állítja, hanem csak azt, hogy a 210. § (3) bek.-e az 582. §-tól függetlenül alkalmazható általános szabály.

Végül éppen csak utalok arra, hogy érdekes módon sem elméleti síkon, sem ítélkezési gyakorlatunkban nem éleződött ki — a 210. § (3) bek.-ének és az 582. § (2) bek.-ének fentiekben jelzett látszólagos kollíziójához hasonlóan — a Ptk. 6. §-a és az ajándékozás szabályainak *összeütközése,* pedig ez a kérdés az utaló magatartás jellege folytán sokkal vitathatóbb lenne — véleményem szerint —, mint a fent kifejtett probléma. Ennek ellenére és a 6. §-ban foglalt rendelkezés szubszidiárius jellegének hangsúlyozása[3] mellett is mind jogirodalmunk, mind bírói gyakorlatunk eléggé egységesen elfogadja a 6. §-t a volt jegyesek közötti ajándékok visszakövetelésének jogcíméül.[4]

ad 2. Az előző pont alatt vizsgált kérdéstől elválasztva dönthető el az a probléma, hogy a házasságkötés elmaradása, illetve a házassági együttélés rövid volta *elvileg megvalósíthatja-e* a 210. § (3) bek.-ében az ügyletek megtámadásának alapjául megkívánt közös téves feltevést. A kérdéses szabály alkalmazhatóságának a volt jegyesek és a volt házastársak közötti ajándékozásokra való elvi elismerése ugyanis még nem jelent önmagában állásfoglalást ebben a kérdésben.

A problémát a 210. § (3) bek.-ének *értelmezésével* közelíthetjük meg. A Ptk. miniszteri indokolása nem ad támpontot ebben a kérdésben. A 846. kollégiumi állásfoglalásban a Legfelsőbb Bíróság arra az álláspontra helyezkedik, hogy a téves feltevés (feltételezés) nemcsak a szerződéskötéskor már bekövetkezett, hanem a jövőben beálló, illetőleg a *jövőre várt* olyan körülményre is vonatkozhat, amelyre a felek a szerződés megkötésekor kölcsönösen előre számoltak olyannyira, hogy anélkül a szerződést meg sem kötötték volna.

A közös téves feltevés fogalmi körének ilyen megállapítása — véleményem szerint — *helyes.* Az a körülmény ugyanis, hogy a Ptk. és miniszteri indokolása a feltételtűzés és a téves feltevés közötti egyik fő különbséget abban jelöli meg, hogy feltétel csak jövőbeli esemény lehet, nem jelenti egyben azt is, hogy a téves feltevés a szerződéskötés utáni körülmény nem lehet. Korábbi jogunk is a téves feltevéssel azonos joghatásúnak tekintette a *meghiúsult várakozást,* amely fogalmilag, lényegét tekintve egyezik a téves feltevésnek a kollégiumi állásfoglalásban kifejtett értelmezésével, illetve válfajával.

Hraskó Gyula e problémával kapcsolatban úgy foglal állást, hogy a téves feltevés tárgya „csak valamely a szerződő felek akaratától nem függő, külső dolog vagy körülmény (tény) lehet". Nézetem szerint a közös téves feltevés fogalmának *ilyen jellegű szűkítése nem szükséges* és nem is indokolt. A törvény a feltételtűzéssel kapcsolatban sem tesz ilyen értelmű korlátozást, csak a feltétel bekövetkezésének vagy meghiúsulásának a felek részéről történő felróható előidézését szankcionálja. A téves feltevés pedig ebből a szempontból igen hasonló a feltételtűzéshez, hiszen csak az a különbség, hogy a bizonytalan jövőbeli eseményt a felek kifejezetten nem tették ügyletük megszűnésének feltételeül, de a kifejezettség hiánya ellenére is szerződéskötésük döntő motívumaként kezelték. Így a feltételtűzéshez hasonlóan a téves feltevésnél is csak a felek felróható magatartása bír relevanciával, véleményem szerint.

Ennélfogva a közös téves feltevéssel kapcsolatban is *elegendő garancia* a Ptk. 4. § (3) bek.-ében foglalt általános megszorítás, a „nemo turpitudinem suam allegans auditur" tételének figyelembevétele, amely a szubjektív alapú megtámadási jogokkal való visszaélés általános akadálya. Ezt a szempontot a kollégiumi állásfoglalás megfelelő súlyval ki is emeli. Nem helyes tehát — véleményem szerint — Hraskó érvelése akkor, amikor a Legfelsőbb Bíróságot elmarasztalja a vétkességi szempontok figyelembevétele miatt, mert igaz ugyan, hogy általában a sikeres megtámadás esetén az érvénytelenség jogkövetkezményei — az állam javára marasztalás kivételével — a felek

[3] L. Benedek Károly–Világhy Miklós: A Polgári törvénykönyv a gyakorlatban. – MJ. 1962. 267. old.

[4] L. Benedek Károly–Világhy Miklós: A Polgári törvénykönyv a gyakorlatban. – MJ. 1961. 66. old.

vétkességétől függetlenül vonandók le, viszont nem lehet sikeres annak a szerződéskötő félnek a megtámadó nyilatkozata, aki saját felróható magatartásával kizárólagosan idézte elő a megtámadási okot.

A kifejtettek alapján — nézetem szerint — *nincs dogmatikai akadálya* annak, hogy elvileg elismerjük azt a lehetőséget, hogy az elmaradt házasságkötés, illetve a házassági életközösség rövid volta kimerítheti a volt jegyesek, illetve a volt házastársak között ajándékozási szerződésekkel kapcsolatban a közös téves feltevés fogalmi jegyeit. Kiemelendő azonban, hogy a házastársak közötti *huzamosabb együttélés kizárja* a téves feltevés miatti megtámadhatóságot. Amennyiben bebizonyosodik viszont, hogy az ajándékozási szerződést a felek abban a feltevésben kötötték meg, hogy házasságot kötnek, illetve, hogy házasságuk tartós lesz és ez a feltevésük meghiúsult, a Ptk. 210. § (3) bek.-e — dogmatikai szempontból legalábbis — alkalmazásra kerülhet.

Hangsúlyozandó ugyanakkor — s ebben a kérdésben messzemenően osztom Hraskó nézetét —, hogy a közös téves feltevés *nem vélelem* volt jegyesek és volt házastársak között végbement ajándékozásokkal kapcsolatban sem. Nem alakítható ki tehát olyan gyakorlat, hogy a jegyesség felbomlása vagy a házassági életközösség korai megszűnése esetén vélelem szól amellett, hogy a felek közötti ajándékozások — a kapcsolatuk tartósságára alapított — közös téves feltevés folytán keletkeztek. Ennek a körülménynek a volt jegyesek és a volt házastársak között is *bizonyítottnak kell lennie*, a bizonyítás sikere, a megtámadási nyilatkozat eredményességének alapvető feltétele.

Végül ismételten hangsúlyozni kell, hogy a 210. § e körben történő alkalmazásánál — mint általában a Ptk. szabályainak a családi jogviszonyokra történő alkalmazásánál — *messzemenő figyelmet* kell fordítani *a családi vonatkozásokra*, illetve a családjogi alapelvekre. E szempont mellőzése az egyébként legkörültekintőbb ítéletet is alapjaiban tévessé és helytelen eredményűvé teheti. *Helytelen lenne* ugyanis egy olyan gyakorlat kialakulása, amely a házassági kötelék fenntartásának problémáját bármilyen mértékű ajándékozástól pozitív vagy negatív irányban függővé tenné.

II.

A Jogtudományi Közlönyben kialakult vita másik fő, elvi jelentőségű kérdése tulajdonképpen túlmegy a volt házastársak közötti ajándékvisszakövetelés közvetlen problémakörén, s a Ptk.-beli megtámadási jog általánosabb érvényű kérdésköréhez kapcsolódik.

A polémia azzal kapcsolatban keletkezett, hogy *mi tekinthető* a megtámadási nyilatkozat Ptk. 236. § (1) bek. szerinti *eredményességének*. A felvetett kérdés megválaszolása közvetlen gyakorlati jelentőségű, mert döntő kihatása van a megtámadásra megállapított jogvesztő határidő számítására. Az idézett szakasz ugyanis a megtámadási jog bíróság előtti érvényesítését abban az esetben teszi haladéktalanul kötelezővé, ha a nyilatkozat másik féllel való közlése eredménytelen volt.

Hraskó az elnökségi tanácsi határozatban elfoglalt és bírói gyakorlatunkban eléggé általánosnak tekinthető álláspontal szemben foglalt állást. Cikkében kifejtett véleménye szerint a megtámadási nyilatkozat eredményesnek *csak* akkor tekinthető, ha az „a felek közti jogvita peren kívüli *(per nélküli)* rendezésére, elintézésére vezetett úgy, hogy *nem lett perre szükség*, míg ellenkező esetben, azaz ha a peren kívüli (bíróság igénybevétele nélküli) elintézés nem sikerült, illetve ténylegesen nem történt meg, a közlés eo ipso eredménytelen". Álláspontját elsősorban azzal kívánja alátámasztani, hogy a miniszteri indokolás a megtámadás másik féllel való közlésének jogvesztő jellegét azzal indokolja, hogy a törvény ilymódon lehetőséget kíván teremteni a megtámadás jogkövetkezményeinek bíróságon kívüli érvényesülésére.

Ebből a megállapításból azonban — nézetem szerint — még nem következik az, hogy a törvény a megtámadó nyilatkozat eredményeségét az igény bíróság igénybevétele nélküli érvényesítésével azonosítaná. Az ugyanis, hogy az indokolás abból az általános követelményből kiindulva, hogy a jogviszonyok lehetőleg állami segítség igénybevétele nélkül bonyolódjanak le, a megtámadás közlését a bírói út megnyíltánál jogvesztő feltételnek tekinti, *még nem jelenti* azt, hogy ezt az igényt a megtámadás eredményességének kritériumaként is értékelné. Erre enged következtetni magának a miniszteri indokolásnak az a megállapítása, hogy a törvény csak abban az értelemben tekinti jogvesztőnek a megtámadási határidőt, „hogy a bíróság előtti igényérvényesítésnek feltétele a megtámadásnak a másik féllel történő közlése."[5]

Véleményem szerint tehát a megtámadási nyilatkozat eredményességének kérdését *nem ezen az úton* kell eldönteni. A probléma megoldása — nézetem szerint — a megtámadás határidő jogvesztő jellegének vizsgálatából kiindulva érhető el.

Az igények érvényesítésének határidőhöz kötése általában azért történik, mert a törvényalkotó el akarja kerülni a nem tisztázott, vitatott jogviszonyok függőségének, bizonytalanságának elhúzódását. Ez az alapvető indoka a legáltalánosabb ilyen jellegű határidőtűzésnek, az elévülésnek, s ez a körülmény teszi szükségessé az egyéb, a jogvesztő határidők megállapítását is.

A felmerült problémával kapcsolatban ennélfogva azt kell eldönteni, hogy *milyen különleges kérdés* bizonytalansági idejének elhúzódását kívánja a törvény elkerülni azzal, hogy az általános elévülési határidőn belül egy másik, rövidebb, méghozzá jogvesztő határidőt állapít meg. Véleményem szerint ez a kérdés *csak az ügylet érvényes vagy érvénytelen volta* lehet. Amennyiben ugyanis ez a kérdés ilyen vagy olyan formában már nem vitatott a felek között, az érvénytelenség jogkövetkezményének levonásával kapcsolatos esetlegesen fennmaradó további vitás követelések már semmiféle olyan sajátossággal nem rendelkeznek, amelyek az állami kényszer lehetőségének az általános elévülési időnél rövidebb időre történő megállapítását indokolnák. Felfogásom szerint tehát a rövidebb határidő megállapítása csak annak az alapvető kérdés-

[5] Magyar Népköztársaság Polgári törvénykönyve., Bp. 1963. Miniszteri Indokolás, 261. old.

nek a függőségét akarja leszűkíteni, hogy érvényes vagy érvénytelen-e az ügylet. Az érvénytelenségből folyó további követelések általános tulajdonságú követelések, amelyek az általános elévülési időn belül érvényesíthetők. A megtámadásra megállapított jogvesztő határidő kizárólag a megtámadási alanyi jog gyakorlását akarja időben korlátozni, leszűkítve ezzel a szerződés érvényességével kapcsolatos függő helyzetet, de *nem érinti az érvénytelenségből folyó jogokat.* Ezt a felfogást igazolja a Ptk. azzal is, hogy semmisség esetében sem állít fel határidőt az érvénytelenség jogkövetkezményeinek levonására.

Álláspontom szerint tehát *eredményesnek* tekintendő a megtámadási nyilatkozat másik féllel való közlése már abban az esetben, ha a szerződő partner *az ügylet érvénytelenségi hibáját nem vitatja,* elismeri. Ennek megfelelően az érvénytelenség joghatásainak levonásával kapcsolatos további igények, (összegszerűségi vita, beszámítás stb.) az általános elévülési időn belül érvényesíthetők.

Mint említettem, *a bírói gyakorlatból is* ez a felfogás olvasható ki. Ez az álláspontja ítélkezési gyakorlatunknak nemcsak a megtámadási határidő számításával kapcsolatban, hanem egyéb jogvesztő határidők vonatkozásában is. Így pl. a termelési és terményértékesítési szerződésekből eredő kötbérigények érvényesítésénél a bírósági gyakorlat a hatvan napos érvényesítési határidőn túl, az általános elévülési időn belül, ismeri el a jogosult igényét, ha a kötelezett a kötbérigény közlésére megállapított harminc napos határidő alatt a követelést elvileg elismeri.

Vékás Lajos

Az európai szocialista államok jogalkotása

(CSEHSZLOVÁK SZOCIALISTA KÖZTÁRSASÁG)

Az 1964. év második felében megjelent jogszabályok közül[1] az *államjog* területét érintő két jogszabályról kell megemlékezni, éspedig a Nemzetgyűlés 1964. szeptember 24. napján hozott 182. sz. határozatáról a *Nemzetgyűlés munkája további elmélyítésének elveiről* és a *Nemzetgyűlés tárgyalási és munkarendjéről* szóló 183. sz. törvényről.[2] A nemzetgyűlési határozat bevezetésében hangsúlyozza, hogy a nemzetgyűlésnek a nép választott képviselői munkatestületévé kell válnia, következetesen kell teljesíteni az alkotmány által reá bízott feladatokat, főként az állami gépezet valamennyi láncszemének ellenőrzése és a fejlett szocialista társadalom gazdasági és kulturális építése növekvő feladataiban való aktív részvétel biztosítása terén. A Nemzetgyűlés funkciójának ilyen értelmezése nagy igényeket támaszt a Nemzetgyűlés valamennyi képviselőjével és szervével, főként bizottságaival szemben, amelyeken a nemzetgyűlés ellenőrzési és kezdeményezési tevékenysége súlypontjának nyugodnia kell.

A bevezető rendelkezések után a határozat külön-külön címek alatt tárgyalja a Nemzetgyűlés plenáris ülésének, a Nemzetgyűlés elnökségének, a Nemzetgyűlés bizottságainak, végül a nemzetgyűlési képviselők egyes feladatait.

A Nemzetgyűlés tárgyalási és munkarendjéről szóló 183. sz. törvény a Nemzetgyűlésnek és egyes szerveinek hatáskörét és működésének szabályait a következő csoportosításban állapítja meg: a Nemzetgyűlés plenáris ülése, elnöksége, elnöke, bizottságai és a nemzetgyűlési képviselők. Már a jogszabály felépítéséből is látható, hogy rendelkezései a Nemzetgyűlés munkájának elmélyítéséről szóló fentismertetett határozat szolgálatában állnak és annak mind hatékonyabb végrehajtását kívánják előmozdítani.

Az *államigazgatási jog és a pénzügyi jog* területéről elsősorban az *1965. évi állami népgazdaságfejlesztési tervről és állami költségvetésről szóló* 202/1964. sz. törvényről kell megemlékezni. A jogszabály kimondja, hogy a társadalmi termelés továbbfejlesztését a termelés minőségének fokozása mellett akként kell elérni, hogy *a)* az iparban a termelést 5,5%-kal fokozzák, amit a munka termelékenysége növelésének biztosításával, az anyagok és nyersanyagok kihasználása terén a nagyobbfokú gazdaságossággal, a készletek és belső források jobb kihasználásával biztosítanak, *b)* a mezőgazdaságban a piaci termelést 2,8%-kal növelik, ami főként a műtrágyafogyasztás fokozásával, a gépesítési eszközök szállításának növelésével és a dolgozók anyagi érdekeltsége hatékony formáinak érvényesítésével biztosítanak; *c)* az építkezési beruházások, ideértve a fő javítások volumenét 52,9 mld. Kčs-ben határozza meg és elrendeli, hogy főként a vegyipari, mezőgazdasági, fűtőanyagipari, energetikai és közlekedési termelési-műszaki bázist kell erősíteni, *d)* a kiskerekedelmi forgalomra a törvény 109,9 mld. Kčs-t irányoz elő, egyes keresett cikkek hiányának fokozatos megszüntetése és a választék növelése mellett. A törvény mellékletként az állami költségvetés legfontosabb tételeit közli.

A szakigazgatások egyes területeiről a következő jogszabályok érdemelnek figyelmet:

a honvédelmi igazgatás területéről, *a katonák szolgálati viszonyairól* szóló törvény módosításáról és kiegészítéséről szóló 165/1964. sz. tvr;

a külkereskedelmi igazgatás területéről a 162/1964. sz. hirdetmény a *különleges klimatikai feltételekkel rendelkező területek számára szállítandó termékek és anyagok kötelező vizsgálatáról és ellenőrzéséről,* amely a szóbanforgó országok felé irányuló exportforgalomban a szokásos minőségi ellenőrzésen túlmenő követelményeket ír elő;

a belkereskedelmi igazgatás területéről a 189/1964. sz. hirdetmény a *belkereskedelmi szervezeteknél vétlenül okozott anyaghiánynormákról;*

a közlekedési igazgatás területéről a 203/1964. sz. törvény a *polgári légügyi igazgatóság egyes feladatainak meghatározásáról,* valamint a 209/1964. sz. hirdetmény az *Állami Légügyi Felügyelőség és a Közforgalmi Repülőtéri Igazgatóság létesítéséről;*

a művelődésügyi igazgatás területéről a 166/1964. sz. tvr. a *pedagógiai karok egyes kérdéseinek szabályozásáról,* amely jogszabály el-

[1] A feldolgozás alapjául a Sbirka Zákonů 1964. évi 65–91. számai szolgálnak.

[2] E két jogszabály részletes ismertetését lásd Állam és Igazgatás, 1965. 572–574. old.

sősorban konkrét szervezeti kérdéseket tárgyal;

az egészségügyi igazgatás területéről az *élve és holtan született gyermekek kötelező bejelentéséről* szóló 194/1964. sz. hirdetmény;

a lakásgazdálkodás területéről a 177/1964. sz. hirdetmény a 41/1964. sz. *lakásgazdálkodási törvény egyes rendelkezéseinek* végrehajtásáról, továbbá tárgyánál fogva itt érdemel említést a *szövetkezeti lakásépítés* és a *családi házépítés pénzügyi és hitelellátásáról* szóló 191/1964. Sb. sz. hirdetmény, végül

a pénzügyi igazgatás területéről az *emissziós és pénztári műveletek szabályozásáról* szóló 208/1964. sz. hirdetményt kell kiemelni.

A *polgári jog* területét érinti a *gépjárművek okozta kárért való felelősség törvényi biztosításának köréről és feltételeiről* szóló 197/1964. sz. hirdetmény, amely elsősorban a biztosító intézet jogait és kötelességeit állapítja meg és részletesen szabályozza a biztosítási díj fizetésének módozatait a belföldi és külföldi, valamint a különleges állami rendszámjelzéssel ellátott járműveknél. Újszerűségénél fogva érdeklődésre tarthat számot a *gépi számolóműveletek teljesítésének alapfeltételeiről* szóló 154/1964. sz. hirdetmény.

A *büntetőjog* területéről figyelmet érdemel a *béke- és emberiség ellen elkövetett, továbbá a háborús bűncselekmények elévülésének kizárásáról* szóló 184/1964. sz. törvény, továbbá az *államtitkot képező legfontosabb tények (adatok) meghatározásáról* szóló 181/1964. sz. hirdetmény.

A *munkajog* területét érintik azok a jogszabályok, amelyek a kimagasló munkát végző dolgozók kitüntetésére vonatkozóan tartalmaznak rendelkezéseket. Ilyenek a 171/1964. sz. tvr. a *csehszlovák újságírói díj létesítéséről*, amely a sajtó, rádió és televízió munkatársainak adományozható, továbbá a 159/1964. sz. kormányrendelet a *„Csehszlovák Filharmónia érdemes tagja,"* és a *„Csehszlovák Filharmónia érdemes dolgozója"* megtisztelő címek adományozásáról.

A *nemzetközi jog* területéről mindenekelőtt néhány kollektív egyezményről kell megemlékezni. Ezek a következő szerződések, illetve egyezmények: a Bécsben 1961. április 18. napján kelt *szerződés a diplomáciai kapcsolatokról* (157/1964. sz. hird), a Moszkvában 1963. október 22. napján kelt egyezmény a *transzferábilis rubelben lebonyolódó sokoldalú elszámolásokról*, valamint a *Nemzetközi Gazdasági Együttműködési Bank megalapításáról* (175/1964. sz. hird.), a Genfben, 1961. április 21. napján kelt *Európai Egyezmény a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodásról* (176/1964. sz. hird.), a Rómában 1961. október 26. napján kelt szerződés az *előadóművészek, a hangfelvételkészítők és a rádió szervezetek védelméről* (192/1964. sz. hird.).

A kétoldalú egyezmények, amelyeknek közzétételére a tárgyalt időszakban sor került, a következők: a Magyar Népköztársasággal kötött *vasútforgalmi egyezmény* (156/1964. sz. hird.), a Guineai Köztársasággal *kötött légi forgalmi egyezmény* (158/1964. sz. hird.), a Kameruni Szövetségi Köztársasággal kötött *kulturális együttműködési szerződés* (168/1964. sz. hird.), a Román Népköztársasággal kötött *kereskedelmi és hajózási szerződés* (180/1964. sz. hird.), a Kambodzsai Királysággal kötött *légiforgalmi egyezmény* (186/1964. sz. hird.), a Tuniszi Köztársasággal kötött *légiforgalmi szerződés* (193/1964. sz. hird.), az Algériai Demokratikus Köztársasággal kötött *kulturális együttműködési szerződés*, (200/1964. sz. hird.), az Algériai Demokratikus Köztársasággal kötött *légiforgalmi egyezmény* (206/1964. sz. hird.), a Mongol Népköztársasággal kötött *konzuli egyezmény* (188/1964. sz. hird.), és a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal kötött *polgári és büntető jogsegélyegyezmény* (207/1964. sz. hird.).

Végül a *tudományos élet* területét két jogszabály érinti ebből az időszakból: a *tudományos fokozatok adományozásánál követendő eljárásról* szóló 198/1964. sz. hirdetmény, amely a tudományos minősítési eljárás részletes szabályait tartalmazza, továbbá, az *új tudományos dolgozók képzéséről* szóló 199/1964. sz. hirdetmény, amely a tudományos aspirantúrával kapcsolatos rendelkezéseket foglalja magában.

T. L.

JOGIRODALOM

*Böszörményi-Nagy Emil—Bernáth Zoltán: Birtok és birtokvédelem**

1. Szerzők könyve, amely a Jogi kézikönyvtár — elsősorban gyakorlati célokat szolgáló — sorozatának 15. köteteként került kiadásra, négy részben tárgyalja a címben adott témát. Ezek közül természetesen legbővebb a birtokkal és a birtokvédelemmel foglalkozó első és második, majd két rövidebb részben a jogalap nélküli birtoklás és a felelős őrzés kérdéseit érintik a szerzők.

Az első rész (Bernáth Zoltán munkája) hat fejezetben veszi sorra a birtok jogintézményének egyes elemeit. A *birtok fogalmá*val kapcsolatban — a könyv jellegéből folyó rövidséggel — utal annak történeti kialakulására, az egyes fogalmi elemek jelentőségének eltolódására, aláhúzza, hogy Polgári Törvénykönyvünk a tényleges hatalomra, a corpus-ra helyezi a hangsúlyt.

A *birtok alanyai* kapcsán tárgyalja a szerző különösen a jogi személyek birtoklásának, illetve a közös birtoklásnak a problémáit, valamint a cselekvőképesség jelentőségét. Rámutat, hogy bár az állami szervek nem tulajdonosok — lévén az állami tulajdon egy és oszthatatlan —, operatív kezelői helyzetük alapján a szokásos tulajdonosi részjogosítványokat, így a birtoklással összefüggőket is, jogképességük határai között gyakorolhatják. Hangsúlyozza, hogy az állami szerv kezelésében álló dolog tekintetében az állam főbirtokosnak tekintendő, s ennek következtében pl. a birtokvédelemre irányuló eszközöket közvetlenül fellépve is igénybeveheti, az ilyen lehetőség azonban gyakorlati jelentőséggel szerző szerint is alig bír.

A harmadik fejezet nagy részle-

* Budapest, 1964. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 272 old.

tességgel foglalkozik a *birtok tárgyával.* Itt tárgyalja a szerző a dolog fogalmát, a dolgok egyes csoportjait, fajtáit, a dologkapcsolatokat, továbbá a dolgok forgalomképességével, a szomszédjogi korlátozásokkal és a telki szolgalmakkal kapcsolatos kérdéseket.

Igen figyelemreméltó szerzőnek az az álláspontja, amely szerint helyettesíthető dologra vonatkozó birtokfosztás esetén, amennyiben az elvett dolog már nincs meg, azonban a birtokháborító ilyen dolgokkal rendelkezik, a Ptk. 357. § (1) bek.-ének alkalmazásával gyakorlatilag az eredetivel egyenértékű helyzet állítható vissza. Más kérdés — amire a szerző nem tér ki —, milyen hatásköri következményekkel járna egy ilyen megoldás, ez esetben ugyanis vitatható az államigazgatási eljárás jogosultsága, nem járulékos, hanem önálló kártérítési igényről lévén szó.

A dolgok forgalomképességével kapcsolatban tárgyalásra kerülnek az egyes tulajdoni fajták, az állami, szövetkezeti, magán és személyi tulajdon, illetve birtoklás tárgyai. Itt meg kell jegyeznünk, gyakorlatilag kivihetetlennek tartjuk azt az állásfoglalást, amely a termelőszövetkezet által jogalap nélkül birtokolt föld termésének sorsát a birtoklás jó- vagy rosszhiszeműsége függvényének tekinti. Ilyen esetben megfelelőbbnek látszik a kártérítés szabályainak alkalmazása.

Érdekesek és gyakorlatilag is hasznosíthatók szerző fejtegetései a szomszédjog gyakorlása és a birtokháborítás összefüggéseire nézve. Helyesen emeli ki, „... az ingatlan rendeltetésszerű használata is bizonyos hátrányt jelenthet a környezetre nézve. Egyedül az a körülmény azonban, hogy az ingatlan használata bizonyos kellemetlenséggel jár a szomszédra nézve, nem jogosítja fel azt arra, hogy birtokháborítás címén a használat ilyen módjának eltiltását kérje". (55. old.) A gyakorlatban nem egyszer csak a polgári jog általános elvei segítségével dönthető el, megilleti-e adott esetben a kérelmezőt a birtokvédelem, vagy sem. Nagy szerepe lehet itt a helyi szokásoknak is.

A negyedik és ötödik fejezet a *birtok megszerzésével* és *megszűnésével* foglalkozik. Érinti ezzel kapcsolatban a szándék, az animus szerepét, különösen a főbirtokos vonatkozásában.

A továbbiakban a birtokszerzés címei és módjai kerülnek tárgyalásra. Véleményünk szerint a birtokszerzés jogcímeinek, mint önálló kategóriának tárgyalása nem áll összhangban a birtoknak, mint tényleges hatalomnak — egyébként szerző által is hangsúlyozott — jellegével. Az ilyenként felsorakoztatott jogi tények nem közvetlenül a birtokhoz, hanem az annak esetenként alapjául szolgáló tulajdonjoghoz vagy más jogosultsághoz kapcsolódnak. A birtokszerzés módjai sorában az egy- és kétoldalú szerzésmód kerül megvilágításra. Külön foglalkozik a szerző a főbirtok megszerzésének problémáival, továbbá az ingatlan birtokának megszerzésével, amellyel kapcsolatban aláhúzza annak fontosságát, hogy a birtoklásnak a korábbi birtokost félreérthetetlenül kirekesztő módon kell történnie.

A birtok megszűnésének abszolút (a birtoklás tárgyának megsemmisülése) és relatív (más birtok létrejötte) eseteit állapítja meg, különböztet az egy-, illetve kétoldalú jogcselekmény alapján történő birtokmegszűnés között. Mind a birtok szerzése, mind annak megszűnése kapcsán tárgyalja a képviselettel és a telki szolgalommal kapcsolatos kérdéseket is.

Az első rész végül a birtokhoz fűződő joghatályok, illetve az ezek szempontjából *jelentős birtokfajok* problémáival foglalkozik.

Elsősorban a birtokhoz fűződő vélelmeket, nevezetesen a békés birtokos jogosultságának vélelmét tárgyalja. Foglalkozik ennek a vélelemnek és az állami tulajdonjog vélelmének (Ptk. 176. §) lehetséges összeütközéseivel, majd a továbbiakban a birtoklás jogszerűségével, illetve valódiságával. Elhatárolja a jogszerűtlen és a jogalap nélküli birtoklás fogalmát, s rámutat, hogy bár ennek a megkülönböztetésnek főként az államigazgatási birtokvédelem vonatkozásában van fontossága, a bírósági eljárás során is lehetnek kártérítési vagy költségviselési konzekvenciái. A jogszerűtlenség tudati tükröződéseként tárgyalja a szerző a birtoklás jó- vagy rosszhiszeműségét. Ennek során arra az álláspontra helyezkedik, hogy a jogban való tévedésnek a Ptk. 210. § (2) bek.-ében szabályozott esete nem tekinthető a jóhiszeműség alapjaként, mivel az idézett rendelkezés szerinte csupán a kötelmi viszonyokra vonatkoztatható. Ezzel az állásfoglalással általában sem érthetünk egyet, minthogy a Ptk. egyes szabályainak szerkezeti elhelyzése — éppen az általános rész tudatos mellőzése következtében — egyáltalán nem zárja ki más polgári jogi viszonyra történő alkalmazhatását, hogy csak a 339. § rendelkezéseire utaljunk, de a konkrét esetben levont következtetést sem tartjuk megnyugtatónak.

2. A könyv második része (amely, akárcsak a harmadik és negyedik, Böszörményi-Nagy Emil munkája) a *birtokvédelem*mel foglalkozik, négy fejezetben.

Miután érinti a birtok megvédésének azokat a lehetőségeit, amelyeket a polgári jogon kívüli, más jogágak eszközei biztosítanak, tárgyalása anyagát eleve a polgári jogi birtokvédelem területére korlátozza. Ezt követően a polgári jogi *birtokvédelem előfeltételeit* tárgyalja, s a Ptk. 188. §-ából kiindulva ezeket a korábbi birtoklás tényében, ezt a tényleges helyzetet zavaró magatartásban, illetve e magatartás jogalap-nélküli jellegében határozza meg.

A munka egyik legérdekesebb és legértékesebb részében szerző a *tilos önhatalom* fogalmát kísérli meg meghatározni. A Ptk. indoklásának, illetve a Mtj vonatkozó rendelkezéseinek összevetésével végül is a contrario — érveléssel fejti ki a definícióra vonatkozó álláspontját, vagyis a tilos önhatalom fogalmát a jogos önsegély, jogos önhatalom ismérveiből kiindulva határozza meg. Eszerint „... tilos önhatalom minden olyan birtok elvonó vagy a birtokot zavaró fellépés, amelyet nem az elveszett birtok visszaszerzése érdekében vagy bár ilyen érdekben, de annak ellenére tanúsítanak, hogy a törvényes birtokvédelmi eszközök igénybevételével járó időveszteség a birtokvédelmet nem hiúsítaná meg." (138. old.) Erre a definícióra alapozva a szerző azt a következtetést vonja le, hogy a tilos önhatalommal birtokszerzőt is megilleti a birtokvédelem egyrészt harmadik személyekkel szemben, másrészt még azzal szemben is, akitől a birtokot tilos önhatalommal szerezte, ha ez a birtok

visszaszerzése érdekében önhatalommal lép fel, bár egyéb védelmi eszközök biztosíthatnák az elérni kívánt célt (159. old.).

A továbbiakban foglalkozik a szerző az albirtok, illetve főbirtok védelmével, visszautalva itt egyrészt a tilos önhatalom meghatározása során adott magyarázatra, másrészt aláhúzva, hogy a főbirtokos által az albirtokos magatartása ellen igénybevett birtokvédelmi eljárás olyan természetű, hogy ezek elbírálása során az államigazgatási szervnek szükségképpen jogkérdésekkel is kell foglalkoznia.

A *lakás bérletével kapcsolatos birtokviták* kérdései közül különös alapossággal elemzi a Ptké. 64. §-ának értelmezése és alkalmazása során felmerült problémákat. Rámutat, hogy a Ptké — éppen a lakáshelyzet nehézségeiből adódó követelmények érvényesítése érdekében — az átlagost meghaladó mérvű védelmet biztosít a volt bérlő részére, állástfoglal továbbá a 64. § rendelkezéseit kiterjesztően értelmező gyakorlat mellett, amely a védelmet más lakáshasználók részére is biztosítja. Némileg aggályos azonban az az álláspont, amely ezt a védelmet csak olyan helyiségek tekintetében látja biztosítandónak, amelyek kiürítését államigazgatási úton végrehajtandó határozat rendelte el. Egy a szerző által hivatkozott — és helyeselt — döntésével a bíróság a volt bérlőt a bérbeadó által elvont kút és WC közül csak az előbbi birtokába helyezte vissza, mivel álláspontja szerint a kertben levő WC használata a kerthasználattal függött össze. A lakáshasználónak a jogalkotó által célzott védelme kétségen kívül arra irányult, hogy amíg az illetékes hatóság kellő elhelyezéséről nem gondoskodik, emberi módon történő lakhatási lehetőségeiben ne háborgassák, s ehhez a lakáskultúra jelenlegi fokán a WC használata még akkor is hozzátartozik, ha az történetesen a kertben nyert elhelyezést.

E rész utolsó, legterjedelmesebb fejezetében a *birtokvédelem eszközeit* tárgyalja a szerző. Először a jogos önhatalom két alakját, a jogos önvédelmet és a jogos önsegélyt mutatja be. Ennek kapcsán részletesen elemzi az önsegély jogosságának előfeltételeit, s végeredményben akként foglalja össze álláspontját, hogy „... a birtok visszaszerzésére irányuló *önhatalom* csak akkor tekinthető *jogos*nak, ha az önhatalommal élő rendelkezésére álló *legmegfelelőbb* törvényes eljárás olyan *időveszteséggel járna,* amely alatt a birtokot elvonó személy képes volna a birtok tárgyának visszaszerzését *véglegesen meghiúsítani,* és ha az nem haladja meg a *szükséges mértéket.*" (167. old.)

Az *államigazgatási úton történő birtokvédelem* kérdéseinek vizsgálatánál bevezetőben általában világítja meg a szerző a possessorius birtokvédelem szerepét, jellegét. A Ptk. által bevezetett államigazgatási eljárás jellegét illetően utal a gyakorlatban és elméletben e tekintetben kialakult vitára (éppen a vita ismeretében aligha indokolt szerző megjegyzése, amely szerint az eljárás jellege tekintetében az elmélet egységes), s részletesen foglalkozik a XXIV. P. E. D.-sel, ennek kapcsán bírálja is a döntés bizonyos következetlenségét.

A fenti eljárással kapcsolatban utalni szeretnénk arra, hogy annak a hagyományos possessorius (sommás) eljárás kategóriájával történő kimerítő minősítése főként azért aggályos, mert míg azokban a jogrendszerekben, ahol a petitorius-possessorius eljárás kettőssége ismeretes, az utóbbiban a jogkérdések vagy egyáltalán nem vethetők fel, vagy felvetésükkel az eljárás jellege megváltozik, addig a Ptk. kifejezetten lehetőséget biztosít az államigazgatási eljárásban a jogkérdés vizsgálatára, illetve a jogosultság figyelembevételére, ha az „nyilvánvaló". A kérdés megoldását szerző is megkísérli, de az ismertetett nagyszámú jogesetben megnyilvánuló ingadozást illetően az ő értékelése és állásfogalása sem teljesen határozott és egyértelmű. Fel szeretnénk itt hívni a figyelmet arra a körülményre, hogy — a 177. old.-on olvasható megjegyzéssel szemben — a nyilvánvalóság fennforgása objektív ismérvek alapján aligha dönthető el minden esetben, a *nyilvánvalóság* — elsősorban az eljáró ügyintézők képzettségétől és képességeitől, végeredményben a tanácsi munka színvonalától függő — fejlődő, táguló tendenciájú, alapjában *nem* is *jogi kategória.* Ennélfogva, és tekintettel arra is, hogy az államigazgatási birtokvédelmi eljárásra vonatkozó Ptk-szabályok nem csupán anyagi jogi, de eljárásjogi, nevezetesen hatáskör-megállapító jellegűek is, azt tartjuk célszerű és a jogalkotó szándékának megfelelő elvnek, ha a birtokháborítás ellen védelmet igénylő kérelem minden esetben előbb az államigazgatási szerv elbírálása alá kerül, s az dönti el, képes-e megbirkózni az esetleg jogosultságvizsgálatot is igénylő üggyel. (A tapasztalatok szerint az ügyfelek túlnyomó többsége amúgyis hivatkozik jogosultságára, sőt elsősorban arra, tehát az eljáró szerv aligha tudja magát kivonni ennek bizonyos mérlegelése alól, s mégis az ilyentárgyú államigazgatási döntések jelentős hányada alaposnak bizonyul.)

Az államigazgatási döntés anyagi jogerejének kérdését vizsgálva szerző — a XXIV. P. E. D.-nek korábban már az irodalomban megalapozott[1] álláspontjával összhangban — leszögezi, a Ptké 28. §-ában megállapított 15 napos határidő elmulasztása nem alapítja meg a res judicata kifogását, kizárja azonban a kizárólag a ténylegességre alapított igény érvényesíthetőségét. Az anyagi jogerő hiányán az a körülmény sem változtat, hogy az államigazgatási szerv esetleg a jogi helyzet vizsgálatára is támaszkodott döntésénél.

E kérdéskörben kerül tárgyalásra az államigazgatási birtokvédelem időbeli korlátozottsága. Annak megállapítása mellett, hogy a Ptk. ilyen fix időhatárt nem ismer, meggyőzően fejti ki a szerző — elsősorban és helyesen a Ptk. alapelveire utalással — „... az évekig indokolatlanul késlekedő volt birtokos nem érhet célt, ha igényét a Ptk. 191. §-a alapján pusztán a tényekre alapítva akarja érvényesíteni ..." (192. old.) Azzal a javaslatával azonban, hogy ilyen esetben az eljáró szervnek az érdemi döntést mellőznie kell, nem érthetünk egyet.

Az államigazgatási eljárás során hozandó határozatok tartalmára vonatkozóan szerző hasznos gyakorlati észrevételeket tesz, egészen a szövegezésig menően. Sajnálatos, hogy az államigazgatási birtokvédelem eljárásjogi kérdéseinek elem-

[1] Bernáth Zoltán: A birtokvédelem néhány időszerű kérdése, MJ. 1961. 8. sz.

zésére egyébként aránylag kis terjedelemben került sor. Szerző ugyan utal arra, hogy az ezzel kapcsolatos részproblémákat alaposan tárgyalja Varga József műve,[2] figyelemmel azonban egyrészt arra, hogy az idézett munka korábbi állapotot tükröz, s azóta a gyakorlat nem egy, állásfoglalásra ösztönző problémát vetett fel, másrészt arra is, hogy az ügyek túlnyomó többsége (75—80%-a) az államigazgatási szerv előtt folyó eljárással gyakorlatilag végleges lezárást nyer, mégis indokolt lett volna ezeknek a kérdéseknek nagyobb tárgyalási terjedelmet biztosítani.

Az államigazgatási eljárás kérdései közül részletesen vizsgálja szerző a végrehajtás problémáit. Álláspontjával nem mindenben értünk egyet, ennek részletes indoklását azonban mellőzzük, mivel az más helyen kerül kifejtésre.[3]

E fejezet kereteiben végül a *birtokper* kérdései kerülnek tárgyalásra. Elemzi a Ptk.-nak a jogosultság alapján való döntést előíró rendelkezésének relatív természetét, tehát, hogy a bíróságnak nem kell a jogcímet abszolút értelemben is vizsgálat tárgyává tennie, bár a felek ilyen igénye esetén ennek sincs perjogi akadálya. Foglalkozik a továbbiakban az áttétel, illetve kereset folytán bírósági elbírálás alá bocsátott ügyek azonos és eltérő sajátosságaival, a 15 napos határidő előtt áttett ügyekben követendő eljárással, az ügyész keresetindítási jogosultságával, valamint illetékjogi kérdésekkel is. Helyesen bírálja azt a gyakorlatot, amely az államigazgatási döntés megváltoztatása helyett azt hatályon kívül helyezi. Ebben az esetben ugyanis nem az 1957. évi IV. tv.-ben szabályozott ún. államigazgatási perről van szó, amelyben az alperes a határozatot hozó hatóság, hanem olyan polgári perről, amely az érdemi döntés közvetett hatásaként egy előzetes államigazgatási döntés *tartalmát* bírálja felül, annak csupán anyagi jogi részére korlátozódva. A bíróság nem foglalkozhat tehát az államigazgatási eljárás eljárásjogi törvényességének vizsgálatával. Ezért nem látjuk megalapozottnak szerző azt az álláspontját, hogy a bíróságnak szükségképpen foglalkoznia kell az államigazgatási birtokvédelmi döntések végrehajtási bírságot kiszabó részével, s azt minden esetben meg kell változtatnia, minthogy ilyen bírság kiszabásának csak a végrehajtás során, s nem az alaphatározatban van helye. Amennyiben az ilyen, nyilvánvalóan eljárásjogi természetű döntés jogszabálysértő (véleményünk szerint általában nem), annak orvoslása a bírósági felülbírálat során kizárt, csupán az államigazgatási jogorvoslati rendben eszközölhető.

3. A harmadik rész a *jogalap nélküli birtoklás* kérdéseit taglalva, megállapítja, a birtokháborítás végeredményben a jogalap nélküli birtoklás, mint szélesebb körű kategória, egy speciális esete, amely a szerzés jellegéből kifolyóan többlethatást eredményez.

A *hasznok, károk, költségek* megtérítése, illetve viselése szorosan a birtoklás jogalapnélküliségéhez kapcsolódik, szögezi le a szerző, ezért ezeknek a kérdéseknek az elbírálására az államigazgatási eljárásban szerinte csak akkor kerülhet sor, ha az államigazgatási hatóság a jogosultságot is elbírálta. Úgy gondoljuk, ez a szűkítés nem megalapozott. Az önhatalom tilossága, s így jogellenes jellege, mint a kártérítési felelősség feltétele, a jogosultság elbírálása nélkül is megállapítható.

A költségmegtérítési igények és a jus tollendi kérdéseinek elemzését követően a hasznokért, illetve károkért való felelősség problémáit tárgyalja a szerző. A kárfelelősség tekintetében különböztet egyrészt a dologban a jogalap nélküli birtoklás idején bekövetkezett kár és a birtokháborítás során egyébként okozott kár között, leszögezve, hogy míg az utóbbi esetében a kártérítési felelősség általános szabályai az irányadók, az előbbi esetben a Ptk. 195. § (3) bek.-e szerinti rendelkezések, amelyek szerző megfogalmazása szerint „quasi tárgyi felelősséget" állapítanak meg. Ezzel a megállapítással nem érthetünk egyet. Vitán felül e felelősség terjedelme széles, az is kétségtelen azonban, hogy a rosszhiszeműség, amely kisugárzik a jogalap nélküli birtoklás egész idejére, felróható magatartás. Ezt egyébként szerző is alátámasztja, amikor kifejti, a jóhiszemű birtokos az ilyen felelősség alól gyakorlatilag minden esetben mentesül.

A negyedik részben a *felelős őrzés* kérdései kerülnek megtárgyalásra. Először az — újszerű — intézmény fogalmát határozza meg a szerző, két oldalról közelítve meg, összehasonlítva egyrészt a jogalap nélküli birtokos, másrészt a megbízás nélküli ügyvivő helyzetével. Ezt követően a felelős őrző jogaival és kötelezettségeivel, különösen kárfelelősségével foglalkozik. Tárgyalja az ilyen helyzet megszüntetésének módját, az értékesítés és felhasználás közötti választás feltételeit, különösen abban a speciális helyzetben, amikor a felelős őrző szocialista szervezet, s a dolog társadalmi tulajdonban van.

4. Az ismertetett könyv elsősorban gyakorlati célokat szolgál. Ennek a feladatának meg is felelt, megfelelően ismerteti és elemzi a gyakorlat során felmerült problémákat, megoldásait a célszerűség és a jogalkalmazás törvényességének biztosítására irányuló törekvés mellett ezen túlmenő elméleti igényesség is jellemzi. Nagy előnye a bírósági, esetenként az államigazgatási praxis alapos ismerete és ismertetése, megoldásait általában konkrét példákból kiindulva, azokkal megvilágítva fogalmazza meg. Erénye a könyvnek, hogy a vitás kérdések elől nem tér ki, s nem zárkózik el a gyakorlat bírálata elől sem.

Az erények hangsúlyozása mellett nem mellőzhetjük néhány bíráló észrevétel megtételét sem. Így a könyv arányai nem feltétlenül helyeselhetők. Az első rész nem mindig indokolt részletességgel tárgyal egyes problémákat, sőt nem egy olyan kérdést is (pl. az egyes tulajdonfajták, a birtokszerzés címei), amelynek elemzése egyáltalán vitatható szükségességű. Kétségtelen, hogy ezek a kérdések is összefüggésben állnak a birtok témakörével, de ezen az alapon az egész tulajdonjog-problematika tárgyalásra kerülhetett volna, amire irányuló kísértés az első rész arányaiban egyébként fel is lelhető. Ezzel szemben a második részben néhány kérdés bővebb tárgyalása a gyakorlatnak nagyobb segítséget nyújthatott volna. Gondolunk itt különösen

[2] A Polgári Törvénykönyvből eredő egyes államigazgatási feladatok. Bp. 1961.
[3] Az államigazgatási birtokvédelem eredményei és problémái. Állam- és Jogtudomány, 1965. 2. sz.

az államigazgatási birtokvédelem néhány részletkérdésére, nevezetesen az államigazgatási eljárással kapcsolatos egyes vitatott alkalmazhatású jogorvoslati módokra (ügyészi óvás, panasz), s talán bővebb elemzést érdemelt volna magának az eljárásnak a jellege, idevértve annak hatásköri következményeit is.

A mű végeredményben igen hasznos kézikönyvnek bizonyul mind a bírósági, mind az államigazgatási ügyintézők számára. Éppen ezért, figyelemmel arra, hogy a birtokviták elsőfokú ügyintézése a községi, városi tanácsoknál történik, a 3100-as példányszám alacsonynak tűnik. Remélhetőleg egy újabb kiadás be fogja tölteni a példányszám és a feltétlenül jelentkező igény közötti hézagot.

Lontai Endre

Új könyvek

Új államok alkotmányai. 1. köt. (Összeáll. Pulay Gábor — Sebestyén Pál.) Bp. (MTA Soksz.) 1964. 412 p. /A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete Jogösszehasonlító Osztályának kiadványai./

A felsőoktatási intézmények hallgatóit érintő jogszabályok. 1965. Bp. Tankönyvkiadó, 1965. 108. p.

Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936—1945. Szerk. Zsigmond László. 2. A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája. 1936—1938. Összeáll. és sajtó alá rend. Ádám Magda. Bp. Akadémiai Kiadó, 1965. 1029 p.

L. *Nagy* Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország. 1918—1919. [Kiad a] Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1965. 309 p.

Unger Mátyás—*Szabolcs* Ottó: Magyarország története. Rövid áttekintés. Bp. Gondolat Kiadó, 1965. 417 p.

Területi statisztikai zsebkönyv. 1965. [Kiad. a] Központi Statisztikai Hivatal. Bp. Statisztikai Kiadó, 1965. 489 p.

* * *

Myslil, Stanislav: Diplomatické styky a imunita ze vlaštnim žretelem k výsledkum Vídeňské kodifikačné konference konacé v roce. 1961. [Diplomáciai kapcsolatok és mentességek, különös tekintettel az 1961. évi bécsi kodifikációs konferenciára.] Praha, ČAV, 1964. 395 p. [Bibliogr. 379—383. p.] OK. 392.477

A Csehszlovák Tudományos Akadémia kiadásában megjelent monográfia első részében a diplomácia és a diplomáciai kiváltságok és mentességek eredetével és fejlődésével, valamint a diplomáciai jog kodifikációjának fejlődésével, második részében a diplomáciai kapcsolatokkal és mentességekkel foglalkozik.

Administrativnüe pravonarusenija, raszszmatrivaemüe v szudebnom porjadke. [Államigazgatási szabálysértések a szovjet bírósági gyakorlat tükrében.] [Avtorü] I. F. Bartükov, P. Sz. Degal' [i dr.] Moszkva, Izd. Juridicseszkaja Lit. 1964. 160 p. OK. 393.520

Gyakorlati igényű összeállítás a garázdálkodás enyhébb formáinak, az üzérkedésnek, a rádió ismételt törvénytelen hallgatásának, a rendőrségi bejelentések be nem tartásának bírósági gyakorlatából.

The sources of the law of international trade, with special reference to East—West trade. [A nemzetközi kereskedelmi jog forrásai, különös tekintettel a Kelet—Nyugat közötti kereskedelemre.] Ed. Clive M. Schmitthoff. London, Stevens, 1964. XXVI, 292 p. /International Association of Legal Science./ OK. 379.614

A nemzetközi kereskedelmi jog fogalmának és fejlődésének áttekintése után a nemzetközi kereskedelmi jog és az egyes országok kereskedelmi jogainak összefüggését, majd a nemzetközi kereskedelem autonóm jogát — ennek lehetőségeit és határait — és végül a nemzetközi kereskedelmi jog forrásait vizsgálja az afrikai fejlődő országok relációjában.

Ivanov, Sz(emen) A(lekszandrovics): Problemü mezsdunarodnogo regulirovanija truda. [A munka nemzetközi szabályozásának problémái.] Moszkva, Izd. Nauka, 1964. 342 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut goszudarsztva i prava./ OK. 393.128

A szovjet szerzőtől erről a témáról elsőízben megjelent összefoglaló jellegű mű a téma általános vonatkozásain, a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet értékelésén, a nemzetközi munkaügyi egyezmények és ajánlások kérdésén, valamint a nemzetközi és az egyes országok munkajogi normái közötti összefüggésen túl elemzi a kommunistaellenesség és a reformizmus szerepét a munka nemzetközi szabályozásában, valamint a nemzetközi munkajogi normák érvényesülését a tőkés és az újonnan felszabadult országokban.

Mayers, Lewis: The American legal system. The administration of justice in the United States by judicial, administrative, military, and arbitral tribunals. [Az amerikai jogrendszer. Igazságszolgáltatás az Egyesült Államok bíróságain, a közigazgatásban, katonai- és választottbíróságokon.] New York—Evanston—London, Harper, 1964. XI, 594 p. [Bibliogr. 563—573. p.] OK. 379.629

A szerző művében átfogóan és rendszerezve tárgyalja az Egyesült Államok bírósági szervezetét és az igazságszolgáltatás egyes kérdéseit. Feltárja a jelenlegi amerikai bíróságok különböző típusait, azok belső felépítését és összetételét, valamint az eljárási szabályokat.

Biscottini, Giuseppe: Diritto amministrative internationale. 1. tom. La rilevanza degli atti amministrativi stranieri. [Nemzetközi közigazgatási jog. 1. köt. A külföldi közigazgatási aktusok hatálya.] Padova, CEDAM, 1964. XVI, 433 p. /Trattato di diritto internazionale. 2. sezione. 6. vol./ [Bibliogr. passim.] OK. 379.619

A bevezető fejezetekben a nemzetközi közigazgatási jog meghatározásával, majd a nemzetközi vonatkozású közigazgatási aktusok hatályával foglalkozik a szerző.

Fischer, Bärbel — *Schäfer,* Helmut — *Wollschlager,* Karl—Heinz: Leitfaden für die Durchführung von Arbeitsstudien in der Verwaltungen. [A közigazgatási munka tanulmányozásának vezérfonala.] Leipzig, ny. n. 1964. 62 p. 2 mell.
/Leipzig Institut für Verwaltungsorganisation und Bürotechnik./
[Bibliogr. 60—62. p.] OK. 394.167

Az államigazgatási munkaszervezés módszertani kérdéseivel foglalkozó tanulmány célja, hogy a közigazgatási munkafolyamatok beható vizsgálatához segítséget nyújtson, konkrét módszertani és szervezési tanácsok formájában.

Raupach, Hubert: Die Schlichtung von kollektiven Arbeitsstreitigkeiten und ihre Probleme unter besonderer Berücksichtigung der deutschen Entwicklung. [A munkaügyi viták elintézése és problémái, különös tekintettel a német fejlődési viszonyokra.] Berlin, Duncker u. Humblot, 1964. 218 p.
/Sozialpolitische Schriften, 18. H./ [Bibliogr. 207—218. p.]
OK. 379.745
[Bibliogr. 207—218. p.]

A munkaügyi bíráskodás és egyeztető eljárások történetének valamint a jelenlegi problémák bemutatása után olyan elvi kérdéseket is tárgyal, mint például a társadalmi rend védelme, a kollektív szerződések, valamint a sztrájkhoz és az egyesüléshez való jogok közötti ellentmondás problematikája.

Roche, John P[earson] — *Levy,* Leonard W[illiams]: The judiciary. [A bíróság.] New York, Harcourt, Brace and World, 1964. VIII, 231 p.
/Documents in American government./
[Bibliogr. 229—231. p.]
OK. 394.325

Dokumentumok az Amerikai Egyesült Államok bírósági rendszerének történetéből és jelenéből, a bírákról, a bírósági szervezetről.

I codici per l'udienza penale. [Büntető törvénykönyvek.] A cura di Francesco Garnelutti. 4. ed. Padova, CEDAM, 1964. [824] p.
/Biblioteca legislativa./
OK. 381.266

A kötet tartalmazza az olasz alkotmányt, a büntető- és büntetőeljárási törvénykönyvek szövegét, majd időrendi sorrendben (1931-től) egyéb, fontosabb és jelenleg is hatályos büntetőjogi vonatkozású törvényeket.

E lapszám (XX. új évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Nagy László* egyetemi tanár (Szeged). — *Dr. Hágelmayer Istvánné:* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Horváth Tibor* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének osztályvezetője. — *Dr. Prugberger Tamás:* tsz. jogtanácsos (Szombathely) — *Dr. Rába László* megyei főügyészségi osztályvezető ügyész (Szombathely). — *Dr. Kampis György* igazságügyminisztériumi csoportvezető. — *Dr. Benedek Jenő* a Magyar Jogász Szövetség főtitkára. — *Dr. Pecze Ferenc* jogtanácsos. — *Dr. Vékás Lajos* tanársegéd. — *Dr. Lontai Endre* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.3850 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

1965 SZÉP 2

XX. új évfolyam 8. szám Budapest, 1965. augusztus hó

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

WELTNER ANDOR:

A fegyelmi vétség fogalma az új szabályozás szerint 355

ROMÁN LÁSZLÓ:

A szocialista munkáltató konkrét jogi aktusainak formájáról és struktúrájáról 365

MOLNÁR IMRE:

A termelőszövetkezeti munkadíjazás néhány jogi kérdéséről 376

BARNA PÉTER:

Külföldön elkövetett bűntettek elbírálásának egyes kérdései 384

GYÖRGY ERNŐ:

A tervszerződéseket érintő új szabályozások a szocialista országokban 393

Szemle:

TÖRŐ KÁROLY:

A tulajdonjog védelme és korlátai az államigazgatási anyagi jog körében 401

BOKORNÉ SZEGŐ HANNA:

Az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottságának teheráni ülésszaka 409

A. G.:

Az európai szocialista államok jogalkotása (Német Demokratikus Köztársaság) 411

Jogirodalom:

MÁDL FERENC:

A külkereskedelem és jogi szabályozása a Szovjetunióban 413

Nyikolajeva, A. A.: A munkaügyi vitabizottságok szervezete és tevékenysége. (TRÓCSÁNYI LÁSZLÓ) 417

MELLÉKELVE: DOKUMENTÁCIÓS SZEMLE

СОДЕРЖАНИЕ: *Андор Велтнер:* Понятие дисциплинарного проступка по новому регулированию. — *Ласло Роман:* О форме и структуре конкретных юридических актов социалистического нанимателя. — *Имре Молнар:* О некоторых правовых вопросах оплаты труда в производственных кооперативах. — *Петер Барна:* Некоторые вопросы рассмотрения преступлений, совершенных за границей. — *Ерне Дьердь:* Новое регулирование, касающиеся плановых договоров в социалистических странах. — *Обзор: Карой Тере:* Защита права собственности и ее пределы в рамках административного материального права. — *Бокорне, Сеге Ханна:* Тегеранское заседание комиссии ООН, занимающейся положением женщин. — *Г. А.:* Правотворчество европейских социалистических государств. (Германская Демократическая Республика). *Юридическая литература: Ференц Мадл:* Внешняя торговля и ее правовое регулирование в СССР. — А. А. Николаева: Организация и деятельность комиссий по рассмотрению трудовых споров *(Ласло Трочани)*

INHALT: *Andor Weltner:* Der Begriff des Dienstvergehens nach der neuen Regelung. — *László Román:* Über die Form und Struktur der konkreten juristischen Akte des sozialistischen Arbeitsgebers. — *Imre Molnár:* Über einige juristischen Probleme der produktionsgenossenschaftlichen Entlohnung. — *Péter Barna:* Einige Fragen der Beurteilung von Vorbrechen, die im Ausland verübt wurden. — *Ernő György:* Neue Regelungen auf dem Gebist der Planverträge in den sozialistischen Ländern. — *Rundschau: Károly Törő:* Schutz und Schranken des Eigentumsrechts im materiellen Staatsverwaltungsrecht. — *Frau Hanna Bokor-Szegő:* Die Sitzungsperiode in Teheran der Kommission der UNO, die sich mit der Lage der Frauen befasst. — *G. A.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Ländern. (Deutsche Demokratische Republik). — *Rechtsliteratur: Ferenc Mádl:* Der Aussenhandel und seine rechtliche Regelung in der Sowjetunion. — A. A. Nikolajewa: Die Organisation und Tätigkeit der Konfliktkommissionen.

SOMMAIRE: *Andor Weltner:* La notion de la faute disciplinaire selon la nouvelle réglementation. — *László Román:* Sur la forme et structure des actes juridiques concrets de l'employeur socialiste. — *Imre Molnár:* Quelques problèmes juridiques de la rémunération du travail dans les coopératives de production. — *Péter Barna:* Quelques problèmes de l'appréciation des infractions commises à l'étranger. — *Ernő György:* Les nouvelles réglementations dans les pays socialistes touchant les contrats de plan. — *Revue: Károly Törő:* La protection et les limites du droit de propriété dans le droit administratif. — *Mme Hanna Bokor-Szegő:* La session de Téhéran de la Commission de l'O.N.U. s'occupant du statut des femmes. — *G. A.:* La législation des Etats socialistes européens. (République Démocratique Allemande). — *Littérature: Ferenc Mádl:* Le commerce extérieur et sa réglementation en Union Soviétique. — A. A. Nikolaieva: Organisation et activité des commissions des litiges de travail. *(László Trócsányi)*

XX. új évfolyam 8. szám Budapest, 1965. augusztus hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A fegyelmi vétség fogalma az új szabályozás szerint

I. A Mt. 110. § (1) bekezdésének új szövege szerint „fegyelmi vétséget követ el az a dolgozó, aki a munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkesen megszegi, ideértve azt az esetet is, amikor munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsít".

Az elmélet és a gyakorlat szempontjából is igen nagy jelentősége van a fegyelmi vétség fogalmának. Elsősorban azért, mert az új szabályozás megnövelte a fegyelmi vétséghez fűződő jogkövetkezmények számát és szigorát is. Másodsorban azért, mert a Mt. 110. §-ának (2) bekezdése szerint a fegyelmi vétséget elkövető dolgozót fegyelmi eljárás keretében felelősségre „kell" vonni, és a Mt. 110. § (3) bekezdése elrendeli, hogy a felelősségrevonás csak akkor mellőzhető, ha a fegyelmi vétség csekély jelentőségű. Nincs helye azonban a mellőzésnek, ha a fegyelmi eljárás lefolytatását külön jogszabály kötelezővé teszi. A főszabály tehát az, hogy fegyelmi vétség esetén a fegyelmi jogkört gyakorló személy köteles a fegyelmi eljárást megindítani, a dolgozót fegyelmileg felelősségre vonni, vagyis fegyelmi büntetést kiszabni. Ezekből a rendelkezésekből az is következik, hogy adott esetben fegyelmi vétség valósulhat meg akkor is, ha a fegyelmi jogkört gyakorló személy nem vonja felelősségre azt a dolgozót, aki fegyelmi vétséget követett el, vagy ha mellőzi a fegyelmi felelősségre vonást, bár a fegyelmi vétség nem csekély jelentőségű, vagy ha nem folytatja le a fegyelmi eljárást, holott ezt külön jogszabály kötelezővé teszi. Ha ezek után figyelembe veszszük még azt is, hogy a dolgozót munkaviszonyával kapcsolatban nagyon sokféle kötelezettség terheli, és hogy a fegyelmi vétség elkövetése már a gondatlanság legenyhébb esetében is megvalósul —, nagyon is indokolttá válik a fegyelmi vétség fogalmának elméleti megvizsgálása.

II. A fegyelmi vétség fogalmának tisztázása érdekében hasonlítsuk össze először a régi és az új szabályozás fogalommeghatározását abból a szempontból, hogy az új szabályozás folytán tágabb vagy pedig szűkebb lett-e a fegyelmi vétségek köre.

A korábbi szabályozás szerint fegyelmi vétséget követett el az a dolgozó, aki:

1. a munkájával összefüggő vagy egyéb súlyos bűncselekményt követett el;
2. olyan magatartást tanúsított, amelyből kitűnt, hogy szemben áll a népi demokrácia állami és társadalmi rendjével;
3. a munkafegyelmet, a tervfegyelmet vagy a szocialista munkaerkölcs szabályait megsértette;
4. botrányos vagy erkölcstelen életmódot folytat vagy egyébként olyan magatartást tanúsított, amely munkakörének ellátására méltatlanná tette.

Az új szabályozás látszólag kibővítette a fegyelmi vétségek körét, mert minden kötelezettségszegést, amely a munkaviszonnyal kapcsolatos, és minden magatartást, amely nem méltó a dolgozó munkaviszonyához, fegyelmi vétségnek minősít. Ezért nincs is szükség arra, hogy az új meghatározás külön is fegyelmi vétségnek minősítse a dolgozó munkájával összefüggő bűncselekményt, a munkafegyelem vagy a tervfegyelem szabályainak a megsértését, továbbá az olyan botrányos vagy erkölcstelen életmódot vagy más olyan magatartást, amely a dolgozót munkakörének ellátására méltatlanná teszi. Mindezek a magatartások ugyanis vagy a munkaviszonnyal kapcsolatos kötelezettségszegés tényállását valósítják meg, vagy pedig olyan magatartást jelentenek, amely nem méltó a dolgozó munkaviszonyához.

Az új szabályozás mégsem bővítette ki a fegyelmi vétségek körét, mert a régi szabályozás szerint is fegyelmi vétségnek minősült minden olyan magatartás, amely az új szabályozás szerint is fegyelmi vétséget valósít meg. Az új szabályozás tehát csak a korábbi szabályozásnak kazuisztikus felsorolásra való törekvését mel-

lőzte, amely úgysem lehetett teljes, és ehelyett az általánosítás magasabb szintjén keretszabály segítségével határozta meg a fegyelmi vétség fogalmát. Ennek ellenére az új szabályozás tulajdonképpen leszűkítette a fegyelmi vétségek körét, mert nem akármilyen, hanem csak a „munkaviszonnyal kapcsolatos" kötelezettségszegés valósíthat meg fegyelmi vétséget. A „nem méltó magatartás" sem általában, hanem csak akkor valósít meg fegyelmi vétséget, ha a dolgozó egyedileg, in concreto, az általa betöltött munkaviszonyhoz nem méltó magatartást tanúsít. Ebből következik például, hogy a munkaviszonynyal össze nem függő bűncselekmény, még ha súlyosabb is, nem feltétlenül, nem minden esetben, hanem csak akkor jelent fegyelmi vétséget is, ha a magatartás egyben „a munkaviszonnyal kapcsolatos valamely kötelezettség" megszegésének vagy „a dolgozó munkaviszonyához nem méltó magatartásnak" a tényállását is megvalósította. A legtöbb esetben persze ez lesz a helyzet, de elképzelhető, hogy például a segédmunkás munkaviszonyától függetlenül súlyos bűncselekményt követ el, de beosztására tekintettel nem állapítható meg, hogy magatartása „nem méltó a munkaviszonyához".

Szűkebb például az új meghatározás annyiban is, hogy a szocialista munkaerkölcs szabályainak a megsértése csak akkor minősíthető fegyelmi vétségnek, ha az adott dolgozó konkrét munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségszegést is megvalósít, vagy ha olyan magatartásnak tekinthető, amely nem méltó az adott dolgozó konkrét munkaviszonyához.

III. Térjünk vissza ezek után az új szabályozáshoz és a vele kapcsolatban felmerülő kérdésekhez.

Nem véletlen, hogy az új szabályozás nem a „jogellenes magatartást", hanem a „kötelezettségszegést" minősíti fegyelmi vétségnek. Eörsi Gyula a polgári jog, Kertész István pedig a munkajog területén különbséget tesz jogellenes magatartás és kötelezettségszegés között.[1] Kifejtik ugyanis, hogy a jogellenesség fogalma tágabb mint a kötelezettségszegésé, tehát lehet olyan magatartás, amely jogellenes, de kötelezettségszegést nem valósít meg, mert nem sért semmiféle alanyi jogosultságot, illetve nem szeg meg alanyi kötelezettséget. Kertész István példaként arra hivatkozik, hogy jogellenesen jár el a dolgozó, ha a szabályszerűen megállapított próbaidő meghosszabbítását kezdeményezi, s ennek nyomán a meghosszabbítás meg is történik. A magatartás jogellenes, mert jogszabályba ütközik, és ugyanemiatt a meghosszabbításra vonatkozó megállapodás érvénytelen. A dolgozó fegyelmi vétséget mégsem követett el, mert nem terhelte olyan alanyi kötelezettség, amelyet a próbaidő meghosszabbításával megszegett volna. Számos más példa is felhozható még, amidőn a dolgozó magatartása jogellenes, de kötelezettségszegést mégsem valósít meg. Ezzel kapcsolatban azonban ügyelnünk kell a szocialista vállalatnak arra a sajátosságára, hogy minden vezető beosztású dolgozó, az igazgatótól a művezetőig, munkáltatói jogosultságokat is gyakorol és munkáltatói kötelezettségeket is teljesít. Ha tehát megszegi a munkakörébe tartozó munkáltatói kötelezettségeket, illetve azokat nem vagy nem megfelelően teljesíti, kötelezettségszegést követ el, és ha az egyéb feltételek is megvalósultak, magatartása fegyelmi vétséget valósít meg. Így például, az előbb említett esetben az a beosztott dolgozó, aki a próbaidő meghosszabbítását kezdeményezte, valóban nem követhetett el fegyelmi vétséget, kivéve, ha csalárdság terheli. A vállalat részéről eljáró dolgozó viszont fegyelmi vétséget követhet el azzal, ha jogellenesen hozzájárul a próbaidő jogszabályba ütköző meghosszabbításához. Ebből a szempontból persze nem a próbaidő szabályellenes meghosszabbítása a legtipikusabb példa. Abból kell kiindulnunk, hogy a szocialista vállalatot foglalkoztatási, irányítási, megszervezési és ellenőrzési kötelezettség terheli az állam irányában. Ezek a munkáltatói kötelezettségek (és munkáltatói jogosultságok) a vállalat szervezeti és működési szabályzatának megfelelően mint munkakörökre felbontott dolgozói jogosultságok és kötelezettségek helyezkednek el az egyes vezető beosztású dolgozók munkakörének jogi tartalmában. Ha tehát például az igazgató, az üzemrész, a műhely, a brigád vagy az osztály vezetője nem, vagy nem megfelelően, nem az adott helyzetben tőle elvárható módon tesz eleget irányítási, megszervezési, ellenőrzési vagy foglalkoztatási kötelezettségének, és ezzel megzavarja vagy veszélyezteti a vállalat szervezeti vagy működési rendjét, magatartása kötelezettségszegést, tehát fegyelmi vétséget valósíthat meg.

IV. Fegyelmi vétséget tehát csak valamely, a dolgozó munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettség vétkes megszegése valósíthat meg, ide értve azt az esetet is, amikor a dolgozó munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsít. További fejtegetéseink szempontjából nagyon hasznos következtetésre juthatunk, ha összehasonlítjuk a bűntett és a fegyelmi vétség fogalmát.

A Büntető Törvénykönyv miniszteri indokolása szerint a bűncselekmény alaki ismérve a bűncselekménnyé nyilvánítás, materiális elemei pedig a cselekmény társadalomra veszélyessége, valamint az alanyi bűnösség.

A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogy a fegyelmi vétség ismérvei mennyiben hasonlítanak, illetve mennyiben térnek el a bűncselekmény ismérveitől.

Különbség áll fenn bűncselekmény és fegyelmi vétség között elsősorban az alaki ismérv tekintetében. Mindkettő — végső fokon — valamely kötelezettségnek vagy tilalomnak a jogellenes megszegését valósítja meg. A bűntett azonban — a nullum crimen sine lege elvének

[1] Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái; a polgári jogi felelősség, Bpest, 1961, 266. old., illetve Kertész István, A fegyelmi felelősség alapkérdései, 198. old.

megfelelően — mindig tényállásszerű cselekmény, és tényállásszerűségről csak akkor beszélhetünk, ha a cselekmény a törvényben írt valamennyi — objektív és szubjektív — tényállási elemet megvalósította. A lényeget illetően ugyanez vonatkozik a fegyelmi vétségre is. Fegyelmi vétségnek is csak az olyan magatartás tekinthető, amelyet a jogszabály annak minősít és fegyelmi vétség megállapítására is csak akkor kerülhet sor, ha a magatartás a fegyelmi vétségnek a jogszabályban meghatározott objektív és szubjektív elemeit megvalósította. Az objektív elem akkor valósul meg, ha a dolgozó a munkaviszonyával kapcsolatos valamely kötelezettségét megszegte, vagy a munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsított. A szubjektív elem pedig akkor valósul meg, ha a dolgozót vétkesség terheli. Fontos különbség áll fenn viszont bűntett és fegyelmi vétség között abban a vonatkozásban, hogy a jogszabály hogyan határozza meg azt a törvényi tényállást, az ún. diszpozíciót, amelyhez bűntett esetén büntetőjogi, fegyelmi vétség esetén pedig fegyelmi szankció fűződik. A büntetőjog — érthető módon — egyedi, konkrét és szabatos módon meghatározza azt a magatartást, amelyhez büntetőjogi szankciót fűz. Ezzel szemben a fegyelmi jog keretszerűen, általánosított módon határozza meg a fegyelmi vétség tényállását. A munkafegyelem megtartására irányuló kötelezettség ugyanis, amelyet röviden munkafegyelmi kötelezettségnek nevezhetünk, nem egy konkrét magatartásra irányuló kötelezettséget jelent, hanem tulajdonképpen a szocialista munkajognak egyik legfontosabb alapelvét fejezi ki, amely általánosított megfogalmazásban azt a követelményt juttatja kifejezésre, hogy a dolgozók nem akárhogyan, hanem „fegyelmezetten" tartoznak eleget tenni mindazoknak a konkrét fő- és mellékkötelezettségeiknek, amelyek a munkajogviszony alapján őket terhelik. Ezeket a konkrét kötelezettségeket a Mt. különböző fejezetei határozzák meg, tehát nincs szükség arra, hogy a Mt. a fegyelmi felelősségről szóló fejezetben összegyűjtve sorolja fel őket, sőt ez — a konkrét kötelezettségek nagy számára való tekintettel — szinte lehetetlen is lenne.[2] Ez az oka annak, hogy a Mt. nem is tesz kísérletet arra, hogy a fegyelmi vétségeket tényállásszerűen felsorolja, hanem csak keretszabály segítségével határozza meg a fegyelmi vétség tényállását.

Ebből a megoldásból viszont az is következik, hogy a jogszabály — mint erre már utaltunk — nagyon széles körre terjeszti ki a fegyelmi vétség tényállását, mert a munkaviszonnyal kapcsolatos minden vétkes kötelezettségszegést és a munkaviszonyhoz nem méltó minden vétkes magatartást fegyelmi vétségnek minősít, tehát azokat is, amelyek a dolgozó enyhe gondatlanságára vagy akár csak gondatlan figyelmetlenségére vezethetők vissza. Azt a szigort azonban, amelyet a fegyelmi vétség tényállásának ez a nagyon szélesen megvont köre, továbbá a fegyelmi felelősségrevonásnak — legalábbis főszabályként kimondott — kötelező jellege von maga után, több rendelkezés is enyhíti:

1. Számos esetben előfordulhat, hogy a kötelezettségszegés, a nem méltó magatartás vagy a dolgozó vétkessége olyan kis mértékben esik rosszalló értékítélet alá, hogy még a legenyhébb fegyelmi büntetés kiszabása is indokolatlan lenne. Ilyen esetekre rendeli a jogszabály, hogy mellőzhető a fegyelmi felelősségre vonás, ha az elkövetett fegyelmi vétség csekély jelentőségű. Nincs azonban helye a mellőzésnek, ha külön jogszabály a fegyelmi eljárás lefolytatását kötelezővé teszi.[3] A fegyelmi felelősségrevonás mellőzése esetén azonban a dolgozót a Mt. V. 179. §-ának (3) bekezdése szerint fegyelmi büntetésnek nem minősülő figyelmeztetésben lehet részesíteni.[4]

2. A dolgozók nevelését nemcsak fegyelmi szankciók szolgálják, hanem egyéb nevelő jellegű intézkedések is. Így például a dolgozó megbírálható a kollektíva előtt, ügye a társadalmi bíróság elé utalható, hanyag munka esetén személyi alapbére csökkenthető, a dolgozó alacsonyabb fizetési osztályba (fokozatba) sorolható stb. Erre való tekintettel a jogszabály lehetőséget enged arra, hogy fegyelmi büntetés kiszabása helyett a dolgozó helyes magatartásra nevelését megfelelőbben szolgáló intézkedés alkalmazására kerüljön sor.[5]

3. A fegyelmi felelősségre vonás egészen enyhe fegyelmi büntetés formájában is jelentkezhet, így például megrovásban, vagy egyes kedvezmények, illetőleg juttatások megvonásában, tehát a fegyelmi büntetés súlya arányba hozható a vétkesség és ezen belül a gondatlanság enyheségével.

4. Itt említjük meg azt is, hogy legfeljebb egy évi próbaidőre fel lehet függeszteni az egyes — a Minisztertanács által meghatározott — kedvezmények és juttatások megvonásának, továbbá az áthelyezésnek a végrehajtását, ha ez kellő nevelő hatással jár. Nem lehet viszont felfüggeszteni a megrovás, a szigorú megrovás és az elbocsátás végrehajtását.[6]

5. Végül még arra utalunk, hogy mentesülésnek, illetve mentesítésnek van helye a fegyelmi büntetés hátrányos következményei alól.[7]

Az ismertetett rendelkezések alapján tehát azt a következtetést vonhatjuk le, hogy főszabályként ugyan a fegyelmi felelősségre vonás a kötelezettségszegés vagy a munkaviszonyhoz nem méltó magatartás minden egyes esetében

[2] L. Kertész István azonos álláspontját, A fegyelmi felelősség alapkérdései, 62. old.

[3] Mt. 110. § (3) bekezdés.
[4] Mt. V. 179. § (3) bekezdés.
[5] Mt. V. 179. § (2) bekezdés.
[6] Mt. 111. § (4) bekezdés.
[7] Mt. 113. §.

kötelező. Kivételesen viszont — megfelelő mérlegelés alapján — a felelősségre vonás, illetve a fegyelmi büntetés kiszabása mellőzhető, ha a fegyelmi vétség csekély jelentőségű. Felelősségre vonás esetében pedig lehetőség nyílik arra, hogy olyan fegyelmi büntetést szabjanak ki, amely figyelembe veszi a kötelezettségszegés vagy a munkaviszonyhoz nem méltó magatartás tárgyi súlyát és a vétkesség fokát, ezen belül pedig különösen azt az esetet, amidőn a fegyelmi vétség csekély jelentőségű, mert az új szabályozás a régi szabályozással szemben megnyújtotta a fegyelmi büntetések skáláját. További enyhítésre nyújt lehetőséget a próbaidő és a mentesítés lehetősége.

Mindezek a lehetőségek, ha ezekkel megfelelően élnek, nemcsak a fegyelmi vétség tényállásának általános jellegét ellensúlyozzák, hanem a nevelés hatékony előmozdítására is alkalmasak.

V. A legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdésünk lényege azonban az, hogy egymagában a kötelezettségszegés, vagy a nem méltó magatartás elegendő-e a fegyelmi vétség tényállásának megvalósulásához, kötelezővé teszi-e a fegyelmi eljárás megindítását, illetve a fegyelmi felelősségrevonást?[8] A büntetőjog területén nem elegendő a bűntett megállapításához egyedül az, hogy a cselekményre a törvény büntetés kiszabását rendeli, hanem szükség van arra is, hogy a cselekmény a társadalomra veszélyes legyen, vagyis sértse vagy veszélyeztesse a Magyar Népköztársaság állami, társadalmi vagy gazdasági rendjét, az állampolgárok személyét vagy jogait. A cselekmény társadalomra veszélyessége tehát a bűntettnek materiális ismérve. Sőt, a Büntető Törvénykönyv indokolása szerint a szocialista büntetőjog elsősorban a társadalomra veszélyesség alapján ítél afelől, vajon egy cselekmény — elvont vagy konkrét formában — büntetést érdemel-e, vagy nem. Tehát a társadalomra veszélyesség az az elsődleges ismérv, amely a jogalkotót és a jogalkalmazót is egyaránt eligazítja valamely cselekmény büntetőjogi értékelése tekintetében.[9]

A Mt. a fegyelmi vétség fogalmával kapcsolatban ilyen fajta materiális ismérvről nem tesz említést. A szocialista büntetőjog is azonban, amely pedig a bűntetteket nem keretszerű általánosítással, hanem a tényállások konkrét meghatározásával állapítja meg, arra az álláspontra helyezkedik, hogy társadalomra veszélyesség hiányában a cselekmény in abstracto bűntettnek nem nyilvánítható, sőt az a bűntetté nyilvánított cselekmény, amely in abstracto feltétlenül büntetést érdemlő fokban veszélyes a társadalomra, in concreto nélkülözheti ezt a jelleget. Még inkább indokolt a fegyelmi vétségekkel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkednünk, hogy a kötelezettségszegés vagy a munkaviszonyhoz nem méltó magatartás is csak akkor minősíthető fegyelmi vétségnek, és csak abban az esetben igényel felelősségrevonást, ha ezt a társadalom érdeke indokolttá teszi. Kertész István álláspontja szerint is „a magatartás társadalomra veszélyessége — mint tartalom — a fentiek szerint jogi síkon a jogellenesség formájában kapja meg a maga kifejezését; azokban az esetekben tehát, amikor a jogellenesség ezt az alapjául szolgáló tartalmat mégis nélkülözi, azaz tartalmatlanná válik, a jogrendnek megálljt kell kiáltania, és meg kell tagadnia azoknak a felelősségi következményeknek az érvényesítését, amelyeket egyébként a jogellenességnek maga után kellene vonnia".[10]

Valóban az a helyzet, hogy a munkaviszonyra vonatkozóan a Mt.-én és a Mt. V.-n túlmenően nagyon sokféle szabályozás igen nagyszámú kötelezettséget ír elő. Ha mindezeknek a megszegését — különösen enyhe gondatlanságból elkövetett figyelmetlenség esetén is — fegyelmileg felelősségre vonás követné, se száma se szere nem lenne a felelősségre vonásnak. Fokozott mértékben áll fenn ez a probléma a dolgozó munkaviszonyához nem méltó magatartásokkal kapcsolatban. Mindebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a kötelezettségszegés egymagában még nem alapozza meg és nem teszi lehetővé a fegyelmi felelősségre vonást. Kérdés azonban, hogy miben áll a fegyelmi vétségnek az a materiális tartalmi eleme, amelynek megvalósulása nélkül in concreto fegyelmi felelősségre vonásra annak ellenére sem kerülhet sor, hogy a dolgozó magatartása kötelezettségszegést valósított meg vagy nem méltó a dolgozó munkaviszonyához.

Kertész István felfogása szerint ez a materiális elem ugyanaz, mint a bűntettnél, vagyis a cselekmény veszélyessége a társadalomra, és nézete szerint a veszélyesség akkor valósul meg, ha a cselekmény „a kollektíva keretei között vég-

[8] Itt csak lábjegyzetben említjük meg, hogy az új szabályozás nem tesz tudatosan és következetesen különbséget a fegyelmi eljárás megindítása és a fegyelmi felelősségrevonás, vagyis a fegyelmi büntetés kiszabása között. Így például elképzelhető a Mt. 110. § (3) bekezdésének olyan értelmezése is, hogy a Mt. V. 177. §-ának (4) bekezdése által szabályozott esetben a fegyelmi jogkört gyakorló személy nemcsak a felelősségrevonást, hanem az eljárás lefolytatását is mellőzheti és a dolgozót esetleg figyelmeztetésben is részesítheti, ha a fegyelmi vétség csekély jelentőségű. A Mt. V. 177. §-ának (4) bekezdése szerint ugyanis, ha a dolgozót a fegyelmi vétség elkövetésekor tettenérik vagy a tényállás teljesen tisztázott és a bizonyítékok rendelkezésre állnak, nyomban fegyelmi határozatot lehet hozni, de a dolgozó meghallgatása ekkor sem mellőzhető. Másfelől viszont nyilvánvalónak látszik, hogy nem a fegyelmi „felelősségrevonás", hanem csak az eljárás „lefolytatása" nem mellőzhető, ha az utóbbit külön jogszabály kötelezővé teszi, mert ha az eljárás lefolytatása alapján az derül ki, hogy a dolgozó nem követett el fegyelmi vétséget, vele szemben nem is szabad fegyelmi büntetést kiszabni. Sőt — helyes értelmezés szerint — még ilyen esetben is helye lehet a fegyelmi felelősségrevonás mellőzésének, ha a fegyelmi vétség csekély jelentőségű.

[9] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 38. old.

[10] Kertész István, A fegyelmi felelősség alapkérdései, 236. old. és 243. old.

zett munkafolyamatot közvetlenül vagy közvetve megzavarja".[11] Nagy szolgálatot tett Kertész István annak a kimutatásával, hogy a fegyelmi felelősségrevonáshoz — in concreto — nem elegendő a kötelezettségszegés vagy a munkaviszonyhoz nem méltó magatartás, hanem szükség van még egy további materiális elem megvalósulására is. Véleményünk szerint azonban nem szükséges, hogy ez a materiális elem olyan cselekmény legyen, amely eléri a „társadalomra veszélyesség" mértékét. Ettől függetlenül sem tartjuk elég szabatosnak Kertész Istvánnak azt a meghatározását, hogy a magatartás akkor veszélyes a társadalomra, ha a kollektíva keretei között végzett „munkafolyamatot" közvetlenül vagy közvetve megzavarja.

A „társadalomra veszélyesség" kritériumával azért nem értünk egyet, mert ez a megfogalmazás túlzott mértékben fellazítaná a fegyelmi felelősségre vonás lehetőségét és kötelezettségét. A „társadalomra veszélyesség" a büntetőjog kategóriája. Ebből következik, hogy a büntetőjog, amely általában súlyosabb elbírálás alá eső magatartásokat nagyobb súlyú szankciókkal sújt, viszonylag magasabbra helyezi a veszélyesség mértékét, tehát a büntetőjogi felelősségre vonás köréből kirekeszt olyan magatartásokat is, amelyek nem veszélyesek a társadalomra, de fegyelmi vétséget esetleg még megvalósítanak. Valóban az a helyzet, hogy számos olyan enyhébb kötelezettségszegés vagy munkaviszonyhoz nem méltó magatartás képzelhető el, amelyről nem állítható, hogy a társadalomra veszélyesek, de a fegyelmi felelősségre vonás in concreto mégis indokolt. Ha a társadalomra veszélyesség feltétlen kritériuma lenne a fegyelmi vétségnek, akkor a csekélyebb jelentőségű kötelezettségszegéseket, amelyek a társadalomra nem veszélyesek, nem lehetne fegyelmi büntetéssel sújtani. Más az, hogy lesznek olyan fegyelmi vétségek, amelyek a társadalomra is veszélyesek, tehát sor kerül büntetőjogi és fegyelmi szankció alkalmazására is. A fegyelmi jog intézményének a rendeltetése azonban alapvetően az, hogy biztosítsa a vállalati kollektíva fegyelmezett munkáját, a vállalat szervezeti és működési rendjének a zavartalanságát, a szocialista együttműködés és kölcsönös segítés, továbbá a szocialista munkaerkölcs követelményeinek a megtartását. Márpedig ebben a körben nagyon sok olyan fajta kötelezettségszegés vagy nem méltó magatartás is elképzelhető, amely zavarja vagy veszélyezteti a felsorolt érdeket, de nem olyan mértékben, hogy indokolt lenne a társadalom veszélyeztetéséről beszélni.

Érzi ezt Kertész István is, mert a „társadalomra veszélyesség" mércéjét tulajdonképpen leszállítja, amidőn arra következtetésre jut, hogy fegyelmi felelősségrevonásnak akkor van helye, ha a kötelezettségszegés a vállalat keretei között végzett munkafolyamatot közvetlenül vagy közvetve megzavarja. Megítélésünk szerint azonban ezt a megfogalmazást is ki kell egészítenünk, illetve módosítanunk kell két gondolattal.

Az egyik gondolat az, hogy a „munkafolyamat" kifejezés azt a látszatot keltheti, mintha csak technikai, technológiai értelemben vett folyamatokról lenne szó, pedig Kertész István sem erre gondol, hanem szélesebb körre. A fegyelmi jog valójában a vállalat egész szervezeti és működési rendjét védi, tehát a fegyelmi vétség fogalmának materiális elemét az olyan kötelezettségszegés vagy a munkaviszonyhoz nem méltó olyan magatartás valósítja meg, amely a vállalat szervezeti, vagy működési rendjét veszélyezteti. Helyesebb tehát a vállalat szervezeti és működési rendjéből kiindulni.

A másik gondolat az, hogy nemcsak a megvalósult „megzavarás" esetén lehet helye fegyelmi felelősségre vonásnak, hanem akkor is, ha a kötelezettségszegés csak veszélyeztette — közvetlenül vagy közvetve — a vállalat szervezeti vagy működési rendjét.

Lényegében tehát azt mondhatjuk, hogy fegyelmi vétség akkor valósul meg, ha a dolgozó „a munkaviszonyával kapcsolatos kötelezettségét vétkesen megszegi, ideértve azt az esetet is, amikor munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsít" és ezzel a magatartásával közvetlenül vagy közvetve megzavarta vagy veszélyeztette a vállalat szervezeti vagy működési rendjét. Ellenkező esetben fegyelmi vétségről nem beszélhetünk. Azt persze, hogy a dolgozó magatartása megzavarta vagy veszélyeztette-e a vállalat szervezeti vagy működési rendjét, már csak az adott eset mérlegelése alapján lehet eldönteni.

A bűntett másik materiális eleme a bűnösség, amelyet szándékos vagy gondatlan magatartás is megvalósíthat. A főszabály azonban, hogy bűntettet csak szándékos magatartás valósíthat meg. Gondatlan cselekmény akkor vonhat maga után büntetőjogi felelősségre vonást, ha azt a jogszabály kifejezetten elrendeli. Más a megoldás a fegyelmi jog területén, mert a fegyelmi jog intézményének a feladata az, hogy bármely felróható magatartás lehetővé tegye megfelelő szankciók felhasználását. Erre való tekintettel a Mt. nem is tesz különbséget szándékos és gondatlan magatartás között, hanem egységesen a vétkességet tekinti a fegyelmi vétség materiális elemének. A büntetőjoggal ellentétben tehát nincs szükség a szándékosság és a gondatlanság között húzódó határ részletesebb elemzésére. Éppen azért a vétkesség kérdésével általában nem is kívánunk részletesebben foglalkozni.

Az elméletben és a gyakorlatban is egyértelműen uralkodó nézet, hogy fegyelmi vétséget csak vétkes magatartással lehet megvalósítani, de ehhez elegendő a vétkesség legalacsonyabb foka (a negligencia), tehát akár legenyhébb gondatlanság is.[12]

[11] Kertész István, A fegyelmi felelősség alapkérdései, 243. old.

[12] L. részletesebben Kertész István, A fegyelmi felelősség alapkérdései, 244. és k. old.

Nagyon lényeges kérdés viszont, hogy gondatlan magatartás esetén az elvárhatóságnak milyen mértékét alkalmazzuk? Gondatlan-e a dolgozó magatartása, és ehhez képest elkövette-e már a fegyelmi vétséget akkor is, ha nem úgy járt el, ahogyan az az adott helyzetben „általában" elvárható, vagy csak akkor, ha a „tőle" elvárható gondosságot nem fejtette ki. Helyes értelmezés szerint fegyelmi vétség elkövetéséről csak akkor beszélhetünk, ha a dolgozó a „tőle" elvárható gondosságot nem fejtette ki.

A polgári jog „a jogsértésért fennálló reparációs felelősség körében a vétkességet

1. nem a jogsértő egyedi személyes tulajdonságai, képességei és körülményei szerint

2. nem egy minden emberre egyformán kötelező teljesen általános és elvont zsinórmérték szerint,

3. hanem tipizálás útján, az illető konkrét helyzetben általában elvárható magatartása alapján, filozófiailag nem az egyedi és nem az általános, hanem a különös szintjén ítéli meg."[13] Ez az értékelés jut kifejezésre a Ptk. 339. § (1) bekezdésében, amely szerint a jogsértő akkor lesz vétkes, ha a jogsértés elkerülésére nem úgy járt el, ahogyan az adott helyzetben általában elvárható. A vétkesség fogalmában megnyilvánuló társadalmi értékelés a lényeget illetően minden jogágazatban azonos, de részleteiben mégis eltérő vonásokkal jelentkezik és kerül alkalmazásra a különböző jogágazatok területén, sőt például a munkajog a vétkességnek bizonyos részletekben eltérő fogalmát alkalmazza attól függően, hogy a vállalatról vagy a dolgozóról, továbbá, hogy anyagi, fegyelmi vagy erkölcsi felelősségről van-e szó. A fegyelmi felelősség, illetve a fegyelmi felelősséggel kapcsolatos vétkességnek a fogalma inkább a büntetőjogi mint a polgári jogi vétkesség fogalmához áll közelebb, mert a polgári jog tekintettel van a reparációra is, míg a büntetőjog — sajátosságaira való tekintettel — akkor állapítja meg a jogsértő vétkességét, ha az nem tett meg mindent, ami „tőle" elvárható lett volna a jogsértés elkerülésére.[14] A fegyelmi felelősségrevonásra is az jellemző, hogy a reparációra nincs tekintettel, hanem a nevelést, illetve a megelőzést kívánja szolgálni, és ezért a jogsértő egyéniségét, képességeit, adottságait, munkához való viszonyát, személyi és családi körülményeit tartja szem előtt. A fegyelmi felelősségrevonás szempontjából tehát a dolgozót akkor tekinthetjük vétkesnek, ha az adott helyzetben nem tett meg mindent, ami „tőle" — egyéni személyes tulajdonságai, képességei és körülményei figyelembe vételével — elvárható lett volna a kötelezettségszegés elkerülésére. Minthogy az anyagi felelősség szempontjából a dolgozó vétkessége nem ennyire egyéniesített, határesetekben előfordulhat, hogy a dolgozó anyagilag felel, de fegyelmileg nem.

VI. A fegyelmi felelősségrevonás jogosultságát és kötelezettségét többféle ok is kizárhatja.

1. A fegyelmi felelősségrevonás lehetőségét és kötelezettségét elsősorban olyan okok zárják ki, amelyek következtében hiányzik a dolgozó vétőképessége. Ezek az okok lényegében ugyanazok, mint amelyeket a büntetőjog a beszámítási képességet és a bűnösséget kizáró okoknak nevez.[15]

a) A büntetőjog szabályai szerint nélkülözi a beszámítási képességet elsősorban a gyermek, vagyis az, aki a cselekmény elkövetésekor tizennegyedik életévét még nem töltötte be.[16] A fegyelmi felelősség szempontjából ilyen éles határ nincs. Kivételesen ugyanis, mégpedig az iskolai szünetben és könnyű munkára az a fiatalkorú is alkalmazható, aki 12. életévét már betöltötte. Kertész István helyes felfogása szerint az ilyen fiatalkorú már vétőképes, de esetenként alapos vizsgálat tárgyává kell tenni, hogy a fiatalkorú által elkövetett vétkes kötelezettségszegés szellemi és fizikai adottságaihoz mérten milyen mértékben számítható be, és álláspontja szerint vele szemben csak enyhe fegyelmi büntetések szabhatók ki. A 14—18. életévük között levő fiatalkorúakat sem tekinti teljesen vétőképesnek. A 16. életévüket még be nem töltött fiatalkorúakkal szemben céltalannak tekinti a legsúlyosabb fegyelmi büntetés, vagyis az azonnali hatályú elbocsátás kimondását, mert ez nem érheti el nevelő célját. Álláspontja szerint meg is kellene tiltani az azonnali hatályú elbocsátás kimondását a 16. életévét még be nem töltött fiatalkorúakkal szemben. A 16. életévüket már betöltött fiatalkorúak érdekében ilyen kivételt nem tűrő tilalmat már nem tart szükségesnek, de véleménye szerint erre a legsúlyosabb fegyelmi büntetésre csak kivételes esetben kerülhet sor.

A jogszabály nem rendelkezik külön a fiatalkorúak vonatkozásában, és büntetéskiszabási tilalmakat sem tartalmaz. Mégis úgy érezzük, hogy Kertész István fejtegetései és következtetései figyelmet érdemelnek, mert a jelenlegi szabályozás helyes értelmezése és alkalmazása is ezt igényli. Már a felróhatóság, vagyis a vétkesség fokának az értékelésekor is általában tekintettel kell lenni a dolgozó fiatalkorúságára, mert a fiatalkorúaktól általában még csak kevesebbet várhatunk el. Minthogy pedig a fegyelmi büntetés célja a nevelés, a fiatalkorúságot a fegyelmi büntetés megválasztásával kapcsolatban is általában figyelembe kell vennünk. A másik oldalon viszont arra is kell ügyelni, hogy a fiatalko-

[13] Világhy—Eörsi: Magyar Polgári Jog, 1962. I. k. 489. old.

[14] Vö.: Világhy—Eörsi: Magyar Polgári Jog, 1962. I. k. 488. old.

[15] A büntetőjog területén kizárja a beszámítási képességet, vagyis a büntethetőséget a gyermekkor, az elmebetegség, a gyengeelméjűség, a tudatzavar, a kényszer és a fenyegetés. Kizárja továbbá, de csak a szándékos bűnösséget, a tévedés.

[16] Btk. 20. §.

rúaknak sem adhatunk menlevelet fegyelmi vétség elkövetésére túl enyhe értékeléssel és hatástalan nevelő eszközökkel.

b) Nem vonható felelősségre fegyelmileg sem az a személy, aki a kötelezettségszegést vagy a munkaviszonyhoz nem méltó magatartást olyan elmebeteg vagy gyengeelméjűségi állapotban követte el, amely őt képtelenné tette annak a felismerésére, hogy cselekménye sérti vagy veszélyezteti a vállalat szervezeti vagy működési rendjét, vagy ha ezt történetesen felismerte is, képtelenné tette felismerésének, illetőleg akaratának megfelelő magatartásra.[17]

c) Kizárja a fegyelmi felelősségrevonás lehetőségét a tudatzavar is, ha képtelenné tette a dolgozót annak a felismerésére, hogy cselekménye sérti vagy veszélyezteti a vállalat szervezeti vagy működési rendjét, vagy ha ezt történetesen fel is ismerte, képtelenné tette felismerésének, illetőleg akaratának megfelelő magatartásra.

Más elbírálás alá esik azonban, ha éppen a dolgozó — felróható módon — olyan helyzetbe hozta magát, amely a fegyelmi vétség elkövetésekor teljesen kizárta vagy korlátozta a beszámíthatóságát. Ez gyakorlatilag főleg a leittasodás esete, amely egymagában is fegyelmi vétséget valósít meg, különösen ismétlődő esetben, és semmiképpen sem mentesítheti a dolgozót a fegyelmi felelősségrevonás alól, ha ittas állapotban kötelezettségszegést követett el, vagy olyan magatartást tanúsított, amely munkaviszonyához nem méltó.[18]

d) Nem lehet fegyelmileg felelősségrevonni azt a dolgozót sem, aki a cselekményt kényszer hatása alatt követte el, ha helyzete őt képtelenné tette akaratának megfelelő magatartásra.[19]

e) Kizárja a vétőképességet és így a fegyelmi felelősségrevonás lehetőségét a fenyegetés is, ha képtelenné tette a dolgozót akaratának megfelelő magatartásra.[20]

Az ismertetett esetekben, tehát az elmebetegség, a gyengeelméjűség, a tudatzavar, a kényszer és a fenyegetés esetében a beszámíthatatlanság, illetve a vétőképtelenség lehet teljes vagy korlátozott. Teljes beszámíthatatlanság esetén a vétőképesség is teljesen hiányzik, tehát nem lehet helye fegyelmi felelősségrevonásnak. Korlátozott beszámíthatóság, illetve vétőképesség viszont rendszerint nem zárja ki a fegyelmi felelősségrevonás lehetőségét, hanem csak enyhítő körülményt jelent, bár az adott esetben alapul szolgálhat a fegyelmi felelősségrevonás mellőzésére azon az alapon, hogy az adott esetben a dolgozótól — éppen beszámítási képességének tartós vagy átmeneti korlátozottságára tekintettel — többet elvárni nem lehetett mint amennyit megtett.

f) Külön kell foglalkoznunk a tévedés esetével. Nem vonható fegyelmileg sem felelősségre az a dolgozó, aki a munkaviszonnyal kapcsolatos kötelezettségszegést vagy a munkaviszonyhoz nem méltó magatartást abban a téves feltevésben követte el, hogy cselekménye nem sérti vagy veszélyezteti a vállalat szervezeti vagy működési rendjét, és erre a feltevésre alapos oka volt. Ha azonban tévedését gondatlanság okozta, fegyelmi felelőssége fennáll.[21]

Nem vonható tehát felelősségre a dolgozó, ha abban a téves feltevésben volt, hogy magatartásával fegyelmi vétséget követ el, ha magatartásával egyébként a munkaviszonnyal kapcsolatos kötelezettségszegést, illetőleg munkaviszonyához nem méltó magatartást nem valósított meg, vagy ha magatartása nem sértette vagy veszélyeztette a vállalat szervezeti vagy működési rendjét. Így például nem felel, ha azt hiszi, hogy megszegte a technológiai előírásokat, de ez a valóságban nem következett be.

Fennáll viszont a dolgozó felelőssége, ha abban a téves feltevésben volt, hogy cselekménye nem valósít meg kötelezettségszegést vagy nem méltó magatartást, de tévedése nem terjedt ki arra, hogy magatartása sérti vagy veszélyezteti a vállalat szervezeti vagy működési rendjét. Felel például a dolgozó, ha abban a téves feltételezésben volt, hogy utasításával nem szegi meg a beruházási kódex rendelkezéseit, de tudta, vagy tudnia kellett volna, hogy utasításával kárt, késedelmet, zavart okoz.

2. Eddig olyan okokkal foglalkoztunk, amelyek tulajdonképpen kizárják azt, hogy a fegyelmi vétségnek a jogszabályban meghatározott tényállása megvalósuljon.

Előfordul viszont, hogy a fegyelmi vétség tényállása látszólag megvalósult, mert a dolgozó szándékos cselekményével megszegte a munkaviszonyával kapcsolatos valamely kötelezettségét vagy munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsított. Minthogy azonban sajátos összefüggésekre vagy a vállalat szervezeti és működési rendjének egészére tekintettel a dolgozó

---

[17] L. részletesebben, Büntetőjog általános rész, egyetemi jegyzet, szerk. Kádár Miklós, 1964. I. k. 178. és k. old.

[18] Vö.: Kertész István, A fegyelmi felelősség alapkérdései, 246. és k. old.

[19] „A kényszer valamely aktív vagy passzív magatartásra szorító fizikailag érezhető behatás", amely azonban csak akkor zárja ki a beszámítási képességet, ha a kényszer annak a részéről, aki ellen irányult, más módon, mint éppen a kényszer által megkövetelt kötelezettségszegés vagy nem méltó magatartás kifejtésével elhárítható nem volt. Vö.: Büntetőjog, általános rész, egyetemi jegyzet, szerk. Kádár Miklós, 1964. 185. és k. old.

[20] „Ez a hatás pedig csupán akkor következhet be, ha a köznapi értelemben vett fenyegetés félelem felkeltésére alkalmas volt. Ezen felül a megfenyegetett egyén jelentősebb érdekét veszélyeztette, továbbá olyan volt, hogy a kilátásba helyezett baj stb. azonnali bekövetkezésével lehetett számolni, és végül más módon, mint a megkövetelt magatartás kifejtésével nem volt elhárítható. (Büntetőjog általános rész, egyetemi jegyzet, szerk. Kádár Miklós, 1964. 186. old.

[21] „A tévedés a személy helytelen elképzelése a cselekmény valóságos jellegéről, valamint annak következményeiről. A tévedés az elkövető magatartását más irányba viszi, mint amerre az tévedés nélkül irányulna." (Büntetőjog, általános rész, egyetemi jegyzet, szerk. Kádár Miklós, 1964. I. k. 190. old.

magatartása nem minősíthető a vállalat szervezeti vagy működési rendjét valóban sértő vagy veszélyeztető cselekménynek, a dolgozó fegyelmi felelősségrevonását mellőzni kell, mert hiányzik a fegyelmi vétség egyik tárgyi jellegű materiális eleme, nevezetesen a szervezeti vagy működési rend megsértése vagy veszélyeztetése. Ilyen meggondolás alapján a következő okok zárják ki a dolgozó fegyelmi úton történő felelősségrevonásának a lehetőségét:

a) Nem vonható felelősségre fegyelmileg sem, aki a cselekményt jogos védelemben követte el. Jogos védelemben az cselekszik, akinek a cselekménye a közérdek vagy a saját, illetőleg mások személye vagy javai ellen intézett vagy azokat közvetlenül fenyegető jogtalan támadás elhárításához szükséges. Így például nyilvánvaló, hogy a dolgozó nem követ el fegyelmi vétséget, ha leüti azt a dolgozót, aki valamely gépet jogellenesen tönkre akar tenni, és ezt másképpen elhárítani nem tudja. Csak a támadás elhárításához szükséges cselekményt lehet azonban jogos védelemnek tekinteni.

b) Nem vonható felelősségre fegyelmileg az a dolgozó sem, aki a cselekményt végszükségben követte el. Végszükségben követi el a cselekményt, aki a közérdeket vagy a saját, illetőleg mások személyét vagy javait közvetlen és másként el nem hárítható veszélyből menti, ha a veszély előidézése nem róható terhére, és a cselekménnyel nem okozott súlyosabb sérelmet, mint amelynek elhárítására törekedett. Így például nem vonható felelősségre a dolgozó, ha őt vagy dolgozó társát közvetlenül üzemi baleset fenyegeti és ez másként mint valamely berendezési tárgy megrongálásával elhárítható nem volt, feltéve persze, hogy az üzemi baleset veszélyének az előidézése nem róható a terhére. Nem állapítható meg azonban végszükség annak javára, akinek a veszély vállalása hivatásánál fogva kötelessége volt.

3. A munkakörből adódó jogosultságok jogszerű gyakorlása kizárja a fegyelmi felelősségrevonás lehetőségét, ideértve az utasítási, fegyelmi és bírálati jogosultság jogszerű gyakorlását is.

A vezető beosztású dolgozókat a vállalat szervezeti és működési rendjének megfelelően utasítási és fegyelmi jogkör illeti meg. Az utasítási és a fegyelmi jogkör gyakorlása megszüntetheti vagy korlátozhatja annak a dolgozónak a jogait, sértheti érdekeit vagy javait, aki alá van rendelve az utasítási, illetőleg a fegyelmi jogkörnek. Így például a vezető állású dolgozó fegyelmi vétséget követ el, ha jogellenesen megakadályozza, hogy a dolgozó munkavégzési jogosultságát gyakorolhassa, munkabérét megkaphassa, pihenőidejét élvezhesse stb. Nem követ el azonban fegyelmi vétséget, ha a dolgozót azért tiltja el a munkavégzéstől, mert figyelmeztetés ellenére nem vesz részt a kötelező egészségvédelmi és balesetelhárítási oktatásban, ha fegyelmi határozattal csökkenti a dolgozó prémiumát, vagy indokolt esetben elrendeli, hogy a dolgozó a heti pihenőnapon munkát végezzen. Mégis megvalósulhat a fegyelmi vétség, ha a vezető állású dolgozó utasítási és fegyelmi jogkörét felróható módon jogellenesen gyakorolja vagy jogkörét felróható módon túllépi. Fegyelmi vétséget követ el továbbá a vezető beosztású dolgozó akkor is, ha utasítási vagy fegyelmi jogkörét terhére felróható módon nem gyakorolja, holott a joggyakorlás az adott esetben kötelessége lett volna.

Az utasítási jogkörrel kapcsolatban — annak mintegy a másik oldalán — sokkal bonyolultabb problémával is találkozunk, nevezetesen azzal, hogy az utasítás kizárja-e az utasításnak alárendelt dolgozó fegyelmi felelősségét, ha az utasítás teljesítése fegyelmi vétséget valósít meg?

Máshol már kifejtettük, hogy a főszabály mindenképpen az, hogy a dolgozó köteles a vele szemben utasításadásra feljogosított dolgozó utasításait végrehajtani.[22] Utaltunk továbbá arra, hogy a vállalatot nem tulajdonosi, hanem csak operatív jellegű utasítási jogkör illeti meg. Ebből következik, hogy a vállalat csak a terv teljesítését, a vállalat, illetőleg a társadalom érdekeit, a gazdaságosságot szolgáló utasításokat adhat. A másik oldalon pedig abból kell kiindulnunk, hogy a dolgozó a szocialista kollektíva tagja, tehát a vállalat tevékenységének a megszervezésében és ellenőrzésében való részvétel egy bizonyos határon túl nemcsak jogosultságot, de kötelezettséget is jelent abban az értelemben, hogy a dolgozó egyes esetekben már nemcsak jogosult, de köteles is fellépni az utasítással szemben.

Nagyon lényeges kérdés ezzel kapcsolatban, hogy a dolgozó milyen utasításokat köteles végrehajtani, vagy végrehajtásukat megtagadni, illetve milyen utasítások teljesítését tagadhatja meg.

Különbséget kell tennünk jogszerű és jogellenes utasítások között, mégpedig külön-külön abból a szempontból is, hogy az utasítás tartalmilag, illetve alakilag jogszerű-e vagy sem.

Vizsgáljuk meg először, hogy tartalmilag mikor jogszerű az utasítás, és milyen esetekben nem az?

Az igazgatót vagy más vezető beosztású dolgozót csak a munka végzésére vonatkozó utasítási jogosultság illeti meg.

Az utasítási jog további korlátozását jelenti, hogy az utasítás a megengedett körön belül sem ütközhet a munkaviszonyra vonatkozó jogszabályba.

Ismét más kérdés viszont az, hogy milyen esetekben tagadhatja meg a dolgozó az utasítás teljesítését, és melyek azok az esetek, amelyekben a dolgozó nem tagadhatja meg az utasítás teljesítésének a megkezdését, de a munkaügyi döntőbizottsághoz fordulhat, és az utasítás végrehajtását csak akkor szüntetheti be, ha a bizott-

[22] Weltner: A szocialista munkajogviszony és az üzemi demokrácia, Budapest, 1962. 135. és k. old.

ság az utasítás jogellenességét megállapítja, és mentesíti a dolgozót a megtámadott utasítás teljesítésének a kötelezettsége alól.

Háromféle esetet kell megkülönböztetnünk: a megtagadási kötelezettséget, a megtagadási jogosultságot, továbbá a figyelmeztetési jogot és kötelezettséget:

a) Köteles a dolgozó megtagadni az utasítás végrehajtását, ha annak teljesítése büntetendő cselekmény lenne.

b) Jogosult a dolgozó megtagadni az utasítás teljesítését, ha:

aa) az utasítás a munkával össze nem függő magatartásra vonatkozik;

bb) az utasítás végrehajtása a dolgozó életét, egészségét vagy testi épségét súlyosan és közvetlenül veszélyeztetné;

cc) az utasítás a dolgozó érdekeit védő törvényes tilalomba ütköző munka végzésére vonatkozik, tekintet nélkül arra, hogy a tilalmat a dolgozó hozzájárulása feloldhatja vagy sem; ilyenek főleg a dolgozó nők, különösen a terhes és szoptatós anyák, valamint a fiatalkorúak védelmét szolgáló szabályok; így például a tizenhatodik életévét be nem töltött fiatalkorú a túlmunka végzésére vonatkozó utasítást megtagadhatja; vagy például a dolgozó nő megtagadhatja az olyan munkát, amely az egészségügyi miniszter, az illetékes miniszter és a SZOT egyetértésével megállapított olyan munkakörbe tartozik, amelyben nőt egyáltalában nem vagy csak előzetes orvosi vizsgálat után szabad alkalmazni.

Az eddig felsorolt esetekben a dolgozó nem köteles előbb a munkaügyi döntőbizottsághoz fordulni az utasítás érvénytelenítése érdekében, hanem a végrehajtást minden további eljárás nélkül megtagadhatja, persze mindig azzal a kockázattal, hogy esetleg tévedett. Tévedése — gondatlanság esetén — fegyelmi felelősséget vonhat maga után, valamint munkabérigényének az elvesztését arra az időre, amíg az utasítás teljesítésének a megtagadása miatt munkát nem végzett. Ha viszont a dolgozó jogosan tagadta meg az utasítás végrehajtását, az ennek következtében kiesett munkaidőre átlagkereset illeti meg a dolgozót.

c) Előfordulhat végül, hogy a dolgozó nem köteles és nem is jogosult az utasítás teljesítését megtagadni, viszont jogosult, sőt köteles is felhívni a figyelmet arra, hogy az utasítás jogellenes, helytelen vagy annak a teljesítése a dolgozó képességeit meghaladja. Ilyen esetek különösen a következők:

aa) Az utasítás végrehajtása nem a dolgozó érdekeit védő törvényes tilalomba, hanem egyéb jogszabályba ütközik.

bb) Az utasítás végrehajtása folytán a vállalatot, illetőleg a népgazdaságot jogellenesen kár érné, például a termék selejtes lenne.

cc) Ha a dolgozó — szakképzettségének vagy képességeinek a hiánya, tapasztalatlansága vagy egyéb körülmény folytán — nem tudná az utasítást megfelelő módon teljesíteni.

Megállapíthatjuk tehát, hogy különbséget kell tennünk két tényállás között. Ha az utasítás teljesítése a dolgozó terhére bűncselekményt valósítana meg, a dolgozó nemcsak jogosult, de köteles is az utasítás teljesítését megtagadni, illetőleg a munkaügyi döntőbizottsághoz fordulni. Ha pedig az utasítás teljesítése csak fegyelmi vétséget valósítana meg a dolgozó terhére, mert az utasítás teljesítésével — megítélése szerint — megszegné valamely munkaviszonnyal kapcsolatos kötelezettségét vagy munkaviszonyához nem méltó magatartást tanúsítana, a dolgozó nem tagadhatja meg az utasítás végrehajtását, hanem csak jogosult, illetőleg köteles közvetlen felettesének a figyelmét haladéktalanul felhívni arra, hogy az utasítás jogellenes, helytelen vagy annak végrehajtása nehézségekbe ütközik.

A figyelmeztetés jelentősége az, hogy mentesíti a dolgozót az esetleges anyagi, fegyelmi vagy büntetőjogi felelősség alól. A figyelmeztetés elmulasztása viszont megalapozhatja a dolgozó anyagi, fegyelmi, sőt büntetőjogi felelősségét is.

Vizsgáljuk meg másodszor a kérdést abból a szempontból, hogy alakilag milyen esetekben jogszerű vagy jogellenes az utasítás. Ebben a vonatkozásban két kérdésnek van jelentősége. Az egyik az, hogy ki jogosult utasítást adni, a másik pedig az, hogy a jogszabály egyes kivételes esetekben az utasítás érvényességét meghatározott formától teszi függővé:

a) A vállalat szocialista szervezeti elveinek megfelelően érvényes, tehát kötelező utasítást csak az utasításra feljogosított közvetlen felettes szerv vagy annak közvetlen felettes szervei adhatnak. Ha tehát az utasítás nem ilyen személytől származik, annak teljesítését a dolgozó minden további eljárás nélkül megtagadhatja.

b) Az utasítás érvényességéhez általában írásbeliség nem szükséges. A törvényben meghatározott egyes kivételes esetekben azonban az utasítás szabályszerűségéhez annak írásba foglalása is hozzátartozik. Így pl., ha a dolgozó arra hívja fel a figyelmet, hogy a rossz anyag miatt a gyártmány selejtes lesz, az anyagot csak akkor köteles mégis felhasználni, ha erre írásban kap utasítást.

Ha a dolgozó azért akarja megtagadni az utasítás teljesítését, mert azt alakilag tartja szabálytalannak, erre a figyelmet azonnal fel kell hívnia, és az utasítást csak akkor köteles végrehajtani, ha az alaki hiányosságot orvosolják.

Megjegyezzük végül, hogy a dolgozó vitás esetekben kérheti az utasítás írásba foglalását is.

Az alakilag jogellenes utasítás esetén is, a dolgozó jogosult annak végrehajtását megtagadni. Ha azonban az utasítás teljesítése — megítélése szerint — fegyelmi vétséget valósítana meg, nemcsak jogosult, de köteles is közvetlen felettesét erre a már ismertetett szabályok szerint figyelmeztetni.

Megjegyezzük azonban, hogy minden ilyen esetben különös gonddal kell mérlegelni a dolgozó nehéz helyzetét. A dolgozó ugyanis két ma-

lomkő között őrlődik. Megítélése szerint az utasítás teljesítése terhére fegyelmi vétséget valósítana meg. Másfelől viszont fennáll az a veszély, hogy tévedése esetén azzal követ el fegyelmi vétséget, hogy az utasítás teljesítését megtagadta. Ilyen esetben azt kell mérlegelni, hogy a dolgozótól az adott helyzetben elvárható volt-e az utasítás teljesítésének megtagadása. Mindenképpen elvárható viszont a dolgozótól, hogy a munkaügyi döntőbizottsághoz forduljon vagy legalábbis teljesítse figyelmeztetési kötelezettségét. Ha ezt felróható módon elmulasztja, fegyelmi felelőssége fennáll.

4. A szocialista vállalati kollektíván belül nagyon fontos, hogy a bírálat „felfelé" és „lefelé" is érvényesüljön, éspedig annak ellenére is, hogy még a segítő jellegű bírálat is sértheti a dolgozó önérzetét vagy a vezető beosztású dolgozó tekintélyét. Általánosságban nagyon nehéz lenne meghatározni, hogy hol húzódik a határ a megengedett, sőt kívánatos, tehát jogszerű bírálat és a jogellenes bírálat között. Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a jóhiszemű és a mértéktartó bírálat mindig jogszerű bírálat is, mégha szubjektíve rosszul is esik a megbírált személynek. A bírálat jogával sem szabad azonban visszaélni, azt rendeltetésével ellentétesen gyakorolni. Ha tehát a bírálat felróható módon kellő objektív alappal nem rendelkezik, vagyis lényegében rosszhiszemű, bántó vagy ártó célzatú, és objektíve is sérti vagy veszélyezteti a vállalat szervezeti vagy működési rendjét, fegyelmi vétséget valósíthat meg, függetlenül attól, hogy felülről lefelé, vagy alulról felfelé szólt a bírálat.

5. A büntetőjogban — bizonyos korlátok között — a sértett beleegyezése is kizárja a cselekmény társadalomra veszélyességét. Munkajogunk általában mellőzhetetlen erejű rendelkezésekkel védi a dolgozók érdekeit, és a dolgozók erről az érdekvédelemről általában érvényesen le sem mondhatnak, tehát beleegyezésük nem zárja ki a fegyelmi felelősséget. Így például a terhes nő beleegyezése ellenére is fegyelmi vétséget követ el az a vezető beosztású dolgozó, aki a terhes nőt terhessége megállapítása után egészségére káros munkakörben foglalkoztatja. Egyes esetekben azonban a jogszabály lehetőséget nyújt arra, hogy a dolgozók érdekvédelmét szolgáló kötelezettségek, tilalmak és korlátozások alól kivételt lehessen tenni. Így például a dolgozó nőt a terhesség 4. hónapjától kezdve, a szoptató nőt a szoptatás 6. hónapjának végéig — hozzájárulással — más helységben végzendő munkára ki lehet küldeni, illetőleg át lehet helyezni.

Bonyolultabb problémák adódnak abból a kérdésből, hogy a vállalat, illetőleg a vállalat részéről eljáró vezető beosztású dolgozó beleegyezése mennyiben zárja ki annak a dolgozónak a fegyelmi felelősségét, aki e beleegyezés alapján a vállalat terhére fegyelmi vétséget követ el. Előfordulhat például, hogy a művezető hozzájárul a technológia előírásoktól történő eltéréshez, a minőségi követelmények lazításához, a dolgozó hibájából keletkezett állásidőre járó munkabér kifizetéséhez, a munkaidő jogalap nélküli megrövidítéséhez, vagyis olyanfajta cselekmény elkövetéséhez, amely beleegyezés hiányában feltétlenül fegyelmi vétséget valósítana meg. Kizárhatja-e ilyen esetekben a felelősségrevonás lehetőségét a vállalat részéről eljáró vezető beosztású dolgozó beleegyezése? Nyilvánvaló, hogy nem, mert ez igen nagy mérvű lazaságra, sőt kijátszási és összejátszási lehetőségekre vezetne a vállalat terhére. Hol van azonban az a határ, ameddig a beleegyezés még kizárja a fegyelmi felelősségrevonás lehetőségét, illetőleg amelynek a túllépése már nem mentesíthet? A dolgozó könnyebb helyzetben van mint jogellenes utasítás esetén, tehát vele szemben szigorúbb követelményeket támaszthatunk. A vezető beosztású dolgozó beleegyezése tehát nem zárja ki a felelősségrevonás lehetőségét, ha a dolgozó tudta, hogy cselekménye fegyelmi vétséget valósít meg, vagy az adott helyzetben elvárható lett volna tőle, hogy ezt felismerje.

6. Előfordulhat végül a felsorolt eseteken kívül is, hogy az adott esetben egyik kizáró ok sem valósult meg ugyan, de mégsem lesz helye fegyelmi felelősségrevonásnak, mert az összes körülmények gondos mérlegelése alapján az állapítható meg, hogy az adott helyzetben a dolgozó magatartása mégsem sértette, sőt még csak nem is veszélyeztette a vállalat szervezeti vagy működési rendjét. Határesetekben pedig előfordulhat, hogy a sértés vagy a veszélyeztetés csekély jelentőségű. Ilyen esetben megvalósul ugyan a fegyelmi vétség, de mérlegelés eredményétől függ, hogy indokolt-e a nevelő hatás szempontjából fegyelmi büntetés kiszabása, vagy pedig hatékonyabban szolgálható a nevelés célja a fegyelmi felelősségrevonás mellőzésével, esetleg a dolgozó figyelmeztetésével vagy más nevelő jellegű intézkedéssel egybekapcsolva.

7. Kizárja végül a fegyelmi felelősségrevonás lehetőségét a dolgozó halála és a fegyelmi eljárás megindítására meghatározott záros határidő letelte.

Weltner Andor

A szocialista munkáltató konkrét jogi aktusainak formájáról és struktúrájáról

I.

A jelen tanulmány a szocialista munkajogtudománynak egy olyan kérdés-komplexumát kívánja az érdeklődés homlokterébe állítani, amelyre az irodalom mind ez ideig talán nem fordított kellő figyelmet. Mielőtt a problematikát exponálhatnánk, a félreértések elkerülése céljából előrebocsátjuk, hogy az általánosan elfogadott felfogást tartva szem előtt konkrét jogi aktus (a továbbiakban röviden: aktus) vagy jogügylet alatt *akaratnyilatkozatot* értünk, amelyhez valamely jogszabály *meghatározott jogkövetkezményt* fűz.[1] Mármost a jogi aktus vagy jogügylet (a továbbiakban csak az aktus terminust használjuk) formáját alapvetően *az akarat kinyilvánításának módja* jelenti.[2] Az aktus formájának meghatározójaként pedig főként *tartalmi sajátosságait* jelölhetjük meg, ill. az aktusforma milyenségére hatással lehetnek *tárgyának sajátosságai* is. (Ezzel szemben az aktus tartalmát azok a jogok, ill. kötelezettségek alkotják, amelyeknek létrehozására az aktus irányul.) Az aktus *formája és alakja* közti különböztetés fontosságára tehát külön fel kell hívnunk a figyelmet; alakiság alatt ugyanis az a külső (szóbeliség, írásbeliség, utaló magatartás) értendő, amelyben az aktus megjelenik.[2a]

1. A munkajogtudományban és a munkajogi gyakorlatban (a tételes jogban is!) a munkáltatói aktusok formájával kapcsolatos terminológia igen változatos, mondhatni az egység hiányát, a kidolgozatlanság képét mutatja. A legkevésbé problematikus a munkáltatói *utasítás* fogalma. Az utasítás terminus technikus-t az irodalomban és a gyakorlatban általában egységes értelemben használják, értve alatta a *munkavállalói kötelezettségek konkretizálására szolgáló egyoldalú munkáltatói akaratnyilatkozatot;* a munkáltatói utasítás a címzett *fegyelmi felelőssége* melletti *feladatkijelölés.* Nem ilyen egységes már a szóhasználat az áthelyezésre irányuló egyoldalú munkáltatói akaratnyilatkozat formája tekintetében. Az irodalomban leginkább *utasításnak* (áthelyezési utasítás) tekintik az áthelyezésre irányuló munkáltatói akaratnyilatkozatot,[3] de találkozunk az áthelyezési *határozat* elnevezéssel is.[4] Csak ritkán, főként a burzsoá közszolgálati jog irodalmában előfordul a *szolgálati parancs* elnevezés használata is.[5] A Munkatörvény (a továbbiakban: Mt. vagy Mt. V.) új novellája az *intézkedés* („áthelyezést elrendelő intézkedés") szakkifejezést használja felváltva az ezt megelőzőleg hatályban volt terminológiát az „áthelyezést elrendelő utasítás" elnevezést. A munkáltató más egyoldalú aktusainak formáját többnyire a *döntés* és a *határozat* kifejezéssel jelölik meg, igen gyakran felváltva, szinonimaként használva e kifejezéseket. Gyakran találkozunk olyan megoldással is, hogy általánosan csak munkáltatói *rendelkezésről* tesznek említést vagy — a tételesjogi terminológiához igazodva — mellőzik a jogi formára való utalást és egyszerűen csak áthelyezésről, kirendelésről, segélyfolyósításról, kártérítési kötelezettség megállapításáról stb. esik szó.

A fentiek önmagukban is igazolják a munkajogi aktus-tanhoz való közeledést, ámbár irodalmi szinten is jelentettek be már hasonló igényt a vázolt problematika kidolgozására.[6] A jelen tanulmányban ugyan nem törekedhetünk teljességre, ez mégsem lehet akadálya annak, hogy hozzászóljunk a problematikához. Ennek kapcsán elkerülhetetlenül fel kell használnunk az államigazgatási jogtudomány eredményeit, ami nemcsak szükséges az államigazgatási aktus-tan viszonylagos kidolgozottsága folytán, de lehetséges is, hiszen a munkajogviszony *vezetési viszonynak* is jogi formája.

2. A tárgyra térve, mindenekelőtt a kör szűkítése érdekében, megállapíthatónak érezzük, hogy a rendelkezés és a döntés nem mellérendelt fogalom az utasítás, az intézkedés, a határozat fogalmának. Arról csupán említést téve, hogy a *rendelkezés* (dispositio) minden normatív aktusnak alkotó része, a rendelkezés mint *konkrét* jogi megnyilatkozás is két alapvető értelemben használatos: az *elrendelés* és a *valamivel való rendelkezés* értelmében. Előbbi értelmében a rendelkezés kötelező magatartási előírás és ilyenként *különböző vezetői aktusoknak essentialis eleme* lehet.[7] Ennyiben a rendelkezés tehát alá-fölérendeltségi viszonyt fejez ki, de az maga nem egy külön vezetői aktus-forma; a rendelkezés mint ilyen — fajfogalom, ami alá tar-

---

[1] Vö. pl. Világhy M.—Eörsi Gy.: Magyar polgári jog. I. köt., Bp. 1962. Tankönyvkiadó, 184. old.

[2] Vö. Szamel L.: Az államigazgatás vezetésének jogi alapproblémái. Bp. 1963. Közg. és Jogi Kiadó, 315—316. old.

[2a] Az aktus formájának és alakjának megkülönböztetése indokoltságát Marx egyik megállapításával is alátámaszthatónak véljük. Marx ugyanis a szerződést mint *közös akarati aktust* fogja fel, ami *formája* a jogviszonynak mint akarati viszonynak (Marx: A tőke. I. köt. Bp. 1955. 87—88. old.). Ebben az összefüggésben a szerződés *tartalmát* alkotó jogok és kötelezettségek olyként foghatók fel mint a szerződés által létrehozott jogviszony tartalmi komponensei — annál is inkább, mert mint Marx mondja (uo.) „ennek a *jogi* vagy *akarati viszonynak a tartalmát megadja* maga a gazdasági viszony".

[3] Vö. Weltner A.: A magyar munkajog. II. k. Bp. 1962. Tankönyvkiadó, 208. old.

[4] Vö. Hagelmayer I.-né: Áthelyezés népgazdasági érdekből, Jogtudományi Közlöny, 1964. 2. sz. 82. old.

[5] Vö. Magyary Z.: Magyar Közigazgatás, Bp. 1942. Egyet. Nyomda, 590. old.

[6] Vö. Szamel L.: I. m. 316. lapon a 39. sz. jegyzettel.

[7] Vö. Szamel L.: I. m. 314. old.

tozhatnak nemcsak utasítás formában, hanem határozat vagy intézkedés formájában kiadott vezetői (s ennélfogva munkáltatói) aktusok is. Másik értelemben a rendelkezés — nem más mint a *tulajdonjog tartalmát* alkotó megfelelő részjogosítvány gyakorlása[8]; a rendelkezés, a rendelkező ügylet ebben az értelemben is általános, átfogó fogalom minthogy *különböző formában lehet rendelkezni* a tulajdon tárgyaival (pl. adásvételi, bérleti szerződés kötésére vonatkozó *ajánlat tétele* vagy egy a tulajdonoshoz címzett *ajánlat elfogadása vagy elutasítása* formájában, *ajándékozás* formájában és így tovább). A rendelkezés mindkét értelemben létjogosultságot élvez a munkáltatói hatáskör keretében, ámde általánosságánál fogva a munkáltatói aktusok formájáról szóló fejtegetések során csak *közvetve* vehető számításba.

A rendelkezéshez hasonlóan magasabb fajfogalom a *döntés* fogalma is. A rendelkezés azonban inkább a megfelelő aktusok *tartalmát*, a döntés viszont az *akaratnyilvánítás módját* általánosító fogalom lévén[9] utóbbi sokkal inkább keltheti speciális aktus-forma benyomását. — A döntés legkézenfekvőbben valamely *vita* eldöntésének értelmében fogható fel. Aligha tekinthető azonban erőltetett fogalom interpretálásnak a döntésnek a *mérlegelő tevékenységgel* való kapcsolatba hozása. Eszerint a *mérlegelés eredménye* az ilyen vagy olyan tartalmú döntés a mérlegelést végző alany részéről. Ez áll minden mérlegelésre, jóllehet döntésnek, jogi értelemben csak a *relatíve önálló*, csak az olyan akaratnyilatkozatot tekinthetjük, amely *más akaratoktól függetlenül képes joghatás kiváltására* (pl. az ajánlattevést is mérlegelés előzi meg, ill. az ajánlat is meghatározott tartalmú döntés, azt mégsem szokás döntésnek tekinteni). A szerződéses viszonyok szférájában ugyanis a döntés — önállótlansága folytán — háttérbe szorul, nem képes ügylet rangjára emelkedni és csak a két szerződő fél által célzott jogi hatás kiváltására képes *szerződés alkatelemeként* lesz az egyáltalán jogilag releváns tényező. A döntés mint az akarat egyoldalú kinyilvánítása ennyiben éppúgy az *egyoldalú aktus létrejöttének körülményeire utaló általános fogalom* miként ilyennek tekinthető a két vagy több akaratot tartalmazó aktusok tekintetében a *megállapodás* fogalma. Amiképpen a megállapodás nem szinonim a szerződéssel, hanem előbbinek más formája is lehet, ugyanúgy a vezetői döntésnek is különböző formájú alfajai lehetségesek. Ami, végül, a rendelkezés és a döntés mint általános vezetési aktus fogalmak határvonalát illeti, az nem merev, nem abszolút fal: a döntés is tartalmaz rendelkezést, ill. bizonyos értelemben a rendelkezés is döntés. Ez az átfedés azért is természetes, mert — mint említettük — a rendelkezés inkább az aktus *tartalmi elemeit általánosító* fogalom, a döntés fogalma pedig az *aktus létrejöttének körülményei szerinti általánosítás*. Egy bizonyos aktust aszerint fogunk esetenként rendelkezésnek vagy döntésnek tekinteni, hogy melyik fogalom képes a kérdéses aktus essentiáját inkább kifejezésre juttatni (jellemző, hogy az utasítást általában rendelkezésként, a határozatot viszont döntésként említik).

3. További lépést igyekezvén tenni a munkáltatói aktus formák megjelölése felé, megállapítható, hogy a munkáltatói aktusok *formájuk szerint* két fő csoportba sorolhatók: *1.* a vezetői aktusok és *2.* a nem vezetői aktusok csoportjára.[10] A nem vezetői aktusok csoportja azt jelzi, hogy a munkáltatói funkció mint egészében véve vezetői tevékenységi kör, olyan aktusok révén is megnyilvánulhat, amelyeknek formáját nem jellemzik a vezetési aktusok sajátosságai vagy azért, mert a munkáltatói akarat *szerződés akaratként* szerepel (ennek példája a munkaszerződés), vagy azért, mert — bár egyoldalú ügyletről van szó — a munkajogviszony másik alanya, a munkavállaló is jogosult *ugyanolyan jogügylet* eszközlésére (pl. a felmondás). Bár az e csoportba tartozó aktusok formájának tanulmányozása nem célja a jelen tanulmánynak, a további gondolatok könnyebb érthetősége kedvéért utalnunk kell arra, hogy a munkáltatói jogkörbe tartozó *atipikus vezetői jogosítványok* (l. a 10. jegyzetet) többségének gyakorlása formájára is rányomja bélyegét a vezetői funkció: az ilyen jogok alapján kiadott munkáltatói aktusok formája — általában — nem vagy alig különbözik a tipikus vezetői jog alapján kiadott — velük rokon — aktusok formájától.

---

[8] A rendelkező tevékenység említett kettős értelmének munkajogi vonatkozásairól részletesebben szó esik a szerző egy másik tanulmányában, vö. Az engedelmességi kötelezettség és a diszkrecionális jogkör problematikája a munkajogban. Studia Juridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 31., Bp. 1964. Tankönyvkiadó, 49—51. old.

[9] Vö. Szamel L.: I. m. 315. old.

[10] A fenti első csoportba soroljuk a *fegyelmi jogkörben hozott* munkáltatói aktusokat is annak ellenére, hogy azokban *igazságszolgáltató* tevékenység is kifejezésre jut. A fegyelmi jogkör ennek ellenére „csak" *a munkáltatói mint vezetői hatáskör részeként* vehető számításba. Ennek indokául említhetjük egyfelől azt, hogy a fegyelmi „jogkör" a vezetés eszköze, a fegyelmezési lehetőség ezért járulékos, önállósulni ily értelemben nem képes jogi lehetőségi kör, illetve a fegyelmi jogkör a legfőbb jele annak, hogy a munkajogviszony alá-fölérendeltségi viszony, másfelől pedig a tágabb értelemben vett jogalkalmazásban is van „igazságszolgáltató" tevékenység. — Megjegyezzük még azt, hogy a *munkáltatói jogok* is két alapvető csoportba sorolhatók: *1.* tipikus és *2.* atipikus vezetői jogosítványokra. Miként egy másik tanulmányunkban („A munkáltatói jogok természetéről" — megjelenik a „Studia Jurid. Auct. Univ. Pécs, Publicata sorozatban) erről részletesen szólunk, a munkáltatói funkció vezetői funkció, ámde tartoznak a munkáltatói hatáskörbe olyan jogok is, amelyek nemcsak vezetésre használhatók, sőt a vezetői tevékenységet csak eshetőlegesen szolgálják, miért is ezek a munkáltatói jogok között kialakítják az atipikus vezetői jogok csoportját (pl. a tulajdonjogi részjogosítványok, az alakító jogok stb.). Ehelyütt azért hívjuk fel erre az olvasó figyelmét mert hangsúlyozni kívánjuk, hogy a fenti csoportosítás amely a munkáltató *aktusait formájuk szerint* kategorizálja, nem vág egybe a munkáltató *jogainak* e jegyzetben említett csoportosításával.

Nem szorul bizonyításra, hogy a fenti osztályozás szerinti első csoport, a vezetői aktusok csoportja — természeténél fogva — közeli rokonságban van az államigazgatás individuális (konkrét) aktusaival, miért is előbbiek formájára vonatkozó elképzelésünket az államigazgatási aktus-tan megfelelő tételeinek alapulvételével kíséreljük meg levezetni. Kiindulásul utalunk arra, hogy az államigazgatástudomány — formájuk szerint — a konkrét aktusoknak három fajtáját ismeri: a határozatot, az intézkedést és a konkrét utasítást.[11] E fogalmakat illetően ugyan definitív meghatározással nem találkoztunk, mégis elég ismérvet gyűjthettünk ahhoz ezen aktusok mibenlétét illetően, hogy jelen tanulmányban kamatoztatni tudjuk azokat. Mindenekelőtt megállapítható, hogy az államigazgatási jog irodalmában a konkrét utasítás két fajtáját említik, nevezetesen a *szervek közötti* hierarchiában, ill. az *egy szerven belül* hatályos utasítást. Mivel bennünket ezúttal csak utóbbi — mint munkáltatói aktus (előbbi államigazgatási aktus)[12] — érdekel és ennek mibenléte tekintetében, mint jeleztük, számottevő probléma nincs, ezért az államigazgatási konkrét utasítást a továbbiakban figyelmen kívül hagyjuk. Jóllehet ezzel még nem zárhatjuk le az utasítás-formára vonatkozó mondanivalónkat, mégis — a továbblépés érdekében — közbe kell iktatnunk a határozat és intézkedés vázlatos jellemzését a gondolatmenetünk által megkívánt mértékben.[13] Eszerint a munkáltató, ill. a munkáltatót képviselő vezető olyan akaratnyilvánításának formáját, amellyel a jogszabályok megállapította keretben valamit engedélyez, megtilt, ill., amellyel valamely jogot létesít, megváltoztat stb. — általában határozatnak kell tekintenünk, ha az akaratnyilvánítás írásbeli alakot igényel. Ha az ügy természete vagy a végrehajtás sürgőssége *nem teszi szükségessé, ill. lehetővé az írásbeli alakban történő akaratnyilvánítást,* akkor általában munkáltatói intézkedésről van szó. Hiba volna azonban azt hinni, hogy a határozati, ill. az intézkedési forma között pusztán alaki különbség van. Azt a tényt, hogy az intézkedési forma nem a határozati forma alfaja, hanem annak mellérendelt aktus-forma, az alábbi jellemzők érzékeltethetik: a határozati forma írásbelisége azzal van összefüggésben, hogy ennél *az aktus kibocsátójának elhatározásán* van a hangsúly. A határozati formára azért tartják jellemzőnek a szerzők azt a vonást, hogy közvetlenül „jogszabályhoz alkalmazkodik", mert az aktus kibocsájtójának „csak" azt kell eldöntenie, hogy a konkrét esetre nézve mit kíván a jogszabály; quasi *meg kell határoznia,* hogy adott esetben mi a jogszerűség követelménye. Úgy véljük, ezért mondja Szamel L.: „. . . a határozati forma . . . a döntés meghozatalának módját illeti."[14] Az intézkedési aktus-formánál ellenben nem a kibocsátó mikénti elhatározása van előtérben, hanem az aktus tartalma, ill. az a cselekvés, amire az aktus irányul. Ez a határozat és az intézkedés tárgya közötti különbségre is visszavezethető, amennyiben az intézkedés a *vezetés szervező tevékenysége* általában (a jogi jelentőségű intézkedésről beszélünk). Ennél a formánál a mikénti rendelkezés közvetíti az elhatározás mikéntjét, miértis az intézkedés *sajátos reálaktusnak* tekinthető (intézkedik!). Az intézkedés jellegű akaratnyilvánítás eme sajátossága összefüggésben van azzal a ténnyel is, hogy a határozati formánál a jogszabály szabta irányban kell a kibocsátónak „haladnia", míg az intézkedés tekintetében mintegy „magára hagyatva" kell a vezetés (az igazgatás) támasztotta követelmények között eligazodnia. Úgy véljük, ezért kap hangsúlyt — pl. Magyary Z.-nál — az intézkedés jellemző vonásként a határozati formával szemben a célszerűség jegyében történő akaratnyilvánítás. Ez a kritérium ugyan differencia specifica-ként nem ismerhető el, mert a határozati formánál, de különösen az utasítási formánál is szerepe lehet, ill. van a célszerűségi szempontnak[15] (ill. az intézkedés fogalma nem zárja ki eleve a jogszabályi rendezést), mégis annyiban említésre érdemes jellemző ez, amennyiben a határozati forma döntően *értékelő aktus* jellegével szemben az intézkedés *reálaktus* voltát világítja meg. Eszerint az intézkedési forma az utasítás és a határozat között helyezkedik el, ámbár mindhárom forma a gyakorlatban együtt is jelentkezhet (pl. fegy.-i eljárás során a határozat meghozatalához szükséges intézkedések teendők, ill. utasítások kiadása lehet kívánatos). Az elmondottaknak megfelelően a munkáltatói határozatra példaként a beszámítási, a segély- és előlegfolyósítási határozatot, a fegyelmi határozatot, a kártérítési kötelezettséget megállapító határozatot említjük meg. Az intézkedésre példaként a besorolást, a túlmunkavégzés megtiltását, az állástól való felfüggesztést és hasonlókat említhetjük meg.

[11] Vö. Államigazgatási jog. I. r. egyetemi jegyzet, 1959. Bp. 167. old.

[12] Vö. Szamel l.: I. m. 300—306. old.

[13] A közigazgatási szerv akaratnyilvánítása akkor *határozat* — mondja Magyary Z. — ha jogszabályhoz alkalmazkodik (I. m. 590. old.). Az érdemi (ti. az anyagi jogi) államigazgatási határozatot Szamel L. valamely ügy eldöntését eredményező akaratnyilvánításként jellemzi, amelynek tartalma igen változatos lehet: parancsoló, eltiltó, engedményező, ill. más szempont szerint joglétesítő, jogváltoztató stb. (Államigazgatási jog, i. m. 167. old.). Az *intézkedést* Magyary Z. (uo.) és Szamel L. (uo.) egyaránt a határozathoz viszonyítva jellemzi. Magyary Z. szerint az intézkedés a hatóság oly akaratnyilvánítása, amelynek keretében az nem jogszabályt alkalmaz, hanem a *közérdek, a célszerűség szerint mérlegeli a helyzetet* és eszerint hoz létre eredményt (pl. egy szobor felállításának engedélyezése). — Szamel L. szerint az intézkedés az államigazgatási szerv olyan szóbeli határozata, amely az *azonnali vagy a rövid időn belüli végrehajtás* kötelezettségével párosul (pl. a rendőri közeg megakadályozza a közlekedést bizonyos útszakaszon). — Végül megjegyezzük, hogy fent a továbbiakban az utóbbi jellemzés alapján vonunk le következtetést e kérdésben.

[14] Ld. Szamel L.: I. m. 315. old.

[15] Vö. Sazel L.: I. m. 306—316. old.

4. Ezekután el kell határolnunk egyfelől a munkáltatói és az államigazgatási határozatot, ill. intézkedést, másfelől előbbieket a munkáltatói utasítástól. Ami az elsőként említett határvonalat illeti, a leglényegesebb elválasztó kritériumnak tekintjük az államigazgatási határozat és intézkedés *hatósági jellegét;* az államigazgatási határozat és intézkedés kiadására jogosult személy az *állam mint közhatalom nevében* nyilváníthat akaratot. Ezzel szemben a munkáltató aktusai nem tekinthetők hatósági aktusoknak,[16] mivel a munkáltatót képviselő vezető nem az állam nevében, hanem a vállalat, intézmény mint jogi személy nevében adja ki aktusait, mégha az állam vállalatairól és intézményeiről van is szó (ebben a tekintetben az állam alapvetően mint tulajdonos jön számításba!). A munkáltatói és az államigazgatási határozat és intézkedés közötti e különbségből következik az a megkülönböztető jegyük is, hogy előbbiek hatálya csak a *szervezeten belülre* terjed ki, viszont az államigazgatási határozat és intézkedés csakis a *kibocsátó szervezeten kívülre* vonatkozik. Bár ezek a kritériumok lényeges megkülönböztető jegyei a munkáltatói és az államigazgatási határozatnak, ill. intézkedésnek, ez a különbség mégsem indokolja azt, hogy a munkáltató említett aktusaira vonatkozólag meg kelljen tagadnunk a határozati, ill. az intézkedési formát: a határozati (intézkedési) formának mint fogalomnak nem lényeges jegye az, hogy az aktus szervezeten belülre vagy kívülre vonatkozik-e.

Ami, mármost, a munkáltatói határozat, ill. intézkedés elhatárolását illeti a munkáltatói utasítástól, kiindulásul emlékeztetünk a tanulmány elején mondottakra is: az utasítás a munkáltató részéről eszközölt feladatkijelölés a munkavégzési kötelezettség konkretizálására, ill. a munkavégzéssel szorosan összefüggő munkavállalói kötelezettségek konkrét megállapítására vonatkozó munkáltatói aktus. Eszerint az utasítási formánál az akaratkijelentés *felszólító* jellegű. A munkáltatói utasítás lényege: másnak cselekvésre, abbahagyásra vagy tűrésre való felhívása az aktus-kibocsátó akarata szerint.[17] Megfordítva a gondolatot azt mondhatjuk, hogy a munkajogviszony tartalmát alkotó említett kötelezettségek megállapítására irányuló munkáltatói akaratnyilvánítást utasításnak nevezzük. Ebből következőleg határozat vagy intézkedés formájában az említett körben munkavállalói kötelezettség nem állapítható meg. Ha a határozatnak, intézkedésnek *általában* tartalma lehet is valamely kötelezettség, a munkáltató ilyen formában kiadott aktusai mindenesetre túlnyomóan joglétesítő vagy megszüntető, ill. engedélyező vagy tilalmazó[18] tartalmúak, minthogy egyfelől a munkáltató hatásköre a munkajogviszony, ill. a munkajogviszonnyal kapcsolatban keletkező néhány jogviszony keretei közé szorul, másfelől pedig — mint említettük — a munkavállalói konkrét kötelezettségek megállapítására speciális aktus, az utasítás szolgál. *Határozati formában megállapított konkrét kötelezettségre* a fegyelmi határozatot és *kártérítési határozatot* említhetnénk meg példaként; előbbi amennyiben kötelezettséget állapít meg, annyiban a *munkavégzési* kötelezettséget alakítja (pl. áthelyezés esetén), de közvetve: a büntetés, a marasztaló akarat közvetítésével; a kártérítési határozat pedig nem a munkajogviszonyt alakítja, hanem a munkajogviszonnyal összefüggésben keletkező *kárkötelem tartalmát* állapítja meg.[19]

5. Választ váró kérdés még az áthelyezést célzó munkáltatói akaratnyilatkozat jogi formájának problémája. Ezzel kapcsolatban mindenekelőtt az áthelyezés mint munkajogi fogalom mibenlétét kell körvonalaznunk. Áthelyezés alatt terminológiailag — minimális ismérvként — a dolgozó *munkahelyének megváltozását* értjük. Miként ez az elnevezésből is következik, nem beszélhetünk áthelyezésről, ha a munkahely nem változik meg; nem lehet szó áthelyezésről eszerint akkor sem, ha a munkakör megváltozik, de a munkahely a régi marad (a munkahely fogalmát itt a legszűkebb értelemben vesszük és a munkapadot, irodát, üzletet, stb. s nem a vállalatot, telephelyet értjük alatta). Mivel sok — áthelyezésnek nem minősülő esetben — változhat meg a munkahely (átirányítás, helyettesítés, kirendelés, kiküldetés stb.) anélkül, hogy áthelyezésről beszélhetnénk, fontos szempontként hangsúlyozandó, hogy áthelyezésnél a munkahely megváltozásának kell a meghatározó ismérvnek lennie; noha az áthelyezés ideiglenes is lehet, mindenesetre az előző munkahellyel való „szakítás" tényét kifejezésre kell juttatnia a változásnak.[20] Másrészt az áthelyezésben rejlő változás *egy jogi helyzet* megváltozását jelenti, ezért neveztük azt másutt jogállapot-változásnak.[21] A kérdés ezek után pedig az, vajon *mi*

[16] Vö. Szamel L.: I. m. 264. old.

[17] Vö. Magyary Z.: I. m. 590. old.

[18] Megjegyezzük, hogy valamely *már megkezdett tevékenység abbahagyását* elrendelő aktust nem tekintjük tilalmazó aktusnak; a tilalmazó aktusnak a kérdéses tevékenységet megelőzőleg hatályban kell lennie, miként ily értelemben „előzetes" aktus az engedélyezés is (az „utólagos" engedélyezés megjelölésére ugyanis külön műszó áll rendelkezésre: a jóváhagyás).

[19] Utalunk arra, hogy — nézetünk szerint — a *vállalati belső szabályzatok* körében gyakori a *határozati forma.* Ezek (munkarend, ügyrend stb.) a munkavégzési kötelezettséget is konkretizálják és lényegében sajátos konkrét aktusnak tekintendők, formájuk mégsem lehet az utasítás. Ennek alapvető oka az, hogy az utasítási forma *közvetlen alá- és fölérendeltséget* tételez fel, márpedig az említett szabályzatok a *vállalat által képviseleti úton megállapított* aktusok és *közvetlenül magára a vállalatra* vonatkoznak, miért is közvetlenül nincs szó alá- és fölérendeltségről. E kérdés részleteiről egyébként egy monografikus feldolgozás keretében szólunk bővebben.

[20] Utalunk Hagelmayer I.-né (i. m. 81. old.) nézetére, aki ugyancsak hangsúlyt helyez az említett kritériumra, ámbár — úgy érezzük — nem választja el eléggé a munkahely és a munkakör megváltozásának lehetőségét (ti. az áthelyezéssel kapcsolatban). —

[21] Vö. a szerzőtől: A munkáltatói utasítási jog terjedelme. Jogtud. Közlöny, 1963. 6. sz. 337. oldalon a 14. sz. jegyzettel.

váltja ki ezt a változást, minek következtében kell végbemennie e változásnak? Minden esetben *akaratnyilatkozathoz,* jogi aktushoz fűződik ez a változás, amihez képest maga az áthelyezés nem más mint a *célzott joghatás* általános megjelölése. Az említett akaratnyilatkozatról pedig — utalásszerűen — másutt azt mondottuk, hogy az *különböző formában* jelenhet meg.[22] Hivatkozunk arra a fentebbi megállapításra — ezt a hatályos tételesjogi szóhasználat is alátámasztja —, miszerint az áthelyezésre irányuló akaratnak fegyelmi büntetési aktusként *határozati formája is lehet.* A fegyelmi határozat révén a munkáltató *büntetni* és ezzel összefüggésben *nevelni* akar s csupán *ennek eszközeként* alkalmazza az áthelyezés elrendelését. Márpedig a büntetés alapvetően értékelő akaratnyilatkozat, ill. az aktus tartalma ez esetben közvetlenül a büntetés; az aktus formáját pedig — mint a bevezetőben jeleztük — elsődlegesen tartalmi sajátosságai határozzák meg. Ismét más formát kap az áthelyezési aktus akkor, *ha azt a dolgozó kéri,* éspedig függetlenül attól, hogy meghatározott tényállás megvalósulása esetén — kérelemre — kötelező-e az áthelyezés. Ha kérelem nélkül is áthelyezhető volna ugyanaz a dolgozó, aki az áthelyezést kéri, tehát *utasítható is volna* arra, amit kér, *kérelme folytán mégis más lesz a jogi forma.* Két egyirányú akaratról van ez esetben szó (ha a két fél közötti alá-, fölérendeltségi viszony miatt nem is lehet szerződésről beszélni), mikoris a kérelmező akarata azt jelzi, hogy a maga részéről kész a munkahely (más vállalathoz való áthelyezés kérelmezése esetében a munkáltató vállalat) megváltoztatására, arra, amire *egyébként utasítással lehetne kötelezni;* a kérelemnek helytadó munkáltatói akaratnyilatkozat tehát nem a munkavállaló munkavégzési kötelezettségét állapítja meg, hanem azt adja tudtul, ha nem is kifejezetten, hogy a munkáltató a maga részéről megtette, ill. megteszi mindazt, ami a kérelem teljesítéséhez szükséges, ill. amit csak ő mint vezető tehet meg (kapcsolatba lépés a leendő munkahely, a leendő vállalat vezetőjével; a bérfizetés, szabadságkiadás, munkakönyvkiadás stb. tekintetében való cselekvés). A munkáltató ezen aktusát utasításnak nem tekinthetjük, mert a munkavégzési kötelezettség megváltoztatása tárgyában nem kellett a munkáltatónak rendelkeznie. Határozatról ugyancsak nem lehet szó, mivel a kérelem engedélyezését, a munkáltatói elhatározást adott esetben a munkáltató szervező tevékenysége közvetíti. A *kérelem alapján* hozott áthelyezési aktus formája ezek szerint — *intézkedés* (ennyiben álláspontunk megfelel a hatályos tételesjogi szóhasználatnak).[23]

Mivel — a fentiek szerint — áthelyezést határozati formában fegyelmi büntetésként, intézkedés formájában pedig a munkavállaló kérelme alapján lehet eszközölni, az áthelyezés további lehetséges jogi formájaként ugyancsak az intézkedés és az utasítási forma létjogosultságát kell még tanulmányoznunk. Az intézkedési és az utasítási forma elhatárolásaként utalunk a már mondottakra, hogy ti. az intézkedési aktus *jogi jelentőségű szervezői megnyilatkozás.* Ez a kritérium a határozati formától való elhatárolás hathatós jegye. Az intézkedést mint munkáltatói aktust az utasítástól (emögött is lehet szervezői tevékenység!) más kritérium képes elhatárolni: az *intézkedés mint munkáltatói aktus* olyan jogilag releváns akaratnyilvánítás, amely engedélyező, tilalmazó, ill. jogot létesítő stb. tartalmú lehet, minthogy a munkavállalói kötelezettségek konkrét megállapítására az utasítás aktusa hivatott.

Ami az áthelyezés utasítási formáját illeti, kiindulásul utalunk a Mt. 14. §-ra, ahol a *munkáltató utasításai szerinti* munkavégzés kötelezettsége mint szerződéses kötelezettség tételesjogi megalapozást kap. E helyen általában nyer jogot utasításadásra a munkáltató: utasítást adhat eszerint általában a munkavállalói magatartás „mit"-jére, „mikor"-jára és „miként"-jére a vezetés objektív szükségletei szerint. Az e körbe vonható utasítások — tárgyuk rendkívül nagy változatossága folytán — közelebbről meg nem nevezhetők, azok *nem nevesített utasításoknak* tekintendők. Az ilyen nem nevesített utasítások jellemző vonása, hogy a szerződéshez igazodván azok kiadása nem vezet a lényegesebb szerződéses elemek, úgymint a munkakör és a munkahely megváltozására. Az irodalomban, amikor a munkáltatói utasítási jogról van szó, a szerzők — okkal vagy ok nélkül — gyakorta e körben tanulmányozzák ezt a munkáltatói jogot. Ámde ismert ezenkívül a *nevesített munkáltatói utasítások* csoportja, amelyekre vonatkozólag hatályos jogunk *külön-külön jogosítja fel* a munkáltatót ezáltal szükségképpen megnevezve a kérdéses jogosítványt. Ilyenek a kiküldetés, kirendelés, helyettesítés stb.; irodalmilag nem vitatott, hogy e speciális feladatokra vonatkozólag a munkavégzési kötelezettség általában *utasításos formában* jön létre.[24] E speciális utasítások már

---

[22] Uo.

[23] Az említett aktus-forma elleni érvként — mint erre a fentebb mondottakból következtetni lehet — nem fogadhatjuk el az Mt. V. 35/B. §-ra való hivatkozást, ami szerint még a kérelemre eszközölt áthelyezés tényét is *írásban* kell közölni a címzettel, éspedig a *jogszabályban* megállapított határidő betartásával.

[24] Az általánostól eltérő nézetet képvisel Hagelmayer I.-né (i. m. 81—82. old.), aki egyhelyütt magát az áthelyezést tekinti egyoldalú jognyilatkozatnak, tehát jogügyletnek, máshelyütt pedig „áthelyezést elrendelő határozat"-ról tesz említést. — Ehelyütt nem kívánunk külön (ti. az áthelyezés mibenlétéről, valamint a 21. és 22. jegyzetben jelzett helyen mondottakon kívül) reflektálni Hagelmayer I.-né felfogására, hanem beérjük a jelen tanulmány 3. és 5. számú jegyzetére, valamint a már ugyancsak említett tételesjogi terminológiára való hivatkozással. Utóbbival annyiban érvelhetünk e vonatkozásban, amennyiben a jogszabály szóhasználata is kétségtelenné teszi, hogy az áthelyezés maga jognyilatkozatnak (akaratkijelentésnek) alig-

magukkal vonhatják a szerződés egyes tartalmi elemeinek (munkahely, munkakör, munkabér) legalább részleges és ideiglenes megváltozását, ha nem is jár azok mindegyike minden esetben szükségképpen ilyen hatással.

Az áthelyezést illetően — mint jeleztük — kérdéses az erre vonatkozó kötelezettséget megállapító aktus formája. Az áthelyezés határozat ill. intézkedés formájának megindokolása során mondottak hallgatólagos utalást tartalmaznak arra nézve, hogy a magunk részéről az utasításos forma mint tipikus forma létjogosultsága mellett kívánunk lándzsát törni. E tekintetben a pro és contra érveket összehasonlítva ugyanis azt tapasztaljuk, hogy az áthelyezés elrendelése tekintetében a *leglényegesebb,* az alapvető elem a *munkavégzési kötelezettség konkrét megállapítása,* legalábbis az a rendelkezés, hogy a címzett a jövőben más helyen (esetleg más munkakörben is) lesz köteles végezni munkáját; mint leglényegesebb tartalmi elemnek nyilvánvalóan ennek kell döntő hatást gyakorolnia az aktus formájára. Az a tény, hogy az áthelyezés elrendelése ilyen esetben is igényli a munkáltató szervező tevékenységét, valamint az a körülmény, hogy az aktus érintheti a munkabért is, az ilyen aktus formájáról mondottakat nem teheti kétségessé, mivel *járulékos elemekről* van szó. Lényegében ugyanez vonatkozik a más vállalathoz történő áthelyezést elrendelő aktus formájára is. Mint problematikusabbat csak azt a változatot vizsgáljuk most, amikor csak a két érdekelt vállalat szerepel az áthelyezési folyamatban. Itt a problémát az okozza egyfelől, hogy az alkalmazó szervezet saját hatáskörében *csak a vállalaton belül* utasíthatja munkavállalóját, másfelől pedig az, hogy minden munkáltató csak a vele munkajogviszonyban álló alanyt utasíthatja. Az így támadó űr áthidalását hatályos munkajogunk a két érdekelt vállalat közös megegyezésében látja.[25] Mivel azonban a megegyezés (megállapodás-consensus) nem konkrét aktus-forma (l. fentebb) még nem tekinthető teljesen feloldottnak a kritikus pont. A leendő munkáltató akaratnyilvánítása nem egyszerűen hozzájárulás jellegű, mert tényleges egyezkedésre lehet szükség a két munkáltató között az áthelyezendő munkahelye, munkaköre, munkabére stb. tekintetében. Ugyanakkor nem lehetséges, de nem is szükséges a két munkáltatónak a *címzettet kötelező közös aktusaként* felfogni az említett megegyezést. Arra, hogy ez miért nem lehetséges, már utaltunk; szükségesnek pedig azért nem mondható a közös aktus forma, mert a konkrét munkavállalói kötelezettség megállapításához csak arra van szükség, hogy az áthelyező *előzetesen biztosítsa az áthelyezés objektív feltételeit.* Ennek érdekében pedig a leendő munkáltatónak az *áthelyezővel szemben* kell kötelezettséget vállalnia az áthelyezendő foglalkoztatására.[26] Mivel pedig ezáltal az *említett megegyezés a két munkáltató viszonyában teremt jogokat, ill. kötelezettségeket,* ámbár egy harmadik személy, a munkavállaló feltételezésével, ezért a kérdéses megegyezés lényegében *sajátos áthelyezési szerződés.*[27] Ezt a szerződést tételezi fel adott esetben az *áthelyezést elrendelő utasítás.*[28] Végül utalnunk kell arra, hogy az utasítási formán nem változtat az sem, ha a munkavállaló valamely jogszabály rendelkezése folytán nem köteles elfogadni az áthelyezést; ily esetben az utasítás hatálya annyiban feltételes, amennyiben a címzett kivonhatja magát alóla a munkajogviszony megszüntetésével (hasonló problémára a jelen tanulmány második részében próbálunk feleletet adni).

6. A munkáltatói aktusok formájáról szóló fejtegetések befejezéseképpen, fel kell hívnunk a figyelmet arra, hogy ezen aktusok formai differenciálódásának számontartása más szempontból jelentős mint az államigazgatásban. Az államigazgatási aktusok formai különbsége összefüggésben van — mint említettük — az *államigazgatás belső és külső működésével* és részben ennek megfelelően más és más lesz az azok *jogi szabályozásának intenzitásával* kapcsolatos igény, más-más formák kerülnek előtérbe az egyes aktusok kibocsátása *törvényességének biztosítása* kapcsán.[29] A munkáltatói tevékenység ezzel szemben *szervezeten belüli* hatályú, a munkajogviszony keretében, ill. utóbbival szoros összefüggésben levő jogviszonyokban megvalósuló cselekvés. Ez a körülmény a külön-

---

ha tekinthető, mégha az aktusformát illetően csak részben egyezik is a jelen tanulmányban bizonyítani kívánt nézet a jogszabály szóhasználatával (abból a tényből, hogy a jogszabály sok helyütt röviden csak áthelyezésről beszél, korai volna arra következtetni, hogy maga az áthelyezés — jogügylet).

[25] Vö. Mt. 34/A § (2) bek. Itt jegyezzük meg, hogy a 9/1964. (XII. 24.) Mü. M. sz. r. (a továbbiakban: Mü. M. r.) 9. § (2) bekezdése szerint „A más vállalathoz történő áthelyezésnél a vállalatok közötti megegyezést pótolja közös felügyeleti szervük, ha pedig ilyen nincs, a két érdekelt felettes szerv együttes intézkedése." E hivatkozással azt kívánjuk aláhúzni egyfelől, hogy a felügyeleti szervek részéről az áthelyezés *elrendelése* történik meg, miért is indokolt az idézett jogszabályhely szóhasználata az áthelyezést elrendelő *közös* intézkedést illetően. Ugyanakkor arra is felhívjuk a figyelmet, hogy a mi nézetünk szerint itt inkább közös *utasításról* semmint közös intézkedésről van szó.

[26] Hivatkozunk a MÜ. M. r. 9. § (1) bek.-re, ami szerint „a más vállalathoz történő *áthelyezés elrendelésére csak akkor kerülhet sor,* ha a megegyezés alapján az új vállalat *írásban közli* a dolgozó új munkahelyét, munkakörét és munkabérét." — E rendelkezést csak így tudjuk értelmezni: ha a két vállalat megegyezésre jutott, és a leendő munkáltató vállalta az átvétel, a foglalkoztatás kötelezettségét, akkor a régi munkáltató kiadhatja az áthelyezési utasítást.

[27] Külön is kívánatos aláhúzni, hogy az említett áthelyezési szerződés csakis két *mellérendeltségi* viszonyban levő személy, *két munkáltató* (a jelenlegi és a leendő) közötti kapcsolat jogi formája lehet. A munkáltató és az áthelyezendő munkavállaló között áthelyezés céljából nem jöhet létre szerződés, mert a felek között alá-fölérendeltségi viszony van, mert az áthelyezés *vezetői feladat,* amit legfeljebb kérelmezni lehet.

[28] Vö. a 26. sz. jegyzetben mondottakkal.

[29] Vö. Szamel L.: I. m. 306—316. old.

böző munkáltatói aktusok kibocsátásának, valamint kibocsátásuk törvényességének biztosítására szolgáló jogi formák nagyobbfokú egységesítését teszi lehetővé. Ennek legáltalánosabb jele a munkaügyi vita hatályos meghatározása, amely — a bennünket érdeklő körben — az aktus jogi formájára tekintet nélkül „a munkaviszonyból eredő jogokkal és kötelezettséggel összefüggésben" felmerült sérelmet, nézeteltérést jelöli meg a döntőbizottsági eljárás általános okaként.[30] (Ezzel természetesen nem zárul le azon lehetőségek és formák sora, amelyek a munkáltatói aktusok jogszerűségét hivatottak biztosítani.[31] A munkáltatói aktusok jogszerűségének biztosítására szolgáló általános forma is a fentebb említett integrálódásra vall; a munkáltatói aktusok *megtámadhatóságára* gondolunk, ami az államigazgatási aktusokkal szemben kivételes forma és többnyire a határozati formához kapcsolódó jogorvoslati lehetőség kimerítése után vehető igénybe. A jogorvoslat — e kifejezés szűkebb értelmében — ami a *szervezeti hierarchiával összefüggő jogvédelmi forma* viszont szükségképpen kivételes a munkáltatói aktusokkal szemben.[32] Mindezekből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a munkáltatói aktusok formai differenciálódásának tanulmányozása elméletileg a munkáltatói funkció természete részlet-kérdéseinek feltárását elősegítő láncszem, gyakorlatilag pedig főként a munkajogi terminológia — különösen a tételesjogi szóhasználat — egységesítését szolgáló törekvés.

II.

A munkáltatói aktusok formájával szorosan összefügg a munkáltatói aktusok *struktúrájának* kérdése. Az aktusok struktúrájának vizsgálatával a bennük foglalt akaratok összefüggése, kölcsönös egymásra hatása kerül az érdeklődés középpontjába. Amiként az aktus-formák elemzése nem lehetséges azok struktúrájának feltételezése nélkül, hasonlóképpen nem perfekt az aktus-formákról alkotott kép közelebbi struktúrális vizsgálódás hiányában. A munkáltatói akaratnyilvánítástól a célzott joghatás beállásáig tartó folyamat két fontos láncszeme az aktus-forma, ill. az aktusok struktúrájának kérdése. Utóbbi jelentősége különösen említést érdemlő a *viszonylagosan egyoldalú* aktusok s így a munkáltatói aktusok tekintetében. A munkáltatói aktusok struktúrájának elemzése ezért fontos tényező a munkáltatói funkció természetének behatóbb megvilágítása szempontjából is. A munkáltatói aktusok közül az utasítás viszonylagos egyoldalúságát már megindokolta a szakirodalom[33] a munkáltató egyéb aktusai iránt azonban ezideig nem nyilvánult meg említésre méltó érdeklődés. Ez a tény bizonyos fokig indokolható azzal, hogy az utasítás tipikusan vezetési aktus és mindemellett a legjellegzetesebb és leggyakoribb munkáltatói aktus. Úgy véljük azonban, hogy immáron elérkezettnek mondható az idő a munkáltató egyéb aktusai felé forduláshoz, azok természetének a feltárásához; ezzel kapcsolatban az a kérdés is feleletre vár, vajon *miért kapnak sajátos formát* a munkáltató olyan akaratkijelentései, amilyenekhez elvileg hasonlót a kötelmi jogi hitelező is tehet?

1. A kérdés érdemére vonatkozó vizsgálódásunk során — a fentiekre tekintettel — abból indulunk ki, miszerint a munkáltatói hatáskörbe mint alapvetően vezetői hatáskörbe nemcsak tipikus vezetési jogok tartoznak (vö. 10. sz. jegyzettel). Jelenlegi vizsgálódásunk szempontjából kiemeljük a juttatás tartalmú munkáltatói jogosítványokat, mint *atipikus* vezetői jogokat pl. a segélyezés jogát, valamint a vállalat vagyoni alapjai feletti rendelkezési joggal összefüggő és legalább részben *vagyoni szolgáltatás tartalmú* tipikus vezetői jogosítványokat, nevezetesen az előléptetési és a jutalmazási jogot. E jogosítványokkal és az ezek gyakorlásaként tett munkáltatói akaratkijelentésekkel kapcsolatban döntően azt a problémát kell feloldani, vajon egyáltalán szó van-e itt *egyoldalúságról,* amit pedig a vezetői jogok jellegzetes kritériumaként kell elismernünk. Kétségtelen ugyanis, hogy általában a személynek nem lévén lehetősége egyoldalúlag beavatkozni más személyek vagyoni (érdek-) szférájába, a juttatás csak az érintett személy „jóváhagyásá"-val vonhat maga után *jogváltozást.* Ez a probléma azért mégsem intézhető el egyszerűen az arra való utalással, hogy a jogváltozás két akarat függvénye; tipikus esetben ugyanis azt tapasztaljuk, hogy a címzett *nem utasítja vissza* a juttatás tárgyát, ill. *kifejezett várakozással* tekint eléje. Ilyen vetületben pedig nyilvánvalónak érezzük a juttatási jog egyoldalúságát, annak *más személy akaratától független* gyakorolhatóságát. Nem kétséges, hogy ilyen esetben a jogosított, a munkáltató *mérlegelésétől* függ, vajon részesíti-e a személyt juttatásban, ugyanúgy mint például az utasítási jog gyakorlásával a munkáltató egyoldalúlag állapítja meg a munkavállaló konkrét munkafeladatát is. A munkáltató akkor, amikor *határozatot* hoz valamely juttatás tárgyában, csakis azt vizsgálja, vajon ki az, aki érdemes arra, ill. meghatározott személy részesíthető-e a kérdéses juttatásban. A juttatási jogok gyakorlásának for-

[30] Vö. A Mt. 141. §-ában foglalt jogszabállyal.

[31] Vö. A szerzőtől: Az engedelmességi kötelezettség . . . I. m. 45—47. old.

[32] Megjegyezzük, hogy a munkáltató valamely aktusa ellen a döntőbizottsághoz fordulás (Mt. nem éppen találóan panasznak nevezi) *általában megtámadási keresetnek* tekinthető. Ezzel szemben szűkebb értelemben vett jogorvoslat az aktust kibocsátó felettes szervéhez fordulás az aktus valamely vélt hibája címén. Utóbbira munkajogi példát ld. Weltner A.: I. m. 13—14. old. A jogorvoslat fogalmáról ld. Szamel L.: Az államigazgatás törvényességének jogi biztosítékai, Bp. 1957. 93—105. old.

[33] Vö. Weltner: A magyar munkajog. I. k. Bp. 1960. Tankönyvkiadó. 152—155. old.; valamint a szerzőtől: A munkáltatói utasítási jog terjedelme, i. m. 343—344. old.

mája, a *határozati forma* látszólag választ is jelent a kérdésre: a határozati forma egyoldalú aktus volta semmiféle feltételt nem kíván. A határozat meghozatalával ugyanis megtörtént a *joggyakorlás;* a joggyakorlás pedig éppenúgy *egyoldalú mérlegeléssel* történt mint a többi vezetői jog gyakorlása, mint az egyoldalú joggyakorlás általában. Igaz ugyan, hogy a határozat esetleg nem lesz végrehajtható történetesen azért, mert a címzett nem fogadja el a juttatást; ez esetben azonban *újra gyakorolható* lesz a jog, mivel a kérdéses tulajdoni tárgy (a juttatási — jóléti, kulturális — alap) fölött *továbbra is rendelkezik* a munkáltató.

A juttatási aktus egyoldalúságára valló említett tényeket ugyan természetesnek érezzük olyannyira, hogy szinte szószaporításnak tűnhet az ezek egyoldalúságát bizonyító okfejtés, a feltett kérdés mégsem tekinthető már lezártnak; a probléma élénkségét jelzi az a kérdés, vajon logikailag tekinthető-e egyoldalúnak az olyan joggyakorlás, amely a célzott jogváltozást csak feltételesen váltja ki, sőt éppen a címzett igenlő akaratnyilvánításában rejlő „feltétellel". Erre az utóbb feltett kérdésre a polgári jog irodalma —közismerten — tagadólag válaszol: a juttatás tartalmú ügyleteket egyoldalú szerződésként, tehát *kétoldalú* aktusként fogják fel.[34] Ez a felfogás pedig arra épül, hogy a joghatás csak akkor állhat be, ha a címzett *elfogadja* a juttatást. A jogi aktus természetének kérdését nem lehet elvonatkoztatni az általa célzott joghatástól. Ilyen összefüggésben pedig a juttatás tartalmú munkáltatói határozat egyoldalúságáról kialakult kép is irreálisnak tűnik. További problémát fejez ki az a kérdés, vajon a munkáltatói határozat nem csupán *ajánlatot* tartalmaz? — tekintettel arra, hogy a jogváltozás *elfogadást* tételez fel a címzett részéről, és fordítva: ha a munkáltatói határozat *önálló,* s ezért egyoldalú, vajon nem két *különálló* aktus eredménye a jogváltozás; a címzett részéről eszközölt az a megnyilatkozás, amit elfogadásnak neveznek, nemde jóváhagyás, hozzájárulás, tehát akarati feltétel (conditio merae voluntatis) jellegű? Utóbbi kérdés igenlése esetében a jogváltozást előidéző jogi tény nem volna szerződésnek tekinthető a két fél akaratának elkülönítése, ill. önállósítása következtében. Bár ez a megoldás látszik a vezetői tevékenységhez leginkább „testhezálló"-nak, úgy véljük, hogy a megoldásnak nemcsak a vezetői tevékenység szempontjából kell elfogadhatónak lennie, hanem a polgári jogi koncepció alapulvételével is ellenőrizni kívánatos azt.

A megoldásra vonatkozó nézetünket hatályos jogunk szóhasználatából kiindulva kíséreljük meg felvázolni. A segélyezéshez való jogot, például, munkajogunk a következő szövegezésben állapítja meg: a „vállalat... az e célra rendszeresített alapból segélyben részesítheti azt a dolgozót, aki valamely rendkívüli esemény folytán rászorul" (Mt. 79. §). Ez a jog, melyet határozati formában gyakorol a munkáltató, a *segélyezési alap feletti rendelkezési jog.* A rendelkezési jog pedig a tulajdonjog abszolút jellegéből következőleg szükségképpen *más személy akaratától függetlenül gyakorolható* s enyyiben egyoldalú jogosítvány; a segélyezési jog *nevesített* rendelkezési jog. Mindemellett a munkáltatói juttatási jogok természetesen összefüggnek az *ajánlattétel lehetőségével.* Ezt a következőképpen értjük: pl. a segélyezés jogszabályilag megállapított joga semmivel sem több az említett nevesített rendelkezési jognál. E jog alapján mérlegeli a munkáltató az adott helyzetet s határoz a segély összegéről és odaítéléséről. Ha a határozat munkavállalói kérelem alapján született is, a jogváltozás akkor áll be, ha a juttatás tárgyát átveszi a címzett s ezzel hallgatólagosan *elfogadja* azt. Ilyen értelemben tehát a juttatási jog *gyakorlása,* a határozat, ajánlatot is tartalmaz. Ez az ajánlat azonban *nem része* magának a kérdéses juttatási jognak; csupán a jog gyakorlása, a határozat tartalmazza az ajánlatot és csak akkor, ha a juttatás odaítélése (s nem pedig mellőzése) értelmében rendelkezik a munkáltató. Az ajánlattétel lehetősége azért sem fogható fel a szóbanforgó jogosítvány tartalmát alkotó lehetőségként, mert a rendelkezési jog és az ajánlattétel lehetősége strukturálisan két önálló, egymástól független jogi jelenség, mégha dinamikusan esetenként szorosan összefonódnak is. Jellemző erre egyrészről az, hogy általános szabály szerint csak *cselekvőképes* tulajdonos tehet ajánlatot, másrészt *nem-tulajdonos* is szerződhet; következésképpen az ajánlattétel (és az elfogadás) lehetősége a jogalanyiság, közelebbről a *szerződőképesség* megnyilvánulása, nempedig a tulajdonjogi rendelkezési jogé.

A munkáltatói juttatási jog a fentiek szerint egyoldalú jogosítvány. Ennek megfelelően egyoldalú aktus a juttatás tartalmú határozat is. De ezt nézzük csak tovább! Mint mondottuk, a határozat ajánlatot is tartalmaz s ezzel eleve legalább *viszonylagossá válik annak egyoldalúsága.* A jogváltozás említett kétoldalúsága végeredményben a következőképpen látszik összeegyeztethetőnek az egyoldalúságra utaló határozati formával: az ajánlat ugyan a rendszerint *írásbeli* alakban kiadott határozat „tartozéka", az elfogadás pedig rendszerint csak szóbelileg vagy utalással történik meg, nem kétséges, hogy lényegében szerződésről van szó.[35] Ezt az

[34] Vö. Világhy M.—Eőrsi Gy.: Magyar polgári jog. II. k. Bp. 1962. Tankönyvkiadó, 203—204. old.

[35] Megjegyezzük, hogy ezzel szemben a polgári jogban is vannak olyan egyoldalú jogosítványok, amelyek esetenként a joghatást conditio merae voluntatistól függően válthatják ki. Ezekben az esetekben ezért nem érvényességi feltétel a másik fél akarata, hanem az ügylet *hatályosságának* feltétele. Ilyen például a *felmondási jog* függővé tétele a címzett *hozájárulásától.* Ebben az esetben nemcsak azért nem lehet szó szerződésről, mert a felmondás önálló egyoldalú ügylet, mert képes önmaga kiváltani a célzott joghatást, hanem azért is, mert a hozzájárulás — rendeltetésszerűtlenség esetén — általában bíróilag *pótolható* feltétele a joghatás beállásának.

elkülönülést a két akarat kinyilvánításának formája tekintetében pedig nem egyszerűen a rendelkezési jogban rejlő viszonylagosan egyoldalúságra látjuk visszavezethetőnek, hanem sokkal inkább arra, hogy a rendelkezési jog *adott esetben vezetői jogkör része,* hogy a juttatási jog atipikus vezetői jogosítvány. De ugyanakkor azért, mert *atipikus* jogosítványról van szó, gyakorlása során meg is marad a *szerződéses lényeg.* — A juttatási aktus a juttatási jognak a *vezetői hatáskörhöz való eshetőleges kapcsolódása* folytán kap sajátos formát.

A fentiek szerint a munkáltató juttatástartalmú akaratkijelentései viszonylagosan egyoldalú aktusok. E következtetés még a munkáltatói utasítás szempontjából is indokolásra szorul, minthogy utóbbi is viszonylagosan egyoldalú munkáltatói aktus. Utasításadásnál a joghatás beállása nem függ a címzett elfogadásától, miértis azt *szerződéses alapja* miatt kell elismerni viszonylagosan egyoldalú aktusnak. A munkáltató juttatási aktusai ezzel szemben *nem kifejezetten szerződésen* alapulnak. E megállapítással arra célzunk, hogy a munkáltató juttatási jogai a munkajogviszony keletkezésével csupán relatív joggá válnak mint a tulajdonjogi rendelkezési jog nevesített formái; relativitásuk abban áll, hogy csakis a munkavállaló irányában gyakorolható jogok ezek.[36] Mármost az utasítás egyoldalúsága abban áll, hogy segítségével relatíve önállóan konkretizálható a munkavállalói kötelezettség, a juttatási aktusok egyoldalúsága pedig a tulajdonjog *abszolút* jellegére vezethető vissza. Az utasítás és a juttatási aktusok viszonylagosságának mégis *azonos az alapja:* a *címzett akarata,* amely előbbi tekintetében a munkáltatói jog (az utasítási jog) *létrejöttében* játszik szerepet, a juttatási aktusoknál pedig alapvetően a *joghatás beállása* tekintetében jelentős. Ez a különbség azt eredményezi, hogy a juttatási aktus talán kevésbé egyoldalú mint az utasítás. Viszonylagos egyoldalúságát kétségbevonni azonban aligha lehet márcsak azért is, mert ellenkező esetben a munkáltatói joghelyzet és a munkáltatói joggyakorlás valóságával találjuk magunkat szemben. — Némileg a juttatáshoz hasonlóan jut kifejezésre az egyoldalú cselekvés viszonylagossága a *jutalmazás tartalmú határozatban* is. A jutalmazásnál a címzett akaratkijelentése azonban *feltétel* jellegű nem pedig consensus-szerű, minthogy a jutalmazás tipikus vezetői aktus, *fegyelmezési eszköz* s mint ilyennek erkölcsi eleme[37] is van. Ennek folytán pedig a jutalmazás, lényegénél fogva, *nem kezdeményezhető a megjutalmazandó által* s mindennek alapján szerződés tárgya sem lehet a jutalom. Az *előléptetési intézkedés* joghatása ellenben már *külön elfogadás nélkül* is beáll; a jelöltnek az *intézkedés megtörténte előtt* kell akaratát nyilvánítania igenlés formájában. A joghatás beállásának tényén mit sem változtat az előléptetett szándékában az előléptetési intézkedés közlése idejére bekövetkezett változás. Joghelyzetének megváltozása tényét tudomásul kell vennie avagy a munkáltatót kell rábírnia az intézkedés visszavonására. — Végeredményben a juttatási, a jutalmazási és az előléptetési aktus strukturális összehasonlítása képes szemléltetni, hogy két jogilag releváns akarat találkozása esetén nem feltétlenül azonos természetű jogi jelenségről van szó.

2. A munkáltatói funkció természetének feltárására irányuló törekvésnek nemcsak a munkajogviszony fennállása alatt tehető munkáltatói akaratkijelentésekre kell figyelemmel lennie; a *munkajogviszony keletkezésének stádiumában* kiadható munkáltatói aktusok strukturális vizsgálata sem mellőzhető tennivaló e tekintetben. Szinte elég a *kinevezési aktusra* hivatkoznunk, amelynek természete tekintetében a legkülönbözőbb felfogások láttak napvilágot[38] éppen ezen aktus szerkezetét alkotó akaratok különböző minősítése folytán. Mivel a szocialista jog is ismeri a kinevezést mint az államigazgatási szervezetekben munkajogviszonyt keletkeztető aktust, annak strukturális vizsgálata a vezetés demokratizálásának tendenciája szempontjából is indokoltnak mondható.

A kinevezésnek munkajogviszonyt keletkeztető aktusként való meghonosodása a közigazgatás hatósági funkciójával, az állam tekintélyével van összefüggésben, amennyiben a közigazgatási hatóság tekintélyével nem volt összeegyeztethető a közszolgálati viszonynak a felek mellérendeltségét kifejező szerződéses létesítése. A kinevezés nemcsak a munkaadó közigazgatási szerv irányában volt alkalmas megihletni az alkalmazottat, hanem a közigazgatási szervvel érintkező felek irányában is; első alkalmas eszköznek látszott egyrészt a közigazgatáson belüli feltétlen alá-fölérendeltség kinyilvánítására, másrészt azon felsőbbségi tudat kialakulásának alapjául szolgált, amelynek révén az alkalmazott a közszolgálat, az állam felsőbbségének pozíciójából érintkezhetett a felekkel. A szocialista jogrendszerben is végeredményben a tekintélyi elv kívánja meg ill. teszi lehetővé az államigazgatási munkajogviszonyok kinevezéses létesítését annak ellenére, hogy — osztályantagonizmus hiányában — az államigazgatási funkcionáriusnak sem a felek irányában fennálló jogai, sem pedig a kinevezővel szembeni kötelezettségei nem tekinthetők feltétlennek.[39] Ennek meg-

[36] Vö. A Mt. 14. §-ában foglalt szabállyal.

[37] Erről részletesen szól a 10. sz. jegyzetben jelzett mű.

[38] Baltyty jugoszláv munkajogász igen alapos áttekintést ad a kinevezés jogi természetére vonatkozó irodalomról; jól érzékelteti, hogy mennyire nyílt kérdés még a modern közigazgatás- és munkajogtudományban is a kinevezés természetének problematikája. (Vö. Baltyty: Munkajog a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaságban, ÁJI. fordítása 380—382. old.)

[39] Hivatkozunk „Az engedelmességi kötelezettség..." c. már idézett tanulmányunkra, amelyben megkíséreljük (21—22. old.) a burzsoá közszolgálati és magán munkaviszonyok éles szétválasztásának (a köz-

értése szempontjából nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az államigazgatási szerv mint a közszolgálati viszony alanya — *munkáltató*, miként minden munkajogviszony egyik alanyi pozíciója a munkáltatói. Az államigazgatási szerv munkáltatói minőségét azonban nem lehet elvonatkoztatni *közhatalmi* minőségétől: az államigazgatási szerv ezért *sajátos* munkáltató.[40] Erre lehet visszavezetni végső fokon a közszolgálati viszony sajátos — nem munkaszerződéssel történő — keletkezési módját is.

Ami mármost közelebbről a kinevezési aktus szerkezetét illeti, megállapítható, hogy az önmagában nem képes a munkajogviszonyt létrehozni: a kinevezés feltételezi a kinevezendő megfelelő akaratát, amit vagy kinevezési kérelem benyújtása vagy enélkül, előzetes igenlés formájában nyilvánít ki.[41] Ugyanakkor a kinevezés nem is egy sajátos munkaszerződés egyik alkatelemét jelentő akaratnyilvánítás csupán. A kinevezés több és főleg önállóbb mint egy szerződéses *elfogadó* nyilatkozat;[42] önállóságát tekintve *viszonylagos* mint a jóváhagyás vagy a hozzájárulás, ámde tartalmilag gazdagabb utóbbiaknál. A kinevezés struktúráját igyekezvén feltárni, azt látjuk, hogy abban benne van mindenekelőtt *a munkáltató elfogadó nyilatkozata*, a kérelem igenlése. A kinevezésnek mindemellett *felhatalmazás jellege* is van a betöltendő munkakör ill. hatáskör ellátására vonatkozólag. A felhatalmazásszerű tartalmi elem — úgy véljük — a kinevezés jellegzetes eleme, jóllehet korántsem lehet azt azonosítani egy önálló felhatalmazással. A felhatalmazásszerű elem azért is tekinthető a kinevezés jellegzetes elemének, mert enélkül annak viszonylagos önállósága (vagy ami ezzel egyértelmű: viszonylagos egyoldalúsága) s ebből következőleg létjogosultsága sem volna megindokolható. Éppen ezen tartalmi eleme következtében felel meg a kinevezés annak a tekintélyi elvnek, amelyre a fentiekben visszavezettük eredetét: a kinevezés felhatalmazásos jellege elsősorban éppen az alkalmazott *jogokkal* való felruházását jelenti ill. *felelősségének* tudatosítását az *államigazgatási hierarchia keretében.* A kinevezésben foglalt felhatalmazásszerű elem nem analóg, természetesen, a polgári jogi meghatalmazással. A polgári jogi meghatalmazás mint egyoldalú jognyilatkozat csupán *kifelé* hat, harmadik személyek felé jelezvén azt, hogy a képviselőnek joga van a képviselt nevében eljárni. Eszerint a meghatalmazás extern hatályú és semmi köze a vezetéshez, a tekintélyhez; a kinevezésben foglalt felhatalmazás pedig legalábbis elsősorban *intern hatályú* és tekintélyi alapja van. Legelemibb értelmében azt jelenti a kinevezésben foglalt felhatalmazás, hogy az alkalmazott — *mindenféle alkudozás kizárásával* — a kinevezőtől, a vezetőtől kapja hatáskörét; kérelme alapján ugyan, a kinevező egyoldalúlag alapítja jogait és kötelezettségeit (munkajogviszonyát). A kinevezési folyamat szakaszos megvalósulása, különösen pedig a kérelem benyújtása és a kinevezés eszközlése közötti intervallum is képes némileg szemléltetni a kinevezés *viszonylagos egyoldalúságát:* ezen idő alatt a kinevező *maga bírálja el* a kérelmet, aminek alapján hozza meg határozatát. A kinevezési aktus *határozati formája* is az aktus viszonylagos egyoldalúságán alapul. A kinevezési határozat meghozatala a munkajogviszony keletkezése folyamatának *befejező mozzanata;* közvetlenül a kinevezési aktushoz fűződik a munkajogviszony keletkezése; a kinevezés a kinevezett részéről nem kíván már utólagos elfogadást függetlenül attól, hogy kinevezési kérelem avagy a megkérdezett kinevezendő előzetes igenlése szolgált-e akarati alapul a kinevezési határozat meghozatalához.[43] Így érthető

---

igazgatási jogban, ill. a magánjogban történő szabályozásának) társadalmi okait felkutatni. A most hivatkozott helyen módunkban állt részletesebben megvilágítani a közszolgálati viszony és a szerződéses munkajogviszonyok sajátos vonásait is a burzsoá társadalom feltételei között. A hivatkozott tanulmányban megkíséreltük bizonyítani azt is, hogy miért és mennyiben tekinthetők feltétlennek a munkavállaló kötelezettségei a burzsoá munkajogviszonyban, ill. miért nem feltétlenek azok a szocialista munkajogviszonyban.

[40] Az állam közhatalmi minőségének és a munkáltatói funkciónak az említett — „összefonódását" másként értékeli Szatmári L. éppen a kinevezésre mint egyoldalú aktusra hivatkozva példaként. Szerinte a közszolgálati jogviszony államigazgatási jogviszony is, nemcsak munkajogi (ld. Az államigazgatás néhány kérdése és a közalkalmazottak munkajogi helyzete c. kötetben. Bp. 1958. 22. old.).

[41] A kinevezéssel keletkező munkajogviszony létesítésének folyamata megvalósulhat pályázati formában, amikor is első mozzanatként az államigazgatási szerv, az intézmény *pályázatot* hirdet a kérdéses állás betöltésére; a pályázati hirdetmény alapján kell benyújtani a kinevezés iránti kérelmet; a pályázati határidő lejártával a kérelmet elbírálja, az esetleges több kérvény közül választ és a kinevezést eszközli a pályázatot meghirdető szervezet, vagy annak felettes szerve. — Máskor, főképpen magasabb vezetőállásúak esetében nem pályázat, ill. kérelem előzi meg a kinevezést; a személy előzetes kiválasztása és megkérdezése után kerül sor a kinevezés eszközlésére.

[42] Weltner A. felfogása szerint a kinevezést megállapodás — munkaszerződés — előzi meg, és a kinevezés *ezen felül* szükséges a munkajogviszony keletkezéséhez. Ily esetben ezért „szukcesszív vagy még inkább kumultatív jellegű tényállás"-t lát fennforogni. A kinevezés és a megállapodás elkülönítése abban is kifejezésre jut nála, hogy a kinevezést *jóváhagyás* jelleggel a szerződés *hatályosulása* feltételének tekinti. Vö. A magyar munkajog. I. h. I. m. 179—180. old.

[43] Baltyty az állami tisztviselőkről szóló jugoszláv törvény alapján a kinevezést *egyoldalú aktusnak* véli; a szolgálati viszony keletkezése azonban a kinevezési határozat mellett igényli — mondja — a tisztviselőjelölt „egyoldalú aktusát, a szolgálatbalépést" (!) is, mert — úgymond — a szolgálati viszony keletkezése önkéntes. A kinevezési határozat — mondja — még nem eredményezi automatikusan a szolgálati viszony létrejöttét, hanem az csak az elfogadást jelző szolgálatba lépéssel következik be. Tagadja Baltyty, hogy a kinevezés alapja valamiféle megállapodás volna. Azt a fenti állításunkat, miszerint a kinevezés a munkavállaló részéről jövő minden utólagos „elfogadás", ill. hozzájárulás nélkül képes kiváltani a joghatást, már csak azért is természetesnek érezzük, hiszen a *munkaszerződésnél is csak egyszer* kell a félnek akaratát kinyilvánítania. A kinevezés folyamatában a kinevezendő a *kérelem be-*

meg végeredményben az, hogy a kinevezés *csak is a munkajogviszony mint alá- fölérendeltségi* viszony keletkeztetésére alkalmas jogi eszköz, hogy a kinevezett a kinevezéssel quasi *rárótt kötelezettségek teljesítéséért* munkajogi, ill. az alá- fölérendeltségi viszonyt kifejező fegyelmi felelősséggel tartozik.

A munkajogviszony keletkezésének jogalapjaként általában a kinevezéssel együtt — a munkaszerződés mellett — említik az irodalomban a *választás aktusát* is. A kinevezés és a választás egyfelől legalábbis *mint vezetési aktusok* különülnek el a munkaszerződéstől, másfelől azok mint vezetési aktusok közeli rokonságban vannak; rokonságuk ellenére azonban számos eltérés mutatható ki közöttük, sőt ellentétes tendenciát mutató vonásaik is vannak. A kinevezés mint tipikusan vezetési aktus — eltérően a választástól — fölérendeltségi helyzetben levő személyt tételez fel; a választás aktusa ezzel szemben nem idegen a mellérendeltségi viszonyoktól. Hatályos államjogunk ismer olyan esetet, amikor testületi szerv (pl. a tanács) neki mellérendelt szerv vezetőit választja (pl. a VB. elnökét, titkárát); sőt fölérendeltségi helyzetben levő testületi szerv is választhat neki alárendelt vagy nála alacsonyabbfokú szerv élére vezetőt (pl. a NET. választja a KNEB. elnökét. Ezekben az esetekben azonban (a választó és a választott viszonyában) a választásnak tisztán *képviseleti jellege* ill. motívuma lehet: a választás ugyanis, amennyiben *vezetési aktus,* annyiban a vezetettek (legalább a lehetőség szerint vezetettek) által megvalósított aktus.

A választás sajátosan demokratikus formája a megfelelő viszonyok létesítésének; ez a demokratikus jellege pedig egyfelől abból adódik, hogy *kollektív aktus,* másfelől pedig abból, hogy tipikus esetben *alulról indul ki.* Eme sajátosságainál fogva pedig a választás a kinevezéssel ellentétes tendenciájú jelenség, ámde ez az ellentétesség bizonyos „kiegyenlítődést" mutathat a jogosítottak köre és az általuk létrehozott jogviszonyok szociális természetes stb. szerint. Jellemző, például, hogy a szocialista társadalomban a kinevezéssel keletkező munkajogviszonyban közel olyan számottevő szerepe van — ha más formában is — a demokratikus jogosítványoknak (a vezetői döntések meghozatalában való közvetlen és közvetett részvétel joga, az aktusok bírálatának joga) mint a választással keletkezett munkajogviszony esetében. Az osztálytársadalomban viszont kisebb-nagyobb mértékben törést szenved a választás demokratizmusa akár a választók körének leszűkítése, a megválasztott személy visszahívhatóságának, beszámoltathatóságának korlátozása formájában vagy éppen az-által, hogy csak a választók többségének tetszése ellenére kijelölt személyek választhatók és így tovább. Mindenesetre megállapítható az, hogy egy meghatározott társadalmi formáció kebelében a választás a demokratikusabb formát képviseli a kinevezéssel szemben. A választásnál a vezetés demokratikus oldala, a kinevezésnél pedig centrális oldala jut túlsúlyra.

Hatályos jogunk[44] szerint választás létesíti az országgyűlési képviselők és a tanácsok tagjainak mandátumát. Ezekben az esetekben a választás eredményeként nem munkajogviszony jön létre, hanem államjogi népképviseleti viszony (ami vezetői képviselet). Az országgyűlés és a tanácsok esetében olyan testületről van szó, amely vezetői funkciót lát el, de amelynek tagjai esetében hiányoznak a munkajogviszony ismérvei. Az országgyűlés, ill. a tanácsok viszont saját soraikból választják meg a megfelelő szintű végrehajtó szervek legfőbb funkcionáriusait, akik tekintetében a választás már általában *sajátos munkajogviszonyt* hoz létre. A munkajogviszonynak — utóbbi esetben — nem jelenti tagadását a választás által eredményezett képviseleti funkció, az „csak" a funkcionárius munkaköri feladatainak általános jellegét és határait jelzi. — A társadalmi szervezeteken belül a választás — az említett esetekhez hasonlóan — létrehozhat vezetői munkajogviszonyt csakúgy mint egyszerű képviseleti viszonyt. Az itt felhozott példák is érzékeltetik, hogy a választás aktusának szélesebb-szűkebb körben való felhasználása, a társadalmi (az állam-) szervezeten vagy éppen valamely munkaszervezeten belül — lényegében a vezetői funkción belüli kisebb-nagyobb munkamegosztást jelenti. Ennek megfelelően a választás aktusa valamely szervezeten belül nem feltétlenül a kinevezési aktus kiszorításával hódíthat teret magának. A választás domináns képviseleti jellege következtében elsősorban olyan viszonyok létesítésére szolgáló aktus, amelyek kinevezéssel nem létesíthetők. A választási aktus alkalmazási körének kiszélesítése egy adott társadalomban tehát annyiban a vezetői funkción belüli munkamegosztás fokozódását jelenti, amennyiben a vezetetteket is bevonja a vezetői funkció gyakorlásába. A kinevezés és a választás mint munkajogviszonyt keletkeztető aktus bizonyos tekintetben egymást fel is válthatják: egyes kinevezéssel létesített munkajogviszonyokat *át lehet alakítani* választáson alapuló munkajogviszonnyá és fordítva (noha az utóbbi eset már visszafelé tett lépés volna); lévén azonban a választás a vezetettek képviseletét létesítő aktus, *nem minden kinevezéses viszony* alakítható át választáson alapuló munkajogviszonnyá (pl. a közszolgálatban az ügyviteli dolgozók választása aligha volna indokolt).

nyújtásával kinyilvánítja akaratát; ha tehát utóbb a kinevezés eszközlése idejére meggondolja magát — ez a joghatás beállására semmiféle hatással nem lehet: a létrejött jogviszony megszüntetésének módozatai közül választhat már csak, ill. a munkából való távolmaradás esetén fegyelmi vétséget követ el.

[44] Vö. A Magyar Népköztársaság alkotmánya (az 1949. évi XX. tv.) megfelelő szakaszaival; a választás, a választójog államjogi vonatkozásai tekintetében ld. Beér—Kovács—Szamel: Magyar Államjog, egyetemi tankönyv, 1960. Bp., 486—520. old.

Végül a választást a kinevezéssel strukturálisan is össze kell hasonlítanunk. Bár a választást kisebb-nagyobb közösség eszközli, a választási aktus a megválasztandó irányában *viszonylagosan egyoldalú cselekvés* erejével hat. A viszonylagosság abban van főként, hogy a megválasztandók jelölését azok *hozzájárulásával* végzik vagy ha a választás jelölés nélkül történik, akkor *hatályának beállása* függ a megválasztott személy utólagos nyilatkozatától. A választási aktus egyoldalúsága ezért és ennyiben inkább viszonylagos mint a kinevezésé; ámbár szerződésszerű akarattalálkozásról itt sem lehet beszélni: a jelölt akaratnyilvánítása hozzájárulás jellegű, minthogy a választás nem egyszerűen ajánlat, hanem komplett önálló aktus. A jelölt (ill. a megválasztott) akaratnyilvánítása nem része a választási aktusnak, hanem annak csak „conditio merae voluntatis"-a. És viszont: a választók csak a választás révén nyilvánítják akaratukat, tehát a felkérés, a jelölés elfogadása ezért sem tekinthető egy előzetes megállapodásnak. — A választás essentialis eleme tekintetében is eltér a kinevezéstől: a kinevezésben foglalt felhatalmazásszerű elemen túlmenően, amely elsősorban a kinevező és a kinevezett viszonylatában (intern) hat, a választás kifejezetten *képviseleti* jellegű viszonyt hoz létre, tehát *extern hatálya is alapvető.* Korántsem arról van azonban szó, hogy a választás ennyiben a polgári jogi megbízás-meghatalmazással azonos jogi jelenség. Eltekintve most attól, hogy a választás által létesített képviselet általában *vezetői képviselet*, a megbízás — szerződés, a meghatalmazás pedig kizárólag harmadik személyek felé szóló extern jognyilatkozat, illetőleg a választás sem nem szerződés sem nem csak extern hatályú aktus. Ezen formai különbség mellett számottevően különbözik tartalmilag is a polgári jogi megbízás meghatalmazástól a választás aktusa. A megválasztottnak a megbízott-meghatalmazottéhoz képest minőségileg különböző önállósága van: nem egyszerűen jogosult fellépni harmadik személyekkel szemben a választók nevében ill. nem egyszerűen jogosult (és köteles) eljárni a *választók érdekében* (de a maga nevében) külön eseti megbízás nélkül is, hanem sokszor a választói kollektíva érdekénél szélesebb érdekszférában, a társadalmi érdek keretei között funkcionálhat, éspedig nemcsak harmadik személyek, hanem éppen a *választók irányában* is. — *Legszorosabb érintkezési pontjukon, a vezetés síkján,* végeredményben abból adódik a kinevezési és a választási aktus különbözősége, hogy kinevezéssel a *vezető választja ki magának alkalmazottait,* a választás révén pedig általában a vezetendők, a *vezetettek választanak maguknak vezetőt.* A kinevezés ezért az általa létesített viszonyban a kinevező és az *alkalmazott fölé-alárendeltségét* érzékelteti közvetlenül, míg a választásnál a *vezetettek érdekében történő vezetés* kritériuma tűnik szembe elsőként. Az utóbb említett vonások „első benyomás" jellegével bírnak: a kinevezéses munkajogviszonyban is lehet irányelv a vezetettek érdekének követése (pl. a szocialista munkajogban), ill. a választással keletkező munkajogviszony is fölé-alárendeltségi viszony, sőt formálissá válhat a választásban kifejeződő képviseleti elv is.

Román László

A termelőszövetkezeti munkadíjazás néhány jogi kérdéséről

I.

A termelőszövetkezeti tagok termelőszövetkezetben végzett munkájának díjazását a jogszabályok csak elveiben szabályozzák.[1] A jogszabályoknak a munkaegység kizárólagosságára vonatkozó rendelkezéseit az elmúlt években a gyakorlat áttörte, s ezt a központi szervek — jogszabályon kívüli — intézkedésekkel szorgal-

[1] Az 1959. évi 7. számú tvr. (Tvr.) a munkadíjazás körébe vágóan csak a következő rendelkezéseket tartalmazza: a termelőszövetkezet „... jövedelmét a szocialista alapelveknek megfelelően osztja fel" [1. § (2) bek.]; „A jövedelem túlnyomó részét a végzett munka alapján osztják el, s ennek érdekében a munkát munkaegységgel mérik" (7. § c. pont); az alapszabálynak tartalmaznia kell „... a jövedelem elosztásának módját" (8. § d. pont); „A tag jogosult arra, hogy a termelőszövetkezet jövedelméből — az alapszabály rendelkezéseinek megfelelően — teljesített munkája szerint... részesedjék..." [10. § (3) bek.]; „A tagok (családtagok) munkáját, a végzett munka mennyiségét és minőségét egyaránt kifejező és a helyi viszonyoknak megfelelő munkaegységgel kell értékelni. A munkaegységgel való értékelés módszerét, az elosztás szocialista alapelveinek megfelelően, a termelőszövetkezet közgyűlési határozattal továbbfejlesztheti, amit az alapszabályba fel kell venni" [41. § (2)—(3) bek.]; a különböző kötelezettségek teljesítése „... után fennmaradó jövedelmet olymódon kell felosztani, hogy abból a tagok és családtagok túlnyomórészben munkájuk alapján — a teljesített munkaegységek arányában — részesüljenek..." [46. § (1) bek.]. Ehhez hasonló rendelkezést tartalmaz a 19/1959. (VII. 12.) FM számú rendelet 95. §-ának (1) bekezdése is azzal a részletezéssel, hogy a bevételekből a különböző kötelezettségek, valamint a jutalmak és a prémiumok fedezetének biztosítása után fennmaradó rész a tagok között kiosztható részesedés, s ebből kell a vezetők javadalmazását is biztosítani. A munkadíjazásra vonatkozóan további lényeges rendelkezést sem a Tvr., sem a Vhr. nem tartalmaz.

Lényegesen szabályozottabbnak tekinthető a termelőszövetkezeti vezetők javadalmazása. Az 1.024/1964. (IX. 13.) Korm. számú határozat végrehajtására kiadott 16/1964. (XII. 30.) FM számú rendelet szabályozza többek között a termelőszövetkezettel munkaviszonyban álló szakemberek bérezését (bértáblázatot is közöl). Egyben javasolja a termelőszövetkezeteknek, hogy a rendeletnek a bérezésre vonatkozó rendelkezéseit a tag szakemberekre is alkalmazzák. A vezetők javadalmazását egyébként a jogszabályok korábban is kiemelten kezelték.

mazták is. Talán ez is hozzájárult annak az általánosnak tekinthető felfogásnak a kialakulásához, hogy a termelőszövetkezeti munkadíjazás nem jogi kérdés, sőt olyan vonatkozásai sincsenek, amelyekkel a jognak foglalkoznia kellene. Mindenesetre a termelőszövetkezeti munkadíjazás a jognak teljesen elhanyagolt — jogon kívülinek tekintett — területe. Sem az elmélet, sem a jogi szabályozás nem jutott el annak elismeréséig, hogy a munkadíjazás jogi vonatkozásait feltárja és a szükségesnek mutatkozó részletességgel szabályozza. Legalábbis e felismerés jeleivel a jogi irodalomban alig találkozunk.[2] Annál bőségesebb a munkadíjazás közgazdasági-üzemgazdasági irodalma, amely elég nagy alapossággal feltárja a munkadíjazás közgazdasági természetét, elemzi a gyakorlatot, rámutat annak problémáira, s ezzel a jogtudomány számára is támpontot szolgáltat.

Kétségtelen, hogy a munkadíjazás elsődlegesen gazdasági kategória, s mint ilyen döntően a közgazdaságtudomány kutatásainak tárgya. Kétségtelen azonban az is, hogy szoros az összefüggés a munkadíjazás közgazdasági-üzemgazdasági és jogi oldala között. Ezt egyébként a munkajog is jól példázza, amely nem fukarkodik a bérezés szabályozásával és elemzésével. Természetesen nem azonos a helyzet a termelőszövetkezeti jogi munkadíjazás és a munkajogi bérezés esetében. Mégis érdemes felfigyelni arra, hogy a munkabérrendszer elméletileg is kidolgozottabb, mint a termelőszövetkezeti munka díjazása. Eddig lényegében kísérlet sem történt arra, hogy a termelőszövetkezeti munkadíjazás jogi kérdéseit feltárjuk.

A munkadíj és a munkabér eltérő fogalmakat takar. Mindkettő annak a gazdasági struktúrának kifejeződése, amelyben érvényesül. Ha meg akarjuk kísérelni a termelőszövetkezeti munkadíjazás jogi kérdéseinek felvázolását, elsősorban a termelőszövetkezet gazdasági szerkezetét — közgazdasági természetét — kell szemügyre vennünk. Természetesen megközelítőleg sem lehet célunk ennek a kérdésnek a kifejtése. E kérdéskörnek csak azt a részét szükséges érinteni, amelyből a termelőszövetkezeti munkadíjazás objektív sajátosságai származnak.

Ebből a szempontból a kérdés lényege az, hogy a termelőszövetkezetek a szövetkezeti tulajdon folytán — eltérően az állami tulajdonban levő vállalatoktól — nem központosítottan, hanem lényegében elkülönülten, saját számlára gazdálkodnak. A saját számlára való gazdálkodás azt jelenti, hogy a termelőszövetkezet saját maga tartja fenn önmagát, bevételeiből fedezi kiadásait, a saját eszközeivel gondoskodik a termelés folyamatosságáról (megismétléséről), az elhasznált termelőeszközök pótlásáról, a termelés bővítéséről és a felhalmozásról, valamint tagjai foglalkoztatásáról és megélhetéséről (jövedelméről). Gazdasági és jogi önállósága tehát természetében rejlik. A termelőszövetkezet nem jelenti a gazdálkodás legfejlettebb formáját, de tény, hogy elméletileg jobban képes megvalósítani az üzemi és a személyes anyagi érdekeltséget a termelésben, mint ahogyan ezt eddig más struktúrájú gazdasági egységekben gyakorlatilag sikerült elérni. Adott viszonyok között az anyagi érdekeltségnek a termelőszövetkezetek objektív helyzetéből adódó fokának eléréséhez az állami vállalatoknál külön ösztönzők alkalmazása szükséges. A termelőszövetkezetek ugyanis közvetlenül érdekeltek a bruttó jövedelem alakulásában, minthogy közvetlenül ez határozza meg a közös gazdaság fejlesztését és a tagok közösből származó személyes jövedelmét.

Minthogy a termelőszövetkezeti gazdaság kicsiben ugyanaz, mint nagyban az ország népgazdasága, az elért üzemi jövedelem felhasználásának törvényszerűségei is lényegében ugyanazok. A jövedelem felosztására vonatkozó marxi tétel[3] a termelőszövetkezetekben úgy konkretizálódik[4], hogy először az állam iránti kötelezettségeket kell teljesíteni (az össztársadalmi szükségletekhez való hozzájárulás), másodszor ki kell elégíteni a külső személyekkel és a tagokkal szemben (nem részesedés címén) fennálló tartozásokat, harmadszor ki kell egészíteni a szövetkezeti alapokat (a termelés folytatása és bővítése érdekében), s negyedszer az e kötelezettségek teljesítése után fennmaradó jövedelmet („maradványt") kell a tagok részesedésére (földjáradékára és munkadíjára) fordítani.

A „saját számlára való gazdálkodásnak" ez a lényege, hozzátéve, hogy ez a gazdasági struktúra akkor funkcionál elméletileg tisztán, ha az állam a tiszta jövedelemnek csak kisebb részét vonja el (központosítja és vonja be a társadalmi újraelosztás folyamatába), tehát annak nagyobb (az össztársadalmi szükségletek fedezéséhez való hozzájárulás mértékét meghaladó) része a termelőszövetkezetekben marad, s ezzel megvalósul a termelőszövetkezetek önfinanszírozása: a döntően „saját erőből" való termelésfejlesztés és a tagok munkájának díjazása. (A bruttó jövedelemben való érdekeltség is ezt fejezi ki.)

A termelőszövetkezeti gazdálkodásnak ez a természetében rejlő előnyös vonása azonban bizonyos körülmények között hátrányossá is válhat a termelőszövetkezetek számára. Vonatkozik ez mind a termelés bővítésére, mind a tagság jövedelmére. A termelőszövetkezet sajátossága ugyanis abban is megmutatkozik, hogy a tagság nemcsak élvezi a jó gazdálkodás előnyeit, de viseli is a kedvezőtlen természeti feltételek, a gazdasági irányítás esetleges hátrányait és a

[2] A jogi szakirodalomban lényegében csak az egyetemi tananyag tartalmaz összefoglalást a termelőszövetkezeti munkadíjazásról. Lásd: *Dr. Nagy László:* Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog. Kézirat. Tankönyvkiadó, 1962., 142—155. old.

[3] *Marx:* A gothai program kritikája. Marx—Engels: Válogatott Művek, II. kötet. Szikra, Budapest, 1949., 15. old.

[4] *Vö.:* az 1959. évi 7. számú Tvr. 46. § (1) bekezdésével.

rossz vezetés következményeit. Ismeretes, hogy a mai gazdasági irányítás sok eleme elavult, s ez fékezi a termelőszövetkezetek fejlődését, mert a termelőszövetkezetek jelentős részében nem teszi lehetővé a saját számlára való gazdálkodást, nem érvényesül kellően a termelés gazdaságosságának és jövedelmezőségének (s ezzel a közvetlen anyagi érdekeltségnek) követelménye.[5] Az alapvető tényező a munkadíjazásban is ez, s ennek negatív hatását fokozza a mezőgazdasági termelés idényjellege, a terméseredményeknek — s ezzel együtt a bevételeknek — a természeti feltételektől függő ingadozása, valamint egyes termelőszövetkezeti gazdaságok vezetésének gyengesége.

II.

Éppen ebből származnak a termelőszövetkezeti munkadíjazás mai problémái. A termelőszövetkezeti munkadíjazás elméleti alapjai tiszták és nem támadhatók, de nem is vitathatók, sőt kifejezetten előnyösek, mert a közvetlen anyagi érdekeltséget az adott viszonyok között teljessé tehetik. Ez pedig nemcsak a tag számára előnyös, de azzal, hogy az eredményesebb munkára közvetlenül ösztönöz, a társadalom számára is kedvező. A munkadíjazásnak ez a rendszere azonban hátrányossá is válhat akkor, ha a mondott közvetlen anyagi érdekeltség gyakorlatilag — a mi esetünkben a jelzett értékviszonyok miatt — nem bontakozhat ki. A termelőszövetkezeti munkadíjazás ebből származó mai problémái a következőkben foglalhatók össze:

— színvonala alacsony,[6] — időbelileg nem rendszeres,[7] — mértéke bizonytalan és differenciált,[8] — formája erősen változó,[9] — feszültségek hordozója.[10]

---

[5] A problémát alapvetően az okozza, hogy a mezőgazdasági termékek árszínvonala alacsony (a termelőszövetkezetek jelentős részében a felvásárlási árakból származó bevételek nem fedezik a kiadás szükségleteit) és az árarányok eltolódtak, illetőleg a mezőgazdasági termékek árai nem követték az ipari termékek árait. Ismeretes, hogy a termelés fejlődésével mind nagyobb mennyiségű ipari eredetű terméket (gépet, műtrágyát, növényvédő- és gyomirtó szereket, keveréktakarmányokat stb.) használ fel a mezőgazdaság (a felhasznált anyagoknak mintegy 40%-a ipari eredetű). Az ipari eredetű anyagok magas árai általában nem térülnek meg a mezőgazdasági termékek felvásárlási áraiban. Alapvetően az ilyen árviszonyok miatt alakult ki az állami támogatás mai rendszere. Enélkül a tsz-ek nagy részében nem volna biztosítható a termelés fejlesztésének és a tagság jövedelmének mai színvonala sem.

[6] A foglalkoztatottak havi átlagkeresete az állami szektorban — 1964-ben — az iparban 1.759—, az építőiparban 1.816—, a mezőgazdaságban 1.500—, a közlekedésben 1.738—, a kereskedelemben 1.543—, az államigazgatásban, egészségügyi, kulturális stb. intézményeknél 1.639—, összesen 1.757— Ft. (*Statisztikai Havi Közlemények* 1965. évi 3—4. szám, 68. old.). Ez azt jelenti, hogy egy dolgozó évi átlagkeresete 21.084 Ft. A mezőgazdaságon kívüli szövetkezetekben a havi átlagkereset 1.677— Ft (évi 20.124,— Ft). *Uo.* Átlagban évi 300—307 munkanappal lehet számolni, s így az állami szektorban az egy munkanapra jutó munkabér 70,— Ft körül van.

Ezzel szemben a termelőszövetkezeti tagok közösből származó havi átlagjövedelme 954,— Ft, ami napi 38,— Ft-os keresetnek felel meg. Figyelemmel azonban arra, hogy a termelőszövetkezeti tagok átlagban a mezőgazdaság sajátosságai és a termelőszövetkezeti gazdálkodás mai körülményei között csak 201 munkanapot tudtak dolgozni, egy ledolgozott munkanapra 57,— Ft munkadíj esett. Egy rendszeresen dolgozó tagra évi átlagban 11.455,— Ft részesedés jutott. (*A Földművelésügyi Minisztérium* 1964-re vonatkozó zárszámadási adatai). Ez az összeg kétségtelenül nem tükrözi teljesen a termelőszövetkezeti családok jövedelmét, mert ezt növeli a háztáji gazdaságból és a családtagok máshol végzett munkájából származó jövedelem. Az ezekre vonatkozó adatokat mégis azért mellőztem, mert egyrészt ezek az adatok nem teljesen megbízhatók, másrészt az állami szektor dolgozóinál is csak a munkaviszony keretében végzett munkából származó adatokat vettük figyelembe.

[7] Az állami és a más szövetkezeti szektorban a munkabér meghatározott időszakonként, de rövid időközönként esedékes, s így a munkabér rendszeresen visszatérő, állandó jövedelmet biztosít a dolgozóknak. A tsz-ben viszont — minthogy a részesedés az évi gazdálkodás függvénye és annak tényleges mértéke csak az évet lezáró (évvégi) zárszámadásból ismerhető meg — a tagok legfeljebb előleget kaphatnak. Előleget is csak akkor tud fizetni a tsz, ha erre a fedezet rendelkezésre áll. Bevételei nem oszlanak meg egyenletesen év közben. Szerződéses fedezetre rövidlejáratú hitelt felvehet, de minthogy annak csak egy része (általában 60%-a) fordítható előlegezésre, nem minden tsz képes a tervezett részesedés meghatározott hányadát rendszeres időközönként előlegként kifizetni. Így az előlegezés időpontja és az előleg mértéke bizonytalan, változó.

[8] Az egyik legnagyobb problémája a termelőszövetkezeti munkadíjazásnak, hogy az elvégzett munkáért járó díjat senki nem garantálja. Amennyire előnyös az üzemi bruttó jövedelemben való érdekeltség, annyira hátrányos, ha a társadalmilag indokolt személyes jövedelmeknek nincsenek meg az anyagi alapjai. Döntően a már említett értékviszonyok miatt ez a helyzet eléggé gyakori. A munkadíj mértékének bizonytalansága mellett a személyes jövedelmek nagyfokú szóródása is jellemző. A differenciáltság jelentkezik az egyes tsz-ek között (ami döntően az eltérő természeti és közgazdasági viszonyok következménye), de a tsz-en belül, sőt azonos munkakörben is, (alapvetően azért, mert a tesz-ek nem tudnak minden tagnak folyamatos munkát biztosítani; a tsz-ekben az állandó munkahelyek száma mintegy 300 000-re tehető, ami figyelembe véve a több mint egymillió tagot, eléggé minimális). A személyes jövedelmek differenciáltságát az országos adatok is jól mutatják: a tagság 61%-ának részesedése az évi 10 000— Ft alatt van, és a tagságnak csak 11,2%-a jut 20 000— Ft feletti jövedelemhez. A jövedelem alacsony színvonala mellett ez a nagyfokú differenciáltság arra is rámutat, hogy a tsz-ekben csorbát szenved az „azonos munkáért azonos bért" elve. A munkaráfordítás, a munkák üzemi és társadalmi hasznossága sem azonosan jut kifejezésre a munkadíjban.

[9] A tsz-i munkadíjazás rendszere eleve magában hordja a munkadíjazási formák rendkívüli változatosságát: munkaegység (hagyományos, garantált, részben garantált), pénzbeni díjazás, közvetlen termékrészesedés, és a kiegészítő ösztönzők (prémiumok) számtalan változata. A formák több változatának lehetővé tétele egyrészt előnyös, mert így a munkadíjazás képes alkalmazkodni a tsz-ek nagyon is különböző adottságaihoz, másrészről viszont hátrányai is vannak, amennyiben nehezen áttekinthetők, elemezhetők és ellenőrizhetők.

[10] A tsz-ek egyre fokozódó számban foglalkoztatnak munkaviszony keretében alkalmazottakat. Az adott viszonyok között úgyszólván szükségszerű folyamat ez, minthogy egyre fokozódik a tsz-ekben is a szakmunka

A munkadíjazásnak ezek a problémái mindinkább súlyossá válnak, és sürgetik a megoldást. Nem kevesebbről van szó ugyanis, mint arról, hogy a közösben végzett munkától függ a társadalom tekintélyes részének — a termelőszövetkezeti tagságnak — és a mezőgazdasági termelők túlnyomó többségének megélhetése, életszínvonala, valamint ezzel szoros összefüggésben a mezőgazdasági termelés alakulása.[11]

A termelőszövetkezeti munkadíjazás mai problémáinak megoldása természetesen nem elsődlegesen a jog feladata (alapvető feltétele ennek az árviszonyok megváltoztatása, a gazdaságos termelés feltételeinek megteremtése, a gazdasági irányítás, a munkaszervezés és a gazdálkodás színvonalának emelése stb.), de el kell vetni azt a — korábban általam is képviselt — nézetet, hogy a jogi szabályozás csak alapelveiben érintheti a munkadíjazás kérdéseit, a többi az alapszabályra tartozik. A problémát nyilvánvalóan nem a jogi szabályozás fogja egymagában megoldani. A munkadíjazás jogi kérdéseinek a tisztázása azonban közvetlen segítséget nyújthat ehhez.

Felmerülhet persze az a kérdés, hogy amennyiben a termelőszövetkezeti munkadíjazás rendszere — a vázolt módon — ennyire objektíve meghatározott és a munkadíj mértéke ennyire függ a munkadíjazási szabályokkal nem szabályozható egyéb gazdasági feltételektől (a termelés üzemi jövedelmezőségének összetevőitől), a jog a munkadíjazásnak mely területeire és hogyan hatolhat be, s ettől milyen eredmény várható. Nyilvánvaló, hogy itt a munkadíjazás közvetlen jogi kérdéseiről van szó. Ezeknek a munkadíjazás rendszeréből való kihámozása — a termelőszövetkezeti gazdálkodás objektíve speciális vonásaira tekintettel — nem könnyű feladat. A következőkben erre kívánunk kísérletet tenni, kiemelve, hogy nem befejezett kutatások eredményeinek közzétételéről van szó. Az eddigi ismeretek alapján úgy vélem, hogy a termelőszövetkezeti munkadíjazás jogi kérdései a munkadíjazás jogi szabályozása és a munkadíj iránti igény érvényesítése köré csoportosíthatók.

III.

Meg lehet kísérelni azonban ezeknek az általános tételeknek — a teljesség igénye nélküli — részletekre való felbontását, illetőleg a főbb vonások vázlatszerű kiemelését.

1. Munkához való jog és foglalkoztatási kötelezettség. A munkához való jog alkotmányos tételét a termelőszövetkezeti jogszabályok is tartalmazzák [Tvr. 41. § (1) bek.: a termelőszövetkezetben a közös munkát a tagok és családtagok végzik; Vhr. 13. § (1) bek.: a tag jogosult a közös munkában részt venni]. A munkához való jog azonban a termelőszövetkezetben másképpen jelentkezik, mint általános fogalmában. A termelőszövetkezet ugyanis a tagoknak konkretizált munkahelye és tulajdonuk hordozója. A tag nem egyszerűen munkavállaló, hanem tulajdonosa is annak a termelőszövetkezetnek, amelytől a foglalkoztatását elvárja, illetőleg amely a foglalkoztatást lehetővé tenni és biztosítani tartozik. Ugyanakkor azonban a tagokat a termelőszövetkezethez a munkaviszonynál szorosabb vagyoni (tulajdoni) és személyi kötelék (a tagsági viszony) fűzi, ami azt jelenti, hogy a tag munkához való joga az alkalmazotti dolgozóénál korlátozottabb és szorosan összefonódik tulajdonosi voltával.[12] A tagsági viszony kötöttségein túlmenően a termelőszövetkezeti jelleg és a mezőgazdasági termelés körülményei eleve megszabják a munkavégzés határait.

Két tényezőről van itt szó. Egyfelől arról, hogy a termelőszövetkezetekben a munkaerő mennyisége lényegében nem szabályozható (annyi munkaerővel kell számolni, amennyi munkaképes tagja a termelőszövetkezetnek van), s így ellentmondás keletkezhet a munkaigény és a rendelkezésre álló munkaerő között (az ellentmondás természetesen negatív és pozitív előjelű lehet). Szemben az állami és az egyéb munkáltatókkal, ha munkaerőhiány van, a termelőszövetkezet nem szaporíthatja a tagok számát (legfeljebb idénymunkásokat alkalmazhat), ha pedig több a tag, mint amennyire szükség

---

iránti igény; a szakemberek és a szakmunkások általában nem vállalják a tsz-i tagságot (a munkadíj alacsony színvonala, bizonytalansága és rendszertelensége, az alacsonyabb társadalombiztosítási szolgáltatások stb. miatt), másrészt a tagság rohamosan öregszik, az „utánpótlás" pedig hasonló okokból nem a tsz-ekbe, hanem a városba törekszik. Ez a folyamat azonban bármenynyire is szükségszerűnek tűnik, korántsem ítélhető kedvezőnek. Eltekintve most attól, hogy az alkalmazottak számának növekedése torzulást idéz elő a tsz jellegében, gyengíti a tsz természetes erejét (az általában vezetői beosztást betöltő alkalmazottaknál kiiktatja a termelés és a gazdálkodás kockázatának viselését, csökkenti anyagi érdekeltségüket stb.), komoly feszültséget idéz elő a tagok és az alkalmazottak munkájának díjazásában. Az alkalmazottak munkabére általában lényegesen magasabb, mint a tagoké (az 1963. évi zárszámadás adatai szerint egy alkalmazottra jutó havi átlagbér 1.708— Ft), ugyanakkor általában fix (kikötött), biztonságos és egyenletes. A munkabérre kifizetett összeg — bár a tsz-ek termelési költségként számolják el — csökkenti a tagok részesedési alapját: 1962-ben 5,2, 1963-ban 8,9 és 1964-ben 12,2%-kal (A *Földművelésügyi Minisztérium* 1964. évi zárszámadási adatai.) A tsz-ekben tehát olyan két réteg — tag és alkalmazott — dolgozik, amelynek díjazása rendszerében és mértékében jelentősen eltér egymástól, s ez éppen a nagytömegű tagság — a tsz tulajdonosa — számára hátrányos.

[11] Ez utóbbival kapcsolatban utalni lehet a termelőszövetkezeti tagság ismert kedvezőtlen korösszetételére, aminek okai — a város elszívó hatása mellett — döntően a munkadíjazás és a szociális ellátás alacsony színvonalában keresendők.

[12] Egy községben (a tag lakóhelyén) rendszerint egy tsz működik; a tag nem „mondhatja fel" tagsági viszonyát; kiléphet, de ehhez a többszáz főből álló közgyűlés hozzájárulása szükséges, s ha a hozzájárulást meg is kapta, megszűnik tulajdonos lenni (csak bevitt földjének tulajdonjoga marad meg), s csak a még ki nem fizetett részesedésre (munkadíj, földjáradék) tarthat igényt, stb.

van, a tagok kevesebbet dolgozhatnak, s ezáltal kevesebbet kereshetnek, minthogy a tagokat nem lehet „elbocsátani", sem ezen a címen kizárni a termelőszövetkezetből. Másfelől a mezőgazdasági termelés — a mi éghajlati viszonyaink között — lényegében csak 7 hónapig (a vegetációs időszak alatt) ad munkát, s az állattenyésztési munkák zöme is erre az időszakra koncentrálódik (téli időszakban az állatok száma mindig lecsökken). Ez tehát olyan objektív tényező, ami a folyamatos, állandó munkát, s ezzel a munkához való jogot általában is meghatározottá teszi.

A munkához való jog ellenkező előjelű megfelelője a munkavégzési kötelezettség. A termelőszövetkezeti jogszabályok a munkavégzés kötelezettségét nagyobb határozottsággal szabályozzák, mint a munkához való jogot.[13] Ennek társadalmi okai vannak. Egyrészt erőteljesen hangsúlyozni kellett a termelőszövetkezetek szocialista jellegét (csak a tagok személyes munkáján alapulhat), másrészt a termelőszövetkezetek létrejöttének körülményei az általános munkavégzési kötelezettségen túlmenő, további garanciákat is követeltek.

A munkához való jog és a munkavégzési kötelezettség jogi szabályozása azonban a kérdésnek csak az egyik oldala. Teljessé akkor válik, ha megvan az ellenpárja: a foglalkoztatási kötelezettség is. Sem a munkához való jog, sem a munkavégzési kötelezettség nem érvényesülhet (és nem érvényesíthető!) megfelelően, ha nincs munkaalkalom, vagy a munkát nem megfelelően szervezik meg, másszóval, ha nem biztosítják az állandó, arányos és egyenletes foglalkoztatást.

A termelőszövetkezeti jogszabályok a foglalkoztatási kötelezettséget direkt módon nem szabályozzák. A munkához való jognak és a munkavégzési kötelezettségnek tehát nincs „jogi fedezete", s ezáltal a munkához való jog érvényesítése a termelőszövetkezettől jogilag nem kényszeríthető ki, de a munkavégzési kötelezettség is csak az adott munkaigény mértékéig terjed.

Az állandó foglalkoztatás kétségtelenül nehezen valósítható meg a termelőszövetkezetekben. A jelenlegi helyzetbe azonban mégsem lehet belenyugodni. A tag joggal támaszt igényt arra, hogy a termelőszövetkezet — amelynek egyébként ő maga is tulajdonosa — folyamatosan munkát biztosítson részére, mert személyes jövedelme alapvetően ettől függ. De a társadalom érdeke is azt kívánja, hogy a rendelkezésre álló munkaerő minél teljesebben felhasználásra kerüljön, mert ez a termékek nagyobb mennyiségének előállítását eredményezi. Amint azonban már utaltunk rá, a dolgozói és a tulajdonosi vonások itt sem választhatók el egymástól. A sajátos itt az, hogy a tagok részéről jelentkező foglalkoztatási igény jelentős részben saját magukkal — saját termelőszövetkezetükkel — szemben támasztott követelmény. Minthogy azonban ez nem kizárólag a termelőszövetkezeten — s még kevésbé az egyes tagokon — múlik, a jogi szabályozásnak is szerepe van. A foglalkoztatási kötelezettség jogszabályi előírása természetesen nem oldja meg teljesen az állandó foglalkoztatás problémáját. De szerepe és hatása nem is elhanyagolható. Egyrészt hatásosan ösztönözné a termelőszövetkezeteket az egyenletes és arányos foglalkoztatás megszervezésére (a mai helyzetben ebben is nagy tartalékok vannak), másrészt a termelés tartalékainak, lehetőségeinek feltárására és a termelő tevékenység körének bővítésére.

A foglalkoztatás kiszélesítését elsősorban a termelés szerkezetének az adottságokhoz igazodó kialakítása, a termelés belterjesebbé tétele és a gazdasági melléktevékenység bővítése oldaná meg. A fejlődés előrehaladásával az üzemen belüli munkamegosztás is fokozódik (különböző segédüzemek, műhelyek stb. jönnek létre), s ez fokozatosan több munkaalkalmat teremt. A gazdasági melléktevékenység folytatása (elsősorban a feldolgozás) azonban ma indokolatlanul korlátozott. A különböző rendelkezések merevségeinek feloldását és a termelőszövetkezetek tevékenységére vonatkozó szigorító nézetek megváltoztatását jelentősen elősegítené a foglalkoztatási kötelezettség határozottabb előírása, mert ez nemcsak a termelőszövetkezetekre, de a különböző szervekre is kötelezettséget róna.

A munkához való jog és a foglalkoztatási kötelezettség összekapcsolása — megfelelő jövedelemszint biztosítása esetén — a már említett tagsági kötöttségeket is más megvilágításba helyezné.

2. Munkakörök kialakítása. A termelőszövetkezetek — a mezőgazdasági termelés sajátosságai miatt — igen sokágú és sokrétű munkát végeznek. A termelőszövetkezetekben éppúgy szükséglet a magasan kvalifikált szakmai vezetés, a szak-, betanított és segédmunka, mint a termelés más területein. Az ilyen értelmű üzemen belüli munkamegosztás a termelőszövetkezetekben azonban még igen kezdetleges. Az ipari üzemekben pl. a szakképzettség szerinti munkakör (munka) biztosítása természetes, és jogi biztosítékokkal is alátámasztott követelmény. Ezzel szemben a termelőszövetkezeti jogszabályok[14] szerint a tag csak kérheti szakképzettségének, tapasztaltságának és képességének megfelelő beosztását, az ilyen beosztásra vonatkozóan azonban nem állapítanak meg kötelezettséget a termelőszövetkezet részére; a hivatkozott rendelkezés mindössze annyit mond, hogy a kérelmet a vezetőségnek a lehetőségekhez képest teljesítenie kell.

[13] A Tvr. 12. §-a egyértelműen kimondja, hogy a tag *alapvető* kötelezettsége, hogy a termelőszövetkezet közös munkájában legjobb képességei szerint résztvegyen, és legalább az alapszabályban kötelezően előírt számú munkaegységet teljesítse.

[14] A 19 1959. (VII. 12.) FM számú rendelet 13. §-ának (1) bekezdése.

Kétségtelen viszont, hogy a mai körülmények között a mezőgazdasági termelés jórészt még a hagyományos módszerekkel történik, s az ehhez szükséges hozzáértés a termelőszövetkezeti tagokban általában meg is van. A hagyományos paraszti munka azonban fokozatosan átadja helyét a specializált szakmunkának, ami már nélkülözhetetlenné teszi az azonos munka állandósítását; pontosabban kifejezve a munkaköri foglalkoztatást. Ezzel megtörténik a tag munkájának stabilizálása, a kereset egyenletes, a munkateljesítménytől függő szinten tartása.

A munkakörök kialakítása, egymástól való elhatárolása és állandósítása ugyanis elemi feltétele a kiegyensúlyozott munkának, a személyes anyagi érdekeltség fokozásának. A munkakörök kialakításának igénye viszont felveti a munkaszervezet problémáit. Munkakör és munkaszervezet egymástól elválaszthatatlan, sőt elsődleges szerepe a munkaszervezetnek van. Mindaddig, amíg a munkaszervezet az adottságokhoz és szükségletekhez igazodva nem stabilizálódik, aligha lehet szó a munkakörök elhatárolásának általánossá tételéről.

Ma a munkakörök végeredményben csak a vezetés körében alakultak ki, továbbá ott, ahol a munka valamilyen speciális szakképzettséget igényel (a műhelyekben, segédüzemekben, az állattenyésztés, a kertészet stb. egyes munkafolyamataiban). A munkák zömét kitevő és a tagság többségét foglalkoztató növénytermesztési és állattenyésztési munkák a munkaköri elhatárolásig terjedően nem specializálódtak. Alapvetően ebből származik az, hogy a tagok tekintélyes részének nincs állandó munkája (munkahelye és munkaköre). Ebből következően a munkákat úgyszólván naponta kell elosztani a munkára aznap éppen jelentkező tagok között. Könnyen belátható, hogy így sem a munkák időben való elvégzésével, sem a munkafegyelem megtartásával nem lehet reálisan számolni, mert a munkaigény nem találkozik a tagok munkakészségével. Ez a gyakorlat szervezetlenségre utal, s a tagok munkadíjára (jövedelmére) úgy hat ki, hogy a tag nehezen ismeri fel érdekeltségét, nem tudja pontosan követni keresetének alakulását, munkája kevésbé termelékeny, a munkaidőt nem tudja kellően kihasználni, nem ösztönöz a szakképzettség növelésére. Ha viszont minden tagnak (de legalábbis a tagok többségének) az ismereteinek és adottságainak megfelelő állandó munkaköre, s abban pontosan körülhatárolt feladata van, munkáját nem másoknak tett szívességnek, hanem saját érdekében is álló kötelességnek tekinti. Aligha vonható kétségbe ennek a munka termelékenységére, a munkafegyelemre és a tagok jövedelmére gyakorolt hatása.

A mezőgazdasági munkák természete (idényjellege, munkatorlódások, munkacsúcsok keletkezése és megismétlődése stb.) megnehezíti, de nem teszi lehetetlenné a munkaszervezet és a munkakörök stabilizálását. Ha minden tagnak megvan a helye a termelés szervezetében, ez szervezettséget jelent, s ilyen viszonyok között a munkaerő átcsoportosítása is (pl. csúcsmunkák idején) könnyebben megoldható. Senki nem érzi magát megrövidítve, sőt igyekezni fog az „ideiglenes" munkát mielőbb elvégezni, nehogy a „saját" munkaterületén a munka elvégezetlenül maradjon.

Mindezek természetesen elsődlegesen munkaszervezési kérdések. A jog csak a keretek meghatározására szorítkozhat. A jelenlegi jogi szabályozás azonban ezen a területen is fogyatékos. Nem elég annyit mondani, hogy a tag kérheti megfelelő beosztását, és hogy a tagok munkájukat közös munkaszervezetben végzik [Tvr. 41. § (1) bek.]. Nézetem szerint határozottabban lehet (és kell!) rögzíteni a megfelelő munkakörbe való beosztás kötelezettségét, ami jelenti egyfelől a munkakörök lehetőségek szerinti stabilizálását, másfelől a szakképzett munkaerők megfelelő elosztását. Az ilyen szabályozás hatása ugyancsak eléggé egyértelműnek ítélhető. Mindenekelőtt lehetővé tenné a tagok képességeinek és a tényleges munkaigénynek az összeegyeztetését. Elősegítené a tagok adottságainak teljes hasznosítását a termelésben. Ösztönözné a tagokat a magasabb szakképzettség megszerzésére (különben nem kerülhetnek magasabb jövedelmet biztosító munkakörbe). Közvetlenül mérhető volna (elsősorban a személyes jövedelemben) a munkateljesítmény és annak közvetlen eredménye.

Mind olyan tényezők ezek, amelyek önmagukban és egyenként is kedvező hatást képesek gyakorolni a munka szervezettségére, termelékenységére, a tagok jövedelmére, személyes anyagi érdekeltségére.

3. A munkadíjazás rendszere és formái. A munkadíjazás rendszerét a termelőszövetkezet már említett struktúrája határozza meg, s ez a jogi szabályozásban is megjelenik.[15] A munkadíjazásnak ez a vitathatatlanul előnyös rendszere azonban nagyon sok áttétel útján érvényesül. Nem tekintve most a már említett negatív vonásokat, arra kell itt rámutatni, hogy egyértelműen szocialista munkadíjazásról van szó (a „részesedés" nem azonos az „osztalékkal"), ami elsősorban azt jelenti, hogy a termelőszövetkezet jövedelméből való részesedés a végzett munka arányában történik (részben kivétel a földjáradék). Nincs tehát egyenlősdi sem a munkában, sem a részesedés kiadásában. (Más kérdés a jövedelem differenciáltsága.) Ahhoz viszont, hogy a munka szerinti elosztás elve megvalósuljon, szükség van az egyes tagok végzett munkájának mérésére és értékelésére. Ennek alapján kell meghatározni az egyes tagokat megillető munkadíjat, jövedelemhányadot. S ide iktatódik be a munkadíjazás formája, történetesen az a

[15] A Tvr. 46. §-a (1) bekezdésének abban a rendelkezésében, amely szerint a tagok személyes jövedelmére a különböző kötelezettségek teljesítése után fennmaradó jövedelemhányad fordítható.

kérdés, hogy a tag milyen formában jut hozzá az őt munkája szerint megillető munkadíjhoz.

A munkadíjazási forma jogi jelentősége abban van, hogy ebben jut kifejezésre a tag munkadíj iránti igénye. Ma a munkadíjazásnak számtalan formáját alkalmazzák a termelőszövetkezetek. Mindegyik megegyezik azonban abban, hogy két alapvető formához — a munkaegységgel és készpénzzel való díjazáshoz — kapcsolódik.[16] A jogi szabályozás itt is elszakadt a termelőszövetkezetek gyakorlatától. A Tvr. korábban idézett rendelkezése a munkaegységet kizárólagosnak tekinti, s a közgyűlésnek csak arra ad felhatalmazást, hogy a munkaegységgel való értékelés módszerét továbbfejleszthesse. Sehol nincs utalás — csak a később kiadott felhívásokban, tájékoztatókban stb. — a munkadíjazás lehetséges más formáira. A termelőszövetkezetek egy része azonban — döntően az irányító szervek ösztönzésére — megvalósította a pénzbeni díjazást, s csaknem minden termelőszövetkezet eltért már a hagyományos munkaegység alkalmazásától.

Az a kényszer hajtja ugyanis a termelőszövetkezeteket, hogy megtalálják a munkadíjak előre való garantálásának módját és az ezt szolgáló munkadíjazási formát. A hagyományos munkaegység lényege éppen az, hogy annak tartalma — az egységnyi munkára eső munkadíj mértéke — csak év végén, a zárszámadásban válik ismertté; akkor derül ki, hogy az évi jövedelemből mennyi maradt a tagok munkadíjára (ezt osztják el a teljesített munkaegységek számával). A tag tehát egész éven át nem tudja, hogy elvégzett munkája mennyit ér, s mennyi lesz az évi jövedelme. Ez a bizonytalanság vezetett a munkaegység tervezett értéke egy részének vagy egészének garantálására (garantált és részben garantált munkaegység), továbbá a munkaegységnek különböző anyagi ösztönzőkkel (prémiumokkal) való kiegészítésére. A legfejlettebb munkadíjazási forma a pénzbeni díjazás, mert ez megvalósítja a munkadíj teljes garantálását és év közben is folyamatos pénzbevételt biztosít. A munka pénzben való díjazása azonban feltételezi a termelőszövetkezet olyan vagyoni helyzetét, hogy a megállapított munkadíjakat mindenkor feltétlenül ki tudja fizetni. Ezért — eltekintve néhány termelőszövetkezetben folyó kísérlettől — csak a gazdaságilag stabil termelőszövetkezetek alkalmazzák.

A munkadíjazás formái nem (nem lehetnek!) merev kategóriák. Részletes jogi szabályozásuk emiatt nem is lehetséges. A munkadíjazási formák megválasztásának joga a termelőszövetkezeteket (azok közgyűléseit) illeti. Az erre vonatkozó szabályokat az alapszabálynak kell tartalmaznia. A jogi szabályozás azonban nem elégedhetik meg ezzel a felhatalmazással. Tartalmaznia kell azokat a szabályokat, amelyek biztosítják az elosztás-munkadíjazás szocialista alapelveinek érvényesülését, másrészt gondoskodnia kell a már kialakított munkadíjazási forma hosszabb időn át való alkalmazásáról, különben megrendül a tagság bizalma és csorbát szenved anyagi érdekeltsége. Ugyanakkor a szükséges rugalmasságot sem lehet kizárni arra az esetre, ha a termelés feltételeiben változás következik be. A viszonylagos állandósításra két lehetőség áll rendelkezésre. Egyrészt annak kimondása, hogy a munkadíjazásra vonatkozó szabályokat az alapszabályba fel kell venni (az alapszabályt ugyanis nem lehet gyakran módosítani), másrészt annak a jogszabályban való rögzítése, hogy a munkanormákat csak a munkafeltételek lényeges változása esetén szabad megváltoztatni.

4. A munkadíj szavatolása. Részletesebben szóltunk az imént arról, hogy ma a termelőszövetkezeti munkadíjazás egyik legnagyobb problémája a munkadíj mértékének bizonytalansága. Jelentős részben ebből adódik a munkadíjazás üzemen belüli és üzemek közötti differenciáltsága is. A bizonytalanság és az ezzel járó rendszertelenség nem vonza, inkább taszítja a tagokat a termelőszövetkezetben végzendő munkától. A tagnak alapvető érdeke, hogy ismerje várható keresetének összegét, rendszeresen pénzbevételhez jusson és ne legyen kitéve a tőle független esetlegességnek. Minden darab- vagy időbérben dolgozó munkás vagy alkalmazott stb. előre tudja mennyi keresetre számíthat, s bizonyos lehet benne, hogy ahhoz hozzá is jut. A szocialista szektorban egyedül a mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak nincs garantálva a jövedelme.

A gyakorlati tapasztalatoknak ellentmond az a felfogás, amely szerint ahhoz, hogy a termelőszövetkezet előre rögzíteni és szavatolni tudja a meghatározott munkadíjat, állandó, egyenletes és magas bevétel szükséges. Ez a felfogás törvényszerűnek tartja a munkadíjak évről évre való ingadozását is, hivatkozva arra, hogy maga a mezőgazdasági termelés is ingadozik. Mégis számos példáját látjuk annak, hogy bár a termelés ingadozik, a munkadíjak év közben is, és évről évre is kiegyensúlyozottak. Ezek a termelőszövetkezetek rájöttek arra, hogy megfelelő tartalékolással meg lehet teremteni a munkadíjak szavatolását. Még azok a termelőszövetkezetek is jól jártak ezzel, amelyek csak szerényebb jövedelmet tudtak biztosítani, de azt garantálták.

Termelőszövetkezetekről lévén szó, a munkadíjak garantálását, az ingadozások elkerülését az adott körülmények között csak egy módon lehet megoldani: biztonsági alap létesítésével és fenntartásával. A biztonsági alap képzése azonban jogszabályilag nincs kötelezővé téve. Nyilvánvaló, hogy a munkadíjazás problémáinak jelentős részét megoldaná a biztonsági alap kötelező bevezetése és általánossá tétele, még akkor

[16] Végső eredményében nem sokban tér el ettől az egyes tsz-ek által az egyes munkáknál alkalmazott ún. közvetlen termékrészesedés, vagy más nevén a százalékos művelés, ami a részes művelésnek tsz-i változata.

is, ha az alapba egyes termelőszövetkezetek egyszerre csak szerényebb összeget tudnának helyezni, mert az alap eszközeivel való jó gazdálkodással az alap fokozatosan úgy feltölthető, hogy a megállapított munkadíjak zökkenő nélkül kifizethetők, olyan években is, amikor a termelés nem jövedelmezett megfelelően.

Ehhez azonban jogilag sem elegendő a biztonsági alap létesítésének elrendelése. Az is szükséges, hogy ez az alap különleges jogi védelemben részesüljön. Ezt a védettséget azzal lehet elérni, ha az alap eszközei kizárólag munkadíjak céljaira használhatók fel, tehát abból más követelés még inkasszó útján sem elégíthető ki. A „zárolt számla" egyébként is ismert intézménye a bank- és a pénzforgalomnak.

5. *A munkadíj iránti igény és érvényesítése.* Alapvető létérdek fűződik ahhoz, hogy a tag az elvégzett munka díjához hozzájusson. Elvileg a termelőszövetkezeti tagnak is igénye van a munkadíjra.[17] Közvetett úton ki is kényszeríthető jogilag, ha — a termelőszövetkezetnek ehhez van elegendő, kiosztható jövedelme. Amennyiben azonban ez a jövedelem nem elegendő a tervezett („megígért") munkadíj kifizetéséhez, a tagok személyesen — egyenként és összességükben — viselik következményeit. Ilyenkor ugyanis a munkadíj összege a munkateljesítés arányában csökken. Ez rendszerint akkor következik be, ha az előre nem látott bevételkiesést nincs miből ellensúlyozni, mert nem képeztek biztonsági alapot.

A kérdés ebben az esetben az, hogy érvényesíthető igényt támaszthat-e a tag a ténylegesen kifizetett és a tervezett munkadíj különbözetére? A kérdés könnyen elintézhető volna, ha úgy vélekednénk, hogy „mit tegyünk, ilyen a tsz". A termelőszövetkezet ezt a vonást kétségtelenül magában hordja, s sajátosságainak éppen ez az egyik legerőteljesebb oldala. Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a tervezett munkadíjak sem érik el mindig a társadalmilag indokolt szintet, másrészt arról, hogy a munkadíjak jobb esztendőkben sem haladják meg általában, de legalábbis lényegesen a tervezett mértéket. Nem lehet tehát azt mondani, hogy a munkadíjak egyik évről a másikra kiegyenlítődnek.

Ha abból indulunk ki, hogy az elvégzett munkáért járó díjat a tagnak meg kell kapnia, akkor ennek feltételeit is meg kell teremteni. A termelőszövetkezetek általában azt a gyakorlatot folytatják, hogy amennyiben a tervezett munkadíjat azért nem tudják kifizetni, mert valamely tervezett bevétel a zárszámadás fordulónapjáig nem realizálódott, de annak fedezete a folyó évben rendelkezésre áll (pl. az áru megvan, de az átvevő késedelemben van), a különbözetet — engedéllyel — átviszik a következő évre. Ez a gyakorlat elismeri a tagok igényét az elvégzett munka tervezett mértékű díjára. Bármennyire is kézenfekvőnek tűnik ez a gyakorlat, a gazdálkodást zavarja és nem is jelent megoldást, mert a következő év eleve tehertétellel indul, s nem biztos, hogy a következő év nem hoz-e újabb bevételkiesést. A ki nem fizetett munkadíjak így halmozódhatnak, s ez a termelőszövetkezetnek a saját tagjaival szembeni eladósodását eredményezheti. A megoldást tehát nem elsősorban itt, hanem ismét csak a biztonsági alap létesítésében kell keresni. Ha ugyanis az év elején tervezett munkadíj összhangban van az év során végzett munkával a munkadíj kifizethető, mert az ehhez szükséges eszközök a biztonsági alapban még akkor is rendelkezésre állnak, ha a tervezett bevételhez a termelőszövetkezet nem jutott hozzá.

A további kérdés ebben a körben az, hogy a tag hogyan juthat hozzá az őt megillető munkadíjhoz? Az előleg és a munkadíj esedékességét kell itt megvizsgálni.

A termelőszövetkezeti munkadíjazás rendszerének sajátosságaiból fakad, hogy a munkadíj nem a munka elvégzésekor, és nem is meghatározott időközönként (mint más szektorokban kéthetenként, havonként), hanem az egész évi munkáért év végén, a zárszámadás jóváhagyásával válik esedékessé. Ez alól csak azok a termelőszövetkezetek kivételek, amelyek a garantált díjazást alkalmazzák, de ez esetben is az igény érvényesítésének jogi alapja a saját alapszabály.

Az évvégi esedékesség azt jelenti, hogy év közben az évvégi részesedés terhére csak előleg adható. Az évvégi esedékességet támasztja alá jogilag az is, hogy a termelőszövetkezetek jogszabályilag nincsenek kötelezve az előlegfizetésre sem, s emiatt a tagok nem támaszthatnak jogilag kikényszeríthető igényt sem a rendszeres előlegezésre, sem az előleg mértékére. A biztonsági alap bevezetésével ez a probléma is megoldható volna.

Az év végén esedékes és a termelőszövetkezet rendelkezésére álló munkadíj kifizetése már biztosítottnak tekinthető, amennyiben a Tvr. 70/C. §-ának (2) bekezdése felhatalmazza a járási tanács végrehajtó bizottságát a zárszámadásban a tag javára pénzfizetési kötelezettséget megállapító rendelkezés végrehajtására. Ez tehát azt jelenti, hogy ha a termelőszövetkezet nem fizeti ki a zárszámadás szerinti munkadíjat, a járási vb intézkedést tesz a bankfióknál az összegnek a termelőszövetkezet számlájáról való kifizetés iránt. (A munkadíjazás kérdésében felmerült jogvita sem vihető bíróság elé.)

IV.

A fentiekben kísérletet tettem a termelőszövetkezeti munkadíjazás néhány alapvető jogi kérdésének meghatározására, rendszerezésére. Ez a próbálkozás is megmutatja a termelőszö-

[17] A Tvr. ezt ekként fogalmazza meg: a tag jogosult arra, hogy a tsz jövedelméből teljesített munkája szerint részesedjék.

vetkezeti munkadíjazás bonyolultságát, ugyanakkor mind az alapvető, mind a részletkérdések tisztázásának fontosságát. A termelőszövetkezeti gazdálkodás fejlődése újabb és újabb kérdéseket állít előtérbe, s azok jelentős részét új megvilágításba helyezi. Tipikusan ilyennek tekinthető a termelőszövetkezeti munkadíjazás kérdése. Az itt leírtak inkább csak a kérdés fontosságát és a további kutatás igényét jelzik.

Molnár Imre

Külföldön elkövetett bűntettek elbírálásának egyes kérdései*

A büntető jogtudomány különböző elméleteket dolgozott ki arra, hogy milyen körben helyes érvényesíteni az állam büntető hatalmát. A *területi elv* szerint a büntetőhatalom az állam területén elkövetett bűncselekményekre terjed ki. E területen kívül az állam büntető joghatósága nem érvényesül. (Territorialitás elve.) A *személyiségi elv* szerint az állami büntetőhatalom az állam polgáraira terjed ki tekintet nélkül arra, hogy azok az állam területén vagy külföldön követték el a bűncselekményt. (Personalitás elve.) Az *állami önvédelem elve* szerint a belföldi büntetőjogot azokra a cselekményekre kell alkalmazni, amelyek valamely belföldi jogszabály által védett jogtárgyat sértenek. A *feltétlen büntetőhatalom elve* szerint büntetni kell a bárhol, bárki által bármilyen jogtárgy ellen elkövetett bűncselekményt.

A magyar büntető jogtudomány álláspontja, hogy a felsorolt elméletek bármelyikének merev alkalmazása vagy kielégítetlenül hagyja a társadalom érdekeinek védelmét, vagy pedig túlfeszíti a büntető törvény alkalmazását s nemzetközi büntetőjogi bonyodalmakra vezet. A hatályos szabályozás[1] elvi alapja az, hogy kizárólagosan egyik elmélet sem fogadható el, hanem a különböző *elvek kombinációja* helyes a törvényesség, a célszerűség, a szükségszerűség figyelembevételével.

Az elemzés alá eső problematikára jellemző az alábbi jogeset: M. T. 1938. óta külföldön élő londoni lakos magyar állampolgár ellen a magyar hatóságok büntető eljárást indítottak. M. T. mint a londoni B. L. kereskedelmi ügynökség üzletszerzője 1965. január végén háromhónapi magyarországi tartózkodásra érkezett. Budapesti tartózkodása idején cége nevében ajánlatot tett a Magyar Nemzeti Banknak nagymennyiségű rúdarany szállítására. Szóbeli ajánlatát írásban is megismételte, amelyben feltüntetett vételárat és jutalékot a londoni Rotschild és Fia Bankházhoz kellett volna átutalni. A Magyar Nemzeti Bank devizaigazgatósága közölte, hogy nem kíván üzletet kötni. M. T. az írásbeli válasz átvétele előtt táviratot küldött a londoni banknak a Magyar Nemzeti Bank elnöke nevében. Ebben közölte, hogy az átutalásra néhány napon belül sor kerül. A hamis távirat feladásának célja az volt, hogy a londoni bank a várható nagyösszegű jutaléktérítésre tekintettel M. T. cégének olyan hitelt folyósítson, amelyet a bank a cég megrendült anyagi helyzete miatt egyébként nem engedélyezett volna. A hitelnyújtásra nem került sor, M. T. csalási bűntettét leleplezték.

A jogeset nyomán felvetődik az a kérdés, hogy a büntető ügy elbírálása melyik állam joghatósága alá tartozik, illetve a magyar büntető bíróság hatáskörének és illetékességének melyek az elvi és jogszabályi alapjai.

Az állam büntető hatalmának érvényesítése tehát nemcsak a büntető jogtudomány és a tételes büntető jog problémája, hanem a büntető eljárási tudományé és tételes jogé is. Ebben a körben tisztázandó kérdések: *1.* a joghatóság, *2.* a hatáskör, *3.* az illetékesség, *4.* eme jogintézmények egybevetése és elhatárolása.

I.

1. A *joghatóság* nemzetközi jogi fogalom.[2] Az államot megillető szuverenitásból folyik, hogy az államnak *igazságszolgáltatási* hatalma van, amely kizárja más állam igazságszolgáltatási hatalmát. Az államnak a büntető ügyekre is *joghatósága* van. A joghatóság tehát az állam belső ügye. A joghatóság tekintetében akkor keletkezik probléma, ha valamely ügy más állam érdekét is érinti. Több állam büntető igazságszolgáltatási hatalmának összeütközése esetén az a kérdés vár eldöntésre, hogy belföldi vagy külföldi bíróság járhat-e el. Ebben az értelemben joghatóság a *bűnügyek nemzetközi elosztásának* intézménye.

A joghatóság másik értelme a hazai jog területére vonatkozik. Ebben a vonatkozásban a joghatóság azt jelenti, hogy a magyar alkotmány rendelkezése értelmében a dolgozó népet megillető hatalomban bennefoglaltatik a büntető hatalom, a büntető joghatóság is, amelyet a magyar büntetőbíróságok gyakorolnak.[3] A jogható-

* Az 1966. évben Upsalában megtartandó Nemzetközi Összehasonlító-jogi konferenciára „A büntető bíróságok hatásköre külföldön elkövetett bűncselekmények tárgyában" c. témához készített nemzeti referátum nyomán. A joggyakorlati anyag összeállításában közreműködtek: Posgay István, Rácz György és Szilágyi József.

[1] 1961. évi V. tv.; hatályba lépett 1962. július 1-én.

[2] A joghatóságnak a belső állami jog területén érvényesülő jelentőségéről a régebbi magyar jogirodalom számos nézetet tartalmaz. Képviselői Vámbéry, Finkey, Angyal, az újabb irodalomban Móra, Tallós-Király.

[3] 1949. évi XX. törvény a magyar alkotmányról, vö.: 2. § (2) bek., 36. § (1) bek.

ság tehát a magyar büntető bíróságokat *megillető* és *kötelező ítélkező hatalom.*

A magyar büntető bíróságokat megillető ítélkező hatalom tényleges gyakorlása szükségessé teszi, hogy az ügyeket az egyes bíróságok között egzakt jogszabályi rendelkezések alapján megosszák. Az ügyek megosztásának formái: a *hatáskör* és az *illetékesség.*

A külföldön elkövetett büntettek elbírálására vonatkozó jogosultság jogi természetének tisztázása érdekében szükséges meghatározni a hatáskör és az illetékesség tudományos fogalmát, valamint a joghatóság és a hatáskör viszonya is megvilágításra szorul.

Egyes felfogások szerint a büntető ügyek megosztása az egyes bíróságok között politikai és jogi kérdés, mert a bűnügyek elbírálásának módszere, időbeli menete és eredménye jelentékeny mértékben függ az elosztás mikéntjétől.[4] A hatályos magyar jogban a külföldi elkövetés szempontjából nem a hatáskörnek, hanem az illetékességnek van döntő jelentősége. A hatáskör arra a kérdésre ad választ, hogy a bűnügyek mely csoportjai *milyen* bíróság elé és milyen eljárás alá kerüljenek. Az illetékesség pedig arra a kérdésre ad feleletet, hogy az azonosan szervezett bíróságok közül *melyik* bíróság járhat el.

2. A hatásköri megosztás alapja az egyes bűncselekmények jelentősége az állami, társadalmi, gazdasági rend biztonsága szempontjából, az egyes bűntettek társadalomra veszélyességének foka, az elkövető speciális alanyi mivolta és esetenként — az alábbiak szerinti — magasszintű kogníció lehet. Ennek megfelelően a hatályos jog úgy rendelkezik, hogyha a legfőbb ügyész kiemelkedő jelentőségű ügyekben a Legfelsőbb Bíróság előtt emel vádat, elsőfokon a Legfelsőbb Bíróság ítélkezik. A törvény egyben a Legfelsőbb Bíróság elnökének jogot biztosít arra, hogy bármilyen ügyet a bírósági eljárás bármely szakában magához követelhessen, kivételes esetekben pedig az ügyet a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonhatja.[5] Hazai jogunk szerint általános hatáskörű bíróság a járásbíróság. A magasfokú bíróságok és az ún. különbíróságok hatásköre — a törvényben taxatíve felsorolt esetekben — kivételes.

A bűnügyek megosztása szempontjából az egyes bűntettek társadalomra veszélyességének foka alapján tesz különbséget a hatályos jog egyfelől a járásbíróságok és a megyei bíróságok hatásköre, az ügyek kiemelkedő jelentőségének figyelembevételével bármely bíróság és a Legfelsőbb Bíróság hatásköre között.[6]

Az elkövető speciális alanyi mivolta dönti el, hogy a konkrét ügyben az eljárás a katonai bíróságok hatáskörébe tartozik-e,[7] illetve ha az elkövető fiatalkorú, az ügy elbírálására rendszerint a fiatalkorúak bíróságának van hatásköre.[8]

3. A külföldön elkövetett bűntett elbírálási problémája, mint említettük, valójában nem a hatáskör, hanem az illetékesség kérdése. Alapvető illetékességi szabály, hogy az eljárásra az a bíróság illetékes, amelynek területén a bűntettet elkövették, még akkor is, ha a bűntett eredménye máshol következett be.[9] Az illetékesség tehát jogi természetére nézve a büntető ügyek megosztásának *területi elve.* Az elkövetési hely azonban mint illetékességi ok nem kizárólagos. A hazai tételes jog az illetékességi okok között jelentőséget tulajdonít a *terhelt lakóhelyének.* Ennek megfelelően az eljárásra illetékes az a bíróság is, amelynek területén a terhelt lakik, ha az ügyész az ügyet elbírálás végett eléje terjeszti, illetve ha a magánvádló az eljárás lefolytatását a terhelt lakhelye szerint illetékes bíróságnál kéri.[10] Az esetben pedig, ha a bűntettet több bíróság területén követték el, vagy ha az elkövetés helyét nem lehet megállapítani, az a bíróság illetékes, amely az ügyben korábban intézkedett. Ez utóbbi rendelkezésben a *megelőzés elve* jut kifejezésre.[11]

A magyar büntető eljárási jogtudomány különbséget tesz *különös* és *kizárólagos* illetékességi okok között. A kizárólagos illetékesség hatása az, hogy erősebb minden más illetékességi oknál és a bíróság kötelessége, hogy még a tárgyalás megkezdése előtt hivatalból vegye figyelembe.[12] Az illetékesség kizárólagossága hatásköri szabályokon is alapul. Ennek megfelelően az egyes megyei bírósági hatáskörbe tartozó ügyekben az azonos hatáskörű Budapesti Fővárosi Bíróságnak van kizárólagos illetékessége.[13] Egyes járásbíróságok kizárólagos illetékességét állapítja meg a törvény járásbírósági hatáskörbe tartozó, a törvényben taxatíve felsorolt bűntettek ügyében.[14]

A magyar büntető eljárási jog az egyes hatásköri és kizárólagos illetékességi szabályok megtartásának garanciális jelentőséget is tulajdonít. Ennek megfelelően a másodfokú bíróság az elsőfokú ítéletet hatályonkívül helyezi, ha a bíróság hatáskörét túllépte, illetve hatáskörébe tartozó ügyet ahhoz nem tartozónak nyilvánított, vagy jogszabálynak a kizárólagos illetékességre vonatkozó rendelkezését sértette meg.[15]

Különös illetékességi okok jogszabályi létesítésére azért került sor, mert az illetékesség meghatározására az általános illetékességi okok

---

[4] Móra—Kocsis: A magyar büntető eljárási jog. Budapest, 1961. 134. old.

[5] 1962. 8. sz. tvr., (a továbbiakban Be.) 48. §.

[6] Be. 47. és 48. §.

[7] Be. 349. §.

[8] Be. 321. §.

[9] Be. 49. § (1) bek.

[10] Be. 49. § (3) bek.

[11] Be. 49. § (2) bek.

[12] Be. 50. § 52. §.

[13] Hazaárulás, kémkedés, az ezekre a bűntettekre vonatkozó feljelentési kötelezettség elmulasztása, valamint más szocialista állam sérelmére elkövetett ilyen bűntettek.

[14] Közveszélyokozás, közérdekű üzem működésének megzavarása, közlekedés biztonsága elleni bűntett, járművezetés ittas állapotban, foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés, segítségnyújtás elmulasztása.

[15] Be. 247. § (1) bek.

nem mindig alkalmasak. Ezek körében kiemelt jelentőséget kell tulajdonítani a *külföldi elkövetéssel* kapcsolatos illetékességnek. Mielőtt a hatályos jogi szabályozás elvi alapjait megvilágítanók, szükségesnek mutatkozik a joghatóság, a hatáskör és az illetékesség jogintézményeinek egybevetése és az előbbiekben az elhatárolásra történt utalások konkretizálása, különös tekintettel a külföldi elkövetés elbírálásának jogosultságára.

4. A joghatóság és a hatáskör nem elegendő a bűnügyek pontos megosztására a büntető bíróságok között. A joghatóság nemzetközi intézményén túlmenően, a joghatóság belső értelme szerint önmagában pusztán igazságszolgáltatási hatalmat jelent a hazai bíróságok számára. Az igazságszolgáltatási hatalom alapvetően megoszlik a polgári jogi ügyek és a büntető ügyek elbírálása között. A büntető ügyek elbírálási szempontból történő kategorizálása a joghatósági fogalom osztódását feltételezi: hatáskörre és illetékességre. Az illetékesség olyan értelemben tételezi fel a hatáskört, hogy a hatáskör önmagában nem oldja meg a büntető ügyek megosztásának konkrétabbá tételét. A bíróságok ugyanezen csoportjainak ugyanis egyformán kiterjed a jogköre a hatáskörükbe utalt bűntettek elbírálására. A büntető ügyek megosztása csak akkor konkrét, ha a törvény azt is meghatározza, hogy a bíróságok meghatározott területre kiterjedő jogkörrel rendelkeznek. A joghatóság belső értelme tehát azonosul a büntető ügyek megosztásának *minőségi* és *területi elv* alapján történő *egybehangoltságával.*

Amikor azt a kérdést kell tehát eldönteni, hogy milyen elvek érvényesüljenek a jogtudományban és a tételes jogban a külföldi elkövetés mikénti elbírálására, a joghatóság nemzetközi jogi intézményének fogalmából célszerű ugyan kiindulni, de annak hatásköri és illetékességi osztódását a hazai jogban érvényesülő tételes szabályokra alapozottan kell figyelembe venni. Értekezésünkben a „külföldi elkövetést" nemcsak a Magyar Népköztársaság területéhez viszonyítottan vesszük figyelembe. Foglalkoznunk kell a Magyar Népköztársaság területén *külföldi* által elkövetett cselekmények egyes elbírálási problémáival is.

II.

Mint említettük, a hatályos magyar büntetőtörvénykönyv a magyar törvény alkalmazása szempontjából történt szabályozást a büntető jogtudomány által kidolgozott teóriák kombinációjára alapozza. A büntetőtörvény területi és személyi hatálya több megvilágításban került szabályozásra: *a)* belföldön elkövetett bűntettre az elkövető állampolgárságára való tekintet nélkül, *b)* magyar állampolgár által külföldön elkövetett bűntettre, *c)* a nem magyar állampolgár által külföldön elkövetett cselekményre.

A belföldi elkövetést ketté kell választani abból a szempontból, hogy az elkövető magyar állampolgár-e vagy sem. A hatályos jog szerint:

(1) A magyar törvényt kell alkalmazni a belföldön elkövetett bűntettre, úgyszintén akkor is, ha magyar állampolgár külföldön olyan cselekményt követ el, amely a magyar törvény szerint bűntett. (2) A belföldön elkövetett bűntettel egy tekintet alá esik az olyan bűntett is, amelyet bár a Magyar Népköztársaság határain kívül, de magyar hadihajón, magyar katonai repülőgépen vagy nyílt tengeren magyar kereskedelmi hajón, avagy menetközben magyar polgári repülőgépen követnek el. (Btk. 4. §).

A fenti rendelkezésből folyik, hogy a Magyar Népköztársaság területén elkövetett bűntettre akkor is a magyar törvényt kell alkalmazni, ha az elkövető magyar honos, illetve ha nem magyar honos, tehát idegen állampolgár vagy hontalan. Úgyszintén a magyar törvényt kell alkalmazni akkor is, ha magyar állampolgár külföldön, olyan területen követ el bűncselekményt, amely nem esik a fentidézett rendelkezés (2) bekezdése alá.

Ezekben a rendelkezésekben a territorialitás és a personalitás elve éppúgy érvényesül mint az állami önvédelem elve. A territorialitás elvének érvényesülését jelenti, hogy a magyar területen elkövetett bűntettre vonatkozóan a magyar törvény alkalmazása szempontjából nincs jelentősége annak, hogy az elkövető nem magyar állampolgár. A personalitás elvéből viszont, hogy a magyar állampolgárnak bármely ország területén elkövetett cselekményére a magyar büntető törvényt kell alkalmazni. Az állami önvédelem elve a territorialitás elvével függ össze annyiban, hogy a belföld büntetőjogát az elkövető állampolgárságára való tekintet nélkül azokra a cselekményekre kell alkalmazni, amelyek valamely belföldi jogszabály által védett jogtárgyat sértenek.

A feltétlen büntetőhatalom elve a hatályos magyar büntetőjogban nem érvényesül a maga teljességében. A jogszabály rendelkezéséből arra lehet következtetni, hogy a jogalkotó elsősorban tekintetbe kívánja venni a külföldi állam jogát, másrészt a magyar állam érdekeinek *feltétlen* védelmét csak a *legszűkebb bűncselekményi körre való utalással* kívánja biztosítani. A törvény értelmében:

A magyar törvényt kell alkalmazni a nem magyar állampolgár által külföldön elkövetett cselekményre is, ha az *a)* a magyar törvény szerint bűntett és az elkövetés helyének törvénye szerint is büntetendő, vagy *b)* a jelen törvény IX. és X. Fejezetében, valamint XIII. Fejezetének II. Címében[16] meghatározott bűntett, tekintet nélkül arra, hogy az elkövetés helyének törvénye szerint büntetendő-e vagy sem, feltéve mindkét esetben, hogy a legfőbb ügyész a büntető eljárás megindítását elrendeli. (Btk. 5. §.)

---

[16] A *b)* alatt hivatkozott fejezetek az állam elleni bűntettekre, a béke és az emberiség elleni bűntettekre, valamint a pénzhamisításra és a bélyeghamisításra vonatkoznak.

Az új büntető törvénykönyvről szóló 1961. évi V. tv. fentidézett rendelkezése komoly változást jelent a korábbi szabályozáshoz képest[17] annyiban, hogy lényegesen szűkebb körben szabja meg a magyar büntető törvény alkalmazásának lehetőségét a külföldön elkövetett cselekményre, ha annak elkövetője nem magyar állampolgár. Kevésbé lényeges változás az, hogy a korábbi szabályozás a külföldön elkövetett bűntettekkel kapcsolatban a „külföldi állampolgár" kifejezést használta. Miután az új törvény a hontalanokat nem kívánja kirekeszteni az idézett rendelkezés alól, a külföldi helyett a „nem magyar állampolgár" kifejezést alkalmazza.

Valamennyi külföldi állam büntető jogára kihatnak azonban a törvény alább elemzett rendelkezései abból a szempontból, hogy az új magyar büntetőtörvénykönyvből hangsúlyozottabban kidomborodik valamennyi állam szuverenitásának tiszteletben tartása. Ez büntetőjogi értelemben abban az elvben realizálódik, hogy minden külföldi állam maga szabja meg azoknak a cselekményeknek a körét, amelyet a büntető jog eszközeivel üldözni kíván. Ezért hivatkozik a Btk. miniszteri indokolása arra, hogy „az 5. §. a nem magyar állampolgárnak külföldön elkövetett bűncselekményét a magyar állam büntető hatalma alá vonja, de csak akkor, ha a cselekmény a magyar törvény és az elkövetés helyének törvénye szerint is büntetendő . . ."[18]

A fenti általános szabályhoz képest a kivételeket speciális rendelkezés tartalmazza; mikor nem kell tekintettel lenni arra, hogy a cselekmény az elkövetés helyének törvénye szerint büntetendő-e vagy sem. A korábbi szabályozás a kivételeket általános körben határozta meg és nem a törvényre, hanem a kognícióra bízta annak megállapítását, hogy milyen mértékben kell érvényre juttatni a feltétlen büntetőhatalom elvét. A korábbi szabályozás[19] nem sorolta fel taxatíve azokat a bűntetteket, amelyeknek nem magyar állampolgár által külföldön való elkövetése megalapozza a magyar állam büntető joghatóságát. Eme hatályon kívül helyezett rendelkezés szerint azok a bűncselekmények tartoztak a kivételek közé, amelyek a „Magyar Népköztársaság demokratikus államrendjéhez vagy gazdasági rendjéhez fűződő alapvető érdeket" sértenek. Az új Btk. miniszteri indokolása hangsúlyozza, hogy az új rendelkezések ehelyütt is jobban méltányolják a törvényesség szempontjait, ezért a rendelkezés alá vont bűntetteket félreérthetetlenül megszabott körben, taxatíve megjelöli.

A külföldön nem magyar állampolgár által elkövetett cselekmény magyar törvény alapján történő üldözésének tehát a magyar törvény pontosan körülhatárolt anyagi jogi feltételeit állapítja meg. A büntető eljárás megindításának azonban nemcsak anyagi jogi, hanem processzuális feltételei is vannak, mint negatív perelőfeltételek.

A negatív perelőfeltételek, mint eljárási akadályok jelentkeznek. Mind az új Btk., mind a korábbi szabályozás felállított speciális processzuális előfeltételt a büntető eljárás megindításához abból a célból, hogy még tovább szűkítse azoknak az eljárásoknak a körét, amelyek egyébként anyagi jogi értelemben a fentírt rendelkezés szabályai alá esnek. Az új Btk. azonban a büntető eljárás megindításának elrendelése felől történő döntés jogát nem az igazságügyi, hanem az ügyészi hatóságra ruházza. A Btk. miniszteri indokolása a változtatást akként világítja meg, hogy „A Btá, az igazságügyminiszter hatáskörébe utalja annak megfontolását, hogy kell-e büntető eljárást indítani a kérdéses bűncselekmények miatt, vagy nem. Minthogy hatályos eljárási jogunk értelmében a büntető eljárás megindítása általában az ügyész feladata, indokolt, hogy az ilyen jellegű büntető ügyekben is az ügyész, illetőleg — az ügyek külpolitikai jelentőségére tekintettel — a legfőbb ügyész kezében legyen a döntés joga."[20]

Annak megállapítása mellett, hogy az ilyen ügyek tekintetében a bírói gyakorlat rendkívül gyér, meg kell jegyezni, hogy az új Btk. 5. §-a alkalmazásánál az elkövető állampolgársága szempontjából egy igen régi bírói elvi határozatot tartott fenn hatályában a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elvi tanácsa. A volt Kúria 1906-ban hozott elvi határozata szerint a külföldön külföldi állampolgár által elkövetett cselekményre vonatkozó rendelkezés[21] arra a külföldire is alkalmazandó, aki a bűncselekmény elkövetése után magyar állampolgár lett. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elvi tanácsa 1951-ben[22] ezt a határozatot azzal tartotta hatályban, hogy a már idézett Btá. 4. §-át akkor is alkalmazni kell, ha a külföldi a cselekmény elkövetése után magyar állampolgár lett. Az új Btk. 5. §-a alkalmazásánál ez az elv továbbra is érvényesül.

III.

Az összefüggés okából nem hagyható figyelmen kívül, az a rendelkezés, amely a külföldön végrehajtott büntetés vagy előzetes fogvatartás beszámítására vonatkozik. A jogalkotó akarata kiviláglik abból az elgondolásból, hogy méltánytalan lenne, ha az elkövető ugyanazon bűncselekménye miatt kétszeres büntetést állana ki. Már a korábbi szabályozás (Btá.) is úgy rendelkezett, hogy akár belföldön, akár külföldön követték el a bűntettet, a külföldi bíróság jogerős ítélete alapján kitöltött büntetést a

[17] 1950. évi II. tv. Btá. 4. §.

[18] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1962. 48. old.

[19] Btá. 4. §-ának *b)* pontja.

[20] I. m. 49. old.

[21] 1878. évi V. tv.

[22] Magyar Közlöny, 1951. február 18.

magyar bíróság által kiszabott büntetésbe be kell számítani. Nem rendelkezett azonban a korábbi szabályozás arról, hogy a bűncselekmény miatt nem jogerős ítélet alapján külföldön kiállított előzetes fogvatartás is beszámítandó-e? A Btk. ezt a hiányt pótolta, mert a rendelkezésbe felvette a külföldön kiállított előzetes fogvatartást is. A korábbi szabályozás azonban a büntetés kitöltésére és nem végrehajtására utalt. Ezért problémaként merült fel, hogy helye van-e a külföldön kiállott javítónevelő munka vagy külföldön megfizetett pénzbüntetés beszámításának. A Btk. biztosítani kívánja a külföldi bíróság által kiszabott és külföldön végrehajtott minden olyan büntetésnek a beszámítását, amelyhez hasonlót a hazai jog ismer. Ezért a korábbi szabályozásban használt büntetés kitöltése kifejezés helyett a büntetés végrehajtása kifejezést vette fel a jogszabályi rendelkezésbe, mely szerint:

„Akár belföldön, akár külföldön követték el a bűntettet, a külföldi bíróság jogerős ítélete alapján végrehajtott büntetést vagy a kiállott előzetes fogvatartást a magyar bíróság által ugyanezen cselekmény miatt kiszabott büntetésbe be kell számítani." (Btk. 6. §.)

A bírói gyakorlat a törvény rendelkezésének konkrét esetre vonatkozó értelmezése alapján sajátos álláspontot dolgozott ki az elvi iránymutatás céljára. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának büntető és katonai kollégiuma az alábbi állásfoglalását hozta nyilvánosságra:

„A tiltott határátlépés (Btk. 203. §.) miatt történő elítélés esetében a magyar bíróság által kiszabott büntetésbe a külföldi állam bírósága által a határ átlépésével elkövetett bűncselekmény miatt kiszabott büntetés a Btk. 6. §-a alapján nem számítható be. A büntetés kiszabásánál azonban figyelembe lehet venni, hogy a terheltet a határ átlépésével kapcsolatos cselekménye miatt a külföldi bíróság elítélte.

A kötelező beszámításnak az egyazon bűncselekmény miatt való elítélés az alapfeltétele. A jelen esetben azonban ez nem áll fenn.

A Btk. 203. §-ában foglalt rendelkezés nyilvánvalóan a magyar országhatár meg nem engedett módon való átlépését rendeli büntetni közbiztonsági okokból. Ezzel szemben a külföldi állam bírósága nyilvánvalóan a saját közbiztonsági érdekeit oltalmazza akkor, amikor a területre való jogosulatlan belépést bünteti. Habár az elkövetési cselekmény — a magyar állam területének tiltott elhagyása és a külállam területére engedély nélkül való belépés — véghezvitelében egybefolyik: nem kétséges, hogy két bűncselekmény valósul meg, amely két különböző állam biztonsági érdekeit veszélyezteti. A Btk. 6. §-ának alkalmazására tehát a jelen esetben törvényes alap nincsen.

A büntetés mértékének a meghatározásánál viszont nem mellőzhető annak figyelembevétele, hogy a magyar országhatárt tiltott módon átlépő terheltet e határátlépésével összefüggő, büntetőjogilag külön értékelt cselekménye miatt külföldi állam bírósága jogerősen elítélte.

Amennyiben a határt tiltott módon átlépő személyt a külföldi állam bírósága a határátlépés miatt nem ítélte el, hanem bizonyos ideig tartó fogvatartás után a büntető eljárás lefolytatása végett a magyar hatóságnak átadta, a külföldi állam őrizetében eltöltött idő beszámításának helye van, feltéve, hogy az őrizetbevétel nyilvánvalóan a magyar államhatár jogosulatlan átlépése miatt történt."[23]

IV.

A Magyar Népköztársaság bíróságainak ítélkezési gyakorlatában csekély számmal fordulnak elő olyan bűnügyek, amelyek vádlottai külföldi állampolgárok. Különösen ritka azoknak az ügyeknek az előfordulása, amelyekben a vád tárgyává tett cselekményt nem magyar állampolgár külföldön követett el. Az ilyen bűntett előfordulása esetén azonban a magyar bíróság *illetékessége* szempontjából azonos szabály érvényesül arra az esetre nézve is, amikor külföldön magyar állampolgár követ el bűntettet. Ez az úgynevezett *különös* illetékességi okok körébe tartozó rendelkezés a hatályos jog szerint:

(1) „Külföldön elkövetett bűntett esetében az a belföldi bíróság illetékes, amelynek területén az elkövető lakik vagy tartózkodik, illetve — ennek hiányában — ahol fogvatartják. (2) Ugyanez áll akkor is, ha a bűntettet az ország határain kívül, de olyan helyen követték el, amely a belfölddel egy tekintet alá esik.[24]

A külföldön elkövetett bűntettek magyar bíróság által történő elbírálásának feltételei tehát, egybevetve a joghatóság és a hatáskör kérdéseiben kifejtettekkel, kiegészülnek a fentírt különös illetékességi szabállyal, amely az eljáró belföldi bíróság illetékessége szempontjából az elkövető állampolgárságára való tekintet nélkül parifikálja a *a)* lakóhelyet, *b)* tartózkodási helyet, *c)* fogvatartási helyet.

Bármelyik illetékességi ok meghatározza az eljáró belföldi bíróság illetékességét a konkrét ügyben való eljárásra.

Mielőtt elemeznők a külföldi állampolgárok (nem magyar állampolgárok) által elkövetett bűntettek miatt indított büntető eljárások gyakorlatának leglényegesebb vonásait, szükséges figyelmet szentelni azoknak a nemzetközileg elismert főbb módszereknek jellegzetességeire, amelyek megfelelő keretet nyújtanak az ilyen eljárások lefolytatására. A nemzetközileg elismert büntető eljárási lehetőségek elvi alapintézménye: a *jogsegély*. A jogsegély szerződések mind a polgárijogi, mind a büntető ügyekre vonatkoznak. A Magyar Népköztársaságnak 1945.

[23] B. K. 245 (B. H. 1957. évi 11. sz.). Büntetőjogi Döntvénytár Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1964. 11. old.

[24] Vö.: Btk. 4. § (2) bek. Be. 53. §.

után az európai szocialista országokkal kötött jogsegélyszerződései egyaránt vonatkoznak polgári és büntető ügyekre. Bűnügyi jogsegélyre vonatkozó rendelkezéseket tartalmaznak kapitalista országokkal korábban kötött egyezmények is, amelyek változatlanul hatályban vannak.[25] Több állammal van hatályban bűnügyi jogsegélyre vonatkozó rendelkezéseket is tartalmazó kiadatási szerződésünk.[26] A felsorolt országokkal a bűnügyi jogsegélyforgalom csekély. Ezért az egyes egyezmények részletes ismertetésére szükségtelen kitérni.

A Magyar Népköztársaság 1945. után számos új jogsegélyszerződést kötött.[27] Az európai szocialista országokkal kötött jogsegélyszerződések számos közös vonást tartalmaznak. Azt, hogy az egyes államokban milyen körben adnak egymásnak bűnügyekben jogsegélyt, a nemzetközi szerződéseken kívül a viszonosság, mint kölcsönösen követett gyakorlat szabja meg. Ebben a tekintetben meg kell emlékezni a bűnügyi jogsegély és kiadatás tárgyában Ausztriával fennálló viszonosságról, amelynek szomszédsági viszony alapján gyakorlati jelentősége van. A viszonossági gyakorlatra azonban kihat az a büntetőjogi rendelkezés, hogy nincs helye büntető eljárásnak — a törvényi kivételektől eltekintve — olyan cselekmény miatt, amely a külföldi állam belső törvénye szerint nem büntett. Ennek az elvnek alapján tagadták meg a kiadatásra vagy megkeresések teljesítésére irányuló kérelmeket pl. osztrák részről, mivel a magyar pénzügyi vagy vámszabályok megsértése az osztrák jog szerint nem bűntett. Ezen a téren azonban a felmerülő problémák megoldása fejlődést mutat.[28]

A másik nemzetközileg elismert módszer a büntető eljárás lefolytatásának *felajánlása* külföldi állam részére. Erre akkor kerül sor, ha pl. a külföldi állampolgár a Magyar Népköztársaság területén bűntettet követ el, utána hazájába távozik és *kiadatásnak nincs helye*. A büntető eljárás lefolytatásának felajánlása kölcsönös módszer, amennyiben a büntető eljárásnak helye van akkor is, ha akár a magyar, akár a külföldi állam tesz kezdeményező intézkedéseket.

Hasonlóképpen kölcsönös módszer a *kiadatási eljárás*, amely a jogsegélytől és a büntető eljárás felajánlásától eltérően mind az anyagi büntető jogban, mind a büntető eljárási jogban szabályozott intézmény, illetve eljárás. Ennek az eljárásnak a részleteire témánk szűkreszabott korlátaira tekintettel nem térhetünk ki.

V.

A Magyar Népköztársaság jogalkalmazó szerveinek gyakorlati tapasztalatai az alábbi kérdéskörökbe foglalva általánosíthatók: *1.* magyar állampolgár által külföldön elkövetett bűntett miatt a Magyar Népköztársaság hatóságai által folytatott büntető eljárások, *2.* külföldi (nem magyar) állampolgár által a Magyar Népköztársaság területén elkövetett bűntett miatt indított büntető eljárások, *3.* külföldi államot is érintő egyéb belföldi eljárások.

ad 1. A magyar állampolgárok által külföldön elkövetett bűntett miatt a Magyar Népköztársaság illetékes hatóságai rendszerint akkor indítanak büntető eljárást, ha az illetékes külföldi állam a büntető eljárás lefolytatását felajánlja. A felajánlás a kölcsönös jogsegély szerződések alapján történik.

Amennyiben a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze a külföldi állam által felajánlott büntető eljárás lefolytatását indokoltnak tartja, a külföldön foganatosított eljárás anyagának hiteles magyar nyelvű fordítását, nem különben az eredeti külföldi anyagot azzal az utasítással küldi meg a terhelt lakhelye szerint illetékes ügyésznek, hogy az ügyben rendelje el a magyar Btk-ba ütköző bűntett alapos gyanúja miatt a nyomozást, és annak lefolytatása után hozzon érdemi határozatot.

Jelentős problémaként vetődik fel az, hogy a magyar állampolgárok által olyan külföldi államok területén elkövetett bűntettek miatt, amely államokkal hatályos jogsegély egyezmény nincsen, rendszerint az idevonatkozó és külföldön folytatott eljárás anyagának hiánya miatt a magyar bűnüldöző szervek nem tudnak eljárni.

Jellemző eset:

1961. novemberében egy nemzetközi teherfuvarozást végző magyar állami vállalat tehergépkocsijának vezetője a Német Szövetségi Köztársaságban Hamburg kikötőjében súlyos kimenetelű közlekedési balesetet okozott. A közlekedési baleset folytán, amelynek oka a magyar állampolgár gépkocsivezető ittassága volt, egy másik magyar állampolgár sértett súlyos testi sérülést szenvedett és a magyar állami tulajdonban jelentősebb összegű kár keletkezett.

A magyar fuvarozó vállalat az alkalmazásában álló gépkocsivezetője ellen büntető feljelentést tett. Hosszú ideig tartó erőfeszítéseink ellenére sem sikerült diplomáciai úton elérni azt, hogy a Német Szövetségi Köztársaság illetékes hatóságai a közúti baleset ügyében folytatott eljárásokról szóló iratokat a magyar hatóságok rendelkezésére bocsássák és így lehetőséget adjanak arra, hogy a Magyar Népköztársaság illetékes hatóságai a magyar állampolgár által külföldön elkövetett és a magyar Btk-ba ütköző bűntett miatt a Magyar Népköztársaságban eljárást folytassanak. Ez az eljárás annál is inkább feltűnő, mert ugyanakkor a Magyar Állami Biztosító a német biztosító társaság közreműködésével a balesetvizsgálati iratokat megkapta. Az

[25] 1927. évi I. törvénnyel kihirdetett magyar—olasz egyezmény.

[26] Belgium, Görögország, Luxemburg, Monaco, Nagybritannia, Paraquay, Svájc, Norvégia, Törökország. Tallós—Király: Nemzetközi vonatkozású kérdések az igazságügyi szervek gyakorlatában. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1964. 41. és 240. old.

[27] Szovjetunió, Románia, Lengyelország, Jugoszlávia, Csehszlovákia, Bulgária, Albánia.

[28] Utalás: Tallós—Király: im. 42. old.

ilyen diszkrimináció hátrányos helyzetbe hozza a magyar bűnüldöző szerveket és nem teszi lehetővé a magyar állam büntető igényének az érvényesítését olyankor, amikor a magyar állampolgár ellen külföldön eljárást nem folytattak, ugyanakkor azonban magyar érdekeket sértett a magyar állampolgár bűncselekménye.

ad 2. A külföldi állampolgárok által a Magyar Népköztársaság területén elkövetett bűntettek miatt indított büntető eljárások vezérgondolata, hogy *a)* érvényesüljön az azonos elbírálás elve, *b)* a hatóságok vegyék figyelembe az elkövető személyiségének megítéléséhez szükséges személyi és tárgyi körülményeket, *c)* késedelem nélkül hajtsák végre a szükséges eljárási cselekményeket.

A külföldi állampolgárokkal szemben alkalmazott *intézkedések* megválasztásánál a méltányosság elve érvényesül. Az alább értékelendő jogesetek főképpen a közlekedési balesetek köréből kerültek ki.[29]

A Budapesti Fővárosi Bíróság P. Ch.-t a közlekedés rendje elleni bűntettben mondotta ki bűnösnek azon tényállás alapján, hogy a gépjárművet italos állapotban vezető terhelt súlyos közlekedési balesetet okozott. A büntetés 2000 forint pénzbüntetés. Az ügyésznek a haláltokozó veszélyeztetésben való bűnösség megállapítására irányuló fellebbezési óvása is elutasítást nyert.[30]

Helyeselhető a bíróság ama álláspontja, hogy figyelembe vette azt a *személyes körülményt,* mely szerint a vádlott a második világháború idején mint partizán a német megszállók elleni harcban részt vett, ezért börtönt és internálást szenvedett.

Az intézkedések *soronkívüliségével* kapcsolatban szükséges megvizsgálni azoknak az eljárásoknak általánosítható tapasztalatait, amelyeket a külföldi állampolgár által elkövetett bűntettek ügyében a Magyar Népköztársaság hatóságai indítanak és fejeznek be. Megállapítható, hogy ilyen ügyekben a büntető eljárás késedelem nélkül megindul. Az eljárások lefolytatásának gyakorlatára nézve az alábbiak állapíthatók meg:

A Magyar Népköztársaság illetékes hatóságai az általuk indított büntető eljárást rendszerint abban az esetben fejezik be a Magyar Népköztársaságban, ha a külföldi állampolgár által elkövetett bűntett súlya nem jelentős, vagy a külföldi állampolgár által elkövetett bűntett éppen jelentős súlya miatt az eljárásnak magyar bíróság előtt történő befejezése indokolt. A Magyar Népköztársaság hatóságai fejezik be a büntető eljárást olyankor is, amikor a büntető eljárásnak, a kölcsönös jogsegély egyezmények rendelkezéseit figyelembe véve, a terhelt hazai hatósága előtt való lefolytatása látszik indokoltnak, illetőleg a külföldi állampolgár terhelt a bűntett elkövetése után külföldre távozott és kiadatásának nemzetközi egyezmény vagy viszonosság alapján nem lehet helye.

A Magyar Népköztársaság illetékes hatóságai által indított és befejezett büntető eljárások esetében a külföldi állampolgár által elkövetett *bűntett tárgyi súlya* döntő elsősorban abban a kérdésben, hogy vele szemben bűnösségének bizonyítottsága esetén a nyomozást *figyelmeztetésben* való részesítésével megszüntetik-e vagy pedig ellene a magyar bíróság előtt *vádat emel* az ügyészség. A megfelelő intézkedés megválasztásánál messzemenően figyelembe veszik a magyar hatóságok azt is, hogy a külföldi állampolgár által elkövetett bűntett magyar állam, vagy magyar állampolgárok jogvédte érdekeit menynyiben sértette. Erre figyelemmel pl. külföldi állampolgárok által okozott közúti közlekedési baleseteknél olyankor is figyelmeztetéssel zárul az eljárás, amikor a baleset súlya ugyan nem volt jelentéktelen, de magyar állam, vagy magyar állampolgárok jogvédte érdekeit különösebben nem sértette.

1965. április 25-én egy svéd állampolgár személygépkocsijával balra történő kanyarodása közben a vele szemben szabályosan közlekedő magyar állampolgár motorkerékpárosnak nem biztosította az elsőbbséget és azzal összeütközött. A balesset kimenetele azonban szerencsés volt, mert a magyar állampolgár sérülést nem szenvedett, anyagi kára is rendkívül csekély volt, az anyagi kárt pedig a biztosító társaság téríti meg. A közlekedési baleset a magyar törvények szerint megvalósította a foglalkozás körében elkövett veszélyeztetés bűntettét, figyelemmel azonban a baleset következményeinek csekély voltára, a svéd állampolgárral szemben a nyomozást ügyészi jóváhagyással figyelmeztetésben való részesítése mellett megszüntették.

1965. április havában a Német Szövetségi Köztársaság állampolgára a tulajdonában levő személygépkocsijával Budapesten azért szenvedett közúti balesetet, mert rossz látási viszonyok mellett nem megfelelő sebességgel közeledett, és a közúton parkírozó tehergépkocsikba ütközött. A baleset következtében az általa vezetett gépkocsiban helyet foglaló ugyancsak NSZK állambeli utasa, valamint maga is sérülést szenvedett és személygépkocsija is jelentős mértékben megrongálódott. A közúti baleset következtében magyar állampolgár nem sérült meg és magyar tulajdonban sem következett be kár. A Magyar Népköztársaság hatóságai által soron kívül lefolytatott nyomozást az NSZK állampolgár terhelt figyelmeztetésben való részesítésével azért szüntették meg, mert az általa elkövetett bűntett magyar jogvédte érdekeket nem érintett.

---

[29] A közlekedési baleseti ügyekben a bíróság a külföldi állampolgároktól is természetesen megköveteli a KRESZ rendelkezéseinek ismeretét és megtartását. Ugyanakkor ennek az elvnek az érvényesülése mellett sem mellőzi — elsősorban a büntetés kiszabása körében — annak a ténynek az értékelését, hogy a külföldi állampolgárságú vádlott csupán rövid ideig, vagy rövid ideje tartózkodik Magyarország területén.

[30] B. IX. 668/1957. 8. sz. ítélet.

Ugyancsak a korábbi utalások szerint *vádemelésre* és a *magyar bíróság előtti eljárásra* került sor olyankor, amikor a külföldi állampolgár által elkövetett bűntett súlyos és nem indokolt a büntető eljárásnak külföldi állampolgár hazai hatósága előtt való felajánlása, illetőleg e felajánlásra nemzetközi egyezmény vagy viszonosság hiánya miatt sor nem is kerülhet.

E megfontolás alapján került sor egy kanadai állampolgár terhelt előzetes letartóztatására és az ellene való vádemelésre akkor, amikor a terhelttel szemben az illetékes magyar hatóságok ittas gépjárművezetés miatt egy ízben már figyelmeztetést alkalmaztak, ennek azonban nem volt meg az eredménye. A terhelt ugyanis néhány héttel később ugyancsak ittas állapotban durva közlekedési szabályszegéssel halálra gázolt egy magyar állampolgár motorkerékpárost. Az illetékes magyar hatóságok a kanadai állampolgárt a Legfőbb Ügyészség engedélye alapján előzetes letartóztatásba helyezték és ellene a magyar bíróság előtt vádat emeltek.

ad 3. Külföldi államot is érintő egyéb belföldi eljárások keretében foglalkoznunk kell néhány speciális eljárás, eredményeiben is sajátos, tapasztalatainak általánosításával.

K. J. magyar állampolgár hivatalos külföldön tartózkodása alatt motorkerékpárjával május 1-i ünnepségen vett rész. Összeütközött egy kerékpárossal, amelynek következtében egy személy meghalt. A külföldi állam bírósága által hozott ítélet alapján K. J. mint vádlott 8 hónapi szabadságvesztést töltött ki külföldi büntetésvégrehajtási intézetben. A magyar bíróság a büntető eljárást K. J-val szemben megismételte. Első fokon 8 hónapi szabadságvesztésre ítélte, amelyet azonban beszámítással kitöltöttnek nyilvánított. Fellebbezés folytán a Legfelsőbb Bíróság a vádlottat az ellene emelt vád alól felmentette. A külföldi állam bíróságától beszerzett iratok alapján megállapítást nyert, hogy az adott helyen a lassú járművek részére és a gyors járművek részére külön-külön útszakasz van fenntartva. A sértett a gyors járművek részére fenntartott területre szabálytalanul behajtott. A motorkerékpár a kerékpárral összeütközve azt előrelökte, majd egy arra haladó autóbusz a sértettet halálra gázolta. A halálos balesetet tehát kizárólag a sértett szabálytalan közlekedése okozta.

A fentiekből levonható elvi álláspont, hogy a magyar bíróságot a külföldi állam bírósága által hozott ítélet nem köti, az ügy érdemi elbírálása szempontjából. Ezt a törvény expressis verbis nem mondja ki, de a Btk. 6. §-ából következik, hogy a magyar bíróság csupán a végrehajtott büntetés vagy a kiállott előzetes fogvatartás beszámítására kötelezett. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a magyar bíróság ne hozhatna felmentő ítéletet ugyanazon tényállás alapján, mint amelyre a külföldi állam bírósága a bűnösséget megállapító ítéletet alapozta. A tettazonosság és a tényálláshozkötöttség elvének azonban még szigorúbban kell érvényre jutnia az említett relációban, mint hazai viszonylatban. Ennek hangsúlyozása azért szükséges, mert a bizonyítás megismétlése rendszerint elhárithatatlan akadályokba ütköznék. A tettazonosság és a tényálláshozkötöttség elvének érvényesülését viszont nem csorbítja az a lehetőség, hogy a másodfokú bíróság a külföldi állam bírósága mint elsőfokúnak tekintett bíróság által hozott ítélet tényállását is kiegészítheti illetve helyesbítheti az iratok alapján. A fenti jogesetben a magyar elsőfokú bíróság eme korrekciós jogosultságával nem élt, hanem a Btk. 6. §-át mechanikusan értelmezte és alkalmazta.[31]

Nem magyar állampolgár elkövetők együttesen végrehajtott bűncselekményeinek elbírálása szempontjából a magyar bíróság illetékessége attól függ, hogy *a)* az elkövetők ugyanazon külállam polgárai-e vagy sem, *b)* van-e a Magyar Népköztársaságnak az érdekelt külállamokkal jogsegélyegyezménye.

A fenti problémakört exponálja az alábbi jogeset: L. J. és U. J. nyugatnémet fiatalemberek és B. Q. keletnémet leány turistacsoporttal Magyarországra utaztak. L. J. feleségül akarta venni B. Q-t a Német Demokratikus Köztársaság állampolgárát és lakosát. Magyarországra érkezésüket követően megközelítették a magyar jugoszláv államhatárt abból a célból, hogy azt tiltott módon átlépjék. Az elsőfokú bíróság L. J.-t és U. J.-t pénzfőbüntetésre ítélte, amelyet a vádlottak előzetes letartóztatásával lerovottnak vett. A Legfelsőbb Bíróság a vádlottak büntetését 3—3 hónapi szabadságvesztésben állapította meg és őket Magyarország területéről kiutasította. A határozat indokolása szerint jelentős politikai érdek fűződik ahhoz, hogy külföldi állampolgárok Magyarországon engedélyezett tartózkodásukat ne használhassák fel *más államok érdekeit* is sértő cselekmények elkövetésére. A magyar határ állami ellenőrzéséhez fűződő érdek mellett az *államok közötti zavartalan viszony* fenntartásához fűződő érdekek is indokolják az ilyen cselekmények szigorúbb elbírálásával történő megelőzését. A vádlottak cselekményének motívumát értékelve szabta ki a Legfelsőbb Bíróság az enyhe mértékű felfüggesztett szabadságvesztést.

Ami a magyar büntetőbíróság illetékességére vonatkozik, a Magyar Népköztársaságnak a Német Szövetségi Köztársasággal jogsegélyegyezménye nincs, így a férfi vádlottak cselekményeinek elbírálására a magyar bíróság illetékes. A Német Demokratikus Köztársasággal meglevő jogsegélyegyezmény folytán, a leány

---

[31] Be. 255. §.

[32] A külföldi büntető ítélet hazai jogkövetkezményeinek elméleti kérdéseit részletesen megvilágítja Márkus Ferenc: Külföldi büntetőítélet jogkövetkezményei a hazai jog szempontjából különös tekintettel a nemzetközi jogra c. tanulmányában. Jogtudományi Közlöny, 1964. 10. sz. Ld. még Viski László: Közúti közlekedés és nemzetközi büntetőjog c. tanulmányát. Állam- és Jogtudomány VIII. köt. 1. sz.

cselekményének elbírálására a Német Demokratikus Köztársaság bírósága illetékes.

Ha a külföldi állampolgár a Magyar Népköztársaság területén elkövetett bűntett elkövetése után külföldre távozott és kiadatásának nemzetközi egyezmény vagy viszonosság alapján nincs helye, az illetékes ügyész a büntető eljárásnak a terhelt hazai hatósága előtt történő lefolytatása kérdésében utasítást kér az illetékes főügyész útján a Legfőbb Ügyészségtől.

A szocialista országokkal kötött jogsegélyegyezményeink alapján a szocialista országok állampolgárai ellen indított büntető eljárások befejezését rendszerint akkor is felajánljuk terhelt hazai hatóságainak, ha a külföldi állampolgár által elkövetett bűntett tárgyi súlya viszonylag jelentősebb. E vonatkozásban kölcsönösen kialakított gyakorlatunk van a szocialista országokkal. A büntető eljárás felajánlása esetén a nyomozást az illetékes hatóságok lefolytatják, majd a nyomozás befejezése után a nyomozás iratait a felajánlás kérdésében való döntés végett a Legfőbb Ügyészséghez terjesztik fel. Amennyiben a Legfőbb Ügyészség a büntető eljárás felajánlását indokoltnak találja, az illetékes ügyészt felhívja az eljárás felajánlásához szükséges emlékirat megszerkesztésére. Az emlékiratnak tartalmaznia kell a bűntett tényállását, továbbá a terhelt által megsértett és a bűntett jogi minősítésére, valamint a büntetés kiszabására vonatkozó jogszabályok hiteles szövegét. Az emlékiratot a nyomozás iratainak hiteles másolataival együtt az illetékes ügyész a Legfőbb Ügyészséghez terjeszti fel. Az emlékirat, illetve a nyomozás iratainak egyik példányát a Legfőbb ügyész a jogsegélyegyezmény rendelkezéseihez képest vagy közvetlenül vagy a diplomáciai út igénybevételével küldi meg a megkeresett állam legfőbb ügyészének.

A fentieknek megfelelően pl. felajánlottuk a büntető eljárást a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság hatóságainak egy jugoszláv állampolgár által 1965. márciusában okozott közúti közlekedési baleset ügyében. A jugoszláv állampolgár a Magyar Népköztársaság területén szabálytalan előzés következtében súlyos sérülésekkel járó és a magyar állami tulajdonban kárt okozó közúti közlekedési balesetet okozott. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársasággal fennálló jogsegélyegyezmény alapján azonban, különös figyelemmel arra, hogy hasonló gyakorlatot folytatnak a jugoszláv bűnüldöző hatóságok, a jugoszláv állampolgár magyar bíróság előtti felelősségre vonásától eltekintve, a büntető eljárás továbbfolytatását az illetékes jugoszláv hatóságoknak a Magyar Népköztársaság legfőbb ügyésze felajánlotta.

VI.

A büntető bíróságok joghatóságának, hatáskörének és illetékességének kérdésköre sokrétű részproblémákat ölel fel. Ezek mindegyikére értekezésünkben nem térhettünk ki. A felvázolt elméleti és joggyakorlati kérdések mégis megengedik néhány *következtetés* levonását:

a) Az államok közötti békés együttélés elve követelménnyé teszi az államok közötti jogi kapcsolatok további szélesítését és tartalmi fejlesztését. A jogsegélyegyezmények hálózatának bővítése világszerte fontos probléma megoldásának elősegítését célozza, alkalmas arra, hogy a kölcsönösen követett gyakorlat alapján kialakuló büntető ítélkezés betöltse a prevenció szerepét mind hazai, mind a külállamok állampolgárainak vonatkozásában.

b) A meglevő jogsegélyegyezmények megértek a továbbfejlesztésre. Kevés kivételtől eltekintve ugyanis rendszerint csak a főhatóságok közvetlen érintkezését teszik lehetővé, ami egyes eljárási cselekmények pótlólagos foganatosíttatása esetén meghosszabbítja az eljárás időtartamát. Nagyobb lehetőséget szükséges teremteni arra, hogy a konkrét ügyben eljáró illetékes szervek egymással közvetlenül is érintkezhessenek.

c) Addig is, amíg a jogsegélyegyezmények szaporítása elérhető, az államok közötti viszonylatban megoldásra vár megfelelő keretben a büntető eljárások iratanyagának kölcsönös kiadása a hazai büntető törvény alkalmazásának a lehetősége érdekében.

d) Belső, hazai probléma annak a kérdésnek a megoldása, hogy magyar állampolgár külföldön elkövetett cselekményének üldözésénél a külföldi hatóságoknak a magyar állampolgárok ellen irányuló intézkedései félbeszakítják-e a magyar törvények szerinti elévülési időt.

A konkrét ügyben ez a probléma úgy merült fel, hogy 1946-ban magyar állampolgárok külállam területén emberölést követtek el, majd ezt követően a Magyar Népköztársaság területére visszatértek. Az illetékes hatóságok a büntető eljárást megindították és a magyar állampolgárok ellen elfogató parancsot is bocsátottak ki; majd távollétükben lefolytatták a büntető eljárást és 1948-ban hosszabb tartamú szabadságvesztésre ítélték őket. A külállam szervei ismeretlen okból csak 1965-ben kérték az elkövetők felelősségrevonását. Problémaként az merül fel, hogy a magyar állampolgárságú elkövetők ellen tett külföldi bírósági intézkedések az elévülési időt félbeszakították-e vagy sem. Megítélésünk szerint a külföldi hatóságok eljárási cselekményei ebben az esetben a magyar törvény szerinti elévülést félbeszakító hatállyal rendelkeznek. Ennélfogva az elkövetők felelősségre vonása a magyar büntető törvény szerint is eszközölhető, figyelembevéve az elévülés új kezdőnapját és az elévülés időhatárát. A magyar törvény szerint: „Az elévülést félbeszakítja a hatóságnak az elkövető ellen a bűntett miatt foganatosított büntető eljárási cselekménye. A félbeszakítás napjával az elévülés határideje ismét elkezdődik."[33] Értelmezési kérdés, hogy „hatóság"-on a külföl-

[33] Btk. 33. § (1) bek.

di állam hatóságát is érteni lehet, tekintve, hogy ezt a törvény nem zárja ki. A miniszteri indokolás hangsúlyozza, hogy az elévülés félbeszakítására alkalmas büntető eljárási cselekménynek kell tekinteni minden olyan intézkedést, amely az eljárás előbbvitelére irányul. Minthogy a meglevő jogsegélyegyezmények erről a kérdésről nem rendelkeznek, az érdemi állásfoglalás szükségesnek mutatkozik.

e) Végül megjegyezni kívánjuk, hogy az államok közötti bűnüldözési együttműködés szempontjából nincsen tisztázva a visszaesés fogalmának értelmezése. A visszaesés mind kriminológiai, mind büntetőjogi értelmezése szempontjából a fejlődés iránya az kell legyen, hogy megfelelő előfeltételek mellett a külföldön történt jogerős elítélés is a visszaesés megállapítása, ennélfogva a fokozottabb felelősségre vonás alapjául szolgálhasson a megelőzés, végsősoron a bűnözés csökkentése érdekében.

Barna Péter

A tervszerződéseket érintő új szabályozások a szocialista országokban

I.

A szocialista országokban, adottságaikkal összefüggő kisebb-nagyobb eltérésekkel, általánosultnak tekinthető az a tendencia, amely a gazdasági irányítás lényeges vonatkozásokat érintő, átfogó reformjára irányul, a népgazdaság hatékonyabb, magasabbrendű követelményeket kielégítő fejlesztése érdekében. Mint ezt több szocialista országhoz hasonlóan, a nálunk is illetékes helyről, kormánynyilatkozatokban, parlamenti tárgyalások anyagában, kifejezésre juttatott állásfoglalás megállapítja, törekedni kell — egyebek között — a termelés terén korábban uralkodó jellegű mennyiségi szemlélet egyoldalúságának kiküszöbölésére, a minőségi mutatók megjavítására, a felhasználói érdekek fokozott figyelembe vételére. Az ezirányban érvényesülő reformtörekvések alapvető elve, hogy a szocialista népgazdaság teljesítőképességét a végtermék minőségi színvonalának, nemzetközi versenyképességének fokozásával kell előmozdítani.

A gazdasági irányítás rendszerében, az itt vázolt feladatok megvalósítása érdekében szükségszerűen végrehajtásra kerülő változások, a központi irányító és tervező tevékenység megfelelő kialakítása mellett, fokozni kívánják a gazdálkodó alanyoknak, az egymással szerződéses kapcsolatba lépő szocialista szervezeteknek, tevékenységi körét és ezzel kapcsolatos felelősségét. A szerződő felek konszenzusának többirányú, hatályosabb érvényesülése a szerződéses megállapodások körébe vonását, polgári jogi alapra helyezését jelenti egyes oly szerződési feltételeknek, amelyek eddig államigazgatási szabályozás tárgyát képezték. E változások jegyében, amikor a tervszerződéseket érintő új szabályozások problémáival foglalkozunk, rá kell mutatnunk arra, hogy itt nem egyszerűen a tervszerződések körére korlátozható reformról van szó. Amint ezt több szocialista országban már végrehajtott, valamint az előkészítés stádiumában álló megoldások mutatják, a gazdasági kihatásukban a tervszerződéseket közvetlenül és közvetve érintő reformok körébe esnek a gazdasági irányítás és tervezés, a gazdasági mechanizmus rendszerében, az anyaggazdálkodás, árszabályozás, vállalatközi fizetési forgalom körében végrehajtott változások.

Az egymáshoz kapcsolódóan megvalósítandó reformok keresztülvitelénél, megfelelő hatályosságuk lemérésénél és kiértékelésénél, a szokásostól eltérő különleges követelményeket kell figyelembe vennünk. Kifejezésre jutnak ezek időbeli vonatkozásokban, a különböző, egymással összefüggő reformok folyamatos életbeléptetési rendjének kialakításában. Az irányítási rendszer reformját Csehszlovákiában fokozatosan léptetik életbe, s annak hatályosulása, a vonatkozó határozatok szerint, az 1966—70. évi tervidőszakra várható. Helytállóan állapítja meg Spitzner, az NDK Állami Szerződési Bíróságának elnöke[1], hogy a népgazdasági tervezés és irányítás új rendszerének végrehajtása oly bonyolult folyamat, amelynél két-három év is beletelik, amíg annak teljes hatályossága elérhetővé válik.

Az előre meghatározott program szerint lebonyolódó, fokozatos megvalósításra kerülő megoldáson kívül találkozunk e témakörben a szokásos jogszabály alkotás rendszerétől eltérő kipróbáláson, kísérletezésen alapuló eljárások alkalmazásával. Ennek egyik ismert példája a Szovjetunióban a közelmúltban, eredetileg két konfekció gyárban, a moszkvai Bolsevicská és a gorkiji Mayak vállalatoknál bevezetett rendszer, amelynek elvi alapjait a szakirodalomban Liberman charkovi professzor világította meg. Az e gyáraknál alkalmazásra került új megoldás lényege, hogy a megrendelő kiskereskedelmi vállalatok közvetlenül adják fel rendeléseiket a gyárhoz, ők jelölik meg közelebbről, hogy milyen árut akarnak s az ármegállapítás is a szerződő felek közötti megegyezés tárgya. A termelő vállalat számára a végzett munka eredményességét nem az előállított termékek mennyisége, hanem az elért haszon szabja meg.

---

[1] Zum Stand der Arbeit am neuen Vertragsgesetz. Vertrags System. 1964. 12. sz.

Minthogy e kísérlet jól bevált, némileg csökkenő árszínvonal mellett, a vállalat dolgozóit közvetlenül is érintő nyereség megfelelően emelkedett, rövid időn belül e rendszer kiterjesztésére kerülhetett sor. Az 1965. év elején már 400 könnyűipari konfekció és cipőgyár, valamint az ezeket anyaggal ellátó további 78 vállalat alkalmazta ezt a rendszert. Hogy ez a felek konszenzusának körét s ezzel összefüggésben szerződési kapcsolataik jellegét is alapvetően érintő, nagy figyelmet keltő megoldás mily körben lesz továbbterjedően alkalmazható, az nyilvánvalóan további megfontolásokat és a szakmai adottságok megfelelő mérlegelését teszi szükségessé.

A kipróbálásnak más jellegű, az új jogszabály mikénti hatályosulásának megállapítására irányuló alkalmazásával találkozunk az NDK-ban. A szerződési törvénytervezet egyes alapelvei, még a tervezet parlamenti tárgyalását megelőzően, az erre kijelölt szervezetek részéről, azok gyakorlati kihatásainak lemérhetése érdekében, kipróbálásra kerültek. Hasonló jellegű megoldással találkozunk az 1964-ben megjelent, a szocialista szervezetek fizetési forgalmát szabályozó rendelet gyakorlati alkalmazása tekintetében is. E jogszabály 1965. január 1-én lépett életbe. De már ezt megelőzően három ipari egyesülés körébe tartozó vállalatoknál, az új átutalási rendszer, a szélesebb körben hasznosítható tapasztalatok elnyerése érdekében, korábbi időpontban alkalmazásra került.

Az új megoldások egymásba kapcsolódó komplexitására való tekintettel, a tervszerződési kapcsolatok körében végbement változásokat tárgyaló fejtegetéseinkben nem szorítkozhatunk a szocialista országoknak a tervszerződéseket közvetlenül szabályozó joganyagára. A tervszerződéseket érintő új megoldások problémáinak tárgyalása elkerülhetetlenül szükségessé teszi egyes oly új jogi szabályozások figyelembevételét, amelyek jogágazatilag nem esnek ugyan a szerződési jog körébe, de közvetlen kihatásukban jelentős mértékben érintik — éppen az előtérbe került gazdasági célkitűzések jegyében — a felek szerződési kapcsolatainak alakulását.

Fejtegetéseink már terjedelmi okoknál fogva sem irányulhatnak a szocialista országok újabban megalkotott vagy tervezet alakjában közreadott, a közeljövőben életbeléptetésre váró tervszerződési joganyagának teljességre törekvő, rendszeres ismertetésére. Ez újabb szerződési jogi kodifikáció köréből az egyes kérdések tárgyalásánál, a figyelmet érdemlő új megoldások figyelembevételével, főképp a Csehszlovák Szocialista Köztársaság 1964. július elsején hatályba lépett Gazdasági Törvényének[2] (a következőkben Csszl Gazdasági Törvény), valamint a Német Demokratikus Köztársaság e sorok megírásakor még csak tervezet alakjában közreadott, 1965. július elsején életbeléptetendő szerződési törvénytervezetének (a következőkben NDK szerződési törv. tervezet) egyes rendelkezéseivel foglalkozunk közelebbről.

II.

A gazdasági élet irányítási rendszerében végbemenő, a tervszerződéseket alapvetően érintő változások körében a szocialista országok legnagyobb részében — így nálunk is — a *tervezés módjában* folyamatosan kifejezésre jutó új megoldások érdemelnek különösebb figyelmet. A tervezés rendszere egyre fokozottabban és következetesebben érvényesíti a szükségletek megfelelő kielégítésére, a népgazdaság megfelelő versenyképességének fokozására irányuló beállítottságot. A már évek óta tartó fejlődés menetéből megállapíthatóan, a tervlebontás helyett, amely a vállalatok számára közelebbről előírta az általuk betartandó tervszámokat, a tervezés, a népgazdaság fejlődésének általános irányítása mellett, egyre nagyobb teret nyújt a vállalati kezdeményezés lehetőségeit biztosító, az irányító jellegű tervet konkretizáló szerződési rendszernek.

E tendencia jogszabályban is kifejezésre jutó megnyilvánulásával találkozunk a tervszerződések jogi jellegét meghatározó újabb jogi szabályozásokban. Amíg a korábbi tervezési rendszert tükröző tervszerződési jogi szabályozás — hazai szállítási szerződési jogszabályunk 1. §-ában foglalt rendelkezéssel egyezően — e szerződés típus rendeltetésének a népgazdasági terv megvalósítását szolgáló termékforgalom lebonyolítását tekinti, az újabb szabályozás ehhez oly további feladatokat kapcsol, amelyek e szerződéseknek a tervezés rendszerében való fokozottabb jelentőségét juttatják kifejezésre. Az NDK szerződési törv. tervezet 2. §-a e gazdasági szerződések alapelveként jelöli meg, hogy e szerződések a népgazdasági tervezés és irányítás eszközei, a *tervek előkészítése, konkretizálása és megvalósítása* tekintetében. Ez elvi meghatározás és az annak jegyében kialakított szabályozási rendszer a tervszerződések rendeltetését a korábbi szabályozást meghaladó keretben állapítja meg. A terv megvalósítás mellett kiemeli e szerződéseknek a tervezés *előkészítésében* és az irányelveket megállapító tervek *konkrét tartalommal* való megtöltésében megnyilvánuló szerepét. Indokoltan állapítja meg Apel miniszterelnökhelyettes e törvényjavaslatot ismertető és azt megindokoló parlamenti beszédében[3], hogy ez új törvénnyel a szocialista szerződési rendszer a népgazdasági tervezés és

[2] E Gazdasági Törvénykönyv anyagának közelebbi, átfogó ismertetését tartalmazza Görgey Mihálynak: A gazdasági kapcsolatok rendezésének és gyakorlatának egyes sajátosságai a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban című tanulmánya. Döntőbíráskodás. 1965. 1. és 2. sz.

[3] Ennek szövege közreadva a Vertrags System 1965. 3. sz.

irányítás új rendszerének szerves részévé válik.

A Csszl. Gazdasági Törvénynek a gazdaságjogi viszonyok elveit meghatározó rendelkezései, a VII. cikkben a gazdasági szerződéseket a tervfeladatok teljesítésénél a szocialista szervezetek kölcsönös *együttműködése megszervezésének, konkretizálásának és biztosításának* fontos eszközeiként jelöli meg. A gazdasági szerződéseknek a tervelőkészítés szempontjából érvényesülő rendeltetése a szállításokat előkészítő szerződésekre vonatkozó rendelkezések értelmében abban jut kifejezésre, hogy a termékek szállítását, munkák elvégzését vagy egyéb együttműködést előkészítő szerződések *teremtik meg a feltételeket,* a feladatoknak az éves tervben való megállapításához. Az előkészítő szerződéstípus ezekszerint túlmegy a szerződő felek polgárijogi kapcsolatai körén s a megfelelő feltételek megteremtésével hatását az éves terv megállapításánál is érvényesíti. Az állami tervfeladatok helyes megállapítása érdekében a 156. § rendelkezései a felek kötelességévé teszik, hogy az anyagi-műszaki ellátás és értékesítés biztosítását egymás között tisztázzák. Külön utalás történik itt az értékesítési lehetőségek iránti tudakozódás eredményeire. A piackutatás intézményesítése szempontjából is figyelmet érdemel a végső felhasználói érdekek indokolt védelmét szolgáló az a rendelkezés, amely a szállítók kötelességévé teszi a szállítómegrendelői kapcsolatok körébe nem kerülő kisfogyasztók várható szükségleteinek figyelembevételét. Az előkészítő szerződéseknek az a rendeltetése, hogy az éves terv megállapításához szükséges feltételek megteremtéséről gondoskodnak, nem jelenti azt, hogy e feltételek alapján a vállalatok határoznák meg az éves tervet. E vonatkozásban a 159. § olyképp rendelkezik, hogy az előkészítő szerződést kötő felek kötelesek figyelemmel kísérni, hogy a megállapított éves terv összhangban áll-e az ő előkészítő munkájuk eredményeivel s eltérés esetén az előkészítő szerződés megfelelő módosítását haladéktalanul végrehajtani tartoznak. Valószínűnek látszik, hogy a gazdaságilag kellően előkészített, az anyagi-műszaki és értékesítési lehetőségeket gondosan feltáró előkészítő szerződések a tervezés rendszerének megfelelő alátámasztását fogják biztosítani.

Az itt érintett reformok mellett, amelyek a tervezés rendszerében a szerződési kapcsolatok érvényesülésének, feladatkör bővülésének megnyilvánulását juttatják kifejezésre, gyakorlati és elvi kihatásukban nem kisebb jelentőségűek azok a megoldások, amelyek a terv és a szerződések kapcsolatában fennállott *kötöttségek feloldásában* jutnak kifejezésre.

Amíg a korábbi jogi szabályozások, szállítási szerződési jogszabályunk 2. §-ával egyezően, e szerződések főformájának — a tervévhez való szoros kapcsoltságnál fogva — az éves szerződést jelölték meg, az új szabályozások a gazdasági szükségletek alakulásához való alkalmazkodás elvét érvényesítik. Ennek jegyében rendelkezik az NDK szerz. törvény tervezetének 7. §-a oly módon, hogy a szerződések egy vagy több évre, egész, fél, negyed évre vagy idényre szólhatnak. A szerződések időtartama tekintetében a jogszabály a gazdasági rugalmasságnak azt a követelményét juttatja kifejezésre, hogy a vállalatoknak a legcélszerűbb szerződési tartamot az egyes gazdasági ágak adottságai szerint, a népgazdasági irányítás és tervezés követelményeinek, valamint a mindenkori kölcsönös kapcsolatok sajátos jellegének megfelelően kell megállapítani. A kötöttségtől való mentesülés a szerződési kapcsolatok minden időbeli vonatkozására: a szerződéskötés és teljesítés vonatkozásaiban egyaránt érvényesül. A Csszl. Gazdasági Törvény 152. §-a értelmében a gazdasági szerződést kellő időben kell megkötni.

Gazdasági kihatásainál fogva a szerződéskötés időpontjának a kötöttség alól való mentesítésénél is fontosabbnak mutatkozik a *teljesítési határidőknek* a tervszakoktól, az éves, negyedéves időpontoktól való függetlenítése, a teljesítés időpontjának a szükséglet kielégítés követelményeivel való összhangba hozatala. A tapasztalat azt mutatja, hogy a negyed-, fél- és éves teljesítési határidők különböző vonatkozásokban hátrányos helyzet kialakulására vezetnek. A tervteljesítésnek az egyes tervidőszakokhoz való kötöttsége a sajtóban is annyit tárgyalt, a termelékenység és gazdaságosság követelményeivel össze nem egyeztethető negyedévi és évvégi hajrázásokra vezet. A gazdasági ágak egész sorában az évi teljesítés legnagyobb arányszáma az év utolsó hónapjára esik. Ez nemcsak az ellátás, szükséglet kielégítés szempontjából jelent zavarokat, akadályozza az ellátás folytonosságát, hanem hátrányai kifejezésre jutnak az erőltetett ütemű gyártások által előidézett minőségi leromlásokban is. Ennek kiküszöbölését célozza a Csszl. Gazdasági Törvény 187. §-ának az a rendelkezése, mely kimondja, hogy a szállítási határidők megállapításánál figyelemmel kell lenni a szállítói és megrendelői feladatok egyenletes és gazdaságos teljesítésének követelményeire és a szállítónak a folyamatos ellátás tekintetében fennálló felelősségére. A folyamatos ellátás biztosítását szolgálja az a rendelkezés, amely szerint a szállítási határidőket legalább havi ütemezésben kell megállapítani, idénycikkeknél pedig oly módon, hogy a termékeknek az idényben való felhasználása kellően biztosítva legyen.

A tervévhez kötöttség felbontásának egyik további megnyilvánulása a *szerződések tervév végével beálló hatályvesztésének megszüntetése.* A szocialista országok újabb jogalkotásában ez az elv megfelelően érvényesül s kifejezésre juttatja azt a szempontot, hogy az ellátás folyamatosságát, a ténylegesen kielégítést igénylő szükségleteket, nem lehet a naptári év korlátaival körülhatárolni.

III.

A tervszerződési rendszer kötöttségének feloldása, a rugalmasabb megoldások kialakítása érdekében a felek konszenzusának messzebbmenő érvényesülése nem valósítható meg csupán a tervszerződési jog reformjával. Ezen túlmenően a kívánatos eredmények biztosítása a gazdasági mechanizmus körében is változásokat igényel.

Ennek megvilágítására, az előzőkben vázoltak kiegészítéseként, itt két témakörre utalhatunk. Az egyik a szerződések tervévhez kötöttségével kapcsolatosan merül fel, abban a vonatkozásban, hogy az ezirányú szerződésjogi rendelkezések megfelelően hatályosíthatók-e a *pénzgazdálkodás* oly rendszere mellett, amely a vállalatok pénzügyi tervezését és a rendelkezésükre álló pénz felhasználását általában vagy az ügyletek egyes körére vonatkozóan a tervév tartamára korlátozza. Hogy ez nemcsak az év végéig nem teljesített szerződések meghiúsulására vezet, hanem sok esetben azzal a népgazdaságilag még hátrányosabb következménnyel jár, hogy az év végén még rendelkezésre álló pénzkeretek erőltetett módon, nem gazdaságos célokra nyernek felhasználást, azt a gyakorlati esetekből meríthető példák elég széles körben igazolják. Az ezzel járó hátrányok kiküszöbölése, a mindenkori szükségletekhez alkalmazkodó, ennek körében a tervévtől független időszakra vagy hosszabb tartamra szóló szerződéskötések lehetőségének biztosítása, szükségessé teszi a hosszabb időre szóló pénzgazdálkodási rendszer alkalmazását. Ennek megvalósításával találkozunk a csehszlovák 83/1956. sz. pénzügyi tervezés és pénzgazdálkodás szabályozásáról szóló jogszabályban. Az ebben foglalt rendelkezések szerint a vállalatoknak a pénzforrások képzésével kapcsolatos jogai és kötelezettségei tekintetében a felhasználás ideje öt évre emelkedik. A pénzgazdálkodást e pénzügyi tervek határozzák meg s ami szerződésjogi kihatásában különösebb jelentőséggel bír, a vállalatok pénzügyi keretei fel nem használásuk esetén nem vesznek el, azok továbbra is igénybe vehetők. Ez a körülmény a vállalatok közötti szerződési kapcsolatok stabilitását is alátámasztja.

A szerződési jog alakulása szempontjából nagy jelentőségűek azok a változások, amelyek a felek konszenzusának, legalábbis bizonyos mérvű, érvényesülését biztosítják a gazdaságosság, a szükségletek megfelelő kielégítéséhez való fokozottabb alkalmazkodás érdekében, oly területeken, amelyek eddig csaknem kizárólagosan államigazgatási szabályozás tárgyát képezték. E vonatkozásban különösebb figyelmet érdemel az *árkérdés* szabályozási rendszerének alakulása. A tervszerződéseket érintő szabályozás eddigi rendszerében, így hazai jogunkban is, az a felfogás érvényesült, hogy a szerződési árakat, a hatósági rendelkezéseknek megfelelően kell megállapítani.

Az egységes jellegű ármegállapítással kapcsolatosan a korszerűbb gyártmány struktúra kialakítása, az elavult termékek gyártásának lehető visszaszorítása érdekében, az újabb fejlődés során több szocialista országban kialakul az a felfogás, hogy az *egységes árrendszeren belül* a vállalati eredményre kiható anyagi ösztönzők befolyásoló hatását kell biztosítani. Az erre irányuló megoldások általában az árszabályozás különleges rendelkezéseiként kerültek alkalmazásra. Így került bevezetésre nálunk is mintegy két évvel ezelőtt a korszerű termékek gyártására ösztönző eredményszabályozó nyereségkiegészítés, valamint az elavult, magasabb vállalati nyereséget biztosító gyártmányokra kivetett árkiegyenlítő forgalmi adó. E megoldások jellegzetes vonása, hogy ez anyagi ösztönzők alkalmazásának kérdése nem esik a felek szerződési konszenzusa körébe, az ezt megállapító rendelkezések államigazgatási jellegűek.

A fejlődés újabb szakaszában viszont találkozunk több oly jellegű megoldással, amely az ármegállapítás tekintetében a felek szerződési konszenzusának érvényesülésére nyújt lehetőséget.

Az egyik ily irányú megoldás az anyagi ösztönzők alkalmazását, a hatósági ártól való eltérés lehetőségének kialakítását, a felek szerződési megállapodásának körébe utalja. Ily jellegű megoldással találkozunk az NDK szerz. törvénytervezetének 44. §-ának a felárak és árcsökkentések kérdését szabályozó rendelkezéseiben. Bár e jogszabály szerint is alapvető elvként a szerződési árakat a hatósági rendelkezésnek megfelelően kell megállapítani, a hatósági ár hatályosságának érintése nélkül, a 44. § módot nyújt a feleknek arra, hogy a megjelölt esetekben az árdifferenciálás lehetőségével éljenek, felárban vagy árcsökkentésben állapodjanak meg. A jogszabály közelebbről is megjelöli azokat az eseteket, amikor a felek e lehetőséggel élhetnek. Felár kikötésére kerülhet sor a rövid szállítási idő alkalmazásánál oly esetben, ha a megrendelt mennyiség kisebb a gazdaságosan termelhető minimumnál, különleges kívánságok, valamint a szokásosat meghaladó jótállási idő kikötése esetén. Ezzel szemben a szokottnál több darabszámnál, a szakmailag kialakult szállítási határidőt meghaladó teljesítési idő, valamint megengedett minőségi eltérések esetén, a felek árcsökkentésben állapodhatnak meg. Bár a Csszl. Gazdasági Törvénykönyv az árkérdést általában nem vonja szabályozása körébe, a 176. és 177. §-okban foglalt, a legkisebb expediálható, valamint a minimális gyártási mennyiségekre vonatkozó rendelkezések, a minimumon aluli esetekre a felár igénylésének lehetőségét biztosítják a szállító részére.

A fenti rendelkezések értelmében felszámítható felárak, illetve árcsökkentések további áthárítási lehetősége tekintetében az NDK szerz. törvény tervezet idézett szakasza kimondja, hogy a felek által megállapított felárnak vagy árcsökkentésnek nincs kalkulációs hatálya, azok

a további szerződő felekre csak külön kikötés esetén háríthatók át, de a hatósági árat nem érinthetik.

A szabályozásnak ez a módja világosan arra mutat, hogy végső felhasználók, fogyasztók tekintetében irányadó hatósági árrendszer érintése nélkül itt a szerződő felek viszonyában érvényesülő, rugalmasabb árrendszer kialakításáról s ennek keretében a megfelelő gazdasági ösztönzők alkalmazásáról van szó. Az áralakulás érintése nélkül a felár, valamint árcsökkentés a rendelések feladását, az egyes kikötések megállapítását, a szerződési kapcsolatok minél gazdaságosabb kialakítása irányában kívánja befolyásolni.

Egyes újabb árszabályozási rendelkezések azonban, az esetek meghatározott körére lehetőséget biztosítanak a feleknek arra is, hogy a hatóság ármegállapításától függetlenül, a szerződési árban szabadon állapodhassanak meg. Ily megoldással találkozhatunk a Szovjetunió előzőkben érintett, a könnyűipari vállalatok meghatározott körére kiterjedő, kísérletszerű rendszeri kialakításánál. Kivételes esetekben, különleges gazdasági indokoltság alapján, más szocialista országokban is sor került oly megoldásokra, hogy a szerződő szocialista szervezetek a vételár tekintetében szabadon egyezkedhetnek. Ily megoldással találkozhatunk most nálunk a 114/1956. OT—PM rendelet alapján, a tervszerződések körébe tartozó megállapodások útján forgalomba kerülő felesleges termékek tekintetében. A hatósági ártól való eltérések, árcsökkentések, gazdasági kihatásaikban úgy alakulnak, hogy a csökkentett eladási árral kapcsolatos kiesést a felesleges készlet eladójának az állam megtéríti, e készletek minél nagyobb mérvű, gyorsabb ütemű leépítése érdekében.

Különleges problémákat vet fel szerződési vonatkozásban is, az eseteknek az a köre, amelynél a felek, a hatósági ármegállapítástól függetlenül, szabadon egyezhetnek meg a szállítandó termék árában. A fentebb említett szovjet kipróbáláson kívül a most bevezetésre kerülő csehszlovák árszabályozás új árrendszerként az árak három típusát: a rögzített, a limitált és a szabad árak típuscsoportját alakítja ki. A termékek legnagyobb részénél alkalmazásra kerülő rögzített árakat továbbra is a központi szervek állapítják meg. A limitált árak tekintetében fennáll az a lehetőség, hogy a megállapított hatósági ártól a felek, a meghatározott alsó és felső határ keretei között, közös megegyezéssel eltérhetnek. A szabad ártípus lehetőséget biztosít feleknek arra, hogy a szállító és megrendelő a piaci viszonyok, a kínálat-kereslet alakulásának megfelelően egyezzenek meg a szállításra kerülő termék árában a szabad árkialakítás érvényesül a kiskereskedelmi forgalom tekintetében is. Az árnak, mint egyik legfontosabb szerződési feltételnek, a felek konszenzusa körébe utalása kétségtelenül fokozni fogja a szerződések nép- és vállalatgazdasági jelentőségét. Az ennek kapcsán felmerülő problémakörnek az előny és hátrány lehetőségek mérlegelését igénylő tárgyalásába itt nem bocsátkozhatunk. Csupán annak a szempontnak kihangsúlyozására kell szorítkoznunk, hogy a felhasználói, fogyasztói érdekeket megfelelően szemmel tartó megoldás csak akkor alakulhat ki, ha a felek egyike sincs oly monopol helyzetben, hogy az árak meghatározásánál egyoldalú hatalmi befolyását érvényesíthesse. A gazdasági szervezés vonalán egyidejűleg végrehajtott reform, a nagyvállalati egységek létesítése, a profilgazda hatáskörének kialakítása, éppen a szállítói monopol helyzet kialakítása irányában éreztetheti hatását.

Az árkérdés rugalmasabb kezelése, a felek konszenzusának ezirányban is megnövekedett érvényesülése, kapcsolódik ahhoz a kérdéshez, hogy *ármegállapítás hiányában hogyan alakul a forgalombahozatal lehetősége.* A hatósági ármegállapítás következetes érvényesítése érdekében a szocialista országok ezirányú szabályozásai, a teljesítés előfeltételeként jelölték meg az ármegállapítást, amitől csak a kivételesen engedélyezett esetekben lehetett eltérésnek helye. A szabályozás új rendszerében az NDK szerződési törvény tervezetének a felmerült észrevételek alapján módosított 43. §-a kimondja, hogy felek abban az esetben, ha a szerződéskötés időpontjáig a hatósági ár megállapítást nem nyert, az árban megegyezhetnek. Ha a hatósági ár megállapítására a teljesítés időpontjáig sem kerül sor, úgy a megrendelő ezt a szerződésileg megállapított árat tartozik megfizetni. Figyelmet érdemlő az a megoldás, amely az utóbb bekövetkező hatósági ármegállapítás mikénti hatályosulásáról rendelkezik. A szerződésitől eltérő hatósági ármegállapítás esetén a felek helyzete nem alakul azonos módon. Abban az esetben, ha a hatósági ár a szerződésinél alacsonyabb, a szállító a megrendelő részére a különbözetet minden esetben visszatéríteni tartozik. Ha viszont a megállapított hatósági ár magasabb a szerződésinél, a megrendelőnek a különbözet megfizetésére vonatkozó kötelezettsége csak abban az esetben áll fenn, ha ezt jogszabályi rendelkezés vagy a felek között létrejött szerződésnek ily irányú kikötése állapítja meg. Az itt vázolt megoldásban a felhasználói érdekek védelme jut kifejezésre.

IV.

A tervszerződések korábbi, az akkor érvényesülő gazdaságpolitikai felfogást tükröző szabályozási rendszere, számos alapvető elvében, konstrukciós megoldásában, következetesen, a tervteljesítés *mennyiségi szemléletével* kapcsolatosan, a *szállítói érdekek* érvényesítésére irányul. A szállító pozícióbeli előnye kifejezésre jutott a szerződéskötés szakaszában, a szerződési feltételek kialakításában. Amikor a vállalatokra lebontott tervszám állapította meg, hogy a tervfeladatok megvalósítására a felek

szerződést kötni kötelesek, a megrendelő — jogi eszközökkel — igen nehezen tudta kiharcolni azoknak a többlet követelményeknek az elérését, amelyek a minőség javítás, gyártmány fejlesztés, nemzetközi színvonal elérése szempontjából kívánatosnak mutatkoznak. A szabályozásnak e rendszerében, a szolgáltatás minőségi vonatkozásai tekintetében is a szállítói szempontok érvényesülése jutott kifejezésre úgy, ahogyan ezt nálunk is a 155/1955. KDB. sz. utasítás 2. §-ában foglalt rendelkezés megállapítja. Eszerint a minőséget általában a szabványra utalással, ennek hiányában a szállító szerint illetékes miniszter által meghatározott követelmények szerint kell megállapítani. A szállítónak alapvetően kedvezőbb jogi helyzete nemcsak a szerződés megkötésének, a szerződési feltételek megállapításának, hanem a teljesítésnek a szakaszában is megfelelő hatékonysággal érvényesült. A teljesítés megtörténte esetén azon, viszonylag csekély számú esettől eltekintve, amikor a megrendelő az átvételt megtagadta, a szállító haladéktalanul hozzájutott a vételárhoz. Minőségi hiba, kijavítás szükségessége, alkatrész hiányosság esetén a gond a megrendelő nyakába szakadt.

A szabályozás új rendszerében a felek szerződéskötési kötelezettsége tekintetében eltérő megoldásokkal találkozunk, aszerint, hogy a most már erősen csökkenő számú, közvetlenül a tervaktusból folyó vagy egyébként kiemelt jelentőségű kötelezettség szerződésbe foglalásáról vagy az ezeken kívüleső, a felek megegyezésének messzebbmenő lehetőségeket biztosító ügylet kötéséről van-e szó. Az első kategória tekintetében az NDK szerződési törvénytervezetének 27. §-a megállapítja, hogy különösen fontos állami érdekből, így a példaszerűen említett honvédelmi célú vagy katasztrófa elhárítását érintő esetekben, az állami szervek jogosítottak oly tervaktusokat megjelölni, amelyek szerződéskötés nélkül is megállapítják a felek jogait és kötelezettségeit, azzal, hogy a gazdasági szerződésekre vonatkozó rendelkezések ez ügyletek tekintetében is alkalmazást nyernek.

A tervaktusokból származó kötelmek tekintetében hasonló jellegű intézkedést tartalmaz a Csszl. Gazd. Törv. 117. §-a. E törvény 118. §-a szerint oly esetekben, amikor ezt a népgazdaság tervszerű és arányos fejlesztésének szükségletei megkívánják, az arra illetékes szervek az általuk irányított szervezeteknek meghagyhatják, hogy gazdasági szerződést kössenek vagy velük szemben — a tervaktusokból folyó kötelezettségekhez hasonlóan — közvetlenül is gazdasági kötelezettséget állapíthatnak meg. Figyelmet érdemel ezzel kapcsolatosan az a rendelkezés, amely kimondja, hogy az itt megjelölt esetekben a gazdasági döntőbíróság is jogosult a szerződési kötelezettségek megállapítására, megváltoztatására vagy megszüntetésére. A szabályozásnak ez a módja is arra utal, hogy az új rendszeri megoldásban a tervszerződések teljes körére kiterjedő szerződési viták döntőbírósági eldöntésére nem minden esetben kerül sor. Az NDK szerződési tervezetében a 22. § szabályozza azt a kérdést, amikor a szerződési feltételek tekintetében közös megegyezés nem érhető el. Egyes pontoknál való eltérés esetén a szerződés a nem vitás feltételek tekintetében létrejöttnek tekinthető. Kétséges esetben a szerződés akkor nem tekinthető létrejöttnek, ha a felek a szolgáltatás tárgyában nem tudtak megegyezni vagy az egyik fél — ezirányú nyilatkozata szerint — valamelyik kikötést oly lényegesnek tartja, hogy annak a másik fél részéről való elfogadása nélkül a szerződés létre nem jöhet.

A szerződések tartalmi elemeinek mikénti kialakítása tekintetében az újabb szabályozásokban a felek együttműködésének elvét meghatározó, ennek keretében a *minőségi vonatkozások* jelentőségét kidomborító rendelkezésekkel találkozunk. A termelő vállalatok ily irányú kötelezettségeire utal a Csszl. Gazd. Törvény 36. §-a a megrendelők szükségleteinek a tervfeladatuk biztosításához szükséges választékban, minőségben és határidő alatt történő kielégítéséért való felelősségük megállapításával. A törvény 119. §-a értelmében a szükséglet kielégítés így meghatározott módjánál a szerződési kapcsolatokat létesítő szocialista szervezetek az egész népgazdaság szempontjából legelőnyösebbnek mutatkozó kötelezettségeket kell, hogy vállaljanak.

Hasonló jellegű megoldással találkozunk az NDK szerződési törvénytervezetének 37. §-ában, amelynek rendelkezései a minőségre vonatkozó megállapodások alapvető elveként emelik ki a minőségi követelmények megjavítását, a legmagasabbrendű tudományos-műszaki színvonal figyelembevételével. A példálódzó felsorolás külön is kiemeli a megfelelő vevőszolgálat követelményeinek érvényesítését.

A feleknek a magasabbrendű minőségi követelményekre irányuló megállapodásai, az érvényben levő szabvány előírások alapulvételével, azok kiegészítésére irányulnak.

Az itt érintett minőségi követelmények megfelelő érvényesítését előíró rendelkezések kidomborítják a termelő vállalatoknak a gyártmányfejlesztés, a megfelelő színvonalú szükséglet kielégítés tekintetében fennálló kötelezettség teljesítéséért való felelősségét. Az e részben elkövetett mulasztások nyilvánvalóan kihatnak a vállalat gazdasági eredményeinek elbírálására s a mulasztást elkövetők személyi felelősségrevonására is vezethetnek. Ezen túlmenően azonban felmerül az a szerződésjogi vonatkozásokat érintő kérdés, hogy milyen következtetéseket vonhat le, s elsősorban a szerződés megkötése kérdésében milyen álláspontra helyezkedhet az a megrendelő, akivel szemben a szállító nem vállalja az elvárható magasabbrendű követelmények szerződésbe foglalását. A szocialista gazdálkodásban, ahol a megrendelők kötelessége a szükséglet kielégítésről,

valamint a reájuk bízott népgazdasági feladat megvalósításáról való gondoskodás, s akiknek ily kötelezettségét, ha nem is szükségszerűen a lebontott, de irányító jelleggel megszabott terv teljesítése is előírja, az így felmerülő helyzet megoldása komoly problémát jelent. Fogadja-e el a megrendelő a meg nem felelő, az indokoltan támasztható igényeket ki nem elégítő minőség megállapítást, vagy ha a helyzet megjavítása szempontjából figyelembejövő lehetőségeket kimerítette, zárkózzon-e el a szerződés megkötése elől, esetleg annak tudatában, hogy ezáltal a szükséglet kielégítésénél, egyes termékek tekintetében, számbajövő kieséssel kell számolnia. Az így felmerülő probléma megoldásánál eltérő a helyzet a bel- és külföldi piacon elhelyezésre kerülő terméknél. Belföldi vonatkozásban nem hagyható figyelmen kívül az a szempont, hogy a szükségletek kielégítéséről gondoskodni kell abban az esetben is, ha átmenetileg a megkívánható legmagasabb minőségi követelmények — amelyeknek a jövőben való elérése érdekében minden lehetőt meg kell tenni — a szerződéskötés időpontjában még nem érhetők el.

Más a helyzet az exportra kerülő termékek tekintetében. Itt könnyen bekövetkezhet az a helyzet, hogy a külföldi piacon a versenyképesség megfelelő mértékét el nem érő termék elhelyezhetetlennek bizonyul, esetleg annak átvételét tagadják meg, ami további költségek felmerülésére is vezet, vagy adott esetben, gyakran árleszállítással, a nem kielégítő minőségű árut a külföldi vevő átveszi ugyan, de az ily szállításokból levont következtetések a további kapcsolatok alakulásánál éreztetik hátrányosan befolyásukat. Az exportszerződéseket érintően az NDK szerződési törvénytervezetének az export-import szerződésekre vonatkozó végrehajtási utasítása 7. §-ában oly rendelkezést tartalmaz, mely feljogosítja a külkereskedelmi vállalatot, hogy ha a terméknek a külföldi piacon egészben vagy részben való elhelyezése a megjelölt okoknál fogva biztosítottnak nem mutatkozik, a szerződés megkötését megtagadhatja. Az okok sorában szerepel az az eset, ha a szállító a koordinációs megállapodásban vagy perspektivikus szerződésben foglalt azon kötelezettségének, hogy terméke eléri a világszínvonalat, hogy gondoskodik a minőség megjavításáról, a devizahozam növeléséről, eleget nem tett, valamint ha a felajánlott termékek nem felelnek meg a legmagasabb tudományos mértéknek, a figyelembe vett piac követelményeinek, illetve meg nem felelő devizahozamot biztosítanak. Jogelvi vonatkozásban is különösebb figyelmet érdemlő az e felsorolásban szereplő eseteknek az a köre, amelynél a szerződéskötés megtagadásának okaként jön tekintetbe a külföldi piacok elvesztése, azok pótlási lehetőségének hiánya, ha ez a piacvesztés azért következett be, mert erre a korábbi szállításoknál felmerült minőségi hiányok, a ki nem elégítő vevőszolgálat, alkatrészellátás vagy más, a szállító által előidézett körülmény szolgáltatott okot. E rendelkezés lényegében a szerződéskötés szakaszára kiható szankció alkalmazását teszi lehetővé s így hatékony ösztönzést jelent a minőségi mutató megjavítása tekintetében. A gyengébb minőségű terméket szállító, a megfelelő színvonalat elérő gyártmányfejlesztés követelményét figyelmen kívül hagyó szállítónak számolnia kell azzal, hogy a szankciós hátrányok nemcsak a konkrét ügyleti lebonyolításnál, hanem a jövőre kihatóan is jelentkeznek. A minőségjavítás alátámasztása mellett azonban e megoldásban megfelelően kifejezésre jut a korábbi szabályozási rendszerből adódó, egyoldalú szállítói érdekvédelem rendszerének feloldása is. Megszűnik az a helyzet, hogy a szállító a külkereskedelmi vállalat részére történt teljesítéssel, őt érintő gazdasági kihatásaiban, az ügyletet lényegében lezárta. Az esetleges kötbér vagy kártérítési szankciók a kedvező szállítói pozíciót különösebben nem érintették. A külföldi piacokon való elhelyezés nehézségei vagy annak lehetetlenülése, kizárólag a megrendelő vállalatot sújtó hátrányként jelentkezett. Ezzel szemben a szállító további érdekeltségének fenntartását jelenti az itt idézett jogszabálynak az a rendelkezése, amely szerint abban az esetben, ha a külkereskedelmi vállalat a szerződéskötést a fentebb megjelölt okokból tagadja meg, a felek az export szerződés helyett bizományi szerződést köthetnek s így a szerződéskötés szempontjából figyelembejövő hibákért való felelősség folytán a kockázatviselés a szállítóra hárul.

V.

A szocialista szervezetek szerződési kapcsolatainak egyik igen fontos, gyakorlati és jogi kihatásai szempontjából kellő figyelemre nemigen méltatott területe az *elszámolási rendszer* szabályozása. A szoros kötöttség és a szállítói szempontok egyoldalú érvényesítése, a szabályozás eddigi rendszerében a legtöbb szocialista országban, így nálunk is, főképp két vonatkozásban jutott kifejezésre. Az egyik az *igen rövid,* a beszedési megbízásoknál irányadó *kifogásolási határidő,* 4—8 nap, amely a termékek jelentős hányadánál, azok megfelelő, alapos kivizsgálására nem nyújt lehetőséget. Ennek jelentőségét ugyan némiképp elhalványítja az elszámolási rendszernek az a másik, ugyancsak a szállítói pozíciót kedvezményező megoldása, amely a vételár megfizetésének kötelezettsége alól a megrendelőt csak az *átvétel megtagadása* esetében mentesíti. Ha az átadott terméknél oly minőségi hiba áll fenn, amely a vételár leszállítását indokolttá teszi, ezirányú megegyezés hiányában, a megrendelőnek kell a már lefizetett vételár megfelelő részének visszatérítése iránt keresettel fellépni. Kijavítási kötelezettség fennforgása esetén

is kedvezőtlenebbül alakul a megrendelő pozíciója, minthogy a teljes vételár kifizetést nyer, megfelelő hatékonyságú anyagi ösztönzők hiányában a kijavítás elvégzése sok esetben aránytalanul elhúzódik.

Az újabb jogszabályalkotások az elszámolások kérdésében több, figyelemreméltó, a fentebb említett egyoldalúságot fontos vonatkozásokban kiküszöbölő megoldást tartalmaznak. Az NDK-ban az 1964. szeptember 3-án közreadott, 1965. január elsején hatálybalépett, a vállalatközi áru-pénz viszonyok, a pénzkövetelések és tartozások rendezésére irányuló elszámolási rendelet 2. §-a, a jogszabály alapvető célzataként jelöli meg azt a megoldást, hogy az átutalás útján történő fizetésnek általánosan érvényesülő fizetési móddá való nyilvánításával, ennek rendszere *a termék megfelelő kivizsgálására, szerződésszegés esetén a fizetésnek egészben vagy részben való megtagadására kíván lehetőséget biztosítani.*

A beszedési megbízás viszonylag szűk körben, oly követelések elszámolására nyer csupán alkalmazást, amelyeknél nincs szükség vagy lehetőség a kivizsgálásra, mint például a közszolgáltatásoknál. Az általánosan érvényesülő átutalási rendszerben a termék kivizsgálása és a kifogásolás lehetőségének biztosítása érdekében a fizetési határidő általában az átvételtől számított 30 napban nyert megállapítást. Tíz napos fizetési határidőt állapít meg a jogszabály az élelmiszerek, mezőgazdasági termékek és a gyors romlásnak kitett áruk tekintetében, de e körben is attól feltételezetten, hogy e termékek a megrendelőhöz gyorsan leszállításra kerülnek. A felek kifejezett megegyezésükkel egyéb esetekben is megállapodhatnak a tíz napos fizetési határidőben. Ennek hiányában — az Állami Döntőbíróság elnökének a Német Jegybankkal egyetértésben kiadott 3/1965. sz. instrukciója szerint — az eladó a tíz napos fizetési határidő megállapítása végett a Döntőbírósághoz fordulhat, amennyiben kétséget kizáróan igazolja, hogy a szállítás módja a terméknek három napon belül történő leszállítását biztosítja s a fennmaradó hét nap a megfelelő kivizsgálásra elegendőnek bizonyul.

Az átutalási rendszer alkalmazása e szabályozás értelmében lehetőséget biztosít a fizetés teljesítésére kötelezett félnek arra, hogy a fizetés eszközlését egészben vagy részben mellőzhesse. A fizetést az egész összegre kiterjedően a megrendelő az átvétel megtagadása esetén mellőzheti. A gazdasági hatékonyság szempontjából komoly jelentőségű az a rendelkezés, amely kimondja, hogy amennyiben a megrendelő a felismerhető hiba alapján *kijavítást* vagy *pótteljesítést* igényelhet, ily irányú nyilatkozata — a fizetés teljesítési kötelezettség szempontjából — az átvétel megtagadásával egyértelműnek tekintendő, vagyis a teljes vételár megfizetésének mellőzésére jogosítja fel a megrendelőt. A fizetési kötelezettség teljesítése ily esetekben a hiba kijavítása, a hibátlan terméknek a megrendelőhöz való beérkezését követő 5—15 napra áll be. A szabályozásnak ez a módja nyilvánvalóan komoly anyagi ösztönzést fog jelenteni a kijavítások, pótlások gyors keresztülvitele tekintetében.

Nem szerződésszerű teljesítés esetén, amennyiben a fizetési határidőn belül a szállítóval a vételár csökkentése tekintetében megállapodás nem jön létre, a megrendelő jogosult az általa kifogásolt összeg tekintetében a fizetést mellőzni. Hasonló jellegű rendelkezéssel találkozunk a Csszl. Gazdasági Törvény 202. §-ának azon rendelkezésében, amely szerint *a megrendelő hibás teljesítés esetén nem köteles a számlát kiegyenlíteni.* Ily esetben azonban az előírt időben reklamálnia és ha a szállító a reklamációt nem ismeri el, a szerződés szegésből származó jogait érvényesítenie kell.

Az alaptalan kifogásokkal szemben kíván visszatartó hatást érvényesíteni az a rendelkezés, amely a fizetés alaptalan visszatartása esetén a késedelem idejére napi 0,05%, vagyis évi 18% kamat fizetését írja elő. A nálunk érvényben levő, hasonló jellegű rendelkezés a fizetés indokolatlan mellőzése esetén a büntető jellegű kamaton kívül további 10% bank-bírság kivetésére is biztosít lehetőséget. A szankció alkalmazása az alaptalanul kifogásoló s ezáltal ez új szabályozási rendszer szerint a vételár egy részét is visszatartani jogosult megrendelővel szemben kétségtelenül indokoltnak mutatkozik, különösen oly esetekben, amikor a fizetés megtagadással járó előnyökhöz a megrendelő indokolatlanul és rosszhiszeműen kíván hozzájutni. A megrendelőt terhelő szankciók alkalmazása azonban az új elszámolási rendszer gyakorlatában — a kívánatos gazdasági kihatások elérése érdekében — megfelelő rugalmas megoldás kialakítását fogja szükségessé tenni. Oly esetekben, amikor nyilvánvalóan hibás szállítás esetén a szállító mereven elzárkózik minden árengedmény nyújtásától, s az ennek alapján lefolytatásra kerülő eljárás során a döntőbizottság a megrendelő árcsökkentési igényét lényegében megalapozottnak s összegszerűség tekintetében is nagyrészben helytállónak tekinti, a megrendelőre háruló szankciós kamat megállapítása mellőzhető vagy legalábbis annak mértéke csökkenthető volna.

György Ernő

SZEMLE

A tulajdonjog védelme és korlátai az államigazgatási anyagi jog körében

I. A tulajdonjog a polgári jog egyik fontos része, polgári jogi viszonyt keletkeztet az állampolgárok között, illetőleg az állampolgároknak jogi személyiséggel felruházott szervezetei között. Az államigazgatási jellegű jogszabályok közvetlenül érvényesülő rendelkezései, az államigazgatási szerveknek a jogszabályok keretei között létrejött határozatai, intézkedései államigazgatási jogviszonyt hívnak életre. Államigazgatási jogviszony általában akkor keletkezik, amikor az állam közvetlen, konkrét hatalmi intézkedésekkel gondoskodik az általános társadalmi szükségletek — kivételesen indokolt esetekben egyéni szükségletek — kielégítéséről. A polgári jog sajátossága a közkeletű elhatárolás szerint, hogy a jogviszonyban résztvevő felek jogi helyzete egyenlő, ezzel szemben az államigazgatási jogviszony keretei között szigorú alá- illetve fölérendeltségi kapcsolat uralkodik. Elsődlegesen tehát nem a tárgykörben, hanem a módszerek tekintetében mutatkozik különbség az államigazgatási és a polgári jogi szabályozás körében. Ugyanazt a szükségletkielégítést polgári jogi és államigazgatási szabályok, jogcselekmények egyaránt szolgálhatják. Ezért a polgári jogi viszony lebonyolításába az állam (igazgatási szervei útján) konkrét hatalmi intézkedésekkel is beavatkozhat, elősegítheti vagy gátolhatja a polgári jogok érvényesülését. Ezáltal az államhatalmi, államigazgatási szervek nem válnak a polgári jogi viszony alanyaivá, illetőleg a polgári jogi viszonyt nem váltja fel államigazgatási viszony. Párhuzamosan vagy egymást keresztezve jön létre a polgári jogi viszony mellett az államigazgatási jogviszony, amely utóbbi — mint az állam akaratának közvetlen megvalósítója — módosíthatja, befolyásolhatja, szűkebb körre szoríthatja, keletkeztetheti és meg is szüntetheti a polgári jogi viszonyt.[1]

Mindezek az elvek a polgári jogi jellegű tulajdonjogi viszony és az államigazgatási viszony kapcsolatára is vonatkoznak. Az államigazgatási jellegű jogszabályok közvetlenül érvényesülő rendelkezései, a jogszabályok alapján eljáró államigazgatási szervek intézkedései (határozatai) módosíthatják, korlátozhatják, megszüntethetik, illetőleg keletkeztethetik, és ki is terjeszthetik a tulajdonjogi viszonyt. Az ilyen rendelkezéseknek azonban összhangban kell lenniök az Alkotmány rendelkezéseivel. A Magyar Népköztársaság Alkotmánya a társadalmi és gazdasági rendszerünkkel összhangban álló tulajdon intézményét elismeri és védi.[2] Kivételesen — közösségi érdekből — mégis lehetőség van ennek a tulajdonnak a korlátozására az ezáltal érintett személyek jogainak és törvényes érdekeinek a biztosítása mellett. A tulajdonos (illetőleg egyéb érdekelt) érdekvédelmét szolgálják a különböző garanciális intézkedések, és mint legfontosabb jogvédelmi eszköz, a kártalanítási igény elismerése.

Az államigazgatási anyagi jog szabályai rendkívül sokrétűek és szerteágazók. A társadalom és az életviszonyok fejlődésével egyre szélesedik az állam konkrét hatalmi intézkedéseinek köre, amely körülmény szükségszerűen megnöveli a polgári jog és az államigazgatási jog érintkezési pontjait, egyre nagyobb mértékben teszi szükségessé a tulajdonjog korlátozását. Ezzel együttjár, hogy az egyéni tulajdon államigazgatási jogi védelme is egyre nagyobb jelentőséget nyer. Ezért tanulságosnak látszik végigkísérni ezt a folyamatot az államigazgatási anyagi jog egyes részterületén.[3]

1. A villamosenergiatörvény és a tulajdonjog

Az életviszonyok és a technika fejlődése szükségszerűen vonja maga után új jogintézmények, jogi fogalmak kialakulását, és befolyásolja a jogi szabályozást. Polgári jogunk forgalmi rendszere, alapintézményei, elméletei általában évezredes eredetűek. Viszont a villamosáram gazdasági hasznosítása aránylag rövid idő óta vált általánossá. A jogelmélet számára sokáig nehézséget okozott a villamosenergia jogrendszerbeli fogalmának és helyének a meghatározása. A magántulajdon elsődlegességére épült jogrendszerben kézenfekvő volt azoknak a vonásoknak a kiemelése, amelyek a tulajdon tárgyát képező javakhoz tették hasonlóvá a villamos energiát. A szocialista társadalmi rendszerben megszűnt a magántulajdon elsődlegessége, a polgári jog alapját nem a magántulajdon képezi, hanem az egyéni szükségletkielégítés.[4] A villamosenergia is egyre fontosabb és jelentősebb szükségletkielégítést szolgál. Ennek a szükségletkielégítésnek van elsődlegesen közösségi oldala és van egyéni vonatkozása. A villamosenergiával kapcsolatos, elsődlegesen közösségi célt és érdeket szolgáló jogi szabályozás az államigazgatási jog körébe tartozik. Az elsődlegesen konkrét egyéni szükségletkielégítés jogi kereteinek a biztosítása a polgári jog körébe esik[5] mert a felek mellérendeltségének az elve alapján bonyolódik le,[6] de ezt is átszövik az államigazgatási jog szabályai.

A villamos energiára vonatkozó jogi szabályozásunk területén a társadalmi változások ellenére is érvényben maradt a régi felfogás, amely a villamos áramot a tulajdonjog körébe utalta. Bár a Polgári Törvénykönyv rendelkezései szerint a tulajdonjog tárgya elsődlegesen csak birtokbavehető dolog lehet, mégis a tulajdonjog szabályait kell megfelelően alkalmazni a dolog módjára hasznosítható természeti erőkre, tehát a villamos energiára is.[7] A villamos energia és a fejlesztésére, felhasználására szolgáló eszközök és berendezések lehetnek kizárólagosan állami (társadalmi) tulajdonban, de lehetnek egyéni tulajdonban is. Kizárólag állami tulajdont képeznek a közcélú vil-

---

[1] Az államigazgatási aktus polgári jogi viszonyt módosító hatásával foglalkozik a szerződések körében: R. O. Halfina: Államigazgatási aktus és polgári jogi szerződés. – Szovjetjogi cikkgyűjtemény. 1952. évi 6. szám. 345. oldal.

[2] A Magyar Népköztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. tv. 7., 4., 8. §§-ai.

[3] Valamennyi érintett pont feltárása meghaladná ennek a tanulmánynak a kereteit, ezért csak néhány tipikus esetet emelünk ki.

[4] A Magyar Népköztársaság Polgári Törvénykönyvéről szóló 1959 : IV. tv. (Ptk) 1. §-ának (1) bekezdése.

[5] Eörsi Gyula: A szerződések elméleti alapjai. Budapest, 1954. – 23. oldal.

[6] D. M. Genkin: A szovjet polgári jog. – Moszkva, 1950.

[7] Ptk 94. § (2) bekezdése.

lamosművek, kizárólag társadalmi tulajdonban lehetnek — ha a minisztertanács kivételt nem tesz — az egyéb villamosművek, és a villamosművekben fejlesztett illetve a villamosművek által átvitt villamos energia. Viszont bármely fogyasztó tulajdonában állhatnak egyes villamos csatlakozó berendezések, és a fogyasztó részére átadott, mért villamos energia.[8]

A villamos energia tehát mint a tulajdon tárgya elvileg a forgalom tárgyaként is szerepelhet, de természetének megfelelően csak korlátozott mértékben. A villamos energia szolgáltatása és felhasználása szigorúan meghatározott keretek között történik. A fogyasztó és a villamos energiát szolgáltató szerv között polgári jogi viszony van, de ezt a jogviszonyt államigazgatási jellegű szabályok szövik át. Villamos energiát csak villamosművek szolgáltathatnak. A fogyasztó a villamos energiát csak meghatározott fogyasztóberendezések üzemeltetése végett veheti igénybe. A nehézipari miniszter egyes jelentősebb fogyasztóberendezés használatát engedélyhez kötheti.[9] A villamosmű üzembentartójának az ügyleti akarata is korlátozott. Köteles a villamos energiát folyamatosan szolgáltatni. Ez lényegében szerződéskötési kényszert jelent, ami általában minden fontosabb szolgáltató tevékenységre vonatkozik (pl. a közlekedési vállalatokra, közforgalmi üzletekre). A villamos energiára nézve a törvény ezt kiterjeszti a nem szolgáltatásra rendelt egyes szervekre is. Így az üzemi erőmű vagy a villamos energiatörvény hatálya alá nem tartozó villamosmű üzembetartója is köteles a fejlesztett, saját üzemi szükségletét meghaladó villamos energiát a közcélú villamosműnek átadni.[10] Másrészt megszorítások is történhetnek a villamos energia szolgáltatásában. Átmeneti villamos teljesítményhiány esetén a nehézipari miniszter elrendelheti népgazdasági vagy honvédelmi érdekből a villamos energia fogyasztás korlátozását illetve szüneteltetését. A fogyasztó az ilyen intézkedésből eredő kár esetén nem igényelhet kártalanítást.[11]

A villamos energia gazdálkodás fontos közérdekű feladat, ezért az előállításához, felhasználásához, továbbításához szükséges feltételek biztosítása végett az egyéni érdekek háttérbe szorulhatnak. Jogszabályaink a villamos energia gazdálkodás érdekében az ingatlan tulajdonjogának gyakorlását korlátozó rendelkezéseket is tartalmaznak. Ilyenek a kisajátításra, a használati jog alapítására, a vezetékjogra és a védőterületre vonatkozó előírások.

*Kisajátítás*nak akkor lehet helye, ha olyan létesítményeket kell létrehozni, amelyek az ingatlan rendeltetésszerű használatát kizárják vagy lényegesen akadályozzák. Az ingatlan rendeltetésszerű használatát lényegesen nem akadályozó létesítmények elhelyezése végett használati jog engedélyezésére van szükség.[12] A *használati jog* lényegében személyes szolgalmat jelent. Tehát a tulajdonjogból eredő önállósult részjogosultság, amely meghatározott természetes vagy jogi személyt illet meg másnak az ingatlanán. A szűkebb értelemben vett használati jog sajátossága az egyéb szolgalmakkal szemben, hogy csak a saját szükségletet meg nem haladó mértékű használatra ad lehetőséget.[13] A villamos energia törvény alapján életrehívott használati jog jogosultja az állami tulajdonban levő villamosmű mindenkori üzembentartója. A villamosmű saját szükségletét meg nem haladó mértékű használat részletes feltételeit az erre vonatkozó külön jogszabály határozza meg. Használati jog alapján az üzembentartó jogosult idegen ingatlan beépítetlen részén, épület lakás céljára nem használt részén üzemviteli célokra átalakító és kapcsoló berendezést létesíteni és fenntartani.[14] Jogosult ezeket a berendezéseket kezelni, karbantartani, javítani, felújítani.[15] A használati jog egyrészt a villamosművet jogosítja fel az idegen ingatlanon jogok gyakorlására, másrészt a tulajdonost ennek a tűrésére kötelezi ezen felül egyébként is korlátozza a használatban. A használati joggal terhelt földrészlet beépítéséhez, épületrész lebontásához, lényeges átalakításához a villamosmű előzetes hozzájárulására van szükség. (Vita esetén a felügyeleti szerv dönt.)[16]

A törvény a használati jog korlátozó rendelkezéseivel kapcsolatban a tulajdonos érdekeinek a védelmét biztosító intézkedéseket is tartalmaz. A használati jog keletkezéséhez elsősorban a tulajdonossal (használóval) létesített megegyezés (kezelőszerv hozzájárulása) szükséges. Ennek hiányában az államigazgatósági hatóság engedélyezi a használati jogot.[17] Az üzembentartó a használati jog gyakorlása ellenében térítést köteles fizetni az ingatlan tulajdonosának. A térítés meghatározásának a módját a nehézipari miniszter rendelete szabályozza. Beépítetlen ingatlanterület után egyösszegű, épületrész után évi térítési összeg fizetendő.[18] A konkrét összeget a rendeletben meghatározott szempontok és kulcs alapján az érdekeltek között létrejött megállapodás — egyezség — határozza meg. Megegyezés hiányában az ingatlan tulajdonosa a felajánlott térítésösszeget meghaladó igényét a kisajátításra vonatkozó kártalanítás szabályai szerint a bíróság előtt érvényesítheti.[19] A tulajdonos érdekét szolgálja az a rendelkezés, amely szerint az ingatlan rendeltetésszerű használatát akadályozó karbantartási, javítási, felújítási munkák végzését a tulajdonossal előzetesen közölni kell. A későbbi jogszerzők érdekeinek a védelmében a használati jogot a telekkönyvbe is be kell jegyezni. Ez a védelem azonban nem teljes, mert a telekkönyvi bejegyzés elmaradása a használati jog gyakorlását nem akadályozza. Ez sértheti azoknak a harmadik személyeknek az érdekeit, akik a használati jog engedélyezése után jóhiszeműen, a telekkönyvben bízva szereztek jogokat.[20]

[8] A villamos energia fejlesztéséről, átviteléről és elosztásáról szóló 1962 : IV. tv. (VET) 3. §-a, és ennek a végrehajtása tárgyában rendelkező 40/1962. (XI. 11.) Korm. sz. rendelet (VET vhr) 7. § (2) és (1) bekezdése.

[9] VET vhr 45. §.

[10] VET vhr 46. §.

[11] VET 4. § (2) bekezdése, 5. § (1) és (2) bekezdése.

[12] VET 7. § (5) és (4) bekezdése szerint.

[13] Ptk 163. § (1) bekezdése.

[14] VET 7. § (1) bekezdése, a villamosmű átalakító és kapcsoló berendezéseinek elhelyezését szolgáló használati jog szabályozásáról szóló 4/1963. (X. 17.) NIM számú rendelet (VET NIM vhr) 1. §-a.

[15] VET vhr 27. § (3) bekezdése.

[16] VET NIM vhr 12. § (5) bekezdése.

[17] VET 7. § (2) (3) bekezdése, VET vhr 27. § (1) bekezdése, VET NIM vhr 2., 6. és 8. §§-ai.

[18] VET 8. § (1) bekezdése, VET NIM vhr 10., 11. §§-ai.

[19] VET vhr. 28. § (2) bekezdése, VET NIM vhr 6. § (4), 7. § (3), 8. § (3) bekezd.

[20] VET vhr. 27. § (3) bekezdés. VET 8. § (2) bekezdés.

Használati jog létesítése nélkül korlátozza az idegen ingatlan használatát a jogszabály rendelkezése folytán a nehézipari miniszter által engedélyezett *vezetékjog*. E jog alapján a villamosmű üzembentartója idegen ingatlanon földalatti és földfeletti vezetékeket, elosztó, csatlakozó és üzemi távközlő berendezéseket helyezhet el, tartószerkezetet, ezen átalakító- és kapcsolóberendezést, a villamosmű üzemvitelét szolgáló csővezetékeket és csatornákat létesíthet. Az elhelyezett létesítményeket kezelheti, karbantarthatja, javíthatja, felújíthatja és eltávolíthatja. Az üzemvitel, a karbantartás és az üzemzavarok megakadályozása érdekében a vezetékek mentén levő fákat, bokrokat, ágakat gallyakat, gyökereket is jogosult a saját költségén eltávolítani.[21] A vezetékjog lényegében a használati jognak egy különleges, enyhébb esete. A villamos energia törvényben meghatározott használati jog létesítése nélkül a villamosmű ezeket a jogokat csak akkor gyakorolhatja, ha ezáltal az ingatlan használatát lényegesen nem akadályozza.[22] E jog terjedelme egyébként is korlátozott. A vezetékjog alapján létesített tartószerkezet egy-egy oszlopa által elfoglalt terület szántó, rét, legelő, erdő esetén legfeljebb 16 m², egyéb ingatlannál legfeljebb 5 m² lehet. Nagyobb terület elfoglalásához a nehézipari miniszternek az illetékes miniszterrel esetenként történő együttes hozzájárulása szükséges.[23]

A vezetékjog kevéssé korlátozza az ingatlan használatát. Ezért ezzel kapcsolatban a tulajdonos védelme is szűkebbkörű. A használat térítés nélkül történik. Azonban ilyenkor is — sürgős szükség esetét kivéve — előre közölni kell a tulajdonossal az ingatlan rendeltetésszerű használatát akadályozó munkákat. A fák, bokrok, gallyak stb. eltávolítását a tulajdonos érdekével összhangban kell gyakorolni. A vezetékek elhelyezése előtt a tulajdonost kell felhívni az akadályt képező fa, bokor eltávolítására, illetve a galylyazásra. Erdőkben, fásított területeken a faanyag kitermeléséről az erdő kezelője gondoskodik. A villamosmű csak sürgős szükség esetén végezheti a kitermelést. A nyert faanyag ilyenkor is a tulajdonost illeti.[24] Nem közterületen történő földalatti vezetékek és berendezések elhelyezése esetén a vezetékjogot a telekkönyvbe is be kell jegyezni. A bejegyzés elmaradása azonban itt sem akadályozza a jog gyakorlását.[25]

Használati jog létesítése illetőleg vezetékjog nélkül is köteles tűrni az ingatlan tulajdonosa a villamosmű létesítésével kapcsolatban a nehézipari miniszter által adott *előhasználati engedély* alapján a szükséges jelek elhelyezését, mérések és talajvizsgálat elvégzését.[26] A használati jog, a vezetékjog és az előhasználati engedély bizonyos tevékenységre jogosítja fel a villamosművet más ingatlanán. A *védőterületre* vonatkozó rendelkezések az idegen ingatlan tulajdonosát tiltják el bizonyos terjedelemben saját ingatlanának a használatától. Védőterületet képez a villamosmű közelében lévő műszakilag indokolt kiterjedésű földterület és légtér, mint biztonsági övezet. Ezen belül tilos illetőleg csak meghatározott korlátozásokkal lehetséges olyan épületet vagy egyéb létesítményt elhelyezni, továbbá olyan tevékenységet folytatni, amely a villamosmű biztonságát, a villamosmű működése folytán az élet és testi épséget vagy a vagyonbiztonságot veszélyezteti. A már meglevő ilyen létesítményeket a tulajdonos köteles a villamosmű költségén elbontani vagy a szükséges terjedelemben átalakítani. Ha ez meghatározott időn belül nem történik meg, akkor a szükséges munkálatokat a villamosmű is elvégeztetheti.[27]

A használati jog létesítésével szemben a vezetékjog, az előhasználati jog gyakorlása, a védőterület kialakítása ellenérték, térítés nélkül történik. Ha azonban e jogok gyakorlása nem felel meg társadalmi rendeltetésüknek, tehát ha az ingatlan rendeltetésszerű használatát lényegesen akadályozza, akkor az ingatlantulajdonosnak igénye keletkezik a villamosmű üzembentartójával szemben. Ha a villamosmű létesítése, üzembentartása, javítása, felújítása, karbantartása folytán, vagy az előmunkálatokkal kapcsolatban a törvényes korlátozások természetszerű következményén túlmenő kár keletkezik, a tulajdonost kártalanítani kell. *Kártalanítást* kell fizetni a tulajdonos részére akkor is, ha a védőterület létesítése miatt egyes épületek eltávolítása, átalakítása válik szükségessé. A kártalanításra a kisajátítási kártalanítás szabályai értelemszerűen alkalmazandók.[28]

2. *A posta illetőleg a távközlés és a tulajdonjog*

A posta és a távközlés szolgáltatásai jelentős részben konkrét egyéni szükségletet elégítenek ki, de minden esetben közérdekű vonatkozásúak. Ezért a postai és távközlési tevékenység állami feladat, amelyet kizárólagos joggal a Magyar Posta lát el.[29] A közérdekű postai és távközlési feladatok ellátásának biztosítása érdekében sok esetben szükség van az egyéni jogok, elsősorban a tulajdonjog bizonyosfokú korlátozására. Ez a korlátozás vonatkozhat az idegen ingatlanra, vizekre és a légtérre. Általános szabály, hogy a posta jogosult a törvény keretei között idegen ingatlanokat, vizeket és a légteret postai és távközlési célból használni.[30]

A tulajdoni korlátozások érinthetik az ingatlanra vonatkozó használati, birtoklási és rendelkezési jogot. A *rendelkezési jog* legteljesebb *korlátozása*, hogy a tulajdonos kényszereladásra is kötelezhető. Postai és távközlési létesítményeknek, ezek berendezéseinek és tartozékának elhelyezése végett idegen ingatlan kisajátításának is helye lehet. De kisajátítás nélkül is köteles tűrni az ingatlan tulajdonosa a részleges *használatot*, tehát, hogy a posta az ingatlanon, az alatt és felett vezetékeket, kábeleket, tartóoszlopokat, jelzőköveket és szerelvényeket helyezzen el. Jogosult a posta idegen ingatlanon levő épület vagy más létesítmény megfelelő helyén (tető, padlástér, lépcső, pince,

[21] VET 9. § (1), VET vhr 32. §, VET 19. § (1) bekezdése.
[22] VET 9. §.
[23] VET vhr 31. § (1) és (5) bekezdése.
[24] VET vhr. 21. § (3), VET 10. § (2), VET vhr 35. és 36. §-a.
[25] VET 11. § (1) bekezdés.
[26] VET 13. § (2) bekezdés.
[27] VET 14. § (2) bekezdés, VET vhr 63. § (2) bekezdés.
[28] VET 22. § (1) bekezdés, VET vhr 63. § (3) bekezdés.
[29] Dr. Gellért György: Új törvény a postáról és a távközlésről. Magyar Jog. 1964. 7. sz. 294. old.
[30] A postáról és a távközlésről szóló 1964 : II. tv. (PTT) 2. § (1), 17. § (1) bek.

kerítés stb.) postai és távközlési berendezések elhelyezésére. Jogosult az így elhelyezett létesítmények javítására és karbantartására is. Az ingatlan tulajdonosa köteles a távközlési összeköttetés biztosítása érdekében a vezetékek nyomvonalában levő fákat, bokrokat, ezek ágait, gallyait és gyökereit eltávolítani, illetve az eltávolítást tűrni, ha ezt a vezetékek létesítése, karbantartása, javítása vagy az üzemzavarok megakadályozása szükségessé teszi.[31]

Ezek a korlátozások azonban nem öncélúak, ezért csak a feltétlenül szükséges terjedelemben érvényesek, és a törvény a tulajdonos érdekeit védő intézkedéseket is tartalmaz. A tulajdonos érdekét szolgálja az a rendelkezés, amely szerint a vezetékeknek vagy berendezéseknek idegen ingatlanon való elhelyezéséről az ingatlan tulajdonosát — sürgős hibaelhárítás esetét kivéve — előzetesen értesíteni kell. A vezetékek nyomvonalában levő fákat, bokrokat stb. a posta csak akkor távolíthatja el, ha a tulajdonos a posta felhívásának a felhívásban meghatározott idő alatt nem tesz eleget, vagy ha ezt sürgős hibaelhárítás teszi szükségessé. A legfontosabb védelmi intézkedés, hogy abban az esetben, ha a postai vezetékek, berendezések elhelyezése illetve használata az idegen ingatlan, épület rendeltetésszerű használatát lényegesen akadályozza, a tulajdonost az akadályoztatás mértékének megfelelő *kártalanítás* illeti. A vezetékek nyomvonalában levő fák stb. eltávolítása esetén is kártalanítás jár a tulajdonosnak. A vezetékek, berendezések elhelyezésével, javításával, karbantartásával vagy eltávolításával járó *munkák során okozott kár*okat is meg kell téríteni. A kártalanítás és a károk megtérítése felől — megegyezés hiányában — a bíróság dönt. A törvény szerint a károk megtérítése a *polgári jog szabályai szerint* történik.[32] Közelebbről azonban nem jelöli meg ez a rendelkezés, hogy a polgári jog mely szabályait kell alkalmazni, illetőleg, hogy ez az utalás a kártérítés jogalapjára is vonatkozik-e vagy csak a kártérítés mértékére, és módjára. A posta a jogellenesen és vétkesen okozott károkért a kártérítés általános, illetve az alkalmazottakért való felelősség szabályai alapján, a fokozott veszéllyel járó tevékenység folytatásából eredő károkért a veszélyes üzemre vonatkozó kártérítési szabályok alapján ettől függetlenül felelős. (A Ptk 339., 348., 345. §§-ainak a rendelkezései szerint.) Felesleges lenne tehát a már meglevő szabályokra vonatkozó egyszerű utalás. De tartalmatlan is lenne az ilyen utalás annak a közelebbi megjelölése nélkül, hogy a polgári jog mely szabályait és milyen sajátos szempontok szerint kell alkalmazni. Ezért helyes értelmezés szerint a postatörvénynek ez a rendelkezése önálló felelősségalapító szabály. Az általános polgári jogi kárfelelősség egy speciális alakzata, amely az általános szabályokkal szemben objektív felelősséget állapít meg. Ez a felelősség eredményfelelősséget jelent, egyetlen előfeltétele a posta által, a posta érdekében végzett munkák során okozott kár, a jogellenes eredmény, de nem kívánja meg a magatartás jogellenességét. Vétkesség nélküli felelősséget jelent, nincs szükség felróhatóság bizonyítására, sőt kimentésnek sem lehet helye azon a címen, hogy a károkozó megtette mindazt, ami az adott helyzetben általában elvárható volt. A felelősség jogalapját a postatörvény határozza meg, csupán a *megtérítés* történik a polgári jog szabályai szerint. Tehát az utalás a kártérítés módjára és mértékére, a Ptk. XXXI. fejezetének a rendelkezéseire vonatkozik.

Új építmény létesítése, meglevő építmény felújítása, átalakítása vagy lebontása esetén szükségessé válhat az ingatlanon levő postai vezetékek vagy berendezések eltávolítása illetve áthelyezése is. Ilyenkor, ha az ingatlan személyi tulajdonban van, akkor erről a posta köteles gondoskodni a saját költségén a tulajdonos bejelentésétől számított 60 napon belül. Ha az ingatlan nem képez személyi tulajdont, akkor a költségek azt terhelik, aki a vezeték vagy berendezés eltávolítására illetve áthelyezésére okot adott.[33]

A rádiózás feltételeinek biztosítása végett a törvény a postán kívül a rádióberendezések (televízióberendezések) üzembentartója részére is biztosít egy speciális használati jogot idegen ingatlanon. Ez a jog az ún. *antennajog*. Az ingatlan tulajdonosa (kezelője, használója) ellenszolgáltatás nélkül köteles tűrni, hogy az épület, lakás vagy a telek bérlője (használója) a tulajdonában levő rádió (televizió) berendezés működtetéséhez szükséges antennát létesítsen és fenntartson. Feltéve, hogy az antenna az ingatlan állagát nem veszélyezteti és a vonatkozó szabványoknak, biztonsági előírásoknak megfelel. Nagyobb súlyú, nagyobb méretű antenna létesítéséhez, műemlékké nyilvánított épületen antenna elhelyezéséhez építési engedély szükséges. Az ingatlantulajdonos érdekét szolgálja az a rendelkezés, hogy őt az antenna létesítéséről a munka megkezdése előtt 8 nappal értesíteni kell. Az épület lebontása, nagyobb mérvű átalakulása vagy új épület létesítése esetén az antenna fenntartója köteles írásbeli felszólításra az antennát saját költségén 8 nap alatt elbontani vagy áthelyezni. Ellenkező esetben ezt az ingatlan tulajdonosa is elvégezheti.[34]

A *vizek*re vonatkozó használati jog általában nem érinti a tulajdont, mert a vizek jelentős részükben kizárólagos állami tulajdont képeznek, az egységes állami tulajdon részei a posta és a távközlő berendezésekkel együtt.[35] Jelentősebb problémákat vet fel azonban a *légtér* használatának a biztosítása.

A tulajdonjog csak birtokbavehető tárgyakra vonatkozhat. A föld felszínén kívüli térség, amelyben a levegőréteg helyezkedik el, nem vehető birtokba, tehát elvileg tulajdonjog tárgya sem lehet. A birtokbavehető dolog tulajdonához azonban hozzátartozik mindaz, ami úgy van ezzel a dologgal tartósan egyesítve, hogy az elválasztással a dolog vagy az elválasztott rész elpusztulna, illetve értéke, használhatósága számottevően csökkenne.[36] Ezért az ingatlan tulajdonjoga általában kiterjed a földfelszint övező levegőrétegre is. E levegőréteg nélkül a földfelszín teljesen használha-

[31] PTT 16. §., 17. § (2) és (4) bekezdése.
[32] A postáról és távközlésről szóló törvény végrehajtásáról rendelkező 15/1964. (VI. 30.) Korm. számú rendelet (PTT vhr) 12. § (3), (4). PTT 17. § (3–6).
[33] PTT 19. § (2) és (1) bekezdése.
[34] PTT 23. §., PTT vhr 16. §. és 7. §.
[35] Ptk 168. § b) pontja.
[36] Ptk 95. § (2) bekezdése.

tatlan volna.[37] A levegőrétegre kiterjedő tulajdonjog tehát viszonylagos, attól függ, hogy enélkül mennyiben válna lehetetlenné, illetőleg mennyiben csökkenne számottevő módon a földfelszín használhatósága. A levegőrétegre gyakorolt azok a behatások, amelyek ilyen eredménnyel nem járnak, nem jelentik a földfelszínre vonatkozó tulajdonjog korlátozását. Ilyen behatásokra vonatkozó jogosultság tehát a földfelszínre kiterjedő tulajdonjogtól függetlenül is keletkezhet. A másik fontos szempont, hogy lehet olyan tevékenység, amely nem is a levegőrétegre gyakorol hatást, hanem csupán azt a földfelszín körüli térséget használja fel bizonyos jelenségek kiváltására, amelyben a levegőréteg elhelyezkedik, illetőleg egyéb, a föld alkotórészeit képező tárgyak, növények, épületek, létesítmények vannak. Ebben a térben játszódnak le a különböző hullámjelenségek, amelyek által vezeték nélküli összeköttetéseket létesítenek, jeleket, jelzéseket, hangokat, írást, képet továbbítanak, rádió, televízió műsort sugároznak. Tekintettel arra, hogy az ilyen távközlési tevékenység jelzéseinek továbbítására lényegében a tulajdon tárgyát nem képező teret használják fel, ez nem érinti, nem korlátozza a földfelszín tulajdonának a gyakorlását. Viszont az ingatlanon levő létesítmények bizonyos esetekben gátolhatják az ilyen sugárzások terjedését (árnyékolás). Ezért az irányított vezetéknélküli összeköttetések biztosítása végett ezeknek a nyomvonalára ugyanazok a rendelkezések vonatkoznak mint a vezetékes összeköttetésekre. A távközlési összeköttetés biztosítása érdekében a Magyar Posta jogosult az irányított sugárzás útján történő összeköttetés nyomvonalába eső fákat, bokrokat stb. eltávolítani. Szükség esetén építési korlátozás is elrendelhető.[38] Ha már meglevő épület lebontása válik szükségessé, erre kártalanítás mellett történő kisajátítás útján nyílik lehetőség.

3. *A tulajdonjog és a természetvédelem, muzeális emlékek illetve műemlékek védelme*

A természetvédelemről szóló 1961. évi 18. sz. törvényerejű rendelet különös védelemben részesíti a természetnek azokat a tárgyait, amelyeknek megőrzése és fenntartása tudományos vagy kulturális érdek. Ezeket a tárgyakat — a szükségesség és a lehetőség szerint — védetté kell nyilvánítani. A természetvédelem tárgyai a tudományos szempontból, ritkaságuk vagy különlegességük miatt értékes földtani alakulatok, vizek, növények, növénytelepítések, illetőleg a kiveszéssel fenyegetett állatfajok, továbbá az egyes tájképi jellegzetességük vagy természeti tulajdonságuk miatt különösen jelentős területek és tájrészek.[39] Ezek közül a földtani alakulatok, vizek, és a vadon tenyésző állatfajok az erdőben levő illetőleg erdőt alkotó növények és növénytelepítések általában állami tulajdonban vannak. Az egyéb védett növényféleségek, a védetté nyilvánítás előtt elfogott vadak, a természetvédelemben részesülő területek bármilyen tulajdon tárgyai lehetnek. A *védetté nyilvánítás* a tulajdonból folyó jogok gyakorlását lényegesen korlátozhatja. A védetté nyilvánított természeti tárgyat elpusztítani vagy megrongálni; a természetvédelmi terület vagy tájvédelmi körzet[40] jellegét megváltoztatni, a védett fajhoz tartozó növényt vagy állatot pusztítani, illetőleg a tenyészetében zavarni a tulajdonosnak is tilos. Az általános tilalmi rendelkezéseken kívül a védetté nyilvánítást elrendelő határozat egyéb használati korlátozást is tartalmazhat. Azonban mezőgazdasági rendeltetésű földet a természetvédelem érdekében is csak az illetékes járási tanács végrehajtó bizottsága előzetes hozzájárulásával lehet a mezőgazdasági művelésből elvonni.[41]

A használat korlátozását jelenti, hogy a természetvédelmi területen vagy tájvédelmi körzetben csak az Országos Természetvédelmi Hivatal hozzájárulásával szabad engedélyezni a művelési ág megváltoztatását, szabad építési engedélyt adni, továbbá, hogy tilos olyan építményt vagy berendezést létesíteni, amely a védett természeti állapotot (a táj szépségét, a kilátást, a rálátást, a növény- és állatfajták tenyészetét) zavarná. Védetté nyilvánított parkokban, fasorban levő fák, egyes védett fák kivágása is engedélyhez van kötve.[42]

Általános szabály szerint a vadászterületen elejtett, elfogott, illetőleg elhullott *vad* a vadászatra jogosult tulajdonába kerül. A folyóvízben és természetes tóban kifogott hal pedig a halászatra jogosult tulajdonává válik. Erdőkben, fásításban virágot, gyümölcsöt, gombát személyes szükségletet meg nem haladó mértékben mindenki szedhet. Ezért ezekre nézve a birtokbavétellel tulajdont lehet szerezni. Apróvadas vadászterületen a megyei mezőgazdasági szakigazgatási szerv, nagyvadas vadászterületen az illetékes állami erdőgazdaság engedélyt adhat hasznos vad befogására, hasznos madár tojásainak szedésére és élő hasznos vad szállítására is. Az engedély alapján a birtokbavétel szintén tulajdont keletkeztet.[43] Mindezekben az esetekben *korlátozza* a tulajdonszerzést, a rendelkezési illetve a használati jogot a természetvédelmi törvény, amely szerint *védetté nyilvánított* állatot élve elfogni, tartani, elejteni, kikészíteni és értékesíteni, *védett növényt* és a védett madár tojásait gyűjteni és értékesíteni csak az Országos Természetvédelmi Hivatal engedélyével szabad. Ilyen engedély szükséges a védett állatoknak és a védett madár tojásainak a külföldre szállításához is. A biológiai kutatómunkát végző intézmények az engedélyt a jóváhagyott tervükre kapják meg.[44]

A természetvédelem tárgyaihoz hasonlóan különös védelemben ré-

[37] A levegőrétegre vonatkozó birtoklási jogosultság kérdése a repülés elterjedésével vált jelentőssé. A repülés fejlődése és az ún. űrhajózás kezdeti lépései folytán szükségszerűen vetődött fel a földet övező levegőrétegre illetve az azon túli területekre kiterjedő birtoklási jogosultság határainak a kérdése elsősorban az állami felségjog szempontjából. Az erre vonatkozó elméleteket részletesen ismerteti Dr. Gál Gyula: Világűrjog. Budapest, 1964. — 88. s következő oldalai.

[38] PTT 18. §., valamint a PTT 16. §. értelemszerű alkalmazásával.

[39] A természetvédelemről szóló 1961. évi 18. sz. törvényerejű rendelet (TVT) 1. §., 3. § (1) bekezdése, 2. §-a.

[40] TVT 3. § (4) bekezdése.

[41] TVT 4. § (1), (2), (3) bekezdése. — A mezőgazdasági rendeltetésű földek védelméről az 1961 : VI. tv. rendelkezik.

[42] A természetvédelmi tv. végrehajtásáról szóló 23/1962. (VI. 17.) Korm. sz. rendelet (TVT vhr) 7. §-a (2), (3) és (4) bekezdése.

[43] Ptk 128. § (2) és (3) bek., 1961 : VII. tv. 10. § (2) bek., 1/1962. (II. 9.) Korm. sz. rendelet 29. § (2) bek. — A vadászati illetve a halászati jog gyakorlásáról szól az 1961 : VII. tv. és az 1961 : 15. tvr.

[44] TVT vhr 7. § (2—4) bek.

szesülnek a történelem, a tudományok, az irodalom, a művészetek, valamint a termelésfejlődés kiemelkedő tárgyi, írásos és egyéb emlékei, az ún. muzeális tárgyak. A muzeális emlékek védelméről szóló jogszabály[45] különbséget tesz a muzeális közgyűjtemények és a muzeális magángyűjtemények, valamint az egyedi muzeális tárgyak között.

A *közgyűjtemények* minden esetben állami vagy társadalmi tulajdont képeznek. Közgyűjteményeknek kell tekinteni az országos múzeumokat, a miniszterek közvetlen felügyelete alatt álló, a tanácsok, más állami szervek, intézmények által fenntartott múzeumokat (gyűjteményeket). Közgyűjteményt képeznek a társadalmi szervezetek és szövetkezetek által fenntartott múzeumok (muzeális gyűjtemények) is. A közgyűjtemények feletti *rendelkezés* és *használat* joga korlátozott. Létesítésükhöz, megszüntetésükhöz, gyűjtőkörüknek, elnevezésüknek vagy elhelyezésüknek a megváltoztatásához a művelődésügyi miniszter hozzájárulása szükséges. Közgyűjteményben őrzött muzeális tárgyat más szerv részére csak a felügyeletet gyakorló miniszter engedélyével szabad időleges használatra is átengedni. A közgyűjtemény kezelésének a művelődésügyi miniszter által megállapított szabályok szerint kell történnie.[46]

A nem állami, társadalmi, szövetkezeti szervként működő *jogi személyek* (pl. egyházak szervezetei, idegen érdekeltségű intézmények) tulajdonában álló muzeális gyűjtemények létesítéséhez és megszüntetéséhez is szükség van a művelődésügyi miniszter hozzájárulására. Ezeket is a művelődésügyi miniszter által meghatározott szabályok szerint kell kezelni. Egyebekben ezekre nézve a védett magángyűjteményekre vonatkozó szabályok az alkalmazandók.[47]

A védett gyűjtemények harmadik csoportját a személyi tulajdonban levő *muzeális magángyűjtemények* alkotják. A közgyűjtemények és a jogi személyek tulajdonában levő muzeális magángyűjtemények a létesítésükkel válnak védetté. A jogi személy tulajdonában levő magángyűjteményt a művelődésügyi miniszter a kezelőszerv bejelentése alapján csupán nyilvántartásba veszi. A személyi tulajdonban levő magángyűjteményt külön határozattal *védetté* kell nyilvánítani. A védelem kiterjed a gyűjtemény egészére és az azt alkotó valamennyi tárgyra. Egyes tárgyakat is védetté lehet nyilvánítani.[48] A jogi személy tulajdonában levő magángyűjtemények, a személyi tulajdonban levő védett gyűjtemények és egyes védett tárgyak feletti rendelkezési, használati és birtoklási jogot a jogszabály korlátozza. Ezek tulajdonát csak a művelődésügyi miniszter, illetve az országos múzeum engedélyével lehet *átruházni*, ilyen tárgyat, gyűjteményt csak a művelődésügyi miniszter engedélyével lehet az ország területéről *kivinni*. Ellenérték mellett történő tulajdonátruházás esetén az államot elővásárlási jog illeti.[49] *Használati korlátozást* jelent, hogy a védett tárgyak és gyűjtemények a művelődésügyi miniszter felügyelete és ellenőrzése alatt állanak. A tulajdonos köteles az ilyen tárgyak megfelelő *elhelyezéséről*, szakszerű *kezeléséről*, őrzéséről, megóvásáról és *épségben fenntartásáról* gondoskodni. Az illetékes múzeum az elhelyezés, őrzés, kezelés módját bármikor ellenőrizheti, erre nézve adatok szolgáltatását kérheti, a tárgyról rajzot, film- vagy fényképfelvételt készíthet, és a tárgyat azonosításra alkalmas jelzéssel láthatja el. A tulajdonos a védett tárgyon megóvási (konzerválási), helyreállítási (restaurálási) vagy átalakítási munkálatokat csak az országos múzeum engedélyével végezhet (végeztethet). A tulajdonos köteles az országos múzeumnak az őrzési hely, a kezelési mód megváltoztatását és a tárgy állapotában bekövetkezett változást is bejelenteni.[50]

A korlátozó rendelkezések a *birtoklás* jogát is érintik. A művelődésügyi miniszter kötelezheti a tulajdonost, hogy a védett tárgyat, gyűjteményt kiállítás céljára — a kiállítás időtartamára — rendelkezésre bocsássa. Sőt elrendelheti az ilyen tárgyaknak közgyűjteményben való elhelyezését is, ha ezek épsége, megfelelő kezelése a tulajdonosnál nincs biztosítva vagy a tárgy (gyűjtemény) jellege és jelentősége szükségessé teszi, hogy a tudományos kutatás, illetőleg a közönség számára huzamos időn át hozzáférhetővé váljék. Közgyűjteményben való elhelyezés történhet akkor is, ha a tulajdonos a védett tárgyon engedély nélkül munkálatokat végez (végeztet), az őrzési helyet bejelentés nélkül megváltoztatja, a tárgyat engedély nélkül átruházza, külföldre szállítja.[51]

A *tulajdonos érdekét szolgálja* az a rendelkezés, amely szerint, ha a védett tárgy épségét veszély fenyegeti, a múzeum előbb köteles felhívni a tulajdonost az elhelyezés, kezelés, illetőleg az őrzési mód megváltoztatására. A tulajdonosi korlátozásokat a közérdek, a társadalom érdeke indokolja. Ez az érdek szabja meg a korlátozások határait is. Ha a védett tárgy vagy gyűjtemény épsége, megfelelő kezelése a tulajdonosnál is biztosítva van, és a tárgy jellege, jelentősége sem kívánja meg a közgyűjteményben való elhelyezést, akkor ezt a közgyűjtemény csak a tulajdonossal történő megegyezés, határozott időre szóló — öt évre szóló — írásbeli szerződés alapján veheti át.[52]

Különleges rendelkezéseket tartalmaz a törvény a *muzeális tárgyak alkotóival* kapcsolatban. A szellemi alkotáshoz kapcsolódó jog az alkotó személyéhez fűződő jogosultságot jelent. Ezt a törvény sem kívánja csorbítani. Ezért az alkotójuk tulajdonában levő muzeális jelentőségű tárgyakat nem lehet védettekké nyilvánítani. Nem lehet közgyűjteményben való elhelyezésüket elrendelni. Azonban a művelődésügyi miniszter ezekről a tárgyakról is jegyzéket vezet.[53]

A muzeális emlékek védelme érdekében a törvény a *földhöz fűződő tulajdonjog* gyakorlását is korlátozza. Általános szabály szerint a földre vonatkozó tulajdonjog a föld felszínére terjed ki, illetőleg mindarra, ami a földdel alkotórészi kap-

[45] A muzeális emlékek védelméről szóló 1963 : 9. sz. tvr, és ennek a végrehajtása tárgyában rendelkező 2/1965. (I. 8.) M. M. sz. rendelet (MVT, MVT vhr).

[46] MVT 7. § (1), 8. § (1), (2) bek., 15. § (3) bek., 9. §.

[47] MVT 7. § (1) bek., 9. §., MVT vhr 24. § (1) bek.

[48] MVT 10. § (1), (2) bek.

[49] MVT 13. § (1), (2) bek., MVT vhr 27., 28. §§-ai.

[50] MVT 11. § (1), 12. § (1), (2), MVT vhr 26. § (1), (2), 25. § (1), (3) bek.

[51] MVT 15. §., MVT vhr. 30. §.

[52] MVT 14. §., MVT vhr 29. §.

[53] MVT 10. § (3), 15. § (2) bek.

csolatban van. Tehát kiterjed elvileg a föld mélyére is.[54] Nem terjed azonban ki a föld mélyében rejlő régészeti muzeális értékű vagy műemléki jellegű leletekre, muzeális emlékekre. Ilyen tárgyak, műemlékek, történelmi, illetőleg régészeti jelentőségű földterületek felkutatására irányuló munkálatokat, az ún. ásatásokat még a földtulajdonosnak is csak a művelődésügyi miniszter vagy a Magyar Tudományos Akadémia engedélye alapján szabad végezni. Ha pedig ásatás esetén kívül kerül a föld felszíne alól muzeális tárgy elő, akkor a munkálatokat félbe kell szakítani, a lelőhelyet érintetlenül kell hagyni és a kijelölt múzeum részére bejelentést kell tenni. A megkezdett munkát csak akkor lehet folytatni, ha a bejelentést követő 8 nap alatt nem történik intézkedés.[55]

Ásatás esetén a szükséges ingatlan használatát elsősorban a tulajdonossal kötött megállapodás útján kell biztosítani. Ha ez nem lehetséges, akkor a kérdéses területet az állam javára kártalanítás ellenében — az ásatás idejére vagy véglegesen — ki lehet sajátítani. A kártalanítás a tulajdonos érdekét szolgálja. Hasonló rendeltetésű az ásatásokkal kapcsolatos károk megtérítésére vonatkozó rendelkezés. A bérleti szerződés alapján vagy az ideiglenes kisajátítás alapján használt földterület alkotórészeiben (pl. gyümölcsfa, termés), bekövetkezett károsodás, (elpusztulás, értékcsökkenés, a használhatóság csökkenése) esetén az ásató intézmény köteles a tulajdonost *kártalanítani.*[56]

A földtulajdon korlátozását jelenti, hogy a *föld alól feltárult muzeális tárgyakat* a földtulajdonos köteles az államnak felajánlani, és csupán a dolog értékéhez mért megfelelő díjra lehet igénye. Az így állami tulajdonba került muzeális tárgy kezelőjét a művelődésügyi miniszter jelöli ki. A díjazás csak akkor illeti meg a tulajdonost, ha a kérdéses tárgyat ő találta meg és ajánlotta fel az államnak. Az ásatás során feltárt vagy más által megtalált kincslelet után a tulajdonost térítés nem illeti. A földbe elrejtett dolog nem alkotórésze a földnek, ezért erre a földtulajdon nem terjed ki. Tehát a földből előkerült gazdátlan tárgyra birtokbavétellel tulajdont lehetne szerezni, ha az ilyen tárgy nem haladja meg a személyi tulajdon szokásos tárgyainak a körét, illetőleg ha nem volna az állam javára történő felajánlási kötelezettség.[57]

Jelentősebb mértékű tulajdoni korlátozással jár a régészeti vagy történelmi jelentőségű *földterület védetté nyilvánítása* is. Ezt a művelődésügyi miniszter a földművelésügyi miniszterrel egyetértésben rendeli el. Az ilyen területen nem szabad olyan munkát végezni, amely a terület jellegzetes állapotát megváltoztatja. Ha pedig a tervezett munka csak veszélyezteti a terület jellegét, akkor a művelődésügyi miniszter engedélyére van szükség. A védett területen a művelődésügyi miniszter engedélye nélkül építkezés sem történhet. A földterület védetté nyilvánítása tehát a tulajdonból folyó használati jog jelentős korlátozását jelenti, ezért a védetté nyilvánítás tényét a művelődésügyi miniszter intézkedése alapján be kell jegyezni a telekkönyvbe.[58]

A meghatározott természetes személy vagy jogi személy tulajdonában levő *műemlékek, műemlékjellegű épületek* is tulajdoni korlátozás alatt állanak. A közérdekű műemlékvédelem részben pozitív részben negatív jellegű kötelezettségeket ró a tulajdonosra. Pozitív jellegű kötelezettség, hogy a műemléket épségben fenn kell tartani, jellegének a megváltoztatása nélkül. Ez vonatkozik az állapotra, alkatra, homlokzatra, tartozékra, korabeli berendezésre, díszítésre, vakolatra és festésre is. Negatív jellegű kötelezettség, hogy csak az építésügyi miniszter által előírt módon és előzetes hozzájárulásával lehet az épületen annak a műemlékjellegét és művészeti megjelenését bármilyen módon érintő munkálatokat (felújítás, helyreállítás, átalakítás, bővítés, bontás stb.) végezni, a felhasználás módját megállapítani és megváltoztatni. Ezek a rendelkezések a műemlékeken kívül vonatkoznak a műemléki jelentőségű területekre, a műemlékek környezetére, a műemlékjellegű, továbbá a városkép szempontjából jelentős — gazdaságosan fenntartható és a rendezési tervekbe nem ütköző — építményekre is. A tulajdoni korlátozások teszik szükségessé azt, hogy a műemlékké, műemléki jelentőségű területté, valamint a műemlékjellegű építménnyé nyilvánítás tényét is be kell jegyezni a telekkönyvbe.[59]

4. *A bányászati jog és a földtulajdon*

Jelentős mértékben érinti a földhöz fűződő tulajdonjog gyakorlását a bányászati jog. Alkotmányos tétel, hogy a föld méhének a kincsei kizárólag az állam tulajdonában vannak.[60] A föld felszínére viszont általában bárki tulajdont szerezhet. A földre vonatkozó kétféle tulajdonjog összeütközésbe kerülhet egymással, sőt látszólag önellentmondást jelent. A föld anyaga ugyanis egyaránt alkotórésze a föld felszínének és alkotórésze az ún. bányateleknek, amit a föld méhe kincseinek a kiaknázására létesítettek. A kettő közötti határvonalat a rendeltetésszerű joggyakorlás szükségessége szabja meg. *A föld felszínének a tulajdonosa olyan mértékben használhatja a felszín alatti földréteget, amely megfelel a földtulajdon rendeltetésszerű használatának,* az építési telek, épület, házikert, udvar, mezőgazdasági ingatlan céljainak. A bányászati jogosult[61] *kizárólag a bányaművelés céljaira* veheti igénybe a föld mélyét úgy, hogy ezzel a földfelszín tulajdonosát az ingatlan rendeltetésszerű használatától ne zárja el, illetőleg a használatban súlyosan ne akadályozza. A kétfajta használati módot, joggyakorlást egészen élesen nem lehet elválasztani. Így pl. bányászati jogosultság nélkül is megilleti a föld tulajdonosát (kezelőjét, használóját) a felszínen előforduló kavics, kő, homok és agyag kitermelésének a joga, amely jog egyébként a kizárólagos bányászati jog körébe esik. Azonban a földtulaj-

[54] Dr. Világhy Miklós—Dr. Eörsi Gyula: Magyar Polgári Jog. I. kötet oldal.
[55] MVT 16. § (1), (2), 17. § (1) bek.
[56] MVT vhr. 37. §-a.
[57] Ptk 132. §., MVT 17. § (3), MVT vhr 44. §., 50. §., Ptk 127. §.
[58] MVT 18. §., MVT vhr 53–55. §§-ai.
[59] Az építésügyről szóló 1964 : III. tv. 20–21. §§-ai, az építésügyi tv. végrehajtásáról rendelkező 30/1964. (XII. 2.) Korm. sz. rendelet 11. §., 12. § (3) bek.
[60] Az 1949 : XX. tv. 6. §-a, Ptk 168. § (1) bekezdésének a) pontja.
[61] A bányászatról szóló 1960 : III. tv (BT) 7. § (1) bekezdése.

donos által végzett kitermelés csak személyes szükségletet vagy kisebb helyi szükségletet elégíthet ki, és csak felszíni műveléssel, robbantás vagy gépi erő nélkül végezhető. Ha az ingatlan kezelője valamely bányaművelésre nem jogosult állami, társadalmi szerv vagy szövetkezet, a kitermelést nem lehet üzemszerűen gyakorolni. Ha pedig a tulajdonos magánszemély, akkor a kitermelés élethivatásszerűen vagy iparszerűen nem gyakorolható. A szövetkezet vagy társadalmi szerv számára a tulajdonában (használatában) álló területen ezen túlmenően is engedélyezhető a felszíni bányászati tevékenység. Ilyen engedélyt a járási tanács vb. ipari vagy mezőgazdasági szakigazgatási szerve adhat. A minisztertanács engedélyezheti a helyi szükségleten túlmenő vagy a segédüzemi bányászatot meghaladó tevékenységet is.[62]

A jogok és érdekek kereszteződésére vezet az a tény, hogy sok esetben a föld mélyében történő bányaművelés olyan ingatlanokat is érint vagy veszélyeztet, amelyek nem képezik a bányászati jogosult tulajdonát. Ez a körülmény kétfajta kötelezettséget keletkeztet, korlátozást tesz szükségessé. Egyrészről a bányászati jogosult köteles a földtulajdonos rendeltetésszerű joggyakorlásának a biztosítása végett szükséges intézkedésekre. Másrészt az ingatlantulajdonos a bányaművelés érdekében bizonyos tulajdoni korlátozások tűrésére köteles. A tulajdoni korlátozások teszik indokolttá, hogy a bányatelek megállapítását az érintett ingatlanokra a telekkönyvbe be kell jegyezni.[63]

Az ingatlan használhatóságát célzó érdekvédelemnek már a *bányatelkek* kialakításánál is érvényesülnie kell. A bányatelket — a lehetőség szerint — úgy kell tervezni és megállapítani, hogy a bányaműveletek hatásterülete a bányatelkek felszíni határán belül legyen. Figyelemmel kell lenni a bányaműveletek várható külszíni hatására, különösen a mezőgazdasági rendeltetésű földek védelmére. Az ingatlantulajdonos érdekvédelmét szolgálja az a rendelkezés is, hogy a bányatelek megállapítása végett a bányahatóság által tartandó helyszíni tárgyalásra a bányaművelés sel érintett létesítmények, vízfolyások vagy állóvizek, valamint ingatlanok tulajdonosait, illetve kezelőit meg kell hívni. A tárgyaláson vizsgálni kell, hogy az ásványi nyersanyagkészlet kitermelése lakótelepülést, felszíni vagy földalatti egyéb létesítményt, vízfolyást vagy állóvizet nem veszélyeztet-e, vagy egyéb közérdeket, illetőleg méltánylást érdemlő magánérdeket nem sért-e.[64] Az ingatlantulajdonosok érdekvédelme végett az üzemeltetés során a bányászati jogosult műszaki intézkedésekre is köteles. Már a bányatelek megállapításakor meg kell határoznia a bányahatóságnak a bányászattal járó veszélyeztetés elhárítása végett szükséges intézkedéseket. A bányászati műveletek által érintett, veszélyeztetett lakótelepülés, felszíni vagy földalatti egyéb létesítmény, folyó vagy állóvíz megóvására a bányahatóság *védőpillért jelöl ki.*[65]

A felszíni ingatlan tulajdonost korlátozó rendelkezések többirányúak. Elsősorban a *használatot és a birtoklást* érintik. A legfontosabb ilyen korlátozás, hogy a tulajdonos tűrni tartozik az ingatlant érintő vagy veszélyeztető bányaművelés végzését. (Ha azonban a bányaművelés az ingatlan rendeltetésszerű használatában akadályozza vagy súlyosan gátolja, akkor a tulajdonos is jogosult kérni az ingatlan kisajátítását.)[66] Ez a korlátozás abból az alkotmányos tételből ered, amely szerint a föld méhének kincsei a felszíni ingatlan tulajdonától függetlenül az államot illetik. A további korlátozások a bányászati jog rendeltetésszerű gyakorlásából folynak. Az ingatlan tulajdonosa (kezelője, használója) elsősorban olyan jellegű tevékenység végzésének a tűrésére köteles, ami az ingatlan rendeltetésszerű használatát nem akadályozza. Ezek lehetnek átmeneti intézkedések. Így a szükséges megfigyelések, mérések elvégzése. Sor kerülhet azonban az ingatlan tulajdonosának az akaratától függetlenül állandóbb természetű használati jog gyakorlására is. A bányászati jogosult jeleket helyezhet el, bányászati célt szolgáló, valamint kőolaj, kőolajtermék és gáz vezetésére rendelt függőpályát, illetve vezetéket, az ezekhez tartozó átalakító és kapcsoló, továbbá védőberendezést az ingatlan felszíne alatt és felett egyaránt alkalmazhat.[67]

Szükség esetén az *ingatlan rendeltetésszerű használatát akadályozó tevékenységre* is sor kerülhet. Ilyen lehet az állandóbb jellegű vezetékoszlopok, állványzatok és egyéb létesítmények elhelyezése. Ebből a célból a bányavállalat szolgalom alapítását is igényelheti. A szolgalmat a telekkönyvbe a bányavállalat javára be kell jegyezni. Az ingatlantulajdonos érdekvédelmét szolgálja az az intézkedés, hogy szolgalom alapítása végett a bányavállalat elsősorban szerződés létrehozását köteles megkísérelni. Ha ez nem sikerül, csak akkor kerülhet sor hatósági kényszerintézkedésre. Vita esetén a szolgalom alapítása kérdésében a bányahatóság dönt.[68]

A bányavállalatot illető használati jog gyakorlásának a tűrésére vonatkozó kötelezettségen kívül a bányászati jog folytán a felszíni ingatlan tulajdonosa egyéb korlátozásokat is szenved. Bizonyos *magatartásra,* illetve magatartástól való tartózkodásra is köteles. Így pl. köteles az ingatlanon elhelyezett bányászati létesítmények és mérési jelek kímélésére. Építésügyi korlátozások is terhelik az ingatlant. A bányatelek határai között fekvő ingatlant házhelyalakítás céljára megosztani és azon építkezni csak a bányavállalat hozzájárulásával és az építési engedélyben megszabott külön feltételek szerint szabad. A bányászati célt szolgáló csővezetékeknek és tartozékainak a bányahatóság által megállapított biztonsági övezetében nem szabad új építményt emelni, sem olyan tevékenységet folytatni, amely a vezeték biztonságát veszélyeztetné.[69] Mindezeken túl kérheti a bányavállalat a bányatelek határai kö-

[62] BT 9. §-a, a bányatörvény végrehajtásáról rendelkező 9/1961. (III. 30.) Korm. sz. rendelet (BT vhr) 4. §-a, BT 4. §., BT vhr 2. §-a.

[63] BT vhr 30. §-ának a (2) bekezdése szerint.

[64] BT vhr 24. §-ának az (1) bekezdése, (2) bekezdése, 28. § (2) és (3) bek.

[65] BT vhr 29. §., BT 41. § (1) és (2) bekezdése.

[66] BT vhr 81. §-ának az (1) bekezdése.

[67] BT 46. § (1), BT vhr 81. §-a.

[68] BT 46. § (1), BT vhr 81. §., BT 46. § (2) BT vhr 85. § (5), 82. § (1) és (2) bek.

[69] BT vhr 84. §., BT 47. § (1), BT vhr 85. §.

zött fekvő házhelyekre építési tilalom vagy építési korlátozás elrendelését. A területrendezési tervben bányaművelés céljára fenntartott területeken területfelhasználási illetve építési korlátozásokat lehet életbeléptetni.[70]

A bányavállalat javára szolgáló rendelkezések a vizek feletti rendelkezést, illetve használatot is érintik. A bányavállalatot a törvénynél fogva *vízhasználati jog* illeti meg a bányában feltárt, az ott fakadó, oda behatoló vízre nézve. Tekintettel azonban arra, hogy a vizek használata nem feltétlen járuléka a felszínre vonatkozó földtulajdonnak, ez a rendelkezés csak közvetve érinti a felszíni ingatlan tulajdonosának érdekeit. A bányavállalat egyéb vizeket a rendes vízügyi jogszabályok szerint használhat.[71]

A felszíni ingatlan és a vizek használatára és használatának korlátozására vonatkozó rendelkezéseket a bányatörvény kiterjeszti a bányavállalatok tevékenységén kívül más tevékenységre is. Az ásványi nyersanyagkészletek lelőhelyének, minőségének és mennyiségének a megállapítására irányuló földtani kutatást végző szerv a bányaművelésre vonatkozó rendelkezések szerint jogosult a felszíni ingatlant és vizeket használni.[72]

A bányaművelés érdekében a használati korlátozásokon kívül a tulajdonos *rendelkezési jogosultsága* is korlátozást szenvedhet. Kisajátításra is sor kerülhet, ha a bányavállalatnak tartósan szüksége van az ingatlanra, illetve, ha az ingatlanon elhelyezkedő létesítmények az ingatlan rendeltetésszerű használatát megszüntetik vagy súlyosan akadályozzák. A bányahatóság népgazdasági érdekből az érdekelt főfelügyeleti szervek, valamint a megyei tanács vb hozzájárulása alapján védőpillér kijelölése helyett a veszélyeztetett létesítmény lebontását, átépítését vagy a vízlefolyás (állóvíz) áthelyezését is elrendelheti, illetve az illetékes hatóságnál ilyen intézkedést kezdeményezhet.[73]

A bányaművelés céljára történt tulajdonkorlátozással kapcsolatban a szükséghez mérten gondoskodik a törvény a tulajdonos érdekeinek a védelméről. A bányavállalatot illető használati jogosultság gyakorlásáért a tulajdonos akkor követelhet *kártalanítást*, ha az a használat az ingatlan rendeltetésszerű használatát akadályozza. Szolgalom alapítása végett a bányavállalat a kártalanítás kérdésében is elsősorban szerződéses megállapodás létrehozását köteles megkísérelni. Ha ez nem sikerül, akkor a kártalanítás kérdésében a bíróság dönt a kisajátításra vonatkozó kártalanítási szabályok szerint. Az ingatlan rendeltetésszerű használatát nem érintő használati jog gyakorlásáért kártalanítás nem jár. Azonban a használat elvonásán vagy korlátozásán túlmenően a bányavállalat használati jogának gyakorlásával okozott károkat meg kell téríteni a bányakártalanítás szabályai szerint.[74]

Az ingatlan tulajdonosok érdekeinek a legmesszemenőbb védelmét jelenti a *bányakártalanítás* jogintézménye. A bányakártalanítás a használati jog elvonásán illetve korlátozásán kívül (illetőleg ezen felül) okozott károkra vonatkozik. Meg kell téríteni a bányászati tevékenység folytán másoknak okozott, az ingatlanban, épületben, az ingatlan más alkotórészeiben és tartozékaiban bekövetkezett, továbbá a vízelvonás folytán keletkezett károkat? Meg kell téríteni az ezekkel kapcsolatos károkat is, ideértve a kár megelőzésére vagy elhárítására a bányahatóság intézkedése alapján teljesített kiadásokat. A kártalanítás azt a bányászatra jogosultat terheli, amelynek a részére a bányahatóság a bányatelket megállapította, illetve amelynek a tevékenysége következtében a kár előállott. Egyetemleges a kötelezettség, ha a bekövetkezett kár több bányavállalat tevékenységének a következménye.[75] A szabályszerűen lefolytatott bányászati tevékenység során keletkezett károkat is meg kell téríteni, akkor is, ha a bányavállalat a megelőzés, elhárítás, csökkentés érdekében szükséges intézkedéseket megtette. A kártalanítás módja: elsősorban természetben való megtérítés, azonban a mező és erdőgazdaságban okozott károkat mindig pénzben kell megtéríteni. A természetbeni kártalanítás (helyreállítás) értékkülönbözete pénzben térítendő meg. Nem jár kártalanítás az épületben bekövetkezett károkért, ha az építményt bányaművelésre fenntartott területen vagy a bányatelek határain belül építési engedély nélkül emelték, illetve ha az építési engedélyben a kárelhárítás érdekében megszabott feltételeket megsértették. A kártérítés felől elsősorban az államigazgatási hatóság határoz. A döntéssel meg nem elégedő fél a bírósághoz fordulhat.[76] Az *építési tilalom* elrendelésével kapcsolatos esetleges kártalanításra a bányatörvény szerint az építésügyi jogszabályok az irányadók. Tehát ezért kártalanítás nem jár.[77]

Törő Károly

[70] BT 4. §-a, és 49. §-a.
[71] BT 50. §-a, a vízügyről szóló 1964 : IV. tv rendelkezései szerint.
[72] BT 18. §-a szerint.
[73] BT 41. § (3) bek, és 46. § (3) bek.
[74] BT 46. § (1), 46. § (2), BT vhr 82. § (1)–(3), BT 46. § (4) bek.
[75] BT 42. § (2), (3), BT vhr 66. § (2) bek., és 66. § (1) bek.
[76] BT vhr 67. §, BT 43. § (1), (2), (3), 44. §, BT vhr 76. §-a.
[77] BT 48. §, építési tv 13. § (3) bekezdése szerint.

Az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottságának teheráni ülésszaka

Az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottsága Teheránban, 1965. március 1—19 között tartotta meg 18. ülésszakát. Ez az ülésszak Magyarország számára azért volt különösen jelentős, mivel 1964. január 1-ével választották a bizottság tagjává[1] és ez volt az első olyan ülésszaka a bizottságnak, amelyen Magyarország képviselője is résztvett.

Az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottsága 1946. június 21-én alakult meg, az ENSZ egyik állandó bizottságaként, azzal a feladattal, hogy — az ENSZ Alapokmányában foglalt rendelkezéseknek megfelelően — elősegítse a nők egyenlő jogainak megvalósulását az élet minden területén: politikai, gazdasági, kulturális stb. vonatkozásban.

A Bizottság eddigi tevékenysége során — a nők egyenjogúságának biztosítására — több, jelentős nemzetközi egyezményt dolgozott ki és terjesztett elfogadásra az ENSZ Közgyűlése elé. Így a Bizottság készítette elő a nők politikai jogairól

[1] A 21 tagú bizottság tagjait az ENSZ Gazdasági és Szociális Tanácsa választja meg 3 éves időtartamra: a tagok újraválaszthatók.

szóló egyezményt (New York, 1953. március 31.),[2] a férjezett nők állampolgárságáról szóló egyezményt (New York, 1957. január 29.),[3] valamint a házassághoz való hozzájárulásról, a házassági minimális korhatárról és a házasságok bejegyzéséről szóló egyezményt. (New York, 1962. november 7.).

A Bizottság szorosan együttműködik az ENSZ más szerveivel és szakosított intézményeivel. Így a Bizottság kivette a részét az Egyesült Nemzetek Nevelésügyi, Tudományos és Kulturális Szervezete (UNESCO) égisze alatt az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről Párizsban, 1960. december 14-én elfogadott egyezmény[4] valamint a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet keretében a férfi és a női munkaerők egyenlő munka esetén egyenlő díjazásáról Genfben, 1951. június 29-én elfogadott egyezmény[5] előkészítéséből.

Az említett — és a nők helyzetét szinte az élet minden területén szabályozó — egyezmények megfelelő nemzetközi jogi alapot nyújtanak a Bizottság további tevékenységéhez: a Bizottság állandóan szorgalmazza, hogy a tagállamok váljanak ezeknek az egyezményeknek a részeseivé; az egyezmények végrehajtásáról értékelő jelentéseket készít; az egyezményekben szabályozott jogok hatékony biztosítása és továbbfejlesztése érdekében a világ különböző földrészein regionális keretekben szemináriumokat rendez. (Legutóbb 1964-ben Togoban a nők családjogi helyzetéről.)

A Bizottság eddigi ülésszakait az ENSZ székhelyein (New Yorkban vagy Genfben) tartotta. Az ezévi ülésszak az iráni kormány meghívására ült össze Teheránban. Iránban a sah reformjainak végrehajtása során az egyéb vonatkozásban igen elmaradott helyzetben levő iráni nők 1963-ban választójogot kaptak. Nyilvánvaló a Bizottság ülésszakának Teheránba való meghívása és a sah reformpolitikájának propagálása közötti összefüggés. A legmagasabb iráni körök mutattak érdeklődést a Bizottság tevékenysége iránt: az ülésszakon a sah testvére, Ashraf Pahlavi hercegnő elnökölt; az ülésszakot Farah Diba, a sah felesége, nyitotta meg.

Az értekezlet napirendjén szereplő 17 kérdés közül a továbbiakban csak a leglényegesebb kérdésekre történik utalás.

A nők politikai jogai.

A politikai jogok területén a nők egyenlő jogainak megvalósulásában a legutóbbi években számottevő haladás történt. Az ENSZ főtitkárának a Bizottság ülésszaka elé terjesztett összeállítása szerint 1964. szeptember 1-én 106 államban a nőknek a férfiakkal azonos feltételek mellett volt aktív és passzív választójoga, 6 államban a nőknek ezeket a jogokat diszkriminatív módon, a férfiakétól eltérő feltételek mellett biztosították, 9 államban a nők még egyáltalán nem élvezték e jogokat.

Az értekezlet egyhangúan fogadta el Magyarország, Guinea, Finnország és Irán közös határozati javaslatát, amely felhívja az ENSZ tagállamait: váljanak a nők politikai jogairól szóló ENSZ egyezmény részeseivé. A szavazás alkalmával csak az Egyesült Királyság képviselője tartózkodott: a vita során ugyanis — az ENSZ Alapokmányában foglalt rendelkezésekkel ellentétben — azt fejtette ki, hogy állama a függő helyzetben levő területein élő nőknek a politikai jogokat csak e területek fejlődésének bizonyos fokán adhatja meg.

A nők részvétele a gazdasági életben.

A Bizottság megállapította, hogy a férfi és a női munkaerők egyenlő munka esetén egyenlő díjazásáról szóló nemzetközi munkaügyi egyezménynek eddig csak 48 állam vált részesévé. Az e kérdésben kialakult vita során az államok képviselői annak az álláspontjuknak adtak kifejezést, hogy a nőknek a gazdasági életbe való fokozott bekapcsolódása nagymértékben a nők szakmai képzésének megvalósításától függ. A Szovjetunió határozati javaslatát, amely felhívja a Nemzetközi Munkaügyi Szervezetet, hogy folytassa tevékenységét a fiatal lányok és az asszonyok szakmai képzésének tanulmányozására, a Bizottság egyhangúan fogadta el. Ugyancsak hasonló fogadtatásra talált Magyarország, Guinea és az Egyesült Arab Köztársaság közös határozati javaslata, amely felhívást tartalmaz az ENSZ tagállamaihoz: könnyítsék meg a nők munkábaállását valamint biztosítsák ennek előfeltételét, a nők művelődéshez való jogát és szakmai képzését.

A nők művelődési joga.

A Bizottság elé terjesztett UNESCO jelentésből kitűnt, hogy az analfabetizmus még ma is elsősorban a nők körében nagyarányú. A világon jelenleg élő 700 millió analfabétának több mint a fele nő. A nők arányszáma a különböző oktatási intézményekben jelentősen alacsonyabb a férfiakénál. Az alapfokú iskolákban a nők arányszáma 20—40%, a középfokú oktatásban nem éri el a 25%-ot. Az oktatásban alkalmazott megkülönböztetés elleni küzdelemről szóló UNESCO egyezménynek eddig csak 30 állam vált részesévé.

A Bizottság a nők művelődési jogának biztosításáról két határozati javaslatot fogadott el egyhangúan, Guinea és Magyarország határozati javaslatát az analfabetizmus mielőbbi megszüntetésének szükségességéről valamint Ausztria, Franciaország és Irán határozati javaslatát, amely felhívja az UNESCO-t: szenteljen különleges figyelmet a fiatal lányok középfokú oktatásának.

A nők családjogi helyzete.

Az ülésszak folyamán a legtöbb vitát kétségtelenül ez a kérdés váltotta ki. Az ENSZ keretében még nem került sor a nők családjogi helyzetének nemzetközi szerződés formájában való szabályozására. Az ENSZ Közgyűlése elfogadta ugyan már a házassághoz való hozzájárulásról, a házassági minimális korhatárról és a házasságok bejegyzéséről szóló egyezményt, de a nők egyenlő jogainak a házasság fennállása alatt és a házasság megszűnésének esetére való biztosításáról nemzetközi szerződés ezideig még nem jött létre. Az újonnan felszabadult ázsiai és afrikai államokban elevenen élnek még a régi hagyományok és a muzulmán vallás előírásai. A társadalom, a család struktúrája a férj feltétlen hatal-

[2] 1955. évi 15. sz. tvr.
[3] 1960. évi 2. sz. tvr.
[4] 1964. évi 11. sz. tvr.
[5] Magyarország 1956. június 8-án vált az egyezmény részesévé.

mára, a polygám házasságra épült. Nyilvánvaló tehát, hogy ezen a téren a fejlődés csak lassabban mehet végbe, mint az élet bármely más területén. Az új államok képviselői a bizottság ülésszakán ezen a téren is bizonyos haladásról adtak számot. Több új államban a házassági minimális életkort a törvények a szokásokban kialakult életkornál magasabb korban állapították meg. Eltörölték a kötelező hozomány adását. A házasságok bejegyzését a legtöbb új államban kötelezővé tették és erőfeszítések történnek a polygámia fokozatos megszüntetésére. Így Nepalban 1963-ban eltiltották a többnejűséget, a házassági minimális életkor férfiaknál 18, nőknél 14 év, a házasságra lépő felek között 20 évnél nagyobb korkülönbség nem lehet. Guineában a többnejűség azonnali megszüntetésével szemben nagy ellenállás mutatkozott. Az új házassági törvény ezért a polygámia fokozatos megszüntetését tűzte ki céljául és ezért bizonyos korlátozásokat vezetett be: így a törvény előírta, hogy a férfi csak az első feleség kifejezett beleegyezésével köthet második házasságot.

A legtöbb új államban az örökjogot tekintve is hátrányos helyzetben vannak a nők. Sierra Leoné-ban pl. a férj halála esetében a házasfelek javai a férj legidősebb fitestvérének tulajdonába mennek át. Számos ázsiai és afrikai államban (pl. éppen Irán-ban is) a férfiak a házasságot ma is sokkal kedvezőbb feltételek mellett bonthatják fel, mint az asszonyok. A vagyonos osztályhoz tartozó nők ezekben az országokban házassági szerződésben kötik ki válás esetére egyenlő jogaikat. (De a házassági szerződésben rendszerint a polygámiát is kizárják.)

A Bizottságban kialakult vita nyomán Finnország, Franciaország, Ghana és Sierra Leone határozati javaslatot terjesztett elő, amely felhívja az ENSZ tagállamait, hogy a házasság tartama alatt és a házasság megszűnésének esetére biztosítsák a nőknek a férfiakkal azonos jogait. A Bizottság a javaslatot az Egyesült Arab Köztársaság, Guinea és Irán képviselőinek tartózkodása mellett fogadta el. A szavazástól tartózkodó küldöttek hangsúlyozták: a határozat szellemével egyetértenek, de saját államukban annak rendelkezéseit még nem tudják megvalósítani.

A nők elleni diszkrimináció valamennyi formájának megszüntetéséről szóló nyilatkozat.

A Bizottság ezévi ülésszakának egyik főfeladata volt, hogy kidolgozzon és elfogadjon egy olyan okmányt, amely feltárja és eltiltja a nőkkel szemben az élet különböző területein megnyilvánuló diszkrimináció formáit. A Bizottság e feladatának csak részben tett eleget: az e célból kiküldött albizottság kidolgozta az okmány tervezetét, elfogadásáról azonban csak a jövőévi ülésszak fog határozni. Magyarország képviselőjének javaslatára az okmány tervezetébe utolsó (13.) cikként felvettek egy olyan rendelkezést, amely kimondja: a nők elleni diszkrimináció valamennyi formájának felszámolásáról szóló nyilatkozatban foglalt rendelkezések semmiképpen sem érintik a nők speciális védelmét szolgáló, már meglevő, rendelkezések hatályát.

Az ENSZ nők helyzetével foglalkozó bizottsága eddigi tevékenységének áttekintése annak megállapítására ad lehetőséget, hogy a Bizottság munkájában határozott fejlődés tapasztalható. Amíg néhány évvel ezelőtt a Bizottság számos tagja feminista törekvéseknek adott kifejezést, addig most a Bizottság tagjainak többsége a nőket érintő problémákat társadalmi összefüggésükben vizsgálja. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a világ államainak jórészében világossá vált az a felismerés, hogy a nők helyzetének megfelelő szabályozása a társadalmi haladásnak szerves része.

A haladó erők számszerű kisebbsége ellenére[6] a Bizottság tevékenységét az jellemezte, hogy az ülésszak egész folyamán a haladó álláspontot képviselő államok voltak a kezdeményezők és a fellépésük nyomán elfogadott határozatok progresszív jellegűek.

Bokorné Szegő Hanna

[6] A Bizottság tagállamai: Ausztria, Kína, Kolumbia, Dominika, Finnország, Franciaország, Ghana, Guinea, Magyarország, Irán, Mexikó, Nepal, Peru, Fülöp-szigetek, Lengyelország, Sierra Leone, Szovjetunió, Egyesült Arab Köztársaság, Egyesült Királyság, Amerikai Egyesült Államok.

Az EURÓPAI SZOCIALISTA ÁLLAMOK JOGALKOTÁSA

NÉMET DEMOKRATIKUS KÖZTÁRSASÁG

Ha áttekintést kívánunk kapni a Német Demokratikus Köztársaságban 1964. év II. felében megjelent jogszabályanyagról, akkor az alábbi, jogágak szerinti összefoglalás biztosítani fogja ezt a lehetőséget. Már előljáróban kifejezésre kívánjuk azonban juttatni azt, hogy ebben a félévben — egy-két fontosabb jogszabályt leszámítva — lényegesen kevesebb olyan anyaggal találkoztunk, amelynek behatóbb tárgyalása a magyar olvasók szempontjából különösebb figyelemre tarthatna igényt.

Az *államjog* területén említsük meg első helyen azt az államtanácsi határozatot, amely meghatározza a *helyi államhatalmi szervek feladatait a békéltető társadalmi döntőbizottságok alakításánál.* A jogszabály kimondja, hogy a társadalmi követelményeknek megfelelően községekben, városokban, mezőgazdasági termelőszövetkezetekben, kézműipari szövetkezetekben, kertészeti termelőszövetkezetekben, halászattal foglalkozó szövetkezetekben és magánvállalatoknál alakíthatók társadalmi döntőbizottságok. A jogszabály második része a békéltető társadalmi döntőbizottságok választásáról, a harmadik fejezet pedig illetékességéről tartalmaz rendelkezéseket. A negyedik fejezet a békéltető társadalmi döntőbíróságok munkamódszerének alapelveit rögzíti, az V. pedig tárgyalási rendjét a hatáskörébe tartozó egyes ügykategóriák szerinti részletezésben tartalmazza. A jogszabály VI. fejezetében a békéltető társadalmi döntőbizottságok irányításáról és támogatásáról van szó, végül a VII. fejezet az eljárással kapcsolatos költségek térítéséről rendelkezik (GDDR. I. 1964. 9. sz.).

Új minisztertanácsi rendelet látott napvilágot az *állami kitüntetések adományozásának* szabályozása terén. Ez a rendelet több előző jogszabály módosítását, valamint néhány új kitüntetés szabályzatát és adományozásának rendjét tartalmazza (GDDR. II. 1964. 94. sz.). Törvényerejű rendelet szabá-

lyozta a *Német Demokratikus Köztársaság* azon *állampolgárainak visszatelepülését,* akiknek eddigi állandó lakóhelyük a Német Demokratikus Köztársaság területén kívül volt. A helyi állami szerveknek gondoskodniok kell arról, hogy a befogadott állampolgárok a társadalmi életbe újból beilleszkedhessenek. Azoknak az állampolgároknak pedig, akik 1961. augusztus 13-a előtt a törvényi rendelkezések megsértésével távoztak, visszatérésük esetén, büntetlenséget biztosít (GDDR. I. 1964. 10. sz.).

A dolog természeténél fogva bővebb anyagról számolhatunk be az *államigazgatási jog* területéről. A tervgazdasággal kapcsolatban meg kell említsük azt a minisztertanácsi határozatot, amely az Állami Tervbizottság mellett működő *Közgazdasági Kutatási Tanács munkáját* szabályozta (GDDR. II. 1964. 66. sz.). Közzétételre került az *Állami Tervbizottság alapszabálya* is. A minisztertanácsi rendelet formájában kiadott alapszabály részletesen szabályozza az Állami Tervbizottság jogállását és feladatait, vezetését, munkamódszerét, valamint szervezetét stb. (GDDR. II. 1964. 69. sz.). Közzétételre került az *1970. évig tartó távlati tervjavaslatok kidolgozásának határidőit* tartalmazó jogszabály is (GDDR. II. 1964. 102. sz.). Minisztertanácsi rendelet szabályozta továbbá *a tervezést* a népgazdasági tervezés és irányítás új gazdasági rendszerének megfelelően (GDDR. II. 1964. 115. sz.). A *beruházások előkészítése és végrehajtása* tárgyában is új minisztertanácsi rendelet jelent meg. Az új szabályozás anyagilag sokkal jobban ösztönzi a tervező és a beruházási vállalatokat a pontos, gyors és kifogástalan minőségű munkára, mint a korábbi hasonló rendelkezések. A beruházási terveket ezentúl megvásárolják, s a tervező vállalatok 15—20%-kal többet kapnak a tervért, ha sikerül nekik az előírt műszaki gazdasági irányszámoknál kedvezőbb tervet kidolgozniuk. (GDDR. II. 1964. 95. sz.).

Az *ipari árreform* második szakaszának lebonyolítása érdekében ezen a területen is új jogszabály került kibocsájtásra. A második szakasz felöleli az egész alapanyagipart, a fa- és fafeldolgozó ipart, továbbá a vegyipari és textilipari termékek jórészét. Amíg az ipari árreform első szakasza mintegy 300 termelőüzemet érintett, ez a második már mintegy 3000 üzemre vonatkozik. Az új ipari árak mellett a fogyasztói árak változatlanok maradnak — szögezi le a rendelet — viszont az új ipari árak bevezetésével olyan gazdasági emelőt kívánnak teremteni, amely közvetlenül érdekeltté teszi az üzemeket az önköltség csökkentésében és a munkatermelékenység emelésében. (GDDR. II. 1964. 121. sz.).

Meg kell említenünk továbbá a honvédelmi igazgatás területéről azt a törvényt, amely módosítja a Német Demokratikus Köztársaság *Nemzeti Honvédelmi Tanácsának felállításáról* szóló 1960. évben hozott törvényt (GDDR. I. 1964. 15. sz.). Jogszabályilag szabályozást nyert a *munkavédelmi és tűzvédelmi rendeletek kibocsájtására vonatkozó hatáskör.* A vonatkozó jogszabály melléklete részletesen felsorolja, hogy az említett két terület szabályozása melyik államigazgatási szerv feladatkörébe tartozik (GDDR. II. 1964. 80. sz.). A mezőgazdasági igazgatás területéről két jogszabályról kell említést tennünk, az egyik az *iparilag előállított takarmányok termelése, takarmányok forgalma és az Állami Takarmányalap igazgatása* (GDDR. II. 1964. 118. sz.). A másik jogszabály az *Erdészeti Intézet felállításáról* szól, és alapszabályát tartalmazza. (GDDR. II. 1964. 81. sz.).

A kereskedelem és a szolgáltatások terén ugyancsak szervezeti kérdések szabályozásával kapcsolatban jelentek meg jogszabályok. Felállításra kerültek az *Állami Áruházak Igazgatósága,* az *Interhotel* elnevezésű *Szállodai Igazgatóság,* valamint a *Textil és Rövidáru Nagykereskedelmi Igazgatóság.* Az említett új igazgatóságok a következő év január 1-ével kezdik meg működésüket. Átfogják és irányítják a népgazdaság megfelelő területeinek munkáját (GDDR. II. 1964. 114. sz.).

A közlekedési igazgatást ebben a félévben ugyancsak három jelentősebb jogszabály képviseli. Az egyik a *belvízi kikötők forgalmáról* (GDDR. II. 1964. 63. sz.), a másik a *belvízi közlekedési eszközök forgalmáról* (GDDR. II. 1964. 67. sz.) szól, a harmadik pedig a *Német Posta alapszabályát* (GDDR. II. 1964. 74. sz.) tartalmazza.

Az építésügyi igazgatás vonatkozásában érdeklődésünkre tarthatnak számot az alábbi minisztertanácsi rendeletek: a *mezőgazdasági építkezések egységes tervezéséről és irányításáról* (GDDR. II. 1964. 100. sz.); a *kísérleti telepek és kísérleti épületek tervezéséről, felállításáról és használatáról* (GDDR. II. 1964. 101. sz.), valamint az *építéssel kapcsolatos műszaki tervezés elveinek és munkamódszerének alapvető átalakításáról* a népgazdasági tervezés és irányítás új gazdasági rendszere megvalósítása érdekében az építésügy területén (GDDR. II. 1964. 109. sz.).

A kulturális ügyi igazgatás területéről említésre tarthat igényt a *táncdarabok és szórakoztató zenei művek előadásáról* intézkedő rendelet (GDDR. II. 1964. 65. sz.), és a *szakközépiskolai tanulók díjazásáról és társadalombiztosítási védelméről szakmai képzésük alatt* (GDDR. II. 1964. 111. sz.). Ez utóbbi jogszabály a munkajog területét is érinti.

Végül e jogág tárgyalásának befejezéseképpen említsük meg azt az egészségügyi vonatkozású minisztertanácsi rendeletet, amely az *ionizáló sugarak kártékony behatása elleni védelem* kérdéseivel foglalkozik (GDDR. II. 1964. 76. sz.).

A *pénzügyi jog* vonatkozásában hazai szempontból igen fontos minisztertanácsi rendeletek kerültek kibocsájtásra ebben a félévben. Ezek közül az egyik a *Német Jegybank által kibocsájtott bankjegyek átcseréléséről* intézkedett (GDDR. II. 1964. 75. sz.). Kiegészítésre kerültek az *egységes prémiumalap létesítéséről és felhasználásáról* szóló alapelvek (GDDR. II. 1964. 89. sz.). Fontos intézkedéseket léptetett életbe a *vállalatok közötti árupénzkapcsolatokból származó pénzkövetelések és pénzkötelezettségek elszámolásáról* szóló jogszabály (GDDR. II. 1964. 93. sz.). Végül meg kell említeni a *Német Jegybank felelősségéről és fő feladatairól* szóló jogszabályt, amely e kérdéseket a népgazdasági tervezés és irányítás új gazdasági rendszerébe foglalja bele (GDDR. II. 1964. 99. sz.).

A *büntetőjog* területéről két jogszabályról kell említést tennünk. 1964. szeptember 1-i kelettel törvény jelent meg a *nemzeti szocialista és háborús bűncselekmények elévülésének kizárásáról* (GDDR. I.

1964. 10. sz.) és törvényerejű rendelet került kibocsájtásra az Államtanács részéről a *Német Demokratikus Köztársaság 15 éves fennállásának évfordulója alkalmából nyújtott amnesztiáról* (GDDR. I. 1964. 13. sz.).

Az *igazságügyi szervezet* vonatkozásában említsük meg *a békéltető társadalmi döntőbizottságok felállításáról és működéséről* szóló államtanácsi irányelvet (GDDR. I. 1964. 9. sz.), továbbá *a helyi államhatalmi szervek feladatairól a békéltető társadalmi döntőbizottságok felállításával kapcsolatban* kibocsájtott államtanácsi határozatot (GDDR. I. 1964. 9. sz.), amelynek részletesebb ismertetésével már az államigazgatási jog keretében foglalkoztunk. Ide tartozik még a *kerületi bíróságokon és a járásbíróságokon működő munkaügyi tanácsok és kamarák illetékessége* tárgyában kibocsájtott jogszabály is (GDDR. II. 1964. 78. sz.).

A *mezőgazdasági szövetkezeti jogot* mindössze egy jogszabály képviseli, amely a *mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagok egészségvédelméről* szól. (GDDR. II. 1964. 86. sz.).

A *munkajog* területéről a következő jogszabályok tarthatnak érdeklődésre számot: *egyéni munkaszerződések kontingentálása és megkötése egyes értelmiségi dolgozókkal* (GDDR. II. 1964. 72. sz.); *kisegítő munkaerőkkel meghatározott időre szóló munkaszerződések kötése* (GDDR. II. 1964. 127. sz.); az *állami szervek és a gazdasági irányító szervek felelőssége a létszámtervekért* (GDDR. II. 1964. 124. sz.); a *nagy építkezéseken dolgozók kulturális és műszaki képzettsége színvonalának emelése*, továbbá *egészségügyi és szociális gondozásuk javítása* (GDDR. II. 1964. 98. sz.); a *kulturális és szociális alapok létesítése és felhasználása* 1965. évben (GDDR. II. 1964. 128. sz.); az *egységes prémiumalap létesítéséről és felhasználásáról szóló alapelvek* kiegészítése (GDDR. II. 1964. 89. sz.); végül a *Központi Munkavédelmi Intézet felállítása* (GDDR. II. 1964. 76. sz.).

A Német Demokratikus Köztársaság és a Szovjetunió között 1964. június 12-én Moszkvában kötött *barátsági, kölcsönös segélynyújtási és együttműködési szerződés*, amely törvény formájában került közzétételre (GDDR. I. 1964. 12. sz.) az az egyetlen jogszabály, amely a *nemzetközi jog* területén említést érdemel.

Végül a *tudományos élet* vonatkozásában a *Központi Könyvtárügyi Intézet alapszabálya* (GDDR. II. 1964. 73. sz.) említhető meg.

A. G.

JOGIRODALOM

*A külkereskedelem és jogi szabályozása a Szovjetunióban**

I. Genkin professzor szerkesztésében 1961-ben Moszkvában, 1963-ban pedig [német nyelven, bizonyos időszerűvé vált kiegészítésekkel és átdolgozással, mint a Bevezetésben Genkin írja (XI. old.)] Berlinben jelent meg a fenti című tanulmánykötet. Német nyelvű kiadása már önmagában is amellett szól, hogy külföldi érdeklődésre is számottartó munkáról van szó, ami természetesen mindenekelőtt a munka tárgyából folyik. Nemzetközi magánjog már tárgyánál fogva külföldi felet, ez esetben külföldi olvasót, külföldi érdeklődőt feltételez.

Általánosságban nehéz a munka értékeit megfelelő árnyaltságban kiemelni. Néhány *általános megjegyzés* mégis kézenfekvő.

1. A külkereskedelem egészét átfogó munkáról van szó, mint alább részletesebben is jelezzük, nem pedig tanulmánykötetről a külkereskedelem jogi problémái köréből. A szerkesztés, az egész munka fő célja láthatóan az volt, hogy a Szovjetunió külkereskedelmét, annak alkotmányjogi, igazgatási jogi, nemzetközi jogi, polgári jogi és nemzetközi magánjogi vonatkozásait komplex módon feldolgozza, összefoglalja és bemutassa, kezdve a jogforrásoktól, a külkereskedelmi monopóliumon, a külkereskedelmi szerveken és szerződéseken át egészen a kollíziós jogi és nemzetközi polgári eljárásjogi problematikáig.

2. Az egyes fejezetek nem csak ilyen, vagy csak olyan jogág oldaláról vizsgálják a külkereskedelem jogi szabályozását, a szabályozás természetét és lényegét, hanem *komplex módon;* a hangsúly magán a tényleges kereskedelmi, gazdasági jelenségen, illetőleg ennek megfelelően azon van, hogy ez milyen jogi szabályozásban, milyen jogintézményekben manifesztálódik; ez adja meg a tárgyalás sodrását és módszertani kereteit is, nem pedig valamely tudományelméleti szempont. Ennek folytán a munka az egyes helyeken tárgyalja és bemutatja valamennyi fontosabb jogforrást, legyen az alkotmányi szintű rendelkezés, igazgatási jogszabály, vagy polgári jogi kódex, kollíziós jogi jogszabály és bírói gyakorlat, nemzetközi kereskedelmi egyezmény vagy más nemzetközi szerződés.

3. A munka, annak egyes tanulmányai, miközben komplex feldolgozásban közvetítik a Szovjetunió külkereskedelmének gazdasági, politikai és jogi alapjait, egész jogi mechanizmusát, érintik az egyes *elvi-elméleti kérdéseket is* (pl. a külkereskedelmi monopólium fogalma, szokásjog a külkereskedelemben, az akarati autonómia stb.), bár nem elsősorban elméleti jellegű kötettel van dolgunk. Mind a szerkesztő, mind a szerzők a külkereskedelem mint gazdasági jelenség főbb — és minden főbb — részének, fázisának, illetve a vonatkozó jogi struktúra tömör összegezésére törekedtek. Az összegezés a tényleges gazdasági jelenségből indul ki, tárgyalja a jogforrásokat (anyagi jogot, kollíziós jogot, belső jogot, nemzetközi jogforrásokat stb.), felveti az elvi-gyakorlati problémákat, számos esetben a vitatott elméleti kérdéseket is, vázolja a szovjet gyakorlatot és ehhez vi-

* *Der Aussenhandel und seine rechtliche Regelung in der UdSSR.* Gesamtredaktion Prof. D. M. GENKIN. Mit einer Übersicht „Verjährungsvorschriften des Auslands". Staatsverlag, Berlin 1963. XX + 387 old. Az eredeti 1961. évi moszkvai kiadás címe: Правовое регулирование внешней торговли СССР. A hivatkozások a német nyelvű kiadás szerint történnek.

szonylag sok gyakorlati esettel szolgál.

4. Egészében a munka nagyon jól sikerült vállalkozás. Egyrészt közvetlenül segíti a gyakorlatot, biztos és beható tájékoztatást nyújt a külföldi érdeklődő számára, minthogy összegezi az elvi-elméleti álláspontokat is és etekintetben számtalan hasznos indítást is tartalmaz. Örvendetes, hogy a munka mindezt egységes szerkezetben nyújtja az olvasónak. Példa arra, hogy egy viszonylag sok szerzőből álló szerzői kollektíva is tud egységes koncepcióban dolgozni és gyakorlatilag és elméletileg egyaránt hasznos eredményre jutni — ha van egységes koncepció, és ennek megfelelő szerkesztés: itt volt (ha nem is voltak az átfedések mindenütt elkerülhetők). Példa lehet a munka arra is, hogy a tudományelmélet kérdéseibe való elmélyedés helyett magát a komplex gazdasági és jogi problematikát állította előtérbe és ezt dolgozta fel sok eredménnyel (pedig a munka tárgyköre szinte kísértés lehetett a gazdasági jog, a nemzetközi magánjog, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, a polgári jog tagozódási és tudományelméleti kérdéseinek izgalmas és szenvedélyes, de kevés gyakorlati eredményt ígérő tárgyalására). Az ilyen jellegű munkák azok — egy szerzőtől vagy szerzői kollektívától, ez ebben az összefüggésben közömbös —, amelyek ma a gazdasági élet különböző területein különösen szükségesek és a fejlődést az adott területen a leginkább szolgálják. Az elméletibb jellegnek is *a komplex tárgyalási mód kereteiben* kell a behatóbb elemzés és — az adott feladattól függően — a jogösszehasonlítás szélesítése irányában hatnia.

II. A kötet organikusan egymásra épülő 17 fejezetét (összesen 78 §) tizenöt szerző írta, köztük olyan ismertek, mint Genkin, Boguszlavszki és Ramzaicev. A 17 fejezet *részletes tárgyalása* ebben a keretben természetesen nem lehetséges. Fontossági sorrendet is nehéz köztük tenni. Ezért ha alább egyikmásik részt behatóbban ismertetjük, az nem annyira megkülönböztetett fontosságának szól, hanem e sorok írójának az adott kérdés iránti nagyobb érdeklődésből fakad.

1. A „Bevezetés"-ben *Genkin* különösen a *KGST-országok közötti együttműködés új formáit,* ill. ezek jogi problematikáját, a jogi problematika feldolgozásának fontosságát hangsúlyozza. A KGST-együttműködés alapján létrejövő külkereskedelmi szerződések mellett ui. épp napjainkban a nemzetközi munkamegosztásnak új formái lépnek fel; nevezetesen a közös gazdasági vállalkozások, a közös beruházások (vállalatok, egyéb gazdasági organizációk), közös bank létrehozása és funkcionáltatás formájában. A specializáció és kooperáció a termelésben, — röviden ebben foglalható ez az új jelenség össze. Nyilvánvaló, hogy a külkereskedelemnek, — tágabban: a nemzetközi gazdasági kapcsolatoknak — ez az új szintje és formája jogilag is új formában jelentkezik és ezeknek feldolgozása, további kimunkálása fontos feladat. Ami például a közös vállalatok jogi konstrukcióját illeti, Genkin ezt főbb vonalaiban a következőkben vázolja fel: A vállalat a létrehozó államok tulajdonában van; ugyanakkor azonban a forgalomban mint sajátos és önálló jogalany, mint jogi személy jelentkezik. A vállalat mint vagyontárgy, miután a létrehozó államok közös tulajdonában van, egy közösen létrehozott gazdasági szerv (jogi személy) operatív igazgatásába kerül. E szerv mint jogi személy jogi státusára általában annak az országnak a belső joga irányadó, amelynek területén a szóban forgó gazdasági organizáció igazgatási székhelye van (XVI—XVII. old.).

A „Bevezetés" befejező részében Genkin nyomatékosan hangsúlyozza a *különböző társadalmi rendszerek közötti békés koegzisztencia,* ennek keretében a külkereskedelem fontosságát. Jelzi, hogy a KGST-országok kívánatosnak és hasznosnak tartják az ENSZ nemzetközi kereskedelmi konferenciáját. A konferencia egyik legfontosabb célja a világ valamennyi államát átfogó kereskedelmi szervezet létrehozása lenne; egy ilyen nemzetközi kereskedelmi szervezet, annak megfelelő működése jogilag számos fontos probléma megoldását, különböző, a világkereskedelem sokoldalú fejlesztését szolgáló tervezetek, jogi dokumentumok kidolgozását tenné szükségessé (XVIII—XIX. old.).

2. A kötet 1. fejezete „A szovjet külkereskedelmi szervezetek kapcsolatainak (jogviszonyainak) szabályozása és ennek *jogi forrásai*" címet viseli (szerzője *W. S. Poszdnyakov).* Elsőnek azokra az alapvető jogforrásokra (az alkotmányra, a külkereskedelemre vonatkozó dekrétumokra, a külkereskedelmi képviseletek létrehozására vonatkozó rendeletre, a polgári jogi kódexre stb.) utal, amelyek a külkereskedelmet a maga egészében érintik, — az államosítástól kezdve, az organizáción át a belső és külső operatív kapcsolatokig bezárólag (1. §). Ezután a külkereskedelem belső igazgatási és egyéb szervekkel való kapcsolatának jogforrásait írja le (2. §), majd pedig a külső kapcsolatok jogszabályait (jogforrásait) tárgyalja (3. §). Ezeket a következő csoportokra osztja: a) a Szovjetunió külkereskedelmi vonatkozású nemzetközi szerződései; b) a külkereskedelem nemzetközi kapcsolatait szabályozó belső normatív aktusok; c) általános polgári jogi, ill. kollíziós jogi jogforrások. Végezetül ez a fejezet a kereskedelmi szokások jelentőségéről beszél (4. §). A kereskedelmi szokásoknak azok a formái, amelyek a gyakorlatban kialakultak, kikristályosodtak, „ha azokat az állam valamilyen formában szankcionálja, jogforrásoknak minősülnek" — írja a szerző; hozzáteszi, hogy a szovjet gyakorlat elvben nem zárkózott el nemzetközi szokások elismerésétől; ha ritkán is adódott, de mégis van rá több példa (10. old.).

3. Ugyancsak *Poszdnyakov* a szerzője a 2. fejezetnek: „A Szovjetunió *állami külkereskedelmi monopóliuma* és a szovjet gazdasági szervezetek külkereskedelmi szerződései". Az állami külkereskedelmi monopólium deskriptív jellegű fogalmának körvonalazása után (5. §) *a szerző a külkereskedelem irányításának állami szerveit* tárgyalja (6. §). A Szovjetunió ebből a szempontból sajátos struktúrát fejlesztett ki. A *Minisztertanács* és a *Külkereskedelmi Minisztérium* mellett ui. más központi irányító szerveket is létrehozott. A Külkereskedelmi Minisztérium meghatalmazottjaitól most eltekintve (ezek az egyes köztársaságokban és nagyobb ipari centrumokban a minisztérium hatáskörében járnak el és döntenek), a következő két sajátos szervtípusról van szó. Az egyik típust a *külkereskedelmi képviseletek* al-

kotják, amelyek a vonatkozó jogszabály szerint „külföldön — a külkereskedelmi monopólium adott területén — a Szovjetunió jogait gyakorolják" (20. old.). A külkereskedelmi képviseletek mint az állami szuverenitás hordozói diplomáciai privilégiumot élveznek. Feladatuk kettős: 1. külföldön szervezik, ellenőrzik, segítik a szovjet külkereskedelmi szervek (vállalatok, külkereskedelmi egyesülések) tevékenységét, képviselik az államot külföldi állami szerveknél; 2. esetenként operatív külkereskedelmi tevékenységet is kifejtenek (konkrét külkereskedelmi szerződéseket kötnek); az utóbbi tevékenység során gyakori, hogy az immunitásról részben vagy egészben (egy konkrét szerződésre vonatkozóan) lemondanak, aminek folytán valamely külállam jogrendszere alapján folyó jogvitában peres félként is fellépnek. A másik sajátos típusú központi kereskedelmi igazgatási szerv a minisztertanács mellett működő *Nemzetközi Gazdasági Kapcsolatok Állami Bizottsága.* Ennek feladata mindenekelőtt KGST-országokkal, valamint az ún. fejlődő országokkal való gazdasági kapcsolatok központi szervezése, irányítása (24—25. old.). A fejezetet az államközi kereskedelmi, árucsereforgalmi megállapodások, illetőleg a szovjet külkereskedelmi szervek export- és importtevékenységének tárgyalása zárja.

4. A 3. fejezetben *Genkin* ad beható elemzést, ill. tájékoztatást *„A külkereskedelmi szerződések alanyai"*-ról, ezek jogi struktúrájáról, hatásköréről és feladatairól. Különösen „A külkereskedelmi egyesülések anyagi eszközei és vagyoni felelőssége" c. §-t emeljük ki. Ebben összegezi az idevonatkozó pozitív jogi szabályokat és elvi állásfoglalásokat. Ismeretes, hogy a kapitalista országok részéről etekintetben számos támadás érte a szocialista gazdasági mechanizmust. Egyrészről azt állították, a szocialista gazdasági mechanizmusban minden állami, a vállalatokban is az állam lép fel, nincs elég önállóságuk, ezért a külkereskedelem számára nem nyújtanak elég garanciát. Másrészről pedig — ezzel azonos alapú elgondolásból — egyik vállalattal szemben fennálló igényüket egy másik gazdasági egység külföldi követelésének lefoglalásával kívánták kielégíteni, mondván. hogy ugyanarról az államról van szó. A szocialista gazdaság idevonatkozó jogi struktúrája egyértelműen az, hogy az egyes gazdálkodó szervek az önálló gazdasági elszámolás alapján önálló jogi személyek, amelyek a rájuk bízott vagyonnal — rendeltetésük keretében — önállóan gazdálkodnak; harmadik személyekkel szemben saját (elkülönített) vagyonukkal, annak erejéig felelnek. Nem felelnek az állam és más állami gazdálkodó szerv tartozásaiért, és fordítva, az ő tevékenységükért sem felel az állam vagy más állami gazdálkodó szerv. Ez a szocialista gazdasági mechanizmus jogi struktúrájának alfája és omegája. Ehhez kapcsolódik, hogy — mint Genkin a továbbiakban kifejti — a jogszabályokban és az egyes gazdálkodó szervek statutumában meghatározott keretek között harmadik személyek követeléseik erejéig végrehajtást is vezethetnek az adott állami gazdálkodó szerv vagyonára (43. old.). A végrehajtás során is jelentkezik a szovjet külkereskedelmi vállalatok (egyesülések) és a belföldi szállító, ill. rendelő vállalatok közötti kapcsolat sajátos jogi struktúrája. Miután — mint ismeretes — importügyletek tekintetében a szovjet külkereskedelmi vállalatok a belső fogyasztói vállalatok bizományosaiként jelentkeznek, az importáru a megrendelő belső vállalat tulajdonában van akkor is, ha az éppen a külkereskedelmi vállalat raktárában, telepén, ill. általában a külkereskedelmi vállalat birtokában van; ezekre az árukra tehát a külkereskedelmi vállalat hitelezői végrehajtást nem vezethetnek. Más a helyzet az exportáruknál; itt a külkereskedelmi vállalat a gyártó vállalattal szemben mint vevő lép fel, az árukat megveszi és saját számlára eladja; ezek az áruk végrehajtás alá vonhatók (43., 48—49. old.).

5. „A külkereskedelmi szerződések fogalma, kötése és formája" c. 4. fejezet szerzői társszerzőségben *A. W. Dozorcev* és *Genkin.* Magyar olvasó különösen a *külkereskedelmi szerződés kötése, formai kellékei, ezen belül is az aláírás* jogi szabályozása körében talál sajátos megoldásokat (54—60. old.).

6. „A nemzetközi *ingóvétel*" c. 5. fejezet (szerzőtársak: *A. A. Iscsenko és V. M. Szacepin*) már a különös rész izgalmas világába visz. Kezdődik a nemzetközi adásvételi szerződés fogalmának (szokásos elemeinek) vázolásával, majd a KGST-országok Általános Szállítási Feltételeit elemzi (azok belső struktúráját, jogi természetét, a résztvevő országok pozícióját az esetleges eltéréseket illetően, az ÁSZF konkrét intézményeit). Érinti az ázsiai szocialista országokkal létrehozott bilaterális szállítási feltételeket, tárgyalja ezek viszonyát az ÁSZF-hez (21. §). A vételi szerződés megkötésének vázolása (22. §) után az áruszállítás konkrét anyagi jogi alapjait és feltételeit „fob" és „cif" stb. alapon bonyolódó szállítások jogi elemeit, az eladó és a vevő konkrét kötelezettségeit (68—69. old.), illetőleg KGST-vonatkozásban az ÁSZF idevonatkozó rendelkezéseit (a szállítási költségek viseléséről, a tulajdonátszállás időpontjáról, a teljesítés idejéről 70—72. old.). A vételi szerződés tartalma körében külön beható elemzésben részesítik a szerzők a teljesítési határidő, az ár, a minőség és minőségellenőrzés, a csomagolás és a szállítandó áru megbízható megjelölése, címzése, az áru mennyiségének, fajainak, teljességének, technikai dokumentáció, a fuvarozási feltételek, a szállításra vonatkozó értesítések, valamint a fizetési feltételek jogi szabályozását, az idevonatkozó különböző természetű és eredetű normák komplex egységét. Számos izgalmas kérdés tárgyalását láthatjuk a szerződéses felelősséget tárgyaló részben (25. §), amit a hibás teljesítésből folyó igények érvényesítésének elemzése, a vonatkozó szabályok átfogó bemutatása követ (26. §).

7. A további fejezetek nagy része a különböző *egyedi ügylettípusok* jogi struktúrájának az előbbiekhez hasonló jellegű feldolgozását adja. Összegező áttekintésük az érdeklődés felkeltése mellett annak demonstrálására is szolgálhat, hogy a kötet valóban a külkereskedelmi monopólium egészét, annak minden jelentős polgári jogi és más ágazati intézményét átfogja. Spektrumuk a könyv fejezetei szerinti bontásban a következő: egyedárusítási és képviseleti (ügynöki) szerződések (6. fejezet *W. S. Pozdnyakov*); a technikai-műszaki segítségnyújtással kapcsolatos jogi és ügyleti

formák, üzemek és nagyberendezések létesítését szolgáló szerződések, úgy mint tervezési, szerelési, szállítási szerződések, szakemberek rendelkezésre bocsátása és a kapcsolatos munkajogi ügyletek, szakemberek műszaki-technikai képzése stb. (7. fejezet, *B. P. Kozincev* és *M. M. Boguszlavszki*); külkereskedelmi áruk vasúti fuvarozása (8. fejezet, *O. N. Sadikov*); külkereskedelmi áruk tengeri fuvarozása, hajófuvarozási szerződés (9. fejezet, *A. L. Makovszki);* kikötő használati ügyletek fuvarozandó áruk szállítmányozási előkészítése, berakása végett (10. fejezet, *A. K. Szhudro);* külkereskedelmi áruk légifuvarozása (11. fejezet, *W. Sz. Ledenev);* biztosítási szerződések a külkereskedelemben (13. fejezet, *I. S. Szhilino*); nemzetközi hitelügyletek és elszámolási viszonyok (14. fejezet, *A. B. Altsuler*).

8. Az egyes ügyleti formák kötelmi jogi problémáinak körén ugyan kívül esik, de a lebonyolítás menetében mégiscsak a külkereskedelmi ügylethez kapcsolódik az ügylet keretében szállított áruk *vámkezelése, ill. ennek jogi struktúrája;* ennek érdemi összefoglalását, áttekintő bemutatását adja a kötet 12. fejezete (*W. G. Szmirnov* tollából).

9. A külkereskedelmi ügyletek létszakához tartoznak, mintegy az ügyletek utóhatását jelentik a keresetindítási lehetőségek, ill. ezek elévülését szabályozó normák, amelyekről *M. G. Rosenberg* írta a kötet megfelelő című fejezetét (15. fejezet).

10. A 16. fejezet a *külkereskedelmi szerződések kollíziósjogi problémáiról* szól, szerzője *M. M. Boguszlavszki.* Bár a többi fejezet is tartalmaz helyenként utalást az egyes kötelmi viszonyok kollíziós struktúrájára, a szerkesztő helyesen egy helyen összefoglaló áttekintést kívánt nyújtani a szerződések kollíziós kérdéseiről. Boguszlavszki a *a felek akarati autonómiájára* (szerződésben eszközölt jogkikötésekre) tér át. Kiindul abból, hogy a felek jogszabályválasztása, akarati autonómiája, önállósága ugyan sokszor — különösen a nagy monopóliumokkal szemben — javarészt csak fiktív, a jogszabályválasztás ma mégis már általános jelenség a nemzetközi magánjogban (bár jogi természetét és hatásait illetően az álláspontok eléggé megoszlóak). Nem elemzi elméletileg az autonómia egyes kérdéseit, nem is törekszik az autonómiát elvileg általánosítani és igazolni; a szovjet tételes jog és a gyakorlat elvi összesítését nyújtja (még a polgári jogi alapelvekre tekintet nélkül, amelyek — mint ismeretes — a jogszabályválasztást kötelmi viszonyokban általánosan elismerik, Alapelvek, 126. §: „A feleknek a külkereskedelmi ügyletekből folyó jogait és kötelezettségeit az ügyletkötés helye szerinti törvény határozza meg, *amennyiben a felek nem egyeztek meg másban*", kiemelés tőlem M. F.). A polgári jogi alapelvek előtti jogi helyzetet illetően az autonómia különböző részszabályokban, kereskedelmi egyezményekben és a Moszkvai Külkereskedelmi Döntőbizottság gyakorlatában bontakozott ki. Ebből, ill. valamiféle tiltó és korlátozó szabályok hiányából Boguszlavszki arra következtet, hogy a szovjet külkereskedelmi vállalatok élhetnek jogszabályválasztással; a belső jog imperatív szabályait azonban természetesen ezen a címen nem kerülhetik meg (imperatív szabály pl. hogy a szerződés alakiságára nézve szovjet szervek külkereskedelmi szerződése esetén a szovjet jogot kell irányadónak tekinteni; ezt a rendelkezést a polgári jogi alapelvek is átvették, 125. §). A gyakorlatban — írja — a jogválasztás viszonylag ritkán fordul elő (322. old.), ami a magyar viszonyok felől nézve bizonyos fokig meglepő, mert nem a KGST-államok relációjában kötött kereskedelmi szerződéseinkben a jogkikötés nagyon is gyakori és növekvő tendenciát mutat, különösen nagyobb szerződések tekintetében. Ez érthető, hiszen mindkét félnek érdeke, hogy bonyolult, sokágú külkereskedelmi, gazdasági processzusát, kapcsolatát, amire a szerződés vonatkozik, jogvita esetére is megfelelő keretekbe, biztos bázisra helyezze. Jelzi továbbá a szerző azt is, hogy az előforduló jogkikötések esetén a felek általában olyan jogot választanak, amely valamiképp kapcsolódik a szerződéshez (322. old.). A magyar tapasztalatok itt is némiképp eltérők, amennyiben kapitalista országok relációjában mint „semleges jogot" (semleges állam egyébként fejlett jogát) gyakran kötnek ki pl. svájci jogot, bár svájci elem az ügyletben egyáltalán nincs. Viszont fenntartás nélkül egyet kell nézetem szerint érteni azzal, hogy a választás csak *egy* jogrendszerre vonatkozhat, hogy több jogrendszert kikötni nem lehet (322. old.), illetőleg azzal a nagyon konzekvens álláspontval, hogy a felek a jogválasztás lehetőségével még közvetlenül a bírósági eljárás megkezdése előtt is élhetnek (322. old.). Ha ui. a jogalkotó, ill. a gyakorlat a jogválasztást elvileg megengedi, elismeri, akkor nehéz elfogadható érvelést találni arra, hogy ez viszont csak a szerződéskötés időpontjára érvényes.

Az akarati autonómia kérdései után *a szerződések alakiságának,* aláírásának kollíziós szabályait tárgyalja a szerző (323—324. old.), amit a *szerződések általános objektív kapcsolóelvének* kifejtése követ (324—328. old.). Tudvalevő, hogy ez a polgári jogi alapelvek idevonatkozó 126. §-a előtt is a lex loci contractus volt. Határozottan különböztet a szerző a külkereskedelmi képviseletek és a külkereskedelmi egyesülések által kötött szerződések kollíziós jogi státusa között. A külkereskedelmi képviseletek szerződései esetén ui. semmiféle — kivéve a szovjet jognak való — alávetés nem lehetséges, miután a külkereskedelmi képviseletek, mint fent már utaltunk rá, az államnak mint szuverénnek szervei; a külkereskedelmi képviseleteknek ezt a privilégiumát azonban az állam esetenként kereskedelmi egyezményben, avagy a külkereskedelmi képviselet konkrét külkereskedelmi szerződésében egyoldalúan, a szerződésben meghatározott keretek között feladja. Ilyen esetben a külkereskedelmi képviselet szerződése a lex loci contractus, vagy jogszabályválasztás folytán nem szovjet jog szerint is megítélhető (325—326. old.).

Az ÁSZF kollíziós jogi szabálya (74. §) után Boguszlavszki a külföldi jog *alkalmazását* tárgyalja. Leszögezi, hogy a szovjet jog szerint a külföldi jogot úgy kell alkalmazni, ahogy azt saját fórumai alkalmazzák, ill. hogy szovjet jog alkalmazása esetén nemcsak a külkereskedelem körébe tartozó speciális normákra, hanem a polgári jog általános szabályaira is tekintettel kell lenni. A szocialista gazdálkodó szer-

vezetek egymás közötti gazdasági kapcsolatainak sajátos normarendszerét természetesen nem lehet alkalmazni (331—332. old.).

11. A kötet utolsó (17.) fejezete — *D. F. Ramzaicev* tollából — a külkereskedelmi egyesülések *polgári peres vitáinak bírósági és döntőbírósági eljárásáról* szól. A szerző különösen a Szovjetunió Kereskedelmi Kamarája mellett működő Külkereskedelmi Döntőbizottság létrejöttét, szervezetét, hatáskörét, tevékenységét, eljárását és gyakorlatát tárgyalja behatóan, amihez még a Hajófuvarozási Döntőbizottság hasonló jellegű bemutatása kapcsolódik (75., ill. 76. §), az olvasó számára egyaránt alapos információkkal. A fejezetet a döntőbizottsági határozatok végrehajtásáról, valamint a külkereskedelmi egyesülések és más szovjet szervezetek közötti jogvitákról, ill. ezek jogi rendjéről szóló §-ok zárják le.

12. A kötethez — *M. Rosenberg* és *L. Orlov* összeállításában — alfabetikus sorrendben a különböző jogrendszerek elévülési normáinak szisztematikus táblázata kapcsolódik, — előbb a szocialista országok elévülési szabályai, majd pedig egy sor más ország, Afganisztántól kezdve egészen Venezueláig. Hasznos vállalkozás ez a gyakorlat szempontjából, de jelentős a tudományos munka oldaláról nézve is, amennyiben az adott körben összehasonlító jogi hatások biztos és könnyen kezelhető bázisául szolgálhat.

Mádl Ferenc

Nyikolajeva, A. A.: A munkaügyi vitabizottságok szervezete és tevékenysége[1]

Ritkán kapunk olyan átfogó és mégis részletekbemenő képet valamely munkajogi intézményről, mint amilyet Nyikolajeva munkája a szovjet munkaügyi vitabizottságokról nyújt. A munka nem annyira az intézmény elméleti alapjait igyekszik kifejteni, bár helylyel-közzel néhány ilyen irányú részt is találunk benne, hanem fő érdeme, hogy mindenki számára érthető, egyszerű módon mutatja be a szovjet vitabizottságokat és azok működését. A munka azonban nem egyszerűen leíró, hanem értékelő is, amennyiben a jelenleg fennálló szabályozáshoz számos érdekes megjegyzést fűz a hatályos rendelkezések tökéletesítése érdekében. A szerző vállalkozásához hasonló munkákkal más szocialista országban is találkozunk, így elsősorban gondolunk *Kamenov* N. G.: „A társadalmi bíróságok és az egyeztető bizottságok" című munkájára,[2] amely szintén röviden és mindenki számára érthetően foglalja össze a munkaügyi viták elintézésének fő szabályait.

Nézzük ezek után magát a könyvet, amely a munkaügyi eljárás egyes kérdéseit a következő csoportosításban tárgyalja: a munkaügyi viták elbírálásának rendjét szabályozó szovjet jogszabályok fejlődésének rövid történeti áttekintése (I. fejezet), a munkaügyi vitabizottságok szervezete és összetétele (II. fejezet), a munkaügyi vitabizottságok hatáskörébe tartozó kérdések (III. fejezet), a munkaügyi vitabizottságok igénybevételére nyitvaálló határidők (IV. fejezet), a munkaügyi vitabizottság munkarendje (V. fejezet), a munkaügyi vitabizottság határozathozatala (VI. fejezet), a munkaügyi vitabizottság határozatai elleni jogorvoslat és a határozatok végrehajtása (VII. fejezet).

A továbbiakban mindenekelőtt azokat a kérdéseket szeretnénk kiemelni, amelyek a *vitabizottságok jellegét és szervezetét* érintik. A munkaügyi vitabizottságok a szerző álláspontja szerint *társadalmi szervezetek,* ami teljes mértékben megfelel annak az alapgondolatnak, hogy a dolgozókat be kell vonni a társadalmi feladatok ellátásába és ezeket a társadalmi önigazgatás elvei alapján kell elvégezni (116—117. old.). A vitabizottságok paritásos szervek, azaz a vállalat vezetőségének és a szakszervezet egyenlő számú képviselőiből állnak és a tagok csak megegyezés alapján hozhatnak határozatot. Ha egyhangúság a vitabizottságban nem érhető el, az eljárást eredménytelennek kell tekinteni. A fennálló hatályos jogszabályok szerint a vitabizottságba a szakszervezet részéről csak a szakszervezeti bizottság tagja választható be, amit a szerző vitatható szabályozásnak tart, miután a vállalat részéről a vitabizottságba delegálható tagokra nézve nincs semmiféle korlátozás. Ez a megszorítás nem segíti elő a viták megfelelő elintézését. A gyakorlatban ugyanis sűrűn előfordul, hogy a munkaügyi vita elintézésének különböző szakaszaiban ugyanazok a személyek tárgyalják az ügyet, először a vállalatvezetőség és a szakszervezeti alapszerv közötti megbeszélésen, majd a munkaügyi vitabizottságban, végül a szakszervezeti bizottságban (ha az ügy fellebbezés folytán oda kerül). Az ilyen eljárás eredménye aligha lehet kielégítő (40. old).[3] Továbbmenően: a dolgozók képviseletének a szakszervezeti bizottság tagjaira való korlátozása annak a célkitűzésnek sem felel meg, hogy a munkaügyi vitabizottságokat az önigazgatás iskoláivá, valamint a munkások és alkalmazottak által a vállalatok működése és a munkajogi szabályok megtartása felett gyakorolt ellenőrzés és felügyelet szerveivé tegyék (41. old).

A vitabizottság ülésén nem kell valamennyi tagnak résztvennie, csak arra van szükség, hogy egyenlő számú képviselő vegyen az ülésen részt (35. old). A munkaügyi viták elbírálásának rendjéről szóló 1957. évi szabályzat szerint a vitabizottságban tagként a vállalat vezetője, illetőleg a szakszervezeti bizottság elnöke is résztvehet. Ezt a megoldást sokan támadják, azzal az indokolással, hogy a vállalat ve-

[1] Organizacija i gyejatyelnoszty komisszij po trudovim szporam.
A Kazah SZSZK Tudományos Akadémiájának kiadója. Alma-Ata 1963. 150. old.

[2] *Kamenov, N. G.:* Drugarszki szudiliscsa i pomiritelni komiszii. Szófia, Profizdat, 1963. 148. old.

[3] A szerző általában helyteleníti az olyan megoldásokat, amikor ugyanabban az ügyben más-más minőségben ugyanazok a személyek határoznak. Így pl. a Szovjetunióban a dolgozót a vállalat vezetősége csak a gyári vagy üzemi szakszervezeti bizottság hozzájárulásával bocsáthatja el. Ezzel a rendelkezéssel azonban céltalanná vált az a konstrukció, hogy az elbocsátott dolgozónak a munkába való visszahelyezés iránti kérelmével a munkaügyi vitabizottsághoz, majd a szakszervezeti bizottsághoz kelljen fordulnia, mert ezek a szervek olyan személyekből állnak, akik egyszer már állást foglaltak az elbocsátás törvényességét illetően. Ez volt az oka annak, hogy a Szovjetunió Legfelső Szovjetjének Elnöksége 1959. január 27-én határozatot hozott a vállalatvezetés kezdeményezésére és a szakszervezeti bizottság hozzájárulásával elbocsátott személyek munkaügyi vitái elbírálásának rendjéről, amelyben kimondotta, hogy e vitákat közvetlenül a népbíróságoknak kell tárgyalniok, anélkül, hogy a feleknek előbb a munkaügyi vitabizottsághoz és a szakszervezeti bizottsághoz kellene fordulniok.

zetője tulajdonképpen a vitában álló egyik fél és így szerepe összeegyeztethetetlen a vitabizottság funkciójával. A szerző ezeket az aggályokat nem tartja alaposaknak, mert ha az elfogultság legcsekélyebb gyanúja merülne fel, kizárás iránti kérelem terjeszthető elő, a határozat pedig jogorvoslati úton a szakszervezeti bizottság, majd a bíróság elé vihető. Ezzel szemben a vállalat vezetőjének a munkaügyi vitabizottságban való részvétele jelentősen emeli a bizottság tekintélyét, fokozza határozatának meggyőző erejét, nem is szólva arról, hogy a vállalat vezetőjének részvételével hozott határozat végrehajtása nem fog ellenállásba ütközni (39. old). A dolgozó jogainak védelme szempontjából sokkal veszélyesebb, ha a vitabizottságban a vállalatot olyan személy képviseli, aki képtelen önállóan dönteni, és fél felelősséget vállalni (40. old). A szerző felfogása az, hogy a főkönyvelőnek, személyzeti osztályvezetőknek, és jogtanácsosoknak a vitabizottságban való részvételét is meg kellene engedni. Ezek a személyek ugyanis a vállalatnál rendszerint mindenkinél jobban ismerik a munkajogot, aminek pedig nagy jelentősége van, különösen a munkajogi normák nem ismerete folytán keletkezett viták elbírálása szempontjából.[4]

A munkaügyi viták elbírálásának rendjéről szóló szabályzat a felek képviselőinek a vitabizottságból megbízatásuk lejárta előtt való visszahívásáról nem rendelkezik, sőt ennek lehetőségéről sem tesz említést. A vitabizottsági tagok állandóságának elve — mondja a szerző — egyáltalában nem jelenti azt, hogy a tagok a szakszervezeti bizottság megbízatásának tartama alatt ne lennének lecserélhetők. Ha valamely olyan ok derül ki, amely képtelenné teszi őt a vitabizottsági funkció ellátására (pl. kiderül, hogy hiányzanak a szükséges ismeretei), az a fél, vállalat, illetve szakszervezet, amelyik az ilyen tagot a vitabizottságba delegálta, a szakszervezeti bizottság megbízatásának lejárta előtt is visszahívhatja, és helyébe más képviselőt jelölhet. Ennek a lehetőségnek tételes jogi szabályozása azonban hiányzik. (33. old).

A továbbiakban a szerzőnek a vitabizottságok *hatáskörével* kapcsolatos fejtegetéseire vonatkozóan szeretnénk röviden kitérni. A hatályos szovjet jog szerint a vitabizottság mindazon munkaügyi viták elbírálásának kötelezően igénybe veendő első fokú fóruma, amelyek a vállalatoknál, intézményeknél és szervezeteknél egyfelől a munkások és alkalmazottak, másfelől a vállalatvezetés között a hatályos munkaügyi normákban meghatározott feltételek teljesítése és alkalmazása kérdésében keletkeznek, azoknak a vitáknak a kivételével, amelyek eldöntése szolgálati útra tartozik, vagy amelyekben közvetlenül a bírósághoz lehet fordulni. A munkaügyi viták elbírálásának rendjéről szóló új szabályzat nem ismer vagylagos hatáskört, a viták túlnyomó többségének elintézésére nézve egységes elbírálási rend érvényesül. Ezzel kapcsolatban a szerző azt a kérdést bocsátja vitára, nem kellene-e a vállalattól elbocsátott dolgozó részére azt a jogot biztosítani, hogy választása szerint a vitabizottsághoz vagy a bírósághoz fordulhasson (60. old.). Álláspontját a következőképpen indokolja: „A munkaügyi vitabizottság feladataihoz tartozik az is, hogy a dolgozók részére munkajogaik védelmét és helyreállítását maximálisan megkönnyítsék és egyszerűvé tegyék. Azokra a munkásokra és alkalmazottakra nézve, akiket korábbi munkahelyükről elbocsátottak és más vállalatnál álltak munkába, az a kedvezmény, hogy a munkaügyi vitabizottsághoz fordulhassanak, súlyos teherré válik. A vitabizottság ugyanis nem annál a vállalatnál, intézménynél működik, amelynél az illető elbocsátása után dolgozik, és így a vitabizottsághoz fordulni néha kényelmetlenebb és körülményesebb, mintha a népbírósághoz kellene fordulni. És mennyire fokozódnak ezek a nehézségek még olyankor, amikor a dolgozó ezenkívül még volt lakóhelyéről is elköltözik". Majd így folytatja: „... minden vállalat munkaügyi vitabizottsága s a j á t vállalatának munkásai és alkalmazottai, illetőleg vállalatvezetősége közötti munkaügyi viták elbírálására hivatott szerv. Ha viszont a munkás, vagy alkalmazott megszakította a vállalattal fennálló munkaviszonyát, abban az esetben biztosítani kell számára a jogot, hogy megválaszthassa azt a szervet, amelynél a vállalattal szemben fennálló igényének elbírálása számára kényelmesebb." (61. old.).

Egyébként a munkaügyi viták elbírálásának rendjéről szóló szabályzat hatásköri szabályai ma már nem érvényesek minden tekintetben, mert az 1957. évi szabályzat kibocsátása óta egyes kérdéseket újólag rendeztek, így többek között a dolgozóknak a szakszervezeti bizottság hozzájárulásával történő elbocsátása ellen igénybevehető jogorvoslat kérdését is. Az ilyen munkaügyi viták közvetlenül a bíróságok hatáskörébe tartoznak és azokat a munkaügyi vitabizottságok és a szakszervezeti bizottságok nem is tárgyalhatják. A szerző ezzel kapcsolatban felveti a kérdést, hogy a dolgozónak hova kell fordulnia akkor, ha a vállalat vezetősége őt a szakszervezeti bizottság hozzájárulása *nélkül* bocsátotta el. Van olyan vélemény, hogy miután a vállalat vezetősége nem szerezte meg a szakszervezeti bizottság hozzájárulását, a dolgozónak a munkaügyi vitabizottsághoz kellene fordulnia, vagy joga van választása szerint a munkaügyi vitabizottsághoz, illetve a bírósághoz fordulni. A szerző rámutat arra, hogy egyes munkaügyi vitabizottságok nem is vállalják az ilyen ügyek elbírálását, azoknál a vitabizottságoknál pedig, amelyek ilyen ügyeket tárgyalnak, a vállalat vezetősége és a szakszervezet képviselői rendszerint nem tudnak megegyezésre jutni, vagy pedig elutasítják a dolgozó panaszát. Az általános tapasztalat az, hogy rendszerint csak a bíróságok állítják helyre a dolgozóknak a szovjet jog szerint megillető azt az elvitathatatlan jogát, hogy mindaddig munkában maradhassanak, amíg a szakszervezet elbocsátásukhoz hozzá nem járul. Éppen ezért a szerző véleménye az, hogy az ilyen ügyeket a munkaügyi vitabizottságok és a szakszervezeti bizottságok hatásköréből kivonva közvetlenül a bíróságok hatáskörébe kellene utalni. (52. old.).

[4] Jóllehet a szerző fenti fejtegetéseiben sok igazság van, elvi okokból mégis helyesebbnek tartjuk, ha a vállalatnak és a szakszervezeteknek a vezető funkcionáriusai távol tartják magukat a munkaügyi viták elintézésétől, még annak a látszatnak az elkerülése végett is, hogy esetleg saját döntésük bírái kívánnak lenni. A vitabizottsági tagok kellő szakmai felkészülése és a dolgozók megfelelő jogvédelme más úton igényel megoldást.

Érdekesek a szerzőnek a felek rendelkezési jogát érintő fejtegetései is. Arról van röviden szó, hogy a vitabizottság határozatában túl mehet-e a dolgozó által érvényesített igény keretein. Előfordulhat ugyanis az az eset, hogy a vitabizottság ülésén derül ki, hogy a dolgozónak több jár, mint amennyit panaszában előadott. Így pl. a dolgozó elbocsátása indokainak megváltoztatását kéri, a vitabizottság viszont megállapítja, hogy elbocsátása jogellenes volt és a dolgozót vissza kell helyezni korábbi állásába. Vagy: a dolgozó a fegyelmi büntetés alóli mentesítését kéri, a vitabizottság viszont arra a következtetésre jut, hogy miután nem sértette meg a munkafegyelmet, törvénytelenül vonták meg tőle a neki járó prémiumot stb. Miután a szerző utal a jogi irodalomban ezzel kapcsolatban kifejezésre jutó állásfoglalásokra, nézetét abban összegezi, hogy egyedül a dolgozó rendelkezhet igényeinek a vitabizottság elé terjesztése jogával és egyedül ő dönti el, érdekében áll-e megsértett jogainak helyreállítását követelni, és ha igen, milyen mértékben. Amennyiben az ülés során kiderül, hogy a dolgozónak több jár annál, mint amit panaszában kért, a dolgozót tájékoztatni kell, hogy joga van a panaszában érvényesített követelését kiterjeszteni. Ha a dolgozó azt kívánja, hogy a vitabizottság menjen túl eredetileg érvényesített igényének keretein, pótlólagos követelését jegyzőkönyvbe kell venni (125. old.).

Amint említettük, a dolgozók egyes munkaügyi vitáit első fokon nem a vitabizottságok tárgyalják, hanem bíróságok, illetve azok szolgálati úton kerülnek eldöntésre. Az elsődleges bírói hatáskörről a dolgozónak a szakszervezet egyetértésével történő elbocsátásával kapcsolatban már említés történt. Ezenkívül csak igen csekély azoknak az eseteknek a száma, amikor a dolgozó panaszával közvetlenül a bírósághoz fordulhat. A szolgálati útra tartozó vitás ügyek közül a szerző elsősorban az 1957. évi szabályzat 1. mellékletében felsorolt állásokat betöltő dolgozók elbocsátása, állásukba visszahelyezése, más munkakörbe helyezése, továbbá a velük szemben alkalmazott fegyelmi büntetésekkel kapcsolatos vitákat említi. A szóbanforgó mellékletben felsorolt állások szerző szerint kiterjesztően nem értelmezhetők. A vitabizottságok idevonatkozóan sokszor nem járnak el egységesen. Néha olyan ügyeket is tárgyalnak, amelyek nem tartoznak hatáskörükbe, mert az az állás, amelyet a panaszos betölt, nem szerepel kifejezetten a felsorolásban. Másfelől előfordul, hogy megtagadják olyan személyek vitás ügyeinek elbírálását, akik alatt beosztott nem dolgozik és így nem is vezető állású dolgozó, mert úgy vélik, hogy az általa betöltött állás a jegyzékben szerepel (78. old.). Felmerül továbbá a kérdés, hogy a munkaügyi viták elbírálására hatáskörrel rendelkező szerv megállapításánál abból az állásból kell-e kiindulni, amelyet a dolgozó betölt, vagy azokból a kötelezettségekből, amelyeket ellát. A szerző nézete az, hogy amennyiben az ellátott kötelezettségekből indulunk ki, a jegyzéket jogszabályellenesen kiterjesztjük, ami megengedhetetlen. Az egyetlen helyes eljárás nézete szerint, ha a jegyzékben felsorolt állásból indulunk ki (78. old.).

A szerző művében csak a vitabizottságok szervezetével és tevékenységével kapcsolatban felmerült problémák tárgyalását tűzte ki célul, de amint már az előadottakból is látható, ezeken a kérdéseken — ahol erre szükség volt — óhatatlanul túlment és az olvasót tulajdonképpen a munkaügyi eljárás egészéről tájékoztatja. Minthogy tehát az egyes problémákat összefüggéseiben mutatja be, az olvasó képet tulajdonképpen az egész szovjet munkaügyi eljárásról kap, ami a könyv érdemeként tudható be.

Vannak természetesen kérdések, amelyek bővebb kifejtését szívesen olvastuk volna (így pl. hogy a szerző a vitabizottságokat mennyiben tartja társadalmi szerveknek, annál is inkább, mert a társadalmi szervekről szóló szovjet munkákban a társadalmi szervek felsorolásában a vitabizottságokról általában nem történik említés, jóllehet messzemenően egyetértünk a szerzővel abban, hogy a vitabizottságok társadalmi szervek), ezek azonban elenyészőek. Nagy segítséget jelentenek viszont a további kutatásokhoz a bőséges irodalmi utalások, amelyek a szerző fejtegetéseit végig kísérik. Színessé és elevenné teszi továbbá az anyagot a vitabizottsági gyakorlat, a dolgozók mindennapi életéből merített példák feldolgozása, amelyekkel a szerző állásfoglalásait alátámasztja

Trócsányi László

E lapszám (XX. új évfolyam 7.) szerzői: *Dr. Weltner Andor* egyetemi tanár. — *Dr. Román László* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Molnár Imre*, a Földművelésügyi Minisztérium titkárságának vezetője. — *Dr. Barna Péter* egyetemi tanár. — *Dr. György Ernő* jogtanácsos. — *Dr. Törő Károly* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Bokorné Szegő Hanna*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa. — *Dr. Mádl Ferenc*, a Magyar Tudományos Akadémia főelőadója. — *Dr. Trócsányi László*, az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.4592 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

1965 OKT 5
EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

XX. új évfolyam 9. szám Budapest, 1965. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

HARASZTI GYÖRGY:
Az ENSZ válsága a nemzetközi jog tükrében 419

LUKÁCS TIBOR:
Az analógia belső törvényszerűségeiről 425

SÁRKÖZI TAMÁS:
Az építési szerződés teljesítésével és megszegésével kapcsolatos problémák 434

ÁDÁM ANTAL:
Az ipar és a mezőgazdaság állami irányításának főbb vonásai a Német Demokratikus Köztársaságban 445

Szemle:

HRASKÓ GYULA:
Válaszmegjegyzések a „Megjegyzések a volt házastársak közötti (vissza)-követelési igény tárgyában keletkezett vitához" c. cikkre 455

KARLÓCAI JÁNOS:
A szovjet polgári törvényhozás Alapelveinek nemzetközi magánjogi vonatkozásai 461

L. M.:
Az európai szocialista országok jogalkotása (Román Népköztársaság) 465

Jogirodalom:

Szabó Imre: Társadalom és jog. (VAS TIBOR) 466
Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme. (FÖLDVÁRI JÓZSEF) 469

VALKI LÁSZLÓ:
Új szovjet nemzetközi jogi tankönyv 474
Hans Lentze: Gróf Thun-Hohenstein Leo miniszter egyetemi reformjai (CSIZMADIA ANDOR) 480

— —:
Új könyvek 481

СОДЕРЖАНИЕ: *Дьердь Харасти:* Кризис ООН в свете международного права. — *Тибор Лукач:* О внутренних закономерностях аналогии. — *Тамаш Шаркези:* Проблемы, связанные с выполнением и нарушением догорова строительства. — *Антал Адам:* Главные черты государственного управления промышленностью и сельским хозяйством в Германской Демократической Республике. — *Обзор: Дюла Храшко:* Отзыв о статье «Замечания на статью Исковое (регрессное) требование между бывшими супругами.» — *Янош Карлоцаи:* Международные частноправовые отношения основных принципов советского гражданского законодательства. — *М. Л.:* Правотворчество европейских социалистических государств (Румынская Народная Республика.) — *Юридическая литература:* Имре Сабо: Общество и право. *(Тибор Ваш)* — Тибор Хорват: Уголовноправовая защита жизни, телесной целостности и здоровья. *(Йожеф Фельдвари)* — *Ласло Уйлаки:* Новый советский учебник по международному праву. — Ганс Лентзе: Университетские реформы министра графа Тун-Гогеншейна. *(Андор Чизмадиа)* — — — — Новые книги.

INHALT: *György Haraszti:* Die Krise der UNO im Spiegel des Völkerrechts. — *Tibor Lukács:* Über die innere Gesetzmässigkeiten der Analogie. — *Tamás Sárközy:* Die mit der Erfüllung und der Verletzung der Bauverträge verbundenen Probleme. — *Antal Ádám:* Die wichtigsten Züge der staatlichen Leitung der Industrie und der Landwirtschaft in der Deutschen Demokratischen Republik. — *Rundschau: Gyula Hraskó:* Antwort und Bemerkungen zum Aufsatz „Anspruch auf Widerklage zwischen gewesenen Ehegatten". — *János Karlócai:* Die internationalprivatrechtlichen Beziehungen der Grundsätze der sowjetischen Ziwilgesetzgebung. — *M. L.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Rumänische Volksrepublik). — *Rechtsliteratur:* Imre Szabó: Gesellschaft und Recht *(Tibor Vas).* — Tibor Horváth: Strafrechtlicher Schutz des Lebens, der körperlichen Unversehrtheit und der Gesundheit *(József Földvári).* — *László Valki:* Das neue sowjetische Lehrbuch des Völkerrechts. — Lentze, Hans: Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohensteins *(Andor Csizmadia).* — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *György Haraszti:* La crise de l'O. N. U. à la lumière du droit international. — *Tibor Lukács:* Les régularités intérieures de l'analogie. — *Tamás Sárközy:* Problèmes concernant l'exécution et la rupture du contrat de construction. — *Antal Ádám:* Les traits essentiels de la direction étatique de l'industrie et de l'agriculture dans la République Démocratique Allemande. — *Revue: Gyula Hraskó:* Réflexions en réponse à l'article „Remarques concernant l'action et demande réconventionnelle entre anciens époux". — *János Karlócai:* Les aspects de droit international privé des Principes fondamentaux de la législation civile soviétique. — *M. L.:* La législation des Etats socialistes européens. (République Populaire Roumaine). — *Littérature:* Imre Szabó: Société et droit. *(Tibor Vas).* — Tibor Horváth: La protection pénale de la vie, de l'intégrité corporelle et de la santé. *(József Földvári).* — *László Valki:* Un nouveau manuel soviétique du droit international. — Lentze, Hans: Les réformes universitaires du ministre comte Leo Thun-Hohenstein. *(Andor Csizmadia).* — —: Nouveaux livres.

XX. új évfolyam 9. szám Budapest, 1965. szeptember hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az ENSZ válsága a nemzetközi jog tükrében

Az ENSZ Közgyűlésének 19. ülésszaka szokatlan körülmények között zajlott. Amellett, hogy az ülésszak, amelynek az ügyrendi szabályzat szerint tavaly szeptember harmadik keddjén kellett volna megnyílnia, ismételt huzavona után csak december 1-én kezdődött el, megállapíthatjuk, azt is, hogy érdemleges munkát ezeken a tanácskozásokon nem végeztek. Voltaképp csak az általános vita folyt le, amely rendes körülmények között csupán mintegy bevezetésül szolgál az érdemi munkához, az utóbbira azonban ez alkalommal nem került sor, az általános vita és néhány elkerülhetetlen szervezési jellegű intézkedés, mint pl. a Biztonsági Tanács három nem állandó tagjának megválasztása után a Közgyűlés 1965. szeptember 1-ig elnapolta munkáját. Nem sikerült létrehozni a Közgyűlés különböző bizottságait sem, amelyekben az érdemi határozatok előkészítése történik. Ennek a rendellenes állapotnak az indokául pedig általában az ENSZ ún. pénzügyi válságát és a két vezető nagyhatalomnak, a Szovjetuniónak és az Egyesült Államoknak ezzel kapcsolatos vitáját szokták megjelölni.

Ahhoz, hogy a felmerült problémák tekintetében világosan lássunk, mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy mi is az említett pénzügyi válság lényege. Már elöljáróban hozzá kell azonban tennünk, hogy többről van itt szó, mint pénzügyi válságról, mert az Egyesült Államok az alábbiakban ismertetett magatartásával voltaképpen az Alapokmány egész rendszerét vitássá akarta tenni. Éppen ezért nem egészen indokolatlanul olvasunk a burzsoá sajtóban az ENSZ „alkotmányválságáról",[1] habár a probléma lényegére ez a megjelölés sem mutat rá.

A vita alapjául szolgált kérdés abban foglalható össze, hogy az ENSZ az utóbbi években, főleg 1956 óta olyan kiadásokba bocsátkozott, amelyek jogszerűen nem terhelhetik a Szervezet egészét, és ezért az azokhoz való hozzájárulást az államok egész sora, beleértve ebbe a szocialista államokat is, megtagadta. A szóban forgó költségek lényegében — néhány kisebb jelentőségű tételtől eltekintve[2] — az 1956-ban Egyiptom ellen irányult angol—francia—izraeli agressziót követőleg létrejött tűzszünet ellenőrzése és biztosítása céljából felállított fegyveres erővel, valamint a Kongóba küldött ENSZ fegyveres erőkkel kapcsolatban merültek fel.[3]

Az államok egész sora éveken át nem fizetett hozzájárulást az említett fegyveres erők költségeihez, aminek következtében az ENSZ pénzügyi egyensúlya erősen megingott, és a Főtitkár ez idő szerint 150 millió dolláros hiányról beszél.[4] Ezt érthetővé teszi az a körülmény, hogy bár ma már az ENSZ évi költségvetése megközelíti a 100 millió dollárt, ami a kezdeti 20 milióhoz képest igen tetemes emelkedést jelent, a fegyveres akciók, főként pedig a kongói akció évi költségei önmaguk a költségvetés egész összegét jelentősen meghaladták.[5] Az ENSZ a hiány fedezésére az államok egy részének tiltakozása ellenére 200 millió dollár összegben kölcsönkötvényeket bocsátott ki, amelyeket túlnyo-

[1] Ld. pl. Jean Schwoebel: La crise constitutionelle de l' O.N.U. Le Monde 1965. febr. 20-i és köv. számai.

[2] Így pl. vitásak egyes kisebb költségtételek, amelyek a koreai háborúval, valamint az 1948. évi palesztinai fegyverszünet ellenőrzését végző bizottság működésével kapcsolatban merültek fel.

[3] Az előbb említett fegyveres erők még ma is tevékenykednek az Egyesült Arab Köztársaság fennhatósága alatt álló gazai övezetben, az ENSZ kongói fegyveres akciója azonban 1964. június 30-án véget ért.

[4] Népszabadság, 1965. január 20.

[5] A ciprusi akció költségei ebből a szempontból figyelmen kívül maradnak, mert azok csak azokat az államokat terhelik, amelyek e költségek viselését önként vállalták. Meg kell azonban jegyezni, hogy egyes államoknál elmaradás mutatkozik az önként vállalt összegek kifizetése tekintetében.

mó részben el is tudott helyezni,[6] a kölcsön törlesztésére szánt összegeket pedig megpróbálták beilleszteni az ENSZ rendes költségvetésébe, hogy ilyen módon kényszerítsék rá a tagállamokat a törlesztő részletek fizetésére. Ez a próbálkozás sem járt azonban sikerrel, mert a jogtalanul reájuk rótt terhek ellen tiltakozó államok az ilyen hozzájárulások fizetését is megtagadták, vagyis a költségvetési kiadásoknak a Közgyűlés által meghatározott kulcs alkalmazásával reájuk jutó összegéből levonták az általuk el nem ismert tételekre eső részt. Ez azt eredményezte, hogy a szocialista államok többségének, de más államoknak, pl. 1965. január 1-től Franciaországnak is, olyan „tartozása" mutatkozik, amely két évi tagdíjhátralékuk összegét meghaladja.

Ezt a helyzetet az Egyesült Államok arra használta fel, hogy támadást indítson a szocialista államok ellen, amelyeket azzal vádolt, hogy nem teljesítik az Alapokmány értelmében az ENSZ-szel szemben terhelő kötelezettségeiket. Minthogy pedig az Alapokmány 19. cikke olyan rendelkezést tartalmaz, hogy „az Egyesült Nemzetek ama tagjának, amely a Szervezetnek járó pénzügyi hozzájárulásával hátralékban van, a Közgyűlésen nincs szavazati joga, ha hátralékának összege eléri vagy meghaladja az előző két teljes évre esedékes hozzájárulás összegét", az Egyesült Államok azzal fenyegetőzött, hogy követelni fogja a Közgyűlésen ennek a rendelkezésnek az alkalmazását egész sor állammal, elsősorban azonban a szocialista államokkal szemben.

Az Egyesült Államok világosan látta, hogy a 19. szakasz alkalmazásához a Közgyűlésen nem tudja a kétharmad többséget, sőt még az egyszerű többséget sem megszerezni. Az el nem kötelezett államok döntő többsége nem követte volna az Egyesült Államokat azon az úton, amely több államnak, köztük a Biztonsági Tanács két tagjának az ENSZ-ből való kilépéséhez és ezzel az egész világszervezet felbomlásához vezetett volna. Ugyanakkor azonban az Egyesült Államok különböző manőverekkel, így pl. a technikai segélynyújtás céljaira általa fizetett hozzájárulások jelentős leszállításának kilátásba helyezésével elérte azt, hogy átmenetileg minden olyan kérdés megvitatását felfüggesztették, amelyben szavazással kellett volna határozatot hozni és így egyelőre csupán szavazás nélkül eldönthető kérdések kerültek a Közgyűlésen megvitatásra. Ez a helyzet azonban a szocialista államok elgondolása szerint is csak átmeneti lehet és rövidesen helyre kell állítani azokat a feltételeket, amelyek biztosítják a Közgyűlés számára a normális munka lehetőségét.

Az eddigiekből is világos, hogy az ENSZ válságának súlypontja nem a pénzügyi oldalon van, az Egyesült Államok csupán a pénzügyi problémát használta fel a támadás megindítására. A támadás indokát pedig nyilván abban a megváltozott értékelésben kell keresni, amelylyel az Egyesült Államok kormánya az Egyesült Nemzetek Szervezetét jelenleg illeti. Mindaddig, amíg az ENSZ az amerikai külpolitikai törekvések készséges kiszolgáló eszköze volt, ilyen támadásra nyilván nem kerülhetett volna sor. Mihelyt azonban az újonnan felszabadult ázsiai és afrikai országok többségükben nem voltak hajlandók az amerikai kormány engedelmes kiszolgálóinak szerepét betölteni és a szavazógép működése nagyon is bizonytalanná vált, az amerikai kormányzat változtatott eddigi taktikáján, amellyel az ENSZ-ben a Közgyűlést állította előtérbe és olyan válságot idézett fel a világszervezetben, amely annak működését jórészt megbénította.

A politikai háttér feltárása után tisztáznunk kell, mi a valóságos helyzet az Egyesült Államok által kiaknázni próbált jogvita tekintetében. Ehhez pedig mindenekelőtt feleletet kell adnunk arra a kérdésre, hogy olyan költségek megfizetését tagadták-e meg a szóban forgó államok, amelyeknek elvállalására az Alapokmány értelmében kötelezve lettek volna. Másszóval vajon olyan költségekről van-e szó a középkeleti és a kongói akcióval kapcsolatban, amelyek az Alapokmány 17. cikkének 2. pontja alá esnek vagy sem?[7]

Az ENSZ Közgyűlése még 1961. december 20-án hozott 1731 (XVI) számú határozatával szükségesnek látta, hogy ebben a kérdésben kikérje a Nemzetközi Bíróság tanácsadó véleményét. A Bíróság 1962. július 20-i véleményében 9 szavazattal 5 ellenében úgy nyilatkozott, hogy az említett költségekre az Alapokmány 17. cikkének 2. pontjában foglalt rendelkezések irányadók,[8] tehát eszerint olyan költségekről van szó, amelyeket a tagok a Közgyűlés által megállapított arányban tartoznak viselni.

Az első alapvető kérdés, amely a szóban forgó problémával kapcsolatban felvetődik: vajon az Alapokmány 17. cikkének rendelkezései az ENSZ-szel kapcsolatban felmerülő mindenfajta költségre kiterjednek-e. Kézenfekvőnek látszik, hogy a 17. cikk első és második bekezdése között szoros összefüggés áll fenn olyan értelemben, hogy a Közgyűlés az általa megállapított kulcs szerint csak azokat a költségeket osszthatja fel a tagállamok között, amelyeket az általa jóváhagyott költségvetés tartalmaz. Ide vonatkozólag a San Franciscó-i konferencia iratai is adnak útbaigazítást.[9] Ha tehát a közép-keleti

[6] Az elhelyezett kötvények végösszege az elmúlt év végén megközelítette a 169 millió dollárt. Ld. ONU Chronique mensuelle, 1965. évi 1. szám, 124. old.

[7] Az Alapokmány 17. cikk első és második bekezdésének szövege a következő:

„1. A Közgyűlés megvizsgálja és jóváhagyja a Szervezet költségvetését.

2. A Szervezet költségeit a tagok a Közgyűlés által megállapított arányban viselik."

[8] I. C. J. Reports 1962. 179—180. old.

[9] Ld. erre nézve bővebben Koreckij bíró különvéleményében, I. C. J. Reports 1962. 284. old., úgyszintén a szovjet kormány memorandumában, Mezsdunarodnaja Zsizny 1962. évi 5. szám, 158. old.

és a kongói akciók költségei nem alkothatják a költségvetés részét, úgy nem eshetnek a 17. cikk 2. bekezdése alá sem, tehát azok tekintetében a kötelező hatályú felosztás joga sem illetheti meg a Közgyűlést.

Az ENSZ gyakorlata éveken át valóban az is volt, hogy a fegyveres erők költségeit nem illesztették be a rendes költségvetésbe, hanem azokat külön számlán tartották nyilván. A Közgyűlés különböző határozataiban, így pl. a Kongóval kapcsolatos költségekkel foglalkozó 1619 (XV) számú határozatában hansúlyozza is, hogy ezek a költségek „más természetűek", mint a rendes költségvetésbe felvett tételek. Minthogy pedig az előbbiekben kifejtettek szerint a 17. cikk második bekezdése csak az első bekezdésben említett költségvetés keretébe tartozó költségekre terjedhet ki, ezekre a más természetű költségekre más rendelkezéseket kell alkalmazni, mint a költségvetésbe felvett tételekre.

Ez a felfogás egyébként összhangban levőnek tűnik az ENSZ Főtitkárának felfogásával is. A Főtitkár a közép-keleti fegyveres erők létesítésével kapcsolatban már az ENSZ Közgyűlésének 1956. november elején tartott rendkívüli ülésszaka elé terjesztett jelentésében hangsúlyozta, hogy az előálló kiadásokat „az ENSZ rendes költségvetésébe nem tartozó eszközökből kell fedezni". Ezt a jelentést a Közgyűlés 1956. november 7-én 1001/ES—1/5. számú határozatával jóvá is hagyta.

Meg kell jegyezni egyébként, hogy az Alapokmány egyik legismertebb kommentárja, a Goodrich és Hambro által írt mű már röviddel az ENSZ létrejötte után azt írja, hogy a szervezet által elhatározott kényszerintézkedések költségeire a 17. cikk 2. bekezdésének rendelkezései nem vonatkoztathatók.[10] A szerzők tehát már ekkor észrevették, hogy itt egészen más természetű költségekről van szó, mint amelyekre az Alapokmány megalkotói a 17. cikk megszövegezése alkalmával gondoltak.

Maga a tanácsadó vélemény meglehetősen leegyszerűsítve és kevéssé meggyőzően intézi el a kérdést. A Nemzetközi Bíróság érvelésénél abból indul ki, hogy az Alapokmány 17. cikke egyszerűen költségvetésről és költségekről szól minden megszorítás nélkül. A többségi álláspont szerint ennélfogva az említett kifejezések alatt nemcsak a rendes évi költségvetés és az ennek keretébe tartozó rendes költségek értendők, hanem minden olyan költség is, amely valamiképpen az ENSZ céljainak megvalósításával kapcsolatban merült fel.

Ez az álláspont azonban, amely függetleníti, sőt elszakítja egymástól a 17. cikk első és második bekezdését, ellentétes az ENSZ egész eddigi gyakorlatával is, amelynek során az az álláspont alakult ki, hogy csupán az ENSZ szokásos, mindennapi tevékenységével kapcsolatos költségek fedezése történt a 17. cikk 2. bekezdésében foglaltaknak megfelelően, míg a különböző akciók lefolytatásával kapcsolatos költségek fedezését a tagok önkéntes kötelezettségvállalása alapján eszközölték.

Az eddigiekben a kérdést az ENSZ költségvetési gyakorlata oldaláról vizsgáltuk és ennek alapján arra a megállapításra jutottunk, hogy itt olyan költségekről van szó, amelyeknek viselése tekintetében különleges eljárásnak kell érvényesülnie. Nem tettük azonban vizsgálat tárgyává azt a kérdést, hogy azok a határozatok, amelyek a költségviselés tárgyában létrejöttek, sőt ezt megelőzőleg azok, amelyek alapján a szóban forgó közép-keleti és kongói fegyveres akciók megvalósítására sor került, egyáltalán érvényesen létrejött határozatoknak tekinthetők-e. Ha ugyanis a határozatok az Alapokmány rendelkezéseinek figyelembevételével nem tekinthetők érvényeseknek, akkor természetszerűleg nem jelenthetnek kötelezettséget az ENSZ tagállamai számára még abban az esetben sem, ha a 17. cikk értelmezése tekintetében el is fogadnók a Nemzetközi Bíróság véleményében foglalt álláspontot. Ahhoz, hogy erre a kérdésre választ adhassunk, meg kell vizsgálnunk az Alapokmánynak a Közgyűlés és a Biztonsági Tanács jogkörére vonatkozó rendelkezéseit.

A közép-keleti fegyveres erők felállítását a Közgyűlés összehívott rendkívüli ülésszaka határozta el, miután a Biztonsági Tanács ülésén Anglia és Franciaország az előterjesztett határozati javaslat ellen szavazott és így az két állandó tag negatív állásfoglalása következtében határozattá nem válhatott. A Közgyűlés azonban nem járt el az Alapokmány rendelkezéseivel összhangban akkor, amikor fegyveres erők felállítását határozta el, mert ide vonatkozólag az intézkedés joga kizárólag a Biztonsági Tanácsot illeti meg. Igaz ugyan, hogy az Alapokmány 11. cikkének második bekezdése értelmében a Közgyűlés is megvizsgálhat „minden olyan kérdést, amely a nemzetközi béke és biztonság fenntartására vonatkozik" és erre nézve ajánlást is tehet az érdekelt államoknak, a Biztonsági Tanácsnak, vagy mind az érdekelt államoknak, mind a Biztonsági Tanácsnak.[11] Ha azonban cselekvésre van szükség, a Közgyűlésnek az ügyet akár a vita lefolytatása előtt, akár azt követőleg a Biztonsági Tanács elé kell terjesztenie. Az Alapokmány VII. fejezete, amelyben egyedül esik szó a fegyveres erők felállításával kapcsolatos rendszabályokról, kizárólagosan a Biztonsági Tanács jogkörébe utalja az ezzel kapcsolatos határozatok meghozatalát és az Alapokmány 47. cikke értelmében a Tanács kisegítő szerveként jár el a szükséges katonai eszközök-

[10] Goodrich—Hambro: A Commentary on the Charter of the United Nations. Boston, 1946. 184. old.

[11] A szabatosság kedvéért hozzá kell még tenni, hogy a Közgyűlésnek ez az ajánlástételi joga is némileg korlátozott, amennyiben addig, amíg a Biztonsági Tanács az adott kérdéssel foglalkozik, ilyen ajánlást a Közgyűlés csak a Biztonsági Tanács megkeresésére tehet. Az adott esetben azonban ez a megszorítás nem érvényesült, mert a Biztonsági Tanács befejezte a kérdés tárgyalását.

kel, valamint a fegyveres erők felhasználásával és vezényletével kapcsolatos kérdésekben az öt nagyhatalom katonai képviselőiből alakult Vezérkari Bizottság.

A közép-keleti fegyveres erőknek és ezek parancsnokságának felállítása kétségkívül kimeríti a cselekvés fogalmát, ehhez az intézkedéshez tehét a Biztonsági Tanács határozatára lett volna szükség. Nyilván nem állt volna fenn ez a szükségesség, ha a Közgyűlés határozata nem lépett volna túl a felmerült viták békés rendezésének körén, mihelyt azonban fegyveres szerv felállításáról történt határozat, ez már nyilván nem volt a békés rendezés fogalmába beszorítható.

Teljesen alaptalanok azok a próbálkozások is, amelyek az Alapokmány 14. cikkére kívánják alapozni az ENSZ jogkörét a szóban forgó intézkedések megtételére. Ez a cikk valóban feljogosítja a Közgyűlést arra, hogy megfelelő intézkedéseket ajánljon olyan helyzet békés rendezése érdekében, amely véleménye szerint a nemzetek általános jólétének vagy a közöttük fennálló baráti kapcsolatoknak gyengítésére vezethet. Minthogy azonban a 11. cikk kifejezetten meghatározza a Közgyűlés jogkörét a nemzetközi béke és biztonság fenntartását illetően, ebben a vonatkozásban pedig a cselekvés (action) elrendelésének a joga kizárólag a Biztonsági Tanácsot illeti, nyilvánvaló, hogy a 14. cikk csak egyéb, a béke és biztonság fenntartásán kívül eső viták vagy helyzetek esetén lehet irányadó és a Közgyűlés által ajánlható intézkedések (measures) fogalma kívül esik a 11. cikkben említett cselekvések körén.

Úgy gondoljuk, nem is kell szót vesztegetni annak az egyesek által ugyancsak hangoztatott érvelésnek a cáfolására, amely szerint a Közgyűlés által felállított fegyveres erő olyan „kisegítő szervnek" tekintendő, amelynek létrehozására az Alapokmány 22. cikke a Közgyűlést kifejezetten feljogosítja. Eltekintve attól, hogy a fegyveres erőkre vonatkozólag az Alapokmány VII. fejezete kifejezett rendelkezést tartalmaz, nyilvánvaló, hogy segédszervet a Közgyűlés csak a reá háruló feladatok ellátásának megkönnyítésére hozhat létre, de semmi esetre sem olyan intézkedések megtételére, amelyekre magának a Közgyűlésnek sincs jogköre.[12]

A főtitkár a maga jelentésében hangsúlyozta ugyan, hogy a közép-keleti fegyveres erők és parancsnokságuk felállítása nem tekinthető az ENSZ által foganatosított kényszerintézkedésnek, a jelentés azonban egyúttal azt is elismerte, hogy az említett fegyveres erők nem csupán megfigyelői szerep betöltésére hivatottak. A kapott megbízatás alapján kétségtelen volt, hogy a fegyveres erők feladata a fegyverszünet ellenőrzése és biztosítása, ami adandó esetben azt is jelenti, hogy a fegyverszünet megszegői ellen fegyverüket is használhatják. Aligha lehet tehát kétséges, hogy habár a fegyveres erők létesítéséhez annak idején Egyiptom hozzá is járult, a fegyveres erők létrehozása olyan intézkedésnek volt tekintendő, amelyet az Alapokmány rendszerében minden körülmények között csak a Biztonsági Tanács határozhatott volna el.

De még azt a kérdést is fel lehet tenni, vajon a Biztonsági Tanács egyáltalán elhatározhatta-e az ENSZ valamiféle fegyveres erőinek létrehozását. Igen érdekes Koreckij bírónak a tanácsadó véleményhez fűzött különvéleményében kifejtett érvelése, hogy az Alapokmány nem is ismeri az ENSZ fegyveres erőinek fogalmát.[13] Ilyen fegyveres erőket szerinte a Biztonsági Tanács sem hozhat létre. Az Alapokmány 43. cikke értelmében a tagállamok kötelezik ugyan magukat arra, hogy a kötendő külön megállapodásoknak megfelelően a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges fegyveres erőket bocsátanak a Biztonsági Tanács rendelkezésére, de ezek továbbra is az egyes tagállamok fegyveres erői maradnak, tehát nem alkotnak valamiféle különálló ENSZ fegyveres erőt. Koreckij bíró az így alakult fegyveres erőt egy katonai szövetségben résztvevő államok csapataihoz hasonlítja, amelyek egymással szorosan együttműködnek ugyan, de nem alkotnak a nemzeti haderőktől független fegyveres erőt. Kétségtelen, hogy az ENSZ gyakorlata, így legújabban a Biztonsági Tanácsnak a ciprusi kérdésben hozott több határozata is ellentmond ennek a felfogásnak, és az Alapokmány értelmezése valóban Koreckij felfogásával ellentétes eredményre is vezethet. De akárhogyan vélekedjék is valaki erről a felfogásról, annyi bizonyos, hogy bármiféleképpen szervezett fegyveres erő felállítására vonatkozó határozat meghozatalára az ENSZ keretei között csakis a Biztonsági Tanács lehet jogosult.

Az eddigiekben azt igyekeztünk kimutatni, hogy a közép-keleti fegyveres erők létrehozása jogtalanul történt. Ebből már szükségszerűen adódik az is, hogy a szóban forgó fegyveres erőkkel kapcsolatban felmerülő költségeket a tagállamokra hárító határozat sem volt jogszerűnek tekinthető. Az Alapokmány 17. cikke a Szervezet költségeiről beszél, amelyeket a tagállamoknak a Közgyűlés által megállapított arányban kell viselniök. Már pedig kézenfekvő, hogy csak azok a költségek minősülhetnek az ENSZ költségeinek, amelyek jogszerűen jöttek létre és csakis az ilyen költségek oszthatók fel a tagállamok között.

De vajon a jogszerűen létrejött költségek viselésére vonatkozó közgyűlési határozat minden esetben kötelező-e a tagállamokra? Nem vitás, hogy a Közgyűlést megilleti a költségvetés megállapításának a joga és az a jog is, hogy a felmerült költségek felosztására nézve határozatot hozzon. Az ilyen határozatok nyilván álta-

[12] Más érveléssel ugyan, de az említett felfogás ellen foglal állást G. D. Alessi is; ld. L'evoluzione della prassi delle Nazioni Unite relativo al mantenimento della pace, Rivista di diritto internazionale, 1964. évi 4. szám, 551. old.

[13] I. C. J. Reports 1962. 257. old.

lában kötelezőek a tagállamokra, mert másként a Szervezet zavartalan működése nem lenne biztosítható. Csakhogy a fegyveres erők költségeivel kapcsolatban ez az általános tétel mégsem lenne alkalmazható minden további nélkül még abban az esetben sem, ha az eddigiekben kifejtettek figyelmen kívül hagyásával a fegyveres erők felállítására vonatkozó ajánlást jogszerűnek tekintenők is. És itt újból vissza kell térnünk arra, amit a fentiekben már részletesebben kifejtettünk. Az említett általános elv ugyanis teljes mértékben csak az ENSZ rendes költségeire nézve érvényesülhet, amelyek az ENSZ különböző szerveinek rendszeres munkájával kapcsolatban merülnek fel. Ha azonban valamiféle rendkívüli költségekről van szó, akkor ezeknek kötelezően a tagállamokra való áthárítása csak akkor lehetséges, ha a szóban forgó intézkedést elrendelő határozat is kötelező erővel bírt a tagállamok irányában és az ilyen költségek viselésére vonatkozó kötelező határozatot is csak olyan szerv hozhat, amely kötelező jellegű határozatok hozatalára általában jogosult. Már pedig kétségtelen, hogy ilyen jogkör csak a Biztonsági Tanácsot illeti meg. Egyedül ez a szerv jogosult arra, hogy a béke és biztonság fenntartása érdekében a tagállamokra nézve kötelező intézkedéseket határozzon el. A Közgyűlés minden határozata, amelyet a béke és biztonság érdekében az Alapokmány értelmében a fentebb már vázolt keretek között hozhat, csak ajánlás jellegű lehet. Az ajánlás pedig nyilván nem kötelezi az egyes tagállamokat.

Ha azonban ez így van, akkor durva logikai hiba nélkül nem állíthatjuk azt, hogy az ajánlás jellegű határozat egyik leglényegesebb következményét, nevezetesen az annak végrehajtásával kapcsolatban felmerülő költségeket kötelezően rá lehetne hárítani valamennyi tagállamra, tehát azokra is, amelyek az ajánlással nem értettek egyet és azt valamiféle módon kifejezésre is juttatták. Az Alapokmány egyetlen rendelkezésével sem indokolható meg az az érvelés, hogy a nem kötelező határozat egy bizonyos részében mégis csak kötelezi az azt el nem fogadó államokat is. Ebből tehát ismét csak az a szükségszerű állásfoglalás adódik, hogy a fegyveres erők alkalmazása és a vonatkozó költségek megállapítása is kizárólag a Biztonsági Tanács jogkörébe tartozhatik és a Biztonsági Tanács ezekben a kérdésekben kötelező jellegű határozatokat hozhat. Minthogy azonban a közép-keleti fegyveres erők felállításával és a költségek viselésével kapcsolatos határozatokat a Közgyűlés hozta meg, ezek még akkor is, ha egyébként jogszerűek lettek volna, csakis az azokat elfogadó tagállamokat kötelezhetik.

Részben más helyzet adódik az ENSZ kongói fegyveres akciójával kapcsolatban. Köztudomású, hogy ez az akció annak idején Kongó törvényes kormányának, a Lumumba kormánynak a felkérésére indult meg. Amikor ugyanis Belga-Kongó 1960. június 30-án elnyerte függetlenségét, a volt gyarmattartó Belgium fegyveres erői agressziót követtek el az új állam ellen és a kongói kormány katonai segítséget kért a világszervezettől az államterületnek a belga csapatok elleni megvédése végett. A kongói kormány 1960. július 13-i táviratának hatására a Biztonsági Tanács július 14-én S/4387 számú határozatával felhívta a belga kormányt csapatainak a Kongói Köztársaság területéről való kivonására és felhatalmazta a főtitkárt a kongói kormány részére a szükséges katonai segítség megadására mindaddig, amíg az új állam biztonsági erői feladataiknak maradéktalanul meg tudnak majd felelni. A határozat meghozatala után azonban Belgium nem vonta vissza csapatait és a főtitkár felállította az ENSZ fegyveres erőit, amelyeket saját irányítása alatt állóknak tekintett. Ez az eljárás már nem volt összhangban az Alapokmány VII. fejezetében foglalt rendelkezésekkel. Míg tehát az első határozat meghozatala még szabályszerűnek volt tekinthető, a főtitkár következő intézkedései ellentétesek voltak az Alapokmány rendelkezéseivel. Az Alapokmány 43. cikke értelmében ugyanis a tagállamok a Biztonsági Tanáccsal kötendő külön megállapodásoknak megfelelően és a Biztonsági Tanács felhívására a Tanács rendelkezésére bocsátják a nemzetközi béke és biztonság fenntartásához szükséges fegyveres erőt, és neki segítséget és könnyítéseket nyújtanak, ideértve a szabad átvonulás jogát is. Ezekben a megállapodásokban ugyancsak a 43. cikk rendelkezései szerint meg kell határozni „a fegyveres erők számát és nemét, készenlétük fokát és elhelyezésüket, valamint a nyújtandó könnyítések és segítség természetét". Az Alapokmány 48. cikkének első bekezdése pedig kimondja, hogy „a Biztonsági Tanácsnak a nemzetközi béke és biztonság fenntartására irányuló határozatai végrehajtásához szükséges rendszabályokban a Biztonsági Tanács megítélése szerint az Egyesült Nemzetek valamennyi tagja vagy azok közül csupán bizonyos tagok vesznek részt". A 45. és 46. cikk még különböző feladatokat ró a Biztonsági Tanácsra a fegyveres erők felhasználásával kapcsolatban, és kimondja azt is, hogy ezeket a feladatokat a Biztonsági Tanács a Vezérkari Bizottság segítségével látja el.

Mindezek a rendelkezések a kongói akcióval kapcsolatban teljesen figyelmen kívül maradtak. Az ENSZ akkori főtitkára teljesen a maga kezébe vette a kongói műveletek irányítását és ennek során gyakorolta azt a jogkört is, amelyet az Alapokmány a Biztonsági Tanácsra ruházott. Így például túltette magát az Alapokmány 48. cikkének előbb említett rendelkezésén, amely szerint a Biztonsági Tanács határozza meg a béke és biztonság fenntartására irányuló akciókban résztvevő államok körét és ezt a jogot önmaga gyakorolta. Szó sem volt ennek során az Alapokmány 43. cikkében előírt szerződésekről és még kevésbé a Vezérkari Bizottság bármiféle bekapcsolásáról.

Emellett azonban más kifogás is támaszthatta-

tó az ENSZ akkori főtitkárának a kongói akcióval kapcsolatos intézkedéseivel szemben. A kongói kormány azért fordult kérésével az ENSZhez, hogy ezáltal elnyerje a világszervezet fegyveres támogatását a belga agresszorok csapatainak eltávolításához és az ezek által szított belső szeparatista megmozdulások leküzdéséhez. Ezzel szemben az ENSZ főtitkára a törvényes kongói kormány megsegítésére küldött fegyveres erő tevékenységét oly módon irányította, hogy az végeredményben a Lumumba kormány megdöntését eredményezte és az imperialista hatalmak kongói céljainak megvalósulását segítette elő. Olyan akciók, mint pl. a léopoldvillei és más repülőtereknek az ENSZ csapatok által történt lezárása, vagy a rádió épületének megszállása még a nyugati sajtó megállapításai szerint is közvetlenül a kongói törvényes kormány elleni intézkedésnek volt tekinthető,[14] aminek eredményeként a kormánynak a lázadások leküzdésére irányuló törekvései meghiúsultak. Sőt mi több, a kongói kormány táviratában fel is hívta a Főtitkár figyelmét arra, hogy „az ENSZ csapatok lefegyverzik a mi katonáinkat, viszont megengedik a belga csapatoknak fegyvereik megtartását, ami érthetetlen". A Biztonsági Tanács kezdetben szabályosan hozott határozata ilyen módon végrehajtása során visszájára fordult és a foganatosított intézkedések ellentétben álltak mind a Biztonsági Tanács határozatával, mind az Alapokmány előírásaival.

A kongói akcióval kapcsolatban tehát igen komoly kifogások voltak felhozhatók és erre több állam fel is hívta a Biztonsági Tanács figyelmét. A Szovjetunió már 1960. július 20-án tiltakozott a főtitkár eljárása ellen, majd ki is jelentette, hogy a felmerülő költségekből ilyen körülmények között nem vállal részt magára.

Ilyen előzmények után került a kongói akció költségeinek kérdése a Közgyűlés elé. A Közgyűlésnek az adminisztratív és pénzügyi kérdésekkel foglalkozó ötödik bizottság állásfoglalása szerint, amelyet e bizottság 1960. december 19-i jelentése összegezett, az alábbi hat lehetőség közül kellett választania: 1. a költségeket a rendes költségvetésbe beiktatni és a tagállamok között a megállapított kulcs szerint felosztani; 2. a költségeket külön számlán nyilvántartani és a tagállamok között a megállapítandó külön kulcsok alkalmazásával felosztani; 3, a költséget az Alapokmány 43. cikkében említett külön megállapodások értelmében fedezni; 4. a költségeket túlnyomórészben a Biztonsági Tanács állandó tagjaira hárítani; 5. a költségeket nagyrészt a volt gyarmattartó államra hárítani; 6. a költségeket önkéntes hozzájárulásokból fedezni. Ezek közül az Alapokmány szellemének leginkább a harmadik pontban vázolt megoldás felelt volna meg, tehát az, amely az Alapokmány 43. cikkéből indult volna ki.[15] Az 1. és 2. pontban foglalt megoldás nem állt összhangban az Alapokmány rendelkezéseivel, a költségeknek a Biztonsági Tanács állandó tagjaira való hárítása nyilván teljesen indokolatlan lett volna, az önkéntes hozzájárulásokból való fedezésre pedig nem kínálkozott lehetőség. Nem lehetett volna minden további nélkül elvetni ugyan azt a gondolatot, hogy a költségeket elsősorban a volt gyarmattartó Belgiumra kellett volna hárítani, amely agressziójával az előállott helyzet tulajdonképpeni okozója volt, gyakorlatilag azonban ennek az eljárásnak az érvényesítésére sem nyílt lehetőség. A Közgyűlés azonban ehelyett azt a megoldást választotta, hogy a kongói költségeket külön számlán tartotta nyilván és a felmerült összegeket a tagállamok között kívánta felosztani a rendes költségvetésben előirányzott kiadásokra nézve érvényes kulcsok alapulvételével, mégis azzal az eltéréssel, hogy az államok egy részénél, amelyeknek teherbíróképessége az ENSZ megítélése szerint a kulcs alkalmazását nem engedte meg, a kulcsot leszállították és az így adódó hiányt egyes államok önkéntes befizetéseiből szándékoztak pótolni.[16]

Az ENSZ Közgyűlésének ezt a határozatát ugyanúgy nem tekinthetjük azonban jogérvényesnek, mint ahogyan a közép-keleti költségek tekintetében hozott határozatot sem minősíthettük annak, éspedig azért nem, mert egyrészt nem kötelezhetők a tagállamok az Alapokmányba ütköző módon végrehajtott akciók költségeinek viselésére, másrészt pedig a Közgyűlés ezzel a kérdéssel egyáltalán nem foglalkozhatott volna, mert a fentebb már kifejtettek szerint a fegyveres erőkkel kapcsolatos mindenfajta intézkedés, így a költségek viselésének meghatározása is kizárólag a Biztonsági Tanács hatáskörébe tartozik.

Az így keletkezett helyzetből a kiutat csak az ENSZ Alapokmányában foglalt rendelkezésekhez való visszatérés és e rendelkezések pontos megtartása jelentheti. Erre több állam rá is mutatott annak a 21 tagú munkacsoportnak az ülésein, amelyet az ENSZ költségvetési problémáinak megvizsgálása végett hívtak életre.[17] Csak ilyen módon érhet el eredményt az a 33 tagú bizottság is, amelynek létrehozását a Közgyűlés XIX. ülésszaka tanácskozásainak ez év szeptemberére való elhalasztása előtt elhatározta és amelyben Magyarország is képviselve van.[18] Ennek a bizottságnak az a feladata, hogy megállapodást hozzon létre a jelenlegi pénzügyi hiány fedezetére és a nemzetközi béke és biztonság biztosítása céljából a jövőben szükségessé váló műveletekkel kapcsolatos összes kérdések rendezésére vonatkozólag. Ami a hi-

[14] Ld. Le Monde, 1960. szeptember 8-i szám.

[15] Vö. Koreckij bíró különvéleményével, C. J. Reports 1962. 277. old.

[16] Magyarország vonatkozásában a kivetési kulcs ilyen csökentésére nem került sor.

[17] Ld. ONU Chronique mensuelle, 1964. október, 47. old. és kk.

[18] A bizottságot a Közgyűlés 2006 (XIX) sz. határozatával kapott felhatalmazás alapján a Közgyűlés elnöke állította össze; ld. ONU Chronique mensuelle, 1965. évi 3. szám, 4. old.

ány fedezetét illeti, a Szovjetunió és más államok is azt a méltányos javaslatot tették, hogy bár nem ismerik el semmiféle kötelezettségük fennállását, mégis hajlandók önként bizonyos hozzájárulást fizetni az ENSZ javára a pénzügyi problémák megoldása érdekében. Ahhoz pedig semmi kétség sem férhet, hogy fegyveres erők jövőbeni esetleges igénybevétele tárgyában és az ezzel összefüggő minden kérdésben az Alapokmány rendelkezései értelmében csakis a Biztonsági Tanács hozhat határozatot.[19] Ha a jövőben az ENSZ-ben valóban maradéktalanul érvényesülnek majd az Alapokmány idevonatkozó rendelkezései, az Egyesült Nemzetek Szervezetét semmiféle pénzügyi válság sem fogja fenyegetni és a Közgyűlés munkája ismét zavartalanul megindulhat. Mindenesetre kívánatos lenne, hogy az ENSZ-ben a normális helyzet mielőbb helyreálljon és a Közgyűlés ez év szeptember 1-én folytatódó 19. ülésszaka, majd a közvetlenül ezt követőleg ugyancsak szeptember folyamán megnyíló 20. ülésszak végre érdemleges munkát végezhessen.[20]

[19] Az ENSZ Közgyűlésének azok a régebben hozott határozatai, amelyek az Alapokmány rendelkezéseivel ellentétesek, így főleg az 1950. évi közismert „Uniting for Peace" című határozat sohasem volt jogszerűnek tekinthető és ezt az álláspontjukat a szocialista államok kezdettől fogva hangoztatták. Ezt az álláspontot egyébként más államok is osztották és ennek juttatott kifejezést Franciaország küldötte is a 33-as bizottság ülésén, amikor hangsúlyozta, hogy a Közgyűlés semmiféle rendelkezésre való hivatkozással sem vonhatja magához a Biztonsági Tanács jogkörét (ld. Le Monde, 1965. ápr. 25—26-i szám).

[20] Erre most már annál is inkább megvan a remény, mert az Egyesült Államok képviselője a jelen cikk megírását követő időben a 33-as bizottságban a tagállamok döntő többségének állásfoglalása következtében kénytelen volt bejelenteni, hogy a Közgyűlés következő ülésszakán nem fogja megpróbálni az Alapokmány 19. cikkének érvényesítését azokra az államokra vonatkozólag, amelyek az Egyesült Államok kormánya szerint két évi tagdíjhátralékban vannak az ENSZ-szel szemben (l. Népszabadság, 1965. augusztus 18-i szám).

Haraszti György

Az analógia belső törvényszerűségeiről

Az analógia jogi alkalmazásának jogelméleti vonatkozásait elemezve[1] arra a megállapításra jutottam, hogy az ún. jogi analógia tudományos alapokon nyugszik és akkor felel meg az ugyancsak tudományos alapokon nyugvó törvényesség és a jogalkalmazás jogpolitikai elvei követelményeinek, ha megtartja az analógia általános — dialektikus — habár a specifikumokat figyelembe vevő törvényszerűségeit. Tanulmányomnak az a célja, hogy az analógiának, mint az objektív valóság jelenségének; az analogikus következtetésnek és az analógiának a jogban felismerhető törvényszerűségeit, illetve az analógiának és az ún. jogi analógiának kapcsolatát vizsgálja. Úgy érzem, hogy a célkitűzés érdekében kifejtendő és azt fokról fokra megközelítő fejtegetéseim nem öncélúak, mert a jogalkalmazó számára az analógia „természetrajzának", az analogikus következtetés általános szabályainak és mindezeknek az ún. jogi analógiával való összefüggése elemzésének ismerete is hasznos, sőt szükséges lehet.

Az analógiáról általában

Az analógia nominális meghatározására a leggyakrabban a hasonlóság fogalmát használják az irodalomban. Így jelölte már a Törvénytudományi Műszótár[2] is, ez a legáltalánosabb jelölés Szirmay Antal munkájától[3] kezdve Fogarasi Béláig.[4] Nem elégedhetünk meg azonban az analógia nominális meghatározásával, hanem tudományos értékű, materiális meghatározásra kell törekednünk. Ez viszont több lényeges előkérdés tisztázását igényli.

Fogarasi Béla szerint: „Két jelenséget analógiába állítani annyi, mint hasonlóságot felmutatni két egymással nem azonos jelenség között, amelyek valamely vonatkozásban, valamely szempontból megegyeznek."[5] Szabó Imre is azt mondja, hogy: „Az analógia mint ismeretes, nem két jelenség azonosságán alapszik . . . hanem két jelenség hasonlóságán, azaz azon, hogy bizonyos vonatkozásban a két jelenség között megegyezés van, elhanyagolva ebben az összefüggésben az eltéréseket."[6] Kérdés ezekután az, hogy beszélhetünk-e „két jelenség azonosságán" alapuló bármilyen összefüggésről, miután az idézett megállapítások szerint az analógia két egymással nem azonos jelenség között ismerhető fel. Ez annál is inkább fontos, mert Szabó Imre így folytatja: „Mint minden analógiánál, a jogi analógiánál is alapvető jelentőségű, hogy az azonosság (!) a lényeges elemekben álljon fenn . . . „Tehát miután megállapította, hogy az analógia nem két jelenség azonosságán alapszik, alapvető jelentőségűnek tartja, hogy az azonosság a lénye-

[1] „Analógia és törvényesség". Jogtudományi Közlöny. 1965. évi 3. sz.

[2] Törvénytudományi Műszótár. Közre bocsátja a Magyar Tudós Társaság. Budán. 1843. 22. old.

[3] Lásd: Szirmay Antal: Magyarázatja azon szóknak, mellyek a magyarországi polg. törvényes dolgokban előfordulnak. Kassán. 1806.

[4] Fogarasi Béla: Logika. Budapest. 1955. 248. old.

[5] Fogarasi Béla: idézett mű uo.

[6] Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése. Budapest. 1960. 385—386. old.

ges elemekben álljon fenn. Mi ennek az ellentmondásnak az oka? De van-e azonosság egyáltalán két jelenség között, vagy azonosságról csak egyetlen jelenség vonatkozásában beszélhetünk, mint a jelenség önmagával való azonosságáról? Ha viszont az analógia két jelenség nem azonosságán alapszik, tarthatjuk-e alapvető jelentőségűnek akkor azt, hogy az azonosság — szemben az állítólagos nem azonossággal — a lényeges elemekben álljon fenn? Nem érdektelen tisztázni tehát, hogy mit értünk a dolgok, a jelenségek azonossága, illetve nem azonossága alatt. Erre a kérdésre a választ az azonosság törvényének ismerete adja meg. Ennek a törvénynek vizsgálatát két további okból is szükségesnek tartom. Egyrészt ennek a törvénynek helyes értelmezésével juthatunk közelebb az analógia materiális meghatározásához, másrészt az azonosság törvényének megismerése a jogalkalmazó számára már önmagában is segítséget nyújt munkájában olyan vonatkozásokban, amelyekre jogi irodalmunk ezideig alig hívta fel a figyelmet.

Az azonosság törvénye

Az azonosság törvényét igényesen Aristoteles fogalmazta meg először. Gondolata az azonosság törvényét a fogalmakra, a gondolkodásra vonatkoztatva határozta meg, holott ez a törvény nem speciális gondolkodástörvény, hanem a valóság egyik viszonya, ami minden más léttörvényhez hasonlóan, gondolkodási törvény is. Az aristotelési gondolat lényege az, hogy a valóság megismeréséhez, ahhoz, hogy a valóságot fogalmakban kifejezhessük, fogalmainknak határozottaknak, az adott gondolatmenetben azonos tartalmúaknak kell lenniök. „A gondolkodás ezen elemi követelményét fejezi ki az azonosság törvénye, mely szerint minden fogalom, amelyben meghatározott »A« tulajdonságú tárgy tükröződik, csak önmagával azonos, és a gondolkodás folyamatában nem szabad más fogalommal felcserélni."[7] A helyes gondolkodásnak ezt a feltételét — az egyértelműség követelményét — tiszteletben kell tartanunk. Az emberi gondolkodás ugyanis a különböző dolgokat a róluk alkotott fogalmak segítségével ismeri meg. Minden fogalom az illető dolgot meghatározott vonatkozásban tükrözi. Ahhoz, hogy a valóságot megismerhessük, hogy a valóságot fogalmakban tükrözni tudjuk, a fogalmaknak határozottaknak kell lenniök. A fogalmak csak akkor tölthetik be szerepüket, ha tartalmuk — határozottsága mellett — egyértelmű is és az adott gondolatmenetben mindvégig azonos. Az egyértelműség követelményének megsértése fogalomzavarhoz vezet. A követelmény megtartása az azonosság törvényének a gondolkodási folyamatban való érvényesülését biztosítja, mert azt a kívánalmat juttatja kifejezésre, hogy ugyanabban a gondolkodási folyamatban minden dologról csak mint önmagával azonosról gondolkodjunk.

Aristoteles a szofisták relativista filozófiai irányzata elleni harcában alkotta meg tételét. A szofisták azt tanították ugyanis, hogy a fogalmaknak nincs határozott tartalmuk, mert minden állandóan változik, lehetetlen ezért meghatározott ismertetőjegyű dolgokról — tehát meghatározott tartalmú fogalmakról, illetve logikai ítéletekről — beszélni. A szofisták nem ismerték el a dolgok semmiféle azonosságát és ezzel a világ megismerhetőségét is tagadták, hiszen a világ határozott fogalmak nélkül megismerhetetlen. Amikor tehát Aristoteles megfogalmazta a formális logika azonosság törvényét, ezzel a szofisták relativista filozófiai nézetei ellen harcolva, a világ megismerhetőségéért szállt síkra.

A későbbi korokban az aristotelesi gondolatot meghamisították, az azonosság törvényét idealista-metafizikus irányban elferdítették és hosszú időn keresztül ez az eltorzított tétel szerepelt a formális logika azonossági törvényének helyén. Ennek megvilágítása érdekében ismerjük meg az azonosság törvényének néhány meghatározását: minden dolog azonos önmagával; minden dolog az ami stb. Ha tehát a vizsgált dolgot szimbolikusan, vagy általánosságban A-nak jelölöm, akkor a törvény szerint A = A, vagyis A azonos A-val. Példákkal élve: Nagy Péter felperes azonos Nagy Péter felperessel; a kiadni kért ingóság, egy óra, azonos azzal az órával stb. Miért kell azonban magától értetődő dolgokat hangoztatni, hiszen mindenki számára világos, hogy Nagy Péter = Nagy Péter; óra = óra stb. Ez csak az első látszatra van így, csak a felületes szemlélőnek tűnhet úgy, hogy az azonosság törvényének megismerésére nincs szükség. A törvény gondolkodásunk determináltságát, pontosságát biztosítja, megsértése a gondolkodás anarchiájához, káoszához vezet. Erről meggyőződhetünk majd, egyelőre visszatérek azonban az azonosság törvényének a formális logikában használt általános formulájához, az A = A képlethez. A formula nem tesz különbséget A, mint dolog (személy, tárgy, jelenség), vagyis az objektív valóság és A, mint a gondolkodás része, eleme (fogalom, vagy logikai ítélet) között. Ebből fakadtak azok a ferdítések, amelyek az idealista-metafizikus nézetekre jellemzőek és amelyek meghamisították az aristotelési gondolatot is. A formulából ugyanis az idealista logikában olyan következtetéseket vontak le, hogy a törvény *nem a valóságnak, hanem csupán a gondolkodásnak törvénye,* tagadva ezzel azt, hogy a helyes gondolkodás tükrözi a valóságot. Más idealisták tovább mentek és leszűkítették a törvényt a szóbeli kifejezés és a gondolati tartalom azonosságára, tagadva ezzel a gondolkodásnak az objektív valóságban meglevő gyökereit. Ezzel a metafizikus felfogással már Hegel szembehelyezkedett és a dialektikus ér-

[7] Aristoteles: Metafizika. Budapest. 1936. 1006. o. Aristoteles életművének haladó értékelésére lásd: Sándor Pál: Aristoteles Logikája. Budapest 1958.

telmezés szükségességét hangsúlyozta. Kimutatta az A = A formula ürességét és az absztrakt, a valóságtól elvonatkoztatott azonossági törvény használhatatlanságát. Rámutatott az azonosságnak és a különbözőségnek, tehát a konkrét azonosságnak a jelentőségére. Hegel felismerésének hiányossága maradt azonban, hogy: „... csak az azonosság és különbözőség azonosságát emelte ki, de nem emelte ki, amit pedig ugyanolyan joggal kellett volna hangsúlyoznia, az azonosság és a különbözőség különbségét, holott ez a tudományos haladás számára nem kevésbé lényeges szempont."[8] Az azonosságra vonatkozó fejtegetéseiben Engels is többször hivatkozott Hegelre. Felfogása a „Jegyzetek a természet dialektikájához" című munkájából ismerhető meg: „Az azonossági tétel régi metafizikai értelemben a régi szemlélet alapvető tétele A = A. Minden dolog önmagával egyenlő. Minden permanens (állandó) volt, a naprendszer, a csillagok, a szervezetek. Ezt a tételt a természettudomány esetről esetre mindig megcáfolta, elméletileg azonban még tartja magát és régi hívei mindig szembeszegik az újjal: valami nem lehet egyszerre önmaga és valami más is... a legtöbb természetbúvár azt gondolja, hogy az azonosság és különbözőség kiengesztelhetetlen ellentétek, nem pedig egyoldalú pólusok, melyeknek igazsága csak kölcsönhatásukban van, a különbözőségeknek az azonosságban való belefoglalásában."[9]

Az azonosság törvényének metafizikus, formalista megfogalmazása és értelmezése nem veszi figyelembe azt, hogy a dolgok változnak, fejlődnek; figyelmen kívül hagyja a dolgok kölcsönhatását, összefüggését. Ebben a hamis értelmezésben az azonosság valami abszolút, független, változhatatlan adottságot jelent. A formalista értelmezés tehát elvont, határozatlan azonosságot képzel maga elé, ezért az élő gondolkodás, a tudományos megismerés számára formulája üres, banális, semmitmondó. A helyesen értelmezett azonosság törvénye ugyanakkor a dialektika tanításával nem ellentétes. A változás, a fejlődés nem jelenti azt, hogy a dolgoknak ne lennének olyan tulajdonságaik, amelyek bizonyos ideig nem változnak meg lényegesen. A dolgokban meglevő viszonylagos állandóság tagadása a szofista-relativista filozófiai irányzat torzításaihoz vezetne. Az azonosság törvénye tehát nem értelmetlenség. *Az azonosság mindig valamilyen vonatkozásban azonosság csak, ugyanakkor más vonatkozásban különbözőség, tehát nem azonosság.* A törvény objektív alapját az adja meg, hogy a dolgok a valóságban viszonylagosan állandóak, az egyes dolgok viszonylagos állandósága lehetővé teszi, hogy a reájuk állandóan jellemző tulajdonságok segítségével róluk fogalmakat alkossunk és megismerésükre e fogalmak igénybevételével törekedjünk, a megismerés pedig eredményes legyen. Az elmondottak alapján világossá vált, hogy a metafizikusan értelmezett azonosság törvénye, azaz egy olyan törvény, amelyben az azonosság állandóságot jelent, amely nincs tekintettel a dolgok fejlődésére és teljesen számításon kívül hagyja a különböző dolgok közötti összefüggéseket, az élő gondolkodás számára alig mond valamit. Ellenben, ha figyelembe veszszük a dialektika tanításait és azok tükrében *kijavítjuk és továbbfejlesztjük* az azonosság törvényét, akkor hasznos törvényt ismerünk meg, amely újat nyújt a megismerés, a problémamegoldó gondolkodás számára. Mit jelent az így megtisztított és továbbfejlesztett törvény? A következőket:[10]

1. A dolgok meghatározott időben és meghatározott vonatkozásban azonosak önmagukkal, azonosak saját elemeikkel és saját vonatkozásaikkal.

Ez azt jelenti, hogy minden konkrét dolog, mindaddig, amíg egy bizonyos formában létezik, az a bizonyos konkrét dolog és nem valami más; ebben a vonatkozásban tehát azonos önmagával. Ez az értelmezés figyelemmel van a dialektika tanítására, amely szerint minden dolog belső ellentmondással terhes, mert minden dolog ez a dolog és ugyanakkor már nem is az. De a dolgok belső ellentmondásossága nem zárja ki azt. hogy bizonyos dolog, mint minőségi állapot azonos maradjon önmagával mindaddig, amíg megőrzi az adott minőségre jellemző sajátosságokat. Az azonosság ilyen értelmezése tehát megóv a relativizmustól, megóv attól, hogy a világot káosznak tekintsük, amelyben semmi nem meghatározott és ahol nem uralkodik semmiféle rend.

2. A dolgok elemi sajátosságai és vonatkozásai egymástól eltéréseket mutatnak, amelyek bizonyos szempontból vizsgálva lényegtelenek, összehangolhatók lehetnek.

Amíg a dolgokat önmagukban, nyugalmi állapotukban vizsgáljuk, addig csak az elvont azonosság felismeréséhez jutunk el. Az ilyen formális, metafizikus szemléletmód nem vizsgálja a dolgok létrejöttét és azt sem, hogy mivé válnak a fejlődés során. Az objektív valóságban azonban az azonosság összeforrott a különbözőséggel, az azonosság és a különbözőség tehát elválaszthatatlanok egymástól. A jelenségek fejlődése során hol az azonosság, hol a különbözőség kerül előtérbe.

3. Nemcsak egy dolog lehet azonos saját elemeivel, illetve nemcsak egy dolog különböző elemei között lehet lényegi azonosság, hanem két vagy több dolog is megegyezhet egymással bizonyos szempontból egymás elemeivel és vonatkozásaival, meghatározott időben és vonatkozásban.

Amikor dolgok közötti azonosságról beszé-

[8] Fogarasi Béla: i. m. 37. old.

[9] Engels: A természet dialektikája. Budapest. 1948. 82. old.

[10] Lásd részletesebben: Berencz János: Logika (különös tekintettel a korszerű materialista dialektikus logikára) Budapest. 1961. II. kiadás 122—123. old.

lünk, mindig valamilyen vonatkozásban, valamilyen ismertetőjegyek tekintetében vett azonosságról szólunk. Összes ismertetőjegyeik szempontjából azonos tárgyak természetesen nincsenek. A különböző dolgok közötti azonosság felismerése *az azonosság törvényének kiterjesztését jelenti* olyan esetekre is, amikor nem egy dologról, hanem „különböző" dolgokról van szó, amelyek bizonyos szempontból lényegileg azonosak. A helyesen értelmezett törvény tehát — ellentétben a metafizikával — nem tiltja meg a különböző dolgok bizonyos szempontból való azonosítását és az azonos dolgokban levő különböző, sőt ellentétes oldalak feltárását; ellenkezőleg segíti azt.

Az azonosság törvényének kifejtett korszerű, tudományos értelmezése máris egészen más megvilágításba helyezi Fogarasi Béla és Szabó Imre idézett álláspontját, de úgy érzem, hogy annak kritikai elemzése még mindig korai lenne. Előbb az azonosság törvényének egyik leglényegesebb vonatkozását az összehasonlítást — az azonosítást és a megkülönböztetést — mutatom be, amelynek gyakorlati hasznossága a jogalkalmazó számára is jelentős. (Az azonosság törvényének másik, gyakorlatilag ugyancsak fontos vonatkozását, az egyértelműség követelményét már érintettem.) Az összehasonlításról elmondandók a gyakorlati munka segítésén túlmenően közelebbvisznek az analógia materiális meghatározásához, lényegének megismeréséhez.

Az összehasonlítás

Az összehasonlítás nem önálló művelet, hanem két alapműveletből: az azonosításból és a megkülönböztetésből tevődik össze. Minden azonosítás megkülönböztetés és fordítva, minden megkülönböztetés egyúttal azonosítás. Ez a megállapítás egyaránt vonatkozik arra az esetre, amikor egy dolog saját elemeinek és vonatkozásainak önmagával való azonosságát; vagy egy dolog különböző elemeinek lényegi azonosságát; végül, ha több dolog azonosságát vizsgáljuk gondolkodási folyamatunkban. Amikor például a jogalkalmazó az előtte álló személynek személyazonossági igazolványát átvéve, annak azonosságát vizsgálja, akkor azt kutatja, hogy az idézésre megjelent személy azonos-e azzal, akinek adatait használja. Az azonosság megállapítása esetén egyúttal kifejezésre juttatja azt is, hogy az illető mindenki mástól különbözik, így különbözik attól is, akinek a nevét és adatait — esetleg — jogtalanul használja. Az összehasonlítás tehát mindig két önálló alapműveletre vezethető vissza, ezért részletesebben az azonosítással és a megkülönböztetéssel foglalkozom.

Az azonosítás gondolkodási művelet, amelylyel a különbözőségekben meglevő azonosságot emeljük ki. Az azonosítás mindig absztrakciót feltételez: akár a különböző dolgok közötti azonosságot, akár egyetlen dolog elemeinek, vagy vonatkozásainak azonosságát akarjuk megállapítani az azonosítás gondolkodási műveletének segítségével, ezt mindig csak absztrakcióval, a különbözőségektől való elvonatkoztatással érhetjük el. Messzire vezetne mondanivalómtól, ha az azonosítás valamennyi lényeges kérdését érinteném. Arra azonban rámutatok, hogy a dialektika tanítása szerint a változás abszolút, az állandóság pedig relatív. Mit jelent ez? „Ez azt jelenti, hogy a jelenségekben általában a változás van előtérben, az állandóság ennek alárendelt szerepet játszik. Ez azonban nem zárja ki annak lehetőségét, hogy bizonyos konkrét körülmények között az állandóság legyen az uralkodó tényező. A viszonylagos állandóság tehát azt jelenti, hogy bizonyos konkrét körülmények között az állandóság előtérbe kerül a változással szemben, anélkül azonban, hogy ez utóbbi megszűnnék."[11] Annak felismerése, hogy a dialektikus felfogás szerint minden ugyanabban a vonatkozásban változó és állandó is: az állandóság relatív, de az egyes dolgoknak vannak olyan tulajdonságai, amelyek bizonyos ideig gyökeresen nem változnak meg, nemcsak elméletileg jelentős. Éppen ez a felismerés teszi lehetővé az azonosítást és a megkülönböztetést, vagy a gondolkodási folyamatra vetítetten azt, hogy a megismerés során egyes fogalmakat, mint azonosokat, mint határozottakat használjunk. Ugyanakkor soha nem szabad megfeledkezni arról, hogy az állandóság csak viszonylagos. Ezeket a megállapításokat példával érzékeltetem:

Adásvételi szerződéskor a teljesítésre vonatkozó általános szabály szerint a szerződéseket tartalmuknak megfelelően, a megszabott helyen és időben, a megállapított mennyiség és minőség, valamint választék szerint kell teljesíteni. A teljesítésre vonatkozó általános szabályok és törvényi diszpozitív rendelkezések figyelemmel vannak arra, hogy az adásvétel tárgya a szerződéskötés és a teljesítés között változik, mert a változás mindenben abszolút. Ezért fűződik a teljesítéshez fontos joghatás, hiszen a teljesítéssel a kárveszély — ha a törvény kivételt nem tesz — a másik szerződő félre száll. A változás alatt most csak az ún. természeti változást értem. Az adásvételi szerződéskor megtekintett málna például gyorsan romló áru, a lekötött mennyiség rövid idő múlva szembetűnően mutatja a változás jeleit. Amennyiben a gyümölcsöt a szerződésben meghatározott időközökben kell szállítani és a vevő a korábbi szállítmány vételárának megfizetésével késedelembe esett, az eladó — hacsak biztosítékot nem kap — a következő szállítmányt a vevő késedelme idejére visszatarthatja anélkül, hogy ő maga a teljesítéssel késedelembe esnék. Mivel a málna gyorsan romló dolog, az eladó őrzési kötelessége megszűnik. A dologban levő változásból tehát a konkrét esetben már maga a jogalkotó levonta a megfelelő következtetéseket.

[11] Tamás György: A formális logika azonosságfelfogásának bírálata. Magyar Filozófiai Szemle. Budapest. 1963. 2. sz. 248. old.

Az azonosítás műveletében soha nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy a dolgokban bizonyos konkrét körülmények között az állandóság az uralkodó, de a valóságban nincs tiszta, változásmentes állandóság. Ezért a valóságot tükröző gondolkodásban sem szabad különbözőségmentes azonosságnak lennie. Az azonosság és a különbözőség dialektikus egységéből következik, hogy az azonosítás műveletében a különbözőségekben meglevő azonosságot emeljük ki. Fontos annak felismerése is, hogy az azonosságnak és a különbözőségnek az objektív valóságban való összeforrottsága ellenére sem adott, változatlan, egyszer s mindenkorra meghatározott a viszonyuk: valamely jelenség fejlődése során hol az azonosság, hol a különbözőség kerül előtérbe. A változás dialektikus fogalmát tagadja az, aki szerint létezik olyan időpont, amikor a dolog csakis önmaga, mert teljes nyugalomban van, nem változik. A dolgok egyes tulajdonságai viszont viszonylag állandóak más tulajdonságokhoz képest. Ebben az értelemben létezik a valóságban viszonylagos állandóság. Egyes dolgokban az adott időszakban a változás a szembetűnőbb, másokban az állandóság, mert az utóbbiakban — legalábbis a vizsgált időszakban — a mindenben meglevő viszonylagos állandóság egy ideig csak lassan, elhanyagolható módon változik. A megállapítások érvényesek arra az esetre is, ha több dolog azonosságát vizsgáljuk. Az analógia számára éppen ez ad értékes megállapításokra alapot, amelyeket majd az analógia lényegének megismerésénél felhasználhatunk.

Az azonosításról elmondottakból következik, hogy *a megkülönböztetés* az a gondolati művelet, amellyel az azonosságban meglevő különbözőségeket tárjuk fel. A dialektikus megkülönböztetést ugyanis az jellemzi, hogy a különbözőségek feltárásával egyidejűleg az azonosságot is kiemeli. Hangsúlyoztam, hogy sem az azonosság, sem a különbözőség nem létezik a valóságban külön-külön, hanem csakis egységben. Egyes konkrét esetekben, az egyes konkrét dolgokra vonatkozó gondolati aktusban lehet csak kiemelni az azonosságot vagy a különbözőséget. A különbözőség tehát, ugyanúgy mint az azonosság viszonylagos. Nézzünk meg ismét egy példát.

Visszatérve ismét az adásvételi szerződéshez, amelyben a felek az eladó szolgáltatását többféleképpen határozhatják meg, vizsgáljuk meg közelebbről a meghatározás lehetőségeit. A felek meghatározhatják az eladó szolgáltatását úgy, hogy konkrétan, egyedileg jelölik meg a szolgáltatás tárgyát. Ebben az esetben beszélünk egyed-, vagy species-kötelemről. Mit kívánunk meg ilyenkor? Azt, hogy a megjelölés alkalmas legyen a többi dologtól való megkülönböztetésre. Tegyük fel, hogy a vevő két kosár alma között választhat. Az alma általában helyettesíthető dolog, de ha a vevő megjelöli, hogy ezt meg ezt a kosár almát veszi meg, akkor a helyettesíthető dolog is egyedi szolgáltatásra kötelezi az eladót. A két kosár alma minőségben, mennyiségben is azonos. A legkülönbözőbb szempontból vizsgálhatjuk és minduntalan az azonosság kerül előtérbe. Lehet-e tehát valamilyen általános mértéktől függővé tenni, hogy mit tartunk a két dologban különbözőnek és mit azonosnak? Vizsgálhatja a mezőgazdász, a kémikus, az egészségügyi ellenőr, vagy akár a következő vásárló szándékú ember. Valamennyiük számára az azonosság emelkedik ki. A jog számára a konkrét esetben mégis a különbözőség lesz a döntő, amely az egyik kosár almát a felek viszonylatában egyedi szolgáltatás tárgyává, tehát helyettesíthetetlenné, mással nem pótolhatóvá teszi.

Mielőtt gondolatmenetemet az analógia lényege felé közeledve folytatnám, megemlékezek *a hamis összehasonlításról* — a hamis azonosításról és a hamis megkülönböztetésről — amely a valóság megismerésének gondolati eltorzítását eredményezheti. A hamis összehasonlítástól a jogalkalmazónak is tartózkodnia kell, az ilyen irányú — másoktól eredő — törekvések észlelése és leleplezése nélkül feladatát jól nem teljesítheti. Erre is példát mutatok be.

A felperes a perben a szerződésből keletkezett kötelezettség teljesítését, a szolgáltatást követeli az alperestől. A Ptk. 200. §-ának (1) bekezdése szerint a szerződés tartalmát a felek szabadon állapíthatják meg. Ez történt a konkrét esetben is és a felperes azt hangoztatja, hogy a szerződés az szerződés. A formális logika A = A formulája szerint ez így is van; az alperes köteles a szolgáltatást teljesíteni, mert a szerződés = szerződés. A szerződés tartalmának kialakításában biztosított szabadság azonban a törvény kereteit nem feszítheti szét. Ez a szabadság társadalmi rendünk lényegéből folyik és nem irányulhat ez ellen a társadalmi rend ellen. Ezért sorolja fel a Ptk. 200. §-ának (2) és (3) bekezdése azokat az okokat, amelyek esetén a szerződés nem szerződés, a szerződés semmis.

A bemutatott példa figyelmeztet arra is, hogy a formalizmustól a jogalkalmazónak is tartózkodnia kell. Sok esetben a logikai formalizmus vezet hamis azonosításhoz, vagy megkülönböztetéshez, tehát hamis összehasonlításhoz. Anélkül, hogy az értelmezés-tan problematikájába mélyednék, további két példával szeretném érzékeltetni azt, hogy a hamis összehasonlítás milyen hatással lehet a jogügyleti, vagy a jogszabályértelmezési műveletre. Erre annál is inkább utalok, mert véleményem szerint az értelmezés egy vonatkozásban összehasonlítás is.

A végrendelet szövegéből kitűnt, hogy a felperesek — többek között — örökösei az örökhagyó: „. . . halála után a háznál található összes készpénznek." Az örökhagyó 3000 Ft-ot adott kölcsön az alperesnek, aki a pénz visszaadására ígéretet tett, de azt az örökhagyó haláláig nem teljesítette. A 3000 Ft tehát az alperes elodázó magatartása miatt az örökhagyó halála után nem volt a „háznál" és az összegről a végrendeletben sem történt említés. Erre tekintettel a bíróság arra az álláspontra helyezkedett,

hogy a felperesek mint végrendeleti örökösök ennek a 3000 Ft-nak nem örökösei. Mit értett azonban az örökhagyó a „háznál található" megjelölés alatt, hogyan kell értelmezni a végrendeletet ahhoz, hogy a jogalkalmazó által használt fogalom azonos legyen a végrendelkező végakaratának tartalmával? A „háznál" szó formális értelmezése bizonyára nem azonos a végakarattal, csak hamis azonosítással lehet ilyen eredményre jutni. Az örökhagyó végrendeletében ingó vagyonát, pénzét, értéktárgyait és értékpapírjait a felperesekre hagyta. A bíróság csak ezzel a tartalommal azonosan használhatta volna a „háznál" megjelölés tartalmát.[12]

A következő példában a felperes kezelésében levő patak medréből az alperes bizonyos mennyiségű fát jogellenesen kitermelt, emiatt a felperes meghatározott összegű kártérítés fizetésére kérte őt kötelezni. A bíróság elutasította a felperes keresetét, mert álláspontja szerint a fák kitermelése a folyómeder hasznai szedésének fogalmi körébe tartozik. A bíróság azonban az alperesi magatartást hamisan azonosította a törvényi tényállásban írt és a folyómeder hasznai szedésére irányuló magatartással. A Ptk. 107. §-a szerint a parti birtokosok a saját, valamint az együttélő családtagok szükségletét meg nem haladó mértékben szedhetik a meder hasznait. A bíróság állásfoglalása kimondta, hogy a partok mentén fekvő földek tulajdonosai a megszabott mértékben jogosultak szedni a patak medrének hasznait, jogukban áll tehát az ott nőtt fákat is kivágni, kitermelni, mert a folyóvíz medrében nőtt fa is a növényzettel esik egy tekintet alá; a nád, a sás stb. jogi sorsát osztja. Az álláspontnak szemben a Ptk. 107. §-hoz fűzött miniszteri indokolás szerint a parti telek tulajdonosa a meder növényzetét (nádat, sást stb.) elsajátíthatja. Ugyanakkor hangsúlyozza az indokolás, hogy a mederben levő dolgok üzemszerű kitermeléséről nem lehet szó. A nád, sás és más ilyen növényzet elsajátítása csak azt jelenti, hogy a növények évi termését szedik le. Ez nem jár együtt a növényzet kiirtásával. A fakitermelésnél más a helyzet, mert itt nem a fa hasznának szedéséről van szó, hiszen a fa kivágásával, kitermelésével megszűnik a további hasznok szedésének a lehetősége is. A törvény által a parti birtokosoknak engedélyezett mederhasználati jogot a bíróság helytelenül értelmezte, az általa használt tartalom nem volt azonos a jogalkotó által használt fogalom tartalmával.

Az analógia materiális meghatározása

Az azonosság törvényével nem öncélúan foglalkoztam. Az eddig kifejtetteket elválaszthatatlannak tartom az analógia lényegének megismerésétől. Nézeteimet Fogarasi Béla és Szabó Imre idézett állásfoglalásainak kritikai elemzésével fejtem ki és a vita konklúziójaként térek rá az analógiának — véleményem szerint helyes — materiális meghatározására.

Fogarasi Béla és Szabó Imre egyaránt azt vallják, hogy az analógia két egymással nem azonos jelenség párhuzamba állítása, az analógia tehát nem két jelenség azonosságán alapszik, hanem két jelenség hasonlóságán. Véleményem szerint az álláspont nem alkalmas arra, hogy az analógia dialektikus meghatározására alapot szolgáltathasson és így arra sem, hogy a meghatározáson keresztül eljussunk az analogikus következtetés, majd az analógiának a jogban betöltött szerepe jogelméleti és joggyakorlati ismérvei elemzéséhez. Nézzük meg közelebbről téziseik tartalmát.

Az az állítás, hogy az analógia nem két jelenség azonosságán alapszik egyet jelent azzal, hogy az analógia alapja két jelenség nem azonossága, tehát különbözősége. Ezt a nem azonosságot, illetve különbözőséget a hasonlóságra szűkítik le, állítva, hogy két nem azonos jelenség között analógia csak akkor ismerhető fel, ha a két jelenség között a nem azonosság ellenére hasonlóság van, azaz bizonyos vonatkozásban a két jelenség egymással megegyezik.

Álláspontjukból először azt emelem ki, hogy két jelenség nem azonosságáról beszélnek. Ezzel elismerik, hogy két jelenség között azonosság is létezhet, mert különben nem lenne értelme az azonosság hiányára, tehát a nem azonosságra utalni. Az a felismerés, hogy két jelenség között azonosság, illetve nem azonosság létezhet, azt bizonyítja, hogy Fogarasi Béla és Szabó Imre egyaránt túljutottak a hagyományos formális logika A = A formuláján. Ez a formula csak azt fejezi ki, hogy minden dolog azonos önmagával, de még ebben sem ismeri el a dialektikus tanítást, azt, hogy minden dolog belső ellentmondással terhes, mert minden dolog ez a dolog és ugyanakkor már nem is az. Amikor két jelenség nem azonosságáról beszélnek, akkor a helyesen értelmezett azonosság törvényét juttatják kifejezésre, elismerve, hogy a törvény szerint két vagy több jelenség (dolog) között is lehet azonosság. A továbbiakban azonban a hasonlóságot emelik ki, állítva, hogy az analógia nem két jelenség azonosságán, hanem két jelenség hasonlóságán alapul. A hasonlóság véleményük szerint azt jelenti, hogy a két jelenség között bizonyos vonatkozásban megegyezés van.

Mit jelent azonban az, hogy két jelenség között bizonyos vonatkozásban megegyezés van? Azt, hogy az egyes jelenségeknek vannak olyan tulajdonságai, amelyek bizonyos ideig gyökeresen nem változnak meg és azok a tulajdonságok, amelyekben a két — vagy több — jelenségnél átmenetileg az állandóság lépett előtérbe egymással azonosak. Az azonosság azonban — mint láttuk — elválaszthatatlan a különbözőségtől, mert sem az azonosság, sem a különbözőség nem létezik a valóságban külön-külön, hanem csakis egységben. Az sem hagyható figyelmen kívül,

[12] Legfelsőbb Bíróság P. törv. I. 20. 363/1963. sz. törvényességi határozatából.

hogy a valóságban nem létezik olyan azonosság — vagy különbözőség — amely két dolog valamennyi ismertetőjegyének azonosságát — vagy különbözőségét — jelentené. Sőt ilyen és csak metafizikusnak nevezhető „azonosság" *egyetlen dolog önmagával való azonosságában sem létezik*, mert minden dolog az ami, ugyanakkor már nem is az. Ha mindez így van, akkor a két jelenség között meglévő, bizonyos vonatkozású megegyezés esetén a két jelenség közötti azonosságról kell beszélnünk és nincs értelme az olyan megkülönböztetésnek, amely a két jelenség (dolog) között — bizonyos vonatkozású megegyezéskor — a nem azonosságra hívta fel a figyelmet. Ez az a következetlenség, amely Fogarasi Béla és Szabó Imre felfogásában megmutatkozik. Fogarasi Béla pl. az analogikus következtetésről azt mondja, hogy annak: „... eredménye ugyanis nemcsak a megegyezések, hanem a meg nem egyezések megállapításához is vezethet." Nem sokkal később viszont ez olvasható művében: „Az analogikus következtetés éppen ezért, mert a megegyezésre vonatkozik, nem öleli át a jelenségek között fennálló különbözőségeket, a jelenségek sajátosságait, amelyek azt megkülönböztetik más jelenségektől..." Vagy idézem Szabó Imrét, utalva ismételten arra, hogy szerinte az analógia két jelenség nem azonosságán alapszik: „Mint minden analógiánál, a jogi analógiánál is alapvető jelentőségű, hogy az azonosság a lényeges elemekben álljon fenn..." Tehát a nem azonosság hangsúlyozása mellett az azonosságot is kiemeli!

Véleményem szerint az analógia materiális meghatározásánál a két jelenség nem azonosságának hangsúlyozása nem dialektikus és csak következetlenül végigvitt gondolatmenet eredménye lehet. Fogarasi Béla Goethet idézi, aki szerinte találóan jegyzi meg: „Ha az analógiát túlságosan követjük, úgy minden mint azonos egybeesik, ha kerüljük, minden a végtelenbe szétszóródik. Mindkét esetben a szemlélet pangása következik be." Azonban ha igaz — márpedig igaz — az, amit Lenin írt a Filozófiai Füzetekben a gondolkodásról, amely: „... csak az objektívnek a tükröződése az ember szubjektív tudatában", akkor nem indulhatunk ki abból, hogy mi történik akkor, ha: „... az analógiát túlságosan követjük", vagy akkor, ha nem követjük. Nem a követésről, tehát gondolkodási folyamatunkról van szó, mert nem az az elsődleges, hanem arról, hogy az analógiának, mint a valóság jelenségének milyen az objektív természete. Az analógia és így az analogikus következtetés azon alapul, hogy az objektív valóság egységes egész, amelyben az egyes dolgok szerves kapcsolatban vannak egymással, függnek egymástól és kölcsönösen feltételezik egymást. A világ anyagi egységéből következik, hogy minden dolog alapvető és leglényegesebb ismérve — az, hogy anyagi — végsősoron minden dolgot ebben a vonatkozásban azonossá tesz. A világ anyagi egységéből, a dolgok összefüggéséből és kölcsönös feltételezettségéből következik az is, hogy minden azonosság és minden különbözőség csak bizonyos vonatkozásban azonosság és csak bizonyos vonatkozásban különbözőség. Mindez távolról sem jelenti azonban azt, hogy sem az azonosság törvényére, sem az analógiára nincs szükség, mert minden „azonos". Ezzel kapcsolatban Engelst idézem: „Az a belátás, hogy a természeti folyamatok összessége rendszeres összefüggésben áll, arra ösztönzi a tudományt, hogy e rendszeres összefüggést mindenütt, a részletekben is, az egészben is kimutassa." Engels gondolata a rendszerre utal, hiszen a rendszeres összefüggés kimutatása megkívánja, hogy a tudomány az adott fejlődésének megfelelően állapítsa meg a vizsgált jelenség belső rendjét.

Az analogikus következtetés

Az eddigiekben az analógia materiális meghatározásával foglalkoztam. Arra a megállapításra jutottam, hogy az analógia valamely dolognak önmagával — saját elemeivel és vonatkozásaival —, vagy több dolog bizonyos elemeinek és vonatkozásainak összehasonlítása. Az összehasonlítás során az azonosságban meglévő különbözőségek, vagy a különbözőségben meglévő azonosságok lépnek — meghatározott időben és meghatározott vonatkozásban — előtérbe. A továbbfejlesztett és dialektikusan értelmezett azonosság törvényének ismeretében tehát az analógia materiális meghatározásánál a dolgok nem azonosságáról beszélni nem lehet.

Vizsgálatom tárgya az analógia, mint az összehasonlítás módszere volt. Analógia alatt azonban nemcsak az összehasonlítás műveletének módszerét szokásos érteni, hanem azt a *következtetési módot* is, amelyet az ilyen összehasonlítás alapján lehet elvégezni. Mielőtt az analogikus következtetés lényegére térnék, ismételten utalok arra, hogy fejtegetésemmel a jogban alkalmazható analogikus következtetés tartalmi és módszerbeli problematikáját kívánom megközelíteni: „Úgy gondoljuk, abból kell kiindulnunk, hogy lényegére nézve ugyanolyan analógiáról van szó a jogban, mint aminőt a logika általában ismert, vagyis itt is lényegére nézve az általános logikával azonos következtetési mód alkalmazásáról beszélhetünk. Nyilvánvalóan helytelen lenne a jog és a jogtudomány sajátosságaira hivatkozva, a kérdést eleve úgy felfogni, hogy a jogi analogia csak hasonlít az általános analógiához, azaz csak az analógia analógiája."[13] Sőt éppen az analogikus következtetésnek és a jogban alkalmazható analogikus következtetésnek az azonossága óvhatja meg a jogalkalmazót attól, hogy önkényes, hamis következtetéseket vegyen igénybe. Természetes, hogy az analogikus következtetésnek a jogban is vannak olyan sajátosságai, amelyek figyelmen kívül hagyása súlyos hibákhoz vezetne. Ezzel az

[13] Szabó Imre: i. m. 386—387. old.

általánoson túli különös tartalmával külön kell foglalkozni, előbb azonban az analogikus következtetés objektív alapjait és elvi lényegét kell bonckés alá vennünk. Csak így tehetünk eleget annak az alapvető célkitűzésnek, hogy az analógiával a polgári jogban, mint tudományos alapokon nyugvó intézménnyel foglalkozzunk.

Néhány gondolatot kell szentelnem a következtetések általános jellemzésére. „A következtetés olyan ítéletekkel végzett logikai művelet, amely lehetővé teszi, hogy a rendelkezésünkre álló ismeretekből kiindulva logikai úton új ismeretekre tegyünk szert."[14] A következtetés tehát mindig az új eredmények keresésének a módszere, az ismerttől az ismeretlen felé haladó gondolkodási tevékenységet jelenti.

A következtetések különböző fajtáival tanulmányom keretében nem foglalkozhatok, ez messzire is vezetne mondanivalómtól. Megemlítem azonban, hogy az induktív és a deduktív következtetéseken kívül van a következtetéseknek olyan fajtája is, amelyben a következtetés nem az általánosabb ítélet felé, vagy az általánostól a különös, illetve az egyes felé halad mint az induktív és deduktív következtetéseknél, hanem az egyes ítéletről az egyesre, a különösről a különösre, az általánosról az ugyanolyan fokú általános ítéletre irányul. A logika tudománya a következtetéseknek ezt a fajtáját traduktív következtetésnek nevezi és két fő csoportját különbözteti meg: a viszonykövetkeztetéseket és az analogikus következtetéseket.

Az analogikus következtetés fogalmát a logika tudományának szocialista művelői lényegében azonosan határozzák meg. Berencz János szerint: „. . . két vagy több tárgy (jelenség, folyamat) bizonyos megegyező tulajdonságaiból és az egyik tárgy valamely ismert tulajdonságából arra következtethetünk, hogy a másik tárgy szintén rendelkezik azzal a tulajdonsággal, amellyel az összehasonlítás alapjául szolgáló tárgy is rendelkezik."[15] G. Havas Katalin azt mondja, hogy „Az analogikus következtetés olyan következtetés, amelyben két tárgy bizonyos ismertetőjegyeinek egyezése alapján következtetünk más ismertetőjegyeik megegyezésére."[16] Georg Klaus szerint: „Analogikus következtetésről akkor beszélünk, ha két tárgynak vagy jelenségnek bizonyos megegyező tulajdonságaiból arra következtetünk, hogy további tulajdonságaikban is megegyeznek."[17] Véleményem részben eltér az ismertetett álláspontoktól. Ha arra a meghatározásra gondolunk, amelyet az analógia fogalmával kapcsolatban kifejtettem, akkor helytelennek látszik, ha az analogikus következtetés két vagy több dolog azonos ismertetőjegyeiből levont következtetésre tartjuk csak fent, kirekesztve valamely dolog saját elemeivel és vonatkozásaival való viszonyára való alkalmazását. Szükségesnek tartom annak hangsúlyozását is, hogy az analogikus következtetés olyan összehasonlítási műveleten alapszik, amelynek során meghatározott időben és meghatározott vonatkozásban hol az azonosságban meglévő különbözőségek, hol a különbözőségben meglévő azonosságok lépnek előtérbe. Ezeket figyelembe véve véleményem szerint az analógikus következtetés olyan következtetés, amellyel valamely dolog elemeinek és vonatkozásainak, vagy több dolog bizonyos elemeinek és vonatkozásainak bizonyos meghatározott szempontból azonos ismertetőjegyei egyezése alapján más ismertetőjegyeik azonosságára következtetünk. Példával érzékeltetve az elmondottakat, utalok arra, hogy az összehasonlító jogtudomány a különböző jogrendszerek bizonyos meghatározott szempontból azonos ismertetőjegyei alapján von le következtetéseket. Ebben az esetben a tudomány tehát két vagy több „dologgal" operál. Összehasonlításnak, analógikus következtetésnek azonban egyetlen jogrendszeren belül — tehát egyetlen „dolog" saját elemeinek és vonatkozásainak viszonylatában — is helye van. Ilyen analógikus következtetésre kerül sor akkor, amikor az egyes jogágak között elvégzett összehasonlítás alapján alkalmazzák az analógiát a jogban, vagy egyetlen jogágazaton belül ugyan, de több tényállás vonatkozásában. A példát csak fogalommeghatározásom helyességének bizonyítására hoztam fel. Az esetleges félreértések elkerülése végett előrebocsátom azonban, hogy mindenképpen ellene vagyok a logikai formalizmusnak és felfogásom szerint az analogia a jogban csak az összehasonlított dolgok (jelenségek) társadalmi-tartalmi azonosságán, objektíve megállapított elemeinek és vonatkozásainak az összetevésén alapulhat és soha nem külsődleges, formai ismertetőjegyeik azonosságán. Éppen ennek elkerülése érdekében fejtegettem az analógiai dialektikus fogalmát és az analógikus következtetés tartalmi lényegének megismerése érdekében folytatom a továbbiakban is gondolatmenetemet.

Az analógikus következtetés meghatározását követő legfontosabb kérdés az, hogy milyen ismertetőjegyek-elemek és vonatkozások azonossága ad alapot arra, hogy a többi ismertetőjegyben való azonosságra következtessünk? Az analogikus következtetés csak olyan ismertetőjegyek alapján lehetséges, amelyek lényeges ismertetőjegyek, a lényeges tulajdonságot pedig mindig bizonyos meghatározott vonatkozásban kell érteni. Az analógikus következtetés *első fontos szabálya* tehát az, hogy annak lényeges tulajdonságokon kell alapulnia és csak meghatározott vonatkozásban vethetjük össze a dolog egyes elemeinek és vonatkozásainak, vagy több dolog elemeinek és vonatkozásainak ismertetőjegyeit.

Az analógikus következtetés fenti szabályát érzékeltessük példán keresztül. Nem kétséges, hogy a vagyonjogi viszonyokra vonatkozó pol-

[14] G. Havas Katalin: Logika. Egyetemi egységes jegyzet. Budapest. 1962. 87. old.
[15] Berencz János: i. m. 188—189. old.
[16] G. Havas Katalin: i. m. 120. old.
[17] Georg Klaus: Bevezetés a formális logikába. Budapest. 1963. 344. old.

gári jogi szerződés és a házassági szerződés között számos ismertetőjegyben lehet azonosságot találni. A kétféle szerződésfajta között azonban csak a lényegtelen ismertetőjegyekben van azonosság. A szocialista társadalomban a házassági szerződés az emberek között a polgári jogi szerződéssel keletkező egyszerű vagyoni viszonyoknál jóval tágabb viszonyt keletkeztet. Éppen a különbözőségben vannak azok a lényeges ismertetőjegyek, amelyeken a polgári jognak és a családi jognak, mint önálló jogágaknak a szétválasztása alapul. Az elmondottakból következik, hogy a lényeges ismertetőjegyek figyelmen kívül hagyásával, és a nem lényeges, formális tulajdonságok alapján analógikus következtetésnek a két jogág között nem lehet helye. Emeljük ki a házasság érvénytelenségének egyes jogkövetkezményeit. Megilleti-e a házastársakat az érvénytelenné nyilvánítást követően tartási igény egymással szemben? Az 1952. évi IV. Törvény (a továbbiakban: Csjt.) 33. §-ának (1) bekezdése szerint, ha az érvénytelen házasság megkötésekor mind a két házastárs jóhiszemű volt, a házasságból folyó vagyonjogi hatások ugyanazok, mint érvényes házasság esetében. Az ilyen házasság érvénytelennek nyilvánítása esetén a vagyonjogi követeléseket mindegyik házastárs akként érvényesítheti, mintha a házasságot érvénytelenné nyilvánításának időpontjában a bíróság felbontotta volna. Vagyoni követelésnek tekinthető-e azonban a tartási igény? A szocialista jogban a házastársak tartási kötelezettsége a házassági közösség tartalmának része, tehát a legszorosabban kapcsolódik a házastársak közötti személyes viszonyokhoz. A házastársak közötti vagyoni viszonyok jogrendünkben — fontosságuk ellenére — csak másodlagos jelentőséggel bírnak és a házastársak személyes kapcsolatának mindössze függvényei. E vagyoni viszonyok lényeges ismertetőjegyei szorosan összefonódnak a házastársak közötti személyes kapcsolatok ismertetőjegyeivel, ezért a tartásra is alkalmazhatók a családjog által szabályozott vagyoni kötelezettségekre, illetve jogosultságokra vonatkozó szabályok. A Csjt. 33. §. (1) bekezdése alapján tehát a házasság érvénytelenné nyilvánítása esetén is érvényesíthető tartási igény — természetesen az egyéb törvényi előfeltételek megléte ekkor is kívánalomként jelentkezik. — A szocialista jogirodalomban ezzel ellentétes vélemények is uralkodtak. Egyes felfogások szerint ilyen esetben csupán kártérítés alapján, a házastárs teljes vagy részleges munkaképtelenné válása következtében, tehát a házasság fennállása alatt az egészségben bekövetkezett károsodás jogcímén lehetséges egyszeri juttatás vagy járadék megítélése. Ez az álláspont a családjogra idegen, a polgári jogi ügyletekre jellemző vagyoni szempontokat visz be a családjogba, amelynek lényeges ismertetőjegyei pedig oly mértékben különböznek a polgári jogtól, hogy ilyen analogikus következtetésre, analógia alkalmazására nem kerülhet sor.

Az analogikus következtetés helyességének első szabálya csak szükséges, de nem elégséges feltétel. Nem elegendő ugyanis az, hogy az azonosság a lényeges — sőt meghatározott vonatkozásban lényeges — ismertetőjegyekben álljon fenn. *A második szabály* szerint elengedhetetlen, hogy az ismertetőjegyek azonossága éppen azon ismertetőjegy szempontjából legyen lényeges, amelynek meglétére vonatkozóan kívánjuk a következtetést levonni.

Az analogikus következtetés alkalmazásának *harmadik szabálya* azt mondja, hogy az analógia alkalmazásánál a dolgokat nemcsak abból a szempontból kell megvizsgálni, hogy miben egyeznek, hanem abból a szempontból is, hogy miben különböznek. Az analógia fogalmának meghatározásánál láttuk, hogy a dolgok bizonyos elemeinek és vonatkozásainak összehasonlításánál meghatározott időben és meghatározott vonatkozásban hol az azonosságban lévő különbözőségek, hol a különbözőségben meglévő azonosságok lépnek előtérbe. Mivel az analogikus következtetés az összehasonlításon alapszik, így annak helyessége érdekében mindig figyelemmel kell lenni a meghatározott időben és meghatározott vonatkozásban észlelhető különbözőségekre is. Amennyiben a különbözőségek vannak túlsúlyban, úgy analógikus következtetésre nem kerülhet sor. Ezt a szabályt ismét példával világítom meg.

Kétségtelen, hogy az analógia alkalmazásának a munkajogban nagy jelentősége van. Ennek objektív oka elsősorban abban keresendő, hogy a Munka Törvénykönyvének megalkotására nem sokkal azután került sor, hogy a munkajog önálló jogágazattá válásának a feltételei gazdasági-társadalmi fejlődésünk adott szakaszán kialakultak. 1951 óta a termelési-társadalmi viszonyokban is jelentős fejlődés következett be, amelyet a munkajogi szabályozás kellően még nem követhetett. Arra utaltam már, hogy a munkajogviszony nem áru jellegű, hanem személyiségi jellegű jogviszony. Ez a különbözőség olyan lényegi sajátossága a munkajognak, amely a polgári jogból való kiválását és önálló jogágazattá való fejlődését objektíve szükségessé tette. Ez a lényeges különbözőség akadályozza meg az analógia alkalmazását például azokban az esetekben, amelyekben a munkajogi szerződésen alapuló munkavégzési kötelezettség elmulasztásáról, vagy — a munkaadó oldaláról — a foglalkoztatási kötelezettség lehetetlenné válásáról van szó. Ilyenkor a polgári jognak az áruszolgáltatás késedelmére, vagy lehetetlenülésére vonatkozó szabályait analogikusan alkalmazni nem lehet. Akármilyen sok szempontból mutatkozik azonosság a selejtért való felelősség és a polgári anyagi jog szavatossági rendelkezései között, azokat a selejtért való felelősségre alkalmazni mégsem lehet, mert az adott vonatkozásban is a különbözőségek lépnek előtérbe. Nem vitatható, hogy a munkajog hiányosan szabályozza az utasítási jog és az engedelmességi kötelezettség problematikáját is. A hiányosságok betöltésére még sem használhatók fel a polgári

jognak a felek mellérendeltségére vonatkozó szabályai, mert a munkajogban nem a mellérendeltség, hanem a fölé és az alárendeltségi viszony adja meg ebben a vonatkozásban a lényeges ismertetőjegyeket és mutatja az egyes elemek azonosságában meglévő különbözőségek dominatív jellegét. A néhány példa csak az analogikus következtetés harmadik szabályának érzékeltetését kívánta szolgálni. A munkajogban betöltésre váró hézagok sok esetben megkívánják az analógiát, nem is az analógia alkalmazása ellen kívánok felszólalni. A különbözőségekre fordítva a figyelmet, arra mutattam rá, amely a polgári jog és a munkajog között a felsorolt esetekben megakadályozza az analógia alkalmazását. Helytelen tehát az a szemlélet, amely szerint a polgári anyagi jog szabályai minden további nélkül alkalmazhatók a munkajogban. A vizsgálódást tehát tovább kell folytatni olyan jogágazatok felé, amelyekben ez a különbözőség — a konkrét esetekben — nem olyan fokú. Természetesen analógia alkalmazására csak akkor kerülhet sor, ha a joghézag tényeleges és betöltésére a munkajogi szabályok értelmezésével sincs mód. Ilyenkor is elsősorban a közvetett analógiához kell nyúlni.

Feladatom az volt, hogy az analógia materiális meghatározásával és az analogikus következtetés lényegének és szabályainak ismertetésével közelítsek az analógia alkalmazásához a polgári jogban. Amellett, hogy a bemutatott példákkal mondanivalóm gyakorlati hasznosságát is bizonyítani kívántam, célul tűztem ki, hogy olyan kérdésekkel foglalkozzam, amelyekre a jogi irodalom mindezideig nem sok időt szentelt. Azt akartam elérni ezzel, hogy az analogiának a polgári jogban való alkalmazását tudományosan megalapozva bizonyítsam, hogy analogikus következtetések levonására azért van lehetőség, mert az anyagi világ végtelenül sokféle mozgási és megjelenési formát mutat ugyan, ezek azonban az egyetemes összefüggés dialektikus törvénye alapján kapcsolatban állanak egymással és az objektív valóság különböző területei ilymódon azonos elemekkel és vonatkozásokkal, ismertetőjegyekkel és tulajdonságokkal rendelkeznek.

Az elmondottak a természettudományok és a társadalomtudományok számára egyaránt érvényesek. Amikor a következőkben már a jogra, mint társadalomtudományra fordítjuk a figyelmet, akkor hangsúlyozni kell, hogy itt az egyszerinek, az idividuálisnak a törvényszerűvel, az általánossal szemben sokkal nagyobb jelentősége van, mint a természetben. „Itt tekintettel kell lennünk arra, hogy a természettudományi analógiák rendszerint kisebb valószínűségi mozzanatot tartalmaznak, mint a társadalomtudományok analógiái, minthogy a társadalomban az egyediség tényezője, az ember tudatos cselekvésének mozzanata befolyásolja és módosítja az általános törvényszerűségeket. Ezt a körülményt is figyelembe kell vennünk az analogikus következtetések értékének megítélésénél."[18]

[18] Alfred Händel—Klaus—Kneist: A logika. Budapest. 1964. 179. old.

Lukács Tibor

Az építési szerződés teljesítésével és megszegésével kapcsolatos problémák

1. A beruházások gazdasági megvalósításában jelentkező nehézségek, az építőipari termelés fejlődésének nem kielégítő volta a közelmúltban ismét ráirányította a figyelmet a beruházási rendszer, ezen belül a beruházások lebonyolítására irányuló tervszerződések, így elsősorban az építési szerződés továbbfejlesztésének szükségességére.

A Beruházási Kódex, a beruházások és felújítások rendjéről szóló 45/1961. (XII. 9.) Korm. számú rendelet (a továbbiakban: Br.) és a végrehajtásáról intézkedő 1/1961. (XII. 9.) OT—PM—ÉM számú együttes rendelet (a továbbiakban: Bvhr.) jelentős állomása volt az építési szerződés fejlődésének: egyrészt közvetlenül a Ptk.-hoz kapcsolta ezt a szerződésfajtát, megszüntetve a szállítási szerződés mögöttes jogterület jellegét, másrészt beépítette a beruházások lebonyolításának egységes, átfogó államigazgatási-pénzügyi-polgári jogi rendszerébe. Ezen vitathatatlan eredmények ellenére az elmúlt évek tapasztalatai rámutattak az építési szerződésre vonatkozó jogszabályok több hiányosságára is, így például a rendelkezések bonyolultságára, a messzemenően eltérő jogértelmezési lehetőségekre, a joghézagok gyakoriságára, bizonyos gyakorlati követelmények nem kielégítő figyelembevételére, stb.

Az építési szerződés továbbfejlesztésének alapját megítélésem szerint elsősorban a következő elgondolások képezik:[1]

— annak az általános gazdaságpolitikai irányelvnek megfelelően, mely szerint a gazdasági és jogi eszközöket a beruházási folyamat időbeli elhúzódásának megakadályozására kell koncentrálni és ennek érdekében jobban elő kell készíteni a beruházások megvalósítását, meg kell szüntetni a beruházások megvalósításában résztvevő termelőszervezetek (építtető, tervező, kivitelező) szerződéses, illetve kooperációs kötelezettségeinek szankcionálásában mutatkozó aránytalanságokat és fokozni kell a polgári jogi

[1] Nem térünk most ki a beruházások megvalósítását szolgáló szerződési rendszer továbbfejlesztésének irányelveire, bár a következő elvek részben érintik ezeket.

szankciók ösztönző erejét, — meg kell szüntetni az építési szerződés szabályozásának adminisztratív és bürokratizmusra vezető túlhajtásait, csökkenteni, illetve ésszerűbben kell összpontosítani a szerződésben, illetve a szerződésre ható közhatalmi elemeket, — jobban ki kell bontakoztatni a szabályozásnál a szerződés tárgyát képező építőipari munka sajátosságait, meg kell szüntetni a szállítási szerződés jellemzőinek, a szállítási szerződés anyajogúságának idejét visszaidéző elemeknek az építési szerződésre való hatását.

2. Az építési szerződés egyik legjellemzőbb sajátossága a szerződés teljesítésének különleges módja: az átadás-átvételi eljárás. Az eljárás célja annak az építtető részéről való megállapítása, hogy a szerződés teljesítése megtörtént-e.

A Bvhr. 122. § (2) bekezdése értelmében határidőben teljesít a kivitelező, ha az átadás-átvételi eljárás a teljesítési határidőn belül megkezdődik és eredményesen befejeződik. Kérdéses azonban, hogy mikor eredményes az átadás-átvételi eljárás —, a jogszabályi rendelkezések ugyanis e tekintetben ellentmondóak. A Bvhr. 124. § (5) bekezdése kimondja, hogy az építtető a rendeltetésszerű használatot nem gátló kisebb jelentőségű hibák, illetve hiányok miatt az átvételt nem tagadhatja meg, ezzel szemben a Bvhr. 129. § (1) bekezdés b) pontja értelmében a kivitelező késedelembe esik, ha az építtető a munkát a hibák kijavítására, illetve a hiányok pótlására irányuló kötelezettség megállapításával veszi át. A két rendelkezés közötti ellentmondást a jogalkalmazás az utóbbi javára oldotta fel: a Bvhr. 124. § (5) bekezdése alá eső átadás esetén a munka átvétele ellenére is megállapítja a döntőbizottság a kivitelezői késedelmet. A gyakorlat a Bvhr. 124. § (5) bekezdésében foglalt szabályt a kivitelezőknek népgazdasági érdekből tett engedményként fogja fel, ami azonban nem jelentheti azt, hogy kivitelező mentesülhet szerződésszegésének bármely hátrányos jogkövetkezménye alól is.[2] Az építőipari munka határidőben való átvétele ellenére megállapított kivitelezői késedelem az építési szerződés teljesítési rendszerének egyik alapvető sajátossága.

A teljesítési rendszer másik jellemző vonása a mennyiségi hiány és minőségi hiba fogalmának merev szétválasztása. A mennyiségi hiány és a minőségi hiba között a döntőbizottsági gyakorlat a különbséget abban látja, hogy mennyiségi hiány esetében a kötelezett a hiány tekintetében nem teljesítette a szerződést, míg minőségi hiba esetében teljesítette azt, de nem szerződésszerűen.[3] Ebből viszont az alábbi lényeges jogkövetkezménybeli eltérések adódnak: — a minőségi hiba a hibás teljesítés (szavatosság), a mennyiségi hiány a késedelem körébe tartozik, — az előzőekből kifolyóan másfajta kötbérkövetkezményei lehetnek a mennyiségi hiánynak, mint a minőségi hibának, — a mennyiségi hiányokat árleszállítással átvenni nem lehet, — ha a nyílt minőségi hibát építtető az átadás-átvételi jegyzőkönyvben nem kifogásolja, szavatossági igényét elveszti [Br. 30. § (1) bekezdés], ellenben a mennyiségi hiány pótlására irányuló igény elévülés alá sem esik,[4] — ha a kivitelező a mennyiségi hiányt hibásan pótolja, ezzel szavatossági, illetve hibás átadási (minőségi) kötbérfizetési kötelezettsége keletkezik,[5] — minőségi hiba esetén az ellenérték fizetését a kijavításáig nem lehet visszatartani, mennyiségi hiány esetén viszont az ellenérték megfelelő része csak a hiány pótlása után kerül kiegyenlítésre [Bvhr. 204. § (1) bekezdés].

Az építési szerződés felróható megszegését szankcionáló kötbérrendszer lényegében a most vázolt két főjellemzőnek megfelelően lett szabályozva. A tipikus esetcsoportok alapján, a tényállások kombinálódásából eredhető változatok figyelembevétele nélkül a szerződés teljesítéséhez kapcsolódó kötbérrendszer az alábbiak szerint alakul: — ha a munka átvételét az építtető megtagadja, úgy a befejezési határidőtől a sikeres átadásig a teljes szerződéses összeg után késedelmi kötbért, továbbá, ha a megtagadás nemcsak mennyiségi hiányok, hanem minőségi hibák miatt történt, a hibák értéke után hibás átadási kötbért köteles a kivitelező fizetni,[6] — ha a munkát az építtető átveszi, de hibák, hiányok megállapítása mellett, úgy a kijavítható minőségi hibák után hibás átadási kötbért, a ki nem javítható minőségi hibák után minőségi kötbért, továbbá a hibák és hiányok egyesített értéke után késedelmi kötbért tartozik a kivitelező fizetni. Ha az átadás a határidő lejárta után történt, fenti kötbérek mellett az egész munka költségvetési értéke után késedelmi kötbért, a hibák, hiányok pótlására megállapított határidő elmulasztása esetén napi fix összegű hiánypótlási késedelmi kötbért kell a kivitelezőnek fizetni.

Látható tehát, hogy olyan esetekben is, amikor az építtető a munkát átveszi, az építményt rendeltetésszerű használatra alkalmasnak minősíti, a kivitelezővel szemben a kötbérek sorozata kerül kiszabásra, sőt ki kell elégítenie a szavatossági igényeket, esetleg kártérítést is kell fi-

[2] A KDB. 172. sz. elvi határozata szerint: „Az építőipari munka különleges jellegénél fogva tehát az építmény átvétele egyes esetekben kisebb hiányosságok ellenére megtörténik. Ez a körülmény azonban nem menti fel kivitelezőt az alól a kötelezettsége alól, hogy építtető részére a szerződés tartalmának megfelelően kivitelezett építményt adjon át. Kivitelező ugyanis szerződésszerű kötelezettségének csak a hiányok pótlásával tesz teljes mértékben eleget, s amíg ez meg nem történik, késedelemben van." Az elvi határozatot részletesen kommentálja Majoros Richárd: Hibás átadási kötbér az építőiparban (Magyar Jog 1959. 8.).

[3] 20.999/1962/2 KDB. sz. határozat. Döntőbíráskodás 1962. 12. 406. jogeset.

[4] A gondolat teljes kifejtését l. Majoros Richárd: „Az építési szerződés teljesítése" c. cikkében (Döntőbíráskodás 1961. 10.).

[5] A döntőbizottságok XIX. (egri) körzeti értekezletének határozata. (Döntőbíráskodás 1963. 4., 504. jogeset.)

[6] 165/1955. (XI. 3.) KDB. számú utasítás, KDB. 172. sz. elvi határozat.

zetnie, különböző államigazgatási (felügyeleti), pénzügyi hátrányok, bírságok fenyegetik, és nincs kizárva rossz minőségű ipari termék forgalombahozatala miatti büntetőjogi felelősségre vonás sem.[7]

Az ismertetett — részben a jogszabályok rendelkezései, részben a döntőbizottsági gyakorlat által kialakított — bonyolult szankciórendszer létrejöttének mélyén a döntőbizottságnak párt- és kormányhatározatokon alapuló, évek hosszú sora óta tapasztalható állandó jogpolitikai irányvonala húzódik meg, hogy az építőipari tevékenység megjavításához, a beruházási terv- és szerződéses fegyelem megszilárdításához, a minőségvédelemhez fűződő népgazdasági érdeket a döntőbizottság a szerződésszegésért való felelősség szigorításán keresztül kívánja szolgálni. E helyes célkitűzés elérése érdekében kialakított jogintézményeknek azonban több hiányossága van: a kivitelezői szerződésszegéshez fűződő kötbérrendszer túlbonyolított és nem kellően összpontosított, ennek folytán a kötbérszankció ösztönző ereje csökken, a kötbérrendszer ellentmondásokat tartalmaz, tervező és beruházó felelőssége több vonatkozásban aránytalan a kivitelezővel szemben támasztott követelményekhez képest, stb. Ezek a hiányosságok viszont mind jogdogmatikai, mind jogpolitikai vonatkozásban számottevő nehézségeket okoznak, és az ismertetett alapvetően helyes irányvonal megvalósítását is hátráltatják.

3. Melyek a jelenlegi konstrukció dogmatikai ellentmondásai?

Mindenekelőtt, ha kivitelező a rendeltetésszerű használatra alkalmas építőipari munka kisebb hibák, hiányosságok megállapítása mellett történő átadása esetén késedelemben van, úgy a vagyoni viszonyok egyensúlyát helyreállító, valamint a represszív-reparatív polgári jogi szankciókon túlmenően különböző többletkövetkezmények, többlethátrányok érik — a kivitelezői helyzet elnehezül.

A kivitelezői elnehezülésnek számos megnyilvánulási formája van. A következőkben csupán néhány jellemző példát szeretnék felsorolni: — a szállítási szerződés körében hozott KDB 74. számú elvi határozat analógiájára döntőbizottsági álláspont szerint a hiánypótlási határidő elmulasztása esetén a hiánypótlási késedelmi kötbér fizetése alól a kivitelező vétlenség, sőt vis maior bizonyítása esetén sem tudja magát kimenteni,[8] — a Bvhr. 133. § (2) bekezdése értelmében a készrejelentett hiánypótlási munkát az építtető az értesítés kézhezvételétől számított 3 napon belül köteles átvenni. A döntőbizottsági gyakorlat szerint, ha az építtető ezen kötelezettségét megszegi, átvételi késedelembe nem eshet — hiszen kivitelező van késedelemben —, tehát ha a hiánypótlás megtörténtét utóbb tagadja, vele szemben kivitelezőnek kell bizonyítania, hogy a munka a készrejelentés idejében elkészült, a készrejelentés ugyanis erre nem bizonyíték,[9] — a Bvhr. 139. § (3) bekezdése szerint, ha kivitelező részhatáridő elmulasztása miatt korábban késedelmi kötbért fizetett, de az átadási véghatáridőt betartotta, építtető köteles a kapott kötbért visszafizetni. A döntőbizottsági álláspont szerint, ha az átvétel hiányok, hibák megállapításával történt, a Bvhr. 139. § (3) bekezdése nem alkalmazható, hiszen kivitelező késedelemben van.[10]

A példák jól mutatják, hogy miként vezet a felelősségi célkitűzések eltorzulására az a körülmény, hogy a munka átadása ellenére megállapítják a kivitelezői késedelmet.

Az első esetben egy mulasztáshoz a döntőbizottság többszörös joghátrányt fűz, a hiánypótlási határidő betartásáért a késedelmes kötelezett kártérítési felelősségének [Ptk. 299. § (2) bek.] analógiájára kivitelező feltétlenül felel, ez a kötbér eredményfelelősség viszont aligha felel meg a polgári jogi felelősség céljainak, hiszen az átadás-átvételi eljárás sikeres volt!

A második példa vonatkozásában mindenekelőtt azt kell megállapítani, hogy a 3 napos átvételi kötelezettség elmulasztásával építtető jogszabályt szegett. Kétségtelen, hogy a puszta készrejelentés nem igazolja a munka elkészültét, de ezt kivitelező csak úgy tudja bizonyítani, ha építtető a munka átvételére megjelenik. Ha ezt építtető elmulasztja, úgy a bizonyítási tehernek meg kellene fordulnia, mert az ellenkező gyakorlat arra vezethet, hogy építtető joggal való visszaéléssel meghiúsítja kivitelező bizonyítási lehetőségeit és késedelmeskedésének megfelelően még tetszés szerinti kötbérhez is jut.

A Bvhr. 139. § (3) bekezdése alkalmazásának a hibátlan, hiánytalan átvételhez való kötése megsemmisíti a jogalkotó által szándékolt teljesítési határidő betartására való ösztönzést, mivel így a teljesen hibátlan átadás valamelyest is nagyobb beruházásnál százalékosan szinte ki sem fejezhető csekély lehetősége mellett kivitelező eleve nem számolhat a kötbér visszafizetésének eshetőségeivel.[11] Az az álláspont, mely

[7] L.: Legfelsőbb Bíróság 432. sz. Büntető és Katonai Kollégiumi állásfoglalás.

[8] Pl.: a Borsod-Abauj-Zemplén megyei Döntőbizottság 4094/1963. sz. határozatában kivitelezőt hiánypótlási kötbérben marasztalta, bár a hiánypótlási határidőt közreműködője vétlen késedelme miatt nem tudta tartani, és a késedelemben személyes vétkesség sem terhelte.

[9] Pl.: a Budapest Fővárosi Döntőbizottság 371.657/1963, illetve 56.557/1964. számú határozata.

[10] Pl.: a KDB. 60.116/1964. számú határozata.

[11] Meglehetősen megtévesztő érvelés, hogy kivitelező adja át a befejezési határidő előtt a munkát, az átadás-átvételi eljáráson megállapított hibákat, hiányokat pedig ugyancsak a határidő előtt javítsa ki, illetve pótolja, mert ez esetben visszakaphatja a korábban kifizetett kötbért. Nem beszélve arról, hogy így a jogalkalmazás olyan megszorító feltételt fűz a Bvhr. 139. § (3) bekezdéséhez, amit a jogszabály nem ismer, kivitelező — különösen korábbi késedelmére tekintettel — ténylegesen nincs olyan helyzetben, hogy ne csak a lemaradást hozza be, hanem jóval a határidő előtt adjon át. Ezt csak más munkáinak komoly elhanyagolásával, újabb szerződésszegésekkel tudná elérni, erre ösztönözni viszont egyáltalán nem népgazdasági érdek!

szerint visszás lenne, ha kivitelező a véghatáridő betartásáért a korábban fizetett késedelmi kötbért visszakapná, ugyanakkor azonban hiánypótlási kötelezettsége alapján késedelmi kötbért fizetne, teljesen alapos — ezt az ellentmondást azonban nem kivitelezőnek a kötbér visszafizetési igénytől való megfosztásával, hanem a munka átadása ellenére megállapított kivitelezői késedelem konstrukciójának megszüntetésével lehet feloldani.

A kivitelezői elnehezülés tehát egyrészt sok tekintetben feltétlenné fokozza fel kivitelező felelősségét, megsemmisítve befolyásoló, nevelő hatását, másrészt módot nyújt építtetőnek arra, hogy egyes esetekben kooperációs kötelezettségét büntetlenül megszegje. A felelősségi célkitűzéseket sértő kivitelezői elnehezülés feloldását az jelentené, ha a munka átvétele minden esetben kizárná a kivitelezői késedelmet. A továbbiakban tehát mindenekelőtt a Bvhr. 124. § (5) bekezdése helyes értelmezésének kérdését kell megoldanunk. Vajon teljesített-e kivitelező, ha építtető a munkát joghatályosan átvette? Mennyiben érinti az átvétel teljesítés jellegét, ha az kisebb hibákkal, hiányokkal történik?

A kötelezett a szerződést akkor teljesíti, ha a jogosult szerződésben biztosított érdekeit kielégíti, a szerződésben előírt magatartást véghezviszi. Legteljesebb értelemben tehát teljesítésről akkor beszélhetünk, ha kötelezett szolgáltatása valamennyi törvényes és szerződéses kelléknek teljes mértékben megfelel. A jogosult szerződéssel biztosított érdekeinek maradéktalan teljesítése elégíti ki legjobban a reális teljesítés követelményét.

A szerződéses viszonyok lebonyolításában azonban zavarok támadhatnak, a szolgáltatást nem, vagy nem teljesen szerződésszerűen hajthatják végre —, ilyen esetben beszélünk szerződésszegésről. A szerződésszegés azonban komplex fogalom, különböző fajai vannak. Késedelem esetén általában a teljesítés utólag megtörténik, lehetetlenülés, illetve a teljesítés megtagadása esetén a teljesítés végleg elmarad, a szerződés teljesítés nélkül szűnik meg. Előfordulhat azonban, hogy kötelezett véghezviszi a szolgáltatást, de az valamely törvényes vagy szerződéses kelléket nem elégít ki.

A teljesítés fenti definíciója alapján a kellékhibás teljesítés nem lenne teljesítés, vissza kellene utasítani. Ezen elv alól azonban a forgalom követelményei alapján kivételt lehet tenni. Sok esetben mind a társadalom, mind a jogosult érdekei egyaránt a hibás teljesítés elfogadását kívánják meg. Bizonyos tevékenységi körökben a szolgáltatás bonyolultsága, körülményei következtében eleve reálisan számolni kell a szolgáltatás egyes kisebb kellékhibáival, így bizonyos mértékig jogszabály is előírhatja a kellékhibás szolgáltatás elfogadását. Sajátos teljesítési mérce alakul ki, „a jogszabály causa gyököt idomító szabállyal belenyúl a felek szerződésének tartalmába és a kötelmi szerződés megállapította egyedi mérték helyett a megfelelő, rendeltetésszerű használatra alkalmas szolgáltatás absztrakt mértékét teszi irányadóvá".[12] Ez a teljesítési mérce viszont egyben azt is jelenti, hogy a „teljes mértékben megfelelő" teljesítés mellett megjelenik a „rendeltetésszerű használatra alkalmas" szolgáltatás teljesítése, a teljesítés bővebb fogalma mellett a szűkebb fogalom is, amelynél a vagyoni viszonyok rendjének, egyensúlyának helyreállítását a szavatosság, a hibátlan teljesítésre való ösztönzést a polgári jogi felelősség eszközei szolgálják.

A hibás teljesítés jellegét az alkalmazott szavatossági jog faja dönti el. A szavatossági jog irányulhat ugyanis a szerződési viszony felszámolására, a szolgáltatás és ellenszolgáltatás egyensúlyának helyreállítására, valamint a hiba különböző módon történő kiküszöbölésére: — elállás esetén a szűkebb értelemben vett teljesítési követelmény sem valósult meg, a hibás teljesítés nem teljesítés, a szerződés az elállással szűnik meg, — árleszállítás esetén a szűkebb értelemben vett teljesítési követelmény megvalósult, a hibás teljesítés teljesítés, az ellenszolgáltatás leszállításával módosított szerződés teljesítése, — kijavítás esetén[13] két eset fordulhat elő:

a) ha a hibás szolgáltatás a kijavítás végrehajtásáig rendeltetésszerű használatra alkalmatlan, a hibás teljesítés nem teljesítés, a teljesítés a hibák kiküszöbölése után a kijavított szolgáltatás átvételével történik meg, addig, amennyiben időközben a teljesítési határidő lejárt, kötelezett késedelemben van. A hiba kiküszöbölése tehát a teljesítés megtörténte előtt következik be.

b) Ha a hibás szolgáltatás a kijavítás végrehajtásáig is rendeltetésszerű használatra alkalmas, és jogosult a kellékhibás szolgáltatást elfogadja vagy elfogadni köteles, a hibás teljesítés teljesítés, a hiba kiküszöbölése a teljesítés után megy végbe. Ez esetben azonban a kötelezetti késedelem fogalmilag ki van zárva és csak a hibás teljesítés jogkövetkezményei érvényesülhetnek.

A felek együttműködésének, illetve a joggal való visszaélés tilalmának általános polgári jogi alapelvein túlmenően, a népgazdaság érdeke a tervkötelezett szocialista szervezetek egymás közötti szerződései tekintetében arra indította a törvényhozást, hogy fokozottabb mértékben követelje meg a jogosulttól a rendeltetésszerű használatra alkalmas, de kisebb fogyatékosságokban szenvedő szolgáltatás elfogadását. Erre a szempontra, valamint az építőipari tevékenység igen bonyolult, számos különböző szakipari munkát tartalmazó, több vállalat együttműködését igénylő jellegére, továbbá az építőipar je-

[12] Szladits Károly: A kötelem lebonyolítása. Magyar Magánjog. Szerk.: Szladits Károly. Bp. 1936. III. kötet, 403. old.

[13] Kicserélési szavatossági igény az egész építőipari munka tekintetében a szolgáltatás egyedisége miatt ki van zárva, az egyes részek kicserélése pedig a kijavítás fogalma alá esik.

lenlegi műszaki színvonalára, gépesítési és szakmunkás ellátottságára figyelemmel teszi kötelezővé a Bvhr. 124. § (5) bekezdése építtető részére az építési szerződés szűkebb értelemben vett teljesítésének, a kisebb hibákkal, hiányokkal terhes, de rendeltetésszerű használatra alkalmas építőipari szolgáltatásnak elfogadását. Ebből viszont az következik, hogy a Bvhr. 124. § (5) bekezdés alá eső hibás teljesítés az építési szerződés joghatályos teljesítése, ha tehát építtető a munkát (létesítményt) átvette (és az átvétel utóbb a döntőbizottság által nem lett megsemmisítve), késedelem megállapításának a kivitelező terhére helye nincs.

Véleményem szerint továbbá, nemcsak a munka átvétele ellenére megállapított kivitelezői késedelem elve téves, hanem nem megalapozott a szerződésszegés következményeinek nagyrészt a mennyiségi hiány — minőségi hiba megkülönböztetésére való alapozása sem.

Az ismertetett differenciálást az építési szerződés körében — amelyet ilyen élesen sem a Beruházási Kódex, sem a korábban hatályban levő 10/1954. (Tg. É. XII. 28.) OEH—ÉM számú együttes utasítás nem ismer — a döntőbizottsági gyakorlat honosította meg a szállítási szerződésre vonatkozó jogelvek nyomán. A szállítási szerződéseknél ugyanis a mennyiségi hiány minőségi hiba jogi megkülönböztetése, amennyiben a szerződés tárgya osztható szolgáltatás, valóban helyes lehet.[14] De már a szállítási szerződések körében sem helyes az oszthatatlan szolgáltatás bizonyos kisebb hiányosságait (hiányzó tartozékok, pótalkatrészek) mennyiségi hiánynak tekinteni és a minőségi hibától elkülönítve a késedelem körébe vonni.

Az ún. „nem komplett" szolgáltatás — a szovjet és csehszlovák szabályozással ellentétben — késedelemnek való minősítése a múltban már több alkalommal bírálatban részesült. Eörsi Gyula rámutatott arra a belső ellentmondásra, hogy ha a nem komplett teljesítést nem teljesítésnek tekintjük, akkor voltaképpen minden szerződésszegést késedelemre redukálunk, mert akkor a minőségi hibában szenvedő teljesítés sem teljesítés, hanem késedelem.[15] Az 50/1955. (VII. 19.) MT sz. rendelet 29. § (1) bekezdésének a) pontja, amikor a nem komplett szolgáltatást a késedelem körébe vonja, voltaképpen a teljesítés bővebb értelme alapjára helyezkedik: ha bármelyik kellék hiányzik, nincs teljesítés. A helyes álláspont viszont az, hogyha a hiány a rendeltetésszerű használatot nem gátolja, az átvétellel megtörtént a teljesítés, késedelem nincs, de mivel a teljesítés nem volt kifogástalan, a minőségi hiba jogkövetkezményeit kell alkalmazni. Más szóval: oszthatatlan szolgáltatásnál a mennyiségi hiány vagy alkalmatlanságot, vagy minőségi hibát eredményez.

Az építési szerződés tárgyának alapvető sajátossága, hogy az építőipari munka oszthatatlan. Az építőipari munka oszthatatlanságából viszont az következik, hogy jogi értelemben vett mennyiségi hiányról az építési szerződés körében nem beszélhetünk, a műszaki szempontból valóban megkülönböztethető mennyiségi hiányt jogilag minden esetben minőségi hibának kell minősíteni.[16] Míg a vállalkozási, illetve a szállítási szerződésnél csupán előfordulhat, hogy a mennyiségi hiány minőségi hibába csap át, úgy ez az építési szerződésnél szükségszerű.[17]

A műszaki értelemben vett mennyiségi hiánynak és minőségi hibának a minőségi hiba egységes jogi fogalmában való egyesítése megszüntetné a jelenlegi szabályozás számos ellentmondását, elméleti nehézségét. Ezek közül csupán csak a leglényegesebbekre szeretnék rámutatni: — a szállítási szerződésekre vonatkozó jogszabály mindenesetre következetes annyiban, hogy nem komplett szolgáltatás esetén a kötbért — az oszthatatlan szolgáltatásnál beállt szerződésszegésre vonatkozó általános polgári jogi szabály szerint (Ptk. 317. §) — az egész szolgáltatás értéke után rendeli megfizetni, az építési szerződések körében viszont a késedelmi kötbér a döntőbizottsági gyakorlat szerint — a Bvhr. 139. § (2) bekezdésbe ütközően — a mennyiségi hiány értéke alapján jár. Az ellentmondást a mennyiségi hiány minőségi hibává minősítése, illetve minőségi hibánál a késedelem megállapí-

---

[14] Sem a jogalkotás, sem az irodalom nem egyértelmű a mennyiségi hiány rendszertani helyét illetően. A 155/1955. sz. KDB. utasítás a mennyiségi hiányt a minőségi hibával együtt az 50/1955. (VIII. 19.) M. T. számú rendelet hibás teljesítésre vonatkozó rendelkezéseihez fűzve szabályozza. Rózsa István „Szállítási szerződések megszegése" c. művében (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963.) a mennyiségi hiányt mind a késedelemtől, mind a hibás teljesítéstől elkülönítve, külön fejezetben tárgyalja.

[15] „A késedelemmé minősítés arra az elvi alapra vezethető vissza, amely a hibás teljesítésről mereven leválasztja az alkalmatlanságot, és a nem komplett szolgáltatást alkalmatlannak, és ennek folytán nem teljesítésnek, egyelőre nem teljesítésnek, vagyis késedelemnek tekinti. E nézet — éppen a minőségi hiba és az alkalmatlanság túl merev és túl meszemenő szétválasztása folytán — inkább nehezíti a szerződésszegés kérdéseinek megoldását, mint könnyíti. A nem komplett teljesítés terén is merevségre vezet az, hogy bármi legyen is a komplettség hiánya az adott esetben, a szolgáltatást alkalmatlannak kelljen tekinteni, és ne lehessen csupán minőségileg hibásnak minősíteni." Eörsi Gyula: A tervszerződések. Akadémiai Kiadó. Bp. 1957. 604. old.

[16] Besenyei Lajos: „A mennyiségi és minőségi hiány problematikája az építési szerződések körében" című cikkében (Döntőbíráskodás 1965. 1.) helyesen mutat rá a mennyiségi hiány minőségfogalomból való kizárásának merevségére, de a két fogalom egyesítéséig nem jut el, a mennyiségi hiány minőséghiba jellegéből viszont több tekintetben eltérő következtetésre jut a kötbér-következmények vonatkozásában; mennyiségi hiánnyal történő átadás esetében még jobban szaporítani kívánná a kötbérhalmazatot: késedelmi kötbér mellett hibás átadási, illetve meghiúsulási kötbér kiszabását is javasolja.

[17] „Nincs kizárva olyan eset, hogy a mennyiségi hiány a mű tulajdonságaira is kihat, és ennek folytán minőségi hiányként, hibaként is jelentkezik." Zoltán Ödön: A vállalkozási szerződés. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1963. 247. old.

tásának mellőzése oldaná meg — a minőségi (hibás átadási) kötbért ugyanis a hatályos jogszabályi rendelkezések szerint is a hiba értéke után kell kiszabni, — az egyesítés következtében a mennyiségi hiány a késedelem köréből a hibás teljesítés körébe kerül. Vonatkoznak reá a gondos megvizsgálásra ösztönző jogvesztő szavatossági határidők, árleszállítási jog gyakorlásával el lehet tekinteni elvégzésüktől, amikor az műszakilag nem indokolt stb., — a mennyiségi hiánynak a minőségi hibába való olvasztásának eredményeként könnyen megvilágosodik előttünk az építési szerződés specifikus fogalmaként szereplő hiánypótlási kötelezettség valódi lényege. A hiánypótlás körébe a jelenlegi szemlélet szerint ugyanis részben a minőségi hibák kijavítása, részben a mennyiségi hiányok pótlása tartozik, így az a látszat keletkezik, hogy a hiánypótlási, illetve a szavatossági kötelezettség két külön fogalom, hiszen a hiánypótlás körébe tartozik a döntőbizottság által a késedelem alá vont mennyiségi hiányok pótlása, viszont nem tartoznak ide, hanem az árleszállítási szavatossági igény alá vonandók a ki nem javítható minőségi hibák.[18] Ha viszont a minőségi hiba fent kifejtett egységes fogalmából indulunk ki, megállapíthatjuk, hogy a hiánypótlási kötelezettség teljes mértékben megegyezik a szavatossági igények körébe tartozó kijavítási kötelezettséggel. A Bvhr. 124. § (5) bekezdése alá eső átvétel esetében tehát a kijavítható minőségi hibák (mennyiségi hiányok) a kijavítási, a ki nem javítható minőségi hibák (mennyiségi hiányok) az árleszállítási szavatossági igény fogalma alá esnének.[19]

Az eddigi gondolatok lényegét az alábbiakban lehetne összefoglalni: — a mennyiségi hiányra minden tekintetben a minőségi hiba szabályait kellene alkalmazni mind a kötbérkiszabás, mind a szavatossági igények, mind pedig az ellenérték kiegyenlítése szempontjából, — a Bvhr. 124. § (5) bekezdés alá eső, bizonyos kisebb jelentőségű fogyatékosságok megállapítása mellett történt átvétel teljesítésnek tekintendő, amely viszont kizárja kivitelező késedelmét.

A mennyiségi hiány és minőségi hiba fogalmának egyesítése önmagában még nem teszi értelmetlenné azt az álláspontot, hogy kivitelező az átvétel megtagadása esetén késedelmi kötbér mellett hibás átadási kötbért is fizessen (KDB 172. sz. elvi határozat), hiszen ennek alapjául a minőségi hibának minősített hibák, hiányok összesített értéke is szolgálhatna. Rá kell azonban mutatni arra, hogy a 172. sz. elvi határozatnak törvényes alapja az építési szerződés körében nincsen, a benne foglalt jogelvet a szállítási szerződésekre vonatkozó 165/1955. KDB sz. utasítás analógiájára kezdte alkalmazni a döntőbizottság az építőipar vonatkozásában is.[20] A KDB 172. sz. elvi határozat a jogirodalomban már több ízben bírálatban részesült,[21] úgyhogy ezúttal csupán arra szeretnék rámutatni, hogy az elvi határozat olyan esetben alkalmazza a hibás teljesítés felelősségi következményeit, amikor még nem is volt teljesítés. Bár kétségtelen az, hogy a vállalkozási típusú tervszerződéseknél, így az építési szerződésnél is a jogosult a teljesítés előtt is gyakorolhat kellékszavatossági jogot, de a felróható szerződésszegéshez fűződő konzekvenciákat a felek jogviszonyának ebben a stádiumában, a teljesítés előtt levonni nem lehet.[22]

Az átadás előtt kiszabott hibás átadási kötbér továbbá kárátalányi jelleggel nem bír (mivel ezt a késedelmi kötbér tartalmazza), kizárólag bírság, mégpedig az alaptalan készrejelentés bírságolása.[23] Ez viszont ellentmond a KDB 658. sz. elvi határozatának, mely szerint valótlan tartalmú készrejelentés miatt kivitelező kötbért fizetni nem köteles.

4. Az előző fejtegetések ismeretében joggal felvetődik az a kérdés, hogy ez a dogmatikai érvelés összeegyeztethető-e azzal a helyes gazdaságpolitikai irányvonallal, hogy a szerződéses fegyelem megszilárdításához fűződő népgazdasági érdeket a beruházási rendszer területén elsősorban kivitelező felelősségének fokozásával kell szolgálni, hiszen az eddig elmondottak is előrevetítik azt a végső konklúziónkat, hogy a kötbérszankciók számát, illetve a kötbérek halmozott alkalmazását csökkenteni kell. Erre a kérdésre csak azt válaszolhatjuk, hogy feltétlenül összeegyeztethető. Az építési szerződés megszegéséért való polgári jogi felelősségben szerződéses pozíciójából kifolyóan kivitelező terhére súlytöbbletnek kell jelentkeznie, a kivitelezői felelősség szintjét az építőipar gazdasági fejlődésével egyenes arányban a jövőben is emelni kell.

Ma azonban már nyilvánvaló és statisztikailag is kellően alátámasztott tény, hogy a ki-

[18] Lásd a döntőbizottsági gyakorlat bővebb kifejtését Negyéssy István „A hiánypótlási kötelezettség néhány kérdése az építési szerződések körében" c. cikkében (Döntőbíráskodás 1963. 3.).

[19] Az építési szerződés körén kívül a hiánypótlás ez ideig is a szavatosság körébe eső, lényegében a kijavítással megegyező fogalom volt. L.: Csanádi György: „A szerződésszegés a Ptk. tervezetében" című cikkét (Jogtudományi Közlöny. 1958. 6.).

[20] L.: Mélykuti Attila: Hibás átadási kötbér az építőiparban c. cikkét (Magyar Jog. 1959. 11.).

[21] L.: Péter Béla: Hibás átadási kötbér az építőiparban c. cikkét (Magyar Jog. 1959. 6.), valamint Besenyei Lajos már hivatkozott munkáját.

[22] L.: Beck Salamon: A kijavítási igény érvényesíthetősége a vállalati mű átadása előtt (Döntőbíráskodás. 1961. 3.). A KDB. 752. sz. elvi határozata kimondja, hogy építtető az átadás-átvétel előtt is gyakorolhat szavatossági jogot, de minőségi kötbérigényt szerződésszegés hiányában nem érvényesíthet. A 172. sz. elvi határozatban foglalt jogelv tehát ellentétes a Központi Döntőbizottság más tekintetben folytatott saját gyakorlatával is.

[23] Jól látható ez a 165/1955. KDB. számú utasítást kommentáló KDB. 767. sz. elvi határozatból: „A hibás átadás miatt éppen azért kell kötbért fizetni, mert szállító nem kifogástalan minőségű terméket ajánl fel teljesítésként a megrendelőnek . . . A hibás átadási kötbér tehát ahhoz a szerződésellenes magatartáshoz fűződik, hogy szállító a hibás árut kifogástalanként ajánlja fel, és kívánja szállítani."

vitelezővel szembeni jelenlegi bonyolult kötbérrendszer dogmatikai ellentmondásain túlmenően egyáltalán nem éri el azt az eredményt, amelyet létrehozásával szándékoltak — a szerződésszegések számának, illetve súlyának csökkenését.[24] A hatályos rendszer támogatói viszont azt, hogy a kötbérszankciók nem töltik be megfelelően rendeltetésüket, többnyire a vállalatoknak, illetve a felügyeleti szerveiknek a felelősség érvényesítése tekintetében tanúsított nemtörődömségével magyarázzák.[25] Véleményem szerint ez az álláspont egy valóban létező, helytelen, de alapjában véve felszíni jelenséggel, a hiba következményével azonosítja magát a hibát. A hibák főrészét ugyanis a kötbérrendszer felépítésében kell keresni, az építőipar adottságainak nem kielégítő figyelembevételében, a kötbérszankcióval védett teljesítménykövetelmény túlzottságában és egyben alacsonyságában, illetve nem kielégítő meghatározottságában, a kötbérrendszer bonyolultságában, szétaprózottságában, aránytalanságában. A jelenlegi kötbérrendszer helyett a kivitelezői felelősség változatlan szintje, illetve emelése mellett olyan új rendszert kell kialakítani, amely dogmatikailag helyes, következetesen érvényesíti azt az alapelvet, hogy kötbért csak polgári jogi felelősségi szankcióval befolyásolható magatartásfajtához lehet fűzni, amely a jelenleginél jóval egyszerűbb, gyakorlatban könnyebben alkalmazható, figyelembe veszi az építőipar jelenlegi helyzetét és adottságait és ennek megfelelően a beruházási politika legfőbb célkitűzéseinek elérésére ösztönöz.

A hatályos jogszabályi előírások, illetve a döntőbizottsági gyakorlat sajnálatos módon nem kielégítően veszi figyelembe azt — amire a gyakorlati tapasztalatok egyértelműen mutatnak —, nevezetesen, hogy hazánkban az építőipar jelenlegi fejlettsége fokán az építési szerződés mindennemű hiba, hiány nélkül történő teljesítésének követelménye valamelyest is számottevő beruházás esetében nem reális.[26] Ez a helyzet rendkívül különböző, önmagukban is bonyolult gazdasági faktorok összhatásának eredménye, mint pl. bizonyos országos szinten jelentkező körülmények (az építőipar gépesítésének alacsony szinvonala, munkaerő-, elsősorban szakmunkáshiány, a korszerű technológiai építésszervezési módszerek alkalmazásának szűk köre, a tevékenység jellegéből folyó nehézségek stb.), a beruházás előkészítésében, a beruházói és tervezői tevékenységben, a kivitelezők irányításában és együttműködésének megszervezésében rejlő hiba-komplexum, valamint a kivitelezők felkészületlenségéből, belső szervezetlenségéből eredő hibák. Ezeknek a gazdasági tényezőknek részletes elemzése nem jogi feladat, az azonban igen, hogy a jog ne állítson a termelőszervezetek elé gazdaságilag irreális követelményeket, mert ezáltal a jogszabály elszakad az élettől, öncélú, bürokratikus lesz.

A műszaki gyakorlat az építőiparban a kivitelezés minőségét már régen nem a jogszabály teljesen hibamentes átadási követelményeinek mércéjén méri. Az Üllői-úti lakótelep egyik igen nagy volumenű épületének átadásakor építtető 78 oldalas hibajegyzéket vett fel. A kirendelt szakértő ennek ellenére is a döntőbizottság által elfogadott szakvéleményében azt állapította meg, hogy az épület kivitelezése az átlagosnál jobb minőségben készült. Egy fővárosi 16 tantermes iskola 9,161.841,— Ft szerződéses összegű kivitelezésénél az átadáskor 126.153,— Ft összértékű hibát állapítottak meg, az átadás-átvételi jegyzőkönyvben viszont tervező elismerését fejezte ki az átlagon felüli kivitelezésért, beruházó pedig kijelentette, hogy a munkák elfogadható, jó minőségben lettek elvégezve. Ezzel jutottunk el a jelenlegi kötbérrendszer egyik alapvető ellentmondásáig: mivel a kötbérszankcióval védett teljesítési követelmény (a teljesen hibamentes kivitelezés) felette áll a reálisan elérhető követelménynek (a magas mércével mért rendeltetésszerű használatra alkalmas munka kivitelezése), a döntőbizottság jó kivitelezői munka esetén is többfajta kötbért szab ki kivitelezővel szemben, ezáltal azonban a felelősségre vonás ösztönző, illetve nevelő ereje mind vállalati, mind személyi szinten nagyrészt elvész.

Kivitelezők ugyanis tisztában vannak azzal — különösen valamennyi szerződéses kötelezettségeiket figyelembe véve —, hogy teljesen hibamentes munkát amúgysem tudnak átadni, ezért termelőtevékenységüket úgy folytatják, hogy a szerződésszerű teljesítés lehetőségével eleve nem számolnak, bizonyos mérvű kötbérveszteséget a vállalati jövedelmezőségbe szinte

[24] Az építésügyi tárca területén a kivitelező vállalatok által fizetett késedelmi, illetve minőségjellegű kötbérek mind abszolút, mind relatív mértékben mérve, évről évre emelkednek, a kötbérpasszíva állandóan nő. A minisztérium felügyelete alatt álló kivitelezők az 1962. évi 22,798.629,— Ft-hoz képest 1963-ban több mint egyharmaddal többet, 37,570.566,— forint kötbért fizettek ki. A kötbérpasszíva termelési értékhez viszonyított értéke is növekvő tendenciát mutat: 1958-ban 0,261, 1962-ben 0,491, 1963-ban 0,674 volt az ezrelékes viszonyszám. Az 1964-es előzetes adatok további emelkedést jeleznek. Ezek a számok összetettségüknél fogva kétségtelenül torzítanak, de a szerződésszegések növekedését mindenesetre igazolják.

[25] Jól látható ez az álláspont, ha nem is az építési szerződésre konkretizálva, Ujlaki László „Döntőbizottsági szervezet és eljárás" c. művében (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Bp. 1964.): „... A cél helyesen van kitűzve, ezt a célt a döntőbizottságok jó működésükkel megvalósítani alkalmasak, de mégsem állíthatjuk, hogy kötbérintézményünk betölti szerepét. Ennek az oka az igényérvényesítési kötelesség liberális felfogása, az egy zseb még ma is hellyel-közzel felbukkanó helytelen szemlélete, a felügyeleti szervek sokszor helytelen mentegető politikája és amnesztiára való hajlandósága..." (85. old.).

[26] Pl.: Révai Gyula és Vaszilievits-Sömjén László „Az építési szerződés" c. művükben (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1963.) megállapítják, hogy majdnem minden építési munkán az átvétel alkalmával kisebb-nagyobb hibák, hiányosságok találhatók (262. old.). Az irodalomban számos ilyen megállapítás található, de a belőle folyó jogi következtetések levonása nem történt meg.

beterveznek és mivel a kötbérek kiszabási feltételei igen bonyolultak és jórészt szubjektív jellegűek is, „válogatnak" az egymást részben kizáró, részben egymással halmozódó kötbérszankciók között és többek között aszerint is irányítják munkájukat, hogy az adott vállalati helyzetben számukra a „legkedvezőbb" szankcionálást alkalmazzák velük szemben. A rendszeres kivitelezői kötbérfizetés ilyen formán mintegy építőipari szakmai sajátossággá válik.

Eörsi Gyula helyesen mutat rá arra, hogy a jogi felelősség eszközeinek egyik alapvető sajátossága az eszközök kivételes jellege, mert ha ezt elvesztik, mindennapos megszokott jelenséggé válnak, nem tudják betölteni rendeltetésüket, befolyásoló, megelőző, ösztönző hatásuk elvész, sőt hatásuk visszájára fordul, káros közömbösség keletkezik.[27] Ezt a jelenséget tapasztalhatjuk most az építőipar területén — mivel minden kivitelezőt rendszeresen megkötbéreznek, a kötbér felelősségi jellege, visszatartó ereje jelentősen csökken, egyes kirívó esetektől eltekintve nem mutat rá a vállalati működés hibáira, nem számít a kivitelezői tevékenység hibájának sem a vállalati kollektíva, sem az irányító szerv szemében. Elterjedt szemlélet a kivitelezői vállalatok körében, hogy a döntőbizottság előtti kötbérperek üres formaságok, a döntőbizottsági határozatok, marasztalások igazságosságát a kimentő körülmények negligálása miatt vitatják, a döntőbizottsági működést úgyszólván „papír diplomáciának"[28] tekintik. A kivitelezők, miután a teljesen hibamentes átadás számukra valóban objektíve lehetetlen, a vállalati belső hiányosságokat is az objektív nehézségek mögé bújtatják, a rendeltetésszerű alkalmasságot is a lehető legbővebben igyekeznek értelmezni, így a szerződés teljesítésében olyan fogyatékosságokat okoznak, amelyek reálisan is elérhető jobb vállalati működés mellett elkerülhetők lennének. A vállalati hibák azonban nem kerülnek a kötbérszankcionálás során a felszínre, mert a jó kivitelezői munka éppen úgy szankcionálva lesz mint a rossz, legfeljebb a kötbérösszeg lesz különböző. Látható tehát, hogy a teljesen hibamentes átadás túlzott követelménye hogyan vezet a kötbérmarasztalásokkal kapcsolatos viszonylagos vállalalati közömbösséghez.

Rendkívül megnehezíti továbbá a jogi követelménynek a reális követelménytől való elszakadása a vállalati kötbérmarasztalásoknak az érintett dolgozók személyes munkajogi felelősségre vonásává való átgyűrűztetését, amely pedig a tervszerződési rendszer megszilárdításának egyik lényeges követelménye.[29] Mivel azonban a vállalatok vezetői a kötbérmarasztalásokat főleg objektív körülményeknek tudják be, mintegy a kivitelezői tevékenység normális kísérőjeként fogják fel, a személyes fegyelmi, illetve anyagi felelősségre vonástól a hatályos jogszabályok határozott rendelkezései ellenére igyekeznek eltekinteni, az anyagi felelősségre vonást rendszerint mellőzik, a fegyelmi felelősséget pedig formálisan a legalacsonyabb büntetések kiszabásával foganatosítják, pedig a kötbérkárok áthárítását a társadalmi tulajdon védelme is nyomatékosan megkívánja. Gyakran elhangzó érvelés, hogy a vállalati marasztalás ellenére az érintett dolgozók személyes vétkességét nem lehet megállapítani, a pusztán a kötbérmarasztalás tényén alapuló felelősségre vonás a munkajogban megengedhetetlen eredményfelelősség lenne, ezt a felelősségre vonást a dolgozók közvéleménye nem tartaná igazságosnak és ezért a felelősségre vonás következetes alkalmazása esetén a dolgozók, elsősorban pedig a műszaki vezetők kivitelező vállalatoktól való tömeges kilépésével lehetne számolni. Ebben az érvelésben sajnos sok az igazság, ugyanis az a körülmény, hogy a túlzott követelmény elmossa a külső körülmények és belső hibák közötti határt, fokozottabb mértékben érvényesül az egyes dolgozók tekintetében.[30]

A jelenlegi kötbérrendszer azzal fenyeget tehát, hogy vagy eltekintünk a kötbérkár továbbgyűrűztetésétől és ezáltal elszakítjuk a szerződéses rendszert a munkajogviszonytól, megsértjük a társadalmi tulajdon fokozott védelmének jogi alapelvét, vagy következetesen érvényesítjük ugyan a kötbérmarasztalások miatti munkajogi felelősségre vonást, de ezzel kockáztatjuk annak nevelőerejét, ellentétet hozunk létre a vállalati vezetés és a dolgozók között, továbbá joggal számíthatunk arra is, hogy a munkaügyi döntőbizottságok a kötbérkárok miatt hozott fegyelmi és kártérítési határozatokat — mint ahogy ezt az eddigi egyeztető bizottsági, illetve bírósági gyakorlat előrevetíti — a vállalati vezetés tekintélyét lejáratva, rendszeresen hatályon kívül helyezik.

A magas mércével mért, rendeltetésszerű használatra alkalmas építmény határidőben való átadása az a követelmény, amelynek teljesítése az építőipar jelenlegi helyzetében kivitelezőktől elvárható, amelyet a munka jobb megszervezésével, a vállalati hibák kiküszöbölésével kivitelezők reálisan elérhetnének. Ez a követelmény is magas, teljesítése még az átlagosnál jobban felkészült kivitelezőktől is igen jelentős erőfeszítést igényel, ugyanakkor azonban figyelembe veszi az objektív nehézségeket és lehetővé teszi,

[27] L.: Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség. Akadémiai Könyvkiadó. Bp. 1961. 35. old.

[28] Móry László kifejezése. L.: Móry László: Gondolatok a beruházási rendszer továbbfejlesztéséhez. (Építésügyi Szemle. 1964. 11. 328. old.)

[29] L.: Világhy Miklós: „A népgazdaság és az állam- és jogtudományok" c. előadását. (Döntőbíráskodás. 1964. 3.)

[30] Például a már hivatkozott iskolaépítkezésnél az átadásnál fennálló hibák miatt a Fővárosi Döntőbizottság 404.572/1964. sz. határozatában minőségi, illetve hibás átadási kötbért szabott ki kivitelezővel szemben, amelynek áthárítása nyilvánvalóan igazságtalan lenne a külső szervek megállapítása szerint is jó munkát végző építésvezetővel szemben, és káros visszahatást keltene a dolgozók körében.

hogy lényegében csak a vállalati szintű, tehát az általa kijavítható hibák miatt érje kivitelezőt felelősségre vonás. A rendeltetésszerű használatra alkalmas mű átadásának követelménye visszaállítaná a kötbérszankció ösztönző erejét, a szerződésszegés elkerülésének reális lehetősége jobb munka végzésére indítaná a kivitelezőket, a marasztaló döntőbizottsági határozatok nevelőereje, igazságosságába vetett hit növekedne, megkönnyülne a vállalati felelősség áthárítása a kollektíva egyes hibát elkövető tagjaira, a jó és rossz munka, illetve vállalati tevékenység közötti különbség a kötbérmarasztalások alapján is világosan kitűnne.

Téves lenne a jelenlegi túlzott, élettől elszakadt jogi követelmény leszállítására irányuló igényt úgy értékelni, hogy ez minőségi engedményt jelentene a kivitelezőknek és így sértené a minőségvédelem alapelvét.[31] Ez a felfogás ugyanis csupán látszólag és formálisan jelent minőségi alászállást, ténylegesen azonban módot ad az építőipari munka minőségének — a beruházási rendszer főcélkitűzéseivel összhangban álló — emelésére.

Az építőipari munka minőségének emelését célzó jelenlegi rendelkezések azért nem tudják helyes célkitűzésüket megfelelően elérni, mert a minőségvédelem kérdését elszigetelten nézik és figyelmen kívül hagyják a különböző népgazdasági ágak minőségvédelem szempontjából való eltérő sajátosságait. A döntőbizottsági gyakorlat ugyanis a minőségvédelem terén is a szállítási szerződések, tehát a termékforgalom körében kialakult követelményeket terjesztette ki mechanikusan egy alapvetően más jellegű specifikus népgazdasági ág, az építőipar területére. A termékforgalom tekintetében az elsődleges gazdasági érdek jelenleg valóban a szerződések nemcsak mennyiség, hanem minőség és választék szerint történő teljesítése, így az anyagi ösztönzőket, tehát a felelősségi intézményeket is kétségtelenül a minőségi színvonal emelésére kell ezen népgazdasági ágban koncentrálni. Ennek megfelelően a szállítási szerződések vonatkozásában ma már igaz az, hogy a kellékhiba súlyosabban minősülő szerződésszegés, mint a késedelem.

Ezt a tételt a döntőbizottsági gyakorlat azonban változatlanul alkalmazni kívánja az építési szerződések körében is. Jelentős mértékben ez a nézet húzódik meg a mennyiségi hiány — minőségi hiba már bírálat tárgyává tett megkülönböztetése mögött is: a döntőbizottság súlyosabban kívánja szankcionálni a mennyiségi hiánynál a minőségi hibát. Majoros Richárd a „Hibás átadási kötbér az építőiparban" c. már hivatkozott cikkében kifejti, hogy ha mennyiségi hiány miatt tagadja meg az építtető az átvételt, csupán „egyszerű" (?) késedelemről van szó, ellenben, ha minőségi hiba miatt, úgy tényállástöbblet, „minősített" késedelem esete forog fenn. Majoros Richárd álláspontja szerint továbbá kivitelezőt arra kell ösztönözni, hogy ha minőségi hibát követ el, azt az átadás felajánlása előtt javítsa ki és bár késedelmesen, de hibátlanul szolgáltasson. A jelenlegi tételes jogi helyzetben, illetve döntőbizottsági gyakorlatban ez a nézet érvényesül, amely azonban összeegyeztethetetlen a beruházási rendszer továbbfejlesztésének irányelveivel.

A népgazdaság állóalapjainak bővítése, korszerűsítése, pótlása során ugyanis az alapvető népgazdasági érdek a beruházási folyamat időbeli elhúzódásának megakadályozása, az építési szerződés vonatkozásában tehát a befejezési határidő betartása. Ezen a téren a helyzet igen rossz, mert például az 1961-ben befejezett beruházások 41%-át a tervezett határidő után 1 éven belül, 33%-át 1 évnél is nagyobb késedelemmel helyezték üzembe, a kapacitás késedelmes üzembeállása viszont igen súlyos népgazdasági kárt eredményez. Az építési szerződés körében tehát elsődlegesen a kivitelezői késedelem elkerülésére kell ösztönözni, a népgazdaság alapvető érdeke ezen a területen ugyanis a beruházások időtartamának jelentős megrövidítése.[32] Nyilvánvaló, hogy egy meghatározott nagyvolumenű munka vonatkozásában az építőipar jelenlegi színvonalán is elképzelhető lenne teljesen hibátlan kivitelezést végezni. Azt azonban, hogy a teljesen hibamentes munka követelménye reális-e vagy sem, csak összetetten, valamennyi szerződés figyelembevételével lehet megállapítani. Kivitelező vállalatoknak ugyanis igen számos szerződéses kötelezettsége van és egyes munkák teljesen hibamentes határidőben való átadása szükségképpen más kivitelezéseknek jelentős elhúzódásával járna, amely súlyosabb hátrány a népgazdaságra, mint a munkák kisebb fogyatékosságokkal ugyan, de határidőre való átadása. Aligha vitatható, hogy az ipari beruházások esetén az üzemeltetés megkezdésének néhány napos késedelme milliós károkat eredményezhet, amely mindenképpen meghaladja azt a hátrányt, hogy kivitelező kisebb minőségi fogyatékosságokkal ugyan —, de késedelem nélkül, rendeltetésszerű használatra alkalmas létesítményt ad át. A jelenleg uralkodó álláspontnak szemben tehát éppen az ellenkező nézet a helyes: a kisebb minőségi fogyatékosságoknak késedelmet okozó, átadás előtt történő javítása helyett a népgazdaság érdekét a rendeltetésszerű használatra alkalmas létesítmény határidőre való átadása szolgálja még akkor is, ha kisebb minőségi hibákkal rendelkezik a szolgáltatás. Az építési szerződések körében általában[33] a kivitelezői késedelmet a kellékhibánál súlyosabban minősülő szerződésszegésnek kell tekinteni

[31] L. ezen álláspont részletes kifejtését Majoros Richárd: „Néhány probléma a Beruházási Kódex gyakorlati alkalmazásánál" c. cikkében. (Döntőbíráskodás 1964. 12.)

[32] L. a közgazdasági felfogás részletes kifejtését Móry László idézett művében.

[33] Persze kivételek az építőiparban is fennállanak. Így pl. a lakásépítkezéseknél a minőségi hiba a késedelemmel legalább egyenlő súlyú szerződésszegés.

és a felelősségi rendszert is ennek megfelelően kell felépíteni. A jelenlegi kötbérrendszer ugyanis — éppen azért, mert ellenkező elvek alapján lett kialakítva — a szerződés teljesítési határidejének feltétlen betartására irányuló ösztönzést nem minden tekintetben tudja szolgálni. A Bvhr. 139. §-ában felsorolt és a döntőbizottság által halmozottan alkalmazott kötbérek a felelősségi eszközt rendkívül szétaprózzák. A német és a csehszlovák megoldáshoz hasonlóan a kötbérszankciót nálunk is döntően egy célra: a rendkívül elszaporodott kivitelező késedelmek elleni küzdelemre kell irányítani,[34] és nem ezzel versengve, hanem ezen főcélon belül kell szolgálni az építőipari termékek minőségemelésének ugyancsak fontos szempontját.

A teljesen hibamentes átadás minőségi mértéke helyett a rendeltetésszerű használatra alkalmasság mércéjének alkalmazása, ha ezt a mércét egyidejűleg felemeljük, ténylegesen a minőségi követelmény fokozását jelenti. A jelenlegi gyakorlat ugyanis lényegében csak a jogszabályban élő teljesen hibamentes szolgáltatás követelménye helyett valójában a kivitelezői teljesítést ugyancsak a rendeltetésszerű használatra alkamasság mércéje alapján ítéli meg (a szankcionálást kivéve), de ez a mérce igen bizonytalan és értelmezése többnyire alacsony minőségi színvonalon történik. Ha tehát a teljes hibamentesség helyére a jelenleginél magasabb színvonalú rendeltetésszerű használatra alkalmasságot állítjuk mint kivitelezési teljesítménykövetelményt, úgy a határidőben való teljesítés elsődleges szempontja mellett a gazdasági realitást nézve, a minőségi követelményt is fokoztuk.

„A minőségi jogi eszközökkel való biztosításának első feltétele a megfelelő minőségi meghatározás biztosítása".[35] Ilyen meghatározás azonban az építési szerződés vonatkozásában jelenleg nincs, sőt mint Tóth Lajos már hivatkozott cikkében erre helyesen rámutat, a rendeltetésszerű használatra alkamasság megítélésénél jelentős mértékben szubjektív tényezők hatnak közre. A rendeltetésszerű használatra alkalmasság kaucsuk-fogalmát, miután még megközelítően körülhatároló ismérvei sincsenek, minden egyes beruházó, sőt egy és ugyanazon beruházó építkezésenként másként-másként értelmezi, akárcsak a megtagadás okául szolgáló fogyatékosságok értékét, jellegét. A beruházót az átvétel kérdésében való állásfoglalásában ugyanis nemcsak az épület állapota, hanem sokszor pénzügyi szempontok, vagy az üzemeltetés biztosítása tekintetében elkövetett mulasztás lepleszésének turpis causája is befolyásolja.[36] A kivitelezők részéről észlelhető tendencia, a rendeltetésszerű használatra alkalmasság alsó határának tágítása, ténylegesen el nem készült munka átadására való törekvés, és mivel a beruházót egyes esetekben bizonyos szempontok (pl. a Bvhr. 163. § (2) bekezdésében foglalt bírság) arra késztetik, hogy megfelelő feltételek (pl. kivitelező ingyenes őrzési, kezelési kötelezettségének kikötése stb.) mellett az alkalmatlan munkát átvegye, megvalósul az ún. fiktív átadás.

Fontos érdek tehát, hogy az építőipari munka rendeltetésszerű használatra alkalmasságának fogalmát pontosabban meghatározzuk, mégpedig úgy, hogy ez a követelmény emelését jelentse és így az építőipari munka minőségének javítására irányuljon. Kétségtelen, hogy teljes pontossággal nem lehet ezt a fogalmat definiálni, de vannak olyan tényezők, amelyekkel a jelenleginél megbízhatóbban lehet körülírni (pl. ha a hibák értéke a létesítmény értékének meghatározott mértékét meghaladja, úgy a munka alkalmatlan, vagy ha a hibák kijavításához műszakilag szükséges idő egy meghatározott időtartamot meghalad, a rendeltetésszerű használatra alkalmasságot megállapítani nem lehet). A minőségi meghatározás pontosabbá tétele és felemelése iránt jelentős lépést tett a lakóépületek vonatkozásában a 3/1964. (VI. 28. O. T. — P. M. — É. M. számú együttes rendelet 2. §-a, de az ezen rendeletben foglalt jogelvet, a más építményfajták sajátosságainak figyelembevételével megállapított eltérésekkel, az építési szerződés körében általánossá kell tenni. Az átvételeknél érvényesülő szubjektív tényezők kiküszöbölése céljából pedig fokozni kell az átadás-átvételi eljárások államigazgatási és pénzügyi ellenőrzését.

5. Az elmondottak alapján a felelősségi szankció szétaprózásának megszüntetése, a polgári jogi felelősségi célkitűzések következetes megvalósítása és a kötbérrendszer egyszerűsítése érdekében a jelenlegi helyzettel szemben az alábbi változtatások bevezetését látnám indokoltnak: — az átadás sikertelen felajánlása esetén, az eredménytelen átadás-átvételi eljárás során megállapított minőségi hiányosságok után kötbért fizetni nem kell, — a rendeltetésszerű használatra alkalmas építőipari munka átadása, illetve átvétele esetén késedelem megállapításának, így késedelmi kötbér kiszabásának nincs helye, — miután a rendeltetésszerű használatra alkalmas munka átadása esetén kivitelező nincs késedelemben, helyzete nem nehezülhet el, vele szemben felelősségtöbbletet alkalmazni nem lehet, — az átadás-átvételi el-

[34] A kötbérszankció szétaprózottságának, illetve a kötbérek számának csökkenése egyúttal a kötbérrendszer jelenlegi rendkívüli bonyolultságát is csökkentené, ami ugyancsak fontos jogpolitikai cél, hiszen a beruházási jogszabályokat zömmel műszaki dolgozók alkalmazzák, akik számára így könnyebben érthetővé, elsajátíthatóbbá válnak a jogi előírások.

[35] Eörsi Gyula: A tervszerződések. 387. oldal.

[36] Pl. a KDB. 38.733/1963. számú ügyben olyan létesítmény átvételét tagadta meg építtető, amelyet az átadás előtt már üzembe vett. A KDB. 44.213/1963. sz. határozata megállapítja, hogy beruházó annak ellenére tagadta meg az épület átvételét, hogy korábban hasonló értékű és jellegű hibákat tartalmazó épületet átvett.

járás során megállapított hibákat, hiányokat egységesen minőségi hibának kell tekinteni.

A felelősség fokozását pedig — a rendeltetésszerű használatra alkalmasság fogalmának pontosabb, a követelmény fokozását kifejező meghatározása, — az átadás-átvételi eljárás államigazgatási ellenőrzésének megszigorítása, valamint — a késedelmi kötbér kulcsának általános jelleggel való jelentős mérvű felemelése szolgálná.

A fentiek figyelembevételével kivitelező felróható szerződésszegésének szankcionálására — a kártérítés mellett — csak a késedelmi kötbér, a minőségi kötbér, valamint a késedelmes adatszolgáltatás, a közbenső intézkedés miatti kötbér fenntartása indokolt. A kötbérek számának és halmozási lehetőségének jelentős csökkenése mellett azonban a kötbérkulcsot nagymértékben differenciálni kellene.

A késedelmi kötbér kulcsát — mint mondottuk — lényeges mértékben fel kell emelni. A legnagyobb mérvű emelés az értékhatár feletti, illetve a Kormány által kiemelt beruházásokkal kapcsolatos építési szerződéseknél szükséges. A késedelmi kötbér alapja, a részteljesítés kivételével, mindig a teljes szerződéses összeg.

A jelenlegi két minőségi jellegű kötbért (hibás átadási kötbér — minőségi kötbér) a minőségi kötbér egységes fogalmába kell egyesíteni. A minőségi kötbér kulcsa általában magasabb legyen, ha a hiba miatt nem kijavítási, hanem árleszállítási szavatossági igényt érvényesítenek. A kötbérkulcsot mindkét esetben tovább kell differenciálni. Kijavítási szavatossági igény esetén a differenciálási alapszempont a kijavítás időtartama. Szükségesnek látnám annak kimondását, hogy amennyiben a hibákat az átadás-átvételi eljárás befejezésétől számított igen rövid (5—10 nap) időtartamon belül tökéletesen és teljesen kijavítják, minőségi kötbért egyáltalán nem kell fizetni. Ez esetben tehát a minőségi hiba csak a szavatossági kötelezettség által lenne szankcionálva. A kötbérkulcs ezen időhatár elérésétől kezdve bizonyos időtartamonként (10—15 nap, 15—20 nap, 20—30 nap stb.) fokozatosan nőne meghatározott maximumig. A minőségi kötbér ilyen meghatározása egyben feleslegessé tenné a jelenlegi hiánypótlási késedelmi kötbért. Árleszállítási szavatossági igény érvényesítése esetén a kötbérkulcs differenciálásának alapja az építési munka jellege lenne. Legnagyobb lenne a kötbér például a lakóház-felújítási munkáknál, hiszen itt éppen a hibák kiküszöbölésére kapott kivitelező megbízást. A minőségi kötbér alapja mindig a minőségi hiba összértéke.

Nemteljesítésre az egész építőipari munka vonatkozásában beruházásoknál lényegében csak államigazgatási aktus alapján (beruházás leállítása) kerülhet sor, ilyen esetben kötbér kiszabása indokolatlan lenne, egyes részmunkák meghiúsulása hiánynak, következésképpen minőségi hibának fogható fel és minőségi kötbérrel szankcionálható.

Befejezésül rá szeretnék mutatni arra, hogy az építési szerződés megszegéséért való felelősséget arányosítani kell a tekintetben is, hogy fokozni kell az építtető polgári jogi felelősségét. Jelenleg építtető felelőssége elsősorban államigazgatási, pénzügyi jellegű, néhány nevesített szerződésszegési eseten (pl. átvételi késedelem stb.) túlmenően építtető jogszabályban előírt kooperációs kötelezettségeinek megszegése szankcionálatlan marad. Például a Bvhr. 128. § (1) bekezdés *b)* pontja értelmében építtető felel az építőipari munka folyamatos ellenőrzéséért. Ez a rendelkezés azonban a felelősségre vonást szolgáló eszköz hiányában gyakorlatilag nem érvényesül, mivel a közbenső intézkedés elmulasztása alá ezen tényállást nem vonják, az építőipari munka meghibásodása folytán előállott kár egy részének építtetőre való áthárítását pedig — még akkor is, ha a kár létrejöttében az ellenőrzési kötelezettség elmulasztása bizonyíthatóan közrehatott — a döntőbizottság mellőzi.[37]

Az építtetői felelősség terén fennálló tételesjogi hiányosságokat csak fokozza a jelenlegi döntőbizottsági gyakorlat. Állandó tendencia például, hogy a döntőbizottság a jogszabály szerint kivételes méltánylást érdemlő körülmények esetén felhasználandó, kivitelezővel szemben valóban kivételesen is alkalmazott kötbérmérséklési jogot, építtetővel szemben indokolatlanul jóval enyhébb megítélés szerint alkalmazza.[38] A KDB 726. sz. elvi határozata szerint a tervnek megfelelően készült, de a terv hibája miatt meghibásodott létesítmény kijavítási költségei szavatossági kötelezettség címén kivitelezőt terhelik, ha a tervdokumentáció gondos észrevételezése esetén a hibát felismerhette volna. A szavatossági kötelezettség oszthatatlan és a KDB 728. sz. elvi határozata értelmében nem is csökkenthető azzal, hogy a kijavítási költségeknek egy részét kivitelező kártérítési jogcímen építtetőre hárítja át, így a hibás tervek készítésében megnyilvánuló építtetői felróható magatartás, mint „nem lényeges", szankcionálatlan marad. A szavatossági kötelezettség vétkességi elemtől (a tervek gondatlan észrevételezése) való függővé tétele fogalmilag helytelen, de jogpolitikailag is káros hatású, mivel a káros eredményben a kivitelezői culpa in contrahendo-n túlmenően döntő mértékben tervezői, továbbá építtetői mulasztás is közrehatott.

A felsorolt példák jól mutatják, hogy az építtetői együttműködési kötelezettség szankcionálására — az előfeltételek fennállása esetén — a kármegosztás alkalmazása látszik a legalkalmasabb jogi eszköznek.

Sárközy Tamás

---

[37] Pl.: KDB. 63.267/1964.
[38] Pl.: KDB. 52.508/1964., 69.079/1964.

Az ipar és a mezőgazdaság állami irányításának főbb vonásai a Német Demokratikus Köztársaságban

I.

A szocialista és a kommunista társadalmi viszonyok kialakítása, valamint a kapitalizmussal folytatott békés gazdasági versenyben a világtörténelmi győzelem mielőbbi kivívása szempontjából elsődleges jelentőségű minden szocialista országban a gazdaság fejlesztése. A termelési eszközök többségének társadalmi tulajdonán nyugvó szocialista népgazdaság fejlesztésének pedig igen fontos tényezője a gazdaság állami irányításának rendszere. A szocialista országok eddigi történelmi tapasztalatai azt mutatják, hogy bizonyos alapvető közös vonások mellett a népgazdaság állami irányításának szisztémája, szervezeti formái és érvényesülésének módozatai mindig igazodnak az adott ország sajátos fejlődési adottságaihoz.[1] Ezáltal nemcsak a különböző szocialista országok gazdaságirányító rendszere tár elénk több tekintetben eltérő képet, hanem ugyanazon szocialista országon belül is formálódik és idomul a gazdasági építés irányításának és szervezésének mechanizmusa a társadalmi-gazdasági viszonyok fejlődése által támasztott követelményekhez. Az elmondottak korántsem zárják ki azonban bizonyos törvényszerűségek érvényesülését és ezek feltárásának lehetőségét a szocialista országok gazdaságirányításának fejlődésében. A szocializmus építésének általános előrehaladása, a szocialista országok összehangolt gazdasági együttműködésének erősítése elősegíti, hogy ezek az országok viszonylag rövid idő alatt kiegyenlítsék a gazdasági fejlettségi szintjükben meglevő különbözőségeket. Mindezek a jelenségek és változások együttjárnak az egyes szocialista országokban alkalmazott gazdasági irányítórendszerek előnyös megoldásainak kölcsönös hasznosításával és egymás iránti közeledésével.[2]

A Német Demokratikus Köztársaság (NDK) gazdasági irányításának rendszere is több fázison ment keresztül. A napjainkban alkalmazott rendszer kezdeményezése és főbb alapelveinek kidolgozása a Német Szocialista Egységpárt (NSZEP) 1963 januárjában megtartott VI. kongresszusához fűződik. „A népgazdaság tervezésének és irányításának új gazdasági rendszere" az NDK gazdasági mechanizmusának egészét, sőt a társadalmi és állami mechanizmus funkcionálását is erősen átható és befolyásoló egységes koncepción nyugszik. A gazdaságirányítás főbb vonásaiban bemutatandó új rendszerének kidolgozását és 1963-ban megkezdett fokozatos bevezetését nem kétségesen az NDK társadalmi-gazdasági, politikai és kulturális életében végbement alapvető változások, vagyis a szocializmus alapjainak lerakása, továbbá a nyugatnémet imperialisták gazdasági aknamunkáját hosszú időn keresztül átengedő nyílt államhatárok 1961-ben történt lezárása tette lehetővé. A NSZEP VI. kongresszusa által megszabott legfőbb célkitűzés megvalósulását, a szocializmus teljes felépítését szolgáló törekvések és alapelvek további kibontását találjuk meg a párt Központi Bizottsága és a kormány által 1963 júniusában szervezett gazdasági konferencia anyagában.[3] Ennek eredményeként bocsátotta ki a Minisztertanács Elnöksége „A népgazdaság tervezésének és vezetésének új gazdasági rendszerére vonatkozó irányelvek" c. határozatát.[4] E dokumentumban rögzített elvek és célkitűzések realizálását számos időközben megjelent jogi norma segíti. A népgazdaság új irányítási rendszerének átfogó kodifikálásáról azonban még nem beszélhetünk. Szembetűnően az a törekvés érvényesül, hogy az elméletileg túlnyomórészt már kidolgozott tételeket és követelményeket fokozatosan vezetik be és a hosszabb időre szóló normatív rendezésnél már gyakorlati alkalmazásuk néhány évi tapasztalatait is hasznosítják.

II.

A továbbiakban először az *ipar* állami tervezésének és irányításának újszerű vonásait kíséreljük meg összegezni. Elsőként azt emeljük ki, hogy az új irányítási rendszer nem csupán

[1] Vö. V. E. Csirkin: Szoversensztvovanyie form upravlenyija promüslennosztyu v sztranah narodnoj gyemokratyii v period zaversenyija sztroityelsztva szocializma.
Konsztyitucionnoje pravo szocialisztyicseszkih sztran. Izdatyelsztvo Akagyemii Nauk SzSzSzR Moszkva 1963. c. kötet 251—298. old.

[2] Figyelemre méltó, hogy a Csehszlovák Szocialista Köztársaságban a Csehszlovák Kommunista Párt Központi Bizottsága plénumának 1965. évi januári határozata alapján, a Lengyel Népköztársaságban pedig a Lengyel Egyesült Munkáspárt 1964-ben tartott IV. kongresszusának határozatai nyomán, nálunk pedig pártunk VIII. kongresszusának elhatározása alapján lehetünk tanúi a gazdasági mechanizmus továbbfejlesztésére irányuló határozott törekvésnek, valamint az elméleti munkában elért következtetéseknek és a gyakorlatban szerzett tapasztalatoknak az alapvető kérdésekben egymáshoz hasonló megoldást eredményező hasznosításának. L. Ota Šik: A gazdaság tervezésének és irányításának új rendszere. Béke és Szocializmus. 1965. évi 3. sz.
B. Glinski, J. Maciejewicz: A gazdasági tervezés és irányítás tökéletesítése. Béke és Szocializmus. 1965. évi 5. sz.

[3] L. Walter Ulbricht: Das neue ökonomische System der Planung urd Leitung der Volkswirtschaft in der Praxis. Wirtschaftskonferenz des Zentralkomitees der Sozialistischen Einheitspartei Deutschlands und des Ministerrates der Deutschen Demokratischen Republik, 24. und 25. Juni 1963, Dietz Verlag, Berlin 1963.

[4] L. Richtlinie für das neue ökonomische System der Planung und Leitung der Volkswirtschaft. Beschluss des Präsidiums des Ministerrates der Deutschen Demokratischen Republik vom 11. Juli 1963. Dietz Verlag Berlin, 1963.

szervezeti átrendeződést jelent, hanem a szocialista politikai gazdaságtan eredményeire támaszkodva érinti a gazdasági mechanizmus egészét, sőt amint már utaltunk rá, kihat az állami és társadalmi élet egyéb területeire is. A vonatkozó politikai gazdaságtani tételek közül különösen az alábbiak játszanak meghatározó szerepet. Nem meglepő, de rendkívül fontos az a tétel, hogy a népi vállalatok, valamint a népi vállalatok egyesülései, a VVB-k olyan gazdálkodó egységek, amelyek vezetőinek, kollektíváinak és egyes dolgozóinak speciális érdekei vannak, amelyeket összhangba kell hozni a társadalom érdekeivel, követve azt az elvet, hogy „ami hasznos a társadalomnak, az legyen hasznára az egyes szocialista üzemnek és az üzemi dolgozóknak is, ezek haszna pedig abból származzék, ami a társadalomnak is javára válik". Ez az összhang csak azáltal biztosítható, a dolgozók munkájuk végzésében anyagilag érdekeltté csak azáltal tehetők, ha a termelési folyamatban résztvevő személyek munkájának eredményét pontosan felmérjük. Ehhez pedig mellőzhetetlen az értéktörvény helyes alkalmazása. Az NDK-ban általánosan elfogadott felfogás értelmében szocialista termelési viszonyok közepette az értéktörvény nem tekinthető a kapitalizmusból visszamaradt, a szocializmustól idegen csökevénynek, — aminek Sztálin minősítette —, hanem a szocializmus gazdasági törvényeinek egyike, amely a szocializmus egyéb gazdasági törvényeivel való kölcsönhatásban érvényesül. Itt azonban nem spontán szabályozója a termelésnek, hanem segítséget nyújt a társadalmi munkaráfordítás mérésében és a dolgozók anyagi érdekeltségével összekötve közrehat az önköltség csökkentésében.

A másik jelentős kiinduló tétel V. Sz. Nyemcsinov elhunyt szovjet akadémikus által megfogalmazott az a követelmény, hogy „a tervezés mechanizmusát összekapcsoljuk az önálló elszámolás rendszerével és a vállalatok társadalmi alapjainak rendszerével".[5] Az értéktörvény hatékonyságának növelése, az önálló gazdasági elszámolás következetes alkalmazásának elősegítése érdekében 1964 áprilisával több szakaszban végrehajtandó árreformot kezdtek el, amelynek — az 1959-ben nálunk végrehajtott termelői árrendezéshez hasonlóan — az a célja, hogy az árakat összhangba hozza a tényleges társadalmi munkaráfordítással és így mérhetővé váljon, mibe kerül az egyes termékek előállítása, gazdaságos vagy veszteséges-e gyártásuk.[6] A lakosság ellátását szolgáló közszükségleti cikkek kiskereskedelmi árait ezek a rendelkezések nem érintették.

Hasonló célok szolgálatában áll a népgazdaság állóeszközeinek átértékelése. Az állóeszközök értékét korábban gyakran igen alacsonyan állapították meg és ez nem egyszer pazarlásra vezetett. Az állóeszközök átértékelésével egyidejűleg bevezették a már nálunk is alkalmazott eszközlekötési járulékot, ami nem más, mint kamat a vállalat rendelkezésére bocsátott alapok után. Ezek a termelési alapokra fizetett adójellegű kötelezettségek arra késztetik a vállalatokat, hogy csak azokat az alapokat vegyék igénybe, amelyek szükségesek a terv teljesítéséhez.

Az értéktörvény tudatos alkalmazásával összefüggésben az ár, az önköltség, a munkabér, a hitel, a nyereség stb. gazdasági rugókként hatnak a népi vállalatok egyesüléseinek, a vállalatoknak és a dolgozóknak anyagi érdekeivel való kapcsolatuk folytán. A gazdasági rugók összefüggő rendszerében — amelyre még visszatérünk — kiemelkedő helyet foglal el a nyereség. A nyereséget tekintik a Német Demokratikus Köztársaságban a gazdasági egységek eredményes működése legfőbb mutatójának.[7]

III.

A tervezés és irányítás új gazdasági rendszerének hátterében álló szocialista politikai gazdaságtani szemlélet néhány vonásának megemlítése után röviden vegyük szemügyre az új rendszer egyik összetevőjének, a *tervezésnek* főbb jellemzőit. A tervezés újszerű vonásainak kialakításánál figyelembevették azt a tényt, hogy a tudomány egyre inkább közvetlen termelőerővé válik és a világ ipari államaiban átfogó technikai forradalom megy végbe, új iparágak születnek és a legtöbb eddigi iparág is jelentékenyen átalakul. Ilyen körülmények között a tervezőknek legalábbis a vezető gazdasági ágazatokban nemcsak az országban elért és nem is

[5] L. V. Sz. Nyemcsinov: A szocialista gazdálkodás és a termelés tervezése. Közgazdasági Szemle. 1964. évi 10. sz. Wolfgang Berger: A népgazdaság irányításának új rendszeréről. Béke és Szocializmus. 1965. évi 2. sz., 18. old.

[6] Az új irányítási rendszer bevezetését előirányozó határozatok Csehszlovákiában is hangsúlyozzák az árak gazdasági szerepét és a szocialista termelési árakon nyugvó egységes árstruktúra szükségességét. Ota Šik a párthatározatot ismertető tanulmányában emelett azt is aláhúzza, hogy az árak megállapításánál ügyelni kell arra is, hogy indokolt esetekben az árak rugalmasan eltérjenek alapjuktól. Bizonyos új és tökéletesebb cikkek árának, valamint olyanokénak, amelyek rövid időn belül nem teljesen kielégíthető nagy keresletnek örvendenek, átmenetileg magasabbnak kell lennie a termelési árnál és megfordítva, az elavult vagy nem keresett áruk ára alacsonyabb lehet termelési áruknál. Ezekre figyelemmel az új irányítási rendszer Csehszlovákiában három árkategóriát irányoz elő: a rögzített árakat, a limitált árakat és a szabad árakat. L. O. Šik: I. m. 54. old.

[7] Vö. Erich Apel, Günter Mittag: Planmässige Wirtschaftsführung und ökonomische Hebel. Dietz Verlag Berlin, 1964. 74—79. l. Iparfejlesztésünkről folytatott vitában a nyereség szerepének elismerése mellett helyeselhetően hangsúlyt kapott ez az összefüggés is, hogy — mivel a valóságban ez elvileg legelőnyösebb csere a termékek jelentékeny részénél nem oldható meg, de a fennálló szükségleteket mégis ki kell elégítenünk — a legnagyobb nyereség elve nem lehet az iparfejlesztés egyedüli szempontja. L. Népszabadság, 1965. június 2. sz.

csak általában a jelenlegi, hanem a nemzetközileg elérhető legmagasabb tudományos-technikai színvonalból, a távlati tervidőszak végén várható szintből kell kiindulniok.

E követelmény érvényrejuttatását szolgálja az NDK-ban a tervezés két, illetőleg három fázisos rendszere. A tudományos előrelátáson alapuló tervezés az első fázisban mintegy prognózisszerűen 15—20 évre igyekszik felbecsülni a termelőerők fejlődésének ütemét és meghatározni a műszaki haladás fő irányait. E nagyobb távlatba tekintő prognózisok alapján szabják meg a vezető gazdasági ágazatok (vegyipar, kohászat, elektrotechnika, szerszámgépipar, energiagazdálkodás, tudományos műszeripar, közlekedés, mezőgazdaság, üveg- és kerámiaipar) programjait. Nagy súlyt helyeznek e programok összehangolására és ezáltal az optimális népgazdasági arányok kialakítására. A tervezés második fázisában dolgozzák ki a részletesebb távlati tervet 5—7 éves időszakra. Ez utóbbira épülnek az éves, illetőleg az esetleg még rövidebb időtartamra szóló tervek.[8] A tudományos tervezésnek ez a rendszere biztosítja az egyéb kimunkált tervezési elveknek — nevezetesen a tervezés és a tervek realitásának, folytonosságának, rugalmasságának és a tartalékok képzésének — megvalósulását.

A tervezés és a tervek fenti egymással összefüggő elvei közül a terv *realitása* az adott feltételek között legjobb és egyszersmind ténylegesen megvalósítható tervváltozat kiválasztásának igényét jelenti. A reális tervezés hasonló tartalmú követelményét az optimális tervezés elvének is nevezik.[9]

A tervezés *folytonossága* magában foglalja a tudomány és technika elért vívmányai rendszeres felhasználásának és várható eredményei figyelembevételének szükségességét. A tervek folytonossága tulajdonképpen a különböző — negyedéves, éves, 5—7 éves, 15—20 éves — időtartamra szóló tervek egybekapcsolódásával azonos. A folytonosság igényéhez kapcsolódik az a felismerés is, hogy a társadalmi újratermelés végbemenő processzusát nem szabdalhatják fel és nem állíthatják le az időmúlás naptári határai. Csak helyeselni lehet éppen ezért azt a módszert, amely szerint a hosszú időre szóló távlati terveken belül megtervezik a tervidőszakok, különösen az éves tervek egymásbakapcsolódását is.[10] Az NDK-ban véget vetettek az éves gondolkodásnak, amelyben minden — a műszaki fejlesztés, a választékbővítés, a gazdaságosság stb. — az éves terv teljesítésének volt alárendelve, hiszen december 31-ével a vállalatnak mindent le kellett zárnia, semmit nem vihetett át a következő évre, a felhasználatlan anyagi eszközöket, felújítást, rövid lejáratú hitelt stb. elvették tőle.

A tervezésnek és a terveknek ezekből a vonásaiból adódik a *rugalmasság* igénye, amelynek határait és érvényesülési módozatait nagy körültekintéssel kutatják az NDK gazdasági irányító rendszerében. Ez a rugalmasság semmiképpen sem érintheti pl. a tervezett népgazdasági arányok kérdését. Az egyik elképzelés szerint az egyesüléseknek és a vállalatoknak szánt beruházási-, létszám-, termelési és esetleg egyéb mutatókat bizonyos alsó és felső határokkal egybekötve adnák meg. A rugalmasság elve összefüggésben áll a szükségletek kielégítésére törekvő, a piac igényeit, a keresletet figyelembe vevő termelésre való törekvéssel. Többek között ez a momentum is jelentősen befolyásolja a VVB-k és az üzemek szerepét és lehetőségeit a tervezésben. A VVB-k ugyanis — amelyeknek rendeltetését és jogi helyzetét a későbbiekben még közelebbről körvonalazzuk — a Népgazdasági Tanácstól kapott főmutatók alapján a hozzájuk tartozó üzemek éves tervét a termékösszetétel, választék vonatkozásában maguk állítják össze. Az éves terv keretei között a VVB-nek joga van bizonyos módosításokra, ha például váratlanul befutó előnyös kül- vagy belföldi rendelések ezt megkívánják. Ez évben kísérleti jelleggel több iparágban jelentősen csökkentették a kötelező mutatók számát. A kísérlet folyamán a Népgazdasági Tanács csupán négy kötelező keretszámot ír elő a VVB-nek: a nyereséget, az exportvolument, az importlimitet, valamint a munkás- és alkalmazotti béralapot. A VVB is csak ezt a négy mutatót adja meg az üzemeknek. Ezek alapján készítik el az üzemek saját komplex tervüket.[11]

Természetszerű, hogy ezeknek az alapelveknek az érvényrejuttatása a tervezés *módszereinek* és *eszközeinek* tökéletesítésével jár együtt. Különösen erős a törekvés a népgazdasági *mérlegek* olyan egybekapcsolódó rendszerének a továbbfejlesztésére, amely mindenkor hű képet nyújt az egyes ágazatokban végbement változások kihatásairól a népgazdaság egészére és ezáltal utal az előrehaladás és az esetleges korrekciók követelményeire is.

IV.

A tudományos-technikai fejlődésre támaszkodó és a népgazdaság vezető ágazataira koncentráló tervezési rendszerhez szervesen kapcsolódik a népgazdaság, ezen belül az ipar tudomá-

[8] Vö. Erich Apel, Günter Mittag: Ökonomische Gesetze und neues ökonomisches System. Dietz Verlag Berlin, 1964. 87—141. old.

[9] A Lengyel Népköztársaságban a Lengyel Egyesült Munkáspárt IV. kongresszusának határozatai nyomán igen behatóan foglalkoznak a közgazdaságtudomány művelői az optimális tervezés problémájával. Különösen az elektronikus gépekkel végzett, a népgazdaság belső összefüggéseinek megállapítására hivatott optimalizációs számítások kérdésköre váltott ki élénk vitát. Vö. B. Glinski, J. Maciejewicz: I. m. 67—72. old.

[10] 1963-ban például az 1964. évi tervfeladatok rögzítésével együtt az 1965. év előzetes tájékoztató mutatóit is kiadták.

[11] Vö. Új utakon az NDK tervgazdasága. Népszabadság. 1965. június 3—6. és 8. sz.

nyos megalapozottságú, termelési elv szerinti *irányítása.* A *termelési elv* azt jelenti, hogy a szocialista társadalom egész politikai szervezetének, a pártnak, az állami, a társadalmi, valamint a gazdasági szervezeteknek és szerveknek erőfeszítéseiket a *termelésre* kell összpontosítaniok és tevékenységük egyéb formáit is ennek a főfeladatnak kell alárendelniök. A termelési elv alkalmazása kihat az állami szervek, elsősorban a gazdaság irányítását végző szervek szervezeti felépítésére, feladatkörüknek, hatáskörüknek, felelősségüknek gazdasági-technikai ismérvek, a termelés jellege szerinti megállapítására. A korábbi területi irányítást háttérbe szorítja a termelés jellege és az alkalmazott technika alapján csoportosított vállalatok *egységes szakmai* (ágazati) irányítása.

A népgazdasági irányítás másik kiemelkedő jellemzője az irányítás és vezetés *gazdasági* jellegű eszközeinek és módszereinek előtérbekerülése. Az 1963 nyarán elfogadott — már hivatkozott — Irányelvek egyértelműen lerögzítik: „Mindenkinek meg kell értenie, hogy a gazdaságot nem igazgatási stílusban, hanem gazdasági módon kell irányítani". Az új irányítási rendszer bevezetésével az NDK-ban fel kívánják számolni a részletkérdésekben is központosított, reszortszellemű, egyedi ügyeket központi utasításokkal intéző irányítási módszert. A korábbi struktúra helyébe a gazdasági szervezetek és az irányításukat végző szervek *piramis*-szerűen felépített sémája lép, amelynek csúcsán, illetőleg felsőbb szintjein csak az alapvető kérdéseket döntik el, csupán a távlati célkitűzéseket szabják meg, az alsóbb szintű egységek szerepe, önállósága és felelőssége pedig bővül a központi szervek által alapvető tartalmában és kereteiben meghatározott feladatok részletekbemenő megvalósításában.

A népgazdaság irányításának ez az újszerű gazdasági rendszere a szocializmus gazdasági törvényeinek figyelembevételén nyugszik és ezek tudatos érvényrejuttatására irányul. A népgazdaság lehető legeredményesebb fejlesztése érdekében összekapcsolja a gazdasági élet magasszintű szervezettségét, teljes koordináltságát az irányító és termelőtevékenységet végző dolgozók erkölcsi és *anyagi* érdekeltségével a gazdasági feladatok végrehajtásában, valamint szocialista öntudatuk, szakmai ismereteik, alkotó kezdeményezéseik és közreműködésük állandó igénylésével és ösztönzésével.

A párt útmutatásai nyomán beható tudományos elemzés és immár a gyakorlati alkalmazás tárgyává is vált az új irányítási rendszerben a *gazdasági rugók* egymáshozkapcsolódó, egységes rendszere. A gazdasági rugóknak két egymással ugyancsak összefüggő érvényesülési területe és csoportja különböztethető meg.

Az első csoportba közvetlen gazdasági rugókként tartoznak: az önköltség, az ár, a forgalom és a nyereség. A nyereségre, valamint az árra, a forgalomra és az önköltségre is kiható közvetett gazdasági rugónak minősül a kereskedelmi-, a szállítási, és a szolgáltatási szerződések rendszere, valamint a hitel. Ez utóbbi kettős tekintetben is, a kamat révén és a visszafizetés módozatain keresztül.

A gazdasági rugók második csoportját az emberek személyes anyagi érdekeltségét — egyedileg vagy kollektíve — közvetlenül érintő gazdasági rugók alkotják. Ezeknek fő formái a bér és a prémium, közvetett formái a béralap és a prémiumalap. E fő formák mellett léteznek még további ösztönző hatású tényezők is, amelyek az anyagi érdekeltség különböző oldalait érintik. Idesorolhatók a természetbeni juttatások, az előléptetések, a szabadságolás rendszere, a műszakrendszer alakítása, a lakásjuttatás, az utazási lehetőségek alakítása, a szociális-kulturális juttatások stb.

Nem bocsátkozhatunk valamennyi rugónak és a közöttük fennálló bonyolult összefüggéseknek részletesebb bemutatásába. Jellemzésül szükségesnek tartjuk mégis az alábbiakat kiemelni. Reális az a felismerés, hogy a gazdasági rugók nem automatikusan hatnak a fejlődés irányában. A gazdasági előrehaladást szolgáló felhasználásukhoz a megfelelő feltételek körültekintő kiépítésére, pozitív hatásuk tudatos és tervszerű összehangolására van szükség. Különösen jelentős a bemutatott két csoport elemeinek összehangolása és egységes rendszerbe foglalása. Ezáltal biztosítható ugyanis a társadalom, a kollektívák és az egyes dolgozók érdekeinek egybeesése, amely a szocializmus teljes felépítésének legfőbb hajtóereje.

Az említett gazdasági rugók, anyagi ösztönzők céltudatos alkalmazása az új tervezési és irányítási rendszer alapvető célkitűzéseinek elérését: a tudományos-technikai színvonal emelését, a népgazdaság vezető ágazataiban a világszínvonal elérését és meghatározását, a termékek minőségének, választékának javítását, a munka termelékenységének növelését, a költségek csökkentését, a nyereség növelését, a lakosság életszínvonalának emelését stb. szolgálja. E célkitűzések elérése érdekében a mennyiségi mutatók mellett igen nagy súlyt helyeznek a *minőségi* mutatók teljesítésére.

A bérezés és jutalmazás rendkívül sokféle és ötletes formáit dolgozták ki és alkalmazzák ma már a Német Demokratikus Köztársaságban.[12] Egyértelműen érvényesül mindezekben az a törekvés, hogy a dolgozók ne csak egyéni munkavégzésükben legyenek érdekeltek, hanem a kollektíva, az üzem, illetőleg a VVB teljesít-

[12] L. Beschluss über die Bildung und Verwendung des einheitlichen Prämienfonds in den volkseigenen und ihnen gleichgestellten Betrieben der Industrie und des Bauwesens und in den VVB im Jahre 1964. GBl 1964. II. 80. old. Beschluss über die Durchführung der Direktive zur Verwirklichung des Grundsatzes „Neue Technik — neue Normen" und Anwendung ökonomisch zweckmässiger Lohnformen in der volkseigenen Wirtschaft im Jahre 1964. GBl 1964. II. 75. old.

ményében is. Ebben az irányban hat az üzemi és az egyesülési prémiumalap, amely már nem a béralaphoz, hanem az elért nyereség nagyságához igazodik. A gazdasági vezetők fizetésének mértékét ugyancsak a vezetésük alatt álló gazdasági egység teljesítménye befolyásolja. A gyakorlatban bevált és ténylegesen alkalmazott tudományos kutatási eredmények megfelelő honorálása révén közvetlenül érdekeltté váltak a tudományos kutatók is feltaláló, fejlesztő és szerkesztő munkájuk gyorsütemű, eredményes végzésében. A zökkenőmentes kooperációt szolgálja — a teljesítéssel elmaradó üzem nyereségét terhelő, a szerződés lejártakor fellépő kötbérfizetési kötelezettség mellett — az a kialakulóban levő szerződésforma is, amely a várható eredményekben nemcsak a végterméket előállító, hanem a kooperáló üzemeket is érdekeltté teszi.

A vonatkozó hivatalos dokumentumok és az irodalmi feldolgozások sem mulasztják el annak hangsúlyozását, hogy a dolgozók kezdeményezését, alkotó közreműködésük kibontakozását a vázolt gazdasági rugók és anyagi ösztönzők mellett eszmei-erkölcsi mozgatókkal is elő kell segíteni. Ilyenek pl. a kitüntetések, a nyilvános dicséretek, a hivatáshoz és az üzemhez való hűség megbecsülése, a termelésesztétika körébe tartozó tényezők stb.

V.

Az Irányelvek meghatározzák a népgazdaság tervezését és irányítását végző szerveket, ezek főbb feladatait, működésük alapelveit és egymáshoz való viszonyát.[13] Kiemelik a Népi Kamara, az Államtanács, a Minisztertanács és a Minisztertanács szervei működésében az *egységesség* követelményét és azt a tartalmi igényt, hogy az állami irányításban a tudományos-technikai haladás fő irányait kell a vezetőtevékenység vezérlő elvévé tenni. Az Államtanács 1963. február 11-én kibocsátott, a népgazdaság Minisztertanács általi tervezéséről és irányításáról szóló törvényerejű rendelete, valamint a Minisztertanácsnak már ezt megelőzően 1963. február 7-én elfogadott, saját gazdaságirányító munkájának alapelveiről szóló határozata, nem különben az Irányelvek a Minisztertanács, valamint a Minisztertanács Elnökségének főfunkciójává a népgazdaság irányítását jelölik meg. A Minisztertanács közvetlen alárendeltségében működik az Állami Tervbizottság, a Népgazdasági Tanács, a Mezőgazdasági Tanács, a minisztériumok,[14] a Kutatási és Technikai Államtitkárság, a Német Jegybank és egyéb központi hatóságok és bizottságok.

Az Állami Tervbizottság szorosan együttműködik a Kutató Tanáccsal és a Kutatási és Technikai Államtitkársággal. Felelős a központi állami szervek (pl. a Népgazdasági Tanács), a VVB-k, a helyi gazdasági tanácsok és a mezőgazdasági tanácsok stb. távlati tervosztályainak, illetőleg csoportjainak irányításáért. Irányítja a kerületi tervbizottságokat. Szoros együttműködésben valamennyi gazdasági irányító szervvel szervezi a távlati tervek kidolgozását. Irányelveket és tájékoztató mutatókat ad ki az éves népgazdasági tervek kidolgozásához. Az irányító szervek tervjavaslatai alapján összefoglalja az éves terveket. Elemzi a tervek végrehajtását és a Pénzügyminisztériummal együttműködve szervezi a minőségi és pénzügyi mutatók megtartásának ellenőrzését. Felelős az összegező mérlegek elkészítéséért. Felelősséggel alkalmazza a népgazdasági tervezés ismertetett alapelveit, illetőleg szervezi azok érvényrejutását.[15]

A Népgazdasági Tanács a Minisztertanács központi ipartervező és iparirányító szerve. A párt és a Minisztertanács által kidolgozott gazdaságpolitikát követve a megerősített terveknek megfelelően a Népgazdasági Tanács komplex módon vezeti, összehangolja és ellenőrzi az ipar egészére háruló főfeladatok végrehajtását. A távlati tervek, valamint az Állami Tervbizottság tájékoztató mutatói alapján kidolgozza az ipar éves terveit. A Népgazdasági Tanács az ipar körébe tartozó tudományos kutatás, termelés és eladás központi irányításának feladatait ipari osztályain, a VVB-ken, a kerületi gazdasági tanácsokon, valamint tudományos intézeteken és állami irodákon keresztül végzi.

Szervezeti vonatkozásban a Népgazdasági Tanácsnak egyik megkülönböztető vonása, hogy nem kollegiálisan vezetett szerv, a Népgazdasági Tanácsot annak elnöke vezeti, aki egyben a Minisztertanács tagja, és lényegében a szakminiszterekkel azonos jogállású. A Népgazdasági Tanács mint szervezeti komplexum keretében működik ugyan egy testület, de ez jogi szempontból tekintve csak konzultatív szerepet tölt be az elnök mellett. A Népgazdasági Tanácson belül az osztályoknak két csoportja található. Az első elnökhelyettesek összefogása mellett állanak az úgynevezett központi főosztályok, amelyek funkcionális jelleggel előkészítő, tájékoztató, javasoló szerepet töltenek be a Népgazdasági Tanács, illetőleg az elnök számára. Az egyes ipari ágazatok központi ágazati iparirányító szervei tulajdonképpen a Népgazdasági Tanács ipari osztályai. A szakágazati szempontból egymáshoz közelálló ipari osztályok egy-egy elnökhelyettes összefogása mellett működnek. Az ipari osztályok jogi helyzete ma még nem

[13] Az NDK gazdaságirányító szervei felépítésének áttekinthető táblázatait lásd „Das funktionelle Wirken der Bestandteile des neuen ökonomischen Systems der Planung und Leitung der Volkswirtschaft" (Dietz Verlag Berlin, 1964) c. kötetben.

[14] Jelenleg pénzügyi-, építésügyi-, közlekedésügyi-, kereskedelmi- és ellátásügyi-, posta- és távközlési-, valamint külkereskedelmi minisztérium működik az NDK-ban.

[15] Az Állami Tervbizottság szervezetét, feladatkörét és működési rendjét meghatározó Szabályzatot a Minisztertanács 1964. április 16-i keltezéssel rendeleti formában bocsátotta ki. L. GBl II. 621. old.

egyértelműen tisztázott.[16] Egyes szerzők felvetették az osztályok államjogi önállósága további fokozásának szükségességét.[17] Az Irányelvekből az világosan kitűnik, hogy az ipari osztályoknak, illetőleg az osztályvezetőknek kell koordinálniok a hozzájuk tartozó ágazat tudományos-technikai és gazdasági fejlődését. Ők irányítják a nekik alárendelt VVB-ket és tudományos intézeteket. Megállapítják ezek alapvető feladatait. Széleskörű ellenőrző szerepet töltenek be, amelynek legfontosabb eszköze a VVB-k vezérigazgatóinak személyes beszámoló-jelentése az osztályvezető előtt. A vezérigazgató személyes jelentéstételekor az osztály az egyéb ellenőrző szervek adataira támaszkodva elemzi és értékeli a VVB munkáját és az így leszűrt következtetéseket a vezérigazgató elé tárja. Fontos követelmény az ipari osztályokkal szemben is, hogy irányító szerepüket ne adminisztratív módszerekkel, hanem elsősorban gazdasági eszközökkel és a szocialista gazdaságirányítás egyéb tudományos módszereivel (információszerzés, elemzés, összehangolás, meggyőzés stb.) töltsék be.

Az NDK iparirányító szerveinek rendszerében kiemelkedően fontos helyet foglalnak el a VVB-k. A népi vállalatok egyesülései a termelési elv szerint szervezett, önálló gazdasági elszámolás rendszerében működő, saját gazdasági alapokkal rendelkező gazdaságirányító szervek.[18] Rendeltetésük és helyzetük megértéséhez figyelembe kell venni, hogy az NDK-ban az ipari össztermelésnek mintegy 88,4%-át adó, de a kb. 15 000 ipari üzemnek hozzávetőlegesen csupán egyharmadát kitevő állami üzemek mellett további egyharmad-egyharmad arányban léteznek még betéti társasági formában működő félig állami üzemek, amelyekben az állam meghatározott tőkerészesedéssel vesz részt és a termelés 2,8%-át nyújtó magánüzemek is. Emellett tekintettel kell lenni arra is, hogy a mintegy 1700 központi vezetésű, közvetlenül a 82 VVB-hez tartozó üzem mellett kb. 2815 állami üzem a kerületi gazdasági tanácsok alá tartozik.[19] Ezek korábban nagyrészt mint a helyi népképviseleti szervek irányítása alatt álló helyi ipari üzemek szerepeltek. A kerületi gazdasági tanács hatókörébe esnek bizonyos szempontból a félig állami és a magánüzemek, valamint az ipari jellegű kézműipari termelőszövetkezetek is.

Mindezek következtében az iparirányítás új rendszerének egyik fontos követelménye lett, hogy biztosítsa a különböző tulajdoni formájú, valamint a központi és kerületi alárendeltségű üzemek egységes műszaki és termelési terveken nyugvó, összehangolt funkcionálását. E szerteágazó feladatkör megvalósításának letéteményesei a VVB-k lettek. A VVB-k ugyanis nemcsak a közvetlenül alájuk tartozó állami üzemeket összefogó és irányító gazdasági szervek, hanem az egész iparág felelős vezető központjai. A VVB biztosítja az iparág tudományos-technikai fejlődését a tudományos kutatás, a termelés és az értékesítés tervezésének és megvalósításának irányítása, illetőleg összefogása révén. A VVB-k ezt a szerepüket elsősorban a kerületi gazdasági tanácsokkal való kölcsönös együttműködés és ezen belül az üzemek termékcsoport-munkájának szervezése útján töltik be.[20] A termékcsoport-munka lényege abban rejlik, hogy függetlenül az alárendeltség jellegétől és a tulajdonformától a műszaki-technikai szempontból egymáshoz közelálló üzemek a VVB által megbízott vezetőüzemek összefogása mellett csoportosulnak, működésüket összehangolják, műszaki termelési tapasztalataikat kicserélik, egymást kölcsönösen támogatják. A VVB a termékcsoport-munkában résztvevő üzemek rendelkezésére bocsátja saját műszaki kutató központjainak eredményeit, ezáltal kiküszöböli a párhuzamos kutatással járó felesleges ráfordításokat. Az iparághoz tartozó valamennyi üzem működésének összehangolása biztosítja az iparágon belüli arányok célszerű alakítását, a társadalmi szükségletek fedezésére, az újszerű igények kielégítésére irányuló termelést, az üzemek termelésének specializálását és koncentrálását.

Már utaltunk arra, hogy a VVB-k rendeltetése nemcsak az iparági műszaki kutatás, tervezés és termelés összefogására irányul, hanem szerepük kiterjed az eladás, értékesítés szervezésére is. Ebből adódik a VVB piackutató, keresletfeltáró, valamint árupropagáló szerepe mind belföldi, mint pedig külföldi viszonylatban. Élénk érdeklődés közepette folyik a VVB-k és a kereskedelmi, különösen a külkereskedelmi vállalatok közötti kapcsolatok formálása. Többféle megoldással kísérleteznek az NDK-ban, amelyek mindegyike arra irányul, hogy igazodva az adott iparág sajátosságaihoz, növelje a VVB szerepét, érdekeltségét és felelősségét az áruk elhelyezésében.

A kerületi gazdasági tanácsokról csupán azt említjük meg, hogy a Népgazdasági Tanácsnak a kerületi vezetésű ipar tervezésére és irányítására rendelt szervei. A kerületi gazdasági tanácsok sem kollektív, hanem egyszemélyi vezetésű szervek. A rájuk háruló feladatokat funkcionális és ipari osztályaikon keresztül látják el. Az ipari osztályok nincsenek közvetlenül alárendelve a Népgazdasági Tanács ipari osztályainak, hanem a kerületi gazdasági tanács el-

[16] A Népgazdasági Tanács Szabályzatát magábanfoglaló 1962. május 24-i keltezésű minisztertanácsi rendelet egyéb vonatkozásokban sem felel meg az új követelményeknek.

[17] L. Dr. Hans—Ulrich Hochbaum: Az ipar állami irányításának jogi kérdései a Német Demokratikus Köztársaságban. Állam és Igazgatás. 1965. évi 5. sz., 391. old.

[18] Vö. Gerd Friedrich: Die VVB im System der Planung und Leitung der sozialistischen Industrie. Wirtschaftswissenschaft. 1963. évi 5. sz.

[19] Az NDK 15 — a magyar megyének megfelelő szintű — kerületre tagozódik.

[20] Vö. Jochen Theel: Erzeugnisgruppenarbeit im neuen ökonomischen System der Planung und Leitung. Wirtschaftswissenschaft. 1964. évi 5. sz.

nökén keresztül a Népgazdasági Tanács illetékes elnökhelyettesének. A jogi alárendeltség hiánya természetesen nem zárja ki azt, hogy a Népgazdasági Tanács ipari osztályai támogassák a kerületi gazdasági tanácsok megfelelő ipari osztályait.

A gazdasági tanácsok felelősek a nekik átadott tájékoztató mutatók és irányelvek alapján a kerületi vezetésű ipar éves terveinek kidolgozásáért és teljesítéséért. Fontos szerepet töltenek be ezen kívül az alájuk tartozó ipari üzemek, valamint a népképviseleti szervek által végzett helyi ellátó gazdálkodás és a különböző helyi költségvetési intézmények anyagi-technikai ellátásának egységes szervezésében. A kerületi gazdasági tanács évenként számadással tartozik a megfelelő kerületi népképviseleti szervnek. A Minisztertanács 1965. január 21-i határozata — kiegészítve a kerületi gazdasági tanácsok eddigi kizárólagos függőleges alárendeltségét — a kerületi gazdasági tanács és a kerületi népképviseleti szerv tanácsa (a magyar tanácsi vb-nek megfelelő szerv) közötti kapcsolat további erősítését helyezi kilátásba.

VI.

A gazdasági irányítás alapvető vonásainak érvényesülését a *mezőgazdaság* állami irányításában a mezőgazdaság sajátos gazdasági vonásai befolyásolják. A szocialista jellegű irányítási eszközök és formák alkalmazását mindenekelőtt az teszi lehetővé, hogy az NDK mezőgazdasági területének túlnyomó többsége a szocialista szektorhoz és ezen belül a termelőterületeknek mintegy 85%-a a különböző típusú mezőgazdasági termelőszövetkezetekhez tartozik. Az áttérést a mezőgazdaság termelési elv szerinti irányítására a párt- és az állami szervek számára a NSZEP 1962 októberében tartott központi bizottsági ülése alapozta meg. Ezt követően még 1962 végén két kerületben és néhány járásban megkezdték az új irányítási rendszer alkalmazását, majd 1963 nyarán az Államtanács 1963 februárjában kibocsátott törvényerejű rendeletén nyugvó (1963. március 15-én kelt) minisztertanácsi irányelvnek megfelelően országosan kiépítették a mezőgazdaság irányítását végző állami szervek egységes rendszerét. Megszűnt a Mezőgazdasági, Begyűjtési és Erdőgazdasági Minisztérium, megszűnt a helyi népképviseleti szervek keretén belül a mezőgazdasági osztályoknak, illetőleg a mezőgazdasági állandó bizottságoknak az átszervezést megelőzően (az utóbbiak által 1962 áprilisától) gyakorolt irányító-szervező funkciója a mezőgazdasági termelőszövetkezetek irányában. Létrehozták a Minisztertanács mellett a Mezőgazdasági Tanácsot, valamint a kerületi és a járási mezőgazdasági tanácsokat.

A mezőgazdasági tanácsok gazdaságilag és jogilag önálló, a mezőgazdaság tervezését, irányítását és ellenőrzését végző szervezetek, amelyeken belül az alábbi szervi egységek működnek. Maga a mezőgazdasági tanács, a termelésvezetőség, a termelésvezető és a termelésvezetőség szakapparátusa. A Minisztertanács mellett működő Mezőgazdasági Tanácsot és annak termelésvezetőségét a Minisztertanács alakította meg, a helyi mezőgazdasági tanácsokat és termelésvezetőségüket pedig az illetékes mezőgazdasági állandó bizottságok javaslatára a megfelelő szintű helyi népképviseleti szervek erősítették meg.

A mezőgazdasági tanács összetételét tekintve szakjellegű gazdaságirányító képviseleti szerv. A tanács elnöke egyben a termelésvezetőség vezetője, más elnevezéssel termelésvezető. A termelésvezetőség a kiadott irányelvekben és a mezőgazdasággal közvetlen kapcsolatban álló állami szervekre vonatkozó jogszabályokban meghatározott szakemberekből, elsősorban a szakapparátus egységeinek (növénytermelés, állattenyésztés, főkönyvelőség stb.) élén álló vezetőkből áll. A termelésvezetőség bár testület, mégis egyszemélyi vezetés mellett működő szerv. Utasítási jog csak a termelésvezetőt illeti meg. A kerületi termelésvezetőség vezetőjét a Minisztertanács mellett működő Mezőgazdasági Tanács elnöke, a járási termelésvezetőt pedig a kerületi termelésvezető nevezi ki. A kinevezésnek ez a rendje megszabja egyben egymásnak való alárendeltségüket is.

Az önálló mezőgazdasági irányító szervek kiépítése során az NDK-ban felhasználták a román és a csehszlovák tapasztalatokat. Eltérően azonban az 1962-ben Romániában bevezetett megoldástól, amely szerint a nagy létszámú (200—250 tagú) tartományi és (a 80—100 tagú) járási mezőgazdasági tanácsok az illetékes népi tanácsok végrehajtó bizottságainak vannak alárendelve, valamint az 1963 tavaszán létrehozott csehszlovák megyei és járási mezőgazdasági termelési igazgatóságoktól, amelyek pedig a nemzeti bizottságok szerveiként működnek, az NDK-beli kerületi és járási mezőgazdasági tanácsokat nem az illetékes helyi népképviseletek szerveiként hozták létre. A helyi mezőgazdasági tanácsok önálló területi-szakigazgatási szervi jellegének biztosítása mellet rendkívül nagy gondot fordítanak az NDK-ban a mezőgazdasági tanácsok, valamint a mezőgazdasággal közelebbi kapcsolatban álló egyéb szervek működésének az összehangolására. A helyi népképviseleti szerveknek a mezőgazdaság szocialista fejlődésének előmozdítására irányuló általános kötelezettsége és az ezért viselt felelőssége nem szűnt meg, jelenleg pedig kifejezetten tovább erősödik. Ezen túlmenően bizonyos mezőgazdasági ügyekkel (pl. földrendezéssel, földforgalommal, az erdőkkel, az egyházi mezőgazdasági ingatlanokkal, az egyéni kisüzemekkel és kiskertészetekkel, a vadvédelemmel, az élelmiszerhigiéniával stb.) kapcsolatos irányítási, igazgatási feladatok továbbra is a felsőbb szintű helyi népképviseletek

megmaradt mezőgazdasági szakigazgatási szerveihez tartoznak.

Az együttműködést szolgálja a helyi mezőgazdasági tanácsok elnökeinek az a kötelezettsége, hogy a megfelelő szintű népképviseleti szerv előtt a népgazdasági terv rájuk vonatkozó részének teljesítéséről évenként egyszer vagy kétszer beszámoljanak. Az is törekvés, hogy a járási népképviseleti szerv elnöke tagja legyen a járási mezőgazdasági tanácsnak.

Az eddigi tapasztalatok figyelembevételével tovább erősíti a helyi mezőgazdasági tanácsok termelésvezetőségei és a népképviseleti szervek tanácsai közötti kapcsolatot a Minisztertanács említett ezévi határozata, amely — többek között — a termelésvezetőségek erős függőleges alárendeltségének fenntartása mellett elrendelte ezeknek az illetékes népképviseleti szerv tanácsának való alárendelését is. Ennek az alárendeltségnek tartalmát majd a részletező jogi szabályozás és a későbbi gyakorlat alakítja ki.

Minthogy a mezőgazdaság irányításának elsődleges szervei a mezőgazdasági tanácsok, fontos koordináló és ellenőrző szerepet kell betölteniök a mezőgazdasághoz kapcsolódó egyéb szervek (a mezőgazdasági terményfelvásárló-, a mezőgazdasági építésügyi-, a mezőgazdaság anyagi-technikai ellátását végző szervek, a mezőgazdasági bank helyi fiókja, stb.) irányában. Az eddig megjelent jogszabályok már több vonatkozásban e koordináló szerep megvalósulásának jogi garanciáit is kiépítették.[21] Az együttműködés egyik jelentős szervezeti eszköze e szervek vezetőinek vagy képviselőinek tagként való részvétele a megfelelő mezőgazdasági tanácsban, illetőleg annak termelésvezetőségében. Az 1964. tavaszán tartott VIII. parasztkongresszus arra is felhívta a figyelmet, hogy a központi Mezőgazdasági Tanácsnak azokra az iparágakra (pl. mezőgazdasági gépipar, vegyipar) is befolyást kell gyakorolnia, amelyek kizárólag vagy jelentős részben a mezőgazdaság számára termelnek.[22]

A különböző szintű mezőgazdasági tanácsok hatáskörét a rájuk vonatkozó irányelvek és belső instrukciók ugyan már elhatárolták, e kérdéskör nem nyert még végső jogszabályi rendezést. A hatáskörök elosztásánál e vonatkozásban is igyekeznek érvényesíteni azt az elvet, hogy minden feladatot ott kell elvégezni, ahol az a legszakszerűbben oldható meg. A jelenlegi gyakorlat szerint a Minisztertanács mellett működő Mezőgazdasági Tanács kezében központosul az alsóbbszintű mezőgazdasági tanácsok általános irányítása, a szocialista mezőgazdasági üzemek termelésének átfogó fejlesztése, termelőeszközökkel (vetőmaggal, tenyészállatokkal, gépekkel, műtrágyával és növényvédőszerekkel) való ellátásának biztosítása. Ebből a célból közvetlen alárendeltségében működik a Mezőgazdaságtechnikai és Ellátási Állami Bizottság, valamint egy vetőmagtermelő és egy tenyészállatnevelő VVB. Közvetlenül alája tartozik továbbá a Német Mezőgazdaságtudományi Akadémia, a Német Mezőgazdasági Kiállítás, a Mezőgazdasági Főiskola, az Állatorvosi Vizsgálóintézet stb. A Mezőgazdasági Tanács elnöke, a termelésvezető, a termelésvezető első helyettese és növénytermesztési helyettese tagja a Minisztertanácsnak.[23]

A 25—30 tagú kerületi mezőgazdasági tanács feladataiból az alábbiak a legjellegzetesebbek: a járási mezőgazdasági tanácsok irányítása, az alárendelt állami gazdaságok vezetése, a legjobb termelési módszerek terjesztése, az agrárpropaganda szervezése, a kerületi szintű mezőgazdaságkutató intézetek irányítása stb.

A járási mezőgazdasági tanácsokra hárul a mezőgazdasági termelőszövetkezetek állami irányításának közvetlen megvalósítása. A járási mezőgazdasági tanácsok termelésvezetőségei éppen ezért kulcsszerepet töltenek be a szocialista mezőgazdaság irányításában. Nekik kell az állami célkitűzések és a központi szükségletek mutatóit összhangba hozni a termelőszövetkezetek törekvéseivel. A tsz-ek állami irányításának alapvető sajátossága az NDK-ban is a termelőeszközök szövetkezeti tulajdonával áll összefüggésben.[24] Ez a körülmény határozza meg alapjaiban a járási mezőgazdasági tanácsnak és szerveinek a tsz-ek irányában kifejtett irányító, befolyásoló, támogató, szervező, ellenőrző tevékenysége jellegét is. E tevékenység alapvető vonása a meggyőző és közvetlen segítő jelleg. A szakirodalomban az itt érvényesülő irányítás egyik tartalmi eleméül a tsz-parasztok pozitív tapasztalatainak és szakismereteinek a modern tudomány- és technika vívmányaival való összekapcsolását jelölték meg.[25]

Az elmondottakból következik az az alapvető követelmény, hogy a járási mezőgazdasági tanácsnak és szerveinek közvetlen érintkezésben kell állaniok a területükön működő termelőszövetkezetekkel. A termelőszövetkezetek egy részének vezetői, illetőleg képviselői tagokként maguk

[21] L. pl. az Államtanács 1963. február 11-i törvényerejű rendeletének a Mezőgazdasági Begyűjtés és Felvásárlás Állami Bizottságára, valamint az alája tartozó egyesülésekre és üzemekre vonatkozó rendelkezéseit, továbbá a Minisztertanácsnak a Mezőgazdaságtechnikai és Ellátási Bizottság és szervei létesítésére és feladataira vonatkozó 1964. január 30-i irányelveit, valamint a mezőgazdsági építésügy egységes szervezéséről és vezetéséről szóló 1964. szeptember 25-i rendeletét.

[22] Vö. Willy Becker, Kurt Groschaff, Karl Maerzke: Zur staatlichen Leitung der sozialistischen Landwirtschaft nach dem Produktionsprinzip. Wirtschaftswissenschaft. 1964. évi 5. sz. 782. old.

[23] A Mezőgazdasági Tanács 55 tagja közül 26 termelőszövetkezeti paraszt és traktorista, 9 mezőgazdasági tudós, a többi pedig a különböző állami szervek képviselője.

[24] Az állami irányítás és befolyásolás nálunk is alkalmazott jellegzetes eszközeinek (távlati és éves tervek, szerződéses felvásárlás, adók, hitelek, árak, prémiumok, egyéb kedvezmények rendszere, munkaverseny stb.) ismertetésére nem térünk ki.

[25] Willy Becker, Karl-Heinz Brandt, Gert Egler, Dieter Sachse: Der demokratische Zentralismus in der Arbeit der Landwirtschaftsräte und ihrer Produktionsleitungen. Staat und Recht. 1964. évi 2. sz. 271. old.

is résztvesznek a mezőgazdasági tanácsban és a tanács szervei mellett létrehozott különböző bizottságokban. A termelésvezetőség üléseire gyakran meghívják a tsz-vezetőket, ezeket az üléseket időnként a járás egy-egy termelőszövetkezetében tartják. A járási mezőgazdasági tanács leghatékonyabb munkatársai a termelésvezető közvetlen alárendeltségében álló termelésszervezők, akik állandóan a termelőszövetkezetekben tartózkodnak. Korábban egy-egy termelésszervezőhöz több (8—10) termelőszövetkezet tartozott. Napjainkban már egyre inkább arra törekednek, hogy egy termelésszervező lehetőleg egy, legfeljebb néhány termelőszövetkezet közvetlen támogatását végezze. A termelésszervezőnek nincs utasítási joga a tsz-vezetőség irányában, ezzel a joggal meghatározott keretekben csak a termelésvezető élhet. A termelésszervező befolyását a tsz irányában ezáltal csakis szakmai tekintélye, véleményének megalapozottsága és egyéb emberi kvalitásai biztosítják. Fontos szerep hárul a termelésszervezőre abban is, hogy a tsz-en belül a mezőgazdasági termelés valamely ágában kiemelkedő ismeretekkel és tapasztalatokkal rendelkező tsz tagok úgynevezett szakértői csoportokban tömörüljenek és segítsék a tsz vezetőségét a felmerülő feladatok és problémák megoldásában. Hasonló szakértői csoportot lehet több tsz egybevágó érdeklődésű tagjaiból is szervezni. Az ilyen tsz-közi szakértői csoportok hasznosan működhetnek közre új fejlettebb termelési eszközök és módszerek elterjesztésében. A termelésszervező közvetlen kapcsolódását a termelőszövetkezet tényleges mezőgazdasági termelési tevékenységéhez, fizetésének a hozzá tartozó tsz gazdasági eredményeihez kötésével is elő kívánják mozdítani az NDK-ban.[26]

VII.

Az ipar és a mezőgazdaság állami irányítása külön szervekre épülő rendszerének összegező jellemzése után röviden vázolnunk kell a helyi népképviseleti szervek helyzetének alakulását a népgazdaság tervezésének és vezetésének új gazdasági rendszerében. A gazdaságirányítás új rendszerének kiépítésével megszűnt a helyi népképviseleti szervek szerepe az ipar és a mezőgazdaság közvetlen irányításában és rendeltetésük lényegében az alábbi négy feladatkör ellátására összpontosul.

a) E feladatok első csoportját a helyi ellátó gazdálkodás irányításával kapcsolatos teendők alkotják. A helyi ellátó gazdálkodás az NDK-ban mindinkább önálló gazdasági ágazattá fejlődik, amely a lakosság mindennapi egyéni és közösségi szükségleteinek kielégítése, kulturált életfeltételeinek biztosítása és ezen keresztül a népgazdaság egyéb ágainak fejlődése szempontjából rendkívül jelentős szerepet tölt be. A helyi ellátó gazdálkodás keretébe tartozik a város- és községgazdálkodás (utak kezelése, tisztántartása, szemételhordás, közvilágítás, parkok, fürdők, temetők kezelése stb.), a háztartási szolgáltatások és javítások (textiltisztítás, háztartási gépek javítása és egyéb, mintegy 100-féle javító-szolgálat), a helyi ellátóipar (sütőipar, húsipar, italelőállítás, stb.) valamint a lakásgazdálkodás.

A helyi ellátó gazdálkodás irányításának és fejlesztésének legfőbb eszköze a népgazdasági terven alapuló komplex gazdálkodási terv, amelyet a helyi népképviseleti szerv fogad el. A jogirodalomban igen nagy figyelmet fordítanak a helyi ellátó gazdálkodás fejlesztésének problémájára. Az e körben kidolgozott elképzelések közül külön is megemlítjük a járási, illetőleg városi szolgáltató kombinátok létesítésére irányuló indítványt.[27] Az elképzelések szerint az ilyen kombinátok az állami tulajdonban levő ellátó, illetőleg szolgáltató vállalatokat fognák össze és biztosítanák az összehangolt műszaki fejlődést, valamint a gazdaságirányítás bemutatott elveinek fokozottab érvényrejuttatását e területen is.

b) A második csoportba a helyi szociális-kulturális feladatok ellátása sorolható. Ide tartozik mindenekelőtt az általános oktatást, valamint a szakmai és felnőttképzést szolgáló intézmények szervezése és irányítása, a dolgozók egészségügyi és szociális ellátását, illetőleg gondozását szolgáló intézetek tevékenységének irányítása és felügyelete, a kulturális tömegmunka szervezése stb.

c) Harmadik csoportként a közrend és a közbiztonság megóvásával kapcsolatos teendők szerepelnek. Elsőként említendő e csoportban a népképviseleti szervek alá nem rendelt közrendvédelmi, közbiztonsági és igazságszolgáltatási szervekkel való szoros együttműködés, beszámolóik, tájékoztatóik meghallgatása, megvitatása és hasznosítása. Bizonyos ügyekért (pl. bűnözés elleni küzdelem, tűzvédelem, közlekedésrendészet) a népképviseleti szervek a közrendvédelmi és igazságszolgáltatási szervekkel közösen viselik a felelősséget, más ügyekben pedig (pl. légoltalom, természeti csapások, gyermek- és ifjúságvédelem) túlnyomórészt maguk járnak el.

d) A helyi népképviseleti szervek feladatainak negyedik csoportjába a függőleges gazdasági irányításban való közreműködés formáit sorolják. A helyi népképviseleti szervek helyzetének megítélése szempontjából döntő jelentőségű, hogy milyen szerepet töltenek be a központi irányítottságú gazdaság irányában. E kérdésre ma már nemcsak az elmélet művelői, hanem a hivatalos fórumok is egyre világosabb és egy-

[26] Lásd: Willy Becker, Kurt Groschaff, Karl Maerzke: I. m. 791. old.

[27] Lásd: Dieter Hösel, Gerhard Köhler: Zur Entwicklung des Bereichs Örtliche Versorgungswirtschaft und zu seiner Leitung durch die örtlichen Volksvertretungen. Staat und Recht. 1964. évi 7. sz., valamint Dieter Hösel, Gerhard Köhler: Probleme der Leitung der Örtlichen Versorgungswirtschaft durch die örtlichen Volksvertretungen und ihre Organe. Staat und Recht. 1965. évi 1. sz.

értelműbb választ adnak. Ennek lényege abban összegezhető, hogy a népgazdaság objektív szerkezeti formái nem csupán a különböző fügőlegesen tagolt gazdasági ágazatok, hanem a földrajzilag elhelyezkedő gazdasági területek is. A különböző gazdasági ágazatok, valamint a lakosság helyi szükségletei közötti sokrétű összefonódás komplex területi gazdasági organizmust alkot, amelynek arányos fejlesztéséhez nélkülözhetetlen a regionális tervezés is. A népgazdaság ágazati és területi szempontjainak és a különböző gazdaságirányító szervek tevékenységének összehangolásában fontos szerep hárul a helyi (elsősorban a kerületi) népképviseleti szervekre.[28]

A helyi népképviseletekre vonatkozó 1961-ben kibocsátott jogszabályoknak az Államtanács 1963. február 11-i törvényerejű rendeletében kilátásba helyezett, az új gazdaságirányítási rendszerhez igazodó módosítása, illetőleg kiegészítése eddig még nem történt meg.[29] Kiemelkedő jelentőségű azonban a Minisztertanács 1965. január 21-i határozata, amely „a területi vezetés és a termelési elv szerinti vezetés közötti ésszerű kapcsolat helyreállítása érdekében a kerületi gazdasági tanácsok, valamint a kerületi-, járási termelésvezetőségek kettős alárendeltségéről rendelkezik". A határozat általános megfogalmazása szerint „a kerületi gazdasági tanácsok mint a Népgazdasági Tanács szervei egyben a kerületi tanácsoknak, a kerületi és járási mezőgazdasági tanácsok termelésvezetőségei, mint az NDK Mezőgazdasági Tanácsa szervei pedig a kerületi, illetőleg járási tanácsoknak rendeltetnek alá". E kettős alrendeltség tartalmának részletesebb megfogalmazását mellőző határozatból az mindenképpen kitűnik, hogy e gazdaságirányító szerveknek a népképviseleti szervek végrehajtó-rendelkező szervei alá való egyidejű alárendelése nem szüntette meg e gazdaságirányító szerveknek központi irányító szervükhöz fűződő közvetlen szervi-szervezeti kapcsolódását.

A népképviseleti szerveknek a vizsgált vonatkozásban igényelt, illetőleg túlnyomórészt a gyakorlatban már alkalmazott közreműködési formái közül az alábbiakat említjük meg. Az állami tervfeladatok végrehajtásához meg kell teremteni a szükséges helyi előfeltételeket. Az ipari üzemeknek feladataik ellátásához munkaerőre, vízre, energiára, utakra van szükségük. A termelés bővítése építési beruházásokat tesz szükségessé, amelyek létesítési helyét ki kell jelölni és amelyhez építési kapacitást kell biztosítani stb. Elengedhetetlen tehát, hogy a népképviseleti szervek tervezett törekvéseiket már az előkészítés során egyeztessék az alájuk nem rendelt üzemekével. A munkaerők megfelelő elosztását és utánpótlását, a víz, az energia, az utak, a közlekedési és építési kapacitás rendelkezésre bocsátását a népképviseleti szervek rendszerint az évi helyi népgazdasági tervről hozott határozata tartalmazza. Az arányos és összehangolt fejlődés fontos eszközei a területi mérlegek, amelyeket a helyi népképviseleti szervek a tervezési és mérlegkészítési szakszervek közreműködésével készítenek el. Sokatígérő a népképviseleti szervek e pontban körvonalazott szerepének hatékony betöltése és bővítése szempontjából az a tervezett intézkedés, amelynek folytán a népképviseleti szervek saját területük gazdasági fejlesztésében anyagilag közvetlenül is érdekeltté válnak.[30]

*

A Német Demokratikus Köztársaságban alkalmazott új gazdaságirányító rendszer élénk figyelmet váltott ki mind a szocialista, mind pedig a kapitalista országokban. Azok az impozáns eredmények, amelyeket a tervező és irányító munka tökéletesítésében, a dolgozók tevékeny közreműködésének fokozásában, valamint a termelés színvonalának és volumenének növelésében az utóbbi években az NDK-ban elértek, fényesen tanúsítják az új irányítási rendszer előnyös, a szocializmus építésének ügyét hathatósan szolgáló voltát.

Ádám Antal

[28] Lásd: Hans-Ulrich Hochbaum: Staatliche Wirtschaftsleitung und sozialistische Demokratie Staat und Recht. 1965. évi 4. sz., 557. old.

[29] Fontos rendelkezéseket tartalmaz e vonatkozásban a helyi népképviseletek és szerveik feladatairól és munkamódszereiről szóló 1965. július 2-án kelt törvényerejű rendelet.

[30] Vö. Walter Ulbricht: Festrede zum 15. Jahrestag der Deutschen Demokratischen Republik. Neues Deutschland. 1964. évi október 7. sz.

SZEMLE

VÁLASZ-MEGJEGYZÉSEK a „Megjegyzések a »Volt házastársak közötti (vissza-)követelési igény« tárgyában keletkezett vitához" című cikkre*

Bár az én — a Jogtudományi Közlönyben megjelent — cikkemet „méltató" „Megjegyzések....." c. cikket illetően (a továbbiakban: „ellen-cikk") az én cikkem, úgy vélem, már előre megadta a kimerítő, részletes cáfolatot mindarra, amit az „ellen-cikk" írója vitat, illetőleg fejteget,

és bár így bátran rábízhatnám a figyelmes és tárgyilagos olvasókra, hogy a két cikk ilyen szempontból való tüzetes egybevetése útján maguk döntsék el, hogy kinek van igaza, melyikünknek az álláspontja a helyes és törvényszerű,

azonban az „ellen-cikk" egyes részei az olvasóknál esetleg mégis félreértést vagy bizonytalanságot idézhetnek elő, — ezért jónak és szükségesnek látom közreadni az „ellen-cikk" IV. fejezetében foglaltakra vonatkozó alábbi válasz-megjegyzéseimet.

ad Ad 1.

A megtámadás közlése „eredménytelenségének" kérdésével kapcsolatban az „ellen-cikk" szerzője mindenekelőtt azt szegezi le, hogy:

„A jogszabály nem ad semmiféle eligazítást arra nézve, hogy a megtámadás közlése mikor tekintendő eredményesnek, illetőleg eredménytelennek."

Énelőttem ugyan a kérdésnek ez a beállítása teljesen indokolatlannak, illetve mesterkéltnek látszik, dehát, ha már felvetődött, csak nem lehet előle kitérni.

A „szerződés-megtámadás" jogintézményét, mint egészet, a Ptk. rendszerében szemlélve, azt hiszem, mindenkinek arra a megállapításra kell jutnia,

egyrészt, hogy a szóban forgó törvényi kitétel, az „eredménytelenség" jelentése vagy tartalma oly egyszerű és közérthető, hogy külön törvényhozói meghatározást („eligazítást") már eleve nem igényelt;

másrészt, hogy a törvény egyébként tartalmaz olyan rendelkezéseket, amelyek megfelelően eligazítanak abban a kérdésben, hogy a „megtámadás-közlés" mikor eredménytelen, illetőleg mikor eredményes.

A Ptk. 235. § (1) bek. — a régebbi joggal lényegileg egyezően — úgy rendelkezik, hogy: „A megtámadható szerződés a megtámadás következtében megkötésének időpontjától kezdődő hatállyal érvénytelenné válik." A Ptk. idekapcsolódó 237. §-a szerint pedig: „Érvénytelen szerződés esetében a szerződéskötés előtt fennállott helyzetet kell visszaállítani..."

Ehhez képest a megtámadás *célja* nyilván az (más nem is lehet), hogy az adott szerződés — visszamenőleg — érvénytelenné váljék és a felek közt visszaálljon, illetőleg visszaállíttassék a szerződéskötés előtti helyzet.

Az eredményesség, illetve az eredménytelenség kérdése tehát — mind jogilag, mind gyakorlatilag — csakis ettől a céltól függhet, és így egyszerűen az említett *cél elérését, illetőleg el nem érését jelenti.*

A Ptk. előtt a megtámadási jog általában csak keresettel, per útján volt érvényesíthető és a szerződés megtámadásának jogkövetkezményei csakis megfelelő jogerős bírói ítélet esetén (vagy alapján) állhattak be.

A Ptk. azonban új jogintézményként behozta a peren kívül, per nélkül is lebonyolítható megtámadást, amennyiben 236. §-ának (1) bek.-e úgy rendelkezik, hogy a megtámadást egy éven belül írásban kell a másik féllel közölni, és a bíróság előtt — haladéktalanul — (csak) a közlés „eredménytelensége esetében" kell érvényesíteni.

Vagyis a megtámadás fentebb jelzett célját — amint ezt a tv-javaslat min. indokolása is világosan s egyértelműen kifejezésre juttatja — most már kétféleképpen lehet elérni: *1) vagy* per nélkül, a törvényben előírt megtámadás-közlés útján, *2) vagy* pedig — *ha* a közlés eredménytelen marad, azaz ha nem vezet a felek közti jogviszony, (illetőleg jogvita) tényleges és végleges rendezésére — a bíróság előtti haladéktalan érvényesítés útján.

Tertium non datur! Ezt teljes tudatossággal és határozottsággal merem állítani még az — engem a nézeteim, illetve megállapításaim apodiktikus jellege miatt erősen megrovó — „ellen-cikk" után is.

Itt látszik alkalmasnak az általam képviselt álláspont lényegét összefoglalni — a következőkben:

A peren kívüli „eredményes" szerződés-megtámadás, és a bírói úton való szerződés-megtámadás — összefüggő törvényi szabályozásuknál, illetőleg jogi (fogalmi) konstrukciójuknál fogva — *kizárják egymást;*

ez azt jelenti, hogy *perrel* történő megtámadásra csakis *eredménytelen* peren kívüli megtámadás esetén és után kerülhet sor, „eredményes" peren kívüli megtámadás esetén *nem.*

Tehát *az,* hogy egy és ugyanazon ügyben legyen — (előbb) — egy „eredményes" peren kívüli megtámadás *is,* majd egy (indokolt) peres megtámadás *is,* — jogilag *lehetetlen.*

Így az a körülmény, hogy egy adott esetben szükségessé vált a peres megtámadás, egymagában is és feltétlenül a megelőző peren kívüli megtámadás — (ha ilyen egyáltalán volt) — eredménytelenségét jelenti, illetve igazolja.

Ehhez képest az eln. tanácsi határozat, illetőleg az „ellen-cikk" ama tétele — mely szerint abban az esetben, ha a megtámadás közlése eredményes, az „igényt" nem kell a bíróság előtt haladéktalanul érvényesíteni — helytálló, *de olyan* értelemben, hogy a peren kívüli „eredményes" megtámadást már *egyáltalán nem* kell, sőt *nem is lehet* bíróság előtti megtámadásnak követnie. (Hiszen az utóbbi szükségtelenné s tárgytalanná vált éppen azért, mert az előbbi eredményes volt!)

Még egyet:

Mivel *mindkét* fajta megtámadás, — megtámadás, az „eredményességnek" az egyiknél *ugyanazt* kell jelentenie, mint a másiknál. Tehát:

amint ahhoz, hogy a (régebben egyedül létezett) bírói úton történő megtámadás eredményes legyen, a megtámadott szerződés bírói ítélettel (egyezséggel) való érvénytelenítésének és a szerződéskötés előtti helyzet visszaállításának kell(ett) bekövetkeznie,

ugyanúgy a másik fajta, azaz a peren kívüli megtámadás eredmé-

* Megjelent a „Magyar Jog" 1965. évi 6. számában.

nyessége is csak akkor valósul meg, ha a felek a szerződésüket egyetértőleg érvénytelenítik s egyúttal visszaállítják a szerződéskötés előtti helyzetet. *Ha* az utóbbival, a peren kívüli megtámadással *ez* az eredmény nem volt elérhető, azaz nem valósult meg, *akkor és ezért* a megtámadás perrel való érvényesítésére kerül(het) sor.

Ha most már — a fentieket szem előtt tartva — feltesszük, nem csupán elvileg, hanem konkrétan, azaz a cikkek tárgyát képező jogesetre vonatkozólag a kérdést: vajon ebben a konkrét esetben *az*, ami a per előtt történt, s amit az eln. tanácsi határozat, valamint az „ellen-cikk" „megtámadás-közlésnek" minősít (illetve állít), elérte-e az új törvényi rendelkezéssel biztosítani kívánt célját, azaz a felek közti jogviszony rendezésére, a köztük keletkezett jogvita befejezésére, lezárására vezetett-e, mint végleges eredményre, — akkor a megfelelő, reális választ csak a „megtámadás-közlés" utáni *tények* adhatják meg. (A tények ui. „makacs dolgok", amelyeken nem tud változtatni semmi absztrakt okoskodás!)

Nos hát, a perbeli esetben a „megtámadás-közlés" a tényleges helyzeten semmit sem változtatott, minden maradt úgy, ahogy azelőtt volt; az alperes részéről csupán egy *feltételes visszaajándékozási ígéret* (vagy ajánlat) történt, de tényleges visszaadás, illetőleg feltétlen és telekkönyvi keresztülvitelre is alkalmas átruházási nyiatkozat szolgáltatása *nem*. Viszont a felperes sem vállalta, s nem is elégítette ki az alperes (ellen-)követelését, és így az alperes ingatlan-visszaajándékozási ígérete (ajánlata) a feltételének meghiúsulása, nem teljesítése folytán nem lépett egyáltalán hatályba, teljesen és véglegesen tárgytalanná, semmivé vált.

Ilyen *tények* mellett, azt hiszem, a perbeli (s szerintem csak állított, illetve csak képzelt) „megtámadás-közlés" 100%-os eredménytelenségét *kell* — mást semmiképp sem lehet — megállapítani, akár tetszik az embernek, akár nem. Ezért nagyon téved a cikkíró, amikor a Szabó Imre könyvéből kiragadott azzal a részlettel, amelyet cikkében idéz, egyszerűen nullifikálhatónak véli a Ptk. 236. §-ához fűzött miniszteri indokolást. (Amely egyébként nyilvánvalólag nem csupán valamely részlet-kérdést érintő, hanem elvi (általános) jellegű.)

Továbbá in concreto, vagyis az „ellen-cikkben" szó szerint idézett alperesi válaszlevél tartalmához és időpontjához (keltéhez), mint *ténynek* képest egyszerűen *nem igaz*, más szóval csak minden alapot nélkülöző puszta *állítás* az, hogy ez a levél az alperes részéről a felperes „megtámadási jogának" az elismerését foglalná magában,

amint merőben önkényes, alaptalan — erre a levélre vonatkoztatva — az az álláspont is, hogy a felek levél-váltása után a jogalap (azaz a felperes megtámadási joga, illetőleg tény-oka, amit egyébként a felperes a perben egyáltalán nem is érvényesített), „peren kívül tisztázottá vált", és hogy „a per már csak a teljesítésre irányult." *Egyedül* a szóban forgó alperesi válaszlevél alapján minden bizonnyal maga a cikkíró sem tudott volna, mint per-bíró, az alperest teljesítésben marasztaló ítéletet hozni, bár az eln. tanácsi határozat — az indokolása 7. old.-ának 3-ik és 4-ik bekezdése szerint — a „megtámadás-közlés" általa megállapított „eredményességéből" nem csupán az általános elévülési időn belüli perlés lehetőségét vonta le következtetésül, hanem ugyanazt minden további nélkül elegendőnek találta a megtámadás anyagi-jogi alaposságának megállapítására is.

De a cikkíró a csak általa elképzelt „jogalap-elismerés" kapcsán egyébként nem látta szükségesnek mégcsak megemlíteni sem a Ptk. 236. § (3) bek. első mondatát és 327. § (1) bek.-ét, jóllehet én a cikkemben ezekre mint döntő fontosságú, azaz olyan jogszabályokra hivatkoztam, amelyek egymagukban is kizárják azt, hogy a *megtámadás* egyéves határidejének helyébe a *követelések* általános (5 éves) *elévülési* ideje legyen tehető. Ehhez itt kiegészítésül hozzá kell még fűznöm, hogy a megtámadási határidő helyett az (általános) elévülési időnek az alkalmazása már egyedül a Ptk. 324. §-a értelmében is lehetetlen, mert hiszen e törvényi rendelkezés szerint a *követelések* évülnek el öt, illetőleg egy év alatt az esedékessé válásuktól (326. § (1) bek.) számítva. A „szerződés-megtámadási jog" azonban *nem követelés*, ezért nincs „esedékessé válása" sem, mint a követeléseknek, hanem (különlegesen szabályozott) „közlési", illetőleg „érvényesítési határideje" van (egy év), amelyre az elévülési szabályok közül *csak* az elévülés *nyugvásának és megszakadásának* szabályait lehet — megfelelően — alkalmazni, tehát a követelések elévülésének *idejét* megállapító szabályt (Ptk. 324. § (1) bek.) *nem*. — Lényegileg ugyanilyen jellegű jogszabály pl. a Ptk.-nak az állat-szavatossággal kapcsolatos 384. §-a, melynek (2) bek.-e szerint a 60 napos keresetindítási határidőre szintén az elévülés szabályait kell alkalmazni, ami azonban nyilván itt sem jelenti azt, hogy a korlátozott *perlési* határidő — bármiként is — a követelések általános elévülési (határ)idejére változhatna át. Azaz itt is csak a nyugvás, vagy a megszakadás révén következhetik be megfelelő *perlési* határidő-eltolódás.

Kétségtelen tehát, hogy az az (állítólagos) „elismerés", melynek alapján az eln. tanácsi határozat, valamint a cikkíró arra a megállapításra jutott, hogy a megtámadás-közlés nem volt a Ptk. 236. § (1) bek. szerinti értelemben „eredménytelen", egyáltalán nem is függ össze sem a most idézett törvényhellyel, sem a Ptk.-nak a követelések elévüléséről szóló 324. §-ával, hanem kizárólag a 236. § (3) bek., illetve a 327. § alkalmazásának szempontjából bírhat jelentőséggel, mint a (egy éves) *megtámadási határidő megszakadását* előidéző körülmény.

Nem értem, hogy a cikkíró *ezt* miért nem tartja elfogadhatónak, illetve hogy miért hagyta — cikkében — minden megjegyzés, sőt megemlítés nélkül. Azt mégsem gondolhatta, hogy, ha ő hallgat róla, akkor majd az olvasók sem fogják tudomásul venni és megfontolni.

ad Ad 2.

Az, hogy a Ptk. 236. § (1) bek.-ében említett írásbeli megtámadás-közlés — az adott perbeli esetben — megtörtént-e vagy sem, nyilván olyan (konkrét) *ténykérdés*, amelynek az eldöntése a perbeli bizonyítás eredményétől függ. (Pp. 163—164. §§, 206. § (1) bek.).

A Pp. egész rendszeréből következik továbbá, hogy olyan tény,

amelyet egyik érdekelt fél sem állít(ott), bizonyítás és bírói (tény-) megállapítás tárgya egyáltalán nem lehet.

(A Pp. 193. §-a szerint pedig: olyan tényállításra vonatkozóan, amely okirattal bizonyítható, a bíróság az egyéb bizonyítást mellőzheti.)

A fentiekre azért kell itt nyomatékosan utalni, mert a „szuperóvás" folytán az eln. tanács elé került — a cikkekkel érintett — ügyben a felperes maga sem állította a keresetlevélben, vagy később a per befejeztéig soha — azt, hogy ő „szerződés-megtámadást" közölt volna a pert megelőzően az alperessel. Így — érthetőleg — a perben hozott ítéletekben sincs semmi ezzel kapcsolatos tény-megállapítás (tényállás).

Az eln. tanácsi határozat a „megtámadás-közlésről" mindössze ennyit mond:

„Az adott esetben — amint az az I. r. alperes idézett válaszleveléből kitűnik — a felperes a szóban levő szerződés megtámadását az egyéves határidőn belül írásban közölte."

Az „ellencikk" írója szerint „a határozat — jellegénél fogva — nem érhette el egy tanulmány terjedelmét." Ez ugyan igaz, no de a határozatból most idézett döntő jellegű ténymegállapítást mégse lehet csak így, *minden indokolás nélkül* leszögezni. Az ui., hogy a megtámadás-közlés az alperesi válaszlevélből „kitűnik", egymagában csak puszta állítás, vagy kijelentés, nem szabályszerű — kimerítő s meggyőző — indokolás (Pp. 221. § (1)—(2) bek.). Ennek a kérdésnek a részletezését különben a későbbiek fogják tartalmazni.

A cikkíró most a határozat szóban forgó megállapításához bővebb „indokolást" igyekszik adni. Nevezetesen: a felperesi ügyvédnek az alpereshez — *1959-ben* — intézett felszólító leveléről — melyet beszerezni elmulasztottak, s amelyet így *nem látott* sem ő, sem az eln. tanács — azt a kinyilatkoztatást teszi, hogy:

„Annak tartalmára azonban *kétséget nem tűrő módon* lehetett következtetni az I. r. alperes válaszleveléből." (Melyet a cikke I. fejezetében szó szerint idéz.) A „kétséget nem tűrő következtetés" pedig az, hogy a kérdéses (ügyvédi felszólító) levél „tartalma szerint .... a szerződés megtámadását is jelentette", ez nem lehet kétséges, és ezért „az elnökségi tanács részéről e vonatkozásban további vizsgálódásra nem volt szükség."

— Közbevetőleg jogosan megjegyezhetem: No, lám, a cikkíró itt maga is — még hozzá teljes nyíltsággal — „kétséget nem tűrő" megállapításokat tesz. Tehát, úgy látszik, mégis megengedhetőnek tartja ezt, de csak a maga számára. —

Elképzelhető — mert, különösen a kereskedelmi életben, elő szokott fordulni — olyan eset, hogy a válasz-levélben bevezetőül szó szerint idézik a kapott s megválaszolandó levelet, és az idézett szöveghez fűzik hozzá a válasz-nyilatkozatot. Ebben az esetben, természetesen, a válaszlevélből következtetni lehet a megválaszolt (kapott) levél tartalmára is. De ha a válaszlevél nem foglalja magában a kapott levél szövegének, vagy legalább a lényeges, illetőleg egyes tartalom-részeinek idézését (ismertetését), akkor a válaszlevél nyilvánvalólag nem szolgálhat alapul a kapott levél tartalmának megállapítására, tehát e tartalom logikus, perrendszerű tisztázásához feltétlenül szükséges vagy a „kapott" (eredeti) levélnek a beszerzése, vagy — ha ez netán nem lehetséges — egyéb megfelelő bizonyítás felvétele. Enélkül a kapott levél tartalmára nézve a bíróság megalapozott ítéleti döntést már eleve nem hozhat.

Az adott esetben az alperesi válaszlevél — amint azt az „ellencikkben" idézett szövege világosan mutatja — a kapott felszólító levél tartalmából nem ismétel meg, illetőleg nem idéz semmit sem. Tehát a cikkíró fentebb jelzett (ténybeli) következtetése nemhogy „kétséget nem tűrő", hanem nagyon is, hogy úgymondjam, „prima vista" kétségbe vonható, sőt bírói, eljárásjogi szempontból feltétlenül kétségbe is vonandó.

Igaz, az „ellen-cikk" írója „kétséget nem tűrő *módról*" beszél, de, sajnos, egy szóval sem jelzi, hogy mi az a „mód", ahogyan, illetőleg amelynek a segítségével az adott esetben a kérdéses levél tartalmát annak ellenére is meg lehetett állapítani, hogy azt a bíróság nem látta, fizikailag egyáltalán nem észlelte, és a feleket, valamint — tanúként — a levelet küldő ügyvédet sem hallgatta meg idevonatkozólag. (A megfelelő s feltétlenül szükséges bizonyítást teljesen mellőző következtetési „mód" így csak valami szubjektív „megérzésen", vagy telepathikus képességen alapulhatna, ilyen bizonyítási módot azonban a Pp. nem ismer és igazán „nem tűr", bármennyire is a kötetlen bizonyítás elvét követi.)

A rendelkezésre állt peranyag, közelebbről az (I. r.) alperes válaszlevele alapján legfeljebb azt lehetett volna — a legnagyobb valószínűséggel — tényként elfogadni, hogy a felperes ügyvédjének levele az alperes érdemtelenné válására és a felperes ebből származó visszaszakövetelési jogára való hivatkozást, s az alperesnek az „ajándékozott" 1/6 ingatlan-illetőség visszaadására való felszólítását tartalmazta. Tehát csak ilyen szokványos — egyébként a Ptk. 582. § (2) bek.-ének megfelelő — egyszerű felszólító levél, nem pedig az 1959-ben még nem is létezett, s teljesen új jogintézményként a Ptk. 236. § (1) bek.-ében szabályozott „megtámadás-közlés" volt. A felszólító levél *ebbeli* tartalmát illetően valóban nem lett volna szükség „további vizsgálódásra", azaz bizonyítás lefolytatására, mert a válaszlevélből vont következtetéssel *ez*, de *csakis* ez kétséget kizáróan és megnyugtatóan megállapítható.

Az ellen-cikkíró fentebb idézett kijelentései egyébként úgy is értelmezhetők, hogy a kérdéses levélben foglalt — teljesítésre, azaz egy ajándék visszaszolgáltatására irányuló — egyszerű felszólítás és a Ptk. 236. § szerinti „megtámadás-közlés" lényegében *egy és ugyanaz*, vagy, pontosabban, hogy a Ptk. 582. § (2) bek.-ére alapított ajándék-visszakövetelést érvényesítő felszólítás egyúttal az ajándékozási szerződésnek a Ptk. 210. § (3) bek. alapján való megtámadását, illetőleg e megtámadásnak a Ptk. 236. § (1) bek.-ében említett közlését is jelenti. (Még hozzá már 1959-ben is!)

A vita itt már tulajdonképpen a „jogcím" kérdésébe folyik át, ezért a következőkben a cikkírónak a „jogcímmel" kapcsolatos megjegyzéseit „veszem bonckés alá".

A Pp. 121. §-ának (3) bek.-e az én

figyelmemet a legkevésbé sem kerülte el. Ellenben, úgy látszik, az „ellen-cikk" szerzője esett bele egy meglepő és sajnálatos fogalom-zavarba. Nevezetesen azt írja, hogy a Pp. 121. § (1) bek. szerint „a keresetlevélben a „jogcímet" megjelölni egyáltalán nem kell, következésképpen a jogcím esetleges megjelölése a bíróságot semmiben sem köti."

Hát, a Pp. idézett §-a a „jogcím" szót — amely egy tudományos szakkifejezés — valóban nem tartalmazza. Igen ám, de a szakasz — amint az „ellen-cikk" maga is idézi — a keresetlevél kötelező tartalmi kellékeként szabja meg az érvényesíteni kívánt jog feltüntetése mellett" *az annak alapjául szolgáló tényeknek* és azok bizonyítékainak" előadását is, azaz a jogalap, vagy, tudományos műszóval, a jogcím (causa) megjelölését („kereseti tényállás"). Szóval, a jogcím nagyon is lényeges, sőt nélkülözhetetlen tartalmi része a kereset(levél)nek, és, amihez a bíróság nincs kötve, az nem a kereseti jogcím, hanem csupán az abból származtatott kereseti „jog"-nak a fél általi — esetleg téves vagy szakszerűtlen — minősítése. (Ugyanúgy, mint bünt. perben a vád alapját vagy tárgyát tevő (bűn) cselekmény ügyészi minősítése tekintetében.)

Ezzel függ össze — többek közt — egész szorosan az anyagi jogerőnek a Pp. 229. §-ában foglalt döntő fontosságú szabálya, melyet, azt hiszem, nem szükséges itt szó szerint idézni, de amelyre hivatkozva felteszem a kérdést:

vajon az ajándék visszakövetelése iránti, a megajándékozott súlyos jogsértésére alapított kereseti jog (Ptk. 582. § (2) bek.) azonos-e az ajándékozási szerződésnek a felek ugyanazon téves feltevésére alapított megtámadása iránti joggal (Ptk. 210. § (3) bek.)?

Erre a kérdésre, úgy gondolom, az „ellen-cikk" szerzője is csak *nem*-mel tud felelni. Így egyúttal az is világos, hogy a szóban forgó egyik jogalap, illetőleg jog tárgyában hozott ítélet a másik jog (jogcím) tekintetében nem teremt „res iudicatát", illetve hogy a két jog (jogcím) az „anyagi jogerő" szempontjából teljesen önálló, független egymástól;

következőleg: ahol a fél a Ptk. 582. § (2) bek. szerinti jogot, illetőleg jogalapot érvényesít, ott a bíróság nem térhet át „hivatalból" a Ptk. 210. § (3(bek. szerinti — másik — jogra (jogalapra), s, természetesen, az áttérés fordított esetben (vice versa) sem lehetséges.

Íme tehát, az énáltalam kifogásolt jogcím-változtatás valóban felkiáltó jelet érdemlő „külön érdekessége" az ügynek!

Ez a jogcím-változtatás ui. nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy az eln. tanács határozatának — amely *nem* a felperes által a perben érvényesített jog, illetve jogcím felől döntött — egyáltalán nincs erre a perre, illetőleg az ebben hozott ítéletekre kiható anyagi jogereje, azaz anyagilag nem, legfeljebb csak formailag érinti a perbeli jogerős ítéletek hatályát, úgyhogy — szerintem — helye lehet — újabb törv. eljárás („szuper-szuperóvás") nélkül is, akár per útján, akár peren kívül — olyan bírói megállapításnak, hogy a perbeli ítéletek anyagi jogereje jelenleg is változatlanul fennáll.

A helyzet teljesen világossá és érthetővé tétele érdekében a következőket emelem még ki, (ha részben ismétlésként is):

1. A per ténylegesen — (nem csupán képzelt, illetve utólag belemagyarázott) — adataihoz képest vitán felüli biztos, kétségtelen dolog (valóság)

a) az, hogy a felperes a keretében, (ill. a perben) ajándék *visszakövetelése iránti jogot* érvényesített, melynek alapjául szolgáló tényként (jogcímként) az alperesnek az ajándékozásra „érdemtelenné" válását, más szóval súlyos jogsértését [Ptk. 582. § (2) bek.] jelölte meg, s kereseti kérelme *ezen* az alapon az alperesnek az ajándék visszaadására való kötelezésére irányult;

b) az, hogy a perben eljárt bíróságok — helyesen — a felperes által, az *a)* pont szerint, tényleg érvényesített jogot, jogcímet és kereseti kérelmet vizsgálták és bírálták el, azaz a kereseti tényállítás (jogcím) tekintetében lefolytatták a szabályszerű bizonyítást, majd, miután azt állapították meg (tényként), hogy az alperes súlyos jogsértésnek számító (vagy minősíthető) cselekményt nem követett el a felperessel szemben, a keresetet, mint — így, vagy ez okból — alaptalant, jogerősen elutasították.

2. Ennek a (valóságos) pernek, valamint az e pert befejező ítéleteknek tehát a felek közt létrejött ajándékozási *szerződés* felperes általi *megtámadása* (Ptk. 210., 236. §§) egyáltalán *nem volt tárgya.* Következőleg:

3. a perben keletkezett jogerős ítéleteket törv. óvással is csak *saját tárgyuk* (kereseti jog, jogcím és kérelem) alapján, illetve szem előtt tartása mellett lehetett volna megtámadni, ha és amennyiben a bíróságok ítélete *e tekintetben* törvénysértőnek vagy megalapozatlannak találtatott volna.

4. Ezzel szemben a törv. óvások, majd az azokra hozott törv. határozatok egyáltalán nem vitatták se törvénysértőnek, se megalapozatlannak az ítéletekben azt, hogy az eljárt bíróságok — alperes oldalán — a súlyos jogsértés hiányát állapították meg s a felperesnek az alperesi súlyos jogsértésre alapított keresetét (kereseti kérelmét), a jogalapjának fenn nem állása vagy valótlansága miatt elutasították, hanem:

5. — a törv. óvások és határozatok — *úgy vették, mintha* a per és az ítéletek tárgya az aj. *szerződés* felperes általi megtámadása lett volna, holott *ilyen tárgyú* per a felek közt *nem* volt, és, természetesen, az óvásokkal támadott jogerős ítéletek sem ilyen tárgyú pert (jogot, jogcímet és kérelmet) döntöttek el.

Így és ezért az „anyagi jogerő" (Pp. 229. §) szempontjából az ítéletek változatlanul érvényesek, jogerősek maradtak, és a törv. óvások, illetőleg határozatok csupán egy elképzelt vagy feltételezett perre vonatkozó — „akadémikus" jellegű — állásfoglalást jelenthetnek, amely állásfoglalás formailag az ítéletek hatályon kívül helyezésével járt ugyan, de az ítéletek anyagi jogerejét nem érinti.

ad Ad 3.

A 846. sz. polg. koll. állásfoglalással (a továbbiakban: áf.) kapcsolatban — szerintem — az ellen-cikk szerzőjének szintén nem sikerült megdöntenie azokat a jogszabályi és logikai érveket, amelyeken az én ama álláspontom, illetve következtetésem alapszik, hogy a szóban levő áf.-sal a Legfelsőbb Bíróság

lényegében egy új jogszabályt alkotott.

Nem akarom megismételni a cikkem idevonatkozó fejtegetését, illetőleg érveit, hanem csak kiegészítem azokat a következőkkel:

1. A 846. sz. áf. maga megmondja nyíltan, hogy a jegyesek, illetve a házastársak közti *olyan* ajándékozásokkal kapcsolatban keres kiutat, azaz megoldást az ajándék visszajuttatására, amelyekben — mivel a megajándékozott magatartása nem éri el a súlyos jogsértés fokát — a Ptk. 582. § (2) bek. nem alkalmazható. Mit jelent ez, ha nem azt, hogy a Legfelsőbb Bíróság a volt jegyeseket, illetőleg házastársakat ki akarta vonni és a 846. sz. áf.-sal tényleg ki is vonta a Ptk. 582. § (2) bek.-ének hatálya alól — annak ellenére, hogy ezt az érvényben levő jogszabályok egyáltalán nem engedik meg, nem teszik lehetővé. Ezért a szóban levő áf.-nak bírói jogalkotási jellege már a saját szemszögéből nézve sem vitatható el.

Az eln. tanácsi határozat bírálatán keresztül — közvetve — az áf. most érintett *értelmére*, illetőleg tendenciájára tette Beck S. professzor is azt a megjegyzést, hogy: „Közelebbről azonban az 582. § (2) bekezdésének ezt a *megszorító értelmezését* sem az óvás, sem az óvási határozat nem fejtegeti."

2. A Magyar Nyelv Értelmező Szótára szerint:

a) A *„feltevés*... valamely dolog lehetségesnek vagy valónak tekintése, vélése, állítása..." *c)* Vélt, elképzelt, föltételezett körülmény, dolog..."

b) *„Várakozás*... valaki, valami iránt táplált *remény*, vagy róla alkotott *elképzelés*..."

A Ptk.-ban van egy világos és határozott támpont arra, hogy a „feltevés" és a „várakozás" jogilag is egymástól különböző kategóriák. Nevezetesen, a Ptk.-nak a végrendeleti rendelkezés érvénytelenségét szabályozó 649. (1) bek. *b)* pontja szerint: a rendelkezés érvénytelenségének egyik esete az, ha „az örökhagyót annak megtételére valaminek a téves feltevése, vagy valamely, utóbb meghiúsult várakozás indította."

Most már a két kategória közötti különbségtétel szempontjából érdekes, illetőleg fontos a Ptk. 582. § (2) bek.-éhez fűzött min. indokolás következő része: „Az erkölcsi felfogásból következik, hogy az ajándék elfogadása a megajándékozottat hálára kötelezi az ajándékozó irányában. Ennek elsősorban abban kell megnyilvánulnia, hogy a megajándékozott az ajándékozás megtörténte után is ahhoz a baráti szívességi viszonyhoz méltó magatartást tanúsít, amely az ajándékozás alapja volt. Ezt a voltaképpen erkölcsi kötelezettséget hatályos jogunk jogi jelentőségűvé emeli azáltal, hogy annak súlyos megsértéséhez polgári-jogi szankciókat fűz."

Úgy vélem, nem szoroul semmi bővebb magyarázatra az, hogy az idézett indokolás az ajándékozással kapcsolatos *várakozást* — nem pedig valamely feltevést — juttat kifejezésre, és az erkölcsileg indokolt *várakozás meghiúsulásaként*, nem valamely feltevés tévességeként fogja fel azt az esetet, ha a megajándékozott az ajándékozó vagy közeli hozzátartozója rovására súlyos jogsértést követ el. (Amiben benne van az az értelem is, hogy a törvény *csak* a „súlyos" jogsértést tekinti a várakozás meghiúsulásának, a nem súlyos, az enyhe vagy kisebb jogsértést *nem.)*

A fentieket azért láttam szükségesnek kifejteni, mert szilárd meggyőződésem szerint *az*, ami a 846. sz. áf. kulcspontja, ti. a házasság jövőbeni „tartóssága", tipikusan olyan dolog, ami csupán társadalmi, valamint egyéni *várakozás* (remény, elképzelés) tárgya lehet, s amely így a Ptk., 210. § (3) bek.-ében említett „(téves) feltevéssel" már eleve — (fogalmilag) — nem hozható összefüggésbe. Tehát: ha egy házasság — amelytől a társadalom s maguk a felek, (de az utóbbiak nem mindig feltétlenül biztosan!) „tartósságot" vártak (reméltek) — utóbb nem lesz tartós, akkor nem „téves feltevés" forog fenn, hanem (csak) egy *várakozás hiúsult meg.* A várakozás meghiúsulásához pedig — a Ptk. 582. § (2) bek.-ében és a 649. § (1) bek. *b)* pontjában meghatározott *két*, illetőleg a tartási szerződésnek a Ptk. 589. § (2) bek. szerinti, hasonló jellegű megszüntetését is idesorolva, *három* esetet kivéve — a törvény nem fűz szankcióként érvénytelenséget sem semmisség, sem megtámadhatóság formájában.

3. Ha ez nem így volna, akkor nem lenne semmi akadálya annak, hogy idegenek, azaz nem házastársak közti ajándékozás esetében se a Ptk. 582. § (2) bek.-ét tekintsék egyedül irányadónak az ajándék visszakövetelése iránti igény elbírálásánál, hanem a megajándékozott kisebb fajta — nem súlyos — jogsértését egyszerűen az aj. szerződéssel kapcsolatos közös „feltevés" „tévessé" válásának, illetve meghiúsulásának minősítsék, és erre alapított „megtámadás" útján magát az aj. szerződést érvénytelenítsék, s ily módon a szerződéskötés előtti (eredeti) helyzet visszaállításaként vegyék vissza az ajándékot attól a megajándékozottól, akitől azt a Ptk. 582. § (2) bek. alapján nem lehetne visszavenni.

Ismétlem és hangsúlyozom: a 846. sz. áf.-ban megadott, illetve alkotott „téves feltevési" konstrukció (séma) mellett a most vázolt vagy hasonló megoldásoknak nincs többé semmi, de semmi akadálya! Mert: ami házastársak közti ajándékozásoknál lehetséges, annak lehetségesnek kell lennie „idegenek" (nem házastársak) közötti ajándékozásoknál is! Vagy, nem? — Hát, jó, nem. De akkor a 846. sz. áf. valóban az, aminek én minősítettem a cikkemben: különös jog (ius speciale) — szemben a Ptk. 582. § (2) bek. szerinti általános joggal (ius generale)!

4. Ezt a megállapítást támasztják alá még a következő megfontolások is:

Ha a téves feltevés, mint megtámadási jogcím, a házasság „tartósságához" *objektív* értelemben kapcsolódik, akkor olyan esetben is érvényesülhet, (illetőleg érvényesülnie kell), amikor az adott házasság azért nem lett tartós, mert pl. a megkötése után az egyik — éspedig akár az ajándékozó, akár a megajándékozott — fél rövidesen *meghal.* Vagy ilyen esetben a 846. sz. áf.-t nem lehet alkalmazni? Jó, fogadjuk el. Ámde akkor ez a nem-alkalmazhatóság világos bizonyítéka annak, hogy végeredményben az áf. szerint is mindig az a lényeges és döntő, hogy a „tartósság" miért nem következett be; pontosabban, hogy a házasság felbontását a felek milyen — fel-

róható, azaz szubjektív — magatartása idézte elő, amely magatartás, természetesen, csakis „felróható" lehet, hiszen máskülönben nem vezethetett volna a házasság felbontására. (Csjt. 18. §: „komoly és alapos ok.")

Erre mondotta Beck Salamon a cikkében, hogy az eln. tanácsi határozat elhagyja a „téves feltevés" vonalát, és „visszacsúszik az egyébként elejtett" — (szerintem csak látszólag elejtett) — „vétkességi-felróhatósági szempontra."

Ezért van — mind elméleti, mind gyakorlati szempontból — döntő jelentősége az áf. indokolásában a Ptk. 4. § (3) bek.-ére való hivatkozásnak, (amely a Ptk. 210. § (3) bek.-ével nincs semmi összefüggésben), illetve annak, hogy az áf. abban az esetben, ha „a feltevés meghiúsulását kizárólag" az ajándékozó „saját *felróható* magatartása okozta", az ajándékozónak nem ad jogot az ajándék visszakövetelésére. (A Ptk. 237. § imperatív rendelkezésével teljesen ellentétben!) — Ebben ti. — értelemszerűen — az is benne van, hogy a megajándékozott oldalán felróható magatartásnak kell fennforognia ahhoz, hogy tőle az ajándék visszakövetelhető, illetőleg visszavehető legyen.

Kell-e még több annak az érzékeltetésére vagy igazolására, hogy a 846. sz. áf.-nak igazi, tényleges lényege, vagy alapja a házassághoz viszonyított *jogsértés;* azaz „jogsértés" éppen úgy, mint a Ptk. 582. § (2) bek.-ében foglalt jogszabálynak, de azzal a különbséggel, hogy az utóbbi szerint az ajándék visszakövetelése csak *súlyos* jogsértés esetén lehetséges, míg a 846. sz. áf. lehetőséget nyújt a visszakövetelésre kisebb, nem „súlyos" jogsértés esetén is. Tehát a Ptk. 210. § (3) bek.-ére, a „téves feltevésre" való hivatkozás és a szerződés eredeti érvénytelensége — csupán látszat, csak egy külső burok, amely mögött a valóságos tartalom egész más, ti. a megajándékozottnak a házasságban tanúsított felróható magatartása, tehát *jogsértése,* amely — a Ptk. 582. § (2) bek.-ében foglalt elvi jogszabályunk szerint — csak az ajándék *visszakövetelésére* nyújt ex nunc ható jogcímet, de nem szolgálhat egyáltalán alapul arra, hogy az aj. szerződés eredetileg érvénytelennek nyilváníttassék és a megajándékozott az ajándékot a szerződéskötés előtti helyzet visszaállításaként, vagyis ex tunc hatállyal legyen köteles visszaadni, mintha az jogszerint közben sem illette volna meg őt.

A helyzet tehát így is megfogalmazható:

A Ptk. 582. § (2) bek.-ében említett, egész általános értelmű „jogsértés" körébe ugyanúgy beletartoznak a házassággal kapcsolatban az ajándékozó házastárs (vagy közeli hozzátartozója) rovására — a megajándékozott házastárs által — elkövetett különböző jogsértések is, mint a „házasságon kívüli", illetőleg a nem házastársak közt felmerülő jogsértések; és így, amint az utóbbiaknál, azonképpen az előbbieknél is a jogsértés súlyos volta szükséges ahhoz, hogy az ajándékozó az ajándékot visszakövetelhesse.

5. Minden egyébtől eltekintve: miféle társadalmi-erkölcsi, vagy jogi (jogpolitikai) szempont indokolja *azt,* hogy az ajándék visszakövetelése *házastársak* viszonylatában *tágabb körben* legyen megengedett és lehetséges, mint „idegenek" (nem házastársak) közti viszonyban? Az én tudomásom és meggyőződésem szerint ilyen magasabb szempont, illetőleg követelmény egyáltalán nincs, sőt — reálisan és okszerűen — el sem képzelhető.

ad Ad 4. és Ad 5.

E részekkel kapcsolatban elegendőnek tartom az alábbi rövid válasz-megjegyzéseket.

Ha egy olyan (ingatlan-) szerződési okirat tekintetében — amely a szövege, tényleges tartalma szerint *kizárólag* egyfelől az eladó, másfelől két vevő között történt *adásvételi* átruházásról szól — valaki azt az „álláspontot" foglalja el, hogy *ebben* az okiratban a két vevő közt az adásvétel tárgyára, vagy annak egy részére vonatkozólag létrejött — (komplett s érvényes) — *ajándékozási* szerződés is benne van, azzal a valakivel — még ha történetesen egyetemi tanár volna is — a létező Jog és a hasonlóan általános érvényű észszerűség, vagy, más szóval, az *objektív valóság* talaján már eleve lehetetlen és céltalan minden vita, mert hiszen az, amit ő „jogi álláspontként" hangoztat, csak a *szubjektív képzelet* világába tartozik.

Ugyanígy kizárt a reális vita-lehetőség azzal a „jogi nézettel" szemben, amely szerint:

Ha X az Y-t egy adásvételi szerződésből kifolyólag vételár címén terhelő *pénztartozást* Y helyett ellenszolgáltatás nélkül, azaz ingyen kifizetett Z eladónak, akkor X *nem pénzzel,* hanem az adásvételi szerződés tárgyával, illetőleg annak bizonyos részével (pl. egy ingatlan-illetőséggel) ajándékozta meg Y-t, minthogy „pénz nem is lehetett az ajándék(ozás) tárgya, *mert* a felperes (azaz a példa-eseti X) pénzt nem ígért és nem adott az I. r. alperesnek (azaz a példabeli Y-nak), az utóbbi pedig pénzhez nem jutott hozzá".

A szóban forgó „jogi nézet" ui. azt jelenti, hogy:

az is ajándékozhat pl. ingatlant, akinek nincs ingatlana. Elég, ha (csak) pénze van és azt — ellenszolgáltatás nélkül azaz ingyenesen —, a megajándékozott által *mástól* megvásárolt ingatlan vételárának kiegyenlítésére fordítja közvetlenül, vagy pedig e célból a vevő rendelkezésére bocsátja.

És: mégcsak külön ajándékozási szerződésre (ingatlannál: okiratra) sincs szükség. Az ajándékozó szóbeli megbeszélés útján szerzi meg az eladótól az ingatlannal való rendelkezés jogát (azaz lényegileg az ingatlan tulajdonjogát), és szintén csak szóbeli megállapodással ruházza azt át magáról a „megajándékozottra".

Hát, kérdem: a Ptk. 117. § (1)—(2) s (3) bek.-ében, továbbá a 217. § (1) bek.-ében és az 579. §-ában lefektetett alapvető jogszabályok léte, realitása mellett vajon az ellencikkben kifejtett ez a „jogi nézet" is nem csupán a szubjektív képzelet régióiban való csapongás-e?

*

Az én eddigi cikkeim — kimondottan s tudatosan — a (bírói) szubjektivizmus elleni „kérlelhetetlen harc jegyében születtek". Ezt a harcot én nagyon-nagyon fontosnak, s, természetesen, kommunista kötelességemnek is tartom. Bíráló cikkeimmel tehát azokra az ítélkezési jelenségekre kívánom felhívni a figyelmet, amelyek az én tudásom és meggyőződésem

szerint a szubjektivizmus veszélyes és el nem tűrhető túlhajtásai. Szerintem a szubjektivizmus ezen általam bírált megnyilvánulásai jelentik igazán a „tárgyilagosság" (objektivitás) hiányát, illetve a „szélsőséges túlzást", nem pedig az én nyílt, egyenes, mindig a tárgy keretében maradó és a köntörfalazást, a homályt, valamint az üres szólamokat következetesen kerülő s perhorreszkáló kritikai fejtegetéseim.

Hraskó Gyula

A szovjet polgári törvényhozás Alapelveinek nemzetközi magánjogi vonatkozásai

Az 1962-ben hatálybalépett Alapelvek mérföldkövet jelentenek a Szovjetunió polgári törvényhozásának kodifikálása terén. Az idegen (külföldi) elemet tartalmazó polgári jogi jogviszonyok szempontjából az Alapelvek különös jelentőséggel bírnak. Hosszú időnek kellett eltelnie, míg a nemzetközi magánjog egyes kérdéseit tételes jogilag szabályozták az Alapelvekben, melynek vonatkozó cikkei e szerint az egész hatályos szovjet nemzetközi magánjog alapjául szolgálnak. Az idegen elemet tartalmazó polgári jogi jogviszonyok némelyike természetesen már korábban is törvényes rendezést nyert,[1] azonban a nemzetközi magánjog kérdései, a szovjet kodifikációban eddig szervesen nem szerepeltek. Az érintett joganyag kiemelkedő fontossága, a nemzetközi kereskedelmi és személyi kapcsolatok megélénkülése ad magyarázatot a mostani szabályozásra.

Az Alapelvek életbelépése a XX. Pártkongresszus irányvonalai szerint megindult jogszabályalkotás egyik állomása. Közvetlenül megelőzik: az 1958. évi törvény a Szovjetunió bírósági szervezetéről, valamint a Szovjetunió büntető törvényhozásának és büntető perrendtartásának alapelvei. 1960-ban a polgári törvényhozás Alapelveinek megalkotásával egyidejűleg elkészült a polgári perrendtartás Alapelveinek tervezete és mindkettőt nyilvános vitára bocsátották. A két törvény kihirdetése 1961. december 8-án megtörtént és ezek 1962. május 1. óta vannak hatályban.

I.

A polgári törvényhozás Alapelveinek VIII. része foglalkozik a nemzetközi magánjoggal a „Külföldiek és állampolgárság nélküli személyek jogképessége. A külföldi államok polgári törvényei, a nemzetközi szerződések és egyezmények alkalmazásának feltételei" címen.

Minthogy az Alapelvek az illető jogág szabályozásának keretét adják, azt további részletes tartalommal kell kitölteni. Ez utóbbi a Szövetséges Köztársaságok törvényhozásának feladata és ennek megfelelően jelennek meg az egyes köztársaságok polgári törvénykönyvei. 1964-ben az Ukrán Szocialista Föderatív Köztársaság, valamint a Szovjetunió népességének több, mint a felét érintő Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársaság polgári törvénykönyve is napvilágot látott.[2] A továbbiakban az Alapelvek említett VIII. részét ismertetem, ami azért is időszerű, mivel az új szovjet nemzetközi magánjogi szabályok önálló bemutatására hazai viszonylatban még nem került sor.

A polgári törvényhozás Alapelveit általában jellemzi a tömör fogalmazás. Az említett VIII-as rész mindössze 8 cikkből áll (122—129 c.), természetes tehát, hogy e néhány szakasz nem képes felölelni a nemzetközi magánjog minden vonatkozását. Nem tér ki az egyes kérdésekre oly részletességgel, mint a nemzetközi magánjogról szóló 1926. évi lengyel törvény, annak közzétett módosító tervezete, vagy az 1964. évi csehszlovák nemzetközi magánjogi törvény. A polgári jog tágabb értelemben vett egységes egészét érintő Alapelvek mindössze 129 szakaszából csak 8 foglalkozik a külföldi elemet tartalmazó jogviszonyokkal. Az Alapelvek az Alkotmány rendelkezései szerint csupán általánosságban mozoghatnak, a részleteket a Szövetséges Köztársaságok törvényei külön-külön szabják meg.

A szóbanlevő 8 cikk még általánosságban sem tér ki minden oly kérdésre, melyet a nemzetközi magánjog felölel. Így nem érinti a családjogi kapcsolatokat, mivel a családi jogviszonyok nem vonatkozván áruviszonyokra, a szocialista jogfelfogás értelmében külön szabályozást nyernek. A szocialista jogalkotó megítélése szerint ezek a kérdések külön kodifikációra tartoznak.[3]

A nemzetközi magánjogi előírásoktól függetlenül az Alapelvek bevezetője a 3. cikkben már kitér a külkereskedelmet illető jogviszonyokra. Ezeket a kérdéseket részben a külkereskedelmet érintő megalkotandó külön törvényre bízza, részben alkalmazni rendeli a Szovjetunió és a Szövetséges Köztársaságok polgári törvényhozása részéről törvénybe iktatott általános szabályokat. [3. cikk. (3) bek.][4]

Az Alapelvek VIII. része mindenesetre az első vállalkozás a szovjet nemzetközi magánjog szabályainak rendszerbefoglalására. Az anyag a következő beosztás szerint tagozódik:

122—124 cikk jogalanyok (OSZFSZK—Ptk. 562—564. §)

125—126 cikk a jogügylet és annak alakiságai (OSZFSZK—Ptk. 565—566. §)

127 cikk örökjogi kollíziós norma (OSZFSZK—Ptk. 567. §)

128 cikk közrendi záradék (OSZFSZK—Ptk. 568. §)

129. cikk a nemzetközi megálla-

[1] vö. az 1937. évi tengeri kereskedelmi hajózási tv. 4. §-a a közrendről, az 1959. évi feltalálói tv. 14. § a külföldi feltaláló jogállásáról, stb.

[2] A törvényszerkesztés technikai megoldása az, hogy az Alapelvek előírásait a Szövetséges Köztársaság polgári tv. kv.-be beépítik — azok tehát egységes szerkezetben jelennek meg. Az Alapelveknek a nemzetközi magánjog előírásait illető VIII. része az OSZFSZK polgári törvénykönyvében pl. úgyszintén önálló fejezetet nyert, ezeket a kérdéseket kódex 562—569. §§-ai ölelik fel.

[3] A külföldi elemmel telített eljárásjogi kérdéseket a Sz. U. és a Szöv. Közt.-ok Polgári Eljárásának Alapjai 59—64. §§-ban tárgyalja.

[4] A külkereskedelemmel kapcsolatos ügyleti jogot külön szabályozta Csehszlovákia az 1963 : 101. tv.-el (Külkereskedelmi tv. kv.) A tőkés országok közül az 1957. évi amerikai Uniform Commercial Code hasonló törekvéseket tükröz. Az OSZFSZK Polgári Törvénykönyvének számos rendelkezése érvényes a külkereskedelmi vonatkozású jogügyletekre, így a 78. § az elévülés időtartama, 79. § az elévülés megrövidítése, 85. § az elévülés megszakadása, 89. § az elévült követelésre történő teljesítés hatályáról; 135. és 138. §§ a tulajdon- és veszélyátszállás, 203—208. §§ a kezesség, 246. § a hiányos teljesítés stb. esetéről; részletesebben erről D. M. Genkin: Az OSZFSZK polg. tv. kv.-nek jelentősége a külkereskedelmi vonatkozású jogviszonyok szabályozásánál. Szovjetszkoje Goszudarsztvo i Pravo 1965/2. 51—59. old.

podások elsőbbsége (OSZFSZK—Ptk. 569. §)

A nemzetközi magánjogi elrendezés kizárólag a külföldi elem megléte esetén felmerülő jogszabály összeütközéseknél érvényesül. Az egyes szövetségi köztársaságok saját önálló jogalkotása mellett a polgári jogviszonyoknál a Szovjetunióban felmerül a területközi kollízió kérdése. Az Alapelvek 18. cikke 1—6 pont alatt külön részletezi az idevágó szabályokat, melyek a nemzetközi kollízió esetétől eltérnek. Természetesen bizonyos rokonvonások felismerése elől nem lehet elzárkózni, de elvileg a területközi összeütközést érintő szabályok nem vonhatók a kollíziós norma által rendezett jogviszonyok körébe.[5]

II. *Jogalanyok*

A 122. cikk megadja a régime national elvénél fogva a külföldinek a Szovjetunió területén ugyanazokat a jogokat, melyeket a saját állampolgár élvez.[6] Ez a szabályozás a természetes személyekre vonatkozik, de nem érinti ilyen mértékben a jogi személyeket.

A gyakorlatban ez azt jelenti, a külföldinek ugyanúgy lehet személyi tulajdonában lakóház, annak házi felszerelése (gépkocsi, televízió), vagyonára mindazokat a jogügyleteket megkötheti, mint a szovjet polgárok. A régime national elvéből folyik viszont, hogy több joga nem lehet a külföldinek, mint a szovjet polgárnak. Nem folytathat e szerint magánvállalkozást, termelőeszközökön nem szerezhet magántulajdont, még ha saját házájában erre van is lehetőség. A külföldiek jogállását a szovjet jog és nem a lex patriae határozza meg. A termelőeszközökön való magántulajdon a Szovjetunióban megszűnt és ez a külföldire is mértékadó.

Miután a régime national alkalmazása feltétlen, nem követelik meg a külföldi̇től a viszonosság igazolását, sem azt, hogy az illető országban a szovjet polgárokkal ugyanúgy bánjanak el.

A cselekvőképességet illetően a Szovjetunióban külön nemzetközi szabályozás hiányában a külföldire is a szovjet jogot alkalmazzák. Így pl. a 20 éves francia állampolgárt a Szovjetunióban teljes cselekvőképességűnek tekintik.[7] Előfordul, hogy a lex patriae-t alkalmazzák a cselekvőképességre, éspedig, ha hatályos jogsegély-egyezmény ezt írja elő.[8]

A külföldi részéről kötött minden ügylet a Szovjetunióban a szovjet jog hatálya alatt áll. Vonatkozik ez a tartalmi és alaki előírásokra egyaránt.

A szerzői jogi oltalom, mint személyes jog, úgyszintén megilleti a külföldit. A közzététel, előadás stb. ellenében tehát a szerző tiszteletdíjat igényelhet, mégpedig szovjet jog szerint az *első* előadás, ill. közzététel esetén. A jogvédelem feltétlenül megáll, ha az első bemutató a Szovjetunió területén történt. Ha ez a hely külföldön van, a szerzőt szovjet jog szerint védelem csak külön egyezmény alapján illetné. Mivel a Szovjetuniónak jelenleg ilyen egyezményei más államokkal nincsenek, a külföldi szerző sem védelmet, sem tiszteletdíjat nem kérhet.[9]

Bizonyos körülmények között sor kerülhet a külföldi számára biztosított jogok korlátozására, mégpedig: *a)* egyes jogokat elvonhat központi államhatalmi intézkedés közérdekből (pl. közterület kialakítása, közforgalom céljára kisajátítás, honvédelem stb.) *b)* lehetséges, hogy a korlátozást retorzióként alkalmazzák, miután az illető országban a szovjet polgárral szemben hátrányos megkülönböztetés (diszkrimináció) érvényesül (pl. ha nem ismerik el a szovjet polgár tulajdonjogát ingatlanra, akkor az illető országbeli külföldinek sem lehet ingatlanvagyona a Szovjetunióban).

A feltétel nélküli régime national elve alól vannak bizonyos kivételek a szovjet jogban:

1. ilyen az Alapelvek idézett 97. cikke (OSZFSZK Ptk. 477. §-a) a szerzői jogról. A szovjet állampolgárt a külföldön elsőízben bemutatott mű után megilleti a védelem saját személyében és örököseire kiterjedően. Külföldinek külföldön először bemutatott művére oltalom hatályos nemzetközi egyezmény hiányában nem állapítható meg.

2. A találmányokról és újításokról szóló 1959. évi törvény 14. §-a értelmében a külföldi feltaláló és újító a belföldivel egyenlő jogokat élvez, de csak *viszonosság* esetén.

3. Hasonló intézkedést tartalmaz az 1962. évi védjegytörvény 8. §-a a külföldi védjegyekre, mivel az azonos elbírálás előfeltétele itt is a viszonosság.[10]

A hontalanokat általában a külföldiekkel azonos elbírálás alá vonják és rájuk is vonatkoztatják a régime national elvét.[11]

Az egyes Szövetséges Köztársaságok polgári törvénykönyvei az alábbiakban foglalják össze a külföldi állampolgárt a Szovjetunióban megillető jogokat: *a)* szabadmozgás és költözködés joga az egész Unió területén; *b)* a foglalkozás szabad megválasztásának joga; *c)* lehetőség vagyoni jogok szerzésére és azok oltalma és végül *d)* jogügyletek kötésére és kötelezettségek vállalására szóló jog.[12]

A jogi személyeket illetően a helyzet az, hogy külföldi vállalatok, kereskedők a szovjet külkereskedelmi szervekkel minden külön engedély nélkül köthetnek ügyleteket. Az Alapelvek 124. cikkének vonatkozó előírása már szerepelt az 1931. évi népbiztosi tanácsi rendeletben.

A Szovjetunió külkereskedelmi

[5] 18. cikk. Az egyes szövetségi köztársaságok polgári törvényhozásának alkalmazása más szövetségi köztársaságokban Márkus Ferenc (ford.): A Szovjetunió Polgári Törvényhozásának alapjai és polgári eljárásának alapjai. Budapest, 1962. 31. old. vö. ehhez Lunc: Szov. Gosz. Prav. 1962/6. 106. old.

[6] 122. cikk. A Külföldi állampolgárok polgári jogképessége, Márkus i. m. 84. old.

[7] A szovjet állampolgár a 18. életév elérésével lesz nagykorú az Alapelvek 8. cikke értelmében.

[8] Az 1958. évi magyar–szovjet jogsegélyegyezmény 24. c. cselekvőképesség tekintetében a hazai jog alkalmazását írja elő, hasonló szabályt tartalmaz az 1952 : 23. tvr. (Csjté.) 42. §.

[9] Így szól az Alapelvek 97. c., valamint az OSZFSZK polg. tv. kv.-nek 478. §-a.

[10] L. A. Lunc: Mezsdunarodnoje Csasztnoje Pravo – különös rész, Moszkva, 1963. 23. old.

[11] 123. cikk. Az állampolgárság nélküli személyek polgári jogképessége. Márkus, i. m. 85. old.

[12] A külföldiekre nézve bizonyos korlátozások mindazonáltal érvényben vannak: Így nincs joguk a föld méhében rejtőző értékek kitermelésére (1927 : 68. tv. 688. §); a belföldi vizek halállományának védelme érdekében itt nem gyakorolhatnak halászati jogot, hacsak nemzetközi egyezmény másként nem intézkedik (1958. évi tv.) az 1929. évi tv. meghagyja, hogy hajón kapitány csak szovjet állampolgár lehet; ugyanezt az előírást tartalmazza az 1935. évi légiforgalmi v. 18. c. a légijárművek személyzetéről. Ezek a kivételek természetesen nem változtatnak az általános jogelvek érvényén.

képviseletei (Torgpredsztvo) önálló jogi személyiséget élveznek, rájuk az Alapelvek 11—13. §-ában foglalt és a jogi személyeket érintő rendelkezések nyernek alkalmazást. A törvény értelmében a jogi személyek önállóan gazdálkodnak, kötelezettségeikért az állam nem felel, állami vagyontárgyat e címen nem lehet külföldön végrehajtás alá vonni. Az Alapelvekben újból rögzített — ma már természetesnek hangzó tételt — hovatovább mindenütt elfogadják, de szélsőséges nyugati nézetek sokáig az ellenkező álláspontón voltak.

Az anyagi jogi elvekkel összhangban az eljárási szabályok — „a Szovjetunió és a Szövetségi Köztársaságok polgári eljárásának alapjai" — úgyszintén részletesen kitérnek a külföldi természetes és jogi személyek perbeli helyzetére. E szerint a perben a külföldiek javára megvan a teljes egyenjogúság, a felperes külfölditől a szovjet jog nem kíván meg külön költségbiztosítékot.[13]

A polgári eljárás Alapelveinek 61. cikke intézkedik a külföldi állem elleni keresetről és az ilyen esetben járó diplomáciai kiváltságról. A diplomáciai immunitás már nem feltétel nélküli, alkalmazásánál mindig előkérdésként merül fel a viszonosság megléte. A külföldi állam ellen kereset, belföldi vagyontárgyai ellen végrehajtás csak az illetékes szovjet kormányzati szerv hozzájárulásával indítható.

A külföldi állami vállalatot a szovjet jog önálló jogi személynek tekinti (pl. állami tulajdonba vett angol vagy francia nagyüzemek), ezek vagyonára már nem érvényesül a kiváltság.

Az Alapelvek 122. cikk (1) bekezdéséből foglaltakból következik a legnagyobb kedvezmény elvének (naybalsoje blagoprijatstvovanie) biztosítása a kereskedelmi egyezményekben. Ez alól kivétel, ha nemzetközi egyezmény másként intézkedik. [14]

A legnagyobb kedvezmény elvét konkrét szerződésekben kötik ki, ez vonatkozik a külföldi ország kereskedelmi szervezeteire, kereskedőire egyaránt.

A 122. cikkben szereplő egyenjogúsítás alól kivétel az az eset (122. cikk (2) bek.), ha az illető külföldi országban a szovjet állampolgárral szemben retorziót alkalmaznának. Ilyenkor a szovjet földön élő, ugyanazon állambeli külföldivel szemben hasonló jogkorlátozás érvényesül. Az Alapelvek e megszorítása szigorú, általában a korlátozó intézkedéseket csak akkor engedik meg, ha a szovjet állampolgárokat az érintett országban *különös* megszorításoknak vetik alá. Ilyen gyakorlat érvényesül pl. az Egyesült Államokban a szovjet polgárok örökösödési igényét illetően a „Law on Benefit use and control" következtében.[15]

A személyiségi jogokhoz tartozik az eltűntté, ill. holttá nyilvánítás. Az Alapelvek 10. cikke a szovjet jog idevágó szabályainak alkalmazását a belföldön lakó saját állampolgárokra írja elő kötelezően. A szovjet jogot e kérdésekben alkalmazzák saját állampolgárokra akkor, ha az állam területéről tűntek el. Kivételes esetben a szovjet gyakorlat a külföldi személyek eltűntté, ill. holttá nyilvánítását is lehetővé teszi a szovjet jog rendelkezései szerint a Szovjetunió Legfelső Tanácsának 1954. május 7-én kelt 3-as számú dekrétuma értelmében.

A népi demokratikus országok viszonylatában a Szovjetunió ezt a kérdést a kétoldalú jogsegélyegyezményekben szabályozta.[16] A bíróság holttá nyilvánítási ügyben a lex fori-t alkalmazza az idegen állampolgárra.

III. *Jogügyletek*

A Szovjetunióban bármely külföldi építtethet magának 1—2 emeletes öt szobásnál nem nagyobb családi lakóházat, azt maga használhatja, de részben vagy egészben bérbe is adhatja, arra teljes védettséget élvez, hozzájárulása nélkül oda senki be nem költözhet.

Közérdekből van csak kivétel e szabály alól. Nevezetesen, ha a külföldi tulajdonos az épület kötelező karbantartását elhanyagolja, azt felügyelet nélkül hagyja — bírósági eljárásnak van helye. Az épület kezelése távollévő külfölditől csak ilyen okból és bírói ítélettel vehető el. A Szovjetunió részéről kötött egyes konzuli egyezmények lehetővé teszik a lakóépületek épségéhez fűződő jelentős érdekre tekintettel azt, hogy a helyi tanács az elhagyott épületet az illető ország konzuljának kezelésére bízza — míg arra szükség van. A lakóépületre az Alapelvek minden esetben a lex rei sitae, tehát szovjet jog alkalmazását írja elő.[17]

Általánosságban érvényes a jogügyletekre a locus regit actum elv, ahogy azt az alakszerűségre nézve a 125—126. cikk kimondja. Mindig hatályos lesz az ügylet, ha megtartották az Alapelvek, ill. a Szövetséges Köztársaságok törvénykönyveiben szereplő előírásokat. Szigorúbb szabályozás van érvényben a külkereskedelmi szervezetek és vállalatok által kötött ügyletekre, minthogy ezeknél — ha külföldön is jöttek létre — be kell tartani a szovjet jog előírásait és az ügyletet írásba kell foglalni.[18]

A külkereskedelmi ügyletből eredő kötelezettségre az ügylet tartalma tekintetében[19] a kötés helyének joga lesz irányadó az Alapelvek 126. cikke szerint; a kötés helyét a szovjet jog alapján kell meghatározni. Ennek tisztázása lényeges minden olyan esetben, ahol az ügylet nem jelenlévők között jött létre. Ismeretes, az angolszász jog az elfogadás elküldése helyének jogát veszi irányadónak, a kontinentális gyakorlat az elfogadás kézhezvétele helyének jogát tekinti mértékül; a Szovjet Külkereskedelmi Kamara gyakorlata viszont az ajánlattétel helyének jogát ismeri el ügyleti

[13] 59. cikk. Külföldi állampolgárok, külföldi vállalatok és szervezetek polgári eljárási jogai. Márkus i. m. 132. old.

[14] 129. cikk. Nemzetközi szerződések és egyezmények Márkus i. m. 87. old.

[15] A tőkés országok joggyakorlata ma már általában elismeri a szovjet polgárok örökösödési jogát, kivétel az USA tagállamainak gyakorlata. Vö. A. F. Volcsakoff–A. A. Rubanoff: A szovjet örökösök és az amerikai törvénykezés. Szov. Gosz. Prav. 1963/5. 150–157. old.

[16] Az 1958. évi magyar–szovjet jogsegélyegyezmény értelmében az érintett másik ország polgára két külön feltétel megléte esetén emitt is holttá nyilvánítható: megkívánják, hogy a kérelem előterjesztője ebben az országban lakjék és igazolja a holttá nyilvánításhoz fűződő jogi érdekeltségét.

[17] A külföldinek a SzU.-ban minden megszorítás nékül lehet bankbetétje, a felett szabadon rendelkezhet.

[18] A szovjet irodalom (Lunc: Mezsdunar. 160. old.) arra az álláspontra helyezkedik, hogy e szabály még erősebb, mint az államközi egyezmények netáni eltérő rendelkezése.

[19] 126. cikk. A külkereskedelmi ügyletekből folyó kötelezettségekre alkalmazandó törvény. Márkus i. m. 86. old.

jogként. Ez a szabály a szovjet jogban új, magyarázatát abban leli, hogy mivel a szerződő felek egyike szovjet külkereskedelmi vállalat, az ügyletre a szovjet jogot fogják alkalmazni valahányszor a kezdeményezés innét indul.

E szerint a Szovjet Külkereskedelmi Kamara döntőbírósága a kötés helyének jogát tekinti irányadónak az ügyletre minden olyan esetben, amikor felek által kikötött jog nem állapítható meg. A Szovjetunióban létrejött ügyletekre ilyen esetben általában az OSZFSZK Polgári Törvénykönyvét kell alkalmazni, minthogy a szerződéskötés helye rendszerint Moszkva. A külföldön létrejött szerződésekre az illető állam joga lesz érvényes.

A kötés helyének jogát a jelenlevők között létesült ügyletnél magából az okiratból meg lehet állapítani. (Külkereskedelmi szerződésről lévén szó, az írásbafoglalás minden esetben kötelező.) Nincs nehézség távollevők között levélváltás útján létrejött ügyletnél sem, ha a kötés helye meghatározott ország, ill. város. Ha ilyen adat nem áll rendelkezésre, a döntőbíróság *objektív* ismérveket keres.

Mit mond a szovjet jog az ügyletkötés helyéről? Az OSZFSZK 1964. évi polgári törvénykönyve (162. §) szerint távollevők között a szerződés létrejön, amikor az ajánlattevő ajánlatára választ kapott, kivéve, ha magából az ajánlatból más következik. A szerződéskötés e szerint azon a helyen történt, ahol az ajánlattevő az elfogadó választ kézhez vette.

A szovjet nemzetközi magánjogban felvetődik a gyakran hallott kérdés, milyen mértékig érvényesülhet az akarati autonómia?[20] Megfontolandó errenézve Lunc véleménye, aki ellene van a fölös megszorításoknak. Hangsúlyozza, az akarati autonómia sem korlátozható jobban, mint a prorogációs nyilatkozat.

Az alakszerűséget illetően tehát megszorítás van a külkereskedelmi szerződéseknél, valamint a Szovjetunió területén levő épületeknél; ezekre minden esetben a belföldi jog rendelkezései érvényesek.

A Szovjetunió által aláírt hatályos konzuli egyezmények szerint a konzul ügyleti okiratokat szerkeszthet vagy hitelesíthet, ha az ügylet nem ellentétes a konzul tartózkodási helyének jogával.

Minthogy a külföldi által szovjet területen kötött minden ügylet a szovjet jog hatálya alatt áll — ismeretes ezekre a szóbeli, írásbeli vagy közokirati forma. A OSZFSZK Ptk. 44. § (2) bek. értelmében 100,— Rub. értékhatár felett kötelező az írásbeliség, bizonyos körülmények között pedig az ügyleti okiratot a közjegyzőnek hitelesítenie kell.[21]

A külföldit is megilleti az a jog, hogy a Ptk. 57. §-ra hivatkozással *tévedés* címen a kötött ügyletet részben, vagy egészben megtámadhatja.[22]

Az Alapelvek 125—127. cikkének egybevetéséből kitűnik, az ingatlanra vonatkozó ügyletnek mindig meg kell felelnie a lex rei sitae szabályainak. Ezek az ügyletek e szerint mindig a szovjet jog hatálya alatt állnak.

IV. *Örökjog*

Az Alapelvek 127. cikke[23] úgy rendelkezik, hogy a hagyatékra az örökhagyó utolsó állandó lakhelyének jogát kell alkalmazni. Kivételt tesz a cikk (3) bek.-e, mivel a hagyatékhoz tartozó épületeket illetően minden esetben a szovjet jog érvényét mondja ki.

A régebbi szovjet gyakorlat ettől eltérő volt, mivel a szovjet bíróságok és közjegyzők korábban örökösödési ügyekben annak a helynek a jogát alkalmazták, ahol szerintük a hagyaték megnyílt. Mit kell a hagyaték megnyílta helyének tekinteni?[24] Itt végeredményben komplex fogalommal állunk szemben[25], ha ugyanis az örökhagyó a Szovjetunió területén lakott, akkor, mint locus dimicilii-t a szovjet jogot vették figyelembe, ha viszont a hagyatéki vagyontárgy volt szovjet területen a lex rei sitae felhívása következtében szolgált alapul az eljáráshoz a szovjet jog. Az örökösödési ügyekben eddig nem volt rendelkezés a külföldi jog alkalmazására, ma viszont csupán a Szovjetunió területén levő épületekre nézve kötelező minden esetben a szovjet jog. Hozzá kell ehhez fűzni, hogy a gyakorlat szerint eddig a szovjet szervek örökösödési ügyekben csak a saját jogukat alkalmazták. Az illetékesség és az alkalmazandó jog között most az Alapelvek szabályozása bizonyos összhangot biztosított.

Az örökhagyó lakóhelyének fogalmi elbírálásánál érvényesül a belső jog. Az OSZFSZK Ptk. 17. § tartalmazza a tételes szabályt, a többi törvénykönyv hasonló természetű előírásának megfelelően; a bíróság az előtte folyamatban levő ügyben a tartós tényleges lakóhelyet vizsgálja és elvet minden fikciót.

A külföldiek örökösödési jogát a szovjet törvény *nem* korlátozza, az örökjogban a külföldire a régime national érvényesül minden esetben.[26] A viszonosság itt sem előfeltétele a külföldiek egyenjogúsága elismerésének, legfeljebb kivételesen és megtorlásként rendelhet el valamely konkrét ügyben a minisztertanács megszorító intézkedést.

A 127. cikknek az örökhagyó utolsó lakóhelyének jogára utaló szabályozását úgy értelmezik, hogy ezt nemcsak a külföldi anyagi jogra, de a kollíziós jogszabályra is értelmezni kell.

Felmerül persze olyan helyzet, hogy az örökösödési minőség eldöntése előkérdéstől függ (pl. az igénylő házastársa, örökbefogadott gyermeke-e az örökhagyónak stb.), ilyenkor ezt az utóbbi, tehát nem örökjogi kérdést már nem az örökjogi kapcsolóelv, hanem a megfelelő kollíziós norma alapján kell el-

[20] A szocialista jogi felfogás a korlátolt akarati autonómia elvét vallja (vö. Réczei: Internationales Privatrecht 253. old.); tételes szabályokat találunk erre nézve az 1926. évi lengyel nemzetközi magánjogi tv. 7. §-ban, valamint az 1948. évi első csehszlovák nemzetközi magánjogi törvényben. Sajátos módon az 1964. évi új csehszlovák nemzetközi magánjogi törvény 9. §-a a *korlátlan* jogszabályválasztás lehetőségét biztosítja, sőt bizonyos esetben elismeri a ráutaló magatartással történő akaratnyilvánítást.

[21] Vö. OSZFSZK Polg. tv. kv. 47. §.

[22] Az OSZFSZK Polg. Törvénykönyv 58. § szól az ügyletnek megtévesztés, erőszak, fenyegetés címén való megtámadásáról.

[23] 127. cikk. Az öröklésre alkalmazandó törvény. Márkus i. m. 86. old.

[24] A hagyaték megnyíltának helye az OSZFSZK polg. tv. kv.-e 529. § alapján az örökhagyó utolsó állandó lakóhelye, („ahol az állampolgár tartósan, ill. főként tartózkodik"), amennyiben ez ismeretlen volna, az a hely, ahol a hagyatéki tárgyak találhatók.

[25] Vö. A. A. Rubanoff: Fragen des internationalen Privatrechts in den Grundlagen für die Zivilgesetzgebung der UdSSR und der Unionsrepubliken Rabels Z 1962/4. 698—712. old.

[26] L. A. Lunc i. m. 277.old.

bírálni (pl. a családjogi, ill. polgári jogi kollízió figyelembevételével). A szovjet felfogás ebben a kérdésben arra az álláspontra helyezkedik[27], hogy az „előkérdésre" helyes a megfelelő szakjogi kollíziós normát alkalmazni, mivel az egységes elbírálás elvét valamely személy polgári jogi helyzetéről nem célszerű megbontani és így pl. az egyik esetben valakinél az örökbefogadás vagy házasságkötés tényét fennállónak venni, a másikban viszont nem.

Az Alapelvek szabályozása az örökjogban a hagyaték feldarabolásának elvét juttatja érvényre azáltal, hogy ingatlanra feltétlenül a lex rei sitae alkalmazását írja elő[28]. A Szovjetunió által kötött egyes konzuli egyezmények úgy szólnak, hogy mivel az ingójavakra a lex patriae mérvadó, átadják a hagyatéki ingót az illető ország konzulának továbbítás céljából.

A végrendelet *alakiságait* illetően elég a szovjet jog rendelkezéseinek betartása; különben az alakszerűségre a lex loci actus az örökhagyónak a hagyaték készítésekori állandó lakóhelye irányadó.[29] Ez a szabály azt jelenti, hogy az alakiságra előírt kapcsolóelv eltérhet a lex successionis kollíziós normájától, ha pl. az örökhagyónak másutt volt a lakóhelye a végrendelet készítésekor, mint halála napján.

Az Alapelvek 128. cikke[30] hatalmas lépés előre azáltal, hogy bevezeti a szovjet nemzetközi magánjogi kodifikációba a *közrend* fogalmát és megadja ennek meghatározását. Egyes jogszabályokban elvétve már korábban is megtalálható a közrendi záradékra való utalás. Ez a szakasz szerepel a Szovjetunió részéről a II. Világháború után kötött különféle nemzetközi kereskedelmi egyezményekben.[31] A közrend tartalmára mindenekelőtt a Szovjetunió Alkotmányában rögzített alapelvek azok, melyekkel semminemű külföldi jogszabály nem kerülhet ellentétbe, ill. ha az ellentét felmerül, a közrendi záradék felhívásával az idegen jog alkalmazása kizárt. A szovjet irodalom megállapítja, a közrendi záradék beiktatása az Alapelvekbe „jelentős lépés a nemzetközi magánjogi vonatkozású szovjet jogalkotásban."[32] Változatlan az az álláspont, hogy a közrendi záradék szerepe merőben védelmi, felhívására csak kivételesen és mindig valamely konkrét ügy kapcsán kerül sor. A szovjet szocialista társadalmi rend az a jogvédte érdek, melynek az idegen jog alkalmazása saját jogrenden belül alá van vetve.

Az *elévülést* az Alapelvek anyagi-jogi jogintézménynek tekinti[33], amit a nemzetközi magánjogi gyakorlat a lex causae szerint bírál el. Ez azt jelenti, amennyiben az ügyletre külföldi, idegen jogot alkalmaznak, az elévülésre is a külföldi jogszabály lesz irányadó. Nem így van ez ott, ahol az elévülést eljárásjogi jellegű jogintézményként kezelik, (pl. a Common Law országaiban) minthogy itt az elévülésre még akkor is a lex fori, tehát az angolszász jog nyer alkalmazást, ha az ügyletre más idegen jogszabály lenne mérvadó. A kontinentális felfogás az elévülést inkább a lex causae hatálya alá utalja[34].

Az alapelvek 129. cikke számotvet azzal a körülménnyel, hogy a korábban megkötött, vagy esetleg a jövőben aláírásra kerülő kétoldalú nemzetközi egyezmények különféle okokból, egyik-másik kérdésben eltérő szabályozást eredményezhetnek. Az államközi tárgyalások rugalmassá tételét szolgálja az a szabály, hogy a hatályos nemzetközi egyezmények eltérő elrendezését nem érinti az Alapelvek egyetlen szakasza sem, ami azt jelenti, hogy két- vagy többoldalú nemzetközi megállapodással más polgári-jogi normák is törvénybe foglalhatók. Ilyen megállapodásnak minősülnek a törvénybeiktatott konzuli és jogsegélyegyezmények, valamint általában minden olyan szerződés, melyet a Szovjetunió vagy valamelyik Szövetségi Köztársaság ír alá.—

VI.

A szovjet nemzetközi magánjog legfőbb szabályainak törvénykönyvbe gyűjtése rávilágít arra, hogy a polgári jog területén belül e külön ágazat mennyit nyert fontosságában. Az államok és állampolgárok egymás közötti kapcsolatában az utóbbi időben háttérbe szorult a jure imperii szabályozás és teret hódított a szerződéses összeköttetésen nyugvó polgári jogi elem. A szovjet nemzetközi magánjog szabályainak kodifikálása megfelel az e téren kialakult ténylegesen már érvényesülő eddigi jogi rendnek, de egyúttal rámutat a békés egymás mellett élés gondolatán nyugvó további fejlődés útjára.

Karlócai János

Az európai szocialista országok jogalkotása
Román Népköztársaság

A Román Népköztársaság 1964. év második felének jogszabályalkotásából az alábbiakat érdemes megemlíteni.

Az államigazgatási jog területén utalni kell arra, hogy új jogszabály, a 759/1964. sz. tvr. rendelkezik a *Fegyveres Erők Minisztériumának a szervezete és működése* tekintetében (Bul. Of. 1964. dec. 12-i 19. sz.). A 687/1964. sz. tvr. módosítja a *kötelező katonai szolgálatról* szóló 468/1957. sz. törvényerejű rendeletet (Bul. Of. 1964. nov. 14-i 16. sz.). Ez a jogszabály egységes szerkezetben közzétételre került a Bul. Of. 1964. évi november 24-i 17. számában.

Újabban az *Igazságügyminisztérium szervezetét* és működését a 807/1964. sz. tvr. állapította meg (Bul. Of. 1964. dec. 24-i 22. sz.).

A 914/1964. sz. min. tan. határozat módosítja az *RNK határainak átlépésére jogosító okiratok és vízumok kiadásáról* szóló 311/1964. sz. min. tan. határozatot (Col. Hot. 1964. dec. 2-i 55. sz.). Ugyancsak módosították egyes részeiben *a közlekedés szabályozásáról és* az e területen elkövetett *szabálysérté-*

[27] Lunc i. m. 287. old.

[28] A hagyaték feldarabolásának elvét a szocialista nemzetközi magánjogi irodalom különben nem teszi magáévá (Szászy I.: Európai Népi Demokráciák Nemzetközi Magánjoga — Bpest, 1962. 309. o.).

[29] A magyar–szovjet jogsegélyegyezmény 39. c.-e szerint a végintézkedés alaki kellékeire (tételére, visszavonására) annak az államnak jogát kell alkalmazni, melynek az okirat készítésekor *polgára* volt, elegendőnek mondja azonban a locus regit actum elv szerint az okirat kiállítása helyének joga szerinti alaki előírások betartását.

[30] 128. cikk. A külföldi törvény alkalmazásának korlátozása. Márkus i. m. 87. old.

[31] Finnországgal 1947. dec. 1. — 13. §; Svájccal 1948. márc. 17. — 11. §; Olaszországgal 1948. dec. 11. — 21. §; Ausztriával 1955. — 10. § stb.

[32] Rubanoff id. cikk.

[33] 16. cikk. Keresetelévülés. Márkus, i. m. 30. old.

[34] László Réczei: Internationales Privatrecht, Budapest, 1960. 300. old.

sekről szóló Utasítást, illetve az ezt inkorporáló 1107/1962. sz. min. tan. határozatot, éspedig a 997/1965. sz. min. tan. határozattal (Col. Hot. 1964. dec. 17-i 58. sz.).

Jelentős jogszabály a tárgyalt időszakban a 840/1964. sz. min. tan. határozat, amely tartalmazza *a lakosság nyilvántartási rendszerének* a végrehajtására vonatkozó szabályokat. Ez a jogszabály rendelkezik, többek között, a személyazonossági igazolványokról, az illetőségről és a lakhelyről, valamint a nyilvántartással kapcsolatos kérdésekről (Col. Hot. 1964. nov. 4-i 49. sz.). Ezzel a tárggyal kapcsolatos a 841/1964. sz. min. tan. határozat, amely jóváhagyja és inkorporálja a lakosság nyilvántartásával kapcsolatos rendelkezések ellen elkövetett szabálysértéseket szabályozó belügyminisztériumi Utasítást (Col. Hot. 1964. nov. 4-i 49. sz.)

Államigazgatási jogi vonatkozásokon kívül a *polgári jogi területét* is érintik az alábbi jogszabályok. A 888/1964. sz. min. tan. határozat tartalmazza az *energetikai gazdasági egységek* szervezési és működési szabályzatát (Col. Hot. 1964. nov. 16-i 51. sz.). Az 1002/1964. sz. min. tan. határozat tartalmazza a tervezési szerződésekre vonatkozó szabályzatot, valamint az építési-szerelési vállalkozási szerződésekre vonatkozó szabályzatot (Col. Hot. 1964. dec. 18-i 59. sz.). Az 1003/1964. sz. min. tan. határozat pedig az építési-szerelési munkálatoknak az átvételi feltételeit szabályozza. (Col. Hot. 1964. dec. 18-i 59. sz.).

A *pénzügyi jogot* két jelentősebb jogszabály képviseli. Az 584/1964. sz. min. tan. határozat a *bélyegilletékekre* vonatkozó 911/1955. sz. min. tan. határozat egyes rendelkezéseit módosítja (Col Hot. 1964. aug. 13-i 40. sz.). A *dolgozók adókötelezettsége* tekintetében bizonyos könnyítéseket hoz a 423/1964. sz. tvr. Ez a jogszabály felemeli a dolgozók bérből származó, adómentes jövedelmének felső határát 500 Leire, és az alacsonyabb fizetésű dolgozók adója tekintetében némi könnyítéseket jelent (Bul. Of. 1964. aug. 7-i 9. sz.).

A *munkajog* területén megemlíthető a 965/1964. sz. min. tan. határozat, amely a munkavédelem és az egészségügyi és járványügyi tevékenység szervezéséről és az ezzel kapcsolatos felelősségről és más kérdésekről rendelkezik. A határozatot a Minisztertanács a Szakszervezetek Központi Bizottságával közösen hozta (Col. Hot. 1964. dec. 4-i 56. sz.). A 966/1964. sz. min. tan. határozat tartalmazza a munkabalesetek és a munkavédelmi alapok biztosítására és felhasználására vonatkozó szabályzatot (Col. Hot. 1964. dec. 4-i 58. sz.).

Az életszínvonal emelkedésének a kifejezője a 422/1924. sz. tvr. Ez a jogszabály felemelni rendeli azokat a fizetési felsőhatárokat, amelyektől a gyermekek után járó pótlékok függnek, ami a dolgozó jövedelmének az ilyen vonatkozásban való emelkedését jelenti. A rendelet e tekintetben a korábban hatályos 285/1960. sz. tvr. megfelelő rendelkezéseit módosítja (Bul. Of. 1964. aug. 7-i 9. sz.). Megjegyzendő, hogy e tárgyban a 384/1964. sz. min. tan. határozat is tartalmazott hasonló irányú rendelkezéseket.

A *nemzetközi jog* területén figyelmet érdemel a 834/1964. sz. tvr., amely jóváhagyja az RNK és az Algériai Demokratikus Népi Köztársaság közötti kulturális együttműködési egyezményt (Bul. Of. 1964. dec. 24-i 22. sz.). A 20/1965. sz. tvr.-rel a Román Népköztársaság hozzájárult a nagy nemzetközi útvonalak építésére vonatkozó 1950. szeptember 16-i Genfi Nyilatkozathoz (Bul. Of. 1964. dec. 28-i 23. sz.). A 722/1964. sz. tvr. jóváhagyja a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet egyes korábban elfogadott határozatainak a módosításáról szóló 116. sz. megállapodást (Bul. Of. 1964. dec. 12-i 19. sz.).

A 639/1964. sz. tvr. jóváhagyja az RNK és a Jemeni Arab Köztársaság között kötött barátsági szerződést (Bul. Of. 1964. okt. 20-i 14. sz.).

A Vaskapu hidroenergetikai és hajózási rendszer létesítésére és kiaknázására vonatkozó okmányokat a 435/1964. sz. min. tan. határozat hagyja jóvá. Mellékletként az idevonatkozó okmányok is közzé tételre (Col. Hot. 1964. július 3-i 36. sz.) kerültek.

L. M.

JOGIRODALOM

Szabó Imre:

*Társadalom és jog**

A szocialista tudományos irodalomban igen fontosak a tudományos szintű népszerűsítő munkák. Szabó Imre akadémikus „Társadalom és Jog" című művében e feladatra vállalkozik és olyan könyvet ad az olvasók kezébe, amelyből megismerhetők a társadalom és jog összefüggésének és a jog társadalmi szerepének legfontosabb kérdései. A mű stílusa gördülékeny, olvasmányos és így a benne tárgyalt tudományos kérdések a nem-jogász olvasó figyelmét is lekötik. Emellett a mű érdekes és tanulságos olvasmány a jogász számára is, mert megvilágítja a szocialista jog lényegét és segítséget nyújt munkája végzésében.

Szerző helyesen veti föl a mű bevezetésében, hogy a jog átszövi életünk legapróbb részleteit, elkísér bennünket a fogamzástól halálunkig, sőt tulajdonképpen még halálunk után is. Ennek ellenére a társadalom széles rétegeiben idegenkedés tapasztalható a joggal szemben. Ennek oka elsősorban az, ami a szocialista társadalom kezdeti szakaszán a kizsákmányoló jog emlékeképpen áthatja az emberek tudatát. A régi jogszabályok idegen nyelvezete is taszítja a jogszabály címzettjeit. Felismerik azt az elidegenedést, amely a kizsákmányoló jog sajátja. Az irodalmi művek azonban tükrözték, hogy mégsem volt általános a jogtól való idegenkedés, és a társadalom tagjai érezték, hogy számukra a jogi rendezés nagy jelentőségű. A görög drámáktól kezdve hosszú azoknak a műveknek sora, amelyekben jogi probléma a konfliktus magva. Érdekes azonban, hogy a szocialista irodalom ritkábban nyúl jogi problémákhoz.

A kizsákmányoló jog elidegenedése a társadalomtól törvényszerű volt. A szocialista jogrendszerben megvan az objektív és szubjektív

* Akadémiai Kiadó, Budapest 1964.

előfeltétele annak, hogy ez az elidegenedés csökkenhet és az ismertetett mű maga is ezt a fejlődést segíti elő.

Szerző részletesen foglalkozik a jogi nyelv kérdésével és helyesen mutat rá arra, hogy a jogi nyelv nem lehet öncélú. A jogászok és az egész társadalom feladata, hogy javítsa a jogszabályok nyelvét és így ezáltal is elősegítse az általános jogi műveltség fokozását. Szerzőnek ezzel az álláspontjával egyetértek. Magam is fontosnak tartom a jogi műveltség általánossá tételét. Ezért nem tudok egyetérteni a mai oktatási rendszerben azzal, hogy az általános- és középfokú iskolákban nem oktatjuk a tanulókat jogi alapismeretekre, ami egyébként korábban szerepelt tanterveinkben. Ugyancsak fontos lenne, ha a mérnökképzésben is szerepelnének jogi tárgyak a műszaki tárgyak mellett.

Szerző helyesen mutat rá arra, hogy a jogi forma jelent bizonyos kényelmetlenséget. A jog formaisága azonban csökkenthető, bár teljesen nem küszöbölhető ki. A kezdeti jog merev, formalisztikus. Erre példaképpen a római jogra hivatkozhatunk. A szocialista jogban a tartalom az elsődleges és a forma csupán másodlagos szerepet játszik. Természetesen itt is érvényesül a tartalom és forma dialektikus egysége, amelyen belül a tartalom elsődleges és a forma másodlagos, de viszonylag önálló. A szocialista bíróság már nem elégszik meg a formai igazsággal, hanem az objektív igazságra törekszik, s ez a bíróság és ügyészség megváltozott szerepében is kifejezésre jut.

Helyesen mutat rá szerző arra, hogy a jogi norma alapvetően elvont és általános, de a szabályoknak módot kell adni az egyéniesítésre is. Itt lényegében az általános és egyes Lenin által kiemelt dialektikus összefüggésének a jogi normák és jogesetek összefüggésében való megjelenéséről van szó. A jogszabály a társadalmilag lényeges vonásokat tartalmazza, a konkrét jogeset mindig gazdagabb és lehet olyan határeset, amikor a jogalkalmazó valóban az általános és egyes összefüggését csak különleges módon oldhatja meg.

A szocialista jog az általános mellett egyre több lehetőséget teremt az egyéniesítés megvalósítására. Ezért találunk a szocialista büntetőjogban újfajta szankciókat; a szocialista polgári jog és a többi jogág szankciórendszere is gazdagabb, mint a burzsoá jogé. A szocialista jogban gyakran alkalmazunk bizonyos erkölcsi jellegű, megszégyenítő szankciókat, amelyek sokkal érzékenyebben hatnak, mint a tradicionális jogi szankciók. Mindezek alapján állapítja meg a szerző, hogy a jogszabály általánossága mellett a szankciók mutatnak az egyéniesítés felé.

Véleményem szerint a jogalkalmazás eredményeképpen meghozott ítéletnek mind a társadalomra, mind az egyénre visszatartó hatást kell gyakorolni, tehát az ítélet helyességét e két szempontból vizsgáljuk. Ezzel a kérdéssel szerzőnek behatóbban kellett volna foglalkoznia.

Szabó elvtárs igen részletesen tárgyalja a jog megismerésének kötelezettségét és helyesen mutat rá arra, hogy a szocialista társadalom nem elégedhet meg e kötelezettség formális deklarálásával. Ezért húzza alá a jogpropaganda jelentőségét, amelynek eredményeképpen a társadalom tagjai megismerhetik a jogszabályokat, kialakul bennük a belső meggyőződés, a szocialista jogtudat.

Szerző helyesen mutat rá arra, hogy óvakodni kell a jogszabályok túlburjánzásától. A túlsok jogszabály áttekinthetetlenné teszi a jogrendszert. Helyesen emeli ki, hogy a jogszabály-hierarchiát szigorúan meg kell tartani, s a magasabb- és alacsonyabbrendű jogszabályok egymásközti viszonyában ennek az elvnek kell érvényesülni. A jog hatásosságát szolgálja, hogy a szocialista jogrendszerben ugyanazt a jogintézményt több jogág is védi.

A legfontosabb általános jellegű jogszabályokat törvény, vagy törvényerejű rendelet formájában kell létrehozni. Egy-egy jogág összes jogszabályait törvénykönyvbe, kódexbe kell foglalni. Ezeket nemcsak az alkotmányban előírt módon kell közzétenni, hanem különböző szempontok alapján feldolgozva is publikálni kell. Ezek ismeretét ugyanis megköveteljük az állampolgároktól, viszont meg kell teremtenünk az objektív feltételeit annak, hogy e szabályok megismerése számunkra hozzáférhető legyen. A szocialista társadalomban nő az állampolgárok érdeklődése a jogszabályok iránt, s ezt az érdeklődést különböző módon fokozni is lehet.

Érdekes megállapítása szerzőnek az, hogy a jog elemi normáit az osztályviszonyokkal összefüggésben kell vizsgálni és ezzel függ össze az a körülmény, hogy e normákat „változóan állandók"-nak tekinthetjük.

Helyesen írja a szerző, hogy a szocialista társadalomban az erkölcsi és jogi normák összefonódnak, kölcsönösen áthatják egymást és ez is elősegíti a jog hatályosulását. Az állampolgárok nem ismerhetnek minden jogszabályt, de törekednünk kell arra, hogy a legfontosabb szabályokat megismerjék, fejlődjék a szocialista jogtudat, mert ez is hozzájárul a jog önkéntes követéséhez.

A nagyobb terjedelmű jogszabályokban általános és különös részt találunk, ez a jogszerkesztés megfelel a jogászi szemléletnek. Ha közelebb akarjuk hozni a jogszabályokat a polgárokhoz, a társadalmi igényeknek megfelelően bizonyos fokig új szerkesztési elveket kell meghonosítani.

A gazdaság és jog fejlődése ellentmondásba kerülhet egymással. Ez az ellentmondás a kizsákmányoló társadalomban antagonisztikus jellegű — a szocializmusban a volt kizsákmányoló osztály eltűnésével elveszti antagonisztikus jellegét. A szocialista társadalomban arra kell törekedni, hogy mielőbb megalkossuk az új szocialista kódexeket — törvénykönyveket —; a szocialista jogtudomány álláspontja szerint a jogalkalmazó nem alkothat jogot.

Ezzel kapcsolatban foglalkozik szerző a stabilitás és változás dialektikus egységének problémájával. Kétségtelen, hogy a jogalkotásban bizonyos stabilitásra kell törekedni, viszont a jogszabályoknak követni kell a társadalmi fejlődést is. Ebből fakad az a gyakorlat, hogy a szocialista kódexek rövidebb életűek, mint a burzsoá kódexek. Ez utóbbi különben összefügg azzal is, hogy a burzsoá jogtudomány a burzsoázia osztályérdekében a kódexek „rugalmas" alkalmazásáról beszél. Ezzel módot ad a jogalkalmazónak arra, hogy a törvényesség fellazításával lényegében eltérjen a kódex

rendelkezéseitől. Minthogy a szocialista jogtudomány ezt elutasítja, a szocialista jogalkalmazó feladata, hogy kellő időben felhívja a jogalkotó szervek figyelmét a jogszabály megalkotására — ha ennek társadalmi szükségessége felmerül.

Ezzel kapcsolatban is kiemeli a szerző, hogy el kell kerülni a túlszabályozás veszélyét. Nem szabad túlságosan szaporítani a jogszabályok mennyiségét. A szocialista társadalomban a jogszabályok a többség, illetve az egész nép akaratát fejezik ki és érdekét védik és ez a körülmény is előmozdítja a jog önkéntes követését: a jogszabályok társadalmiasodnak.

Szerző helyesen mutat rá arra, hogy a tulajdonképpeni jogi normáktól el kellene határolni a technikai normákat s a vezetési parancsokat. Helyesen írja a szerző, hogy e normák hozzájárulhatnak a vezetés színvonalának emeléséhez bizonyos korlátok között. Arra kell törekedni, hogy csökkentsük az utasítások számát.

A társadalmiasodás folyamatában végbemegy a jogi szabályoknak nem-jogi, társadalmi szabályokba való átfejlődése, amelyeket társadalmi szervek alkalmaznak.

Szerző a jog társadalmiasodására vonatkozó fejtegetései során eljut ahhoz a gondolathoz, hogy az „állampolgári jog" leegyszerűsödve veszti el jogi jellegét, míg a „szakmai jog" azáltal, hogy technikai előírássá válik.

Szerző rámutat arra, hogy a szocializmusban a jog önkéntes követésére való tekintettel az állami kényszer már nem tartozik a jog lényegéhez. Természetesen emellett azonban aláhúzza munkája más helyén, hogy a szocialista jognak is fogalmi eleme az állami kényszer, mert ez határolja el az egyéb magatartási szabályoktól. Ezzel függ össze szerzőnek az a megállapítása, hogy a szocialista társadalomban a jogi szankció humanizálódik.

A jogszabályozás körébe az uralkodó osztály szempontjából legveszélyesebb magatartásokat vonja a jogalkotó és a joggyakorlat dönti el a jogszabályok hatásosságát. A szocialista társadalomban magasabb követelményeket állítunk az állampolgárokkal szemben, mint korábban, emelkedik a jogi kötelezettség szintje és ez összefügg azzal a már fentebb említett körülménnyel is, hogy az erkölcsi szabályok részben a jogszabályokon keresztül hatályosulnak.

A jog és erkölcs összefonódása a szocialista társadalomban emeli a szocialista jogtudat színvonalát és hozzájárul a jog önkéntes követésének fokozásához. A jogszabályokban kifejezésre jutott magasabb követelmény nem megy át egy csapásra a gyakorlatba, a jogrend előremutat és a társadalmi tudat bizonyos fokig elmarad a jogrendhez képest. Egyik fontos feladat a társadalmi tudat fejlesztése és ebben a jogi propagandának, a jogalkotásnak és jogalkalmazásnak is fontos szerepe van.

A jogszabályok megteremtik az egyéni és társadalmi érdek objektív összhangjának lehetőségét és a jog önkéntes követése, valamint a jogalkalmazás ez összhang tényleges realizálását segítik elő. Ezt szolgálja az a körülmény is, hogy a szocialista jogszabályok magasabbrendű feladatokat rónak a jogalanyokra. Ez azonban összhangban áll egyéni érdekükkel is és így ennek felismerése a jog önkéntes követését mozdítja elő. Ennek egyik mozgatója a szocialista erkölcs, amelynek szabályai sokszor megegyeznek a jogi norma tartalmával. Mindez együtt vezet ahhoz, hogy bár az állami kényszer továbbra is fogalmi eleme a jognak, tényleges jelentősége csökken.

Szerző a kényszer és önkéntes követés fokozatait vizsgálva a szankciók fajait elemzi és elhatárolja az állami és társadalmi szankciót egymástól. Ezek között nagyon helyesen fölvesz egy átmeneti formát, amely első látszatra társadalmi szankció, de amely mögött végül mégis ott áll az állami kényszer. E fokozatok mutatják tulajdonképpen a jogi és nem-jogi norma közötti átmenetet és a fejlődés tendenciája, a jogsértések csökkenése, a jog önkéntes követésének fokozódása irányában halad; ebben a közösségnek igen nagy szerepe van. Ez tükröződik a társadalmi bíróság hatásosabbá válásában is. A társadalomra veszélyes cselekedetek egyre szélesebb körben csak a társadalmi együttélési normákban lesznek szabályozva, amelyeket társadalmi szankciókkal biztosítunk. Véleményem szerint e kérdést szerzőnek részletesebben kellett volna tárgyalnia.

Szerző helyesen állapítja meg, hogy a szocialista jogtudomány elutasítja a szokásjogot és az írott jog mellett foglal állást. Rámutat azonban arra is, hogy ez nem zárja ki azt a tényleges helyzetet, amely szerint a szocialista jogban is van a szokásszerű elemnek szerepe, különösen az önkéntes követés területén. Az önkéntes követésnek alapja a szocialista társadalomban az, hogy a jog a többség, illetve az egész nép akaratát fejezi ki. Ezért lehetséges a jogalanyok meggyőzése, amely fokozza a jog önkéntes követését. Ez utóbbinak azonban megvannak a maga objektív és szubjektív előfeltételei, mint amilyenek a jogszabály helyessége, a társadalmi tudat színvonala stb.

A jog elhalásának folyamatában egyre jobban fejlődik a társadalmi együttélési normák rendszere és ezen belül is az erkölcsi szabályok nyernek különös jelentőséget. A jogszabály fogalmi eleme az állami kényszer, az egyéb normák érvényesülését pedig a társadalmi kényszer biztosítja. E dialektikus folyamat menetében a jog és egyéb magatartási szabályok egymáshoz közelednek. Ez utóbbiak formái gazdagodnak. Ennek hatásaképpen viszont csökken a jogi normák társadalomtól való elidegenedése és általánossá válik a szocialista jogtudat. Amíg állam és jog van, az uralkodó osztály — illetve az össznépi államban az egész nép — szempontjából legveszélyesebb magatartásokat a jog szabályozza. E szerepet fokozatosan az erkölcsi és társadalmi együttélési normák veszik át olyan mértékben, ahogyan az állami szervek szerepét átveszik a társadalmi szervek.

A mű lényegében hozzájárul a szocialista jogtudat fejlesztéséhez azáltal, hogy a marxista jogtudomány szemszögéből világítja meg a társadalom és a jog összefüggésének legfontosabb kérdéseit. A mű jelentőségét tehát épp a jogi propaganda szempontjából lehet elsősorban értékelni. Mégis úgy gondolom, hogy az olvasókban egy-két kérdésben hiányérzet keletkezhet.

Véleményem szerint fontos lett volna a törvényesség kérdésével részletesen foglalkozni és ennek

elsősorban társadalmi garanciáit elemezni. A mű címéhez híven a társadalom és jog összefüggésével foglalkozik. Szerintem azonban épp ebből a szempontból lett volna jelentős az egyén az — individuum — problémáit részletesebben tárgyalni. A szocialista társadalom legmagasabb fokon teszi lehetővé a személyiség kibontakozását és az egyén és társadalom közötti konfliktusok lehetőségét elismerve, meg tudja teremteni az egyén és társadalom dialektikus összhangját. Igaz, hogy szerző elsősorban a társadalom oldaláról vizsgálta a kérdéseket, de a társadalom egészéhez az egyén is hozzátartozik és ez utóbbi, véleményem szerint nem kapott kellő súlyt a műben.

Szerző részletesen és több helyen foglalkozik a jog és erkölcs viszonyával és jelentőségével. Az erkölcs kérdései mégis behatóbb kifejtést érdemeltek volna. Így pl. az a kérdés, hogy a szocialista erkölcs a proletárdiktatúrában és az össznépi államban összhangban áll az államhatalom célkitűzéseivel. Tehát a szocialista erkölcs és az államhatalom összefüggése a szocialista államban egységbe fogható. Ez nem nyert kellő kifejtést a műben. Ugyanez az észrevétel vonatkozik a társadalmi együttélési normákra.

A szocialista tudatot a lét nem fejleszti automatikusan. Ez csak tudatos tevékenység eredménye lehet, és ez vonatkozik a szocialista jogtudat fejlesztésére is. A mű értékes hozzájárulás a szocialista jogtudat, és ezen keresztül a szocialista tudat fejlesztéséhez.

A mű helyesen elemzi a jog társadalmi szerepét a szocialista társadalomban, de óva int bennünket attól, hogy ezt a szerepet túlbecsüljük.

Vas Tibor

*Horváth Tibor: Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme**

Valamely jogterület kodifikációja esetében elengedhetetlen feladatként jelentkezik a törvény egyes rendelkezései elméleti alapjainak a feltárása, a rendelkezések közötti összefüggéseknek a tisztázása. Az életviszonyok változása, egyéb tudományok fejlődése is megköveteli azt, hogy időnként felülvizsgáljuk az évtizedekkel korábban kialakult és széles körben elterjedt nézeteket.

Igényli azonban a jogszabályok rendelkezéseinek a beható elméleti vizsgálatát a joggyakorlat is. A törvények egyöntetű és ingadozásmentes alkalmazásához az elméleti kérdések tisztázására és konkrét útmutatásokra van szükség. Sem elméleti, sem gyakorlati szempontból nem igényel ezért bővebb magyarázatot az a kívánalom, hogy három évvel az új Büntető törvénykönyv hatályba lépése után a törvény valamennyi rendelkezésének a vizsgálata szükséges.

Horváth Tibor Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme c. könyve a vázolt elméleti és gyakorlati igények kielégítését célozza meghatározott körű kérdések tárgyalásával.

Bár igényli a feldolgozást törvényünk által szabályozott mindegyik bűncselekménycsoport, a szerző által választottak mégis különleges érdeklődésre tarthatnak számot. A szerző ugyanis olyan bűntetteket tesz vizsgálat tárgyává, amelyek elkövetése a társadalom tagjaiból rendkívül nagy felháborodást, elítélést vált ki. Emellett e bűntettek elkövetési gyakorisága viszonylag nagy, és a csökkentésükért vívott harcban még kevés eredményt értünk el.

A választott téma feldolgozásának módszere követendő példaként szolgálhat a később megírásra kerülő monográfiáknál is. A szerző magas szintű elméleti fejtegetéseit szerencsésen kapcsolja össze a gyakorlati jogalkalmazási problémák megoldásához nyújtott útmutatással. A könyv nem egy megállapítása — gondolok itt elsősorban a törvényi tényállás és a bűntett tárgya fogalmi meghatározására — közelebb viheti a szocialista büntetőjogtudomány művelőit a mainál megalapozottabb és főképpen egységesebb állásfoglaláshoz is.

Szükségesnek tartom még kiemelni a jogi és a társadalmi szempontok következetes egymás melletti érvényesítését a kérdések vizsgálatánál. A szerző nem elégszik meg a tárgyalt jelenségek jogi szabályozásának a formál-logika előírásainak megfelelő elemzésével, hanem az alapul szolgáló társadalmi viszonyokból indul ki, és mindenkor a vizsgált bűntettek elleni harc eredményességének az elősegítésére törekszik. Ahogy írja: „... feladatul tűztük ki az élet, testi épség, egészség elleni bűncselekmények alapjául szolgáló társadalmi viszonyok feltárását, a vonatkozó jogszabályok és a bírói gyakorlat elemzését és a bűnözés tényleges helyzetének megismerését." (8. old.)

Minden tudományos munka hatása függ a kérdéses mű szerkezetétől és stílusától is. Monográfiák, tanulmányok szerzőinek arra kell törekedniök, hogy gondolataikat egyértelműen, egymásból fakadóan és olyan szerkezetben adják elő, amelyben az olvasókat érdeklő kérdések könnyen megtalálhatók, ahol minden a maga helyén van.

Úgy vélem, hogy az olyan különös részi problémák, mint amilyent Horváth elvtárs is tárgyal, többféle módszerrel és szerkezettel is feldolgozhatók. Teljesen elképzelhetetlen az, hogy a különös rész bármely kérdésének tárgyalása során kikapcsoljuk az általános részhez tartozó problémákat. E kérdések érintése és vizsgálata megtörténhet a különös részhez tartozó problémákba való beágyazás révén, és megtörténhet kiemelésük és külön fejezetbe foglalásuk által is. Önmagában egyik fajta eljárást sem helyteleníthetjük, ha a feldolgozás nem megy az áttekinthetőség és a logikai kapcsolatok tisztaságának a rovására.

Horváth elvtárs a második helyen említett módszert követte akkor, amikor könyvének IV. fejezetében összefoglalta azokat az általános elméleti kérdéseket, amelyek nem kapcsolódnak konkrét törvényi rendelkezésekhez. Ilyen kérdéseket vizsgál a szerző e fejezetben: a törvényi tényállás fogalma és viszonya a bűncselekmény fogalmához, a bűntett tárgyának fogalma, az okozati összefüggés megállapításának feltételei, a bűnösség fogalma és megjelenési alakjai az ember élete elleni támadások eseteiben. Mivel, véleményem szerint, a követett módszer a szerző mondanivalói közötti eligazodást nem nehezíti, sőt: megkönnyíti, nem ki-

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1965.

fogásolhatjuk Horváth elvtárs feldolgozási módszerét.

A könyv bevezetésből és tíz fejezetből áll.

Az I. Fejezet Az élet, testi épség, egészség büntetőjogi védelme a kapitalista társadalomban címet viseli. A szerző e részben nemcsak azt vizsgálja, hogy az általa tárgyalt bűntetteket hogyan szabályozták egyes kapitalista berendezkedésű államok Btk-ei, hanem szemügyre veszi a fontosabb államok idevágó igazságügyi statisztikai adatait is. Annak hangsúlyozásával, hogy „a közölt adatok csak rendkívül nagy mértéktartás mellett adnak lehetőséget általánosító jellegű következtetések levonására" (70. old.), a szerző három tételben foglalja össze következtetéseit: 1. „A második világháború után a fejlett tőkés államokban a bűnözés emelkedésének általános tendenciája figyelhető meg." 2. „Az élet, testi épség elleni bűnözés területén a kép sok tekintetben komorabb az összbűnözés alakulásánál... Ma már a burzsoá kriminológusok is felismerik, hogy míg a század elején a bűnözés jelentős mértékben intellektuális jelleget öltött, addig a második világháború után a bűnözés súlypontja erőteljesen az agresszív bűnözési formák felé tolódott el." 3. Az adatok azt mutatják, hogy „az élet, testi épség elleni bűnözés nemcsak az abszolút számok tekintetében mutat állandó növekedést, de viszonylagos súlya az összbűnözésen belül is növekvőben van." (71. old.)

Az I. Fejezet gazdag anyagából kiemelendőnek tartom még a tárgyalt bűncselekmények jogi szabályozása és ítélkezési gyakorlata, valamint az államok politikai viszonyai közötti összefüggéssel foglalkozó fejtegetéseket. A francia forradalom ideológiai előkészítése kapcsán mutat rá Horváth elvtárs egyes perek — mint pl. a hírhedt Calas-eset — óriási politikai hatására, és állapítja meg, hogy „a többi hasonló per Franciaországban jobban feltárták a tömegek szemében a feudalizmus embertelenségét és önkényét, mint az érlelődő burzsoázia közíróinak értekezései." (13. old.)

A szerző a II. Fejezetben az élet, testi épség, egészség elleni bűntettek szabályozása a szocialista államok törvényhozásában címszó alatt foglalja össze azokat az általános elveket és szempontokat, amelyek jellemzőek az említett vonatkozásban. A szerző úgy látja, hogy a szocialista Btk-k által szabályozott idevágó bűntettek négy csoportba oszthatók: a) az emberi életet sértő, b) az emberi életet veszélyeztető, c) az ember testi épségét, egészségét sértő vagy veszélyeztető bűntettek, és d) a magzatelhajtás csoportja.

Az emberi életet sértő bűntettek közül a szándékos emberölés eseteinek szabályozásánál a hármas felosztás elve érvényesült, amikor a szándékos emberölés alapesete mellett különböző minősített és privilegizált esetek nyertek szabályozást.

Horváth elvtárs könnyen áttekinthető táblázatban bemutatja az európai szocialista államok Btk.-einek a szándékos emberölés különböző eseteire előírt szankcióit is.

A III. Fejezet áttekintést nyújt Az élet, testi épség, egészség elleni bűnözés helyzetéről és alakulásáról Magyarországon a szocializmus építésének viszonyai között.

A fejezet tartalmát rendkívül értékesnek tartom, mivel adatainak gazdagsága következtében alkalmas arra, hogy a tárgyalt körben megalapozott következtetéseket vonhassanak le bűnüldöző szerveink eredményesebb és céltudatosabb büntetőpolitika kidolgozására.

Horváth elvtárs által közölt adatok mindenekelőtt megmutatják azt, hogy hazánk a felszabadulás előtt Nyugat-Európa fejlett kapitalista államainak bűnözési arányszámát meghaladó arányszámot mutatott fel. Magyarország helyzeténél csak Németország, Lengyelország és Görögország bűnözési helyzete volt kedvezőtlenebb Európában.

Ma már látjuk, hogy a felszabadulás utáni első évtized viszonyai nem kedveztek a bűnözés visszaszorításának. Így érthető, hogy 1955-ig a bűnözési mutatók az 1938-as színvonal fölött mozogtak. Talán nem felesleges ismételten hangsúlyozni, hogy ez a tény nem alkalmas a szocialista társadalmi viszonyok bűnözést csökkentő hatását hirdető tételnek a cáfolására. A szocialista kriminológia tanítása szerint a bűnözésben megnyilvánuló emberi magatartás társadalmilag determinált ugyan, de a társadalmi hatások az elkövető személyiségén átszűrődve érvényesülnek. Az egyes személyek életviszonyai nem változnak azonnal, a társadalmi rendben végbement változásokkal egyidejűleg, az emberek tudatának változása pedig általában elmarad még életviszonyainak átalakulásától is. Ha elismerjük és valljuk is tehát azt, hogy „a szocialista társadalmi viszonyok megteremtik a lehetőségét a bűnözés, mint az egyik legsúlyosabb társadalomra káros magatartástípus visszaszorításához, s későbbi teljes felszámolásához" (118. old.), látnunk kell azt is, hogy mai társadalmi, gazdasági, kulturális életünk egyes jelenségei kedvezőtlen irányú személyiségfejlődést segíthetnek elő, és így szerepük lehet bűncselekmények elkövetésében is.

Mellőzhetetlennek tartom Horváth elvtárs azon következtetéseinek az ismertetését, amelyeket a statisztikai adatokból vont le:

„1. Amíg... az összbűnözés tekintetében csökkenő tendencia van kibontakozóban..., addig az élet, testi épség, egészség elleni bűnözés terjedelme nagyjából az 1938-as színvonalon stagnál.

2. A bűnözés struktúrájában az élet, testi épség elleni bűncselekmények rendkívül nagy súlyt képviselnek, részesedési arányuk évek óta a 20% körül mozog.

3.... hazánkban a bűnözés gyakorisága ebben a vonatkozásban meghaladja több kapitalista ország bűnözési viszonyait;

4.... számszerűleg a döntő súlyt a szándékos testi sértés és az élet vagy testi épség veszélyeztetésének esetei képezik.

5. A bűnözés tényleges helyzetéből kiindulva, az élet, testi épség, egészség elleni bűnözés visszaszorítását büntetőpolitikánk egyik középponti feladatának kell tekinteni." (134. old.)

Ha fentebb hangsúlyoztam a III. Fejezet tartalmának jelentőségét, az a kriminológiai vonatkozások miatt történt. Itt viszont ki kell emelnem a IV. Fejezetben írottak fontossá-

gát, a büntetőjog dogmatikája szempontjából.

Horváth elvtárs Az emberölés bűntettének elméleti kérdései címszó alatt a büntetőjogtudomány egyes alapproblémáival foglalkozik, köztük olyanokkal is, amelyeket a szocialista büntetőjogtudomány nem tudott még teljesen tisztázni.

Elsőnek a bűncselekmény és a törvényi tényállás fogalmának meghatározását és e jelenségek egymáshoz való viszonyának kérdését említem.

A szocialista büntetőjogtudomány komoly lépéssel vitte előre a bűncselekménytant a bűntett társadalmi-politikai tartalmának a feltárásával. A törvényi tényállás tanának tisztázása érdekében is születtek figyelmet érdemlő eredmények, egységes álláspont azonban napjainkig sem alakult ki. A leglényegesebb eltérés a társadalomra veszélyesség és a törvényi tényállás közötti viszony megítélésében áll fenn.

A szerző felfogását az alábbiakban foglalhatjuk össze:

„A bűncselekmény fogalma egyfelől és a törvényi tényállás fogalma másfelől egy és azonos jelenség — a bűncselekmény — két oldalát, éspedig társadalmi és jogi oldalát tükröző kategória." (139. old.) Majd később: „Míg a bűncselekmény általános fogalma, s ugyanígy az emberölés általános fogalma is, feltárja az adott bűntettek társadalmi-politikai tartalmát, addig a bűntett törvényi tényállása az egyes bűntettek jogi jellemzőit tartalmazza. Ebből fakad az az általánosan elfogadott tétel, mely szerint a törvényi tényállás a bűncselekmény társadalmi-politikai tartalmának jogi formája. Minden olyan felfogás, amely a két fogalmat egymástól elszakítva és szembeállítva szemléli, módszertanilag téves..." (139. old.)

A szerző idézett alaptételeivel mindenben egyetértek. Az alaptételekből azonban korábban Horváth elvtárstól eltérő végkövetkeztetéshez jutottam. Horváth elvtárs szerint: „...a bűncselekmény fogalmában helyet kapó minden elem — a társadalomra veszélyesség, a jogellenesség és a bűnösség áthatja valamennyi törvényi tényállást, s ha azok közül bármelyik is hiányzik, nem beszélhetünk a törvényi tényállás megvalósulásáról, másszóval tényállásszerű cselekményről. Nincs külön bűncselekmény és külön tényállásszerű cselekmény..." (140. old.)

Horváth elvtárs elméleti koncepcióját megalapozottnak és határozottnak tartom. Kétségtelen, hogy megfelel a napjainkban uralkodónak mondható állásfoglalásoknak is. Egy vonatkozásban azonban nem tartom elég meggyőzőnek.

Az mindenki számára kétségtelen, hogy a törvényhozó azért alkot valamely magatartástípusról törvényi tényállást, mivel annak tanúsítását a társadalomra veszélyesnek tartja. A törvényi tényállásban rögzített cselekmények elkövetése valóban az esetek túlnyomó többségében társadalomra veszélyesnek minősíthető. Nem fordulhat-e elő azonban az, hogy valaki olyan körülmények között tanúsítja a kérdéses magatartást, amelyekre tekintettel az nem értékelhető büntetőjogi beavatkozást igénylő fokban a társadalomra veszélyesnek? Horváth elvtárs felfogása alapján az ilyen cselekményt nemcsak társadalomra veszélyesnek, de tényállásszerűnek sem tekinthetjük. Szerintem azonban nemcsak tényállásszerű lehet valamely cselekmény társadalomra veszélyesség nélkül, de társadalomra veszélyes is lehet anélkül, hogy egyben tényállásszerű lenne.

A szerző további elméleti fejtegetéseit fenntartás nélkül helyeslem, így feladatom ezek vonatkozásában az ismertetésre korlátozódik.

A bűntett tárgyával kapcsolatos megállapításait a társadalomra veszélyesség és a bűncselekmény tárgya közötti összefüggés kimutatásával kezdi, majd a bűntett tárgyának fogalmát határozza meg a következőképpen: „...a bűncselekmény tárgya a büntetőjogi védelem alá helyezett társadalmi viszony, illetve annak egyes elemei." (143. old.)

Magyarázatot igényel a társadalmi viszony tárgyként történő felfogása. A szerző ennek során rámutat arra, hogy egyes személyek és társadalmi intézmények társadalomban való létezésének egyetlen lehetséges formája a társadalmi viszony. A társadalmi viszony mindig emberek közötti viszony és a törvényhozó feladata a társadalmi viszony realizálása előfeltételeinek a biztosítása. A társadalmi viszony realizálásához társadalmi érdekek fűződhetnek. Ebben az esetben gondoskodik a törvényhozó a büntetőjogi védelemről, és ezért kerülnek előtérbe az érdekek. „Ezért tűnik úgy, hogy egyes esetekben a büntetőjog nem a társadalmi viszonyokat, hanem csak az érdekeket védi" — mondja a szerző. (143. old.) A bűncselekmény közvetlen tárgyának „az adott társadalmi intézmény normális funkcionálásának a büntetőjog által védett feltételét vagy feltételeit" tekinti Horváth elvtárs. (144. old.)

Horváth elvtárs helyteleníti a közvetlen és az elkövetési tárgy közötti különbségtételt. Felfogásával egyetértek, mert ha elismerjük azt — és a bírált nézet hirdetői is elismerik — hogy az elkövetési tárgy eleme a bűntett tárgyát képező társadalmi viszonynak, akkor ezt az elkövetési tárgyat nem helyezhetjük a bűntett tárgyának keretein kívül. Horváth elvtárs következetesen viszi végig a bűncselekmény tárgyával kapcsolatos felfogását, és a Btk. XIV. Fejezetében meghatározott bűntettek csoporttárgyát az *ember személyiségében* jelöli meg. Fentebb idézett alapfelfogásának megfelelően szögezi ezek után le, hogy e bűntettek „csoporttárgya a személyiség kifejlődéséhez lehetőséget nyújtó társadalmi viszonyok összessége, amelyek magukban foglalják a személyiség létezésének társadalmi és biológiai előfeltételeit: az életet, testi épséget, személyes szabadságot stb." (146. old.) A személyiség társadalmi létezésének ezen egyes feltételeit tekinti a szerző az egyes bűntettek közvetlen tárgyának.

Horváth elvtárs foglalkozik az okozati összefüggés büntetőjogi jelentőségével, a különböző okteóriákkal is. Állásfoglalását — úgy látom — két alaptételen építi fel: az okozati összefüggés nem tekinthető olyan általános büntethetőségi feltételnek, amely bármilyen bűncselekmény elkövetése esetében megkívánható; az okozati összefüggés igenlése sohasem jelentheti a büntethetőség igenlését.

A szerző konstrukciója elméletileg megalapozott, és gyakorlatilag is hasznosítható. Szerinte ugyanis a gyakorlatban alkalmazható a conditio sine qua non elve, mint módszer, annak a kérdésnek az eldöntésére, hogy adott tényállásszerű

magatartás és az eredmény okozati összefüggésében áll-e vagy sem. A conditio sine qua non azonban a szerzőnél csak vizsgálati módszer. A conditio sine qua non mint elmélet, Horváth elvtárs szerint is elfogadhatatlan; a büntetőjog szempontjából eldöntésre váró kérdés megválaszolására azonban kétségtelenül felhasználható módszerként a benne foglalt gondolat.

A szándékosság tartalmára és a tévedés fajaira vonatkozó fejtegetéseket olvasva felmerül a kérdés: mi a különbség a ténybeli és a társadalomra veszélyességben való tévedés között? Horváth elvtárs ugyanis helyesen állapítja meg, hogy „miután a szándékos bűnösség tartalma a magatartás, illetve következményei társadalomra veszélyességének tudata, amit a tényállási elemek alapjául szolgáló ténykörülmények tudata közvetít az elkövető számára, ha az elkövető téved e ténykörülményeket illetően, szándékos bűnössége nem állapítható meg." (185. old.)

E megállapításban két tétel rejlik. Az egyik: a tényekben való tévedés eredményeképpen létre jön a társadalomra veszélyességben való tévedés is; a másik: a társadalomra veszélyességben való tévedésnek is van ténybeli alapja. A kétfajta tévedés közötti különbség talán ott kereshető, hogy az egyik esetben tények fennállása vagy hiánya, a másik esetben fennálló tények értékelése tekintetében jön létre valakinél valóságellenes elképzelés.

Az emberölés bűntette a hatályos magyar büntetőjogban címet kapta az V. Fejezet. Itt elemzi a szerző a szándékos emberölés alap- és minősített eseteire, az erős felindulásban elkövetett emberölésre, a gondatlan emberölésre, valamint az öngyilkosságban való közreműködésre vonatkozó jogszabályi rendelkezéseket. Fejtegetései során messzemenően figyelembe veszi az ítélkezési gyakorlatban kialakult állásfoglalásokat, amelyeket elméleti alapfelfogásának vetületében értékel. Mivel fejtegetései meggyőzőek, csak néhány megállapításának kiemelésére korlátozódom.

A gyakorlatban még ma is elég sok nehézséget okoz a szándékos emberölés kísérletének a súlyos testi sértéstől történő elhatárolása. Elméletileg tisztázott ugyan, hogy az elhatárolás alapja az elkövető szándéka, e szándék tartalmának a feltárása, és bizonyítása azonban rendszerint komoly problémákat vet fel. A bírói gyakorlatban kialakult már néhány olyan szempont, amelyek együttes értékelése eligazítást adhat eljáró szerveinknek. E szempontok súlyát és értékét tekintve érdemel figyelmet Horváth elvtárs idevágó magyarázata. Nyomatékkal szögezi le, hogy „az ölésre irányuló szándék megállapíthatóságának vizsgálatánál figyelemmel kell lenni az eset összes körülményeire, és ezek között a cselekmény indítékául jelentkező szubjektív körülményekre is. A legmegnyugtatóbb akkor az ölési szándék megállapítása, ha a használt eszköznek, a cselekvés módjának halálokozásra alkalmas voltán felül adatok vannak az elkövető indítékairól, amelyek a legtöbbször az elkövető és a sértett között levő viszonyban gyökereznek." (209. old.) Jól látja tehát a szerző annak szükségességét, hogy csak az eset összes körülményének a szemügyrevételével, a fennforgó körülmények közötti kölcsönhatások tisztázásával juthatunk megnyugtató megoldáshoz.

A hivatalos személy ellen elkövetett emberölés vonatkozásában két kérdés érdemel figyelmet: a hivatalos személy fogalmának a 156. §-ban adott kiterjesztő értelmezése irányadó-e az emberölés megvalósulásánál — hogyan minősítsük a hivatalos személyi jelleg megszűnése után elkövetett emberölést?

Az első kérdést a szerző — az egyetemi jegyzetben olvasható felfogással szemben — tagadólag válaszolja meg.

Horváth elvtárs álláspontját de lege lata csak helyeselni lehet. A 156. § félreérthetetlenül utal arra, hogy az itt adott szabályozás csak „a 155. § alkalmazása szempontjából" jöhet figyelembe.

Ami a másik kérdést illeti, az állásfoglalás már nehezebb. Abban teljesen egyetértek szerzővel, hogy „a törvényesség szempontjából általában helytelen valamely súlyosabb elbírálást maga után vonó minősítő körülmény kitágító értelmezése..." (215. old.) Az a nézet azonban vitatható, mely szerint „a hivatalos személy fogalma tekintetében nem lehet azonosítani a hivatalos személy elleni erőszak és emberölés bűntette között." Ez az álláspont megfelel jelenlegi ítélkezési gyakorlatunknak, amelynek során megállapítják a hivatalos személy elleni erőszak bűntettét abban az esetben is, ha a bántalmazás idején a sértett már nem volt hivatalos személy (feltéve természetesen, hogy korábbi hivatalos eljárása miatt történik bántalmazása).

Felvethető azonban a kérdés, nem lenne-e célszerűbb ugyanannak a fogalomnak — a hivatalos személy fogalmának — egységes értelmezése. Valóban indokolt és elméletileg is megalapozott az az eljárás, amelynek során ugyanezt a fogalmat az egyik bűntett körében kiterjesztően értelmezzük — és hivatalos személynek tekintjük azt, aki már nem hivatalos személy, a másik bűntett vonatkozásában azonban elzárkózunk az ilyen kiterjesztő értelmezés elől? Úgy tűnik, hogy a törvényesség követelményének is jobban megfelelne, ha Horváth elvtársnak a kiterjesztő értelmezéssel szemben megalapozottan elfoglalt álláspontját nemcsak az emberölés, hanem a hivatalos személy elleni erőszak keretében is érvényesítenénk. Az az indok, amelyet az utóbbi bűntett kapcsán felhoznak a kiterjesztő értelmezés mellett — a cselekmény alkalmas lehet más hivatalos személyek megfélemlítésére — érvényesíthető lenne az emberölés értékelésnél is. A megkülönböztetésnek tehát kevés elvi alapja lehet.

A büntetőjog Általános Részének egyes kérdései és az emberölés bűntette című VI. Fejezetben tárgyalja a szerző az emberölés bűntettének kifejlődési stádiumait, az elkövetői alakzatokkal összefüggő kérdéseket, valamint a jogos védelem és a végszükség körében felmerülő problémákat.

Amíg a befejezett bűntett és a kísérlet közötti határvonal megvonása a tárgyalt bűntettnél aligha vet fel problémákat, annál inkább találkozunk nehézségekkel az előkészület és a kísérlet egymástól való elhatárolásának kérdésében.

A szerző helyes gondolatmenettel ér el ahhoz a felfogáshoz, hogy „a kísérlet megállapításához a konkrét ölési magatartás elemzésével

juthatunk". (302. old.) Mivel az emberölés rendkívül változatos cselekményekkel valósítható meg, mindig külön vizsgálandó, hogy a konkrét cselekmény meghaladta-e az előkészület körét vagy nem. A szerző szerint ez a kérdés a következő elv segítségével dönthető el: „... az előkészületi cselekmény nem teremti meg a halálos eredményhez vezető okfolyamatot, ehhez csupán az előfeltételeket biztosítja. Az okfolyamatot a konkrét ölési magatartás megkezdése indítja el. Ilyennek tekintendő annak a magatartásnak a kifejtése, amely természetes folyamatában, újabb emberi magatartás közbelépése nélkül önmagában is alkalmas a halálos eredményt előidézni." (303. old.)

Az állásfoglalást vitathatatlannak tartom abban a vonatkozásban, hogy az okfolyamat keretein belül álló azon cselekmények, amelyek nem tesznek szükségessé további cselekményeket, kísérletként értékelhetők. Kérdéses azonban, hogy nem minősíthetők-e kísérletnek olyan cselekmények is, amelyek önmagukban még nem eredményezhetnék az eredmény beállását? Konkretizálva a felvetett problémát: csak a sértettre irányuló pisztoly ravaszának az elhúzásával lépünk a kísérlet területére, avagy a pisztoly célzásra emelésével is megkezdettnek vehetjük az emberölés bűntettének véghezvitelét? Horváth elvtárs felfogása az első helyen említett megoldást eredményezi, abban az esetben viszont, ha mi a kérdés eldöntésébe belekapcsoljuk a bűntett tárgyának veszélyeztetését, a veszélyeztetés távolabbi vagy közvetlen voltát, a második helyen szereplő kérdés igenlő megválaszolásához jutunk. Gyakorlatilag szilárdabb alapot kínál az első változat, elméletileg viszont a második tűnik megalapozottabbnak.

Talán nem lett volna felesleges érinteni az alkalmatlan kísérlet tárgyalása során a putatív bűncselekménytől való elhatárolás kérdését. Úgy tűnik, hogy indokolt ez utóbbi kategóriát fenntartani az olyan nem büntethető esetekre, amikor nemcsak a tárgy hiányzik, hanem olyan törvényi tényállás is, amely a kérdéses cselekményt átfogná. Az alkalmatlan kísérlet esetében ugyanis az elkövetett cselekményre van ráillő törvényi tényállás, csak a bűntett tárgya hiányzik, illetőleg a felhasznált eszköz alkalmatlan az eredmény előidézésére.

Feltehetően lesznek ellenzői Horváth elvtárs azon felfogásának, mely szerint „társtettességben gondatlan bűntett is elkövethető." (319. old.)

Részemről a szerző nézetét elvileg megalapozottnak, a törvénnyel is összhangban állónak és gyakorlatilag hasznosnak tartom.

Elvileg megalapozott a következők miatt: a társtettesség a tettesség egyik faja. A tettesi bűnelkövetési mód — a részesivel ellentétben — akár szándékos, akár gondatlan lehet. Ha elismerjük általában a tettesség megvalósulását gondatlan bűntett vonatkozásában, nem tagadhatjuk ennek lehetőségét a tettesség ezen szűkebb körű faja tekintetében sem.

A törvény sem zárja ki a gondatlan társtettesség megvalósulásának lehetőségét. A 13. § (2) bek. szerint: „Társtettesek azok, akik a bűntettet egymás tevékenységéről tudva közösen követik el." Helyesen állapítja meg ezzel kapcsolatban a szerző, hogy „a társtettességnek, mint közös elkövetési formának feltétlenül szándékosnak kell lennie, de ez nem jelenti azt, hogy a közös tevékenységen túl az elkövetett bűntett is csak szándékos lehet". (319. old.) Az eredmény tekintetében ugyanis előfordulhat gondatlanság is.

A felfogás gyakorlati hasznosságát az a körülmény mutatja, hogy ellenkező esetben lehetetlenné válik egyes büntetéstérdemlő magatartások büntető jogi értékelése.

Az emberölés bűntettének büntetését tárgyalja a szerző a VII. Fejezetben. Itt foglalkozik az emberölés vonatkozásában felmerülő halmazati minősítési problémákkal is, majd jó összefoglalását nyújtja azoknak az enyhítő és súlyosító körülményeknek, amelyek mai ítélkezési gyakorlatukban értékelést nyernek. Világosan kiderül a szerző itteni fejtegetéseiből is az a törekvése, hogy a büntetőpolitikai irányelveknek megfelelő állásfoglalások kialakítását mozdítsa elő.

A VIII. Fejezet A testi épség és egészség elleni bűntetteket tárgyalja.

Az általános elméleti kérdések beható vizsgálatának következménye a testi sértés bűntette tárgyának a határozott megjelölése: mivel a személyiség társadalmi létezésének egyik feltétele az emberi test épsége és szerveinek normális funkcionálása, a szerző elméleti alapfelfogásával összhangban jelölheti meg ezen érdekek mögött húzódó társadalmi viszonyban a testi sértés bűntettének tárgyát.

Gyakorlati szempontból értékesek a gyógytartamra vonatkozó fejtegetések (387—389. old.).

A gyakorlati jelentőségen túl elméleti szempontból is fontos annak a kérdésnek az eldöntése, hogy ki kell-e terjednie a szándéknak a sérülés vagy a betegség nyolc napot meghaladóan gyógyuló jellegére vagy sem.

A kérdés megválaszolása kétségtelenül összefügg azzal a problémával is, hogy a 257. § (1) bekezdés 2. fordulatában meghatározott súlyos testi sértés alapesetnek vagy minősített esetnek tekinthető-e. Horváth elvtárs elveti az utóbbi felfogást, és ennek következtében elesik a 18. §-ra történő hivatkozás első kérdésünk megoldásánál is.

Abban az esetben azonban, ha mi a súlyos testi sértés szabályozását alapesetként értékeljük, két felfogás képzelhető el felvetett kérdésünk megoldásánál.

Az általános elméleti álláspontnak megfelelően a szándéknak ki kell terjedni az eredményre is. Horváth elvtárs elismeri, hogy ez a nézet összhangban áll egyéb kérdések megoldásánál érvényesített felfogással és elméletileg is kifogásolhatatlan. Gyakorlatilag azonban nehezen keresztülvihető és alkalmazása a gondatlan súlyos testi sértések indokolatlan növekedését eredményezné.

Ezek után nem marad más megoldás, mint objektív büntethetőségi feltételként kezelni az elemzett körülményt. Nem ismeretlen az az elméleti felfogás, amely a fokozatosan sérthető jogtárgyak vonatkozásában nem igényli a szándék kiterjedését a szándékos cselekménnyel előidézett nagyobb sérelemre is. Ennek megfelelően jut el a szerző is végkövetkeztetéséhez: „... a kérdéses esetek minősítése a beállott sérülés vagy betegség gyógytartama szerint alakul, s a

szándékos bűnösség kérdése az elkövető magatartása és az annak következtében beálló testi sértés vagy egészség sértés fogalmi körében, a gyógytartam figyelmen kívül hagyásával vizsgálandó." (392. old.).

Nem hiányoznak e fejezet végéről sem a büntetés kiszabása során jól felhasználható útmutatások az enyhítő és súlyosító körülmények vonatkozásában.

Az életet, testi épséget és egészséget veszélyeztető bűntettek vizsgálatát tartalmazza a IX. Fejezet.

Gyakran előforduló bűntettekről lévén szó, a fejezetben összefoglalt fejtegetéseket igen fontosnak tartom. Hely hiányában azonban csak egy-két probléma felvetésére szorítkozom.

Az első az alanyok körének a megvonása, különösen tekintettel a Legfelsőbb Bíróság V. sz. elvi döntésében foglaltakra is.

Horváth elvtárs szerint: „Általában irányadó, hogy az, aki valamely szakképzettséget igénylő foglalkozást folytat — függetlenül attól, hogy azt hatósági jogosítvány alapján vagy anélkül teszi — arra az illető foglalkozás szabályai az irányadók, azaz foglalkozási szabályok hatálya alatt áll." (426. old.)

Az V. sz. elvi döntés látszólag kivételes esetet említ akkor, amikor az orvosi szakképzettséggel nem rendelkező személyeket kiveszi az orvosi hivatás szabályai alatt állók köréből.

Kérdés azonban, hogy nem az-e az általános, hogy csak a hivatást, foglalkozást jogszerűen végző személy válhat e bűntett alanyává és csak a 258. § (4) bekezdésében adott rendelkezés teremt kivételes eseteket?

A szándékos veszélyeztetés pszichikai viszonyának vizsgálata során olyan következtetéshez jut a szerző, amelyek felhasználhatósága meghaladja a tárgyalt bűntett kereteit. A következőket olvashatjuk ehelyütt: „szándékos veszélyeztetésnél a pszichikai viszony tartalma abban áll, hogy az elkövető magatartásának célját kívánatosabbnak tartja, mintsem, hogy az általa közvetlenül veszélyeztetőnek felismert cselekménye végrehajtásáról lemondjon, azonban lemondana arról, ha tudná, hogy cselekménye a jogtárgysértés előidézésével jár együtt." (441. old.) E nézet emlékeztet ugyan Frank híres formuláira (vö.: Viski: Szándékosság és társadalomra veszélyesség, Bp. 1959. 238. old.), a szerző megfogalmazásában azonban nehezen támadható. Legfeljebb bizonyítási nehézségekre hivatkozhatunk, amelyek a gyakorlatban nehezen alkalmazhatóvá teszik e felfogást.

Kiemelem még az említett kérdés vonatkozásában azokat a fejtegetéseket, melyeket a veszélyeztetés és a halál vagy testi sértés előidézése tekintetében fennálló szándék közötti különbség bemutatása végett tesz a szerző. Álláspontjának általam is helyeselt lényege: „Szándékos elkövetés esetén az elkövető bízik a sérelem elmaradásában, bár felismeri a közvetlen veszély elkerülhetetlenségét." (441. old.)

Elgondolkodtató a szerzőnek a 260. és 274. §-ok egymáshoz való viszonyát illető nézete. Horváth elvtárs — ellentétben az Indokolással — úgy véli, hogy a gondozási kötelezettség elmulasztása bűntettének passzív alanya kiskorú is lehet, „amennyiben az elkövető tényállásszerű magatartása nemcsak testi fejlődését, hanem életét, testi épségét vagy egészségét veszélyezteti". (465. old.)

A szerző állásfoglalása ellen felhozható viszont a következő:

A 274. § megvalósulásához kevesebbre van szükség, mint a 260. §-éhoz. Ha tehát a 260. §-hoz szükséges többlet is fennforog a kiskorú sérelmére elkövetett cselekmény esetében, ezt a többletet a 274. § keretében lehet súlyosító körülményként értékelni, a 260. § keretében azonban nem, lévén annak e többlet tényállási eleme. Mivel a két bűntett szankciója egyforma, a 274. § alkalmazása jelentené a kiskorú által élvezett fokozottabb védelem biztosítását. Emellett az ilyen felfogás tisztább helyzetet eredményezne, mivel így a kiskorúak sérelmére elkövetett ilyen jellegű cselekményeket mindig a 274. § alkalmazásával értékelnénk.

A könyv utolsó, X. Fejezete A magzatelhajtás bűntettét elemzi.

Megfelelve a bevezetésben vázolt törekvésnek, a szerző e fejezetben is először mélyrehatóan vizsgálja az alapul szolgáló társadalmi helyzetet, a társadalmi viszonyokat. Fontossága miatt idézem állásfoglalását: „a tiltott magzatelhajtással kapcsolatos rendelkezések nem hozhatók összefüggésbe a népszaporodással és a büntetőjog nem lehet a népesedés-politika elsődleges eszköze. A büntetőjog nem alkalmas arra, hogy a népszaporodás menetét közvetlenül befolyásolja, ennek feltételei elsődlegesen társadalmi és gazdasági és azok által meghatározott tudati tényezőkben rejlenek." (477. old.)

A továbbiakban a szerző elemzi a vonatkozó törvényi tényállást. E körből csak a jogtárgyakra vonatkozó nézetét emelem ki, mivel az egy korábban elterjedt felfogással igyekszik szakítani. A szerző szerint: „a magzatelhajtás bűntettének tárgyát nem lehet a népszaporodáshoz fűződő állami érdekben látni." (483. old.) E következtetés logikus folyománya a szerző korábbi és részben az előzőkben idézett állásfoglalásainak. Ezek után a magzatelhajtás jogi tárgyát csak a teherben levő nő egészségében és a méhmagzatban jelölhetjük meg.

Mivel az ismertetés elején Horváth Tibor elvtárs könyvének általános értékelését már igyekeztem megadni, befejezésül rövid véleményemet abban összegezem, hogy e munka a szocialista büntetőjogtudomány eddigi eredményeit figyelmet érdemlő mértékben gazdagítja.

Földvári József

*Új szovjet nemzetközi jogi tankönyv**

A múlt év végén jelent meg Moszkvában a nagy érdeklődéssel várt új nemzetközi jogi tankönyv, a Nemzetközi Kapcsolatok Intézetének kiadásában. Megírásában a szovjet nemzetközi jogtudomány tizenöt kiváló képviselője vett részt, közöttük olyan, külföldön is ismert szaktekintélyek, mint Tunkin és Kozsevnyikov professzorok. Az utolsó, hasonló jellegű munka 1957-ben jelent meg. A nemzetközi jog tudományában azóta bekövetkezett jelentős fejlődés szük-

* Mezsdunarodnoje pravo. Szerk.: F. I. Kozsevnyikov. Izdatyelsztvo „Mezsdunarodnüje Otnosenyija", Moszkva, 1964.

ségessé tette az új tankönyv kiadását. A mű igen terjedelmes, jóval terjedelmesebb az előzőnél, közel hétszáz oldalas, a korábbi mintegy négyszáz oldalassal szemben. A nagyobb terjedelem minőségi különbségre is utal. Az 1957-es kiadás „ucsebnyik", azaz egyszerű tankönyv, míg a mostani „ucsebnüj kursz", azaz kézikönyv jellegű, a tananyagon több területen messze túlmenő, tudományos igénnyel készült munka.

A mű *szerkezete* több vonatkozásban lényegesen eltér a korábbi szovjet, és a jelenleg használatos magyar tankönyvtől. Az első eltérés rögtön a bevezető fejezetben jelentkezik: a könyv nem a nemzetközi jog meghatározásával kezdődik, hanem a történeti résszel, a definíciót csak a második fejezetben találja meg az olvasó. Kérdéses, hogy didaktikai szempontból megfelelő-e ez a sorrend. Először ismerkedünk meg a nemzetközi jog történetével, s csak később azzal, mit jelent ez a fogalom, továbbá, mint jogág, milyen területet ölel fel, s hogyan határolódik el más jogágaktól. Maga a történeti rész különben feltűnően szűkreszabott terjedelmű. Mind a megelőző szovjet, mind a magyar tankönyv jóval bővebben tárgyalja a nemzetközi jog kialakulását, fejlődését. A mostani kiadás csak a rabszolgatartó, feudális, kapitalista társadalmi rendszerek nemzetközi jogának legáltalánosabb vonásait vázolja fel, majd röviden méltatja az 1917-es forradalom jelentőségét a modern nemzetközi jog létrejöttében. Alig esik szó a diplomácia történetéről, az egyes jogintézmények kialakulásával pedig a megfelelő fejezetekben foglalkoznak a szerzők, de itt sem minden esetben.

A könyv további fejezeteinek tartalma is különbözik a megszokottól. Az említett fejezetek után szokásos tárgyalni a szocialista tankönyvirodalomban a jogalanyiság, a terület kérdését. A harmadik fejezet azonban tükrözi a szovjet nemzetközi jogtudomány rendszerében bekövetkezett lényeges változást. A központi helyet ma már a békés egymás mellett élés teoriája foglalja el. A harmadik fejezetben ugyanis ez került részletes kifejtésre. Láthatóan nagy jelentőséget tulajdonítanak továbbá a szerzők annak a ténynek, hogy a szocialista államok között a nemzetközi kapcsolatok minőségileg új típusa fejlődött ki. A negyedik fejezet — Tunkin tollából — nagy teret szentel ennek a témának. Az imperialista gyarmatbirodalom felbomlásának folyamata előtérbe állította az elnyomott népek nemzeti-felszabadító mozgalmaival kapcsolatos nemzetközi jogi vonatkozású problémákat. Alá akarván húzni e problémakör fontosságát, külön fejezet tárgyalja az erre vonatkozó szovjet álláspontot is.

A szerkezet a továbbiakban a megszokott, egyetlen kivétellel. A szerkesztők figyelembe vették, hogy a szocialista államokban a külkereskedelem jelentőségének az utóbbi évtizedben bekövetkezett növekedése magával hozta a külkereskedelmi kapcsolatokra vonatkozó nemzetközi jogi szabályozás fejlődését is, s — ezúttal első ízben — a tankönyvben külön fejezet foglalkozik ezzel a témával.

A szerkezeti arányokat tekintve bizonyos hiányosságok tapasztalhatók a tankönyvben.

Rendkívül rövid az Egyesült Nemzetek Szervezetét tárgyaló rész. Mint említettük, a könyv közel hétszáz oldal terjedelmű. Nehéz megérteni, hogyan egyeztethető össze az ENSZ kiemelkedő jelentőségével, a nemzetközi kapcsolatokban, a nemzetközi jog fejlesztésében játszott nagy szerepével az, hogy a szerzők mindössze huszonöt oldalt szentelnek a világszervezetnek, ekkor is csupán szűkszavú ismertetést adva arról. (Meg kell ugyan állapítani, ez a terjedelem még mindig jóval bővebb, mint az 1957-es kiadású tankönyvben.) Úgyszólván teljesen mellőzték a Szervezet eddigi tevékenységének az értékelését, csak a jogi jellegének kérdésével foglalkoztak .

De tapasztalhatók még más szerkezeti hiányosságok is. Csak két példát említve — bővebben tárgyalja a tankönyv a Közös Piacot, mint a KGST-t, az Amerikai Államok Szervezetét, mint a NATO-t.

A továbbiakban a tankönyv gondolatmenetét követve az egyes *tartalmi* megállapításokkal foglalkozunk. Mindenekelőtt a nemzetközi jog meghatározására szeretnénk felhívni a figyelmet. A könyv mind a korábbi szovjet, mind a magyar tankönyvhöz képest új meghatározását adja a nemzetközi jog fogalmának: „A modern nemzetközi jog fő tartalmát azok az általánosan elismert elvek és normák alkotják, amelyek hivatva vannak a nemzetközi közösség alanyai között létrejött legkülönbözőbb szuverénakarati viszonyok szabályozására, a nemzetközi béke és mindenekelőtt egyfelől a békés egymás mellett élés, másfelől a szocialista internacionalizmus alapján és céljából." (32. old.) A szerzők a fogalom egyes elemeinek indokolása során többek között kifejtik, hogy az egyetemes össznépi állam kialakulásával elvesztette jelentőségét az uralkodó osztály akaratára való utalás. Egy ilyen típusú állam közreműködésével, részvételével alkotott nemzetközi jogot már nem az uralkodó osztályok hozzák létre, s az nem csak az uralkodó osztályok akaratát fejezi ki, így a fogalomba sem lehet beilleszteni többé. Hiányzik a fogalomból a kényszer eleme is. Helyesen bírálják a szerzők ezzel kapcsolatban a korábbi, Visinszkij-féle meghatározást, amely túlértékelte a kényszer szerepét, ugyanakkor „nem tulajdonított jelentőséget a tömegek szerepének, s a békés egymás mellett élés elvének". Majd megjegyzik, a modern nemzetközi jogból a kényszer eleme nincs kizárva, de jelentősége erősen korlátozott, a szocialista országok egymás közötti kapcsolatában pedig már teljesen jelentőségét vesztette. Nézetünk szerint ez utóbbi önmagában még nem indokolhatja a mellőzést, hiszen éppen a kényszer jellegének, sőt létezésének, illetve nemlétezésének kérdése az, amely felett még ma is viták folynak a nemzetközi jogban. Ha pedig a szerzők véleménye szerint lehet beszélni a nemzetközi jogban a kényszer létezéséről, akkor szükséges lenne ezt a meghatározásban félreérthetetlenül le is szögezni. Legfeljebb, mivel a nemzetközi jogban — minden más jogággal szemben — a kényszer sajátos formában jelentkezik, a kényszer elvével kapcsolatban szükséges lenne a sajátos formára való utalás is. Hasonlóan kritikára adhat okot egy másik fogalomösszetevő mellőzése is. A fenti meghatározás ugyanis arra enged következtetni, hogy a nemzetközi jognak nem ké-

pezik részét a háborúra, a hadviselésre vonatkozó szabályok. Kétségtelen, hogy van bizonyos ellentmondás abban, hogy a modern nemzetközi jog tartalmazza a háború tilalmát, s ugyanakkor a háború folytatásának jogi szabályozását is. Kétségtelen az is, hogy a modern nemzetközi jog elsősorban a békés egymás mellett élés szabályait foglalja magában, s a hadviselés joga egyre inkább a nemzetközi jog külső, perifériküs területeire szorul, ahonnan minden bizonnyal idővel el fog tűnni. Nézetünk szerint mindez mégsem indokolja, hogy ne tekintsük ma még e szabályokat a nemzetközi jog integráns részének éppúgy, mint a többit, s szükséges, hogy ez félreérthetetlenül kitűnjön a meghatározásból is.

A tankönyv a következőkben a nemzetközi jogalanyisággal foglalkozik. Az 1957-ben megjelent kiadás — egyezően a magyarral — a nemzetközi jog alanyaiként kizárólag az államokat említette. Megállapította, hogy a jogalanyok körének kiterjesztése (elsősorban a nemzetközi szervezetek vonatkozásában) a polgári nemzetközi jogászok követelése azzal a céllal, hogy a nemzetközi szervezeteknek az államokkal való egyszintre helyezésével az állami szuverenitást és függetlenséget elhomályosítsák. A mostani kiadás ellentétes álláspontot foglal el. Annak előrebocsátásával, hogy a nemzetközi jog elsődleges létrehozója, annak alapvető és tipikus alanya változatlanul a független, szuverén állam, az alanyok közé kell sorolni a különböző nemzetközi szervezeteket — így mindenekelőtt az Egyesült Nemzetek Szervezetét —, valamint a felszabadulásukért küzdő, gyarmati elnyomásban szenvedő népeket is. A szerzők formálisnak és dogmatikusnak nevezik azt az álláspontot, amely csak az államot tekinti a nemzetközi jog alanyának. Szerintük a korábbi nézet kétségtelen ellentmondásban van a nemzetközi gyakorlattal.

A tankönyv következő része a jogforrásokkal foglalkozik. Ezeket két csoportra osztja, különbséget tesz a nemzetközi jog alapvető és kisegítő forrásai között. Eltérés itt a magyar tankönyvvel szemben tapasztalható: az alapvető források között nem sorolja fel a jog általánosan elismert elveit, csak a szerződést és a szokást, de nem szól róla a kisegítő jogforrások között sem. Ami a szokásjogot illeti, a szerzők megállapítják, hogy akkor válik valamely szokás jogforrássá, ha azt általánosan elismerik az államok. Mégsem kell azonban az elismerésnek valamennyi állam részéről megtörténnie, csak többségük részéről, de szükséges, hogy közöttük mindkét társadalmi rendszerhez tartozó államok legyenek, s valamennyi nagyhatalom. A kisegítő források közé egyébként a nemzetközi szervezetek határozatait, rendelkezéseit, a belső jogszabályokat, a nemzeti bíróságok döntéseit, valamint a jogtudósok tanait sorolja. A nemzetközi szervezetek határozatai és rendelkezései annyiban válnak kisegítő jogforrásokká, hogy egy részük hozzájárul új nemzetközi jogi szabályok kialakulásához, létrejöttéhez, új nemzetközi jogi formák megjelenéséhez. Természetesen csak azok a határozatok jöhetnek számításba, amelyeknek tárgya nem az adott intézmény belső szervezeti élete, hanem szélesebb körben érintik az államok, nemzetközi szervezetek, vagy állampolgárok jogait és kötelezettségeit. Különösen nagy jelentőséget tulajdonítanak a szerzők az ENSZ Közgyűlés által hozott egyhangú határozatoknak, ajánlásoknak, mert ezek végeredményben mindkét társadalmi rendszerhez tartozó államok által jóváhagyott és elismert, jövőben követendő elveket, szabályokat foglalnak magukban. Nem tartoznak e körbe a Biztonsági Tanács által hozott határozatok, ajánlások, rendelkezések, mert azok csupán a már létező nemzetközi jog alkalmazásaként születtek meg, így legfeljebb azok értelmezéséhez járulhatnak hozzá. A belső jogszabályok, a nemzeti bíróságok döntései hasonlóképpen elősegíthetik új nemzetközi jogszabályok létrejöttét azáltal, hogy később — amennyiben több ország gyakorlatában jelentkeznek — elismerést nyernek szokásjog, vagy szerződés formájában. Ugyanakkor törvényekben, bírósági ítéletekben is megerősítést nyerhetnek a már létrejött nemzetközi jogszabályok, s ezzel mintegy előmozdítják azok érvényesülését.

A továbbiakban a szerzők a nemzetközi jog tárgyával foglalkoznak. E vonatkozásban nem térnek el a korábbi álláspontól, de a nemzetközi jog alanyai körének kiterjesztése természetesen a nemzetközi jog tárgyának kiszélesedését eredményezi. Megjegyzik, hogy az államok között létrejött kapcsolatok közül csak azok képezik a nemzetközi jog tárgyát, amelyekben az állam a legfelső szuverén jogok, a főhatalom hordozójaként lép fel.

A harmadik fejezet a békés egymás mellett élés elvét tárgyalja. Élesen bírálja ezzel kapcsolatban Sztálin nézetét. Sztálin szerint ugyanis a békés egymás mellett élés megvalósulása többek között „az együttműködés kölcsönös kívánásától, a vállalt kötelezettségek teljesítésére való készségétől" függ. A szerzők szerint a békés egymás mellett élés objektíve, minden körülmények között érvényesülő törvényszerűség, amely nem függhet „kívánságtól", „készségtől", vagy más hasonló szubjektív tényezőtől. Téves az a sztálini álláspont is, amely szerint amíg az imperializmus létezik, legfeljebb az *adott* háborút lehet elkerülni, a háborút *általában* nem.

A szerzők ezután áttérnek a teória kialakulásának, fejlődésének elemzésére. Megállapítják, hogy Lenin már az 1917-es forradalom előtt foglalkozott a békés egymás mellett élés kérdésével. Számos alkalommal hívta fel arra a figyelmet, hogy a különböző országok egyenlőtlen fejlődésének törvénye következtében az imperializmus korszakában a szocializmus először csupán egy vagy néhány országban győzedelmeskedik, tehát fel fog merülni az imperialista és a szocializmust építő országok közötti viszony kérdése. Ebben a korszakban e kapcsolatok egyetlen vezérelve a békés egymás mellett élés lehet. A forradalom győzelme után Lenin hangsúlyozta, hogy az új szovjet állam külpolitikáját ennek megfelelően kell a jövőben kialakítani. A szocializmus nem erőszakos úton fog győzni a kapitalizmus felett, hanem azzal, hogy bizonyítékát fogja adni a szocialista termelési mód magasabbrendűségének. A lenini tanítást az SZKP XX. kongresszusa valósította meg a maga teljességében, leszámolva a

káros torzításokkal, amelyek a személyi kultusz korszakában keletkeztek. A kongresszus kijelölte a szovjet külpolitika új irányvonalát, amely elsősorban azon alapszik, hogy a két rendszer egyidejű létezésének korszakában a háborút el lehet kerülni, s ki lehet szélesíteni a különböző államok között a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat a békés egymás mellett élés biztosítása érdekében. A teóriát a XXII. kongresszus fejlesztette tovább, irányelvként — egyben meghatározását is adva annak — a programjába foglalva azt. „A békés egymás mellett élés feltételezi a háborúról mint a vitás kérdések megoldásának eszközéről való lemondást, a vitás kérdések tárgyalás útján való rendezését, az államok egyenjogúságát, az államok közötti kölcsönös megértést és bizalmat, egymás érdekeinek figyelembevételét, a belügyekbe való be nem avatkozást, minden nép ama jogának elismerését, hogy önállóan oldja meg országának minden kérdését, minden ország szuverenitásának és területi sérthetetlenségének szigorú tiszteletbentartását, a gazdasági és kulturális együttműködés fejlesztését, a teljes egyenlőség és a kölcsönös előnyök alapján." A program megállapítja, hogy korunk fő kérdése a háború és a béke kérdése, s az atomfegyverek megjelenésével a népek legfontosabb feladatává vált a pusztító termonukleáris háború elhárítása, kitörésének megakadályozása. Hangsúlyozza, hogy az atomfegyverek korszakában különös jelentősége van a békés egymás mellett élés objektív szükségszerűségként való elfogadásának.

A tankönyv ezután a teória nemzetközi jogban való megjelenésével foglalkozik. Álláspontja szerint a békés egymás mellett élés nemzetközi jogi normaként első ízben a Szovjetuniónak, mint az új társadalmi-gazdasági rendszer államának elismerésével jelentkezett, majd számos alkalommal nyert megerősítést a különböző nemzetközi jogi aktusokban, így legelőször a Cannes-i konferencia határozatában, amely többek között kimondja, hogy minden államnak joga van megválasztani azt a társadalmi rendszert, amelyben élni kíván, s minden államnak kötelessége tartózkodni olyan ellenséges magatartástól, amely egy másik állam ellen irányul. A Szovjetunió a két társadalmi rendszer egyenjogúságának elismeréseként üdvözölte a konferencia határozatát. A szerzők ezután részletesen elemzik a békés egymás mellett élés elvének a nemzetközi jogban való térhódítását, s megállapítják, hogy legátfogóbb szabályozását az ENSZ Alapokmánya adja, tartalmazva annak valamennyi alapvető szabályát. A szerzők végül hangsúlyozzák, hogy a békés egymás mellett élés ma a modern nemzetközi jog legfontosabb, legalapvetőbb normája.

A következőkben a szocialista országok között kialakult, illetve kialakulóban levő minőségileg új nemzetközi kapcsolatokról esik szó. A szerzők megállapítják, hogy ezen újtípusú kapcsolatok alapja a szocialista internacionalizmus. Részletesen fejtegetik a proletár, majd a szocialista internacionalizmus kialakulásának folyamatát. Azon nézetüknek adnak kifejezést, hogy a szocializmus világrendszerré válása új szakaszt nyitott a szocialista internacionalizmus fejlődésének történetében. Ami az újtípusú kapcsolatokra vonatkozó elveket, szabályokat illeti, a szocialista tábor országai egymás közötti kapcsolataikban elsősorban a burzsoázia által a kapitalizmus kialakulásának időszakában hirdetett elveket alkalmazzák, így pl. a szuverenitás tiszteletben tartását, a belügyekbe való be nem avatkozást, az egyenjogúságot stb. Azzal az eltéréssel, hogy egyrészt új tartalmat adnak ezen elveknek, másrészt — betartják őket. Az új tartalom többek között a nemzeti gazdasági tervek koordinálásában, az ipari kooperációban stb. jelentkezik. A szocialista országok között kialakult újtípusú nemzetközi kapcsolatok, illetve az ezek szabályozására létrehozott új nemzetközi jogi normák jelentékeny befolyással vannak az általános nemzetközi jog fejlődésére.

Az ötödik fejezet a nemzeti felszabadító mozgalmak nemzetközi jogi vonatkozásait tárgyalja. E körben először az 1960-as ENSZ-Közgyűlési határozattal foglalkozik, amely a kolonializmus nemzetközi jogi tilalmát mondja ki, majd elemzi ezzel összefüggésben a nemzeti szuverenitás definícióját. A nemzeti szuverenitás — a könyv megfogalmazása szerint — „összessége azon jogoknak, amelyek a nemzeteket (népeket) társadalmi és politikai rendszer megválasztására, a nemzeti terület sérthetetlenségére, a gazdasági függetlenségre, kultúrájának, nemzeti becsületének, méltóságának tiszteletbentartására, más nemzetekkel való teljes egyenjogúságra megilletik, továbbá azon más jogoknak, amelyek megvalósítják s biztosítják a valódi demokrácia feltételei mellett a társadalmi fejlődés útjain a széles néptömegek, a tartós béke érdekében a népek barátságát és közeledését." A szerzők a nemzeti szuverenitást jogként fogják fel, amely megillet minden népet, tehát minden nép szuverén, függetlenül attól, hogy állami alakulatba szerveződött-e vagy sem, s hogy ténylegesen tudja-e gyakorolni, érvényesíteni szuverenitását, vagy sem, így szuverének az elnyomott, gyarmati sorban élő népek is. A könyv a továbbiakban az állami szuverenitás fogalmával foglalkozik, elhatárolva azt a nemzeti szuverenitás fogalmától. Az állami szuverenitás voltaképpen arra hivatott, hogy az egy-nemzetiségű államban biztosítsa a nemzeti szuverenitás megvalósulását. A szerzők megállapítják, hogy a kapitalista társadalmi rendszerben valamely nemzet csak akkor valósíthatja meg szuverenitását, ha önálló állammá alakul. Az állami szuverenitás „az állam önállóságát jelenti a bel- és külpolitikában, valamint más hatalomtól való függetlenségét". Látható, hogy míg a nemzeti szuverenitás a szerzők álláspontja szerint jogként, addig az állami szuverenitás állapotként jelentkezik. A szuverenitás harmadik válfaja a népszuverenitás, amelynek értelmében „minden ország népének joga van arra, hogy saját választása alapján meghatározza társadalmi-gazdasági rendszerét, s kormányformáját". A nemzeti, állami s népszuverenitás a modern nemzetközi jogban a szuverenitás egységes fogalmát alkotja. A szerzők ezután a nemzetek önrendelkezési jogának a fogalmát körvonalazzák. Az önrendelkezési jog nem más, mint a „nemzeti szuverenitás elvének és

az állami szuverenitásra való jognak *jogi elismerése*". Mint ilyen nyert megerősítést az ENSZ Alapokmányában, s egyéb nemzetközi jogi aktusokban. Az önrendelkezési jog voltaképpen a nemzeti szuverenitásból fakad, hiszen a nemzet szuverén voltából következik, hogy joga van az önrendelkezésre. Az önrendelkezési joggal való élés pedig a nemzeti szuverenitás biztosításának egyik leglényegesebb eszközeként tekinthető. A szerzők e nézete eltér a szocialista irodalomban jelenleg általánosan elfogadott álláspontjól, amely gyakorlatilag azonosítja a nemzeti szuverenitást a nemzetek önrendelkezési jogával. A fejezet további részeiben a szerzők érintik a nemzeti felszabadító mozgalmak békés és nem békés útjával kapcsolatos kérdéseket. Megállapítják, hogy azok szoros kapcsolatban vannak a békés egymás mellett élés elvével, hiszen a nemzetek önrendelkezési jogának megsértése, a nemzeti felszabadító mozgalmak fegyveres elnyomása komoly veszélyt jelent a békés egymás mellett élésre. A továbbiakban kifejtik, hogy a nemzetközi jog nemcsak, hogy nem tiltja a fegyveres felszabadító mozgalmakat, hanem azokat kifejezetten el is ismeri. E tétel alátámasztására idézik az 1949-es Genfi Konferencián született megállapodások egyik szakaszát, amely a háború sebesültjeinek védelmét kiterjeszti a felszabadító háborúk sebesültjeire is, valamint az 1954-es Genfi Konferencia határozatát, amely gyakorlatilag az indokínai felszabadító háborút, s egyben annak törvényességét is elismerte. A fentieken túlmenően a szerzők kifejezésre juttatják azon álláspontjukat, hogy a felszabadító háborúk támogatása is jogszerű, mert azzal végsősoron az Alapokmánynak a nemzetek önrendelkezési jogáról szóló rendelkezéseit segítik érvényre juttatni. A neokolonializmus problematikáját elemezve a szerzők megállapítják, hogy a neokolonializmus minden megjelenési formájában összeférhetetlen a modern nemzetközi joggal. Végül, a fejezet végén ismertetést olvashatunk Afrika és Ázsia államai antiimperialista, antikolonialista együttműködésének nemzetközi jogi formáiról.

A hatodik fejezetben a nemzetközi jog alanyaival foglalkozik a tankönyv, s ezzel szoros összefüggésben az állami szuverenitás kérdésével. (A fent ismertetett részben csak a rokonfogalmak közötti viszony kérdése került kidolgozásra.) Meghatározza a nemzetközi jog alanyainak alapvető jogait és kötelezettségeit. Ezek a következők: önrendelkezésre, függetlenségre, területi sérthetetlenségre, egyenlőségre, nemzetközi érintkezésre, együttműködésre, nemzetközi jogi normák alkotásában való közvetlen részvételre, békére, a békés egymás mellett élésre végül a nemzetközi szervezetekben való tagságra vonatkozó jogok, illetve azok a kötelezettségek, amelyek e jogoknak megfelelően terhelik az államokat, annak érdekében, hogy minden állam gyakorolhassa a felsorolt jogokat. Az állami szuverenitás kérdésével kapcsolatban a szerzők bírálják Visinszkij szuverenitás-fogalmát, amely szerint a szuverenitás az államhatalom függetlenségét jelenti minden más hatalommal szemben. A tankönyv szerint Visinszkij nem veszi figyelembe a tömegek szerepét, akkor is megvalósultnak tekinti a szuverenitást, ha az uralkodó osztály valamely vezető csoportja ragadja magához a hatalmat. A szuverenitás valójában csak akkor valósul meg, ha maga a nép veszi kezébe sorsának irányítását, megválasztva nemcsak az állam kormányformáját, hanem a társadalmi rendszert is, amelyben élni kíván.

A hetedik fejezetben az államterület kérdése kerül tárgyalásra. A parti tenger, a nyílt tenger, a kontinentális talapzat, nemzetközi jogi helyzetét már az 1958-as Genfi Konferencián született megállapodások alapján, a Déli sarkét pedig az 1959-es Washingtoni szerződés figyelembevételével dolgozták fel. A világűr nemzetközi jogi helyzetének vizsgálata — érthetően — az eddiginél nagyobb teret kap a fejezeten belül.

A következő fejezet az állam lakosságával foglalkozik, különös részletességgel az állampolgársággal és a külföldiek jogi helyzetével. A tizedik fejezet a nemzetközi szerződés címet viseli. E részben a szerzők bírálják az ENSZ nemzetközi jogi bizottságának fogalommeghatározását,[1] formálisnak, s terjedelmesnek nevezve azt. Szükségesnek tartják felvenni a fogalomba, hogy a megállapodások a kölcsönös jogokra és kötelezettségekre vonatkoznak, azok létrejöttét, megváltozását, vagy megszűnését eredményezik, a szerződéskötő fél egyetértő akaratát fejezik ki, s az önkéntességen, a szuverén egyenjogúságon alapszanak. Ami a pacta sunt servanda elvét illeti, a szerzők megjegyzik, hogy csak a konkrét szerződés vizsgálata alapján lehet állást foglalni a betartás kötelezettségének fennállta tekintetében. Az egyenlőtlen, kikényszerített szerződések ellentmondanak a modern nemzetközi jog alapvető normáinak, így be nem tartásuk nem képezheti a nemzetközi jog megsértését. A pacta sunt servanda elve ilyen felfogásának komoly gyakorlati jelentősége van a gyarmati rendszer felbomlásának időszakában. A tankönyv állást foglal ezzel kapcsolatban egy másik, sokat vitatott elv, a clausula rebus sic stantibus tekintetében is. Sajnos az állásfoglaláson túl nem megy, a részletesebb indokolást mellőzi. A könyv szerint elismerhető egy ilyen clausulára való hivatkozás, de csak a „nemzetközi helyzet feltételeinek gyökeres, elvi megváltozása esetében". Az imperialista államok igyekeznek visszaélni a nemzetközi jog elv használatával, az arra való hivatkozás szerződésszegő magatartásuk leplezését szolgálja, érvényesülését ezért szűk határok közé kell szorítani.

A továbbiakban a szerzők a külkapcsolatok állami szerveivel, majd a diplomáciai és a konzuli joggal foglalkoznak. A diplomáciai jog ismertetése már az 1961-ben megkötött bécsi szerződés alapján történik, nem tartalmazza azonban még a tankönyv az 1963-as konzuli szerződés rendelkezéseit. A szerzők ezután rátérnek a nemzetközi szervezetek felépítésének, jogkörének, tevékenységének bemutatására. Mint arra a bevezetőben már

[1] A szerződés bármilyen írásbeli formában létrejött nemzetközi megállapodás, függetlenül attól, hogy az egy vagy több, illetve a szerződéshez kapcsolódó dokumentumban van-e foglalva, továbbá attól, hogy mi a speciális elnevezése, ... amely két vagy több állam, vagy a nemzetközi jog más alanya között jött létre, s a nemzetközi jog által nyert szabályozást.

utaltunk, aránytalanul keveset foglalkoznak e részben az Egyesült Nemzetek Szervezetével és nem mutatják be annak működési formáit, eddigi tevékenységét, jóllehet — véleményünk szerint — ez utóbbinak különösen nagy jelentősége volna a nemzetközi jog oktatásában. E helyen kerül egyébként részletes kifejtésre a fent már ugyancsak érintett, az ENSZ jogalanyiságáról szóló nézetük. A szerzők leszögezik, hogy a világszervezet nemzetközi jogalanyisággal rendelkezik, jóllehet korlátozott formában, mely semmiképpen nem hasonlítható össze egy államéval. A fennmaradt dokumentumokból kitűnően a jogalanyként való elismerés megfelel a szervezet létrehozói által követett célkitűzéseknek is. A Nemzetközi Bíróság a Bernadotte-ügyben hozott határozatában konstatálta azt a tényt, hogy az ENSZ alanya a nemzetközi jognak, melyre — a Bíróság indokolása szerint — többek között az is mutat, tisztségviselőit a diplomáciai védelemhez hasonló funkcionális védelemben részesíti, s e körben a főtitkár tárgyalásokat folytathat a kormányokkal. A szerzők további bizonyítékokat is hoznak fel álláspontjuk alátámasztására. Az ENSZ kapcsolatokat tarthat fenn az egyes államokkal, más nemzetközi szervezetekkel, s feladatainak ellátása érdekében megállapodásokat is köthet velük. Így a Biztonsági Tanács a békefenntartó erők felállításának kérdésében az ENSZ-tagállamokkal, a Gazdasági és Szociális Tanács, illetve a Közgyűlés egyes körülhatárolt területeken a szakosított szervezetekkel stb. Sőt, egyes szerződéseket nemcsak a tagállamokkal, hanem a nem-tagokkal is meg lehet kötni. Az ENSZ továbbá a tagállamok területén olyan jogképességgel rendelkezik, amely tevékenységének ellátása érdekében szükséges. Figyelmet érdemel az a körülmény is, hogy valamennyi tagállam a szervezet székhelyén állandó, a diplomáciai követséghez hasonló képviseletet tart fenn.

Első ízben foglalkozik szovjet tankönyv a nemzetközi gazdasági kapcsolatok nemzetközi jogi kérdéseivel. Először a nemzetközi gazdasági szerződések, megállapodások legáltalánosabb jellemző vonásait vázolja fel. Megállapítja, hogy a szocialista országok egymás között kötött szerződései jelentősen különböznek azoktól a szerződésektől, amelyek a kapitalista országok között jönnek létre, jóllehet formailag, szűken értelmezett jogi vonatkozásban alapjában véve hasonlók egymáshoz. A tankönyv a továbbiakban részletesen foglalkozik a kereskedelmi szerződésekkel. Kereskedelmi szerződéseknek nevezi azokat a szerződéseket, amelyek jogi alapját képezik a gazdasági kapcsolatoknak, lerögzítve azok általános alapelveit, a szerződéses-jogi rendszert, amelyet az államok egymás számára a vámügyek terén biztosítanak, a kereskedelmi hajózásra, fuvarozásra, tranzitszállításra vonatkozó legáltalánosabb szabályokat. Ezzel kapcsolatban ismerteti a tankönyv a különböző szerződéses-jogi rendszereket, így a nemzeti rendszert, a legnagyobb kedvezmény elvét, valamint a preferenciális rendszert, továbbá a vámrendelkezések jellemző vonásait, a hajózás, szállítás kérdéseit, végül azon fizikai és jogi személyekre vonatkozó rendelkezéseket, akik kereskedelmi szolgálatban külföldön tartózkodnak. A kereskedelmi szerződések után a kereskedelmi megállapodások kerülnek tárgyalásra. E megállapodások a közvetlen áruszállításokra nézve jönnek létre, egyrészt az egymást kiegyenlítő, másrészt a hitelbe történő szállításokra. Megismertet a tankönyv az áru- és pénzhitelre vonatkozó, valamint a fizetési megállapodásokkal, majd a gazdasági és tudományos-műszaki együttműködési szerződések leglényegesebb kérdéseivel. A fentiekből kitűnik, hogy a szerzők igyekeztek az államok közötti gazdasági kapcsolatok nemzetközi jogi kérdéseiről a lehetőséghez képest átfogó képet adni. Véleményünk szerint helyes e kérdések felvétele nemzetközi jogi tankönyvbe, ezt indokolja kiemelkedő jelentőségük, s az, hogy szükséges ezek nemzetközi jogi megvilágítása.

A következő fejezet az államok között felmerülő viták békés megoldásának eszközeit mutatja be, s különös részletességgel elemzi az ENSZ Nemzetközi Bíróságát, majd a tizennegyedik fejezetben kerülnek tárgyalásra a háború elhárításának nemzetközi jogi kérdései, ezen belül elsősorban a leszereléssel, az agresszió tilalmával, a kollektív önvédelemmel, valamint a neutralizmussal összefüggőek. Az utolsó — tizenötödik — fejezet vázolja a háborúra vonatkozó jogszabályokat. A szerzők láthatóan nem tulajdonítottak különösebb jelentőséget a nemzetközi jog e részének, igen röviden, csupán a legszükségesebbek elmondására szorítkoztak.

Befejezésül szeretnénk néhány szót szólni a tankönyv színvonaláról általában. Az új szovjet nemzetközi jogi tankönyv — véleményünk szerint — megfelelt a vele szemben támasztott magas követelményeknek, és méltőképpen reprezentálja a szovjet nemzetközi jogtudományt. Feladatát — úgy hiszszük — magasabb színvonalon oldotta meg, mint elődje, az 1957-es kiadású tankönyv. Azon túl, hogy elveti az azóta meghaladott nézeteket, tartalmazva a szocialista nemzetközi jogtudomány legújabb vívmányait, az egyes tételek kifejtése jóval meggyőzőbb. A tankönyv legfőbb értékének azt tartjuk, hogy a legnehezebb, legbonyolultabb kérdéseket is igen dialektikusan, mindig könnyen érthető módon, megfelelő logikai vonalvezetéssel dolgozza fel. A könyv stílusa is igen világos, egyszerű. Pozitívan értékelhető, hogy a modern nemzetközi jog legalapvetőbb kérdéseit, így mindenekelőtt a békés egymás mellett élés elvét — a korábbi megoldással szakítva — szerkezetileg is, tartalmilag is előtérbe helyezték, s az eddiginél jóval részletesebben foglalkoztak azokkal. A különböző kérdések feldolgozása, igen alapos, körültekintő. Némely fejezet külön tanulmány részletességét, színvonalát is eléri. Helyesnek tartjuk, hogy egy-egy probléma tárgyalásánál a nemzetközi jogi elvek, szabályok bemutatása nem történik a nemzetközi politikai helyzet elemzésétől függetlenül.

A tankönyv értékeit nem csökkenti, hogy néhány szerkezeti aránytalanság található benne. Ez úgyszólván elkerülhetetlenül fakad abból a tényből, hogy a szerzők száma meglehetősen nagy, bár gondosabb szerkesztői munkával talán megfelelőbb arányokat lehe-

tett volna kialakítani, s elkerülhetők lettek volna bizonyos felesleges ismétlések is. Véleményünk szerint továbbá helyes lett volna, ha a szerzők a szovjet álláspont bemutatása mellett ismertetik a szocialista nemzetközi jog irodalmában folyó vitákat, valamint részletesebben foglalkoznak a polgári nézetekkel, annál is inkább, mert a munka a tankönyvet meghaladó igénynyel készült. A könyv használhatóságát növelte volna egy irodalomjegyzék függelékként való csatolása, ez segítséget nyújtana az anyaggal bővebben megismerkedni kívánók számára. A mű különben számos idézetet tartalmaz, az idézett szerzők számát azonban viszonylag szűk körre korlátozták.

Az elmondottakat összegezve megállapíthatjuk, hogy a tankönyv eredményesen lesz alkalmazható a nemzetközi jog szovjetunióbeli oktatásában és hasznos hozzájárulást képez a szocialista tankönyirodalom színvonalának további emeléséhez.

Valki László

*Hans Lentze: Gróf Thun-Hohenstein Leo miniszter egyetemi reformjai**

A bécsi egyetem ez év májusában lefolyt 600 éves jubileumának egyik ünnepi ülésén a beszédet tartó prorektor rámutatván az egyetemtörténeti kutatások fontosságára, külön kiemelte Hans *Lentze* akadémikusnak, a bécsi egyetem jogtörténeti tanszéke professzorának a bécsi, s az osztrák egyetemek történetére vonatkozó kutatásait. E kutatások főképpen a múlt század második felében lefolyt egyetemi reformokra összpontosultak s ennek egyik legjelentősebb eredménye a Thun Leo gróf egyetemi reformjáról szóló nemrég megjelent monográfia.

Thun Leo gróf (1811—1888) az abszolutizmus korának kultuszminisztere elég ismert a magyar történetkutatók előtt. A polgári történetírás előbb szláv, később germán nacionalizmusáért marasztalta el. Előbbi fiatalkori munkáiban nyilatkozott meg (Die Stellung der Slowaken in Ungarn, Prága, 1843), s ebben védelmére kél a magyar nyelvtörvények által szerinte a magyarosodás veszélyébe került magyarországi szlovákságnak. Utóbbira 1849-től kerül sor, mikor Thun gróf szinte a világosi fegyverletétellel egyidőben osztrák kultuszminiszter lesz. Thun miniszteri tevékenysége Magyarországon szinte osztatlan ellenállásba ütközött. Konzervatív katolikus kultúrpolitikus volt, aki tehetségét ekkor már az egységes birodalom szolgálatába állította. Így készült el tevékeny közreműködésével 1855-ben I. Ferenc József osztrák császár konkordátuma a Vatikánnal, amelyet Magyarországon is alkalmaztak, noha annak létrehozásában magyar alkotmányos szerv részt nem vett, s magyar felfogás szerint így sohasem volt érvényben (Legújabb értékelése Révész Imre monográfiájában: Fejezetek a Back-korszak egyházpolitikájáról. Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 2—3. Budapest, Akadémia 1957.). Kultúrpolitikai működésének másik jelentős alkotása 1855. évi egyetemi reformja volt, amelynek valóban voltak figyelemreméltó részletei, bizonyos lehetőséget teremtett egy — polgári szempontból — színvonalas egyetemi oktatás megindítására. Ez a reform azonban nem vette figyelembe sem a nemzeti igényeket, sem az egyetemi autonómiát; ezért Magyarországon nagy ellenzést váltott ki. Más volt azonban a helyzet Ausztriában, ahol Thun reformcélja, hogy egy katolikus kultúrpolitikát a német kultúra törekvéseivel párosítsa, az uralkodó osztályok jelentős részében helyesléssel találkozott, bár a régi jozefinisták és a liberálisok egy része ellenezte azt. A minisztertanácson különösen a jogi reform váltott ki nagy vitát. Thun törekvése az volt, hogy az osztrák jogtudományt újra beépítse a német jogtudomány egészébe, amelytől 1810 óta elvált. Ez egységesítő és germanizáló célkitűzés mellett azonban a reform számos olyan újítást tartalmazott, mely az osztrák birodalomban a jogi oktatást a polgári fejlődés követelményeivel összhangba hozta. Mint Eckhart Ferenc is megjegyzi a budapesti jog- és államtudományi Kar történetéről írt monográfiájában, Thun rendszere „világos és átgondolt volt: történelmi műveltségen felépülő tételesjogi tudás".

(Eckhart Ferenc: A jog- és államtudományi Kar története. 1667—1935. A Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem története. II. kötet. Budapest, 1936. 419. l.).

Thun Leo jogi oktatási reformjai Ausztriában részben ma is érvényben vannak. Magyarországon a kiegyezés után már eltörölték az osztrák jog Thun bevezetett kizárólagosságát s csak az osztrák Polgári Törvénykönyv oktatása maradt meg, különben az oktatási rend egyéb rendelkezései a felszabadulásig itt is fennmaradtak.

A szerző gazdag levéltári anyag felhasználásával mutatja be nemcsak Thun Leo egyetemi és más iskolai reformjait, hanem az osztrák egyetemi rendet 1848 előtt, az osztrák tudományszakok, különösen a jogtudomány fejlődését 1806 és 1848 között, a tanítás és tanulás szabadságának mikénti bevezetését a jogi karon s az egyetemi oktatás és vizsgarend későbbi alakulását is.

Lentze professzor könyve a magyar egyetemtörténeti, főleg a jogi oktatás kutatása számára számos hasznos adatot nyújt és számos összefüggést tár fel. Noha nézőpontjai több esetben szükségszerűen nem azonosak a mi nézőpontjainkkal — különösen Thun Leo kultúrpolitikájának értékelésében — eredményei számunkra is értékesek és hasznosíthatók.

Csizmadia Andor

* Die Universitätsreform des Ministers Graf Leo Thun-Hohenstein. Wien, 1962. (Az Osztrák Tudományos Akadémia filoz.-történelmi osztályának közleményei, 239. k. 2. Értekezés).

Új könyvek

Peschka Vilmos: Jogforrás és jogalkotás. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 497 p.

Nagy Lajos: A földjáradék a termelőszövetkezetekben. Bp. Közgazd. Kiadó, 1964. 261 p. [Bibliogr. 253—254.]

Bihari Ottó: Államjog. Bp. Tankönyvkiadó, 1965. 296 p.

Ormándi István: A Balatonpart jogszabályai. (Lezárva: 1965. jan. 31-én.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 462 p.

Törő Károly: Az orvosi polgári jogi viszony. Az orvosi tevékenység jogi vonatkozásai. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 345 p.

Állam- és jogtudományi bibliográfia. 1962—1963. Bibliographia juridica hungarica. 1962—1963. (Összeáll. Nagy Lajos) Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 248 p. /Állam- és Jogtudományi Intézet tudományos könyvtára 23./

Világhy Miklós: A jogászi hivatás problémája. Bp. (TIT házi soksz.) 1965. 43 p. /A Magyar Jogász Szövetség és a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat kiadványa./

Benedek Károly—*Világhy* Miklós: A Polgári Törvénykönyv a gyakorlatban. — Száz jogeset. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 611 p.

Weltner Andor: A szocialista munkaszerződés. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 287 p. —

Bacsó Jenő—*Szilágyi* László: Anyakönyvi ügyintézés. Az 1963. évi 33. számú törvényerejű rendelet, a 38/1963. (XII. 25.) Korm. számú rendelet és a 6/1963. (TK. 82.) KE számú utasítás jegyzetekkel. (Lezárva: 1965. április hó 1-én.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 517. p.

A Munka Törvénykönyve. (Az 1964. évi sz. tvr.-rel, illetőleg a 33/1964. (XII. 18.) Korm. sz. rendelettel módosított, valamint a 9/1964. (XII. 24.) MüM. sz. rendelet figyelembevételével összeállított és egységes szerkezetbe foglalt szöveg.) Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 305 p.

Acsádi György—*Klinger* András: Magyarország népesedése a két világháború között. Bp Közgazd. Kiadó, 1965. 329 p.

Denke Géza: Bankellenőrzés és mechanizmus. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1965. 225 p.

L[ÉKAI Jánosné] Nagy Zsuzsa: A párizsi békekonferencia és Magyarország. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1965. 309 p. [Bibliogr. 285—293.]

Pszichológiai tanulmányok. 7. köt. Főszerk. Gegesi Kiss Pál. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 352 p.

Prawo państwowe Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Red. Zakrzewskia, Janina. [A Lengyel Népköztársaság államjoga.] 2. wyd. Lódz—Warszawa, 1965. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1965. 265 p. ÁJI. 21.583

Az államjogi egyetemi tankönyv, átdolgozott 2. kiadása.

Smith, S. A.: The new Commonwealth and its constitutions. [Az új Nemzetközösség és alkotmányai.] London, Stevens and Sons, 1964. XVI, 312 p. ÁJI. 21.622

A Brit Nemzetközösség és az egyes tagállamok közötti közjogi viszonyokat rendező alkotmányjogi anyagot bemutató monográfia.

Egger, Rowland—*Harris,* Joseph P.: The President and Congress. [Az elnök és a kongresszus.] New York—Toronto—London, McGraw Hill Book Company, [1964.] 128 p. ÁJI. 21.605

Az elnöki állás fejlődéstörténetének bemutatása után az elnöki vezetés módszereit, az elnök és a kongresszus kapcsolatát, a kongresszus működését és szervezetét, valamint a törvényhozási folyamatot bemutató fejezetekben tárgyalja az anyagot.

Államigazgatási jog

Corson, John J.—*Harris,* Joseph P.: Public administration in modern society. [Közigazgatás a modern társadalomban.] New York—Toronto—London, McGraw-Hill Book Company, 1963. [1964.] 155 p. ÁJI. 21.606

Az USA közigazgatási szervezetét és a közigazgatás munkaszervezési módszereit bemutató, ismeretterjesztő-jellegű munka.

Polgári jog

Ionaşcu, Traian—*Brădeanu,* Salvator: Dreptul de proprietate socialistă şi alte drepturi reale principale de tip nou în dreptul Republicii Populare Romîne. [A szocialista tulajdonjog és más fontosabb, újtípusú dologi jogok a Román Népköztársaság jogában.] Bucureşti, Editură Ştiinţifică, 1964. 407 p. ÁJI. 21.474

A vagyonról és a főbb dologi jogokról szóló fejezet után a tulajdonról és a tulajdonjogról szóló részben a tulajdon és a tulajdonjog típusait és formáit tárgyalja. A bevezetésnek tekintett történeti fejlődés bemutatása után a szocialista tulajdonjog fogalmát és főbb formáit mutatja be, elemezve a szocialista tulajdonnal kapcsolatos fontosabb igazgatási kérdéseket is.

Bogsch Arpad: The law of copyright under the Universal Convention. [A szerzői jog és az Általános Szerzői Jogi Egyezmény.] Leyden, New York, Sythoff, Bowker Co. 1964. XXIX. 591 p. ÁJI. 21.465

A munka első részében a szerző az 1952. szeptember 6-i a genfi Általános Szerzői Jogi Egyezmény alapján foglalja össze a szerzői jog legfontosabb fogalmait és a szerződés szövegének magyarázatát közli. A munka második része az egyes országokban érvényes szerzői jogi vonatkozású jogszabályanyagot állítja össze — sajnos — magyar anyag nélkül.

Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog

Kommentar zum LPG-Gesetz. Red. Heuer *Klaus.* [A mezőgazdasági termelőszövetkezeti törvény magyarázata.] Berlin, Staatsverl. der DDR, [1964.] 283 p. ÁJI. 21.554

Az 1959. július 31-i törvény magyarázatos kiadását az Állam- és Jogtudományi Kutató Intézet tette közzé.

Das Recht der landwirtschaftlichen Produktionsgenossenschaften. Textausgabe mit Sachregister. 3. überarbeitete Auflage. Hrsg. von der Deutschen Akademie für Staats- und Rechtswissenschaft „Walter Ulbricht". [A mezőgazdasági termelőszövetkezetek joga.] Berlin, Staatsverl. der DDR., 1964. 822 p. ÁJI. 21.547

A mezőgazdaságra vonatkozó jogszabályok gyakorlati célokra készített szövegkiadása, részletes tárgymutatóval.

Munkajog

Szmirnov, O. V.: Priroda i szuscsnoszt' prava na trud v SzSzSzR. [A munkához való jog természete és lényege a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 209 p.
ÁJI. 21.372

A munkához való jog fogalmának és tartalmának kérdéseit bemutató bevezető rész után a képesített munkához való jog kérdéseit tárgyalja. A munkához való jog érvényesülésével kapcsolatos problémák bemutatása után a munkához való jog megvalósulásának biztosítékait mutatja be.

Otte, Stefan—*Kranke,* Rudi—*Reeck,* Gerhard: Kennst du das Gesetzbuch der Arbeit? 4. überarbeitete Aufl. [Ismered-e a munka törvénykönyvét?] Berlin, Verl. Tribüne, 1965. 424 p. ÁJI. 21.607
/Schriftenreihe über Arbeitsrecht. Heft. 8./

Ismeretterjesztő jellegű mű a Német Demokratikus Köztársaság munkaügyi törvényhozásáról a legfontosabb gyakorlati kérdések bemutatásával. A munka az 1964. szept. 20-i állapotot tükrözi.

Gesetzbuch der Arbeit und eine Auswahl anderer Bestimmungen arbeitsrechtlichen Inhalt. Textausgabe mit Anmerkungen und Sachregister. Hrsg. von der Staatlichen Plankommission für Arbeit und Löhne. [A Munka Törvénykönyve.] 4. überbeitete und erweiterte Auflage. Berlin, Staatsverl. der DDR. 1964. 653 p.
ÁJI. 21.546

Az 1964. május 6-i állapotot feltüntető 4. átdolgozott és kiegészített kiadás a munkajog szabályait, valamint a munkajogi tartalmú legfontosabb bírósági döntéseket és állami-gazdasági, valamint egyeztetőbizottsági gyakorlatot állítja össze.

Baglaj, M. V.—*Uszenin,* V. I.: Pravovüe metodü uszilensija ékszpluatacii trudjascsihszja v sztranah kapitala. [A munkáskizsákmányolást kikényszerítő jogi módszerek a tőkés országokban.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 316 p.
/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./
ÁJI. 21.385

A jelenkori burzsoá munkajog általános tendenciáit bemutató monográfia bevezető része rövid történeti áttekintést ad a munkajog fejlődéséről a kapitalizmusban. A következő fejezetekben a munkásosztály által a kizsákmányolás ellen folytatott harcban alkalmazott jogi módszereket, a tőkések gazdasági hatalmát biztosító intézményeket, a munka termelékenység emelését kikényszerítő jogi módszereket tárgyalja. A befejező részben a burzsoá társadalombiztosítás jelenkori irányzatainak sajátosságait mutatja be.

Büntetőjog és segédtudományai

Mihajlenko, P. P.—*Gel'fand,* I. A.: Preduprezsdenie presztuplenij — osznova bor'bü za iszkorenenie presztupnoszti. [A bűnözés megelőzése, a bűnözés leküzdéséért folytatott küzdelem alapja.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 203 p.
ÁJI. 21.439

A munka bevezető része a bűnözés megelőzésének fogalmával és lényegével kapcsolatos problémákat mutatja be. A második rész a szovjet társadalomnak a bűnözés megelőzéséért folytatott küzdelmével kapcsolatos kérdéseket, a küzdelem egyes formáit, szervezeti kérdéseit, végül a bűnözés ellen folytatott küzdelemben megvalósítandó részletfeladatokat elemzi.

Naucsno-prakticseszkij kommentarij ugolovnogo kodeksza RSZFSZR. Red. Nikiforov, B. Sz. [Az OFSzSZR büntető törvénykönyvének tudományos-gyakorlati magyarázata.] 2. izd. Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 574 p. ÁJI. 21.447

A B. Sz. *Nikiforov* szerkesztésében megjelent új, kiegészített kiadásban több gyakorlati és elméleti szakember dolgozta fel a szovjet-orosz büntetőtörvénykönyv alkalmazásának gyakorlati kérdéseit. A munka a törvény szövegének közlése mellett magyarázatokat közöl és bemutatja a bírói gyakorlatot.

Trestní zákon. Komentár. [A büntetőtörvénykönyv magyarázata.] Praha, Orbis, 1964. 717 p.
ÁJI. 21.450

Az 1950. évi csehszlovák büntetőtörvénykönyv új kommentárját Stefan *Breier,* Alois *Burda* és *Farkas* Zoltán szerkesztette. Az egyes részek magyarázatát neves elméleti és gyakorlati munkatársak írták.

Landecho, Carlos Maria de: Körperbau, Charakter und Kriminalität. Kriminologische Anwendungsmöglichkeiten der Typologie Kretschmers. [Testi felépítés, jellem és bűnözés.] Bonn, Ludwig Röhrscheid Verl. 1964. 261 p.
/Kriminologische Untersuchungen. Heft 15./ ÁJI. 21.485

Szerző — a Madridi Egyetem jezsuita-szerzetes büntetőjogi tanára — a Kretschmer-féle tipológia kriminológiai alkalmazási lehetőségeit vizsgálja.

Igazságügyi szervezet

Grundfragen der Durchführung des Rechtspflegeerlasses. Red. Richard *Schindler*—Günter *Lehmann.* [Az igazságszolgáltatásról szóló határozat végrehajtásának alapkérdései.] Berlin, Staatsverl. der DDR, 1964. 229 p. ÁJI. 21.413

A „Walter Ulbricht" Állam- és Jogtudományi Akadémia munkatársai által írt tanulmánygyűjtemény az igazságszolgáltatásról szóló 1963. ápr. 3-i államtanácsi határozat maradéktalan megvalósításának alapvető elvi kérdéseiről.

Polgári eljárásjog

Il'inszkaja, I. M.—*Lesznickaja,* L. F.: Szudebnoe predsztavitel'sztvo v grazsdanszkom proceszsze. [Képviselet a szovjet polgári jogban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 162 p.
/Vszeszojuznüj Insztitut Juridicseszkih Nauk./ ÁJI. 21.381

A bírósági képviselet fogalmának és fejlődésének bemutatása után külön-külön fejezetekben tárgyalja a szerződéses, a törvényes képviselet, valamint a társadalmi képviselet kérdéseit. A befejező részekben a felettes szervek képviseletét és a hivatalból történt képviselet kérdéseit mutatja be.

Občanské právo procesni. [Polgári eljárásjog.] Praha, Orbis, 1964. 420 p. ÁJI. 21.425

Egyetemi tankönyv, Frantisek *Štajgr* szerkesztésében.

СОДЕРЖАНИЕ: *Ласло Буза:* Принцип суверенного равенства государств обращая внимание на неравенство из политической роли в международной жизни. — *Ендре Уштор:* Постепенное развитие международного права и ООН. — *Янош Балог:* Определение подозрения. — *Миклош Лазар:* Определение и исследование субъективной стороны заговора или «организованного» подстрекательства. — *Обзор: Тибор Мадарас:* Успешный эксперимент по методологическому обоснованию административной статистики. — *Ласло Фараго:* Конференция третейских судов государств СЭВ в Берлине. — *Имре Иванчич:* О югославских сельских статутах. — *И. Н.:* Правотворчество европейских социалистических государств (Польская Народная Республика). — *Юридическая литература:* Корнел Пиклер: Буржуазное конституционное правосудие *(Анталь Адам)*.—Карой Тёрё: Гражданско-правовое отношение врача *(Ласло Гашпарди)*. — Лекшас, Лоозе, Реннеберг: Ответственность и виновность в новом УК *(Имре Винер)*.—*Лайош Надь:* Справочник по законодательству о браке Румынской Народной Республики. — — — Новые книги.

INHALT: *László Buza:* Das Prinzip der souveränen Gleichheit der Staaten in Anbetracht ihrer ungleichen politischen Rolle im internationalen Leben. — *Endre Ustor:* Die stufenweise Entwicklung des Völkerrechts und die ÖVN. — *János Balog:* Die Definition des Verdachtes. — *Miklós Lázár:* Die Untersuchung der subjektiven Seite der Verschwörung bzw. der „organisierten" Hetze und ihre Abgrenzung. — *Rundschau: Tibor Madarász:* Ein erfolgreicher Versuch zur methodologischen Begründung der Verwaltungsstatistik. — *László Faragó:* Konferenz der Schiedsgerichte der Mitgliedsstaaten des Rates für Gegenseitige Wirtschaftshilfe in Berlin. — *Imre Ivánczics:* Über die jugoslawischen Gemeindestatuten. — *I. N.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Staaten (Polnische Volksrepublik). — *Rechtsliteratur:* Kornél Pikler: Die bürgerliche Verfassungsgerichtsbarkeit. *(Antal Ádám)* — Károly Törő: Zivilrechtliches Rechtsverhältnis des Arztes. *(László Gáspárdy)* — Lekschas, Loose, Renneberg: Verantwortung und Schuld im neuen Strafgesetzbuch. *(Imre Wiener)* — *Lajos Nagy:* Ein Handbuch über das Eherecht der Rumänischen Volksrepublik. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *László Buza:* Le principe de l'égalité souveraine des Etats, eu égard à l'inégalité de leur rôle joué dans la vie internationale. — *Endre Ustor:* L'évolution successive du droit international et l'O. N. U. — *János Balog:* La définition du supçon. — *Miklós Lázár:* Le côté subjectif de la conspiration, notamment de l'incitation „organisée" et leur délimitation. — *Revue: Tibor Madarász:* Tentative réussie pour le fondement méthodologique de la statistiques administrative. — *László Faragó:* La conférence des tribunaux d'arbitrage des Etats-membres du Conseil d'Entraide Economique. — *Imre Ivánczics:* Des statuts des villages yougoslaves. — *I. N.:* La législation des Etats socialistes européens (République Populaire Polonaise). — *Littérature:* Kornél Pikler: La juridiction constitutionelle bourgeoise. *(Antal Ádám)* — Károly Törő: Rapports juridiques médicaux en droit civil. *(László Gáspárdy)* — Lekschas, Loose, Renneberg: Responsabilité et culpabilité dans le nouveau Codé pénal. *(Imre Wiener)* — *Lajos Nagy:* Un manuel sur le droit matrimonial de la République Populaire Roumaine. — — —: Nouveaux livres.

P2. 90.

EGYETEMI KÖNYVTÁR BUDAPEST

1965 NOV 9

XX. új évfolyam 10. szám Budapest, 1965. október h

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

BUZA LÁSZLÓ:
Az államok szuverén egyenlőségének elve tekintettel politikai szerepük egyenlőtlenségére a nemzetközi életben 483

USTOR ENDRE:
A nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és az ENSZ 487

BALOG JÁNOS:
A gyanú meghatározása 497

LÁZÁR MIKLÓS:
Az összeesküvés, illetve a „szervezett" izgatás alanyi oldalának vizsgálata, és elhatárolása 503

Szemle:

MADARÁSZ TIBOR:
Sikeres kísérlet az államigazgatási statisztika módszertani megalapozására 510

FARAGÓ LÁSZLÓ:
A KGST államok választott bíróságainak konferenciája, Berlinben 513

IVÁNCSICS IMRE:
A jugoszláv községi statutumokról 514

N. I.:
Az európai szocialista országok jogalkotása (Lengyel Népköztársaság) 520

Jogirodalom:

Pikler Kornél: A burzsoá alkotmánybíráskodás (ÁDÁM ANTAL) 524

Törő Károly: Orvosi polgári jogi viszony (GÁSPÁRDY LÁSZLÓ) 528

Lekschas, Loose, Renneberg: Felelősség és bűnösség az új büntető törvénykönyvben (WIENER IMRE) 532

— —:
Új könyvek: 537

3

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

E lapszám (XX. új évfolyam 9.) szerzői: *Dr. Haraszti György* egyetemi tanár (Pécs). — *Dr. Lukács Tibor* igazságügyminisztériumi főelőadó. — *Dr. Sárközy Tamás* az Építésügyi Minisztérium Építőipari Főigazgatóságának jogtanácsosa. — *Dr. Ádám Antal* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Hraskó Gyula* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Karlócai János* vállalati jogtanácsos. — *Dr. Vas Tibor* egyetemi tanár. — *Dr. Földvári József* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Valki László* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Csizmadia Andor* egyetemi tanár (Pécs).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.5279 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I, Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XX. új évfolyam 10. szám Budapest, 1965. október hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Az államok szuverén egyenlőségének elve tekintettel politikai súlyuk és szerepük egyenlőtlenségére a nemzetközi életben

Az ENSZ Közgyűlése XVII. ülésszakán határozatot fogadott el az államok közti baráti kapcsolatokra és együttműködésre vonatkozó nemzetközi jogi elvek vizsgálatáról. Ez a határozat négy elvnek biztosított elsőbbséget, ezek között szerepel az államok szuverén egyenlőségének elve is. Így nagyon időszerű, hogy a tudomány is foglalkozzék vele s igyekezzék annak az Alapokmány rendszerében elfoglalt helyét és tartalmát megállapítani.

Bokorné dr. Szegő Hanna az Állam- és Jogtudományban igen figyelemreméltó tanulmányt közölt erről a kérdésről.[1] Kívánatos a kérdés további alapos vizsgálata, annak nemcsak elméleti szempontból van jelentősége, hanem igen fontos azért is, hogy az Alapokmányban foglalt elvek a külpolitikában helyes alkalmazást nyerjenek.

Bokorné kijelenti, hogy tanulmányában sem az állami szuverenitás fogalmának kialakulásával, sem az államok egyenlőségének hagyományos és sokat vitatott tanával nem foglalkozik, hanem elsősorban azt a kérdést vizsgálja, hogy a két fogalom összekapcsolásának van-e (illetőleg, hogy mi a) jelentősége?

Nézetem szerint a szuverén egyenlőség fogalmának megértéséhez szükséges annak megvizsgálása is, hogy mi a szuverenitás és az államok egyenlősége elvének tartalma az újszellemű nemzetközi jogban. Ez a két fogalom az ún. klasszikus nemzetközi jogban is együtt szerepel a nemzetközi jog rendszerének alapjaként. A két fogalomnak — elsősorban a szuverenitás fogalmának és jogi jellegének — szabatos tisztázása szükséges ahhoz, hogy azok egybekapcsolásának értelmét és jelentőségét a nemzetközi jogban megállapíthassuk.

A szuverenitás fogalmával több tudomány foglalkozik: az állam- és jogelmélet mellett két tételes jogrendszer tudománya is: a nemzetközi jogé és az államjogé. Ezek mindegyike a maga szempontjai szerint vizsgálja a kérdést. Ezért megállapításai nem szükségképpen esnek össze, s ez az egész problémát illetőleg bizonytalanságot és zavart okoz.

A szuverenitás nemzetközi jogi fogalmát de lege lata a nemzetközi jog idevonatkozó tételei alapján kell megállapítani, függetlenül az állam- és jogelmélet irodalmában jelentkező nézetektől, s függetlenül az államjog idevonatkozó tételes rendelkezéseitől is.

A szuverenitás fogalmának történelmi kialakulása magyarázza meg azt, hogy a jogi irodalomban ma sincs annak nemzetközi jogi és államjogi vizsgálata határozottan elválasztva egymástól, s a szuverenitást olyan egységes jogi fogalomnak tekinti, mely a nemzetközi jogban és az államjogban ugyanaz.

A történeti kialakulás magyarázza meg, hogy a nemzetközi jogi irodalomban ma is külső és belső szuverenitásról beszélnek. Bokorné is használja ezeket a kifejezéseket (344. lap). Ezt a megkülönböztetést azzal a jelentéssel kapcsolatosan használja, melyet a San Franciscó-i konferencia I/1. számú albizottsága terjesztett az ott lefolyt hosszú vita eredményeként az I. számú bizottság elé. A jelentés megállapította, hogy a szuverén egyenlőség fogalma négy elemen épül fel. Ezek között harmadik elvként az szerepel, hogy az állam személyiségét, területi sérthetetlenségét, és politikai függetlenségét tiszteletben kell tartani. Bokorné ebben a megállapításban talál alapot a belső és külső szuverenitás megkülönböztetésére: a személyiség és a területi sérthetetlenség tiszteletben tartását belső, a politikai függetlenséget külső szuverenitásnak nevezi.

Nézetem szerint nem lehet az állam személyiségét és területi sérthetetlenségét a politikai függetlenségtől ilyen élesen elválasztani, illetőleg kifejezetten szembeállítani azzal. A há-

[1] ÁJ. 6. köt. 341—359. p.

rom mintegy együttesen alkotja a tágabb értelemben vett politikai függetlenséget. Nem látom indokoltnak, hogy a két elsőt az állam belső, a harmadikat külső szuverenitásának nevezzük.

Ez nem jelenti azt, mintha az állam külső és belső szuverenitását nem lehetne megkülönböztetni, s mintha a kettő tartalmát és jogi természetét tekintve nem különböznék lényegesen egymástól, de a megkülönböztetést nézetem szerint más alapon kell megtenni.

A szuverenitásról szóló elméleti tanításokban általánosan elfogadott az a megállapítás, hogy a szuverenitás egyrészről hatalom, másrészről szabadság. Vannak, akik csak hatalomnak, illetőleg csak szabadságnak tekintik. Ez utóbbi eljárás nem helyes, a szuverenitás egyszerre hatalom is és szabadság is. Ez a két fogalom nem zárja ki szükségképpen egymást, csak persze a hatalom és a szabadság nem ugyanazon a síkon, nem ugyanabban a viszonyban jelentkezik. A kettő bizonyos értelemben egymást kölcsönösen feltételezi. A szabadság érvényesüléséhez bizonyos hatalomra van szükség, viszont a hatalom nem képzelhető el szabadság nélkül.

A szuverenitás mint hatalom jelentkezik belső vonatkozásban. A belső szuverenitás az államnak az a jellemző tulajdonsága, hogy területén a legerősebb társadalmi hatalom, mely feltétlenül érvényesül mindenkivel szemben, aki a területén tartózkodik. A belső szuverenitás azonos az állam területi felségjogával, mely az államhatalom teljességét és kizárólagosságát jelenti a saját területén. A teljesség abban áll, hogy az állam hatalmának mindenki alá van vetve, aki a területen tartózkodik, a kizárólagosság pedig abban, hogy ott rajta kívül, illetőleg az ő engedélye nélkül más hatalom nem gyakorolható. A területi felségjog az államjog által szabályozott jogi intézmény. Nem egyszerűen tényleges állapot, mert gyakorlásának módját jogszabályok rendezik.[2]

A társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeinek kialakulásánál a gazdasági alap közvetlenül a hatalom birtokában levő uralkodó személyt, illetőleg uralkodó osztályt határozza meg, mely a hatalom birtokában megalkotja a jogrend általa szankcionált szabályait. A jog mögött mindig ott kell állnia a legerősebb társadalmi hatalomnak. Ezen a hatalmon keresztül érvényesülnek a társadalmi élet objektív törvényszerűségei, az állam által statuált magatartási normák, a jogszabályok formájában.

Az állam területi felségjogát, azaz a belső szuverenitást nem az államon belüli jogszabályok hozzák létre, de jelentős szerepet játszanak fennmaradásának biztosításánál, illetőleg a további fejlődés irányításánál, annak a visszahatásnak folyamányaként, melyet mint a felépítmény részei az alapra gyakorolnak.

A belső szuverenitás az államon belüli jog intézménye, s viszont a nemzetközi jog által elismert és védett állapot. Ez a nemzetközi jogi védelem azt jelenti, hogy az államok kötelesek egymás belső szuverenitását kölcsönösen tiszteletben tartani. A nemzetközi jognak ez a rendelkezése, mely a non interventio elvében jut kifejezésre, lesz a szuverenitás befelé, az állam területén, hatalom, s más államokkal való kapcsolatban pedig szabadság. A non-interventio elvének tartalmát úgy szokták megállapítani, hogy az állam nem avatkozhatik be a másik állam belső ügyeibe. Ez a megállapítás, mely a nemzetközi jog elméletében, s a tételes nemzetközi jog rendelkezéseiben is erősen tartja magát, nézetem szerint nem egészen szabatos. Az állam nincs jogosítva minden esetben a másik állam külügyeibe sem beavatkozni, értve beavatkozás alatt azt a magatartást, mellyel a másik államot saját akaratának érvényesítésére és saját külön érdekeinek szolgálatára akarja indítani.

A be nem avatkozás elve az állam szabadság-szféráját van hivatva védeni a többi állammal szemben. Ez a szabadság-szféra pedig nemcsak a belső hatáskörbe tartozó ügyeket öleli fel, hanem az államnak más államokhoz való viszonyának, a külügyeknek bizonyos területeire is kiterjed.

A belső ügyeket illetőleg a szabadság-szférában az állám minden korlátozás nélkül érvényesítheti akaratát. A nemzetközi jogi szabályozás ebben a vonatkozásban a szabadságot csak bizonyos esetekben és csak bizonyos formában engedi korlátozni. A hatályos nemzetközi jog nem tartalmaz kifejezett rendelkezéseket a szabadság-szféra védelmére. Az ENSZ Alapokmánya értelmében is a Biztonsági Tanács csak akkor foglalkozhat az állam szabadság-szféráját sértő cselekményekkel, ha azok egyszersmind a béke és biztonság megsértését, vagy veszélyeztetését jelentik, tehát csak a közösségi érdek s nem a sértett állam egyéni érdeke lehet ok a közbelépésre.

A belső ügyeket illetően is vannak a tételes nemzetközi jognak olyan rendelkezései, melyek — persze mindig az érdekelt állam hozzájárulásával — a belső szabadság-szféra bizonyos korlátozását eredményezik. A területi felségjognak mindkét tétele: mind a teljesség, mind a kizárólagosság elve alól van ilyen megszorítást eredményező kivétel. A teljesség alól a diplomáciai mentesség, a kizárólagosság alól pedig azok a nemzetközi jogi rendelkezések, melyek a terület bizonyos részeinek használatát más állam, illetőleg államok részére is lehetővé teszi. Ilyenek a parti tenger és a nemzetközi folyamok használatára vonatkozó szabályok. Hangsúlyozom, hogy ezeken a területeken a másik állam csak

[2] Ugyanígy Márkus Ferenc a A. Usakov: Szuverenitás a jelenkori nemzetközi jogban c. munkájáról írt recenzióban. Állam- és Jogtudomány, 7. kötet, 1964. 488—497. old. Helyes az a megállapítása is, hogy a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeit nem szabad összetéveszteni az objektív joggal, mint a hatályos jogszabályok rendszerével. A jog nem lehet ellentétes a társadalmi fejlődés objektív törvényszerűségeivel, de ez még nem jelenti azt, hogy a jog által alkalmazott, a való életből vett és a társadalmi fejlődés törvényszerűségeinek megfelelő intézmények nem jogi, hanem tényleges kategóriák lennének (490 p.).

olyan cselekmények foganatosítására jogosult, melyekben impérium gyakorlása nincs, amelyek gazdasági és nem politikai érdekek szolgálatában állanak. Persze még inkább ez a helyzet azoknál a rendelkezéseknél, melyek a másik államra tekintettel azok polgárai számára biztosítanak használati jogot. Jogilag ugyanilyen természetű az állami szolgalmakra vonatkozó rendelkezés is. Még fokozottabb mértékben ez a helyzet azoknál a nemzetközi jogszabályoknál, amelyek az érdekelt állammal kötött nemzetközi egyezmények alapján az állam területén tartózkodó idegen állampolgárok számára biztosítanak jogokat. A külföldiek ebben a vonatkozásban is a helyi állam hatalmának vannak alárendelve, nemzetközi megegyezés csak az állam akciószabadságát korlátozza a külföldiek javára, és nem ad az idegen államnak jogot impérium gyakorlására.

Ez a helyzet a diplomáciai védelem esetén is, ahol az idegen állam képviselete lépéseket tehet a helyi államhatalom illetékes szerveinél a jogaiban sértett honfitársaik érdekében, intézkedési joga azonban, mely államhatalmi funkciót jelentene, ebben az esetben sincs. Ilymódon az államhatalom kizárólagosságának elve e nemzetközi jogi rendelkezések dacára is teljes mértékben érvényesül, mert az idegen állam hatalmi funkció gyakorlására sohasem jogosult. Az idevonatkozó nemzetközi jogszabályok a kölcsönösség és a viszonosság elvén nyugosznak s így nincsenek az államok egyenjogúságának elvével sem ellentétben. Az állami szolgalom esetében nincs viszonosság, itt az érdekelt állam speciális érdekeinek biztosításáról van szó.

Az állami szabadság a külügyek terén más formában jelentkezik, mint az érdekelt állam saját területén. Ez utóbbit illetőleg az állami akarat érvényesítése szabad, a külügyek terén viszont az államnak szükségképpen egy másik állammal együttesen kell eljárnia. Itt a szabadság nem saját egyoldalú akarata korlátlan érvényesülésének jogi lehetőségét biztosítja, hanem csak saját akaratának más érdekelt állam akaratával való összehangolására ad lehetőséget s abban áll, hogy harmadik közvetlenül nem érdekelt állam nem befolyásolhatja elgondolásainak érvényesítését. A közvetlenül érdekelt állammal, ill. államokkal való viszonyában kölcsönösen megvan a kapacitálás lehetősége, a megnyerésre való törekvés, de harmadik közvetlenül nem érdekelt államok viszonyában ez a lehetőség nincs meg. A kérdés a harmadik államok számára idegen ügy s velük szemben a szabadság szférájába tartozik.

Mit kell érteni beavatkozás alatt?

Az intervencióval, mely a nemzetközi jog értelmében tilos, szembenáll a megengedett intercesszió, a barátságos tanácsadás. Mi a kettő között a különbség? Az intervenció fogalmi alkateleme a kényszer, az erőhatalom alkalmazása. Az erőhatalomnak több formája van: a fizikai kényszer és a lelki kényszer: a fenyegetés, s ezek mellett a megfélemlítés is. A megfélemlítésnél a beavatkozó állam részéről nincs olyan magatartás, mely közvetlenül erőszakot alkalmazna a másik állammal szemben akár a fizikai, akár a lelki kényszer formájában. A beavatkozásnak ezt a formáját az jellemzi, hogy a beavatkozó állam azért hajt végre bizonyos cselekményeket, hogy azok a másik államnál a félelem érzését váltsák ki, ezek hatása alatt az illető állam a veszély állapotában érezze magát s ez a beavatkozó állam akaratához való alkalmazkodásra indítsa. A flotta-demonstráció, vagy a csapatoknak a határon való összevonása tulajdonképpen nem fenyegetés: a fenyegetés lényegét az erre irányuló nyilatkozat teszi, szemben a fizikai kényszerrel, mely cselekvésben áll. A megfélemlítésnél nincs szó sem erőszak alkalmazásáról, sem azzal való fenyegetésről, az olyan magatartás, melynek következtében az illető állam fenyegetettnek érzi, illetőleg érezheti magát.

A megfélemlítés mellett beavatkozásnak kell minősíteni azt a magatartást is, mellyel az egyik állam a másik javára szolgáló intézkedésekkel (pl. hitelek folyósításával) teremt annak oldalán olyan helyzetet, hogy az gúzsbakötöttnek érzi magát s nem képes kitérni a másik állam akaratának teljesítése elől. Itt nemcsak kényszer, hanem még megfélemlítés sincs, de megvan a beavatkozó állam részéről az a határozott és kétségtelen törekvés, hogy az idegen államot annak valódi akarata ellenére a neki való engedelmességre indítsa. Az ilyen magatartás semmiképpen sincs összhangban azzal a baráti és jószomszédi viszonnyal, melynek az újszellemű nemzetközi jog értelmében az államok egymásközötti kapcsolataiban érvényesülnie kell.

Va-e a belső szuverenitás mellett az államnak külső szuverenitása is? Nézetem szerint van, de — úgy hiszem — a külső szuverenitás fogalmát és jogi természetét másként kell megállapítani, mint ahogyan azt a nemzetközi jog tudománya eddig tette.

A szuverenitás az állam szabadsága, ezért a szuverenitás fogalmának, a belső és külső szuverenitásnak megkülönböztetésénél azokból a tételekből kell kiindulni, melyeket az államjog tudománya az egyének szabadságára vonatkozólag megállapított. Ennek a szabadságnak két faja van: az egyéni és a politikai szabadság. Az egyéni szabadság az egyénnek az állam beavatkozásától mentes szabad cselekvési köre, melyen belül akaratát zavartalanul érvényesítheti. A másik: a politikai szabadság ezzel szemben az államhatalom gyakorlásában való részvétel joga, melyet az egyének az ún. politikai jogok útján gyakorolnak.

A demokratikus államokban a szabadságjogok minden állampolgárt megilletnek, sőt az emberi jogok formájában az állam területén tartózkodó külföldieket is megilletik. Míg a szabadságjogok tekintetében a jogegyenlőség elve érvényesül, a politikai jogok vonatkozásában legfeljebb a jogok gyakorlására vonatkozó egyenlő lehetőség van meg, semmiesetre sem az egyesek

által tényleg gyakorolt politikai jogok tényleges, jogilag biztosított egyenlősége. A követelés a politikai hatalomban való részvétel terén hosszú időn át az általános választói jog volt, az, hogy bizonyos kizárási okoktól eltekintve minden állampolgár vagyoni helyzetére és egyéb személyi körülményeire tekintet nélkül jogosítva legyen az országgyűlési képviselők választásánál szavazni. Ismeretes, hogy az általános választójogért a legtöbb államban hosszú és elkeseredett küzdelem folyt. Ismeretesek azok a jogi rendelkezések is, melyek az általánossá tett választójog egyenlőségnek megszüntetését célozták, ilyen volt pl. a többes szavazatok rendszere, a választókerületek határainak tendenciózus megállapítása, a jelölés és a választás szabályozása terén e célból megállapított rendelkezések. A két kamarás rendszer szintén a politikai jogok egyenlőtlenné tételét szolgálta.

Az egyének ténylegesen nem egyenlően vesznek részt a politikai hatalomban. Az egyenlő jogi feltételek — mint fentebb mondtam — a jogok gyakorlására csak egyenlő lehetőséget biztosítanak, az, hogy valaki milyen mértékben vesz részt a politikai hatalom gyakorlásában, a tényleges körülményektől függ. Ezek a tényleges körülmények részben az illető személyével kapcsolatosak: az illető gazdasági, politikai, társadalmi súlyával vannak összefüggésben, részben az illető bizonyos személyes tulajdonsága, a politikai életben való érvényesülési vágynak s erre vonatkozó képességeinek folyománya. Előfordul az is, hogy az illetőnek a jogi szabályozás biztosít kivételes helyzetet az uralmon levő osztály, vagy csoport érdekeinek szolgálatában. Ez utóbbi esetben a politikai többletjogok már a jog által statuált helyzetet jelentenek.

Hasonló a helyzet a nemzetközi életben is az egyes államoknak a nemzetközi eseményekre gyakorolt befolyása tekintetében, itt sem érvényesül a jogegyenlőség elve. A nemzetközi politika terén az államok szerepe tényleges helyzetüktől függ, s ennek megfelelően különböző. Döntő tényező az illető állam politikai súlya, mely függ területének nagyságától, lakosai számától, gazdasági és katonai erejétől. De emellett szerepet játszanak itt is a vezető államférfiak képességei és személyes ambíciói is. Mindezek a körülmények eltérő helyzetet teremtenek számukra a nemzetközi életben s különböző befolyást biztosítanak számukra. Itt is előfordul, hogy jogszabályok biztosítanak egyes államok számára különleges jogokat a nemzetközi életben. Ilyen pl. a nagyhatalmaknak az Alapokmány által meghatározott különleges jogi helyzete az ENSZ-ben.

A nagyhatalmak vétójoga az ENSZ elé tűzött közösségi feladatokkal van összefüggésben. Az Alapokmány eltiltja az erőszak alkalmazását és az erőszakkal való fenyegetést az egyes államok részéről, erőhatalom alkalmazására a béke és biztonság fenntartása érdekében egyedül az ENSZ Biztonsági Tanácsát hatalmazza fel. A nagyhatalmak különleges helyzete a hatalmi túlsúlyt kívánja az ENSZ részére biztosítani, mely a nemzetközi jogszabályok s bennük a béke és biztonság fenntartására irányuló rendelkezések érvényesülését egyedül képesek biztosítani.

A nemzetközi jogszabályok mögött is ott kell állni a hatalmi túlsúlynak; nemcsak a vétójog, hanem a nagyhatalmak részére az Alapokmányban biztosított minden többletjog is ennek a célnak a szolgálatában áll, nem az illető államok külön érdekeit szolgálja. Ezért egészen visszás, hogy a Kínát illető többletjogokat a Csang-Kaj-sek kormány gyakorolja, mely képtelen ezeknek a közösségi feladatoknak eleget tenni. Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi helyzetet az USA saját külön érdekeinek szolgálatában tartja fenn.

A nemzetközi közösségi életben való részvétel tárgyában a nemzetközi jog rendelkezése az, hogy minden állam az őt közvetlenül érintő ügyben résztvesz a jogalkotásban; az ő hozzájárulása nélkül őt kötelező jogszabály nem jöhet létre. A nemzetközi jogi igazgatás terén a helyzet a következő: a nemzetközi igazgatás legfőbb szervezete az ENSZ, melynek csak a saját belső ügyeit illetőleg van jogalkotó hatalma, intézkedő hatásköre is az államok egymásközötti ügyeiben csak szervező tevékenységben áll. Intézkedési jog csak a Biztonsági Tanácsot illeti meg s azt is csak a béke és a biztonság fenntartása érdekében. A Közgyűlésnek és a Gazdasági és Szociális Tanácsnak csak ajánlási joga van.

A Közgyűlésen minden tagállam a tanácskozásban résztvehet s mindegyiküknek egy szavazata van. A tagállamok a Biztonsági Tanács munkájában is jogosítva vannak bizonyos feltételek mellett résztvenni A 31. cikk értelmében az Egyesült Nemzetek minden olyan tagja, amely nem tagja a Biztonsági Tanácsnak szavazati jogosultság nélkül mindannyiszor résztvehet a Biztonsági Tanács elé terjesztett bármely kérdés megvitatásában, valahányszor a Biztonsági Tanács úgy véli, hogy az ügy az illető állam érdekeit különösképpen érinti.

A 35. cikk értelmében az Egyesült Nemzetek bármely tagja felhívhatja a Biztonsági Tanács és a Közgyűlés figyelmét minden olyan viszályra, vagy helyzetre, mely a nemzetek között súrlódást okozhat, vagy viszályt vonhat maga után. A 32. cikk még továbbmenő rendelkezést tartalmaz a Biztonsági Tanács által tárgyalt viszályokra vonatkozólag. E szerint az ENSZ minden olyan tagját, mely nem tagja a Biztonsági Tanácsnak, s minden olyan államot, amely nem tagja az ENSZ-nek, ha a Biztonsági Tanácsban tárgyalt viszályban érdekelt fél, meg kell hívni arra, hogy a viszályra vonatkozó tárgyaláson szavazati jog nélkül résztvegyen.

A tagállamoknak a Nemzetközi Bíróság működésében is van bizonyos közreműködési joga: résztvesznek a Bíróság tagjainak jelölésében és választásában s az őket érintő vitás ügyek tárgyalására jogosultak nemzeti bírót küldeni, kinek szavazati joga is van.

A Nemzetek Szövetségének Egyezségokmánya az államok szuverenitását messzebbmenő módon biztosította. Mind a Közgyűlésen, mind a Tanácsban csak egyhangúlag volt határozat hozható s így az érdekelt tagállam hozzájárulása nélkül nem volt érvényes határozat hozható. A Tanácsban ez elv érvényesítését az biztosította, hogy az érdekelt állam az őt közvetlenül érdeklő ügy tárgyalására szavazati joggal bíró tagot küldött ki a Tanácsba.

Az Alapokmány idézett rendelkezései a tagállamoknak az ENSZ munkájában való részvételi jogát szabályozzák. De az, hogy tényleg milyen befolyást gyakorolnak a nemzetközi élet kérdéseire, tényleges helyzetüktől függ, ugyanúgy mint az államon belüli politikai életben is az állampolgárokra vonatkozólag.

A szuverén egyenlőség elve tehát melyen az Alapokmány 2. cikkének 1. pontja értelmében a Szervezet felépül, csak jogi egyenlőséget jelent, s ez a jogi egyenlőség is csak a belső szuverenitás területén érvényesül, a belső szuverenitás azonban — mint láttuk — nemcsak belső ügyekre vonatkozik, hanem bizonyos külső ügyekre is, amennyiben kizárja a közvetlenül nem érdekelt államok beavatkozását.

Buza László

A nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és az ENSZ

A nemzetközi jog fokozatos fejlesztését az ENSZ Alapokmánya nyomán a nemzetközi jog kodifikációjával egy lélegzet alatt szokás említeni. E tanulmányban e két tevékenység közötti rokonság és különbözőség tekintetbe vétele mellett a fokozatos fejlesztésre s e téren az Egyesült Nemzetek Szervezetének feladatára, eredményeire és jövőbeli lehetőségeire szeretném irányítani a figyelmet.

E két tevékenységet az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottsága statutumának 15. cikke a következőképpen határozta meg: „A következő cikkekben a „nemzetközi jog fokozatos fejlesztése" kifejezésen a statutum alkalmazási körében szerződéstervezetek készítését kell érteni olyan tárgyakról, amelyeket a nemzetközi jog még nem szabályozott, vagy amelyekre nézve a jog az államok gyakorlatában még kellőleg nem alakult ki. Hasonlóképpen a „nemzetközi jog kodifikációja" kifejezésen a statutum alkalmazási körében a nemzetközi jog szabályainak tüzetesebb megszövegezését és rendszerezését kell érteni olyan területeken, ahol már bőségesen van állami gyakorlat, precedens és elmélet".

Tudvalevő, hogy az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságát (az alábbiakban: NJB) a közgyűlés 174. (II.) számú határozatával létesítette — a határozat szavai szerint — felismerve annak szükségességét, hogy végrehajtsa az alapokmány 13. cikke első bekezdése *a)* pontjában foglalt ama rendelkezést, amely szerint a közgyűlésnek tanulmányokat kell kezdeményeznie és ajánlásokat tennie a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és kodifikálása előmozdítására.

A fentebb idézett meghatározásokat a NJB „a statutum alkalmazási körében" (szószerinti fordításban: „kényelemből") használja. A nemzetközi jog fejlesztése ugyanis a közönséges szóhasználatban sokkal szélesebb körű tevékenységet és folyamatot jelenthet. Jelentheti nevezetesen a nemzetközi jog írott és szokásjogi anyaga minden fajtájú tartalmi bővítését, sőt ideérthető a nemzetközi jogi forma tökéletesítése is, vagyis az is, amit a NJB statutuma kodifikációnak nevez.

A NJB statutuma a kodifikáció kifejezést is csupán „kényelemből" használja, feltehetően azért, mert a közönséges szóhasználatban — különösen a statutum létrejöttéig — kodifikációnak nevezték az olyan nagyobb szabású munkákat, nemzetközi szerződéseket is, amelyek nem a kialakult, „érett" szokásjogot rögzítik, hanem merőben új szabályokat tartalmaznak.

A meghatározásra azért is szükség van, mert a jogász-közönség nagyrésze a belső jog kategóriáiban gondolkozik és a belső jogban általánosságban elfogadott szóhasználat is mást ért kodifikáción, nevezetesen „az ugyanazon jogágba tartozó magatartási szabályoknak egyetlen átfogó és rendszeres jogforrásba, törvénykönyvbe foglalását. (L. Szabó Imre: A szocialista jog, Budapest, 1963. 180. lap.)

Az alábbiakban e sorok írója is lényegileg a NJB statutumában meghatározott *szűkebb* értelemben használja az említett kifejezéseket két eltéréssel: az egyik az, hogy fokozatos fejlesztésen és kodifikáción nemcsak a tevékenységet, hanem annak eredményét is érti, a másik, hogy a fokozatos fejlesztés fogalmába tartozónak ítéli a nemzetközi jog alkotásának minden módját, amely az államok között bármely formában létrejött, írásban rögzített megegyezésben jelentkezik.

A történelmi háttér

A technika, a termelő eszközök hallatlan fejlődése, az utolsó száz-százötven évben meggyorsította az emberi társadalom állandó átalakulásának folyamatát. A gyorsulás még ma is tart és ahhoz képest az előző évszázadok, sőt évezredek a fejlődésbeli stagnáció állapotának tűnnek. (Vö. Erdey-Grúz Tibor: Filozófiai tallózás a természettudományokban, Budapest, 1965. 98. lap.) Az emberi társadalom fejlődése a termelés és a gazdasági élet terén természetszerűen megteremti a fokozottabb szervezés szükségességét, előmozdítja a rendező szabályok, a jog fejlődését. A nemzetközi jog fejlődése is ma-

gán viseli a gyorsulás jeleit, bár alighanem igaz, hogy e jog fejlődésében csak vontatottan követi a nemzeti társadalmakban és a nemzetek családjában végbemenő társadalmi átalakulást. A nemzetközi jog fejlődésének egyik megjelenési formája a sűrűbb nemzetközi érintkezésből gyorsabban kialakuló szokásjogi szabályok szaporodása, a másik — éspedig arányaiban mind nagyobb szerephez jutó forma — a két és többoldalú nemzetközi szerződések egyre sűrűbb szövedéke.

A társadalmi fejlődés késztette a tudományt arra, hogy mind többet foglalkozzék a nemzetközi társadalom megszervezésének, a nemzetközi jog tartalmi és formai fejlesztésének kérdésével vagyis azzal, amit ma egyfelől fokozatos fejlesztésnek másfelől kodifikációnak nevezünk.

A nemzetközi jog tudatos fejlesztésének gondolata nem maradt meg a tudomány körében, hanem termékenyítőleg hatott a nemzetek társadalmának szervezésében közvetlenül érdekeltekre, e társadalom tagjaira, az államokra.

Nem célja e tanulmánynak a nemzetközi jog fejlesztésére és kodifikációjára irányuló tudományos tevékenység történetének ismertetése. Ennek bőséges irodalma van. (L. pl. U. N. doc. A/AC. 10/25. 1947. május 16. Feljegyzés a nemzetközi közjog kodifikációjának nem hivatalos kísérleteiről.)

Ugyancsak nincs tér azoknak a lépéseknek az ismertetésére sem, amelyeket az államok a nemzetközi jog fejlesztésére és kodifikálásra az ENSZ létrejötte előtt tettek. (L. U. N. doc. A/AC. 10/5. 1947. április 29. A nemzetközi jog konferenciák útján való fejlesztésének és kodifikációjának története.)

Csupán a Nemzetek Szövetségének némely tevékenységére utalok e téren, amelynek Egyezségokmánya — mint ismeretes — preambulumában hangsúlyozta a nemzetközi jog, mint a kormányok magatartására irányadó szabályok, az igazságosság és a szerződéses kötelezettségek tüzetes tisztelete szerepét a nemzetközi béke és biztonság fenntartásában.

A Népszövetség első ízben az 1924. szeptember 22-i határozatában foglalt állást a nemzetközi jog rendszeres, tudatos fejlesztése tárgyában. A határozat kivonatos szövege a következő:

„A Közgyűlés, tekintettel arra, hogy öt év tapasztalatai bizonyítják azokat a figyelemreméltó szolgálatokat, amelyeket a Nemzetek Szövetsége a nemzetközi kapcsolatok szabályozása szükségleteinek gyors kielégítése terén tenni képes; emlékeztetve nevezetesen azokra a fontos szerződésekre, amelyeket a nemzetközi békéltető eljárás, a közlekedés és átmenet, a vámalakiságok egyszerűsítése, a kereskedelmi szerződések választottbírósági kikötésének elismerése, a nemzetközi munkajog, a nőkkel és gyermekekkel való kereskedelem elnyomása, a kisebbségek védelme terén dolgoztak ki, valamint a szegényeknek nyújtandó jogvédelem tárgyában legújabban hozott határozatokra;

Nyomatékot óhajtván adni a Nemzetek Szövetsége hozzájárulásának a nemzetközi jog fokozatos fejlesztéséhez;

Felkéri a Tanácsot, hívjon össze bizottságot olyan szakértőkből, akik ne csupán egyénenként feleljenek meg a megkívánt feltételeknek, hanem összességükben is biztosítsák a civilizáció nagy megjelenési formáinak és a világ fő jogrendszereinek képviseletét. Ennek a bizottságnak az lesz a feladata, hogy — az erre leghivatottabb, munkásságukat a nemzetközi jog művelésének szentelő intézményekkel való esetleges tanácskozás után — anélkül azonban, hogy az egyes államok által netán teendő hivatalos kezdeményezések menetébe beavatkoznék:

1. Állítson össze ideiglenes jegyzéket a nemzetközi jognak azokról a tárgyairól, amelyek nemzetközi megegyezés útján való rendezése jelenleg leginkább kívánatos és leginkább megvalósítható;

2. Tanulmányozza azokat a válaszokat, amelyeket az egyes államok kormányai — akár tagjai ezek az államok a Nemzetek Szövetségének, akár nem — a Titkárság által velük közlendő fenti jegyzékre adni fognak;

3. Tegyen jelentést a Tanácsnak azokról a kérdésekről, amelyek elérték az érettség kellő fokát és tegyen javaslatot a megoldásuk végett követendő eljárásra nézve, esetleges nemzetközi értekezlet előkészítését is figyelembe véve." (Nemzetek Szövetsége hivatalos közlönye, a Közgyűlés V. ülésszaka során elfogadott határozatok és ajánlások, 10. lap.)

A határozat szövegéből látható, hogy annak meghozatala idejében még nem történt meg a differenciálódás a fejlesztés és a kodifikáció fogalma között.

A preambulum olyan szerződéseket jelöl meg ösztönző példa gyanánt, amelyeket ma a fokozatos fejlesztés körébe tartozónak ítélnénk, a kitűzött célt viszont a határozat progresszív kodifikációnak nevezi. A rendelkező rész mindkét irányba való haladásra ad lehetőséget.

A határozat alapján megkezdett munkálatok arról tanúskodnak, hogy a szakértő bizottság sem fogta fel a kodifikáció és a fejlesztés közötti különbséget. A megvizsgált és rendezésre ajánlott tárgyak között egyaránt vannak olyan témák, mint a diplomáciai kiváltságok és mentességek (3. számú kérdőív) és olyanok mint a peres és peren kívüli iratok kézbesítése bűnügyekben és tanúkihallgatási megkeresések (8. számú kérdőív). A munkálatok — mint az utóbb említett példából is látható — nem maradtak meg a nemzetközi közjog hagyományos keretei között. A szakértőbizottság foglalkozott a nemzetközi magánjog körébe eső kérdésekkel, mint pl. a legnagyobb kedvezmény elve, az idegen kereskedelmi társaságok jogi személyiségének elismerése, honossága és diplomáciai védelmük.

Ezeket ugyan nem ajánlotta kodifikálásra, viszont a domicilium tárgyában készült és az államoknak megküldött 12. sz. kérdőív ezt a kérdést teszi fel: Vannak-e a lakóhelyre (domiciliumra) vonatkozóan olyan nemzetközi magánjogi kérdések, amelyeknek szerződéses megoldását elő lehetne irányozni anélkül, hogy az politikai természetű akadályokba ütköznék? Melyek ezek a kérdések és azokra nézve milyen megoldások kínálkoznak?

Az 1930. évi hágai kodifikációs konferencia — bár anyaga tudományos szempontból nagy értéket képvisel — nem tudott eredményt létrehozni sem a parti tenger, sem az államok felelőssége kérdésében. Az a szerződés és a három jegyzőkönyv, amelyet a hágai konferencia állampolgársági ügyekben produkált, nyilvánvalóan a fokozatos fejlesztés körébe tartozik, bár jelentőségük az okmányokat elfogadó államok számának csekély volta következtében kevés.

Jelentősen hozzájárult azonban a nemzetközi jog fejlesztéséhez az a számos nemzetközi szerződés, amely a progresszív kodifikáció szisztematikus programján kívül jött létre a Népszövetség égisze alatt. Ezek a legkülönbözőbb tárgyakra vonatkoztak. Csak példaképpen említem ezek közül a háborúról való lemondásra vonatkozó általános okmányt (a Kellogg—Briand paktumot), a mérges gázok és a hadviselés bakteriológiai módszereinek megtiltását a háborúban, és egyéb szerződéseket a rabszolgaság, a szeméremsértő közlemények, a pénzhamisítás, a váltókra és csekkekre vonatkozó egységes törvény, a légifuvarozás szabályainak egységesítése stb. tárgyában.

Ezek a szerződések nem egységes, tervszerű tevékenység nyomán jöttek létre, hanem a gazdasági, kulturális vagy emberiességi követelmények s nem utolsósorban a politikai érdekek egy-egy területen nagyobb nyomatékkal jelentkező súlya vezetett a létrejövetelükhöz. Keletkezésüket a pillanatnyilag fel-felmerülő kérdések megoldására irányuló törekvés jellemezte.

Az Alapokmány előkészítő munkálatai

A Nemzetek Szövetségének sikertelensége a nemzetközi jog rendszeres kodifikációja terén magában hordta az ENSZ e téren elért sikereinek csíráját. Az Egyesült Nemzetek Szervezetének kodifikációs tevékenységét nagyban elősegítette, hogy figyelembe vehette a Népszövetség tapasztalatait és különösen a kodifikációs konferenciák rendezése terén okulhatott elődje balsikerein, jobb, alaposabb előkészítéssel és célszerűbb, praktikusabb eljárási szabályok alkalmazásával.

Ismeretes, hogy az Alapokmány első fogalmazványában, a Dumbarton Oaks-i javaslat szövegében nem volt utalás a nemzetközi jogra. Az előkészítő tárgyalások során beterjesztett több indítvány alapján azonban felmerült a kérdés, hogy milyen szerepet kapjon az új szervezet a nemzetközi jog fejlesztésében. A népszövetségi reminiszcenciák alapján a San Franciscói konferencián a nemzetközi jog kodifikációjára és emellett a nemzetközi jog szabályainak és elveinek „revíziójára" irányuló javaslat is felmerült. (A II/2. A számú albizottság jelentése, 1945. május 18. UNCIO 9. kötet 346 lap.)

A kodifikáció kívánatos voltát hamarosan elfogadták, a „revízió" kérdésében azonban hosszabb vita alakult ki. A témával foglalkozó II/2. bizottság végül is elejtette a „revízió" kifejezést és a „fokozatos fejlesztés" szavak mellett döntött. A bizottság kivonatos jegyzőkönyve így ismerteti az erre vonatkozó álláspontot:

A „fokozatos fejlesztés" szavak használatának támogatására azt hozták fel, hogy e szavak — szembeállítva a kodifikációval — a meglevő szabályoknak mind módosítását, mind kiegészítését jelentik. Azt is felhozták, hogy az első tervezet, különösen francia szövegében, gyakorlatilag kötelezné a közgyűlést a nemzetközi jog revíziójára, ami nem politikai testülethez illő feladat. „A fokozatos fejlesztés" finom egyensúlyt fejez ki az állandóság és változékonyság között, míg a „revízió" kifejezés túlságos nyomatékot adna a változásnak. (II/2. bizottság XXI. ülésének kivonatos jegyzőkönyve, 1945. július 7. UNCIO. 9. kötet, 177. lap.)

Az ENSZ Alapokmányának előkészítő munkálatai (travaux préparatoires) ezen felül nem nyújtanak bővebb felvilágosítást arra nézve, hogy az Alapokmány alkotói voltaképpen mit értettek egyfelől fokozatos fejlesztésen, másfelől kodifikáción. Az alapokmány hiteles értelmezése a közgyűlésre várt.

A közgyűlés értelmező és végrehajtó tevékenysége
Fokozatos fejlesztés, mint a kodifikáció járulékos művelete és mint önálló tevékenység

A közgyűlés 1946. december 11-én hozott határozatával bizottságot létesített egyebek között azzal a feladattal, hogy tanulmányozza „(2) azokat a módszereket, amelyekkel a közgyűlés előmozdítsa a nemzetközi jog fokozatos fejlesztését és végeredményben kodifikációját". Ez a mondat a két dolgot úgy tünteti fel, mintha az ugyanannak a folyamatnak két lépcsője lenne. A bizottság azonban jelentésében tüzetesen elhatárolta a fokozatos fejlesztés és a kodifikáció fogalmát, úgy amint az végül a nemzetközi jogi bizottság statutumába belekerült. A bizottság a két fogalomra nézve megjegyezte, „hogy a használt kifejezések egymást kölcsönösen nem zárják ki, mint pl. olyan esetekben, amelyekben a fennálló jog szövegezése és rendszerezése arra a következtetésre vezet, hogy valamilyen új szabályt kellene az államoknak elfogadásra ajánlani". (Doc. A/331. a közgyűlés II. ülészsa-

kának hivatalos iratai VI. bizottság, 175. lap.) A jelentés 10. cikke a kodifikációval kapcsolatban még külön is kiemeli: „Ami a nemzetközi jog kodifikálását illeti, a bizottság felismerte, hogy a gyakorlatban nem lehet mereven fenntartani a világos különbségtételt aközött, hogy a jogot úgy szövegezzük, amint van, vagy úgy, amint lennie kellene. A bizottság rámutatott arra, hogy minden kodifikációs munkában a kodifikálásnak szükségszerűen ki kell töltenie a hézagokat és módosítania kell a jogot az új fejlemények világában." (Ugyanott, 178. lap.)

Ez a felismerés egyébként a tudomány részéről már jóval korábban megtörtént. „... minden kodifikációs vállalkozás az államokat az elé a szükségesség elé állítja, hogy világosan és kifejezetten mondják meg az akaratukat a jogszabályok tartamát illetően, egyrészt arra a gyakorlatra nézve, amelyet tisztán és egyszerűen szentesíteni akarnak, másrészt arra nézve amelyet hajlandók elhagyni és végül azokra a reformokra nézve, amelyeket a jövőre nézve hajlandók elfogadni..." — írta Charles de Visscher — és azt is megállapította, hogy „... a kodifikációra irányuló kívánság a valóságban a reformra és a haladásra irányuló óhajjal esik egybe..." (La codification du droit international, Recueil des Cours, 1925. vol. I. p. 383) Az Institut de Droit International 1929. évi newyorki ülésszakán a nemzetközi jog kodifikálásáról elfogadott deklaráció 1. pontja szerint: A kodifikáció ne korlátozódjék a nemzetközi jog megszövegezésére úgy amint van, hanem e jogot úgy kell kifejleszteni, hogy annak a nemzetközi élet szakadatlan alakulásában az emberiség érdekeinek, az erkölcsnek és az igazságosságnak megfelelően lennie kell. Hasonló megállapítást tett a Nemzetközi Jogi Bizottság is a munkája során. A VIII. ülésszakára vonatkozó jelentésében a következőket jelentette:

„A bizottság a tengeri jog szabályainak kidolgozása során meggyőződött arról, hogy legalábbis ezen a területen aligha lehet fenntartani azt a megkülönböztetést, amelyet statutuma e két tevékenység tárgyában tett. Nemcsak tág nézeteltérések lehetnek arra nézve, hogy valamely tárgy a gyakorlatban kellőleg kialakult-e, hanem a bizottság az általa elfogadott számos, a nemzetközi jog elismert elvein alapuló rendelkezést úgy szövegezett, hogy azt a fokozatos fejlesztés kategóriájába lehet utalni. Jóllehet, a bizottság kezdetben megkísérelte annak meghatározását, hogy melyik cikk esik az egyik, illetve a másik kategóriába, ezt a kísérletet abba kellett hagynia, mert számos rendelkezés egyikbe sem tartozik teljesen." (A közgyűlés hivatalos iratai XI. ülésszak 9. számú kiegészítés 26. §.)

Az előbbiekből nyilvánvaló, hogy a kodifikációs munkától a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése elválaszthatatlan. A nemzetközi szokásjog egy-egy tárgyának kodifikációja során az is kiderülhet, hogy a felmerülő kérdések egész sora tekintetében nem áll fenn az államok között a feltételezett egyetértés, amelyet ennek következtében újonnan kell létrehozni.

Így az eredetileg kodifikációnak szánt munka a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésének körébe kerülhet. Mindez azonban semmi esetre sem jelenti azt, hogy a két kategória megkülönböztetésének nincs jelentősége.

Szemben a fokozatos fejlesztésnek azzal a fajtájával, amely minden kodifikációnak szükségszerű velejárója és szekunder jelenség, meg kell különböztetni a fokozatos fejlesztést, mint önálló, primer tevékenységet. Ennek azokon a területeken van helye, amelyeken szokásjogi szabály még nem alakult ki, ahol tehát kodifikációra lehetőség nincsen.

A nemzetközi jogi bizottság statutuma ezt az önálló tevékenységet tartotta szem előtt, amikor a fokozatos fejlesztésre nézve más eljárást írt elő, mint a kodifikációra nézve (18—24. cikkek). Ebben az eljárásban a statutum a kezdeményezés jogát magának a közgyűlésnek tartotta fenn, illetve azt más szervek számára (az ENSZ tagállamai, az ENSZ többi főszervei, szakosított szervezetei, a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésére és kodifikációjára alakult kormányközi szervezetek) is lehetővé tette. A kodifikáció vonatkozásában viszont a statutum az egész folyamatot a nemzetközi jogi bizottságnak engedte át. Az elgondolás nyilván az volt, hogy a nemzetközi jog precízebb formulázása és rendszerezése azokon a területeken, amelyeken kimerítő állami gyakorlat, precedens és doktrina áll fenn, jobbára tudományos feladat. Az a kérdés viszont, hogy milyen területeken van szükség arra, hogy szerződéseket létesítsenek olyan tárgyak tekintetében, amelyeket a nemzetközi jog nem szabályoz, vagy amelyek tekintetében az államok gyakorlata még kellőleg nem alakult ki, politikai elhatározást is igényel és a gazdasági szükségesség fokának metajurisztikus megítélését kívánja meg.

A fokozatos fejlesztés és a kodifikáció terén elért eredmények

Az Alapokmány megalkotása óta eltelt 20 esztendő alatt, illetve a Nemzetközi Jogi Bizottság fennállásának 17 esztendeje alatt nagyon sok történt a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése és kodifikálása terén. Hiábavaló dolog volna arról elmélkedni, hogy a nemzetközi jog fejlődésének üteme hogyan viszonylik a kozmikus tér ostroma idejének szédületes technikai fejlődéséhez, meg kell elégednünk azzal, hogy a fejlődés a jogi téren is hatalmas a múlthoz képest és hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének eredményei messze felülmúlnak minden korábbi eredményt e téren.

A kodifikáció terén elért eredmények

A Nemzetközi Jogi Bizottság szabályzatának 18. cikke feladatává tette a Bizottságnak, hogy: „... tekintse át a nemzetközi jog egész területét avégből, hogy kiválassza a kodifikációra szánt tárgyakat. Ha a bizottság úgy véli, hogy valamely tárgy kodifikációja szükséges és kívánatos, tegyen erre nézve javaslatot a közgyűlésnek."

A Nemzetközi Jogi Bizottság ennek alapján felhasználva az ENSZ titkárságnak idevonatkozó tanulmányát (A/CN.4/Rev. 1) a nemzetközi jog 25 témáját megvizsgálta és azok közül 14-et kiválasztott a kodifikációs munka céljára. (A NJB jelentése az első ülésszakon végzett munkáról II. fejezet 16. bekezdés. A NJB. Évkönyve, 1949. 281. lap.) A közgyűlés 1949. december 6-i 373(IV) számú határozatával a választást jóváhagyta. A kiválasztott témák közül négynek a kodifikációja eredményesen be is fejeződött nemzetközi szerződések létrehozásával: A nyílt tenger joga; a parti vizek joga; a diplomáciai kapcsolatok és mentességek; a konzuli kapcsolatok és mentességek. Négy témának a kodifikációja az előkészítés stádiumában van: államok és kormányok jogutódlása; szerződések joga; államok felelőssége; menedékjog. (Ez utóbbi tárggyal jelenleg nem az NJB, hanem a közgyűlés III. bizottsága foglalkozik.)

A választottbírósági eljárás témája is le van zárva egyenlőre, bár szerződés e tárgyban nem jött létre.

A fokozatos fejlesztés terén elért eredmények

A fokozatos fejlesztés terén nem történt olyan tervkészítés, mint a kodifikáció vonatkozásában. A Nemzetközi Jogi Bizottság alapszabálya nem tette a nemzetközi jogi bizottság feladatává azt, hogy vizsgálódjék a fokozatos fejlesztésnek lehetséges területeire nézve, nem hagyta meg, hogy válasszon erre nézve ki egyes tárgyakat. Terv készítése iránt a közgyűlés intézkedhetett volna, de ilyen intézkedés nem történt. Ennek hiányában a NJB-nek a fokozatos fejlesztés körébe eső tevékenysége eléggé változatos képet mutat.

Mely esetekben kapott felhívást a NJB a fokozatos fejlesztés körébe eső munkálatok végzésére?

A közgyűlés a 177. (II) számú határozattal arra utasította a bizottságot, hogy „szövegezze meg a nemzetközi jognak a nürnbergi bíróság alapokmányában és a bíróság ítéletében megnyilvánuló alapelveit és készítsen kódex-tervezetet az emberiség békéje és biztonsága elleni bűncselekményekről."

A 178(II) sz. közgyűlési határozat utasította a Nemzetközi Jogi Bizottságot, hogy készítsen kiáltványtervezetet az államok jogairól és kötelességeiről.

Az imént említett két téma tulajdonképpen a nemzetközi jog kodifikációja körébe vág. A nürnbergi elvek tárgyában hozott közgyűlési határozat fentebb kiemelt szövege legalább is arra mutat, hogy a közgyűlésnek is az volt a nézete (A NJB-ban erre vonatkozóan lefolyt vitát ld.: A 17. ülés kivonatos jegyzőkönyvei 1—36 bekezdések.) Az államok alapvető jogai és kötelességei c. téma benne volt abban a 25 tárgyban, amelyet a NJB kodifikáció céljaira megvizsgált. Azt nyilván azért nem vette fel a kiválasztott 14 közé, mert a közgyűlés arról külön intézkedett.

A 260(III) b) számú határozatával a közgyűlés felhívta a Bizottságot, hogy tanulmányozza annak a kívánatos voltát és lehetőségét, hogy állítsanak-e fel nemzetközi bírói szervet a genocidiummal és más bűncselekményekkel vádolt személyek feletti ítélkezésre.

A 478 (V) sz. közgyűlési határozat felhívta a NJB-t, hogy tanulmányozza a többoldalú szerződésekhez fűzött fenntartások kérdését.

A 378 B (V) sz. közgyűlési határozat a NJB-hoz utalta az agresszió meghatározásának kérdését.

Az ECOSOC 304 D (X) és a 319 B III. (XI). sz. határozatával kérte fel a NJB-t, hogy a lehető legközelebbi időben fogjon hozzá a hontalanság kiküszöbölésére irányuló szerződés vagy szerződések tervezetének elkészítéséhez. (Az „állampolgárság ideértve a hontalanságot" tárgy a NJB kodifikációs tervében is szerepelt, noha a titkárság előkészítő memorandumában a következőket írta a állampolgársági jog tárgykörében a hontalanság kiküszöböléséről: „... valószínűnek látszik, hogy ebben a vonatkozásban a NJB tevékenysége nem kodifikáció, hanem fokozatos fejlesztés lesz, amely a fennálló gyakorlattól való eltérést fog javasolni".) (A nemzetközi jog áttekintése a NJB kodifikációs munkájával kapcsolatban Doc. A/CN.4./1./Rev. 1. U. N. Publications Sales No, 1948. V. 1. (1) 45. lap.) Az 1289 (XIII) sz. közgyűlési határozat alapján tűzte a NJB a napirendjére az „államok és kormányközi szervezetek kapcsolatai", az 1453 (XIV) sz. határozat alapján a „történelmi vizek jogi helyzete, ideértve a történelmi öblöket is" c. tárgyat és az 1687 (XVI) sz. közgyűlési határozat alapján a „különleges missziók" c. tárgyat.

A bizottság az 1766 (XVII). sz. közgyűlési határozat alapján foglalkozott a „Népszövetség égisze alatt kötött általános többoldalú szerződésekben való további részvétel" kérdésével. Figyelemreméltó, hogy az itt felsorolt munkák tekintetében mindezideig csupán a hontalanság tárgyában jött létre két egyezmény és azok jelentősége is csekélynek látszik, figyelemmel a ratifikációk alacsony számára.

Ha azonban a teljes igazságot keressük abban a kérdésben, hogy milyen eredményeket ért el az Egyesült Nemzetek a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése terén, akkor még több dolgot kell figyelembe venni.

Az egyik az, hogy a Nemzetközi Jogi Bizott-

ság kodifikációs munkája során is létrejöttek olyan szerződések, amelyekben túlnyomónak tekinthető a fokozatos fejlesztés, ilyen pl. a kontinentális talpazatra és különösen a tengeri halászatra vonatkozó szerződés.

A másik az, hogy az ENSZ közgyűlése a Nemzetközi Jogi Bizottság közreműködése nélkül is számos olyan nemzetközi szerződést hozott létre, amely nyilvánvalóan a nemzetközi jog fejlesztését eredményezte. Pl. a népirtás bűntettének megelőzése és megbüntetése tárgyában létrejött szerződést (260 (III) A számú közgyűlési határozat), a nők politikai jogaira vonatkozó szerződést (640/VII/). Nagy jelentőségű további munkák is folyamatban vannak, így — egyebek között — az emberi jogokra vonatkozó szerződéstervezetek tető alá hozása, valamint a békés egymás mellett élés elveinek megtárgyalása és megszövegezése.

Nem lehet kirekeszteni a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése köréből egyes fontos közgyűlési határozatokat sem, amelyek — a tagállamok gyakorlatilag egyhangú szavazatából is kitűnőleg — az államok egyetértését fejezik ki új nemzetközi jogelvek elfogadása tekintetében. Ilyen pl. az 1960. december 14-i 1514 (XV) sz. közgyűlési határozatba foglalt, a gyarmati országok és népek függetlenségére vonatkozó kiáltvány, az 1963. november 20-i 1904 (XVIII) sz. közgyűlési határozatba foglalt, a faji megkülönböztetés minden formájának kiküszöbölésére vonatkozó kiáltvány s az 1963. december 13-i 1962 (XVIII) sz. közgyűlési határozatba foglalt, a kozmikus tér békés felhasználására irányuló állami tevékenység jogelveit tartalmazó kiáltvány.

Emellett az ENSZ égisze alatt létrejött generális szerződések a különböző szakterületeken impresszionáló számúak és a nemzetközi élet sok fontos területén szolgálnak rendező szabály gyanánt. Egy néhány címszó azoknak a területeknek a jegyzékéből, amelyeken a főtitkárnál letétbe helyezett szerződések jöttek létre, jelezheti az e vonatkozású eredmények sokrétűségét: ópium és más veszélyes gyógyszerek, leány- és gyermekkereskedelem, szeméremsértő közlemények, egészségügy, nemzetközi kereskedelem és fejlesztés, szállítás és közlekedés, hajózás, közgazdasági statisztika, oktatási és kulturális ügyek, holtnaknyilvánítás, nők helyzete, tájékoztatás szabadsága, rabszolgaság, áruk (búza, ón, cukor stb.), tartási kötelezettségek, kereskedelmi választottbíráskodás.

Nagy jelentőségű a Nemzetközi Bíróság hozzájárulása a nemzetközi szokásjog fejlődéséhez, de ez a vonatkozás kiesik e tanulmány vizsgálódási köréből.

A fokozatos fejlesztés lehetőségei

Bár az ENSZ eredményei a nemzetközi jog kodifikációja mellett a fokozatos fejlesztés terén is jelentékenyek, ez utóbbi tevékenységének futólagos áttekintése önként veti fel azt a kérdést, hogy nem kellene-e ebben a vonatkozásban is tervszerűségnek egy bizonyos mértékét bevezetni. Ha ugyanis a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése is kötelezettsége a közgyűlésnek — amint azt a 94 /I/ sz. közgyűlési határozat megállapítja — akkor ebből okszerűen következik, hogy e kötelezettség végrehajtása tekintetében is szervezett, tervszerű lépéseket kell tenni. A NJB statutuma — mint láttuk — a fokozatos fejlesztés tekintetében (és itt nem a kodifikációval természetszerűen velejáró, joghézagkitöltő, szekunder jellegű fejlesztésről van szó) csak a végrehajtás egy fontos gépezetét alkotta meg, de a kezdeményezés jogát magának tartotta fenn (ebből más szerveket sem zárva ki). Ezzel a kezdeményezési joggal azonban, mint láttuk, a közgyűlés és az erre feljogosított többi szervek eléggé rapszodikusan éltek. Aligha lehet a nemzetközi jog tervszerű fokozatos fejlesztésének a szándékát felfedezni a közgyűlésnek ama tevékenységében sem, amelynek során a NJB-tól függetlenül hozta létre a fejlesztés körébe esőnek tekinthető a nemzetközi szerződéseket és egyéb instrumentumokat.

Van-e lehetőség arra, hogy ezen a helyzeten változtassunk? Mit kellene tenni ebben a vonatkozásban? Milyen irányban lehetne kiterjeszteni a jogilag rendezett tárgyak területét, a jogilag eleddig rendezetlen tevékenységeket szabályozó nemzetközi szerződések kötése útján? (A/AC. 10/7. 2. lap).

A nemzetközi jogi írók egész sorozatának kedvenc témája az, hogy a nemzetközi jog területe hallatlanul bővült. Jessup nemzetentúli jogról ír. (Philip Jessup: Transnational law, New Haven, 1956) W. Friedmann ilyen új területeket említ: nemzetközi alkotmányjog, nemzetközi munkajog, nemzetközi büntetőjog, nemzetközi kereskedelmi jog, nemzetközi gazdaságfejlesztés, nemzetközi társulati jog, nemzetközi trösztellenes jog, nemzetközi adójog. (Wolfgang Friedmann: The changing structure of international law, London. 1964. 152 és köv. lapok.)

Ha a nemzetközi jognak ezek az újonnan fejlődő ágai még csak embrionális állapotban vannak is, máris világosan mutatják a nemzetközi jog sokkal szélesebb felfogása iránti parancsoló szükségességet — írja az említett szerző.

Más szerzők szkeptikusabb hangokat ütnek meg e téren. C. W. Jenks szerint: „... e javaslatok és kategóriák részben vitatható és rosszul meghatározott fogalmakon nyugszanak és inkább fogalmazásbeli újítást, mint a jog szerkezetének alapos újramegfontolását jelentik. Ezért is inkább azt a benyomást keltik, hogy az egyes írók egyéni elgondolásainak kifejezői, de nem objektív hozzájárulások a nemzetközi jog jobb szervezéséhez és előadásához." (C. W. Jenks: The scope of International Law, British Year Book of international Law, 1954. 8. lap.) Ő is kénytelen elismerni azonban, hogy a nemzetközi légijog, a nemzetközi tengeri jog, a nemzetközi munkajog, és a nemzetközi egészségügyi jog

szélesebb, bár még így is korlátolt elismerést vívtak ki maguknak a nemzetközi jog ágaiként főként azért, mert jobban meghatározható területük van és nagyszámú, széles körben ratifikált szerződések és egyéb okmányok eredményeképpen precízebb tartalmuk.

Mindez ahhoz a kérdéshez vezet, hogy kiterjedhet-e az ENSZ közgyűlésének a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésére irányuló, az Alapokmány 13. cikke 1. bek. a) alpontjára alapuló tevékenysége a nemzetközi közjog hagyományos területén túl? Van olyan felfogás, amely e kérdésre negatív választ ad és következtetését arra alapozza, hogy az alapokmány más rendelkezései, nevezetesen a 13. cikk 1. b) pontja valamint 9. és 10. fejezete feljogosítják az ENSZ-et, hogy új jogszabályok alkotását mozdítsa elő különösen, bár nem kizárólag, új szerződések létrehozásával. (S. Rosenne: The International Law Commission 1949—1959, B. Y. B. of I. L. 1960. 112. lap, jegyzet.) Az Alapokmány 13. cikke 1. pontja b. alpontja a közgyűlés feladatába utalja az olyan tanulmányok kezdeményezését és ajánlások tételét, amelyek célja, hogy a nemzetközi együttműködést gazdasági, szociális, kulturális, nevelésügyi és egészségügyi téren előmozdítsa és az alapvető emberi jogoknak és szabadságoknak mindenki részére, fajra, nemre, nyelvre vagy vallásra való tekintet nélkül történő megvalósulását elősegítse. Az alapokmány 62. cikke szerint:

1) A Gazdasági és Szociális Tanács a gazdasági, szociális, kulturális, nevelésügyi és egészségügyi téren, valamint ezekkel kapcsolatos területeken felmerülő nemzetközi kérdésekben tanulmányokat végezhet és jelentéseket tehet vagy ilyeneket kezdeményezhet, továbbá a közgyűlésnek, az Egyesült Nemzetek tagjainak és az illetékes szakosított intézményeknek minden ilyen kérdéssel kapcsolatban ajánlásokat tehet.

2) Ajánlásokat tehet az emberi jogok és az alapvető szabadságok mindenki részére történő tisztelenbentartásának biztosítása iránt.

3) A hatáskörébe tartozó ügyekben a Közgyűlés elé való terjesztés végett egyezménytervezeteket készíthet elő.

4) A hatáskörébe tartozó kérdésekben a Szervezet által meghatározott szabályoknak megfelelőn nemzetközi értekezleteket hívhat össze.

Van-e átfedés az Alapokmány 13. cikk 1. pontjának a) és b) alpontja között és különösen egyfelől az a) alpont és másfelől a 62. cikk között? Ha van átfedés, úgy kell-e azt értelmezni, hogy a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésével foglalkozó ENSZ szerveknek minden kezdeményezéstől tartózkodniok kell, ha az a 13. b) pontban felsorolt területeket érinti? Az ilyen értelmezés alighanem önkényes lenne. E sorok írójának nézete szerint e vonatkozásban azonos dolog két oldaláról, annak formai és tartalmi aspektusáról van szó. A nemzetközi jog fokozatos fejlesztésének jogi-formai követelménye találkozik itt az egyes szakmai területeken jelentkező, az internacionális rendezés szükségességét sürgető anyagi-tartalmi igényekkel.

Hogy ezt példával illusztráljam: A tengeri jog körében alkotott egyezmények, különösen pl. a halászati egyezmény, olyanok, amelyek előmozdítják a nemzetközi együttműködést gazdasági területen, amellett, hogy a nemzetközi jog kodifikálását, illetve fokozatos fejlesztését is megvalósítják. Nyilvánvaló, hogy a nemzetközi jog fokozatos fejlesztése, vagyis a jogilag rendezett területek szélesítése szoros együttműködést kíván az illető terület specialistája és a nemzetközi jogász között. A tengerjogi konferencia összehívásáról rendelkező 1105/XI. számú közgyűlési határozat megfelelően számot vetett azzal, hogy a tengeri jog megvizsgálása során a kérdésnek nemcsak a jogi, hanem a műszaki, élettani, gazdasági és politikai vonatkozásait is figyelembe kell venni, és felhívta a tagállamokat, hogy képviselőik közé a megvizsgálandó területek szakértőit is sorolják be.

A közöltek természetesen nem értelmezhetők úgy, mintha az lenne kívánatos, hogy a nemzetközi rendezést minden technikai területen is a jogi fórumok vegyék át, hanem csak úgy, hogy abból a jogi fórumok sincsenek kizárva és hogy e fórumok a nagyobb összefüggések ismeretében, különösen a tervezés tekintetében hasznos szolgálatot tehetnek a nemzetközi közösségnek. Különösen nyilvánvaló ez az olyan vonatkozásokban, amelyekben a technikai kérdések mellett a jogi elem a túlnyomó és amelyeken a jogászi munkának nagy tradíciói vannak. Ilyen terület például a nemzetközi magánjog és különösen annak a nemzetközi kereskedelemmel összefüggő részei. A továbbiakban arra a kérdésre szeretném figyelmemet összpontosítani, hogy mennyiben van lehetősége az ENSZ közgyűlésének e téren a nemzetközi jog fejlesztésére és mi adna aktualitást e vonatkozásban az ENSZ fokozottabb tevékenységének.

A nemzetközi jog fejlesztésének lehetősége a nemzetközi magánjog területén

Az államok jogának nagy tarkasága tény. Ezt a különbözőséget determinálja az egyes állami társadalmak különböző gazdasági alapja, tradícióik és egyéb — most taglalni szükségtelennek látszó — körülmények. Közös jellemvonása azonban minden jogrendszernek — és most elsősorban a polgári jog területét tartom szem előtt — hogy bizonyos idegen tényállási elemeket tartalmazó esetekre nézve idegen jog alkalmazását engedik meg, sőt teszik kötelezővé. Ismét nagy változatosság mutatkozik azonban az egyes jogokban, az e tekintetben elfogadott megoldások, a konfliktusokat rendező szabályok tekintetében. Minthogy az egyes államokban felmerülő olyan esetek, amelyek idegen elemet tartalmaznak, nemzetközi jellegűek, kézenfekvő, hogy az egyes államoknak konfliktust ren-

dező szabályai a nemzetközi közösség szempontjából érdekkel bírnak. Az egyes államok nemzetközi magánjogi szabályainak különbözősége zavaró jelenség, amely sántító házasságokhoz, a különböző országokban ellentétes bírói ítéletekhez vezet és bonyolulttá és nehézzé teszi a nemzetközi kapcsolatok létesítését a gazdasági élet és a kereskedelem területén. Vannak ugyan a nemzetközi közjognak olyan szokásjogi szabályai, amelyek a nemzetközi magánjognak egyes területeire kihatnak (pl. a szuverén államok mentessége), de ezek kevés számúak és egyes esetekben kétségbe is vonják őket.

Régi törekvés ezért, hogy e tárgyban az államok közötti megegyezések létrehozása útján küszöböljék ki a bonyodalmakat és előmozdítsák a nemzetközi együttműködést. Amennyiben ilyen megegyezés az államok között létrejön, az természetesen a nemzetközi közjog területét gazdagítja. Olyan területeken, ahol a nemzetközi érintkezés különösen sűrű, a megegyezésre vonatkozó tendencia nem áll meg a konfliktust rendező szabályoknál, hanem az alapvető szabályok (a Sach-normák) egységesítésére is irányul.

Minthogy a nemzetközi magánjog valóban nemzetközivé tétele kézenfekvő lehetőséget nyújt a nemzetközi közjog fokozatos fejlesztésére, ez a kérdés már a Nemzetközi Jogi Bizottság statutumának megalkotása során is felmerült.

A nemzetközi jog fokozatos fejlesztésére és kodifikációjára alakult bizottság úgy vélekedett, hogy a megalapítandó NJB feladatainak a nemzetközi magánjog területére is ki kellene terjednie. A bizottság jelentéséhez fűzött lábjegyzet szerint a tagoknak az volt a nézete, hogy a NJB ne tegyen semmit, ami befolyásolhatná a hágai nemzetközi magánjogi konferenciák által a nemzetközi magánjog területén végzett értékes munkát. Azt javasolta azért, hogy a NJB, ha nemzetközi magánjogi kérdésekkel foglalkozik, gondoljon a holland kormánnyal való tárgyalás célszerűségére. (Doc. 331. A közgyűlés II. ülésszakának hivatalos iratai. 1947. VI. bizottság 174. lap.)

Amikor ezt a jelentést a közgyűlés VI. bizottsága tárgyalta, François holland delegátus azt mondotta, hogy ő azt tartaná helyesebbnek, ha a NJB csak nemzetközi közjoggal foglalkoznék, mivel a nemzetközi magánjog területét megfelelően ellátja a hágai konferencia. (A közgyűlés II. ülésszakának hivatalos jegyzőkönyvei, 1947. VI. bizottság, 7. lap.)

A jelentés további tárgyalását a VI. bizottság a 2. számú albizottság elé utalta, ahol a kérdést ismét felvetették. Az albizottság jelentése szerint: Az albizottság egyes tagjai úgy vélték, hogy a NJB ne törődjék a nemzetközi magánjoggal. Ezek azt állították, hogy az Alapokmány 13. cikke csak a nemzetközi közjog fokozatos fejlesztését és kodifikációját irányozta elő. Mindenek előtt gyakorlati meggondolásokat hoztak fel amellett, hogy a bizottság feladatait korlátozzák. A legtöbb jogász, aki nemzetközi magánjogra specializálta magát — mondották — kevéssé érdeklődik a nemzetközi közjog iránt. Súlyosan bonyolítaná a világ főbb jogrendszereinek képviselete tárgyában elfogadott elvet, ha egyes jogrendszereket közjogi, más jogrendszereket pedig nemzetközi magánjogi szakértők képviselnék. Ez esetben meg kellene kettőzni a bizottság tagjainak számát, ami szóba sem jöhet. Felfogásuk szerint a legtöbb állam azt részesítené előnyben, ha a bizottság nemzetközi közjogi szakértőkből állana. Megengedhetetlen lenne, hogy a bizottság, amely nem foglalna magába kiváló szakértőket a nemzetközi magánjog tárgyában, mégis hatáskörrel bírna arra nézve, hogy e téren irányítsa a munkát.

A bizottság más tagjai támadták a nézetet és rámutattak arra, hogy az Alapokmány 13. cikke nem tartalmaz olyan kifejezett rendelkezést, amely a közgyűlés feladatát a nemzetközi közjogra korlátozta volna. Egyébként sem világos a határ a nemzetközi közjog és a nemzetközi magánjog között. Azoknak a szakértőknek a száma, akik mindkét területen működnek nem oly csekély, mint azt egyesek állítják. A bizottságnak mindig módjában lesz, hogy szakértőket vegyen igénybe, hogyha a bizottság tagjai között nem lennének elegendő számban nemzetközi magánjogi szakértők (Doc. A/C. 6/193. 16. bek. A közgyűlés II. ülésszakának hivatalos iratai. 1947. VI. bizottság 203—4. lapok).

A megegyezés közös mértékét sikerült megtalálni a következő rendelkezésnek egyhangú elfogadásával, egy tartózkodás mellett. „A bizottság elsősorban nemzetközi közjoggal foglalkozzék, de nincs elzárva attól, hogy a nemzetközi magánjog területére lépjen." Ez a kompromisszumos szöveg került azután a NJB statutumába (1. cikk 2. pont.)

Figyelemre méltó, hogy a kettes számú albizottságban lezajlott vita lényegileg a körül forgott, hogy mennyire lehet megterhelni a Nemzetközi Jogi Bizottságot. Azt a kérdést, hogy a 13. cikk 1/a. pontjában meghatározott feladatkör kiterjed a nemzetközi magánjogra is, a közgyűlés a NJB statutuma elfogadásával pozitív értelemben eldöntötte. A közgyűlés pozitív álláspontja e kérdésben már korábban is kiviláglott az 1946. december 11-én kelt 94/I számú határozatából, amely a 13. cikk 1. bek. a) pontban meghatározott kötelezettség végrehajtásának előkészítése végett szükségesnek tartotta ama hivatalos és tudományos szervek tervezetei és tevékenysége tanulmányozását, amelyek a nemzetközi közjog *és magánjog* (kiemelés tőlem U. E.) fokozatos fejlesztése és megszövegezése tárgyában folytatnak erőfeszítéseket.

A fentiek ellenére nem került sor az Egyesült Nemzetek keretében nemzetközi magánjogi program kidolgozására. Mégsem lehet mondani, hogy az ENSZ ilyen természetű kérdésekkel egyáltalában nem foglalkozik.

1956. szeptemberében a magánjog egységesítésére alakult nemzetközi intézet Barceloná-

ban találkozót rendezett a jogegységesítéssel foglalkozó nemzetközi szervezetek képviselői számára. Ezen a találkozón az ENSZ képviselője is részt vett és jelentést terjesztett elő a következő címmel: Néhány példa azokról a módszerekről, amelyeket az ENSZ követ a nemzetközi magánjoggal és a magánjog egységesítésére vonatkozó tárgyakkal kapcsolatban (Unidroit évkönyve 1956. 105. lap).

Az ENSZ képviselője a jelentés előterjesztése során előadta, hogy az ENSZ szerepe ezen a téren nem jelentős és hogy az ENSZ nem foglalkozik rendszeresen a jogegyesítéssel. A jelentés a következő tárgyakra vonatkozóan ismerteti az ENSZ egyes szerveinek tevékenységét: A menekült és hontalan személyek helyzete, a jövőbeli hontalanság kiküszöbölése és csökkentése, külföldi választottbírósági ítéletek végrehajtása, holtnak nyilvánítás, tartásdíjigények végrehajtása külföldön, közúti forgalom, közúti jelek és jelzések, turisták vámkedvezményei, kereskedelmi minták és hirdetési anyagok behozatala, gépjárművezetők engedélye.

Hasonló jelentés előterjesztésére került sor az 1959-ben létrehozott második találkozó során. Fölvetődik ezután a kérdés, hogy miért kellene az ENSZ-nek ezt a mellékes szerepet ezen a téren rendszeres programmá bővíteni és mi tenné a mai körülmények között különösen időszerűvé a nemzetközi magánjoggal való foglalkozást?

A nemzetközi kereskedelem joga

Az ENSZ rendezésében 1964. évben tartott hatalmas kereskedelemfejlesztési konferencia elfogadott bizonyos általános és különös elveket. Ezek közül a 6. sz. Általános elv a következőképpen szól: „A nemzetközi kereskedelem a gazdasági fejlődés egyik legfontosabb tényezője. Azt *olyan szabályoknak* (kiemelés tőlem U. E.) kell irányítani, amelyek a gazdasági és szociális haladás célját szolgálják; azt nem szabad az ezzel össze nem férő rendelkezésekkel akadályozni. Valamennyi ország működjék együtt abban, hogy a nemzetközi kereskedelemnek olyan feltételeit teremtse meg, amelyek különösen a fejlődő országok exportból származó bevételeinek gyors megnövekedését, és általában a kereskedelem kiszélesítését és sokrétűségét mozdítsák elő az egyes országok között tekintet nélkül arra, hogy a fejlődés azonos vagy különböző fokán állnak vagy különböző gazdasági és szociális rendszerekben élnek."

Ez az elv, amelyet a nagyjelentőségű konferencia gyakorlatilag egyhangúlag fogadott el, az államok kötelességévé teszi az együttműködést a nemzetközi kereskedelem fejlődésére kedvező körülmények létrehozására. Nem kétséges, hogy e kedvező feltételek megteremtése közé tartozik a nemzeti és nemzetközi jogszabályok olyan irányú alakítása és fejlesztése, amelyek jogi vonatkozásban optimálisan mozdítják elő a kívánt célt. A 6. sz. Általános elvnek serkentésül kell szolgálnia a nemzetközi kereskedelmi jog nagymértékű fejlesztésére.

Van-e szükség arra, hogy ebben a vonatkozásban az ENSZ közgyűlése kezdeményezést tegyen az Alapokmány 13. cikkének 1. bek. a) alpontjának megfelelően? A kérdést különösen az teszi indokolttá, hogy a nemzetközi kereskedelmi jog fejlesztésével nem is egy, hanem több nemzetközi szerv foglalkozik. Már a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésére és kodifikációjára alakult bizottság is felhívta a figyelmet — mint föntebb láttuk — a hágai nemzetközi konferenciák munkájának jelentőségére.

Azóta e konferenciákat résztvevőik nemzetközi szervezetté alakították át, amelynek neve: Hágai Magánjogi Konferencia. E szervezet 1955. július 15-i statutuma szerint tagjai azok az államok, amelyek már résztvettek a konferencia egy vagy több ülésszakán és elfogadták a statutumot. A statutum ezután a következő különös rendelkezést tartalmazza: Minden más állam is tagjává válhat a konferenciának, *amelynek részvétele a konferencia munkájában jogi szempontból fontos* (kiemelés tőlem: U. E.). Új tagok felvételének kérdésében a résztvevő államok kormányai döntenek.

A konferencia ugyan elfogadott néhány olyan nemzetközi szerződést, amely az államok széles körének biztosítja a csatlakozást, az mégis csak egy, bár nagymúltú és tiszteletre méltó, de zártkörű, exkluzív szervezet.

Fontos szerepe van ezen a téren egy másik nemzetközi szervezetnek, a Magánjog Egységesítésére alakult római Intézetnek. Az Intézet és a Hágai Magánjogi Konferencia együttműködik az Európa Tanáccsal és az ENSZ gazdasági és szociális tanácsa 678/XXVI. sz. határozata alapján létrejött megállapodás szerint az ENSZ-szel is. Nevezetes eredménye az intézet és a hágai magánjogi konferencia tevékenységének az 1964. évben elfogadott két hágai szerződés az áruk nemzetközi adás-vétele illetve a vételi szerződésekre vonatkozó egységes törvény tárgyában.

Az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága más típusú tevékenységgel segíti elő a nemzetközi kereskedelem szabályainak szabványosítását. A bizottság által kidolgozott és közzétett egységes kereskedelmi feltételek a kereskedelem különböző ágaiban nagyon hatékony módszernek bizonyultak a nemzetközi kereskedelem előmozdítására.

Jelentős a nemzetközi kereskedelmi kamara munkája a nemzetközi kereskedelmi feltételek egységesítése vonatkozásában és a kereskedelmi okmányos hitelekre vonatkozó szokások és gyakorlat (Incoterms) megteremtésében.

A kereskedelmi jogszabályok egységesítésének fontosságát felismerte az Európai Gazdasági Közösség, a Közös Piac. Az 1957. március 25-i római szerződés 100—102 cikkei a következő címet viselik: A törvények közelítése. A 100. cikk utasítja a Közösség tanácsát, hogy „bocsásson ki irányelveket a tagállamok törvényhozó és

igazgatási rendelkezéseinek olyan kölcsönös közelítésére, amelynek közvetlen behatása van a Közös Piac létesítésére és működésére."

Jelentős eredményeket ért el ebben a vonatkozásban a KGST is. A KGST tagállamai 1958-ban fogadták el az általános áruszállítási feltételeket, amelyek egyöntetűen oldják meg a szerződéskötésekre, a szállítási és fizetési feltételekre, a késedelemért való felelősségre, a viták elintézésére stb. vonatkozó problémákat. Számos regionális megállapodás és erre vonatkozó törekvés van ezen a téren, pl. a skandináv, a benelux és az arab államok körében.

Az amerikai kontinens is kiveszi a részét a nemzetközi magánjog fejlesztéséből. Az amerikai államok organizációjának Alapokmánya, az 1948. évi bogotai karta 67. cikkében feladatává teszi a jogászok amerikaközi bizottságának, hogy előmozdítsa a nemzetközi közjog és magánjog fejlesztését és kodifikációját. Már ezelőtt jött létre a Bustamante-kódex a latinamerikai államok nemzetközi magánjogi szabályainak egységesítése céljával. Nyilván a bogotai karta 67. cikkének szellemében javasolta az említett Tanács az 1965. évben San-Salvadorban tartott ülésszakán, hogy az amerikai államok 1967-ben tartsanak konferenciát a Codigo Bustamente felülvizsgálása és módosítása tárgyában.

A fenti távolról sem teljes áttekintésből látható, hogy számos nemzetközi szervezet tett és tesz eredményes lépéseket a nemzetközi kereskedelem jogának fejlesztése terén. Nem lenne helyes a szervezetek bármelyikének kiemelése a másiknak a hátrányára. Munkájuk és azok eredménye haszonnal jár, tekintet nélkül arra, hogy azt szerződések, törvénymodelek, szabványosított feltételek, egyöntetű szokványok, kereskedelmi feltételek formájába vagy egyéb alakba öntik.

A tudomány köreiből is rámutatnak arra, hogy e változatos és sokrétű tevékenység minden jelentős haszna mellett is irányításra, egységes szervezésre, szintézisre vár. A jogtudományok nemzetközi társasága című nem-kormányközi nemzetközi szervezet 1962-ben az UNESCO kezdeményezésével és támogatásával Londonban kollokviumot tartott „a nemzetközi kereskedelem új forrásai" címén.

A kollokvium anyagából idézem a következő sorokat: „... a nemzetközi kereskedelem joga forrásainak vizsgálata legnagyobb hiányosságként azt fedte fel, hogy hiányzik a céltudatos együttműködés a jogalkotó szervek között ... a nemzetközi kereskedelem joga természeténél fogva egyetemes és ezért a nemzetközi kereskedelem autonóm jogának fejlesztésében az a legközelebbi kívánatos lépés, hogy haladó együttműködés és kapcsolat létesüljön a jogalkotó, illetve szövegező szervek között. (Clive M. Schmitthoff: The law of international trade, its growth, formulation and operation, a Sources of the Law of International Trade c. kötetben, szerkesztette Clive M. Schmitthoff, London, 1964. p. 37.)

Több olyan tudományos vélemény is napvilágot látott már, hogy egy helyen, a legmagasabb síkon kellene megvalósítani az eddig hiányzó együttműködést, időről-időre ösztönzést kellene adni e tevékenységnek és hogy ez a hely az ENSZ vagy valamelyik szervezete lehetne (Clive M. Schmitthoff, Rabel's Zeitschrift, 1964. p. 75.) Azt is mondották, hogy tekintettel a világpiac fejlődésére, ez a munka ne legyen tisztára regionális jellegű és hogy az ENSZ szerepe hasznos lehet avégből, hogy azt a munkát a szükséges terjedelemben és intenzitással vigyék. (John Honnold, Philadelphia, Unidroit évkönyve, 1959. 239. lap.)

Az a tény, hogy a közgyűlés által e feladatkör megvalósítása végett létesített Nemzetközi Jogi Bizottság kapacitása jelenleg és még hosszú évekre nagy jelentőségű munkákkal le van kötve, nem akadályozhatja a közgyűlést, hogy a nemzetközi magánjog és különösen a nemzetközi kereskedelmi jog fejlesztésével ne foglalkozzék, illetve ne találjon megfelelő utakat és módokat az e téren sürgető teendők elvégzésére.

Az ENSZ kiváló eredményeket ért el a nemzetközi szokásjog kodifikációja és a fokozatos fejlesztésének ama szekunder jellegű módja tekintetében, amely a kodifikációtól el nem választható: a szokásjog hézagainak kitöltése és szabályainak a jelenkori viszonyokhoz való alkalmazása terén. Az eredmények elérésében a NJB munkájának elsődleges szerepe volt.

Nevezetesek az ENSZ eredményei a fokozatos fejlesztés terén abban az értelemben is, hogy nagy az olyan többoldalú szerződések száma is, amelyek a nemzetközi együttműködés pillanatnyi szükségleteinek megfelelően égisze alatt jöttek létre. Némely ünnepélyes deklarációba foglalt jogalkotó megállapodás növeli az elért eredményeket.

Mindezek alapján bízni lehet abban, hogy a közgyűlés meg fogja találni a módját annak, hogy rendszeresen foglalkozzék a (primer jellegű) fokozatos fejlesztés kérdésével és ezzel teljes egészében végrehajtja majd az Alapokmány 13. cikke 1. a) bekezdésében előírt feladatot. Ennek során ki kell szemelnie azokat az eddig rendezetlen területeket, amelyeken társadalmi szükségesség mutatkozik nemzetközi megállapodás útján egyetemes szabályok alkotására is. Az ilyen szükségesség jelenleg legerőteljesebben a nemzetközi kereskedelem területén mutatkozik. A szabályozás előmozdítása elsősorban a fejlődő országok haladását szolgálná és ekként a népek egész közösségének érdekében áll. A nemzetközi kereskedelem jogának egyetemes síkon való fejlesztése nem történik előkészületek nélkül. Számos szervezet végzett ezen a téren nagyon alapos és dicséretes munkát, de az ő eredményeik feltétlenül megkívánják a központi szerv végső, összhangba hozó tevékenységét. Ez a tevékenység nagyonis bele illik a nemzetközi jog fokozatos fejlesztésének feladatába, amelyet az alapokmány 13. cikke 1. a) pontja az ENSZ közgyűlésére bízott.

Ustor Endre

A gyanú meghatározása

A meghatározás szükségessége

Hatályos büntető eljárásjogunk, az 1962. évi 8. sz. tvr. (a továbbiakban Be.) és a büntető eljárási gyakorlat, de a tudományos elmélet is számtalan olyan elnevezést és fogalmat használ, ami a mindennapi életben alig fordul elő. A büntető eljárás elmélete és gyakorlata azonban anélkül, hogy ezeket magyarázná, általában egyértelmű fogalmak jelölésére alkalmazza.

E fogalmak közül különös érdeklődésre tarthat számot a *gyanú, alapos gyanú* és a *bizonyítottság* meghatározása.

E fogalmak tudományos meghatározása több okból is nagy jelentőségű.[1] Az elmélet művelői mégis mind a mai napig kitértek e fogalmak meghatározása elől vagy pedig a gyakorlat embere számára csak megközelítően fogalmazták meg ezeket, másrészt a törvény sem ad megfelelő útmutatást e fogalmakra. Ha pedig szóbakerül e meghatározások valamelyike — mint pl. az alapos gyanú — akkor azt többértelműen használja még a büntető eljárási jogszabály is. Így pl. a Be. 103. § (1) bekezdése szerint „Nyomozásnak csak bűntett *alapos gyanúja* esetében . . . van helye". De a Be. 114. § (1) bekezdése is ugyanezt a meghatározást használja: „Ha a nyomozás során feltárt adatok alapján meghatározott személy *alaposan gyanúsítható* a bűntett elkövetésével, a nyomozó hatóság ennek a személynek terheltté nyilvánításáról határozatot hoz."

Ez a többértelműség homályossá teszi a büntető eljárás egyes alapvető fogalmainak a mindennapi használatban történő megértését, másrészt kizárja a bizonyítás különböző fokozatainak érzékletes felismerését, alkalmazását a gyakorlatban és a tudományos elméletben egyaránt. „A többértelműség logikai hiba — írja Tamás György a tudományos meghatározásról —, ami abban nyilvánul meg, hogy valamely fogalmat egy adott gondolatmenet során más-más értelemben használnak. E hiba elkövetése az azonosság törvényének megsértése."[2]

A fogalommeghatározás módjának kutatása egykorú a gondolkodás törvényeinek kutatásával. Sokratéstől és Aristoteléstől kezdve Hegelig a gondolkodók egész sora törekedett a tudományos meghatározás fogalmát, alapjait és módját megvilágítani. A modern marxista filozófia képviselői és burzsoá logikusok kötetszámra menő vitaanyagot publikáltak e kérdésről. Marx, Engels és Lenin filozófiai művei megalapozták a modern materialista ismeretelméletet és szinte kimeríthetetlen tömegű elméleti kutatási eredményeikkel feltárták a megismerés olyan törvényszerűségeit, amelyek felhasználásával a marxista dialektika művelői kifejthették a tudományos meghatározás jelentőségét, fogalmát és módját.[3]

„A fogalom meghatározásának hagyományos módja a legközelebbi nem és faji különbség útján való meghatározás (Definitio fit per genus proximum et differentiam specificam)" — írja Tamás György a fogalommeghatározás módjáról.[4] A fogalommeghatározás azt a követelményt támasztja elsősorban, hogy feltárjuk összetevőit. „A fogalommeghatározás két elemből tevődik össze: a *meghatározandó fogalomból* és a *meghatározóból*."[5]

„Meghatározandónak nevezzük azt a fogalmat, amelynek tartalmát a meghatározás során fel kell tárni. A meghatározó azoknak a *lényeges jegyeknek* az összessége, amelyek a meghatározandó fogalom *tartalmát* alkotják" (saját kiemeléseim B. J.).[6] Számunkra a meghatározandó a *gyanú,* egészen pontosan a büntető eljárásjogi gyanú. A gyanú tartalmát alkotó lényeges jegyek pedig azok az ismertetőjegyek, amelyek a gyanút megkülönböztetik a köznapi értelemben használatos gyanú fogalmától, másrészt az *alapos gyanú* és *bizonyítottság* meghatározásoktól, mint nála közvetlenül magasabb nem-fogalmaktól. „A fogalom meghatározása úgy történik, hogy a meghatározandó fogalmat egy nála közvetlenül magasabb nem-fogalom alá rendeljük, majd feltárjuk azokat az ismertetőjegyeket, amelyek a keresett fogalmat megkülönböztetik az e nem-fogalom alá tartozó többi fogalomtól . . . A fordított viszony törvénye alapján az alárendelt fogalom tartalma szélesebb a fölérendelt fogalom tartalmánál. A legközelebbi nem megadásával tehát még nem tártuk fel az adott fogalom teljes tartalmát."[7]

---

[1] Pl. Büntető eljárásjogi alapelv a Be. 3. § (1) bekezdése szerint, hogy büntető eljárást csak az ellen lehet indítani, aki bűntett elkövetésével *alaposan gyanúsítható.* A gyanú fogalmával a Be. előtti jogszabályokban, kodifikációs kísérletekben és valamennyi jelentősebb büntető eljárási jogirodalmi munkában egyaránt találkozunk. Így pl. az 1843. évi büntetőjogi javaslatok a büntető eljárásról szóló Második Rész 92. §-ában „nyomós körülményekről", a 380. §-ában „terhelős tényekről" beszél, de az 1886-ban közzétett Csemegi-féle törvényjavaslat a Bűnvádi Eljárás 1. §-ában már „nyomatékos gyanú" kifejezést használ éppúgy, mint az 1896. évi XXXIII. törvénycikk 1. §-a. Átvette e fogalmat az 1951. évi III. törvény is, amikor 2. §-ában azt írta elő, hogy büntető eljárást csak „bűncselekmény alapos gyanúja" fennforgása esetén lehet indítani. Ugyanigy rendelkezett az 1951. évi III. törvénynek az 1954. évi V. törvénnyel és az 1957. évi 8. sz. tvr.-el módosított új szövegezése a Bp. 2. § (1) bekezdésében.

[2] A Be. 103. § (1) bek. szerint „Nyomozásnak csak bűntett *alapos gyanúja esetében*... van helye". A Be. 114. § (1) bek. ugyanezt a meghatározást használja: „Ha a nyomozás során feltárt adatok alapján meghatározott személy *alaposan gyanúsítható* a bűntett elkövetésével, a nyomozó hatóság ennek a személynek terheltté nyilvánításáról határozatot hoz".

[3] Tamás György: A tudományos meghatározás. Bp. 1961. 129. old.

[4] Tamás György: i. m. 127. old. Kiemelés T. Gy.

[5] Tamás György: i. m. 128. old. Kiemelés T. Gy.

[6] Tamás György: i. m. 128—129. old.

[7] Mint előbbi.

A jogi gyanú fogalma nem magyarázható egyszerűen az alapos gyanú vagy a bizonyítottság fogalmaival. De ugyanígy a gyanú sem egyszerű rész-összetevője az alapos gyanúnak, vagy éppen a bizonyítottságnak. „Más szóval hiányoznak még bizonyos lényeges jegyek. A hiányzó jegyeket azoknak a tulajdonságoknak az általánosításából nyerjük, amelyek a meghatározandó fogalom terjedelmébe tartozó tárgyakat megkülönböztetik a legközelebbi nem-fogalom terjedelmébe tartozó többi tárgyaktól."[8]

Feladatunk megoldását bonyolítja az a probléma, hogy a *büntető eljárásjogi megismerés* természetes *folyamata* a *gyanú — alapos gyanú — bizonyítottság sorrendjét követi* a bizonyítás dinamikájában. A feladatot tehát csak logikai úton megoldani nem lehet. Kiindulási alapként azonban rendelkezésünkre áll az *igazság* fogalma. A marxista ismeretelmélet alapján álló jogtudomány ugyanis az igazság meghatározása alatt általában ugyanazt érti, mint bármely más tudományág.[9]

A feladat megoldása során igyekeztünk eleget tenni a formális logika következő törvényeinek:

a) az azonosság törvénye,
b) az ellentmondás törvénye,
c) a harmadik kizárásának törvénye,
d) az elégséges alap törvénye.

E törvények felhasználását — nézetünk szerint is — a dialektikus meghatározás alábbi követelményeinek figyelembevétele teszi lehetővé:

„1. A meghatározásnak a *tárgy lényegét* kell feltárnia.

2. A meghatározásnak az adott tárgy teljes lényegét kell tartalmazni. (A meghatározásnak konkrétnak kell lennie.)

3. A meghatározásban tükröződjék vissza, hogy az adott tárgy milyen *fejlődés* eredményeként, tehát miből és hogyan jött létre.

4. A meghatározás tárja fel a szóban forgó tárgy belső *ellentmondásait.*

5. A meghatározásnak *szükségszerűnek* kell lennie.

6. A meghatározásnak a gyakorlattal megegyezőnek kell lennie."[10]

A tudományos meghatározás jelentősége mellett kétségtelenül helytelen annak túlértékelése. Ettől óvta Lenin a tudományok művelőit Bogdanov könyvéhez írt recenziójában. „A szerző távol áll attól a skolasztikától, amely gyakran arra készteti a tankönyvek szerzőit, hogy »definíciókban« és az egyes definíciók egyes elemeinek boncolgatásában éljék ki magukat; fejtegetései ezáltal nemcsak hogy nem veszítenek világosságukból, hanem ellenkezőleg, még világosabbak és az olvasó pontos fogalmat alkot magának pl. az olyan kategóriákról, mint a *tőke,* annak mind társadalmi, mind történeti jelentése szempontjából."[11]

I.

A büntető eljárásjogi gyanú

A *gyanú* fogalma a büntető eljárási jogszabályokban elő sem fordul.[12] A Be. egyetlen rendelkezése sem említi ezt a szót. Mellőzi használatát a büntető ügyek nyomozásáról és a nyomozás törvényességének ügyészi felügyeletéről szóló 7/1963. Legf. Ü. sz. utasítás is. A jogszabályokban mindössze a kivételes terhelti jogállást jelölő *gyanúsított* fogalmával találkozunk.[13] Jogszabályaink a bűntett feltételezett elkövetése esetén *az alapos gyanú* meghatározást alkalmazzák úgy a nyomozás megindítása, mint a terheltté nyilvánítás előfeltételének megjelölésére.

A magyar jogirodalomban már nemegyszer felmerült annak igénye, hogy e két büntető eljárási fogalmat elkülönítsék egymástól és meghatározást adjanak tartalmukról és összetevőik-

---

[8] Lásd részletesebben: Tamás György i. m. 129 és további old.

[9] Bizonyos eltérések, sajátosságok természetesen vannak. Így pl. a marxizmus álláspontja szerint az igazság állandóan fejlődő külső valóság. A büntető eljárás során megállapítandó igazság pedig mindig múltbeli történés, tehát nem is fejlődhetik. A gyakorlat is sajátos értelemben merül fel a büntetőeljárásbeli igazság megállapításában. Ugyanis nincs meg a lehetősége annak, hogy az igazságot újból létrehozott gyakorlattal igazoljuk. Eltérő sajátosságként jelentkezik az is, hogy a büntető eljárás során az igazság megállapítása érdekében nemcsak tárgyi, hanem szubjektív dolgokat is bizonyítani kell.

[10] Tamás György: i. m. 165. old.

[11] Lenin Művei. 4. kötet. 239. old. idézi Tamás Gy. i. m. 15. o.

[12] A régebbi jogirodalmi alkotásokban a büntető eljárás feltételei között szinte minden szerző említi a „gyanú"-t, vagy „nyomatékos gyanú"-t, illetve az „alapos gyanú"-t. Így pl. Finkey az 1899-ben kiadott büntető eljárásjogi tankönyvében a büntető eljárás megindításának első feltételeként jelöli meg „a bűncselekmény nyomatékos gyanú"-ját (i. m. 207. o.), Vámbéry az 1916-ban kiadott „A bűnvádi perrendtartás tankönyve"-ben említi a „gyanúsított" fogalmát (i. m. 7. o.), magyarázza „a gyanújel" (indicium) kifejezést (i. m. 157. o.). A gyanú fogalmára már részletesebben kitér Angyal Pál „A magyar büntető eljárás tankönyve" c. munkájában, mert már különböztet „egyszerű gyanú" és „nyomatékos gyanú" között (i. m. 300. old.). A szocialista jogirodalomban az egyetemi tankönyveken kívül a gyakorlati használatra készült és 1955-ben kiadott Nyomozók Kézikönyve a büntető eljárás megindításának ténybeli előfeltételeként jelöli meg az „alapos gyanú"-t (i. m. 53. o.). A Molnár László munkaközössége által szerkesztett és 1957-ben kiadott Bp. kommentár 23. oldalán már bizonyos magyarázatot is fűz a gyanú fogalmához: „A gyanú különféle tényeken alapulhat, ... stb." Az 1963-ban megjelent „A büntető eljárás kézikönyve 201. oldalán megkísérli megfogalmazni az alapos gyanút: „Az alapos gyanú már bizonyos fokú megalapozottságot és a nyomozó hatóságnak azt az értékelését jelenti, hogy a rendelkezésére álló számos vagy bár egyetlen, de nyomatékos körülményből valamely bűntett törvényi tényálláselemei felismerhetők". A legutóbbi meghatározási kísérlettől eltekintve tehát sem a jogszabályok, sem az átfogó jogi munkák nem magyarázták meg mindeddig a gyanú fogalmát és tartalmát s még kevésbé adtak használható tudományos meghatározást.

[13] Vö.: Be. 108—109. § és a 7/1963. Legf. Ü. sz. ut. 29. p.

ről. Különös jelentőséget nyert e fogalmak meghatározása a *gyanúsított* eljárásjogi helyzetének a Be. útján történt újszerű megkonstruálásával. A Be. életbelépését megelőző és követő időszakban szerzők egész sora publikált olyan tanulmányt, ami teljesen vagy részben igyekezett a gyakorlat ez irányú igényeit kielégíteni.[14]

Nyomozó hatóságaink számára e fogalmak tisztázása alapvető jelentőségű. A bizonyítás folyamatában naponta felmerül a feltételezések egész sora. E feltételezéseket egyik esetben *gyanúnak*, a másik esetben *alapos gyanú*nak vagy *adat*nak nevezik anélkül, hogy ezek az elnevezések valamilyen meghatározott büntető eljárásjogi meghatározást jelentenének a jogalkalmazó és az érdekeltek számára. A köznyelvben használatos gyanú-fogalom sem eléggé egyértelmű ahhoz, hogy kielégítse a büntető eljárás igényeit.

A magyar nyelv értelmező szótára szerint ugyanis a „gyanú" fogalma a következő:

1. Általában bizonyos tényekre, körülményekre alapozott feltevés, sejtelem, rendszerint arra vonatkoztatva, hogy valami kellemetlen dolog történt vagy fog bekövetkezni.

2. Többé-kevésbé megalapozott feltevés, vagy sejtés.

3. Valamely bűncselekmény tettesére irányuló feltevés, vélemény, mint a . . . nyomozás megindításának alapja.

Ugyanezen szótár szerint „gyanús":

1. Olyan (személy, csoport), akire, vagy amelyre gyanakodni lehet, illetve feltehető, hogy valami rosszat követett el vagy követhet el, árthat, kárt okozhat vagy okozott.

2. Olyan (személy), akiről valami külső jel alapján feltenni, vélni lehet, hogy valamilyen állapotban, helyzetben van.

3. Olyan jelenség, magatartás, amelynek alapján rosszat lehet feltételezni, amely gyanút kelt.

4. Olyan jelenség, magatartás, amelynek alapján valamit feltenni lehet.

5. A szokásostól, kívánatostól, természetestől rosszat sejtetően eltérő.[15]

Az értelmező szótár meghatározásait áttekintve látjuk, hogy a gyanú szó egyik értelmezése sem azonos a büntető eljárásban alkalmazott fogalommal. A szótári jelentések mindössze arra alkalmasak, hogy megközelítsük a keresett meghatározást, s ehhez legalább két támpontot nyújtanak. Ezek alapján ugyanis általánosságban megállapítható, hogy:

— a gyanú adatokon, tényeken, alapuló feltételezés és

— a társadalom érdekeivel ellentétes körülményekre utal.

E megállapításból világosan kitűnik, hogy a közönséges gyanakvás alapvető vonásaiban különbözik a gyanútól, s jóformán csak abban egyezik vele, hogy mindkettő feltételezéseken nyugszik.

Közelebb jutunk a probléma megoldásához, ha a „feltételezés" szó jelentését vizsgáljuk.

A feltételezés — közismert görög szóval hipotézis — jelentését a Filozófiai Kislexikon a következőképpen taglalja: „Hipotézis (gör. feltételezés): feltevés, amelynél számos tény alapján vonunk le következtetést az objektum létezésére, illetve a jelenség összefüggéseire vagy okára vonatkozólag, de a konklúzió még nem tekinthető teljesen bizonyítottnak. Hipotetikusnak nevezzük az analogikus következtetést is. A hipotézis a tudományban akkor válik szükségessé, amikor nem világos a jelenségek közötti összefüggés, a jelenségek oka, jóllehet a jelenségeket megelőző vagy azokat kísérő számos körülmény ismeretes, továbbá amikor a jelen néhány jellemzője alapján rekonstruálni kell a múltnak a képét, vagy a múlt és a jelen alapján következtetni kell a jövőbeli fejlődésre. Valamely hipotézis felállítása bizonyos tények alapján csupán az első lépés. Maga a hipotézis valószínűségi jellege folytán igényli az ellenőrzést, a bizonyítást. Az ilyen ellenőrzés után a hipotézis vagy tudományos elméletté válik, vagy módosul, vagy elvetendő (ha az ellenőrzés negatív eredményt hoz) . . ."[16]

A hipotézis fogalma alapján már több jelentős megállapítást tehetünk, melyek közelebb visznek a gyanú tartalmához és meghatározásához. E megállapítások:

— a feltételezés tények alapján levont következtetés;

— akkor válik szükségessé, ha nem világos a jelenségek közti összefüggés;

— a jelen több jellemzője alapján rekonstruálni kell a múltnak a képét, és végül

— valószínűségi jellege folytán igényli az ellenőrzést, a bizonyítást.

A gyanú értelmező szótári jelentéséből és a hipotézis tartalmának a vizsgálatából levont következtetések megfelelő kiindulási alapot te-

[14] Különösen megélénkült az irodalmi vita a Be. hatálybalépése után. Lásd: *Gödöny József:* Kriminalisztikai kérdések az új büntető eljárási tvr-ben. R. Sz. 1962. sz., *Bodor Endre:* A gyanúsítottal szembeni eljárás szabályai a terheltté nyilvánítás előtt. R. Sz. 1962. 7. sz., *Szilágyi József:* A bizonyítási eljárás és az ennek során alkalmazott kényszerintézkedések. R. Sz. 1962. 8. sz., *Nagy Lajos:* A nyomozási cselekmény szabályozását módosító rendelkezések az új büntető eljárási jogban. R. Sz. 1962. 9. sz., *Miklós Lajos:* Enyhített-e a terheltté nyilvánítás előfeltételein az új büntető eljárás. R. Sz. 1962. 9. sz., *Bócz Endre:* Gondolatok az alapos gyanú fogalmáról (hozzászólás). R. Sz. 1962. 11. sz., *Bócz Endre:* Az alapos gyanú a büntető eljárásban. JK. 1962. 11. sz., *Egervári Jenő:* A terheltkénti felelősségre vonás előfeltételei a Bp. és a Be. rendelkezésében (hozzászólás). R. Sz. 1962. 12. sz., *Makai Kiss Lászlóné:* A nyomozásra vonatkozó fontosabb rendelkezések az 1962. évi 8. számú törvényerejű rendeletben. M. J. 1963. 1. sz., A gyanúsítotti eljárásról folytatott vita. B. Sz. 1963. 7. sz., *L. M. Karnyejeva:* A terheltté nyilvánítás kritériumai. B. Sz. 1963. 9. sz., *Gödöny József:* Gyanúsított — terhelt. Kriminalisztikai tanulmányok 2. sz. 1963., *Balog János:* A terheltté nyilvánítás néhány kérdése. B. Sz. 1964. 5. sz. stb.

[15] Magyar nyelv értelmező szótár II. kötet Bp. 1960. 1081—1082. old.

[16] Filozófiai Kislexikon Bp. 1964. 271. old.

remtenek a büntető eljárásban alkalmazott gyanú magyarázatához. Nem mutatnak azonban rá arra a lényeges körülményre, hogy a feltételezések melyik csoportja eredményezhet jogilag szabályozott rosszallást (gyanakvást) az állampolgárral szemben.

A köznapi értelemben vett gyanakvás ugyanis bármely ember feltételezése lehet.

Kérdés azonban, hogy ez a fajta gyanakvás járhat-e bármiféle következménnyel a gyanúba vett állampolgárra? Felmerült az irodalomban ilyen álláspont is.[17] E szerint az „egyszerű gyanú" bárki által levonható következtetés. Ennek a nézetnek azonban az a hibája, hogy a „bárki" által gyakorolt feltételezés büntetőjogi — szorosabb értelemben büntető eljárásjogi — következményeit a törvény eleve kizárja. A Be. 103. § (1) bekezdésében határozottan úgy rendelkezik, hogy: „Nyomozásnak . . . csak a hatáskörrel bíró nyomozó hatóság indokolt írásbeli határozata alapján van helye." Hasonlóan rendelkeznek a szocialista államok büntető eljárásjogi törvényei is. Így pl. az OSZSZSZK Büntető Eljárási Törvénykönyve 112. cikkében a következőket írja elő a büntető eljárás megindítására: „Ha a büntető eljárás megindításának kellő oka és alapja van, az ügyész, a vizsgáló, a nyomozó hatóság és a bíró — amennyiben hatáskörükbe tartozik — a büntető eljárást megindítani kötelesek.

Az ügyész, a vizsgáló, a nyomozó hatóság és a bíró a büntető eljárás megindításáról határozatot hoz . . ."[18]

A szocialista jogirodalomban szinte egyöntetű e tekintetben az állásfoglalás. A magyar egyetemi tankönyv szerint: „*A büntető eljárást a bűnüldöző szervek* első hatósági cselekménye indítja meg."[19] Még egyértelműbben fogalmaz az 1951-ben kiadott szovjet egyetemi tankönyv: „A büntető eljárás megindítása alatt a megfelelő állami szervek olyan eljárási cselekményét értjük, amellyel megállapítja, hogy bizonyos eseményekben bűncselekmény ismérvei forognak fenn és ezért úgy határoz, hogy folyamatba teszi a büntető üldözést."[20] A hatályos jogszabálynak megfelelően foglal állást a Büntető Eljárás Kézikönyve is: „A büntető eljárás megindítása a büntető eljárás ama kezdeti időpontja, amikor a nyomozó hatóságok a törvénynek megfelelően folyamatba teszik valamely bűntett üldözését."[21]

A szocialista büntető eljárási jogszabályok és elméleti állásfoglalások tehát további következtetések levonására késztetnek. Ezek szerint:

— a büntető eljárásban gyanúvá csak az arra hivatott hatóságnak a feltételezése válik, mely szerint

a tudomására jutott emberi magatartás megvalósíthatta valamely bűntett törvényi tényállását.

Az itt felsorolt néhány megállapítás érzékletesen szemlélteti, hogy *a jogi gyanú tartalma más, mint* a mindennapos szóhasználat *gyanú* szavának *jelentése.* A jogi gyanú jelentése sokkal körülhatároltabb és szűkebb fogalom, mint a gyanú szóé.

II.

Az eddigieket összegezve a büntető eljárásjogi gyanút a következőképpen fogalmazhatjuk meg:

a nyomozó hatóságnak még nem (kellően) ellenőrzött tényekre alapozott azon feltételezése, hogy a feljelentett (tudomására jutott) emberi magatartás megvalósíthatta valamely bűntett törvényi tényállását, e feltételezés valószínűsítésére (igazolására) vagy megdöntésére azonban még további adatokra van szükség.

A meghatározásból kitűnően a gyanú felmerülésekor a nyomozó hatóság a büntető eljárás megindítására még nem foganatosított semmiféle intézkedést. Éppen ezért nem fogadható el Bócz Endre meghatározása, mely szerint: „Bűncselekmény gyanúja . . . a nyomozó hatóságnak az a feltételezése, hogy a tudomására jutott és az általa *megvizsgált* tények bűncselekménnyel függnek össze."[22]

A feljelentéskor a nyomozó hatóság értékelő tevékenysége általában mindössze arra terjed ki, hogy *a feljelentésből kitűnik-e bűncselekmény gyanúja* vagy nem. Ettől függően megtagadja a nyomozás teljesítését, a gyanú észlelése esetén pedig a feljelentés kiegészítéséről gondoskodik a Be. 101. § alapján.[23] Ettől eltér Bócz Endre véleménye: „. . . a Be. 101. § (1) be-

---

[17] Miklós Lajos e kérdésben a következőket írja a R. Sz. 1962. 9. sz. 859—960. oldalán: A „gyanú" a köznapi szóhasználatban két tény közötti összefüggés feltételezését jelenti. A büntető eljárásban a „gyanú" jelentheti egyfelől azt, hogy bizonyos tényeket büntetőjogellenes magatartással összefüggőnek feltételezünk — bűncselekmény gyanúja —, másfelől, hogy bizonyos büntetőjogellenes tények és meghatározott személy magatartása között tételezünk fel összefüggést — bűncselekmény elkövetőjére utaló gyanú. A feltételezés tehát mindkét esetben *büntetőjogilag releváns összefüggésre vonatkozik.*

Jellemző sajátossága továbbá a büntető eljárásjogi értelemben vett gyanúnak az, hogy mindig közvetlenül vagy közvetve — pl. tanúvallomás útján — észlelt tényeken alapuló feltételezés. Minthogy a büntető eljárásjogi gyanú az állampolgárok alkotmányban biztosított jogait érintő következményeket vonhat maga után, követelmény az alapjául szolgáló tényekkel szemben az, hogy necsak az észlelő hivatalos személyben (nyomozóban) keltsen büntetőjogilag releváns összefüggésre vonatkozó feltevést, hanem *bárkiben* ilyen feltevést *kelthessen*".

[18] Az OSZSZSZK büntető törvénykönyve büntető eljárási törvénykönyve és bírósági szervezeti törvénye. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1961. 189. old.

[19] *Móra Mihály—Kocsis Mihály:* A magyar büntető eljárási jog. Egyetemi tankönyv. Tankönyvkiadó, Bp. 1961. 296. old.

[20] *M. A. Cselcov:* A szovjet büntető eljárás. Bp. 1954. 178. old.

[21] Büntető eljárás kézikönyve. Bp. 1963. 167. old.

[22] *Bócz Endre:* i. m. 579—580. old. (A kiemelés tőlem származik. B. J.)

[23] *Bócz Endre:* Az alapos gyanú a büntető eljárásban. J. K. 1962. 11. sz. 578. old.

kezdésében szabályozott eljárás azokra az esetekre korlátozódik, amelyekben *a bűncselekmény lehetősége nem zárható* ugyan *ki,* de az nem is tekinthető valószínűnek, azaz a rendelkezésre álló adatok alapján feltehető ugyan, hogy bűncselekmény történt, bár hasonló tényállások *általában nem bűncselekmény* eredményeként szoktak kialakulni." E megállapítása ellentétben állónak látszik az ugyanezen tanulmányában szereplő — s szerintünk is helyes — azon véleményével, hogy a nyomozó hatóság a „társadalmi tapasztalat" alapján értékeli a rendelkezésére álló tényeket és adatokat és ha ezek között olyan is van, melynek felidézése büntetőjogi tilalomba ütközik, akkor a bűnüldöző szervek nem tétlenkedhetnek.

A kriminalisztikai tapasztalatok alapján a nyomozó hatóság megtagadja a nyomozás teljesítését, ha az adatok „általában" nem utalnak bűntett elkövetésére s csak akkor intézkedik további adatszerzésre, ha a feljelentésben szereplő valamely tény éppen a „társadalmi tapasztalat" szerint valószínűsíti, hogy bűntett történhetett.

A gyanú felmerülése tehát szükségképpen maga után vonja a nyomozó hatóság intézkedését, de nem a büntető eljárás megindítását.[24]

A Be. 101. §-a — álláspontunk szerint — mindössze arra ad lehetőséget, hogy kiváltsa a gyanú megerősítését és az alapos gyanú magasabb valószínűségi fokára emelje, illetve megdöntse a gyanakvást.

Ennek érdekében teszi lehetővé a feljelentés-kiegészítés intézménye a Be. 101. § (2) bekezdésében a nyomozó hatóság számára a következő intézkedéseket: „a feljelentőtől, a sértettől, állami szervtől, társadalmi szervezettől vagy szövetkezettől, valamint magánszemélyektől okiratok és adatok rendelkezésre bocsátását, illetve megküldését és felvilágosítások adását követelheti: a feljelentő állami szerv, társadalmi szervezet vagy szövetkezet vezetőjétől követelheti vizsgálat tartását, kármegállapítási eljárás lefolytatását és személyek meghallgatását."

A hatályos törvény tehát mindössze azt engedi, hogy a nyomozó hatóság megteremthesse olyan további tények értékelési lehetőségét, amelyek megléte bűnös emberi magatartásra utal. A gyakorlat igényét ez természetesen nem elégíti ki, hiszen a bizonytalanság tendenciája ekkor még fokozottan érvényesül.

A nyomozó hatóságnak valamiképpen értékelhető (vagy ellenőrizhető) *tényekre* van szüksége a büntető eljárás megindításához.[25]

Ezt az igényt igyekezett kielégíteni a 7/1963. Legf. Ü. sz. utasítás, amikor a 16. p. (5) bekezdésében a Be. rendelkezésein túlmenő jogokat biztosított a nyomozó szervek részére. Az utasítás szerint ugyanis a nyomozó hatóság „... beszerezheti a feljelentett személy előéletére vonatkozó értesítést (erkölcsi bizonyítvány), a sértett által elszenvedett sérülésekre vonatkozó látleletet, átvizsgálhatja a talált tárgyak nyilvántartását, megállapíthatja ingóságok értékét, továbbá helyszín megtekintését foganatosíthatja" — a bűntett alapos gyanújának megállapíthatósága érdekében.

Eltekintve most attól a problémától, hogy ezek az intézkedések elegendőek-e minden esetben az alapos gyanú megállapításához vagy nem, illetőleg szükség volna-e a nyomozó hatóságokat esetleg még bővebb értékelési lehetőséghez juttatni —, megállapíthatjuk, hogy az alapos gyanú megállapíthatóságához a jogszabály is ragaszkodik. Ez pedig — mivel kiváltja a büntető eljárás megindítását is — már bizonyos tényekre, adatokra és (esetleg) bizonyítékokra alapozott olyan jogi (és logikai) értékítélet (következtetés), mely szerint a hatóság tudomására jutott emberi magatartás megvalósíthatta valamely bűntett törvényi tényállását.

E megállapítással tulajdonképpen eljutottunk a nyomozás elrendeléséhez szükséges alapos gyanú fogalmához:

a nyomozó hatóságnak a feljelentéskor (feljelentés kiegészítése után) rendelkezésére álló tényekre, adatokra és (esetleg) bizonyítékokra alapozott azon következtetése, hogy a feljelentésben kifogásolt emberi magatartás megvalósíthatta valamely bűntett törvényi tényállását.

III.

Az alapos gyanú ilyen meghatározásából azonban az is következik, hogy ezt nem tartjuk elegendőnek a terheltté nyilvánításhoz. Más szóval a büntető eljárás megindításához többet kíván a jogalkotó (és a gyakorlati jogalkalmazás is) az egyszerű gyanakvásnál. Még a büntető eljárás megindításához sem elegendő tehát a nyomozó hatóságnak az az egyszerű feltételezése, hogy a tudomására jutott tények bűntett elkövetésére utalnak. Ennél feltétlenül több szükséges. A bűntett alapos gyanúját ugyanis csak az olyan tények, adatok vagy elsődleges bizonyítékokra alapozott következtetések útján állapíthatjuk meg, melyek a kriminalisztikai tapasztalatok szerint általában csak bűntett fennforgása esetén észlelhetők.

A nyomozás elrendelése után ezek az elsődleges bizonyítékok, tények — melyek csak a valószínűség magasabb fokával mutatnak bűntett elkövetésére —, további tényekkel, tudatosan gyűjtött bizonyítékokkal megerősítik a nyomozó hatóság feltételezését a tekintetben, hogy bűntett történt (természetesen meg is dönthetik). Vagyis a nyomozásbeli bizonyító eljárásban a bűntett gyanújára okot adó tényezők állandó mennyiségi növekedésen mennek keresztül s végezetül —, ha a bűntett valóban megtörtént és bizonyítható — döntő minőségi változás jelent-

[24] Ugyanígy vélekedik egyébként Bócz Endre is, s csak az általa adott fogalommeghatározás megközelítésekor tér el ettől az állásfoglalástól, amikor azt állítja, hogy a nyomozó hatóság *értékelt* és *elbírált* tények alapján foglalhat állást. Miklós Lajos álláspontja egyezik a tanulmánnyal.

[25] Vö.: *Cséka Ervin:* A bűncselekmény alapos gyanújáról. R. Sz. 1962. 1. sz. 32—43. old.

kezik: a *bizonyítottság*. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy erre az időre hitelt érdemlő adatokkal sikerült rekonstruálni a törvényi tényállásnak megfelelő történeti tényállást, vagyis a büntető eljárásra okot adó eseményt. (Tudatosan mellőzzük most itt az állásfoglalást abban a kérdésben, hogy ekkor is alapos gyanú van-e még vagy már az igazság nyert megállapítást.)

A nyomozáselrendeléssel megkezdett büntető eljárás során a tervszerűen gyűjtött bizonyítékok halmozódása azonban nemcsak a bizonyító eljárás végére eredményez minőségi változást. Eltekintve attól, hogy a nyomozás során — akár az elrendelés pillanatában is —, kialakulhat a bizonyosság arra nézve, hogy bűntett történt és meghatározott személy az elkövető —, a bizonyító tények mennyiségi növekedésének első jelentős minőségi változása az a pillanat, amikor meghatározott személyre mutatnak, mint elkövetőre.[26]

Az elkövetőre utaló adatok és bizonyítékok gyűjtése — az elméleti különválasztás mellett is — párhuzamosan folyik a bűntett megtörténtét igazoló tények megállapításával.[27] Időben ezen adatok gyűjtését sem lehet „későbbre hagyni", mint a bűntett megállapítását. Gyakran a feltételezett elkövető által szolgáltatható adatok nélkül elakad az egész bizonyítási folyamat. Éppen a bizonyító eljárás könnyítését szolgálja a gyanúsítotti intézmény bevezetése a büntető eljárásban.

Vizsgálandó, hogy a gyanúsított hogyan kerül abba a helyzetbe, hogy a nyomozó hatóság személy szerint is bevonhassa a büntető eljárásba?

Ennek első feltétele természetesen a bűntett alapos gyanúja miatt elrendelt nyomozás. Másik feltétele — álláspontunk szerint — hogy a gyanakvásra okot adó tények mennyiségi szaporodása nyomán a bűntett megtörténtének valószínűsége — éppen az addig beszerzett és értékelt bizonyítékok alapján — már bizonyos fokú eredményeket produkált. Így a nyomozó hatóságnak már több-kevesebb határozottsággal állást kell foglalnia abban a kérdésben, hogy milyen bűntett történt —, a Btk. mely §-ának törvényi tényállási elemei valósultak meg, amennyiben a további bizonyítás eredményes lesz.

További előfeltételként jelentkezik az a tény, hogy a vizsgált konkrét bűntett elkövetőjeként egy vagy több személy is gyanúba került, kihallgatásuk és a bűntett elkövetése idején tanúsított magatartásuk stb. ellenőrzése nélkül, személyüket a vélt elkövetők köréből kizárni és a feltételezett elkövető személyének a megállapítása közreműködésük nélkül nem lehetséges. E feltételeket és a gyanú fentebb írt meghatározását alapulvéve, célszerűnek látszik a *gyanúsított* fogalmának meghatározása. Ezek szerint:

gyanúsított az a személy, akinek konkrét bűnügyben felmerült (vizsgálat alá vont) magatartása a nyomozó hatóságnak még nem kellően ellenőrzött tényekre és bizonyítékokra alapozott feltételezése szerint megvalósíthatta a vizsgált bűntett törvényi tényállását, e feltételezést azonban a büntető eljárásba történő bevonása nélkül nem lehet igazolni vagy cáfolni.

IV.

A gyanúsított kihallgatásával vagy — ha ennek szüksége nem merül fel — anélkül, a bizonyítékok mennyiségi növekedése fokozatosan vezet el a valószínűség magasabb fokához. „A megismerés a jelenségekből indul ki és hozzájuk tér vissza, de azzal kezdi, ami a szubjektum számára közvetlenül adott a jelenségeknek még nem elemzett felületén; a gondolkodás, a világ tudományos megismerése — mely elválaszthatatlan a világ gyakorlati megváltoztatásától — a jelenségek megismerésének folyamatában egyre behatóbban feltárja a lét mélyen fekvő törvényszerűségeit, miközben messze túlmegy azon, ami a közvetlen érzéki észlelés számára hozzáférhető; ennek során a jelenségek, melyekből kiindultunk, új összefüggésekbe kapcsolódnak, új tartalmukban, új oldalaikról, új minőségükben mutatkoznak meg; egyúttal mindig újabb jelenségek jelentkeznek, amelyek megkövetelik a világ kimeríthetetlen gazdagságának további, egyre mélyebb feltárását"[28] — írja Sz. L. Rubinstein a megismerő gondolkodásról.

A büntető eljárási megismerés folyamán feltárjuk az érzékileg észlelhető dolgokat a bizonyításban, ezek összefüggéseit, de gondolkodásunkkal már túl is lépjük ezek határait, amikor megállapítjuk, hogy a cselekményt „bűnösen" követték el.

A bűnösséget ugyanis érzékileg nem tudjuk észlelni, mégis a bizonyítékok mennyiségi halmozódásának bizonyos fokán a nyomozó hatóság „észleli" meghatározott személy (vagy személyek) bűnös magatartását. Ez egyúttal azt jelenti, hogy a nyomozáselrendeléskori alapos gyanú jelentősen magasabb valószínűségi fokot ért el, minőségileg új feltételezésként jelentkezik.

„A nyomozás menetében a fokozatosan felkutatott, összegyűjtött és értékelt bizonyítékok alapján elsősorban a bűntett alapos gyanúja erősödik, jut a valószínűség magasabb fokára,

[26] Egy pillanatig sem kívánunk olyan álláspontot képviselni, mely szerint határozott vonal lenne húzható a bűntett miatt folyó büntető eljárás és az elkövető ellen megindított eljárás közé. Elméletileg — és nagyon gyakran a gyakorlatban is — azonban általában elkülöníthető a büntető eljárás e két oldala. A szegedi Paprika utcai gyilkosság ügyében pl. a cselekmény felfedezése után röviddel világossá vált, hogy bűntett történt, de csak napok múltán nyert megállapítást, hogy az elkövető Vass Gyula volt.

[27] Vö.: *Cséka Ervin:* Büntető eljárásjogunk reformja. Kriminalisztikai tanulmányok I. Bp. 1962. 56. o. és *Gödöny József:* Gyanúsított — terhelt. Kriminalisztikai tanulmányok II. Bp. 1963. 17. old.

[28] *Rubinstein:* Lét és tudat. Bp. 1962. 145—146. old.

egészen a bizonyosságig, s felel meg az objektív igazságnak"[29] — írja Gödöny József fentebb idézett tanulmányában. Másként kifejezve: a nyomozó hatóság a terheltté nyilvánítás időszakában a bizonyosságot megközelítő valószínűségi fokra jut el a bűntett bizonyításában, s rendszerint alapos oka van feltételezni, hogy egy (vagy több) meghatározott személy volt az elkövető. Más személy felelőssége általában kizárt vagy csak igen kis valószínűséggel tételezhető fel a bizonyítékok alapján.

A bizonyítás ilyen fokán a személyre mutató alapos gyanú igazolása vagy megdöntése rendszerint nem is lehetséges másként, mint a terhelttől nyerendő adatok, bizonyítékok útján. A nyomozó hatóság erre az időpontra számtalan tényt és bizonyítékot gyűjt össze és értékel, s ezek alapján „megállapítja", hogy bűntett történt. A nyomozás elrendelésekor jelentkező alapos gyanú helyett a bizonyítékok mennyiségi szaporodása minőségileg új eredményt hozott létre a büntető eljárásbeli megismerésben — a Be. 114. § (1) bekezdése által megkívánt alapos gyanút.

Ez a gyanakvás már a szó teljes értelmében „alapos gyanú", mert *bizonyítékokkal alátámasztott* (megalapozott) *gyanú.*

[29] *Gödöny József:* Gyanúsított — terhelt. Kriminalisztikai tanulmányok II. Bp. 1963. 17. old.

Okfejtésünk eredményeként tehát a terheltté nyilvánításhoz szükséges alapos gyanút a következőképpen határozhatjuk meg:

A nyomozó hatóságnak ellenőrzött tényekre és megnyugtató bizonyítékokra alapozott azon következtetése, hogy a vizsgált emberi magatartás megvalósította valamely konkrét bűntett törvényi tényállását, e magatartást nagy valószínűséggel meghatározott személy tanúsította, s e következtetés igazolása vagy megdöntése érdekében ezen személy útján további adatokat, bizonyítékokat kell beszerezni.

*

Tanulmányunk több — a büntető eljárásjogi gyanúval kapcsolatos — kérdés kifejtését mellőzte. Figyelmet érdemel ezek közül különösen a bizonyítás dinamikájában az egyes tényekre irányuló gyanú problémája és a nyomozásbeli bizonyítottság kérdése. E kérdések megtárgyalása azonban a dolgozat keretében háttérbe szorította volna a gyanú meghatározásának megoldására irányuló törekvésünket, s nem lett volna mód annak vázlatos bemutatására sem, miként fokozódik a büntető eljárásban az egyszerű gyanakvás olyan alapos gyanúvá, mely már a terheltté nyilvánításhoz vezet.

Balog János

Az összeesküvés, illetve a „szervezett" izgatás alanyi oldalának vizsgálata és elhatárolása

1. A kérdés felvetődése a Btk. rendelkezéseire figyelemmel

Az összeesküvés bűntettének célzatos, illetve szándékos jellegével kapcsolatban, a BHÖ. 1. pontban felvett jogszabály hatályban léte idején is, egymással ellentétes álláspontok, némelykor nem teljesen végigvezetett nézetek merültek fel. Igaz ugyan, hogy az összeesküvés viszonylag ritkán előforduló bűntett és, hogy a korábban hatályos idevágó rendelkezésekkel kapcsolatban a bírósági gyakorlat is nagyjából kialakultnak tekinthető, mégis a kérdés elvi tisztázása és a bírósági gyakorlat elvi megalapozása érdekében szükségesnek véljük az alábbiakban megvizsgálni az összeesküvés bűntette alanyi oldalának a kérdését és meghatározni annak jellegét. Emellett ennek a kérdésnek a vizsgálata azért is mellőzhetetlen, mert a jelenleg hatályos Btk. rendszerében a többek által közösen elkövetett izgatás és az összeesküvés bűntettének egymástól való elhatárolása egyes gyakorlati esetekben problematikussá válhat.

Ismeretes az, hogy az 1946 : VII. tv. 1. §-ának az (1) bekezdésében meghatározott szervezkedés bűntettének a tényállásában a „megdöntésre irányuló" kifejezés szerepelt tényelemként. Ezzel kapcsolatban meg lehet állapítani, hogy az idézett törvényi elkövetési tevékenység világos alapot nyújtott az e törvény 2. §-ában meghatározott izgatástól való elhatárolásra. Ezzel szemben a Btk. 116. §-ában meghatározott összeesküvés bűntettét az követi el, „... aki a Magyar Népköztársaság állami társadalmi vagy gazdasági rendjének megdöntésére, aláásására vagy gyengítésére irányuló összeesküvést kezdeményez, vagy abban vezető tevékenységet fejt ki." A cselekmény tehát az aláásásra, gyengítésre is irányulhat. Álláspontunk szerint az izgatás elkövetési tevékenységeként meghatározott „gyűlölet keltésre alkalmas cselekmény elkövetése" az állami és társadalmi rendszerünk társadalmi talajának a megingatásával veszélyeztető cselekmény. Ám a társadalmi talaj szilárdságának a lényegesebb veszélyeztetése megfelelő körülmények között egybeesik az állami, társadalmi, gazdasági rend aláásására, gyengítésére irányuló cselekménnyel. Ez pedig felveti a többek által közösen elkövetett izgatás és az összeesküvés egymástól való elhatárolásának a kérdését. Meg kell vizsgálnunk azt, hogy mi szolgálhat elhatárolási kritériumként.

A Btk. Miniszteri Indokolása szerint az összeesküvési magatartás „szervezett, titkos téma-

dás a védett állami, társadalmi vagy gazdasági rend ellen".[1] Ezek szerint az összeesküvés titkos jellege lehetne a két bűntett elhatárolási alapja. Csakhogy az izgatás is lehet a szervezettség mellett titkos is, sőt legtöbbször az. Emellett el tudjuk képzelni azt is, hogy az összeesküvés nem mindig titkos jellegű; egészen kivételes esetekben ugyanis az ellenforradalmi szervezet, a számára kedvezőnek megítélt történelmi helyzetben, nyilt sisakkal is kiléphet a politikai porondra. Ezért nézetünk szerint az izgatás bizonyos eseteinek az összeesküvéstől való elhatárolása szempontjából különös fontosságra tehet szert e két bűntett alanyi oldalának a vizsgálata és egybevetése.

Nem tekintjük vitatott kérdésnek a továbbiakban azt, hogy az izgatás alanyi oldalán az egyszerű szándék is elegendő és, hogy ennek a védett jogtárgy elleni gyűlölet felkeltésére kell irányulnia. Ezért az izgatás alanyi oldalával a továbbiakban itt nem foglalkozunk. Nélkülözhetetlen viszont az elhatárolás szempontjából az összeesküvés bűntette alanyi oldalának a tüzetesebb vizsgálata az alábbiak szerint.

2. *A célzat és szándék kérdése a Btk. 116. §-ában meghatározott bűntettnél*

Az 1921 : III. tc. (Átv) 1. §-a elkövetési tevékenységként az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására, vagy megsemmisítésére irányuló mozgalom vagy szervezkedés kezdeményezését, vezetését határozta meg. Ezzel kapcsolatban Angyal Pál ezt írja: „Hangsúlyozottan kell kiemelnem, hogy a törvény kifejezetten *célzat* fennforgását kívánja meg, midőn az állam és társadalom törvényes rendjének erőszakos felforgatására vagy megsemmisítésére . . . *irányuló* mozgalom vagy szervezkedés kezdeményezését . . . bünteti. A dolus eventualis tehát nem elég. Ám itt vetem fel a kérdést, vajon a veszély nagyfokú voltára tekintettel, nem volna-e kívánatos de lege ferenda oly esetben is büntetni, amikor a kezdeményezőnél, vezetőnél stb. a most említett célzat hiányzik, de viszont a propagált mozgalom vagy szervezkedés kihatásaiban az állam, illetve a társadalom felforgatására vezethet".[2] Minden további tudományos elemzés hiányzik e szerzőnél, tárgyunk szempontjából azonban lényeges az, hogy e bűntettet célzatos jellegűnek fogták fel, és pedig a résztvevők esetében is; annak ellenére, hogy a tényállásban a célzatra utaló szokásos „avégett", „abból a célból" vagy más hasonló kifejezés hiányzik. Lényegében hasonló Perjéssy Mihály és Finkey Ferenc álláspontja is.[3], [4] Angyal aggodalma, hogy a bűntettet nem fogják elég széles körben alkalmazni, felesleges volt. A Kúria gyakorlatát ez nem gátolta a törvény kiterjesztő alkalmazásában; ugyanis az volt az elfogadott és uralkodó alapálláspont, hogy minden kommunista, vagy általuk pro-kommunistának mondott szervezkedés, mozgalom (titkos társadalmi munkásmozgalmi csoport) csakis erőszakos, felforgató célzatú lehet.

Az 1946 : VII. tv. 1. § (1) bekezdésének az alkalmazási körében a célzat kérdése azzal kapcsolatban merült fel, hogy az egyes elkövetők a bíróság előtt arra hivatkoztak, miszerint szándékuk nem terjedt ki az államrend megdöntésére (a szervezkedési tevékenység akaratlagos volta mellett, nem a megdöntés célzatával, hanem valamilyen egyéni érdek, ígért előny pl. külföldi útlevél, külföldön való elhelyezkedés elnyerése végett cselekedtek). Arra hivatkoztak, hogy a megdöntési célzat mint tényelem hiányában ez a bűntett terhükre nem állapítható meg. Ezek az elkövetők azonban nem vitatottan tisztában voltak a szervezkedésnek az államrend megdöntésére irányuló céljával. Az ilyen helyzetben a bíróság a bűnösség megállapítását azzal indokolta, hogy az ismertetett módon érvelő terhelt is *felismerte, miszerint a szervezkedés az államrend megdöntésére irányul és annak érdekében fejtette ki a terhére megállapított szándékos tevékenységét.* Ez az indokolási formula a konkrét esetekben megfelelő volt, de korántsem jelentette az ellenforradalmi szervezkedés bűntetténél a célzat kérdésének az elvi megoldását.

A teljes elvi megoldás igényével lépett fel e tárgyban a Legfelsőbb Bíróság 216. sz. büntető kollégiumi állásfoglalása (BH. 1957. évi 5. sz.). Idézzük: „A BHÖ 1. pontjában meghatározott bűntettnek nem törvényi tényállási eleme, hogy az elkövető azzal a célzattal hajtsa végre a cselekményt, hogy ezáltal a népi demokratikus államrendet megdöntse". Az állásfoglalás indokolása szerint: „A BHÖ 1. pontjában meghatározott cselekmények tehát szándékos, de nem célzatos bűntettek. A törvény meghatározásában szereplő *irányuló* kifejezés semmiképpen nem egyjelentőségű a célzattal." A szervezkedésnek „. . . célja van, amely azonban elsődlegesen objektíve elbírálandó fogalom . . ."

Ezzel a kérdéssel — bárcsak érintőleg — foglalkoztunk már a Magyar Jog 1958. évi 3. számában megjelent cikkünk kapcsán; minthogy az alább kifejtendő álláspontunknak is lényegében azonos az alapgondolata, idézzük a cikk következő a BHÖ 1. pont (1) bekezdésére vonatkozó sorait: „A törvény ezt a bűncselekményt tárgyi oldalról fogalmazta meg, azonban a *megdöntésre*

[1] A Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyve, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1962. 214. old.

[2] Angyal Pál: A Magyar Büntetőjog Kézikönyve, 4. köt. Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvény, Budapest, Athenaeum, 49. old.

[3] Perjéssy Mihály: Az állami és társadalmi rend hatályosabb védelméről szóló törvény, Miskolc, Magyar Jövő Rt., 1927. 92—93. old.

[4] Finkey Ferenc: A politikai bűncselekmények és a Büntető Törvénykönyv. Értekezések, III. köt. 1. sz. 11. old. Budapest, MTA, 1927.

irányul szöveg a cselekmény alanyi oldalán a megdöntési célzatnak felel meg. *Valamely tevékenységnek a külső valóságban az államrend megdöntésére irányítása, az e tevékenységet kifejtő személy ilyen tartalmú — az eredmény képzetét is magában foglaló — szándékának tárgyi vetülete.*" Ennek az idézett álláspontunknak a lényege tehát az, hogy a „megdöntésre irányuló", egyébként tárgyi vonatkozású kifejezés a törvényben nem más, mint a szubjektív vonatkozású célzatnak a tárgyi vetülete. Újabban Barna Péter 1961. évben megjelent könyvében lényegében ugyanez olvasható. Idézzük: „A célzat ... a tudatos külvilágias mozgásban a büntetendő magatartásban úgy nyilvánul meg, mint a szubjektív célzat objektív vetülete."[5] Fölösleges megjegyeznünk, hogy a saját cikkünkben szereplő kifejezés „az eredmény képzetet is magában foglaló szándék" csak a célzat körülírása. Ennek az alapgondolatnak ilyen egyezősége ellenére a Barna Péter által elfoglalt állásponttól eltérő következtetésre jutunk az alábbiakban. Különösképpen nem tudjuk osztani a szerzőnek azt az álláspontját, amely szerint a BHÖ. 1. pont (2) bekezdése szerinti részvevők és előmozdítók terhén is az államrend megdöntésének célzata lenne szükséges a bűntett megvalósulásához. Ellenkezőleg, a gyakorlati alkalmazást tekintve álláspontunk inkább a 216. sz. büntető koll. állásfoglaláshoz közelálló eredményekhez vezet. (Már idézett cikkünk egyéb vonatkozásaira nem hivatkozunk, mert ottani fejtegetéseink csak vázlatosak és hiányosak.)

Mindenekelőtt külön kell választani a BHÖ 1. pont (1) bekezdésében meghatározott szervezkedést, illetve a Btk. 116. §-ában meghatározott összeesküvést a BHÖ 1. pont (2) bekezdésében meghatározott részvételtől és előmozdítástól, illetve a Btk. 117. §-ában meghatározott részvételtől és támogatástól. Ez utóbbira ugyanis később fogunk visszatérni.

Utalunk a célzattal kapcsolatos következő álláspontokra. Kádár Miklós szerint egyes törvényi tényállások által megkívánt különleges célzat „... azt jelenti, aminek az elérése *végett* az elkövető a magatartást tanúsította".[6] Az NDK büntetőjogi tankönyve szerint: „„A célzat a szándéknak a tényállás által való tartalmi korlátozása egy bizonyos célkitűzésre ... a célzat nem a bűnösség különös alakja, sem pedig mint azt mondani szokták „a szándékon túli többlet", hanem csak a szándék *tartalmára* vonatkozik." "[7]

Andrejew—Lernell—Sawiczkij szerint a „*dolus speciális* (célzat) nem jelent változatot a dolus directussal szemben. A célzat csak rövidített kifejezés a célnak mint kiegészítő elemnek a megjelölésére, annak a célnak, amely az előtt az ember előtt lebeg, aki közvetlen szándékkal cselekszik, amikor is a cél követelménye a törvényben elő van írva".[8] Viski László szerint is a célzat a szándék alapjait nem érinti, és csupán az elkövető tudattartalmának — magát a szándékosságot csak terjedelmében érintő — speciális alakulását, az alanyi célkitűzés realizálására törekvést jelenti."[9] Horváth Tibor az élet elleni bűncselekményekkel foglalkozva olyan álláspontot foglal el, amely szerint „a célzatosság nem jelenti a bűnösség harmadik formáját, csupán azt, hogy a cselekményt a célképzet motiválta". Barna Péterrel vitatkozva pedig ennek, a célzat tekintetében elfoglalt álláspontját azért nem tartja helyesnek, mert mint írja „ott téved, amikor a célzatot azért tekinti a bűnösség önálló alakzatának, mert az lélektani megalapozású fogalom. Ugyanis kiinduló pontja, hogy a büntetőjogi szándékosság mint bűnösségi forma, azonos a lélektani szándékfogalommal, hibás."[10]

A célzatosság általános kérdésének, egyébként igen bőséges irodalmával itt nem feladatunk foglalkozni. Inkább csak az ellenforradalmi szervezkedés, illetve összeesküvés célzatosságával kapcsolatos újabb álláspontra kell az alábbiakban — a szükséges terjedelemben — kitérnünk. Barna Péter „A szocialista állam büntetőjogi védelme" című 1961. évben megjelent könyvében foglalkozik az ellenforradalmi szervezkedés célzatának a kérdésével. A szerző széles alapokon nyugvó fejtegetéseiből kitűnően, úgy a BHÖ. 1. pont (1) bekezdésében felvett szervezkedés mint a második bekezdésben említett részvétel és előmozdítás vonatkozásában célzatosságot követel meg. A szerző abból kiindulva, hogy „célzatosak az olyan magatartások is, amelyek kialakulásának a folyamatában a távoli motivációs folyamaton belül a közeli motivációs folyamat is lejátszódott" azt írja, miszerint ez „teljes mértékben ráillik a BHÖ 1. pont (1) bekezdésében meghatározott bűntettre". További fejtegetése szerint a szervezet létrehozása a közeli cél megvalósítása, de ez csupán eszköz, amelyet az elkövető „azért hozott szándékosan létre, hogy ezen keresztül törekedhessék a végső cél, az államrend megdöntése felé. Szándékának tehát kettős arculata van ..."[11] Ez az álláspont azt jelenti, hogy az összeesküvés tényállásában meghatározott elkövetési tevékenység, azaz az ál-

[5] Barna Péter: A szocialista állam büntetőjogi védelme. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1961. 348. old.

[6] Kádár Miklós: Büntetőjog, ált. rész, I. köt. Budapest, Felsőokt. Jegyzetellátó V., 1960. 185. old.

[7] Gerats—Lekschas—Renneberg: Lehrbuch des Strafrechts der DDR, allgem. T., Berlin, Deutscher Zentralverlag, 1957. 383. old.

[8] Andrejew—Lernell—Sawicki: A Lengyel Népköztársaság büntetőjoga, ált. rész, Berlin. Deutscher Zentralverlag, 147. old.

[9] Viski László: Szándékosság és társadalomra veszélyesség, Budapest, Közgazdasági- és Jogi Könyvkiadó, 254. old.

[10] Lásd bővebben Horváth Tibor: Az élet, a testi épség, egészség büntetőjogi védelme c. könyvében, Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 1965. 241. old.

[11] Barna Péter i. m. 348. old. Megjegyzendő azonban, hogy Barna Péter könyve még a Btk. első tervezetéhez tapadt, amely tervezetben a célzat az összeesküvés bűntetténél a szokásos módon, a cselekmény alanyi oldalán „az államrend megdöntése stb. *céljából*" kifejezéssel volt meghatározva. Álláspontja legalábbis de lege lata mindenesetre bírálatot hívhat ki.

lamrend megdöntésére irányuló összeesküvés, illetve szervezkedés kezdeményezése vagy vezetése megtűri az alanyi oldalnak a felbontását. E szerint ez az alanyi oldal feloszlana egyrészt az összeesküvés létesítésére, másrészt az állam megdöntésére való törekvésre. Nekünk úgy tűnik, hogy ez a megosztás vitatható. Nézetünk szerint csak egyes, az absztrakt tényállást betöltő konkrét magatartások, pl. fegyverek beszerzése történhetik közvetlen szándékkal a fegyver beszerzésére és távolabbi célzattal az államrend megdöntésének vonatkozásában. De bármint is legyen a szándéknak a szerző szerinti kettőssége nem változtathat azon, hogy a tételes törvény az alany célzatát nem említi, hanem csak a cselekményeknek meghatározott célra irányulását. Az ellenálláspont pedig ezen a körülményen alapszik és éppen ezért vitatja a cselekmény célzatos jellegét.

A 216. sz. büntető kollégiumi állásfoglalás helyesen állapítja meg, miszerint fogalmi hiba a szervezkedés célzatosságáról beszélni; a szervezkedésnek, illetve a mozgalomnak „célja" van. Ez a kijelentés annyiban helyes, hogy valóban a büntetőjogban az elkövető célzatáról, nem pedig a cselekmény célzatáról beszélünk. A kollégiumi állásfoglalás azonban nem terjed ki arra a kérdésre, hogy vajon hogyan lehet valmely bűncselekmény „célját" megállapítani „objektív" ismérvek alapján, teljesen elvonatkoztatva az élő személyektől, akik a bűncselekmény elkövetési tevékenységét a külső valóságban megvalósítják. Vajon létezhet-e az államrend megdöntésére *irányuló* összeesküvés függetlenül olyan személytől, aki azt erre *irányítja*?

Nézetünk szerint valmely bűntett célja nem állapítható meg kizárólag objektív alapon, anélkül, hogy valakinek az e célnak megfelelő célzata fennforogna és megállapítást nyerne. Az államrend megdöntését stb. célzó szervezkedés, összeesküvés nem keletkezik magától, természeti jelenségként. Az összeesküvés: társadalmi erőcsoportosulás meghatározott államrend ellenes céllal. Ilyenné azonban nem magától lesz, ez a célja nem fejlődik ki automatikusan. Csakis emberi magatartás hozhatja létre ezt a társadalmi erőcsoportosulást és irányíthatja az említett cél felé. A bírósági gyakorlat arról győz meg, hogy nem fordult elő olyan az államrend megdöntésére irányuló szervezkedés, illetve összeesküvés, amelynek e célját nem természetes személyek határozták volna meg. A bíróság a cselekménynek ezt az irányát, tehát célját vizsgálva ezt azoknak a személyeknek a célzata alapján állapította meg, akik a cselekményt a célra irányították.

De vajon ebből következik-e az is, hogy az összeesküvés egyszerűen olyan módon célzatos mint a Btk.-ban meghatározott egyéb célzatos bűncselekmények? Ismeretes ugyanis több olyan álláspont, amelyek szerint a szóban lévő bűntett minden tettese, tehát minden kezdeményező és vezető stb. részéről a különleges célzat fennforgása szükséges, azaz mindezek saját személyükben a megdöntés mint *alanyi* célkitűzés realizálására kell törekedjenek. Ezt az egyébként az ismertetett régi szerzők által képviselt álláspontot tévesnek tartjuk. Ez az álláspont ugyanis figyelmen kívül hagyja azt a körülményt, hogy a törvény a cselekmény célzatosságát nem a szokásos módon az alany oldalán határozza meg „aki abból a célból", „avégett" stb. kifejezésekkel. Ha pedig a törvény nem ezt tette, hanem a bűncselekmény tárgyi oldalán határozza meg a cselekmény célját, akkor ennek nyilván megvan a jelentősége. A sajátos meghatározási módból tehát le kell vonni a megfelelő következtetéseket. Az a következtetés látszik legkézenfekvőbbnek, amely szerint a törvény nem kívánta minden egyes elkövető esetében a bűnösség kérdését attól tenni függővé, hogy saját személyében is ellenforradalmi célzat vezette-e a tevékenység végrehajtásában, de ez nem jelenti ugyanakkor azt is, hogy a cselekmény megdöntésre irányuló célja a megfelelő alanyi célzat teljes hiányában is létezhetne.

A kollégiumi állásfoglalás tehát a bírósági gyakorlatot is figyelembe véve helyesen utasítja el azt az álláspontot, amely a BHÖ 1. pont szerinti büntetendőség feltételeként minden egyes elkövető terhére a különleges célzat megállapítását követeli meg. Úgy véljük azonban, hogy túlmegy a törvényi tényálláson, amikor objektív bűntetti cél létezését képzeli el minden „célzat" nélkül. Azt lehet mondani, hogy ennek a következetes végigvitele odavezethet, hogy az államrend elleni összeesküvések kerülhetnének megállapításra bizonyos tárgyi körülmények külsődleges egybeesése alapján anélkül, hogy bármelyik elkövető ilyen alanyi célkitűzés realizálására irányította volna a cselekményt. Ez pedig nyilván nem lehetséges, illetve önellentmondást rejtene magában. Ezért nézetünk szerint a törvényhely említett meghatározási módja azt jelenti, hogy nem szükséges a célzat fennforgása minden elkövető esetében, elegendő lehet a szervezkedés céljának a felismerése és a saját tevékenységnek annak érdekében való szándékos kifejtése is. A cselekmény céljának meghatározása érdekében azonban a megdöntésre irányuló célzat fennforgása egy, vagy egyes részvevők esetében szükséges; ez pedig rendszerint az összeesküvés kezdeményezője, enélkül ugyanis a cselekmény céljának a megállapítására sem kerülhet sor. Nem szükséges azonban az, hogy ez az elkövető az adott összeesküvő csoporttal együtt azonos ügyben legyen felelősségre vonva. Ismeretes ugyanis az, hogy kezdeményező, illetve vezető az is, aki a szervezkedést új területre terjeszti ki, új csoportot létesít stb. Az ilyen csoportoknak nem együttes, hanem sokkal inkább külön-külön felelősségre vonása vált gyakorlattá. Egyébként nem tekinthető kizártnak az sem, hogy az az elkövető, aki a cselekmény irányát megszabta, valamilyen okból nem állítható a bíróság elé. Ez a törvényi meghatározási mód, kapcsolatosan a vázolt külön csoportokban való elbírálással azt a látszatot kelti, mintha az összeesküvés bűntet-

tének a célja teljesen függetleníthető lenne a célzatosság elemétől. Ugyanis a központi összeesküvő csoport vonatkozásában a célzatosság fenti vizsgálata alapján megállapított cél mellett a helyi csoportok vezetői, kezdeményezői részéről elegendő az előbbihez való csatlakozás a cél ismeretében és emellett a konkrét tevékenységek szándékos kifejtése.

Első pillanatra azt lehetne mondani ezek után, miszerint a fentebb vázolt álláspontunk szerint is az összeesküvés tulajdonképpen nem célzatos jellegű bűntett. Ez az ellenvetés azonban azért nem lenne helytálló, mert maga az összeesküvés tényállása „a megdöntésre irányuló" szöveggel — bár tárgyi megfogalmazással — a célzat bizonyos megkövetelését magában rejti. Az ilyen tényállás feltételezi olyan alany létezését is, akinek az államrend megdöntésére vonatkozó célzata determinálja a cselekménynek az államrend megdöntésére stb. való irányulását. Márpedig, nézetünk szerint, az olyan bűntett, amelynek a tényállása célzat megállapítása nélkül nem állapítható meg, az enélkül nem lehet teljes s ekként az ilyen cselekmény a célzatos jellegű bűntettek közé sorolandó; ha sajátos és tágabb értelemben véve is.

Összegezve: *A Btk. 116. §-ában meghatározott bűntett sajátosan célzatos jellegű bűncselekmény, amennyiben legalább valamelyik elkövetőnek az államrend megdöntésére, aláásására, gyengítésére vonatkozó különleges célzata szükséges ahhoz, hogy az államrend megdöntésére stb. irányuló összeesküvés tárgyi eleme fennforoghasson.* E bűntett sajátosan célzatosnak tekinthető annyiban, hogy a megdöntésre stb. irányuló célzatnak nem szükséges a többi elkövetők személyében is feltétlenül fennforognia; elegendő és egyben szükséges az, hogy ezek felismerjék a cselekménynek a célra irányítottságát és ennek érdekében szándékosan végrehajtsák a tényállásban meghatározott saját tevékenységüket.

Megjegyezzük, hogy a Legfelsőbb Bíróság nem hozott soha olyan konkrét döntést, amelyben elvi álláspontként azt jelentette volna ki, mi szerint ellenforradalmi szervezkedés, összeesküvés megállapítható lenne akkor is, ha egyáltalán senki sem célozta az államrend megdöntését, aláásását stb. Álláspontunk tehát gyakorlati kihatásában azonos a Legfelsőbb Bíróság, nézetünk szerint, helyes gyakorlatával. A 216. sz. büntető elvi döntés a szerintünk sajátosan célzatos jellegű bűntettet egyszerűen csak szándékos bűntettnek tekinti, miközben nem tér ki arra, hogy miként *irányul* a szervezkedés *objektíve* a népi demokratikus államrend megdöntésére, ezt az irányát megszabó alanyi célkitűzés nélkül. Álláspontunkat ezzel a kollégiumi állásfoglalással összehasonlítva esetleg azt lehetne mondani, hogy a gyakorlati alkalmazásban a két álláspont nagyjából azonos eredményekre vezet, hogy tehát csak terminológiai különbség az, hogy az állásfoglalás szándékos bűncselekménynek mondja az összeesküvést, míg nézetünk szerint az, bár a tényállás által meghatározott sajátos módon célzatos jellegű bűntett. Mint azonban minden terminológiai különbség általában mélyebb különbségekre is utal, úgy ebben az esetben is a különböző terminológia egyes esetekben érdemi különbséget is jelenthet a jogalkalmazásban; amint arra az előzőkben utalni igyekeztünk.

Az összeesküvés alanyi oldalának az átfogó szemléltetése érdekében rá kell mutatnunk e bűntett mibenlétére is. A Btk. 116. §-ának a tényállása természetesen nem kívánja meg tényleges eredmény bekövetkezését, sem az államrend megdöntésének, aláásásának valamilyen tényleges támadással való megkísérlését, de ezen túlmenően az államrend megdöntésére stb. vonatkozó valamilyen veszélyhelyzet létesítésére sincs utalás a törvényi tényállásban. A törvény a büntetendőséget az állam léte ellen irányuló tevékenységnek egészen kezdeti szakába helyezi vissza. A kriminalitás magva a társadalmi csoportnak az államrend megdöntésére stb. irányuló *célkitűzésében* áll, éppen ezért e bűntett befejezettségéhez elegendő egymagában az ilyen *célra* irányuló társadalmi csoport összehozása. Ilyen körülmények között az összeesküvés úgynevezett tevékenységi bűntett; a törvény a védett jogtárgy veszélyeztetését a meghatározott tevékenységnek a kifejtése alapján már adottnak tekinti, valamilyen a védett jogi tárgy vonatkozásában fennforgó veszélyhelyzetnek a külön mérlegelésére és megállapítására nincsen szükség a bűntett megvalósulásához.

3. A tényállási tevékenységet végrehajtó elkövető a célzatot is magáévá teszi

Az elvi fejtegetésektől eltávolodva és a gyakorlati eseteket tartva szem előtt megjegyezzük a következőket. Igen nehéz elvonatkoztatni az államrend megdöntésére stb. irányuló célzattól az olyan elkövetőnek az esetében, aki valamilyen előnyért vállalkozott ugyan a bűntett végrehajtására, de a többi részvevő ilyen célzatának, illetve a cselekmény ilyen céljának az ismeretében az államrend megdöntésére irányuló összeesküvésnek végrehajtási tevékenységét fejtette ki. Valójában ugyanis az a helyzet, hogy az ígért előny elnyerése mint egyéni cél mellett az ilyen elkövető *magáévá teszi* társainak összeesküvési célkitűzését is, akkor, amikor a bűntett tényállási tevékenységét maga végrehajtja. A tényállási tettesi tevékenység elkövetéséből mint objektív körülményből rendszerint arra lehet következtetni, hogy az elkövető magát a megdöntés célzatával is azonosította. Ugyanis e különleges célzat fennforgását nem zárja ki az a körülmény, hogy az elkövetőt emellett egyéni cél, az ígért előny elnyerése is vezette.

A Btk. 116. §-ában meghatározott bűntett elkövetői mindannyian tettesek, mégis e bűntett között és a társtettesség között bizonyos hasonlóság mutatkozik. Losonczy István szerint „. . . a

társtettesség megvalósulása esetén lényegében egy működésben levő bűnszövetséggel állunk szemben. Működő bűnszövetség — esetleg bűnszervezet — a társtettesség a szónak a legtágabb értelmében..."[12] A Btk. a társtettesség fogalmát objektív alapon határozta meg. Mint a Btk. Miniszteri Indokolásának a Btk. 13. § (2) bekezdéséhez fűzött magyarázata írja: „... a társtettesek mindegyike tényállási elemet valósít meg ... a tárgyi kritérium különíti el a társtettességet a bűnsegélytől." (Megjegyezzük azonban, hogy a Btk.-tól eltérően egyes külföldi büntető törvények és némely bírósági gyakorlat a tettesség tekintetében a szubjektivista álláspontot követik.) A Btk. rendszerében, nézetünk szerint, elegendő, ha a társtettes a másik társtettes célzatának ismeretében, azzal közösen valósítja meg a célzatos bűntett végrehajtási tevékenységét. Így pl. a Btk. 125. §-ában meghatározott rombolásban társtettes lesz az is, aki az ott írt objektumokat felrobbantja, mégpedig akkor is, ha ezt valamilyen ígért vagyoni előny elnyeréséért tette, de ismerte tettestársának az állami, társadalmi rend gyengítésére irányuló különleges célzatát és ennek ismeretében tettestársával közösen cselekedett. Hasonló az álláspontunk a Btk. 146. §-ába meghatározott kényszervallatás esetében. Közömbös, hogy a törvényellenes vallatási eszközt alkalmazó elkövető milyen egyéni cél végett cselekedett, ha egyébként tettestársának a célzatát ismerve azzal közösen hajtotta végre a bűntettet. Ugyanez a helyzet a Btk. 241. § (1) bek. a) pontjában meghatározott pénzhamisításnál és egyéb célzatos bűntetteknél.

Lényegében véve ehhez hasonló szellemű az alábbi külföldi álláspont is. Az NDK büntetőjogának tankönyvében a szerzők rámutatnak arra, miszerint a tettestársnak ismernie kell a saját szerepét és a tettestársai szerepét és akarnia kell a cselekménynek a többiekkel közösen való elkövetését, majd így folytatják: „Valamely különleges célzatnak, pl. a Btk. 242. § szerinti eltulajdonítási célzatnak nem szükséges minden tettesnél fennforognia. Szükséges azonban legalábbis az, hogy az egyik tettestársnak ilyen célzata a másik tettestárs előtt ismeretes legyen és hogy ez utóbbi a körülmény ismeretében akarjon cselekedni".[13., 14.]

Az előzőekben kifejtettekkel azt kívántuk szemléltetni, hogy az összeesküvési célt, illetve a célzatos bűntett tettesi célzatát felismerő és az adott bűntett törvényi elkövetési cselekményét az ilyen célzattal bíró tettestársával közösen végrehajtó tettestárs e magatartásával rendszerint magáévá teszi a vonatkozó célzatot is; függetlenül attól, hogy saját cselekményének az elkövetésével emellett még más egyéni célt is követett.

4. Az alanyi oldal a Btk. 117. §-ában meghatározott bűntettnél

Kölön tárgyalandó a Btk. 117. § szerinti bűntett. E törvényhely szerint: „Aki a 116. § (1) bekezdésében meghatározott összeesküvésben részt vesz, vagy azt támogatja, két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő". Az összeesküvésnek a *célja*, tehát az államrend megdöntésére stb. irányuló volta a Btk. 116. § szerinti elkövető vagy elkövetők célzatának az alapján már megállapítást nyert, ezért a 117. § szerinti elkövetők esetében a célzat megállapításának a kérdése már nem is merül fel.

Ha a 117. §-ban meghatározott tevékenységeket a szó köznapi értelmében véve az összeesküvéshez kapcsolódó bűnsegélyi tevékenységnek fognánk fel, a célzat kérdése már azért sem merülhetne fel, mert a bűnsegéd esetében soha sem szükséges, a tettestől egyébként megkívánt, különleges célzat fennforgása. A bűnsegédnek ugyanis csak fel kell ismernie a tettes bűncselekményének, adott esetben a célzatosságának is a mibenlétét és ehhez szándékos cselekményével segítséget kell nyújtania.

Mint ahogyan azonban a Btk. Miniszteri Indokolása erre utal, a Btk. 117. §-a sui generis bűntettet határoz meg. Rámutatunk arra, hogy a Btk. 117. §-ában meghatározott ezen önálló bűntett törvényi tényállása semmilyen formában nem utal célzatra. E bűntett megvalósításához tehát szándékos elkövetés szükséges. E törvényhely rendelkezését tartva szem előtt ez azt jelenti, hogy az elkövető tudatában van az adott összeesküvés lényeges elemeinek és ennek ismeretében szándékosan részt vesz az összeesküvésben, vagy azt támogatja. Ennyi elegendő, de egyben feltétlenül szükséges is, mert a gondatlan elkövetést a törvény nem bünteti. Egyébként a gondatlan elkövetés elképzelhető; gondatlanságból támogatja pl. az összeesküvést a bűntettbe be nem avatott az a személy, aki helyiséget bocsát rendelkezésre, sokszorosító anyagot ad át, pénzt kölcsönöz stb., holott a tőle elvárható figyelem, körültekintés mellett fel kellett ismernie, miszerint cselekményei egy összeesküvési csoport céljait szolgálják. Ezzel szemben más

---

[12] Losonczy István: A tettesség, Budapest, Közg. és Jogi Könyvk. 1961. 158. old.

[13] Gerats—Lekschas—Renneberg i. m. 459. old.

[14] Kifejtett álláspontunk szerint a tényállási tevékenységet társával közösen, a különleges célzat ismeretében végrehajtó elkövető magáévá teszi ezt a különleges célzatot. Lényegében ugyanez a gondolat tűnik ki Schönke és Schröder alábbi fejtegetéséből is (bár e fejtegetés célja annak kimutatása, hogy a tényállási tevékenységet végrehajtó elkövetőnek mindig „tettesi akarata" van s ezért a szubjektivista álláspont mellett is tettesként vonható felelősségre). Idézzük a fejtegetést: „A kétféle felfogás között rendszerint nem lesz gyakorlatilag különbség; mert ha valaki az esetleges idegen érdeket olyan messzemenően magáévá teszi, hogy a bűncselekményt saját maga összes részleteiben szándékosan véghezviszi, akkor rendszerint nem lehet elfogadni, hogy azt csak idegen érdekként akarta volna. Az ilyen módon cselekvő személynek megvan a tettesi akarata, ... Mérvadó ugyan a tettes által akart dolog, de az akart dolog, annak tárgyi jelentőségében." (Schönke—Schröder: Strafgesetzbuch, Kommentar, München und Berlin, Beck Verlag, 1954. 176. old.).

konkrét tevékenységeknél a gondatlan elkövetés fogalmilag kizárt lehet, pl. nem lehet gondatlanságból folytatni ellenséges agitációt, összeesküvésbe tagokat beszervezni, ezektől esküt kivenni.

Barna Péter a már idézett könyvében ismerteti a Legfelsőbb Bíróság egyes ítéleteit, amelyek a BHÖ 1. pont (2) bekezdése szerinti bűntettben bűnösül kimondott vádlottakra vonatkoznak. Ezekkel kapcsolatban a szerző azt hiányolja, hogy a Legfelsőbb Bíróság a BHÖ 1. pont (2) bekezdése szerinti bűntettben bűnösnek talált vádlottak terhére nem állapította meg a különleges célzat fennforgását. Mint azonban erre már rámutattunk, a célzat a Btk. 117. §-a szerinti bűntettnek semmiképp sem tényeleme, pontosabban, a Btk. 117. § szerinti bűntett megállapításához a részvevők és támogatók megdöntésre stb. irányuló célzatának a vizsgálata és megállapítása nem jön szóba. Ez vonatkozik a BHÖ. 1. pont (2) bekezdésére is. Ezért a Legfelsőbb Bíróság ítéletei a szerző által kifogásolt e vonatkozásban teljesen helyesek. Nézetünk szerint ugyanis, ezekben az ügyekben e bűntett megvalósulása szempontjából közömbös volt az a körülmény, hogy a vádlott terhére nemcsak szándékosság, henem az ellenforradalmi különleges célzat is megállapítható volt-e vagy sem. A Legfelsőbb Bíróság a bíróságok ítélkezését irányító funkcióját tartotta szem előtt akkor, amikor a minősítés indokolásánál az alanyi oldal vonatkozásában csak olyan elemek kiemelésére szorítkozott, amelyek a BHÖ 1. pont (2) bekezdése szerinti minősítéshez szükségesek és elegendők. Ellenkezőleg, a célzat belevonása oda, ahol az nem szükséges feltétel, az irányítás szabatosságának szempontjából kifogásolható lett volna. Ez vonatkozik például a szerző könyvében kifogásolt, ott idézett alábbi ítéletre is:

„A vádlott tisztában volt azzal, hogy cselekményének milyen irányú hatása, eredménye várható. Tudata átfogta az októberi megmozdulások ellenforradalmi jellegét... Cselekménye tehát mind annak objektív hatását, mind a vádlott szándékát nézve a BHÖ 1. pont (2) bekezdésében felvett bűntettet megvalósítja..."[15] (BH. 1958. évi 5. sz.—Legf. Bír. Bf. II. 3709/1957.)

Egyébként a BH-ban közzétett több jogesetből is látható, hogy a Legfelsőbb Bíróság a BHÖ 1. pont (2) bekezdésének az esetében a bűntett megvalósulásának szempontjából csak a cselekmény szándékosságát kívánja meg. Így pl. a következő jogesetben: „... a vádlott tudva lépett be és fejtett ki aktív tevékenységet egy olyan csoportban, amelynek célja előtte is nyilvánvalóan a demokratikus államrend megdöntése volt." (BH. 1957. évi 4. sz. 1570. sz. jogeset.)

[15] Barna Péter, i. m. 351—352. old.

5. *A többek által elkövetett izgatás, illetve az összeesküvés elhatárolási ismérvei*

Az összeesküvés és az izgatás elhatárolása szempontjából elsőrendű fontosságra tesz szert az, hogy az izgatás nem ilyen a fenti értelemben vett sajátos célzatos bűntett. A kétféle bűntett elhatárolására a megfelelő esetekben az alanyi oldalon mutatkozó ez a különbség szolgálhat alapul.

A többek által közösen a szerepek felosztása mellett elkövetett izgatást nevezhetjük „szervezett izgatásnak".

Álláspontunk szerint a többek által közösen elkövetett izgatás akkor valósítja meg a Btk. 116. §-ában meghatározott összeesküvés bűntettének a tényelemeit, ha az állami, társadalmi rend megdöntésére, aláásására, gyengítésére vonatkozó alanyi célkitűzés és ennek alapján a cselekménynek ilyen célja — a már kifejtettek szerint — megállapítható. Ilyen megállapításra lényegében véve az alábbi körülmények szolgálhatnak alapul:

a) több elkövető közösen, a szerepek bizonyos felosztásával követi el az izgatási cselekvéseket; emellett

b) bizonyos állandósági jelleg is megállapítható, vagy legalábbis az elkövetők elhatározása az állami, társadalmi vagy gazdasági rend elleni hangulatkeltési magatartások rendszeres végrehajtására irányult, s a megvalósítást csak közbejött körülmények gátolták meg; továbbá

c) ez a társadalmi erőcsoportosulás titkossági jelleggel is bír (bár kivételes történelmi helyzetben az elkövetők leplezetlenül is színre léphetnek; mint arra az összeesküvéssel kapcsolatban már utaltunk);

d) végül az izgatási cselekvéseknek az államrend egésze, vagy magasrendű intézményei, alapelvei, eszméi ellen kell irányulniuk. Ez úgy értendő, hogy a csupán helyi jellegű, vagy egyébként korlátozott jelentőségű hangulatkeltési cselekmények alapján nyilván nem lehet az államrend megdöntésére stb. irányuló alanyi célkitűzésre és ezzel kapcsolatosan a bűncselekmény ilyen céljára következtetést levonni.

A fentebbiekben vázolt gyűlöletkeltési cselekmények a dolog természete szerint olyanok, amelyek általában a Btk. 127. § (1) bekezdésének b) pontjában felsorolt közvetlen védett jogtárgyak s ezzel kapcsolatosan a Párt mint a népi demokratikus állam vezető ereje ellen irányulnak. De ugyanezek ellen a védett jogtárgyak ellen és ezen keresztül az államrend megdöntésére, aláásására irányulhatnak közvetve a Btk. 127. § (1) bekezdésének az egyéb alpontjaiban említett jogtárgyak elleni izgatási cselekvések is. Ilyen lehet például a szocialista államokkal való kapcsolatok elleni olyan uszítás, amely ennek a leple alatt lényegében népi demokratikus állami és társadalmi rendünk alapjait támadja. Ezzel szemben némely kizárólag a Btk. 127. § (1) bek. c—d) pontjainak a körében maradó izgatás, például az olyan izgatás, amely kizárólag valamely

meghatározott *egyéb* nemzetközi együttműködési kapcsolat ellen, vagy kizárólag csak valamely nemzetiség ellen irányul, vagy például az olyan izgatás, amely csak meghatározott demokratikus személyekre korlátozódik, nem szolgáltat kellő következtetési alapot az elkövetőknek az államrend megdöntésére stb. irányuló célkitűzésére, s ezzel kapcsolatban a cselekmény ilyen irányú céljának a megállapítására.

Lázár Miklós

SZEMLE

Sikeres kísérlet az államigazgatási statisztika módszertani megalapozására*

I.

1. Az államigazgatás valóságának megismerésében — éppenúgy, mint a társadalmi jelenségek bármely egyéb területeiről való tájékozódásban — igen nagy szerepe van a statisztikának. Az államigazgatási szervek munkájának eredményeiről, főként a gazdasági tevékenységről, valamint az államigazgatási szervek által irányított vállalatok és intézeti típusú szervek működéséről jelenlegi statisztikai rendszerünk az adatok gazdag tárát biztosítja. Arról azonban, hogy az államigazgatási szervezet ezeket az eredményeket *hogyan* éri el, vagyis e szervezet *működéséről* igen kevés statisztikai adat áll rendelkezésre. A központi szervek által végzett adatgyűjtés a különböző típusú államigazgatási szervek működéséről csak részleges képet nyújt, s ezeket az adatokat rendszerint nem publikálják. Az államigazgatás különböző szintű vezetésében és a tudományos életben, de az egyetemi oktató munkában is egyaránt érződik a speciális tárgyú *államigazgatási statisztikának* a hiánya.[1] Pedig az államigazgatási statisztika — mint szakstatisztika — éppenúgy nélkülözhetetlen, mint a jogászi munka más területein az igazságügyi statisztika.[2]

2. Az államigazgatási statisztika feladata a központi és helyi *államigazgatási szervek működésére és szervezetére vonatkozó adatok* gyűjtése, feldolgozása és elemzése. A működés keretében elsősorban e szervek *feladatainak mennyiségéről* és gyakoriságáról, továbbá a feladatok megvalósítására fordított *munka mennyiségi és minőségi jellemzőiről,* különösen az ügymenetről látszik szükségesnek adatok gyűjtése. A szervezetről a *szervezeti egységek számára* és nagyságára, a *személyi állomány összetételére,* valamint a szervek működéséhez szükséges *anyagi feltételekre* vonatkozó adatok nyújtanak tájékoztatást.

Az államigazgatási statisztika adattára iránti igény igen széleskörű. Az államigazgatás szervezetére és működésére vonatkozó adatok nélkülözhetetlenek a szervek rendszerének, nagyságának és belső differenciáltságának gazdaságos és célszerű alakításához, különös figyelemmel a feladatok és a szervezet közötti szoros összefüggésekre. Az államigazgatás működését, főként a feladatok mennyiségének alakulását jelző statisztikai adatokat a jogszabályalkotásra hivatott központi szerveink sem mellőzhetik, minthogy az államigazgatási feladatok összetételének és mennyiségének módosulásában is tükröződik a társadalmi viszonyok változása. Igen értékes támogatást kaphatnak az államigazgatási statisztikától az államigazgatási szervek közvetlen irányítását, illetőleg belső vezetését végző vezetők, főként a szervek működésének reális áttekintéséhez és értékeléséhez. Az államigazgatási statisztika eredményeinek egyik legjelentősebb felhasználási területe az államigazgatástudomány. Az államigazgatás eredményességének növelése, s ennek érdekében az e területen ható objektív társadalmi törvények felismerése, egzakt megfogalmazása nem képzelhető el az államigazgatási szervek gyakorlatának alapos ismerete nélkül. Ennek egyik főmódszere az államigazgatási jelenségek matematikai, statisztikai felmérése. Mind az elméleti munka, mind a gyakorlati vezetés szempontjából nagyon fontos az államigazgatási szervek — működésük alapján végzett — összehasonlítása. Ennek objektivitásához is elsősorban a statisztika által produkált pontos adatok szükségesek.

3. Az államigazgatási statisztika eredményei iránti sokrétű igény megnyilvánulásaként értékelhetjük az utóbbi években azt a szépszámú vállalkozást, amelynek kezdeményezői az államigazgatás különböző szinteken elhelyezkedő vezetői, valamint tudományos és oktatási intézmények, s amelyek az államigazgatás tényeinek részletes felmérésére, főként statisztikai adatok gyűjtésére irányultak.[3]

Ezek az értékes részadatokat produkáló felmérések céljukat, tárgyukat és módszerüket tekintve igen különbözőek, kísérleti jellegűek és nem alkotnak egységes statisztikai

---

* *Megjegyzés:* Az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának Statisztikai Tanszéke és a Székesfehérvári Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága 1963 októberében az államigazgatási munka hatékonyságának vizsgálatára ténymegállapító vizsgálatot végzett a városi tanács igazgatási szerveinél.

[1] Magyary Zoltán már az 1930-as években több ízben sürgetően vetette fel a közigazgatási statisztika rendszerének kialakítását, amit a közigazgatás racionalizálásának előfeltételeként, eszközként tekintett, s amelynek tárgyára és rendszerére nézve elképzeléseit írásban is többször kifejtette (L. pl. „Javaslat a közigazgatási statisztika megszervezésére". Kézirat, 1940. ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Államigazgatási Jogi Tanszék Archivuma 97. szám).

[2] Az államigazgatási statisztika révén nyerhető adatokat nem pótolhatják az olyan statisztikai összeállítások, amelyek kifejezetten az államigazgatás vezetői számára készültek, minthogy e kötetekben sem találhatunk az államigazgatási szervek működésére vonatkozó adatokat. (Ilyen kiadvány pl.: *Dr. Kovacsics József:* Város- és Községstatisztika. Statisztikai Kiadóvállalat, Budapest, 1954.)

[3] Ilyen statisztikai felmérést végzett többek között a M. T. Tanácsszervek Osztálya (lásd: *M. T. Tanácsszervek Osztálya igazgatási csoportjának munkaközössége:* A tanácsi szervek hatósági jellegű tevékenysége. Állam- és Igazgatás, 1964. febr.), a Makói Járási Tanács VB.-a (lásd: Balázs–Forgó–Juhász: Az államigazgatási munka mérése. Állam- és Igazgatás, 1965. jan.), az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Államigazgatási Jogi Tanszéke 6 vidéki városban (lásd: „*Ténymegállapító tanulmány* a városi tanácsi szakigazgatási szervek feladatáról, szervezetéről és működéséről". Kézirat, 1965.) stb. A Felszabadulás előtti közigazgatás működésére vonatkozólag értékes statisztikai összeállítások találhatók többek között a következő művekben: *Magyary–Kiss:* A közigazgatás és az emberek, *Kiss István:* Csongrád megyei város közigazgatása, *Fluck András:* A községi jegyző munkaterhe stb.

rendszert. Éppen ezért sürgetően vetődött fel az *államigazgatási statisztika néhány általános kérdése tisztázásának szükségessége:* főként a megfigyelendő adatok körének és az adatgyűjtés, adatfeldolgozás módszerének meghatározása.

E kérdések megoldásában, az államigazgatási statisztika rendszerének kialakításában igen figyelemreméltó lépést jelentett az *ELTE Állam- és Jogtudományi Kara Statisztikai Tanszéke* által a székesfehérvári városi tanács szerveinél végzett kísérleti felmérés.[4] A dr. Kovacsics József egyetemi tanár által vezetett statisztikai munkacsoport és a városi tanács vb. vezetői azt a célt tűzték maguk elé, hogy a tanácsi szervek egy havi működését fejezzék ki statisztikai adatokkal. Ez a kísérlet a tudomány és a gyakorlat számára egyaránt értékes adatokat eredményezett a városi tanácsi szervek tevékenységéről, de legfőbb érdeme az államigazgatási statisztika *módszerének* kialakítása terén mutatkozik. A felmérést végzők sikerrel alkalmazták a statisztika tudományának általános szabályait államigazgatási jelenségeket kifejező adatok gyűjtésére és feldolgozására, s főként az anyag feldolgozásában néhány új módszerbeli megoldást is felhasználtak. Az adatgyűjtéssel — többek között — *választ kaptak arra,* hogyan alakul a városi tanácsi szervek munkaterhe, helyes-e a szakigazgatási szervek között a létszámmegoszlás, milyen az ügyintézés gyorsasága, milyen munkakapcsolatok jönnek létre az ügyintézés során, elsősorban a jogorvoslatok tükrében vizsgálva milyen fokú a vizsgált szervek munkájának eredményessége.

II.

1. Az *adatszerzés módját* tekintve a vizsgálat két részre osztható. A dolgozók munkaidejének felhasználásáról és különböző tevékenységi fajták közötti megoszlásáról *munkafényképezéssel* szereztek információkat. (Ez tulajdonképpen a dolgozók „önfényképezése" volt.) Másrészt az ügyintézésre fordított munkáról, az ügyiratok intézésének módjáról ügyiratonként vezetett, s *az iratot mindenüvé kísérő kérdőívekből* nyerték az adatokat. Az adatszerzés e második módját kiegészítette a dolgozóknak az ügyiratokkal kapcsolatos tevékenységét rögzítő felvételi lap használata. A *megfigyelt jelenségek köre* olyan széles, hogy e rövid áttekintésben csak a legfontosabb adatcsoportokra utalhatunk, kiemelve a különböző tények között feltárt fontosabb *összefüggéseket* is.

2. A *munkafényképezés* során pontos adatok születtek a munkaidő *szakigazgatási szervenkénti megoszlásáról,* valamint a *munkaidő kihasználásának* fokáról, és az ún. „veszteségidőről". A vizsgálatot végzők a dolgozók különböző munkamozzanatait *tevékenységfajtánként* is felmérték. (Tevékenységi kategóriák a következők voltak: érdemi munka, belső eljárási cselekmény, külső eljárási cselekmény, ügykezelés, vegyes munka.[5]) Rendkívül érdekes eredményeket hozott a munkaidő e tevékenységfajtánkénti megoszlásának vizsgálata *munkaköri csoportonkénti bontásban* (így pl. az ügykezelésre fordított idő aránya a magasabb beosztású dolgozóknál).

A matematikai-statisztikai módszerek államigazgatási felhasználásának nagy lehetőségeit igazolta a *munkaidő tevékenységfajtánkénti megoszlása és a dolgozók különböző személyi adottságai közötti korreláció (bőséges) kimutatása.* Így választ kaptak arra, hogy az életkor, a nem, az iskolai végzettség vagy a szolgálati idő milyen hatással van a munkaidő különböző tevékenységi fajták közötti megoszlására. Figyelemreméltó adatokat kaptak a felmérést végzők a *munkaidő megoszlásának fizetési kategóriánkénti vizsgálata révén is.* (Megállapították pl., hogy a nem adminisztrátori beosztásban dolgozók ügykezelésre fordított munkaidejére eső béralaphányadból 6 adminisztrátort lehetne alkalmazni.)

Újszerű próbálkozás volt a *munkanemek naponkénti alakulásának* megfigyelése is. Számos következtetés levonására alkalmas adat született néhány kiemelt tevékenységi fajtára, így az *ügyfelek meghallgatására, az értekezletekre, a tárgyalásokra, a könyvelésre, a gyors- és gépírásra* stb. fordított idő vizsgálatából.

3. Az államigazgatás működésének megismerésére még nagyobb lehetőségeket tárt fel az *ügyintézés, az ügyiratokkal kapcsolatos tevékenység elemzése.* Elsősorban más hasonló szervekkel és más időszakokkal való összehasonlítás szempontjából hasznosak az *ügyiratforgalomról,* annak szakigazgatási szervenkénti megoszlásáról nyert adatok. Talán a legfontosabbak az *ügyiratok elintézési idejére összegyűjtött* és feldolgozott információk. Elsősorban az elméleti munkához nyújt segítséget az *ügyiratok elintézési mód szerinti* csoportosulásának tanulmányozása.

A tanácsi igazgatási tevékenység belső összetételére nézve az *iratok tárgy szerinti* vizsgálatából, az iratok munkaigényességére nézve pedig a *mellékletek és az előiratok számának* megfigyeléséből sikerült adatokat szerezni. A különböző *eljárási cselekmények* gyakoriságának adataiból pedig az államigazgatási munka jellegére lehet fontos következtetéseket levonni. További vizsgálódások kiindulópontja lehet az elintézési idő, az ügy tárgya és az intézkedő szerv közötti összefüggések kimutatása.

4. Az alkalmazott statisztikai módszerek nagy használhatóságát bizonyítják a *munka hatékonyságára vonatkozó felmérések.* A vizsgálat szervezői azt kutatták, hogy milyen összefüggések állapíthatók meg az ügyek elintézési ideje és a velük foglalkozó osztályok, dolgozók száma, továbbá az egy-egy ügy intézésére fordított munkamozzanatok megoszlása és száma között. Az ügyek megoszlásának vizsgálata a velük foglalkozó szervek, dolgozók száma, stb. szerint önmagában is számot tarthat az érdeklődésre, de a statisztikai módszerekben rejlő nagy lehetőségeket igazán ezen adatoknak az elintézési idővel való összevetése mutatta meg. Szellemes vizsgálati szempont volt mindennek kombinálása az ügyintézés során végzett munkamozzanatok egyenkénti időtartamának vizsgálatával. (Megállapították pl., hogy az így

[4] A felmérés eredményeit lásd részletesen: *Dr. Kovacsics József:* Az államigazgatási munka hatékonyságának elemzésére vonatkozó ténykutatások a székesfehérvári városi tanácsnál (Állam és Igazgatás, 1965. februári és márciusi száma).

[5] Az államigazgatási tevékenység ilyen osztályozásának célszerűsége vitatható. Helyesebbnek látszik a jövőben ennél differenciáltabb kategorizálás alkalmazása, amely természetesen mindig szigorúan az elérni kívánt vizsgálati célhoz igazodik.

kapott mutatók a városi apparátus jó munkájáról adnak képet, de a statisztikai adatokból az is kitűnt, hogy előfordult néhány ügy, amelyet igen csekély időráfordítási igénye ellenére viszonylag hosszú idő alatt intéztek csak el.)

Az államigazgatási szervek reális létszámigényének megállapítása, ennek érdekében az előforduló ügyek intézéséhez szükséges munkaidő kiszámítása szempontjából rendkívül nagy jelentőségű ügyfajtánként az egy ügy intézéséhez igénybevett átlagos időtartam ismerete.[5a] *A Székesfehérváron alkalmazott módszer egyik legnagyobb eredménye, hogy — viszonylag egyszerűen — nagytömegű ügynél sikerült felmérni azt az időtartamot, amit egy-egy ügy intézésére a tanácsi szervek különböző dolgozói együttesen fordítottak,* sőt ennek az időtartamnak különféle tényezőkkel való korrelációjára is sikerült adatokat nyerni.

5. A felmérés külön fejezete az ügyintézés vizsgálata keretében *a munkakapcsolatok és az ügymenet* statisztikai adatokkal való kifejezése.[6] E vizsgálati cél kitűzésekor abból az általános tapasztalatból indultak ki, hogy egyes szerveknél az ügyintézés lassúsága az ügyekkel foglalkozók túlzott számára és az ügyintézés bonyolultságára vezethető vissza. Annak megállapítása céljából, hogy az ügyintézésben a munkamozzanatok száma és egymásutánja a legcélszerűbb-e, az összegyűjtött nagyszámú adat megfelelő rendezése útján *ügyintézési modelleket alakítottak ki.* E modelleket — az ügyek intézésének útját — *gráfok segítségével* szemléltetően ábrázolták. Ez a módszer — konkrétan meghatározott vizsgálati célok esetén — kiválóan alkalmas egy-egy államigazgatási szerv tevékenységének egyszerű, összefoglalt kifejezésére, s ezzel a kritikai felülvizsgálat lehetőségének megteremtésére. E felülvizsgálat természetesen már nem a statisztikus feladata, hisz a modellek által összefoglalt ügyintézési módok célszerűségének és jogszerűségének elbírálása szakmai, jogászi teendő.

III.

1. A székesfehérvári kísérlet legfontosabb eredményeit az alábbiakban lehet összefoglalni:

a) Egyik legjelentősebb városunk tanácsi szerveinek nagyméretű igazgatási tevékenységét — legalábbis annak tetemes részét — *sikerült statisztikai adatokkal jellemzően kifejezni* úgy, hogy e szervek kiterjedt és bonyolult működése viszonylag egyszerűen áttekinthetővé vált. Ezt a felmérést végzők egy sor eddig még nem számszerűsített jelenség statisztikai számbavételével érték el.

b) A vizsgálat megmutatta, milyen rendkívül széles az olyan adatoknak a köre, amelyeknek gyűjtése az államigazgatási statisztika tárgya lehet. A kísérlet mintegy *bő „választékát" adta a mérhető jelenségeknek,* amelyből — egyéb jövőbeli adatgyűjtések során az elméleti és gyakorlati szakember vizsgálati céljának megfelelően a számára szükségeseket kiemelheti.

c) Az összegyűjtött adatok nagy száma mellett a felmérést végzők *a statisztikai összefüggések hosszú sorát* is kimutatták, a más területeken használt *statisztikai módszerek* (pl. korrelációszámítás) szellemes *alkalmazásával.* Az ilyen összefüggések tanulmányozása statisztikai eszközökkel a tudományos kutatás és a gyakorlati vezetés számára egyaránt új távlatokat nyit.

d) Az *adatgyűjtés technikáját* tekintve is jól alkalmazható megoldások kristályosodtak ki. Ezek közül első helyen az „iratkísérő lap" módszere érdemel említést.

e) Rendkívül figyelemreméltó tény, hogy az *adatok zömét gépi úton dolgozták fel.* A kódutasítások és a gépi feldolgozási tervek elkészítése az államigazgatás sajátosságai folytán a megszokott statisztikai feldolgozástól eltérő, újszerű megodásokra vezetett. Ez a mód tette lehetővé igen nagy számú adat, számszerű összefüggés, mutató produkálását. Ez a tény az államigazgatást érintő tudományos kutatások új útjaira, lehetőségeire is felhívja a figyelmet.

f) Végül, de nem utolsó sorban, a vizsgálat adatai — bár az értékelésük befejezéséről még nem beszélhetünk — máris jelentős gyakorlati segítséget nyújtottak a székesfehérvári városi tanács vb. vezetőinek. Az adatok alapján a szervezeten és a munkaszervezésen több módosítást végeztek, amely a munka egyszerűsítését és hatékonyságának növelését szolgálta.

2. A kísérlet tapasztalatai alapján levonhatunk néhány következtetést is.

a) Bebizonyosodott, hogy szükséges és érdemes nagy államigazgatási szervek (legalább 50—80 dolgozót foglalkoztató szervek) működésének statisztikai vizsgálata. A Székesfehérváron kipróbált módszerek további csiszolása mellett ilyen vizsgálatokra alkalmasak.

b) A kísérlet alapján kiválaszthatók azok az adatok (az adatoknak az a minimális köre), amelyek rendszeres (legalábbis rendszeres időközönkénti) megfigyelése minden államigazgatási szervnél indokoltnak látszik, amelyekre a gyakorlati vezetőknek és a tudományos kutatóknak feltétlenül szükségük van.

c) Ez a kísérlet megmutatta, hogy az államigazgatási statisztika módszertani megalapozása ugyan a statisztika tudományának a feladata, de sem ez, sem a gyakorlati felmérések az államigazgatás elméleti és gyakorlati szakemberei bevonása nélkül eredményesen nem végezhetők el. (Azt ui., hogy milyen jelenségeket figyeljenek meg, milyen adatokat gyűjtsenek, ezeket milyen csoportokba kategorizálják, milyen összefüggéseket vizsgáljanak stb., nem a statisztikusnak, hanem az államigazgatás szakemberének kell eldöntenie, s az adatok értékelése is elsősorban szakmai feladat.)

d) A székesfehérvári kísérlet az államigazgatási statisztika lehetőségeit korántsem merítette ki. Ez a felmérés — főként az ügyintézés módja tekintetében — elsősorban az iratanyagra, s nagyrészt a városi szervek ún. „hatósági" tevékenységére terjedt ki. Az államigazgatási szervek egyéb olyan nagy tevékenységi területei, mint pl. az alsóbbfokú államigazgatási szervek, a vállalatok és az intézetek irányítása, a szervező munka stb. egyrészt írásbeli anyagok alapján már kevésbé mérhető fel reálisan, másrészt másfajta módszereket is igényel. E tevékenységfajtákban az „államigaz-

[5a] Erről részletesebben lásd: Madarász Tibor: Az államigazgatási munka hatékonyabbá tételének néhány módszeréről (Belügyi Szemle, 1965. augusztusi szám).

[6] Az itt alkalmazott megoldás részben annak a módszernek továbbfejlesztése, amit Fluck András a felszabadulás előtt alkalmazott a közigazgatási ügymenet vizsgálatára. (Lásd többek között: Fluck András: A közigazgatási ügyintézés racionalizálása. A korszerű közigazgatás útja 7. Bp. 1938.)

gatási ügy" fogalma és az „ügyintézés" tartalma és formája erősen különbözik a hatósági tevékenységétől. Ezért a jövőben az államigazgatási statisztikai felméréseknél az igazgatási tevékenység differenciáltabb szemlélete szükséges, s az ilyen statisztikai módszerek körét tovább kell szélesíteni.

e) E kísérlet anyagi alapjai rendkívül szűkek voltak — különösen a felmérés nagy méreteihez viszonyítva. A siker elsősorban a felmérést végzők és a városi tanács vezetői, dolgozói lelkesedésének, odaadásának, az államigazgatás vezetése új módszerei iránti igényes érdeklődésének — nagy munkájának köszönhető. Az államigazgatási statisztika — a vezetés és a tudományos munka nélkülözhetetlen eszköze — fejlesztése érdekében kívánatos volna, hogy arra jogosult központi szerveink az ilyen irányú munkát — a tudományos intézmények szakértői közreműködésével — központilag irányítsák, s a további kutatásokhoz, felmérésekhez szükséges szerény anyagi feltételeket is biztosítsák.

A székesfehérvári kísérlettel az államigazgatási statisztika módszerének és rendszerének kialakítási folyamata természetesen még nem fejeződött be. A továbbfejlődés érdekében a rendelkezésre álló hatalmas anyagot a statisztika és az államigazgatás szakembereinek további kritikai elemzéssel kell kiaknázniok, hogy a módszer fogyatékosságainak megszüntetésével készítsék elő az országos államigazgatási statisztikai rendszer megvalósítását.

Madarász Tibor

A KGST államok választottbíróságainak konferenciája Berlinben

Ez év januárjának utolsó hetében tartották meg Berlinben a KGST államok választottbíróságainak harmadik konferenciáját. Az első 1960-ban volt Prágában, a második 1963-ban Moszkvában.

A konferencián — persze Albániát kivéve — mindazok a szocialista választottbíróságok résztvettek, amelyek az ÁSZF-t aláírták. Ezeken kívül jelen volt megfigyelőként a Vietnami Demokratikus Köztársaság, Külső Mongólia, a Kubai Kereskedelmi Kamara, a Gdyniai Tengerészeti Választottbíróság és a Jugoszláv Szövetségi Kamara mellett szervezett választottbíróság egy-egy kiküldöttje.

Az előzetesen megállapított napirend igen dús lett volna. E napirendet túlnyomóan a Magyar Kereskedelmi Kamara mellett szervezett Választottbíróság indítványozta és az 5 napirendi pont közül négyben ez készítette a referátumot, illetve korreferátumot. Időközben azonban a napirenden alapvetően változtatni kellett. Román indítványra ugyanis a kamarai elnökök konferencája nem adott határozati jogot ennek az értekezletnek, hanem e helyett javaslatok megtételére korlátozta a konferencia hatáskörét. Éppen ezért csak mellesleg esett szó azokról a kérdésekről (közös folyóirat, másodfokú, elvi irányító fórum stb.), amelyekről az eredeti program szerint tanácskozni kellett volna.

Így azután gyökeresen megváltozott a konferencia napirendje. Csak az első pont körül nem volt változás. Az első pont ui. jelentéstétel volt a különféle választottbíróságok működéséről a legutolsó — moszkvai — konferencia óta. Az elnökség azt a helyes elvet követte, hogy nem kívánta a jelentések felolvasását, miután ezeket a jelentéseket előzően orosz és német nyelven szétosztották a konferencia tagjai közt.

Itt kell megjegyezni, hogy a további tárgyalások folyamán a csehszlovák delegáció mintának tekintette a magyar jelentést és felhívta a résztvevők figyelmét arra, hogy ilyen tagolásban készítsék évi jelentésüket.

Ezek után valamiféle programot kellett rögtönözve megállapítani, illetve kiemelni azokat az ÁSZF.-problémákat, amelyek megvitatásra szorulnak. Ezekre vonatkozóan ismét a magyar delegáció tett javaslatot és e javaslat nyomán tárgyalták meg sorra-rendre a kérdéseket.

Az első kérdés az ÁSZF kötelező jellege volt, illetve az, hogy az attól való eltérés jogosságát objektíve kell megállapítani. Érdekes itt megemlíteni, hogy ebben, valamint majdnem minden más kérdésben a magyar és a szovjet delegáció álláspontja volt — minden előzetes megállapodás nélkül — a legközelebb egymáshoz. Mi azon az állásponton voltunk, hogy jogvita esetén a választottbíróság feladata az, hogy az eltérés jogosságát megállapítsa. A csehszlovák és a bolgár delegáció az eltérés jogát a felekre kívánta bízni. Végül ebben — és még több más kérdésben is — az a megoldás született, hogy a konferencia átír az ugyanakkor ugyancsak Berlinben ülésező ÁSZF-módosító-bizottsághoz, hogy a módosított szövegben tisztázza ezt a kérdést, adjon az ÁSZF preambulumának olyan fogalmazást, amely po. a könnyen romló élelmiszerekre és más specifikus cikkekre kifejezetten megengedi az eltérést és általában fogalmazza úgy át a bevezetést, hogy az ÁSZF alkalmazása szempontjából ebben kétség ne lehessen.

A következő probléma az ÁSZF. 46. §-a utolsó bekezdésének miként való értelmezése volt. Ez a rendelkezés ui. „lex imperfecta", mert kötelezi ugyan a vis major által sújtott felet, hogy ezt a körülményt az ellenérdekű féllel azonnal közölje, de semmiféle szankciót nem fűz ahhoz, ha ezt a vis major által sújtott fél elmulasztja. Itt a magyar küldöttség foglalta el a szigorúbb álláspontot — szinte egymagában. Álláspontja ui. az volt, hogy a fél nem hivatkozhatik a vis majorra, mint kimentő okra, ha azt az ellenérdekű féllel azonnal nem közölte. A többi delegáció azon a nézeten volt, hogy ebből csak annyi következik, hogy a közlést elmulasztó fél a másik félnek kártérítéssel tartozik. De: persze a kárt a kárt szenvedettnek kell igazolnia. Ez — a magyar delegáció szerint — a bizonyítási teher megfordulását jelenti. A vétlennek kell a vétkessel szemben bizonyítani, míg a magyar álláspont szerint a vétkes kötbért fizet (ÁSZF 59. §) és csak a kötbéren felüli kár az, amit a vétlen fél igazolni tartozik. Végül: ebben is az a döntés született meg, hogy átír a konferencia a módosító bizottsághoz, hogy tegye ezt a rendelkezést egyértelművé.

Teljes egyhangúság mutatkozott abban a tekintetben, hogy állami intézkedések nem mentik fel a külkereskedelmi vállalatot szerződéses kötelezettségének teljesítése alól. Az ún. „fait du prince" vagy angolul „act of state" hatásaként az állam kártalaníthatja azt a vállalatát, amelyet szerződésszegésre utasított, de ennek a vállalatnak a má-

sik szerződő féllel szemben minden körülmények között felelnie kell!

Abban a tekintetben, hogy jogosult-e a választottbíróság árat meghatározni, a konferencia arra az elhatározásra jutott, hogy a választottbíróság az ár megszabására nem illetékes, csak abban az esetben, ha a felek akarata a szerződésből kideríthető. Egyébként az ármegállapítás nem tartozik a választottbíróság hatáskörébe.

Komoly vita alakult ki az ÁSZF. 74. §-ának értelmezése körül. Néhány delegáció azt az álláspontot képviselte, hogy elsősorban analógiák (analogia legis és analogia iuris) útján magát az ÁSZF-t kell kibővítve értelmezni és csak végső esetben az eladó jogára, mint szubszidiárius jogra támaszkodni. Ezzel szemben a szovjet és a magyar delegáció abból az elvből kiindulva, hogy a szocialista jog a bíró számára a jogszabály alkalmazását és nem jogszabály alkotását tűzi ki célul, ezt az álláspontot mereven elutasította. A kérdés ugyancsak átkerült az ÁSZF-szerkesztő bizottságához.

Szóba került a szerződés felbonthatóságának kérdése is (restitutio in integrum). Ez az ÁSZF. jelenlegi szabályai szerint csak igen korlátozott mérvben lehetséges. A konferencia ebben a kérdésben is átirattal fordult az ÁSZF-et módosító bizottsághoz, hogy szabályozza, van-e helye és mily esetben van helye minőséghibás szállításnál, vagy nagy késedelemnél a szerződéstől való elállásnak.

A magyar delegáció még egy problémát vetett fel. A konferencia azonban úgy határozott, hogy ezt a komplexust a negyedik értekezlet napirendjére tűzi ki. E komplexus egyes kérdései a következők voltak:

1. Van-e helye ÁSZF-beli kötbér mellett ugyanazon jogcímen kötbéren felüli kártérítésnek is, feltéve, hogy ezt a bilaterális egyezmény nem zárja ki.

2. Lehetséges-e az ÁSZF-beli kötbérek összegének leszállítása a szubszidiárius nemzeti jog alapján?

3. Lehetséges-e olyan jellegű kötbérek szerződéses megállapítása, amilyennek az ÁSZF-ben nem foglaltatnak.

4. Feltétlenül 8%-e a kötbérmaximum, vagy az ÁSZF-beli és az azon kívüli kötbérek együttes összege meghaladhatja-e az áruérték 8%-át?

5. Ha egy külkereskedelmi vállalat a maga gyártójának, vagy átvevőjének kártérítést fizet, van-e helye visszkeresetnek a külkereskedelmi vállalat részéről?

A tárgysorozat következő pontja a választottbírósági szabályzatok egységének fokozatos megközelítése, valamint a viszontkereset kérdése volt. Ismeretes, hogy ez utóbbi tekintetben éles ellentét van a magyar és az NDK. választottbíróság álláspontja közt. Ez többek között a szakirodalomban is helyet kapott. A szovjet delegáció — de a többi is a németet kivéve — a magyar álláspontot (tehát a viszontkeresetnek ún. „koncentráció" nélküli megengedhetőségét) tette magáévá, mire végül a német delegáció kijelentette, hogy a maga részéről levonja az állásfoglalás következményeit, helyet fog adni a maga részéről is a viszontkeresetnek, mégpedig a ZPO. által megállapított legszélesebb keretben (felek azonossága). Kiemelte a határozat a magyar delegációnak azt a megállapítását, hogy a kereset visszavonása nem teszi lehetetlenné a viszontkereset előterjesztését, mert a kereset benyújtásával a választottbíróság illetékességét a viszontkereset számára már megalapozták.

Ami a szabályzatok egységesítését illeti, itt a konferencia — éppen jogkörének számbavételével — igen óvatos volt. Nem határozta el egy mintaszabályzat, mint ajánlás készítését, hanem csak egyes kérdésekben (mint po. a választottbírósági költség) akar egyelőre egységes álláspontra jutni.

Elhatározta a konferencia, hogy gondoskodik a választottbírósági ítéletek rendszeres cseréjéről. Ez lépne egyelőre a napirendről levett közös folyóirat megalkotása helyébe. Az NDK külkereskedelmi kamarája mellett szervezett választottbíróság vállalkozott arra, hogy ilyen irányú sokszorosított publikációt létesít.

Kimondotta a konferencia, hogy szükségesnek tartja a minél sűrűbb bilaterális tapasztalatcserét az egyes választottbíróságok közt.

Ezután napirendre került a genfi nemzetközi választottbírósági konvenció IV. szakaszában foglalt bizottság megalakítására vonatkozó és a kamarai elnökök értekezlete elé terjesztendő javaslat. Abban egyhangú volt a nézet, hogy e paritásos (tőkés és szocialista) bizottság szocialista elnökét a Szovjetunió, alelnökét a lengyelek küldjék ki, mert ez a két delegáció volt az, amely a genfi tárgyalásokon a legintenzívebben vett részt. A probléma a tag és póttag kiküldetése volt. A csehszlovák delegáció az ügyek száma szerinti sorrendet ajánlott, a szovjet és bolgár delegáció viszont a cirill ábécé szerinti sorrendet, azzal az előre való elhatározással, hogy a mandátum lejártával azok az országok következnek, amelyek az első turnusban nem voltak soron. Ez utóbbi javaslatban állapodtak meg. A magyar választottbíróságot ennélfogva póttagság illeti meg. Meg kell jegyezni, hogy az egész kérdésnek inkább csak elvi, semmint gyakorlati jelentősége van.

Végül megállapodtak a következő konferencia ideiglenes napirendjében, amely a következő volna: *1.* Az egyes választottbíróságok jelentése. *2.* Az ÁSZF. új szabályozásával felmerülő kérdések. *3.* A kötbérkérdésben fentebb vázolt problémakomplexus. *4.* Tapasztalatcsere a választottbíróságok működése és a választottbírósági szabályzatok egymáshoz közelítése tekintetében.

A bolgár delegáció ezenfelül munkacsoportok megalakítását javasolta, hogy a két konferencia között az egyes kérdések megvitathatók legyenek.

A konferencia egy napos szünetében Lipcsében díszdoktorrá avatták a választottbíróság doyenjét a szovjet *Genkin* professzort, aki valamikor lipcsei diák volt és akit baloldali magatartása miatt relegáltak.

A konferencia rendezése mintaszerű volt. A főérdem ebben *dr. Heinz Strohbach* választottbírósági titkárt illeti.

Faragó László

A jugoszláv községi statutumokról

I.

A jugoszláv állam fejlődésében 1950-től új szakasz kezdődött. A munkás önigazgatásról megjelent új törvényi szabályozás megfelelő alapot teremtett a demokratikus

centralizmus továbbfejlesztéséhez és ezzel összhangban az önigazgatási szervek hatáskörének bővítését is magával hozta. Az önigazgatás fejlesztése szükségszerűen a társadalom állandóan napirenden levő kulcskérdésévé vált.[1] Ebből kiindulva a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya célul tűzi ki a társadalmi-gazdasági élet minden területén az önigazgatás fokozatos fejlesztését.

Az utóbbi időben a Jugoszláv Kommunista Szövetség VIII. Kongresszusa behatóan elemezte az önigazgatás fejlődésével kapcsolatos kérdéseket. A kongresszus megállapítása szerint önigazgatáson elsődlegesen a társadalmi-gazdasági viszonyok kifejlődését kell értenünk, amelyek tartalmuknak megfelelően demokratikus formában jelentkeznek. Következésképpen az önigazgatás tartalma a gazdasági viszonyok politikai kifejeződése, amely biztosítja a dolgozók részvételének formáit a társadalmi ügyek intézésében. „A szocialista társadalmi önigazgatás nemcsak abból áll, hogy a munkaközösségek önállóan határoznak, hanem a gazdaság tervszerű irányítása, a társadalmi ellenőrzés különféle formái, a társadalmi hatóeszközök, a társadalmi szervek és szervezetek hálózata, amely segítséget nyújt a munkaközösségeknek és együttműködik velük, a munkaközösségek ügyviteli és szakmai társulásai szintén alkotórészei az önigazgatásnak. Az önigazgatás végső eredménye tehát attól függ, hogy milyen kölcsönös kapccsolatot létesítenek ezek a tényezők, hogyan alkalmazkodnak egymáshoz és hogyan hatnak egymásra."[2] Az önigazgatás területén való továbbhaladás közvetlen hatást gyakorolt és gyakorol jelenleg is az állami és társadalmi szervek felépítésére és működésére. Jugoszlávia társadalmi-gazdasági berendezésének az alapját a társadalmi tulajdonban levő termelőeszközökkel és más munkaeszközökkel végzett munka és a dolgozók részvétele az önigazgatásban képezi.[3] A dolgozók önigazgatásáról a munkaszervezetekben és a társadalmi közösségekben alapvetően az alkotmány rendelkezik.

A munkaszervezet fogalmi körébe tartoznak a termelő, elosztó és szolgáltató egységek, az intézetek és intézmények, továbbá mindazok a szervek és szervezetek, amelyek tudományos, művelődési, egészségvédelmi, népjóléti vagy más társadalmi tevékenységet fejtenek ki.[4] Külön jogszabályok rendelkeznek a munkaszervezetek egyesítésének, egyes részek önállósításának, valamint a különválásának a feltételeiről. A munkaszervezetek dolgozói részben közvetlenül, részben a munkaszervezet szervein keresztül közvetve vesznek részt az önigazgatásban.

Az alkotmány ötödik fejezete szól a társadalmi-politikai közösségekről, közelebbről a község (város), járás, szocialista köztársaság és szövetségi köztársaság társadalmi szerepéről. A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya leszögezi: Jugoszláviában a községek, a társadalmi és politikai alapközösségek.[5] Ez abban jut kifejezésre, hogy a község és szervei illetékességi területükön ellátják az önigazgatás feladatait, tehát az önigazgatás területi alapegységei.

A községek területét az alkotmányi szabályozással összhangban köztársasági törvény állapítja meg. A községek illetékessége alá több település is tartozhat. A városi település általában egy társadalmi-politikai alapközösség, tehát az önigazgatás szempontjából egy község, a nagyobb városok területén azonban több község is kialakítható. Azokban a városokban, amelyek területén több község van, a köztársasági alkotmánnyal és törvényekkel összhangban az egész várost érintő ügyek intézésére önálló, önigazgatási szervek alakíthatók.

A község területén belül, tehát egyes községi településrészeken helyi közösségek alakíthatók. A helyi közösségek az adott területen résztvesznek a kommunális, szociális, egészségügyi, kulturális és más, a közösség közvetlen szükségleteit érintő szolgáltató tevékenység irányításában. A helyi közösség megalakításáról az érintett területen lakó polgárok közvetlenül döntenek.

A községek legfőbb szerve a szkupstina, amely a községi tanácsból és a munkaközösségi tanácsból áll. A községi tanács tagjait a szkupstina területén élő polgárok közvetlenül, a munkaközösségi tanács tagjait pedig a munkaszervezetek dolgozói választják.

A község legfőbb hatalmi és önigazgatási szerve, a szkupstina alkotja meg a község társadalmi és politikai alapokmányát, a községi statutumot. A statutumokra vonatkozó alapvető szabályozást a Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya tartalmazza.[6] Eszerint a községi statutumok alkotmányos és törvényes keretekben megállapítják a községek jogait és kötelességeit, a helyi közösségek területét, az egyéb önigazgatási szervek formáit, a polgárok, munkaszervezetek és más önigazgatási szervek jogait és kötelességeit, a társadalmi és egyéb szolgáltatások körét, továbbá rendezik a szkupstina és szerveinek hatáskörét, valamint működését.

Az utóbbi években különböző szintű és jellegű tanácskozásokon gyakran foglalkoztak az új alkotmány megjelenése előtt alkotott statutumok értékelésével, hangsúlyozva, hogy a jövőben törekedni kell színvonaluk emelésére. Sokat emlegetett kifogás volt, hogy a statutumok rendelkezései általánosak és ezért nem segíthetik hatékonyan a községek társadalmi-politikai fejlődését. Esetenként a statutumok rendelkezései egyoldalúak voltak, ami a feladatok helytelen leszűkítését eredményezte. Nem mindig sikerült érvényt szerezni annak az alapvető követelménynek sem, mely szerint a statutumok megalkotásakor az országos szervek által megjelölt feladatok és a helyi érdek között biztosítani kell az összhangot.

---

[1] Hegedüs András: Előítélet és illúzió nélkül. Élet és Irodalom, 1965. április 17. sz. 6. old.

[2] Az önigazgatás továbbfejlesztése a VIII. kongresszus és a Szövetségi Szkupstina határozatának szellemében. Edvard Kardelj, a Szövetségi Szkupstina elnöke beszélgetése a Samoupravljanje szerkesztőségének tagjaival. A Magyar Szó, 1965. március 5-i számának melléklete. Politikai Füzetek — 50.

[3] A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya 6. §. A jelenlegi alkotmányt a Szövetségi Népszkupstina 1963. április 7-én fogadta el. Az alkotmány magyar nyelven megjelent a Magyar Szó, 1963. április 16-i számának mellékleteként. Politikai Füzetek — 42.

[4] A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya 13. §.

[5] A társadalmi-politikai közösségek között az alkotmány első helyen a községekről rendelkezik. Vö. Dr. Ádám Antal: A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmányáról. Állam és Igazgatás, 1964. 1023. old.

[6] A Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaság alkotmánya 98. §.

Az új alkotmányi szabályozást követően a gyakorlati tapasztalatok és a viták eredményei alapján láttak hozzá a községek új statutumaik megalkotásához. A statutumtervezetek előkészítésére és kidolgozására legtöbb helyen bizottságokat (albizottságokat) hozott létre a község legmagasabb önigazgatási szerve, a szkupstina. A tervezeteket megvitatták a község területén levő szervekben, lakóközösségekben, s ezután terjesztették a szkupstina elé.

A statutumok jelentőségét és szerepét elsődlegesen az adja meg, hogy a községek ebben rögzítik az önigazgatással kapcsolatos alapvető feladataikat, az alkotmányos előírásoknak megfelelően szem előtt tartva az adott terület gazdasági és politikai életében elfoglalt szerepüket. Ebből szükségszerűen következik, hogy a statutumok szerkezetében és rendelkezéseiben számos közös vonás mutatható ki. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a községek valamiféle „statutum-mintához" ragaszkodva alkotnák meg alapokmányukat. Ez különösen a helyi viszonyokat, adottságokat figyelembevevő rendelkezésekből látszik világosan.

A statutumok részletes rendelkezéseinek eleemzése előtt szükségesnek tartjuk néhány alapvető sajátosságuk kiemelését:

a) Az alkotmány és a törvények alapján községenként megalkotott statutumok alapokmányjellegéből következik, hogy bennük a községek a helyi társadalmi-gazdasági viszonyok átfogó szabályozását végzik el.

b) A központi szervek által kibocsátott jogszabályok megfelelő önállóságot biztosítanak a községeknek, ami egyben lehetőséget ad arra, hogy a központi és helyi érdekek közti szükséges összhangot a statutumokban kialakítsák.

c) A statutumok rendelkezései alapját képezik a községi önigazgatási szervek által megalkotásra kerülő normatív rendelkezéseknek, amelyekben a részletes szabályozást végzik el az illetékes szervek.

d) A statutumtervezetek gondos előkészítésén valamint nyilvános vitára bocsátásán keresztül kifejezésre jut az a törekvés, hogy a lakosság közvetlenül vegyen részt a községi alapszabály megalkotásában.

II.

A statutumok rendszere általában az alábbiak szerint épül fel: *1.* Bevezető (általános) rendelkezések. *2.* A gazdasági és társadalmi fejlődés irányítása. A község ezzel kapcsolatos jogai és kötelességei. *3.* A község önigazgatási szervei. *4.* A helyi közösségek és munkaszervezetek. *5.* A társadalmi ügyek igazgatásának közvetlen formái.

A fenti tagozódás egyrészt nem jelent merev kategorizálást, másrészt pedig nem öleli fel a statutumok által szabályozott összes kérdéseket. (Pl. vegyes és hatályba léptető rendelkezések stb.)

1. A bevezető többnyire ünnepélyes nyilatkozatot foglal magában, amelyben rögzítik a község történelmi fejlődésének főbb állomásait, a felszabadulás után bekövetkezett alapvető változásokat. E részben jelölik meg azokat a döntő jelentőségű feladatokat, amelyeket a későbbiekben a statutum részletesen rendez. Legtöbbször megismétlik azokat a fontosabb alkotmányos rendelkezéseket, amelyek a községekre, illetve szerveikre, az állampolgárokra, a helyi közösségekre és munkaszervezetekre vonatkoznak. Esetenként rögzítik a bevezetőben a községek helyzetének, adottságainak legjellemzőbb sajátjait is. A bevezető és általános rendelkezések több esetben nem különülnek el mereven egymástól.

Az általános rendelkezések között szinte kivétel nélkül első helyen találkozunk annak rögzítésével, hogy a község a maga illetékességi területén a polgárok alapvető társadalmi-politikai közössége. Ezt követően a statutum meghatározza: *a)* mely települések, helységek tartoznak a községhez és ezek közül melyik a székhely; *b)* az illető község melyik köztársaság (autonóm tartomány) és járás területén fekszik.

Esetenként az általános rendelkezések azt is magukban foglalják, hogy milyen eljárás alapján történhet a község területének megváltoztatása. Minden statutum rögzíti, hogy a község jogi személy, melynek jogait és kötelességeit az alkotmány, a törvény, a statutum és a község által hozott más általános rendelkezések határozzák meg. A jogokat és kötelességeket közvetlenül az állampolgárok, valamint a községi szkupstina és ennek szervei más önigazgatási szervekkel együttműködve gyakorolják.

Ebben a részben szabályozzák a szkupstina által alapított díjak, kitüntetések odaítélésének módját, a díszpolgárrá nyilvánítás feltételeit és estenként meghatározzák a község címerét.

Az általános rendelkezések ismertetése kapcsán említést kell tennünk azoknak a községeknek a statutumáról, amelyeknek területén nagyobb számban élnek nemzetiségiek. Ilyen esetekben a statutumok az alkotmányi szabályozásnak megfelelően biztosítják az egyenjogúság realizálásának feltételeit. E területeken a szkupstinák szavatolják az anyanyelv használatát és tanítását, valamint azt, hogy elősegítik a nemzetiségiek kultúrájának fejlesztését.

2. A községi statutumok általános jellemzője, hogy részletesen szabályozzák a társadalmi-gazdasági viszonyok irányításával kapcsolatos általános feladatokkal összhangban a társadalmi-gazdasági élet egyes területeinek igazgatását. A község ezen funkcióit a polgárok közvetlenül vagy önigazgatási szerveiken keresztül gyakorolják. A fejlődés alapvető feltételeit a község társadami és más szervei, valamint a munkaszervezetek és helyi közösségek tervei biztosítják. A társadalmi-gazdasági viszonyok fejlesztésével kapcsolatosan a statutumok általában a községek alábbi feladatcsoportjait jelölik meg: *a)* Biztosítják a termelőerők fejlesztésének és az emberek munkájának anyagi és egyéb feltételeit a társadalmi viszonyoknak megfelelően. *b)* Irányítják és egybehangolják a társadalmi-gazdasági szolgáltatások fejlesztését. *c)* Rendelkeznek a községi társadalmi eszközökkel. *d)* Egybehangolják a társadalmi és egyéni érdeket. *e)* Biztosítják az állampolgárok gazdasági, kulturális-szociális, kommunális és más szükségleteinek kielégítését.

A statutumok legtöbb esetben a gazdasági irányítással kapcsolatosan rendelkeznek a költségvetésről és a község által létesített alapokról. A költségvetés elkészítésére, valamint a pénzügyi eszközök felhasználására vonatkozó szabályok alapját képezik az ezeken felépülő

további részletes szabályozásnak. A gazdasági és más társadalmi tevékenység fejlesztésére ugyanis a községek alapokat létesíthetnek, ha a pénzügyi fedezet állandó vagy ideiglenes biztosítása vagy az eszközök igazgatása, illetve felhasználási módjuk ezt indokolttá teszi. A költségvetés kidolgozásának irányelveit, valamint az alapok létrehozását és felhasználását a szkupstina külön szabályzatban határozza meg.

E részen belül kerülnek kidolgozásra a községi hitelpolitika alapelvei. Részletesebben a hitelpolitikai feladatok, a hitelnyújtás feltételei, a hitelek folyósítása stb. Egyes statutumok a társadalmi tervezést, a költségvetést, az alapokat, valamint a hitelpolitikát jelentőségüknél fogva a társadalmi-gazdasági viszonyok körében külön részben szabályozzák.

A települések adottságaiból következően a társadalmi-gazdasági élet egyes területein a szabályozás a helyi viszonyokat követi. A következőkben a főbb feladatkörök áttekintésével foglalkozunk.

a) A statutumok a gazdasági irányításon belül rendelkeznek az ipari és mezőgazdasági igazgatásról, felvázolva az igazgatás fontosabb területeit és módozatait. Ezzel összhangban rögzítik a lakosság szükségleteinek kielégítésére irányuló intézkedéseket. E fejezetben tehát a termelés és elosztás, valamint ezek kapcsolata kerül rendezésre.

b) A településrendezés, lakásépítés és karbantartás, valamint a kommunális tevékenység szabályozása a statutumokban jelentős helyet kap. Ezen belül a rendezési tervekről, ezek megvalósításáról, a lakásépítésről, a lakásigények kielégítéséről rendelkeznek a községek, továbbá az egyes kommunális szolgáltatásokat, ezek hálózatának kiépítését szabályozzák.

c) Külön csoportot képeznek a statutumoknak azok a rendelkezései, amelyek az oktatást, nevelést, a művelődésügyet és a művészeti tevékenységet rendezik. A művelődésügy gazdasági alapjainak biztosítása, az iskolai és iskolán kívüli képzés, a műszaki ismeretek gyarapítása, a műveltség gyarapításának feltételei kerülnek e részben szabályozásra.

d) Az egészségvédelem és szociális gondoskodás körében az egészségügyi szolgáltatások a szociális gondozásra szorulók ellátása nyer megfogalmazást. Legtöbb esetben ezzel kapcsolatosan rendelkeznek a statutumok a társadalombiztosításról is.

e) Külön csoportba kell sorolnunk azokat a rendelkezéseket, amelyek a polgárok foglalkoztatásával kapcsolatosan megjelölik a szkupstina és szerveinek feladatait.

f) Végül az utolsó csoportba az ország védelmével, a személyi és vagyonbiztonsággal, valamint a közrenddel kapcsolatos feladatok rendezése sorolható.

3. A község önigazgatási szervei között elsőnek a *községi szkupstináról* kell megemlékeznünk. A szkupstina a község legfőbb hatalmi és önigazgatási szerve, helyzetéből következően gyakorolja mindazokat a jogokat, amelyeket az alkotmány, a törvény, vagy a község statutuma a munkaszervezetekre, más önigazgatási szervezetekre, vagy közvetlenül az állampolgárokra nem ruház át. A szkupstina tanácsai általában együttes ülésen fejtik ki tevékenységüket. Mindkét tanács elhatározhatja azonban, hogy egyes kérdéseket elkülönítve tárgyal. A szkupstina ülésein vagy politikai végrehajtó igazgatási szervein keresztül gyakorolja jogait és kötelességeit. Ezzel kapcsolatosan a statutumok rendelkeznek a szkupstina kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyekről. Ilyenek például a statutumok, általános határozatok meghozatala, társadalmi és községrendezési terv megállapítása, alapok létesítése, községi népszavazás kiírása, szkupstina elnökének, alelnökének megválasztása, szkupstina szerveinek létrehozása stb. A szkupstina a nem kizárólagos hatáskörébe tartozó ügyeket politikai végrehajtó szerveire átruházhatja.

E részben kerülnek rendezésre a szkupstina működésével kapcsolatos kérdések, valamint tagjainak jogai és kötelességei.

A szkupstina különösen jelentős témák megvitatására községi *szabort* hívhat össze, melyen résztvesznek a község területén levő önigazgatási és társadalmi szervek, illetve ezek képviselői.

A szkupstina feladatainak hatékony ellátása céljából politikai és igazgatási szerveket hoz létre.

A szkupstina szervei: a szkupstina elnöke (alelnökei), biztottságai, tanácsai, igazgatási szervei és külön szervei.

A) Az elnököt a szkupstina választja tagjai sorából. Figyelemreméltók a statutumoknak azok a rendelkezései, amelyek az elnök feladatkörét és hatáskörét szabályozzák. Külön is szükségesnek tartjuk a szkupstina szervei munkájának ellenőrzésével és koordinálásával kapcsolatos jogait és kötelességeit kiemelni. Feladatkörének vizsgálatakor első helyen kell említést tenni a szkupstina, valamint tanácsai működésével kapcsolatos teendőiről (gondoskodik ezek munkájának megszervezéséről, összehívja a szkupstinát és tanácsait, felelős a hozott határozatok végrehajtásáért stb.). Az elnök javaslatokat tehet a bizottságok és tanácsok napirendjére, amelyek megtárgyalása kötelező. Felfüggesztheti az említett szervek által hozott rendelkezések végrehajtását, azonban a felfüggesztést elrendelő határozatot a következő szkupstina ülésén köteles vitára bocsátani. Sürgős esetben az elnök bizottságot nevezhet ki azzal a megkötéssel, hogy ezt a legközelebbi ülésen jóváhagyás végett a szkupstina elé kell terjesztenie.

Köteles a szkupstina szervei és más községi szervek munkáját összehangolni. Az elnök a község igazgatási szervei felett általános felügyeletet gyakorol, továbbá ellátja mindazokat a feladatokat, amelyeket a szkupstina az ő hatáskörébe utal.

Az elnököt munkájában az alelnök (alelnökök) segíti, illetve akadályoztatása esetén helyettesíti.

B) Szkupstina a hatáskörébe tartozó kérdések tanulmányozására állandó és időszaki (ideiglenes) *bizottságokat* alakít. E szervek — hasonlóan tanácsaink bizottságaihoz — ellenőrző, véleményező és javaslattevő funkciót töltenek be. Egyes esetekben azonban a statutumok önálló intézkedési jogkörrel is felruházzák a bizottságokat. A statutumok rendelkeznek a szkupstina által létrehozott állandó bizottságok összetételéről. A bizottságok tagjainak egy részét a szkupstina választja, a többi tagokat pedig a község területén levő társadalmi szervek delegálják. A statutumban rögzítik a bizottsá-

gok fő feladatait is. A leggyakrabban létrehozott bizottságok a következő feladatokat látják el:

a) A választási és kinevezési bizottság feladatát képezi a káderpolitika általános kérdéseinek megvitatása, a községben levő munkaszervezetek és más szervezetek káderhelyzetének megtárgyalása, és a szükséges intézkedések megtétele. A szkupstina hatáskörébe tartozó választási és kinevezési kérdéseket megvitatja, előterjesztéseket készít a szkupstina elé stb.

b) A beadvány és panaszügyi bizottság a polgárok és szervezetek beadványai alapján vizsgálatokat tarthat és megtárgyalja az ezekkel kapcsolatosan a szkupstina elé kerülő előterjesztéseket. Intézkedéseket tehet a törvényesség helyreállítására. A vizsgálatai során észlelt hiányosságokról közvetlenül köteles a szkupstinát tájékoztatni. A beadványok alapján az illetékes szervekhez indítványokat tehet. A beadvány előterjesztőjét köteles értesíteni az ügyben tett intézkedésekről.

c) A társadalmi felügyelő (ellenőrző) bizottság hatáskörébe tartozik a község területén levő minden olyan szerv ellenőrzése, amely társadalmi-anyagi eszközökkel rendelkezik. Hatáskörében javaslatokat terjeszthet a szkupstina elé az eszközök helyes felhasználására, valamint jogszabálysértés esetén felelősségre vonást kezdeményezhet. A munkaszervezeteket szintén megilleti a javaslattételi jog.

d) Külön *előkészítő bizottság* tanulmányozza és véleményezi a szkupstinához terjesztendő normatív rendelkezéstervezeteket.

e) A szkupstina két tanácsa (a községi és munkaközösségi) *mandátumvizsgáló és mentelmi bizottságot* hoz létre saját tagjai sorából. (E bizottságokban külső tagok nem kapnak helyet.) Döntési joguk e bizottságoknak nincs, csupán javaslatokat tehetnek, amelyeket a megfelelő tanács bírál el.

Az állandó és időszaki bizottságok munkájukról a szkupstinának kötelesek beszámolni. A szkupstina igazgatási szervei, valamint a munkaszervezetek kötelesek segíteni a bizottságokat munkájukban (adatszolgáltatás, szakvélemény-nyilvánítás stb.).

C) A szkupstinák fő tevékenységi ágazatainak megfelelően *tanácsokat* hoznak létre, amelyek a szkupstina politikai végrehajtó, önigazgatási szervei. A tanácsok a bizottságokhoz képest szélesebb ügydöntő hatáskörrel rendelkeznek az igazgatás egyes területein.

A tanácsok főbb feladatkörei:

a) A törvények, a társadalmi tervek, valamint a szkupstina határozatai alapján gondoskodnak a politikai célok megvalósításáról.

b) Megvitatják a szkupstina elé kerülő ügyeket.

c) Az adott területen megvitatják az egész községet érintő társadalmi önigazgatási kérdéseket.

d) Megállapítják az igazgatási szervek munkájának irányelveit.

e) A jogszabály által meghatározott esetekben döntenek igazgatási kérdésekben.

A statutumok egy része meghatározza a szkupstina által létrehozott tanácsokat, más statutumok azonban ezt nem rögzítik. (Ilyen esetekben a szkupstina külön határozatot hoz a tanácsok megalakításáról.) A tanácsok száma a település nagyságától és jellegétől függően változik. (Általában 12—17 körül mozog.) Hatáskörüket a szkupstina határozata rögzíti. A tanácsok tagjainak egy részét a szkupstina által kijelölt szervek delegálják. A tanácsok kötelesek együttműködni a területükön levő más önigazgatási szervekkel. (Ennek formáit a statutum és a tanácsok ügyrendje szabályozza.)

A tanácsok a hatáskörükbe tartozó ügyek ellenőrzésére, ezekkel kapcsolatos javaslatok megtételére állandó és ideiglenes bizottságokat alakíthatnak. E bizottságok önálló döntési hatáskörrel rendelkeznek.

D) A szkupstina *igazgatási szervei* a község területén

a) a hatáskörükbe utalt igazgatási kérdésekben önállóan döntenek,

b) a szkupstina és szerveinek döntéseit végrehajtják,

c) a szkupstinához és szerveihez előterjesztéseket tehetnek,

d) kötelesek elősegíteni a polgárok, munkaszervezetek és más önigazgatási szervezetek jogainak hatékony védelmét.

Az igazgatási szervek létrehozásánál és feladatkörük meghatározásánál elsődleges cél, hogy minden igazgatási ügy olyan szerv hatáskörébe tartozzon, amely a politikai és szakszempontok figyelembevételével eredményes és gazdaságos tevékenységet legyen képes kifejteni. Az igazgatási szerv munkáját a szkupstina által meghatározott időre (4 év) kinevezett vezető irányítja. A szkupstina igazgatási szerveinek munkájáért a szkupstina *titkára* felelős, aki a szkupstinának és az elnöknek van alárendelve. A titkár főbb feladatai: *a)* Támogatja az elnököt munkájában. *b)* Gondoskodik az igazgatási munka szervezéséről és törvényességéről. *c)* Köteles az igazgatási szervek jogsértő aktusainak végrehajtását felfüggeszteni és erről az elnököt tájékoztatni. *d)* Az igazgatási szervek munkájáról a szkupstina elé — a statutumban meghatározott időközönként — jelentést kell előterjesztenie.

A községeknek a székhelyükön kívül levő minden helyiségben amely hozzájuk tartozik, *helyi irodákat* kell létrehozniuk, melyeknek feladata az, hogy a leggyakrabban előforduló igazgatási ügyek intézését a lakossággal való közvetlen kapcsolaton keresztül megkönnyítsék.

Az igazgatási szervek személyi és dologi kiadásait a szkupstina határozza meg.

E) A községek speciális feladatok ellátására ún. *külön szerveket* hozhatnak létre. A leggyakrabban a községi közjogvédő hivatal (nyilvános jogvédőség), a községi kihágási bíró és a községi fegyelmi bíróság működik ebben a formában.

A statutumok e részben foglalkoznak a szkupstina és szervei által kibocsátott aktusok és ezzel összhangban a meghozott általános rendelkezések közzétételével.

III.

Korábban már utaltunk arra, hogy a községekben létrehozott *helyi közösségek* és *munkaszervezetek* a községi önigazgatásba közvetlenül bekapcsolódnak. Jelentőségüknél fogva a helyi közösségek és a munkaszervezetek feladatait a statutumok külön fejezetben szabályozzák.

1.) A helyi közösségek főbb feladatai: *a)* intézik a kommunális létesítmények létrehozásával, működésével kapcsolatos ügyeket, *b)* különös gondot fordítanak a lakosságot közvetlenül érintő szolgáltató hálózat fejlesztésére, *c)* szervezik a társadalmi élelmezést, *d)* elősegítik az oktatási, művelődésügyi és egészségvédelmi szervek munkáját.

Az igazgatási teendőket a polgárok közvetlenül vagy az általuk választott *helyi közösségi tanácson* keresztül látják el. A tanácsnak alárendelten végrehajtó bizottságokat és albizottságokat is lehet alakítani. A helyi közösség statutumát a tanács hozza meg, amelyben a szervezeti felépítéssel összhangban rendezik a közösség hatáskörét és bevételeit. A helyi közösségek tanácsainak kezdeményezésére a szkupstina meghatározott ügyek intézését e tanácsok hatáskörébe utalhatja.

A helyi közösségek a bevételi forrásokból származó pénzeszközökkel maguk gazdálkodnak.

A helyi közösségek főbb bevételi forrásai: *a)* a községi költségvetésben előirányzott összeg, *b)* a polgárok hozzájárulásai, *c)* a községek szolgáltató egységeinek bevételei, *d)* a munkaszervezetek hozzájárulásai, *e)* esetenként meghatározott célra a polgárok által választógyűléseken megszavazott önkéntes hozzájárulás.

A polgárok véleményének meghallgatása után a közösség tanácsa távlati és éves munkaprogramot, valamint éves költségvetést készít. A szükségletek jobb kielégítése céljából a helyi közösségek és munkaszervezetek anyagi eszközeiket egyesíthetik.

A helyi közösségek békéltető tanácsokat alakíthatnak az állampolgárok közti viszályok rendezésére. A község területén levő helyi közösségek együttműködésének elősegítésére a szkupstina mellett egyeztető (koordinációs) bizottságot hoznak létre.

2.) A munkaszervezetek főbb feladatai: *a)* a társadalmi eszközök törvényes és gazdaságos felhasználásáról való gondoskodás, *b)* a közösség iránti kötelezettségek teljesítése.

Az alkotmány, a törvények és a község statutuma alapján a munkaszervezetek meghozzák saját statutumukat, amelyet végleges elfogadás előtt a szkupstina megvitat. A szkupstina javaslatait kötelezően figyelembe kell venni.

IV.

A társadalmi ügyek igazgatásának közvetlen formái körében a statutumok általában a választógyűlésekről, a referendumról, valamint a polgárok kezdeményezési jogáról (népi iniciativa) és az ún. ankétokról rendelkeznek.[7]

1. Választógyűléseket a helyi közösségek területén és a munkaszervezetekben választási egységenként tartanak. Ha a szkupstina külön elrendeli, több választási egység közösen tart választógyűlést.

A választógyűlések fontosabb feladatai: *a)* megválasztják a helyi közösségek tanácsainak, valamint más önigazgatási szervezetek igazgatási szerveinek tagjait, *b)* határoznak helyi járulék bevezetéséről, döntenek a helyi közösségek létrehozásáról, *c)* az előterjesztett jelentések alapján ellenőrzést gyakorolnak a választott szervek és funkcionáriusainak munkája felett, *d)* fontosabb kérdésekről, jogszabályokról tájékoztatják az állampolgárokat.

A választógyűléseken kötelezően meg kell vitatni: *a)* a községi statutum-javaslatot, *b)* a község rendezési tervjavaslatait, az elfogadott terv módosítását, *c)* a szkupstina olyan határozattervezeteit, amelyek anyagi kötelezettségeket rónak a polgárokra, *d)* a helyi közösség statutumjavaslatát.

A választógyűléseket a szkupstina elnöke köteles összehívni a statutumban meghatározott időszakonként és esetekben. (Általában három-négy havonként kötelező összehívásuk.) A meghozott határozatokat és javaslatokat a szkupstina és a községben levő többi illetékes szerv köteles megvitatni és a következő választógyűlésen erről a lakosságot tájékoztatni.

2. A *referendum* intézményesítése lehetővé teszi, hogy a polgárok közvetlenül döntsenek a községet vagy ennek egyes helyiségeit érintő alapvető kérdésekben. Referendum tartható a szkupstina általános rendelkezéseinek jóváhagyására, vagy az általános rendelkezések előzetes véleményezése céljából. A referendum útján hozott határozatok a szkupstinát, a helyi közösség szerveit és más önigazgatási szerveket egyaránt kötik. A statutumok a kötelező referendum tartásnak általában két esetét említik. *a)* Belső községi kölcsön elrendelésének jóváhagyása végett. *b)* A polgárok önkéntes hozzájárulásának bevezetésénél.

Egyéb esetekben akkor kell referendumot tartani, ha ezt törvény vagy a szkupstina elrendeli. A szavazáson a helyiségben élő választó polgárok több mint felének kell résztvennie.

3. Minden polgár, illetve a polgárok csoportjai a szkupstinánál és szerveinél *kezdeményezheti* általános érvényű községi előírások meghozatalát, módosítását vagy hatályon kívül helyezését. A beérkezett indítványokkal — a statutumokban meghatározott határidőn belül — köteles az illetékes szerv érdemben foglalkozni és erről az indítványok előterjesztőjét tájékoztatni.

4. A választógyűlések és referendum tartása mellett a szkupstina elrendelheti, hogy egyes ügyekben *ankétok* útján kérjék ki a választók véleményét. A helyi közösségek és munkaszervezetek is tarthatnak ankétokat.

Az igazgatásban való részvétel közvetlen formái körében egyes statutumok rendelkeznek a társadalmi-politikai és más szervek községen belüli helyzetéről, valamint az önigazgatásban való részvételük módozatairól.

V.

A fentiekben nem lehetett célunk a községi statutumok rendelkezéseinek részletes ismertetése, elemzése, csupán általános sajátosságaikat kívántuk megvilágítani. A statutumok legjellemzőbb vonása, hogy egyetlen alapokmányban rögzítik a községek társadalmi-gazdasági életének alapvető szabályait.

A jugoszláv helyi igazgatás a nálunk létezőtől szervezeti felépítésben és működésben egyaránt eltér. Az önigazgatás és ezen belül a helyi önigazgatás jugoszláv formáiról természetesen lehet vitatkozni, azonban ezeket a megoldásokat semmiképpen sem lehet figyelmen kívül hagyni.[8] A társadalom fejlődésével szükségszerűen együttjár az önigazgatási formák változása, az önigazgatás tökéletesedése. „Az önigazgatás és a szocialista demokrácia to-

[7] A közvetlen demokrácia egyes formáinak alapvető szabályozását az alkotmány végzi el. Vö. Jovan Djordjević: Az új jugoszláv alkotmány főbb vonásai. Külföldi jogi cikkgyűjtemény, 1964. évi 4. szám. 585. old.

[8] Vö. Hegedüs András: Előítélet és illúzió nélkül. Élet és Irodalom, 1965. április 17. sz. 6. old.

vábbfejlődése — ami a szocialista társadalmi viszonyok megszilárdulásával párhuzamosan fog haladni — egyúttal elősegíti minél jobb megoldások fellelését is."[9]

Ivánczics Imre

Az európai szocialista országok jogalkotása

Lengyel Népköztársaság

Az 1964. év második felének jogalkotásából az új polgári eljárási törvénykönyv emelkedik ki jelentőségénél fogva, bár több jogágban is fontos rendelkezések kibocsátására került sor.

Az *államigazgatási jog* területén elsősorban a Lengyel Vöröskeresztről szóló törvényalkotás érdemel említést. A törvény szerint a Lengyel Vöröskeresztnek, mint önkéntes alapon működő társadalmi szervezetnek, rendkívül fontos emberbaráti és nevelő jellegű feladatai vannak. Ezek között az egészségügyi nevelés, az egészségügyi színvonal emelése tartoznak célkitűzései közé. Különösen fontos szerep vár rá, mint a hivatásos egészségügyi szolgálat önkéntes kisegítőjére, a járványok és nagy elemi csapások idején, amikor társadalmi akcióival segíti a lakosságot. A szervezeti jellegű rendelkezéseken kívül intézkedik a törvény a Vöröskereszt jelvényének és elnevezésének védelméről is. (Tv., DzU. 41. sz. 276. t.)

Időszakunkban is több olyan rendelkezés kibocsátására került sor, amelyek az államigazgatási területbeosztást érintették. A minisztertanács és a minisztertanács elnökének rendeletei vajdaságok, városok, járások és települések határait módosították, másrészt új városok alapításáról is rendelkeztek. (DzU. 34. sz. 218. t.; 42. sz. 281—284. t. és 286. t., 45. sz. 305. t., 306. t., 47. sz. 320. t.)

A honvédelmi igazgatás területén a női adottságok és a nők jogainak messzemenő figyelembevételével rendezte a minisztertanács az 1963. évi általános hadkötelezettségről szóló törvény alapján a tartalékos állományú nők katonai szolgálatának egyes kérdéseit. Az új rendelet alapján nem kötelezhetők tényleges katonai szolgálatra a terhes, a beteg nők, valamint azok a nők sem, akik hét éven aluli, továbbá hettizenhat év közötti életkorú gyermekekről kötelesek gondoskodni. (DzU. 41. sz. 279. t.) Ugyancsak a fenti törvény alapján módosította a nemzetvédelmi miniszter a katonai személyi igazolványokra vonatkozó rendelkezéseket. (DzU. 42. sz. 287. .t)

A mezőgazdasági igazgatás területén az időközi módosítások miatt vált szükségessé a kötelező gabonabeszolgáltatásról szóló 1957. júl. 13-i minisztertanácsi rendelet egységes szövegének a kihirdetése. (Min. tan. eln. közl., DzU. 46. sz. 316. t.) E rendelkezések értelmében a gabonabeszolgáltatási kötelezettség kiterjed az egyéni gazdálkodókra, a termelőszövetkezetekre és egyéb művelési csoportokra, valamint az állami, szövetkezeti stb. gazdaságokra. Külön-külön megállapítja a rendelet az egyéni termelőket, a termelőszövetkezeteket és az állami gazdaságokat terhelő beszolgáltatás mértékét. Rendelkezéseket tartalmaz a beszolgáltatás mértékének csökkentése, vagy a beszolgáltatás alól való mentesítés kérdésében is, továbbá a beszolgáltatás lebonyolításáról, végül pedig részletes táblázatokban szemléltetően közli a beszolgáltatás mértékét a megművelt földterületek jellege és a termékfajták szerint.

A közlekedési miniszter a légi jogról szóló 1962. május 31-i törvény alapján rendelkezést bocsátott ki a légi járműveken, valamint a földi légügyi berendezéseken alkalmazott jelek és feliratok állami nyilvántartásáról szóló szabályozás módosítására. E rendelet pontosan meghatározza egyes jelek és feliratok méretét. (DzU. 33. sz. 214. t.) Részletes szabályozásra került a polgári repülőterek, leszállóterek és földi légügyi berendezések kérdése is. A közlekedési miniszter rendelete ugyanis részletesen foglalkozik e berendezéseknek osztályozásával, majd pedig üzemeltetésükkel, a rajtuk ejtett változtatásokkal és megszüntetésükkel. Intézkedik a rendelet a repülőterek állami nyilvántartásáról és biztonságos működésük előfeltételeiről is. (DzU. 37. sz. 237. t.)

A belkereskedelmi miniszter a szesztartalmú készítmények eladására jogosító engedélyek kibocsátását rendelettel szabályozza. Ezt a jogkört a járási és városi tanácsok kereskedelmi osztályának hatáskörébe utalta. (DzU. 29. sz. 188. t.) A rendelet részletesen szabályozza az egyes helységekben kibocsátható engedélyek számát és az elárusítással foglalkozó üzemek jellegét. A minisztertanács rendelete a forgalombahozott áruk és egyes szolgáltatások árának feltüntetését rendelte el a kiskereskedelmi üzletekben és a szolgáltató egységekben. (DzU. 37. sz. 235. t.) A külkereskedelmi miniszter a szállítási tarifa egyes tételeit módosította. (DzU. 31. sz. 196. t.) Egyes intézmények üzemi alapja tekintetében is jelentek meg rendelkezések. (DzU. 30. sz. 191 t.; 42. sz. 285. t.)

Az egészségügyi és szociális igazgatás területén miniszteri rendelet foglalkozik a nemibetegségek megszüntetésére irányuló orvosi vizsgálatokkal. (DzU. 34. sz. 223. t.) Az egészségügyi és társadalombiztosítási miniszter rendelete meghatározza azon személyek körét, akik tekintetében kötelező orvosi vizsgálatokat vezetnek be. Így pl. a nemibetegségek terjedésének megakadályozása érdekében a terhes anyák esetében, valamint azoknál a személyeknél, akikről alaposan feltehető, hogy nemibetegségben szenvednek. Megállapítja a rendelet a vizsgálat időtartamát is, legfeljebb 14 napban. A fertőző betegségek elleni küzdelem jegyében az 1963. november 13-i törvény alapján kibocsátott miniszteri rendelet értelmében kötelező védőoltásban részesülnek az állam területén lakó vagy ott huzamos ideig tartózkodó személyek. Részletesen szabályozza a rendelet, hogy az egyes fertőző betegségek (diftéria, szamárköhögés stb.) elleni védőoltásokat milyen életkorban kell elvégezni. Megállapítja, hogy az oltások lebonyolítása az egészségügyi szolgálat feladata. Végül rendelkezéseket találunk az oltások alóli mentesítés kérdésében. A mentőállomások szervezete és feladatai tárgyában ugyancsak az egészségügyi és társadalombiztosítási miniszter bocsátott ki rendeletet. (DzU. 42. sz. 288. t.) A rendelet először is a mentőállomások feladatkörét szabályozza és azt elsősorban a baleseteknél való orvosi

[9] Edvard Kardelj, a Szövetségi Szkupstina elnöke beszélgetése a Samoupravljanje szerkesztőségének tagjaival. A Magyar Szó, 1965. március 5-i számának melléklete. Politikai Füzetek — 50.

segélynyújtásban, a más módon le nem bonyolítható betegszállításban, a balesetek okainak rendszeres tanulmányozásában stb. állapítja meg. A mentőállomások járási, fővárosi és vajdasági szervezettel rendelkeznek, amelyeknek feladatkörét külön-külön is szabályozza a rendelet. Végül ide kapcsolódik a minisztertanács elnökének a közleménye, amely a mérgek előállításának és forgalombahozatalának engedélyezése, a mérgek nyilvántartása, és a mérgező anyagok feletti ellenőrzést végző szervek eljárási alapelveinek tárgyában kibocsátott egészségügyi miniszteri rendeletben előfordult hibát igazítja ki. (DzU. 46. sz. 317. t.) Itt említjük meg még azt a módosítást, amelyet az egészségügyi és társadalombiztosítási miniszter rendelete a gyermekotthonok tevékenységének alapelveiről szóló rendeletben vezetett be. (DzU. 35. sz. 231. t.)

A művelődési igazgatás terén említésre méltó jogszabály jelent meg a műemlékvédelmi munkák és a régészeti munkálatok engedélyezése tárgyában. (Műv. min. rend., DzU. 21. sz. 197. t.) A Minisztertanács rendeletével a Bialystok-i és Bydgoscz-i esti mérnöki iskolát mérnöki főiskolává szervezte át. (DzU. 35. sz. 230. t.) A művelődésügyi miniszter megállapította azt az összeget, amelyet a felügyelete alá tartozó pedagógiai főiskolák végzős hallgatóinak tanulmányi költségein fejében kell megtéríteniük, ha nem fogadják el a főiskolák végzős hallgatói foglalkoztatásáról szóló 1964. febr. 25-i törvény alapján részükre kijelölt munkahelyet. (DzU. 29. sz. 187. t.) A végzős orvostanhallgatók tekintetében pedig az egészségügyi és társadalombiztosítási miniszter rendelete intézkedik. (DzU. 47. sz. 324. t.) Ugyanő állapította meg azokat a feltételeket, amelyek között a tanulmányaikat a második vagy magasabb évfolyamon megszakító orvostanhallgatók továbbtanulhatnak. (DzU. 39. sz. 260. t.) Ide kapcsolódik még a földművelésügyi miniszternek az a rendelete, amelylyel a mezőgazdasági iskolák és egyéb oktatási intézmények oktatóinak és nevelőinek képesítését szabályozza. (DzU. 34. sz. 222. t.) Miniszteri rendelettel került szabályozásra ez a kérdés az erdészeti és faipari miniszter felügyelete alá tartozó iskolák és egyéb oktatási intézmények oktatóinak és nevelőinek esetében. (DzU. 30. sz. 193. t.)

A minisztertanács rendelettel szabályozta a lakásgazdálkodás terén a lakbérmegállapításra jogosult hatóságok jogait és kötelességeit. (DzU. 32. sz. 206. t.)

Államigazgatási vonatkozásai miatt itt is említést teszünk arról a minisztertanácsi rendeletről, amely a nem állami tulajdonban levő gazdasági egységek részéről ajándék, hagyaték elfogadását, valamint ilyen egységek részéről ajándékozási szerződés alapján ingatlan vételét engedélyező szervekről intézkedik. (DzU. 47. sz. 318. t.) A minisztertanács végül rendelettel módosította a tanácsok mellett működő államigazgatási bírságoló tanács által kiszabott elzárás végrehajtásáról szóló rendelkezéseket, az állandó lakhellyel nem rendelkező elkövetőkre vonatkozóan. (DzU. 29. sz. 184. t.)

A *pénzügyi jog* szempontjából a legjelentősebb jogszabályalkotás az 1965. évi költségvetésről szóló törvény. (DzU. 45. sz. 303. t.) Itt említjük még meg, hogy törvénnyel, illetve minisztertanácsi rendelettel módosították az illetékekre vonatkozó egyes rendelkezéseket. (DzU. 41. sz. 277., 280. t.)

A *polgári jog* területét elsősorban az az új polgári törvénykönyv alapján kibocsátott minisztertanácsi rendelet érintette, amely a mezőgazdasági ingatlanok tulajdonjogának és öröklésének egyes kérdéseit szabályozta. A rendelet előbb pontosan meghatározta, hogy mely ingatlanokat kell mezőgazdasági ingatlannak tekinteni, majd megállapította azokat a legmagasabb területi határokat, amelyeken belül a mezőgazdasági ingatlanok tulajdonjoga átruházható, ill. örökölhető magánosok részére. (DzU. 45. sz. 304. t.)

Fontos rendelkezést bocsátott ki a minisztertanács ugyancsak az új polgári törvénykönyv alapján a kamat kérdésében is. A törvényes kamat mértékét 8%-ban állapítja meg a rendelet, ugyanakkor olyan tilalmat állít fel, hogy a magános fizikai és jogi személyek nem vállalhatnak 12%-nál magasabb értékű kamatra kötelezettséget. (DzU. 47. sz. 321. t.) Végül itt is megemlítjük, hogy több rendelkezést bocsátottak ki az állami közjegyzői irodáknak a telekkönyvek vezetésére való felhatalmazásáról.

A lengyel jogalkotó tevékenység az utóbbi évek nagy kodifikációs munkái, az új polgári törvénykönyv és a családjogi és gyámsági törvénykönyv megteremtése után ebben az időszakban a polgári eljárási törvénykönyv létrehozásával és életbeléptetésével folytatta sikeres útját célkitűzése, egy-egy jogág átfogó, egységes szabályozása irányában.

Az új polgári eljárásjogi törvénykönyv, e rendkívül fontos, alapos kodifikációs munkán alapuló törvényalkotás ugyanis végre egy törvénykönyvben szabályozta a peres és nem peres eljárást és valamenynyi idevonatkozó lényeges kérdést. Jelentőségének megvilágításához el kell mondanunk, hogyan is állt a polgári eljárásjog szabályozásának kérdése e törvény megalkotása előtt. A polgári eljárásjog alapvető szabályozása 1930. évre nyúlik vissza, és az akkori köztársasági elnöki rendeletet bizonyos módosításokkal a felszabadulás után is használták, legutóbb az igazságügyminiszter 1950. augusztus 25-i hirdetményében (DzU. 43. sz. 394. t.) foglalt egységes szerkezetben. Ezen túlmenően azonban külön szabályozták a bírósági végrehajtást (DzU. 1932. 93. sz. 804. t.), külön törvény rendelkezett a nem peres eljárásról (DzU. 1945. 27. sz. 169. t.), külön dekrétum tartalmazta a holtnak nyilvánítás szabályait (DzU. 1945. 40. sz. 226. t.)

A lengyel kodifikációs tevékenység új szakaszának, az új polgári eljárási törvénykönyvnek azonban nemcsak az egységes szabályozásra való törekvésben jelentkeznek az erényei.[1] Mielőtt a törvénykönyv részletesebb ismertetésére rátérnénk, ki kell emelnünk az új kódex egyéb előnyeit is. A korábbi szabályozással egybevetve megállapíthatjuk, hogy a polgári eljárási jog rendelkezéseit messzemenően tökéletesítette, és jelentősen egyszerűsítette, gyorsította a bírósági eljárást.

Az 1965. január elsején hatályba-

[1] A Lengyel Népköztársaságban folyó kodifikációs munkáról nyújt ismertetést a lengyel igazságügyminiszter, Marian Rybicki a Magyar Jog, 11. évf. 1964. 9. számában, 425—426 oldalakon. Az eddigi törvényalkotások mellett megemlíti, hogy erőteljesen folyik a büntetőtörvénykönyv és a büntető eljárási törvénykönyv kodifikálása is.

lépett törvénykönyv hatalmas terjedelmű, 1153 cikket tartalmaz (a polgári perrendtartási törvénykönyv 1950. évi egységes szövege 882 cikket tartalmazott). A törvénykönyv élén bevezető rendelkezések állanak (1—14. cikk), ezután a törvénykönyv szerkezete 3 részre oszlik. Az első rész a törvénykezési eljárásra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza, a második rész a biztosítási es végrehajtási eljárást szabályozza, a harmadik részben pedig nemzetközi polgári eljárásjogi rendelkezéseket találunk.

A törvénykönyv első része (15—729. cikk) 4 könyvre tagozódik. Az első könyv a perről rendelkezik (15—505. cikk), 7 címre bontva. Az első cím a bíróságra vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza. Itt találjuk a bíróság jogkörének szabályozását. Érdekességként említjük meg, hogy az új törvénykönyv a magyar jogi terminológiától eltérően nem használja a bíróság hatáskörének és illetékességének megkülönböztetését, hanem az új csehszlovák polgári eljárási törvénykönyvhöz hasonlóan tárgyi és területi illetékességet ismer. A továbbiakban rendelkezéseket találunk a bíróság összetételéről. A törvénykönyv leszögezi, hogy az elsőfokon eljáró tanács az elnöklő szakképzett bíróból és két ülnökből áll. A törvénykönyv rendelkezései azonban áttörik a népi ülnököknek az igazságszolgáltatásban való részvételére vonatkozó lényeges alapelvet, és felhatalmazzák a bíróság elnökét annak elrendelésére, hogy szükség esetén három hivatásos bíróból álló tanács járjon el. Itt rendelkezik a törvény a bírák kizárásáról is. A második cím az ügyésznek a polgári eljárásban való részvételével foglalkozik. Érdekes és számunkra új rendelkezéseket tartalmaz a harmadik cím, a dolgozók társadalmi szervezeteinek a polgári eljárásban való részvételéről. Az új törvénykönyv rendelkezései itt is hasonlóságot mutatnak a csehszlovák polgári eljárási törvényhozás eredményeivel. A törvénykönyv felhatalmazza ugyanis e szervezeteket, képviselőiket, hogy a dolgozók érdekében akár pert is indíthassanak tartásdíj megállapítása érdekében, továbbá munka során bekövetkezett balesetből, munkaviszonyból eredő stb. követelések iránt. A negyedik cím a felek, az ötödik a perköltség, a hatodik cím pedig az eljárás kérdéseivel foglalkozik, ezen belül szabályozza a peres iratok, kézbesítés, a határidő, a bizonyítás kérdéseit, továbbá rendelkezik az ítéletekről, a fellebbezési eszközökről, és a rendkívüli perorvoslatokról stb. A különleges eljárások szabályozását tartalmazza a hetedik cím. Ebben foglal helyet a házassági ügyekben való eljárás. Külön fejezetben foglalkozik a törvénykönyv a dolgozók munkabérkövetelése esetén követendő eljárással.

A második könyv (506—694. cikk) a nem peres eljárásra vonatkozó szabályozást öleli fel. A második könyv két címre bomlik: az első általános rendelkezéseket tartalmaz, a második cím pedig a holtnaknyilvánítás, a halál tényének megállapítása esetén követendő jogszabályanyagot tartalmazza. Külön fejezet foglalkozik ezen belül a hagyatéki eljárással.

A rövid terjedelmű harmadik könyv (695—715. cikk) a választott bírósági eljárás szabályait tárgyalja.

A negyedik könyv (716—729. cikk) végül azokat az eljárási szabályokat tartalmazza, amelyeket az ügyirat eltűnése és megsemmisülése esetén az ügyiratmegsemmisítés miatt kell követni.

A törvénykönyv második része (730—1095. cikk) a biztosítási és végrehajtási eljárás anyagát foglalja magába, két könyvre tagozódva.

A biztosítási eljárásról szóló első könyv (730—757. cikk) első címe általános rendelkezéseket tartalmaz. A továbbiakban a második cím a pénzkövetelések biztosításával, a harmadik pedig a biztosítás egyéb eseteivel foglalkozik.

A második könyv (758—1095. cikk) anyaga a végrehajtási eljárás. A második könyv első címében ugyancsak általános rendelkezéseket találunk a végrehajtási szervekről, hatáskörükről, és általános eljárásukról. A második cím speciális rendelkezéseket tartalmaz a pénzkövetelések végrehajtásáról. A harmadik cím a végrehajtás különös rendelkezéseit öleli fel. E cím foglalkozik a nem pénzbeli követelések végrehajtásával, a társadalmi tulajdonban levő gazdasági egységek ellen és ezek javára vezetett végrehajtással, a tartási követelések végrehajtásával.

A harmadik rész (1096—1153. cikk) három könyvre bontva adja a nemzetközi polgári eljárásjogi rendelkezéseket. Az első könyv (1097—1116. cikk) a nemzeti joghatóság kérdéseivel foglalkozik, több címre tagozódva. Az első cím általános rendelkezéseket tartalmaz, a második a nemzeti joghatóságra vonatkozó rendelkezéseket, peres és nem peres eljárás esetén, a harmadik cím anyaga a nemzeti joghatóság a perben, a negyedik címben pedig ennek nem peres eljárási vonatkozásait találjuk. A befejező ötödik cím a nemzeti joghatóság alól való kivételeket tartalmazza.

A második könyv (1117—1144. cikk) kilenc rövid címre bontva a nemzetközi polgári eljárás szabályait tárgyalja. Többek között e könyvön belül találjuk a cselekvőképesség, a meghatalmazás, a bírói költségek biztosítása, a külföldiek bírósági költségmentessége, a jogsegély, a kézbesítés szabályait. Rendelkezéseket tartalmaz még a második könyv az okmányok biztosításáról, a külföldi hivatalos iratokról, külföldi örökség biztosításáról stb.

Végül a harmadik könyv (1145—1153. cikk) a külföldi bíróságok határozataira és ezen bíróságok előtt kötött egyességekre vonatkozó szabályokat tartalmazza két címben. Az első cím a külföldi bíróságok határozatainak elismerését, a második cím pedig a külföldi bíróságok határozatainak és az előttük kötött egyességeknek a végrehajtását szabályozza.

A polgári eljárási törvénykönyv kihirdetésével egyidejűleg jelent meg a kódex hatálybaléptetési törvénye. (DzU. 43. sz. 297. t.) E törvény értelmében a kódex 1965. január elsején hatályba is lépett. A hatálybaléptetési törvény, az ezzel kapcsolatos alapos kodifikációs munka érdemeként kiemeljük, hogy a törvény részletesen felsorolja egyrészt a kódex életbeléptetésével hatályukat vesztő rendelkezéseket, másrészt mindazokat a rendelkezéseket, amelyek továbbra is hatályban maradnak.

Említésre méltó még az igazságügyminiszternek az a rendelete, amely az öröklakásokra vezetett végrehajtásról intézkedve megállapítja, hogy ebben az esetben az in-

gatlanvégrehajtásra vonatkozó szabályokat kell alkalmazni. (DzU. 47. sz. 323. t.)

A büntetőeljárást érinti az igazságügyminiszternek az a rendelete, amely a javító- és nevelőintézetekben elhelyezettek, valamint a gyermekmenhelyen gondozottak tartási költségeit szabályozza. (DzU. 31. sz. 194. t.)

Az igazságügyi szervezeten belül az állami közjegyzői irodák hatáskörét jelentősen kiterjesztette az a törvény, amely a telekkönyvek vezetését is feladatukká tette. A törvény egyidejűleg felhatalmazza az igazságügyminisztert, hogy konkréten jelölje ki az egyes közjegyzői irodákat e feladatok végzésére. A törvény értelmében a közjegyzőnek kell vezetni a telekkönyveket, de egyes cselekményeket a megfelelő képesítéssel rendelkező egyéb dolgozó is végezhet. A törvényesség tiszteletbentartása szempontjából nagy jelentőségű az a rendelkezés, melynek értelmében a közjegyzői irodának a telekkönyvvezetés kérdésében hozott határozatai ellen a bírói út igénybevételét lehetővé teszi, ugyanis e határozatok ellen a vajdasági bíróságokhoz lehet fellebbezni. A telekkönyvvezetésnek közjegyzői hatáskörbe való utalásával e jogszabályban is kifejezésre jut az a nagy megbecsülés és komoly bizalom, amelyben a lengyel közjegyzői intézmény részesül. A továbbiakban felhatalmazza az igazságügyminisztert a törvény arra is, hogy az általános bíróságokra vonatkozó rendelkezések alapján a telekkönyvek vezetésére kijelölt állami közjegyzői irodákba legfeljebb ötévi időtartamra bírákat rendelhessen ki, akár azok hozzájárulása nélkül is. Ügyviteli dolgozóknál a közjegyzői irodákba való áthelyezésnek egyik feltétele, hogy ezzel a dolgozó illetményei ne csökkenjenek. (DzU. 41. sz. 278. t.) Részletekbemenően nem ismertetjük azokat az időszakunkban megjelent rendelkezéseket, amelyek egyes bíróságokat (DzU. 31. sz. 195. t.; 34. sz. 221. t.), vagy azok kihelyezett részlegeit szüntették meg (DzU. 34. sz. 220 t.; 39. sz. 258. t.). Egyes járásbíróságokon pedig olyan részlegek szervezése vált szükségessé, amelyek a fiatalkorúak ügyeivel foglalkoznak (DzU. 34. sz. 219. t.; 37. sz. 236. t.). Itt is említést teszünk az igazságügyi szervezet dolgozóit érintő munkajogi rendelkezésekről, amelyek a Legfelső Bíróság, a Központi Döntőbizottság és az állami döntőbizottságok, valamint a társadalombiztosítási bíróságok bíráinak és egyéb alkalmazottainak egyes munkajogi kérdéseiben intézkednek. Munkajogi vonatkozású az a minisztertanácsi rendelet, amely a minisztériumi és főhatósági dolgozók munkakörét, képesítését és illetményét szabályozta. (DzU. 29. sz. 185. t.) A munkaügyi és bérbizottság elnökének rendeletével módosították azokat a szabályokat, amelyek szerint egyes foglalkozási ágakban 16 éven felüli fiatalkorúak foglalkoztatását lehet engedélyezni. (DzU. 29. sz. 189. t.) A közlekedési miniszter rendelete sokoldalúan szabályozta a nem nyilvános vasutak alkalmazottaival szemben felállított követelményeket. (DzU. 33. sz. 213. t.) E szolgálatra csak azok a teljeskorú személyek alkalmazhatók, akik testileg és szellemileg épek, megfelelő képzettséggel, szolgálati idővel rendelkeznek és meghatározott próbaidő leteltével sikeres vizsgát tettek. A rendelet melléklete részletes munkaköri táblázatot nyújt. Minisztertanácsi rendelet intézkedik a vegyiparban, az építő- és építőanyagiparban, valamint a könnyűiparban alkalmazott egyes dolgozók foglalkozási csoportba való sorolásáról. (DzU. 34. sz. 215. t.) A minisztertanács elnöke a vajdasági tanácsoknál ellenőrző — felügyeleti munkakört betöltő dolgozók munkaköri, képesítési és illetménytáblázatát módosította (DzU. 34. sz. 217. t.). Illetményi kérdéseket szabályozott a minisztertanács a „Lengyel Posta, Távíró és Távbeszélő" állami üzemek dolgozóinál. A rendelet különböző táblázatokban részletesen ismerteti az alapfizetéseket, a szolgálati pótdíjat és a korpótlékot. (DzU. 47. sz. 319. t.)

Több rendelkezés jelent meg a bírák és bírósági alkalmazottak munkajogi kérdéseiben is, mint ahogy erre már az előzőkben utaltunk. A minisztertanács a Legfelső Bíróság bíráinak, a szakiroda tagjainak, valamint a bírósági ülnököknek és joggyakornokoknak illetményéről szóló rendelkezések módosításával rendkívüli munkaköri pótdíjat állapított meg az igazságügyminisztériumba berendelt dolgozók számára, amely nem adóköteles. (DzU. 38. sz. 241. t.) Ugyancsak rendkívüli munkaköri pótdíjban részesülhetnek a Központi Döntőbizottság bírói szakon alkalmazott dolgozói (DzU. 38. sz. 242. t.), és a társadalombiztosítási bíróságok bírái is. (DzU. 43. sz. 308. t.) Egyidejűleg rendelkezett a minisztertanács a Központi Döntőbizottságnál alkalmazott ügyviteli és kezelői dolgozók szolgálati beosztása, képesítése és illetménye terén is. (DzU. 38. sz. 243. t.)

A nemzetközi kapcsolatok terén ebben az időszakban is több egyezmény kihirdetésére került sor. A sokoldalú szerződések között megemlítjük az oktatásügy területén érvényesülő megkülönböztetések elleni harc tárgyában Párizsban 1960. december 14-én kötött és 1962. május 22-én hatályba lépett egyezményt, amelyet a Lengyel Népköztársaság időszakunkban ratifikált. (DzU. 40. sz. 268., 269. t.)

A kétoldalú nemzetközi szerződések között többnyire kulturális egyezmények megkötésére került sor. Így Varsóban 1963. dec. 9-én a Lengyel Népköztársaság a Belga Királysággal kötött kulturális szerződést (DzU. 32. sz. 204. t.), amelynek már ratifikációs okmányait is kicserélték a kormány hirdetménye szerint. (DzU. 32. sz. 205. t.) Ugyancsak kulturális együttműködési egyezményt kötött a Lengyel Népköztársaság a Mali Köztársasággal Bamakóban 1961. november 2-án. (DzU. 35. sz. 228. t.) E szerződés ratifikációs okmányainak a kicserélése történt meg időszakunkban. (DzU. 35. sz. 229. t.) Brazíliával is létesített a lengyel népi állam kulturális egyezményt, amelynek aláírására Brasiliában 1961. október 19-én került sor. (DzU. 44. sz. 298. t.) A Csehszlovák Szocialista Köztársasággal a határmenti vasúti közlekedés egyes kérdései tárgyában jött létre egyezmény Prágában, 1962. november 16-án (DzU. 36. sz. 233. t.). Ezen egyezmény ratifikációs okmányainak kicseréléséről időszakunkban jelent meg kormányközlemény. (DzU. 36. sz. 234. t.) Végül beszámolunk arról, hogy a Lengyel Népköztársaság is csatlakozott a vasúti árufuvarozási nemzetközi egyezményhez (CIM) és az ezzel kapcsolatos szerződésekhez. (DzU. 44. sz. 300. t.)

N. I.

JOGIRODALOM

*„Pikler Kornél: A burzsoá alkotmánybíráskodás"**

1. Pikler Kornél kandidátus ismertetendő könyvében a burzsoá államelmélet egyik növekvő szerepű intézményének bemutatására, a burzsoá alkotmánybíráskodás elméleti problémáinak és tényleges gyakorlatának szocialista szemléletű kritikai feldolgozására vállalkozott. Törekvése a magyar államjogtudomány érdeklődési körének bővülését jelzi. A burzsoá alkotmányvédelem rendeltetésének és szerepének gazdag irodalmi, tételesjogi és jogeseti anyagon nyugvó feltárása offenzív jellegével hasznosan egészíti ki azokat a jogirodalmi termékeinket, amelyek a szocialista, valamint a burzsoá állam- és jogtudományok között folyó eszmei küzdelemben elsősorban a hazai állami és jogi intézmények előnyös vonásait és fölényét mutatják be.

A monográfia a „Bevezető megjegyzések"-et követően három részre tagozódik. „Az alkotmánybíráskodás az alkotmányvédelem eszközeinek rendszerében" c. I. részben szerző az alkotmányvédelem és az alkotmánybíráskodás fogalmát, a parlamenti alkotmányvédelem fajtáit, valamint a végrehajtó szervek e téren kifejtett szerepét elemzi. „A szűkebb értelemben vett alkotmánybíráskodás" címet viselő II. rész a rendes bíróságok alkotmánybíráskodásának kialakulását, hatáskörét és szervezetét, valamint a külön szervezett alkotmánybíróságok szervezeti, eljárási és hatásköri problémáit taglaló fejtegetéseket tartalmazza. Az elvi megalapozás és a szervezeti keretek felvázolására szánt első két részt követő legterjedelmesebb III. részben „A burzsoá alkotmánybíráskodás fő problémái" c. alatt a normakontroll elvi kérdéseit és tételes rendezését, valamint az alapjogok alkotmánybírósági védelmének elvi problémáit és burzsoá gyakorlatát mutatja be a szerző. A harmadik részben találjuk meg a burzsoá alkotmánybíróságok tevékenységének összefoglaló értékelését is. Monográfiájának végén a szocialista alkotmányvédelemre vonatkozó elvi jelentőségű főbb következtetéseit foglalja össze a szerző.

Mivel szerző témaválasztásával és alapvető következtetéseivel, valamint a feldolgozás módjával egyetértünk — egy-két kisebb jelentőségű megjegyzéstől eltekintve — e recenzióban elsősorban a monográfia összegező tartalmi ismertetésére törekszünk.

2. Az alkotmánybíráskodás fogalmához az alkotmányvédelem különböző nem-jogi és jogi biztosítékainak rövid áttekintése után jut el a szerző. Az alkotmánybíráskodás az alkotmányjogi biztosítékok körén belül az ún. materiális biztosítékok közé tartozik, amelyeknek az a sajátosságuk, hogy a fennálló társadalmi, állami rend védelmét az alkotmányvédelmen keresztül, mint az alkotmány által e célra létrehozott külön intézmények végzik. Szerző az anyagi alkotmánybiztosítékokat aszerint csoportosítja, hogy azok az állami szervek melyik típusán belül foglalnak helyet. Ennek megfelelően — szerző terminológiáját követve — a törvényhozói, a bírói és a végrehajtó hatalom keretében jelentkező materiális alkotmánybiztosítékokról beszélhetünk.

A burzsoá alkotmánybiztosítékok között az alkotmánybíráskodás emelkedett a legnagyobb jelentőségre. Az alkotmánybíráskodás fogalma két oldalról közelíthető meg. Tágabb vagy anyagi értelemben alkotmánybíráskodásnak tekintendő minden olyan állami tevékenység, amely jogszabály vagy egyéb állami egyedi aktus alkotmányos voltát bírálja felül. Szűkebb vagyis alaki értelemben pedig alkotmánybíráskodásról akkor beszélünk, ha az állami aktusnak az alkotmánynormához mérését bírói szerv végzi el. Az alkotmánybíráskodás szorosabb értelemben tehát a rendes bíróságok vagy a különállóan szervezett alkotmánybíróságok ilyen értelmű tevékenységét fogja át.

Az alkotmánybíráskodás fogalmának vizsgálata során megismertet szerző bennünket azzal a vitával, amely a burzsoá államjogászok között az alkotmánybíráskodás alanyairól és tárgyáról folyik. Helyes kritikáját adja annak a retrográd nézetnek, amely az alkotmánybíráskodás alanyait az állami szervekre, tárgyát pedig az állami szervek hatásköri vitáira kívánja leszűkíteni és a normakontroll előtérbehelyezésével ki akarja rekeszteni az állampolgárokat, a társadalmi szerveket, az állampolgári alapjogok védelmét, az egyedi aktusokat az alkotmánybíráskodás hatköréből. Az alkotmánybíráskodásnak fogalmilag és elvileg az alkotmánynormák egészének alkotmányjogi védelmét kell szolgálnia. Az alkotmánynorma megsértése — szerző megállapítása szerint — kétféle módon, mégpedig normával és egyedi aktussal történhetik. Megítélésünk szerint a tartalmi alkotmánysértésnek létrejöhet egy harmadik — különösen az alkotmányban foglalt alapjogok szempontjából jelentős — módozata: bizonyos alkotmányos előírások érvényesülésének vagy érvényrejuttatásának mellőzése.

3. Az alkotmánybíráskodás fogalmának elemzése után az alkotmánybíráskodást végző szervek vizsgálata a parlamenti plénum idevágó szerepének bemutatásával kezdődik. A parlamentáris demokrácia létrejöttekor az állami szuverenitás megtestesítőjeként a parlament lépett fel. Az alkotmány védelme is a legfelsőbb képviseleti szerv kezében látszott megvalósíthatónak. A parlamentek kialakulásának időszakában ez elsősorban az államfő és a vezető állami méltóságok hűtlenségi és alkotmánysértési ügyeire vonatkozóan nyert alkotmányi rögzítést. Az alkotmányt védő jogi eszközök viszonylag a legnagyobb terjedelemben Angliában maradtak meg a parlament kezében. Angliában a parlamenten kívül nincs szerv, amely alkotmányellenőrzési kérdésekben dönthetne. A bírói ellenőrzési jog csak a törvényesség vizsgálatára terjed ki. Az V. Köztársaság jelenlegi alkotmányáig hasonló jogi helyzete volt a francia parlamentnek is. A jelentősebb alkotmányok áttekintése után méltán vonja le szerző azt a következtetést, hogy a formalisztikus vádemelési jogtól eltekintve a parlamenti plénumok alkotmányvédelmi hatáskörével csak kivételként lehet találkozni. Az imperializmus korában a legfelsőbb képviseleti szerv a legtöbb államban elveszíti vezetőszerepét, az uralkodóosztályok sem az alkotmányban, sem a parlamentben nem látnak már elegendő biztosítékot

* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó Budapest, 1965. 286 old.

uralmuk megőrzéséhez. A parlamenten kívüli alkotmánybíráskodás fegyver lett a parlament ellenőrzésére és korlátok közé szorítására.

A parlamenthez kapcsolódó még megmaradt alkotmányossági ellenőrzés letéteményesei többnyire delegált parlamenti szervek. Ezeket az alábbi három csoportba sorolhatjuk: *a)* az államfő és a magasrangú funkcionáriusok államjogi ügyeiben ítélkezésre kiküldött parlamenti bírói szervek; *b)* alkotmányjogi és egyéb bizottságok és *c)* ún. parlamenti megbízottak. Az első csoporttól eltekintve a többi szervnek nem kizárólagos feladata az alkotmányossági ellenőrzés.

A parlament plénuma által alkotmánysértés miatt emelt vád esetén — ha nem rendes bíróság vagy külön szervezett alkotmánybíróság rendelkezik hatáskörrel — általában képviselőkből álló speciális bíróság jár el. Rendszerint parlamenti képviselők és legfelsőbb bíróságok funkcionáriusai vagy egyes tagjai alkotják ezt a testületet. Előfordul az is (pl. a Thaiföldi Királyság 1952. évi, ma is hatályos alkotmánya szerint), hogy képviselőkből és hivatásos bírákból álló parlamenti delegált bíróság normafelülvizsgálati hatáskörrel rendelkezik.

A burzsoá parlamenti bizottságok alkotmányossági ellenőrző tevékenységének súlypontja — a delegált parlamenti külön bíróságokéval szemben — a normaellenőrzésre esik. A bizottságok tagjai csak parlamenti tagok lehetnek. Tevékenységük nem bírói, hanem inkább felügyeleti jellegű. Feladatuk általában nem végleges döntés hozatala, hanem alkotmányossági ellenőrzés és javaslattétel a plénum részére. Az alkotmányossági ellenőrzés szempontjából a burzsoá parlamenti bizottságokat két nagy csoportra, az angol és a francia rendszer szerint működőkre lehet osztani. Az angol rendszerben (Anglián kívül ez a parlamenti bizottsági rendszer található Kanadában, Ausztráliában, Indiában, Dániában és bizonyos mértékig az NSZK-ban) a bizottságok teljesen alá vannak rendelve a plénumnak. Szerepük az alkotmányi ellenőrzésben elenyésző.

A francia parlamenti bizottsági rendszerben a törvényjavaslatok először az illetékes bizottságokon mennek keresztül. A bizottságok javasolhatják a törvényjavaslatok visszautasítását, vagy saját hatáskörükben módosíthatják is azokat. Ez esetben a plénum már nem az eredeti, hanem a bizottság által módosított szöveget tárgyalja. A bizottságok ezen felül széles körben eszközölhetnek alkotmányossági ellenőrzést. Kiemelkedő szerep jut az alkotmányossági ellenőrzésben a svéd parlamenti bizottságoknak. Ez főleg azzal függ össze, hogy nincs alkotmánybíróság és a rendes bíróságoknak sincs jogszabály-ellenőrzési joguk. Bemutatja szerző az USA parlamenti bizottsági rendszerét is, amelyben a bizottságok a jogszabályban megállapított hatáskörüket messze túllépve a Kongresszus törvényhozói tevékenységének is erős konkurrensei lettek. Működésük, különösen az eseti bizottságoké már bírói, sőt rendőri jelleget ölt.

A parlament szerepének csökkentésével együtt erősen visszaszorította a bizottságok szerepét is a parlamentáris köztársasági kormányforma helyében prezidenciális kormányzati rendszert léptető 1958. évi francia alkotmány. A parlamenti bizottságok száma 6-ra csökkent. Ezek között foglal helyet a 90 tagú „alkotmányjogi, törvényhozási és államigazgatási bizottság" is. Szerepe az alkotmányvédelemben minimális, hiszen a hatáskörét tekintve alkotmánybírósági jellegű, parlamenten kívüli Alkotmánytanács gyakorlata még az alkotmányadta lehetőségektől is megfosztja a parlament alkotmányjogi bizottságát.

A parlamenti megbízotti intézmény eredetileg Svédországban alakult ki. Az 1809. évi svéd alkotmány vezette be a parlamenti igazságügyi megbízott (ombudsman) intézményét, és azt némi változtatással átvette az 1919. évi finn, majd az 1953. évi dán alkotmány. Hasonló szervvel találkozunk Chilében is. Mindhárom északi államban közvetlenül a parlamenttől nyeri megbízatását a parlamenti megbízott. Az igazságügyi megbízott tevékenysége elsősorban közigazgatási bíráskodási jellegű és az alkotmánybíráskodásnak csak nyomai találhatók meg benne.

A végrehajtó szervek alkotmányvédelmi szerepének vizsgálata során az államfő, a francia Alkotmánytanács, az államtanácsok és az alkotmányvédelmi hivatalok vonatkozó jogosultságait és tevékenységét mutatja be a szerző. E szervek ilyenirányú jogainak bővítése kifejezője annak a burzsoá államokban végbemenő változásnak, amelynek következtében az alkotmányvédelem egyre inkább már nem a parlament jogainak a végrehajtó szervekkel szembeni megóvásaként jelentkezik, hanem éppen fordítva. Szembetűnően tanúsítja ezt a tendenciát a francia Alkotmánytanács rendkívül széles és egyre terebélyesedő jogköre.

4. Művének második részében a rendes bíróságok alkotmánybíráskodásának kialakulásával, az alkotmánybíróságok létrejöttével, ezek szervezetével, hatáskörével és főbb működési formáival ismertet meg bennünket a szerző. A bírói alkotmányellenőrzés kifejlődése a parlamenti tekintély hanyatlásával esik egybe, amidőn a tőkésosztály újabb jogi eszközöket keres uralma biztosítására.

Az irodalomban szokásos a bírói alkotmányossági ellenőrzés létrejöttét a bírói normakontroll-jog kifejlődésével egybekapcsolni. A törvénykontrollal egybekötött rendes bírósági eljárás során folytatott alkotmánybíráskodás szülőhazája az Amerikai Egyesült Államok. Az alkotmány nem tartalmaz utalást ilyen bírói hatáskörre. Először 1803-ban a Marbury versus Madison ügyben mondott ki először a Legfelsőbb Bíróság kongresszusi törvényt alkotmányellenesnek. Ez az eset még általános felzúdulást váltott ki. Majd több évtized után az 1880-as években alakult ki intézményesen az USA-ban a bírói törvényfelülvizsgálat. A Legfelsőbb Bíróságban a szociális előrehaladás ellenzői jelentős támaszra találtak ebben az időben. Európában a bírósági rendszerű alkotmánybíráskodás csak a múlt század vége felé kezd általánosan teret nyerni. A közép- és dél-amerikai államok nagyobb része ugyancsak a század végéig, a második világháború kitöréséig pedig csaknem egésze alkalmazza ezt a rendszert. A második világháború után a burzsoá államokban annyira tért hódított a bírói törvénykontroll, hogy szinte kivételnek számít az az ország, ahol nem alkalmazzák.

A rendes bíróságok alkotmánybírósági tevékenysége megnyilvánulhat úgy, hogy *1.* egyedi vitában ítélkezik, *2.* normatív vagy nem normatív hatósági aktus alkotmányos voltát bírálja el és *3.* alkotmányos kérdésben véleményt nyilvánít. A bíróság egyedi ügyben rendszerint föderatív államokban a szövetség és a tagállamok közötti alkotmányos vitában dönt. Az amerikai típusú (rendes bíróság által végzett) alkotmánybíráskodásban sajátos módon érvényesül a normafelülvizsgálat. Az alkotmányosság önálló eldöntésére a bíróságnak nincs hatásköre. A rendes bíróság a törvények alkotmányos voltáról csak valamely büntető-, polgári- vagy államigazgatási ügyben előkérdésként dönthet. A bíróság a törvényt alkotmányellenesség esetén sem helyezi formailag hatályon kívül, de a bírói nemalkalmazás gyakorlatilag a hatályon kívül helyezéssel egyenrangú. Az alkotmánybíráskodás harmadik formájául jelzett véleménynyilvánítás nem bíráskodás, ez esetben a bíróság mintegy alkotmányossági jogi szakértőként jár el.

Nem egységes a gyakorlat a tekintetben, hogy a normakontroll joga az egyes országokban egy vagy több bíróságot illet-e meg. Az USA-ban a normakontroll jogát a bírói hatalom részének tekintik, és ebből következőleg a különböző fokú bíróságok egyaránt gyakorolják. Amidőn a Legfelsőbb Bíróság valamelyik törvény alkotmányos voltáról dönt, az ügyben előbb legalább egy, de legtöbbször két alsóbbfokú bíróság már állást foglalt. Az alkotmányossági ellenőrzésben való részvétel, elsősorban a törvényfelülvizsgálati jog nagymértékben növeli a bíróságok tekintélyét az állami életben. Az amerikai rendszerű alkotmánybíróságok tagjainak kinevezésére a kormány igyekszik erős befolyást gyakorolni. Az uralomra jutó párt a bíróságnál is érvényre kívánja juttatni domináló szerepét.

A rendes bírósági alkotmánybíráskodás átmeneti formájának minősíti szerző a svájci szövetségi bíróság alkotmánybíráskodását. Ennek egyik jellemzője, hogy ismeri az alkotmányos panasz intézményét. Az állampolgár valamelyik alkotmányos alapjogának megsértése esetén közvetlenül fordulhat a szövetségi bírósághoz. A másik jellemzője pedig az, hogy a szövetségi bíróság a szövetségi normákat nem bírálhatja felül. Jogszabályfelülvizsgálata csak a kantoni rendes törvények és rendeletek ellenőrzésére szorítkozik. Ezeket azonban alkotmányellenességük esetén hatályon kívül is helyezheti.

5. A külön szervezett alkotmánybíróságok rövidebb múltra tekintenek vissza. Az első világháborút követően kezdenek kialakulni és különösen a második világháború után terjednek el. Az önállóságát visszanyert Ausztriában a náci megszálláskor eltörölt alkotmánybíróság 1946 közepén újra megkezdte működését. A Német Szövetségi Köztársaságban az 1949. évi alkotmány rendelkezése alapján 1951-ben adták ki az alkotmánybíróságról szóló törvényt. Az 1947. évi olasz, az 1960. évi ciprusi és az 1961. évi török alkotmány ugyancsak elrendeli alkotmánybíróságok létrehozását.

A burzsoá irodalom a külön szervezett alkotmánybíráskodást többnyire az államhatalmi ágak megoszlására és a föderatív rendszerre vezeti vissza. Az alkotmánybíróság ma már olyan hatalmi szervként él a burzsoá állami szervek rendszerében, amely az alkotmányértelmezés segítségével a törvényhozó szerv fölé nőtt. Olaszországban és Ausztriában is csak egy alkotmánybíróság működik. Az NSZK-ban a szövetségi alkotmánybíróságon kívül minden tagállamnak külön alkotmánybírósága van. Közöttük azonban nincs felfolyamodási viszony.

Részletesen ismerteti szerző az alkotmánybíróságok tagjainak kiválasztására vonatkozó nézeteket és az egyes országok tételes szabályait. Gazdag tényanyaggal tanúsítja, hogy az alkotmánybíróságok tagjain nemcsak világnézeti, hanem a kormányszervek és a pártok politikai befolyása alatt állanak.

Az alkotmánybíróságoknak kizárólagos hatáskörük van az alkotmánybíráskodás valamennyi tárgykörének ellátására. Mellettük más szervnek csak kivételesen van ilyen jogköre. Határozott tendencia észlelhető viszont abban az irányban, hogy az alkotmánybíróság ne csak alkotmányossági, hanem törvényességi kérdésekben is döntsön. A rendes és a közigazgatási bíróságok egyes határozatait az alkotmánybíróságok felülvizsgálják, de az ő döntéseik ellen további jogorvoslatnak nincs helye. Az NSZK alkotmánybírósági törvénye ki is mondja, hogy az alkotmánybírósági döntések kötelező erejűek a szövetség és a tagállamok államhatalmi, államigazgatási és bírói szerveire. Ugyanez a helyzet a többi alkotmánybíróság esetében is.

Az alkotmánybíróságok hatásköre általában a következő tárgykörökre terjed ki: *1.* állami szervek közötti viták; *2.* normafelülvizsgálat; *3.* az állam és az egyes személyek vagy csoportok közötti viták. Az első csoportba tartoznak a különböző állami szervek, a szövetség és a tagállamok, valamint a tagállamok egymás közötti hatásköri vitái. Normafelülvizsgálat alatt az alkotmánybíráskodásban a törvények és törvényerejű rendeletek felülbírálását értik. A rendeletek felülvizsgálata törvényességi ellenőrzést jelent. Az állam és az egyes személyek vagy csoportok közötti viták részben a normaellenőrzéshez kapcsolódnak. Ide tartozik az állampolgárok alkotmányban foglalt alapjogainak különleges, az alkotmányos panasz intézménye útján biztosított védelme. Ide sorolható továbbá a választási bíráskodás. Az alkotmánybíróságok választási ügyekben folytatott gyakorlata azonban igen csekély és nem is tartozik feltétlenül az alkotmánybíróságok hatáskörébe. Ugyancsak ebben a csoportban említendő az államfők és más funkcionáriusok államjogi felelősségrevonása, amelyet az irodalomban az alkotmánybíróság quasi büntetőjogi hatáskörének tekintenek. Ez utóbbi inkább csak elméleti jelentőségű.

6. Művének legterjedelmesebb (III.) részét a burzsoá alkotmánybíráskodás két nagyfontosságú kérdéskörének, a normakontroll és az alapjogok alkotmányos védelme problémáinak feldolgozására szánta a szerző.

A jogszabályellenőrzés nem kizárólagosan bírói feladatkör, kezdetben nem is bírói szervek gyakorolták. Bírói hatáskörbe vonásával kapta meg azonban különleges jellegét, amely azután az alkotmánybíróságok létrejöttével további változásokon ment keresztül. Az alkotmánybíróságok kontrolljoga egyaránt kiterjed a megfelelő jogsza-

bály tartalmi és alaki felülvizsgálatára. A jogszabályok alkotmányos voltának ellenőrzési körébe elvileg csak a parlament által hozott törvények és egyéb normatív aktusok, valamint a más szervek által alkotott, de törvényerővel bíró normák felülvizsgálata tartozik. Ahol tehát alkotmánybíróság működik, ketté kellene válni a törvényi és a rendeleti kontrollnak. A fejlődés iránya azonban mindinkább az, hogy a rendes bíróságok hatáskörének visszaszorításával a rendeletek kontrollja is az alkotmánybíróságok hatáskörébe kerül.

A normakontroll módszerét illetően az absztrakt és a konkrét, valamint az előzetes és az utólagos eljárás között szokás különbséget tenni. Konkrét normaellenőrzéssel találkozunk az amerikai mintájú alkotmánybíráskodásnál. Az alkotmánybíróságoknál ennek kisebb jelentősége van. Absztrakt normaellenőrzésről akkor beszélnek, ha a jogszabály alkotmányos voltának felülvizsgálata az alkotmánybíróságnál közvetlenül előzetes nem alkotmányjogi természetű eljárás nélkül megindítható. Az NSZK-ban széleskörű lehetőség van absztrakt normakontroll eljárás megindítására. Ausztriában és Olaszországban a törvény ezt viszonylag szűkebb keretek közé szorítja. Az előzetes jogszabályfelülvizsgálat nem jellemzője a bírósági, köztük az alkotmánybírósági normakontrollnak. Az utólagos jogszabályfelülvizsgálat kezdeményezésének és az eljárás tárgyának, valamint módjának szabályai az egyes államok szerint meglehetősen változóak.

Olaszországban először a rendes bíróságnál kell a pert megindítani és a perbíróság dönti el valamelyik fél vagy az államügyész javaslatára, hogy szükséges-e az ügyet az alkotmánybíróság elé terjeszteni. Ez az eljárás jelentősen eltér a nyugatnémet és az osztrák rendszertől, ahol a jogszabályok pontosan megszabják, hogy kiket és milyen tárgykörben illet meg az alkotmánybírósági eljárás közvetlen kezdeményezése.

Az amerikai rendszerű alkotmánybíráskodástól különbözően az alkotmánybíróságok az általuk felülvizsgált és alkotmányellenesnek talált törvényt ítéletben semmisnek mondják ki és ezáltal alkalmazásukat megtiltják. A hatályon kívül helyezés vonatkozhatik az egész jogszabályra, vagy annak csak egy részére. Az alkotmányellenesnek minősített jogszabály hatálytalan volta ex nunc következik be.

A burzsoá alkotmánybíróságok normakontrolljának gerince az alkotmány értelmezése. Az értelmezés eszköz, amelynek segítségével e szervek áthidalni próbálják az alkotmány betűi és az osztályérdekeknek megfelelően kialakított politikai élet közötti hasadékot.

A parlamenti szuverenitásnak elvileg magában kellene foglalnia minden törvény, köztük az alkotmánytörvény autentikus értelmezésének jogát. Az alkotmánybíróságok alkotmányértelmezése következtében azonban a parlamenti alkotmányértelmezés másodrangúvá degradálódik. Az alkotmánybíróságok a mércéül tekintett alkotmánytörvény értelmét kutatva olyan módszereket alkalmaznak, amelyek messze elvezetnek a törvényalkotó akaratától. Az alkotmánybíróságok értelmezési tevékenysége jelentős szerepet tölt be az alkotmányos normák továbbfejlesztésében is. Az alkotmánybírósági normaalkotó gyakorlat egyik megjelenési formája az alkotmányos szabályok közötti joghézagok kitöltése. Az alkotmánybíróság nem kötelezheti a jogalkotót valamely joghézag megszüntetésére csak akkor, ha maga az alkotmány kötelezi a törvényhozót bizonyos kérdés jogi rendezésére. A polgári jogirodalom megállapítja, hogy az alkotmánybíróságok tevékenységével összefüggő joghézag probléma nem tekinthető megoldottnak.

Vizsgálja szerző az alkotmányszintű törvények alkotmánybírósági felülvizsgálatának lehetőségét is. A többi alkotmánybíróság gyakorlatával ellentétben a nyugatnémet alkotmánybíróságok a természetjogot elfogadó nézetek alapján az alkotmányos rendelkezéseknek nemcsak a formai követelményeit, hanem tartalmát is felülbírálják. A szövetségi alkotmánybíróság nyíltan le is szögezte, hogy lehetnek alkotmányellenes alkotmánynormák is. A természetjogi elvek elsősorban a nemzeti szocialista gonosztevők érdekében kerültek alkalmazásra. A természetjogi elvek alkalmazásának elutasításával összhangban az osztrák és az olasz gyakorlat, valamint az észak-amerikai és a svájci is csak alaki szempontból tartja megengedhetőnek alkotmánytörvény formájában hozott jogszabály felülvizsgálatát.

Amíg az USA, Olaszország és Ausztria alkotmánybíráskodásában a felülvizsgált törvény alkotmányellenes voltát csak írott vagy íratlan, de pozitív norma, illetőleg azon alapuló okfejtés alapján lehet megdönteni, a NSZK alkotmánybíróságai helyt adnak szuprapozitív szabályok alkalmazásának és meszszemenően érvényesítik gyakorlatukban a természetjogi elveket. A burzsoá alkotmánybíróságok a törvény általános érvényéről döntenek. A törvény hatályonkívül helyezése nem jogalkalmazói tevékenység. A törvényellenőrzési jog megjelenésével a törvényalkotás megoszlik a parlament és az alkotmánybíróság között. Az alkotmánybírósági gyakorlat részét alkotja az egyéb alkotmányos szokások és az alkotmánytörvény mellett érvényesülő alkotmányjogi normáknak. Eltérően az osztrák és olasz állásfoglalástól a nyugatnémet alkotmányjogászok szerint az alkotmányossági ellenőrzések során hozott határozatok nemcsak törvény, hanem alkotmánytörvényi jellegűek is lehetnek. Ez megfelel annak a helyzetnek, hogy a nyugatnémet alkotmánybíróság az alkotmánytörvényt is ellenőrzése alá vonhatja.

A burzsoá államjogászok úgyszólván valamennyien megegyeznek abban, hogy az alkotmánybíróságok politikai jellegű szervek. Amíg azonban az olasz és osztrák alkotmánybíróság legalább arra hivatkozik, hogy ítélkezésében a pozitív jog talaján áll, addig a nyugatnémet alkotmánybíróság elhagyva a tételesjogot, messzemenően figyelembe vesz azon kívüleső szempontokat is. E gyakorlat védelmezői arra hivatkoznak, hogy a jogi és politikai döntés határait nem lehet vagy legalábbis nagyon nehéz megvonni. Az alkotmánybíráskodás politikai jellegét jól tükrözi az a szívós harc, amelyet a parlamentek folytatnak vele szemben jogaik megőrzéséért. A parlament szerepének gyengülését a polgári államjogászok úgy értékelik, hogy a törvényalkotó államból bírói állam jön létre, a bírói tevékenység a törvényhozás fölé emelkedik. Erre szerintük feltétlenül szükség van.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a

parlament és a kormány közötti vitában az alkotmánybíróság rendszerint a kormány álláspontját teszi magáévá. Ezt a vonatkozó jogi normák is elősegítik. Jellemző pl., hogy az osztrák alkotmánybíróság évi jelentését nem a parlamenttel, hanem a szövetségi kormánnyal közli.

Érdekes imformatív anyagot gyűjtött össze szerző a nyugati szupranationális szervezetek joga és az egyes hazai jogrendszerek összeütközésére vonatkozóan. Az idevágó alkotmánybírósági gyakorlat felméréséből levonta azt a következtetést, hogy az alkotmánybíróságok alig tudnak vagy nem is akarnak fellépni a közösségeknek és szerveiknek az állami szuverenitást és az állampolgárok alkotmánybiztosította jogait sértő akcióival szemben.

7. Az alapjogok alkotmánybírósági védelmére vonatkozó széleskörű elméleti, tételesjogi és gyakorlati anyag felhasználásával az egyes országokban fellelhető sajátosságok érzékeltetése mellett meggyőzően tárja elénk szerző az alapjogok burzsoá alkotmánybírósági védelmének főbb jellemzőit. Kiemelkedik ezek közül az alapjogok disztingválására irányuló törekvés. A tulajdoni rendszerhez fűződő jogok teljesebb védelmet kapnak, mint az azokkal némiképp ellentétes irányban ható ún. szociális jogok és ugyanez vonatkozik a szabadságjogokra is. Az alkotmánybíróságok főfeladatukat a fennálló társadalmi rend konzerválásában és korántsem az egyéni jogok védelmezésében látják. Jellemző például, hogy az utolsó tíz év átlagában a nyugatnémet alkotmánybírósághoz benyújtott alapjogok megsértése miatti panaszok mintegy fél százaléka vezetett sikerre. Számos eljárási nehézség gátolja az egyéni érdekvédelem alkotmánybírósági igénybevételét. Az alapjogok alkotmánybírósági védelmének egyik jellegzetessége annak passzív volta. A popularis actio jogszabályilag kizárt. A burzsoá alkotmánybíróságoknak nincs önindító képességük. Be kell várniuk, hogy az érdekeltek maguk kezdeményezzék az eljárás megindítását. Könnyen előfordulhat, hogy a nyilvánvaló alkotmánysértés kezdeményező fél hiányában sohasem jut el az orvoslásra hivatott alkotmánybíróságig és zavartalanul érvényesül, mert az alkotmányos jogaikban sértettek a jogban nem járatosak vagy anyagi eszközök hiányában nem élhetnek jogaikkal.

Mindemellett a kérdés túlságos leegyszerűsítése lenne az alkotmánybíróságok haladásellenes jellegét olyan törvényszerűségnek tekinteni, amely mindenütt és mindenkor érvényesül. A történeti igazság az, hogy bizonyos körülmények között és helyzetben a burzsoá alkotmánybíróságok a haladó erőket is szolgálhatják. A burzsoá alkotmánybírósági gyakorlat tanulmányozása arra is felhívja a figyelmet, hogy az alkotmánybírósággal rendelkező államok államjogi rendszerét nem lehet a maguk valóságában feltárni az alkotmánybírósági gyakorlat és határozatok ismerete nélkül. A bírói gyakorlat túltengő súlya ugyanakkor visszatükrözi a burzsoá alkotmányosság és törvényesség mélyreható válságát is.

8. Szerző zárómegjegyzéseiben helyesen leszögezi, hogy a burzsoá alkotmánybíróságok tevékenységének negatív megítélése nem vezet szükségszerűen az alkotmánybíráskodásnak mint intézménynek az elvetéséhez. Bár nem tekintette céljának a szocialista alkotmányvédelem elvi problémáinak kidolgozását, néhány alapvető következtetést összefoglal. Reméljük, ezek kiinduló tételeit jelentik munkája továbbfolytatásának, a szocialista alkotmányvédelem problémái részletes kidolgozásának. Csak egyetérteni lehet azzal a megállapításával, hogy szocialista viszonyok között az alkotmánybíráskodásnak csak olyan formája lehetséges, amely nem sérti a szocialista állam alkotmányos alapelveit. Az alkotmánybíráskodó szerv nem lehet független a legfelsőbb népképviseleti szervtől és működése nem konkurrálhat vele. Nagyon lényeges az a tartalmi megállapítás is, hogy a szocialista alkotmányvédelem nem csupán a fennálló alkotmányos szabályokat sértő normatív és nem normatív aktusokkal szembeni oltalmat jelent, hanem ezen túlmenően azt a követelményt is magában foglalja, hogy a változó társadalmi feltételek közepette az alkotmányos alapelvek megfelelően érvényesüljenek és az alkotmány részszabályai időben és folyamatosan módosuljanak.

Ádám Antal

Törő Károly:

*Orvosi polgári jogi viszony**

I.

Dr. Törő Károly igazságügyminisztériumi főelőadó, több jogi tanulmány és előadás szerzője első ízben jelentkezik a szakmai nyilvánosság előtt nagylélekzetű munkával. A mintegy huszonkét ív terjedelmű könyv első olvasásra szembetűnő két erényét indokolt talán első helyen említeni: a tárgyválasztást és az anyag szerkezeti tagolásának módját.

Az orvosi tevékenység polgári jogi vonatkozásait eddig viszonylag kevéssé méltatta figyelemre mind a hazai, mind az idegen nyelvű szakirodalom. Ez utóbbi köréből *P. A. Crépeau*-nak összehasonlító jogi módszerrel írott monográfiája ismeretes előttünk, melyhez olyan szaktekintély írt előszót, mint *René David* professzor.[1] Újabban a csehszlovák jogi sajtóban *Stěpán, J.—Stěpán, J.* szentelt könyvet az egészségügy terén fennálló jogi felelősség kérdéseinek.[2] Mindkét munka azonban csupán a *vagyoni felelősség* körére leszűkítetten foglalkozik az orvosi tevékenységgel, míg Törő Károly könyve az orvosi tevékenység minden, gyakorlatilag számításba vehető polgári jogi vonatkozását feldolgozza. Munkája ennyiben feltétlenül meghaladja az említett tanulmányokat. Ugyanakkor hazai szempontból hézagpótló jelentőségű is, minthogy a kérdéses témakörrel monografikusan eddig magyar jogász nem foglalkozott.

Vannak azonban a témakör feldolgozásának hazai előzményei. A felszabadulás előtt megjelent tanulmányok közös vonása viszont, hogy kizárólag felelősségi kérdéseket érintenek.[3] Lényegében ez jel-

* Dr. Törő Károly: Orvosi polgári jogi viszony. (Az orvosi tevékenység polgári jogi vonatkozásai) Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest 1965.

[1] Ismerteti: *H. S.:* Crépeau, P. A.: Az orvosok és kórházak polgári jogi felelőssége, Revue Trimestrielle de Droit Civil, 1956. évi 4. sz. 693. o.

[2] *Stěpán, J.–Stěpán, J.:* Jogi felelősség az egészségügy terén, Prága, 1960., ismerteti: *Luby, S.:* Právny Obzor, 1961. évi 5. sz. 310. és köv. o.

[3] *Goldberger József:* Felelős-e az OTI az orvosainak műhibáiért. Jogállam, 1933. évi 287. o. — *Nemes László:* Orvos felelőssége a végzett műtét következményeiért, Polgári Jog, 1932. évi 7. sz. 292. o. — *Ödönfi Miksa:* Az orvos büntetőjogi és magánjogi felelőssége, Ügyvédek Lapja, 1903. évi 48. sz. 4. o., 49. sz. 6. o. — *Schuszter Rudolf:* Az orvos felelőssége, Jogállam, 1933. évi 9. o.

lemzi a felszabadulás utáni tanulmányokat is.[4] Mindebből nyilvánvaló az a következtetés, hogy a szerző a tárgykört javarészt irodalmi előzmények hiányában, vagyis egyúttal úttörő munkát is végezve dolgozta fel. Bizonyára jelentős segítséget jelentett számára, hogy mint a Pesti Központi Kerületi Bíróság tanácsvezető bírája éveken át az orvosi ténykedéssel kapcsolatos perek előadójaként működve az orvosi jogi kérdések valóságos specialistája lett. Ennek az értékes gyakorlati munkának gyümölcseként, ugyanakkor a jelen könyvnek előzményeként tekinthető a szerzőnek a témakörből tartott előadása, ill. több tanulmánya, melyek közül egy éppen ennek a folyóiratnak hasábjain jelent meg.[5]

A szerző említett gyakorlati tapasztalatai ellenére a monográfia több is és ugyanakkor más is, mint egy rutinié által adott összefoglalás. A szerző — megítélésünk szerint — két irányban haladja meg ezt a szintet. Egyrészt igen éles szemmel figyel fel a minduntalan felbukkanó *elméleti problémákra*, és azokra önálló választ kíván adni, másrészt a polgári jogi kérdéseket, polgári jogi intézményeket mind a *társadalmi viszonyokkal*, mind a jogrendszer egyéb kérdéseivel, illetve intézményeivel *összefüggésben* szemléli és mutatja be. Ennek az utóbb említett módszernek bizonyos fokig következménye a leíró jellegű részek viszonylagos gyakorisága, ami viszont a könyvet a diplomás nagyközönség (elsősorban orvosok) részére is élvezhetővé és vonzóvá teheti. Éppen emiatt a sajátsága miatt is Törő Károly könyvét *tudományos-ismeretterjesztő monográfiaként* jellemezhetjük. Sőt meggyőződésünk, hogy a jogilag is művelt orvosközönség (hatósági orvosok, orvosszakértők, a társadalombiztosítási igazgatóság orvosai) számára a polgári jogászokéval legalább azonos mértékben válik majd kézikönyvvé a szerző munkája. Ebből a nézőpontból szemlélve is kiemelendő a tanulmánynak enciklopedikus lelkiismeretességű teljességre törekvése.

Dicséret illeti a szerzőt azért, hogy mind tartalmilag, mind szerkezetileg függetleníteni tudta könyvét *Csanádi Györgynek* a megbízási jogviszonyról írott nagyhatású disszertációjától, és így könyve nem vált ennek mintegy „különös részévé". Viszont ott, ahol ez indokolt volt, helyesen támaszkodott akár *Csanádi György*, akár — a kárfelelősségi részeknél — *Eörsi professzor* átfogó jellegű munkáiban foglaltakra sajátos mondanivalójának kifejtésekor.

Említettük, hogy a témaválasztáson kívül Törő Károly könyvének első olvasásra szembetűnő másik alapvető erénye a munka *szerkezeti felépítése*. Ezt a meglehetősen heterogén: államigazgatási, polgári jogi, társadalomtudományi, sőt erkölcstani tárgyú ismerethalmazt logikusabb vázra aligha lehetett volna felépíteni, olyannyira nem, hogy a könyv szerkezete valósággal az *evidencia élményével hat*. A szerző ugyanis mindenek előtt társadalmi szempontból jellemzi és jogi szempontból körülhatárolja *tárgyát*, majd az általánosan elfogadott tudományos-didaktikai sorrendben veszi tovább sorra az orvosi jogviszony alanyait, tartalmát és végül a jogviszony megsértésének kérdéseit. Ez a szerkesztésmód nemcsak világossá és áttekinthetővé teszi a könyvet, hanem ezáltal az ismétlések, átfedések is elkerülhetőkké válnak, ami ilyen hatalmas jogszabályi anyag elrendezésénél nagyfokú ötletességet igényelt.

Törő Károly könyvének általánosságokban mozgó értékelésénél azonban szeretnénk kifejezni bizonyos hiányérzetünket is, amelyet egyrészt a vonatkozó szakirodalom részbeni mellőzése, valamint az összehasonlító módszer elhanyagolása, másrészt a vitázó kedv, kritikai elemzés hiánya okozott. Megítélésünk szerint ugyanis az egyéb vonatkozásaiban olyan igényes s a kutató szorgalom számos jegyét magán viselő, igen terjedelmes munka elkészítésénél joggal várható el a szakirodalom feldolgozását illetően is a teljességre törekvés. Ezt annál inkább helyesnek tarthatjuk, minthogy az orvosi tevékenység polgári jogi kérdéseit illetően viszonylag csekély az irodalmi források száma. Ezzel szemben egy monográfiánál mintegy *„lex artis"* a jogszabályokon kívül az irodalmi anyag feldolgozása is, mint olyan, amely — egyéb előnyei mellett — a munka összefoglaló jellegét, kulturáltságát is előnyösen befolyásolja. Egészen bizonyos, hogy a szakirodalom részbeni mellőzésének is következménye a szerző vitázó — bíráló fejtegetéseinek csekély száma.

Természetesen az összehasonlító módszer mellőzése már esetleg kevésbé jogos ellenvetés a könyvvel szemben, hiszen e módszer alkalmazása már a munka terjedelmét, tárgyát, sőt esetleg műfaját is megváltoztató hatással járhat. Annak azonban, hogy — ellentétben a történeti módszer alkalmazásának mellőzésével — hiányérzetről panaszkodik az olvasó, részben a szerző képességei iránti elismerése is oka, mivel egészen bizonyos, hogy a külföldi jogalkotások ismeretében a szerző még színvonalasabb, a szintézist magasabb fokon elvégző könyvvel ajándékozta volna meg olvasóit.

Említettük, hogy a szerző több helyt adósunk marad a — szerintünk indokolt — jogszabálybírálattal; noha nem lehet kétséges, hogy az elméletileg is képzett szakemberek feladata nem csupán a tételesjog elemzése és kommentálása, hanem a jogfejlődés általuk helyesnek ítélt irányvonalának megjelölése is.

Megítélésünk szerint a szerző tárgykörében bírálólag említhető meg, hogy számos olyan rendelkezés, amely az állampolgárok jogait és kötelezettségeit közvetlenül érinti, *miniszteri utasítás* formájában jelent meg, ami ellene mond az államjog elméleti és tételes szabályainak. Így például a magánorvosi rendelőben elvégezhető műtéti beavatkozásokat az 1/1960. (Eü. K. jan. rk.) Eü. M. sz. utasítás 2. §-a, illetőleg az utasítás 2. sz. melléklete tartalmazza, stb. — A magunk részéről a szerződéskötési szabadság célszerűtlen korlátjaként értékeljük az Orvosi Rendtartás 22. § (1) bek.-t, amely szerint az orvos magánbetegként nem kezelheti azt, akit hivatalos munkakörben díjtalanul köteles ellátni. Az egészségügyi intézmények túlzott megter-

[4] *Dénes J. Tamás:* Foglalkozás körében elkövetett veszélyeztetés (Az orvosi műhiba), Belügyi Szemle, 1964. évi 8. sz. — *Puscariu, E.:* Az orvosi felelősség jogi elvei, Legalitatea Populara, 1959. évi 12. sz. 23—40. o.

[5] *Törő Károly:* Az orvosi tevékenység polgári jogi minősítése, Magyar Jog, 1963. évi 2. sz. 73—78. o. — Az orvos polgári jogi felelőssége, Jogtudományi Közlöny, 1963. évi 4. sz. 220—229. o. — Az orvos polgári jogi felelőssége, Tanulmányok a polgári jog köréből, 1. kötet 59—93. o.

helése által is jellemzett jelenlegi helyzetben ugyanis a magánorvosi megbízás jogosított körének leszűkítésére irányuló megfontolás vitathatatlanak látszik. Sőt a speciális megbízási viszonyok egy másik fajtájánál, az ügyvédi megbízásnál az ingyenes alakzat visszternes alakzatta való változtatásának sincs jogi akadálya. (Kirendelt védő, illetőleg pártfogó ügyvéd.) — További példaként említhető, hogy a szociálpolitikai intézményeiben is korszerű szocialista falu megteremtésének időszakában nem indokolt-e felvetni a termelőszövetkezeti *kötelező* biztosítás szükségességét? — Kérdés, hogy mennyiben fér össze az orvosi gyógyító munka polgári jogi jellegével és a kétoldalú érdelkvédelem elvével az a szabály, hogy a körzeti orvosok és a rendelőintézetek a biztosítási alapon létrejött jogviszonyt nem szüntethetik meg felmondás útján. (126. old.) A Ptk. ezzel szemben olyan szabályt tartalmaz, amely szerint a felmondás korlátozása semmis a megbízási jogviszony esetében. [483. § (4) bek.] Ezen túlmenőleg az említett egészségügyi szervek egyikétől sem várható el, hogy pl. a tagjait súlyosan megsértő, vagy az orvosi előírásokat rendszeresen megszegő, és ezáltal a gyógyító munka sikerét, a szerv jóhírnevét veszélyeztető beteggel további érintkezésbe maradjon.

II.

A szerző mondanivalóját három részre bontva adja elő. A könyv ezeken belül római számokkal jelzett címekre s minden cím ezen belül fejezetekre oszlik. Ha a mondanivaló sokrétűsége indokolta, a szerző a cím és fejezet közé nagybetűvel jelölt alcímet is iktatott. Így például „Az orvosi tevékenységgel kapcsolatos polgári jogi viszony alanyai" címen belül két alcímet helyezett el: „A) A kötelezett" és a „B) A jogosított" címszavakkal. Az említett alcímeken belül pedig fejezetenként tárgyalja az egyes jogalanytípusokat, mint az orvosi polgári jogviszony lehetséges alanyait. — Végül az egyes fejezetek olykor kisbetűvel jelölt alfejezetekre oszlanak. Így pl. az állami egészségügyi intézményeket, mint az orvosi megbízási jogviszony elsődleges fontosságú kötelezettjeit, szerző négy alfejezetre bontva mutatja be. (A jogi személy, mint jogalany, Az egészségügyi szervek jogi személyisége, Egészségügyi szervezet, feladatkör, Az egészségügyi szervek, intézmények képviselete.)

A könyv Első Része, mely „*A jogviszony*" elnevezést viseli, három címet foglal magában: I. Az orvosi tevékenység polgári jogi minősítését, II. Az orvosi tevékenységgel kapcsolatos polgári jogi viszony alanyait és III. Az orvosi tevékenység szolgáltatására vonatkozó jogviszony keletkezését, módosulását és megszűnését tárgyaló címeket.

A könyv Első Részének I. címében a szerző társadalmi szempontból elemzi az orvosi tevékenységet, s az ezzel a tevékenységgel szemben támasztható követelményeket, a jogi szabályozás jogpolitikai alapjait. Kitér többek között az orvosi tevékenységnek arra a — jogi szempontból is lényeges — sajátosságára, hogy a gyógyító-megelőző tevékenység rendszerinti tárgya az ember, aki ebből a nézőpontból tekintve elsősorban természeti, lényegét tekintve azonban társadalmi lény. Ennek a kettősségnek megfelelően az orvosi tevékenykedés is egyaránt „kettős hatalom" alatt áll: egyrészt a gyógyításra, mint a legmagasabb élő szervezet megváltoztatására irányuló tevékenykedésre szükségszerű befolyással vannak a *természeti törvények*, ezek közül is elsősorban a biológia, az élettan, a biokémia stb. törvényei, illetőleg az orvostudomány magateremtette szabályai: a gyógyító munka szakmai-technikai szabályai, másrészt a társadalmi követelmények által meghatározott *jogszabályok* irányítják az orvos munkáját. Ezek a társadalmi normák azonban mintegy keretül szolgálnak és biztosítéki funkciót látnak el annak érdekében, hogy a beteg az orvostudomány adott színvonalának megfelelő gyógykezelést megkapja.

A szerző ebben a címben személyi jogi kérdésekkel is foglalkozik, s ez a vállalkozása ugyancsak úttörő jellegű, minthogy — a házassági köteléki jogon kívül — jogirodalmunk alig foglalkozott az ember személyiségének nemvagyoni oldalával kapcsolatos jogi kérdésekkel. Elemzi a személyiség fogalmát, igyekszik körülhatárolni azt a területet, amely a Ptk. 87. §-a értelmében már az egyéni rendelkezési jogosultság körén kívül van. Szerző álláspontja szerint a rendelkezési jog nem terjed ki 1. az élet kioltására és 2. „a szervezet megfelelő rendszerbeli és működésbeli adottságainak kifejezett megsértésére" (12. old.).

A választott téma szempontjából *legjelentősebb következtetéseket* a szerző az orvosi tevékenység polgári jogi minősítésével foglalkozó 4. fejezetben vonja le. Nézete szerint az orvosi tevékenység alaptípusaként kezelhető ténykedés, melyet az orvos a társadalombiztosítási jogviszony alapján fejt ki a beteg érdekében *harmadik személy javára szóló megbízási szerződés* teljesítéseként fogható fel. Ebben a háromszemélyes jogviszonyban a megbízó a társadalombiztosítási szerv (Társadalombiztosítási Igazgatóság), megbízott az egészségügyi intézmény (az orvos személyileg sosem alanya az ilyen típusú jogviszonynak), végül jogosított a beteg. Szerző szerint ez a harmadik személy javára szóló megbízási jogviszony jogszabályon, illetőleg közvetlenül *hatósági határozaton* alapul. (21, 26. old.) Emögött a polgári jogi viszony mögött azonban a szerző szerint egy államigazgatási viszony áll. Sőt bizonyos fokig a kötelem tartalma is az államigazgatási jog uralma alatt levőnek tekinthető. (118., ill. 143. old.) A szerző által vázolt modell lényegéhez tartozik végül az is, hogy egyes megbízói jogosítványok a társadalombiztosítási szervnél maradnak. (90. old.) A 2/1964. (VII. 19.) SZOT Szabályzat 7. § k) és 10. § g) pontja értelmében bizonyos ellenőrzési, felügyeleti és intézkedési jogkört gyakorolhat a társadalombiztosítási igazgatóság a gyógyintézményeknél. Ezek a jogosítványok azonban nézetünk szerint *nem polgári jogi jellegűek*, hanem államigazgatási jellegű felhatalmazások, melyeknek célja nem a *konkrét polgári jogi viszony* tartalmának befolyásolása, hanem a gyógyellátás *általános színvonalának* emelése.

Törő Károly elmélete az első valóban tudományos kifejtése a társadalombiztosítási jogviszonyra épült orvosi ténykedés jogi minősítésének. Ellenvetésünket az előbb vázoltuk. Ezen túlmenőleg mi sem

leplezzük a háromszemélyes jogviszony koncepciójával szemben támasztott kételyeinket, amint a szerző sem zárja ki a kétszemélyes jogviszony megállapíthatóságának helyességét. (28. old.) A magunk részéről az előbbit kissé formálisnak és kevéssé gyakorlatinak ítéljük meg, minthogy a *polgári viszonyban* a társadalombiztosítási szerv — filozófiatörténeti kifejezéssel élve — csupán „primo motore". Mint láttuk, a jogviszony léte alatt semmiféle polgári joga nincs. A *jogviszony keletkezésénél* viszont fogalmilag kizárt, hogy megvalósuljon a Ptk. 233. § (2) bek.-ben említett és a harmadik személy javára szóló jogviszonyt annyira jellemző az a helyzet, amikor a harmadik személy visszautasítása folytán a rendelkezés joga a javára szerződött félre száll vissza.

Könyvének II. címében szerző a jogviszony alanyaival ismerteti meg olvasóit. Miután sorra véve elemezte a kötelezettekre vonatkozó szabályokat, a jogosulti pozíciót eredményező jogi helyzeteket mutatja be. Szerző ötféle ilyen helyzet között tesz különbséget, egy-egy alcímet szentelve a rá vonatkozó szabályoknak és kérdéseknek. Elsőként tárgyalja a kötelező biztosítás hatálya alatt álló személyeket, majd a kisipari szövetkezeti biztosítás és a termelőszövetkezeti biztosítás szabályait tárgyalja. Ezt követően az önkéntes biztosítottak körével foglalkozik, végül a biztosító intézetet, mint jogosítottat is bemutatja. (Ez utóbbi kategóriát illető bírálatunkat l. fent.)

Érdekes jogi kérdéseket tárgyal a 4. fejezet is. Milyen megoldás kínálkozik a *törvényes képviselőnek* a beteg érdekeivel ellentétes nyilatkozata esetén, mellyel a szükségessé vált műtét végzésétől az orvost eltiltja? Korlátozottan cselekvőképes személyek érdekeinek védelmére szerző a *gyámhatóság döntését* tartja irányadónak a felmerült érdekösszeütközés megítélésében. Erre nézete szerint a Csjt. 73. §-ának kiterjesztő értelmezése lehetőséget ad. (103. old.) Ezzel szemben az említett törvényhely csupán a *szülők közötti viták* megoldására nézve biztosítja a gyámhatósági döntést. A felvetett tényállás pedig ettől különböző. Megítélésünk szerint a törvényes képviselő érdeksértő megtagadó nyilatkozata (bárki legyen is a képviselt személy): *joggal való visszaélés*, s ezért annak ítélettel való pótlására van egyedül jogi lehetőség. (Sürgős szükség esetén műtéti hozzájáruló nyilatkozatot a jogszabály nem kíván meg.)

A könyv Első Részének III. címeként szerző az orvosi tevékenység szolgáltatására vonatkozó jogviszony keletkezésével, módosulásával és megszűnésével kapcsolatos szabályozást ismerteti.

A munka Második Részének címe: „A jogviszony tartalma és lebonyolítása", mely a könyv három része közül legjobban sikerült. Míg az Első Részben a szerző az orvosi tényked és polgári jogi vonatkozásainak mintegy *statikus* oldalát mutatta be a társadalmi alapok, a jogviszony minősítése és a jogviszonyban résztvevő személyek ismertetésével, addig ez a rész a jogviszony *dinamikáját* írja le, vagyis azokat a jogi formákat, amelyeken keresztül a felek a jogviszonnyal célzott érdekkielégítést véghezviszik. Ennek azonban jogilag előfeltétele az érintett egyéni érdek megegyezése a társadalmi érdekekkel. Ezért a szerző a Második Rész I. címében körülhatárolja azokat a tényked eseket, amelyek társadalmilag hasznos orvosi tényked sek, illetőleg azokat, amelyek társadalmilag veszélyesek, s ezért tiltottak. („A jogviszony tárgya, tartalma, érvényessége.")

Ez a negyvennégy oldal a könyvnek talán legszínvonalasabb részlete, amelyben a szerző személyiségi jogi oldalról hazánkban — tudomásunk szerint — elsőként közelíti meg (ideértve a társtudományokat is) az ún. *euthanazia* kérdését, és foglalkozik a *művi vetélés* különféle kérdéseivel. A jog, erkölcs és demográfia hármas dimenziójú terében a szerző láthatólag kitűnően tájékozódik azzal a gyakorlott tárgyilagossággal, amelyet bizonyára még a bírói székben sajátított el. Végeredményben az euthanaziát illetően kategórikus elutasító álláspontra jut, míg a művi vetélést illetően fejtegetései a tételes szabályozás helyességét támasztják alá. E fejtegetései során azonban — úgy tűnik — inkább kedvez egyéni, mint társadalmi megfontolásoknak: „Az egészségi okokból nem indokolt művi vetélés a terhes nő egyéni ügye" — szögezi le álláspontját. (157. old.) (6.) — Színvonalasan feldolgozott gyakorlati tapasztalataival ismertet meg a szerző a jogellenes orvosi megbízások különféle típusainak leírásával.

A II. címben, mely „Az orvosi szolgáltatás lebonyolítása" címet viseli, a gyógyító-megelőző orvosi munka jogi vonatkozásait elemzi a szerző. Foglalkozik a beteg utasításadási jogosultságával, hangsúlyozva annak sajátos korlátait, melyek megakadályozzák, hogy a beteg, mint jogosított az ő érdekeinek kielégítését célzó jogviszonyt ne tegye alkalmatlanná céljai betöltésére. A laikus beteg utasításadási jogát alapvetően a rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettségét előíró szabály és az Orvosi Rendtartás néhány szabálya korlátozza. Végső soron — hangsúlyozza a szerző — a beteg szakmai kérdésekben sohasem, hanem csak ún. „jogi utasításokat" adhat orvosának. Ezek olyan utasítások, amelyek a beteg személyi *kockázatviselésével kapcsolatosak*, „amikor nem egyszerűen a különböző hatások és ellenhatások felkeltése, a különböző természetű gyógymódok és gyógyító eszközök (anyagok) között kell választani, hanem a feltételesen, vagy feltétlenül előre látható, illetőleg esetleges következmények felől kell dönteni." (179. old.)

A továbbiakban az orvos különféle, jogi szempontból lényeges kötelezettségeit: a tájékoztatási, titoktartási, valamint személyes teljesítési kötelezettségét elemzi.

A Második Rész befejező, III. címe „A jogosítottat terhelő kötelezettség"-ről szól. Tárgyalja a díjazás kérdéseit, elvileg azonban ennél lényegesebb a kölcsönös együtt-

[6] A társadalmi ráhatást maga a jogszabály rendeli érvényesülésre még azokban az esetekben is, amelyekben a terhes nőnek indokolástól függetlenül megengedi a terhesség művi megszakítását. Az ún. abortusz-bizottság a 2/1956. (VI. 24.) Eü. M. sz. rend. 3. § (3) bek-e értelmében köteles ilyen esetben is a kérelmezőt meggyőzni a terhesség megtartásának helyességéről, és az egészségre káros következményre figyelmeztetni. A jogszabály tehát aligha lát „egyéni ügyet" a terhességmegszakításnak még engedélyezett esetében is. — A kérdés kiterjedt magyar irodalmából a művi vetélések magas száma által kiváltott gazdasági aggodalmakról l. *Dr. Andorka Rudolf:* A születésszám alakulásának gazdasági hatásai, Demográfia, 1964. (VII.) 3—4. sz. 442. és köv. o.

működés kötelezettségét ismertető fejezet, melyben a szerző kiemelten is összegezi a könyvben többször (de sosem fölöslegesen) hangoztatott véleményét e jogelv különös fontosságáról éppen ezzel a jogviszonnyal kapcsolatban.

A könyv Harmadik Része, amely „Az orvos polgári jogi felelőssége" kérdéseit tárgyalja, ha nem is a legegyénibb, minden esetre a munka legkulturáltabb része. Az elmúlt másfél évtizedben virágzásnak indult polgári jogi felelősségi irodalom csupán talpalatnyi helyeket engedett a szerzőnek könyve lapjainak önálló gondolatokkal való betelepítésére. Ezekről azonban három vonatkozásban — éppen jelentőségük miatt — említést szeretnénk tenni:

A szerző ebben a részben rendkívül ötletesen dolgozza fel az általa vezetett tanács és más bíróságok által elbírált jogeseteket. A *„Jogellenesség"* című fejezetben (254—270. old.) felsorolt példák azonban álláspontunk szerint nem a jogellenesség, hanem a felróhatóság, illetőleg az okozati összefüggés körében értékelhető mozzanatok szempontjából érdekesek. A jogellenesség ugyanis — a károkozás általános tilalma folytán — igen „szegényes" fogalom: a károkozás puszta tényét jelenti a polgári jogi kártérítési felelősség körében. A szerző által felsorolt esetek azonban nem arra szolgáltak példákul, hogy károkozás történt, hanem arra, hogy az orvos ténykedésével a kár összefügg-e, illetőleg, hogy a kár a gyógyintézetnek (orvosnak) *felróható-e, vagy sem.* (Pl. Un. Solux kezelés azért okozott égési sérülést, mert gyakorlatlan és nem eléggé szakképzett személy végezte ellenőrzés nélkül. — 259. old. 564. sz. jegyzet.)

Vitathatónak látszik a szerző által is vallott az a felfogás, amely a *kórházak letéti felelősségét* illetően a *szállodákra* vonatkozó szabályokat kívánja alkalmazni. Végtére is a Ptk. 467. § (1) bek. kifejezetten szállodát említ. Kiterjesztő értelmezésnek tehát jogpolitikai indokkal annál kevésbé lehet helye, minthogy a Ptk. 471. § (1) bek. a taxáció mellett olyan *generálklauzulát* használ, amelynek keretei között elméletileg aggálytalanul el lehet helyezni a „kórház" fogalmát, gyakorlatilag pedig a szállodáéhoz hasonlító módon nyújt a betegek számára jogi védelmet ez a felelősségi alakzat is.

A könyv Harmadik Részének kiemelkedő jelentőségű fejezete is külön említést kíván, amely „Felelősség a fokozott veszéllyel járó orvosi tevékenységért" címet viseli. (318—322. old.) Ez a briliáns logikájú eszmesor arra a kérdésre keres választ, amely a modern kor számos szellemi tevékenységet gépiesítő hatására bizonyára sok jogászban (e sorok írójában is) felmerült, hogy ti. megbízotti és veszélyes üzemi felelősség halmozódása esetén valójában melyik felelősségi alakzatot kell alkalmazni? A szerző rámutat, hogy vannak olyan berendezések, amelyeknek gyógyászati „felhasználása szerves része az orvosi munkának". Ilyenkor tehát a halmozódás látszólagos. Más esetekben viszont „a károsodás nem azért következett be, mert a kérdéses veszélyes berendezéssel gyógyítási célból az emberi szervezetre gyakoroltak hatást, ... hanem egyéb, inkább műszaki okból". Ilyenkor viszont a veszélyes üzemi felelősség szabályainak van elsőbbségük.

III.

Véleményünk szerint a jó könyvbírálat nélkülözi a teljesség igényét: nem akar a könyvről „mindent" elmondani, és ezzel elvenni a kedvet a könyv elolvasásától. Inkább tömör jellemzést kíván nyújtani, impressziókat közölni és lehetőleg rövid tartalmi kivonatot. Munkánkban erre törekedtünk.

Szeretnénk remélni, hogy Törő Károly új könyve nemcsak egy fáradságos munka értékes gyümölcse marad, hanem további alkotások ösztönzője is lesz. Megítélésünk szerint mindannyiunk számára a legkívánatosabb az lenne, ha alkotó képességeit ezen a meglehetősen elhanyagolt területen bontakoztatná tovább: a *személyi jog területén,* ahol a polgári jogi kérdéseken kívül mind az orvosi mind az erkölcsi kérdések jelentős súlylyal esnek latba, s amelyek iránt — bebizonyította — kitűnő érzéke van.

Gáspárdy László

*Lekschas, Loose, Renneberg: Felelősség és bűnösség az új büntető törvénykönyvben**

A Német Szocialista Egységpárt VI. Kongresszusa határozatot hozott az új polgári, büntető és családjogi törvény megalkotásáról. A szerzők e határozat alapján megindult kodifikációs munkát kívánják elősegíteni azzal, hogy kifejtik véleményüket a büntetőjogi felelősségről és a bűnösségről. Nem a tételes törvényt és annak társadalmi, politikai alapját magyarázzák, hanem társadalmi, politikai, filozófiai és pszichológiai elemzés után jogi formába önött de lege ferenda javaslatokat tesznek. Ez a módszer rendkívül figyelemreméltó, mert a jogszabályalkotás demokratizmusának szélesítése mellett alkalmas arra, hogy a büntetőjogtudomány publikált formában is hozzájáruljon a kodifikáció elméleti megalapozásához.

Az a körülmény, hogy neves jogtudósok idegen nyelven írott kodifikációs javaslatait recenzeáljuk, indokolja, hogy munkánk ismertető jellegű legyen. A recenzió adta kereteket tehát arra kívánjuk felhasználni, hogy a szerzők minél több megállapításával, következtetésével megismertessük a magyar olvasót. A cél elérése érdekében vállalnunk kell azt a természetszerű következményt, hogy a tételek bizonyításának ismertetésére kevesebb helyet szentelhetünk, mint magukra a következtetésekre.

A könyv tartalomjegyzékének áttekintéséből kiderül, hogy a szerzők a jogi szabályozás mikéntjét filozófiai, jogpolitikai okfejtéssel alapozzák meg. Az első részben — amely három fejezetre oszlik — a felelősség és bűnösség lényegét, valamint alapjait vizsgálják a szocialista büntetőjogban. Az első fejezetben elemzik a büntetőjog feladatait és tárgyát a szocializmus építésének időszakában. A második fejezetben tárgyalják általában az ember felelősségét a társadalomban és az egyéni felelősség lényegét a szocialista társadalomban. Végül a harmadik fejezetben összegezik nézeteiket a bűnösség alapelveiről és ennek keretében

* Lekschas, Loose, Renneberg: Verantwortung und Schuld im neuen Strafgesetzbuch (Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 148 p.)

már kodifikációs javaslatokat is tesznek. A második rész a bűnösség fajtáinak, a szándéknak és a gondatlanságnak a lényegével és formájával foglalkozik.

I.

1. Az első fejezetben foglalt általános bevezetésben a szerzők rámutatnak arra, hogy az új büntető törvénykönyv megalkotását össze kell kapcsolni a bűnözés elleni küzdelem megszervezésével. A bűnözés visszaszorítására irányuló harc ugyanis a szocializmus építésének objektív szükségszerűsége. A bűnözés elleni küzdelem keretében a büntetőjog kettős szerepet tölt be. Egyrészt meghatározza, milyen társadalomellenes cselekményeket kell bűntettként és vétségként[1] büntetni, másrészt a büntetőjogi felelősség alapját és formáját szabályozza. Majd a differenciált felelősségrevonásra utalnak, amikor hangsúlyozzák, hogy azt, aki bűncselekmény követ el, állami és társadalmi eszközökkel kell felelősségére ébreszteni, a szocialista közösségbe visszavezetni. Azzal a kisszámú elkövetővel szemben viszont, aki a békés élet, a népek szabadságának és alkotó munkájának alapjai ellen támad, a szocialista törvények teljes szigorával kell eljárni. Minden büntetés célja ugyanis végsősoron, hogy újabb bűncselekmény megelőzéséhez vezessen.

Ezeknek a feladatoknak a teljesítése megköveteli, hogy a büntető igazságszolgáltatás szervei a dolgozókkal együttműködve minden bűncselekményt felderítsenek. Ezzel együtt fel kell kutatni a bűnelkövetés társadalmi összefüggéseit, és fel kell számolni a jogellenes cselekedetek okait és elősegítő feltételeit.

2. Az emberi felelősség filozófiai alapjait vizsgálva megállapítják, hogy a felelősség az ember társadalmi életének régi problémája, amely magában foglalja az egyén és a társadalom kölcsönös viszonyát, az egyén helyét és szerepét a társadalomban. A szocialista társadalomban a felelősség az a döntő tényező, amelynek segítségével az emberek, mint egyének, életüket a társadalomban kialakítják. A felelősség minden társadalmi rendben felmerül, a problémát azonban mindig különféleképpen oldják meg, a változó termelési mód és az azon felépülő termelési viszonyok alapján.

A szerzők álláspontja szerint az emberi felelősség alapja az, hogy az ember társult, aktívan tevékenykedő, a természeti és társadalmi környezetet felismerő és tudatosan megváltoztató lény. Ezt az általános meghatározást a jog számára is konkrétizálják. Engelsnek a szabadságról és szükségszerűségről kidolgozott dialektikájából kiindulva az alábbi következtetéseket vonják le: *1.* A társadalomnak mint egésznek a szabadsága határozza meg az ember felelősségének a fokát, mert a felelősségnek csak úgy van értelme, ha — támaszkodva a természet és a társadalom lényeges összefüggésének felismerésére — reális lehetőség van a tudatos cselekvésre és e cselekvés lényeges következményei reálisan előrelátható. *2.* A természet és a társadalom törvényszerűségei felismerésének társadalmilag elért foka kötelezi a társadalom tagjait arra, hogy egyéni cselekedeteikben a szabadságnak mindenki számára lehetséges mértékét realizálják. A társadalom, illetve annak haladó ereje kidolgozza a természet és a társadalom törvényszerűségeinek felismerésén alapuló, az egyén cselekedeteivel szemben adódó igényeket, ezeket magatartásszabályokban rögzíti és megköveteli azok betartását. *3.* Az ember felelőssége azon alapul, hogy mint a társadalom tagjának kötelessége a társadalom objektív fejlődésének megfelelő követelményeket megvalósítani, egyéni cselekedeteit azzal összhangba hozni, mert csak ebben a formában lehet a társadalomban élni és a társadalmi haladást szolgálni. *4.* Az egyén felelőssége a társadalommal szemben függ a társadalom felelősségétől az egyénnel szemben. A társadalom kötelessége, hogy összhangban a megérett és felismert történelmi szükségszerűséggel, objektív és szubjektív feltételeket teremtsen az egyén számára, hogy a társadalmi viszonyokat és ezzel összhangban a személyi viszonyait kialakíthassa és emberi személyiségét kibontakoztathassa. *5.* A szabadság, a felelősség és a bűnösség is történelmi fejlődés eredménye. Történelmi koronként meghatározottak és meghatározott objektív és szubjektív feltételektől függnek.

A szerzők rámutatnak arra a végkövetkeztetésre, hogy az emberiség történetében először a szocializmus építése során jönnek létre azok a társadalmi (politikai, gazdasági, erkölcsi és kulturális) alapok és feltételek, amelyben az emberi felelősség valódi, igazi formájában kialakulhat és megvalósulhat. Csak a szocialista társadalmi rendben, a szocialista termelési viszonyok győzelmével nyílik meg az út az ember számára, hogy mint valódi társadalmi lény a társadalmi viszonyokat és folyamatokat, valamint ezzel összhangban személyi viszonyait tudatosan kialakíthassa.

A fentiek jogi síkra kivetítve azt jelentik, hogy *az ember cselekedetének megítélésénél az alapvető és egységes mérőeszköz az egyén és a társadalom új viszonya, az egyéni és a társadalmi érdekek összhangja.* A büntetőjogi felelősség alapvető kritériuma a tettesnek a szocialista társadalomhoz fűződő viszonya, amely a cselekményben fejeződik ki. Ennek alapján különböztetnek elvileg a bűntettek és a vétségek között. A vétségeknél, az elkövetett bűncselekmények többségénél, a jogsértő a szocialista társadalomhoz fűződő közösséget még nem adja fel, az abban elfoglalt helyét megőrzi. A bűntetteknél viszont az elkövető ellenséges cselekedete az NDK, a béke vagy az emberiesség ellen irányul, illetve a szocialista társadalom és törvényeinek objektíve és szubjektíve súlyos semmibevételét fejezi ki, amelylyel a jogsértő önmagát helyezi kívül a társadalmon. (Ezen az általános megállapításon túl, a különös részre konkrétizálva, nem határolják el a bűntetteket és vétségeket, tehát nem foglalnak abban a kérdésben állást, hogy milyen cselekményeket kell bűntettként vagy vétségként pönalizálni. Ennek ellenére a megkülönböztetést számos helyen használják.) A felelősség jellemzőjeként még kiemelik, hogy a

[1] A szerzők – mint ahogy a későbbiekben kiderül – alapvető különbséget látnak a büntetendő cselekmények két kategóriája, a bűntettek és vétségek között. Ezért a továbbiakban, ahol a kettéválasztásuk nem lényeges, a bűncselekmény kifejezést használjuk, ahol pedig jelentősége van, különböztetünk a bűntettek és vétségek között.

büntetőjog csak akkor segíti a szocialista társadalmi viszonyok kibontakozását és megszilárdítását, ha azok a társadalmi követelmények, amelyeket a büntetőjog normába foglal, megfelelnek a szocialista társadalom fejlődési fokának. A büntetőjogi normába foglalt követelmények a termelőerők, a termelési viszonyok és a társadalmi tudat történelmileg meghatározott fejlődési fokán épülnek fel. Ennek következménye, hogy minden olyan követelmény büntetőjogi normába foglalása, amely túllép e történelmi meghatározottságon, sérti a büntetőjog társadalom-alakító és -formáló hatását.

3. Az eddig elmondottak alapján a szerzők megállapítják, hogy *a bűnösséget nem lehet pusztán a tett és a tettes közötti pszichikus viszonyra redukálni. A bűnösség tartalma a cselekmény felé hajtó és a cselekményben megtestesülő tettesi tudat, valamint a szocialista társadalmi viszonyok közti ellentét*[2].

Megítélésük szerint a szocialista bűnösségfogalmat úgy kell kialakítani, hogy az a bűnöst rádöbbentse az elkövetett cselekményre, és ezzel résztvegyen az emberek átformálásának általános folyamatában. Ezért a bűnösségfogalom fejlődése szorosan összefügg a bűnözés okainak és feltételeinek kutatásával. A kapitalizmusból a szocializmusba való átmenet időszakában elvileg minden ember régi nézetekkel, szokásokkal terhelt, és tévedés, hogy ezek csak a jogsértésben öltenek testet. Ezek csak akkor válnak a bűnözés feltételeiből okokká, ha a szocializmustól idegen cselekedetekhez vezetnek. A túlélt gondolkodási és életformák, valamint a bűnösség között nem mechanikus kapcsolat van. A bűnösség tehát nem a tettes kispolgári vagy polgári anarchisztikus nézeteiben rejlik, ez csak legfeljebb a talajt teremti meg a bűnre. A bűnösség megállapítására tehát akkor kerül sor, ha a tettes — jóllehet a gazdasági, szociális, politikai, ideológiai feltételek a szocialista társadalomban adottak — magát a múlt bilincseitől nem szabadítja meg, egyéni érdekeit, célját és kívánságát nem hozza összhangba a társadalom követelményekkel, az élet objektíve és szubjektíve létező ellentmondásait nem a társadalmi érdekkel összhangban oldja meg, hanem azokat tudatosan rosszul dolgozza fel, és ezért bűntett vagy vétség elkövetésére határozza el magát.

A bűnösségfogalom tartalmának gazdagodását a marxista—leninista filozófia fejlődésével magyarázzák. A marxista—leninista filozófia ugyanis helyesen ismerte fel azt a tényt, hogy a társadalmi tudat szélesebb mint az ideológia, és hogy az ideológia csak egy része, ha kétségtelenül, a legfontosabb része is, a társadalmi tudatnak. Ezt a felismerést a bűnösségi elméletnek is értékelnie kellett. Az értékelést egyes bűncselekménytípusokra kivetítve rámutatnak arra, hogy a háborús és népellenes bűntettek, a béke elleni, valamint az NDK állami és társadalmi rendje elleni bűntetteknél a konkrét bűnösséget alapjaiban az imperializmus és militarizmus ideológiája határozza meg. De abból, hogy ezek elkövetését az imperialista ideológia inspirálja, nem következik, hogy a tettes elkövetéskori, vagy általános tudatát ezzel az ideológiával azonosítani lehetne. Ebből csak az következik, hogy a tettes tudatát ez az ideológia átformálta. A vétségek okai viszont nem közvetlenül az imperialista ideológiában vannak, hanem a mindennapi tudatból spontán keletkező társadalomellenes magatartásból öltenek testet. Ezt a mindennapi tudatot az egyén mindennapi élet- és munkaviszonyai határozzák meg, amelyek csak egy kis részét képezik a társadalmi viszonyoknak, a társadalmi lét összességének. A spontán keletkező társadalomellenes felfogás gyökere azonban nem a szocialista társadalmi viszonyokban van, hanem ez a kizsákmányoló társadalmi viszonyok továbbhatása, továbbélése.

Az általános kodifikációs gyakorlattól eléggé eltérő módon rendkívül részletes tételes szabályozásra tesznek javaslatot. A bűnösség fogalmát a tételes törvényben oly módon kívánják meghatározni, hogy az — megítélésünk szerint — a büntetés kiszabása során értékelendő tényezőket, és nálunk a Be. 13. §-ában írt kötelezettséget is magába foglalja. Ennek a megoldásnak lesz a későbbiekben a következménye, hogy a jogellenesség olyan tág fogalommá bővül, amely lehetővé teszi a társadalomra veszélyesség fogalom szükségességének tagadását és a bűnösség tartalma nem a társadalomra veszélyesség tudata, hanem a bűnösség tudata (Schuldbewusstsein) lesz. E néhány gondolatot azért kellett közbevetni, hogy a bűnösségről, a társadalomra veszélyességről és a jogellenességről alkotott felfogásukat jobban kihangsúlyozzuk. A bűnösségről de lege ferenda javaslatuk a következő:

Bűnösen cselekszik a tettes, ha — annak ellenére, hogy lehetősége volt a társadalom számára megfelelő magatartásra — felelőtlen módon olyan magatartásra határozza el magát, amely bűntett vagy vétség törvényi tényállását valósítja meg.[3] *A bűnösség formája szándék és a gondatlanság.*

A bűnösség formájának és súlyának vizsgálatánál a tett okait és körülményeit — mint minden egyéb olyan objektív és szubjektív körülményt, amelynek alapján a tettes a cselekményt elhatározta — tekintetbe kell venni. Különösen figyelemmel kell lenni: a) *hogy a tett olyan tudatállapot eredménye-e, amely ellentétben áll az egyén általános magatartásával,* b) *hogy a tett a tettes elmaradott gondolkodás formájának és szokásának, egoizmusának és kíméletlenségének vagy fegyelmezetlen magatartásának eredménye-e,* c) *hogy a tett a tettes embergyűlölő beállítottságából, a munkás-parasztHatalom, valamint annak szocialista vívmányai iránti ellenszegülésből vagy embertmegvető magatartásából, illetve a szocialista törvényesség súlyos figyelmenkívülhagyásából ered-e.*

Ha vétségnél a tettes bűnössége a rendkívüli objektív és szubjektív körülmények következtében csekély, el lehet tekinteni a büntetéstől. Ha ilyen rendkívüli körülmények bűntettnél forognak fenn, a büntetést enyhíteni lehet.

[2] Ez a meghatározás alapvetően eltér Lekschas korábbi álláspontjától, amelynek részletes bírálatát adja Viski László: Szándékosság és társadalomraveszélyesség című munkájában (Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1959).

[3] Eine Tat ist schuldhaft begangen, wenn sich der Täter trotz der ihm gegebenen Möglichkeiten zu gesellschaftsgemässem Verhalten in verantwortungsloser Weise zu einem Verhalten entscheidet, das den gesetzlichen Tatbestand eines Vergehens oder Verbrechens verwirklicht.

A tettes bűnösségének vizsgálatánál — anélkül, hogy az egyéni felelősség sérelmet szenvedne — fel kell deríteni azokat a hatásokat, amelyek a felelőtlen elhatározás létrejöttéhez hozzájárultak.

II.

1. A második rész első fejezetében kiindulásként rámutatnak arra, hogy a büntetőjogi bűnösség fő formája a szándék, mert szándékos bűnösség esetén a tettes egyenesen és nyíltan szembeállítja önmagát a társadalommal. Ez a szembeállítás az elkövetett cselekmény és a következmények jellege szerint változik; az alapvető társadalmi együttélési szabályok megszegésétől, a szocialista társadalom iránti ellenségességen keresztül, a minden emberiesség megtagadásáig terjedhet. A szándékot a gondatlanságtól az különbözteti meg, hogy a tettes a társadalmi együttélési szabályok alapvető elemeivel áll nyíltan szemben.

Ezután a pszichológia eredményeire támaszkodva feltárják a szándék lélektani struktúráját[4], majd ezt az elemzést az indulati cselekményeknél is elvégzik, s az eltérések megállapítása ellenére arra a következtetésre jutnak, hogy az indulati cselekmény sajátosságai az alapvető megítélést nem befolyásolják, tehát ezek is szándékos cselekmények.

Pszichológiai vizsgálódás után eljutnak az egyenes és az eshetőleges szándék meghatározásához, amely lényegét tekintve megegyezik a Btk. 16. §-ában írt szándékfogalommal.

A szándékos elkövetés egyik alapproblémájaként elemzik azt a kérdést, hogy a tettesnek milyen mértékben kell tudatában lenni annak, hogy cselekménye a társadalmi együttélési szabályokkal ellentétben van. Utalnak arra, hogy az NDK-ban vita tárgya, vajon minden bűncselekmény vagy jogsértés végsősoron társadalomra veszélyes-e, majd arra az álláspontra helyezkednek, hogy a társadalomra veszélyesség tudatáról folytatott vita nem gyümölcsöző. A társadalomra veszélyesség fogalmát többek között azért nem tartják megfelelőnek, mert nem jogilag meghatározott fogalom és a társadalomra veszélyesség vagy jogellenesség tudata helyett a szándékosan cselekvő bűnösségtudatából (Schuldbewusstsein) indulnak ki. Megítélésük szerint a bűntetteknél és vétségeknél a szándékos bűnösség szociális minősége eltérő. Rámutatnak arra, hogy bár az eddigi kutatások nem teljesek, de meg lehet állapítani: a különféle bűncselekménycsoportoknál más és más a tudat szociális lényege. A társadalomra veszélyesség tudatának vélelmét messzemenően elítélik, ugyanakkor hangoztatják, hogy a szocialista társadalomban — ahol a jog nincs többé antagonisztikus ellentmondásban a társadalom objektív fejlődéstörvényeivel, ahol a nép érdekeit szolgálja, ahol nincs többé olyan ellentmondás, amely szükségszerűen bűncselekményhez vezet — minden ember ismeri cselekménye jogosságát vagy jogtalanságát. Ennek magyarázata az, hogy a büntetőjog minden esetben olyan szabályok megszegéséről rendelkezik, amelyek a szocialista társadalomban az élet elemi szabályai és amelyek reálisan léteznek a társadalom mindennapi életében. Ezért csak kivételesen lehetnek olyan amorális személyek, akik nem ismerik fel az élet elemi szabályait. Ezek számára a szocialista jognak tudatosítania kell annak emberi kötelesség jellegét, hogy mielőtt bárki a társadalom számára jelentős cselekményt visz véghez, számot kell vetnie a cselekménye jogosságával vagy jogtalanságával. A jogalkalmazásnak ugyanis éppen egyik feladata a bűncselekményt elkövető tudati elmaradottságára rámutatni.

A kifejtettekből két következtetést vonnak le. Az egyik szerint a büntetőjognak és a szándékra vonatkozó szabályoknak abból kell kiindulni, hogy a bűnösség tudata rendszerint adott, illetve ennek hiánya rendszerint önhibából ered. A másik következtetésük az, hogy a szándékfogalomba a bűnösség tudatának kritériumát nem lehet felvenni, mert pusztán az a tény, hogy a tettes bűnösségét nem ismeri fel, önmagában nem akadálya a felelősségrevonásnak. Bizonyos esetekben a bűnösség tudatának hiánya a bűnösség hiányára, vagy csökkenésére vezet. Ezeket az eseteket azonban csak akkor lehet helyesen megítélni, ha azokat az okokat vizsgálják, amelyek a bűnösség tudatának hiányához vezettek. A szándékos bűnösség lényegéből ugyanis nem következik, hogy a szándék csak akkor létezik, ha a tettes egyúttal bűntudatosan is cselekszik, de az sem következik, hogy a bűnösség tudata nem tartozik a szándékhoz és ezért a felelősség meghatározása szempontjából közömbös.

Álláspontjuk szerint a bűnösség vagy a jogtalanság tudata hiányának releváns eseteit a törvénynek kell meghatározni. A jogszabály pedig a korlátozott beszámíthatóságnál, az indulati cselekményeknél és büntethetőséget kizáró körülmények esetén ismeri el relevánsnak a bűnösség tudatának hiányát vagy csökkent voltát. A jog által elismertnek tartott eseteket tételes szabályba kell foglalni, és a bűnösség általános törvényi definíciója mellett mint speciális bűnösségi szabályokat kell megalkotni. Javaslataik közül néhány jellemzőt emelhetünk csak ki. Az indulati cselekményeknél például ha a tettes indulati állapota fel nem róható (unverschuldet), akkor a büntetést az indulat mértéke és oka szerint az enyhítő szakasz alapján csökkenteni lehet, vétség esetén a büntetéstől el is lehet tekinteni.

A büntethetőséget kizáró körülmények keretében tárgyalják a jogos védelem, a végszükség, a kényszer, a fenyegetés, valamint a tévedés szabályait. E szabályok általában megegyeznek a nálunk is hatályos törvényi rendelkezésekkel. Csak néhány kérdésben ismertetjük a szerzők álláspontját. Elvként rögzítik például, hogy a kényszer és fenyegetés esetén sem szabad más ember életét megtámadni, valamint a kényszerre és fenyegetésre vonatkozó szabályokat külön tiltó rendelkezés hiányában sem lehet a háborús és népellenes, valamint a béke elleni bűntettekre alkalmazni. Továbbá végszükség esetén is büntetendő a más ember megölése vagy súlyos

[4] Rá kell mutatni arra, hogy a szándék általában jogi kategóriaként szerepel a recenzált műben. A szerzők nem használják a szándék és szándékosság megkülönböztetését. A lélektani értelemben vett szándéknál erre külön utalnak.

egészséghábORítása akkor is, ha ezzel a tettes saját életét vagy egészségének súlyos sérelmét óvja, mert büntetőjogi eszközökkel is üldözni kell a „mindenki, mindenki ellen" elvet. E körben végül rámutatnak arra, hogy a jogi tévedés el nem ismerése a szocialista bűnösségi elv megsértését jelentené[5]. A jogi tévedésre vonatkozó szabályokat azonban nem lehet alkalmazni, ha a tettes alapvető emberi jogokat, nemzetközi jogi kötelezettséget, vagy az NDK szuverenitását figyelmen kívül hagyva cselekszik, vagy ha a tettének jogtalanságával felelőtlenül nincs tisztában.

Ezeket a speciális bűnösségi szabályokat kell tehát az általános bűnösségfogalom mellett az egyes esetek megítélésénél alkalmazni.

2. A második fejezetben a gondatlanság problémáját tárgyalják. E fejezetben nagy részt szentelnek annak, hogy a gondatlanul elkövetett bűncselekmények esetén mikor kerülhet egyáltalán sor büntetőjogi felelősségrevonásra. Elöljáróban megállapítják, hogy a tudat és az akarat pszichikai strukturális különbségéből adódik a szándék és gondatlanság lényeges különbsége. A gondatlan cselekménynél a tettes rendszerint nem egyenesen, nyíltan és céltudatosan kerül ellentmondásba a szocialista társadalom alapvető együttélési szabályaival. Ezért a gondatlan cselekmény más szubjektív viszonyt jelent a szocialista társadalomhoz.

A szerzők rámutatnak arra, hogy a gondatlan cselekményért való felelősség tekintetében két szélsőséges álláspont lehetséges. Az egyik csak a káros eredményt, a másik pedig csak a szubjektumot tartja szem előtt. A két szélsőség között a helyes utat még nem találták meg, s éppen ezért az új szocialista büntető törvénykönyvnek ehhez kell jelentős lépéssel hozzájárulni. A gondatlanság problémája ugyanis egyre nő a nagyipar fejlődése, a mezőgazdaság iparosítása, a közlekedés és általában az életfunkciók egyre nagyobb gépesítése következtében. Azok a természeti erők, amelyeket az ember felhasznál, nem megfelelő körülmények között romboló hatást fejtenek ki. A kapitalista társadalomban a büntetés fetisizmusa az egyetlen — ha eredménytelen kísérlet is — a probléma megoldására. Nem szabad elfeledkezni arról, hogy a büntetés fetisizmusa eddig az NDK büntetőjogában is erősen hatott. A szocialista társadalomban megérett az idő a gondatlan cselekmények büntetéstérdemlőségének új, szocialista alapon történő megoldására. Ennek során mindenekelőtt fel kell ismerni, hogy a hibás magatartások következtében keletkező károk elhárítása nem elsősorban a büntetőjog, hanem a társadalom helyes szervezésének és vezetésének a feladata.

Megítélésük szerint a büntetőjogi felelősség nem lehet eszköz a gondatlan fegyelemsértésekkel szemben, de a szocialista társadalomban a viszonyok még nem fejlődtek annyira, hogy a fegyelmet már önként betartsák. Az előforduló balesetek és a biztonsági szabályok megszegésével elkövetett bűncselekmények nagy száma arra utal, hogy a meggyőzés önmagában még nem elég hatásos. A szocialista államnak a közösség és az egyesek érdekében ki kell kényszeríteni a szabályok betartását a hanyagsággal szemben. Annak érdekében, hogy a társadalmi fegyelmet jogi szankciók alkalmazásával is biztosítani lehessen, a büntetőjogot megfelelően el kell határolni a szabálysértési és fegyelmi jogtól.

Ezután arra az álláspontra helyezkednek, hogy a gondatlanság büntethetőségét szigorú feltételekhez kell kötni. A büntethetőségének első kritériuma a társadalom, vagy egyes személyek *jelentékeny megkárosítása*. A jelentékeny kár, mint büntethetőségi előfeltétel megkövetelése mellett kérdés, hogy a veszély gondatlan előidézése megalapozza-e a büntetőjogi felelősséget. A szabályok be nem tartása ugyanis a kár bekövetkezésének absztrakt veszélyét mindig magában rejti. Álláspontjuk szerint a veszély gondatlan előidézése csak ott lehet a felelősségrevonás alapja, ahol még a veszélyt is feltétlenül ki kell zárni (pl. radioaktív anyagok kezelésénél).

A felelősségrevonás további kritériuma, hogy a cselekmény mindig konkrét jogi kötelesség megsértését jelentse. Hangsúlyozzák, hogy büntetőjogi felelősségre nem erkölcsi, hanem jogi kötelesség megsértésekor kerülhet sor. A jogi kötelesség azonban különféle forrásból eredhet. Természetesen elsősorban írott jogi szabályokból, de belátható, hogy nem lehet minden kötelezettséget írott formában rögzíteni. Ezért az íratlan jogi kötelezettség hatályát is el kell ismerni, s ennek keretében többször az általános jogelvekre kell visszamenni.

Ezek után az elkövetőnek a cselekményhez és a kötelezettséghez kapcsolódó viszonyát vizsgálják. A gondatlanságnál is követelmény, hogy az elkövető tudata bizonyos mértékig szembenálljon társadalmi követelményekkel. Ez a tudatosság az eredményhez (kár vagy a kár komoly, reális, jelentős veszélye) vagy a jogi kötelezettséghez, illetve mindkettőhöz fűződő viszonyban jelentkezhet. A tudatos gondatlanságnál (luxuria) kevesebb nehézség adódik. Luxuria esetén a tettes saját célját előbbre helyezi a társadalommal szemben fennálló kötelezettségénél. A kötelességsértés ugyan általános, de az elkövető tudja, hogy cselekményéből más személyre vagy a társadalomra kár vagy veszély származhat. A tudatos gondatlanságnál az általános jogi kötelezettség megszegését az jelenti, hogy az elkövető cselekményének veszélyét felismeri.

A nem tudatos gondatlanság (negligentia) ezzel szemben nem kapcsolódik a tényállásszerű eredmény lehetséges bekövetkezésének a felismeréséhez. Ezért felmerül a kérdés, hogy vajon ilyenkor büntetőjogi felelősségnek van-e helye. Lekschas egy korábbi munkájában ezt a kérdést figyelemreméltóan fejtegette és az volt az álláspontja, hogy gondatlanságáért büntetőjogi felelősségrevonásnak csak akkor van helye, ha a tényállásszerű eredmény a jogi követelmény tudatos megsértésén alapszik. Később már eltért ettől az álláspontjától, és a kötelezettség semmibevételét is gondatlan bűntett alapjának ismerte el. A szerzők ismét megfontolandónak tartják, nem lenne-e célszerű a büntetőjogban a gondatlanságot a luxuriára és az olyan tudatos kötelezettségszegésre korlátozni, amely súlyos következményeket eredményezhet.

A luxuriának a nálunk is ismert meghatározása mellett, arra az ál-

[5] A félreértések elkerülése érdekében ismét rá kell mutatni arra, hogy a jogi tévedés a bűnösségfogalmukra tekintettel lényegében a nálunk használt társadalomra veszélyességben való tévedésnek felel meg.

láspontra helyezkednek, hogy gondatlanul cselekszik az is, aki kötelezettségének *tudatos megsértésével* a törvényi tényállásban írt eredményt okozta anélkül, hogy azt előrelátta volna, jóllehet a tények felelősségteljes vizsgálatával előre kellett volna látnia, és kötelességszerű magatartásával az eredményt elkerülhette volna. A gondatlanság enyhébb eseténél is megkívánják tehát legalább a szabályszegés tudatosságát. A nem tudatos kötelességszegés ugyanis az akarat és a figyelem egyszeri kiesésén alapul. Ez eredhet belső felindulásból, gondolattévesztésből, testi gyengeségből vagy az elkövető hiányos személyi képességeiből, amelyek miatt a körülményeket nem tudta felmérni és nem tudott azoknak megfelelően cselekedni. Ezen az állapoton a büntetőjog nem tud változtatni, ezért ilyenkor büntetőjogi felelősséget nem lehet alkalmazni. Ezzel szemben azokat az eseteket pontosan rögzíteni kell, amikor bizonyos állapotban bizonyos tevékenységet nem szabad folytatni (pl. az ittas vezetés). Ilyen esetben a büntetőjogi felelősség alapja a tilalom megszegése.

A tudatos kötelességszegésnek tekintik viszont azt, ha a cselekmény időpontjában ugyan a kötelességsértés nem volt tudatos, de csak azért, mert a kötelességellenes magatartás már az elkövető szokásává vált.

A gondatlan cselekmények büntetésével kapcsolatban az a véleményük, hogy a szocialista társadalomban — ahol a tudatos fegyelem és felelősségteljes magatartás az ember cselekedeteinek egyre nagyobb részét alkotja — a szabadságvesztésbüntetés a gondatlan cselekmények miatt nem rendszerinti büntetés, s ezt csak kivételesen súlyos körülmények között kell alkalmazni. A rövid tartamú szabadságvesztésbüntetés — amelynek létjogosultsága egyébként is problématikus — a gondatlan cselekményeknél elvileg nem alkalmazható, és helyette felfüggesztett büntetést, pénzbüntetést, megrovást vagy a társadalmi szervekhez áttételt kell alkalmazni.

*

A szocialista jogirodalomban a büntetőjogi felelősség kérdései élénk vita tárgyát képezik. E vitában érdekes és figyelemreméltó a szerzők munkája. Számos kérdésben vitatható álláspontra helyezkednek, de véleményük kifejtésével, részletes indokolásával a felelősség problémájának megoldásához új utakat tártak fel. Ismertetésünkkel igyekeztünk hozzájárulni ahhoz, hogy a magyar olvasók is tájékoztatást kapjanak a szerzők elismerést érdemlő tevékenységéről.

Wiener Imre

Új könyvek

Nagy László: Szövetkezeti elvek termelőszövetkezeti mozgalmunkban. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 244 p.

Vágó László: Tanácsi ügyiratkezelők kézikönyve. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 231 p.

Iparvállalatok pénzgazdálkodása. Szerk. Bokor János. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 306 p.

Népgazdasági tervezés. 1—2. köt. Szerk. László Imre. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 303; 287 p.

A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848—49-ben. 3. köt. Iratok 1849 március — 1850 április. Összegyűjt. és szerk. Andics Erzsébet. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 543 p. 7 t. /Magyarország újabbkori történetének forrásai./

Pados Pál: A titkárnői munka. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 139 p. /Vállalati kisktár./

Üzemszervezési kézikönyv. 1—2. köt. Szerk. Egyedi Ferenc. 2. kiad. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 683 p., 12 t.; 493 p., 7 t.

*

Szovetszkaja szocialiszticseszkaja demokratija. [A szovjet szocialista demokrácia.] Red. M. B. Mitin. Moszkva, Izdat. Nauka, 1964. 357 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut goszudarsztva i prava — Insztitut filoszofii./ OK. 388.523

A szocialista demokrácia kérdéskomplexumát sok oldalról vizsgáló gyűjteményes munka többek között foglalkozik a szocialista képviseleti rendszer, az államigazgatási munka, a szocialista törvényesség és a szocialista demokrácia kapcsolatával, az utóbbi hatásával a Szovjetunió gazdasági, állami és kulturális életére és a szovjet szocialista demokrácia nemzetközi jelentőségével.

Mesztnüe szovetü na szovremennom étape. [A helyi tanácsok a jelenlegi szakaszban.] (Otv. red. D. A. Gajdukov—N. G. Sztarovojtov.) Moszkva, Izdat. Nauka, 1965. 351 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut goszudarsztva i prava./ OK. 388.633

A mű a helyi tanácsok működésének jelenlegi fejlettségi fokán jelentkező problémákkal: az anyagi-pénzügyi alapok fejlődésével, a hatáskör kiszélesítésével, az állandó bizottságok szerepének növelésével, az ágazati apparátus kiépítésének kérdéseivel foglalkozik.

Tokarev, Ju[rij] Sz[ergeevics]: Narodnoe pravotvorcsesztvo nakanune Velikoj Oktjabr'szkoj szocialiszticseszkoj revoljucii. (Mart — okt. 1917 g.) [Népi jogalkotás a Nagy Októberi Szocialista Forradalom előestéjén.] Moszkva — Leningrad, Izdat. Nauka, 1965. 184 p. 2 t. /Akademija Nauk SzSzSzR. Leningradszkoe otdelenie Insztituta isztorii./ OK. 388.426

A mű a Nagy Októberi Szocialista Forradalmat közvetlenül megelőző időszakban kibontakozott forradalmi tömegmozgalomnak a jogalkotás és jogszolgáltatás egyes területein érvényrejutott hatását elemzi. Így különösen foglalkozik a népi jogalkotásnak a szovjetek, a szakszervezetek kialakulására, a büntetőjogra, a bíróságok munkájára, majd a szovjethatalom első dekrétumainak létrejöttére gyakorolt hatásával.

Webb, P[hilip] R]ichard[H[ilton] — *Bevan,* H[ugh] K[eith]: Source book of family law. [A családjog forrásai.] London, Butterworths, 1964. LII, 673 p. [Bibliogr. passim.] OK. 379.958

A szerzők ebben a kötetben könnyen kezelhető összefoglalást adnak az egyébként bonyolult common law, equity és a statutumok ötvözetéből álló anyagi és alaki családjogi kérdésekről.

Krutzsch, Walter—*Görner,* Kurt—*Winkler,* Rudolf: Leitfaden zur

Rechtlinie über die Bildung und Tätigkeit von Schiedskommissionen. [A döntőbizottságok kiképzéséről és tevékenységére vonatkozó irányelvek.] Berlin, Staats-Verlag der DDDR 1964. 171 p.
ÁJI. 21.602

A döntőbizottságokra vonatkozó legfontosabb jogi ismeretek tájékoztatójellegű összeállítása.

Arszen'ev, V. D.: Voproszü obscsej teori szudebnüh dokazatel'sztv v szovetszkom uglolovnom proceszsze. [A bírói bizonyítékok általános elméletének kérdései a szovjet büntetőeljárási jogban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 178 p.
ÁJI. 21.387

A büntető eljárásjogi bizonyítás fogalmáról, tárgyáról és feladatairól szóló bevezető részek után a bizonyítás alanyait, a legfontosabb bizonyítékokat és azok forrásait tárgyalja. A befejező részben a büntetőeljárási bizonyítékok értékelésével foglalkozik.

Livsic, Ju. D.: Merü preszecsenija v szovetszkom ugolovnom proceszsze. [Kényszerítő intézkedések a szovjet büntető eljárásjogban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 137 p.
ÁJI. 21.389

A kényszerítő intézkedések fogalmáról és eljárásjogi alapjairól szóló bevezető rész után tárgyalja egyenként a kényszerítő intézkedéseket. A befejező részben a kényszerítő intézkedések megszüntetését és megváltoztatását mutatja be.

Szbornik posztanovlenij plenuma i opredelenij kollegiij Verhovnogo Szuda SzSzSzR po voproszam ugolovnogo proceszsza 1946—1962 gg. [A Szovjetunió Legfelső Bíróságának teljes ülési és kollégiumi határozatai a büntető eljárás kérdéseiben.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 334 p. ÁJI. 21.448

A *Szmirnov,* L. N. szerkesztésében megjelent munka 1946—1962. között hozott legfontosabb, irányítójellegű bírói határozatokat tartalmazza a büntetőeljárási törvénykönyv rendszerében.

Ugolovno-proceszszual'nüj kodeksz RSZFSZR. [Az RSZFSZR büntetőeljárási törvénykönyve.] Moszkva, Izd. Juridicseszkaja Literatura, 1964. 290 p. ÁJI. 21.560

Az 1964. március 1-i állapotot feltüntető szövegkiadás.

Die Gerichtspsychiatrie in der neuen Rechtspflege. [Az igazságügyi elmekórtan az új jogalkalmazásban.] Jena, Fischer, 1964. 146 p. /Medizinisch-juristische Grenzfragen. 7. H./ [Bibliogr. passim.] OK. 388.021

Az 1963-as berlini orvos-jogász kongresszus kapcsán felmerült és vitatott problémák értekezések keretében nyertek feldolgozást. A füzet célja, hogy az igazságügyi elmekórtan elméleti és gyakorlati időszerű kérdéseit összefoglalva tárja az orvos és jogász szakolvasók elé.

Klafkowski, Alfons: The Potsdam agreement. [A potsdami szerződés.] Warszawa, PWN-Polish Scientific Publishers, 1963. 340 p.
ÁJI. 21.452

A potsdami szerződés megkötésének történetét és egyes részeinek végrehajtásával kapcsolatos nemzetközi jogi kérdéseit elemzi, különös figyelemmel a szerződések lengyelországi vonatkozásaira.

Zakonodatel'sztvo SzSzSzR i mezsdunarodnüe szoglasenija po voproszam grazsdansztva. (Szbornik.) [A Szovjetunió törvényhozása és az állampolgárság kérdéséről szóló nemzetközi megállapodások.]
Moszkva, Izd. „Mezsdunarodnüe Otnosenija" 1964. 179 p.
ÁJI. 21.380

A hatályos tételesjogi szabályokat illetőleg szerződési anyagot tartalmazó gyűjtemény G. E. *Vilkov* szerkesztésében.

Skapski, Józef: Autonomia woli w prawie międzynarodowym prywatnym w zakresie zobowiązań z umów. [Az akarat szabadsága a nemzetközi magánjogban a szerződéses kötelmek terén.] Kraków, Nakl. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1964. 207 p. 4 sztl. /Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagilleońskiego. CVI. Prace-Prawnicze. Zeszyt 19./ ÁJI. 21.538

A bevezető történeti részek után az akaratszabadság kérdéseit vizsgálja. Ezt követőleg külön fejezetben foglalkozik az akaratszabadság fogalmának fejlődésével a nemzetközi magánjogban. A következő fejezetekben a jogszabály választás modern fogalmának megszilárdulását mutatja be, továbbá ezzel kapcsolatban a jogszabályválasztás alapját és jogi természetét, majd a jogszabályválasztás tárgyát és a jogszabályválasztás gyakorlását, végül a jogszabályválasztás korlátait és a jogszabályválasztással összefüggő további kérdéseket vizsgálja. A befejező fejezetben a szerző a különféle jogszabályok kikötésével kapcsolatos problémákat mutatja be.

Nagel, Heinrich: Auf dem Wege zu einem Europäischen Prozessrecht. [Az európai perjoghoz vezető úton.] Baden-Baden, Verl. August Lutzeyer, 1963. [1964.] 113 p. /Studien zum Europäischen Wirtschaftsrecht. Heft 7./ ÁJI. 21.609

A polgári perjog általános fogalmairól szóló bevezető rész után a külföldi állampolgárok és a saját állampolgárok perjogi helyzetének sajátosságait mutatja be a német polgári eljárási jog alapján. A hágai megállapodások (1905. és 1954.) fontosabb rendelkezéseinek tárgyalása után a külföldi ítéletek végrehajtásának problémáit tárgyalja.

Andrianov, G. N.—*Nikiforov,* A. Sz.: Anglo-ruszszkij juridicseszkij szlovar'. [Angol—orosz jogi szótár.] Moszkva, Izd. „Mezsdunarodnüe Otnosenija", 1964. 340 p.
ÁJI. 21.386

A szoros értelemben vett szótári részt a legfontosabb angol rövidítéseket (jogi fogalmak, intézmények, szervezetek stb.) tartalmazó rész egészíti ki.

Ezsegodnik Bol'soj Szovetszkoj Énciklopedii. Vüp. 8. 1964. Moszkva, Izd. „Szovetszkaja Enciklopedija", 1964. 616 p. ÁJI. 21.542

A Nagy Szovjet Enciklopédia 1964. évi kiegészítő kötete.

Ucsenüe zapiszki. [Tudományos gyűjtemény.] Moszkva, Tip. Szapunova, 1964. 205 p. /Vszeszojuznüj Naucsno-Iszszledovatel'szkij Insztitut Szovetszkogo Zakonodatel'sztva./
ÁJI. 21.371

A Szovjet Össz-szövetségi Törvényhozási Kutató Intézet gondozásában megjelent tanulmánygyűjtemény a szovjet törvényhozás időszerű elvi kérdéseiről.

E lapszám (XX. új évfolyam 10.) szerzői: *Dr. Buza László* akadémikus (Szeged). — *Dr. Ustor Endre* főkonzul. — *Dr. Balog János* aspiráns. — *Dr. Lázár Miklós* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Madarász Tibor* egyetemi adjunktus. — *Dr. Faragó László* a Magyar Kereskedelmi Kamara választott bíróságának titkára. — *Dr. Ivánczics Imre* egyetemi adjunktus (Pécs). — *Dr. Ádám Antal* egyetemi docens (Pécs). — *Dr. Gáspárdy László* a Legfőbb Ügyészség csoportügyésze. — *Dr. Wiener Imre* Fővárosi Bírósági bíró. — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.5757 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

P2, 90 (14) 1965 DEC 4

XX. új évfolyam 11. szám Budapest, 1965. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

KAMPIS GYÖRGY:
Kisajátítási jogunk új vonásai 539

ZIELENIEWSKI, JAN:
Az általános szervezéselmélet néhány kérdése 544

NOVÁK ISTVÁN:
A polgári peres eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének néhány kérdése 552

HOÓZ ISTVÁN:
A házasság keletkezésével és megszűnésével kapcsolatos kérdések jogi szabályozásának hatása a házasságkötések és a válások számára 561

VIETOR, MARTIN:
Az önkormányzat a dualizmus magyar államéletében és gyakorlatában 570

Szemle:

ERDŐS BÉLA:
A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának XXIX. számú polgári elvi döntése 575

HERCZEG ISTVÁN:
Vita a nemzetközi szervezetek jogalanyiságának korlátairól 579

H. A.:
Az európai szocialista államok jogalkotása (Bolgár Népköztársaság) 583

Jogirodalom:

NAGY LAJOS:
Kézikönyv a Román Népköztársaság házassági jogáról 586

Bianchi, Leonard: A monopolizálás jogi formái a burzsoá Csehszlovákiában (PECZE FERENC) 588

TAKÁCS JÓZSEF—KAKUSZI MÁRIA:
Az angol családjog fejlődése 590

— —:
Új könyvek 594

СОДЕРЖАНИЕ: *Дёрдь Кампиш:* Новые черты нашего права об экспроприации. — *Ян Зеленевски:* Некоторые вопросы теории общей организации. — *Иштван Новак:* Некоторые вопросы ускорения и упрощения гражданского судебного процесса. — *Иштван Хооз:* Действие правового регулирования вопросов, связанных с возникновением и прекращением брака, на заключение браков и разводы. — *Мартин Виетор:* Самоуправление в венгерской государственной жизни и практике периода дуализма. — *Обзор: Бела Эрдёш:* Принципиальное решение по гражданским делам № XXIX Верховного Суда Венгерской Народной Республики. — *Иштван Херцег:* Спор о пределах правосубъектности международных организаций. — *А. Х.*: Правотворчество европейских социалистических государств (Болгарская Народная Республика). — *Юридическая литература: Лайош Надь:* Справочник законодательства о браке Румынской Народной Республики. — *Леонард Бианки:* Юридические формы монополизации в буржуазной Чехословакии *(Ференц Песе)*. — *Йожеф Такач—Мариа Какуси:* Развитие английского семейного права. — — — Новые книги.

INHALT: *György Kampis:* Neue Züge in unserem Enteignungsrecht. — *Zieleniewski, Jan:* Einige Fragen der allgemeinen Organisationstheorie. — *István Novák:* Einige Fragen der Beschleunigung und Vereinfachung des Zivilprozesses. — *István Hoóz:* Die Auswirkungen der rechtlichen Regelung der mit der Enststehung und Auflösung der Ehe verbundenen Fragen auf die Zahl der Eheschliessungen und Scheidungen. — *Vietor, Martin:* Die Selbstverwaltung im ungarischen Staatsleben und -praxis des Dualismus. — *Rundschau: Béla Erdős:* Die zivilrechtliche prinzipielle Entscheidung No XXIX. des Obersten Gerichts der Ungarischen Volksrepublik. — *István Herczeg:* Diskussion über die Rechtssubjektivität der internationalen Organisationen. — *A. H.:* Die Rechtssetzung in den europäischen sozialistischen Staaten (Bulgarische Volksrepublik). — *Rechtsliteratur: Lajos Nagy:* Ein Handbuch über das Eherecht der Rumänischen Volksrepublik. — Bianchi, Leonard: Die rechtlichen Formen der Monpolisierung in der bürgerlichen Tschechoslowakei. *(Ferenc Pecze)* — *József Takács—Mária Kakuszi:* Die Entwicklung des englischen Familienrechts. — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *György Kampis:* Nouveaux traits de notre droit d'expropriation. — *Zieleniewski, Jan:* Quelques problèmes de la théorie générale de l'organisation. — *István Novák:* Quelques problèmes de l'accélération et de la simplification de la procédure civile. — *István Hoóz:* L'effet de la réglementation juridique des problèmes concernant la conclusion et la cessation du mariage sur le nombre des mariages et des divorces. — *Vietor, Martin:* L'autonomie dans la théorie générale de l'Etat hongroise et son application pratique dans l'époque du dualisme. — *Revue: Béla Erdős:* La décision de principe No XXIX de la Cour Suprême de la République Populaire Hongroise. — *István Herczeg:* Controverse sur les limites de la personnalité juridique des organismes internationaux. — *A. H.:* La législation des Etats socialistes européens. — (République Populaire Bulgare) — *Littérature: Lajos Nagy:* Manuel du droit matrimonial de la République Populaire Roumaine. — *Bianchi, Leonard:* Les formes juridiques de la monopolisation dans la Tchécoslovaquie bourgeoise. *(Ferenc Pecze)* — *József Takács—Mária Kakuszi:* L'évolution du droit de famille anglais. — —: Nouveaux livres.

XX. új évfolyam 11. szám Budapest, 1965. november hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

Kisajátítási jogunk új vonásai

A kisajátítás — eddigi és jelenlegi jogunk szerint — *tulajdonszerzési mód ingatlanok tekintetében.* A kisajátítás jogintézménye társadalmi-gazdasági rendünkben *a beruházások megvalósítását szolgálja,* az azokhoz szükséges földterület megszerzését teszi lehetővé. Azok a közérdekű célok ui., amelyeknek megvalósítása érdekében a jog megengedi ingatlan kisajátítását, egy-két kivételtől eltekintve valamely létesítmény létrehozásához, építéshez, bővítéshez, vagyis beruházáshoz (felújításhoz) kapcsolódnak (lakásépítés, bányászat, közlekedés, posta és távközlés stb.). A kisajátítások volumenének alakulása ekként a beruházási politikával áll összefüggésben.

1963-ban a tanácsi igazgatási osztályok 3056 eljárást folytattak le és 1019 ingatlant sajátítottak ki, több mint 9000 kataszteri hold terjedelemmel; az eljárások közel 35 000 ügyfelet érintettek. Ezek az adatok kellően érzékeltetik a kisajátítás jogintézményének jelentőségét.

A kisajátítás felszabadulás utáni első átfogó jellegű szabályozására 1955-ben került sor.[1] Ezt követően a Polgári Törvénykönyv is adott — az állami szocialista tulajdonjogra vonatkozó rendelkezések körében — néhány alapvető szabályt a kisajátításról. Az 1955-ben alkotott szabályok megfeleltek az akkori társadalmi-gazdasági viszonyoknak, az időközben bekövetkezett fejlődés azonban meghaladottakká tette azokat. Nem volt kielégítő az a konstrukció, amely szerint kisajátításnak egyedül és kizárólag az állam részére van helye, és a kisajátítási jogcímek is szűknek bizonyultak; az 1955-ben kelt szabályozás a mezőgazdaságban még az egyéni tulajdonra épült, így az átalakult, szocialista mezőgazdaság körülményeire alig volt alkalmazható; a kártalanítási szabályok nem voltak kellő tekintettel sem az állampolgárok, sem a mezőgazdasági termelőszövetkezetek jogos érdekeire, ami miatt a bíróságok a jogalkalmazás jogpolitikai irányelveivel kisebb-nagyobb mértékben konfliktusba kerültek stb.

Ilyen körülmények között a korábbi szabályozás 10 évi hatályban maradásához a felsőbb államigazgatási szervek iránymutató állásfoglalásaira, számos elvi jellegű bírósági döntésre és arra volt szükség, hogy a bíróságok — a jogszabály által adott felhatalmazás alapján — szükség szerint a kártalanítási irányárakat meghaladó mértékű kártalanításokat állapítsanak meg, amely lehetőséggel a bíróságok megfontoltan éltek.

A jogintézmény újraszabályozása tehát elkerülhetetlenné vált. Jelentőségére tekintettel a jogszabályalkotás előkészítése széleskörű volt; abban — a tervezetek megvitatása, munkabizottságok útján és más módon — részt vettek a minisztériumok és más országos hatáskörű szervek, a tanácsi államigazgatási szervek, a bíróságok, ügyészségek és a tudomány képviselői is. Értékelésre került az eddigi államigazgatási és bírósági gyakorlat, valamint az idevágó jogi irodalom. Az előkészítés során a kisajátítás szövetkezetpolitikai és földbirtokpolitikai vonatkozásai külön beható vizsgálódás és felmérés tárgyát alkották. Ezek után érthető, hogy az előkészítés mintegy öt évet vett igénybe.

Ebben a tanulmányban az 1965. október 1. napjával hatályba lépett új kisajátítási jogszabályok[2] néhány alapvető jellegű és az eddigi jogtól eltérő vonását kívánom bemutatni.

A kisajátítást kérők körének bővülése

1. 1945-től, hazánk felszabadulásától kezdve napjainkig töretlenül és vitatlanul érvényesült az az elv, hogy kisajátítani csak az állam részére

[1] 1955. évi 23. sz. tvr., 56/1955. (VIII. 31.) MT sz., 17/1955. (X. 5.) PM sz. rendelet; a kártalanítást újraszabályozta a 25/1957. (VI. 26.) PM sz. rendelet.

[2] 1965. évi 15. sz. tvr., a végrehajtásáról szóló 13/1965. (VII. 24.) Korm. sz. rendelet (idézésük: Tvr, Vhr) és a kártalanítás részletes szabályait tartalmazó 1/1965. (VII. 24.) PM—IM sz. rendelet.

lehet. Ezen az elven 1955-ben, az első ilyen tárgyú szocialista jogalkotás során sem kellett változtatni, mert a felszabadulástól e kodifikációig eltelt 10 év alatt megjelent jogszabályok a közérdekű célok megvalósítását az újtípusú állam feladatává tették. Ennek megfelelően a Polgári Törvénykönyv is — amelynek előkészítése az 1958/59. évben zárult — a kisajátítást az állami szocialista tulajdonjog egyik keletkezési módjaként tárgyalja, az ennek megfelelő rendszerbeli helyen.

Társadalmunk időközben a proletárdiktatúrától az egyetemes népi állam kialakulása irányában fejlődött. Először az MSZMP VIII. Kongresszusa állapította meg 1962-ben, a szocializmus építésében elért eredményekről és a Párt előtt álló feladatokról szóló határozatában: „az állami szervek hatásköréből mind több feladat közvetlenül a társadalmi szervek és a tömegszervezetek hatáskörébe kerül. A szocialista demokratizmus fejlődését jelzi, hogy a társadalmi szervezetek mindinkább részt vesznek az állami szervek tevékenységének támogatásában és az állami munka ellenőrzésében."[3]

Az államtól társadalmi szervek hatáskörébe került az egész társadalombiztosítás, a szervezett üdültetés, a testnevelési és sportmozgalom szervezése, irányítása és nem lehet említés nélkül hagyni, ezzel kapcsolatban a munkavédelmet, a népi ellenőrzést és a társadalmi bíráskodást sem, ha témánk szempontjából kisebb is a jelentőségük. Mindez természetesen csak a kezdete egy hosszan tartó folyamatnak. Nem szorul bizonyításra. hogy a felsorolt feladatok közérdekűek és azok ellátása adott esetben szükségessé teszi ingatlan tulajdonjogának megszerzését. Ilyen feladatok ellátását nem akadályozhatja az a körülmény, hogy valamelyik ingatlantulajdonos nem kívánja eladni ingatlanát.

Közérdekű feladatokat — az állami szerveken kívül — ma már nemcsak társadalmi szervek látnak el, hanem szövetkezetek is. Jóllehet a nagykereskedelem elvileg állami monopólium, a zöldség-gyümölcs nagykereskedelmet országosan kizárólag a földművesszövetkezetek és szerveik bonyolítják le, úgyszintén a falusi kiskereskedelmet jelentős részben. A szövetkezeti kereskedelem területén ennek megfelelően igen nagyösszegű beruházások vannak (pl. 120 millió forintos almatároló, 35 millió forintos gyümölcs- és zöldségraktár), amelyek megvalósításához számos ingatlan kell. — A kisipari szövetkezetek termelése egyik nem lebecsülendő forrása a népgazdasági szükségletek kielégítésének; e szövetkezetek fejlődése mindinkább maga után vonja az üzemek összevonását, sőt szövetkezetek egyesülését is, s ezzel kapcsolatban mind gyakrabban válik szükségessé korszerű üzemházak, székházak építése, ami ismét ingatlant igényel. — A mezőgazdasági termelőszövetkezetek gazdálkodásának megerősítése, a beruházásaikhoz szükséges ingatlanok biztosítása szintén közérdek.

Az említett szükségletek kielégítése — a kisajátítás lehetőségének hiányában — a gyakorlatban nehézségeket okozott.[4]

Összhangba kellett tehát hozni a jogot a társadalmi-gazdasági fejlődés eredményeivel — annak érdekében is, hogy az új jog elősegítse, megkönnyítse a további fejlődést —; fel kellett adni azt az elvet, hogy a kisajátítás csak az állami tulajdonjog keletkezési módja. Jogot kellett adni az állam mellett — szűkebb körben — társadalmi szervezetek és szövetkezetek részére is, hogy ingatlan tulajdonjogát a jogszabály által meghatározott közérdekű célokra,[5] *másodlagosan* (erről később még szó lesz) kisajátítási államigazgatási eljárás útján is megszerezhessék. Emiatt — első ízben — módosítani (kiegészíteni) kellett a Polgári Törvénykönyvet és a kisajátítást a szövetkezeti szocialista tulajdonjog keletkezési módjaként is fel kellett venni.[6]

Ezen a téren azonban nem fogunk egyedül állni a szocialista országok között. Számos szocialista ország joga (amely a föld egyéni tulajdonát elismeri) már korábban szélesebb körben engedte meg a kisajátítást, nemcsak az állam részére. A *Csehszlovák Szocialista Köztársaságban* népi szövetkezetek javára is helye van kisajátításnak,[7] a *Bolgár Népköztársaságban* szövetkezetek és társadalmi szervezetek részére is és az állam részére az utóbbiaktól is,[8] a *Német Demokratikus Köztársaságban* bármely szocialista szervezet részére,[9] a *Román Szocialista Köztár-*

[3] A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. Kongresszusának jegyzőkönyve, Kossuth Könyvkiadó, 1963. 441. old.

[4] Gyakran azt a megoldást választották, hogy valamely állami szerv javára rendelték el a kisajátítást, esetleg a jogcím erőltetett értelmezésével; ezt követően az állam néha eladta az ingatlant a szövetkezetnek, néha pedig csak kezelési-használati jogot engedett, holott a kisajátítás összes költségeit megtérítette a szövetkezet vagy társadalmi szervezet az állami szerv részére. Az ilyen megoldások azonban aligha voltak teljesen törvényesek, a tulajdoni viszonyokat a ráépítés miatt összezavarták, és gazdaságilag is hátrányosak voltak az említett szervezetek részére.

[5] Tvr 7. § (2)—(4) bek.

[6] A társadalmi szervezetek részére történő kisajátítás lehetőségére a Ptk-ban szövegszerűen nem lehetett utalni, mert az megbontotta volna a tulajdonjogról szóló Harmadik Rész szerkezetét; ez a rész ui. a társadalmi szervezetek tulajdonjogára vonatkozóan külön rendelkezéseket nem tartalmaz. A problémát megoldja a Ptk 179. §-ának (2) bekezdése, amely szerint a szövetkezeti tulajdonjog szabályait kell — törvény (ebben a vonatkozásban a kisajátításról szóló Tvr) által megállapított kivételekkel — megfelelően alkalmazni a társadalmi szervezetek (és az egyesületek) tulajdoni viszonyaira, így tulajdonszerzésük módjára is. — A kivétel — többek között — abban jelentkezik, hogy a Tvr egyesületek részére nem biztosítja a kisajátítás útján történő tulajdonszerzés lehetőségét.

[7] 280/1949. Sb. sz. törvény.

[8] Az 505/1952. számú minisztertanácsi határozat alapján kiadott Szabályzat vagyontárgyaknak állami és társadalmi szükségletekre történő elidegenítéséről.

[9] Das Zivilrecht der Deutschen Demokratischen Republik, Band II. Sachenrecht, Berlin, Zentralverlag 1956, S. 134.; átfogó kisajátítási törvény nincs.

saságban ugyancsak szövetkezetek és társadalmi szervezetek részére is. Említésre méltó az is, hogy ezek a külföldi szocialista jogok teljesen azonos körben és azonos feltételek mellett engedik meg a kisajátítást az állam, társadalmi szervezet és szövetkezet részére. Ezzel szemben hazai új jogunk társadalmi szervezet és szövetkezet részére csak szűkebb körben és másodlagosan teszi ezt lehetővé; ez a megoldás jobban megfelel hazai társadalmi fejlődésünk sajátosságainak.

2. A kisajátítást kérők körének bővítése folytán *több új kérdés* merült fel, amely szabályozást igényelt.

a) Mindenekelőtt tisztázni kellett azt, hogy *a kisajátítást kérők említett három csoportját azonos körben és azonos feltételek mellett lehet-e feljogosítani kisajátítás útján tulajdonjog szerzésére.*

A szabályozás elvi alapjául e tekintetben az a megfontolás szolgált, hogy a kisajátítás társadalmi-gazdasági fejlődésünk jelenlegi szakaszában még elsősorban az állami tulajdon keletkezési módja, mert az állami feladatok ellátásának elősegítése a fő célja. Ennek megfelelően a kisajátítást kérők körébe belépő két új csoport nem ugyanazokra a célokra kérhet a Tvr. szerint kisajátítást, mint egy állami szerv, hanem *a tevékenységi körükből kiválasztott néhány közérdekű célra;* társadalmi szervezet pl. nem kérhet kisajátítást telekalakítás céljára, mezőgazdasági termelőszövetkezet mezőgazdasági termelés folytatása céljára stb.

Azonos megfontolásból a társadalmi szervezet és a szövetkezet részére a kisajátítás lehetősége csak másodlagos, elsősorban általában a forgalomban kötelesek adásvétel útján megszerezni a szükséges ingatlan tulajdonjogát (l. erről még a következő címben).

b) Rendezni kellett *a kisajátítást kérők három csoportja kisajátítási jogosultságának egymáshoz való viszonyát is.* Szabályozás hiányában az egyes csoportokba tartozó jogi személyek ugyanazon csoportba tartozó más jogi személytől, továbbá más csoportokba tartozóktól is kisajátíthatnának ingatlant; vagyis pl. társadalmi szervezet vagy szövetkezet az államtól, kisipari szövetkezet mezőgazdasági termelőszövetkezettől vagy szakszervezettől, társadalmi szervezet szövetkezettől.

Az állami tulajdonnal, mint a legfejlettebb tulajdoni formával szemben azonban nem lehet helye kényszer útján történő elvonásnak más tulajdoni forma vagy éppen csoporttulajdon alanyai javára, még akkor sem, ha ezeknek tulajdona a társadalmi tulajdon fogalomkörébe tartozik. Ezért a Tvr. az államtól való kisajátítás lehetőségét kizárja.[10] Társadalmi szervezet és szövetkezet között pedig adott esetben aligha lehetne különbséget tenni abból a szempontból, hogy melyik szervezet feladatai tekinthetők nagyobb mértékben közérdekűnek. E szervezetek egymástól történő kisajátítása a földtulajdoni és használati viszonyokat is megzavarná és megnehezítené a földbirtokpolitikai célkitűzések megvalósítását. Minderre figyelemmel a Tvr. kimondja,[11] hogy társadalmi szervezet és szövetkezet tulajdonában, továbbá mezőgazdasági (halászati) termelőszövetkezet közös használatában álló ingatlant csak az állam részére lehet kisajátítani. — Más oldalról tekintve ez a szabály kibővíti az állam részére történő kisajátítás lehetőségét, mert a korábbi jogszabály csak „magánszemélytől" engedett kisajátítást.

A mondottak folytán pontos „hierarchia" áll fenn a kisajátítás kérésére jogosultak között: az állam javára társadalmi szervezettől, szövetkezettől, bármely más jogi személytől és állampolgártól egyaránt lehet ingatlant kisajátítani; társadalmi szervezet és szövetkezet javára csak e kategóriákba nem tartozó és ugyanakkor nem állami jogi személyektől, továbbá állampolgároktól lehet kisajátítani. Ez is kifejezésre juttatja az állam jogosultságának elsődlegességét a kisajátítás körében.

A kisajátítás és az adásvétel viszonya

Eddigi jogunk szerint állami szervek részére a kisajátítás volt a tipikus ingatlanszerzési mód, a társadalmi szervezetek és a szövetkezetek pedig elvileg csak vásárlás útján juthattak ingatlan tulajdonjogához. Állami szervek részére ui. az ingatlanvásárlást jogszabály[12] általában szigorú feltételekhez kötötte: az értékhatártól függő hatósági engedélyezésen felül feltétel volt, hogy a tulajdonjogot kisajátítás útján ne lehessen megszerezni, ha pedig erre volt lehetőség, akkor a vételnek az állam szempontjából gazdaságilag előnyösebbnek kellett lennie a kisajátításnál; meghatározott célra a jogszabály meg is tiltotta az ingatlanvásárlást.[13]

Az új szabályozás két vonatkozásban hozott itt újat:

a) Eltávolította a merev választóvonalat állami szervek tekintetében a kisajátítás és az adásvétel közül, *lényegében egyenlőségjelet tett a két tulajdonszerzési mód igénybevételének lehetősége közé,* nem érintve a hatósági engedélyezés szükségességét.[14] Ezentúl tehát az érdekelt állami vállalat vagy más állami szerv vezetője mérlegelheti, hogy adott esetben melyik mód az előnyösebb, gyorsabb stb. Ez a megoldás az állami vállalatok önállóságának fokozására irányuló tendenciát is szolgálja.

[10] A Tvr 1. §-a „nem állami tulajdonban" álló ingatlanok tekintetében teszi lehetővé a kisajátítást.

[11] Lásd a 3. §-át.

[12] A 27/1962. (VII. 14.) Korm. sz. rendelettel módosított 2/1959. (I. 3.) Korm. sz. rendelet.

[13] A 14/1961. (IV. 27.) Korm. sz. rendelet az üdülők tekintetében; ez a tilalom a Tvr után is fennmaradt.

[14] Tvr 4. § (1) bek., Vhr 4. §.

b) Társadalmi szervezetek és szövetkezetek — amelyek most kisajátítási jogot kaptak — *elsősorban továbbra is adásvétel útján* kötelesek (a szakszervezetek kivételével) a szükséges ingatlan tulajdonjogát megszerezni, és csak akkor nyílik meg a kisajátítás kérésének lehetősége, ha az adásvételt sikertelenül kísérelték meg. Ez is kidomborítja azt a tételt, hogy a kisajátítás jelenleg elsősorban az állami feladatok megoldását hivatott elősegíteni; nem állami szervezetek részére ez a szerzési mód csak másodlagos.

A kisajátítás módja

A Tvr. 7—10. §-a a következő címet viseli: „Közérdekű célok; a kisajátítás módja." E címen belül található rendelkezések egyfelől meghatározzák azokat a közérdekű célokat, amelyeknek megvalósítása érdekében a jogi személyeknek a kisajátítás kezdeményezésére jogosult három csoportja részére ingatlant lehet kisajátítani, másfelől azt szabályozzák, hogyan kell elvonni földet ilyen célokra mezőgazdasági termelőszövetkezettől, és mi a teendő ingatlan részbeni kisajátításával kapcsolatban. A kisajátítás módja körébe tartozó két téma közül az első helyen említett érdemel nagyobb figyelmet.

Mint ismeretes, az elmúlt évek során a földtulajdoni-használati viszonyokban alapvető változás következett be, s a folyamat még nem tekinthető lezártnak. A változás lényegét abban foglalhatjuk össze, hogy az ország területének túlnyomó részét kitevő, mező- és erdőgazdasági rendeltetésű földek tekintetében *a tulajdonjog háttérbe szorul,* és előtérbe lép a szocialista földhasználat. Az állam a földet szocialista szervezetek — állami gazdaságok, mezőgazdasági termelőszövetkezetek stb. — és állampolgárok használatába adja, a szocialista szervezetek pedig részben tovább adják alkalmazottaik, illetőleg tagjaik használatába (vö.: Ptk. 150. §). Ez a folyamat tipikusan a mező- és erdőgazdasági rendeltetésű földek tekintetében ment és megy végbe, de nem korlátozódik kizárólag ezekre a földekre, hanem belterületi ingatlanoknál (építési telkeknél) is érvényesül.[15]

Ennek a nagyjelentőségű változásnak a következményeit le kell vonni mindazokon a jogterületeken, amelyeknek szabályozási tárgya az ingatlanok, illetőleg az azokra vonatkozó jogok. Ez meg is történt már a *telekkönyvi jog* területén: a telekkönyv az ingatlanok jelentős részét a földhasználati (kezelési) jog alapján, a használó részére nyitott betétben tartja nyilván.

Új *kisajátítási jogunk* a kisajátítás módjának szabályozása során a *földhasználati jog visszavonásával is* operál, felhasználván a Ptk. 154. §-ának (3) bekezdésében foglalt (és eddig kellő figyelemre nem méltatott) azt a szabályt, amely szerint a földhasználati jogot vissza lehet vonni akkor is, ha a föld egyéni tulajdona esetében kisajátításnak volna helye. Igaz ugyan, hogy a Tvr. a földhasználati jog visszavonásáról — mint e körben legtipikusabb esetről — csak a mezőgazdasági termelőszövetkezet által használt állami tulajdonban álló földek tekintetében rendelkezik,[16] de a Vhr. a kisajátítással kapcsolatos valamennyi szóba jöhető szabály hatályát kiterjeszti arra az esetre is, amikor földhasználati jogot kell visszavonni,[17] sőt amikor a földhasználati jognak nem mezőgazdasági termelőszövetkezet a jogosultja.[18] A földhasználati jog visszavonása a kisajátítási eljárás keretében, az annak lefolytatására jogosult hatóság által történik.[19]

Figyelemmel a szabályozásnak erre a módjára, a földhasználati jog széleskörű érvényesülésére, végül arra, hogy a kisajátított ingatlanok nagyobb része (a statisztikai adatok szerint) mezőgazdasági ingatlan, amely tekintetében a földhasználati jog a tipikus —, tulajdonképpen *szakítani lehetett volna a kisajátítás hagyományos fogalmával,* amely csak a tulajdonjogot és annak megszerzését tartja szem előtt. A kisajátítás új, korszerűbb fogalmába be lehetett volna vinni új elemként a földhasználati jog visszavonását is, és a tulajdonjogszerzés helyett — az eljárással érintettek oldaláról szemlélve a kérdést — *a tulajdonjog és a használati jog elvonásában* lehetett volna a kisajátítás lényegét meghatározni. Ez utóbbi szemléletet az is indokolja, hogy a kisajátítást már nem lehet egyedül az állam tulajdonjoga egyik keletkezési módjának tekinteni. Az említett két jognak közérdekű célra történő elvonása között gyakorlatilag csak az a különbség, hogy a kártalanítás terjedelme az egyik esetben korlátozottabb, mert a földhasználati jog visszavonása esetében magáért a földért nem jár kártalanítás.

Az új szabályozás azonban eddig nem ment el. A Tvr. 1. §-ában adott fogalom még a kisajátítás jogintézményének hagyományos felfogását tükrözi. Tételesjogilag így nyitva hagyja azt a kérdést, hogy a használati jognak közérdekű célra történő elvonása: *a)* kisajátítás-e, *b)* a kisajátítás helyett vagy *c)* a kisajátítás mellett alkalmazandó mód-e. — A jogalkalmazási gyakorlatban ez a kérdés előreláthatólag nem fog problémaként jelentkezni.

Egyéb vonatkozásban, így különösen abban a kérdésben, hogy mely esetekben jár kártalanítás és kinek jár az, az *új szabályozás teljes mértékben levonja a földtulajdoni-használati viszonyokból eredő következményeket:* földhasználati jog visszavonása esetében magáért a földért nem jár kártalanítás, minden másért azonban jár, és ez a kártalanítás a földhasználót illeti

[15] Lásd legújabban pl. a szociális követelményeknek meg nem felelő telepek felszámolásáról szóló 2/1965. (II. 18.) ÉM—PM számú együttes rendelet 4. §-ának (3) bekezdését és 19. §-át.

[16] Tvr 9. §.

[17] L. Vhr 2. §, 34. § (2) bek., 37. §, stb.

[18] Vhr 34. § (2) bek., 67. §.

[19] Vhr 34. § (1) bek.

meg. Ugyancsak a földhasználó (a termelőszövetkezet) jogosult a kártalanításra a termelőszövetkezet közös használatába adott földek kisajátítása esetében, az esetleges csereingatlant pedig nem a termelőszövetkezet, vagy a tagok kapják tulajdonba, hanem a termelőszövetkezet kapja használatba.[20]

Eljárási ökonómia

A korábbi kisajátítási jogszabályok hatálybalépését követően kerültek megállapításra az államigazgatási eljárás általános szabályai, több speciális eljárási szabály is, s nem volt kellően tisztázva a kisajátítási eljárás viszonya mindezekhez. Ennek eredményeképpen az eljárási szabályok bonyolultak voltak, de önmagukban is, részben a kisajátítás engedélyezésével kapcsolatos miniszteri hatáskör, részben az eljárás felesleges tagolása miatt.

Az új szabályozás a kisajátítási eljárást teljes egészében az 1957. évi IV. törvény szerint rendeli lefolytatni, a miniszteri hatáskör megszüntetése és az eljárás felesleges fázisainak kiiktatása mellett. Ugyanakkor *több, a kisajátításhoz kapcsolódó államigazgatási eljárást összevon a kisajátítási eljárással,* és az utóbbi eljárás lefolytatására jogosult szerv hatáskörébe utalja, tekintet nélkül arra, hogy egyébként (kisajátítás esetén kívül) mely szerv hatáskörébe tartozik. Így — a teljesség igénye nélkül —: a földhasználati jog visszavonása kisajátítás esetében nem a mezőgazdasági osztály, hanem az igazgatási osztály hatáskörébe tartozik, úgyszintén a csereföld használatba adása is; az igazgatási osztály által elrendelt birtokbaadás a kisajátított ingatlan tekintetében a közületi elhelyezési eljárást pótolja; a kisajátított ingatlan kezelésbe adása az igazgatási osztály hatáskörébe tartozik stb.

A bírósági eljárás tekintetében is érvényesül az eljárási ökonómia, mindenekelőtt annak folytán, hogy az új szabályozás egyértelműen rendezi a kártalanításra jogosultak és a kisajátítást kérő viszonyát. Szakított az eddigi szemlélettel, amely itt is a tulajdonost helyezte előtérbe, nyitva hagyván azt a kérdést, hogy pl. a kártalanítással meg nem elégedő haszonélvezőnek milyen jogai vannak, indíthat-e pert stb.

Az új konstrukció szerint kártalanítás jár mindannak, akinek jogát a kisajátítás érintette, és a továbbiakban ezek a kártalanításra jogosultak a kisajátítást kérővel szemben azonos jogállást élveznek, pert indíthatnak azonos határidőn belül stb. Ezeket a pereket természetesen egyesíteni kell, mert a hozandó döntés a többi kártalanításra jogosultra is kihathat. — A kisajátításhoz kapcsolódó jogviták eldöntésére irányuló pert is azonos határidőben kell megindítani; ilyen pl. a kisajátított ingatlanra vonatkozó jogoknak a csereingatlanra való átvitelével kapcsolatos jogvita eldöntésére irányuló per.

[20] Tvr 16. §, 18. §.

A kártalanítási konstrukció

A kisajátítás körében a társadalmi érdek és a jogos egyéni érdek konfliktusát a kártalanítás szabályainak helyes megállapításával lehet feloldani. Az új szabályozás — annak érdekében, hogy az érintett jogi személyek és állampolgárok ne legyenek „kisajátítást szenvedők" — e tekintetben a következő alapon nyugszik:

a) A természetbeni (csereingatlannal történő) kártalanítás helyett *a pénzbeli kártalanítást helyezi első helyre,* mert csereingatlan nem áll kellő mennyiségben rendelkezésre, illetőleg az ilyen célra is alkalmas ingatlanokra földbirtokpolitikai és építéspolitikai célok megvalósítása érdekében van szükség. [Emiatt módosítani kellett a Ptk. 173. §-ának (1) bekezdését.]

b) A Ptk. [172. § (2) bek.] és a Tvr. [13. § (1) bek.] egyaránt úgy rendelkezik, hogy a kisajátított ingatlanért „értékének megfelelő" kártalanítás jár. Abban a kérdésben, hogy *mit tekintsünk itt „érték"-nek* (illetőleg hogyan határozzuk azt meg), legalább háromféle megoldás volt lehetséges: *bb)* a forgalmi értéket, *bc)* az eddigi „használati" értéket (az irányárakat felemelve) vagy *bd)* egyiket se, hanem az értéket (a felesleges és zavaró nevesítés nélkül) jogszabályban megállapított, részben kötelező, de reális szintű árakkal (általában irányárakkal) fejezzük ki.

A forgalmi érték megtérítése elvileg nem lett volna helyes, egyrészt mert az a keresletkínálat hatására ingadozó, az építési telkek tekintetében pedig jelenleg túlzottan magas, másrészt mert az ingatlanok jelentős része nem tárgya a forgalomnak (pl. a mezőgazdasági termelőszövetkezet közös használatában álló földek). Emellett a társadalmi érdeket és a jogos egyéni érdeket csak úgy lehet ebben a körben összeegyeztetni, hogy a kisajátítás által szolgált közérdekű cél megvalósításához bizonyos mértékben az is hozzájárul, akinek az ingatlanát e célra felhasználják, mert — mint a jogalkalmazás jogpolitikai irányelvei is megállapítják — „a törvényes egyéni érdekek érvényesülése egyben össztársadalmi érdek is *és fordítva*".

Az eddigi kártalanítási szabályok által alkalmazott „használati érték" konstrukciót el kellett vetni, mert az a politikai gazdaságtan tanításaival nem egyező fogalommal operált.

Az új szabályozás lényegében a hatósági (jogszabály által történő) ármegállapítás konstrukcióját alkalmazza, bizonyos kivételekkel. A kivételek ott jelentkeznek, hogy míg a mező- és erdőgazdasági művelés alatt álló ingatlanok és a telkek tekintetében diktált árakat ad az új szabályozás, addig az épületek és a növényzet tekintetében a jelenlegi újraelőállítási (újratelepítési) költségekből indul ki, s az így kiszámított összeget rendeli csökkenteni a műszaki állapotot, az avulást, illetőleg az öregedést kifejező, tudományosan megállapított tényezőkkel. Mindkét vonatkozásban az irányárak rendszere általában megmaradt, mert az teszi lehetővé a szük-

séges egyediesítést. A földekre (főként a telkekre) vonatkozó irányárak kialakítása során — a reális kártalanítás megvalósítása érdekében — nem maradt figyelmen kívül az a szempont sem, hogy a kisajátítási eljárásban eddig alkalmazott értékelés és a forgalmi ár között mutatkozó szakadék összeszűküljön.

Figyelmet érdemel ezzel a témával összefüggésben az új csehszlovák kártalanítási szabályozás.[21] Eltekintve most attól, hogy a vonatkozó rendelet különbséget tesz személyi tulajdonban álló és magántulajdonban álló ingatlanok között, s az utóbbiak négyzetméteréért csak fillérekben kifejezhető kártalanítást nyújt, a szabályozás lényegében itt is a jogszabály által kötelezően történt ármegállapításon alapul, a kártalanítás mértéke azonban kifejezetten alacsony, egyes vonatkozásokban pedig összegszerűen is korlátozott (pl. építési telekért nyújtható kártalanítás nagyvárosokban nem haladhatja meg az 1600 koronát).

c) A kisajátítás folytán felmerült teljes kárt meg kell téríteni. A kártalanítás elemei: az állagért járó kártalanítás (földrészlet, alkotórészek és tartozékok, külön kiemelve az építményeket és a növényzetet), az állagban nem értékelhető ráfordításokért, az előzők alapján meg nem térülő költségekért, az elmaradt haszonért, az értékveszteségért, végül a megszűnt jogokért járó kártalanítás.

Mindez együttvéve azt eredményezi, hogy a kártalanításra jogosult *lényegében* abba a helyzetbe kerül, mintha kisajátítás nem történt volna, eltekintve most attól, hogy a természetbeni in integrum restitutio kivételes lehetőség. Ahhoz, hogy az in integrum restitutio a mondottak leszámításával teljes legyen, még további intézkedésekre van szükség, pl. az építési telkek forgalmi árának leszorítása terén.

Az új kártalanítási konstrukció kidolgozása mindenesetre annak szem előtt tartásával történt, „hogy a kisajátítás ne jelentsen anyagi hátrányt az állampolgárra".[22]

*

Valamely jogterület újrakodifikálása esetében nem csak az előkészítés igényel hosszabb időt, hanem az új szabályoknak a gyakorlatban történő teljes mélységű alkalmazása is. Az első feladat mindenesetre az új joganyag tanulmányozása, s ezt kívántam néhány elvi szempont megtárgyalásával elősegíteni. — Remélhető, hogy későbbi időpontban a jogi irodalom is — újból — foglalkozni fog e témakörrel, s az eddigi, reformokat sürgető javaslatok átadják helyüket az új szabályozás beható bírálatának és elemzésének.

Kampis György

[21] A pénzügyminiszter 18/1963. Sb. számú, 1963. február 16-án kelt rendelete.

[22] L. Dr. Szilbereky Jenő: A polgári jogalkalmazás jogpolitikai kérdéseiről, Magyar Jog, 1963. évi 10. szám, 448. old.

Az általános szervezéselmélet néhány kérdése

A szervezéselmélet mindeddig még nem vált kijegecesedett tudományággá. A szervezéselméleten egyrészt a szigorúan formális, matematikai kutatásokat értik, ahogyan ezt például Amerikában Jakob Marshak, Darwin Cartwright és részben Herbert Simon, vagy Lengyelországban Wieslaw Sadowski — másrészt empirikus kutatások körülíró általánosítását — amelyek területe és legfontosabb kutatási módszerei ismét igen messzire nyúlnak. Egyes tudósok úgy vélik, hogy a szervezéselmélet tárgyának lényegében a gazdasági életre kell korlátozódnia, mások ezt az államigazgatásra, és ismét mások általában minden emberi tevékenységre ki szeretnék terjeszteni. Az előbb említettek hajlanak arra, hogy túlnyomóan a gazdasági módszerekre építsenek, a másik csoport pedig kizárólag a szociológiai és pszichológiai módszereket kívánja alkalmazni. Elegendő, ha egyetlen gyűjteményes művet veszünk a kezünkbe (például a Mason Hair által kiadott Modern Szervezéselméletet), hogy megállapíthassuk, miszerint mostanáig sokkal helyesebb szervezéselméletekről beszélnünk, mint egyetlen szervezéselméletről.

Azt a módszert és rendszert, ahogyan a mi varsói Kutatóintézetünk a szervezéselméletet és problémakörét felfogja, két körülmény határozza meg: az a törekvés, hogy munkánkkal amennyire csak lehetséges, hozzájárulunk a jobb, szocialista jövőhöz, és az a meggyőződés, hogy a szerzett társadalmi tapasztalatok széleskörű tudományos általánosításai ezt a célt a lehető legjobban fogják szolgálni. Kutatásaink során tehát mindig arra törekedtünk, hogy a szocialista építés gyakorlatával való kapcsolatot el ne veszítsük, de törekedtünk arra is, hogy kutatásunk területét ne korlátozzuk csupán az üzemgazdaságtan szűk területére.

Arról is meg vagyunk győződve, hogy a *jövő átfogó szervezéselmélete csupán mint a tudományszakok közötti tudomány fog kifejlődni.* További fejtegetéseim során megkísérlem annak igazolását, hogy a szervezési jelenségek az emberi tevékenység igen széles mezejére terjednek ki (és talán még ezen területen kívül is felfedezhetőek). Már ez a tény egyedül is arra utal, hogy a kutatások során sem a gazdasági, sem a társadalmi és lélektani módszerekről nem mondhatunk le.

Olyan messze azonban még nem jutottunk,

hogy az összes releváns szervezeti körülményeket és szervezési folyamatokat felmérhessük és számszerűleg kifejezhessük. Az összes előttem ismeretes, a szervezéselmélet matematikai kifejezésére végrehajtott kísérletek mindeddig az előfeltételeknek olyan messzemenő egyszerűsítését követelik meg, amelyek e módszer gyakorlati alkalmazhatóságát erősen befolyásolják. Ebből semmiesetre sem következik, hogy teljesen eredménytelen lenne az a fáradozás, hogy a szervezéselméletben matematikai módszereket alkalmazzanak. Sokkal inkább arról vagyok meggyőződve, hogy ennek az elméletnek jövője éppen az *induktív, empirikus ténykutatásoknak a deduktív, matematikai végkövetkeztetések és precíz mennyiségi kifejezési módok szoros együttműködésén alapszik.*

Mindez a gazdasági, társadalmi és lélektani módszereknek a keresztülviendő tapasztalati kutatásokkal való összeforrasztását tételezi fel, összekapcsolva a fogalmak szerkezetének és a mérési metódusoknak további egyszerűsítésére irányuló fáradozásokkal.

Mindaddig, amíg a szervezéselméletnek teljes egészében matematikai alapra való helyezése nem megalapozott és ennélfogva téves utakra vezethet, bizonyára kívánatos a munkát párhuzamosan több irányba folytatni: a szocialista szervezetek tényelemeit tudományosan felfogni, az ehhez alkalmas fogalmakat meghatározni, a megfelelő elméleti konstrukciókat kiépíteni és ezeknek pontos, mennyiségi formát kölcsönözni.

Ilyen irányú kísérletek folynak a mi intézetünkben is és azokat magam is nagyon jelentősnek tartom, mégis személy szerint ebben a vonatkozásban nem vagyok eléggé kompetens ahhoz, hogy a mások által elért eredményeket értékeljem. Ezért a továbbiakban csupán a nem matematikailag kialakított eredményekre fogok kitérni.

Ezek előrebocsátása után elsőként arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a szovjet tudomány e területen rendkívül nagy munkát végzett és ezáltal kutatásunkhoz hatalmas tényanyagot és igen sok érdekes általánosító részmegállapítást adott. Mégis mideddig messze volt attól, hogy az egész emberi tevékenység számára átfogó elméletet dolgozzon ki. Csupán a legutóbbi években tapasztalható bizonyos fordulat a mind általánosabb elmélet irányába.

Nyugaton meglehetősen sok hasonló problémán dolgoznak. Ezeknek a kutatásoknak eredményei azonban számunkra többnyire érdektelenek, mert azok a társadalmi viszonyok, amelyek ezek alapját képezik, a miénktől nemcsupán messze eltérőek, hanem egyenesen és nyilvánvalóan ellentétesek. Csupán az úgynevezett *General System Theory, Management Sciences, Decision Theory, Administrative Sciences* (Általános rendszerelmélet, Vezetéstudomány, Döntéselmélet, Igazgatási tudomány) kutatási módszerei és több közlemény, cikk, könyv fogalomképzése az, amiből valamit át tudunk venni. Természetesen ebben a vonatkozásban is ajánlatos a megfelelő óvatosság.

Ezért, akik az általános, a szocialista cselekvési- és gondolkozásmódba gyökerezett szervezéselméletnek kívánjuk munkánkat szentelni, kénytelenek vagyunk ennek az elméletnek szerkezetét kezdeteitől fogva átgondolni.

*

Elsőként néhány alapfogalmat kell meghatározni. Főleg azért, mert új területen mozogva igen fontosakká válnak a terminológiai kérdések. Igyekszem meghatározni a használt terminológiákat — a félreértések elkerülése végett. Ennek ellenére előre kell bocsátani, hogy az egyes terminológiákat mindig szervezéselméleti értelemben használom.

A szervezéselmélet kialakításához a legjobb kiindulási pontot maga a *szervezet fogalma adja.* Hogy azonban ezt a fogalmat a szélesebb fogalom-struktúrába beépítsük, előnyösnek látszik *„az egész"* igen terjedelmes fogalmából kiindulni.

Anélkül, hogy ezen fogalom igen bonyolult filozófiai mérlegelésébe és jelentőségébe belemennénk, szabadjon azt feltételeznem, hogy mindannyian többé-kevésbé egyre gondolunk, ha „az egész" szót használjuk. Hogy az észrevételeket túlságosan ne komplikáljuk, nem is kívánok különbséget tenni „az egész" és „a teljesség" fogalma között. Ki kell emelnem, hogy ezek a fogalmak annál is inkább többértelműek, mert különböző fogalom-kategóriákra terjednek ki, amelyeket a régi filozófia egészen Wilhelm Wundt-ig „ontológiai kategóriáknak" nevezett, amelyeket azonban Tadeus Kotarbinski után inkább „szemantológiai kategóriáknak" kívánnék nevezni.

Ez annyit jelent, hogy anyagi (fizikailag megragadható) értelemben vett *tárgyakat,* valamint *eseményeket* kell egészeknek neveznünk. Valamivel bonyolultabb az eset két további szemantológiai kategóriával a *tulajdonságokkal* és a *kapcsolatokkal.* Ez a sokértelműség minden további fogalomra is kiterjed, amelyeket itt meg kívánok nevezni, beleértve a szervezetet is.

Az egészet, akár egyszerűek (össze nem tettek) akár részekből állók, tehát mint részekből összetetteket lehet szemlélni. Az egyszerűeknek tekinthető részeket *elemeknek* nevezzük. Az összetett egészeket tekintet nélkül arra, hogy ebben az összetételben valamiféle rend állapítható-e meg, úgy is lehet szemlélni, mint amelyek valamiképpen rendezve fordulnak elő. Az ilyen belsőleg rendezettnek tekintett egészeket pedig *rendszernek* nevezzük. Ha ez a rend abból áll, hogy a részek valamilyen összetett egész számára eredményt hoznak, akkor már szervezetről beszélhetünk.

Talán nagyon is a részletekbe vezetne, ha itt éppen e definíciók kiválasztását indokolnám meg a számos más definíció közül. Engedjék meg inkább, hogy most az eddig nyert fogalmak

többféle jelentésére visszatérjek, tekintettel a szemantológiai kategóriákra. Vajon a valóságban nincs-e úgy, hogy bizonyos összetett *dolgokat* szervezetnek nevezünk? Például az olyan dolgokat, amelyek bennünket a leginkább érdekelnek, és amelyek emberekből és az egész, nekik ténykedéseik során szolgáló berendezésekből állanak, amelyeket itt *intézménynek* kívánunk nevezni. Ha pl. az Ifjúsági Szervezetről beszélünk, a szervezet, organizáció szó éppen a fiatalokra mint tagokra, a rendelkezésükre álló eszközökre, épületekre és egyebekre vonatkoznak, amelyek tehát mint megfogható dolgok szolgálják célkitűzéseiket.

A szervezet szót azonban a legtöbbször nem dolgokra, tárgyakra vonatkoztatják, hanem ezen dolgok specifikus tulajdonságaira, hogy ennek részei éppen az egész eredményességére és hasznára szolgáljanak. Mégis valami másra gondolunk, ha az ifjúsági szervezet tekintetében mint valami fizikailag megfoghatóra kívánunk utalni — és ismét valami másra, ha például azt mondjuk: „a tudományos intézetek szervezetét központosították" (vagy „decentralizálták", vagy ez a szervezet „elasztikus", „merev", vagy ehhez hasonló). Ebben az esetben a szó nem a dologra vonatkozik, hanem a dolog valamilyen tulajdonságára. Ez a tulajdonság azonban a részek közötti speciális kapcsolat módján, vagy a részek és az egész közötti bizonyos viszonyon alapul — éspedig olyan kapcsolaton, amelynél e részek az egész érdekeit mozdítják elő.

Végül szervezetről beszélhetünk akkor is, ha a megszervezés folyamatára kívánunk utalni — vagyis más szóval az egész részei közötti kapcsolatok olyan átalakítására, amely a szervezetnek bizonyos tulajdonságokat kölcsönöz vagy ezeket a tulajdonságokat megnöveli.

A szervezet szó ezen három jelentésének összecserélése igen gyakran végzetes félreértésekhez vezet, amelyekben a szervezetekre vonatkozó irodalom igen „gazdag". Hogy az ilyen félreértéseket elkerüljük, az organizáció szót csak „tulajdonsági" értelmében használjuk (vagyis a szervezet, mint a szervezett dolgok lényeges tulajdonsága). A tárgyi értelemben vett szervezet helyett „szervezett dolgokról" fogunk beszélni. Ezek között bennünket leginkább az intézmények érdekelnek. Az organizáció szó „eljárási" jelentését pedig könnyen helyettesíthetjük a „szervezni" igével.

A szervezett dolgok — mint minden egyéb dolog is — mind térben, mind időben léteznek. Ha ezeket konkréten kívánjuk szemlélni, úgy mindkét létezési formájukat számításba kell vennünk. Ezek olyan térbeli (— és mások végül is térbeliekre vezethetők vissza —) vonatkozások, amelyeket egyidejűleg az időfolyással elválaszthatatlan változásaikkal együtt figyelhetünk meg és írhatunk le. Mindez azonban csak nagy vonásokban lehetséges. Mihelyt a kutatásban vagy a kutatási eredményekben az időn kívüli kapcsolatokra koncentráljuk magunkat (mint például a szervezeti sejtek kölcsönös függőségének, optimális nagyságának és egyebeknek kérdéseire) — a történés kérdései olyan tendenciát mutatnak, amelyek vizsgálódásaink területéről eltűnnek. Ha azonban a szervezett dologban előforduló folyamatnak kívánjuk magunkat szentelni, az időn kívüli vonatkozások részletei hasonló tendenciát mutatnak. Ez a jelenség oda vezetett, hogy a kutatási munka és az előadások eredményeit az absztrakt magatartási módra alkalmazzuk és hogy a statikai szemléletet a dinamikustól megkülönböztessük.

Ha elvonatkoztatjuk magunkat az időfolyástól, úgy a statikus szemponthoz, ha pedig az időn kívüli kapcsolatokból absztrahálunk — a dinamikus nézőponthoz jutunk el. Ezeknél mind a tényleges folyamatokat, mind azok hajtóerőit (főleg a belső konfliktusok és feszültségek) figyelembe kell venni.

A legnagyobb nyomatékkal kell mégis kiemelni, hogy itt csupán metodikai rendszabályról van szó. A két szempont semmi egyebet sem jelent, mint ugyanazon konkrét dolog absztrakt szemléleti módját. A statikusan szemlélt szervezeti struktúra csak azért szerepel itt, hogy a szervezeti folyamat haladását lehetővé tegye, és ezeket többek között az ilyen struktúra is erősen befolyásolja.

A szervezett dolgokban előforduló folyamatok között két nagy csoportot különböztethetünk meg.

Az első azokat a folyamatokat fogja át, amelyek a belső szervezeti struktúra *dinamikai egyensúlyát* nem zavarják. Így például valamilyen katonai alakulat szervezeti struktúráját nem fogja megzavarni az a körülmény, hogy a gyakorlatozás során a katonák olykor egy csoportba állnak össze, máskor ismét szét kell, hogy egymástól fussanak. Az ipari vállalkozás szervezeti struktúráját sem fogja megváltoztatni az, hogy nyersanyagok, új gépek és újonnan alkalmazott dolgozók kerülnek abba be — vagy a kész gyártmányokat az üzemből elszállítják. Ezeket a folyamatokat a *funkcionális folyamatok* gyűjtőneve alatt foglalhatjuk össze.

A belső folyamatok második csoportját azzal lehetne jellemezni, hogy ezek megzavarják a szervezeti struktúra belső dinamikai egyensúlyát és a régi struktúra helyébe egy újat vezetnek be. Ezek közé tartoznak az olyan spontán és szándékos szervezési folyamatok, amelyek a szervezettségi fokot emelik, továbbá olyan szervezeti változtatások, amelyek a szervezettség fokát nem emelik és rendszerint ösztönös dezorganizációs folyamatok.

*

A valóságnak azt a körét, amelyben a szervezet fogalmát alkalmazhatjuk, azáltal lehet meghatározni, hogyan értelmezzük az egész azon *eredményét*, amelyhez a részeknek hozzá kell járulniok. Ha a puszta túlélést is eredménynek

fogjuk fel, úgy ezen fogalom legszélesebb jelentését kapjuk. Ha az eredményt céltudatos cselekvéssel a kitűzött célhoz való közeledéssel azonosítjuk, úgy a szervezett dolgokon az emberi intézményeket értjük. Amikor érdeklődésünk — ahogyan említettem — az intézményekre koncentrálódik, ez semmiesetre sem jelenti a szervezet fogalmának szélesebb jelentőséggel való értelmezését.

A szervezet fogalmának ilyen elméleti analizálása a szervezetelmélet számára tagozódási séma alapjául kíván szolgálni. Ez maga mint ilyen, fontos bevezető fejezetet képez. A következőkben a szervezett dolog konkrét szempontok szerinti vizsgálatát kíséreljük meg. Itt elsősorban a funkcionális folyamatokat vizsgáljuk, mint olyanokat, amelyek érdekében a szervezett dolgokat megszervezték. A vezetési folyamatokat, mint ezen folyamatok legfontosabbikát külön fogjuk elemezni. Ezt követően tárgyaljuk a tudatos szervezés dinamikus fejlődési folyamatait. Statikailag nézve, csak befejezésül fogjuk — a dinamikai funkcionális folyamatok követelményeihez alkalmazott és szervezeti folyamatok útján bevezetett — szervezeti struktúrákat vizsgálni.

*

A helyes felfogásnak nyilvánvalóan megfelel, ha fejtegetéseimet annak a jelenségnek analízisével kezdem, amelyet *szervezeti hatásnak* kívánnék jelölni.

Már Adam Smith írásai között megtaláljuk azt a megfigyelést, hogy valamilyen jól megszervezett együttműködés hasznos eredményei a hasonló egyedi eredmények összességét messze túlhaladják. Ezt a megfigyelést Marx nemcsak, hogy nem cáfolta, hanem messzemenően kiépítette és gazdagította. Most már csak azt kell vizsgálnunk, hogy ez az együttműködés miképpen jön létre és milyen feltételeket kell betartani ahhoz, hogy ezt az eredményt előidézzük és túlszárnyaljuk.

További probléma, amely itt a kutató számára felmerül, azoknak a szervezett dolgoknak *szervezettségi fokozata,* amelyektől éppen a szervezeti hatás nagysága függ. Kézenfekvő, hogy egyszerű korrelációt keressünk a dolgok belső szervezeti struktúrája egyes tulajdonságai és szervezettségi foka között. Olyan szervezeti tulajdonságokról van szó, mint például a tagozódás foka, a hierarchia fokozatainak száma, az egyes részek egymástól való kölcsönös függőségének foka stb. A közelebbi bepillantás mégis azt mutatja, hogy ez a feltevés nem áll meg. Ha a szervezettségi fok olyan fokozat, amelynél a részek magukkal hozzák az egész eredményét, úgy az ilyen definíciónál csak az tűnhet ki, hogy ezen tulajdonságok növelése csak egy bizonyos fokig szolgálja ezt a célt és ezen túl a szervezeti hatás csökken. Az ilyen esetekben beszélhetünk *túlszervezettségről.*

A szervezett dolgok zártsági tényezőjének gyűjtőfogalmánál csupán azok a lényeges és átfogó problémák, amelyek a belső *összeköttetés, az együttműködésre való készség* és a *szervezeti kötelékek* és *kapcsolatok* vizsgálatát érintik. A szervezéselmélet fogalmi apparátusa itt a kibernetikához közeledik.

További rendkívül fontos kérdést tesz fel a kutató számára az a megállapítás, hogy bár az együttműködési készség különösen fontos ismérve a jó szervezettségnek, a szervezett dolgokat *belső feszültség* nélkül el sem lehet képzelni. A belső *konfliktusok* fajtáinak vizsgálatai az emberi csoportozatok, a társadalom (osztálykonfliktusok) és a nemzetközi szinten, ezek antagonisztikus vagy nem antagonisztikus jellege, a szervezeti struktúra spontán fejlődésében való szerep, a túlfeszültségek veszélyes következményei és azok az alkalmas utak, amelyeken a konfliktusjelenségeket a szervezeti lendület céltudatos irányításával minden szinten ki lehet használni — a kutatás számára igen érdekes anyagul szolgálnak.

Az a megfigyelés, hogy a szervezeti jelenségeknek a kutató általi megfigyelése attól függően változik, hogy milyen szélességben szemléli a valóság egyes szelvényeit, vezet el a szervezeti szelvény fogalmának megalkotásához, amely alkalmas felismerési eszközül szolgál a szervezeti kutatásokhoz.

E fogalomnak különleges alkalmazása a különbségtétel az *intézménymagja,* a külső *intézménygyűrű* és ezek környezete között. Minden emberi intézmény első pillantásra felismerhető magját (ilyen intézmény lehet valamilyen vállalat, hivatal, kutatóintézet stb.) az itt alkalmazott emberek képezik, felszerelésükkel együtt. Az intézménynek általunk alkalmazott definíciója mégis arra utal, hogy ez nem csupán arra a magra korlátozódik. Valamilyen termelőüzem eredményességére nem csupán munkásai és alkalmazottai gyakorolnak befolyást. Ehhez az eredményhez — pozitív, olykor azonban negatív értelemben is — más emberek, mint például kooperáló vállalatok, szállítók, megrendelők, bankok és közületek alkalmazottai is hozzájárulhatnak. Az egész szervezett dolgot tehát mindezek az emberek és felszereléseik képezik. Igen gyakran előfordul, hogy a mag a valóságban éppen a külső gyűrűnek köszönhetően működik. Mégis ezt igen sokszor szem elől tévesztik, mivel a külső gyűrűt az intézmény széles értelemben vett részének nem ismerik el. Ennek a megfigyelésnek olykor meglehetősen nagy gyakorlati fontossága lehet. Csupán az ilyen széles értelemben vett intézményt lehet a társadalmi környezetben vizsgálni. A releváns környezeti tényezők figyelmen kívül hagyásával, vagyis az intézmény helyzetének tekintetbevétele nélkül az intézmény magatartása teljesen érthetetlen maradna.

A szervezéselmélet e részének utolsó problémaköre a formális és a nem formális szervezet közötti különbségtétel lehetne — ezen fogalom mind „tulajdonsági", mind „tárgyi" jelentésé-

ben. Az a „felfedezés", hogy a formálison kívüli — bármely számrendszerben kialakított — szervezeti kapcsolatok (akár tényleges, olykor tudat alatti, máskor tudatos, de nem formázott szervezeti kapcsolatok) is előfordulnak, sok olyan tény észlelését teszi lehetővé, amelyek e nélkül a megfigyelés területéről eltűnhetnének. Mint pl. az, hogy a vezető által valóban közvetlenül irányított testület olykor olyan személyeket is magába foglal, akik az előírt organizációs sémában nem szerepelnek, vagy pedig valamilyen keretet másképpen töltenek ki, mint ahogyan azt megalkotásánál előírták stb. Ebben az összefüggésben kell az optimális kialakítási fokot felvetni és az erre mérvadó tényezőket megvizsgálni.

Az intézmények funkcionális folyamatainak elemzése előtt feltétlenül szükséges világosságot teremteni egy további fogalomcsoport gondolati tartalmában és kölcsönös vonatkozásaiban. Abban, hogy egyáltalában mit jelent az, hogy „dolgozni", „cselekedni"? Kit kell valamilyen tényállás szerzőjének tekintenünk? Milyen a kezdeményező cselekvésének eredménye, amelyet eredményesnek kívánunk nevezni és általánosan kívánunk definiálni?

Ezekre a kérdésekre adandó válaszok ismét egész sor további, talán még nehezebb kérdés felmerültét eredményezik. Az például, aki a *cselekvésen* szubjektíven önkényes, célrairányított és céltudatos magatartást ért és a *munkán* a cselekvésnek azáltal jellemzett alfajtáját érti, amely a szubjektíven érzett nehézségek legyőzését és valamilyen lényeges szükséglet kielégítését eredményezi —, aki továbbá az „alkotót" olyanként definiálja, akinek cselekvése lényeges (nélkülözhetetlen) feltétele az eredménynek, és a cselekvés eredményét a dolog cselekvéstől függő állapotaként határozza meg — az kénytelen lesz a cél, a feladat, a célravezető eszköz, a cselekvési mód és a cselekvéskövetkezmény bonyolult viszonyainak alapvető analízisét keresztülvinni.

Egyedül a *cél* problematikája magátólértetődően elegendő lenne arra, hogy évtizedekre vitaanyagot szolgáltasson. Valamilyen emberi cselekvés, amely szoros összefüggésben látszik lenni a szervezéselmélettel, olyan célként határozható meg, amely a cselekvő (az „aktor") számára kívánatosnak látszik és amely benne már a többé-kevésbé tudatosan anticipált dologállapotot idézi fel, mégis csak akkor, ha képes is arra, hogy cselekvésével ezt az állapotát a dolognak elő is idézze.

Az elhatározás után, amely általában a céllal azonosítható, olyan megfontolásoknak kell következniök, hogy miként is viszonyuljanak egymáshoz az egyes cselekvési célok. Itt olyan kérdések merülnek fel, mint amilyenek a fő- és mellékcélok problémája, a célok konkurrenciája, a célhoz vezető *eszköz,* az alárendelt célok, amelyeket meg kell követelni ahhoz, hogy a cselekvő számára a végcélok elérését lehetővé tegyék, továbbá az egyéni célok viszonya a kollektív célkitűzésekhez és így tovább. Mindez azt mutatja, hogy az a feladat, hogy a cselekvés célját helyesen fogalmazzuk meg, legtöbbnyire igen körülményes dolog.

Mindez összefügg azzal, hogy a helyes célkitűzés helyes kérdéseinek technikáját megvizsgáljuk.

A továbbiakban a *cselekvési mód* problematikáját — vagyis a cselekvési eszközök kiválasztását és a cselekvésnél felhasználandó pénzforrásokat, valamint az egyes cselekvési eszközök alkalmazásának egymásutánját — vizsgáljuk meg, hogy végre elérkezzünk a *cselekvés-sorozatok* rendszeréhez. Ennek a rendszernek egyéb szempontok mellett a cselekvő számára az egyes cselekvés-sorozatok értékelését is át kell fognia. Ezzel kapcsolatosan a cselekvés következményeit két főcsoportba lehet osztani: az egyikbe tartoznak azok, amelyek a cselekvőben a kívánatosnak tűnő fok érzetét keltik és a másikba azok, amelyek többé-kevésbé negatív módon értékelhető cselekvés-következmények. Az első értékelésének összességét *hasznos eredménynek,* az utóbbi összességét a *cselekvés költségeinek* nevezhetők.

Ezen előkészítő munka után a kollektíva működésének főtémáját tárgyazó problémakörhöz érkeztünk el. Ez általánosságban a cselekvés *teljesítőképességének* problematikája.

Az idevonatkozó terminológia különösen bonyolult. Először is ezt kell egy kissé közelebbről megvilágítani. Amikor itt a cselekvés teljesítőképességéről beszélek, általában a cselekvés pozitív tulajdonságát értem ezen, amelyet mi lengyelek a „sprawnosc" szóval fejezünk ki. Ez megfelel az orosz egyértelmű „szpaszobnoszty" szónak, az angolban viszont erre az efficiency kifejezést használják. A német Leistungsfähigkeit (teljesítőképesség) szó nem látszik a legjobban kiválasztottnak, mert ez inkább annak a *képességnek* a megítélésére vonatkozik, hogy kielégítően cselekedjünk. Nekünk pedig olyan szóra van szükségünk, amely mind megítélést, mind pedig a már végrehajtott cselekvést is kifejezi. Jelenleg azonban jobb kifejezést nem találtam.

Mindehhez hozzájárul még az is, hogy a teljesítőképességet sokféleképpen lehet értelmezni. A „manipulációs" jelentése az ügyességnek felel meg. Az „univerzális" jelentése gyűjtőfogalom, az ún. „jó munka" értékeit foglalva magába, mint amilyenek a hathatósság, előnyösség, gazdaságosság és még sok más. „Szintetikus" jelentésében Tadeus Kotarbinski a következőképpen definiálta: „Ez a cselekvés eredményesebb, mint egy másik, mert a jó munka több értékét foglalja magába és ezek az értékek nagyobb mértékben lépnek előtérbe." A technikában az ilyen nagyságot németül hatásfoknak (Wirkungsgrad) nevezik és nemzetközileg a görög η betűvel jelzik, mint egy bizonyos műszaki berendezésből nyerhető hasznos energia (out-

put) viszonyát az ezen berendezésbe befektetett energia (input) mennyiségéhez. Bizonyos okokból, amelyeket ma időhiányban közelebbről nem áll módomban megvilágítani (főleg azonban, hogy amennyire csak lehetséges mérhető és egyidejűleg az egész Földön az emberi cselekvésre alkalmazható nagyságokat kapjunk), az általános szervezéselmélet számára a teljesítőképességnek még egy jelentésmódjára van szükség. Ezt az alfajtát esetleg „általános teljesítőképességnek" lehetne nevezni.

Mielőtt kísérletet tennék ennek vázolására, mégis szükség van ezen nagyságrend egyes komponenseinek rövid tárgyalására, éspedig a fent említett „jó munka"-értékek, vagy másképpen kifejezve az „egyetemlegesen" értett teljesítőképesség egyes alakzatainak: a hatásosságnak, az előnyösségnek és a gazdaságosságnak az elemzésére.

Hatásosságon azt a fokot értjük, amelyen a cselekvés magával hozza a cél elérését (a célt eléri, a cél elérését megkönnyíti, vagy egyáltalában lehetővé teszi). Annak megállapításánál, hogyan és milyen fokon vált hatásossá a cselekvés, csupán a cselekvés hasznos eredményei hasonlítandók össze a kitűzött céllal, anélkül, hogy a cselekvés költségeit egyáltalán figyelembe vennénk.

Előnyösségen annak a különbségnek a nagyságát értjük, amely a tényleges (előre látott vagy előre nem látott) hasznos eredmény értékösszessége és a cselekvés költségei között mutatkozik. Ha az első összege magasabb az utóbbinál, úgy *előnyről,* megfordított esetben *veszteségről* van szó. Könnyű belátni, hogy a nyereség és a financiális veszteség ezen nagyságok külön esetei, amelyekkel akkor van dolgunk, ha a hasznos eredményeket és (általánosan értve) a ráfordításokat csak akkor vesszük figyelembe, ha ezeket pénz-formában lehet kifejezni.

A *gazdaságosságot* a hasznos eredmények értékösszege és a ráfordítások viszonyaként lehet meghatározni. Ezt tehát mint az átlagos ráfordítások megfordítottját lehetne szemlélni.

A gazdaságosság egy bizonyos cselekvés tulajdonsága. A cselekvés *gazdaságossá tétele* a cselekvés módjának olyan megváltoztatását jelenti, amely által a gazdaságosság növekszik. Ez azonban a „cselekvés-család" tulajdonsága, amelyen a cselekvési variációk egész csoportját értjük, amelyek különböző utakon-módokon ugyanahhoz a célhoz vezetnek el.

Az elmélet ezen fejezetének egyik lényeges témája az a kérdés, hogy a mérhető gazdaságossá tétel csupán alternatíva formájában fejezhető-e ki (magasabb eredmény állandó költségek mellett, vagy alacsonyabb költségek állandó eredmény mellett), vagy pedig (amely álláspont mellett magam is kiállok) ez általánosságban törekvés a gazdaságosság értékének emelésére.

Az ilyen általánosító megfogalmazás nem zárja ki azokat az eseteket, mint amilyenek a gazdaságosság emelése mind a ráfordítások, mind az eredmények leszállításával, ha ez utóbbiak viszonylag kevésbé esnek le, mint az előbbiek; az eredmények és ráfordítások növekedésével — ha az utóbbiak viszonylag kevésbé emelkednek mint az elsők; és az eredmények emelkedése a ráfordítások leszállításával — ami például olykor az automatizálás esetében áll elő.

A teljesítőképesség egyes alakzatainak (a jó munka egyes értékeinek) elemzése után fel lehet vetni azt a kérdést, hogyan viszonyulnak ezek egymáshoz és az egyes értékek milyen körülmények között határozzák meg a cselekvő meghatározott cselekvési variánsait. Ami az első kérdést illeti, ezek a kapcsolatok igen bonyolultak és itt lehetetlen az ide vonatkozó kutatási eredményeket ismertetni. Csupán az emelendő itt ki, hogy a célkitűzéseknek, valamint az egyes cselekvési variánsoknak a hatásosság, előnyösség és gazdaságosság szerinti kiválasztása igen erősen van befolyásolva a figyelembe vett valóság keretein belül. Mindennél az is kitűnik, hogy a cselekvések megválasztásánál a szocialista feltételeket széles gazdasági keresztmetszetben kell figyelembe venni, legalább a nemzetgazdaság egésze, sőt egyes esetekben az egész szocialista tábor szempontjából.

Az egyéb fentebb felvetett kérdésekre nézetem szerint a következő válaszokat kell adnunk.

A legalábbis minimális előrelátott hatásosság minden cselekvés nélkülözhetetlen előfeltétele. A minimális hatásossági fok ugyanis a cél előrelátott értéknagysága, amely az alkotót arra bírhatja, hogy a cselekvésre vállalkozzék. Ezt a nagyságot a cél *értékességi küszöbének* nevezhetnők.

Ha a szándékolt cselekvés ezen értéknagyság elérésével kecsegtet, a cselekvő személynek még több cselekvési variáns között kell választania. Az olyan ember, aki nem tisztán hagyományosan cselekszik, vagy a hatásosságot, vagy az előnyösséget, vagy a cselekvés gazdaságosságát fogja maximálisan figyelembe venni. A maximális hatásosság az olyan esetekben lesz mérvadó, amelyekben érzelmi tényezők a döntőek, és a racionálisan gondolkozók esetében olyankor, amikor a cselekvéshez szükséges erőforrások vagy igen nagy bőségben állnak rendelkezésre, vagy bármilyen okból az egyéb cselekvési variánsokra nem fordíthatók. Minden más esetben vagy az előny nagysága (az „előnyösség"), vagy a gazdaságosság a mérvadó. Az első akkor, ha a cselekvés az egész figyelembe vett gazdaságossági keresztmetszetből átfogóan nézve előnyös, úgyhogy az alkotót semmiféle összefüggése a cselekvésnek mások cselekvésével nem érdekli. Az utóbbi (a gazdaságosság) akkor, ha a tervbevett cselekvés a mások cselekvésével összhangban áll és ezért fennáll annak lehetősége, hogy az esetleges megtakarított erőforrásokat jobban lehet kihasználni a figyelembe vehető más cselekvéssel kapcsolatban. Egé-

szen világosnak tűnik, hogy a szocialista gazdálkodás szempontjából éppen ezek a körülmények rendkívül fontosak.

Ezen megfontolások után visszatérhetünk ahhoz a kérdéshez, hogyan lehetne meghatározni az általánosságban értelmezett teljesítőképességet. Úgy látszik, hogy a lehetséges cselekvési variánsok között — a nem tisztán hagyományos választás mellett — csak az olyan variánsokat lehet teljesítőképesnek tekinteni, amelyek a minimális hatásosságot (olyan cél elérését, amelynek értékessége az érték-küszöböt átlépi) ígérik. Az ilyen variánsokat elsősorban az olyan teljesítőképességi módozat szerint kell besorolni, amely a variáns kiválasztására egyáltalán mérvadó volt, és először az ezen szempontból egyenértékű variánsok, másodsorban más teljesítőképességi módozatok szerint.

Az ilyen fogalomrendszer segítségével a szervezés elméleti embere most már hozzáfoghat gyakorlati feladatainak megoldásához, hogy néhány, a cselekvési gyakorlatban használható maximát alakítson ki. Az ilyenek fogalmazásánál bőségesen meríthetünk Tadeus Kotarbinski professzor praxeológiai írásaiból, anélkül természetesen, hogy egyéb forrásokat elhanyagolnánk. Időtakarékosság érdekében ezeket a maximákat csak futólag érinthetem, noha mindegyik érdemes arra, hogy részletesen tárgyaljuk. Ezeket a következők szerint állíthatjuk össze.

— Minden cselekvésnél a *szervezett cselekvés ciklusát* kell követni. Ezen alaptétel analízise a célkitűzés és célközlés módszereinek alapos vizsgálatát követeli meg. Ugyanilyen alapos vizsgálatot kíván a tervezés, az erőforrások rendelkezésre bocsátása, a kivitel és az ellenőrzés is.

— A helyzethez és a haladó technikához alkalmazandó a *munkafelosztás* és a *szakosítás* mértékének megtartása. E vonatkozásban igen érdekes az egyes országok szakosítása nemzetközi szinten, az intézmények specializálása az egyes országokon belül és a munkások szakosítása az intézményeken belül, valamint azok a figyelemreméltó jelenségek, amelyek a munkatagolás legújabb fejlődésének fényében a túlságos munkafelaprózástól való elfordulást mutatják (pl. automatizálás a termelésben, a szolgálatok teljesítésében és a közigazgatás területén).

— Az egyéni cselekvés *aktivizálása* anélkül, hogy lemondanánk a lehetőleg minimális beavatkozásról. Ebben a vonatkozásban olyan aktív rendszabályokat kell vizsgálni, amelyek a jövőbeli minimális energiafelhasználást készítik elő, mint pl. a profilaktikus cselekmények, vagy a jövőbeli cselekvés kellő időben való bevetése számára a legkedvezőbb helyzet megvizsgálása. Ehelyütt még a következő problémákat is meg kell világítani: olyan feltételek teremtése, amelyek az aktív cselekvést spontán folyamatok tiszta megfigyelésével helyettesíthetik; az aktív cselekvés helyettesítése a megfelelő cselekvés szemléltetővé tételével (pl. a fizetés lehetőségének megmagyarázása a csekk-átutalás formájában a készpénzfizetés helyett, vagy pedig fenyegetés alkalmazása valamilyen támadásra való képesség megnyilvánulása esetében); a cselekvések széleskörű mechanizálásának problematikája (feltételek teremtése a tipikus helyzetek legelőnyösebb megfontolására, pl. szokáskialakítások útján); és végül a felszerszámozás, a gépesítés egész területe, vagyis a szerszámok alkalmazása és az óriási természeti erőforrások bekapcsolása az ember szolgálatába, tehát a technika egész gazdasági problemaikája.

— A cselekvésre a legmegfelelőbb időpontot kell kiválasztani. Le kell itt győznünk azt a paradoxont, hogy az ember ezt az időpontot csupán a cselekvés után (ex post) képes helyesen megjelölni és az időpontot mégis a cselekvés előtt (ex ante) kénytelen megválasztani. Itt tehát meg kell keresni az alapelveket a cselekvés elhalasztása és előrehozatala közötti választás tekintetében.

— A *tartalékok* mértékét a legjobban meghatározni. Ezeken nem csupán a fel nem élt pénzforrásokat kell érteni, hanem az egyéni cselekvési készség módszereit és a munkatársak cselekvési készségének megfelelő szinten tartását is, hogy a csoport minden tagja számára az előkészített helyettes mindig rendelkezésre álljon és az utána következő is kellő időben elő legyen készítve.

— Az erőket és az erőforrásokat a legfontosabb cselekvési irányokba *koncentrálni* anélkül, hogy az egyéb cselekvési irányok megfelelő ellátását elhanyagolnók. Ez a maxima a „döntő láncszem" fontos alapelvén nyugszik, amelyet Lenin műveiben annyira kiemelt.

— Mindenekelőtt mégis és ez szolgáljon mindezen maximák összefoglalásául: a cselekvés minden elemét térben és időben összehangolni és egységbe integrálni —, vagy másképpen kifejezve: arra törekedni, hogy a cselekvés minden szükséges alkateleme — és csak az ilyenek — a helyszínen és a megfelelő időben rendelkezésre álljanak.

*

A vezetés alapelveinek szentelt problémakörnek ismét a megfelelő fogalmak felépítésén kell alapulnia. Ha a *vezetés* (az *irányítás)* általánosságban a vezető cselekvését jelenti, amelynek az a célja, hogy másokat (az irányítottakat) egy, a vezető szándékainak megfelelő magatartásra indítson, és a *hatalmat,* általánosságban a képességet a vezetésre. Ez a rész ezért a *motiválás,* a *befolyásolás* módszereiről a vezetendők igényeire és szokásaira vonatkozólag, a *rábeszélés* és parancsolás módszereiről fog szólni — amelynek végül utalnia kell azokra az intézkedésekre, amelyek lehetővé teszik az irányítottak céljainak és a vezető céljainak integrálási állapotát. Át kell itt gondolni az irányítottak formális és valóságos bizalmát, amely a vezető autoritására támaszkodik.

A továbbiakban a hatalom forrásait és az ezekből a forrásokból rendeződő vezetési módozatokat tesszük vizsgálat tárgyává. Ha azt a véleményt képviseljük, hogy a vezetés csak akkor válik lehetségessé, ha a vezető hatalmát az irányítottak elismerték (enélkül ugyanis nem vezetésről, hanem egyszerűen erőszakról lehetne beszélni), úgy a következő vezetési módozatokat lehet megkülönböztetni: a *kormányzást* (ha a hatalom a jogra támaszkodik, hogy a kényszert törvényesen alkalmazhassa), a *zsarolást* (ha az ilyen kényszert illegálisan gyakorolják), az *igazgatást* (ha ez a berendezés tulajdonára támaszkodik, amely az irányítottak számára mellőzhetetlenné teszi tevékenységük kifejtését, vagy hatalmi megbízatásra a tulajdonos részéről), az *igény végrehajtását* (ha valakinek a hatalma valamely cselekvés végrehajtására megállapodáson nyugszik).

Mindenfajta vezetés a következő *fázisokon* alapul: a vezető elhatározása, az elhatározás közlése az irányítottak felé, motiválás, ellenőrzés. Ez az elgondolás vezérfonalul szolgáljon a további megfontolások kiépítéséhez. Minden egyes fázis a kutató számára nehéz feladatokat jelent. Egyedül a *döntéselmélet* irodalma (J. Neumanntól és O. Morgensterntől kezdve, egészen Gäfgen munkájáig, amely a folyó évben jelent meg) terjedelmes könyvtárat tölthetne meg és a *motivációs elmélet* talán a legfőbb részét képezi a modern pszichológiának. Nem is beszélve a rendkívül nagyszámú, ennek a kérdésnek szentelt szociológiai, gazdasági és szervezési cikkekről. Az anyagi és erkölcsi *ösztönzés*, a *szükségletek* hierarchiája és sok egyéb képezi ennek a fejezetnek a főbb részleteit.

Végül itt kell foglalkozni közelebbről az *egyéni és kollektív* vezetés: a *vezetés egységének* (amely nem tévesztendő össze az egyéni vezetéssel) igen bonyolult kérdéseivel, az *egyéni és együttes felelősséggel* (amely az együttes szerzőség kérdésével függ össze).

A következőkben a *szervezés módszereit* kutatjuk és világítjuk meg. Ide tartoznak elsősorban a szervező előkészületi- és bevezető munkálatainak sorrendi kérdései; a diagnosztika, a termelés növekedésének megválasztandó módszerei; továbbá a bevezetett új szervezés működésének ellenőrzése. Ide sorolható a továbbiakban az újraszervezés megengedhető gyakorisága. Többek között a beidegződési időszak hossza is láthatólag ettől függ; végül az az igen fontos kérdés, hogyan kell a szervezőnek a munkatársak együttműködését biztosítania a megszervezendő intézménynél.

Statikailag szemlélve, mindezektől a dinamikus folyamatoktól valamiképpen függő és a folyamatokra visszaható szervezeti struktúrák elsősorban az eddig vázolt vizsgálatok alapján tanulmányozhatók.

Ezután lehetőség van arra, hogy ezeket a struktúrákat az egyes szervezeti egységeknél a következő három szempont szerint osztályozzuk: a hierarchikus fokozatok száma; a szervezési kapcsolódás módja és az intézmény tagolódási kritériumai.

Az első problémakör a struktúra *fokozatai* viszonyának analízisét tartalmazza a *„vezetés fesztávolságához"* (azoknak a beosztottaknak a száma, akik e vezetőknek formálisan alá vannak vetve — angolul: span of control), a tényleges *„vezetési terület"*-hez (azoknak a száma, akik ténylegesen, talán formálisan nem is, alá vannak rendelve — scope of control) és a *potenciális vezetési terület*-hez (azoknak a beosztottaknak a száma, akiket a vezető eredményesen irányíthatna). Itt tehát a potenciális vezetési terület különböző tényezői is tanulmányozandók.

Világosan látszik, hogy a vezetés fokozatosságát éppen a korlátozott vezetés-fesztávolság miatt mint szükséges rosszat kellett bevezetni. Nem szabad azonban elfelejtenünk, hogy a lépcsőzetesség a közlések közvetett átadását (rendelkezések, jelentések) szükségessé teszi, ami szükségképpen az informatív tartalom részleges elveszítéséhez vezet. A korszerű matematikai *információs-elmélet* ebben a vonatkozásban számunkra igen nagy segítséget jelent.

E megfontolások megfelelő alapul szolgálnak a centralizálás és az intézményekben való döntésátruházás, a decentralizálás tényleges jelentőségének és szervezeti következményeinek vizsgálatához. Ezekből a vizsgálatokból esetleg azt a következtetést lehetne levonni, hogy a folyamatos ügyekben való döntés átruházásának decentralizációja (vagyis ezen felhatalmazásnak arra a fokozatra való levitele, ahol a vonatkozó kérdésekről a legjobban lehet dönteni), igen alkalmas politikát jelenthet, ha ezt az ösztönzés kialakításának okos centralizálása és az általános cselekvési direktívák meghatározása előzi meg.

Figyelembe kell venni a nem formális centralizációnál gyakorta fellépő azon tendenciát is, amelyet a *felelősségtől való menekülés* idéz elő.

A szervezeti kapcsolások szervezeti módjai azok a struktúra-formák, amelyeknél a *„lineáris* kapcsolódás uralkodik, továbbá amelyeknél a *funkcionális* kapcsolódás a felépítési alapelv. S végül vannak olyanok, amelyeknél a törzskar intézményének bevezetésével a két előbbi hátrányai csökkennek és előnyeik érvényesülnek.

Az ide vonatkozó elemzések a *szervezeti egységek* kutatásával (amelyek közül a legkisebbek a *„szervezeti sejtek"* — olyan szervezeti egységek, amelyek tovább fel nem bonthatók) van összekötve. Ebből az analízisből azt a következtetést lehet levonni, hogy minden intézmény tulajdonképpeni fundamentumát az *alapegységek* képezik. Ezek olyan szervezeti egységek, amelyek közvetlenül valósítják meg az intézmény fő célkitűzéseit (pl. a szerkesztési irodák és valamelyik termelési vállalkozás dolgozói, a hadsereg frontcsapatai és hasonlók). Noha a nélkülözhetetlen *„segédegységek"* (amelyek a számlázási műveleteket, az ellátást stb. oldják

meg), valamint az intézmény vezetősége (amelynek jelentőségét természetesen semmiképpen sem szabad alábecsülni) másodlagosak, az alapegységek kiszolgálására irányuló szerepük mégis nélkülözhetetlen.

Ezekből a megfigyelésekből fel lehet ismerni a segédegységek *„autonomizálódásának"* veszélyét, amely a célon túlnövekvő eszköz Vaihinger-féle törvényét kell, hogy megvilágítsa.

A szervezeti tagozódás kritériuma szerint lehet az egyes intézményeket megkülönböztetni. Vannak olyanok, amelyek elsősorban *területileg* vannak tagolva; vannak olyanok, amelyeknél a tagozódás alapelve a *termelési fajta;* olyanok, amelyeknél a tagozódás a munkamódszer szerint történt és végül olyanok, amelyekben az intézmény magja a *„külső gyűrű" tagjai főcsoportjainak* megfelelően tagozódik.

A gyakorlatban rendszerint olyan intézmények fordulnak elő, amelyekben több ilyen alapelvet ugyanazon a szervezeti fokozaton alkalmaznak (mint pl. a területi és a termelési ág szerinti alapelv egyidejű alkalmazása népi tulajdonban levő szocialista vállalatainknál többnyire elismerésre kerül), vagy pedig a lépcsőzetesség minden foka tekintetében más és más elv az irányadó.

Annak szükségessége, hogy minden nagyobb intézményt a maga részéről tovább tagozott szervezeti egységekre kell felosztani, a szervező teoretikust további megoldandó kérdések elé állítja. A tagozódás szükségessége magával hozza az ún. *összehangolás* szükségességét, vagy a divergáló döntések veszélyét. Hogyan kerülhetjük el ezeket a káros jelenségeket? A tagozódás követi az egyes szervezeti sejtek *kapacitásának* helyes meghatározási problémáját; hogyan lehet biztosítani azt, hogy az összes *„szűk keresztmetszetek"* (Bottlenecks), valamint az egyes egységek *hipertrófiája* elkerülhető legyen? A tagozódás felveti a helyes tájékoztatási körfolyamat kérdését: hogyan kell ezt megtervezni? hogyan kell ezt az állandóan változó körülményekhez hozzáalkalmazni? hogyan lehet megfelelően szemléltetővé tenni?

*

E problémák a mindennapi élet gyakorlatába mélyen gyökerezett problémák. Megoldásuk lényegesen hozzájárulhat nemzedékünk széles tömegeinek, valamint népünk hatalmának, egész szocialista táborunk erejének, jólétének növekedéséhez.

Zieleniewski, Jan

A polgári peres eljárás gyorsításának és egyszerűsítésének néhány kérdése*

1. *Általános megállapítások*

Polgári peres eljárásjogunk jellegzetesen szocialista jogalkotás. Az eljárásjognak ezt a jellegét nemcsak az eljárási alapelvek, ezek érvényesülése, hanem az eljárásjog részletrendelkezései is könnyen felismerhető módon aláhúzzák. Az eljárásjog ilyen jellege azonban egyáltalában nem jelenti azt, mintha ez az eljárásjog mai formájában tökéletes, tehát olyan volna, amely módosításra, kiegészítésre, egyes részeiben változtatásra ne szorulna. Éppen az eljárásjog szocialista jellegéből következik, hogy sohasem merevedhet érinthetetlen rendelkezések dogmáivá, hanem ellenkezőleg: minden olyan esetben igényli a változtatás, módosítás, kiegészítés szükségességét, valahányszor a folytonosan fejlődő, átalakuló társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok ezt indokolttá teszik. A jognál mint felépítménynél ez nem is lehet másként és ez a tétel változatlanul érvényes az eljárásjog, a polgári eljárásjog rendelkezéseire is.

Nem kétséges, hogy a polgári peres eljárás ez idő szerint hatályos szabályai között több olyat találhatunk, amelyek felett egyrészt eljárt az idő, vagy amelyekről bizonyos tartamú gyakorlat elteltével beigazolódott, hogy a hozzájuk fűzött reményeket nem váltották be, nem eredményezték azokat a hatásokat, amelyeket a törvényalkotó annakidején várt és remélt tőlük. Vannak azután olyan szabályok is, amelyek jóval eredményesebben szolgálhatnák az eljárás rendjét, ha bizonyos kiegészítéssel alkalmasabbá válhatnának a változott idők változott követelményeinek kielégítésére. Végül akadnak a polgári peres eljárásjognak olyan területei is, amelyek az eddiginél merőben más szabályozást, új rendelkezések bevezetését igénylik.

A szabályozás ilyen jellegének és az ezzel kapcsolatos igények ilyen tartalmának szem előtt tartásával a következőkben azokra a leglényegesebb területekre kívánjuk a figyelmet ráirányítani, amelyek megítélésünk szerint legalkalmasabbaknak látszanak arra, hogy a polgári peres eljárás gyorsítását és egyszerűsítését, ugyanakkor a korszerű igényeknek megfelelő voltát is eredményesen szolgálják.

2. *Hatásköri egyszerűsítés*

a) Ha a Pp. „fejlődéstörténetét", vagyis azt a változás-sorozatot tartjuk szem előtt, amelyen a törvény eredeti szövege az időközben bevezetett kétrendbeli novelláris módosítás közvetítésével ez ideig átesett, úgy kettősirányú megál-

* Vitacikk. — *Szerk.*

lapításra nyílik lehetőség. Egyfelől tény az, hogy a két perrendi novella a törvény szerkezetét, alapvető elveit és rendszerét nem érintette. Nem észlelhető változás azon az eredeti törvényi elgondoláson sem, hogy a bírósági szervezet különböző fórumai között az általános hatáskörű bíróság a járásbíróság. Ez a megoldás teljesen összhangban áll polgári eljárásjogunknak azzal a sarkalatos tételével, hogy a bírósági szervezet alapjául szolgáló járásbíróságok — a területi elv megvalósulása útján — a lehető legközelebb kerüljenek a dolgozók széles rétegeihez. Másik jellegzetessége viszont ennek a fejlődéstörténetnek az a sajátosság, hogy valahányszor a Pp. eredeti szövegén a törvényalkotó módosított, többé vagy kevésbé úgy változtatta a hatásköri rendelkezéseket, hogy a járásbíróság hatásköre a megyei bíróság mint elsőfokú bíróság hatáskörének rovására állandóan bővült.

A Pp. eredeti szövege a járásbíróság hatáskörét részletesen nem szabályozta, hanem megelégedett annak a rendelkezésnek előtérbe állításával, hogy amit a törvény nem utal a megyei bíróság mint elsőfokú bíróság hatáskörébe, azt a pert a járásbíróság előtt lehet megindítani. Az első novella ezen a megoldáson változtatott, midőn a járásbírósági hatáskört részletes rendelkezésekkel pontosan megvonta.[1]

Ugyanekkor szembetűnő változások mutatkoztak a személyállapottal kapcsolatos perek hatásköri rendezésének területén is. A Pp. eredeti szövege ugyanis a személyállapottal kapcsolatos pereket — az apasági és a származás megállapítása iránti egyéb perek kivételével — a megyei bíróság hatáskörébe utalta. Lényeges módosulás az I. Ppn. szabályaival ezen a téren nem következett be, viszont annál inkább módosult a kérdés rendezése a II. Ppn. hatálybalépésével. Eszerint a szóban forgó pereket — ideértve az örökbefogadás felbontására vonatkozó pereket is — a megyei bíróság székhelyén levő járásbíróság, Budapesten a pesti központi kerületi bíróság volt hivatva elbírálni. További lényeges változás akkor történt, midőn 1961-ben a személyállapottal kapcsolatos valamennyi per a járásbíróság hatáskörébe került és ezzel megszűnt a megyei bíróság székhelyén működő járásbíróság e vonatkozásban eddig meglevő különös jogállása, az a külön hatáskör, amely már voltaképpen az illetékességgel volt egyértelmű.[2]

De tovább bővült a járásbírósági hatáskör más vonatkozásban is. A Pp. eredeti szövege szerint az állam, az államhatalom helyi szervei, az állam intézményei és vállalatai, továbbá a társadalmi szervezetek, végül a szövetkezetek és szövetkezeti központok által vagy ellen indított azok a perek, amelyek tárgyának értéke ötezer forintot meghaladt, a megyei bíróság hatáskörébe tartoztak. Az értékhatár, amely a hatáskört lényegében eldöntötte, később jelentősen eltolódott. Előbb — az I. Ppn. hatálybalépésével — ez a mérték tízezer forintra, majd — a II. Ppn. szabályozásával — húszezer forintra növekedett, míg a legújabb szabályozás szerint az említett perek csak akkor tartoznak megyei bírósági hatáskörbe, ha a per tárgyának értéke háromszázezer forintot meghalad.[3]

Végül a kisajátítási kártalanítási perek is kikerültek a megyei bíróság hatásköréből és ez idő szerint ezek elbírálására is a járásbíróság hivatott.[4]

b) A történelmi fejlődésnek ezt az irányát szemlélve, egészen helytállónak látszik az a megállapítás, hogy a hatáskörök szabályozásának a járásbíróság irányában jelentkező fokozatos eltolódása egészen jelentéktelenné zsugorította a megyei bíróság hatáskörét. Ebből továbbmenően az is következik, hogy a járásbíróság ma már valóban általános hatáskörű bíróság és csak egészen kivételesen foglalkozik a megyei bíróság elsőfokon polgári peres ügyekkel. Ezt a megállapítást csak erőteljesen aláhúzza az a további tény is, hogy a megyei bíróság hatáskörébe tartozó ügyek száma is rendkívül csekély, viszont a járásbíróság a hatáskörébe utalt ügycsoportokban általában az ügyek nagy számával kénytelen foglalkozni.

Az előadottakból — úgy véljük —, kézenfekvőnek mutatkozik az a megállapítás is, hogy ha a törvényalkotó ezt a folyamatot következetesen végig akarja vinni, úgy szükségképpen el kell jutnia annak felismeréséhez, hogy a külön megyei bírósági hatáskör fenntartását gyakorlati szempontok nem indokolják, ezt a hatáskört fel kell számolni és a járásbíróságot tételesen is abba a helyzetbe kell hozni, hogy a bírósági szervezet valóban egyetlen elsőfokú hatáskörrel rendelkező egysége legyen. A szervezeti és hatásköri módosítás ilyen tartalma jelentős mértékben szolgálná a polgári peres eljárás egyszerűsítésének célkitűzéseit is.

Az említett megoldás mindenekelőtt azzal az előnnyel járna, hogy megszűnnék a hatásköri rendszernek az a kettőssége, amely ma bizonyos ügyeket a megyei bíróság elsőfokú ügyintézése elé utal. Ezzel a magyar bírósági szervezet, illetve annak hatásköri szabályozása még áttekinthetőbbé válnék és — a történelmi fejlődés-

[1] Az I. Ppn-nel módosított Pp. 22. §-a szerint: „A járásbíróság hatáskörébe tartoznak azok a perek, amelyeket a 23. § vagy a 23/A. § nem utal a megyei bíróság, illetőleg a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe, továbbá értékhatárra tekintet nélkül: *a)* a munkaviszonyból származó perek, amennyiben nem tartoznak a Munkatörvénykönyve értelmében az egyeztető bizottság kizárólagos hatáskörébe; *b)* a hagyatéki perek; *c)* a társadalombiztosítási jogviszonyból származó perek; *d)* a lakás (épület, épületrész) bérletére és használatára vonatkozó jogviszonyból származó perek; *e)* a szerződéses termelésből származó perek, végül *f)* a végrehajtási igényperek abban az esetben is, ha az egyik fél a 23. § *b)* pontjában megjelölt állami szerv

[2] 1961. évi 14. tvr. 2. §

[3] Ua. id. h.

[4] Lásd részletesen *Bajory Pál dr.*: A polgári bíróság hatásköre és illetékessége c. művének 46—63. ll. Bp. 1963.

menet zárókövénél — végre valamennyi polgári per annál a járásbíróságnál indulna meg, amely a dolgozók széles rétegeihez a legközelebb áll és a dolgozók részéről a legkönnyebben és viszonylag legolcsóbban elérhető.

A megoldásnak ezzel a módjával a területi elv is teljes mértékben érvényesüléshez jutna és az elsőfokú bíróság valójában gazdájává válhatnék annak a területnek, amelyen ez idő szerint is az ügyek túlnyomórészében eljárni hivatott. Ez gyakorlatilag az ügyek egyszerűbb és eredményesebb megítélését is eredményezné, mert a területi elv teljes kiterjesztésével a járásbíróság azoknak a személyeknek és szervezeteknek a pereiben ítélkeznék, akik és amelyek polgári jogvitás ügyeiket eddig is a járásbíróság elé hozták.

Végül azt sem lehet elhallgatni, hogy az egyszerűsítésre törekvő megoldásnak ezzel a módjával az egész magyar bírósági szervezet lényegesen közelebb kerülne azokhoz az elvekhez, amelyek felépítésénél ma is uralkodó jellegűek, de amely elvekhez való következetes ragaszkodás így még teljesebbé válnék.

c) A hatásköri szabályozásnak ilyen módjával kapcsolatosan felmerülhetnek bizonyos aggályok, amelyekkel helyesnek látszik röviden szembenéznünk.

Ilyen aggály elsősorban az, amely a hatásköri kérdés említett rendezése esetére az eddig megyei bírósági hatáskörbe tartozó ügyek megítéléséhez szükségesnek látszó nagyobb szakmai felkészültséget a járásbíróságnál nem látja biztosítottnak és attól is tart, hogy ezeknek a nagyobb súlyú ügyeknek az elbírálására a járásbíróság nem képes. Mindkét aggály csupán látszatigazságokat takargat s a járásbírósági hatáskör kizárólagossá tételénél egyik sem jöhet döntő jelleggel figyelembe.

Nem kétséges, hogy a megyei bíróságok személyi összetételénél általában fennállanak azok a körülmények, amelyek az itt dolgozó bírói karról a nagyobb szakmai felkészültséget és a gazdagabb szakmai és élettapasztalatot igazolják. Ha azonban a jelenleg is járásbírósági hatáskörbe tartozó néhány olyan ügycsoportra gondolunk, amelyek megítéléséhez — mint pl. a társadalombiztosítási jogviszonyból, öröklési jogviszonyból származó pereknél —, széles jogi tudás és kellő életismeret szükséges, úgy aligha lesz állítható az, hogy a ma megyei bírósági hatáskörbe utalt ügyek bármelyike is fokozottabb igényességgel léphetne fel az ügyintézés elmélyültsége, vagy a szakmai ismeretek alapossága vonalán. Ugyanezt kell mondanunk a megyei bírósági hatáskörbe tartozó ügyek súlyáról is. Ma sem ritka az olyan per, amely többszázezerforintos értékben a járásbíróság elé tartozik, viszont az ez idő szerint megyei bírósági hatáskörbe tartozó perek egy részénél a pertárgy értéke egészen jelentéktelen összegű lehet. Ugyanekkor nem szabad viszont arról sem megfeledkezni, hogy ha a járásbíróság a felek érdekeit vagy jogait sérti, az elsőfokú ítélet elleni fellebbezés intézményével minden esetben ott van az a lehetőség, hogy a felek jogvitájukat a megyei bíróság mint másodfokú bíróság elé utalhassák.[5]

3. *Illetékességi módosítások*

a) Az 1911. évi I. tv., tehát az első, modern értelemben vett magyar polgári eljárásjogi kódex az illetékességi rendszernek meglehetősen változatos, sokoldalú, ugyanakkor azonban kusza és csak nehézségek árán áttekinthető megoldásait ismerte. Ebben az illetékességi rendszerben való eligazodás még szakember számára is jó felkészültséget tételezett fel, a nem-jogász előtt pedig egyenesen betekinthetetlennek bizonyult. Magának az eljárásjogi elméletnek is komoly gondot okozott az illetékességi okoknak olyan rendezése, amely ezt a sokfelé ágazó illetékességi lehetőséget egységes, áttekinthető rendszerbe foglalta.

A Pp. hatálybalépésével az illetékességi okoknak ez a tarka és szerteágazó szövevénye megszűnt. A jelenlegi szabályozás — bár szükségképpen ismeri az általános, a különös és a kizárólagos illetékességi okokat —, lényegesen egyszerűbb, első pillanatra világosabb és áttekinthetőbb. A jelenleg fennálló illetékességi rendszeren tovább egyszerűsíteni, az illetékességi okokat tovább szűkíteni aligha lehetne. Célszerűnek legalábbis nem mutatkoznék, mert minden szűkítés a peres felek érdekeinek sérelmét is jelentené, minthogy az illetékességi okok ma is fennálló többoldalúsága lényegében a könnyebb és egyszerűbb perlés lehetőségét kívánja szolgálni.

Bizonyos javítások és igazítások azonban a Pp. jelenlegi illetékességi rendszerén is szükségesnek mutatkoznának. Ezek röviden a következőkben foglalhatók össze.

b) A Pp. úgy rendelkezik, hogy a tartásra, járadékra és más hasonló célú időszakos szolgáltatásra kötelezés iránti per az igény érvényesítésére jogosult lakóhelye szerint illetékes bíróság előtt is megindítható. A gyermek elhelyezésére irányuló pert a gyermek lakóhelye szerint illetékes bíróság előtt is meg lehet indítani.[6] A törvénynek ez a különös illetékességet konstruáló rendelkezése világosan magán viseli azt a célzatot, hogy a tartásra szoruló személy ne legyen kénytelen a perlésnél az alperes általános illetékességéhez igazodni és ehhez képest olyan helyen perelni, ahová csak nehezen, vagy nagyobb költséggel juthat el, hanem az alperest a saját lakóhelye szerint illetékes bíróság előtt is perbe vonhassa.

---

[5] Az említett hatásköri rendezéssel kapcsolatos további és messzeágazó problémákkal foglalkozik *Novák István dr.:* A polgári per hatásköri szabályainak elvi alapjai c. tanulmánya a Jogtud. Közlöny 1964. évi 5. számában 294—302. ll.

[6] Pp. 34. §.

Az apasági és származás megállapítása iránt indított perekre nézve azonban a Pp. ilyen tartalmú illetékességi okot nem ismer.

A gyakorlat azt mutatja, hogy a gyermek tartása iránt indított perek általában megelőzik az apaság, illetve a származás megállapítása iránt folyamatba tett pereket. Az általános megoldás az, hogy a jogosult, tehát az anya előbb indít tartási pert, mert a gyermek megélhetésének biztosítása nyilvánvalóan azt kívánja és csak ezután kerül sor — a gyámhatóság által kirendelt eseti gondnok útján —, a származás megállapítása kérdésének tisztázására. Így kialakul az a különös helyzet, hogy ugyanannak a gyermeknek a tartás iránt előterjesztett igényét más bíróság bírálja el, mint amelyik az apaság megállapításának kérdésében dönthet. Holott a bizonyítási anyag, főleg a bizonyítási eszközök mindkét perben lényegében azonosak. Célszerűbb és egyszerűbb volna tehát, ha ezt a két, egymással szoros kapcsolatban álló kérdés feletti jogvitát ugyanaz a bíróság rendezhetné.

Ezt a megoldást látszik alátámasztani egyébként a gyermek érdeke is. Nem közömbös ugyanis, vajon a származásának kérdését felvető gyermek lakóhelyén vagy attól lényegesen távolabb eső helyen indíthat pert az ellen a személy ellen, aki a tőle való származást peren kívül nem volt hajlandó elismerni.

Mindezekből következik, hogy célszerűnek látszanék a Pp. illetékességi szabályainak olyan kiegészítése, amely lehetővé tenné, hogy a tartási és elhelyezési perekre fennálló különös illetékességet a törvény az apaság és a származás megállapítása iránt folyamatba tett egyéb perekre is kiterjesztené.

c) Az öröklési igényt, továbbá a házastárs halála esetében a vagyonközösségből eredő igényt a Pp. az előtt a járásbíróság előtt is érvényesíthetőnek nyilvánítja, amelyhez a hagyatéki tárgyalásra illetékes közjegyző tartozik.[7] Ez az illetékességi ok is nyilvánvalóan az eljárás egyszerűbb és olcsóbb jellegét igyekszik kiemelni.

A hagyatéki eljárásra a hatályban levő rendelkezések szerint az a közjegyző illetékes, akinek működési területén az örökhagyó utolsó belföldi lakóhelye volt. Ha az örökhagyónak belföldön lakóhelye nem volt, az eljárásra az a közjegyző illetékes, akinek működési területén az örökhagyó meghalt, ha pedig külföldön halt meg, az a közjegyző, akinek működési területén a hagyatéki vagyon van.[8]

Ha e most felhívott két szabályt egybevetjük, megállapítható, hogy öröklési ügyekben, valamint a házassági vagyonjogi kérdésekkel kapcsolatos ügyekben a perindítás lehetőségét a hagyatéki tárgyalásra illetékes közjegyző székhelye alapítja meg. A hagyaték tárgya — az esetek túlnyomó részében — ingatlan. A közjegyző eljárási lehetősége és ehhez képest a Pp.-ben szabályozott különös illetékesség ingatlannál csak akkor vehető igénybe, ha az örökhagyó külföldön halt meg. Minthogy több esetben a felperesnek érdekében állhat, hogy a polgári pert a hagyatéki ingatlan fekvése szerint illetékes bíróság előtt is megindíthassa, az eljárás egyszerűsítését szolgálná az a megoldás, ha a Pp. legközelebbi módosításánál az öröklési igényt, továbbá házastárs halála esetén a vagyonközösségből eredő igényt a hagyatékhoz tartozó ingatlan fekvése szerint illetékes bíróság előtt is érvényesíteni lehetne.

4. A perbehívás szabályainak kiegészítése

a) A perbehívás jogintézményét a Pp. a következőképpen szabályozza: „Az a fél, aki pervesztessége esetére harmadik személy ellen kíván követelést érvényesíteni, vagy harmadik személy követelésétől tart, ezt a harmadik személyt a per jogerős eldöntéséig perbehívhatja. Perbehívással a beavatkozó és a perbehívott is élhet."[9] Ennek a törvényi rendelkezésnek nyilvánvalóan az a célja, hogy a perfél érdekei megfelelő védelemben részesüljenek és ezt a védelmet már abban a perben is biztosítsa, amelynek egyébként a perbehívott személy sem nem felperese, sem nem alperese.

A perbehívás azonban a perfél részéről csak egyoldalú kívánság, amelynek a perbehívott vagy eleget tesz, vagy nem. Senki harmadik személyt arra kényszeríteni, hogy a felek között folyamatban levő perbe belépjen, tehát a perbehívást elfogadja, nem képes. E vonatkozásban kizárólag a perbehívott harmadik jogosult dönteni. Ha viszont a perbehívást elfogadja, „a perbehívóhoz beavatkozóként csatlakozhatik; ezt akár írásban, akár a tárgyaláson is szóval bejelentheti. Egyébként a perbehívóhoz való csatlakozás megengedésére és a perbehívott jogállására a beavatkozás szabályait kell megfelelően alkalmazni. A perbehívás elfogadása nem jelenti azt, hogy ezzel a perbehívott a kötelezettségét a perbehívóval szemben elismerné. A perbehívó és a perbehívott közötti jogviszony ebben a perben nem dönthető el".[10]

Ezekből a rendelkezésekből is világosan kitűnik, hogy a perbehívottnak nem lehet nagyobb szerepe, mint ami a beavatkozót — a beavatkozás megengedése esetében — megilleti. Ez a szerep pedig lényegében a „perfélsegéd" feladatkörének ellátását biztosítja annál az érdekközösségnél fogva, amely a perbehívó és a perbehívott között a másik perféllel szemben fennáll.

b) A törvénynek az a rendelkezése, amely kimondja, hogy a perbehívás elfogadása nem jelent semmiféle vonatkozásban a perbehívott részéről a perbehívóval szemben kötelezettségelismerést, bizonyos mértékben hiányosnak látszik és kiegészítésre szorul.

---

[7] Pp. 39. § (1) bekezdése.
[8] 6/1958. IM sz. rendelet 28. § (1) és (2) bekezdése.
[9] Pp. 58. §.
[10] Pp. 60. §.

A törvény — az idézett szöveg szerint — csak arról az esetről beszél, amikor a perbehívott a perbehívást elfogadja és a perbe belép. Nincs azonban semmi rendelkezés arról, mi az eljárásjogi következménye annak, ha a perbehívott a szabályszerűen kézbesített perbehívást nem fogadja el és a tárgyaláson meg sem jelenik, vagy ha ezt mégis megteszi, ott jelenti ki, hogy a perbehívást nem vállalja. Ezt a törvényi hiányosságot — véleményünk szerint — pótolni kellene, mert a következmények törvényi rögzítése a polgári peres eljárás gyorsítását és egyszerűsítését is egyaránt szolgálná.

A következmények megállapításánál abból kellene kiindulni, hogy a polgári per rendszerének van egy olyan belső elosztása, amely bizonyos percselekményeket bizonyos, meghatározott más percselekményekhez kapcsol, illetve bizonyos percselekmények elvégzését csak meghatározott eljárási szakaszban engedi meg. Erre az elvre a Pp.-ből számos példát idézhetünk. Ilyen pl. a fellebbezés előterjesztésének lehetősége, amely feltételez egy bírósági határozatot, minthogy nem létező határozat ellen fellebbezéssel élni nem lehet.

Ezt a gondolatot, valamint a perbehívás előzőleg már vázolt célját szem előtt tartva, kézenfekvőnek látszik az a következtetés, hogy a perbehívás elfogadásának elmaradása ne tűnhessék el nyomtalanul, hanem annak következményeit a harmadik személy a később ellene vagy általa indított perben viselni legyen köteles. A következményt illetően pedig az lesz a helyes kiindulópont, ha a perbehívás célját vesszük alapul, ami nem egyéb mint a perbehívó és a perbehívott közös érdekvédelme, az a szándék tehát, hogy a perbehívott segítse a perbehívót a perbeli támadásban vagy védekezésben, mert közöttük bizonyos érdekközösség áll fenn. Abban az esetben tehát, ha ezt az érdekközösséget a perbehívott nem vállalja és nem nyújtja azt a segítséget a perbehívónak, amelyet ez utóbbi a perbehívottól igényel, úgy a perbehívott az általa vagy ellene indított későbbi perben ne legyen abban a helyzetben, hogy olyan védekezést terjeszthessen elő, amellyel neki a korábbi perben módjában lett volna a perbehívó segítségére sietni.

Ehhez képest szükségesnek mutatkozik a Pp. felhívott rendelkezésének olyan tartalmú kiegészítése, hogy ha a perbehívott a perbehívást nem vállalja és a perbe nem lép be, az ellene vagy általa indított perben nem védekezhetik azzal, amit módjában lett volna a perbehívó ellen folyamatba tett korábbi perben előadnia.

Ennek a kiegészítésnek gyakorlati jelentősége ott jelentkezik, hogy fokozott mértékben alkalmas volna további perek megindítását megakadályozni, másfelől lehetetlenné tenné a mégis folyamatba tett újabb perben annak a védekezésnek előterjesztését, amellyel a harmadik személy a korábbi perben már élhetett volna. A perbehívásnak ilyen következménye és e következményeknek a perbehívott személlyel való előzetes közlése a konkrét perek jelentős egyszerűsítését, de a perek számának csökkentését is eredményezhetné.

A törvénykiegészítés jelentőségét egyetlen gyakorlati példa jellegzetesen szemléltetheti:

A Társadalombiztosítási Főigazgatóság (a következőkben: TBF) ellen folyamatba tett számtalan nyugdíjperben gyakori eset, hogy a fél olyan munkaviszonyra hivatkozik, amelyet az egykori munkaadó a TBF-nél nem jelentett be, de annak fennállását a felperes tanúbizonyítással vagy más módon igazolni tudja. Nem kétséges, hogy ha az említett munkaviszony múltbeli fennállását a bíróság tényként megállapítja, a TBF-nek — a hatályos rendelkezések szerint — joga nyílik a volt munkaadó ellen az elmaradt társadalombiztosítási járulékra vonatkozó igénynyel fellépni. Ilyen esetben a TBF — következetes gyakorlata szerint — mindig megkísérli a volt munkaadót perbehívni. Ha a munkaadó a perbehívást vállalja, beállanak azok a következmények, amelyeket a Pp. jelenleg is szabályoz. Ha azonban a perbehívott a perbe nem lép be, a jelenlegi szabályozás hiányossága miatt semmi akadálya annak, hogy a TBF igényével szemben azzal védekezzék, hogy a közte és az előző per felperese között munkajogviszony nem létesült, nála az előző per felperese egyáltalában nem dolgozott. Ennek az lehet a következménye, hogy ha a TBF igényével szemben a volt munkaadó tényállítását igazolni tudja, a bíróság a TBF igényét azzal fogja elutasítani, hogy a TBF által állított munkaviszony nem állott fenn. Ebből viszont az következhetik, hogy a TBF erre az ítéletre alapítottan a korábbi nyugdíjperben perújítást kezdeményez és mert a jogerős bírói ítéletet a perújítás bírósága köteles figyelembe venni, az alapperbeli ítéletet megváltoztathatja és — mert az így kieső munkaviszony folytán a felperes javára kevesebb szolgálati idő fog mutatkozni, mint amennyit a törvény akár a teljes, akár a résznyugdíjhoz megkíván —, a keresetet el fogja utasítani. Ez a példa meggyőzően igazolhatja, hogy a Pp. most említett hiányossága folytán mennyi új per, új eljárás, már lezárt jogviszonyok ismételt bonyolulttá tétele következhetik be. Mindezt el lehet kerülni az általunk javasolt azzal a kiegészítéssel, amely a perbehívás el nem fogadásának következményeit az említett módon szabályozná.

5. *Határidők meghosszabbítása*

a) A Pp. számos esetben, különböző időtartamú és különböző jellegű határidőkkel dolgozik. Ezeket a határidőket általában két nagy csoportra szokás osztályozni. Egyik csoportba tartoznak azok, amelyeket maga a törvény állapít meg; ezek a törvényi határidők. A másik csoportot azok a határidők alkotják, amelyeket vagy a bíróság vagy a tanács elnöke állapított

meg; ezek az ún. bírósági határidők. A törvényi határidők közös jellemzője, hogy azokkal sem a bíróság, sem a felek nem rendelkeznek, ehhez képest tehát módosításuk, megrövidítésük vagy meghosszabbításuk a bíróság részéről is csak akkor lehetséges, ha ezt a Pp. külön megengedi. A bírósági határidőkkel viszont a bíróság, illetve a tanács elnöke rendelkezik, azokat megrövidítheti, de meg is hosszabbíthatja.

A törvény az itt előadottakat úgy szövegezi, hogy „az elnök, illetőleg a bíróság az általa megállapított határidőt fontos okból meghosszabbíthatja; a törvényben megállapított határidőket azonban csak a törvényben meghatározott esetekben lehet meghosszabbítani".[11] A Pp. a meghosszabbítás módozatait is szabályozza, midőn úgy rendelkezik, hogy „ha a meghosszabbítást a fél kéri, kérelmét a határidő lejárta előtt kell előterjesztenie; a kérelem tárgyában az ellenfél meghallgatása nélkül is lehet határozni, ismételt meghosszabbításnak azonban csak az ellenfél meghallgatása után lehet helye".[12]

b) Ebből a most idézett jogszabályból az állapítható meg, hogy a törvény általában helyesnek tartja, ha a bíróság a határidő meghosszabbítása előtt az ellenfelet is meghallgatja. Ezt azonban kötelezően nem írja elő. Kötelezővé a meghallgatást csak akkor teszi, ha az eredeti határidőt a bíróság egy ízben már meghosszabbította és most a fél ismételt meghosszabbítást kér.

Úgy véljük, erre a kötelezően előírt meghallgatásra nincs szükség, ezt a Pp. rendelkezései közül mellőzni lehetne és ezzel a polgári peres eljárás ismét egy vonással válnék egyszerűbbé és egyben gyorsabbá is.

Kétségtelen, hogy a törvényben bennlevő és az ellenfél meghallgatására vonatkozó rendelkezésnek a Pp. szövegébe való felvételét az a helytálló szándék irányította, hogy mielőtt a bíróság a fél által előterjesztett határidő-meghosszabbítás kérdésében döntene, tájékozódjék és az ellenfél meghallgatásával tisztázza, vajon a halasztás nem a per elhúzását célozza-e, vagy pedig nem jelenti-e a másik fél érdekeinek méltánytalan sérelmét. Mindez alapvetően helyes elgondolás és ha csak ezekre a szempontokra vagyunk figyelemmel, a fél kötelező meghallgatását — ismételt halasztási kérelem esetében — valóban elengedhetetlennek kell tartanunk. Ámde ha a bíróság pervezető jogkörének oldaláról szemléljük a kérdést, nem feltétlenül kell erre a következtetésre jutnunk.

A Pp.-ben érvényesülő általános rendelkezés, hogy a bíróság a felek kérelméhez — kivéve a törvényben külön is megjelölt eseteket, mint pl. a kereseti kérelem és ellenkérelem, fellebbezési kérelem és ellenkérelem stb. — általában nincs kötve. A bíróság általában nem köteles a felek kérelmét teljesíteni, erre csak akkor kerül sor, ha ezt a bíróság szükségesnek tartja. Sem a fél kérelme, sem az ellenfél nyilatkozata nem parancs a bíróság számára. Eszerint tehát még ha meg is hallgatja a határidő hosszabbítását kérő fél ellenfelét és ez utóbbi a hosszabbítást ellenzi, a bíróságnak módja van újabb meghosszabbítást engedélyezni. Az erre vonatkozó határozatot pedig — minthogy a pervezetés körében hozott határozatnak tekintendő —, a fél külön fellebbezéssel nem is támadhatja meg. Voltaképpen tehát a Pp. jelenlegi szövegében olvasható rendelkezés nem egyéb, mint a bíróság tájékozódási lehetőségének biztosítása, vajon a halasztást kérő fél nem él-e vissza eljárási jogaival, illetve a kérelem teljesítése nem jelenti-e a másik fél méltánytalan érdeksérelmét. Ilyen tájékozódásra pedig a bíróságnak más esetben is módja van, de ezt a tájékozódást a bíróság a perben más módon is megszerezheti. Ezért nem látszik tehát szükségesnek a kötelezően előírt meghallgatás további fenntartása. Elhagyásával viszont az eljárás egyszerűbbé válik és bizonyos mértékig gyorsabb is lesz.

6. Az igazolási kérelem határideje

a) Az igazolási kérelem a Pp.-nek az a perorvoslati intézménye, amellyel a fél valamely határnap vagy határidő elmulasztásából reá háruló hátrányos jogkövetkezményeket elhárítha-tja. Az intézmény részletes szabályozása kapcsán a törvény rendezi azokat a határidőket is, amelyeken belül az igazolási kérelem előterjeszthető. A vonatkozó rendelkezés szerint: „Az igazolási kérelmet tizenöt nap alatt lehet előterjeszteni. Ezt a határidőt az elmulasztott határnaptól, illetőleg az elmulasztott határidő utolsó napjától kell számítani. Ha azonban a mulasztás csak később jutott a félnek vagy képviselőjének tudomására, vagy az akadály csak később szűnt meg, az igazolási kérelem határideje a tudomásszerzéssel, illetőleg az akadály megszűnésével veszi kezdetét. Hat hónapon túl igazolási kérelmet előterjeszteni nem lehet."[13]

b) Az idézett jogszabály két határidőt tartalmaz. Az egyik, a tizenöt napos ún. szubjektív határidő, míg a másik, amely az igazolási kérelem előterjesztésére hat hónapot állapít meg, ún. objektív határidő.

A szubjektív határidő tizenöt napos törvényi szabályozása a gyakorlatban általában jól bevált, ennek a határidőnek módosítására nincs szükség. Bővítését gyakorlati kívánalmak nem támogatják, szűkítésére viszont még az eljárás gyorsításának biztosítása céljából sem kerülhet sor, mert ez az időtartam a Pp. más helyein is azonos mértékkel van megállapítva, ugyanakkor ennek a határidőnek a használhatóságát a gyakorlat is igazolja. Megfontolandónak látszik azonban, vajon nem lenne-e helyes az objektív,

[11] Pp. 104. § (1) bekezdése.
[12] Pp. 104. § (2) bekezdése.
[13] Pp. 107. § (1) bekezdése.

hathónapos határidőt bizonyos mértékig szűkebbre vonni?

Nem kétséges, hogy önmagában a jelenleg megállapított hat hónap túlságosan vagy méltánytalanul hosszú időtartamnak nem mondható. Ilyen határidővel — pl. a perújítással kapcsolatosan — a Pp. más helyén is találkozunk. Ha azonban az igazolásra szánt ezt a hat hónapot abból a nézőpontból vizsgáljuk, vajon gyakorlatilag szükség van-e erre az időtartamra, úgy ennek a határidőnek változatlan tartamban való további fennmaradása nem látszik indokoltnak.

Helyesnek véljük abból kiindulni, hogy az anyagi jog világában a legújabb jogfejlődés a határidők tartamában jelentősen módosított. Elegendőnek látszik itt utalnunk a Ptk.-nak az elévülés és az elbirtoklás jogintézményével kapcsolatos azokra a lényeges változtatásaira, amelyek a korábbi jog szerint fennállott határidőket azok több mint egyhatodára, esetleg még rövidebb időtartamra szorították. A törvényalkotó ezeket a változtatásokat nem kis mértékben a megváltozott technikai viszonyokra és a modern élet gyorsabb, változékonyabb és elevenebb ütemére alapította, a módosítás és szűkítés szükségességét ezekkel a körülményekkel indokolta.[14]

Már önmagában ez a kellően megalapozott indok is támogatja azt a gondolatot, hogy egyes eljárásjogi határidők felülvizsgálása nem sokáig várathat magára, hiszen azok a körülmények, amelyek anyagi jogi vonatkozásban a határidők szűkítése mellett szólnak, azonos mértékben és módon fejtik ki hatásaikat eljárásjogi területeken is. Ugyanakkor a tényleges bírói gyakorlat betekintése is azt húzza alá, hogy az igazolási objektív határidőnek hat hónapban való megállapítása túlságosan hosszú.

Általános tapasztalat, hogy azokban az esetekben, amelyeknél a fél részéről igazolásra kerül sor, ennek a perorvoslatnak előterjesztése általában soha sem veszi igénybe az említett hat hónapot. Azok a mulasztások, amelyeket a fél akár a határidő, akár határnap vonatkozásában egy-egy per kapcsán elkövet, csaknem kivétel nélkül olyan természetűek, hogy pótlásuk egészen rövid idő alatt megtörténhetik. Az esetek túlnyomó részében maga a tizenöt napos határidő is elegendő az elkövetett mulasztás reparálására és egészen ritka jelenség, hogy a fél a tudomásrajutástól vagy az akadály megszűnésétől számítottan, tehát a tizenöt napot meghaladólag jelentkezik igazolási kérelmével. Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy a törvényalkotó az igazolási kérelem objektív határidejét most már teljesen mellőzze a Pp. rendelkezéseiből. Erre a határidőre kétségkívül szükség van s a felek érdekeinek sérelmével járna annak teljes megszüntetése. Viszont e határidő rövidítése gyakorlatilag indokoltnak, elméletileg pedig megengedhetőnek látszik.

Az előadottak alapján tehát helyesnek mutatkoznék az igazolási objektív határidőt hat hónap helyett három hónapban megállapítani. Ez a megoldás nemcsak a haladottabb életviszonyokkal állana összhangban, hanem újabb alkalmat jelentene a polgári eljárás gyorsítására is.

c) A most említett határidő-rövidítéssel természetszerűleg járhatnak bizonyos veszélyek, amelyekkel röviden foglalkoznunk kell. Így megtörténhetik, hogy a fél csak a három hónap elteltével jut abba a helyzetbe, hogy mulasztását igazolással kimenthesse. Ha tehát a három hónap alatt erre nem nyílott módja, a határidő elteltével olyan jogsérelmet szenved, amelyet többé orvosolni — legalábbis igazolással — nem tud. Ez a körülmény mindenesetre ellentmondani látszik a határidő szűkítésének.

Az említett következmények azonban nem olyan szigorúak, amint az első pillanatra látszik.

Már maga az a gyakorlati tapasztalat, amelyre előzőleg utaltunk, általában azt húzza alá, hogy a határidő három hónapban való megállapítása minden nagyobb érdeksérelem felidézése nélkül lehetséges. Ha ennek ellenére adott esetben ez a sérelem mégis jelentkeznék, a Pp.-nek más intézményei is rendelkezésre állanak ahhoz, hogy a sérelem elháríthatóvá váljék. Ha ugyanis a fél csak az említett három hónap elteltével kerül abba a helyzetbe, hogy mulasztását kimenthesse, mind a fellebbezés, mind a perújítás intézménye alkalmas lehet jogainak megvédésére. De adott esetben még arról is szó lehet, hogy a Legfelsőbb Bíróság elnökéhez, illetve a legfőbb ügyészhez forduljon törvényességi óvás kezdeményezése érdekében. Tagadhatatlan ugyan, hogy ezeknek a most említett eljárásjogi intézményeknek természete, igénybevételi lehetőségei, feltételei egészen mások, mint amilyenek az igazolás intézményét jellemzik, azonban az sem vonható kétségbe, hogy alkalmazásukra olyan esetekben is sor kerülhet, amikor a fél azért nem tudott valamely percselekményt elvégezni, mert az erre rendelt, illetve a törvényben engedélyezett határidő — a fél hibáján kívül — eredménytelenül telt el. Mindez arra utal, hogy az igazolási kérelem objektív határidejének szűkítésével felléphető veszélyek a Pp. más intézményeivel megszüntethetők, a felet e vonatkozásban és emiatt jelentős sérelem nem érheti.

7. *A mulasztási ítélet bevezetése*

a) A polgári peres eljárás gyorsításának a Pp. módosításával kapcsolatos elősegítése felvetheti azt a gondolatot, vajon nem lenne-e helyes a bíróság érdemi döntésével kapcsolatosan olyan rendelkezések bevezetése, amelyek az érdemi döntés létrejöttét lényegében formai okokkal és formai tényezőkkel hozzák kapcsolatba? Közelebbről: megfontolandónak látszik, vajon nem lenne-e helyes a Pp. rendszerében az ún. mu-

[14] Ld. részletesen a Ptk. indokolását az 1959. évi hivatalos kiadás 100—101. lapjain.

lasztási ítéletet meghonosítani, illetve újra meghonosítani?

A gondolat nem új, mert a mulasztási ítéletet az 1911. évi I. tv. — a továbbiakban: Rpp. — ismerte és a gyakorlat széles körben alkalmazta is. Lényege az volt, hogy ha a perfelvételi határnapot az alperes elmulasztotta, őt a felperes kérelmére a kereseti kérelemnek megfelelő tartalommal el kellett marasztalni. Ilyen esetben a bíróság a tárgyalásról jegyzőkönyvet nem vett fel, hanem a keresetlevélre a legrövidebben feljegyezte a megjelentek nevét, az ítélethozatalban részt vett bírákat, a kereseti kérelmet és az ítélet rendelkező részét. Az ítélet indokolásául elegendő volt az ítéletnek mulasztási ítéletként való megjelölése. Ezt a feljegyzést csak az elnök, akadályoztatása esetén a rangidős bíró és a jegyzőkönyvvezető írta alá.[15]

b) A mulasztási ítéletet — több más perjogi intézménnyel együtt — a Pp. nem vette át, illetve rendelkezései között egyáltalában nem ismeri. Ennek okaként a Pp. eredeti szövegének indokolása „a formalizmus kiküszöbölését" jelölte meg és azt az elvi alapot foglalta el, hogy a szocialista eljárásjognak az igazság kiderítésére irányuló törekvésével, mint alapvető gondolattal ellentétben áll minden olyan megoldás, amely az érdemi döntést alakszerűségekre alapítja.[16]

Az elvi álláspont, amelyre a Pp. helyezkedik, valóban kifogástalan és összhangban van a polgári per általános céljával, amely az igazság kiderítését tűzi a polgári ügyekben eljáró bíróságok feladatául. Ezzel a gondolattal — amelynek gyakorlati jellegzetessége több más jelenség között pl. az a kötelezettség, hogy a bíróság az igazság kiderítése érdekében maga is hivatalból vesz fel bizonyítást — aligha látszik összeegyeztethetőnek a mulasztási ítélet, amely lényegében arra alapítja az alperesnek a felperesi kérelemhez igazodó marasztalását, hogy az alperes szabályszerű idézésre nem jelent meg. A bíró itt az ügy érdemét, a kereset megalapozottságát nem vizsgálhatja, hanem köteles — a felperes kérelme alapján — érdemi döntést hozni.

Vizsgáljuk meg, vajon ilyen, vagy ehhez hasonló formális megoldások a Pp. jelenlegi rendszerében teljesen ismeretlenek-e, vagy pedig mégis van a törvénynek néhány olyan rendelkezése, amely az ügy érdemét bizonyos alakszerűségekhez kapcsolja.

A magyar polgári peres eljárás — mint általában bármelyik modern állam jogrendszerének peres eljárási kódexe — annak a rendnek biztosítására és eseménysorozatnak a rendezésére hivatott, amely mellett a per alanyai között keletkezett és anyagi jogaikkal kapcsolatos vita lebonyolódik. Ez a „rendtartás" — amely nevéből is kitetszőleg az eljárás „rendjének" megállapítására hivatott — éppen a rend és biztonság megvalósítása érdekében szükségképpen dolgozik olyan tényezőkkel, amelyek bizonyos formát adnak az eljárás egész folyamatának és amelyek bizonyos következményeket nemcsak meghatározott cselekményekhez, hanem ún. „nem-tevésekhez", tehát mulasztásokhoz is fűznek. Az egész polgári eljárásjog tele van ezekkel a következményekkel, így különösen számos helyén találkozunk határidőkkel, határnapokkal, amelyek elmulasztásához az eljárásjog bizonyos lényeges következményeket fűz. E következmények között van több olyan is, amely bár alakszerűségben jelentkezik, de ennek az alakszerűségnek az anyagi jog világában mutatkoznak meg az olykor egészen messzemenő — mert a felek anyagi jogait érintő — következményei. Csak egyet említve a sok közül, a Pp. merőben formai alapon szabályozza azt a kérdést, vajon az elsőfokú ítéletben jelentkező sérelmek az érintett fél részéről hogyan orvosolhatók. Ezt a fellebbezés intézményével úgy biztosítja, hogy a fellebbezési határidőt 15 napban állapítja meg, amit ha a fél elmulaszt, beáll az ítélet jogereje. Ez viszont azt jelenti, hogy a döntés a félre nézve kötelező lesz s a jogerős ítélet alapján végrehajtásnak, tehát olyan lehetőségnek van helye, amely állami kényszerrel szerez érvényt a félre nézve — esetleg valóban sérelmes — bírói határozatnak. A perrendtartásnak ilyen és ehhez hasonló formalizmusai viszont nélkülözhetetlenek, mert ezek hiányában a „rend", amelynek a perben történő megvalósítására a polgári perrendtartás hivatott, egyáltalában nem lenne biztosítható, az eljárás széthullana és a felek soha véget nem érő tárgyalásokba, huzavonákba lennének kénytelenek belebonyolódni. Mindez azt mutatja, hogy formai, pusztán alakszerű megoldásokat a szocialista polgári eljárásjog is ismer, ugyanakkor azonban megadja a formai hatások feloldásának lehetőségét is és minden esetben olyan perorvoslati eszközöket iktat törvénybe, amelyekkel az alakszerűségre épített, de a per érdemi részeit érintő eljárásjogi hatásokat semlegesíteni lehet.

A felvetett kérdés megítéséléséné a hatályos Pp.-nek más rendelkezését is célszerű figyelembe venni.

A törvény ismeri és részletesen szabályozza a fizetési meghagyás intézményét.[17] Ennek lényege az, hogy a kérelmet előterjesztő fél egyoldalú előadása alapján a bíróság meghagyja az adósnak, hogy kötelezettségének tegyen eleget. Ha utóbbi a fizetési meghagyást ellentmondással nem támadja meg, az jogerőre emelkedik és a jogerős ítélet hatályával rendelkezik. Ennek az eljárásjogi intézménynek a mulasztási ítélettel teljesen azonos szerkezete van. Elvi alapja az az elgondolás, hogy ha az adós a kérelmet előterjesztő követelését maga is fennállónak tekinti, a

[15] 1911. évi I. tv. 440. §.

[16] Ld. részletesen *Bacsó Ferenc:* A per szerkezete c. tanulmányát „A magyar polgári perjog főbb kérdései" c. gyűjteményes kötetben, Bp. 1953. 46. és köv. lapjain.

[17] Pp. 313—323. §§.

fizetési meghagyás ellen nem fog fellépni. Érdemi vizsgálat a bíróság részéről itt sincsen és ennek folytán merőben közömbös — mert alakilag ugyanazt az eredményt produkálja —, vajon az adós azért nem élt ellentmondással mert a követelést maga is elismeri, vagy pedig azért, mert valamiféle akadályoztatása folytán erre nem volt módja. A jogerő mindkét esetben egyaránt bekövetkezik, holott könnyen lehetséges, hogy az ítélet hatályával rendelkező jogerős fizetési meghagyás mögött egyáltalában nem az igazság húzódik meg, mert az adós a hitelezőnek nem tartozik s kötelezettsége csupán formai. Mindennek ellenére a fizetési meghagyás a Pp.-ben kezdettől fogva ismert volt és ez idő szerint is széles körben alkalmazott eljárásjogi intézményként van használatban.

Az előadottak tehát arra utalnak, hogy a mulasztási ítélet intézménye — bár kétségkívül formai jellegű — nem áll ellentétben a szocialista polgári eljárásjog ma is hatályban levő intézményeivel. Bevezetése ellen tehát sem elvi, sem gyakorlati vonatkozásban számbavehető ellenvetést tenni nem lehet.

Kívánatosnak látszanék tehát — az eljárás gyorsítása és egyszerűsítése érdekében — a mulasztási ítélet olyan bevezetése, amelyet a bíróság akkor köteles meghozni, ha az alperes szabályszerű idézésre az első tárgyaláson nem jelent meg és a felperes ilyen ítélet hozatalát kéri. Jegyzőkönyv és egyéb hosszadalmasabb eljárás ez esetben mellőzhető volna s magát az ítéletet sem kellene mással, mint a mulasztás tényével és a felperes ilyen ítélet meghozatalára irányuló kérelmének megjelölésével indokolni. Meghonosítása és alkalmazása jelentős könnyítést eredményezne az ez idő szerint is túlterhelt polgári bíróságaink számára, viszont magát az eljárást rendkívüli módon gyorssá és egyszerűvé tenné.

Az természetes, hogy a mulasztási ítélet ellen a marasztalt alperesnek ellentmondási lehetőséget kellene biztosítani, amellyel ha a fél élni kíván és azt a tizenöt napos határidő alatt valóban előterjeszti, a bíróság köteles az ügyben tárgyalást tűzni és az eljárást a Pp. szabályai szerint tovább folytatni. Az ellentmondás és az azt követő eljárás lenne az a nélkülözhetetlen biztosíték, amely az igazság érvényesülését a formai hatásokon túlmenőleg lehetővé tenné.

8. *A fellebbezés elintézése nyilvános előadásban*

a) A Rpp. rendelkezései a fellebbezés elintézésének két formáját ismerték: a szóbeli tárgyalást és a nyilvános előadást. E két lehetőség közül a szóbeli tárgyalás volt az általános és az alapvető jellegű intézmény, míg a nyilvános előadás csak másodrangú, kisegítő célzatú, amelyről az ügy szóbeli tárgyalására — minden különösebb nehézség nélkül — át lehetett térni. Arra viszont nem volt lehetőség, hogy az egyszer már szóbeli tárgyalásra tűzött ügyet a fellebbezési bíróság nyilvános előadásra utalhassa.

Azokat a körülményeket, amelyek mellett a fellebbezés nyilvános előadásban elintézhető volt, a törvény részletesen szabályozta. Ilyen volt mindenekelőtt az az eset, midőn a fellebbező fél maga nyilatkozott, hogy fellebbezését szóbeli tárgyalás nélkül kívánja elintéztetni. Ilyenkor az ellenféltől függött, vajon ehhez az elintézési módhoz maga is hozzájárul-e, mert ha az ellenfél szóbeli tárgyalás kitűzését kérte, az ügyet nyilvános előadásban elintézni már nem lehetett.

A nyilvános előadás másik változataként a Rpp. azokat az eseteket foglalta össze, amelyekben a fellebbezés bizonyos alaki hibák, illetve törvénysértések fennállását panaszolta, vagy a fellebbezés csak a perköltség viselésének, illetve mennyiségének kérdésében jelentkezett.

A harmadik esetcsoportot pedig azok a fellebbezések alkották, amelyekben a fellebbezési érték nem haladta meg azt a mértéket, amelyen alól a fellebbezés a törvény szerint csak nyilvános előadásban volt elbírálható.[18]

A nyilvános előadásnak most összefoglalt lehetőségei a polgári eljárásban bizonyos egyszerűsítésekkel és rövidített eljárási módozatokkal jártak. Ezek közé tartozott az a szabály, hogy nyilvános előadásnál a felek előzetes írásbeli értesítése vagy idézése elmaradt s a felek a nyilvános előadás időpontjáról csak a bírósági hirdetőtáblára a nyilvános előadás napját legalább 8 nappal megelőzően kifüggesztett hirdetményből értesültek. A nyilvános előadáson a felek megjelenhettek ugyan és ott fel is szólalhattak, azonban a nyilvános előadásról jegyzőkönyvet csak akkor kellett felvenni, ha azt a bíróság szükségesnek tartotta.[19] Gyakorlatilag ez utóbbi általában ritkán fordult elő. Arra az esetre viszont, ha a nyilvános előadás során az derült ki, hogy az ügy elbírálásához a felek meghallgatása, vagy egyéb bizonyítás felvétele mutatkozott szükségesnek, a bíróság köteles volt az ügyet szóbeli tárgyalásra kitűzni, sőt ha a felek együttesen jelen voltak, a szóbeli tárgyalást nyomban megtarthatta.[20]

Aligha szorul közelebbi igazolásra, hogy a fellebbezés elintézésének most megjelölt módja a polgári peres eljárás lebonyolításának egyszerűségét és gyorsítását egyaránt jelentős mértékben szolgálta.

b) A Pp. a nyilvános előadás intézményét kezdettől fogva nem ismerte. A törvény indokolása szerint a fellebbezésnek nyilvános előadás útján való elintézése azért szűnt meg, mert a törvény ezzel kívánta szolgálni „a per másodfokú elbírálásának alaposabbá tételét és ezzel az anyagi igazság kiderítését is, amire a nyilvános előadás keretében igen gyakran nem volt meg a lehetőség.[21]

---

[18] 1911. évi I. tv. 512—513. §§.
[19] Ua. 514. §.
[20] Ua. 517. §.
[21] A Pp-nek a 240—256. §-aihoz fűzött miniszteri indokolása.

Úgy véljük, a törvény most idézett indokolásában foglaltak ma már több vonatkozásban nem mutatkoznak helytállóknak.

Egyfelől nem lehet egyetérteni azzal az álláspontlal, amely szerint a nyilvános előadás megszüntetése a polgári eljárás egyszerűsítését jelentené. Nem kétséges, hogy az eljárás annyiban valóban egyszerűbb, hogy két jogintézmény — szóbeli tárgyalás és nyilvános előadás — helyett csak egyet ismer. Ezen túlmenőleg azonban egyszerűsítésről aligha lehet szó, hiszen a kevesebb formasággal és lényegesen szerényebb adminisztratív intézkedésekkel járó nyilvános előadás a komplikáltabb és hosszadalmasabb szóbeli tárgyalás mellett kétségkívül előnyeivel tűnik ki. Ami pedig a per alaposabb elbírálásának és az anyagi igazság kiderítésének lehetőségét illeti, az e téren felhozott indokolásbeli körülmények a nyilvános előadás intézményével szemben éppen olyan alaposan, vagy éppen olyan alaptalanul hozhatók fel, mintha az ügy szóbeli tárgyalásra kerül. Az alapos és az igazságot kutató ügyintézés minden esetben a bíróság generális feladata. Felületességek, tévedések szóbeli tárgyalás esetében is éppenúgy lehetségesek, mint nyilvános előadásnál. Ha viszont a bíróság a nyilvános előadáson produkált anyagot bármiben is hiányosnak találja, ott áll az a törvényi parancs, amely az ügy szóbeli tárgyalásra utalását írja elő. A nyilvános előadás, mint egyszerűbb eljárásjogi intézmény, semmiképp sem lehet eszköze a kevésbé pontos és az igazságot kevésbé kutató eljárásnak.

Mindezekből okszerűen következik, hogy a nyilvános előadás intézményét helyesnek látszanék a polgári peres eljárás szabályai közé ismét beiktatni. Tartalma nagyjában azonos lehetne a Rpp. egykori rendelkezéseivel. Értékben viszont 1000—2000 forint lehetne az az összeg, amelyen mint fellebbezési értéken alól az ügy nyilvános előadásra lenne utalandó. Ehhez természetszerűleg bizonyos korrektívumok járulhatnának. Így ha a tanács elnöke már eleve alkalmatlannak találja az ügyet a nyilvános előadásra, úgy azt — értékre tekintet nélkül — nyomban tárgyalásra is tűzhetné, viszont annak a lehetőségét is biztosítani kellene, hogy a nyilvános eladásról a bíróság — ha ennek szükségét látná — bármikor áttérhetne az ügy szóbeli tárgyalására. Alakszerűségek hiányának panaszolása esetén, valamint ha a fellebbezés csak a perköltségre vonatkoznék, ugyancsak alapvető szabály lehetne az ügy nyilvános előadása. Azt a körülményt viszont, hogy ezzel az intézménnyel a polgári per gyorsabbá és egyszerűbbé válna, az eddigi előadottak — úgy véljük —, meggyőzően igazolhatják.

Novák István

A házasság keletkezésével és megszűnésével kapcsolatos kérdések jogi szabályozásának hatása a házasságkötések és a válások számára

1. A család jelentőségét, szerepét Engels azzal is hangsúlyozni kívánta, hogy a „társadalom sejtjének" nevezte. Mivel a család létesítésének legáltalánosabb formája a házasságkötés, a szocialista társadalomnak fontos érdekei fűződnek a házasságkötés létrejöttéhez és a házastársak közötti harmonikus és tartós kapcsolatok kialakításához. „Az egységes és szilárd házassági kapcsolatok előfeltételeinek megteremtésére irányuló törekvés teszi az állam számára szükségessé, hogy rendezze a házasság keletkezésével és megszűnésével összefüggő kérdéseket", írja a Családi jog c. egyetemi jegyzet.[1] Egészséges és szilárd házassági kötelékek létesítését követeli meg az a társadalmi érdek is, amely a népesség számához, illetve szaporodásához fűződik. Amikor az állam a házasságkötést vagy a válást szabályozza, erre is tekintettel van, bár ezek a tényezők nem közvetlenül, hanem csak közvetve befolyásolják a népszaporodást. A házasságkötés hatása Magyarországon ebből a szempontból is kiemelkedő, mert hisz az utóbbi években a gyermekek 94—95%-a házasságból született és ez az arány a felszabadulás előtti években sem csökkent 90% alá. Ezért amikor a házasság kötését, illetve megszűnését szabályozó rendelkezések hatását elemezzük, azt is vizsgáljuk, hogy ez a szabályozás a házas termékenység alakulására kedvezően hatott-e? Ebből a szempontból azonban nem is annyira a házasságkötések számának, mint inkább a házas népesség arányának alakulása lesz a fontos. A házasságkötések száma ugyanis akkor is változhat, ha a többször házasságra lépők száma növekszik vagy csökken.

2. Ezek után az a kérdés vetődik fel, hogy lehet-e egyáltalán befolyásolni a népesség akaratelhatározását azokon a területeken is, amelyek a legnagyobb mértékben függvényei az egyén érdekeinek, testi vagy lelki diszpozícióinak stb. Erre a választ jórészt már a polgári népesedési elméletekben megtaláljuk, mert ezekben viszonylag korán uralkodóvá vált az a felfogás, hogy a népszaporodás és a vele összefüggésben levő jelenségek okai az emberi akaraton kívül álló gazdasági, társadalmi stb. tényezőkben rejlenek. A népszaporodás a társadalmi lét

[1] Pap Tibor: Családi jog. 1962. 11. old.

anyagi feltételeinek következménye, amire természetszerűleg hatással vannak a társadalmi fejlődés törvényei. Azok a törvényszerűségek, amelyek ezen a területen jelentkeznek, nem önállóak, hanem származékos jellegűek. Tanulmányozásuknál ezért a társadalom létének és fejlődésének általános törvényeit kell felderíteni. Ez a felismerés a szocialista jogtudomány és demográfia szempontjából is igen jelentős, mert így a népesedéspolitikai intézkedések sem valamilyen mindenek felett álló abszolútum megjelenési formái, hanem a mindenkori uralkodó társadalmi osztályok érdekeit védő szabályok, amelyek a fennálló termelési viszonyokon és az ezekre épülő társadalmi struktúrán alapulnak. A népszaporodás ütemében bekövetkezett változások így elvesztik véletlenen alapuló, tartalom nélküli jellegüket és konkrét, reális ismérveket vesznek fel, amelyek már alkalmasak statisztikai megfigyelésre és elemzésre is. Ez azért fontos, mert tudatos népesedéspolitikai intézkedések megalkotása és hatásuk lemérése feltételezi, hogy a kutató konkrét adatokkal rendelkezik a népesség összetételére, a szaporodás terjedelmére, fontosabb jellegzetességeire stb.-re vonatkozóan. Minél jobban kidolgozza ezeket a részleteket a népességstatisztika, annál megbízhatóbban végezhető el a népesedéspolitikai intézkedések elemzése, illetőleg annál hatékonyabb új intézkedések létrehozását segíti elő.

A tanulmány további részében azzal foglalkozunk, hogy a házasságkötések és válások számában milyen változások mentek végbe, ebben a különböző rendelkezéseknek milyen szerepe volt és ezek a változások milyen hatást gyakoroltak a termékenységre.

3. A házasságkötések száma a két világháború közötti időszakban évente 70—80 ezer között változott, azaz 1000 lakosra 8—10 házasságkötés jutott.[2] Ennek következtében a 15 éven felüli népességnek mintegy 60%-a[3] volt házas családi állapotú. A felszabadulás után létrejött társadalmi átalakulás kedvezően befolyásolta a házasodási mozgalmat, mert megnőtt a házasságkötési arányszám (9—11‰)[4] és lényegesen emelkedett a házas népesség aránya (1949 : 61,7; 1960 : 67,8%)[5] is.

A házasságkötési kedvre és ezen keresztül a népesség családi állapot szerinti megoszlására a gazdasági és a társadalmi élet különböző tényezőin kívül a törvényalkotás is hatással van. Mivel bennünket most elsősorban ez utóbbi érdekel, a gazdasági és társadalmi hatást spontán hatásnak tekintjük annak ellenére, hogy ezek a tényezők esetleg mélyebb befolyást gyakorolnak a házasságkötésre, vagy a válásra, mint a jogszabályok. A fennálló rendelkezések megszabják azokat a kereteket, amelyeken belül a többi tényező működik. Ez nemcsak formát jelent, hanem következményeiben döntő jelentőségű, mert hisz ezen múlik a házassági kötelék tényleges létesítése, vagy felbontása. A népmozgalmat befolyásoló jogszabályok lehetnek olyanok, amelyek szándékosak, azaz részben vagy egészben népesedéspolitikai célokból alkották meg azokat, és lehetnek olyanok, amelyek nem ilyen célból jöttek létre (honvédelmi, kulturális, gazdasági stb. kérdéseket szabályozó rendeletek), de a népmozgalomra hatást gyakorolnak, mert vagy elősegítik vagy hátráltatják a kitűzött célok megvalósulását. Ezért, mint J. J. Spengler megjegyzi: „A népesedéspolitika tiszta hatása a szándékolt és a nem szándékolt hatások algebrai összege."[6] Nem azt tekintjük tehát lényeges kérdésnek, hogy e rendelkezéseknek népesedéspolitikai céljuk volt-e vagy sem. A lényeges annak megértése, hogy a legkülönfélébb rendelkezések hatással vannak a népmozgalomra és ezért népesedéspolitikai jelentőségük lehet.

Azoknak a rendelkezéseknek, amelyek a házasságkötés és a válás szabályozásán keresztül a népszaporodásra is hatást gyakorolnak, a következő csoportjait tárgyaljuk: *a)* a házasságkötések számának növelése érdekében hozott gazdasági jellegű intézkedések; *b)* a házasságkötési kor csökkentésére hatást gyakorló rendelkezések; *c)* a házasságkötések számát befolyásoló egészségügyi intézkedések; *d)* a házasság felbontásának szabályozása; *e)* a házasságon kívül született gyermekekre vonatkozó jogalkotás.

4. A házasságkötések számának növelése érdekében hozott intézkedések között jelentős helyet foglalnak el a gazdasági jellegűek. Ezeknek két kategóriája különböztethető meg. Az egyik csoport a házasságkötést akadályozó anyagi nehézségeken akar könnyíteni, míg az intézkedések másik csoportja különböző kényszerítő eszközök bevezetésével kívánja a házasságkötési kedvet fokozni. A házasságot kötő felek anyagi támogatásának célja lehet a házasságkötések számának növelése, de irányulhat ezzel együtt a gyermekszülési kedv növelésére is.

A házasságkötések számának fokozása érdekében anyagi támogatás nyújtására Magyarországon a két világháború között került sor először. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvény (1940 : XXIII. tv.) ilyen irányú célkitűzését az új házassági törvény is magáévá tette és kimondta, hogy házasságkötési kölcsönt lehet adni az arra rászoruló egészséges házasulóknak (5. §). E kölcsönnek az indoklás azért tulajdonít nagy jelentőséget, mert az egészséges párok házasságkötését olyan életkorban teszi lehetővé, amelyben a házasságból még számos életerős ivadék várható. A kölcsönnyújtás feltételeit

[2] Szabady Egon (szerk.): Magyarország népesedése a két világháború között. Budapest, 1965. 16. old.

[3] Uo. 81. old.

[4] Szabady Egon (szerk.): Bevezetés a demográfiába. Budapest, 1964. 178. old.

[5] Uo. 169. old.

[6] Spengler, J. J.: Socioeconomic Theory and Population Policy. Population Theory and Policy. Selected Readings. The Free Press, 1956.

az 1100/1941. B. M. sz. rendelet szabályozta. E szerint a családalapításhoz szükséges bútorok és egyéb felszerelések beszerzésére, a család önállósítására 1000 P-ig terjedő házasodási kölcsönben részesíthetők azok a házasulók, akik a rendeletben felsorolt feltételeknek megfelelnek. Ezzel a kölcsönnel nemcsak a házasságkötési kedvet kívánták fokozni, hanem a népszaporodás ütemét is, mert a visszafizetés feltételeit teljesen ez utóbbi cél elősegítése szempontjából állapították meg. Ugyanis a kölcsön visszafizetésének időszakában a házasságból született minden gyermek után elengedték a kapott összeg egy részének visszafizetését (az első gyermek után az eredeti kölcsönösszeg 10%-a, a második után 20, a harmadik után további 30, a negyedik után pedig a maradék 40%-ot, annak figyelembevételével, hogy amennyiben az új gyermek születésekor a hátralékos tartozás már kisebb mint az elengedés százaléka, akkor a törlesztett összegből a megfelelő hányadrészt a házastársak részére vissza kell utalni). A korhatárt elég magasan (a 32. évben) állapították meg. E kölcsön folyósítását azonban nemcsak egészségügyi követelményekhez kötötték, hanem csak azok kaphatták meg, akik „erkölcsi és nemzeti szempontból kifogás alá nem estek". E rendelkezés is egyik jele volt a fasiszta faji megkülönböztetés családi jogban is jelentkező érvényesülésének, mert a közigazgatási hatóságoknak módot adott arra, hogy — politikai vagy biológiai okokból — e kedvezmények igénybevételétől megfosszon egyes személyeket.

E rendelkezésekkel kapcsolatban népesedéspolitikai szempontból tisztázni kell egyrészt, hogy a házasságkötések számára milyen hatást gyakoroltak, másrészt pedig, hogy a gyermekszületések számát milyen mértékben mozdították elő. Mindkét kérdés megválaszolását lehetetlenné teszi a szükséges adatok hiánya és e rendelkezések rövid ideig tartó érvényben maradása. (Az Országos Szociális Felügyelőség jelentésében csak 1942-re vonatkozó adatok szerepelnek. Ez alatt az időszak alatt kölcsönért viszonylag kevesen fordultak a megfelelő szervekhez, így az egész év folyamán összesen 3647 kölcsönt folyósítottak 2 340 353 P értékben, azaz átlagosan 640 P-t.)[7]

Mivel azonban dolgozatunk központi problémája éppen az, hogy ismertesse a népszaporodás előmozdítása érdekében hozott intézkedéseket és kísérletet tegyen hatásuk elemzésére, a magyarországi intézkedések alapját képező, Németországban bevezetett rendelkezéssel foglalkozunk röviden. Ezt megkönnyíti az is, hogy a népesedéspolitikai kérdéseket tárgyaló világirodalom sokoldalúan tárgyalta a vonatkozó törvénynek jelentőségét és hatását.

A házasodási kölcsön rendszerét Németországban 1933-ban vezették be. E kölcsön nyújtásával nemcsak a házasságkötési kedvet kívánták elősegíteni és a születések számát növelni, hanem kifejezett célja volt a munkanélküliség csökkentése is, mert ilyen segélyt csak az a házaspár kaphatott, amelynél a menyasszony munkahelyéről lemondott. A kölcsönt négy gyermek esetén engedték el úgy, hogy minden gyermekre egyenlő rész (250 Márka) elengedése jutott. A kölcsönt utalvány formájában adták, amelyre bútort, háztartási felszerelést stb. lehetett vásárolni. Az 1940-ben közzétett adatok szerint összesen 1 445 853 házassági kölcsönt folyósítottak, mintegy 520 millió dollár értékben[8] és e kölcsönnyújtás nagy eredményének tekintették, hogy a házasságok 66%-ában már az első évben gyermek született, ami az általános születési arányszámot is megnövelte.[9] Friedrich Burgdörfer véleményét idézi D. V. Glass,[10] amely szerint a születések növekedésének 60%-a olyan házasságból keletkezett, amelyeket állami kölcsön igénybevételével kötöttek. Glass ennyire nem optimista, mert szerinte a válságok fokozatos megszűnésének hatását e téren sem lehet túlbecsülni, de elismeri a kölcsön észrevehető hatását a házasságkötésre, az első gyermek világra hozatalára és az abortusz alkalmazására irányuló szándék csökkenésére.[11] A házasságkötési és születési mozgalomban az 1930-as években bekövetkezett változások a szakemberek körében nagy érdeklődést keltettek, aminek következtében sokoldalúan elemezték ezeket a folyamatokat. A vélemények megoszlóak, sőt gyakran ellentmondóak, de az intézkedések pozitív hatását nem vonják kétségbe.

Az ilyen gazdasági jellegű intézkedések másik csoportja az ún. agglegényadó vagy a házasságon kívül maradtak és gyermektelenek egyéb módon való büntetése. Általában úgy vélik, hogy ez a házasságkötési és a születési mozgalom élénkítését szolgálja függetlenül attól, hogy kifejezetten ez is a célja vagy pedig csupán — szociális szempontokat tartva szemelőtt — a közterhek igazságosabb megosztását kívánják vele biztosítani. A bizonyos korhatár felett levő nem házas vagy gyermektelen férfiak és egyes esetekben nők megadóztatására vagy más anyagi hátránnyal való sújtására vonatkozó rendelkezéseket már a római jogban találunk és a nálunk bevezetésre kerülő népesedéspolitikai intézkedések alapját képező külföldi törvényeknek is lényeges fejezetét képezte. Ennek alapgondolata mindig az volt, hogy a nemházasok vagy a gyermektelenek is méltányos arány szerint járuljanak hozzá a többgyermekes családok gyermekeinek neveltetési költségeihez, amely költségek egyébként — ceteris paribus — őket is terhelnék, ha valamilyen okból nem vonnák ki ma-

[7] Nép- és Családvédelem. Az Országos Szociális Felügyelőség jelentése az 1940—42. évről. Budapest, 1943. 135. old.

[8] Associated Press Release, Berlin, May 1940.

[9] Doros Gábor: Családvédelem, 70. old.

[10] The struggle for population. Oxford, 1936. 26. old.

[11] Uo. 27—31. old.

gukat a családalapítás, illetőleg saját gyermek felnevelésének gondja alól. A két világháború között ilyen intézkedések bevezetésére Magyarországon azonban nem került sor, bár az egész időszak alatt a népesedéspolitikai tárgyú viták fontos kérdéseként szerepelt.

A felszabadulás után az 1952. évi 7. sz. törvényerejű rendelet nemcsak a házasságkötések megkönnyítésére vonatkozó rendelkezéseket tartalmazza, hanem bevezette a házasságon kívül maradt és gyermektelen férfiak és nők megadóztatását is. Ez a rendelkezés azonban viszonylag rövid ideig volt érvényben ahhoz, hogy hatása lemérhető lenne. (Az 1945—58 között hozott népesedéspolitikai jogszabályokkal és hatásukkal foglalkozó tanulmány[12] meg sem említi ezt az intézkedést.) Valószínű, hogy az ilyen jellegű intézkedések közvetlen ösztönzést nem adnak, hanem inkább pénzügyi eredményük jelentősebb, mert abból támogatni lehet a többgyermekes családokat.

5. Mint már utaltunk rá, népesedéspolitikai szempontból a házassági mozgalom értékét a házas nők termékenysége adja. A termékenység bizonyos szintje pedig nemcsak a házas népesség arányától függ, hanem ezt igen nagymértékben befolyásolja a házasságra lépő népesség kormegoszlása és ezzel összefüggésben a házasság időtartama. Nem mindegy ugyanis, hogy a házasságot milyen korban kötik, mert a gyermek utáni vágy, a teherbeesés valószínűsége és a gyermek felnevelésének lehetősége olyan tényezők, amelyek a korral változnak.

A fiatalabb korúak gyermek utáni vágyát szemléltetik azok az adatok is, amelyek az újszülöttek megoszlását az anya kora szerint vizsgálják. A gyermek születésében a fiatalabb korcsoportok nagy és egyre növekvő jelentőségét szemlélteti az, hogy már 1930-ban is az újszülöttek 39%-át 24 éven aluli anyák szülték,[13] 1963-ban pedig már 52%-át.[14]

A teherbe esés valószínűsége is igen nagymértékben függvénye a kornak. Hazai vizsgálatok eredményei szerint a még soha nem szült nők közül a teherbe jutás százalékos valószínűsége 15—25 év között kb. 80, 25—30 év között 60, 35—40 év között 5, és 40—45 között 0,2%.[15] Az idősebb korban kötött házasságokban mindig kevesebb a fogamzás lehetősége, ami részben a pszichológiai tényezők hatására alakul így (nem lehet lebecsülni azt a félelmet, ami a szüléssel és a gyermek felnevelésével kapcsolatos nehézségek miatt jelentkezik), másrészt pedig biológiai okok játszanak közre ebben. Ennek egyik tényezője a meddőség, ami az életkorral szoros kapcsolatot mutat. Több európai államban folytatott vizsgálat eredményét átlagolva megállapították,[16] hogy a meddő nők hányada a 20 évesek között 3, a 25 évesek között 6, 30 évesek között 10, 35 évesek között 16, a 40 évesek között pedig 31%, tehát erősen emelkedő irányzatú.

A meddőség és a teherbe esés valószínűsége közötti különbség tekinthető lényegében az akaratlagos meddőségnek, a legalább egy gyermek szülésével és felnevelésével kapcsolatos nehézségektől való visszariadásnak. Ez a különbség pedig — mint látható — a korral párhuzamosan növekszik.

Ugyanilyen szoros összefüggés állapítható meg a házasság tartamának a propagatív időn belüli hossza és a születési arányszámok között. 1960-ban a 100 házas nőre jutó születések száma az 5 évnél rövidebb idejű házasságban 99, az 5—9 éveseknél 173, a 20 évnél hosszabb ideje kötött házasságban élő nőknél pedig 323 volt.[17] Mivel azonban az azonos időtartamú házasságok termékenysége egészen más akkor, amikor 20 évesek, mint amikor 40 évesek kötik, külön kell foglalkozni a kor és a házasságtartam kombinációival is. Bár elég nagy csoportközökkel, de az 1930-as népszámlálás alapján módunkban áll ezt az összefüggést is elemezni. Most csak azoknak a házasságoknak a termékenységét elemezzük, amelyeket 5—9 éve kötöttek különböző korú nők. A fontosabb adatok a következők:

Férjes nők életkora	5—9 éve házasságban élő 100 férjes nő közül azoknak a száma, akiknek		100 férjes nőre eső élő gyermek
	gyermeke még nem született	3 gyermeke született	
20—24 éves	42,8	9,6	111,1
25—29 éves	19,7	17,2	163,6
30—39 éves	10,8	21,5	174,6
40—49 éves	10,4	19,4	149,0

Mivel a házasságtartam azonos, minden oszlop a házasságkötési kor jelentőségét hangsúlyozza. Az első oszlop adataiból kitűnik, hogy a gyermektelenül maradt házasságok aránya korcsoportonként szinte mértani haladvány szerint növekszik, a másik arra hívja fel a figyelmet, hogy a három gyermeket szült nők aránya (tehát azoké, akiknél már némi szaporulat is van) a korral párhuzamosan rohamosan csökken, a harmadik pedig az összes születések ilyen tendenciáját jelzi. (20—24 évesek korcsoportjának jelentősége — a házas termékenység szempontjából — az 5—9 éves házasok között még nem nagy, mert hisz 9 évvel ezelőtt a 24 éves is még csak 15 éves volt.) A házasságkötési kor jelentő-

[12] Miltényi Károly: Népesedéspolitikai jogszabályok. 1945—1958. Demográfia, 1959. 378—404. old.

[13] Szabady Egon (szerk.): Magyarország népesedése a két világháború között. Budapest, 1965. 175. old.

[14] Statisztikai Évkönyv 1963. Budapest, 1964. 21. old.

[15] Dr. Orbán György—Dr. Asztalos Gyula—Dr. Gimes Dezső: A meddőségről (2000 eset statisztikai feldolgozása alapján). Demográfia, 1958. 117—122. old.

[16] Henry, L.: Fécondité des mariages: Nouvelle méthode de mesure. (Travaux et documents de l'I.N.D. Cahier No. 16.) Paris, 1953.

[17] Az 1960. évi Népszámlálás 13. Budapest, 1964. 91. old.

ségét ezek az adatok — úgy gondolom — eléggé kidomborítják ahhoz, hogy népesedéspolitikai szempontból fontos jelentőséget tulajdonítsunk minden olyan rendelkezésnek, amely erre közvetve vagy közvetlenül befolyást gyakorol függetlenül attól, hogy a jogalkotónak ez szándékában állt-e vagy sem.[17a]

A házasságkötést a két világháború közötti időszakban az 1894. évi XXXI. tv., az ún. házasságjogi törvény szabályozta. Ez a törvény a házasságkötési kor tekintetében elmaradott, feudális felfogást képviselt. A vagyon védelme és a szülői hatalom kidomborítása érdekében magasan tartott nagykorúság (24. életév) igen erősen hátráltatta a fiatalabb korúak házasságkötését azzal, hogy a szülők beleszólási jogát hosszú időre biztosította. Erről Nizsalovszky a következőket írta: „A vagyoni szempontoknak a szülő részéről való érvényesítését fokozott mértékben tette lehetővé a nagykorúság magas, 24. évben való megállapítása. Ennek a korhatárnak a 18. évre való leszállítása már egymagában is jelentős lépés lett volna a párválasztás szabadsága felé. Az összes házasuló férfiaknak 1934-ben 38%-a, 1959-ben 43,7%-a, a férjhezmenő nőknek pedig 1934-ben 54%-a, 1959-ben pedig 68,2%-a volt 24 éven aluli. A számok nem mutatják ugyan, hogy a tényleg létrejött házasságok közül a szülői beleszólás hányat akadályozott volna meg, de azt mindenesetre mutatják, hogy a régi szabály a házasulók milyen körét érintette. Különben a személyes vonzalommal ellentétes irányból ható tényezőkkel a magyar házasulók is kénytelenek voltak számot vetni, annak a gazdasági rendszernek hatása alatt, amely őket körülvette".[18]

A törvény szerint (7. §) a fejlődő korú házasságot nem köthet. A férfiak a 18., a nők pedig a 16. életévük betöltésével érik el az esetek átlagában „az értelmi és a testi fejlettség azon fokát, amelynél már a házasság céljának megfelelően létrejöhet".[19] A 8. § pedig kimondja, hogy kiskorú nem köthet házasságot törvényes képviselőjének beleegyezése nélkül, amit azonban a gyámhatóság beleegyezése pótolhat (3. bek.).

A fiatalon kötött házasságok kérdése szinte állandó vita tárgyát képezi, amikor a hivatalos álláspontot a mindenkori népesedéspolitika céljai határozzák meg. Az athéni államban, ahol a népszaporodást mérsékelni igyekeztek, Arisztotelész a fiatalok egybekelésének tilalmát sürgette, Franciaországban a század eleje óta a lehető legnagyobb mértékben egyszerűsíteni igyekeztek a házasságkötéshez megkívánt formaságokat és csökkenteni igyekeztek a szülők házassággal szembeni ellenkezésének jelentőségét. A házasságjogi törvény — mint láttuk — inkább megnehezíteni mint könnyíteni igyekezett a fiatal években a házasságkötéseket, mert a törvény elfogadásának időszakában még nem tartották államérdeknek a népszaporodás elősegítését. A későbbi években ezen már némileg változtattak részben a honvédelmi törvény módosításával, részben pedig egyéb közvetett intézkedésekkel. Az ilyen rendelkezések jelentőségét azonban nem szabad eltúlozni, mert hatást csak a társadalom egy részének viselkedésére gyakorolhatnak. A felsőoktatási intézményekben tanuló ifjúság házasságkötését ez a rendelkezés pl. alig érintette, mert hisz ezek tanulmányaik befejezése előtt úgy sem akartak házasodni, az ipari vagy a mezőgazdasági proletáriátus házasságkötési mozgalmában pedig a kereseti lehetőségeknek volt kiemelkedő szerepe, mert hisz ettől függött, hogy családalapításra gondolhattak-e vagy sem. Így tehát ez a törvény a birtokos parasztság és a tőkésosztály azon részét érintette, amelynél a vagyon öröklési rendje ezt a hatást nem rontotta le. A házasságkötési kor társadalmi osztályok és rétegenkénti differenciáltsága jelentkezik a születési arányszámok különbségében is, ami arra mutat, hogy mindkettő közös okra vezethető vissza, aminek tárgyalása azonban túlnőne e tanulmány keretein.

A nagykorúság későbbi módosítása is hasonló hatást gyakorolt a házasságkötési mozgalomra. Az 1952. évi 23. sz. tvr. a nagykorúság alsó határát a betöltött 20. évről a 18. évre szállította le. Ennek következtében a 20 éven aluliak házasságkötése már az első évben megnövekedett. A nagyobb mértékű növekedés a vőlegények esetében következett be (17%!), de számottevően emelkedett (7%) a menyasszonyok száma is. Figyelemre méltó jelenség, hogy a vőlegények aránya a további években kb. változatlan maradt, a menyasszonyoké azonban továbbra is némileg emelkedett.[20] Ezek a tényezők az elsőházasok korösszetételét fiatalították, ami nem maradt hatástalan ezeknek az éveknek születési mozgalmára sem.[21]

A házasságkötések számának, illetőleg a házas népesség arányának növelése csak egy bizonyos határig emelkedik. Feltételezzük, hogy a felső határt az a legmagasabb arányszám jelenti, amelyet a házas családi állapotúak valamelyik korcsoportban elértek. Az 1960-as népszámlálás adatai szerint[22] pl. a házas nők aránya a maximumot a 30—34 éves korcsoportban érte el, amikor 87%-ra emelkedett. A megelőző és a következő korcsoportban kb. 85% a házasok aránya.

[17a] A reprodukció és a házassági mozgalom közötti kapcsolat mérésére szolgáló népesedésstatisztikai módszerek egyre jobban finomodnak. Ezek használata azzal az előnnyel jár, hogy segítségükkel könnyen lemérhető a házasodási életkornak a reprodukcióra gyakorolt befolyása. L. erről pl. Theisz Ede: Reprodukciómérés és házassági mozgalom. Demográfia, 1963. 1. sz.

[18] Nizsalovszky Endre: A család jogi rendjének alapjai. Budapest, 1963. 145. old.

[19] Grosschmid Béni: A házassági törvény, II. kötet. 76. old.

[20] Miltényi im. 382. old.

[21] Acsádi György: A termelékenység néhány tényezője Magyarországon. Demográfia. 1961. 407—421. old.

[22] 1960. évi Népszámlálás 5. Budapest, 1962. 26. old.

Célszerű azonban a házas családi állapotúak számát megnövelni azoknak a számával, akik már voltak házasok. Az özvegyek és az elváltak számával így megnövelt arányszám kb. 92%. A népesedéspolitika ezen a téren célul tűzheti ki ennek a 92%-nak a megnövelését, illetőleg ennek a határnak az optimálisan fiatal korban történő elérését. Az elérhető felső határ magasságát a kor és nem szerinti megoszláson kívül a népesség egészségügyi helyzete is befolyásolja. Adottak a lehetőségek a másik területen is. A felső határt a női népesség a 25—29 éves korcsoportban lényegében már elérte (89%), a 20—24 évesek között a házasok, özvegyek és elváltak aránya pedig 69%. Ez az arány nyilván növelhető, a felső határt elérni azonban az ebbe a korcsoportba tartozó nőknél még nem lehet, csak — a társadalom különböző csoportjainál vagy rétegeinél eltérő mértékben — megközelíteni.

Mivel a különböző rendelkezéseknek a házasságkötési és a születési mozgalomra gyakorolt hatását elemeztük, még egy tényezőre fel kell hívni a figyelmet. Ugyanis hosszabb időszak viszonylatában a népszaporodás mértéke nemcsak a születési arányszámoktól függ, hanem attól is, hogy az anyák milyen korban szülnek. Amikor a születések a 20. év körül történnek, akkor 100 év alatt 5 generáció válthatja egymást, ha a 25. év körül, akkor 4, ha a 30. év körül, akkor lényegében 3 stb. Nyilvánvaló, hogy azonos gyermekszám mellett egy időszak alatt (pl. 100 év) az első esetben a népesség száma sokkal nagyobb mértékben szaporodik, mint pl. a harmadik esetben. Így a szaporodás fokozásának tehát két útja lehetséges: vagy fiatalabb korban kell szülni, vagy az egy házasságra (nőre) jutó gyermekek számát kell növelni. E két módszert a népesedéspolitika nem vagylagosan, hanem egymást kiegészítve alkalmazza. Utalni kell azonban arra is, hogy a házasságkötési, illetőleg a szülési kor csökkentésének elősegítése gyakran nemcsak súlyos akadályokba ütközik, hanem kifejezetten káros is lehet. Az alacsony termékenységű népcsoportnál, vagy ahol az „egyke" rendszer elterjedt, a házasságkötési kor csökkentésére irányuló törekvés a népesség számának fogyását siettetné.

A házasságkötési kort befolyásoló intézkedések várható hatása tehát ellentétes a népesség különböző termékenységű csoportjainál, ezért bevezetését sokirányú kutatómunkának kell megelőznie.

6. A házasságkötést megkönnyítik, vagy megnehezítik bizonyos egészségügyi intézkedések is, amelyeket rendszerint azért hoznak, hogy a fertőző betegségek terjesztését akadályozzák és hogy — a lehetőség határain belül — egészséges utódok létrejöttét segítsék elő ezzel is. Ezeknek a rendszabályoknak a létrehozására akkor került sor, amikor a természettudomány bizonyos fizikai és lelki betegségeknek örökletes jelleget tulajdonított. A népesedéspolitika a természettudománynak ezt a feltevését vagy eredményét úgy igyekezett hasznosítani, hogy javasolta a házasság előtti orvosi vizsgálat kötelezővé tételét és az egészségügyi vizsgálat eredményeinek figyelembevételét a házasság engedélyezésénél. Ezzel akartak gátat vetni a különböző betegségekkel terhelt egyének szaporodásának. Az orvosok véleménye nagyon megoszlott ezekkel a tervekkel kapcsolatban,[23] de a viták ellenére a házasság előtti orvosi vizsgálat kötelezővé tételére egyre több európai és Európán kívüli országban sor került. E kérdések körül Magyarországon is széleskörű vita bontakozott ki és az orvosok itt is több fenntartással éltek mint a jogászok.

A házasság előtti orvosi vizsgálat kötelezővé tétele ellen jogi szempontból kifogás nem merült fel. Finkey utalt pl. arra is, hogy ha „... eleinte recenzust keltene is ilyen törvény megalkotása, a társadalom hamarosan megszokná ezt is, mint annyi más okos higiénikus intézkedést".[24]

Az önként jelentkezők házasság előtti orvosi vizsgálatát a 20-as évek közepe táján kezdték meg a fővárosi tisztiorvosi hivatalok, később pedig egyéb egészségügyi szervek is bekapcsolódtak ebbe a munkába. Népesedéspolitikai szempontból ezeknek a vizsgálatoknak az eredményessége fontos jelentőségű. Különböző tanulmányok foglalkoztak is ezzel a kérdéssel, de adataink csak az Országos Szociálpolitikai Intézet újpesti telepének 1928 decemberétől, 1929 májusáig terjedő munkájáról van.[25] Ez alatt az időszak alatt vizsgálatra itt 97 pár jelentkezett (házasságra lépők 40%-a), többségükben ipari munkások. Ezek közül 64 pár bevallotta, hogy már szexuális életet él, 17 nő teherben volt, 14-nek pedig már gyermeke is született. Ennek a telepnek a tapasztalataiból és egyéb, elszórtan közölt adatokból az tűnik ki, hogy a tanácsadás leglényegesebb eredménye a megjelentek kb. 13%-nál jelentkezett, mert ennyinél találtak fertőző nemi bajt vagy tuberkulózist. E vizsgálatok kötelezővé tételére azonban csak 1941-ben került sor, amikor megalkották a házassági törvény kiegészítéséről és módosításáról és ezzel kapcsolatban szükséges fajvédelmi rendelkezésekről szóló 1941. évi XV. törvényt. Ez tartalmazza a fertőző gümőkórban és a fertőző nemi bajban szenvedők házasságkötésének megakadályozását célzó, a házasságkötést megelőző orvosi vizsgálatról szóló, valamint az elmebetegség esetére a házassági törvényt kiegészítő rendelkezéseket. Ez jelentős intézkedés volt egy olyan országban, ahol a népesség túlnyomó többsége nem részesült rendszeres orvosi kezelésben, mert itt az egyszeri orvosi vizsgálatnak is nagy szerepe lehet a betegek kiválogatásában. A probléma

[23] Erről a kérdésről Cserba Olga: A házassági tanácsadás intézménye külföldön és hazánkban c. könyve (Budapest, 1934.) áttekintést ad.

[24] Finkey Ferenc: Szemelvények, stb. Budapest, 1940. 71. old.

[25] Cserba Olga: im. 50—54. old.

azonban abban van, hogy a betegség felismerése még nem egyenlő a gyógyítással és a házasságon kívüli fertőzések megakadályozásával. Bár a törvény pozitív eredményeket is hozott, megalkotóit nem ezek az emberbaráti célok vezették, hanem a központi kérdés a házasságkötési tilalom megvalósítása volt „a nemzet szempontjából nemkívánatos vérkeveredés" meggátlására. A házasságkötést megelőző orvosi vizsgálat kötelezővé tételével és a fertőző betegségekben szenvedők házasságkötésének megakadályozásával foglalkozó paragrafusok csak a keretet adták, csak leplezték a fajelmélet megvalósításának egyik módszerét képező intézkedést.[26]

Az 1952. évi 7. sz. tvr. intézkedett a házasságkötés megkönnyítéséről és ennek keretében megszüntette a házasságkötést megelőző kötelező orvosi vizsgálatot is. A rendelet hatására a házasságkötések száma némileg megnőtt és feltehetőleg ezek között van az a néhány ezer[27] egyén is, akik korábbi házasságkötését tbc. vagy egyéb fertőző betegségük akadályozta meg.

E probléma ma már némileg másként vetődik fel, mert az ingyenes orvosi kezelés szinte mindenkire kiterjed és egyes fertőző betegségek gyógyítása kötelező. Ezek a tények a fertőzés veszélyét csökkentik. Ugyanakkor azonban újabb problémák merültek fel, illetve az orvostudomány az utód egészségét befolyásoló újabb tényezőket derített fel és ezeket képes felismerni, gyógyítani vagy hatásukat közömbösíteni és ezzel igen sok tragédiát képes megelőzni. Ezek a jelenségek a figyelmet újra a házasság előtti orvosi vizsgálat kötelezővé tételére kell, hogy irányítsák. A Korányi Sándor Társaság Elnökségének 1964-ben rendezett egyik kerekasztal konferenciájáról készült áttekintés[28] foglalkozik a humángenetika eredményeivel és utal a genetikai tanácsadás jelentőségére. Ebből idézzük a számunkra fontos részeket: A genetikai tanácsadást „... keresik fel azok, akiknek egyenes vagy oldalági rokonai között valamely örökletes vagy annak tartott megbetegedés fordult elő és akik azt szeretnék megtudni, hogy leendő gyermekeikben kell-e tartani a betegség vagy fejlődési rendellenesség megismétlődésétől. A tanácsadás a kérdéses baj öröklődési törvényszerűségeinek ismeretetében vagy ezeknek híján, a tapasztalatból merített következtetések (empiric risk figures) alapján nyilatkozik az ismétlődés kockázatának nagyságáról. Ennél többet, pozitívabbat adni nem tud, de ennyi is elég lehet, hogy a prezumptív szülő a nemzés helyett az adopciót válassza, vagy megnyugodva, gyötrő kétségeitől megszabadulva, induljon neki a következő terhességnek. A két alternatíva közül a tanácsadáson általában ez az utóbbi a gyakoribb és mert pozitív előjelű, a jelentősebb is. ... Az ember merész, de nem reménytelen vágya és feladata, hogy ott, ahol szükségét érzi, maga is beleavatkozzon az emberi nem alakításába, ahol kell meggyorsítva — ahol kell meglassítva, vagy éppenséggel megváltoztatva azt."

7. Népesedéspolitikai szempontból nemcsak a házasságkötést szabályozó rendelkezéseknek van kiemelkedő jelentősége, hanem azoknak az intézkedéseknek is, amelyek fokozzák a megkötött házasságok szilárdságát, a család együttmaradását, illetőleg amelyek lehetővé teszik a házassági kötelék megszakítását.

Bár a szocialista társadalomban a tartós házasságok feltételei adottak, mégis előfordulhat, hogy a házasság fennmaradásához szükséges harmónia megszűnik, a felek közötti egyetértés annyira megromlik, hogy a házassági együttélés egyik vagy mindkét fél számára lehetetlenné válik. Ezektől a házasságoktól már nem várható, hogy akár a házastársak, akár a társadalom számára betöltsék a tőlük megkívánt funkciót.

A házasság bírói úton történő felbontásának szabályozása a népesedéspolitika számára azért jelentős, mert hatással van *a)* a válások számára; *b)* a házasságkötési kedvre; *c)* a születési arányszámok alakulására.

ad a) A századforduló óta a felbontott házasságok száma, illetve aránya növekvő tendenciát mutat. Az új házassági törvény (1894. évi XXXI.) életbelépte a házasság felbontását még csak kivételes esetekben tette lehetővé. 1900—1901-ben az 1000 fennálló házasságra jutó bontások száma még az egyet sem érte el (0,7). Amikor eltörölték azt a kötelezettséget, hogy a házassági pereket felsőbb bíróságok felülvizsgálják (1907), a válások száma hirtelen megnőtt (1910—1911: 1,9). A joggyakorlat ilyen kismértékű enyhítése is éreztette tehát hatását, mert a válások aránya továbbra is lényegében növekvő tendenciát mutat (1930—31: 2,6; 1938: 2,9). További növekedés következett be a 6800/1945. M. E. sz. rendelet hatására (1947: 4,4; 1951: 4,9), majd 1952-ben (5,8), amikor a szigorítást jelentő új családi jogi törvény (1952. évi IV. törvény) hatályba lépte előtt nagyszámú házassági pert fejeztek be. A törvény hatályba léptével a válások száma tényleg lényegesen csökkent is (1953: 3,8), de csak átmenetileg[29], mert a következő évtől kezdve az arányszám ismét növekedni kezdett és 1963-ban az 1000 házasságra jutó válások száma már a hetet is túlhaladta (7,1).[30] Ezek az adatok nemcsak a jogi szabályozás hatását mutatják, hanem a jogalkalmazás szerepét is hangsúlyozzák. A házasságok felbontását megkönnyítheti vagy megnehezítheti a jogalkalmazás, mert a válás kimondása olyan következményekkel járhat

[26] Ezzel részletesebben Nizsalovszky im. foglalkozik.

[27] Miltényi im. 380. old.

[28] Lenart György: A genetikai kutatások jelentősége a klinikumban. Magyar Tudomány, 1965. 536. old.

[29] Klinger András: Mit mutatnak a tények az elváltakról és a válások okairól c. tanulmánya. Megjelent A válás c. tanulmánykötetben. Budapest, 1957.

[30] Statisztikai Évkönyv 1963. Budapest, 1964. 14. old.

az egyénre nézve pl. anyagi vonatkozásban, hogy inkább nem él a törvényadta lehetőségekkel.

Az elmondottakkal nem a jogi tényezőknek akarunk domináns szerepet tulajdonítani, mert hiszen az ezen a téren bekövetkező változások mindig a társadalmi változások következményei, hanem arra utalunk, hogy ezek hatását helytelen volna lebecsülni. A törvényadta lehetőségekkel az érdekeltek élnek is, bár még mindig kisebb arányban — a reprezentatív adatgyűjtések adatai szerint — mint erre lehetőség volna. Az 1962. évben felbontott házasságokról készült reprezentatív adatgyűjtés felhívja a figyelmet pl. arra, hogy a válások csaknem 80%-ában a házastársi életközösség megszakítása és a jogerős bírói ítélet kimondása között 1—5 év telt el, sőt több mint 40%-nál az életközösség már több mint 5 éve megszakadt.[31] Ez arra mutat, hogy nemcsak a feldúlt házasságok száma több mint amennyit felbontanak, hanem azoké is, amelyekben az életközösség már megszakadt.

Utalni kell azonban arra is, hogy népesedéspolitikai szempontból nem a válás jelenti a legrosszabb megoldást, hanem a tartalom nélkül fennálló, formálissá vált házassági kötelékek és a házasságon kívül maradók. Azok a házasságok, amelyek a család tagjainak nem nyújtanak közös otthont, vagy amelyekből hiányzik a gyermek, nem töltik be feladatukat és így a családi kötelék jogi fennállása ellenére sem jelentenek a társadalom alapjául szolgáló sejtet.

ad b) A válások megkönnyítésének hatására a bontások száma tehát megnőtt. Népesedéspolitikai szempontból fontos lenne ismerni ennek *a* folyamatnak a házasságkötési kedvre gyakorolt hatását. A válások és a házas népesség arányszámainak változását a következő adatok[31a] szemléltetik:

Év	1000 házasságra jutó válások száma	A 15 éves és idősebb népességből	
		házas és özvegy családi állapotúak aránya	házas, özvegy és elvált családi állapotúak aránya
1900—1901	0,7	70,8	71,0
1910—1911	1,9	70,8	71,2
1920	3,8	68,6	69,1
1930	2,6	69,0	69,9
1941	...	70,4	71,5
1949	5,8	72,3	73,6
1960	6,4	77,7	79,7

A két jelenség közötti számszerű összefüggés szoros, mert hiszen a válások számának növekedésével párhuzamosan növekszik a házasságban élő vagy élt népesség aránya. Így az a paradox helyzet következett be, hogy a válások megkönnyítése növelte a házasságkötési kedvet. Ez a folyamat lélektanilag érthető, de ahhoz, hogy szabálynak tekinthessük, behatóbb vizsgálatokat kellene végezni, mert az adatok párhuzamos alakulását sok egyéb (demográfia, gazdasági stb.) tényező is jelentős mértékben befolyásolhatta.

ad c) A következő kérdés, amit tisztázni kellene az, hogy a válás megkönnyítése a szülési kedvre is olyan kedvező hatással van-e mint a házasságkötésekre?

Ennek a problémának megközelítése már nehezebb, mert a házasságok termékenységének vizsgálatánál még nem választják külön a protogám és a palingám házasságokat. Némi támpontot a reprezentatív adatgyűjtések adnak, mert azok tudakolták azt is, hogy a gyermek hiánya mennyiben oka a válásnak. Ez az arány a gyermektelenek között 2—3%,[31a] tehát viszonylag nem nagy azoknak a száma, akik válását (és valószínűen új házasságkötését) a gyermek utáni vágy segítette elő.[31b] Feltehető azonban, hogy az új házasságból nemcsak azok várnak gyermeket, akiknek az előzőben nem volt, hanem a többiek is kapcsolatukat gyermek nemzésével is meg akarják szilárdítani. Az esetek többségében erre meg is van a lehetőségük, mert több év adatai azt mutatják, hogy az elvált férjek fele 34, az elvált feleségek fele pedig 30 évesnél fiatalabb volt, tehát olyan korú, amelyben a termékenység még számottevő. (Az 1963-ban született gyermekek 18%-ának volt az apja 35 évesnél idősebb, az anya kora pedig 21%-ánál haladta meg a 30 évet.)[32] Így tehát az elvált felek nemcsak új házasságot köthetnek, hanem jelentős részük ettől még gyermeket is várhat.

A gyermek szerepe a házasság összetartásában egyébként igen jelentős, mert hiszen a gyermektelen házasságok felbontása háromszor olyan gyakori, mint a gyermekes házasságoké.

8. Külön kell foglalkozni a házasságon kívül született gyermekek helyzetével, mert hiszen a népesedéspolitikának elő kell segítenie, hogy a házasságon kívül fogant gyermekek is világra jöhessenek és létfeltételeik biztosítva legyenek. Az illegitim születések száma a két világháború közötti időszakban még 15 000 és 20 000 között ingadozott, az utóbbi években azonban már 7—8 ezerre csökkent a házasságkötés és a válás szabályozásában bekövetkezett változásokkal, társadalmi- és gazdasági életünk kedvező fejlődésével, valamint a születésszabályozást tiltó rendel-

[31] Klinger András: A válások okai. KSH Népességtudományi Kutatócsoport Közleményei, 1965/2.

[31a] A tábla összeállításánál a népszámlálások adatait kellett felhasználnunk, bár ezek az évek a válások szempontjából nem tekinthetők tipikusnak.

[31a] Klinger András: A válások okai. KSH Népességtudományi Kutatócsoport Közleményei. 1965/2.

[31b] Mivel itt a bevallott ok szerepel, valószínű, hogy a tényleges arányszám ennél nagyobb. A jugoszláviai helyzetet ismertető tanulmány utal arra, hogy a felbontott házasságok között viszonylag magas azoknak a házaspároknak az aránya, akik utódok létrehozására képtelenek. D. Breznik: Az első házasságok terméketlensége. Demográfia, 1962. 392—399.

[32] Statisztikai Évkönyv 1963. Bp. 1964. 20—21. old.

kezések enyhítésével összefüggésben.[33] A csökkenés ellenére sem lehet sorsuk közömbös a jogi szabályozás számára, mert ezeknek az anyáknak és gyermekeknek helyzete nehezebb mint a többié. A házasságon kívül született gyermekek jogállásáról szóló 1946. évi XXXIX. tv. kimondta, hogy „a törvényes és törvénytelen származás megkülönböztetése megszűnik" (1. §), de ezzel még csak a házasságon kívül született gyermekek jogállását tette egyenlővé a házasságból született gyermekekével. Ez és „valamennyi hasznos állami intézkedés összességében sem biztosította azt a teljesebb anyagi függetlenséget, amely a házasságban élő nőkre — nagy általánosságban — még napjainkban is jellemzőbb mint a házasságon kívül szülő nők esetében. ... a házasságban szülő nők családi, társadalmi és gazdasági biztonságérzete általában szilárdabb mint a házasságon kívül szülő nőké".[33] Ezek a különbségek érezhetők is a halvaszületési, csecsemőhalálozási stb. arányszámok alakulásánál is. Így tehát a családi jognak minden olyan rendelkezése, amely megkönnyíti ezeknek az anyáknak gazdasági helyzetét és házasságkötését, előnyösen befolyásolja a házasságon kívül fogant gyermekek életbenmaradási és felnevelési valószínűségét.

9. A szocializmus építésének gyakorlata a népesedési problémákat egyre érezhetőbbé teszi. Az építés gyors üteme a népességnek nemcsak területi elhelyezkedését változtatja meg, hanem a népszaporodás és a népesség összetétele tekintetében olyan kérdéseket vet fel egyre inkább, amelyeket csak speciális intézkedésekkel lehet megoldani.[34] Ezért a népesedési folyamatok tanulmányozását és aktív népesedéspolitikát sürgetnek több szocialista országban.[35] Az ilyen jellegű vagy hatású intézkedések egy csoportját tekintettük át, amikor állandóan küzdeni kellett egyrészt azzal a nehézséggel, hogy a rendelkezések rövid ideig voltak érvényben, másrészt pedig, hogy bevezetésük óta még kevés idő telt el. Zavarólag hatott azonban az is, hogy különböző társadalmi és gazdasági körülmények között került sor ezek bevezetésére és a „legjobbat", „leghatékonyabbat" kiválasztani így már csak azért sem lehetett. A megoldásra váró feladatok azonban nemcsak a mostani vagy a korábbi helyzet megismerését és értékelését sürgetik, hanem — a leghatékonyabb módszerek kidolgozása érdekében — további kutatómunkát is. A népesedési folyamatok befolyásolásától sokan idegenkednek, illetőleg a beavatkozást halasztani kívánják addig, amíg hatékony, olcsó és az eddig ismerteknél elfogadhatóbb módszerek nem állnak rendelkezésre. Ezt az álláspontot nemcsak kényelmesnek, hanem veszélyesnek is kell tekintenünk, mert a kutató- és szervezőmunka, az egyes intézkedések hatásának érvényesülése stb. ezen a területen hosszú időt vesz igénybe. Itt változatos és folyamatos tevékenységre van szükség, mert egyébként — az egyének cselekvési mechanizmusának sokrétűsége miatt — egy módszertől eredményt várni nem lehet, másrészt pedig egy-egy új felfedezés vagy intézkedés eredményt csak lassan hoz. Ezért a legtöbb államban — a folyamatos kutatómunka mellett — a már elért eredményeken és gazdasági lehetőségeken alapuló, az általános cél megvalósítását elősegítő intézkedéseket vezetnek be.

Vázlatos áttekintésünkből is kitűnt, hogy a rendelkezések egy része a kívánt hatást nem, vagy nem a kívánt mértékben érte el. Miért bízunk mégis a társadalmi ráhatás és ezen belül is a jogi eszközökkel történő szabályozás hatásában? Ennek lényegében általános és különös oka is van. Az általános okot abban látjuk, hogy az egyéni viselkedés megváltoztatására a nevelési programok hatékonynak bizonyultak pl. az oktatásügy, az egészségügy, a vallásosság stb. terén nálunk is és más államokban is, és ezen az alapon alkalmazhatók a népesedéspolitika területén is. A különös okát pedig az a kevés hazai pozitív és negatív tapasztalat szolgáltatja, amivel rendelkezünk és azok a nemzetközi tapasztalatok, amelyek általánosíthatóknak tűnnek. Úgy véljük, hogy ha ismerjük az ezen a téren elért eredményeket, a fennálló hiányosságokat és ezek kapcsolatát a társadalmi, gazdasági körülményekkel, akkor megvan a reális alap olyan jogalkotásra, illetőleg a fennálló jogszabályok olyan módosítására, amelyek a legkisebb pénzbeni ráfordítás mellett a maximális eredményt biztosítják.

E rövid tanulmánynak nem lehet feladata a népesedéssel kapcsolatos valamennyi probléma felvetése vagy a felvetett problémák megoldása, hanem csak kísérletet tett ezeknek az összefüggéseknek bemutatására, utalva arra, hogy az ilyen irányú kutatómunkát el kell mélyíteni, kedvezőbb feltételek mellett tovább kell folytatni, illetve a már bevezetett intézkedések hatását folyamatosan elemezni kell.

Hoóz István

---

[33] Salamon Lajos: A házasságon kívüli születések. Demográfia, 1964. 2. sz.

[34] Vobornik B.: A demográfia alapvető problémái és a népesedési politika a szocializmusban. Demografie Praha, 1959. 2. sz.

[35] Pl. Vobornik, B. idézett cikke; Rosset, E.: A lengyelországi demográfiai átalakulások és következményeik a tudomány és a népgazdaság számára. Studia Demograficzne 1964. No. 4. 3—36. old.; Sztrumilin, L., Bojárszkij, A. stb.: Ez fontos és szükséges. Izvesztija, 1964. jan. 3.; Valentej, D.: Egy új tudomány horizontjai. Economicseszkaja Gazeta, 1964. 13. sz.

Az önkormányzat a dualizmus magyar államelméletében és gyakorlatában

A XIX. század negyvenes éveinek reformistái, akik a feudális rend megszüntetését, az emberi szabadság és egyenlőség ideálját a burzsoádemokratikus intézmények megvalósításával akarták elérni, sok új eszmével gazdagították a magyar burzsoá államelméletet. Az új gondolatok azonban ellentétbe kerültek a kiegyezés utáni dualizmus gyakorlatával, a magyar uralkodó osztályok érdekeivel. Persze, a dualizmus államelméletében —, ha ritkábban is, találunk szintén érdekes nézeteket, ha azok a gyakorlatban nem is érvényesültek. Például Eötvös művének egyik alapgondolatát a haladás törvényszerűségéről, átvette a konzervatív Concha is, s vallotta, hogy „a politika csak annyiban tudomány, amennyiben az emberiség fejlődésének törvényeire támaszkodik".[1] Hozzászólásomban az önkormányzatra vonatkozó legfontosabb nézetekre és azok gyökereire kívánok rámutatni, annál is inkább, mert a vármegye a magyar burzsoá állam nemzetiségi politikájának eszköze volt.

A vármegye 1848 előtt törvényhozó és végrehajtó funkciókat egyesitett magában. Széles hatáskörével fontos eszköz volt a magyar nemesség kezében, mellyel a királyi hatalommal szemben az állami szuverenitásban való részvételét megvédhette. A törvényhozási funkciókat az országgyűlési követek utasításai útján, valamint a statutumok alkotása által gyakorolta, mert a statutáris jog, miután törvény nem korlátozta — valóságos törvényhozó hatalommá vált.

A demokratikus berendezésekért küzdő reformkori centralisták, számolva a nemesség gazdasági és politikai erejével, úgy vélték, hogy a parlamentáris rendszert Magyarországon, nehogy az abszolutizmushoz vezethessen, az önkormányzat megfelelő átépítésével kell korlátozni. Kiinduló pontjuk az ország önkormányzati alapon való megszervezése volt. Véleményük szerint az önkormányzat alapját a „szabad községek" szervezete képezné s erre az alapra kívánták helyezni az új vármegyei és országos igazgatást.

A „Szabad községek" szervezetét, francia és német példák alapján Csengery dolgozta ki. Alapgondolata az volt, hogy a község beligazgatását a lakosság közvetlen részvételével, két választott szerv segítségével intézze. A községi képviselőtestület a „nép helyett tanácskozik" a tanács illetve nagyobb községekben a tisztviselői kar a „nép helyett cselekszik". A képviselő testületet közvetlen általános választások útján, a tanácsot — a szakértelem biztosítása céljából — közvetett választásokkal alakítják. A „szabad község" széles hatáskörrel bír, maga kezeli vagyonát, jövedelmét, közigazgatási, bíráskodási, rendőrségi szabályalkotó joga van s a vármegye, illetve a központi állami szervek csak ellenőrizhetik működését.

A vármegye, Csengery elképzelése szerint a község és az állam között áll: a központi állami szervek a vármegyén keresztül gyakorolják felügyeleti jogukat, a vármegye közvetíti a kormány rendeleteit, intézkedéseit és a közigazgatási bíráskodás terén fellebbviteli szervet képez. A vármegye összetételét — ebben volt a municipialistákkal való nézeteltérés lényege — „azok határozzák meg, akiknek ügyeivel foglalkozik", tehát nemcsak a nemesség, hanem a falvak és városok összes lakói, s így az önkormányzatok, a megye „a községek összlete". A vármegye feladata a területén élő lakosság érdekeinek közigazgatási védelmére szorítkozik. A vármegye „alkotmány védő" szerepe megszűnik, miután a parasztközségek által választott megyegyűlés nem fog többé országos politikával foglalkozni, nem köti meg a kormány kezét, erre nem is lesz szükség, miután a centralisták által tervezett népképviseleti úton választott parlament ellenőrzi a neki felelős kormányt.[2]

A centralisták ezzel a rendszerrel akarták megvalósítani Eötvösnek az egyéni és politikai szabadságról hirdetett liberális elveit. Eötvös szerint az állam egyedüli célja az egyéni szabadság biztosítása; az egyéni szabadság elérhető az állam hatalmi körének legszükségesebbre szorításával, egyben a hatalomnak erős központosításával, a politikai szabadság pedig az „egyén politikai részvételének, a szavazati jogon, a végrehajtó közegek felelősségén kívül, az önkormányzatra való kiterjesztésétől függ".[3] Eötvös az egyéni szabadság biztosítása céljából követeli az államhatalom egységét, mert szerinte annak elvá-

[1] Concha Győző: Politika. Bp. 1895. 18. „Ha mindennek van törvénye csak az ember legyen a vak eset játéka?" Eötvös: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra, Pest 1851—1854, II. 560—720. Ellenkező felfogás: Kautz: Jogtudomány és nemzetgazdaságtan. Pest 1868, Oereg János: A jog és állambölcselet kézikönyve. Debrecen 1897, Pauer Imre: Az ethikai determinizmus elmélete. Pikler Gyula: Bevezető a jogbölcseletbe. Bp. 1892 stb.

[2] Szekfű Gyula: Forradalom után. Bp. 1947.

[3] Eötvös az ellenzéki nemesi intelligencia, a liberális burzsoá nézeteit vallotta. Szerinte az államnak nem célja, hogy az egyénnek az anyagi és szellemi javak élvezetét megszerezze, hanem hogy azt biztosítsa. Concha Gy. im., 211. Később a dualizmus korában a változott helyzetnek megfelelően a nézetek is megváltoztak. Kogler: Általános vagy elméleti államtanában. Bp. 1868,; Pisztory: Bevezetés az államtudományba. Bp. 1876, az állam öncélúságát hirdetik. Kuncz, A nemzetállam tankönyvében, Kolozsvár 1902 azt tanítja, hogy „az állam a nemzet, a nemzet pedig nem az egyesért van". Az állam és társadalom közötti különbséget Stein Lőrinc Társadalomtana hatása alatt felismerte Hunfalvy, Mocsáry, Trefort és mások. Ld.: még Asboth: A szabadságról. Bp. 1872, Hunfalvy Pál. Országgazdászati tájékozás. p. 1847.

lasztása veszélyezteti az állam fennállását. Ez a nézet, persze, a kiegyezés után nem felelt meg az uralkodó osztályok érdekeinek.[4] Eötvös és a többi centralista (Szalay, Csengery, Trefort, Kemény) további érvelése a municipalistákkal szemben abban összpontosult, hogy a megyei intézmény fenntartása federalizmushoz vezet és a federalizmus veszélyezteti az állam egységét.[5]

Tény azonban, hogy a centralisták tanából sem maradt ki teljesen a federalizmus. Eötvösék tagadják a magyar megyei intézménynek azt a lényeges vonását, hogy országos feladatokkal is foglalkozott és külföldi nézetek hatása alatt a vármegye hivatását csak a helyi feladatokra korlátozták. Már pedig a helyi érdekek túlsúlya, a lokál patriotizmus sem erősíti az államot. E nézetekkel szemben a dualizmus teoretikusai szerint a megyei intézmény hibája nem abban volt, hogy országos ügyekkel foglalkozott, hanem abban, hogy e tevékenységet nemcsak mint igazgatási szerv, hanem törvényhozói minőségben folytatta és a központi kormány végrehajtó hatalmában nemcsak osztozni, hanem „azt kizárólag bírni akarta".[6] Mindezek ellenére, a centralisták, habár a közigazgatás és a végrehajtó hatalom közötti különbséget nem fogták fel teljesen és az önkormányzatot csak a helyi ügyekre szorították, a végrehajtó hatalom elméletét európai viszonylatban is előbbre vitték.

A centralisták ellenfelei, a municipialisták Kossuthtal az élen, a vármegyei intézményt teljes egészében kívánták fenntartani, miután a bécsi kormányban nem bíztak, a „nemzetet" a középnemességben látták s ennek érdekeit védték. Ezt az álláspontot, mint már említettük, nem alaptalanul nevezték a konzervatívok is federalizmusnak.[7] Kossuth és a centralisták álláspontjai között állt Pulszky Ferenc tétele, hogy a „kormányszékek ne igazgassanak, az igazgatószékek ne kormányozzanak".[8]

A centralisták programjából a forradalom nem sokat valósított meg. Az 1848-as törvények a vármegyei önkormányzatot illetően utasítják a kormányt, hogy a „megyei szerkezetnek népképviseletek alapján rendezéséről" a legközelebbi országgyűlés elé törvényjavaslatot terjesszen. Az átmeneti időszakban minden maradt a régiben, azzal a különbséggel, hogy a nemesség változatlan szavazati jogával alakított megyegyűlést kiegészítették néhány polgárral, „akiket a megyei lakosok községenként ezen közgyűlésre képviselőkül utasítandanak". A rendi formájukat és szellemüket fenntartó vármegyék kaptak megbízást arra, hogy a községi elöljárók választása iránt ideiglenesen intézkedjenek. A Bach-korszak után felújított megyerendszer, a kiegyezést megelőző politikai harcokban, magyar részről fontos védelmi fegyver volt a bécsi centralizációs kísérletekkel szemben, s habár Vay, Forgách, Mailáth a kiegyezés érdekében korlátozták a vármegyék hatáskörét, ezen intézkedések nem a centralisták programját szolgálták. A burzsoádemokratikus intézmények, amennyiben 1848-ban megvalósultak, csak formájukban maradtak meg.

A kiegyezés után új problémák merültek fel. Az osztrák nézetek szerint a monarchiának három kormányszerve volt: a közös ügyeket intéző külügyi, hadügyi és részben pénzügyi központi államigazgatási szervezetnek alárendelve látták az osztrák és a magyar államszervezeteket. Az 1867-es osztrák és magyar kiegyezési törvények szövege bizonyos mértékben lehetővé tette az ellentétes nézetek indoklását. Míg a magyar 1867 : 12. tc. kitért minden olyan formuláció elől, melyből arra lehetne következtetni, hogy Ausztria és Magyarország kapcsolatát a két állam fölött álló törvényhozói és végrehajtó hatalommal felruházott államszervezet — „Oberstaat" — biztosítja, az osztrák kiegyezési törvények egy ilyen koncepcióból indultak ki.[9] Az osztrák jogászok ezt a nézetet vallották, a magyarok az államszövetség mellett foglaltak állást. Az éles vitának, melyben jogászokon kívül a politikusok is résztvettek, nemcsak elméleti jelentősége volt. A magyar uralkodó osztályok magyar nemzeti államot építettek, ennek érdekében magyar hazafiasságot hirdettek, a nemzeti kisebbségek politikai életét erősen korlátozták, sőt a magyar politikai pártok közötti elvi különbségek is az önálló magyar államra és a kiegyezés következményeire vonatkozó nézeteltéréseikből adódtak. Ausztriában viszont az uralkodó nemzet az összmonarchiához való hűséget és hazaszeretetet hirdette.

A magyar államelmélet művelői az államszövetségről és a szövetséges államról (konföderáció), a perszonális és reális unióról vitáztak s a többség az államszövetség egy „alfaját" az „intézményes perszonál unió" fogalmát hirdette.[10] De míg a jogászok az 1723-as kapcsolatot kétoldalú szerződésen alapuló szövetségnek ismerték

[4] Kautz Gy. az egység és megosztás szükségességét hangoztatja, Kunz szerint a nemzetállam szempontjából az államhatalom megosztásának nincs értelme. A megosztás mellett szálltak síkra Dell' Adami: Igazságszolgáltatás és közigazgatásunk reformja. Bp. 1880, Nagy Ernő: Közjog. Bp. 1891.

[5] Érveléseiket a Magyar Hírlapban (1844 után) hozták nyilvánosságra.

[6] Concha Gy. im. 549.

[7] A konzervatív Dessewffy Aurél a vármegye utasítási jogát fenntartani kívánja, mivel azt a nemességre veszélyesnek nem látja, de a Kossuth által követelt széles statutáris jogot ellenzi, miután véleménye szerint a vármegye a statutáris jog segítségével törvényhozó hatalommal bír. Dessewffy: összes művek, 221—222.

[8] Pesti Hírlap, 1842, 116—119. sz.

[9] Ld: dr. Hans Lentze, Der Ausgleich mit Ungarn und die Dezembergesetze vom 1867-im Sammelband: Die Entwicklung der Verfassung Oesterreichs vom Mittelalter bis zur Gegenwart, Graz 1963, 101—102.

[10] Concha, im. 606.; Polner Ödön, Magyarország és Ausztria közjogi viszonya.

el, az 1867 : 12 tc.-kel létesített közös intézmények szerződéses jellegét tagadták úgy a jogászok, mint a kormánypárt és az ellenzék politikusai is. Céljuk nyilván az volt, hogy a két állam kapcsolatának minősége úgy szuverenitás mint jogi szempontból minél határozatlanabbá váljék. Ilyen körülmények között a magyar uralkodóosztályok érdekében volt, hogy a maguk államhatalmát minden eszközzel összpontosítsák, hogy az osztrák hatalmi befolyást egyensúlyban tartsák. Ausztria ugyanis az 1867 decemberi liberális alkotmány elenére erősen centralizált állam maradt. A császár, a német állami bürokrácia és hivatalnok sereg, a tartományok helytartósági szervezete segítségével és a Mária Terézia és II. József alatt bevezetett igazgatási rendszer elveinek fenntartásával erősen kézben tartotta a kormányzás gyeplőjét és a helyi önkormányzatban tért nyerő politikai pártok befolyását paralizálta. A dualizmus magyar államszervezete hasonló fejlődési tendenciát mutatott.

A centralizálás másik fontos oka a magyar uralkodó osztályok nemzetiségi politikájában található. Az államelméletben uralkodó nézetek abból indultak ki, hogy a nemzetiségi elv elfogadása Magyarországra nézve veszélyes és káros. Az államalkotás iránti nemzetiségi követelések jogtalanok — Eötvös szerint a „kolomposok csinálmányai"[11], — nemzet nem létezik állami lét nélkül stb. Állították, hogy a nemzetiségi államban élő nemzetek sajátosságaik politikai érvényesítése tekintetében, az uralkodó nemzettel nem lehetnek egyenrangúak. Tehát az állam csakis az uralkodó nemzet állama s a területén élő többi nemzetiség „külön szellemét érvényre nem emelheti". A nemzeti egyenrangúságot a nemzetiségek egyenlő érvényesülését az „állam szellemének és intézményeinek meghatározásában" mint lehetetlent, elutasították.[12] A nemzeti egyenrangúság helyett, az egyén nemzetiségre való tekintet nélküli egyenjogúságát ismerték el. A dualizmus magyar nemzeti állama tehát nem volt tekintettel a nemzeti kisebbségek jogaira s emiatt minden demokratizálást, federációt elvből elutasított.

Tény az, hogy a hatalmi monopóliumért és politikai előjogokért küzdő magyar birtokos osztály minden törekvése az etatizmus kifejlesztésére irányult. A formájukban demokratikus intézmények működése mechanikussá vált. Az államhatalom a társadalom önkéntes szervezkedését akadályozta. A parlamentarizmus faszádja mögött, a korrumpált választásokból kikerült néhányszáz mágnás nagybirtokos, főpap, ügyvéd, bankár stb. irányította az uralkodó osztályok érdekében az országot, s az ezeknek megfelelő és tőlük függő kormány, valamint a magas állami bürokrácia kezében összpontosult a szuverenitás gyakorlása. A nép szabad akaratát nem nyilváníthatta. Általános választójog nem létezett s a többi polgári szabadságjogok gyakorlásától tervszerűen elszoktatták a dolgozókat. A gyülekezési jogot lényegében a politikai pártszervezkedésre korlátozták. A polgári társadalom alappillérjeit, az állam hatalmi szervei mellett, az önkéntes társadalmi szervezetek képezik. A nemzeti és állami összetartozás eszméit hirdető és a társadalom egységét szervező egészséges egyesületi élet, a társadalom különböző osztályainak és rétegeinek szabad szervezetei képezik az államapparátus legfontosabb tartalékát. Ennek hiányát a dualizmus magyar „hatósági államának" — „Obrigkeitsstaat"-jának — tekintélyével pótolták. Az áldemokrácia és álliberalizmus köntösébe bújtatott nyers népellenes államhatalom tekintélyének tisztelete a politikai propaganda, az állampolgári és iskolai nevelés fontos részét képezte Magyarországon.

Miután az önkormányzatban is megnyilvánulnak a társadalmi és nemzetiségi szervezkedés nem kívánatos demokratikus elemei, a dualizmus államelmélete sokat foglalkozott a „hivatalnoki és önkormányzati végrehajtás" kérdéseivel. Tekintettel arra, hogy a sokszázéves megyei intézményben az önkormányzat az állami végrehajtóhatalom szerves részét képezte, akár országos, akár helyi feladatokkal foglalkozott, és az 1850—1867. években a vármegyék ismét fontos politikai tényezőkké váltak, az új helyzetben elsősorban a megyék „szabadság védő" szerepének megszüntetését kellett indokolni. Concha például erre vonatkozólag úgy nyilatkozott, hogy „az önkormányzatnak csak az állam beteg állapotában juthat főcélul a szabadság biztosítása, abban az állapotban, midőn a törvényhozó szerv gyenge, akaratának nem tud érvényt szerezni, midőn a szabadság már csak az egyesekben, ezek ellenállásában, forradalmi törekvéseikben, de nem az egész nemzetben él."[13] A kiegyezés után az uralkodó osztályoknak ilyen hatáskörű intézményre nem volt többé szükségük. Az önkormányzat hívei ezzel egyetértettek, de a vármegye fenntartásának érdekében ugyanakkor hangoztatták, hogy az önkormányzat elveszti minden értékét, ha ténykedése csak a helyi belügyekre lesz korlátozva. Kompromisszumos megoldást kerestek s ennek érdekében az önkormányzat fogalmának elméleti vizsgálatát a végrehajtóhatalom tartalmának analyzisével kötötték egybe. Kiinduló pontjuk az volt, hogy az önkormányzat — legalábbis a gyakorlatban — a végrehajtó hatalomnak részét képezi. Az idevágó európai, főleg francia irodalom nem nyújtott megfelelő támpontot, miután a XIX. század francia államtanában a „municipiális hatalom" alapjában federalisztikus jellegű s a központi államigazgatással való összefüggését nem ismerték

[11] Eötvös, im. I. 7. fej. Eötvös, Gleichberechtigung der Nationen in Oesterreich, 1850, 85. Ld.: továbbá: Kerkápoly: A világ történet és az emberfajok; Hunfalvy: Magyarország ethnográfiája. 1947; Kemény G.: A nemzetek fejlődéséről, 1856.

[12] Concha Gy. im. „A szuverenitás önkorlátozása nemzetiségi szempontból" c. alfejezet, 316.

[13] Concha, im. 509.

fel.[14] Nagyobb támogatást nyújtott a német irodalom, főleg Stein Lőrinc nézetei az általános irányítás és a konkrét végrehajtás közötti különbségről, a végrehajtó hatalom és a „fejedelmi hatalom" elkülönítéséről. E nézetekre hivatkozva állítja pl. Concha, hogy a „magyar alkotmányban is a megyék részesedése a végrehajtó hatalomban, hasonló okra vezethető vissza."[15] Továbbá Gneist-nak az angol önkormányzattal foglalkozó fejtegetései, melyeket Stein általánosított és úgy foglalt össze, hogy az önkormányzatot szervesen beleillesztette a végrehajtó hatalom keretébe. Ez az elméleti következtetés nagyon is megfelelt a vármegyei önkormányzat dualizmus-korabeli védelmezőinek s e nézetekre támaszkodva hirdették, hogy az önkormányzat a községekben és járásokban a községi adók segítségével történő, az „állam törvényei szerint folyó közigazgatás", tehát országos és helyi ügyek intézése. Ezzel az elméletben kizárták a helyi igazgatás federalisztikus jellegét és belevonták az önkormányzatba az állami ügyek igazgatását, amelyben „az egyes államtagok csak törvényes polgári kötelességek által megkötött szabad tevékenységgel részt vesznek".[16] E nézetek azonban, Concha, Lechner és mások munkái ellenére a magyar irodalomban nem találtak kellő visszhangra. A teoretikusok többsége az uralkodó osztályok érdekeinek megfelelően az önkormányzatnak federalisztikus, tehát a nemzetiségi politika szempontjából is „veszélyes" jellegét emelték ki, illetve a hivatalnoki igazgatást követelve az önkormányzat hatáskörét szűkebb helyi, gazdasági feladatokra korlátozták.[17]

A vitának véget vetett az 1870 : 40. tc., mely az állami közigazgatást és az önkormányzatot egymással szembe állította, átvette a német jogrendből az önkormányzat saját és átruházott hatáskörének fogalmát, melyet a németek valószínűleg az 1789 decemberi francia törvényből kölcsönöztek.[18] Ezzel az önkormányzat magyar rendszere, helyi célokra korlátozva lényegesen meggyöngült. E törvény alapján a további fejlődés folyamán a mindinkább gyarapodó közfeladatokat a központi államigazgatási szervek elvették a vármegyétől, a megye jövedelmét kisajátították olyannyira, hogy a vármegye pénzügyileg önállótlan, a rendes állami igazgatástól csupán egyes külsőségekben különböző, önállótlan alakulattá vált. A visszafejlődés okát abban kell keresnünk, hogy a nagybirtokos és nagytőkés rétegeknek ez a megoldás felelt meg s akaratukat könnyen megvalósíthatták, mivel a pauperizálódó középbirtokos és a többi vármegyei „úri" rétegek nem voltak elég erősek a vármegye önállóságának megvédésére; végeredményben örömmel vették, hogy az állam terheket vesz le a vármegye vállairól és fizeti a tisztviselőit.

Érdekes megállapítani ezzel kapcsolatban, hogy a Horthy korszaknak a második világháborút megelőző éveiben e visszafejlődésért a negyvenes évek centralistáit okolták, habár nyilvánvaló, hogy Eötvösék nézetei és politikai céljai diametrális ellentétben voltak azzal, amit a magyar uralkodó osztályok a dualizmus és a Horthy korszak alatt az önkormányzatból meghagytak.[19]

A centralisták „szabad községei" helyett a dualizmus és az azt követő Horthy korszak alatt, a község elszakadt lakosságától, az életközösség önkormányzatából alárendelt és minden szakigazgatás által felhasználható végrehajtó szerv lett. A községnek nem maradt szabadakarat elhatározása. Határozatait nemcsak a felettes hatósága változtathatta meg fellebbvitel során, hanem a legegyszerűbb helyijellegű elhatározása is felsőbb jóváhagyást igényelt. A második világháborút megelőző években a községi határozatok, szabályrendeletek jóváhagyása a helyi viszonyokkal nem ismerős és bürokratikus eljárás folytán későn döntő két miniszter hatáskörébe került. A felsőbb iskolai végzettségű, önálló ügyintézésre alkalmas jegyzői intézmény kihasználatlan maradt. A községi jegyző nem volt egyéni ügyintézésre felhatalmazva, hanem az egyes igazgatási ágak végrehajtó közegeként jelentéseket, kimutatásokat gyártott. A község ügyeire ideje sem maradt és a lakosság bizalmát nem bírta, mert az adókivetésben való közreműködés és az adóvégrehajtás is reáhárult.

A tanyákon viszont városi gazdálkodás volt és a városok a tanyacsoportok közigazgatási elszakadásához nem járultak hozzá. A községi igazgatást szabályozó törvények és rendeletek általánosítottak, miután a községek közötti kvantitatív különbségeket sem vették figyelembe. Húszezer lakosú alföldi községnek és néhány száz lakosú hegyi községnek azonos szervezete, azonos igazgatási és hatásköri kerete volt. A legkisebb, önállóságra képtelen kis falura szabott előírások gátolták a fejlődő nagyközségek életét. A közigazgatást a megkötöttség, célszerűtlen munkahalmozás, a bizalmatlanságnak és alárendeltségnek osztrák mintájú rendszere jellemezte.

A vármegyei igazgatás sem vette tekintetbe a megyék közötti gyakran igen nagy területi különbségeket s az egységes szervezetből, berendezésből, tisztviselők számából adódó nehézsége-

[14] Pl. Constant B., Principes du Politique: Tocqueville, De la democratie en Amerique stb.

[15] Stein L.: Verwaltungslehre. 1869., Concha: Újkori alkotmányok, és im. 512—550.

[16] Gneist: Geschichte und heutige Gestalt der Aemter in England. 1857; Stein: Verwaltungslehre 1869, I. 202—300; Concha Gy.: A municipális rendszer jelen állása Európában. Budapesti Szemle 1869.

[17] Lechner Ágost: Az önkormányzatról (Hoffman Pál-féle Jog- és államtudományi folyóirat, 187); Tisza Kálmán: Parlamenti felelős kormány és megyerendszer. p: 1865, Mocsáry Lajos: Az állami közigazgatás. Bp. 1891; Grünwald Béla, Közigazgatásunk és a szabadság. 1870.

[18] Concha: Újkori Alkotmányok. II. 368—369.

[19] L. pl. Weis István: Közigazgatásunk teherpróbája. Magyar Szemle 1939. I. 141.

ket. A megyékben is a közigazgatási gyámkodás, a szervezett bizalmatlanság rendszere uralkodott. A kis vármegyékben, a megye tekintélye szorongatta a községeket, a nagyokban meg alig volt kapcsolat a községek és a megye vezető tisztviselői között. A tisztviselői kar kiválasztása célszerűtlen, felhasználásuk okszerűtlen volt. Az 1929 óta élethosszíglan választott tisztviselők közül a tehetetleneket elbocsátani nem lehetett s a tehetségesek ilyen rendszerben csak megalkuvással, megaláztatásokkal juthattak előre. A választás értelmetlen üres formaság volt, mert mindenütt a megye vezető rétegének jelöltjét, nem pedig az állásra érdemest választották. A főispán és alispán a vármegye közönségén nem a lakosság egyetemét értette, hanem a törvényhatósági bizottság tagjait. Ez a bizottság 1929 után többszáz virilistából és választott tagból állhatott, de tényleges hatásköre alig volt, mert az ügyintézés a kisgyűlésre volt bízva.

Ez lett a centralisták által megálmodott önkormányzatból. S a centralizált államhatalom hová fejlődött? A kormányhatóságok tisztviselői létszáma egyre növekedett s a trianoni Magyarországon 1939-ben már nagyobb volt, mint az 1918 előtti határokkal bíró országban az első világháború előtti évben. A minsztériumok ügyforgalma hihetetlenül megnőtt. A centralizáció úgy elfajult, hogy a jogszabályok a leglényegtelenebb helyiérdekű jogügyletek jóváhagyását is a miniszterek hatáskörébe utalták. A jogszabályoktól függetlenül, a miniszterek és központi hivatalnokok saját ügykörükbe vontak ügyeket és előzetes utasításokkal az alsóbb hatóságok határozati jogát gátolták. Az ország összes viszonyait, a kormány a fővárosi központból kívánta irányítani s a központi tisztviselők mesterségesen duzzasztott ügyforgalommal bizonyították nélkülözhetetlenségüket. A merev központosítás hátrányosan befolyásolta a tisztviselők viselkedését, gondolkodását s a formális ügyintézés kiölte a hivatalnokok ambícióját. A közigazgatási eljárás rendje a perrendszerű formákat általánosította a közigazgatás egész menetére, anélkül, hogy jogvédelmet nyújtott volna a polgároknak s csak arra volt alkalmas, hogy nehézkességében a közérdek védelme is elvesszen.

Befejezésül még egy kérdésre kell válaszolnunk: miben különbözött a dualizmus magyar közigazgatása a nyugati burzsoá államok modern közigazgatásától, melyeknek alapelveit példamutatónak fogadta el a dualizmus magyar államelmélete? Részletekre nem térhetünk ki s csak néhány fontosabb mozzanatra mutatunk rá. A nyugati kapitalista államokban, úgy a liberális időkben, mint az imperializmus korszakában, a burzsoá-demokratikus rendszerekben is, az államhatalom döntő része a kormány, a végrehajtóhatalom kezeiben összpontosul. Tehát a végrehajtóhatalom a gyakorlatban az államhatalommal azonos s ez oknál fogva nehezen ellenőrizhető. A végrehajtó hatalom szervei végzik a közigazgatás feladatait. E szervek hivatalnokaitól elvárják, hogy a gyakran előre nem látható napi feladatokkal megbirkózzanak, az államra veszélyes helyzeteket elhárítsák, várható nehézségeket megelőzzenek. A közigazgatási eljárás ezért leegyszerűsítést, minél kevesebb formalitást igényel. Az államigazgatással megbízott közegek a jogszabályok általi kötöttség helyett a kísérletezés szabadságát követelik meg. Ezért a közigazgatásban a cél és a törvényesség gyakran konfliktusba kerül egymással. Viszont a tudomány törvényei és az emberi törvények sok közös vonást mutatnak fel a modern kapitalista államvezetésben is. A modern közigazgatás minősége ilyen körülmények között a hivatalnokok minőségétől, felkészültségétől függ és a közigazgatási hivatalok és hivatalnokok fokozott aktivitását a XX. század állami életének egyre növekvő kormányfeladatai követelik meg.

A dualizmus alatt kiépített magyar burzsoá végrehajtóhatalom rendszere és közigazgatása fejlődésének zenitjén sem érte el azt a fokot, amelyen megfelelhetett volna azon nyugati kapitalista államok közigazgatási alapelveinek, amelyektől intézményei formáit vette át. Mint mondottuk, a magyar burzsoá közigazgatást a megkötöttség, az alárendeltség, a gyámkodás, a szervezett bizalmatlanság rendszere jellemezte. Az államigazgatási szervek hivatalnokainál e rendszerben, mely a formális, bürokratikus ügyintézést vezette be, a munkakedv, kezdeményező készség, önállóság, szakértelem nem kívánatos tulajdonságoknak számítottak. A kiegyezés után nem tűntek el az osztrák—magyar ellentétek. Az osztrák uralkodó osztályok az általuk vezetett összmonarchia megszilárdítására, egységének erősítésére törekedtek, míg a magyar uralkodó osztályok nemzeti államuk minél nagyobb önállóságát kívánták biztosítani. Az osztrák—magyar monarchiát az osztrák centralizált államhatalom s a császárnak alárendelt német bürokrácia és annak merev bürokratikus munkarendszere tartotta egybe. A magyar uralkodó osztályok a túlsúly ellen úgy küzdöttek, hogy a maguk nemzeti államának szilárdítására az elméletben ugyan nyugati burzsoá-demokratikus mintaképeket kerestek, de a gyakorlatban, ha formáiban nem is, de tartalmában az osztrák közigazgatási rendszer szellemét vették át.

Vietor, Martin

SZEMLE

A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának XXIX. számú polgári elvi döntése

A jogalkalmazó szerveknek fontos feladata a családi kapcsolatok megszilárdításának elősegítése, a házastársak, szülők felelősségtudatának fokozása, a gyermek szocialista szellemben történő nevelésének biztosítása.

Az 1952. évi IV. törvény (Csjt.) 75. §-ának (1) bekezdése szerint a szülők kötelessége, hogy a gyermek testi és szellemi fejlődését elősegítsék annak érdekében is, hogy művelt emberré váljék. A Csjt. 65. §-a értelmében a szülők tartási kötelessége a szükséges taníttatás költségének a viselésére is kiterjed, a 60. §-ának (2) bekezdése szerint pedig tartásra jogosult a munkaképes leszármazó is, ha erre szükséges tanulmányainak folytatása érdekében rászorul.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma a tanulmányait folytató gyermek tartásának kérdésével korábban ismételten foglalkozott. A felszabadulás előtti bírói gyakorlat a Csjt. hatálybalépése után is élt abban a vonatkozásban, hogy a tartási kötelezettség végső időpontját a gyermek meghatározott életkorának elérésében állapították meg, nevezetesen a társadalom biztosítási jogban az árvaellátásra, valamint a családi pótlékra jogosultság szempontjából irányadó 16. életév betöltéséig tekintették általában a gyermeket tartásdíjra jogosultnak. Nem volt figyelemmel a bírói gyakorlat arra a mélyreható változásra, amely társadalmi rendünkben bekövetkezett.

Ezért a Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma a PK 795/45. (Bírósági Határozatok 1961. évf. 4. sz.) számú állásfoglalásában elvi éllel mutatott rá arra, hogy a családjogi jogszabályok a kiskorú gyermeknek tartásdíjra való jogosultságát nem korlátozzák meghatározott életkor elérésére, így a 16. életév betöltésére, tehát a kiskorú gyermek a 16. életévének betöltése után is jogosult a tartásdíjra rászorultsága esetén, így az esetben is, ha az általános iskola elvégzése után továbbtanul. Ez az állásfoglalás azt a művelődéspolitikai megfontolást tartotta szem előtt, amely szerint a társadalmi fejlődés szempontjából elengedhetetlen követelmény, hogy a társadalom tagjai minél nagyobb képzettséget, műveltséget szerezzenek. Ennek az össztársadalmi érdeknek a megvalósulása a társadalom egyes tagjainak, így elsősorban a gyermeknek is jogos érdeke. Az általános iskola elvégzése után az érettségi, illetőleg azzal azonos jellegű képesítés megszerzése általános művelődéspolitikai kívánalom.

Ennek az állásfoglalásnak megfelelően kialakult és megszilárdult ítélkezési gyakorlat szerint a gyermektartási kötelezettség tárgyában rendelkező ítélet nem határozza meg a tartási kötelezettség végső időpontját. A gyermek mindaddig jogosult a tartásdíjra, amíg arra rászorul. A végső időpont megjelölésének mellőzése folytán tehát a gyermeknek nem kell újabb pert indítania a tartási kötelezettségnek további időre való megállapítása iránt. Ha azonban a tartásra való jogosultság valamilyen ok folytán megszűnik (a gyermek a tartásra már nem szorul rá) és a gyermek nem járul hozzá a tartásdíj fizetésének megszüntetéséhez, a kötelezett által indított perben hozott ítélet szünteti meg a tartási kötelezettséget. A középiskolai tanulmányok folytatásának idejére azonban a gyermeket a tartásdíjra rászorultnak kell tekinteni.

A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma a PK 795/42. (Bírósági Határozatok 1961. évf. 4. sz.) számú állásfoglalásában abban a kérdésben adott elvi irányítást, hogy a középiskolai tanulmányait folytató kiskorú gyermek tartásdíjának összegét is a 7/1953. (II. 8.) MT számú rendelet figyelembe vételével kell megállapítani.

A PK 795/42. és PK 795/45. számú állásfoglalások alapján kialakult bírói gyakorlat a kiskorúság ideje alatt megkezdett középiskolai tanulmányok végzésének idejére a tartásra való jogosultságot és kötelezettséget változatlanul fennállónak tekinti az esetben is, ha a tanulmányok befejezése valamilyen okból a gyermek 18. életévének, tehát nagykorúságának elérése utáni időre is átnyúlik.

A PK 795/42. és PK 795/45. számú állásfoglalások, valamint ezzel kapcsolatban egyes végrehajtási kérdésekben irányítást adó PK 829/36. (Bírósági Határozatok 1962. évf. 9. sz.) számú állásfoglalás nem foglalkozott a középiskolai tanulmányok befejezése után továbbtanuló, tehát a *nagykorú* gyermek tartásának kérdésével.

A középiskola befejezése után továbbtanuló, egyetemi, főiskolai tanulmányait végző gyermek tartásának kérdése az ítélkezési gyakorlatban többször felmerült, viták voltak a Csjt. 60. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés értelmezése körül. A középiskolai tanulmányok és az egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatása között az alapvető különbség abban van, hogy az előbbi a gyermek kiskorúságának idejére esik (csak kivételes esetben húzódik át a nagykorúság idejére is), míg az egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatásának ideje alatt a gyermek már nagykorú (legfeljebb pár hónap esik a kiskorúság idejére). Erre a lényeges különbségre tekintettel nyilvánvaló, hogy az egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatásának idejére a tartásra jogosultság és kötelezettség vonatkozásában a Csjt. rendelkezéseinek értelmezése sem lehet azonos.

Az, hogy az arra alkalmas gyermek a középiskolai tanulmányok befejezése után egyetemi (főiskolai) tanulmányokat is végezzen, össztársadalmi érdek. Az volna a kívánatos, hogy e magas képzettség és műveltség megszerzése ne az oktatásra alkalmas egyén, illetőleg szülei vagyoni (kereseti, családi stb.) viszonyaitól, hanem egyedül a rátermettségtől, képességtől, hajlamtól függjön. Ez a kultúrpolitikai célkitűzés azonban teljes mértékben ma még nem valósítható meg. Az egyetemi (főiskolai) tanulmányok idején az arra méltók és ráutaltak jelentős állami támogatást kapnak ugyan ösztöndíjak, szociális segélyek, tandíjkedvezmény (stb.) címén, azonban az egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatása emellett is a szülőkre jelentős anyagi megterheléssel jár. Annak megítélésénél azonban, hogy ennek a jelentős anyagi tehernek a viselése a szülőktől elvárható-e, nem lehet különbséget tenni aszerint, hogy a gyermek és a szülők családi közösségben együttélnek-e vagy pedig külön.

Az egyetemi (főiskolai) tanulmá-

nyait folytató gyermek tartásra jogosultságát illetően a Csjt. 60. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés értelmezése és alkalmazása tárgyában különböző kérdések merültek fel. A Legfelsőbb Bíróság hozott ugyan több eseti határozatot (P. törv. III. 20.842/1964., P. törv. III. 20.495/1964., P. törv. eln. tan. 20.736/1963. sz.), azonban az ítélkezési gyakorlatban a bizonytalanság nem szűnt meg. Ezért a legfőbb ügyész 1964. december 22-én a főiskolai tanulmányokat végző nagykorú gyermek tartása kérdésében elvi döntés hozatalát kezdeményezte. A kezdeményezés a Csjt. 60. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés értelmezésére vonatkozott.

Az elvi döntés meghozatalát megelőzően az elkészített tervezet megküldése mellett a Legfelsőbb Bíróság kikérte az Igazságügyminisztérium, a Legfőbb Ügyészség, a Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézete véleményét és meghallgatta a jogtudomány művelőit is.

A Legfelsőbb Bíróság Elnökségi Tanácsa az elvi döntést az 1965. június 19-én tartott ülésén vitatta meg és a vita eredményeként meghozott XXIX. számú polgári elvi döntést ugyanezen a napon kihirdette. Az elvi döntés teljes szövegét a Bírósági Határozatok 1965. évi 7. száma tartalmazza.

Úgy vélem, hogy az elvi döntésben kifejtettek jobb megértését fogja szolgálni és a jogalkalmazás számára is hasznos a felmerült nézeteknek az ismerete.

1. Az egyetemi (főiskolai) tanulmányok elvégzését igénylő életpálya megválasztásának a kérdésével kapcsolatban van olyan álláspont, amely szerint az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzésének idejére a tartási kötelezettséget akkor lehet megállapítani, ha a gyermek kiskorúságának idején választották meg a továbbtanulást igénylő életpályát, éspedig maguk a szülők, vitájuk esetén pedig a gyámhatóság döntött ilyen értelemben. Nem terjed ki azonban a szülő tartási kötelezettsége arra az esetre, amikor a nagykorúvá vált gyermek nagykorúságának idejét elérve saját elhatározásából választotta az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzését és e magasabb végzettséghez kötött életpályát.

Ez az álláspont arra utal, hogy a családi egység fennállása, a szülők együttélése és a gyermeknek a családi közösségben való nevelése esetén aligha fordul elő, hogy a szülők és a gyermek között az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzése kérdésében perre kerüljön sor. A családi közösség fennállása esetén tehát nem kerül sor annak kikényszerítésére, hogy a szülő fedezze az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzésével kapcsolatos költségeket, a gyermek alkalmazkodik szülőinek az elhatározásához, akaratához. Az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzésének idejére a tartási kötelezettség megállapítására olyan esetben kerül sor, amikor a családi kapcsolat meglazult vagy felbomlott. Erre tekintettel az a nagykorú, munkaképes leszármazó, akinek szülei elváltak (különélnek), vagy az, aki házasságon kívül született, aránytalanul előnyösebb helyzetbe kerül, mint a családi közösségben élő gyermek, az érintett szülő — rendszerint az apa — pedig annak következtében, hogy a gyermek sorsának irányításába gyakorlatilag alig van beleszólása, indokolatlanul hátrányos helyzetbe jut.

Az ettől eltérő másik álláspont abból indul ki, hogy a középiskolai tanulmányok befejezése után, annak eredményéhez képest válik aktuálissá az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzése, ebben az időben pedig a gyermek a 18. életévét már rendszerint elérte. Az egyetemi (főiskolai) felvételnek nem előfeltétele a szülők beleegyezése, vagy a gyámhatóság határozata, a tartási jogosultságról és kötelezettségről akkor történik döntés, amikor az egyetemre (főiskolára) a felvétel már megtörtént, amikor a gyermek e tanulmányait már folytatja. Nem hagyható figyelmen kívül az egyetemi (főiskolai) felvételnek az a rendszere, amely szerint a jelentkezők közül a valóban arra érdemeseket választják ki. Szakítani kell azzal a szemlélettel, hogy a különélő szülők gyermeke — a tartási kötelezettség megszűnése érdekében — minél előbb folytasson kereső foglalkozást, az ilyen gyermek ne végezzen egyetemi (főiskolai) tanulmányokat a tartásra köteles szülő terhére, még ha arra alkalmas is. Nem lehet a tartásdíjra való jogosultság és kötelezettség kérdésében különbséget tenni aszerint, hogy a gyermek szüleivel együtt családi közösségben él, vagy pedig szülei különváltak. Mindkét esetben egyaránt a továbbtanuláshoz fűződő társadalmi érdeket, a gyermeknek a továbbtanulásra való alkalmasságát, az ehhez fűződő egyéni érdeket és azt kell szem előtt tartani, hogy a továbbtaníttatás költségének viselése a szülőktől a társadalmi felfogás szerint elvárható-e.

Az elvi döntés az utóbbi álláspontot tette magáévá, s ezért nem foglalkozott az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzését igénylő életpálya megválasztásának a kérdésével, az életpálya megválasztásával kapcsolatos s bírósági útra nem is tartozó vitákkal, s annak sem tulajdonított jelentőséget, hogy a tartásra köteles szülő az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzéséhez nem járult hozzá.

Az életpálya megválasztásával kapcsolatos kérdéseknek az elvi döntésben való mellőzése azonban — nézetem szerint — nem jelenti egyben azt is, hogy az egyetemi (főiskolai) tanulmányokat igénylő életpálya választása, e tanulmányoknak nappali tagozaton való folytatása *egymagában* is jogalapot adna a tartásdíjhoz való jogosultságra, illetőleg a kötelezettség megállapítására. Az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzésére való alkalmasság mellett — amelyet a megelőző tanulmányok és a felvételi vizsga eredménye alapján bírálnak el — a tartásra köteles szülő teherbíróképességének van igen nagy jelentősége, annak, hogy a tartásra köteles szülő jövedelmi (kereseti), vagyoni viszonyaira, személyi és családi körülményeire, szociális helyzetére tekintettel a gyermek továbbtaníttatása a társadalmi felfogás szerint tőle elvárható-e. A tartásra köteles szülőnek a helyzete, említett körülményei ugyanis lehetnek olyan kedvezőtlenek, hogy szóba sem jöhet az, hogy a nagykorúságát elért gyermeke továbbtanulásához szükséges költséget akár csak részben is fedezze. Az ilyen kedvezőtlen helyzet a tartás alóli mentesítést eredményezi, azonban nem azon az alapon, hogy a gyermek továbbtanulásához a szülő nem járult hozzá, ellenkezése ellenére választotta a gyermek az életpályáját, hanem azon az alapon,

hogy a továbbtaníttatás költségeinek a viselése az adott helyzetben a szülőtől nem várható el. De lehet fordított helyzet is, amikor a szülő — jóllehet arra képes — gyermekének és a társadalomnak az érdekét semmibe véve indokolatlanul tagadja meg a továbbtanulás költségeinek a fedezését. A tartás alóli mentesítésre nyilvánvalóan nem szolgálhat alapul az, hogy a tanulmányok folytatását a nagykorúvá vált gyermek maga határozta el, ahhoz a tartásra köteles szülő nem járult hozzá. Ezeknek szem előtt tartásával elesik az az aggály is, hogy a családi közösségen kívül élő gyermek aránytalanul előnyösebb helyzetbe kerül, mint a családi közösségben élő gyermek, az érintett s tartásdíj fizetésére köteles szülő pedig indokolatlanul hátrányosabb helyzetbe jut. Az elvi döntésnek a kifejtettek szem előtt tartásával történő helyes alkalmazása és a társadalmi viszonyok helyes szemlélete esetén ilyen „feszültség különbség" nem állhat elő.

2.A Csjt. 60. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés alkalmazásával kapcsolatban felvetődik az a kérdés, hogy az egyetemi (főiskolai) tanulmányait folytató munkaképes nagykorú gyermeknek e rendelkezésen alapuló tartása a gyermektartás (leszármazói tartás) körébe tartozik-e, vagy pedig a Csjt. 64. §-ának (2) bekezdésében is említett „többi rokon" tartása körébe. Ennek a kérdésnek több vonatkozásban is jelentősége van, így a tartásra jogosultság sorrendjét, az unoka és a nagyszülő, valamint az apaság megállapítása nélkül tartásra kötelezett személy helyzetét illetően.

Az elvi döntés ezekkel a kérdésekkel nem foglalkozik, az elvi döntés szövegéből azonban nem kétséges, hogy az egyetemi (főiskolai) tanulmányait folytató gyermeket a szülővel szemben a leszármazás alapján, mint a leszármazás sorrendjében legközelebbi kapcsolatban állót tekinti tartásra jogosultnak. Ebből pedig okszerűen következik egyrészről az, hogy az egyetemi (főiskolai tanulmányait folytató gyermek tartásra jogosultságát nem lehet a leszármazói kapcsolatból kieső és a „többi rokon" körébe tartozó jogosultságnak tekinteni, másrészt az, hogy a Csjt. 60. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezés (úgyszintén az elvi döntésben kifejtett jogértelmezés) nemcsak a gyermekre és a szülőre, hanem általában vonatkozik a leszármazókra és a felmenőkre. Gyakorlati jelentősége azonban a gyermek és szülője közötti viszonyban van, az unoka és nagyszülője közötti viszonyban az egyetemi (főiskolai) tanulmányok idejére a tartás kérdése általában nem merül fel.

A kifejtettekből következik az is, hogy a tartásra jogosultság sorrendjét illetően irányadó a Csjt. 64. §-a (2) bekezdésének az a rendelkezése, amely szerint a gyermek a házastársat és az elvált házastársat megelőzi, úgyszintén a Csjt. 67. §-a (1) bekezdésének a rendelkezése, illetőleg az abból folyó az az elv is, hogy a szülő a munkaképes nagykorú gyermekét nem köteles eltartani, ha ez által saját szükséges tartását vagy kiskorú gyermekének a tartását veszélyeztetné.

A kifejtettekkel kapcsolatban azonban indokoltnak tartom annak megemlítését, hogy a Csjt. 64. §-ának (2) bekezdésében említett sorrend alkalmazása nem jelenti egyúttal azt is, mintha semmi jelentősége sem lenne annak, hogy a tartásra kötelezettnek van-e házastársa (más rokona), s arról köteles-e gondoskodni. Amint erre már történt utalás, a tartási kötelezettség megállapításánál jelentősége van a kötelezett jövedelmi (kereseti) viszonyai mellett a személyes és családi körülményeknek is annak megítélésénél, hogy képes-e a taníttatás költségeinek fedezésére és ez tőle a társadalmi felfogás szerint az adott helyzetben elvárható-e. Nyilvánvaló tehát, hogy a kötelezett teherbíró képességének megítélésénél figyelemmel kell lenni arra a helyzetre is, hogy a kötelezett újabb házasságot kötött, házastársa azonban munkaképtelen és férje tartására szorul, úgyszintén arra a helyzetre is, hogy a kötelezett tartja el arra rászoruló szülőjét, vagy újabb házastársa kiskorú gyermekét is. Ilyen helyzet fennforgása esetén a tartásra jogosultság megállapítását azonban nem azon az alapon kell mellőzni, hogy a tartásra szoruló házastárs (a szülő vagy mostohagyermek) a gyermeket megelőzi, hanem azon az alapon, hogy az adott helyzetben a szülő nem képes az egyetemi (főiskolai) tanulás terhének a viselésére.

Problémaként jelentkezik, hogy az elvi döntésben foglaltak irányadók-e az 1952. évi 23. számú tvr. (Csjté.) 43. §-ának (1) bekezdése alapján apaság megállapítása nélkül tartásra kötelezettre. A Csjté. 43. §-ának (2) bekezdése szerint *az apaság megállapítása nélkül tartásra kötelezett személyt a gyermek tartása az anyával egysorban a szülők tartási kötelezettségére vonatkozó szabályok szerint terheli,* a tartási kötelezettség a kötelezett örököseire is átszáll. E rendelkezés alapján tehát alkalmazásra kerülhet a Csjt. 60. §-a (2) bekezdésének a rendelkezése is.

Van olyan álláspont, hogy a Csjt. 60. §-ának (2) bekezdésében foglalt rendelkezést nem lehet alkalmazni az apaság megállapítása nélkül tartásra kötelezettre. E nézet szerint az esetben, ha az apaságot a Csjt. 38. §-a alapján nem lehet megállapítani, a tartási kötelezettség inkább kötelmi jellegű, a tartási kötelezettség nem a leszármazás alapján áll fenn, hanem a származás lehetősége alapján (ilyen lehetőség több személyre azonosan is fennállhat). Az apaság megállapítása nélküli tartási kötelezettség eltérő jellege abban is kifejezésre jut, hogy a kötelezettet a szülői felügyelet, szülői gondviselés joga nem illeti meg, a gyermek ügyeibe nem szólhat bele.

Az elvi döntés az apaság megállapítása nélkül tartásra kötelezettre nem tér ki. Kétségtelenül jelentősek azok az érvek, amelyek a kötelezettség eltérő jellegét emelik ki, azonban a Csjté. idézett 43. §-ának (2) bekezdésében foglalt kifejezett rendelkezésre tekintettel nem látom helyesnek azt a jogértelmezést, amely az apaság megállapítása nélkül fennálló tartási kötelezettséget a szülők kötelezettségétől eltérő, annál szűkebb tartalmú kötelezettségnek tekinti. Annak megítélésénél azonban, hogy az apaság megállapítása nélkül tartásra kötelezettől a társadalmi felfogás szerint elvárható-e, hogy a gyermek egyetemi (főiskolai) tanulmányai folytatásának a költségeit is fedezze, fokozottabb jelentősége van a kötelezett összes körülményeinek. E vonatkozásban — nézetem szerint — a vérségi kapcsolat-

ra tekintettel a szülőtől több várható el, mint a szülői kapcsolat nélkül tartásra kötelezettől.

3. Az elvi döntés szerint a Csjt. 60. §-ának (2) bekezdésében említett szükséges tanulmányok körébe tartozik az életpályára előkészítő szakképzettség megszerzéséhez szükséges tanfolyamnak, valamint a főiskolai és egyetemi tanulmányoknak a végzése is. E tanulmányok folytatásának idejére tehát az arra rászoruló munkaképes leszármazó is jogosult a tartásra.

Ezzel kapcsolatban van olyan nézet is, amely szerint az esetben, ha a nagykorú gyermek az egyetemi (főiskolai) tanulmányokat esti vagy levelező tagozaton is végezheti, de mégis a nappali tagozatra iratkozik be, a szülő az egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatásának idejére tartásdíj fizetésére nem kötelezhető. E nézet szerint — ha ennek lehetősége megvan — a nagykorú gyermektől elvárható, hogy munkaviszonyt létesítsen s így végezze tanulmányait. Az egyetem (főiskola) nappali és esti vagy levelező tagozata között nem lehet minőségi megkülönböztetést tenni.

Az elvi döntés ezt az álláspontot nem tette magáévá. Arra az általános helyzetre volt tekintettel, hogy a tanulmányok folyamatos végzése a nappali tagozaton való tanulást jelenti. A nappali tagozatra való felvétel esetén a tartási kötelezettség alóli mentesítésnek alapjául nem szolgálhat az, hogy a gyermek a tanulmányait munkaviszony létesítése mellett esti vagy levelező tagozaton is végezhetné, hanem az, hogy a szülő nem képes a tartásdíj fizetésére, a továbbtaníttatás költségének fedezése tőle nem várható el.

Az elvi döntésnek ez a jogértelmezése arra az esetre vonatkozik, amikor az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzése folyamatosan kapcsolódik a középiskolai tanulmányokhoz. Kiemeli azonban az elvi döntés azt is, hogy a tanulmányok végzésének folyamatosságát nem szakítja meg az egyetemi (főiskolai) tanulmányok végzését megelőzően megkívánt egy-két évi gyakorlati munka, a sorkatonai szolgálat, a betegség vagy más rendkívüli ok. Az indokolt megszakítás idejére azonban szünetel a tartási kötelezettség, ha a gyermek megélhetése biztosítva van, vagy arról maga képes gondoskodni s így tartásra nem szorul.

Más a helyzet azonban, ha a középiskolai tanulmányok végzését követően hosszabb idő telt el. Ez esetben annak van jelentősége, hogy a hosszabb megszakításnak mi volt az indoka, a gyermek életpályája a kieső időben hogyan alakult. Ha ugyanis a gyermek a továbbtanulást megelőzően választott életpályán már elhelyezkedett, rendszerint nem várható el a szülőtől, hogy több évi (hosszabb) megszakítás után is fedezze az újabb tanulás költségeit és újból tartásdíjat fizessen, ellenkezőleg ebben a helyzetben már a gyermektől várható el az, hogy a továbbtanulást esti vagy levelező tagozaton végezze. Hosszabb megszakítás esetén kivételesen akkor kerülhet sor a tartási kötelezettség újbóli megállapítására, ha valamilyen rendkívüli ok folytán (pl. a gyermek egészségi állapotára tekintettel) a más életpályára való képzettség megszerzése feltétlenül indokolt s a kötelezettől a taníttatás költségeinek viselése elvárható.

4. A gyakorlati jogalkalmazás szempontjából igen jelentős kérdés a továbbtanulásra való alkalmatlanság megítélése. Az elvi döntés a tartásra való jogosultságot kizáró alkalmatlanság esetét kétfelé választotta. Különbséget tesz aszerint, hogy a továbbtanulásra való alkalmatlanság objektív okokból (testi vagy szellemi adottságokra tekintettel) áll-e fenn, vagy pedig a gyermeknek felróható szubjektív okokból. Akár objektív, akár szubjektív okokból a gyermek a tanulmányait tartósan nem képes eredményesen folytatni, ez egyaránt a tartási kötelezettség megszűnését eredményezi. Ha azonban a továbbtanulás ideje a gyermeknek felróható okokból húzódik el tartósan, jelentősége van a magatartás okainak, a gyermek körülményeinek, ezek mellett gondosan kell vizsgálni a szülők magatartását is, ismerni kell az egyetem (főiskola) véleményét is, mert csak valamennyi ok kellő feltárásával bírálható el, hogy a gyermek a továbbtanulásra neki felróható okból valóban alkalmatlan-e, illetőleg, hogy a gyengén tanuló és emiatt tanulmányait hosszabb idővel végző gyermek taníttatása a tartásra kötelezett szülő helyzetét mennyiben nehezíti meg.

Egyúttal az elvi döntés hangsúlyozottan mutat rá arra is, hogy az egyetemi (főiskolai) tanulmányok folytatásához fűződő egyéni és társadalmi érdek a gyermekre azt a kötelezettséget rója, hogy tanulmányait a tőle elvárható legjobb eredményességgel végezze annak érdekében is, hogy a jogszabályban biztosított kedvezményeket kiérdemelje és ezzel a szülők tartási terheit enyhítse. A gyermeknek ezzel kapcsolatos felróható magatartását terhére figyelembe kell venni s ez nemcsak a tartásdíj összegének megállapítására hathat ki csökkentőleg, hanem adott esetben a tartási kötelezettség megszüntetésére is vezethet.

5. Az elvi döntésben érintett kérdések közül az egyik legvitatottabb kérdés a tartásra való méltatlanság.

A Csjt. a rokonok tartása körében a tartásra érdemtelenséget nem szabályozza, a 21. §-nak (1) bekezdése a házastárs tartásával kapcsolatban tesz említést az érdemtelenségről.

Erre tekintettel felvetődik, hogy a gyermektartási kötelezettséggel szemben a szülő hivatkozhat-e a tartásra jogosult gyermek érdemtelenségére, figyelemmel arra a veszélyre is, hogy az érdemtelenség csak a különélő szülők gyermekével kapcsolatban merül fel, a gyermeknek a tartásra köteles szülőjével szembeni helytelen magatartását azonban sokszor az váltja ki, hogy a különélő vagy volt házastársak közötti ellentétet a gyermekkel együttélő szülő a gyermek előtt kifejezésre juttatja, a gyermeket ilyen értelemben befolyásolja s a nem megfelelő magatartásra neveli.

Az elvi döntés ebben a kérdésben úgy foglalt állást, hogy a szülő nem köteles tartani a szükséges tanulmányait folytató, munkaképes, nagykorú gyermekét, ha vele vagy együttélő közeli hozzátartozójával szemben olyan súlyosan kifogásolható magatartást tanúsít, amelyre tekintettel a társadalmi felfogás szerint a tartásra nem méltó. Az elvi döntés a méltatlanság kérdésében azokra az erkölcsi követelményekre volt figyelemmel, amelyeknek a családi kapcsolatból eredő jogok és kötelességek vonatkozásában jelentőségük van, különösen a megfelelő magatartásra való nevelés szempontjából is, hiszen *nagykorú gyermek* magatartásáról van

szó, akitől a szülőjével szembeni megfelelő magatartás fokozottabban elvárható. A Legfelsőbb Bíróság polgári kollégiuma a PK 795/54. (Bírósági Határozatok 1961. évf. 4. sz.) számú állásfoglalásában a gyermeknek szülőjével szembeni tartási kötelezettségével kapcsolatban arra mutatott rá, hogy ha a szülő a gyermekkel szemben kötelezettségeit olyan súlyosan sértette vagy mulasztotta el, ami *az alapvető erkölcsi elvek teljes semmibevételére mutat,* ebben a kivételes esetben a szülőnek a gyermekkel szembeni tartási igényének megállapítását mellőzni lehet. Ez utóbbi állásfoglalásban és az annak nyomán már állandósult ítélkezési gyakorlatban megnyilvánuló jogértelmezéssel is összhangban helyezkedett az elvi döntés arra az álláspontra, hogy a *munkaképes nagykorú gyermek* tartási igényének megállapításánál jelentősége van a gyermeknek a tartásra köteles szülőjével szemben tanúsított nem megfelelő magatartásnak is.

A súlyosan kifogásolható magatartást az elvi döntés közelebbről nem jelöli meg. Az indokolásnak az alapvető erkölcsi elvekre történő utalásából azonban nyilvánvaló, hogy a gyermeknek a tartásra köteles szülőjével (vele együttélő közeli hozzátartozójával) szembeni olyan felróható magatartásáról van szó, amely mélyen sérti a gyermek és a szülő közötti, a tartási kötelezettség alapjául szolgáló kapcsolatot. A felmerült aggály eloszlatása céljából az elvi döntés indokolása arra is rámutat, hogy a gyermek nem megfelelő magatartásának megítélésénél vizsgálni kell, hogy azt milyen ok és körülmény váltotta ki, s különösen azt is, hogy nem maga a kötelezett idézte-e elő, s hogy a nem megfelelő magatartás a társadalmi felfogás szerint a gyermeknek súlyosan felróható-e.

6. Az egyetemi (főiskolai) tanulmányait folytató gyermek részére fizetendő tartásdíj mértékét illetően az elvi döntés a kialakult ítélkezési gyakorlattal egyezően ad elvi irányítást akként, hogy a 7/1953. (II. 8.) MT számú rendelet 1. §-ában foglalt rendelkezés nem irányadó, a gyermek szükségleteit és a tartásra köteles szülő teherbíró képességét, valamint a másik szülő helyzetét kell figyelembe venni.

A gyermek indokolt szükségleteinek a megállapításánál egyrészről a továbbtanulással szükségképpen együttjáró kiadásokat kell alapul venni. Ennek fedezésére mindazt az összeget számításba kell venni, amellyel a gyermek rendelkezik. Ezek közé tartozik a gyermek esetleges vagyona, rendszeres jövedelme mellett az állam, a társadalom által nyújtott támogatás, az állami, társadalmi ösztöndíj, szociális segély, a tandíjkedvezmény, az elhelyezéssel és étkezéssel nyújtott támogatás.

Van olyan nézet is azonban, amely szerint a „Népköztársasági Ösztöndíj" által nyújtott összeget a tartás megállapításánál figyelembe venni nem lehet, mert ezt az egyetemi (főiskolai) hallgató rendkívüli tanulmányi eredménnyel éri el.

Ezt az álláspontot az elvi döntés nem fogadta el. Abból indult ki, hogy a Népköztársasági Ösztöndíj is a továbbtanulás célját szolgálja, s ez is a tartásra köteles szülők anyagi terheit hivatott csökkenteni.

Annak megítélésénél, hogy a gyermek részére a továbbtanulás ideje alatt rendelkezésére álló említett összegek mellett az indokolt szükséglet kielégítésére a tartásdíj milyen összegben állapíttassék meg, a tartásra köteles szülő teherbíró képességét kell figyelembe venni. Az egyetemi (főiskolai) tanulmányait folytató, tehát nagykorú gyermek tartása érdekében a Csjt. 67. §-ának (1) bekezdésében foglalt rendelkezésre tekintettel a szülő nem köteles a saját és kiskorú gyermekének szükséges tartását megszorítani. A teherbíró képesség megállapításánál a tartásra köteles szülő kereseti (jövedelmi) és vagyoni viszonyainak, családi és személyes körülményeinek, szociális helyzetének van jelentősége.

*

Az elvi döntés célja a jogértelmezés és jogalkalmazás egységének a biztosítása, az elvi döntés a bíróságok számára kötelező irányítást ad. A Csjt-nek azok a rendelkezései, amelyeknek értelmezésével a Legfelsőbb Bíróság XXIX. számú polgári elvi döntése foglalkozik, a részletszabályokat nem tartalmazzák, az elvi döntés e vonatkozásban a törvény kereteit tölti meg közelebbi tartalommal, s a legalapvetőbb kérdésekben ad helyes irányítást, de elősegíti a gyakorlatban felmerülő, sokszor bonyolult eseti ügyek helyes megoldását is. A Csjt. rendelkezéseinek és az elvi döntésben foglaltaknak helyes gyakorlati alkalmazása a jogpolitikai elveknek is megfelelően a családi kapcsolatok megszilárdítását, a szülők felelősségtudatának a fokozását és a gyermek megfelelő nevelésének a biztosítását fogja előmozdítani.

Erdős Béla

Vita a nemzetközi szervezetek jogalanyiságának korlátairól

A Magyar Jogász Szövetség nemzetközi jogi szakosztálya és az ELTE nemzetközi jogi tudományos munkaközössége közös rendezésében 1965. május 24-én Hajdu Gyula elnöklete alatt vita folyt a nemzetközi szervezetek részvételi lehetőségéről többoldalú nemzetközi szerződésekben. A vitaindító előadást e cikk szerzője tartotta.

Mindenekelőtt hangsúlyozta, hogy nemzetközi szervezetek alatt jelen esetben csak kormányközi (államközi) szervezeteket kell érteni, majd rámutatott, hogy a téma jelentőségét általában is megadja ugyan az ENSZ és specializált szervezetein kívül más nemzetközi szervezeteknek is a második világháború után nagymértékben megnövekedett száma és szerepe, de ezen felül még különös időszerűséget kölcsönöz a kérdésnek a világűrtevékenység jogi alapelveinek deklarációját tartalmazó 1962 (XVIII). sz. ENSZ közgyűlési határozat 5. pontja és az ennek nyomán a világűrtevékenységgel kapcsolatos kártérítési felelősségre vonatkozóan folyamatba tett kodifikációs munka.

Az említett Deklaráció 5. pontja a következőket mondja ki: „Az államok nemzetközi felelősséget viselnek a világűrben akár kormányszerveik, akár nem kormányszerveik útján folytatott nemzeti tevékenységükért és azért is, hogy biztosítsák nemzeti tevékenységüknek e Deklarációban foglalt alapelvekkel összhangban történő végrehajtását. Nem kormányszervek által folytatott világűrtevékenységhez az illető állam engedélye és folyamatos ellenőrzése szükséges. Ha a világűrtevékenységet nemzetközi

szervezet végzi, e Deklarációban foglalt alapelvek teljesítéséért *a felelősséget a nemzetközi szervezet* és az abban résztvevő államok viselik." Ezek után a világűrtevékenységgel kapcsolatos kártérítési felelősség részletes szabályozása céljából az ENSZ-ben benyújtott valamennyi egyezmény-tervezet az államokkal egysorban beszél a nemzetközi szervezetek felelősségéről, az Egyesült Államok e tárgyú tervezete pedig még külön, bőségesen nemzetközi szervezeteknek az egyezményhez való csatlakozásáról is.

Nemzetközi szervezeteknek olyan normatív jellegű nemzetközi egyezményekben való részességi kérdését, melyeket eredetileg államok hoznak létre, nem lehet azonban egyetlen szerződés kapcsán incidentaliter eldönteni, mert a nemzetközi jog mindeddig általánosságban nem tisztázta e szervezetek nemzetközi jogi státusát s ehhez képest számos olyan elvi és gyakorlati probléma merül fel, melyek még megoldásra várnak. Az elvi problémák között elsőnek lehet megemlíteni azt az alapvető kérdést, vajon olyan nemzetközi szerződéseknél, melyek célja új nemzetközi jogi normák felállítása, az eddig a nemzetközi jog által normaalkotási képesség szempontjából egyedül elismert államok mellett s azokkal egysorban részt vehetnek-e nemzetközi szervezetek is vagy másképpen fogalmazva: kötelesek-e az államok elismerni nemzetközi szervezeteknek normaalkotásban való közreműködését. Ha az előbbi kérdésre a válasz igenlő lenne, akkor másodikként az a kérdés merül fel, hogyan lehet a szerződésben részes, de a szerződés által létesített normát megszegő nemzetközi szervezet ellen a szokásos nemzetközi jogi szankciókat, (mint pl. retorziók, represszáliák) érvényesíteni? Ezek mellett az elvi kérdések mellett jelentőségükben voltaképpen eltörpülnek az olyan gyakorlati kérdések, hogy a nemzetközi szervezetnek milyen orgánumát lehet a szerződés aláírására vagy ahhoz való csatlakozásra feljogosítottnak tekinteni és az aláírás vagy csatlakozás mellett nemzetközi szervezet esetében lehet-e ratifikációt is megkívánni.

Az előzőkben felvetett elvi kérdések jelentősége messze túlnő egyetlen egyezmény eseti keretein és ezért alaposabb általános vizsgálódást kíván. Ezt az alaposabb vizsgálódást az a körülmény is indokolja, hogy Nyugaton egyre nagyobb számban jelennek meg az olyan monografikus művek, melyek a nemzetközi szervezetek szerepével, valamint státusával foglalkoznak, és ezzel látszólag előkészítik a talajt a nemzetközi szervezetek korlátlan nemzetközi jogalanyiságának kivívása felé.

Kelsen már 1951-ben azt az álláspontot fejtette ki, hogy ha a nemzetközi szervezet alapító okmánya kifejezetten kimondja a szervezet nemzetközi jogi személyiségét, akkor ez a tény már önmagában képesíti *mindenféle* nemzetközi szerződés megkötésére; viszont, ha az alapító okirat erről hallgat, akkor a nemzetközi szervezet csupán azokkal a jogokkal rendelkezik, melyekkel a szóbanforgó okmány kifejezetten felruházza.[1]

Goodspeed az ENSZ Alapokmányának előkészítő munkálataira utalva, rámutatott arra, hogy a sanfranciscói konferencián a belga delegátus javaslatot tett a következő rendelkezésnek az Alapokmányba való felvételére: „A jelen Alapokmány résztvevői elismerik, hogy az általuk létrehozott szervezet nemzetközi jogi státussal rendelkezik, azokkal a jogokkal egyetemben, melyeket e státus magában foglal." A konferencia IV/2. bizottsága ezt a belga javaslatot, mint feleslegeset elvetette, kimondva, hogy az Alapokmány rendelkezései a maguk egészében fogják az ENSZ státusát meghatározni. Goodspeed ezek előrebocsátása után lényegében Kelsen álláspontjával egyezően fejti ki, hogy ha annak idején a belga javaslatot elfogadták volna, akkor az ENSZ képes lenne *bármilyen* nemzetközi szerződés megkötésére; a jelenlegi helyzet alapján viszont csak olyan szerződésekbe léphet, melyekre az Alapokmány egyes speciális rendelkezései kifejezett felhatalmazást adnak.[2]

Schneider a nemzetközi szervezetek szerződéskötési képességével foglalkozó munkájában már nem látja ilyen egyszerűnek a kérdést. Abból indul ki, hogy szerződés létrejöttéről általában csak akkor lehet szó, ha megfelelő jogok és kötelezettségek vonatkozásában kölcsönös konszenzus áll fenn a felek között, továbbá, ha az említett jogok és kötelezettségek magából a szerződésből kitűnnek s ennek folytán a kölcsönös konszenzusból nemzetközi felelősség is származik.[3] Maga sem tekinti tisztázottnak, hogy egy nemzetközi szervezetnek melyik szerve jogosult szerződéskötésre,[4] és a különböző nemzetközi szervezetek alapító okiratainak részletes vizsgálata után azt állapítja meg, hogy igen kevés tartalmaz ezek közül szerződések kötésére vonatkozó kifejezett rendelkezést, ugyanezek a szervezetek mégis gyakran kötöttek szerződéseket, így tehát voltaképpen alapokmányukból eredő megfelelő felhatalmazás nélkül.[5] Végsősorban annak az álláspontjának ad kifejezést, hogy a nemzetközi szervezetek az általuk kötendő szerződéssel nem léphetik túl illetékességük keretét és határait.[6]

Socini érdekes számokat közöl: szerinte az ENSZ Titkárságánál 1945 óta regisztrált szerződéseknek kb. egyharmada olyan, melyben nemzetközi szervezet is résztvevő és az ötvenes évek végén már több, mint 1000 szerződés állt fenn, egyrészről az ENSZ tagállamai, másrészről nemzetközi szervezetek között.[7] Maga is elismeri azonban, hogy e szerződések jelentős többsége olyan — mint pl. magának az ENSZ-nek az esetében is —, mely a nemzetközi szervezet székhelyére, kiváltságaira, vagy mentességére vonatkozik a működés államában, vagy olyan, mely az ENSZ és specializált szervezetei közti kapcsolatokat szabályozza, vagy olyan, mely együttműködést létesít különböző nemzetközi szervezetek között, és lényegesen kevesebb az olyan típusú szerződés, mely arra irányul, hogy érdemben segítse elő egy bi-

[1] Kelsen: „The Law of the United Nations". — New York, 1951. — 329—330. old.

[2] Goodspeed: „The Nature and Function of International Organization", — New York, 1959. — 110. old.

[3] Schneider: „Treaty—Making Power of International Organizations", — Genève—Paris, 1959. — 39. old.

[4] I. m. 61—68. old.

[5] I. m. 76. old.

[6] I. m. 135. old.

[7] Socini: „Gli Accordi Internationali delle Organizzazioni Inter-Governative" (Padua 1962.) — ismerteti L. B. Sohn az A. J. I. L. 1964. évi 2. számában, 527—528. old.

zonyos nemzetközi szervezet céljainak elérését, vagy együttműködést létesítsen egy nemzetközi szervezet és tagjai sorába nem tartozó valamely állam között.

A szocialista irodalomban a magyar nemzetközi jogászok közül Haraszti György szakított elsőnek azzal a korábbi — szektáns nyomokat éreztető — felfogással, mely még az ENSZ nemzetközi jogi személyiségét sem ismerte el. Haraszti kifejtette, hogy a nemzetközi jogban a normaalkotási vagy módosítási képesség — mint a szuverenítás velejárója —, kizárólag az államokat illeti meg; ezt a képességet azonban nem lehet azonosítani a nemzetközi jogi személyiséggel, mert ez utóbbi fogalmilag csak jogok és kötelezettségek hordozására vonatkozó képességet jelent.[8] Ami a nemzetközi szervezeteket illeti, egyetlen nemzetközi szervezet se válik egyszerre és önműködően nemzetközi jogalannyá, csupán akkor, ha az államok akarják, hogy ezzel a képességgel rendelkezzék. A nemzetközi jogalanyok azonban — amint azt a Nemzetközi Bíróságnak a Bernadotte — ügyben 1949. április 11-én adott tanácsadó véleménye is megállapította —, sem természetükben, sem jogaik terjedelmében nem egyformák. Egy szervezet jogai és kötelezettségei az alapító okiratában meghatározott céljaitól és funkcióitól függnek.[9] Végül is Haraszti azt a következtetést vonta le, hogy azt a klasszikus teóriát, mely szerint a nemzetközi jog alanyai kizárólag államok lehetnek, ma már túlhaladottnak kell tekinteni; viszont ez nem jelenti, hogy a nemzetközi jogalanyiság tekintetében most már ki kell tárni az ajtót.[10]

Lachs a többoldalú nemzetközi szerződésekről írt művében felveti azt az alapvető elvi kérdést, vajon nemzetközi szerződési jellegük van-e a nemzetközi szervezetek által kötött megállapodásoknak? A nemzetközi jognak csak az államok az alanyai — mondja Lachs —, s ezért kizárólag őket illethetné meg a szerződéskötési jog. Fennáll mégis az a tény, hogy bizonyos sui generis jogalanyiságot és több különleges jogot más szervezetek részére is elismernek. Végül arra a következtetésre jut, hogy „a mai nemzetközi jog elismeri a nemzetközi szervezetek szerződéskötési jogát. Ezek különleges típusú, korlátozott hatókörű, lényegileg másodlagos szerződések. Jogi jellegük forrása az államok meghatározott jogkörének az átruházása."[11]

Tunkin egy lépéssel tovább megy, mikor azt a kiinduló tételt állítja fel, hogy a kormányközi szervezetek szerződései nemzetközi szerződések, az általuk megállapított normák pedig nemzetközi jogi normák. Nyomban hozzáteszi azonban, hogy a nemzetközi szervezetek megállapodásainak nemzetközi szerződésekként való elismerése távolról sem jelenti, hogy ezeket egy szintre helyezzük az államok közti szerződésekkel és önműködően kiterjesztjük rájuk az államközi szerződésekre vonatkozó nemzetközi jogi normákat. A nemzetközi szervezetek szerződéseinek alapját ui. azok az államközi szerződések képezik, melyek az egyes nemzetközi szervezeteket szerződéskötési képességgel ruházzák fel.[12]

Mint ebből a vázlatos áttekintésből is látható, a nemzetközi szervezetek szerződéskötési képességére és egyáltalában nemzetközi jogi státusukra vonatkozóan a jogi irodalomban is elég eltérő felfogások nyilvánultak meg. Minthogy azonban a nemzetközi szervezetek ténylegesen élnek és működnek, jogi szerepük tisztázása a nemzetközi életben is sürgetővé vált. Így került sor 1958-ban az ENSZ Közgyűlésének 1289/XIII. sz. határozatára, mely felkérte a Nemzetközi Jogi Bizottságot, vizsgálja meg az államok és nemzetközi (kormányközi) szervezetek közti kapcsolatok kérdését. A Nemzetközi Jogi Bizottság csupán 1962. június havában kezdett foglalkozni a témával, de ekkor is csak előadót választott, felkérve, hogy a következő ülésszakon terjesszen elő jelentést. Ezen a következő ülésszakon azonban egyéb kodifikációs munkák ezt a tárgyat kiszorították a napirendről és így érdemi előrehaladás a legutóbbi időkig nem történt.[13] A kérdés óhatatlan időszerűségét mégis az mutatja, hogy amikor az ENSZ Közgyűlésének 1505/XV. sz. határozata felhívta az államokat, tegyenek javaslatokat: a nemzetközi jog fejlesztése szempontjából milyen témákat tartanak elsősorban jelentőseknek, akkor Ausztria és Hollandia egyaránt a következő témát javasolták: „Nemzetközi szervezetek státusa és államok, valamint nemzetközi szervezetek közti kapcsolatok." Az osztrák kormány előterjesztése még külön is rámutatott: „nemzetközi szervezetek az alapokmányuk által kifejezetten vagy implicite rájuk ruházott hatáskörrel részt vesznek a nemzetközi kapcsolatokban..., a nemzetközi szervezetek külső kapcsolataira azonban a nemzetközi jog hagyományos normái csak korlátozott mértékben alkalmazhatók." Az ENSZ Titkárságának e kérdésre vonatkozóan a Nemzetközi Jogi Bizottság részére készített memoranduma szintén azt hangsúlyozta, hogy a nemzetközi szervezetek jogának kodifikálása egyre sürgetőbbé válik. E szervezetek száma folyton növekszik, egymásközötti és kormányokkal való kapcsolataik bonyolult jogi problémákat vetnek fel, melyeket nem mindig intéznek el kielégítő módon.[14]

Az elöljáróban felvetett elvi kérdés — a nemzetközi szervezetek korlátlan vagy korlátozott szerződéskötési képességének kérdése —, tehát úgy az elméletben, mint a gyakorlatban voltaképpen máig is nyitva áll, s ezért feltétlenül állásfoglalást kíván.

Úgy tetszik, mindenképpen a jogalanyiság kérdéséből kell kiindulni s ebben a tekintetben önként adódik a belső jogrendszerekkel való párhuzamba állítás, még pedig egyrészt a természetes, másrészt a jogi személyek vonatkozásában és úgy a normaalkotás, mint a jog — és kötelezettségvállalás szempontjából. A belső jogban is — közvetlenül vagy közvetve, választott szerveik útján — csupán a természetes és nem a jogi személyek alkotnak normát. A belső jogban is csupán a természetes személyek rendelkez-

[8] Haraszti György: „Du problème de la personnalité internationale". — Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis, Sectio Juridica, Tomus II., Budapest, 1961. — 39. old.
[9] I. m. 45—46. old.
[10] I. m. 61. old.
[11] Lachs: „A többoldalú nemzetközi szerződések", — Budapest, 1962. — 57—58. old.
[12] Tunkin: „A nemzetközi jog elméletének kérdései", — Budapest, 1963. — 87—88. old.
[13] Yearbook of the International Law Commission", 1962. évi II. köt. 192. old.
[14] I. m. 97. old.

nek — elvileg — korlátlan jogalanyisággal, míg a jogi személyek jogalanyisága már eleve is korlátozott, csupán alapszabályaiknak megfelelő rendeltetési körben köthetnek jogügyleteket (pl. egy részvénytársaság nyilván nem köthet örökösödési szerződést). A természetes személyek jogalanyisága tehát általános — mindenféle jogügyletre kiterjedő — jogalanyiság, míg a jogi személyeké csupán célalanyiság, melyet rendeltetésük határol körül. Ha ezt az analógiát megfelelő óvatossággal átvisszük a nemzetközi jog területére és az államokat természetes személyeknek, a nemzetközi szervezeteket pedig jogi személyeknek tekintjük, akkor nyomban önként értődőnek kell tartanunk, hogy nemzetközi jogi normát is csupán az államok hozhatnak létre és olyan nemzetközi szerződések, melyeknek részesei kizárólag nemzetközi szervezetek, nemzetközi jogi normát nem keletkeztethetnek. Az is nyilvánvaló, hogy a belső jogi személyek példájára a nemzetközi szervezetek se válhatnak részeseivé olyan nemzetközi szerződéseknek, melyek célalanyiságuk keretébe nem tartoznak (pl. az Európai Szén- és Acélközösség nem csatlakozhatna a moszkvai atomcsend-egyezményhez), éspedig még akkor sem, ha alapító okiratuk kifejezett felhatalmazást tartalmaz *mindenféle* szerződéskötésre. Ha tehát az eredetileg feltett kérdésre — nevezetesen arra, hogy olyan nemzetközi szerződéseknél, melyek célja új nemzetközi jogi normák létrehozása, az államok mellett és azokkal egysorban részesek lehetnek-e nemzetközi szervezetek is, — az eddigi gondolatmenet alapján válaszolni akarunk, akkor azt mondhatjuk: 1. új nemzetközi jogi norma létrehozásában csak államok vehetnek részt, az ilyen normatív nemzetközi szerződés eredeti részesei ehhez képest csak államok lehetnek; 2. a szerződéshez jogok szerzése és kötelezettségek vállalása céljából később csatlakozhatnak ugyan nemzetközi szervezetek is, ám csupán olyanok, melyeket alapító okiratuk szerződéskötési képességgel ruház fel és *ezen felül* a szerződés tárgya nem haladja túl célalanyiságuk (rendeltetésük) körét.

Eddig a vitaindító előadás.

A hozzászólások során Bokorné Szegő Hanna mindenekelőtt azt vitatta, hogy a kérdésnek egyáltalában elvi magja lenne. Véleménye szerint minden nemzetközi szerződés esetében a szerződést létrehozó államok maguk határozhatják meg, lehetővé kívánják-e tenni a csatlakozást nemzetközi szervezetek részére is és ugyanígy maguk dönthetik el, vajon a csatlakozni kívánó nemzetközi szervezetnek van-e szerződéskötési képessége és milyen keretben. Mindez azonban ténykérdés és nem elvi kérdés.

Ustor Endre kifejtette, hogy nem csupán a többoldalú, hanem a kétoldalú nemzetközi szerződések is egyforma problémákat vetnek fel. Egyébként a kérdés véleménye szerint nehezen oldható meg másként, mint csupán az éppen szóbanforgó nemzetközi szervezet alapító okirata, illetve az abban foglalt felhatalmazás alapján. Felhívta még a figyelmet a nemzetközi szerződések jogának kodifikációs tárgyalásai során e kérdés körül kialakult vitára.

Hajdu Gyula szerint a nemzetközi jog valódi alanyai csupán az államok lehetnek és ha kivételesen mégis elismerésre kerül egyes nemzetközi szervezetek jogalanyisága, akkor ez is csupán az államok akaratából történik. Utalt ezzel kapcsolatban Lachs nézeteire.

Herczegh Géza kételyeit fejezte ki, vajon helyes-e azokat a nemzetközi szerződéseket, melyekben nemzetközi szervezetek is részesek, az előadásban idézett Socini-féle módszer szerint osztályozni, Gál Gyula pedig azt fejtette ki, hogy célszerűbb lett volna az előadás címeként „a nemzetközi szervezetek jogalanyisága" általánosabb megjelölést választani.

A vitaindító előadás szerzője a hozzászólásokra adott válaszában fenntartotta és részletesebben is megindokolta álláspontját, melyet a következőkben foglal össze és egyben e cikk szerzőjeként még ki is egészít:

Helyes az az észrevétel, hogy amikor nemzetközi szervezeteknek többoldalú nemzetközi szerződésekben államokkal együttes részvételi lehetőségéről beszélünk, akkor lényegében szerződéskötési képességükről, tehát voltaképpen jogalanyiságukról és annak korlátairól van szó. Ám már ez az észrevétel is mutatja, mennyire nem lehet igaza annak a felfogásnak, mely a kérdésnek elvi jelentőséget egyáltalában nem kíván tulajdonítani. Eltekintve attól, hogy nyilván Nyugaton sem foglalkoznának olyan nagy számban ezzel a problémával és Lachs meg Tunkin sem említené, ha a kérdésnek elvi magja nem lenne, maga az előzőkben lefolyt vita is kétségbevonhatatlan bizonyítékát szolgáltatja, hogy elsősorban elvi tisztázásra van szükség, mert hiszen itt is két ellentétes felfogás kapott hangot: az egyik szerint a nemzetközi jog alanyai csupán az államok lehetnek, a másik szerint viszont egyedül a nemzetközi szervezet alapító okiratától függ, vajon nemzetközi jogalanynak minősül-e vagy sem. Minthogy a fejlődést visszafordítani és a nemzetközi szervezetek vonatkozásában kialakult tényleges helyzetet semmisnek tekinteni nem lehet, ennek folytán nem lehet kitérni e szervezetek bizonyos fokú jogalanyiságának elismerése elől sem; másrészt viszont veszélyesnek látszik az a felfogás, mely szerint magában az alapító okiratban létesített szerződéskötési felhatalmazás már minden további nélkül, *mindenféle* nemzetközi szerződés kötésére képessé és jogosulttá teszi a szóbanforgó szervezetet. Az elvi kérdés lényegében abban gyökeredzik, hogy ha három, négy vagy több állam létesít egy nemzetközi szervezetet és azt szerződések kötésére is felhatalmazza, akkor önmagában ez a tény már a szervezetben részt *nem* vevő összes többi államot is az említett szervezet korlátlan nemzetközi jogalanyiságának elismerésére kötelezi-e? Másszóval: a nemzetközi jog megsértése nélkül tagadhatja-e meg egy nemzetközi szerződés létrehozásában résztvevő állam a jogalanyiság hiányára való hivatkozással minden nemzetközi szervezet vagy egyes nemzetközi szervezetek csatlakozásának megengedését?

Arranézve, hogy ez a probléma elvi tisztázásra szorul, éppen a nemzetközi szerződések jogának Ustor Endre által említett kodifikációs vitája is világos tanúságot szolgáltatott. Az ENSZ Nemzetközi Jogi Bizottságában lefolyt e vita során már a fogalom-meghatározásoknál arról volt szó, vajon *milyen felek* által kötött szerződéseket kell

nemzetközi szerződéseknek tekinteni. Azzal a Briggs (USA) által előterjesztett javaslattal vitázva, mely szerint „az államoktól különböző más nemzetközi jogalanyokat szerződésben való részességi képességgel szerződés vagy nemzetközi szokás ruházhat fel," Bartoš (Jugoszlávia) azt kérdezte: akármilyen nemzetközi jogalanyok közt létrejött bármilyen szerződés olyan státust teremthet-e, melyet minden államnak el kell ismernie, vagy csupán azoknak az államoknak-e, melyeket kötelez a szóbanforgó szerződés? Azt a véleményét hangoztatta, hogy ilyen státus minden állam által elismerendő voltához olyan aktusra van szükség, melyet a nemzetközi jog általánosan elismer a szóbanforgó szervezet jogi státusának forrásaként. Rosenne (Izrael) támogatta a Bartoš-féle kérdésfeltevést azzal a kiegészítéssel, hogy arról van szó: a nemzetközi jogban és nemzetközi kapcsolatokban a nemzetközi jogképesség csak a vonatkozó szerződés (alapító okirat) részeseinek ügye-e vagy a nemzetközi közösség egészéé?[15] A későbbi vita folyamán, mikor olyan módosított szöveg került előterjesztésre, hogy „nemzetközi szervezetek esetében a szerződéskötési képesség az illető szervezet alkotmányától függ," Tunkin helytelenítette az új szöveg-javaslatot és rámutatott: ez azt jelentheti, hogy ha az államoknak egy kis csoportja nemzetközi szervezetet létesít és az alapító okiratban azt szerződéskötési képességgel ruházza fel, akkor minden más államnak is e szervezet által kötött szerződéseket nemzetközi szerződéseknek kellene tekintenie, holott az alapító okiratban foglalt rendelkezés nyilván nem lehet kötelező más államokra. Bartoš most már félreérthetetlenül leszögezte azt az álláspontját, hogy egy nemzetközi szervezet alkotmányának nem lehet erga omnes hatálya és a szervezet szerződéskötési képességének határt szab feladatkörének kerete is.[16]

Mindezeknek a megfontolásoknak alapján a nemzetközi szervezetek jogalanyiságára vonatkozó elvi álláspontot most már a következőkben összegezhetjük:

1. A nemzetközi jogban korlátlan — normaalkotásra is kiterjedő — jogképességgel csak az államok rendelkeznek.

2. Nemzetközi szervezetek jogalanyiságának korlátot szab: *a)* alapító okiratuk, *és b)* feladatkörük.

3. Az említett korlátokon belül is egy nemzetközi szervezet jogalanyiságát annak tagjain kívül minden más állam csak akkor köteles elismerni, ha a szóbanforgó nemzetközi szervezet — alapító okirata értelmében — minden állam csatlakozása számára nyitva áll és így legalább elvileg univerzalitásra törekszik.

Herczeg István

Az európai szocialista államok jogalkotása

BOLGÁR NÉPKÖZTÁRSASÁG

Az 1965. év első félévének bolgár jogszabály-termése szinte kizárólag az államigazgatás különböző ágazatait gazdagítja. Ezek közül szélesebbkörű érdeklődésre tarthatnak számot a következők:

A Minisztertanács által kibocsátott szabályzat a *tanácsi szállodák belső rendjéről és működéséről* (Dr. Veszt. 1965. I. 22-i, 6. sz.); a *szabványtörvény végrehajtásáról* (Dr. Veszt. 1965. III. 2-i, 17. sz.); az *ipari műszaki és minőségellenőrző szervek* szabályzata (Dr. Veszt. 1965. IV. 13-i, 29. sz.); a *tanácsok és más hatóságok hatáskörébe tartozó nemzeti, szak- és emlékmúzeumok szabályzata* (Dr. Veszt. 1965. VI. 4-i, 44. sz.).

A Bolgár Távirati Iroda feladatairól és szervezetéről szóló szabályzat, mely szerint az Iroda tevékenységét a következő szerkesztőségeken keresztül látja el: belső információs, nemzetközi információs, külföldi információs, sajtóiroda, sajtó-fotó, tájékoztató, speciális megfigyelő osztály, rádió-technikai osztály, valamint tervezési-pénzügyi és igazgatási osztály. (Dr. Veszt. 1965. I. 15-i, 4. sz.)

A Közlekedés és Postaügyi minisztérium által kibocsátott szabályzat a *gépjárművezetők kiképzéséről és felelősségéről* a gépjárművekről szóló törvény 16. és 30. §§-ai alapján került megalkotásra. A szabályzat a gépkocsivezetők kiképzésének formáiról, a tanfolyamok vezetőiről és oktatóiról, a tanfolyamra való felvétel feltételeiről, a tanfolyam anyagáról, a vizsgáról, a tanfolyam elvégzését igazoló bizonyítványról, a III. osztályú hivatásos gépkocsivezetők kötelező szakmai jártasságáról, valamint a gépkocsivezetők felelősségéről és a vezetői jogosítvány hitelesítéséről tartalmaz részletes szabályokat. (Dr. Veszt. 1965. I. 26-i és 29-i 7., 8. sz.)

A magán-kisipari és szolgáltató tevékenységet szabályozó rendelet felsorolja azokat a feltételeket, melyek alapján iparengedély kérvényezhető a tanácsnál, kisegítő munkaerő alkalmazható, tanuló tartható. A rendelet az előírások megsértéséért való büntetőjogi felelősségről is rendelkezik. (Dr. Veszt. 1965. VI. 22-i, 49. sz.)

A személyautók behozatala magánszemélyek által. A személyi és családi használatra behozott személyautók után a belföldi kiskereskedelmi ár 70%-át kell behozatali vámként megfizetni. A behozott gépkocsik megengedett használtsági foka 40%. Vámmentesen behozhatja személyautóját az állandó jelleggel Bulgáriában megtelepedő, a gépkocsit öröklő, vagy a BNK-ban diplomáciai stb. szolgálatot teljesítő személy. Ugyancsak vámmentes az a gépkocsi, amelyet valamely bolgár állampolgár törvényes külföldi jövedelméből vásárolt a bolgár állami autókereskedelmi vállalaton keresztül a külföldi beszerzési ár 15%-kal (szocialista államokban vásárolt kocsi esetén — 5%-kal) megemelt összegért. (Dr. Veszt. 1965. VI. 29-i, 51. sz.)

A sugárvédelem szervezete és ellenőrzése a Bolgár Népköztársaságban. A szabályzat bevezetőben tájékoztatást közöl a sugárvédelem céljáról, majd feladatkörük, jogaik és kötelezettségeik meghatározásával felsorolja azokat a szerveket, amelyek e kérdésben hatáskörrel rendelkeznek. Az országban a sugárvédelemmel kapcsolatos tevékenységet a Népegészségügyi és Szociális ügyek minisztériuma irányítja és ellenőrzi. A sugár-higiéniai felügyelet az Állami Egészségügyi Felügyelet hatáskörébe tartozik. A sugárvédelemmel kapcsolatos kérdések szabályozása a Sugárbiztonsági Szabályok, a Rádióaktív anyagokkal folytatott tevékenység szabályai és más, e tárgyra vonatkozó rendeletek, utasítások és szabályza-

[15] I. m. 1962. évi I. köt. 59—62. old.
[16] I. m. 241. old.

tok keretében történik. (Dr. Veszt. 1965. VI. 11-i, 46. sz.)

Az állami gazdaságok irányításának megjavítása és jövedelmezőségük fokozása. A hegyvidéki állami gazdaságok irányítása és jövedelmezőségük fokozása céljából a Minisztertanács határozatot hozott az Állami Gazdaságok Igazgatóságának létrehozásáról a Földművelésügyi Minisztérium mellett 1965. február 1-i hatállyal.

Az Igazgatóság feladatai között szerepel: a hatálya alá tartozó állami gazdaságok gazdasági tevékenységének általános irányítása, koordinálása és ellenőrzése; az egyes állami gazdaságok támogatása az évi és távlati tervek elkészítésében; az egyes kerületek talaj-, klíma- és gazdasági viszonyaitól függően az állami gazdaságok szakosításának, a termelés koncentrálásának, intenzitásának megszervezése, a termelés fokozása a munka termelékenysége és a jövedelmezőség növelése érdekében; az állami gazdaságok tervezési, pénzügyi, beruházási, anyagi-műszaki ellátásának irányítása az anyagi eszközök leghatékonyabb felhasználása érdekében. A határozat szabályozza az Igazgatóság és a tanácsok kapcsolatára, az állami gazdaságok premizálására vonatkozó, ill. a célt elősegítő valamennyi gazdasági és szervezeti kérdést. (Dr. Veszt. 1965. II. 12-i, 12. sz.)

Az építésügyi laboratóriumok szervezete és működése. Az építőanyagok és építési munkák műszaki ellenőrzésének, az építkezések minősége fokozásának és az önköltség csökkentésének érdekében, az új építőanyagok és a helyes, valamint gazdaságos technológia alkalmazása érdekében az építőszervezetek és az országos jelentőségű objektumok mellett építésügyi laboratóriumokat állítanak fel. A helyi jelentőségű építkezéseken pedig a helyes technológia alkalmazásának érdekében ellenőrzési-kísérleti állomásokat szerveznek. A laboratóriumokat az építési szervezet felettes hatóságának rendeletével, az ellenőrző kísérleti állomást az építési szervezet vezetőjének rendeletével hozzák létre. A jogszabály részletesen tartalmazza az e szervek felszerelésével, feladataival, jogaival és felelősségével kapcsolatos rendelkezéseket. (Dr. Veszt. 1965. II. 26-i, 16. sz.)

A Pénzügyminisztérium szabályzatot bocsátott ki *a lakásépítési hitelekről.* A szabályzat kibocsátásával egyidejűleg a Bolgár Beruházási Bank lakás-takarékossági betéteket nyit fizikai személyek és az Állami Takarékpénztár részére.

A takarékbetét megnyitásakor a betevő határozza meg a banktól kért hitel nemét és mértékét. A betét a bank szabályai szerint kamatozik. A takarékbetét tulajdonosa részben vagy egészben bármikor megszüntetheti betétjét, ill. azzal szabadon rendelkezik. Takarékbetétet elhelyezhet a banknál lakásépítő szövetkezet is.

Kölcsön folyósítható — új lakás építéséhez, építkezés befejezéséhez, hozzáépítéshez, emeletráépítéshez, átépítéshez, épületkarbantartáshoz, tatarozáshoz, a tanácsok által épített lakás megvásárlásához, távfűtés bevezetéséhez, beépített bútor kivitelezéséhez, valamint valuta befizetése ellenében ugyanezekre a célokra. A kölcsönvevő a hitel 30 százalékát köteles befizetni saját hozzájárulásként. A hitel az összeg nagyságától függő időtartamra folyósítható. Ha az eredeti hitel kevésnek bizonyul, indokolt esetben póthitel is folyósítható.

Az általános szabályok mellett külön rendelkezik a jogszabály a folyósítható hitelek egyes változataival — az alkalmazottak, szövetkezeti tagok, szabadfoglalkozásúak, nyugdíjasok, az ipari- és bányamunkások, az ingatlankisajátítást szenvedettek részére, magánlakások tatarozására, a tanácsi lakásépítkezések, elemi csapással sújtott lakosok részére, a távfűtés bevezetése, beépített bútorok felszerelése céljaira, valamint az idegen valuta ellenértékeként kifizethető kölcsönök folyósításának feltételeivel. A hitel maximális összege általában 4000—3000 leva, visszafizetési határideje általában 25 év.

Az egészségügyi törvényhozást képviseli *a külföldi állampolgárok orvosi ellátásáról* szóló miniszteri rendelet. A rendelet egységesíti a külföldiek orvosi ellátásának gyakorlatát a Bolgár Népköztársaságban. Részletesen, differenciáltan szabályozza a gyógyellátás különböző fajtáit, azok feltételeit, tartalmát — különbséget téve a kórházirendelői, valamint a gyógyszanatóriumi ellátás között —, s annak részletes díjszabását.

A rendelet felsorolja a külföldi állampolgároknak azokat a kategóriát, akik térítésmentesen, valamint azokat, akik különböző mértékű térítés ellenében részesülhetnek tartós, avagy egyszeri, elsősegélyszerű gyógyellátásban. A rendelet aszerint tesz különbséget az egyes személyi kategóriák között, hogy a különböző államokkal van-e kölcsönös megállapodás az egészségügyi ellátás területén, vagy milyen minőségben, kinek a meghívására, mennyi ideig tartózkodik az illető személy a Bolgár Népköztársaság területén. Ennek megfelelően előnyösebb helyzetben vannak a szocialista országok polgárai, ezen belül is a Szovjetunió, Albánia, majd Lengyelország, Jugoszlávia állampolgárai. Sürgős, vagy erős fájdalommal járó esetekben, valamint nemzetközi rendezvényen résztvevő, ill. Bulgáriában fertőző betegségben megbetegedett idegen állampolgárokat díjtalan orvosi ellátás illeti meg. (Dr. Veszt. 1965. IV. 27-i, 33. sz.)

Az oktatásügy területén igen jelentős törvényhozási aktus *a pedagógusok kinevezésének* rendjével foglalkozó népművelésügyi szabályzat. A szabályzat megnevezi a pedagógusok kinevezésére és felmentésére jogosult szerveket, annak megjelölésével, hogy e szervek mindegyike mely pedagógus-kategóriák tekintetében valósítja meg e funkcióját. E szervek a következők: a körzeti (okrug) tanácsok és a szófiai városi tanács népművelési osztályainak vezetői; a népművelési osztálylyal nem rendelkező városi tanácsok elnökei, a községi-faluközösségi tanácsok végrehajtóbizottságai; a városi tanácsok népművelési osztályainak vezetői a körzeti népművelési osztály hozzájárulásával; valamint a tan- és nevelőintézetek igazgatói a nevelői testületek szövetségének hozzájárulásával; végül a vállalati szakiskolák igazgatói.

A szabályzat II. része azokat a feltételeket tartalmazza, amelyek a különböző fokú és szintű tanintézetekbe, különböző pedagógusi beosztásba való kinevezésekhez szükségesek. E feltételek kiterjednek a képesítés fokára, a pedagógiai munkaviszony szükséges tartamára, egyes személyi szempontokra, különleges szakismeretekre stb.

A következő — III. — rész a jelöltek kinevezésének folyamatát

szabályozza, mely szerint a betöltésre váró tanítói, tanári, oktatói, nevelői munkaköröket meghatározott — különböző — időpontok betartásával, megfelelő módon ki kell hirdetni. A meghirdetett állásokra a pályázók az adott, kinevezésre jogosult szervhez nyújtják be a szabályzatban részletesen meghatározott adatokat tartalmazó jelentkezésüket. Ezt követően a betöltendő munkakörök tekintetében kinevezési jogkörrel rendelkező szerv utasítással megalakítja azt a bizottságot, amely a beérkezett jelentkezések alapján, a szabályzatban megadott szempontok szigorú érvényesítésével elkészíti javaslatát a szabad munkakörök betöltésére vonatkozóan. A bizottságban feltétlenül részt kell vegyen a Pedagógus Szövetség körzeti bizottságának és a tanács népművelési állandó bizottságának képviselője. A bizottság üléséről jegyzőkönyv készül, ezt a kinevező szerv vezetője 3 napon belül aláírásával jóváhagyja, majd rendelettel kinevezi a jelöltet. A kinevezést nyilvánosságra kell hozni.

A szabályzat kitér az áthelyezésekkel kapcsolatos szempontokra, előírásokra is.

A szabályzat IV. része pedagógusi létszámcsökkentéssel és felmentésekkel kapcsolatos rendelkezéseket tartalmaz. Az V. rész különleges rendelkezéseket, a VI. rész pedig a szabályzat végrehajtásának ellenőrzésével kapcsolatos előírásokat tartalmaz. (Dr. Veszt. 1965. V. 21-i, 40. sz.)

A tanácsok működésére vonatkozó két jelentősebb jogszabály egyike a *tanácsok szervezetéről és munkamódszereiről intézkedik.* A Nemzetgyűlés Elnökségének instrukciója a korábbi (Izv. 1958. V. 23-i, 41. sz.) instrukciót hatályon kívül helyezve, megnevezi azokat a főbb formákat, amelyekben a tanácsok tevékenységüket gyakorolják. Ilyenek a tanácsülés, az állandó bizottságok, a tanácstagok kapcsolatai a lakossággal, a tanácsok és a népfront, valamint más társadalmi és gazdasági szervezetek (szakszervezet, KISZ, szövetkezetek, Önkéntes Honvédelmi Szövetség, Turista Szövetség, Vöröskereszt stb.) együttműködése.

Az egyes formákon belül apró-lékos részletességgel foglalkozik a jogszabály a munka technikai megszervezésével, a demokratizmus szabályainak betartásával, a hatékonyságot elősegítő eljárások, munkamódszerek előírásával, valamint a határozatok betartásának ellenőrzésével. Így pl. a tanácstagok és a lakosság közötti kapcsolat, együttműködés szabályozásának területén felhasználásra javasolja az ugyanazon választói kerületben lakó tanácstagok — magasabb és alacsonyabb szintű tanácsok tagjai — csoportjának megalakítását és együttműködésüket a kerület problémái megoldásában. (Dr. Veszt. 1965. V. 11-i, 37. sz.)

A tanácsok tevékenységét érintő másik jogszabály a Nemzetgyűlés Elnökségének 58. sz. jegyzőkönyve, *a tanácsok jogszabály-kibocsátó hatásköréről és az ezzel kapcsolatos kérdésekről* szóló szabályzat, amely a tanácstörvény 12/a. cikkéhez kapcsolódik. Eszerint tanácsi rendelettel (naredba) szabályozhatók azok a helyi jellegű kérdések, amelyeket törvény, tvr. vagy más magasabbrendű jogszabály nem rendez. Ilyen kérdések lehetnek: közrend, köztisztaság, közlekedésrendészeti helyi korlátozások, állami szállítóeszközök helyi kihasználása, helyi kereskedelem, kulturális ügyek, szórakoztatóipari üzemek használata, lakásügyek, házfelügyelői szolgálat megszervezése, diákok iskolánkívüli magatartási szabályai, elemi csapásokkal kapcsolatos intézkedések, járványügy, állat- és növényegészségügy. A tanácsi rendelet igazgatási felelősséget is megállapíthat a rendelet szabályainak megsértése esetére. Tanácsi rendeletet — kivételesen — végrehajtóbizottság is hozhat a tanács utólagos jóváhagyásával.

A rendeletalkotás folyamatán belül a szabályzat előírja a tervezet elkészítésének, megvitatásának szempontjait. A tanácsi rendeletek két évre szólnak, hatályuk újabb két évre egyszer meghosszabbítható.

A rendeletek alapján büntetés alkalmazására jogosult szervek: a népi tanácsok és végrehajtóbizottságuk rendeletének alapján — a faluközösségi és körzeti tanács mellett, tanácstagokból, a társadalmi szervezetek képviselőiből és szakemberekből választott — elnökből, titkárból és 1—3 tagból álló — speciális bizottság, kivéve a helyszíni bírságolás eseteit. A bizottság megbízatása a választó tanács mandátumának idejére érvényes, s működéséért a tanácsnak felelős, irányítását a végrehajtóbizottság látja el. A büntetést az elkövetés helye szerinti bizottság alkalmazza.

A tanácsi rendeletek alapján alkalmazható büntetések: figyelmeztetés, nyilvános megfeddés, nyilvános megrovás, pénzbírság (a körzeti és a szófiai városi tanács rendelete alapján 40 leváig, a többi tanács rendelete alapján 20 leváig). A büntetés kiszabásakor figyelembe veendő szempontok — a cselekmény jellege, elkövetésének körülményei, a bűnösség foka és az elkövető anyagi helyzete. A vállalatok, intézmények, szervek részéről elkövetett szabálysértés esetén a felelős hivatalos személyt vonják felelősségre, s büntetését az őt alkalmazó szerv nem veheti magára.

Ha bűncselekmény elkövetése forog fenn, a bizottság az iratokat megküldi az ügyészséghez. Minden szabálysértésről jegyzőkönyvet kell felvenni a felfedezéstől számított 15 napon, legkésőbb 3 hónapon belül. A jegyzőkönyvet 3 napon belül meg kell küldeni az illetékes bizottságnak. A helyszíni bírságolás eseteit és szabályait a rendelet tartalmazza. A bizottság 14 napon belül bírálja el az ügyet. A tárgyalás nyilvános. A határozatképességhez szükséges, hogy a tagoknak több mint a fele jelen legyen. A bizottság az ügyben szükséges bizonyítékokat minden módon beszerezheti.

Az eljárást büntetés kiszabása nélkül megszüntetik, ha a jegyzőkönyvet a törvényes határidő után vették fel, ha 6 hónapnál több idő telt el az elkövetés óta, ha az elkövető meghalt. A bizottság a büntetés alkalmazását határozatban mondja ki, s ugyancsak határozattal szünteti meg az eljárást, ha az elkövetéssel gyanúsított ártatlannak bizonyul.

A fellebbezés szabályai: nincs fellebbezés a legenyhébb büntetés — az 5 leváig terjedő pénzbírságot kiszabó határozat ellen. Az ennél súlyosabb büntetést kiszabó határozat ellen fellebbezni lehet a bizottságon keresztül a népbíróság előtt 14 napon belül. A bíróság az ügyet a büntetőeljárási törvény szabályai szerint, egy hónapon belül köteles elbírálni. Ha a fellebbezés felügyeleti úton történt, az

ügyet újból a határozatot kibocsátó szerv bírálja el. Az újabb határozat alapján másodfokon a bíróság dönt.

A büntetés végrehajtása: a jogerős határozatot közvetlenül megküldik az illetékes pénzügyi szervnek, amely az általános szabályok szerint jár el. A büntetést legkésőbb 6 hónapon belül végre kell hajtani. A bizottság hatályon kívül helyezi a büntetést kiszabó határozatot, ha a pénzbírságot 6 hónapon belül nem hajtották be.

Minden tanács könyvet vezet az általa kibocsátott rendeletekről. (Dr. Veszt. 1965. I. 12-i, 3. sz.)

Befejezésül szólnunk kell a nemzetközi jog területére tartozó igen bőséges anyagról. Beszámolónk magában foglalja az 1964. második félévének és az 1965. első félévének anyagát. Az ez idő alatt közzétett számos nemzetközi szerződés közül az egyik a *külföldi döntőbizottsági határozatok elismeréséről és végrehajtásáról* szóló egyezmény. (Dr. Veszt. 1965. I. 8-i, 2. sz.)

Hasonló tárgyú a *Külkereskedelmi Választott Bíróságról szóló Európa-Egyezmény,* melynek teljes szövegét közli a (Dr. Veszt. 1964. VII. 21-i, 57. sz.). *H. A.*

JOGIRODALOM

Kézikönyv
*a Román Népköztársaság házassági jogáról**

1. A szocialista országokban a jogfejlődésben és a gyakorlati jogalkalmazási feladatok megoldásával kapcsolatban azonos módon és megközelítően azonos időpontban jelentkező kérdések mellett a jogi irodalom problémái is nagyon gyakran azonos körben és közeli időpontban vetődnek fel. Az irodalom számára az egyik alapvető kérdés az elmélet és a gyakorlat közötti együttműködést, a kölcsönös egymásrahatást biztosító *műfaj* kérdése: a tudományos kutatási eredményeknek olyan, megfelelő formában való közzététele, amely formának az elméleti kérdések megoldása mellett a gyakorlattal való közvetlen kapcsolatot is biztosítania kell. A jogi irodalom ezzel kapcsolatban egyrészt a jogalkalmazási gyakorlat összefoglalásával, rendszerezésével, az áttekinthetőség biztosításával, másrészt pedig a gyakorlatban felvetődő további kérdések megoldásához szükséges *elvi alap* kimunkálásával törekszik a feladatát megvalósítani. Az elmélet és a gyakorlat együttműködését biztosító, célszerű műfaj problémája a közelmúltban nálunk is megvitatásra került,[1] az ismertetendő munka megjelenése azt bizonyítja, hogy a jogi könyvkiadásunk feladataként jelentkező legfőbb követelmény: a jogalkotói és a jogalkalmazói gyakorlat számára elméleti igénnyel megírt munkák közzététele, amelyek elvi szinten magyarázzák az összeállított jogszabályanyagot és kidolgozzák az ezzel kapcsolatos jogalkalmazói tevékenység legfontosabb szempontjait s mindezzel közvetlenül segítik a mindennapi munkát, más szocialista országokban is megoldást sürgető feladat.

2. Ez a gondolat önkéntelenül vetődik fel bennünk, amikor a Román Népköztársaság Akadémiája Jogtudományi Kutatóintézetének gondozásában megjelent, számos neves társszerző által megírt és gondosan megszerkesztett munkát a kezünkbe vesszük. Eltérően az általános gyakorlattól, a munkának nincsen a célkitűzéseket összefoglaló bevezetése. Maga a mű azonban kétségtelenül tükrözi a vállalt feladatot: a munka célja, hogy a hatályos házasságjogi szabályok és az ezek alapján kialakult, egy évtizedet meghaladó gyakorlat rendszeres összefoglalásával a részletkérdésekben és az eseti döntésekkel kapcsolatban is megoldásokat mutasson be s az eseti döntésekből levont általánosításokkal, a vonatkozó tételesjogi rendelkezéseknek a gyakorlatban gyökerező, de elvi állásfoglalásokat jelentő magyarázatával a gyakorlat számára a felvetődő további részletkérdésekben az eseti döntésekhez iránymutatást adjon.

A munka anyaggyűjtése, szerkezete, feldolgozási módszere és az egyes részletkérdésekben kialakított álláspontok ennek az alapvető célnak a szolgálatában állanak. A mű elsősorban a hazai tételesjogi álláspontot mutatja be. A házassági intézmények tételesjogi szabályozása a Román Népköztársaság 1948. és 1952. évi Alkotmányaiban lefektetett alapelvekből indul ki. A családjogi viszonyokat szabályozó *család törvénykönyve* (az 1954. évi január 4-i 4. sz. törvény) ezeket az alapelveket részleteiben is kifejti (az állam védi a házasság és a család intézményét, a házasság a házastársak szabad és kölcsönös megegyezésével jön létre, a házastársak közötti jogviszonyok a házastársak teljes jogegyenlőségén alapulnak, a szülői hatalmat csak a gyermek érdekében lehet gyakorolni, a család tagjai kötelesek egymásnak erkölcsi és anyagi segélynyújtást adni). A család törvénykönyvét az 1954. január 31-i 32. sz. törvényerejű rendelet léptette életbe. Az időközi társadalmi fejlődés természetszerűleg több módosítást is szükségessé tett. ezek azonban nem érintik a család törvénykönyvének alapvető elveit. A munka az alapvető jogszabályok mellett számos esetben hivatkozik alacsonyabb rendű jogszabályra is.

Az anyaggyűjtés azonban nemcsak a tételesjogi szabályokat öleli fel, hanem a műben igen részletes utalás történik az irodalomban kifejtett egyes álláspontokra és mindezek mellett a mű bő anyagot közöl mind az RNK Legfelső Bíróságának ítélkezési gyakorlatából, mind pedig a tartományi bíróságok közzétett gyakorlatából. Közbevetőleg itt meg kell jegyezni, hogy a román folyóirati irodalom a fontosabb bírósági döntéseket, illetőleg azok rendelkező részéről és indokolásáról készült kivonatokat, ún. esetmegbeszélések formájában közli, s ez igen gyakran kritikai bemutatást is jelent. A bírói gyakorlatra történt hivatkozások tehát sok esetben már a kérdés többoldalú

* Căsătoria în dreptul RPR. [A házasság az RNK jogában.] [Publicat de] Academia Republicii Populare Romîne. Institutul de Cercetări Juridice. București, Editură Academiei RPR., 1964. 516 p.

[1] Ld. az ÁJ. VII–1964. 2. számában (139–144. old.), és a JK. XIX–1964. évi 4. számában (254–256. old.) megjelent ismertetésemet.

megvitatásának megismerését is lehetővé teszik.

Elvi állásfoglalást jelent és éppen ezért a recenzió bevezető részéhez tartozik annak megemlítése is, hogy a munka a román szocialista családjog egyes alapvető intézményeinek tárgyalása után részletesen foglalkozik a polgári családjogi intézmények bírálatával is. Itt már nemcsak hazai, hanem külföldi, elsősorban francia anyagot — példaképpen felhozott tételesjogi rendelkezéseket, irodalmi álláspontokat stb. — is tárgyal és az ezzel kapcsolatos kritikai bemutatás rámutat egyrészt a valóságos társadalmi viszonyokra, másrészt a burzsoá szabályozás sokszor képmutató megoldásaira.

A munka jellege következtében az egyes részletmegoldásokról stb. részletes ismertetést vagy kritikát természetszerűen nem lehet adni. Az ismertetés a továbbiakban tehát a munka szerkezetét mutatja be s ehhez fűzünk néhány, a munka szerkesztését érintő kritikai megjegyzést is.

3. Szerkezetileg a mű három nagy részből áll. Az első rész a házasság fogalmát és megkötését, a második rész a házasság jogkövetkezményeit, a harmadik rész pedig a házasság felbontását tárgyalja. Az egyes részek fejezetekre tagozódnak, az egyes fejezeteket — egyes esetekben az alfejezeteket — más-más szerzők írták. A munka szerkezete, az anyaggyűjtés és a feldolgozási módszerek azonossága azonban az egész munka egységes jellegét biztosítja.

A házasság fogalmát és megkötését tárgyaló első részben a munka bevezetésképpen az RNK-ban hatályos és a házasságra vonatkozó jogi normák általános jellemzését közli (szerző: I. *Cristian),* majd ezt követőleg a házasság fogalmát és a házasság intézmények sajátosságait (szerző: M. I. *Eremia),* a házasság tartalmi feltételeit, (szerző: I. *Rucăreanu),* a házasság formai feltételeit (szerző: Yolanda *Eminescu),* a házasság megkötéséhez szükséges előfeltételek hiányának jogkövetkezményeit (szerző: Prof. Dr. Traian *Ionaşcu),* tárgyalja, végül a házassági intézmények jellegére, a házasság megkötésére és a szükséges előfeltételek hiányának jogkövetkezményeire vonatkozó burzsoá jogszabályok kritikáját (szerző: V. *Georgescu* és I. *Rucăreanu)* adja. Az anyaggyűjtés a már ismertetett keretekben történt és — eltekintve a burzsoá jogrendszerek kritikáját elemző résztől — csupán a hatályos anyagra szorítkozik.

Egységesebb és az előbbinél jóval terjedelmesebb a *házasság jogkövetkezményeit* tárgyaló második rész. A rész a román hatályos anyagot két fejezetben tárgyalja. Az első fejezet a házasság jogkövetkezményeit vizsgálja a házasfelek közötti személyi viszonyokkal és a házastársak jogképességével kapcsolatosan (szerző: V. *Economu).* A fejezet különös jelentősége, hogy a francia polgári jogot másoló burzsoá román jognak a feleség jogállását erősen korlátozó rendelkezéseit hatálytalanító és a házasfelek jogegyenlőségét kinyilatkoztató, valamint a jogegyenlőséget a valóságban is biztosító új, szocialista jellegű jogszabályokat mutatja be, illetőleg az ezzel kapcsolatos és a kezdetben — éppen a korábbi gyakorlat által befolyásoltan — egyes esetekben ingadozó jogalkalmazási tevékenységhez ad elvi útmutatást. Ugyanez a jellemzője a házastársak vagyonjogi viszonyait tárgyaló második fejezetnek is (szerző: M. *Eliescu),* ahol a feleség vagyonjogi jogképességének korlátait szüntette meg a szocialista forradalom és a család új törvénykönyve. A fejezet gyakorlati jelentősége, hogy az igen részletekbemenően tárgyalja a házastársak közötti vagyonjogi viszonyokat. A tárgyalt főbb kérdések: a házastársak közötti vagyonjogi viszonyok szabályozásának alapelvei, a közös és a saját vagyon, a vagyonközösség jogi jellege (itt külön-külön címekben foglalkozik a munka az ezzel kapcsolatos vitás kérdésekkel, valamint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti csoportok tagjainak vagyonközösségével), a házastársak személyes és közös kötelezettségei, a vagyonközösség megszüntetése (szerződéses és bírói megosztási lehetőségek, a megszüntetés jogkövetkezményei) végül az időközi jogszabályok alkalmazása a házastársak közötti vagyonjogi viszonyok szabályozásában. A burzsoá családjognak a házasság jogkövetkezményeire vonatkozó fontosabb szabályait a második rész harmadik és egyben befejező fejezetében M. *Eliescu* és V. *Economu* ismertetik. Ez a fejezet a francia anyag mellett más országok anyagát (angol, spanyol, USA stb. — anyag) is bemutatja és különösen a személyi és vagyonjogi korlátozást jelentő szabályozásokat emeli ki, a megfelelő társadalmi háttér bemutatásával: a polgári társadalomban ezzel kapcsolatban jelentkező jogviszonyoknak összefoglaló elemzésével.

A *házasság felbontását* tárgyaló harmadik és befejező rész (szerző: V. *Economu)* a hatályos román tételesjogot tárgyaló két fejezetből (a házasság felbontásának okai, a házasság felbontásának jogkövetkezményei), továbbá a burzsoá jognak a házasság felbontásával kapcsolatos jogszabályait kritikailag bemutató harmadik fejezetből áll. A házasság felbontásának okait tárgyaló első fejezetben tárgyalja a munka a házasságfelbontás eljárásjogi szabályait is, a bontás jogkövetkezményei kapcsán pedig külön-külön foglalkozik a bontás kihatásaival a volt házastársak személyi állapotára, illetőleg vagyonjogi viszonyaira.

4. Az ismertetett munka jellege hozza magával azt, hogy a művet tartalmilag igen nehéz bíráló megjegyzésekkel kísérni. A munka anyaggyűjtésével, szerkezetével és feldolgozási módszerével kapcsolatos és általunk is helyesnek érzett szempontok érvényesülését csak a munka gyakorlati használatbavétele után lehet majd ellenőrizni. Egyetlen megjegyzés azonban mégsem mellőzhető. Tekintettel a munka gyakorlati célkitűzéseire, nézetünk szerint nem lehetett volna mellőzni a munka *kezelhetőségét* biztosító technikai apparátust (tárgymutató, jogszabálymutató, esetleg a bírósági határozatok mutatója, irodalmi jegyzék stb.), amely a hatalmas anyagban a gyors tájékozódást elősegíti. Ez ugyanis minden, gyakorlati igényeket is szolgáló műben egyik lényeges, nézetünk szerint az adott esetben nem csupán formai követelmény, amelyet a munkának egyébként igen logikusan felépített rendszeres tartalomjegyzéke nem elégít ki. Ugyancsak a gyakorlati igényeket szolgálta volna a talán a legfontosabb tételes szövegrészek közlése is.

5. Az eddigiekben kifejtettek már előrevetítik a munka végső értékelésével kapcsolatos álláspontot is. A szocialista társadalmi viszonyok között jelentős helyet elfoglaló családjogi viszonyokkal kapcsolatos jogszabályanyag összefoglalása és magyarázata úgyszólván felbecsülhetetlen értékű az egységes jogalkalmazás megvalósításában és ezen keresztül a szocialista törvényesség maradéktalan érvényesítésében. Az ilyen jellegű művek emellett alapul szolgálhatnak a jogalkotási munka számára is, éppen a jogviszonyok mögött álló társadalmi viszonyok valóságos elemzésével, a gyakorlatból levonható általánosításokkal és a gyakorlat kritikai elemzésével. Az RNK Akadémiája Jogtudományi Kutatóintézetének ez a vállalkozása mindezek folytán színvonalasan és méltóan teljesíti az állam- és jogtudománynak a társadalmi gyakorlat elemzésével és elvi irányításával kapcsolatos nehéz, felelősségteljes, de éppen ezek folytán megtisztelő feladatát.

Nagy Lajos

Leonard Bianchi: A monopolizálás jogi formái a burzsoá Csehszlovákiában*

A kitűnő mű szerzőjének neve nem ismeretlen folyóiratunk olvasói előtt. A többi között megjelent itt tanulmánya,[1] más alkalmakkor pedig ismertették különféle témákból bemutatott előadásait.[2] A szerző igen beható érdeklődést tanúsít a magyar jogfejlődés kérdései iránt, azonfelül elsők között ecsetelte annak előnyeit, ha szomszédos népek jogtörténettudományai kölcsönösen hasznosítják egymás eredményeit.[3] Egyik kezdeményezője és szorgos munkása volt a magyar—csehszlovák viszonylatban szervezett rendszeres, majd más országok szakembereire is kiterjedő jogtörténeti tanácskozásoknak, amire vonatkozó tevékenységének méltatása gazdag irodalom áttekintését igényelné.

Bianchi Leonard legújabb műve több tudományszak (egyetemes történelem, politikai gazdaságtan, állam- és jogtörténet, illetőleg a jogágak közül államjog, polgári jog, munkajog) területén folytatott kutatásokon alapul. A munka egészét, kiváltképpen a második részét sűrűn illusztrálják egykorú eredeti okmányok, s a látszólag kevésbé dokumentált fejtegetéseket is alátámasztják szerzőjének korábbi írásaiban közzétett levéltári források. Mindezekből plasztikusan kidomborodik a burzsoá állam és a monopóliumok szoros kapcsolata, valamint a bonyolult, de tartósan szilárd hálózatban egyesített különféle csoportosulások érdekösszefonódása. Bevezető tételként szerző megállapítja, hogy a két világháború közötti Csehszlovákia gazdasági fejlődésében a kapitalizmus imperialista szakaszának valamennyi jellemző vonása kirajzolódott. A polgári köztársaság a cseh területrészekre átvette a dualizmus-korabeli osztrák, míg szlovákiai vonatkozásban a magyar törvényeket (így különösen az 1875 : 37., 1898 : 23., 1884 : 17. tc. stb.), később ezek unifikálására törekedett. Az iparnak az Osztrák—Magyar Monarchia idején megkezdődött monopolizálása — mutat rá szerző — a háború után tovább fokozódott. A csehszlovák finánctőke az imperialista külföldön levő vetélytársaival versenyképes gazdasági szervezetet óhajtott teremteni. A mezőgazdaságban, ahol a latifundiumok földreform által történt csorbításával meghagyott nagybirtokok mellett nagyszámú kistermelő volt, a monopolizálás főleg a kapitalista szövetkezet útján ment végbe.

A két részre tagozódó monográfia részletesen ábrázolja a finánctőke és az imperialista állam összefonódását megvalósító monopóliumok szervezeti formáit, kifejti ezek kölcsönhatásának törvényszerűségeit. Mindenekelőtt leírja a különösebb állami beavatkozástól mentes, jogilag lazábban meghatározott monopolizálás változatos formáit. Ebben a körben tárgyalja a tőke egyesítésének minden alakját (polgári és kereskedelmi jogi egyszerűbb társulatoktól a részvénytársaságokig), miközben figyelmet fordít a tulajdonjogból eredő jogosultságokra. A bírói gyakorlatból merítve rámutat, hogy a polgári jog kapitalista szabadverseny idejéből származó különböző jogintézményei az imperializmus viszonyai között megváltoztak. Részletesen kimunkálja a kisiparra és kereskedelemre vonatkozó jogi normák fejlődését, s a munkajoggal való kapcsolatukat. Önálló fejezetet szentel az iparüzemek felett álló tőke egyesüléseknek (kartelli, szindikátus, konszern, tröszt, konzorcium), mely mezőben jelentősek voltak a tisztességtelen verseny (1927), a kartellek (1933) stb. jogi szabályozása. Külön utal a könyv az előbbieknek elnevezésbeli megkülönböztetésére az állami monopóliumoktól, amelyek a feudalizmusból származó hajdani regálékra (só stb.) épültek. Ezeket kiemelték a kartelltörvény hatálya alól és pénzügyi jogi szabályok alá vonták, de itt szerző emlékeztet gazdasági, jogi, illetőleg terminológiai elhatárolási szempontokra. Vázolja a bérletet, adás-vételt, fúziót, fiók elleplezést, hitelviszonyokat, alkalmi társulásokat, törvénnyel elismert monopolista jellegű egyesüléseket stb.

A munkának utóbb említett fejezete igen mélyreható elemzésről tanúskodik, és voltaképpen szervesen követi szerzőjének egyik korábbi tanulmányát.[4] A szerző tollából már jóval előbb megismerkedhettünk az 1920-as években tárgyalt különféle jogszabálytervezetekkel, s legvégül a dualista monarchia normáit recipiáló kartelltörvénnyel, valamint a bírói gyakorlattal, a burzsoá törvényesség megsértésének eseteivel. Erre a tanulmányra azért is emlékeztetünk, mert a kötet végén levő irodalomjegyzékben nem szerepel, csak szövegközben leljük meg nyomát. A könyv első részének lezárásaképpen imponálóan tömör táblázati megvilágítást kapunk (87—91. old.) a vállalatok felett álló szervezetek keletkezését és hatókörük kiterjedését előmozdító polgári,

* Leonard Bianchi, Právne formy monopolizácie za burzoázanej ČSR. Vydavatelstvo Slovenskej Akadémie Vied. Bratislava, 1965. 272 old.

[1] Jogtudományi Közlöny, 1963. 3. sz.

[2] Vargyai Gyula, A III. magyar–csehszlovák állam- és jogtörténettudományi konferencia. Jogtudományi Közlöny, 1962. 12. sz.; Sik Ferenc, A MJSZ Állam és Jogtörténeti Szakosztályának 1962. II. félévi tevékenysége. Magyar Jog, 1963. 2. sz., Pecze Ferenc, Állam- és jogtörténettudományunk művelésének új vonásai. Jogtudományi Közlöny, 1962. 11. sz.

[3] Právny Obzor 1959. 2., 1962. 1. sz.; Magyar Tudomány. 1960. 2. sz.; Právněhistorické Studie 1961. VII.; közvetítette hazai jogirodalmunk többi között éppen könyvének témájával érintkező termé-seit, pl.: Horváth Pál, Právna úprava kapitalistickyh monopolov s osobitnym zretelom na tvorbu práva v Madarsku. Právnické Stúdie 1957. 2. sz.

[4] Leonard Bianchi, Kartelové zákonodarstvo v burzoáznej CSR. Právnické Stúdie, 1959. 4. sz.

valamint kereskedelmi jogi kategóriákról. A szorosabban vett jogi ismérvek taglalásához csatlakozik a gazdasági szerkezet felépítéséről és rendeltetéséről szóló tájékoztatás.

A könyv elsőnél jelentősen mélyebben tagolt második fejezete az állami beavatkozást tárgyalja a monopolizálás folyamatában. E fejlődésnek kezdeti szakaszát a köztársaság keletkezésétől és a gazdasági élet háború utáni normalizálásától számítja, a másodikba a világgazdasági válságig terjedően a húszas éveket sorolja. Az utolsó periódusban, amely a köztársaság fennállásáig tartott, a jogalkotó szervek bőven ontották az adminisztratív korlátozásokat és kényszer beavatkozásokat tartalmazó rendelkezéseket. Jogforrástanilag is érdekesek az állami beavatkozás tipikus formáiról kifejtett gondolatok. E vonatkozásban szerző arra a konklúzióra jut, hogy a burzsoá kormány alkotmányellenesen rendeleteket léptetett a törvények helyébe. Ily módon is törekedett az uralkodó osztály kikapcsolni az államéletből az általános és proporcionális választójog nyújtotta ellenőrzési lehetőségeket.

A szerző megvilágítja az első fejlődési szakaszban az uralkodó osztályok különböző csoportjainak egymáshoz való viszonyát, a bankok szerepét az államhatalom kapitalista alapon történt konszolidálásában. A termelési folyamatok irányítására és a nyersanyagok elosztására létrehozott széles hatáskörrel rendelkező sokféle állami bizottság funkcióit később átvették a kartellszervezetek. A húszas évek törvényhozása bevezette a koncentrációt és centralizációt erősítő valamennyi formát, amelyek között jelentősek az adó-, a vámkedvezményt nyújtó fúziók, valamint külföldi vállalatokban részvételt biztosító megoldási módozatok, idetartozott még a részvénytársaság alapítás alakiságainak leegyszerűsítése stb. Kiemeli a szerző, hogy noha a kartellek elsődlegesen szerződéses alapon keletkeztek, mégsem volt hiány az adminisztratív beavatkozásokban. Ez egyrészt kifejezésre jutott a magántőke és a burzsoá állam vegyes alapítású üzemeinek irányításában, vagy a termelés méreteinek meghatározásában, korlátozásában. Az állami vállalatoknak és egyedárusításnak (dohány, robbanóanyagok stb.) túlnyomólag kincstári feladataik voltak, s mint a szerző másutt kifejtette, jogágazatilag is elkülönültek, mégis beépültek a monopolgazdaság rendszerébe. A nem kartellizált mezőgazdaságban, s részben az azzal összefüggő élelmiszeriparban, a tételes rendelkezések zöme a termelés csökkentését és a termelők szindikátusokban való kényszeregyesítését célozta. A szindikalizálás erősebben érintette még a textil- és az üvegipart. A kényszerszindikátusok a kartellszervek minden feladatát teljesítették, szabályozták a termelést, az árakat, továbbá kiszabtak büntetéseket az előírások megszegése esetén stb. Az államhatalom közvetlen és fesztelen, olykor kíméletlen beavatkozásának ideje a világgazdasági válsággal esett egybe. A válság merőben új helyzet elé állította a monopóliumokat, amelyek ezután államszervek segédletével akarták tartani a konkurrencia elleni hosszadalmas korábbi küzdelem árán elért eredményeket.

A könyvben igen szemléltető, könnyen áttekinthető és kronológiailag rendezett mutatót találunk a válság alatti és a válság utáni időszak monopolizálást előmozdító jogszabályokról (189—193. old.). A továbbiakban a munka az ipar különböző ágazataiban, illetőleg a mezőgazdaságban életbeléptetett numerus clausus, valamint az árrögzítés hatását és sajátosságait tárgyalja stb. (193—204. old.). A könyv drámai erővel világítja meg az üzemek bezárásának, a munkások és alkalmazottak nagymérvű elbocsátásának körülményeit, s ezzel kiváltott jogi rendelkezések természetét (208—210. old.). Ugyanitt foglalkozik a sztrájkok, a munkaidő rövidítés stb. kérdéseivel.

A monográfia egyik legérdekesebb fejezete az alkotmányban nem szabályozott tényleges hatalmi testületeket elemzi. A burzsoá köztársaság fennállásának első időszakában a politikai vezetés csúcsát az ún. „ötök" alkották. A legbefolyásosabb pártok, illetőleg a finánc-oligarchia képviselőinek ez a bizottsága Masaryk elnökkel együttműködve irányította a parlament és a kormány tevékenységét. Idővel, a könyvben részletezett (114., s köv. old.) összetételű említett csúcs átalakult a „hetek" tanácsává. Amellett a harmincas évek második felében mind nagyobb fontosságra tettek szert az egész gazdasági-politikai életben a finánctőke agrár és ipari csoportjai közötti bilaterális tanácskozások. Az Agrárpárt maximálisan kiaknázta az államszervekben meglevő befolyását, amivel képes volt egyensúlyozni az Iparbank körüli csoportosulás kezdeti fölényét. Részletesen tájékoztat a munka politikai pártok képviselőinek részvételéről a kapitalista üzemek vezetőszerveiben, illetőleg az államszervekben és a különféle tőkés társulásokban betöltött funkciók egybeeséséről.

Az eddig elmondottakból következik, hogy a könyv pozitív összefoglaló értékelést érdemel. A feltárt adatok és levont következtetések beható tájékoztatást nyújtanak a polgári demokrácia klasszikusnak tekintett közép-európai országa gazdaságszerkezete és jogrendje lényegét tükröző egyik fontos részterületéről. A közeli szomszéd jogfejlődése iránt indokolt érdeklődés, nem utolsó sorban a tárgy érdekessége, vonzó kifejtésmódja, ugyanakkor felkeltik az olvasóban valamivel szélesebb összehasonlítás igényét. A könyv időbeli egymásutánban, az előző államrendszer hagyatéka (osztrák—magyar monarchiabeli jogintézmények, maradványok) továbbélésének taglalásával az egybevetést jól elvégzi. A más országokkal egymásmellettiségből származó kölcsönhatások analízise viszont elenyészően szűk területre szorítkozik, e tekintetben párhuzamok megvonására előfordult hivatkozások alig haladják meg a széljegyzetek szintjét. Az egyidejű külföldi (ausztriai, magyarországi, svájci stb.) hasonló intézményekre, szervezeti formákra főleg a vonatkozó szakirodalmi utalások emlékeztetnek. Bár ezek a hiányok az alapjában kedvező benyomást nem ingatják meg, a mű gondolatmenetének frappánsabb bizonyítását is szolgálta volna a tematikának erőteljesebb összehasonlítással való kidolgozása. Erre megvannak adottságai is szerzőnek, aki nemcsak a magyar — mint bevezetőben jeleztük —, hanem egyéb országok tárgyalt korszakbeli jogfejlődése kérdéseiben szintén kellően alapos járatossággal rendelkezik.

Pecze Ferenc

Az angol családjog fejlődése*

I.

Nem véletlen jelenség, hogy az angol családjog összefoglaló ismertetése, a fejlődés újabb szakaszában, ismét monografikus feldolgozásban jelentkezik. Kódex hiányában a polgári jogrendszerekben is, az egyre inkább önállósulásra törekvő családjog korszerűbbé válásának két útja nyílik meg: a novelláris szabályozások és a joggyakorlat. Mindkettő csak hozzájárulhat a fejlesztéshez, de nem teszi lehetővé a szervezett, egységes rendezést. A gyakorló jogászok és a jogi oktatás tehát fokozottabban van rászorítva az irodalmi összefoglalásokra, sőt a jogkereső közönség is igényli a napi életben jelentkező problémákra vonatkozó, megfelelő és megnyugtató tájékoztatást.

A konzervatív angol magánjogban a fejlődés kettős fázisú. A régi formákhoz kötöttebb, lassabban haladó ágazatok mozgását lényegesen meghaladja a családjognak az életviszonyokhoz és a nemzetközi magánjoghoz való szükségképpeni szorosabb felzárkózása következtében történő fejlődése. Ez a fáziseltolódás okozza az angol családjog számos ellentmondását. Ez ad viszont magyarázatot Webb és Bevan tárgyalt könyvének megjelenésére és szerkesztési szempontjaira is.

A normatív anyag feldolgozásán és rendszerezésén túlmenően a szerzők széles skálán mutatják be a gondosan válogatott jogesetek egész sorát, amelyekkel a tárgyalt anyag főbb elvi megállapításait illusztrálják. A tankönyvnek és kézikönyvnek egyaránt szánt monográfia gyakorlati használhatóságát fontos segédletek fokozzák. Ezek közül ki kell emelni a tudományos rangú bibliográfiát. Az egyes fejezetek végén megtalálhatjuk a speciális kérdések szakirodalmát. A családjogra vonatkozó általános jellegű irodalom külön jegyzékben található.

További segédletek: jogszabály- és jogesetmutatók. Az előbbi betűrendben közli a családjogi vonatkozású jogszabályok címeit, hatálybalépésük évét, a jogszabályok számát, majd az azokra történő hivatkozások és utalások oldalszámait. A jogeset-mutató egyrészt a peres felek nevét, a hivatkozott bírói ítélet keltének évét és számát, majd felhasználásának könyvbeli lelőhelyét jelzi.

A monográfia szerkezete logikus, és világos tájékozódásra ad lehetőséget. A könyv tizenhat fejezetre oszlik s ezek további részekre tagolódnak. Külön fejezetekben foglalkoznak a szerzők a házassági szerződéssel, a házasság alakiságaival, a semmis és megtámadható házasságokkal, a bontóokokkal, a bontóperrel, a házasfelek kapcsolataival általában, majd egyenként a személyi és vagyonjogi kapcsolatokkal, a gyermekek törvényesítésének kérdésével, a szülők és gyermekek közötti jogviszonyok alakulásával általában s részleteiben, a gyámsággal, az örökbefogadással. Külön értéke a könyvnek, hogy a szorosabb családjogi vonatkozásokon túlmenően is foglalkozik a gyermekvédelem jogi problematikájával és szabályozásával.

II.

Az angol családjog említett fejlődési tendenciái ellenére jelenleg is kiemelt helyzetet foglal el a házassági szerződések kérdése. Ezeknek jellemzője, hogy a szerződéskötési szabadság elvének érvényesítéséből és a házasság erkölcsi tartalmának hangsúlyozásából összeütközések keletkeznek, amelyeket jogi úton kell feloldani. Az eljegyzés ugyanis quasi contractus s mint ilyennél az ezzel kapcsolatos jogviszonyok a felek akaratától függően rendezhetők. Ugyanakkor a házasságkötés minden kényszertől való mentességének elvét is fenn kell tartani, tehát mégsem lehet szabad egyezkedés (szerződés) tárgya egyrészt semmiféle olyan személyi kapcsolat, amely a kényszer elemeit hordja magában, de olyan vagyoni jellegű megállapodás sem, amely ezen keresztül a házassági kötelékre kényszerítő erővel hatna vissza.

Ilyen körülmények között a házasságra tekintettel kötött szerződés, a házassági ajánlattól (ígérettől) történő visszalépés esetén más elbírálás alá esik, mint általában a kereskedelemben kötött szerződések. Nem lehet például szó a tényleges kár és főként nem az elmaradt haszon olyan értelmű mérlegeléséről, mint egyébként. Jogeseteken keresztül mutatják be a szerzők, hogy milyen más megítélés alá esik maga a szóbeli megállapodás is. Vajon a „hallgatás beleegyezés" elve mennyire vehető figyelembe akkor, ha a menyasszonynak arra a tanúk előtt tett kijelentésére: „mindig azt ígérted, hogy elveszel", a vőlegény nem reagál, illetőleg nem tiltakozik. Egy másik jogeset bemutatásánál viszont arra a következtetésre kell jutni, hogy a házasság erkölcsi tartalma ellenére érvényesül a szerződési szabadság elve és „készpénz fizetésével" is felbontható az eljegyzés, ha a másik fél a felajánlott összeget elfogadja. Ezt a joggyakorlat, mint naturalis obligatiót tekinti és jogszabályi rendelkezés nélkül érvényesnek fogadja el.

Házasságkötési ajánlatot csak az tehet és fogadhat el, aki ebben a tekintetben jogképes. Cselekvőképessége ellenére sem jogképes az, aki mással érvényes házasságban él s így ajánlata joghatállyal nem bír. A bemutatott jogeset szerint a bíróság elutasította keresetével azt a felperes nőt, akinek egy házasságban élő férfi arra az esetre tett házassági ajánlatot, ha beteges felesége meghal. Az ítélet indoklása a következő elvet mondotta ki: „A család intézménye a civilizált társadalom alapja; a jognak a férj és feleség közötti szoros kapcsolatot kell erősítenie, tehát elleneznie kell minden olyan magatartást, amely arra irányul, hogy egy harmadik fél a házassági köteléket gyengítse."

Egyébként ígéretszegést mind a férfi, mind a nő elkövethet és ez a magatartása kereset tárgyát képezheti. Érdekes a dies certus az incertus quando kérdésével kapcsolatos problematika megoldása. Ha a házasságkötési ígéretet nem meghatározott időpontra tették, a bíróság „valószínű" időt is megállapíthat. Az ígéret beváltását egyébként „alkalmas" időben lehet követelni, de annak ebben az időben történő nemteljesítése csak akkor lehet az elmarasztalás alapja, ha a felperes bizonyítani tudja, hogy a visszautasítás indokolatlan volt.

A házasságkötésre tekintettel adott ajándékokat a „vétkes" fél köteles visszaadni, de a vétlen erre nem kötelezhető. A harmadik sze-

* WEBB, P[hilip] R[ichard] H[ilton] — BEVAN, H[ugh] K[eith]: Source Book of Family Law. London, 1964, Butterworths. 673 p.

mélytől kapott ajándékokat vissza kell adni az ajándékozónak, attól függetlenül, hogy ki a hibás az eljegyzés felbontásában.

Függetlenül a felek akaratától, a házasságkötésnek előfeltételei, illetőleg kizáró akadályai vannak. Házasságkötési cselekvőképességgel rendelkezik az az angol állampolgár, aki a 21. életévét betöltötte. A 16. életévüket elért személyek szülői, gyámi, illetőleg az ezt pótló gyámhatósági hozzájárulással köthetnek házasságot.

Házassági akadályok: valamelyik fél fennálló korábbi házassága, elmebetegsége, bizonyos rokoni kapcsolatok, az előírt formaságok mellőzése. Az 1960-as házassági törvény a sógorsági viszony vonatkozásában számos házassági akadályt megszüntetett (oldalági első- és másodfokú sógorság).

A házasság ipso facto érvénytelen lehet, egyébként az érvénytelenség bírói úton állapítható meg. Megtámadási okok közé tartozik a szerződések megtámadására általában is okot szolgáltató kényszer, tévedés, illetőleg megtévesztés. A tévedés taxatíve is meghatározott tárgyai: az impotencia, elmebetegség, nemi betegség, a nő terhessége. Egyébként a tévedés magyarázata a bírói gyakorlatban meglehetősen szoros és a házasság intézményének védelmére épül. A bemutatott jogeset olyan érvénytelenítési keresetet elemez, amelyben a felperes tévedés címén arra hivatkozással kéri az érvénytelenség megállapítását, hogy a házasság megkötésekor abban a hiszemben voltak, hogy csak eljegyzés történt és a házasság csak egyházi kötéssel jön létre. A bíróság a keresetet az alábbi indokolással utasította el: „Tarthatatlan állapot, hogy a fiatalok meggondolatlanul mennek az anyakönyvvezetőhöz és szándékukat rövidesen megváltoztatva, a házasság meg nem történtté nyilvánítását kérik, arra hivatkozva, hogy annak idején nem tekintették házasságnak."

A házasfeleknek a házasság tartama alatti személyi és vagyoni jogviszonya részben a szokásjog, részben — s az utóbbi időben egyre szélesebb körben — normatív rendelkezések szerint alakult. A házastársak közötti jogegyenlőséget gyakorlatilag a férj javára fennálló megkülönböztetések maradványai jellemzik. Az 1948-as törvényi rendelkezés alapján már nemcsak a férj, hanem a feleség is kötelezhető a házastárs és a gyermek tartására. Az állandó joggyakorlat szerint azonban nem tarthat igényt tartásra az a nő, aki — jóllehet férje elhagyta — hűtlenséget követ el.

A könyv a tartás kérdését a házassági vagyonjog körében tárgyalja. Könnyebb átekinthetőség érdekében táblázatban foglalja össze a házassági perek rendtartásáról szóló, 1950-ben megjelent törvény vonatkozó rendelkezéseit: a tartási jog alakulását a házasság semmissége, felbontása, a házasfelek különélése illetőleg a házassági kötelék helyreállítása esetére, aszerint, hogy a keresetet a férj vagy a feleség terjesztette elő. A táblázatból kitűnően a tartási kötelezettség másként alakulhat a per tartama alatt s más az időszaki és az állandó jellegű tartás, a tartásdíjnak a vagyonból történő egyszersmindenkorra szóló kihasítása. Ezek közül említésre méltó, hogy a bírói felszólításra történő különélés esetén tartásdíj nem igényelhető.

A házassági vagyonjog területén — az egyenlőség elvének elméleti fenntartása mellett — leginkább érzékelhető a visszahúzó konzervatív erő. Maguk a szerzők is fokozottabb jelentőséget tulajdonítanak a kérdésnek s annak ellenére, hogy a férj és feleség között a házasság tartama alatt alakuló vagyonjogokkal külön fejezetben foglalkoznak, megjegyzik, hogy a kérdést csak érintik, hiszen annak tárgyalása önmagában egy külön kötetet igényelne.

A nők tulajdonjogának kérdéseit még mindig az 1882-es törvény rendelkezései alapján bírálják el. Az alapvető rendelkezés szerint minden férjezett nő ugyanazokat a jogokat és jogvédelmet élvezi, mint az egyedülálló nők, hozzátéve, hogy „saját férjével szemben is". Amennyire kétségtelen az, hogy ez a rendezés haladást jelentett a nők vagyonjogi gyámságához képest, egyben dogmává merevedett akadálya a teljes egyenjogúság kialakulásának, hiszen a jogok biztosításában nem a férfihez, hanem a „férji hatalom" alatt nem álló nőhöz viszonyít. Ezért tart ma is ott az angol jogfejlődés, hogy bár elismeri a házasság fennállása alatt közös használatra szerzett vagyon közösségét — feltéve, hogy ahhoz mindkét fél hozzájárult. — de még fenntartja azt az elvet, hogy a háztartási költségből megtakarított összeg a férjet illeti.

A házasság felbontásának abszolút és relatív okai vannak. A bontóokok közül leggyakrabban érvényesített — a hűtlenségre alapított — kereset azonban nem vezethet sikerre, ha közvetlenül vagy hallgatólagos tények alapján bizonyítható a megbocsátás. A hűtlenségről való értesülés utáni nemi érintkezés a házastársak között megbocsátásnak tekintendő, de a folyamatos együttlakás önmagában még nem jelenti a megbocsátás tényét, a visszafogadást.

Az alperes hűtlensége nem abszolút bontóok, hanem bírói mérlegelés tárgya. Hasonlóképpen mérlegelheti a bíróság, hogy a felek között nincs-e megállapodás a bontóok előadása tekintetében, nem összejátszással valósították-e meg a bontóokot. Mérlegeli a bíróság a kereset késedelmes benyújtásának indokait és a tűrhetetlen, kegyetlen bánásmódot is. Erőszakra csak a feleség hivatkozhat, a feleség magatartása, esetleg maga az érintkezés megtagadása is, „kegyetlenség" jogcímén lehet a házasság felbontásának oka. A házassági köteléki jogban is élnek tehát a férfi és nő magatartására vonatkozó megkülönböztetések, amelyek gyakran negatív előjellel is a férjnek, mint magasabbrendű személynek megítéléséből származnak. A kegyetlen bánásmód mentesít a hűtlen elhagyás jogkövetkezményeitől.

Egyébként nem csak azt kell és lehet elhagyónak tekinteni, aki a közös otthonból elmegy. A bírói gyakorlat azt is elhagyónak tekinti, aki a másik felet ilyen magatartásra kényszeríti (konstruált elhagyás). Ha a házastársak megállapodtak abban, hogy az egyik fél elhagyja a közös otthont, az elhagyásra egyik fél sem hivatkozhat.

A hűtlenség, az elhagyás, a kegyetlenség és a gyógyíthatatlan elmebetegség, mint a bontás törvényben meghatározott okai abszolút jellegük kimondása mellett is relatíve érvényesülnek, mert a tényállás bírói megállapításában jelentkezik a mérlegelés eleme. Az elhagyás csak három év eltelte után lehet a kereset alapja, a bírói gyakorlat azonban egyre inkább tágít-

ja ennek lehetőségeit. Lehetőség van ugyanis arra, hogy rendkívül indokolt esetekben a házasság felbontása iránti kérelmet rövidebb dő eltelte után is érvényesíthessék.

Érdekes a bírói gyakorlat alakulása a „kegyetlen bánásmód" értelmezésével és meghatározásával kapcsolatban. Törvényi definíció hiányában konkrét ítéletekben mérlegelik a „kegyetlenség" tényét. A bírói értelmezések egyre tágabb meghatározásai nemcsak a fizikai értelemben vett kegyetlenséget, hanem a jellembeli hibákból következő „lelki kegyetlenséget" is elismerik, mint bontóokot. A házastársi viszony egészének vizsgálatát különösen a nem fizikai jellegű kegyetlenkedésnél tartják elengedhetetlennek.

Az angol családjog még mindig ismeri „az ágytól és asztaltól" való elválasztást. Kimondását a házasság megkötését követő három éven belül is lehet kérni, minthogy nem jelenti a házasság felbontását és nem érinti a házasfelek házastársi jogállását sem. Az együttélést a házasfelek bármikor visszaállíthatják. Jogkövetkezménye, hogy a házasság esetleges későbbi felbontása esetén egyik fél sem hivatkozhat a hűtlen elhagyásra.

A házasság felbontása az angol családjognak az a területe, ahol a jogszabályalkotás és a bírói gyakorlat is a leggyakoribb változásokat mutatja. Az utóbbi másfél évtizedben (1950-ben, 1958-ban, és 1963-ban) három novelláris rendelkezés is történt.

Az angol jog az érvényes házasságból született gyermeket — megdönthető vélelemként — törvényes gyermeknek tekinti. A szerzők érdeme, hogy a szülők és gyermekek közötti jogviszony tárgyalására öt fejezetet szentelnek, s habár e jogviszony minden elemére (gondviselet, tartás, nevelés, fegyelmezés, törvényes képviselet, vagyonkezelés, gyámnevezés) teljes részletességgel nem térnek ki, viszonylag bőven tárgyalják a nevelés és fegyelmezés kérdéseit.

A szülők felügyeleti jogait és kötelezettségeit egymással párhuzamos hatályossággal régi és új jogszabályok is rendezik. Az 1886-ban, 1891-ben, 1925-ben és 1951-ben hozott törvényi rendelkezések ma is alkalmazandók a felügyeleti jog tekintetében. A szerzők részletesebben csak a nevelés kérdéseivel foglalkoznak, amelyet az 1944-es oktatási törvény szabályoz.

A szülői felügyeleti jogot a bíróság megszüntetheti, ha olyanok az életkörülményeik, hogy annak gyakorlása a gyermek szempontjából nem kívánatos.

A szülői jogok után, mint a szülők kötelezettségét a gyermektartás jogát és szabályait tárgyalja a monográfia. A gyermektartás nem jogszabályban konstruált kötelezettség. Ezért az apa nem vonható felelősségre a kiskorú tartozásaiért még akkor sem, ha a felvett összeget saját eltartására fordította, hacsak a tartozás nem az apa megbízásának teljesítése folytán keletkezett. A gyermektartás kötelezettségét a bírói gyakorlat honosította meg s az 1950-es házassági törvény mondotta ki, hogy a bíróságok hozhatnak olyan határozatokat, amelyekkel a szülőket a 21. életévüket be nem töltött gyermek eltartására kötelezik. A fejlődés 1957-ben már a hatósági beavatkozásnak olyan lehetőségét is megteremtette, hogy még a házasfelek közötti megállapodást is módosíthatják, ha a tartási megállapodás a gyermek tartására nem nyújt elegendő fedezetet.

A kiskorú gyermekek gondviselete a szülőket illető jog és kötelesség. Ebből folyik a törvényes képviselet és a vagyonkezelés joga is.

Elméleti és gyakorlati vonatkozásban is vitatott kérdés, hogy meddig terjed a szülői felügyelet körében a fegyelmezési jog.

A bírói gyakorlat szokásjogi alapon a testi fenyítést elismert fegyelmezési eszköznek tekinti. Ez a jog csak korlátozottan és ésszerűen alkalmazható. A bírói ítéletek az iskolai testi fenyítést is elismerik s azt a szülők által delegált jognak tekintik azon az alapon, hogy a gyermeket az iskolára, a tanárokra bízták. A szerzők ezzel kapcsolatban arra az álláspontra helyezkednek, hogy itt nem delegált jogkörről van szó, hanem a tanító testi fenyítési joga az iskolai rendtartás eszköze.

A gyámhatósági jogkör csaknem egészében a bíróságokat illeti. A helyi hatóságok beavatkozása inkább gyermekvédelmi jellegű. A legfőbb gyámhatóság a felsőbíróság Kancellári Osztálya (Chancery Division), amely az igazságszolgáltatás szervezetébe tartozik, s a bontóperi bíróságoktól külön, de azokkal azonos szinten működik. A gyámrendelés, a tartási, elhelyezési és láthatási ügyek intézése is bírói hatáskörbe tartozik s a helyi közigazgatási szervek csak a végrehajtásban, a helyszíni szemlékben, környezettanulmányok kialakításában vesznek részt.

A házasságon kívül született gyermek helyzete lényegében azonos a Családjogi törvény előtti magyar rendezéssel. A gyermek születését követő 12 hónapon belül indítható meg az apaság megállapítása iránti per, de a gyermek apja és az anya közvetlenül is megállapodhatnak a gyermekért fizetendő tartásdíj összegében. A bírói gyakorlatban alapelvként hangsúlyozzák, hogy mindig a gyermek érdekeit kell szem előtt tartani.

Egyébként csak egy 1926. évi jogszabály törte át a régi szigorú elvet és mondotta ki, hogy a gyermek utólagos házasságkötéssel törvényesíthető. Egy későbbi (1950. évi) törvény rendelkezett úgy, hogy a gyermek akkor is megtartja törvényes gyermeki státusát, ha a házasságot a bíróság később megsemmisítette. A semmisséget megállapító ítéletnek sincsen visszaható hatálya. Végül 1959-ben jutott el a jogszabályalkotás annak megállapításáig, hogy a vélt házasság is törvényesítő hatályú.

A törvényesítésnek nincsen ex tunc hatálya, és státus, valamint vagyonjogi vonatkozásban úgy kell tekinteni, mintha a gyermek a házasságkötés idejében született volna.

A gyámság intézménye többféle jogcímen jöhet létre. Van törvényes, nevezett és rendelt gyám. A szülők végrendeletileg egy vagy több gyámot nevezhetnek és felhatalmazhatják azokat a további gyámnevezésre is. A házasságon kívül született gyermek anyját is megilleti a gyámnevezés joga.

A gyám és gyámolt közötti viszonyra általában ugyanazok mondhatók el, mint a szülő és gyermek kapcsolatára. Ez azonban inkább a bírói gyakorlatban hivatkozott erkölcsi állásfoglalásra vonatkozik, mert a jogviszonyt érintő konkrét rendelkezések eltéréseket tartalmaznak. A szülő jog-

köre ugyanis jelentősen bővebb s a gyámsági jogviszony fokozottabb bírói ellenőrzés alá tartozik. Viszont a gyám felelőssége kisebb. A szülőt tartási kötelezettség terheli, a gyámnál ilyen jogviszony nem áll fenn s csak a gyermek vagyona terhére köteles a tartásról gondoskodni. Természetesen ugyanakkor szolgáltatásokat sem igényelhet a kiskorútól. Sajátos és jellemző viszont az, hogy a szülő nem akadályozhatja meg a gyermekének „rangon aluli" házasságát, a gyám viszont igen.

A bíróság a gyámot tisztétől elmozdítja, ha magatartása a gyermek érdekeit sérti. Természetszerűen mindaz ok a gyám elmozdítására, ami miatt a szülőt is meg lehetne fosztani szülői hatalmától. A gyámot hibáján kívül is fel lehet menteni tisztségétől, ha a kiskorú érdekei ezt kívánják. Több gyám esetében a közöttük támadt viszályok megszüntetése érdekében szintén fel lehet menteni bármelyik gyámot.

Az örökbefogadás jogintézménye alapvetően szerződési jellegű, de hatósági jóváhagyásra van szükség (High Court). A bíróságoknak az örökbefogadási szerződés jóváhagyása előtt meg kell győződniök arról, hogy az örökbeadók és örökbefogadók meghallgatást nyertek-e. Tisztázniok kell az eljárás során, hogy ha az örökbeadók szülők, azok lemondtak-e szülői jogaikról. Irányadó az, hogy az örökbefogadás az örökbefogadott érdekében történjék és ne legyen mögötte üzletszerű szándék (pl. az örökbefogadó az örökbefogadásért anyagi ellenszolgáltatást ne kapjon). Ismert a próbaidős örökbefogadás rendszere, amikor a bíróság maximum két évi időtartamra próbaidőre bízza az örökbefogadottat az örökbefogadók gondozására. Egyébként sem kerülhet sor az örökbefogadás perfektuálására, ha az örökbefogadott kiskorú legalább három hónapon át megelőzően nem volt az örökbefogadó gondozásában. Újszülöttek hat hetes koruk előtt nem fogadhatók örökbe. Ez az intézkedés nyilvánvalóan a megfontolatlan örökbefogadások ellenszere kíván lenni. A házasságon kívül született gyermeket természetes apja örökbefogadhatja. Ilyen esetben a fenti megszorításoktól el lehet tekinteni, minthogy a gyermek családjogi helyzetének rendezése az elsődleges szempont.

A közelmúltban — 1933 és 1963 között — több olyan jogszabály lépett életbe, amely a fiatalkorúak védelmével kapcsolatban tartalmaz fontos, elsősorban közigazgatási jellegű intézkedést.

Az 1933-as, gyermekekről és fiatalkorúakról szóló törvény felhatalmazta az államtitkárságot (Secretary of State), mint legfőbb gyermekvédelmi hatóságot további rendelkezések kibocsátására. Az 1963-as törvény részletesen szabályozta a helyi közigazgatási szervek kötelességeit. Kimondotta, hogy a helyi hatóságok kötelessége gondoskodni a kiskorúak erkölcsi és anyagi jóléteről. Ezzel mintegy megelőző biztosítékot kívánt adni a fiatalkorúak bűnözésének és hatósági gondozásának elkerüléséhez. Anyagi támogatás csak kivételesen nyújtható készpénz formájában. A helyi hatóságok társadalmi kezdeményező tevékenységéről is részletesen beszél a törvény. Önkéntes társadalmi szervezetek létrehozását kezdeményezhetik. Tevékenységükről évi jelentést kell adniok. A helyi szerveknek akkor kell gondoskodniok a kiskorúakról, ha a gyermekek nem kapják meg a szüleiktől elvárható gondoskodást, védelmet és irányítást, vagy a szülő illetőleg a gyám ellenőrzése alól kikerültek, rossz társaságba keveredtek, ahol erkölcsi züllésnek vannak kitéve. Az állami gondozásra az említett erkölcsi és anyagi elhagyottságon kívül az egészségvédelmi szempontok is okot szolgáltatnak. A kiskorúak védelme érdekében állami gondozásba lehet, illetőleg kell venni azt is, aki ellen környezetében bűncselekményt követtek el vagy kíséreltek meg.

A gyermek gondviselője nem állíthatja a kiskorút a fiatalkorúak bírósága elé, mielőtt a helyi közigazgatási szerveket fel nem kereste. A helyi hatóságok vannak hivatva annak elbírálására, hogy közvetlenül tesznek-e intézkedéseket, vagy a fiatalkorúak bírósága elé utalják az ügyet.

Az igazgatási szervek „hallgatása" vagy a kérelem elutasítása megnyitja a gondviselők jogait ahhoz, hogy a fiatalkorúak bíróságához forduljanak.

A tényállás felderítésére, környezettanulmányok elvégzésére, orvosi és pszichológusi vélemények beszerzésére a helyi hatóságok hivatottak és a bíróságok ilyen irányú megkereséseinek kötelesek eleget tenni.

A fiatalkorúak bírósága a következő döntéseket hozhatja: *a)* a szülőket utasítja arra, hogy a fiatalkorút megfelelőbb gondozásban és nevelésben részesítsék; *b)* javítónevelést rendel el a gondviselők jogainak (szülői jogának, vagy gyámi tisztének) egyidejű elvonásával.

A kiskorúak gondozását a helyi hatóságok veszik át, ha a szülő, illetőleg gyám elmebetegségben szenved, vagy a szülői kötelezettségeket — érthető ok nélkül — nem teljesíti. A gondozás tekintetében hozott bírói és közigazgatási rendelkezések összeütközése esetén a bíróság határozata a döntő. A helyi hatóságok gondozására bízható a gyermek akkor is, ha a szülő egyébként a gyermek gondviseletére alkalmas, de olyan életkörülmények között él, amely a gyermekre nézve nem kívánatos.

A házasságon kívül született gyermek családjogi helyzetének rendezését hivatalból is kezdeményezni lehet.

III.

Az angol jogalkotást és társadalmi berendezkedést jól jellemzi a családjog alakulása. A szokásjognak főleg a bírói joggyakorlatban megnyilvánuló fejlődése mellett, különösen az utóbbi időben feltűnően sok novelláris rendelkezéssel találkozunk. A több mint egy évszázadon át érvényben tartott alapvető házassági törvény 1823-tól 1949-ig jogszabályi módosuláson nem ment keresztül, ezután azonban sűrűn követték egymást a családjogot érintő törvények: 1949-ben, 1954-ben és 1958-ban, a cselekvőképességet szabályozó 1960-as törvény és az eljárásjogra vonatkozó újabb jogszabályok: 1937-ben, 1950-ben és 1963-ban. A házassági vagyonjogra jelentősen hatott a tulajdoni és tartási viszonyokról szóló 1958-as törvény.

Az angol családjog fejlődését röviden az alábbi jogintézményeken keresztül érzékeltethetjük:

Újabb joggyakorlat szerint az

elhagyott feleségnek akkor is jogában áll a lakásban maradnia, ha annak tulajdonjoga a férjet illeti. Ez a férj tartási kötelezettségére vezethető vissza.

Haladónak kell tekintenünk azt az újabb rendezést, hogy a feleség is kötelezhető házastársi tartásra.

A legújabb jogfejlődés konzervativizmust oldó elemei közé tartozik az 1960. évi törvénynek az a rendelkezése, amely az oldalági sógorság házassági akadályát megszüntette.

A fejlődés legrokonszenvesebb jele a gyermekvédelem fontosságának felismerése és fokozott hangsúlyozása, sőt törvényhozási úton történő szabályozása. Kétségtelen, hogy erre a lépésre az angol jogalkotást azok a problémák késztették, amelyek napjainkban világviszonylatban jelentkeznek. Értékelése elől azonban így sem lehet elzárkózni.

Ugyanakkor még mindig számos maradványt, visszahúzó mozzanatot fedezhetünk fel az angol családjogban:

A férfi és nő egyenlőtlen értékelésére mutatnak vissza azok a rendelkezések is, amelyek olykor fokozott kötelezettséget írnak elő a férfiak számára, de ugyanakkor ez utóbbi magasabbrendűségét hirdetik. Ilyen például a tartásjog területén a férj vagyoni helyzetének vizsgálata, ami lényegében a társadalmi állás figyelembevételét jelenti.

A törvényesített gyermek nem örökli apja címét, rangját és az ebből eredő vagyonjogi előnyöket. A törvényesítés nem érinti az előbb született gyermekek jogait.

A feleség akkor is köteles férjéhez hű maradni, ha a férj elhagyta, különben tartásdíjat nem igényelhet. Tehát nem a rászorultság a döntő, hanem a férj nevének, társadalmi állásának, „jó hírének" tisztelete.

A háztartásból fennmaradó összeg ma is a férjet illeti meg.

Még a gyámi jogosítványok között is találhatunk feudális maradványokat. Ilyen az a jog, amely szerint megakadályozhatja gyámoltjának „rangon aluli" házasságát.

Általában jellemző az angol jogi felfogásra a vagyonjogi kérdések túlzott értékelése, a szerződési elv lehető fenntartása s a tartásjognak a házassági vagyonjog keretében történő tárgyalása.

IV.

Az angol családjogot ismertető, közel 700 oldalas kézikönyv kétségtelenül pozitív értékelésre tarthat számot. A magas szakmai szint minden esetben érdem. Elismerés kell hogy illesse a monográfia áttekinthető, világos szerkezetét, a közölt jogesetek kiválasztásában jelentkező szerkezeti és tartalmi elemeket. Kétségtelen, hogy a könyv igen hasznos a szerzők által kitűzött célok és megjelölt szempontok szolgálatában.

A vagyonjogi kérdések részletes elemzése, az eljegyzésnek elsősorban vagyonjogi vonatkozású értékelése, a házassági szerződések és a házassági vagyonjog fokozottabb tárgyalása nem a szerzők rovására írható, hiszen a jogrendszer és a bírói gyakorlat egyaránt erre késztette őket. A szerzők személyi érdeme viszont, hogy a szülői felügyelet, a gyámság és általában a kiskorúak jogvédelme az eddigi irodalomnál fokozottabban került tárgyalásra, s különösen az, hogy a gyermekvédelem tételes rendezésével együtt a családjog kérdései közé került.

Takács József—Kakuszi Mária

Új könyvek

Hatályos törvények és törvényerejű rendeletek 1945—1963. Készült a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 2016/1963. (VII. 14.) számú határozata alapján. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 834 p.

A Magyar Népköztársaság Alkotmánya. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 46 p.

Csizmadia Andor: A pécsi egyetem a középkorban. Bp. Tankönyvkiadó, 1965. 25 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 40./

Csizmadia Andor: Die Universität Pécs im Mittelalter. (1367—) Bp. Tankönyvkiadó, 1965. 24 p. /Studia iuridica auctoritate Universitatis Pécs publicata 41./

Toldi Ferenc: Az államigazgatási rendelkezések megsemmisítése és megváltoztatása. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 291 p. [Bibliogr. 277—280.]

A régészeti ásatásokra vonatkozó munkavédelmi jogszabályok és balesetelhárító óvórendszabályok. Összeáll. Barcza Géza. Bp. M. T. A. K. E. Sz. [Soksz.] 1965. 104 p.

Iratminták ügyészek részére. [Közzéteszi a] Legfőbb Ügyészség Titkársága. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 367 p.

Kelemen István—*Nagy* László: A vezetés módszerei a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. [Bp. Kossuth Kiadó, 1965. 127. p.] [Bibliogr. 125—126.]

A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában. 1848—1914. Tanulmányok. Szerk. és bev. Szabó István. 1. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 479 p.
/A Magyar Tudományos Akadémia Agrártörténeti Bizottságának kiadványai./

Budapest statisztikai zsebkönyve. 1965. Bp. Közgazd. Kiadó, 1965. 318 p.
/Központi Statisztikai Hivatal Budapesti Városi Igazgatósága./

" " "

The dinamic aspects of the Rule of Law in the modern age. [A „Rule of Law" dinamikus szemlélete a modern korban.] Report on the proceedings of the South-East Asian and Pacific Conference of Jurists, Bangkok, February 15—19, 1965. Geneva, International Commission of Jurists, [1965.] 192 p. OK. 387.161

A kötet a délkelet-ázsiai és a csendes-óceáni jogászok Bangkokban, 1965. február 15—19-én tartott konferenciájának anyagát tartalmazza. A „Rule of Law" fogalmával, fejlődésével, speciális délázsiai vonatkozásaival foglalkozó tanulmányok mellett közli a konferencia üléseinek és munkabizottságainak rövidített jegyzőkönyveit, a határozatokat és a konferencia által kiadott nyilatkozatot.

СОДЕРЖАНИЕ: *Лайош Надь:* Закрепление в протоколе показаний свидетеля в судебном разбирательстве уголовного дела. — *Ласло Гашпарди:* Практические вопросы, связанные с гражданским иском в уголовном процессе. — *Лайош Варгедё:* О единой системе и каузе правовой материальной ответственности производственного кооператива. — *Эрикне Дикс — Ишванне Хагелмайер:* Статистическое исследование перевода работников. — *Дёрдь Бойта:* Некоторые вопросы развития авторского права, обращая особое внимание на телевидение. — *Обзор: Шаламон Бек:* Краткий отзыв на две статьи Дюла Грашко. — *Миклош Вермеш:* V. Конгресс Международного Общества по Криминологии. — *Дюла Вардяи:* VII. Венгеро-чехословацкая научная историческо-правовая конференция. — *Л. Ф.:* Правотворчество европейских социалистических стран (СССР) — *Юридическая литература: Йожеф Кунош:* Об изданиях 1964 года Szegedi Acta Juridica et Politica. — —: Новые книги.

INHALT: *Lajos Nagy:* Die Protokollierung der Zeugenaussage im Laufe des Strafprozesses. — *László Gáspárdy:* Die mit dem zivilrechtlichen Anspruch verbundenen praktischen Fragen im Strafverfahren. — *Lajos Várgedő:* Über das einheitliche System und die causa der materiellen Verantwortlichkeit im LPG-Recht. — *Frau E. Dux—Frau I. Hagelmayer:* Die statistische Untersuchung der Versetzung der Werktätigen. — *György Boytha:* Einige Fragen der Entwicklung des Urheberrechts, mit besonderer Hinsicht auf das Fernsehen. — *Rundschau: Salamon Beck:* Kurze Riposte auf Gyula Hraskós zwei Artikeln. — *Miklós Vermes:* V. Kongress der Internationalen Gesellschaft für Kriminologie. — *Gyula Vargyai:* Die VII. ungarisch-tschechoslowakische Konferenz für Rechtsgeschichte. — *L. F.:* Die Rechtssetzung der europäischen sozialistischen Länder (Sowjetunion). — *Rechtsliteratur: József Kunos:* Die Publikationen der Acta Juridica et Politica vom Jahre 1964 von Szeged. — — —: Neue Bücher.

SOMMAIRE: *Lajos Nagy:* La fixation de la déposition du témoin dans le procès-verbal de l'audience du procès pénal. — *László Gáspár:* Problèmes pratiques dans la procédure pénale ayant trait à la requête civile. — *Lajos Várgedő:* Le système unitaire et la cause de la responsabilité matérielle en droit des coopératives de production. — *Mme E. Dux—Mme I. Hagelmayer:* Examen statistique des déplacements des travailleurs. — *György Boytha:* Quelques problèmes de l'évolution du droit d'auteur sous l'aspect particulier de la télévision. — *Revue: Salamon Beck:* Une brève réplique aux deux articles de Gyula Hraskó. — *Miklós Vermes:* Le Ve Congrès de la Société Internationale de Criminologie. — *Gyula Vargyai:* La VIIe conférence d'histoire du droit hungaro-tchécoslovaque. — *L. F.:* La législation des Etats socialistes européens (Union Soviétique). — *Littérature: József Kunos:* Les publications des Acta Juridica de Szeged dans l'année 1964. — — —: Nouveaux livres.

BUDAPEST

XX. új évfolyam 12. szám Budapest, 1965. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

TARTALOM:

NAGY LAJOS:

A tanúvallomás jegyzőkönyvi rögzítése a büntetőper tárgyalásán 595

GÁSPÁRDY LÁSZLÓ:

A polgári jogi igénnyel kapcsolatos gyakorlati kérdések a büntető eljárásban 604

VÁRGEDŐ LAJOS:

A termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősség egységes rendszeréről és causájáról 613

DUX ERIKNÉ—HAGELMAYER ISTVÁNNÉ:

A dolgozók áthelyezésének statisztikai vizsgálata 621

BOYTHA GYÖRGY:

A szerzői jog fejlődésének néhány kérdése, különös tekintettel a televízióra 628

Szemle:

BECK SALAMON:

Rövid riposzt Hraskó Gyula két cikkére 641

VERMES MIKLÓS:

A Nemzetközi Kriminológiai Társaság V. Kongresszusa 644

VARGYAI GYULA:

A VII. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencia 648

F. L.:

Az európai szocialista országok jogalkotása. (Szovjetunió) 654

Jogirodalom:

KUNOS JÓZSEF:

A Szegedi Acta Juridica et Politica 1964. évi kiadványairól 655

— —:

Új könyvek 661

Mellékelve: Dokumentációs Szemle

Ára: 6,— Ft

INDEX: 25.422

E lapszám (XX. új évfolyam 11.) szerzői: *Dr. Kampis György* az igazságügyminisztérium főelőadója. — *Zieleniewski, Jan* egyetemi tanár (Varsó). — *Dr. Novák István* megyei bírósági tanácsvezető (Miskolc). — *Dr. Hoóz István* egyetemi tanszékvezető (Pécs). — *Dr. Vietor, Martin* egyetemi tanár (Pozsony). — *Dr. Erdős Béla* Legfelsőbb Bírósági bíró. — *Dr. Herczeg István* ügyvéd. — *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Takács József* az MTA elnökségi titkárságának munkatársa. — *Dr. Kakuszi Mária* az Országgyűlési Könyvtár munkatársa.

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.6370 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

XX. új évfolyam 12. szám Budapest, 1965. december hó

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY

Tudományos folyóirat mellékletekkel

A tanúvallomás jegyzőkönyvi rögzítése a büntetőper tárgyalásán

I. A tanúvallomás rögzítésének feladata. A jegyzőkönyv

A bírósági tárgyaláson történteknek — problémánk vonatkozásában az itt elhangzott tanúvallomásnak — *rögzítése* a bírósági tárgyalás igen fontos eljárási cselekménye. A rögzítés ugyanis nemcsak formailag, hanem — a szocialista országok tételesjogi szabályai szerint általában — *tartalmilag* is olyan adatokat állandósít, amelyek ismerete elengedhetetlenül szükséges a büntetőper későbbi folyamán. Az eljárási törvényesség ellenőrzése, az ítélkezés megalapozottságának felülbírálata feltétlenül szükségessé teszi, hogy a büntetőper bírósági tárgyalásán lefolytatott eljárási cselekményeket *írásban is rögzítsék.* Az ilyen jellegű írásbeliség ugyanis — anélkül, hogy az eljárás közvetlenségének, illetőleg szóbeliségének elve ezáltal valamilyen törést szenvedne, — lehetővé teszi, hogy, ha ennek szüksége felmerül, akár a rendes, akár pedig a rendkívüli perorvoslati eljárásban a büntetőper anyagának lényege olyan formában álljon rendelkezésre, amely a lehető teljes mértékben tükrözi az elsőfokú eljáráson történteket, tárgykörünk vonatkozásában a tanúvallomást és az ezzel összefüggő jelenségeket.[1]

A büntető eljárások mai fejlődési fokán a rögzítés elsődleges eszköze az *írás,* formája a bírósági tárgyalásról készített jegyzőkönyv. A történeti fejlődés során a tanúvallomás írásbeli rögzítése lényegében mindig az egész eljárás írásbeliségének kérdéséhez kapcsolódott. A francia polgári forradalom eljárásjoga szakított a feudális típusú eljárások túlterjengő írásbeliségével és a lehető mértékben száműzte az írásbeliséget az eljárásból, a tanúvallomás tekintetében a teljes közvetlenség követelményét az eljárás egyik alapvető elvének minősítette, az írásbeliséget csak az eljárás előkészítő szakaszában hagyta meg.[2] Sajátos jelenség, hogy ugyanakkor a szintén szóbeli eljárást előíró szabályok mellett az angol irodalomban viszont BENTHAM a vallomás rögzítésének jelentőségét emelte ki.[3] Az elsőfokú eljárás teljes szóbeliségének és a közvetlenség elvének alapján álló rendszerekben — ilyen pl. a francia eljárásokban az esküdtszéki eljárás — az elv megvalósítása annyira következetes, hogy a tételesjogi szabály külön rendelkezése tiltja azt, hogy a bírósági tárgyalásról felvett jegyzőkönyv tartalmazza a vádlott, illetőleg a tanúk vallomását. Ezekben az eljárásokban a jegyzőkönyv feladata kizárólag annak megállapítása, hogy a tárgyaláson megtartották az összes előírt alakiságokat.[4] Azokban az eljárásokban viszont, amelyekben a másodfokú érdemi fe-

[1] SZTROGOVICS (Kursz szovetszkogo ugolovnogo processza. Moszkva, Izd. Akad. Nauk 1958. 465. p.) ezzel kapcsolatban rámutat arra, hogy az ítéletet a bíróság nem a jegyzőkönyvben foglaltak alapján hozza — mert azt esetleg később készítik el —, hanem saját, közvetlen tudomásszerzése alapján. Az elsőbírósági tárgyalás jegyzőkönyve — írja tovább — tehát nem az elsőbíróság számára, hanem a semmítő bíróság és az ügyet esetleg később tárgyaló bíróságok számára készül.

[2] Már az Alkotmányozó Nemzetgyűlés foglalkozott a kérdéssel és az ott lefolytatott igen tanulságos vita során — a vita eredményeként meghozott 1791. szept. 12—29-i VI. törvény szerint — az esküdtek különösen a jelenlétükben lefolytatott kihallgatások és a tárgyalás alapján kötelesek személyes meggyőződésüket kialakítani. (Vö. HÉLIE, Faustin: Traité d'instruction criminelle. Paris, Éd. Plon, 1866—1867. Tome 4. 33. p.)

[3] Vö. BENTHAM, Jérémie: Traité des preuves judiciaires. Éd. 2. Paris, Bossange, 1830. Tome 1. 145. p.

[4] Így pl. a francia esküdtszéki eljárásra vonatkozóan a francia Bp. 372. §-a tiltja, hogy az esküdtbírósági tárgyalás jegyzőkönyvében a vádlott feleleteit és a vallomások tartalmát rögzítsék. A tanúvallomás tartalmának jegyzőkönyvezését tiltó ez a rendelkezés megvolt egyébként a cári büntető eljárási törvénykönyvben is. (Vö. TETERIN, B. Sz.: Protokol szudebnogo zaszedenija v ugolovnomu delu. Moszkva, Goszjurizdat, 1960. 18. s köv.) Az újabb nyugati irodalomban l. erre HAUSER, Rudolf: Die protessuelle Stellung des Kindes als Zeuge. Schweitzerische Juristenzeitung LIX—1962. 213. s köv.

lülbírálatnak helye lehet, az elsőfokú tárgyalás anyagának rögzítése még mindig elég sok vitát okoz.

Hazai történeti vonatkozásban a XIV. századtól bevezetett communis inquisitio esetében a tanú vallomástétele után a kiküldöttek a hiteles helynek eljárásukról jelentést tettek és megszerkesztették a tudósítólevelet (relatoria). Ebben nemcsak a vallatás eredményéről számoltak be, hanem számos, a tanúvallomás értékének megállapításánál fontos adatot is közöltek.[5] Ezt követően a tételes anyagban is több utalást találunk a vallomás írásbeli rögzítésével kapcsolatban.[6] Igen részletesek a tanúvallomás rögzítésével kapcsolatban az 1843—1844. évi büntető eljárásjogi kodifikáció rendelkezései. Az 1843. évi javaslat hivatalos szövege — amellett, hogy több, haladó jellegű eljárási elvet mond ki és számos, a rögzítés szempontjából lényeges részletszabályt állapít meg — mindenben a korabeli külföldi tételesjogi rendelkezések szintjén áll.[7] A hivatalos javaslattal szemben bejelentett ún. esküdtszéki különvélemény ebben a vonatkozásban is haladó szemlélettel állapítja meg azokat a nehézségeket, amelyek következtében, éppen a tanúkihallgatás rögzítése során felmerülő és — a különvélemény megállapítása szerint — le nem küzdhető nehézségek miatt, a másodfokú ténybeli elbírálást kizártnak tartják.[8] Az 1844. évi ún. esküdtszéki javaslat már ennek a szemléletnek megfelelően, nem írja elő a tanúvallomás rögzítését és még a nyomozás során elhangzott és rögzített tanúvallomásokkal sem engedi befolyásoltatni az esküdtszék véleményének kialakítását.[9] Nem tér el a korabeli polgári liberális szemléletű külföldi eljárásjogoktól a későbbi hazai fejlődés (1896. évi XXXIII. tc. 192. s köv. §) sem, bár utóbb (1927. évi X. tv. 27. §, 1930. évi XXXIV. tv. 113. § stb.) számos rendelkezés „egyszerűsítette" — sokszor túlságosan is — a megelőző szabályozás számos, garanciális jellegű intézkedését.

A szocialista eljárásokban a jegyzőkönyv nem pusztán az eljárási cselekmények, feladatok teljesítésének tényét, hanem azok *tartalmának lényegét* is magában foglalja és ezzel lehetségessé teszi, hogy az elsőfokú ítélet megalapozottságát és törvényességét a később eljáró bíróságok a jegyzőkönyv alapján ellenőrizhessék.[10] A bírósági tárgyaláson készített jegyzőkönyv *közokirat:* a tárgyaláson történtek rögzítésével bizonyítja, hogy mindaz, amit a jegyzőkönyv tartalmaz a tárgyaláson valóban megtörtént. Emellett azonban egyidejűleg azt is bizonyítja, hogy mindaz, ami nincs benne a jegyzőkönyvben (pl. olyan kijelentés, vallomás amelyek elhangzása az ítélethozatal szempontjából lényeges lett volna stb.), nem történt meg. A jegyzőkönyv azonban csak megállapítja az egyes eljárási cselekmények megtörténtét, a lényeges, a *bizonyító* tény viszont az, *hogy ezek az eljárási cselekmények a valóságban megtörténtek-e vagy sem?* A jegyzőkönyvi megállapítás nem teszi megtörténtté a nem foganatosított eljárási cselekményt, valamint annak eredményét, és megfordítva: a jegyzőkönyvből hiányzó ilyen értelmű megállapítás nem teszi meg nem történtté a cselekményt és az eredményt. A jegyzőkönyvi rögzítés nem előfeltétele az eljárási cselekmény — pl. a tanúkihallgatás — érvényességének. Az eljárási szabályok szerint teljesített eljárási cselekmény tehát nem válik érvénytelenné — ha teljesítése egyéb úton, pl. a jegyzőkönyv kiegészítése, hivatalos feljegyzés stb. alapján bizonyítható — azáltal, hogy azt a tárgyalási jegyzőkönyv nem tartalmazza. A jegyzőkönyv tartalmával szemben ugyanis — megfelelő módon — mindig helye van az objektív valóság alapján a bizonyításnak s ennek alapján a kiegészítésnek, módosításnak.

A tárgyalási jegyzőkönyv tartalmilag az elsőfokú bírósági tárgyalás egész menetének rögzítésével összefoglalja mindazokat a tényeket, adatokat, amelyekre a bíróság ítélkezését alapítja. A tárgyalási jegyzőkönyv pontos elkészítése,

---

[5] A hazai történeti anyagra HAJNIK Imre: A magyar bírósági szervezet és perjog. Bp. Athenaeum, 1899. 298. s köv. továbbá DÓSA Elek: Erdélyhoni jogtudomány. 3. köt. Kolozsvár, 1861. 113. s köv.

[6] Így pl. Mátyás 1486. évi VI. Decr. 10. cikk 7. §. Vö. még DÓSA i. m. 110. és BALOGH Jenő: Magyar bűnvádi eljárási jog. Bp. Grill, 1901. 87. s köv.

[7] A tanú a tárgyaláson szóbelileg köteles vallomást tenni, vallomását — ha szólni tud — egyáltalában nem szabad írásban megtennie (a 317. § által felhívott 163. §). A tárgyaláson a bíróság elnöke — a tanú esküttétele után — kérdéseket tesz fel a tanúnak a személyével kapcsolatos adatok (neve, születés- és lakhelye, kora, vallása) valamint „egyéb ollyas viszonyok iránt... melyek a személyes hitelességének megítélésére szolgálnak" (a 316. § által felhívott 167., ugyanígy az 1844. évi javaslat 325. és 189. §§). Az elnök „a jegyző által híven feljegyezteti" a tanúnak a büntetőper tárgyalásán tett vallomásában foglalt és a korábbi vallomásoktól eltérő részeket, a korábbi vallomás megváltoztatását vagy kiegészítését (318. §. ugyanígy az 1844. évi javaslat 326. §). A vizsgálati eljárásnál ugyanígy az 1843. évi jav. 177., 243—244. §§-ai stb.

[8] Az 1843. évi javaslat ellen *Deák* Ferenc és társai által az esküdtszékek felállítása érdekében bejelentett különvélemény részletesen foglalkozik azokkal a nehézségekkel, amelyeket az elsőfokú tanúkihallgatás rögzítése okoz. Abból kiindulva, hogy nem lehet „méltányossággal kívánni és valószínűséggel reményleni a jegyzőtől, hogy ő mindeneket, mik e részben a határozatra lényeges befolyással lehetnek, észrevegyen, felfogjon, s azonnal tisztán, érthetően és határozottan jegyzőkönyvbe iktasson..." határozottan állást foglalnak az ellen a megoldás ellen, amely megengedi a ténykérdésben a fellebbvitelt. (Vö. Az 1842. évi javaslatok anyaggyűjteménye. 1. köt. Bp. Athenaeum, 1896. 262—263. p.)

[9] Az 1844. évi javaslat szerint a tanúk nyomozati vallomásairól készült jegyzőkönyveket utóbb el kell különíteni az iratoktól és nem lehet az esküdtnek átadni (251. és 361. §§).

[10] A tárgyalási jegyzőkönyv jelentőségére l. TETERIN 5—6. s köv., a nyugati irodalomban HELLWIG, Albert: Psychologie und Vernehmungstechnik bei Tatbstandvermittlungen. 4. Aufl. Stuttgart, F. Enke Verl. 1951. 306. p., a történeti anyagban BENTHAM i. m. 144—147. p.

összeállítása mindezeknél fogva egyik előfeltétele annak is, hogy a bíróság ítéletét az eljárás későbbi folyamán ellenőrizni lehessen abban a tekintetben, hogy azt valóban azokra a bizonyító tényekre alapította-e, amelyek a tárgyaláson megtörténtek s amelyeknek a tárgyaláson való megtörténtét a jegyzőkönyv bizonyítja.[11]

A jegyzőkönyv rendszerint a tételes szabályban meghatározott módon, különböző részletességgel sorolja fel mindazokat az eljárási cselekményeket, amelyeket a bíróság a tárgyaláson teljesített. Egyes eljárási cselekményekkel kapcsolatban különösebb tartalmi kérdéseket a jegyzőkönyvbe rendszerint nem kell foglalni, vagy azért mert a kérdéses eljárási cselekmény tartalma nem kíván különösebb rögzítést,[12] vagy pedig azért, mert azokat maguk a felolvasott és az ügyiratokhoz csatolt iratok tartalmazzák, amelyek a felolvasással a tárgyalás anyagává válnak (pl. korábbi vallomásról készült jegyzőkönyv). Más eljárási cselekményekkel kapcsolatban viszont a tételes szabály sokkal részletesebben írja elő azt, hogy a jegyzőkönyvnek ilyen esetekben tartalmaznia kell az ítélkezés törvényességének ellenőrzéséhez szükséges mértékben a *tárgyaláson* történtek részletes leírását. Így a szocialista országok tételes eljárásjogában rendszerint különböző rendelkezések határozzák meg azt, hogy pl. a tanúk vallomását milyen részletességgel kell a jegyzőkönyvbe foglalni.

A tanúvallomásról felvett jegyzőkönyvnek a tanú egész szóbeli előadásából az ügyretartozót, a lényegeset kell a megfelelő részletességgel tartalmaznia. Azt azonban, hogy mi tekinthető lényegesnek, igen nehéz megállapítani. Amikor a bíróság a tanút kihallgatja, egyidejű feladata az is, hogy a rögzítés céljára a tanúvallomás tartalmából az ügyretartozót, a lényegest emelje, szűrje ki. A tanúvallomás ugyanis — szöveg szerint — sok esetben nem csupán az ügyretartozót és a lényegest tartalmazza. A bíróság tehát elsősorban arra törekszik, hogy kihagyja a mondottakból mindazt, ami — a bíróság megállapítása szerint — nem tartozik az ügyre vagy jelentéktelen. Ezekkel kapcsolatban tehát már lehetőség van bizonyos, szubjektív elbírálásra. A helyes jegyzőkönyvvezetés alapvető feltétele emellett annak figyelembevétele, hogy nemcsak a bíróság — esetleg a jegyzőkönyvvezető — által kiemeltek, hanem a vádnak vagy a vádlott védekezésének szempontjai is lényegesek a releváns ügy objektív valóságát tükröző rekonstruálásánál. Nem lehet tehát a vallomásokból mint lényegteleneket kiszűrni azokat az adatokat, amelyek a tényállásmegállapítás, illetőleg a büntetéskiszabás kérdésében a vád vagy a védelem álláspontjával kapcsolatosak, függetlenül attól, hogy a bíróság azokat később hogyan fogja értékelni.

A tanúvallomás megszövegezése, a lényeges kiemelésének eredményeként a szóbeli kijelentések írásbeli rögzítése ugyanolyan nehéz feladat, mint maga a tanúkihallgatás. Sok esetben ez is jelentős hibaforrás lehet. A jegyzőkönyvkészítésnél ezzel kapcsolatban keletkező hibák egyrésze magából a feladat természetéből adódik: a jegyzőkönyv szerkesztőjének a saját gondolkodásmódján keresztül kell a tanúvallomás lényegét rögzítenie. Kétségtelen, hogy a szövegezésbe bizonyos, szubjektív szempontok akarva-akaratlanul bekerülnek. Az itt elkövetett hibák esetleg jelentős módon befolyásolják az elsőbírósági ítélethozatalt is. A jegyzőkönyv szerkesztésében mutatkozó ilyen tévedéseket részben ugyan kiküszöböli az a körülmény, hogy az elsőfokú bíróság a saját érzékszerveivel is hallotta-látta a tárgyaláson történteket és így ellenőrizni tudja a rögzítés pontosságát is. A magasabbfokú vagy általában a később eljáró bíróságok azonban a kizárólag az elsőfokú jegyzőkönyvben foglaltakra vannak utalva.[13] A tanú jellegzetes szavainak, egész kifejezésmódjának felhasználása, pontos átvétele, az egyik legmegbízhatóbb módszer annak elkerülésére, hogy a tanúvallomás kizárólag a bíróság megszövegezésében szerepeljen a jegyzőkönyvben s ezzel már tág teret adjon esetleg szubjektív szempontok érvényesülésének.

Elméletileg is sokat vitatott kérdés a tanúkihallgatási jegyzőkönyv *szerkesztési módszere*. A két szélső megoldás az összefüggően, folyamatos szövegben és a tisztán kérdés-felelet alakjában felvett jegyzőkönyv. Mindkét szerkesztési módszernek vannak bizonyos előnyei és hátrányai.[14] A szocialista országok tételesjogi megoldásai általában az egybefüggő szövegű rögzítést írják elő, a kérdés-felelet formájában szövegezett jegyzőkönyv esetleg a nyomozási szakban előírásszerű.

---

[11] Egyes szocialista eljárásokban erre tételesjogi szabály van, így pl. a *német* Bp. tételesen is kimondja (230. §2. bek.), hogy a tárgyalási jegyzőkönyv a magasabbfokú bíróság előtt az elsőfokú bíróság ténymegállapításainak megítéléséhez alapul szolgál.

[12] Így pl. a vádlott vagy a tanúk tájékoztatásának, figyelmeztetésének stb. mint eljárási cselekmények a tárgyaláson való megtörténtét bizonyítja a jegyzőkönyv ilyen tartalmú megállapítása. (Pl. „... Törvényes figyelmeztetés után a tanú előadja ...”), anélkül, hogy a tárgyaláson elhangzott egész szöveget (pl. a tárgyaláson a tanúkhoz intézett bírói figyelmeztetés teljes, szószerinti szövegét stb.) a jegyzőkönyvnek tartalmaznia kellene. Viszont pl. a tanúnak a figyelmeztetés alkalmával tett megjegyzését — mint az eljárásban szokatlan jelenséget — esetleg célszerű rögzíteni.

[13] A nyugati irodalomban l. erre HELLWIG 300. s köv., továbbá — számos gyakoralti példával, irodalmi utalásokkal MÖNKENMÖLLER, Otto: Psychologie und Psychopathologie der Aussage. Heidelberg, C. Winters Verl. 1930. 211—219. p. A tárgyalási jegyzőkönyvbe került félreértések, pontatlan megszövegezések stb. következményeiről SZTROGOVICS 464—465., a nyugati irodalomban l. HELLWIG 314—315. p., ahol számos utalás van a kérdés történet oldalaira is.

[14] A jegyzőkönyvezésnek a tanúvallomás egyes fázisait (előadás, kérdezés stb.) követő módszerét tartja helyesnek a szovjet irodalomban RAHUNOV, D. R.: Szvidetel'szkie pokazanije v szovetszkom ugolovnom processze. Moszkva, Izd. Akad. Nauk SzSzSzR. 1958. 129. p.

Igen lényeges további feladat a rögzítésnél a tanú eredeti észlelésének elhatárolása a tanú következtetéseitől. Az elkülönített rögzítés ugyanis egyik előfeltétele annak, hogy a mérlegelésnél elhatárolható és külön-külön elbírálható legyen az eredeti észlelés és a következtetés.

A jegyzőkönyvnek lényegileg ugyanazokat a benyomásokat kellene rögzítenie, amelyeket a bíróság közvetlenül észlelt az előtte elhangzott tanúvallomás alapján, tehát elsősorban a tanúkihallgatás lefolytatását és a tanú előadásának pontos szövegét. A büntető eljárásban azonban nem csupán az élőszóval előadottak tárják fel a tanú tudattartalmát. A tanúnak az egész tárgyaláson tanúsított magatartása, biztonsága illetőleg bizonytalansága, képességei, egyénisége, egyes körülményekre való reagálása, kifejezési képessége stb. ugyanis szintén esetleg a bíróság által értékelhető adatokat jelentenek. Amennyiben ezek a jelenségek, tények olyan természetűek, hogy jegyzőkönyvi leírással rögzíthetők, nemcsak a jelenségeket közvetlenül észlelő bíróság veheti azokat figyelembe a tanúvallomás mérlegelésénél, hanem — éppen ez a rögzítés feladata — azok jelentősége az eljárás későbbi folyamán is ellenőrizhető. A tanúvallomás pszichikai elemeinek, az alkalmazott pszichológia megállapításainak figyelembevételét éppen az teszi lehetővé, hogy ezeket a mozzanatokat a jegyzőkönyv is rögzíti. Ha az említett tények rögzítését a jegyzőkönyv mellőzi, ez — túlmenően a szóbeli vallomás pontatlan rögzítéséből eredő nehézségeken, tévedéseken — megfosztja a tanút saját mozdulataitól, az előadását kísérő gesztusaitól, magatartásától, egész egyéniségének a tanúvallomás mérlegelésénél figyelembe vehető vonásaitól.[15] Az ilyen jellegű jelenségek rögzítése az eljáráspszichológia fejlődésével kapcsolatban egyre nagyobb jelentőségű és az irodalom éppen ennek következtében egyre határozottabban foglal állást a rögzíthető jelenségek jegyzőkönyvi leírásának célszerűsége mellett.

E gondolatsor befejezéséül meg kell még jegyezni, hogy bár a tárgyaláson a történtek rögzítésével kapcsolatban általában, a tanúkihallgatás során felmerült jelenségek (a tanú nyilatkozata, magatartása, egyéb jelenségek stb.) rögzítésével kapcsolatban pedig különösen a rögzítés elsődleges eszköze elsősorban és — a legtöbb ország tételesjoga szerint — kizárólagosan ma is a bíróságnak a vallomásból a lényegest kiemelő, összefoglaló tevékenysége alapján az *írás*, a büntető eljárás fejlődése nem zárkózhatik el a rögzítés további lehetőségeitől sem, amelyeket a technika fejlődése a büntető eljárás rendelkezésére bocsát. A technikai fejlődéssel ugyanis ma már egyre tágabb lehetőségek nyílnak abban az irányban, hogy a tárgyaláson elhangzottakat — elsősorban a vádlott, a tanú és esetleg a szakértők vallomását — az íráson kívüli, más eszközökkel is tartósítsák.[16] Ezek a rögzítési eszközök csak *kiegészítői, kisegítői* lehetnek a tárgyalási jegyzőkönyvnek. A helyesen vezetett tárgyalási jegyzőkönyv — amely a bíróság igen sok szaktudást, tapasztalatot igénylő, egyidejűleg absztraháló: a lényegest kiemelő és ezt rögzítő tevékenységének, tehát szellemi alkotó munkájának az eredménye — ugyanis a tapasztalatok szerint jobban tudja azt a feladatot teljesíteni, hogy az ítélkezés számára *a lényegest* őrizze meg a tárgyaláson elhangzottakból. A jegyzőkönyv szerkesztési, ellenőrzési, kiegészítési, kijavítási lehetőségei pedig általában megadják a tárgyalás résztvevőinek mindazokat a biztosítékokat, amelyeket a tárgyalás lefolytatásának pontos rögzítése feltétlenül igényel. Mindezek ellenére azonban azzal kell zárnunk a tanúvallomás rögzítésével kapcsolatos elméleti fejtegetéseinket, hogy az olyan tanúvallomás, amelyet a bíróság — az összes kísérő jelenségekkel együtt — nem közvetlenül észlel, hanem írásbeli vagy más természetű rögzítés alapján használja fel azt ítélkezésében, mind tartalmilag, mind pedig hiteltérdemlőségét illetően fokozott ellenőrzésre, kritikára szorul, mert itt a tanúvallomás hiteltérdemlőségét veszélyeztető tényezők közé újabb tényező lép: a rögzítés hiányossága, esetleges pontatlansága és szükségszerű torzítása.

Az alábbiakban a jegyzőkönyvi rögzítés néhány gyakorlati kérdését tekintjük át előrebocsátva, hogy terjedelmi korlátok miatt a már említett technikai rögzítési kérdések mellett számos további gyakorlati kérdést (pl. a jegyzőkönyvnek a tárgyaláson való elkészítése, elkészítésének határideje stb, stb.) is mellőzni kellett.

II. A tanúvallomás rögzítésének tételesjogi szabályai

A bírósági tárgyalás jegyzőkönyvének szerkesztésére általában vonatkozó tételesjogi szabályokat a tanúvallomásról készített jegyzőkönyv szerkesztésénél is alkalmazni kell. Ezek részletesebb áttekintésére a tanulmány keretei nem adnak módot és így az alábbiakban csupán a tanúvallomás rögzítésével kapcsolatos tételesjogi sza-

[15] Vö. erre a nyugati irodalomban GRAVEN, Jean: L'administration et la psychologie du témoignage en justice. Revue Internationale de Criminologie [Genève] XIV—1960. 273. p.

[16] A tanulmány keretei nem adtak lehetőséget a további rögzítési lehetőségek (gyorsírás, gépírás, hangfelvétel, filmfelvétel stb.) sajátos kérdéseinek vizsgálatára, bár az újabb tételesjogi törvényhozás és irodalom elég gyakran érinti az ezzel összefüggő gyakorlati problémákat. Az ezzel kapcsolatos szocialista irodalomból TETERIN 20. s köv. mellett SZWARC, Andrzej: Kryminalisticzna ekspertyza zapisu magnetifonowego. Warszawa, Wyd. Zakl. Kryminalistyki, 1964. 303 p. (Biblioteka kryminalistyczna Nr. 13.), néhány kérdésre nálunk GRIESZHABER—GONDOS László: A jegyzőkönyvezés eltérő sajátosságai a büntető és polgári perben. MJ. XI—1964. 254. p.; a nyugati irodalomban ROGGERMANN, Herwig: Das Tonband in Verfahrensrecht. Göttingen, Verl. Schwartz, 1963. X, 162 p.

bályokat foglaljuk össze. Itt csupán a jegyzőkönyv közokirat-jellegére vonatkozó tételesjogi szabályozásra szükséges ismételten rámutatni.[17]

A bírósági tárgyalás jegyzőkönyvébe kötelezően felveendő adatokat a hazai vonatkozásban tételes jogszabály határozza meg. (Be. 86. § 1. bek. és BÜSZ. 39. § 3. bek.) A jegyzőkönyvnek általános szerkesztési szabálya ebben a vonatkozásban, hogy a jegyzőkönyvben az eljárás menetét, valamint az annak során történteket úgy kell leírni, hogy a jegyzőkönyv alapján meg lehessen állapítani azt: megfelel-e az eljárás a törvényben megszabott alaki követelményeknek (Be. 86. § 2. bek. 1. ford.). A vallomásnak a lényegest feltüntető rögzítése tehát az alapvető feladat.[18] A jegyzőkönyvnek *a tanúvallomásról* felvett részét illetően különös szerkesztési szabályok a tételesjog szerint, hogy: *a)* a tanúk vallomását *részletesen* kell a jegyzőkönyvbe felvenni; *b)* ha valamely kifejezés vagy kijelentés pontos szövege különösen fontos, azt *szó szerint* kell jegyzőkönyvbe venni (Be. 86. § 2. bek. 2. ford.).[19]

A tanúvallomás vonatkozásában is kiemelendő további fontos tételesjogi szabály, hogy az ügyész, a magánvádló, a magánfél, a terhelt vagy a védő jogosult kérni az eljárás során történt valamely körülménynek vagy nyilatkozatnak jegyzőkönyvbe vételét. Ez a rendelkezés az ügyész és a tárgyalás egyes résztvevői számára *ellenőrzési jogot* jelent a jegyzőkönyvbefoglalással kapcsolatban. Az ezirányú kérés teljesítését a bíróság csak akkor mellőzheti, ha az illető körülmény vagy nyilatkozat megtételéről nincs tudomása (Be. 86. § 3. bek.). A gyakorlatban nem eléggé alkalmazott e fontos szabály a kétoldalú meghallgatás és az ügyfélegyenlőség követelményének egyik legfontosabb biztosítéka a tárgyaláson elhangzottak rögzítésével kapcsolatban és végeredményben a mindenoldalú bírói megismerés megvalósulását teszi lehetővé.

A tanúvallomási jegyzőkönyv szerkesztésével kapcsolatban igen fontos gyakorlati kérdés *a jegyzőkönyvbe foglalás módszere, formája:* a vallomás megszövegezése. Amint láttuk, a tételesjogi szabályok értelmében általában *a lényegest,* az ügyretartozó kijelentéseket kell jegyzőkönyvileg rögzíteni. A megoldások különbözőek abban a tekintetben, hogy az magának a tanúnak a szavaival, egyenes beszédben vagy pedig a jegyzőkönyvvezető szavaival, függő beszédben történjék. Általában az első személyben való jegyzőkönyvezés ajánlatos. Ez ugyanis sokkal pontosabban követheti a tanúnak első személyben elmondott vallomását és így kizárhat bizonyos hibaforrásokat.[20] Hazai vonatkozásban a tételes jog szerint a tanú vallomását első személyben, a szükséges részletezéssel kell jegyzőkönyvbe venni (a Be. 134. § 3. bek.-ben felhívott és a tanúra is alkalmazandó 119. § 1. bek.). Ugyanezen törvényhely alapján elrendelhető az a rögzítési forma, hogy a tanú vallomását sajátkezűleg leírhatja és ezt az iratot a jegyzőkönyvhöz kell csatolni. A rendelkezésnek elsődleges jelentősége a nyomozási szakban volna, de az úgyszólván nem is kerül ott sem alkalmazásra.[21]

A külföldi tételesjogi anyagban szintén találunk néhány rendelkezést, amely az első személyben, az egyenes beszéd formájában való rögzítést előírja.[22]

---

[17] A Be. nem tartalmaz rendelkezést a jegyzőkönyv közokirati jellegével kapcsolatban, nézetünk szerint ez a jellege nem vitatható. A hazai tételesjogban a közokirat fogalmára l. a Pp. 195. § 1. bek. Egyébként a II. Ppn. 34. §-ának indokolása kimondja, hogy a tárgyalási jegyzőkönyv közokirat, az abban foglaltak helyessége mellett törvényes vélelem szól, de ellene — mint minden más közokirattal szemben — bizonyításnak lehet helye. A szovjet irodalomban a jegyzőkönyv bizonyító erejére l. SZTROGOVICS 464. p. A jegyzőkönyv készítésére vonatkozóan — az 1951. évi III. tv. hatálya alatt — l. a: Jegyzőkönyvszerkesztési ismeretek. Összeáll. *Bagi* Dénes—*Horgosi* György—*Horváth* Tibor. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1959. 95 p. c. munkát. A külföldi szocialista irodalomban a legrészletesebb TETERIN többször idézett munkája. Összefoglaló jellegű SZTROGOVICS 1958. 464—466. A nyugati irodalomban KROSCHEL, N.: Die Abfassung der Urteil in Strafsachen. 18. verb. Aufl. Berlin—Frankfurt, 1957. gyakorlati jellegű munkáját kell megemlíteni, amelynek a jegyzőkönyvvezetést tárgyaló melléklete külön is részletezi a tanúkihallgatás során felveendő adatokat (216. s köv.).

[18] A hazai bírói gyakorlatból: A Legfelsőbb Bíróság Bf. III. 2058/1961/31. sz. ítéletében megállapítja, hogy a tárgyalási jegyzőkönyv a vallomásokat annyira lerövidítve tartalmazza, hogy az már az értelem rovására megy, azokból így a vallomások eredeti tartalma csak a nyomozati vallomásokkal való egybevetés után állapítható meg és emellett a jegyzőkönyv téves és határozatlan utalásokat tartalmaz. A Legfelsőbb Bíróság megállapítása szerint a jegyzőkönyv mindezek miatt nem alkalmas az ügy felülbírálására és a Legfelsőbb Bíróság utasította az eljáró bíróságot, hogy a megismételt eljárás során a jegyzőkönyv felvételénél felsorolt hiányokat szüntesse meg.

[19] A szocialista irodalomban l. erre, valamint a tanúvallomás jegyzőkönyvezésének szabályaira részletesebben TETERIN 80—81. p. A nyugati irodalomban HELLWIG is utal arra, hogy vannak a vallomásnak olyan részei, amelyek feltétlenül szóról szóra rögzítendők (319. p.).

[20] Az irodalomban a vallomás első személyben való rögzítésének célszerűségéről írt már BENTHAM (I: 240. s köv.) az írásbeli vallomásokkal kapcsodatban. Az egyenes beszédben való felvételt javasolja HELLWIG (318. p.) az ellenkező megoldás kritikájával.

[21] L. még TRAYTLER Endre: A tanúkihallgatást szabályozó néhány rendelkezés értelmezése és egybevetése. MJ. X—1963. 350—352. p.

[22] Pl. a *csehszlovák* Bp. értelmében a terhelt vallomását, rendszerint a kihallgatást végző személy fogalmazása alapján, közvetlen beszédben és lehetőleg szó szerint kell jegyzőkönyvbe venni (96. § 1. bek., amelyet a 103. § alapján a tanúra is alkalmazni kell). A *lengyel* Bp. szerint a kikérdezett személy vallomását és nyilatkozatát a lehető legnagyobb pontossággal kell jegyzőkönyvbe foglalni (222. §). Az a személy, aki a jegyzőkönyvet aláírja, jogosult a jegyzőkönyv tartalmával kapcsolatos véleményét kinyilvánítani, megjegyzéseit jegyzőkönyvbe kell foglalni (225. § 3. bek.). Az eljárási cselekmény teljesítésénél résztvevő személyek követelhetik továbbá, hogy mindazt jegyzőkönyvbe foglalják, ami jogaikat és érdekeiket érinti (224. §).

A gyakorlat során a tanúvallomás jegyzőkönyvi megszövegezésével kapcsolatban még számos fontos kérdés merül fel, amelyek megoldása sokszor nagy körültekintést igénylő és gyakorlatilag jelentős kihatású feladat.[23] A tanúvallomás egyenes beszédben való visszaadása — amint láttuk — az egyik lehetőség arra, hogy a tanú előadását a szükséges részletezéssel és teljes pontossággal, szöveghűen rögzítse a jegyzőkönyv. Emellé járul annak a szempontnak érvényrejuttatása is, hogy a tanúvallomás lényegét feltüntető jegyzőkönyvi rögzítésnek lehetőleg a tanú által használt kifejezéseket, mondatfűzést stb. kell rögzítenie. A „jogi nyelvre lefordított" tanúvallomás sokszor kelt aggályt az ügyet a jegyzőkönyv alapján felülbíráló bíróságban azirán t, hogy az eredeti vallomás hogyan hangzott el, mert esetleg feltétlenül kizárt az a szöveg, amelyet a jegyzőkönyv tartalmaz. Ennek különös jelentősége lehet abban a vonatkozásban is, hogy bizonyos adatokat szolgáltat a tanú egyéniségének, műveltségi fokának, képességeinek stb. megismeréséhez is, ami a tanúvallomás hiteltérdemlőségének elbírálásánál esetleg tekintetbe jöhet. Az irodalomban ebben a vonatkozásban elég gyakran szerepelnek a gyermek- és fiatal korú tanú vallomásának rögzítésével kapcsolatos kérdések.[24]

További sajátos kérdés a tanúvallomás jegyzőkönyvezésénél a tanúvallomás egyes fázisainak feltüntetése, illetőleg a kihallgatás lényeges mozzanatainak rögzítése.[25] Az egyes mozzanatok elkülönítése a rögzítés szempontjából is fontos, mert a tanúhoz intézett általános kérdések kapcsán a tanú egyéniségének számos vonását lehet esetleg tisztázni. Különös jelentősége van továbbá a tanú önkéntes előadása és a kérdésekre adott feleletei közötti különbségtételnek, mind a tanúvallomás tartalmának megállapításánál, mind pedig hiteltérdemlőségének elbírálásánál. A tanúvallomás rögzítésénél tehát ezt a két fázist is el kell határolni egymástól és a jegyzőkönyvben fel kell tüntetni azt, hogy a tanú nyilatkozatának megfelelő részét önkéntes előadása vagy pedig a kérdésekre adott felelete tartalmazza. Nézetünk szerint magának a kérdésnek szövege csak akkor lényeges és rögzítendő, ha az arra adott felelet értelme a kérdés szövegével összefüggésben van. Az irodalom szintén állást foglalt a két mozzanat elkülönítése mellett.[26] Végül meg kell említeni, hogy egyes eljárásokban sajátos rendelkezéseket látunk a tolmács útján történt kihallgatás jegyzőkönyvi rögzítésére vonatkozóan is.[27]

A rögzítés helyességének ellenőrzésére szolgáló lehetőség, illetőleg alkalom a jegyzőkönyvnek az aláírás előtt történt felolvasása.[28] A *hazai* tételesjog szerint nincsen olyan rendelkezés, amely szerint a tanúnak a bírósági tárgyaláson jegyzőkönyvbe foglalt vallomását fel kellene olvasni. Erre rendszerint nincs is lehetőség, mert a jegyzőkönyv csak utólag készül el. A tanú azonban esetleg a bíró tollbamondása alapján értesül arról, hogy vallomásának fontosabb részei milyen szövegezésben kerülnek a tanúkihallgatási jegyzőkönyvbe. Ajánlatos tehát a fontosabb részeknél külön is figyelmeztetni a tanút arra, hogy észrevételeit a jegyzőkönyvbe foglalással kapcsolatban tegye meg.

A tanúvallomás rögzítésével is kapcsolatos sajátos feladat annak elkülönített rögzítése, amit a tanú saját maga észlelt, mindattól, amire csak következtetés útján jutott. Bírói gyakorlatunkban általában követett annak a szabálynak megfelelően, hogy a tanú csupán észleleteit közli a bírósággal és a következtetést magának a bíróságnak kell abból levonnia, a tanú eredeti észlelését és az ahhoz fűzött saját következtetéseket már a vallomás rögzítésénél határozottan el kell különíteni egymástól. Ennek alapján a bíróság a további megismerési lehetőségeivel ellenőrizheti ezeknek a következtetéseknek a helytállóságát, illetőleg a tanú által észlelt jelensé-

[23] A bíróság előtt tett nyilatkozatok *átszövegezését* a bírósági tárgyalásról felvett jegyzőkönyv egyik gyakori hibájának minősíti a *szovjet* bírói gyakorlatban az SZU Legf. Bír. 1934. jún. 7-i 47. sz. teljes ülési határozatának preambuluma. A szovjet irodalomban TETERIN (80—81. p.) rámutat arra, hogy — többek között — a tanú vallomását is szószerint kell jegyzőkönyvbe venni. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a jegyzőkönyvvezető köteles betűről betűre mindent leírni, amit a tanú mondott, hanem csupán azt, hogy az írja le mindazokat a konkrét körülményeket és tényeket, amelyek az üggyel közvetlen kapcsolatban vannak. TETERIN néhány gyakorlati példával is rámutat arra, hogy a tanú által mondottak átszövegezése milyen nehéz és mennyi körültekintéssel kell itt eljárni.

[24] A gyermek és a fiatal korú tanúk által használt kifejezés jegyzőkönyvezésére l. HELLWIG 320. p. és HAUSER 213. p.

[25] A bírói gyakorlatban több olyan döntést találunk, amelyekben a másodfokú bíróság a jegyzőkönyv hiányosságának tekinti az ilyen, lényeges mozzanatok rögzítésének mellőzését. Így pl. a Legf. Bír. Bf. III. 2058/1961/31. sz. ítéletében megállapította, hogy az elsőfokú tárgyalásról készített jegyzőkönyv téves és határozatlan utalásokat is tartalmaz, így pl. A. G. tanú nyomozati vallomásával kapcsolatban a sorszám megjelölése és a tanú elé tárt kijelentés tartalma, továbbá a vádlott feleségének felmutatott írás, valamint az elnök által ismertetett levél stb. tekintetében. A jegyzőkönyvben ugyanis nem lehet megállapítani, hogy milyen irat felmutatása, illetőleg ismertetése történt meg.

[26] Az elkülönített rögzítést írja elő az OSzFSzK Bp. 163. §, RAHUNOV 129. p.; a nyugati irodalomban GORPHE François: L'appréciation des preuves en justice. Paris, Sirey, 1947. 411—412. p. és HELLWIG (325—326. p.). Az önkéntes vallomás és a kikérdezés elhatárolására l. még GORPHE 408—409. p.

[27] Az OSzFSzK Bp. 160. §-a által a tanúkihallgatásra vonatkozóan is alkalmazni rendelt 151. § utolsó bek.

[28] A hazai tételesjog szerint ez a nyomozási szakban kötelező. (Be. 88. § 2. bek.) Egyes tételesjogi szabályok a tárgyalási jegyzőkönyvvel kapcsolatban is tartalmaznak ilyen előírásokat, így pl. a *német* Bp. 229. § 4. bek. és a *román* Bp. 151. § 1. bek. és 313. §. Az irodalomban l. erre TETERIN (20. p.) és HELLWIG (323—324. p.).

gekből maga vonhatja le a helyes következtetést.[29]

Itt kell utalni még a *csehszlovák*, illetőleg a *román* Bp.-nek[30] a tanúvallomás rögzítésével kapcsolatos néhány sajátos rendelkezésére.

A tanúvallomás rögzítésének további problémája a bírósági tárgyaláson a tanú szóbeli előadását követő mozdulatok, a tudattartalomról ilyen módon nem szóval, hanem egyébként — mozdulattal, cselekvéssel, ráutaló magatartással stb. — tett közlés rögzítése. A probléma nem mai keletű. A történeti anyagban számos adatot ismerünk arról, hogy a kérdés felmerült és megoldását különféle módokon keresték.[31] A tanúvallomás mérlegelésénél a bíróság elbírálja mindazokat a jelenségeket, körülményeket, amelyek a tudomás szerzésénél, megőrzésénél és közlésénél a konkrét ügyben hatottak. A tanú magatartása, viselkedése stb. a szóbeli vallomástételt kísérő egyik ilyen elem lehet. Az újabb eljárásjogi irodalomban is többször hangoztatott kívánalom, hogy a jegyzőkönyv tartalmazza a tárgyaláson történt mindazokat a jelenségeket, amelyek a tanú eredetileg szerzett tudomásáról tett vallomásának mérlegelésénél felhasználhatók.[32]

A hazai bírói gyakorlatban számos példát látunk arra, hogy a bíróság a tanúvallomás mérlegelésénél értékelte azokat a körülményeket, amelyeket nem a tanú szóbeli nyilatkozata alapján észlelt, hanem a tárgyaláson egyéb jelenségekből: a tanúnak a vallomástétellel, kérdezéssel, szembesítéssel stb. kapcsolatos magatartásából, viselkedéséből stb. állapított meg. A következtetésnek ez a módja kétségtelenül helyes és a tanúbizonyításban egyes pszichikai elemek, jelenségek figyelembevételét jelenti. Kérdés azonban az, hogy ezeknek a jelenségeknek a jegyzőkönyvi rögzítése mennyiben követelhető meg?

A szocialista eljárások egyik alapvető elve a közvetlenség követelménye, amely szerint a bíróság döntését csakis az általa a tárgyaláson megvizsgált adatokra alapíthatja, A bíróság meggyőződését kiváltó bizonyító tény — a közvetlenség elvének következtében — kétségtelenül magának a tanúvallomásnak a *ténye*, illetőleg a tanú által a nyilatkozattétel kapcsán tanúsított magatartás *ténye*. A bíróság a meggyőződését kiváltó bizonyító tényeket, a bizonyítékokat szabadon mérlegeli, azonban ez a szabadság nem jelent önkényességet: a bíróság az ítélet indokolásában kifejteni tartozik mindazokat az érveket, amelyek alapján meggyőződését kialakította. Az ítéletnek ebben a vonatkozásban is az ítélethozatalt megelőző és a jegyzőkönyvben is rögzített tényeken kell alapulnia, mert ennek hiányában az ítéleti ténymegállapítás iratellenes, az ítélet tehát megalapozatlan. A bírósági tárgyalás jegyzőkönyvének tartalmaznia kell tehát mindazokat a bizonyító tényeket, jelenségeket, amelyeket a bíróság a tárgyaláson megismert.

Az ítéleti tényállásmegállapítás iratszerűségének követelményén túlmenően a tanú magatartásával kapcsolatos jelenségek stb. rögzítését — amennyiben azokra a bíróság ténymegállapítást alapít — még egy további, gyakorlati érv is támogatja. A tárgyaláson készült jegyzőkönyv helyességét, tehát azt, hogy a jegyzőkönyv a valóságnak megfelelően rögzíti-e a tárgyaláson történteket, végső fokon az egész eljáró bírósági tanács ellenőrzi. A tárgyalás résztvevői azonban — a kétoldalú meghallgatás, a kontradikció s az ügyfélegyenlőség elvének következtében — bizonyos további ellenőrzést szintén gyakorolnak afelett, hogy a tárgyalási jegyzőkönyv milyen tényeket rögzít, illetőleg, hogy tartalmilag hogyan tükrözi a tárgyaláson történteket. Az ellenőrzési jog egyes körülményeknek vagy nyilatkozatoknak a tárgyalási jegyzőkönyvbe való felvételét szabályozó (Be. 86. § 3. bek.), továbbá a tárgyalási jegyzőkönyv kiigazítását, illetőleg kiegészítését lehetővé tevő törvényi rendelkezésben jelentkezik. A tárgyaláson történtek jegyzőkönyvi rögzítésével kapcsolatban az eljárás résztvevőinek ez az ellenőrzési joga fennáll. Ha azonban a bíróság olyan ténymegállapítást tesz az ítéletben, amelynek jegyzőkönyvi rögzítése során ez a jog nem érvényesülhetett, és ez a tény az egész ítéletre döntően is kihat, a felek megvitatási lehetősége egy fokozatban — a jegyzőkönyv kiegészítésével, illetőleg helyesbítésével kapcsolatban — meghiúsult s a bírói ítéletben foglalt megállapítás helyességét az ér-

---

[29] A hazai gyakorlatban pl. a Legf. Bír. Bf. II. 317/1958. sz. ítélete. (BH. 1985.) A tanúk véleményét tükröző gondolkodási műveletre — s ezen belül a tanú saját következtetéseire — l. KERTÉSZ Imre: A gondolkodás szerepe a vallomás kialakulásában. = Pszichológiai tanulmányok. 5. köt. Bp. Akadémiai Kiadó, 1963. 632—634. p.

[30] A *csehszlovák* Bp. szerint a már kihallgatott személyek — így pl. a tanúk — vallomását a főtárgyalásról vagy a nyilvános ülésről felvett jegyzőkönyvbe csak akkor írják be, ha a vallomás a korábbi vallomástól eltér vagy azt kiegészíti (55. § 2. bek.). A *román* Bp. szerint a tárgyaláson elhangzott tanúvallomásról külön jegyzőkönyvet kell felvenni (312. § 1. bek. 5. pont). A vallomás szövegét a tanács elnökének tollbamondása alapján a jegyző foglalja írásba. A tárgyalási jegyzőkönyvbe felveendő adatokról egyébként a 312. § részletesen rendelkezik.

[31] Hazai vonatkozásban pl. az esküdtszéki rendszer mellőzése miatt az 1843. évi javaslat ellen különvéleményt bejelentők felfogása szerint a tanúnak a tárgyaláson tanúsított magatartását lehetetlen jegyzőkönyvben leírni s ezt a körülményt a különvélemény bejelentői szintén a teljes közvetlenség elve alapján működő esküdtszékek felállítása melletti érvként használják fel. A különvélemény kiemeli azt is, hogy éppen a tanúnak a tárgyaláson és a szembesítéskor tanúsított magatartása olyan, amelyet rögzíteni lehetetlen, de amely esetleg a bírákban — a közvetlen észlelés folytán — bizonyos vonatkozásokban meggyőződést válthat ki. (Anyaggyűjt. I: 262. p.)

[32] A nyugati irodalomban l. erre HELLWIG (330. p.), GRASSBERGER Roland: Psychologie des Strafverfahrens. Wien, Springer Verl. 1950. 148—149. p. és — különösen a gyermek- és fiatal korú tanúk vallomástételével kapcsolatban — HAUSER 213. p.

dekelt fél már csupán az ítélet ellen bejelentett perorvoslattal támadhatja meg.

Általánosságban tehát nem állítható fel követelményként az, hogy a jegyzőkönyv ne csak a tanú vallomását, hanem a tanúnak az egész tárgyaláson tanúsított magatartását, mozdulatait, továbbá a tanú által a bíróságban keltett és a közvetlenség erejénél fogva esetleg szubjektív elemeken keresztül ható benyomásokat stb. is tartalmazza. Ha azonban akár a tanú személye, akár pedig a vallomás alkalmával tanúsított magatartása következtében előrelátható, hogy a bíróságnak a tanúvallomás mérlegelésénél ezeket a körülményeket *is* figyelembe kell vennie (pl. nem fogadja el a vallomást, mert a tanú bizonytalanul vallott, habozó, ingatag magatartást tanúsított, mert láthatóan elfogult volt a vádlottal szemben stb.) nézetünk szerint szükséges, hogy — a tárgyaláson észlelt jelenségekkel, az ott ténylegesen megtörtént körülményekkel kapcsolatban — az ezekre vonatkozó bírói megállapításokat a *jegyzőkönyv is tartalmazza.*

A bíróságok gyakorlatában nem ritkán előforduló jelenség, hogy éppen a tanúvallomással kapcsolatban hivatkozik az ítélet olyan, a vallomás mérlegelése szempontjából esetleg döntő jelentőségű körülményekre, amelyeket a tárgyaláson felvett jegyzőkönyv *nem tartalmaz.* Ilyen esetek a gyakorlatban észlelhetők mind közvetlenül a tanúnak a tárgyaláson tanúsított és szóbeli előadását kísérő magatartásával kapcsolatban,[33] mind pedig a tanúvallomással közvetlen összefüggésben levő, olyan körülményekkel kapcsolatban, amelyeket a bíróság a tárgyaláson észlelt vagy megállapított, de amelyekről a tárgyalási jegyzőkönyvben semmiféle megállapítás nincsen.[34] Nézetünk szerint azokban az esetekben, amikor az ítéleti ténymegállapítás olyan tényre is hivatkozik, amelyet a bíróság a tárgyaláson nem ismertetett, az ügyiratok vagy a jegyzőkönyv nem tartalmaznak: az ítélet megalapozatlan, mert a bírósági ténymegállapítás ellentétben van az iratok tartalmával (Be. 254. § 2. bek. *a)* pont).

Amikor tehát a bírósági tárgyalásról felvett jegyzőkönyvvel szemben *nem lehet* azt az általános követelményt támasztani, hogy annak *minden,* a tanúkihallgatással kapcsolatban történt tényt, jelenséget stb. tartalmaznia kell, kétségtelenül megalapozott és a realitás talaján van az az igény, hogy ha a tárgyaláson a tanú szóbeli vallomását olyan jelenség kíséri, *amelyet a bíróság a mérlegelésnél lényegesnek tart és arra az ítéletben hivatkozik, ezt a jelenséget a jegyzőkönyvben is rögzíteni kell.*[35] Igaz ugyan, hogy a bíróság közvetlenül észlelte a tanúvallomással kapcsolatban a tárgyaláson történt azt a tényt, amire a mérlegelés eredményének indokolásában hivatkozik. A bíróság által a tárgyaláson, közvetlen észlelés alapján megállapított tényeket azonban magának a jegyzőkönyvnek is tartalmaznia kell, mert ennek hiányában az ítélet nem támaszkodik az ügyiratokban foglalt adatokra, nem tesz eleget az iratszerűség követelményének. A jegyzőkönyv készítésénél a bírósági tanács, és az ügyész, illetőleg a tárgyaláson résztvevő személyek által gyakorolt ellenőrzés éppen azt hivatott kizárni, hogy a jegyzőkönyvezés esetleg szubjektív szempontok szerint, egyoldalúan, hiányosan történjék az ilyen jelen-

[33] A Pécsi Megyei Bíróság a B. III. 616/1959. sz. ügyben tanúként kihallgatta vádlott feleségét. A jegyzőkönyvben csak a tanú tényállításai vannak, az ítélet szerint pedig: „Vádlott felesége a tárgyaláson szemmel láthatóan sértett iránti gyűlölettől fűtve tett vallomást". A másodfokú bíróság erre vonatkozóan megjegyzést nem tett. Hamis vád miatt Cs. J-né ellen indított bűnügyben a keszthelyi járásbíróság B. 98/1961/5. sz. ítéletének indokolásában megállapítja, hogy: „H. L-né tanú vallomása sem egészen érdektelen és aggálytalan. E tanú ugyanis ez idő szerint haragos viszonyban van C. J-nével [vádlott] és a tárgyaláson tanúsított magatartása, valamint vallomástételének módja erősen aggályosnak látszik". A tárgyalási jegyzőkönyvben nincs semmi olyan ténybeli adat, ami az ítélet megállapítására alapot adhatna. A hamis tanúzás miatt J. A-né ellen indított bűnügyben a jászberényi járásbíróság B. II. 707/1959/4. sz. ítéletében megállapítja, hogy G. J-né tanú vallomását nem lehet elfogadni egyéb bizonyítékkal szemben, mert „A tanú a vallomás megtételénél zavartan viselkedett és több kérdésben pontosan nem emlékezett vissza. Így a vallomás nem volt értékelhető". Az 1960. jan. 18-i tárgyalás jegyzőkönyvében semmiféle megállapítás nincs arra vonatkozólag, hogy a tanú zavartan viselkedett volna, tartalmilag sincs semmi, amiből következtetni lehetne a további ítéleti megállapításra, hogy: „több kérdésben pontosan nem emlékezett vissza". A Szolnoki Megyei Bíróság a Bf. 260/1960—10. sz. végzésében — az elsőfokú ítélet elleni fellebbezéseket elutasítva —, nem észlelte ezt a törvénysértést.

[34] Hasonló elvi álláspontot látszik elfogadni a Székesfehérvári Megyei Bíróság Bf. 2/1956. sz. ítéletében (BH. 1289.). Az ügyben — a megyei bíróság megállapítása szerint — „az elsőfokú bíróság lényegében azt mondotta ki, hogy a rokoni kapcsolatban álló tanú vallomása egyedül és kizárólag a rokoni kapcsolatnál fogva soha nem vehető figyelembe. Nyilvánvaló azonban, hogy a rokoni kapcsolatból még nem következik, hogy a tanú vallomása ne az igazságot tartalmazza. A rokoni kapcsolat a vallomás értékelésénél mindenesetre fokozott körültekintésre és óvatosságra int, ahhoz azonban, hogy a vallomást értéktelennek lehessen minősíteni, egyéb olyan körülményre is szükség van, amelyek a vallomást aggályossá teszik. (Pl. a vallomás megtételének módjából következtethető kifejezett ellenszenv, vagy rosszindulat, a vallomásban észlelhető lényeges ellentmondások, ingadozás stb.) Az elsőfokú bíróság azonban ilyen körülményeket nem hoz fel és azoknak fennforgását a tárgyalási jegyzőkönyv adatai sem utalnak".

[35] Hasonló elvi álláspontot látszik elfoglalni — a vádlott vallomásának értékelésével kapcsolatban — a Legf. Bír. Bf. III. 2058/1961/13. sz. ítélete is, amelyben a Legf. Bír. megállapította, hogy a jegyzőkönyv nem tartalmazza vádlottnak ama kijelentéseit és magatartását, amelyek miatt az elsőfokú bíróság őt a teremből eltávolította és amelyekre ítéletében is hivatkozik. A vádlott egyéniségének, magatartásának és elmebeli állapotának megítélésénél, de azon túlmenően az elsőbírósági eljárás törvényességének elbírálása szempontjából ennek ügydöntő jelentősége lett volna. Ugyancsak a vádlotti vallomás értékelésével kapcsolatos hasonló elvi állásfoglalást tükröz a Legf. Bír. Bf. IV. 1241/1964. BH. 4389. sz. ítélete.

ségek tekintetében. Ha a bíróságnak lehetősége nyílna, hogy ezeket a megállapításokat jegyzőkönyvön kívül, csupán közvetlenül magában az ítéletben eszközölje, az ügyfélegyenlőségnek, illetőleg a kétoldalú meghallgatásnak követelményében gyökerező ez az ellenőrzési jog már nem gyakorolható.

A kérdés megoldásának a másodfokú eljárásokban is jelentősége van az olyan fellebbviteli rendszerekben, amelyekben a másodfokú bíróság az elsőbírósági ténymegállapításokat ellenőrzi, felülbírálja és — szükség esetén, bizonyos, meghatározott keretek között — az elsőfokú bizonyítást kiegészítheti.[36]

III. A jegyzőkönyv kiegészítése és kiigazítása

A büntető perben több biztosítéka van annak, hogy a tárgyalási jegyzőkönyv a valóságnak megfelelően tükrözze a lefolytatott tárgyalás menetét, valamint az ott teljesített eljárási cselekmények lényegét és eredményét. Mindezeknek a biztosítékoknak ellenére is előfordulhat, hogy a jegyzőkönyvbe téves adatok, feljegyzések stb. kerülnek. Ezek kijavítása céljából további biztosíték a jegyzőkönyv kiegészítésének, illetőleg kiigazításának lehetősége.

A jegyzőkönyv kiigazítására és kiegészítésére vonatkozó, rendkívül szűkszavú hazai tételesjogi szabályok[37] szerint a kiigazítást stb. kérelemre vagy hivatalból kell elrendelni. Hazai jogunk szerint vita esetén a helyes szöveget a *bíróság* (Be. 90. § 2. bek.) éspedig annak az *eljárt tanácsa*[38] állapítja meg. Ez a rendelkezés a legmagasabb fokú biztosíték a jegyzőkönyv teljessége és objektivitása tekintetében. Nézetünk szerint ugyanis, bár a tételes szabály ugyan csupán vita esetére rendeli a tanács döntését, kétségtelen, hogy a jegyzőkönyv szövegezésének kiegészítésében *általában* — tehát nem csak kiigazítás stb. esetében — a bíróság dönt. A tanúvallomás vonatkozásában itt csupán annyit kell megjegyezni, hogy a hazai tételes törvény szerint *utólag* — a tárgyalást követően —, *maga a tanú nem,* hanem kizárólag az érdekeltek (az ügyész, a magánvádló, a vádlott, a védő és a magánfél) kérhetik a kiigazítást, illetőleg a kiegészítést. (Be. 90. § 2. bek.) Ha azonban magán a tárgyaláson értesül a tanú (pl. a bíró tollbamondása alapján) arról, hogy vallomásának egyes részeit miként rögzítik, természetesen kérheti a hibás rész kijavítását. A jegyzőkönyvben előforduló hibákat a elsőfokú bíróság javítja ki. Ha ennek szükségét a másodfokú bíróság állapítja meg, a Be. 240. § 1. bek. *b)* pont keretében visszaküldheti az iratokat kiigazítás, illetőleg kiegészítés végett. Az elsőfokú bíróság jegyzőkönyvében tévesen rögzített tényekkel szemben a másodfokú bíróság az általa felvett részbizonyítás esetében — ha ennek esete egyébként fennforog — helyesen rögzítheti az első fokú bíróság előtt lefolytatott bizonyítást.[39] Meg kell még jegyezni, hogy a jegyzőkönyv kiegészítésének, illetőleg kiigazításának kisebb, nyilvánvaló hibái, amelyek egyébként a jegyzőkönyv értelmét nem érintik — vagy hiánypótlás (240. § 1. bek. *b)* pont) során kijavíthatók —, nem adnak alapot az eljárás hatálytalanítására. Szükséges azonban, hogy a magasabb fokú bíróságok minden esetben észleljék ezeket a hiányokat.

A hazai tételes jogban a jegyzőkönyv kiigazításával, illetőleg kiegészítésével kapcsolatban az ügyviteli szabályokban számos rendelkezés van. (BÜSZ. 39. § 5. bek.) Ezek fokozott figyelembevétele feltétlenül szükséges. A tanúvallomás téves jegyzőkönyvezése ugyanis adott esetben perdöntő fontosságú is lehet, vagy az ügy eldöntését lényegesen befolyásolhatja. A gyakorlatban az ügyviteli szabályok rendelkezései ellenére gyakran történik aggályos módon igen lényeges körülményekről tett vallomás jegyzőkönyvbe foglalása.[40] Gyakorlati tapasztalat to-

---

[36] L. erre részletesebben: Tanúbizonyítási kérdések a másodfokú bíróság gyakorlatában c. tanulmányomat (JK. XIX—1964. 429—438. p.).

[37] Be. 90. § 2—3. bek. A Be-ben megállapított tizenöt napos új határidő azért figyelemreméltó, mert a *Bp.* csupán *három* napos határidőt engedélyezett. A jegyzőkönyv kiigazítására és kiegészítésére az irodalomban l. újabban GRIESZHABER—GONDOS 254—256. p.

[38] BÜSZ. 31. § 5. bek. Bírói gyakorlatunk is hangsúlyozza, hogy a Be. 90. §-ának 2. bek-ében írt eljárás a „bíróság" döntését teszi kötelezővé. (Főv. Bír. Bf. XXVIII. 157/1964. BH. 3931.) Ezen az elvi alapon állapította meg a másodfokon eljáró Főv. Bíróság, hogy eljárási szabályt sértett az elsőfokú bíróság, amikor a jegyzőkönyv-kiigazítási kérelmet — a korábban eljárt tanács tagjainak meghallgatása nélkül — más összetételű tanácsban elutasította. A Főv. Bír. elvi éllel szögezte le, hogy „a tárgyalási jegyzőkönyv kiegészítése vagy kiigazítása tárgyában előterjesztett kérelmeket elutasítani az eljárt tanács tagjainak alakszerű meghallgatása nélkül — elháríthatatlan akadály esetét kivéve — csak akkor lehet, ha a bíróság *ugyanolyan összetételű tanácsban* [eredeti kiemelés] bírálja el [azt], mint amilyenben a tárgyaláson eljárt".

[39] A szándékos emberölés kísérlete miatt Sz. N. ellen indított bűnügyben a Legf. Bír. mint fellebbezési bíróság előtt lefolytatot tárgyaláson felvett bizonyítás során K. E. igazságügyi orvosszakértő előadta, hogy az elsőfokú tárgyaláson ő nem állíthatta azt, hogy a szúrás mélyen behatolt sértett mellüregébe. A nyomozás során írásban tett szakértői véleményében is kifejtette, hogy vádlott a szúrást nem nagy erővel adta le, az nem hatolt a mellüregbe. A tárgyalási jegyzőkönyvben véleményét nyilvánvalóan tévesen rögzítették. A Legf. Bír. a fellebbezési tárgyaláson felvett bizonyítás alapján megállapította a téves rögzítést és mellőzte az elsőfokú bíróság által megállapított azt a tényt, hogy a vádlott nagy erővel adta le a szúrást a sértettre. A Legf. Bír. a fentiek alapján nem látta bizonyítottnak azt, hogy vádlott szándéka — akár eshetőlegesen is — sértett megölésére irányult és így vádlott cselekményét egyhébben (súlyos testi sértés) minősítette (Bf. III. 339/1962/21. szám).

[40] Pl. a gyilkosság miatt B. F. ellen a Pécsi Megyei Bíróság (B. III. 1311/1959.) előtt lefolytatott bűnügyben P. S-né tanú a nyomozás során azt vallotta, hogy a vádlott — akivel a bűncselekmény elkövetése utáni percekben találkozott — őt „édes nénikémnek"

vábbá az is, hogy a jegyzőkönyv kiegészítésének, illetőleg kijavításának szükségességével kapcsolatos álláspontot — akár a vád, akár pedig a védelem álláspontja ez (s itt zárójelben meg kell jegyezni, hogy ez utóbbi eset a gyakoribb) — igen nehéz utólag, sokszor hosszabb idő múltán is, érvényesíteni. A tévesen felfogott és csak időhúzást célzó védelmi tevékenység — sajnos, kivételesen ilyen is előfordul —, csupán egyik oka annak, hogy a jegyzőkönyv kiigazítására csak ritka esetben kerül sor. A legfőbb ok objektív jellegű: az időmúlás, amely miatt a bíróság tagjai maguk már nem emlékeznek pontosan a részletekre és a jegyzőkönyvben, illetőleg a feljegyzésekben foglaltakra támaszkodnak kizárólagosan. A pontos jegyzőkönyvezés és annak mielőbbi elkészítése — s ezzel a kiigazítási lehetőség mielőbbi megnyitása — előzheti meg csupán ezeket a nehézségeket.

A külföldi anyagban a *szovjet*[41] és a legtöbb népi demokratikus ország eljárása[42] általában sokkal részletesebben szabályozza a jegyzőkönyv kiegészítésének, illetőleg helyesbítésének kérdését. Ezekből a megoldásokból — a jegyzőkönyv elkészítésével egyidejű kiigazításokra stb. vonatkozó, biztosítékjellegű szabályok mellett — a kiigazítással stb. kapcsolatban alkalmazott kétoldalú meghallgatásra és az e kérdésben megengedett perorvoslati lehetőségekre vonatkozó rendelkezéseket lehetne de lege ferenda szempontból figyelembe venni.[43]

Nagy Lajos

szólította és vele nyugodtan beszélt. A bírósági tárgyaláson a tanú a jegyzőkönyv eredeti szövege szerint ezekről a körülményekről nem nyilatkozott, csupán annyit mondott: „szépen beszélt velem, hogy megnyugtasson". A jegyzőkönyvben a tanács elnökének kézírásával beszúrva: „A vádlott teljesen nyugodt volt, engem édes nénikémnek nevezett". A beszúrást csak a tanács elnöke írta alá, a jegyzőkönyvvezető nem. Az ítélet indokolása megállapította: „... P. S-néval az izgalom minden jele nélkül tárgyalt". A bíróság így — a betoldást is figyelembe véve — kizárta az erős felindulást, amire a védelem hivatkozott. Ugyanígy döntött a Legf. Bír. is (Bf. VI. 111/1960/7.). A Pécsi Megyei Bíróság előtt B. III. 912/1959. sz. ügyben (szándékos emberölés) egyetlen tanú (O. P.) állította határozottan, hogy sértett, amikor kérdőre vonták a vádlottat, csípőre tett kézzel állott. Sz. I. tanú szerint viszont „Sértett... erre vádlott után ugrott, mintha nyúlt volna feléje, a vádlott visszaütött, el nem esett, ezt határozottan láttam... A „feléje" és „vádlott visszaütött" szavak közé a tanács elnökének kézírásával ezek a szavak vannak beszúrva: „vagy lehet, hogy csak csípőre tette a kezét". Ezt a szövegrészt sem az elnök, sem a jegyzőkönyvvezető nem írta alá. A bíróság a kéz csípőre tételét állapította meg, ennek alapján nem fogadta el a védelem által vitatott Btk. 254. § szerinti minősítés lehetőségét és a cselekményt szándékos emberölésnek minősítette. A keszthelyi járásbíróság előtt B. 196/1958. sz. alatt Dr. Z. Z. ellen folytatott bűnügyben az 1958. júl. 28-i tárgyalási jegyzőkönyvben P. I. tanú döntő fontosságú vallomásának az a része, amelyben eredetileg az volt, hogy a tanúk terhelt orvosi rendelőjében összesen „két" órát voltak, a „két" át van javítva „fél" órára a lapszélén „jav." és egyetlen olvashatatlan aláírás van (talán az elnök utólagos, nem a jegyzőkönyv aláírásakor tett aláírása). Nagyon fontos körülmény lett volna annak tisztázása, hogy két vagy fél órát töltöttek a tanúk a rendelőben, mert ebből lehetett volna következtetni terhelt védelmének alaposságára (az orvosi ellátás során alkalmazott intézkedésekre sebkivágás, orvosi eszközök kifőzése, injekcióhozás, injekcióadás stb.).

[41] OSzFSzK Bp. 102. § 3. bek. 264—266. §§. Az irodalomban TETERIN 32—34. p.

[42] *Csehszlovák* Bp. 57. §, *lengyel* Bp. 226—227. §§, *német* Bp. 230. és 240. §§, *román* Bp. 151. §.

[43] Az irodalomban TETERIN 101. s köv. p.

A polgári jogi igénnyel kapcsolatos gyakorlati kérdések a büntető eljárásban

I.

1. *Bevezetés.* Az adhéziós eljárás fogalmának logikai minimuma mindössze az, hogy a büntető eljárásnak olyan sajátos formája, amelyben a bűntett folytán keletkezett polgári jogi igényt bejelentik. Az adhéziós eljárás rendszerinti, főbb és egyúttal specifikus, ezért fogalomképző jegyei azonban az igény végrehajtásának biztosítása, valamint az igény tárgyában való döntés is. Kétségtelen, hogy az adhéziós eljárás kérdései iránt, mint általában a büntető eljárás kérdései iránt, főként a tárgyalási szakasz körében tapasztalható a legélénkebb érdeklődés. A hazai publikációk csaknem kivétel nélkül a tárgyalási szakasszal kapcsolatos adhéziós kérdéseket vizsgálják, s nyilván ennek a következménye, hogy az adhézióról az irodalomban adott meghatározás is a büntető eljárás említett fázisára vonatkozik. Eszerint „az adhéziós per olyan büntető per, amelyhez a sértett, mint magánfél meghatározott polgári jogi igényét érvényesítve csatlakozik".[1]

Az általunk adott definíció azonban felöleli a polgári jogi igény büntető eljárásbeli jelentkezésének valamennyi lényeges mozzanatát, a nyomozás elrendelésétől a jogerős bírósági határozat meghozataláig.

Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy a büntető eljárás rendszerint nem a jogerős határozattal, hanem a büntetés végrehajtásával fejeződik be. A polgári jogi igénynek helytadó döntés végrehajtása azonban a polgári bírósági határozatok végrehajtására vonatkozó szabályok szerint történik.

[1] *Móra* Mihály: Az adhéziós per tárgyi oldalának néhány kérdése, Magyar Jog, 1957. 21. old.

Így az adhéziós eljárásról, mint sajátos büntető eljárásról adott meghatározásunk a büntető eljárás végrehajtási fázisára szükségképpen nem terjed ki.

Mellőztük a fenti definícióból azt is, hogy a polgári jogi igény tárgyában hozandó döntést rendszerint tárgyalás előzi meg. Ez azonban általában minden döntés eljárásjogi feltétele a bírósági juriszdikció esetén, másrészt a tárgyalás mellőzésével pénzbüntetést kiszabó végzésben is lehet a polgári jogi igény felől érdemben dönteni.

Az adhéziós eljárás jogpolitikai indokai meglehetősen ismertek. Gyakorlati szempontból két érvet szokás megemlíteni. Az egyik előny, amely az adhéziós eljárásból fakad, a hatósági eljárások számának lehető csökkentése, az azonos tényállásból eredő ügyek együttes elbírálása. Az említett perökonómiai és költségkímélést eredményező előnyön kívül az adhéziós eljárás másik pozitívuma, hogy a magánfél megsértett jogai gyorsan orvosolhatók. A közérdek szempontjából elsősorban a társadalmi tulajdon védelme az, amelyet az adhéziós eljárás szolgálhat. Természetesen ez a jogvédelmi funkció az egyesek érdekeit is szolgálhatja. Hasonló gondolatokat fejez ki a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 363. sz. állásfoglalásához fűzött indokolás is.[2]

Az adhéziós eljárás lehetőségét elvileg az indokolja, hogy „kézzelfogható tapasztalatot nyújt az egyeseknek: károkozásért kártérítés jár, tehát nem csupán csapásról, visszacsapásról és ennek nevelő hatásáról van szó, de a sérelem közvetlen kiküszöböléséről is".[3]

A jogaiban sértett fél érdekvédelme, jóllehet ezt a bíróság szolgáltatja, gondos előkészítést és az igény érvényesítésének biztosítását igényli. Ezért elöljáróban hangsúlyozzuk, hogy a polgári jogi igénnyel kapcsolatos kérdéseket előbb átfogóan, majd a nyomozás megindulásától kezdve a végrehajtási eljárással bezárólag részleteiben mutatjuk be. Gyakorlati szempontok vezetnek, a polgári jogász nézőpontjából a büntető ügyekben eljáró hivatalos személyek részére kívánunk tájékoztatást, segítséget adni elsősorban azért, hogy a társadalmi tulajdon védelme necsak a büntetőjog, hanem a polgári jog és az egyéb jogágak segítségével is a törvényesség követelményei szerint, ugyanakkor a leghatékonyabban érvényesüljön.

Minthogy célunk a gyakorlati munka színvonalának emelése, a tárgyalt jogintézmény történeti előzményeivel, összehasonlító elemzésével és elméleti vonatkozásaival részletesen nem kívánunk foglalkozni. Csak röviden utalunk arra, hogy az adhéziós eljárás a polgári államok jogában is megtalálható. Egyes államokban kizárólag az ügyész érvényesítheti a magánjogi igényt, más államokban ez a jog a magánfelet illeti. Csupán az angolszász államokban nincs lehetőség a magánjogi igény büntető eljárásbeli érvényesítésére. A burzsoá doktrínában régebben rendhagyó polgári pernek tekintették az adhéziós pert, ma az ott is általánosan elfogadott nézet szerint az adhéziós per: büntetőper. Meg kell állapítani, hogy a burzsoá büntetőbíróságok idegenkednek a magánjogi igény érvényesítésétől.

Ezzel szemben a szocialista államok jogában, ahol szintén megtalálható az említett indokokra figyelemmel e rendkívül praktikus jogintézmény, az adhéziós eljárás kivételesből gyakori performává alakult. Noha a részletkérdésekben számos eltérés tapasztalható az egyes szocialista államok rendezését illetően, általánosnak tekinthető, hogy a magánfél mellett az ügyész is érvényesítheti a magánfél polgári jogi igényét.[4]

2. A magánfél. A Be. 42. § (1) bek. szerint magánfél az a sértett, aki polgári jogi igényt érvényesít. A magánfél minőséget tehát három feltétel együttes fennforgása hozza létre: 1. hogy a bűnügynek sértettje legyen, 2. hogy e sértettnek polgári jogi igénye keletkezzék, 3. hogy a sértett a polgári jogi igényt előterjessze.

A polgári jogi igény járulékosságából következik, hogy az előbb megjelölt három feltétel együttes fennforgása esetén sincs mindig lehetőség a magánfél igényének érdemi eldöntésére. A vád tárgyává nem tett cselekményből keletkező polgári jogi igény felől ugyanis a bíróság nem dönthet, sem azzal a polgári jogi igénnyel nem foglalkozhat érdemben, amely azon cselekmény folytán keletkezett, amelyre nézve a bíróság a bizonyítást mellőzte.

A sértett fogalmának meghatározásától a Be. tartózkodik. E fogalom részletes kifejtését nem tartjuk célunknak. Tanulmányunkban mindenesetre sértetten azt a személyt értjük, akinek jogát a bűntett csorbítja, vagy megsemmisíti.

A magánfél pozíciójának sajátossága, hogy azt mindig az anyagi jogi jogosult tölti be. Ez a Be. idézett helyének fogalmazásából és abból következik, hogy — mint látni fogjuk — a polgári jogi igények esetköreiben a Polgári Perrendtartás szabályai szerint keresetindítási jog a materialiter jogosulton kívül — az ügyészt kivéve — mást nem illet meg.

A későbbiekben kifejtjük a személyiségi jogok megsértéséből eredő igényt, mint polgári jogi igényt elismerő álláspontunkat. E vélemény elfogadása esetén nézetünkkel szembehelyezhető a Ptk. 86. § (3) bekezdése, amelyek szerint a meghalt személy emlékének megsértése miatt keresetet indíthat a hozzátartozó, továbbá az a személy, akit az elhunyt végrendeleti juttatásban részesített. Ezekben az esetekben azonban álláspontunk szerint az aktorátus kérdésével

[2] Bírósági Határozatok, 1961. 223. old.

[3] *Eörsi* Gyula: A jogi felelősség alapproblémái. A polgári jogi felelősség, Budapest, 1961. 214. old.

[4] *Móra:* A polgári jog és a büntetőjog találkozásának eljárásjogi következményei adhézió esetén, Jogtudományi Közlöny, 1957. 47—49. old.

együtt azt is rendezi a törvény, hogy a meghalt személy (megszűnt jogi személy) emlékének megsértése kiknek az alanyi jogát sérti.

A gyakorlatban több esetben problémaként vetődött fel, hogy a sértett kárát megtérítő személy magánfélként szerepelhet-e az adhéziós eljárásban. Álláspontunk szerint ennek nincs helye, mert az ilyen személy kára, helyesebben követelése a vádlottal szemben nem közvetlenül a bűntettből, hanem a sértettnek nyújtott szolgáltatásból ered. A bűntett sértettjévé a bűntett tényállásának megvalósulása után bekövetkezett ok alapján senki sem válhat. Ha pedig valaki nem sértett, nem lehet magánfél sem.

Ez ügyben pl. a bíróság — álláspontunk szerint helyesen — elutasította a kerületi tanács által előterjesztett polgári jogi igényt. A tényállás szerint a vádlott egy műkedvelő tánccsoport tagjait lopta meg a tanács által rendezett ünnepélyen. A kerületi tanács megtérítette a táncosok kárát, noha erre köteles nem volt. Az ügy sértettjei a meglopott táncosok, kiknek kára megtérült. Polgári jogi igény előterjesztésének tehát nincs helye.

Ugyanez a helyzet, ha a sértettnek a kárát valaki jogszabály, vagy szerződés alapján megtéríteni tartozik, s kötelezettségének eleget tesz. A Legfelsőbb Bíróság a Bírósági Határozatokban 3084. sz. alatt közölt döntésében elvi éllel szögezte le, hogy az SZTK javára a sértettnek nyújtott szolgáltatásért a terhelttel szemben keletkezett igény érvényesítése kizárt a büntető eljárásban.[5] A Legfelsőbb Bíróság álláspontját teljes mértékben osztjuk. Az SZTK szolgáltatására ugyanis egy társadalombiztosítási jogviszonyban meghatározott feltétel — egészségromlás — miatt került sor. A szolgáltatási feltétel szempontjából közömbös, hogy a sértett sérülését természeti esemény, vagy bűntett okozta. Ily módon a terhelt az SZTK jogait nem csorbította. Az igény nem a bűntett, hanem a kifizetés folytán keletkezett.

A megindítandó polgári eljárásban a sértett polgári jogi igényét kielégítő harmadik személy azonban eltérő jogcímek alapján érvényesítheti jogát a büntető eljárás terheltjével szemben. Így ha a megtérítés szívességből történt, jogalap nélküli gazdagodás címén, ha társadalombiztosítási szerződés alapján, akkor törvényi engedmény címén stb.

Merevnek tűnő álláspontunkat azonban nemcsak törvényesnek, de gyakorlatilag is aggálytalannak tartjuk. A büntetőügyek jelentős részében ugyanis a vádlottak a sértett kárigényét mind a jogalap, mind az összegszerűség szempontjából elismerik. Ilyenkor tehát közjegyzői okirat felvételének helye lehet, amelynek alapján végrehajtás vezethető a terhelt ellen. Sajnos, a harmadik személyként szereplő vállalatok és a társadalmi tulajdont kezelő egyéb szervek ezt a lehetőséget nem használják fel, s helyett vagy — helytelenül — polgári jogi igényt terjesztenek elő, vagy az egyéb törvényes útra utasító döntést követően polgári pert indítanak. A társadalmi tulajdon védelmét pedig éppenséggel nem szolgálja a követelést elismerő vádlott beperlése, mert alperes elismerése miatt a perköltségekben a felperesi vállalatot marasztalja el a polgári bíróság.

A sértett halála esetén a büntető eljárásban a sértett örököse érvényesítheti a polgári jogi igényt. [Be. 42. § (3) bek.] Mind a sértett halálát, mind az örökösi minőséget igazolni kell.

Ha az örökösök között közjegyzői, vagy bírósági eljárás folyik az örökösi minőséget illetően, vagy azt egyébként vitatják, véleményünk szerint a bíróság a Be. 229. § (3) bek-e alapján a polgári jogi igény érvényesítését leghelyesebb, ha egyéb törvényes útra utasítja. Ugyanezt tartjuk követendőnek abban az esetben is, ha az örökösök között az örökrészük mértéke vitás. A hagyatéki osztály előtt [Ptk. 682. § (1) bek.] a bíróságnak arra kell ügyelni, hogy a polgári jogi igény, mint hagyatéki követelés csak valamennyi örökös nevében és részére követelhető. Ha tehát nem minden örökös lép fel magánfélként, ez okból álláspontunk szerint helytadó döntést nem lehet hozni.

3. A polgári jogi igény. A Be. 42. § (2) bek-e szerint a magánfél a terhelttel szemben büntető eljárásban azt a polgári jogi igényét érvényesítheti, amely a bűntett folytán keletkezett. Ez utóbbi feltétellel kapcsolatban az irodalom kissé szkeptikus. *Móra* rámutat, hogy e kifejezés nem mindig helytálló, mert felmentő ítéletben is helyt adhat a bíróság a polgári jogi igénynek.[6] *Maróti* szerint a vád tárgyává tett cselekmény (mulasztás) következtében keletkezett igénynek helyes inkább nevezni a polgári jogi igényt. Az a törvényi feltétel tehát, hogy a büntetőeljárásbeli polgári jogi igénynek bűntett folytán keletkezettnek kell lenni, abszolút érvényűnek nem tekinthető.[7]

Sem a gyakorlatban, sem az elméletben nincs vita abban a tekintetben, hogy a polgári jogi igény kifejezést tágan kell értelmezni. Egészen nyilvánvaló, hogy az ezzel ellentétes álláspont képtelen eredményre vezetne. Ha pl. dolgozó okozza bűntettével a vállalat kárát, ez mint munkajogi igény, a büntető eljárásban nem volna érvényesíthető. Ha viszont extraneus az elkövető, a vállalat a Ptk. 339. § (1) bek-e alapján felléphetne az elkövetővel, mint terhelttel szemben a büntető eljárásban szűken értelmezett polgári jogi igényével. A munkajogi kártérítési igény tehát a büntető eljárásban polgári jogi igényként jelentkezik.

Termelőszövetkezeti tag károkozása esetén, ha a kárt a tagsági viszonnyal összefüggésben

[5] Bírósági Határozatok 1962. 63. old.

[6] *Móra:* 1. jegyzet alatt i. m. 23. old.

[7] *Maróti* László: A büntető perben érvényesített polgári jogi igénnyel kapcsolatos eljárásjogi kérdésekről. Magyar Jog, 1962. 306. old.

okozza a termelőszövetkezetnek, s ezzel bűntettet valósít meg, a terhelttel szemben a sértett a termelőszövetkezeti kártérítési jog szabályai szerint, mint polgári jogi igényét érvényesítheti a büntető eljárásban.

A vagyoni felelősséget szabályozó említett három jogágban a polgári jogi igény természetesen általában kártérítésre irányul. A kártérítés nyújtásának módja azonban az egyes jogágak szerint változik. A polgári jogban mind pénzzel, mind természetben történhet a kártérítés. A munkajogban pénzzel (munkabér) történik a kártérítés, míg a termelőszövetkezeti jogban pénzzel (munkaegység), vagy természetben, ha a károkozó tagot a munka újbóli elvégzésére utasítják. Ez utóbbival kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy a büntető eljárás időtartama ezt a kártérítési módot a mezőgazdasági termelés természete miatt alkalmatlanná teszi a reparációra, másrészt a munka újbóli elvégeztetésének jogát a Termelőszövetkezeti Törvény kifejezetten a termelőszövetkezeti szervek hatáskörébe utalja. Így a kártérítésre alapított polgári jogi igény általában pénz fizetésére irányulhat, és csak kivételesen a tulajdonképpeni polgári jogban egyéb teljesítésre.

A kártérítés iránti igény a polgári jogi igénynek kétségkívül legtipikusabb esete. Vannak azonban egyéb polgári jogi igények is. Ezek sorában a dolog kiadására irányuló igényt kell gyakorlati jelentősége miatt elsőként megemlíteni. Ezt a magánfél a Ptk. 193. § (1) bek. alapján követelheti. Bár jogesetet példaként nem tudnánk idézni, a Ptk. 195. § (3) bek. alapján a magánfél a terhelttől, mint rosszhiszemű birtokostól követelheti azoknak a hasznoknak az értékét, amelyeket elfogyasztott, vagy beszedni elmulasztott. Ez a követelés állhat elő akkor, ha a terhelt pl. tehenet lop.

Ugyancsak elvileg fennáll annak lehetősége, hogy a magánfél birtokvédelemért forduljon a büntető bírósághoz a zavarás megszüntetéséért. Pl. a magánfél sérelmére magánlaksértést elkövető terhelttel szemben kérni lehet a bíróságot, hogy kötelezze a birtoksértéstől tartózkodásra a Ptk. 191. § (1) bek. alapján.

A bűntett folytán azonban a sértett személyiségi jogai is sérelmet szenvedhetnek. Ez lesz a helyzet a becsületsértés, rágalmazás, magánlaksértés, hamis vád stb. esetén. Ilyenkor a polgári jogi igény a Ptk. 85. § (1) bek-ben meghatározott jogkövetkezmények alkalmazására irányulhat; különösen az követelhető, hogy a jogsértő terhelt nyilatkozattal, vagy más megfelelő módon adjon elégtételt, és hogy szükség esetén a jogsértő terhelt részéről vagy költségén az elégtételnek megfelelő nyilvánosságot biztosítson a bíróság.

Sajnos ezt a törvényi lehetőséget nem használják fel a sértettek hatályosabb jogvédelmére, s a sértettet képviselő személyek sem terjesztenek elő ilyen indítványt. Úgy véljük azonban, hogy ha a bíróságot figyelmeztetési kötelesség terheli a vádlottal szemben, ez a kötelezettsége a sértettel szemben — főleg, ha nem ügyvéddel képviselteti magát — ugyancsak fennáll. A bírói kitanítás folytán menne át a köztudatba, hogy a személyiségi jogok megsértése esetén nemcsak a büntetőjog, hanem a polgári jog eszközeivel is védelmet kaphat a sértett.

Egy ügyben pl. a pedagógus vádlott a tanintézet felettes hatósága előtt olyan valótlan nyilatkozatot tett, hogy pedagógus társa a tanulókkal fajtalankodik. A bejelentés folytán az egész tanintézetben elterjedt az illető személy jóhírnevét sértő valótlanság. A jóhírnevében sértett pedagógus magánfélként léphetett volna fel a büntetőeljárásban, s alappal kérhette volna az ítélet nyilvánosságra hozatalát az iskolában.

Van egy polgári jogi igény, amelyet a kártérítésre kötelezési kérelem általában konszummál, nevezetesen az érvénytelenség megállapítása iránti igény. Ha a sértett egy csalóval köt „szerződést", ez érvénytelen lesz. A teljesítésnek a sértett részéről való megtörténte után azonban kártérítési igényt terjeszt elő, nem pedig érvénytelenség megállapítása iránti kérelmet. A kártérítésre kötelező bírósági határozatban azonban, mint többen a kevesebb, az érvénytelenség megállapítása is benne foglaltatik. A károsodás oka ugyanis éppen egy semmis szerződés volt. Az érvénytelenségnek ez az „eltakarása" természetesen csak kontraktuális felelősségnél következik be (csalás, uzsora), deliktuális felelősségnél az érvénytelenségnek nincs szerepe (rongálás, lopás).

Cselcov szerint gyermekrablási ügyben a gyermek kiadása iránti igény terjeszthető elő.[8] Ezzel kapcsolatban vetődik fel a kérdés, hogy kiskorú elhelyezésének megváltoztatásánál (Btk. 273. §) hogyan kaphatja vissza a kiskorút a gondozó: adhéziós perben, vagy végrehajtás útján. Megítélésünk szerint polgári jogi igény előterjesztésére ebben az esetben nincs lehetőség. A kiskorú jogtalan elvitelével ugyanis a magánfél végrehajtási joga nyílik meg, minthogy a gyermek elhelyezésének kérdését végrehajtható hatósági határozat rendezte. Annak a jognak a gyakorlását, hogy a gyermeket a hatóság nála helyezze el, a magánfél már korábban kimerítette. Mindez abból is következik, hogy a polgári jogi igény kereseti jogot jelent bírói marasztalás iránt, nem pedig a marasztalás foganatosítása iránt. Ez utóbbit illetően nem a Be., nem is a Pp., hanem a bírósági végrehajtás szabályai az irányadók.

4. Az igény előterjesztése. A magánfél minőséget megalapozó másik feltételről, az igény előterjesztéséről a Be. csupán annyi rendelkezést tartalmaz, hogy annak legkésőbb addig van helye, amíg a bíróság az elsőfokú ítélet meghozatala céljából vissza nem vonul. Az előterjesztés helyéről azonban a jogszabály kifejezett rendelkezést nem tartalmaz. A feljelentést általá-

[8] *Cselcov*ot idézi *Móra* az 1. jegyzetben im. 21. old.

ban a sértett teszi meg, s azt a Be. 100. § (1) bek-e értelmében bármely bűnügyi hatóság köteles elfogadni. Ebből következik, hogy ha a sértett a feljelentéssel együtt a polgári jogi igényt is előterjeszti, ezt a bűnügyi hatóságok nem utasíthatják vissza. Ha azonban a feljelentést nem a sértett teszi meg, vagy a sértett a nyomozás elrendelése után terjeszti elő a polgári jogi igényét, álláspontunk szerint erre csupán az eljárást folytató hatóságnál van joga. Természetesen, ha az iratokat már más hatósághoz továbbították, a korábban eljárt hatóság, mint utóiratot az ügyben újabban eljáró szervhez köteles a polgári jogi igény előterjesztését tartalmazó okiratot küldeni.

Alapvető eljárási jogszabályaink mindegyike tartalmazza valamilyen formában azt az elvet, hogy a beadványokat és nyilatkozatokat nem elnevezésük, hanem tartalmuk szerint kell megítélni. Ezt az elvet a polgári jogi igény szempontjából is alkalmazandónak tartjuk, mint olyat, amely a leghatékonyabb jogvédelem nyújtására alkalmas a jogban járatlan személyek számára. Ezért minden olyan nyilatkozatot, mely a bűntett folytán keletkezett polgári jogi igény megtéríttetésére irányul, joghatályosnak kell elfogadni.

A polgári jogi igény előterjesztésével kapcsolatban szeretnénk még kifejezni azt az álláspontunkat, hogy az ilyen igényt a vádemelésig az adott ügyben előterjesztettnek kell tekinteni. A sértett ugyanis nem köteles kutatni, ki okozta a kárát. Ha tehát X-szel szemben terjesztette elő az igényt, s kiderül, hogy a tettes Y, visszavonás hiányában az előterjesztés ez utóbbival szemben is hatályos. Ebben a részletkérdésben is kidomborodik az adhéziós eljárás büntető eljárás jellege. Polgári eljárásban ugyanis az alperes téves perlése esetén elutasításra, vagy külön feltételekhez kötött alperescserére kerül sor. A büntető eljárás ebben a szakában azonban a polgári jogi igény elvileg nincs személyhez címezve. A vádirat benyújtásával azonban új helyzet áll elő, mert a bíróságnak meghatározott személy vagy személyek bűnösségéről kell döntenie. A téves perbefogás következményeit tehát a magánfélnek viselnie kell.

A keresetlevél és a polgári jogi igényt tartalmazó beadvány vagy nyilatkozat között a fenti lényegbeli különbségen kívül vannak formai különbségek is. A keresetlevélnek ugyanis a bizonyítékokat, valamint a hatáskör és illetékesség megállapításához szükséges adatokat is tartalmaznia kell. A polgári jogi igény előterjesztéséhez mindezek nem szükségesek: a bűntettre utaló rövid tényállás és az igény bejelentése elegendő.

A büntető eljárásbeli jogérvényesítés elmulasztásának nincs prekluzív hatása, mert az elévülési időn belül a magánfél a polgári jogi igényt érvényesítheti. [Be. 42. § (4) bek.] Ekként a sértett dönti el, hogy anyagi jogának érvényesítésénél a Be., vagy Pp. szabályainak enged-e elsőbbséget, ill. kizárólagosságot.[8a] Ez a ritka kivétel jogunkban, amikor az ügyfél döntheti el, hogy melyik eljárási formát választja igénye érvényesítésénél.

Az elévüléssel kapcsolatban szeretnénk felhívni a figyelmet arra a gyakorlati hibára, amit egyes bírósági tanácsoknál észleltünk. A polgári jogi igényt előterjeszteni nem kívánó sértettet ugyanis olykor olyan „kitanításban" részesítik, hogy „még öt évig érvényesítheti igényét". Ezzel szemben pl. a veszélyes üzem üzembentartójának kártétele esetén az elévülési idő három év. Egyébként a határidő számítása sem pontos. Az elévülés ugyanis az igény megnyíltakor kezd folyni, nem pedig a bírósági tárgyalás időpontjától. A két időpont között általában hónapok telnek el.

Az nincs természetesen kizárva, hogy a sértett egyszerre polgári s büntető eljárásban érvényesíti igényét. Ilyenkor a már választott perút a perfüggőség folytán gátolja, hogy a per tartama alatt a másik útra lehessen áttérni.

5. *Az adhéziós eljárás „alperese".* Nem tekinthető lezártnak az a kérdés, hogy a kártérítési követelés a bűntett elkövetésével kapcsolatban álló mely személyekkel szemben érvényesíthető, mint polgári jogi igény. A régi Bp. 5. §-a szerint a magánjogi igényt mind a tettes, mind a részes, mind a bűnpártoló, mind az orgazdával szemben elő lehetett terjeszteni.

Ha a tulajdonképpeni polgári jogot nézzük, az elkövetők (Btk. 12. §) kártérítési felelőssége a Ptk. 344. § (1) bek. alapján egyetemlegesen megállapítható, mert mindkét törvényhely a közös elkövetésről, ill. közös károkozásról tesz említést.

A bűnpártoló és az orgazda kártérítési felelőssége azonban álláspontunk szerint nem állapítható meg. (Közbevetőleg jegyezzük meg, hogy természetesen csupán az ún. tárgyi bűnpártolóról lehet szó.) Ami az orgazdát illeti, ő ugyan jogellenesen is, felróhatóan is járt el, a kár azonban nem az ő, hanem az elkövetők magatartásának következménye. Kártérítési felelősség pedig csak akkor állhat fenn, ha a felróható jogsértés a kárt megelőzi, nem pedig követi. Ugyanez áll a tárgyi bűnpártolóra is.

Más a helyzet, ha a corpus delicti az orgazda, vagy a bűnpártoló birtokában van. Ilyenkor ugyanis rei vindicatióval fordulhat a sértett az említett személyekkel szemben, minthogy ezek a Ptk. 118. §-a szerint tulajdonjogot nem szereznek.

II.

6. *A nyomozás feladatai.* A nyomozószervek munkájától nagymértékben függ a tárgyalási

---

[8a] *Móra,* Mihály: Die verfahrenrechtlichen Folgen der Verschiedenheit des materiellen Anspruchs im Strafprozesses. Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Iuridica, I. köt. 1959. 220. old.

szakasz eredményessége, az anyagi jogszabályok érvényesülése. Ezért a polgári jogi igény tárgyában hozandó határozat is jelentős mértékben függ attól, hogy a nyomozati szakban eljáró hatóságok a törvényességnek és a célszerűségnek megfelelően foglalkozzanak a polgári jogi igény kérdéseivel.

Fontos, hogy a nyomozó hatóságok a sértettet, ha a rendelkezésre álló adatok alapján magánfélként is felléphet, a polgári jogi igény előterjesztésének lehetőségére felhívják. Ezért jegyzőkönyvileg kell nyilatkoztatni, hogy polgári jogi igényt kíván-e érvényesíteni, vagy sem. Az érvényesítés elmulasztásának természetesen egyelőre jogvesztő hatálya nincs, azonban a sértett bizonyítási esélyei, a kár megtéríttetésének lehetősége szempontjából lényegesen kedvezőtlenebb helyzetbe kerül, ha igényét nem a nyomozati szakban terjeszti elő. Ritkán ugyan, de előfordul, hogy a vállalatok nem terjesztenek elő polgári jogi igényt, a rendőrség azonban társadalmi tulajdont károsító bűntett miatt folytat büntető eljárást. Ez az eset azonban nem zárja ki a polgári jogi igény kérdéseinek fontosságát, mert az ügyész ezekben az ügyekben saját jogán terjesztheti elő a bíróságnál a polgári jogi igényt, vagy felhívhatja a sértettet jogainak érvényesítésére.

A polgári jogi igénnyel kapcsolatban merül fel leginkább a lefoglalás és a zár alá vétel alkalmazásának kérdése. A polgári jogi igény tárgyául szolgáló dolog ugyanis gyakran egyúttal tárgyi bizonyítékot is képez. Ilyenkor a nyomozás érdekei általában megelőzik a sértett igényének kielégítéséhez fűződő érdeket, s a sértett csupán az eljárás befejezése után jut hozzá ingóságához. Itt említjük meg a Be. 146. § (1) bek-ben szabályozott esetet, amikor a lefoglalt tárgyakat értékesíteni kell. Ennek következtében a magánfél igénye az ellenértékre irányulhat. Polgári jogi szempontból ez az eset azért érdekes, mert a magánszemélyek között létrejött kötelmi viszony hatósági intézkedéssel történő módosításának tekinthető, mely jogunkban is meglehetősen ritka.

Míg a polgári jogi igény, ha rei vindication alapul, lefoglalással biztosítható, mint kényszercselekménnyel, az igény biztosítására a zár alá vétel szolgál, ha a polgári jogi igény kártérítésre irányul. A rendelkezésünkre álló adatok szerint a nyomozás során a bűntettekkel okozott kárnak valamivel több, mint egyharmadát biztosítják ily módon, vagy térítettik meg a fővárosban. A zár alá vétel elrendelése azonban, bármennyire is alkalmas eszköz a kártérítési fedezet biztosítására, csak akkor alkalmazható, ha alaposan lehet tartani attól, hogy a terhelt a polgári jogi igény kielégítését a Be. 155. § (1) bek-ben írt valamely módon meghiúsítja. Álláspontunk szerint ennek a feltételnek fennforgását is hitelt érdemlő adatoknak kell alátámasztania. Önmagában az a körülmény, hogy a terhelttel szemben jelentősebb értékre nézve terjesztenek elő polgári jogi igényt, nem lehet a zár alá vétel elrendelésének abszolút feltétele, főleg akkor nem, ha a terhelt állandó jövedelemmel rendelkezik.

Ha a zár alá vétel elrendelésének szükségessége látszik indokoltnak, a nyomozó szervek a 8/1958. Legf. Ü. sz. utasítás 77. pontjának (2) bekezdése értelmében kötelesek a terhelt vagyontárgyai felől tájékozódni. Ez történhet a telekkönyv megtekintésével, helyszíni tájékozódással, házkutatás, lefoglalás során, a terhelt és egyéb személyek kikérdezésével stb.

A Be. a polgári jogi igények esetcsoportjai közül természetszerűleg csupán azoknak biztosítására rendel kényszercselekményt, amelyek vagyoni természetűek. A kár megtérülésének vannak más módjai is. A terhelt a dolgot visszaadhatja, a kárt pénzzel megtérítheti, s ezt az önkéntes teljesítést a bíróság a büntetés kiszabásánál a terhelt javára fogja értékelni. Mi is örömmel üdvözölhetjük azt a kialakulóban levő gyakorlatot, hogy egyes nyomozó hatóságok a terhelt figyelmét felhívják erre az enyhítő körülményre, vagy a részére küldött idézésben felhívják, hogy a kár megtérítésére vonatkozó bizonyítékait hozza magával.

Annak a ténynek, hogy a bíróságok sajnálatosan nagy számban utasítják a magánfelet, vagy az ügyészt polgári jogi igényével a törvény egyéb útjára, okát a nyomozati eljárás egyes hibáiban is kell keresni.

Már évekkel ezelőtt rámutatott a Legfelsőbb Bíróság az egyik eseti döntésében arra, hogy a vádlottat a polgári jogi igényre ki kell hallgatni. Ez a kötelezettség a nyomozó szerveket is terheli. A polgári jogi igény tárgya ugyanis nem mindig esik teljesen egybe a büntetőjogi kárral. A polgári jogi kárban az elmaradt haszon is benne foglaltatik, a büntetőjogiban nem. A károsult sértett önhibája kárenyhítésre vezet, a terhelt ezt védekezésképpen előterjesztheti. Lehetséges, hogy a cselekményt többen követték el, a kárt közösen okozták, azonban a nyomozó hatóság nem valamennyi elkövetővel szemben jár el valamilyen okból. Pl. ugyanaz a cselekmény az egyik elkövetőnél bűntettet, a másiknál szabálysértést eredményez. Ilyen esetben a terhelt esetleg elháríthatja a Ptk. 344. § (3) bekben foglalt valamely okból az egyetemleges marasztalást stb. A polgári jogi igény megítélése a kár teljes pontosságú megállapítását igényli, míg a büntetés kiszabása szempontjából csekély eltérés közömbös lehet. Így ez okból is szükséges a terhelt nyilatkoztatása a kár összegét illetően.

Megjegyezzük, hogy nincsen kizárva szakértő igénybevétele sem a kár teljes kimunkálása végett ,mert a Be. 66. § (1) bek. a szakértő alkalmazásával az ügy eldöntését kívánja szolgálni, a polgári jogi igény elbírálása pedig egyazon ügy keretein belül bonyolódik le. Természetesen szakértő kirendelése általában egyszerre szolgál büntetőjogi és polgári (munkajogi) érdekeket.

A gyakorlati munka hiányosságaként említhető meg, hogy a vádiratok egyes esetekben nem vonják le a munkajogi és a polgári jogi

anyagi felelősség közötti különbségeket, s főleg a munkajogi kártérítési előterjesztést is a Ptk.-ra alapítva, a polgári jog szabályai szerint fogalmazzák meg.

A polgári jogi igény nyomozati eljárással kapcsolatos kérdéseit azzal az óhajjal zárjuk, hogy azokban az ügyekben, amelyekben az egyik fél kora, egészségi állapota vagy egyéb ok miatt hátrányosabb helyzetbe kerül és így jogainak védelmében támogatásra szorul, a Be. 42. § (5) bek. szerinti ügyészi igényérvényesítést helyesnek tartanánk.

8. A polgári jogi igény kérdései a tárgyalási szakban. Minthogy a témakörnek ez a része tekinthető leginkább kidolgozottnak, csupán az irodalom által nem tárgyalt kérdéseket, vagy a vitatható álláspontokkal kapcsolatos véleményünket rögzítjük. Elöljáróban a hatásköri és illetékességi problémák tisztázása mutatkozik indokoltnak. Ezzel kapcsolatban is utalni lehet a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának tárgyunkkal kapcsolatban alapvető 363. sz. kollégiumi állásfoglalására, amely szerint az adhéziós eljárásban elsősorban a Be. rendelkezéseit kell alkalmazni, s a Pp. szabályai csak subsidiariter (kisegítőleg) alkalmazandók. Megítélésünk szerint ez a jogalkalmazási szabály a hatáskör és illetékesség vonalán feltétlenül helytálló. Adhézió esetén mindig a Be. hatásköri, illetve illetékességi szabályainak megfelelően kell eljárni. Ez lesz a helyzet pl. hatósági jogkört gyakorló személy által hivatalos eljárásban okozott károk megtérítése iránt ellene indított perben, ha a büntető eljárás pl. valamely hivatali bűntett miatt folyik. Ez a szemlélet fejezi ki a bevezetésben is hangsúlyozott azt az elvi tételt, hogy az adhéziós per büntetőper. Természetesen, ha a bíróság a polgári jogi igényével a magánfelet a törvény egyéb útjára utasítja — a fenti példánál maradva —, a sértett csak a megyei (fővárosi) bíróság előtt indíthatja meg a pert.

A gyakorlat is a fentiek szerint alakul. Egyedül az az eset volt problematikus, amikor a bűntettet is megvalósító károkozás tárgya szovjet katonai gépkocsi volt. Az ilyen kárigény elbírálása ugyanis az 1957. évi 54. sz. tvr.-rel felállított vegyesbizottság hatáskörébe tartozik.

Noha a gyakorlatban nem ismerünk erre az esetre példákat, a Pp. 124. §-ban foglalt, a keresetlevél benyújtása után az elnök által teendő intézkedéseket, ha azok büntetőperben számításba jöhetnek, adhéziós eljárásban is alkalmazhatóknak tartjuk. Ez lehet a helyzet akkor, ha a polgári jogi igényt tartalmazó előterjesztés hézagos vagy hiányos, s ilyenkor annak hiánypótlás végett történő visszaadására kerülhetne sor, illetve a tanács elnöke a magánfelet felhívhatja, hogy a kizárólag a polgári jogi igényre vonatkozó bizonyítékait nyújtsa be. (Pl. elmaradt hasznára vonatkozó bizonyítékait.) Ha a büntető bíróságok ismernék ezt a törvényi lehetőséget, a tárgyalás sokkal koncentráltabb és eredményesebb lenne, s nem kerülne sor az esetek olyan nagy százalékában eljárási okból elutasításra.

A tárgyalás előkészítésének par excellence formája adhéziós eljárásban is az előkészítő ülés. Ezzel összefüggésben jegyezhető meg, hogy a Legfelsőbb Bíróságnak egyik korábbi eseti állásfoglalásában kifejezésre jutott álláspontja, hogy ti. előkészítő ülésen a polgári jogi igény felől nem lehet dönteni, a Be. folytán meghaladottá vált.[9] Tárgyalás mellőzésével hozott pénzbüntetés kiszabása esetén ugyanis a polgári jogi igény felől is dönthet az ítélőtanács.

A polgári jogi igényt egyébként az elsőfokú tárgyalás berekesztéséig lehet bejelenteni. A Be. ennyiben szakított a Bp. rendelkezéseivel, melyek szerint a polgári jogi igényt a tárgyalás megkezdéséig lehetett érvényesíteni. Az új megoldást tartjuk a helyesebbnek. Az esetek túlnyomó többségében ugyanis a polgári jogi igény különösebb problémát nem jelent, a büntetőeljárás elhúzódását sem okozza. Az ügyek ökonómiája viszont megkívánja, hogy — ha ennek jogi feltételei adottak — az egy jogsértésből fakadó valamennyi igény egy eljárásban bíráltassák el. Ez okból nem lehet egyetérteni azzal az irodalmi felfogással, mely szerint a Bp-nek előbb idézett rendelkezése „ésszerű újítás" volt.[10] Inkább azt a másik irodalmi álláspontot nevezhetjük megalapozottnak, amely sajnálattal állapítja meg, hogy a sértettek az esetek csupán mintegy felében terjesztenek elő polgári jogi igényt. Ezt az álláspontot a szerző kilenc évvel ezelőtt is még azzal indokolta, hogy egyes bírák idegenkednek a polgári jogi igénytől, s a felekben, ill. képviselőikben él a régi bírák hasonló szemléletének emléke. A másik okként az illetékezés kérdését jelölte meg, melyre azonban még visszatérünk.[11]

8. Az egyezségkötés megengedhetősége. A polgári per tárgyalási szakaszát annyira jellemző tárgyalási és rendelkezési elv a büntetőperben előterjesztett polgári jogi igény esetén is csaknem maradéktalanul érvényesül. Ebben a körben ellentétes álláspontra helyezkedett a Legfelsőbb Bíróság és Móra professzor az egyezséget illetően. Az előbbi szerint ugyanis adhéziós perben egyezségnek nincs helye, mert megengedése esetén azt a látszatot kelthetné a terheltben, hogy az ügy büntetőjogi konzekvenciái számára kedvezőbbek lesznek. Másrészről arra is hivatkozott, hogy az egyezség az abban foglalt összegszerűség folytán a büntetéskiszabást is érintheti.[12] Álláspontunk szerint a Legfelsőbb Bíróság említett aggályai nem mindenben osztha-tók.

Az említett elzárkózásnak kétségkívül helyes magva, hogy a terhelt tévedésmentes nyilatkozatát lehetővé kell tenni, valamint a bünte-

---

[9] Bírósági Határozatok 1960. 76. old.

[10] *Farkas József*: Polgári jogi igény érvényesítése az új büntető perrendtartás szerint, Jogtudományi Közlöny, 1951. 549. old.

[11] *Habermann Gusztáv*: Polgári jogi igény bejelentésének illetékezése, Magyar Jog 1956. 298., ill. 300. old.

[12] A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 367. sz. állásfoglalása BH 1961. 270. old.

tőigény tekintetében való „egyezkedést" ki kell zárni. Figyelembe kell azonban venni azt is, hogy a polgári jogi igény összegszerűségben nem feltétlenül azonos a büntetőjogi kárral. A különbségre tehát, amely kizárólag polgári jogi természetű, el kell ismernünk az egyezség-kötés megengedettségét. Figyelembe kell venni továbbá azt is, hogy a károkozó bűntett bizonyítási forrása ritkán kizárólag a terhelt. Az általa elismert kárérték ilyenkor a marasztalás felső határa. Ha erre az összegre nézve kötnek a felek egyezséget, méltánytalanság egyik felet sem érheti. Megjegyezzük, hogy a peregyezséget, amely eljárásjogi intézmény, nem szabad összetéveszteni az anyagi jogi egyezséggel. A peregyezség ugyanis a peres felek olyan egybehangzó akaratnyilatkozata, mely szerint közöttük a perbevitt követelést illetően vita többé nem áll fenn, s erre tekintettel a megegyezés jóváhagyását kérik a bíróságtól s egyúttal az eljárás befejezését. Más a helyzet az anyagi jogi egyezségnél. Ehhez az szükséges, hogy a felek kölcsönösen engedjenek egymásnak. Minthogy az adhéziós eljárásban a magánfél és a terhelt közötti polgári jogi viszony nem visszterhes, így kölcsönös engedményekről nem lehet beszélni. Ezért az anyagi jogi egyezség az adhéziós eljárásban fogalmilag kizárt. A peregyezségre azonban szolgáljon az alábbi példa: A terhelt több gépkocsit használt jogtalanul. Így vitte el — többek között — az egyik magánfél gépkocsiját is, aki vásározó kisiparos, a gépkocsival szállítja a vásárokra az árut. A terhelt a gépkocsit a város széli erdőben hagyta, melyet a rendőrség két hét múlva talált meg, s adott vissza tulajdonosának. A gépkocsi jogtalan használatától és rongálódásából a magánfelet ért kár összege pontosan kiszámítható. A vásározás elmaradásából eredő kára azonban teljes pontossággal nem állapítható meg. Az elmaradt haszonra a magánfél és a terhelt egyezséget köthetnek, ha az egyik fél méltányos érdekeit sem sérti, s a jogszabályoknak megfelel. Az összegszerűség a büntetés kiszabása szempontjából közömbös, mert a terhelt a bűntett elkövetésekor nem tudhatta, hogy a sértett iparának gyakorlását teszi ezáltal lehetetlenné.[13]

9. Illetékjogi problémák. A gyakorlatban nem tudtak megfelelően érvényesülni a 2/1958. (II. 16.) I. M. sz. rendelet 33. §-ának helyébe lépett 3/1961. (XI. 25.) I. M. sz. rendelet rendelkezései. Ezek lényege az, hogy az elítélt viseli a polgári jogi igény érvényesítésével kapcsolatos illetéket.

Az ügyészség erőfeszítése ezen a téren főként arra irányul, hogy ez a szabály elsősorban a társadalmi tulajdont ért kár miatt indult büntető eljárásban érvényesüljön. Illetékjogi problémaként felvethető, hogy a társadalmi tulajdonban okozott kár alanyának az adhéziós eljárásban biztosított személyes illetékmentessége kiterjed-e az igény tárgyában lefolytatandó polgári eljárásra is, ha a büntető bíróság a magánfelet polgári perre utasította. A Fővárosi Bíróság 49. Pf. 24.906/1963/17. sz. határozatában nemleges álláspontra helyezkedett. Álláspontját azzal indokolta, hogy az említett rendelet 33. § (5) bek-e a bíróság által engedélyezett költségmentességre, vagy illetékfeljegyzési jogra vonatkozik.

Az új illetékjogi rendelkezés kétségkívül sokkal méltányosabb a magánfél szempontjából. Az irodalomban felvetett de lege ferenda javaslatokat, melyek szerint illetékfeljegyzési jogot lenne célszerű adni minden magánfélnek, mert a tőle függetlenül is bekövetkezhető elutasítás esetén a lerótt illeték kárbaveszett, a törvény széles körben, sajnos azonban nem kötelező előírással honorálta. Azt az ugyancsak de lege ferenda elhangzott kívánalmat, hogy a büntetőper elhúzódása esetén a bíróság hivatalból tegye át a vonatkozó iratot a polgári bírósághoz, nem tartanánk indokoltnak. A magánfél belátására leghelyesebb bízni, hogy igényét melyik hatóság előtt érvényesíti. Az iratok másolása pedig még jobban elhúzná a büntető eljárást.

10. Az ügyész végindítványa és a bírósági határozat. A tárgyalás eredményéhez képest foglalhatnak a felek állást a polgári jogi igényt illetően.

Az ügyész a végindítványban a polgári jogi igénnyel kapcsolatban kétféle álláspontra helyezkedhet:

1. nyilatkozik a sértett által előterjesztett polgári jogi igényre. [Be. 215. § (3) bek.] Ebben az esetben észrevétele három irányú lehet: *a)* érdemi elutasítást, *b)* helytadást, *c)* egyéb törvényes útra utasítást tart törvényesnek,

2. vagy maga érvényesíti a sértettet megillető polgári jogi igényt. [Be. 42. § (5) bek.]

Ad 1/a) A bíróság érdemben akkor utasítja el a polgári jogi igényt, ha a jogszabályok szerint a sértettet az igény nem illeti meg (anyagi jogi ok), vagy a Pp. 130. § (1) bek-ben meghatározott okokból (eljárási jogi okok). Ezek közül az az eset gyakorlati, amikor a sértett és a terhelt között már per van folyamatban, illetőleg a per már jogerősen eldőlt, és az az eset, amikor a sértett az illetéket nem rótta le.

Ad 1/b) A bíróság érdemben akkor ad helyet a polgári jogi igénynek, ha bizonyított, hogy az igény a sértettet megilleti.

Ad 1/c) A bíróság egyéb törvényes útra akkor utasítja a magánfelet, ha az igény érdemi elbírálása az eljárás befejezését jelentékenyen késleltetné. [Be. 229. § (3) bek.]

Ha az ügyész érvényesíti a polgári jogi igényt, végindítványában a következőkre kell kitérnie: *A)* meg kell nevezni a követelés jogalapját. *B)* Elő kell adni, hogy kit (kiket) és milyen pénzösszegnek, dolognak, vagy szolgáltatásnak teljesítésére, tűrésére kötelezze a bíróság. Ha a követelés pénz fizetésére irányul, a követelést összegszerűen meg kell jelölni. *C)* Nyilatkozni kell az illetékviselés kérdésében. *D)* Elő

[13] Vö. *Gáspárdy* László: Az adhéziós eljárás néhány megoldatlan kérdése az ügyészi gyakorlatban, Ügyészségi Értesítő, 1965. évi 4. sz. 7. old.

kell adni a teljesítési határidőre vonatkozó indítványt. *E)* Meg kell határozni azt a sértettet, akinek a javára az ügyész a polgári jogi igény megítélését kéri. *F)* Elő kell adni, fel kell sorolni azokat a bizonyítékokat, amelyek esetleg a büntetőjogi értékelés körén kívül, kizárólag a polgári jogi igény elbírálását hivatottak elősegíteni.

Adhéziós eljárásban az ügyész és a polgári jogi igény materiális jogosítottjának nyilatkozatai egymást keresztezhetik. A nyilatkozatok konfliktusai más megítélést igényelnek akkor, ha az ügyész *maga érvényesíti* a polgári jogi igényt és akkor, ha az ügyész a magánfél polgári jogi igényére csupán *reflektál.*

A Be. 42. § (5) bek-e értelmében a sértettet megillető polgári jogi igényt az ügyész is érvényesítheti. A sértett ebben az esetben ex lege nem lehet magánfél, csupán a Be. 43. § (1) bek. szerinti indítványokat teheti meg. Ezek az indítványok azonban megítélésünk szerint magára a polgári jogi igényben való döntésre, vagy az attól való tartózkodásra, ill. a törvény egyéb útjára való utasításra nézve joghatályosak nem lehetnek, *amennyiben az ügyészi indítvánnyal ellentétesek.* Ellenkező esetben ugyanis az ügyészi jogérvényesítést megengedő rendelkezés alkalmazhatatlanná válnék. A sértetti indítványok ebben a körben gyakorlatilag a bizonyítás módjára és mértékére vonatkozhatnak.

Más tényállás, ha a sértett magánfélként lép fel, az ügyész pedig a polgári jogi igény tekintetében él az általános indítványtételi jogával.

Ez az eset maga is két variánst tartalmaz: *1.* az ügyész a törvény egyéb útjára utasítást indítványoz, amit a magánfél ellenez, *2.* az előző eset fordítottja. (Különös, hogy előfordulnak esetek, amikor a magánfél kéri igényének a törvény egyéb útjára való utasítását. Ez általában két okból áll elő: jogi személyek hanyag pervitelénél, vagy egyes jogi képviselők „önérdekű" eljárásánál.)

Az 1-gyel jelölt fordulat esetében lényegében büntető eljárásjogi, bizonyos értelemben jogpolitikai kérdésről van szó: arról, hogy a magánfél megsértett jogainak és a társadalom megsértett érdekeinek együttes eldöntése nem jár-e az utóbbiak késedelmes reparációjával? Kézenfekvőnek tűnik, hogy ezt a kérdést (kötelező erejű indítványtétel formájában) az ügyész dönthesse el. Ez az álláspont egyébként a jogszabály hallgatása folytán a logikai jogszabályértelmezés a maiore ad minus elvének alkalmazása segítségével is alátámasztható. A jogszabály szerint ugyanis az ügyész büntetőeljárásjogi alapon (pl. vádemelés mellőzése útján) a polgári jogi igény *tárgyalásának* a lehetőségét is kizárhatja, vagyis az igény útját már egy *korábbi* eljárási szakaszban is elrekesztheti. Egy későbbi perszakban sincs tehát alap ugyanezt megtagadni tőle. A büntető eljárási jog szabályai tehát ebben az esetben perökonómiai okból elsőbbséget élveznek.

Szemben a tárgyalt tényállással, a 2-vel jelölt tényállás megítélésünk szerint az adhéziós eljárásban előálló „belső" polgári eljárásjogi kérdés. Míg ott ugyanis, ahol az ügyész — a magánfél tiltakozása mellett — egyéb törvényes útra utasítást indítványozott: az ügyész által képviselt büntető eljárásjogi érdek ütközött a magánfél által képviselt polgári eljárásjogi érdekkel. Ha azonban az ügyész döntést kér, a magánfél azonban egyéb törvényes útra utasítást, ill. az ügyészi „kereset" és a magánfél „keresete" a *mértéket illetően* egymástól eltér: polgári eljárásjogi nyilatkozatok konfliktusát állapíthatjuk meg.

Ennek megfelelően a Legfelsőbb Bíróság XXVII. számú polgári elvi döntése látszik alkalmazhatónak, amely szerint az ügyész és a fél nyilatkozatainak eltérése esetén a bíróság azokat „a per egyéb adatait is figyelembe véve bírálja el". A kétféle tényállás eljárásjogi jellegét elvben nem befolyásolja büntető eljárásjogi szempont. A nyilatkozatok *mérlegelésénél* azonban a bíróság figyelemmel lehet büntető perjogi szempontokra is. Pl. az ügyésznek a döntésre irányuló indítványa bizonyítatlan s ugyanakkor terjedelmes bizonyítást tenne szükségessé. Büntető eljárásjogi ok hiányában azonban mi az *„erősebb"* indítványt tartjuk általában irányadónak: vagyis azt, amelyik döntésre, ill. magasabb érték tekintetében történő döntésre irányul.

Többször hangoztattuk, hogy a magánfelet a törvény egyéb útjára utasító ítéleti rendelkezések száma sajnálatosan magas. A nyomozati eljárás fogyatékosságainak megszüntetésével, a bírák polgári jogi ismereteinek gyarapításával, a vállalatok lelkiismeretes jogi munkájával azonban ez a helyzet bizonyosan felszámolható lenne. Mindezeken túlmenően azonban a magánfél szempontjából hátrányosnak tartjuk azt, hogy a törvény egyéb útjára utasító rendelkezés ellen fellebbezési jogot számára a törvény nem biztosít. A másodfokú bíróság ugyanis, mely részbizonyítást folytat le a büntetőper főtárgyában, a fellebbezési jog megadása esetén a polgári jogi igényre nézve is részbizonyítást vehetne fel, s ezáltal esetleg egy újabb jogérvényesítést, s azzal járó időveszteséget, költséget stb. takaríthatna meg.

A bíróság a polgári jogi igény felől háromféle módon határozhat: érdemben elutasítja, ill. megítéli, vagy a magánfelet igényével egyéb törvényes útra utasítja.

11. A végrehajtás és a rendkívüli jogorvoslatok. A megítélt polgári jogi igény azonban még nem egyenlő az igény kielégítésével. Ezért — amint ezt a hatályos rendelkezések előírják — közérdek fennforgása esetén az ügyésznek figyelemmel kell kísérni, hogy a sértett a végrehajtási eljárást megindította-e. A sértett mulasztása esetén a szükséges ügyészi intézkedések megtétele indokolt. Mindez természetesen az egyes felügyeleti ágak közötti munka koordináltságát feltételezi.

Meg kell jegyezni, hogy az ügyész maga is megindíthatja a végrehajtási eljárást, mint ahogy bármely polgári eljárást — ide nem tartozó kivételektől eltekintve — megindíthat, ill. abban felléphet. Végső esetben ez a megoldás is szükséges lehet, de a sértett mulasztásától függetlenül is olyan esetekben felmerülhet indokoltsága, amikor a sértett szocialista szervezet megfelelő képviselettel nem rendelkezik, a magánfél elaggott személy stb.

Az érdemi elutasítás esetén, ha a jogerős határozat törvénysértő, vagy megalapozatlan, törvényességi óvás benyújtásának lehet helye. A Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának 333. sz. állásfoglalása szerint a büntető bíróság jogerős határozatának kizárólag a polgári jogi igényre vonatkozó része ellen benyújtott törvényességi óvást is a Legfelsőbb Bíróság Büntető Kollégiumának tanácsa bírálja el. Ez a megoldás a Be. 281. § (2) bek-én alapul, minthogy a polgári jogi igény felől is büntető bíróság döntött, természetes, ha a jogerős határozatának bármely része ellen benyújtott törvényességi óvást büntető bíróság bírálja el.

A polgári jogi igényt érdemben elutasító jogerős határozat ellen emiatt bejelentett törvényességi óvást a terhelt terhére bejelentettnek kell tekinteni, mert a Be. 234. § (1) bek. III. fordulata szerint is a magánfél a terhelt terhére fellebbezhet. Így a törvényességi óvást tárgyaló ülésre a terheltet meg kell idézni, s ha védője nincs, részére védő rendelendő.

A másik rendkívüli jogorvoslat, a perújítás feltételeit illetően, ha azt kizárólag a polgári jogi igényre vonatkozólag terjesztik elő, a Be. 279. § (2) mondatából kitűnően a Pp. szabályai az irányadók. Ilyenkor az a sajátos helyzet áll elő, hogy a polgári bíróság jogerős büntetőbírósági határozatot bírál felül.

Ami az egyéb törvényes útra utasító jogerős határozatot illeti, ezzel kapcsolatban ismét az egyes ügyészi felügyeleti ágak kooperációjára hívjuk fel a figyelmet. A büntető bírói felügyeletet ellátó ügyésznek ugyanis feljegyzés útján tájékoztatnia kell a polgári felügyeletet ellátó ügyészt, ha a társadalmi tulajdon védelme, vagy egyéb fontos érdek indokolja, hogy a magánfélnek a polgári jogi igény érvényesítésével kapcsolatos ténykedését, vagy mulasztását a polgári felügyeleti ügyész ellenőrizze, s a szükséges intézkedéseket megtegye.

Mind az érdemi elutasítás, mind az egyéb törvényes útra utasítás bírói gyakorlatának vizsgálata a nyomozószervek munkájának további javításához értékes adatokkal szolgálhat.

Gáspárdy László

IRODALOM

Bernáth Zoltán: A polgári jogi igényről a büntető perben, Magyar Jog, 1962. évi 4. sz.

Farkas József: Polgári jogi igény érvényesítése az új büntető perrendtartás szerint, Jogtudományi Közlöny, 1951. évi 9. sz. *Gáspárdy* László: Az adhéziós eljárás néhány megoldatlan kérdése az ügyészi gyakorlatban. Ügyészségi Értesítő, 1965. évi 4. sz.

Habermann Gusztáv: Polgári jogi igény bejelentésének illetékezése, Magyar Jog, 1956. évi 10. sz.

Maróti László: A büntető perben érvényesített polgári jogi igénnyel kapcsolatos eljárásjogi kérdésekről, Magyar Jog, 1962. évi 7. sz.

Móra Mihály: A polgári jog és a büntetőjog találkozásának eljárásjogi következményei adhézió esetén, Jogtudományi Közlöny, 1957. évi 1—3. sz.

Móra Mihály: Az adhéziós per tárgyi oldalának néhány kérdése, Magyar Jog, 1957. évi 1—2. sz.

Móra, Mihály: Die verfahrenrechtlichen Folgen der Verschiedenheit des materiellen Anspruchs im Strafprozesses, Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Iuridica, I. köt. 1959.

Móra szerk.: A magyar büntető eljárási jog, Budapest, 1961.

Névai László: Az ügyészség a szocialista államban Acta Fac. Pol-Jur. Universitatis de R. Eötvös etc., Tom. V. Fasc. I., Bp. 1963.

Szabó András: Polgári jogi kérdések a büntető eljárásban, Rendőrségi Szemle, 1954. évi 3. sz.

Turi István: A büntetőper és a magánjogi igény, Jogtudományi Közlöny, 1950. évi 3—4. sz.

A termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősség egységes rendszeréről és causájáról

I.

1. A jogirodalomban eddig kifejtett álláspontok általában egybevágóak abban a kérdésben, hogy a „kollektíva típusú felelősség" (tehát mind a termelőszövetkezeti jogi, mind a munkajogi felelősség) kétirányú, illetve két ágazatú: vagyoni (kártérítési) és fegyelmi felelősséget takar.[1] Az irodalmi álláspontok általában egységesek — egészen szűk kivételtől eltekintve — abban is, hogy a termelő, illetve munkakollektívák tagjai által a kollektívának okozott károk a felelősség új — tehát nem polgári jogi, hanem — az adott kollektíva-típustól függően — munkajogi vagy termelőszövetkezeti jogi fajtájának szférájába tartoznak.[1/a] Nem mondhatjuk el ugyanezt a kérdés reciprokjáról.

[1] Minthogy a fegyelmi felelősség tárgyalása a címben megjelölt témánkon kívül esik, annak kérdéseit nem érintjük a továbbiakban. A termelőszövetkezeti jogi fegyelmi felelősségről ld.: Molnár Imre A termelőszövetkezeti tagok fegyelmi felelőssége c. monográfiáját, Közg. és Jogi Kiadó, Bp. 1963.

[1/a] A termelőszövetkezeti jogi felelősség önállóságára, a polgári és munkajogtól különállására vonatkozóan Eörsi munkáin kívül hazai vonatkozásban megemlítjük: Nagy László: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogi felelősség, Állam és Igazgatás, 1959. 8. sz.; Felelősségi szabályok a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jogban, Jogtudományi Közlöny, 1959. 5. sz. és A termelőszövetkezeti jogi felelősség elhatá-

A tudomány vizsgálódásai — figyelemre méltó és újonnan jelentkező kivételtől eltekintve — „a kollektívák jogágazataiban" csak a kollektíva tagja felelősségének lényegére és mikéntjére terjedtek ki eddig — mondhatnánk azt is, hogy indokolatlan egyoldalúsággal — és a kollektíva — tagjával szembeni — felelősségének vizsgálata általában kívülrekedt az eddigi munkák határain. Ennek oka kettős lehet. Egyrészről e vonatkozásban mindent rendbenlévőnek, megoldottnak vélünk, vagy — másrészről — ennek vizsgálatára eddig még nem jutott erőnkből. Szerény véleményünk szerint mindkét ok szerepel a kollektíva felelősségének mostoha kezelésében.

2. A probléma felvetése után — álláspontunk kifejtése előtt — tekintsük át a termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősségre vonatkozó irodalmi álláspontokat és jogdogmatikai megoldásokat mind hazai mind a szocialista államok vonatkozásában egyaránt.

A termelőszövetkezeti jogi kártérítési felelősséget egyértelműen a tag által a termelőszövetkezetnek okozott kárra szűkítve vizsgálják és ismerik el a hazai és külföldi szerzők.[2] E szerzők álláspontja szerint a termelőszövetkezet által tagjának okozott kár a polgári jogi felelősség szférájába tartozik.[3]

Az 1959. évi 7. tvr. 46. § 1. bekezdésének rendelkezései szerint a termelőszövetkezet a tagjának okozott kárt a polgári jog szabályai szerint tartozik megtéríteni.[4] Az idézett tvr. végrehajtására kiadott 19/1959. (VII. 12.) F. M. sz. rendelet 33. §-nak rendelkezése továbbmegy és úgy rendelkezik, hogy a termelőszövetkezet kártérítési felelőssége vétkességre tekintet nélkül kiterjed azokra a vagyoni káresetekre, amelyeket a mezőgazdasági termelőszövetkezet tagjai, alkalmazottai stb. a termelőszövetkezet gazdálkodása körében a tagoknak okoztak.

Az irodalmi állásfoglalások és az idevonatkozó jogszabályi rendelkezések bemutatása után a következő kérdéseket kell megvizsgálnunk:

— a termelőszövetkezet — tagjaival szembeni — kárfelelőssége milyen felelősségi fajtához tartozik,

— az 1959. évi 7. sz. tvr. idézett rendelkezésének és végrehajtási rendeletének ellentmondását hogyan oldjuk meg.

„Quod erat demonstrandum" jelleggel álláspontunk az, hogy a termelőszövetkezet kárfelelőssége — tagjaival szemben — nem polgári jogi felelősség, hanem az egységes termelőszövetkezeti jogi felelősségi rendszer kárfelelősségi ágazatának egyik felelősségi formája.[5]

---

rolási problémái, Jogtud. Közlöny, 1963. 2. sz.; Sz. N Bratusz szovjet jogtudós a közelmúltban magyar nyelven is megjelent munkájában (A szovjet polgári jog tárgya és rendszere, Közg. és Jogi Kiadó, Bp. 1964.) nem foglal egyértelműen állást abban a kérdésben, hogy a kollektíva tagja által a kollektívának okozott kár mely felelősségi fajtához tartozik, illetve az idevonatkozó fejtegetése (különösen az i. m. VI. fejezete) ellentmondásos. Egyfelől megállapítja, hogy a munkajog és a kolhozjog a szovjet jogrendszer önálló ágai, a munka- és kolhozjogi viszonyoknak integráns részei a munkaszerinti elosztás szocialista elvéből folyó vagyoni oldaluk is, másrészt a kollektíva tagjaként okozott károkat a polgári és munkajog határán, érintkezési vonalában állónak tekinti. Különösen a kolhoztagok vagyoni felelőssége vonatkozásában jelentkezik az ellentmondás, mert a kolhozon belüli viszonyok jogi szabályozásának a módjára jellemző sajátosságokat illetően a kolhoztagságot, a kolhoztulajdont tartja meghatározónak, ugyanakkor a kolhoztag és a kolhoz közötti viszonyokban a polgári jogi szabályozást tartja döntőnek. E relátióban — amint az egyébként ismeretes is — a szovjet jogalkotásban, jogalkalmazásban és jogtudományban — ez az álláspont az uralkodó, bár — főleg a jogtudomány területén — az utóbbi időben egyre kritikusabban vizsgálják e problémát és maga Bratusz is megírja, hogy ennek a polgári jogias szemléletnek egyik alapvető oka a jogszabályalkotás elmaradottsága, amely nincs kellően tekintettel a kolhoztagoknak, mint munka-kollektívák tagjainak a tényleges helyzetére.

[2] L.: Eörsi Gyula: A jogi felelősség alapproblémái... Bp. 1961. Eörsi Gyula: Elhatárolási problémák... Bp. 1962. Nagy László: Mg. termelőszövetkezeti jog. Egyetemi jegyzet. Bp. 1962.; J. Éliás: Az egységes mezőgazdasági termelőszövetkezetek tagjainak vagyoni felelőssége a csehszlovák jogban. Jogtudományi Közlöny, 1960. 10. sz.; Szép György: A termelőszövetkezeti tag; kártérítési felelősségének... Magyar Jog 1959. 12. sz. Szigligeti Viktor: A kártérítési követelések... Magyar Jog, 1961. 6. sz.; Németi László: Termelőszövetkezeti tagsági vitás ügyek... Bp. 1965. Közgazdasági és Jogi Kiadó, R.; Mückenberger: Die materielle Verantwortlichkeit in den LPG. Staatsverlag der D. D. R., Berlin 1963.; Klaus Heuer: A termelőszövetkezeti tagok anyagi felelőssége, Saat und Recht, 1958. 5. sz.; Podogripora—Kac: Zascsita Kolhoznoj szobsztvennoszti... Sz. G. P. 1954. 8. sz.; Kazancev szerkesztésében: Pravo Kolhoznoj szobsztvennoszti. Moszkva, 1961. sz. kötet, különösen a VII. fejezet (oroszul); A. V. Venegyiktov: A szocialista tulajdon polgári jogi védelme a Szovjetunióban. Bp. 1955.; N. Vacsev: A termelőszövetkezeti tag vagyoni felelősségének új jogi szabályozása Bulgáriában. K. C. Gy. 1961. 2. sz.; V. E. Tadzser: Mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog (Egyetemi tankönyv), Szófia, 1964. (bulgárul).

[3] Eörsi Gyula akadémiai székfoglalójában említést tesz a kollektíva tagjának felelőssége mellett a kollektíva felelőssége kiépítésének szükségességéről is, de ezt úgy látjuk, hogy szűken az üzemi balesetre szorítva gondolja. MTA. II. o. Közl. 1963. 1—2. sz., különösen 85. és 104. old.; Nagy László szerint a termelőszövetkezetnek tagjával szemben fennálló felelőssége polgári jogi felelősség, de „több olyan színező körülmény lép be a jogviszonyban, amely szövetkezeti jelleget is ad e jogviszonynak". Egyetemi jegyzet, 186. old.

[4] A szovjet, a csehszlovák, a bulgár és a NDK idevonatkozó jogszabályai e kérdésről nem rendelkeznek, illetve csak az üzemi baleset vonatkozásában, többnyire külön jogszabályban.

[5] A munkajogban — hazai vonatkozásban — az adekvát problémát az alábbi szerzők munkáiban találjuk meg — álláspontunkkal egybevágóan: Tóth Imre: A munkajogi anyagi felelősség egyes kérdései. MJSZ. kiadványa 1958. 3. sz. 4 s köv. old.; dr. Miholics Tivadar: A vállalat anyagi felelőssége... MJSZ. kiadv., 1961. 1—2. sz. 5—6. old.; Nagy László: Anyagi felelősség a munkaviszony keretében okozott károkért, Bp. 1964. 12. old.; Kertész István: A fegyelmi felelősség alapproblémái a munkajogban. Bp. 1964. 138. old. A szovjet kolhozjogi irodalomban is találhatunk olyan álláspontot, mely szerint a felelősség tartalma — a kolhozok vagyoni felelőssége esetében — eltérő attól függően, hogy milyen kötelezettség megszegéséről van szó. Ennek megfelelően a kolhozok vagyoni felelősségén belül elkülönített esetcsoportként kerül tárgya-

Azon álláspontok szerzői, akik a kollektíva által okozott károk nyomán keletkező felelősségi viszonyokat polgári joginak minősítik, általában a következő premisszákból indulnak ki:

— a Termelőszövetkezeti Törvény a kollektíva által tagjának okozott károk elbírálására a polgári jog szabályait rendeli alkalmazni;

— a felelősség ilyenkor egymástól elkülönült tulajdonosok (a szövetkezeti tulajdonra épülő szövetkezeti gazdaság és a személyi tulajdon alanya, a szövetkezeti tag) között keletkezik.

Mindebből levonják azt a következtetést, hogy a tárgyalt esetben előálló felelősség a polgári jog szférájába tartozik. Szerény megítélésünk szerint mind a kiindulás (premisszák) mind az abból levont következtetések vitathatóak.

A kollektíva — esetünkben a mezőgazdasági termelőszövetkezet — tagjával szembeni kárfelelősségének problémája sok vonatkozásban függvénye a termelőszövetkezeti jogi jogviszony fogalmával — közelebbről eddig pontosan fel nem tárt fogalmával — kapcsolatos bizonytalanságnak is. Mindazok a jogpolitikai indokok, sajátosságok, a kollektíva és tagja közötti társadalmi viszony tartalmi vonatkozásait illetően feltárt specifikumok, amelyek a kollektíva tagjának a polgári jogtól eltérő felelősségét indokolják — globálisan — elmondhatók a kollektíva — tagjával szembeni — felelősségének szabályozásánál is — esetleg — más aspektusból. Az a megállapításunk, hogy a tagsági viszony nem áruviszony, hogy a termelőszövetkezeti tag a munkájával — és egyre nagyobb mértékben a közös gazdaság keretében kifejtett munkájával — szerzett jövedelméből biztosítja maga és családja fenntartásához szükséges jövedelmét, vajon mindezt nem kell-e számításba vennünk akkor, ha a termelőszövetkezeti tag a munkavégzés során balesetet szenved, meghal, ha vagyontárgyai (pl. a brigád-öltözőben) elpusztulnak, ha a szövetkezet késedelmesen adja ki vagy egyáltalán nem adja ki a háztáji földet, ha a háztáji termés hazaszállításakor a szövetkezet traktorosa „elhúzatja" a kapufélfát stb. Mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben továbbá egyre inkább erősödik az a törekvés is, hogy a tagsági viszonyon alapuló munkaviszonyt — munkaszerződéssel — a tag és a kollektíva között tüzetesebb tartalmi meghatározással precizírozzák és megfelelő biztosítékot kapjon a tag és adjon a szövetkezet a foglalkoztatás, a garantált munkadíjazást stb. illetően is.[6] Ez utóbbi törekvés megoldásának jogi formáit sürgősen meg kell találnunk, mert a mezőgazdaságban — különösen a szövetkezeti szektorban — dolgozók száma abszolút és relatív vonatkozásban egyaránt rohamosan csökken, ezért e folyamat megállítása társadalmunk és népgazdaságunk elodázhatatlan fő kérdésévé vált.

A termelőszövetkezet tagjával szembeni kárfelelősségének vizsgálata azért is kiemelkedően fontos, mert ilyen irányú felelősségének köre lényegesen kiterjedtebb, mint a munkajogban a munkaadóé. A termelőszövetkezet felelőssége annyiban szélesebb, amennyiben maga a tagsági viszony is nagyobb kört foglal magában a társadalmi viszonyokból, szemben a munkajogi munkaviszonnyal.

Mindezek után a szövetkezeti kollektíva tagjával szemben fennálló — kárfelelősségének lehetséges eseteit a következőkben tudnánk csoportosítani:

a) a termelőszövetkezeti tag vagyonában, életében, testi épségében a munkavégzés folyamán felmerült károk,

b) a termelőszövetkezeti tag egyéb tagsági jogainak és kötelezettségeinek realizálása során a tag vagyonában, életében, testi épségében (pl. közgyűlés alkalmával az épületről lehulló gerenda megsebesíti a termelőszövetkezeti tagot) okozott károk, valamint a tagsági jogok érvényesítésének, illetve realizálásának megakadályozásával (pl. foglalkoztatás hiánya, háztáji föld ki nem jelölése stb.) okozott károk,

c) mindazok a káresetek, amelyeket a termelőszövetkezet:

aa) tagjának a tagsági jogviszonnyal összefüggően fennálló jogilag védett vagyoni érdekeiben (pl. a háztáji föld termésének lelegeltetése),

bb) a tagnak egyébként is fennálló és jogilag védett vagyoni érdekeiben a közös gazdasági tevékenység során okoz (pl. a termelőszövetkezet traktorosa a szükséges figyelem kifejtése nélkül hajt be a traktorral az útkereszteződésbe és a tag legelőről hazatérő állatát elgázolja,[7] vagy a síkos úton megcsúszva a traktor a tag kerítésének ütközik).

Az *a)* és *b)* pont alattiak, valamint a *c)* pont első fordulatában adott általános körülíráshoz — kiegészítésként — hozzá kell tennünk azt, hogy e csoportokban általában a kollektíva tagjának kollektíván belüli jogosultságának megsértésével állunk szemben és nemcsak vagyoni érdekek, hanem a kollektíva tagjának — mint személyiség-

lásra a kolhoztagok és más személyek munkadíjazásával kapcsolatos kötelezettség és egyéb a dolgozók jogait sértő kötelezettségek megsértéséből eredő károkért fennálló felelősség. (Lásd: Kazancev szerk.: Pravo Kolhoznoj szobsztvennoszti. Moszkva, 1961. c. kötet VII. fejezet.)

[6] Veres József veti fel tanulmányában a termelőszövetkezet foglalkoztatási kötelezettségének problémáit. A tanulmányt lásd: Seres szerk.: A termelőszövetkezetek megszilárdításának jogi kérdései, Bp. 1961., újabban Hegedüs István: A mezőgazdasági termelőszövetkezeti tagsági viszony és az alkalmazotti munkaviszony néhány összefüggése (Állam és Igazgatás, 1965. 5. sz.) c. tanulmányában is találkozunk e problémával. Lásd továbbá: László Domonkos—Tresser Pál: A jövedelemrészesedés és a munkaszervezés néhány tapasztalata, Mezőgazdasági Kiadó, Bp. 1964. valamint Molnár Imre: A termelőszövetkezeti munkadíjazás néhány jogi kérdéséről. JK. 1965. 8. sz.

[7] Az állattartás lehetősége nálunk a jelenlegi szabályok szerint korlátlan, tehát nincs a háztáji gazdaság és ezen keresztül a tagsági viszonyokhoz kötve. E példát ilyen értelemben kívántam felhozni.

nek — a nem vagyoni jellegű jogainak megsértéséből is eredhetnek — vagyoni jellegű károk az erkölcsi vagy eszmei károk másodlagos következményeként.

Ezzel kapcsolatban Sz. N. Bratusz[8] határozottan állást foglal amellett, hogy az állampolgárok nem vagyoni, személyi jogai közé tartozik sok olyan jog is, amely a különböző szövetkezeti, társadalmi szervezetekben fennálló tagságból folyik. E jogok szorosan tapadnak — időbeli fennállásukat illetően — az adott szervezetbeli tagsághoz, ugyanakkor az illető szervezet tagjától elidegeníthetetlenek, elválaszthatatlanok. E jogok — tehát a nem vagyoni, személyhez fűződő jogok — jogági hovatartozását illetően — szerény megítélésünkkel egybevágóan — olyan álláspontón van, hogy e kérdést az dönti el, hogy a szövetkezeti vagy társadalmi szervezetek tagságából folyó viszonyokat melyik jogág szabályozza. Véleményünk szerint tehát a szövetkezeti tagságból folyó nem vagyoni jellegű jogok szabályozása a termelőszövetkezeti jog feladata és ezek megsértése esetén keletkező vagyoni károk is csak a termelőszövetkezeti jogi felelősségi szabályok szerint ítélhetők meg, mert a felelősségi viszony sem lehet más jellegű, nem tartozhat más jogág területére, mint amilyen jellegű, illetve ahová maga a megsértett jogviszony is tartozik.

A *c)* pontban megfogalmazott esetekkel kapcsolatban felmerülhet a kérdés, hogy milyen megfontolások alapján soroltuk ide e káreseteket? Nézetünk szerint a jövőben mindinkább sokoldalúbbá és kiterjedtebbé válik a szövetkezeti kollektíva és tagja közötti viszony[9] (a szövetkezeti tulajdon társadalmasítása szintjének emelkedésével) és egyébként — a tag és a kollektíva közötti szocialista viszony is azt kívánja, hogy a kollektíva felelőssége ne maradjon „anonim", „tünetszegény", a kollektíva legfelsőbb fóruma — a közgyűlés — tárgyalja meg ezeket az eseteket. Vagyis mindazt, amit a szövetkezeti kollektíva tagjának általános kárfelelőssége esetén a vétkesség direkt bizonyításának indokául és előnyéül elmond az irodalom, a kollektíva esetében az exkulpációs módszer esetén jön számításba. Vagyis a tag felelőssége esetén a szövetkezet bizonyítási kötelezettsége arra kényszeríti a kollektívát, hogy a tagja által okozott kár keletkezésének okait feltárja a bizonyítás sikerességéhez, a kollektíva felelőssége esetén a kimentési kötelezettség a kollektíva szervezettsége, működése stb. szintjét illetőleg hiányosságait tárja fel a tagság előtt. Különösen a mezőgazdasági vidékeinken vagy már kialakult, vagy még kialakul az egy falu, egy szövetkezet. Ilyen esetekben az egyének jogvédte érdekeiben előállható károk lehetőségét nagyrészt a társadalmi tulajdont kezelő szövetkezeti kollektívák működése teremti meg. Ezért egyetértünk Eörsi Gyula megállapításával, mely szerint: „... ez a prevenciós nevelő tevékenység a szocialista együttélés követelményeinek biztosítására irányuló sokoldalú erőfeszítések egyik eleme; abból, hogy a felelősségrevonásban a társadalmi tudat fejlődésével és fejlesztése céljára, továbbá azért, mert a károkozók és károsultak javarészt kollektívák vagy azok tagjai, egyre nagyobb szerepe lesz maguknak e kollektíváknak."[10]

A kollektíva kárfelelősségének — tagjával szemben — *a—b)* alatt kifejtett esetei tartalmazzák a munkajogban hasonlóan előállható károkat is és ennek kapcsán jegyezzük meg, hogy e káresetek problémája felveti a dolgozók (alkalmazottak és szövetkezeti tagok) kárveszély és termelési kockázat viselési kötelezettsége körének, terjedelmének vizsgálatát is.

A termelési kockázat és a kárveszély áthárításának, illetve a dolgozók általi viselésének vizsgálata és helyes jogi szabályozása azért is rendkívüli fontosságú, mert alapjaiban érinti a munka szerinti elosztás elvét, a munkabér terjedelmét, mint a dolgozók megélhetésének alapját. A felvetett kérdés rossz jogi szabályozása a helyes értelemben felfogott és alkalmazott anyagi ösztönzést csorbíthatja. Mindennek a vizsgálatát indokolja továbbá az is, hogy a jogirodalomban olyan álláspontok is vannak, amelyeket szó nélkül hagyni nem lenne helyes, mert azok gyakorlati megvalósulása rendkívül kellemetlen eredményre vezetne. Az általunk vitatott álláspontok közül kettőt említünk meg. Az egyik álláspont szerzője[11] — a társadalmi valóságot egyébként helyesen felismerve és általunk is tisztelt cél érdekében, de nem helytálló következtetéssel — vitatja bíróságaink ítélkezésének helyességét abban a kérdésben, hogy a termelőszövetkezetek olyan alkalmazottai, akik munkájuk ellenértékét havonta meghatározott számú munkaegység fo-

---

[8] Vö.: Bratusz: im. 75. old.

[9] Eörsi: Akadémiai székfoglalójában a következőket írja: „A társadalmi viszonyok fejlődésünkkel egyre szélesebb körben válnak kollektíván belüli viszonyokká: valamely kollektíva és tagja viszonyává, a kollektíva tagságának viszonyává." Im. 76. old. továbbá: „... a mezőgazdasági termelőszövetkezetekre vonatkozóan az alaphelyzet tisztázott; ezeknél csak a külső viszonyok tartoznak a polgári jogba, a belső viszonyok pedig a kollektívák jogágazatainak szabályozása alá esnek." Uo. 100. old.; Eörsi Gyula szavait úgy értelmezzük, hogy a korábbi tudatos kirekesztéssel szemben a kollektíva felelősségét indirekte és implicite elismerte a munkajog, illetve a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jog körébe tartozónak.

[10] Eörsi: Akadémiai székfoglalója, 85. old.

Szabó Imre újabb munkájában hangsúlyozza annak fontosságát, hogy milyen nagy szerepe van annak, hogy az állampolgár munkája révén egy közösséghez tartozik, amelynek a nevelő, befolyásoló hatása viszonyaink között beláthatatlan pozitívumot jelent. E csoportok önmagukat fegyelmező és ellenőrző, reális társadalmi egységgé kovácsolódnak és a vagyoni viták (főleg a kisebb értékűek) elbírálásának lehetősége fokozatosan megnyílik a dolgozó közösségek előtt. Megítélésünk szerint ebbe a közösség, illetve annak jogi megjelenési formája, szervezete, a szövetkezet által okozott károk is beletartoznak. Vö.: Társadalom és jog., különösen a 131. old.

[11] Nagy László: Szövetkezeti elvek ... Akadémiai Kiadó, Bp. 1965. 121—125. o.

rint ellenértékében kapják, a tervezett — és nem a ténylegesen elért — munkaegység szerinti ellenértékre jogosultak. Az általunk vitatott álláspontot még kapitalista viszonyok között sem lehetne tartani és különösen nem lehet tartani szocialista viszonyok között, ahol a munka jellege és szerepe alapvetően más, ahol a dolgozóról gondoskodás, a munka szerinti elosztás érvényesítése az állam fontos feladata, funkciója. A magunk részéről is elismerjük, hogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeteink tagjai és a szövetkezet alkalmazottai között — éppen a munka díjazásának eltérő volta miatt — egészségtelen feszültség alakult ki. Ennek a nem kívánatos ellentmondásnak a megoldását azonban semmiképpen sem szabad olyan jogi konstrukció megalkotásában látni, amely a munkavállalók között differenciál aszerint, hogy minő munkaadóval van jogviszonyban (állami vállalat, illetve intézmény vagy szövetkezeti üzem) és a termelés rizikójában osztozást a tulajdonosi körön túl az alkalmazottra is kiterjeszteni kívánná. Az ilyen jogi megítélés — a már kifejtett és általánosságban az anyagi érdekeltség sérelmével jellemzett hátrányon túl — a következő elméleti és gyakorlati nehézségeket, jóvátehetetlen hibákat idézné elő:

— az alkalmazotti kategórián belüli ilyen szempontból végzett differenciálás hátrányos megkülönböztetést jelentene a mezőgazdasági termelőszövetkezetben dolgozó alkalmazottak számára és megbontaná a munkajog és Munkatörvénykönyve érvényesülésének egységét,

— elmosná a termelőszövetkezeti tag és az alkalmazott közötti különbséget,

— indokolatlanul csak a kockázatviselésben unifikálnánk a tag és alkalmazott jogi helyzetét, a jogosultságok, főleg az üzem vezetésébe részvétel, a szövetkezeti üzem ügyeiben döntésben pedig egyenlőtlenség állna fenn továbbra is (a termelőszövetkezeti tag ún. szervezeti élettel kapcsolatos jogai pl. szavazati jog!),

— és végül nem szolgálná a termelőszövetkezetek érdekét sem az, ha az alkalmazott bére bizonytalan lenne, mert a szükséges szakképzett munkaerőt a termelőszövetkezet nem tudná biztosítani. [Termelőszövetkezeti tagságunk összetétele — és ez közismert — szakképzettség és kor szempontjából kedvezőtlen. Jelenleg is hiány van szakemberekben (traktoros, mezőgazdász, építész stb.) és mi lenne akkor, ha megélhetésük alapját, a munkabérüket is a teljes bizonytalanság árnyékolná be!?]

A termelőszövetkezeti tagok és a szövetkezeti üzem alkalmazottai közötti feszültség feloldásának helyes útját abban látjuk, ha a szövetkezeti tagok munkadíjazásának szintjét, rendszerességét, bizonyosságát stb. biztosítjuk, ha a tagsági viszony egész problematikáját (a kilépést is) megnyugtatóan rendezzük.[12] Vagyis nem az alkalmazottak bérezését kell közelíteni — mondhatnánk úgy is — degradálni — a szövetkezeti tagok jövedelemrészesedéséhez, hanem fordítva, a szövetkezeti tagok munkadíjazását kell tökéletesíteni és magasabb szintre emelni.

A termelési kockázat viselését természetesen az állami üzemek dolgozóinál is ki kell zárni. Nem lehetnek ugyanis az alkalmazottak (munkások) egyénileg felelősek jövedelmük jelentős részével azért, mert a gyár egésze, vezetése stb. rosszul dolgozik, nem viselhetik közvetlenül azokat a hátrányokat, amelyek a népgazdasági és világpiaci, egyszóval üzemen felüli és kívüli hatás következményei. Egyetértünk azzal, hogy a tulajdonjog, munkaviszony, szerződés és felelősség intézményeit közelíteni kell egymáshoz,[13] mégpedig az anyagi ösztönzés és felelősség egységének biztosításával. Ez azonban nem jelentheti azt, hogy a munkások jövedelme alapvetően az adott üzem jövedelmezőségétől függjön.

Az eddig kifejtettek is azt támasztják alá, hogy különös jelentőséget tulajdonítunk a személyi tulajdonnak és elismerjük azt, hogy minden olyan esetben, amikor a dolgozó — mint egy meghatározott termelő kollektíva tagja — szenved kárt, voltaképpen elkülönült tulajdonosok közötti felelősségi viszony áll elő. Ez azonban csak részigazság, a szóbanforgó kérdés megítélésének csak egyik oldala. Nézetünk szerint ugyanis nem elegendő csak azt hangsúlyozni, hogy elkülönült vagyonok jogilag önálló és egymástól független alanyainak viszonyairól van szó, hanem azt is hangsúlyozni kell, hogy a függetlenség, a relatív elkülönültség a személyi tulajdon és a társadalmi tulajdon vonatkozásában csak a tulajdonjogi részjogosultságok realizálásának létszakában áll fenn, egyébként alapvető összefüggés, egymás feltételezése áll fenn a társadalmi és személyi tulajdon vonatkozásában, az utóbbi forrása az előbbi tulajdoni formára épült üzemben végzett munka. Azzal is egyetértünk, hogy a jól megválasztott anyagi ösztönzés — a személyi tulajdonba torkollva — növeli a tulajdonosi, vagyoni elkülönülést, de ez az elkülönülés éppen önmaga felszámolása érdekében történik és forrása — egyre inkább — kizárólag a végzett munka.

A szocializmus perspektívái tehát nem általában — a tagsági, illetve munkaviszonnyal kapcsolatos — vagyoni jogok elsorvadásával kecsegtetnek[14] — és ez a másik nézet, amivel vitába szállunk —, hanem a vagyoni eredetű jövedelem (pl. földjáradék) elsorvadásával egyenes arányban növekszik a jövedelemrészesedés, illetve munkabér, amely a személyi tulajdon gyarapodásában jelentkezik és a dolgozók megélhetésének kizárólagos alapjává válik. Ezért a személyi tulajdonnal kapcsolatban azt is ki kell emelnünk

[12] Vö.: Molnár Imre: A termelőszövetkezeti munkadíjazás néhány jogi kérdéséről. Jogtudományi Közlöny, 1965. 8. sz.

[13] Világhy Miklós: A népgazdaság és az állam és jogtudományok. Korreferátum, elhangzott a MTA-án 1963. dec. 22-én tartott tudományos konferencián.

[14] Hegedüs István: im.

— és ez a kárveszély viselése szabályozásának mikéntje szempontjából döntő jelentőségű —, hogy a dolgozóknak a termelőszövetkezetben, vállalathoz való viszonyában az áruelem hiányzik vagy minimális, maga a személyi tulajdon sem az áruviszonyok terméke, hanem alapvető forrása a munkabér, illetve szövetkezeti jövedelem, tehát a társadalmi termelésben részvételt kísérő munka szerinti elosztás. Ezért minden munkaviszonynak (akár tagsági jogviszonyon alapul, akár munkajogi jogviszony) integráns része az a vagyoni oldal, amely a munka szerinti elosztás szocialista elvéből fakad.

A személyi jövedelem forrásainak változása, a jövedelem mértékének alakulása, az arra ható társadalmi és gazdasági tényezők (termelőerők színvonala, egyéni teljesítményi tényezők, a társadalmi alapokból történő juttatások, demográfiai és szociográfiai szempontok stb.) további hatással lesznek a kollektíva felelősségének mikénti alakulására éspedig a szigorítás irányában a már jelenleg sem kielégítő és csak szubszidiárius jellegűnek tekinthető polgári jogi szabályozási mértékhez és módszerhez képest.

Szocialista viszonyok között a dolgozó kíméletének kell a kárfelelősségi szabályozás egyik tartópillérének lenni és ez nemcsak arra az esetre vonatkozik, ha a dolgozó a kollektívának okoz kárt, hanem arra az esetre is, ha a kollektíva tagjaként kénytelen a dolgozó a kárt elszenvedni. Ez a közös elem a kollektíva típusú kárfelelősség két formája: a tag által a kollektívának, illetve a kollektíva által tagjának okozott károk esetén. Ennek következménye a jogi szabályozás síkján a dolgozó egzisztenciális védelme (akár károkozó, akár károsult), ami a dolgozó által okozott károk esetén a korlátozott felelősség bevezetésében áll, a kollektíva tagjaként elszenvedett károk esetén pedig a polgári jogi szabályozástól szigorúbb, adott esetben feltétlen felelősség előírásában kell hogy kifejeződjék.[15] A vagyoni és nem vagyoni jogok fokozottabb biztosítása — melynek szükségességét hangsúlyozza a jogi irodalom[16] — a fokozottabb felelősség bevezetését is jelenti, amelynek elviselése a kollektíva számára lényegesen könnyebb, mint az egyén számára.

3. A jogszabály ama rendelkezéséből, mely szerint a termelőszövetkezet a tagjainak okozott károkért a polgári jogi szabályok szerint felel, okszerűen lehet-e arra a következtetésre jutni, hogy ezekben az esetekben polgári jogi felelősségi viszonyokkal állunk szemben? Szerény álláspontunk szerint e kérdésre határozott nemmel kell felelnünk.

A jogág és kódex egyfelől nem azonos fogalmak,[17] másrészt a Termelőszövetkezeti Törvény 16. § 1. bek.-nek szabálya utaló jellegű rendelkezés, amely tartalmilag csupán — jobb hiányában és mert az a jogalkotó megítélése szerint egyébként kielégítő — a polgári jogi felelősség dogmatikájának megoldásait rendeli alkalmazni. Egyetértünk Eörsi Gyulával, aki többször is óv attól, hogy a több évezredes múltra visszanéző jogág határain önállósult új jogágak művelőinek nem kell mindenben teljesen újat látni és keresni, fel kell használnunk a már meglévő dogmatikai konstrukciókat.[18] A tárgyalt esetben azonban a polgári jogi felelősség szabályai már nem kielégítőek, tehát alkalmazásuk sem lehet helyes.

Az idézett törvényi rendelkezést a korábbiakban megjelölt álláspontok szerzői formálisan értelmezik, amikor abból egyúttal a jogviszony mineműségét is eldöntik, polgári joginak minősítve azt. Megítélésünk szerint semmi többről nincs szó, mint arról, hogy a kollektíva tagjával szembeni felelősségnél a polgári jogban uralkodó a teljes kárfelelősség elvének alkalmazása indokolt. Hogy ez mennyire így van, azt a csehszlovák jogalkotásból vett példánkkal is igazoljuk. A csehszlovák termelőszövetkezetekről szóló 1959. évi 49. sz. törvény 46. §-nak rendelkezései szerint a termelőszövetkezeti tag a szándékosan és ittas állapotban a termelőszövetkezetének okozott kárért a csehszlovák Ptk. szabályai szerint felel. Ebből levonhatjuk-e azt a következtetést, hogy a tag kárfelelőssége is dualisztikus, gondatlanság esetén termelőszövetkezeti jogi, a vétkesség más alakzatánál pedig polgári jogi? Úgy véljük ez abszurd lenne. A 46. § rendelkezései a korábbi szakaszokban megállapított, korlátozott mértékű felelősség antitéziseként, vagyis az okozott kárért fennálló teljes felelősségként foghatók fel.[19]

A termelőszövetkezeti jogban egyébként is sok olyan jogintézménnyel, alapelvvel, dogmatikai konstrukcióval találkozunk, amelyek más

[15] A tőkés államok jogrendszerében a felelősség — mint jogintézmény — válságos napokat él. A vagyoni felelősség — java részben a korszerűtlen szabályai miatt, továbbá az ilyen államokban fennálló társadalmi viszonyok jellege miatt is — alig-alig tudja betölteni szerepét. A vagyoni felelősség nehézkes fungálását a felelősség eliminálásával és az általános kárbiztosítás bevezetésével vélik megoldhatónak. (Így pl.: A. A. Ehrenzweig: Negligence without Fault, Berkeley, 1951.) E felfogások bírálatára l.: Eörsi: A jogi felelősség alapproblémái... Akadémiai kiadó, Bp. 1961. ugyanő által írt recenziót: A. A. Ehrenzweig: Negligence Without Fault (Vétlen gondatlanság). c. könyvéről. Állam és Jogtudomány, 1963. 2. sz., továbbá Mádl: im.

[16] Bratusz: im.; Eörsi: im.

[17] Szabó Imre: A szocialista jog. Bp. 1963. 194. old.

[18] Eörsi: Akadémiai székfoglalója. Megállapítását abban az értelemben osztjuk, hogy a polgári jognak csak múlt időben volt feladata a kollektívák jogágazatait megfelelő elvekkel stb. ellátni, pro futuro nem. Nem tagadjuk természetesen a jogágazatok kölcsönös és előnyös, egymást megtermékenyítő hatását.

[19] Ugyanígy a bulgár DFSZG. mintaalapszabályának új, 1957-ben elfogadott 29. §-t a termelőszövetkezeti funkcionáriusok által a termelőszövetkezetnek okozott kárt a Munka Törvénykönyvének szabályai szerint rendeli megtéríteni. Ez is munkajogi felelősség lenne?

jogágban alakultak ki történelmileg.[20] Különösen vonatkozik ez a polgári joggal fennállott vagy fennálló kapcsolatunkra.

Eörsi Gyula utal arra, hogy a polgári jog genetikusan a termelőszövetkezeti jog anyajoga, ami viszont nem jelenti azt, hogy általános vagy mögöttes jogterület lenne a termelőszövetkezeti joghoz képest.[21] Mindezek arra vezetnek, hogy a polgári jogból „kiágazott", önállósult termelőszövetkezeti jogban az olyan intézmények egész sorával találkozunk, amelyekről nem tudjuk eldönteni jogági hovatartozásukat [pl. termelőszövetkezeti földhaszonbérlet, a szövetkezeti tag tagsági viszonyán alapuló fuvar-igénybevétel, a szövetkezet és tagja közötti, a háztáji gazdaság szükségleteit meghaladó épület, építmény bérletére vonatkozó jogviszony,[22] a társadalmasítás (vagyonbeviteli kötelezettség), mint tulajdonszerzési jogcím és mód stb.]. A teljesség igénye nélkül felsorolt példákból is láthatóan egyrészt a jogágak közötti határok nem eléggé tisztázottak, másrészt a polgári jog meglevő szabályai nem alkalmasak ezek rendezésére.

Ugyanakkor — egyetértve Eörsi Gyulával — valóban felmerül az a kérdés, hogy nem a fejlődés inerciája okozza-e azt, hogy a társadalmi viszonyaink alakulása által régen túlhaladt problémáinkra is a már meglevő kategóriáinkat erőltetjük, függetlenül attól, hogy ezt — mint jogi formát — már nem lehet az új tartalom jogi ruhájaként alkalmazni. (Ezért tartjuk erőltetettnek a Legfelsőbb Bíróság néhány állásfoglalását, pl. a munkamulasztással okozott kárnak a tényleges kár fogalmába tartozásáról, a termelőszövetkezet és kívül álló személyek közötti földhaszonbérlet termelőszövetkezeti jogi intézménnyé avatásáról. A szolgálni kívánt célt helyeseljük, a jogi megoldást nem, nem is érintve azt, hogy ez jogalkalmazás vagy jogalkotás-e már?) Valami ilyesmit vélünk abban is, hogy a kollektíva tagjával szembeni felelősséget ilyen módon kezeltük eddig. Megítélésünk szerint egy-egy jogintézmény, dogmatikai megoldás több jogágazatban is jelentkezhet — esetleg még azonos elnevezéssel is. A jogágak nincsenek egymástól hermetikusan elválasztva és sok alaptétel, alapelv más jogágban is hat, vagy történelmileg más jogágban alakulhatott ki elsődlegesen. (Így pl. a joggal való visszaélés tilalma, illetve rendeltetésszerű joggyakorlás kötelezettsége, a szocialista elosztás elve, az, hogy a kártérítés nem lehet gazdagodás forrása, a tagsági viszonyon alapuló jogok egyenlősége, továbbá a kárenyhítés, jogellenességet kizáró okok, egyetemlegesség, elévülés stb.) A jogágak közötti „áthatás", más jogágak eszközeinek, dogmatikai megoldásainak kölcsönvétele és beépítése azonban — szerintünk — nem jelenti azt semmiképpen sem, hogy az az intézmény továbbra is megmarad annak a jogágnak keretei között, ahonnan ered, kölcsönöztük.

Ma már senkinek sem jutna eszébe azt állítani, hogy a jogellenességet kizáró okok csak a polgári jog intézménye, vagy azt, hogy a termelőszövetkezeti tag ama jogosultsága, hogy a szövetkezet fuvareszközeit igényelheti, az a polgári jog, a fuvarozási szerződés hatálya alá tartozik. Ha pedig a megsértett jogviszony többé nem polgári jogi, akkor a belőle eredő jogok és kötelezettségek jogági jellegüket illetően is csak azonos karakterűek lehetnek.

Szabó Imre véleménye szerint a jogellenes cselekményeket ahhoz képest lehet csoportosítani, hogy milyen szankciókat vonnak maguk után. Szerinte polgári jogi, munkajogi, államigazgatási jogi és büntetőjogi jellegű jogellenes magatartás létezik, azzal a megszorítással, hogy a munkajogban csak fegyelmi szankciókról tesz említést. Termelőszövetkezeti jogi szankciókról említést nem tesz, viszont azt írja a továbbiakban, hogy bizonyos jellegű szankciók nem egyetlen jogágra jellemzőek, így a polgári jogi jellegű szankcióknak szerepük van pl. a munkajogban is.[23] E megállapítást azzal a kiegészítéssel osztjuk, hogy a kártérítés nemcsak a polgári jog intézménye, ebből tehát az is következik, hogy — mégha a polgári jog szabályaival mindenben megegyezően szabályozunk is bizonyos életviszonyokat — már a termelőszövetkezeti jog szankcionálja, és többé nem lehet kizárólag a polgári jog intézménye.

Az 1959. évi 7. sz. tvr. 55. § 1. bek. szabályai szerint a vezetőség és ellenőrző bizottság tagjai — ha szándékosan okoznak kárt — egyetemlegesen felelősek a szövetkezettel szemben. Ha ezt a törvényalkotó úgy fogalmazta volna, hogy ez esetben a Ptk. 344. § 1. bekezdésében meghatározott módon — tehát egyetemlegesen — felelnek, akkor ezzel e személyek felelőssége polgári jogi felelősség lenne? Nyilván nem!

Mindezeket — sok vonatkozásban nagyon vázlatosan és csupán a gondolat felvetésére szorítkozva — azért tűzdeltük konkrét példával, hogy a felvetődött kérdéseink elméleti tisztázását sürgessük.

A Termelőszövetkezeti Törvény 16. § 1. bekezdéséhez kiadott végrehajtási rendelet szerint a szövetkezet a gazdálkodási körében okozott károkért vétkességére tekintet nélkül felel tagjával szemben.

---

[20] Szabó Imre: A jogszabályok értelmezése Bp. 1960. munkájában felveti a más jogágakban kialakult, onnan „kölcsönvett" intézmények, elvek alakulását, áthatását és ezzel kapcsolatban — szerintünk is helyesen — azt a követelményt állítja fel, hogy az azonos elnevezésű fogalmakat szükségtelenül ne használjuk más-más értelemben az egyes jogágazatokban.

[21] Eörsi: Elhatárolási problémák...

[22] A termelőszövetkezeti törvény ide vonatkozó szakasza szerint a termelőszövetkezeti tag az ilyen épületeit a szövetkezet tulajdonába adni köteles. Az elfogadásról a közgyűlés dönt. Tehát a közgyűlésnek szerintünk arra is joga van, hogy csak a bérletet határozza el, ez mint kevesebb a többen benne van.

[23] Vö. Szabó Imre: A szocialista jog 376—379. old.

E jogszabályi rendelkezés két problémát vet fel. Először. A jogalkotó nem vette-e figyelembe a Ptk-ünk akkor már meglevő szabályait, vagy fogalmilag kizártnak, lehetetlennek tartja a Ptknek egyébként a jogi személyek vonatkozásában is vétkességén alapuló felelősségét és a szövetkezetnek — mint jogi személyeknek — felelősségét illetően — amely kétségtelenül „mögöttes" felelősség — általában, új megfontolások alapján, másként ítéli meg. Másodszor. Az alapjogszabályhoz képest a végrehajtási rendelet megszorítást jelentene és ún. tárgyi felelősséget létesítene?

Az első esetet azért tartjuk kizártnak, mert a Termelőszövetkezeti Törvény megalkotásakor a Ptk. felelősségi koncepciója és szabályai már ismertek voltak és így köztudott volt, hogy a jogi személy is vétkességi alapon felel, de vétkességét — természetszerűleg — tagjai, nevében eljáró alkalmazottai stb. vétkessége alapozza meg.[24]

Az általunk felvetett magyarázat második verziója pedig azt az általános értelmezési szabályt sérti, hogy az alacsonyabb jogi norma nem állhat ellentétben — még végrehajtási rendelet esetén sem — a magasabb norma szabályaival. A végrehajtási rendelet idézett szakasza tehát ellentétes a tvr. alaprendelkezésével, így az nem is alkalmazható. (Vagy nem olyan törekvés húzódik-e meg a végrehajtási rendelet e szabályai mögött, amely máris szigorítani akarja a kollektíva felelősségét tagjaival szemben a polgári jogi megoldáshoz képest?)

II.

A termelőszövetkezeti jogi — és ugyanúgy a munkajogi — kártérítési felelősség jellemzőjeként — egyebek mellett — az irodalomban azt is kiemelik általában, hogy kizárólag a vétkesség az alapja (causája) a felelősségnek.[25] Az ilyen álláspontok valószínű okai a következők:

— a termelőszövetkezeti jogi kártérítési felelősséget — amint azt már a fentiekben kifejtettem — általában leszűkítik a tag kártérítési felelősségére,[26]

— szem elől tévesztik — ha az így leszűkített gondolatkörben is maradunk —, hogy a tagsági jogviszony által felölelt társadalmi viszonyok köre sokkal szélesebb, mint a munkajogi munkaviszony által szabályozottak,

— figyelmen kívül hagyják a jelenleg hatályos jogszabályi rendelkezéseket.

Ha a termelőszövetkezeti jogi kárfelelősséget nem korlátozzuk kizárólag csak a szövetkezeti tag ilyen felelősségére, akkor azonnal szűk és elégtelen a vétkességi causa. A termelőszövetkezet által tagjainak okozott károkért fennálló felelőssége ugyanis — a jelenleg hatályos szabályok szerint — pl. veszélyes üzemi tevékenységből is eredhet, amikor a vétkesség causájára szükség nincs. Egyébként az általunk is vázolt, a kollektíva és tagja közötti felelősségnek a várható további kiszélesedése — és ez elsősorban a kollektíva felelőssége vonalán várható — a kizárólag vétkességet jogalapként elismerő álláspontokat túlhaladottá teszi.

A tagsági jogviszonnyal összefüggésben okozható károk lehetőségeinek tere lényegesen szélesebb, mint a munkaviszony keretében. A lehetőségek szélesebb köre egyúttal azt is jelenti, hogy a tipikus kárforrások köre és jellege is tágabb, gazdagabb variációi vannak, mint ugyanennek a munkaviszonyban. A szövetkezeti tag kárfelelősségének a tagsági viszonyból származó jogosultságok és kötelezettségek realizálása során okozható lehetőségi területre — tehát tágabban, nem kizárólag a munkavégzés során okozott károkra szorítottan — kiterjesztve a felelősséget, ugyancsak olyan eseteket vet fel az élet, amelyek megítélésénél a vétkesség — mint egyedüli alapja a termelőszövetkezeti jogi vagyoni felelősségnek — az egyre inkább kibontakozó felelősségi intézmény gyakorlati megvalósulását, rendeltetését torpedózná meg. Bírói gyakorlatunk — bizonyos ingadozás után — a tag kárfelelőssége vonatkozásában az általunk kifejtett értelemben fogja fel a szövetkezeti tag károkozásának problémáit, tehát nem a munkavégzés során okozott kárra szűkíti le a tag felelősségét. Ebből eredően pl. a háztáji gazdálkodás során a termelőszövetkezetnek okozott károkért a felelősséget az 1959. évi 7. tvr. hatálya alá vonta a bíróság.[27] Ha pedig így alakul a sajátos termelőszövetkezeti jogi felelősség körének a határa, akkor pl. a háztáji gazdálkodás körében előfordulható és veszélyes üzemi tevékenységnek minősülő forrásból eredő kárnál is vétkességet kell keresnie és bizonyítania a szövetkezetnek ahhoz, hogy a tagját kártérítésre kötelezhesse?[28]

---

[24] Ptk.-ket megelőzően is azonos álláspont volt az ún. „mögöttes felelősség" eme esetére vonatkozóan. Szladits szerk. Magyar Magánjog III. 376. old.

[25] Így pl. Mádl Ferenc: A deliktuális felelősség. Bp. 1964. 494. — 504. old.; Nagy László: Szövetkezeti elvek... Bp. 1965. Akadémiai Kiadó.

[26] Mádl.: i. munkájában így jár el.

[26/a] Kizárólag a közös gazdaság munkájában részvétel — vagyis a munkavégzés — során okozott károkra rendeli alkalmazni a termelőszövetkezeti jog szabályait a bulgár, és — részben — az NDK termelőszövetkezeti törvény is. Ez az álláspont kifejezetten az eddigi munkajogi szemléletet tükrözi, annak hatását viseli magán. Az irodalmi vonatkozásait illetően vö.: N. Vacsev: i. m.; V. Tadzser: i. m.; R. Mückenberger: i. m.

[27] L.: Bírósági Határozatok 1964. 8. sz. 4099. sz. jogeset.

[28] E példánk felvet egy másik kérdést is, a felelősségi rendszerek közötti kollízió kérdését. Tehát a termelőszövetkezeti jogi kárfelelősség körébe tartozó — a tag tulajdonában álló — ún. veszélyes üzemi tevékenységgel okoznak kárt a termelőszövetkezetnek, akkor ez termelőszövetkezeti jogi felelősség-e, vagy polgári jogi? Eörsi Gyula a munkajog és polgári jog relációjában arra az álláspontra helyezkedik, hogy ha a munkavállaló munkakörében — a veszélyes üzemi tevékenységgel — természetesen a munkaadó által üzembentar-

A termelőszövetkezeti jogi felelősség a jelenlegi jogi szabályozás szerint — ugyanígy a munkajogban — máris nem a vétkesség kizárólagossága alapján áll. A vagyonkezelők felelőssége jelenleg objektív vagy quási objektív, de a jogszabályok szóhasználata szerint mindenesetre vétkesség nélküli.[29] Más kérdés az természetesen, hogy a vagyonkezelők felelősségének szabályai, a bizonyítási teher átfordulása és a kimentési lehetőség szűkítése révén — nézetünk szerint — nem vétkesség nélküli felelősség, tehát a jogszabály és jogirodalom ilyen fejtegetéseit, illetve szóhasználatát nem tartjuk helyesnek, pontosabban megalapozottnak.[30]

Összegezve: Eddigi gondolatmenetünknek megfelelően — minthogy a termelőszövetkezeti jogi kárfelelősség nemcsak a tag felelősségére szorítkozik, a tag felelősségét pedig nemcsak a munkavégzés során okozott károkért minősítjük termelőszövetkezeti joginak, és mert a jogszabály is rendelkezik (bár általunk vitathatóan) vétkesség nélküli felelősségről — a termelőszövetkezeti jogi kárfelelősség jogalapja nem lehet kizárólag a vétkesség. Nézetünk szerint helyesebb lenne felróhatóságon alapuló felelősségről beszélni, Eörsi koncepciója szerint. Ilymódon a különleges védekezést igénylő tevékenység és vétkesség elhatárolása a termelőszövetkezeti jogban is igen fontos. Nem lenne ugyanis helyes és célszerű, ha az ún. veszélyes üzemi tevékenységért fennálló felelősséget — ha a tag saját tulajdonában levő ilyen üzem tevékenységével okoz kárt (akár munkavégzés során is) — a veszélyes üzemi tevékenységre fennálló helyes, a prevenciót jól szolgáló felelősségi alakzat, tehát vétkesség nélküli felelősség alóli kivonása. Ilyen esetekben mindazok a jogpolitikai indokok — amelyek a munkakörben okozott károk, illetve a termelési kockázat áthárításának megakadályozása vonatkozásában a dolgozó, a termelőszövetkezeti tag javára esnek a mérleg serpenyőjébe, ez alkalommal nem jöhetnek számításba.

A veszélyes üzemi tevékenység szaporodása tehát elsősorban nem a kollektíva felelősségének mikéntjére hat ki — arra is — hanem a tag felelősségére. A kollektíva felelőssége — tagjai irányában az üzemi baleset stb., külső vonatkozásban pedig a polgári jogi szabályok szerint — sokkal inkább rendezett.[31]

Várgedő Lajos

tott veszélyes üzemi tevékenységgel — a munkaadónak kárt okoz — az ilyen károkért a munkajogi szabályok szerint felel. Ez eddig elfogadható. De milyen szabályok szerint felel a termelőszövetkezeti tag abban az esetben, ha a saját tulajdonában levő veszélyes üzem üzemeltetése során (pl. motorkerékpárjával a termelőszövetkezet legelőjén elgázol egy malacot) munkakörében okoz kárt a szövetkezetnek? Eörsi ezt a lehetőséget nem veti fel. (L.: Elhatárolási problémák... 80. old.)

[29] L.: Munkajogban az Mt. 123. §., a termelőszövetkezeti jogban pedig a 36/1960. (VIII. 7.) Korm. r. 3. §. rendelkezéseit.

[30] Vö.: Tóth Imre: A dolgozó anyagi felelőssége az állandó megőrzésre vagy kizárólagos használatra átvett vagyontárgyakért JK. 1963. 6. sz.

[31] Ellenkező álláspontot van Nagy László: A termelőszövetkezeti felelősségi viszonyok elhatárolási problémái. JK. 1963. 2. sz.

A dolgozók áthelyezésének statisztikai vizsgálata

I. A felvétel módszertani kérdései

Az utóbbi években a jogtudományok egyes ágaiban — a jelenségek tanulmányozása során — egyre gyakrabban végeznek ténykutatásokat. E kutatások célja általában, hogy a jelenségek ismeretében a társadalmi és gazdasági viszonyok szabályozása, a jogszabályok kidolgozása egzakt alapot kapjon, más esetben a bűnözés megelőzését szolgálják azáltal, hogy feltárják azokat az okokat, amelyek megszüntetése a bűnözés megelőzését segíti elő.

A büntetőjog-tudomány területén elég, ha a bűnözés mennyiségi és minőségi jellemzésével kapcsolatos statisztikai felméréseket, továbbá a bűnözés okainak a kutatását, az újabban erőteljesen fejlődő kriminológiai kutatásokat, továbbá a közlekedési balesetek okaira és a tűzesetek okaira vonatkozó statisztikai vizsgálatokat emeljük ki.

Az államjog és az államigazgatási jog területén a büntetőjog tudománynál is kiterjedtebb és módszereiben is változatosabb ténykutatások folynak, mind az igazgatási szervezet paramétereire, mind működésének, gazdaságosságának és hatékonyságának az elemzésére vonatkozóan.

A polgári jog területén a polgári perekre vonatkozóan kidolgozott felméréseket emeljük ki, ezek között is mint a társadalmi, szociológiai összefüggéseket leginkább feltárni igyekvő tényfelmérést, a válásokra és azok okaira vonatkozó kutatásokat. Itt említjük még a tervszerződésekre és általában a döntőbizottsági munkára, tehát a termelési, szállítási stb. szerződésekre vonatkozó jogtudományi ténykutatásokat is.

Az előzőekhez hasonlóan a munkajog területén is kísérletet tettünk a statisztikai módszer alkalmazására, éspedig a népgazdasági érdekből történt áthelyezések okainak és körülményeinek a kutatásával. Az olvasóban joggal vetődik fel a kérdés, hogy nem veszítette-e el a téma aktualitását azzal, hogy a Mt.-t módosító 1964. évi 29. sz. tvr. megváltoztatta az áthelyezés feltételét úgy, hogy a „népgazdasági érdek" helyett azokban az esetekben teszi lehetővé a dolgozó egyoldalú áthelyezését vállalaton belül, „... ha erre a vállalat előtt álló feladatok elvégzése (a dolgozó) egészségének védelme érdekében vagy más fontos okból szükség van". Úgy gondoljuk,

hogy a módosítás ellenére sem érdektelen e kísérlet módszereiről, eredményeiről és tapasztalatairól számot adnunk, hiszen a jogszabály idézett rendelkezése ebben a vonatkozásban *tartalmilag alapvető változást nem jelent* a korábbihoz képest.

Az adatfelvétel elsődleges célja az volt, hogy megállapítsuk az áthelyezések gyakoriságát, hogy megismerjük azokat a közvetlen okokat, amelyek az áthelyezést szükségessé teszik és végül, hogy a vállalatnak ez az egyoldalú intézkedése milyen változást eredményez az áthelyezett dolgozók munkaviszonyában. A felvételt egy budapesti vállalatnál hajtottuk végre, éspedig az 1962. év folyamán népgazdasági érdekből áthelyezett dolgozókra vonatkozóan. A megfigyelést a tárgyévet követő év folyamán végeztük, a vállalat munkaügyi nyilvántartásai alapján. Minden áthelyezett dolgozóról egyéni kérdőívet készítettünk, az említett nyilvántartásokban szereplő adatok alapján. A kérdőív kiterjedt az áthelyezett dolgozó személyi adataira, így tudakoltuk nemét, életkorát, családi állapotát, szakképzettségét, továbbá munkaviszonyával kapcsolatos adatait; mióta áll munkaviszonyban a vállalattal, mióta dolgozott a régi munkakörben, milyen állománycsoporthoz tartozik, vezetőállású volt-e vagy sem. Foglalkozik a kérdőív az áthelyezés körülményeivel is; vállalaton belül helyezték át vagy sem, ugyanabba, vagy más helységbe, munkaköre, állománycsoportja változott-e, munkabére és egyéb juttatások szempontjából történt-e változás, végül az áthelyezés okával és a jogorvoslattal kapcsolatos kérdések következtek.

A vizsgált vállalatnál 1962-ben 339 áthelyezésre került sor népgazdasági érdekből, azaz 339 kérdőív feldolgozását kellett megszerveznünk. Annak érdekében, hogy az egyes kérdőpontokra adott válaszok alapján a feldolgozást egyszerűsíteni tudjuk, a kérdőívre adott válaszokat kódoltuk, vagyis a válasz-szavakat számokkal helyettesítettük, majd az adatokat gépi úton dolgoztuk fel. Hogy a munka volumenét jellemezzük, megjegyezzük, hogy a 339 személyre vonatkozóan lyukkártyáink mintegy 9 és félezer információt tárolták (9492 db kódkocka, 106 méter hosszú kódlétra).

A feldolgozás során anyagunkat az alábbi szempontok szerint csoportosítottuk:

A dolgozó neme

férfi
nő

Életkora

20 éven aluli
21—25 éves
26—30 éves
31—35 éves
36—40 éves
41—45 éves
46—50 éves
50 éven felüli

Mióta áll munkaviszonyban a vállalattal, illetve mióta dolgozik a régi munkakörben

— 1 éve
1— 2 éve
2— 3 éve
3— 4 éve
4— 5 éve
5— 7 éve
7— 9 éve
9—10 éve
10 évnél régebben

1962 melyik negyedévében helyezték át

I. negyedév
II. negyedév
III. negyedév
IV. negyedév

A munkáltató változása

vállalaton belül } helyezték át
más vállalathoz }

A munkahely változása

ugyanabban a helységben levő munkahelyre,
más helységben levő munkahelyre helyezték

A munkakör változása

azonos }
alacsonyabb } munkakörbe helyezték
magasabb }
hasonló }

Munkabér-változás

változatlan
emelkedett
csökkent

A munkabér-csökkenés mértéke

több a munkabér 10%-ánál
kevesebb a munkabér 10%-ánál

Egyéb anyagi juttatások szempontjából

hátrányosabb helyzetbe került
nem került hátrányosabb helyzetbe

Közölték-e az áthelyezés okát

igen
nem

Az áthelyezés milyen érdekből történt

pozitív érdek
negatív érdek
pozitív és negatív érdek

(Pozitív az érdek, ha a dolgozóra az új munkahelyen, illetőleg munkakörben van szükség. Negatív az érdek, ha a dolgozóra a régi munkahelyén, illetve munkakörében a továbbiakban nincs szükség, pozitív és negatív az érdek, ha az áthelyezésben mindkét tényező szerepet játszott.)

Az áthelyezés fő oka és másodlagos oka

új képzettség szerzése
létszámhiány az új munkahelyen
helyettesítés
a dolgozó alkalmatlansága
fegyelmi vétség elkövetése
létszámtöbblet a régi munkahelyen
munkaszünetelés

munkaerőátcsoportosítás
egyéb

(Ha az áthelyezés konkrét okát a vállalat nem közölte a határozatában, a helyes válasz megállapításához az egyeztető bizottság anyagát is felhasználtuk.
Egyes esetekben, ahol az áthelyezésnek több oka is volt, a másodlagos okokat is feltüntettük.)

Állománycsoport a régi, illetve az új munkahely alapján

munkás
műszaki
adminisztratív
kisegítő
nem ipari csoportba tartozó

(Az állománycsoportokba sorolást az egyes szakminisztériumok által kiadott utasítások szabályozzák, a besorolást ennek megfelelően végeztük.)

Vezetőállású-e a régi, illetve az új munkahely alapján

igen
nem

Szakképzettsége van-e

van
nincs

Végrehajtották-e az áthelyezést

igen
nem

A végrehajtás elmaradásának oka

önkényes kilépés
az EB hatályon kívül helyezte az áthelyezést
a dolgozó felmondása
a munkaviszony megszűnése közös megegyezéssel
egyéb jogszerű ok

Volt-e panasz az EB-hez

igen
nem

Az EB határozata

fenntartotta az áthelyezést
hatályon kívül helyezte
szavazat-egyenlőség

Ki fellebbezett a TEB-hez

a dolgozó
a vállalat
egyik sem

A TEB határozata

fenntartotta az áthelyezést
hatályon kívül helyezte

A feldolgozás során alkalmazott alaptagolások a népgazdasági érdekből történt áthelyezések legalapvetőbb kérdései voltak, így csoportosítási szempont volt, hogy az áthelyezés azonos, alacsonyabb vagy magasabb munkakörbe történt-e, mi volt az áthelyezés fő oka és másodlagos oka, és hogy az áthelyezés pozitív vagy negatív érdekből történt-e. E három alapcsoportosítással kombinálva a feldolgozás kiterjedt az összes többi kérdés szerinti csoportosításra.

A feldolgozás eredményeiből egyetlen — módszertani szempontból lényeges — kérdést bocsátunk előre, mielőtt még az adatok elemzését megkezdenénk, éspedig az adatgyűjtés forrásainak hiányosságaira vonatkozó észrevételeinket. A felvétel 26 kérdése közül 16-ra mind a 339 esetben kaptunk választ, 4 olyan kérdés van, melyre a kérdőívek legfeljebb 1%-ánál ismeretlen a válasz, 6 olyan kérdést találtunk, melyre a kérdőívek 8,8—11,8%-a nem tartalmaz adatot (életkor, családi állapot 34 kérdőív, a munkaviszony időtartama 31 kérdőív, pozitív, illetve negatív érdek 40 és az áthelyezés oka 30 kérdőív esetében).

II. A felvétel tényanyaga

1. Az áthelyezettek adatai

A vizsgált vállalatnál 1962-ben a népgazdasági érdekből áthelyezett dolgozók közül 228 férfi és 111 nő, vagyis minden száz áthelyezett férfire 49 áthelyezett nő jut. Az áthelyezettek zöme a fiatal korosztályokhoz tartozik, leginkább a 21—25 éves korcsoport emelkedik ki 81 áthelyezettel (23,9%), az összes áthelyezett 69,9%-a 35 éven aluli. Az 1962. évben népgazdasági érdekből áthelyezett 339 dolgozó nagyobbik hányada (58,7%) családos, 91 (26,8%) nőtlen, illetve hajadon.

A vállalat összes dolgozóinak száma 1962. június 30-án 2783 fő volt, ebből 913 nő. Az áthelyezettek adatait az összes dolgozókéval összevetve, az első, nem érdektelen tapasztalat az, hogy a női dolgozóknál valamivel gyakoribb az áthelyezés, mint a férfiaknál: míg az 1000 dolgozóra jutó áthelyezettek száma a férfiaknál 114,0, addig a nőknél ez az arányszám 121,7.

Az áthelyezettek korcsoportok szerinti gyakoriságát az alábbi 1. sz. tábla alapján tekinthetjük át:

1. tábla

A vállalat dolgozóinak és az áthelyezetteknek korcsoport szerinti megoszlása

Korcsoport	Az áthelyezett	Az összes	100 dolgozóra jutó áthelyezettek száma
	dolgozók száma		
20 éven aluli	32	359	8,9
21—25 éves	81	547	14,8
26—30 „	67	228	29,4
31—35 „	57	454	12,5
36—40 „	22	194	11,3
41—45 „	27	375	7,2
46—50 „	10	227	4,4
51 éven felüli	9	399	2,2
Ismeretlen korú	34	—	—
Összesen:	339	2783	11,6

Igen érdekes tanulsággal szolgált az áthelyezett és az összes dolgozók állománycsoport szerint történő összehasonlítása is (2. tábla).

2. tábla

A vállalat dolgozóinak és az áthelyezetteknek állomány-csoport szerinti megoszlása

Állománycsoport	Áthelyezett dolgozók		Az összes dolgozók	
	száma fő	megoszlása %	száma fő	megoszlása %
Munkás	242	71,4	1996	68,6
Alkalmazott	93	27,4	787	27,0
Nem ipari csoportba tartozó	4	1,2	129	4,4
Összesen:	339	100,0	2783	100,0

Amint a táblából látható, a munkások aránya az áthelyezetteknél valamivel nagyobb (71,4%), mint az összes dolgozóknál (68,6%).

A 93 áthelyezett alkalmazott közül 58 műszaki, 25 adminisztratív és 10 kisegítő állományban volt. Az áthelyezettek közül 13 volt vezető állású; a műszakiak között 10 vezető állású és 48 beosztott volt, az adminisztratív dolgozók között 3 vezető állású volt. A vállalat összes dolgozói közül 184-en dolgoztak vezető-beosztásban.

Még érdekesebb eredményre jutunk, ha a dolgozókat szakképzettségükre való tekintettel csoportosítjuk és azt vizsgáljuk, hogy a szakképzett, vagy a szakképzetlen dolgozókat érinti-e elsősorban az áthelyezés. Az áthelyezett dolgozók 65,7%-a (223 fő) rendelkezik valamilyen szakképzettséggel. A népgazdasági érdekből áthelyezett 242 munkás közül 89-nek nem volt szakképzettsége, az 58 műszaki közül 3-nak, az adminisztrátorok közül pedig 11-nek nem volt szakmai képzettsége. A vállalat összes dolgozói közül 947 munkás volt szakképzett és 1049 munkás nem rendelkezett szakképzettséggel. Ez azt jelenti, hogy az 1000 dolgozóra jutó áthelyezettek száma a szakképzett munkásoknál 84,8 a nem szakképzett munkásoknál 161,5, tehát ez utóbbiaknál lényegesen magasabb.

Az áthelyezettek nagy része nem hosszú ideje dolgozik a vállalatnál, 49,9%-a az áthelyezetteknek 3 évnél nem régebben dolgozott a vállalatnál és 70,5%-a 3 évnél nem régebben dolgozott előző munkakörében.

2. *Az áthelyezések adatai*

Az áthelyezettek döntő többsége a vállalaton belül nyert áthelyezést. A más vállalathoz helyezett 3 dolgozó közül 2 magasabb munkakörbe, 1 az előzőhöz hasonló munkakörbe került. Valamennyi áthelyezés Budapesten történt, egyetlen dolgozót sem helyeztek vidékre. Az áthelyezettek közül 243 fő (71,7%) a korábbival azonos, vagy ahhoz hasonló munkakörbe került, 90 dolgozót magasabb munkakörbe helyeztek és csak 6 alacsonyabb munkakörbe helyezés történt a vizsgált évben a vállalatnál. Az állománycsoportok szerint áttekintve a munkakörváltozást, megállapíthatjuk, hogy az áthelyezett munkások 21,9%-a, a műszakiak 43,7%-a, az adminisztratív beosztásúak 40,9%-a került magasabb beosztásba. Az azonos munkakörbe kerültek közül 17-nek egy évnél kevesebb, 47-nek 1—5 év volt a vállalatnál eltöltött szolgálati ideje. A magasabb munkakörbe kerültek 32,2%-ának, 29 dolgozónak 5 évnél magasabb volt a szolgálati ideje.

Az áthelyezett dolgozóknak a régi munkakörben eltöltött szolgálati idejük és az áthelyezés módja között a következő összefüggés figyelhető meg: (3. tábla).

3. tábla

Az áthelyezett dolgozók megoszlása a munkakör változása és a régi munkakörben eltöltött munkaviszony időtartama szerint

A munkaviszony időtartama a régi munkakörben	Az áthelyezés munkakörbe történt				Összesen
	azonos	alacsonyabb	magasabb	hasonló	
1 évnél rövidebb ideje	35	1	27	63	126
1—2 éve	11	—	12	41	64
2—3 „	11	1	17	20	49
3—4 „	8	—	6	5	19
4—5 „	6	2	8	8	24
5—7 „	1	—	6	3	10
7—9 „	—	—	1	—	1
10 évnél hosszabb	2	—	—	—	2
Ismeretlen	5	2	8	16	31
Összesen:	83	6	90	160	339

Az áthelyezések igen sok esetben (39,5%) béremelést eredményeztek. Csökkenés mindösszesze 19 dolgozónál következett be, közülük 3-nál volt a csökkenés a munkabér 10%-ánál nagyobb mértékű. Egyéb anyagi juttatások szempontjából pedig 5 dolgozó került hátrányosabb helyzetbe, közülük 3-nak munkabére is csökkent egyidejűleg.

A dolgozók áthelyezésére túlnyomó többségben, 209 esetben azért került sor, mert a dolgozóra az új munkahelyen volt nagyobb szükség (pozitív érdek). 41 esetben negatív érdekből, 49 esetben vegyes, 40 esetben ismeretlen érdekből történt az áthelyezés. A pozitív érdekből áthelyezettek közül 2-nek csökkent a munkabére, a negatív érdekből áthelyezettek közül 14-nek csökkent. A pozitív érdekből áthelyezettek közül 120-nak, a negatív érdekből áthelyezettek közül 6-nak emelkedett a munkabére.

3. *Az áthelyezések okai*

Végül nézzük, hogy melyek azok a közvetlen okok, amelyek a népgazdasági érdekből való áthelyezés alkalmazását szükségessé teszik, illetve tették. Az áthelyezés közvetlen okai nagyságrendben a következők: *1.* létszámhiány az új munkahelyen (136 esetben), *2.* munkaerőátcsoportosítás különböző indokai (78 esetben), *3.* a

dolgozó új képzettséget szerzett (42 esetben), 4. a dolgozó alkalmatlansága (31 esetben), 5. létszámtöbblet a régi munkahelyen (7 esetben), 6. más dolgozó helyettesítése (6 esetben), 7. fegyelmi vétség elkövetése[1] (3 esetben). A legtöbb esetben tehát az áthelyezés fő oka az új munkahelyen előálló létszámhiány (40,1%), ezt követi nagyságrendben a munkaerő-átcsoportosítás különböző indoka, majd lényegesen kisebb arányban az új képzettség szerzése (12,4%) és a dolgozó alkalmatlansága (9,1%). Megjegyzendő, míg az összes áthelyezetteknél az áthelyezés oka mindössze 10,0%-ban alkalmatlanság vagy fegyelmi vétség, az áthelyezett vezetőbeosztásúaknál ez az ok az áthelyezések 23,1%-át jelenti (13 közül 3 eset).

Az áthelyezés különböző okait a dolgozóknak a vállalatnál fennálló szolgálati ideje szerinti bontásban az alábbi táblán mutatjuk be: (4. sz. tábla).

4. tábla

Az áthelyezett dolgozók megoszlása az áthelyezés oka és a vállalatnál fennálló munkaviszony időtartama szerint

Az áthelyezés oka	A vállalatnál fennálló munkaviszony időtartama										Összesen
	1	1—2	2—3	3—4	4—5	5—7	7—9	9—10	10 éven felül	ismeretlen	
	év										
Új képzettség	10	5	4	6	5	4	1	—	1	6	42
Létszámhiány	23	23	22	11	14	14	19	1	1	8	136
Helyettesítés	—	—	2	2	—	1	1	—	—	—	6
Alkalmatlanság	5	9	2	1	2	3	3	—	—	6	31
Fegyelmi vétség	—	1	2	—	—	—	—	—	—	—	3
Létszámtöbblet	3	1	1	—	1	1	—	—	—	—	7
Munkaszüneteltetés	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Munkaerő átcsoportosítás	22	9	8	7	12	3	5	2	3	7	78
Egyéb	—	—	—	—	3	—	2	—	1	—	6
Ismeretlen	7	9	1	2	—	5	2	—	—	4	30
Összesen:	70	57	42	29	37	31	33	3	6	31	339

Az áthelyezés okának és az áthelyezett dolgozó szakképzettségének összefüggésére az alábbi adatok világítanak rá: (5. tábla).

5. tábla

Az áthelyezés oka és az áthelyezettek szakképzettsége

Az áthelyezés oka	Az áthelyezett dolgozók közül			
	szakképzett	szakképzetlen	szakképzettsége ismeretlen	Összesen
Új képzettség	32	9	1	42
Létszámhiány	90	44	2	136
Helyettesítés	5	1	—	6
Alkalmatlanság	11	20	—	31
Fegyelmi vétség	3	—	—	3
Létszámtöbblet	3	4	—	7
Munkaszünetelés	—	—	—	—
Munkaerő átcsoportosítás	62	16	—	78
Egyéb	6	—	—	6
Ismeretlen	9	21	—	30
Összesen:	221	115	3	339

A népgazdasági érdekből történő áthelyezés a vállalat szempontjából fontos helyet foglal el a munkaerőmozgás formái között, láttuk milyen okok teszik szükségessé a vállalat oldalán az áthelyezést, és hogy a dolgozók mely csoportjait érinti a leggyakrabban. Vizsgáljuk meg ezután, hogy milyen változást idézett elő az áthelyezés a dolgozók munkaviszonyában, és hogy a munkakör, a munkahely, illetve a munkabér megváltozása milyen összefüggésben van az áthelyezés pozitív, illetve negatív érdekével és az áthelyezés okával. Az áthelyezés okának a munkakör változásával való összefüggését vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a magasabb munkakörbe helyezést csaknem minden esetben pozitív érdek tette szükségessé (új képzettség szerzése 41 eset-

6. tábla

A munkakör-változás és az áthelyezés oka közötti összefüggés

Az áthelyezés fő oka	Az áthelyezés munkakörbe történt				Összesen
	azonos	alacsonyabb	magasabb	hasonló	
Új képzettség szerzése	—	—	41	1	42
Létszámhiány az új munkahelyen	15	—	43	78	136
Helyettesítés	3	—	1	2	6
A dolgozó alkalmatlansága	2	5	—	24	31
Fegyelmi vétség elkövetése	1	1	—	1	3
Létszámtöbblet a régi munkahelyen	3	—	—	4	7
Munkaszünetelés	—	—	—	—	—
Munkaerő átcsoportosítás	49	—	—	29	78
Egyéb	4	—	2	—	6
Ismeretlen	6	—	3	21	30
Összesen:	83	6	90	160	339

[1] 3 esetben a vállalat fegyelmi vétség elkövetése esetén az „alacsonyabb munkakörbe helyezés" fegyelmi büntetés helyett népgazdasági érdekből való áthelyezést alkalmazott.

ben, létszámhiány 43 esetben, helyettesítés 1 esetben). Alacsonyabb munkakörbe ezzel szemben mind a 6 esetben negatív érdekből történt az áthelyezés (5 dolgozót alkalmatlanság miatt, 1 dolgozót pedig fegyelmi vétség elkövetése miatt helyeztek alacsonyabb munkakörbe). Az elmondottakat jól szemléltetik a következő (6. sz. és 7. sz.) táblák:

7. tábla

A munkakörváltozás és az áthelyezés érdeke közti összetüggés

Az áthelyezés érdeke	Az áthelyezés munkakörbe történt: azonnos	alacsonyabb	magasabb	hasonló	Összesen
Pozitív érdek	28	—	85	96	209
Negatív érdek	5	6	—	30	41
Pozitív és negatív érdek	37	—	1	11	49
Ismeretlen	13	—	4	23	40
Összesen:	83	6	90	160	339

A munkabér az áthelyezett dolgozók túlnyomó többségénél (320 fő) változatlan maradt vagy emelkedett és csupán 19 esetben csökkent. A munkabér csökkentése 4 esetben párosult alacsonyabb munkakörbe helyezéssel, s mind a négy esetben alkalmatlanság vagy fegyelmi vétség elkövetése szolgáltatta az okot az áthelyezésre. A 19 eset közül, amelyben az áthelyezés munkabércsökkentéssel járt, az áthelyezést 11 dolgozónál alkalmatlanság, 3-nál fegyelmi vétség elkövetése tette indokolttá, egy esetben létszámhiány miatt helyezték át a dolgozót korábbival azonos munkakörbe és 4 esetben ismeretlen az áthelyezés oka. A munkabércsökkenés 3 esetet kivéve a munkabér 10%-ánál kisebb mértékű csökkenést eredményezett. A 3 esetből, amelyben a munkabércsökkenés a 10%-ot meghaladta, kettőnél fegyelmi vétség és alkalmatlanság együttes fennforgása miatt nyúlt a vállalat az áthelyezéshez. A harmadik esetben ismeretlen az áthelyezés oka.

A dolgozó érdekei szempontjából jelentősége van annak is, hogy az áthelyezett dolgozó nem került-e hátrányosabb helyzetbe az egyéb anyagi juttatásokat tekintve? A kérdésre adott válaszokból kitűnik, hogy az áthelyezett 339 dolgozó közül mindössze 5 került a korábbinál hátrányosabb helyzetbe egyéb anyagi juttatások szempontjából. Ezek közül egy dolgozó magasabb munkakörbe került, magasabb munkabérrel, egy dolgozó a korábbihoz hasonló munkakörbe nyert áthelyezést, változatlan munkabérrel alkalmatlanság miatt. 3 esetben a hátrányosabb anyagi helyzet munkabércsökkenéssel is párosult, ebből 2 esetben fegyelmi vétség, 1 esetben pedig alkalmatlanság miatt történt az áthelyezés.

Tekintettel arra, hogy az áthelyezéseknek gyakran több oka is van, kísérletet tettünk az áthelyezés fő okának vizsgálata mellett a másodlagos okok felmérésére is. 36 esetben az áthelyezettek 10,6%-ánál jelentkezett a fő ok mellett másodlagos ok is, közülük 11 esetben létszámhiány és 12 esetben a régi munkahelyen fellépő létszámtöbblet szerepelt másodlagos okként. Az alkalmatlanság miatt áthelyezett 31 dolgozó közül 3-nál fegyelmi vétség elkövetése, 5-nél létszámtöbblet a régi munkahelyen a másodlagos ok. A három fegyelmi vétség miatt áthelyezett dolgozó közül egynél másodlagos okként az alkalmatlanság is felmerült.

Vizsgálatunk kiterjedt az áthelyezések végrehajtásának és a jogorvoslatnak a tanulmányozására is. Az áthelyezést 328 esetben végrehajtották, két esetben önkényes kilépés, egy esetben a dolgozó felmondása, három esetben a munkaviszony közös megegyezéssel való megszűnése, 5 esetben egyéb jogszerű ok miatt a végrehajtás elmaradt.

Az áthelyezett 339 dolgozó közül négyen nyújtottak be panaszt a Műhelyi Egyeztető Bizottsághoz, az Egyeztető Bizottság mind a 4 esetben fenntartotta az áthelyezést. Mind a 4 dolgozó tovább fellebbezett a Vállalati Egyeztető Bizottsághoz, közülük egynek az esetében a Vállalati Egyeztető Bizottság hatályon kívül helyezte az áthelyezést, három esetben fenntartotta a korábbi döntést.

III. Következtetések

A felmérés szűk keretei a következtetések levonásában szerénységre intenek. Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy megállapításaink egy vállalatra érvényesek és nincs lehetőségünk arra, hogy azokat a vállalatokra általában vonatkoztassuk. Amennyiben mégis általános következtetéshez folyamodunk, azt azért tesszük, mert az ismertetett adatokon túlmenően rendelkezésünkre áll a Munkaügyi Minisztérium által folytatott statisztikai felmérés néhány eredménye is. Erre a megfelelő helyen utalni fogunk.

1. A vállalaton belüli áthelyezés jelentősége

A népgazdasági érdekből 1962-ben áthelyezett dolgozók száma a vizsgált vállalatnál 339, a vállalat összlétszáma pedig 2783. Ez azt mutatja, hogy a munkaerőgazdálkodás e jogi formája a vállalatok számára fontos eszköz a munkaerő megfelelő arányainak a kialakításában, de egyben azt is jelzi, hogy nem a népgazdasági érdekből történő áthelyezés a munkaerőmozgásnak a leggyakrabban alkalmazott formája. Az áthelyezettek száma ugyanis a vállalat összlétszámának 12%-a, ugyanakkor 1962-ben a vállalattól kilépett 667 dolgozó, az összlétszám 23%-a és belépett 853 fő, az összlétszám 30%-a. A kilépettek közül csupán 25 főnek a munkaviszonya szűnt meg áthelyezéssel. Ebből is csak 3 dolgozót he-

lyeztek át népgazdasági érdekből, a többit saját kérelmére vagy a Mt. kötelező rendelkezése, illetve a felettes szerv utasítása alapján. A vállalatok közötti munkaerőmozgásban tehát előfordulási számát tekintve az áthelyezés általában, a népgazdasági érdekből történt áthelyezés pedig különösen nem bír nagy jelentőséggel.[2] A vállalaton belüli munkaerőmozgás különböző formáinak előfordulásáról nincsenek adataink, így ebből a szempontból az áthelyezést, a helyettesítést, a kiküldetést, a külszolgálatot és a kirendelést nem tudjuk rangsorolni. Azt azonban megállapíthatjuk, hogy a vállalat meglevő munkaerő-állományával való gazdálkodás szempontjából, tehát a munkaerő vállalaton belüli mozgatása szempontjából az áthelyezés a legjelentősebb forma az igazgató számára, mert csak ez ad lehetőséget arra, hogy a dolgozó munkakörét, illetve munkahelyét végleg megváltoztathassa. A vállalaton belüli áthelyezések száma 1962-ben összesen 359 volt, ebből 336 főt népgazdasági érdekből,[3] 9 főt saját kérelmére és 14 főt orvosi javaslatra helyeztek át. Fegyelmi büntetésként alacsonyabb munkakörbe helyezést a vállalat egy esetben sem szabott ki. Vállalaton belül az áthelyezés különböző formái közül tehát túlnyomó többségben alkalmazták az egyoldalú népgazdasági érdekből való áthelyezést.

2. *A vállalaton belüli áthelyezés okai*

A Mt. régi szóhasználata szerint az áthelyezés oka a „népgazdasági érdek". Ez konkrétan és közvetlenül mindig a vállalat, a termelés érdekeként jelentkezik, még azokban az esetekben is, amikor az ok a dolgozó körülményeiből, magatartásából fakad, mint pl. az új képzettség szerzése, alkalmatlanság stb. Szűkkörű statisztikai felmérésünk is mutatja tehát, hogy az 1964. évi 29. tvr. a valóságra figyelemmel helyesen módosította az áthelyezés feltételét úgy, hogy „népgazdasági érdek" helyett „a vállalat előtt álló feladatok érdekében" teszi lehetővé a dolgozó áthelyezését.

3. *A dolgozó érdekeinek a figyelembevétele az áthelyezésnél*

A Mt. korábbi szabályai lehetőséget biztosítottak a vállalatnak arra is, hogy népgazdasági érdekből alacsonyabb munkakörbe helyezze a dolgozót a munkabér csökkentésével. Ennek alkalmazása a munkajogviszony lényeges módosítását jelenti, és a dolgozó érdekeinek súlyos sérelmével járhat, ha a jogalkalmazó nem mérlegeli kellőképpen a népgazdaság érdeke, illetve a vállalati érdek mellett a dolgozó érdekeit is. A felmérés adatai alapján megállapítható, hogy a vizsgált *vállalat általában helyesen alkalmazta a népgazdasági érdekből való áthelyezést.* Az áthelyezés oka mellett figyelemmel volt arra is, hogy az áthelyezés a dolgozó érdekeire nézve súlyos sérelmet ne jelentsen. Ahol mégis érdeksérelemmel járt az áthelyezés, ott éppen a dolgozóban rejlő negatívumok (alkalmatlansága vagy fegyelmezetlen magatartása) tették szükségessé a munkaszerződés, illetve a munkajogviszony lényeges megváltoztatását. Ezt a megállapításunkat támasztják alá azok az adatok is, amelyek a panasz benyújtására és az áthelyezések végrehajtására vonatkoznak. A 339 áthelyezett dolgozó közül csak négyen nyújtottak be panaszt a műhelyi egyeztető bizottsághoz. Mind a négy esetben negatív érdekből történt az áthelyezés (alkalmatlanság, fegyelmi vétség, létszámtöbblet). Az áthelyezést jóváhagyó határozat ellen mind a 4 dolgozó fellebbezett a VEB-hoz. A VEB csupán egy esetben helyezte hatályon kívül a vállalat intézkedését.

A vállalatnak az áthelyezésben követett helyes gyakorlata mellett szól az a tény is, hogy az elrendelt áthelyezést 11 kivétellel végre is hajtották. A 11 eset közül, amikor a végrehajtás elmaradt, 4 esetben visszahelyezték a dolgozót eredeti munkakörébe, 7 esetben pedig a munkaviszony megszűnése hiúsította meg az áthelyezés végrehajtását. A visszahelyezést 3 dolgozónál kölcsönös megállapodás eredményezte, 1 dolgozó esetében pedig a VEB határozata kötelezte a vállalatot a visszahelyezésre. A munkaviszony megszüntetésére az áthelyezett dolgozók részéről azért került sor, mert az áthelyezést magukra nézve sérelmesnek tartották a munkakör, illetve a munkabér megváltoztatása miatt, vagy mert az áthelyezés indokával nem értettek egyet.[4]

A munkaviszony megszüntetése az esetek többségében (5 esetben) a jogszabálynak megfelelő módon történt: 3 esetben közös megegyezéssel, egy esetben a határozott időre létesített munkaszerződés időtartamának elteltével és egy

[2] Hangsúlyozzuk, hogy ez a megállapítás csak az alkalmazás gyakoriságára vonatkozik, mert más szempontból az áthelyezés a legjelentősebb formája a munkaviszony megszüntetésének. Ez a forma ugyanis megszünteti a régi és egyben keletkezteti az új munkaviszonyt és ezáltal a minimumra csökkenti a munkaviszony megszűnésével együttjáró ún. kiesett munkaidőt, amely a népgazdaságnak súlyos károkat okoz.

[3] Bár a népgazdasági érdekből áthelyezettek száma a tárgyévben 339 volt, ebből 3 főt más vállalathoz helyeztek, itt pedig csak a vállalaton belüli áthelyezéseket vizsgáljuk.

[4] A munkaviszonyát megszüntető 7 dolgozó közül ugyanis 5-nek megváltozott a munkaköre, ebből hármat alacsonyabb, egyet hasonló munkakörbe helyeztek és négy dolgozónak csökkentették a munkabérét. 6 dolgozónak az áthelyezése negatív érdekből történt, az áthelyezés konkrét oka 3 esetben fegyelmi vétség elkövetése, 3 esetben alkalmatlanság volt. Egy esetben indokolta az áthelyezést létszámhiány az új munkahelyen, ami a vállalaton belül felmerült pozitív érdeknek tekintendő, ebben az esetben azonban a vállalat csak más munkahelyre helyezte át a dolgozót, tehát munkaköre nem változott meg, csak a munkabére csökkent 10%-nál nem nagyobb mértékben.

esetben a dolgozó felmondásával. Csupán két dolgozó szüntette meg a munkajogviszonyát jogellenesen, önkényes kilépéssel.

4. Az áthelyezést elrendelő határozat indokolása

A Mt. módosítást megelőzően hatályban volt szabályai nem írtak elő a vállalatra vonatkozó olyan kötelezettséget, hogy az áthelyezés okát a dolgozóval közölni kell. Nem fűz indokolási kötelezettséget az áthelyezéshez a Munka Törvénykönyvét módosító 1964. évi 29. sz. tvr. sem. Ennek ellenére a kérdőívnek arra a kérdésére, hogy a vállalat közölte-e a dolgozóval az áthelyezés okát, az esetek túlnyomó többségében, 81%-ában igenlő választ kaptunk attól függetlenül, hogy az áthelyezés pozitív vagy negatív érdekből történt. Hasonló eredményt mutat a Munkaügyi Minisztérium statisztikai felmérése is: 231 áthelyezett dolgozó közül 175-nek (75%) indokolták az áthelyezését. A vállalat vezetői tehát anélkül, hogy jogszabály azt kötelezővé tenné, helyesnek tartják a dolgozókat tájékoztatni arról, hogy miért vált szükségessé munkakörük vagy munkahelyük megváltoztatása. Nem is helyeselhetjük azt az álláspontot, amely szerint nem szükséges a dolgozónak ismernie a munkaviszonyát jelentősen érintő intézkedés okát. Ez az álláspont a népgazdasági érdek misztifikálásából, a dolgozó lebecsüléséből fakad. Az ilyen szemlélet helytelen. Az, hogy mit kíván a népgazdaság és a vállalat érdeke, nem titok, ellenkezőleg, a vállalat vezetőinek alapvető kötelességei közé tartozik ezeknek az érdekeknek a feltárása és a dolgozókkal történő tudatosítása. Az pedig, hogy a dolgozó megismeri a vele szemben hozott intézkedés valódi okát, befolyásolhatja az intézkedésre való reagálását, tehát az intézkedés végrehajtásának sikerét.

Az 1964. évi 29. sz. tvr. azonban még ezeknél az érveknél is súlyosabb érvet szolgáltatott az indokolási kötelezettség mellett azzal, hogy a munkaszerződés módosítására vonatkozóan a kölcsönös megegyezéssel történő szerződésmódosítást tette főszabállyá. Ahhoz ugyanis, hogy a főszabály a gyakorlatban is főszabályként érvényesüljön, azaz a munkaszerződéseket túlnyomórészt kölcsönös megállapodással módosítsák, egyik minimális feltétele az, hogy a dolgozóval közöljék, miért helyezik át. Nem várható ugyanis a dolgozó hozzájárulása az olyan áthelyezéshez, amelynek az okát nem ismeri, márpedig — nézetünk szerint — minden esetben törekedni kell a kölcsönös megegyezésre, még akkor is, ha a jogszabály lehetőséget ad az egyoldalú áthelyezésre. Az indokolás hiánya az áthelyezésnél azért is szembetűnő, mert a Mt. V. 35/E. §-a a munkabér módosítására vonatkozóan előírja, hogy „a dolgozót előzetesen meg kell hallgatni és ennek során tudomására kell hozni a csökkentés indokát", sőt ezt követően az intézkedés indokát írásban is közölni kell. Helyes lenne tehát, ha a jogszabály indokolási kötelezettséget írna elő a vállalat által elrendelt áthelyezésre is. Ezt támasztják alá a statisztikai felmérések eredményei és ez a megoldás felelne meg az elmélet követelményeinek is.

Dux Erikné — Hagelmayer Istvánné

A szerzői jog fejlődésének néhány kérdése, különös tekintettel a televízióra

I.

1. A televízió fejlődésével kapcsolatban egyre sűrűbben kell szembenéznünk olyan szerzői jogi problémákkal, melyeket semmiféle hazai jogszabály sem rendez. Az újszerű tényállások jogi értékelésére és rendezésére de lege lata a szerzői jog általános elveinek és esetleges analógiák alapjául szolgáló nevesített intézményeinek figyelembevételével kell vállalkoznunk, de lege ferenda pedig a nemzetközi jogfejlődésre is tekintettel, a szerzői jog fejlődéséből leszűrhető tanulságok figyelembevételével kell a szerzők, a felhasználó televízió és a TV-adást élvező közönség érdekösszhangján alapuló rendezést megkísérelni. Ezért mielőtt a szorosan vett TV-problematika felgombolyításához kezdenénk, célszerűnek tűnik a szerzői jog legújabb fejlődésének elemzésébe bocsátkozni, különös tekintettel azokra az intézményekre és jelenségekre, melyek vizsgálata hasznosítható tanulságokkal szolgál a televízióval kapcsolatos szerzői jogi problémák rendezéséhez.

A szerzői jog jellegzetes fejlődési formája,[1] hogy az általános szerzői jog[2] — amely szerint valamely mű mindennemű felhasználására a törvényszabta korlátokon belül a mű alkotójának van kizárólagos joga —, egyre több nevesített, sajátosan szabályozott *részjogosítványban kristályosodik ki.*

[1] A jogfejlődés elvi kérdéseire nézve lásd elsősorban *Benárd* Aurél: „A szocialista szerzői jog alapvető kérdései" (Magyar Jog, 1960. június, 212—222. old.) és *Világhy* Miklós: „A szellemi alkotások jogi védelmének elvi alapjai a szocialista jogrendszerben." (ÁJI. Ért. 1960. 138—167. old.)

[2] Vö. Világhy Miklós—Eörsi Gyula: Magyar polgári jog II. kötet. (Tankönyvkiadó, 1962, 251. old.) Az általános szerzői jog tételesjogi meghatározására jó példa az 1957. évi francia szerzői jogi törvény 21. cikke, mely egyértelműen kimondja, hogy a szerző kizárólagos joga, hogy művét *bármilyen* alakban értékesítse.

Az egyes konkrét szerzői jogosultságok kialakítása az alanyi szerzői jog társadalmi érdekekkel egyeztetett védelmének, illetőleg gyakorlásának egyértelmű szabályozását biztosítja ott, ahol a fejlődés folytán kialakult új tényállások kapcsán vitássá vált az általános szerzői jog és az addig kialakult nevesített szerzői jogok érvényesítésének mikéntje. Így nyert az idők folyamán önálló alakot a legrégibb kizárólagos szerzői jogosultságok, a közzététel, többszörözés, forgalombahozatal stb. jogai mellett pl. a mechanikai rögzítéshez vagy a megfilmesítéshez való jog, s ennek megfelelően vár legújabban részletes szabályozásra a rádióhullámok útján történő sugárzáshoz való jog is.

Az egyes nevesített szerzői jogok kikristályosodásával párhuzamosan újabb és újabb *konkrét műfaji kategóriákban* jegecesedik ki az általános szerzői jog tárgya, a szerzői jogi mű általános fogalma is, amely felölel minden önálló, eredeti, többszörözésre alkalmas módon rögzített és más jogág által nem védett szellemi alkotást. Így nyert az idők folyamán önálló műfaji rangot pl. a fényképészeti mű, és ma már aligha lehet vitás, hogy a játékfilm sem lehet csupán reprodukció és nem azonosítható tartalma szerint egyszerűen az írói, képzőművészeti vagy fényképészeti művekkel, ahogy az még 1921. évi szerzői jog törvényünk megalkotásakor történt;[3] a mozgófényképészeti műben is sui generis alkotást kell felismernünk, amely komplexitásával és sajátos ábrázolási eszközeivel minden korábbi mű-fajtától eltér és sajátosságaihoz mért szerzői jogi szabályozást igényel.

2. Fontos körülmény, hogy a nevesített szerzői jogok és a megkülönböztetett szerzői jogi mű-kategóriák törvényi szabályozása a szerzői alanyi jog szempontjából hazai jogunk és a nemzetközi egyezmények helyes értelmezése szerint *nem konstitutív* jellegű. A szerzői jogosultságok és valamely alkotás mű-jellege az általános szerzői jogi kritériumok fennforgásából erednek. A mű rádiósugárzása feletti rendelkezési jog pl. akkor is bennerejlett a szerzői jogban, amíg azt jogszabály nem rendezte, és a játékfilm sajátos szerzői mű volt már akkor is, amíg ez a felismerés nem kristályosodott ki mai formájában. A szerzői jogi különös szabályok érdeme tehát helyes felfogás szerint nem újabb alanyi jogok alapításában, hanem vitás, tisztázatlan esetek egyértelmű megoldásában áll.

Ebből egyrészt az következik, hogy a nevesített szerzői jogi kategóriák sora *soha sem lehet kimerítő* jellegű, vagyis nem tipizált jogok és művek akkor is a szerzői jog hatálya alá eshetnek, ha külön szabályozást nem nyertek; a taxáció a szerzői jog törvényi *korlátozásának módszere.* Az elmondottakból másrészt az is következik, hogy újszerű szerzői jogi tényállások rendezésénél végsősoron a szerzői jog *általános alapelveire kell visszanyúlnunk* és nem szabad sajátos eseteket minden áron már meglevő nevesített kategóriák alá vonnunk. De lege ferenda ezért fokozott gondot kell fordítanunk a szerzői jog és a szerzői jogilag védett mű általános fogalmi jegyeinek kimunkálására és jogszabályi rendezésére, amint erről a továbbiakban még lesz szó.

E megállapítások helyességét a szerzői jog történetéből vett számos ellenkező irányú kísérlet meddő volta támaszthatja alá. Az általános szerzői jogi alapokra épülő különös szabályok alkotására a technikai és társadalmi viszonyok fejlődése következtében újból és újból szükség van. Valamely újszerű tényállás meglevő törvényi tényállással való egybevetése csak ideigóráig eredményezhet analogikus jogalkalmazást, a rendezni kívánt életviszonyok a szerzői jogban aránylag hamar kikényszerítik az adekvát, sui generis részletszabályokat.[4]

Példaként a rádiósugárzás jogának kialakulását említenénk. A német bíróságok hosszabb ideig megkísérelték a mű terjesztési jogának fofogalma alá vonni. A magyar ítélkezés először nyilvános előadásnak minősítette a rádióadást, majd a Kúria mechanikai átvitel esetét látta fennforogni, az 1921. évi szerzői jogi törvényünk 6. §. 9. pontja alá vonva ezzel a rádió útján való közlés jogát.[5] Megfelelőbb törvényi kategória hiányában ma is ez a felfogás dominál irodalmunkban.

Nyilvánvaló, hogy egyik minősítés sem ragadja meg a rádiósugárzás sajátos lényegét és ezért nem is nyújthat megfelelő keretet a felmerülő problémák rendezésére. A „terjesztés" fogalma elsősorban a mű eredeti, rögzített formájának megfelelően többszörözött példányok útján való forgalombahozatalát jelenti, azonkívül túlságosan általános jogi kategória a rádiósugárzás sajátos intézményéhez képest, amely számos olyan speciális kérdés rendezését igényli, ami a terjesztés különböző formáinál sokszor már fogalmilag is kizárt. Így például rendezendő a rádióadás esetleges rögzítésének és az ismétlések lehetőségének problémája, reléállomások beiktatása, a Berni Unió 11/a cikke 2. bekezdésének megfelelő, később még tárgyalandó törvényi engedélyek kérdése stb.

Nem kielégítő rendezési alap az „előadási jog" kategóriája sem. Nem beszélve arról, hogy 1921. évi törvényünk a színpadi műnek nem minősülő írói műveket nem éppen szerencsés taxáció útján közvetve kirekesztette a nyilvános előadáshoz való jog tárgyainak köréből,[6] szem előtt

[3] 1921 : LIV. tc. 73. §.

[4] Az analógikus következtetések korlátaira nézve vö. *Lukács* Tibor: Az analógia belső törvényszerűségeiről. (Jogtudományi Közlöny, 1965/9. szám, 425—434. old.)

[5] Kúria P. I. 1333/1935. sz. ítélete.

Jelenleg is nyilvános előadásnak számít a rádiósugárzások útján való közvetítés pl. a brazil szerzői jogban. Ez a nézet uralkodó a görög jogban is (vö. T. J. Lykiardopoulos felfogását Pinner: „World copyright" c. művében, II. kötet, Leyden, 1953. 596. oldal).

[6] Vö. 1921 : LIV. tc. 49., 50. és 74. §§.

kell tartanunk azt is, hogy a nyilvános előadás törvényi fogalma közönség előtt való közvetlen reprodukálást jelent, amivel együttjár a hallgatóság számának korlátozott volta. A rádiósugárzás ezzel szemben elvileg korlátlan számú hallgató számára teszi lehetővé a mű vételét, ami a szerző szempontjából nem érdektelen különbség. Figyelembe veendő továbbá, hogy ha a rádiósugárzást előadásnak minősítenénk, az előadási jogokat megszerző színház minden további nélkül egymaga dönthetne a színmű rádiósugárzása felől is. A kialakult gyakorlat egyértelműen ez ellen szól; a rádióközvetítés jogát az előadási jogon kívül külön kell megszerezni, esetleg törvényi engedély biztosíthatja azt a rádió javára.

Nem szerencsés azonban a rádiósugárzást a „mechanikai átvitel" kategóriája alá vonni sem. Mechanikai átvitelen a jogszabály és a gyakorlat egyaránt a későbbi többszöri reprodukálást lehetővé tevő rögzítést érti (lemezrevágást, mágneses szalagra rögzítést stb.), aminek megfelelő formája gyakran együttjár ugyan a rádiósugárzással is, de korántsem szükségképpen, és ezért nem képezi annak lényegét. Szerzői jogi törvényünk említett szakasza is mechanikai előadás céljára szolgáló készülékekre való átvitelről szól, majd példaként lemezeket, hengereket, tekercseket említ. Jellemző, hogy a mechanikai jogok védelmére alakult társaságok[7] tevékenysége nem is terjed ki a rádiósugárzások engedélyezésére, azt nem színpadi zeneművek adása tekintetében az úgynevezett kisjogos társaságok a mechanikai rögzítés jogától elkülönítetten intézik.[8]

A rádióadással kapcsolatban felmerülő sajátos kérdések rendezésére tehát de lege ferenda kellően indokolt egy új nevesített kategória, *a sugárzási jogok* fogalmának kialakítása, amely par excellence magában foglalná a rádióadás jogát. Az újabb szerzői jogi törvények és tervezetek már a gyakorlatban felmerült igényeknek megfelelően rendezik a kérdést és külön szakaszokat szentelnek az úgynevezett sugárzási jogoknak.[9]

3. Az általános szerzői jog nevesített kategóriákban való folyamatos kikristályosodása természetesen több irányban is visszahat a tárgyi értelemben vett szerzői jog egészének alakulására.

Így például *bővült az objektív értelemben vett szerzői jog tárgya,* az alanyi szerzői jogokat érintő különféle életviszonyok mind nagyobb hányada kerül a tárgyi szerzői jog szabályozási körébe.

A modern szerzői jogi kodifikáció egyik leglényegesebb, minőségileg is új vonása: amíg a régebbi törvények statikus szemléletűek voltak, a szerzői jogokat abszolút szerkezetűknek megfelelően szinte kizárólag a jogosulatlan felhasználással szembeni védelem szemszögéből szabályozták, lényegében a szerzői jog különféle művekre vonatkoztatott kiépítésére szorítkozva, addig a modern törvények dinamikus felfogásúak, *az egyes szerzői jogosultságokat mozgásukban, értékesítésük kapcsán is megragadják,* az egyes műfajtákat felhasználásuk különböző módozataira tekintettel is szabályozzák.

A modern kodifikációkba bevonult a *szerzői szerződési jog,* a tárgyi szerzői jog kötelmi jogi elemekkel gazdagodott.[10] Ez ma már elengedhetetlen követelmény: az általános kötelmi jogi szabályok nem alkalmazhatók minden további nélkül a sajátos, személyiségi jogi elemekben is gazdag szerzői jogok felhasználását célzó ügyletekre. A nevesített szerzői jogok kodifikálása kapcsán ma már mindenképpen rendezni kell a jogátruházási szerződések kogens tartalmát és több vonatkozásban diszpozitív szabályait is.

A különböző értékesítési tényállásokból szépszámú általános szerzői kötelmi jogi szabály leszűrődött már (az átruházott jogok körének megszorító értelmezése, a lekötött jogok felszabadulásának szabályai nemgyakorlásuk esetén, jövőben alkotandó művek lekötésének korlátai stb.). E téren azonban nincs megállás: az egyes részjogosítványok különös értékesítési szabályainak kialakulása egyre tart, s egyre újabb problémákat vet fel. (Pl. a rádiósugárzás enge-

---

[7] Pl. BIEM (Bureau international de l'édition mécanique), Paris.

[8] Ahol nem színpadi zeneművek előadási és mechanikai többszörözési jogai egy kézben vannak, ott is külön feltételek mellett történik a mechanikai felvétel és az előadás vagy sugárzás jogosítása, illetőleg a megfelelő jogdíjak behajtása. Így pl. a Német Szövetségi Köztársaságban alapított GEMA társaságnál is (Gesellschaft für musikalische Aufführungs- und mechanische Vervielfältigungsrechte), ahol a tagokkal kötött típusszerződés külön szól sugárzási és mechanikai jogokról („Senderechte" és „Mechanische bzw. Herstellungsrechte"). A GEMA eltérő szabályokat állapított meg e kétféle jog értékesítéséből befolyó jogdíjak elszámolására is, még ha azonos adásból származnak is.

[9] Így többek közt: 1965. évi 36. *csehszlovák* törvény (16. §, 45—48. §§ stb.).

1956. évi *angol* szerzői jogi törvény (Part II, section 14, 1—10 §§, „Broadcasts").

1957. évi *francia* szerzői jogi törvény (18. §, 27. §, 45. §, „Radiodiffusion").

Az 1965. évi *NSZK*-beli szerzői jogi törvény külön rendelkezik a sugárzási jogokról (Senderecht) és a mechanikai rögzítés útján eszközölt sugárzás jogáról (Recht der Wiedergabe durch Bild- oder Tonträger).

Az 1965. évi *NDK* szerzői jogi törvény szintén külön szabályozza a sugárzási jogokat (67. § (1—3. bek., „Senderecht") stb.

Megjegyezzük, hogy már a Berni Unió 1928. évi, nálunk az 1931 : XXIV. törvénnyel hatálybalépett és külföldi jogosultakra nézve irányadó ún. római szövege is külön kategóriaként említi a rádiósugarak útján való közlés jogát.

Hazai irodalmunkban a sugárzási jog nevesítése mellett foglalt állást *Palágyi* Róbert: „Rádió-televízió és a magyar szerzői jog" c. tanulmányában (Jogtudományi Közlöny, 1959. 678. old. és köv.).

[10] Így pl. az irodalmi és művészeti tulajdonról szóló 1957. évi francia törvény 82 szakasza közül 38 szakaszt a szerző vagyoni jogai értékesítésének szentel, általános (II. cím) és különös (III. cím) szerzői szerződési jogszabályok formájában.

Az 1965. évi csehszlovák szerzői jogi törvény 55 szakasza közül 10 (19—28. §§) foglalkozik a szerzői jog átruházásának kötelmi jogi szabályaival.

délyezése magában foglalja-e az adás hangszóró útján való közvetítésének jogosítását is? A megfilmesítési szerződés kétség esetén magában foglalja-e az újrafilmesítés jogát is? A filmforgalmazás joga külön kikötés hiányában kiterjed-e a televízióban való sugárzásra is?)

4. A nevesített szerzői jogi kategóriák differenciált kialakulása *visszahat az általános szerzői jogi alapfogalmakra is.* Így például érdemes felfigyelni a szerzői jog közvetett tárgya, a mű klasszikus fogalmának lassú, de lényegbevágó módosulására. A klasszikus szerzői jog külső, formai elemekre helyezi a hangsúlyt, a mű konkrét, rögzített formáját védi. Ennek következtében születhettek a jogtudományban olyan nézetek, hogy már a fordításban kiadott mű is az eredeti alkotást megváltoztató adaptációnak tekintendő és az eredeti szerző szempontjából sem eshet azonos elbírálás alá az általa írt művel.[11] E felfogásban nem nehéz a mű-fogalom formális szemléletének tévútra vezető hatását felismernünk.

Általános szerzői jogi szabály, hogy a fordítást az eredeti mű szerzőjét megillető jogok sérelme nélkül illeti az eredeti művekével egyenlő védelem. Ez a tétel az eredeti művel való szembeállítás révén az adaptációhoz látszik rokonítani a fordítást. E következtetés hibás voltának kimutatása és a fordításnak az adaptáció fogalmától való elhatárolása csak úgy lehetséges, ha a mű fogalmát tartalom és forma összetartozó egységében ragadjuk meg.[12] A forma a mű meghatározott felépítését, hangulatát, stílusát, cselekmény-menetét, gondolati elemeinek egymásutánját rögzíti, illetve fejezi ki. Ha ez a forma önmaga sem szenved a kifejezésmód jellegét érintő változást, hanem csupán egyik nyelvből a másik nyelvbe fordul, úgy a mű megváltozásáról éppoly kevéssé szólhatunk, mint valamely partitúra magasabb fekvésbe transzponálása esetén. (Más kérdés, hogy még az ilyen formaváltáshoz is szükséges a szerző hozzájárulása. Fordítások esetében nyilvánvalóan nem azért, mert az eredeti műtől különböző adaptáció születik, hanem egyrészt azért, hogy biztosítva legyen a szerző ellenőrzési lehetősége a fordítás minősége felett, másrészt pedig azért, mert a fordítás a mű vagyoni érdekű kiaknázásának újabb lehetőségeit nyitja meg.)

Az alkotás tartalmának mikéntje tehát a szerzői jogi mű azonosításának nem elhanyagolható eleme.[13]

De menjünk tovább. A tartalmi elemek valamely mű védettsége szempontjából még fokozottabb jelentőséghez jutnak ott, ahol az eredeti mű alapulvételével készülő új mű jellegénél, műfajánál, kifejezési eszközeinél fogva annyira újszerű, hogy formális módon még az adaptáció fogalmán is túlmenő önálló alkotásnak lenne tekinthető. A filmre gondolunk; a megfilmesítés nyilván új, *eredeti* jelleget ad az alapulvett mű utánképzésének, olyan sajátos, önmagában is védendő mű jön létre, amely szerzői jogi törvényünk 6. szakaszának 10. pontja értelmében — mely szerint új, eredeti utánképzést eredményező lényeges hozzáadások és változtatások szabadon eszközölhetők —, nem is minősülhetne bitorlásnak, ha ez a bekezdés nem emelné ki külön a mű mozgófényképészeti mű céljára történő felhasználásának esetét. Mit jelentsen azonban ez a kodifikációs megoldás? A szerzői jogi mű általános fogalmából levezetett 6. szakasz 10. pont szerinti szerzői jogi korlátozás alól tett kivétel vajon új jogot konstituál-e, szemben az előbbiekben kifejtett tétellel, amely szerint a nevesített szerzői jogok a szerzői jog általános szabályaiban gyökereznek és csupán azok keretein belül kristályosodnak különös alazatokká? Nyilván nem így van:inkább a szerzői jogi mű hagyományos, formai értelmezésével van baj. A megfilmesítéshez nem azért kell a szerző hozzájárulása, mert azt a törvényhozó valamilyen okból méltányosnak látja, hanem azért — és csupán ennyiben! — mert a film az eredeti mű tartalmi felépítését, lényegi elemeit dolgozza fel és azokat tükrözi újszerű módon. Ha ez nem történik így, és csak egyes ötletek kerülnek a filmben felhasználásra, a felhasználás a mű fogalmának helyes — tartalom és forma egységére épülő — felfogása mellett az eredeti mű szerzőjének jogai szempontjából irreleváns marad: ilyenkor merőben új, önálló alkotásról van szó.

Vigyük még tovább a gondolatot: ha valamely film tartalmi elemeit tekintve azonosítható az alapulvett írói művel, mennyiben minősül bemutatása egyben az eredeti mű megjelentetésének? A kérdésnek megint csak a Berni Unió

---

[11] Legutóbb *Goldbaum,* Wenzel. (Archiv für Urheber-, Film-, Funk- und Theaterrecht — UFITA — 1959, 29. kötet 32. old. és köv.)

[12] Gyakorlati jelentőséget nyert a kérdés a Berni Unió szabálya következtében, mely szerint a tagállamok unión kívüli állam szerzőjének csak azt a művét tartoznak védeni, amelyet először valamely uniós államban adtak ki (római szöveg 6. cikk 1. bek.).

Ha a fordítást adaptációnak tekintjük, úgy a mű fogalmának formális értelmezése mellett valamely más államban fordításban kiadott irodalmi alkotás nem biztosíthat védelmet az eredeti szöveg újbóli lefordításával szemben, hiszen nem jött létre olyan unión belüli eredeti nyelvű kiadás, mely a mű védettségét biztosította volna.

A német jogban egyébként a kérdés először Ibsen egyik művének norvégiai norvég nyelvű és németországi német nyelvű kiadása kapcsán merült fel, amikor a két állam között még nem volt uniós kapcsolat. Téves fogalomelemző túlhajtások lehetőségét ezért az 1901. évi német szerzői jogi törvény azzal kívánta elvágni, hogy kifejezetten leszögezte: az első megjelentetés szempontjából a fordítás az eredeti művel esik egy tekintet alá (55. § 2. bek.).

[13] A jogirodalom ebben a vonatkozásban — nyilván a hagyományos formavédelmi koncepció alatt — ma is lehetőleg kerüli a tartalom védettségére utaló szövegezést, ehelyett sokszor „belső formáról" beszél. (Vö. pl. *Ulmer,* Eugen: Originalwerk und Bearbeitung im internationalen Urheberrecht; Gewerblicher Rechtsschutz und Urheberrecht, 1964. No. 12; 613. és köv. old.)

előbb idézett „származási ország" szabálya miatt van különös jelentősége (lásd 11. sz. lábjegyzet). Szovjet író kéziratából a szerző beleegyezésével készült és valamely uniós államban bemutatott film védelmet biztosít-e a Berni Unió államaiban az eredeti műnek akkor is, ha az később először az Unión kívül álló Szovjetunióban kerül nyomtatásban kiadásra? Vagy fordítva: elveszti-e magyar író kézirata uniós védettségét annak alapján készült film szovjetunióbeli ősbemutatójával?[14] E kérdésekre úgy hisszük, ma már igennel kell válaszolnunk. Nem ugyan azon az alapon, mint a fordításoknál: a filmesítés ugyanis több, mint csupán az eredeti kifejezésforma jellegét nem érintő módosítás, a film nem azonosítható egyszerűen az eredeti művel, hanem minden kétséget kizáróan új alkotást megtestesítő adaptációnak tekintendő, melynek önálló műrangját a rendezésnek, a filmszerű jelenetezésnek, a milieu berendezésének, a felvételezésnek stb. az eredeti mű tartalmi elemeivel való sajátos egybeötvözése adja.[15] A *tartalmi* azonosság alapján kell megállapítanunk, hogy a film bemutatásával megtörténik-e az alapjául fekvő írói mű rögzített formájú nyilvánosságrahozatala is.[16]

Megállapíthatjuk tehát, hogy különböző nevesített szerzői jogi kategóriák kiépülése a szerzői jogilag védett *mű fogalmának a formai elemektől való függetlenedése irányában hat, a tartalmi tényezők fokozódó figyelembevétele mellett.*

A formai szemlélettel szemben álló másik véglet a szellemi alkotások mindennemű rögzítettség követelménye nélküli jogtárgyként való elismerése lenne. Ebbe a körbe tartozna pl. a módszervédelem, vagy az improvizációk védelme. A szerzői jog ilyen messzemenő kiterjesztésének azonban gátat szabnak az azonosíthatóság, az elsőbbség bizonyításának nehézségei. Említést érdemel azonban, hogy egyes újabb kodifikációk a szerzői jogi védelem tárgyaként említik a szerző által a nyilvánossággal pusztán beszéd formájában közölt műveket is, nem ragaszkodván ahhoz, hogy többszörözésre alkalmas módon rögzítve legyenek.[17] Az ötletvédelem terén pedig érdemes — ismét a filmjog kapcsán — felfigyelnünk arra, hogy az írásban akárcsak röviden is exponált filmötlet a gyakorlatban szerzői jogi védelemre tett szert és felhasználása hazai jogunkban ellenérték fejében, kizárólagos jogként ruházható át a filmstúdióra.[18]

5. A szerzői jog előzőkben vázolt fejlődésével kapcsolatban rá kell mutanunk még egy jelenségre, melynek tanulsága szintén hasznos lehet szorosabb témánk, a televízióval összefüggő szerzői jogi problémák elemzésénél. A nevesített szerzői jogi kategóriák kiépítésével együttjár a jogdogmatikai elaprozódás veszélye; nagy a jogászi kísértés, hogy a részjogosítványok további finomításával egyidejűleg további osztódásukat is elősegítsük, aminek aztán a szerzői jogok felhasználásának gyakorlatában az elérni kívánt vitamentes rend helyett esetleg újabb komplikációk lehetnek a következményei. Ezért a szerzői jog művelése során is fontos, hogy az *analitikus jogdogmatikai munkát szintetikus jogpolitikai szemlélet tartsa egyensúlyban.* Így pl. csak helyeselhető eredmény volt, amikor a közzététel, többszörözés és terjesztés részjogosítványai a kiadói jog fogalmában egységes foglalatot nyertek és a felhasználó valamennyi részjogosítványt együtt váltja meg a szerzőnek fizetendő jogdíjjal. Külön rendezést a jelenlegi gyakorlatban általában csak az úgynevezett mellék- vagy másodlagos jogok igényelnek (részletek közlése saj-

---

[14] Vö. Berni Unió Római Egyezménye 4. és 8. cikkei.

[15] Nem csupán több különböző mű egyszerű összesítéséről van szó. Leonard *Bernstein* írja 1954-ben, „Upper Dubbing, Calif" című, a New York Timesben megjelent írásában: „Egyszerűen lehetetlen bizonyossággal megjósolni, mi lesz a dolgok kimenetele, amikor zene, párbeszéd, zörej és kép fülsiketítő zajjal először találnak egymásra a keverő szobában."

[16] A kérdés egyébként nemzetközi viszonylatban tételesen is eldőlt. A Berni Unió brüsszeli szövege kétségtelenné teszi, hogy a mű megjelenésének fogalma már a Római Egyezményben is felöleli a megfilmesített formában történő bemutatást. Ezzel kapcsolatban rá kell mutatnunk arra, hogy a 4. cikk 4. bekezdésének magyar fordítása nem megfelelő és félrevezető. Az eredeti francia szöveg a megjelenést az „edition" eseteire korlátozza. Ezt a szót a hivatalos magyar fordítás a „kiadás" fogalmával jelöli. Csakhogy a francia „edition" jelentése ennél tágabb értelmű, felöleli a hanglemez- és a filmforgalombahozatalt is, tehát a mű minden tárgyi többszörözésre szánt alakban való megjelentetését. Erre a brüsszeli szöveg példálózva ki is tér, félreértések kizárása, nem pedig a római szövegben megvont kör bővítése céljából. A Berni Unió az „edition" fogalmát a nem tárgyi többszörözésre szánt nyilvánosságrahozataltól (előadásoktól) és a kiállításoktól, építészeti művek kivitelezésétől való elhatárolás érdekében használja.

A Berni Unió 1967-re tervezett stockholmi reformülésének előkészítő anyaga egyébként a származási ország jelentőségének csökkentését irányozza elő a védelem szempontjából, amennyiben az uniós államok polgárai által alkotott művek nem uniós államban való első megjelenéssel sem vesztenék el az uniós védelmet. (Vö. többek közt *Ulmer*, Eugen: Entwicklung des internationalen Urheberrechtes, UFITA, 36. kötet, 1962. 390. old.)

A feldolgozás és az alapjául szolgáló eredeti mű közötti viszonyra nézve érdemes az 1956. évi *angol* szerzői jogi törvényre is felfigyelni: a második rész 4. szakasza szerint a *feldolgozás megjelentetése az eredeti mű megjelentetésével esik egy tekintet alá.*

Ebben a vonatkozásban is lásd még Ulmer 13. sz. lábjegyzetben idézett tanulmányát.

[17] Az 1965. évi csehszlovák szerzői jogi törvény 9. § 1. bek. szerint a mű feletti szerzői jog abban a pillanatban keletkezik, amikor a mű *élőszóval*, írásban, rajzban, vázlattal, vagy bármilyen *egyéb érzékelhető alakban* létrejön.

[18] Vö. a Filmfőigazgatóság vezetőjének 86 299/1964. sz. utasítása, 16. pont.

Bírói gyakorlatunk egyébként a nem rögzített formájú, és a szellemi alkotások joga alapján nem védhető alkotásokat (ötletek, módszerek, hasznosítható nem műszaki tudományos eredmények stb.) az általános polgári jog szabályai alapján igyekszik védeni.

(Lásd *Vida* Sándor: A szellemi alkotások és a jogi senkiföldje, Magyar Jog, 1960. aug. 312—316. old.)

tóban, vagy folyóiratban, zsebkönyvkiadás engedélyezése, felolvasás jogosítása rádióban és televízióban stb.). Hasonló összefoglaló kategória a megfilmesítési jog, melynek átruházásával átszállhat az eredeti mű átdolgozásának, más művekkel (pl. zene, mozgófelvételek stb.) való egységesítésének, a film nyilvános vetítésének és forgalmazásának joga. De lege ferenda kidolgozandó pl. a rádióadások engedélyezésének keretjogosultsága is, ami a rádiósugárzással rendszerint együttjáró különböző részjogosultságok (mechanikai rögzítés, sugárzás, relé-állomáson keresztül való továbbadás, rádióhangszórón keresztül történő nyilvános közvetítés, a rögzített adás más adóknak való ajánlása, más műfajú mű esetében rádiójátékká való átdolgozás stb.) uno ictu átruházását tenné lehetővé a szerző adekvát díjazása mellett.

II.

6. Nézzük ezek után a TV-vel kapcsolatban felmerülő új tényállásokat.

A televízió lényege abban áll, hogy a valóság optikai és akusztikai megjelenési formáit változásukban elektromos jelek folyamatos sorára bontja és ultrarövid rádióhullámok segítségével a távolba közvetíti; az elektromos jelek vevőállomások segítségével szinkronizált kép- és hangsorokká alakulnak vissza. A televízió ezáltal lehetővé teszi különböző események és előadások távolba való közvetítését — sugárzását — elvileg korlátlan számú közönség részére. A sugározni kívánt esemény vagy előadás filmen, vagy mindinkább mégneses, illetőleg elektronikus eljárással készülő speciális szalagokon rögzíthető, későbbi sugárzás (ún. halasztott adás) vagy ismétlések céljából, az ilyen TV-szalag átadható más adóállomásnak, amely a rögzített képsorokat ugyancsak szerte sugározhatja számtalan vevőállomásnak. Utóbbiak száma reléállomásokkal a földön és az űrben elvileg korlátozás nélkül fokozható.

A televízió műsorában riportszerű közvetítések mellett igen jelentős hányadban szerzői jogokat érintő műveket sugároz. A szerzői jogi eligazodás kedvéért célszerű ezeket az alkotásokat három csoportba sorolni.

Az első kategóriába tartoznak az *eredeti alakjukban közvetített,* nem TV-célokra készült művek. A második csoportba az eredetileg más műfajú művek TV-sugárzás céljára készült *adaptációit* sorolhatjuk. A harmadik kategória a már *eredetileg is TV-sugárzásra készült* műveket öleli fel.

A *közvetített* műveket tekintve a televízió sugározhat közönség előtt tartott előadásokat (színházakból, hangversenytermekből, előadó helyiségekből), aránytalanul kibővítve ezzel az előadás közönségének körét, sőt, tekintélyes konkurrenciát jelentve a szerzői műveket élő előadásban bemutató intézményeknek, a szerzők előadásokból származó jogdíjainak mérvét is érintve. A televízió stúdió előadásokat is rendez színpadi művek, hangversenyek stb. sugárzása céljából. Ebbe a csoportba tartozik a mozifilmek televízió útján való sugárzása is.

TV-adaptációk esetében általában valamely irodalmi vagy színpadi alkotásból a TV sajátos szempontjának megfelelő forgatókönyv készül, amihez rendszerint zene is íródik, majd színészek közreműködésével, a vevőkészülék képernyőinek adottságaira tekintettel levő rendezésben sajátos *TV-mű* készül, amely megjeleníti, megfelelő környezetbe helyezi és sajátos operatőri technikával további elemekkel gazdagítja a forgatókönyvet. Az ilyenfajta TV-mű tehát az *eredeti alkotás kumulált adaptációja.*

Az *eredeti TV-mű* is szükségképpen többlépcsős alkotás. TV-forgatókönyv alapján készül, amely sokszor TV novellára, esetleg TV ötletre épül. A végső produkció ez esetben is szerzői alkotások egymásbakapcsolódó láncolatának eredménye.

A szerzői alkotások TV útján való felhasználásának módját és a sugárzott művek jellegét szemelőtt tartva, dogmatikailag a következő szerzői jogi részjogosítványok öltenek önálló alakot:

a) A szerző joga mindekelőtt, hogy műve *TV-sugárzását engedélyezze.* Ez a jog mind az eredeti, mind az adaptált formában való sugárzás eseteire vonatkozik, és természetszerűen megilleti mind az adaptált művek, mind pedig az adaptációk valamennyi szerzőjét.

b) Szerzői jog továbbá a TV-sugárzás céljaira történő *adaptálás,* illetőleg más szerzők műveivel való egybeötvözés engedélyezése is.

c) S végül szerzői jog a TV-sugárzás érdekében TV-szalagokon történő *mechanikai rögzítés* engedélyezése is.

Mielőtt de lege ferenda e jogosultságok részletes elemzésébe bocsátkoznánk, vessünk egy-egy pillantást a szerzői jog azon nevesített intézményeire, melyek a televízióval kapcsolatos szerzői jogi kérdések megoldásánál de lege lata kiindulási pontokul szolgálhatnak. Elsősorban két kategória kínálkozik analógiák alapjául: a filmjog és a rádiójog.

7. Szerzői jogok televízió céljaira történő felhasználásának végső eredménye sokban hasonlít a *filmjogok* felhasználásának formájára. A közönség mindkét esetben képsorok egymásutánját szemléli, a mozgó képek optikai érzékelése hanghatással párosul.A film-művek és TV-művek közös nevezőre hozását látszik előmozdítani az a körülmény is, hogy az eleven cselekmény mindkét esetben közbeiktatott rögzítőszalag révén idézhető fel a közönség számára, továbbá az is, hogy a televízió a studiójából rendszeresen közvetít mozifilmeket is.

Ebben az irányban ösztönöz hazai viszonylatban az is, hogy amíg TV-vel kapcsolatos szerzői jogi szabályaink nincsenek, addig mozgófényképészeti művekről már az 1921. évi szerzői jogi törvényünk is külön szakaszokban rendelkezik (6. §. 10. bek., 8. §. 73—76. §§.), a filmstú-

dióval köthető szerződések fajtáit és tartalmát pedig a már korábban idézett részletes Filmfőigazgatósági Utasítás szabályozza. Kézenfekvő tehát arra gondolni, hogy ezeket a szabályokat terjesszük ki analógia útján a televízióval kapcsolatos szerzői jogokra, illetőleg értékesítésükre is. Ez a gondolat de lege lata annál is inkább kísérthet, mert szerzői jogi törvényünk 76. §-a szerint a törvény előbb említett szakaszaiban foglalt rendelkezések „kiterjednek a mozgófénykép mutatványhoz hasonló alakban megjelenő termékekre is".

A kérdés azonban nem ilyen egyszerű. Egyrészt már rámutattunk arra, hogy az 1921. évi szerzői jogi törvényünk szabályai még a film vonatkozásában sem kielégítőek. A televízió másrészt számos olyan sajátos problémát vet fel, amely a filmjogtól eltérő szerzői jogi szabályozást igényel.

A TV-jogok felhasználása már a mű *mechanikai rögzítése* során is eltér a filmgyártástól. (A legkorszerűbb megoldás a mágneses „Ampex", vagy az úgynevezett „Electronic-Cam" eljárással történő rögzítés; mindkettő alapvetően különbözik a hagyományos filmfelvételektől. A korszerű rögzítőszalagok nem tartalmaznak optikai elemeket, közvetlenül nem is vetíthetők. A német szaknyelv ezért a TV-szalagok minden fajtáját „Aufzeichnung" gyűjtőnévvel illeti, szemben a film megjelöléssel.)

A filmnél *vetítésről*, a TV-szalag felhasználásánál *sugárzásról* kell szólni.[19] A szerzői jogok ennek megfelelően *vetítési jogok* (melyek a film helyszínen való tárgyi felhasználásának jogát jelentik és ezért az úgynevezett megfilmesítési jogban benne rejlő, azzal szükségképpen együttjáró jogosítványnak tekintendők) és *sugárzási jogok*, melyek gyakorlása nem szükségképpen jár együtt a közvetített mű előzetes rögzítésével és rögzítés esetén is a TV-szalag elektromos jeleinek képpé és hanggá való visszaalakítását elvileg korlátlan számú vevőberendezésben lehetővé tevő kibocsátásában áll.[20]

Ebből következik az a további, a szerzői jogok *értékesítése szempontjából lényeges eltérés*, hogy amíg a filmjogok hasznosítása végső soron minél több kópia minél több helyen történő minél nagyobb számú vetítésében, vagyis az elkészült filmszalag többszörözött példányainak gyakran csillagászati számú vetítését jelentő forgalmazásában áll, addig a TV-jogok gyakorlása az elvileg korlátlan vételi lehetőségek miatt legfeljebb néhány sugárzásra szorítkozik. Amíg tehát a filmjogok felhasználásának engedélyezése gyakorlati okokból nem tehető az elkészített filmkópiák vagy a vetítések számának függvényévé, addig a TV-jogok átengedésénél a szerző elemi érdeke, hogy gyakorlásuk kereteit a sugárzások, illetőleg a csatlakozó adók számával meghatározzuk. Ezek után kézenfekvő, hogy TV-sugárzási jogok felhasználása esetén a szerzői *jogdíj a sugárzások és a csatlakozó állomások számához igazodjék*, szemben a filmjogok értékesítése terén kialakult gyakorlattal.[21]

Érdemes rámutatnunk, hogy a televízió nemcsak a mű felhasználásának technikai sajátosságát illetően, és ezzel összefüggésben a vonatkozó szerzői jogok értékesítésének módja tekintetében tér el lényegesen a filmtől, hanem a TV-művek *műfaji jellege* szempontjából is. Nem szabad elfelednünk, hogy nem is olyan régen még tekintélyes szerzői jogászok ellenezték a TV-produkció önálló műként való elismerését, azt egyszerűen a közvetítés sajátos módjának tekintették.[22] A szerzői jogi kodifikációk nagyrésze is óvatos ezen a téren: amíg a film-mű rendszeresen szerepel a példálódzó felsorolásokban, addig a TV-mű csak lassan nyer sui generis műfajként polgárjogot. A televízió művészi fejlődése azonban rácáfol a szkeptikus nézetekre. A televíziós technika alkalmas arra, hogy komplex és újszerű műalkotásokat hozzon létre, melyek a filmmel szemben is sajátos jellegűek.[23] A helyes

---

[19] *Vorführung* (szemben a színpadi előadást fedő „Aufführung" jelöléssel is) és *Sendung; performance — broadcast; présentation — diffusion.*

[20] Vorführungsrecht — Senderecht.

[21] A filmjogok meghatározott időre szóló lekötéséért, illetőleg a film meghatározott ideig való forgalmazásáért a szerzőket átalány összeg illeti. A nemzetközi gyakorlatban ritkán bár, de előfordul az is, hogy a filmjogokért a kialakult átalányszinthez képest alacsonyabb összeget fizetnek, viszont százalékosan részesítik a szerzőket a forgalmazás tiszta hasznában. Általános gyakorlat, hogy a filmzene szerzői ún. „méterpénzt" kapnak, melynek elszámolási alapja a zenei részek filmszalagon mérhető hosszának a vetítések függvényeként adódó, méterekben összesített értéke. Az irodalomban és a gyakorlatban többször felvetődött a kérdés, hogy miért csak a zeneszerzőket illeti „méterpénz"? Ez az egyoldalú gyakorlat egyelőre még több okból tartja magát. A gyakorlati okok között legsúlyosabban esik latba, hogy a nem színpadi zeneművek szerzői jogainak védelmére és jogdíjainak behajtására az idők folyamán hatalmas nemzetközi szervezet-hálózat épült ki, amelynek keretein belül a filmméterpénzek rendszeres elszámolása is megejthető. Az elvi okok között talán a legnyomósabb, hogy a filmzene a filmesítés során aránylag a legközvetlenebb módon és leginkább eredeti formájában felhasznált alkotás.

[22] Így pl. *Mentha*, Benigne: „Film und Fernsehen in der Berner Übereinkunft" c. művében (UFITA, 1961. 35. kötet 1—2. füzet) leszögezi, hogy amíg a film kétségtelenül új műfaj a szerzői jog történetében, addig a rádió- és TV-sugárzás nem alkalmas arra, hogy új műfajt alakítson ki, csupán szokatlan mértékben megnöveli az érintett művek közlésének lehetőségét. Ezt a nézetét Mentha egyenesen uralkodó felfogásnak minősíti (1—2. old.). Hasonló nézeten van H. *Duval* (vö. *Pinner*, World copyright, Leyden, 1952—58. IV. kötet 215. old. és köv.), aki a TV-produkciókban — ellentétben a filmalkotással — csupán több önálló szerzői jog foglalatát látja.

[23] Önálló műkategóriának tekintette a TV-művet már 1958-ban pl. François *Hepp* („Radiodiffusion, télévision et droit d'auteur", Párizs, 1958. 55. old. és köv.). Egyaránt szól filmműről és TV-műről *Ulmer* (Urheber- und Verlagsrecht 1960. 130. old.). Különös nyomatékkal száll síkra a TV-mű szerzői jogi önállósága mellett Gustav *Brugger* (lásd különösen UFITA 1961, 33. kötet, 308. old. és köv., valamint UFITA 1961, 35. kötet, 187. old. és köv.: „Zur Abgrenzung zwischen Fernsehnut-

felfogás szerint ugyanis nem önmagában a TV-sugárzás avat valamit TV-művé, hanem a sugárzott mű sajátos, eredeti jellege. Ha a sugárzott mű megfelel a szerzői jogilag védett mű *általános* kritériumainak és amellett a televízió *sajátosságaihoz* igazodóan, TV-sugárzás céljaira készült, minden más műfajtól eltérő sui generis TV-műről kell szólnunk.

Már az egyszerű színházi közvetítések is felvetik azt a szerzői jogilag nem közömbös kérdést, mennyiben keletkezik a TV szempontoknak a közvetítéssel szükségszerűen együttjáró érvényesítésével önálló adaptáció? Az előadásokat a televízió nem egyetlen nézőpontból, nem a színpadot állandó távolságból átfogó módon közvetíti, hanem *kiemel* részeket, *közelhoz* egyes szereplőket és ezzel szükségképpen *mellőz* másokat, a színpadi mozgáshoz hozzáadja a vevőkészülék több síkban zajló mozgását is. Mindezzel egyéni színt ad a színpadi előadásnak, amely a televízió nézője előtt egészen másképp pereg le, mintha a színházban ülne. Nézetünk szerint ezért a megfelelő engedéllyel készült TV-közvetítés önmagában is védendő, mint az eredeti művet sajátos módon bemutató produkció, mely csak a közvetítő televízió engedélyével vehető át. Miután azonban a televíziónak arra kell törekednie, hogy a színpadi művet minél hívebben és minél maradéktalanabbul, eredeti jellegét megőrző módon közvetítse, televíziós közvetítéseknél szerzői jogi szempontból mégsem beszélhetünk adaptációról, az eredeti műhöz, illetőleg előadáshoz való viszonya a fordítás és az eredeti irodalmi alkotás közötti, korábban már elemzett kapcsolathoz hasonlítható.

Még nyilvánvalóbb a TV-mű sajátos jellege TV-sugárzásra alkotott produkcióknál. A forgatókönyv szerzőjének számolnia kell a képernyő méretbeli korlátaival, a produkció alkotóinak az optikai élvezhetőség technikai határaival, a természetes hanghatás és a kicsinyített megjelenítés közti ellentmondással stb. A filmalkotások eltérő szempontjai a mozifilmek TV-sugárzásánál szépen kidomborodnak. A szélesvásznú alkotás, cineráma-film stb. nem fér a képernyőre, részletek elvesznek, a tónusok fekete-fehér filmeknél is kevésbé árnyaltak (mozifilmeket a televízióban a normálistól eltérő, kontrasztosan készült kópiáról sugároznak).

A TV-mű tehát a filmmel szemben is sajátos jellegű, önálló műfaj. Ezek után felmerül a kérdés, hogy valamely meg nem jelentetett szerzői jogi alkotásból készült TV-mű sugárzása a berni uniós védelem szempontjából épp úgy az eredeti mű megjelentetésének tekintendő-e, mint a megfilmesített változat bemutatása? Úgy hisszük, hogy a megfilmesítés vonatkozásában kifejtettek megfelelően érvényesek a TV-műre is és valamely kéziratban levő irodalmi alkotás (regény, TV-novella vagy forgatókönyv stb.), *TV-mű formájában való sugárzása egyben a kézirat megjelentetésének is tekintendő.* Igaz ugyan, hogy a TV-sugárzással a mű nem válik olyan dologi formában hozzáférhetővé, mint a forgalombahozott film; mégis rögzítést nyer a TV-szalagon, amelynek alapján azonosítható és — a törvény, illetőleg a vonatkozó szerződés szabályainak megfelelően — az átvevő állomások részére, illetve azok által többszörözhető is, tehát meghatározott módon forgalomba is kerülhet.A sugárzással pedig olyan mérvű nyilvánosság számára kerül a mű a TV-szalagról bemutatásra, hogy az vetekszik a forgalombahozott játékfilmet összesített nézőközönségével.

Az elmondottakból az is kitűnik, hogy a film és a TV-mű egymással *konkurráló műfajok.* Valamely ötlet vagy mű megfilmesítési jogainak lekötése önmagában még nem zárja ki, hogy ugyanabból az ötletből vagy műből TV-mű is készülhessen. A vetítési és a sugárzási jogok önállóságából következik az is, hogy a TV-sugárzásra készült produkció külön engedély nélkül nem vetíthető filmszínházakban, a TV-szalagról készíthető, vetítésre alkalmas filmszalagról, és viszont: a megfilmesítési és vetítési jog még nem terjed ki minden további nélkül a televízióban való sugárzás jogára is. A különválasztást nemcsak jogdogmatikai és a felhasználás eltérő voltából adódó anyagi érdekű szempontok indokolják: személyiségi jogi elemek is emellett szólnak. A vetítővászon követelményeivel nem számoló és kisméretű képernyőre tervezett produkció a filmszínházakban esetleg sokkal kedvezőtlenebb hatást vált ki, mint a televízióban. És viszont: mint már említettük, a film TV-sugárzás során képfelületben és hatásaiban egyaránt csonkul.

TV-mű filmszalagról való vetítésére aránylag ritkán kerül sor. Annál gyakoribb viszont a mozifilmek TV-sugárzása. A nemzetközi gyakorlatban ezért a filmvállalkozók szerződéseikben egyre inkább biztosítani igyekeznek maguknak a TV-sugárzás jogát is. Sőt, felmerült olyan nézet is, mely szerint kétség esetén vélelmezendő, hogy a filmforgalmazás jogával együtt a vállalkozó kifejezett kikötés hiányában is megszerzi a film TV-sugárzásának jogát.[24]

Ezt a nézetet nem osztjuk. A film TV-sugárzása ugyanis nem tartozik szorosan a film rendeltetésszerű kiaknázása, a filmszínházakban való vetítés céljából történő forgalmazás körébe. Sőt, egyenesen károsan befolyásolhatja azt. Továbbmenően: rámutattunk arra, hogy a TV-sugárzás gyakorlásáért a felhasználás jellegének megfelelő, sajátos díjazási rendszer szerint indokolt a jogdíjat fizetni és e járulékos díjazás lehetősége a sugárzott filmalkotás szerzői számára sem közömbös. Ezért helyes felfogás szerint, a sugárzási jogok önálló jellegének megfelelően a filmforgalmazás joga csak akkor terjed

zungsrechten und Verfilmungsrechten", továbbá UFITA 1964, 41. kötet: „Die Stellung des Fernsehens im Entwurf des Gesetzes über Urheberrecht und verwandte Schutzrechte."

[24] Brugger i. m. (UFITA 1961, 35. kötet) 191. old.

ki TV-sugárzásra is, ha abban a felek kifejezetten megállapodtak.[25]

Még kevésbé helyeselhető az a törekvés, hogy a film TV-jogainak lekötése kiterjesztő értelmezést nyerjen olymódon, hogy a megfilmesített eredeti anyag TV-adaptációja elől is elzárja az utat. Erről csak akkor lehet szó, ha a filmszerződésben a vállalkozó az önálló TV-műre irányuló jogokat is kifejezetten és megfelelő ellenérték fejében lekötötte magának.

Ebben az összefüggésben végül megemlíthetjük, hogy azonos irodalmi anyag megfilmesítésének és TV-adaptációjának párhuzamos lehetősége a tisztességtelen verseny törvényi tényállásainak megvalósulását is maga után vonhatja. Azonos címmel sugárzott TV-játék például azt a látszatot keltheti, hogy korábbi, nagysikerű film közvetítéséről van szó és fordítva. A probléma azonban ebben a vonatkozásban már túlnő a szerzői jog keretein.[26]

8. Az eddigiekből kitűnik, hogy filmjogunk megfelelő szerzői jogi szabályozása sem oldaná meg a televízióval kapcsolatos szerzői jogi problémák sorát, melyek sajátos jellege legfőképpen a mű sugárzás útján történő felhasználásából adódik. Kézenfekvő ezek után azt vizsgálni, mennyiben támaszkodhatunk a *rádiósugárzás* kapcsán kialakult szabályokra, illetőleg gyakorlatra?

E tekintetben is azzal kell kezdenünk, hogy — amint arra már rámutattunk — szerzői jogunk jelenlegi szabályai a rádiójog szempontjából sem kielégítőek. Tetéznénk a hibát, ha a bírói gyakorlatunkban a rádiósugárzás kapcsán jobb híján kialakult mechanikai átvitel-koncepciót a TV-sugárzásokhoz fűződő jogokra is kiterjesztenénk. Noha — mint már említettük — a mechanikai rögzítéshez való jog a mű TV-felhasználása kapcsán is komoly jelentőséghez jut, a mű adaptáció és sugárzás útján való felhasználásának jogai mellett járulékos jelentőségű marad. A mechanikai átvitel szerzői jogi szabályai a TV-művek komplex jellegére tekintettel még kevésbé alkalmasak a TV-vel kapcsolatos szerzői jogi problémák megoldására, mint a rádiósugárzás jogainak rendezésére.

Azonban még tovább kell mennünk: nyilvánvaló, hogy megfelelő rádiósugárzási jogi szabályok sem oldhatnák meg maradéktalanul a televízióval kapcsolatos szerzői jogi kérdéseket.

A rádió sokkal inkább csupán sajátos közvetítési eszköz. A TV többlete a mozgó kép, amely számtalan lehetőségével önálló műfaji jelleget biztosít a TV-produkciónak. Ebből fakad a rádióművekhez képest nemzetközibb jellege: a TV-szalagokon rögzített produkció más nyelvterületek adói útján is felhasználható, csupán a szöveg szinkronizálandó. Ennek megfelelően a TV-sugárzások kapcsán nagyobb jelentőségű a produkció továbbadásával kapcsolatos szerzői jogok szabályozása, mint rádiósugárzások esetében, ahol az eredeti adás más nyelvterületen nem használható fel.

További sajátosság a rádiósugárzás jogával szemben, hogy a TV-mű, önálló műkategória voltából kifolyóan, sajátos védelmi idő szabályozást igényel. A rádiósugárzások kapcsán erre nincs szükség, mert a kérdést a sugárzott irodalmi, színpadi és zeneművekre irányadó előírások kielégítően megoldják.

Kétségtelen, hogy a TV-jogok végső lényegüket tekintve sugárzási jogok és ezért rendszertanilag a rádiósugárzási jogokkal kívánkoznak közös mederbe, nem pedig a filmjogokkal. Az alapvető közös szabályokon túlmenően azonban a rádió jogokétól eltérő, különös szabályozást is igényelnek, amelyeknek a kialakításánál viszont a filmjog terén szerzett tapasztalatainkból meríthetünk.

III.

9. Mi módon történjék tehát de lege ferenda a televízióval kapcsolatos szerzői jogok szabályozása?[27]

Miután Magyarország tagja a szerzői jogok védelmére létesült *Berni Uniónak*, mindenekelőtt az Unió egyezményeinek a televízióval kapcsolatos szabályait kell figyelembe vennünk. Kétségtelen, hogy Magyarország ezideig csupán a Berni Unió 1928. évi Római Egyezményét iktatta törvénybe és nem csatlakozott az 1948. évi Brüsszeli Egyezményhez. Ez azonban semmiképpen sem jelenti azt, hogy közömbösek lehetünk az uniós szabályok fejlődése iránt, hiszen a tagállamok 1967-re tervezett revíziós konferenciáján kidolgozandó legújabb egyezmény-szöveg

---

[25] Vö. Filmfőigazgatóság 86 299/1964. sz. utasítása 23. és 32. pontok.

Érdemes megemlíteni, hogy pl. az 1957. évi indiai szerzői jogi törvény kifejezetten is leszögezi, hogy a film külön engedély hiányában televízióban nem sugározható (14. rész, 1. szakasz e/IV. bek.). A nyugatnémet bírói gyakorlat szerint is külön megállapodás kell a film TV-sugárzásához. A *Kammergericht Berlin* 5 U 647/56. sz. 1956. június 12-i ítéletében kiemelte, hogy a „Schmalfilmauswertungsrechte in ihrer Gesamtheit" szóhangzatú szerződéses megjelölés semmiképpen sem értelmezhető úgy, hogy a TV-sugárzás jogaira is kiterjedjen. (A vitás szerződés egyébként 1953-ban kelt, amikor már közismert volt, hogy a televízió rendszeresen sugároz filmeket is.)

Vö. még Georg *Greuner* kommentárjával. (Erich *Schulze*, Rechtsprechung zum Urheberrecht, Verlag Beck, München KGZ No. 21.)

[26] Tanulságos idevágó jogeset a nyugatnémet bírói gyakorlatban az Oberlandesgericht Hamburg 3. U 196/58. sz. (1958. dec. 18.) ítéletével eldöntött vita. A bíróság leszögezte, hogy a televízió a tisztességtelen versenyről szóló törvény alapján megtilthatja a filmvállalkozónak, hogy valamely korábbi TV adás-sorozat címét filmcímként felhasználja, akkor is, ha ez a cím egyébként szerzői jogilag harmadik személy javára védett és felhasználását a jogosult a filmstúdiónak megengedte. A tisztességtelen versenyről szóló törvény által megtévesztés ellen nyújtott védelem az ítélet szerint megelőzi a mű szerzői jogi védelmét.

[27] Figyelmet érdemelnek *Palágyi* Róbert „Rádió-Televízió és a magyar szerzői jog" című, a 9. számú lábjegyzetben idézett cikkében kifejtett javaslatai.

kapcsán újból állást kell foglalnunk a Berni Unió előírásait illetően.

A Római Egyezmény korábban már idézett 11/a cikke még nem rendelkezik kifejezetten a televízióról. Az eredeti szöveg helyes értelmezésével mégis arra a megállapításra kell jutnunk, hogy az említett szakasz a televízió útján való közlésre is vonatkozik, éspedig nemcsak analógia útján, amint arra a magyar fordítás alapján következtethetnénk. A francia szöveg a „radiodiffusion" kifejezést használja, ami rádióhullámok útján való sugárzást jelent, függetlenül attól, hogy hangok vagy képek drótnélküli továbbításáról van-e szó. A magyar szöveg a korabeli műszaki gyakorlathoz tapadva, ezt a forgalmat a rádió útján való közlés esetére szűkítette, ami a hazai felfogás szerint valóban nem öleli fel a televíziót is. A rádió-fogalomnak azonban a francia „radiaphonie" vagy „radio" kifejezések felelnek meg és alkalmazása a „radiodiffusion" tágabb jelentésével kapcsolatban hibás és félrevezető.[28] A római szöveg kiterjesztő értelmezése mellett szól egyébként a korabeli francia kormányjavaslat is, amely „diffusion par la telegraphie ou la telephonie ... ou par tout autre moyen analogue servant á transmettre les sons ou les images" szövegezést tartalmaz.

A Római Egyezmény 11/a szakasza tehát irányadó a televízióval kapcsolatos szerzői jogalkotásunkra nézve is. 1. bekezdése értelmében irodalmi vagy művészeti mű szerzőjének kizárólagos joga, hogy művének rádió vagy televízió útján való közlését engedélyezze. A 2. bekezdés alapján törvényhozásunk Magyarországra korkorlátozódó hatállyal megálapíthatja e jog gyakorlásának feltételeit, tehát licence legale-t (törvényi engedélyt) is biztosíthat a rádió és a televízió javára. Ez azonban a 2. bek. második mondata szerint nem sértheti sem a szerző személyiségi jogait, sem pedig a méltányos díjazáshoz való jogát, amelynek mértékét megegyezés hiányában illetékes hatóság állapítja meg.

A Római Egyezmény rendelkezéseit a brüszszeli szöveg továbbfejlesztette. Egyrészt minden félreértést kizáró módon, expressis verbis is kifejezésre juttatta, hogy a 11/a szakasz a televízióra is vonatkozik (1. bek. 1. pont). Másrészt érdemben is szabályozott néhány olyan sajátos kérdést, ami a sugárzási jogok gyakorlása során merül fel. Így kiemelte, hogy külön szerzői jogosítványt képez a sugárzás további értékesítésének engedélyezése, nevezetesen más önálló adóállomásnak való átadás jogosítása továbbsugárzás céljából (1. bek. 2. pont) vagy az eredeti adás nyilvános vételének megengedése (1. bek. 3. pont). A brüsszeli szöveg szerint e külön említett jogok gyakorlásának feltételeit is minden tagállam maga szabhatja meg. (2. bek.; a törvényi engedély rendszere tehát e jogokra is kiterjeszthető). A brüsszeli szöveg végül feljogosítja a tagállamokat, hogy adóállomásaiknak engedélyezzék a sugárzott mű saját adásaik céljára és saját eszközeikkel történő időleges („ephemer") mechanikai rögzítését is. Amennyiben a felvétel kiemelkedő dokumentációs értékű, hivatalos archívumokban megőrizhető. (3. bek.)

10. A tények és a Berni Unió szabályai tehát egyaránt arra ösztönöznek, hogy szerzői jogalkotásunk *önálló jogosítványként szabályozza a mű rádió és televízió útján történő sugárzásának jogát.* Ezen a körön belül meg kell különböztetnünk rádió- és televízió sugárzásra egyaránt alkalmazandó szabályokat és olyanokat, melyek főleg vagy kizárólag a televízió testére szabottak.

Közös szabályozás tárgya mindenekelőtt a távolbasugárzáshoz való jog gyakorlása. Alapszabály, hogy ez a jogosultság is a szerzőt, illetőleg jogutódait illeti. Nyilvánosságra hozott (kiadott, bemutatott vagy kiállított) művek tekintetében azonban *indokolt a Berni Unió 11/a szakaszával összhangban álló licence legale bevezetése,* ami biztosítja a szóbanforgó művek széleskörű megismertetését, valamint a sugárzások szerzői jogi szempontból gyors és zavartalan lebonyolítását, mert szükségtelenné teszi, hogy az adóállomás utánajárjon az egyes művek szerzői jogainak, hanem azokat a szerző, illetőleg jogutóda személyiségi és anyagi érdekeinek törvényben szabályozott védelme mellett jogszabályi engedély alapján műsorába iktathatja.

A licence legale ma már nem ritka intézmény a külföldi jogokban és különféle formában több nyugati szerzői jogi törvény is ismeri.[29] A szerzői érdekeknek a közösségi érdekkel való összehangolását alapvető célnak tekintő szocialista szerzői jogalkotások pedig mind ismerik a rádió és televízió javára szóló törvényi engedély ilyen vagy olyan formáját.[30]

A bevezetendő törvényi engedély *terjedelmének* elsősorban a szerző személyiségi jogai szabnak határt. Ez egyrészt azt jelenti, hogy a szerző hozzájárulása nélkül nem sugározható az általa még nyilvánosságra nem hozott mű. Ősbemutató a rádióban és televízióban tehát csak a szerző vagy jogutóda hozzájárulásával eszközöl-

[28] Érdemes a megfelelő német és angol nyelvi jelölésekre is figyelemmel lennünk: a Rundfunk lehet *Hör*funk és *Bild*funk, a broadcasting egyaránt lehet *sound*-broadcasting és *television*-broadcasting.

[29] Így pl. az 1955. évi *norvég* szerzői jogi törvény szerint, ha a mű kiadása óta egy év eltelt, és a rádiótársaság nem tud a szerzővel megegyezni, a Művelődési Minisztérium engedélyezheti a sugárzást. *Hollandia,* 1931-ben szerzői jogi törvényének 17/a szakaszába felvette a Berni Unió római szövegének teljes 11/a szakaszát; a holland korona azonban még nem élt a törvényi engedély bevezetésének jogával. Az 1951. évi *török* törvény szerint a Minisztertanács jogosíthatja a sugárzást. Az 1950. évi 131. sz. *japán* törvény közvetlen módon jogosítja a rádió- és TV-adók sugárzásait (22. § *d)* bek.)

[30] Vö. 1964. évi *szovjetorosz* ptk. 495. § 2. bek.; 1952. évi *lengyel* szerzői jogi törvény 16. szakasz; 1965. évi *csehszlovák* szerzői jogi törv. 16. §; 1956. évi *román* szerzői jogi törvény 13. §; 1951. évi *bolgár* szerzői jogi törvény 9. cikke; az 1965. évi *NDK* szerzői jogi törvény 32. szakasz, 2—3. bek-e.

hető. A személyiségi jogokból másrészt az is következik, hogy a szerző hozzájárulása nélkül csak a mű eredeti formában való sugárzása engedélyezhető, rádió vagy TV-adaptáció készítéséhez minden esetben a jogosult kifejezett hozzájárulása szükséges. A mű eredeti formában való, átalakítás- és torzításmentes visszaadásához fűződő jog a szerző egyik leglényegesebb személyiségi joga. Ebből következően nyilvánosságra hozott nem színpadi vagy forgatókönyv jellegű irodalmi művek helyes felfogás szerint törvényi engedély alapján csupán felolvashatók, akár rádió, akár TV-sugárzásról van szó.[31]

A licence legale további korlátja a Berni Unió szövegében is előírt területi hatály. Ez azt jelenti, hogy a szerző hozzájárulása nélkül is jogszerű belföldi sugárzás külföldi adóknak csupán a szerző hozzájárulásával engedhető át, akár halasztott, akár csatlakozó adásról van szó. Ez alól uniós tagállam csak saját szerzői tekintetében tehet kivételt. Ezzel szemben célszerű jogszabályilag leszögezni, hogy a törvényi engedély kiterjed hazai reléállomások bekapcsolására és az adás nyilvános vételének jogosítására is.

A licence legale gyakorlásának *feltétele* a jogosult méltányos díjazása. A Berni Unió már idézett előírása szerint ennek mértékét megegyezés hiányában az illetékes hatóság állapítja meg. Az irodalomban található olyan nézet is, mely szerint ezt a szabályt megszorító módon úgy kell értelmezni, hogy az adóállomásnak minden esetben tárgyalást kell kezdeményeznie a jogdíjban való megegyezés érdekében és a hatósági díjmegállapítás csak végső megoldásként jöhet szóba.[32] Ez a felfogás azonban nézetünk szerint nem felel meg a licence legale lényegének, a törvényi engedély az adóállomást mentesíteni kívánja a jogosulttal való egyezkedés bizonytalan kimenetelű terhétől és szubjektív kívánságok helyébe objektív és általános szempontok szerint kialakított feltételek teljesítését kívánja a jog felhasználójára róni. Az Unió idézett szövege tehát nézetünk szerint csupán diszpozitív jellegűvé minősíti a hatósági díjmegállapítás szabályát; azt jelenti, amit szó szerint tartalmaz: hogy ellenkező megállapodás hiányában a hatóságilag megállapított díjtétel fizetendő. Azt azonban már nem következtethetjük a szövegből, hogy az egyezkedést minden esetben meg kell kísérelni. (Az 1951. évi török szerzői jogi törvény ennek megfelelően egyértelműen ki is mondja, hogy a törvényi engedély alapján sugárzott művek után fizetendő jogdíjat tarifa határozza meg.)

A licence legale bevezetése tehát nemzetközi vonatkozásban azt jelentené, hogy a magyar rádió és televízió a jogosult megkeresése nélkül és hatóságilag jóváhagyott mérvű jogdíj ellenében sugározhatná külföldi jogosult műveit is, amennyiben a sugárzás alapjául fekvő kiadást, színpadi előadást stb. a jogosult egyébként engedélyezte.[33]

Sajátos kérdés vetődik fel akkor, ha a jogosult művei sugárzásának világjogait máshol már kizárólagos jelleggel lekötötte. A megoldás elvileg egyszerű: a Berni Unió előírásainak megfelelő licence legale nézetünk szerint más tagállamok jogosultjainak vonatkozásában is erősebb a jogosult által másnak adott szerződéses kizárólagosságnál. A gyakorlatban azonban mégis sokszor célszerű lesz a jogosult kifejezett tilalmát figyelembe venni, mert az conditio sine qua non lehet magának a sugározni kívánt színpadi előadásnak, a fordításban való kiadásnak stb. engedélyezésénél.

11. Az elmondottakból kitűnik, hogy a törvényi engedély csak a TV-ben és rádióban sugárzott művek egy részére terjedne ki, a még nyilvánosságra nem hozott, vagy nem eredeti formában felhasználni kívánt művek sugárzásához mindenképpen a szerzők hozzájárulása szükséges.

Említettük, hogy a végső soron sugárzott mű igen sok esetben kumulált és sajátlag sugárzás céljaira készült adaptáció eredménye. Minden adaptáció eredeti műként részesül szerzői jogi védelemben, azonban az alapulvett művön fennálló szerzői jogok tiszteletben tartásával. Ez szükségessé teszi annak szabályozását, hogy az egyes, az adaptációk során egymással kapcsolatba került szerzők sugárzási jogai miképpen gyakorolhatók?

Szinte kivihetetlen, hogy esetleges további felhasználókkal szemben valamennyi jogosult együttesen gyakorolja szerzői jogait. Ezért célszerű ahhoz a megoldáshoz folyamodni, hogy a

[31] Az 1955. évi *norvég* törvény kifejezetten is leszögezi, hogy adaptált formában való sugárzáshoz mindenképpen kell a szerző hozzájárulása. Az 1952. évi *lengyel* törvény adaptációk esetén előjogot biztosít a szerzőnek a sugárzásra alkalmas feldolgozás elkészítésére. Ahol a jogszabály erre a kérdésre kifejezetten nem tér ki, az általános szerzői jogi szabályok és a Berni Unió 11/a szakaszának előírásai alapján a rádió és a televízió törvényi felhasználási jogát adaptálás tekintetében megszorítólag kell értelmezni, a szerző javára. Így pl. nézetünk szerint a csehszlovák szerzői jogi törvény 16. szakasza kapcsán is, mely csupán a mű felhasználásáról szól.

[32] Így pl. *Mentha*, Benigne, 22. sz. lábjegyzetben im. 19. old.

[33] Más kérdés és túlnő e tanulmány keretein, hogy a hatóság által megállapított díjtételek mikor tekintendők méltányosaknak? Külföldi jogosultakat illetően a Berni Unió a szerzői jogok tekintetében annak az országnak a szabályait tartja irányadónak, amelyben a szerzői jogokkal élni kívánnak és elsősorban is leszögezi a régime national elvét. (Római szöveg 4. cikk.) Ezt az elvet a jogdíjak mérvének megállapítására is kiterjesztve, szabályként adódik, hogy külföldi jogosultnak sem fizethető alacsonyabb jogdíj, mint ami belföldit megilletne. A méltányosság elve azonban — különösen nemzetközi egyezményekben — tágabb kategória, mint az alaki viszonosság szempontja. Ezért tarifarendszerünk megállapításánál saját jogdíjkialakítási elveink alkalmazása mellett az élénk nemzetközi jogcserére tekintettel figyelembe kell vennünk a nemzetközileg kijegecesedett díjazási szempontokat is, elsősorban más szocialista államok, előfizetők számára, a vevőkörre és az adóállomásokra tekintettel kialakult összegszerű gyakorlatát.

sajátosan sugárzás céljaira készült szerzői végtermék — rádiójátékok, TV-mű — jogai felett más adóállomásokkal, kereskedelmi vállalatokkal, illetve ügynökségekkel szemben kizárólag a produkciót elkészítő rádió, illetőleg televízió rendelkezzék.[34]

A mondottak érdekében a televíziónak szerződést kell kötnie az általa készítendő TV-mű alapjául szolgáló írásbafoglalt TV-ötlet, irodalmi alkotás (pl. regény, színdarab, rádió- vagy TV-novella, forgatókönyv), kísérőzene stb. szerzőjével. Célszerű ehhez jogszabályilag írásbeli formát megkívánni.

E szerződésben a televízió egyrészt megszerzi magának a jogot a TV-adaptáció elkészítéséhez — közbülső lépcsőként adandó esetben TV-forgatókönyv elkészíttetéséhez —, a TV-mű sugárzásához és más TV-adóknak való átengedéséhez, másrészt kötelezettséget vállal megfelelő ellenérték fizetésére.

Jogdíj fejében az alapulfekvő irodalmi alkotás és forgatókönyv szerzőivel szemben helyesnek látszik és a nemzetközi gyakorlatnak is megfelel a sugárzások és a csatlakozó adók számához igazodó meghatározott összegek fizetése, illetőleg továbbadás esetén az *átvevő* állomások tarifái szerinti jogdíjnak a szerző vagy szerzők javára való biztosítása. Több szerző esetén a szerződésben tisztázandó, hogy a továbbadásért kapott jogdíj milyen arányban oszlik meg az egyes szerzők között. Ötleteket, miután önmagukban még nem kiforrott alkotások, célszerű egyszer s mindenkorra egy összegben díjazni. A kísérőzene a sugárzó állomások területén működő zenei jogvédő társaságok gyakorlatának figyelembevételével díjazandó. Megrendelésre készülő műveknél a jogdíjra megfelelő előleg fizetendő. Ismétlésekért elvileg alacsonyabb jogdíj is fizethető, mint az első sugárzásért.

A TV-művek más adóállomások által eredeti formában történő felhasználásakor a nemzetközi gyakorlatban elterjedt szokás, hogy az átvevő televízió a tarifális jogdíjakon felül külön fizet a TV-művet rögzítő szalag felhasználásáért.[35] Ez a külön díj természetesen egészében a szalagot rendelkezésre bocsátó televíziót illeti. Ez a díjazási gyakorlat azonban még korántsem általános; a TV-jogok értékesítésének formái még nemzetközi szinten is kiforratlanok. Arra az esetre, ha az átvevő állomás egy összegben fizet a produkció egészéért — tehát a jogokért és a TV-szalagért együtt — a szerzők és az eredeti adó közötti megállapodásban tisztázandó a TV részesedése.

A gyakorlat világszerte azt mutatja, hogy a rádió és televízió vállalatok nem sugároznak minden lekötött művet. Típusszerződéseikben általában leszögezik, hogy a mű felhasználására, illetőleg sugárzására nem vállalnak kötelezettséget. A szerzők érdekeit ezzel szemben olyan jogszabállyal célszerű biztosítani, amely szerint a lekötött jogok felszabadulnak, ha a mű meghatározott időn belül nem kerül sugárzásra és a szerzőt ilyenkor az első sugárzás esetére kikötött vagy tarifaszerűen megállapított jogdíj meghatározott hányada illeti.

12. A sugárzás céljaira való adaptálás jogainak lekötése kapcsán felmerülő fontos kérdés a mű ugyancsak rádió- vagy TV-célokra való újabb feldolgozásához való jog, az úgynevezett *„remake jog" gyakorlásának rendezése.* A probléma egyaránt felmerül a jogszerző rádió vagy televízió, és a jogátruházó fél szempontjából.

Jogszabályilag kimondandó, hogy kifejezett ellenkező megállapodás hiányában csak egyszeri rádió-, illetőleg TV-mű készítésének joga kerül átruházásra. Újabb produkció készítéséhez azonos művek esetében is újabb megállapodás szükséges.

Ugyanakkor azonban a nemzetközileg értékesíthető TV-művet elkészítő televíziónak érdeke fűződik ahhoz, hogy az irodalmi alapanyag szerzői egyidejűleg ne jogosítsanak fel más TV-állomást újabb TV-adaptáció elkészítésére. A televíziónak ezért biztosítandó az a jog, hogy saját, szerződésszerű határidőn belüli sugárzásától számított meghatározott ideig megtilthassa a szerzőnek, hogy műve remake jogait más televíziónál értékesíthesse. E tilalmi időszak tartamának megállapításánál figyelni kell arra, hogy a remake jogok indokolatlanul hosszú ideig ne lehessenek „blokkolva". A TV-művek propagálására és az egyes televíziók részéről az átvétel szempontjából való elbírálására az első sugárzástól számított 3—5 év elegendőnek látszik. Ha ezalatt az idő alatt nem sikerül az eredeti produkciót máshol elhelyezni, lehetőséget kell adni az alapulvett irodalmi mű szerzőjének arra, hogy megkísérelje újabb TV-adaptáció jogainak értékesítését. A remake jog gyakorlása természetesen nem érintheti az eredeti TV-produkció védettségét és forgalmazhatóságát.

13. A sugárzáshoz való jog elemzése és a sugárzás céljaira történő adaptálással összefüggő kérdések után hátra van még a sugárzásokkal kapcsolatos *mechanikai rögzítés problémája.*

Jogszabályilag kimondandó, hogy a rádió és a televízió a törvényi engedély vagy szerződés alapján őt megillető sugárzási jogok gyakorlása

---

[34] Némely ország nemcsak származtatott, hanem eredeti szerzői jogot biztosít a rádiónak és a televíziónak leadott műsorukon. (Így pl. az 1965. évi csehszlovák törvény 46. § 1. bek.-e, az 1956. évi angol szerzői jogi törvény 14. § 2. bek.-e.) Nézetünk szerint ilyen esetekben is szükséges kogens szabályokkal előírni, hogy az egyes TV-művek szerzőit a mű további értékesítése során milyen elv szerint illesse jogdíj.

[35] Ez az eljárás megfelel a zeneművek előadása kapcsán kialakult gyakorlatnak, amikor a zeneműkiadó a jogdíjon kívül anyagbérleti díjat is felszámít a zenekari kották és partitúra rendelkezésre bocsátásáért. A kották nélkül a zenemű éppúgy nem adható elő, mint ahogy TV-szalag nélkül nem sugározható a TV-mű. A kották és a TV-szalag a mű élvezetéhez és ezáltal a szerzői jogok gyakorlásához nélkülözhetetlen szolgáltatások. Ezért a szerzői jog által rendezett jogviszonyok körében kell velük foglalkozni. Ugyanakkor azonban elhatárolandók magától a szerzői jogi alkotástól és a mű felhasználása miatt fizetendő jogdíjaktól.

érdekében a rádió-, illetve TV-művet mechanikailag rögzítheti. A technika mai állása mellett enélkül a sugárzási jogok átruházása üres formalitás lenne. A mechanikai rögzítés a rádió- és TV-produkció megalkotásának és sugárzásának úgyszólván kivétel nélkül velejárója és ezért külön díjazás nélkül történhet. (Helyes felfogás szerint a mechanikai rögzítés díja a szerzőknek fizetendő, korábbiakban vázolt díjakban benne rejlik.)

Vitás azonban a következő két kérdés: mire használhatók fel ezek a mechanikai felvételek és milyen feltételek mellett tárolhatók a sugárzást követően?

A Berni Unió brüsszeli szövege, mint láttuk, csak saját adás céljaira teszi lehetővé rádió- és TV-művek külön engedély nélküli rögzítését. A gyakorlat és az eddig kifejtettek tükrében azonban ez a rendelkezés szűkkeblűnek tűnik. Különösen a televízió kapcsán kézenfekvő, hogy mindenekelőtt különbséget kell tenni az eredetileg is sugárzás céljaira készült mű és az eredetileg más célra készült mű TV-közvetítés érdekében való rögzítése között. Utóbbi esetben lényegében nem is szólhatunk TV-műről, a sugárzás az eredeti mű másodlagos jellegű, és a licence legale Berni Uniós elve alapján is az illető ország területére korlátozódó felhasználása. Ilyenkor indokolt a felvétel használatát az azt készítő vállalat saját adásainak céljaira korlátozni. A par excellence TV-művek kiaknázásához azonban már eleve hozzátartozik a szalag minél több nyelvre szinkronizált sugárzására való törekvés. (A rádiójátékoknál ugyancsak kézenfekvő, hogy azonos nyelvű adások céljából más állomásoknál való értékesítés a szerző érdekeit is szolgálja.)

Célszerűnek tűnik ezért a rádió-, illetve TV-műsorokban sugárzott védett művek rögzített formájának felhasználását a sugárzás alapjául szolgáló törvényi engedély vagy jogosító szerződés tartalmához mérten korlátozni. A rádió és televízió által külön engedély nélkül készíthető *felvételek csak abban a körben használhatók fel, amit a törvény vagy a szerzői jog jogosultjával a mű sugárzására kötött szerződés megenged.*

Lényegében ez a helyes válasz a második kérdésre is. A brüsszeli szöveg azzal kívánja a szerzők érdekeit védeni, hogy csupán efemer, azaz rövid életű hang- és képfelvételeket engedélyez a sugárzás céljaira és csupán rendkívüli dokumentációs értékű anyag esetében engedi a felvétel hivatalos archívumban való megőrzését. Ezzel szemben kézenfekvő, hogy a szerző érdekét adandó esetben inkább szolgálja az általa egyszer már jogosított adás későbbi megismételhetőségének lehetősége, mint amennyire fenyegeti a meglevő felvétel esetleges jogtalan felhasználásának a veszélye. Az önálló műfajú TV-mű szerzői jogi védelme, illetőleg azonosíthatósága szempontjából pedig egyenesen kívánatos a rögzítő szalag egy archívumi példányának megőrzése.

Az 1957. évi jugoszláv szerzői jogi törvény helyes megoldást választott, mikor úgy rendelkezett, hogy dokumentációs célra minden rádió, illetve televízió-felvétel hivatalos archívumokban megőrizhető. (Ez a megoldás végsősoron nincs ellentmondásban a brüsszeli szöveggel sem, hiszen az nem írja elő kötelezően valamennyi felvétel megsemmisítését; annak megítélése pedig, hogy mi bír rendkívüli dokumentációs értékkel, igen szubjektív és viszonylagos dolog.)[36]

14. Befejezésül szólnunk kell még egy sajátos TV-problémáról, amely a TV-művek védelmi ideje kapcsán merülhet fel.

A szerzői jogi törvények nagy része az általános védelmi időhöz képest rövidebb védelmet biztosít a filmalkotásoknak. Ennek egyik dogmatikai gyökere a fényképek időben korlátozottabb szerzői jogi védelmében rejlik. Az 1921. évi szerzői jogi törvényünk 75. §-a szerint is olyan esetekben, amikor a film tartalma szerint fényképészeti műnek lenne minősítendő, védelmi ideje a 69. § szerinti rövid, a megjelenés évét — posthumus publikálásnál a szerző halálának évét — követő 15 esztendő. Másik meggondolás, amely számos jogalkotót rövidebb filmvédelem törvénybeiktatására ösztönözhetett, a játékfilmek stílusának az egyéb szerzői jogi alkotásokhoz képest kétségtelenül gyorsabb avulásában áll és bizonyára a téma mások által történő újabb megfilmesítésének érdekében jutott döntő szerephez.

Valójában mit jelent azonban ez a speciális rövid védelmi idő?

Jelenlegi szerzői jogi törvényünk alapján mindenekelőtt azt, hogy a film-művek igen bizonytalan osztályozási szempont alapján kétféle védelmi idő alá eshetnek. Ez egyrészt jogbizonytalanság forrása, másrészt érdemben is hibás álláspont; már rámutattunk arra, hogy a film, amennyiben a szerzői jogi mű kritériumainak megfelel, sui generis alkotás, és mint ilyen, a védelmi idő szempontjából is egységes elbírálást igényel.

Ezen túlmenően azonban a rövid filmvédelmi határidő lejárta korántsem eredményezi mindenkor a szabad újrafilmesítés lehetőségét. A megfilmesített alkotás (regény, dráma, forgatókönyv stb.) védelmi ideje hosszabb lévén, számos esetben előfordul, hogy a filmjogok az első film védelmének megszűntével sem kerülnek a domaine public körébe. Ilyen esetekben a film alapjául fekvő mű, vagy művek szerzőinek ja-

[36] Az 1956. évi mexikói törvény ezzel szemben túlbuzgó módon csupán az első sugárzást követő 24 órára engedi a felvétel megőrzését; ezt követően az megsemmisítendő. Az ugyancsak 1956. évi angol törvény 28 napi élettartamot enged az efemer felvételeknek. A Német Szövetségi Köztársaság 1965. évi szerzői jogi törvénye egy hónapot engedélyez. Az NDK 1965. évi szerzői jogi törvénye ezzel szemben időbeli korlátozás nélkül leszögezi, hogy a felvételek ismételt sugárzásokhoz felhasználhatók.

vára szűnik csak meg a rövidebb idejű filmvédelem. Az ő relatív kötöttségük, illetve felszabadulásuk kérdéseit viszont a remake jogok gyakorlási feltételeinek szabályozása rendezheti, a konkrét filmalkotások sajátos védelmi idejének szükségessége nélkül.

Fordított módon vetődik fel a kérdés akkor, ha a megfilmesített mű védelmi ideje jár le időközben és a film anyaga csupán a filmalkotás jogán marad továbbra is védett. Nyilvánvaló azonban, hogy a domaine public tárgyaivá vált irodalmi alkotások a még védett filmtől függetlenül újból megfilmesíthetők és csupán a korábbi film eredeti-önálló vonásai, rendezői, felvételezési sajátságai részesülnek plágium ellen védelemben. Ami viszont a filmalkotásban eredeti-önálló, az megérdemli, hogy ugyanannyi ideig védelemben részesüljön, mint más szerzői jogi művek, pl. képzőművészeti, irodalmi stb. alkotások. (Az újabb filmnek a korábbihoz való viszonya a megtévesztés szempontjából egyébként a tisztességtelen versenyről szóló törvény hatálya alatt áll.)

Hogy állunk ezek után a TV-mű védelmi idejével? Nézetünk szerint a remake-jogok szabályozásával, amint azt az előbbiek során kifejtettük, megoldható a szerzőkkel szembeni kizárólagosság korlátozása. Egyéb irányban pedig nem hozható fel olyan nyomós indok, ami TV-művek vonatkozásában sajátos, az általánoshoz képest rövidebb védelmi időt tenne szükségessé.

Tisztázni kell azonban jogszabályilag, hogy mely időponttól kezdődik a TV-mű védelmi ideje? Mint szerzői jogi végtermék, kollektív munka eredménye és értékesítési jogait jogi személy, a produkciót készítő és hasznosító televízió gyakorolja. Ezért a szerző halálához igazodó számítás nem alkalmazható. A TV-mű esetében az általános védelmi idő valamennyi érintett szerző vonatkozásában a mű *első nyilvános sugárzásától* kezdődjék.

Boytha György

SZEMLE

Rövid riposzt Hraskó Gyula két cikkére

A kérdést, amely a vita keletkezésére alkalmat adott, a Legfelsőbb Bíróságnak két óvási, illetve szuperóvási határozata vetette fel. Az óvási és szuperóvási határozat egyező álláspontot foglalt el a házastársak közötti ajándék visszakövetelhetőségének különálló, az idegenek (nem házastársak) közötti ajándék eltérő szabályozására. Amiben a két óvási határozat egymástól eltért, az a szerződés megtámadásának elévülése kérdésében merült fel.

Az óvási határozatok a sorok írójának lehetőséget nyújtottak arra, hogy az aktualitást felhasználva, szinte ünnepelje a Legfelsőbb Bíróságnak azt az álláspontját, hogy a házastársak közötti ajándékozás visszakövetelése kérdésében a nézetem szerint helyes és üdvös álláspontot foglalta el. (Jogtudományi Közlöny 1964. évi 9. száma.) E cikkre következett dr. Hraskó Gyula a Legfelsőbb Bíróság bírájának első cikke (Jogtudományi Közlöny 1965. márciusi száma), amely inkább az óvási határozatot, mint az én cikkemet támadta, és bár ő mint „egyszerű gyakorló jogász" (saját magára értve a kifejezést) nekem szólóan azt írta, hogy a tudomány részéről „sokkal intenzívebb, ugyanakkor kevésbé elnéző, kíméletes kritikára van szükség". Megfogadom tanácsát és a „kevésbé elnéző, kíméletes kritikával" szakítok, s keményebben fogom elbírálni az ő cikkeit. Hraskó cikkét követte Bohánszky László Legfelsőbb Bírósági bírónak a cikke (Magyar Jog 1965. évi 6. száma), majd Vékás Lajos egyetemi tanársegéd cikke (Jogtud. Közl. 1965. évi 7. száma). Mindkét cikk Hraskó álláspontja ellen foglalt állást, de Hraskó újabb, második cikke egyedül az első helyen említett szerző cikkével (akinek nevét seholsem említi), foglalkozik és akit állandóan az „ellencikk írójának" mond.

A második cikk elején olvasható: „bátran rábízhatnám a figyelmes és tárgyilagos olvasókra, hogy a két cikk ilyen szempontból való tüzetes egybevetése útján maguk döntsék el, hogy kinek van igaza, melyikünknek az álláspontja a helyes és törvényszerű". Ez igen helyes felfogás, de úgy vélem, hogy esetileg ennek a módszernek a figyelmes és tárgyilagos olvasók általi igénybevétele erősen az ő terhére esnék. A magam „elnéző és kíméletes" cikkére a Hraskó első cikkében foglalt bírálatra nem reagáltam, és rábíztam az olvasókra, hogy ők döntsék el, kinek van igaza. Hogy most a rábízás módszerét félreteszem, annak legfőbb oka, a két cikk — főleg a második cikk — hangneme, amelyre majd visszatérek, de előbb a cikkek egy-két álláspontjára kívánok rámutatni.

A részemről megbeszélésre nem kerülő álláspontokról való hallgatás nem értendő a qui tacet, consentire videtur elvével egyezőnek.

Az első cikkben az ajándékszerződés létét illetően a szerző — noha annak megtámadásával igen sokat foglalkozik — anélkül,, hogy észrevenné azt a logikai ugrást, hogy a szerinte létre nem jött szerződés megtámadásáról már a szerződés nemléte okából nem lehetne szó, akként szövegezi a maga álláspontját, hogy „ezzel az okirattal" az „adásvételi szerződésre utal" a felperes és I. r. alperes (a volt feleség) közt ingatlanilletőség ajándékozására irányuló szerződés nyilvánvalólag (?) nem létesült." A cikknek az ajándékozási szerződés létét tagadó álláspontja olyan, mintha valaki a szülők nélküli gyermekről beszélne, hiszen ajándék hiányában hogyan óhajtotta volna az adásvételi szerződés a feleségnek juttatni a megvásárolt ingatlan fele illetőségét. Az első és második cikk egyaránt nem akar

tudomást venni egy, az adásvételi szerződésbe „beágyazott" másik — ajándékozási szerződés létének a lehetőségéről. Saját nézetem helyett utalok Grosschmidnak a „búvó ügyletről" szóló és „a Fejezetekben" szétszórtan tett fejtegetéseire, főképp az I. kötet 25. oldalára — azzal a félelemmel, hogy a szerzőnek még bővebben idézendő „kommunista kötelességével" a Grosschmidra való hivatkozás sem fog megbocsátást nyerni. Az adott esetben az adásvételi szerződésben tényleg „búvó ügyletként" jelentkezik a férj és feleség közötti ajándékozási ügylet.

Az óvási határozat a feltevés alapján ítélkezett. Ezzel kapcsolatban a szerző azt fejti ki, hogy a téves feltevés tárgya „csak valamely *a szerződő felek akaratától nem függő külső dolog, vagy tény lehet*". (Az aláhúzás Hraskótól származik, nyilván azon szándék kifejezéséül, hogy az akarattól való függetlenséget kívánja a feltevés szükségszerű alkatelemének tekinteni.) Az idézett tétel csupán egyéni álláspont, aminek helytelensége, alaptalansága azonnal kitűnik, ha a régi H. t. harmadik §-ának tényállására, a jegyességtől való visszalépésére, vagy a Ptk.-nak a szerző által is hivatkozott 649. § 1/b pontjára gondolunk, amely a régi jogunkban is már kialakult tételt, hogy a gyermektelen állapotban tett végrendelet érvényét veszti, ha a végrendelkezőnek utólag gyermeke születik (vagy esetleg örökbefogad valakit). (Azzal a kérdéssel, hogy a Ptk.-ban, amely külön fogalomként beszél a végrendelet érvénytelenségéről, illetve hatálytalanságáról, helyes volt-e, hogy a gyermektelen állapotban tett végrendelet sorsát az érvénytelenség esetei között tárgyalja és nem a hatálytalanság esetei között — ahol éppen arról van szó, hogy a végrendelet eredetileg hibamentes, de a végrendeletet követő időben keletkezett okok teszik a végrendeletet „hatálytalanná", kívül esik a mi vitánkon és ezért itt csupán megemlítem.) Mindegyik esetben kézenfekvő, hogy a feltevés nem a felek akaratától független, hanem kifejezetten emberi akarat szülte tényen (jegyességtől való visszalépés, illetve házasságralépés — a gyermek születése) alapszik. Ami persze nem zárja ki, hogy adott esetben a feltevés meghiúsulása valamely, a felek akaratától független tény erejével következik be. Azt sajnos nem sikerült megállapítani, hogy a szerző az ő elgondolásából (akaratából) előállott felfogást milyen külső behatások, pl. valamelyik jogszabály alapján léptette elő jogtétellé azzal a tartalommal, hogy „csak a szerződéskötés óta bekövetkező (felmerülő) különböző irányú saját akaratelhatározása, cselekvése, illetve magatartása, így pl. házaséletük belső ügyvitele... nyilván nem vonható a téves feltevés fogalom- illetve tárgykörébe". Bizony építésznek nem való az, aki hamar megdőlő alapra (mint egyéni elképzelésre) épít. Lehet, hogy a feltevéssel rokon feltétel (a feltevés nem kikötött feltétel) körében tényleg régi szabály, hogy a feltétel meghiúsítása, illetve annak következései nem állanak be, ha a meghiúsulás az érdekelt fél akaratából, hibájából következik be, amint ezt a Ptk. is elrendeli (228. §), de ez a szabály a feltevésre kiterjesztve nincs.

Az első cikkből csak néhány kifejezést akarok „kiragadni" (a kifejezést Hraskó cikkéből vettem át), de viszont nem szándékom ezeket a kiragadott kifejezéseket, mint Hraskó ugyanott írta, „elemzés tárgyává tenni", hanem csak a hangnemnek illusztrálására, ami a második cikkben nagymértékben fokozódott, megemlíteni. Tehát: szerző írja, a közlés eredménytelensége kommentálásául „rögtön meg lehet találni az *egyedül helyes* (az aláhúzás tőlem származik) és logikus választ". Irigylem a szerzőt, hogy ő az egyetlen helyes, logikus választ „rögtön" megtalálja — más emberfiának ugyanez csak hosszabb elgondolkodásra sikerül, sőt néha akkor sem. Az óvási határozat egyik állásfoglalása — a Ptk. 210. §-ára való hivatkozásról van szó — szerző tömör kritikája szerint „nyilvánvalóan lehetetlen", ugyanakkor saját álláspontjára: a kérdés „kizárólag" csak a szerző álláspontja alapján oldható meg. Az óvási határozatnak az alsóbíróság számára adott utasítására pedig azt írja, hogy ennek „teljesítése telekkönyvi jogilag lehetetlen." Önkéntelenül Grosschmidnak egy anekdotizáló, kedves története jut eszembe (olvasható a „Jogszabálytan" című, ritkábban idézett könyvében), amikor a falusi plébános a canonika visitátió során falujában tartózkodó püspöknek elpanaszolja, hogy hívői nemigen adnak neki elegendő bort és azt kérdi, hogy bor hiján szabad-e pálinkával misézni. A püspök rideg „impossibile" válaszára a jámbor plébános azzal felel „iam probavi, successit". Gondolom, hogy a szerző „impossibile"-je ellenére az óvási álláspont teljesítése mégiscsak sikerült a bíróságoknak; — iam probavi, successit.

A második cikk néhány tétele. Szerző szerint „a Ptk. előtt a megtámadási jog általában csak keresettel, per útján volt érvényesíthető és a szerződés megtámadásának jogkövetkezményei csakis megfelelő jogerős bírói ítélet esetén (vagy alapján) állhattak be. A Ptk. azonban új jogintézményként behozta a peren kívüli, per nélkül is lebonyolítható megtámadást." A Ptk. indokolása a Ptk. előtti jogállapot jellemzésére nem helytálló. Az igaz, hogy a házasság semmissége, — és akkor még megtámadási per is volt, — a HT alapján csak bírói ítélet alapján volt kimondható, de ilyen perindítási kényszer nem állott fenn a vagyoni ügyletekre, illetve a megtámadható ügyletekre. Minden észszerűség ellenére történt volna, hogy a felek magánúton, bíróság igénybevétele nélkül ne rendezhessék a megtámadható szerződés ügyét. Semmi kétség afelől, hogy a bíróság előtti perindítással jusson első ízben közölhető, a megtámadási szándék és hogy a pert életszerűen megelőzte a megtámadó fél perindítás előtt, a másik féllel magánúton történt megtámadási nyilatkozat. Sőt ha valamelyik fél a megtámadást előzetes magánúton való közlés nélkül azonnal a perindítással a bíróság elé viszi, úgy ezt a perindítást, illetve a magánúton való közlés mellőzését a bíróság rosszallólag fogadta és e rosszallást átválthatta kimondottá is — élve a Pp. ma is és az azelőtt is fennálló szabályával, hogy ha az alperes azonnal elismeri a megtámadás jogosságát és ezzel a felperes érdemben pernyertes lett, mégis a Pp. 80 §-a 1. bek. ilyenkor a pernyertes felperest, mint a per okozóját marasztalhatja alperes javára a perköltségben. Egyébként a Ptk. előtti

joghelyzet ilyen jellemzésére a cikknek szüksége sem volt.

A szerzőnek arra való utalása, hogy a perben érvényesített (a szerző szerint a fél megtámadási jogot nem is érvényesített) és csupán az óvási határozat ultra petitum hozott ítéletet egy elő sem terjesztett kérelem felől és hogy a megtámadási jog nem is vonható a Ptk. ötéves elévülési szabálya alá, nem egyéb, mint „incumbere verborum formis", mert bár a Ptk. szabálya „követelés elévüléséről" beszél, de ahogyan nyilvánvaló, hogy a követelésen nemcsak a pénzkövetelés, hanem minden egyéb jog is értendő, még akkor is, ha a szerzőnek tett koncessióval a megtámadási jog nem volna „követelés"-nek tekintethető, már nyilvánvalóan „követelés" a megtámadás várt sikere alapján támasztott valamelyik igénykövetelés. A megtámadási jog felől döntő ítélet sem szorítkozik a megtámadási jog fennállásának kimondására, hanem elbírálja a bíróság a megtámadás sikeressége alapján érvényesített igény-követelést is. A „követelés" szónak ilyen szűkre szorított értelmezése tehát nem helytálló.

Ugyancsak kifogás alá eshetik az ultra petitum gondolatkörében a szerzőnek az a megjegyzése, hogy „a Pp. rendszeréből következik, hogy olyan tényt, amelyet egyik érdekelt fél sem állított, bizonyítás és bírói (tény-) megállapítás tárgya *egyáltalán nem lehet.* (Az aláhúzás tőlem származik.) Valójában ez volt a régi perjog álláspontja, az úgynevezett „állítási érdek" nevén, de ez ma már túlhaladott, éppen a Pp. rendszere folytán, amely az igazság elérése érdekében a bíróság hatalmát több rendelkezésben is növelte, leginkább gondolok a mulasztási ítélet Pp.-beli elejtésére, és a bíró azon jogára, hogy hivatalból elrendelheti a bizonyítást, mégpedig olyan kérdésekre is, amelyet a felek nem érintettek, de a bíróság az objektív igazság megállapíthatósága érdekében szükségesnek tart.

A legkülönösebb állásfoglalása a cikknek, hogy „az ítéletek hatályon kívül helyezése (ami a szuperóvási határozatban expressis verbis elrendeltetett (beszúrás tőlem); ... az ítéletek anyagi jogerejét nem érinti." A hatályon kívül helyezésnek első, legközvetlenebb és elmaradhatatlan eredménye éppen az, hogy megszünteti a hatályon kívül helyezett ítélet jogerejét. A szerzőnek azt az álláspontját, hogy az ítélet hatályon kívül helyezése megfér az ítéletnek akárcsak anyagi-jogi jogerejének megmaradásával, csodálkozásra készteti az olvasót, amikor a szerző a hatályon kívül helyezés ellenére a hatályon kívül helyezett ítélet anyagi-jogi jogerejének fennmaradását vallja.

Az utolsó érdemi vita a szerző okfejtése: „miféle társadalmi erkölcsi vagy jogpolitikai szempont indokolja azt, hogy az ajándék visszakövetelése házastársak viszonylatában tágabb körben legyen megengedett és lehetséges, mint idegenek (nem házastársak) közti viszonyban? Az én tudomásom és meggyőződésem szerint (vallja a szerző önmagáról) ilyen magasabb szempont, illetőleg követelmény nem, sőt *reálisan és okszerűen el sem képzelhető.*" (Ez az aláhúzás is tőlem ered a hangnem illusztrálására.) A második cikk fokozott hangnemének illusztrálására a cikk befejező sorai szolgálnak. Nem idézek teljességgel, csak kérem a szíves olvasókat, ha netalán már nem emlékeznek rá, olvassák el a cikknek csillaggal elválasztott utolsó passzusát. Nagyon enyhén utalok arra, hogy szerencsére eltűnt jogéletünkből az a típus, amely az elfoglalt álláspontot azzal kívánta elfogadtatni, hogy csak az a nézet „kommunista", amelyet ő vall. Mégis szószerint idézek is az említett passzusból: „Az én eddigi cikkeim kimondottan s tudatosan a (bírói) szubjektivizmus elleni kérlelhetetlen harc jegyében születtek. Ezt a harcot én nagyon-nagyon fontosnak s természetesen kommunista kötelességemnek is tartom." Ezt az idézett részt és a következő már szószerint nem idézett pár mondatot indokolatlan és szokatlan önérzetűnek tartom és tudom, hogy rajtam kívül még sokan mások is. Sajnos, e sorok írója a szerzőnek csak erről a két cikkéről tudott és bocsáttassék meg, ha netán korábbi írásai elkerülték volna figyelmemet.

És most hadd jöjjön a tartalékolt meglepetés. A jelen cikkre való készülődés idején a véletlen juttatta kezembe a Legfelsőbb Bíróság Pf. I. 20.148/1961. sz. közbenső ítéletét. A járásbíróság közbenső ítélete ellen benyújtott fellebbezés elbírálását a Legfelsőbb Bíróság elnöke a Pp. 23/A. §-a alapján a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe vonta, aminek megemlítése a szokás ellenére az említett ítélet „fejében" elmaradt. Ez az elnöki intézkedés már minden esetre jelezte az eldöntendő vitás kérdés elvi jelentőségét. Az elsőbíróság közbenső ítéletét a Legfelsőbb Bíróságon elbíráló tanács helybenhagyta és az ítélet indokolásából idézem tartalmi jelentősége folytán a következőket:"

„Az elsőfokú bíróság a lényegében helyesen, törvényszerűen megállapított tényállásból helyesen vonta le azt a következtetést, hogy a felperest a szokásos alkalmi ajándékozásnál jóval nagyobb értékű ajándékozásra (egy fele ingatlan tulajdonáról volt szó) az a körülmény késztette, hogy házasságra lépett és házasságban élt az alperessel. A Legfelsőbb Bíróság szóbanforgó következtetést, illetve megállapítást még kibővíthetőnek vagy kiegészíthetőnek látja azzal, hogy *a felek elgondolása és akarata szerint az egész ajándékozás alapja és célja nyilván a házastársi kapcsolatnak még erősebbé tétele, jövőbeni fennmaradásának biztosítása volt.* (Aláhúzás tőlem.) Tehát amikor az ajándékozás létrejötte után a felek házastársi viszonya megerősödés és huzamos zavartalan fennmaradás helyett az alperes kötelességsértő magatartása miatt egyre rosszabbá vált, majd házasságuk a bíróság által jogerősen fel is bontatott és így az annakidején szem előtt tartott családi kapcsolat a felek közt teljesen, véglegesen megszűnt, — *akkor lényegében jogalapját vesztette el az egész ajándékozás* (aláhúzás tőlem), úgy, hogy az ajándékozott fél házingatlan megtartásával az alperes a felperes rovására jogalap nélkül jutna vagyoni előnyhöz, tehát azt köteles visszaadni a felperesnek (Ptk. 361. §). — (Saját megjegyzésem: hogy az alaptalan, jogalap nélküli gazdagodásra való építés jogászilag helytálló-e vagy sem, utalok Benedek—Világhy könyvének 115. oldalára, ahol helytállóan ki van fejtve, hogy az alaptalan gazdagodás csak akkor kerülhet alkalmazásra, mint „vész-

kijárat", ha egyéb jogcím nem áll fenn). A fentebb kifejtett okokból a megtámadott elsőbírói döntés helyesnek s törvényszerűnek tekintendő akkor is, ha az alperesnek az a magatartása, amely miatt a házasság felbontása és megszűnése következett be, *nem minősülne a Ptk. 582. § (2) bekezdésében említett „súlyos jogsértés" teljesen kimerítő magatartásnak"* (aláhúzás tőlem). Ezen felül a Legfelsőbb Bíróság még utal, hogy egy korábbi törvényességi határozat hasonló elvi álláspontra helyezkedett.

És most jön — a meglepetés: A Legfelsőbb Bíróságnál az ítélő tanács elnöke és egyben előadója dr. Hraskó Gyula volt.

Ne essék félreértés — senkinek azt a jogát, hogy valamely jogkérdésben (de persze egyéb tudományágak keretében is) elfoglalt korábbi álláspontját nyíltan feladja, nem lehet kétségbe vonni, sőt azt sem, hogy az újabb állásfoglalás a korábbi felfogástól diametrálisan eltérjen. Ezt a jogot, amellyel igen sok legkiválóbb tudós is élt, a cikkírótól sem lehet elvonni; csak az az egy rejtély marad fenn, hogy a most idézett közbenső ítéletben kimondott rendelkezést a cikkek írója miért nem találta annakidején „kommunista kötelességéből folyóan" elképzelhetetlennek, lehetetlennek (a szerző kifejezései). Megnéztem a Legfelsőbb Bíróság irattárában elhelyezett iratokat; ott sem találtam az előadó netáni különvéleményét, ami a cikkíró által is vallott nagy fontossága folytán a különvélemény benyújtását sürgette volna. Ilyen különvélemény benyújtására a legfelsőbb bírósági eljárás során is lehetőség van. Az irattári anyag arra mutat, hogy a cikkíró nemcsak elnöke és előadója volt az ügynek, hanem a határozatnak és indokolásának megszövegezője is.

A közbenső ítélet és a vitát elindító óvási határozat tényállása annyiban tér el, hogy ez utóbbiban a tulajdonjog telekkönyvi bejegyzéséig el sem jutott az ajándék, míg a közbenső ítélet esetében telekkönyvi foganatosítással is befejezett ajándékozásról van szó. A tényállási eltérés ad alkalmat arra a megjegyzésre, hogy könnyebb az utasnak, aki fele úton veszi észre, hogy helytelen útra tévedt, visszafordulni, mint akkor, ha már az utat teljesen megtette. A közbenső ítélet a teljes út megtétele után tért vissza a kiinduló pontra, az előző állapot helyreállítására. A jogi döntés indokolása ott dől el, hogy az óvási határozat a feltevésre, a közbenső ítélet az alaptalan gazdagodásra alapítja a döntést, de az ezt megelőző fejtegetések is inkább arra gondoltattak, hogy a feltevés meghiúsulása indokából következik majd be a döntés.

Egyébként a közbenső ítéletben közölt tényállás indokolatlanná tette már az elsőfokon is a közbenső ítélet meghozatalát, mert az alap és a mennyiség szétkülönülése az adott tényállásban nem állapítható meg és semmi további tárgyalást „mennyiségi oldalon" nem kívánt meg a feleingatlan visszaítélése. Közbenső ítélet helyett tehát már „végítélet" lett volna hozható.

Beck Salamon

A Nemzetközi Kriminológiai Társaság V. Kongresszusa

A Nemzetközi Kriminológiai Társaság f. évi augusztus 29-től szeptember 3-ig tartotta meg a V. kongresszusát Montreálban. A Társaságnak az MTA Állam- és Jogtudományi Intézete rendes, míg az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Büntetőjogi Tanszéke pártoló tagja, ilyen minőségben kaptunk meghívást a kongresszusra. A kongresszuson részt vett Vermes Miklós tudományos főmunkatárs, valamint az Egyesült Államokban ösztöndíjas tanulmányúton tartózkodó Kulcsár Kálmán tudományos főmunkatárs és Molnár József egyetemi adjunktus.

A kongresszuson 43 országból kb. 1300 küldött volt jelen. A szocialista országok közül Lengyelország, Bulgária, Csehszlovákia, valamint a Német Demokratikus Köztársaság képviseltette magát.

I.

A Nemzetközi Kriminológiai Társaság 1934-ben alakult Rómában és 1938-ban tartotta I. kongresszusát. A háború természetesen megszakította a Társaság működését, amely 1949-ben alakult újjá, ekkor fogadták el az alapszabályait és székhelyül Párizst határozták meg. A II. kongresszus 1950-ben ült össze, amely alapvetően a kriminológia elvi és módszertani kérdéseivel foglalkozott, valamint szervezeti problémákkal. Ezen a kongresszuson megmutatkoztak a kriminológia különböző irányzatai, így a szociológiai, biológiai, valamint pszichológiai nézőpontok, ennek megfelelően különböző meghatározások merültek fel mind elvi, mind módszertani szempontból. Abban azonban egységes álláspont alakult ki, hogy a kriminológia olyan tudományszak, amelyben különböző, éspedig az emberrel foglalkozó tudományágak nézőpontjai érvényesülnek, ennek megfelelően a módszerei is hasonló komplexitást mutatnak. Ugyancsak majdnem egységes álláspont alakult ki abban a kérdésben, hogy a kriminológia feladata a tudományos kutatás során körvonalazni a bűnözéssel kapcsolatos tudományágak alkalmazásának lehetőségeit és módozatait, ezek felhasználásával tanulmányozni a bűnözőt, a bűncselekményt és annak elkövetési körülményeit, ezek között az összefüggéseket megállapítani, a szerzett eredményeket összegyűjteni és megfelelő elemzés alapján megbízható elméletet felállítani.

A III. kongresszust 1955-ben Londonban tartották, ahol egy tudományos programot fogadtak el. A tudományos programot a következő feladatok elvégzésében határozták meg:

1. Dokumentációs tevékenység keretén belül:

a) nemzetközi jellegű kriminológiai enciklopédia előkészítése, nemzetközi könyvtár kifejlesztése mikrofilmrendszerrel;

b) a Társaság évenként kétszer megjelenő kiadványának speciális számai ismertessék meg a kutatókat a különböző országok krimológiai kutatásainak állásáról külön érdeklődésre számottartó kutatási témák vonatkozásában.

2. A tudományos kutatás területén:

a) a klinikai kutatások keretében alkalmazott technikai módszerek, így kérdőívek és monografikus típustervek összehangolása;

b) a felállítandó nemzetközi kriminológiai intézet által realizálandó speciális tervek meghatározása, ilyenek például a bűnözés alakulásának tanulmányozása a gyengén fejlett országokban a technikai átalakulással kapcsolatban;

c) a nemzetközi kutatási tervek koordinálása, különös figyelmet érdemlő terület ebben a vonatkozásban a fiatalkorú bűnözés és a fiatalkorúak inadaptációjának a kérdése.

3) Az oktatás vonalán ajánlatos, hogy nemzetközi tanfolyamok szervezésével valósuljon meg, éspedig olyan témákban, amelyek tárgyai a tudományos kutatásoknak és általános érdeklődésre tartanak számot.

4) A bibliográfia területén szükséges egy megfelelő kézikönyv szerkesztése a kutatók és a tanulók számára, amelyben megfelelő információk találhatók arra vonatkozóan, hogy hol nyerhetők adatok bizonyos körben a bűnözés helyzetére, vagy valamely államban a befejezett kutatások eredményei mit mutatnak.

5. A statisztikai információk reális felhasználása céljából tanulmányozni kell, hogy a jelenlegi bűnügyi statisztikai adatok mennyiben vannak megalapozva és mi az értékük, ennek alapján egy megfelelő tervet kell kialakítani, amely lehetővé tenné a statisztikai adatgyűjtésnek és kiértékelésnek fokozottabb összehangolását.

6. Terminológiai szótár összeállítása volna szükséges, amely alapul szolgálna arra, hogy a különböző országok kutatási eredményei között reális összehasonlító tevékenységet lehessen kialakítani.

A program megvalósítása céljából szükséges volna egy nemzetközi kriminológiai intézet felállítása.

Ezek a különböző és folyamatos tudományos tevékenységek kiegészítéséül szolgálnak a periodikusan megrendezésre kerülő nemzetközi kongresszusok. A kongresszusok alkalmasak arra, hogy egyfelől megtárgyalják a kriminológia speciális problémáit, másfelől lehetőséget nyújtanak a kriminológiával kapcsolatos egyéb tudományágak képviselői számára álláspontjuk kifejtésére.

Az 1960. évi IV. kongresszus, amelyet Hágában tartottak meg, megtárgyalta az előbbiekben ismertetett tudományos program fejlődését, valamint a kriminológia speciális területei mellett az általános, továbbá a klinikai kriminológia kérdéskörével foglalkozott.

II.

Ilyen előzmények után került sor az V. kongresszusra. A szervezeti beszámoló felvázolta a Társaság fejlődését. Jelenleg aktív tagja a Társaságnak 75 országból 743 fizikai személy, 73 intézmény, 160 a pártoló tagok száma, amely részben intézményekből, részben fizikai személyekből adódik.

Érdekes képet mutat a fizikai személyek szakmai megoszlása, amely egyben híven tükrözi a kriminológia interdiszciplináris jellegét. A kriminológusok száma 117 (15.74%), büntetőjogász 192 (25.84 %), orvos 154 (20.72%), kriminalisztikával, valamint büntetésvégrehajtással foglalkozó 139 (18.7%) és végül pszichológus, valamint szociológus 141 (18.97%). A Társaság különös figyelemmel kezeli és messzemenően inspirálja a nemzeti társaságok megalakulását. Jelenleg 15 ilyen társaság működik és kifejeződött az a kívánság, hogy a további fejlődés érdekében helyes volna a többi országokban is hasonló jellegű társaságok megalakulása. Ezek nemzeti kongresszusok keretében mérnék föl a kriminológiai kutatások állását, megtárgyalnák a felmerülő problémákat, koordinálnák a kutatásokat és ily módon szolgálnák a kriminológia fejlesztését. Például Franciaországban az eddigiekben 5 ilyen nemzeti kongresszust tartottak.

A társaság konzultatív státusszal rendelkezik az ENSZ-nél, valamint az UNESCO-nál. Ilyen minőségben tevékenyen résztvesz az említett szervezetek munkálataiban. Ezen kívül kapcsolatot tart fenn, illetve együttműködik a Nemzetközi Büntetőjogi Társasággal, valamint a különböző egészségügyi, gyermekvédelmi, társadalomtudományi stb. nemzetközi szervezetekkel.

A tudományos beszámoló a kriminológia fejlődését a tudományos kutató intézetek megalakulásán, illetve működésén keresztül mérte föl. Ennek alapján a következő kép rajzolódott fel.

Franciaországban az egyetemi fakultások mellett számos kriminológiai intézet van, ezek azonban nem foglalkoznak konkrét tudományos kutatással, hanem csupán oktatással. Ezzel szemben az Igazságügyminisztérium keretében a fiatalkorúak felügyeleti igazgatóságának az irányítása mellett működik a Vaucresson-i kutató és kiképző központ, amely széleskörű kutatásokat folytat a fiatalkorú bűnözés területén. A büntetésvégrehajtási igazgatóság ugyancsak rendelkezik egy tanulmányi és kutató központtal, amely szorosan együttműködik a strassburgi Bűnügyi Tudományos Intézettel. A Lion-i Törvényszéki Orvostani és Kriminológiai Intézet az előbbiekhez hasonlóan ugyancsak tudományos kutatással foglalkozik.

Belgiumban kriminológiai oktatás folyik a főiskolákon, kutatómunkával azonban nem foglalkoznak. A közelmúltban alakult a fiatalkorú bűnözés vizsgálatára egy kutató központ Brüsszelben, amely már jelentős kutatási eredményeket produkál.

Ausztriában a bécsi egyetem mellett működő Kriminológiai Intézet oktatással és kutatással foglalkozik, ez utóbbi körben azonban leíró és statisztikai jellegű munkálatokat folytat.

Németországban a Freyburg-i Kriminológiai Intézet főleg módszertani kérdéseket és kriminálpedagógiai problémákat vizsgál.

Spanyolországban és Portugáliában a kriminológiai kutatások szervezési stádiumban vannak. A Barcelóna-i főiskola oktató tevékenységet fejt ki, a Madrid-i büntetésvégrehajtási iskola már folytat bizonyos kutatásokat. Madridban most alakult kriminológiai intézet, amely széleskörű kutatásokat tervez.

Olaszországban egy klinikai Kriminológiai Központ alakult Rómában, éspedig a büntetésvégrehajtási adminisztráció keretén belül. A római egyetemen egy bűnügyi antropológiai tanszék létesült. Ezek mellett megalakult a Megelőzési és Társadalomvédelmi Nemzeti Központ, amely ugyan társadalmi jellegű tudományos szervezet, de szoros kapcsolatban van az igazságügyi szervekkel.

A latin-amerikai államokban jelen pillanatban nehéz képet alkat-

ni a kriminológiai kutatásokról. Annyit tudunk, hogy az ENSZ elhatározta Sao Paolo-ban egy regionális kriminológiai intézet létesítését.

A skandináv államok igen aktív tevékenységet mutatnak. A Stockholm-i Kriminológiai Intézet egyetemi jellegű ugyan, de kezdettől fogva kutatási szervezet. Koppenhágában hasonló a helyzet, itt 1957-ben alakult meg a Bűnügyi Tudományok Intézete, amely alapvetően a kriminológia területén végez kutatásokat, de ezen felül kriminálpolitikai és büntetőjogi kérdésekkel is foglalkozik. Hasonló intézet működik Oslóban a jogi fakultás mellett, valamint Helsinkiben, de ez utóbbi az igazságügyminisztériumhoz kapcsolódik.

A skandináv kutató intézetek tehát az eddigiektől bizonyos eltérő formát mutatnak, de tartalmilag is jelentős a különbség, amennyiben a tudományos tevékenységben egy regionális koordinációt valósítottak meg. Létrehozták ugyanis 1961-ben a Skandináv Kriminológiai Kutatási Tanácsot, amely igen eredményes szerve a kutatási tapasztalatcserének és koordinációnak. Ilyenfajta regionális koordináció található még a Benelux államokban, itt azonban csak a büntetésvégrehajtás területén alakult ki a tudományos együttműködés.

Hollandiában a tudományos kutatás az egyetemi tanszékek és a büntetésvégrehajtási központok körül szerveződik, elsősorban említést érdemel az Utrecht-i egyetem mellett alakult intézet.

Elismeréssel emlékezett meg a beszámoló a szocialista országokban tapasztalható fejlődésről. Első helyen említették meg azt a tényt, hogy a Szovjetunióban, éspedig Moszkvában az elmúlt években tudományos kutatásokkal foglalkozó kriminológiai intézet alakult. Jugoszláviában egyetemi intézetek keretében foglalkoznak mind oktatási, mind kutatási feladatokkal. Nem régen alakult meg Belgrádban egy Országos Kriminológiai Központ, amelynek kizárólagosan kutatási feladatai vannak. Ugyancsak elismeréssel említette a beszámoló azt a fejlődést, amely Magyarországon és a többi szocialista államokban tapasztalható.

Az Egyesült Államokban a kriminológia oktatása hosszú ideig függeléke volt az egyetemi fakultásoknak, valamint a szociológiai főiskoláknak. Ezeknél az intézményeknél is folytak elsősorban kriminálszociológiai kutatások, amelyek számára az anyagi eszközöket nagy amerikai magánintézmények útján biztosították. Ma már van speciális intézmény is, amely arra hivatott, hogy a szükségletnek megfelelően a bűnözés konkrét problémáival kapcsolatban folytasson kutatásokat. Így a Berkeley-i egyetemen kriminológiai departement létesült, amelyik mind oktatással, mind kutatással foglalkozik. Itt a kriminológia körébe tartozó speciális tárgykörökben folytatott oktatás, illetve tanulmányok elvégzése alapján tudományos fokozat érhető el. Említést érdemlő intézmény még egy a bűnözés problémájával foglalkozó tanács, amely országos jellegű és tulajdonképpen dokumentációs központ. Tevékenysége abban mutatkozik, hogy rendszeresen publikál információkat a befejezett, valamint folyamatban levő kutatásokról, éspedig nemcsak az Egyesült Államok, hanem az egész világ viszonylatában.

Angliában 1948-ig csak Londonban volt egy intézet a bűnözés és a büntettesek kezelésének a tanulmányozására, klinikai jelleggel indult, később általános kutatásokkal is foglalkozó intézetté fejlődött és oktatással is foglalkozott.

Az 1948. évi Criminal Justice Act fokozottabb hatályosulása érdekében felhatalmazták a belügyminisztériumot, hogy kutatásokat szubvencionáljon a bűnözés okainak megállapítása, valamint a büntettesek eredményesebb kezelése érdekében. Egy kriminológiai kutatási szekció alakult ekkor a belügyminisztériumban, amelynek feladata egyfelől közvetlenül elvégezni bizonyos kutatásokat, másfelől szubvencionálni ilyeneket. Ennek az osztálynak a támogatása segítette elő a cambridgei egyetemen a kriminológiai tanszék létesítését, amellyel kapcsolatos intézet széleskörű kutatásokat folytat. Az említett intézet, valamint belügyminisztériumi osztály alap- és alkalmazott kutatásokkal foglalkozik, jelenleg még nem érett meg az idő arra, hogy értékelni lehessen az eredményeket.

Kanadában a montreáli egyetem társadalomtudományi karán kriminológiai departement van, amelynek keretében oktatási és kutatási feladatokat lát el. Az intézetben a kriminológiával rokondiszciplinák szakemberei is megtalálhatók, akik a szoros együttműködés jó példáját valósítják meg. Ehhez hasonlóan Torontóban is van kriminológiai intézet, amely elsősorban kutatásokkal foglalkozik.

Végül a fejlődésben levő országok közül Törökországban, éspedig Ankarában, valamint Isztambulban működik kriminológiai intézet, amelyek eredetileg kutató intézetek voltak.

A jeruzsálemi héber egyetemen kriminológiai tanszék van, valamint ezzel kapcsolatos intézet, amely oktató és kutató munkát végez.

Egyiptomban, Kairóban Országos Szociológiai és Kriminológiai Kutató Központ alakult. Ez az intézmény független a hivatali apparátustól, valamint az egyetemtől.

Indiában, Bombayban oktatással és kutatással foglalkozó kriminológiai departement van, amely a Társadalomtudományi Intézet függeléke.

Említést érdemel még, hogy Japánban, amely a fejlett országok kategóriájába tartozik, igen intenzív érdeklődés van a kriminológia iránt, ezért az ENSZ itt kezdeményezte a Távol-Kelet országai részére regionális kriminológiai intézet létesítését, amelynek feladata lesz a bűnözők kezelése és a bűnmegelőzés tárgyában kutatások folytatása.

Afrikáról annyit tudunk, hogy néhány itteni állam is kifejezte kívánságát a kriminológia fejlesztése iránt.

A felrajzolt nemzetközi kép azt mutatja, hogy világszerte komoly érdeklődés tapasztalható és ennek megfelelően a kriminológia területén mind az oktatási, mind a kutatási tevékenységben komoly fejlődés mutatkozik.

A tudományos beszámoló felmérte a Társaság már ismertetett tudományos programjának mikénti állását. Ennek során megállapítást nyert, hogy a dokumentációs tevékenység a Társaság évenként kétszer megjelenő kiadványa útján komoly fejlődést mutat, amennyiben információt nyujtott a kriminoló-

gia lényeges kérdéseiben folyó kutatómunkákról, így az alkoholizmus és bűnözés, családi körülmények és a bűnözés, a bűnmegelőzés stb. problémakörében.

A tudományos kutatás vonalán nemzetközi felmérés folyik a kutatási témákról és azok állásáról, ennek befejezése alapján kezdik majd meg a kutatási kérdőívek és típustervek összehangolását.

A fejlődésben levő országok vonatkozásában az eddigiekben nemzetközi tanfolyamok útján történt fejlesztési tevékenység, így az utóbbi években a jeruzsálemi tanfolyam, valamint a kairói tanfolyam nyert megrendezést. Az előbbin „A bűntett okai és megelőzése a fejlődő országokban", míg az utóbbin „A gazdasági fejlődés és a szociális magatartás problémái" címmel kerültek ismertetésre, illetve megvitatásra a kriminológiai problémák.

Az oktatás területén az eddigiekben az előbb említett két tanfolyam mellett még 12 került megrendezésre különböző európai fővárosokban. Mindezeken a kriminológia közérdeklődésre számottartó témái, ezek körében lefolytatott kutatások eredményei kerültek oktatásra, valamint megvitatásra. A tanfolyamok anyaga kiadvány formájában publikálásra is került. Ilyen témák voltak: a veszélyes állapot problematikája, a bűntett és a személyiség összefüggései, a gondatlan bűntettek megelőzése, a büntettesek kezelése, a kriminológia és a büntetésvégrehajtás összefüggései stb.

A bibliográfiai tevékenység körében ugyancsak a Társaság kiadványai szolgáltattak információkat a kutatók számára, így az általános és speciális, a fiatalkorú, valamint a klinikai kriminológia területén, továbbá a biológiai, pszichológiai és szociológiai jellegű kriminológiai publikációk vonatkozásában.

A statisztikai információ vonalán egyelőre felmérés folyik a különböző statisztikai módszerek alkalmazása tárgyában, ennek alapján fognak törekedni a statisztikai adatgyűjtés és értékelés összehangolásának a megvalósítására.

A Társaság tudományos programjának alapvető letéteményese a Nemzetközi Kriminológiai Intézet volna, amely azonban tényleges működését megfelelő szubvenció hiányában ezideig megkezdeni nem tudta. Az intézetnek csupán egy tudományos tanácsa működik, amely a Társaság tudományos bizottságával összehangoltan végez bizonyos tevékenységet. Az intézet megalakulása kb. 1970—1974. közötti időre várható, esetleg olaszországi székhellyel.

Az intézet feladata lesz a kriminológiai tudományos kutatás elveinek a kidolgozása, valamint egy magasfokú specializációt biztosító állandó oktatás megszervezése. Az intézet lényegében egy kriminológiai akadémia funkcióját látná el a Társaság keretén belül. A kriminológia interdiszciplináris jellegének megfelelően illetékes szakemberekből álló bizottság iránymutatása mellett biztosítaná a kriminológiai kutatások tapasztalatcseréjét a befejezett, valamint a folyamatban levő kutatások körében, továbbá kialakítana egy szisztematikus kollaborációt a Társaság és más olyan szervezetek között, amelyeknek tevékenységi köre összefüggést mutat a kriminológia tárgykörével.

III.

A kongresszus tudományos ülésszaka négy szekcióban folyt le.

Az ülésszak általános témája a bűntettesek kezelése volt.

Az I. szekció a „Megelőzés és a kezelés" kérdéseivel foglalkozott. Ennek keretében megtárgyalásra kerültek:

a) a büntetés és a generális prevenció problémája;
b) a veszélyeztetett fiatalok kezelése;
c) a veszélyeztetett felnőttek kezelése.

A II. szekcióban a különböző kezelési módszerek kerültek megtárgyalásra, így:

a) orvosi és sebészeti módszerek;
b) pszichológiai módszerek;
c) szociális módszerek;
d) a kezelési program egészében a fenti módszerek integrációja.

A III. szekció a tudományos kutatás módszereivel foglalkozott:

a) a hasonló bűnöző csoportok különböző kezelési eredményeinek statisztikai kiértékelésére irányuló eddigi kutatások jellenlegi állása;
b) a különböző kezelések eredményeinek klinikai kiértékelésére irányuló eddigi kutatások állása;
1. pszichológiai és pszichiátriai tesztek alkalmazása útján;
2. a különböző kezelések által kiváltott hatások tanulmányozása útján.

A IV. szekció a kriminológia elvi és módszertani kérdéseivel foglalkozott, valamint ennek keretében különböző folyamatban levő és befejezett kutatásokról számoltak be. Ebben a szekcióban 45 munkabizottság működött és 170 előadás hangzott el. Megmutatkozott itt az a sokféle irányzat, amely napjainkban is feltalálható a kriminológia területén. Ennek megfelelően különböző kutatási módszerek is ismertetésre kerültek. Mindamellett megállapítható volt bizonyos integrációs tendencia a különböző irányzatok között, és ma már nem lehet beszélni egy-egy irányzat szigorú sterilitásáról, mert lényegében mindegyik elismeri a másik irányzat nézőpontjainak figyelembe veendő voltát. Ennek ellenére a különböző irányzatok egyoldalúsága még most is fennáll, amely nemcsak a téma megközelítésében, valamint az alkalmazott módszerekben jelentkezik, hanem abban is, hogy a kutatók egyoldalúan alapvető jelentőséget tulajdonítanak az általuk képviselt irányzatnak megfelelő jelenségeknek. A kongresszus írásos anyaga a közeljövőben megérkezik, ennek alapján további és alaposabb kiértékelés lesz elvégezhető.

A szekció ilyen jellegű munkájának a megszervezése azt a célt szolgálta, hogy fel lehessen mérni a jelenleg folyó kutatásokat, azok irányzatait és ennek alapján kialakítható legyen a Társaság jövőbeni oktatási programja, valamint a megrendezésre kerülő nemzetközi kongresszusok tematikája.

Mindezeken felül speciális munkabizottságok is működtek, amelyekben a következő témák kerültek többek között megtárgyalásra: a városiasodás és a bűnözés összefüggései, a fiatalkorúak autólopásai, a csoportterápia különböző formái, a kriminológia oktatásának a fejlődése stb.

A magunk szerepléséről annyit, hogy a IV. szekció munkájában vettünk részt, ahol az egyik munkabizottságban elnöki tisztséget töltöttünk be, és egy másik bizottság-

ban előadást tartottunk. Az előadáson a kriminológiai kutatások határkérdéseivel foglalkoztunk. Ennek során igyekeztünk rávilágítani a kriminológiai és a büntetőjogtudomány szoros összefüggésére, amely abban jelentkezik, hogy egyfelől a büntetőjogi szabályozás határozza meg lényegében a kriminológia tárgykörét, másfelől a kriminológiai kutatások eredményei alapvetően segítik mind a jogalkotás, mind a jogalkalmazás munkáját. Rámutattunk továbbá azokra az összefüggésekre, amelyek a kriminológia és a pszichológia, valamint a szociológia vonatkozásában fennállanak. Célunk az volt, hogy az összefüggések megvilágításával elvi és módszertani megalapozását adjuk az egyoldalú szemléletmódok kiküszöbölésének. Végül rövid képet adtunk a hazai kriminológiai kutatások állásáról.

A kongresszus természetesen alkalmat adott arra is, hogy különböző országok képviselőivel hasznos megbeszéléseket, ennek keretében tapasztalatcserét folytassunk. Munkálataink iránt több oldalról komoly érdeklődés mutatkozott, és arra irányuló kívánság, hogy kiadványcsere formájában ismertessük meg egymást kölcsönösen további kutatásainkról.

Mód kínálkozott továbbá néhány intézmény megtekintésére is. Így meglátogattunk egy fiatalkorú megfigyelő intézetet, ahol az előzetes letartóztatásra kerülő fiatalkorúak két-három hetes megfigyelés alá kerülnek. A megfigyelést pszichológus, pedagógus, orvos, valamint szociológus szakemberek végzik, ennek alapján összefoglaló véleményt nyilvánítanak a bíróság számára, amelyet a bírói intézkedés vagy ítélethozatal során figyelembe vesznek. Alkalmunk volt továbbá meglátogatni egy kísérleti fiatalkorú büntetésvégrehajtási intézetet. Itt az elítélt fiatalkorúak internátusi jellegű életkörülmények között vannak, széleskörű önigazgatással, speciális kiválogatás alapján és pszichológusok, pszichiáterek, pedagógusok és szociológusok különböző megfigyeléseket, kísérleteket folytatnak. Ennek az intézetnek a keretében folytatnak kutatásokat a montreáli egyetem kutatói.

A kongresszus után külön meghívás alapján New Yorkban meglátogattuk a Columbia Egyetem Szociológiai Kutató Központját, valamint a New York-i egyetem büntetőjogi tanszékét. Megismerkedtünk itt a folyamatban levő kriminológiai kutatómunkákkal, továbbá bemutattak néhány intézményt, amelyek a bűnözés elleni küzdelem céljait hivatottak szolgálni. Ezeknek ismertetése egyfelől meghaladná e beszámoló lehetséges kereteit, másfelől érdemes arra, hogy külön ismertetés tárgya legyen.

Vermes Miklós

A VII. magyar—csehszlovák jogtörténettudományi konferencia

(Pécs, 1965. szeptember 23—25.)

A magyar és csehszlovák jogtörténészek eredményekben már eddig is oly gazdag kapcsolata a fejlődés új szakaszához érkezett. Ezt reprezentálta a VII. konferencia, amelynek rendezői a dualista kor szabadságjogainak és a dualizmus államelméletének megvitatásához meghívták azokat a jogtörténészeket, akik elsősorban a nemzeti jogtörténetírás művelése alapján adtak hangot véleményüknek úgy, hogy ez előbbrevitte a monarchiából kivált népek államtörténeti múltjának eddig még meg sem kísérelt keretek között történő feltárását. Az osztrák, csehszlovák, lengyel, német és magyar jogtörténészek és történészek tanácskozása lehetővé tette egy sor vitatott probléma közvetlen megtárgyalását nemcsak az osztrák és magyar államtörténetírás régi alapokon nyugvó eltérő megállapításait illetően, de a dualista állam egyik legdöntőbb belső ellentmondását előidéző nemzetiségi kérdés vonatkozásában is.

A csehszlovák és magyar jogtörténészek hagyományos kapcsolataiban jelentkező új vonás a szocialista államok jogtörténészeinek olyan intenzív kapcsolatát hozta létre, amely — kiegészülve az osztrák államtörténészek tevékenységével — biztosítékot adott a múlt maradványain túllépő, s az államtörténetírást a szó legnemesebb értelmében egyetemes igénnyel művelők részére a minden eddiginél jelentősebb eredmények eléréséhez.

A háromnapos konferenciát *Sarlós Márton* ny. egyetemi tanár, a Magyar Jogász Szövetség állam és jogtörténeti szakosztályának elnöke nyitotta meg. Üdvözlő szavai után arról beszélt, hogy az államtörténetírás súlyát ismét biztosítani kell az állam és jogtudomány keretein belül.

Benedek Jenő, a Magyar Jogász Szövetség főtitkára a szövetség elnöksége nevében szólt a konferenciához, s hangoztatta: a nagyszámú külföldi résztvevő jelenléte a magyar állam és jogtörténetírás külföldi megbecsülését fejezi ki.

A konferencia rendezését megvalósító Pécsi Tudományegyetem Állam és Jogtudományi Kara nevében a Kar dékánja, a jogtörténeti tanszék professzora, *Csizmadia Andor* üdvözölte a külföldi és hazai megjelenteket.

A konferencia munkáját a dualistakori szabadságjogok kérdésének vizsgálatával kezdte meg. A főreferátumot Prof. *Erwin Melichar,* a bécsi tudományegyetem államjogásza tartotta, aki az 1867-es decemberi alkotmányba foglalt szabadságjogok kérdését, s ezek fejlődését vizsgálta a birodalmi bíróság judikatúrája alapján. Melichar professzor referátumában igen érdekesen elemezte az alaptörvény inartikulatív szabályozását, majd e szabályozás sorrendjében a vonatkozó praxis kérdését vizsgálta. A gyakorlatot létrehozó birodalmi törvényszékről hangoztatta, hogy ez nemcsak kompetenciája, de összetétele révén is politikai jellegű volt, amit az államfő kinevezési joga még inkább alátámasztott. Melichar professzor foglalkozott többek között a törvény előtti egyenlőség, az egyenlő hivatalviselési jog, a kivándorlás és letelepedés, a személy szabadsága, a törvényes bíróság előtti eljárás, a sajtó és véleménynyilvánítás, a vallás és a tudomány szabadságának kérdésével, a törvényben elismert egyházi és vallási intézmények autónomiájával. Melichar professzor a szabadságjogokkal kapcsolatosan érvényesülő judikatúráról a bizonyító anyag alapján azt hangoztatta, hogy a Reichsgericht gyakorlatában messzemenően jutottak kifejezésre a dualista kor társadalmi és politikai kérdései. Ezt a praktikumot legerősebben a nemzetiségi problé-

mák befolyásolták, s ez annak ellenére is érvényesült, hogy a birodalmi törvényszék törekedett a tiszta jogi szempontok érvényesítésére ítéleteiben. A referátum megállapította, hogy a Reichsgericht gyakorlatában időnként jelentkeztek olyan jellegzetességek, amelyeket azok az inspirációk hoztak létre, amelyek bizonyos mértékig a rendőrállamra jellemző megnyilvánulási sajátosságokból adódtak.

Leonard Bianchi kandidátus, bratislavai jogtörténész a polgári szabadságjogok magyarországi kérdéseivel foglalkozott. Referátumának tudományos apparátusa igen nagy, magyarországi levéltári kutatásra épült. Hangoztatta azt, hogy a szabadságjogok törvényhozás útján történő szabályozásának elmaradása Magyarországon már önmagában is igen jellemző helyzetet alakított ki. Bianchi kandidátus referátumában végigkísérte a törvényhozási aktusokban nem, hanem csak rendeletileg szabályozott szabadságjogok kérdését a dualizmus válsága, majd mélyülő válsága talaján. A referátum a szabadságjogok közül elsősorban a gyülekezési és egyesülési jog, valamint a sajtószabadság problematikájával foglalkozott. E jogok vizsgálata — a jogi szabályozás nem megfelelő jellege következtében — itt is a praxist állította az előtérbe. Bianchi kandidátus a szabadságjogok magyarországi érvényesülésénél külön figyelmet fordított e kérdés nemzetiségi vonatkozásaira, s elmondotta: a magyar államapparátus messzemenően hasznosította a törvényi szabályozás hiányát tevékenysége kapcsán, amelynek ismételten voltak nemzetiségi problémái is. Kiemelte azt, hogy a szabadságjogok területén jelentkező korlátozások egyrészt a fejlődő munkásmozgalom ellen irányultak — ahol a nemzetiségi probléma különösebb módon nem merült fel, másrészt irányultak a nemmagyar nemzetiségek ellen is. Ez utóbbinál ezek a korlátozások kétirányú funkciót láttak el: akadályozták a nemzetiségek kulturális fejlődését, de hordozták a hatalmi eszközökkel történő magyarosítás tendenciáját is.

Pecze Ferenc kandidátus a dualizmus kezdeti időszakának választójogi reformjaival foglalkozott. A referátum bevezetőjében Pecze kandidátus azt vizsgálta, hogy milyen összefüggések állnak fenn a választójog és a szabadságjogok más megnyilvánulásai között. Hangsúlyozta, hogy „... kevés személyre szorítkozó korlátozásokkal teletűzdelt választójogi rendszer csökkenti a szabadságjogok értékét, másrészt bármely szabadságjog szűkítése akadályozza a választójog realizálását, viszont az egyik jog kiterjesztése a másikra is kedvező lehet". A referátum hangoztatta: a dualista monarchiában a választójog kérdése négy különálló jogterületet hozott létre. Majd a magyar választójog leglényegesebb ismérveiként a vagyoni, képesítési cenzusokat, a választókerületek aránytalanságait, a közvetlen és nyílt szavazást jelölte meg. Részletesen foglalkozott Pecze kandidátus a választójogra vonatkozó indítványokkal, az idevágó törvényhozási aktusok kérdésével, az egyes választójogi törvények keletkezésénél jelentkező politikai szituációkkal. Referátumának egyik legérdekesebb részeként az ausztriai választójog jellegzetességeit, történeti alakulását mutatta be.

Karel Maly kandidátus, prágai docens elsősorban a sajtószabadság kérdésével foglalkozott. Szemléletesen mutatta be, hogy a polgári törvényességnek az alapelve a szabadságjogok tényleges érvényesítésével milyen éles ellentétben állt.

Sarlós Béla kandidátus referátumában a sajtószabadsággal és annak eljárási biztosítékával foglalkozott. Sarlós Béla referátuma feladatát abban jelölte meg, hogy válaszoljon erre a kérdésre: a magyar uralkodó osztályok hogyan oldották meg ennek a kapitalista szempontból is elsőrendű fontosságú szabadságjognak jogászi rendezését a dualizmus alapvető ellentmondásai között. A referátum foglalkozott az 1848-as sajtótörvény kiegyezés utáni elvetésének kérdésével, amelyet Andrássy nem közvetlen törvényhozási úton ért el, hanem ezt leginkább az 1848. április 29-i rendelet revíziója adta. Sarlós Béla a sajtószabadság kérdésén túlmenően hangoztatta, hogy a dualizmus korának jogrendszere bírói és ügyészi szervezetében, anyagi és eljárási büntetőjogában alapvetően eltért attól a fejlődési iránytól, amelyet a reformkor készített elő. Az eltérést első ízben megvalósító jogszabály pedig éppen az a rendelet volt, amely Deák Ferenc 1848. április 29-i rendeletét vette revízió alá. A formális törvényességet is megsértő szabályozást a praxis is hasonló eszközökkel támasztotta alá. Ennek kapcsán ismertette a referens Böszörményi László sajtóperét. Szólt Sarlós Béla a sajtószabadság kérdésének további alakulásáról is a dualizmus korában, s hangoztatta: bizonyos pozitív vonások is felfedezhetők a sajtószabadság korlátozott formák között érvényesülő területén.

Raoul Kneucker bécsi adjunktus korreferátuma Melichar professzor fejtegetéseihez kapcsolódott. Az egyesülési és gyülekezési jog kérdését vizsgálta a Reichsgericht judikatúrája alapján. Ő is a szabadságjogok tényleges megvalósításának lehetőségeit elemezte a praxis síkján, kereste a ténylegesen ható sajátosságokat, s rámutatott a gyakorlatnak a dogmatikai anyagtól sokban különböző jellegére. A szabadságjogok inartikulásának ausztriai megvalósulását a liberalizmus korlátok között érvényesülő hatásaként mutatta be. Igen érdekesen fejtegette a választásokkal kapcsolatos gyűlések jogi megítélésének bizonyos mértékig eltérő voltát a praxis általános tendenciájától.

Szabad György kandidátus, a budapesti Bölcsészettudományi Kar docense gazdag apparátussal elemezte azt a kérdést, hogy az 1849 után készített alkotmánytervezetek milyen mértékben, hogyan foglalkoztak a szabadságjogok kérdéseivel. A konzervatívok nemcsak az áprilisi törvényhozás eredményeinek liquidálására törekedtek, de megfogalmazásaik gyakran a rendi prerogatívák hangoztatását jelentették a politikai szabadságjogok felmerülése kapcsán — hangoztatta Szabad György. A politikai szabadságjogok kérdését nemcsak érdemben, de a legprogresszívebb módon a Kossuth-emigráció, közelebbről Kossuth fogalmazta meg már 1851-ben alkotmánytervezetében. Az alkotmánytervezetben foglaltakat később a szervezett magyar emigráció is elfogadta. A Kossuth által a politikai szabadságjogok síkján megoldandónak tartott kérdések különben kifejezésre

juttatták a hazai demokratikus erők törekvéseit is — mondotta Szabad György.

Tóth Árpád szegedi adjunktus a kivételes hatalom és a szabadságjogok kapcsolatának kérdéseiről beszélt. Elmondotta azt, hogy a kivételes hatalom intézményét törvényi szinten a dualista Magyarországon viszonylag későn, csak 1912-ben szabályozták. Az intézmény bevezetésének gondolata azonban már 1868-ban felmerült, s a későbbiekben is számos törvénytervezetet, rendelettervezetet eredményezett. Tóth Árpád rámutatott arra, hogy a szabadságjogok nem kielégítő törvényi szabályozása és az ennek folytán kialakult közigazgatási gyakorlat anélkül is lehetővé tette a szabadságjogok korlátozását s egyben a kivételes intézkedések foganatosítását, hogy a kivételes hatalomról törvényhozásilag nem történt intézkedés. A korreferens a kivételes hatalom törvényi szabályozásának viszonylagos késését még a dualizmus közjogi sajátosságaival is indokolta. Tóth Árpád korreferátumát az 1912 : 63. tc.-ben foglalt, a politikai szabadságjogokra vonatkozó intézkedéseinek ismertetésével fejezte be.

A konferencia első főtémájának vitája után *Kovács Kálmán* professzor foglalta össze az eredményeket. Hangoztatta, hogy a szabadságjogok kérdése igen széleskörű érdeklődést keltett, ez jutott kifejezésre a munkálatoknak nemcsak számában, de azok igen magas elméleti színvonalában is. Összefoglalójában továbbá arról beszélt Kovács professzor, hogy a szabadságjogok megfogalmazását milyen történelmi sajátosságok alakították ki, a feudális állam politikai és társadalmi intézményei ellen harcba induló polgárság miért tűzte zászlajára ezeket a követeléseket. Szólt „Az Ember és Polgár jogairól" szóló deklarációról, mint amely első ízben vállalkozott az alapvető szabadságjogok rögzítésére. Ez elsősorban a polgárság érdekeit juttatta ugyan kifejezésre, azonban a megfogalmazás döntő lépést jelentett e jogok törvényi biztosítása terén a dolgozó tömegek szempontjából is. Majd reflektált Kovács professzor az egyes referátumokra. Melichar professzor elaborátumáról szólva kifejtette, hogy az nem utalt a Reichsgericht kortársi — elsősorban politikai jellegű — elmarasztalására, amely bírálatokban a politikai szabadságjogok problematikája jelentős helyet foglalt el. Szólt az 1896-ban létesített magyar közigazgatási bíróságról, s elmondta: annak hatásköre a politikai szabadságjogokra nem terjedt ki. A közigazgatási bíróság csak később kapott szerepet a választójog kérdései kapcsán, amikor a választási bíráskodást látta el. Zárszavának végén azt hangoztatta Kovács professzor, hogy a referátumok megállapításai igen jelentős eredményeket hoztak, de mégis kívánatos a munkálkodás további folytatása e területen.

A konferencia *második* főtémája *a dualizmus államelmélete* volt. E kérdésről a főreferátumot *Konstanty Grzybowski* krakkói professzor tartotta. Referátuma „A dualizmus történeti eredete, politikai elmélete és funkciója" címet viselte. Grzybowski professzor a dualizmus történeti alapjait a 16., 18. és 19. század bizonyos történeti eseményeiben jelölte meg: a Habsburgoknak a magyar trónra történő megválasztásában, a Pragmatica Sanctióban, az 1847—48-as alkotmánytörvényekben és a kiegyezésben. A dualizmus politikai alapját pedig a rendi állam elméletében vélte megtalálni: a királyi és a rendi hatalom kettősségében, amelyhez azonban felsorakoztak az ezzel ellentétes irányba mutató erők, mint az állami szuverénitás, a polgári fejlődést késve kezdő népek uralkodóosztályainak nacionalizmusa és a parlamentarizmus liberális, polgári demokratikus koncepciója. Grzybowski professzor a dualista állam alapvető ellentmondásaként azt jelölte meg — Apponyi Albertet idézve —, hogy a dualizmus államában két, egymással élesen szembenálló alapeszme, az önálló magyar államnak és az egységes osztrák összállamnak az eszméje került a kiegyezés megvalósításának eredményeként közös síkra. A dualizmus politikai funkciójában nem látott mást, mint kompromisszumot a „Domus Austriaca" és a magyar koncepció között, s hangoztatta: a dualizmus kísérlet volt különböző történeti időszakok politikai koncepcióinak egy politikai intézményben történő egyesítésére. A főreferátum vizsgálta a közjogi kérdés osztrák és magyar kiindulásának különbségét, a kérdés történeti fejlődését. A rendi állam mechanizmusa hozott létre olyan tényeket — hangoztatta Grzybowski professzor —, amelyek a perszonáluniót már meghaladták, s elősegítették az állami szervek egybeépülését. A rendi állam rex solus területe elősegítette egy közös államapparátus kialakulását, amelyet a helyzet jogi megítélése nem mindenben, vagy csak később támasztott alá, de akkor sem maradéktalanul. A dualizmust előkészítő sajátosságok kapcsán újból felhívta a figyelmet arra, hogy ezek a rendi, rendi-abszolutista és az abszolutizmus, valamint a felvilágosult abszolutizmus koncepcióinak keretei között fejlődtek. Grzybowski professzor ezután azt vizsgálta, hogy II. József uralkodása, az 1790—91-es országgyűlés, I. Ferenc és V. Ferdinánd abszolutizmusa, az április törvényhozás, az „unbedingte Unterwerfung"-ot megvalósító neoabszolutizmus tényei mennyiben szolgáltak előzményként 1867 számára, s milyen történeti szituációt jelentett a centralizmus totális politikai csődjét összegező 1860-as év. Ismertette a föderalisták és a centralizmus hívei elgondolásából adódó államtörténeti problémákat. Igen érdekesen elemezte az októberi diploma „újrendi" sajátosságait, s a februári pátenssel adódó új politikai kombinációt, amely ismét a centralizálás felé mutatott, s csak formailag haladt az októberi diploma útján. Foglalkozott az előadó az 1861-es országgyűlés kérdésével, a provizórium eredménytelenségével, a kiegyezési tárgyalások megindulásával, a kiegyezés létrejöttével. A kiegyezésről szólva azt mondta, hogy a magyar fél csak állama szuverenitásának elismerését akarta elérni, mert a magyarok számára ez az állam jogilag mindig szuverén volt. Grzybowsky professzor hangoztatta, hogy osztrák részről sem volt igény egy „Neugründung" iránt. Grzybowski professzor a közös intézményeket úgy jellemezte, hogy ezek az ideológiai kompromisszum kifejezési formái voltak, s nem tudták megfogalmazni egyedi karakterüket. Így aztán széles tér nyílt a különböző elméleti nézetek hirdetéséhez, amelyek mind a dualista állam lényegét próbálták megmagyarázni. E nézetek természete-

sen különböző politikai tendenciák számára szolgáltattak érvelési alapot. Az előadó ezután a kiegyezés jogi megoldását elemezte. A jogi konstrukciót perszonáluniónak minősítette. A politikai valóság azonban reálunió volt, mert annak feloldása teljesen valószínűtlennek tűnt. Hasonló probléma jelentkezett az 1867-es törvények megváltoztatásával kapcsolatban is. Igen érdekesek voltak Grzybowsky professzor fejtegetései a közös intézményekről. Hangsúlyozta azokat a különbségeket, amelyek már a törvényhozási aktusok nomenklatúrájából is adódtak. Az osztrák teoria a Bundesstaat konstrukciójának talaján mozgott, amely itt abszolutista sajátosságok nyilvánítására is lehetőséget adott. „A magyar elmélet megmaradt a perszonálunió keretei között..." — mondotta Grzybowski professzor. Hangoztatta azt, hogy a közös miniszterek egy harmadik jogalany szervei, s egy ilyen konstrukció alapjai „...részben az abszolutista-rendi állam elméletében jutnak kifejezésre". A külpolitika és a hadügy a monarcha prerogatívája és még csak nem is az államfő, „parlamentarizált" kompetenciájában jelentkezett. A dualista állam lényegét tekintve tehát igen ellentmondásos volt, s az előadó ezzel kapcsolatban annak a nézetének adott hangot, hogy az ellentmondások megadták a tarthatatlanság kritériumát is. A dualizmus életerejének alapjait nem a jogi konstrukciókban, hanem másutt kell keresni, a két állam szociális és politikai valóságában, a magyar és osztrák szolidáris érdekek döntő jellegében. Grzybowsky professzor befejezésül a dualista állam szociális és politikai viszonyairól beszélt, újra kiemelve a kiegyezés funkcionális lényegét: a két nemzet uralkodó osztályának közös érdekében álló célok biztosítását.

Martin Vietor bratislavai professzor a dualista állam magyar részének helyi igazgatásáról szólt. Előadása már megjelent e lap hasábjain, így azzal nem foglalkozunk.

Sarlós Márton ny. egyetemi tanár „A polgári haladás, a parasztkisajátítás és Deák Ferenc a kiegyezés után" címmel tartotta meg referátumát. Előrebocsátotta azt, hogy Deák a dualizmus keretében meginduló magyar alkotmányos államot a polgári demokrácia irányába kívánta fejleszteni, töretlenül megmaradva az 1848-as év hagyományai útján. Kiemelte Deák állásfoglalásait a nemzetiségi kérdésben és ezeket egyértelműen pozitívan értékelte. A magyar uralkodó osztályok azonban nem támogatták Deák elképzeléseit, a feudális erők előretörése több területen is megnyilvánult. Ezt mutatta be Sarlós Márton professzor a nem úrbéri parasztföldek rendezésével kapcsolatban is. A referátum Deák parasztpolitikájával foglalkozva ismertette, hogy az 1848-as úrbéri rendezés nem lezárt kérdései közül az úrbéri pátens az erdőbirtoklás és a majorsági szőlők kérdésében előrement. Az erdőbirtoklás pátensi rendezését a kiegyezés után akceptálták, s a majorsági szőlők kárpótlás mellett történő pozitív rendezését is sikerült elérni. Az allodiális földeken élő volt úrbéresek kérdésében azonban a deáki elképzeléseket egyre következetesebben elutasító erők arattak győzelmet. Horváth Boldizsár igazságügyminiszter Deákkal egyetértésben benyújtott ugyan egy olyan javaslatot, amely lehetővé tette a kuriális földek megváltását, de hiába exponálta magát Deák e probléma kapcsán, a főrendiház a tulajdon szentségére hivatkozva egyhangúlag hozta meg elutasító határozatát. A később becikkelyezett 1873 : 22. tc. pedig „...legalizálta a parasztmegek kiűzését évszázad óta megművelt földjeikről".

Valentin Urfus kandidátus, prágai docens a kiegyezés regionális bírálatát megvalósító cseh „történelmi államjog" programjáról számolt be referátumában. A kiegyezést politikai szerződésnek minősítő referens arról beszélt, hogy a kiegyezés realitásának útjában komoly akadályok álltak, s ezeknek egyike volt a cseh álláspont, amelyet a „történelmi államjog" programja fogalmazott meg. Ennek az államjogi programnak nemzeti felfogása az ún. cseh deklarációban jutott kifejezésre. A deklarációt a cseh követek a cseh tartományi gyűlésen fogadták el és 1868. augusztus 22-én közzé is tették. Valentin Urfus vizsgálta ennek a programnak az előzményeit. Szólt az 1848-as austro-szlavista programról, amelyet úgy jellemzett, hogy az a realista opportunizmus programja volt, az az 1848-as bécsi és németországi eseményeket igyekezett kihasználni. Az austro-szlávizmus különben összhangban volt Palacky szemléletével. Az austro-szlávizmus sikertelensége azután arra késztette a cseh polgárságot, hogy teljesen más irányba forduljon. Ezt fejezte ki az új program, amely szoros kapcsolatban állt az egész újkori cseh nemzeti és kulturális fejlődéssel. A program lényege kifejezte a cseh nép szembenállását a dualista államszervezettel szemben. Ehhez a megállapításhoz járult a trializmus koncepciójának megfogalmazása, amely ugyan jelentős eredményeket nem hozott, de ahhoz feltétlenül hozzájárult, hogy a trializmus koncepciója végigkísérje a dualizmus egész történetét. Valentin Urfus befejezésként azt hangoztatta, hogy a 60-as évek cseh államjogi törekvései nem jelentettek csupán epizódot az újkori cseh fejlődés számára: ezek a törekvések a cseh nemzeti államfejlődés lényegét ragadták meg a nemzeti állam eszméjének megfogalmazása révén.

Péteri Zoltán, az Állam- és Jogtudományi Intézet osztályvezetője referátuma feladatát abban látta, hogy a szocialista állam és jogelmélet kutatási köréből szolgáltasson adalékot a dualizmus államelméletéhez. A kérdés államelméleti megközelítése kapcsán azt hangoztatta, hogy az állam lényege, tartalma, illetve az egyes konkrét állam közötti összefüggés az általános, a különös és az egyes problematikáját idézi. Beszélt arról, hogy a marxista államelmélet az állam vizsgálatánál az egyesből indul ki, a konkrét állam vizsgálatából. Péteri Zoltán ezután arról beszélt, hogy a dualista állam problémája hogyan kapcsolódott az államszövetség és a föderatív állam kérdéséhez. A magyar államjogászok azt igyekeztek bizonyítani, hogy Magyarország megtartotta szuverenitását a dualista keretek között is, s csak á perszonálunió elismerésével tettek koncessziókat e téren. Ebbe az elméleti konstrukcióba azonban a közös intézményeket szinte alig lehetett beilleszteni. Ez a beillesztési kísérlet a legtöbb esetben úgy történt, hogy magyar államjogászok a közös ügyeket csak végrehajtási szinten akceptálták, a közös intézményeket az államhata-

lom önállóságának és szuverenitásának egyidejű hangoztatása mellett értelmezték.

Buzás József adjunktus referátumában a dualizmus felbomlásának alkotmányjogi kérdéseivel foglalkozott. A referens sorra vette azokat az alakító erőket, amelyek a dualizmus alkotmányjogi arculatán már 1918 előtt is bizonyos változásokat kívántak elérni. Vizsgálta a pángermán és pánszláv elképzelések ilyen jellegű megnyilvánulásait, az előző kapcsán foglalkozott Naumann hírhedt Mitteleuropa tervével is, s követte annak a megvalósulás irányába mutató útjelzőit is. Elemezte azt a fejlődést is, amelyet a nemzetiségi tömegek célkitűzéseit kifejező programok tettek meg a területi autonómia követelésétől a teljes elszakadás és nemzeti állam alapításának gondolatáig. E fejtegetéseihez kapcsolódott annak bemutatása, hogy a nyugati hatalmak elképzeléseiben milyen módosulások jöttek létre a Monarchia jövőjére vonatkozólag. De maga a dinasztia is eljutott bizonyos kérdések felismeréséhez, amely ismét csak további tervek készítését jelentette a dualizmus megváltoztatása szempontjából. Ugyanezt a jelenséget nem lehetett megfigyelni a magyar uralkodó osztályok és kormányok részéről. A dualizmus felbomlásából adódó kérdések megválaszolására csak az ellenzéki pártok és csoportok vállalkoztak, alkotmányjogi szempontból is elsősorban a polgári radikálisok, s leginkább Jászi Oszkár.

Hans Lentze bécsi professzor korreferátumában Grzybowsky és Urfus gondolataihoz kapcsolódó kérdésekről beszélt. Ezt már korreferátumának címe is kifejezte: „Die ständischen Grundlagen des Dualismus." Lentze professzor is a rendi sajátosságok jelenlétét elsősorban a közös intézmények révén exponálta. A közös intézményeket úgy jellemezte, hogy ezek az államfő számára rezervált területek voltak. („Nach der Theorie des Ständestaates bildete die Aussenpolitik, die Haltung eines Heeres und die Verwaltung des Kammergutes ein Reservat des Herrschers".) Hangoztatta a korreferens, hogy a 19. sz.-ban a rendi államberendezkedések számára olyan új megoldásokat kellett keresni, amelyek kifejezésre juttatták a század új alkotmányos elképzeléseit. A legegyszerűbb megoldás egy egységes osztrák állam megteremtése lett volna, amelyet az oktrojált alkotmány, a neoabszolutizmus diktatúrája, az októberi diploma és a februári pátens igyekezett megvalósítani. A Pillersdorf-féle alkotmány is felvetette a kérdés másik megoldási lehetőségét, de a probléma mégis nyitott maradt. A megoldást 1867 hozta meg, s kifejezte: teljes mértékig egyetért Grzybowsky fejtegetéseivel. Hans Lentze így összegezte fejtegetéseit: „A dualizmusban azt az utolsó érdekes kísérletet látom, amely a rendi állam formáinak átmentésére irányult a 19. század második felében."

Jan Tomaček bratislavai kandidátus korreferátuma Urfus megállapításaihoz kapcsolódott. Azoknak a faktoroknak a jelentőségéről szólt, amelyek a csehszlovák köztársaság létrejöttéhez vezettek. Véleménye szerint a következő faktorok játszottak különösebb szerepet a Republika keletkezésénél: az antant hatalmak, a cseh burzsoázia, a dolgozó tömegek és az októberi szocialista forradalom visszhangja.

Barbara Sobolewska krakkói adjunktus korreferátumában érdekesen hasonlította össze a dualista állam nemzetiségi politikáját az orosz és porosz megoldásokkal. Hangoztatta, hogy Orosz-, Porosz- és Magyarországon megtalálható az uralkodó nemzet és az etnikai csoport azonossága. E szituációk alátámasztását szolgálta az a történeti hagyomány, amely az államot létrehozó nép sajátos történeti karakterét, egyéniségét hangsúlyozta és idealizálta. Ezzel szemben Ausztriában nem volt olyan etnikai csoport, amely államalapító szerepére hivatkozva törekedhetett volna uralmi helyzetre. Ez a probléma Ausztriában inkább az uralkodóházhoz kapcsolódott. Vizsgálta továbbá azt a kérdést, hogy különbség mutatkozik Oroszország, Poroszország, valamint Magyarország között abból a szempontból, hogy előbbieknél az uralkodó nemzet számbeli túlsúlya nyilvánult meg, míg Magyarországon a cenzusos választójog helyettesítette a magyarság nemzeti többségét. Végül hangoztatta: Ausztria ezektől a megoldásoktól teljesen eltérő gyakorlatát valósította meg a nemzetiségi politikának.

Julius Mesaros (Bratislava) a kérdést elsősorban a nemzetiségi törekvések szempontjából közelítette meg korreferátumában. A magyar uralkodóosztályok feladatát a kiegyezés után abban látta, hogy sikerüljön a hegemónia biztosítása a nemzetiségek felett, amely egybeesett az áprilisi magyar törvényhozás messzemenő revíziójával. Ez a körülmény adta meg a nemzetiségek semmibevételének praktikumát, határozta meg a választási rendszert, korlátozta a demokratikus szabadságjogokat és adta meg a szociális törvényhozás sajátosságait. A korreferens rámutatott a magyar törvényhozás és a közigazgatás aktusainak eltérő sajátosságaira, amely ismételten a nemzetiségi problémák kapcsán jutott a legélesebb formákban kifejezésre. Reflektált Barbara Sobolewska és Jan Tomaček elaborátumára. Véleménye szerint Tomacek leszűkítette a cseh köztársaság keletkezésének problematikáját, s ezt ismét a nemzetiségi mozgalmak nézőpontjából fogalmazta meg. Hangoztatta, hogy a dualizmus keletkezésének idején a szlovákok már rendelkeztek olyan államprogrammal, amely alkalmas volt a szlovák nemzetiség helyzetének megoldására. Ennek előzményei 1848—49-re nyúlnak vissza, amikor a szlovák nemzeti mozgalom olyan programot hozott létre, amely a szlovák nemzetiség szabad fejlődését biztosította az államjog eszközeivel. Szólt ennek a programnak későbbi alakulásáról; „. . . a szlovák kérdés megoldását a történelmi Magyarország vagy a monarchia keretei között akarták megtalálni". S amikor ezt a programot a neoabszolutizmus elutasította, akkor jutnak csak el a Monarchia széttörésének gondolatához. Ezt Stur fogalmazta meg a legvilágosabban. Ismertette még Julius Mesaros e program államjogi részének keletkezését, s szólt a realizálás körülményeiről is.

Vargyai Gyula adjunktus a magyar politikai pártok közjogalakító tevékenységét vizsgálta a pártok programjai alapján. A histográfiai előzmények ismertetése után arról beszélt, hogy a politikai pártok közjogalakító tevékenységüket el-

sősorban önmaguk korlátozták akkor, amikor programjaikban is, s természetesen a tényleges viszonyok közepette ezt még jobban elmélyítve, azokat a közjogi kérdéseket állították tevékenységük előterébe, amelyek vagy ténylegesen, vagy taktikailag az 1867-es keretek tágítására irányultak, de nem tudták megrajzolni a polgári demokrácia magyar államának kontúrjait. A balközép programja már exponálta a közjogi viták labirintusának kezdetét, ezek ad infinitum voltát, amely a kormányra kerülni vágyók nézetét juttatta kifejezésre. A 48-as párt programja is igen mérsékelt volt, államjogi célkitűzéseket alig érintett. A polgári forradalomra való hivatkozás egyre kisebb mértékben pótolhatta a polgári államprogramot még azok esetében is, akik a parlamenti mesterdebatterekkel szemben 1848-at nemcsak taktikai nézőpontból szemlélték. Ez a sajátosság nyilvánult meg a szélsőbal programjában is. A kiegyezés partikuláris bírálata és az ugyancsak részterületeken megfogalmazott államjogi program-mozaikok nem adhatták a polgári állam megteremtésének akárcsak illúziók szintjén történő körvonalazását sem. A magyar pártpolitika már annak hangoztatására is egyre inkább képtelenné vált, amely anachronizmussá merevült s a dualizmus mélyülő válságának időszakában már alig tudott kifejezni valamit a magyar társadalom problematikájából. A polgári állam programszerű kinyilvánítására a polgári radikálisok és a szociáldemokrata párt vállalkozott csupán, — hangoztatta a korreferens.

Horst Kuntschke (Humboldt egyetem) hozzászólásában a dualizmus problémáinak a kortársi német jogirodalomban és az egykorú német politikai életben való tükröződését mutatta be.

Karol Rebro professzor, a Szlovák Tudományos Akadémia munkatársa a dualistakori szlovák alkotmányos törekvésekről számolt be. Hozzászólása szervesen kapcsolódott Julius Mesaros korreferátumához. Hangsúlyozta ezeknek a törekvéseknek politikai indítékait, a megvalósítás módozatait.

Miloslav Dolezal prágai adjunktus arról beszélt, hogy a dualizmus rendszere az állami tagozódás, a kormányforma és a politikai rendszer kérdésének megoldására irányuló kísérlet volt. Hangsúlyozta azt, hogy a kiegyezés negatívumait elsősorban a szláv lakosság érezte. Igen érdekesek voltak azon fejtegetései, amelyek a Monarchia jogszabály-örökségének kérdését tárgyalták. Hangoztatta azt, hogy a dualizmus jogrendszere gazdag jogszabályörökséget hagyott az utódállamokra és a Republika átvette a hatályban volt jogszabályokat. E kérdéshez kapcsolódtak az 1919-ben felállított unifikációs minisztérium munkálatai. Ilyen jellegű tevékenységről még a második világháború után is volt szó. A dualizmus jogrendszerének utolsó maradványai csak az 1948 utáni évek nagy kodifikációs munkálatai során, az egységes új jogrendszer kialakításával tűntek el.

A konferencia második főtémáját *Csizmadia Andor* professzor, a Magyar Jogászszövetség jogtörténeti szakosztályának üv. elnöke foglalta össze. Megállapította, hogy a dualizmus államelméletét illető vita sokoldalú képet nyújtott. A témát a konferencia több oldalról közelítette meg. A témák széles köre elősegítette a főbb elvi kérdések tisztázását, de bizonyos kérdéseket nyitvahagyott. A tárgyalt kérdések különösen a magyar és osztrák közjogászok egy évszázad óta tartó vitáinak fókuszában álltak, s nem tudtak megnyugtató megoldást találni. Más volt ugyanis a jogi álláspont, amely a törvényeken nyugodott, más volt a politikai gyakorlat és a hatalmi helyzet, mely a jogszabályokon túltette magát. E mellett mást mondtak az osztrák és mást a magyar törvények. A jogi és a tényleges helyzet közötti ellentmondások tették lehetővé, hogy mind osztrák, mind magyar részről a közjogászok és politikusok egyenlőképpen találtak adatokat igaznak vélt álláspontjukhoz. A nemzetiségi kérdés is sok kérdést magábafoglaló problémakomplexumot jelent.

A dualizmus állam- és kormányformájáról szólva hangoztatta Csizmadia professzor, hogy az két egymással szoros, államközi kapcsolatban levő parlamentáris monarchia, reáluniós alapon. Deák ugyan Lustkandllal vitatkozva a perszonálunió mellett érvelt, de Deák mást értett perszonálunión, mint mi. A dualizmus államainak kapcsolata a nemzetközi jogtudományban elfogadott fogalmak szerint reáluniónak tekinthető, mert a kiegyezést mindkét államban becikkelyező törvényekben a közös uralkodó személye az örökösödési rend elfogadott azonossága folytán intézményesítve volt és az államközösségből folyó közös ügyek intézésére közös szerveket is hívtak létre. A magyar álláspont szerint azonban a kapcsolat ennél több nem volt, állami szuverenitásunk megmaradt, az állam nemzetközi jogi egyéniségéről nem mondott le. Majd ismertette Csizmadia professzor az osztrák álláspontot, az osztrák közjogi iskola nézeteit aposztrofálva. Lényegében azt állították — mondotta —, hogy a Pragmatica Sanctió által összekötött országokban a két állam szuverenitása fölött áll egy magasabb birodalmi szuverenitás, amely a két államot bizonyos vonatkozásban birodalmi egységgé tömöríti. Ezt persze az osztrák közjogászok nem vallották egyöntetűen. A mai osztrák tudomány a kérdést történetileg szemléli, ezt bizonyítja Lentze professzor könyve is. Majd reflektált Csizmadia professzor az elhangzottakra. Grzybowsky professzor referátumát méltatva arról szólt, hogy a közös intézményekkel kapcsolatban osztja Grzybowsky nézetét, de véleménye szerint hozzá kell tennünk, hogyha a külügy és a hadügy irányítása az uralkodónál is volt, a katonakiállítás, tehát a hadügyi intézkedések alapja, a költségvetés megszavazása — külügyi vonatkozásban is — a parlamenteknél maradt. Foglalkozott Csizmadia professzor a cseh problematikával is, reflektált Valentin Urfus és Jan Tomaček referátumaira. Érintette Lentze professzor referátumát is. Hangoztatta, hogy a dualizmus államelméletének problémái a burzsoá államforma kategorizálás segítségével meg nem oldhatók, a megoldást az állam lényegének vizsgálatában kell keresni. Ezt a lényeget ragadta meg Grzybowsky és Lentze professzor is; kik tartották a dualizmus államaiban kezükben a hatalmat és miképpen gyakorolták azt. A dualizmus tehát a két nemzet uralkodó osztályainak viszontbiztosítási szerződése volt a többi nemzetek ellen, a két nemzet a dualizmus eszközei-

vel saját uralmi helyzetét a kettős monarchiában biztosította — mondotta Csizmadia professzor. Szólt a horvát-magyar kiegyezés kérdéséről; Galícia viszonylagos önállóságáról. A zárszó reflektált a többi hozzászólásokra is. Befejezésül Csizmadia professzor pozitívnak értékelte a vitát. Köszönetet mondott a résztvevőknek és a konferencia megrendezését elősegítő szerveknek.

Végül a konferencia záróülésén elnöklő *Karol Rebro* professzor méltatta a tanácskozás eredményeit és a csehszlovák jogtörténészek nevében köszönetet mondott a konferencia megrendezéséért. Hasonló megnyilatkozások hangzottak el osztrák, német és lengyel részről is.

Úgy véljük, hogy a vitákat összegező szavak a konferencia általános értékelését is megadták. Ehhez nem kívánunk hozzátenni, csak azt szeretnénk hangsúlyozni, hogy a lezajlott konferencia nemcsak tudományos eredményeket hozott, de fontos lépést jelentett a magyar állam- és jogtörténettudomány elismerése terén is. Annak jelentőségét pedig már egyáltalán nem kívánjuk méltatni, hogy a szocialista testvérállamok képviselőin kívül először vettek részt a közös munkában az osztrák kollégák is.

Vargyai Gyula

Az európai szocialista államok jogalkotása

SZOVJETUNIÓ

Az 1965 január 1-től 1965. június 30-ig terjedő időszakban a Szovjetunióban több jelentős jogszabályt bocsátottak ki. A kiadott jogszabályok több jogágazat területén is figyelemre méltó változásokat eredményeztek a hatályos joganyagban.

Az *államigazgatási jog* területén meg kell említeni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége által 1965. március 27-én elfogadott „Az elektromos- és hőenergia hanyag felhasználása esetén hivatalos személyek államigazgatási felelősségéről" szóló tvr.-t (V. V. Sz. 1965. III. 31-i 13. sz.).

A törvényerejű rendelet négy cikk keretében szabályozza a bírság összegével, a bírság kiszabásának alapját képező tényállásokkal, valamint a felelősségre vonható hivatalos személyek körével, s végül a bírságolási eljárással kapcsolatos kérdéseket. A jogszabály a kiszabható bírság maximális határát 50 rubelben jelöli meg. A tvr. 2. cikke tartalmazza a bírság kiszabásának alapját képező tényállások felsorolását. Ilyenek pl. az elektromos energiát szolgáltató szervek engedélye nélkül történő energiahasznosítás hivatali helyiségek, ill. lakóházak fűtésére, ill. világítási célokat szolgáló elektromos energia hanyag felhasználása stb.

A tvr. 3. cikke a megbírságolható személyek körét rögzíti. Így, többek között bírságolási eljárás indítható a vállalatok, hivatalok vezetőivel, főmérnökeivel, fő energetikusaival (főtechnológusaival), a műhelyvezetőkkel stb. szemben. Egyébként a bírság kiszabásával kapcsolatos eljárás tekintetében a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége által 1961. június 21-én elfogadott, „Az államigazgatási bírságok kiszabásának további korlátozásáról" szóló törvényerejű rendeletének vonatkozó rendelkezései az irányadók. A bírság kiszabására a városi, ill. a városi-kerületi szovjet-végrehajtóbizottságának államigazgatási bizottságai jogosultak.

Az államigazgatási joganyag tárgyalása kapcsán kell szólnunk a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége által 1965 március 27-én elfogadott, „A felsőfokú végzettséggel rendelkező honvédek, tengerészek, őrvezetők és őrmesterek tényleges katonai szolgálati idejéről" rendelkező tvr.-ről (V. V. Sz. 1965. márc. 13-i 13. sz.) A jogszabály a felsőfokú végzettséggel rendelkező honvédek, tengerészek stb. tényleges katonai szolgálati idejét 3, illetve 4 év helyett egy évi időtartamban állapítja meg. A felsőoktatási intézményekben tanulmányaikat folytató személyek a tvr. szerint a tanulmányi idő tartamára szolgálati halasztásban részesülnek.

Ugyancsak államigazgatási jogi vonatkozásúak a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége által elfogadott azok a tvr.-ek is, amelyek különböző Állami Bizottságoknak össz-szövetségi minisztériummá történt átszervezéséről, ill. új össz-szövetségi minisztériumok felállításáról rendelkeznek. Etekintetben ki kell emelni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. március 2-án kelt, a Szovjetunió Repülésügyi Állami Bizottságának össz-szövetségi minisztériummá, a Szovjetunió Haditechnikai Állami Bizottságának össz-szövetségi minisztériummá, a Szovjetunió Hajóipari Állami Bizottságának össz-szövetségi minisztériummá, a Szovjetunió Elektrotechnikai Állami Bizottságának össz-szövetségi minisztériummá, s végül a Szovjetunió Középgépipari Állami Bizottságának össz-szövetségi minisztériummá való átszervezéséről rendelkező törvényerejű rendeleteit (V. V. Sz. 1965. III. 10-i 10. sz.). A Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége által 1965. március 2-án elfogadott tvr. a Szovjetunió Általános Gépipari össz-szövetségi minisztérium felállításáról rendelkezik (V. V. Sz. 1965. III. 10. sz.).

Pénzügyi jogi vonatkozású a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. április 10-én kelt „A kolhozok jövedelemadójáról" szóló törvényerejű rendelete. (V. V. Sz. 1965. IV. 15-i 15. sz.). A tvr. hatályon kívül helyezi az 1957. évi szeptember 12-én kelt „A kolhozok jövedelemadójáról" szóló törvényerejű rendeletet. Az új jogszabály a korábbi szabályozástól eltérően az adókivetés alapját taxatív felsorolásban rögzíti. A kolhozok jövedelemadót kötelesek fizetni többek között tiszta jövedelmük, valamint a kolhoztagok munkabér-alapjának a jogszabályban meghatározott része után stb. A tvr. 3—5. cikke az adó összegének megállapításával kapcsolatos eljárást és az adókifizetés időpontját szabályozza.

A büntetőjog területén két jogszabályra kell felhívni a figyelmet. A Szovjetunió Legfelső Tanácsának Elnöksége 1965. január 25-én elfogadott törvényerejű rendelete a katonai bűntettekért való büntetőjogi felelősségéről szóló törvény 9., 19. és 21. cikkét módosítja. (V. V. Sz. 1965. II. 4-i 5. sz.) A másik idetartozó jogszabály, amelyet ki kell emelni a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. március 4-én kelt törvényerejű rendelete, amely a béke, az emberiség ellen bűntetteket elkövető személyek, valamint háborús bűntetteket elkövető személyek megbüntetéséről

rendelkezik, függetlenül a bűncselekmény elkövetésének időpontjától. (V. V. Sz. 1965. III. 10-i 10. sz.)

A vizsgált időszakban *a munkajog* területén is több új jogszabály látott napvilágot. Mindenekelőtt fel kell hívni a figyelmet a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. március 6-án kelt törvényerejű rendeletére (V. V. Sz. 1965. III. 10-i 10. sz.), amely az 1956. június 14-én kelt „Az állami nyugdíjról" szóló törvény 51. cikkének módosításáról rendelkezik.

A törvényerejű rendelet szerint, a III. rokkantsági kategóriába sorolt hadirokkant dolgozó nyugdíjasok nyugdíjjárulékát úgy kell megállapítani, hogy a nyugdíj és a kapott munkabér együttes összege nem haladhatja meg a nyugdíjállományba való helyezés előtti munkabér összegét; azonban a megállapított nyugdíjösszeg legalább 50%-át minden esetben folyósítani kell.

Ugyancsak munkajogi vonatkozású a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége által 1965. április 26-án elfogadott tvr., amely május 9-t, a Nagy Honvédő Háborúban aratott győzelem napját munkaszüneti nappá nyilvánítja. (V. V. Sz. 1965. IV. 28. 17. sz.). Március 8-a, a Nemzetközi Nőnap munkaszüneti nappá nyilvánításáról rendelkezik a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnöksége által 1965. május 8-án elfogadott tvr. (V. V. Sz. 1965. V. 13-i 19. sz.).

A vizsgált időszakban a Szovjetunió *nemzetközi kapcsolatainak* további szélesedését több, mind szocialista, mindpedig nem szocialista államokkal kötött szerződés, illetve egyezmény jelzi. E körben különösen fel kell hívni a figyelmet a Szovjetunió és a Lengyel Népköztársaság között kötött barátsági, együttműködési és kölcsönös segítségnyújtási egyezményre (V. V. Sz. 1965. V. 27-i 21. sz.). Az egyezmény megerősítéséről a Szovjetunió Legfelső Tanácsa Elnökségének 1965. április 16-án kelt tvr. rendelkezik (V. V. Sz. 1965. IV. 21-i 16. sz.).

Nemzetközi jogi vonatkozásúak továbbá az alábbi jogszabályok: a Szovjetunió és a Szíriai Köztársaság között 1957. október 28-án kötött gazdasági és műszaki együttműködési egyezmény jegyzőkönyve (V. V. Sz. 1965. V. 27-i 21. sz.); a Szovjetunió és a Finn Köztársaság között a határmenti vizekről kötött egyezmény (V. V. Sz. 1965. V. 27-i 21. sz.); a Szovjetunió és a Finn Köztársaság között 1966—1970. évi fizetésekről és áruforgalomról szóló egyezmény (V. V. Sz. 1965. VI. 18-i 23. sz.); a kulturális és tudományos kapcsolatokról szóló szovjet-török egyezmény megerősítése (V. V. Sz. 1965. II. 10-i 6. sz.); a Szovjetunió és a Jemeni Arab Köztársaság között kötött barátsági szerződés (V. V. Sz. 1965. II. 17-i 7. sz.); a Szovjetunió és az Egyesült Arab Köztársaság között a gazdasági és a műszaki együttműködés érdekében ipari vállalatok és létesítmények megépítéséről szóló egyezmény (V. V. Sz. 1965. IV. 7-i 14. sz.); a Szovjetunió és a Brazíliai Egyesült Államok között kötött kereskedelmi és fizetési egyezmény megerősítése (V. V. Sz. 1965. II. 10-i 6. sz.) stb.

F. L.

JOGIRODALOM

A Szegedi Acta Juridica et Politica, 1964. évi kiadványairól

I.

Az állam- és jogtudományunknak az utóbbi években történő örvendetes fellendülését, színvonalának állandó és folyamatos emelkedését számos tanulmány, értekezés s a közelmúltban megjelent könyv igazolja. E munkák mellett jelentős helyet foglalnak el az egyes karok gondozásában évenként megjelentetett Acta-kiadványok, amelyekben az oktatók elért kutatási, tudományos eredményeikkel léphetnek a nyilvánosság elé. A szegedi Acta több mint 15 esztendős múltra tekint vissza. Figyelemre méltóak azok a tudományos eredmények, amelyeket a szegedi Kar oktatói az 1964. évben megjelent Acta-sorozatban publikáltak. A következőkben e gazdag sorozatnak a múlt évben megjelent kiadványait szeretnénk összefoglalóan ismertetni, illetve rövid értékelést nyújtani.

II.

1. A Kar a bolgár—magyar kulturális, tudományos kapcsolatnak elmélyítését szolgálja azáltal, hogy lehetőséget biztosított a szófiai társegyetem neves államjogászának, Goszpodin Zselev docensnek: A politikai képviselet a Bolgár Népköztársaságban című értekezése orosz nyelven történő publikálására.

A tanulmány bevezetésből és három részből áll. A bevezető részben a szerző kifejti a politikai képviselet fogalmát a szó tágabb értelmében, bemutatja történeti fejlődését, s leszögezi, hogy az az osztályok és politikai intézmények kialakulásával áll kapcsolatban. Nézete szerint a politikai képviselet fogalmának tartalma állandóan változott. A kizsákmányoló társadalmakban a politikai képviselet korlátozott abban az értelemben, hogy a kisebbség képviselete és nem a nép többségéé. A képviseleti kormányzat először a burzsoá államban nyert alkalmazást. Véleménye szerint ennek okát a tőkés termelési mód kifejlődésében kell keresni. Álláspontja szerint a burzsoá képviseleti kormányzat két fejlődési szakaszból áll: *a)* premonopolista szakasz a parlament működése mellett foglal állást, *b)* s az azt követő időszak, amikor a parlament hasznosításáról a burzsoázia kezd lemondani. A marxizmus—leninizmus klasszikusai a burzsoá parlamentarizmust különleges kormányzati rendszernek tekintik, tagadják szükségességét, ugyanakkor elismerik a képviseleti rendszerek életrevalóságát. Helyes a szerzőnek az az állásfoglalása, amely arra utal, hogy a szocialista országokban a politikai képviselet — összehasonlítva a kapitalista országok politikai képviseletével — mélyebb politikai tartalmú.

A dolgozat második részében a politikai képviselet lényeges vonásairól olvashatunk. Részletesen ír

a képviseleti aktivitásról, a képviselő feladatairól, a képviseleti szervhez fűződő kapcsolatról. Leszögezi, hogy a választók akarata az, amelyen a politikai képviselők hatalma alapul.

A tanulmány harmadik részében vizsgálja a szerző a képviselők jogi helyzetét a Bolgár Népköztársaságban, a képviselői jogok és kötelességek problematikáját, a képviselői ellenőrzés szerepét, valamint a képviselők felelősségét. A Bolgár Népköztársaság képviselői rendelkeznek a parlamenti mentelmi joggal, büntetőjogi mentességet kapnak a mandátumuk tartama alatt, és visszahívásukra az a képviseleti szerv jogosult, amelynek a képviselő tagja. A szerző a dolgozat befejező részében oly tartalmú indítványt terjeszt elő, hogy a jogi szabályozás tegye lehetővé a képviselőknek a választók általi közvetlen visszahívását. Ez a javaslat a demokratizmus további szélesítését kívánja érvényesíteni az állami életben. (Tomus XI. Fasciculus 1.)

2. Az állam- és jogelméletet két tanulmány képviseli. Az első Antalffy György professzor: A jogelmélet új problémái a szocialista demokrácia fejlődésében című francia nyelven megjelent értekezése, amelyben a szocialista demokrácia fejlődésének legújabb jogi elméleti problémáit tárgyalja. Ez kitűnik abból is, ha — helyszűke miatt — csak felsoroljuk ennek a tanulmánynak az alcímeit: Az össznépi szocialista állam kialakulásának objektív alapja; Az össznépi szocialista demokrácia és az államszervezet; A társadalmi és az állami szervek viszonyának új vonásai; A társadalmi alapon végzett munka; A meggyőzés és a kényszer viszonyának új vonásai; Jogtudat, jogalkalmazás; A kommunizmusról; Az önigazgatás szervezete, működési elvei és funkciói.

A munka összehasonlító jogi módszerrel vázolja és elemzi a szocialista államokban végbemenő fejlődést s eközben olyan új jelenségekre fordítja a figyelmet, amelyeknek állam- és jogelméleti szempontból történő megvilágításával a szocialista állam- és jogtudomány mindezideig adós volt.

Különösen figyelemreméltóak azok az elemzések, amelyek a társadalom és az állam, a társadalmi és az állami szervek viszonyát taglalják az össznépi szocialista demokrácia feltételei között. A szerző hangsúlyozza, hogy az össznépi szocialista demokrácia egyet jelent a szocialista demokrácia elemeinek kiteljesedésével, s vizsgálatait kiterjeszti e jelenségeknek az állam központi és helyi szerveinek rendszerében, a szocialista állam mechanizmusában való megjelenésére is.

Érdekesen világítja meg az össznépi szocialista demokrácia egyes elemeinek fennmaradását a kommunista társadalmi önigazgatás feltételei között. Az össznépi demokráciát mint a politikai demokrácia utolsó formáját jelöli meg s ennek során nemcsak az ügyek intézése demokratikus elveinek sorsáról és a centralizmusról szól, hanem megvilágítja a párt és az állam sorsát is a kommunizmusban.

Hangsúlyozza, hogy az önigazgatási szervezet kialakulása megindul az állam elhalásának kezdetével, vagyis a társadalom szocialista átalakulásának kezdetével. Ez pedig a „nép zömétől különvált közhatalom" elkülönülésének fokozatos csökkenését jelenti. Az önigazgatási szervezet kezdetét az mutatja, hogy megkezdődik az emberek külön rétegének a felszívódása, vagyis azoknak, akik állandóan az államigazgatás területén dolgoznak, tehát amikor csökken az államapparátus létszáma.

Az önigazgatási szervezet létrejötte — vagyis az állam teljes elhalása — mint a folyamat végeredménye a teljes kommunizmusban érhető el. Arról van tehát szó — mutatja ki tudományos szinten a szerző —, hogy az állam fokozatosan veszti el majd osztályjellegét, vagyis politikai színezetét, fokozatosan eltűnik a társadalomban azoknak az embereknek külön rétege, akik állandóan az államigazgatási munka területén dolgoznak s az állam a társadalom önigazgatási szervezetévé alakul. Meggyőzően mutatja ki azt is, hogy mindezek azonban nem jelentik azt, hogy az államnélküli közösségben, vagyis a kommunizmusban ne lenne majd hatalom, tekintély. Az állam elhalása „a nép zömétől különvált" közhatalom eltűnését jelzi. Ehhez azonban figyelembe kell venni azt is, hogy a szocialista állam — különösen az össznépi állam — a társadalom hatalmas többségének szervezete „félállam", „átmeneti állam", s bár a társadalomtól elkülönült szervezetként jelentkezik, sohasem emelkedik a társadalom fölé, s nem kerül szembe azzal, egyre inkább a társadalom és az állam közötti egységet fejezi ki. Ez az egység magas fokon jut kifejeződésre az össznépi szocialista állam és a kommunizmus kibontakozó építése szakaszában levő társadalom között.

Antalffy professzor igen széleskörű tudományos apparátussal feldolgozza a kérdéskörrel kapcsolatos szocialista állam- és jogtudományi irodalom valamennyi számbajöhető munkáját és az Acták között viszonylag nagyobb terjedelmű tanulmányában arra is vállalkozik, hogy vitába szálljon a polgári szociológia és a jogtudomány ide vonatkozó elferdítő és reformista koncepcióival is. (Tomus XI. Fasciculus 2.)

3. A sorozat másik állam- és jogelméleti tárgyú munkája Papp Ignácz adjunktus: A szocialista demokrácia elemei a mezőgazdasági termelőszövetkezeteinkben c. dolgozata, melyben a szerző úttörő jellegű munkát végzett. A tanulmányban a termelőszövetkezeti demokrácia kérdéseinek vizsgálata elsősorban az állam- és jogelmélet oldaláról történik. A dolgozat első részében (1—13. old.) a szocialista demokrácia és a termelőszövetkezeti demokrácia közötti tartalmi összefüggésekről kapunk széles irodalmi anyag kutatása mellett, alapos elemzést. Egyetértünk következtetésének azzal a részével, ahol a mezőgazdasági termelőszövetkezeti demokrácia konkrét tartalmi elemeinek sajátos körülményeit egyrészt abban látja, hogy a termelőszövetkezetek társadalmi szervezetek is, tagjai személyesen vesznek részt annak termelő tevékenységében, másrészt a termelőszövetkezetek mint üzemek olyan termelőeszközzel rendelkeznek döntően, amelyek a tagok tulajdonában vannak. Álláspontja szerint a mezőgazdasági termelőszövetkezeti demokrácia jogi oldalról *a)* a szocialista demokrácia egyik sajátos megjelenési formája, a társadalom ügyeinek intézésében való általános részvételi jogosultság konkretizálódása (az ismertetett sajátos tényezők mellett) további jogosultságok útján. A demokrácia egyben olyan

jogosultságok összessége is, melyeknek realizálódása során minden fontos szervezeti és működési kérdésben a jogszabály és az alapszabály keretei között — vita után — a tagok, illetve azok képviselői, minősített vagy egyszerű szótöbbséggel határoznak, résztvesznek a hozott határozatok előkészítésében, végrehajtásában és ellenőrzésében. (12. old.)

A tanulmány második részében (15—22. old.) a mezőgazdasági termelőszövetkezeti demokrácia konkrét tartalmi elemeiről olvashatunk, e viszonyokat szabályozó hatályos rendelkezések alapján. Papp Ignácz szerint a termelőszövetkezeti demokrácia konkrét tartalmi elemeit olyan jogosultságok jelentik, amelyek szervezeti, ill. hatásköri szinten jelentkeznek. E két szinten jelentkező tartalmi elemeknek gyakorlatban való érvényesülését — újszerűen — szociológiai módszerek alkalmazásával tárja fel, s az általánosításra a konkrét szociológiai kutatásai alapján jutott el. (Pl. a küldöttközgyűlés szükségessége stb.) Pozitívan értékelhető a dolgozat harmadik része is, ahol a szerző a szocialista állam belső funkciója és a termelőszövetkezeti demokrácia konkrét tartalmi elemei közötti összefüggéseket vizsgálja, utal a mezőgazdasági termelőszövetkezeti demokrácia funkcionálását befolyásoló tényezőkre. Még színvonalasabbá tette volna a dolgozatot, ha a választott témát történeti oldalról — részleteiben is — vizsgálja.

(Tomus XI. Fasciculus 4.)

4. A sorozatban jelentős helyet foglal el római jogtudományunk kiváló művelője, Pólay Elemér professzor: Az eladói kellékszavatosság a preklasszikus római jogban c. értekezése.

Pólay professzor a bevezető részben az eladói kellékszavatosság szabályozását elemzi a régi jog szerint. Alapgondolata az, hogy a naturálgazdálkodást folytató római rabszolgatartó rendszer csekély áruforgalma mellett az eladói kellékszavatosságnak szűkkörű szabályozása megfelelőnek bizonyult. A pun háborúkkal bekövetkező gazdasági fordulat azonban, amely a zárt naturálgazdaságok nagy részének burkait szétrepesztve kialakította a rabszolga-üzemek árutermelését, a forgalmi élet bonyolultságát, sokrétűvé válását vonta maga után. Az ezáltal támasztott követelményeknek az eladói kellékszavatosság korábbi formája, amely a naturálgazdálkodás csekély áruforgalmának megfelelhetett, most már egyre kevésbé volt képes eleget tenni. A tanulmány a jogfejlődésnek a gazdasági élettel való összefüggéseit nagyon igényesen, színvonalasan tárgyalja. Meggyőzően sikerült a marxizmus talajáról bizonyítania a preklasszikus jognak az előbbi kor forgalmi jogához viszonyított fejlődését, változását. Pólay professzor az eladói kellékszavatosság intézményének fejlődését döntően a termelés két tényezője: a rabszolgavétel (7—58. oldal) és az igásállat-vétel (58—68. oldal) vonatkozásában vizsgálja. Utal még a munka az eladói kellékszavatosság kialakulásának kezdeteire egyéb dolgok vételénél.

a) Rómában a rendszeres rabszolgaforgalom a IV. sz. derekán indul meg s ezzel esik egybe curilis aedilitas: a római városi bíróság felállítása. Az aedilis maga szerkesztett garantiastipulato-formulákat, s ha a felek hozzá mint vásárbíróhoz fordultak, úgy az általa előírt formula útján való garanciavállalásra hívta fel az eladót. Egyetértünk a szerzőnek azzal a következtetésével, hogy a curilis aedilisek a rabszolgatartók érdekeinek a szolgálatában az első lépést azzal tették meg, hogy az általuk kezdetben esetenként előírt garantia stipulatio formáját a rabszolgapiac viszonyainak a rabszolgatartó római polgárokból kikerülő vevőkre nézve kedvező alakításával általánosan használatosakká tették. (9. old.). A továbbiakban a történeti fejlődés menetét szem előtt tartva, Pólay professzor választ ad — többek között — arra a kérdésre, hogy milyen volt az út, amely a garancia felvállalás általános jellegűvé történő tételéhez vezetett, hogyan alakult ki a kereset a római jogfejlődés folyamán, a pun háborúktól a principátusig terjedő időben utalnak-e jelek a kereset létezésére. Széles alapokon nyugvó vizsgálódásai alapján a szerző arra a megállapításra jut, hogy a kereset megkonstruálása — először nyilván subsidiárus szerkezettel — önálló formájában az i. e. II. század végén mehetett végbe, tehát későbben, mint a reahibitorius kereset két változata. Ennek okát Pólay professzor abban látja, hogy a rabszolgapiacon a másik pun háborút követő nagy kínálatot és olcsóságot a III. század végétől kezdve a rabszolgafelkelések és polgárháborúk folytán a rabszolgaárak emelkedése váltotta fel.

Összefoglaló értékelése szerint a rabszolgaedictum: normatív és formuláris részre tagozódik (55. old.). A normatív részben található *a)* az eladó közlési kötelezettségét előíró szabály, valamint a rabszolga nemzetiségére és szakképzettségére vonatkozó közlési szabályok, *b)* az önálló actio redhibitoria és restitutio szabályaival. A formuláris részben helyezkedtek el: a rabszolga fizikai hibáira vonatkozó garanciastipulatiók, az evikciós garantiastipulatio, *c)* a subsidiarius és önálló actio redhibitoria formulája az érvényesítési határidővel s *d)* az actio quanti minoris kétféle formulája, szintén határidővel.

b) Az i. e. II. században Itáliában feltűnik a legelőgazdálkodást folytató és így elsősorban állattenyésztéssel foglalkozó külterjes nagybirtok, ami természetszerűleg az állatforgalmat növeli. Az igásállatforgalom nagyjelentőségűvé lesz az uralkodó osztály számára, amit igazol az is, hogy a „fórum boarium" vételi ügyleteibe való beavatkozásra az aedilis curilis, mint osztálytisztviselő iurisdictios hatáskört kap.

Az aedilisi iumentumendictum eredeti tartalmát — hasonlóan a rabszolgaedictumhoz — a Varro-féle garantia stipulatioformuláknak megfelelő stipulatioformulák tették ki, s ez hosszabb ideig ki is elégíthette a forgalom szükségleteit.

Az a körülmény azonban, hogy a subsidiarius jellegű aedilisi keresetek bevezetésére e téren a források sehol sem utalnak, arra mutat, hogy a keresetek az igásbaromvételnél sohasem fejlődtek ki, s az edictumban csak az önálló actio redhibitoria és quanti minoris formulái és normatív szabályai szerepeltek. Ebből viszont következik, hogy a iumentumedictum e kereseteinek szabályozása akkor következett be, midőn a rabszolgaedictum önálló kereseteinek jelentősége már háttérbe kezdte szorítani a nehézkesebb szerkezetű subsidiarius kereseteket.

A iumentumedictum szabályai szintén a vevő helyzetét privilegizálják. A forum boarium legjelen-

tősebb vevői a belterjes nagybirtokok tulajdonosai, míg az eladók, mint az ulpianusi kommentár megvető hangjából kitűnik (Dig. 21. 1. 1. 2—38—2.), a civis szemében „jöttment peregrinusok".

c) A szerző az eladói kellékszavatosság fejlesztése szükségességét egyéb dolgok vételénél abban látja, hogy az I. sz. derekán megindul Rómában a nagy pénzforgalom és ezzel az importáruk beözönlése, főleg Keletről. Ez a nagy rabszolgatartók igényét egyre jobban differenciálta és újabb, elsősorban fényűzési cikkek beszerzésére indította őket. Így fontossá vált számunkra ezen áruk forgalma is, amelyek beszerzése egyre esztelenebb fényűzésüknek előfeltétele volt. (Tomus XI. Fasciculus 9.)

5. A sorozat jogtörténeti tárgyú dolgozata Tóth Árpád adjunktus: A kivételes hatalomról szóló 1912. évi LXIII. tc. létrejöttének előzményei 1868-tól a századfordulóig c. munkája.

A szerző a rendelkezésre álló irodalmi anyag felhasználásával bemutatja, hogy a kivételes hatalom — vagy az adott korban történő terminus-technikus szerint „ostromállapot" vagy később „kivételes állapot" — mint jogintézmény miként alakult ki. Eredményes az a törekvése, amely arra irányul, hogy felkutassa azokat az okokat és körülményeket, amelyek hatással voltak a kivételes hatalom intézményének kifejlesztésére.

A kivételes hatalom állandó szabályozását biztosító törvény megalkotásának gondolata már 1868-ban felmerült a magyar országgyűlésben, Deák kezdeményezésére. Deák szerint a törvényt a fegyveres felkelés és egyéb súlyos belzavarok, továbbá a háború közvetlen kitörésének veszélye esetén kell hatályba léptetni.

Ezt követően 1878-ban találkozunk hasonló próbálkozásokkal, amikor a kormány törvényjavaslatot fogadott el a háború esetén alkalmazható kivételes intézkedésekről. E javaslat tehát belső zavarok esetére nem adott kivételes hatalmat a kormánynak. A szerző helyesen utal arra, hogy ez a jogi helyzet összefüggésbe hozható azzal a tényleges helyzettel, mely szerint Magyarországon a szabadságjogok nem nyertek átfogó törvényi szabályozást, ezért korlátozásuk külön felhatalmazás nélkül is könnyen lehetséges volt.

A következőkben Tóth Árpád ismerteti a legközelebbi hasonló tárgyú javaslat (1888.) elfogadásának körülményeit. Ezt a javaslatot az uralkodó is jóváhagyta, de a törvényhozás elé nem kerülhetett mert a közös hadügyminisztérium igényeit nem elégítette ki. A tervezet a kormánynak általános felhatalmazást adott.

A kivételes hatalom törvényi szabályozásának ügye a közös hadügyminisztérium kezdeményezésére 1893-ban újra előtérbe került. Fehérvári Géza honvédelmi miniszter az általános felhatalmazás mellett foglalt állást. Nézetét az igazságügyminiszter nem osztotta, mert véleménye szerint egy ilyen felhatalmazás lehetetlenné tenné az alkotmányos ellenőrzést. A kérdéssel a minisztertanács is foglalkozott, ahol oly tartalmú döntés született, mely szerint szükséges az általános felhatalmazás megadása, de szükség van egyes felhatalmazások taxatív felsorolására is. Egyetértünk a szerző véleményével, amikor azt hangsúlyozza: szerencsének minősíthető, hogy ebből a javaslatból sem lett törvény. Ugyanis a Fehérvári-féle javaslat — elfogadása esetén — komoly veszélyek forrásává válhatott volna.

Az ismertetett kérdésről 1906-ban ismét tárgyalások kezdődtek. A Lukács-kormány idején számos törvényjavaslat született, amelyeknek egyikét 1912-ben fogadta el az országgyűlés, amikor a kivételes hatalomról a LXIII. tc.-ben intézkedett.

Véleményünk szerint Tóth Árpádnak sikerült megnyugtatóan bebizonyítania, hogy a kivételes hatalom bevezetésére irányuló törekvések már a kiegyezést közvetlenül követő időkben megkezdődtek hazánkban. Az 1912-es szabályozás közel félévszázados törvényszerkesztési munka eredményeként jött létre.

Igazolást nyert az is, hogy a törvényi szabályozást Bécsből ösztönözték, a magyar uralkodóosztály pedig a háború kitörésének veszélyétől — s tegyük hozzá, a munkásmozgalmi szervezkedés eredményeitől is — tartva fogadta el. A félelem — miként azt a későbbi történelmi események tanúsították — nem is volt alaptalan. (Tomus XI. Fasciculus 6.)

6. A nemzetközi jogot Nagy Károly adjunktus: Az állam idő előtti elismerése és a beavatkozás a nemzetközi jogban c. tanulmánya képviseli.

A szerző szép felkészültséggel megírt tanulmányában három fő problémát von vizsgálata körébe.

a) Az első részben (3—12. old.) az elismerés fogalmát, tárgyát és jogi természetét elemzi, gazdag irodalmi anyag feldolgozásával. Nagy Károly szerint az elismerés általános nemzetközi jogi fogalma alatt az elismerőnek olyan nyilatkozatát kell érteni, amelynek tartalma valamely tény létezésének megállapítása. Az állam elismerése elvben egyoldalú aktus, kivételesen lehet kétoldalú is. Alaki előírások az állam elismerésénél nincsenek. A szerző az elismerés tárgyáról vallott nézeteket nagy szorgalomról tanúskodva összegyűjtötte, s végül arra a megállapításra jut, hogy az rendkívül változatos, nem korlátozható az állam, kormány, hadviselő fél elismerése. A nemzetközi elismerés tárgya lehet olyan tény is, amelyiknek bekövetkezését, létrejöttét a nemzetközi jog nem szabályozza. Ilyen tény az állam keletkezése, amelyik az egyik leggyakoribb elismerési tárgy, a kormány mellett. Bár az államok keletkezése kívül esik a nemzetközi jogi szabályozás körén, osztjuk a szerző ama álláspontját, hogy a „hozzáfűződő nemzetközi joghatások miatt jogilag mégsem közömbös". Az állam keletkezése meglevő jogviszonyok megszűnését, változását, és új jogviszonyok keletkezését jelenti, tehát jogi tény, annak ellenére, hogy a nemzetközi jog nem írja elő, hogyan kell létrejönnie. Ugyanakkor az elismerés tárgya nem terjeszthető ki korlátlanul (pl. illegális területszerzés elismerésére).

b) A második részben (12—18. old.) Nagy Károly lényegében arra az okszerű következtetésre jut, hogy az állam elismerése akkor idő előtti, ha az állam az elismerés pillanatában még tényleg nem jött létre. Ilyenkor az elismerés tárgya nem létező tény. Azok az elismerési feltételek, melyek hiányában az elismerés idő előtti, azonosak az állam létezésének feltételeivel. Sem a nemzetközi jog, sem az egyetemes nemzetközi jog nem határozza meg

az állam tényleges létezésének kritériumait. A nemzetközi jog ismeri és használja az állam fogalmát és ahhoz anélkül kapcsol jogkövetkezményeket, hogy meghatározná e fogalom tartalmát.

c) A tanulmány továbbiakban, a harmadik részben, az idő előtti elismerés és az intervenció problematikáját tárgyalja. Itt különösen figyelemre méltónak tartjuk azt a megállapítást, hogy az idő előtti elismerés bizonyos esetekben beavatkozást jelenthet, ha az általa létrehozott joghatások az érdekelt állam akarata ellenére jöttek létre, sértik szuverénitását és következményei általa el nem háríthatók. A szerző ugyanakkor polemizál arról a kérdésről, hogy különbséget kell-e tenni az intervenció szempontjából a de jure és de facto elismerés között. Véleménye szerint a de facto elismerés mindig időleges és hatásai korlátozottak, annak terjedelme esetenként változhat, míg a de jure elismerés teljes és végleges. A de facto elismerés alapján nemzetközi szerződések köthetők, vagy diplomáciai kapcsolatok létesíthetők. Az idő előtti, de facto elismerés is rendelkezik olyan joghatásokkal, amelyek adott esetben intervenciót jelenthetnek. Igen megalapozottak a szerző ama következtetései, hogy az állam de facto elismerése rendszerint nem vonja maga után az elismerő és az elismert állam közötti rendes kapcsolatok létrehozását.

A dolgozat befejezésül utal arra az esetre, amikor az elismerés nem eredményezi a két állam közötti állandó kapcsolat felvételét. (Pl. ügyintéző szerződés kötése, amely ad hoc elismerésnek minősül.) Az ilyen elismerés soha nem jelent beavatkozást. (Tomus XI. Fasciculus 5.)

7. A tételesjogi tudományok körében Bólya Lajos egyetemi tanár: A biztosító és kényszerítő intézkedések rendszere a büntető eljárásban c. dolgozatában azt a célt tűzte maga elé, hogy megkísérelje a büntető eljárásban a biztosító intézkerések rendszerének kidolgozását.

A szerző elöljáróban a rendszeralkotás előzményeit vizsgálja a szocialista büntető eljárás tudományában (6—11. old.), elemzi a biztosító intézkedések elhatárolásának problematikáját az eljárási cselekményektől és a rendfenntartó intézkedésektől. Meggyőző a szerző álláspontja, amidőn objektív kritériumok alapján két rendszert alkot a büntető eljárásban, a biztosító és a kényszerítő intézkedések rendszerét. A biztosító intézkedések rendszerébe sorolja a következőket: idézés, pénzbírság, lakóhely elhagyásának tilalma, felhívás tárgy megszemlélésének biztosítására, lefoglalás, lefoglalandó dolog kiszolgáltatására való felhívás, zár alá vétel. A kényszerítő intézkedések rendszere nézete szerint a következőképpen alakul: elővezetés, őrizet, előzetes letartóztatás, ideiglenes kényszergyógykezelés, elfogatóparancs, szakértői vizsgálat eltűrésére kötelezés, ideiglenes elmegyógyintézetbe utalás megfigyelés végett, házkutatás, személymotozás.

Bólya Lajos vizsgálódását kiterjesztette a kényszerítő intézkedések körében arra is, hogy azok milyen eljárási helyzetben levő személyek ellen alkalmazhatók (28. old.). Elfogadható az az álláspont, hogy a szabadságjogok szférájának kényszerrel való korlátozása legnagyobb mértékben a terhelttel szemben érvényesülnek és fokozatosan csökken ennek értéke a sértett, a tanúk és a szakértő, végül az eljárásban semmilyen minőségben nem szereplő állampolgárral szemben. Osztjuk a szerző azon nézetét, mely szerint a kényszerítő intézkedések alkalmazási körének tárgyalása összefüggésbe hozható azok szabadságkorlátozó intenzitásával.

A tanulmány a továbbiakban a kényszerítő intézkedések rendszerének funkcionális vizsgálatával foglalkozik. Választ kapunk e körben arra a kérdésre, hogy kinek, milyen szervnek, milyen hatóságnak van felhatalmazása arra, hogy a kényszerítő intézkedéseket alkalmazza. Ki működtetheti a kényszerítő intézkedések rendszerét az eljárásban, annak egyes szakaszaiban? (30—38. old.) Hasznos lett volna, ha a tanulmány a magyar hatályos büntető eljárási jog anyagán túlmenőleg vizsgálat tárgyává teszi az egyes szocialista, népi demokratikus joganyagot, a kényszerítő intézkedések rendszere funkcionálásának táblázatban történő feldolgozásánál. Egyébként elfogadható a szerző összefoglaló értékelése, mely szerint a kényszerítő intézkedések alkalmazására mindig az eljáró hatóság mérlegelése alapján kerülhet sor, tehát az rendszerint fakultatív jellegű.

A szerző a kényszerítő intézkedések feltételeinek problematikájának tárgyalása után még két lényeges kérdést érint tanulmányában. Az egyik a biztosító intézkedések és a kényszerítő intézkedések rendszerének egymáshoz való viszonya (46—52. old.), a másik a biztosító és kényszerítő intézkedések rendszerének fejlődése (52—58. old.). Figyelemre méltóak azok a javaslatok, amelyeket az utóbbi cím alatt a szerző a jogi szabályozás elé ,mint feladatot jelöl meg. Felveti a kérdést: az őrizet és az előzetes letartóztatás mellett nem volna-e célszerű más vagy rövidebb tartamú szabadságkorlátozás bevezetése (pl. munkahely változtatásának tilalma, bizonyos okmányok — személyazonossági igazolvány, útlevél bevonása, házifogság hatósági őrizet nélkül stb.). A biztosító intézkedések között pedig a lakóhely elhagyásának tilalma mellett nem volna-e célszerű újabb intézkedési formák kialakulását elősegíteni?

Nézetünk szerint jelentősebb a fejlődés szempontjából az a követelmény, amelyet a szerző a társadalomtól vár a megelőzés (nevelés) körében a biztosító és kényszerítő intézkedések területén. A társadalom bevonása — mint írja — individuális formában az egyéni kezességben, kollektív formában pedig a társadalmi kezességben realizálható. Az egyéni kezesség esetében egy kijelölt vagy önként vállalkozó személy vállal felelősséget a terhelt magatartásáért, a társadalmi kezesség esetében az a kollektíva, amelyben a terhelt dolgozik. A nevelési intézkedések így veszik át a kényszerítő intézkedések funkcióját, a társadalmi egység erősítésével erejük olyan lesz, hogy mellettük kényszerítésre nem lesz szükség (Tomus XI. Fasciculus 8.)

8. Besenyei Lajos tanársegéd: Az építési szerződések néhány elvi és gyakorlati problémája c. tanulmányában döntően a hazai irodalmi és hatályos jogszabályi anyag alapján foglalkozik a tervszerződéseken belül elhelyezkedő és az építési jellegű beruházások lebonyolítására alkalmas jogi eszközök egyikével, az építési szerződés elméleti és gyakorlati problémájával. A szerző dolgozatában négy fő kérdést tárgyal:

1. a tételes elszámolás alapján le-

bonyolításra kerülő építési szerződés létrejötte,

2. az építési szerződés teljesítése,

3. a szerződésszegés,

4. a rögzített vagy fix áras építési szerződés.

Besenyei Lajos az építési szerződés létrejöttével kapcsolatban kiemeli, hogy annak tervezetét mindig a kivitelezőnek kell elkészíteni, amelyet az építtető köteles aláírva, esetleg véleményeltérési nyilatkozattal együtt a kivitelezőnek 15 napon belül megküldeni. A véleményeltérés egyeztetése mindig a kivitelező feladata. Ha az egyeztetést elmulasztja, érvényesül a hallgatás beleegyezés elve. Joggal vitatja a szerző ennek adott esetben történő alkalmazása helyességét, mivel igen súlyos népgazdasági érdekek szenvedhetnek sérelmet egy dolgozó (ügyintéző) hanyagságából.

Az építési szerződés teljesítésével kapcsolatban történt kutatási eredményei is több önálló állásfoglalásra késztették a szerzőt. Véleménye szerint e körben legproblematikusabb a teljesítés idejének meghatározása, aminek viszont döntő szerepe van egyes szerződésszegés jogkövetkezményei alkalmazásában. A tanulmány hibásnak minősíti azt az irodalomban található tételt, hogy a teljesítési idő: a műszaki átadás-átvételi eljárást megelőző és a kivitelező által az építtető részére küldött készrejelentés időpontja. Nézete szerint a készrejelentés a műszaki átadás-átvételi eljárás kitűzését megelőzően legalább 15 nappal korábban kell megtenni, amikor a létesítményt még nyilván nem kell teljes kész állapotba, mintegy készenlétben tartani. A fenti álláspont elfogadása ugyanis lerövidítené a kivitelezési időt. Helyesnek tartjuk a szerzőnek azt a következtetését, mely szerint a teljesítés időpontjául a műszaki átadás-átvételi eljárás időpontját kell tekinteni. Ebben az időpontban állnak be a teljesítéshez kapcsolódó legfontosabb joghatályok (kárveszélyviselés átszállása, kötelem megszűnése).

A dolgozat a következőkben a jogdogmatikai követelményeknek színvonalasan eleget téve részleteiben is elemzi a szerződésszegés leggyakrabban előforduló eseteit, majd jogunk fiatal intézményének, a fix áras szerződés lényegét abban összegezi, hogy a felek a szerződésben megállapítják azt az összeget, amely összegért a kivitelező köteles a munkát elvégezni, függetlenül a kivitelezési értéktől.

A tudományos igényesség és alaposság mellett elkészített tanulmány értékét növelte volna az a tény, ha vizsgálódását a szerző kiterjeszti a szocialista, baráti országok gyakorlatában jelentkező, vitatható kérdések elvi oldalról történő bemutatására is. (Tomus XI. Fasciculus 3.)

9. A sorozatban kifejezetten tudománytörténeti munkával is találkozunk. Horváth Róbert egyetemi tanár: Berzeviczy Gergely közgazdasági és népességi tanai c. értekezésében a magyar népességi elméletnek egy olyan képviselőjével foglalkozik, akit a magyar tudományos közgazdasági szakirodalom csak mint úttörőt említhet, s akinek műveiben a korai magyar népességi elmélet legfontosabb problémái igen magas tudományos szinten kerülnek megfogalmazásra. Elismerésre méltó Horváth professzornak az a törekvése, hogy vállalkozott a feledés homályából Berzeviczy Gergely (1763—1822) életútjának, életművének felkutatására, (4—7 old.), első közgazdasági és statisztikai munkáinak elemzésére. (7—28. old.)

Berzeviczy volt az első Magyarországon, akik külföldi tanulmányainak hatása alatt a demográfiai problémákat tudományos módon közelítette meg, a kialakuló kapitalizmus korában. Első széles tájékozottságról tanuskodó műve 1797-ben jelent meg: „Magyarország kereskedelme és ipara" címmel. E művében Berzeviczy Magyarországon gazdasági problémáinak alapvető szintézisét adja. Második művét 1804-ben írta meg: „A magyar jobbágyok állapotáról és jellemérő1." (De Conditione et Judole Rusticorum in Hungarie). A harmadik műve: „Nézetek a kereskedelemről" (Ansichten über den Welthandel) címmel jelent meg 1808-ban, német nyelven. Az 1804-ben írt mű elemzése alapján helyes következtetésre jut el a szerző akkor, amikor rögzíti: „Berzeviczy a magyar parasztság problémáját, — mint magyar sorskérdést — tökéletes realitással tárta fel". A magyar adórendszer és jobbágyi szolgáltatások statisztikai felmérésével tárgyi alapra, s egyben reális tudományos alapra helyezte az egész problémát. Az 1808-ban megjelent mű lényege a magyar külkereskedelmi kapcsolatok kiépítésének szükségessége melletti állásfoglalásban foglalható össze. E művében elméletileg messze megelőzi korát és gyakorlatilag is megpróbálja világkereskedelmi elképzeléseit kifejteni az Észak- és Kelet-Európai kereskedelem kifejlesztése formájában, amelyet a napóleoni kontinentális zárlat alkalmával teremtett alkalom megragadásával képzel kifejleszteni.

Berzeviczy élete utolsó szakaszában jutott el odáig, hogy kísérletet tegyen egy közgazdasági munkának kézikönyvszerű összefoglalására (De Öconomia Publica c. munkájának kiadására sor nem kerülhetett.) A munka pozitívan értékelhető vonása, tudományos eredménye, az összehasonlító költségelmélet és a külkereskedelem elmélete, amelylyel magát Richardot is megelőzi. A kézikönyv legfőbb értéke a népességi elméletről szóló részben olvasható. Berzeviczy eljutott annak megállapításáig, hogy a népesség szaporodását a kapitalista termelési módra való átmenet mozdítja elő. Horváth professzor az eredeti anyag tanulmányozása alapján jutott el arra a tudományos megállapításra, hogy Berzeviczy „világosan adta meg a malthusi túlnépesedési elmélet bírálatát, tökéletesen feltárta a népességi fejlődés rugóit, kölcsönös összefüggésben a gazdasági fejlődés rugóival. (Tomus XI. Fasciculus 7.)

III.

A fentiekben Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae kilenc számát ismertettük. Ennélfogva ismertetésünk, értékelésünk nem is lehetett olyan részletes és mélyreható, mint amilyent ezek a munkák megérdemeltek volna. Mégis úgy véljük, így is képet ad az olvasónak arról: milyen tudományos kutatásokon alapuló munkákról van szó, továbbá bizonyíték a recenzió arra is, hogy a tanulmányok összességükben, a korábbi években elért eredmények további gazdag produktumai.

Kunos József

Új könyvek

Hatályos igazságügyminiszteri utasítások gyűjteménye. 1952—1964. Közzéteszi az Igazságügyminisztérium. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 295 p.

Büntető jogszabályok. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 414 p.

Építésügyi törvény. Az 1964. évi III. törvény (Ét.) és végrehajtásáról szóló 30/1964. (XII. 2.) Korm. számú rendelet (Vhr.), továbbá a törvény javaslatának miniszteri indokolása. Összeáll. Kozma Tamás — Temesvári László. Lezárva: 1965. június 30. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 140 p.

Kertész Imre: A kihallgatási taktika lélektani alapjai. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 325 p. [Bibliogr. 313—324.]

Imre Iván — *Reményi Gyenes* István: Autósoknak, motorosoknak a közlekedési szabálysértésekről. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 195 p.

Katona Géza: A nyomok azonosítási vizsgálata a büntetőeljárásban. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 342 p. 10 t. [Bibliogr. passim.]

Korda Lajos — *Bánsághy* Miklós: Jogi ismeretek a közgazdasági technikumok számára. 12. átd. kiad. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 214 p.

Iratminták ügyészek részére. Kiad. a Legfőbb Ügyészség Titkársága. Bp. Zrínyi ny. 1965. 367. p.

[*Szelényi* Zoltán] *Szeleni* Zoltan: Juridicseszkie voproszü sztandartizacii. Dejsztvie sztandarta, ego objazatel'-naja szila i rol' v szisztemeplanovüh dogovorov. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. [Soksz.] 435 p.

Keynes, J. M.: A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete. (The general theory of employment interest and money. Ford. Erdős Péter.) Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 430 p.

Hansen, Alvin H.: Útmutató Keyneshez. (A guide to Keynes. Ford. Andorka Rudolf.) Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1965. 261 p. [Bibliogr. passim.]

Venzser, V. G.: Az értéktörvény felhasználása a termelőszövetkezeti gazdaságban. (Voproszü iszpol'zovanija zakona sztoimoszti v kolhoznam proizvodsztve. Ford. Csighy Tibor.) [Bp.] Kossuth Kiadó, 1965. 332 p. [Bibliogr. passim.]

Csák Julia: Válaszúton az ENSZ. [Bp.] Kossuth Kiadó, 1965. 165 p. 1 t.

Szabolcs Ottó: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában. 1920—1926. (Tisztviselőkérdés Magyarországon az első világháborút követő infláció és a szanálási válság éveiben.) Bp. Akad. Kiadó, 1965. 210 p. 2 t. [Bibliogr. 195—200.]

Mérey Klára, T.: A somogyi parasztság útja a feudalizmusból a kapitalizmusba. Bp. Akad. Kiadó, 1965. 276 p. [Bibliogr. passim.]

Állam- és jogelmélet

Sztucska, P. I.: Izbrannüe proizvedenija po marszisztszko-leninszkoj teorii prava. [Válogatott tanulmányok a jog marxi-lenini elméletéről.] Moszkva, 1964. 748 p. /Insztitut Isztorii Partii pri CK KP Latvii — Filial Insztituta Markszizma-Leninizma pri CK KPSzSz. [Szerző bibliogr. 723—743.] ÁJI. 21.646

A P. I. *Sztucska* életéről és tevékenységéről szóló bevezető tanulmány után Sztucskának Az állam- és jog forradalmi szerepe c. tanulmányát közli. A tanulmányt követő fejezet Sztucska kisebb cikkeiből és beszédeiből közöl válogatást. A gyűjtemény következő fejezete Sztucskának: Bevezetés a polgári jog elméletébe című bevezető tanulmánya. A mellékletek Sztucska tevékenységére vonatkozó fontos dokumentumokat és Sztucska műveinek bibliográfiáját tartalmazzák.

Grisaev, P. I.: Kritika burzsuaznoj pravovoj ideologii. (Razoblacsenie burzsuaznüh vzgljadov na szovetszkoe pravo i zakonnoszt'). [A burzsoá jogi ideológia kritikája.] Moszkva, Izd. Juridicseszkaja Literatura, 1964. 208 p. ÁJI. 21.679

Az ideológia osztályjellegéről szóló marxi-lenini tanítás összefoglalása után a szovjet jogrendszer ellen irányuló burzsoá „kritika" alapvető tételeinek tarthatatlanságát mutatja ki. Ez a „kritika" szerző szerint szerves része a kommunista ideológia ellen irányuló támadásoknak. A továbbiakban a burzsoá szerzőknek a szovjet jog ellen irányuló támadásait foglalja össze, elemzi és cáfolja.

O nekotorüh szocial-reformisztszkih koncepcijah goszudarsztva. Red. *Deniszov,* A. I. [Az állam néhány szociál-reformér koncepciójáról.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1964. 129 p. /Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova./ ÁJI. 21.694

A jobboldali szociáldemokraták különböző ideológiai tételeit cáfoló tanulmánygyűjtemény a következő tanulmányokat tartalmazza: *Deniszov,* A. I.: A szociálreformerek antimarkszista felfogása az államról és a demokráciáról, *Guliev,* V. L.: A szociálreformerek politikai doktrinájának válsága, *Puljanov,* V. Z.: A jobboldali labouristák ideológiája és a burzsoá állam, *Ivanenko,* O. F.: A szocialista állam és a reformista erőfeszítések.

Kloffáč J. — *Tlustý,* V.: Empirische Soziologie. Kurzer Abriss der modernen bürgerlichen empirischen Soziologie. [Empirikus szociológia.] Berlin, Deutscher Verlag der Wissenschaften, 1964. 220 p. ÁJI. 21.664

A jelenkori polgári empirikus szociológia rövid áttekintése. A bevezetésben az empirikus szociológia legfontosabb sajátosságait, a következő fejezetekben fő kutatási területeit foglalja össze. Ezt követőleg az új empirikus szociológiai elméleteket (neopozitívizmus, mikroszociológia, szociometria stb.) mutatja be. A befejezésben a mű a polgári szociológia történeti materialista kritikáját adja.

Államjog. Alkotmányjog

Dekretü szovetszkoj vlaszti. Tom. 3. [A szovjet hatalom dekrétumai. 3. köt.] Moszkva, Izd. Politicseszkoj Literaturü, 1964. 664 p. /Insztitut Markszizma-Leninizma pri CK KPSzSz-Insztitut Isztorii Akademii Nauk SzSzSzR./ ÁJI. 21.703

Az ismert sorozat harmadik kötete az 1918. júl. 11—november 9. között keletkezett anyagot mutatja be.

Ruzselite, O. Sz.: Otricanie szvobodü szoveszti v burzsuaznüh sztranah. [A lelkiismereti sza-

badság korlátozása a burzsoá államokban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 124 p. ÁJI. 21.689

A lelkiismereti szabadság fogalmáról adott áttekintés után a burzsoá alkotmánynak idevonatkozó, deklaratív jellegű rendelkezéseit foglalja össze. Külön fejezet foglalkozik az egyháznak a burzsoá államban elfoglalt privilegizált helyzetével, érintve az egyháznak a házasságjogi kérdésekben vitt szerepét, valamint az oktatásügyben elfoglalt kiváltságos helyzetét. A befejező részben rövid áttekintést ad a Szovjetunió idevonatkozó hatályos tételesjogi rendelkezéseiről.

Guraev, P. P.: Zascsita licsnüh i imuscsesztvennüh prav. [A személyi és vagyoni jogok védelme.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 111 p.
/Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21.752

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének gondozásában megjelent, népszerűsítő jellegű sorozatban közzétett munka két részből áll. Az elsőben a szerző a személyi és vagyoni jogok polgári jogi védelmével, a második részben pedig a további jogi eszközök (büntetőjogi, szakszervezeti, választott bírósági eljárások, államigazgatási eljárás) igénybevétele útján való védelem kérdéseivel foglalkozik.

Charnay, Jean-Paul: Le contrôle de la régularité des élections parlementaires. [A parlamenti választások szabályos lefolytatásának ellenőrzése.] Paris, Libraire générale de droit et de jurisprudence, 1964. II, 447 p.
[Bibliogr. 434—439.] OK. 387.254

A választások ellenőrzésének technikájával és eljárási szabályaival foglalkozó kézikönyv.

Államigazgatási jog

Szovetszkoe adminisztrativnoe pravo. (Oszobennaja csaszt'.) Red. *Kozlov,* Ju. M. [Szovjet államigazgatási jog. Különös rész.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 326 p.
/Moszkovszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. M. V. Lomonoszova./ ÁJI. 21.696

Az RSzFSzR jogi karainak és főiskoláinak használatára kiadott kézikönyv.

Organü szovetszkogo goszudarsztvennogo upravlenija v szovremennüj period. [A szovjet államigazgatás szervei a jelen időszakban.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura" 1964. 263 p. ÁJI. 21.655

A tanulmánygyűjteménybe felvett munkákat Ju. M. Kozlov, V. M. Manohin, Sz. A. Maevszkij, V. Sz. Evropin, I. M. Kiszlicin, O. V. Scsemeleva, M. I. Eropkin, B. N. Gabricsidze és M. P. Bannüh írták. A gyűjteményt Ju. M. *Kozlov* szerkesztette.

Cuccia, Francesco: Lineamenti di una bibliografia sulla disciplina giuridica dell'urbanistica. (1942—1961.) [A városrendezésre vonatkozó jogszabályok bibliográfiája.] Milano, Giuffrè, 1965. 2 db.
OK. 388.921

A városépítésre és városrendezésre, valamint a városok igazgatására vonatkozó olasz művek és jogforrások bibliográfiája. A mű függeléke az eredeti anyaggyűjtést 1964. június 30-ig közzétett adatokkal zárja.

New perspectives in organization research. [A szervezéstudományi kutatás új távlatai.] Ed. W. W. Cooper—H. J. Leavitt—M. W. Shelly. New York, London, Sydney, Wiley, 1964. XXII, 606 p. [Bibliogr. 567—597.] OK. 387.238

Tanulmánykötet a szervezéstudomány sajátos kérdéseiről és a szervezéstudományi kutatások legújabb eredményeiről.

Pénzügyi jog

Moszin, I. N.: Mezsdunarodnüj valjutnüj fond. [A nemzetközi valutaalap.] Red. *Lopatina,* G. Sz. Moszkva, Izd. „Mezsdunarodnüe Otnosenija", 1964. 239 p.
/Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 21.748

A nemzetközi valutaalap létrehozásával kapcsolatos kérdések után a valutaalap elméletét és gyakorlatát tárgyalja. A befejező részben a kapitalizmus valutarendszerének újjászervezésére törekvő imperialista terveket mutatja be.

Polgári jog

Jacsukov, K. K.: Prava, voznikajuscsie v szvjazi sz poterej zdorov'ja. [Az egészség megsértésével kapcsolatban keletkezett jogok.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 166 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21.751

A népszerűsítő jellegű munka a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének gondozásában „A szovjet állampolgárok személyi és vagyoni jogai" címen közreadott sorozatban jelent meg. A munka az állampolgárok számára fontos tudnivalókat foglalja össze a következő fejezetekben: a személyi biztosításból származó jogok, a személynek okozott jogellenes károkból keletkező jogok, a szocialista vagyon védelmével kapcsolatos cselekményekből keletkezett károkból eredő jogok.

Obcsinnikov, N[ikolaj] I[vanovics]: Sztruktura dogovornüh otnosenij mezsdu szocialiszticseszkimi organizacijami. [A szocialista szervezetek közötti szerződési viszonyok szerkezete.] Moszkva, Izdat. Juridicseszkaja Literatura, 1964. 108 p.
/Biblioteka hozjajsztvennika i rabotnika juridicseszkoj szluzsbü./ OK. 388.491

Az áruszállítás és a beruházás terén jelentkező gazdasági kapcsolatok szerződési és szerződésen kívüli formáival, a szerződési viszonyok fajtáival foglalkozó gyakorlati segédeszköz.

Kakies, Dieter: Patentrecht. Patentgesetz. Gebrauchsmustergesetz. ... [Szabadalmi jog. Szabadalmi törvény. Ipari mintaoltalom.] Zgest, eingel. u. mit ausführlichem Schlagwortregister vers. — —. München, Goldmann, 1965. 218 p.
/Goldmanns gelbe Taschenbücher 1611./ OK. 388.826

A német szabadalmi jog legfontosabb törvényeinek, rendeleteinek és a vonatkozó nemzetközi megállapodásoknak gyűjteménye.

Munkajog

Szpravocsnik po voproszam oplatü i ohranü truda rabotnikov kul'turü i iszkuszsztva. [Kézikönyv a

kulturális és művészeti dolgozók fizetésének kérdéseiről.] [Moszkva], Profizdat, 1964. 192 p.
ÁJI. 21.768

A hatályos jogszabály anyagot összefoglaló, gyakorlati jellegű kézikönyv.

Kothari, G. L.: Labour law and practice in India. [Munkajog és munkajogi gyakorlat Indiában.] Bombay, Tripathi, 1964. XXI, 1106 p. OK. 387.129

Az indiai munkajog gyakorlati kézikönyvének első része 14 fejezetben tárgyalja a munkajog elméleti és gyakorlati kérdéseit, a második rész a központi szabályokat és az egyes államok hatályos munkajogi jogszabályait közli.

Családjog

Harcsev, A. G. Brak i szem'ja v SzSzSzR. [A házasság és a család a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. Szocial'no-Ékonomicseszkoj Literaturü, 1964. 324 p. ÁJI. 21.692

A házassággal és a családdal összefüggő szociológiai kutatások eredményeit összefoglaló munka a bevezetőben a házassággal és a családdal, mint a szociológiai kutatás tárgyával foglalkozik. Ezt követően a házasság és a család szociális lényegét, a házasság és a család fejlődésének tendenciáit vizsgálja a kapitalizmusban és a szocialista forradalom időszakában. Különkülön fejezetekben foglalkozik a szovjet családokra vonatkozó egyéb adatokkal és a szovjet család struktúrájával, továbbá a szovjet család alapvető szocialista funkcióival. A befejezésben a szovjet család fejlődési tendenciáit vizsgálja a kommunizmus építésének időszakában.

Büntetőjog. Bűnügyi tudományok

Boldürev, E. V.: Merü preduprezsdenija pravonarusenij neszoversennoletnih v SzSzSzR. [A fiatalkorúak jogsértéseinek megelőzése érdekében tett intézkedések a Szovjetunióban.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 367 p. /Akademija Nauk SzSzSzR Insztitut Goszudarsztva i Prava./
ÁJI. 21.749

A munka két nagy fejezetből áll. Az első részben a fiatalkorúak bűnözésének megelőzésével kapcsolatos állami tevékenység jogi formáit mutatja be igen részletesen ismertetve a tételes törvényhozást. A munka második részében a szerző a fiatalkorúak bűnözésének megelőzésével kapcsolatos jogi és társadalmi intézkedések rendszerét tárgyalja, elsősorban a különböző szervek (fiatalkorúak bizottságai, a nyomozó szervek megelőzési tevékenysége, az ügyészi felügyelet jelentősége) tevékenységét mutatva be. A befejező fejezetben a fiatalkorú bűnözés társadalmi védő intézkedéseket tárgyalja.

Jakovlev, A. M.: Bor'ba sz recidivnoj presztupnoszt'ju. [A visszaeső bűnözés elleni küzdelem.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 222 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./
ÁJI. 21.750

A Szovjetunió Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének gondozásában megjelent munka a bűncselekmény megismétlésének különböző formáiról szóló bevezető részek után különkülön fejezetekben foglalkozik a visszaesés törvényi formáival, a csoportosan visszaesők bűnözésével, a visszaeső bűnözők társadalomveszélyességével, a visszaeső bűnözőkkel szemben kiszabandó büntetésekkel, a büntetések végrehajtásával visszaeső bűnözők esetében és a visszaesés megelőzésével kapcsolatos kérdésekkel.

Methodik der Untersuchung und Verhütung von Verbrechen. [A bűnözés tanulmányozási és megelőzési módszerei.] Berlin, Staatsverlag der DDR, [1964.] 197 p.
ÁJI. 21.764

A bűnözés felderítésének, illetőleg megelőzésének kérdésével foglalkozó hat tanulmányt tartalmazó, 1962-ben, Moszkvában megjelent orosz nyelvű munka fordítása. Az egyes tanulmányokat A. A. Gercenzon, V. G. Tanaszevics, Sz. Sz. Sztepicsev, A. M. Jakovlev, G. B. Karnevics és J. V. Boldürev írták. A kötetet A. A. Gercenzon szerkesztette, a német kiadást H. Luther vezette be. A munkát jól egészítik ki az összszövetségi büntető törvényhozás alapelveinek, valamint az OSzFSzK. 1960. évi büntetőtörvénykönyvének a gyűjtemény tárgykörével kapcsolatos kérdésekről szóló rendelkezéseiről készített német nyelvű fordítás.

Kriminalitätsursachen und ihre Überwindung. Eine Gemeinschaftsarbeit von Strafrechtswissenschaftlern und- Praktikern. [A bűnözés okai és ezek legyőzése.] Berlin, Staatsverlag der DDR, 1964. 286 p. ÁJI. 21.762

Tanulmánygyűjtemény a bűnözés okairól és a bűnözés megelőzésének lehetőségeiről általában, valamint egyes, fontosabb bűncselekmények (társadalmi tulajdon elleni bűncselekmények az építőiparban, lopás, visszaeső bűnözők, kémkedés) esetében. A befejező tanulmány a kriminálstatisztikának a bűnözés leküzdésében vitt szerepével foglalkozik. A gyűjteményt G. *Stiller* szerkesztette.

Borodin, Sz. V.: Raszszmotrenie szudom ugolovnüh del ob ubijsztvah. [A szándékos emberölésről szóló ügyek bírói tárgyalása.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura", 1964. 211 p.
ÁJI. 21.690

A munka első részében a szándékos emberölés tárgyában lefolytatott tárgyalás sajátos kérdéseit (eljárásjogi kérdések, bizonyítás, bűnösség megállapítása, büntetéskiszabás, az ítélet indokolása, a sértett jogi helyzete.) A második részben a szándékos emberölés okait és az okok megelőzésének legfontosabb gyakorlati kérdéseit foglalja össze.

Bartükov, I. F. — *Dagel'*, P. Sz. *Eliszejkin*, P. F. — *Kuklin*, V. A. — *Neszterov*, A. I.: Adminisztrativnüe pravonaruszenija raszszmatrivaemüe v szudebnom porjadke. [Bírói úton elbírálandó államigazgatási szabálysértések.] Moszkva, Izd. „Juridicseszkaja Literatura" 1964. 161 p.
ÁJI. 21.753

A bírói hatáskörbe tartozó államigazgatási szabálysértések (csekélyebb jelentőségű garázdaság, áruuzsora stb.) gyakorlati kérdéseit tárgyaló, társszerzők által írt kézikönyv.

Ohm, A.: Persönlichkeitswandlung unter Freiheitsentzug. Auswirkungen von Strafen und Massnahmen. [A személyiség átalakulása a szabadságelvonás alatt.] Berlin, Walter de Gruyter, 1964. 161 p. ÁJI. 21.628

A tanulmány külön-külön vizsgálja a személyiség átalakulását, a nyomozás, továbbá a rövid és a hosszú időtartamú szabadságvesztő

büntetések időszakában. Külön foglalkozik a nemi erkölcs elleni bűnözők átalakulásával és az elítéltben végbemenő tudatalatti változásokkal.

Lunden, Walter A.: Statistics on delinquents and delinquency. [Bűnözési statisztika.] Springfield, Thomas, (1964.) X, 304 p. OK. 387.228

Statisztikai feldolgozás a fiatalkorú bűnözés alakulásáról az Egyesült Államokban. Több mint kétszáz ábrán és diagramon keresztül kapunk összehasonlító adatokat a fiatalkorú bűnözés különböző tényezőinek számszerű összefüggéseiről.

Les infractions contre la famille et la moralité sexuelle. [A család és a nemi erkölcs elleni bűntettek.] Rapports nationaux et rapport général au 9. Congrès international de droit pénal, La Haye, 23—30 août 1964. Paris, Sirey, 1965. 413—1160. p. /Revue Internationale de droit Pénal. 35. année. 3—4. trimestre 1964. 3—4. no./ OK. A4/7329: 1964:3—4

A Hágában 1964. augusztus 23—30 között megtartott nemzetközi büntetőjogi kongresszus 2. napirendi pontjához tartozó 19 nemzeti jelentést és az összefoglaló szintézist tartalmazó kötet.

Törvénykezési szervezet

Rubinstein, Amon: Jurisdiction and illegality. [Törvénykezés és jogellenesség.] Oxford, Clarendon Press, 1965. XII, 256 p. [Bibliogr. 245—247.] OK. 388.874

A szerző művében a bíróságok és közigazgatási szervek részéről történt hatásköri túllépéseket, jogszabályok téves értelmezéséből adódó jogellenes eljárásokat vizsgálja abból a szempontból, hogy a hatósági aktusok ilyen esetekben mikor tekinthetők semmisnek, illetve mikor megtámadhatónak.

Polgári eljárásjog

Szovetszkij grazsdanszkij processzsz. Red. *Klejnman,* A. F. [Szovjet polgári eljárásjog.] Moszkva, Izd. Moszkovszkogo Universziteta, 1964. 453 p. ÁJI. 21.769

A RSzFSzR jogi karainak és főiskoláinak számára írt tankönyv.

Mel'nikov, A. A.: Oszoboe proizvodsztvo v szovetszkom grazsdanszkom processzse. [Különleges eljárások a polgári eljárásjogban.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 128 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21.665

A különleges eljárások fogalmának és kialakulásának vázlata után az egyes különleges eljárásokat mutatja be. A következő fejezetekben a különleges eljárások eljárási sajátosságait és az azokkal kapcsolatos perorvoslati lehetőségeket mutatja be.

Büntető eljárásjog

[Truszov] Trusov, A.: An introduction to the theory of evidence. [Bevezetés a bizonyítás elméletébe.] Moscow, Foreign Languages Publishing House, é. n. 262 p. ÁJI. 21.657

Az 1960-ban orosz nyelven megjelent munka fordítása.

Szmirnov, D. V. — *Tanaszevics,* V. G.: Osznovü buhgalterszkogo ucseta i szudebnobuhgalterszkoj ékszpertizü. [A könyvvitel és a könyvszakértői vizsgálat alapelvei.] Leningrad, Izd. Leningradszkogo Universziteta, 1964. 140 p. /Leningradszkij Goszudarsztvennüj Universzitet im. A. A. Zsdanova./ ÁJI. 21.746

A munka két részből áll. Az első fejezetben általános könyvviteli ismereteket ad, a második részben pedig az igazságügyi könyvszakértői szemlével kapcsolatos gyakorlati kérdéseket mutatja be.

Pol'szkaja Narodnaja Reszpublika. [Lengyel Népköztársaság] (Perev. Ja. O. Motovilovkera.) Moszkva, Izdat. Juridicseszkaja Literatura, 1964. 294 p. /Ugolovno-processzszual'noe zakonodatel'sztvo zarubezsnüh szocialiszticseszkih gozsudarsztv./ OK. 381.417

A külföldi szocialista országok büntetőeljárási törvényhozását ismertető sorozat keretében megjelent gyűjtemény a lengyel büntető eljárással és törvénykezési szervezettel foglalkozó jogszabályokat tartalmazza az 1963. aug. 1-i állapot szerint.

La preuve. Première partie: L'antiquité. [A bizonyítás. Első rész: Az ókor.] Bruxelles, Editions de la Librairie Encyclopédique, 1965. 661 p. /Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions. Tome 16./ ÁJI. 21.847

A Jean Bodin Társaság 1959. szept. 28—okt. 4. között Párizsban tudományos ülésszakot tartott, amelynek során 63 tanulmányt mutattak be a bizonyítás fejlődéséről a különböző jogrendszerekben. A gyűjtemény első kötete az ókori bizonyítási eljárásokról szóló részt tartalmazza, éspedig a régi Egyiptom, a közelkeleti államok, a hettita és a zsidó eljárásjogi szabályokat, majd a görög és a római jogfejlődés egy-egy szakaszát összefoglaló tanulmányokban. Ezt követőleg a főbb ókori egyházjogi bizonyítási formákat, végül a bizánci eljárás szabályait dolgozzák fel az egyes tanulmányok.

La preuve. Troisième partie: Civilisations archaiques, asiatiques et islamiques. [A bizonyítás. Harmadik rész: Az ókori, ázsiai és iszlám-civilizációk.] Bruxelles, Editions de la Librairie Encyclopédique, 1963. 534 p. /Recueils de la Société Jean Bodin pour l'histoire comparative des institutions. Tome 18./ ÁJI. 21.948

A bizonyítási eljárás fejlődéséről szóló hatalmas gyűjteményes munkának időrendben elsőként megjelent kötete az ún. „primitív" népek bizonyítási jogáról szól. Összefoglaló jellegű tanulmányok, valamint egyes afrikai országok (Kongó, Guinea, Kamerun, Elefáncsontpart) bizonyítási jogának összefoglalása után több tanulmányban foglalkozik a muzulmán, az iszlám és az ottomán joggal. A kötet végül egyes ázsiai civilizációk (hindu, sziámi, indonéz, japán) jogrendszerének bizonyítási jogát tárgyalja.

Nemzetközi jog

Szovremennoe mezsdunarodnoe pravo. Szbornik dokumentov. Szoszt. *Szobakin,* V. K. [A jelenkori nemzetközi jog.] Moszkva, Izd. „Mezsdunarodnüe Otnosenija", 1964. 666 p. /Insztitut Mezsdunarodnüh Otnosenij./ ÁJI. 21.678

A dokumentumgyűjtemény a második világháborút követő idő-

szak legfontosabb nemzetközi jogi vonatkozású okmányait közli. Az anyag csoportosítása a következő: a békés egymás mellett élés elvei mint a nemzetközi jog alapelvei, a nemzetközi jog forrásai, területi kérdések a nemzetközi jogban, az emberi és állampolgári jogok biztosításának nemzetközi jogi kérdései, a külképviseleti szervek, diplomata- és konzuli jog, nemzetközi szerződések, a nemzetközi szervezetek, nemzetközi viták békés elintézése, a háború megelőzésének nemzetközi jogi szervei, a nemzetközi jog és a háború.

Zadorozsnüj, G. P. Mirnoe szoszuscsesztovanie i mezsdunarodnoe pravo. [A békés egymás mellett élés és a nemzetközi jog.] Moszkva, IMO, 1964. 488 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Goszudarsztva i Prava./ ÁJI. 21.680

A Szovjetunió Tudományos Akadémiája Állam- és Jogtudományi Intézetének gondozásában megjelent monográfia a békés egymásmellett élés lenini elveinek kifejtése után a békés egymás mellett élés elvének a nemzetközi jog területén való érvényesülésével kapcsolatos kérdéseket (az agresszív háború kizárása, a népek szuverén jogainak biztosítása stb.) mutatja be. A fegyver nélküli béke mint a békés egymás mellett élés és a nemzetközi jogrend biztosítékáról szóló fejezet után a békés egymás mellett élést, mint a sokoldalú együttműködés előfeltételét tárgyalja. Ezt követőleg elemzi a nemzetközi jog és a békés egymás mellett élés összefüggő kérdéseit, a nemzetközi jog fogalma, a nemzetközi jogi normák hatálya, a nemzetközi jogi doktrinák és a béke előrehaladása c. fejezetekben.

Nikolaev, P. A.: Politika SZSA, Anglii i Francii v Germanszkom voprosze 1945—1954. [Az USA, Anglia és Franciaország politikája a német kérdésben.] Moszkva, Izd. „Nauka", 1964. 389 p. /Akademija Nauk SzSzSzR. Insztitut Isztorii./ [Bibliogr. 268—276.] ÁJI. 21.697

A monográfia a következő felosztásban csoportosítja anyagát a hitlerellenes koalíció (1941—1945), a Szövetséges Ellenőrző Tanács működése (1945—1948), Anglia, Franciaország és az USA állásfoglalásai a német kérdésben a külügyminiszterek tanácsában (1945—1949), a külön döntések időszaka (1950—1952), az NSZK befogadása az agresszív háborús tömbbe (1953—1954).

United Nations juridical yearbook, 1963. [Az ENSZ jogi évkönyve, 1963] New York, ny. n. (1965.) 263 p. OK. ENSZ/65. V. 3.

Az ENSZ Közgyűlése 1962. decemberében határozatot hozott [1814 (XVII)] egy jogi évkönyv rendszeres közzétételére. A most megjelent első kötet az ENSZ és az ENSZ-szel kapcsolatos kormányközi szervezetek (szakosított intézmények) jogi státusával, jogi tevékenységével kapcsolatos dokumentumokat, valamint az ezeket a szervezeteket érintő kérdésekben hozott bírósági határozatokat közli. A kötetet a dokumentumok mutatója és a fenti kérdésekkel foglalkozó, 1963-ban megjelent könyvek és folyóiratcikkek bibliográfiája egészíti ki.

Nemzetközi magánjog

Cases and materials on conflict of laws. [Nemzetközi magánjogi jogesetek.] By Elliott E[vans] Cheatham—Erwin N[athaniel] Griswold etc. 5. ed. Brooklyn, Foundation Press, 1964. XL, 1056 p. /University casebook series./ [Bibliogr. XLIII—LX.] OK. 387.256

1957-től, a negyedik kiadás évétől 1964-ig foglalja össze a fontosabb döntvényeket és állásfoglalásokat, valamint az egyes államok vonatkozó szabályozásait.

Vegyes tartalmú művek

Bibliotecsno-bibliograficseszkaja klaszszifikacija. Tablica dlja naucsnüh bibliotek. Vüpuszk XVII. Goszudarsztvo i pravo. Juridicseszkie nauki. [Könyvtári-bibliográfiai osztályozás. Táblázat a tudományos könyvtárak számára. 17. füzet. Állam- és jog. Jogtudományok.] Moszkva, Izdat. „Kniga", 1965. 369 p. ÁJI.

A Szovjetunióban folyó könyvtári osztályozási munkálatok legújabb eredménye a jogi könyvtárakat közelebbről érdeklő táblázatok közzététele. A nagyszámú könyvtári és jogi szakemberből álló munkaközösség hosszabb időn át kifejtett tevékenységének eredményeként megjelent és megelőzően sokszorosításban is közzétett osztályozási táblázatok főcsoportjai: általános állam- és jogelmélet, a politikai tanok története, állam- és jogtörténet, a szocialista országok állama és joga, a gyarmati függés alól felszabadult országok állama és joga, a tőkés országok állama és joga, nemzetközi közjog, nemzetközi magánjog. A kötetet igen részletes tárgymutató egészíti ki.

Griswold, Erwin N[athaniel]: Law and lawyers in the United States. [Jog és jogászok az Egyesült Államokban.] /The Hamlyn lectures. 16. ser./ OK. 388.576

Ismeretterjesztő jellegű összefoglalás a jogászi hivatásról, a jogász szervezetekről, a jogász-képzés különféle formáiról az USA-ban. Foglalkozik még az állami és a szövetségi bíróságok kapcsolatának problémáival, továbbá a polgári jogok kérdésének jogi vonatkozásaival.

Nigerian law. Some recent developments. [Nigériai jog.] London, 1962. VIII, 131 p. /The British Institute of International and Comparative Law. Commonwealth Law series No. 3./ ÁJI. 217.473

Tanulmánygyűjtemény a Nigériai Szövetséges Köztársaság jogfejlődéséről.

A Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

kiadványaiból:

Imre Iván—Reményi Gyenes István:
AUTÓSOKNAK, MOTOROSOKNAK A KÖZLEKEDÉSI SZABÁLYSÉRTÉSEKRŐL
196 oldal, ára 19,— Ft

Dr. Toldi Ferenc:
AZ ÁLLAMIGAZGATÁSI RENDELKEZÉSEK MEGSEMMISÍTÉSE ÉS MEGVÁLTOZTATÁSA
298 oldal, ára 32,— Ft

Dr. Törő Károly:
AZ ORVOSI POLGÁRI JOGI VISZONY
346 oldal, ára 38,— Ft

Dr. Weltner Andor:
A SZOCIALISTA MUNKASZERZŐDÉS
592 oldal, ára 60,— Ft

Dr. Németi László:
TERMELŐSZÖVETKEZETI VITÁS ÜGYEK A GYAKORLATBAN
308 oldal, ára 28,— Ft

Dr. Csiky Ottó:
A MODERN HÁZASSÁG PROBLÉMÁI
244 oldal, ára 20,50 Ft

SAJTÓ ALATT:

Dr. Gavallér Lajos—Dr. Fóris Imre:
A TERMELŐSZÖVETKEZETI HATÁLYOS JOGSZABÁLYOK

*

Főelárusítók:

KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVESBOLT
(Budapest, V., Nádor u. 8.)

EÖTVÖS LORÁND KÖNYVESBOLT
(Budapest, V., Kecskeméti u. 2.)

E lapszám (XX. új évfolyam 12.) szerzői: *Dr. Nagy Lajos* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. — *Dr. Gáspárdy László* a Legfőbb Ügyészség csoportügyésze. — *Dr. Várgedő Lajos* adjunktus (Gödöllő). — *Dr. Dux Erikné* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Hagelmayer Istvánné* egyetemi tanársegéd. — *Dr. Boytha György* a Szerzői Jogvédő Hivatal osztályvezetőhelyettese. — *Dr. Beck Salamon* ny. egyetemi tanár. — *Dr. Vermes Miklós* az MTA Állam- és Jogtudományi Intézetének főmunkatársa. — *Dr. Vargyai Gyula* adjunktus (Pécs). — *Dr. Kunos József* adjunktus (Szeged).

JOGTUDOMÁNYI KÖZLÖNY. — A Magyar Tudományos Akadémia Állam- és Jogtudományi Intézetének folyóirata. Szerkeszti: a szerkesztő bizottság. — Felelős szerkesztő: Dr. Kádár Miklós. — Szerkesztő: Dr. Pap Tibor. — Szerkesztőség: Budapest, V., Szemere u. 10. — Telefon: 120—243. — Kiadja: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. — Felelős kiadó: Keresztes Tibor. — Megjelenik havonta. — 65.7097 — Kossuth Nyomda, Budapest, V., Alkotmány u. 3. — Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a Posta Központi Hírlap Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1) és bármely postahivatalnál. Előfizetési díj egy negyedévre 18 Ft. Csekkszámlaszám: közületi 61.066 (vagy átutalás a MNB. 8. sz. folyószámlájára). — Külföldön terjeszti a KULTÚRA Könyv- és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat (Budapest, I., Fő utca 32. Telefon: 159—450) vagy a KULTÚRA külföldi képviseletei.

Ára: 6.— Ft

INDEX: 25.422